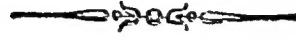

(*Registered according to Act XXV of 1867.*

[All rights reserved by the publisher.]

सहाकविश्रीबाणभट्टतत्तनयविरचिता

कादम्बरी ।

महोपाध्यायभानुचन्द्रसिद्धचन्द्राभ्यां कृतया टीकयानुगता ।

काशीनाथ पाण्डुरङ्ग परब

इत्यनेन

पाठान्तरैः संयोज्य संशोधिता ।

तस्येयं तृतीयावृत्तिः

पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणतनुजनुपा वासुदेवशर्मणा संस्कृता

सा च

शके १८३० वत्सरे

मुम्बय्यां

निर्णयस्तानगरयन्त्रालयाधिपतिना मुद्रयित्वा प्रकाश्य नीता ।

मूल्यं रूप्यव्ययञ्चम् ।

कादम्बरी ।

—५०६—

पूर्वभागः ।

रजोजुषे जन्मानि सत्त्ववृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये तमःस्पृशे ।
अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने नमः ॥ १ ॥

श्रेय श्रीललनाविलासकुशल. पायादपायात्स व
ध्रीमन्नाभिनरेन्द्रसूनुर्मरै. ससेव्यमानान्तिक ।
रेजे यस्य कचावली भुजशिरोदेगे लुठन्ती प्रभो-
र्लना शैवलमञ्जरी भवसारिपार प्रयातु किमु ॥
सर्वेऽन्ये जनतानिषेविततया मानाभिभूता भृशं
मन्यन्ते तृणवत्रिलोकमखिल दुर्बुद्धिवद्वागया ।
कृत्स्नैश्वर्यजुषांपि येन मुधिया देवेन्द्रसेव्याङ्घ्रिणा
नैवाकारि कदापि गर्वमलिन चेत स ज्ञान्ति श्रिये ॥
यत्कीर्तिर्धवलीचकार सहसा ब्रह्माण्डभाण्डोदर
दाशार्होऽपि तदन्तरा निपतित सद्यो न स[ल]क्षित ।
तेनाद्यापि निरीश्वर जगदिद जल्पन्ति साह्यादय
स धीनेमिजिनेश्वरो भवभृता देयादमन्दा मुदम् ॥
मूर्ध्नि न्यस्तद्विजिह्वाधिपतिफणगणस्पष्टसरम्भदम्भा-
द्धते य सप्तविश्वाद्भुतपरममनोहारिमात्राज्यलक्ष्मीम् ।
नम्रालुस्वर्गिर्मौलिप्रकरमणिलसत्कान्तिभिश्चित्रिताङ्घ्रि
स श्रीपार्श्वधिराजो भवतु भवभिदे पार्श्वसनेव्यमान ॥
यद्वाचानधिका विलासपदवर्माहे[द्] नृश भारती
यत्सत्त्वैवपरम्परा कलयितु सिहोऽद्भुतम्भादियान् ।
यत्तौन्दर्यदिदृक्षयेव समभूदक्षणा सहस्र हरे
स श्रीवीरविभुर्ददातु भविना शश्वन्मनोवाञ्छितम् ॥
ध्रीमत्तप पञ्चनहस्रदीधिति ध्रीहीरसूनि समभून्महोदय ।
यद्भग्नैन्दर्यगुण विलोकयन्त्ययौ सुगैष विभु निनिमेषनाम् ॥
अनन्त्यमौज्यगुणैर्गगान्विगिहगिहचरपैर्वर्गिणान् ।
तन्पदपाथोनिधिपूर्णचन्द्रो विराजते श्रीविजयादिनेन ॥
तत्पदोदयत्पदलक्ष्मिपूर्णन्दुमनिभ श्रीमान् ।
श्रीविजयतिलकमूर्तिर्गुणैर्मणितो जयति ॥
तन्प्रसादे प्रसितप्रभावो बभूव दानपिङ्गतिप्रसिद्ध ।
तदीयदेगन्धर्व्या प्रपत् प्राप्नो ह्ये कि हग्निनिधानम् ॥

जयन्ति चाणासुरमौलिलालिता दशास्यचूडामणिचक्रचुम्बिनः ।
सुरासुराधीशशिखान्तशायिनो भवच्छिद्रस्यम्बकपादपांसवः ॥ २ ॥

तदीक्षितानेकविनेयवर्गमुक्तालतामभ्यमणिप्रकार ।
श्रीवाचकेन्द्र सकलादिचन्द्रो बभूव विश्वाद्भुतवाग्विलाम ॥
श्रीसूरचन्द्र समभूतदीयशियाप्रणीन्यायविदा वरेण्य ।
यत्कर्कयुक्त्या त्रिदिव निपेवे तिरस्कृतश्चित्रगिखण्डिजोऽपि ॥
तदीयपादाम्बुजचञ्चरीको विराजतेऽद्वा हरिवीससाभ ।
श्रीवाचक सप्रति भानुचन्द्र अकञ्चरक्षमापतिदत्तमान ॥
श्रीशाहिचेतोऽञ्जपडद्वितुल्य. श्रीसिद्धचन्द्रोऽस्ति मदीयशिष्य. ।
कादम्बरीवृत्तिरिय तदीयमनोमुदे तेन मया प्रतन्यते ॥

इह हि विशिष्टशिष्टाचारानुमितश्रुतिवोधितकर्तव्यताक प्रारिप्सितविघ्नविघातफलक हिरण्यगर्भनमस्का-
रात्मक मङ्गलमाचरति—**रजोजुष इति** । अजाय स्वयम्भवे नम इत्यन्वय । किभूता[य] । प्रजाना
जन्मनि सृष्ट(ष्टि)काले रजोजुषे रजोगुणयुक्ताय । पुन किविशिष्टाय । प्रजानां स्थितौ स्थितिकाले सत्ता-
त्तये सत्त्वस्य वृत्तिर्यस्मिन् । सत्त्वगुणयुतायेत्यर्थ । पुन किलक्षणाय । प्रजानां प्रलये विनाशकाले तम स्पृशे
तमोगुणयुक्ताय । अमीषा च गुणानां लक्षणम् 'सत्त्व लघु प्रकाशक च, चलमवष्टम्भक च रज, गुर्वावरण च
तम.' इति द्रष्टव्यम् । जन्मनि स्थितौ प्रलये चेति निमित्तसप्तमी वा । पुन किविशिष्टाय । सर्गस्थितिनाशहेतवे
प्रजानामित्यस्य सर्वत्रानुपपन्न । तेन प्रजा[ना] सर्ग स्थितिश्च नाशश्च तेषां हेतवे कारणीभूताय । पुन
किलक्षणाय । त्रयीमयाय । त्रयी ब्रह्मविष्णुमहेशानाम् । वेदानां वा त्रयी । तन्मयाय तत्स्वरूपाय । पुन
किविशिष्टाय । त्रिगुणान्मने ब्रह्मविष्णुमहेशान्मकत्वेन तत्तद्गुणयोगात्रिगुणान्मकाय । सत्त्ववज्जन्ममोगुणान्म-
पायेत्यर्थ । तादृशाय पितामहाय नम इति प्रार्थनयाख्या । अत्र च व्याख्याने विधे गृष्टिमात्रकर्तृत्वेन
केवल रजोगुणस्यैव सुवन्धात्रिगुणान्मकत्वमतिविद्भम् । किं च विधेस्तमोगुणवत्त्वे सत्त्वगुणवत्त्वे वा शिन्त्य
विष्णुत्व च व्यपदिश्येत । एतेषां त्रयाणां गुणभेदादेव मूर्तिभेद इति पौराणिका । अपि च पूर्वार्थे जन्मस्थिति-
प्रलयकर्तृत्वस्य रजोजुषे सत्त्ववृत्तये तम स्पृश इत्यनेन त्रिगुणान्मकत्वस्यापि चोक्तत्वेन पुनस्तत्तर्गवे सर्गस्थिति-
नाशहेतव इति त्रिगुणान्मन इति च पुनस्तत् स्यादिति प्रकारान्तरेण व्याख्यास्याम — अत्राय दृष्ट-
नित्याय परब्रह्मणे नम इत्यन्वय । किभूताय । प्रजानां सर्गस्थितिनाशहेतवे । प्रजानामित्यनित्यमात्रपदा-
र्थोपलक्षकम् । तेनानित्यपदार्थानां सर्गस्थितिनाशकारणत्वायेत्यर्थ । अनित्यपदार्थानां सर्गस्थितिनाशहेतुत्वं वा
श्रुतिसिद्धम् । 'जगन्कारण ब्रह्म' इति श्रुते । पुन किभूताय । त्रयीमयाय । त्रयी वेदानां त्रयी तन्म-
याय । 'त्रे तन एव ब्रह्म' इत्युक्तत्वात् । यद्वा । त्रयी ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्रयी तन्मयाय । यथा यः

जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो विभित्सया यः क्षणलब्धलक्ष्यया ।
 दृगैव कोपारुणया रिपोरुरः स्वयं भयाद्भिन्नमिवास्त्रपाटलम् ॥ ३ ॥
 नमामि भैत्सोश्चरणाम्बुजद्वयं सशेखरैर्मौखरिभिः कृतार्चनम् ।
 समस्तसामन्तकिरीटवेदिकाविटङ्कपीठोलुठितारुणाङ्गुलि ॥ ४ ॥
 अकारणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भयं न जायते ।
 विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं संनिहितं सदा मुखे ॥ ५ ॥
 कटु कणन्तो मलदायका खलास्तुदन्त्यलं बन्धनशृङ्खला इव ।
 मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ ६ ॥

किविशिष्टा । दशास्येति । दशास्यो रावणस्तस्य चूडामणय गिरोमणयस्तेषां चक्र समूहं नुम्बन्ति स्पृशन्ती-
 ल्येवगीला । पुनः किविशिष्टा । सुरेति । सुराश्चासुराश्च तेषामधीना स्वामिनस्तेषां शिखाश्रूडास्तासामन्त-
 प्रान्तस्तत्र गेरत इत्येवगीला । पुनः किविशिष्टा । भवच्छिद । ससारविच्छेदिन इत्यर्थः । अत्र पूर्वविशेषण-
 द्रयेण परमेश्वरचरणरजस परमैश्वर्यं भवच्छिद इत्यनेन च ससारिणा सगारदुःखनिवारकत्वमुक्तमिति ॥ २ ॥

जयतीति । स उपेन्द्रो विष्णुर्नृसिंहावतारी जयति सर्वोत्कृष्टत्वेन वर्तते । न क । यो नृसिंहो विभि-
 त्सया भेतुमिच्छया [दूरतो] दूरादिव क्षण लब्ध लक्ष्यमवलोकनैकाग्रत्वं यथा अत एव कोपेन रोपेण [अरुणया]
 आरक्त्या दृगैव दृष्टैव [रिपो] शत्रोर्हिरण्यकशिपो [उरो] वक्ष म्थलमस्य रथिर तद्वत्पाटलमागतं चकार ।
 भयाद्विदारणभीत्या स्वयमेव भिन्नमि [वि] ति कवेरुत्प्रेक्षा ॥ ३ ॥

शश्वद्गुरोर्नमस्कारं कुर्वन्नाह—नमामीति । भत्युरिति गुरोर्नाम । क्वचित्तु 'भर्तु' इति पाठः । तस्य
 चरणाम्बुजद्वयं पादकमलयुगलं नमामि नमस्करोमि । किभूतम् । सशेखरं नमुकुटैर्मौखरिभिः ध्वजयन्त्रिजै-
 कृतं विहितमर्चनं पूजनं यस्य तत्तथा । पुनः किविशिष्टम् । समस्तेति । समस्ता समग्रा ये नामन्ता
 विषयान्तरराजानस्तेषां किरीटानि कोटीराण्येव वेदिका परिष्कृता भूमिः । विन्तीर्णत्वात्तन्माम्यम् । तस्या
 विटङ्को मध्य उन्नतप्रदेशः । विटङ्गजन्दस्य कपोताद्याधारात्काष्ठवाचिन्वेऽप्यत्र लक्षणयोन्नतत्वमात्रवानिन्वम् ।
 विटङ्ग एव पीठं स्थलं तत्रोलुठिता घृष्टा अत एवारुणा रक्ता । तत्रत्यरक्तादिनवन्धान्वभावेन चारुणा
 अहलयं वरशासां यम्येति तत्तथा ॥ ४ ॥

अकारणेति । अनजनात्प्रलम्बस्य साधोर्भयं साध्वस्त [न जायते] न भवति । अपि तु गर्वम्यापि
 भवतीत्यर्थः । वधभूतादसज्जनान् । अकारणादिति । अकारणमनिमित्तमेवाविहितं प्रकटीकृतं यद्वै-
 दिग्दोष [तेन दारणात्] दूरानिबन्धिनात् । यस्य खलस्य नशः निरन्तरं स्रुव आनने संनिहितं निकटस्था
 दुर्वचो दुष्टवचनं [सु] दुःसहमत्यन्तोद्देशजनकं भवति । यथा महाहर्महोगम्य विषं गगलं मुखे संनिहितं
 परस्तापवत्साहं महमित्युपमा ॥ ५ ॥

सुभाषितं हारि विगत्यधो गलान्न दुर्जनस्यार्करिपोरिवामृतम् ।
 तदेव धत्ते हृदयेन सज्जनो हरिर्महारत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ ७ ॥
 स्फुरत्कलालापविलासकोमला करोति रागं हृदि कौतुकाधिकम् ।
 रसेन शय्यां स्वयमभ्युपागता कथा जनस्याभिनवा वधूरिव ॥ ८ ॥
 हरन्ति कं नोज्ज्वलदीपकोपमैर्नवैः पदार्थैरुपपादिताः कथाः ।
 निरन्तरश्लेषघनाः सुजातयो महास्रजश्चम्पककुञ्जलैरिव ॥ ९ ॥
 वभूव वात्स्यायनवंशसंभवो द्विजो जगद्गीतगुणोऽग्रणीः सताम् ।
 अनेकगुप्रार्चितपादपङ्कजः कुबेरनामांश इव स्वयंभुवः ॥ १० ॥

सुभाषितमिति । सुभाषित मुकाव्यादि हारि मनोहार्यपि दुर्जनस्य सलस्य [गलात्] कण्ठाग्निगरणा-
 दधो न विगति न गच्छति । हृदयशून्यत्वादिति भाव । कस्येव । अर्करिपो, पीयमानममृतं यथा न हृदय
 विगति पूर्वोक्तहेतौरेव । तदेव सुभाषित सज्जनो गुणग्राहको हृदयेन स्वान्तेन धत्ते धारयति ।
 सहृदयत्वान्न कदाचिद्विस्मरतीति भाव । यथा [हरिः] विष्णुर्नारायणो हृदयेन वक्षःस्थलेनातिनिर्मल सान्छ
 महारत्न कौस्तुभ दधाति ॥ ७ ॥

स्फुरदिति । अभिनवा कथा शयपद्यमयी रमेन शृङ्गारादिना कृत्वा [जनस्य] महदयजनस्य हृद्यन्तःकरणे
 कौतुक कुतूहलमधिक यस्मिंस्तत्कौतुकाधिकम् । कौतुकपूर्णमित्यर्थः । तादृश राग प्रीति [करोति] जन-
 यति । किभूता । **स्फुरदिति ।** स्फुरच्चन्द्रकलो मधुरो य आलाप शब्दरचना तस्य विलासो माधुर्यं तेन
 कोमला मृद्वी । अन्यत्रापि कथायामालापविलासो भवत्येवेति ध्वनि । पुन किंविशिष्टा । शय्यामभ्युपागता
 प्राप्ता । 'शय्या तत्पे शब्दगुम्फे' इत्यनेकार्थः । यथाभिनवा नवोटा वधू रमेन प्रेम्णा स्वयमेव अर्था-
 द्भर्तृजनस्य शय्या पत्युर्मागता कौतुकमनुगम्य च करोति । किभूता वधू । स्फुरत्प्रगर्पय कलो मन्द
 आलापविलासो वचनव्यापारन्तेन कोमला मुन्दरा । 'कोमल मृदुमुन्दरं' इति विश्व ॥ ८ ॥

उवास यस्य श्रुतिशान्तकल्मसे सदा पुरोडाशपवित्रिताधरे ।
 सरस्वती सोमकषायितोदरे समस्तशास्त्रस्मृतिबन्धुरे मुखे ॥ ११ ॥
 जगुर्गृहेऽभ्यस्तसमस्तवाङ्मयैः ससारिकैः पञ्जरवर्तिभि शुक्लैः ।
 निगृह्यमाणा वटवः पदे पदे यजूंषि सामानि च यस्य शङ्किताः ॥ १२ ॥
 हिरण्यगर्भो भुवनाण्डकादिव क्षपाकर क्षीरमहार्णवादिव ।
 अभूत्सुपर्णो विनतोदरादिव द्विजन्मनामर्थपतिः पतिस्ततः ॥ १३ ॥
 विवृण्वतो यस्य विसारि वाङ्मयं दिने दिने शिष्यगणा नवा नवाः ।
 उषःसु लम्नाः श्रवणेऽधिकां श्रियं प्रचक्रिरे चन्दनपल्लवा इव ॥ १४ ॥

तथा । पुन कीदृज । [सताम्] अग्रणी साधूनामग्रेसरः । पुन किंभूत । अनेकेति । अनेकेऽसंख्या
 ये गुप्ता गुप्तनामाङ्किता वैद्यशस्त्रादयः । तदुक्तम्—‘गमेति ब्राह्मणस्योक्तं वमेति धन्विरस्य च । गुप्तदासात्मक
 नाम प्रगल्भ वैश्यशस्त्रयो ॥’ इति । तैरर्चितं पादपङ्कज चरणसरोज यस्य स तथा । पुन कीदृज इव । स्वय-
 भुवो ब्रह्मणोऽग्रेऽवतार एकादेशरूप इव । अतिवैदिकत्वादिति भावः ॥ १० ॥

उवासेति । यस्य कुबेरद्विजस्य मुख आनने सरस्वती वाग्देव्युवास । वसति स्मेत्यर्थः । किंभूते मुने ।
 श्रुतीति । श्रुतिभिर्वेदाध्ययने शान्तमुपगमित कल्मष पाप यस्य तत्तथा । परमपवित्र इत्यर्थः । पुनः कथ-
 भूते । सदेति । सदा सर्वकाल पुरोडाशेनाग्निहोत्रे देवेभ्यो दत्तहवि शेषेण पवित्रित पावनीकृतोऽधर ओष्ठो
 यस्य तत्तथा तस्मिन् । पुनः किविशिष्टे । सोमेति । सोमेन सोमयागे सोमसज्जकलतारनेन कषायित कि-
 चित्कटुकीभूतमुदर मध्यभागो यस्य तत्तथा तस्मिन् । सोमस्य किञ्चित्कटुत्वादिति भावः । पुनः कीदृशे ।
 समस्तेति । समस्तानि समप्राणि यानि शास्त्राणि व्यासादिप्रणीतसूत्ररूपाणि स्मृतयश्च मन्वादिप्रणीता धर्म-
 निबन्धास्तैर्वन्द्युरम् । मनोहरमित्यर्थः । तस्मिन् ॥ ११ ॥

जगुरिति । यस्य कुबेरविप्रस्य गृहे वटव शिष्यभूता ब्रह्मचारिणः शङ्किता गत्रामा नन्तो [यजपि]
 यजुर्वेदान् [सामानि] सामवेदाश्च जगुः । पठन्तिस्मेत्यर्थः । शङ्कितत्वे योजमाह—किंभूता वटवः । निगृह्य-
 माणा निग्रहो निर्भर्त्सनं तेन त्रान्यमाना । कस्मिन् । पदे पदे शुद्धपाठकैः शुक्लैः करैः । कथंभूतैर्न ।
 ससारिकैः सारिकासहवर्तमानैः । अनेन सारिकाणामपि विद्यावत्त्वं सूचितम् । पुनः कथंभूतैः । पञ्जरवर्ति-
 भिरिति । पञ्जरो लोहशलाकानिर्मितं पक्षिगृहं तत्र वर्तिभिः । तन्निष्ठैरित्यर्थः । पुनः कीदृशैः । अभ्यस्तेति ।
 अभ्यस्तं जिह्माप्रवर्ति समस्तं समग्रं वाङ्मयं चतुर्दशविद्यात्मकं येषां ते तथा न । समस्तविद्यापारगन्तव्यम् ।
 ‘नवद्वारगुह्यं पठयते । वयं गुरुनिबन्धे कथयित्वा ताडनं कारयिष्यामः ।’ इदं शुक्लवचनमाकर्ष्य ते भीता
 सन्तः पठन्ति वटवः । गृहे हुक्वानामप्येतादृशानमिति तन्महिमोपवर्णनम् ॥ १२ ॥

हिरण्येति । तत एवेगदर्शपतिनामा पुत्रोऽभूत् । किंभूत । द्विजन्मना ब्राह्मणानां पतिश्चेत् । अ-
 वन्नादिव । यथा भुवनव्याण्डव ब्रह्माण्डं तस्माद्विष्णुप्रगर्भं स्वयम् । हिरण्यगर्भोऽपमया वेदपारंगतं मवि-
 तम् । पुनः क वन्नादिव । क्षीरमहार्णवाद्गोदधेः क्षपाकरं महात् । क्षीरमस्रोऽपचन्द्रोऽपमया च
 मन्मथज्जापयन्त्यं सूचितम् । पुनः क वन्नादिव । विनता पक्षिणी नन्ता उदगन्त्ये सुपर्णो गन्तः ।
 अनेन नारायणपद्मदण्डं सूचितम् । गरुडपदे द्विजन्मना पक्षिणाम् । ब्रह्मरक्षे चन्द्ररक्षे च द्विजन्मना ब्र-
 ह्मणाम् पतिरित्यपि योज्यम् ॥ १३ ॥

विधानसंपादितदानशोभितैः स्फुरन्महावीरसनाथमूर्तिभिः ।
 मखैरसंख्यैरजयत्सुरालयं मुखेन यो यूपकरैर्गजैरिव ॥ १५ ॥
 स चित्रभानुं तनयं महात्मनां सुतोत्तमानां श्रुतिशान्त्रशालिनाम् ।
 अवाप मध्ये स्फटिकोपलोलोपमं क्रमेण कैलासमिव क्षमाभूताम् ॥ १६ ॥
 महात्मनो यस्य सुदूरनिर्गताः कलङ्कमुक्तेन्दुकलामलत्विषः ।
 द्विपन्मनः प्राविविशुः कृतान्तरा गुणा नृमिहस्य नखाङ्कुरा इव ॥ १७ ॥
 दिशामलीकालकभङ्गतां गतस्त्रयीवधूकर्णतमालपल्लवः ।
 चकार यस्याध्वरधूमसंचयो मेलीमसः शुक्लतरं निजं यश ॥ १८ ॥

पुनः प्रातः समयेषु विसारि विसरणशील वाञ्छय चतुर्दशविद्यात्मकत्वं विगृह्यन् । अयापयन् इत्यर्थः ।
 किभूता शिष्या । श्रवणे गुणैर्वचनाकर्णने लभ्यः सावधाना । यद्वा । श्रवणे कर्णे लभ्यः । जगद्विज्ञा
 इत्यर्थः । क इव । यथा चन्दनवृक्षस्य मलयजनरो पल्लवा किसलयानि नवा नवा प्रतिदिनममलानां श्रवणे
 कर्णे लभ्यः सन्त शोभा कुर्वन्ति । रमण्या इति शेषः ॥ १४ ॥

विधानेति । योऽर्थपतिरसंख्यैरजयत्स्वर्गमजयत् । आनकामेता ।
 किभूतैर्मखैः । विधानेति । विधानेन विद्युत्कर्मागणं संपादितं विहितं यद्दानं ब्राह्मणेभ्यः सार्णादिप्रतिपा-
 दनं तेन शोभितं । विशिष्टदक्षिणैरित्यर्थः । पुनः किभूतैः । स्फुरदिति । स्फुरन्त उज्ज्वलन्तो ये महावीरा
 श्रान्ताप्रयत्नैः ननाथा नहिता मूर्तिं न्यन्य येषां ते तथा तैः । अस्मिन्नयमहितैरित्यर्थः । 'होमाग्निस्तु महा-
 ज्वालो महावीरः प्रवर्गवन्' इति कोशः । पुनः किभूतैः । यूपकैरिति । यूपा यजे पशुवन्मनार्थं साम्भ-
 विशेषान्न एव कदा हन्ता येषां ते तथा तैः । कैरिव । गजैरिवेति । यजगजयो अच्युताभ्यनोपमा । कि-
 भूतैर्गजैः । विधानेन मदोद्वेगार्थं गजार्दना दीयमानभक्ष्यविशेषेण । अत एव ' विधानपिण्डस्येदमुतिस्त्रिणि-
 वाहुरिभाधिराजम्' इति भाष्ये । तेन संपादितं निष्पन्नं यद्दानं मदजलं तेन शोभितं । पुनः पक्षे स्फुरन्त
 अग्रे ये महावीरा योद्धारणैः [ननाथमूर्तिभिः] । अधिष्ठितैरित्यर्थः । पुनः पक्षे यूपयजन्तम्भवत्करं शुण्डा-
 ट्ठण्डं येषां ते तथा तैः ॥ १५ ॥

स इति । योऽर्थपतिः क्रमेण । वशक्रमेणेत्यर्थः । महात्मना जितेन्द्रियाणां [श्रुतिशान्त्रशालिनां] श्रुति-
 शान्त्राभ्यापकानां [सुतोत्तमानां] पुत्राणां मध्ये चित्रभानुमज्जकं पुत्रमवाप लेभे । किभूतम् । स्फटिकमिति ।
 स्फटिकोपलः क्षीरतैलस्फटिकाभ्यामन्य न्यच्छस्फटिकं नृदुपमा यस्य स तथा तम् । निष्कलमिति । दि-
 भूतानां सुतोत्तमानाम् । क्षमाभूता क्षान्तिमताम् । त्रिभुवनमिव । कैलासमिव । पत्ने क्षमाभूता भूराणां स ये
 वरमित्यर्थः । 'अतिशान्तो क्षमा' इत्यमरः । पक्षे स्फटिकाभ्यामभिनिर्मितं स्फटिकमयत्वादेकं दायत्येति ॥ १६ ॥

सरस्वतीपाणिसरोजसंपुटप्रमृष्टहोमश्रमशीकराम्भसः ।

यशोऽशुशुक्लीकृतसप्तविष्टपात्तत सुतो वाण इति व्यजायत ॥ १९ ॥

द्विजेन तेनाक्षतकण्ठकौण्ड्यया महामनोमोहमलीमसान्धया ।

अलब्धवैदग्ध्यविलासमुग्धया धिया निवद्धेयमतिद्वयी कथा ॥ २० ॥

आसीदशेषनरपतिगिर समभ्यर्चितगासनः पाकशासन इवापरः, चतुरुदधिमालामे-
सालाया भुवो भर्ता, प्रतापानुरागावनतसमस्तसामन्तचक्रः, चक्रवर्तिलक्ष्णोपेतः, चक्रधर

लीके ललाटेऽङ्गोऽलकभङ्गतामलकाधूर्णकुन्तलास्तेषा भङ्गो रचनाविशेषस्तस्य भावस्तत्ता ता गत प्राप्त ।
एतेनाजत्र कतुसमृद्धविधानेन धूमस्य दिगन्तव्यापित्व सूचितमिति । पुन किविगिष्ट । त्रयीति । त्रयी
वेदत्रयी नैव वक्ष्यन्त्या कर्णे श्रोत्रे तमालपत्रवा इव तमालपत्रव । श्यामत्वनामवर्मात्तमालकिमलयेनो-
पमानम् ॥ १८ ॥

सरस्वतीति । ततश्चित्रभानोर्वाण इति वाणाभिधानं सुत पुत्रो व्यजायताभवत् । किविगिष्टात्तत ।
सरस्वतीति । सरस्वत्या भारत्या पाणिनरोजनपुटेन हस्तकमलयुग्मेन स्वयमेव प्रमृष्ट प्रोञ्छित होमादि-
कर्मनदन्धि श्रमस्य खेदस्य शीकराम्भ प्रखेदजल यस्य स तथा तन्मात् । पुन कथयताम् । यश इति ।
यशस्य कान्तेरशवो दीप्तयस्तै शुक्लीकृतानि शुभ्रीकृतानि सप्त रवितुङ्गप्रमितानि विष्टपानि भुवनानि येन स
तथा तन्मात् । 'विष्टप भुवन जगत् इत्यमर ॥ १९ ॥

द्विजेनेति । इदानीं वाण कथा चिकीर्षुरतितीक्ष्णबुद्धिर्गण्यहकार निरायुर्वन्नाह—तेनेति । तेन वाणेन
द्विजेनेन कादम्बरीरूपा कथा धिया बुद्धौव निबद्धा प्रथिता । पूर्वं बुद्धान्टीहृत्य पश्चाद्विस्मयेति भावः ।
रसुद्रात्मकादम्बरीकपोपदन्धने धिय नामर्थं ज्ञात्वापि 'मन्द कवियश प्रार्थी' इत्यादिवद्विद्यो मान्यमे-
वारोपयति—अक्षतेति । अक्षतमच्छिन्न कण्ठे गले कौण्ड्य कुण्डता यस्या सा तथा तथा । कण्ठेऽपि कु-
ण्डिता विमुक्त सभायामपीति भावः । पुन कथयताम् । महेति । महाबुद्धो यो मनोमोहश्चिन्तनिकलना
नेन मर्लमसा मलिना चामावन्धा चेति तथा । पुन कथयताम् । अलब्धेति । अलब्धोऽप्राप्तो यो वैद-
ग्ध्यविलासश्चातुर्यलीला तेन मुग्धाप्रगल्भा तथा । एतादृश्यापि बुद्ध्या रचिता कथा । अतिद्वयीति विशेषण-
पलाहृत्प्रेरतितीक्ष्णत्व पालितम् । द्वयी दृष्टत्वा वामवदन्ता चातिज्ञान्तेत्यर्थः ॥ २० ॥

इव करकमलोपलक्ष्यमाणशङ्खचक्रलाञ्छनः, हर इव जितमन्मथः, गुह इवाप्रतिहतशक्तिः, कमलयोनिरिव विमानीकृतराजहंसमण्डलः, जलधिरिव लक्ष्मीप्रसूतिः, गङ्गाप्रवाह इव भगीरथपथप्रवृत्तः, रविरिव प्रतिदिवसोपजायमानोदयः, मेरुरिव संकलोपजीव्यमानपादच्छायः, दिग्गज इवानवरतप्रवृत्तदानार्द्रकृतकरः, कर्ता महाश्चर्याणाम्, आहर्ता क्रतूनाम्, आदर्श सर्वशास्त्राणाम्, उत्पत्तिः कलानाम्, कुलभवनं गुणानाम्, आगमः काव्यामृतरसानाम्, उदयशैलो मित्रमण्डलस्य, उत्पातकेतुरहितजनस्य, प्रवर्त-

भौमस्तस्य यानि लक्षणानि सामुद्रकशास्त्रप्रतिपादितानि तैरुपेतं सहितं । पुनस्तमेव विशेष्यन्नाह-चक्रधरेति । करकमले हस्तपद्म उपलक्ष्यमाण दृश्यमान शङ्खचक्राकार च रेसोपरेखास्वरूप लाञ्छन चित् गम्य स तथा । क इव । चक्रधर इव विष्णुरिव । सोऽपि शङ्खचक्रायुधलाञ्छितकर स्यादित्युपमानोपमेय इति भावः । हर इवेति । जितो निर्जितो मन्मथजनकत्वान्मन्मथानीन्द्रियाणि येन स तथा । क इव । हर इव शम्भुरिव । सोऽपि जितमन्मथ स्यादित्युभयो साम्यम् । गुह इवेति । अप्रतिहताकुण्ठिता शक्ति सा-मर्थ्यं यस्येति स तथा । क इव । गुह इव कार्तिकेय इव । सोऽप्यप्रतिहतशक्ति स्यादित्युभयो साम्यम् । एतत्पक्षे शक्तिरस्त्रविशेषः । अत एव 'पाण्मातुर शक्तिधर' इत्यमरः । विगतेति । विगतो मानो दर्पो यस्य तद्विमान तथा कृत राजहमाना श्रेष्ठवृषाणा मण्डल वृन्द येन स तथा । क इव । कमलयोनिरिव विवातेव । एतत्पक्षे विमान देवयान तन्स्वरूपीकृत राजहसाना पक्षिविशेषाणा मण्डल येन स तथा । हगा-विहृतत्वादिति भावः । 'देवयान विमान म्यान्' इत्यमरः । 'राजहसाम्नु ते चनुचरणैरतिलोहितै' इत्यमरः । जलधीति । लक्ष्मी सपत्ति शोभा वा । 'लक्ष्मीञ्छाया च शोभायाम्' इति हेम । तस्या प्रसूतिरुत्पत्तिस्थान शोभाया वा । क इव । जलधिरिव समुद्र इव । सोऽपि लक्ष्म्या रम्या(मा)या शोभाया द्योत्पत्ति स्थान समुद्रमथनादेव तन्निर्गमात् । तथा च जगद्विभूषितमिति शोभाजनकत्वमिति भावः । गङ्गेति । भगीरथस्य राज्ञः पत्न्याः पितृणामुद्धारन्तत्र प्रवृत्तो लग्नः । क इव । गङ्गाप्रवाह इव स्वर्जुनीरय इव । सोऽपि भगीरथपथप्रवृत्त स्यात्तदनुर्यायिन्वादित्युभयो साम्यम् । रविरिति । प्रतिदिवसं प्रत्यहम् [उप] जायमान उत्पद्यमान उदय सपत्नेरद्रेको यस्य स तथा । क इव । रविरिव भानुरिव । सोऽपि निरन्तरमुदयादचलानाय मानोद्गम स्यादित्युपमा । मेरुरिति । मकरैः समग्रैरर्थाङ्गैरुपजीव्यमाना सेव्या पादच्छाया कान्तिर्यस्य स तथा । क इव । मेरुरिव स्वर्गादिरिव । स कथंभूत । मकरैरर्थाङ्गैः । अन्येषा तत्र प्रवेशाभावात् । उपाया पादा प्रत्यन्तपर्वतान्तेषा छायातपाभावो यस्य स तथा । 'छाया सूर्यप्रिया कान्ति प्रतिविम्बमनात्प' इत्यमरः । दिग्गज इवेति । अनवरत निरन्तर प्रवृत्त कृत यद्दानं जलमहितं देयद्रव्यं तेनार्द्राकृतं निमित्तं करो हन्तो यस्य स तथा । क इव । दिग्गज इव दिग्गज इव । एतत्पक्षे निरन्तरप्रवृत्त प्रवर्तित यद्दानं नदः । 'मदो दानं प्रवृत्तिश्च' इति बौध । तेन निमित्तं करं शुण्डादण्डो यस्य स तथैव्युपमा । कर्तेति । महाश्चर्याप्नन्दकृतयुद्धादीनि तेषा कर्ता निपादकः । आहर्तेति । क्रतूना यजमानाकर्ता हरः । आदर्श इति । सर्वशास्त्राणा मन्मथवादनयानामादर्शो मुखः । तत्र तेषा प्रतिविम्बितराशिरिति भावः । उत्पत्तिरिति । कल्पनामिति द्विमन्त्रिप्रमिता वा कदा गिन्यादिष्पात्तागमन्यानिर्जनम् । गुणानामिति । गुणा गान्भीर्यादयन्तेषा कुलभवन परम्परान्वितम् । आगम इति । काव्यामृतेन काव्यमिति तन्मन्त्रिने देऽमृतरसान्तेषामगम उद्गमः । उदयेति । मितशैलो वृन्दतेषा मण्डल समुद्रमण्डलानां

यिता गोष्ठीबन्धानाम्, आश्रयो रसिकानाम्, प्रत्यादेशो धनुष्मताम्, धौरेयः साहसिकानाम्, अग्रणीर्विदग्धानाम्, वैनतेय इव विनतानन्दजनन, वैन्य इव चापकोटिसमुत्सारितारति-कुलाचलो राजा शूद्रको नाम ।

नाम्नैव यो निर्भिन्नारातिहृदयो विरचितनारसिहरूपाडम्बरम्, एकविक्रमाक्रान्तसकलभुवनतलो विक्रमत्रयायासितं भुवनत्रयं च हंसति स्मेव वासुदेवम् । अतिचिरकाललग्नमतिक्रान्तकुनृपतिसहस्रसंपर्ककलङ्कमिव क्षालयन्ती यस्य कृपाणधाराजले चिरमुवास लक्ष्मीः । यश्च मनसि धर्मेण, कोपे यमेन, प्रसादे धनदेन, प्रतापे वह्निना, भुजैर्भुवा, दृशि श्रिया, वाचि सरस्वत्या, मुखे शशिना, वले मरुता, प्रज्ञायां सुरगुरुणा, रूपे मनसिजेन, तेजसि

गजलोकम्योत्पातकेतुर्धूमकेतु । प्रवर्तयितेति । गोष्ठीबन्धाना मधुरकथाना प्रवर्तयिता प्रवर्तकः । आश्रय इति । रसिकाना गन्वत्तूणामाश्रय [आश्रयो]स्थानम् । प्रत्यादेश इति । धनुष्मता धनुर्धारिणा प्रत्यादेशो निराकर्ता । 'प्रत्यादेशो निराकृति' इति कोशः । सर्वधनुर्धरोत्कृष्ट इत्यर्थः । धौरेय इति । साहसिकाना मन्त्रवता मध्ये धौरेयो धुर्यः । अग्रणीरिति । विदग्धाना पण्डिताना मध्येऽग्रणीर्मुख्यः । वैनतेय इति । विनतेभ्य कृतनतिभ्य आनन्दस्य प्रमोदस्य जनन कर्ता । क इव । वैनतेय इव मुपर्ण इव । सोऽपि विनताया स्वमातु प्रमोदकृत्यादित्युभयो साम्यम् । वैन्य इवेति । चापो धनुस्तस्य कोटिरग्रभागस्तेन समुत्सारिता निराकृता अरातय एव शत्रव एव [कुलाचला] कुलपर्वता क्षेत्रसीमार्वातिपर्वता येन न तथा । क इव । वैन्य इव पृथुराजेव । एतत्पक्षेऽरातय कुलाचलाश्चेति द्वन्द्वः । जेप पूर्ववत् । पृथुना पूर्व पर्वताङ्गीर्णा वरित्री विलोक्य धनु कोट्या पर्वतानुत्सार्य भू समीकृतेति पुराणम् ।

नाम्नेति । यः शूद्रको वासुदेव श्रीकृष्ण ह्यगति स्मेव हास्य चकारेव । कथंभूतः । नाम्नैराभिधानश्रवणमात्रेणैव निर्भिन्नानि द्वैधीकृतान्यरातीना शत्रूणा हृदयानि वक्षानि येन न तथा । कीदृश वासुदेवम् । विरचितेति । विरचितो विहितो नाराभिरूपलक्षण एवाडम्बर आटोपो येन न तथा तम् । एकेति । एकेनाद्वितीयेन मिश्रभेण पराक्रमेणाक्रान्त व्याप्त सकल भुवनतल समग्र विष्टपतल येन न तथा । कथंभूत वासुदेवम् । विक्रमेति । विक्रम पादविक्षेपन्तस्य [त्रय] त्रितय तेनायानित सप्रामरोदम् । 'आनितम्' इति पाठ आनित इति । अत्राय भावः —अन्य राज्ञो नामश्रवणादेव बलोविदारणं भवति । वासुदेवेन तु गजबधोविदा-

सवित्रा च वसता सर्वदेवमयस्य प्रकटितविश्वम्पाकृतेरनुकरोति भगवतो नारायणस्य । यन्म
च मदकलकरिकुम्भपीठपाटनं विदधतो लग्नस्थूलमुक्ताफलेन दृढमुष्टिनिर्पीडनात्रिष्टयतवा-
राजलविन्दुदन्तुरेणेव कृपाणेनाकृष्यमाणा, सुभटोरःकपाटविघटितकवचसहस्रान्वकारम-
ध्यवर्तिनी करिकरटगलितमदजलासारदुर्दिनास्वभिसारिकेव समरनिशासु समीपं संकृ-
गाद्राजलक्ष्मीः । यस्य च हृदिस्थितानपि भर्तृन्दिधक्षुरिव प्रतापानलो वियोगिनीनामपि
रिपुसुन्दरीणामन्तर्जनितदीपो दिवानिशं जज्वाल । यस्मिन् राजनि जितजगति पालयति मही
चित्रकर्मसु वर्णसंकराः, रतेषु केशग्रहाः, काव्येषु दृढबन्धाः, शास्त्रेषु चिन्ता, स्वप्नेषु विप्रल-

चन्द्रेण । तदनुकारित्वाजनाहाटकत्वाच्च । बले नामर्थे मरुता वायुना । अतिबलत्वान् । तथा प्रज्ञाया प्र
तिभाया मुरगुणा बृहस्पतिना । नि प्रतिमप्रतिभावत्वात् । एव रूपे सौन्दर्ये मनसिजेन कामेन । मानि
मानहरणात् । तेजसि प्रतापलक्षणे सवित्रा सूर्येण । शत्रूणां दुर्निरीक्ष्यत्वात् । किंविशिष्टस्य नागगणस्य ।
चेति । सर्वे च ते देवाश्च सर्वदेवास्तत्स्वरूप सर्वदेवमय । अत्र 'प्राचुर्यविकारप्राधान्या[दि]षु' इति
आदिशब्दात्स्वरूपार्थेऽपि मयङ्ग्रहस्तस्य । प्रकटितेति । प्रकटिता प्रकाशिता विश्वम्पो त्रिजेगत्स्वरूपाकृति
कारो येन स तथा तस्य । अनेन राजस्तत्साम्यं सूचितं भवतीति भावः । यस्य चेति । यस्य राजं सम
निशासु सद्गामरात्रिषु राजलक्ष्मीवैरिणृपश्रीरभिसारिकेव भ्रान्ते दत्तसकेतेव समीपं सनिधिमगादागतवती
सकृदित्येकवारम् । पुनर्न गतेति भावः । यस्य किं कुर्वत । विदधत आचरत । किम् । मदेति । मदेन वा
वारिणा कल मनोत्रं यन्करिकुम्भपीठं हस्तिशिरपिण्डफलकं तस्य पाटनं विदारणम् । अर्थाद्वैरिणामित्यर्थे
पुनः राजलक्ष्मीं विशेषयन्नाह—आकृष्येति । आकृष्यमाणाममन्ताद्बद्धमाणा । केन । कृपाणेन राजेन
इतः खड्गं विशिनष्टि—लभ्येति । लग्नानि मयद्धानि स्थूलानि मयविष्टानि गजमयन्दीनि मुक्ताफलानि रत्ना-
वानि यस्य स तथा तेन । दृढेति । दृढमुष्ट्या यन्निपीडनम् । अत्र दाढ्यमात्रविवक्षया न पुनर्दावनिषेधः

म्भा . छत्रेषु कनकदण्डाः, ध्वजेषु प्रकम्पाः, गीतेषु रागविलसितानि, करिषु मदविकारा , चापेषु गुणच्छेदा , गवाक्षेषु जालमार्गाः, अग्निकृपाणकवचेषु कलङ्काः, रतिकलहेषु दूतप्रेषणानि सार्यक्षेषु गूढगृहा न प्रजानामासन् । यस्य च परलोकाद्भयम्, अन्तःपुरिकाकुन्तलेषु भङ्ग . नूपुरेषु मुखरता, विवाहेषु करग्रहणम्, अनवरतमखामिधूमेनाश्रुपातः, तुरङ्गेषु कशाभिघात . मकरध्वजे चापध्वनिर्भूत् ।

तस्य च राज कलिकालभयपुञ्जीभूतकृतयुगानुकारिणी, त्रिभुवनप्रसवभूमिरिव विस्तीर्णा, मञ्जन्मालवविलासिनीकुचतटास्फालनजर्जरितोर्मिमालया जलावगाहनांगतजयकुञ्जरकुम्भसि-

नान्यत्र । अग्न्यभावात् । शास्त्रेष्विति । शास्त्रेषु सिद्धान्तेषु चिन्ता चिन्तनम् । नान्यत्र । गमप्रवस्तुनः सद्भावात् । स्वप्नेष्विति । स्वप्नदशाया विप्रलम्भा वियोगा । नान्यत्र । पुर्यायुपर्जावित्वाजनस्येति भावः । छत्रेष्विति । छत्रेष्वानपत्रेषु कनकदण्डा सुवर्णयष्टय । नान्यत्र कनकदण्डा । दण्डेन सुवर्णग्रहणम् । त्वन्य (स्व)मार्गानतिक्रमेण ताया प्रवर्तनात् । ध्वजेष्विति । ध्वजेषु पताकामु प्रकम्पा प्रकर्षेण वेहनम् । नान्यत्र । भर्तृभावात् । गीतेष्विति । गीतेषु गानेषु रागा वयन्तादय गात्रीया , देगीया धानास्रग्रभृतय-
न्तेषा [विलसितानि] चेटितानि । नान्यत्र रागा क्रोधादयस्तेषा विलसितानि हननादिरूपाणि । तादृश्राग-
द्रेषाभावात् । करिष्विति । करिषु हस्तिषु मदो दान तन्य विकारा विकृतय । नान्यत्र मदोऽहकारस्तस्य
विकागन्ततद्विचेष्टितानि । मदो रागन्तन्य विकारा इति वा । सर्वदा गुरुवचनानृतास्त्रादमेदुरितमान-
मत्वात् । चापेष्विति । चापेषु वनुषु गुणम्य ज्यारूपम्य [छेद] श्रुतनम् । नान्यत्र गुणम्य शौर्यादे-
विच्छेद । सर्वदा मदाचारत्वात् । गवाक्षेष्विति । गवाक्षेषु वातायनेषु जालमार्गा वातागमनहेतवे जालि-
का । नान्यत्र श्वेतीस्थापनपन्थान । सर्वदाभयदानप्रवृत्तत्वात् । शय्यादीति । शयी चन्द्र , कृ-
पाण स्वप्न , मयच मनाह , एतेषा द्वन्द्व । एषु कलङ्काधितानि । नान्यत्र कुलमान्यादिहेतवो
व्यभिचागादिदोषा । रतिकलहेष्विति । रतिकलहेषु कामकेलिषु विग्रहेषु दूतप्रेषणानि मचारवगम-
नानि । नान्यत्र । सर्वदा प्रचलविरोधिनोऽभावात् । सार्यक्षेष्विति । नारय खेलन्य , अधा पागका , तेषु
प्रत्यङ्ग शन्यमानानि । नान्यत्रोद्वेगप्रवृत्ताणि । राजदेयद्रव्यजनितपीडाभावात् । यस्य चेति । यस्य राज ।

न्दूरसंध्यायमानसलिलयोन्मदकलहंसकुलकोलाहलमुखरीकृतकूलया वेवैवत्या परिगता वि-
दिशाभिधाना नगरी राजधान्यासीत् ।

स तस्यामवजिताशेषभुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभारनिवृतः, द्वीपान्तरागतानेकभू-
मिपालमौलिमालालितचरणयुगलो वलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्धहन, अमरगुण-
मपि प्रजयोपहसद्विरनेककुलक्रमागतैरसकृदालोचितनीतिशास्त्रनिर्मलमनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः
प्रबुद्धैश्चासाल्यैः परिवृतः समानवयोविद्यालंकारैरनेकमूर्धाभिपिक्तपार्थिवकुलोद्गतैरखिलकलाक-
लापालोचनकठोरमतिभिरतिप्रगल्भैः कालविद्धिः प्रभावानुरक्तहृदयैर्ग्राम्योपहासकुशलैरिद्धि-

तेयामास्फालनेनाघातेन जर्जरिता क्षीणा ऊर्मिमाला कश्चेलपद्मयो यस्याः सा तथा तथा । अत्र कुचानामि-
(म)तिकाटिन्य व्यङ्ग्यम् । जलेति । जल पानीय तस्यावगाहनमवलोडन तदर्थमागता समायाता जयकुजरा
परदलदलनमयी हस्तिनस्नेपा कुम्भानि शिर पिण्डानि तेषु गोभाकृत्यल्पिन्दूर नागज तेन स यागमान स या-
दारक्त गच्छि जल यस्याः सा तथा तथा । उन्मदेति । उन्मदाना प्रम (व) लमदाना कलहयाना कादम्बराना
यानि कुलानि तेषा य कोलाहलोऽनभिव्यक्त ननिम्नेन सुगरीकृत प्रत्य(ति)पानियुक्त कुल रैकत यस्या
सा तथा तथा । अत्र विस्तृतक्रमलम्बच्छपानीगादि व्यङ्ग्यम् । किमभिवाना राजधानीलाभयनाह—विदि-
शेति । विदिशेत्यभिधान यस्या सा तथा ।

स तस्यामिति । तस्या नगर्या स राजानिचिर बहुकाल प्रथम आद्ये वयस्यवस्थाया सुग गात या
म्यात्तयोदास वाग चक्र इत्यन्वयः । अथ राजान विज्ञेययन्ताह—विगतेति । विगतो दूरीभूतो यो
राज्यचिन्ताभारान्नेन निवृतो निषन्नप्रयोजनः । तत्र हेतुमाह—अवजितेति । अवजितानि स्वागतीकृता-
न्यशेषाणि समग्राणि भुवनमण्डलानि येन तस्य भावस्तथा तथा । द्वीपेति । एकस्माद्वीपादन्ये द्वीपा द्वीपा-
न्तराणि तेभ्य आगताः समायाता येऽनेके बहवो भूमिपाला राजानस्तेषा मालय किरीटानि शिराणि वा
तेषा मालाः स्रजः पद्मिर्वा तानिर्लालित क्रीडित चरणयुगल पादयुग्मं यस्य स तथा । किं कुर्वन् । उद्धत-
त्पाटयन् (१) । किम् । भुवनभारं जगद्दीवधम् । केन । भुजेन बाहुना । किमिव । वलयमिव बाहुभूषण-
मिव । कत्रा । लीलया क्रीडया । स्वप्नप्रयोगेनन्वयः । किंविशिष्टं स । परीति । परिगृतं परिशिष्टं ।
वै । अमाल्यैर्मन्त्रिभिः । 'अमात्र्य मन्त्रिणो मन्त्री श्रीमन्' इति वंशः । किं कुर्वन्निर्मन्त्रिभिः । उपहा-
सद्विरपहास्य(स) उर्वद्विः । कम् । अमरगुणमपि वृद्धमपि । क्या । प्रजया बुद्ध्या । अथ मन्त्रिणो वि-

ताकारवेदिभिः काव्यनाटकाख्यानकाव्यायिकालेख्यव्याख्यानादिक्रियानिपुणैरतिकठिनपीवर-
स्कन्धोरुवाहुभिरसकृदवदलितसमदरिपुगजघटापीठबन्धैः केसरिकिगोरकैरिव विक्रमैकरसै-
रपि विनयव्यवहारिभिरासन. प्रतिविम्बैरिव राजपुत्रैः सह रसमाणः प्रथमे वयसि सुखमति-
चिरमुवास । तस्य चातिविजिगीपुतया महासत्त्वतया च तृणमिव लघुवृत्तिः खैणमाकलयतः
प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि रूपवतोऽपि संतानार्थिभिरमाल्यैरपेक्षितस्यापि सुरतसुखस्योपरि
द्वेष इवासीत्सत्यपि रूपविलासोपहसितरतिविभ्रमे लावण्यवति विनयवत्यन्वयवति हृदयहारी-
णि चावरोधजने । स कदाचिद्वनवरतदोलायमानरत्नवलयो घर्घरिकारस्फालनप्रकम्पझणझणा-

लविद्धि ममयज्ञे । अवसरजैरिति यावत् । प्रभावेति । प्रभावो माहात्म्य तेनानुरक्तान्यासक्तानि हृद-
यानि चेतानि येषां ते तथा । अग्राम्येति । अग्राम्यो नागरिको य उपहासो नर्मवचोविलासस्तत्र कुशलै-
श्चतुर् । 'कुशलश्चतुरोऽभिज्ञः' इति कोशः । इङ्गितेति । इङ्गित चेष्टाविशेष आकार आकृति तौ
विदन्तीत्येवगीलान्ते तथा नै । काव्येति । काव्य निपुणकविकर्म, अवस्थानुकृतिर्नाटकम्, आख्यान-
कानि चूर्णकानि, आख्यायिका वाम[व]दनादि, आलेख्यानि चित्रकर्माणि, व्याख्यानान्यर्थनिर्वचनानि, इ-
त्यादिका या क्रिया कार्याणि तेषु निपुणैर्दक्षे । 'निष्णानो निपुणो दक्ष' इति कोशः । अतीति ।
अतिकठिना अतिकठोरा पीवरा पुष्टा स्कन्धा बाहुधिरास्युरवो विस्तीर्णा बाहवश्च येषां ते तथा तैः ।
असकृदिति । असकृन्निरन्तरमवदलिता मर्दिता ममदा मदयुक्ता या रिपुगजघटा शत्रुद्विपपद्मयन्त्रा
एव पीठबन्धा स्थलविशेषा यैस्ते तथा तैः । केसरीति । केसरिणा मिहाना किशोरकैरिव चालैरिव ।
अत्र किशोरजघ्दोऽल्पवयसि सामान्येन प्रयुक्तः । 'किशोरोऽल्पवया ह्य' इति तु विज्ञेयो ग्रन्थकृता ना-
थितः । विक्रमैरिति । विक्रम एव पराक्रम एवैकोऽद्वितीयो रम्यो येषां ते तथैवविधैरपि । विनयेन प्रश-
येण व्यवहारो व्यवहरणं विद्यते येषां ते तथा तैः । एतेन शक्तौ सत्यां विनयाधिक्यं सूचितम् । अन्यस्तु प्रागे-
वोक्तः । तस्य चेति । तस्य राज्ञः प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि । अत्र वृद्धत्वापेक्षया वयसः प्राथम्यं ज्ञेयम् ।
अन्यथाप्रेतनेनान्वयानुपपत्तिः । एवविधेऽवरोधजने सत्यपि सुरतसुखस्योपरि निधुवनमातम्योपरि द्वेष
इयं मत्तरः 'वार्माहृभवः किं कुर्वतो राज्ञः । आकलयतः सभावयतः । रिमः । खैणं खीममृहम् । तदेव
विनिगष्टि—लघ्विति । लघु तुच्छा वृत्तिर्वर्तनं यस्य तत् । विमिव । तृणमिव यवममिव । एतेन तामा-
मविचित्ररत्नं सूचितम् । वया हेतुभूतया । अतीति । अतिशयेन विजेतुमिच्छुर्विजिगीपुन्त्य भावस्तथा
तथा । तद्वनाक्षिप्तचेतस्यत्वेन वामोत्पत्तेरसम्भवात् । पुनर्हेन्वन्तरं प्रतिपादयन्नाह—महेति । महान्त्वम-
निर्गायि रम्यं तस्य भावस्तथा । प्रायशो महान्त्वमस्य सिहवत्त्वमप्य एव वामं स्यात् । विविदिगष्टम्य

न्दूरसंध्यायमानसलिलयोन्मदकलहंसकुलकोलाहलमुखरीकृतकूलया वेवैवत्या परिगता वि-
दिशाभिधाना नगरी राजधान्यासीत् ।

स तस्यामैवंजिताशेषभुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभारनिर्वृतः, द्वीपान्तरागतानेकभू-
मिपालमौलिमालाललितचरणयुगलो वलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्वहन, अमरगुरु-
मपि प्रजयोपहसद्भिरनेककुलकमागतैरसकृदालोचितनीतिशास्त्रनिर्मलमनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः
प्रबुद्धैश्चासाल्यैः परिवृतः समानवयोविद्यालंकारैरनेकमूर्धाभिषिक्तपार्थिवकुलोद्गतैरखिलकलाक-
लापालोचनकठोरमतिभिरतिप्रगल्भैः कालविद्धिः प्रभावानुरक्तदृढयैरग्राम्योपहासकुशलैरिद्धि-

तेषामास्फालनेनाघातेन जर्जरिता क्षीणा ऊर्मिमाला केशलपङ्क्तयो यस्या सा तथा तथा । अत्र कुचानामि-
(म)तिकाटिन्ध्य व्यङ्ग्यम् । जलेति । जल पानीय तस्यावगाहनमवलोडन तदर्थमागता समायाता जयकुञ्जग-
परदलदलनसमर्था हस्तिनस्तेषा कुम्भानि शिर पिण्डानि तेषु गोभाकृत्यन्तिन्दूर नागज तेन मध्यागमान स या-
दारक्त गलिल जल यस्या सा तथा तथा । उन्मदेति । उन्मदना प्रम (व) लमदना कलहमाना कादम्बाना
यानि कुलानि तेषा य कोलाहलोऽनभिष्यक्तवनिस्तेन मुखरीकृत प्रत्य(ति)भानियुक्त कूल मंफन यस्या
सा तथा तथा । अत्र विस्तृतकमलम्वच्छपानीयादि व्यङ्ग्यम् । किमभिवाना राजधानीलाशयेनाह—विदि-
शेति । विदिशेल्लभिधान यस्याः सा तथा ।

स तस्यामिति । तस्या नगर्या स राजातिचिर बहुकाल प्रथम आद्ये वयस्यवस्थाया मुख सात गया
स्यात्तथोदास वास चक्र इत्यन्वय । अय राजान विज्ञेययन्नाह—विगतेति । विगतो दृग्भूतो यो
राज्यचिन्ताभारस्तेन निर्वृतो निष्प्रयोजनः । तत्र हेतुमाह—अवजितेति । अवजितानि स्वायत्तीकृता-
न्यशेषाणि समग्राणि भुवनमण्डलानि येन तस्य भावस्तत्ता तथा । द्वीपेति । एकस्माद्वीपादन्ये द्वीपा द्वीपा
न्तराणि तेभ्य आगता समायाता येऽनेके बहवो भूमिपाला राजानस्तेषा मौलय किरीटानि शिराणि वा
तेषा मालाः खज पद्भिर्वा तामिर्लालित क्रीडित चरणयुगल पादयुग्म यय स तथा । किं कुर्वन् । उद्वहन्-
त्पाटयन् (?) । किम् । भुवनभार जगद्वीवधम् । केन । भुजेन बाहुना । किमिव । वलयमिव बाहुभूषण-
मिव । कया । लीलया क्रीडया । स्वल्पप्रयामेनेत्यर्थ । किंविशिष्ट म । परीति । परिवृत परिवेष्टित ।
कै । अमाल्यैर्मन्त्रिभिः । 'अमाल्य मन्त्रिबो मन्त्री वीमग्य' इति कोश । किं कुर्वद्विर्भैर्मन्त्रिभिः । उपहस्य
द्विरुपहस्य(स) कुर्वद्विः । कम । अमरगुरुमपि वृहस्पतिमपि । कया । प्रजया बुद्ध्या । अय मन्त्रिणां नि-
शिनष्टि—अनेकेति । अनेके च ते कुलकमागताश्चानेककुलकमागता । कुलपागपर्यागर्तन न्या मुनिर्गर्ह-
त्यर्थ । असकृदिति । असकृन्निगन्तर्मालोचित निदिव्यागित यत्नीनियाम्य नृपोचितानामग्रो रभो ग्रन् ।
स्तेन निर्मलानि स्वच्छानि मनानि येषा ते तथा तै । अलुब्धैरिति । [अलुब्धैः] अलुब्धैः निरर्था-
लैः । 'लिंगधस्तु वामल' इति कोश । प्रबुद्धैः परिणतैः । पुन किं दृष्टाणो नृपानि । रागपुत्रैः-
पतनयैः सह समानां शीटा कुर्वाण । इतो राजपुत्रान्विशेषयन्नाह—आत्मन इति । आत्मन
स्वकीयस्य प्रतिविम्बैरिव प्रतिच्छाद्यैरिव । सर्वदा तदनुयायिन्वात् । समानैरिति । समाना
सदृशाः वयोऽवस्थाविशेषः । विद्याधनदर्श प्रतीता, अलङ्कार विभूषणानि येषा ते तथा तै । अने-

ताकारवेदिभिः काव्यनाटकाख्यातकाख्यायिकालेख्यव्याख्यानादिक्रियानिपुणैरतिकठिनपीवर-
स्कन्धोरुवाहुभिरसकृदवदलितसमदरिपुगजघटापीठबन्धैः केसरिकिशोरकैरिव विक्रमैकरसै-
रपि विनयव्यवहारिभिरात्मनः प्रतिविम्बैरिव राजपुत्रैः सह रसमाणः प्रथमे वयसि सुखमति-
चिरमुवास । तस्य चातिविजिगीपुतया महासत्त्वतया च तृणमिव लघुवृत्तिं स्त्रैणमाकलयतः
प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि रूपवतोऽपि संतानार्थिभिरमात्यैरपेक्षितस्यापि सुरतसुखस्योपरि
द्वेष इवासीत्सत्यपि रूपविलासोपहसितरतिविभ्रमे लावण्यवति विनयवत्यैवत्यवति हृदयहारी-
णि चावरोधजने । स कदाचिद्वनवरतदोलायमानरत्नवल्लो घर्घरिकारस्फालनप्रकम्पझणझणा-

लविद्धि नमयज्ञे । अवसरज्ञैरिति यावत् । प्रभावेति । प्रभावो माहात्म्य तेनानुरक्तान्यासक्तानि हृद-
यानि चेतांसि येषां ते तथा । अग्रास्येति । अग्राम्यो नागरिको य उपहासो नर्मवचोविलासस्तत्र कुगलै-
श्चरुः । 'कुशलश्चतुरोऽभिज्ञः' इति कोशः । इङ्गितेति । इङ्गित चेष्टाविशेषः आकार आकृति तौ
विदन्तीत्येवगीलान्ते तथा तै । काव्येति । काव्य निपुणकविकर्म, अवस्थानुकृतिर्नाटकम्, आख्याना-
नानि चूर्णकानि, आख्यायिका वाम[व]दन्तादि, आलेख्यानि चित्रकर्माणि, व्याख्यानान्यर्थनिर्वचनानि, इ-
त्यादिका या क्रिया, कार्याणि तेषु निपुणैर्दक्षैः । 'निष्णातो निपुणो दक्ष' इति कोशः । अतीति ।
अतिकठिना अतिकठोरा पीवरा पुष्टा, स्कन्धा बाहुशिरास्युरवो विस्तीर्णा बाहवश्च येषां ते तथा तै ।
असकृदिति । असकृन्निरन्तरमवदलिता मर्दिता समदा मदयुक्ता या रिपुगजघटाः शत्रुद्विपङ्कयस्ता
एव पीठबन्धा स्थलविशेषा यैस्ते तथा तै । केसरीति । केसरीणां सिंहानां किशोरकैरिव बालैरिव ।
अत्र किशोरशब्दोऽल्पवयसि सामान्येन प्रयुक्तः । 'किशोरोऽल्पवया हय' इति तु विशेषो ग्रन्थकृता ना-
श्रितः । विक्रमैरिति । विक्रम एव पराक्रम एवैकोऽद्वितीयो रसो येषां ते तथैवविधैरपि । विनयेन प्रश्र-
येण व्यवहारो व्यवहरणं विद्यते येषां ते तथा तै । एतेन शक्तौ सत्त्वां विनयाधिक्यं सूचितम् । अन्यथस्तु प्रागे-
वोक्तः । तस्य चेति । तस्य राज्ञः प्रथमे वयसि वर्तमानस्यापि । अत्र वृद्धत्वापेक्षया वयसः प्राथम्यं ज्ञेयम् ।
अन्यथात्रेतेनान्वयानुपपत्तिः । एवविधेऽवरोधजने सत्यपि सुरतसुखस्योपरि निधुवनसातस्योपरि द्वेष
इव मत्सर इवानीदृग्भवः किं कुर्वतो राज्ञः । आकलयतः सभावयतः । किम् । स्त्रैण स्त्रीसमूहम् । तदेव
विशिनष्टि—लघ्विति । लघु तुच्छा वृत्तिर्वर्तनं यस्य तत् । किमिव । तृणमिव यवसमिव । एतेन तासा-
मकिञ्चित्करत्वं सूचितम् । कया हेतुभूतया । अतीति । अतिशयेन विजेतुमिच्छुर्विजिगीपुस्तस्य भावस्तत्ता
तया । तद्वनाक्षिप्तचेतस्कन्धेन कामोत्पत्तेरसम्भवात् । पुनर्हेत्वन्तरं प्रतिपादयन्नाह—महेति । महासत्त्वम-
निरागि वैर्यं तस्य भावस्तत्ता तया । प्रायशो महासत्त्वस्य सिंहवत्स्वल्प एव कामः स्यात् । किंविशिष्टस्य
रसः । रूपवतोऽपि नौन्दर्यवतोऽपि । एतेन युवतीमनो (न उ)न्मादकचेऽपि तदभिलाषाभाव इति विभाव-
नोक्तिः । अत्रापिगद्गो विरोधालकारयोतनार्थः । एतादृशोऽपि विषयमुखोपरत इति विरोधः । पुनरेव
राज्ञानं विशेषयन्नाह—संतानार्थिभिरिति । संतानमपत्यं तदेवार्थं प्रयोजनं विद्यते येषां ते तथा तैरमा-
त्यै सचिवैरपेक्षितस्यापि बाञ्छितस्यापि । एतेन सचिवानुकूल्यं दर्शितम् । अधावरोधजनं विशेषय-
न्नाह—रूपेति । रूपं नौन्दर्यम्, विलासा विलम्बनानि, तैरपहसिता हास्यास्पदाङ्कता रते कामस्त्रियो वि-
भ्रमा श्रृंगसुद्धवा येन न तथा तस्मिन् । लावण्येति । लावण्यं लज्जणिमा तद्वति । विनयेति । विनयोऽभ्यु-
त्थानादिरूपलघुत्वे । एतेन तदनुकूल्यं सूचितम् । अन्वयेति । अन्वयो वशः स विद्यते यस्य स तथैव
तस्मिन् । अत्रास्त्यर्थं वतु । सुदृग्ज इत्यर्थः । अत्र ग्राँटकुलोत्पन्नत्वेन रूपलावण्यातिशयत्वं व्यङ्ग्यम् ।
हृदयेति । हृदयस्य चित्तस्य हासिष्याक्षेपके । अनेन सर्वजनस्पृहणीयत्वं व्यङ्ग्यं सूचितम् । स कदाचि-
दिति । न राजा दिवसनर्नैर्पाणिनादेति सर्वत्र सरथ्यते । केन । कदेति । कदाचिन्वास्मिन्निधुवनवे ।

यमानमणिकर्णपूरं स्वयमारब्धमृदङ्गवाद्यः संगीतकप्रसङ्गेन, कदाचिद्विरलविमुक्तशरामार-
 श्मयीकृतकाननो मृगयाव्यापारेण, कदाचिदावद्धविदग्धमण्डल काव्यप्रबन्धरचनेन, कदा-
 चिच्छास्त्रालापेन, कदाचिदाख्यानकाव्यायिकेतिहासपुराणाकर्णनेन, कदाचिदालेख्यविनोदेन,
 कदाचिद्वीणया, कदाचिदृशनागतमुनिजनचरणशुश्रूषया कदाचिदक्षरच्युतकमात्राच्युतक-
 विन्दुमतीगूढचतुर्थपादप्रहेलिकाप्रदानादिभिर्वनितासंभोगसुखपराङ्मुख मुहृत्परिवृतो दिव-
 समनैपीन् । यथैव च दिवसमेवमारब्धविविधक्रीडापरिहासचतुरै मुहृद्विरूपेतो निशामनैपीन् ।

गीतनृत्यवाद्यत्रयं प्रेक्षणार्थं कृतं संगीतकमुच्यते । तत्प्रसङ्गेन । तत्सवन्वेनेत्यर्थः । इतो राजानं विशेषयताह—
 अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं दोलायमानं कम्पमानं रत्नं बलयं कङ्कणं यन्म स तथा । घर्घरिकेति ।
 घर्घरिका वाद्यविशेषस्तस्या आस्फालनं वादनं तेन यं प्रकम्पयत्यलनं तेन प्रणप्रणायमानो प्रणप्रणेत्यर्थः शब्द-
 कुर्वाणो मणिकर्णपरो मणिरसञ्चितं कर्णालकारो यस्य स तथा । स्वयमिति । स्वयमान्मनेवाग्धेन निहितं
 मृदङ्गवद्वाद्यं वादित्रं येन स तथा । उभयहस्ताभ्यां तद्वादनादिति भावः । पुनः कदाचित् । मृगयेति ।
 मृगयावेष्टकस्तस्या व्यापारेण व्या(वि)हृत्या । अविरलेति । अविरलमविच्छिन्नं विमुक्ता क्षिप्ता गे शरा वा-
 णान्तेषामागारे वेगेन वर्षस्तेन श्मयीकृतं काननं वनं येन स तथा । अत्र समप्रबन्धचारित्र्यापादनं व्यङ्ग्यम् ।
 आवद्ध इति । आवद्धमारचितं विदग्धानां प्रेक्षावता मण्डलं येन स तथा । कदेति । काव्यं पर्यञ्जात-
 र्णितस्वरूपं प्रबन्धा कथान्तेषां रचनेन ग्रथनेन । एतेन राज्ञोऽपि पण्डितजनानुगमित्वं प्रेम्ण(क्षा)वत्त्वं न स-
 चितम् । पुनः केन । शास्त्रेति । शास्त्राणां न्यायादीनामालापेनापृच्छनेन । ‘आपृच्छालापः समाप्तः’
 इति कोशः । पुनः केन । आख्यानकेति । आख्यानकं व्यक्तकथा, आख्यायिका वागवदन्तादिका, इति
 ह्याम पुरावृत्तम्, पुराणं मन्त्र्यादि, तेषामाकर्णनेन श्रवणेन । कदाचिदिति । आलेख्यं चित्रकर्म तस्य
 विनोदेन क्रीडयेत्यर्थः । पुनः केन । वीणयेति । वीणां विपरीं तद्वादनेन । तन्मृदङ्गवर्णेन चेत्यर्थः । पुनः केन ।
 दर्शनेति । दर्शनार्थं विलोकनार्थमागता प्राप्ता ये मुनिजना माधुल्यं कामेष्वा चरणशुश्रूषा पादगपर्यां तथा ।

एकदा तु नातिदूरोदिते नवनलिनदलसंपुटभिदि किंचिन्मुक्तपाटलिभिर्भगवति सहस्रम-
रीचिमालिनि राजानमास्थानमण्डपगतमङ्गनाजनविरुद्धेन वामपार्श्ववलम्बिना कौक्षेयकेण
संनिहितविपधरेव चन्दनलता भीषणरमणीयाकृतिः, अविरलमलयजातुलेपनधवलितस्तनत-
टोन्मज्जदैरावतकुम्भमण्डलेव मन्दाकिनी, चूडामणिप्रतिबिम्बच्छलेन राजाज्ञेव मूर्तिमती रा-
जभिः गिरोभिरुह्यमाना, शरदिव कलहंसधवलाम्बरा, जामदग्न्यपरशुधारेव वशीकृतसकल-
राजमण्डला, विन्ध्यवनभूमिरिव वेत्रलतावती, राज्याधिदेवतेव विग्रहिणीप्रतीहारी समुपसृत्य

नर्मनेर्पात् । [एव] तथैव निगा त्रियामामपि । मुहूर्द्धिमित्ररूपेत' सयुत । कीदृशैः । आरब्धेति ।
आरब्धा प्रारब्धा ये विविधक्रीडासु परिहासास्तेषु चतुरैर्दक्षैर् अनैर्पादगमयदिति सबन्धः ।

एकदेति । एकस्मिन्समये प्रतीहारी द्वारदेशे नियुक्ता स्त्री समुपसृत्य निकटदेशमागत्य राजानं सविनय-
मब्रवीदित्यन्वयः । विनयेन सहवर्तमानमबोचदित्यर्थः । सूर्यवर्णनाव्याज उत्तयवसरमाह—भगवतीति ।
श्रीसूर्ये सतीत्यर्थः । इतः सूर्यं विशेषयन्नाह—सहस्रेति । सहस्रसंख्या ये मरीचयः किरणास्तैर्मालते शोभने
तान्धारयतीति वा यः स तथा तस्मिन् । नेति । नातिदूरं स्वल्पकालीनमुदितमुद्गमनं यस्य स तथा तस्मिन् ।
नवेति । नवानि प्रत्यग्राणि यानि नलिनानि तेषां दलानि पत्राणि तेषां यः सपुटो मुकुलस्तं भिनत्तीति यः
न तथा तस्मिन् । किंचिदिति । किंचिदीपन्मुक्तः परित्यक्तः पाटलिमा श्वेतरक्तत्वं येन स तथा तस्मिन् ।
दूरोदितेत्यारभ्य त्रिभिर्विगेपणैः प्रत्यूपसमयो व्यज्यते । कीदृशं राजानम् । आस्थानेति । आस्थान-
मण्डप उपवेशनस्थलं तत्र गतं प्राप्तम् । प्रतीहारीं विशेषयन्नाह—भीषणेति । भीषणा भयानका रमणीया
मनोज्ञाकृतिगकारो यस्याः सा तथा । रमणीयत्वे दृष्टान्तमाह—चन्दनलतेवेति । यथा चन्दनलता वस्तु-
स्वभावादेव रमणीया तथैयमर्पात्यर्थः । लतायाः भीषणत्वे हेतुमाह—संनिहितेति । संनिहिताः पार्श्ववर्तिनो
विपधरा नर्पा यस्याः सा तथेत्यर्थः । अस्याः भीषणत्वं आगन्तुकहेतुमाह—वामेति । वामपार्श्वे सव्यप्रदेशेऽव-
लम्ब्यतेऽवतिष्ठत इत्येवर्णालेन कौक्षेयकेण खडेन । 'तरवारिकौक्षेयकमण्डलाग्रा' इति कोशः । खड्गं विणि-
नष्टि—अङ्गनेति । अङ्गनाजनं प्रमदावर्गस्तस्य विरुद्धेन । त्रपोत्पादकेनेत्यर्थः । यथा चन्दनलतायाः निसर्गतो
रमणीयत्वेऽपि संनिहितविपधरत्वेन भीषणत्वं तथैतस्याः अपि स्वभावतो वन्धुरत्वेऽपि वामपार्श्ववर्तिनित्विग-
त्वेन भीषणत्वमित्यभिप्रायः । अथ प्रतीहारी विनिनष्टि—अविरलेति । अविरलं घनतरं यन्मलयजस्य चन्द-
नस्यानुलेपनमुद्गतेन तेन धवलितं शुभ्रीकृतं स्तनतटं कुचतटं यस्याः सा तथा । तत्र दृष्टान्तमाह—मन्दाकि-
नीव स्पर्धुनीव । इतो गङ्गां विशेषयन्नाह—उन्मज्जदिति । उन्मज्जन्तान् कुर्वन्त्य ऐरावतो हस्तिमदस्तस्य
कुम्भमण्डलं गिरिपिण्डचक्रवालं यस्याः सा तथा । चन्द्रशुभ्रकुम्भोपमानेन कुचतटस्य काटिन्य व्यज्यते ।
केव । मूर्तीति । मूर्तिमतीं विग्रहवतीं राजाज्ञेव नृपशिष्टिरिव । ननु राजाज्ञा संनिहितराजगिरोभिरुह्य-
माना भवेत् । इयं तु तथा न भवतीत्यत आह—चूडेति । अर्थात्संनिहितराजमन्तकेषु चूडामणयः गिरो-
मणयस्तेषु यः प्रतिविन्य प्रतिच्छाद्यस्तस्य छलं मिषं तेन । गजभिर्नृपैः गिरोभिरुह्यमाना बहमा-
ना । पुनः केव । नगदिव घनालय इव । उभयत्र विशेषणनाम्यमाह—कलहंसेति । कलहमा एव
बलहन् इव वा धवलं शुभ्रममन्दरं वस्त्रं यस्याः सा तथा । पुनः केव । जामदग्नी (श्ये)ति । जमदग्नेगोत्रापत्य
जानदारः परशुरामस्तस्य परशुः लटारस्तस्य धागः प्रान्तप्रदेनन्तद्वदिव । उभयविशेषणनाम्यमाह—वशी-
ति । वर्णागुणन्यायवर्णागुणकृत्वेन व्यासोद्देहेन वा नवलरात्रौ नमःप्रभूपतीनां मण्डलं चक्रं यथा सा तथा ।
पुनः केव । विन्ध्यस्तेति । विन्ध्यस्य जलवालकस्य दनमरणस्य तस्य भूमिः शुचिर्वाव तन्मदृशीव । उभयत्र
नाम्यमाह—वेत्रेति । वेत्राणां वेतसा (नाना) लता नगलकृक्षा यत्र । पक्षे वेत्रस्य लता यष्टिः । हस्तं इति शेषः ।
यस्याः सा तथा । पुनः केव । राज्येति । राज्यस्याधिपत्यादिष्टात्रीं गान्धिधारिणीं देवतेव म(सु)र्गि-
व-

क्षितितलनिहितजानुकरकर्मला सविनयमब्रवीन्—‘देव, द्वारस्थिता मुरलोकमारोहतन्निग-
ङ्कोरिव कुपितशतमखहुंकारनिपातिता राजलक्ष्मीर्दक्षिणापथादागता चाण्डालकन्यकापश्चरम्
शुक्रमादाय देवं विज्ञापयति—‘सकलभुवनतलरत्नानामुदधिरिवैकभाजनं देव । विहंगमश्चा-
यमाश्चर्यभूतो निखिलभुवनतलरत्नमिति कृत्वा देवपादमूलमादायागताहमिच्छामि देवदर्शन-
मुखमनुभवितुम्’ इति । एतदाकर्ण्य ‘देवः प्रमाणम्’ इत्युक्त्वा विरराम । उपजातकुतूहलस्तु
राजा समीपवर्तिनां राजामालोक्य मुखानि ‘को दोषः प्रवेक्ष्यताम्’ इत्यादिदेशः ।

अथ प्रतीहारी नरपतिकथनानन्तरमुत्थाय तां मातङ्गकुमारीं प्रावेशयन् । प्रविश्य च मा-
नरपतिसहस्रमध्यवर्तिनमगनिभयपुञ्जितकुलशैलमध्यगतमिव कनकशिखरिणम्, अनेकरत्ना-

त्युप्रेक्षा । अपृथ्वंति शेषः । अत एव विग्रहिणी शरीरिणी । पुनस्तमेव विरोपयन्नाह—क्षितीति । क्षिति
तले भूमितले निहिता स्थापिता जान् तलकालौ । अथ न कर्तुं तावेव कमले यया सा तादृशी । गतिनय
विनयेन महवर्तमानम् । किमब्रवीत्तन्नाह—देवेति । हे देव हे स्वामिन्, द्वारे स्थिता चाण्डालानां दिवा
र्तिना कन्यका कुमारी पञ्चरे पाक्षिणमाश्रये स्थित शुक्र कौरमादाय गृहीत्वा देव स्वामिन विज्ञापयति
स्वर्गस्य निवेदयतीत्यर्थः । केव । सुरेति । सुगणा देवानां लोकः स्वर्गमार्गहेतु आगच्छन् कुर्वन्निग-
द्याज्यस्य राजलक्ष्मीं [रि]व । तमेव विरोपयन्नाह—कुपितेति । त्रिशद्वेद्याज्यस्य देवयागान्वयं नागो
भवतीत्यतः [कुपित] रुदो यः शतमग दन्द्रमस्य हुकार कोपवनिम्नेन निपातिताय क्षिमा । कर्तुः
चाण्डालकान्यका । दक्षिणेति । दक्षिणापथादक्षिणमार्गादागता प्राप्ता । प्रतीहारी चाण्डालकन्यकाप-
यामान्यतो विज्ञापनाविषयमाह—सकलेति । चाण्डालकन्यकायास्त्वय विज्ञापना । देवेति । हे देव, तं
कृत्वा तं शुक्रमादाय देवस्य राज पादमूल चरणमूलमहमागता देवदर्शनमुग महाराजस्यानलोत्पन्नगतमनु-
वितुमनुभवविषयं कर्तुमिच्छामि मर्माह । तन्निगच्छवाच्यमाह—सकलेति । सकलानि गमप्राणि गानि भूत-
तलानि तेषु यानि ग्वानि तेषामेक भाजनमुत्कर्षयमानम् । क इव । उदरिगिव समुद्र इव । यत्रोदरं गार्ग्य

भरणकिरणजालकान्तरितावयवमिन्द्रायुधसहस्रसंछादिताष्टदिग्भागमिव जलधरदिवसम्, अवलम्बितस्थूलमुक्ताकलापस्य कनकशृङ्खलानियमितमणिदण्डिकाचतुष्टयस्य गगनसिन्धुफेनपटलपाण्डुरस्य नातिमहतो दुकूलवितानस्याधस्तादिन्दुकान्तपर्यङ्किकानिषण्णम्, उद्धूयमानसुवर्णदण्डचामरकलापम्, उन्मयूखमुखकान्तिविजयपराभवप्रणते शशिनीव स्फटिकपादपीठे विन्यस्तवामपादम्, इन्द्रनीलमणिकुट्टिमप्रभासंपर्कश्यामायमानैः प्रणतरिपुनिःश्रासमलिनीकृतैरिव चरणनखमयूखजालैरुपशोभमानम्, आसनोल्लसितपद्मरागकिरणपाटलीकृतेनाचिरमृदितमधुकैटभरुधिरारुणेन हरिमिवोरुयुगलेन विराजमानम्, अमृतफेनधवले गोरोचनालिखितहंसमिथुनसनाथपर्यन्ते चारुचामरवायुप्रनर्तितान्तर्देशे दुकूले वसानम्, अतिसुरभिचन्दना-

णानि तेषां यानि किरणजालकानि । जालान्येव जालकानि । स्वार्थे कप् । मरीचिमण्डलानि तैरन्तरिता आच्छादिता अवयवा अपघना यस्य स तम् । नीलपीतादिवर्णयोगात् । तत्रोपमानमाह—**इन्द्रेति** । इन्द्रायुधानां हरिकर्मुकाणां यत्सहस्रं तेन संछादितास्तिरोहिता अष्टौ दिग्भागाः ककुभा प्रदेशा यस्मिंस्तथाभूत जलधरदिवसमिव प्रावृद्धदिनमिव । पुनस्तमेव नृप विशिनष्टि—**नातीति** । नातिमहत स्थानोचितप्रमाणस्य दुकूलं क्षौमं तस्य वितानमुल्लेख । 'उल्लेखो वितानं कदकोऽपि' इत्यभिधानचिन्तामणिः । तस्याधस्तात्तदधः प्रदेश इन्दुकान्तानां चन्द्रकान्तमणीनां या पर्यङ्किका मञ्चिका तस्या निषण्णमुपविष्टम् । अथ वितानं विशेषयन्नाह—**अवेति** । अवलम्बित आश्रित स्थूलानां स्पष्टिगणानां मुक्तानां रसोद्भवानां कलापो जालं येन स तथा । कस्य तस्य । **कनकेति** । कनकं सुवर्णं तस्य या शृङ्खला बन्धनरदमयस्तैर्नियमिता निबद्धा मणिदण्डिका रत्नखचित्वा यष्टयन्तासां चतुष्टयं तस्मिन्स तथा तस्य । **गगनेति** । गगनसिन्धोः स्वर्णद्याः फेनोऽडिण्डीर । 'डिण्डीरोऽडिधकफ फेन' इत्याभिधानचिन्तामणिः । तस्य पटलं समूहस्तद्वत्पाण्डुर शुभ्रं तस्य । पुनर्नृपं विशिनष्टि—**उद्धूयेति** । उद्धूयमानो व्यज्यमानः सुवर्णस्य काञ्चनस्य दण्डोऽवलम्बनयष्टिर्येष्वेतादृशानि चामराणि प्रकीर्णकानि तेषां कलापः समूहो यस्य स तम् । **स्फटिकेति** । स्फटिकानां स्वच्छमणीनां यत्पादपीठं चरणस्थापनस्थलं तत्र विन्यस्तं स्थापितो वामपादः सव्यचरणो येन स तथा तम् । पादपीठं विशेषयन्नाह—**शशिनीति** । शशिनीव चन्द्रमसीव । अथ शशिनं विशेषयन्नाह—**उन्मयूखेति** । उद्धूर्ध्वं मयूखाः किरणा यस्मिन्नेतादृशं यन्मुखं तस्य या कान्तिर्दीप्तिस्तया यो विजयो जयस्तेन यः पराभवस्तिरस्कारस्तेन प्रणते पादसंलग्ने । पुनर्नृपं विशेषयन्नाह—**चरणेति** । चरणानां पादानां ये नखा पुनर्भवास्तेषां मयूखा किरणास्तेषां जालानि समूहास्तैरुपशोभमाना भूतमानम् । मयूखजालं विशेषयन्नाह—**इन्द्रेति** । इन्द्रनीलमणीनामिन्द्रमणीनां या कुट्टिमप्रभा वद्धभूमिका-न्तिस्तस्या संपर्को मिश्रभावस्तेन श्यामायमानैः श्यामवदाचरमाणैः कीदृशैरिव । **प्रणतेति** । प्रणता नता ये रिपवः शत्रवस्तेषां ये निश्वासाधेतना (१) तैर्मलिनीकृतैर्मालिन्यं प्राप्तैरिव । पुनर्नृपं विशेषयन्नाह—**ऊरु इति** । ऊरुः सक्थी तयोर्युगलं तेन विराजमानं शोभमानम् । ऊरुयुगलं विशिनष्टि—**आसनेति** । आसन उपवेशनस्थलं उल्लसिता देदीप्यमाना ये पद्मरागा लोहितमणयस्तेषां ये किरणा मयूखास्तैः पाटलीकृतेन । श्वेत-रत्नीकृतेनेत्यर्थः । 'श्वेतरत्नलु पाटलः' इति कोशः । कमिव । **अचिरेति** । अचिरं त्वरितं मृदितो मर्दितो यो मधुपेटभो दैत्यविशेषस्तस्य यद्गुधिरं रक्तं तेनारुणेन रक्तेनोरुयुगलेन विराजमानं हरिमिव कृष्णमिव । पुनः किं उवाच नृपम् । वसानं दधानम् । किम् । दुकूले क्षीरोदवधे । अर्धंते विशिनष्टि—**अमृतेति** । अमृतस्य सुधायां फेनान्द्रवधवले शुभ्रे । **गोरोचनेति** । गोरोचना गोपितं तेन लिखितानि यानि हंसमिथुनानि नितच्छ-व्युग्नानि तैर् ननाथ सहितं पर्यन्तं प्रान्तदेशो ययोस्ते । **चार्विति** । चारणी च ते चामरे च चारुचामरे तयोर्वायुना गमोरुणेन प्रनर्तितं आन्दोलितं अन्तर्देशं प्रान्तदेशं ययोस्ते । पुनर्नृपं विशेषयन्नाह—**अतीति** ।

१ जलधरदिवसः २ अवलम्बित ३ पाण्डुरस्य ४ इन्द्रायुधमणिः ५ कनकं ६ उन्मयूखमणिकानिचिदपराभवः ७ उल्लेखस्तद्वत्पाण्डुरस्य ८ उन्मयूखमुखकान्तिविजयपराभवः ९ स्फटिकः १० जलधरः ११ पवननर्तित १२ अन्तर्देशः

नुलेपनधवलितोरःस्थलम्, उपरिविन्यस्तकुङ्कुमस्यासकर्मन्तरान्तरानिपतितवालातपच्छेदमिव
कैलासशिखरिणम्, अपरजगिशङ्कया नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेषम्, अतिचप-
लराज्यलक्ष्मीवन्धनिगडकटकशङ्कामुपजनयतेन्द्रमणिकेयूरयुग्मेन मलयजरसगन्धलुब्धेन भु-
जङ्गद्वयेनेव वेष्टितबाहुयुगलम्, ईपदालम्बिकर्णोत्पलम्, उन्नतघोणम्, उत्फुल्लपुण्डरीकनेत्रम्,
अमलकलधौतपट्टायतममृमीचन्द्रगकलाकारमण्डपभुवनराज्याभिषेकपूर्तमूर्णासनाथ ललाटदेश-
मुद्वहन्तम्, आमोदिमालतीकुसुमशेखरमुपसि शिखरपर्यस्ततारकापुञ्जमिव पञ्चिमाचलम्,
आभरणप्रभापिण्डाङ्गिताङ्गतया लग्नहरहुतागमिव मकरध्वजम्, आसनवर्तिनीभिः सर्वतः ।

[अतिमुरभि] अतिमुगन्धि यच्चन्दन मलयज तस्यानुलेपनमज्जरागन्तेन धवलित शुभ्रीकृतसुर स्थल वक्ष भव
यस्य स तथा तम् । उपरीति । उपरि । अर्थाद्वक्ष्यम् । विन्यस्ता विहिता कुङ्कुमस्य केसरस्य म्यासया हस्त-
विन्या यस्य स तम् । 'स्थानकस्तु हस्तविन्यम्' इति कोशः । कमिव । अन्तरेति । अनागन्तग मध्ये मये
निपतिता पर्यस्ता वालातपस्य नवीनालोकस्य छेदा गण्डा यस्मिन्नेतादश कैलासशिखरिणमित रजताग्रिमिर ।
पुनः प्रकागन्तरेण तमेव वृष विषेपयन्नाह—अपरेति । अपरोऽन्यो यः शशी चन्द्रमस्य या शङ्का प्राप्ति-
नया नक्षत्राणि तागन्तानामाली (ना माला) श्रेणी तद्रूपयैव हारलतया । 'हागे मुक्तातः प्रालम्ब्यवालापा-
वली लता' इति कोशः । तेन कृतो विहितो मुगम्माननस्य परिवेषः परिधिर्गम्य स तम् । अनेन हागलताया
अत्यन्तनर्मल्य मुगस्य च चन्द्रगम्य मञ्चितम् । 'परिविः परिवेषश्च' इति कोशः । अतीति । अतिगण्डाति-
चन्दला यः राज्यलक्ष्मीगणितप्रार्थनस्या वन्द्यो नियमनः तत्र निगडोऽन्दुकुम्भस्य यन्कटक वलय तस्य शङ्का-
रेका(रसा)मुपजनयता कुर्वता । एवमेनेन्द्रमणियुक्तमिन्द्रनीलमणिराचित यन्केयूरयुग्ममालदन्तः तेन वेष्टित
परिक्षिप्त बहुयुगल भुजाद्वितय यस्य स तथा तम् । यद्यपि ममस्मवेष्टितपदस्य बाहुपदान्वितस्य विभक्त्यन्तरमन्-
नान्वयन्तयापि विशेषे द्वयि 'मानेन जितेन्द्रिय' इत्यादि तथा दृष्ट्यादयोऽपि दृश्यः । केनेन । मलयेति ।
मलयजध्वननस्तो (१) यो रम्यो द्रव्यस्य गन्धं परिमले लुब्धेनागन्तेन भुजङ्गद्वयेनेव मणियुग्मेन । ईप-
दिति । ईपद्विचिदालम्बि लम्बमान कर्णोत्पल श्रवणपट्टन यस्य स तथा तम् । उन्नतेति । उन्नतोऽपि घाणा

सेवार्थमागताभिरिव दिग्वधूभिर्वारविलासिनीभिः परिवृतम्, अमलमणिकुट्टिमसंक्रान्तसकल-
देहप्रतिविम्बतया पतिप्रेम्णा वसुंधरया हृदयेनेवोद्यमानम्, अशेषजनभोग्यतामुपनीतयाप्यसा-
धारण्या राजलक्ष्म्या समालिङ्गितदेहम्, अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अनन्तगजतु-
रगसाधनमपि खड्गमात्रसहायम्, एकदेशस्थितमपि व्याप्तभुवनमण्डलम्, आसने स्थितमपि
धनुषि निपण्णम्, उत्सादितद्विपदिन्धनमपि ज्वलत्प्रतापानलम्, आयतलोचनमपि सूक्ष्मदर्श-
नम्, महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानम्, कुपतिमपि कैलववह्मम्, अविरतप्रवृत्तदानमप्य-

यस्य स तम् । अत्राभरणदीप्तिहरनेत्रोद्भववन्धो राजमकरध्वजयोश्चोपमानोपमेयभावो दर्जितः । आसनेति ।
आसन्नवर्तिनीभिर्निकटस्थायिनीभिः सर्वतो विश्रुत सेवार्थं सपर्यर्थमागताभिः प्राप्ताभिर्वारविलासिनीभिर्वा-
जनाभिः । काभिरिव । व्यापकत्वाद्दिश एव बन्ध स्त्रियो दिग्वध्वस्ताभिरिव । अत्र दिग्वधूवारविलासिन्यो
साम्यं सूचितम् । ताभिः परिवृतं परिवेष्टितम् । अमलेति । अमलाः स्वच्छा ये मणयश्चन्द्रक्रान्ताद्यास्तेषां कु-
ट्टिमं यद्भूतस्मिन्सक्रान्तं यत्नकलदेहप्रतिविम्बं समग्रशरीरप्रतिच्छाद्यस्तस्य भावस्तत्ता तया । हेत्वर्थे तृतीया ।
पतिः स्वामी तस्य प्रेम प्रीतिस्तेन च वसुंधरया पृथिव्या हृदयेनेव स्वान्तेनेवोद्यमानं वहमानम् (१) । अशे-
पेति । अशेषा समग्रा ये जना लोकास्तेषां [भोग्यता] भोग्योग्यतामुपनीतया प्राप्तयापि । सर्वसाधारण्ये-
त्यर्थः । अनाधारण्या च तथा चान्येषामेतादृशी राजलक्ष्मीर्नास्तीत्यपकर्षोक्तर्पाभ्यां साधारणासाधारण्या च
राजलक्ष्म्या समालिङ्गितमुपगूहितं देहं शरीरं यस्य स तथा तम् । अत्र विरोधाभासोऽलंकारः । साधारणासा-
धारणयोर्विद्वद्भ्रमत्वात् । तत्परिहारपक्षेऽसाधारण्या । सर्वोत्कृष्ट्येत्यर्थः । अपरिमितेति । अपरिमितोऽस-
ह्येय परिवारजन परिच्छदजनो यस्य स तम् । एव बहुजनत्वेऽप्यद्वितीयं न द्वितीयो जनो यस्येति विरोधः ।
तत्परिहारपक्षेऽद्वितीय इत्यस्य सर्वोत्कृष्टत्वमित्यर्थः । अनन्तेति । अनन्तान्यसख्यानि गजा हस्तिनस्तुरगा
अश्वस्तेषां साधनान्युपकरणानि सहाया यस्य । 'निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम्' इत्यमरः । एव च
बहुनहायवत्त्वेऽपि केवलं खड्गं खड्गमात्रं सहायो यस्येति विरोधः । तत्परिहारपक्षे खड्गमात्रसहायमित्यस्य युद्धे
तदन्यानपेक्षत्वमित्यर्थः । एकदेशस्थितमिति । एकदेशं सभामण्डपादि । जनपदो वा । तत्र स्थितमपि
निपण्णमपि व्याप्तं समाक्रान्तं भुवनमण्डलं जगन्मण्डलं येनेति विरोधः । परिहारपक्षे व्याप्तं ह्यातं भुवनमण्डलं-
यमिति विग्रहः (१) । विरोपेणाप्तं व्याप्तमिति वार्थः । 'व्याप्तं ह्याते समाक्रान्ते' इति विश्वः । आसने स्थि-
तमिति । आसने भद्रासने स्थितमप्युपविष्टमपि धनुषि कार्मुके निपण्णं स्थितमिति विरोधः । परिहारपक्षे धनु-
रगं तस्मिन्स्थितमित्यर्थः । नामश्रवणेन विपक्षाणां नाक्षादागतं इव [इति] भयोत्पत्तेः । 'धनुं सज्ञां प्रियालङ्घीं'
इति विश्वः । उत्सादितेति । उत्सादितं व्यापादितं द्विपन्त एवेन्धनमेधो येन । एवभूतमपि ज्वलत्प्रतापान-
लमिति विरोधः । परिहारपक्षे ज्वलदित्यस्य दीप्यदित्यर्थः । आयतेति । आयते विस्तीर्णे लोचने यस्यैवभूत-
मपि सूक्ष्ममविपुलं दर्शनं लोचनं यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे सूक्ष्मनय्यात्मविषयं दर्शनं ज्ञानं यम्येत्यर्थः ।
'सूक्ष्मं न्यायैर्नष्टेऽयाम्नेऽप्यगौ' इति विश्वः । 'दर्शनं नयनस्वरुद्रिधर्मोऽपलब्धिपु' इति विश्वः । महादोष-
मिति । महान्दोषो यस्मिन्नेतन्मूलमपि सकलगुणाधिष्ठानं नमग्रगुणस्थानमिति विरोधः । परिहारपक्षे महती
दोषा दार्ढ्यमित्यर्थः । 'दोषा रात्रौ भुजेऽपि च' इति विश्वलोचनः । कुपतिमिति । कुपितमिदं पतिश्च
एतत्तिरेकभूतमपि कलत्रवत्तन्मन्त्राजनप्रियमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे कुः पृथिवी तस्या पतिः । स्वामी-
त्यर्थः । एतादृशान्प्रियं न्यादिति न विरोधः । अविरतमिति । अविरतं नततं प्रवृत्तं दानं यम्यैवभूतमप्य-
नन्तं दानरहितमिति विरोधः । तत्परिहारस्त्वेवम् । अविरतं प्रवृत्तं दानं त्यागो यम्यैवभूतमप्यमदम् । गर्वग्रहित-

१ सेवार्थमागता २ नक्रान्तप्रतिदिनं नक्रान्तदेहप्रतिदिनं ३ समालिङ्गितम् ४ आननञित, आननगन.
५ अशेषप्रतिपत्तिः ६ दर्शनम् ७ कलत्रवत्तन्मन्त्राजनप्रियम्.

सेवार्थमागताभिरिव दिग्बधूभिर्वारविलासिनीभिः परिवृतम्, अमलमणिकुट्टिमसंक्रान्तसकल-
देहप्रतिबिम्बतया पतिप्रेम्णा वसुंधरया हृदयेनेवोद्यमानम्, 'अशेषजनभोग्यतामुपनीतयाप्यसा-
धारणया राजलक्ष्म्या समालिङ्गितदेहम्' अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अनन्तगजतु-
रगसाधनमपि खड्गमात्रसहायम्, एकदेशस्थितमपि व्याप्तभुवनमण्डलम्, आसने स्थितमपि
धनुषि निपण्णम्, उत्सादितद्विषदिन्धनमपि ज्वलत्प्रतापानलम्, आयतलोचनमपि सूक्ष्मदर्श-
नम्, महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानम्, कुपतिमपि कैलववल्लभम्, अविरतप्रवृत्तदानमप्य-

यस्य स तम् । अत्राभरणदीप्तिहरनेत्रोद्भवन्त्यो राजमकरध्वजयोश्चोपमानोपमेयभावो दर्शितः । आसन्नेति ।
आसन्नवर्तिनीभिर्निन्द्यायिनीभिः सर्वतो विश्वतः सेवार्थं सपर्यार्थमागताभिः प्राप्ताभिर्वारविलासिनीभिर्वारा-
ङ्गनाभिः । काभिरिव । व्यापकत्वाद्दिश एव बध्य स्त्रियो दिग्बध्वस्ताभिरिव । अत्र दिग्बधूवारविलासिन्यो
सान्य सूचितम् । ताभिः परिवृतं परिवेष्टितम् । अमलेति । अमला स्वच्छा ये मणयश्चन्द्रकान्ताद्यास्तोषा कु-
ट्टिम वद्धभूतल्लिन्सकान्त यत्सकलदेहप्रतिबिम्ब समग्रशरीरप्रतिच्छायस्तस्य भावस्तथा । हेत्वर्थे तृतीया ।
पतिः स्वामी तस्य प्रेम्णा प्रीतिस्तेन च वसुंधरया पृथिव्या हृदयेनेव स्वान्तेनेवोद्यमान वहमानम् ^(१) । अशे-
पेति । अशेषा समग्रा ये जना लोकास्तेषां [भोग्यता] भोगयोग्यतामुपनीतया प्राप्तयापि । सर्वसाधारण्ये-
त्यर्थः । असाधारण्यं च तथा चान्येयानेतादृशी राजलक्ष्मीर्नास्तीत्यपकर्षोत्कर्षाभ्यां साधारणासाधारण्यं च
राजलक्ष्म्या समालिङ्गितमुपगूहितं देहं शरीरं यस्य स तथा तम् । अत्र विरोधाभासोऽलङ्कारः । साधारणासा-
धारण्योर्विस्मयवर्धनत्वात् । तत्परिहारपक्षेऽसाधारण्यं । सर्वोत्कृष्टेत्यर्थः । अपरिमितेति । अपरिमितोऽम-
लप्रेम परिवारजन परिच्छदजनो यस्य स तम् । एव बहुजनत्वेऽयद्वितीयं न द्वितीयो जनो यस्येति विरोधः ।
तत्परिहारपक्षेऽद्वितीयं इत्यस्य सर्वोत्कृष्टत्वमित्यर्थः । अनन्तेति । अनन्तान्यसङ्ख्यानि गजा हस्तिनस्तुरगा
अश्वस्तेषां साधनान्युपकरणानि सहाया यस्य । 'निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम्' इत्यमरः । एव च
बहुनहायवत्त्वेऽपि केवलं खड्गं खड्गमात्रं सहायो यस्येति विरोधः । तत्परिहारपक्षे खड्गमात्रसहायमित्यस्य युद्धे
तदन्वयपक्षत्वमित्यर्थः । एकदेशस्थितमिति । एकदेशः सभामण्डपादि । जनपदो वा । तत्र स्थितमपि
निपण्णमपि व्याप्तं समाक्रान्तं भुवनमण्डलं जगन्मण्डलं येनेति विरोधः । परिहारपक्षे व्याप्तं ह्यातं भुवनमण्डल-
यमिति विग्रहः ^(२) । विशेषेणाप्तं व्याप्तमिति वार्थः । 'व्याप्तं ह्याते समाक्रान्ते' इति विश्वः । आसने स्थि-
तमिति । आसने भद्रासने स्थितमप्युपविष्टमपि धनुषि कामुके निपण्णं स्थितमिति विरोधः । परिहारपक्षे धनु-
सरा तल्लिन्धितमित्यर्थः । नामश्रवणेन विपद्भाणां साक्षादागतं इव [इति] भयोत्पत्तेः । 'धनुं सरां प्रियालङ्घनं'
इति विश्वः । उत्सादितेति । उत्सादितं व्यापादितं द्विषन्तं एवेन्धनमेधो येन । एवभूतमपि ज्वलत्प्रतापान-
लमिति विरोधः । परिहारपक्षे ज्वलदित्यस्य दीप्यदित्यर्थः । आयतेति । आयते विस्तीर्णे लोचने यस्यैवभूत-
मपि सूक्ष्ममविपुलं दर्शनं लोचनं यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे सूक्ष्ममध्यात्मविषयं दर्शनं ज्ञानं यस्येत्यर्थः ।
'सूक्ष्मं न्यायैतदेऽध्यात्मेऽप्यगौ' इति विश्वः । 'दर्शनं नयनस्पर्शबुद्धिधर्मोऽपलब्धिषु' इति विश्वः । महादोष-
मेति । महान्दोषो यल्लिवेवभूतमपि सकलगुणाधिष्ठानं समग्रगुणस्थानमिति विरोधः । परिहारपक्षे महती
पिपासा वाहुरित्येत्यर्थः । 'दोषा रात्रौ भुजेऽपि च' इति विश्वलोचनः । कुपतिमिति । कुपितमध्यात्मां पतिंश्च
पतिरिवभूतमपि रुद्रवत्प्रभं स्त्रीजनप्रियमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे कुं पृथिवीं तस्यां पतिः । स्वामी-
त्यर्थः । एतादृशान्प्रियं स्यादिति न विरोधः । अविरतमिति । अविरतं नततः प्रवृत्तं दानं यस्यैवभूतमप्य-
नरदानरहितमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षेऽविरतं प्रवृत्तं दानं लागो यस्यैवभूतमप्यनन्दम् । गर्वरहित-

नुलेपनधवलितोरःस्थलम्, उपरिविन्यस्तकुङ्कुमस्थासकर्मन्तरान्तरानिपतितवालातपच्छेदमिव कैलासशिखरिणम्, अपरशशिङ्क्या नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेपम्, अतिचपलराज्यलक्ष्मीवन्धनिगडकटकशङ्कामुपजनयतेन्द्रमणिकेयूरयुग्मेन मलयजरसगन्धलुब्धेन भुजङ्गद्वयेनेव वेष्टितबाहुयुगलम्, ईर्ष्यालम्बिकर्णोत्पलम्, उन्नतघोणम्, उत्फुल्लपुण्डरीकैनेत्रम्, अमलकलधौतपट्टायतमष्टमीचन्द्रशकलाकारमशेषभुवनराज्याभिषेकपूतमूर्णासनाथं ललाटदेशमुद्ग्रहन्तम्, आमोदिमालतीकुसुमशेखरमुपसि शिखरपर्यस्ततारकापुञ्जमिव पश्चिमाचलम्, आभरणप्रभापिशङ्गिताङ्गितया लग्नहरहुताशमिव मकरध्वजम्, आसन्नवर्तिनीभिः सर्वतः

[अतिसुरभि] अतिमुगन्धि यच्चन्दन मलयज तस्यानुलेपनमङ्गरागस्तेन धवलित शुभ्रीकृतसुर स्थल वक्ष स्थल यस्य स तथा तम् । उपरीति । उपरि । अर्थाद्वक्षः । विन्यस्ता विहिता कुङ्कुमस्य केसरस्य स्थासका हस्तविम्बा यस्य स तम् । 'स्थासकस्तु हस्तविम्बम्' इति कोशः । कमिव । अन्तरेति । अन्तरान्तरा मध्ये मध्ये निपतिता पर्यस्ता वालातपस्य नवीनालोकस्य छेदा खण्डा यस्मिन्नेतादृश कैलासशिखरिणमिव रजताद्रिमिव । पुन प्रकारान्तरेण तमेव नृप विशेषयन्नाह—अपरेति । अपरोऽन्यो य शशी चन्द्रस्तस्य या शङ्का भ्रान्तिस्तया नक्षत्राणि तारास्तासामाली (सा माला) श्रेणी तद्रूपयैव हारलतया । 'हारो मुक्तात प्रालम्बत्वज्जलापावली लता' इति कोश । तेन कृतो विहितो मुखस्याननस्य परिवेप परिविष्यस्य स तम् । अनेन हारलतया अत्यन्तनैर्मल्य सुखस्य च चन्द्रसाम्य सूचितम् । 'परिवि. परिवेपश्च' इति कोश । अतीति । अतिचपलातिचञ्चला या राज्यलक्ष्मीराविपत्यश्रीस्तस्या वन्धो नियमन तत्र निगडोऽन्दुकस्तस्य यत्कटक वलय तस्य शङ्कामारेका(खा)मुपजनयता कुर्वता । एवभूतेनेन्द्रमणियुक्तमिन्द्रनीलमणिखचित यत्केयूरयुग्ममङ्गदद्वन्द्व तेन वेष्टित परिक्षिप्त बहुयुगल भुजाद्वितय यस्य स तथा तम् । यद्यपि समस्तवेष्टितपदस्य बाहुपदान्वितस्य विभक्त्यन्तरवदेनान्वयस्तथापि विशेषे क्वचित् 'मानेन जितेन्द्रिय' इत्यादौ तथा दृष्टत्वाददोषो द्रष्टव्य । केनेन । मलयेति । मलयजश्चन्दनसक्तो (१) यो रसो द्रवस्तस्य गन्धे परिमले लुब्धेनासक्तेन भुजङ्गद्वयेनेव सर्पयुग्मेनेव । ईर्ष्यादिति । ईर्ष्यालम्बिकर्णोत्पल लम्बमान कर्णोत्पल श्रवणपङ्कज यस्य स तथा तम् । उन्नतेति । उन्नतोच्चा घोषा नासिका यस्य स तम् । उत्फुल्लेति । उत्फुल्ल विकसित यत्पुण्डरीक सिताम्भोज तद्वेत्त्रे लोचने यस्य स तम् । किं कुर्वन्त नृपम् । ललाटदेशमलीकप्रदेशमुद्ग्रहन्त धारयन्तम् । अथवालीक विशेषयन्नाह—अमलेति । अमल निर्मल यत्कलधौत सुवर्णं तस्य य पटलद्वयायत विस्तीर्णम् । 'अयनम्' इति पाठे सुवर्णतिलकस्थानम् । 'अयन सरणिर्मार्ग' इति कोश । अष्टमीति । अष्टम्या यच्चन्द्रशकल तदर्धभागस्तद्वदाकार आकृतिर्यस्य तत्तया । उभयोः पक्षयोरष्टम्यामशवेव कला इत्यर्धचन्द्रः । अतोऽष्टमीग्रहण युक्तमेवेति भावः । अशेषेति । अशेषाणि समग्राणि यानि भुवनानि तेषां राज्यमाविपत्य तस्याभिषेको मङ्गलज्ञान तेन पूत पवित्रम् । ऊर्णेति । ऊर्णां भ्रुवो[र]न्तरावर्तस्तेन सनाथ सहितम् । 'ऊर्णां मेपादिलोत्रि स्यादावर्तस्त्व(र्ते) चा)न्तरा भ्रुवो' इत्यमरः । रा च चक्रवर्तिप्रभृतीनामेव नान्यजनस्य । तदुक्तम्—'भ्रूयमध्वे मृणालतन्तुसूत्रं शुभ्रायतमेक प्रशान्तावर्तं महापुण्डपलक्षणम्' इति । पुनरेव नृप विशेषयन्नाह—आमोदिते(दी)ति । आमोदीनि सुगन्धानि यानि मालतीकुसुमानि जातीपुष्पाणि तेषां शेखरशृङ्गाभूषण यस्य स तथा तम् । कमिव । पश्चिमाचलनिवाताद्रिमिव । कीदृशम् । उपसीति । उपसि प्रान्ते शिखरे सानुनि पर्यस्ता पतितालारकाणां नक्षत्रकाणां पु ॥ सम्राट् यन्मिता तम् । अत्र शैलशिखरनृपोत्तमाज्यो पुष्पपुञ्जतारकयोः शोभमानोपमेवभावः । मकरोति । मकरस्य जलतन्तुनिशेषस्य ध्वजोऽद्वो यस्य तमिव । मदननादस्य प्रदर्शयन्नाह—आभरणेति । आभरणानां भूषणानां या प्रभा कान्तिस्तया पिशङ्गित पीतरक्तीकृतमङ्ग यस्य तस्य भाग्यवता तथा कृत्वा लग्न आसक्तो हरस्येश्वरस्य हुताग्निः

नुलेपनधवलितोरःस्थलम्, उपरिविन्यस्तकुङ्कुमस्थासकमन्तरान्तरानिपतितवालातपच्छेदमिव कैलासशिखरिणम्, अपरशशिशङ्कया नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेपम्, अतिचपलराज्यलक्ष्मीवन्धिनिगडकटकशङ्काभुपजनयतेन्द्रमणिकेयूरयुग्मेन मलयजरसगन्धलुब्धेन भुजङ्गद्वयेनेव वेष्टितबाहुयुगलम्, ईपदालम्बिकर्णोत्पलम्, उन्नतघोणम्, उत्फुल्लपुण्डरीकनेत्रम्, अमलकलधौतपट्टायतमष्टमीचन्द्रशकलाकारमशेषभुवनराज्याभिपेकपूर्तमूर्णासनाथं ललाटदेशमुद्रहन्तम्, आमोदिमालतीकुसुमशेखरमुपसि शिखरपर्यस्ततारकापुञ्जमिव पश्चिमाचलम्, आभरणपभापिशङ्गिताङ्गतया लग्नहरहुताशमिव मकरध्वजम्, आसनवर्तिनीभिः सर्वतः

[अतिमुरभि] अतिमुगन्धि यच्चन्दन मलयज तस्यानुलेपनमङ्गरागस्तेन धवलित शुभ्रीकृतमुर स्थल वक्ष म्थल यस्य स तथा तम् । उपरीति । उपरि । अर्थाद्वक्षसः । विन्यस्ता विहिता कुङ्कुमस्य केसरस्य स्थासका हस्तविम्बा यस्य स तम् । 'स्थासकस्तु हस्तविम्बम्' इति कोशः । कमिव । अन्तरेति । अन्तरान्तरा मध्ये मध्ये निपतिता पर्यस्ता वालातपस्य नवीनालोकस्य छेदा खण्डा यस्मिन्नेतादृश कैलासशिखरिणमिव रजताद्रिमिव । पुन प्रकारान्तरेण तमेव नृप विशेषयन्नाह—अपरेति । अपरोऽन्यो य गङ्गा चन्द्रस्तस्य या गङ्गा भ्रान्तिस्तया नक्षत्राणि तारास्तासामाली (सां माला) श्रेणी तद्रूपयैव हारलतया । 'हारो मुक्तात प्रालम्ब्यस्रजलपावली लता' इति कोशः । तेन कृतो विहितो मुस्तस्याननस्य परिवेष परिधिर्यस्य स तम् । अनेन हारलताया अत्यन्तनैर्मल्य मुखस्य च चन्द्रसाम्य सूचितम् । 'परिवि परिवेषश्च' इति कोशः । अतीति । अतिचपलातिचञ्चला या राज्यलक्ष्मीराधिपत्यश्रीस्तस्या वन्धो नियमन तत्र निगडोऽन्दुकस्तस्य यत्कटक वलय तस्य शङ्कामारेका(खा)भुपजनयता कुर्वता । एवभूतेनेन्द्रमणियुक्तमिन्द्रनीलमणिखचित यत्केयूरयुग्ममङ्गद्वन्द्व तेन वेष्टित परिक्षिप्त बहुयुगल भुजाद्वितय यस्य स तथा तम् । यद्यपि समस्तवेष्टितपदस्य बाहुपदान्वितस्य विभक्त्यन्तरवद्धेनान्वयस्तथापि विशेषे क्वचित् 'मानेन जितेन्द्रिय' इत्यादौ तथा दृष्टत्वाददोषो द्रष्टव्यः । केनेन । मलयेति । मलयजचन्दनसक्तो (?) यो रसो द्रवस्तस्य गन्धे परिमले लुब्धेनासक्तेन भुजङ्गद्वयेनेव सर्पयुग्मेनेव । ईपदिति । ईपत्किंचिदालम्बि लम्बमान कर्णोत्पल श्रवणपङ्कज यस्य स तथा तम् । उन्नतेति । उन्नतोच्चा घोणा नासिका यस्य स तम् । उत्फुल्लेति । उत्फुल्ल विकसित यत्पुण्डरीक सिताम्भोज तद्वन्नेत्रे लोचने यस्य स तम् । किं कुर्वन्त नृपम् । ललाटदेशमलीकप्रदेशमुद्रहन्त धारयन्तम् । अथवालीक विशेषयन्नाह—अमलेति । अमल निर्मल यत्कलधौत सुवर्ण तस्य य पट्टमद्वयायत विस्तीर्णम् । 'अयनम्' इति पांटे सुवर्णतिलकस्थानम् । 'अयन सरणिर्मार्गः' इति कोशः । अष्टमीति । अष्टम्या यच्चन्द्रशकल तद्वर्धभागस्तद्वदाकार आकृतिर्यस्य तत्तया । उभयो पक्षयोरष्टम्यामश्वेव कला इत्यर्धचन्द्रः । अतोऽष्टमीग्रहण युक्तमेवेति भावः । अशेषेति । अशेषाणि समग्राणि यानि भुवनानि तेषा राज्यमाधिपत्य तस्याभिपेको मङ्गलम्लान तेन पूत पवित्रम् । ऊर्णंति । ऊर्णा भ्रुवो[र]न्तरावर्तस्तेन सनाथ सहितम् । 'ऊर्णा मेपादिलोम्नि स्यादावर्तस्त्व(तं चा)न्तरा भ्रुवो' इत्यमरः । रा च चक्रवर्तिप्रभृतीनामेव नान्यजनस्य । तदुक्तम्—'भृद्वयमध्ये मृणालतन्तुसूक्ष्म शुभ्रायतमेक प्रशम्नावर्त महापुरुषलक्षणम्' इति । पुनरेव नृप विशेषयन्नाह—आमोदिते(दी)ति । आमोदीनि मुगन्धीनि यानि मालतीकुसुमानि जातीपुष्पाणि तेषा शेखरशृङ्गाभूषण यस्य स तथा तम् । कमिव । पश्चिमाचलमिवास्त्राद्रिमिव । कीदृशम् । उपसीति । उपसि प्रभाते शिखरे सानुनि पर्यस्ता पतिताम्नारकाणा नक्षत्रकाणा पुत्रा गमूरा यन्निग्न तम् । अत्र शैलशिखरनृपोत्तमादयो पुष्पपुञ्जनागकयोश्चोपमानोपमेयभावः । मकरेति । मकरस्य जलजन्तुविशेषस्य ध्वजोऽङ्गो यस्य तमिव । मदनमादृश प्रदर्शयन्नाह—आभरणेति । आभरणाना भूषणाना या प्रभा कान्तिस्तया पिशङ्गित पीतरक्तीवृत्तमङ्ग यस्य तस्य भावन्नता तथा कृत्या लग्न आगच्छो हृग्येगम्य हुतागोर्गि-

१ अन्तरानिपतित, अन्तगन्तनिपतित. २ राचन्द्रश्रीगन्धननिगडशङ्का ३ चन्द्रनीलमणि ४ युग्मेन. ५ निग्न ६ अलम्बित. ७ लोचनम्. ८ पट्टायित, पट्टासनान. ९ मन्त्रिपूत. १० अन्तरागतता.

सेवार्थमागताभिरिव दिग्बधूभिर्वारविलासिनीभिः परिवृतम्, अमलमणिकुट्टिमसंक्रान्तसकल-
देहप्रतिविम्बतया पतिप्रेम्णा वसुंधरया हृदयेनेवोद्यमानम्, 'अशेषजनभोग्यतामुपनीतयाप्यसा-
धारण्या राजलक्ष्म्या समालिङ्गितदेहम्', अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अनन्तगजतु-
रगसाधनमपि खड्गमात्रसहायम्, एकदेशस्थितमपि व्याप्तभुवनमण्डलम्, आसने स्थितमपि
धनुषि निपण्णम्, उत्सादितद्विषदिन्धनमपि ज्वलत्प्रतापानलम्, आयतलोचनमपि सूक्ष्मदर्श-
नम्, महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानम्, कुपतिमपि कैवल्यवहभम्, अविरतप्रवृत्तदानमप्य-

यस्य स तम् । अत्राभरणदीप्तिहरनेत्रोद्भववन्द्यो राजमकरध्वजयोश्चोपमानोपमेयभावो दर्शितः । आसन्नेति ।
आसन्नवर्तिनीभिर्निकटस्थायिनीभिः सर्वतो विश्वतः सेवार्थं सपर्यार्थमागताभिः प्राप्ताभिर्वारविलासिनीभिर्वारा-
जनाभिः । काभिरिव । व्यापकत्वाद्दिश एव बध्व स्त्रियो दिग्बध्वस्ताभिरिव । अत्र दिग्बधूवारविलासिन्यो
साम्यं सूचितम् । ताभिः परिवृतं परिवेष्टितम् । अमलेति । अमला स्वच्छा ये मणयश्चन्द्रकान्ताद्यास्तेषां कु-
ट्टिमवद्भूतस्तिन्त्रकान्तं यत्सकलदेहप्रतिविम्बं समग्रशरीरप्रतिच्छायस्तस्य भावस्तत्ता तथा । हेत्वर्थे तृतीया ।
पति स्वामी तस्य प्रेम प्रीतिस्तेन च वसुंधरया पृथिव्या हृदयेनेव स्वान्तेनेवोद्यमानं वहमानम् ^(१) । अशे-
पेति । अशेषा समग्रा ये जना लोकास्तेषां [भोग्यता] भोगयोग्यतामुपनीतया प्राप्तयापि । सर्वसाधारण्ये-
त्यर्थः । असाधारण्या च तथा चान्येषामेतादृशी राजलक्ष्मीर्नास्तीत्यपकर्षोत्कर्षाभ्यां साधारणासाधारण्या च
राजलक्ष्म्या समालिङ्गितमुपगूहितं देहं शरीरं यस्य स तथा तम् । अत्र विरोधाभासोऽलंकारः । साधारणासा-
धारणयोर्विरुद्धधर्मत्वात् । तत्परिहारपक्षेऽसाधारण्या । सर्वोत्कृष्टेत्येत्यर्थः । अपरिमितेति । अपरिमितोऽम-
लप्रेयः परिवारजनः परिच्छेदजनो यस्य स तम् । एव बहुजनत्वेऽप्यद्वितीयं न द्वितीयो जनो यस्येति विरोधः ।
तत्परिहारपक्षेऽद्वितीय इत्यस्य सर्वोत्कृष्टत्वमित्यर्थः । अनन्तेति । अनन्तान्यसख्यानि गजा हस्तिनस्तुरगा
अश्वस्तेषां साधनान्युपकरणानि सहाया यस्य । 'निर्वर्तनोपकरणानुव्रज्यासु च साधनम्' इत्यमरः । एव च
बहुनहायवत्त्वेऽपि केवलं खड्गं खड्गमात्रं सहायो यस्येति विरोधः । तत्परिहारपक्षे खड्गमात्रसहायमित्यस्य युद्धे
तन्गन्धनपेक्षत्वमित्यर्थः । एकदेशस्थितमिति । एकदेशः सभामण्डपादि । जनपदो वा । तत्र स्थितमपि
निपण्णमपि व्याप्तं समाक्रान्तं भुवनमण्डलं जगन्मण्डलं येनेति विरोधः । परिहारपक्षे व्याप्तं ख्यातं भुवनमण्डल-
यमिति विग्रहः ^(१) । विरोधेणाप्तं व्याप्तमिति वार्थः । 'व्याप्तं ख्याते समाक्रान्ते' इति विश्वः । आसने स्थि-
तमिति । आसने भग्नगने स्थितमप्युपविष्टमपि धनुषि कार्मुके निपण्णं स्थितमिति विरोधः । परिहारपक्षे वनु-
नन्ता तस्मिन्स्थितमित्यर्थः । नामश्रवणेन विपक्षाणां साक्षादागतं इव [इति] भयोत्पत्तेः । 'वनु सत्रा प्रियालङ्घी'
इति विश्वः । उत्सादितेति । उत्सादितं व्यापादितं द्विषन्तं एवेन्धनमेधो येन । एवभूतमपि ज्वलत्प्रतापान-
लमिति विरोधः । परिहारपक्षे ज्वलदित्यस्य दीप्यदित्यर्थः । आयतेति । आयते विस्तीर्णे लोचने यस्यैवभूत-
मपि सूक्ष्मनविपुलं दर्शनं लोचनं यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे सूक्ष्मनध्यात्मविषयं दर्शनं ज्ञानं यस्येत्यर्थः ।
'सूक्ष्मं न्यायैतत्वेऽप्यात्मंऽप्याणौ' इति विश्वः । 'दर्शनं नयनस्प्रबुद्धिर्धर्मोऽपलब्धिषु' इति विश्वः । महादोष-
मिति । महान्दोषो यस्मिन्नेवभूतमपि नदलगुणाधिष्ठानं नमत्रगुणस्थानमिति विरोधः । परिहारपक्षे महर्ता
दोषा धार्येत्येत्यर्थः । 'दोषा रात्रौ भुजेऽपि च' इति विश्वलोचनः । कुपतिमिति । कुम्भितधाम्नां पतिश्च
उपतिरेवभूतमपि बलवत्ताम् स्त्रीजनप्रियमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे वृत् पृथिवी तस्या पतिः । स्वामी-
त्यर्थः । एतादृशान्प्रियं न्यागिति न विरोधः । अविरतमिति । अविरतं नततं प्रवृत्तं दानं यस्यैवभूतमप्यन-
नदं दानरहितमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे वदम् । अविरतं प्रवृत्तं दानं त्यागो यस्यैवभूतमप्यनदम् । सर्वदत्त-

१ वेदमन्त्रः २ सन्मन्त्रनिधिः सन्मन्त्रदेहप्रतिविम्बः ३ सन्मन्त्रितम् ४ अनन्यमिति; गन्धनगतः
५ अशेषमिति ६ दर्शनम् ७ बलवत्त्वम्

मदम्, अत्यन्तशुद्धस्वभावमपि कृष्णचरितम्, अकरमपि हस्तस्थितभुवनतलं राजानमद्राक्षीत् ।

आलोक्य च सा दूरस्थितैव प्रचलितरत्नवलयेन रक्तकुवलयदलकोमलेन पाणिना जर्जरितमुखभागां वेणुलतामादाय नरपतिप्रतिबोधनार्थं सैकृत्सभाकुट्टिममाजघान, येन सकलमेव तद्राजकमेकपदे वनकरियूथमिव तालशब्देन युगपदावलितवदनमवनिपालमुखादाकृष्य चक्षुस्तदभिमुखमासीत् ।

अवनिपतिस्तु 'दूरादालोक्य' इत्यभिधाय प्रतीहार्या निर्दिश्यमानां तां वयःपरिणामशुभ्रशिरसा रक्तराजीवनेत्रापाङ्गेनानवरतकृतव्यायामतया यौवनापगमेऽप्यग्निथिलशरीरसंधिना सत्यपि मातङ्गत्वे नातिनृशंसाकृतिनानुगृहीतार्यवेपेण शुभ्रवाससा पुरुषेणाधिष्ठितपुरोभागाम्,

मित्यर्थः । 'दान गजमदे लागे पालनच्छेदशुद्धिपु' इति विश्व । अत्यन्तेति । अत्यन्तमतिगयेन शुद्धो निर्मलस्वभावः प्रकृतिर्यस्यैवभूतमपि कृष्ण इयाम् चरितमाचारो यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे कृष्ण केशवोऽर्जुनो वा तद्वचरित यस्येत्यर्थः । 'कृष्णस्तु केगवे । व्याप्ते(से)ऽर्जुने कोकिले च' इति विश्व । अकरमिति । न विद्यते करो हस्तो यस्यैवभूतमपि हस्ते करे स्थित भुवनतलं यस्येति विरोधः । तत्परिहारपक्षे न विद्यते करो दण्डो यस्येति विग्रहः । 'बलि करो भागधेय' इति कोशः ।

आलोक्य चेति । राजानमालोक्य वीक्ष्य सा चाण्डालकन्यका सहस्रैव नृपसन्निधौ गमनमनभिज्ञलक्षणमिति दूरस्थितैव दविष्टप्रदेशस्थैव वेणुलता वगयष्टिमादाय गृहीत्वा । नरेति । नरपते राज्ञ प्रतिबोधनं समुत्पीकरणं तदर्थं सभाकुट्टिमं परिपद्वद्धभूमिं सङ्कदेकवारं पाणिना हस्तेनाजघान ताडयामास । अथ पाणिं विशेषयन्नाह—प्रचलितमिति । प्रचलितं प्रकम्पितं रत्नवलयेन मणिरचितकङ्कणं यस्मात्स तथा तेन । रक्तमिति । रक्तं यत्कुवलयं कुवे(व)लं तस्य दलानि पत्राणि तद्वत्कोमलेन मुकुमारेण । अनेन लक्षणेपेतत्वं हस्तस्य सूचितम् । वेणुयष्टिं विशेषयन्नाह—जर्जरितेति । जर्जरितो जर्जरीभूतो मुखभागोऽग्रभागो यस्या सा तथा ताम् । अग्रभागदलनाच्छब्दविशेषो जायत इति प्रसिद्धे । येनेति । येन ध्वनिना [सकलमेव] तद्राजकं राजसमूहम् (ह) । युगपदिति । युगपत्यमकालमावलितं परावर्तितं वदनं मुखं येनैवभूतं तदभिमुखं तस्या समुगमामसीदभवत् । किं कृत्वा । आकृष्याकर्षणं कृत्वा । कस्मात् । अवनिपालमुखाद्राजवदनान् । किम् । चक्षुर्नैत्रम् । तत्रोपमानम् । किमिव । वनकरिणामरण्यहस्तिना यूथमिव समूहमिव । केन । तालशब्देन तालो वाद्यविशेषस्तस्य शब्देन तदुत्थं ध्वनिना । एकपदं एककालम् । एकश्रेणीभूतत्वमात्रे दृष्टान्तः ।

अवनीति । अवनिपती राजा [तु] तामनिमिषे (नि)मेपोन्मेपवाजिते लोचने यस्यैवभूतो ददर्शेत्यन्वयः । कथंभूता ताम् । निर्दिश्यमाना लोचनविषय(यी)क्रियमाणाम् । कथा । प्रतीहार्या द्वाग्रक्षानियुक्तया । किं कृत्वा । अभिधाय कथयित्वा । किम् । दूरादालोक्येति दूरादेव प्रेक्षस्वेति । राज्ञ इति शेषः । इतश्चाण्डालकन्यका विशेषयन्नाह—अधीति । अधिष्ठित आश्रित पुरोभागोऽग्रभागो यस्या सा तथा ताम् । केन । पुरुषेण पुना । तमेव पुरुषं विशेषयन्नाह—वय इति । वयसः परिणामेन वार्धक्येन शुभ्रं येतम् । आचारादेययोगभेदोपचारात् । विरो मालिर्यस्य स तथा तेन । रक्तेति । रक्तं लोहितं यद्राजीवं कमलं तद्वन्नेत्रापाङ्गां लोचनप्रान्तां यस्य स तथा तेन । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं कृतो विहितो व्यायामः परिश्रमस्तस्य भावन्तना तथा यौवनापगमेऽपि ताम्प्यनिवृत्तावपि न शिथिला यस्या शरीरस्य मययो वातनामस्थ्यादीनां च वन्द्या यस्य स तथा तेन । सत्यपीति । सत्यपि विद्यमानेऽपि मातङ्गत्वे चाण्डालत्वे नातिनृशंसाकृतिनानुगृहीतार्यवेपेणाकृतिराकारो यस्य स तथा तेन । अन्विति । अनुगृहीतं स्वीकृतं आर्यस्य मन्थस्य वेपो नेपथ्यं यनं स तथा तेन । शुभ्रमिति । शुभ्रं येतं वामो वस्त्रं यस्य स तथा तेन । पुनस्तां किं क्रियमाणाम् । अनुग-

१ अनिशुद्धः २ नरकभुवन ३ प्रवीरनाथम् ४ अमरम् ५ राजन्यक ६ तेन वेणुयुक्ता वनिना युगपः

आकुलाकुलकाकपक्षधारिणा कनकशलाकानिर्मितमप्यन्तर्गतशुकप्रभाश्यामायमानं मरकतमय-
मिव पञ्जरमुद्वहता चाण्डालदारकेणानुगम्यमानाम्, असुरगृहीतामृतापहरणकृतकपटपटुविला-
सिनीवेपथ्यस्यामतया भगवतो हरेरिवानुकुर्वतीम्, संचारिणीमिवेन्द्रनीलमणिपुत्रिकाम्, गु-
ल्फावलम्बिनीलकञ्चुकेनावच्छन्नशरीराम्, उपरिरक्तांशुकरचितावगुण्ठनाम्, नीलोत्पलस्थली-
मिव निपतितसंध्यातपाम्, एककर्णावसक्तदन्तपत्रप्रभाधवलितकपोलमण्डलाम्, उद्यदिन्दुकि-
रणच्छुरितमुखीमिव विभावरीम्, आकपिलगोरोचनारचिततिलकतृतीयलोचनामीशानरचि-
तानुरचितकिरातवेपथ्यामिव भवानीम्, उरःस्थलनिवाससंक्रान्तनारायणदेहप्रभाश्यामलितामिव
श्रियम्, कुपितहरहुताशनदह्यमानमदनधूममलिनीकृतामिव रतिम्, उन्मदहर्लिहंलार्कैर्षणभयप-

म्यमानामनुव्रज्यमानाम् । केन । चाण्डालदारकेणान्यजसूनुना । तमेव विशिनष्टि—आकुलेति । आकु-
लाकुल इतस्तत् । संलभ्येय काकपक्ष शिखा ता धत्त इत्येवशीलस्तथा तेन । 'सा वालाना काकपक्ष' शिख-
ण्डकशिखाण्डकौ' इति कोजः । किं कुर्वता तेन । उद्वहता धारयता । किम् । पञ्जर पक्षिरक्षणस्थलम् । अथ
पञ्जर विशेषयन्नाह—कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य या शलाका इषिकास्ताभिर्निर्मितं रचितम् । कनकस्य
पीतत्वाद्वाहिः पीतमपि । तदन्तर्गतं शुक कीरस्तस्य प्रभा कान्तिस्तया श्यामायमानं श्याम इव दृश्यमानम् ।
किमिव । मरकतमयमिव मरकतमश्मगर्भं तन्निष्पन्नमिव । किं कुर्वतीम् । [अनुकुर्वतीम्] । सादृश्यमनुभव-
न्तीम् । कस्य । भगवत ऐश्वर्यवतो हरेरिव कृष्णस्येव । कया श्यामतया । कृष्णत्वेनेत्यर्थः । कीदृशस्य हरेः ।
असुरेति । असुरैर्दैत्यैर्गृहीतं यदमृतं तस्य यदपहरणमपहतिस्तत्र कृतो विहितो यः कपटेन कैतवेन पटु-
प्रकटो विलासिनी मोहिनी स्त्री तस्या वेप आकृतिर्येन स तथा तस्य । तदुक्तम्—'हरिस्त्वामाराध्यं प्रणत-
जनसौभाग्यजननी(नि)पुरा नारी भूत्वा प(पु)ररिपुमपि शोभ्य(भ)मनयत्' इति । पुनस्तामेव विशेषयन्नाह—
संचारेति । संचारिणी संचरणशीला जङ्गमप्राणिरूपामिन्द्रनीलमणिपुत्रिकामिवेन्द्रमणिपाञ्चालिकामिव । गु-
ल्फेति । गुल्फावलम्बि घुटिकावलम्बि यन्नीलकञ्चुको(क) हरित्कूर्पासकस्तेनावच्छि(च्छ)न्नमाच्छादितं शरीरं
देहो यस्या सा तथा ताम् । उपरीति । उपर्यूर्ध्वप्रदेशे रक्ताशुकस्य लोहितवाससो रचितं कृतमवगुण्ठनं सु-
खाच्छादनं यया ना तथा ताम् । पुनः प्रकारान्तरेण तामेव विशिनष्टि—नीलोत्पलेति । निपतित उप-
रिप्राप्तं संध्यासवनधीं सायकालसक्तं आतपो घर्मो यस्यामेतादृशी नीलानामुत्पलानां कुवलयानां स्थल्यकृ-
त्रिमा तामिव । 'जानपद-' इति ङीप् । एकेति । एकस्मिन्कर्णपर्यन्तेऽवसक्तं लग्नं यदन्तपत्रं कर्णाभरणवि-
शेषस्तस्य या प्रभा कान्तिस्तया धवलितं शुभ्रीकृतं कपोलमण्डलं गलात्परप्रदेशो यस्या सा तथा ताम् ।
अनेनावलोकनचानुरीविशेषः सूचितः । उद्यदिन्द्रिति । उद्यदुद्यमासादन्य इन्दुश्चन्द्रस्तस्य किरणैर्दीधि-
तिभिश्छुरितं भ्रान्तनिवृत्त्या सप्रकाशं मुखं यस्यास्तादृशी विभावरी रात्रिमिव । एतेन रात्रिनायकयोर्दन्त-
पत्रचन्द्रयोश्च साम्यं सूचितम् । आकपिलेति । आ ईर्ष्यकपिल पीतरक्तं यद्गोरोचनं गोपितं तेन रचितं
निर्मितं यत्तिलकं पुण्ड्रं तदेव तृतीयं लोचनं यस्या सा तथा ताम् । कामिव । ईशानेन महादेवेन र-
चितो विहितस्तदनु यो रचितं किरातस्य भित्तस्य वेपो नेपथ्यं ययान्यै(सै)वभृता [भवानी] पार्वती तामिव ।
श्रियमिति । श्रियं लक्ष्मीमिव । अथ लक्ष्मीं विशिनष्टि—उरःस्थलेति । उरःस्थले वर्धसि यो निवामो
निवसन् तेन सन्तानं प्रतिविम्बितो यरा(यो ना)रायणस्य श्रीकृष्णस्य देह(ह) शरीरं तस्य या प्रभा तया
श्यामलिता श्यामता प्रामाण्यम् । एतेन लक्ष्मीश्वा(चा)ण्डालकन्यकयोः साम्यं ध्वनितम् । रतिमिति । रतिं का-
म्यं तामिव । दंष्ट्रीमिव । कुपित इति । कुपितं क्रोधं प्रामो यो हर ईश्वरस्तस्य हुताशनस्तृतीयलोचनोद्गतो

१ उपरिप्राप्तमिति २ वेपथ्यामलितया ३ संचारिणीमिव ४ पुत्रिकामिव ५ आकुलाकुलमिति ६ अनुकुर्वतीम्, मुक्त
७ उद्यदिन्द्रः ८ ईशानरचितामिव, ईशानरचितं, ईशानाचरितानुरचितं ९ श्यामलता १० उन्मत्तः ११ हर्लिहंलार्कैर्षणभयप-
१२ र्षणप्रसूतिना ।

लायितामिव कैलिन्दीम्, अतिवहलपिण्डालक्तकरसरागपल्लवितपादपङ्कजामचिरमृदितमहि-
पासुररुधिररक्तचरणामिव कात्यायनीम्, आलोहिताङ्गुलिप्रभापाटलितनखमयूखाम्, अतिक-
ठिनमणिकुट्टिमस्पर्शमसहमानाम्, क्षितितले पल्लवभङ्गानिव निधाय संचरन्तीम्, आपिञ्जरेणो-
त्सर्पिणा नूपुरमणीनां प्रभाजालेन रञ्जितशरीरतया पावकेनेव भगवता रूप एव पक्षपातिना
प्रजापतिमप्रमार्णाकुर्वता जातिसंशोधनार्थमालिङ्गितदेहाम्, अनङ्गवारणशिरोनक्षत्रमालायमा-
नेन रोमराजिलतालवालकेन रंसनादान्ना परिगंतजघनाम्, अतिस्थूलमुक्ताफलवटितेन शुचि-
ना हारेण गङ्गास्रोतसेव कालिन्दीशङ्कया कृतकण्ठग्रहाम्, शरदमिव विकसितपुण्डरीकलोच-

वह्निस्तेन दह्यमानो ज्वालयमानो यो मदो जराभीरुस्तस्य धूमो दहनकेतुस्तेन मलिनीकृता मालिन्यं प्राप्ताम् ।
पुनः कामिव । कालिन्दीमिति । कालिन्दी यमुना तामिव । यमुना विशेष्यवाह—उन्मदेति । उन्मदस्य प्र-
बलगर्वस्य हलिनो बलभद्रस्य यद्वल लाङ्गल तेन यदाकर्षणमाकृष्टिस्तस्माद्यद्वय सात्वतस्मात्पलायिता नष्टाम् ।
अतीति । अतिवहलोऽतिप्रचुरो यः पिण्डालक्तकः पिण्डीकृतो यावकस्तस्य रमो द्रवस्तस्य रागो रक्तिमा तेन
पल्लवित सजातकिसलयः पादपङ्कज यस्याः सा तथा ताम् । कामिव । अचिरेति । अचिरं तत्कालं मृदितो
मदितो यो महिपासुरो दैत्यस्तस्य यद्वधिरमाम्रेय तेन रक्तौ लोहितौ चरणौ पादौ यस्या एवविधा कात्यायनी
दुर्गामिव । आलोहितेति । आलोहिता आरक्ता या अङ्गुलयः करग्रास्तासां प्रभा दीप्तिस्तया पाटलिता
अन्तरक्तीकृता नखमयूखा पुनर्भवदीप्तयो यस्याः सा तथा ताम् । यद्यपि नरानां स्वतः एवारुण्यात्पाटलत्व-
मस्त्येव, तथापि मिथोमिश्रीभाव एव पाटलत्वं बोध्यम् । चरणयोः पल्लववर्णनप्रयोजनमाह—अतीति ।
अतिकठिनमतिकर्कशं यन्मणिकुट्टिमं मणिवद्धभूस्तस्य स्पर्शं सल्लेपमसहमानामक्षममाणाम् । क्षितीति ।
क्षितितले धरणीतले पल्लवभङ्गानिव किसलयखण्डानिव निधाय स्थापयित्वा संचरन्ती चलनं कुर्वतीमित्युपे-
क्षा । आलिङ्गित इति । आलिङ्गित आल्लिख्ये देहः शरीरं यस्याः सा तथा ताम् । केन । भगवता माहा-
त्म्यवता पावकेन वहिना । अथ पावकः विशेष्यवाह—रूपे सौन्दर्य एव पक्षपातिनानुरक्तचित्तेन प्रजापति
ब्रह्माणमप्रमार्णाकुर्वता । तदङ्गीकारादिति भावः । कया । आपिञ्जरेति । आपिञ्जरेण पीतरक्तेन । ‘पी-
तरक्तस्तु पिञ्जरः’ इत्यभिधानचिन्तामणिः । उत्सर्पिणा सर्वतः प्रसारिणा नूपुरस्य हसकस्य मणयो रत्नानि
तेषां प्रभा त्विपस्तासां जालेन समूहेन रञ्जितं यच्छरीरं तस्य भावन्तता तथा हेतुभूतया । एतेन नूपुरमणि
प्रभावहयो परस्परमुपमानोपमेयभावः सूचितः । तदालिङ्गनप्रयोजनमाह—जातीति । विवात्रा चाण्डाल-
जालाकान्ता ना निर्मिता । ना च सर्वथास्पृश्यैवाशुचित्वात् । अशुचं बहिना शुचि स्यादिति तदालिङ्गने
प्रयोजनमिति भावः । रसनेति । रमना कटिमेषला सैव दाम बन्धनरज्जुनेन परिगतं गमन्ताद्वाप्तं जघनं
कट्या पुरोभागो यस्याः सा ताम् । ‘कट्या क्लीवे तु जघनं पुरः’ इत्यमरः । मेगलादाम् विशेष्यवाह—
अनङ्गेति । अनङ्ग एव वाग्णो गजस्य शिरसि शोभायै नक्षत्रमालावदाचरणेन । रोमेति । रोमराजि-
व लना वशी तस्या आलवालकेनावोषेणति रूपकम् । अतीति । अतिस्थूलानि यानि मुक्ताफलानि तैर्वटिते
निष्पादितस्तेन शुचिना विजटेन हारेण चतुःपटिलेन । ‘चतुःपटिलो हारः’ इत्यमरः । अत एव
विजटत्वात् । [गङ्गास्रोतसेव] गङ्गाप्रवाहेणैव । चाण्डालकन्यया दयामन्वात् [कालिन्दीशङ्कया] यमु-
नाश्रान्त्या कृतं कण्ठग्रहो गलमन्त्रेण यस्याः सा तथा ताम् । [पुनः कामिव] शरदमिव यनाश्रमिव
उभयोः शब्दोभयं प्रदर्शयन्माह—विकसितेति । विकसितानि पुण्डरीकाण्येव लोचनानि यस्याः सा तये-
ति विग्रहः । शरदि सर्वत्रापि कमलानामुन्निद्रत्वेन तथा समवात् । पक्षे विकसितपुण्डरीकलोचने यस्य

नाम्, प्रावृषमिव घनकेशजालाम्, मलयमेखलामिव चन्दनपल्लवावतंसाम्, नक्षत्रमालामिव चित्रश्रवणाभरणभूषिताम्, श्रियमिव हस्तस्थितकमलशोभाम्, मूर्च्छामिव मनोहारिणीम्, अरण्यभूमिमिव रूपसंपन्नाम्, दिव्ययोपितमिवाकुलीनाम्, निद्रामिव लोचनग्राहिणीम्, अरण्यकमलिनीमिव मातङ्गकुलदूषिताम्, अमूर्तामिव स्पर्शवर्जिताम्, आलेख्यगतामिव दर्शनमात्रफलाम्, मधुमासकुसुमसमृद्धिभिर्वाजातिम्, अनङ्गकुसुमचापलेखामिव मुष्टिग्राह्यमध्याम्, यक्षाधिपलक्ष्मीमिवालकोद्भासिनीम्, अचिरोर्पारूढयौवनाम्, अतिशयरूपाकृतिमनिमिपलोचनो ददर्श ।

सा तथेति विग्रहः । पुनः कामिव । प्रावृषमिव वर्षाकालमिव । उभयोर्विशेषणसा[म्य]माह—घनेति । घना निविडा ये केशास्तेषां जालानि यस्याम् । पक्षे घना एव केशजालानि यस्यामिति विग्रहः । मलयेति । मलयस्य पर्वतस्य मेखला मध्यभागस्तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—चन्दनेति । चन्दनस्य पल्लवा किञ्चला(लया)नि तेषामवतसा यस्या सा ताम् । पक्षे चन्दनपल्लवास्त एवावतसः शेखरो यस्यामिति विग्रहः । नक्षत्रेति । नक्षत्राणामुद्भूता माला पङ्क्तिस्तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—चित्रेति । चित्राणि विविधप्रकाराणि श्रवणे कर्णे आभरणानि भूषणानि यस्याः सा ताम् । पक्षे चित्राश्रवणावेव आभ[र]णे ताभ्यां भूषितेति विग्रहः । श्रियमिति । श्रीलक्ष्मीस्तामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह—हस्तेति । हस्ते पाणौ स्थिता कमलस्य पद्मस्य शोभा धीर्यस्या सा ताम् । पक्षे हस्ते स्थित यत्कमलं तेन शोभा यस्या इति विग्रहः । मूर्च्छंति । मूर्च्छा नोदस्तामिव । एतयोः साम्यमाह—मनोहारिणीमिति । सुन्दराकृतित्वेन मनोहरामित्यर्थः । पक्षे नष्टचेतनात्मन्त्वेन मनोहारिणीमिति भावः । अरण्येति । अरण्यमन्तर्वी तस्य भूमिः क्षितिस्तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—रूपेति । रूपमाकृतिविशेषत्वेन सपन्ना सहिताम् । पक्षे रूपाः पद्मवस्तूः सपन्ना सगताम् । ‘रूपं तु श्लोकचन्द्रयोः । पञ्चावाकारे सौन्दर्ये’ इत्यनेकार्थः । दिव्येति । दिव्या देवस्यन्विनी योऽपित्वा तांमिव । उभयोः सादृश्यमाह—अकुलीनामिति । अकुलीनामकुलोत्पन्नाम् । ‘कुलात्त्वः’ । स्वस्येनादेव । पक्षे कौ पृथिव्या लीना स्थिताम् । निद्रेति । निद्रा प्रसीला तामिव । उभयोः सादृश्यं प्रदर्शयन्नाह—लोचनेति । अत्यद्भुतरूपवशात्कामिजनानां लोचनग्राहिणी नेत्राकर्षणीम् । पक्षे निमेषोन्मेषसहिते लोचने ग्रहीतुं ग्रीलमस्या इति । ग्रीले गिन् । नान्तत्वान्दीप् । अरण्येति । अरण्यं वनं तस्य या कमलिनी तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—मातङ्गेति । मातङ्गशृङ्गालस्तस्य कुलमन्वयत्वेन दूषिता मलिनीकृताम् । पक्षे मातङ्गशृङ्गेन हस्त(स्ति)उसुदायेन दूषिताम् । नर्दितामित्यर्थः । अमूर्तेति । अमूर्तैयत्तावच्छिन्नपरिमाणशून्या बुद्धिस्तामिव । उभयोस्तुल्यत्वमाह—स्पर्श इति । स्पर्शः सश्लेषः शिष्टानां तेन वर्जिता रहिताम् । अकुलीनत्वादेव । पक्षे स्पर्शो गुणस्तद् [वर्जिता] रहिताम् । अमूर्तत्वादेव । आलेख्येति । आलेख्यं चित्रं तत्र गता ग्राप्ता मुष्टिवातिव । उभयोः साम्यमाह—दर्शनेति । चाण्डालत्वादेव न भोगफलञ्चनस्याः । अत एव दर्शनमात्रोत्तरगन्तवेव फलं प्रयोजनं यस्या सा तथा ताम् । पक्षेऽपि तथैव बोध्यम् । [मध्वितिः] मधुमानं वनमनमये वा रुचमनमृद्धिनामिव । उभयोस्तुल्यता प्रदर्शयन्नाह—अजातिमिति । न विद्यते जातिर्नायपत्न्यादियस्या सा ताम् । पक्षे न विद्यते जातिर्मालिनी यस्या सा तथा ताम् । ‘वसन्ते मालिनीपुष्पं फलपुष्पं च चन्दने । न वर्पनीयम्’ इति ऋषिप्रतिद्विगि । अनङ्गेति । अनङ्गस्य मदनस्य वा रुचमचापस्य पुष्पधनुषो लेखनं तामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह—मुष्टीति । मुष्टिना नाशो ग्रहीतुं शक्यो मध्ये मन्दप्रदेशो यस्या सा ताम् । यक्षाधिप[लक्ष्मी]मिति । यक्षाधिपानां गुह्यदेशगतं लक्ष्मीर्हविर्ग्राता तामिव । उभयोः सादृश्यमाह—अलक्ष्मीति । अलक्ष्मी वैश्वदेवान्त इत्येवमीत्या सा तथा ताम् । पक्षे अलक्ष्मीर्नर्गनीभिर्ग्रापितामिति विग्रहः । अचिरेति । अचिरं त्वन्तिरुपायः प्राप्तं यौवनं तस्या सा तथा ताम् । सपन्नायौवना-

जातविस्मयस्याभून्मनसि महीपतेः—‘अहो विधातुरस्थाने सौन्दर्यनिष्पादनप्रयत्नः । तथा हि । यदि नामेयमात्मरूपोपहसिताशेषरूपसंपदुत्पादिता, किमर्थमपगतस्पर्शसंभोगसुखे कृतं कुले जन्म । मन्ये च मातङ्गजातिस्पर्शदोषभयादस्पृशतेयमुत्पादिता प्रजापतिना, अन्यथा कथमियमक्लिष्टा लावण्यस्य । नहि करतलस्पर्शक्लेशितानामवयवानामीदृशी भवति कान्तिः । सर्वथा धिग्धिग्विधातारमसदृशसंयोगकारिणम्, मनोहराकृतिरपि कूरजातितया येनेयमसुर-श्रीरिव सततनिन्दितसुरता रमणीयाप्युद्वेजयति’ इति । एवमादि चिन्तयन्तमेव राजानमपि-द्वगलितकर्णपल्लवावतंसा प्रगल्भवानितेव कन्यका प्रणनाम । कृतप्रणामायां च तस्यां मणिकु-ट्टिमोपविष्टायां स पुरुषस्तं विहङ्गमं शुक्रमादाय पञ्जरगतमेव किंचिदुपसृत्य राज्ञे न्यवेदयत् ।

मित्यर्थः । अतीति । अतिशयरूपोत्कृष्टाकृतिराकारो यस्या सा तथा ताम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

मनसीनि । मनसि जातो विस्मय आश्चर्य यस्यैवभूतस्य महीपते राज्ञः । एवमित्यभ्याहार्यम् । अभूदित्य-न्वयः । एवमित्यस्य विषयमाह—अहो इति । अहो इति वितर्कः । विधातुर्ब्रह्मणोऽस्थानेऽप्ये सौन्दर्य-स्याद्भुतरूपस्य निष्पादन निर्माणं तत्र प्रयत्नः परिश्रमः । तेद्व दर्शयति—तथाहीति । नामेति कोमला-मन्त्रणे । यदि(दी)य चाण्डालकन्यकात्मन स्वकीयस्य रूपेण सौन्दर्येणोपहसितोपहास्यास्पदीकृताशेषरूपम-पत्समप्रसौन्दर्यसमृद्धिर्यया सैवविधोत्पादिता निर्मिता । किमर्थं किप्रयोजनमपगते दूरीभूते स्पर्श सश्रेय स भोगसुख सुरतसात ते च यस्मिन्नेवभूते कुले जन्मोत्पत्ति कृत विहितम् । किमर्थमिति विमर्शं निश्चयमाह—**मन्ये चेति ।** मन्ये जानं । अहमिति शेषः । प्रजापतिना ब्रह्मणास्पृशता स्पर्शमकुर्वतेयम् [उत्पादिता निष्पादिता । अत्रार्थं हेतुमाह—**मातङ्गैति ।** मातङ्गस्य [जातिः] यातिस्तस्या स्पर्श सश्रेयस्तज्जनिनो ये दोषस्तस्माद्यद्वय भीतिस्तस्मादित्यर्थः । विषयये वाधकमाह—**अन्यथेति ।** अन्यथा पूर्वोक्तविषये लाव-ण्यस्य लावणिम् । कथमिति प्रश्ने । इय प्रत्यक्षोपलक्ष्यमाणाक्लिष्टा कोमलत्व स्यात् । अत्रार्थं हेतुमाह—**नहीति ।** करतल[स्पर्शक्लेशितानामवयवानां कुचादीनाम् [इदृशी] एतादृशी कान्तिः, सौकुमार्यं [नहि भवति] न स्यात् । **सर्वथेति ।** [सर्वथा] सर्वप्रकारेण । धिग्धिगिति खेदातिशय आप्रेक्षितम् । विधा [तार] ब्रह्माणमसदृशोऽनुचितो य संयोगः सवन्धस्तत्कारिणम् । येनासदृशसंयोगेनेय चाण्डालकन्यका मनोहराकृ-तिरपि कूरजातितया चाण्डालजातितयासुराणा दैत्याना श्रीलक्ष्मीस्तद्वादिव । **सततमिति ।** सतत निरन्तर निन्दित गर्हित सुरत भैधुन यस्या सैवविधा रमणीयापि समोगयोग्याप्युद्वेजयति । धिचिन्त्यमुत्पादयतीत्यर्थः । पक्षे सतत निन्दिता सुरता सुरममूहो यथेति दैत्यलक्ष्म्या विशेषणम् । **एवमिति ।** [एवमादि] पूर्वोक्त प्रकारेण । चिन्तयन्त विमर्शं कुर्वाणमेव राजान नृप [कन्यका] चाण्डालकुमारी प्रणनाम प्रणाममकारं । केव । प्रगल्भवानितेव सप्रत्यारुढयौवनत्वादप्रगतभापि प्रगल्भवानितेव नमश्चकारेत्यर्थः । अत्र धीतशङ्क व्यञ्जयम् । प्रणेति प्रागुपसर्गयोगाण्णत्वम् । पुन कीदृशी । **ईपदिति ।** ईपदमवगलितोऽथ प्रसृत नयं पल्लवस्यावतंस शेरस्रो यस्या सा तथा । अत्र कर्णपद कटिमेखलादिवञ्जयेम् । तदुक्तम्—‘कर्णावतसादिपे कर्णादिध्वनिनिर्मिति’ इति । ‘सर्वदा तन्मानिभ्यवोवनार्थम्’ इति काव्यप्रकाशेऽपि । कृतेति । कृतो विहित प्रणामो नतिर्यया सा तथा तस्याम् । **मणीति ।** मणिकुट्टिम रत्नावद्भूमिन्त्रोपविष्टाया स्थिताया मे [म ८] ति पूर्वोक्तो धवलवामा पुरुषस्तं विहङ्गमं पक्षिणं शुक्र कीरमादाय गृहीत्वा पञ्जर पक्षिणमण्डलं तत्र गत-मेव प्राप्तमेव । न तत पृथङ्त्वर्थः । किंचिद्विनयेन पुर उपसृचागन्ध गते नृपाय न्यवेदयत्प्रदर्शितवान् ।

१ मनुपजात, इष्टा च ता मनुपजात. २ चाभूत् ३ रूपनिष्पादनप्रयत्न, रूपनिर्माणप्रयत्न. ४ अस्या मन्म ५ मनमोहादिना ६ तथाहि. ७ धिग्धितारम ८ प्रतिमनोहरा. ९ कूरजातिना १० विहङ्गमादय. ११ नत विचित्र

अब्रवीच्च—‘देव, विदितसकलशास्त्रार्थः, राजनीतिप्रयोगकुशलः, पुराणेतिहासकथालाप-
निपुणः, वेदिता गीतश्रुतीनां, काव्यनाटकाख्यायिकाख्यानकप्रभृतीनामपरिमितानां सुभा-
पितानामध्येता स्वयं च कर्ता, परिहासालापपेशलः, वीणावेणुमुरजादीनामसमं श्रोता, नृत्त-
प्रयोगदर्शननिपुणः, चित्रकर्मणि प्रवीणः, द्यूतव्यापारे प्रगल्भः, प्रणयकलहकुपितकौमिनीप्र-
सादनोपायचतुरः, गजतुरगपुरुषस्त्रीलक्षणाभिज्ञः, सकलभूतलरत्नभूतोऽयं वैशम्पायनो नाम
शुकः सर्वरत्नानामुदधिरिव देवो भाजनमतिकृत्वैनमादायास्मत्स्वामिदुहिता देवपादमूलमाया-
ता । तदयमात्मीयः क्रियताम्’ इत्युक्त्वा नरपते पुरो निधाय पञ्जरमसावपससार ।

अब्रवीच्च । उवाचेत्यर्थः । देवेति संबोधनपदम् । ‘राजा भट्टारको देव’ इति कोशः । हे राजन्, अयं
वैशम्पायनो नाम वैशम्पायन इति नाम्ना प्रसिद्धः । नामेति कोमलामन्त्रणे । शुको वर्तते । कीदृक् । विदितो
ज्ञात सकलशास्त्राणां वर्णाश्रमश्रुतिशास्त्राणामर्थोऽभिधेयः येन स तथा । तेन वक्ष्यमाणेन न पौनरौ(ह)-
क्त्यम् । इति शुक विशेषयन्नाह—राजेति । राजनीतिं कामन्दकीप्रतिपादिताया प्रयोग शिक्षा तत्र कुश-
लश्चतुर । पुराणेति । पुराण पञ्चलक्षणम् इतिहास पुरावृत्तम्, तेषां या कथा वार्ता तत्र य आलापस्त-
दर्थबोधकवाक्यरचना तत्र निपुणश्चतुर । वि[वे]दितेति । गीत गानम्, श्रुतयो द्वाविगतिः । तदुक्तम्—
‘नमः स्वराख्यो ग्रासा मूर्च्छाश्चैकोनविगतिः । ताना एकोनपञ्चाशद्व्यधिका विगतिः श्रुतिः’ इति । ताना
वेदिता ज्ञाता । काव्येति । दोषाभावे नति गुणालंकारवत्कविकर्म काव्यम्, नाटकमभि[न]यात्मकम्,
आख्यायिका वासवदत्तादि आख्यानकमिदानीतनराजवृत्तम्, एतत्प्रभृतीनां नामुद्रिकादीनां तथापरि-
मितानामसह्यानां सुभाषितानां गृह्यार्नातिवैराग्यप्रतिपादकानां चाध्येता पाठकः । स्वयमात्मनैव कर्ता
नि पादकश्च । अनेन तस्य सर्वकलामु नैपुण्य सूचितम् । परीति । परिहासोऽन्येषां नर्मवचनैर्हसन तस्य
य आलापा रसव्यङ्ग्यश्चप्रयोगास्तत्र पेशलः कुशलः । वीणेति । वीणागच्छसमभिव्याहारात्तत्तम्, तथैव
वेणुगव्देन सुपिरम्, मुरजगव्देनानन्दम्, आदिगच्छाद्वादनं कान्यतालादि गृह्यते । एतेषामसमोऽद्वितीयः
श्रोताकर्षयिता । नृत्तमिति । नृत्त ताललयाश्रितं तस्य प्रयोग प्रारम्भो दर्शनमवलोकनं तत्र निपुणो-
ऽभिज्ञः । चित्रेति । चित्रकर्मण्यालेख्यकलायां प्रवीणः । द्यूतपरिश्रम इत्यर्थः । द्यूतेति । द्यूतं दुर्गोदरं तस्य
व्यापारो व्याहृतिस्तत्र प्रगल्भः प्रतिभान्वितः । प्रणयेति । प्रणयेन तेहेन यः कलहः कलिस्तेन कुपिता
कोपः प्राप्ता या कामिनी स्त्री तस्या प्रसादनं नान्वनं तत्र य उपाय प्रपद्यस्तत्र चतुरोऽभिज्ञः । गजेति ।
गजा भट्टजानीया तुरगा गालिहोत्रोक्तदेवनणिप्रभृतयः पुण्या वीगेदात्तप्रभृतयः, म्रियः पद्मिनीप्रभृतयः,
तानां लक्षणानि नामुद्रिकोक्तानि तत्राभिज्ञः कुशलः । सकलेति । सकलं समग्रं यद्गतलम् । अर्थाद्वरन-
क्षेत्रं तत्र रत्नभूतः । स्वजातावत्युत्कृष्ट इत्यर्थः । अयं च प्रत्यक्षेण दृश्यमानः सनिहितः । रत्नं च सुक्ता-
स्ताम्रदन्वाद (१) । राज्ञो रत्नाकरत्वंनाह—सर्वेति । सर्वगतानां सर्वोत्कृष्टवत्त्वा भाजनमाश्रयः । क इव ।
उदधिर्निव नमस्त इव । यथोदधिः सर्वगतानां वैष्णुनप्रभृतीनामाश्रयस्तथा भवानपीत्यर्थः । एतत्प्रयोजन-
माह—इतीति । इतिश्रुत्वा इतिहेतोर्गन्तस्वामिनो वक्ष्यमाणस्य दुहिता वक्ष्यन्तः शुकनादाय गृहीत्वा देवस्य
गणः पादमूलं चरममूलमादातागताः । तदिति । तस्माद्धेतोः शुक आत्मीयः स्वर्गदं न्ययता
विशेष्यतामिति पूर्वप्रतिपादितस्यैव प्रतिपाद्यः । ‘पूर्वकालवन्धं त्वाप्रत्यक्षवाच्यत्वेऽपि विवाश्रितविदेनेना-
न्तर्गतेव वाच्यम्’ इति । पुरो निधायात्रे स्थापयित्वा नरपते राजः पञ्जरं पश्चिन्ध्यान्धत्मानो पुन्यो-
ऽनमःगणपतदानम् । ‘मूत्रं अणुरूपे इत्यस्य लिटि मूत्रम् ।

अपसृते च तस्मिन्स विहङ्गराजो राजाभिमुखो भूत्वोन्नमय्य दक्षिणं चरणमतिस्पृष्टं
र्णस्वरसंस्कारया गिरा कृतजयशब्दो राजानमुद्दिग्यार्यामिमां पपाठ—

‘स्तनयुगमश्रुत्वा तं समीपतरवर्ति हृदयशोकाग्रे ।

चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुस्त्रीणाम् ॥ २१ ॥

राजा तु तामार्यां श्रुत्वा संजातविस्मयः सहर्षमासन्नवर्तिनम्, अतिमहार्घहेमामनोपविष्टः
अमरगुरुमिवाशेषनीतिशास्त्रपारगम्, अतिवयसम्, अग्रजन्मानम्, अखिले मन्त्रिमण्डले
धानममाल्यं कुमारपालितनामानमब्रवीत्—‘श्रुता भवद्भिरस्य विहङ्गमस्य स्पृष्टता वर्णोच्चारं
स्वरे च सधुरता । प्रथमं तावदिदमेव महदाश्चर्यम्, यदयमसंकीर्णवर्णप्रविभागाभिव्यक्तम्
त्रानुस्वारसंस्कारयोगां विशेषसंयुक्तां गिरमुदीरयति । तत्र पुनरपरमभिमतविषये तिरश्चोऽ

अपेति । तस्मिन्पुरुषेऽपसृते दूरीभूते सति न पूर्वोक्तो विहङ्गानां पक्षिणां राजा विहङ्गराजः । ‘राज
ह सखिभ्यष्टच्च’ । राजाभिमुखो नृपसमुखो भूत्वा दक्षिणमपसव्यं चरणं पादमुन्नमय्योर्ध्वाकृत्य । शुद्धादी
शब्दोच्चारणे तादृशोऽयं जातिस्वभावः । अतीति । अतिस्पृष्टा अतिव्यक्ता वर्णा अक्षराणि स्वरा उदात्त
दयस्तेषां संस्कार परिपाको यस्या सा तथा तथा । यद्यप्यन्यत्र शुकादीनामस्पृष्टो वर्णस्तथाप्येतरा स्प
वर्ण इति विशेषः । एवविधया गिरा वाण्यां राजानमुद्दिश्य कृतो विहितो जयशब्दो येन सै(न ए)वपि
इमामग्रे वक्ष्यमाणामार्यां पपाठापाठीत् । स्तनेति । भवतस्तत्र रिपुस्त्रीणां दस्युवर्जितानां स्तनयुगल(ग) कु
युगलं व्रतमिव नियममिव चरत्यासेवते । तदेव विशिनष्टि—अश्रिवति । अश्रुभिर्नयनसलिलैः स्नातः कृतस्नानम्
समीपेति । समीपतरवर्त्यतिसनिहितवर्ति । कस्य । हृदयशोकः स्वभर्तृवियोगजनितः तु रा तदेवातिर्वर्तितस्य
विमुक्तस्त्यक्त आ समन्ताद्धारो येन तत्तथा । अन्योऽपि यो व्रतं चरति सोऽपि विमुक्ताहारं कृतस्नानोऽपि
समीपस्थार्यां च स्यात् ॥ २१ ॥

राजा तु नृपोऽपि तामार्यां गाथां श्रुत्वाकर्ण्य संजातविस्मयः समुत्पन्नाश्चर्यं महर्षे राप्रमोदं यथा स्यात्तथा
सन्नवर्तिनं समीपवर्तिनम् । कुमारेति । कुमारपालित इति नाम यस्यैवभूतममाल्यं मन्त्रिमन्त्रवर्षाद्वोक्तं
अथामाल्यं विशेषयन्नाह—अतीति । अतिमहार्घमतिबहुमूल्यं यद्वेमासनं सुवर्णामनं तत्रोपविष्टं स्थितम्
अशेषेति । अशेषाणि समराणि यानि नीतिशास्त्राणि लोककृत्यविवेकाविवेकप्रतिपादकाणि(नि) तन्त्राणि
तेषां पारगं रहस्यवेत्तागम् । कमिव । अमरगुरुमिव बृहन्पतिमिव । अतीति । अत्यधिकं वयो दिव्यगवाह
यस्य न तथा तम् । अग्रेति । अग्रे प्रथमवर्णं जन्म यस्य न तम् । ब्राह्मणमित्यर्थः । अखिलेति । अखिले
समग्रे मन्त्रिमण्डले धर्मसममुदाये प्रधानमुद्यमम् । श्रुतेति । भवद्भिर्युमाभिरस्य विहङ्गमस्य शुक्तस्य वर्णा वा
दयस्तेषामुच्चारणे वक्तव्यतायां स्पृष्टताऽश्रुता श्रुतावर्णिता । तथा स्वरं स्वरविषये सधुरता साधुर्यम् । चरण
पुनरर्थः । प्रथममिति । प्रथममादौ तावदित्यन्यत्रानच्छेदार्थः । इदमेव प्रत्यक्षगतमेव महदाश्चर्यम् । अ
निकृतत्वंलमित्यर्थः । तदेव व्यनक्ति—यदिति । यदि(त)य गिरा वर्णांमुदीरयन्मुनरति । एतेषां वर्णां वि
शेषयन्नाह—असंकीर्णंति । असंकीर्णं परस्परनैलक्षण्येन प्रतीयमानो वर्णानामक्षरणां प्रतिमानो निरूप
यस्या सा तथा ताम् । अभीति । मात्रा पञ्चागमः, अनुस्वारः अनुनासिका, संस्कारो व्याकरणजुदि, अभि
व्यक्ता प्रकृता, एतेषां योगा मयन्त्या यस्या सा तथा ताम् । विशेषेति । विशेषः शब्दोच्चारणस्य ननु

मनुजस्येव सस्कारवतो बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः । तथा हि । अनेन समुत्क्षिप्तदक्षिणचरणेनोच्चार्य जयशब्दमियमार्या मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता । प्रायेण हि पक्षिणः पञ्चवच्च भयाहारमै-
धुननिर्द्वासंज्ञासात्रवेदिनो भवन्ति । इदं तु महच्चित्रम्' इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः कि-
चित्स्मितवदनोऽवादीत्—'किंमत्र चित्रम् । एते हि शुकसारिकाप्रभृतयो विहङ्गविशेषा यथा-
श्रुतां वाचमुच्चारयन्तीत्यधिगतमेव देवेन । तत्राप्यन्यजन्मोपात्तसंस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रय-
त्नेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम् । अन्यदेतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिप-
रिस्फुटाभिधाना वागासीत् । अग्निशापात्स्वस्फुटालापता शुकानामुपजाता, करिणो च जिह्वाप-
रिवृत्तिः' इति । एवमुच्चारयत्येव तस्मिन्नाग्निशिरकिरणमम्बरतलस्य मध्यमध्यारूढमावेदयन्ना-

नहिताम् । तत्रेति । पुनरपरमधिकमभिमताविषय उपादेयेऽर्थं तिरश्चोऽपि पक्षिणोऽपि मनुजस्येव मनुष्यस्येव
सस्कारवत इति तत्तदर्थविषयानुभवजन्य सस्कारस्तद्वतो बुद्धिपूर्वा प्रतिभाहेतुका प्रवृत्तिः प्रवर्तनं भवतु(१) ।
किमाश्चर्यमित्यन्त (२) । तदेवाद्भुतं दर्शयति—तथा हीति । अनेन शुकेन समुत्क्षिप्त ऊर्वाकृतो दक्षि-
णचरणोऽपमन्वपादो येन स तथा तेन जयशब्दं जयजयारवमुच्चार्योदीर्यैयमार्या पूर्वोक्ता मामुद्दिश्य परि-
स्फुटानि व्यक्तान्यधराणि यथा स्वात्तथेति क्रियाविशेषणम् । गीत(ता) गानविषयीकृता । किमित्यन्त आह—
प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येन पक्षिणः पतत्रिणः, पञ्चो मृगाद्याः । भयेति । भयमनिष्टहेतुज्ञानम्, आहार-
क्षुधानिष्टतृप्त्युपायः, भैयुन व्यवयः, निद्रा बाह्येन्द्रियोपरमः, सज्ञा लोकव्यवहारजनकशब्दः, [एतन्मात्रवेदिनो
भवन्ति] एतन्मात्रमेव जानन्ति । नाधिकम् । इदं तु महच्चित्रं महद्वाश्चर्यम् । इत्युक्तवतीति भाषित-
वति भूभुजि रात्रिं नति कुमारपालितः किञ्चित्स्मितवदनः किञ्चिदीषत्स्मित हास्यं तेन युक्तं वदनं
यस्य न तथावादीदमवात् । सर्वथा सभाज्यमानाद्भुतदर्शनेनानर्थगङ्गा निराकुर्वन्नाह—किमत्रेति । किमत्र
चित्रमाश्चर्यम् । तत्रार्थं हेतुमाह—एते हीति । एते शुकः प्रसिद्धा मारिका पीतपादा एतत्प्रभृतयो
विहङ्गविशेषा यथाश्रुतामर्थबोधकान्या वाचं निरमुच्चारयन्ति ब्रुवन्ति । देवेन स्वामिनेति पूर्वोक्तमधिगतमेव
ज्ञात(त)मेव । एतेन स्वानुभवोऽपि सूचितः । अत्रापि कारणान्त(र)साचिव्यं दर्शयन्नाह—तत्रापीति ।
[तत्रापि] पूर्ववक्तव्यतायामन्यजन्मनि पूर्वजन्मन्युपात्तो गृहीतो यः सस्कारः पूर्वोक्तलक्षणन्तन्यानुबन्धो-
ऽन्विष्टस्ति तेन [वा] पुरुषाणाम् । अर्थात्प्रेक्षावताम् । प्रयत्नेनोद्योगेन [वा] सस्कारोऽतिशयो दार्ढ्यमुपजायत
उत्पद्यते । ताम्ना हेतुभ्यां वाग्व्यापारयुक्ता भवन्तीति भावः । [इति] अतो नातिचित्रम् । अत्रान्यदपि
परममर्त्त्यानयेनाह—अन्यदिति । अन्यदपि कारणान्तरमस्ति । तदेव दर्शयति—एतेषामिति ।
एतेषां शुनार्दीनां पुरा पूर्व प्राचीनपुरुषाणामिवातिपरिस्फुटमतिविशदमभिधानं नानं यस्यामेदविश-
गगनीयम् । तु पुनरेव । अग्निशापादस्फुटालापता शुनार्दीनामुपजातेति स्पष्टम् । अत्रे(त्रा)यः प्रवादः ।
अत्रा एतत्परस्य दौर्गह्यं सद्यः सुतवाञ्छुस्तथैवोक्तवानिति न प्रति हृद्रेण दन्तिना ज्ञातः ।
[परिणा] हन्तिना च जिह्वापरिवृत्तिः स्वभावजनिता दृष्टव्यं तन्मथले तद्विग्रसनाया प्रक्षेपः । ना च
गङ्गानामेदं नाचेपानित्यन्यत्र विस्तरः । एतद् इत्यन्तिदाक्षगन्धमिति । तस्मिन्निति । [तस्मिन्]
कुमारमिति एव एतेन प्रकाशेण परमलेदोक्तव्येदं मन्त्रात्तत्त्वनिर्जगन्निनाद उदितप्रवृत्तयोऽभू-

डिकाच्छेदप्रहतपटुपदहनादानुसारी मध्याह्नशङ्खध्वनिरुदतिष्ठत । तमाकर्ण्य च समासन्न-
स्थानसमयो विसर्जितराजलोकः क्षितिपतिरास्थानमण्डपादुत्तस्थौ ।

अथ चलति महीपतावन्योन्यमतिरभससंचलनचालिताङ्गदपत्रमङ्गमकरकोटिपाटिताङ्ग-
पदानाम्, आक्षेपदोलायमानकण्ठदाम्नाम्, अंसस्थलेह्लासितकुङ्कुमपटवासधूलिपटलपिञ्जरी-
कृतदिशाम्, आलोलमालतीपुष्पशेखरोत्पतदलिकदम्बकानाम्, अर्धावलम्बिभिः कर्णोत्पलैश्चु-
म्ब्यमानगण्डस्थलानाम्, गमनप्रणामलालसानामहमहमिकया, वक्षःस्थलप्रेङ्खोलितहारलता-
नाम्, उत्तिष्ठतामासीत्संभ्रमो महीपतीनाम् । इतश्चेतश्च नि.पतन्तीनां स्कन्धावसक्तचामराणां
चामरग्राहिणीनां कमलमधुपानर्मत्तजरत्कलहंसनादूर्जजरितेन पदेपदे रणितमणीनां मणिनूपु-

दित्यन्वय । किं कुर्वन् । आवेद्यज्जापयन् । कम् । अम्बरतलस्य गगनतलस्य मध्य मध्यप्रदेशमगिशि-
किरण श्रीसूर्यमव्याहृत प्राप्तम् । अथ भवति विधेयपत्राह—नाडिकेति । नाडिका घटिका तस्याच्छेद प-
रिसमाप्तिस्तस्या प्रहतस्ताडितो य. पटुर्महान्पटहो दुन्दुभिस्तस्य नादो निनादस्तमनुवर्तु शीलमन्येति स
तथा । [तमिति ।] त भवतिमाकर्ण्य श्रुत्वा क्षितिपती राजास्थानमण्डपादुत्तस्थानुत्थितो बभूव । राजान
विशिनष्टि—समासन्नेति । समासन्नो निकटवर्ती स्थानसमय आह्वनसमयो यस्य स तथा । विसर्जित
इति । विसर्जितो निवर्तितो राजलोक. मेवकजनो येन स तथा ।

अथेति । उत्थानानन्तर [महीपता] राज्ञि चलति मत्युत्तिष्ठतामुत्थान कुर्वता महीपतीनां सध्रम समर्प
आसीदित्यन्वय । अथ महीपतीन्विधेयपत्राह—अन्योन्येति । अन्योन्य परस्परमतिरभमेनातिवेगेन [म]-
चलन गमन तेन चालितानि स्वस्थानात्प्रच्यावितानि यान्यद्गदपत्राणि तेषां भङ्गछुटन तस्य या मकरकोटि-
र्वक्रप्रदेशस्तेन पाटितानि छिन्नान्यशुकानि गर्भसूत्रनिर्मितानि पत्रा सूत्रनिर्मिता येषु ते तथा तेषाम् । आ-
क्षेपेति । आक्षेप परस्परसलगतता तेन दोलायमानानि चञ्चलानि कण्ठदामानि निगणवन्धनस्रजो येषां ते
तथा तेषाम् । अंसेति । अंसस्थलेभ्यो भुजगिर स्थलेभ्य उल्लासितान्युच्छ्वसितानि यानि कुङ्कुमानि केमराणि
पटवासः पित्रतश्च तयोर्धूलिपटल परगसमूहस्तेन पिञ्जरीकृता पीनरक्ता(क्ती)कृता दिशः ककुभो यैस्ते
तथा तेषाम् । आलोलेति । आलोलाधञ्चला ये मालतीपुष्पाणां जातीकुमुमानां शेखरा अवतमान्मदुपरिग्रा-
दुत्पतन्तो ब्रमन्तोऽलयो ब्रमरास्तेषां कदम्बकानि समूहा येषां ते तथा तेषाम् । अर्धेति । अर्धावलम्बिभि-
र्वर्भागलैः । एवविधैः कर्णोत्पलैः श्रवणा(ण)न्यस्तनलिनैश्चुम्ब्यमानमाश्रित्यमाण गण्डस्थल कपोलान्तरो मागो
येषां ते तथा तेषाम् । गमन इति । गमने व्रजने यो राज्ञः प्रणामो नमस्कारस्तत्र लालमाना कृतस्पृहाना
(णा)म् । क्या । अह शक्तोऽह शक्त इत्यस्यामहमहमिका । मयूरव्यमकादिव्यान्मायु । तथा । वक्ष इति ।
वक्ष स्थले भुजान्तरे प्रेङ्खोलितान्तरलिता हारलता सुक्ताफलस्रजो येषां ते तथा तेषाम् । इतश्चेति । तदा
तस्मिन्ममय आस्थानभवन नृपोपवेशनस्थल मर्वत पतिनः क्षुभितमिव क्षोभ प्राप्तमिनामवदभिव्यन्यथ । केन ।
[इतश्चेत्यर्थ] समर्पवशादितस्ततो भिन्नभिन्नप्रदेशे नि पतन्तीनां स्वस्थानलतीनां स्तब्धो भुजगिस्तत्रावगक्त
न्यस्त चामर बालचञ्चन याभिरेतादृशीनां चामर[ग]्राहिणीनां मृणालम् । मन्त्रे पत्रा । तामा मणिनां
नानि नृपुगाणि पाददृक्कानि तेषाम् । अथ नृपुगाणि विधेयपत्राह—पदे पदे इति । पदे पदे प्रतिपत्ति-
तिना शब्दायमाना मणयो वैडूर्यादयो येषु तानि तेषां निनादेन तद्गदवशेन । तमेव विधेयपत्राह—क-
मलेति । कमलस्य नाडिनस्य चञ्चल गमनस्य पानमान्वाटन्तेन मना क्षीरा ये जगत्कल्याण दायका-

राणां निनादेन, वारविलासिनीजनस्य संचरतो जघनस्थलस्थलास्फालनरसितरत्नमालिकानां मैणिमेखलानां मनोहारिणा झङ्कारेण, नूपुररवाकृष्टानां च धवलितास्थानमण्डपसोपानफल-
कानां भवनदीर्घिकाकलहंसकानां कोलाहलेन, रसनारसितोत्सुकितानां च तारतरविराविणा-
मुल्लिख्यमानकांस्यक्रेद्धारदीर्घेण गृहसारसानां कूजितेन, सरभसप्रचलितसामन्तशतचरणतला-
भिहतस्य चास्थानमण्डपस्य निर्घोषगम्भीरेण कम्पयते वसुमतीम्, प्रतीहारिणा च पुर ससं-
भ्रमसमुत्सारितजनानां दण्डिनां समारब्धहेलमुच्चैरुच्चरतामालोकयन्त्विति तारतरदीर्घेण भ-
वनप्रासादकुञ्जेषूपचरितप्रतिच्छन्दतया दीर्घतामुपगतेनालोकशब्देन, राजां च ससंभ्रमावर्जित-
मौलिलोलचूडामणीनां प्रणमताममलमलिगलाकादन्तुराभिः किरीटकोटिभिरुल्लिख्यमानस्य
मणिकुट्टिमस्य निर्व्वन्नेन, प्रणामपर्यस्तानामतिकठिनमणिकुट्टिमनिर्पतितरणरणायितानां च
मणिकर्णपूराणां निनादेन, मङ्गलपाठकानां च पुरोयायिनां च र्जयजीवेति मधुरवचनानुया-

स्तेषामाद्य गच्छन्तेन जर्जरितेन समिन्नेन । पुन केन । वारेति । वारविलासिनीनां वाराङ्गानां संचरतो
गच्छतो जनस्य लोकस्य जघनस्थलस्थलस्य कटिपुरोभागस्थलस्यास्फालन ताडन तेन रसिता शब्द कुर्वाणा
रत्नमालिका मणिलज्जो यास्वेवविधाना मणिमेखलानां रत्नचित्काञ्चीपादानां मनोहारिणा सुन्दरेण झङ्कारेण
झगितिगच्छेन । पुन केन । नूपुरेति । नूपुराणां पूर्वोक्तानां रत्न गच्छन्तेनाकृष्टानामाकर्षितानाम् । पुन की-
दृशानाम् । धवलितेति । धवलितानि शुभ्रीकृतान्यास्थान[मण्डप]स्य राज उपवेशनस्थलस्य सोपानमारो-
हण तस्य फलकानि प्रतिद्वानि यैरेवविधाना भवनदीर्घिका गृहवाप्यस्तासां कलहना एव कलहनका । स्वार्थे
व । तेषां कोलाहलेन कलक्लेन । पुन केन । रसनेति । रसना कटिमेखला तस्या रसित गच्छित तत्रो-
त्सुकिना उन्कणितास्तेषाम् । च समुच्चये । तारतरोऽत्यन्तौच्चैस्तरौ विराज गच्छो विद्यते येषामेवविधाना
गृहनारगानां भवनलम्पणानां कूजितेन गच्छितेन । कीदृशेन । उल्लिख्यमाण(न) घृष्यमाण यत्कास्य विद्युन्म्रिय
तस्य क्रेद्धारोऽव्यक्तध्वनिस्तद्दीर्घेणायतेन । 'कूजित स्याद्विहङ्गानाम्' इति कोश । पुन केन । सरभसेति ।
सरभस नक्षत्रं प्रचलिता गन्तु प्रवृत्ता ये सामन्ता स्वदेगपर्यन्तवर्तिराजानस्तेषां गत तस्य चरणतलै पा-
दतलैरभिहतस्य ताडितस्यास्थानमण्डपस्य नृपोपवेशनस्थलस्य निर्घोषोऽव्यक्तध्वनिस्तेन गम्भीरेण पुष्टध्व-
निना । तदुत्पद्यमानेति । किं कुर्वता । वसुमती पृथ्वी कम्पयतेव क्षोभयतेव । पुन केन । आलोकशब्दे-
नालोक्यमानालोक्यमानमित्येवरूपेण । केषाम् । प्रतीहारिणा द्वारपालकानाम् । अथ प्रतीहारिणा(णो) विशेषय-
माह—पुर इति । पुरोऽग्रे नक्षत्रमनुपलभितस्वरूप मनुत्सारिता दूरीकृता जना लोका यन्ते तथा तेषाम् ।
कच्छो विद्यते येषां ते दण्डितस्तेषाम् । किं कुर्वताम् । समारब्धहेल प्रारब्धक्रीड यथा न्यातया । उच्चैरित्यर्थः ।
उच्चरता श्रुताम् । किम् । आलोकयन्तु पश्यन्त्विति यो तारतर गिर मनुद्भव गच्छन्तेन दीर्घेणायतेन ।
पुन कीदृशेन । दीर्घता बहुलतामुपगतेन प्राप्तेन । कया । उच्चरितेति । उच्चरित उक्तो य गच्छन्तस्य प्रतिच्छ-
न्दन्तस्य भावन्तना नया । केषु । भवनानि नामान्यगृहा प्राणाद्या देवभूतमन्त्र(आ)नि तेषां वृक्षेषु लतान्तरि-
तप्रदेशेषु । पुन केन । मणीति । मणिकुट्टिम रत्नवद्भूतस्य निर्व्वन्नेन । किं विद्यमानस्य । उल्लिख्यमाण(न)-
स्य घृष्यमाणस्य । क्वनि । किरीटकोटिभिर्मुकुटाभिः । कीदृशीभिः । अमलेति । अमला निर्मला मणिगलारा
रौप्यगलानिर्भिन्नुगानिर्दिप्तानि । केषाम् । राजा नृपाणां । किं कुर्वताम् । प्रणमता नमस्कारं कुर्वताम् ।
पूराणाम् । सत्तन्त्रेति । सत्तन्त्रेण (१) महामावर्जिता नन्विना मौल्यं विगति लोलदन्तलाशुभानपय गिरो-

तेन पठतां दिगन्तव्यापिना कलकलेन, प्रचलितजनचरणगतसंक्षोभाद्विहाय कुसुमप्रकरमुत्प-
ततां च मधुलिहां हुंकृतेन, सक्षोभादतिविरितपदप्रवृत्तैरवनिपतिभिः. केयूरकोटिताडितानां
कणितमुखररत्नदात्रां च मणिस्तम्भानां रणितेन सर्वतः क्षुभितमिव तदास्थानभवनमभवत् ।

अथ विसर्जितराजलोको 'विश्रम्यताम्' इति स्वयमेवाभिधाय तां चाण्डालकन्यकां, 'वैश-
म्पायन. प्रवेद्यतामभ्यन्तरम्' इति ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमादिश्य, कतिपयात्तराजपुत्रपरि-
वृतो नरपतिरभ्यन्तरं प्राविशत् । अपनीताभरणश्च दिवसकर इव विगलितकिरणजाल. चन्द्र-
तारकासमूहशून्य इव गगनाभोगः समुपाहृतसमुचितव्यायामोपकरणां व्यायामभूमिमया-
सीत् । स तस्यां च समानवयोभिः सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः, श्रमवशादुन्मिषन्तीभिः.

मणयो येषां ते तथा तेषाम् । पुनः केन । मणीति । मणिकर्णपूराणां रत्नकर्णाभरणानां निनादेन शब्देन । क-
र्णपूरं विशेषयन्नाह—प्रणामेति । प्रणामेन नमस्कारेण शिरोनमनान्पर्यस्तानां पतितानाम् । अतीति । अति-
कठिनं यन्मणिकुट्टिमं तत्र निपतितेन पातेन रणरणायितानां सजातरणरणितिशब्दानाम् । पुनः केन । दिशा
ककुभामन्ता दिगन्तास्तान्यामुवन्तीत्येवशीलेन कलकलेन कोलाहलेन । केपाम् । पठताम् । कीर्तिपाठकानामि-
त्यर्थः । कीदृशानाम् । पुरोयायिनामग्रगामिना मङ्गलपाठकानां वन्दिना जयजीवजयजीवेति यन्मधुरं वचनं तद-
नुलक्षीकृत्य यातेन प्रवृत्तेन । पुनः केन । मधुलिहा भ्रमराणां हुंकृतेन हुंकारशब्देन । किं कुर्वताम् । उत्पततामुद्गीन
कुर्वताम् । किं कृत्वा । विहाय त्यक्त्वा । किम् । कुसुमप्रकरं पुष्पसमूहम् । कस्मात् । प्रचलितेति । प्रच-
लिता ये जनास्तेषां चरणां पादास्तेषां गतं तस्माद्यः सक्षोभः सध्रमस्तस्मात् । पुनः केन । मणिस्तम्भानां रत्न-
शृङ्खलानां रणितेन रणत्कारेण । कीदृशेन । कणितेन शब्दितेन मुखराणि वाचालानि रत्नदामानि येषु ते तथा
तेषाम् । केयूरेति । केयूराणामङ्गदानां कोटयोऽग्रभागास्तैस्ताडितानामाहतानामिति स्तम्भविशेषणम् । कैः ।
[अवनिपतिभिः] नृपतिभिः । कीदृशैः । सक्षोभश्चित्तवैकल्यं तस्मादतिविरितपदमतिवेगवत्तरचरणं यथा स्या-
त्तथा प्रवृत्तं प्रचलितं । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

[अथेति] अथेत्यान[न्त]र्यं । नरपती राजा कतिपयैः कियद्विरामे शिष्टैः राजपुत्रैर्नृपसन्निभिः परिभृतः स-
हितो विमर्जितो विमृष्टो राजलोकं परिच्छिन्दलोको येन स तथा । राज्ञो विशेषणम् । विश्रम्यता विश्रामं गृह्यता-
मिति सर्वान्स्वयमेवात्मनैवाभिधायोक्त्वा तां चाण्डालकन्यकां वैशम्पायनश्च शुकोऽभ्यन्तरं मया प्रवेद्यतां प्रवेश-
कारय(यं)तामिति ताम्बूलस्य नागवत्यां करङ्कं स्थगीं तां वहतीत्येवशीलां सा तथा तामादिश्यात्तां दत्त्वाभ्य-
न्तरम् । अर्थाद्गृह्यताम् । प्राविशत्प्रवेशं चकार । तदनन्तरं स राजा व्यायामं श्रमस्तत्करणयोग्या भूमिं वसुन्तरा-
मयासीदगच्छत् । इतो राजानं विशेषयन्नाह—अपेति । अपनीतानि दृगीकृतान्याभरणानि भूषणानि येन स
तथा । क इव । [दिवसकर इव] सूर्य इव । कीदृशः । विगलितानि तस्मानि किरणजालानि रङ्गितशब्दानि
यस्य स तथा । ततः पर्वतयोः साम्यम् । पुनः क इव । गगनाभोग इव घनाश्रयवित्तर इव । कीदृशः ।
चन्द्रः शशी, तारका नक्षत्राणि, तेषां समूहः सजातस्तेन शून्यः । अथ व्यायामभूमिं विधिनष्टि—समुच्चि-
(पाह)तेति । समुपाहृतान्येकत्राहृतानि समुचितानि योग्यानि व्यायामे श्रम उपकरणानि नावनानि यस्यां
तथा ताम् । स राजा तस्यां भूमौ समानं तुल्यं वयं त्रैमासि येषामेवविधं राजपुत्रैर्नृपसु-
हितो मधुरो लक्षणया नरीर्गपात्रनरो व्यायामो येन स तथा । अलकियमाणा भूषणानि सूर्यं शशीरयम्
न तथा । राज्ञो विशेषणद्वयम् । कामि । स्वेदेति । कपोलयोर्गन्ध(प)रभागयोः स्वेदजलस्य श्रमवनिन्देह-
स्य स्पर्शस्य सूक्ष्मनिन्दवन्तेषां गतवद्यः पङ्कगन्तानि । इतः स्वेदजलकणिसामानि विशेषयन्नाह—श्रमेति ।

कपोलयोरीषद्वदलितसिन्दुवारकुसुममञ्जरीविभ्रमाभिरुरसि निर्दयश्रमच्छिन्नहारविगलित-
मुक्ताफलप्रकरानुकारिणीभिर्ललाटपट्टकेऽष्टमीचन्द्रशकलतलोहसदमृतविन्दुविडम्बिनीभिः
स्वेदजलकणिकासंततिभिरलंक्रियमाणमूर्तिः, इतस्तत् स्नानोपकरणसंपादनसत्त्वरेण पुर-
प्रधावता परिजनेन तत्कालं विरलजनेऽपि राजकुले समुत्सारणाधिकारमुचितं समाच-
रद्भिर्दण्डिभिरुपदिश्यमानमार्गं, वित्ततसितवितानाम्, अनेकचारणगणनिर्वध्यमानमण्ड-
लाम्, गन्धोदकपूर्णकनकमयजलद्रोणीसनाथमध्याम्, उपस्थापितस्फाटिकस्नानपीठाम्,
एकान्तनिहितैः, अतिसुरभिगन्धसलिलपूर्णैः परिमलावकृष्टमधुकरकुलान्धकारितमुखै आ-
तपभयानीलकर्पटावगुण्ठितमुखैरिव स्नानकलगैरुपगोभितां स्नानभूमिमगच्छन् । अंती-
र्णस्य जलद्रोणीं वारविलासिनीकरमृदितसुगन्धामलकलिप्रगिरसो राज्ञः परितः समुपत-
स्थुरंशुकनिविडनिवद्धस्तनपरिकराः, दूरसमुत्सारितवलयबाहुलता, समुत्क्षिप्तकर्णाभरणा,

श्रमवगाधायानवगादुन्मिषन्तीभिः प्रकाशं प्राप्नुवन्तीभिः । कपोलयो । ईषदिति । ईषत्किञ्चिद्वदलितं मर्दितं
विन्दुवारस्य निर्गुण्ड्याः कुचुन पुष्पं तस्य मञ्जरी वहरी तस्या विभ्रमो भ्रान्तिर्यासु तास्तथा ताभिः । उरसीति ।
उरणि वक्षस्थले निर्दयश्रमेण कठिनप्रयासेनायै कर्तुं न शक्यं व्यायामे[ने]ति यावत्तेन छिन्नच्छेदं प्राप्तो यो हागे
मुक्ताखक्तत्साद्विगलितश्च्युतो यो मुक्ताफलानां मौक्तिकानां प्रकरं समूहस्तमनुकारिष्यस्तमनुकुर्वन्त्यस्ताभिः ।
ललाटेति । ललाटपट्टके भालस्थलेऽष्टमीचन्द्र एव शकल तस्य तलमुत्तानस्थलं तत्रोहसन्तो दीप्यमाना येऽमृ-
तविन्दवः सुधापुपतान्तान्विडम्बयन्ति तिरस्कृवन्तीत्येवगीलास्तास्तथा ताभिः । कीदृशो राजा । परिजनेन सेवक-
जनेन । कीदृशेन । पुरतोऽत्रे प्रधावता त्वरितं गच्छता । पुनः किविगिष्टेन । इतस्तत् समन्तात्स्नानमाह्वयन्-
न्योपकरणानि जलादीनि तेषां संपादनं निष्पादनं तत्र सत्त्वरेण गीघ्रेण । तत्कालं तन्मयावच्छेदेन विरल-
जनेऽपि स्नानजनेऽपि राजलोके राजगृहे सत्युचितं योग्यं समुत्सारणं निवारणं तत्र योऽधिकारो नियोगस्त-
नमाचरद्भिः उर्वद्भिर्दण्डिभिर्वैत्रिभिश्चोपदिश्यमानं प्रदर्श्यमानो मार्गो यस्य न तथा । इतः परं स्नानभूमेर्नि-
वेशणानि । विततेति । विततो विस्तीर्णं मितं शुभ्रो वितानं उपोचो यस्या ना तथा ताम् । अनेकेति ।
अनेकेऽसंख्या ये चारणगणा कुशीलवसमुद्रायान्तैर्निर्वध्यमानं विरच्यमानं मण्डलं परिवृत्ति(ति)र्यस्या ना तथा
ताम् । गन्धोदकेति । गन्धोदकेन सुरभिपानीयेन पूर्णा मृता या कनकमयी सुवर्णमयी । अत्र विकाराय
मयत् । एतादृशी जलद्रोणी जलकुण्डिका तथा सनाथ सहितो [मध्यो] मध्यभागो यस्या ना तथा ताम् ।
उपेति । उपस्थापितं न्यूनं स्फाटिकं स्फटिकमणिनिर्मितं स्नानपीठमाह्वयनचतुष्पिका यस्या सा तथा ताम् ।
स्नानेति । स्नानार्थं ये बलनां शुम्भान्तरपगोभिता विगजिताम् । अपः कलशान्विद्योपयन्नाह—एकान्ते-
ति । एवान्ते निर्व्यञ्ज(ज)नमाले निहितं स्थापितं । अतीति । अतिगयेन सुगन्धिगन्धो यन्मित्रेवविधं य-
न्मलितं जलं तेन स्पृष्टं । परीति । परित्यजेन गन्धेनावृष्टा ये मधुकरा श्रमरास्तेषां कुलानि समुद्राया-
न्गन्धवारितं मज्जातान्धवारं सुरमानन्दं येन ते तथा ते । कीदृशैरिव । आतपभयानीलकर्पटावगुण्ठिता-
नि मुक्तानि येषां ते तथा तैरिव । जलद्रोणीनवतीर्यस्य तन्मये प्रविष्टस्य राज्ञो नामस्य परितः मर्दितं स्नानार्थं

कर्णोत्सङ्गोत्सारितालका, गृहीतजलकलगा, स्नानार्थमभिषेकदेवता इव वारयोपित. ।
ताभिश्च समुन्नतकुचकुम्भमण्डलाभिर्वारिमध्यप्रविष्ट. करिणीभिरिव वनकरी परिवृतस्त-
त्क्षणं रराज राजा । द्रोणीसलिलादुत्थाय च स्नानपीठममलस्फटिकधवलं वरुण इव राजहं-
समारुरोह । ततस्तां काश्चिन्मरकतकलगप्रभाश्यामायमाना नलिन्य इव मूर्तिमत्यः पत्र-
पुटैः, काश्चिद्रजतकलगहस्ता रजन्य इव पूर्णचन्द्रमण्डलविनिर्गतेन ज्योत्स्नाप्रवाहेण, का-
श्चित्कलगोत्क्षेपश्रमस्वेदाद्रिशरीरा जलदेवता इव स्फटिकैः कलगैस्तीर्थजलेन, काश्चिन्मल-
यसरित इव चन्दनरसमिश्रेण सलिलेन, काश्चिदुत्क्षिप्तकलगपार्श्वविन्यस्तहस्तपल्लवाः प्र-
कीर्यमाणनखमयूखजालका प्रत्यङ्गुलिविवरावनिर्गतजलधारा सलिलयन्त्रदेवता इव,
काश्चिज्जाड्यमपनेतुमाक्षिप्तवालातपेनेव दिवसश्रिय इव कनककलगहस्ताः कुङ्कुमजलेन वारा-
ङ्गना यथायथं राजानमभिपिपिचुः । अनन्तरमुदपादि च स्फोटयन्निव श्रुतिपथमनेकप्रहृतपटु-

ल्लयो यासा तां । सम्ब्रिति । समुत्थितसुपरि गृहीतं कर्णानामभरण भूषण याभिस्तास्तथा ।
कर्णेति । कर्णोत्सङ्गच्छवणसमीपादुत्सारिता उपरिन्यस्ता अलका कुन्तला याभिस्तास्तथा । अत्र त्रिपदै-
स्तासा गोभातिगयो व्यज्यते । गृहीतेति । गृहीता आत्ता जलकलगा वारिभृतघटा याभिस्ता । च पुन-
रयं । ताभिस्तत्क्षण तस्मिन्क्षणे परिवृत आवृतो राजा नृपो रराज शुशुभे । कथभूताभिस्ताभि । समुन्नत
कुचकुम्भमण्डल यासा ताभि । कीदृशश्च राजा । वारिमध्यप्रविष्ट । कमिव । करिणीभिर्हस्तिनीभि प्रभृ-
(वरिवृ)तो वनकरीव । यथा वेनुकाभि सम मज्जन कुर्वन्वनकरी गोभते तद्वदयमित्यर्थ । ततो [द्रोणीसलि-
लात्] द्रोणीजलादुत्थाय वह्निर्निर्गल्य स्नानपीठमारुरोहेत्यन्वय । कीदृशम् । अमलेति । अमलो मलवर्जितो
य स्फटिको मणिविशेषस्तद्वद्वल शुभ्रम् । क इव । वरुण इव । यथा वरुण प्रचेता राजहंस कलहसमा-
रोहति । तत इति । आरोहणानन्तर ता वारयोपितो यथायथं यथायोग्य राजानमभिपिपिचुर्गभिषेक
चक्रुः । इतो वारयोपितो विषेपयन्नाह—काश्चिदिति । [काश्चित्] काश्चन मरकतमणिनिर्मितो य कलग
कुम्भस्तस्य प्रभा कान्तिस्तया श्यामायमाना श्यामवदाचरिता [नलिन्य इव] पद्मिन्य इव मूर्तिमत्यो नील-
त्वसाम्यात्तद्रूपधारिण्य पत्रपुटैः पर्णसपुटै राजानमभिपिपिचुरिति सर्वत्र । अन्या काश्चन रजतस्य स्यादयं
कलग कुम्भो हस्ते पाणौ यामा तास्तथा । का इव । पूर्णचन्द्रमण्डलात्मप्रशशिविम्बाद्विनिर्गतेन नि गृतेन
ज्योत्स्नाप्रवाहेण कैमुदीरयेण गोभमाना रजन्य इव त्रियामा इव । अन्या काश्चन कलगस्य कुम्भस्य चो-
त्क्षेप उन्पाटन तन्माद्य श्रमस्तेन य गेदो धर्मजल तेनार्द्रं स्निग्धं शरीरं देहो यस्यास्ता (यासा ता) स्फा-
टिके स्फटिकसवन्धिभि कलगैस्तीर्थजलेन तीर्थाम्भसा च गहिता जलदेवता जलाविष्टा इव । काश्चि-
(श्चि)दिति । अन्या काश्चन चन्दनस्य मलयजस्य रसो द्रवस्तेन मिश्रेण सयुक्तेन गलिलेन स्नान चक्रुः (१)
का इव । मलयसरित इव मलयाचलनद्य इव । ता अपि चन्दनरसमिश्रगलिला म्यु । काश्चिदिति ।
अन्या काश्चनोत्क्षिप्त उन्पाटितो (१) य कलगस्तस्य पार्श्वयोर्वामदक्षिणयोश्चिन्यस्ता स्थापिता हस्तपत्न्या क-
रिण्यल्ल्यानि याभिस्ता । प्रकीर्यमाणानीतस्तनो विक्षिप्यमाणानि नगमयृगजालकानि पुनर्भवदीमित्य-
याभिस्ता । प्रत्यङ्गुलि प्रतिक्रियाम् यानि स्निग्धाणि छिद्राणि तेभ्यो विनिर्गता जलवागा पानीयमनतिर्या-
ता । का इव । मल्लिकार्जुनदेवता इव । ता अपेक्षविषा म्युत्तरित्यर्थ । काश्चिदिति । अन्या का
वनस्य मुवर्णस्य कलगो हस्ते यामा ता । का इव । दिवसश्रिय इव वागलक्ष्मीरिव । केनेव । जा-
गीतमपनेतु दृग्गर्तुमाक्षिप्त आश्रितो यो बालानपो नञ्जालोक्तस्तेन कुङ्कुमजलेन वेगव्यागिणा । अत्र कु-
मजलबालानपनोपमानोपमेयभाव । अन्वयस्तु प्रागेवोक्त । अनन्तरमिति । अगोपमानन्तर स्नानशाला

पटहस्रहरीमृदङ्गवेणुवीणागीतनिनादानुगम्यमानो वन्दिवृन्दकोलाहलाकुलो भुवनविवरव्यापी
स्नानगङ्गानामापूर्यमाणानामैतिमुखरो ध्वनिः ।

एवं च क्रमेण निर्वर्तिताभिपेको विषधरनिर्मोकपरिलघुनी धवले परिधाय धौतवाससी
गरदम्बरैकदेश इव जलक्षालननिर्मलतनुः, अतिधवलजलधरच्छेदशुचिना दुकूलपटपल्लवेन
तुहिनगिरिरिव गगनसरित्स्नोतसा कृतशिरोवेष्टनः, संपादितपितृजलक्रियो मन्त्रपूतेन तोया-
ञ्जलिना दिवसकरमभि प्रणम्य देवगृहमगमत् । उपरचितपशुपतिपूजश्च निष्क्रम्य देवगृहान्नि-
र्वर्तिताभिकार्यो विलेपनभूमौ झङ्कारिभिरलिकदम्बकैरनुबध्यमानपरिमलेन मृगमदकपूरकुङ्कुम-
वाससुरभिणा चन्दनेनानुलिप्तसर्वाङ्गो विरचितामोदिमालतीकुसुमशेखरः कृतवस्त्रपरिवर्तो

ध्वनि' सच्च उदपाद्युत्पन्नोऽभूत् । 'पद गतौ' इत्यस्य लुङि रूपम् । किं कुर्वन्निव । श्रुतिपथ कर्णमार्ग स्फोटय-
न्निव द्विधा कुर्वन्निव । पुन कीदृक् । अतिशयेन मुखरस्तारतर । किंविशिष्टानां शङ्खानाम् । आपूर्यमाणानां
वाद्यमानानाम् । पुन कीदृश । अनेकेति । अनेकप्रकारेण प्रहता वादिता पटवः समर्था ये पटहा दुन्दुभयो,
झङ्गरी प्रसिद्धा, मृदङ्गो मर्दलो, वेणुवंशो, वीणा वल्लकी, गीतानि गानानि चैतेषा यो निनादो ध्वनित तमनुल-
धीकृत्य गम्यमानः प्रवर्तमानः । पुनः कीदृक् । वन्दिना चैतालिकानां वृन्द समुदायस्तस्य कोलाहल कलकल-
स्तेनाकुलो मिश्रित । पुनः कीदृक् । भुवनेति । भुवनानां विष्टपानां विवराणि छिद्राणि व्याप्नोतीत्येवशीलः
स तथा ।

एव [च] पूर्वोक्तप्रकारेण क्रमेण परिपाठ्या निर्वि(र्व)र्तितो विहितोऽभिपेको यस्यैवभूतो नृपो देवगृह
चैत्यमगमदित्यन्वयः । किं कृत्वा । विपेति । विषधरा सर्पास्तेषां निर्मोकं कञ्चुकस्तद्वत्परिलघुनी अति-
रस्ये अतएव धवले शुभ्रे धौतवाससी प्रक्षालितवस्त्रे परिधाय परिधानं कृत्वा । अथ राजानं विगिनाष्टि—
जलेति । जलेन पानीयेन यत्क्षालनं तेन निर्मलापगतमला तनुं शरीरं यस्य स तथा । किमिव । शर-
दिव(वेति) । शरदि घनालये यदम्बरं गगनं तस्यैकदेशो भागस्तद्वदिव । शरद्यम्बरं वृष्टेरभावात्निर्मलमेवेति
भावः । अतीति । अतिधवलो यो जलधरो मेघस्तस्य यदच्छेदः खण्डस्तद्वच्छुचिना निर्मलेन दुकूलपट-
धौरोदपटस्तस्य पल्लवेन प्रान्तेन कृतं विहितं शिरोवेष्टनमुत्तमाञ्जवेष्टनं येन स तथा । किमिव । तुहिनगिरि-
रिव हिमाचल इव । गिरिं विशिनष्टि—गगनेति । गगनसरित्स्वर्धुनी तस्या यत्स्नोतं प्रवाहस्तेन कृतगिरो-
वेष्टनः । संपादित इति । संपादिता निपादिता पितृणां जलक्रिया येन स । मन्त्रेति ।
मन्त्रैर्वैदोक्तं पृतं पवित्रं यतोयं पानीयं तस्याञ्जलिं प्रश्रुतिस्तेन दिवसकरं सूर्यमभि समुद्यं प्रणम्य नम-
स्तस्य । उपेत्य(ति) । उपरि(र)चिता निष्पादिता पशुपतेर्गोश्वरस्य पूजार्चा येनैवभूतं सन् । तन्मादेव-
ष्टानिष्क्रम्य दरिद्रागत्यावनिपो राजाहागमशनादिकं निर्वर्तयामास कृतवानित्यन्वयः । निर्वर्तितेति ।
निर्वर्तितं कृतमपि कार्यं होमादि येन स () । विलेपनभूमावत्तरागनिष्पादनस्थले झङ्कारिभिर्झङ्कारशब्दं कुर्वन्नि-
र्वर्तमानो नियम्यमाणः (न) परिमल आमोदो यस्य स तथा तेन । मृगमदेति ।
मृगमदं वन्तरी, वर्षा हिमवाल्मीकि, कुसुम केसरमेतेषां यो वामं परिमलस्तेन सुगभिणा सुगन्धिनैवभूतेन
चन्दनेन नल्लज्जेनानुलिप्तं लेपितं नर्वाजं समप्रशशीकृत्यवा येन स तथा । इतो गतो विशेषणानि—विर-
चितेति । विरचितो रचनाविशेष(पे)ण निमि(मि)त आमोदिनाल्लङ्घितुमानि सुगन्धिजातिपुष्पाणि तेषां वि-
(रे)र शिरोभूषणं येन स तथा । कृतेति । कृतो विहितः पूर्वप्रहि(हि)तवस्त्रस्य परिवर्तनं परावर्तनं येन स
तथा । एतं वस्तु धौतव्यमप्युपगम्य परिवर्तनं उपगम्य येनेति वा (१) । रत्नेति । रत्नरचितं वस्त्रं वर्णाभूषणं

रत्नकर्णपूरमात्राभरणः समुचितभोजनैः सह भूपतिभिराहारमभिमतरसास्वादजातप्रीतिरव-
निपो निर्वर्तयामास ।

परिपीतधूमवर्तिरुपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मात्प्रमृष्टमणिकुट्टिमप्रदेशादुत्थाय नातिदू-
रवर्तिन्या ससंभ्रमप्रधावितया प्रतीहार्या प्रसारितबाहुमवलम्ब्य वेत्रलताग्रहणप्रसङ्गादतिजर-
ठकिसलयानुकारिकैरतलकरेणाभ्यन्तरसंचारसमुचितेन परिजनेनानुगम्यमानो, धवलान्शुकप-
रिगतपर्यन्ततया स्फटिकमणिमयभित्तिनिर्वद्धमिवोपलक्ष्यमाणम्, अतिसुरभिणा मृगनाभिपे-
रिगतेनामोदिता चन्दनवारिणा सिक्तशिशिरमणिभूमिम्, अविरलविप्रकीर्णेन विमलमणिकु-
ट्टिमगगनतलतारागणेनेव कुसुमोपहारेण निरन्तरनिचितम्, उत्कीर्णशालभाञ्जिकानिवहेन
संनिहितगृहदेवतेनेव गन्धसलिलक्षालितेन कलधौतमयेन स्तम्भसंचयेन विराजमानम्, अति-

तन्मात्रमाभरण यस्य स तथा । ननु नीचजनप्रदर्शनार्थं बहुतरभूषणधारणमिति मात्रपदव्यञ्ज्यम् । एरुपल्लो
समुचित योग्य भोजन येषामेवभूतैर्भूपतिभिर्वृषतिभि सहैति भिन्नक्रमः । (१) अभीति । अभिमता श्रेष्ठा ये
रसा मधुरादयस्तेषामास्वादो ग्रहण तेन जातोत्पन्ना प्रीति सलुष्टिर्यस्य स तथा ।

परीति । मुखसौगन्ध्यप्रतिपादनार्थं परि सामस्येन पीता गृहीता धूमवर्तिर्द्रव्यविशेषो येन स तथा । किं
कृत्वा । उपस्पृश्याचम्य । 'उपस्पृशस्त्वाचमनम्' इति कोशः । पुनः किं कृत्वा । भुक्त्वा भोजनं विधाय ।
आस्थानमण्डपपरिपन्मण्डलमयासी दाज(उज्ज)गामेत्यन्वयः । गृहीतमात्रं ताम्बूलं नागवल्लीदलं येन स तथा
तन्मात्राद्भिदिष्टम् । **प्रमृष्टेति ।** प्रमृष्टं सातिशय [मृष्ट] मणिकुट्टिमं यस्मिन्नेवभूतात्प्रदेशात्स्थलात् [उत्थाय]
उत्थानं कृत्वात्यर्थः । नातिदूरं वर्तते या सा तथा । पुनः कीदृश्या । ससंभ्रमं सभयं प्रधावितया त्वरितं
गच्छन्त्या । एवंभूतया प्रतीया(हा)र्या । 'पुवत्प्रगल्भा या नारी वक्तु या च विचक्षणा । मा प्रतीहारी' ।
तया प्रसारितं संनिहितं कृतो बाहुर्भुजस्तमवलम्ब्य । तदाश्रयमास्थायेत्यर्थः । **परीति ।** परिजनेन । रेत-
कजनेनानुगम्यमान इति राज्ञो विशेषणम् । अयं सेवकजनविशेषपयनाह—**वेत्रेति ।** वेत्रस्य वेतसस्य या
लता सरलयष्टिस्तस्यां ग्रहणं वारणं तस्य प्रसङ्गोऽन्यासस्तस्मादतिजरठमतिकठिनं यत्किमलं तदनुकरोति
तादृशं करतलपाण्यधोभागो यस्यैवविधं करो हस्तो यस्य स तथा तेन । **अभ्यन्तरेति ।** अभ्यन्तरं
बाह्यजनागम्यो यो गृहप्रवे(दे)शस्तत्र यः संचारः संचरणं तत्र समुचितो योग्यः स तथा तेन । अथा-
स्थानमण्डपव(वि)शिनष्टि—**धवलेति ।** धवलं शुभ्रं यत् [अशुकं] वस्त्रं तया(तेन) परिगतं गृहीतो यः
पर्यन्तं प्रान्तस्तस्य भावस्तथा । स्फटिकमणिमयी या भित्ति कुञ्च्य तया निवद्धं निर्मितमिवोपलक्ष्य-
माणं दृश्यमानम् । अनेनाशुकानां श्वेत[त्व]सौक्ष्म्यातिशयो व्यज्यते । **अतीति ।** अतिसुरभिणा
नाभिपरिगतेनामोदिता चन्दनवारिणा मलयजपानीयेन सिक्ता मित्रिनात एव शिशिरं शीतला मणि-
भूमौ रत्नवद्धा भूर्यस्मिन्नतया । **अधीति ।** अविरलं घनतरं विप्रकीर्णेन पर्यस्मेन । **विमलेति ।**
विमलमणीनां निर्मलरत्नानां यन्कुट्टिमं तत्र गगनतलतारागणेनेवाकाशस्थितनक्षत्रगमूहेनेव कुसुमोपहारेण
पुष्पप्रकोणे निरन्तरं सर्वकालं निचितं व्याप्तम् । **स्तम्भेति ।** स्तम्भा स्तूपान्तेषां संचयेन समुत्थितेन
विराजमानं शोभमानम् । स्तम्भसंचयविशेषपयनाह—**गन्धेति ।** गन्धगन्धिः सुगन्धिवारिभिः क्षालितेन
धौतेन । कलधौतं सुवर्णं तन्मयेन । अत्र विभागार्थं मयट् । **उत्कीर्णंति ।** उत्कीर्णं कृता शालभाञ्जिका पुत्रि-
कास्तागा निवहं समूहे यस्मिन्म तया । केनेव । संनिहिता गमोपस्था गृहदेवता गृहाभिष्टा-
यो यस्मिन्नेवभूतेनेव । 'शोचिषो' इति पुत्रद्रावः । **अनीति ।** अनिवहलोऽतिप्रचुरो योऽगुम् दृष्टागम्यमानः

वहलगुरुधूपपरिमलम्, अखिलविर्गलितजलनिवहधवलजलधरशकलानुकारिणा कुसुमामोद-
वासितप्रच्छदपटेन पट्टोपधानाध्यासितशिरौधाम्ना मणिमयप्रतिपादुकाप्रतिष्ठितपादेन पार्श्वस्थर-
नपादपीठेन तुहिनशिलातलसदृशशयनेन सनाथीकृतवेदिकं भुक्त्वास्थानमण्डपमयासीत् । तत्र
च शयने निषण्णः क्षितितलोपविष्टया शनैः शनैरुत्सङ्गनिहितासिलतया खङ्गवाहिन्या नवन-
लिनदलकोमलेन करसंपुटेन संवाह्यमानचरणस्तत्कालोचितदर्शनैरवनिपतिभिरमात्यैर्मित्रैश्च
सह तास्ताः कथाः कुर्वन्मुहूर्तमिवासांचक्रे । ततो नातिदूरवर्तिनीम् 'अन्तःपुराद्वैशम्पायनमादा-
यागच्छ' इति समुपजाततद्वृत्तान्तप्रश्रकुतूहलो राजा प्रतीहारीमादिदेश । सा क्षितितलनि-
हितजानुकरतला 'यथाज्ञापयति देवः' इति शिरसि कृत्वाज्ञां यथादिष्टमकरोत् ।

अथ मुहूर्तादिव वैशम्पायनः प्रतीहार्या गृहीतपञ्जरः कनकवेत्रलतावलम्बितना किञ्चिदर्वन-

धूपस्य परिमलं सौगध्यं यस्मिस्तत्तथा । तुहिनेति । तुहिन हिम तस्य शिलातल तत्तद्वद्वयं यच्छयन-
गम्या तेन सनाथीकृता सहिता वेदिका सस्कृतभूमिर्यास्मिस्तत्तथा । इतः शयनं विशेषयन्नाह—अखिलेति ।
अखिलं समग्रं विगलितं जलनिवहो नीरसमूहो यस्मिन्नेवभूतो धवलः शुभ्रो जलधरो मेघस्तस्य शकलं
खण्डस्तमनुकारिणा तत्पादद्वयकरणशीलेन । कुसुमेति । कुसुमाना पुष्पाणामामोदं परिमलस्तेन वासि-
तो भावितं प्रच्छदपट उत्तरच्छदो यस्मिस्तत्तथा तेन । पट्टेति । पट्टस्य पट्टकूलस्योपधानमुच्छीर्षकं तेना-
ध्यासितमधिष्ठितं शिरोधाम शिरस्थलं यस्मिस्तत्तथा तेन । मणीति । [मणिमया] मणिप्रचुराः प्रतिपादु-
का अधः पा(पी)ठानि तेषु प्रतिष्ठिता स्थिता पादा यस्य तत्तथा तेन । पार्श्वेति । पार्श्वस्थं समीपस्थं रत्नपा-
दर्पाटं मणिपदासनं यस्मिस्तत्तथा तेन । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत्र चेति । तत्र शयने निषण्ण उपविष्टो
राजा मुहूर्तमिव घटिका(द्वय)मात्रमिवासांचक्रे सुष्वाप(?) । इतो राजानं विशेषयन्नाह—क्षितीति । क्षितितले
भूमितले उपविष्टया स्थितया तथोत्सङ्गे क्रोडे निहिता स्थापितासिलता खङ्गलता यथैवभूतया खङ्गवाहिन्या नव-
नूतनं यत्नलिनं कमलं तस्य दलानि पत्राणि तद्वत्कोमलेन मृदुना करसंपुटेन हस्तपुटेन शनैः शनैः संवाह्य-
मानौ सलाल्यमानौ चरणौ पादौ यस्य स तथा । तत्काल इति । तत्काले शयनकाल उचितं योग्यं दर्शन-
मालोकनं येषामेतादृशैरवनिपतिभिर्नृपैरमात्यैः सचिवैर्मित्रैः सहद्विस्तास्ता प्रस्तावोचिता कथा वार्ता कुर्व-
न्विदधत् । ततः कथाममाप्त्यनन्तरं पूर्वोक्ता प्रतीहारीमित्यादिदेशाज्ञापयामास । कीदृशीम् । नातिदूरं नाति-
व्यवधानेन वर्तते यासां ता (या सा ताम्) । आज्ञाविषयमाह—अन्त इति । अन्तं पुरादवरोधात् वैशम्पायनं
शुभमादायागच्छेति । समुपेति । समुपजानं समुत्पन्नं तस्य शुक्रस्य वृत्तान्तप्रश्ने प्रवृत्तिपृच्छायां कुतूहलमाश्रयं
यस्य न तथेति राज्ञो विरोधमप्युच्यते । सा प्रतीहारी क्षितितले निहितौ स्थापितौ जानू नलक्रीलकौ [करतले]
हस्ततले [च] यया ना । आत्मनविरोधेन विनयविरोधो व्यञ्जितः । आज्ञोत्तरं तस्यां कर्तव्यमाह—यथेति ।
येन प्रकारेणाज्ञापयत्याह दत्ते देवो भवानित्यनूय गिरमि मन्त्रक आज्ञा पूर्वोक्ता कृत्वा स्वागिरमि कर[न]ल
निधायेति भावः । यथेति । येन प्रकारेण राजादिष्टमाज्ञापितं तथाकरोचकार ।

अथेति । अन्तं पुराप्रवेशानन्तरमन्त (?) मुहूर्तादिव तावन्मात्रविलम्बादिव वैशम्पायनं शुक्रो राजान्निक-
रूपगर्मापमाज्जानाययौ । शुक्रं विगिनष्टि—प्रतीति । प्रतीहार्या पूर्वोक्तया गृहीतमानं पञ्जरं यस्य न तथा ।
कञ्जुकिनेति । कञ्जुकिना नांवि(द)न्येनानुगम्यमानोऽनुव्रज्यमानः । केन । विद्वज्जानिग्रीत्वा पश्चित्त्वज्जातिभे-
देन [जरत्वरहमेनेव] रुद्रराजहमेनेव । अथ कञ्जुकिनं विशेषयन्नाह—कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य या
पेद्रत्ना येनयदित्थानमवलम्बन् इत्येवगीत् न तथा तेन । किञ्चिदिति । किञ्चिदपिदबन्त आनन्तरं पर्यवस्यो

तपूर्वकायेन सितकञ्चुकार्वाच्छन्नवपुषा जराधवलितमौलिना गद्गदस्वरेण मन्दमन्दसंचारिण
विहङ्गजातिप्रीत्या जरत्कलहंसेनेव कञ्चुकिनानुगम्यमानो राजान्तिकमाजगाम । क्षितितल
निहितकरतलस्तु कञ्चुकी राजानं व्यञ्जापयत्—‘देव, देव्यो विज्ञापयन्ति, देवादेशादेप वैशम्पा
यनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्यानीतः’ इत्यभिधाय गते च तस्मिन् राजा वैशम्पा
यनमपृच्छत्—‘कच्चिदभिमतमास्वादितमभ्यन्तरे भवता किंचिदशनजातम्’ इति । स प्रत्यु
वाच—‘देव, किंवा नास्वादितम् । आमत्तकोकिललोचनच्छविर्नीलपाटलः कपायमधुरः प्रका
ममापीतो जम्बूफलरसः, हरिर्नखरभिर्न्नमत्तमातङ्गकुम्भमुत्तरक्ताद्रमुक्ताफलार्त्वापि खण्डितानि
दाडिमवीजानि, नलिनीदलहरिन्ति द्राक्षाफलस्वादूनि च चूर्णितानि स्वेच्छया प्राचीनामल
कीफलानि । किं वा प्रलपितेन बहुना । सर्वमेव देवीभिः स्वयं करतलोपनीयमानममृतायते’
इति । एवंवादिनो वचनमाक्षिप्य नरपतिरब्रवीत्—‘आस्तां तावत्सर्वम् । अपनयतु नः कुतूह-

यस्य स तथा तेन । सितेति । सितं श्वेतो यः कञ्चुक कूर्पासस्तेनावच्छिच्छ)त्रमाच्छादित वपुः शरीर यस्य स
तथा तेन । जरेति । जरा विस्रसा तथा धवलितः शुभ्रीकृतो मौलिर्यस्य स तथा तेन । गदिति । गद्गद-
शब्दविशेषः । स्वरो यस्य स तथा तेन । मन्देति । मन्दमन्द शनैः शनैः सचरतीत्येवशीलः स तथा तेन ।
क्षितेति । क्षितितले निहित स्थापित करतल येनैवविधः कञ्चुकी पूर्वाक्तो राजान नृप व्यज्ञापयद्विज्ञापना-
मकरोत् । हे देव हे स्वामिन् । देव्यो राजपत्न्यो विज्ञापयन्ति विज्ञप्तिं मन्मुखेन कारयन्ति । किं तदाह—देवे-
ति । देवादेशात्स्वामिनो नियोगादेप दृश्यमानो वैशम्पायनः शुकः पूर्वं स्नातः कृतस्नानः पश्चात्कृताहारो विहि-
ताशनः । अयं च देव[स्य] राज्ञः पादमूलं समीपं प्रतीहार्यानयानीतः । इत्यभिधायेत्युक्त्वा तस्मिन्कुम्भमिति
गते निवृत्ते सति राजा वैशम्पायनमपृच्छत् । कच्चिदिष्टप्रश्ने । भवता त्वयाभ्यन्तरेऽभिमतमिष्ट किंचिदशन-
जातं भक्ष्यसमूहमास्वादितं जग्धम् । से(स इ)ति । स शुकः प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । देवेति । हे नाथ । किं
चेत्यत्र नञि काङ्क्षः । तेन सर्वमास्वादितमित्यर्थः । तदेवोत्कर्षता (?) निरूपयति—प्रकामेति । प्रकाममतिश-
येनातृप्तिमर्यादं पीतः पानविषयीकृतो जम्बू सुरभिपत्रा तस्याः फलानि सस्यानि तेषां रसोऽन्तर्भूतद्रवः । की-
दृशः । नीलः सन्पाटलः, श्वेतरक्तः । अतएव । आमत्तेति । आमत्तो मदोन्मत्तो यः कोकिलः पिकत्तस्य लोच-
नच्छविरिव छविर्यस्य स तथा । पुनः कीदृक् । कपायोऽम्लो मधुरो मिष्टश्चेति कर्मधारयः । अथ च राष्ट्रि-
तानि शकलीकृतानि । मयेति शेषः । कानि । दाडिमवीजानि । अयंतानि विशेषयन्नाह—हरीति । हरि-
सिंहस्तस्य नखरा नखास्तैर्भिन्ना ये मत्तानां मातृजानां कुम्भा मांसपिण्डानि तेभ्यो मुक्तान्यपगतानि । रक्तानि
रक्तानि रथिराणि तैराद्राणि खिन्नानि यानि मुक्ताफलानि तद्वत्त्विच् कान्तियेषु तानि । नलिनीति । न-
लिनी कमलिनी तस्या दलानि पत्राणि तद्वद्वरिन्ति नीलानि । द्राक्षेति । द्राक्षा गोमती तस्या फलानि
तद्वत्स्वादूनि मिष्टान्येवविधानि प्राचीनामलकी क्षीरधात्री तस्याः फलानि स्वेच्छया स्वावीननया चूर्णि-
तानि मर्दितानि । किं वा नास्वादितानीति पूर्वानुपपन्नः । प्राप्तिविशयस्यावक्तव्यत्वमाह—किं वेति । बहुना
प्रलपितेन वयितेन किं वा । न किमपीत्यर्थः । सर्वमेवेति । जम्बूरमादिकं देवीभिः राजपत्नीभिः स्वयं न पश्य
करतलोपनीयमानं हन्तलेनोपनीयमानं मर्दयमानं यमानममृतेति(तायते) अमृतवदाचरति । उपमानादाचरो स्व-
च्छलयेनामनेपदम्(४) । इति वाक्यमसामं । एव पूर्वाक्तप्रकारेण वादिनो युवतः कौरव्य वचनं वाच्यमाश्रित्य
निरस्तृत्वाप्यदेव विज्ञापितुं प्रष्टुं नरपतीं राजाब्रवीत् । पूर्ववक्तव्यनाश्रयमादरमाह—आस्तां तावदिति ।
नवं पूर्वाक्तं तावदादावान्ता मिष्टम् । नोऽन्माकं कुतूहलमाश्रयं पश्चिणा सर्वद्वान्वविषयि(य)कं ज्ञानं स्यात्त्येव-

लम् । आवेदयतु भवानादितः प्रभृति कात्स्न्येनात्मनो जन्म कस्मिन्देशे, भवान्कथं जातः, केन वा नाम कृतम्, का ते माता, कस्ते पिता, कथं वेदानामागमः, कथं शास्त्राणां परिचयः, कुतः कला आसादिताः, किहेतुकं जन्मान्तरानुस्मरणम्, उत वरप्रदानम्, अथवा विहङ्गवेषधारी कश्चिच्छत्रं निवससि, क वा पूर्वमुपितम्, कियद्वा वयः, कैथं पञ्जरबन्धनं, कथं चाण्डालहस्तगमनम्, इह वा कथमागमनम्' इति । वैशम्पायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सवहुमानमवनिपतिना पृष्ठो मुहूर्तमिव ध्यात्वा सादरमब्रवीत्—'देव, महतीयं कथा । यदि कौतुकमाकर्ण्यताम्—

अस्ति पूर्वापरजलनिधिवेलावनलग्ना, मध्यदेशलंकारभूता मेखलेव भुवः, वनकरिकुलमदजलसेकसंवर्धितैरतिविकचधवलकुसुमनिकरमत्युच्चतया तारकागणमिव शिखरप्रदेशसंलग्नमुद्गद्भिः पादपैरुपगोमिता, मदकलकुरुरकुलदृश्यमानमरिचपङ्कवा, करिकलभकरमृदितत-

रुपनपनयतु दूरीकरोतु । तदेव दर्शयति—आवेदयत्विति । कात्स्न्येन समग्रत्वेनादित प्रभृत्युत्पत्तिमया-दारभ्यावेदयतु कथयतु भवान् । तदेव दर्शयति—आत्मन इत्यादि । कस्मिन्देशे कुत्र जनपद आत्मन स्वकीयस्य जन्मोत्पत्तिः । कथं केन प्रकारेण भवास्त्व जात उत्पन्नः । केन वा वैशम्पायन इति नामाभिधानकृत वेहितम् । ते तव का माता जननी । ते क पिता जनकः । कथं केन प्रकारेण वेदानामात्रायानामागम उपलब्धिः । कथं शास्त्राणां न्यायनीमासादीनां परिचयोऽवबोधः । कुतः कस्मात्कला विज्ञानैकदेशां द्वासप्ततिभेदभिन्ना आसादिता अभ्यस्ताः । किहेतुकं किंनिमित्तकं जन्मान्तरस्य पूर्वजन्मनोऽनुस्मरणमनुभूतार्थज्ञानम् । उताहोस्त्रिद्वरप्रदानम् । यद्वा । केनचिद्वरं प्रदत्तो येन जन्मान्तरं जानासीति भावः । अथवेति पञ्चान्तरे । सिद्ध एव वा [कश्चिन्] कश्चन त्वं विहङ्गानां^(१)पक्षिणां वेषधारी छत्रं गूढं निवससि निवासं करोषि । क वा कस्मिन्स्थलेऽत्रागमनात्पूर्वमुपितं स्थितम् । ते कियद्दार्धिकं वयः कौमारादि । [कथं] केन प्रकारेण पञ्जरं पक्षिणां गृहं तत्र बन्धनमवस्थानम् । कथं वा चाण्डालहस्तगमनम् । इहाम्निन्द्रदेशे [कथं] वागमनमिति । तदनन्तरं वैशम्पायनः । तु पुनरर्थः । उपजातं समुत्पन्नं कुतूहलं यस्यैवभूतेन [अवनिपतिना] पृथ्वीपतिना [सवहुमानं] सह बहुमानेनादरेण वर्तमानं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । स्वयं नान्तरा पृष्ठं आनिष्टः मन्त्रध्यानान्तरं मुहूर्तमिव पट्टिवाद्यमिव [ध्यात्वा] ध्यानं कृत्वा [सादरं] आदरेण सह यथा स्यात्तथाब्रवीच्चोवाच । तत्किम् । हे देव । यन्मृत् तद्विपयिणी महती वषेयम् । यदि च तच्छूवणे कौतुकं तदाकर्ण्यतां धूयताम् । किं तदिति ।

अस्तीति । नामेति प्रसिद्धम् । विन्याटव्यस्तीत्यन्वयः । इतोऽटवी विवेकयान्नाह—पूर्वेति । पूर्वथा-परं । पूर्वापरौ यौ जलनिधी समुद्रौ तयोर्यद्वेलावनं तद्वाननं तावत्पर्यन्तं लग्ना सचद्धा । मध्येति । सत्य-हिमागमयोर्मध्यं मध्यदेशस्तस्यालंकारभूता । भूषणरूपेत्पर्यं । अतएव मध्यभूषणरूपत्वाद्भुवः पृथिव्या मेख-लेव वासीव । पादपैरुपगोमिता योतमाना । अथ पादपान्विषेययान्नाह—वनेति । वने कानने कण्ठि गजान्तेषां शृङ्गानि यूजानि तेषां मदजलस्य दानवारिणं नेव सिञ्चनं तेन मम्यगवर्धिता वृद्धिं प्राप्तानि । अतीति । अतिविकचान्यत्यन्तं विकचिनितानि यानि धवलानि शुभ्राणि सुसुमानि पुष्पाणि तेषां निरु-गन्धनम् । वीहगमः । अत्यन्तमुच्चतया शिखरप्रदेशः प्रान्तदेशान्तरं सलनन एवोच्चान्दुर्गन्धवाचं तार-काणां गणनं नक्षत्राणां समूहनिवेशहृद्भिर्धारयद्भिः । पुनरटवीं निगिनटि—मदेति । मदेन कल्याणोदा दे उरसा मत्पङ्कगजान्तेषां शृङ्गानि तैर्दृश्यमाना आस्त्रायमाना मरिचवृक्षस्य पत्रा दम्या ग्ना । परीति । कुर्यात् गजानां वलभारिणोऽदृश्यमानेषां वरां शुष्णदृष्टान्तैर्दृष्टितानि मर्दितानि यानि तन्माल-

मालकिसलयामोदिनी, मधुमदोपरक्तकेरलीकपोलच्छविना संचरद्वनदेवताचरणालक्तकरसर-
ञ्जितेनेव पल्लवचयेन संछादिता, शुक्कुलदलितदाडिमीफलद्रवार्द्रकृततलैरतिचपलकंपिकम्पि-
तर्ककोलच्युतपल्लवफलशबलैरनवरतनिपतितकुसुमरेणुपांसुलैः पथिकजनरचितलवङ्गपल्लवमं-
स्तैरैरतिकठोरनालिकेरकेतकीकरीरवकुलपरिगतप्रान्तैस्ताम्बूलीलतावनद्वपूगखण्डमण्डितैर्वन-
लक्ष्मीवासर्भुवनैरिव विराजिता लतामण्डपैः, उन्मदमातङ्गकपोलस्थलैर्गलितैःसलिलसिक्ते-
वैनवरतमेलालतावनेन मदगन्धिनान्धकारिता, नखमुखलप्रेभकुम्भमुक्ताफललुब्धैः शवर-
नापतिभिरभिहन्त्यमानकेसरिगता, प्रेताधिपनगरीव सदासंनिहितमृत्युभीषणा महिषाधिपि-
च, समरोद्धतपताकिनीव वाणसमारोपितशिलीमुखा विभुक्तसिहनादा च, कात्यायनीव प्र

वृक्षस्य किसलयानि तेषामामोद परिमलो विद्यते यस्या सा । मध्विति । मधु कापिगायन तस्य यो मदः
वेगस्तेनोपरक्ता लोहितैवभूता या [केरली] केरलदेशोद्भवा स्त्री तस्या. कपोलौ गल्लाप(प)ग्रप्रदेशौ तः
श्छविरिव छविर्धस्य स तेन । केरलदेशोद्भवा स्त्री स्वभावतो रक्तवर्णा कोमलाङ्गी । मधुमदात्तु विगेपतो रक्ते
भावः । केनेव । संचरन्त्य इतस्ततो गच्छन्त्यो या वनदेवता अरण्याधिप्राव्यस्तासा चरणाना योऽलक्तकर
यावकद्रवस्तेन रञ्जितेनेव रक्तीकृतेनेव पल्लवाना किसलयानां चयेन समूहेन संछादिताच्छादिता
विराजितेति । लता वल्लयस्तासा मण्डपैर्जनाश्रयैर्विराजितोपगोभमाना । अथ मण्डपाच्चिगेपयन्नाह-
शुकेति । शुक्कुलैर्दलितानि विदारितानि यानि दाडिमीफलानि तेषां त्रयो रसस्तेनार्द्रकृतमार्द्रतामुपनीतः
मथ्यभागो येषां ते तथा तैः । अतीति । अतिचपलात्यन्त चञ्चला ये कपयो गोलान्गुलास्तैः कम्पिता धां
ता ये कङ्कोलाः कोशफलवृक्षास्तेभ्यश्च्युतैः पतितैः पल्लव[व]फलैः शबलाः कर्बुरास्तैः । अनवरतेति । अन-
रत निरन्तर निपतितानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां रेणव परागधूलयस्तैः पामुला सरजस्कृष्टैः
पथिकेति । पथिकजनैः पान्थलोकैः रचितो निर्मितो लवङ्गपल्लवाना लवङ्गवृक्षविशेषकिगलयानां सम
प्रस्तरो येषु तैः । अतीति । अतिकठोरा अत्यन्तकठिना नालिकेरा लाङ्गुलीवृक्षा केतक्य ककचच्छ
करीरा केमरा वकुलाश्च तैर्परिगतो व्याप्त प्रान्तोऽन्त्यप्रदेशो येषां ते तथा तैः । ताम्बूलीति । ताम्बू-
नागवल्ली सा चासौ लता चेति कर्मधारयः । तयावनद्व वद्ध यत्पगरण्ड क्रमुकवन तेन मण्डितैः शोभितैः
करिव । वनेति । वनलक्ष्मीररण्यस्थिता वागम्य वसतेर्भुवनानि गृहास्तैरिव । उन्मदेति । उन्मदा म-
ये मातङ्गा गजान्तेषां कपोलस्थलानि करप्रदेशास्तेषां गलित च्युत यत् [गलित] मदजल तेन मिश्रितं
मिश्रितेनेव । अतएव मदगन्धिना मदम्य गन्ध इव गन्धो यस्मिन्नेतादृशेन । अनवरत निरन्तरमे-
चन्द्रवालाना लता वल्लयस्तासा वन कानन तेनान्धकारिता इयामीकृता । एलारज मयन्धान्छद्यामता प्रा-
त्यर्थः । नखेति । नखाना मुखान्यप्राणि तेषु लग्नान्यामक्तानि यानीभकुम्भमुक्ताफलानि गजमागपिण्डग-
द्रवानि तेषु लुब्धलैर्लुब्धैः शवराणां भिन्नाना मेनापतिभिः मय्यनायकैरभिहन्त्यमान व्यापाप्रमान केसाणि
नखरायुधाना घन यस्या सा तथा । प्रेतेति । प्रेताधिपो यमस्तस्य नगरीव गयमिनीव [गदा] निरन्-
सर्वदा संनिहितो निकटवर्ती मृत्युर्यमस्तेन भीषणा भयकारिणी । पक्षे गदा निकटस्थो यो मृत्युरजगत्स-
भीषणा भयावहा । यद्वा । आरण्ये कार्योपचारागन्त्युर्व्याघ्रादयस्तैर्भीषणेत्यर्थः । महिषेति । मर्त्यैर्भीषणैः
विहिता व्याप्ता च । अथ च यमपुरीपक्षे यमस्य वाहन महिषस्तेनाविप्रिता रहिता । समरेति । गम-
सङ्ग्राम उद्यता या पताकिनी मेना तद्वदिव । उभयो गाम्यमाह—वाणेति । वाणान्ये वृक्षावशेषे गमार्थ-
विना न्यापिता शिलीमुक्ता व्रमग यथा ना तथा । पक्षे वाणे शरे गम्यक्प्रकारेणारेपिता शिलीमु-

१ कोमलच्छविना. २ प्रचयेन ३ कपिपुत्र. ४ कटुल, कम्पित ५ वर्गलतावनद्वकुसुम ६ मध्वर ७ न-
वेन, कपिपुत्र ८ केनजीपरिगत ९ केसर. १० नखैः ११ मर्त्यचितमण्डप. १२ नख, प्रत्यक्षा, १३
लप्रमग्ना. १४ मदमण्डप १५ निरन्तरमेव १६ मयगोपित, वागान्नगोपित. १७ मिश्रित.

लितखड्गभीषणा रक्तचन्दनालंकृता च, कर्णासुतकथेव संनिहितविपुलाचला शशोपगता च, कल्पान्तप्रदोषसंध्येव प्रनृत्तनीलकण्ठा पल्लवारुणा च, अमृतमथनवेलेव श्रीद्रुमोपशोभिता वारुणपरिगता च, प्रावृडिव घनश्यामलानेकशतहृदालंकृता च, चन्द्रमूर्तिरिव सततमृक्षसार्यानुगता हरिणाध्यासिता च, राज्यस्थितिरिव चमरमृगवालव्यजनोपशोभिता समदगजघटापरिपालिता च, गिरितनयेव स्थाणुसंगता मृगपतिसेविता च, जानकीव प्रसूतकुशलवा निशाचरपरिगृहीता च, कामिनीव चन्दनमृगमदपरिमलवाहिनी रौचिरागुरुतिलकभूषिता च,

लोहखण्डा यस्यामिति विग्रहः । विमुक्तेति । विमुक्तस्त्यक्त । अर्थात्केसरिभिः । सिंहनादः केसरिध्वनिर्यस्या सा तथा । पक्षे सुभट्टविहित सिंहनाद इव नादो यस्यामिति विग्रहः । पुनः कीदृशी । कात्यायनी सिंहयाना तद्वदिव । उभयो साम्यमाह—प्रचलितेति । सेनाप्रकर्षेण प्रचलितो य खड्गो गण्डकस्तेन भीषणा भयावया(हा) । रक्तचन्दन रक्ताङ्ग वृक्षविशेषस्तेनालंकृता च भूषिता च । पक्षे प्रचलितो यः खड्गः कौधेयकस्तेन भीषणा भयजनिका रक्तमेव चन्दन तेनालंकृता च । चर्चितेत्यर्थः । कर्णासुतः कश्चित्कश्चिन्मथनविशेषः । तस्य कथा वृत्तान्तस्तद्वदिव । उभयोस्तुल्यतामाह—संनिहितेति । संनिहितौ समीपवर्तिनौ विपुलाचलौ विपुलाचलसन्नकौ सखायौ यस्या सा तथा । शशस्तस्य मन्त्रिमुख्यस्तेनोपगता सहिता च । अत एव 'कर्णासुत करटक स्तेयशास्त्रप्रवर्तकः । ख्यातौ तस्य सखायौ द्वौ विपुलाचलसन्नकौ । शशो मन्त्रिवरस्तस्य' इति बृहत्कथाया कथा निबद्धा । पक्षे संनिहिता समीपवर्तिनो विपुलाः पृथुला अचलाः पर्वता यस्या सा तथा । शशो मृदुलोमको लोभ्रवृक्षो वा । तेनोपगता सहिता च । 'शशो लोभ्रे वृभेदे च पर्णौ' इत्यनेकार्थः । कल्पान्तेति । कल्पान्तस्य युगान्तस्य प्रदोषो रजनीमुख तस्य या सभ्या सायकालस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—प्रवृत्ता नीलकण्ठा मयूरा यस्या सा तथा । सस्तैः पट्टैः किसलयैररुणा चेति । पक्षे प्रवृत्तो नीलकण्ठो महादेवो यस्याम् । पल्लववदरुणा रक्ता चेत्यर्थः । अमृतेति । अमृताय सुधायै यन्मथन विलोडनम् । धीरसमुद्रस्येति शेषः । तत्र वेलाभसो वृद्धिः समयो वा । तद्वदिव । उभयोः सादृश्यमाह—श्रीतिः । श्रीद्रुमा श्रीवृक्षास्तैरुपशोभिता वरुणानां वृक्षविशेषाणां समूहो वारुण तेन परि सामस्येन गता प्राप्ता चेत्यर्थः । पक्षे श्रीद्रुमौ लक्ष्मीकल्पद्रुमौ ताभ्यामुपशोभिता वरुणस्येद वारुण मय तेन परिगता सहिता च । समुद्रप्रभवत्वात्तस्येति भावः । प्रावृड्पर्यास्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—घनेति । घन निविड श्यामला । अत्यन्तकृष्णेत्यर्थः । अनेकशतसख्याका ये हृदा ग्रहा(?)तैरलंकृता च । पक्षे वनैर्भेदैः श्यामला अनेका भिन्नाभिन्नस्वरूपा शतहृदा जलवालिकास्ताभिरलंकृता चेति विग्रहः । चन्द्रस्य कुमुदबान्धवस्य मूर्तिरिव शरीरमिव । उभयो साम्यमाह—सततेति । कृक्षा भट्टकास्तेषां सार्यं समुदायस्तेनानुगता तथा हरिणैर्मृगैरभ्यासिता(श्रिता) च । पक्षे सततः निरन्तरमृक्षाणि नक्षत्राणि तेषां सार्यं समुदायस्तेनानुगता गतानुगता हरिणेन मृगेनाभ्यासिता च । राज्यस्थिती राज्यमर्यादा नेव । उभयो साम्यमाह—चमरेति । चमराधर्मयोः, मृगा हरिणा, वालव्यजनानि चामराणि, तैरुपशोभिता सह मदेन वर्तमाना नमदा ये गजा हन्तिनस्तेषां घटा समुदायास्ते परिपालिता यस्या सा । अप च तादृशी राज्यस्थितिरित्युभयो साम्यम् । गिरीति । गिरिर्हिमाचलयः तनया पार्वती तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—स्थाण्विति । स्थाणव

सोत्कण्ठेव विविधपल्लवानिलवीजिता समदना च, बालग्रीवेव व्याघ्रनखपङ्क्तिमण्डिता गण्डका-
भरणा च, पानभूमिरिव प्रकटितमधुकोशकशता प्रकीर्णविविधकुसुमा च, कचित्प्रलयवेलेव
महावराहदंष्ट्रासमुत्खातधरणिमण्डला, कचिद्वशमुखनगरीव चटुलवानरवृन्दभज्यमानतुङ्गशा-
लाकुला, कचिदचिरनिर्वृत्तविवाहभूमिरिव हरितकुशसमित्कुसुमशमीपलाशशोभिता, कचिदु-
दृत्तमृगपतिनादभीतेव कण्टकिता, कचिन्मत्तेव कोकिलकुलप्रलापिनी, कचिदुन्मत्तेव वायुवे-
गकृततालशब्दा, कचिद्विधवेवोन्मुक्ततालपत्रा, कचित्समरभूमिरिव शरगतनिचिता, कचि-

माह—चन्दनमिति । चन्दन वृक्षो, मृगमदो गन्धधूली तथो. संगर्गाद्यः परिमलस्त वहतीति सा तथा रु-
चिरो योऽगुलुक्षस्तथा तिलकवृक्षश्च ताभ्या भूषिता शोभिता चेति । पक्षे चन्दन च मृगमदश्च तयोरनुलेपनव-
शात्परिमलस्त वहतीत्येवमीला । रुचिरस्य शोभनस्यागुरो. काकतुण्डस्य तिलकेन पुण्ड्रे(ण्ड्रे)ण [भूषिता] शोभिता
चेति विग्रह । सेति । प्रियोत्कण्ठया व्रजति या नारी सोत्कण्ठिता तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—विवि-
धेति । विविधा अनेकप्रकारा ये पट्टवास्तेषामनिलो वायुस्तेन बीजिता तथा मदनेन मदनदुमेण सहवर्तमाना ।
सयुक्तेत्यर्थः । पक्षे सह मदनेन कन्दर्पेण वर्तमाना समदना सा । उत्कण्ठिता स्यपि तथा । बालेति । बाला
स्तनधयास्तेषां ग्रीवा कन्धरा तद्वदिव । उभयोरेकधर्मतामाह—व्याघ्रेति । व्याघ्रा. गार्दला नखा सुरभि-
नखप्राणिनस्तेषा पङ्क्ति. श्रेणी तथा मण्डिता शोभिता तथा गण्डका वाघ्री(ध्री)गसास्त एवाभरण यस्या चेति ।
पक्षे व्याघ्रनखपङ्क्त्या मण्डिता । अतएव 'गार्दूलदिव्यनखभूषणभूषिताय नन्दान्मजाय' इति । बालरक्षार्थं व्या-
घ्रनखा वध्यन्त इति प्रसिद्धिः । गण्डस्थलपर्यन्तवर्ति यत्तादृश ग्रीवास्थ भूषण देशविशेषे गण्डकमिति प्रसिद्ध
तदाभरण यस्या सा । पानेति । मयपानार्थं या भूमि सा पानभूमिस्तद्वदिव । उभयत्र साम्यमाह—प्रकटि-
तेति । प्रकटितमाविष्कृत यन्मधु माक्षिक कोशा एव कोशका पट्सूत्रस्थानानि तेषा गत यस्या सा । पक्षे
प्रकटित मधु मद्य तस्य कोशकानि पानपात्राणि तेषा गत ययेति विग्रहः । प्रकीर्णानि पर्यस्तानि विविधानि
विविधाणि कुसुमानि यस्यामित्युभयत्र समानम् । कचिदिति । कचित्प्रदेशे यदा सर्वं जलमय तदा प्रलय-
न्तस्य वेलावगमस्तद्वदिव । 'वेला वागदवसर' इति कोशः । उभयो सादृश्यमाह—महेति । महावराहः
कोटान्तोपा दष्टा दाटान्ताभिः समुन्खात सम्यक्प्रकारेण खनित धरणिमण्डल पृथ्वीप्रदेशो यस्या सा तथा । पक्षे
महावराहस्य परमेश्वरनृतीयावताररूपस्य दष्ट्या समुत्खातमूर्ध्वमानीत धरणिमण्डल यस्यामिति विग्रहः ।
कचि[दि]ति । कचित्प्रदेशे दशमुखस्य गवणस्य नगरी लङ्गा तद्वदिव । उभयत्र साम्यमाह—चटुलेति ।
चटुलाश्चलला ये वानरा कपनस्तेषा वृन्दः समूहस्तेन भज्यमानाबोध्यमानास्तुता उच्चा शाला शाल-
वृक्षास्तैराकुला व्याकुला । पक्षे कपिवृन्देन भज्यमानास्तुता या शाला गृहकदेशान्ताभिगकुला व्येति
विग्रहः । कचिदिति । कचित्प्रदेशेऽचिर तन्माल निर्वृत्तो निष्पन्नो विवाह पाणिपीडन यस्यामेवमिति
भूमिस्तद्वदिव । उभयोस्तुत्यतामाह—हरितेति । यथायोग्यमन्वयः । हरिता नीला ये कुशा दन्ती,
तन्निध एधानि, कुसुमानि पुष्पाणि, शर्मा शिवा, पलाशा वन्यपादपानि शोभिता विराजमाना । उदात्त-
मिरयेतादृशी न्यादित्युभयो साम्यम् । कचिदिति । उदृतो निर्मर्यादो यो मृगपति मित्रमस्य नागो
गर्जित तेन नीतिव । कण्टको रोमाञ्च मज्जतोऽस्या इति कण्टकिता । द्वितीयपक्षे कण्टकिता कण्टकयुक्ता ।
कचिदिति । इ(डे)ति पर्ववत । मयुना(१) मनेव कोटिलाना परन्ता(ताना) कुटानि तेषा कलशदण्ड
प्रलापो यस्याम् । अथ च 'प्रलापोऽनर्थक वचः' । कचिदिति । उन्मत्तेवोन्मादयानपुक्तेव वायुवेगेन पत्रमार्ग
वेगेन कृतो द्विहितन्यागवृद्ध शब्दो यस्या सा । उन्मादयानवान्ता [ताद]गच्छ करोति नित्यप्रतिदम् ।
कचिदिति । मिथेव मृतमर्तुत्वेव । उभयो शब्दसाम्यमाह—उन्मुक्तेति । उन्मुक्तानि तत्तानि तादृ-
शा । तालदलानि यस्या सा । पक्षे उन्मुक्तानि तालपत्राणि तादृशा येति विग्रहः । कचिदिति । गम-

दमरपतितनुरिव नेत्रसहस्रसंकुला, कचिन्नारायणमूर्तिरिव तमालनीला, कचित्पार्थरथपताकेव कंषाक्रान्ता, कचिद्वनिपतिद्वारभूमिरिव वेत्रलताशतदुःप्रवेशा, कचिद्विराटनगरीव कौच-
कशताकुला, कचिदम्बरश्रीरिव व्याधानुगम्यमानतरलतारकमृगा, कचिद्वृहीतव्रतेव दर्भची-
रजटावलकलधारिणी, अपरिमितवह्णैलपत्रसंचयापि सप्तपर्णोपशोभिता, क्रूरसत्त्वापि मुनिजन-
सेविता, पुष्पवत्यपि पवित्रा विन्ध्याटवी नाम ।

तस्यां च दण्डकारण्यान्तःपाति, सकलभुवनविख्यातम्, उत्पत्तिक्षेत्रमिव भगवतो धर्मस्य
सुरपतिप्रार्थनापीतसकलसागरजलस्य, मेरुमत्सराङ्गनतलप्रसारितविकटशिरैः सहस्रेण दिव-

नङ्गामस्तस्य भूमिरिव । उभयोस्तुल्यतामाह—शरेति । शरा मुञ्जा(ञ्ज)दण्डास्तेषां शतं तेन निचिता व्याप्ता ।
पक्षे शरा वाणास्तेषां शतैर्निचितेति विग्रहः । कचिदिति । अमराणां देवानां पतिः प्रभुरिन्द्रस्तस्य तनुरिव
गरीरमिव । उभयो साम्यमाह—नेत्रेति । नेत्राणां वृक्षविशेषाणां सहस्रं तेन संकुला । यद्वा । नेत्राणां
जटानां सहस्रं तेन संकुला । 'जटांशुकयोर्नेत्रम्' इत्यमरः । पक्षे नेत्राणां चक्षुषा सहस्रं तेन संकुलेति
विग्रहः । कचिदिति । नारायणस्य कृष्णस्य मूर्तिरिव शरीरमिव । उभयो साम्यमाह—तमालेति । तमा-
लैर्बुधविशेषैर्नीला । पक्षे तमालवल्लीला । कचिदिति । पार्थोऽर्जुनस्तस्य रथस्यन्दनस्तस्य पताका वैजयन्ती
सैव । उभयोस्तुल्यतामाह—कपीति । कपिभिर्गोलज्जलैराक्रान्ता । पक्षे कपिचिह्नोपयुक्तैत्यर्थः । कचि-
दिति । अवनिपती राजा तस्य द्वारभूमिरिव । उभयो सादृश्यमाह—वेत्रेति । वेत्राणि वृक्षविशेषा, लता
वन्त्यश्च तान्तां शतं तेन दुःप्रवेशा दुःखेन प्रवेष्टुं शक्या । पक्षे वेत्रलता वेत्रयष्टिः । सरलत्वाद्गतोपमानम् ।
नाभिर्दुःप्रवेगेत्यर्थः । कचिदिति । कचित्प्रदेशे विराटराजनगरी पुरी तद्वदिव । उभयो साम्यमाह—
कौचकेति । कौचका सच्छिद्रवेणवस्तौराकुला । पक्षे कौचकानां स्वप्रियावान्धवानां गतं तेनाकुला व्यग्रा ।
कचिदिति । अम्बरमाकाशं तस्य श्रीरिव । उभयसादृश्यमाह—व्याधेति । व्याधैरनुगम्यमानास्तरला
भगविह्वला तारकमृगा विचित्रमृगा यस्यां सा । पक्षे व्याधेनानुगम्यमानस्तरलतारकामृगश्चन्द्रनक्षत्र (१)
यस्यामिति विग्रहः । महादेवेन व्याधरूपधारिणा हत (१) तस्यार्थं मृगनक्षत्रमिति प्रसिद्धम् । कचिदिति ।
गृहीतेति । गृहीतमात्रं व्रतं नियमो यया सैवविधेयः । उभयतुल्यतामाह—दर्भेति । दर्भाः कुशाः, चीराणि
नृपाविशेषाणि, जटा शिफा, वल्कलानि चोचानि, एतानि धर्तुं शीलमस्यां सा तथा । पक्षे दर्भचीराणि
पूर्वोक्तानि, जटा सहता कचा । 'शिफाजटे सहतौ कचौ' इत्यनेकार्थः । वल्कलानि प्रतीतानि तेषां धारणं
विराटो यस्या इति विग्रहः । अपरीति । अपरिमितान्यगणितानि बहला[नि] निविडानि पत्राणि पर्णानि तेषां
सर्वं नमूहो यस्यामेवभृतापि सप्तपर्णोपशोभितेति विरोधः । तत्परिहारपक्षे सप्तपर्णोऽयुक्कष्टस्तेन शोभाय-
मानेति । क्रूरेति । क्रूरं सत्त्वं मनो यस्यां नैवविधापि मुनिजनसेवितेति विरोधः । 'सत्त्वं ब्रह्मे गुणे चित्ते
व्यक्तमयम्बभावयो' इत्यनेकार्थः । तत्परिहारपक्षे बृगुर्हिंसा नत्वा प्राणिनो यस्यामिति विग्रहः । मुनिजनत-
पोमाहात्म्याद्बृगुर्अद्वृत्ता गता इत्यत्र व्यर्थम् । पुष्पवतीति । पुष्पवत्यार्त्तव[व]त्यपि पवित्रेति विरोधः ।
तत्परिहारपक्षे पुष्पं मूलं विरते यस्यामिति विग्रहः ।

तस्यां चेति । तस्यां विन्ध्याटव्यामगन्तव्यं मुनेर्वातापिद्विष आश्रमपदं मुनिस्थानमानीदित्यन्वयः । इतः
आश्रमविशेषणानि । दण्डकेति । दण्डकारण्यं स्याद्विस्तृतं चाननं तदन्तः पाति । तदन्तर्बर्त्तयति ।
सहस्रेति । तत्परानि सप्तपर्णानि यानि भुवनानि विष्टयानि तेषु विन्ध्यात् प्रसिद्धम् । उदिति । भगवतो
गोहात्म्यवद्वर्त्मस्य भेषजं उत्पत्तिक्षेत्रमिव प्रभवस्थानमिव । इतो मुनिं विगिनष्टि—सुरेति । सुरपतिरि-
न्द्रस्य प्रार्थना याचना तस्यां पीतं क्षुत्प्रीतिं नरलन्तानां सप्तपर्णसुन्दरं जलं पानीयं येन न तथा तस्य ।

सकररर्थगमनपथमपनेतुमभ्युद्यतेनावगणितसकलसुरवचसा विन्ध्यगिरिणाप्यनुलङ्घिताज्ञस
जठरानलजीर्णवातापिदानवस्य, सुरासुरमुकुटमकरपत्रकोटिचुम्बितचरणरजसो दक्षिणामुख
विशेषकस्य, सुरलोकादेकहुंकारनिपातितनहुपप्रकटप्रभावस्य भगवतो महामुनेरगस्त्यस्य भार्यया
लोपांमुद्रया स्वयमुपरचितालवालकैः करपुटसलिलसेकसंवाधितैः सुतनिर्विशेषैरुपशोभितं पादपैः
तत्पुत्रेण च गृहीतव्रतेर्नीपादिना पवित्रभस्मविरचितत्रिपुण्ड्रकाभरणेन कुशचीवरवासंसे
मौञ्जमेखलाकलितमध्येन गृहीतहंरितपर्णपुटेन प्रत्युदजमटता भिक्षां दृढदस्युनाम्ना पवित्री
कृतम्, अतिप्रभूतेध्माहरणाच्च यस्येध्मवाह इति पिता द्वितीयं नाम चकार, दिशि दिशि
शुक्लहरितैश्च कदलीवनैः श्यामलीकृतपरिसरं सरिता च कलगयोनिपरिपीतसागरमार्गानुगत
येव वद्धवेणिकया गोर्दार्या परिगतमाश्रमपदमासीत् ।

विन्ध्येति । विन्ध्यगिरिणापि जलबालकाद्रिणाप्यनुलङ्घितानतिक्रान्ताज्ञा शिष्टिर्यस्य स तथा तस्य । अथ वि
न्ध्यगिरिं विगिनष्टि—मेरुमत्सरादिति । मेरो. सुवर्णाद्रिर्मत्सरान्मात्सर्याद्गनतल आकाशतले प्रसारितानि
विस्तारितानि विकटानि विपुलानि यानि शिरासि तेषा सहस्र येन स तथा तेन । दिवसेति । दिवसर
सूर्यस्तस्य रथ स्यन्दनस्तस्य या गतिर्गमन तस्या पन्था । 'कृष्णरब्ध' इत्यच् । त [अपनेतु] दूरीकर्तुमभ्यु
द्यतेन प्रयतमानेन । अवेति । अवगणितान्यनाहतानि सकलानि समग्राणि सुराणा देवाना वचासि वाङ्मयानि
येन स तथा तेन । अथ मुनि विगोपयन्नाह—जठरेति । जठरानलेनोदराग्निना जीर्णोऽन्तस्तिरोहितो वातापि
दानवो येन स तथा तस्य । सुरेति । सुरा देवा असुरा दानवास्तेषां मुकुटा किरीटानि तेषु मकरपत्र मकरा
कार' पक्ष' । 'पत्र वाहनपक्षयो' इत्यमरः । तस्य कोटिरग्र तथा चुम्बित गृहीत चरणरजोऽग्निरेणुर्यस्य स तथा
तस्य । दक्षिणेति । दक्षिणापा(वा)ची तस्या मुखमानन तस्मिन्विशेषकस्तिलक तस्य । 'चित्रपुण्ड्रविशेषका
इति कोशः । सुरेति । सुरलोकादेकहुंकारेणैकहुकृतिमात्रेण निपातितो भ्रशितो यो नहुपो राजा तेन प्रकट
स्पष्ट. प्रभावो यस्य स तथा तस्य भगवतो माहात्म्यवत । महाश्वामौ मुनिश्च महामुनिस्तस्योत्कृष्टमननयो
लस्य । पुनः कीदृशम् । पादपैर्वृक्षैरुपशोभितम् । अथ पादपान्विगिनष्टि—अगस्त्येति । अगस्त्यस्य भार्यया
पन्थ्या लोपांमुद्रया स्वयमात्मनोपरचितमालवालकमावापो येषा ते तथा तै । करेति । करा एव पुटानि तैर्य
[सलिलस्य] जलस्य मेक मिश्रन तेन सवर्धितैर्वृद्धि प्राप्तै(पितै)रतएव मुनेभ्यः सनुभ्यो निर्गतो विगोपो येषाम्ने
तथा तै । तत्पुत्रेण दृढदस्युनाम्ना पवित्रीकृतम् । अथ तत्पुत्र विगिनष्टि—पालाशो दण्ड आपाट । स विगो
यस्यासौ स तेन । पवित्र यद्रस्य तेन [विरचित] निर्मितम् । त्रयाणा पुण्ड्रकाणा समाहारत्रिपुण्ड्रक विगोपो
त्रेपन्नेदेवाभरणमलवारो येन स तथा तेन । कुशेति । कुशा एव चीवर वागो यस्य स तेन । मांजरीति ।
मुक्ष शरस्तत्पवन्विनी या मेखला तथा कलितो व्याप्तो [मन्यो] मध्यप्रदेशो यस्य स तथा तेन । गृहीतेति ।
गृहीतमात्र हरित नील [पर्णपुट] पत्रपुट येन स तथा तेन । कि कुर्वती । उदजमुदत्र प्रति प्रत्युदज मिता-
धर्ममटता पर्यटन कुर्वता । 'पर्णशालोटज' इति कोशः । 'अकथितम्' इत्यनेन भिक्षामिति द्वितीया । च पुनर्यं ।
यस्य दृढदस्युनात्र पितागम्य दम्भवाह इत्यन्वयं द्वितीय नाम चकार निर्गमे । कस्मात् । अतीति । अतिप्र
भूता य दम्भानन्तेषामादृग्गात्रानयनात् । दिशीति । दिशिदिशि ग्रन्थेदिशि शुभ्रवद्वर्गितैर्नीलैः कदलीवनै
रभ्मवान्नैः श्यामलीकृत कृष्णकृत पद्मिणः पर्यन्तभूयस्य तन्वा तम् । गोदावरेति । गोदावरी गति
परिगत परिवामा(१)प्राप्तम् । अथ गोदावरी विगोपयन्नाह—कलशेति । कलगयोनिर्गम्यमेन परिपीत

यत्र च दशरथवचनमनुपालयन्नुत्सृष्टराज्यो दशवदनलक्ष्मीविभ्रमविरामो रामो महामुनि-
मगस्त्यमनुचरन्सह सीतया लक्ष्मणोपरचितरुचिरपर्णशाल. पञ्चवट्यां कंचित्कालं सुखमु-
वास । चिरञ्जन्येऽद्यापि यत्र गाखानिलीननिभृतपाण्डुकपोतपङ्क्तयोऽमललभ्रतापसाम्निहोत्र-
धूमराजय इव लक्ष्यन्ते तरवः । वलिकर्मकुसुमान्युद्धरन्त्याः सीताया करतलादिव संक्रान्तो
यत्र रागः स्फुरति लताकिसलयेषु । यत्र च पीतोद्गीर्णजलनिधिजलमिव मुनिना निखिलमाश्र-
मोपान्तवर्तिषु विभक्तं महाहृदेषु । यत्र च दशरथसुतनिशितशरनिकरनिपातनिहतरजनीचरव-
लर्हलरुधिरसिक्तमूलमद्यापि तद्गाविद्विनिर्गतपलाशमिवाभाति नवकिंसलयमरण्यम् ।
अधुनापि यत्र जलधरसमये गम्भीरमभिनवजलधरनिवहनिनादमाकर्ण्य भगवतो रामस्य
त्रिभुवनविवरव्यापिनश्चापघोषस्य स्मरन्तो न गृह्णन्ति शैष्पकवलमजस्रमश्रुजललुलितदृष्टयो

हेतुतो य सागरः समुद्रस्तस्य मार्गं पन्थास्तमनुगतयेवानुवृत्तयेव । वेणीति । वेण्येव वेणिका । वद्धा वेणिका
या सा तथा । 'वेणी धारारयश्च' इति कोशः ।

यत्र चेति । यत्र यस्मिन्नाश्रमपदे दशरथनन्दनो नाम रामो महामुनिमगस्त्यमनुचरन्ननुगच्छन्क-
चत्काल पञ्चवट्या जनस्थाने सीतया जानक्या सह सुखं यथा स्यात्तपोवासं वसति चक्रे । किं कुर्वन् । दशर-
थस्य राज्ञो वचनमाज्ञामनुपालयन् यथा निर्दिष्टा (१) तथैव समाचरन् । इतो राम विशेषयन्नाह—उत्सृष्टेति ।
उत्सृष्टं त्यक्तं राज्यं येन स तथा । दशेति । दशवद[न]स्य दशाननस्य या लक्ष्मी. श्रीस्तस्या विभ्रमो विला-
स्तस्य विरामोऽवसानं यन्मास्तं तथा । लक्ष्मण इति । लक्ष्मणेन सौमित्रिणोपरचिता कृता रुचिग मनोहरा
पर्णशालोत्तमो यस्य स तथा । अथ च [यत्र] यस्मिन्नाश्रमपदे चिरकालञ्जन्येऽद्याप्येतत्कालपर्यन्तं तरवो लक्ष्य-
न्ते दृश्यन्ते इत्यन्वयः । इतः पादपान्विषेयन्नाह—शाखेति । शाखासु शालासु निलीना सलमा निभृत-
मल्यथे पाण्डव. श्वेता ये कपोता रक्तलोचनास्तेषां पङ्क्तयः श्रेणयो येषु ते तथा । कीदृशा इव । अमला निर्मला
रमास्तापमाना तपस्विना यदग्निहोत्रं तस्य धूमाना राजियेष्वेवभूता इव लक्ष्यन्ते । यत्र चेत्यस्य सर्वत्रानुपपन्नं ।
वलीति । वलिकर्मार्थं कुसुमान्युद्धरन्त्या पुण्यावचयं कुर्वन्त्या. सीताया जानक्या. करतलादिव विनिर्गत-
म् । लताकिसलयेषु सक्रान्तो रागः स्फुरति स्फूर्तिमानभवति । यत्र चेति । मुनिनागस्त्वेन पूर्वं पीतं पश्चा-
दुद्गीर्णं वा (१) तन्निखिलं जलनिधिजलमिवाश्रमोपान्तवर्ति[षु] महाहृदेषु विभक्तं दृश्यते । यत्र चेति ।
नवानि प्रलयप्राणि किमलयानि यस्मिन्नेवभूतमरण्य [अद्यापि] आभाति शोभत इत्यन्वयः । तदेव त्रिगिनिष्टि—
दशरथेति । दशरथस्य (सुतो) रामस्तस्य [निशिता] तीक्ष्णा ये गरास्तेषां यः [निकरः] समूहस्तस्य निपा-
तेन निहता ये [रजनीचरा] राक्षसा पुण्यजनास्तेषां यद्बलं सैन्यं तन्मवन्धि यद्बलं विमृ[न्तु]तं रुधिरं रक्तं
तेन निक्तं मूलं यस्य । अतएवाद्यापि तद्गणेणाविद्वानि युक्तानि निर्गन्तानि पलाशपुष्पाणि यस्मिन्नेवभूतमिव ।
अधुनापीति । नाप्रतमपि [यत्र] यस्मिन्जलधरसमये वर्षामाले जीर्णमृगा वृद्धहरिणा राप्प बालनृपा तस्य
बदलं प्राप्तं न गृह्णन्ति नाददते । कीदृशाः । अभीति । अभिनवा नूतना ये जलधरा मेघान्तेषां निवह-
नमूहस्तस्य निनादं गच्छन्माकर्ष्य ध्रुत्वा रामस्य भगवतः पूज्यस्य नापो वनुस्तस्य घोषं गच्छन्मगन्तं स्मृति-
विशालं कुर्वन्तः । घोषस्येति स्मृतिर्योगो नातु स्मरन्तीतिवत्कर्मणि पठ्यते । अथ घोषः विशेषयन्नाह—त्रिभुव-
नेति । त्रिभुवनं विष्णु तस्य विवर्गानि छिद्राणि तानि व्याप्नोतीत्येवर्णालं न तथा तस्य । कीदृशा मृगा ।
[भज्य] निगन्तरमधुजलेन नेत्रजलेन ललिता व्याप्लीभृता दृष्टो नेत्राणि येषां ते तत्र । किं दृष्टा । दश-
दिग्गो दश वक्त्रो वीक्ष्यदलोचयः । वीक्ष्यो दिसः । मन्दा मजानीय (१) प्राणिनिहता । मृगान्दिशेयन्नाह—

वीक्ष्य शून्या दश दिशो जराजर्जरितविषाणकोटयो जानकीसंवर्धिता जीर्णमृगा । यस्मिन्नन-
रतमृगयानिहतशेषवनहरिणप्रोत्साहित इव कृतसीताविप्रलम्भः कनकमृगो राघवमतिदूरं ज-
हार । यत्र च मैथिलीवियोगदुःखदुःखितौ रावणविनाशसूचकौ चन्द्रसूर्याविव कवन्धग्रस्तौ
समं रामलक्ष्मणौ त्रिभुवनभयं महच्चक्रतुः । अत्यायतञ्च यस्मिन्दशरश्रमुत्तवाणनिपातितो
योजनबाहोर्बाहुरगस्त्यप्रसादेनागतनहुपाजगरकायशङ्कां चकार कृपिगणस्य । जनकतनया च
भर्त्रा विरहविनोदनार्थमुदजाभ्यन्तरलिखिता यत्र रामनिवासदर्शनोत्सुका पुनरिव धरणीत-
लादुहसन्ती वनचरैरद्यालोक्यते ।

तस्य च संप्रत्यपि प्रकटोपलक्ष्यमाणपूर्ववृत्तान्तस्यागस्त्याश्रमस्य नातिदूरे जलनिधिपान-
प्रकुपितवरुणप्रोत्साहितेनागस्त्यमत्सरात्तदाश्रमसमीपवर्त्यपर इव वेधसा जलनिधिरुत्पादित-
प्रलयकालविध्वंशिताष्टदिग्विभागसंधिवन्धं गगनतलमिव भुवि निपतितम्, आदिवराहसमुद्धूत-

जरये[रे]ति । जरया वार्धक्येन जर्जरिता विगीर्णा विषाणकोटि शृङ्गाप्रभागो येषां ते तथा । जान-
कीति । जानक्या सीतया संवर्धिता वृद्धि प्रापिता । यस्मिन्निति । यस्मिन्वने [अनवरत] निरन्तर या
मृगयाखेटस्तया निहता व्यापादितास्तेभ्यः येषां उद्धरिता एव ये वनहरिणास्तैः प्रोत्साहित इवोत्साह प्रापित
इव । कृतेति । कृत सीताया विप्रलम्भो वियोगो विप्रतारण (१) वा येनैवभूतोऽमौ कनकमृग सुवर्णमृगो
रघोरपत्य राघवमतिदूरं जहार हतवान् । 'हन् हरणे' धातु । लिटि रूपम् । यत्र स[म]मिति सहचरिणौ राम
लक्ष्मणौ महदुत्कृष्ट त्रिभुवनस्य विष्टपस्य भयमातङ्क चक्रतुर्विदधतु । कीदृशौ । मैथिलीति । मैथिली जानकी
[तद्] वियोगेन विरहेण यद्दुःख तेन दुःखितौ । पुनस्तावेव विशेषयन्नाह—कवन्ध इति । कवन्धकेत (१)
राक्षसाधिपतिस्तेन प्रस्तौ गृहीतौ । काविव । चन्द्रसूर्याविव पुष्पद(व)न्ताविव । रावण इति । रावणस्य दशा-
ननस्य यो विनाशस्तस्य सूचकौ ज्ञापकौ । अत्यायतञ्चेति । अथ च यस्मिन्दशरश्रमुत्त रामस्तस्य वार्षाविध्वंश
[निपातित] छिन्नो योजनबाहुनाप्रो दैत्यस्य बाहुर्भुजोऽत्यन्तमायतो विस्तृत सोऽगस्तिमुनेरप्रसादेन कोपेन
[आगत] प्राप्तो नहुपस्य राज्ञोऽजगरस्य कायस्तस्य शङ्काकृपिगणस्य मुनिममुदायस्य चकार विदधे यत्र
चेति । यस्मिन्ननवरतनया सीता भर्त्रा रामेण [विरहस्य] वियोगस्य विनोदन परिहारस्तदर्थमुदजस्य वीर्या
लाया अभ्यन्तरे लिखिता लिपिकृता सा रामस्य निवासो वसतिस्तस्य यद्दर्शनं तत्र [उत्सुका] उत्सुका आ ।
यया पूर्वं धरणीतलादुत्थिता तथैव पुनर्भूमितलादुद्गमन्ती वनचरैर्भिन्नैरद्यापि साप्रतमप्यालोक्यते दृश्यते ।

[तस्य चेति ।] तस्य चागस्त्याश्रमस्य [संप्रत्यपि] इदानीमपि प्रग(कटोपलक्ष्यमाण स्पष्ट ज्ञायमान
पूर्ववृत्तान्तो यस्य तस्य नातिदूरेऽगस्ति(स्त्र)मन्मरगन्पीताद्विमाश्र(त्म)योद्विषया तस्यागस्त्यस्याश्रमस्तस्य
रामोपवर्ती निकटपर्यगोऽन्यो जलनिधिरिव जलाशय [इव] उत्पादित । कीदृशेन वेधया । जलेति । ज-
लनिधि समुद्रस्तस्य पान तेन प्रकुपित क्रोध प्राप्तो यो वरुण प्रचेतास्तेन प्रोत्साहितेन प्रगुणितेन । अथ
चेति । यस्य पञ्चमर. पम्पेत्यभिवानभिन्नेप्रतननान्वय । इतः सरो विशेषयन्नाह—प्रलयेति । प्रलय
काले कपान्ते विध्वंशिता नष्टा येऽष्टदिशामष्टकुम्भा विभागा प्रदेशास्तन्मर्त्यतावक्रास्तेषामप्यस्य सरो
गान्तेषां वन्धा मर्यादा यस्मिन्नेवभूत [भुवि] भूमौ निपतित [गगनतलमिव] नभस्तलमिव । जलनभंयगा-

१ नि शेष, २ शेष २ प्रोत्साहित. ३ दशवदनविनाशविध्वंश. ४ अनिरुद्ध. ५ शर. ६ प्रसादन ७ जहात
८ कृपितनय ९ तनयभर्त्रा १० विनोदार्थं ११ अभ्यन्तरे. १२ धरणीतलात् १३ उद्गमन्ती १४ उपवर्ती
१५ नभविषय. १६ वृत्ति १७ उत्पन्नेन १८ गगनतलमिव. १९ विध्वंश २० दिग्भाग २१ जलनभं

धरामण्डलस्थानमिव जलपूरितम्, अनवरतमज्जदुन्मदशबरकामिनीकुचकलशलुलितजलम्, उत्फुल्लकुमुदकुवलयकहारम्, उन्निद्रारविन्दमधुद्रववद्धचन्द्रकम्, अलिकुलपटलान्धकारितसौगन्धिकम्, सारसितसमदसारसम्, अम्बुरुहमधुपानमत्तकलहंसकामिनीकृतकोलाहलम्, अनेकजलचरपतङ्गशतसंचलनंचलितवाचालवीचिमालम्, अनिलोल्लासितकल्लोलशिखरसीकरारब्धदुर्दिनम्, अशङ्कितावतीर्णाभिर्मन्मःक्रीडारागिणीभिः स्नानसमये वनदेवताभिः केशपाशगकुसुमैः सुरभीकृतम्, एकदेशावतीर्णमुनिजनापूर्यमाणकमण्डलुकलजलध्वनिमनोहरम्, उन्मिपदुत्पलवनमध्यचारिभिः सवर्णतया रसितानुमेयैः कौदम्बैरासेवितम्, अभिपेकावतीर्णपुलिन्दराजगर्वरीकुचचन्दनधूलिधवलिततरुम्, उपान्तकेतकीरजःपटलवद्धकूलपुलिनम्, आ-

श्यात्तदुपमानम् । जलेनेति । जलेन पानीयेन पूरित पूर्णमादिवराहेण तृतीयावराहे(तारे)ण वराहत्वेण सम्प्रक्प्रकारेणोद्धृत जलाद्वहिरानीत यद्धारमण्डल भूमिमण्डल तस्य स्थानमिव । अनवरतेति । अनवरत निरन्तर मज्जन्य स्नान कुर्वत्यो या उन्मदा गर्वाधिष्ठिता शवराणां भिल्लानां कामिन्यस्तासा कुचौ तावेव कलग्नां ताम्या लुलितमालोडित जल पानीय यस्य तत्तथा । उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानि विकसितानि कुमुदानि कैरवाणि कुवलयानि कुवेलानि कङ्गराणि सौगन्धिकानि यस्मिस्तत्तथा । उन्निद्रेति । उन्निद्राणि विकसितानि यान्यरविन्दानि कमलानि तेषा मधु रसस्तस्य यो द्रवः कल्कस्तस्य वद्धा मयूरपिच्छचन्द्रकारिणो चन्द्रका यस्मिस्तत्तथा । अलीति । अलीना भ्रमराणा यानि कुलानि तेषा पटल समूहस्तेनान्धकारितानि संजातान्धकाराणि सौगन्धिकानि कङ्गराणि यस्मिस्तत्तथा । 'सौगन्धिक तु कहारम्' इति कोशः । सारसितेति । सहारयितेन गच्छितेन वर्तमाना अतएव समदा मदोक्तया सारसाः पक्षिविशेषा यस्मिन् । अम्बुरुहेति । अम्बुरुहाणि कमलानि तेषा यन्मधु तस्य पान तेन मत्ता कलहंसकामिन्यो वरदास्ताभिः कृत कोलाहलो यस्मिन् । अनेकेति । अनेके सहस्रशो ये जलचरा नक्रचकादयः पतङ्गा पक्षिणस्तेषा यच्छत तस्य संचलन गमन तेन चलिता क्षोभ प्राप्ता वाचाला मुखरा वीचयो लहर्यस्तासा माला श्रेण्यो यस्मिन् । अनिलेति । अनिलेन वायुनोत्प्लसिता उत्प्लास प्रापिता ये कल्लोल लहर्यस्त एवोच्चत्वाच्छिखराणि तेषां सीकरैरम्बुकर्णरारब्ध विहित दुर्दिन मेघज तमो यस्मिन् । स्नानेति । स्नानसमये आलवक्षणे वनदेवताभिर्वनाधिष्ठात्रीभिः केशपाश केशवलापन्तस्य कुमुदानि प्रसवानि तैः सुरभीकृत सौगन्ध्यमापादितम् । कुमुमैरित्यत्र क्रियामिद्वगुपकारकत्वेन करणेन तृतीया । इतो वनदेवता विशेषयन्नाह—अशङ्किनेति । शङ्कारहित यथा न्यात्तावतीर्णाभिरन्तः प्रविष्टाणि । शङ्कारहित च प्रेक्षकजनाभावात् । [अम्भः क्रीडाया] जलक्रीडाया रागो यामा ताभिः । पुनस्तदेव विशेषयन्नाह—एकदेशेति । एकदेशः एकभागस्तत्रावतीर्णोऽन्तः प्रविष्टो यो मुनिजनन्तेनापूर्यमाणानि जलेन भु(त्रे)यनाणानि यानि कमण्डलूनि पात्रविशेषाणि तेषा कलो मधुरो यो जलध्वनि पानीयगच्छन्तेन मनोहरमाभेरामम् । कादम्ब्येति । कादम्बा कलहस्ताक्षरा समन्तात्सेवित पर्युपानितम् । अथ कादम्ब्यान्विशिता—उन्मिपदिति । उन्मिपन्ति विवर्तन्ति यान्युत्पलानि कुवलयानि तेषा वन खण्डन्तन्मध्यचारिभिस्तन्तर्गाभिभिः । सवर्णेति । सवर्णतया सादृश्यतया(१) रश्मि स्वनिन तेनानुमेयैरनुमानु योग्यं । पुनः प्रनागवरेण नगो विरिणिति—अभीति । अभिपेकार्थं स्नानार्थमवतीर्णा जलान्तःप्रविष्टा पुलिन्दगणैः(जस्य) भिन्नस्थानिने वा शय्यं प्रियस्तासा कुच(वा) स्नानस्तेषा चन्दन मलयज तस्य धृतिभिः पाट[नि] यवदिनममतिगतेन शुभ्रैरितम् । उपान्तेति । उपान्ते स्नाने वा केतव्यो मालजन्तामा रजः परागान्तस्य पटल मयूरभेदेन वद्धमागच्छ (नदः) कूलं जलप्लुत पुलिनं तटं च जलोत्थिनः(१) यस्मिन्तथा । आसन्नेति । आगता

सन्नाश्रमागततापसक्षालितार्द्रवल्कलकपायपाटलतटजलम् उपतटवृक्षपल्लवानिलवीजितम्, अविरलतमालवीधैर्यन्धकारिताभिर्वालिनिरासितेन संचरता प्रतिदिनमृष्यमूकवासिना सुग्रीवेणावलुप्तफललघुलताभिरुदवासितापसानां देवतार्चनोपयुक्तकुसुमाभिरुत्पतज्जलचरपक्षपुटविगलितजलविन्दुसेकसुकुमारकिसलयभिर्लतामण्डपतलशिखण्डिमण्डलारब्धताण्डवाभिरनेककुसुमपरिमलवाहिनीभिर्वनदेवर्ताभिः स्वश्वासवासिताभिरिव वनराजिभिर्नरुद्धतीरम्, अपरसागराशङ्किभिः सलिलमादातुमवतीर्णैर्जलधरैरिव बहलपङ्कमलिनैर्वनकरिभिरनवरतर्मापीयमानसलिलम्, अगाधमनन्तर्माप्रतिममयां निधानं पम्पाभिधानं पद्मसरः । यत्र च विकचकुवलयप्रभाश्यामायमानपक्षपुटान्यद्यापि मूर्तिमद्रामशापग्रस्तानीव मध्यचारिणालोक्यन्ते चक्रवाकनाम्नां मिथुनानि ।

निकटवर्तिनो ये आश्रमा मुनिस्थानानि तेभ्य आगता प्राप्ता ये तापसा ऋषयस्तैः क्षालितानि धौतान्पाद्रीणि जलाविलानि (१) वल्कलानि । 'वल्कलमस्त्रियाम्' इत्यमरः । तै । कपाय तुवरम् । 'तुवरस्तु कपायोऽनी' इत्यमरः । पाटल च तटजल यस्मिन् । 'श्वेतरक्तस्तु पाटल' इत्यमरः । उपेति । तटस्य समीपमुपतट तत्र ये वृक्षाः पादपास्तेषां पङ्कवा किसलयानि तैर्य [अनिल] वायुस्तेन वीजित व्यजनवात इवाचरित यस्मिन् । वनेति । वनराजिभिः काननश्रेणिभिरुपलब्धमावृ(व)द्ध तीर तट यस्य तत्तथा । अथ वनराजं विशिनष्टि— अविरलेति । अविरला निविडा या तमालानां कालस्कन्धानां वीथी पङ्क्तिस्तयान्धकारिताभिः सजातान्धकाराभिः । वालीति । सुग्रीवेण वानराधिपतिनावलुप्तानि दूरीकृतानि यानि फलानि तैर्लघु[ल]ता यासु ताभिः । क्रीडयेन सुग्रीवेण । वालिनेन्द्रमुतेन निर्वासितेन स्थानाद्भक्षितेन । किं कुर्वता । प्रतिदिनं प्रत्यहं सनरता व्रजता । तत्रेति शेषः । ऋष्येति । ऋष्यमूकाभिधानो गिरिस्तत्र वासिना वसनशीलेन । उदवासिनामिति । उदवासिना तत्रस्थितिजुषा तापसानां देवतार्चने देवपूजायामुपयुक्तानि सोपयोगानि कुसुमानि पुष्पाणि यासु ताभिः । उत्पतदिति । उत्पन्ततो ये जलचरा नरुचकाद्यास्तेषां पक्षपुटानि तेभ्यो विगलितानि सस्ता ये जलविन्दवः पानीयपृषतास्तेषां सेकेन मिश्रणेन सुकुमाराणि सुकोमलानि किसला(लया)नि यासु ताभिः । लतेति । लतानां वल्लीनां ये मण्डपा आच्छादितप्रदेशास्तेषां तलेऽव प्रदेशे शिखण्डिमण्डलैर्मयूरममृहंरारब्धमुत्पादितं ताण्डव नृत्यं यासु ताभिः । अनेकेति । अनेकानि विभिन्नजातीयानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां परिमलो गन्धस्त बहन्तीत्येवशीलास्तास्तथा ताभिः । वनेति । वनदेवता अरण्याविष्टाव्यस्ताभिः स्वस्थानेन स्वकीयपानेन (२) वाग्मिताभिरिव भाविताभिरिव । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । पुनः गगो विशेषयन्नाह— वनेति । वनकरिभिररण्यगैरनवरत निरन्तरमा गमन्तात्पीयमानं सलिलं यस्य तत्तथा । अथ करिणो विशिनष्टि— बहलेति । बहलो निविडो यः पङ्क कर्ममत्नेन मलिनं दयाम् । कैरिव । जलधरैरिव मेघैरिव । विशिनष्टि—अपरेति । अपरो भित्तो यः मागः समुद्रस्तदाशङ्किभिस्तद्भान्तिकारिभिः । सलिलमम्भ आदातुं गृहीतुमवतीर्णैराकाशादुत्तरितं । अगाधमलब्धतलमनन्तमपरिमितपारमप्रतिमं स्वप्रतिनिधिरहितमया पानीयानां [निधानं] श्रेयधिभूतम् । अश्रयजलत्वान्तदुपमानम् । अभिवानं तु प्रागेव प्रतिपादितमेव न पुनः प्रोच्यते । यत्र चेति । यस्मिन्मरमि चक्रवाकनाम्ना रथाज्ञातानां मिथुनानि द्वन्द्वानि मध्यचारिणा वनान्तर्गमणचारिणा । 'पथि चारिणा' इति पाठे पर्येकेनेत्यर्थः । आलोक्यन्त इत्यन्वयः । चक्रवाकमिथुनानि विशेषयन्नाह— विकचेति । विकचानि विकचराणि यानि [कु]वलयानि नीलाम्बुजन्मानि तेषां या प्रभा कान्तिमन्तद्वन्तया मापमानानि दयामवदाचरमाणानि पक्षपुटानि येषां तानि । पुनः क्रीडार्थानीव । अथाप्येतावन्कालपर्यन्तमपि मूर्तिमान्स्फुरद्गो यो रामस्य शापः शपनं तेन ग्रन्थानीव गृहीतानीव ।

१ विटपि. २ पुटानि. ३ वीथिका ४ च मचरता ५ परिउत्पतानि. ६ जलचरपक्षपुटानि. ७ तटपि. ८ देवतानि. भा. ९ रुद्ध १० अपीयमानम् ११ अत्रनिष्ठम् १२ यत्र. १३ च कानाश्रम

तस्यैवंविधस्य सरसः पश्चिमे तीरे राघवशरप्रहारजर्जरितबालतरुखण्डस्य च समीपे दिग्गजकरदण्डानुकारिणा जरदजगरेण सततमावेष्टितमूलतया वद्धमहालवाल इव तुङ्गस्कन्धावलम्बिभिरनिलवेष्टितैरहिनिर्मोकैर्धृतोत्तरीय इव, दिक्चक्रवालपरिमाणमिव गृह्णता भुवनान्तरालविप्रकीर्णेन शाखासंचयेन प्रलयकालताण्डवप्रसारितभुजसहस्रमुंडुपतिशेखरमिव विडम्बयितुमुद्यतः, पुराणतया पतनभयादिव वायुस्कन्धलग्नः, निखिलशरीरव्यापिनीभिरतिदूरोन्नाताभिर्जीर्णतया शिराभिरिव परिगतो व्रततिभिः, जरातिलकविन्दुभिरिव कण्टकैराचिततनुः, इतस्ततः परिपीतसागरसैलैर्गगनागतैः पत्ररथैरिव शाखान्तरेषु निलीयमानैः क्षणमम्बुभारालसैराद्भीकृतपद्मैर्जलधरपटलैरप्यदृष्टशिखरः, तुङ्गतया नन्दनवनश्रियमिवावलोकयितुम-

तस्यैवेति । तस्य सरस एवविधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण वर्णितस्य पद्मसर इत्यभिधानस्य पश्चिमे पश्चिमदिग्बर्तिनि तीरे तटे महान्महीयाधीर्णश्चिरकालीन शाल्मली [वृक्ष.] रोचनो हुमोऽस्तीत्यन्वयः । तस्य स्थानाभिव्यक्त्या आह—राघवेति । राघवस्य रामस्य ये शरा बाणास्तेषां प्रहार उपघातस्तेन जर्जरिता विसस्थुला ये बालास्तृणराजास्तरवो वृक्षास्तेषां यत्खण्ड वन तस्य समीपे निकटे दिशा गजा हस्तिनस्तेषां ये करदण्डा. शुण्डादण्डास्तानु[कुर्वन्तीत्येवशीलास्तदनुकारिणस्तेन जरजरीयान्योऽजगरश्चक्रमण्डलस्तेन सतत निरन्तरमावेष्टितं यन्मूल स्थल तस्य भावस्तत्ता तथा वद्ध नद्ध महन्महीय आलवालमावाल यस्मिन्स तथा । पुनः कीदृश इव । धृतमुत्तरीयमुपसव्यान येन स तथा । कै । अहीना सर्पाणां निर्मोकैर् सर्पकशुकै । निर्मोकविशिनिष्टि—अनिलेति । अनिलो वायुस्तेन वेष्टितै कम्पितै । 'वेष्टित कम्पित धृतम्' इति कोश । तुङ्ग इति । तुङ्ग उच्यो य. स्कन्ध प्रकाण्डस्तत्रावलम्बिभिरवलम्बायमानै (१) । अतएवोत्तरीयव्योपमानता । पुन किं कुर्वतेव । दिगिति । दिशा चक्रवाल मण्डल तस्य परिमाणमायामस्तदिव गृह्णता ग्रहण कुर्वता । केन । भुवनानामन्तराल मध्यभागस्तत्र विप्रकीर्णेनेतस्तत पर्यस्तेन शाखाना लताना संचयेन सदेहेन । 'शिरा शाखालता नमा' इत्यमर । प्रलय इति । प्रलये(यकाले) सहारसमये ताण्डवे नृत्ये प्रसारितमूर्ध्वाकृत भुजसहस्र बाहुसहस्र येन स तथा तम् । अथ चोडुपतिश्चन्द्र शेखरे यस्यैवविध महादेव विडम्बयितुमुद्यत इव वृत्तप्रयत इव । बहुशाखावत्त्वेनात्युच्चत्वेन गशिनीऽपि तच्छिरोवर्तित्वेन च तद्विडम्बकत्वमिति भाव । पुराणेति । पुराणतया जीर्णतया पतनभयादिव प्रपातशङ्कयेव वायु स्कन्धे लग्नो यस्यैवभूत इव । अनेन शाखा-नु गताद्युप्रविगेण प्रवम्प मूचित । तिरस्कर्तुं च वायो स्कन्धे लग्न इत्यपि केचिद्भाष्यान्ति । निखि- (ल) इति । व्रततिभिर्लताभि । 'वली तु व्रततिर्लता' इति कोश. । परिगत परिवेष्टित । अथ व्रततीर्षिशेष-संग—निखिलेति । निखिल नमग्र यच्छरीर तद्व्याप्त शील याना ताभि । अतीति । अतिदूरमतिवि-प्रशस्तताभि । वाभिगिव । जीर्णतया वार्धक्येन शिराभिरिवाग्निवन्धनैरिव । जरेति । कण्टकैर्गचिता व्यापा न्तुर्यस्य स तथा । कैरिव जराया विषमाया ये तिलकविन्दवन्मैरिव । अनिवार्धक्ये शरीरे कृष्ण-दिग्गजो जायन्त इति लोचप्रसिद्धि । जलेति । जलधरपटलैर्मधनमूर्धैरप्यदृष्टमनवलोकिन शिखर ग्रान्तप्र-देशो यस्य स तथा । नेषपटल निषेपव्याह—इत इति । इतन्त नमन्तात्परिपीत नागरमण्डिल मसृ-पाणीय शैले तथा नै । अथ च गगनार्गत । कैरिव । शाखान्तरेषु शालान्तरेषु निलीयमानैर्गुम्फनया तिष्ठ-ति पत्ररथैरिव पक्षिभिरिव । क्षणमिति । क्षण क्षणमात्र यावदम्बुभागलम्जलभाग्य नन्दनामिनि । आर्द्राति । आर्द्रात्वा जलेन विष्ण पञ्च रन्ने तथा नै । तुङ्गेति । तुङ्गोऽयमत्र नन्दनवन्निद्रोद्यान

भ्युद्यतः, स्वसमीपवर्तिनामुपरि संचरतां गगनतलगमनखेदायासितानां रविरथतुरङ्गमाणां
 सृक्परिस्रुतैः फेनपटलैः संदेहिततूलराशिभिर्धवलीकृतशिखरशाखः, वनगजकपोलकण्डूयन-
 लभ्रमदनिलीनमत्तमधुकरमालेन लोहशृङ्खलार्चन्धननिश्चलेनेव कल्पस्थायिना मूलेन समुपेत,
 कोटराभ्यन्तरनिविष्टैः स्फुरद्भिः सजीव इव मधुकरपटलैः, दुर्योधन इवोपलक्षितशकुनिपक्ष-
 पातः, नलिननाभ इव वनमालोपगूढः, नवजलधरव्यूह इव नभसि दर्शितोन्नतिः, अखिलभु-
 वनतलावलोकनप्रासाद इव वनदेवतानाम्, अधिपतिरिव दण्डकारण्यस्य, नायक इव सर्ववन-
 स्पतीनां, सखेव विन्ध्यस्य, शाखाबाहुभिर्मुपगुह्येव विन्ध्याटवी स्थितो महाजीर्णः शीस्मली ।
 तत्र च शाखाग्रेषु कोटरोदरेषु पङ्क्तवान्तरेषु स्कन्धसंधिषु जीर्णैर्वल्कविर्वरेषु महावकाश-

तस्य या श्रीस्तामिव [अवलोकयितु] द्रष्टु [अभ्युद्यत] उद्यतः । [स्व]समीपेति । धवलीकृत शुभ्रीकृत शि-
 खरस्याग्रस्य शाखा यस्य स तथा । कैः । फेनपटलैः कफसमूहैः । कीदृशैः । सदेहित सदेहविषयीकृततूलरा-
 शिरवीजकार्पासकपिण्डो यैस्ते तथा तैः । स्वेति । स्वस्य समीपवर्तिना निजनिकटवर्तिनामुपर्युर्ध्वं संचरता
 गच्छताम् । अथ च गगनतलमाकागतल तत्र यद्गमन संचरण तेन य खेद प्रयासस्तेनायासितानां विना
 नां रविरथतुरङ्गमाणा सूर्यरथाश्चानां शृ(स्त्र)ङ्गमोष्ठप्रान्तस्ततः परिस्रुतै पतितै फेनपटलैः । वनेति । वनग-
 जा अरण्यकरिणस्तेषा कपोलयो कण्डूयनेन खर्ज्यनेन लग्नो यो मदो दान तत्र निलीना लग्ना ये मत्ता
 मधुकरा भ्रमरास्तेषा माला यस्यैवभूतेन । 'गोत्रियोरुपसर्जनस्य' इति ह्रस्वः । अतो नैत्यमाम्याल्लोहस्य
 या शृङ्खलान्दुकस्तेन बन्धन नियन्त्रण तेन निश्चलेनेव स्थिरेणेवातएव कल्पस्थायिना कल्पान्त तिष्ठता । एते-
 न स्वस्यातिवृद्धत्वेन शैथिल्यनिवृत्त्यै भ्रमरवेष्टनस्य कटिवन्धनत्व प्रदर्शितमिति भावः । एतादृशेन मूलेन बुधे-
 न समुपेत सयुक्तः । कोटरेति । कोटरो निष्कुहस्तस्याभ्यन्तर मध्यभागस्तत्र निविष्टै प्रविष्टै स्फुरद्भिर्दी-
 प्यमानैर्मधुकरपटलैर्भ्रमरसमूहैः सजीव इव शासादिप्राणयुक्त इव । भ्रमराणामन्तश्चारित्वेन तदुपमानम् ।
 दुर्योधनेति । दुर्योधनो गान्धारीतनयस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—उपेति । उपलक्षितो दृग्गिर्या-
 कृतः शकुनीना पक्षिणा पक्षाणा छदाना पातो यस्मिन्म तथा । पक्षे शकुनौ मातुले पक्षपातोऽङ्गीकारो यमेति
 विग्रहः । नलिनेति । नलिननाभ कृष्णस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—वनेति । वनमालया वनग्रेणो
 पगूढ आच्छादितः । पक्षे वनमाला भूषणविशेषस्तेनोपगूढ आलक्षितः । नचेति । नवा नूतना ये शाखा
 मेघान्तेषा व्यूह समूहस्तद्वदिव । उभयो साम्यमाह—नभसीति । नभस्याकाशे दर्शितोन्नतिर्येन सा तथा ।
 उभयो साम्यत्वादभ्रश्लेषः । अखिलेति । नि(अ)खिलानि समग्राणि यानि भुवनतलानि तेषामखिलानि
 निरीक्षण तदर्थं प्रासादो देवगृह स इव । कामाम । वनदेवतानामरण्याधिष्ठात्रीणा गुरीणाम् । दण्डक १३ ।
 दण्डकनाम्नोऽरण्यस्य वनस्याधिपतिरिव स्वामीव । [नायकेति ।] नायक इवायुध इव । कायाम् । स्वर्णेति ।
 पुष्प विना फल येषा ते वनस्पतयस्तेषा सर्वेषाम् । [सखेति ।] सखेव मित्रमिव । कस्येत्यपेक्षायामाह—
 विन्ध्यस्येति । विन्ध्यस्य जलवालकस्य । शाखेति । शाखा एव बाहवो भुजान् [विन्ध्याटवी] विन्ध्यम
 भिमुपगुह्येवाल्लिङ्ग्येव स्थित आश्रितः ।

तत्र चेति । तन्मिन्वृक्षे शुका कीरा शकुनयोऽन्ये पतत्रिणस्तेषा कुल्यानि सतनानि प्रतिपगन्ति स्मै-
 न्वयः । अथ निवामस्थानान्याह—शाखानामि(ग्वे)ति । शाखानां शाखानामग्राणि प्रान्तानि तेषु कोटराणां
 निष्कुहाणामुदरेषु मध्येषु पत्रा विमलयाणि तेषामन्तरेषु मध्येषु स्क्वन्व प्रफण्डमस्य ये सभ्यो वनान्तेषु
 जीर्णानि पुरातनानि यानि वृक्षानि चोच्चानि तेषा विवराणि छिद्राणि तेषु । अथ शकुनिमुल्यानि विशेष्यता

तया विश्रब्धविरचितकुलायसहस्राणि दुरारोहतया विगतभयानि नानादेशसमागतानि शुक्-
शकुनिकुलानि प्रतिवसन्ति स्म । यैः परिणामविरलदलैः संहतिरपि स वनस्पतिरविरलदलनि-
चयश्चामल इवोपलक्ष्यते दिवानिशं निलीनैः । ते च तस्मिन्नतिवाह्यातिवाह्य निशामौत्तमी-
डेषु प्रतिदिनमुत्थायोत्थायाहारान्वेपणाय नभसि विरचितपङ्क्तयो, मदकलधलभद्रहलमुखा-
क्षेपविकीर्णवहुस्रोतसमम्बरतले कलिन्दकन्यामिव दर्शयन्तः, सुरगजोन्मूलितविगलदाकाश-
गङ्गाकमलिनीशङ्कासुत्पादयन्तः, दिवसकररथतुरगप्रभौ नुलिप्तमिव गगनतलं प्रदर्शयन्तः,
संचारिणीमिव मरकतस्थलीं विडम्बयन्तः, शैवलपल्लवावलीमिवाम्बरसरसि प्रसारयन्तः,
गङ्गनावततैः पक्षपुटैः कदलीदलैरिव दिनेकरखरकरनिकरपरिखेदितान्याशामुखानि वीजयन्तः,
वियति विस्सारिणी शष्पवीथीमिवारचयन्तः, सेन्द्रायुधमिवान्तरिक्षमादधाना विचरन्ति स्म ।

६—महेति । महान्महीयो योऽवकाशोऽन्तर्विस्तारस्तस्य भावस्तत्ता तया विश्रब्ध नि गङ्गा विरचितानि नि-
मित्तानि कुलायसहस्राणि यैस्तानि । दुरेति । दु खेनारोहो दुरारोहस्तस्य भावस्तत्ता तया विगत भय येभ्य-
न्तानि । नान्ये(ने)ति । नानादेशेभ्यो भिन्नभिन्नप्रदेशेभ्य समागतान्येकीभूतानि । यैरिति । यै शकुनिकुलै-
र्दिवानिगमहर्निशं निलीनै स्थितैः परिणामेन वार्धक्येन विरलानि तुच्छानि दलानि पत्राणि तेषा सहति समूहो
यस्मिन्नेवविधोऽपि स वनस्पतिरविरलानि निविडानि यानि दलानि पत्राणि तेषा निचय सदोहस्तेन इयाम-
ल इव कृष्ण इवोपलक्ष्यते इत्यते । ते चेति । अग्रे विचरन्ति स्मेत्यग्रेतनेयान्वयः । तस्मिन्शात्मलीवृक्ष आ-
न्ननीडेषु स्वस्वकुलायेषु निशा रात्रिमतिवाह्यातिवाह्यातिक्रम्य प्रतिदिनं प्रत्यहमुत्थायोत्थाय । वीप्सया भूया-
न्वालो घोष्यते । आहारस्य भक्षणस्यान्वेपण विलोकनं तन्मै नमस्याकाशे विरचिता विहिता पद्भिः श्रेणी
यैस्ते । मदेति । मदेन क्लो मनोजो यो बलभग्नो हली तस्य यद्वलं श्री(सी)र तस्य यन्मुखमग्रप्रदेशस्तेन य
आक्षेप आकर्षण तेन विकीर्णानि पर्यस्तानि बहूनि स्रोतासि यस्या एवभूतामम्बरतल आकाशतले कलिन्द-
कन्यामिव यमुनामिव दर्शयन्त आलोकनीयतां प्रापयन्त । सुरेति । सुराणां देवानां गजो हस्ती तेनो-
न्मूलितोत्पादिता विगलन्त्यध पतन्ती याकाशगङ्गा स्वर्धुनी तस्या कमलिनी नलिनी तस्या गङ्गा भ्रान्ति-
मुत्पादयन्त परेषा जनयन्त । दिवसेति । दिवमकर सूर्यस्तस्य यो रथ स्यन्दनस्तस्य ये तुरगा अगा-
स्तेषां या प्रभा सैव नीला । हरितहरपवत्त्वात्सूर्यस्य । तयानुलिप्तमिव लेपनविपर्याद्वनमिव [गगनतलं]
नमन्तलं प्रदर्शयन्तो ज्ञापयन्त । संचारीति । संचारिणीं भ्रमणशीलां मरुतन्याऽमगर्भस्य या स्थली ता
[रवः] विडम्बयन्तस्तिरस्कुर्वन्त । शैवल इति । शैवलस्य शैवालस्य या पञ्चावली किमलयश्रेणी तामि-
वागसरसि व्योमतटाके प्रसारयन्तो विस्तारयन्त । पुन किं कुर्वन्त । गगनेति । गगनेऽवतर्तविस्रन्तं
पक्षपुटं पक्षच्छदैः कदलीनां रम्भाणां दलैरिव । नीलवसाम्यान्तदुपमानम् । दिनकरस्य सूर्यस्य सरास्तीष्णा
ये दरा विरग्यास्तेषां निवर्गं समूहस्तेन परिखेदितानि सङ्गमितानि यान्यानामुत्तानि दिग्बद्धानि वीजयन्तो
व्यजनपातदर्शनं कुर्वन्त । पुन किं कुर्वन्त । वियतीति । वियत्ताकाशे विनारिणीं विस्तारिणीं गच्छ (५)-
दार्दीं यातृषोऽनुसृतपद्वतीमिवारचयन्तो विरचयन्त । सेन्द्रायुधमिति । इन्द्रायुधं शस्त्रं युष्मन्नेन महवर्त-
मानमिदं त्रिदश गगनमादधाना हर्षाणां । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कृत इ(ते)ति । इतो निमित्तं आहागे
गोज्ञं चैतन्ने संचारिणसा क्षयन्ति स्मेत्यनेनान्वयः । 'भिन्न(५) प्रेम्णे' (१) तिङ्गन्त्य स्यम् । वि दृष्ट्वा ।

कृताहाराश्च पुनः प्रतिनिवृत्त्यात्मकुलायावस्थितेभ्यः शावकेभ्यो विविधान्फलरसान्कलम-
मञ्जरीविकारांश्च ग्रहतहरिणरुधिरानुरक्तशार्दूलनखकोटिपाटलेन चञ्चुपुटेन दत्त्वा दत्त्वाधरी-
कृतसर्वस्नेहेनासाधारणेन गुरुणापत्यप्रेम्णा तस्मिन्नेव क्रोडान्तर्निहिततनयाः क्षपाः क्षपयन्ति स्म ।

एकस्मिन् जीर्णकोटरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयसि वर्तमानस्य कथमपि पितुर-
हमेको विधिवशात्सूनुरभवम् । अतिप्रवल्या चाभिभूता ममैव जायमानस्य प्रसववेदनया
जननी मे परलोकमगमत् । अभिमतजायाविनाशशोर्कन्दुःखितोऽपि खलु तातः सुतस्नेहादि-
भ्यन्तरे निरुध्य पटुप्रसरमपि शोर्कमेकाकी मत्संवर्धनपर एवाभवत् । अतिपरिणतवयाश्च
कुशचीरानुकारिणीमल्पावशिष्टजीर्णपिच्छजालजर्जरामवस्त्रांसदृशशिथिलामपगतोत्पतनसं-
स्कारां पक्ष्यसंततिमुद्बहन्, उपारूढकम्पतया संतापकारिणीमङ्गलम्नां जरामिव विधुन्वन्नकोटो-
रशोफालिकाकुसुमनालपिश्वरेण कलममञ्जरीदलनमसृणितक्षीणोर्पान्त्यलेखेन स्फुटिताप्रकोटि-

पुनरिति । स्वतृप्त्यनन्तर प्रतिनिवृत्त्य परावृत्त्य । आत्मेति । आत्मीया स्वकीया ये कुलाया नीडानि तत्र
वस्थितेभ्य उपितेभ्यः शावकेभ्य पोतेभ्यो विविधान्नानाप्रकारान्फलरसान्स्यनिर्यासान् । कलमेति । कलम
कलामकस्तस्य मञ्जरीं वल्लर्यस्तासा विकारा परिपाकविशेषेण परिणता कणास्तास्तथापत्येषु संतानेषु यन्ने
स्नेहस्तेन । कीदृशेन । अधरीति । अधरीकृतो न्यूनत्वमापादित सर्ववस्तुसबन्धी स्नेहो येन स तथा तेन
पुनः कीदृशेन । असाधारणेन तन्मात्रवृत्तिना गुरुणापरावृत्तेन तथा ग्रहतो व्यापादितो यो हरिणो मृगस्तम्
रुधिर रक्त तेनानुरक्तारुणीकृता या शार्दूलस्य सिंहस्य नखकोटिर्नखराग्र तद्वत्पाटलेन श्वतरक्तेन चनुपुटे
त्रोटीसपुटेन दत्त्वा दत्त्वा । वारवार तेभ्यो भक्ष्यदान वितीर्यैत्यर्थः । ततो दिवसकार्यानन्तरम् । तस्मिन्निति
तस्मिन्वृक्षकुहरे क्रोड उत्सङ्गस्तदन्तर्निहितास्तन्मध्यस्थापितास्तनया अपत्यानि यैस्ते तथा । अन्यवस्तु पूर्वमुक्तं

एकस्मिन्नेति । एकस्मिन्जीर्णकोटरे चिरकालीननिष्कुहे जायया पत्न्या सह निवसत आमेदुप पश्चि-
मप्राते(१)वयसि दशायां वर्तमानस्य स्थितवतः कथमपि महता कोट्रेन पितुर्जनकस्य विधिवशादैववशात् । अहं
मित्रात्मनिर्देशः । एको नापरः सूनुरः सुतोऽभवमजनियम् । [अति] प्रवलेति । मम जायमानस्यैतौप्य
मानस्यैव [अतिप्रवल्या]अत्यन्त[या] प्रसववेदनया प्रसूतिव्यथयाभिभूता पीडिता सती मे मम जननी पर
लोक भवान्तरमगमदयामीत् । अभिमतेति । अभीष्टजायाया [विनाशेन] मरणेन रोदनादिस्तः शो-
कस्तेन दुःखितोऽपि । अपि स्नेहाद्व्यसूचकः । खलु निश्चित तातः पिता पटु स्पष्ट प्रमरो विस्तारो यमै-
वभूतमपि [शोकः] दुःख मम[सुतस्य] पुत्रस्य स्नेहादभ्यन्तर एव मध्य एव निरुध्यावकभ्यैकाकी पतिवि-
युक्तो ममैव यत्संवर्धनं वृद्धिस्तस्यामेव [पर] तन्परोऽभवत् । अतीति । अतिपरिणतमत्यन्त पक्ष-
यस्य स तथा । अतिजरीयानित्यर्थः । किं कुर्वन् । एतादृशी पक्षमतर्ति वाजसमृद्धमुद्बहन्दधन् । इतः पक्ष-
तर्ति विशेषयन्नाह—कुशोति । कुशो दर्भश्चीर्णजीर्णवस्त्रखण्डः तदनुकरोति तन्मादृश्य भजति या सा(२)ताम
वार्धक्यवशादवस्थानि स्तोत्रान्यवि(व)शिष्टान्युद्धरितानि जीर्णानि पुरातनानि पिच्छानि वर्हाणि तेषां जाय-
तेन जर्जरा विशीर्णाम् । अवेति । अव्यस्तो गलितोऽप्यदेशो यस्या सा ताम् । अथवा स्कन्धदेशादव्यस्ता
सदेशा तामत एव शिथिला व्यामदटावयवमयोगाम् । अपेति । अपगतो दृग्भूत उत्पतने वियद्गमने न
स्वार शक्तिविशेषो यस्या सा ताम् । उपेति । उपारूढः प्राप्तो यः कम्पश्चलन तस्य भावमन्ता तथा । च
गमुच्ये । संतापकारिणी दुःखदायिनीमङ्गलम्नां जरा वृद्धावस्थामिव विधुन्वन्परिवर्जनिवाकटो यच्छेफा-
दिश निर्गुण्टी तस्या कुसुम पुष्प तस्य यन्नाल तद्वन्पिश्वरेण । कमलेति । कमलस्य या मञ्जरी तस्या

१ पश्चिमप्रातः २ प्रसक्त ३ न्वन्निवेव ४ सुप्त क्षपा, ५ तत्र निवसतः ६ अहमेवैक ७ प्रसूत्य
८ रोदनादिस्तः ९ अगच्छत् १० दुःखदुःखितः ११ प्रसूतिमृग १२ शोकवेगः १३ अतिपरिणतवया १४
१५ जर्जरी १५ देशान् १६ सङ्गतिम् १७ कम्पतया च, १८ कुसुमपिश्वरेण, १९ क्षीर २० उपान्तः

ना च च्छुपुटेन परनीडपतिताभ्यः शालिवल्लीभ्यस्तण्डुलकणानादायादाय वृक्षमूलनिपतितानि च शुक्रकुलावदलितानि फलशकलानि समाहृत्य परिभ्रमितुमशक्तो मय्यमदात् । प्रतिदिवसमात्मना च मन्दुपभुक्तशेषमकरोदशनम् ।

एकदा तु प्रभातसंध्यारागलोहिते गगनतलकमलिनीमध्वनुरक्तपक्षपुटे वृद्धहंस इव मन्दाकिनीपुलिनादपरजलनिधितटमवतरति चन्द्रमसि, परिणतरङ्गुरोमपाण्डुनि व्रजति विशालतामाशाचक्रवाले, गजरुधिररक्तहरिसटालोमलोहिनीभिः प्रतप्तलाक्षिकतन्तुपाटलाभिर्भारायामिनीभिरशिशिरकिरणदीधितिभिः पद्मरागर्शलाकांसमार्जनीभिरिव समुत्सार्यमाणे गगनकुट्टिमकुसुमप्रकरे तारागणे, संध्यामुपासितुमुत्तराशावलम्बिनि मानससरस्तीरमिवैवतरति सप्तर्षिमण्डले, तटगतविर्धितशुक्तिसंपुटविप्रकीर्णमरुणकरप्रेरणाधोगलितमुडुगणमिव मुक्ताफलनि-

दलन विदारण तेन मण्डूणिता सजातचिक्कणतात एव क्षीणा घृष्टोषान्यलेखा प्रान्तसमीपवर्तिनी राजिर्यस्यैवभूतेन च्छुपुटेन त्रोटीसपुटेन ध्रुवशात्स्फुटिता स्फोट प्राप्ता अप्रकोटिरग्रिमतीक्ष्णताभागो यस्य(स्य) स तेन । परेति । अशक्तिवशात्परेषा नीडानि तेषु(भ्यः?) पतिता । श्र(स)स्ता या शाल(लि)वल्लीस्ताभ्यस्तण्डुलकणानादायादाय गृहीत्वा गृहीत्वा । वृक्षेति । वृक्षमूल(ल)निपतितानि शुक्राना कुलानि तैरवदलितानि खण्डितानि फलशकलानि तानि [समाहृत्य] एकीकृत्य [परिभ्रमितुमशक्तो] दूरे परिभ्रमणाशक्तो मय्यमदाद्दौ । घुसङ्क(दा)धातोर्लुङि रूपम् । एव प्रतिदिवसं प्रत्यहमनेन प्रकारेणानीत भक्ष्य मय्य दत्त्वा मयोपभुक्त ततः मेषमुद्धरितमात्मनाशनमकरोत् । ध्वप्रत्ययानुशासनवशाच्चतुर्थे तृतीया ।

एकदा त्विति । एकदैकस्मिन्समये कोलाहलमगृणवमिति द्रोणान्वयः । प्रमेति । प्रभातस्य प्रातःकालस्य या संध्या तत्सवन्धी यो रागस्तेन लोहिते रक्ते । गगनेति । गगनतलमेव कमलिनी वियद्गता । कमलिनी वा । तस्या मधु रसस्तेनानुरक्त पक्षपुट छदसंपुट यस्य तस्मिन्वृद्धहंस इव जरत्कलहंस इव मन्दाकिनी गङ्गा तस्या पुलिन सैकत तस्माच्चन्द्रमसि निगानाथेऽपरो यो जलनिधिः पश्चिमसमुद्रस्तट(स्य) तट प्रति तीरं प्रत्यवतरन्त्युत्तीर्णे सति । परेति । परिणतः पक्षो यो रङ्गमृगविशेषस्तस्य रोमाणि तनूरुहाणि तद्वत्पाण्डुनि शुभ्रे विशालता विस्तीर्णतामाशाचक्रवाले दिक्समूहे व्रजति गच्छति सति । गजेति । गजाना रत्निनायकधिर तेन रक्ता शोणिता या हरिसटा सिंहस्कन्धकेसरास्तत्संवन्धि यज्ञोम तद्वत् [लोहिनीभिः] आरक्ताभिः प्रतप्ता ये लाक्षिका जतुविकारोद्भवास्तन्तवस्तद्वत्पाटलाभिः श्वेतरक्ताभिरायामिनीभिर्विस्तारवर्ताभिरशिशिरा उष्णा किरणा यस्यैवभूतः सूर्यस्तस्य दीधितिभिर्दीप्तिभिः । काभिरिव । पद्मराग(गा)लोहितवर्णयस्तेषां शलाका दीपिकास्तासां समार्जनीभिरिव बहुकरीभिरिव समुत्सार्यमाणे दूरीक्रियमाणे गगनमेव स्फुटि-तत्र य कुसुमप्रकर पुष्पममूहस्तस्मिन्निव तारागणे नक्षत्रसमूहे । उत्तरेति । उत्तरागोदीचीदिक्तामागम्यत इत्येवशीलः स तथा तस्मिन्सप्तर्षिमण्डले सप्तर्षिसमुदाये मानससरस्तीरं प्रति संध्यामुपासितुमिव सायननिधिं वर्तुमिवावतरति मतिः । अत्र रूपकम् । अत्र सतीति प्रत्येकमन्वये योजनीयम् । पुनः कस्मिन्निति । तटेति । तटगतानि तीरप्राप्तानि विधटितानि स्फुटितानि यानि शुक्तिसंपुटान्यग्रिमङ्गीपुटानि तेभ्यो विप्रकीर्णं पर्यस्तम् । कीदृगमिव । अरगस्य सूर्यस्य ये करा किरणान्तेषां प्रेरणा नोदनी तस्माद(१) शोणितमेष पतित[मुडुगणमिव] धवलिनि शुभ्रोक्त पुलिन जलोज्जित तट देनैवभूत मुक्ताफलानां निम्न गम्भीरगतिरिति धार्यमुदन्त्यति समुद्रे सति । पूर्व इतरो यस्यादिति बहुव्रीहिः । तन्मात्रं सर्वादिन्वम् । पश्चिममुद्रे नीलार्द्रः । रक्षा पूर्वस्ता नील पूर्वतर । 'स्तरन्वन्वनीवयो' इत्यमरः । तस्मिन् । अन्ते नीचार्थवादि-

करमुद्वहति धवलितपुलिनमुदन्वति पूर्वन्तरे, तुपारविन्दुवर्षिणि विबुद्धशिखिकुले विजृम्भमा-
णकेसरिणि करिणीकदम्बकप्रबोध्यमानसमदकरिणि क्षपाजलजडकेसरं कुसुमनिकरमुदयगि-
रिशिखरस्थितं सवितारमिवोद्दिश्य पल्लवाञ्जलिभिः संमुत्सृजति कानने, रासभरोमधूसरासु
वनदेवताप्रासादानां तरूणां शिखरेषु पारावतमालायमानासु धर्मपताकाखिव समुन्मिपन्तीषु
तपोवनान्निहोत्रधूमलेखासु, अवड्यायसीकरिणि ललितकमलवने रतखिन्नशवरसीमन्तिनीखे-
दजलकणापहारिणि वनमहिपरोमन्थफेनविन्दुवाहिनि चलितपल्लवलतालास्योपदेशव्यसनिनि
विघटमानकमलखण्डमधुसीकरासारवर्षिणि कुसुमामोदतर्पितालिजाले निगावसानजातज-
डिभि मन्दमन्दसंचारिणि प्रवाति प्राभातिके मातरिश्वनि, कमलवनप्रबोधमङ्गलपाठकानामिभ-

त्वान्न सर्वादित्वम् । पुनः कस्मिन्सति । कानने सति । अथ का[न]न विशेष्यन्नाह—तुपारेति । तुपा-
स्य लुहिनस्य विन्दूनां पृषता वर्षा यस्मिस्तत्तथा तस्मिन् । विबुद्धेति । विबुद्ध शिखिकुल मयूरकुल यस्मि
स्तत्तथा विजृम्भमाणा जृम्भायुक्ता केसरिणः । सिंहा यस्मिस्तत्तथा । करिणीति । करिणीना हस्तिनीना
कदम्बक समूहस्तेन प्रबोध्यमाना जागरावस्था प्राप्यमाणा समदा मदेन सहवर्तमाना करिणो हस्तिनो
यस्मिन् । क्षपेति । क्षपाजलेन रात्रिसंवन्धितुपारेण जडानि स्तम्भितानि केसराणि किञ्चक्रानि यथैता
दृश कुसुमनिकर पुष्पसमूहम् । उदयेति । उदयगिरिरुदयाद्रिस्तस्य शिखर शृङ्ग तत्र स्थित सविता श्री-
सूर्यमिवोद्दिश्याश्रित्य । पल्लवेति । पल्लवा एव किसलयान्येवाञ्जलयस्तैः समुत्सृजति प्रयच्छति सति । पुन
कासु सत्सु । रासभेति । रासभस्य बालेयस्य रोमाणि तनूकहाणि तद्वद्धमरासु धूम्रवर्णासु । वनेति । व
नदेवता काननाविष्टाभ्यस्तासा प्रासादाश्चैतानि तेषां तरूणां च शिखरेषु प्रान्तेषु पारावतानां कपोतानां
माला श्रेणिस्तद्वदाचरन्तीति । प्यन्तत्वाच्छानच् । तासु । धर्मेति । धर्मे यज्ञादौ पताका वैजयन्त्या-
खिव समुन्मिपन्तीषु समुत्सर्पन्तीषु । तप इति । तपोवने यदन्निहोत्रमभ्याधानं तस्य धूमलेखा निगुण(१)प
ङ्क्यस्तासु । पुनः कस्मिन्सति । प्राभातिकेति । प्राभातिके प्रत्यूषसंवन्धिनि मातरिश्वनि वायौ 'मात
रिश्वा जगत्प्राण(२) पृषदश्चो महाबल' इति कोशः । प्रवाति प्रवहमाने सति । कीदृशे । अवेति । अवड्यासो
विम तस्य सीकरा यस्मिन् । 'नातान्न नाग्नीक' इति कोशः । वायु विशेष्यन्नाह—लुलिते । लु
लित कम्पित कमलानां नलिनानां वन खण्ड येन ग तस्मिन् । रतेति । रत मैथुनं तत्र गमना रति प्राप्ता
याः शनरसीमन्तिन्यो भिल्ववन्ताया यत्खेदजल प्रखेदवारि तस्य कणा विन्दवन्तेषामपहारिणि हरणं ।
वनेति । वनमहिपाः सैरिभास्तेषां रोमन्थवर्धितचर्वणं तस्य फेन कफस्तस्य विन्दवः पृषन्ति तान् ।
खेवशील ग तस्मिन् । चलितेति । चलिता कम्पिता पत्रा किसलयानि यागामेवविद्या या लता
स्तासां लास्य नृप तस्योपदेशं शिष्येण तस्य व्यमनं विद्यते यस्य ग तस्मिन् । विघटेति । विघटम
विकाशं प्राप्यमाणानि यानि कमलखण्डानि नलिनवनानि तेषां सवु रमस्तस्य सीकरा वानादिस-
यामासारो वेगवान्वर्षो विद्यते यस्मिन्म तथा तस्मिन् । कुसु[मा]मोदेति । कुसुमानामामोद परान्ते
तर्पितं प्रीणित(३)मन्दिजाल भ्रमरममृहो येन ग तस्मिन् । निशेति । निशाया रात्र्येदवगानं प्रान्तन्तेन
जडिमा जडन् यस्मिन्म तथा तस्मिन् । अतएव मन्द मन्द संचरत इत्येवशील ग तथा तस्मिन् । पुन
वेषु । कुसुमोदरेषु कैरवान्दरेषु मधुलिहा हुमोपव्यक्तजडेषु चरन्सु ब्रुवन्सु सन्सु । एते मधुलिहो विशेष
यन्नाह—कमलेति । कमलवनानां प्रबोधसाटका मङ्गलसाटकान्तेषाम् । तथेभगण्ड एव हस्तिकरा
उडिडिन् पटहो देया ते तथा तेषां मधुलिहा भ्रमराणां प्रियटमानानि सकोचं प्राप्यमाणानि यानि दन्ति
पत्राणि तेषां पुटानि कोशानि तेषु निम्बावम्बा पद्ममृतिच्छदममृहो येषां ते तथा तेषाम् । पुनः

१ पुञ्जितम् पुञ्जितम् २ मानमदकरिणि स्पष्टे च तानि प्रभाते ३ शिव ४ उन्मृति ५ भयम्
वन्मृत्पि ६ पत्रासु ७ रतिः ८ मिव ९ स्वेदतन्त्रिका, स्पन्दकणिका, १० कमलप्रबोध

डडिण्डिमानां मधुलिहां कुमुदोदरेषु विघटमानदलपुटनिरुद्धपक्षसंहतीनामुच्चरत्सु हुंका-
 , प्रभातशिशिरवाय्वाहंतमुत्तमजतुरसाश्लिष्टपक्षमालाभिव सशेषनिद्रार्जिह्वतारं चक्षुरु-
 लयत्सु शनैःशनैरूपरगय्याधूसरक्रोडोर्मराजिषु वनमृगेषु, इतस्ततः संचरत्सु वनचरेषु,
 नृम्भमाणे श्रोत्रहारिणि पम्पासरःकलहंसकोलाहले, समुल्लसति नर्तितशिखण्डिनि मनोहरे
 गजकर्णतालशब्दे, क्रमेण च गंगानतलमवतरतो दिवसकरवारणस्यर्वचूलचामरकलाप इ-
 तलक्ष्यमाणे मञ्जिष्ठरागलोहिते किरणजाले शनैःशनैरुदिते भगवति सवितरि पम्पासरःप-
 ततरुशिखरसंचारिण्यध्यासितगिरिशिखरे, दिवसकरजन्मनि हृततारे पुनरिव कपीश्वरे
 मभिपतति बालातपे, स्पष्टे जाते प्रत्यूषसि नचिरादिव दिवसार्ष्टमभागभाजि स्पष्टभासि
 स्वति भूते, प्रयातेषु च यथाभिमतानि दिगन्तराणि शुक्कुलेषु, कुंलायनिलीननिभृतशुक-
 वकसनाथेऽपि निःशब्दतया शून्य इव तस्मिन्वनस्पतौ, खनीडावस्थित एव ताते मयि च

३ । वनमृगेति । वनमृगेष्वरण्यहरिणेषु शनैः शनैश्चक्षुर्नेत्रमुन्मीलयत्सु विकाशयत्सु । अथ चक्षुर्विशेषय-
 ह—प्रभातेति । प्रभात प्रत्यूष तस्य य शिशिरः शीतलो वायुः समीरस्तेनाहत पीडितम् । उत्तसेति ।
 तस उष्णीकृतो यो जतुरसो लाधारसस्तेनालिष्टालिङ्गिता पक्षमाला नेत्ररोमपङ्क्तिष्य तदिव । सशेषेति ।
 तपोद्धरिता या निद्रा तथा जिह्वा कुटिला तारा कनीनिका यस्य तत् । कीदृशेषु वनमृगेषु । ऊप-
 ते । ऊपरा तृणरहिता या गय्या शयनस्थल तेन धूसरा धूम्रवर्णा क्रोडोर्मराजिर्हृदयलोमपङ्क्तिष्येपा तेषु ।
 । कीदृशेषु । इतस्ततः समन्ततो वनचरेष्वरण्यचारिषु संचरत्सु गच्छत्सु । पुनः केषु सत्सु । विजृम्भेति ।
 त्रहारिणि कर्णमनोहरे पम्पानाम्नः सरस कलहंसकोलाहले कादम्बकलकले विजृम्भमाणे प्रसृते सति । पुनः
 सत्सु । समुल्लसतीति । नर्तिता शिखण्डिनो मयूरा येन तस्मिन्मनोहरे रचिरे वनगजानामरण्यकरिणा
 र्णा एव ताला वाद्यविशेषास्तेषां शब्दो ध्वनिस्तस्मिन्समुल्लसति सति सम्यक्प्रकारेण प्रसरति सति । क्रमे-
 ति । क्रमेण परिपाठ्या गगनतलमाकाशमार्गमवतरतोऽधिरोहतो दिवसकरवारणस्य सूर्यगजस्य । अवचूलेति ।
 वचूलोऽधोमुखकूर्चको यश्चामरकलापस्तस्मिन्निबोपलक्ष्यमाणे दृश्यमाने मञ्जिष्ठस्य वस्तुविशेषस्य रागो रक्तिमा
 न लोहिते रक्ताभूते पिण्णजाले गटिमन्मृष्टे मति शनैःशनैर्नानिर्गन्ध भगवति माहान्मयवति मन्त्रिणि श्रीमन्
 ज्येष्ठे(र्हिते)उदय प्राप्ते सति । कीदृशे । पम्पेति । पम्पासर पर्यन्तानि यानि तरुशिखराणि तेषु संचारो विद्यते
 स्य स तथा तस्मिन् । अध्येति । अध्यासितान्याश्रितानि गिरिशिखराणि पर्वतशृङ्गाणि येन न तस्मिन् ।
 त्र बालातप विशेषयन्नाह—दिवसेति । दिवसकरात्सूर्याज्जन्म यस्य स तथा तस्मिन् । हता दूरीकृता तागा
 न तथा तस्मिन् । पुनस्तदनन्तर कपीश्वरे सुग्रीव इव । तरुशिखरचारित्वातद्धृततारत्वाच्च तदुपमानम् । त
 क्षर्वोक्तमभिपतति व्याप्नुवति बालातपे नवीनालोके सति । तथा प्रत्यूषसि प्रभाते स्पष्टे व्यक्ते जाने मति
 चिरादिव स्तोत्रशालेनेव दिवसस्याष्टमो भागश्चतुर्घटिकात्मकस्त भजतीति भाक् । विप्रत्ययान् । तस्मिन्स्पष्टा
 ता वान्निर्दयस्य न तथा तस्मिन्भास्वति श्रीसूर्ये भूते जाते सति । पुनः केषु । शुक्कुलेषु वीरव्रजेषु यथाभि-
 तानि यथेष्टिपत्तानि दिगन्तराणि दिग्विभागानि प्रयातेषु गतेषु सत्सु । कुलायेति । कुलाया नीरानि तेषु
 [तिलीना] समाभिरुतमत्यन्त शुक्लावका वीरगिगवस्तैः सनाथेऽपि सयुक्तेऽपि दालवानामेकास्मिन्वेन भयदगा-
 तैः शब्दतया तस्मिन्मन्त्रसर्तुः शाल्मलीवृक्षे शून्य इव सति । स्वमि(स्वे)ति । स्वम्य नीट कुलायन्तद्रावन्धित
 ता ताते पितरि मयि चेति । च पुनरर्थः । यदि पितुर्जनकस्य सनीपवर्तिनि निवृटवर्तिनि सति । अप विशु

शैशवादसंजातवलसमुद्भिद्यमानपक्षपुटे पितुः समीपवर्तिनि कोटरगते, सहसैव तस्मिन्महा-
वने संत्रासितसकलवनचरः सरभससमुत्पतत्पतत्रिपक्षपुटशब्दसंततः भीतकरिपोतचीत्कार-
पीवरः प्रचलितलताकुलमत्तालिकुलकणितमांसलः परिभ्रमदुद्धोणवनवैराहरवधरो गिरिगु-
हासुप्तप्रबुद्धसिंहनिर्नादोपबृंहितः कम्पयन्निव तरुन्भगीरथैवतार्यमाणगङ्गाप्रवाहकलकलबहलो
भीतवनदेवताकर्णितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरत् । आकर्ण्य च तमहमश्रुतपूर्वमुपजातवेप-
थुरर्भकतया जर्जरितकर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या जैरागिथिल-
पक्षपुटान्तरमविशम् ।

अनन्तरं च सरभसमितो गजयूथपतिलुलितकमलिनीपरिमलः इतः क्रोडकुलदृश्यमानभ-
द्रमुस्तारसामोदः, इतः करिकलभभज्यमानसल्लकीकपायगन्धः, इतो निपतितशुष्कपत्रमर्मर-

विशेषयन्नाह—कोटरेति । कोटरगते निष्कृष्टस्थिते । शैशवादिति । शैशवाद्याल्यादसजातमनुत्पन्न यद्वल
तेन समुद्भिद्यमान विलीयमान पक्षपुट यस्य स तथा तस्मिन् । विधेयमाह—सहसैव(वेति) । तस्मिन्पू-
र्वोक्ते महावने सहसैवाकस्मादेव मृगयाखेटकस्तस्याः कोलाहलध्वनि कलकलक्षणः शब्द उदचरदुदतिष्ठत ।
अथ ध्वनिं विशेषयन्नाह—संत्रासितेति । संत्रासिता भय प्रापिताः सकलवनचराः समग्रारण्यचारिणो येन
स तथा । सरभसेति । सरभसेन वेगेन समुत्पतन्तो ये पतत्रिणः पक्षिणस्तेषां पक्षपुटानि छदपुटानि तेषां
शब्दो निनादस्तेन सम्यक्प्रकारेण ततो विस्तीर्णः । भीतेति । भीतास्त्रस्ता ये करिपोता कलभास्तेषां चीत्कारा
शब्दविशेषास्तैः पीवरः पुष्टः । प्रचलितेति । प्रचलिताः कम्पिता या लता बल्लयस्तास्वाकुला व्याकुला ये
मत्तालयो मत्तभ्रमरास्तेषां कुलानि तेषां कणितेन शब्दितेन मांसल पुष्टः । परीति । परिभ्रमन्त इतस्तान्
सचरन्त उच्चघो(द्धो)णा उच्चनासा ये वनवराहा अरण्यशूकरास्तेषां रवः शब्दस्तेन घर्घर कठोर । गिरीति ।
गिरिगुहासु शैलकन्दरासु पूर्वं सुप्ताः पश्चात्प्रबुद्धा उद्यिता ये सिंहा केसरिणस्तेषां यो निनाद शब्दस्तेनो-
पबृंहितो वृद्धिं प्राप्तः । पुनः किं कुर्वन्निव । तरुन्वृक्षान्कम्पयन्निव चालयन्निव । भगीति । भगीरथेन राता
वतार्यमाणोऽवस्तादानीयमानो यो गङ्गाप्रवाह स्वर्धुनीघोतन्मस्य यः कलकलस्तद्वद्वहल प्रभूत । भीते-
ति । भीता भय प्राप्ता या वनदेवतास्ताभिराकर्णितः श्रवणविषयीकृतः । आकर्ण्य चेति । अहं श्रुत्वा
त शब्दमाकर्ण्य ध्रुत्वा प्रतीकारबुद्ध्या भयनिवृत्त्युपायविध्या समीपवर्तिनो निकटस्थस्य पितुर्जनकस्य
निष्ठसया यच्छिथिलं श्रुत्वा पक्षपुट तस्यान्तर मध्यमविशः प्रविष्टोऽभवम् । कीदृशोऽहम् । उपेति । उप-
तवपथु सजातकम्पोऽर्भकतया बालतया तादृशशब्दश्रवणादेव जर्जरितः प्रतिकृष्टः कर्णयोः श्रवणयोः
छिद्र यस्य स तथा ।

अनन्तरं चेति । पितुः पक्षपुटान्तरप्रवेशानन्तरम् । चकार पूर्वममुच्यते । कोलाहलम-
सवन्धः । तदेव दर्शयति—सरभसमित्यादि । इतोऽस्मिन्प्रदेशे सरभस वेगवत्तर गजयूथपतिना लुलिता
मदिता या कमलिनी नलिनी तस्याः परिमल आमोदः । इत इति पूर्ववत् । क्रोडकुलमरण्यशूकरसमुदायैर्दृश्य-
माना भक्ष्यमाणा या भद्रमुन्ता गुन्द्रान्तामा रम्यो द्रव्यमस्यामोदः परिमलः । इत इति प्राग्वत् । कर्णिना क-
र्णादिशब्दकालैर्भज्यमाना आमर्ष्यमाना या यद्वक्त्रो गजप्रियास्तासां कपाय उवरो गन्धः । इति(त) इति
प्राग्वत् । इत प्रदेशे निपतितानि पर्यन्तानि यानि शुष्कपत्राणि तेषां मर्मरध्वनिर्मर्मर इति शब्दः । 'मर्मरे
वक्षपत्रादे' इति कोशः । इत इति । वनमद्रिषा गवलान्तेषां विषाणानि शृङ्गाणि तेषां कोटिग्र तदेव कुपित

ध्वनिः, इतो वनमहिपविपाणकोटिकुलिशभिद्यमानवल्मीकधूलिः, इतो मृगकदम्बकम्, इतो वनगजकुलम्, इतो वनवराहयूथम्, इतो वनमहिषवृन्दम्, इतः शिखण्डिमण्डलविरुतम्, इतः कपिश्लकुलकलकूजितम्, इतः कुरुरकुलकणितम्, इतो मृगपतिनखभिद्यमानकुम्भकुञ्जररसितम्, इयमार्द्रपङ्कमलिना वराहपद्धतिः, इयमभिनवशष्पकवलरसश्यामला हरिणरोमन्थफेनसंहतिः, इयमुन्मदगन्धगजगण्डकण्डूयनपरिमलनिलीनमुखरमधुकरविरुतिः, एषा निपतितरुधिरविन्दुसिक्तशुष्कपत्रपाटला रुरुपदवी, एतद्विरदचरणमृदितविटपपल्लवपटलम्, एतत्त्वङ्गिकुलक्रीडितम्, एष नखकोटिविकटविलिखितपत्रलेखो रुधिरपाटलः करिमौक्तिकदलदन्तुरो मृगपतिमार्गः, एषा प्रत्यग्रप्रसूतवनमृगीगर्भरुधिरलोहिनी भूमिः, इयमटवी वेणि-कान्तुकारिणी पक्षचरस्य यूथपतेर्मदजलमलिना, संचारवीथीचमरीपङ्क्तिरियमनुगम्यताम्, उच्छुष्कमृगकरीपपांसुला त्वरिततरमध्यास्यतामियं वनस्थली, तरुशिखरमारुह्यताम्, आलो-

वजम् । अभेद्यत्वात्तदुपमानम् । तेन भिद्यमान छिद्यमान यद्वल्मीक शकशिरस्तस्य धूलिः पाशु । इत इति । मृगानां हरिणानां कदम्बक समुदायः । इत इति । वनगजानामरण्यहस्तिना कुल समुदायः । इत इति । वनवहारा वनकोडास्तेषां यूथ वृन्दम् । इत इति । वनमहिषाणां वृन्द कुलम् । इत इति । शिखण्डिना मयूराणां मण्डल समूहस्तस्य विरुत कूजितम् । इत इति । कपिश्लानां गौरतित्तिराणां कुल समुदायस्तस्य कल मधुर कूजित शब्दितम् । इत इति । कुरुरो मत्स्यनाशनस्तस्य कुल पुत्रपौत्रादि तस्य कणित शब्दितम् । इत इति । मृगपतिः सिंहस्तस्य नखाः पुनर्भवास्तैर्भिद्यमानो विदार्यमाण कुम्भो शिरः पिण्डो येषामेवभूता कुञ्जरा हस्तिनस्तेषां रसितमाकन्दितम् । इयमिति । इय प्रत्यक्षाद्रौऽशुष्को यः पङ्कः कर्दमस्तेन मलिना मली-मसा वराहपद्धतिर्वनकोडमार्गः । इयमिति । इयमिति पूर्ववत् । अभिनवान्यचिरोत्पन्नानि यानि शष्पाणि बाल-तृणानि तेषां कवल्लो गुडस्तस्य रसस्तेन श्यामला मलिनैवविधा हरिणानां मृगानां यो रोमन्थध्वनिर्ध्वनिर्ध्वन्य तस्य पेन कफस्तस्य सहि(ह)तिः समूहः । इयमिति । उन्मदा मदोन्मत्ता ये गन्धगजा गन्धेभाः । सुरभिमद-युक्ता इत्यर्थः । तेषां गण्ड करटस्तस्य कण्डूयनेन कण्डूल्या य परिमल आमोदस्तस्मिन्निनीना आसक्ता मुखग-वाचाला ये मधुकरा भ्रमरास्तेषां विरुतिर्लङ्कारः । एषा दृश्यमानेत्यर्थः । निपतितेति । निपतिता भूमौ चस्ता ये रुधिरविन्दवो रक्तपृषतास्तैः सिक्तानि सिञ्चितानि^(१) यानि शुष्कपत्राणि तैः पाटला श्वेतरक्ता रम्पदवी मृग-विशेषमार्गः । एतदिति । एतत्समीपतरवर्ति द्विरदा हस्तिनस्तेषां चरणा पादास्तैर्मृदित मृदित विटपानां वृक्षाणां पल्लवपटल किसलयसमूहो यस्मिन्नेतादृश स्थलमित्यर्थः । एतदिति । एतद्दृश्यमान सज्जिना वार्ध-णमात्रा कुल पौत्रादि तस्य क्रीडित वेष्टितम् । एष इति । एष प्रत्यक्षोपलब्धमाणो मृगपतिमार्गो नखगयु-धपङ्गाः । वीहक् । नखकोटिभिर्नखराग्रैर्विकटा विपुला विल(लि)खिता निर्भिन्ना पत्रलेखार्पणपङ्क्तिः^(२) यस्मिन्म तथा रुधिरै रक्तैः पाटल श्वेतरक्त वारेणा गजानां मौक्तिकानि मुक्ताफलानि तेषां दलानि खण्डानि तेन दन्तुर मधुपट । एषेति । प्रत्यग्रप्रसूता नवप्रसविनी या वनमृगवरण्यहरिणी तस्या गर्भो भ्रूणस्तस्य रस-रसा तेन रोहिनी रक्तैः भूमि पृथ्वी । इयमिति । इयमटव्यरण्यभूमिर्वैष्णिकामलकपट्टिननुकरोतीत्येदानीं सा तथा । वीहरी । पक्षचरस्य समुदायवारिणो यूथपतेर्यूथनाथस्य मदजलेन दानवारिणा मन्दिना श्यामा । उन्मेन वेण्या नाम्न्यरण्यस्य सूचितम् । सचारेति । सचारवार्ध्या गोचरमाणं चमर्या गोविरोपस्य पट्टि पर-परा नाम(ता)अनुगम्यताम् [अनु]नव्यताम् । शुष्मानिरिति [शेषः] । उच्छुष्केति । इय वनस्थली त्वरिततर-मध्यास्यतामध्यास्यतामधिभ्रियताम् । वीहरी । उन्मदस्तेन शुष्क वानं दन्तुरादृशी हरिणवृन्दगण तेन पाल्य-

क्यतां दिगियम्, आकर्ण्यतामयं शब्दः, गृह्यतां धनुः, अवहितैः स्वीयताम्, विमुच्यन्तां श्वान इत्यन्योन्यमभिवदतो मृगयासक्तस्य महतो जनसमूहस्य तरुगहनान्तरितविप्राक्षोभितकाननं कोलाहलमगृणवम् ।

अथ नातिचिरादेवानुलेपनार्द्रमृदङ्गध्वनिधीरेण, गिरिविवरविजृम्भितप्रतिनादगम्भीरेण, वरशरताडितानां केसरिणां निनादेन, संत्रस्तयूथमुक्तानामेकाकिनां च संचरतामनवरतकराटसिन्ध्रेण जलधररसितानुकारिणा गजयूथपतीनां कण्ठगर्जितेन, सरभससारमेयविलुप्यमावयवानामालोलतरलतारकाणामेणकानां च करुणकूजितेन, निहतयूथपतीनां वियोगिनीनां गतकलभानां च स्थित्वा स्थित्वा समाकर्ण्य कलकलमुत्कर्णपल्लवानामितस्ततः परिभ्रमन्तं प्रत्यग्रपतिविनाशशोकदीर्घेण करिणीनां चीत्कृतेन, कतिपयदिवसप्रसूतानां च खङ्गिधेनुकत्रासपरिभ्रष्टपोतकान्वेषिणीनामुन्मुक्तकण्ठमारसन्तीनामाक्रन्दितेन, तरुगिरिखरसमुत्पतितानां

लोकविषयीक्रियताम् । अयं शब्द आकर्ण्यता श्रूयताम् । धनुश्चापो गृह्यतां स्वीक्रियताम् । अवहितैः स श्वानैः स्वीयतामुपविश्यताम् । श्वान कौलेयका विमुच्यन्तां प्रस्थाप्यन्तामित्यन्योन्यमिति पूर्वोक्तप्रकारे न्योन्य परस्परमभिवदतो जत्पतो मृगयासक्तस्याखेटकारक्तस्य महतो महीयसो जनसमूहस्य जनरुं तरुणा वृक्षाणां गहनं निकुञ्जस्तेनान्तरितो व्यवधानीकृतो विप्रहृ शरीरं यस्य स तथा तस्य क्षोभितकानमान्दोलितारण्यं यथा स्यात्तथा कोलाहलं कलकलमगृणवमश्रौषम् ।

अथेति । आनन्तर्ये । नातिचिरादेव स्वल्पकालेनैव सर्वतोऽभितः प्रचलितमिव कम्पितमिव तदरण्यमवत् । केन । अन्विति । अनुलेपनं द्रवद्रव्यं तेनार्द्रं । खिन्नो यो मृदङ्गो मुरजस्तस्य ध्वनिः शब्दस्तद्वद्गम्भीरेण । गिरिीति । गिरिविवरेषु पर्वतच्छिद्रेषु विजृम्भितः प्रसृतो यः प्रतिनादः प्रतिच्छन्दस्तेन गम्भीरेण मन्द्रेण । पुनः केन । शवरेति । शवराभिहस्तस्तेषां शरावाणास्तैस्ताडितानां व्यथितानां केसरिणां सिंहा निनादेन शब्देन । पुनः केन । सत्रस्तेति । संत्रस्तः चकितः ययूथं तेन मुक्तानामेकाकिनां च संचरतां च्छतामनवरतं निरन्तरं यः करास्फोटशुण्डाघातस्तेन मिश्रसंचलितो (१) जलवरो मेघस्तस्य रसितं गर्जितदनुकारिणा गजयूथपतीनां हस्तिसमुदायनायकानां कण्ठगर्जितेन निगरणरमिनेन । पुनः केन । सरसेति । सरभसः वेगवन्तरसारमेयैः श्वभिर्विलुप्यमाना दूरीक्रियमाणा अवयवा अपघना येषां ते तथा ते मालोलाध्वञ्चला अत एव तरला स्फुटिता तारका कर्नानिका येषामेवविधानामेणकानां हृती करुणकरुणरमोत्पादकं यत्कूजितशब्दिनं तेन । पुनः केन । करिणीनां हस्तिनीनां चीत्कृतेन चीत्कृतशब्देन । कीदृशेन । प्रत्यग्रेति । प्रत्यग्रपत्न्याकालीनो यः पतिविनाशशोकस्तेन दीर्घेणाथेन । हस्तिनीनां चित्ता यथाह—इतस्तत इति । इतस्ततः समन्ततः परिभ्रमन्तीनां परिभ्रमणं कुर्वतीनाम् । उन्मुक्तंति । उन्मुक्तकर्णपत्वा यामा तान्तायाम् । किं कृत्वा । स्थित्वा स्थित्वा पूर्वोक्तकलकलसमाकर्ण्य श्रुत्वा । अन्विति अनुगताः पश्चादग्रा कलभा यामा तान्ता यामा तामा वियोगिनीनां विप्रलम्भयुक्तानाम् । निहतेति । निहता व्यापादिता यूथपतयो यामा तान्ता यामा । पुनः केन । आक्रन्दितेन रुदिते [न] । कागाम् । रातिं नुक्तानां गण्टकर्वीणाम् । किं कुर्वतीनाम् । उन्मुक्तकण्ठं यथा स्यात्तथातिक्रुण्णशब्दमारसन्तीनानागदन्तीनाम् । पुनः कीदृशीनाम् । त्रासेति । त्रासेन भयेन परिभ्रष्टो नष्टो यः पोतकं स्नानवयस्यन्दनेपिणीनां तद्विरोधनशीलानाम् । कतिपयेति । कतिपयन्तं (ये) कियन्तो ये दिग्गया वागसन्तत्र प्रसूतं यागिनीनाम् । पुनः केन । पत्रेति । पत्ररथानां पक्षिणां कोलाहलेन कलकलशब्देन । पक्षिणो विशेषयन्ताह—तद्विति

१ अन्वितं २ मृगयाप्रसक्तस्य ३ इव ४ श्वान ५ प्रतिनिनादः ६ गम्भीरेण, ७ शरताडितानां ८ सिंहा ९ अलोप्यमानरन्तरः, विलोप्यमानरन्तरः १० कलभानाम् ११ पोतकविपिणीनां १२ कण्ठकर्वीणाम् ।

माकुलकुलचारिणां च पत्ररथानां कोलाहलेन, रूपानुसारप्रधावितानां च मृगयूथानां युगप-
दतिरभसंपादपाताभिहताया भुव कम्पमिव जनयता चरणशब्देन, कर्णान्ताकृष्टज्यानां च
मदकलकुररकामिनीकण्ठकूजितकलशवलितेन शरनिकरवर्षिणां धनुषां निनादेन, पवनौहति-
कणितधाराणाससीनां च कठिनमहिषस्कन्धपीठपातिनां रणितेन, शुनां च सरभसविमुक्तध-
र्घरध्वनीनां वनान्तरव्यापिना ध्वानेन सर्वतः प्रचलितमिव तैदरण्यमभवत् । अचिराच्च प्र-
शान्ते तस्मिन्मृगयाकलकले निर्वृष्टमूकजलधरवृन्दानुकारिणि मथनावसानोपशान्तवारिणि
सागर इव स्तिमिततामुपगते कानने मन्दीभूतभयोऽहमुपजातकुतूहलः पितुरुत्सङ्गादीपदिव
निष्क्रम्य कोटरस्थ एव शिरोधरां प्रसार्य संत्रासतैरलतारक. शैशवात्किमिदंमित्युपजातदि-
दृक्षस्तामेव दिशं चक्षुः प्राहिणवम् ।

अभिमुखमापतच्च तस्माद्वनान्तरादुर्जुनभुजदण्डसहस्रविप्रकीर्णमिव नर्मदाप्रवाहम्, अनिल-

तरशिखराणि वृक्षप्रान्तानि तेभ्यः समुत्पतितानामुद्गीनानाम् । आकुलेति । आकुलकुल यथा स्यात्तथा चा-
रिणा गमिनाम् । पुन केन । मृगेति । मृगा हरिणास्तेषा यूथानि वृन्दानि तेषा चरणशब्देन कमणोत्थरेण ।
दिनानाम् । रूपेति । रूप शक्तिस्तदनुसारेण प्रधाविताना प्रचलितानाम् । कीदृगेन चरणशब्देन । युगप-
देति । [युगपत्] एकदैवातिरभस वेगवत्तर पादना चरणाना पात पतन तेनाभिहताया भुव पृथिव्या ।
त्वद्व्याघाताभावेन कम्पाभावेऽपि कम्पभ्रम इत्याह—कम्पमिवेति । जनयतोत्पादयता । पुन केन । धनुषा
नेनादेन चापशब्देन । वसु (नृषि) विशेषयन्नाह—कर्णेति । कर्णान्त श्रोत्रपर्यन्तमाकृष्टाकर्षिता ज्या गुणो
तेषा तानि तथा तेषाम् । शरेति । शराणा वाणाना निकर समूहस्त वर्पन्तीत्येवगीलानि यानि तेषाम् । चा-
रिणि विशेषयन्नाह—मदेति । मदेन कला मनोज्ञा या कुररस्य मत्स्यनाशस्य कामिनी त्री तस्या कण्ठ-
कूजित तस्य कले मधुरो ध्वनिस्तेन शवलितेन मिश्रितेन । पुन केन । असीति । अनीना खड्गाना रणि-
तेन शब्दितेन । अनीन्विशेषयन्नाह—पवनेति । पवनस्य समीरणस्याह्लाहननेन कणिता शब्दिता धारा
श्रवा ते तथा तेषाम् । कठिनेति । कठिन कठोरो यो महिषस्कन्धो लुलायभुजशिर स एव पीठ स्थल
त्र पातिना पतनगीलानाम् । पुन केन । शुना सारमेयाणा वनान्तरव्यापिनारण्यमध्यप्रमरणशीलेन ध्वा-
नेन शब्देन । ध्वान(शुनो) विगिनष्टि—सरभसेति । सरभस सर्वेण विमुक्ता धर्घरध्वनयो यन्ते तथा तेषाम् ।
अचिराच्चेति । [अचिरान्] दहमालेन प्रशान्ते शान्तिमुपगते मृगयाकलकलशब्दे नागर इव समुद्र इव स्ति-
मितता निश्चलतामुपगते प्राप्ते वाननेऽरण्ये नति । नागर विशेषयन्नाह—मथनेति । मथनस्य विलोडनस्याव-
गान पर्यन्तस्तेनोपगान्त स्वरूपेणावगृहीत वारि जल यस्मिन् । निर्वृष्टेति । निर्वृष्टा वृत्तवर्षा मृदा नानि-
श्रया वै जलशरा भेषान्तेषा वृन्द तदनुवर्तु शील यस्य स तस्मिन् । मन्दीति । मन्दीभूत मन्दता प्राप्ता
नम्र शब्देतिरस्य स तथा । उपेति । उपजातसुखेन कुतूहलनाश्वर्य यस्य नोऽह पितुर्जनकस्योन्मत्तान्द्रा-
(आ)र्षापरिव निष्क्रम्य किंचिद्विगतो भूत्वा कोटरस्थ एव शिरोधरा ग्रीवा प्रसार्य विन्यार्य संत्रासेन
शब्देन तरला चमला तावका वर्णान्निवा यस्य स तथा शैशवाद्यात्यान्विमिश्रमिति हेतोः । तामेव दिशं क-
क्षुः प्रति रूपेण प्राहिणवन्प्रथम (१) । मिनिदमहदुर्ध्वमित्युपजाता समुद्रका विद्वता द्रष्टुमिच्छा यस्य स ।

असीति । वनान्तरान्मनाभिमुख समुद्रनापतदागच्छच्छन्दनैव्य निगनीयम् । तदहमप्राप्तमिदं प्रि-
त्येव । तस्मै च विशेषयन्नाह—उर्जुनेति । उर्जुनस्य गतो भुजदण्डसहस्र दाहसहस्रं तेन विप्रकीर्ण-

चलितमिव तमालकाननम्, एकीभूतमिव कालरात्रीणां यामसंघातम्, अञ्जनशिलास्तम्भ-
संभारमिव क्षितिकम्पविधूर्णितम्, अन्धकारपुञ्जमिव रविकिरणाकुलितम्, अन्तकपरिवा-
मिव परिभ्रमन्तम्, अवदारितरसातलोद्भूतमिव दानवलोकम्, अशुभकर्मसमूहमिवैकत्र ;
मागतम्, अनेकदण्डकारण्यवासिमुनिजनशापसार्थमिव संचरन्तम्, अनवरतशरनिकरवा-
रामनिहतखरदूपणवर्लनिवहमिव तदपध्यानात्पिशाचतामुपगतम्, कलिकालवन्धुर्वर्गमिवैव
संगतम्, अवगाहप्रस्थितमिव वनमहिषयूथम्, अचलगिरेरस्थितकेसरिकराकृष्टिपर्वतमिव
र्णमिव कालाभ्रपटलम्, अखिलरूपविनाशाय धूमकेतुजालमिव समुद्रतम्, अन्धकारित-
ननम्, अनेकसहस्रसंख्यम्, अतिभयर्जनकमुत्पातवेतालव्रातमिव शवरसैन्यमद्राक्षम् ।

मध्ये च तस्य महतः शवरसैन्यस्य प्रथमे वयसि वर्तमानम्, अतिकर्कशत्वादार्ढ्यमम-
मिव निर्मितम्, एकलव्यमिव जन्मान्तरंगतम्, उद्विद्यमानमश्रुराजितया प्रथममदलेख-

मितस्ततः पर्यस्त नर्मदाप्रवाहमिव मेकलाद्रिजाद्योत इव । अनिलवशाद्वायुवशाच्चलितमितस्ततः पर्य-
तमालानां तापिच्छाना कानन वनमिव । एकीभूत मिश्रीभूत कालरात्रीणां तमस्विनीनां यामसंघातमिव
अञ्जनशिलानां श्यामशिलानां ये स्तम्भाः स्थूणास्तेषां संभारमिव व्रातमिव । क्षितीति । क्षितिकम्पेन ।
ध्वीप्रचलितेन विधूर्णितं मूर्च्छितम् । अन्धकारपुञ्जमिव ध्वान्तपटलमिव । रवीति । रविकिरणैः सूर्यरशि-
भिराकुलितं व्याकुलीभूतम् । अन्तकस्य यमस्य परिवारमिव परिच्छदमिव । किं कुर्वन्तम् । परिभ्रमन्तमि-
तस्ततः पर्यटन्तम् । अवेति । अवदारिताद्विदीर्णाद्रसातलाद्भूतलादुद्भूतं प्रकटीभूतं दानवलोकमिव दैतलं
कमिव । अशुभेति । एकत्र समागतं मिलितमशुभकर्मणः पापप्रकृतेः समूहमिव संघातमिव । अनेकेति
अनेके च ये दण्डकारण्यवासिमुनिजनास्तेषां शापानां सार्थं समूहस्तमिव । किं कुर्वन्तम् । संचरन्तं प्रजन्तम्
अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं शरनिकरं वाणसमूहं वर्षतीत्येवशीलो यो रामो दशरथात्मजस्तेन निहत-
व्यापादितः खरदूपणस्य पाताललङ्घाविपतेर्वलनिवहं सैन्यसमूहस्तमिव । कीदृशम् । तस्मिन्नामचन्द्रेऽभ्या-
दुध्विन्तं तस्मात्पिशाचता भूततामुपगतं प्राप्तम् । कलीति । कलिकालं कलियुगस्तस्य बन्धुवर्गं सहचरम्
दायमिव । एकत्रेति । [एकत्र] एकस्मिन्नेव स्थले संगतं मिलितम् । अवेति । अवगाहो मयः (जु) तद-
प्रस्थितं वनमहिषयूथमिव गवलवृन्दमिव । अचलेति । अचलं पर्वतस्तस्य शिखरं शृङ्गं तत्र स्थितं ।
महानादस्तस्य करौ हस्तौ ताभ्यामाकृष्टिराकर्षणं तस्माद्यत्पतनं भ्रशस्तेन विशीर्णं विशारदतां प्राप्तं ।
पटलमिव मेघमालामिव । अखिलेति । अखिलानां समग्राणां यद्रूपं तस्य विनाशाय नाशनाय समुद्र-
प्राप्तं धूमकेतुजालमिव केतुसमूहमिव । अन्धेति । अन्धकारितं सजातान्धकारं काननं येन ता-
अनेकेति । अनेकानि सहस्राणि सन्त्या यस्य तत्तया । अतीति । अतिभयमुत्कृष्टभीतिमयं जन-
मुत्पादकम् । किमिव । उत्पातोऽजन्यं तस्य वेतालव्रातं देवविशेषसमूहमिव । भयोत्पादकमित्यर्थः ।
यस्तु प्रागेवोक्तः ।

तस्य चेति । तस्य पूर्वव्यावर्णितस्य महतः शवरसैन्यस्य मिलितवलयस्य मध्ये मातृजनामानं शवरसैन्यं
पतिमपक्ष (श्य) मद्राक्षमित्यन्वयः । तमेव विशेषयन्नाह—प्रथमेति । अत्र प्राबल्यमापेक्षितम् । त-
वार्धकापेक्षया प्रथमं वयस्य वर्तमानम् । अतिकर्कशत्वादतिरुद्धितत्वादायगमयमिव लोहमयमिव निर्मि-
रचितम् । कमिव । एकैति । एकलव्यो द्रोणाचार्यशिष्यः शवरसैन्यमिव । कीदृशम् । जन्मेति । त-
स्माज्जन्मनोऽन्यजन्मान्तरं तत्र गतं प्राप्तम् । उद्विदि । उद्विद्यमानान्युत्पन्नमानानि यानि इमंशृणि तेष-

१ सचन्ति. २ पूरम्, वल्गु. ३ आकुलम्. ४ उद्भूतमिव. ५ अशेष. ६ वामित. ७ निवृत्तम्, हत. ८ वृत्ति.
९ उद्विद्यन्. १० वर्गमिव समुद्रतम्, वर्गमिव संगतम्. ११ अवगाहोऽभ्युत्थित. १२ शिखरार्थमिव. १३ अ-
१४ कालमेघ. १५ अशेषकाननम्. १६ जननम्. १७ अतिमहत्. १८ आयमन्. १९ जागतम्.

ण्ड्यमानगण्डभित्तिमिव गजयूथपतिकुमारकम्, असितकुवलयश्यामलेन देहप्रभाप्रवाहेण जलिन्दीजलेनेव पूरितारण्यम्, आकुटिलाग्रेण स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केसरिणमिव जमदमलिनीकृतेन केसरकलापेनोपेतम्, आयतललाटम्, अतितुङ्गघोरघोणम्, उपनीतस्यै-
ककर्णाभरणतां भुजगफणमणेरपाटलैरंशुभिरालोहितीकृतेन पर्णशयनाभ्यासाह्वयपल्लवरागे-
णेव वामपार्श्वेन विराजमानम्, अचिरप्रहृतगजकपोलगृहीतेन सप्तच्छदपरिमलवाहिना
कृष्णागरुपङ्केनेव सुरभिणा मदेन कृताङ्गरागम्, उपरि तत्परिमलान्धेन भ्रमता मयूरातप-
त्रानुकारिणा मधुकरकुलेन तमालपल्लवेनेव निवारितातपम्, अलोलपल्लवव्याजेन भुजवल्-
नेर्जितया भयप्रयुक्तसेवया विन्ध्याटव्येव करतलेनापमृज्यमानगण्डस्थलखेदलेखमापाटलया
दृङ्गकुलयक्षरात्रिसंध्यायमानया शोणितार्द्रयेव दृष्ट्या रञ्जयन्तमिवाशाविर्भागानाम्, जालु-

राजिः पङ्क्तिस्तस्या भावस्तत्ता तथा प्रथमाद्या या मदलेखा तथा मण्ड्यमानालक्रियमाणा गण्डभित्तिः कपो-
लभित्तिर्यस्यैवभूतो यो गजयूथपतिर्गजनायक[स्तस्य] कुमारक कलभस्तमिव । असितेति । पूरित भृतम-
ण्य कानन येन स तथा तम् । केन । देहस्य शरीरस्य या प्रभा कान्तिस्तस्य प्रवाहेणैवेन । तमेव विशेष-
यन्नाह—असितेति । असित कृष्ण यत्कुवलय कुवेल तद्वत् [श्यामलेन] श्यामेन । केनेव । कालिन्दीजले-
नेव यमुनाम्भसेव । यमुनाजल नीलम्, शवरदेहप्रभापि तादृशी, अतस्तयो साम्यम् । कमिव । आकुटि-
लेति । आ ईषत्कुटिलमग्र यस्यैवभूतेन स्कन्धावलम्बिना कुन्तलभारेण केशकलापेनोपेत सहित गजानां
व्यापादनधनेन(?) तन्मदेन दानवारिणा मलिनीकृतेन केसराणा [कलापेन] सटाना क्रमालापेनोपेत सहित(?)
वेसरिणमिव सिंहमिव । आयतेति । आयत विस्तीर्ण ललाटमलिक यस्य स तम् । अतीति । अतितुङ्ग-
रुचा घोरा रौद्रा घोणा नासिका यस्य स तम् । वामेति । वामपार्श्वेन सव्यपार्श्वेन विराजमान शोभमानम् ।
तदेव विशेषयन्नाह—पर्णेप्विति । पर्णेषु पत्रेषु यच्छयन स्वापस्तत्र योऽभ्यासः । परिचयस्तेन लग्नः पल्ल-
वाना गग आरुण्य यस्मिस्तत्तथा तेन । अत्रोपेक्षा—नाय पल्लवैरुण्य कित्वेकस्मिन्कर्णे [आभरणता] भू-
षणता [उपनीतस्य] प्राप्तस्य भुजगफणमणेरपाटलैः श्वेतरक्तैः । [अंशुभिः] किरणैः । [आलोहितीकृतेन] अरुणी-
कृतेनेव । इव भिन्नरुचम् । अचिरेति । अचिर तत्काल प्रहतो यो गजस्तस्य कपोलाभ्या गृहीतेन सप्तच्छ-
दानामयुक्कण्ठानां य परिमलो गन्धस्त वहतीत्येवशील स तथा तेन । केनेव । कृष्णागरः काकतुण्डस्तस्य
पङ्केनेव पङ्केनेव सुरभिणा सुगन्धिना मदेन कृतोऽङ्गरागो विलेपन येन स तथा तेन । उपरीति । तस्य
गदस्य य परिमलो गन्धस्तेनान्धेन विहलेनेति हेतुः । उपर्युपरिश्चाञ्जमता भ्रमण कुर्वता । मायूरेति ।
मायूरः मयूरगवन्धि यदातपत्र तदनुकारिणा मधुकरकुलेन भ्रमरसमुदायेन । केनेव । तमालपल्लवेनेव तापिच्छ-
लपल्लवेनेव निवारितो दूरीकृत आतपः सूर्यालोको यस्य स तथा तम् । आपाटेति । आपाटलयेपच्छेतरक्तया
रक्तया विन्ध्याटव्या विन्ध्यावनरपत्न्या लोलाधराला ये पल्लवाः किमलयाणि तेषा व्याजेन छलेन करतलेन
हरतेनैवापमृज्यमाना गण्डस्थलखेदलेखा यस्य तम् । विन्ध्याटवी विगिनष्टि—भुजेति । भुजयोर्यद्वल वीर्य
तेन निर्जितया पगजितया । भयेति । भयमानइस्तेन प्रयुक्तारच्या सेवा यया । [दृष्ट्या] चक्षुष्या(?) । वीर्य-
प्राप्ता(शा) । मृगेति । मृगकुलाना हरिणवर्णाना या क्षयगत्रिविन्नाशगामिनी तस्या स प्राप्तमानया गायरा-
गदशक्तिनया शोणितार्द्रयेव रक्तलिप्तयेव रणयन्त शोभयन्तम् । तेषाम् । [आगादिभागाना दिग्विभागानाम् ।

लम्बेन कुञ्जरकरप्रमाणमिव गृहीत्वा निर्मितेन चण्डिकारुधिरवलिप्रदानायासकृन्निशितश-
खोल्लेखविपमितशिखरेण भुजयुगलेनोपशोभितम्, अन्तरालग्राह्यान्हरिणरुधिरविन्दुना
स्वेदजलकणिकाचितेन गुञ्जाफलमिश्रैः करिकुम्भमुक्ताफलैरिव रञ्जिताभरणेन विन्ध्यशिला-
विशालेन चक्षुःस्थलेनोद्भासमानम्, अविरतश्रमाभ्यासादुल्लिखितोदरम्, इभमदमलिन
लानस्तम्भयुगलमुपहसन्तमिवोरुदण्डद्वयेन लाक्षालोहितकौशेयपरिधानम्, अकारण-
कूरतया वद्धत्रिपताकाभ्रुकुटिकराले ललाटफलके प्रवलभक्तयाराधितया मत्परिग्रहोऽयमि-
कात्यायन्या त्रिशूलेनेवाङ्कितम्, उपजातपरिचयैरनुगच्छद्भिः श्रमवशाद्दूरविनिर्गता
स्वभावपाटलतया शुष्काभिरपि हरिणशोणितमिव क्षरन्तीभिर्जिह्वाभिरावेद्यमानखेदैर्वि-
मुखतया स्पष्टदृष्टदन्तांशून्तद्रान्तराललग्नकेसरिर्सटाभिव सृक्भागानुद्धहद्भिः स्थूलवराटक-

अत्र कर्मणि पठ्यते । जान्विति । भुजयोर्युगलबाहुद्वन्द्वं तेनोपशोभितविराजमानम् । भुजयुग्मविशेषयन्नाह
जान्विति । जानुर्नलक्रीलस्तत्पर्यन्तं यावद्वल्बेनायतेन । महापुरुषलक्षणम् । कुञ्जरेति । कुञ्जरो गजस्त-
करप्रमाणशुण्डापरिमाणगृहीत्वेव निर्मितेन कृतेन । चण्डिकेति । चण्डिका काली तस्या रुधिरवलिप्रदा-
यासकृन्निरन्तरनिशितानि तेजितानि यानि शस्त्राणि तेषामुल्लेखो घर्षणं तेन विपमितस्थपुटशिखरभुज-
यस्य स तथा तेन । चक्षुरिति । चक्षुःस्थले [न] नेत्रस्थानेनोत्प्रावत्येन भासमानशोभमानम् । चक्षुःस्थल-
शिनष्टि—लभ्येति । अन्तरामध्ये लग्नाद्यानाशुष्का हरिण[स्य] मृगस्य यदुधिररक्ततस्य विन्दवो यस्मि-
न्ति । स्वेदेति । स्वेदजलप्रस्वेदवारितस्य कणिका ध्रुवजस्ताभिराचितेन व्याप्तेन । रक्ताक्षतद्वयो-
मानमाह—गुञ्जेति । रचितविरचितमाभरणभूषणस्य तत्तथा तेन । कै । [करिकुम्भमुक्ताफलैरिव]
स्तिशिरःपिण्डरसोद्भवैरिव । कीदृशैः । गुञ्जाफलानि प्रसिद्धानि तैर्मिश्रितैः समुक्तैः । विन्ध्येति । विन्ध्यपर्वत-
वालवायजाद्रेर्या गिला तद्वद्विशालेन विस्तीर्णेन । अविरतेति । अविरतनिरन्तरं गतकृत्यतिगया
श्रमस्तत्राभ्यासं पुनः पुनः करणतस्मादुल्लिखितविविधमुदरस्य गतम् । इमेति । ऊर्वोर्ध्वदृष्ट-
तेनेभोगजस्तस्य मदो दानवारितेन मलिनश्याममालानगजवन्धनस्तम्भस्तयोर्युगलद्वन्द्वमुपहतानि
निरस्कुर्वन्तमिव । लाक्षेति । लाक्षया जतुना लोहितरक्तीकृतयन्काशेयकृमिकोशोत्थतदेव परिवाक-
धोशुकस्य स तथा तम् । अकारेति । अकारणेऽपि क्रोधाभावेऽपि कूरतया दुष्टतया वद्धा त्रिपताका त्रि-
यैथवभूताया भ्रुकुटिर्भ्रुकुटिस्तया कृत्वा कराले विकराले ललाटफलकेऽलिकपटे प्रवलभक्तयाराधितया मत्परि-
ग्रहोऽयमिकात्यायन्या भवान्या मत्परिग्रहोऽयमिति मदीयोऽयमिति त्रिशूलेन शस्त्रविशेषेणाङ्कितमिव
हितमिव । श्वभिरिति । श्वभिश्चानैरनुगम्यमानमनुप्रज्यमानम् । श्वान(शुन)विशेषयन्नाह—उपेति । उप-
जातसमुत्पन्नपरिचयसागत्यैस्ते तथा तैः । अन्विति । अनुपश्चात् [गच्छद्भिः] गामिभिः । गामि-
चेति । आवेद्यमानोऽन्येभ्यो ज्ञाप्यमानमेवो विपण्णतायै । कामि । जिह्वाभी रमनाभि । गता
नष्टि—श्रमेति । श्रमवशात्स्वेदमाहान्यानुत्पाद्दूरविनिर्गताभिर्निर्गताभिः । स्वभावेति । स्वभावो जाति-
स्वभावत्वेन पाटलतया श्वतरक्ततया शुष्काभिरपि निर्लेपाभिरपि हरिणशोणितमृगधिरक्षरन्तीभिर्वि-
सवन्तीभिरिव । किं कुर्वद्भिर्न । विवृतेति । विवृतविदीर्गयन्मुगस्य तस्य भाव्यन्तया तथा गृहभागा-
नोष्ठप्रान्तदेशान् । 'दन्तवच्च तन्प्रान्तं सूक्पर्णा' इति वीथ । उद्वद्भिर्नप्रावत्येन वहमानं । तान्निशेय-
याह—स्पष्टमिति । स्पष्टप्रकटदृष्टा अवलोकिता दन्तागवो दशनान्विषो येषु ते तथा तान् । गामि-
दशान्तगले दाटामये लग्नाया केसरिगता मिहम्बन्वकेमगा तामिव । स्थूलेति । स्थूला म्बविष्टा ये वरग-

१ वनशृङ्ग, दिक्परा २ कालिका ३ प्रदानार्थमनुदत्त ४ अन्तरान्तरादृशा ५ कणप्रतिन ६ गिरि-
७ विरचिता ८ विन्ध्यशिखरेण ९ वानस्थलेन १० उल्लिखितान्वरन ११ कूरतानितया १२ विपण्णतायै
१३ पट्टे. १४ दग. १५ दृष्टदृष्टानुदन्तान्तगल. १६ मशनि

लिकापरिगतकण्ठैर्महावराहदंष्ट्राप्रहारजर्जरैरुत्पकायैरपि महाशक्तित्वादनुपजातकेसरैरिव के-
सरिकिशोरकैर्मृगवधूवैर्ध्वजदीक्षादानदक्षैरनेकवर्णैः श्वभिरतिप्रमाणाभिश्च केसरिणामभयप्र-
दानयाचनार्थमागताभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुटुम्बिनीभिरनुगम्यमानम्, कैश्चिद्गृहीतच-
मरवालगजदन्तभारैः कैश्चिदच्छिद्रपणवद्धमधुपुटैः कैश्चिन्मृगपतिभिरिव गजकुम्भमुक्ताफलनि-
करसनाथपाणिभिः कैश्चिद्यातुधानैरिव गृहीतपिणित्तभारैः कैश्चित्प्रमथैरिव केसरिकृत्तिधा-
रिभिः कैश्चित्क्षपणकैरिव मयूरपिच्छधारिभिः कैश्चिच्छिशुभिरिव काकपक्षधरैः कैश्चित्कृ-
ष्णचरितमिव दर्शयद्भिः समुत्खातविधृतगजदन्तैः कैश्चिजलदागमदिवसैरिव जलधरच्छा-
यार्मलिनाम्बरैरनेकवृत्तान्तैः शबरवृन्दैः परिवृतम्, अरण्यमिव सखङ्गधेनुकम्, अभिनवजल-
धरमिव मयूरपिच्छचित्रचापधारिणम्, वकराक्षसमिव गृहीतैकचक्रम्, अरुणानुजमिवोद्धृताने-

कपर्दकालेपा मालिका मालास्ताभिः परिगतः सहितः कण्ठो येषां ते तथा तैः । महेति । महावराहा वनक्रो-
डान्तेषां दृष्ट्वा दृष्टास्तानां प्रहारा अभिघातास्तैर्जर्जरैः शिथिलाङ्गैः । अल्पेति । अल्पकायैः स्वल्पशरीरैरपि
महाशक्तित्वात्प्रौढपराक्रमत्वादनूपजातकेसरैरनुत्पन्नसटैः केसरिकिशोरकैरिव सिंहशावकैरिव । मृगेति । मृगव-
धूना हरिणपतीनां या वैधव्यदीक्षादानं विगतभर्तृत्वव्रतादानं तत्र दर्शयिष्ये । अनेकेति । अनेके बहवो
वर्णा रक्तपीतादयो येषु ते तथा तैः । पुनः काभिः । अतीति । अतिप्रमाणाभिः प्रचण्डाभिः केसरिणां मिहा-
नामभयप्रदानं जीवरक्षणं तस्य चार्यं (याच) नां प्रार्थना तस्या आगताभिः प्राप्ताभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुटु-
म्बिनीभिः श्वानवर्ताभिश्च । सहेति भावः । शबरेति । शबरवृन्दैर्भित्तसमूहं परिवृतमावेष्टितम् । कीदृशं ।
कैश्चिदिति । गृहीता स्त्रीकृताश्चमराणां गवयानां चालां केशां गजानां दन्ताश्च तेषां भारं समूहो धेन्ते
तथा तैः । कैश्चिदिति । अच्छिद्रपणैर्निविडपत्रैर्वृक्षानि मधुन पुटानि धेन्ते तथा तैः । कैश्चिदिति ।
मृगपतिभिरिव सिंहैरिव गजानां हस्तिना कुम्भा गिरिपिण्डानि तेषां मुक्ताफलानि मौक्तिकानि तेषां निकरं
समूहत्वेन सनाथं सहितं पाणिर्गेषां ते तथा तैरित्यमङ्गश्लेषः । कैश्चिदिति । यातुधानैरिव राक्षसैरिव गृहीतं
निगिनम्य नामम्य भारो धेन्ते तथा तैः । अत्राप्यमङ्गश्लेषः । कैश्चिदिति । प्रमथैरिव पार्षदैरिव केसरिणां
मिहानां हस्तप्रथमाणि धरन्तीत्येवगीलैस्तद्वारिभिः । कैश्चिदिति । क्षपणकैरिव दिगम्बरैरिव मयूराणां दाहिणां
पिच्छानि छदानि वरन्तीत्येवगीला धारिणस्तैः । मिहा अपि हतमयूरपिच्छधारिणो भवन्तीति श्लेषः । कैश्चि-
दिति । शिशुभिरिव बालकैरिव काकपक्ष शिखण्डकन्तद्वारिभिः । भित्तपक्षे काकानां सकृन्प्रजानां पक्षादु-
दानि तज्जगिभिः । कैश्चिदिति । कृष्णचरितं विष्णुविजृम्भितं दर्शयद्भिः प्रकाशयद्भिः [इव] पूर्वं नमुन्मृगता
नमन्प्रवारेणोन्मादिना पक्षाद्विनेपेण गृता गजदन्ता धेन्ते तथा तैः । कृष्णेनापि बाल्ये गजहननक्षणं इत्यनेन
चरितमिति नाम्नम् । कैश्चिदिति । जलदम्यं मेघत्यागमो येष्वेवविधैर्दिवसैर्वासरैरिव जलप्रगो मेघस्तस्य

कमहानागदशनम्, भीष्ममिव शिखण्डिशत्रुम्, निदाघदिवसमिव सतताविर्भूतमृगतृष्णम्, विद्याधरमिव मानसवेगम्, पाराशरमिव योजनगन्धानुसारिणम्, घटोत्कचमिव भीमरूपधारिणम्, अचलराजकन्यकाकेशपाशमिव नीलकण्ठचन्द्रकाभरणम्, हिरण्याख्यदानवमिव महावराहदंष्ट्राविभिन्नवक्षःस्थलम्, अतिरागिणमिव कृतवहुवन्दीपरिग्रहम्, पिङ्गिताग्नमिव रक्तलुब्धकम् गीतकलाविन्यासमिव निपादानुगतम्, अम्बिकात्रिशूलमिव महिपरुधिरार्द्रकायम्, अभिनवयौवनमपि क्षीपितवहुवयसम्, कृतसारमेयसंग्रहमपि फलमूलान्गनम्, कृष्णम-

उद्धृता उत्पादिता अनेकानां (केषां) महानागानां बहुमहाहस्तिना [दृग्ना] दन्ता येन स तथा तम् । पक्ष उद्धृता मुखान्निष्कासिता अनेकमहानागानां महाभोगिना [दृग्ना] दन्ता येनेति विग्रहः । भीष्मेति । भीष्मो गाङ्गेयस्तमिव । उभयो सादृश्यमाह—शिखण्डीति । शिखण्डिनो बर्हिणस्तेषां शत्रुम् । तद्वधकारित्वात् । पक्षे शिखण्डी पाण्डवपक्षीयो वर्षधरस्तस्य शत्रु विपक्षम् । निदाघेति । निदाघो ग्रीष्मकालस्तस्य दिवसमिव दिनमिव । उभयो साम्यमाह—सततेति । सततं निरन्तरं वनादाविर्भूता प्रकटीभूता ये मृगा हरिणस्तेषु तृष्णां हननेच्छा यस्य स तम् । पक्ष आविर्भूता प्रकटिता मृगतृष्णा मरीचिका येष्विति विग्रहः । विद्येति । विद्याधरो व्योमगस्तद्वदिव । उभयो साम्यार्थमाह—मानसेति । मानेनाहकारेण सवेगं सर्वदा तीव्रगतिः । पक्षे मानसे मानसाभिधाने सरसि गतिर्गमनं यस्येति विग्रहः । पारेति । पाराशरो व्यासस्तमिव । उभयोः सादृश्यमाह—योजनेति । योजनं गन्धो विद्यते यस्मिन्निवर्त्तार्थादित्वादप्रत्ययः । योजनगन्धकस्तूरीमृगस्तमनुसरतीत्येवमीलः । स तम् । योजनगन्धा शीतं तमनुसारिणमिति वा (१) । पक्षे व्यासमातरि । 'कस्तूरीशीतयोश्च' इति कोशः । घटेति । घटोत्कचो हेडम्बासुतस्तमिव । उभयो सादृश्यमाह—भीमेति । भीम भयकारि यद्रूपं तद्वारिणम् । पक्षे भीमस्य वृकोदरस्य रूपमाकृतिस्तद्वारिणम् । तत्पुत्रत्वात् । अचलेति । अचलराजो हिमाचलस्तस्य कन्यका पार्वती तस्याः केशपाशं केशकलापस्तमिव । उभयोस्तुल्यतामाह—नीलेति । नीलकण्ठो मयूरस्तस्य चन्द्रका मेघकालेपामा समन्ताद्भरणं धारणं यस्मिन्स तथा तम् । पक्षे नीलकण्ठो महादेवस्तस्य यश्चन्द्र एव चन्द्रकस्तदेवाभरणं यस्मिन् । अर्धनारीत्वादिति भावः । हिरण्येति । हिरण्याख्यो हिरण्यकशिपुः [दानवः] दैत्यस्तमिव । उभयो साम्यता (स्य) दर्शयन्नाह—महेति । महावराहा नृपस्य रास्तेषां दंष्ट्रा दाटास्ताभिर्विभिन्नं विहितं ततः वक्षःस्थलं भुजान्तरं यस्य स तथा तम् । द्वितीयपक्षे भगवता कृष्णेन महावराहरूपमाधाय हिरण्यकशिपोर्वक्षःस्थलं विदारितमिति प्रसिद्धिः । अतीति । अतिरागिणो मतिगाभिभूतमतिरग्नोभिलाषुकं तमिव । उभयोस्तुल्यतामाह—कृतेति । कृतो विहितो बहुवन्दीनां ग्रहाणां पक्षे सामान्येन ग्रहो येन स तम् । पक्षे कृतो बहुवन्दिना वृतालिकानां परिग्रहः स्वीकारो येनेति विग्रहः । 'क्षेपे स्वरो न गण्यते' इति ह्रस्वदीर्घार्थः क्षेपः । पिङ्गितेति । पिङ्गिताग्नो मागभक्षकस्तद्वदिव । उभयोस्तुल्यत्वमाह—रक्तेति । रक्ता अनुक्ता लुब्धका व्याधा यस्मिन्स तथा तम् । पक्षे रक्तं रविर्गुरुश्च एव लुब्धकः । सम्पृष्ट इत्यर्थः । गीतेति । गीतकला गेयविज्ञानं तस्या विन्यासो रचना तमिव । उभयो साम्यमाह—निपादेति । निपादा भिन्नानुरगतः पञ्चाङ्गतमः । पक्षे निपादमन्त्रीकण्ठोऽत्र स्वरः । 'निपादं दर्पभगान्वारः' इति कोशः । तेनानुगतं महितम् । अम्बिकेति । अम्बिका भवानी तस्यात्रिशूलं शस्त्रं पञ्चद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—महिषेति । महिषो रक्ताक्षस्तस्य रविर्गुरुश्च रक्तं तेनाद्रेः स्विन्नं सती देहो यस्य स तम् । तदपि तादृशमित्यभेदः । अभिनवेति । अभिनवः मनोदागि प्रत्यप्रं वा यौवनं नास्ति यस्यैवभूतमपि क्षपितानि बहूनि वयामि येनेति विग्रहः । परिग्रहपक्षे क्षपिता [बहवः] वयस्य पक्षे योनेति विग्रहः । कृतेति । कृतो विहितः सागम्यं वनम्यं मेयम्यं मातु योग्यम्यान्नादे मग्रहं स्वीकरो येनेति तमपि फलमूलान्देवानां भक्षणं यस्येति विग्रहः । परिग्रहपक्षे [कृतं] सागमेयाणां कुङ्कुमा मग्रहो येनैवभूतम् ।

प्यसुदर्शनम्, स्वच्छेन्दचारमपि दुर्गैकशरणम्, क्षितिभृत्पादानुवर्तिनमपि राजसेवानभिज्ञम्, अपत्यमिव विन्ध्याचलस्य, अंशकावतारमिव कृतान्तस्य, सहोदरमिव पापस्य, सारमिव कलिकालस्य, भीषणमपि महासत्त्वतया गम्भीरमिवोपलक्ष्यमाणम्, अभिभवनीयाकृति मा-
तङ्गनामानं शैवरसेनापतिमपश्यम् । अभिधानं तु पञ्चात्तस्याहमश्रोपम् ।

आसीच्च मे मनसि—‘अहो, मोहप्रायमेतेषां’ जीवितं साधुजनैर्गर्हितं च चरितम् ।
तथा हि । पुरुषपिशितोपहारे धर्मबुद्धिः, आहारः साधुजनैर्गर्हितो मधुमांसादिः, श्रमो मृ-
गया, शस्त्रं शिवास्तम्, संमुपदेष्टारः सदसतां कौशिकाः, प्रज्ञा शकुनिज्ञानम्, परिचिताः
श्वानः, राज्यं शून्यास्वटवीपु, आपानकमुत्सवः, मित्राणि क्लृप्तकर्मसाधनानि धनं, सहाया

कृष्णेति । कृष्ण विष्णुमपि सुदर्शनेन रहितमिति विरोधः । [परिहारपक्षे] कृष्ण इयमवर्णमत एवासुदर्शन
भीमदर्शनम् । भयोत्पादकत्वादिति भावः । स्वच्छन्देति । स्वच्छन्देन स्वेच्छया चारश्चरण यस्यैवभूतमपि
दुर्गं क्रोद्धमेकमद्वितीयं शरणमाश्रयो यस्येति विरोधः । परिहारपक्षे दुर्गा भवान्येकशरण यस्येति विग्रहः । क्षिति-
वृत्ति[दि]ति । क्षितिभृद्वाजा तस्य पादाश्चरणास्तदनुवर्तिनमपि तत्समीपस्थायिनमपि राजसेवा नृपसपर्या-
प्त्या अनभिज्ञमकुशलमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे क्षितिभृत्पर्वतस्तस्य पादाः पर्वन्तपर्वतास्तदनुवर्तिनं तत्र स्थायि-
कमिति विग्रहः । अपत्येति । विन्ध्याचलस्य जलवालकाद्रेरपत्यमिव प्रसूतिमिव । अंशेति । कृतान्तस्य यमस्या-
नावतारमिवकदेशावतारमिव । सहोदरेति । पापस्यैव सहोदरमिव सोदर्यमिव । सारेति । कलिकालस्य
कलियुगस्य सारमिव सर्वस्वमिव । भीषणेति । भीषणमपि भयजनकमपि महच्च तत्सत्त्वं च महासत्त्वं तस्य
वस्तुत्ता तया गम्भीरमिव गाम्भीर्यगुणयुक्तमिवोपलक्ष्यमाणं परिहृत्यमानम् । परैरेति शेषः । अभीति ।
अभिभवनीया तिरस्करणीयाकृतिराकारो यस्येति स तम् । अन्यस्तु प्रागेवोक्तः । अभिधानं तु पञ्चात्तस्याह-
मश्रोपं तस्य सेनापतेरभिधानं नामाह पञ्चात्तद्दर्शनानन्तरमश्रोपमाकर्णयम् । अनुचरमुत्पादिति शेषः ।
आसीद्येति । मे मम मनसि चित्त आसीद्भवत् । खेद इति शेषः । तदेव दर्शयति—अहो इत्यादिना ।
अहो इत्याश्रये । एतेषां भिद्यना जीवितं प्राणितं मोहोऽज्ञानं प्रायः प्रचुरं यत्र तादृशम्^(१) । च पुनरर्थः । चरि-
त्माचरणं साधुजनैः सज्जनजनैर्गर्हितं निन्दितम् । तदेव विधेयं दर्शयति—तथा हीति । पुरुषेति ।
रूपस्य पुनो यत्पिशितं भास तस्य य उपहारो भगवत्स्यैव नैवेद्यदर्शनं तस्मिन्धर्मबुद्धिः धेयोर्यः । आहार-
ति । आहारं प्रत्यवमानं साधुजनैर्गर्हितो निन्दितो मधुमांसादिर्मधु मय माक्षिक वा । मांसं प्रतीतम् ।
शस्त्रं यस्येति बह्व्रीहिः । आदिशब्दात्स्वन्दादिपरिग्रहः । श्रम इति । श्रमः शक्तिमाधनायामो मृगयाने-
षः । शस्त्रमिति । शिवा खगाली तस्या रतः शब्दितः शस्त्रमुच्चस्वरवेदपाठः । प्रबोधजनकत्वमाभ्यासदुप-
गमः । सदिति । सदमतः शुभाशुभानां समुपदेष्टारो बोधकाः कौशिका उल्काः । प्रज्ञेति । शकुनयः पत-
न्निक्षेपा रथगमत्त्वादिना ज्ञानं तदेव प्रज्ञा विवेकबुद्धिः । परीति । श्वानः गान्धेयाः परिचिता विश्वामपा-
त्राणि । राज्यमिति । शून्याः जनरहिताः [अटवी] विन्ध्याटवीपु राज्यं स्वाभिन्वम् । आपानकेति ।
रसः सन्तुष्टिः तदेवापानमेवापानकम् । स्वार्थे च । पानगोष्ठिः । मित्राणीति । क्लृप्तं यन्धर्मं तन्साधनानि
नैवेद्यभूतानि धर्मपदे च आपान्येन मित्राणि सृष्टः । हितचिन्तकानि वाचनः । सहाया इति । विधेयं दिग्ध-
निन्दितं । भगवान् ज्ञानं येषामेवदिष्टं सायका वापान्तं एव मह्यं इष्टमर्थकं नृवान्माहात्म्यमिति । ७ इव ।

विपदिर्धमुखा भुजंगा इव सायकाः, गीतमुत्साहकारि मुग्धमृगाणाम्, कलत्राणि वन्दीगु-
हीताः परयोपितः, क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवासः, पशुशुद्धिरेण देवतार्चनम्, मांसेन बलि-
कर्म, चौर्येण जीर्वनम्, भूषणानि भुजगमणयः, वनकरिमदैरङ्गराग, यस्मिन्नेव कानने नि-
वसन्ति तदेवोत्खातमूलमशेषतः 'कुर्वते' इति चिन्तयत्येव मयि शीघ्रसेनापतिरटवीर्भ्रमण-
समुद्भवं श्रममपनिनीपुरागत्य तस्यैव शांलमलीतरोरधश्छायायामवतारितकोदण्डस्त्वरितपरि-
र्जनीपनीतपल्लवासने समुपाविशत् । अन्यतरस्तु शवरयुवा ससंभ्रममवतीर्य तस्मात्करयुगल-
परिक्षोभिताम्भसः सरसो वैडूर्यद्रवानुकारि प्रलयदिवसकरकिरणोपतापादम्बरैकदेशमिव
विलीनम्, इन्दुमण्डलादिव प्रस्यन्दितम्, हुतमिव मुक्ताफलनिकरम्, अत्यच्छतया स्पर्शानु-

भुजगा सर्पा इव । एतेषां वि[प]दि[र्]धमुखत्व स्वाभाविकम् । तेषामौपाधिकमिति भावः । गीतमिति । मुग्ध
अनभिज्ञा ये मृगा हरिणास्तेषामुत्साहकारि स्तब्धताविधायि गीत गानम् । कलत्रेति । परयोपितोऽन्यस्मिन्
एव वन्दी ग्रहकस्तद्रूपत्वेन गृहीता स्वीकृता कलत्राणि स्वपत्न्य । क्रूरेति । क्रूरात्मभिर्दुष्टात्मभि शार्दूले
श्वित्रकै सम सवाम सहावस्थानम् । पश्वेति । पशवो महिषास्तेषां शुद्धिरेण रक्तेन देवतार्चनं देवपूजनम् ।
मांसेनेति । मासेन पिण्डितेन बलिर्हन्तकारस्तत्कर्म तत्कृत्यम् । चौर्येणेति । चौर्येण परद्रव्यापहारेण
जीवन प्राणधारणम् । भूषणानीति । भूषणान्याभरणानि भुजगमणय सर्परत्नानि । पर्वतवामित्वात्
ते सुलभा इति भावः । वनेति । वनकरिणामरण्यहस्तिना मदैर्दानवारिभिरङ्गरागो विलेपनम् । यस्मिन्नि
[यस्मिन्] अनिर्दिष्टनामनि कानने वने निवसन्ति निवास कुर्वन्ति तदेव काननमशेषतः समग्रत उत्खातमुत्-
खित मूल मध्यभागो यस्यैवभूत कुर्वते विदधत इति पूर्वोक्तप्रकारेण मयि चिन्तयति व्यायति सत्येव
शवरसेनापतिस्तस्यैव शांलमलीतरोरधश्छायायामागत्य । त्वरितेति । त्वरितं शीघ्रं परिजनेन परि-
नोपनीतमानीत यत्पल्लवासनं किमलयासनं तस्मिन्समुपाविशत्स्थिवान् । किं कर्तुमिच्छुः । [अपनिनीपु-
अपनेतुं दूरीकर्तुमिच्छुः । कम् । श्रमं खेदम् । एतदेव विशेषयन्नाह—अटवीति । अटव्या भ्रमणमित्यन्तं प-
ठनं तस्मात्समुद्भवं समुत्पन्नम् । सेनापतिं विशेषयन्नाह—अवेति । अवतारि[त] अनभिज्य कृतं को-
धनुयेन स तथा । तु पुनर्ये । अन्यतरं कश्चिदनिर्दिष्टनामा । शवरश्चासौ युवा चेति कर्मधारयः । न तु
वराणां युवेति निर्धारणे पठ्या समासः । '[न] निर्धारणे' इति पठ्या सह समासान्निपेयान् । समभ्रम-
वतीर्य तदन्तं प्रविश्य तस्मात्सम्यग्भिधानात्सरसं कामागतकमलिनीं नलिनीं तस्यां पत्रपुटेनाम्भ-
तथा वैत धात्रितं पट्टं कर्दमो यागा ता अतएव निर्मला विशदा या मृणालिका कमलिन्यन्ताश्च स-
रदानीतवानित्यन्वयः । मगे विशिनाष्टि—करेति । करयुगलेन हस्तद्वयेन परिक्षोभितं विलोडितमम्भ-
यस्य तत्तथा तस्मात् । अयाम्भो विशेषयन्नाह—वैडूर्येति । वैडूर्यं बालवायं तस्य इव कफस्तद्वर्ण-
तत्सदृशम् । अन्युज्ज्वलवर्णवत्तदुपमानम् । प्रलयेति । प्रलयस्य कल्पान्तस्य यो रिवगकर मूर्धन्य-
किरणा दीवितयस्तेषामुपतापादुष्णाद्विर्लान् धरितमम्बरगत्याकाशस्यैकदेशमिवैकप्रविभागमिव । इन्दुमण्डला-
विम्बान्प्रस्यन्दितं धरितमिव । तथा मुक्ताफलस्य रमोद्भवस्य निम्नं समूहं हुतमिव द्रवोपयुक्तमिव । [अत्य-
तया] अतिस्वच्छतया तादृशभ्रमेऽपि शीतस्पर्शेनानुमेयमनुमातुं योग्यं हिमेन तुहिनेन जडं स्पर्शना प्रापितम्
अरविन्दस्य कमलस्य यं कोशं कर्णिकान्धारगतस्य रजःपरागमेन कपायं तुल्यम् । कमलिनीविशेषात्त-

मेयं हिमजडम्, अरविन्दकोशरजः कपायमम्भः कमलिनीपत्रपुटेन प्रत्यग्रीड्यताश्च धौतपङ्क-
निर्मलैः मृणालिकाः समुपाहरत् । आपीतसलिलश्च सेनापतिस्ता मृणालिकाः शशिकला इव
सैहिकेयः क्रमेणादशत् । अपगतश्रमश्चोत्थाय परिपीताम्भसा सकलेन तेन शवरसैन्येनानुग-
न्यमानः शनैःशनैरमितं दिगन्तरमयासीत् ।

एकतमस्तु जरच्छवरस्तस्मात्पुलिन्दवृन्दादनासादितहरिणपिशितः पिशिताशन इव वि-
कृतदर्शनः पिशितार्थी तस्मिन्नेव तरुतले मुहूर्तमिव व्यलम्बत । अन्तरिते च शवरसेनापतौ
स जीर्णशवरः पिवन्निवास्माकमायूषि रुधिरविन्दुपाटल्या कपिलभ्रूलतापरिवेषभीषणया
दृष्ट्या गणयन्निव शुङ्ककुलकुलायस्थानानि श्येन इव विहङ्गाभिषखादलालसः सुचिरमारुरु-
क्षुस्तं वनस्पतिमा मूलादपश्यत् । उत्क्रान्तमिव तस्मिन्क्षणे तदालोकनभीतानां शुङ्ककुला-
नामसुभिः । किमिव हि दुष्करमकरुणानाम् । यतः स तमनेकतालतुङ्गमभ्रंकषशाखाशिखर-

प्रत्यग्रेति । प्रत्यग्र तत्कालमुद्धता उत्क्राता । आपीतेति । आपीत पानविपर्ययकृत सलिल येनैवभूतः
नेनागति सैन्यनायक । क्रमेण जलपानानन्तरं ता मृणालिका अदगदभक्षयत् । क कामिव । सैहिकेयो राहुः
न यथा [शशिकला] चन्द्रकला अभ्राति । अपेति । अपगतो दूरीभूत श्रम खेदो यस्य स उत्थायोत्थान
कृत्वा [परिपीताम्भसा] कृतजलपानेन सकलेन समग्रेण तेन पूर्वोक्तेन शवरसैन्येन भिह्वलेनानुगम्यमान
गनैर्गनैः कृताखेटकवृत्तित्वेन त्वराभावादभिमत समीहितम् । एकस्या दिग्ग सक्तागादय्या दिशो दिगन्तरम-
यार्गोदगमन् । 'या प्रापणे इत्यस्य लुटि रूपम् ।

एकतेति । तु पुनरर्थे । एकतम कश्चिज्जरच्छवर स्थविरभिह्वस्तस्मात्पुलिन्दवृन्दाच्छवरसमुदायादनासा-
दिननप्राप्त हरिणपिशित मृगमास येनैवभूत पिशितार्थी मानार्थी । पिशितेति । पिशितमभ्रातीति
पिशितानानो व्याघ्रस्तद्वदिव विकृत दर्शन यस्य स तस्मिन्नेव तरुतले पूर्वोक्तवृक्षाध ए[क]मुहूर्तमिव घटिकाद्व-
यमिव व्यलम्बत तद्वसनानन्तरं विलम्ब चकार । तथा शवरसेनापतौ भित्नायकेऽन्तरिते वृक्षादिना व्यवहिते
नि न पूर्वोक्तो जीर्णशवरोऽस्माक पक्षिणामायूषि जीवितानि पिवन्निव पान कुर्वन्निव शुकानां कीरगा यानि
लानि तेषां कुलाया नीडानि तेषां स्थानानि शालविशेषाणि गणयन्निव तत्सदृश्या कुर्वन्निव । यथा । दृष्ट्या ।
तो लुटि विनोपयन्नाह—रुधिरेति । रुधिरस्य रक्तस्य यो विन्दु पृषत्तद्वत्पाटल्या ध्वेतरक्त्या । कपिलेति ।
पिला पिला या भ्रूलता तस्या परिवेष परिधित्वेन भीषणया भयकारिण्या । पुन प्रकारान्तरेण तमेव वि-
पदनाह—श्येनेति । श्येन इव शनादन इव विहङ्गाना पतत्रिणा यदाभिष मास तस्यास्वादो भक्षणं तत्र
पल्लवैः लम्पटस्त वनस्पति शालमलीवृक्षमारुद्धुरागेदुमिच्छु सुचिर चिरकाल यावत् । आ मूलान्मूल नर्या-
पिह्वान्मूल तस्मात्प्रान्तर्पर्यन्तमपश्यद्वलोकयत् । उत्क्रान्तमिव(वेति) । तस्मिन्क्षणे तस्मिन्प्रान्ते
तन्मालालोकन दीक्षणं तेन भीतानां भयप्राप्तानां शुङ्ककुलानामसुभिः प्राणैर्नान्तमिव निर्गतमिव ।
तीति । हि यन्तावारपादवरणानां निर्दयानां किमिव दुष्करम् । न किमपीत्यर्थः । न्वमेवाहृत् कुर्वन्तीति

मपि सोपानैरिवायत्नेनैव पादपमोरुह्य ताननुपजातोत्पतनशक्तीन्कांश्चिदल्पदिवसजातानाम-
च्छविपाटलाच्छाल्मलीकुसुमशङ्कामुपजनयतः, कांश्चिदुद्विद्यमानपक्षतया नैलिनसंवर्तिका-
कारिणः, कांश्चिदर्कफलसदृशान्, कांश्चिलोहितायमानचञ्चुकोटीनीपद्विवटितदलपुटपाटलमु-
खानां कमलमुकुलानां श्रियर्मुद्बहतः, कांश्चिदनवरतगिरःकम्पव्याजेन निवारयत इव प्रती-
कारासमर्थानेकैकतया फलानीव तस्य वनस्पतेः शाखान्तरेभ्यश्च शुक्रशावकानग्रहीन् । अप-
गतासूंश्च कृत्वा क्षितावपातयत् ।

तातस्तु तं महान्तमकाण्ड एव प्राणहरमप्रतीकारमुपप्लवमुपनतमालोक्य द्विगुणतरोपजा-
तवेपथुर्मरणभयादुद्भ्रान्ततरलतीरको विपादशून्यामश्रुजलप्लुतां दशमितस्ततो दिक्षु विक्षिपन्,
उच्छृण्वकतालुरात्मप्रतीकाराक्षमस्त्रासस्तसंधिशिथिलेन पक्षसंपुटेनैच्छाद्य मां तत्कालो-
चितं^{१६} प्रतीकारं मान्यमानः स्नेहपरवशो मन्द्रक्षणाकुलः किकर्तव्यताविर्मूढः क्रोडविभागेन

ते तथा तान् । कांश्चिदिति । अल्पदिवसजातान्स्वल्पदिनप्रभा(म)वान् । गभेति । प्रलापोत्पन्नस्य गर्भस्य
या छविः कान्तिस्तया पाटलाश्चेतरक्तान् । किं कुर्वत । उपजनयत उत्पादयत । काम् । शान्मलीरुक्षम्
यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां शङ्कामारेकाम् । तत्कुसुमानामपि श्वेतरक्तत्वादेतेषां च तथात्वादुपमानोपमेय-
भावः । कांश्चिदिति । उद्विद्यमाना प्रादुर्भूयमाना ये पक्षास्तेषां भावस्तथा तथा नलिनानां कमलानां मा-
तिका नवदलम् । 'संवर्तिका स्यान्नवदलम्' इति कोशः । अनेनातिनैर्मल्यं द्योत्यते । तदनुकारिणस्तत्पाद-
भाजः । कांश्चिदिति । अर्को मन्दारस्तस्य फलानि तैः सदृशास्तुल्यान् । कांश्चिदिति । लोहितायमाना
रक्तायमानाश्चञ्चुना चोटीनां कोटी (व्य) अग्रभागा येषां ते तथा तान् । काश्चिदिति कुर्वत । श्रिय शोभासुदृशं
उत्प्राप्यत्येन वारयन्त । केषाम् । कमलमुकुलानां नलिनकुङ्कुलानाम् । कीदृशानाम् । ईषद्विचित्रिचितं मि-
सितं यद्वलपुटं तेन पाटलश्चेतरक्तस्य येषां तानि तथा तेषाम् । पुनः शिशून्विशिनष्टि—अनेति । अना-
रत निरन्तरं यः गिरःकम्पन्तस्य व्याजो मेष तेन निवारयत इव 'वयं बालकाः, अस्मासु दया कर्तव्या, मा-
स्माञ्जहि' इति निवारणा कुर्वत इव । कीदृशान् । प्रतीकारो वयनिवृत्त्युपायस्तत्रागमर्थान्गामर्थयोजितान् ।
अपेति । अपगता अस्य प्राणा येषामेवविधास्तान्कृत्वा विवायं क्षितौ भूमावपातयदविक्षिपन् ।

तातस्तु मत्पिता तु [मा] क्रोडविभागेनोत्सङ्गप्रदेशेनावष्टभ्यालम्बनीकृत्य तस्थौ तस्थितवानित्यन्वयः । त-
महान्तं महीयमकाण्डं एवाप्रमत्ताव एव प्राणहरं जीवितनाशकं (त) अप्रतीकारमचिकित्गमुपप्लवमुप-
प्लवमुपनतं प्राप्तमालोक्य निरीक्ष्य । अयं तन्पितरं विशेष्यन्नाह—द्विगुणतरेति । द्विगुणतरं पूर्वस्माद्विगुणितं उप-
प्लवमुपनतं वेपथुः कम्पो यस्य स तथा । मरणेति । मरणभयान्मृत्युत्रागादुद्भ्रान्ता अतिशयेन भ्रमितास्तत्काले
ला तारका कर्तनिका यस्य स । किं कुर्वन् । दृश्य इष्टमिदं समन्ततो दिक्षु कुरुन्तु मित्रिपन्नित्वागन्तु ।
विशिनष्टि—विपादेति । विपादेन शोकेन शून्या निस्तेजाय । अश्विति । अश्रुजलेन नेत्राभ्युना गृता आश्रित-
उदिति । उत्प्राप्यत्ये[न] शुक्लमनादं तालुं साकृदयस्य स तथा । आत्मन स्वस्य यः प्रतीकारो नृपति-
पायन्तत्रासोऽनमर्थः । किं कृत्वा । पक्षसंपुटेन छदपुटेन मामाच्छाद्य निरोधाय । किं कुर्वन् । मन्यमान-
जानान् । किं । तत्कालोचितं तन्ममययोग्यम् । इदं (म)मेव प्रतीकारमुपायम् । पक्ष[स]पुटं विशेष्यता-
त्रासेति । त्रासेन भयेन घन्ता विदीर्णा ये ममयोऽस्थिवन्ध्यान् जिथिलेन श्लेयेन मोहनं प्रीतिं पश्य-
परायनो मनः यद्वत्पुं गुप्तिन्तत्राकुलं सत्रान्तं । विमिदानीं कर्तव्यं विशेष्यमित्यस्य भावः किं कर्तव्यं

तमवष्टभ्य तस्यौ । असावपि पापः शाखान्तरैः संचरमाणः कोटरद्वारमागत्य जीर्णोसित-
जंगभोगभीषणं प्रसार्य विविधवनवराहवसाविस्रैगन्धिकरतलं कोदण्डगुणाकर्षणव्रणाङ्कि-
प्रकोष्ठमन्तकदण्डानुकारिणं वामबाहुमतिनृशंसो मुहुर्मुहुर्दत्तचञ्चुप्रहारमुत्कूजन्तमाकृष्य
तातं गतासुमकरोत् । मां तु स्वल्पत्वाद्भयसंपिण्डिताद्भत्वात्सांवशेषत्वाच्चायुषः कथमपि
क्षिप्तं पुटान्तरगतं नालक्षन् । उपरतं च तमवनितले शिथिलशिरोधरमधोमुखममुञ्चत् । अ-
समपि तच्चरणान्तरे निवेगितं शिरोधरो निभृतमङ्गनिलीनस्तेनैव सहापतम् । अवशिष्टपुण्य-
या तु पर्वनवश्येन पुञ्जितस्य महतः शुष्कर्षत्रराशेरुपरि पतितमात्मानमपश्यम् । अङ्गानि
धर्मे मे नान्गीर्यन्त । यावच्चासौ तस्मात्तरुशिखरान्नावतरति तावदहमवशीर्णपत्रसवर्णत्वाद्-
कुटोपलक्ष्यमाणमूर्तिः पितरमुपरतमुत्तृज्य नृशंस इव प्राणपरित्यागयोग्येऽपि काले बाल-

वेमूढो भ्रष्टमतिः । असावपीति । असौ जरच्छत्रोऽपि पापः पापिष्ठः शाखान्तरैः शालान्तरैः संचरमाणः
प्रवर्तमानः कोटरद्वार निष्कुट्टद्वारमागलैत्य तात मतिपितरं गतासु विगतप्राणमकरोदन्तजदित्यन्वयः । किं कृत्वा ।
प्रसार्य विस्तार्य । क्रम् । वामबाहु सव्यभुजम् । अथैनं विशेषयन्नाह—जीर्णोति । जीर्णो जरीयानसित
लुप्तो यो भुजगः सर्पस्तस्य भोगः कायस्तद्वद्भीषणं भयजनकम् । विविधेति । विविधा अनेके ये वनवराहा
अरण्यजोवास्तेषां वनां लायुस्तया विस्रगन्ध्यामगन्धिं करतलं हस्ति(स्त)तलं यस्य स तथा तम् । कोदण्डे-
ति । कोदण्डस्य धनुषो ये गुणाः प्रत्यक्षास्तेषामाकर्षणमाधेपस्तेन व्रणकिणं तेनाङ्कितविहितं प्रकोष्ठं कलाचि-
का यस्य स तम् । अन्तर्केति । अन्तःकस्य यमस्य यो दण्डो लघुदन्तदनुकारिणम् । तस्माददृश्यधारिणमि-
त्यर्थः । कीदृक्म् । अतिनृगनोऽतिक्रूरः । कीदृशः तातम् । मुहुरिति । मुहुर्मुहुर्वारंवारं दत्तचञ्चुप्रहारस्रो-
तोप्रधानो येन स तथा तम् । किं कुर्वन्तम् । उत्प्रावत्येन कूजन्तं गच्छ कुर्वन्तम् । किं कृत्वा । आह्वय कोट-
राद्वरिर्नयेति नेपथ्यम् । मां तु वैद्यन्यायनं कथमपि महता कष्टेन पक्षसपुटान्तरगतं नालक्षयन्नं ज्ञातवान् । अत्र
हेतुनाह—स्वल्पत्वादित्यादि । स्वल्पत्वादत्यल्पत्वाद्भयसंपिण्डिताद्भत्वात्सावशेषत्वाच्चायुषो जीवित-
वन्त्यावशेषोद्धरितभागेन सहवर्तमानत्वात् । उपेति । उपरतं मृतं तं पितरमवनितले पृथ्वीतले
शिथिला अथा शिरोधरा कन्धरा यस्य स तमधोमुखमवाङ्मुखमनुजदचिक्षिपत् । अहमपि तस्य पितुश्चरणा-
न्तरं क्लमणभये निवेगिता स्थापिता शिरोधरा ग्रीवा येन स । निभृतमत्यर्थमङ्गं उन्मने निलीनो लग्नः ।
नृशंसं पिबेद्दहाद्विगतं नोपलभ्यते तमा स्थित इत्यर्थः । तेनैव जनयेनैव सहापतम् । अथ सद्योगकालिका
प्राणं त्यज्यम् । पत (ल्ल) पतने इत्यस्य लुङि रूपम् । अथेति । अवशिष्टमुद्धरितं वस्तुपुत्र श्रेयस्य भाग-
दानं । पवनेति । पवनं सर्वाङ्गान्तस्य वदन्तदावत्ता तेन पुञ्जितस(म्)पिण्डितस्य महतो मर्हादन

तथा कालान्तरमुवः स्नेहरसस्यानभिज्ञो जन्मसहभुवा भयेनैव केवलमभिभूयमानः किञ्चिदुपजाताभ्यां पक्षाभ्यामीषत्कृतावष्टम्भो लुठन्नितस्ततः कृतान्तमुखकुहरादिव विनिर्गतामात्मानं मन्यमानो नातिदूरवर्तिनः शवरसुन्दरीकर्णपूररचनोपयुक्तपल्लवस्य संकर्षणपटनीलेच्छाययोपहसत इव गैदाधरदेहच्छविम्, अच्छैः कालिन्दीजलच्छेदैरिव विरचितच्छदस्य वनकरिर्मदोपसिक्तकिसलयस्य, विन्ध्याटवीकेशपाशश्रियमुद्वहतः, दिवाप्यन्धकारितगालान्तरस्य, अप्रविष्टसूर्यकिरणमतिगहनमपरस्येव पितुरुत्सङ्गमतिमहतस्तमालविटपिनो मूलदेशमविशम् ।

अवतीर्य च स तेन समयेन क्षितितलविप्रकीर्णान्संहृत्य शुर्कशिशूनेकलतापाशसंयतानां वध्यं पर्णपुटेऽतित्वरितगमनः सेनापतिगतेनैव वर्त्मना दिशमंगच्छत् । मां तु लब्धजीविताशं प्रत्यग्रपितृमरणशोकशुष्कहृदयमतिदूरपातौदायासितशरीरं संत्रासजिता सर्वाङ्गोपता-

स्मिन्वृद्धपितुर्मरणे मरणमेवोचितमिति योग्यता तस्मिन्नपि काले समये सति बालतयार्भकत्वेककालान्तरेप्रसूतवयोवस्थाविशेषे शयनासनभोजनादिषु य स्नेहस्तद्विषयको रसस्तस्यानभिज्ञस्तदज्ञाता । किं क्रियमाणा (१) जन्मेति । [जन्मसहभुवा] उत्पत्तिसमयादारभ्य समुत्पन्नेन भयेनैव भ(भि)यैव केवल सर्वथाभिभूयमान पीड्यमान । पुनः कीदृक् । किञ्चिदिति । किञ्चिदीपदुपजाताभ्या निष्पन्नाभ्या पक्षाभ्या छदाभ्यामीषत्कृतोऽवष्टम्भ आधार आश्रयो यस्य स तथा । किं कुर्वन् । लुठन्नितस्ततो भूमौ पतन् । कृतान्तेति । कृतान्तो यमस्त मुखमिव मुखं यस्यैवभूताकुहरात्सुपिराद्विनिर्गत नि स्तमात्मानं स्व मन्यमानो ज्ञायमानः (२) । अयं तमाल । शेषयन्नाह—नातीति । न प्रतिपेवे । अतिदूरवर्ती दक्षिणप्रदेशस्थायी तस्य । शवरेति । शवराणां भिन्ना सुन्दर्यः स्त्रियस्तामा कर्णपूराणि कर्णाभरणानि तेषां रचना विनिर्मितस्तत्रोपयुक्ता सोपयोगिन पद्मा य स तथा तस्य । संकर्षणेति । संकर्षणो बलभद्र । 'संकर्षणं प्रियमधुर्वलरौहिणेयौ' इति कोशः । त पटो वस्त्रं तस्य नीला छाया कान्तिस्तया गदाधरो विष्णुस्तस्य देहच्छविं शरीरदीप्तिमुपहसत इवोपहामास कुर्वत इव । अच्छैरिति । अच्छैर्निर्मलैः कालिन्दी यमुना तस्या जलं पानीयं तेषां छेदा राण्डानि तेषां विरचितानि निर्मितानि छदानि पत्राणि यस्य स तथा तस्य । वनेति । वनकरिणामरण्यहस्तिना मृदा वा नि तैरुपसिक्तानि मिश्रितानि किमलयानि यस्य स तथा तस्य । विन्ध्येति । विन्ध्याटवी दण्डकारण्यं तस्य केशपाशं केशकलापस्तस्य श्रियः शोभामुत्प्रावल्यानं बहती दह(व)त । दिवोपि(वेति) । दिवापि (विदग्धे) (ऽपि) अन्धकारित जातान्धकार शाखान्तर गालान्तर यस्य स तथा तस्य । कीदृशं मूलदेशम् । अप्राविष्टं अप्रविष्टा नान्तर्गता सूर्यस्य रेवे किरणा यस्मिन्म तम् । अतीति । अतिशयेन गहनमपर्याप्तावता कस्मेद् । अपरस्येव भिन्नस्येव पितुरभयदानुत्सङ्गं कोऽम् ।

[अवेति ।] अवतीर्योत्तीर्य स शवरस्तेन समयेनेति तत्कालेन क्षितितले पृथ्वीतले विप्रकीर्णानिर्गता पर्यस्ताञ्जुशिशूनीरपाकान्सहलैर्कीकृत्य । कीदृशान् । एकाद्वितीया या लता बद्धिन्मन्त्राणो यः पञ्च बन्धनरज्जुस्तेन संयतान्वद्धानेवभूतान्पर्णपुटं आवृत्य बन्धनं कृत्वानिवरितमतिशीघ्रं गमनं यस्य स तथा सेनेति । येन सेनापतिगतेनैव वर्त्मना मार्गेण तामेव दिशं सेनापतिगृहीतामेव ककुभमगच्छदगमं मां त्विति । तु पुनर्ये । मां पिपामा तृट् परवशं परायणमकरोदित्यन्वयः । इतो मां विशेषयन्ता लब्धेति । तद्वमनादेव लब्धा प्राप्ता जीविताशा प्राणधारणसमावना येन स तम् । प्रत्यग्रेति । प्रत्यग्रे नदीनो यः पितृमरणशोको जनकमृत्युविपादनेन शुष्कमनार्द्रं सकुचितं वा हृदयं चित्तं यस्य स तम् ।

१ कृतगमनावष्टम्भ २ नीलच्छायम्, नीलदृच्छायया, नील्या छायाया ३ गदाधरच्छविम् । मन्दम् विवोपमिन्; मन्दपल्लविवि ममिन् । ५ उद्वहन् ६ अवतीर्य स . ७ विप्रकीर्णान् ८ तान्शुक् ९ अन्धकारितम् १० अन्धगच्छत् ११ पातयामिन् १२ नातवेपथुम्, ज्ञानमार्गम् ।

पिनी वलवती पिपासा परवशमकरोत् । अनया च कालकलया सुदूरमतिक्रान्तः स पापकृ-
दिति परिकलय्य किचिदुन्नमितकन्धरो भयचकितया दृशा दिगोऽवलोक्य तृणेऽपि चलति
पुनः प्रतिनिवृत्त इति तमेव पदे पदे पापकारिणमुत्प्रेक्षमाणो निष्कम्य तस्मात्तमालतरुतलमू-
लात्सलिलसमीपं सर्तुं प्रयत्नमकरवम् ।

अज्ञातपक्षतया नातिस्थिरतरचरणसंचारस्य मुहुर्मुहुर्मुखेन पततो मुहुस्तिर्यङ्निपतन्तमात्मा-
नमेकया पक्षपाल्या संधारयतः क्षितितलसंसर्पणभ्रमातुरस्यानभ्यासवशादेकमपि दत्त्वा पद-
मनवरतमुन्मुखस्य स्थूलस्थूलं ईधंसतो धूलिधूसरस्य संसर्पतो मम समभून्मनसि—‘अति-
कष्टार्थवस्थास्वपि जीवितनिरपेक्षा न भवन्ति खलु जगति प्राणिनां प्रवृत्तयः । नास्ति जीवि-
तादन्यदभिमततरमिह जगति सर्वजन्तूनामेव’, उपरतेऽपि सुगृहीतनाम्नि ताते यदहमविकले-
न्द्रियः पुनरेव प्राणिमि । धिङ्नामकरुणमितिनिष्ठुरमकृतजम् । अहो सोऽपि त्वमरेणशोकदा-

अतीति । अतिदूरपाताद्विष्टतरप्रदेशपतनात् । तदृक्षादिति शेषः । आयासित परिश्रमित शरीर यस्य स
तम् । तृप विशेषयन्नाह—संत्रासेति । संत्रासेन भयेन जाता समुत्पन्ना । सर्वेति । सर्वाणि समप्राण्य-
ज्ञानि हस्तप्रभृतान्युपतापयति पीडयतीत्येवशीला वलवती वलोपयुक्ता । [अनयेति] । अनया कालकलया
घटिकया स पापकृद्भिः सुदूर दूरदेशमतिक्रान्तो गत इति परिकलय्य चेतसि परिकलना कृत्वा । किंचिदिति ।
किंचिदीपदुन्नमितोऽर्वाकृता कन्धरा ग्रीवा येन स तथा । भयेति । भयेन भीत्या चकिता त्रस्ता या दृक्तया
दिगोऽवलोक्य निरीक्ष्य तृणेपि यवसेऽपि चलति कम्पति सति पुन प्रतिनिवृत्त प्रत्यागत इति तमेव शवर-
मेव पदे पदे पापकारिण कल्मषकारिणमुत्प्रेक्ष्य(क्ष)माण उत्पश्यमानो निष्कम्य वह्निर्निर्गल्य । कस्मात् । तस्मा-
त्तमालतरुतलमूलात्तापिच्छदृक्षाद्य स्थलात्सलिलसमीपं जलोपान्तं सर्तुं गन्तुं प्रयत्नं प्रयासमकरवमकार्पम् ।

अथ च मम मनस्येवमभूदित्यन्वयः । त विशेषयन्नाह—अजातेति । अजातावनुत्पन्नौ यौ पक्षौ छदा त-
र्भावन्तत्ता तथा न विद्यतेऽतिस्थिरतरचरणयोः क्रमयोः संचार स्थापनयोग्यता यस्य स तथा तस्य । किं
न । मुहुर्मुहुर्वारवार मुखेनाननेन पतत पतनं कुर्वत । मुहुर्वारवार तिर्यक्तरश्मीन निपतन्त श्र-
(श्य)न्तमात्मानमेकया केवलया पक्षपाल्या छदसहला संधारयत पतनादृक्षा विदधत । क्षितीति । नि-
तरे संसर्पणं गमनं तस्माद्यो भ्रमो भ्रान्तिस्तेनातुरस्य पीडितस्य । अभ्यासेति । अभ्यासं पुन पुन करण
भाष्यवशादेकमपि पदं चरणं दत्त्वा निवेद्यानवरतं बहुकालमुन्मुखस्योर्ध्वाननस्य स्थूलस्थूलं यथा म्यात्तथा
गन्तुं श्वासमोक्षणं पुर्वत । एतेनैवपदस्थापनेऽपि भ्रमबाहुल्यं व्यज्यते । धूलीं रेणुन्तदा धूमगम्य दूधवर्णा-
। पुर्वत । संसर्पत प्रचलत । चिन्ता विवृणोति—ममेति । मम मनस्येव समभूत् । तदेव दर्शयति—

रुणं येन मया जीव्यते, उपकृतमपि नापेक्ष्यते, खलं हि खलु मे हृदयम् । मया हि लोकं
न्तरगतायामम्बायां नियम्य शोकवेगमा प्रसवदिवसात्परिणतवयसापि सता तैस्तरुपायै
संवर्धनकेशमिति महान्तमपि स्नेहवशादगणयता यत्तातेन परिपालितस्तत्सर्वमेकपदे विम्ब
तम् । अतिकृपणाः खल्वमी प्राणाः, यदुपकारिणमपि तां क्वापि गच्छन्तमद्यापि नानुग
च्छन्ति । सर्वथा न कंचिन्न खलीकरोति जीविततृष्णा, यदीदृगवस्थमपि मामयमायासया
जलाभिलाषः । मन्ये चागणितपितृमरणशोकस्य निर्घृणतैव केवलमियं मम सलिलपान
वृद्धिः । अद्यापि दूरं एव सरस्तीरम् । तथा हि । जलदेवतानुपुररवानुकारि दूरेऽद्यापि कल
हंसविरूतमेतत् । अस्फुटानि श्रूयन्ते सारसरसितानि । विप्रकर्षादागामुखविसर्पणविरलः सं
चरति नलिनीखण्डपरिमलः । दिवसस्यैव कष्टा दशा वर्तते । तथा हि । रविस्मरतलमध्य
वर्ती स्फुरन्तमातपमनवरतमनलधूलिनिकरमिव विकिरति करैः अधिकामुपजनयति तृपाम्

पितृमरणशोकस्तेन दारुण भीषण यथा स्यात्तथा मया जीव्यते तेन बहुकालमुपकृत तदपि नापेक्ष्यते । तस्या
प्यपेक्षा न क्रियत इति भावः । खल्विति । खलु निश्चयेन । मे मम हृदयं चित्तं खलु पिशुनम् । उपकारान्
भिन्नत्वादिति भावः । मयेति । हि निश्चितम् । मया तत्पूर्वोक्तं सर्वमखिलमेकपदे एकदैव विस्मृतमित्यन्वयः,
तत्किमित्यत आह—लोकान्तरेति । लोकान्तरगताया परलोकप्राप्तायामम्बाया जनन्यां शोकवेगं शोचनप्र
वाहं नियम्य निरुध्या प्रसवदिवसान्मज्जन्मदिरा(ना)दारभ्य परिणत वयो यस्यैवभूतेनापि सता तैस्तरुपायै
क्षुधानिद्रापिपासोपशमार्यप्रतीकारैः । संवर्धनकेशमिति । स्नेहवशात्पुत्रप्रीतिमाहात्म्या[त्] अतिमहान्तमपि
प्रत्यायतमपि मत्संवर्धनकेशमगणयता द्वेष्टेषु तद्गणनामकुर्वता । यदिति हेत्वर्थः । तातेन पित्रा परि सामस्त्येन
पालितो वृद्धिं प्रापितः । खलु निश्चयेन । अमी मे प्राणा अतिकृपणा अतिशयेन जीवितलोलुपा अतितुच्छा
यदिति हेतौ । उपकारिणमप्युपकृतिविधायकमपि तात पितरं क्वाप्यनिर्दिष्टस्थले गच्छन्तं व्रजन्तमद्यापि ना
प्रतमपि नानुगच्छन्ति नानु व्रजन्ति । सर्वथा जीविततृष्णा न कंचिन्न खलीकरोति । द्वौ नजौ प्रकृतमपि
सूचयत इति । सर्वमेव खलीकरोतीत्यर्थः । यदि (दी) दृगवस्थमपि शोकाकुलमपि मामयं जलाभिलाषं पानीयप्र-
हणाध्यवसायं आयासयति खेदं जनयति । च पुनरर्थः । अहं मन्ये जाने । इयं मम सलिलपानवृद्धिर्जात(त्) पा-
नधीः केवलं निर्घृणतैवानुक्रम्य(म्पि)नैव । कीदृशस्य मम अगण(णि)तेति । अगणितो न गणनार्हः परोक्ष-
पितृमरणशोको येन स तथा तस्य । अद्यापीयतागतेनापि सरस्तीरं कासारतटं दूरं एव । तदेव दर्शयति—
तथा हीति । जलेति । जलदेवताना जलाविष्टात्रीणा नूपुराणां पादकटकानां यो रवः शब्दस्योद्गमः
तन्नादस्य भाज्यद्यापि कलहमविरतं कादम्बकूजितमंतदूरे । तथा सारसरगितानि लक्ष्मणकूजितान्यस्फुटानि
कानि श्रूयन्त आकर्षन्ते । विप्रकर्षादिति । विप्रकर्षाद्गदागामुखेषु दिग्बदनेषु विगर्पणं प्रगर्पणं तेन
नूनो(१)नलिनीखण्डपरिमलं कमलवनामोदं सचर[ति] इत्यन्तं प्रगर्पति । कदाचिद्दारुणप्रमांभावे म-
लम्बादरेऽपि गन्तुं शक्यत इत्यत आह—दिवसेति । दिवसस्य वागस्येयं प्रत्यक्षोपलभ्यमाना कथा द-
मव्यावस्था वर्तते । तदेव दर्शयति—तथा हीति । रविं मृत्योऽम्बरतलमध्यवर्ती व्योममन्त्रगामी । अन-
रतेति । अनवरतमव(वि)च्छिन्नं स्फुरन्तं दीप्यमानमातपं प्रकाशमनलधूलिनिकरमिव विकिरति कानामृदुनि-
जिर्णैर्विकिरति क्षि(प)ति । अथवा तृपा विपायामुपजनयति निष्पादयति । सतममुष्णं यन्पायुपटलं

संतप्तपांसुपटलदुर्गमा भूः । अतिप्रबलपिपासावसन्नानि गन्तुमल्पमपि मे नालमङ्गकानि ।
अप्रभुरस्यात्मनः । सीदति मे हृदयम् । अन्धकारतामुपयाति चक्षुरपि । नाम खलो विधि-
निच्छतोऽपि मे मरणमर्थोपपादयेत् ।'

एवं चिन्तयत्येव मयि तस्मात्सरसोऽदूरवर्तिनि तपोवने जावालिन्याम महातपा मुनिः
प्रतिवसति स्म । तत्तनयश्च हारीतनामा मुनिकुमारकः सनत्कुमार इव सर्वविद्यावदातचेता,
सवयोभिरपरैस्तपोधनकुमारैरनुगम्यमानस्तेनैव पथा, द्वितीय इव भगवान्विभावसुरतितेज-
स्वतया दुर्निरीक्ष्यमूर्तिः, उद्यतो दिवसकरमण्डलादिवोत्कीर्णः, तडिद्भिरिव रचितावयवः,
प्रकनकद्रवेणेव बहिरूपलिप्तमूर्तिः, पिशङ्गावदातया देहप्रभया स्फुरन्त्या सवालातपमिव
दिवसं सदावानलमिव वनमुपदर्शयन्, उत्तमलोहलोहिनीनामनेकतीर्थाभिपेकपूतानामंसस्थ-
लावलम्बिनीनां जटानां निकरेणोपेतः, स्तम्भतशिखाकलापः खाण्डववनदिधक्षया कृतकपट-

तमूहस्तेन दुर्गमा दुःखेन गन्तुं गम्या भू पृथ्वी । अतीति । अतिप्रबलात्यधिका या पिपासोदन्या तथावसन्नानि
खिन्नानि मे ममाङ्गकानि शरीरावयवा अल्पमपि स्वल्पमपि गन्तुं नाले (ल)न समर्थानि । किं बहुनात्मनो देहेन्द्रि-
यसत्तातस्याप्यप्रभुरसमर्थोऽस्मि । 'अस् भुवि' धातु । लङुक्तमकवचनम् । देहेन्द्रियादिकमपि स्वाधीन
मे नास्तीति भावः । मे मम हृदयं सीदति निशीर्यते । चक्षुरपि नेत्रमप्यन्धकारतां तिमिरतामुपयाति प्राप्नो-
ति । अन्धकाराकुलं भवतीत्यर्थः । नामेति कोमलामन्त्रणे । अथेलान[न्त] र्ये । [खल] अशुभकरणादुर्जनो
विधिर्विधातानिच्छतोऽप्यसमीहमानस्यापि मे मम मरणं मृत्युमुपपादयेत्कुर्यात् ।

इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण मयि चिन्तयत्येव विचारयत्येव यदभूत्तदाह—तस्मादिति । तस्मान्पूर्वो-
क्तात्सरसोऽदूरवर्तिनि निकटस्थायिनि तपोवने तापसाधिष्ठितकानने । नामेति कोमलामन्त्रणे । जावालि-
नाम्ना महदव्युप्तं तपो यस्यैवभूतो मुनिर्वापि । प्रतिवसतिस्म । निवासं कृतवानित्यर्थः । तत्तनयश्चेति । तस्य
तनयं मुनिं । च पुनरर्थः । हारीत इति नाम यस्यैवविधः [मुनिकुमारकः] तापसकुमारकः । न्यल्पवया इत्यर्थः ।
तदेव पूर्वोक्तं पम्पाभिधानं कमलसरं सिंहासुं स्नातुमिच्छुः । सन्नन्तस्माधातोरुपमः । तत्रोपागमदित्यन्वयः ।
तमेव विनोदयन्नाह—सनत्कुमारेति । सनत्कुमारो वैधात्रन्तद्विदिव सर्वविद्यास्त्रवदानं शुद्धं चेतो मनो यस्य
। स । सवयोभिरिति । सवयोभिः सहजवयोभिरपर (रै)स्तद्विद्वैस्तपोधनकुमारैस्तपमदावैरनुगम्यमानस्तेनैव

पटुवेश इव भगवान्पावकः, तपोवनदेवतानूपुरानुकारिणा धर्मशासनकटकेनेव स्फाटिकेना
 वलयेन दक्षिणश्रवणविलम्बिना विराजमानः सकलविषयोपभोगनिवृत्त्यर्थमुपपादितेन,
 लाटपट्टके त्रिसल्येनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेणालंकृतः, गगनगमनोन्मुखवलाकांनुकारिणा स्व
 मार्गमिव दर्शयता सततमुद्गीवेण स्फटिकमणिकमण्डलुनाध्यासितवामकरतलः, स्कन्धदेशे
 वलम्बिना कृष्णाजिनेन नीलपाण्डुभासा तपस्तृष्णानिपीतेनान्तर्निर्पतता धूमपटलेनेव परी
 मूर्तिः, अभिनवविससूत्रनिर्मितेनेव परिलघुतया पवनलोलेन निर्मासविरलपार्श्वकर्षज्वरमि
 गणयता वामांसावलम्बिना यज्ञोपवीतेनोद्भासमानः, देवतार्चनार्थमागृहीतवनलताकुसुमार्पा
 पूर्णपर्णपुटसनाथशिखरेणापाददण्डेन व्यापृतसन्ध्येतरपाणिः, विर्पाणोत्खातामुद्रहता स्नान
 दमुपजातपरिचयेन नीवारमुष्टिसंवर्धितेन कुशकुसुमलतार्यास्यमानलोलदृष्टिना तपोवनमृ
 णानुयातः, विटप इव कोमलवल्कलवृत्तशरीरः, गिरिरिव समेखलः, राहुरिवासकृदास्व

इव भगवान्पावको बहि । तपोवनेति । स्फाटिकेन स्फटिकमणिनिर्मितेनाक्षवलयेनाक्षि(क्ष)मालिकया विरा
 मान. जोभमान । अक्षवलये विज्ञेयब्राह्म—दक्षिणेति । दक्षिणोऽपसञ्चो यः [श्रवण] कर्णस्तत्रागमि
 ना । तपोवनेति । तपोवनदेवता [तपो]वनाविष्ठात्री तस्या नूपुर पादकटक तदनुकारिणा तत्सदृशेन । केनेव
 धर्मो विधिनिषेधादिरुपस्तस्य शासनमाज्ञा तस्य कटकेनेव वलयेनेव । सकलविषयस्य समप्रपदार्थस्य य उ
 भोग. परिभोगस्तस्माद्विद्वत्तिरुपरमस्तदर्थं तन्निमित्तमुपपादितेन विहितेन । ललाटेति । ललाटपट्टकेऽलि
 फलके मनोवाक्यायलक्षणेन त्रिसल्येनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेण भूतित्रितिलकेनालंकृतो विभूषित । गगनेति
 गगनगमने उन्मुखा ऊर्ध्वानना या वलाका विसकण्ट(ण्ड)का तदनुकारिणा तत्सदृशेन स्वर्गमार्गमिव त्रिदिश
 न्धानमिव दर्शयता प्रकाशयता सतत निरन्तरमुद्गीवेणोर्वकन्धरेणैवभूतेन स्फटिकमणिकमण्डलुना स्फाटिक
 ण्डिकयाभ्यामितमाश्रित वामकरतल यस्य स. स्कन्धेति । कृष्णाजिनेन कृष्णचर्मणा परीता व्यासा मूर्ति
 र्यस्य स तथा । केनेव । धूमपटलेनेव दहनकेतनसमूहेनेव । कीदृशेन । तपो मे भवत्विति तपस्तृष्णा तप
 निर्पातेन । कीदृशेन । अन्त शरीराभ्यन्तरे निपतता प्रवेश कुर्वता । कीदृशेन चर्मणा । स्कन्धदेशेऽलम्ब
 इत्यवशील तत्तेन नीला पाण्डु च भा यस्य तनेन । अभीति । यज्ञोपवीतेन यज्ञसूत्रेणोत्प्रावत्येन भागमानं
 दीप्यमान । केनेव । अभिनव प्रत्यग्र यद्विगसूत्र कमलनालननुत्पन्नेन निर्मितेनेव रचितेनेव परिलघुतया
 परि वामस्त्येन स्नानतयाणुतया पवनेन मार्गणेन लोलेन चपलेन । कि कुर्वता । निर्मास पलङ्कित । विग
 मसर्वाणि सन्पार्श्वकर्षज्वर पार्श्वगतास्थिममुदायमिव गणयता तन्मद्या कुर्वता । यज्ञोपवीत विधिनष्टि—त्रा
 इति । वाम सञ्चो योऽम स्कन्धमन्दवलम्बिना तदवस्थानशीलेन । अथ मुनि विज्ञेयब्राह्म—देवनेति
 देवतार्चनार्थं परमेश्वरप्रज्ञार्थमा समन्तादृहीतान्यानानि वनलताकुसुमान्यरण्यव्रततिपुष्पाणि त परिप्रा
 यन्पर्णपुट तेन सनाथ महिनि गिरिव प्रान्त सम्यग्भूतेनापाददण्डेन व्यापृतो व्यापारमुक्त सन्ध्येनरो दक्षिण
 पिहंस्तो यस्य स तथा । तपोवेति । तपोवनमवन्धी यो मृगो हरिण । जात्येक्यचनम(१) । तेनानुयातोऽनुया
 कि कुर्वता मृगेण । विपात यद्ग तेनोन्वातानुत्पन्नता स्नानमृदमाश्रयमुद्रहता धारयता । मृग शिख
 यब्राह्म—उपेति । उपजात समुत्पन्न परिचयः सवन्धविशेषो मुनिभिर्गार्व यस्य स तथा तेन । नीला
 रेति । नीलाग्रे वनव्राह्मिन्स्य मुष्टि प्रणिद्धा तथा संवर्धितेन वृद्धि प्राप्तिनेन । कुशेति । कुशा दर्भा, इ
 गानि पुष्पाणि, लता व्रतय, ताभिगयाम्यमाना मृद प्राप्यमाणान एव लोला चपला दृष्टिर्यस्य स तेन
 प्रज्ञानवन्नेन मुनिपुत्र विधिनष्टि—विटप इति । विटपो वृक्षमृद्विव । उभयो गात्रममान—के

सोमः, पद्मनिकर इव दिवसकरमरीचिपः, नदीतटतरुरिव सततजलक्षालनविमलजटः,
रैकैलभ इव विकचकुमुददलशकलसितदशनः, द्रौणिरिव कृपानुगतः, नक्षत्रराशिरिव
त्रमृगकृत्तिकाश्लेषोपशोभितः, धर्मकालदिवस इव क्षपितवहुदोषः, जलधरसमय इव प्रश-
तरजःप्रसरः, वरुण इव कृतोदवासः, हरिरिवापनीतनरकभयः, प्रदोषारम्भ इव संध्या-
जलतारकः, प्रभातकाल इव घालातपकपिलः, रविरथ इव दृढनियमिताक्षचक्रः, सुराजेव

ते । कोमल सुकुमार यद्वल्कल चोच्च तेनावृतमाच्छादित शरीर यस्य स तथा । अस्यापि मुनित्वेन वल्कल-
रित्वात्साम्यम् । गिरिरिवेति । गिरिः पर्वतस्तद्वदिव । उभयोः साम्यमाह—समेखल इति । सह
त्रयया मौञ्ज्या वर्तते यः स तथा । पक्षे मेखलाद्रेर्मध्यभागस्तथा सह वर्तमान इत्यर्थः । राहुरिवेति । राहुः
हेकेयस्तद्वदिव । एतयोः साम्यमाह—असकृदिति । असकृन्निरन्तरमास्वादितः सोमो ज्योतिष्टोमयागसा-
दिव्य येन स तथा । एतेनात्यन्तसोमयज्ञकारित्वं सूचितम् । पक्षेऽसकृद्बहुवारमास्वादितो प्रसूत सोमश्चन्द्रो
ति विग्रहः । पद्मेति । पद्माना कमलानां निकरः समूहस्तद्वदिव । उभयोः साम्यमाह—दिवसेति ।
वसकरस्य सूर्यस्यातपभयान्मरीचीन्पाति रक्षति स तथा । पक्षे सूर्यविकासित्वात्सूर्यमरीचीन्पाति पिबति यः
तथेति विग्रहः । नदीति । नद्यास्तटिन्यास्तट प्रतीर तस्मिंस्तरुध्वस्तद्वदिव । उभयोः सादृश्यमाह—सत-
मेति । सतत निरन्तर त्रिसाय जलेन पानीयेन क्षालन तेन विमला जटा सदा यस्य स । पक्षे सततजल-
क्षालनेन [विमला] जटा अवरोह्य यस्येति विग्रहः । करीति । करिणा हस्तिनां कलभस्तिशब्दको गजस्तद्व-
व । उभयोस्तुल्यतामाह—विकचेति । विकचानि स्फुटानि कुमुदानि कैरवाणि तेषां दलानि पर्णानि तेषां
कलानि खण्डान्तद्वत्सिताः शुभ्रा दशना दन्ता यस्येति स तथा । उभयगाम्यादभ्युदयेः । द्रौणिरिवेति । द्रौ-
णश्चत्थमा तद्वदिव । उभयोः शब्दसाम्यमाह—कृपेति । कृपा दुःखहानेच्छा^(१) तयानुगतः सहितः । पक्षे
प कृपाचार्यस्तेनोपगत इति विग्रहः । नक्षत्रेति । नक्षत्राणां तारकाणां राशिः समूहस्तद्वदिव । अनयोः सा-
म्यमाह—चित्रेति । चित्रमृगस्य कृत्तिका चर्म तेन श्लेषः सवन्धस्तेन [उप]शोभित शोभा प्राप्तः । पक्षे
वत्र त्वाष्ट्री मृग मृगशिरः, कृत्तिका प्रसिद्धा, अश्लेषा सर्पी, ताभिरुपशोभितः । धर्मेति । धर्मकाल उष्णका-
लस्य दिवसो दिनस्तद्वदिव । उभयोः साम्यमाह—क्षपित इति । क्षपिता क्षय प्रापिता बहवो दोषा ग-
तदयो येन स । पक्षे क्षपिता बहो दोषा रात्रिर्येनेति विग्रहः । जलेति । जलधरसमय प्रादुर्भावस्तद्वदिव ।
उभयोस्तुल्यतामाह—प्रशमितेति । प्रशमित शान्तिं प्रापितो रजःप्रसरः प्रवर्तकगुणव्यापारो येन न । पक्षे
शमितो रजःप्रसरो धूलिविलसरो येनेति विग्रहः । वरुण इति । वरुणः प्रचेतास्तद्वदिव । उभयोः साम्यमाह—
कृतोदवेति । कृतो विहित उदवासो व्रतविशेषो येन स । पक्षे [कृत] उदवेपु वामो निवामो येनेति वि-
ग्रहः । हरौ इति । हरिरिव कृष्ण इव । उभयोर्वैक्यमाह—अपनीतेति । अपनीतां दुर्गन्तानां
दुर्गन्तानां [तद्वत्] येन स । पक्षे नरवज्रानां दैत्यस्य भयं येनेति विग्रहः । प्रदोषेति । प्रदोषो क्षान्तिर्नास्तु
प्रारम्भः प्रारम्भस्तद्वदिव । उभयोर्वैक्यमाह—संध्येति । संध्या दिवसगन्धो नदिस्तद्वदिव ।

निगूढमन्त्रसाधनक्षपितविग्रहः, जलनिधिरिव करालशङ्खमण्डलावर्तगैतः, भगीरथ ईवासः
ष्टगङ्गावतारः, भ्रमर इवासकृदनुभूतपुष्करवनवासः, वनचरोऽपि कृतमहालयप्रवेगः, ३
यतोऽपि मोक्षार्थी, सामप्रयोगपरोऽपि सततावलम्बितदण्डः, सुप्तोऽपि प्रबुद्धः, संनिहितं
द्वयोऽपि परित्यक्तवामलोचनस्तदेव कमलसरः सिन्ध्यासुरपागमत् ।

प्रायेणाकारणमित्राण्यतिकरुणार्द्राणि सदा खलु भवन्ति सतां चेतांसि । यतः स मां ।
वस्थमालोक्य समुपजातकरुणः समीपवर्तिनमृषिकुमारकमन्यतममन्त्रवीत्—‘अयं कथं

साम्यमाह—निगूढेति । निगूढ रहो यन्मन्त्रसाधन देवताराधन तेन क्षपितः कृशि(ग)तां नीतो विग्रहः ३
येन सः । पक्षे निगूढोऽतिगुप्तो मन्त्रो रहस्यालोचन साधन गजाश्वादि ताभ्यां क्षपित क्षय नीतो नि
शत्रुजनितक्लेशो येनेति विग्रहः । जलनिधि रिति । जलनिधिः समुद्रस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह
करालेति । कराल यच्छङ्खमण्डल भालश्रवोन्तर तत्रावर्तेन गतौ यस्य स तथा । तादृशावर्तश्च महातपसि
क्षणम् । पक्षे करालानि जिह्वानि यानि शङ्खमण्डलानि षोडशावर्तवृन्दान्यावर्तः पयसा भ्रम एते गर्ते अ
धप्रदेशे यस्येति विग्रहः । भगीति । भगीरथः सगरप्रपौत्रस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमाह—असकृदि
असकृन्निरन्तर दृष्टोऽवलोकितो गङ्गाया अवतारो घटो(ष्टो) येन सः । ‘घटस्तीर्थवतारे’ इति कोशः ।
[असकृत्] दृष्टो गङ्गाया अवतारः प्रभवो येनेति विग्रहः । भ्रमर इति । भ्रमरो मधुकृतद्वदिव । उभ
साम्यमाह—असकृदिति । असकृद्वारवारमनुभूतोऽनुभवविपयीकृतः पुष्कर जल तेन सहित यद्गन
वासो वसतिर्येन सः । पक्षेऽनुभूतः पुष्करवन कमलखण्डस्तत्र वासो येनेति विग्रहः । वनेति । वने चरतं
वनचरः । एवभूतोऽपि कृतो महालयेषूच्चैस्तरगृहेषु प्रवेशो येनेति विरोधः । परिहारपक्षे महालयो ब्रह्मण(पि
लयः । तदुक्तम्—‘अधोमुह्या कुण्डकि(लि)न्योर्व्वं मुखे कृते सति ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्त नीताया तस्यामेका
नावस्थान ब्रह्मणि लयः’ इति । यद्वा महालयो मोक्षस्तत्र कृतवसतिरित्यर्थः । असंयेति । अमयतोऽपि
मवानपि मोक्षार्थी मोक्षाभिलाषुक इति विरोधः । परिहारपक्षेऽगयतोऽवद्वोऽपीत्यर्थः । ‘सदानित सगत
इत्यभिधानचिन्तामणिः । सामेति । साम सान्त्वन तत्प्रयोगपरोऽपि मैत्रीप्रयोगतत्परोऽपि गतत पि
न्तरमवलम्बित आश्रितो दण्डो राजदेयद्रव्य येनेति विरोधः । तत्परिहारपक्षे सामवेदप्रयोगपरोऽपि गतत पि
वलम्बितो दण्डो यष्टिर्येनेति विग्रहः । सुप्त इति । सुप्तोऽपि निद्रितोऽपि प्रबुद्धो जाग्रदवस्थ इति विरोधः
परिहारपक्षे सुप्त शोभना सा जया यस्येति विग्रहः । लक्ष्य च—‘राजा राजाधिताद्वैरनुपचितः क्लो
चूडामणित्व नागा नागात्मजार्थं न भूमिधवल यद्रुपुर्भूषयन्ति । मा रामाराणिणी भूमतिरिति यमिन्ना येन
ऽदाहि मार स साः सप्ताश्वनुवाण्णमिग्णनिभा पातु विभ्रत्रिनेत्र ॥’ इति शतारनिलकण्ठीकायाम् ३
‘सन्नालिना सदासा परिकरमुदिता’ इति शोभनलुप्तौ लक्ष्यान्तरमपि । संनिहित इति । साम्यप्र
निहित स्थापित नेत्रद्वय लोचनद्वय येनैवभूतोऽपि परित्यक्त दृगीकृत वामलोचन येनेति विरोधः । पक्षे
पक्षे परित्यक्त वाम वक्त्र लोचनमालोकन येनेत्यर्थः । यद्वा ब्रह्मचारित्वान्परित्यक्त वामाया मनम्विन्या र्त्
येनेत्यर्थः ।

प्रायेणेति । प्रायेण बाहु येनाकाण्णमित्राणि निदानव्यतिरेकेण प्रियकारीणप्रतिशयेन करुणा पाद
प्रहाणेच्छा तयार्द्राणि त्विन्नानि खलु निश्चयेन सदा सर्वकाल गता गजनानां चेतांसि मनांसि भवन्ति
यतः स मुनिमुनो हारीताल्यो मा तदवस्थ कष्टदशापन्नमालोक्य निर्गदय समुपजाता सम्यक्प्रकारेण
करुणा कृपा यस्त्वैवभूतः समीपवर्तिनः निकटस्थायिनमृषिकुमारकमन्यतमः मुनिमुनमन्त्रवीद्वोचत् । अत
त्यक्षगत कथमपि महता वक्त्रेण शुक्रशिशुः क्रीरपोतोऽमज्ञानपक्षपुट एवाममुपब्रजच्छद एवाम्मानर्ग

१ इदितः २ जन्मिः ३ नाभिर्गर्तः ४ इव दृष्ट ५ मनुकरः ६ च सदा भवन्ति सतां चेतांसि
सदा भवन्ति सदा चेतांसि ७ दयः ८ समीपतरः

शुकगिशुरसंजातपक्षपुट एव तरेशिखरादस्मात्परिच्युतः । श्येनमुखपरिभ्रष्टेन वानेन भवि-
तव्यम् । तथा हि । अतिदवीयस्तया प्रपातस्याल्पशेषजीवितोऽयमासीलितलोचनो मुहुर्मुहुर्मु-
खेन पतति, मुहुर्मुहुरत्युल्बणं श्वसिति, मुहुर्मुहुश्चपुटं विवृणोति, न शक्नोति शिरोधरां
धारयितुम् । तदेहि । यावदेवायमसुभिर्न विमुच्यते, तावदेव गृहाणेर्मम् । अवतारय सलि-
लसमीपम् । इत्यभिधाय तेन मां सरस्तीरमनाययत् । उपसृत्य च जलसमीपमेकदेशनिहित-
दण्डकमण्डलुरादाय स्वयं मार्मामुक्तप्रयत्नमुत्तानितमुखमङ्गुल्या कतिचित्सलिलविन्दूनपा-
ययत् । अम्भःक्षोदकृतसेकं चोर्पजातनवीनप्राणमुपतटप्ररुढस्य नवनलिनीदलस्य जलशिशि-
रायां छायायां निधाय स्त्रोचितमकरोत्त्वानविधिम् । अभिपेकावसाने चानेकप्राणायाम-
मूर्त्तो र्जपन्पवित्राण्यधमर्षणानि प्रत्यग्रभग्नैरुमुखो रक्तारविन्दैर्नलिनीपत्रपुटेन भगवते
सवित्रे दत्तार्घ्यमुदतिष्ठत् । आगृहीतधौतधवलवल्कलश्च सहज्योत्स्न इव संध्यातपः करतल-

दृक्षप्रान्तात्परिच्युत सत् । वाथवानेन कीरेण श्येन सिञ्चानकस्तस्य मुखादाननात्परिभ्रष्टेन पतितेन भवि-
तव्यम् । तदेव दर्शयति—तथा हीति । अतिदीर्घोदवी(द्राघी)यस्तस्य भावस्तत्ता तथा प्रपातस्य प्रपतनस्याल्पं
शेषमुद्धरित यस्मिन्नेवविध जीवित यस्यैवभूतोऽयमासीलिते सकुचिते [लोचने] नेत्रे यस्य स तथा मुहुर्मुहु-
र्धारवार मुखेन पतति । अय पक्षिणां जातिस्वभाव । मुहुर्मुहुरत्युल्बणमुत्कट श्वसिति प्राणिति । मुहुर्मुहुश्चपुट
त्रोटीपुट विवृणोति विकाशयति । न शक्नोति न समर्थो भवति गिरोधरा ग्रीवा धारयितुं स्थापयितुम् । तदि-
ति । [तत्] पूर्वोक्तहेतौरेखागच्छ । यावदेवाय यावत्कालमय गिशुरसुभिः प्राणैर्न विमुच्यते न विरुपं प्रा-
प्नोति तावदेव ता[व]त्काल गृहाणेम शुकम् । अवतारय प्रापय सलिलसमीप पानीयनविधमिति पूर्वोक्तप्रका-
रेणाभिधायोक्त्वा तेनर्पिपुत्रेण मा सरस्तीरं कासारतटमनाय[य]दप्रा(त्रा)पयत् । उपसृत्य प्राप्य च जलसमी-
पम् । एकेति । एकदेशेऽन्यतरस्मिन्प्रदेशे निह(हि)तौ स्थापितौ दण्डकमण्डलू येन स तथा तत आदाय गृहीत्वा
नाम् । वीहसाम् । आमुक्त परित्यक्त प्रयत्नोऽन्नपानायनुकूलशरीरक्रियारूपो येन न तम् । उत्तानितमूर्त्वी-
कृत मुखमास्य येन स तम् । स्वयमात्मनाङ्गुल्या करशाखया कतिचित्क्रियन्तः सलिलविन्दून्पानीयपृषतो-
ऽपाययजलपाननकारयत् । अम्भस पानीयस्य क्षोदेन हस्तच्युतेन कृतो विहितः सेक निश्चन यम्य स तम् ।
शुक्लोत विरोपयन्नाह—उपेति । उपजाता नवीना नवा प्राणा असवो यस्यैवविध मासुपतट तटसमीप प्र-
रुढस्य जातस्य नवनलिनीदलस्य प्रत्यग्रपद्मिनीपत्रस्य जलेन पानेन शिशिराया गीतलाया छायायाम् । वैश-
प्रायन इत्यभिधा नाम यस्यैवविध शुक निधाय स्थापना कृत्वैतदभिधानोऽनमिति स्त्रोचित स्वम्योचित योग्य
गन्धिभिर्भवरोदसृजत् (?) । अभिपेकस्य हानस्यावसाने प्रान्ते । च पुनरर्थः । उदतिष्ठदुन्धितो दभूवेत्तन्वय ।
पारीत विगिनति—अनेकैरिति । अनेकैर्बहुभिः प्राणायामैः प्राणयमैः पूत पवित्र । किं कृवन् । जपन्म-
रन् । वानि । अधमर्षणान्यन्वेदतास्तुतिरुपाणि । 'सर्वैर्न[ानप]ध्वनि ज्यैष्ठ्यं [त्रिष्व]मर्षणम् इति कोशः ।
विद्वानि । पवित्राणि स्वतएव विगदानि । वीह्व । उन्मुख ऊर्ध्वमुख । नलिनीति । नलिनी कमलिनीपत्र-
पुटेनाधारभूतेन प्रत्यग्रपद्मैस्तज्जलगृहीतै रक्तारविन्दै रत्वनलैरावेदमूर्त्तेर्भगवते महान्मूर्त्ते सवित्रे धर्म-
धर्मार्प पूजा दर्पण विनिर्दि । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । वीह्व । आगृहीतेति । लाननन्मगाट्हीतं स्वीकृत धौत
परित्यक्त एव धनर इव वल्कल कोच येन न तथा । सहज्योत्स्न इति । स्रज्योत्स्नो वीह्वो वर्त्ते द स्र

निर्धूननविशदसटः प्रेत्यग्रस्नानार्द्रजटेन सकलेन तेन मुनिकुमारकदम्बकेनानुगम्यमानो मां
गृहीत्वा तपोवनानिमुखं शनैरगच्छत् ।

अनतिदूरमिव गत्वा दिशि दिशि सदासंनिहितकुसुमफलैस्तालतिलकर्तमालहिन्तालवकु-
लवहुलैरेलालताकुलितनालिकेरीकलापैर्लोललोध्रलवलीलवङ्गपल्लवैरुल्लसितचूतरेणुपटलैरलिकु-
लझङ्कारमुखरसहकारैरुन्मदकोकिलकुलकलपकोलाहलिभिरुत्फुल्लकेर्तकीरजःपुञ्जपिञ्जरैः पू-
गीलतादोलाधिरूढवनदेवतैस्तारकावर्षमिवाधर्मविनाशपिशुनं कुसुमनिकरमनिलचलितमन-
वरतमतिधवलमुत्सृजद्भिः संसक्तपौदपैः काननैरुपगूढम्, अचकितप्रचलितकृष्णसंरगतग-
वलाभिरुत्फुल्लकर्मलिनीलोहिनीभिर्मारीचमायामृगावलूर्नरूढवीरुदलाभिर्दागरथिचापकोटि-

एवभूत' सध्यातपः सायकालीनसूर्यातप इव । करतलेति । करतलेन हस्ततलेन यन्निर्धूननमाच्छेदनेन तेन विशद
निर्मला जटा सटा यस्य स । [प्रत्यग्र तत्काल स्नानेनार्द्राभूता जटा सटा यस्य स] तथा तेन । सकलेन समग्रेण
मुनिकुमारकदम्बकेन तापसशिशुसमूहेनानुगम्यमानः । मामिति । [मा] वैशम्पायन गृहीत्वादाय तपोवनानिमुख
स्वाश्रमसमुख शनैर्नातिवेगेनागच्छदन्वतिष्ठत् (१) ।

अनतिदूरमिव गत्वादविष्ट पन्थानमतिकम्येत्यर्थः । अहमाश्रम मुनिस्थानमपश्यमिति दूरेणान्य
कीदृशम् । काननैर्वनैरुपगूढ व्याप्तम् । अथ वनविशेषणानि व्याख्यान(प)यन्नाह—दिशीत्यादि । [दिशि
दिशि] प्रतिदिगं सदा सर्व[का]ल सनिहितानि हस्तप्राद्याणि कुसुमफलानि येषां तै । तालस्तृणराज , तिलक
श्रीमान् , तमालस्तापिच्छ , हिन्तालो वृक्षविशेषः , वकुल . केसर , एतैर्वहुलैर्दृढैः । 'नीरन्ध्र बहुल दृढम्'
इति कोश । एलायाश्चन्द्रवालाया या लता वल्लयस्ताभिराकुलितो व्याप्तो नालिकेरीकलापो लाजलीममूतो
येषु तैः । लोलाश्चपला लोघ्रो गालव , लवली लताविशेष , लवङ्ग . श्रीसङ्ग , एतेषां पल्लवा येषु तैः । उत्पि-
तानि वह्निर्निर्गतानि चूतरेणुपटलान्याप्रपरागपुञ्जानि येषु तैः । अलिकुलानां भ्रमरसमूहानां झङ्कारेण झङ्गति
शब्देन मुखरा वाचाला . सहकारा येषु तैः । आग्नेष्वतिमौरभो यः स सहकार इति पूर्वस्माद्भेदः । अतो न
पौनरुक्त्यम् । 'आग्नेधृतो रसालोऽर्षो सहकारोऽतिसौरभः' इत्यमरः । उन्मदानि मदोन्मत्तानि यानि कोटि-
लकुलानि पिककुलानि तेषां कलापः समूहस्तस्य कोलाहल . कलकलो येषु तैः । उत्फुल्ला विक्रमिता या केत-
वयो मालव्यस्तासां रजःपुञ्ज परागसमूहस्तेन पिञ्जरं पीतरक्तैः । पूगीलता कमुकलता एव दोला प्रेतान्ता-
स्त्राधिरुदा आश्रिता वनदेवता अरण्याविष्टान्यो येषु तैः । पुनः किं कुर्वद्भिः । अनवरत निरत्ययम
निलचलित वायुधूतमतिधवलमनिपाण्डुर कुसुमनिकर पुष्पसमूहमुत्सृजद्भिर्विकिर्गद्भिः । किमिव ।
तारकावर्षमिवोत्कापानमिव । तदपि किञ्चिदनिष्टस्य सूचकं भवति । इदमपि तेयत्याह—अधर्मैति ।
अधर्मस्याशिष्टाचारस्य विनाशोऽभावान्नस्य पिशुनः सूचकम् । एतेन सर्वबाधार्माभावोऽत्रेति ध्वनितम् ।
समक्ता अन्योन्य मिलिता पादपा वृक्षा येषु तैः । पुनः कीदृशम् । दण्डकाण्य प्रगिद्ध तस्य या स्थ-
स्थलभूमयन्ताभिरपशोभित शोभा प्रापित प्रान्त पश्चाद्भागो यस्य स तम् । अतः स्थत्या विशेषणानि—
अचकितेत्यादि । अचकिता अत्रन्ता . प्रचलिता गच्छन्तो ये कृष्णगारा कृष्णमृगान्तेषां अतः दग्धा
गुणितान्तेन शवलाभिः किर्माभिः । उत्फुल्ला विकसिता या कमलिन्यो नलिन्यन्ताभिर्योहिनीभी गन्तानि
मारीचनामा यो मायामृगनेनावलनानि छिन्नानि रटवीरवा सत्रातवटीना दलानि पर्णानि याम् ताभिः
दागरथी रामचन्द्रन्तस्य चापकोट्यः क्षता उत्पान्ता ये वन्दा मूलानि तेभ्यो ये गर्वा मुने

क्षतर्कन्दर्गतविषमिततलाभिर्दण्डकारण्यस्थलीभिरुपशोभितप्रान्तम्, आगृहीतसमित्कुशकुसु-
ममृद्भिर्ध्ययनमुखरशिष्यानुगतैः सर्वतः प्रविशद्भिर्मुनिभिरैशून्योपकण्ठम्, उत्कण्ठिशिख-
ण्डिमण्डलश्रूयमाणजलकलशपूरणध्वानम्, अनवरताज्याहुतिप्रीतैश्चित्रभानुभिः सशरीरमेव
मुनिजनममरलोकं निनीपुभिरुद्धूयमानधूमलेखाच्छलेनावध्यमानस्वर्गमार्गगमनसोपानसेतु-
मिवोपलक्ष्यमाणम्, आसन्नवर्तिनीभिस्तपोधनसंपर्कादिवापगतकालुष्याभिस्तरंगपरंपरासंक्रा-
न्तरैर्विविधपङ्क्तिभिस्तापसदर्शनागतसप्तर्षिमालाविगाह्यमानाभिरिव विर्कचकुमुदवनमृपिजन-
मुपासितुमवतीर्णं ग्रहगणमिव निशासूद्वहन्तीभिर्दीर्घिकाभिः परिवृतम्, अनिलावनमित-
शिखराभिः प्रणम्यमानमिव वनलताभिरनवरतमुक्तकुसुमैरभ्यर्च्यमानमिव पादपैः, आवद्ध-
पद्मेवाञ्जलिभिरुपास्यमानमिव विटपैः, उटजाजिरप्रकीर्णशुष्यच्छयामाकम्, उपसंगृहीतामल-
कलवलीर्कैर्कन्धूकदलीलकुचचूतपनसतालीफलम्, अध्ययनमुखरवटुजनम्, अनवरतश्रवण-

विवराणि तैर्विषमितमुचनीचता प्राप्त तल यासु तामि । पुनः कीदृशम् । मुनिभिः करणभूतैरैशून्यमुपकण्ठ
नमीप यस्य न तथा तम् । यथाक्रमं मुनीनां त्रीणि विशेषणानि व्याख्यानं (प) यच्चाह—आगृहीति । आगृ-
हीता आत्ता समिध एधानि, कुशो दर्भ, कुसुमानि पुष्पाणि, मृदो मृत्तिका, यैस्ते तथा तै । अध्ययनेन
वेदपारायणेन मुखरा वाचाला ये शिष्या विनयास्तैरनुगतैः सहितं सर्वतोऽभितः प्रविशद्भिः प्रवेशं कुर्वद्भिः ।
तद्व्रतपदार्थप्रदर्शनपूर्वकं पुनर्विशिनष्टि—उत्कण्ठीति । उत्कण्ठिना हृष्टेखवता शिखण्डिमण्डलेन मयूरसमू-
हेन श्रूयमाण आकर्ष्यमानो जलेषु कलशपूरणध्वानः शब्दो यस्मिन्स तम् । अनवरतं निरत्ययमाज्येन सर्पिषा
या हुतिर्हवनं तथा प्रीतैः सतुष्टैश्चित्रभानुभिर्वह्निभिः सशरीरमेव सविग्रहमेव मुनिजनमृपिवर्ष(र्ग)ममरलोकं स्वर्ग-
लोकं निनीपुभिर्नैतुमिच्छुभिरुद्धूयमाना कम्पमाना या धूमलेखा दहनकेतनवांधी तस्यादलेनावध्यमानो
विरच्यमानः स्वर्गमार्गगमनसोपानसेतुमिव स्वर्गस्य त्रिविष्टपस्य यो मार्गः पन्थास्तत्र गमनं तदर्थं सोपानमे-
तुमिवोपलक्ष्यमाणं व्यज्यमानम् । दीर्घिकाभिर्वापीभिः परिवृतमावृतम् । अथ क्रमेण वाप्या विशेषणानि ।
आननवर्ति[नी]भिः समीपसंस्थिताभिस्तपोधनैस्तापसैः संपर्कः सवन्धन्तस्मादिवापगतकालुष्याभिर्दृग्भू-
तमालिन्याभिस्तरंगपरंपरासु कलोलवीथीषु [सक्रान्ता] प्रतिविम्बिता [रविबिम्बन्य] सूर्यबिम्बन्य पद्मयो-
यासु तामि । तरंगपरंपरासु प्रतिविम्बपरपरेत्यर्थः । तज्जनितशोभान्तरं वर्णदन्नाह—तापसेति । ताप-
सदर्शनार्थमागता प्राप्ता या सप्तर्षिमाला तथा विगाह्यमानाभिरिव विलोड्यमानाभिरिव । एतेन सप्तर्षिणा
सूर्यप्रतिबिम्बसारद्वयं ध्वनितम् । किं कुर्वतीभिः । निशासु रात्रिषु विक्चकुमुदवनं विनिर्द्दरववनमृपिजन-
मुनिजनमुपासितुं सेदितुमवतीर्णमुपरिग्रादागतं ग्रहगणमिव नक्षत्रवृन्दमिवोद्वहन्तीभिर्धार्ग्यदन्तीभिः । एतेन
कुमुदवनग्रहगणयोः स्तुत्यन्वसारप्याद्रूपकमुक्तम् । पुनः प्रकारान्तरेण तमेव विनोपतो विगिनष्टि—अनि-
त्येति । अनिलेन दायुतावनमितं मुखरं प्रान्तं याता तानिरेदभृताभिर्दनलानिगरपद्वर्तिभिः प्रणम्यमान-

गृहीतवपट्टारवाचालशुककुलम्, अनेकसारिकोद्भूज्यमाणसुब्रह्मण्यम्, अरण्यकुङ्कुटोपभुज्यमानवैश्वदेववलिपिण्डम्, आसन्नवापीकलहंसपोतभुज्यमाननीवारवलिम्, एणीजिह्वापहवोपलिह्यमानमुनिवालकम्, अग्निकार्यार्धदग्धमिसमिसायमानसैमित्तुकुशकुसुमम्, उपलभन्नौलि केररसस्निग्धशिलातलम्, अचिरक्षुण्णवल्कलरसपाटलभूतलम्, रक्तचन्दनोपलिप्तादित्यमण्डलकनिहितकरवीरकुसुमम्, इतस्ततो विक्षिप्तभस्मलेखांकृतमुनिजनभोजनभूमेऽपि परिहारम् परिचितशाखामृगकैराकृष्टिनिष्कास्यमानप्रवेद्यमानजरदन्धतापसम्, इर्भकलभार्धोपभुक्तपतितैः सरस्वतीभुजलताविगलितैः शङ्खवल्यैरिव मृणालशकलैः कल्माषितम्, ऋषिजनार्थमेणकैर्विषाणशिखरोत्वन्यमानविविधकन्दमूलम्, अम्बुपूर्णपुष्करपुटैर्वनकरिभिरापूर्यमाणविटपालवालकम्, ऋषिकुमारकाकृज्यमाणवनवराहदंष्ट्रान्तराललग्नशालूकम्, उपजातपरि

रिजना यस्मिन्स तम् । अनवरतेति । [अनवरत] निरन्तर श्रवणगृहीता श्रुतिमात्रेण शिक्षिता ये वाट्टारगन्दास्तैर्वाचाल शुककुल यस्मिन्स तम् । अनेकेति । अनेकाभि सारिकाभि पीतपादाभिरुद्भूज्यमाणमुच्चं स्तरेण पठ्यमान सुब्रह्मण्य वेदो यस्मिन्स तम् । अरण्येति । च तन्(१)कुङ्कु(कु)ट(टै)धरणायुध(धै) उपभुज्यमानो भक्ष्यमाणो वैश्वदेवस्य देवयज्ञस्य वलिपिण्डो हन्तकारो यस्मिन्स तम् । आसन्नेति । [आगन्ना] मभीपस्था या वापी दीर्घिका तस्या कलहंसपोतैः कादम्बशिशुभिर्भुज्यमानो भक्ष्यमाणो नीवारवलिर्यस्मिन्स तम् एणीति । एण्या(प्यो) मृग्यस्तासा जिह्वा रसना एव पल्लवास्तैरुपलिह्यमाना आस्त्रायमाना मुनिवालका यस्मिन्स तम् । अग्नौति । अग्निकार्ये होमेऽर्धदग्धान्यर्धभस्मीभूतान्यतएव मिसमिसायमानानि मिसमिरोतिशब्दमाचरमाणानि समित्तुकुशकुसुमानि यस्मिन्स तम् । उपेति । उपले दृपदि भग्नानि द्वैधीकृतानि नालिकेराणि लाज्जलीकफलानि तेषा यो रसो द्रवस्तेन श्लिष्य चिक्ण शिलातल यस्मिन्स तम् । अचिरेति । अचिरक्षुण्णानि तत्कालमर्दितानि यानि वल्कलानि तेषा रमस्तेन पाटल श्वेतरक्त भूतल यस्मिन्स तम् । रक्तेति । रक्तचन्दन पत्राद्गतेनोपलिप्तमालिप्तमालिखित यदादित्यमण्डलमेव मण्डलक तस्मिन्निहितानि स्थापितानि करवीरो हयमारन्तस्य कुसुमानि पुष्पाणि यस्मिन्स तम् । इतस्ततेति । इतस्ततो विक्षिप्त यद्रस्मभूतिस्तस्य लेखा तथा कृतो विहितो मुनिजनभोजनभूमे परिहारो निषेधो यस्मिन् । भस्मलेखादिताया भूमे केनापि नागन्तव्यमिति भावः । यद्वा भस्मनो या लेखा धर्पस्तेन कृतो मुनिजनभोजनभूमेऽस्त्युभूमे परिहारो मार्जनं यस्मिन् । दृश्यते हि भोजनान्ते भस्मना मार्जनं पश्चाद्गोमयेनोपलेपनमिति । परिचितेति । परिचिता सजातपरिचया ये शाखामृगास्ताम्रमुगा श्याममुगा वानरास्तेषा करगृह्या हन्तावलम्ब्यैव निष्कास्यमाना प्रवेद्यमाना जगन्तोऽन्वाध्व तापसा यस्मिन् । इमेति । मृणालशकलैर्विगणैः कल्माषि चित्रितम् । कीदृशैरिव । सरस्वती देवी तस्या भुजलता (ते) बाहुलता(ते) ताभ्या विगलितैः सन्तैः शतैरिव त्रिरेखकटैरिव । विमाना स्वतो भूमपातो न स्यादित्याह—इमेति । इभकलभाना यद्वर्धोपभुक्त यदा चर्वितं तस्मान्पतितैः सन्तैः । मृ(ऋ)यीति । ऋषिजनार्थं मुनिजनकृतं एणकैर्विषाणशिखरं शङ्खवल्यैरिव स्तवन्यमानानि विविधानि विचित्राणि कन्दमूलानि यस्मिन् । अम्बुपूर्णैति । अम्बुभिर्जले पूर्णानि गतानि पुष्करपुटानि शुण्डाग्राणि । 'शुण्डाग्रं त्वस्य पुष्करम्' इति कोशः । येषामेतादृशैर्वनकरिभिरागण्यमानैः भिरापूर्यमाणानि च(त्रि)यमाणानि विटपाना वृक्षाणामालवालकान्यावापस्थानकानि यस्मिन् । एतेन शाखागह्वरिण्यगजानामपि बुद्धिपूर्वक्योचितकार्यकर्तृत्वं सूचितम् । ऋषीति । ऋषिकुमारैर्मुनिशिशुभिरागण्यमाणानि वनवराहदंष्ट्रान्तराललग्नानि शालवान्मुत्पलाना कन्दा यस्मिन् । 'उत्पलाना तु शाल्वम्' इति

चयैः कलापिभिः पक्षपुटवनसंधुक्ष्यमाणमुनिहोमहुताशनम्, आरब्धामृतचरुचारुगन्धम्, अर्धपक्षपुरोडाशर्परिमलामोदितम्, अविच्छिन्नाज्यधाराहुतिहुतभुग्झङ्कारमुखरितम्, उपचर्यमाणातिथिवर्गम्, पूज्यमानपितृदैवतम्, अर्च्यमानहरिहरपितामहम्, उद्दिश्यमानश्राद्धकल्पम्, व्याख्यायमानयज्ञविद्यम्, आलोच्यमानधर्मशास्त्रम्, वाच्यमानविविधपुस्तकम्, विचार्यमाणसकलशास्त्रार्थम्, आरभ्यमाणपर्णशालम्, उपलिप्यमानाजिरम्, उपमृज्यमानोदजाभ्यन्तरम्, आवध्यमानध्यानम्, साध्यमानमन्त्रम्, अभ्यस्यमानयोगम्, उपहूयमानवनदेवतावलिम्, निर्वर्त्यमानमौर्जमेखलम्, क्षाल्यमानवल्कलम्, उपसंगृह्यमाणसमिधम्, उपसंस्कियमाणकृष्णाजितम्, गृह्यमाणगवेधुकम्, शोष्यमाणपुष्करवीजम्, प्रथ्यमानाक्षमालम्, न्येत्यमानवेत्रदण्डम्, सत्क्रियमाणपरिव्राजकम्, आपूर्यमाणकमण्डलम्, अदृष्टपूर्व कलिकालस्य,

योग । उपजातेति । उपजातपरिचयैः सजातसंबन्धैः कलापिभिर्मयूरैः पक्षपुटपत्रेण छदपुटानिलेन संधुक्ष्यमाण प्रज्वाल्यमानो मुनीना होमार्थं हुताशनो वह्निर्यस्मिन् तम् । आरब्धेति । आरब्धो विहितो योऽनृते चर्यज्ञ ओदनस्तस्य चारु मनोहरो गन्धो यस्मिन् तम् । अर्धेति । अर्धपक्षो यः पुरोडाशः पूर्वोक्तस्तस्य परिमलो गन्धस्तेनोदित हर्षजननगीलम् । अवीति । अव(वि)च्छिन्नावुटिता याज्यधारा घृतधारा तथा हुतिर्हवन तथा यो हुतभुग्झङ्कारोऽग्निशब्दस्तेन मुखरित वाचालितम् । उपचर्येति । उपचर्यमाणः पर्युपास्यमानोऽतिथिवर्गो यस्मिन् । पूज्येति । पूज्यमाना (नानि) पितृदैवतानि पितरो यस्मिन् तम् । अर्च्येति । अर्च्यमाना पूज्यमाना हरि कृष्ण, हर ईश्वरः, पितामहः पितुः पिता (ब्रह्मा), एते यस्मिन् । उद्दिश्येति । उद्दिश्यमान उद्देगपूर्वक क्रियमाण श्राद्धकल्पः श्राद्धाचारो यस्मिन् तम् । व्याख्यातेति । व्याख्यायमानार्थद्वारा निरूप्यमाणा यज्ञविद्या यागविद्या यस्मिन् तम् । आलोच्येति । आलोच्यमान मनसि विचार्यमाण धर्मशास्त्र स्मृत्यादिकं यस्मिन् तम् । वाच्येति । वाच्यमानानि परिभाष्यमाणानि विविधान्यनेकप्रकाराणि पुस्तकानि शास्त्राणि यस्मिन् तम् । विचार्येति । विचार्यमाणो युक्त्या स्थाप्यमाणः (१) सकलशास्त्रार्थो यस्मिन् । आरभ्येति । आरभ्यमाणा नवीना क्रियमाणा पर्णशालोदजा यस्मिन् । उपलीति । उपलिप्यमानानि गोमयादिनाजिराणि प्राणानि यस्मिन् । उपेति । उपमृज्यमानानि प्रक्षार्यमाणानि (२) उदजाभ्यन्तराणि पर्णशालाभ्यानि यस्मिन् । आवध्येति । आवध्यमान ध्यानमेकप्रत्ययस्तनति (३) यस्मिन् । साध्येति । साध्यमानो होमादिना स्वाध्यायक्रियमाणो मन्त्रो देव(दा)विष्णुसो यस्मिन् । अभ्यस्येति । अभ्यस्यमान उद्योगनिरादिप्रमाणो योगशित्तुनिनिरोधो यस्मिन् । उपेति । उपहूयमान उपहूयमानो वनदेवतायै वदित्वं यस्मिन् । निर्वर्त्येति । निर्वर्त्यमाना निष्पाद्यमाना मौर्जमेखला यस्मिन् । क्षालयेति । क्षाल्यमानानि वल्कलानि यस्मिन् । उपेति । उपसंगृह्यमाण उपसंगृह्यमाना यस्मिन् । उपेति । उपसंस्कियमाण उपसंस्कियमाणः धृताशित्तुनाप हृष्णाजित् रुगवर्धनं यस्मिन् । गृह्येति । गृह्यमाण गवेधुना वाय्वदिशेन वन्द्यो वा यस्मिन् । शोष्येति । शोष्यमाणानि गोवर्धनानि पुष्करवीजानि वनलपत्राणि यस्मिन् । प्रथ्येति । प्रथ्यमाण उपनासः स्वाध्यायः यस्मिन् । न्यस्येति । न्यस्यमान न्यायमानो वेत्रदण्डो यस्मिन् । तदिति । तदित्यस्याः परितो यस्मिन् । आपूर्येति । आपूर्यमाणानि जलेन नृत्रिभ्यः यस्मिन् । अदृष्टेति । अदृष्टस्य अदृष्टपूर्वकत्वेनेति । कलिकालस्येति ।

अपरिचितमनृतस्य, अश्रुतपूर्वमनङ्गस्य, अब्जयोनिमिव त्रिभुवनवन्दितम्, असुरारिमि
प्रकटितनरहरिवराहरूपम्, सांख्यमिव कपिलाधिष्ठितम्, मधुरोपवनमिव बलावलीढदर्पित
धेनुकम्, उदयनमिवानन्दितवत्सकुलम्, किंपुरुषाधिराज्यमिव मुनिजनगृहीतकैलशाभिषि
च्यमानद्रुमम्, निदाघसमयावसानमिव प्रत्यासन्नजलप्रपातम्, जलधरसमयमिव वनगहन
मध्यसुखसुप्तहरिम्, हनूमन्तमिव शिलाशंकलप्रहारसंचूर्णिताक्षास्थिसंचयम्, खाण्डवविन
शोद्यतार्जुनमिव प्रारब्धाग्निकार्यम्, सुरभिविलेपनधरमपि सतर्ताविर्भूतहव्यधूमगन्धम्
मातङ्गकुलाध्यासितमपि पवित्रम्, उल्लसितधूमकेतुशैतमपि प्रशान्तोपद्रवम्, परिपूर्णद्विज
तिमण्डलसनाथमपि सदासंनिहिततरुगहनान्धकारम्, अतिरमणीयमपरमिव ब्रह्मलोकम
श्रममपश्यम् ।

मित्यर्थः । एतेन सर्वथा पातकाभावो व्यज्यते । अपरीति । अनृतस्यासत्यस्यापरिचितमसंनिहितम् । अ
श्रुतेति । अनङ्गस्य कामस्याश्रुतपूर्वमनाकर्णितपूर्वम् । मदनोद्दोषकत्वाभावात् । अब्जेति । अब्जयोनिमि
ब्रह्माणमिव । त्रिभुवनवन्दित[अभिवादितम्] । पक्षे वन्दित श्रेष्ठम् । असुरारीति । असुरारिविष्णुस्तद्वदि
प्रकटितानि नरो नरनारायणो हरिश्च नृहरिः । अथवा नरहरिर्वसिहो वरा[ह]श्च तेषां रूपाणि येन स तम् । प
प्रकटितानि नरेभ्यो हरिवराहरूपाणि येन स तम् । सांख्येति । सांख्य कपिलदर्शनं तमि(दि)व कपिलमुनि
नाधिष्ठितमाश्रितम् । तत्प्रणीतत्वात् । पक्षे कपिलाभिर्गोभिरधिष्ठितम् । मधुरेति । मधुरा मधु(धू)पत्रं तस्य
पवनमिव द्वादशवनेषु गर्भितं वनं तद्वदिव बलावलीढो बलवान्दर्पितो दर्पयुक्तो धेनुको दैत्यो यस्मिन् । प
[बलावलीढा] बलयुक्ता दर्पिता धेनवो गावो यस्मिन् । उदयनेति । उदयन राजानमिवानन्दितं वत्स
कुलं येन । वत्सोऽत्र राजा पाण्डवकुलममुत्पन्नः । पक्षे वत्सस्तर्णकस्तस्य कुलं समुदायः । किंपुरुषेति
किंपुरुषः किनरस्तस्याधिराज्यं प्रभुत्वं तमि(दि)व मुनिजनगृहीता ये कलशास्त्रैरभिषिच्यमानो द्रुमो नाम राजा
यस्मिन् । किनराणां द्रुमा नाम राजाभूदिति प्रसिद्धिः । पक्षे द्रुमा वृक्षाः । निदाघेति । ग्रीष्मगमया
सानमिव शुक्रमानमिव प्रत्यासन्नं गर्माप्यथो जलप्रपातं प्रवर्षं यस्मिन् । पक्षे जलप्रपातो निर्झरः । जल
धरेति । जलधरसमयमिव पर्जन्यकालमिव वनस्य पानीयस्य यद्गहनं गम्भीरं मध्यमभ्यन्तरप्रदेशस्तत्र गुरो
सुप्तो निद्रा प्राप्तो हरिविष्णुर्यस्मिन् । प्रावृषि विष्णुः समुद्रे शेन इति प्रसिद्धम् । पक्षे वनस्यारण्यस्य गहनानि
गहराणि तेषु सुप्ता हरयः मिहा यस्मिन् । हनू इति । हनूमन्तमिवानीशुतमिव शिलाशंकलप्रहारेण संच
र्णितोऽक्षनाम्नो रावणपुत्रस्यास्थिसंचयो येन स तम् । पक्षे संचूर्णितो योऽक्षो विभीतकस्तस्यास्थिसंचयो न
प्रदेशगमहो यस्मिन् । खाण्डवेति । खाण्डवनाम्नो वनस्य यो विनाशस्तत्रोद्यत उद्योगवान्योऽर्जुनः पा
ण्डुनन्तमिव प्रारब्धं विहितमग्निकार्यं देवमनर्पणं यस्मिन् । पक्षेऽग्निकार्यं होमः । सुरभीति । सुरभिः सुग
न्धिः यद्विलेपनमज्जगन्तद्वरमपि मननं निगन्तरमाविर्भूतं प्रग(क)टितो हव्य सुग्न्धो दातव्यं तस्य धूमगन्धः
यस्मिन्निति विरोधः । तत्परिहारपक्षे सुग्न्धेर्गो । विलिख्यतेऽनेन भूरिति विलेपनं गोमयं यस्याभिता
धगं भूर्नस्मिन्नित्यर्थः । मातङ्गेति । मातङ्गस्य यन्कुलं तेनाश्रयितमपि तदाश्रितमपि पवित्रं पावनमिति नि
रोधः । तत्परिहारस्तु मातङ्गकुलानि हन्तिवृक्षानीत्यर्थः । उल्लसितेति । उल्लसितमुत्पन्नं प्राप्तं धूमस्तु
यस्मिन्नेवभूतमपि प्रशान्तोपद्रवमिति विरोधः । तत्परिहारस्तु धूमस्तवो वत्स इत्यर्थः । परीति । परि
पूर्णं न न्यून एवविशो यो द्विजपतिश्चन्द्रस्तस्य मण्डलं तेन मनायमपि गहनमपि सदा मनिहितमपि स
तरुगहनेऽन्धकारं यस्मिन्निति विरोधः । तत्परि[हार]स्तु परिपूर्णां ज्ञानेन भूता ये द्विजपतयो ब्राह्म

यत्र च मलिनता हविर्धूमेषु न चरितेषु, मुखरागः शुकेषु न कोपेषु, तीक्ष्णता कुशामेषु न स्वभावेषु, चञ्चलता कदलीदलेषु न मनःसु, चक्षुरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु, कण्ठग्रहः कमण्डलुषु न सुरतेषु, मेखलाबन्धो व्रतेषु नेर्ष्याकलहेषु, स्तनस्पर्शो होमधेनुषु न कामिनीषु, पक्षपातः कृकवाकुषु न विद्याविवादेषु, भ्रान्तिरनलप्रदक्षिणासु न शास्त्रेषु, वसुसंकीर्तनं दिव्यकथासु न वृष्णासु, गणना रुद्राक्षवलेषु न शरीरेषु, मुनिवालनागः क्रतुदीक्षया न मृत्युना, रामानुरागो रामायणेन न यौवनेन, मुखभङ्गविकारो जरया न धनाभिमानेन । यत्र च महाभारते शकुनिवधः, पुराणे वायुप्रलपितम्, वयःपरिणामेन द्विजपतनम्, उपवनचन्दनेषु

स्तेषां मण्डलं नमूहमित्यर्थम् । अतिरमणीयमत्यन्तमनोहारि । अपरेति । अपर भिन्नमिव ब्रह्मलोकं सुरलोकम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

अथ पुनर्विरोधाभासप्रदर्शनपूर्वकमाश्रममाहात्म्यं प्रदर्शयति—यत्र चेति । 'मूलानामयोगतिः' एतत्प्रपञ्चकः । मलिनतेति । हविः सान्नाय्य तस्य धूमेषु मलिनता मालिन्यम् । चरितेष्वान्तरेषु न तीक्ष्णलक्षणं तदित्यर्थः । मुखराग इति । शुकेषु वीरेषु मुखरागो मुख आरुष्यम् । कोपेष्विति निमित्तानी । कोपनिमित्तिकं न मुखे वारुष्यमित्यर्थः । तीक्ष्णतेति । कुशामेषु दर्भप्रान्तेषु तीक्ष्ण(तीक्ष्ण)ता शिथिलभेदनसमर्थं गतिविशेषः । स्वभावेषु प्रकृतिषु न मूलत्वमित्यर्थः । चञ्चलतेति । कदलीदलेषु भावत्रेषु चञ्चलता तरलता । न मनःसु चेतसु वृत्तिविशेषः । चक्षुरिति । कोकिलेषु परमृतासु चक्षुरागो शोभारुष्यम् । परकलत्रेषु परस्त्रीषु नाभिलाष इत्यर्थः । कण्ठग्रहेति । कमण्डलुषु पुण्ड्रिकासु कण्ठः कण्ठे ग्रहणम् । सुरतेषु मैथुनेषु न कण्ठालिप्तनम् । मुनीनां तदभावाविति भावः । मेखलेति । व्रतेषु यमेषु मेखलाबन्धो मौलीबन्धनम् । ईर्ष्याकलहेष्वसूयावित्रहेषु न श्ललाबन्धनम् । स्तनेति । होमधेनुषु निनैमित्तिकधेनुषु स्तनस्पर्शो दोहनम् । कामिनीषु ललनासु न कुचनर्दनम् । पक्षपात इति । कृकवाकुषु वृष्टेः पक्षपातः पक्षायाः पतनम् । न विद्याविवादेषु शास्त्रकथासु सोपाधिकोऽस्तीकारः । अन्यस्य पक्षिण्यया तं पक्षपातो नान्तीति कुश्टग्रहणम् । भ्रान्तिरिति । अनलप्रदक्षिणासु भ्रान्तिः परिवृत्तिः । शास्त्रेषु न शास्त्रमिन्द्रादानम् । वसिति । दिव्यकथासु भारतकथासु वसवो गणदेवपितृगणो(१) वा तेषां [संकीर्तनं] गन्धप्रकारेण वधनम् । न वृष्णासु लिप्तासु वसु इव तस्य संकीर्तनं प्रगन्तनम् । गणनेति । रुद्राक्षवलेषु रुद्राक्षगणना गणना सत्या । न शरीरेषु देहेषु गणनादरः । अत्यन्तनिस्पृहत्वान्न त्रिरपेक्षेत्यर्थः । मुनीति । यमैरेवाहन्मुनीनां वारा देवास्तेषां नाशो ध्वनः क्रतुदीक्षया चन्द्रदीक्षया न मृत्युना बलनाशः निशुनाशः । यमादृष्टजिह्वातेषाम् । रामेति । रामो वाराभिरन्तलिङ्गनुराग आराध्यत्वेन नान् रामायणेन रामचरित्रेन ।

जाड्यम्, अग्नीनां भूतिमत्त्वम्, एणकानां गीतश्रवणव्यसनम्, शिखण्डिनां नृत्यपक्षपात
भुजंगमानां भोगः, कपीनां श्रीफलाभिलापः, मूलानामधोगतिः ।

तस्य चैवंविधस्य मध्यभागमण्डलमलंकुर्वाणस्यालक्तलोहितपल्लवस्य मुनिजनाराम्वितकृष्ण
जिनजलकंरकसनाथशाखस्य तापसकुमारिकाभिरालवालदत्तपीतपिष्टपञ्चाङ्गुलस्य हरिणां
शुभिः पीयमानैर्लवालकसलिलस्य मुनिकुमारकावद्धकुशचीरदाम्नो हरितगोमयोपलेपनां
विक्तरैर्लस्य तत्क्षणकृतैकुसुमोपहाररमणीयस्य नातिमहतः परिमण्डलतया विस्तीर्णावकाश
रक्ताशोकतरोरधच्छायायामुपविष्टम्, उग्रतपोभिर्भुवनमिव सागरैः कनकगिरिमिव कुल
वैतैः ऋतुमिव वैतानिकवह्निभिः कल्पान्तदिवसमिव रविभिः कालमिव कल्पैः समन्तान्म

त्वाश्रमवर्तिमुनिजनेषु जाड्य प्रज्ञाहीनत्वम् । अग्नीनामिति । अग्नीनां वहीनां भूतिमत्त्व भस्मवत्त्वम्
तु मुनीनां भूतिः सत्तद्वत्त्वम् । एणकेति । एणकानां मृगाणां गीत गानं तस्य श्रवणं तत्र व्यसनमाप्ति
न मुनीनां तच्छ्रवणाभिलापातिरेकः । शिखण्डीति । शिखण्डिना मयूराणां नृत्ये ताण्डवे पक्षपातश्छद
नम् । न तु मुनीनां नृत्यविषये पक्षपातोऽङ्गीकारः । भुजंगेति । भुजंगानां सर्पाणां भोगः शरीरम् । 'भोगोऽ
कायः' इति कोशः । न तु मुनीनां भोग इत्यादिजनित मुरम् । कपीनामिति । कपीनां वानराणां श्रीफ
लाभिलापः श्रीफलानि विल्वीफलानि तेष्वभिलापो वाञ्छाविशेषः । न तु मुनीनां श्रीलक्ष्मीस्तस्यां फलानि र
कारापणादीनि तत्राभिलापस्तीव्रान्यवसायः । [मूलानामिति ।] मूलानां जगानामधोगतिरयं सयोगः ।
त्वाश्रमवर्तिमुनीनामधोगतिर्नरकपातः ।

तस्येति । आश्रमस्यैवविधस्य पूर्वोक्तप्रकारेण वर्णितस्य तस्य यो मध्यभागस्तस्य मण्डलं वर्तुलप्रदेशम्
दलकुर्वाणस्य [रक्ता] शोकतरोः कङ्कालिवृक्षस्याधच्छायायां [उपविष्ट] निषण्ण भगवन्तः [जगानां]
जावालमुनिमपदयमिति दूरेणान्वयः । अथ जावालं वर्णयति—तत्र पञ्चान्तानि तरोर्विणोपणानि द्वितीयान्तां
मुनिविशेषणानीति स्वयमूहनीयम् । अलक्तेति । अलक्तवद्यावत्तद्गोहिता रक्ता पल्लवा यस्य स तथा तस्य
मुनीति । मुनिजनैस्तापमजनैरालम्बिताः स्थापिता कृष्णाजिनानि कृष्णमृगचर्माणि जलकरका पात्राणि
पात्रैः सनाथा सह कृता शाखा यस्य स तथा तस्य । तापसेति । तापमकुमारिकाभिर्मुनिकन्याभिगलता
मूलप्रदेशे दत्ता पीतपिष्टस्य हरिद्राचूर्णस्य पञ्चाङ्गुलयो हस्तविम्बा यस्मिन् स तथा तस्य । हरिणेति ।
रिणशिशुभिर्भृगवालकैः पीयमानमात्वाद्यमानमालवालकस्य सलिलं यस्य स तथा तस्य । मुनीति । मुनि
मारकैर्गवद्ध कुशचीरदाम यस्य स तथा तस्य । हरिणेति । हरितमशुक्रं यद्रोमयं दृग्गणं तेनोपलेपनं
विविक्तं पृत तलमधोभागो यस्य स तथा तस्य । तदिति । तद्वत्त्वे तद्वत्त्वे कृतो विहितो यः कुसुमोपहार
पुष्पदौकतः तेन रमणीयस्य मनोहरस्य नातिमहतो नातिदीर्घस्य परिमण्डलं समन्तान्परिमाणं तस्य भागः
[ता त] यातएव दीर्घस्य तालादेन (१) तथा परिमण्डलं विस्तीर्णांऽवकाशोऽन्यन्तरप्रदेशो यस्य स तथा
तस्य । उग्रेति । उग्रतपोभिर्मुनीन्तपोभिर्महर्षिभिः समन्तान्परिवृतं परिप्रेष्ठितम् । क्रिमिव । भुजंग
विष्टमिव सागरैः समुद्रैः । कनकगिरिमिव स्वर्गाद्रिमिव कुलपर्वतैः कुलचरैः । ऋतुमिव यजमिव धनमिव
हयो वधिणाग्निगार्हपत्याहवर्नीयान्नैः । कल्पान्तदिवसमिव युगान्तवागरमिव रविभिः सूर्यैः । कालमिव रमणीय

पिंभिः परिवृतम्, उग्रशौपकम्पितदेहया प्रणयिन्येव विहितकेशग्रहया क्रुद्धयेव कृतभ्रूमङ्गया-
मत्तयेवाकुलितगमनया प्रसाधितयेव प्रकटिततिलकया जरया गृहीतव्रतयेव भस्मधवलया
धवलीकृतविग्रहम्, आयामिनीभिः पलितपाण्डुराभिर्स्नैपसा विजित्य मुनिजनमखिलं धर्मप-
ताकाभिरिवोच्छिन्ताभिरमरलोकमारोढुं पुण्यरज्जुभिरिवोपसंगृहीताभिरतिदूरप्रवृद्धस्य पुण्य-
तरोः कुसुममञ्जरीभिरिवोद्गताभिर्जटाभिरुपशोभितम्, उपरचितभस्मत्रिपुण्ड्रकेण तिर्यक्प्रवृ-
त्तात्रिपङ्गवाक्षोतस्त्रयेण हिमगिरिशिलातलेनेव ललाटफलकेनोपेतम्, अधोमुखचन्द्रकलाकारा-
भ्यामवलम्बितवलिशिथिलाभ्यां भ्रूलताभ्यामवष्टभ्यमानदृष्टिम्, अनवरतर्मन्त्राक्षराभ्यासवि-
वृताधरपुटतया निष्पतद्भिरतिशुचिभिः सत्यप्ररोहैरिव स्वच्छेन्द्रियवृत्तिभिरिव कैरुणारसप्रवा-
हैरिव दशनमयूखैर्धवलितपुरोभागम्, उद्धमदमलगङ्गाप्रवाहमिव जलम्, अनवरतसोमोद्गार-

कर्म कालावयव । धवलीकृतेति । जरया विस्त्रयया धवलीकृतः शुभ्रीकृतो विग्रह शरीर यस्य सतम् ।
अथ च जरया विनेपणानि—उग्रेति । उग्र. कठिनो यः शापस्तेन कम्पितश्चालितो देहो यया सा तया । प्र-
णयिन्येवेति । प्रणयिन्येव मनस्त्रिन्येव विहितः केशग्रहो यया सा तया । वलभावि रतिकलहे केशग्रह क-
रोति । इयमपि केने लपेत्यर्थः । क्रुद्धयेवेति । क्रुद्धयेव कोपाविष्टयेव । कृतो भ्रूमङ्गो यया सा तया । क्रुद्धो-
(द्धा)पि भ्रूमङ्ग करोति तथेय कृतवतीत्यर्थः । मत्तयेवेति । मत्तयेव शौण्डयेव । आकुलित गमन गतिर्यस्या
(न्या) सा तया । मत्तो(त्ता)पि स्त्रलङ्घनिर्भवति तथेयमपि । प्रसाधितयेव भूषितयेव प्रकटितमाविष्कृत तिलक
यया सा तया । भूषितापि स्त्री मनिलका भवति । अस्यामपि देहे तिलका. प्रजायन्त इति प्रसिद्धिः । गृहीति ।
गृहीत स्त्रीकृत व्रत यया ना तथेवानेव भस्मधवलया भस्म भूतिन्मद्वद्वलयया शुभ्रया । पुन क्रियिगिष्टम् ।
जटाभि मन्त्राभिरुपशोभितमलकृतम् । अथ जटा विशिनष्टि—आयामिनीभिर्विन्मारावर्ताभि । पलितेति । प-
लित पाण्डुर. वचस्तद्वत्पाण्डुराभि. श्वेताभि । तपसेति । तपसाखिल सनप्र मुनिजनमृषिजन विजित्य धर्म-
पताकाभिरिव धर्मस्य तपोमयस्य न(ज)यध्वजाभिरिवोच्छिन्ताभिरुर्ध्वाकृताभिरिव । अमरेति । अमरलोके न्य-
लेखनागेदुमारोहणं कर्तुं पुण्यरज्जुभिरिव पवित्ररश्मिभिरिवोपसंगृहीताभि स्त्रीकृताभि । अतीति । अतिदूर
प्रवृत्त्यातिदूर दृष्टि गतस्य पुण्यतरो श्रेयन्तरोद्गताभि प्रादुर्भूताभि वसुनमञ्जरीभिरिव पुण्यवर्तीभिरिव ।
ललाटेति । ललाटफलकेन भालपट्टकेनोपेतं सहितम् । वीर्येण । उपेति । उपरचितानि कृतानि भस्मना
प्रीणि पुण्ड्रवानि त्रिरैखामयतिलकानि यस्मिन् । केनेव । तिर्यगिति । त्रिपङ्गवा एवमुपपन्नं तिर्यगेदमपः
सोम । उद्धमभिन्द तिर्यक्प्रवृत्त स्रोतस्त्रयेव यस्मिन्नेवभूत [तेन] हिमगिरिशिलातलेनेव । झलनेति । झल-

सुगन्धिनिश्वासावकृष्टैर्मूर्तिमद्भिः शापाक्षरैरिव सदा मुखभागसंनिहितैः परिस्फुरद्भिरलि
विरहितम्, अतिकृशतया निम्नतरगण्डगर्तमुन्नततरहनुघोणमाकरालतारकमवगीर्यमाणवि
नयनपक्षममालमुद्रतदीर्घरोमरुद्धश्रवणविवरमानाभिर्लम्बकूर्चकलापमाननमादधानम्, आ
पलानाभिर्निद्रयाश्वानामन्तःसंयमनरज्जुभिरिवातताभिः कण्ठनाडीभिर्निरन्तरावर्तनद्वक
समुन्नतविरलास्थिपञ्जरमंसावलम्बियजोपवीतं वायुवशजनिततनुतरंगभङ्गमुत्प्लवमानमृ
मिव मन्दाकिनीप्रवाहमकलुपमङ्गमुद्रहन्तम्, अमलस्फटिकशकलैर्घटितमक्षवल्यमैत्युज्ज
स्थूलमुक्ताफलप्रथितं सरस्वतीहारमिव चलद्भ्रूलिविवरगतमावर्तयन्तम्, अनवरतभ्रमि
रकाचक्रमपरमिव ध्रुवम्, उन्नमता शिराजालकेन जरत्कल्पतरुमिव परिणतलतासंचयेन

मुद्गीर्णा । ततो जाह्नवीत्युच्यते । मुखनिश्वासास्य सौरभ्यातिशयप्रदर्शनद्वारा तमेव विधिनष्टि—अनव
त्यादि । अनवरत य सोमपानस्रोतारस्तेन सुगन्धी यो निश्वास पा(पत्र)नसेनावकृष्टैर्गर्भापैतैर्मूर्तिमद्भि
वद्भि शापाक्षरैरिव शापवर्णैरिव । सदेति । [सदा] सर्वकाल मुखस्य यो भागोऽग्रिमप्रदेशस्तत्र सनिहितै पा
परिस्फुरद्भिर्दीप्यमानैरलिभिर्भ्रमरैरविरहितमवियुक्तमानन मुखमादधान विभ्राणम् । अय मुखाविशेषणार्थ
अतीति । अतिकृशतया निम्नतरो गम्भीरतरो गण्डक(ग)र्त कपोलत परो भागो यस्त तत् । उन्नतेति
न्नतरेऽत्युच्चे हनु चिबुक घोणा नासा च यस्मिन्तत् । अनिद्रद्वलक्षणमेतत् । आकरालेति । आकरा
द्वका तारका कनीनिका यस्य तत् । अवेति । अवदीर्यमाणा धीयमाणा निरलानिविडा नयनयोनैत्रयो प
माला रोमराजिर्यस्मिन्तत् । उद्रतेति । उद्रतानि प्रादुर्भूतानि यानि दीर्घरोमाणि तेन रुद्धमावृत श्रवणयो
रन्ध्र यस्मिन्तत् । आनाभीति । आनाभि नाभिपर्यन्त लम्ब प्रलम्ब कूर्चकलाप आस्यलोमगमूहो या
स्तत् । अतीति । अतिचपलानामतिपारिलयानामिन्द्रियाश्चाना कण्ठतुरगमानामन्तर्मये सयमनरज्जुभिरि
यन्त्रणरदिमभिरिवानताभिर्विस्तीर्णाभि कण्ठनाडीभिर्गलघ्रायुभिरिव निरन्तर [अवनद्धा] सवद्धा कृत्वा ग
यस्मिन्नेवविधमकलुप निर्मलमज्ज शरीरमुद्रहन्त वारयन्तम् । समुन्नतेति । समुन्नतमुन्न विरल पेलामस्य
अर कङ्काल यस्मिन्तन्तया । अंसेति । अमावलम्ब्य भुजान्तगवलयम् यजोपवीत यजमत्र यस्मिन् । वायु
शेनेति । वायुवशेनानिलमाहात्म्येन जनिता उत्पादितात्मनव मूढमास्तर्गभङ्गा कलोलविघटनानि यस्मिन्
उत्प्लवेति । उन्प्रावन्त्येन प्लवमानानि वहमानानि मृणालानि विगानि यस्मिन्नेवभूत मन्दाकिनीप्रवाहमिव ग
धमिव । अत्र तर्गगम्यन्ते. (स्त्रो) श्वेतकृशत्व यजोपवीतमृणालयोश्च श्वेतमृदुमन्त्र गाधर्म्यमिति भाव । दि
वन्तम् । अक्षवल्य म्द्राक्षमालामावर्तयन्त परिवर्तयन्तम् । अथाक्षवल्यस्य विशेषणे—अमलेति । अमल
विशदानि यानि स्फटिकशकलानि तैर्घटित निर्मितम् । अन्युज्ज्वलेति । अन्युज्ज्वलान्यतिप्रियदानि
यानि मुक्ताफलानि मौक्तिकानि तैर्प्रथित गुम्फित गरम्बतीहारमिव गरम्बत्या भारत्या हारमिव मुक्ताफल
मिव । अत्र स्फटिकाक्षवल्यस्यातिनिर्मलत्वान्मुक्ताफलोपमानम् । चलेति । चलन्तो या अतुल्यमाणा नि
रन्ध्र तत्र गत प्राप्तम् । अनवरतेति । अनवरत निरन्तर भ्रमित पर्यटित तारकाचक्र नक्षत्रगमूह(श्रो) यानि
नेवभूतमपर द्वितीय ध्रुवमिवोन्नतपादजमिव । अत्र स्फटिकाक्षवल्यतारकाणां शुचिवर्तुल्यमेषं गाम्भिर्य
उपविष्टम् मुने. स्थिरत्वाद्भुवनाधर्म्यमिति । पुनर्विधिनष्टि—उन्नमतेति । उन्नमतेपरि स्फुरता शिर
रकेन शिरा धमनयन्तामा जालकेन समूहेन निरन्तर निश्चित व्याप्तम् । उन्नतमायुममूढेनात्मन्तर्गा
ग्रहमित्यर्थ । केन कमिव । परिणता पाक गता या [लता] वदयन्तामा संचयेन समूहेन । निर्वर्गमि

रन्तरनिचितम्, अमलेन चन्द्रांशुभिरिवामृतफेनैरिव गुणसंतानतन्तुभिरिव निर्मितेन मानस-
सरोजलक्षालितशुचिना दुकूलवल्कलेनैव द्वितीयेनेव जराजालकेन संच्छादितम्, आसन्नव-
र्तिना मन्दाकिनीसलिलपूर्णं त्रिदण्डोपविष्टेन स्फाटिककमण्डलुना विकचपुण्डरीकराशिमिव
राजहंसेनोपगोभमानम्, स्थैर्येणाचलानां गाम्भीर्येण सागराणां तेजसा सवितुः प्रशमेन तु-
पाररश्मेर्निर्मलतयाम्बरतलस्य संविभागमिव कुर्वाणम्, वैनतेयमिव स्वप्रभावोपात्तद्विजाधि-
पत्यम्, कमलासनमिवाश्रमगुरुम्, जरच्चन्दनतरुमिव भुजंगनिर्मोकधवलजटाकुलम्, प्रश-
स्तवारणपतिमिव प्रलम्बकंर्णवालम्, बृहस्पतिमिवाजन्मसंवर्धितकचम्, दिवसमिवोद्यदर्कवि-
म्बभास्वरमुखम्, शरत्कालमिव क्षीणवर्षम्, शान्तनुमिव प्रियसत्यव्रतम्, अम्बिकाकरतल-

रोप । जरत्कलतरुमिव बृद्धमन्दारमिवेत्युत्प्रेक्षा । अमलेनेति । अमलेन निर्मलेन दुकूलवल्कलेन । दुकूलेन
सदृश वल्कलमिति मध्य[म]पदलोपी समास । तेन संच्छादितमावृतम् । केनेव । अद्वितीयेनापूर्वेण
जराजालकेनेव विसृतासमूहेनेवेत्युत्प्रेक्षा । दुकूलवल्कल विगिनष्टि—चन्द्रेति । चन्द्रांशुभिरिव गशिज्यो-
त्काभिरिवामृतफेनैरिव पीयूषटिण्डिरैरिव गुणानां विद्यातपश्चरणादीनां सतानां समूहास्त एव तन्तव स्-
त्राणि तैरिव निर्मितेन रचितेन । मानसेति । मानससरोजलवज्जल तेन धालित धातमत एव शुचिना
निर्मलेन । पुनस्तमेव मुनि विगिनष्टि—स्फाटिककमण्डलुनोपगोभमानं विराजमानम् । अथ कमण्डलु वि-
गिनष्टि—आसन्नेति । आसन्नवर्तिना समीपस्थेन । मन्दाकिनीति । मन्दाकिनी गङ्गा तस्याः सलिल
तेन पूर्णं भूतेन । त्रिदण्डेति । त्रिदण्डस्त्रिपादिका तत्रोपविष्टेन स्थापितेन । मुनेर्धवलीकृतविग्रहवत्त्व-
वर्णनात्कमण्डलोश्च शुभ्रत्ववर्णनात्तदुपमानमाह—विकचेति । राजहंसेन विकचपुण्डरीकराशिमिव स्मित-
मिताम्भोजममृतमिवेत्युत्प्रेक्षा । पुनर्मुनि प्रकारान्तरेण विगिनष्टि—स्थैर्येति । स्थैर्येण स्थिरतयाचलानां
पर्वतानाम्, गाम्भीर्येण गाम्भीर्यगुणेन सागराणां समुद्राणाम्, तेजसा प्रतापेन सवितुः सूर्यस्य, प्रशमेनोपग-
मेन तुपाररश्मेर्धन्द्रस्य, निर्मलतया स्वच्छतयाम्बरतलस्य संविभागमिव स्वर्णवस्तुन परेभ्यः किञ्चिद्वि-
भज्य प्रदानमिव कुर्वाणं विदधानम् । अचलादीनां स्थैर्यादयो गुणा अनेनैव संविभागीकृता सन्तीति भावः ।
प्रशान्त्यसादृश्यद्वारा तमेव विशेषयन्नाह—वैनतेयमिति । वैनतेयो गरुडस्तद्वदिव स्वम्यान्मायस्य यः प्रभावो
गाहात्म्यं तेनोपात्तमर्गाकृतं द्विजेषु ब्राह्मणेष्वधिपत्यं प्रभुत्वमेतत् तम् । पक्षे द्विजेषु पतत्रिवाधिपत्यं मुख्यत्वं
येनेति विग्रहः । कमलेति । कमलासनो ब्रह्मा तन्मिवाश्रनो मुनिमान तत्र गुरुश्रेष्ठम् । पक्ष आश्रमा
इत्येतादिप्रसक्तशब्देनां गुरुप्रवर्तकम् । तर्णमात्रमात्र इत्येतेषां प्रवर्तिता । जरदिति । पुगवने पद्मिलविशेषा-

मिव रुद्राक्षवलयग्रहणनिपुणम्, शिशिरसमयसूर्यमिव कृतोत्तरासङ्गम्, वडवानलमिव स
तपयोर्भक्षम्, शून्यनगरमिव दीनानाथविपन्नशरणम्, पशुपतिमिव भस्मपाण्डुरोमाश्लि-
रीरं भगवन्तं जावालिमपश्यम् ।

अवलोक्य चाहमचिन्तयम्—‘अहो प्रभावस्तपसाम् । इयमस्य शान्तापि मूर्तिरुत्तम-
कावदाता परिस्फुरन्ती सौदामिनीव चक्षुषः प्रतिहन्ति तेजांसि । सततमुदासीनापि मह-
भावतया भयमिवोपजनयति प्रथमोपगतस्य । शुष्कनलकागकुसुमनिर्पतितानलचटुल-
नित्यमसहिष्णु तपस्विनां तनुतपसामपि तेजः प्रकृत्या भवति । किमुत सकलभुवनतलवा-
तचरणानामनवरततपःक्षपितमलानां करतलमलकवदखिलं जगदालोकयतां दिव्येन च-

अम्बिका पार्वती तस्या करतल पाणितल तद्वदिव रुद्राक्ष फलविशेषस्तद्वलयस्य कटकस्य यद्वहण तत्र
पुणम् । सर्वदा तदावर्तनेन कृताभ्यासमित्यर्थः । पक्षे रुद्र ईश्वरस्तस्याधमिन्द्रिय लोचन वर्तुलत्वादेव यद्वलय
ग्रहण पिधान तत्र निपुण चतुरम् । रते चन्द्रकलाप्रकाशस्यानिवार्यत्वेन लज्जावशात्पार्वत्या तृतीय लोचन
तलेन पिहितमिति भावः । शिशिरेति । शिशिरसमय ए(शे)पकालस्तस्य य सूर्यो भगवास्तद्वदिव कृतो
हित उत्तरासङ्गो बृहत्तिका येन स तम् । पक्ष उत्तरस्या दिश सङ्ग सश्लेषो येनेति विग्रहः । वडवेति
वडवानल आर्वस्तमिव सतत निरन्तर पय एव क्षीरमेव भक्ष यस्य स तम् । पक्षे पय पानीय तदेन भक्ष
स्येति भावः । शून्येति । शून्यमुद्रमित यन्नगर पुर तद्वदिव । शून्ये धनिना निवासायोग्यतादीन
ग्रहणम् । तत्र दीनान्यशोभावन्त्यनाथान्यप्रभूणि विपन्नान्यविद्यमानभावानि शरणानि गृहाणि यत्र
इति । अन्यत्र दीना दुःसाभिभूता अनाथा स्वामिरहिता विपन्ना इव विपन्ना मृतकत्वा व्याव्यादिपरिभूतान्
शरण परित्राणहेतुम् । पशुपतिमिवेति । पशुपति शुभुलमिव भस्मवत्पाण्डुरा(ण्ड)ण्यनिवार्यकमान्दीन
रोमाणि तैराश्लिष्ट शरीर यस्य स तम् । पक्षे भस्मवत्पाण्डुरा(ण्ड)मा गौरी तथा चाश्लिष्टमर्वादीहृत् श-
यस्येति विग्रहः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

जावालं निरीक्ष्य किं कृतवानित्याह—अवलोक्येति । [अवलोक्य] निरीक्ष्य । न पुनरर्थः । अहं
चिन्तयमेव विचारितवान् । चिन्ता त्वेन चिन्तयन्तमेव मामित्यवधिकाम् । तामेवाह—अहो इत्याद्यो
तपसा प्रभावो माहान्म्यम् । इयमस्य मुने शान्तापि मूर्तिं शरीरमुन्प्रावयेन तप्तमुर्णाकृत यत्न
सुवर्णं तद्वदवदाता निर्मला परिस्फुरन्ती देदीप्यमाना सौदामिनीव विद्युदिव चक्षुषो नेत्रस्य तेषां
महासि प्रतिहन्ति प्रतिघात कुर्वन्ति (करोति) । आभिसुन्द्येन गच्छन्तीना नयनरम्योना बलवद्गौरीपामि
तेजसा प्रतिनिवृत्तिगुणभवनिर्द्वेति भावः । इदं स्वभाववर्णनम् विरोधोऽपि शान्तस्योत्तमप्रकृतकाशस्य
विरोधः । सततेति । सतत निरन्तरमुदासीनापि मध्यम्यापि महाप्रभावतयाप्युग्र[प्रता]पतया प्रवृत्ता
तस्यापूर्वागतस्य भयमिव भीतिमेवोपजनयति । अन्येषां करोतीत्यर्थः । अत्रापि स यथ्यस्य भयोपाश
मिति विरोधः । उभयत्रोन्प्रेक्षा । शुष्केति । तनु स्वयं तपो येषां तेषामपि तपस्विना तेजो नित्यं य-
प्रहृता स्वभावेनानादिश्वमहन्शील भवति । कीदृशम् । शुष्काणि यानि जलकाशकुसुमानि तत्र निषि-
द्योऽनलो वह्निस्तद्वच्चटुला त्वरिता वृत्तिर्यस्य तत् । एतस्य पर्यवगितार्थमाह—किमुनेति । एतां तान-
घक्षयकारिणा पापविनाशकर्तृणा किमुत किमाश्चर्यम् । अथ तानेव विगिनष्टि—सकलेति । एत-
तलेर्वन्दिनानि नमस्कृतानि चरणानि येषां ते तथा तेषाम् । अनवरनेति । अनवरत तपसा दापिता
पाणिना मल-पाणिनि चैले तथा तेषाम् । करतलेति । करतलमलकवत्पाणिन्युपात्रीफलदन्त्येन च-

भगवतामेवंविधानामघक्षयकारिणाम् । पुण्यानि हि नामग्रहणान्यपि महामुनीनाम्, किं पुनर्दर्शनानि । धन्यमिदमाश्रमपदमयमधिपतिर्यत्र । अथवा भुवनतलमेव धन्यमखिलमनेनाधिष्ठितमवनितलकमलयोनिना । पुण्यभाजः खल्वमी मुनयो यदर्हनिशमेनमपरमिव नलिनासनमपगतान्यव्यापारा मुखावलोकननिश्चलदृष्टयः पुण्याः कथाः शृण्वन्तः समुपासते । सरस्वत्यपि धन्या यास्य तु सततमतिप्रसन्ने करुणाजलनिस्स्यन्दिन्यगाधगाम्भीर्ये रुचिरद्विजपरिवारा मुखकर्मलसंपर्कमनुभवन्ती निवसति हंसीव मानसे । चतुर्मुखकर्मलवासिभिश्चतुर्वेदैः सुचिरादिवेदमपरमुचितमासादितं स्थानम् । एनमासाद्य शरत्कालमिव कल्लिजलदसमयकलुपिताः प्रसादमुपगताः पुनरपि जगति सरित इव सर्वविद्याः । नियतमिह सर्वात्मना

ज्ञानलोचनेनाखिल समग्र जगद्विष्टपमालोकयतां पश्यता भगवता माहात्म्यवतामेवविधाना पूर्वोक्तगुणविशिष्टानाम् । हि निश्चितम् । अघक्षयकारिणा पापविनाशकानाम् । [महामुनीनामिति] महातपस्विना नामग्रहणान्यप्यभिधानोच्चारणमात्राण्यप्यायुर्धृतवत्कारणकार्योपचारात्पुण्यानि पुण्यजनकानि । दर्शनानीति । दर्शनानि] तेषामवलोकनानि समग्रपापपहारकाणीत्यर्थे किं पुनर्भव्यते । अवश्यं तदपहारकाणीत्यर्थः । धन्यमिति । इदं प्रत्यक्षमाश्रमपद मुनिस्थानं धन्यं कृतपुण्यम् । अत्रार्थे हेतुमाह—यत्रेति । यस्मिन्नाश्रमपदेऽयं महान्मुनिरधिपतिर्नेता । अथवेति पक्षान्तरे । अचनीति । अवनितलकमलयोनिना] भुवनतलब्रह्मणानेन प्रत्यक्षोपलभ्यमानेन मुनिनाधिष्ठितमाश्रित भुवनतलमेव जगतीतलमेव धन्यं कृतपुण्यम् । 'सुलुनी पुण्यवान्धन्य' इति हैम । आश्रमस्य तदन्तःपातित्वादिति भावः । तच्छिष्याणां धन्यता प्रतिपाद्यमाह—पुण्येति । खलु निश्चयेन । अमी मुनयः पुण्यभाजः सुकृतभाजः । यदिति हेत्वर्थः । अर्हनिशं प्रत्यहमपरमिवान्यमिव नलिनासनं कमलयोनिं समुपासते सेवां कुर्वते । तानेव शिष्यान्विशिनष्टि—अपेति । अपगतो दर्शभूतोऽन्यव्यापारस्तदितरकार्येभ्यस्ते तथा । मुखेति । मुखस्य वदनस्य । अर्थान्मुनेरिति शेषः । तस्य यदवलोकनं निरीक्षणं तेन निश्चला निमेषरहिता दृष्टिर्येषां ते तथा । किं कुर्वन्त (न्तः) । पुण्या पवित्राः यथा विवदन्त्य (न्ती) शृण्वन्त आकर्णयन्तः । तद्वदनगतायां सरस्वत्यां यथा कुवन्नाह—सरस्वेति । गन्तव्यपि भारत्यपि धन्या श्लाघ्या या । तु पुनरर्थः । अस्य मुनेर्मुखमेव कमलं नलिनं तस्य मयर्कं मयन्धमनुभवन्ती साक्षात्कुर्वन्ती(ती) मानने मनसि निवसति निवासं करोति । उभयोः साम्यमाह—हंसीति । यथा मानने मरुनि हंसी मराली निवसति तथेयमपीत्यर्थः । अत्र प्रसन्नेत्यादिविवेकपणानि मानने मनसि मरुनि च स्वमुत्पाद्योत्पन्नानि । अतीति । अतिशयेन प्रसन्ने प्रसादगुणयुक्ते । करुणेति । करुणा परदुःखप्रहाणेच्छा नैव । एतत् तस्य तयोर्वा नित्यन्दिनि स्यादिति । अगाधेति । अगाधमनलस्पर्शं गान्भीर्यं गम्भीरतां यन्मिन् । रुचिरेति । रुचिरा मनोहा ये द्विजा दन्तास्त एव परिवारः परिच्छदो यस्या निति भारता विवेचनम् । चतुसरिति । चतारि यानि रुखवृक्षानि तत्र वातिनि स्थापिनिश्चतुर्वेदकर्मयुक्तं प्रवृत्तिभिः सुचिरादिव चिरबालादिवेदमपरमुचितमासादितं स्थानम् । एनमिति । एनं शुचिं शरत्कालमिव घण्टावधमवधमिवानाद्यं श्रम्य जगति लोके पुनरपि द्वितीयवारमपि सर्वविद्याधर्तुर्दशगुणं प्राप्तं केवलमुपगतां प्राप्ता । वा इव । सरितो नद्य इव । यथा नद्योत्पत्त्या प्राप्य ता एव नैर्मल्यं सरति । एवमेवविशेषणमाह—कलीति । कलिरेव कली वा यो जलदामनो मेघजलमेव कटुदिव्यं निर्विद्वत् । नियतमिति । नियतं निश्चितं निश्चितमिहान्धने सर्वान्ना सर्वप्रमाणं कृतवन्ति विद्वान् न

कृतावस्थितिना भगवता परिभूतकलिकालविलसितेन धर्मेण न स्मर्यते कृतयुगस्य । धरणि लमनेनाधिष्ठितमालोक्य न वहति नूनमिदानीं सप्तर्षिमण्डलनिवासाभिमानमम्बरतलम् । अहो महासत्त्वेयं जरा यास्य प्रलयरैविरश्मिनिकरदुर्निरीक्ष्ये रजनिकरकिरणपाण्डुशिरो जटाभारे फेनपुञ्जधवला गङ्गेव पशुपतेः क्षीराहुतिरिव शिखाकलापे विभावसोर्निपतन्ती भीता । वहलाज्यधूसपटलमलिनीकृतैश्रमस्य भगवतः प्रभावाद्भीतमिव रविकिरणजालम् दूरतः परिहरति तपोवनम् । एते च पवनलोलैपुञ्जीकृतशिखाकलापा रचिताञ्जलय इव मन्त्रपूतानि हवींषि गृह्णन्त्येतत्प्रीत्याशुशुक्षणयः । तरलितदुकूलवल्कलोऽयं चाश्रमलताकुमु सुरभिपरिमलो मन्दमन्दचारी सगङ्ग इवास्य समीपमुपसर्पति गन्धवाहः । प्रायो महाभू नामपि दुरभिभवानि भवन्ति तेजोसि । सर्वतेजस्विनामयं चाग्रणीः । द्विसूर्यमिवाभा

तथा [तेन] भगवता माहात्म्यवता । **परीति ।** परिभूत न्यकृत कलिकालस्य विलसित चेष्टित येनेवम् धर्मेण न स्मर्यते । कृतयुगस्येति कर्मणि पष्ठी 'मातु स्मरति' इतिवत् । **धरणीति ।** नून निधि मनेन मुनिना [धरणितलम्] अधिष्ठितमाश्रितमालोक्य निरीक्ष्याम्बरतल व्योमतलमिदानीं साप्रत राप्ता मण्डलनिवासाभिमानमिति सप्तर्षीणां कश्यपप्रभृतीनां यन्मण्डल समूहस्तस्य यो निवासोऽवस्थान तेन ऽभिमानोऽहंकारस्त न वहति न धत्ते । अत्र बहूनां शिष्या(कपी)णां मत्वात् । अहो इत्याद्यर्थे । मत्वात् महाधैर्येयं जरा विस्मया [या]स्य मुनेर्जटाभारे सटासमूहोपरि निपतन्ती पतनं कुर्वती न भीता न व्रग्ता अत्रार्थ उपमानद्वयं प्रदर्शयति—**पशुपेति ।** पशुपतेरीश्वरस्य जटाभारे सटारामूहे गङ्गेन स्वर्णदीप । श्व रेति । विभावसोर्वहे शिखाकलापे ज्वालामृदे क्षीराहुतिरिव क्षीरस्य दुग्गस्याहुतिर्वहती प्रक्षेप इवेत्यर्थः गङ्गा विशिनष्टि—**फेनेति ।** फेनस्य डिण्डीरस्य य पुञ्ज समूहस्तेन बबलोज्ज्वला । इयमपि बबला भाति जटा विशिनष्टि—**प्रलयेति ।** प्रलय कल्पान्तस्तस्मिन्यो रवि सूर्यस्तस्य यो रश्मिनिकर किरणगमूहस्तद् [दुर्निरीक्ष्ये] विलोकयितुमशक्ये । **रजनीति ।** रजनिकरधन्वनस्य किरणा मयूगास्तद्वत्पाण्डूनि गेताणि शिरोरूपाणि केशा यस्मिन् । **वहलेति ।** वहल निविड यदाज्य मर्षिस्तस्य धूमपटल तेन मलिनीकृत श्यामि(म)ता प्रापित आश्रमो यस्यैवविवस्य भगवतो मुने प्रभावान्माहात्म्याद्भीतमिव व्रन्तमिव रविः । **रणजाल सूर्यरश्मिममूह (हस्त)तपोवन मुनिस्थान दूरत परिहरति दूर एव त्यजति ।** मालिन्यस्य तम प्रतिनिधीभूतस्य सूर्यरश्मिभिर्विगेवात् । मालिन्याश्रयाश्रमाधिपतंमुने प्रभावाद्भीतिरुचिर्नैवेति भावः **एते चेति ।** एते ममीपवर्तिन आशुशुक्षणयो वहय । **पवनेति ।** पवनेन वायुना लोलध्रुपल , पु ५ कृत समूहीकृत शिखाकलापो ज्वालामृदो येषां ते तथा । रचिताञ्जलय इव पिहितान्जलय । एतन्प्रीत्यैतन्मुनिवेहेन मन्त्रपूतान्यृचापवित्राणि हवींषि होतव्यानि गृह्णन्ति स्वीकुर्वन्ति । 'अग्निवेत्यागो वति शिखावानाशुशुक्षणि' इत्यमरः । **गन्धेति ।** गन्धवाहो वायुस्य मुने समीपं पार्श्वं गच्छ इव भीता इवोपसर्पति गच्छति । अथ सायङ्कवे हेतु प्रदर्शयन्नाह—**तरलिनेति ।** तरलितानि कम्पितानि दृष्टव्यं तानि येन स तथा । अयमिति स्पर्शान्प्रत्यक्ष । **आश्रमेति ।** आश्रमलताकुमुमाना सुरभि परिमयो यस्मिन् एव [मन्द]मन्दचारी शनैः शनैः सचरमाण । **प्राय इति ।** प्रायो वाह-पार्श्वेऽव्ययम् । महाभूतानाम् पृथिव्यादीनामपि तेजानि महानि दुरभिभवानि दुर्गेनाभिभवानि शक्यानि भवन्ति । अयं चेति । ॥ ३ ॥

जगदनेनाधिष्ठितं महात्मना । निष्कम्पेव क्षितिरेतद्वष्टम्भात् । एष प्रवाहः करुणारसस्य, संतरणसेतुः संसारसिन्धोः, आधारः क्षमाम्भसाम्, परशुस्तृष्णालतागहनस्य, सागरः संतो-
मृतरसस्य, उपदेष्टा सिद्धिमार्गस्य, अस्तगिरिरसद्गहकस्य, मूलमुपगमतरोः, नाभिः प्रजाच-
त्स्य, स्थितिबन्धो धर्मध्वजस्य, तीर्थं सर्वविद्यावताराणाम्, बन्धवानलो लोभार्णवस्य, निक-
तोपलः शास्त्ररत्नानाम्, दावानलो रागपल्लवस्य, मन्त्रः क्रोधभुजंगस्य, दिवसकरो मोहान्ध-
वारस्य, अर्गलाबन्धो नैरेकद्वाराणाम्, कुलभुवनमाचाराणाम्, आयतनं मङ्गलानाम्, अभू-
मेर्मदविकाराणाम्, दर्शकः सत्पथानाम्, उत्पत्तिः साधुतायाः, नेमिरुत्साहचक्रस्य, आश्रयः
उत्त्वस्य, प्रतिपक्षः कलिकालस्य, कोशस्तपसः, सखा सत्यस्य, क्षेत्रमार्जवस्य, प्रभवः पु-
ण्यसंचयस्य, अदत्तावकाशो मत्सरस्य, अरातिर्विपत्तेः, अस्थानं परिभूतेः, अननुकूलोऽभि-
मानस्य, असंमतो दैन्यस्य, अनायत्तो रोषस्य, अन्नभिमुखः सुखानाम् । अस्य भगवतः
प्रसादादिवोपगान्तवैरमपगतमत्सरं तपोवनम् । अहो प्रभावो महात्मनाम् । अत्र हि गाश्च-

मुनि सर्वतेजस्विना समप्रधामवतामत्रणीमुख्य । अनेनेति । अनेन मुनिना महात्मना प्रकृष्टस्वरूपेणाधिष्ठित-
नाश्रित जगद्विमूर्त्यमिव द्वौ सूर्यौ यत्र तद्वदिव । निष्कम्पेति । एतस्य मुनेरवष्टम्भादालम्बाधितिर्वमुधा
निष्कम्पेव निर्वेपधुरिव । अथ च कियन्ति विशेषणानि रूपकालङ्कृतिद्वारा प्रदर्शयन्नाह—एषेत्यादि । एष मुनि
वरुणान्नस्य प्रवाह ओघ । सत्तारमिन्धोर्भवाम्भोधे संतरणे [नेतु] सेतुग्रन्थ । क्षमाम्भना धाम्निगलिलाना-
माधारोऽम्भसा बन्ध । तृष्णैव लता ग(तद्र)हनस्य परशु कुठार । संतोष एवानृतग्नं पीयूषद्रव्यस्तस्य सागर-
ममुद्र । सिद्धिमार्गस्य मोक्षपदव्या उपदेष्टोपदेष्टक । अमद्भटकस्याशुभप्रहत्यान्गिरिगन्तानल । उपगमतरो
घनता(१)हनस्य मूल वृद्ध । प्रजाचक्रस्य प्रतिभाचक्रस्य नाभिर्मध्यप्रदेश । धर्मध्वजस्य मुकुटनेनो स्थितिबन्धो-
ऽदभ्युन्नयेण । सर्वविद्यावताराणां समप्रविद्याप्रवेशानां तीर्थं घट । लोभार्णवस्य लिप्ताममुद्रस्य बन्धवानल
पार्श्व । शास्त्ररत्नानां सिद्धान्तमणीनां निकषोपल कपणपट । रागपल्लवस्येच्छास्मिलप्रस्य दावानलो बन्धवहि ।
शोभुजगस्य बोधपरीक्षस्य मन्त्र । मोहान्धवारस्याज्ञानतिमिरस्य दिवसकर मूर्ध । नग्नद्वाराणां दु-
र्गतिद्वाराणामर्गलाबन्ध परिघबन्ध । आचाराणां चरितानां कुलभुवन मूलवृहम् । मङ्गलानां श्रेष्ठमायतन
वृहम् । मर्दविकाराणामहवारवृत्तीनामभूमिरुपरक्षेत्रम् । सत्पथानां गोमननार्णानां दर्शक उपदेष्टा । साधुतायाः

एवं चिन्तयन्तमेव मां तस्यामेवागोक्तरोरधश्छायायामेकदेगे स्थापयित्वा हारीतः पादा-
वुपगृह्य कृताभिवादनः पितुरनतिसमीपवर्तिनि कुशासने समुपाविशत् । आलोक्य तु मां
सर्व एव मुनयः । 'कुतोऽयमासादितः शुकशिशुः' इति तमासीनमपृच्छन् । असौ तु तानब्र-
वीत्—'अयं मया स्नातुमितो गतेन कमलिनीसैरस्तीरतरुनीडनिपतितः शुकशिशुरातपज-
नितह्रान्तिरुत्तपपांसुपटलमध्यगतो दूरनिर्पतनविह्वलतनुरुत्पावशेषायुरासादितस्तपस्विदुरारो-
हतया च तस्य वनस्पतेर्न शक्यते स्वनीडमारोपयितुमिति जातदयेनानीत । तद्यावदयमप्र-
रुद्धपक्षतिरक्षमोऽन्तरिक्षमुत्पतितुं तावदत्रैव कस्मिंश्चिदाश्रमतुरुकोदरे मुनिकुमारकैरस्माभि-
श्चोपनीतेन नीवारकणनिकरेण फलरसेन च संवर्ध्यमानो धारयतु जीवितम् । अनाथपरिपा-
लनं हि धर्मोऽस्माद्विधानाम् । उद्भिन्नपक्षतिस्तु गगनतलसंचरणसमर्थो यास्यति यत्रास्मै रो-
चिष्यते । इहैव वोपैजातपरिचयः स्थास्यति' इत्येवमादिकमस्मत्संबद्धालापमाकर्ण्य किंचिदुप-

अथ हारीत किं कृतवानित्याह—एवमिति । एव पूर्वोक्तप्रकारेण चिन्तयन्त विचारयन्त मा तस्या-
मेवागोक्तरोरधश्छायायामेकदेग एकस्मिन्प्रदेगे स्थापयित्वा सस्थाप्य [हारीत] हारीतनामा मुनिः ।
गदाविति । पादौ चरणवुपगृह्य पादयोः पतित्वा । कृतेति । कृतं विहितमभिवादनं येनैवभूतं पितु-
र्जनकस्यानतिगमीपवर्तिनि नातिनिकटवर्तिनि कुशासने दर्भविष्टरे समुपाविगदुपविष्टवान् । [आलोक्येति ।]
आलोक्य निरीक्ष्य । तु पुनरर्थः । मा सर्व एव समग्रा एव मुनयो ऋषयः कुतः कस्मात्प्रदेशादयं शुकशिशु-
रानागतः प्राप्त इति तमासीनमुपविष्ट हारीत मुनिमपृच्छन्नप्राधुः । अगो हारीतः । तु पुनरर्थः । तान्मु-
नीन्ब्रवीदुवाचेत्यर्थः । किमुवाचेत्याह—अयमिति । अयं शुकशिशुर्मया स्नातुं स्नानार्थमितोऽस्मिन्प्रदे-
[शान्] प्राप्तेन । कमलीति । कमलिनीसरः पद्मसरस्तस्य तीरतरः प्रतीररुक्षन्स्मिन्त्यो नीडं कुलायन-
स्मान्निपतितं स्रस्तं । आतपेति । आतपेनालोकेन जनितोदिता ह्रान्तिः श्रमाधिक्यं यस्य न तथा ।
उत्तमेति । उत्तम उष्णीभूतो यः पासुपटलो धूलीसमूहस्तस्य मध्यगतोऽभ्यन्तरवर्ती । दूरेति । दूराद्-
दिष्टाद्यनिपतनमथ नयोगफलिका क्रिया तेन विह्वल व्याकुलः तनुर्देहो यस्य स तथा । अल्पेति । अल्प-
स्वप्नमवगोपमायुर्जीवितं यस्यैवभूतं आसादितो लब्धः । तपस्वीति । तपस्विभिर्मुनिभिर्दुरागोहतया
हृत्तेनागोहं शक्यतया तस्य वनस्पतेः शास्मलीरुक्षस्य स्वनीडं स्वकुलायनमारोपयितुं स्थापयितुं न शक्यते न

जातकुतूहलो भगवाञ्जावालिरीपदावलितकंधरः पुण्यजलैः प्रक्षालयन्निव मामतिप्रगान्तया
दृष्ट्या दृष्ट्वा सुचिरमुपजातप्रत्यभिज्ञान इव पुनःपुनर्विलोक्य 'स्वस्यैवाविनयस्य फलमनेना-
नुभूयते' इत्यवोचन् । स हि भगवान्कालत्रयदर्शी तपःप्रभावादिन्येन चक्षुषा सर्वमेव
करतलगतमिव जगद्विलोकयति । वेत्ति जन्मान्तराण्यतीतानि । कथयत्यागाग्निमन्यर्थम् ।
ईक्षणगोचरगतानां च प्राणिनामायुषः संख्यामावेदयति । सर्वेव सा तापसपरिपुष्टत्वा
विदिततत्प्रभावा 'कीदृशोऽनेनाविनयः कृतः, किमर्थं वा कृतः, क वा कृतः, जन्मान्तरे वा
कोऽयमासीन्' इति कौतूहलिन्यभवन् । उपेनाथितवती च तं भगवन्तम् 'आवेदय, प्रसीद
भगवन्, कीदृशस्याविनयस्य फलमनेनानुभूयते । कश्चायमासीजन्मान्तरे । विहगर्जतो
वा कथमस्य संभवः । किमभिधानो वायम् । अपनयतु नः कुतूहलम् । आश्चर्याणां हि स-
र्वेषां भगवान्प्रभवः' ।

ति । श्लेषमादिकमस्मन्मयद्वयमिति मद्रिपयकमालापः प्रश्नोत्तररूपमाकर्ष्य श्रुता । किञ्चिदिति । किञ्चिरी-
पदुपजातमुत्पन्न कुतूहलमाध्वर्यं यस्य स तथा भगवान्माह्वान्यवान् [जावालि] जावालिनामा मुनिः । ईपदिति ।
ईपत्किञ्चिद्व्यतिता नमिता अगं ग्रीया यस्य स त सा । इदं तु गावतानलक्षणम् । पुण्येति । पुण्यजले पवित्रपानी-
यैः प्रक्षालयन्निव धात्रयन्निव मामतिप्रगान्तयानिप्रमत्तया दृष्ट्या दृष्ट्वा मुनिः निरालल दृष्ट्वा विलोक्य । उपेति ।
उपजातं नमुत्पन्नं प्रत्यभिज्ञानम् 'नोऽयं देवदत्त' इत्याह्वयकं जान यस्य स तथा तद्वदितं पुनः पुनर्गात्मार-
विलोक्य निर्गदय न्यस्यैवात्मन एवाग्निनयस्याग्निप्राप्तागस्य फलं भोगोऽनेकशुक्रशिशुनानुभूयते यथाकिमपि
इति तानवोचदब्रवीत् । स मुनिर्नानातीराययेनात्—स हीति । यत् । हि निश्चितम् । स भगवान् । का-
लेति । कालत्रयस्यार्तानागन्तुर्नानादयस्य दर्शी पश्यकः । तप इति । तपःप्रभावादिन्येन ज्ञानात्मनेन
चक्षुषा दृष्ट्या सर्वमेव ननप्रमेव जगत्तत्तत्गतमिव द्रष्टव्यमस्मै(भिः)प्राप्तं लोभयति पश्यति । वेत्तीति । अतीतानि
गतानि जन्मान्तराणि भवान्तराणि वेत्ति जानाति । कथयतीति । आगाग्निं गाग्निमन्यर्थमपि कथयति त्री-

इत्येवमुपयाच्यमानस्तपोधनपरिपदा स महामुनिः प्रत्यवदत्—‘अतिमहदिदमाश्रयमा-
तव्यम् । अल्पशेषमहः । प्रत्यासीदति च नः स्नानसमयः । भवतामप्यतिक्रामति देवार्च-
ाधिबेला । तदुत्तिष्ठन्तु भवन्तः । सर्वे एवाचरन्तु यथोचितं दिवसव्यापारम् । अपराह्-
ये भवतां पुनः कृतमूलफलाशनानां विस्रब्धोपविष्टानामादितः प्रभृति सर्वमावेदयि-
मि योऽयम्, यच्चानेन कृतमपरस्मिज्जन्मनि, इह च लोके यथास्य संभूतिः । अयं च
दपगतक्लमः क्रियतामाहारेण । नियतमयमप्यात्मनो जन्मान्तरोदन्तं स्वप्नोपलब्धमिव
य कथयति सर्वमशेषतः स्मरिष्यति’ इत्यभिदधदेवोत्थाय सह मुनिभिः स्नानादिकमुचि-
वसव्यापारमकरोत् ।

इत्येवमिति । इत्येव [अनन] प्रकारेण तपोधनपरिषदा मुनियभयोपयाच्यमान. प्रार्थ्यमान. स [महा-
न] प्रत्यवदत्प्रत्यवोचत् । अतीति । इदमाश्चर्यमतिमहदतिमहीयानाख्यातव्य कथनीयम् । मयेति शेष ।
हेति । अहर्दिनमन्यशेषमन्त्रावगिष्टम् । प्रत्येति । नोऽस्माक सानसमय आसन्नकाल प्रत्यासीदति वि-
ध्वतो भवति । भवतामिति । भवतामपि शुष्माकमपि देवार्चनविधिबेला देवपूजाक्षणोऽतिक्रामत्युत्पि-
भवति । तदिति हेत्वर्थे । उत्तिष्ठन्तुत्थान कुर्वन्तु भवन्तो ब्रूयम् । सर्व एवेति । यथोचित यथायोग्य
वगव्यापार दिनकृत्यमाचरन्तु समाचरन्तु । अपराहेति । [अरात्मसमये] द्विप्रहरानन्तरसमये भवता
मावम् । पुनरिति । [पुन] द्वितीयवार कृत विहित मूलफलयोरग्नौ भक्षणं यन्ते तथा तेषाम् ।
स्त्वधेति । विद्यन्त सावधान यथा स्यात्तथोपविष्टानां स्थितानाम् । आदित इति । आदित प्रार-
भत प्रगृहीत सर्वं उत्तान्तमावेदयिष्यामि निवेदयिष्यामि । योऽयमिति । यश्चाय पूर्वजन्मन्यासीत् । य-
नेनापगमिष्यन्मनि परमये कृतम् । इह चेति । इह लोके यथा येन प्रकारेणान्य सभूतिरूपति ।
य चेति । तावदावयय शुक् आहारेणानेनापगतकर्मो व्यपगतपरिधम क्रियता विधीयताम् । नि-
ति । निष्पन्न निश्चित नथि कथयत्यय शुक् [अपि] आत्मन स्वर्गायन्य जन्मान्तरोदन्त परभववृत्ता-
ः स्वप्नोपवृत्तानि स्वप्नवृत्तानि सर्वं समग्रमशेषत आमूलचूलत स्मरिष्यति स्मरणविपर्ययस्मरिष्यति । इतीति ।
ने एवेत्तन्ममिदमशेषं कथयन्तेदोत्थायोत्थानं कृत्वा । सहेति । [सह] सम मुनिभिन्नपन्धिभिर्गवित
अथ शिवव्यापार रानादिवसवर्तोर्गमने (५) ।

जन् । उद्यत्सर्पिर्मार्थस्पर्शपरिजिहीर्षयेवं संहतपादः पारावतपादपाटलरागो रविरम्बरतला-
 द्दवालम्बत । आलोहितांशुजालं जलगर्जनमव्यगतस्य मधुरिपोर्विगलन्मधुधारमिव नाभिन-
 लितं प्रतिमागतमपराणवे सूर्यमण्डलमलङ्कृत । विहार्याम्बरतलमुन्मुच्य च कमलिनीवर्तनानि
 शकुनय इव दिवसावसाने तैरुगिखरेषु पर्वताग्रेषु च रविकिरणा. स्थितिमुकुर्वत । आलोलो-
 हितातपच्छेदा मुनिभिर्लोलम्बितलोहितवल्कला इव तैरव. क्षणमदृश्यन्त । अस्तमुपगते च
 भगवति सहस्रदीधितावपराणवर्तलादुल्लसन्ती विद्रुमलतेव पाटला संध्या समदृश्यत । यस्या-
 मावध्यमानध्यानम्, एकदेशदुह्यमानहोमधेनुदुग्धधाराध्वनितधन्यतरातिर्मनोहरम्, अम्भि-
 वेदिविकीर्यमाणहरित्कुशम्, ऋषिकुमारिकाभिरितस्ततो विशिख्यमाणदिग्देवतावलिसिस्थमा-
 श्रमपदमभवत् । कापि विद्वन् दिवसावसाने लोहिततारका तपोवनधेनुरिव कपिला परित-

पोर्नरिव परिपाद्यमान आम्बाद्यमानन्नेज प्रसर कान्तिप्रनागे यस्य स तथा । विरलेति । विरल स्वल्प
 आनय आलोको यस्य स तथा तन्निमान तनोर्भातन्निमा तमभजत् । क्षीणता प्रापेता । उद्यदिति । उद्यद्
 द्य प्राप्नुय. नमस्विगर्भं नमस्विगमून्नेन स स्पर्श मंगलात्मस्य या परिजिहीर्षा परिहर्तुमिच्छा तथा सत्ता-
 नरोचितता पादा येन स तथा । पारावत इति । पागता कलखस्य पादो नरणो तद्वत्पाटल श्वेतस्फो-
 रगो नमिष्यतिर्गो र्गो मूने. । अम्बरतलां यत्तं पदमी । अतालम्बताललम्बे । तदनन्तरमालोहिता
 शुजालमापदस्पर्शमगमून् मुनेन स स्पर्शममङ्गलात्पा. कपित । अपरेति । अपराणवे पथिमगमुने
 प्रतिमागत नमस्विगमून्नेन वदति मू. [अदृश्यतम यमस्य] मधुरिपो कृष्णस्य नाभिनलितमिव नाभिन-

माना संध्या तपोधनैरदृश्यत । अचिरं प्रोषिते सवितरि शोकविधुरा कमलमुकुलकमण्डलु-
धारिणी हंससितदुकूलपरिधाना मृणालधवलर्यञ्जोपवीतिनी मधुकरमण्डलाक्षवलर्यमुद्रहन्ती
कमलिनी दिनपतिसमागमव्रतमिवाचरत् । अपरसागराम्भसि पतिते दिवसकरे वेगोत्थितमै-
म्भःसीकरनिकरमिव तारागणमम्बरमधारयत् । अचिराच्च सिद्धकन्यकाविक्षिप्तसंध्याचर्चनकु-
सुमशवलमिव तारकितं त्रियदराजत । क्षणेन चोन्मुखेन मुनिजनेनोर्ध्वविप्रकीर्णैः प्रणामाञ्ज-
लिसलिलैः क्षीयमान इवागलदखिलः संध्यारागः ।

क्षयमुपागतायां संध्यायां तद्विनाशदुःखिता कृष्णाजिनमिव विभावरी तिमिरोद्गममभि-
नवमवहत् । अपहाय मुनिहृदयानि सर्वमन्यदन्धकारतां तिमिरमनयत् । क्रमेण च रविरस्तं
गतं इत्युदन्तमुपलभ्य जातवैराग्यो धौतदुकूलवल्कलधवलाम्बरः सैतारान्तःपुरपर्यन्तस्थिततनु-

मुनिभिः संध्यादृश्यतालोच्यत । गौरपि कपिलत्वान्नोहिततारका रक्तकनीनिका । संध्या तु लोहिततारका रक्त-
नक्षत्रा तत्कालीनोद्गतनक्षत्राणां रक्तत्वात् । अतः संध्याधेन्वो सादृश्यादुपमानोपमेयभावः । कमलि-
नीसूर्ययोर्नीयिकानायकत्वेन [तौ] वर्णयन्नाह—अचिरेति । [अचिरं प्रोषिते] तत्कालीनप्रोषिते गते सवितरि
श्रीसूर्ये शोकेन विरहेण विधुरा विह्वला कमलिनी दिनपतिसमागमार्थं स्वकीयनायक[स्यागमने]होतव्रत
नियमविशेषमाचरन्निवाकुर्वन्(करो)दिव । कमलेति । सकुचितमुखसाम्यात्कमलमुकुलान्येव कमण्डलुनि तान्येव
दधातीत्येवगीला सा तथा । हंसेति । श्वेतसाम्याद्धसा एव सितदुकूलानि परिधानमर्थोऽशुक य-
स्याः सा तथा । मृणालेति । श्वेततनुसाम्यान्मृणालान्येव धवल शुभ्र यज्ञोपवीत यज्ञसूत्र यस्याः
सा तथा । मधुकरेति । नीलतीक्ष्णमुखसाम्यान्मधुकराणां भ्रमराणां स(य)न्मण्डल तदेवाक्षवलर्य रुद्राक्षजप-
मालिका तदुद्गहन्ती धारयन्ती । अपरामवस्था वर्णयन्नाह—अपरेति । अपरसागराम्भसि पश्चिममसुद्रपा-
नीये पतिते दिवसकरे सूर्ये वेगेन रमसोत्थित प्रादुर्भूतमम्भ सीकरनिकर पानीयपृषत्समूह तारागणमिव नक्षत्र-
वृन्दमिवाम्बरमागमधारयदधत्(१) । अतिश्वेतरूपत्वसाम्यात्ताराजलविन्द्वोत्पमानोपमेयभावः । अचिराच्चे-
ति । [अचिरात्] स्वल्पकालेन विज्ञा विद्यामिज्ञास्तेषां कन्यका पुत्र्यस्ताभिर्विद्विषानि विद्विषानि यानि
संध्याचर्चनकुसुमानि सायकालीनपूजार्थमानि(नी)तानि पुष्पाणि तै रक्षलमिव कर्बुरमिव तारकितम् । 'तारकादिभ्य
श्चत्' । सजानतारकोदय वियदाकाशमगजतारोभत । अतीतसंध्यावस्था प्रकटयन्नाह—क्षणेनेति । क्षणेन
समुद्ययेन(१) । च समुद्यये । उन्मुखेनोर्ध्वमुरोऽमुनिजनेन तापसजनेनोर्ध्वविप्रकीर्णैर्ध्व विक्षिप्तं प्रणामाञ्ज-
लिलिर्धमरुतिसमप्राधलिपानीयं धात्यमान इव प्रधात्यमानोऽखिल समग्रोऽपि संध्यारागोऽगलत्सन्धाना-
त्पच्युतः ।

अथमिति । संध्याया धाममुपा(प)गताया विनाश प्राप्तायाम् । तदिति । तस्या स्वमानिधान्यग्री-
ष्पाया न साया दिनातो भस्मस्तेन दृशिता क्व प्राप्ता विभावरी रजन्यभिनव प्रत्यत्र तिमिरोद्गम भ्रान्तो-
पः । कृष्णाजिनमिवाभितचर्मददवहत् । नीलगाम्यात्तिमिरोद्गमस्य कृष्णाजिनताधर्म्यम् । तिमिरोद्गमस्य दृश्य
त्वात्पान(प)धत्ताह—अपरेति । तिमिर भ्रान्त मुनिहृदयानि तपस्विचेतानि स्वप्रकाशान्मन्त्रप्रकाशवन्तीत्यन-
ति निरुत्सादवागमादाद्यन्तर्ब्रह्म प्रौढप्रकाशान् वस्तुजातसम्प्रकाशान्वाद्युत्पत्ताननन्तप्रापयन् । तदुत्तरकाल
गतेऽपि तिमिरविशोकारसा वर्णयन्नाह—क्रमेणेति । क्रमेण पत्तिपाटता गति मृदोऽन्त गतोऽदृश्यता प्राप्त इ-

स्तिमिरतमालवृक्षलेखं सप्तर्षिमण्डलाध्युपितमरुंधतीसंचरणपूर्तमुपहितापादमौलध्वमाणमूल-
मेकान्तस्थितचारुतारकाभृगममरलोकाश्रममिव गंगनतलममृतदीधितिरेव्यतिष्ठत् । चन्द्रा-
भरणभृतस्तारकाकपालशकलालंकृतादम्बरतलात्रयम्वकोत्तमाङ्गादिव गङ्गा सागरानाप्रयन्ती
हंसधवला धरण्यामपतज्ज्योत्स्ना । हिमकरसरसि विकचपुण्डरीकसिते चन्द्रिकाजलपानलो-
भाद्वतीर्णो निश्चलमूर्तिरमृतपङ्कलग्न इवाद्भुत हरिणः । तिमिरजलधरसंमयापगमानन्तर-
मभिनवसितसिन्दुवारकुसुमपाण्डुरैरणैर्वागतैरैवाहायन्त हंसैरिव कुमुदसरांसि चन्द्रपादैः ।

लोकः समुदायस्तस्याश्रमो मुनिस्थानं तमि(दि)व गंगनतलमम्बरतलमयनिष्ठमनित्यौ । कीदृशमर्थः । ज्ञाने-
ति । ज्ञात समुत्पन्न वैराग्य विरक्तता यस्मिन्स तथा तम् । पक्षे विविधो गगनतल भावमन्तत्त्वम् । धौतेति ।
धातु धालित दुकूलवल्कलवस्त्रमेव धवल शुभ्रमम्बर यस्मिन् । पक्षे दुकूलवल्कलवत् [वनल] शुभ्रमम्बरमाकाश
यस्मिन् । सतारेति । तारा शक्तिविशेष प्रणवो ब्रह्म च । तदुक्तमन्यत्र 'उद तारात्रय प्रोक्तमगम्याग
मनादने' । एतद्वृत्ता 'तारात्रय प्रणवगतत्रयम्' इत्याह विज्ञानेश्वर । तथा महवर्तमान यदन्नं पुरमिति पुरम्
शरीरस्यान्तर्मध्यं कुण्डलिनी नार्द्धविशेषः । क्वचिन् 'अमायन्तस्य परत्वम्(?)' इति पुरस्य परनिपातः । तस्या
पर्यन्तः सहचारः कमल तत्र योगगामर्थ्यान्स्थितः लैङ्गिक तनुर्यस्य स तथा । पक्षे तारा अनिन्यादयस्माभि
महवर्तमान यदन्नं पुरमवगोऽन्नस्य पर्यन्तः मनिनिम्नत्र स्थित(ता)तनुः शरीर यस्य स तथा । अथाश्रमगाम्येन
गंगनतल विशेषयनाह—**तिमिरेति** । श्यामनगाम्यानिमिगच्छयामा ये तमालवृक्षान्तेषां लेपाः प्रदिर्यस्मिन् ।
पक्षे तिमिगण्येव तमालवृक्षा इति विग्रहः । शेष पूर्ववत् । **सप्तर्षीति** । सप्तर्षिमण्डला ये ऋषयो नारदाग्राम्नेषां
मण्डलं गमूहः । 'मण्डलं श्याममूहयो' इति धरणिः । तेनाऽप्युपितमाश्रितम् । पक्षे सप्तर्षयः सप्ततारकाः । शेष
प्राग्वत् । **अरुंधतीति** । अरुंधती वशिष्टपत्नी तस्याः संचरणं परिभ्रमणं तेन पूतं पवित्रम् । पक्षेऽरुंधती
ताराविशेषः । शेषः प्राग्वत् । **उपहितेति** । उपहितं मनिष्ठं आपादः पलाशदण्डो यस्मिन् । 'पालाशो
दण्डः आपादः' इत्यभिधानचिन्तामणिः । पञ्च आपादाः पञ्चपादानक्षत्रम् । **आलक्ष्येति** । आगमन्ता-
माणां निलोऽयमानानि मृगानि वसुधान्तर्गतशुभ्रप्रदेशा यस्मिन् । पक्षे मूलं मूलनक्षत्रम् । शेषः प्राग्वत् ।
एकान्तेति । एकान्ते व्य(वि)जने स्थिताश्चाग्नौ मनोद्भूतमृगयन्तारकाः मृगाः श्वेतमृगा यस्मिन् । पक्षे तारा
यन्त्रं मृगो नक्षत्रम् । तस्यामेव विभावयौ चन्द्रे ज्ञानवैराग्योपमानमम्बरमण्डले नाश्रमपदे मुक्ता ज्यो-
त्स्नायाः गङ्गापकोतयोगिगंगनतले व्यम्बरोन्मत्तापमानमाह—**चन्द्रेति** । चन्द्र एवाभरणं विभतीति न-
न्दाभरणवृत्तन्मात् । **तारकेति** । तारका एव कपालशकलानि कर्पूरगण्डानि तैरलंकृतं भाषितं पद्मायाः ।
अम्बरतलादिचवर्षा पद्मर्षी । व्यम्बरोन्मत्तादिवैश्वर्यमौर्ध्वं गङ्गा जादवी । **सागरानिति** । अनाभेगप-
देन दृग्मन् [नागगन्] नमुद्रानाप्रयन्ती पवित्रार्णववर्ती । चन्द्रोदयेन सागराणां प्रणमः प्रसिद्धम् । इत्यर्थः ।

विगलितसकलोदयरागं रजनिकरविम्बमन्वरापगावगाहधौतसिन्दूरमैरावतकुम्भस्थलमिव
तत्क्षणमलक्ष्यत । शनैःशनैश्च दूरोदिते भगवति हिमंततिस्त्रुति सुधाधूलिपटलेनेव धैवलीकृते
चन्द्रातपेन जगति अवश्यायजलविन्दुमन्दगतिषु विघटमानकुमुदर्वनकपायपरिमलेषु समुपोड-
निद्राभरालसतारकैरन्योन्यप्रथितपक्ष्मपुटैरारब्धरोमन्धमन्धरमुखैः सुखासीनैराश्रममृगैरभि-
नन्दितागमनेषु प्रवहत्सु निशासुखसमीरणेष्वर्धयाममात्रावखण्डितायां विभावर्या हारीतः
कृताहारं मामादाय सर्वैस्तैर्मर्हामुनिभिरुपसृत्य चन्द्रातपोद्भासिनि तपोवनैकदेशे वेत्रासनोप-
विष्टर्मनतिदूरवर्तिना जालपादनाम्ना शिष्येण दर्भपवित्रधवित्रपाणिना मन्दमुपवीज्यमानं पि-

गतं प्राप्तैश्चन्द्रपादैः जगिकिरणैर्हंसैरिव मरालैरिव कुमुदगरांमि कैरवोपलक्षिततटाकान्यवगाद्यन्तालो-
प्यन्त । अत श्वेतत्वनाम्याद्वयचन्द्रपादयो रूपमानोपमेयभाव । पुनरवस्थान्तर वर्णयन्नाह—विगलीति ।
विगलितो विलय प्राप्तो यः सकल समग्र उदयमवस्युद्गमनक्षणजन्मा रागो रक्तिमा यस्मिन्नेवभूत रज-
निकरविम्ब चन्द्रमण्डल तत्क्षणमिव तत्काल इवालक्ष्यत जर्जरक्ष(क्ष)त । किमिव । अम्बरेति । अम्बरस्य
व्योम्नो यापगा नदी तस्या अवगाह आलोडन तेन धौत धालित सिन्दूर नागज यस्यैवविध सर्वैरावतस्य
हृन्मण्डस्य कुम्भस्थल नदिव । अतिवर्तुलत्वनाम्याचन्द्रविम्बस्य कुम्भस्थलोपमानम् । अथ मुनिवृत्त नि-
रूपयन्नाह—शनैरिति । हारीतो मुनि कृताहार मिहितमोजन ना चैनम्यायनमादाय गृहीन्वा पितर
आवालमुनिमित्यवोचदित्यन्वय । करिमन्सति शनैः, शनैः स्वल्पप्रयत्नेन दृग्गोचरे दृग् गते भगवति चन्द्रे ।
हिमेति । हिम प्रालेय तस्य ततिर्वायी तस्या सुति स्मरिणि । चन्द्रस्य विशेषणम् । सुधेति । श्वेतत्वा-
नाम्यात्सुधैव धूलिपटल पाण्डुमृदुरेनैव चन्द्रातपेन जगति आलोडेन जगति लोके भगवतीकृते गति
प्राप्तीकृते गति । पुन वेपु सन्सु निशासुखसमीरणेषु प्रदोषवार्त्तानमाह प्रवहन् रत्नमणेषु गन्तु । अथ
दायूना विशेषणानि—अवश्येति । अवश्यागो हिम तस्य जलविन्दव पानीरदिष्टममन्दा मन्धरा गतिर्गो-
गन चेपा ते । विघटेति । विघटमानानि विकारा प्राप्यमाणानि यानि एमुदवगानि तेषा कपायमुरगो
गन्तव्यं तेषु ते । अभिनन्दितमिति । अभिनन्दित इलापितमागमन चेपा ते तथा । ६ । आश्रममृगसु-
नि रागस्थतिरूपे । अथ च तेषा विशेषणानि—समुपोटेति । समुपोडो मन्धवमन्धरेणोपोडा वा निद्रा

तरमवोचत्—‘हे’ तात, सकलेयमाश्चर्यश्रवणकुतूहलैकलितहृदया समुपस्थिता तापसपरिप-
दावद्धमण्डला प्रतीक्षते । व्यपनीतश्रमश्च कृतोयं पतत्रिपोत । तदवेद्यतां यदनेन कृतम् ।
अपरस्मिञ्जन्मनि कोऽयमभूद्विष्यति च’ इति । एवमुक्तस्तु स महामुनिरग्रतः स्थितं मामवलोक्य
कथं तांश्च सर्वानेकाग्रार्द्धश्रवणपरान्मुनीन्बुद्ध्वा शूनैः जनैरब्रवीत्—‘श्रूयतां यदि कौतूहलम्—

अस्ति सकलत्रिभुवनललामभूता, प्रसवभूमिरिव कृतयुगस्यात्मनिर्वोसोचिता भगवता
महाकालाभिधानेन भुवनत्रयसर्गस्थितिसंहारकारिणा प्रमथर्नाथेनेवापरेव पृथिवी समुत्पादिता,
द्वितीयपृथिवीशङ्कया जलनिधिनेव रसातलर्गभीरेण परिखावलयेन परिवृता, पशुपतिनिर्वा-
मप्रीत्या गगनपरिसरोल्लेखिशिखरमालेन कैलासगिरिणेव सुधासितेन प्राकारमण्डलेन परि-

आश्चर्येति । आश्चर्यस्याद्भुतवस्तुनो यच्छ्रवणमाकर्णनं तत्र यत्कुतूहलं चित्तवृत्तिविशेषस्तेनाकलितं व्याप्तं
हृदयं चेतो यस्या सा । परिपद्विशेषणम् । आवहेति । आवहमारचितं मण्डलं यथा सा । प्रतीक्ष्य(क्ष)-
त इति । भवन्तमिति शेषः । भवद्विलम्बेन विलम्ब इत्यर्थः । कदाचिच्छुक्रकृतोऽपि स्यादित्यत आह—**व्यप-**
नीतेति । अयं पतत्रिपोतः शुक्रशिशुर्यपनीतो दूरीकृतः श्रमो ग्लानिर्यस्यैवभूतः कृतो निहितः । नेति प-
र्वोक्तसमुच्चये । तदिति हेत्वर्थः । **आवेद्यतामिति** । यदनेन शुक्रेण कृतं निहितं तदवेद्यतां निवेद्यताम् ।
अस्माकमिति शेषः । **अपरस्मिन्निति** । एतद्भवापेक्षयापरजन्मनि भूते भविष्यति च कोऽयमभूत्कोऽय-
मग्रे भविष्यति चेति । **एवमिति** । एव पूर्वोक्तप्रकारेणोक्तं प्रवृत्तिविषयीकृतं । तु पुनरपि । स [महामुनि]
जावालमुनिरग्रतः पुरतः स्थितमासीनः मामवलोक्य निरीक्ष्य तान्पार्वान्समग्रानेकाग्रानेकतानान् । श्रव-
णेति । श्रवणमाकर्णनं तन्मिन्परान्मुनीन्पस्विनो वृद्ध्वा ज्ञात्वा [च] । अतिदृढत्वात्क्षीणत्वाच्च शनैः शनैर्म-
न्दस्वरेणाब्रवीदुवाच । किमुवाचेत्याह—**श्रूयतामिति** । यदि चेत्कौतूहलमाधर्गं तर्हि श्रूयतामाकर्ण्यताम् ।
अनेनात्यादरं सूचितं ।

अस्तीति । उन्नयिनी [नाम] नास्ति(श्री) नगर्थस्तीति दूरेणान्वयः । अग्रे प्रथमान्तानि सर्वाण्यपि नग-
रविशेषणानि । अन्येषां त्वन्यविभक्तिकानीति बोध्यम् । **सकलेति** । सकलं समग्रं यत्रिभुवनं त्रिभिष्टप तस्य
ललामभूता तिलकभूता । **प्रसवेति** । कृतयुगस्य सत्ययुगस्य प्रसवभूमिरिव जन्मभूमिरिव । **आत्मेति** । भग-
वत्क्षेत्रेणात्मनः स्वस्य यो निवासोऽवस्थानं तत्रोचिता योग्यापरेवैतद्भूमिनेव पृथिवी वमुवा समुत्पादिता कृता ।
अथेश्वरविशेषयन्नाह—**महेति** । महाकाल इत्यभिधानं नाम यस्य स तथा तेन । **भुवनेति** । भुवनत्रयस्य
विष्टपत्रयस्य यः सर्गः सर्जनम्, स्थितिरवस्थानम्, संहारो विनाशः, एतेषां कारिण(णां) करणशीलेन ।
प्रमथेति । प्रमथा गणान्तेषां नाथेन स्वामिना । **द्वितीयेति** । द्वितीयैतद्वातिरिक्ता या पृथिवी तस्याः शङ्का-
रेण तथा जलनिधिनेव समुद्रेणैव परिखावलयेन रसातलमण्डलेन परिवृता परिवेष्टिता । परिखावलयेन विशि-
नटि—**रसेति** । रसातलं पृथ्व्या अवोभागं यावद्भूमिरेणालब्धमध्येन । पुनर्विशेषतो नगरी विशिनष्टि—
प्राकारेति । प्राकारो वप्रान्तस्य मण्डलेन बलयेन परिवृता परिवेष्टिता । **पशुपतिरिति** । पशुपतिर्नाम
सो निवासोऽवस्थितिर्लेन या प्राति चेहन्त्या कैलासगिरिणेव रजताद्रिणेवेत्युपमानम् । वप्रकृत्यागो युगार्द्ध-
शेषयन्नाह—**गगनेति** । गगनस्याकाशस्य यः परिसरः पर्यन्तम् । ‘पर्यन्तम् परिसर’ इत्यभिधानं
न्तानिति । तदुल्लेखिनी तन्मन्तर्पर्वकारिणी विशिखरमाला नानुश्रेणियस्य स तथा । पदं गगनोर्ध्वतोऽपि शिखर-
राममाला अर्धान्तर्विषयीर्षाणि यन्मिन् । ‘विश्वं पल्लवाग्रयो’ इत्यनेनार्थः । **गृध्रेति** । गुरा गुरा इत्य-

धृता, प्रकटशङ्खशुक्तिमुक्ताप्रवालमरकतमणिरागिभिश्चासीकरचूर्णसिकेतानिकरैर्निचितैराया-
मिभिरगस्त्यपरिपीतसलिलैः सागरैरिव महाविपणिपथैरुपगोभिता, सुरासुरसिद्धगन्धर्ववि-
द्याधरोरगाध्यासिताभिश्चित्रगालाभिर्विरितोत्सवप्रमदावलोकनकुतूहलादम्बरतलादवतीर्णाभि-
र्दिव्यविमानपङ्क्तिभिरिवालंकृता, मयनोद्धतदुग्धधवलितमन्दरद्युतिभिः कनकमयामलकलग-
शिखरैरनिलदोलायितसितध्वजैरुपरिपतद्भ्रगङ्गैरिव तुषारगिरिशिखरैरमरमन्दिरैर्विराजितशु-
क्लाटका, सुधावेदिकोपगोभितोदृषानैरनवरतचलितजलघटीयन्त्रसिन्धुमानहरितोपवनान्ध-
कारैः केतकीधूलिधूसरैरुपश्लिष्यकैरुपगोभिता, मदमुखरर्मधुकरकुलान्धकारितनिष्कुटा, स्फुर-
दुपवनलताकुसुमपरिमलसुरभिसमीरणा, रणितसौभाग्यघण्टैरालोहितांशुकपताकैरावद्वरक्तचा-

मरौर्विदुममयैः प्रतिगृहमुच्छ्रितैर्मकराङ्कैः सदनयष्टिकेतुभिः प्रकाशितमकरध्वजपूजा, सतत-
प्रवृत्ताध्ययनध्वनिधौतकल्मषा, स्तिमितमुरजरवगम्भीरगर्जितेषु सलिलसीकरासौरस्तवकर-
चित्तदुर्दिनेषु पर्यस्तरविकिरणरचितसुरचापचारुषु धारागृहेषु मत्तमयूरैर्मण्डलीकृतगिखण्डे-
स्ताण्डवव्यसनिभिरावध्यमानकेकांकोलाहला, विकचकुवलयकान्तरुत्कुलकुमुदधवलोरैरनि-
मिपदर्शनरमणीयैराखण्डललोचनैरिव सहस्रसंख्यैरुद्भासिता सरोभिः, अविरलकदलीवनकं-
लिताभिरमृतफेनपुञ्जपाण्डुराभिर्दिग्दिशि दन्तवलभिकाभिर्धवलीकृता, यौवनमदमत्तमा-
लवीकुचकलशैलुलितसलिलया भगवतो महाकालस्य गिरसि सुरसरितर्मालोक्त्योपजातेर्ष्य-

न्यस्तैः प्रकाशिता प्रकटीकृता मकरध्वजस्य कदर्पस्य पूजार्चा यस्यां सा । अथ च सदनयष्टिमदनयष्टो
साम्य प्रवर्णयन्नाह—रणितेति । [रणिता] रणरणशब्द कुर्वाणा. मौभाग्यघण्टा सुभगताहेतोर्गता
घण्टा बृहत्किङ्किण्यो येषु तै । आलोहीति । आलोहित रक्ता(क्तम)शुक तस्य पताका वैजयन्त्यो
येषु तै. । आवद्धेति । आवद्धानि नद्धानि रक्तचामराणि लोहितवालव्यजनानि येषु तै । विदुमेति । [वि-
दुममयै] विदुम प्रवाल प्रचुर येषु तै प्रतिगृह प्रतिसञ्चोच्छ्रितैरुर्वाकृतै मरुतो मत्स्यस्तस्याङ्गवित्त येषु
तै. । एवप्रकारेणैव वमन्ते कामपूजा जनै कियत इति तदुत्प्रेक्षा । सततमिति । सतत निरन्तर प्रवृत्त प्र-
सृतोऽध्ययनस्य शान्त्रपाठस्य ध्वनि शब्दस्तेन दौन धालित क्तमप पातक यस्यां सा । पुनः प्रकारान्तरेण
ता विगिनष्टि—धारेति । धारागृहेषु यन्त्रगृहेषु मत्तमयूरैरुन्मदकलापिभिरावध्यमानोऽन्योन्याश्रितयया
क्रियमाण केका मयूरस्य वाष्पन्तासा कोलाहल. कलकलो यस्याम् । यन्त्रगृहाणा जलधरसादृश्य विधे
पणमुखेन दर्शयन्नाह—स्तिमितेति । स्तिमितो निश्चलो यो मुरजस्य मृदङ्गस्य ख शब्द रा एव गम्भीर
घोर गर्जित स्तनित येषु । सलिलेति । सलिलस्य जलस्य गीकरा वानामुवारिविपुषा(प)स्तेषामागारो ये
गवान्वर्षो येष्वेवविधा न्यका गुच्छकान् रचित प्रारब्ध दुर्दिन येषु ते तथा तेषु । आगारस्य मात्रा
इति समामो वा । पर्यस्तेति । पर्यस्ता निपतिता ये रविक्रिणा. सूर्यरश्मयन् रचित निहित यन्गुणा-
पमिन्द्रधनुन्नेन चारुषु मनोहरेषु । रविक्रिणाना द्रव्यान्तरमयोगेन विविधवर्णत्वोपपत्तेरुत्प्रेक्षा । अथ मय
रान्विगिनष्टि—मण्डलेति । मण्डलीकृता वर्तुलीकृता गिरगण्डा वर्हाणि यै । मृत्प्रारम्भे मयूरकलापो
मण्डलादृति स्यादिति सर्वप्रसिद्धि । अतएव ताण्डवव्यगनिभिर्नृत्यरमिकै । पुनः कीदृशी । मरौर्मिगता
कै [उद्रानिता] उपशोभिता । अथ च मरौर्विधेयणानि—विकचेति । विक्रान्ति विक्रमराणि कुप
यान्युत्पलानि तै कान्तैर्मनोहरै । उन्फुल्लेति । उन्फुल्लानि विनिद्राणि यानि [कुमुदानि] रम्यानि
तद्वद्वल शुभ्रमुदर मयभागो येषा तै । कैरिव । सहस्रमर्त्यगण्डलम्येन्द्रस्य लोचनरिव । अयोक्ते [वि-
धेयन्नाह—अनिमिपेति । अनिमिषा मन्यान्तेषा दर्शन विलोचन तेन रमणीयैर्मनोहरै । पथेऽनिमिष
पक्ष्मपातगहित वद्वर्तनमीक्षण तेन [रमणीयै] मनोहरै । गृहवर्णनद्वारा ता पुनर्विगिनष्टि—दिशीति ।
दिशि [दिशि] प्रतिदिश दन्तवलभिकाभिर्गजदन्तनिर्मितच्छदिगवाग्भूताभिर्धवलीकृता । अथ कलगी
येषाणानि—अविरलेति । अविरलानि निविडानि यानि कदलीवनानि रम्भावनानि तै कद्विनाभि । अ-
मृतेति । अमृतस्य पर्युषस्य य फेनपुञ्जे टिण्डिराण्डलद्रव्याण्डुगभि शुभ्राभि. । गिरावर्णनद्वारा नग
री वर्णयन्नाह—यौवनेति । यौवनमदन तारुण्यनिमानेन मत्ता उन्मृदुला या मालव्या मालवदेशोद्भवा
त्रिदन्तासा कुचा एव वन्मन्तैर्द्विदन्तान्दोदित मन्दिल यस्या गा तथा । भगवतो इति । भगवतो [म]

येन सततसैमावद्धतरंगभृकुटिलेखया खमिव क्षालयन्त्या सिप्रया परिक्षिप्ता, सैकलभुवनख्या-
तयशसा हरजटाचन्द्रेणेव कोटिसारेण मैनाकेनेवाविदितपक्षपातेन मन्दाकिनीप्रवाहेणेव प्रक-
टितकनकपद्मराशिना स्मृतिगात्रेणेव सभावसथकूपप्रपारामसुरसैदनसेतुयन्त्रपवर्तकेन मन्द-
रेणेवोद्धृतसमग्रसागररत्नसारेण संगृहीतगारुडेनापि भुजंगभीरुणा खलोपजीविनापि प्रणयिज-
नोपजीव्यमानविभवेन वीरेणापि विनयवता प्रियंवदेनापि सत्यवादिनाभिरूपेणापि स्वद्वार-
संतुष्टेनातिथिजनाभ्यागमार्थिनापि परप्रार्थनानभिज्ञेन कामार्थपरेणापि धर्मप्रधानेन महास-

कालम्] महाकालाभिधानस्येश्वरस्य गिरमि मन्त्रके नुरनरित गङ्गामालोक्य निरीक्ष्य सतत निरन्तर समा-
पन्ना नम्यवप्रकारेणावद्धा घन्ध प्रापिता ये तरगा कगेलान् एव भृकुटिलेखा भृकुटिपद्विर्यया सा तथोपजाने-
ष्ययेवोत्पन्नामूययेव । एतेन नपत्वा(ती)दर्शनेन भृकुटिविकारो दग्धित । खमिति । खमाकाश क्षालयन्त्येव नि-
र्मल कुर्वत्येवविधया [सिप्रया] निप्रनद्या परिक्षिप्ता परिवेष्टिता । इभ्यजनवर्णनद्वारा नगरी विधेययन्त्राह—विला-
गिजनेनाधिष्ठितेति दृष्टेणान्वय । तत्र विलागिनीना जनो विलारा यो जन इत्येव नमासभेदेन द्वयोर्ग्रहणम् । अथ
विलागिजनविशेषणानि—वीरगेनेव विलागिजनेन । हरजटाचन्द्रेणेश्वरजटास्थनिगानाथेन [इव] । उभय
विगिनिष्ठि—सकलेति । सकल नमप्र यद्भवन विश्व तत्र स्थान प्रसिद्ध यन कीर्तिर्येषा ते तथा । पञ्चे

त्वेनापि परलोकभीरुणा सकलविज्ञानविशेषविदा वैदान्येन दक्षेण स्मितपूर्वाभिभाषिणा परि-
हासपेशलेनोज्ज्वलवेपेण शिक्षिताशेषदेगभाषेण वक्रोक्तिनिपुणेनाख्यायिकाख्यानपरिचयचतु-
रेण सर्वलिपिज्ञेन महाभारतपुराणरामायणानुरागिणा बृहत्कथाकुशलेन द्यूतादिकलाकलापपा-
रगेण श्रुतरागिणा सुभाषितव्यसनिना प्रशान्तेन सुरभिमासमारुतेनेव सततदक्षिणेन हिमगि-
रिकाननेनेवान्तःसरलेन लक्ष्मणेनेव रामाराधननिपुणेन शत्रुघ्नेनेवाविष्कृतभरतपरिचयेन
दिवसेनेव मित्रानुवर्तिना बौद्धेनेव सर्वास्तिवादशूरेण सांख्यागमेनेव प्रधानपुरुषोपेतेन जिन-
धर्मेणेव जीवानुकम्पिना विलासिजनेनाधिष्ठिता, सशैलेव प्रासादैः, सैशाखानगरेव महा-

रिहारस्तु कामो वाञ्छितो योऽर्थः पदार्थस्तत्परेण तत्साधकेनेत्यर्थात् । महेति । महासत्त्वेनापि महासत्ता-
तापि परे शत्रवस्तेषा लोकः समूहस्तस्माद्भीरुणा सागङ्गेनेति विरोधः । तत्परिहारस्तु परलोको भा-
न्तरमित्यर्थात् । सकलेति । सकल समग्र यद्विज्ञान गिल्पादि तस्य यो विशेषस्तारतम्यं तद्विदा तदेत-
णा(त्रा) वदान्येन दानतत्परेण प्रियवदेन च । 'प्रियवदो दानशीलः स वदान्यः' इति कोशः । दक्षेण च
तुरेण । स्मितेति । अदृष्टरद हास्य स्मित तत्पूर्वं यथा स्यात्तथाभिभाषिणा जल्पकेन । परीति । प-
रिहासो नर्मवचस्तेन पेशलेन मुन्दरेण । 'पेशलं हृद्यमुन्दरम्' इति कोशः । उज्ज्वलेति । उज्ज्वलो
निर्मलो वेपो नेपथ्य यस्य स तेन । शिक्षितेति । शिक्षिताभ्यस्ताशेषाणां समग्राणां देशानां जनप-
दानां भाषां वाग्येन स तथा तेन । वक्रोक्तीति । वक्रोक्ति कुटिला वचनपद्धतिस्तत्र निपुणेन दक्षेण ।
आख्यायीति । 'आख्यायिका पुरा वृत्तमाख्यायानं साप्रतं च तत्' । तत्र यः परिचयः सन्तवन्मत्र
चतुरेणाभिज्ञेन । सर्वेति । सर्वा समग्रा या लिपयोऽक्षरविन्यासास्तामा ज्ञेन तज्ज्ञानवता । महेति ।
महाभारत प्रसिद्धम्, पुराण पञ्चलक्षणम्, रामायण रामचरित्रम्, तत्रानुरागिणा कृतवेहेन । बृहदिति ।
बृहत्कथा वागिष्टादिकथा तत्र कुशलेन तद्रहस्यवेदिना । द्यूतादीति । द्यूतादयो दुरोदरप्रभृतयो गा-
कला विज्ञानैकदेशान्तामा कलापः समूहस्तस्य पारगेण पारदृशना । श्रुत शास्त्रमात्रं तत्र रागिणाभ-
न्तरप्रीतिमता । सुभाषितेति । सुभाषितानि नाटकादीनि तत्र व्यगनिनासक्तचित्तेन प्रशान्तेन श्री-
धनिमुक्तेन । केनेव । सुरभीति । सुरभिमासो वसन्तमागस्तस्य मारुतो वायुस्तेनेव । सततेति । सतत
निरन्तर दक्षिणा त्यागो यस्य स तथा तेन । पक्षे सतत दक्षिणेन दक्षिणदिग्गामिना । हिमेति । हिम
गिरिस्तुहिनाचलस्तस्य वाननं वनं तेनेव । अन्तरिति । अन्तर्मध्ये सरलेनाकुटिलेन । पक्षे सरला र-
विशेषा । लक्ष्मणेति । लक्ष्मणः सौमित्रिस्तेनेव । रामेति । रामस्य दाशरथ्यदाशवतं समुपागतं
तत्र निपुणेन कुशलेन । पक्षे रामाणां स्त्रीणामाराधनं मेघनम् । शत्रुघ्नेति । शत्रुघ्नो रामानुजस्तेनार्ति-
पूजनं प्रकटीकृतो भगते नाट्यशास्त्रे परिचयः परिचिन्त्येन स तथा । पक्षे भगते शत्रुघ्नप्राता । विज्ञाने
वाग्यरेणे(व) । मित्रमिति । मित्रं मुह्यन्तनुवर्तिना तच्चित्तागवकेनेव । पक्षे मित्रं सूर्यमन्तनुवर्तिना तस्य
यत्नेनेत्यर्थः । बौद्धेति । बौद्धः सुगतस्तेनेव । सर्वेति । सर्वस्य वस्तुनो योऽस्मिन्निवादः सर्वमस्तीति तस्य
तत्र श्रेयं धारेण । कदाचिदपि नान्तीति न ब्रवी(वन्ती)ति भावः । पक्षे सर्वस्मिन्निवादो बौद्धानां निराकरण-
द न च शरो यस्मिन् । अतः परं निद्वान्ताभावान् । यदा सर्वपा पदार्थानां सर्वसादिना वा योऽस्मिन्

भवनैः, सकल्पवृक्षेव सत्पुरुषैः, दर्शितविश्वरूपेव चित्रभित्तिभिः, संध्येव पद्मरागानुरागिणी,
अमराधिपमूर्तिरिव मखशतानलधूमपूता, पशुपतिलास्यक्रीडेव सुधाधवलाट्टहासा, वृद्धेव
जातरूपक्षया, गरुडमूर्तिरिवाच्युतस्थितिरमणीया, प्रभातवेलेव प्रबुद्धसर्वलोका, शबरवसति-
रिवावलम्बितचामरनागदन्तधवलगृहा, शेषतनुरिव सदासन्नवसुधाधरा, जलधिमथनवेलेव
महाघोषपूरितदिगन्तरा, प्रस्तुताभिपेकभूमिरिव ^६संनिहितकनकघटकसहस्रा, गौरीव महा-
सिंहासनोचितमूर्तिः, अदिति रिव देवकुलसहस्रसेव्या, महावराहलीलेव दर्शितहिरण्याक्षपाता,

प्रागादेंदवंभूप[न]देन । अतिमहत्त्वाच्छलसाम्यम् । सशाखेति । शाखानगरसुपपुर तेन नह वर्तमानेव ।
के । महाभवर्तनरुतुगृह । नम्रनामनिर्देष्टेण शान्तापुरोपमानम् । सकल्पेति । नह कल्पवृक्षेण पारिजा-
तेन वर्तमानेव । के । सत्पुरुषैर्महापुरुषै । वानृत्वातिगयनाम्यात्क पवृक्षनाम्यम् । दर्शितेति । दर्शितानि
प्रकाशितानि विश्वरूपाणि नमग्ररूपाणि यथा नेव । कामि । चित्रभित्तिभिरालेख्यमहितकुट्ये । निव्रम्य
नम्रवन्तुप्रवटनमागर्व्यात्तदुत्प्रेक्षा । संध्येव पितृ(प्र)मुरिव । पद्मेति । पद्मगगो मजिन्नन्यानुरागो रक्तिमा
यथा ना । अनेन रत्नवाहुय दर्शितम् । पक्षे पद्मगगवदनुगगो यन्यामिति चित्रह । अमरेति । अमरा-

कंदूरिवानन्दितभुजंगलोका, हरिवंशकथेवानेकवालक्रीडारमणीया, प्रकटाङ्गनोपभोगाचर-
ण्डितचरित्रा, रक्तवर्णापि सुधाधवला, अवलम्बितमुक्ताकलापापि विहारभूषणा, बहुप्रकृति-
रपि स्थिरा, विजितामरलोकश्रुतिरवन्तीपूजयिनी नाम नगरी ।

यस्यामुचुङ्गसौधोत्सङ्गसंगीतसङ्गिनीनामङ्गनानामतिमधुरेण गीतरवेणाकृष्यमाणाधोमु-
खरथतुरंगः पुरःपर्यस्तरथपताकापटः कृतमहाकालप्रणाम इव प्रतिदिनं लक्ष्यते गच्छन्दिवस-
करः । यस्यां च संध्यारागारुणा इव सिन्दूरमणिकुट्टिमेपु प्रारब्धकर्मलिनीपरिमण्डला इव
मरकतवेदिकासु, गंगानपर्यस्ता इव वैडूर्यमणिभूमिपु, तिमिरपटलविघटनोद्यता इव कृष्णागुरु-

सुवर्णस्य येऽक्षा. पाशास्तेषा पातो यस्या सा । पक्षे हिरण्यदैलसाक्षाध्यामिन्द्रियाणा पातो
नाशो यस्याम् । कदूरिति । कदूर्नागमाता सेव । आनन्दितेति । आनन्दित प्रमोद
प्रापितो भुजंगलोको गणिकापतिजनो यस्या सा । पक्षे भुजंगलोक सर्वसमुदाय । हरिवंशेति ।
हरिवंशनाम्नो ग्रन्थस्य या कथा प्रबन्धः सेव । अनेकेति । अनेकाना (२) बालाना शिक्षा या क्रीडा रो-
लन तथा रमणीया मनोहरा । पक्षेऽनेका बहवो बालानाम्नो नृपस्य क्रीडोद्योगमनादिस्था तथा मनोहरा नि-
त्तार्क्य(पिं)णी । प्रकारान्तरेण पुनस्तामेव वर्णयन्नाह—प्रकटेति । प्रकट स्पष्टमङ्गनाया स्त्रिय उपभो-
गो यस्यामेवभूताप्यगण्डितचरित्रेति विरोधः । तत्परिहारस्तु प्रकटमङ्गनानामुपभोगस्ताम्बुलादिरित्यर्थादग-
ण्डित चरित्र लोकप्रशमनार्थमस्मामित्यर्थात् । रक्तेति । रक्तवर्णाध्यरुणवर्णापि सुधा पूर्वव्याख्या[ता] तद-
द्वलेति विरोधः । तत्परिहारस्तु रक्ता अनुरक्ता वर्णा ब्राह्मणादयो यस्यामित्यर्थात् । अवेति । अत्रलम्बित
आलम्बनीकृतो मुक्ताकलापो मुक्ताप्रालम्बो यथैवभूतापि विगतश्रुतिनो रतादौ यो हार ग एव भूषणम-
लङ्घितिर्यस्यामिति विरोधः । तत्परिहारस्तु विहारा जैनप्रागादा इत्यर्थान् । 'विहारो जिनगङ्गनि' इति कोशः ।
बह्विति । बह्वी प्रकृतिर्यस्यामेवविधापि स्थिरेति विरोधः । तत्परिहारस्तु बहव प्रकृतय पौगलोका ।
विजीति । विदोषेण जिता अमरलोकस्य देवलोकस्य युतिः कान्तित्यया सा । अवन्तीपु मालप्रेषु । अन्-
यस्तु प्रागेवोक्तः ।

यस्यामिति । [यस्याम्] उन्नयिन्याम् । उचुङ्गेति । उचुङ्गमुच सौध धवल गृह तस्योत्पन्न उपगि-
यन्तस्मिन्यन्तर्गीत गीतनृत्यादि तत्र मङ्गिनीना व्यामक्तानामङ्गनाना स्त्रीणामतिमधुरेणातिमिष्टेन गीतगान
गानस्वरेणाकृष्यमाणा अधोमुखा अवाङ्मुखा रयस्य [स्य]न्दनस्य तुरगा अश्व यस्य ग । पुरोऽप्रे पर्यन्ता
क्षिप्तो रयस्य पताकापटो वज्रयन्तीपटो येनैवभूतो गच्छन्त्रजन्दिवसकर सूर्यः । आकृष्यमाणाधोमुखा
रगञ्चाजेन कृतो विहितो महाकालस्य ज्योतिर्लिङ्गात्मकगङ्गस्य प्रमाणो येनैवभूत इव प्रतिदिनमहर्षि-
लक्ष्यते हृद्यते । जैनरिति शेषः । यस्यां चेति । यस्यामुन्नयिन्या गविगमनस्य सूर्यकिरणाः । निन्द-
रेति । निन्दन्मणयो मणिविशेषान्तेषा कुट्टिमेपु तदगण्यप्रतिविम्बालम्ब्यागंगेनाम्ना एव । गलङ्गतर्षी ।
त्रियाद्या पर्वत पर्वतो वा गजत इति त्रियाद्या सर्वत्रानुपपन्नः । स्त्रिणेषु मङ्गनतरि[त]प्रतिविम्बाग-
प्रारब्धेति । प्रारब्धमाचरित कर्मलिनीषु परिमण्डल लटन येन तादृशा एव । मरकतवेदिकास्यभगनं ति-
नर्पाटिकासु । वैदर्भस्यतिर्नमचप्रतिविम्बादाह—गगनेति । अत्र प्रसूता अपि नैल्यगाम्याद्गगन आकाशे पर्य-
विर्ताप्य इव हृद्यते । वैदर्भस्यदो बालवायजानि तेषा भूमिषु । तन्मणिवदम्बुकीरित्यर्थः । स्त्रिणेषु वृन्मण्यप्र-
निम्बादाह—तिमिरिति । तिमिरपटलस्य वान्तममृतस्य बद्धिपटन भेदन तत्रोद्यता एव कृतप्रयत्नाः ॥ ॥ ॥

धूममण्डलेषु, अभिभूततारकापङ्क्तय इव मुक्ताप्रालम्बेषु, विकचकमलचुम्बिन इव नितम्बि-
नीमुखेषु, प्रभातचन्द्रिकामध्यपतिता इव रौक्मटिकभित्तिप्रभासु, गगनसिन्धुर्त्तरंगावलम्बिन
इव सितपताकांशुकेषु, पल्वलिता इव सूर्यकान्तोपलेषु, राहुमुखकुहरप्रविष्टा इवन्द्रनीलवाताय-
नविवरेषु विराजन्ते रविगभस्तय ।

यस्यां चानुपजाततिमिरत्वादविघटितचक्रवाकमिथुना व्यर्थार्कितसुरतप्रदीपा संजातम-
दनानलदिग्दाहा इव यान्ति कामिनीनां भूषणप्रभाभिर्वालातपपिञ्जरा इव रजन्य । यां च
मंनिहितविपमलोचनामनवरतमतिमधुरो रतिप्रलाप ईव प्रसर्पन्मुखरीकरोति मकरकेतुदाहहे-
तुभूतो भवनकुलहंसकुलकोलाहलः । यस्यां च निशि निशि पवनविलोलैर्दुर्कूलपल्लवैरुल्लसद्भि-

शृणागुः काकुत्स्थस्तस्य धूमान्तेषा मण्डलेषु पटलेषु । मुक्ताना खच्छताविनेषमन्मादाह—अभिभूतेति ।
अभिभूतान्तावन्वेनानिर्धार्यमाणान्ताङ्काणा नक्षत्राणा पद्मयो लेजा यन्मादना इव मुक्ताप्रालम्बेषु मुक्ता-
रापेषु । मुख्यस्य विकचकमलसाम्यादाह—विकचेति । विकचानि विकस्यगति यानि कमलानि तनु-
म्बिन इव नितम्बिनीमुखेषु प्रमदावदनेषु । अत्र पिन्दुर्मन्त्रनवैर्यगृमेषु तद्रूपविशेषातिशयो व्यज्यते । मु-
रौऽनुरागुणवत्प्रकमलापेक्षया कमलस्य भनुरगुणवत्त्वान्तराटिकमन्त्रमादाह—प्रभातेति । प्रभातस्य प्र-
त्यूषस्य वा चन्द्रिका चन्द्रगोलिका तन्मध्यपतिता इव तदन्त यानि इव रौक्मटिकस्य नान्द्रोपलस्य भिनग
उत्पानि ताता प्रभासु वान्तिषु । उदये चन्द्रिकाया रश्मिदान मये च पातुरन्मात्, प्रतप्सु रौक्मटिका-

कैटूरिवानन्दितभुजंगलोका, हरिवंशकथेवानेकवालक्रीडारमणीया, प्रकटाङ्गनोपभोगाप्यस-
ण्डितचरित्रा, रक्तवर्णापि सुधाधवला, अवलम्बितमुक्ताकलापापि विहारभूषणा, बहुप्रकृति-
रपि स्थिरा, विजितामरलोकद्युतिरवन्तीपूजयिनी नाम नगरी ।

यस्यामुत्तुङ्गसौधोत्सङ्गसंगीतसङ्गिनीनामङ्गनानामतिमधुरेण गीतरवेणाकृष्यमाणाधोमु-
खरथतुरंगः पुँरःपर्यस्तरथपताकापटः कृतमहाकालप्रणाम इव प्रतिदिनं लक्ष्यते गच्छन्दिवम-
करः । यस्यां च संध्यारागारुणा इव सिन्दूरमणिकुट्टिमेपु प्रारब्धकर्मलनीपरिमण्डला इव
मरकतवेदिकासु, गङ्गनपर्यस्ता इव वैडूर्यमणिभूमिपु, तिमिरपटलविघटनोद्यता इव कृष्णागुरु-

सुवर्णस्य येऽक्षा. पागास्तेषा पातो यस्या सा । पक्षे हिरण्यदैत्यस्याक्षाणामिन्द्रियाणा पातो
नागो यस्याम् । कटूरिति । कटूर्नागमाता सेव । आनन्दितेति । आनन्दित प्रमोद
प्रापितो भुजंगलोको गणिकापतिजनो यस्या सा । पक्षे भुजंगलोक सर्वमसुदाय । हरिवंशेति ।
हरिवंशान्नो ग्रन्थस्य या कथा प्रबन्ध. सेव । अनेकेति । अनेकाना (१) बालाना गिशता या क्रीडा रं-
जन तथा रमणीया मनोहरा । पक्षेऽनेका बहवो बालान्नो नृपस्य क्रीडोद्यानगमनादिरुपा तथा मनोहरा कि-
त्ताकर्ष(पिं)णी । प्रकारान्तरेण पुनस्तामेव वर्णयन्नाह—प्रकटेति । प्रकट स्पष्टमङ्गनाया नित्य उपभो-
गो यस्यामेवभूताप्यसण्डितचरित्रेति विरोध । तत्परिहारस्तु प्रकटाङ्गनानामुपभोगस्ताम्बुलादिरित्यर्थस्य
ण्डित चरित्र लोकप्रगमात्प[म]स्यामित्यर्थाद्वा । रक्तेति । रक्तवर्णाप्यरुणवर्णापि सुधा पूर्वव्याख्या[ता] तद-
ल्लवलेति विरोध । तत्परिहारस्तु रक्ता अनुरक्ता वर्णा ब्राह्मणादयो यस्यामित्यर्थात् । अवेति । आलम्बि ।
आलम्बनीकृतो मुक्ताकलापो मुक्ताप्रालम्बो यथैवभूतापि विगतलघुटितो रतादो यो हार स एव भूषणम
लङ्घनिर्यस्यामिति विरोध । तत्परिहारस्तु विहारा जैनप्रासादा इत्यर्थात् । 'विहारो जिनमग्ननि' इति कोश ।
वहिति । वही प्रकृतनिर्यस्यामेवविधापि स्थिरेति विरोध. । तत्परिहारस्तु बहव प्रकृतयः पौगलोका ।
विजीति । विशेषेण जिता अमरलोकस्य देवलोकस्य द्युतिः कान्तित्यया सा । अवन्तीपु मालवेषु । अना-
यस्तु प्रागेवोक्त. ।

यस्यामिति । [यस्याम्] उन्नयिन्याम् । उत्तुङ्गेति । उत्तुङ्गमुच्च सौध धवल गृह तस्योत्तुङ्ग उपरिप-
गन्तस्मिन्यन्तर्गतं गीतवृत्त्यादि तत्र सङ्गिनीना व्यामक्तानामङ्गनाना स्त्रीणामतिमधुरेणातिमिष्टेन गीतगो-
गानन्वरेणाकृष्यमाणा अधोमुखा अवाञ्छुया रथस्य [स्य]न्दनस्य तुरगा अश्वा यस्य ग. । पुगेऽप्रे पंता ।
क्षिप्तो रथस्य पताकापटो वर्जयन्तीपटो येनैवभूतो गच्छन्प्रजन्दिवमकर सूर्य. । आकृष्यमाणाधोमुखा र-
गव्याजेन कृतो विहितो महाकालस्य ज्यो[ति]र्लिङ्गान्तमकशकस्य प्रमाणो येनैवभूत इव प्रतिदिनमर्धनिश
लक्ष्यते दृश्यते । जनैरिति शेष । यस्यां चेति । यस्यामुन्नयिन्या रविगमनस्य सूर्यकिरणा. । मिन्दु-
रेति । मिन्दुरमणयो मणिविशेषानेषा कुट्टिमेपु तदन्त्यप्रतिविम्बान्म यागगेनान्ना एव । मलद्वय उ. ।
त्रियाया पूर्वत परतो वा गजन इति त्रियाया सर्वत्रानुपगत । किरणेषु मग्नतरङ्गि[त]प्रतिविम्बाग—
प्रारब्धेति । प्रारब्धमाचरित कमिनीषु परिमण्डल लुटन येनै तादृशा एव । मरकतवेदिकास्वरमगर्भं
तरीटिकासु । कैटूर्यमनिर्भस्वप्रतिविम्बादाह—गगनेति । अथ प्रमृता अपि नान्यसाम्याङ्गन आशङ्क्य. ।
विन्तीर्णा इव दृश्यते । वैटूर्यमणयो बालवायजानि तेषा भूमिपु । तन्मणिविडम्बकदीपित्वर्थ. । किरणेषु मग्नतरङ्गि-
निम्बादाह—तिमिरेति । निमिरपटस्य ध्वान्तममृतस्य यद्विघटन भेदन तत्रोद्यता एव कृष्णप्रणता एव. ।

१ - कटूरिति. २ - उत्तुङ्गमुच्च. ३ - कृष्यमाणा. ४ - पुगेऽप्रे पंता. ५ - प्रतिदिनं. ६ - लक्ष्यते. ७ - मलद्वय. ८ - मरकतवेदिका. ९ - मणिमृता, मणिमृता, मणिमृता, मणिमृता, मणिमृता. १० - मणिमृता. ११ - मणिमृता.

धूममण्डलेषु, अभिभूततारकापङ्क्तय इव मुक्ताप्रालम्बेषु, विकचकमलचुम्बिन इव नितम्बि-
नीमुखेषु, प्रभातचन्द्रिकामध्यपतिता इव स्फटिकभित्तिप्रभासु, गगनसिन्धुतरंगावलम्बिन
इव सितपताकाशुकेषु, पल्लविता इव सूर्यकान्तोपलेषु, राहुमुखकुहरप्रविष्टा इवेन्द्रनीलवाताय-
नविवरेषु विराजन्ते रविगभस्तय ।

यस्यां चानुपजाततिमिरत्वाद्विघटितचक्रवाकमिथुना व्यर्थीकृतसुरतप्रदीपाः संजातम-
दनानलदिग्दाहा इव यान्ति कामिनीनां भूषणप्रभाभिर्बालातपपिञ्जरा इव रजन्यः । यां च
संनिहितविषमलोचनामनवरतमतिमधुरो रतिप्रलाप इव प्रसर्पन्मुखरीकरोति मकरकेतुदाहहे-
तुभूतो भवनकुलहंसकुलकोलाहलः । यस्यां च निशि निशि पूर्वनविलोलैर्दुकूलपल्लवरुल्लसद्भि-

रुणागुर काकुतुब्धस्तस्य धूमास्तेषां मण्डलेषु पटलेषु । मुक्तानां स्वच्छताविशेषसकमादाह—अभिभूतेति ।
अभिभूतास्तारकवेनानिर्धार्यमाणस्तारकाणां नक्षत्राणां पङ्क्तयो लेखा यैस्तादृशा इव मुक्ताप्रालम्बेषु मुक्ताक-
लोपेषु । मुखस्य विकचकमलसाम्यादाह—विकचेति । विकचानि विकस्वराणि यानि कमलानि तच्चु-
म्बिन इव नितम्बिनीमुखेषु प्रमदावदनेषु । अत्र सिन्दूरमरकतवैडूर्यधूमेषु तद्रूपविशेषातिशयो व्यज्यते । मु-
खेऽभङ्गुणवत्त्वकमलपेक्षया कमलस्य भङ्गुणवत्त्वात्स्फटिकरूपसकमादाह—प्रभातेति । प्रभातस्य प्र-
त्यूषस्य या चन्द्रिका चन्द्रगोलिका तन्मध्यपतिता इव तदन्तः पातिन इव स्फटिकस्य चान्द्रोपलस्य भित्तय
कुञ्ज्यानि तानां प्रभासु कान्तिषु । उदये चन्द्रिकायां रक्तत्वात् मध्ये च पाण्डुरत्वात्, प्रातस्तु स्फटिकसा-
म्यान्प्रभातपदम् । अत्रातिशयो व्यज्यते । तरंगसादृश्यात्सितपताकानां तत्त्वबन्धवशादाह—गगनेति । ग-
गनसिन्धु स्वर्युनी तस्यास्तरंगा कल्लोलास्तानवलम्बत इत्येवगीला इव सितपताकाशुकेषूपज्ज्वलवैजयन्तीप-
टेषु । पताकायां श्वेतातिशयो व्यज्यते । सूर्यकान्तेषु सक्रमवशादाह—सूर्येति । पल्लव[वि]दाचरन्तीति पल्ल-
विता अहुरितास्तादृशा इव सूर्यकान्ता एवोपला प्रस्तरास्तेषु । इन्द्रनीलसर्पकवशादाह—राहिनि । राहु
सैहिकेयस्तस्य मुखमिव कुहर विल तत्र प्रविष्टास्तदन्तर्गता इवेन्द्रनीलमणीनां ये वातायना गवाक्षास्तेषां
विवरेषु छिद्रेषु [विराजन्ते] । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

यस्यां चेति । यस्यामुज्जयिन्या रजन्यो रात्रय एवभूता सत्यो यान्ति । कीदृशा । न विघटित न
विभिन्न चक्रवारानां वीक्षणा मिथुन इन्द्र याभिन्ता । तत्र हेतुमाह—अनुपजातेति । अनुपजात तिमिर
यस्या तस्या भावन्तत्त्व तन्मात् । व्यर्थीकृतेति । व्यर्थीकृता नि प्रयोजनीकृता सुरतप्रदीपा रत्नप्रयोजका
गृहमणयो यस्या ना । अनुपजाततिमिरत्वादेवेति भावः । तत्रापि हेतुमाह—कामिनीति । कामि-
नीनां गोपिता भूषणान्याभरणानि तेषां प्रभाभिः कान्तिभिः । अत्र भूषणप्रभालक्षणेन हेतुनानुपजाततिमि-
रपदम् । तेन चाविघटितचक्रवाकमिथुनस्य व्यर्थीकृतदीपवत्त्वं चेति भावः । प्रभाभिः कीदृशा इव । संजा-
तेति । रज्जात् समुत्पन्नो यो मदनानलो नदनवहिः स एव दिग्दाहो यामु तादृशा इव बालातपो नवीन-
मूर्त्तान्पद्मेन निधरा श्वेतरत्नास्तादृशा इव । यां चेति । या नारी भवन गृहं तस्य उलं समुदादन्तत्र हन-
शरणि तेषां कोलाहलो सुखीविरोति । अभूततद्भावे निव । वाचालीर्येति । कीदृशा । अतिमधुरोऽति-
मि [अनन्द] प्रसर्पन्प्रसगन् । कीदृशा इव । रतीति । रतिर्मदनवी तस्या प्रलाप इव विलाप इव । मक-
रेति । मकरवेहेन मरुत्तेन दाहस्तस्य हेतुम् । अन्यत्र मकरवेहेर्दाहो हेतुमतेऽस्य रतिप्रलापम्वेति दि-
ष्टम् । रतिप्रलापस्य कोलाहलो वदमाह—संनिहितेति । संनिहितं समीपतो विषमलोचनं शमु-
यस्या ना नाम । यस्यां चेति । यस्यां नारी प्रमदा अवाप्ता ईदृशा रजन्य इत्यन्वयः । नान्दि-

मालवीमुखकमलकान्तिलज्जितस्येन्दोः कलङ्कमिवापनयन्तो दूरप्रसारितध्वजभुजाः प्रासादा-
लक्ष्यन्ते । यस्यां च सौधशिखरशायिनीनां पश्यन्मुखानि पुरसुन्दरीणां मदनपरवश इव
पतितः प्रतिमाच्छलेन लुठति वहलचन्दनजलसेकगिर्गिरेषु मणिकुट्टिमेषु मृगलाञ्छन ।

यस्यां च निशावसानप्रबुद्धस्य तारतारमपि पठतः पञ्जरभाजः शुकसारिकासमूहस्या-
भिभूतगृहसारसस्वरामृतेन विस्तारिणा विलासिनीभूषणरवेणाविभाव्यमाना व्यर्थीभ-
वन्ति प्रभातमङ्गलगीतयः । यस्यां चानिर्वृतिर्मणिप्रदीपानाम्, अन्तस्तरलता हीरा-
णाम्, अस्थितिः संगीतमुरजध्वनीनाम्, द्वन्द्ववियोगश्चैकनान्नाम्, वर्णपरीक्षा कन-
कानाम्, अस्थिरत्वं ध्वजानाम्, मित्रद्वेषः कुमुदानाम्, कोशगुप्तिरसीनाम् । कि

गिनष्टि—दूरेति । दूरमूर्ध्वं प्रसारिता विसारिता भुजा वैजयन्त्य एव भुजा येषां ते तथा । किं कुर्वन्त इति ।
इन्दोश्चन्द्रस्य कलङ्क मालिन्यमपनयन्त इव दूरीकुर्वन्त इव । चन्द्र विगिनष्टि—मालवीति । मालवी (ज)
मालवदेशोद्भवा (वा) तस्या (तासां) मुराकमलानि तेषां कान्तिस्तथा लज्जितस्य त्रपितस्य । तत्परणे ह्यग्रे दर्श-
यन्नाह—निशि निशीति । [निशि निशि] प्रतिनिजमुल्लगद्भिः शोभमाने पवनेन वायुना तिलोलेधपलेदुः
कृलपद्मैर्वैवन्वाद्यलैः । यस्यां चेति । यस्यां नगर्यां मृगलाञ्छनभन्द्रे मणिकुट्टिमेषु प्रतिमाच्छलेन प्रतिनि-
म्यसिपेण लुठति प्रसरति । कीदृश । मदनेन कदर्पेण परवशं परायत इव । तत्र हेतुमाह—किं कुर्वन् । पश्य-
न्विलोकयन् । कानि । सौधशिखरशायिनीनां गृहप्रान्तस्थायिनीनां पुरसुन्दरीणां नगरनारीणां मुरानि वस्-
नानि । कीदृशेषु मणिकुट्टिमेषु । वहलेति । वहल यच्चन्दनजल मलयजद्रवमिश्रिताम्भस्तेन रोकं गिनन् तेन
शिशिरेषु धातलेषु । अतएव पतित इति विशेषणं शिशिरवाञ्छकत्वात्कामार्तस्येति भावः ।

यस्यां चेति । प्रभाते प्रवृत्ते मङ्गले नैमित्तिका गीतयो व्यर्थीभवन्ति निष्फलीभवन्ति । व्यर्थीभवनं
हेतुद्वयं प्रदर्शयन्नाह—शुकेति । शुकः कीरः, शारिका पीतपादा, तयो रमूट सघनस्तस्य । अभिभूतानि
निरगृहानि गृहमारगानि येन । शारगानां च लक्षणया शार[ग]म्वरस्तादृशेन स्वरामृतेन । विलासिनीति ।
विलासिन्यः त्रियन्तामा भूषणरवेणाभरणनिनादेन विस्तारिणा प्रसरणशीलेनाविभाव्यमाना पराभवमाना ।
अथ शुकसारिकासमूहं विगिनष्टि—निशेति । निशाया रज्जन्या अवगाने प्रान्ते प्रबुद्धस्य जाग्रतस्य ।
तारेति । तारतारमपि पठत पठत कुर्वन्त । पञ्जरेति । पञ्जरं भजतीति तथा तस्य । पञ्जरा-
गिनः स्मरन् । यस्यां चेति । पर्वतः । अनिर्वृतिरनिर्वाणता मणिप्रदीपानाम् । न त लोहानामनिर्वाण-
ता ।

बहुता । यस्यां सुरासुरचूडामणिमरीचिचुम्बितचरणनखमयूखः, निशितशैलदारितान्धकम-
हासुर, गौरीनूपुरकोटिघृष्टशेखरचन्द्रशकलः, त्रिपुरभस्मरज-कृताङ्गरागः, मकरध्वजध्वंस-
विधुरया रत्या प्रसादयन्त्या प्रसारितकरंयुगविगलितवलयनिकरार्चितचरणः, प्रलयानलशि-
खाकलापकपिलजटाभारभ्रान्तसुरसिन्धुरन्धकारातिः, भगवान्, उत्सृष्टकैलासवासप्रीतिर्म-
हाकालाभिधानः स्वयं वैसति ।

तस्यां चैवन्विधायां नगर्या नैलनहुपययातिधुन्धुमारभरतभगीरथदर्शरथप्रतिमः,
भुजवर्लाजितभूमण्डल, फलितशक्तित्रयः, मतिमान्, उत्साहसंपन्नः, नीतिशास्त्राखिन्न-
बुद्धिः, अधीतधर्मशास्त्रः, तृतीय इव तेजसा कान्त्या च सूर्याचन्द्रमसो, अनेक-

त्वान् । न तु लोकानां मित्रेण सुहृदा द्वेपः । कोश इति । कोशः प्रतीकार(१)स्तत्र गुप्तिगोपनमसीना खडा-
नाम् । न तु लोकानां कोशस्य भाण्डारस्य गुप्तिः । किं बहुनेति । किं बहुजल्पितेनेत्यर्थः । यस्यां नगर्या
महाकाल इत्यभिधानं यस्य स देव स्वयं साक्षाद्वसति । तं विगिनाष्टि—सुरेति । सुरासुराणां यश्चूडामणिः
गिरीरक्त तस्य मरीचयः किरणास्तैश्चुम्बिताः स्पृष्टाश्चरणनखानां मयूखा यस्य स । निशितेति । निशित
तीक्ष्ण यच्छूल गन्धविनेयस्तेन दारितो भिन्नोऽन्धकमहासुरो येन स तथा । गौरीति । गौरी मानवती
तस्याः सान्त्वनावनरे तन्नूपुरस्य या कोटिस्तया घृष्ट घर्षणा प्रापित शेखरेऽवतने चन्द्रशकल यस्य स तथा ।
त्रिपुरेति । [त्रिपुरस्य] त्रिपुरदैत्यस्य यद्भस्मरजस्तेन कृतो विहितोऽङ्गरागो भस्मोद्धूतः येन स । तं स्वय-
मेव भस्मीकृत्य तेनाङ्गरागो विहित इति भावः । मकरेति । मकरध्वजस्य कर्पस्य यो ध्वजो दाहस्तेन विधु-
रया दुःखितया रत्या मदनविया प्रसादयन्त्या प्रमत्तीकुर्वत्या (१) । ईश्वरमिति शेषः । तया प्रसारित वित्तारित
यन्त्रयुग हस्तयुग तस्माद्विगलितानि निपतितानि यानि वलयानि वृणानि तेषां निकरं नमूहस्तेनाचितौ
पूजितौ चरणौ पादौ यस्य स । प्रलयेति । प्रलयस्तदन्धनलो वह्निस्य गिखा ज्वालान्नां कलापः समू-
हस्तेन कपिलः पिलो यो जटाभारः सटासमूहस्तेन भ्रान्ता व्रन्ता सुरसिन्धुर्गता यन्मानसः तथा । अन्धकारा-
निरन्धवनानो दैत्यस्यागतिः शत्रुर्भगवान्माहात्म्यवान् । उत्सृष्टेति । उत्सृष्टा त्वत्ता कैलासवामप्रीती रजना-
द्वयप्रमानेहेतो येन न ।

सप्ततन्तुपूतमूर्तिः उपशमितसकलजगदुपप्लवः, विहाय कमलवनान्यवगणय्य नारा-
यणवक्षःस्थलवसतिसुखमुत्फुल्लारविन्दहस्तया शरसमागमव्यसनिन्या निर्व्याजमालिङ्गि-
तो लक्ष्म्या, महामुनिजनसंसेवितस्य मधुसूदनचरण इव सुरसरिप्रवाहस्य प्रभवः
सत्यस्य, शिशिरस्यापि रिपुजनसंतापकारिणः स्थिरस्यापि नित्यं भ्रमतो निर्मलस्या-
पि मलिनीकृतारातिवनितामुखकमलद्युतेरतिधवलस्यापि सर्वजनरागकारिणः, सुवास-
तेरिव सागर उद्भवो यशसः, पाताल इवाश्रितो निजपक्षक्षितिभीतैः क्षितिभृत्कुटिलैः,
ग्रहगण इव बुधानुगतः, मकरध्वज इवोत्सन्नविग्रहः, दशरथ इव सुमित्रोपेतः, पशुपति-

रीर यस्य स तथा । प्रयाजादीनि पडङ्गानि, सप्तम प्रधानमिति सप्ततन्तव । उपशमितेति । उपश-
मितः गान्ति प्रापित सकलजगतः समप्रविष्टपसोपप्लव उपप्लवो येन स तथा । प्रकारान्तरेण तमेव
विशेषयन्नाह—विहायेति । कमलवनानि नलिनसण्डानि विहाय त्यक्त्वा । नारायणस्य कृष्णस्य यदुद-
स्थल भुजान्तरस्थल तत्र या वसतिर्निवासस्तस्माद्यत्सुरा रात तदवगणय्यावगणना कृत्वा । उदिति ।
उत्फुल्ल विकसित यदरविन्द कमल तद्वद्वस्तौ यस्या सा तथा । शूरेति । शूरेण सुभटेन य ग-
मागमः सवन्धस्तस्मिन्व्यगनमागक्तिर्विद्यते यस्या सा तथा लक्ष्म्या श्रिया निर्व्याज निरुपद्रममालिङ्गित
उपगृहीत । मलयस्य प्रभव उत्पत्तिस्थानम् । तत्रोपमानमाह—महेति । महामुनिजना वा(व)शिष्टादयस्तो स-
सेवितस्य पर्युपागितस्य । मलयस्य प्रभवः । कस्य क इव । सुरसरिप्रवाहस्य स्वर्धुनीरयस्य मधुसूदनचरण
इव हरिपाद इव । यथा हरे पाद स्वर्धुन्या उत्पत्तिस्थान तथायमपि रात्यस्येति भावः । विरोधोक्त्या
तमेव विशेषयन्नाह—यश इति । यशस्य श्लोकस्योद्भव उत्पत्तिस्थानम् । तत्रोपमानमाह—सुधासूतेरिति ।
सुधासूतेध्वजस्य नागर समुद्र इव । ‘अद्विजश्चन्द्र’ इति कविर्दृष्टिः । अत्र च चन्द्रयशसो गा-
म्य प्रदर्शयन्तद्विशेषणान्याह—शिशिरेति । शिशिरस्यापि शीतलस्यापि रिपुजना वैरिजना विरहिजना
वा तेषा मतापो दाहन्तृकारिण इति विशेषः । तत्परिहारस्तु गतापश्चिनोद्वेग इत्यर्थात् । स्थिरेति ।
स्थिरस्यापि निश्चलस्यापि नित्य सर्वकाल भ्रमतो गच्छत । ‘सर्वदिग्गामुक्त यश’ इति कविर्दर्श-
रोच । तत्परिहारस्वाकामान्तस्थापिन्वाप्तिरगो नित्य इत्यर्थात् । निर्मलेति । निर्मलस्यापि गतमलस्या-
पि मलिनीकृता वदमलीकृता अगतिवनितामुग्नान्येव कमलानि सुगवत्कमलानि [वा] तेषा मुनिर्गन्तव्यं
विरोधः । तत्परिहारस्तु निर्मलस्य स्वच्छस्येत्यर्थात् अत्र यश चन्द्रस्य नित्यनपुगकृत्वान्तद्विशेषणे तु-
तिपदे न नुमागमः । ‘दधिद्वर्द्धा मङ्गले’ इति वद्वद्गृहीतः । अनीति । अतिवत्कस्याप्यतिशुद्ध्यापि
सर्वजनानां समप्रलोचना रागकारिण इति विशेषः तत्परिहारस्तु राग वेदस्तन्कारिण इत्यर्थात् ।
अत्र सर्वत्रापिगच्छो विशेषयोगोक्तो विशेषोक्तिर्वा । पानालेति । पानाल रमातल तद्वद्वि उभयो गा-
म्य प्रदर्शयन्नाह—आश्रित इव(ति) । अतिवृत्तो राजान पर्वताश्च तेषु दृष्टव्या वस्त्राभ्यामात्रा
आनेविन । उभय विशिनष्टि—निजेति । निजा आर्त्तया ये पक्षा स्वचना वाजाश्च तेषा आर्त्ता
क्षयन्त्या भीतायन्तान् वृषा स्वगजध्वनीनां तमाश्रिता । पर्वतास्तु पक्षययभीता रमातलर्त्ता ।
भावः । ग्रह इति । ग्रहा नक्षत्राणि तेषा गण समुहस्तद्वद्वि । सर्वत्रसंविशेषणेन विशेषयन्नाह—बुधेति ।
बुधा पण्डितान्तरनुगत महिना । तद्वत्त्वम्—‘व्यवहारगत्प पठेद्विद्वद्ब्रवीद्वा गत’ इति । पते इति
गौतमः । मकरेति । मकरश्चक्र चन्द्रस्यस्तद्वद्वि । उत्सरेति । उत्सरे उत्सरे प्राप्नोति यथा शरीर यस्य
स तथा । पते निजो गतविकारः । दशरथ इव दशरथो राजाभ्यां तद्वद्वि । मयिचेति । मयि

रिव महासेनानुयातः, भुजगराज इव क्षमाभरगुरुः, नर्मदाप्रवाह इव महावंशप्रभवः, अवतार इव धर्मस्य, प्रतिनिधिरिव पुरुषोत्तमस्य, परिहृतप्रजापीडो राजा तारापीडोऽभूत् ।

यत्तम प्रसरमलिनवपुषा पापबहुलेन कलिकालेन चालितमामूलतो धर्म दशानने-
नेव कैलासं पशुपतिरिवावष्टभ्य पुनरपि स्थिरीचक्रे । यं च रतिप्रलापजनितदयार्द्र-
हृदयहरनिर्मितमपरं मकरकेतुममस्त लोकः । यं च जलनिधितरंगधौतमेखलात्प-
त्रान्तर्विचारितारागणद्विगुणिततटतस्कुसुमप्रकरादुद्यदिन्दुविम्बविर्गलदमृतविन्द्वसारार्द्रचन्द-
नादग्निगिरकररथतुरंगचुरगिखरोह्येखखण्डितोहंसैलविज्जपह्मवादैरावतकरत्नसहस्रकीर्तिलय-

गोभन यन्मित्र सहतेनोपेतः सहित । पक्षे सुमित्रा लक्ष्मणजननी । पश्विति । पशुपतिरीश्वरस्तद्वदिव ।
महेति । महती वा सेना सैन्य तयानुयातोऽनुगतः । पक्षे महासेनः पा(प)ण्डितः । भुजगेति । भुज[ग]रा-
जोऽनन्तस्तद्वदिव । क्षमेति । क्षमा क्षान्तिस्तस्या भरो भारस्तेन गुरुररीयान् । पक्षे क्षमा पृथ्वी । जे-
पेण खपृष्टे वसुधा धृतेति लोब्धति । नर्मदेति । नर्मदा मेकलाद्रिजा तस्याः प्रवाहो रयस्तद्वदिव ।
महेति । महावगो महत्कुल तस्मात्प्रभव उत्पत्तिर्यस्य स तथा । पक्षे महावगो महावेणुः । वंगमूलान्नर्मदाप्र-
वाह प्रादुर्भूत इति लोकोक्तिः । अवतार इव धर्मस्य श्रेयसोऽवतार इव जन्मान्तरमिव । प्रतीतिः । पुरु-
षोत्तमस्य विष्णो प्रतिनिधि प्रतिमान इव । परीति । परि सामत्येन हता ध्वस्ता प्रजापीडा प्रकृति-
पीडा येन न तथा । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

स (य) इति । [य] तारापीडः पशुपतिरिव कलिकालेन दशाननेवामूलत आवुप्र मर्यादीकृत्य
चालित मन्मिन् वर्त्मनवष्टभ्यावष्टम्भ दत्त्वा कैलासमिव पुनरपि स्थिरीचक्रे हृदीचकार । अथ कलिकाल-
विमोक्षणानि—तम इति । तनोऽज्ञान तस्य प्रसर प्रसरण तेन मलिन कदमल वपुः शरीर यस्य स
तथा तेन । पापेति । पापेनैवमा बहुलेन हृदेन । 'बहुल हृदम्' इति वोगः । यं चेति । य तारापीड
लोको ज्ञोऽपर भिन्न मकरकेतु मदनममलाभिमतवान् । तमेव विगिनष्टि—रतीति । रतेः प्रलापेन
परिदेवेन जनितायादिता या दया करुणा तयार्द्र स्विन्न हृदय चेतो यन्मयवभूतो यो हरः शंभुस्तेन
निर्मित मिहितम् । यं चेति । य राजानम् । आदौलेति । [उदयान्न आदौलात्] उदयाचल गैल[आ]
नर्मदाहल । आसेत्विति । आ [सितुषन्धात्] नेतुषन्ध [आ] मर्यादीकृत्य । आमन्दरादिति । [मन्द]
मेरुमा मर्यादीकृत्य । आगन्धमादनादिति । गन्धनादन पर्वतमा मर्यादीकृत्य । पूर्वदक्षिणपश्चिमो-
त्तमवर्धमानेति भावः । अवनिषा राजान प्रणेत्तुर्नमश्चरित्वन्वयः । अथोदयाद्रि विमोपयन्नाह—

दलादशैलादुदयनाम्नः, कपिवलविलुप्रविरलवलीलताफैलादुदधिविनिर्गतेजलदेवतावन्ग-
मानराघवपादादचलपातदलितशङ्खकुलशकलतारकितशिलातलात्रलकरतलाकलितशैलमहन्-
संभूतादासेतुबन्धान्, अच्छनिर्झरजलधौततारकासार्थादमृतमथनोद्यतवैकुण्ठकेयूरपत्रमकर-
कोटिकपणमसृणितधौवणः सुरासुरहेलावलयितवासुकिसमाकर्षणप्रारम्भधेलितचरणभरदधि-
तनितम्बकदकादमृतसीकरसिक्तसानोरीमन्दरान्, नरनारायणचरणमुद्राङ्कितवदरिकाश्रमरम-
णीयात्कुवेरपुरसुन्दरीभूपणरवमुखरशिखरात्सप्तर्षिसंध्योपासनपूतप्रभ्रवणाम्भसो वृकोदरोद-
लितसौगन्धिकखण्डसुगन्धिमण्डलौदागन्धमादनात्, सेवाञ्जलिकमलमुकुलदन्तुरैः शिरोभि-

प्रागेवोक्तम् । इतः सेतुबन्धविशेषेणानि । कपीति । कपिवलेन वानरमैत्रेयेन विलुमानि लोप प्राप्ताणि
विरला तुच्छा^(१)या लवलीनान्नी लता वल्ली तस्या फलानि यस्मिन्ना तथा तस्मान् । उदधीति । उदो
गमुद्राद्विनिर्गता या जलदेवता जलाधिष्ठात्री तथा बन्धमानौ नमस्सिद्धमाणो राघवस्य रामचन्द्रस्य पादौ
चरणौ यस्मिन्ना तथा तस्मान् । अचलना पर्वताना य पातस्तेन दलितानि भित्तानि गानि शङ्ख-
कुलानि जलगमूहानि^(२) तेषा शङ्खै रा^(३)तारकित संजाततारक शिलातल यस्मिन्ना तथा तस्मान् ।
नलेति । नलेन्युपलक्षणं नीलजाम्बुवन्धप्रसृगानाम् । तेन नलादीना वानराणा यानि कण्ठलानि तेराश्रित
व्याप्त यन्^(४)उलमह्य पर्वतमह्य तेन संभूताग्निपत्रात्सेतुबन्धान्गमुद्रबन्धादित्यर्थः । लङ्गाया गच्छता रामा
न्द्रेण गमुद्रबन्धन विद्रितमिति लौकिका । अथ मन्दरविशेषेणानि—अच्छमिति । अच्छ निर्मल यति
झरजलमिति निर्झरो झरन्मय जल पानीय तेन धाता क्षालितास्तराकारायां नक्षत्रममृदा यस्मिन्ना तथा तस्मा
त् । अमृतेति । अमृत पीयूष तदर्थं यन्मयनम । गमुद्रम्येति [ग्रिप] । तत्र उद्यत उद्युक्तो यो वैकुण्ठ रुण ।
न हि मथनवेलाया पर्व(पुर)स्थित मन्दरमालिङ्गस्थित । तस्य यन्केयूरपत्रमहदपत्र तस्य या मकरकोटि-
न्तया चक्रपण धर्षण तेन ममृगिता दृक्षणीकृता प्रावाण शिला यस्मिन्ना तथा तस्मान् । सुरेति । सुरा देवा,
असुरा दैत्या, नैर्हेलया कीटया एकोन्माहेन^(५)या बलयितो बलशकारता प्रापितो यो वासुकिर्नामराजस्य
यन्ममारुषण तस्य य प्रारम्भ उपक्रमस्तस्माच्चलितः स्वस्थानाच्युतो यश्चरणभर पादगमूहमेत दलितयति ।
नितम्बकटको यस्मिन्ना तथा तस्मान् । अमृतेति । अमृतस्य पीयूषस्य ये रीकरा पृथक्त्वेन भित्तानि
निद्रितानि मानति निम्नगता यस्य स तथा तस्मादामन्दगच्छादिति प्रागेव व्याख्यातम् । अथ गच्छता य
विशेषयगाह—नरेति । नरनारायणौ रामाचुनवागुदेवौ^(६)तयोर्वा चरणमुद्रा पादन्यागमयातिनिर्दिष्टा । ते
वदरिकाश्रमन्तेन रमणीयासुन्दरगत । कुवेरेति । कुवेरपुष्पमलकापुर्ग तस्या मुन्दर्ये त्रियम्नाया मपणराणा-
नरगच्छेन सुखगति वाचयन्ति शिवगति यस्मिन्ना तथा तस्मान् । मत्तर्पति । मत्तर्पणा स योगात्
नेन सुखावन्नेन पुनानि(त) पवित्राणि(त्र) प्रभ्रवणाम्भो निर्झरम्भो यस्मिन्ना तथा तस्मान् । वृकोदरेति ।
वृकोदरेण भीष्मेनेद्वित छेदित सौगन्धिकखण्ड सौगन्धिकानि य वन तेन मुवन्ति मुगभि सपञ्च भूमिना
यस्य स तथा तस्मान् । । अथ अथा—नाम्नवा मृते चिता विन्यादरी प्रविश । तत्र द्रवया द्रोण रुपा
सौगन्धिकखण्डमुनेषु । तयो भीष्मेनेन गन्धं गच्छन्तं मार्गेन नवागता चित्वा तस्मिन्ना चोदयन्ता यति ।
सौगन्धिकखण्डमुनेषु वृद्धावा न्याश्रममेवाप्रयं^(७) । गन्धमादनार्दिति प्रागेव व्याख्यातम् । अथ मुद्रादिति ।
मृद—शिरोभिरिति । शिरोनिर्मलकन्दमयमित्यर्थः । कीटयः । मेवेति । मेवार्थं योऽल्लि मणिराममुद्रा

श्ररणनखैर्मयूखग्रथितमुकुटपत्रलताग्रन्थयो भयचकिततरलतारदृशो भुजवलविजिताः प्रणे-
मुरवनिपाः ।

येन चानेकरत्नांशुपल्विते व्यालम्बिमुक्ताफलजालके दिग्गजेनेव कल्पतरावाक्रान्ते
सिंहासने भरेण शिलीमुखव्यतिकरकम्पिता लता इव नेमुरायामिन्यः सर्वदिशः । यस्यै च
मन्ये सुरपतिरपि स्पृह्यांचकार । यस्माच्च धवलीकृतभुवनतलः सकललोकहृदयानन्दकारी
कैश्चादिव हंसनिवहो निर्जगाम गुणगणः । यस्य चामृतामोदसुरभिपरिमलया मन्दरोद्धत-
बहुलदुग्धसिन्धूफनलेखयेव धवलीकृतसुरासुरलोकया दशसु दिक्षु मुखरितभुवनमभ्रम्यत
कीर्त्या । यस्य चातिदुःसहप्रतापसंतापखिद्यमानेव क्षणमपि न मुमोचार्तपत्रच्छायां राज-
लक्ष्मी । तथा च यैस्य 'दिष्टिवृद्धिमिव शुश्राव, उपदेशमिव जग्राह, मङ्गलमिव बहु मेने

तेन दन्तुरैर्विपमं । चरणेति । तस्य राजश्ररणौ पादौ तयो नखा नखरास्तेषा मयूखा किरणास्तैर्ग्रथिता मुकुटे
या पत्रलता तस्या ग्रन्थयो येषा ते तथा । भयेति । भयेन साध्वसेन चकितता त्रस्ता तरला कम्पना तारा कनीनिका
यानानेवविधा दृशो येषा ते तथा । भुजेति । भुजवलेन बाहुवलेन विजिता निर्जिता । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।
येन चेति । येन च राजा दिग्गजेनेव कल्पतरौ सिंहासने नृपासन आक्रान्ते सति भरेण भारेणायामि-
न्यो विल्लारवत्य सर्वदिशो नेसु प्रणता बभूवु । का इव । लता इव व्रतत्य इव । कीदृश्यः । शिलीमुखा भ्रम-
गन्तेषा व्यतिकर सवन्धस्तेन कम्पिता धूता । दिक्पथे शिलीमुखा वाणा । अथ च सिंहासनविशेषणानि—
अनेकेति । अनेकानि रत्नानि तेषामश्व किरणास्तै पल्विते किमलयिते । व्यालम्बीति । व्यालम्बी-
न्यालम्बमानानि मुक्ताफलाना रमोद्भवाना जालकानि समूहानि यस्मिन् । यस्यै चेति । अहमिति
मन्ये । यन्मै राते सुरपतिरिन्द्रोऽपि स्पृहयाचकार सस्पृहोऽभूत् । 'स्पृहेरीप्सित' इति सप्रदानसंज्ञाया
चतुर्थी । इन्द्रस्पृहणीयतामाह—यस्मादिति । यस्माद्रात्रौ गुणा शौर्यादयन्तेरा गणः समूहो निर्जगाम
दहिर्निर्ययो । यस्मादित्यवधौ पञ्चमी गुणान्विशिनष्टि—धवलीति । धवलीकृत शुभ्रीकृत भुव-
नतल विपन्नतल येन न तथा । सकलेति । सकललोकाना ममप्रजनाना यानि हृदयानि चेनामि
तेरामानन्दरागी प्रमोदयन् । व कस्मादिव । कैश्चात्कामनान पर्वतरप्रदेशाद्वानिवह मितच्छदममृह
न । यस्येति । च पूर्वोक्तमनुचये । यस्य रात्र कीर्त्याभिन्दव्या दशसु दिक्षु मुखरितभुवन यथा
मान्धाप्रमन्तागम्यत । भावे रूपम् । अथ कीर्तिविशेषणानि—अमृतेति । अमृतस्य पीयूषस्य य
प्रागेवोक्तान्तरगमि प्रकटित प्रगट (१) सुगन्धिश्च परिमलो यस्या सा तथा । 'कीर्त्या सौगन्ध्य वर्णने'

दलादाशैलादुदयनाम्नः, कपिवलविलुप्तविरलवलीलताफलादुदधिविनिर्गतेजलदेवतावन्ध-
मानराघवपादादचलपातदलितगङ्गकुलशकलतारकितशिलातलानलकरतलकलितशैलसहस्र-
संभूतादासेतुवन्धात्, अच्छनिर्झरजलधौततारकासार्थादमृतमथनोद्यतवैकुण्ठकेयूरपत्रमकर-
कोटिकपणमसृणितप्रावणः सुरासुरहेलावलयितवासुकिसमाकर्षणप्रारम्भचलितचरणभरदलि-
तनितम्बकटकादमृतसीकरसिक्तसानोरोमन्दरात्, नरनारायणचरणमुद्राङ्कितवदरिकाश्रमरम-
णीयात्कुवेरपुरसुन्दरीभूषणरवमुखरशिखरात्सप्तर्षिसंध्योपासनपूतप्रस्रवणाम्भसो वृकोदरोद-
लितसौगन्धिकखण्डसुगन्धिमण्डलौदागन्धमादनात्, सेवाञ्जलिकमलमुकुलदन्तुरैः शिरोभि-

प्रागेवोक्तम् । इतः सेतुवन्धविशेषेणानि । कपीति । कपिवलेन वानरसैन्येन विलुप्तानि लोप प्राप्तानि
विरला तुच्छा(१)या लवलीनाम्री लता वल्ली तस्या फलानि यस्मिन्स तथा तस्मात् । उदधीति । उदधे
समुद्राद्विनिर्गता या जलदेवता जलाधिष्ठात्री तथा बन्धमानौ नमस्क्रियमाणौ राघवस्य रामचन्द्रस्य पादा
चरणौ यस्मिन्स तथा तस्मात् । अचलाना पर्वताना य. पातस्तेन दलितानि भिन्नानि यानि गङ्गा-
कुलानि जलसमूहानि(२) तेषा शकलै खण्डै] तारकित संजाततारक शिलातल यस्मिन्स तथा तस्मात् ।
नलेति । नलेत्युपलक्षण नीलजाम्बुवत्प्रमुखानाम् । तेन नलादीना वानराणा यानि करतलानि तैराकलिन
व्याप्त यच्छैलसहस्र पर्वतसहस्र तेन संभूतान्निष्पन्नात्सेतुवन्धात्समुद्रवन्धादित्यर्थः । लङ्काया गच्छता रामच-
न्द्रेण समुद्रवन्धन विहितमिति लौकिका । अथ मन्दरविशेषणानि—अच्छमिति । अच्छ निर्मल यति-
र्झरजलमिति निर्झरो झरस्तस्य जल पानीय तेन धौता क्षालितास्तारकासार्थानक्षत्रसमूहा यस्मिन्स तथा तस्मा
त् । अमृतेति । अमृत पीयूष तदर्थं यन्मथनम् । समुद्रयेति [शेष] । तत्र उद्यत उद्युक्तो यो वैकुण्ठ कृष्ण ।
स हि मथनवेलाया पूर्व(पुर)स्थित मन्दरमालिङ्गय स्थित । तस्य यत्केयूरपत्रमङ्गदपत्र तस्य या मकरकोटि-
स्तया यत्कपण घर्षण तेन मसृणिता श्लक्ष्णीकृता प्रावाण शिला यस्मिन्स तथा तस्मात् । सुरेति । सुरा देवा,
असुरा दैत्या, तैर्हेलया कीडया एकोत्साहेन(३)वा वलयितो वलयाकारता प्रापितो यो वासुकिर्नागराजस्तस्य
यत्समाकर्षण तस्य य प्रारम्भ उपक्रमस्तस्माच्चलितः स्वस्थानाद्युतो यश्चरणभर पादसमूहस्तेन दलितशृणितो
नितम्बकटको यस्मिन्स तथा तस्मात् । अमृतेति । अमृतस्य पीयूषस्य ये सीकरा पृथतस्तै सिक्तानि
सिञ्चितानि सानूनि शिखराणि यस्य स तथा तस्मादामन्दराचलादिति प्रागेव व्याख्यातम् । अथ गन्धमादन
विशेषयन्नाह—नरेति । नरनारायणौ रामार्जुनवासुदेवौ(४)तयोर्या चरणमुद्रा पादन्यासस्तयाङ्कितश्चिहितो ये
वदरिकाश्रमस्तेन रमणीयात्सुन्दरात् । कुवेरेति । कुवेरपुरमलकापुरी तस्या सुन्दर्य स्त्रियस्तासा भूषणरवेणा-
भरणशब्देन मुखराणि वाचालानि शिखराणि यस्मिन्स तथा तस्मात् । सप्तर्षीति । सप्तर्षाणा सन्ध्योपास-
नेन सध्यावन्दनेन पूतानि(त) पवित्राणि(त्र) प्रस्रवणाम्भो निर्झराम्भो यस्मिन्स तथा तस्मात् । वृकोदरेति ।
वृकोदरेण भीमेनोदलित छेदित सौगन्धिकखण्ड सौगन्धिकाभि वन तेन सुगन्धि मुरभि मण्डल भूमिभागो
यस्य स तथा तस्मात् । । अत्र कथा—पाण्डवा द्यूते जिता विन्ध्यादवी प्रविष्टा । तत्र द्रौपद्या दोहद उत्पन्न
सौगन्धिककुसुमेषु । ततो भीमसेनेन गत्वा सरस्तदध्यासीन नागराज जित्वा तत्कन्यका चोदकाव्या परिणीय
सौगन्धिककुसुमानि गृहीत्वा स्वाश्रममेवाययौ(५) । गन्धमादनादिति प्रागेव व्याख्यातम् । अथ नृपान्विशेषय-
न्नाह—शिरोभिरिति । शिरोभिर्मस्तकैरुपलक्षिता । कीदृशै । सेवेति । सेवायै योऽञ्जलि स एव कमलमुकुल

१ कुल २ पुष्पात्. ३ निर्गत. ४ अभिवन्धमान ५ निपात. ६ तलकलित. ७ प्रावाण
८ सुरासुरावलयित. ९ आरम्भ. १० चलावलित. ११ नितम्बात् १२ आमन्दराचलात्. १३ स्रष्टमण्डलात्.
१४ मेरुपत्त. १५ मुकुलैर्दन्तुरैः.

श्ररणनखमयूखग्रथितमुकुटपत्रलताग्रन्थयो भयचकिततरलतारदृशो भुजबलविजिताः प्रणे-
पुरवनिपा ।

येन चानेकरत्नांगुपल्लविते व्यालम्बिमुक्ताफलजालके दिग्गजेनेव कल्पतरावाक्रान्ते
सिंहासने भरेण शिलीमुखव्यतिकरकम्पिता लता इव नेमुरायामिन्यः सर्वदिशः । यस्मै च
मन्ये सुरपतिरपि स्पृह्यांचकार । यस्माच्च धवलीकृतभुवनतलः सकललोकहृदयानन्दकारी
कौश्यादिव हंसनिवहो निर्जगाम गुणगणः । यस्य चामृतामोदसुरभिपरिमलया मन्दरोद्धत-
बहुलदुग्धसिन्धूफेनलेखयेव धवलीकृतसुरासुरलोकया दशसु दिक्षु मुखरितभुवनमभ्रम्यत
कीर्त्या । यस्य चातिदुःसहप्रतापसंतापखिद्यमानेव क्षणमपि न मुमोचार्तपत्रच्छायां राज-
लक्ष्मी । तथा च यस्मै ^{१०}दिष्टिवृद्धिमिव शुश्राव, उपदेशमिव जग्राह, मङ्गलमिव बहु मेने

तेन दन्तुरैर्विषमै । चरणेति । तस्य राजश्ररणौ पादैस्तयो नखा नखरास्तेषा मयूखा किरणास्तैर्ग्रथिता मुकुटे
या पत्रलता तस्या ग्रन्थयो येषा ते तथा । भयेति । भयेन साध्वसेन चकिता त्रस्ता तरला कम्पना तारा कनीनिका
यासामेवविधा दृशो येषा ते तथा । भुजेति । भुजयलेन बाहुवलेन विजिता निर्जिता । अन्वयस्तु प्रागेवोक्त ।

येन चेति । येन च राजा दिग्गजेनेव कल्पतरौ सिंहासने नृपासन आक्रान्ते सति भरेण भारेणायामि-
न्यो विस्तारवत्य सर्वदिशो नेमु प्रणता बभूवु । का इव । लता इव व्रतत्य इव । कीदृश्य । शिलीमुखा भ्रम-
रास्तेषा व्यतिकर सवन्धस्तेन कम्पिता धूता । दिक्पथे शिलीमुखा वाणा । अथ च सिंहासनविशेषणानि—
अनेकेति । अनेकानि रत्नानि तेषामश्व किरणास्तैः पल्लविते किमलघिते । व्यालम्बीति । व्यालम्बी-
न्यालम्बमानानि मुक्ताफलाना रमोद्भवाना जालकानि समूहानि यस्मिन् । यस्मै चेति । अहमिति
मन्ये । यस्मै रात्रे सुरपतिरिन्द्रोऽपि स्पृहयाचकार सस्पृहोऽभूत् । 'स्पृहेरीप्सित' इति सप्रदानसज्ञाया
चतुर्थी । इन्द्रस्पृहणीयतामाह—यस्मादिति । यस्माद्राज्ञो गुणा शौर्यादयस्तेषा गण समूहो निर्जगाम
वह्निनिर्यगौ । यस्मादित्यवधौ पश्यमी गुणान्विशिनष्टि—धवलीति । धवलीकृत शुभ्रीकृत भुव-
नतल विप्रातल येन न तथा । सकलेति । सकललोकाना समग्रजनाना यानि हृदयानि चेतानि
तेषामानन्दमार्गी प्रमोदकान् । क कस्मादिव । कौश्यात्कौश्यान् पर्वतरूपप्रदेशादमनिवह मितच्छदममूह
म् । यस्येति । च पूर्वोक्तममुच्ये । यस्य राज्ञ कीर्त्याभिप्रेयया दशसु दिक्षु मुखरितभुवन यया

मन्त्रमिव जजाप, आगममिव न विसस्मार चरितं जनः । यस्मिंश्च राजनि गिरीणां विपक्षत
प्रत्ययानां परत्वम्, दर्पणानामभिमुखावस्थानम्, शूलपाणिप्रतिमानां दुर्गाश्लेषः, जलधरा
चापधारणम्, ध्वजानामुन्नतिः, धनुषामवनतिः, वंगानां शिलीमुखमुखक्षतिः । देवतानां
यात्रा, कुसुमानां बन्धनस्थितिः, इन्द्रियाणां निग्रहः, वनकरिणां वारिप्रवेशः, तैक्ष्ण्यं
सिधाराणाम्, व्रतिनामग्निधारणम्, ग्रहाणां तुलारोहणम्, अगस्त्योदये विपशुद्धिः, केज
नखानामायतिभङ्गः, जलददिवसानां मलिनाम्बरत्वम्, रत्नोपलानां भेदः, मुनीनां योग

त दिष्टिवृद्धिमिव भाग्याभ्युदयमिव जनो लोक शुभावाकर्णितवान् । उपदेशमिव गुरुनिर्देशमिव जग्राह गृहीत
वान् । मङ्गलमिव श्वोवसीयमिव बहुमेने सर्वाधिकत्वेन ज्ञातवान् । मन्त्रो देवताविष्ठातृकस्तमिव जजाप जपितवान्
आगमः सिद्धान्तस्तमिव न विसस्मार न विस्मृतवान् । जन इत्यस्य सर्वत्र संबन्ध । यस्मिंश्चेति । यस्मि
स्तारापीडो राजनि । 'डिश्योर्वा' इति वाकारलोप । इदं पृथिव्यामासीत् । तदेव दर्शयति—गिरीत्यादि
गिरीणां पर्वतानां विपक्षता पक्षराहित्यम् । इन्द्रेण पक्षादिहोत्रा गिरीणामिति प्रागेवोक्तम् । न तु लोकानां
विपक्षता दस्युता । प्रत्ययानां स्वादीनां परत्वं प्रकृत्युपरिवर्तमानत्वम् । न तु लोकानां परत्वं भिन्नत्वं शङ्कु
वा । अभिमुख जनानामवस्थीयतेऽनेनेत्यभिमुखावस्थानम् कर्मणि ल्युट् । दर्पणानां मुकुराणाम् । न तु लोकानां
कस्यचित्पुरतः कस्याप्यवस्थानम् । सर्वेषां लक्ष्मीवत्त्वादिति भावः । शूलपाणिरीश्वरस्तस्य प्रतिमायां मूर्तेर्दुर्गा
पार्वती तयाश्लेषोऽभिषेकः । न तु लोकानां दुर्गं विपमस्थलं तेन संश्लेषः संबन्धः । राजवि(नि)ग्रहाभावान् ।
जलधराणां मेघानां चापधारणमिन्द्रधनुर्धरणम् । न तु लोकानाम् । भयाभावान्न धनुरादानम् । ध्वजानां
वज्रयन्तीनामुन्नतिरुर्ध्वमुखत्वेन गमनम् । न तु लोकानाम् । अहकृतेरभावात् । धनुषा चापानामवनतिरवन-
मनम् । [न] तु लोकानां बलात्कारेण नतिः । सर्वेषां स्वाधीनवृत्तित्वात् । वशानां वेणूनां शिलीमुखा भ्रमरा-
स्तेषां मुखैराननैः क्षतिश्छेदः । न तु लोकानां शिलीमुखा वाणास्तैः क्षतिः पीडा । युद्धाभावात् । 'पत्री (त्रि)
ष्वजिह्वागशिलीमुखकङ्कपत्रः' इति कोशः । देवतानां यात्रा क्षणविशेषः । न तु लोकानां यात्रा भयादन्यत्र
गमनम् । 'यात्रा स्याद्यापने गतौ' इत्यनेकार्थः । कुसुमानां पुष्पाणां बन्धनेन ग्रन्थ(थ)नेन स्थितिः । न तु लो-
कानां बद्धत्वेनावस्थानम् । सर्वेषां निरा(र)ग[रा]धित्वात् । इन्द्रियानां [णा] करणानां निग्रहो निरोधः । न तु लो-
कानां निग्रहो दण्डः । वनकरिणामरण्यवासिगजानां वारिप्रवेशः यथा गजबन्धनं क्रियते सा वारिः । 'वा-
रि स्याद्गजबन्धनी' इति कोशः । न तु लोकानां दिव्यार्थं वारिप्रवेशः तैक्ष्ण्यं छेदशक्तिरसिवागणां राजाग्रभागा-
नाम् । न तु लोकानां तैक्ष्ण्यं कौर्यम् । व्रतिनां योगिनामग्निधारणम् । न तु लोकानामग्नौ वारणम् । ग्रहाणां
नक्षत्राणां तुलारोहणं तुलाराशिस्तस्यामारोहणं सक्रमः । न तु लोकानां दिव्यार्थं तुलारोहणम् । अगस्त्योद-
येऽगस्त्यस्य मुनेरुदये विपशुद्धिर्विपं पानीयं तस्य शुद्धिः स्वच्छता । न तु लोकानां विपेण शुद्धिः कलहाप-
हारः । तदुक्तम्—'सप्तयवप्रमाणं वत्सनाग(भ)विपं तेन शुद्धिवेश्यानाम्' इति । केशनखानामायतिर्विस्तारान्
स्या भङ्गो विच्छेदः । न तु लोकानामायतिरुत्तरं कालस्तस्य भङ्गो लक्षणया दुःखजनकत्वम् । नित्येन तद्वि-
च्छेदादयोगात् । 'आय[ति]स्तुत्तरं कालः' इति कोशः । जलदो घनाघनस्तत्कालीना ये दिवसा वामरात्रे
पा मलिनः कदमलमम्बरमाकाशः येषु तेषां भावस्तत्त्वम् । न तु लोकानां मलिनाम्बरत्वं मलोपयुक्तवमनत्वम् ।
रत्नोपलानां मण्यश्मना भेदः स्फोटनम् । न तु लोकानां मन्त्रभेदः (१) मुनीनां तपस्विनां योगविनम्रति-
निरोधस्तस्य साधनं यमादि । न तु लोकानां योगो विषाग्निप्रयोगः कर्मणः (२) वा तस्य साधनं दुष्टमन्त्रादि ।

१ आगमवचनम्, २ दर्पणानाम्, ३ पद्मानां जलदिव्यं प्रनीटाराणामसिधारणं तैक्ष्ण्यमभिधागणां वनानाम्,
४ शिलीमुखक्षतिः, ५ देवानाम्, ६ प्रवेशः, ७ अभिभाराणां तैक्ष्ण्यम्, ८ व्रतिनामभिधागवारणम् ९ विप-
विशुद्धिः, १० जलधरः.

साधनम्, कुमारस्तुतिषु तारकोद्धरणम्, उष्णरश्मेर्ग्रहणशङ्का, शशिनो ज्येष्ठातिक्रमः, महा-
भारते दुःशासनापराधाकर्णनम्, वयःपरिणामे दण्डग्रहणम्, असिपरिवारेष्वकुशलयोगः,
कामिनीकुचभङ्गेषु वक्रता, करिणां दानविच्छित्तिः, अक्षक्रीडासु शून्यगृहदर्शनं पृथिव्या-
मासीत् ।

तस्य च राज्ञो निखिलशास्त्रकलावगाहगम्भीरबुद्धिः, आशैशवादुपारूढनिर्भरप्रेमरसः,
नीतिशास्त्रप्रयोगकुशलः, भुवनराज्यभारनौकर्णधारः, महत्त्वपि कार्यसंकटेष्वविपण्णधीः,
धाम धैर्यस्य, स्थानं स्थितेः, सेतुः सत्यस्य, गुरुगुणानाम्, आचार्य आचाराणाम्, धाता
धर्मस्य, शेषाहिरिव महीभारधारणक्षमः, सलिलनिधिरिव महीसत्त्वः, जरासंध इव धैर्य-
दित-

कुमारः पशुखस्तस्य स्तुतयो नुतयस्तासु तारकस्य दैत्यस्योत्प्रावत्येन हरण नाशनम् । न तु लोकानां तारका
वर्णनिका तस्या उद्धरणमुत्कर्षणम् । उष्णरश्मं सूर्यस्य ग्रहणशङ्कोपरागशङ्का । न तु लोकानां ग्रहण नियन्त्रण
तस्य गङ्गारेका । शशिनश्चन्द्रस्य ज्येष्ठा नक्षत्र तस्यातिक्रमस्तदुल्लङ्घनम् । न तु लोकानां ज्येष्ठो भ्रात्रादिस्त-
विदेगोत्तमम् । महाभारते शास्त्रे दुःशासनो दुर्योधनलघुभ्राता तस्य योऽपराधः । दुर्योधनाज्ञया दुःशासनेन
वृत्ते जितेषु पाण्डवेषु द्रौपदी केतुषु गृहीत्वाकृष्टेयपराध आगस्तस्याकर्णनं ध्रुवणम् । न तु लोकानां दुष्ट
ग्रामनं येषां ते दुःशासना दुष्टमनुजास्तेषामपराधध्रुवणम् । वयोऽवस्था तस्य परिणामः पक्वता तस्मिन्दण्डो
यष्टिस्तस्य ग्रहणम् । न तु लोकानां दण्डं करन्तदादानम् । अग्निपरिवारेषु खड्गपिधानेष्वकुशलयोगो न विद्यते
एतल यस्मान्नोऽकुशलं खड्गस्तेन योगं सवन्धः । न तु लोकानां परिवारेषु परिच्छेदेऽवकुशलमपुण्यं तस्य
योगं पर्याप्तिः । 'क्षेमपुण्येषु कुशलम्' इत्यनेकार्थः । अकुण्ठितं शोभनं चर्म तस्य योगः । अन्यत्राकुशलमक्षेम
जगतेन योगो नास्तीति वा । केचित् 'असिपरिवारेषु कलःयोगः' इति पठन्ति । तत्र कलः इयामिका ।
अन्यत्र वेष इत्यर्थः । कामिनीनां स्त्रीणां कुचभङ्गेषु पयोधररचनाया वक्रतारालना । करिणां हस्तिना दान
मदः । 'मदो दानप्रवृत्तिश्च' इति शेषः । तस्य विच्छित्ती रचना । न तु लोकानां दानं वितरणं तस्य विच्छि-
न्तिर्नाम । अक्षक्रीडासु शून्त्यगृहदर्शनम् [शून्यगृहावलोकनम्] शून्यगृहावलोकनम् । तैलिन्या शून्यमित्यर्थः । न तु
लोकानां शून्यमालदर्शनम् । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः ।

तस्य चेति । तस्य राज्ञोऽमात्यं शुक्लान्तो नाम ब्राह्मण आर्माद्रभुवः । अथ प्रथमान्तानि तस्य विशेष-
णानि । निखिलेति । निखिलानि यानि शास्त्राणि कलाश्च तानानवगाहन्तदभिप्रायावलनं तेन गम्भीरा ल-
क्षणा एति प्रतिभा यस्य स तथा । आशैशवादा वात्स्यादुपाट्ट आश्रितो निर्भरो निविष्टः प्रेमग्नः
रश्मिर्गो दस्तिन्न तथा । नीतीति । नीतिशास्त्रं व्यवहारग्रन्थन्तस्य प्रयोगान्तदर्शपरिक्षणं तत्र कुशलो दक्षः ।
भुवनेति । भुवनानां राज्यमाधिपत्यं तस्य भारो ब्रह्मपन्तःप्रणा वा नैवेद्यः (१) तस्यां कर्माभारो नाविदः ।
महत्स्वीति । महत्त्वपि गुरुपि कार्यसन्देहेषु वृत्त्यष्टेष्वविपण्णाविपादवती धीर्बुद्धिर्द्वयस्य स तथा ।
धामेति । धैर्यस्य धैर्यमात्रं धाम रहम् । स्थितेर्नैर्वाद्या स्थानं स्थलम् । सत्यस्यावित्यस्य सेतु
पाति । शुणानां गौर्यार्थेनां गुरुरितोपदेशः । आचार्याणां मिष्टजन्मार्चणमार्गाणांमाचार्य उपदेशः । वर्मस्य
प्रसक्तं धाम प्रज्जतिः । शेषेति । शेषाहिनस्तन्मदविदः मदा वृद्ध्या भारो ब्रह्मपन्तस्य वाग्यमुद्वन
नर धम तन्मदविदः । सलिलेति । सलिलं निधिः गुरुदन्तद्विदः । सर्वत्रैकविधोपदेशोभय विरोधव्याह-
नरेति । महत्त्वमहत्सु रस्तिन् । पक्षे महत्त्वमहत्सु जन्मवर्णः । जरेति । जरासन्धी तस्या साधन-

संधिविग्रहः, त्र्यम्बक इव प्रसाधितदुर्गः, युधिष्ठिर इव धर्मप्रभवः, सकलवेदवेदाङ्गवित्, अशेषराज्यमङ्गलैकसारः, बृहस्पतिरिव सुनासीरस्य, कविरिव वृषपर्वणः, वसिष्ठ इव दशरथस्य, विश्वामित्र इव रामस्य, धौम्य इवाजातशत्रोः, दैमनक इव नलस्य, सर्वकार्यैर्वाहित-
मतिरमात्यो ब्राह्मणः शुकनासो नामासीत् ।

यो नरकासुरशैलप्रहारभीषणे भ्रमन्मन्दरनितम्बनिर्दयनिष्पेपकठिनांसपीठे नारायणव-
क्षःस्थलेऽपि स्थितामदुष्करलाभाममन्यत प्रज्ञावलेन लक्ष्मीम् । यं चासाद्य दर्शितानेकराज्यफ-
ला लतेव पादपमनेकप्रतानगहना विस्तारमुपययौ प्रज्ञा । यस्य चानेकचारपुरुषसहस्रसंचौर-

धितत्वाजरासंधस्तद्वदिव । कथा चात्र—राजगृहे जरासवपित्रा बृहद्वेन राजीपुत्रार्थमाराधितेन महर्षिणा
चण्डकौशिकेनाश्रितं प्रदत्तम् । सोऽर्धार्थं कृत्वा राजमहिषीभ्या दत्तवान् । तयोश्चार्धार्थं शरीरं बालकद्वय
जातम् । तदृष्ट्वा तयोः कुपितेन राजा श्मशानभूमौ मुक्तम् । तत्र च जरया सधितमेकत्र योजितमिति जरा-
सधनाम सवृत्तमस्येति वार्ता । उभय विगिनष्टि—घटितेति । घटितौ विहितौ सधिविग्रहौ येन । तत्र
सधिः साम, विग्रहो युद्धम् । पक्षे जरया पिशाच्या घटितः संधि संघटन यस्य विग्रहस्य शरीरस्येति घटि-
तसधिविग्रह यस्य जरासधस्येति द्वितीयो बहुव्रीहि । त्र्यम्बकेति । त्र्यम्बक ईश्वरस्तद्वदिव । प्रसाधि-
तेति । प्रसाधित स्वायत्तीकृतं दुर्गं विपमस्थलं येन । पक्षे प्रसाधिता प्रसन्नकृता दुर्गा पार्वती येन स तथा ।
युधिष्ठिर इति । युधिष्ठिरो धर्मपुत्रस्तद्वदिव । धर्मस्य नीतिधर्मादेः प्रभव उत्पत्तिर्यस्मान् । पक्षे धर्मप्र-
भवो यस्येति विग्रहः । सकलेति । सकलानि समग्राणि यानि वेदवेदाङ्गानि शिक्षादीनि तेषां विज्ञाता ।
अशेषेति । अशेषं समग्रं यद्राज्यं तत्र मङ्गलैकसारः कल्याणैकरहस्यभूतः । प्रकारान्तरेण तमेव विधेयतो
विशेषयन्नाह—सुनासीरस्येन्द्रस्य बृहस्पतिः सुरगुरुस्तद्वदिव । वृषपर्वणो दैत्यस्य कवि शुकस्तद्वदिव । दशर-
थस्य रामपितुर्वसिष्ठोऽरुन्धतीजानिस्तद्वदिव । रामस्य दशरथात्मजस्य विश्वामित्रं कौशिकस्तद्वदिव । अज्ञात-
शत्रोर्धर्मपुत्रस्य धौम्यं सचिवस्तद्वदिव । नलस्य नैषधेर्दमनकाभिधानोऽमात्यस्तद्वदिव । अयं तारपीठस्य राज्ञ
इति भावः । सर्वं इति । सर्वकार्येषु समग्रकृतेष्ववाहिता स्थापिता मतिर्बुद्धिर्येन स तथा । अन्यस्तु
प्रागेवोक्तः ।

य इति । यः शुकनासः प्रज्ञावलेन बुद्धिसामर्थ्येनादुष्करलाभां स्वल्पप्रयासलाभ्यां लक्ष्मीं प्रियममन्यत
ज्ञातवान् । कीदृशीम् । नारायणस्य कृष्णस्य यद्वक्षःस्थलं भुजान्तरं तत्र स्थितामासेदुपीमपि । एतेन [त]न्प्राप्ते-
रतिक्रान्त्यं सूचितम् । वक्षःस्थलं विगिनष्टि—नरकेति । नरकासुरो दैत्यस्तस्य शत्रवाणि तेषां प्रहारोऽभि-
घातस्तेन भीषणे भयानके । भ्रमदिति । भ्रमच्चासौ मन्दरश्च भ्रमन्मन्दरस्तस्य यो नितम्बः कटकन्तस्य यो नि-
र्दयः निरनुकम्पः निष्पेपशूर्णाभावस्तत्कर्तव्यतायाः कठिनः कठोरमसपीठः स्कन्धपीठं यस्मिन् । अथवा निष्पेपेणाव-
नतिः(१)विशेषेणेति बोध्यम् । मयनावसरे हि मन्दरनितम्बा अमयोल्लङ्घना इति भावः । एतेन मन्दरादप्यस्योग-
धिकं क्राण्ट्यमिति ध्वनितम् । यमिति । [य] शुकनासाख्येयमासाद्य प्राप्य प्रज्ञां विस्तारं विस्मर्णतामुपय-
यौ प्राप्तवती । तां विगिनष्टि—दर्शितेति । दर्शितानि प्रकटितान्यनेकराज्यान्त्येव फलानि यया सा तथा ।
केवलमेव यया लता पादपं वृक्षं प्राप्य विस्तारं याति । कीदृशी । अनेकेति । अनेकैः प्रतानैर्लतागहनैर्गह-
नानि निविडानि । यस्येति । यस्य मन्त्रिणो धरणीतले जगतीतले राज्ञा ममुच्छिद्य(च्छ्वमि)तमप्युच्छ्वमिति(त)-
मात्रमप्यहरहः प्रतिदिनमविदितमज्ञातं नामीन् । न वभूवेत्यर्थः । कस्मिन्निव । भवनं इव गृहं इव । यया मन्त्रिणि कि-
मप्यज्ञातं न स्यात् । भुवनतलं विशेषयन्नाह—अनेकेति । अनेका ये चारपुरपा प्रण(णि)विपुरुषान्तेषां महस्य तस्य

१ मण्डलकः. २ दमनक इव भीमस्य सुमतिरिव नलस्य. ३ अप्रतिहतः. ४ अभयः. ५ शत्रुभीषणे.
६ मन्दरनिर्दयः. ७ समानाद्यः. ८ महापादपमनेकगहना. ९ उपायार्थः. १० यस्यानेकः. ११ पङ्क्तिने, विहिते.

निचिते चतुरुदधिवलयपरिधिप्रमाणे धरणीतले भवन इवाविदितमहरहः समुच्छ्रसितमपि राज्ञां नासीत् ।

स राजा बाल एव सुरकुञ्जरकरपीवरेण राज्यलक्ष्मीलीलोपधानेन सकलजगदभयदानयज्ञदीक्षायूपेन स्फुरदसिलतामरीचिजालजटिलेन निखिलारातिकुलप्रलयधूमकेतुदण्डेन बाहुना विजित्य सप्तद्वीपवल्यां वसुंधरां तस्मिञ्छुकनासनान्नि मन्त्रिणि सुहृदीव राज्यभारमारोप्य सुस्थिताः प्रजाः कृत्वा कर्तव्यशेषमपरमपश्यत् । प्रशमिताशेषविपक्षतया विंगताङ्गः शिथिलीकृतवसुंधराव्यापारः प्रायो यौवनसुखान्यनुवभूव । तथा हि । कदाचिदुहस्तकठोरकपोलपुलकजर्जरितकर्णपङ्क्तवानां प्रणयिनीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव स्मितसुधाच्छविभिरभिषिच्यमानः, कर्णोत्पलैरिव लोचनांशुभिस्ताड्यमानः, कुङ्कुमधूलिभिरिवाभरणप्रभाभिराकुलीक्रियमाणलोचनः, धवलांशुकैरिव करनखैर्मयूखजालकैराहन्य-

सचार परिभ्रमण तेन निचिते पुरिते । चतुरिति । चतुर्दधीना चतुःसमुद्राणां वलय कङ्कण तस्य या द्विचदधिका त्रिगुणिता (?) परिधिः परिक्षेपः स एव प्रमाण यस्य स तस्मिन् ।

सेति (स इति) । न राजा तारापीडो बाल एव । सुरेति । सुरकुञ्जरो हस्तिमहस्तस्य करः शुण्डा तद्वत्पीवरेण पुष्टेन । राज्येति । राज्यलक्ष्मीराधिपत्यश्रीस्तस्या लीलोपधानेन लीलोपवर्हेण । सकलेति । सकलजगतः समप्रविष्टपस्य यदभयदानं तदेव यज्ञदीक्षा तत्र यूपेन यज्ञस्तम्भेन । स्फुरदिति । स्फुरन्ती देदीप्यमाना द्यौर्गता खङ्गलता तस्या मरीचिजालकान्तिममूहन्तेन जटिलेन व्याप्तेन । निखिलेति । निखिला समग्रा येऽगतयः शत्रवन्तेषां यानि कुलानि तेषां प्रलयो विनाशस्तत्र धूमकेतुर्ग्रहविशेषस्तस्य दण्डेन पुच्छेन । दण्डादृतिः पञ्चापुच्छन्येति भावः । एवविधेन बाहुना भुजेन । सप्तेति । जम्बूद्वीपगोलमलिकुशकाचशाकपुष्कराः सप्तद्वीपा एव वलयः कङ्कणं यस्या एवभूता वसुंधरा विजित्य तस्मिञ्छुकनासनान्नि मन्त्रिणि सुहृदीव मित्र इव राज्यभारमारोप्य निधाय सुस्थिता सुखेन स्थायिन्यः प्रजाः प्रकृत्य (ती) कृत्वा निपात्य कर्तव्यशेषमितः परं किं कर्तव्यमर्न्तत्परं विचारविषयः कार्यनपश्यदित्यन्वयः । प्रशमितेति । प्रशमिता दान्ति प्राप्ता- (पिता) अनेषां समग्रा विपक्षा दस्तवो यस्य (येन) तस्य भावन्तता तया । अतएव विगताङ्गो निर्भयः । शिथिलिते (ली)ति । शिथिलीकृतः ऊर्ध्वकृतो वसुंधरायाः क्षितेर्व्यापारे व्यापृतिर्येन स तथा । प्रायो बाहुन्येन यौवनस्य तारपस्य सुराणि त्वंसभोगादीन्यनुवभूवानुभवविषयीचक्रे । तर्हि (तदे)व दर्शयति—तथा हीति । कदाचिदिति । [कदाचित्] कस्मिंश्चित्समयेऽनङ्गपरवतः कानपरायतः सुरतः मैथुनमाततान् विनारायानामे- तन्नयः । किं जिघ्र्क्षमाणः । अभिषिच्यमानः निच्यमानः । दानि । स्मितमपिद्वमितः तदेव सुधामृतं तस्याश्छ- विभिः कान्तिभिः । कानिखि । प्रणयिनीनां कानिर्नीनां चन्दनजलच्छटाभिरिव । कीदृशीनाम् । उत्सन्नो विकसन्तः पटोः कटिनाः कर्णोत्पलैः पुलका रोमाश्चान्नैर्जर्जरिताः ऊर्ध्वभूताः कर्णपत्राः श्रोत्रकिमलदाः यानाम् । पुनः किं जिघ्र्क्षमाणः । तापमानः पीपमानः । किं । लोचनांशुभिः नेत्रकान्तिभिः । कैरिव कर्णोत्पलैरिव श्रवणपुलकैरिव । एहमेति । एहम् वेदः तस्य धृतिनिधुनैरिवानु-प्रशान्तिर्नृपगणितमिनिगुणैर्विदमानो लोचने यस्य न तेषां । धवलेति । धवलाः कैरिव शूत्रकान्तिभिः कर्णोत्पलैरिव पुनर्मदानेनानुवृत्तः शिखरानेनानुवृत्तः

मानः, चम्पककुसुमदलमालिकाभिरिव भुजलताभिरावध्यमानः, दृष्टाधराधृतकरतलचल-
न्मणिवलयैकलकलरमणीयम्, अतिरभसदलितदन्तपत्रदलदन्तुरगयनम्, उत्क्षिप्तचरणत-
लगलदलक्तकरक्तशेखरम्, सरभसकचग्रहचूर्णितमणिकर्णपूरम्, उल्लसितकुचकृष्णागुरु-
पङ्कपत्रलताङ्कितप्रच्छदपटम्, अच्छश्रमजलकणिकालुलितगोरोचनतिलकपत्रभङ्गम्, अन-
ङ्गपरवशः सुरतमाततान । कदाचिन्मकरकेतुकनकनाराचपरंपराभिरिव कामिनीकरपुटवि-
निर्गताभिः कुङ्कुमजलधाराभिः पिञ्जरीक्रियमाणकायो लाक्षाजलच्छटाप्रहारपाटलीकृतदुकूलो
मृगदमजलविन्दुशबलचन्दनस्थासकः कनकशृङ्गकोशैश्चिरं चिक्रीड ।

कदाचित्कुचचन्दनचूर्णधैवलितोर्मिमालम्, चटुलतुलाकोटिवाचालचरणालक्तैकसिक्तहं-
समिथुनम्, अलकनिपतितकुसुमसारम्, प्लवमानकर्णपूरकुवलयदलम्, उन्नतनितम्बक्षोभ-

जालकैः समूहैराहन्यमान आघातविपयीक्रियमाणः । चम्पकेति । चम्पको हेमपुष्पकस्तस्य कुसुमानां
पुष्पाणां दलानि खण्डानि तेषां मालिका मालास्ताभिरिव भुजलताभिर्बाहुवल्लीभिरावध्यमान संयम्यमान ।
इतः सुरतविशेषणानि—दृष्टेति । दृष्ट खण्डितो योऽधरो रदनच्छदस्तेनावृत कम्पित यत्करतल तेन चलन्ति
यानि मणिवलयानि तेषां य कलकलोऽव्यक्तध्वनिस्तेन रमणीय मनोहरमत एवातिरभसमतित्वर दलितानि
द्वैधीकृतानि यानि दन्तपत्राणि कर्णाभरणानि तेषां दलानि तैर्दन्तुर विपम गयनीय शय्या यस्मिन् । उत्क्षि-
प्तेति । उत्क्षिप्तावूर्ध्वकृतौ यौ चरणौ पादौ ताभ्यां गलत्त्वययोऽलक्तको यावकरसस्तेन रक्तो रञ्जित शेखरोऽव-
तसो यस्मिन् । सरेति । सरभस ससभ्रम य कचग्रह केगग्रहस्तेन चूर्णित भग्न मणिकर्णपूर रत्नोपेत श्रव-
णभूषण यस्मिन् । उल्लसितेति । सभोगावस्थायामुल्लसिता उल्लास प्राप्ता ये कुचा पयोधरास्तेषु कृष्णागुरु
काकुतुण्डस्तस्य य पङ्क कर्दमस्तस्य पत्रलता पत्रभङ्गयस्ताभिरङ्कितश्चिह्नित प्रच्छदपट उत्तरच्छदो यस्मिन् ।
अच्छेति । अच्छ निर्मल यच्छ्रमजल रतक्लान्तिपानीय तस्य कणिका पृषन्ति तैर्ललितानि(त)विलुप्तानि(त)
गोरोचनातिलकपत्राणां भङ्गो यस्मिन् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कदाचिदिति । स राजा कनकशृङ्गकोशे
सुवर्णघटितशृङ्गसंघाते (?) [चिर] चिरकाल यावच्चिक्रीड क्रीडा कृतवान् । 'क्रीड क्रीडने' वातु । लिटि रूप-
म् । कीदृशः । कुङ्कुमस्य या जलधारास्ताभिः पिञ्जरीक्रियमाण कायो यस्य स तथा । कीदृशीभिरिव । म-
करकेतुर्मदनस्तस्य कनकस्य स्वर्णस्य ये नाराचा वाणास्तेषां पर[प]राभिरिव । कीदृशीभिः । कामिन्य स्त्रिय-
स्तासां करपुट्य हस्तसंपुटास्तेभ्यो विनिर्गताभिर्नि सृताभिः । पुनः राजानं विशिनष्टि—लाक्षेति । लाक्षा-
जल यावकजल तस्य छटास्तासां प्रहारोऽभिधातस्तेन पाटलीकृत भेतरक्तीकृत दुकूल दुगूल यस्य स तथा ।
मृगमदेति । मृगमदो गन्धधूली तस्य जलमम्भस्तस्य विन्दुना पृषतेन शबला, कर्तुराश्चन्दनस्थासका
मलयजहस्तका यस्य स तथा । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

कदाचिदिति । सहावरोधजैनरन्त पुरलोकैर्वर्तमान स राजा [जलक्रीडया] गृहदीर्घिकाणां भवन-
वापीनामम्भ पानीयमेतादृश चकार निर्ममे । अयं चाम्भोविशेषणानि—कुचेति । कुचानां स्तनानां यानि
चन्दनचूर्णानि मलयज इव क्षोदास्तैर्धवलितं शुभ्रीकृतोर्मिमाला कल्लोलपरिर्यस्य तत् । चटुलेति ।
चटुला मनोहरा ये तुलाकोटयस्तैर्वाचाला सुररा ये चरणाः पादास्तेषां योऽलक्तकृमेन मिक्त मिन्नित
हसमिथुन सितच्छदद्वन्द्व यस्मिंस्तत्तथा । अलकेति । अलकाचूर्णकुन्तलान्निपतित मम कुसुमगार
पुष्परहस्य यस्मिंस्तत्तथा । प्लवेति । प्लवमान निमजमान कर्णपूररूप कुवलयदल यस्मिन् । उन्नतेति ।
उन्नता उच्चा ये नितम्बा आगोहार्त्त क्षोभ आस्फालन तेन जर्जरिता क्षीणान्मग्ना कटोला यस्मिन्नन् ।

१ दृष्टाधरकरतल. २ धृत, आवृत. ३ कलकलरव ४ रनिरभस ५ दन्तुरित ६ चरणमन् ७ जयम-
जल ८ गोरोचना, रोचना ९ विनिर्गताभिरिव. १० वल्लोभिः. ११ अलक्त १२ कुसुमनिहारसारम्.
१३ कर्णमुत्पल्य १४ मलोभ.

जर्जरिततरंगम्, उद्दलितनालपर्यस्तनलिननिपतितधूलिपटलम्, अनवरतकरास्फालनस्फुरत्फेनविन्दुचन्द्रकितं सावरोधजनो जलक्रीडया गृहदीर्घिकाणामम्भश्चकार ।

कदाचित्संकेतवच्चिताभिः प्रणयिनीभिरावद्धमङ्गुरैश्चकुटिभिरारणितैर्पारिहार्यमुखरभुजलताभिर्बकुलकुसुमावलीभिः सयंतचरणो नखकिरणविमिश्रैः कुसुमदामभिः कृतापराधो दिवसमताड्यत । कदाचिद्बकुलतरुरिव कामिनीगण्डूपसीधुधारांस्वादमुदितो विकाशमभजत । कदाचिदगोकपादप इव युवतिचरणतलप्रहारसंक्रान्तालक्तको रागमुवाह । कदाचिन्मुसलायुध इव चन्दनधवल कण्ठावसक्तोल्लसल्लोलकुसुममालः पानमसेवत । कदाचिद्गन्धगज इव मदरक्तकपोलदोलायमानकर्णपल्लवो मदकलः काननं विक्चवनलताकुसुमसुरभिपरिमलं जगाहे । कदाचित्कणितमणिनूपुरनिनादानन्दितमानसो हंस इव कमलवनेषु

उद्दलितेति । उद्दलितान्युच्छिन्नानि नालानि विसानि येषामेवभूतानि पर्यस्तानि नलिनानि कमलानि तेभ्यो निपतितं सन्त धूलिपटलं परागसमूहो यस्मिन् । अनवरतेति । अनवरतकरास्फालनेन निरन्तर-हस्तास्फोटेन स्फुरन्तो देदीप्यमाना ये फेनविन्दवोऽब्धिकफपृषतास्तैरेव सजाता चन्द्रका मेचका यस्मिन् । 'तारकादिभ्य इतच्' इति । चन्द्रकितं मेचकितम् । अन्ययस्तु पूर्वोक्त ।

कदाचिदिति । स दिवस प्रतिदिवस प्रणयिनीभिर्मानिनीभिरताड्यत ताडितोऽभूदित्यन्वयः । 'ताड व्यर्णे' इति धातु । यदन्तप्रयोगः । अत्र यद्यपि प्रथमतः कर्तृत्वेन निर्देशादितश्च कर्मत्वेनेति कारकप्रक्रम-भङ्गान्त्रापि वाक्यभेदाददोषः । कीदृशः । कृतेति । कृतो विहितोऽपराध आगो येन स तथा । पुनः कीदृक् । सयंतो यद्वा चरणौ पादौ यस्य स तथा । कैः । कुसुमदामभिः पुष्पमालाभिः । किविशिष्टाभिः । बकुलेति । बकुलं केसररन्मयं कुसुमानां पुष्पाणामावलि श्रेणिर्येषु तैः । नखेति । नखानां पुनर्भवानां किरणा मयूषा-न्तर्विमिश्रैः संपृक्तैः । अथ च प्रणयिनीनां विशेषणानि—संकेतेति । अमुकस्थले मयावदयमागन्तव्यमिति नम्रेतन्मेन वक्षिताभिनिपत्तीभूताभिः । सागता, स्वयं तु नागत इति भावः । अत एवावद्धा विरचिता मृदुरा यमा शृङ्खल्यो यामिन्ता । आरणितेति । आरणितं शब्दायमानं यत्पारिहार्यं कङ्कणं तेन मुखरा वाचायां भुजलता यामा ताभिः । कदाचिदिति । बकुलतरुं केसरवृक्षस्तद्वदिव विकाशं विकस्वरतामभजत प्राप्तवान् । तमेव विरिनष्टि—कामिनीति । कामिनीनां स्त्रीणां यो गण्डूपश्रुलुक्स्तस्य यः सीधुर्मयः तस्य धारा पल्लितस्या यः स्वादस्तेन मुदितो रपितः । कदाचिदिति । अगोकपादपं वद्वेष्टिवृक्षस्तद्वदिव । अगोत्रसाम्यं प्रदर्शयताह—युवतीति । युवतीनां स्त्रीणां यश्चरणतलप्रहारः पादतलाभिघातनेन समान्तो रतोऽलक्ष्यो यस्य स तथा रागननुरागमुवाहावहन् । 'वह प्रापणे' इति यातोरभ्याससंप्रसारणे लिटि रूपम् । कदाचिदिति । पूर्ववत् । मुसलायुधो बलभद्रस्तद्वदिव । तन्माम्यमाह—चन्दनेति । चन्दनेन हरिच-रङ्गारागेण 'वदत्' इत्य । पक्षे चन्दनवद्धवलः । कण्ठेति । कण्ठावसक्तोऽस्मन्तो लोला कुसुममाला य-रा स तथा पानं मयपानमसेवताभजत । कदाचिदिति । गन्धगजो गन्धहर्न् । तद्वदिव काननं वनं जगाहे पिलोत्पलानामेखदयः । कीदृशः । मदेति । मदेन रक्तो यः कपोलन्मिन्दोलायमानः कर्णपल्लवो यस्य स तथा । मदरक्तो मदेन रक्तो रक्तोऽहो [विज्ञानि] विज्ञान्यानि यानि वनत्पानुसुमानि तेषां सुगन्धि-परिमलो रमिन् । कदाचिदिति । हंस इव मङ्गल इव जम्बवनेषु नन्दितमाननेषु रमेऽगन्तः । कीदृशः । ह-रणितेति । ह-रणितं ह-रणितं यानि नन्दितमानानि रत्नादादानि तेषां निनादं मन्दनेनानन्दितं मुदितं

रेमे । कदाचिन्मृगपतिरिव स्कन्धावलम्बिकेसरमालः क्रीडापर्वतेषु विचचार । कदाचिन्मधु-
कर इव विजृम्भमाणकुसुममुकुलदन्तुरेषु लतागृहेषु वभ्राम कैदाचिन्नीलपटविरचितावगुण्ठनो
बहुलपक्षप्रदोषदत्तसंकेताः सुन्दरीरभिससार । कैदाचिच्च विघटितकनकपाटं प्रकटवातायनेष्व-
नवरतदह्यमानकृष्णागुरुधूमरक्तैरिव पारापतैरधिष्ठितविटङ्केषु प्रसादकुक्षिपु कतिपयाप्तसुहृत्प-
रिवृतो वीणावेणुमुरजर्मनोहरमवरोधसंगीतकं ददर्श । किंवहुना यद्यदतिरमणीयमविरुद्धमयत्नां
तदात्वे च तत्तदनाक्षिप्तचेताः परिसमाप्तत्वादन्येषां पृथिवीव्यापाराणां सिपेवे, न त्वतिव्यसनि-
तया । प्रमुदितप्रजस्य परिसमाप्तसकलमहीप्रयोजनस्य नरपतेर्विषयोपभोगलीला भूषणम् । इत-

मानस यस्य स तथा । पक्षे कणितमणिनूपुरवद्यो निनादस्तेनानन्दित मानस सरो येनेति विग्रहः । कदाचि-
दिति । मृगपतिरिव महानाद इव क्रीडापर्वतेषु क्रीडाशैलेषु विचचार व्यापारः । तमेव विगिनष्टि—स्क-
न्धेति । स्कन्धावलम्बिनी केसरोपयुक्ता माला स्रग्व्यस्य स तथा । पक्षे स्कन्धावलम्बिनी केसरमाला सटाप-
क्षिर्यस्येति विग्रहः । कदाचिदिति । मधुकर इव भ्रमर इव लतागृहेषु वल्लीगृहेषु वभ्राम भ्रमण चकार ।
कीदृशेषु लतागृहेषु । विजृम्भेति । विजृम्भमाणानि यानि कुसुममुकुलानि तैर्दन्तुरेषु विपमेषु । कदाचि-
दिति । सुन्दरी प्रमदा अभिससार सेवितवान् । कीदृक् । नीलेति । नीलपटेन श्यामपटेन विरचित विहि-
तमवगुण्ठन शिरोवेष्टन येन स तथा । सुन्दरीर्विशिनष्टि—चहुलेति । बहुलपक्षस्य कृष्णपक्षस्य यः प्रदोषो
यामिनीमुख तत्र दत्तः संकेतो यामिस्ताः । कदाचिच्चेति । अवरोधस्यान्तःपुरस्य संगीतकं वृत्त्यादि दद-
र्शाद्वाक्षीदित्यन्वयः । केषु । प्रासादा भूषणहास्तेषां कुक्षयो मध्यभागास्तेषु । तानेव विशिनष्टि—विघटितेति ।
[विघटितम्] उद्धाटित [कनककपाट] स्वर्णकपाट यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । प्रकटा वातायनाः सट-
गवाक्षा^(१) येषु । अनवरतेति । अनवरत निरन्तर दह्यमानो यः कृष्णागुरु काकतुण्डस्तस्य धूमो दहन-
केतन तेन रक्तैरिव रञ्जितैरिव । एवभूतैः पारापतैः कलरवैरधिष्ठिता आश्रिता विटङ्काः कपोतपात्यो येषु ।
कतीति । कतिपयाः कियन्तो य आस्ताः प्रत्ययिता । 'आप्तप्रत्ययितौ समौ' इति कोशः । एवविधा
सुहृदो मित्राणि तैः परिवृतः सहित इति राज्ञो विशेषणम् । वीणा वल्लकी, वेणुर्वशाः, मुरजो मृदङ्गः, तैर्मनो-
हरमतिरमणीयम् । संगीतविशेषणम् । किं चहुनेति । किं बहु वक्तव्येन । यद्यदनिर्दिष्टनामक वस्त्व-
तिरमणीयमायत्यामुत्तरकाले । 'आयतिस्तूतः कालः' इति कोशः । तदात्वे चेति । 'तत्कालस्तु तदात्वं
स्यात्' इति कोशः । अविरुद्ध नीतिशास्त्राप्रतिषिद्ध तत्तत्सिपेवे सेवितवान् । अतिमुन्दरेण वस्तुनाक्षिप्तये-
त्तदा व्यसनमेवेत्याह—अनाक्षिप्तेति । अनाक्षिप्तमनाकुल चेतो यस्य स तथा । अत्रार्थे हेतु प्रदर्शयन्त्याह—
परीति । अन्येषां पृथिवीव्यापाराणां परिसमाप्तत्वात्परिपूर्णभूतत्वात् । न त्वतिव्यसनितया तदासक्तयेत्यर्थः ।
एतदेवार्थान्तरन्यासे[न] विवृणोति—प्रमुदितेति । प्रमुदिता मुद प्रापिता प्रजाः प्रवृत्तयो येन स तथा
तस्य । परीति । परिसमाप्त परिपूर्णकृत [सकल] समग्र महीप्रयोजन वसुधाकृत्य यस्यैवभूतस्य नरपते ।
विपयेति । विपयाः स्रक्चन्दनादयस्तेषामसकृदुपभुज्यन्त इत्युपभोगास्तेषां लीला क्रीडा भूषणमलकारः ।

१ स्कन्धावलम्बितः । २ पर्वतकेषु । ३ कदाचिद्वनलताप्रयितमौलिर्नक्तमालकुसुमस्तवकरचितशेखरः शुक्लपद्मरागमध-
रयता नलिनीदलकौमलेन हरितकञ्चुकेनावच्छिन्नशरीरावयवः कोदण्डदण्डसनाधीकृतवामेतरामदेशः पुरः प्रधाविताने-
कध्वगणिवागुरिकैरुपदिश्यमानवर्त्मनिकपक्षिजातिसमालम्ब्यनव्यग्रपाणिभिः परिहामपेशलः सवयोभिरनुगम्यमानो मृगयारम्भ-
विद्वचेताः सुचिर गिरिनदिकारण्यप्रमरेषु परिवभ्राम । कदाचिन्नीलपटकृतावगुण्ठनोः । ४ पटावगुण्ठनोः, पटरिनावगु-
ण्ठनोः । ५ बहुलनिशाप्रदोषः । ६ कदाचिद्विघटितः । ७ कपाटप्रकटः । ८ पारापतैः । ९ अयामिनः । १० महाप्रानाः ।
११ मनोहरतममन्तःपुरसंगीतकम् ; मनोहरमन्तःपुरसंगीतकम् । १२ किं च बहुना । १३ अभिमनमविगृह्य
१४ आयत्याः । १५ न तु व्यसनितया । १६ प्रनयति । १७ महीमण्डलप्रयोजनम् । १८ विषयमभोगः ।

रस्य तु विडम्बना । प्रजानुरागेहेतोरन्तरान्तरा दर्शनं ददौ । सिंहासनं च निमित्तेष्वा-
रुरोह । शुकनासोऽपि महान्तं राज्यभारमनायासेनैव प्रज्ञावलेन वभार । यथैव राजा कार्या-
ण्यकार्पित्तद्वदसावपि द्विगुणीकृतप्रजानुरागो राजकार्याणि चक्रे । तमपि चलितचूडामणि-
मरीचिमञ्जरीजालिभिर्मौलिभिरावर्जितकुसुमशेखरच्युतमधुसीकरसिंक्तनृपसभं दूरावनतिप्रे-
होलितंमणिकुण्डलकोटिसंघट्टिताङ्गदं राजकमाननाम । तस्मिन्नपि चलिते चलितचटुलतु-
रगवलमुखरखुररवबधिरीकृतभुवनान्तराला., वल्लभरप्रचलवसुधातलदोलायमानगिरयः., ग-
लन्मदान्धगन्धगजदानधारान्धकारा., संसर्पदतिर्वहुलधूलिपटलधूसरितसिन्धवः., प्रचलत्पदा-
तिवलकलकलरवस्फोटितकर्णविवराः., सरभसोद्गुह्यमाणजयशब्दनिर्भराः., प्रोद्धूयमानधवलचा-
मरसहस्रसंछादिता., पुञ्जितनरेन्द्रवृन्दकनकदण्डातपत्रसंघट्टनप्रदिवसा दश दिशो वभूवुः ।

आदरातिनयाभावेनेत्यर्थः । 'असक्त मुखमन्वभूत्' इत्युक्तत्वात् । इतरस्य त्वेतद्भिन्नस्य तु विडम्बना राज-
कृत्यासाधकत्वेन व्यसनमेव । प्रजेति । प्रजाया प्रकृतेरनुरागः स्नेहस्तस्य हेतोस्तदर्थमन्तरान्तरा मध्ये
मध्ये दर्शनं जनानां सौवा(धा)वलोकनं ददौ दत्तवान् । असकृद्द्विर्गमनमनादरहेतुरिति भावः । सिंहेति ।
निमित्तेषु तथाविधकारणेषु सिंहासनं नृपासनमारोहादुद्वान् । शुक्रनासोऽपीति । शुक्रनासनामा मन्त्रि-
रपि नहान्तं गरिष्ठमपि राज्यभारमाधिपत्यधुरमनायासेनैव प्रयासं विना प्रज्ञाबलेन राजनीतिबलेन वभार दग्धे ।
यधैवेति । [यथा] येन प्रकारेण राजा नृप कार्याणि कृत्यान्वकार्पात्कृतवास्तद्वदसौ शुक्रनासोऽपि । द्विगुणे-
(पी)ति । पूर्वस्माद्विगुणीकृतोऽधिकीकृतं प्रजाया प्रकृतेरनुरागः स्नेहो येन स तथा राजकार्याणि स्वस्वामि-
कृत्यानि चक्रेऽकार्यान् । तमपीति । तं शुक्रनासमपि राजकं राजसमूहं आननाम नमश्चक्रे । कै । मौलिभिर्म-
स्तैः । वीहजैः । चलिता कम्पिता ये चूडामणय गिरोमणयस्तेषां या मरीचिमध्यस्तासां जालं येषु तैः ।
राजवं विगेषयद्राह—आवर्जितो धृतो यं कुसुमशेखरं पुष्पावतमस्तस्माच्च्युता खन्ना ये मधुसूकरा रम-
निन्दवन्तं निक्ता मिश्रिता नृपमभा परिषद्येन तत् । दूरेति । दूरादूरप्रदेशाद्यावनतिं प्रणामान्तया प्रेक्षो-
लितान्यान्दोलितानि यानि मणिकण्डलानि रत्नकर्णाभरणानि तेषां नेटयोऽप्रभागान् । सघटितं सर्वाधितमन्नदं
दाहकदहं यन्म तत्तथा । [तस्मिन्निति ।] तस्मिन्नपि शुक्रनासे चलिते प्रस्थिते मखेवभूता दया दिशो व-
सूत । वीहजा । चलितेति । चलिता प्रस्थिताश्चटुलाश्चलस्तुरगा अध्वा यस्मिन्नेवभूत यद्वलं मन्यं तस्य
सुगमं वाचाला ये खरा शफालेपा रव गच्छन्तेन वधिगीकृतानि भुवनान्तगलानि मध्यभागां यानु ता ।
वलेति । वलभारेण मन्यभारेण प्रचलं वन्मि त यद्गुधातलं पृथ्वीतलं तेन दोलायमाना कम्पायमाना गिरय
ध्वजा वासु ता । गलदिति । गलन्तं खवन्तो ये नदान्या नदोन्नता गन्धवज्रा गन्धेभान्तेषां दानधागं म-
रुपाय एवान्धवागानि वासु ता । संसर्पदिति । संसर्पदूर्ध्वं गच्छत्यतिबहुलमतिदृष्टं व्यूढितलं रजं समृद्धमेन
धूमरितं धूमरवर्णितं मिन्धवो नद्यो वासु ता । प्रचलते(दि)ति । प्रचलद्वच्छय्यगतिना पर्णानां
वतमेन तस्य वलवलं वोलहल्लल्लल्लल्लो यो रव गच्छन्तेन स्फोटितानि भेद प्रापितानि [कर्णविवरानि]
मण्यविवरानि वासु ता । सरभसेति । नरमेव वेगेनोड्डयमानो यो जयजयेति गच्छन्तेन निर्भगः ।
रजं रजः । प्रोक्ष्येति । प्रोक्ष्यमानानि वीक्ष्यमानानि यानि धवलचान्महत्वाति नैः सडादिना
सकृदपि । पुञ्जितेति । पुञ्जितं सर्वाभूतं यत्वेन्द्रवृन्दं तस्य यानि वन्द्यदायान्यवराणि छत्रानि
रजः रजः ।

एवं तस्य राज्ञो मन्त्रिविनिवेशितराज्यभारस्य यौवनसुखमनुभवतः कालो जगाम । भू-
यसा च कालेनान्येषामपि जीवलोकसुखानां प्रायः सर्वेषामन्तं ययौ । एकं तु सुतमुखदर्शन-
सुखं न लेभे । तथोर्षभुज्यमानमपि निष्फलपुष्पदर्शनं शरवणमिवान्तःपुरमभूत् । यथा यथा
च यौवनमतिचक्राम, तथा तथा विफलमनोरथस्यानपत्यताजन्मार्थतास्य संतापः । विषयो-
पभोगसुखेच्छाभिश्च मनो विजन्ने । नरपतिसहस्रपरिवृतमप्यसहायमिव चक्षुष्मन्तमप्यन्धमिव,
भुवनालम्बनमपि निरीलम्बमिवात्मानमन्यत ।

अथ तस्य चन्द्रलेखेव हरजटाकलापस्य, कौस्तुभप्रभेव कैटभारातिवक्षःस्थलस्य,
वनमालेव मुसलायुधस्य, वेलेव सागरस्य, मदलेखेव दिग्गजस्य लतेव पादपस्य पुष्पो-
द्गतिरिव सुरभिमासस्य, चन्द्रिकेव चन्द्रमसः, कमलिनीव सरसः, तारापद्मिरिव नभ-
सः, हंसमालेव मानसस्य, चन्दनवनराजिरिव मलयस्य, फणामणिशिखेव शेषस्य, भूष-
णमभूत्रिभुवनविस्मयजननी जननीव वनिताविभ्रमाणां सकलान्तःपुरप्रधानभूता महिषी

एवमिति । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य राजस्तारापीडस्य मन्त्रिण्यमाले विनिवेशितः स्थापितो राज्यभारो-
येन स तथा तस्य यौवनसुखं तारुण्यसौख्यमनुभवतोऽनुभवविषयीकुर्वतः कालोऽनेहा जगाम गतवान् । भू-
यसा भूयिष्ठेन कालेन प्रायो बाहुल्येनान्येषामपि जीवलोकसुखानां प्रजालोकसुखानां सर्वेषामन्तं पार ययौ ।
लोकानामपि सर्वविषयानुभवो जात इत्यर्थः । **एकं त्विति ।** तु पुनरर्थः । सुतमुखदर्शनजनितं यत्सुरा त-
देकं न लेभे न प्राप । तथेति । [तथा] तेन प्रकारेणोपभुज्यमानमुपभोगनिषयीक्रियमाणमपि शरवणमि-
वान्तःपुरमभूत् । उभय विशिनष्टि—**निष्फलेति ।** निर्गतं फलं यस्मादेवभूतं पुष्पं प्रसूनं रजश्च स्त्रीणां
तस्य दर्शनं यस्मिन् । यथेति । यथा यथा येन येन प्रकारेण यौवनं तारुण्यमतिचक्रामातिक्रमितवान् ।
तथा तथा तेन तेन प्रकारेण । **विफलेति ।** विफलो निष्फलो मनोरथो यस्य स तथा तस्यास्य तारापी-
डस्य राज्ञः संतापो मानसी व्यथावर्धत वृद्धिं प्राप । संतापं विशिनष्टि—**अनपत्येति ।** अनपत्यतासतानप्य-
तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य स तथा । **विषयेति ।** विषयाणां स्वचन्दनादीनां य उपभोगोऽमकृद्भोगस्तज्जनितं
यत्सुखं सात तस्येच्छा अभिलाषास्ताभिर्मनश्चितं विजन्ने विरक्तं बभूव । **नरेति ।** नरपतीनां राज्ञा यत्महम्
तेन परिवृतं सहितमप्यसहायमद्वितीयमिव चक्षुष्मन्तं सनेत्रमप्यन्धमिव गताक्षमिव भुवनालम्बनमपि निग-
लम्बमिव निराधारमिवात्मानं स राजामन्यताज्ञासिष्ट ।

अथेति । तस्य राज्ञो विलासवती नाम [म]हिषी पट्टरात्री भूषणमलकृतिरभूदित्यन्वयः । कस्य केन
हरजटाकलापस्य शम्भू(भु)जटाजूटस्य चन्द्रलेखेव शशिकलेव । **कैटमेति ।** कैटभारातिविष्णुस्तस्य वक्षःस्थल-
भुजान्तरं तस्य कौस्तुभो मणिस्तस्य प्रभा कान्तिस्तथे(से)व । मुसलायुधस्य बलभद्रस्य वनमालेवाभ्रगणवि-
शेषः सेव । सागरस्य समुद्रस्य वेलेव जलवृद्धिरिव । दिग्गजस्य दिग्गागस्य मदलेखेव दानराजिरिव । पादप-
स्य वृक्षस्य लतेव वल्लीव । सुरभिमासस्य वसन्तमासस्य पुष्पोद्गतिरिव कुसुमोद्गम इव । चन्द्रमस्य शशिनश्च-
न्द्रिकेव ज्योत्स्नेव । सरसः कासारस्य कमलिनीव नलिनीव । नभसः आकाशस्य तारापद्मिरिव नक्षत्रश्रेणिरि-
व । मानसस्य मानसाभिधसरसो हंसमालेव चक्राङ्गपद्मिरिव । मलयस्य मलयाद्रेश्चन्दनवनराजिरिव मलयजन-
नश्रेणिरिव । शेषस्य नागाविषयस्य फणामणिशिखेव स्फुटरत्नज्वालेव । **त्रिभुवनेति ।** त्रिभुवनस्य विष्टात्र-
यस्य यो विस्मय आश्चर्यं तस्य जननी कारिणी । **वनितेति ।** वनिता स्त्रियस्ताया विभ्रमाणा भ्रममुद्र-

१ मन्त्रिविनिवेशितः । २ कश्चिन्कालो । ३ तनयः, तोरु । ४ मभुज्यमानम् । ५ अभवत् । ६ यथा यथा यौवनम् ।
७ निष्फलः । ८ महानवर्धनः । ९ विजह्ने, विजगाहे । १० भुवनलम्बनम्; भुवनालम्बनम् । ११ निराकम्बनम्
१२ अनपत्यमन्यत । १३ अस्य । १४ कैटभारिः । १५ रूपपात्रपस्य । १६ कुसुमोद्गमः, कुसुमोद्गमः । १७ नागः ।

विलासवती नाम । एकदा च स तदावासगतस्तां चिन्तास्तिमितदृष्टिना शोकमूकेन परिज-
नेन परिवृताम्, आरादवस्थितैश्च ध्यानानिमिषलोचनैः कञ्चुकिभिरुपास्यमानाम्, अनतिदू-
रवर्तिनीभिश्चान्तःपुरवृद्धाभिराश्वास्यमानाम्, अविरलाश्रुपाताद्रीकृतदुकूलाम्, अनलकृताम्,
वामकरतलविनिहितमुखकमलाम्, असंयताकुलालकाम्, सुनिविडपर्यङ्गिकोपविष्टाम्, रुदतीं
ददर्श । कृताभ्युत्थानां च तां तस्यामेव पर्यङ्गिकायामुपवेश्य स्वयं चोपविश्याविज्ञातवाष्पका-
रणो भीतभीत इव करतलेन विगतवाष्पाम्भःकणौ कुर्वन्कपोलौ भूपालस्तामवादीत्—‘देवि,
किमर्थमन्तर्गतगुरुशोकभारमन्थरमशब्दं रच्यते । ग्रथन्ति हि मुक्ताफलजालकमिव वाष्पविन्दु-
निकरमेतास्तैर्व पक्ष्मपङ्क्तयः । किमर्थं च कृशोदरि, नालंकृतासि । बालातप इव रक्तारविन्द-
कोर्गयोः किमिति न पातितश्चैरणयोरयमलक्तकरसः । कुसुमशरसरःकलहंसकौ कस्मात्पाद-

वानां जननीव मातेव । सकलेति । सकल समग्र यदन्तःपुरमवरोधस्तस्मिन्प्रधानभूता मुह्यति । एकदे-
ति । [एकदा] एकस्मिन्समये स तारापीडस्तस्या विलासवत्या आवास निवासस्थल तत्र गतः सस्ता ददर्श-
ब्राक्षीत् । अथ च तस्या विशेषणानि—चिन्तेति । चिन्ता मानसी व्यथा तया स्तिमिता निश्चला दृष्टिर्दृग्-
स्य स तेन शोकेन शुचा मूकेन जडनैवभूतेन परिजनेन परिच्छेदेन परिवृता सहिताम् । आरादिति । आ-
रादूरादवस्थितैः कृतावस्थानैर्ध्यानैश्चिन्तया निमिषरहिते लोचने येषां तैरेवभूतैः कञ्चुकिभिः सौविदलैरुपा-
स्यमाना सेव्यमानाम् । अनतीति । नातिदूरवर्तिनीभिरन्तःपुरवृद्धाभिरवरोधवृद्धाभिराश्वास्यमाना भावि-
फलप्रगल्भया विश्वास्यमानाम् । अविरलेति । अविरला निविडा येऽश्रुपाता नेत्रजलपातास्तैराद्रीकृतं क्लिन्नी-
कृतं दुकूलं दुगूलं यया सा तामनलकृतामविभूषिता वामकरतलेऽपसव्यपाणितले विनिहितं स्थापितं मुखकम-
लमाननपद्मं यया सा ताम् । अनेन ऐदातिशयद्योतकं स्त्रीजातिस्वभावोऽभिहितः । असंयतेति । असंयता
असंयत्ता आकुला इतस्ततः पर्यस्ता येऽलका कवा यस्यास्ताम् । धुतः पर्यङ्कः पर्यङ्गिका । सुनिविडा दृढा या
पर्यङ्गिकोपवेशनसंविधा तस्यामुपविष्टामासेदुषी रुदती रुदनं कुर्वाणाम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कृतेति ।
कृतं विहितमभ्युत्थानं समानं यया सा ताम् । ता विलासवती तस्यामेव पूर्वोक्तायामेव पर्यङ्गिकायामुपवेश्य
रथाय स्वयं चात्मनान्यत्रोपविश्य । स्त्रीपुंसोरेकत्रावस्थितेरयोग्यत्वान् । तदनन्तरं च भूपालस्तामवादीदित्य-
न्ययः । स्वयं चेत्यनेन विलासवत्या उपदेशानन्तरं स्वस्योपवेशनेन शोकनिवारक आदगतिशयं सूचितः ।
अविज्ञातेति । अविज्ञातमविदितं वापस्याश्रुपातस्य कारणं नियामकं येन न तथेति राज्ञो विशेषणम् । भीत-
नात इव ग्रन्थग्रन्थ इव । स्नेहातिशयद्योतनार्थं वीणा । करतलेन पाणिनलेन विगतं दृग्भीतं वाष्पाम्भो
नेत्रजलस्य कर्णा यथोरेवभूतौ कपोलौ कुर्वन्ति राजविशेषणम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । किं तदित्याह—
देपीति । हे देवि । किमर्थं विप्रयोजनम् । अन्तरिति । अन्तर्गतो गूढपथगतो यो गुह्योऽगो गोरष्टशुक्ल-
गो भारो भरत्नेन मन्थरमनुद्धटमशब्दं शब्दवजितं रच्यते इति रोदनं क्रियते । अत्राशब्दमित्यनेन वींगया
स्वभावः प्रदर्शितः । अधीराशस्तु नाशब्दं रोदनं न्यादिति नावः । येनवर्तुल्वं नाश्वानदुपमानमाह—ग्रथ-
न्तीति । एतावत् पक्ष्मपङ्क्तयो नेत्रगेमराज्यो मुक्ताफलजालकमिव मुक्ताकलपमिव वाष्पविन्दुनिर्गमश्रु-
पणमगूरं ग्रथन्ति ग्रथनं कुर्वन्ति । हे कृशोदरि धाममुनि, किमर्थं जिनिमिनं नालंकृतासि न भूषितानि कि-
मिति प्रश्ने । रक्तारविन्दोऽगोऽलोहितमलमुकुल्योर्बालातप इव तन्कालोद्विगम्यालोऽगो इव चण्डो पाद-
गोऽलमलसवन्तो रावपद्मो न पान्तिनो न नन्दनः । वीनलमुकुलाङ्गनाम्याङ्गपद्मो वीगमममनः । अग-
पनामलसवन्तो वाताङ्गममम् । कुसुमेति । कुसुमममं नन्दनं वनं वानाङ्गममं वनपादिव

पङ्कजस्पर्शेन नानुगृहीतौ मणिनूपुरौ । किंनिमित्तमयमपगतमेखलाकलापमूको मध्यभागः
किमिति च हरिण इव हरिणलाञ्छने न लिखितः कृष्णागुरुपत्रभङ्गः पयोधरभारे । केन
कारणेन तन्वीयं हरमुकुटचन्द्रलेखेव गङ्गास्रोतसा न विभूषिता हारेण वरोरु, गिरोधरा
किं वृथा वहसि विलासिनि, स्रवदध्रुजललवधौतपत्रलतं कपोलयुगम् । इदं च कोमलाङ्गुलि
दलनिकरं रक्तोत्पलमिव करतलं किमिति कर्णपूरतामारोपितम् । इमां च केन हेतुना मानि
नि, धारयस्यनुपरचितगोरोचनाविन्दुतिलकसंयमितालकिनी ललाटेरेखाम् । अयं च
ते बहुलपक्षप्रदोप इव चन्द्रलेखाविरहितः करोति मे दृष्टिखेदमतिबहुलतिमिरपटलान्धकार
कुसुमरहितः केशपाशः । प्रसीद, निवेदय देवि, दुःखनिमित्तम् । एते हि पङ्कजमिव
सरागं मे हृदयमकम्पयन्ति तरलीकृतस्तनांशुकास्तवायताः श्वासमरुतः । किञ्चिन्मयापरा

कलहसकावनुरणनसाम्यान्मणिनूपुरौ पादकटके कस्माद्धेतो पादपङ्कजस्पर्शेन चरणकमलसंस्पर्शेन नानुगृहीतौ
प्रसादपात्रीकृतौ । किंनिमित्तमिति । किंनिमित्तं किंनिदानमयमपगतो यो मेखला कटिसूत्र तस्य कलाप
समूहस्तेन मूको जडो मध्यभागो मध्यप्रदेश । मेखलाया एकत्वेऽपि किङ्किण्या(ष्य)पेक्षया कलापेत्युक्त वि
विधमणिश्रुतिसाम्यात् । मेखलैव कलाप प्रचलाक इति ~~ग्रन्थ~~ किमिति चेति । हरिणलाञ्छने चन्द्रे हरिण
इव पयोधरभारे स्तनाभोगे कृष्णागुरुः काकतुण्डस्तस्य इवैव य. पत्रभङ्गो रचनाविशेष किमिति हेतोर्न लि
खितो न लिपीकृत । अत्र गौरत्ववर्तुलत्वकिचिच्छृण्वत्वसाम्याच्चन्द्रस्तनभारयो साम्यम् । गौरकृष्ण
त्वसाम्याच्च हरिणकृष्णागुर्वौ साम्यम् । केनेति । हे वरोरु । केन कारणेनेय तन्वी गिरोधरा ग्रीवा हारेण
मुक्ताकलापेन न विभूषिता नालकृता । केनेव । गङ्गास्रोतसा स्रवणीप्रवाहेण हरमुकुटो जटाजूटस्तस्मिन्ना
चन्द्रलेखा शशिकलेव । किं वृथेति । हे विलासिनि । स्रवदध्रुजललवधौतपत्रलतं तस्य लवा विन्दवस्तै
र्धौता क्षालिता पत्रलता पत्रभङ्गिर्यस्मिन्नेवभूत यत्कपोलयुग वृथा मुवा किं वहसि किं धारयामि । इदं चेति ।
कोमलानि मृदूनि यान्यङ्गुलिदलानि तेषां निकर समूहो यस्मिन्नेवभूत करतल हस्ततल रक्तोत्पलमिव
कोकनदमिव । किमिति हेतोः । कर्णपूरता श्रवणाभरणतामारोपित स्थापितम् । इमां चेति । हे
मानिनि हे गर्वोपयुक्ते । केन हेतुना केन कारणेन । इमा प्रत्यक्षगता ललाटेरेखामलिकगङ्गा धारयसि वसे ।
ता विशेषयन्नाह—अन्विषति । अनुपरचितमविहितम् । गोरोचना प्रसिद्धा तस्या विन्दुभिस्तिलक पुण्ड्र
यस्य सा तामसयमिता असवद्धा अलका केशा विद्यन्ते यस्या(स्या) सा ताम् । अयं चेति । अयं ते तव
कुसुमरहित पुष्पशय्य केशपाश कुन्तलकलापो मे मम दृष्टिखेद करोति प्रणयतीलान्वय । क इव । हु
लपक्षप्रदोप इव । बहुलपक्ष कृष्णपक्षस्तस्य प्रदोपो यामिनीमुख तद्वदिव । अत्र प्रदोपेऽपि शुक्रपक्षे चन्द्र
लेखादर्शनाद्बहुलग्रहणम् । बहुलपक्षेऽपि पश्चिमरात्रौ चन्द्रनक्षत्राणा दर्शनात्प्रदोपग्रहणम् । कीदृक । चन्द्र
लेखा शशिकला तथा विरहित । प्रदोप विशेषयन्नाह—अतीति । अतिबहुलान्यतिदृढानि यानि निमि
पटलानि तमोमण्डलानि तेरन्धकारो नेत्ररश्मीनामप्रसरो यस्मिन्म तथा । अत्र शुक्लत्वसाम्यात्कुसुमनन्दले
खयो साम्यम् । कृष्णत्वमावर्त्यात्केशकलापप्रदोपयो साम्यम् । सान्त्वनोपक्रमेण चादुर्वचनविम्वारमुपम
हरन्नाह—देवीति । हे देवि हे रात्रि । प्रसीद प्रमत्ता भव । दुःखनिमित्त मानमिकञ्चयान्कारण निवेदय
कथय । एते हीति । हि निश्चितम् । एते दृश्यमानास्तवायता विन्तीणां श्वासमरुतो निःश्वामा पञ्चमिव
क्रिसलयमिव मरागम् । राग आरुण्य प्रीतिश्च तेन सह वर्तमानमित्यर्थ । एतेन पङ्कजाम्भता सूचिता ।
मे मम हृदय चित्तमाकम्पयन्ति धूनयन्ति । श्वासमरुतो विगिनष्टि—तरलीति । तरलीकृत कम्पनीकृत

१ किं निमित्तमपगत २ किमिति हरिण ३ आलिखित ४ पङ्कजभङ्ग ५ मुकुटे. ६ शृङ्गिता. ७ वरागे
८ करार. ९ धौतकुटुमपत्रलतम् १० युगलम् ११ कोमलाङ्गुलिनिकरम् १२ केन हेतुना. १३ अमरुतान्ध
किनीमलिकलेखाम्. १४ च बहुल १५ दृष्टिखेदनाम् १६ अन्धकार केशपाश १७ आवेदय १८ मन
१९ कम्पयन्ति. २० तनायिता २१ निःश्वामाम्भता २२ कवि

दुस्मन्येन वा केनचिदस्मदनुजीविना परिजनेन । अतिनिपुणमपि चिन्तयन्न पश्यामि खलु
स्खलितमप्यात्मनस्त्वद्विषये । त्वदायत्तं हि मे जीवितं राज्यं च । कथ्यतां सुन्दरि, शुचः
कारणम्' इत्येवमभिधीयमाना विलासवती यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रीतिपेदे तदा विवृष्ट-
वाप्पहेतुमस्याः परिजनमपृच्छत् ।

अथ तस्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनी सततप्रत्यासन्ना मकरिका नाम राजानमुवाच—
'देव, कुतो देवादल्पमपि परिस्खलितम् । अभिमुखे च देवे का शक्तिः परिजनस्यान्यस्य
वा कस्यचिदपराद्धम् । किं तु महाग्रहग्रस्तेव विफलराजसमागमास्मीत्ययमस्या देव्याः
सन्तापः । महांश्च कालः संतप्यमानायाः । प्रथममपि स्वामिनी दानवश्रीरिव सततनि-
न्दितसुरता जैननृजानभोजनभूषणपरिग्रहादिषु संमुचितेष्वपि दिवसव्यापारेषु कथंकथ-
मपि परिजनप्रयत्नात्प्रवर्त्यमाना सशोकेवासीत् । देवहृदयपीडापरिजिहीर्षया च न दर्शित-

स्तनाशुक पयोधरवत्त यैस्ते तथा । कञ्चिदिति । कञ्चित्प्रश्ने । मयास्मदनुजीविनास्मत्सेवकेन परिजनेन
परिच्छदेनान्येन केनचिदपराद्धमपराध कृत । अतीति । अतिनिपुणमतिचतुर चिन्तयन्नपि विचारयन्नपि
त्वद्विषये । खलु निश्चयेन । आत्मनः स्वकीयस्य स्खलितमपि वैगुण्यमपि न पश्यामि नावलोकयामि । त्वदि-
ति । हि निश्चितम् । मे मम जीवितं प्राणितं राज्यं च त्वदायत्तम् । त्वदधीनमित्यर्थः । हे सुन्दरि । शुचः
नोकस्य वारणं नियामकं कथ्यतां प्रतिपाद्यताम् । इतीति । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेणाभिधीयमाना पृच्छय-
माना विलासवती राजपत्नी यदा न किञ्चित्प्रतिवचः प्रत्युत्तरं प्रतिपेदे प्रतिपन्नवती । तदेति । तदा तेन
प्रसारेणास्या विलासवत्या विवृष्टो वृद्धिः प्राप्तो यो वाप्पो नेत्राभ्यु तस्य हेतुः कारणं परिजनमपृच्छदप्राधीत् ।
धानोद्विग्नमकम्बालकर्मद्वयम् ।

अथेति । नृपप्रधानन्तरं तस्यास्ताम्बूलकरङ्कं स्थग्य तद्वाहिका मकरिकेति नामास्याः । अनुकरणराज-
त्वात् टीप् । राजानं तारापीडमुवाचाप्रवीदित्यन्वयः । कीदृशी । सततं निरन्तरं प्रत्यासन्ना निवृत्त्यायिनी ।
निमुवाचेत्याह—देवेति । हे देव हे स्वामिन् । देवात्तारापीडादधिपतेरल्पमपि स्वल्पमपि परिस्खलितं कुत
स्यात् । एतस्याः प्रीतिविषयेऽत्यन्तं सावधानत्वादिति भावः । अतश्चाभिमुखं एतद्विषये लोकेनानुकूले
गते [देवे] गतिं परिजनस्यान्यस्य कस्यचित्प्रतिपत्त्यापराद्धमपराधं कर्तुं का शक्तिः सामर्थ्यम् । न का-
पीत्यर्थः । तर्हि किमस्तीत्याशयेनाह—किं त्विति । महाग्रहो भूतादिग्रहन्द्गस्तेव तदृहातेव । विफलेति ।
विगतं फलं पुत्रादिषु यस्मादेवभूतो राजममागमो राजमभोगो यस्याः सा तथा । या महाग्रहग्रन्ता स्या-
त्तापि विफलराजनमागमा स्यात् । राजरहयोर्विभेदं न जानातीत्यर्थः । अहमस्मीत्यस्या देव्या अयं सन्ताप-
विमोहेन । सन्तप्यमानायाः सन्तापं शब्देना महान्मालो भूताननेहा । गत इत्यध्याहार्यम् । प्रथममपि पूर्वमपि
पञ्चममपि सगोविन्दगीदित्यन्वयः । तमेव विगिनष्टि—दानवेति । दानवस्यानुरस्य श्राग्वि लज्जामिव ।
उगं क्षीयान्ति—सततं निन्दितं सुरतं मेषुन यजन्ताम् । पक्षे सुगता नगृहं सुगता । शेषं पूर्ववत् । शय-
नेति । शयनं स्थापनं गन्तावत्, भोजनमगन्तम् भूषणपरिग्रह आभरणान्दीनाम्, इत्यादिषु संमुचितेभ्यः
विषयेष्वपि गतिरस्या गते विनष्टे एव नृपपतिर्न महता कष्टेन परिच्छिन्नस्तस्य प्रयत्नः अग्रहन्तेन
परिजनस्य प्रीतिः । सन्तप्यमानायाः । तर्हि ननु कथं न जनेत्याशयेनाह—देवेति । देवो भव-
न्मम सा त्वत्पत्नी तेनोद्विग्नस्तस्याः परिजिहीर्षा पतिर्हर्मिन्ता तत्र च विगतं शोचन्मित्रम् ।

वती विकारम् । अथ तु चतुर्दशीति भगवन्तं महाकालमर्चितुमितो गतया तत्र महाभारते वाच्यमाने श्रुतम्—‘अपुत्राणां किल न सन्ति लोकाः शुभाः । पुनान्नो नरकात्रायत इति पुत्रः’ इत्येतच्छ्रुत्वा भवनमागत्य परिजनेन सशिरःप्रणाममभ्यर्च्यमानापि नाहारमभिनन्दति, न भूषणपरिग्रहमाचरति, नोत्तरं प्रतिपद्यते । केवलमविरलवाष्पदुर्दिनान्धकारितमुखी रोदिति । एतदाकर्ण्य देवः प्रमाणम्’ इत्येतदभिधाय विरराम । विरतवचनायां तस्यां भूमिपालस्तूष्णीं मुहूर्तमिव स्थित्वा दीर्घमुष्णं च निश्चस्य निजगाद—‘देवि, किमत्र क्रियतां दैवायत्ते वस्तुनि । अलमतिमात्रं रुदितेन । न वयमनुग्राह्या प्रायो देवतानाम् । आत्मजपरिष्वङ्गामृतास्वादसुखस्य नूनमभाजनमस्माकं हृदयम् । अन्यस्मिञ्जन्मनि न कृतमवदातं कर्म । जन्मान्तरकृतं हि कर्म फलमुपनयति पुरुषस्येह जन्मनि । न हि शक्यं दैवमन्यथाकर्तुमभियुक्तेनापि । यौवन्मानुष्यके शक्यमु-

न दर्शितवती न ज्ञापितवती । तर्ह्ययं कथं तत्(स) प्रदर्शित इत्याशयेनाह—अद्येति । तु पुनरर्थः । अथ चतुर्दशीति कृत्वा भगवन्तं महाकालमर्चितुं पूजितुमितो गृहाद्व्रतया तत्र महाकाले प्रासादे(?) महाभारते शास्त्रे वाच्यमाने पठ्यमाने श्रुतमाकर्णितम् । किमित्याशङ्क्यामाह—अपुत्राणामिति । अपुत्राणां सुतवर्जितानाम् । किलेति सत्ये । शुभा लोका देवलोका न सन्ति न विद्यन्ते । अत्रार्थः पुत्रशब्दव्युत्पत्तिप्रदर्शयन्नाह—पुंनान्न इति । पुनान्नो नरकात्रायत इति पुत्र । एतेन पुत्रोऽपि नरकात्रायको भवतीति ज्ञापितम् । इत्येतदिति । [इति] पूर्वोक्तप्रकारेणैतच्छ्रुत्वाकर्ण्य भवनं गृहमागत्यैव परिजनेन परिच्छदलोकेन सशिरः प्रणाम शिरोनतिपूर्वकं यथा स्यात्ताभ्यर्च्यमानापि प्रार्थ्यमानाप्याहारं भोजनं [न] अभिनन्दति नाभिलषति । भूषणानामाभरणानां परिग्रहं स्वीकारं नाचरति न करोति । उत्तरं प्रतिवचो न प्रतिपद्यते । ददातीत्यर्थः । तर्हि किं करोतीत्याशयेनाह—केवलेति । केवलं रोदिति रोदनमेव करोति । नान्यत्किमपीति भावः । कीदृशी । अविरलो घनो यो वाष्पो नेत्राम्बुः स एव दुर्दिनं मेघजं तमस्तेनान्धकारितं स जातान्धकारमुख्यस्यासा । एतन्मदुक्तं वच आकर्ण्य श्रुत्वा देवः प्रमाणमिति देवो भवान्यदाज्ञापयिष्यति तदेव सर्वैर्देवाक्यवत्स्वीकरिष्यत इति भावः । इति पूर्वोक्तप्रकारेणाभिधायोक्त्वा विररामं विरतां वभूव । विरतवचनायां तस्यां मकरिकायां भूमिपालो राजा मुहूर्तमिव मुहूर्तमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा । तदवस्थतयास्थायेत्यर्थः । दीर्घं लम्बायमानमुष्णं तप्तं निश्चस्य निश्वासं मुक्त्या निजगादावब्रवीत् । हे देवि । किमत्रेति । दैवायत्ते दैवाधीने वस्तुनि कृते किं क्रियतां किं कर्तुं शक्यम् । अतएवातिमात्रं रुदितेनान्तरोदनेनालं कृतम् । प्रायो बाहुत्येन देवतानां सुराणां न वयमनुग्राह्या अनुग्रहविषया । [नूनम्] अस्माकं हृदयं चेत् आत्मजस्य पुत्रस्य यं परिष्वङ्गं उपगृह्णन् तदेवामृतं पीयूषं तस्यास्वादसुखमुपभोगसुखं तस्याभाजनमाहारस्थलम् । अत्रार्थः हेतुमाह—अन्यस्मिन्निति । अन्यस्मिञ्जन्मनि भवान्तरेऽवदातं कर्म शुद्धं कर्म न कृतं न विहितम् । हि निश्चये । जन्मान्तरकृतं कर्म पूर्वभवार्जितं कर्म फलं शुभाशुभरूपमुपनयति प्रापयति पुरुषस्य मनुष्यस्यातः इह जन्मन्यस्मिन्भवे । दैवमदृष्टमन्यथाकर्तुमनिष्टफलदं दुष्टफलदं कर्तुमेव न शक्यमभियुक्तेनापि पण्डितेनापि । किं पुनर्मन्दमेवसा । अत्र दैवं द्विविधम् । प्रतिबन्धकमप्रतिबन्धकं च । प्रतिबन्धकं तदपि द्विविधम् । स्वतः प्रतिषेधरूपं बन्ध्यव्योपयोगादौ । द्वितीयं तु सहकारिविधटनद्वारा राज्यप्राप्त्यादौ सा योत्पत्तिप्रतिबन्धकम् । अप्रतिबन्धकं तदपि द्विविधम् । ज्ञानदानादिमामग्रीसमवधानेन प्रतिबन्धकं न भवति । तदभावे तु प्रतिबन्धकम् । अतो दृष्टस्याप्रत्यक्षत्वेन विविच्य ज्ञातुमशक्यत्वान् । द्वितीयमभावना चेत्तन्मि-

१ अथ चतुर्दशी, अथ चतुर्दशी. २ महाकालाभिधानम् ३ अपुत्राणां न मन्ति; अपुत्राणां किल मन्तिर्नास्ति न वा सन्ति. ४ वाष्पमिन्द्र. ५ इत्यभिधाय. ६ च तस्यान् ७ अनिमात्रमलं रुदितेन, अलमतिरुदितेन ८ वयमनुग्राह्या. ९ रुदितम् १० यावत्

पपादयितुं तावत्सर्वमुपपाद्यताम् । अधिकां कुरु देवि, गुरुषु भक्तिम् । द्विगुणामुपपा-
दय देवतासु पूजाम् । ऋषिजनसंपर्यासु दर्शितादरा भव । परं हि दैवतमृषयः यत्ने-
नाराधिता यथासमीहितफलानां दुर्लभानामपि वराणां दातारो भवन्ति । श्रूयन्ते हि पुरा
चण्डकौशिकप्रभावान्मगधेषु बृहद्रथो नाम राजा जनार्दनस्य जेतारमंतुलभुजवलमप्रति-
रथं जरासन्धं नाम तनयं लेभे । दशरथश्च राजा परिणतवय्या विभाण्डकमहासुनिसुत-
स्यर्प्यशृङ्गस्य प्रसादान्नारायणभुजानिवाप्रतिहतानुदधीनिवाक्षोभ्यानवाप चतुरः पुत्रान् ।
अन्ये च राजर्षयस्तपोधनानाराध्य पुत्रदर्शनामृतस्वादसुखभाजो बभूवुः । अमोघफला हि
महामुनिसेवा भवन्ति । अहमपि खलु देवि, कदा समुपारूढगर्भभरालसार्मापाण्डुमुखी-
र्मासन्नपूर्णचन्द्रोदयामिव पौर्णमासीनिशां देवी द्रक्ष्यामि । कदा मे तनयजन्ममहोत्सवा-
नन्दनिर्भरो हरिष्यति पूर्णपात्रं परिजनः । कदा हारिद्रवसनधारिणी सुरतसनाथोत्सङ्गा

त्याह—यावदिति । मानुष्यके मनुष्यजन्मनि यावदुपपादयितुं कर्तुं शक्यं स्वकृतिसाध्यं तावत्सर्वमुपपाद्यता
क्रियताम् । एतदेव दर्शयति—अधिकेति । हे देवि हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेश[र] गुरवस्तेषु पूर्वोक्तस्थानो-
ऽधिकामाधिक्येन भक्तिमाराध्यत्वेन ज्ञानं कुरु विधेहि । देवतासु हरिहरादिषु द्विगुणा द्विगुणिता पूजामर्चामुप-
पादय निष्पादय । ऋषिजनसंपर्यासु मुनिजनसेवासु दर्शितं प्रकटितं आदरं सत्कारो यथा सैवभूता भव । हि
निश्चितम् । ऋषयो मुनयः परमुत्कृष्टं दैवतं भाग्यम् । एतदेव प्रपञ्चयन्नाह—यत्नेति । यत्नेन प्रयत्नेन । मन-
गुद्वेलेषु । आराधिता प्रीणिता(?) मुनयो यथानमीहितानि यथाभिलषितानि फलानि येष्वेवभूतानां दुर्ल-
भानामपि वराणां मागितानां दातारो दायका भवन्ति । अत्रार्थेऽन्यसमर्पिं प्रदर्शयन्नाह—श्रूयन्ते हीति ।
हि निश्चितम् । श्रूयन्ते आकर्षयन्ते । ग्रन्थान्तरेभ्य इति शेषः । मगधेषु कीकटेषु पुरा पूर्वं चण्डकौशिको
मुनिस्तस्य प्रभावान्माहात्म्याद्बृहद्रथो राजा । नामेति कोमलामन्त्रणे । जनार्दनस्य कृष्णस्य जेतारं जयन-
नीलमंतुलं निरपमं भुजवलं बाहुवलं यस्य स तमप्रतिरथं महारथं [जरासन्धं नाम] जरासन्धाभिधं तनयं
पुत्रं लेभे प्राप्तवान् । दशरथेति । चकार पूर्वोक्तसमुच्चयार्थं । दशरथो राजा परिणतं पक्वं वयो यस्यैव-
भूतं सन्धिभाण्डवनामा यो महामुनिस्तस्य सुतस्यर्प्यशृङ्गस्य प्रसादान्माहात्म्यान्नारायणभुजानिव कृष्णबाहु-
निवाप्रतिहतानपराजितानुदधीनिव समुद्रानिवाक्षोभ्याननावलनीयाश्चतुरः पुत्रानवाप प्राप्तवान् । अन्ये
चेति । पूर्वोक्तव्यतिरिक्ता राजर्षयस्तपोधनास्तपस्विन आराध्योपास्य पुत्रस्य सुतस्य यद्दर्शनमवलोकनं तदे-
वाप्तुं तस्यास्त्राद उपभोगरतजनितं यत्सुखं सात तद्भाजो बभूवुर्जहिरे । अत्रार्थे हेतुं प्रदर्शयन्नाह—अमो-
घेति । हि निश्चितम् । अमोघं निश्चितं फलं यानां ता महामुनिसेवा महातपस्विनपर्या भवन्ति । हे देवि
राष्ट्रनिर्देशः । अहमपि कदा दलिन्याले देवी त्वा द्रक्ष्यामि विलोकयिष्यामि । तामेव विगिनष्टि—समु-
पेति । समुपास्य प्राप्तो यो गमो नृणस्तस्य नरो भारन्तेनालना नम्यगमा ईप्स्याष्टु शुद्धं सुखमाननं यस्या
राताम् । वामिव । आससेति । [आमन] समीपवर्ती पूर्णचन्द्रन्योदयो यस्यानेवभूता पौर्णमासीनिशांमि-
व राजर्षयस्त्रिविधः कथेति । मे नमः तन्मज्जन्ममहोत्सवं पुत्रजननप्रपन्ननिमित्तं आनन्दं प्रमोदनेन नि-
मित्तं तत्तत् परिणतं पूर्णपात्रं पूर्णवयं हरिष्यति नृ(प)हीष्यति । 'उन्नेषु सुहृद्विष्यद्व्यादाहृन्' इत्यने ।
राताम् नमः स तत्पूर्ववत् पूर्णवयं च इति बोधः । कथेति । देवी विलोकयन्ती कदा मामानन्ददिशयति
प्राप्तोऽनर्पयति । तन्नेव विनेष्यन्नाह—हारिष्टेति । हरिद्रव्यं रज्ज्या रत्नं हारिष्टं चद्रगन्तं तस्य वा-

द्यौरिवोदितरविमण्डला सवालातपा मामानन्दयिष्यति देवी । कदा सर्वोपधिपिञ्जर-
जटिलकेशो निहितरक्षायुतविन्दुनि तालुनि विन्यस्तगौरसर्पपोन्मिश्रभूतिलेशो गोरोच-
नार्चित्रकण्ठसूत्रग्रन्थिरुत्तानशयो दशनशून्यस्थिताननः पुत्रको जनयिष्यति मे हृदयाह्लादम् ।
कदा गोरोचनाकपिलद्युतिरन्तःपुरिकाकरतलपरंपरासंचार्यमाणमूर्तिरग्रेपजनवन्दितो मङ्गल-
प्रदीप इव मे शोकान्धकारमुन्मूलयिष्यति चक्षुषोः । कदा च क्षितिरेणुधूसरो मण्डयिष्यति
मम हृदयेन दृष्ट्या च सह परिभ्रमन्भवनाङ्गणम् । कदा केसरिकिशोरक इव संजातजानु-
चन्द्रमणावस्थः संचरिष्यतीतस्ततः स्फटिकमणिभित्त्यन्तरितान्भवनमृगशावकाभिधृक्षुः ।
कदान्तःपुरनूपुरनिनादसंगतान्गृहकलहंसकाननुसरन्कक्षान्तरप्रधावितः कनकमेखलाघण्टिका-

रिणी धरणशीला । सुतेति । सुतेन पुत्रेण सनाथ सहित उत्सङ्ग क्रोडो यस्या सा । केव । द्यौरिवाका-
शमिव । ता विशिनष्टि—उदितेति । उदितमुद्यय प्राप्त रविमण्डल सूर्यविम्ब यस्या सा । सह वालात-
पेन वर्तते या सा । हारित्र(इ)व[स]नस्य कालेन पीतरक्ताद्यालातपमाम्यम् । सूर्यविम्बपुत्रयोश्च मा-
म्यम् । कदेति । पुत्रक सुतो मे मम हृदय चेतस्तस्याह्लाद प्रमोद जनयिष्यत्युत्पादयिष्यति । सुत विणे-
पयन्नाह—सर्वेति । सर्वाश्च ता ओपधयस्ताभि पिञ्जरा पीतरक्ता जटिला अन्योन्य मिलिता केशा कृता
यस्य स तथा । निहित स्थापितो रक्षया युतो घृतविन्दुर्यस्मिन्नेवभूते तालुनि काकुदे विन्यस्त स्थापितो
गौरसर्पपेणोन्मिश्र सयुतो भूतिलेशो भस्मकणिका यस्य स तथा । अय वालरक्षाविधि । गोरोचनेति । गोरो-
चना तथा चित्रो विचित्र कण्ठसूत्रग्रन्थिर्यस्य स तथा । अयमपि रक्षाविधि । उत्तानेति । उत्तानमूर्ध-
मुख शेते य स तथा । दशनेति । दशनेन(नै) दन्तेन(नै) शून्य रहितमेतादृश स्मित विकसितमानन
मुखं यस्य स तथा । कदेति । [कदा] कस्मिन्काले मे म[म] चक्षुषोर्नेत्रयोर्मङ्गलप्रदीप इव मङ्गलदीप इव
शोक एवान्धकार तिमिरमुन्मूलयिष्यति मूलतो दूरीकरिष्यति । कीदृक् । गोरोचनावत्कपिला पिङ्गला द्युति
कान्तिर्यस्य स तथा । पुनस्तमेव विशिनष्टि—अन्त इति । अन्त पुरे भवा अन्त पुरिका पटाद्यन्तरिता
स्त्रियस्तासा करतलानि हस्ततलानि तेषा परपरा श्रेणिस्तया संचार्यमाणा हस्ताद्धन्त प्रति स्थाप्यमाना
मूर्ति शरीर यस्य स तथा । अशेषेति । अशेषैः समप्रैर्जनैर्वन्दितो राजपुत्रत्वाद्यमस्कृत । कदा-
चेति । कदेति पूर्ववत् । कित्वा पृथिव्या यो रेणुधूलिस्तेन धूसरो मलिनो मम हृदयेन चित्तेन दि(दृ)ष्टा
च लोचनेन सह सार्व परिभ्रमन्नितस्तत पर्यटन्भवनाङ्गण गृहाङ्गण मण्डयिष्यति भूययिष्यति । एतेन राज-
धित्तनेत्रयोस्तृतीय एवाय सखेति ध्वनितम् । कदेति । [कदेति] पूर्ववत् । इतस्तत संचरिष्यति सचरण
करिष्यति । क इव केसरि(री) सिंहस्तस्य किशोरक शिशुस्तद्वदिव । संजातेति । सजाता ममुन्मत्ता ।
जातु कदाचित् (?) चन्द्रमणावस्था गमनयोग्यता यस्य स तथा । स्फटिकेति । स्फटिकमणीना या भि-
त्तय कुड्यानि ताभिरन्तरितान्यवहितान्भवनमृगाणा गृहकुरङ्गाणा शावकान्पोतान्प्रतिविम्बादिना दृष्ट-
मानमूर्तीभिःपृष्ठुर्गु(र्ग)हीतुमिच्छुः । कदेति । [कदा] कस्मिन्काले वात्रीमुपमाता(तर)मायामयिष्यति प्रयाग
जनयिष्यति । कीदृक् । कक्षान्तरे गृहकोणान्तरे प्रधावित उचलित । दर्शनविषयत्वाभावादाह—रुनकेति ।
कनकस्य सुवर्ण[स्य] या मेखला [र]मना तस्या घण्टिका किट्ठिणस्ताया यो रव अन्दन्तदनुमर्तुं शील
यस्या सा ताम् । कि कुर्वन् । अनुसरन्ननुलक्षीकृत्य गच्छन् । कान् । गृहकलहंसकान्भवनमिनच्छदान् ।
कीदृशान् । अन्त पुरेऽवगेषे यो नृपस्य पादकटमस्य निनाद अन्दनेन संगतान्मदितान् । कदेति ।
[कदेति] पूर्ववत् । मतो यो गजराजो हन्ती तस्य लीला विलामो यस्यामेवविवा व्रीडा गेलन मयिष्यति

१ उद्यय. २ पिञ्जरित ३ घनमधुविन्दुताल. ४ लेख. ५ चित्रित. ६ जनाभिनन्दिता ७ क्षितिःप्रेणु.
८ किशोर. ९ चन्द्रमणारम्भः. १० मणिमय. ११ आनिष्टु १२ अन्त पुरिकानूपुर. १३ गृहहमकाण.
१४ पक्षान्तर. १५ प्रधावितान्.

स्वानुसारिणीमायासयिष्यति धात्रीम् । कदा कृष्णागुरुपङ्कलिखितमदलेखा लंकृतगण्ड-
स्थलकः मुखडिण्डिमध्वनिर्जनितप्रीतिरुर्ध्वकरविप्रकीर्णचन्दनचूर्णधूलिधूसरः कुञ्चिताङ्गुलि-
गिखराङ्गुणाकर्पणविधूतगिराः करिष्यति मत्तगजराजलीलाक्रीडाः । कदा मातुश्चरणयुगल-
रागोपयुक्तशेषेण पिण्डालक्तकरसेन वृद्धकञ्चुकिनां विडम्बयिष्यति मुखानि । कदा कुतूहल-
चञ्चललोचनो मणिकुट्टिमेष्वधोदत्तदृष्टिरनुसरिष्यति स्खलद्गतिरात्मनः प्रतिविम्बानि ।
कदा नरेन्द्रसहस्रप्रसारितभुजयुगलाभिनन्द्यमानागमनो भूषणमणिमयूखाकुलीक्रियमाणलोल-
दृष्टिरास्थानस्थितस्य मे^१ पुरः सर्पिष्यति सभान्तरेषु । ईत्येतानि मनोरथशतानि चिन्तयतो-
ऽन्तः सतप्यमानस्य प्रयान्ति रजन्यः । मामपि दहत्येवायमहार्निशमनल इवानपत्य-
तासमुद्भव शोकैः । शून्यमिव मे प्रतिभाति जगत् । अफलमिर्व पश्यामि
राज्यम् । अप्रतिविधेये तु विधातरि किं करोमि । तन्मुच्यतामयं देवि, शोकानुबन्धः ।

रचयिष्यति । उभयो साम्यप्रतिपादनार्थमाह—कृष्णेति । कृष्णागुरुः काकतुण्डस्तस्य पङ्को द्रवस्तेन
लिखिता लिपीकृता या मदलेखावहेखा तयालंकृत विभूषित गण्डस्थल यस्य स तथा । 'शेषाद्विभाषा' इति
व्यप्रत्ययः । पक्षे कृष्णागुरुपङ्कवन्मदलेखा वानपद्धति । मुखेति । धात्र्यादीनां लालनार्थं मुखेन यो[डिण्डिम]-
ध्वनिः । अथ चानुरक्तहन्तिपकानां मुखेन समाधानार्थं यो डिण्डिमध्वनिस्तेन जनितोत्पादिता प्रीतिर्यस्य
न तथा । ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वकरेणोर्ध्वोद्धृतहस्तेन । तादृगण्डया च । विप्रकीर्णां विक्षिप्ता चन्दनचूर्णस्य मलय-
जधोदस्य धूलिः । अथ च चन्दनचूर्णवदूलिः पातु तथा धूसरो मलिनः । कुञ्चितेति । कुञ्चिता वकी-
रता आङ्गुली तस्या गिखरमत्रम् । 'पुलकात्रयो' इत्यनेकार्थः । तदेवाङ्गुलिः छानि । गजपक्षे कुञ्चिताङ्गु-
लिनिज्जवद्गुणस्तेनार्पणं पृष्ठे पुरतो वा चालनं तेन विधूतं कम्पितं गिगे मस्तकं येन स तथा । कदेति ।
मातुरिति । माता जननी तस्याश्चरणयुगलपादद्वन्द्वं तस्य रागो रञ्जनं तत्रोपयुक्तं सन्त्य शेष उर्वरित-
स्तेन पिण्डालक्तकं पिण्डालुतो यो लाघाद्रवस्तस्य यो रज [तेन] वृद्धकञ्चुकिना म्थविरमोविदलानां मुक्तानि
वज्रानि विजम्बयिष्यति । तत्रान्धेषु दिरूपाणि करिष्यतीति भावः । कदेति । [कदेति] पूर्वम् । कुतू-
हलेन कुतूहेन चन्द्रे नपले लोचने नेत्रे यस्य न तथा । मणिकुट्टिमेषु रत्नदभूमिषु सन्तान्नानाम्नायमु-
पगमिन्द्वं द्रुणधोदत्ता दृष्टिरेव न तथा तदलाभखेदान्तरालान्ती गतिर्यस्यैवभूत आत्मन स्वर्गीयस्य प्रति-
दिम्बानि प्रतिरूपाप्यनुसरिष्यति तद्वद्वर्णमनुगमिष्यति । कदेति । [कदेति] पूर्वम् । नरेन्द्राणां यन्महत्त्वं
तेन प्रगल्भि दिम्बारितं यत्तुजुगलम् । जालेववनम् । तेनाभिनन्द्यमानमपेक्षमाणमागमनं यस्य न तथा ।
भूषणेति । भूषणानां ये भूषणो रत्नानि तेषां मदूरना विरपास्तैराङ्गुलीन्विनानां लोला दृष्टिर्यस्य न तथा ।
आगमनं तस्य शेषेणविष्टस्य मे मम पुरोऽन्तरे सभान्तरेषु परिपन्मध्यप्रदेशेषु सर्पिष्यति पुनः पर्यटनं च-

आधीयतां धैर्ये धर्मे च धीः । धर्मपरायणानां हि सदा समीपसंचारिण्यः कल्याणसंपदो भवन्ति' इत्येवमभिधाय सलिलमादाय स्वयं करतलेनाभिनवपल्लवेनेव विकचकमलोपमानमाननमस्याः साश्रुलेखं ममार्जं । पुनःपुनश्च प्रियगतमधुराभिः शोकैःपनोदनिपुणाभिर्धर्मोपदेशगर्भाभिर्वाग्भिराश्वास्य सुचिरं स्थित्वा नरेन्द्रो निर्जगाम । निर्गते च तस्मिन्मन्दीभूतशोका विलासवती र्थथाक्रियमाणाभरणपरिग्रहादिकमुचितं दिवसव्यापारमन्वतिष्ठत् । ततःप्रभृति सुतरां देवताराधनेषु ब्राह्मणपूजासु गुरुजनसंपर्यासादरवती बभूव । यद्यच्च किञ्चित्कुतश्चिच्छुश्राव गर्भतृष्णया तत्तत्सर्वं चकार । न महान्तमपि क्लेशमजीगणत् । अनवरतदह्यमानगुग्गुलवहुलधूर्मान्धकारितेषु चण्डिकागृहेषु ध्वलाम्बरेण शुचिमूर्तिरुपोपिता हरितकुशोर्पच्छदेषु सुसलशयनेषु सुष्वाप । पुण्यसलिलपूर्णैर्विविधकुसुमफलोपेतैः क्षीरतरुपल्लवलाञ्छनैः सर्वरत्नगर्भैः शातकुम्भकुम्भैर्गोकुलेषु वृद्धगोपवनिताकृतमङ्गलानां लक्षणसंप-

किं करोमि किमनुतिष्ठामि । तदिति । [तत् तस्मात्पूर्वोक्ताद्धेतोः । हे देवि । अयं शोकानुबन्ध शोकपरपरा मुच्यता लज्यताम् । धैर्यं धीरताया धर्मे च वीर्युद्धिरावीयता स्थाप्यताम् । अत्रार्थं हेतुमाह—धर्मेति । हि निश्चितम् । धर्मपरायणानां सुकृततत्पराणां कल्याणसंपदं श्रेयोविभूतयः सदा सर्वकालं समीपसंचारिण्यः पार्श्ववर्तिन्यो भवन्ति संजायन्ते । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेणाभिवायोक्त्वा । सलिलमिति । सलिलं पानीयमादाय गृहीत्वा स्वयमात्मने(न.) करतलेन पाणितलेनाभिनवपल्लवेनेव प्रत्यग्रकिसलयेनेव विकच विकस्वरतत्कमलं नलिनं तदेवोपमानं यस्यैवभूतमस्याः विलासवत्या साश्रुलेखमधुराज्या सहवर्तमानमाननं सुरा ममार्जं शुद्धं चकरोत्यर्थं । 'मृजूपं शुद्धै' इति धातोर्लिटि रूपम् । पुनरिति । पुनः पुनर्वाारम् । प्रियेति । प्रियमिष्टं तस्य गतं तेन मधुराभिर्मिष्टाभिः शोकस्य शुचो योऽपनो[द] दूरीकरणं तत्र निपुणाभिः पण्डिताभिर्धर्मस्य पुण्यस्य य उपदेशः प्रतिपादनं स एव गर्भेऽभ्यन्तरे यासां ताभिरेवभूताभिर्वाग्भिरश्चोभि-राश्वास्याश्वासनां कृत्वा सुचिरं चिरकालं यावत्स्थित्वा नरेन्द्रो नृपो निर्जगाम गृहाद्दृष्टिर्यया । निर्गते च बहिर्गते तस्मिन्मन्दीभूतशोका मन्दीभूतं धीणतां प्राप्तं शोको यस्यां सैवभूता विलासवत्युचितं योग्यम् । यथेति । यथा पूर्वोक्तप्रकारेण क्रियमाणो विधीयमानो य आभरणपरिग्रहो विभूषणस्वीकारः स एवाद्या यस्मिन्नेवभूतं दिवसव्यापारं दिनकृत्यमन्वतिष्ठदकरोत् । तत इति । ततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य सुतरामर्थं देवताराधनेषु देवतानां देवीनामारोधानानि प्रसन्नोपकरणानि तेषु ब्राह्मणान्त्रयीमुखास्तेषां पूजा अर्वास्तासु गुरुजनानां पूज्यजनानां संपर्यां सेवास्तास्वादरवत्यतिबहुमानवती बभूव जने । यद्यच्चेति । यद्यदश्रुतपूर्वमकृतपूर्वं च किञ्चिद्वस्तु कुतश्चिदनिर्दिष्टनामकैर्भ्यो जनेभ्यः शुश्रावाकणितवती । गर्भतृष्णया भ्रूणलोभेन तत्तत्सर्वं समग्रं चकार कृतवती । [न] महेति । महान्तं महीय(या)ममपि क्लेशं कष्टं नाजीगणन्मननं न गणितवती । अनवरेति । अनवरतं निरन्तरं दह्यमानो यो गुग्गुलु पलङ्करवस्तस्य बहुलो निविडो यो धूमनेनान्धकारः सजातो येष्वेवविधेषु चण्डिका चामुण्डा तस्यां गृहेषु मग्नः । ध्वलेति । ध्वलाम्बरेण शुभ्रवामसा शुचिः पवित्रा मूर्तिः शरीरं यस्यां सा तयोपोपिता कृतोपवासा । हरितेति । हरिता नीला ये कुशा दर्भान्त एवोपच्छद उत्तरपटो याम्बेवभूतेषु सुमलान्ययोग्राणि तेषां शयनेषु तल्लिनेषु सुष्वाप शयनं चकार । पुण्येति । पुण्यानि पवित्राणि यानि मलिलानि जलानि तैः पूणैर्भूतैर्विविधानि विचित्राणि यानि कुसुमफलानि तैरुपेतैः सहितैः क्षीरतरुवो वटादयस्तेषां पल्लवा किमलया । कचिन् 'क्षीरपल्लवः' इति पाठः । तत्र क्षीरपल्लवः कोमलपल्लव इति व्याख्येयम् । त एव लाञ्छनं चिह्नं येषां तैः सर्वाणि समग्रानि

१ इत्यम्; एवम्. २ कमलतुल्यम्. ३ अपनोदनं. ४ सुचिरं नरेन्द्र. ५ शोकापेया. ६ यथाक्रियमाणम्. ७ परिग्रहादिकं मनुचितम्; परिग्रहादिकसमुचितम्. ८ वामरव्यापारमकरोत्. ९ परिचर्यासु च. १० अधिकमाश्रयणी. ११ शुश्राव श्रमम्. १२ अर्भक. १३ गुग्गुलु. १४ बहल. १५ व्याप्यकारितेषु. १६ धनयाम्बरा, धनयाम्बरा. १७ हरिकुश. १८ उपच्छदेषु. १९ भूतम्. २० पूजितं, पूजितं. २१ मग्नम्.

न्नानां गवामधः सत्त्वौ । प्रतिदिवसमुत्थायोत्थाय सर्वरत्नोपेतानि हैमानि तिलपत्राणि ब्राह्म-
णेभ्यो ददौ । महानरेन्द्रलिखितमण्डलमध्यवर्तिनी विविधबलिदानानन्दितदिग्देवतानि बहु-
लचतुर्दशीनिशासु चतुष्पथे स्नपनमङ्गलानि भेजे । सिद्धायतनानि कृतविचित्रदेवतोपया-
चितकानि सिषेवे । दर्शितप्रत्ययानि संनिधानमातृकाभवनानि जगाम । प्रसिद्धेषु नागकुल-
हृदेषु ममज्ज । अश्वत्थप्रभृतीनुपपादितपूजान्महावनस्पतीन्कृतप्रदक्षिणा ववन्दे । दोलायमा-
नवलयेन पाणियुगलेन स्नाता स्वयमर्खण्डसिक्कसंपादितं रजतपत्रपरिगृहीतं वायसेभ्यो
दध्योदनबलिमदात् । अपरिमितकुसुमधूपविलेपापूपपल्लपायसर्वलिलालजकलितामहरहरम्बो-
देवीसपर्यामाततान् । स्वयमुपहृतपिण्डपात्रान्भक्तिप्रवणेन मनसा सिद्धादेशान्नभक्षणकान्प-
प्रच्छ । विप्रश्रिकादेशवचनानि बहु मेने । निमित्तज्ञानुपचचार । शकुनज्ञानविदामादरमद-

रत्नानि गर्भे मध्यभागे येषां तैः शातकुम्भ सुवर्ण तस्य कुम्भेनिपै(?)गोंकुलेषु व्रजेषु । वृद्धेति । वृद्धगो-
[प]स्य मुख्यबलवस्य या वनिता स्त्री तथा कृत विहित मङ्गल तिलकादि याभिस्तासा लक्षणैर्मपीतिलकादि-
भिः सपन्नाना सहिताना गवा धेनूनामधोऽधोभागे सत्त्वौ स्नान कृतवती । प्रतीति । प्रतिदिवसमहर्निगमु-
त्थायोत्थायोत्थानमुत्थान कृत्वेत्यर्थः । सर्वरत्नैः समग्रमणिभिरुपेतानि खचितानि हैमानि स्वर्णनिष्पन्नानि ति-
लपत्राणि तिलपर्णाकृतिरूपाणि ब्राह्मणेभ्यो विप्रेभ्यो ददौ दत्तवती । अत्र संप्रदाने चतुर्थी । महेति । महा-
नरेन्द्रेण स्वकीयभर्त्रा(?) लिखितमालिखित यन्मण्डल लोकप्रसिद्ध तन्मध्यवर्तिनी तदन्तःस्थायिनी । विवि-
धेति । विविधमनेकप्रकार यद्वलिदान तेनानन्दिता प्रमोद प्राप्ता दिग्देवता येषु तानि । बहुलेति ।
[बहुलस्य] कृष्णपक्षस्य याश्चतुर्दश्यस्तासां निशासु रात्रिषु चतुष्पथे चत्वरं स्नपनमङ्गलानि स्नानभद्राणि भेजे-
ऽभजन् । सिद्धायतनानीति । सिद्धा योगिनस्तेषामायतनानि चैत्यानि सिषेवे नेवितवती । कीदृशानि ।
कृतेति । कृतानि विहितानि विचित्राणि देवताना प्रतिमानानुपयाचितकानि भक्ष्यचर्याणि येषु तानि । अथ
च संनिधानानि समवर्तानि यानि मातृकाभवनानि माहेश्वरीप्रभृतिदेवीनां गृहाणि जगाम गतवती । कीदृ-
शानि । दर्शितः प्रकाशितः प्रत्ययो विश्वासो यैस्तानि । प्रत्ययोऽनुष्ठानानुरूप देवतावचनमिति वा । यद्वा
मातृगृहाण्यभिमतमातृणां भवनानि । प्रसिद्धेति । प्रसिद्धेषु जगद्विख्यातेषु नागकुलानि तेषां हृदा द्रुहास्तेषु
ममज्ज मज्जनं चकार । अश्वत्थः पिप्पलः प्रभृतिरादौ येषां तान्महावनस्पतीन्महावृक्षानुपपादिता विहिता पू-
जार्चा येषां तान्कृता विहिता प्रदक्षिणा यया सैवभूता ववन्दे वन्दनं कृतवती । तथा दोलायमानं कम्पमानं
वलयेन वद्विषणं यस्य स तथा तेन पाणियुगलेन हस्तयुग्मेन दध्योदनबलिं दधियुक्तो यः शोदनन्तश्चणो यो द-
त्तिस्त वाग्देव्यः वावेभ्यः स्वयमात्मना स्नाता कृतस्नाना मत्सदाङ्गवती । बलिं विगिनष्टि—अख-
ण्डते(ण्टे)ति । अखण्डावस्फुटितावोदनरूपेण पक्वं निर्वधैरन्नकणैः संपादितं निष्पादितं रजतमस्य मय्य-
स्य यथात्र भाजन् तस्मिन्परिगृहीतमात्मन् । अहरहरिति प्रतिदिनमन्वादेवीं दुर्गां तस्यां भवतां गवामात-
तान् विनारयामास । तामेव निरोपयत्वाह—अपरिमितेति । अपरिमितानि बहूनि कृतमानि पुष्पाणि, धू-
पो गन्धपिस्तादिकं विलेपो विलेपनम्, अपूपः पिष्टः, सिद्धिलोकोजितमन्नं पल्लम्, पादस्य पद्ममात्मन् ।
वलिपञ्चासं चतुर्धमभक्ष्यं, एतैः कृत्वा व्यासाम् । स्वयमिति । स्वयमात्मना । भक्तिं पूर्वं व्याख्याता,
तथा प्रपन्नो दुष्टेन मनसा स्वान्तेनोपहतान्युपदौकितानि सिद्धपात्राणि केन्दन्तान्निद्रादेनान्निद्रादन्तिना-
णां दग्धकृत्वा ये दक्षयन्ता दिग्भ्यो गन्तव्यप्रज्ञाप्रार्थना । विप्रश्रिका [इति ।] शुभशुभप्रश्रिका स्त्री
विप्रश्रिका तानामादेशवचनान्यादावचनानि बहु मेने आदरविनेदेषान्चकार । निमित्तेति । निमित्तं नै-

र्शयत् । अनेकवृद्धपरंपरार्गमागतानि रहस्यान्यङ्गीचकार । दर्शनागतद्विजजनमात्मजदर्शनो-
त्तुका वेदश्रुतीरकारयत् । अनवरतवाच्यमानाः पुण्यकथाः शुश्राव । गोरोचनालिखितभूर्ज-
पत्रगर्भान्मन्त्रकैरण्डकानुवाह । रक्षार्प्रतिसरोपेतान्योपवीसूत्राणि ववन्ध । परिजनोंऽपि
चास्याः सततमुपश्रुत्यै निर्जगाम । तन्निमित्तानि च जग्राह । शिवाभ्यो मांसवलिपिण्डमनु-
दिनं निर्ययुत्ससर्ज । स्वप्नदर्शनाश्चर्याण्याचार्याणामाचक्षे । चत्वरेषु शिववलिमुपजहार ।

एवं च गच्छति काले कदाचिद्राजा क्षीणभूयिष्ठायां रजन्यामल्पैवशेषपाण्डुता-
रके जरत्पौरापतपक्षधूक्षेत्रे नभसि स्वप्ने सिर्तप्रासादशिखरस्थिताया विलासवत्याः
करिण्या इव विसंवलयमानने सकलकलापूर्णमण्डलं शशिनं प्रविशन्तमद्राक्षीत् ।
प्रबुद्धश्चोत्थाय हर्षविकाशस्फीततरेण चक्षुषा धवलीकृतवासभवनस्तास्मिन्नेव क्षणे

मायष्टविधं जानन्तीति निमित्तज्ञास्तानुपचचार तेषां समीपे ययौ । शकुनज्ञानविदो वसन्तराजादिचात्रजा-
नविदामादर बहुमानमदर्शयद्दर्शितवती । अनेकेति । अनेके ये वृद्धाः स्मृतिरास्तेषां परंपरा परिपाटी ज्ञा-
तस्या य आगमः प्रसिद्धिस्तदागतानि यानि रहस्यानि तत्त्वान्यङ्गीचकार स्वीचके । परिपाट्या य आगमो
मन्त्रशास्त्रं तदागतानि रहस्यानि वा । दर्शनेति । दर्शनार्थमागत प्राप्तमेवभूत द्विजजन ब्राह्मणलोकमात्मज
पुत्रस्तस्य दर्शनमवलोकनं तत्रोत्सुकोत्कण्ठिता वेदस्य श्रुती ध्वणमकारयद्ब्राह्मणद्वारा कारयामास । आका-
रयदिति 'हृकोरन्यतरस्याम्' इत्यप्यन्तस्य कर्ता । द्विजजनः कर्मसज्ज । अनवरतेति । अनवरत निरन्तर
वाच्यमाना उच्यमाना पुण्यकथा पवित्रकथा शुश्रावाश्रौपीत् । गोरोचनेति । गोरोचनालिखित यद्र-
र्जपत्र गर्भे मध्ये यस्यैवभूतान्मन्त्रकैरण्डकान्पिटकानुवाहावहत् । 'वह प्रापणे' इति धातोर्भ्यामसप्रमारणे
लिटि रूपम् । रक्षेति । रक्षायः प्रतिसर कङ्कण तेनोपेतान्योपवीसूत्राणि ववन्ध बन्धितवती (?) । अग्रा
विलासवत्याः परिजनोंऽपि परिच्छदोऽप्युपश्रुत्यै रजकादिवाक्यार्थं विलोकयितुं निर्जगाम बहिर्ययौ । 'देव-
प्रश्न उपश्रुति' इति कोशः । तदिति । तन्निमित्तानि तदुक्तशकुनानि जग्राहाग्रहीत् । शिवेति । शिवा
भ्यः श्मशालीभ्योऽनुदिनं प्रतिदिनं मांसवलिपिण्डं निशि रात्रावुत्ससर्जोत्सृज्यती । स्वप्नदर्शनाश्चर्याणि स्व-
प्रालोकनकुतूहलान्याचार्याणां गुरुणामाचक्षे कथितवती । चत्वरेषु शिववलिमुपजहाराहृतवती ।

एवं चेति । एव पूर्वोक्तप्रकारेण गच्छति व्रजति कालेऽनेहसि कदाचित्कस्मिंश्चित्समये स्वप्ने राजा वि-
लासवत्या आनने मुग्धे शशिनं विगन्तं प्रविशन्तमद्राक्षीद्दर्शः । कस्याम् । रजन्या रात्रौ । किंविशिष्टायाम् ।
क्षीण भूयिष्ठं यस्या सा तस्याम् । स्तोकरात्रावित्यर्थः । कस्मिन्सति । नभस्याकाशे सति । आकाशं विशे-
षयन्नाह—अल्पेति । अल्पा स्वल्पा एव शेषा अवशिष्टा पाण्डुतारका श्वेतनक्षत्राणि यस्मिन् । जरीया
न्य पारापत कपोतस्तस्य पक्षो वाजस्तद्वृद्धे धूम्रवर्णे । विलासवती विशेषयन्नाह—सितेति । सितः शुभ्रो
यः प्रासादस्तस्य शिखरमग्रं तत्र स्थिताया उपविष्टाया । कस्या किमिव । करिण्या हस्तिन्या आनने
विसंवलयमिव मृणालवलयमिव । शशिनं विगिनष्टि—सकलेति । सकला ममप्रा या कलान्ताभिः प्रा-
मण्डलं यस्य स तथा तम् । प्रबुद्धो विगतनिद्रः सन्तुष्टाव्योत्थानं कृत्वा हर्षान्प्रमोदाद्यो वित्ताद्यो निमुग्धा
तेन स्फीततरेणातिगरिष्टेन विन्तारितेन चक्षुषा लोचनेन धवलीकृतं शुभ्रीकृतं वायभवनं निवागृह्य येन

१ समागतानि, गतानि. २ चकार, अङ्गीकरोति स्म. ३ दर्शनागतम् ४ द्विजजनान् ५ अनवरतम् ६ पुण्य-
कथाः. ७ गण्टकान्, दण्टकान्. ८ परिमरो ९ औपयि, औपवी. १० समुत्सर्जनं ११ शिवावदिनं १२ एव
गच्छति. १३ अपशेषः. १४ पागपत १५ समरे. १६ मांसविहारः. १७ निमपलम्, किमप्यम्. १८ पण्डितः
१९ विगन्तम्

शुकनासं समाहूय स्वप्नमकथयन् । स तं समुपजातहर्षः प्रत्युवाच—‘देव, संपन्नाः सुचिरादस्माकं प्रजानां च मनोरथाः । कतिपयैरेवाहोभिर्संदेहमनुभवति स्वामी सुतमुखकमलावलोकनसुखम् । अद्य खलु मयापि निशि स्वप्ने धौतैसकलवाससा शान्तमूर्तिना दिव्याकृतिना द्विजेन विक्चचन्द्रकलावदातदलगतमालोलकेसरसहस्रजटालमकरन्दविन्दुसीकरवर्षि पुण्डरीकमुत्सङ्गे देव्या मनोरमाया निहितं दृष्टम् । आवेदयन्ति हि प्रत्यासन्नमानन्दमग्रेपातीनि शुभानि निमित्तानि । किं^३ चान्यदानन्दकारणमतो भविष्यति । अवितथफला हि^४ प्रायो निशावसानसमयदृष्टा भवन्ति स्वप्नाः । सर्वथा नचिरेण मान्धातारमिव धौरेयं सर्वराजर्षीणां भुवनानन्दहेतुमात्मजं जनयिष्यति देवी । शरत्कांलकमालिनीवाभिनवकमलोद्भवेन गन्धगजमाहादयिष्यति देवम् । येनेयं दिग्गजमदले-

स तथा तन्मित्रेव क्षणे समये । अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदार्थः । [शुकनासं] समाहूयाहान कृत्वा स्वप्न निरादृष्टमकथय[य]दुक्तवान् । ‘कथं वाक्यप्रबन्धे’ इत्यस्य लुङि रूपम् । स इति । स शुकनासस्त नृप समुपजात ममुत्पन्नो हर्षं प्रमोदो यस्य स तथा प्रत्युवाच प्रत्यवबोत् । हे देव हे स्वामिन् । सुचिरादतिचिन्वालेनास्माकं प्रजानां च मनोरथाश्चिन्तितानि सपना निष्पन्ना । कतीति । कतिपयैरेव त्तोकैरेवाहोभिर्दिवसैरसंदेह नि सदेह स्वामी भवान्मुतस्यात्मजस्य यन्मुखकमलावलोकनमाननपञ्चार्क्षण तस्माद्यत्सुख नातमनुभवति । अनुभविष्यतीत्यर्थः । ‘वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा’ इति भविष्यत्यर्थे वर्तमान । अद्येति । खलु निश्चयेन । अद्यान्या निजायामेव मयापि निशि रात्रौ स्वप्ने धौतानि धालितानि नकलानि समग्राणि दानानि वक्त्राणि येन स तथा तेन । शान्ता निरुपद्रवा मूर्तिं शरीरं यन्म न तथा तेन । दिव्या मनोहारिण्या-दतिरागारो यस्य न तथा तेन द्विजेन ब्राह्मणेन विकच विकस्वर चन्द्रकलावदवदान शुभ्र दलगत पत्रगत सन्निवन् । ‘पर्णं पत्र दद दलम्’ इति कोग । आलोल वज्रल यत्केसरसहस्र विभ्रन्कमहस्य तेन जटालं जटिलम् । प्राणिस्थादातो मन्वर्ष आलच् । मकरन्दो मरन्दन्तस्य विन्दव पृपतान् एव नीकरा वातान् वारि तद्रपि(र्ष)रागेनाहग(र्ष)यत्पुण्डरीकं निताम्भोज देव्या मनोरमायाश्चित्तहारिण्या(र्ष) उन्मदे क्रोटे निहित म्यापि-त एतन्वलोकितम् । मयेति पूर्वप्रतिपादितम् । अग्रेपातीनि पुरोजातानि शुभानि निमित्तान्यदिस्फुर-णदीपानि प्रत्यागत समीपवर्तिनमानन्द प्रमोदमावेदयन्ति निवेदयन्ति । किं चेति युक्त्यन्तरे । अतः पूर्वोक्तादन्यद-शिरमानन्दवगारण प्रमोदनिदान भविष्यति । अत्रार्थं हेतुनाह—अचितथेति । प्रायो बाहुल्येन निशावसानम-गच्छन्नात्रिप्रान्तक्षणावलोकित्वा स्वप्ना अवितथफला मत्तफला भवन्ति सपद्यन्ते । सर्वथेति । गर्वप्रका-रेण नचिरेणैति स्वप्नदालेन मान्धातारमिव सुवनाश्वजनिव सर्वराजर्षीणां मनमग्राणां मध्ये धौरेयं दुर्गीणम् । एतन्नामिदमेऽपि मयाचारवत्त्वं मृचितम् । भुवनानन्दहेतुं जगन्प्रमोदकारणमान्मज सुतं देवीं जनयिष्यति प्रगतिष्यति । शरदिति । गन्धालवमालिनीव घनालस्य तमयन्मालिनीवानिन्वन्मलोद्भवेन प्रमृगप्रन्तिनप्रा-दुर्गीवेन मयप्रज देव भवन्तमाहवन्ति प्रमोदयिष्यति । पक्षेऽभिन्वा वनला पुत्रसप्त । अतएव दे-वा वनमालिनीव सती गन्धगजमान् केति भावः । येनेति । येन वगणेन [इदं] दिग्गजमदलेन्द्रा-

खेवाविच्छिन्नसंताना क्षितिभारधारणोचिता भविष्यति कुलसंततिः स्वामिनः' इत्येवमभिदधानमेव तं करेण गृहीत्वा नरेन्द्रः प्रविश्याभ्यन्तरमुभाभ्यामपि ताभ्यां स्वप्राभ्यां विलासवतीमानन्दयांचकार । कतिपयदिवसापगमे च देवताप्रसादात्सरसीमिव प्रतिमाशशी विवेश गर्भो विलासवतीम् । येन नन्दनराजिरिव पारिजातेन मधुसूदनवक्षःस्थलीव कौस्तुभमणिना सुतरामराजत सा । दर्पणश्रीरिव गर्भच्छलेन संक्रान्तमवनिपालप्रतिविम्बमुवाह । सा शनैः शनैश्च प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भा निर्भरपरिपीतसागरसलिलभरमन्थरेव मेघमाला मन्दं मन्दं संचचार । मुहुरनुवर्द्धजम्भिकमाजिहितलोचैना सालसं निश्श्वास । तथार्वांसां तामहर्हः स्वयमनेकरसवाञ्छित-

विच्छिन्नमनुदित संतान पुत्रपौत्रादिप्रवाहरूप च यस्याः सैवभूता स्वामिनो राज्ञः कुलसंततिः क्षिति पृथ्वी तस्या भारो वीवधस्तस्य धारण वहन तत्रोचिताचिता(?) भविष्यति । इत्येव पूर्वोक्तरूपमभिदधान द्रुवाणमेव [त] करेण गृहीत्वा हस्तेनादाय नरेन्द्रो नृपोऽभ्यन्तर मध्यप्रदेश प्रविश्य-प्रवेष्टुं कृत्वा ताभ्यामुभाभ्यामपि स्वप्राभ्या विलासवतीमानन्दयांचकार प्रमोदयांचकार । कतीति । कतिपया (ये) कियन्तो ये दिवसः प्रमपगमेऽतिक्रमे सति देवताप्रसादाद्देवतानुग्रहाद्विलासवतीं गर्भो विवेश प्रविष्टो बभूव । अत्रार्थ उपमान प्रदर्शयन्नाह—सरसीति । सरसी कासारं प्रतिमाशशीव प्रतिविम्बरूपश्चन्द्र इव । येनेति । येन गर्भेण सा सुतरामतिशयेनाराजताशोभत । केनेव केव । पारिजातेन कल्पद्रुमेण । 'मन्दारः पारिजातक' इति कोशः । नन्दनेतीन्द्रस्य काननम् । 'नन्दनाभिध वनम्' इति कोशः । तस्य राज्ञिः श्रेणिरिव । यथा कल्पपादपेन वनमतितरां शोभा प्राप्तवा(?)स्तथा गर्भेणयमपीति भावः । उपमानान्तर प्रदर्शयन्नाह—कौस्तुभेति । कौस्तुभमणिना प्रसिद्धेन मधुसूदनस्य जनार्दनस्य वक्षःस्थलीव भुजान्तरस्थलीव । अतिविस्तृतत्वेन गौरत्वेन च सत्या उपमान वक्षसः । दर्पणेति । दर्पण आदर्शस्तस्य श्री प्रकाशरूपा सेव गर्भो भ्रूणस्तस्य छलेनोपधिना सक्रान्तमन्त प्रविष्टमवनिपालो भूनेता तस्य प्रतिविम्ब प्रतिरूपमुवाहावहत् । 'वह प्रापणे' इति धातोरभ्याससंप्रसारणे लिटि रूपम् । अयं भावः—यथा दर्पणः सक्रान्त प्रतिविम्बं वहति तथेयमपि राजप्रतिविम्बमुवाह । अनेन राजा(ज)राजसुतयो सर्वथाभेदो दर्शितः । सेति । सा विलासवती मन्द मन्द संचचार च चालेत्यन्वयः । तामेव विशेषयन्नाह—प्रतीति । प्रतिदिन प्रत्यह शनै शनै । स्वल्पप्रयासेनेत्यर्थः । लोकोक्तम् । उपचीयेति । उपचीयमानोऽवयवै पुष्टता प्राप्यमाणो गर्भो यस्या सा । निर्भरेति । निर्भरमतिशय परिपीतमास्वादित सागरस्य समुद्रस्य सलिल जल तस्य भारो भारस्तेन मन्थरालसा मेघमालेव कादम्बिनीव समुद्राजलमादाय मेघो वर्षतीति लोकोक्तिः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । मुहुरिति । मुहुर्वारवारमनुवर्द्धा कर्तुमारब्धा जृम्भा एव जृम्भिका । स्वार्थे कप्रत्ययः । यत्र यस्या क्रियाया वा यथा भवति तथा आ समन्तानिगमिन जडीकृत विकृत वा निमेषोन्मेषाभ्या लोचन यया(स्या) सा । अनेन गर्भवतीस्वभावः सूचितः । सालमालास्यमहित यथा स्यात्तथा निश्श्वास निश्वास मुक्तवती । गर्भानुभावान्निश्वासाग्रहणेऽपि तादृशसामर्थ्याभावादिति भावः । निपूर्वस्य 'श्वस प्राणधारणे' इत्यस्य लिटि रूपम् । तथेति । [तथा] पूर्वोक्ता एवावस्था दशा यस्यास्ता विलासवतीमालोक्य वीक्ष्येति तेष्वान्तर्गतभावावेदकचेष्टिनेषु कुशलोऽभिज्ञः । चेष्टितज्ञानवानित्यर्थः । परिजनः सनिहितस्त्रीसौविदलज्जो विज्ञातवान् । अन्तर्वन्नीरूपतया ता निश्चितवान् । तामेव विशेषयन्नाह—अहरिति । अहरहः प्रतिदिनम् । स्वयमित्यात्मनिर्देशः । अनेके बहवस्तिक्तादयो रसा अग्रस्वादहेतवो यस्मिन्नेवभूत वाञ्छितमीप्सित पान द्राक्षापानकादि, भोजनमशन च यस्या सा ताम् । श्यामा-

१ विनोदयाचकार. २ येन च. ३ नन्दनवनराजि. ४ देवी. ५ श्रीरिच च ६ शनै. ७ प्रतिदिनमुपचीयमानगर्भा, प्रतिदिनमुग्धा द्विप्रमाणगर्भा. ८ घनमाला. ९ मुहुर्मुहु. १० विजृम्भिक. ११ लोचनम्, १२ स तथाग्रथा च. १३ तामनगिनन्दिनपान.

अथ तस्याः सर्वसेवकवर्गप्रधानभूता, सदा राजकुलसंवासचतुरा, सदा च राज-
संनिकर्षप्रगल्भा, सर्वमङ्गलकुशला कुलवर्धना नाम मेहत्तरिका प्रशस्ते दिवसे प्रदो-
षवेलायामभ्यन्तरास्थानमण्डपगतम्, गन्धतैलवसेकज्वलितदीपिकासहस्रपरिवारम्, उडु-
निकरमध्यवर्तिनमिव पौर्णमासीशशिनम्, उरगराजर्षणामणिसहस्रान्तरालस्थितमिव ना-
रायणम्, मूर्धावसिक्तैः प्रधाननरेन्द्रैः परिमितैः परिवृतम्, अनतिदूरावस्थितपरिजनम्,
अनन्तरमुत्तुङ्गवेत्रासनोपविष्टेन धौतधवलाम्बरपरिधानेनानुत्पणवेपेण जलनिधिनेवागाधगा-

अप तस्या कुलवर्धना नाम स्त्री भूमिपाल राजानमुपसृत्य समीपे गत्वा प्रगल्भे शोभने दिवसे रह एकान्ते कर्णमूले विलानवतीगर्भवृत्तान्तं तस्या गर्भोदन्तं विदितं ज्ञातमकार्षादकरोदित्यन्वयः । कुलवर्धना विरोपयन्नाह—सर्वेति । सर्वेषु सेवकवर्गेषु प्रधानभूता श्रेष्ठा । नीचस्य तादृशप्रवेगाभावाच्चेष्टृत्वेऽप्यवसरा-
नभिज्ञस्य तदभावादित्यत आह—सदेति । सदा सर्वदा राजकुले नृपपरपराया सवासोऽवस्थानं तत्र च-
तुरा दक्षा । तद्वत्त्वेऽप्यदृष्टस्य तदभावादित्याह—सदेति । सदा सर्वकालं च राजा यः सनिकर्षं सवन्धस्तत्र
प्रगल्भा पण्डिता । सर्वेति । सर्वाणि यानि मङ्गलानि श्रेयांसि तत्र कुशला । तत्कृत्यकरणेऽभिज्ञेत्यर्थः । व-
यमातिशयिता महती महत्तरिका । स्वार्थे क । प्रदोपेति । प्रदोषोत्तरवेलायाम् । प्रदोषे सर्वनियेधान् ।
अथवा प्रदोषो न च्याकालं वृत्तान्तस्य गोप्यकथनत्वात् । दिवसे तदभावादिति भावः । भूमिपालं विरो-
पयन्नाह—अभ्यन्तरेति । अभ्यन्तरे मध्ये य आस्थानमण्डप उपवेशनस्थलं तत्र गतं प्राप्तम् । वाक्ये तथावि-
धजनसत्तादिति भावः । गन्धेति । गन्धतैलं सुगन्धतैलं तस्यावमेकं सपातन्वेन ज्वलितं दीपिकानां सहस्रं
यन्मिन्नेतादृशं परिवारो मण्डपस्थपरिच्छदो यस्य न तम् । दीपिकामहसमेव परिवारो यस्येति वा । तद्दी-
प्या लोगनां तिरोधानादिति भावः । तादृशतैलसत्पूर्वादीपिकाप्रभाया नक्षत्रप्रभया अवागिष्टिनियुक्तपरिक-
रस्योऽनुमास्य रात्र्यन्ध्रमास्य च प्रतिपादयन्नाह—उड्डिति । उड्डना नक्षत्राणां निकरः समूहनन्मध्यवर्तिनं
भ्रमन् पातिनं पौर्णमासीशशिनमिव राकाचन्द्रमिव । अन्यत्र दिने चन्द्रस्यासत्पूर्वत्वात्पौर्णमासीप्रहणम् । ता-
दृशपरिवत्त्वादेवोपमानान्तरमाह—उरगेति । उरगराजो नागाधिपतिरित्यस्य सहस्रमुखत्वात्कणानगिमहस्य त-
स्यान्तर्गतं मध्यप्रदेशान्तरं स्थितमार्गं नारायणमिव जनार्दनमिव । मूर्धेति । मूर्धावनिर्गता वृत्ताभिपेक्षं
प्रधानतरेऽहं प्रहाराजभिः परिमितं स्तोकं परिहृतं नहितम् । अन्यन्तरे तादृशजनानामेव प्रवेशसम्भवात् ।
अनतीति । न अति नातिविविधप्रदेशोऽवस्थितं परिजने यस्य न तम् । ‘अञ्ज्वरं’ इति नजोऽनादेशः (१) ।
एव वीरगम् । शुक्लानेन नक्षिणा तान्ता कथा कुर्वाण तान्ता अन्विचनीया कथा विवदन्ती कुर्वाण
पिश्यन्म । अथ शुक्लान्तं विरोपयन्नाह—अनन्तरमिति । गतं स्थितानादन्तरं कथा न्यानयोनुद्ग-
रुयः श्रेष्ठतमगन्तव्यविषयस्तत्रोक्तविधेन स्थितेन । धौतेति । धौतं ध्यान्ति यद्वदलम्बरं तदेव परिधान-
मन्योऽष्टपदं सत्यं तत्तथा तेन । परिधानं त्वम्योऽष्टञ्जन् इति वेषः । अन्विनि । अन्तुद्वयोऽष्टञ्जो वेपो
नेत्यस्य सत्यं तत्तथा तेन । उत्तरेदिनेव ननुऽप्येवमन्तरान्तरमन्वयः सम्मर्त्योऽन्तरान्तरानुने यस्य न तेन । अथ

म्भीर्येण समुपारूढविश्रम्भनिर्भरास्तास्ताः कथाः शुक्रनासेन कुर्वाणं भूमिपालमुपसृत्य रहः कर्णमूले विदितं विलासवतीगर्भवृत्तान्तमकार्षीत् ।

तेन तु तस्या वचनेनाश्रुतपूर्वेणासंभाव्येनामृतरसेनेव सिक्तसर्वाङ्गस्य सद्यःप्रसूढरोमाञ्चनिकरकण्टकिततनोरानन्दरसेन विह्वलीक्रियमाणस्य स्मितविकसितकपोलस्थलस्य परिपूरितहृदयातिरिक्तहर्षमिव दशनाशुवितानच्छलेन विकिरतो राज्ञः शुक्रनासमुखे लोलतारकमानन्दजलविन्दुक्लिन्नपक्षममालं तत्क्षणं पपात चक्षुः । अनालोकितपूर्वं तु हर्षप्रकर्षमभिसमीक्ष्य भूपतेः कुलवर्धनां च स्मितविकसितमुखीमागतां दृष्ट्वा तस्य चार्थस्य सततमनसि विपरिवर्तमानत्वादविदितवृत्तान्तोऽपि तत्कालोचितमपरमतिमहतो हर्षस्य कारणमपश्यच्छुक्रनासः स्वयमुत्प्रेक्ष्य समुत्सर्पितासनः समीपतरमुपसृत्य नातिप्रकटभावभाषे—‘देव, अस्ति किञ्चित्स्मिन्स्वप्रदर्शने सत्यम् । अत्यन्तमुत्फुल्ललोचना हि कुलवर्धना

कथा विशिनष्टि—समुपेति । समुपारूढः सम्यक्प्रकारेणोपारूढः प्राप्तो यो विश्रम्भो विश्वास स निर्भरोऽतिशयो यासु ता । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

तेनेति । तु पुनरर्थः । तस्या मक(हत्त)रिकायास्तेन वचनेन पूर्वोक्तप्रतिपादितेन राज्ञो नृपस्य चक्षुर्वैज शुक्रनासमुखे तत्क्षणं पपातापतदित्यन्वयः । वचनं विशेषयन्नाह—अश्रुतेति । अश्रुतपूर्वेणानाकर्णितपूर्वेण । संभावयितुं योग्यं संभाव्यम् । न संभाव्यमसंभाव्यम् । तेन । कीदृशस्य राज्ञः । सिक्तं सिञ्चितं सर्वाङ्गं समग्रं शरीरं यस्य स तथा तस्य । केनेव । अमृतरसेनेव पीयूषद्रवेणेव । मनोभीष्टत्वाद्दुःखनिवारकत्वाच्च वचनस्यामृतसाम्यम् । सद्यस्तत्कालं प्रसूढं प्रादुर्भूतो यो रोमाञ्चो रोमोद्गमस्तस्य निकरं समूहस्तेन कण्टकित(ता) सजातकण्टक(का) तनुः शरीरं यस्य स तथा तस्य । आनन्देति । आनन्दं प्रमोदं न एव रसस्तेन विह्वलीक्रियमाणस्य व्याकुलीक्रियमाणस्य । स्मितेति । अदृष्टरदं यद्वसितं तस्मिन् । तेन विकसितं विस्तीर्णतां प्राप्तं कपोलस्थलं यस्य स तथा तस्य । अत्रोत्प्रेक्षां प्रदर्शयन्नाह—परीति । परिपूरितं पूर्णीकृतं हृदयं तस्मादतिरिक्तमुर्वरितं हर्षमिव दशनाशुवितानच्छलेन दन्तदीप्तिमसूहमिषेण विकिरतो बहिःक्षिपतः । चक्षुर्विशिनष्टि—लोला चञ्चला तारका कनीनिका यस्मिन् । आनन्देति । आनन्दजलविन्दुभिः प्रमोदजनितनेत्रजलप्लुतैः क्लिन्नं खिन्नं पक्षममालं नेत्ररोमसमूहो यस्मिन्स्तथा । अनालोकितेति । भूपते राज्ञोऽनालोकितपूर्वमनवीक्षितपूर्वं हर्षप्रकर्षं प्रमोदातिशयमभिसमीक्ष्य निरीक्ष्य । च पुनरर्थः । कुलवर्धना स्मितेन विकसितं विकस्वरं मुखमाननं यस्या एतादृशीमागता समागता दृष्ट्वा विलोक्य । तस्येति । [तस्य] विलासवत्या समाचीर्णानि व्रतानि तन्महिम्नावश्यमेतस्या गर्भो भविष्यतीत्येतादृश्य[स्या]र्थस्य सततं निगन्तरं मनसि चित्ते विपरिवर्तमानत्वादृष्टं स्मर्यमाणत्वादविदितोऽज्ञातो वृत्तान्तो गर्भधारणरूपो येन स तथैवविप्रोऽपि शुक्रनासस्तत्कालोचितं तत्समययोग्यमपरमन्यदतिमहतोऽत्युत्कृष्टस्य हर्षस्य प्रमोदस्य कारणं नियामक्रमपश्यन्ननवलोकयन्स्वयमात्मनोत्प्रेक्ष्य विचार्य समुत्सर्पितमूर्ध्वीकृत(१)मासनमवस्थितिवन्धो येन स तथा । समीपतरमतिनिकटमुपसृत्य गत्वा । राज्ञ इति शेषः । नातिप्रकटं सुगोप्यं यथा स्यात्तथावभाषेऽवोचत् । किं तदित्याह—देवेति । हे देव हे स्वामिन् । तस्मिन्पूर्वोक्तस्वरूपे स्वप्रदर्शने किञ्चिन्मलमस्ति तद्देवो भवानागेऽद्यतु निवेदयतु । कुत इत्यत आह—अत्यन्तेति । हि यस्मान्कारणादियं कुलवर्धनात्यन्तमुत्फुल्ललोचनोत्प्रावत्येन विक्रान्तनेत्रा दृश्यतेऽवलोक्यते । देवस्यापि स्वामिनोऽपीदमीक्षणयुगलं नेत्रयुग्मं महत्प्रकर्षकार-

१ शुक्रनामेन सह २ सवासमचारचतुर्ग विदित ३ प्रकटः ४ रोमादूरः ५ मूलस्य ६ रिक्तम् ७ अनागे चितः ८ तु तम् ९ अभिमवीक्ष्य १० वर्तमानत्वात्; परिवर्तमानत्वात् ११ प्रकाशम् १२ किमस्ति १३ किञ्चित् १४ अत्यन्तोत्फुट, उत्फुटः

दृश्यते । देवस्यापीदं प्रियवचनश्रवणकुतूहलादिव श्रवणमूलमुपसर्पदुपरचयदिव नीलकुवलयकर्णपूरशोभामानन्दजलपरिप्लुतं तरलतारकं विकसदावेदयति महत्प्रैकर्षकारणमीक्षणयुगलम् । उपारूढमहोत्सवश्रवणकुतूहलमुत्सुकौत्सुकं ह्याम्यति मे मनः । तदावेदयतु देवः किमिदम्' इत्युक्तवति तस्मिन् राजा विहस्याब्रवीत्—'यदि सत्यमनया यथा कथितं तथा सर्वमवितथं स्वप्रदर्शनम् । अहं तु न श्रद्धे । कुतोऽस्माकमियती भाग्यसंपत् । अभाजनं हि वयमीदृशानां प्रियवचनश्रवणानाम् । अवितथवादिनीमप्यहं कुलवर्धनामेवविधानां कल्याणानामसंभावितमात्मानं मन्यमानो विपरीताभिवाद्य पश्यामि । तदुत्तिष्ठ । स्वयमेव गत्वा किमत्र सत्यमिति देवी पृष्ट्वा ज्ञास्यामि' इत्यभिधाय विसृज्य सकलनरेन्द्रलोकमुन्मुच्य स्वाङ्गेभ्यो भूपणानि कुलवर्धनायै दत्त्वा तथा च दत्तप्रसादानन्तरमवनितालाश्लिष्टललाटेरेखया शिरःप्रणामेनाभ्यर्चितः सह शुक्रनासेनोत्थाय हर्षविशेषनिर्भरेण त्वैर्यमाणो मनसा पवनचलितनीलकुवलयदललीलाविडम्बकेन दक्षिणेनाक्षणा परिस्फुरतीभिनन्द्यमानस्तत्कालसेवासमु-

णम् । प्रमोदस्येति शेषः । आवेदयति निवेदयति । किं कुर्वत् । विकसद्विकाशं प्राप्नुवत् । तदेव विगिनष्टि—प्रियेति । प्रियमिष्टं यद्वचनं वचस्तस्य श्रवणमाकर्षणं तस्य कुतूहलं कौतुकं तस्मादिव श्रवणमूलं कर्णमूलमुपनर्पद्वच्छत् । नीलं यत्कुवलयं कुवेलं तल्लक्षणं यत्कर्णपूरं कर्णाभरणं तस्य शोभा कान्तिमुपरचयदिव निपादयदिव । आनन्देति । आनन्दजलं प्रमोदवाष्पस्तेन परिप्लुता व्याप्ता तरला चपला तारका कनीनिका यस्य तत् । उपारूढं प्राप्तं महोत्सवस्य महामहस्य श्रवणकुतूहलं येन तत् । उत्सुकौत्सुकम् । अत्युत्सुकमित्यर्थः । मे मन मनश्चित् ह्याम्यति खेदं प्राप्नोति । अन्यस्तु प्रागेवोक्तः । किमिदं प्रमोदनियामकम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेण तस्मिन्नुक्तनास उक्तवति कथितवति सति राजा नृपो विहस्य किञ्चित्स्मितं कृत्वाब्रवीदब्रुवन् । यदीति । यद्यनया यथा वक्षितं सत्यं तथा सर्वमवितथं यथाहं स्वप्रदर्शनम् । धीरोदात्तलाटाह—अहमिति । अहमित्यात्मनिर्देशः । न श्रद्धे न विश्वासं करोमि । तन्नियामकमाह—कुत इति । [अस्माकम्] इत्यल्लेखनीया भाग्यस्य भागधेयस्य संपत्संपत्तिं कुतः स्यात् । ममेति शेषः । हि निश्चितम् । ईदृशानां पूर्वोक्तानां प्रियमिष्टं यद्वचनं तस्य श्रवणान्याकर्षणानि तेषां वयमभाजनमपात्रम् । अपि चाहमवितथवादिनीमपि गत्यप्रलापिनीमपि [कुलवर्धनाम्] विपरीताभिवाद्यगत्यादिनीभिवाद्यास्मिन्दिने पश्याम्यवलोकयामि । कीदृशोऽहम् । एवविधानां पूर्वव्यावर्णितगन्तव्याणां गन्त्याणानां निश्चयेनासंभावितमयोग्यमात्मानं मन्यमानो ज्ञायमानः (१) । तदिति हेत्वर्थः । हे नृपनास । उत्तिष्ठोत्थानं पुरं । स्वयमेवात्मानमेव गत्वा । अन्तःपुरं इति शेषः । किमत्र गत्यमिति देवी विलासवतीं पृष्ट्वापृच्छ्य ज्ञास्यामि निर्णेष्यामीत्यभिधायैव्युक्त्वान्तःपुरमयानीत् । लुडि 'या प्रापये' एतन्म्यानिदया-तो रूपम् । सकलनरेन्द्रलोकेन सनप्रराजमनूहं विसृज्य गृहाय गन्धतामित्यनुगम्य स्वाङ्गेभ्यः स्वकीयहन्तपादादिभ्यो भूषणान्याभरणान्युन्मुच्योत्तार्यै उल्लवर्धनायै महत्तरिकायै दत्त्वा वितीर्य । कीदृशो नृपः । तथा खेति । तथा कुलवर्धन्याभ्यर्चितं पूजितं । केन । शिरःप्रणामेनोत्तमाप्रणमनेन । तां विगिनष्टि—द-

चितेन विरलविरलेन परिजनेनानुगम्यमानः पुरःसंसर्पिणीनामनिललोलेस्थूलशिखानां प्रदी-
पिकानामालोकेन समुत्सार्यमाणकक्षान्तरतिमिरसंहतिरन्तःपुरमयासीत् ।

तत्र च सुकृतरक्षासंविधाने, नवसुधानुलेपनधवलिते, प्रज्वलितमङ्गलप्रदीपे, पूर्णकल
शाधिष्ठितपक्षके, प्रत्यग्रलिखितमङ्गल्यालेख्योज्ज्वलितभित्तिभागमनोहारिणि, उपरचित-
सितविताने वितानपर्यन्तावबद्धमुक्तागुणे, मणिप्रदीपप्रहृततिमिरे वासभवने भूतिलिखि-
तपत्रलताकृतरक्षापरिक्षेपम्, शयनशिरोभागेविन्यस्तधवलनिद्रामङ्गलकलशम्, आवद्धवित्रि-
धौषधिमूल्यत्रपवित्रम्, अवस्थापितरक्षाशक्तिवलयम्, इतस्ततो विप्रकीर्णगौरसर्पपम्, अव-

सपर्यां तस्यां समुचितेन योगेन । विरलेति । [विरलविरलेन] बोधसा द्वित्वम् । यथा यथा वासभवनाभ्य-
न्तरगमन राज्ञस्तथा तथा विरलविरलत्व बोध्यम् । एवविधेन परिजनेन परिच्छेदेनानुगम्यमानोऽनुव्रज्यमान ।
पुर इति । पुरोऽग्रे संसर्पिणीनां व्रजन्तीनाम् । अनिलेति । अनिलेन वायुना लोलास्तरला स्थूलशिखा
यासां तास्तासाम् । प्रदीपिकेति । प्रदीप एव प्रदीपिका । स्वार्थे क. 'प्रत्यग्रस्थात्कात्पूर्वस्यात् इदाम्
सुपः' इति कात्पूर्वमिकारः । तासां प्रदीपिकानामालोकेन प्रकाशेन समुत्सार्यमाणा निराक्रियमाणा कक्षान्तरे
उत्तरोत्तरप्रदेशे तिमिरसंहतिर्ध्वान्तसमूहो यस्येति राज्ञो विशेषणम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

तत्र चेति । [तत्र] तस्मिन्नन्त पुरे वासभवने शयनतलमधिशयाना विलासवती ददर्शेति दूरेणान्वय ।
वासभवन विशेष्यन्नाह—सुकृतेति । सुष्ठु शोभन कृत रक्षासंविधान पापपाखण्डशाकिनीडाकिनीप्रभृतीना
प्रवेशप्रतिबन्धकर्मणि मन्त्राद्यौषधप्रकारो यस्मिन् । नवा प्रत्यग्रा या सुधा तस्या अनुलेपनेन धवलिते शुश्री-
कृते । प्रज्वलितो मङ्गलाभिधः प्रदीपो यस्मिन् । पूर्णकलशैर्भूतकुम्भैरधिष्ठित पक्षक पक्षद्वार यस्मिन् । 'प-
क्षद्वार तु पक्षक' इति कोशः । प्रत्यग्रेति । प्रत्यग्रलिखितानि नूतनलिपीकृतानि यानि मन्त्रयानि मन्त्र-
लेहितान्यालेख्यानि चित्राणि तैरुज्ज्वलितो दीप्तिमान्यो भित्तिभागः कुञ्जप्रदेशस्तेन मनोहारिण्यभिरामे ।
उपेति । उपरचित निष्पादित सितवितान श्वेतकन्दको यस्मिन् । वितानेति । वितानमुल्लोचस्तत्प-
तत्प्रान्त यावदवबद्धो मुक्तागुणो मुक्ताजाल यस्मिन् । मणीति । मणय एव प्रदीपास्तैः प्रहृत ध्वस्त
मिर तमो यस्मिन् । इत परमेकादशभिः शयनतल विशेष्यन्नाह—भूतीति । भूत्या ऐश्वर्यार्थं लिरि
या पत्रलता पत्रफलान्विता लता कटपलता तथा कृता(तो) रक्षाया गर्भरक्षाया परिक्षेपो दाढ्यं यस्मिन्
दृश्यते हि देशविशेषे सद्यो गर्भसंभूत्यर्थं प्रथमतो नवोढाया फलपत्रान्वितकदलीछाया क्रियते । गर्भान-
च पर्यङ्क उत्तरच्छदे शयनीयगृहभित्तौ वा प(फ)लपत्रान्विता लिखिता कटपलता गर्भस्य पुष्ट्यर्थं वृद्ध्यर्थं
क्रियते । शयनेति । [शयनस्य] शिरोभागे विन्यस्तः स्थापितो धवलश्चन्दनादिना निद्रासमये मङ्गलकल
यस्मिन् । इय च देशरीति । तदुक्तमन्यत्र—'निद्राकलशो रूप्यमय सर्वश्वेत शिरोभागेऽहर्निश पूर्णः
स्थाप्यते' इति । आवद्धेति । आवद्धानि सयतानि विविधानामनेकप्रकाराणामप्येवीना मूलानि यत्र
चक्रव्यूहप्रभृतीनि पवित्राणि मन्त्रपूतगोरोचनाप्रभृतीनि यस्मिन् । अवेति । अवस्थापितानि पार्थे रा-
तानि रक्षार्थं शक्तीनां कात्यायनीनां वलयानि बर्हनिर्मितानि यस्मिन् । इतस्तत् इति । इतस्तत्
मन्ताद्विप्रकीर्णां विक्षिप्ता गौरसर्पपा श्वेतसिद्धार्था यस्मिन् । अवेति । अवलम्बितानि बालानां केश
योक्ता मुखबन्धन तेन ग्रथितानि गुम्फितानि लोलानि चञ्चलानि विपलपत्राण्यन्तर्यदलानि यस्मिन् । ३

१ लोलोच्छलच्छिखानाम्. २ प्रदीपकानाम्. ३ तिमिरमन्तःपुरम्. ४ तत्र वसुधुन, तत्र वसुधुन ५ सुधा-
६ दीपे. ७ अधिष्ठिते. ८ द्वारपक्षके; द्वारपक्षक. ९ मन्त्रल्यकेरय १० उज्ज्वल. ११ भागे १२ समुपगमि
१३ सितवितान. १४ पर्यन्तस्थित. १५ मुक्तागणे १६ प्रतिहत. १७ भुवने. १८ भूमि, भित्ति. १९ विन्यस्त
२० मङ्गलम्. २१ मन्त्रपवित्रम्, पत्रम्. २२ अवलम्बित.

लम्बितवालयोक्त्रग्रथितलोल्पिपलपत्रम्, आसक्तहरितारिष्टपल्लवम्, उत्तुङ्गपादपीठप्रतिष्ठितम्, इन्दुदीधितिधवलप्रच्छदपटम्, अचलराजशिलातलविशालम्, गर्भोचितं शयनतलमधिगयानां कनकपात्रपरिगृहीतैरविच्छिन्नविरलावस्थितदधिलवैर्जलतरंगतरलश्वेतशालिसिक्थनिकरैरग्रथितकुसुमसनाथैः पूर्णभाजनैरखण्डिताननमत्स्यपटलैश्च प्रत्यग्रपिणितपिण्डमिश्रैरविच्छिन्नसलिलधारानुगम्यमानमार्गैः पटलकप्रज्वलितैश्च गीतलप्रदीपैर्गोरोचनामिश्रगौरसर्पैश्च सलिलाञ्जलिभिर्श्वाचारकुशलेनान्तःपुरजरतीजनेन क्रियमाणावतरणकमङ्गलाम्, धवलाम्बरविविक्तवेषेण प्रमुदितेन प्रस्तुतमङ्गलप्रायालापेन परिजनेनोपास्यमानाम्, उपारूढगर्भतयान्तर्गतकुलशैलामिव क्षितिम्, सलिलनिमग्नैरावतामिव मन्दाकिनीम्, गुहागतसिहामिव गिरिराजमेखलाम्, जलधरपटलान्तरितदिनकरामिव दिवसश्रियम्, उदयगिरितिरोहितशशि-

नक्ता अन्योन्य सलना हरिता नीला अरिष्टपल्लवा निम्बकिसलया यस्मिन् । उत्तुङ्गेति । उत्तुङ्गान्युच्चानि यानि पादपीठानि पत्यङ्गपादाधारभूतानि काष्ठविशेषाणि तेषु प्रतिष्ठितम् । इन्द्रिति । इन्द्रोश्चन्द्रस्य या र्वाधिति कान्तिन्तया धवल शुभ्र प्रच्छदपट उत्तरपटो यस्मिन् । अचलेति । अचलराजो हिमाचलस्तन्मिच्छितलतल तद्वद्विशाल विन्तीर्णम् । गर्भेति । गर्भदलवस्थायामुचित योग्यमेवविध शयनतल गयनीयतलमधिगयाना विहितस्वापाम् । पुनर्विलासवती विशेषयन्नाह—अन्तरिति । अन्तःपुरमक्ता या जरन्यो वृक्षा योषितन्ताया जनेन समुदायेन क्रियमाण विधीयमानमवतरणकमङ्गल यस्यान्ताम् । अवतरणकमङ्गलमुत्तरणनिनि देवाचारव्यवस्थया प्रसिद्धम् । मीदगेन । आचार कुलाचारान्तर्ग कुशलेनाभिज्ञेन । तानेयाह—कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य पात्राणि भाजनानि तैः परिगृहीतेरारत्नैरविच्छिन्ना [अ]विच्छेद प्राप्ता विरगावस्थिता अनिविडतया स्थिता ये दध्ने लवा सण्डान्तैः । जलेति । जलतरंगा पानीयकल्लोलान्तरङ्गाना गोभाप्रस्ताना श्वेतशालिसिक्थाना पद्मैदनाना शालिलाजाना वा निद्रग नमूहान्ते । अग्रधियेति । अग्रधितान्दगुम्भिकानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तैः सनाथैः गह्वरे प्रणानि यन्तानि भाजना-

मण्डलामिव विभावरीम्, अभ्यर्णब्रह्मकमलविनिर्गमामिव नारायणनाभिम्, आसन्नाग-
स्योदयामिव दक्षिणाशाम्, फेनावृतामृतकलशामिव क्षीरोदवेलाम्, गोरोचनाचित्रि-
तदशमनुपहतमतिधवलं दुकूलयुगलं वसानां विलासवतीं ददर्श । ससंभ्रमपरिजनप्र-
सारितकरतलालम्बनावष्टम्भेन वामजानुविन्यस्तहस्तपङ्कवां प्रचलितभूषणमणिरवमुखरमुत्ति-
ष्ठन्तीं विलासवतीम् 'अलमलमत्यादरेण । देवि, नोत्थातव्यम्' इत्यभिधाय सह
तया तस्मिन्नेव शयनीये पार्थिवः समुपाविशत् । प्रमृष्टचामीकरचारुपादे धवलोप-
च्छदे चासन्ने शयनान्तरे शुक्रनासोऽपि न्यपीदत् । अथ तामुपारूढगर्भामालोक्य हर्ष-
भरमन्धरेण मनसा प्रस्तुतपरिहासो राजा 'देवि, शुक्रनासः पृच्छति यदाह कुलव-
र्धना किमपि तत्किं तथैव' इत्युवाच । अथाव्यक्तस्मितच्छुरितकपोलाधरलोचना
लज्जया दर्शनांशुजालकव्याजेनांशुकेनेव मुखमाच्छादयन्ती विलासवती तत्क्षणमधो-
मुखी तस्थौ । पुनःपुनश्चानुबध्यमाना 'किं मामतिमात्रं त्रपापरवशां करोषि ।

शशिमण्डल यस्यामेवभूतां विभावरी रजनीमिव । अभ्यर्ण समीपे ब्रह्मकमलस्य वातूरुपनलिनस्य विनिर्-
गमो वह्निर्भावो यस्यामेतादृशी नारायणनाभिमिव दामोदरकूपिकामिव । आसन्न समीपवर्लंगस्त्यस्य
पीताब्धेरुदय उद्गमन यस्यामेवभूता दक्षिणागामिवावाचीमिव फेनेन डिण्डीरेणावृता आच्छादिता अमृतकलशा
पीयूषकुम्भा यस्यामेतादृशी क्षीरोदवेलामिव दुग्धोदधिजलवृद्धिमिव । गोरोचनया चित्रिता पिञ्जरीकृता
दशा. प्रान्ता यस्यैवभूतमनुपहतमच्छिद्रमतिधवलमतिशुभ्र दुकूलयुगलं दुकूलयुगलं वसाना दवानाम् । अन्-
यस्तु प्रागेवोक्तः । ततश्च पार्थिवः स राजा ता विलासवतीमुत्तिष्ठन्तीमुत्थानं कुर्वतीम् । हे देवि । अलमल
कृत कृतमत्यादरेणातिप्रयत्नेन । नोत्थातव्यं नोत्थानं कर्तव्यमित्येवमभिधायेत्युक्त्वा तस्मिन्नेव शयनीये पर्यङ्गे
तया सह समुपाविशदासेदिवान् । केचित्तु स्त्रीपुरुषयोरेकत्रावस्थितिर्न युक्तेति तस्मिन्नेव शयनीये शयनसव-
न्धिगृहे पृथगासने राजोपाविशदित्यर्थमाहुः । तामेव विशिनष्टि—**ससंभ्रमेति** । ससंभ्रम सचकित सनि-
लास वा परिजनेन सेवकजनेन प्रसारित विस्तारित यन्करतल हस्ततल तदेवालम्बनमाधारस्तस्यावष्टम्भेन
सहायेन वामेऽपसव्ये जानौ नलक्रीले विन्यस्त स्थापितो हस्त एव पङ्कवो यथेति गर्भवतीज्ञापक लक्षणम् ।
प्रचलितानि भूषणानि तेषां मणिरवेण मुखर वाचाल यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । अलमित्यनेनादराणि-
शय सूचितः । ततश्च शुक्रनासोऽपि शयनान्तरं आसनान्तरे न्यपीददुपविष्टवान् । तदेव विशेष्यन्नाह—**प्रमृ-
ष्टेति** । प्रमृष्टमुज्ज्वलीकृतं यत् [चामीकर] सुवर्णं तस्य चारवो मनोहरा पादा यस्मिन् (यस्य) । कचि 'च
रुपटे' इति पाठः । तत्र चाह सुन्दर पद्मे दृढबन्धो यस्मिन्नित्यर्थः । बलं यत्र उपच्छद उत्तरप-
यस्मिन् । आसन्ने समीपवर्तिनि । अथेत्यानन्तर्यं । ता विलामवतीमुपास्तु प्राप्तो गर्भो यस्यैवभूतामालो-
निरीक्ष्य राजा पार्थिव इत्युवाचेत्यब्रवीत् । कीदृक् । प्रस्तुतं प्रारब्धं परिहासो नर्मवचनविन्यासो येन म-
केन । मनसा चित्तेन । कीदृशेन । हर्षस्य प्रमोदस्य यो भर सभारत्नेन मन्धरेणालमेन । प्रस्तुतो गर्भ-
रणम्पो वृत्तान्तस्तत्र परिहासो हास्यमिति वा । एतदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह—**देवीति** । हे देवि । शुक्रना-
पृच्छति । कुलवर्धना किमपि यदाह तत्किं तथैवेति सव्यङ्ग (ज्ञेय) प्रश्नः । अथेति । [अथ] प्रश्नानन्तरमव्यक्त-
मस्फुटं यत्स्मितं हास्यं तेन छुरितानि विकसितानि कपोलाधरलोचनानि यस्यां मा लज्जया त्रपया दग्ध-
दन्तास्तेषामशय किरणास्तेषां जालकं समूहस्तस्य व्याजेन मियेणांशुकेनेव वक्ष्येणैव मुखमाननमान्छाद्यन्त-
प्रच्छादनं कुर्वती विलामवती तत्क्षणं तस्मिन्मयि [येऽ] वोमुन्यवाङ्मुखी तस्थौ स्थिता । **पुनरिति** । अपर-
दित्यन्वयः । किं क्रियमाणा । पुनः पुनर्वारं वारमनुबध्यमाना [म] निर्वन्व पृच्छयमाना । पुनः किं कुर्वन्ना । इत्य-

१ गोरोचनाल्लङ्का २ मणिध्वजम्. ३ अवलम्बना ४ प्रचल. ५ चारुपदे ६ चामरशयनान्तरे
७ अव्यक्तच्छुरित. ८ दर्शनांशुजाल. ९ अनुबध्यमाना. १० किं नाम माग्

नाहं किञ्चिदपि वेद्मि' इत्यभिदधाना तिर्यग्वलिततारकेण चक्षुषावनतमुखी राजानं साभ्यसूयमिवापश्यन् । अपरिस्फुटहासज्योत्स्नाविशदेन मुखशशिना भूभुजां पतिरेनां भूयो वभाषे—'सुतनु, यदि मैदीयेन वचसा तव त्रपा वितन्यते तदयमहं स्थितो निभृतम् । अस्य तु किं प्रतिविधास्यसि विघटमानदलकोशविशदचम्पकद्युतेः सवर्णतया परिमलानुमीयमानस्य कुङ्कुमाङ्गरागस्य पाण्डुरतामापद्यमानस्य, अनयोश्च गर्भसंभवे वामृतावसेकनिर्वाप्यमानशोकानलप्रभवं धूममिव बसतोर्गृहीतनीलोत्पलयोरिव चक्रवाकयोस्तमालपल्लवलाञ्छितमुखयोरिव कनककलशयोः सकृदिर्वालिखितकृष्णागुरुपङ्कपत्रलतयो' इत्यामायमानचूचुकयोः पयोधरयोः, अस्य च प्रतिदिर्नमतिगाढतरतामापद्यमानेन काञ्चीकलापेन दूयमानस्य नश्यत्रिवलिरेपवलयस्य कशिशमानमुज्जतो मध्यभा-

भिदधानेतिब्रुवाणा । इतिवाच्यमाह—किमिति । किमिति हेतुना मामतिमात्रमतिसंकट त्रपापरवशा लजायत्ता करोषि निर्मासि(?) । नेति प्रतिपेदे । अहमित्यात्मनिर्देशः । किञ्चिदपि स्वल्पमात्रमपि वेद्मि जानामि । तिर्यगिति । तिर्यग्वलिता तारका कनीनिका यस्मिन्नेवभूतेन चक्षुषा नेत्रेणावनतमुख्यान्प्रवदना राजानं नृप साभ्यसूयमिव सहर्ष्यया वर्तमानमिवापश्यदिति प्रागुक्तमेव । पतिव्रताया धीरायास्तादृशप्रशस्यानुचितत्वात्साभ्यसूयमिति भावः । अपरिस्फुटोऽप्रकटो यो हास्य स एव ज्योत्स्ना चन्द्रिका तथा विशदेन निर्मलेन सुरागशिना वदनचन्द्रेणोपलक्षितो भूभुजापती राजाना विलानवती भूय पुनरपि वभाष उवाच । किं तदित्याह—सुतेति । सुतु शोभन तनु शरीर यस्या सेति सवोधनपदम् । यदिति यत्तदो सवन्धः । मैदीयेन महुक्तेन वचना वाक्येन यदि [तव] त्रपा लज्जा वितन्यते विस्तार्यते । तदिति हेत्वर्थः । अयमहमिति सोऽहमिति । यदिदन्ताविषयेणाहमित्यभेदप्रत्यभिज्ञानम् । निभृतमत्यर्थं तूष्णींस्थितः । अस्येति । [अस्य] कुङ्कुमाङ्गरागस्येत्यन्वितम् । किमिति प्रश्ने प्रकारार्थे वा । प्रतिविधास्यसि । तस्य गोपनं कथं करिष्यमीत्याशयः । विघट्येति । विघटमानानि भिद्यमानानि दलानि यस्यैवभूतः कोशो सुकुलत्वेन विशदो निर्मलो यश्चम्पको हेमपुष्पवन्तस्य द्युति वान्तिस्तस्या सवर्णतया नरूपतया । अतएव विशेषा(प)ज्ञाने परिमलानुमीयमानन्येत्युक्तम् । तथा च चम्पकपरिमलो न्यूनोऽन्तः(ज)रागपरिमलस्त्वधिक इति विशेषाद्विशिष्टानुमान(?)भवत्येवेत्याशयः । उदुम्ब वाङ्मीर तेनाङ्गराग उद्वर्तन तस्य । अन्तर्वर्तीन्वनियता पाण्डुरता तामापद्यमानस्य प्राप्यमाणस्येत्यर्थः । अथ चानयो पयोधरयोरिति सवन्धः । वीरयोः । गर्भसंभव एवामृत तन्मावसेक मित्-

१. न तेन निवा(र्वा)प्यमानो(णो) विलुप्यमानधिरवाली[न]पुत्रानुत्पत्तिनिमित्तकः शोक एवानलो वद्विन्मन्त्र-

गस्य ।' इत्येवं ब्रुवाणमवनिपालमन्तर्मुखहासः शुक्रनासः 'देव, किमायासयसि दे-
व्रीम् । इयमनया कथयापि लज्जते । त्यज कुलवर्धनाकथितवार्तासंबद्धमालापकम्'
इत्यब्रवीत् । एवंविधाभिश्च नर्मप्रायाभिः कथाभिः सुचिरं स्थित्वा शुक्रनासः स्वभवनमया-
सीत् । नरेन्द्रोऽपि तस्मिन्नेव वासगृहे तथा सह तां निगामत्यवाहयत् ।

ततः क्रमेण समीहितगर्भदोहदसंपादनप्रमुदिता पूर्णे प्रसवसमये पुण्येऽहन्यनवरत-
गलन्नाडिकाकलितकालकलैर्वहिरागृहीतच्छायैर्गणकैर्गृहीते लम्बे प्रशस्तायां वेलायामिर-
मदमिव मेघमाला सकललोकहृदयानन्दकारिणं विलासवती सुतमसूत । तस्मि-
न्जाते सरभसमितस्ततः प्रधावितस्य परिजनस्य चरणशतसंक्षोभचलितक्षितितलो भूपा-
लाभिमुखप्रसृतस्खलं द्रुतिशून्यकञ्चुकिसहस्रो जनसंमर्दनिष्पिष्यमाणपतितकुञ्जवामनकिरा-

द्भृशत्रिवल्यास्त्रिकस्य रेपावलय यस्मिन्स तथा तस्य । कृगस्य भाव कश्चिमा कृगस्तमुज्जतस्यजतो मय-
भागस्य मयप्रदेशस्येत्येवमिति पूर्वोक्तप्रकारेण ब्रुवाण वदन्त [अवनिपाल] नृप शुक्रनास इत्यब्रवीदित्यन्वयः ।
कीदृक् । अन्तर्मुखे मुखमध्ये हासो यस्य स । एतेन महापुरुषत्वं सूचितम् । इतिशब्दार्थमाह—देवेति ।
हे देव हे स्वामिन्, देवी विलासवती किमायासयसि खेदयसि । इयं देव्यनगा पूर्वोक्तया कथया वार्तायापि
लज्जते त्रया प्राप्नोति । त्यज दूरीकुरु । कुलवर्धना पूर्वोक्ता तथा कथिता प्रोक्ता या वार्ता प्रवृत्तिस्तत्सब-
मालापकं ज्ञातस्याप्यर्थस्यावेदकलयाकारि(?) वाक्प्रयोगरूपम् । एवमिति । एवविवाभिः पूर्वोक्ताभिर्नर्मप्रा-
याभिः परिहासबाहुल्याभिः कथाभिर्वार्ताभिः सुचिरं चिरकालं स्थित्वा तत्रावस्थानं कृत्वा शुक्रनासः सभ-
नं स्वगृहमयासीदा(त्)ययौ । नरेन्द्रोऽपि नृपोऽपि तस्मिन्नेव वासगृहे तां निशां तां रात्रिं तथा सह विलासवत्यां
समम[त्य]वाहयदनैपित् ।

तत इति । [ततः] तदनन्तरं पुण्येऽहनि पतिव्रतागरे प्ररावस्य जननस्य समयं कालस्तस्मिन्पूर्णे परि-
पक्वे सति गणकैर्ज्योतिर्विद्विर्गृहीते लम्बे मेपादिके प्रशस्तायां सर्वदोषराहित्येन मनोभीष्टायां वेलयां लम्बान्त-
र्वर्तिहोरायां विलासवती सुतं पुत्रमसूत सुपुत्रे । कीदृशी । समीहित ईप्सितो यो गर्भस्तन्निमित्तको दोहदो
मनोरथः । नानारसविषयकोऽभिलाष इति यावत् । तस्य संपादनं परिपूर्णतापादनं तथा प्रमुदितां सनुया ।
अथ गणकान्विशिनष्टि—आगृहीतेति । बहिरङ्गणादावागृहीता पूर्वपश्चिमादिदेशविशेषेण निश्चिता छाया
यै । अनवरतेति । [अनवरत] नित्यं गलन्ती जलं त्यजन्ती या नाडिका घटिका । नाडिकाशब्दस्य ग-
मयवाचित्वेऽपि नाडीबोधकं पात्रविशेषं लक्ष्यते । तथा कलिता निश्चिता ज्ञाता कालकला सूक्ष्मकालो यै ।
नित्यं चलन्ती या नाडिका मुहूर्तार्थं तस्मिन्कलिता कालकला धैरिति वा । का किमिव । मेघमाला नाद-
म्बिनीरमदमिव मेघवह्निमिव । 'मेघवह्निरिरमद' इति हैम । भुतविशेषयन्नाह—सकलेति । सकलं स-
मग्रा ये लोकास्तेषां हृदयानि चिन्तानि तेषामानन्दकारिणं प्रमोदजनकम् । अथ च तस्मिन्पुत्रे जाते परिज-
नस्य बाह्याभ्यन्तरसेवकजनस्य राजकुले राजा समुदाये राजगृहे वा दिष्टिरानन्दस्तस्य या वृद्धिस्तस्यां स-
भ्रमं मोत्याहकर्मातिमहान्भूदित्यन्वयः । परिजनं विशेषयन्नाह—सरभसमिति । गरभसं त्वरितमित्य-
तः समन्तान्प्रधावितस्योच्चलितस्य । दिष्टिसभ्रमं विशेषयन्नाह—चरणेति । चरणानां पादानां शतं तस्मा-
द्यं संक्षोभं प्रधातस्तेन चलितं कम्पितं क्षितितलं यस्मान्म तथा । भूपालेति । भूपालाभिमुखं नृपसंमुखं
प्रसृता विस्तृतास्तेषां हर्षोद्वेकात्स्खलन्ती या गतिर्गमनं तथा गन्धं कञ्चुकिना गन्धविदूषणं गन्धं यस्मिन्म ।
अनेन सुतोत्पत्तिज्ञापनार्थं सर्वतः कञ्चुकिनं प्रवृत्ता इति ज्ञानितम् । जनेति । जनानां समर्देन समुदायेन

तगणो विस्फार्यमाणान्तःपुरजनाभरणझङ्कारमनोहरः पूर्णपात्राहरणविलुप्यमानवसनभूषणः
संक्षोभितनगरो राजकुले दिष्टिवृद्धिसंभ्रमोऽतिमहानभूत् । अनन्तरं च मन्दरमध्यमानजल-
धिघोषगम्भीरदुन्दुभिध्वानपुरसरेण ग्रहतमृदुमृदङ्गगङ्गाकाहलानकनिर्वहनिर्भरेण मङ्गलपट-
हपटुरवसंवर्धितेनानेकजनसहस्रकलकलबहुलेन त्रिभुवनमापूरयतोत्सवकोलाहलेन ससामन्ताः
सान्तपुरा, सप्रकृतयः, सराजलोका, सवेद्यायुवतयः सवालवृद्धा ननृतुरांगोपालमुन्मत्ता
इव हर्षनिर्भरा, प्रजा, । प्रतिदिनमवर्धत चन्द्रोदयेनेव जलधि कलकलमुखरो राजसूनोर्ज-
न्ममहोत्सव । पार्थिवस्तु तनयाननर्दर्शनमहोत्सवहतहृदयोऽपि दिवसवशेन मौहूर्तिकगणो-
पदिष्टे प्रजस्ते मुहूर्ते निवारितनिखिलपरिजन शुक्रनासद्वितीयो भणिमयमङ्गलकलशयुगला-

निष्पिष्यमाणा पीडमाना अतएव पतिता सन्ता । येषां शिर गिरोविपृष्टिपाद लक्षणोपेत न भवति पृ-
ष्ठुद्वहद्वयं च मुलक्षणं स्यात्ते कुञ्जा । एतद्विपरीतास्तु वामना । केवलं स्वल्पतनव किराता । 'कि-
रातः स्याद्वतनौ भूमिमे म्लेच्छयोः' इत्यनेकार्थः । तेषां गणः समुदायो यस्मिन् [स] । विस्फार्येति ।
विस्फार्यमाणो वृद्धिः प्राप्यमाणो नोऽन्तःपुरजनानामभरणझङ्कारोऽलङ्कारनिनादस्तेन मनोहरो हृदयहारी ।
पूर्णंति । उत्सवेषु सुहृद्भिर्द्वलादाकृत्य गृह्यते तत्पूर्णपात्रं तस्याहरणं ग्रहणं तेन विलुप्यमानानि गृह्यमाणानि
द्वलादाकृत्यमाणानि वसनभूषणानि यस्मिन् [स] संक्षोभितं गोभं प्रापितं नगरं येन स तथा । अनन्तरं
चेति । [अनन्तरं] सुनोत्पत्त्यनन्तरं मुलवकोलाहलेन हर्षस्य निर्भरोऽतिगयो यास्वेवविधा प्रजा ननृतुर्वत्य
चरित्यन्वयः । प्रजानां (जा) विगिनष्टि—ससामन्ता इति । सामन्ता स्वदेशपार्श्ववर्तिनो राजानस्तैः
महवर्तमाना सान्तपुरा अन्तपुरेण सहिता, सप्रकृतयः प्रकृतिः पारलोक्नया महवर्तमाना, सराजलोका
राजलोको नृपसवन्धिजनस्तेन सहिता, सवेद्यायुवतयो वेद्यायुवतिभिर्वारानानाभिरेपेता, सवालवृद्धा बाल-
युद्धे सहिता । आगोपालमिति । आ गोपाल इति मर्यादीकृत्य यथा स्यात्तथेति त्रियाविशेषणम् । क इव ।
उन्मत्ता इव धीमा इव । उन्मवकोलाहलेन किं कुर्वता । आपूरयता पूर्णकुर्वता । स्मिन् । त्रिभुवनं त्रिविष्टपम् ।
उन्मवकोलाहलं विगिनष्टि—मन्दरेति । मन्दरेण मेरुणा मन्त्रमानो विलोप्यमानो यो जलधि धीराद्वि-
गत्य धौद[न्त]द्वग्भीरो यो दुन्दुभिर्निःस्नानस्तस्य [ध्वान] ध्वनिः पुरं नरं पुरोगामी यस्य स तथा तेन ।

शून्येनासक्तवहुपुत्रिकालंकृतेन विविधनैवपल्लवनिवहनिरन्तरनिचितेन संनिहितकनकमयहल-
मुसल्युगेन विरलप्रथितसितकुसुममिश्रदूर्वाप्रवालमालालंकृतेनावलम्बिताविकलव्याघ्रचर्मणा
वन्दनमालिकान्तरालघटितघण्टागणेन द्वारेण विराजमानम्, उभयतश्च द्वारपक्षकयोर्मर्यादा-
निपुणेन गोमयमयीभिरुत्तानविनिहितवैराटकदन्तुराभिरन्तरान्तरावद्धविविधवर्णरागरुचिर-
कूर्पासकुसुमलेशलाञ्छिताभिः कुसुम्भकेसरलवाश्लेषलोहिताभिर्लेखाभिरालिखितस्वस्तिकभ-
क्तिजालमुपरचयता हारिद्रवावविच्छुरणपिञ्जरिताम्बरधारिणीं भगवतीं पृष्ठीं देवीं कुर्वता विक-
चपक्षपुटविकटगिर्खण्डिपृष्ठमण्डलाधिरूढमालोलोहितपटघटितपताकमुद्गसितशक्तिदण्डप्र-

नेत्यर्थः । पुत्रवत्या महद्वारोपरि मणिमयकलशारोपणं क्रियत इति राजस्थितिः । आसक्ता संश्रिता बहुपु-
त्रिका मपीलिखितास्ताभिरलंकृतमिति गृहविशेषणम् । यस्मिन्गृहे प्रसूतिर्जायते तद्भारदेगे क्रमव्युत्क्रमाभ्या
मपीलिखिते सल्लिष्टे पुत्रिके क्रियेते इति वृद्धाचारः । कैश्चित्तु बहुपुत्रिकानाम् श्लक्ष्णफलरूपेतो विटपिविशेष
कथ्यते । शतावरीलन्ये । विविधा भिन्नभिन्नजातीया ये नवपल्लवा नवकिमलयास्तेषां निवहः समूहस्तेन
निरन्तरं नित्यं निचितेन व्याप्तेन । संनिहितानि समीपवर्तीनि कनकमयानि सुवर्णमयानि हलः सीरम्, मुसल-
मयोग्रम्, युगमीशान्तवन्दनम्, एतानि यस्मिन् । अयं च राजा गृहे क्वचिद्देशाचारः । हलमुसलयोर्युगमिति
समासो वा । विरलेति । विरलानि प्रथितान्यन्तरान्तरा गुम्फितानि यानि सितकुसुमानि श्वेतपुष्पाणि
तैर्मिश्रा सपृक्ता या दूर्वा बहुप्ररोहा तस्या प्रवालमालया पल्लवश्रेण्यालंकृतं भूषितं तेन । अवेति । अल-
म्बितमविकलं सपूर्णं व्याघ्रचर्मं श्वेतपिङ्गल[ल]कृत्तिर्यस्मिन्स्तथा तेन । वन्दनेति । मन्दत्यं पुष्पदामं वन्द-
नमालिका । 'तोरणार्थं तु मन्दत्यं दामं वन्दनमालिका' इत्यभिवानचिन्तामणिः । तस्या अन्तराले मय्यभि-
भागे घटितो रचितो घण्टागणो यस्मिन्स तेन । पुनस्तमेव विशेषयन्नाह—उभयतश्चेति । पुरध्रिवर्गेण ।
'पुरध्रीं सुचरित्रा' इत्यमरः । समविष्टितमध्यस्थ^(१)मिति दूरेणान्वयः । किं कुर्वता पुरध्रिवर्गेण ।
आलिखितो लिपीकृतः स्वस्तिकः प्रसिद्धो यस्मिन्नेवभूतः भक्तिजालः रचनाममूहमुपरचयता कुर्वता । कयोः ।
द्वारपक्षकयोः । उभयतः उभयपार्श्वयोः । 'पक्षद्वारं तु पक्षक्रमः' इति कोशः । कीदृशेन । मर्यादानिपुणेन
मर्यादा स्थितस्तत्र निपुणेनाभिज्ञेनेति पुरध्रिवर्गस्य विशेषणम् । काभिः । लेखाभिर्वर्तिभिः । अथ लेखा
विशेषयन्नाह—गोमयेति । गोमयं छगणं तन्मयीभिः । उत्तानेति । उत्तानमूर्ध्वमुखं विनिहिता स्थापिता
ये वराटका कपर्दकास्तैर्दन्तुराभिर्विपमोन्नताभिः अन्तरान्तरा मय्येव आवद्धा नियमिता विविधवर्णा
नीलपीतादिधातवस्तेषां रागेण रुचिरं कूर्पासमेव कुसुमं तस्य लेशाश्लेषान्मैर्लाञ्छिताभिश्चिह्निताभिः
कुसुम्भेति । कुसुम्भं कमलोत्तरं तस्य केसरलवा किञ्चक्रसण्डास्तराश्लेषं रक्ताभिः सवन्धस्तेन लोहिताभिः
रक्ताभिः । पुनः किं कुर्वता । सृजता । हरिद्रा रजनी तस्यां द्रव्यं रम्यस्तस्य विच्छुरणं प्रोक्षणं तेन
पिञ्जरितं पीनरक्ता प्राप्तं यदम्बरं यत्र तद्धारिणीं भगवतीं पृष्ठीं देवीम् । पुनः किं कुर्वता । सघटयता
रचयता । कम् । उद्गम(नि)तावुद्गमं प्राप्तं यौ शक्तिदण्डौ तत्र । शक्तिरायुवविशेषः, दण्डो लघुः, ताभ्यां
प्रचण्डो भीषणो यः कार्तिकेयो गुह्यम् । तमेव विशेषयन्नाह—विकचेति । विकचपक्षपुटाभ्यां विन्मी-
र्णवाजपुटाभ्यां विकटो विपुलो यः शिखण्डी मयूरस्तस्य पृष्ठमण्डलं तत्राविष्टमुपविष्टम् । आलोलाधनला
लोहितपटघटिता रक्तवस्त्रनिर्मिता पताका वैजयन्त्यो यस्मिन्स तम् । पुनः किं कुर्वता । आवत्रता वन्दन-
विपर्ययकुर्वता । कौ । सूर्याचन्द्रमसो पुष्पदन्तौ । देवताद्वन्द्वत्वात्प्रवृत्तस्य दीर्घता । तां विशेषयन्नाह—

१ पुत्रिकाप्रदानेन २ वन ३ युगदेन ४ आश्रमिताविगल, आश्रमिताविकट ५ माया ६ द्वारेण
७ वराटकप्रकरदन्तुराभिः ८ कर्पासः कर्पास ९ हरिद्रा १० परिपिण्गमा ११ शिखण्डीमण्डलः,
शिखिपृष्ठमण्डलः ।

चण्डं कार्तिकेयं संघटयता विन्यस्तालक्तकपटलपाटलमध्यभागौ सूर्याचन्द्रमसावावध्रता
कुङ्कुमपङ्कपिञ्जरीकृतामूर्ध्वप्रोतकनकमययवनिकरकण्टकितामविरललग्नगौरसिद्धार्थकप्रकारत-
या काञ्चनरसखचितामिव मृन्मयगुटिकाकदम्बमालां विन्यस्यता चन्दनजलधवलितेषु भि-
त्तिगिखरभागेषु पञ्चरागविचित्रचेलचीरकलापचिह्नमापीतपिष्टपङ्काङ्कितां वर्धमानपरपराम-
न्यानि च सूतिकागृहमण्डनमङ्गलानि संपादयता पुरंध्रिवर्गेण समधिष्ठितम्, उपद्वारसंयत-
विविधगन्धकुसुममालालंकृतजरच्छागम्, अखिलत्रीहिमर्ध्यावस्थापितार्थवृद्धाध्यासितशयनी-
यशिरोभागम्, अनवरतदह्यमानाज्यमिश्रभुजगनिर्मोकमेपविपाणक्षोदम्, अनलपुष्पमाणारि-
ष्टतरुपल्लवोल्लसितरक्षाधूमगन्धम्, अध्ययनमुखरद्विजगणविप्रकीर्यमाणशान्त्युदकलवम्, अ-
भिनवलिखितमातृपटपूजाव्यग्रधात्रीजनम्, अनेकवृद्धाङ्गनारब्धसूतिकासङ्गलगीतिकामनोह-
रम्, उपपाद्यमानस्वस्त्ययनं क्रियमाणशिशुरक्षावलिविधानम्, आवध्यमानधवलकुसुमदाम-
जतम्, अविच्छिन्नपठ्यमाननारायणनामसहस्रम्, अमलहाटकयष्टिप्रतिष्ठापितैरन्तःशुभशता-

विन्यस्तेति । विन्यस्त रचित यदलक्तकपटल तेन पाटलं श्वेतरक्तौ मध्यभागौ ययोस्तौ । पुनः किं कु-
र्वता । विन्यस्यता म्थापयता । काम् । मृन्मयगुटिकाकदम्बमाला मृन्मयो मृत्तिकाभिनिष्पन्ना या गुटिका गु-
लिकास्तासा कदम्ब नमूहस्तस्य माला खक्ताम् । माला विशेषयन्नाह—कुङ्कुमेति । कुङ्कुमस्य केशरस्य य
पद्मेन पिञ्जरीकृता पीतरक्तीकृताम् । ऊर्ध्वप्रोता स्यूता ये कनकमययवा सुवर्णहयप्रियास्तेषा निकर
ममृहन्तेन कण्टकिता सजातकण्टकाम् । अविरल निविड लग्ना सवद्धा ये [गौर]सिद्धार्थका गौरमर्षपास्तेषा
प्रकारान्तस्य भावन्तत्ता तया हेतुभूतया । काञ्चनस्य सुवर्णस्य यो रमन्तेन खचितामिव सवद्धामिव । अनेन
सुवर्णमर्षपयो नाम्न्य प्रदर्जितम् । चन्दनेति । चन्दन मलयज तस्य जल द्रवन्तेन धवलितेषु शुश्रीकृतेषु
भित्तिगिरगभागेषु कुञ्जप्रान्तप्रदेशेषु वर्धमानपरपरा शरावध्रेणीमन्यानि च सूनिकागृहमरिष्टगृह तस्य मण्ड-
नमङ्गलानि गोभावारिरननाविशेषास्तानि संपादयता निष्पादयता । वर्धमानपरपरा विशेषयन्नाह—पञ्चेति ।
पञ्चरागविचित्रा ये चेलचीरा वस्त्रखण्डास्तेषा कलाप समूहः स एव चिह्नं यस्या ना ताम् । आ ईषन्पीतो
य पिष्टपद्मेनादिता च्छिताम् । पुनः प्रवारान्तरेण गृह मिथिनष्टि—उपेति । उपद्वारे द्वारमर्षपे सयता
पद्मा विविधां गन्धो यास्तेवविधा कुसुममाला पुष्पखजस्तानिरलकृतो भूषितो जरच्छागो वृद्धोऽजो यस्मि-
स्तम् । अखिलेति । 'धेत्रायप्रहित खिलम्' इति वोजः । न विद्यते खिलं येषां तेऽखिला धेत्रोत्यन्ना

नीव निश्चलशिखैर्ध्यायद्भिर्मङ्गलप्रदीपैरुद्भासितम्, उत्खातासिलतासनाथपाणिभिः सर्वतो रक्षापुरूपैः परिवृतं सूतिकागृहमदर्शत् ।

अम्भः पावकं च स्पृष्टा विवेश । प्रविश्य च प्रसवपरिक्षामपाण्डुमूर्तेरुत्सङ्गगतं विलास-
वत्याः, स्वप्रभासमुदयोपहतगर्भगृहप्रदीपप्रभम्, अपरित्यक्तगर्भरागत्वादुदयपरिपाटलमण्डल-
मिव सवितारम्, अपरसंध्यालोहितविम्बमिव चन्द्रमसम्, अनुपजातकाठिन्यमिव कल्पतरु-
पल्लवम्, उत्फुल्लमिव रक्तारविन्दराशिम्व, अवनिदर्शनावतीर्णमिव लेहिताङ्गम्, विद्रुमकिसल-
यदलैरिव बालातपच्छेदैरिव पद्मरागरश्मिभिरिव रचितावयवम्, अनभिव्यक्तमुखपञ्चकमिव
महासेनम्, सुरवनिताकरैरिभ्रष्टमिवामरपतिर्कुमारकम्, उत्तप्तकल्याणकार्तस्वरभास्वरया
स्वदेहप्रभया पूरयन्तमिव वासभवनम्, उद्भासमानैः सहजभूषणैरिव महापुरुषलक्षणैरुपेतम्,
आगामिकालपालनप्रहृष्टयेव श्रिया समालिङ्गितम्, आहादहेतुमात्मजं ददर्श । विगतनि-

व्यमानं नारायणस्य कृष्णस्य नामसहस्रं यस्मिन् । अमलेति । अमल निर्मल यद्वाटकं सुवर्णं तस्य गृह्यो
दण्डास्तेषु प्रतिष्ठापितैः सम्यक्तया स्थापितैः । निश्चलेति । निश्चला अकम्प्रा शिखाचिर्येषां ते तथा ते ।
अतएवान्तर्मध्ये शुभशतानि ध्यायद्भिरिव । एवविधैर्मङ्गलप्रदीपैरुद्भासितं गोभितम् । उत्खातेति । उत्खा-
ता कोशाद्वहिः कर्पिता असिलता । खङ्गलतास्ताभिः सनाथा सहिता पाणयो हस्ता येषामेवविधैः सर्वत
श्चतुर्दिक्षु रक्षापुरूपै रक्षार्थं नियुक्तमुभटैः परिवृतं परिवेष्टितम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

अम्भ इति । अम्भो जलं पावकं वह्निं च स्पृष्ट्वा तत्स्पर्श(र्श) विधाय विवेश गृहे प्रवेशं कृतवान् ।
बालकनिरिक्षणे दृष्टिदोषनिवारकमेतत् । प्रविश्येति । [प्रविश्य] प्रवेशं कृत्वात्मजं ददर्शेत्तन्वयः । अयम्भ-
जं विशेषयन्नाह—प्रसवेति । प्रसवेन वैजनेनेन परिक्षामां कृशा पाण्डू च मूर्तिं शरीरं यस्या एवंविद्याया
विलासवत्या उत्सङ्गं क्रोडस्तत्र गतं प्राप्तम् । स्वेति । स्वकीयप्रभाया कान्त्या समुदयेन समूहेनोपहता
दूरं व्यस्ता गर्भगृहस्य सूतिकागृहस्य प्रदीपप्रभा गृहमणिकान्तिर्येन स तम् । अपरित्यक्तो यो गर्भस्य रागो
रक्तिमा तस्य भावस्तत्त्व तस्मात् । उदयेनोद्गमनेन परिपाटलं क्षेत्ररक्तं मण्डलं यस्यैवभूतं सवितारं सूर्यमिव ।
अपरसंध्या पश्चिमसायंकालस्तयालोहितमा ईषद्रक्तं विम्बं यस्यैवभूतं चन्द्रमसं निगानाथमिव । अनुपेति ।
अनुपजातमनुत्पन्नं काठिन्यं जरठतां यस्मिन्नेवभूतं कल्पतरुपल्लवमिव पारिजातकिसलयमिव । उत्फुल्लं विर-
सितं रक्तारविन्दराशिमिव कोकनदसमूहमिव लेहिताङ्गं मङ्गलमवनिदर्शनं पृथिव्या अवलोकनं तदर्थमवती-
र्णमागतमिव । विद्रुमेत्यादि । विद्रुमाणां हेमकन्दलानां यानि किमलयदलानि तैरिव बालातपस्य नवीना-
तपस्य छेदैः खण्डैरिव पद्मरागो लोहितमणिस्तस्य रश्मिभिरिव रचिता निष्पादिना अवयवा अपघना यस्य
स तम् । अनेति । अनभिव्यक्तमप्रकटितं मुखपञ्चकं यस्यैवभूतं महासेनं कातिकेयमिव । सुरेति ।
सुरवनिता देवयोषितस्तासां करादस्तात्परिभ्रष्टममरपतिरिन्द्रस्तस्य कुमारकं बालमिव । उत्तप्तं तापितं
यत्कल्याणकारि कार्तस्वरं स्वर्णं तद्गद्गास्वरया दीप्यमानया स्वदेहप्रभया स्वशरीरकान्त्या वागभानं
पूरयन्तमिव परिपूर्णकुर्वन्तमिव । उद्भासि(सेति) । उद्भासमानैः शोभमानैः सहजभूषणैरिव नाना-
मिकालकारैरिव महापुरुषाश्चकवर्त्यादयस्तेषां लक्षणैश्चैरुपेतं महितम् । आगामीति । आगामि-
काले भविष्यकाले यत्पालनं रक्षणं तस्मान्प्रहृष्टया हर्षितयेव श्रिया लक्ष्म्या समालिङ्गितमुपगृहीतम् ।
आहादस्य प्रमोदस्य हेतुं कारणम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । विगतेति । स राजा चक्षुषा तनयान्न

मेपनिश्चलपक्ष्मणा च मुहुर्मुहुः प्रमृष्टसंघटितानन्दवैष्णवपटलपुततारकेण दूरविस्फारितेन स्निग्धेन चक्षुषा पिवन्निवालपन्निव स्पृशन्निव मनोरथसहस्रप्राप्तदर्शनं सस्पृहं निरीक्षमाणस्तनयाननं मुमुदे । कृतकृत्यं चात्मानं मेने । समृद्धमनोरथः शुक्रनासस्तु शनैः शनैरङ्गप्रत्यङ्गान्यस्य निरूपयन्प्रीतिविस्तारितलोचनं भूमिपालमवादीत्—‘देव, पश्य पश्य । अस्य कुमारस्य गर्भसपीडनवशादस्फुटावयवशोभस्यापि माहात्म्यमाविर्भावयन्ति चक्रवर्तिचिह्नानि । तथाहि । अस्य संध्यांशुकरक्तवालशशिकलाकारे ललाटपट्टे नैलिननालभङ्गतन्तुतन्वीयमूर्णा परिस्फुरति । एतद्विकचपुण्डरीकधवलं कर्णान्तायतं मुहुर्मुहुरुन्मिषितैर्धवल्यतीव वासभवनमरालपक्ष्म लोचनयुगलम् । विजृम्भमाणकमलकोशपरिमलमनोहरमियमस्य सहजमाननामोदमाजिघ्रतीव दूरायता कनकलेखेव नासिका । रक्तोत्पलकलिकाकारमुद्रहतीव चास्याधररुचकम् । रक्तोत्पलकलिकालोहिततलौ भवतो विष्टरश्रवस इव गङ्गचक्रचिह्नौ प्रशस्तलेखालाञ्छितौ करौ ।

निरीक्षमाणो मुमुदे सतोपमवाप । अथ चक्षुर्विण्णयन्नाह—विगतो निमेषो यस्मादत एव निश्चल स्थिर पक्ष्म यस्य तत्तेन मुहुर्मुहुर्वारवार प्रमृष्ट प्रमाजितं संघटितं प्रादुर्भूतो य आनन्दवाष्पं प्रमोदाशु तस्य पटल तेन कृता क्लिप्ता तारका कनीनिका यस्मिन्स्वतेन दूरमत्यर्थं विस्फारितेन विस्तारितेन स्निग्धेन चिह्नेन । एतेनानन्दस्वरूपरसाभिव्यक्तिः सूचिता । पिवन्निव । अत्यादरेणावलोकनं पानमुच्यते । आलपन्निवालाप कुर्वन्निव । स्पृशन्निव स्पर्शं कुर्वन्निव । मन इति । मनोरथानां वाञ्छितानां यत्सहस्रं तेन प्राप्तं दर्शनं यस्य न तम् । नस्पृह स्पृहासयुक्तं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । कृतेति । आत्मानं च कृतकृत्यं कृतार्थं मेने ज्ञातवान् । शुक्रनासस्तु समृद्धं संपन्नो मनोरथो यस्यैवभूतं जनं शनैरङ्गप्रत्यङ्गान् शरीरप्रत्यङ्गानि हस्तपादादीनि निरूपयन्विलोकयन् । प्रीतीति । प्रीत्या मेहेन विस्तारिते लोचने नेत्रे येनैवभूतं भूमिपालं नृपतिमवादीदभ्यधात्—देवेति । हे देव हे स्वामिन् । पश्य पश्य विलोकय विलोकय [अस्य] कुमारस्य गर्भं यत्सपीडनं तद्वाशादस्फुटानामव्यक्तानामवयवानामपधनानां शोभा यस्यैवभूतस्यापि चक्रवर्ती सार्धमौमल्यद्विहानि सामुद्रिकशास्त्रोक्तानि माहात्म्यं महापुरुषत्वमाविर्भावयन्ति प्रकटीकुर्वन्ति । तदेव दर्शयन्नाह—तथाहीति । ‘अस्य’ इत्यारभ्य ‘कर(ध)यति(ध्रुवते)’ पर्यन्तं प्रषट्कं । सध्याश्रव एव सध्याशुक्र । स्वार्थे व । तं रक्ता लोहिता या दालशशि[न] प्रतिपचन्द्रस्य कला तस्या आकार आकृत्यैवविविधे ललाटपट्टे नालम्यले नलिननालं नृपाल तस्य भाताच्छेदाद्यदन्तस्तन्तुनि सरति तद्वत्तन्वी सूक्ष्मा [इय] ऊर्णा रोमपट्टानि परिस्फुरति । एतद्वक्ष्ये चक्रवर्तिन एव स्यादिति भावः । अरालं वक्रं पक्ष्मं नेत्ररोगेन यस्मिन्नेवभूतमेतन्नेत्रेनयुगलं मुहुर्मुहुरुन्मिषितैर्मेपानुमे(पोन्मे)र्धैर्वागभवनं धवल्यतीव शुभ्राकुर्वन्नि(करोती)व । वीदृशम् । विरुचं चापुण्डरीकं मिताम्भोजं तद्वद्वलम् । कर्णान्तं यावदायतं विस्तृतम् । विजृम्भेति । विजृम्भमाणं सर्वतः प्रकृतो यः कमलकोशस्य परिमलस्तद्वन्मनोहरं चार्वाक्यमाननामोदं महज स्वागति(भावि)कमियं नासिका नागा जिघ्रतीव गन्धोपादाना(न) एवं(करो)तीव दृगयता दूरमत्यर्थमुच्छिता । देव । कनकलेखेव सुवर्णलेखः । रक्तोत्पलं वोरन्द तस्य सा कलिका तस्या आकारो यस्मिन्नेवभूतमधररुचकमधरलक्षणं रुचकं मदलद्रव्यं गणितोपेयो वीदृशीवीदृशनं एवं(करो)तीव । ‘रुचकं मदलद्रव्ये वीदृशे समन्धेव’ इत्यनेनार्थः । चिदान्तरंगार—रक्तेति । रक्तोत्पलस्य कलिकावर्गेतिहा रक्ता तल्लं यदोन्मां भगवतो माहात्म्यद्विध(ष्ट)ग्रन्थम इवेत्येव(१) इह वस्तु चक्रं प्रसिद्धम्, एतदेवेति यदोन्माइयां कर्मा हन्ता । इन्द्रस्यापि कर्मा इहचक्रा-
जितं भवति । विष्णोर्गङ्गावदिति भावः । वरुणोऽपि हिन्दो चिदनाह—प्रशस्तेति । प्रशस्ता लक्षणेनेना या

अभिनवकल्पतरुपल्लवकोमलं लेखामयैर्ध्वजरथतुरगातपत्रकमलैरलंकृतमनेकनरेन्द्रसहस्रचूडामणिचक्रचुम्बनोचितं चरणयुगलम् । एष च दुन्दुभेरिवातिगम्भीरः स्वरयोगोऽस्य रुदतः श्रूयते ।' इत्येवं कथयत्येव तस्मिन्ससंभ्रमापसृतेन राजलोकेन द्वारिस्थितेन दत्तमार्गस्त्वरितगतिरागत्य प्रहर्षोद्गमपुलकिततनुः स्फारीभवल्लोचनो मङ्गलकनामा प्रहृष्टवदनः पुरुषः पादयोः प्रणम्य राजानं व्यजिज्ञपत्—'देव, दिष्ट्या वर्धसे । प्रतिहतास्ते शत्रवः । चिरं जीव । जयं पृथिवीम् । त्वत्प्रसादादत्र भवतः शुक्रनासस्यापि ज्येष्ठायां ब्राह्मण्यां मनोरमाभिधानायां राम इव रेणुकायां तनयो जातः । श्रुत्वा देवः प्रमाणम्' इति ।

अथ नृपतिरमृतवृष्टिप्रतिममाकर्ण्य तद्वचनं प्रीतिविस्फारिताक्षः प्रत्यवदत्—'अहो कल्याणपरंपरा । सत्योऽयं लोकप्रवादो यद्विपद्विपदं संपत्संपदमनुवध्नातीति । सर्वथा समानसुखदुःखतां दर्शयता विधिनापि भवतेव वयमनुवर्तिताः' इत्यभिधाय प्रीतिविकसितमुखः सरभसमा-

लेखा रेखा तथा लाञ्छितौ चिह्नितौ करौ हस्तौ । चरणयोरप्याह—अभिनवेति । अभिनवा. प्रत्यग्रा ये कल्पतरुपल्लवा पारिजातकिसलयास्तद्वन् (त) कोमलमृदु । एक लक्षणम् । पञ्चभिर्द्वितीयमाह—लेखेति । लेखामयै रेखानिष्पन्नैः । ध्वजरथतुरगातपत्रकमलैरिति । ध्वज. पताको, रथ. स्यन्दन, तुरगादेश्वर्य, आतपत्रं छत्रम्, कमल नलिनम्, एतैरलंकृतं भूषितम् । वैभवमाह—अनेकेति । अनेके ये नरेन्द्रा राजानस्तेषा सहस्रं तस्य चूडामणीना चक्र समूहस्तेन चुम्बनं सश्लेषस्तत्रोचितं योग्यमेव विव चरणयुगलं पादद्वितयम् । विद्वान्तरमाह—एष चेति । अस्य बालस्य रुदत एष समीपतरवर्ती दुन्दुभेरिव पटहस्येवातिगम्भीरोऽतिमन्द्रः स्वरयोगो ध्वनिसवन्धं श्रूयत आकर्ष्यते । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण कथयत्येवेति क्रियासगतेनैवकारेण सामानाधिकरण्यमुच्यत इति । तस्मिन्शुक्रनासे कथनसमयसमयम] मङ्गल[क]नामा पुरुषो राजानं पादयोधरणयो. प्रणम्य वि(व्य)जिज्ञपद्विज्ञापना चकार । मङ्गलक विशेषयन्नाह—दत्तेति । दत्तो मार्गो यस्येति स तथा । केन । राजलोकेन राजसमूहेन । कीदृशेन । द्वारिस्थितेन प्रतीहारस्थितेन । पुन कीदृशेन । ससंभ्रमात्(म) सत्वरमपसृतेन दूरीभूतेन । त्वरित(ता) शीघ्र(प्रा) गतिर्गमन यस्य स तथा । प्रहर्षेति । प्रहर्षोद्गमेन प्रमोदोद्गमेन पुलकित(ता) कण्टकित(ता) तनुर्यस्य स. । स्फारीभवती(न्ती) विस्तीर्णता प्राप्यमाणे लोचने यस्य स. । प्रहृष्टं सहर्षं वदन यस्य स । देव स्वामिन् । त्वं दिष्ट्या भाग्येन वर्धसे एवमे । ते शत्रव प्रतिहता क्षय प्राप्ताः । चिरं बहुकालं जीव प्राणिहि । पृथिवीं वसुधरां जयं गृहाण । त्वत्प्रसादात्तव माहात्म्यादत्र भवत पूज्यस्य शुक्रनासस्यापि ज्येष्ठाया ब्राह्मण्याम् । इत्यनेन[न] हर्षातिशयं सूचित । 'शश्या त्वनौचिल्यात्तत्रा जायते स्वत' (?) इत्युक्तत्वात् । मनोरमेत्यभिधानं नाम यस्या सा तस्याम् । कस्या क इव । रेणुकाया तुलजाया राम इव परशुराम इव तनय पुत्रो जातः समुत्पन्नः । श्रुत्वेति । [श्रुत्वा] एतदाकर्ण्य देवो भवान्प्रमाणमिति यदाज्ञापयति देवस्तदेव कर्तव्यमिति भावः ।

अथेति । [अयं] एतदाकर्णनानन्तरं नृपती राजामृतस्य पीयूषस्य या वृष्टिर्वर्षणं तत्प्रतिमं तु तस्य तद्वचनं मङ्गलवच आकर्ण्य श्रुत्वा । प्रीतीति । प्रीत्या वेहेन [विस्फारिते] विस्फारिते अभिणीं येनेति बहुव्रीहि । ततोऽ' समामान्तः । इतिवाटिलोपः । प्रत्यवदत्प्रत्यवोचत् । अहो इत्याश्चर्यं । कल्याणपरंपरा श्रेय मति । अतो ज्ञायत इति । सत्योऽयमवितथोऽयं लोकप्रवादो जनानां चिरतनो वचनव्यापारः । इतिवाच्यं दर्शयन्नाह—यदिति । [यत्] यस्माद्धेतोर्विपदं विपत्सम्पदं सम्पदनुवध्नात्यानुगच्छति । सर्वथा सर्वप्रकारेण गमानं मुग्धं न ययोस्तयोर्भावस्तत्ता ता दर्शयता ज्ञापयता विधिनापि भवतेव वयमनुवर्तिताः । पुत्रोऽप्यभिधाय निमित्ता यया पुत्रप्राप्त्या मन्त्राम्य तव, तथा भवतेव ममापि साम्यमिति भावः । इत्यभिधायेत्युक्त्वा प्रीत्याभ्यन्त[र]िते-

लिङ्गय विहसन्स्वयमेव शुक्नासस्योत्तरीयं पूर्णपात्रं जहार । तस्मै च प्रीतमनाः प्रियवचना-
नुरूपं पुरुषायापरिमितं पारितोषिकमादिदेश । उत्थाय च तथैव तेन चरणविकुट्टनकणितनू-
पुरसहस्रमुखरितदिगन्तरेण सरभसोत्क्षेपचालितमणिवलयावलीवाचालितभुजलतेनोर्ध्वकृतै-
रुत्तानतलैः करपुटैरनिललुलितामाकाशकमलिनीमिव दर्शयता पर्यस्तमृदितकर्णपल्लवेन परस्प-
राद्गदकोटिसंघट्टदृष्टपाटितोत्तरीयांशुकेन श्रमजलधौताङ्गरागरञ्जितनवीनवाससा किञ्चिदव-
शिष्टतमालपत्रेण विलसद्वारविलासिनीहसितैरुन्निद्रकैरववनानुकारं प्रथयता सरभसवैलगन-
स्खलद्गोलहारलतास्फालितकुचस्थलेन सिन्दूरतिलकलुलितालकलेखेन विप्रकीर्णपिष्टातर्कपांसु-
पुञ्जपिञ्जरितकेशपागेन प्रनृत्तकैलमूककुञ्जकिरातवामनवधिरजडजनपुरःसरेणोत्तरीयांशु-
ग्रीवावद्धावकृष्टविडम्बितजरत्नचुकिर्कैन्द्वकेन वीणावेणुमुरजकांस्यताललयानुंगतेन कलमधु-

हेन विकसित विमुद्र मुख यस्य स । सरभस वेगेनालिङ्गयोपगूहन कृत्वा विहसन्स्मित कुर्वन्स्वयमेवात्मनैव
शुक्लानस्योत्तरीय निवसन पूर्णपात्र पूर्वं व्याख्यातस्वरूप जहार हतवान् । तस्मै शुभगसिने पुरुषाय नराय
प्रीतमना सतुष्टचित्त प्रियमिष्ट यद्वचन तन्मानुरूप योग्यमपरिमित सद्यतीत पारितोषिक सतोपप्रयुक्तमा-
दिदेगाज्ञा दत्तवान् । उत्थाय चेति । तथैव तत (तेन) उत्थायोत्थान कृत्वा शुक्लासभवन गत्वा द्विगुणतरमुत्स-
वनकारयन्कारयामासेति दूरेणान्वय । वीहजो राजा । अन्न पुरिकाजनेनानुगम्यमानोऽनुपश्चात्तदनन्तर
गन्तु योग्य इत्यर्थ । अथ चान्त पुरिकाजन विशेषयन्नाह—चरणेति । चरणाना पादाना प्रमोदातिरेकाद्य-
द्विकुट्टनमास्फालन तेन कणित धावित यनूपुरगह्व पादकटकमहत् तेन मुखरित वाचालित दिगन्तर दि-
क्ष्य येन न तेन । सरभसेति । सरभसेन वेगेन य उत्क्षेपो भुजाना चालन तेन चालिता कम्पिता या
मणिवलयावली रक्त(ल)कृष्णश्रेणी तथा वाचालिता मुखरिता [भुजलता] बाहुलता यस्य न तथा तेन हर्षव-
शादूर्ध्वकृतैरुत्तानतलैः समुखतलैः करपुटैरुत्तपुटैरनिललुलिता वायुना विलुटितामाकाशकमलिनी
व्योमपद्मिनीमिव दर्शयता प्रकाशयता । पर्यस्तेति । पर्यन्ता विधिमा मृदिताधूर्णता कर्णपल्लवा येन न तथा
तेन । परस्परेति । परस्परमन्योन्यमङ्गदाना व(वा)हुवल्याना या कोटिप्रभागन्मया सप्तशोऽभिघातस्तेनैव
दृष्टमिव पाटित छितमुत्तरीयाशुक यस्य स तेन । सषट्शवाच्छ्रमजलेन धात. धालितो योऽङ्गरागो विलेपन
तेन गन्तानि नर्दानवासानि नव्यवस्त्राणि यस्य न तेन । किञ्चिदिति । किञ्चि [अवशिष्ट] उर्वग्नि तमा-
त्पत्र यस्य न तेन । एतरेषा भूषणाना वस्त्राणा च समर्द्धशान्तिपतनमभन् । तन्मात्रं तु महता द्वेगेन सौ-
भाग्यमण्डलनिमित्तश्चाद्वयवस्थापितमिति भाव । विलम्बो वा [वाग] विलान्यो वाग्योपिनन्ताना
गमितेति । उन्निद्रेति । उन्निद्राणि निरलितानि यानि वैगवदन नि तेषामद्वय नादृष्ट प्रथयता विन्ता-
यता । सरभसेति । सरभस वेगेन यद्वचन परस्परमन्योन्यमोदन तेन स्खलन्तीललाश्चलता वा हाग-

नीतिषु, व्यायामविद्यासु, चापचक्रचर्मकृपाणशक्तितोमरपरशुगदाप्रभृतिषु सर्वेष्वायुधविशेषेषु, रथचर्यासु, गजपृष्ठेषु, वीणावेणुसुरजकांस्यतालदर्दुरपुटप्रभृतिषु वाद्येषु, भरतादिप्रणीतेषु नृत्तशास्त्रेषु नारदीयप्रभृतिषु गान्धर्ववेदविशेषेषु, हस्तिशिक्षायाम्, तुरङ्गवयोज्ञाने, पुरुषलक्षणे, चित्रकर्मणि, पत्रच्छेद्ये, पुस्तकव्यापारे, लेख्यकर्मणि, सर्वासु द्यूतकलासु, शकुनिरुतज्ञाने, ग्रहगणिते, रत्नपरीक्षासु, दारुकर्मणि, दन्तव्यापारे, वास्तुविद्यासु, आयुर्वेदे, यन्त्रप्रयोगे, विपापहरणे, सुरुङ्गोपभेदे, तरणे, लङ्घने, छुतिषु, इन्द्रजाले, कथासु, नाटकेषु, आख्यायिकासु, काव्येषु, महाभारतपुराणेतिहासरामायणेषु, सर्वलिपिषु, सर्वदेशभाषासु, सर्वसंज्ञासु, सर्वशिल्पेषु, छन्दःसु, अन्येष्वपि लोकविशेषेषु परं कौशलमवाप । सहजा चाजस्रमभ्यस्यतो वृकोदरस्येव शैशवे एवाविर्भवूव लोके विस्मयजननी महाप्राणता । यदृच्छया कीडतायनेन करत-

स्मिन् । इतः पर चतुःषष्टिकलामा(आ)ह—राजेति । राजनीतय कामन्दकीप्रभृतिशास्त्राणि तेषु । व्यायामश्रमस्तदर्थं या विद्या मल्लयुद्धादिकास्तासु । चापेति । चाप धनु, चक्र प्रसिद्धम्, चर्म सनाह, कृपाण खड्गम्, शक्ति गल्लविशेष, तोमर. प्रहरणविशेष, परशु कुठार, गदा प्रसिद्धा, एतत्प्रभृतिषु सर्वेष्वायुधविशेषेषु । रथचर्यासु रथपरिवर्तनेषु । गजपृष्ठेषु हस्तिशिरोदेशेषु । वीणा वल्लकी, वेणुर्वग, सुरजो मृदङ्ग, कांस्यताल वाद्यविशेष, दर्दुरपुट दर्दुरशब्दाकारशब्द वाद्यम्, एतत्प्रभृतिषु वाद्येष्वतोद्येषु । भरतादयो विद्यासस्तैः प्रणीतानि विहितानि नृत्तशास्त्राणि ताण्डवविधानप्रतिपादकग्रन्थास्तेषु । नारदीयप्रभृतिषु गान्धर्ववेदविशेषेषु । हस्तिशिक्षाया गजशिक्षायाम् । तुरगस्याश्वस्य वयोज्ञाने वयोऽवस्था तस्य ज्ञाने । पुरुषाणां नराणां लक्षणेषु सामुद्रिकप्रतिपादितेषु मपीतिलकादिलक्षणेषु । चित्रकर्मण्यलेख्यविद्यायाम् । पत्रच्छेद्ये केतकादिपत्रच्छेदने । पुस्तकानां शास्त्राणां व्यापारे प्रयोगे । लेख्यकर्मणि लेखनविद्यायाम् । [सर्वासु] समग्रासु द्यूतकलासु । शकुनिरुतज्ञाने पतत्रिशब्दज्ञाने । ग्रहगणिते ज्योति शास्त्रे । रत्नपरीक्षासु रत्नानां मण्यादीनां शुद्धाशुद्धज्ञाने । दारुकर्मणि काष्ठकर्मणि । दन्ता गजानां रदनास्तेषां व्यापारो व्या(व्यव)हृतिस्तस्मिन् । वास्तुविद्यासु गृहनिर्मित(ति)विद्यासु आयुर्वेदे वैद्यकशास्त्रे । यन्त्राणां सूर्यप्रतापादीनां प्रयोगो व्यापारण तस्मिन् । विपाणां स्थावरजगमप्रभृतीनामपहरण दूरीकरण तस्मिन् । सुरुङ्गा सविला तस्या उपभेदो भेदन तस्मिन् तरणे नद्यादितरणे । लङ्घने कूपकायुलङ्घने । छुतयो व्याघ्रादिषु सङ्ग्रामादिषु विद्युत्करणादिरूपास्तासु । इन्द्रजाल मायाकूटनिर्भित तस्मिन् । कथासु वृहत्कथाप्रभृतिषु । नाटकेष्वभिनयामकेषु आख्यायिकासु वासवदत्ताप्रभृतिषु । काव्य कविकर्म तेषु । महाभारत प्रसिद्धम् । तदुक्तम्—‘भाति सर्वेषु वेदेषु रति सर्वेषु जन्तुषु । तरण सर्वतीर्थानां तेन भारतमुच्यते’ । पुराण पञ्चलक्षणम्, अ(इ)तिहाय पुरावृत्तम्, रामायण रामचरित्रम्, एतेषु सर्वलिपिव्यादशाक्षरविन्यासेषु । सर्वेषां देशानां भाषासु वचनव्यापारेषु । सर्वा या सज्ञा परिभाषास्तासु । सर्वेषु शिल्पेषु विज्ञानेषु । छन्दः साम्रायेषु । अन्येष्वप्येतद्व्यतिरिक्तेषु कलाविशेषेषु परमधिकं कौशलं चातुर्यमवाप प्राप्तवान् । अस्य कुमारस्याजस्र निरन्तरमभ्यस्यतो विद्यापरिश्रमं कुर्वतो वृकोदरस्येव भीमस्येव दैशव एव वात्य एव गहजा नोपायिका लोकानां जनानां विस्मयजनन्याश्चर्यकारिणी महाप्राणता महामाहमशक्तिराविर्भव प्रकटीभूव । एतदेव विवृणोति—यदृच्छयेति । यदृच्छया स्वेच्छया कीडतापि केलिं कुर्वतायनेन कुमारेण गजानामनेकपाना कलभा एव कलभका । स्वार्थे क । ‘कलभश्चिद्वददक’ इति कोश । मिहस्य हर्षदस्य क्रिशोर्गो वालस्तस्य कमो पादौ ताम्यामाक्रान्ता पांडिता इव चलितुमर्पातस्तनो गन्तुमपि न शेकुर्न शक्ता बभूवु ।

१ वर्म. २ गजपृष्ठेषु तुरगमेषु, गजपृष्ठेषु तुरगेषु ३ नृत्य ४ तुरगवयोज्ञानेषु ५ यन्त्रच्छेद ६ द्यूतकलासु गान्धर्वशास्त्रेषु, द्यूतकलासु गान्धर्वशास्त्रेषु, द्यूतकलासु गान्धर्वशास्त्रेषु ७ यन्त्रप्रयोगे ८ छुतिषु आरोग्ये रतिष्वप्येषु, छुतिषु आरोग्यावरोहणे रतिष्वप्येषु ९ शिल्पेषु, सर्वशिल्पेषु. १० सर्वसंज्ञम् ११ श्रमम्, श्रम श्रमम्, चाजस्रश्रमम् १२ अभ्यस्यतो वृकोदरस्य १३ दैशवमेव. १४ सर्वगुरु.

लावैलम्बितकर्णपल्लवावनताङ्गाः सिंहकिंशोरकक्रमाक्रान्ता इव गजकलभकाश्चलितुमपि न शक्नुः । एकैकेन कृपाणप्रहारेण तालतरुमृणालदण्डानिव लुलाव । सकलराजन्यवंशवनदावानलस्य परशुरामस्येवास्य नाराचा शिखरिगिलातलभिदो बभूवुः । दशपुरुषसंवाहनयोग्येन चायोदण्डेन श्रममकरोत् । ऋते च महाप्राणतायाः सर्वाभिरन्याभिः कलाभिरनुचकार तं वैशम्पायनः । चन्द्रापीडस्य तु सकलकलाकलापपरिचयबहुमानेन शुकनासगौरवेण सहपांसु-
क्रीडनतया सहसंवृद्धतया च सर्वविश्रम्भस्थानं द्वितीयमिव हृदयं वैशम्पायनः परं मित्रमासी-
त् । निमेषमपि तेन विना स्थातुमेकाकी न शशाक । वैशम्पायनोऽपि तमुष्णकरमिव वासरो-
ऽनुगच्छन्न क्षणमपि विरह्याचकार ।

एवं तस्य सर्वविद्यापरिचयमाचरतश्चन्द्रापीडस्य त्रिभुवनविलोभनीयोऽमृतरस इव सागरस्य,
सकललोकहृदयानन्दजननश्चन्द्रोदय इव प्रदोषस्य, बहुविधरागविकारभङ्गुरः सुरधनुःकलाप
इव जलधरसमयस्य, मकरध्वजायुधभूतः कुसुमप्रसव इव कल्पपादपस्य अभिनवाभिव्यज्य-

वीहता । अने[न] करतलेनावलम्बिता गृहीता ये कर्णपल्लवास्तैरवनतान्यङ्गानि येषां ते तथा । कर्णे धृत्वैव
नेम्रीकृता इति भावः । अन्यदप्याह—एकैकेति । [एकैकेन] कृपाणप्रहारेण तालतरुमृणालदण्डानिव नलि-
नदण्डानिव लुलाव चिच्छेद । सकलेति । अस्य नाराचा वाणा शिखरिगिलातलभिदो बभूवुः । अस्य कि-
विगिष्टम् । सकला समग्रा राजन्या राजानस्तेषां वणा अन्वयास्त एव वनानि काननानि तेषु दावानलस्य वन-
वह्निदग्धस्येति । कस्येव । परशुरामो जामदग्न्यस्तस्येव । यथा तस्य वाणा गिलातलभिदस्तथास्यापीति
भावः । दशेति । दशपुरुषैः संवाहनयोग्येनोत्पाट(त्वाप)नोचितेन । अतिप्रमाणे[न]त्यर्थः । अयोदण्डेन लोह-
वण्डेन श्रममकरोत्परिश्रममकार्षात् । ऋते चेति । ‘ऋतेयोगे द्वितीया’ इति केषाचिन्मतम् । तेनाज्यगन्धार्धक-
युक्ताया पद्मन्या न विरोधः । महाप्राणताया ऋतेऽन्याभिः सर्वाभिः कलाभिर्वैशम्पायनस्त कुमारमनुचकार
साहस्यमकरोत् । वैशम्पायनस्य ब्राह्मणपुत्रत्वात्स्मिन्नापेक्षिता साहस्यशक्तिरिति भावः । चन्द्रेति । चन्द्रापी-
डस्य वैशम्पायन पर मित्रमासीदित्यन्वयः । तत्र हेतुमाह—सकलेति । सकला समग्रा या कला विज्ञानै-
रङ्गान्ताणां कलापः समूहस्तदर्थं यः परिचयः सस्तवस्तत्कृतबहुमानेन समानेन शुकनासस्य गौरवेण पूज्यत्वेन
तत् साधं यत्प्राप्ता धूत्या क्रीडन खेलन तस्य भावस्तथा तथा सह सावै सवृद्ध संवर्धितस्तस्य भावस्तथा
तथा । चकारो हेतुमनुच्चयार्थः । मित्र विशेषतयाह—सर्वेति । सर्वो यो विश्रम्भो विश्रामस्तस्य स्थानमाश्रयो
द्वितीय हृदयमिव । एतेन सर्वधाभेदो दर्शितः । निमेषमप्यभिचलनमात्रमप्येकाकी तेन वैशम्पायनेन विना
स्थातु न शशाक न समयो बभूव । वैशम्पायनोऽप्युष्णकर सूर्य वानर इव दिवस इव त चन्द्रापीडमनुगच्छन्प-
दोऽजन्मपमप्यधिसन्दनमात्रमपि न विरह्याचकार न विगुक्तो बभूव ।

एवमिति । [एव] पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य चन्द्रापीडस्य सर्वविद्यापरिचय कलादिकान्यासमाचरन् कुर्वन् ।
त्रिभुवनेति । त्रयाणां भुवनानां समाहायत्रिभुवनं तस्य विलोभनीयो लोभजनको यौवनारम्भो यौवनं यान्ता-
न्तं वृत्तान्तरम् । प्रादुर्भवप्रकर्षाभवनमणायस्यापि मनोहरस्यापि द्विगुणा पूर्वतो द्विभागाधिका रमणीयता
रमणीयता(वता) पुषोप । वीहता । सकललोकानां समप्रजनानां हृदयस्य स्थान्तन्यान्दजननं प्रमोदोन्मा-
दः । कस्येव । सागरस्य समुद्रस्यामृतरस इव पीयूषद्रव इव । प्रदोषस्य शान्तिर्मुखस्य चन्द्रोदय इव । जल-
धरगणस्य मेघराजस्य सन्धुः कलाप इन्द्रचापमसूह इव बहुविधा अनेकप्रकारां देवगणानेषां ये विराग
विचरन्नेरुणे वनः । उन्मेषोविशेषणम् । यौवनारम्भस्याप्येतादृशस्त्वात् कल्पपादस्य पारिजातस्य कुसु-
मप्रसव इव पुष्पेभ्यः स्य मन्मथजस्य वदस्याद्युत्पन्नं शक्यम् । उन्मेषोविशेषणम् । त्रयोविंशत्येवमन्मथज-
स्य । अस्मीति । अस्मिन्दो हृदयेऽस्मिन्नन्तर्गतं । प्रवर्तयित्तानो यो गगनेन रमणीयो मनेतरः ।

मानरागरमणीयः सूर्योदय इव कमलवनस्य, विविधलास्यविलासयोग्यः कलाप इव शिखण्डिनो यौवनारम्भः प्रादुर्भवन्रमणीयस्यापि द्विगुणां रमणीयतां पुपोप । लब्धावसरः सेवक इव निकटीवभूवास्य मन्मथः । लक्ष्म्या सह वितस्तार वक्षःस्थलम् । बन्धुजनमनोरथैः सहापर्यतो रुदण्डद्वयम् । अरिजनेन सह तनिमानमभजत मध्यभागः । त्यागेन सह प्रथितमानमाततान नितम्बभागः । प्रतापेन सहारुरोह रोमराजिः । अहितकलत्रालकलताभिः सह प्रलम्बतामुपययौ भुजयुगलम् । चरितेन सह धवलतामभजत लोचनयुगलम् । आज्ञया सह गुरुर्वभूव भुजशिखरदेशः । स्वरेण सह गम्भीरतामाजगाम हृदयम् ।

एवं च क्रमेण समारूढयौवनारम्भं परिसमाप्तं समग्रकलाविज्ञानमधीताशेषविद्यं चावगम्यानुमोदितमाचार्यैश्चन्द्रापीडमानेतुं राजा बलाधिकृतं बलाहकनामानमाहूय बहुतुरगबलपदातिपरिवृतमतिप्रशस्तेऽहनि प्राहिणोत् । स गत्वा विद्यागृहं द्वाःस्थैः संमावेदितः प्रविश्य क्षितितलार्वलम्बितचूडामणिना शिरसा प्रणम्य स्वभूमिसमुचिते राजसमीप इव सविनयमासने राजपुत्रानुमतो न्यपीदत् । स्थित्वा च मुहूर्तमात्रं बलाहकश्चन्द्रापीडमुपसृत्य दर्शितविनयो व्यजि-

इदमपि द्वयोर्विशेषणम् । उभयत्र रागोदयसद्भावात् । कमलवनस्य सूर्योदय इव । विविधो यो लास्यविलासो नृत्यविलासस्तस्य योग्य उचितः । उभयोर्विशेषणम् । शिखण्डिनो मयूरस्य कलाप इव प्रचलाक इव । अस्य चन्द्रापीडस्य लब्धावसरः प्राप्तप्रस्तावः सेवक इव श्रुत्य इव मन्मथः । कदर्पो निकटीवभूव समीपवर्त्यभूत् । इत्यनेन चन्द्रापीडस्य मन्मथाधीनत्व नास्तीति सूचितम् । एतदेव विवृणोति—लक्ष्म्येति । लक्ष्म्या सह श्रिया महवक्षःस्थल भुजान्तरस्थल वितस्तार विस्तीर्णं वभूव । बन्धुजनानां कुटुम्बजनानां मनोरथैर्वाञ्छितै महोरुदण्डद्वय सक्थियुगलमापूर्यत पूर्णं वभूव । सातिशयमजनिष्टेति भावः । अरिजनेन शत्रुजनेन सह मध्यभागेऽवलम्प्रदेशस्तनिमान कृशत्वमभजताश्रयत् । त्यागेन दानेन सह नितम्बभाग आरोहप्रदेश प्रथिमान महत्त्वमाततान विस्तारमवाप । 'तनु विस्तारे' लिटि रूपम् । प्रतापेन कोशदण्डप्रसवतेजसा सह रोमराजिस्तनूरुहश्रेणि-राहरोहास्ता वभूव । 'रुह जन्मनि' इत्यस्य लिटि रूपम् । अहितेति । अहितकलत्राणां शत्रुक्षीणामलकलताभिः केशलताभिः सह भुजयुगल बाहुयुग्म प्रलम्बता दीर्घतामुपययौ प्राप । चरितेनाचारेण सह लोचनयुगल नेत्रयुग्म धवलता शुभ्रतामभजत प्राप्तवत् (१) । आज्ञया निर्देशेन सह भुजशिखरदेश स्कन्धप्रदेशः । 'अगो भुजशिरः स्कन्धे' इति कोशः । गुरुर्महान्वभूवाभूत् । स्वरेण शब्देन सह गम्भीरता गाम्भीर्यता हृदय स्वान्त-माजगामागतम् । यद्यपि लक्ष्म्या विस्तारस्य मनोरथेषु पूर्णत्वस्यैवमरिजने कृशत्वादेः स्वस्ववाक्यादेव लाभेऽपि सातिशयत्व व्यङ्ग्यम् ।

एवमिति । एव पूर्वोक्तप्रकारेण समारूढः प्राप्तो यौवनारम्भो येन स तम् । परिसमाप्त समग्रकलाविज्ञानस्य स तम् । अधीता अशेषविद्या येनैवभूत चन्द्रापीडमवगम्य ज्ञात्वाचार्यैरग्राह्यैरनुमोदितं श्लाघितम् । अथ राजा चन्द्रापीडमानेतुं बलेन यान्नाधिकृतं सहितं बलाहकनामानं पुरुषश्रुत्यमाह्वयानं कृत्वा बहवो ये तुरगा अश्वस्तेषां बल साधन पदाति (तय) पत्ति(तय)न्ताभ्यां परिवृतं सहितमतिप्रशस्तेऽतिशोभनेऽहनि दिने प्राहिणोत्प्रेषयामास । सेति । [स] बलान(ह)को विद्यागृहं गत्वा द्वा रैर्द्वारपालकैः समवेदितो निवेदितं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा क्षितितले वसुधापीठेऽवलम्बितमा (आ)श्रित(त) चूडामणिं शिरोमणिर्यस्यरिधेन शिरमोत्तमाङ्गेन प्रणम्य नमस्कृत्य स्वभूमिसमुचितं स्वस्य भूमौ यन्मसुचितं योग्यं तन्मित्राग्ने विष्टे राजपुत्रेण नृपपुत्रेणानुमतोऽनुज्ञातो राजसमीप इव नृपसनिवाविव सविनयं यथा म्यान्तया न्यपीडनार्था । स्थित्वा

ज्ञपन्—‘कुमार, महाराजः समाज्ञापयति—‘पूर्णा नो मनोरथाः । अधीतानि शास्त्राणि । शिक्षिताः सकलाः कलाः । गतः सर्वास्वायुधविद्यासु परां प्रतिष्ठाम् । अनुमतोऽसि विनिर्गमाय विद्यागृहात्सर्वाचार्यैः । उपगृहीतशिक्षं गन्धगजकुमारकमिव वारिविनिर्गतमवगतसकल-कलाकलापं पौर्णमासीशशिनमिव नवोद्भूतं पश्यतु त्वां जनः । ब्रजन्तु सफलतामतिचिरदर्शनोत्कण्ठितानि लोकलोचनानि । दर्शनं प्रति ते समुत्सुकान्यतीव सर्वाप्यन्तपुराणि । अयमंत्रं भवतो दशमः संवत्सरो विद्यागृहमधिवसतः । प्रविष्टोऽसि पष्ठमनुभवन्वर्षम् । एवं संपिण्डितेनामुना पोडगेन प्रवर्धसे । तद्व्यप्रभृति निर्गलदर्शनोत्सुकाभ्यो दत्त्वा दर्शनमखिलमवृत्तभ्योऽभिवाद्य च गुरुणानुपगतनियन्त्रणो यथासुखमनुभव राज्यसुखानि नवयौवनललितानि च । संमानय राजलोकम् । पूजये द्विजातीन् । परिपालय प्रजाः । आनन्दय बन्धुवर्गम् । अयं च त्रिभुवनैकरत्नमनिलगरुडसमजव इन्द्रायुधनामा तुरङ्गमः प्रेषितो महाराजेन द्वारि तिष्ठति ।

चेति । नुवर्तनात्र स्थित्वावस्थानं कृत्वा बलाहकश्चन्द्रापीडमुपसल्य समीपे गत्वा दर्शितं प्रकटीकृतो विनयः स्थापचार्यो नैवैवभूतो व्यजितपद्विज्ञापना चकार । हे कुमार । महाराजस्तारापीडः समाज्ञापयत्याज्ञां वृदाति । तदेवाह—पूर्णेति । नोऽन्नाक मनोरथात्रिन्तितानि पूर्णा सपूर्णा । जाता इति शेषः । अधीतानि पठितानि शास्त्राणि वामन्दगीरवृत्तानि । नकला समग्रा कला शिक्षिता अभ्यस्ताः । सर्वास्वायुधविद्यासु धनुर्धरविद्यासु पराननिर्दचनायस्त्वया प्रतिष्ठा महत्त्व गतं प्राप्तं । विद्यागृहात्कलाभ्यननमन्दिराद्विनिर्गमाय नि सरणाया-नुमतोऽनुगतः । न केवलं महाराजन्यानुज्ञामात्रं किन्तु गृहीतसकलकलाकलापोऽभित्याचार्यैरप्यनुमतः । उपगृहीतनिधनुपगृहीता गुणो नक्राशाच्छिन्ना शत्र्वाभ्यामादिह्वा येनैवभूतं त्वां जनो लोकः पश्यतु विलोकयतु । कन्मात्रमिव । वारिस्तु गजबन्धनी तस्माद्विनिर्गतं बहिरागतं गन्धगजकुमारकमिव । अत्र गन्धगब्धोपादानेन हन्तिनो सुगन्धत्व सूचितम् । पुनरपमानान्तरं प्रदर्शयन्नाह—सकलेति । अवगता जाता प्राप्ताश्च सकला नमग्रा या बला पोडगं द्वातसतिर्वा तासां कलाप समूहो येन स तम् । नवोद्भूत नूतनोदित पौर्णमासीशशिनमिव राकाचन्द्रमिव । अतिचिरेण बालेन यद्दर्शनमीक्षणं तत्रोत्कण्ठितानि सोत्कलिमानि लोमलोचनानि जननेत्राणि सफलता माफन्य ब्रजन्तु गच्छन्तु । ते तव दर्शनं विलोकनं प्रति सर्वाप्यन्तः-पुगप्यतीव समुत्सुकान्यतिनोत्कण्ठितानि । अत्रेति । [अत्र] विद्यागृहेऽयं दशमः संवत्सरो वर्षो भवत्सवः विद्यागृहमधिवसतोऽधितिष्ठतः । अत्र ‘अधिगीड्स्थानाम्—’ इत्याधारे द्वितीया । अयं च पष्ठ वर्ष-रुगवत्स्वः प्रविष्टोऽसि । विद्यागृहमिति शेषः । एवमनेन प्रकारेण संपिण्डितेन सव(क)लितेनाज्ञना पोड-

एष खलु देवस्य पारसीकाधिपतिना त्रिभुवनाश्चर्यमतिकृत्वा 'जलधियजलादुत्थितमयोनिजमि-
दमश्वरत्वमासादितं मया महाराजाधिरोहणयोग्यम्' इति संदिश्य प्रहितः । दृष्ट्वा च निवे-
दितं लक्षणविद्धिः—'देव, यान्युच्चैःश्रवसः श्रूयन्ते लक्षणानि तैरयमुपेत । नैवविधो भूतो
भावी वा तुरङ्गमः' इति । तदयमनुगृह्यतामधिरोहणेन । इदं च मूर्धाभिपिक्तपार्थिवकुलप्रसू-
तानां विनयोपपन्नानां शूराणामभिरूपाणां कलावतां च कुलक्रमागतानां राजपुत्राणां सहस्र
परिचारार्थमनुप्रेषितं तुरङ्गमैरूढं द्वारि प्रणामलालसं प्रतिपालयति' । इत्यभिधाय विरतव-
चसि बलाहके चन्द्रापीडः पितुराज्ञां शिरसि कृत्वा नवजलधरध्वानगम्भीरया गिरा 'प्रवे-
श्यतामिन्द्रायुधः' इति निर्जिगमिपुरादिदेश । अथ वचनानन्तरमेव प्रवेक्षितम्, उभयतः
खलीनककटकावलग्राभ्यां पदे पदे कृताकुञ्चनप्रयत्नाभ्यां पुरुषाभ्यामवकृष्यमाणम्, अति-
प्रमाणम्, ऊर्ध्वकरपुरुषप्राप्यपृष्ठभागम्, आपिवन्तमिव संमुखागतमखिलमाकाशम्, अति-
निष्ठुरेण मुहुर्मुहुःप्रकम्पितोदररन्ध्रेण हेपारवेण पूरितभुवनोदरविवरेण निर्भर्त्सयन्तमिवाली-

तोल्यां तिष्ठति । खलु निश्चयेन । एष इन्द्रायुध पारसीकाधिपतिना यवनाधीनेन देवस्य स्वामिन-
स्त्रिभुवनाश्चर्यमतिकृत्वेति संदिश्येति कथयित्वा च प्रहितः प्रेषितः । इतिवाच्यमाह—इदमश्वरत्व मयामादिन
प्राप्त महाराजस्य स्वामिनस्तारापीडस्याधिरोहण आरोहणे योग्य समुचितम् । अस्मिन्नर्थे हेतुमाह—जलधी-
ति । जलधियजलात्समुद्रा(द्रोदका)दुत्थितमतएवायोनिज पुत्रीसचन्वादनोत्पन्नम् । दृष्ट्वा चेति । लक्षणविद्धि
शालिहोत्रगात्रजैर्दृष्ट्वा निरीक्ष्य । तमिति शेष । निवेदित कथितम् । राज्ञ इति शेष । देव हे स्वामिन् । यान्यु-
च्चैःश्रवस इन्द्रतुरङ्गमस्य लक्षणानि चिह्नानि श्रूयन्त आकर्ष्यन्ते तैर्लक्षणैरयमिन्द्रायुध उपेत सहित । एष-
विध एतादृशस्तुरङ्गमो न भूत पूर्व नासीन्न भावी भविष्यति नाग्रे । तदिति हेत्वर्थः । अयमश्वोऽधिरोहणेनानु-
गृह्यतामनुग्रहविषयीक्रियताम् । इदं राजपुत्राणा सहस्र परिचारार्थं सेवार्थमनुप्रेषितम् । तुरङ्गमप्रेषणानन्तर
पश्चात्प्रेषितमिति भावः । एतदेव विशिनष्टि—मूर्धाभिपिक्ता ये पार्थिवा राजानस्तेषां कुल वंशस्तत्र प्रसूताना-
मुत्पन्नानां, विनयेन मर्यादयोपपन्नानां सहितानाम्, शूराणां साहसगुणोपेतानाम्, अभिरूपाणां पण्डितानाम्,
कलावता विज्ञानवताम्, कुलक्रमागतानां परंपरागतानाम्, तुरङ्गमाहटमश्वाविष्ट द्वारि प्रतोल्या प्रणामला-
लसं प्रणामो नमस्कारस्तत्र लालसं कृतस्पृहं प्रतिपालयति कालक्षेपं करोति । इत्यभिधायेत्युक्त्वा बलाहके
विरतवचसि सति चन्द्रापीडः पितुराज्ञां जनकनिर्देशं शिरसि मस्तके कृत्वारोप्य । नवेति । नवो यो जल-
धरो मेघस्तस्य यो ध्वानः शब्दस्तद्वद्गम्भीरया मन्दया गिरा वाचा ततो निर्जिगमिपुर्निर्गन्तुमिच्छुमिन्द्रायुधः
प्रवेक्ष्यतामानीयतामिन्द्रादिदेशाज्ञां दत्तवान् । [अथ] एतद्वचनानन्तरमेव प्रवेक्षितः प्रवेगे कारितमिन्द्रायुवनानामिम-
श्वमद्राक्षीदिति दूरेणान्वयः । तत्राश्वस्य यवासंभवः क्रियागुणद्वयजातिभिः स्वभाववर्णयितुं तद्विशेषणान्याह—
खलीनेति । खलीनकः मुखयन्त्रेण तस्य कटके बलये तत्रावलग्राभ्यामाम्बुकाभ्यां पदे पदे प्रतिपदं कृतं निर्दि-
तमाकुञ्चन आकर्षणे प्रयत्नो यान्यामेव विवाभ्यां पुरुषाभ्यामुभयतः आ(तोऽव)कृष्यमाणमित्यन्ततो विदिश्यमाण-
म् । अतिप्रमाणमतिमहान्तम् । ऊर्ध्वमुच्चैः करो ययैवभूतेन पुरुषेण प्राप्य स्पृष्टुं योग्यं पृष्ठभागे यस्य स तम् ।
अस्य व्यादानस्वभावमाह—आपिवेति । संमुखागतमभिमुखागतमखिलं समग्रमाकाशं व्योमापिवन्तमिवासा-
दयन्तमिव । निजजवेनेत्यस्याहारः । अतीति । अतिनिष्ठुरेणातिकटिनेन मुहुर्मुहुः प्रकम्पितमुदररन्ध्रे जड-
विवरं येनैवभूतेन हेपारवेण हेपाशब्देन । कीदृशेन । पूरितेति । पूरितं व्याप्तं भुवनोदरविवरं येन गतेन ।
अलीको वित्तो यो वेगो जवन्नेन दुर्विदग्ध मिथ्याभिमानिनं गदन्मन्तं मौपण्यं निर्भर्त्सयन्तमिव निगम्य

कवेगदुर्विदग्धं गरुत्मन्तम्, अतिदूरमुन्नमता जवनरोधस्फीतरोपवुरधुरायमाणघोणेन
 १ गिरोभागेन निजदर्पवशादुल्लङ्घनार्थमाकलयन्तमिव त्रिभुवनम्, असितपीतहरितपाटला-
 भिराखण्डलचापानुकारिणीभिर्लेखाभिः कैलमापितशरीरम्, आस्तीर्णविविधवर्णकम्बलमिव
 कुञ्जरकलभम्, कैलासतटाघातधातुधूलिपाटलमिव हरवृषभम्, असुररुधिरपङ्कलेखालोहित-
 सटमिव पार्वतीसिंहम्, रंहःसंघातमिव मूर्तिमन्तम्, अनवरतपरिस्फुरत्प्रोथपुटोन्मुक्तसूत्का-
 रेणातिजवापीतमनिलमिव नासिकाविवरेणोद्वमन्तम्, अन्तःस्खलितमुखरखलीनखरशिखर-
 क्षोभजन्मनो लालाजलभुवः फेनपल्लवानुदधिनिवासपरिपीतामृतरसगण्डूषानिवोद्विरन्तम्,
 अत्यायतमंतिनिर्मासतया समुत्कीर्णमिव वदनमुद्वहन्तम्, आननमण्डलनिहितारुणमणिसमु-
 द्रतैरंशुकलापैरुपेतेनावसत्तरक्तचामरेणेव निश्चलशिखरेण कर्णयुगलेन विराजमानम्, उज्ज्व-
 लकनकशृङ्खलारैचितरश्मिकलापकलितया लाक्षालोहितलम्बलोलसटासंतानया जलनिधि-

कुर्वन्तमिव । क्रियास्वभावमाह—अतीति । अतिदूरमतिगयेनोन्नमताधः कुर्वता गिरोभागेनोत्तमाङ्गप्रदेशेन ।
 श्रीद्वेजेन । जवस्य वेगस्य यो निरोधः स्खलना तेन स्फीतो बहुलो रोपः क्रोधस्तेन धुरधुरायमाणा धुरधुरेति
 गद्गद कुर्वाणा [धोरा] कूरा घोणा नासिका यस्मिन्(स्य) स तेन । निज स्वकीयो यो दर्पोऽहकार [तद्वशात्]
 उल्लङ्घनार्थमतिक्रमणार्थं त्रिभुवन त्रिविष्टपमाकलयन्तमिव विचारयन्तमिव । पुन प्रकारान्तरेण तमेव विशि-
 तं—अस्तिनेति । आखण्डलस्येन्द्रस्य यथाप धनुस्तदनुकारिणीभिरसितपीतहरितपाटलाभिर्लेखाभिः
 क मापित कर्बुरित शरीर देहो यस्य स तम् । कर्बुरशरीरादेवोत्प्रेक्षामाह—आस्तीर्णंति । आन्तीर्ण आ-
 न्छादितो विविधवर्णो विचित्रराग कम्बलो रात्रो यस्मिन्नेतादृश कुञ्जरकलभमिव । कैलासस्य रजताद्र्यस्तटा-
 पातो वप्रप्रघातस्तस्य या धातुधूलिगौरिकक्षोदस्तया पाटल श्वेतरक्त हरवृषभमिवेश्वरधवलमिव । असुरस्य
 यो रुधिरपद्मो रक्तार्द्रमस्तस्य या लेखा ततिस्तया लोहिता रक्ता सटा केसरा यस्यैवविध पार्वतीनिहमिव रहो
 वेगमन्तस्य नपात समूहमिव मूर्तिमन्त देहधारिणम् । क्रियास्वभावमाह—अनवरतेति । अनवरत निरन्तर
 परिस्फुरदितस्तत प्रसरत्प्रोथो मुत्ताप्र तस्य पुटादुन्मुक्तो य सूत्कारोऽव्यक्त शब्दस्तेनातिजवेन वेगेनापीतमा-
 न्छादितमनिलमिव वायुमिव नासिकाविवरेण नारारन्ध्रेणोद्वमन्त वह्निर्निष्कासयन्तम् । द्रव्यस्वभावमाह—
 अन्त इति । अन्तर्मध्ये स्खलित स्खलना प्राप्त मुखर वाचाल यत्खलीन कवीय तस्य खर लोहकण्टकयुक्त
 प्र-उत्तमत्र तन्नाय क्षोभ परिश्रमन्तजन्मोन्नतिर्पेया तालालाजलभूरुपादान येषा तान्फेनपल्लवा-
 णेनो मुत्तरफ उदर्या समुद्रे यो निदातोऽवस्थान तत्र परिपीतो योऽमृतरस पीयूषमन्तस्य गण्डूषानिव
 पुटारविगोष्ठिरन्त वमन्तम् । अत्यायनमतिविन्तीर्णम् । जातिस्वभावमाह—अतीति । अतिनिर्मान्तया सर्वधा
 श्रितमान्तया समुत्कीर्णमिव यन्त्ररूपितमिव वदनमाननमुद्वहन् वारयन्तम् । आननमण्डल मुखमण्डल
 न्द्र गिहता रसापिता येऽरण्यपय पद्मरागरत्नानि तेन्य समुद्रतैर्नि नृनैरंशुकलापैर्दोमिनमृहैरंतेन नहि-

संचरणलघुविद्रुमपल्लवयेव शिरोधरयोपगोभितम्, अतिकुटिलकनकपत्रलताप्रतानभङ्गुरेण
पदे पदे रणितरत्नमालेन स्थूलमुक्ताफलप्रायेण तारागणेनेव संध्यारौगमरुणेनाश्वालंकारेणा-
लंकृतम्, अश्वालंकारनिहितमरकतरत्नप्रभाश्यामायमानदेहतया गगनतलनिपतितदिवसकर-
रथतुरङ्गमशङ्कामिवोपजनयन्तम्, अतितेजस्वितया जवनिरोधरोपवशात्प्रतिरोमकूपमुद्गतानि
सागरपरिचयलग्नानि मुक्ताफलानीव स्वेदलवजालकानि वर्पन्तम्, इन्द्रनीलमणिपादपीठानु-
कारिभिरञ्जनशिलाघटितैरिवानवरतपतनोत्पतनजनितविपमस्वरमुखरवैः पृथुभिः खुरपुटेर्ज-
र्जरितवसुंधरैर्मुर्जवाद्यमिवाभ्यस्यन्तम्, उत्कीर्णमिव जङ्घासु, विस्तारितमिवोरसि, ऋक्षणी-
कृतमिव मुखे, प्रसारितमिव कंधरायाम्, उल्लिखितमिव पार्श्वयोः, द्विगुणीकृतमिव जवनभागे
जैवप्रतिपक्षमिव गरुत्मतः, त्रैलोक्यसंचरणसहायमिव मारुतस्य, अंशावतारमिवोच्चैःश्रवसः,
वेगसम्प्रवहचारिणमिव मनसः, हरिचरणमिव सकलवसुंधरोलङ्घनक्षमम्, वरुणहंसमिव मान-

लग्ना आसक्ता विद्रुमपल्लवाः प्रवालकिसलया यस्यामेवविधयेव शिरोवरया ग्रीवयोपगोभित विराजितम् । अ-
लंकारद्वारा विशेषयन्नाह—अतीति । अतिकुटिलातिवका या कनकपत्रलता सुवर्णपत्रभञ्जिस्तस्याः प्रतान
समूहस्तेन भङ्गुरेण वक्रेण पदे पदे रणिता शब्दिता रत्नमाला यस्मिन्स तेन । स्थूलमुक्ताफलानि प्रायो बाहु-
ल्येन सततिर्यस्मिन्नेवभूतेनारुणेन रक्तेनाश्वालंकारेणालंकृत भूषितम् । अलंकारस्यारुणत्वान्मुक्ताफलानां च
श्वेतत्वादुत्प्रेक्षामाह—तारेति । तारागणेन विभूषित संध्यारागमिव । संध्यारागपक्षेऽरुणो गरुडाग्रज प्रकृते
रक्तिमा । पुनरुपमानान्तरमाह—अश्वेति । अश्वालंकारे निहितानि स्थापितानि यानि मरकतरत्नान्यश्म-
गर्भाणि तेषां प्रभा कान्तिस्तया श्यामायमान कृष्णता समाचरमाणो देहो यस्य तस्य भावस्तत्ता तया गगन-
तलादाकाशतलान्निपतितो यो दिवसकरस्य सूर्यस्य रथतुरङ्गम स्यन्दनहयस्तस्य शङ्कामारेकासुपजनयन्तमिवो-
त्पादयन्तमिव । सूर्यरथाश्वानां हरितत्वादिति भावः । अतितेजस्विनो भावोऽतितेजस्विता तया जवस्य वेगस्य
यो निरोधोऽन्तरान्तरा रुन्धन तस्माद्यो रोप कोवस्तद्वशाच्चेति हेतुद्वयम् । प्रतिरोमकूप प्रतिलोमरन्ध्रमुद्ग-
तानि प्रादुर्भूतानि स्वेदलवजालकानि प्रस्वेदविन्दुसमूहानि वर्पन्त वृष्टि कुर्वन्तम् । श्वेततलसाम्यादुपमानान्तर-
माह—सागरेति । सागरपरिचयात्समुद्रोत्पन्नत्वाल्लग्नानि मुक्ताफलानीव रमोद्भवानीव । शालिहोत्रोक्ता गुरपु-
टेपु गुणा । तद्वारा विशेषयन्नाह—इन्द्रेति । इन्द्रनीलमणिनिर्मित यत्पादपीठ पदामन तदनुकारिभित्तग-
द्यधारिणि । अतोऽञ्जनशिलाघटितैरिव श्यामशिलानिर्मितैरिवानवरत निरन्तर यत्पतनोत्पतनमुत्पुल्लोला ग-
मन तस्माज्जनितः समुत्पन्नो यो विपमोऽसदृश स्वर कठिनो मुखरवो येषां तैः । पृथुभिर्विन्तीगर्जर्जरिता ऊ-
र्जरीकृता वसुधरा पृथ्वी यैरेवविधैः गुरपुटे शफपुटेर्मुर्जवाद्यमिव मृदन्नवाद्यमिवाभ्यस्यन्तमभ्यास कुर्वन्तम् ।
पुनरप्यस्य शालि[होत्र]प्रोक्तमवयवेषु गुणातिशय वेगलाघनक्रियातिशय च प्रतिपादयितुमस्य विशेषणान्नाह—
उत्कीर्णंति । उत्कीर्णमिव यन्त्रघर्षितमिव जङ्घासु प्रसिद्धासु । विस्तारितमिव प्रसारितमिवोरसि हृदये । ऋ-
क्षणीकृतमिव सौन्दर्यविशेषमापादितमिव मुखे वदने । प्रसारितमिव विन्तीर्णीकृतमिव कंधराया ग्रीवायाम् ।
उल्लिखितमिवोत्कीर्णमिव पार्श्वयोः प्रविद्धयोः । नानागुणव्यञ्जकरोपरेणावत्त्वादिद्युगमानम् । द्विगुणीकृतमिव
द्विगुणतामापादितमिव जवनभागेऽग्रभागे । जवप्रतिपक्षमिव वेगदस्तुमिव गम्भमतो गरुडस्य । त्रैलोक्यसंचरण-
सहायमिव त्रिविष्टपगमनमरायामिव मारुतस्य वायो । उच्चैःश्रवस इति । उच्चैः श्रवा अमृतमयनगमुत्पन्नोऽश्वो
देवराजस्य तस्यांशावतारमिवाशेनावतरणमिव । मनसो वेगस्य सप्रवहचारिण सतीर्थ्यमिव । वृद्धस्य राजमाता
इतिदन्मनसोऽभिन्नत्वेऽपि सवन्ध । सकलवसुंधरोलङ्घनक्षम हरिचरणमिव जनार्दनपादमिव । वरुणस्य प्रवे-
तसो यो हस्तमिव । इत उभयविशेषणानि—मानसप्रचार मानस मनस्तद्वत्प्रचारो गमन यग स तम ।

१ इव च २ रागानुरागेण. ३ तुरग. ४ शङ्खान् ५ कृपात्ममुद्गतानि, कूपमुद्गतानि. ६ परिचयार्थानि
७ स्वेदजलन्व. ८ इन्द्रनीलपाद. ९ विपमस्वरमुप, विपममुप. १० जय. ११ वेगव.

सप्रचारम्, मधुमासदिवसमिव विकसिताशोकपाटलम्, व्रतिनमिव भस्मसितपुण्ड्रकाङ्कित-
मुखम्, कमलवनमिव मधुपङ्कपिङ्गकेसरम्, ग्रीष्मदिवसमिव महायाममुग्रतेजसं च, भुजंग-
मिव सदागत्यभिमुखम्, उदधिपुलिनमिव शङ्खमालिकाभरणम्, भीतमिव स्तब्धकर्णम्,
विद्याधरराज्यमिव चक्रवर्तिनरवाहनोचितम्, सूर्योदयमिव सकलभुवनार्थार्हम्, अश्वातिश-
यमिन्द्रायुधमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च तमदृष्टपूर्वममानुपलोकोचिताकारमखिलत्रिभुवनराज्योचित-
मशेषलक्षणोपपन्नमश्वरूपातिशयमतिधीरप्रकृतेरपि चन्द्रापीडस्य पस्पृशं विस्मयं हृदयम् ।
आग्नीचास्य मनसि—‘सरभसपरिवर्तनवलितवासुकिभ्रमितमन्दरेण मथ्रता जलधिजलमिद-
मश्वरत्वमनभ्युद्धरता किं नाम रत्नमुद्धृतं सुरासुरलोकेन । अनारोहता च मेरुशिलातलविशा-

पक्षे मानससरसि प्रचारो यस्येति विग्रहः । अत्र वस्तेतिपदमुत्कर्षातिशयप्रतिपादनार्थम् । मध्विति । मधु-
मासो वसन्तमानसस्य यो दिवसो दिन चैत्रमासदिनमिव तद्वदिव विकसितो योऽशोकः कङ्किलिस्तद्वत्पाटल श्वे-
तरक्तम् । पक्षे विकलितानि विनिद्राण्यगोकानि कङ्कलिपुष्पाणि पाटलानि पाटलवृक्षकुसुमानि यस्मिन् । अशोकैः
पाटल इति वा । भालस्थश्वेतपद्माभिप्रायेणाह—व्रतिनमिति । व्रतिन सन्यासिनमिव । भस्मवस्ति तं शुक्लं
यत्पुण्ड्रकं तिलकं तेनाङ्कितं चिह्नं मुखं यस्य स तम् । पक्षे भस्मनः सितं तिलकम् । शेष पूर्ववत् । कमलस्य
नलिनस्य यद्वनं तदिव । मधुयुक्तो यः पद्मो वचाकर्दमस्तेन पिङ्गानि वभ्रूणि । रक्तपीतानीत्यर्थः । केसराणि
स्त्रन्धरोमाणि यस्मिन् । उक्तं हि वैद्यके—‘अश्वस्य वातादिदोषगान्तये मधुयुक्तवचादिचूर्णस्य पङ्कस्तेन तनु-
लेपनम्’ पक्षे मधु पुष्परसस्तस्य पद्मं कर्दमस्तेन पिङ्गानि केसराणि यस्मिन् । ग्रीष्मस्य निद्राघस्य दिवसो वा-
नस्त्वमिव महायामं महानायामो विस्तारो यस्य स तम् । पक्षे महान्यामः प्रहरो यस्मिन् । उग्रतेजसं च ।
विशेषगुणभयत्र समानम् । भुजंग सर्पस्तद्वदिव सदा निरन्तरं या गतिर्गमनं तस्या अभिमुखं संमुखम् ।
पक्षे सदागतिर्वायुस्तस्याभिसुरम् । वातपानकारित्वात् । उदधि समुद्रस्तस्य पुलिनं सैकतं तद्वदिव गङ्गा
वग्गवन्तेषां मालिका पङ्क्तिः सैवाभरणं भूषणं यस्यैवमङ्गश्लेषः । अश्वानां गले शङ्खमालिकावन्धनस्य सर्वत्र
प्रसिद्धत्वात्तन्मुद्रपुलिनोपमानम् । भीतं भयाकुलं तद्वदिव स्तब्धं निश्चलं कर्णं श्रोत्रे यस्यैवमङ्गश्लेषः ।
विद्याधरा व्योमचारिणस्तेषां राज्यमाधिपत्यं तदिव चक्रवर्ती यो नरन्तस्य वाहनं उद्धृतं उचितं योग्यम् ।
पक्षे नरवर्ती यो नरवाहनो वत्सराजसुतो विद्याधरस्तस्योचितं योग्यम् । विद्याधरादिषु नरवाहनराजकी-
रान्तरं प्रसिद्धत्वादित्युपमानम् । सूर्योदयमिव नालं सनम्रं भुवनं जगदेवार्थं मूल्यं तन्यार्हं योग्यम् । रा-
जोदयमित्यर्थः । पक्षे सकलभुवनन्यार्थं पूजा तन्यार्हम् । योग्यमित्यर्थः । ‘सकलभुवननार्थार्हम्’ इति
उच्यते । तत्र नम्रभुवनस्य नायः स्वामी तन्यार्हं योग्यम् । पक्षे सकलभुवनस्य नायः आशीनन्या अर्ह-
योग्यम् । पान्तावगवन्तेन त्रिभुवनेन नालनमननस्य क्रियत इति भावः । अश्वेषु तुङ्गमेवतिशयमन्युद्ध-

लमस्य पृष्ठमाखण्डलेन किमासादितं त्रैलोक्यराज्यफलम् । उच्चैःश्रवसा विस्मितहृदयो वञ्चितः खलु जलनिधिना शतमखः । मन्ये च भगवतो नारायणस्य चक्षुर्गोचरमियता कालेन नायमुपगतो येनाद्यापि तां गरुडारोहणव्यसनितां न त्यजति । अहो स्वत्वतिशयितत्रिदशराज्यसमृद्धिरियं तातस्य राज्यलक्ष्मीर्यदेवंविधान्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि रत्नान्युपकरणतामागच्छन्ति । अतितेजस्वितया महाप्राणतया च सदैवतेवेयमस्याकृतिर्यत्सत्यमारोहणे शङ्कामिव मे जनयति । न हि सामान्यवाजिनाममानुपलोकोचिताः सकलत्रिभुवनविस्मयजनन्य ईदृश्यो भवन्त्याकृतयः । दैवतान्यपि हि मुनिशापवशादुज्जितनिजशरीराणि शापवचनोपनीतान्येतानि शरीरान्तराण्यध्यासत एव । श्रूयते हि पुरा किल स्थूलशिरा नाम महातपा मुनिरखिलत्रिभुवनललामभूतामप्सरसं रम्भाभिधानां शशाप । सा सुरलोकमपहायाश्वहृदये निवेश्यात्मानमश्वहृदयेति विख्याता वडवा मृत्तिकावत्यां शतधन्वानं नाम राजानमुपसेवमाना मर्त्यलोके महान्तं कालमुवास । अन्ये च महात्मानो मुनिजनशापपरिपीतप्र-

मस्य पृष्ठ पृष्ठप्रदेशमनारोहतानधिरोहताखण्डलेनेन्द्रेण त्रैलोक्यराज्यफल किमासादितम् । न किमपीत्यर्थः । उच्चैरिति । खलुनिश्चयेन उच्चैःश्रवसा कृत्वा विस्मितहृदयो हर्षितहृदयो जलनिधिना ममुद्रेण शतमख इन्द्रो वञ्चितो विप्रतारितः । गुणातिशय प्रतिपादयितु वितर्कमाह—मन्ये चेति । अहमिति मन्य इति जाने । इयता कालेन भगवतो नारायणस्य चक्षुर्गोचर नेत्रविषयमय नोपगतो न प्राप्तः । हेतुमाह—येनेति । येन हेतुनाद्याप्येतावत्कालपर्यन्तमपि ता गरुडारोहणव्यसनिता वैनतेयाधिरोहणासक्ति(क्त)ता न त्यजति न जहाति । अहो इत्याश्चर्यं । खलु निश्चये[न] तातस्य मत्पितुरियं राज्यलक्ष्मीराविपत्यश्रीरतिशयितातिक्रान्ता त्रिदशराज्यसमृद्धिर्देवाविपत्यश्रीर्यैवविवा वर्तते । अस्मिन्नर्थे हेतु प्रदर्शयन्नाह—यदिति । एवविधान्यपि पूर्वोक्तस्वरूपाण्यपि सकलत्रिभुवनदुर्लभानि त्रिजगद्ग्राह्यानि रत्नान्युपकरणता परिभोग्यतामागच्छन्ति प्राप्नुवन्ति । अतीति । अतितेजस्वितया महाप्राणतया महामाहसपराक्रमतया । चकार समुच्चयार्थः । [अस्य] अश्वस्येयमाकृतिराकार सदैवता स्वर्वाग्निना महवर्तमाना । अतिष्ठितेति यावत् । सत्यमेतद्यस्मादारोहणेऽधिरोहणे मे मम शङ्कामिव जनयति । नहि सामान्यवाजिना दैवतानविष्टिततुरङ्गमाणाममानुपलोकोचिताः सुरलोकयोग्या सकल समग्र यत्रिभुवन त्रिविष्टप तस्य विस्मयजनन्य आश्चर्योत्पादिन्य ईदृश्य एतादृशा आकृतय आकारा भवन्ति । देवानामपि रूपान्तरग्रहण सभवतीत्याशयेनाह—दैवतेति । हीति निश्चितार्थः । दैवतान्यपि नाकिनोऽपि मुनयो योगिनस्तेषां शापवशादननुग्रहवलादुज्जितानि त्यक्तानि निजशरीराणि यैरेवभूतानि शापवचनोपनीतानि शापवाक्यप्रापितानि शरीरान्तराणि स्वशरीराद्विब्रेन्द्रियायतनान्यभ्यासत एवाश्रयन्त्येव । श्रूयते हीति । किलेति मत्स्ये । हि निश्चये । श्रूय आकर्ष्यते । पुरा पूर्वं स्थूलशिरा नाम महातपा मुनिरखिल समग्र यत्रिभुवन त्रिविष्टप तत्र ललामभूतामप्सरणभूतामप्सरसं स्ववधूम् । कचिदेकवचनान्तोऽप्ययम् । तदुक्तम्—‘स्त्रिया बहुषाममरग स्यादेकमेऽप्यस्य इति’ । रम्भाभिधाना रम्भानां शशाप शाप दत्तवान् । सा सुरलोक देवलोकमपहाय निहायाश्वहृदये तुरङ्गमोरस्यात्मानं निवेश्य संस्थाप्य । अश्वशरीरं परिगृह्येत्यर्थः । अतएवाश्वहृदयेति शिष्याता वडवा मृत्तिकावत्या मृत्तिकावती नगरी तस्या भव शतधन्वानं नाम राजानमुपमेव्य(व)माना भजमाना मर्त्यलोके नृलोके महान्तं भूयास काल समयमुवागोपितवती । अत्र कथा—स्थूलशिरा नाम महर्षि इन्द्रमभिदध्यै पर्यटन् ‘महति श्वश्रान्तरे पताम परित्रायस्व परित्रायस्व’ इत्युच्चतर श्वनिमन्त्रणोत् । गता च तत्र धामशरीरान्पुराणान्त्र लभान्प्रलम्बमानानपश्यन् । पृथाश्च ‘के वृषभ’ । ते च पितर इन्द्र-

१ इयतापि. २ न गन्डाधिरोहणव्यसनिना ३ पत्न्यवति. ४ अनिशय. ५ गत. ६ मर्त्यलोकेयन्. ७ शरीरानि
८ शापवचनवलोपनीतानि. ९ शरीराणि. १० पुन स्थूलशिरा. ११ मुनयः. १२ वडवा भूया. १३ मृत्तिकावती

भावा नानाकारा भूत्वा वभ्रमुरिमं लोकम् । असंशयमनेनापि महात्मना केनापि शापभाजा भवितव्यम् । आवेदयतीव र्मदन्तःकरणमस्य दिव्यताम्' इति विचिन्तयन्नेवारुरुक्षुरासनादुदतिष्ठत् । मनसा च तं तुरङ्गममनुपसृत्य 'महात्मन्नर्वन्, योऽसि सोऽसि । नमोऽस्तु ते । सर्वथा मर्षणीयोऽयमारोहणातिक्रमोऽस्माकम् । अपरिगतानि दैवतान्यप्यनुचितपरिभवभाञ्जि भवन्ति' इत्यामन्त्रयांवभूव । विदिताभिप्राय इव स तमिन्द्रायुधश्चटुलशिरःकेसरसटाहल्याकूणिताकेकरतारकेण तिर्यक्चक्षुषा विलोक्य मुहुर्मुहुस्ताडयता क्षितितलमुत्खातधूलिधूसरितक्रोडरोमराजिना दक्षिणखुरेणारोहणायाह्वयन्निव स्फुरितघ्राणविवरघर्घरध्वनिमिश्रं मधुरर्मपरुषहुंकारपरंपरानुबद्धमतिमनोहरं हेपारवमकरोत् । अथानेन मधुरहेपितेन दत्तारोहणाभ्यनुज इवेन्द्रायुधमारुरोह चन्द्रापीडः । समारुह्य तं प्रादेशमात्रमिव त्रैलोक्यमखिलं मन्यमानो निर्गत्य जलधरविमुक्तोपैलासारपरुषेण जर्जरयतेव रसातलमतिनिधुरेण खुरपु-

वोचन्—'त्वया चापत्योत्पत्तिर्न कृता । तद्विरहात्त्वदुपरमे पुनामि नरके पतिष्याम' इति । तच्छ्रुत्वा महर्षी रम्भाभिधानामेव योषितमिदमुक्तवान्—'त्वा कामयाम' । तथा चोक्तम्—'यथाज्ञापयसि । किं तु देवकार्यं कृत्वागच्छामि । धम्यता तावत्' । गताया सकेतभङ्गो जात इति महर्षिणा कुडेन 'व-
त्वा भव इति ना शप्ता 'नरनारायणविग्रहावधिश्च शापो भवित्यति' इति × × × × । अ-
न्ये चेति । अन्ये महात्मानोऽपरे गरीयानो जना मुनिजनाना तपस्विना शापेनानुग्रहेण परिपीत आ-
ख्यत प्रभावो माहात्म्य येपा ते तथा नानाकारा भूत्वा विविधप्रकाराणि शरीराण्युपगृह्येम लोक वभ्र-
मुर्भ्रमितवन्त । असंशय नि सगयमनेनापि केनापि महात्मना महापुरुषेण शापभाजा भवितव्यम् ।
मदन्त करण मन्मानमस्य तुरङ्गस्य दिव्यता देवत्वमावेदयतीव ज्ञापयतीव । इति विचिन्तयन्नेवेति ध्याय-
न्ने[व] आरुरुक्षुरोहमिच्छुरासनात्सिंहासनादुदतिष्ठुदित्यतो वभूव । त तुरङ्गममनुपसृत्य तत्समीपेऽना-
गल मननैव महात्मन् हे अर्वन् हे अश्व । योऽसि सोऽसि यत्तद्भवति । अतोऽलक्ष्यस्वरूपायानाकलनीयात्मने
ते तुभ्य नमो नमस्वारोऽस्तु । सर्वथा सर्वप्रकारेणास्माकमारोहणेन योऽतिक्रमोऽवज्ञा स मर्षणीय सहनीय ।
अपरिगतान्यज्ञानानि दैवतान्यनुचितोऽयोग्यो य परिभव क्लेशन्तद्भाञ्जि भवन्तीति हेतोरामन्त्रयावभूवा-
मन्त्रण चकार । न इन्द्रायुधोऽश्वस्त चन्द्रापीड स्वस्मिन्नारोहणेऽनुमतिरेव नापराध इति स्वाभिप्राय स्वा-
ज्ञमियाभि स्पष्टयन्निदितो ज्ञातोऽभिप्राय आरोहणानुमि(म)तिलक्षणो येनैतादृश इव हेपारव हेपागच्छमकरो-
दित्यन्यय । अथ हेपारव विशेषयन्नाह—स्फुरितेति । स्फुरितो धूतो यो घ्राणविवरो नामिकागन्ध तस्य यो
घर्घरध्वनिव्यक्त शब्दत्वेन मिश्र संयुक्त मधुर कर्णसुखदमतएवापरुषमकटोर हुकारस्य हुहुतेर्या परपरा सतान
तत्रानुबद्ध मरिचमतएवानिमनोहरमतिरमणीयम् । चटुल चञ्चल यच्छिर उत्तमाङ्ग तस्य या केसरलक्षणा सटा
जटा तस्या आहतिगघातस्तयाकूणिता किञ्चिन्निष्ठा आक्केरा किञ्चिद्वक्रा तारका कनीनिका यस्मिन्नेवभृतेन च-
क्षुषा नेत्रेण निर्गवितगर्धान विलोक्य निरीक्ष्य मुहुर्मुहुर्वारवार क्षितितल पृथ्वीतल ताडयतास्फालयतोत्खातो-
त्तङ्गिता या धूलि पास्तनत्रा धूसरिता धून्ना ओडरोमराजिर्भुजान्तरालकपर्द्विर्ध्वन्निन्नेवविधेन दक्षिणखुरेणापम-
त्यमपेणारोहणायाधिरोहणायाद्वयन्निवाहान वर्धन्निव । अयेजानन्तर्थे । अनेन मधुरहेपितेन दत्तारोहणाभ्यनुज
इव दत्तारोहणेऽपराध सन्निवदिष इव चन्द्रापीड इन्द्रायुधमश्वमारुरोहायिन् । तमिति । तमिन्द्रायुध
रमारुरोहण एजतिष्ठ मनस्य त्रैलोक्य त्रिविधं प्रादेशमात्रमिति तर्जन्यादृष्टे वितते सति यन्मान तन्प्रा-
देशमात्रे । एताह—प्रादेशमात्रमिति तर्जन्यादृष्टे वितते सति । प्रादेशनालगोर्गन्धिनस्तयो यथाक्रमम्
इति शास्त्रमिति । तद्वदित मन्मानो ज्ञानमान (१) । निर्गत्येति । [निर्गत्य] ततो वह्निगत्य न

टानां रवेण रज्जोनिरुद्धघ्राणघोरघोषेण च हेपितेन वधिरीकृतसकलत्रिभुवनविवरम्, अगि-
शिरदीधितिसंस्पर्शस्फुरितविमलफलकेनोर्ध्वीकृतेन कुन्तलतावनेनोन्नालनीलोत्पलकलिकावन-
गहनं सर इव गगनतलमलंकुर्वाणम्, उदण्डमायूरातपत्रसहस्रान्धकारिताष्टदिङ्मुखतया स्फु-
रितशतमन्युचापकलापकैल्मापमिव जलधरवृन्दम्, उद्धमत्फेनपुञ्जधवलितमुखतयानवगतव-
लग्नचटुलतया च प्रलयसागरजलकल्लोलसंघातमिव समुद्रतम्, अदृष्टपर्यन्तमैश्वर्यसैन्यमप-
श्यत् । तच्च सागरजलमिव चन्द्रोदयेन चन्द्रापीडनिर्गमेन सकलमेव संचचालाश्रीयम् ।
अहमहमिकया च प्रणामलालसाः सरभसापनीतातपत्रशून्यशिरसः परस्परोत्पीडनकुपिततु-
रङ्गमनिर्वारणायस्ता राजपुत्रास्तं पर्यवारयन्त । एकैकगश्च प्रतिनामग्राहमावेद्यमाना वलाह-
केन विचलितमुकुटपद्मरागकिरणोद्गमच्छलेनानुरागमिवोद्धमद्भिः संवर्तितैस्वाञ्जलिमुकुल-

चन्द्रापीडोऽश्वसैन्यमपश्यदित्यन्वय । अश्वसैन्य विगिनष्टि—इन्द्रायुध वा । वधिरीकृतमकर्णता प्रापित सकल-
त्रिभुवनविवर येन तत् । केन । जलेति । जलधरविमुक्तो य उपलामार करकामारस्तद्वत्स्वरूपेण स्वधेन रमा-
तल पृथ्वीतल जर्जरयतेव प्रागियिलावयव कुर्वतेवातिनिष्ठुरेणानिकठिनेन चुरपुटाना शफपुटाना रवेण ध्वनिना ।
पुन केन । रजसा निरुद्धमावृत यदघ्राण घोणा तस्य यो घोरघोषो घोरध्वनिस्तेन हेपितेन शब्दितेन । चकार
समुच्चयार्थ । पुन. प्रकारान्तरेण विधेयपत्राह—अशिशिरेति । अगिशिरदीधिति सूर्यस्तेन य सस्पर्श
संलेपस्तेन स्फुरित देदीप्यमान विमलफलक निर्मलावरण यस्मिन्तेनोर्ध्वीकृतेनोर्ध्व स्थापितेन कुन्तलता ।
कुन्त. प्रास. । सरलत्वाद्गतोपमानम् । तस्या(तासा) वन तेनोर्ध्व नालानि मृणालानि यास्वेवविधा या नीलोत्प-
लकलिका इन्दीवरकोरकास्तासा वन तेन गहन सर इव तटाक इव गगनतलमाकाशतलमलंकुर्वाण गोभा नि-
दधानम् । अत्र लोहफलकस्य नीलत्वसाम्यानीलोत्पलोपमान कुन्ताना च सरलत्वसाम्यामृणालोपमानम् । नी-
लत्वसाम्याद्गगनतलस्य सरस उपमानम् । ऊर्ध्व दण्डा येष्वेवविधानि यानि मायूरानपत्राणि मयूरपिच्छनिभि-
तानि छत्राणि तेषा सहस्र तेनान्धकारिता अन्धकार प्रापिता अष्टा दिङ्मुखास्तेषा भावस्तत्ता तया स्फुरितो दी-
प्यमान. । शतमन्युरिन्द्रस्तस्य यश्चापकलापो धनु समुदायस्तेन कम्पाप कर्तुं जलधरवृन्दमिव मेघममृह-
मिव । उद्धमद्बहिर्नि सरय फेनोऽश्वमुखकफस्तस्य पुञ्जस्तेन धवलितानि शुभ्रीकृतानि यानि मुगानि
तेषा भावस्तत्ता तयानवरत निरन्तर यद्वतगनमन्योन्यसषट्स्तेन या चटुलता चञ्चलता तया च प्रलय-
कालीनो यः सागरः समुद्रस्तस्य जल पानीय तस्य कल्लोलास्तरद्धान्तस्य संघातमिव समूहमिव समुद्रत
प्रादुर्भूतम् । फेनचटुलत्वसाम्येन सागरोपमानमिति । अदृष्टोऽनवलोकित. पर्यन्त प्रान्तो यस्य तत् । सोऽश्व-
सैन्यमपश्यदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्त । तच्चेति । तच्च सकलमेव ममग्रमेवाश्रीय सैन्य चन्द्रापीडनिर्गमेन
संचचालाचालीन् । केन किमिव । चन्द्रोदयेन सागरजलमिव समुद्रपानीयमिव । अहपूर्वमहपूर्वमित्यहम-
हमिका । स्पर्धेत्यर्थ. । तया प्रणामलालसा प्रणामे नमस्कृता लालसा लोलुपा राजपुत्रा नृपमुत्तम न-
न्द्रापीड पर्यवारयन्त परिवेष्टनमकुर्वन्त । राजमुत्तमान्विधेयपत्राह—सरभसेति । सरभस नवगेमपनी-
तानि दूरीकृतानि यान्यातपत्राणि छत्राणि तै शून्यानि रिक्तानि गिरानि तेषा ते तथा । परस्परेति ।
परस्परमन्योन्य उत्पीडन तेन कुपिता कोप प्राप्ता ये नुरदमा अश्वान्तेषा निवारण निषेधन तत्रायन्ता
उद्यता । अथ च वलाहकेन नामनिवेदननियुक्तपुरुषेण प्रतिनामग्राह यथा म्यानयैकैक्य आवेद्यमाना निवे-
द्यमाना । नामग्रहणे नामग्रहणनियुक्ते वा । 'वलाहकोऽम्बुदे निर्ग' इत्यनेकार्थ । विगोभिः प्रणनूर्ध्वमन्ता
चक्र । तमिति शेष । शिरो(रानि) विधेयपत्राह—विशे(च)नि । विधेयेण चलिता कम्पिता मुकुटा नोर्ध्व-

१ सुरजो, प्रचुरजो. २ हेपितेन. ३ भुवन ४ अगिशिरगिरिशिरदीधितिपराय ५ उवाह ६ ममग्रमिका
७ कम्पापितम् ८ पूर्व तम् ९ अश्वी १० सैन्यम्, अग्रमेवमवर्धनम् १० चन्द्रोदयेन ११ निवारणाय १२, १३
निवारणायामित्यहस्ता. निवारणायामिता. १२ अग्रम् १३ ममग्रम्

तथा यौवराज्याभिषेककलशावर्जितसलिललप्रकमलैरिव दूरावनतैः शिरोभिः प्रणेमुः । चन्द्रापीडस्तु तान्सर्वान्मानयित्वा यथोचितमनन्तरं तुरङ्गमाधिरूढेनानुगम्यमानः वैशम्पाय-
नेन, राज्यलक्ष्मीनिवासपुण्डरीकाकृतिना सकलराजन्यकुलकुमुदखण्डचन्द्रमण्डलेनेव तुरङ्ग-
मसेनास्रवन्तीपुलिनायमानेन क्षीरोदफेनधवलितवासुकिफणामण्डलच्छविना स्थूलमुक्ताकला-
पजालकावृतेनोपरिचिह्नीकृतं केसरिणमुद्रहतातिमहता कर्तस्वरदण्डेन ध्रियमाणेनातपत्रेण
निवारितातपः, उभयतः समुद्भूयमानचामरकलापपवननर्तितकर्णपल्लवः, पुरः प्रधावता तरु-
णवीरपुरुषप्रायेणानेकसहस्रसंख्येन पदातिपरिजनेन जय जीवेति च मधुरवचसा मङ्गलप्राय-
मनवरतमुच्चैः पठता वन्दिजनेन स्तूयमानः, नगराभिमुखं प्रतस्थे ।

क्रमेण च तं समासादितविग्रहमनङ्गमिवावतीर्णं नगरमार्गमनुप्राप्तमवलोक्य सर्वं एवं
परित्यक्तसकलव्यापारो रजनिकरोदयपरिवुध्यमानर्कुमुदवनानुकारी जनः समजनि । 'सत्य-

राणि तेषां पद्मरागा लोहितमणयस्तेषां किरणानां प्रभाणामुद्गमो वहिःप्रचारस्तस्य छलेन मिषेणानुराग रक्ति-
मानमुद्गमद्विरिवोद्विरिव । संघटीति । संघटितः सगतो यः सेवाया अञ्जलि स एव मुकुलः कुङ्कुलस्तस्य
भावस्तथा तथा । शिरसा वर्तुलत्वसाम्यादञ्जलिमुकुलस्य कमलमुकुलसाम्याच्छिरःस्थिताञ्जलिमुकुलोत्प्रेक्षामाह—
यौवराज्येति । यौवराज्यस्य योऽभिषेकस्तदर्थं ये कलशा कुम्भास्तैरावर्जितं गृहीतं यत्सलिलं तत्र लग्नानि
यानि कमलानि तैरिव दूरावनतैर्दूरतोऽवनतैर्नग्रीभूतैश्चन्द्रापीडं पर्यवारयन्तेत्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । चन्द्रापीडस्तु
नगराभिमुखं प्रतस्थ इत्यन्वयः । तान्सर्वान्राजपुत्रान्यथोचितं यथायोग्यं मानयित्वा संमानं दत्त्वा नन्तरं पश्चा-
द्भागेनैव तुरङ्गमाधिरूढेनानुगम्यमानः, समनुयायमानः । पुनः कीदृशः । आतपत्रेण छत्रेण निवारितो दूरीकृत
धातपो दिनकरप्रकाशो यस्य स । छत्रं विशेषयन्नाह—राज्येति । राज्यस्याधिपत्यस्य या लक्ष्मीः । श्रीस्तस्या
यनिवासार्थं पुण्डरीकं कमलं तद्वदाकृतिराकारो यस्य स तेन सकलानि समग्राणि यानि राजन्यकुलानि नृपकु-
लानि तान्येव कुमुदानि कैरवाणि तेषां खण्डं वनं तत्र चन्द्रमण्डलेनेव शशिविम्बेनेव । छत्रेण राजचिह्नेन रा-
जन्यं विकसितमुखा भवन्तीति भावः । तुरङ्गमसेनाश्ववाहिनी सैव स्रवन्ती तटिनी तस्या पुलिनायमानेन
सैवनायमानेन । अत्र विततगहनगाम्भीर्यादिगुणवत्त्वादश्वसेनाया नद्युपमानम् । क्षीरोदस्य दुग्धसमुद्रस्य यः
पेनोऽधिष्ठाकृतेन धवलितो यो वानुकिर्णगराजः । वानुकिर्णालत्वप्रसिद्ध्या एतद्विशेषणम् । तस्य यत्फणाम-
ण्डलं तद्वच्छविर्यस्य स तथा तेन । स्थूलमुक्तानां कलापैर्निर्मितजालकैर्गुच्छैरावृतेनाच्छादितेन । उपरीति ।
[उपरि] ऊर्ध्वं चिह्नीकृतं लाञ्छनीकृतं केसरिणं सिंहमुद्रहता धारयतातिमहतातिमहीयसा कर्तस्वरदण्डेन
सुवर्णदण्डेन कृत्वा ध्रियमाणेन धार्यमाणेन । उभयत इति । उभयत उभयपार्श्वयोः समुद्भूयमानो वीज्यमानो
यश्चामरकलापो दालव्यजनसमूहस्तस्य यः पवनं सनीरणस्तेन नर्तिता लास्य कारिता कर्णपल्लवा यस्य स तथा ।
पुर इति । पुरोऽग्रे प्रधावता प्रचलता तरणा युवानो ये वीरपुरुषाः सुमटनरास्तत्प्रायेण तत्तुल्येनानेकेषा सह-
स्राणां सङ्गा यन्मिन्स तेन पदानिपरिजनेन पतिपरिवारेण । पुनः कीदृशः । वन्दिजनेन याचकजनेन स्तूय-
मानो नृमानः । अनवरतं निरन्तरं मधुरवचना निष्वाक्येन जय जीवेति मङ्गलप्रायं मङ्गलान्मकमुच्चैः पठता
पाठं कुर्वता । अन्यदस्तु प्रागेवोक्तः ।

स्मिन्मुखकुमुदकदम्बकविकृताकृतिः कार्तिकेयो विडम्बयति कुमारशब्दम् । अहो, वयमति-
पुण्यभाजो यदमानुषीमस्याकृतिमन्तःसमारूढप्रीतिरसनिःस्यन्दविस्तारितेन कुतूहलोत्तानितेन
लोचनयुगलेनानिवारिताः पश्यामः । सफला नोऽद्य जाता जन्मवत्ता । सर्वथा नमोऽस्मै
रूपान्तरधारिणे भगवते चन्द्रापीडच्छन्ने पुण्डरीकेक्षणाय' इति वदन्नारचितप्रणामाञ्जलि-
र्नगरलोकः प्रणनाम । सर्वतश्च समुपावृत्तकपाटपुटप्रकटवातायनसहस्रतया चन्द्रापीडदर्शन-
कुतूहलान्नगरमपि समुन्मीलितलोचननिवहमिवाभवत् । अनन्तरं च 'समाप्तसकलविद्यो वि-
द्यागृहान्निर्गतोऽयं चन्द्रापीडः—' इति समाकर्ण्यलोकनकुतूहलिन्यः सर्वस्मिन्नेव नगरे ससंभ्र-
ममुत्सृष्टार्धपरिसमाप्तप्रसाधनव्यापाराः, काश्चिद्द्वामकरतलगतदर्पणाः स्फुरितसकलरजनिर-
रमण्डला इव पौर्णमासीरजन्यः, काश्चिद्दार्द्रालक्तकरसपाटलितचरणपुटाः कमलपरिपीतवा-
लातपा इव नलिन्यः, काश्चित्ससंभ्रमगतिविगलितमेखलाकलापाकुलितचरणकिसलयाः शृ-
ङ्खलासंदानमन्दमन्दसंचारिण्य इव करिण्यः, काश्चिज्जलधरसमयदिवसश्रिय इवेन्द्रायुधराग-

परित्यक्तो दूरीकृतः सकलव्यापारः समग्रव्याहृ(ष्ट)तिर्येन स तथा तेन । सतीति । अस्मिश्चन्द्रापीडे सति का-
र्तिकेयो गुहः कुमारशब्दं विडम्बयति । नाममात्रं धत्त इति भावः । तस्मिन्निति शेषः । अस्मिन्नर्थे हेतुगर्भितं
विशेषणमाह—मुखेति । मुखान्येव कुमुदानि । विकाशसाम्यात्तदुपमानम् । तेषां कदम्बकं समूहस्तेन विकृता
वीभत्साकृतिराकारो यस्य स तथा । अहो इत्याश्चर्यं । वयमतिपुण्यभाजो गरिष्ठमुकृतभाजः । यदिति हेत्वर्थः ।
अस्य कुमारस्यामानुषी देवसवन्धिनीमाकृतिमाकारं लोचनयुगलेन नेत्रयुग्मेनानिवारिता पश्यामो विलोकयाम
इत्यन्वयः । लोचनयुगलं विशिनष्टि—अन्त इति । अन्तः स्वान्ते समारूढः समुत्पन्नो यः प्रीतिरसः स्नेहस-
स्तस्य निःस्यन्दः सारस्तेन विस्तारितेन विस्तीर्णीकृतेन । कुतूहलमाश्चर्यं तेनोत्तानितेनोर्वमुखेन । नोऽस्माकमयं
जन्मवत्तोत्पत्तिमत्ता सफला फलवती [जाता] जज्ञे । सर्वथेति । [सर्वथा] सर्वप्रकारेणास्मै चन्द्रापीडच्छन्ने
पुण्डरीकेक्षणाय कृष्णाय भगवते रूपान्तरधारिणे नमः इति वदन्निति वृत्तारचितो विहितः प्रणामार्थमञ्जल्यं-
नैवभूतो नगरलोकः प्रणनाम प्रणामं चकु (के) । समुपावृत्तेति । सर्वतः सर्वत्र समुपावृत्तं समुद्घाटितं कपा-
टपुटमरि(र)संपुटं यस्मिन्नेवभूतं प्रकटं स्पष्टं वातायनसहस्रं गवाक्षसहस्रं तस्य भावस्तत्ता तथा चन्द्रापीडस्य
यद्दर्शनकुतूहलं दर्शनाश्चर्यं तस्मान्नगरमपि द्रष्टुमपि समुन्मीलितं विकसितं लोचननिवहं यस्मिन्नेतादृशमिवाभ-
द्वभूत् । अत्रावलोकननिमित्तकत्वसाम्याद्वातायनसहस्रस्य विकसितनेत्रोपमानम् । अनन्तरमिति । [अनन्त-
रम्] चन्द्रापीडदर्शनोत्कण्ठया गवाक्षकपाटोद्घाटनानन्तरमित्यर्थः । समाप्ता पारं प्राप्ता सफला समप्राप्ति-
यस्य स तथा । विद्यागृहादयं चन्द्रापीडो निर्गतः इति समाकर्ण्य श्रुत्वालोकने विलोकने कुतूहलं यामा ता आ-
लोकनकुतूहलिन्यो ललना स्त्रियो हर्म्यतलानि समारूढुरारोहणं चकु । सर्वस्मिन्नेव नगरे ससंभ्रममुत्सृष्टस्य-
क्तोऽर्धपरिसमाप्तः प्रसाधनं प्रतिकर्मं तस्य व्यापारो याभिस्ता । काश्चिद्द्वामकरतले सव्यपाणितले गतः प्राप्नो-
दर्पणो मुकुरो याभिस्ता पौर्णमासीरजन्यः रात्रित्रियामा इव । कीदृश्यः । स्फुरितः स्फुटितः सकलः समग्रः रजनि-
करमण्डलः शशाङ्गिस्त्वयामु ता । निर्मलत्ववर्तुलत्वसाम्यादर्पणस्य चन्द्रोपमानम् । काश्चिदिति । काश्चनात्रा-
योऽलक्त[क]रसो यावकरमस्तेन पाटलितः श्वेतरक्तीकृतः चरणपुटः यामा ता । का इव । नलिन्य इव पद्मि-
न्य इव । कीदृश्यः । कमलेन परिपीतो बालानपो याभिस्ता । अत्रालक्त[क]स्य बालानपगाम्यं चरणपुटानां च न-
मलेन साम्यं सूचितम् । काश्चिदिति । काश्चन स्त्रियः सभ्रमेण या गतिर्गमनं तथा विगलितः घ्नो गो मेग-
लाकलापो रमनाकलापस्तेनाकुलिता व्याकुलीभूताश्चरणकिसलयाः पादपत्रा यामा ता । का इव । करिण्य इव
हन्तिन्य इव । कीदृश्यः । शृङ्खला प्रमिद्धा तस्याः सदानं बन्धनं तेन मन्दमन्दमचारिणो मन्दमन्दगामिन्यः ।

१ मुखकलापविडम्बनः, मुखकमलः. २ यदिमान्; यत इमान्. ३ प्रणामाञ्जलिः. ४ समप्राप्तः, समुपावृत्तः
५ कपाटप्रकटः, ६ आगच्छति चन्द्रापीडः. ७ सर्वस्मिन्नगरे.

रुचिराम्बरधारिण्यः, काश्चिदुल्लसितधवलनखमयूखपल्लवानूपुररवाकृष्टगृहकलहंसकानिव चरणपुटानुद्वहन्त्यः, काश्चित्करतलस्थितस्थूलहारयष्टयो रतिमिव मदनविनाशशोकगृहीतस्फटिकाक्षवलयां विडम्बयन्त्यः, काश्चित्पयोधरान्तरालगलितमुक्तालतास्तनुविमलस्रोतोजलान्तरितचक्रवाकमिथुना इव प्रदोषश्रियः, काश्चिन्नूपुरमणिसमुत्थितेन्द्रायुधतया परिचयानुगतगृहमयूरिका इव विराजयन्त्यः, काश्चिद्वर्धपीतोज्झितमणिचपकाः स्फुरितरागैर्मधुरसमिवाधरपल्लवैः क्षरन्त्यो हर्म्यतलानि ललनाः समारुरुहुः । अन्याश्च मरकतवातायनविवरविनिर्गतमुखमण्डला विकचकमलकोशपुटाम्बरतलसंचारिणीं कमलिनीमिव दर्शयन्त्यो ददृशुः । उदपादि च सहसा सरभससंचलनजन्मा, मधुरसंसारणास्फालितवीणारवकोलाहलबहलः, रसनारवाहृतसंसारसरसितसंभिन्नः, स्वलितचरणतलताडितसोपानजातगम्भीरध्वनिर्ग्रहप्रानामवरोधशि-

अत्र गतिप्रतिबन्धसाम्यान्मेखलाया शृङ्खलोपमानम् । काश्चिदिति । काश्चनेन्द्रायुधमिन्द्रधनुस्तस्य राग इव रागो येष्वेवविधानि रुचिराण्यम्बराणि धारयन्तीत्येवशीलास्तास्तथा । का इव । जलधरसमयस्य यो दिवसो दिन तस्य ध्रा(श्रिय)स्ता इव । इन्द्रायुध तस्य रागो रक्तिमा तेन रुचिर यदम्बरमाकाश तद्वारिण्य । काश्चिदिति । काश्चन किं कुर्वत्य । उद्वहन्त्य उद्वहनं कुर्वत्य । कान् । चरणपुटान् । तानेव विशिनष्टि—उल्लसिता उल्लासं प्राप्ता ववला नखमयूखा एव पल्लवा येषु तानूपुररवेण पादकटकध्वनीनाकृष्टानाकर्षितान्गृहकलहंसकान्सन्नहसानिव । काश्चिदिति । काश्चन करतले स्थिता स्थूलहारयष्टिर्यासां ता । किं कुर्वत्य । रतिं मदनस्त्रिय विडम्बयन्त्यो निराकुर्वत्य । तामेव विशिनष्टि—मदनेति । मदनस्य कन्दर्पस्य यो विनाशोऽभावस्तस्माद्य शोकस्तेन गृहीत स्फटिकाक्षवलयेन यथा सा ताम् । अतिस्वच्छात्स्फटिकाक्षवलयेन सम मुक्ताफलसाम्य दर्शितम् । काश्चिदिति । काश्चन स्त्रिय पयोधराणामन्तराल मध्यभागस्तत्र गलिता सस्ता मुक्तालता यासा ता । तनु स्तोक विमल निर्मल यत्स्रोतोजल प्रवाहपानीय तेनान्तरित व्यवधान प्रापित चक्रवाकमिथुन रथाद्वाहमिथुन यास्वेवविधा । प्रदोषो रजनीमुख तस्य श्रिय इव शोभा इव । काश्चिदिति । काश्चन योपितो नूपुरमणिभ्य समुत्थित प्रकटीभूत यदिन्द्रायुध शक्रधनुस्तस्य भावस्तत्ता तथा । परिचयेन सबन्धेन वात्सल्येन वा । अनुगता पश्चादागता गृहमयूरिका इव सदनमयूर्य इव [विराजयन्त्य] । पूर्वनायिकानामिन्द्रायुधरागरुचिराम्बरपरिधानवत्त्ववर्णनादेतदुपमानम् । काश्चिदिति । अर्ध पीत पानविपयीकृत येष्वेवविधा उज्झितास्त्यक्ता मणिचपका रत्ननिर्मितपानभोजनानि याभिस्ता । स्फुरितो देदीप्यमानो रागो रक्तिमा येष्वेवविधैरधरपर्वदन्तच्छेदविचल्यैर्मधुरसमिव कादम्बरीरसमिव क्षरन्त्य क्षरणं कुर्वत्य । अत्र रक्तत्वसाम्यादधररागस्य मधुरनोपमानमिति भावः । ललना हर्म्यतलानि समारुरुहिरित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्त । अन्याश्चेति । अन्याः काश्चन स्त्रिय इन्द्रापीट ददृशुरद्राक्षु । कीदृशः । मरकतस्यादमगर्भस्य ये वातायना गवाक्षास्तेषा विवराणि रत्नप्राणि तेभ्यो विनिर्गत वहिरागत मुखमण्डल यासा ता । कामिव । विकच स्मित^(१)कमलकोशपुट यस्यामेवविधानम्बरतलसंचारिणी व्योमतलगामिनी कमलिनीमिव दर्शयन्त्य आत्मानं प्रकाशयन्त्य । अत्र नीलत्वसाम्यान्मरवताम्बरयो नाम्भ्य । वर्तुलत्वनाम्यान्मुखकमलयो साम्यं च प्रदर्शितम् । ततो भूषणनिनादोऽज्ञाभर-

खण्डिनां केकारवैरनुगम्यमानः, नवजलधररवभयचकितकलहंसकोलाहलकोमलः मकर-
ध्वजविजयघोषणानुकारी, परस्परविघट्टनारणिततारतरहारमणीनां रमणीनां श्रोत्रहारी,
हर्म्यकुक्षिषु प्रतिरवनिर्हादी भूषणनिनादः । मुहूर्तादिव युवतिजननिरन्तरतया नारीमया
इव प्रासादाः, सालक्तकपदकमलविन्यासैः पल्लवमयमिव क्षितितलम्, अङ्गनाङ्गप्रभाप्रवाहेण
लावण्यमयमिव नगरम्, आननमण्डलनिवहेन चन्द्रविम्बमयमिव गगनतलम्, आतपनि-
वारणायोत्तानितकरतलजालकेन कमलवनमयमिव दिक्चक्रवालम्, आभरणांशुकलापेनेन्द्रा-
युधमय इवातपः, लोचनमयूखलेखासंतानेन नीलोत्पलदलमय इव दिवसो बभूव । कौतुक-
प्रसारितनिश्चललोचनानां च पश्यन्तीनां तासामादर्शमयानीव सलिलमयानीव स्फटिकमयानीव
हृदयानि विवेश चन्द्रापीडाकृतिः । आविर्भूतमदनरसानां चान्योन्यं सपरिहासाः सविश्रम्भाः
ससंभ्रमाः सेर्ष्याः सोत्प्रासाः साभ्यसूयाः सविलासाः समन्मथाः सस्पृहाश्च तत्क्षणं रमणीयाः

तानामवरोधशिखण्डिनामन्तःपुरमयूराणां केकारवैरनुगम्यमानः । नवो नवीनोऽकालसंभवो यो जलधरो मेघ-
स्तस्य यो रवः शब्दस्तस्माद्यद्भ्य तेन चकितान्त्रस्ता ये कलहसाः कादम्बास्तेषां कोलाहलस्तेन कोमलो मधुरः ।
हर्षप्रकर्षाद्वाद्यमानपटहध्वनेर्नवजलधरध्वनिसाम्यम् । मकरध्वजस्य कन्दर्पस्य या विजयघोषणा त्रैलोक्य मया
जितमित्युद्धोषण तस्या अनुकारी साहृदयकरणशीलः । परस्पर यद्विशेषेण घट्टन सश्लेषस्तेनारणिताः शब्दि-
तास्तारतरा आकरशुद्धोद्भवा अतिमनोहरा हारमणयो यासामेवविधानां रमणीनां स्त्रीणां श्रोत्रहारी कर्णम-
नोहरा । हर्म्यकुक्षिषु गृहकोणेषु प्रतिरवनिर्हादः प्रतिच्छन्दध्वनिर्विद्यते यस्य स तथा । ततो भूषणध्वनिरुद-
पादीत्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । मुहूर्तादिव मुहूर्तानन्तर युवतिजनैः स्त्रीजनैर्निरन्तरतया निविडतया प्रासादा
भूषसद्मानो नारीमया इव स्त्रीभिर्निष्पन्ना इव बभूवुः । सालक्तक सयावक यत्पदकमल चरणपद्म तस्य वि-
न्यासैः स्थापनैः क्षितितल वसुधातल पल्लवमयमिव किसलयमयमिवासीत् । अङ्गनानां योपितामङ्गस्य शरीरस्य
प्रभाप्रवाहेण कान्तिधारया नगरं द्रङ्गं लावण्यमयमिव चातुर्यमयमिवासीत् । आननं मुखं तस्य मण्डलम् ।
वर्तुलाकृतित्वात् । तेषां निवहेन समूहेन गगनतलं व्योमतलं चन्द्रविम्बमयमिवासीत् । आतपनिवारणा[य]
सूर्यलोकोद्वरीकरणायोत्तानितान्यूर्ध्वकृतानि यत् (यानि) करतलानि तेषां जालकेन समूहेन दिक्चक्रवालं
दिशा चक्रं कमलवनमयमिवासीत् । आभरणानां भूषणानामशवः किरणास्तेषां कलापेन समूहेनातप इन्द्रायु-
धमय इव आसीत् । लोचनानां नेत्राणां या मयूखलेखाः कान्तिराजयस्तासां संतानेन परपरया दिवसो नीलो-
त्पलदलमय इव बभूव । नीलनलिनदलैर्निष्पन्न इवेत्यर्थः । कौतुकेन कुतू[ह]लेन प्रसारितानि विस्तारितान्य-
तएव निश्चलानि स्थिराणि लोचनानि नेत्राणि यासामेवविधानां पश्यन्तीनां विलोकयन्तीनां तासां योपिता
हृदयानि चन्द्रापीडाकृतिर्विवेश प्रविष्टा । हृदयानि विशेषयन्नाह—आदर्शेति । आदर्शो मुरुरस्तन्मयानीव
तद्रूपाणीव । सलिलं जलं तन्मयानीव । स्फटिकः प्रसिद्धस्तन्मयानीव । प्रतिविम्बसाधन्या(म्यां)देतेषामु-
पमानम् । आविरिति । आविर्भूतं प्रकटीभूतो मदनरसं कामरसो यासामेवविधानां कामिनीनामन्योन्यं
परस्परं तत्क्षणं स (त)स्मिन्समये रमणीया मनोहरा आलापां सलापां प्रसवर्विस्तारं प्रापुः । आलापान्वि-
शिनष्टि—सपरीति । सह परिहासेन नर्मवचनेन वर्तमाना सपरिहा[सा] । सह विश्रम्भेण विश्रामेन
वर्तमानाः सविश्रम्भाः । सह सभ्रमेण भयेन वर्तमाना ससंभ्रमाः । सह हेर्ष्या परामहनलक्षणया
वर्तमाना सेर्ष्याः । सहोत्प्राप्तेन वितर्केण वर्तमाना सोत्प्राप्ताः । सह अभ्यसूयान्यगुणदूषणान्मक्रया वर्तमाना
साभ्यसूयाः । सह विलासेन नेत्रजेन वर्तमानाः । सविलासाः । सह मन्मथेनानन्देन वर्तमाना रम-

प्रससुरालापाः । तथाहि 'त्वरितगमने, मामपि प्रतिपालय । दर्शनोन्मत्ते, गृहाणोत्तरीयम् ।
उंहासयालकलतामाननावलम्बिनीं मूढे । चन्द्रलेखामुपाहर । उपहारकुसुमस्खलितचरणा
पतसि मदनान्धे । संयमय मदनिश्चेतने, केशपाशम् । उत्क्षिप चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि,
काञ्चीदामकम् । उत्सर्पय पापे, कपोलदोलायितं कर्णपल्लवम् । अहृदये, गृहाण निपतितं
दन्तपत्रम् । यौवनोन्मत्ते, विलोक्यसे जनेन स्थगय पयोधरभारम् । अपगतलज्जे, शिथि-
लीभूतमाकलय दुकूलम् । अलीकमुग्धे, द्रुततरमागम्यताम् । कुतूहलिनि, देहि नृपदर्शना-
न्तरम् । असंतुष्टे, कियदालोक्यसे । तरलहृदये, परिजनमपेक्षस्व । पिशाचि, गलितोत्त-
रीया हस्यसे जनेन । रागावृतनयने, पश्यसि न सखीजनम् । अनेकभङ्गिविकारपूर्णे, दुःख-
मकारणायासितहृदया जीवसि । मिथ्याविनीते, किं व्यपदेशवीक्षितैः, विश्रब्धं विलोकेय ।
यौवनशालिनि, किं पीडयसि पयोधरभारेण । अतिकोपने, पुरतो भव । मत्सरिणि, किमे-
काकिनी रुणत्सि वातायनम् । अनङ्गपरवशे, मदीयमुत्तरीयांशुकमुत्तरीयतां नयसि । रागा-

न्मथा । सह स्पृहया बाञ्छया वर्तमाना सस्पृहा । तानेव प्रदर्शयन्नाह—तथाहीति । त्वरित शीघ्र गमन
यस्यास्तस्या सवोधन हे त्वरितगमने । मा सखीमपि प्रतिपालय । गृहीत्वा गच्छेत्यर्थः । दर्शनेऽवलोकन उन्म-
त्ता प्रथिला तस्या सवोधन हे दर्शनोन्मत्ते । उत्तरीयमुपरिवह्य गृहाण । पतन्त निवारयेत्यर्थः । हे मूढे-
ऽनभिज्ञे । आननावलम्बिनीं मुखोपरि सस्तामलकलता केशलतामुल्लासयोर्ध्वंकुरु । हे मदनान्धे चन्द्रले-
खामली(लि)काभरणमुपाहर दूरीकुरु । उपहारार्थं पूजार्थं यानि कुसुमानि तैः स्खलितचरणा पतसि ।
पतिप्यनीत्यर्थः । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यत्यर्थे वर्तमाना(न) । हे मदनिश्चेतने । केशपाशमल-
कसमूहं संयमय सम्यगवन्धन कुरु । हे चन्द्रापीडदर्शनव्यसनिनि । काञ्चीदामक रसनादामोत्क्षिपोच्चैर्नय ।
हे पापे । कपोलदोलायित कपोलावलम्बि कर्णपल्लवमुत्सर्पयोर्ध्वं कुरु । हे अहृदये हृदयवर्जिते । निपतित सस्त
दन्तपत्र कर्णाभरण गृहाण स्वीकुरु । हे यौवनोन्मत्ते । यौवन तारुण्य तेनोन्मत्ते । पयोधरभारं स्थगयाच्छा-
दय । जनेन विलोक्यसे आगन्तुकलोभे(के)न दृग्विषयीस(कियसे) । हे अपगतलज्जे अपगता दूरीभूता
लजा यस्यास्तस्या सवोधनम् । शिथिलीभूत श्लथीभूत दुकूल दुगूलमाकलय जानीहि । हे अलीकमुग्धे ।
त्व मुग्धा नासि । किंतु मिथ्यामुग्धत्व प्रतिपन्नासि । द्रुततर शीघ्रतरमागम्यताम् । किमर्थं विलम्ब करोपि ।
हे कुतूहलिनि कुतूहलं विद्यते यस्यामिति यस्या सवोधनम् । नृपदर्शनार्थमन्तर विचाल देहि । 'विचालं
न'यमन्तरे' इति बोधः । हे असंतुष्टे सतोपवर्जिते । कियत्कियन्मात्रमालोक्यसे वीक्ष्य(क्ष)से । हे तरलहृदये
चञ्चलचित्ते । परिजनं परिच्छदमपेक्षस्वापेक्षा कुरु । हे पिशाचि हे राक्षसि गलित स्वस्थानात्स्वस्तमुत्तरीय
संव्यानं यस्या एवविधा त्वं जनेन लोभेन हस्यसे । हे रागावृतनयने रागेण कामरागेणावृते आच्छादिते नयने

सवमत्ते, निवारयात्मानम् । उज्जितधैर्ये, किं धावसि गुरुजनसमक्षम् । उल्लसत्स्वभावे, किमेवमाकुलीभवसि । मुग्धे, निगूहस्व मदनज्वरजनितपुलकजालकम् । असाध्वाचरणे, किमेवमुत्तम्यसि । बहुविकारे, अङ्गभङ्गवलनायासितमध्यभागा वृथा खिद्यसे । शून्यहृदये, स्वभवनाग्निर्गतमपि नात्मानमवगच्छसि । कौतुकाविष्टे, विस्मृतासि निःश्वसितुम् । अन्तःसकलपरचितरतसमागमसुखरसनिमीलितलोचने, समुन्मीलय लोचनयुगलम्, अतिक्रामत्ययम् । अनङ्गशरप्रहारमूर्च्छिते, रविकिरणनिवारणाय कुरु शिरस्युत्तरीयांशुकपट्टवम् । अयि सतीव्रतग्रहगृहीते, द्रष्टव्यमपश्यन्ती वञ्चयसि लोचनयुगलम् । अधन्ये, हतासि परपुरुषदर्शनव्रतेन । प्रसीदोत्तिष्ठ सखि, पश्य रतिविरहितं साक्षादिव भगवन्तमगृहीतमकरध्वजं मकरध्वजम् । अयमस्य सितातपत्रान्तरेण अलिकुलनीले शिरसि तिमिरगङ्गानिपतित इव शशिकरकलापो मालतीकुसुमशेखरोऽभिलक्ष्यते । एतदस्य कर्णाभरणमरकतप्रभाश्यामायितमुपरचितविकचशिरीषकुसुमकर्णपूरमिव कपोलतलमाभाति । अयमस्य हारान्तर्निविष्टारू-

मुपरिवहतां नयसि प्रापयसि । हे रागासवमत्ते रागः प्रीतिः स एवासवः सीधु तेन मत्ते क्षीये । आत्मानं निवारय वारणा कुरु । अतिरागवशान्मरणं भविष्यतीति भावः । हे उज्जितधैर्ये त्यक्तसाहसे । गुरुजनसमक्षं गुरुजनाः पूज्यजनास्तेषां समक्षं प्रत्यक्षं किं धावसि प्रधावनं किं करोषि । हे उल्लसत्स्वभावे प्रवर्धमानागये । किमिति प्रश्ने । एवममुना प्रकारेणाकुलीभवसि व्याकुलतां भजसे । हे मुग्धे प्रयिले । मदनज्वरेण कामज्वरेण जनितं यत्पुलकजालकं रोमाञ्चसमूहं निगूहस्व संवृतं कुरु । हे असाध्वाचरणे अशुभचरिते । किमेवमुत्तम्यसि कथं ग्लानिं भजसि । हे बहुविकारे हे अनेकविकारवति । अङ्गानां भङ्गाः सस्थानविशेषास्तेषां वलनं संकोचस्तेनायासितः खिन्नो मध्यभागोऽवलग्नः यस्या एवविधा त्वं वृथा मुधा खिद्यसे रेतः प्राप्नोमि (पि) । हे शून्यहृदये शून्यचित्ते । स्वभवनाग्निजगृहादात्मानं निर्गतमपि वहिरागतमपि नावगच्छसि न जानासि । हे कौतुकाविष्टे हे कुतूहलगृहीते । निःश्वसितुं निश्वासं गृह्णीतु विस्मृतासि । कौतुकेनैव व्याधिसंचितताभूय (र्थे) थोच्छ्वासमपि न गृह्णासीति भावः । अन्तःसंकल्पेन मनोव्यवसायेन रचितो यो रतसमागमो मैयुनप्राप्तिस्ततो यत्सुखं सातं तस्य यो रस आन्तरप्रीतिस्तेन निमीलिते मुद्रिते लोचने यस्यास्तस्याः सवोधनम् । लोचनयुगलं समुन्मीलय विकासय । अयं चन्द्रापीडोऽतिक्रामति गच्छति । हे अनङ्गशरप्रहारमूर्च्छिते हे कामवाणप्रघातनिश्चेतने । रविकिरणनिवारणाय सूर्यतापापनोदायोत्तरीयांशुकपट्टं शिरसि मस्तके कुरु विधेहि । अयंति कोमलामन्त्रणे । हे सतीव्रतग्रहगृहीते सतीव्रत पातिव्रत (त्य) तल्लक्षणो यो ग्रहस्तेन गृहीते । प्रयिले इत्यर्थः १। द्रष्टव्यं द्रष्टुं योग्यमपि चन्द्रापीडमपश्यन्त्यनवलोकयन्ती लोचनयुगलं वञ्चयसि वञ्चनां करोषि । हे अधन्यो हे अभाग्ये । परपुरुषाणां यद्दर्शनव्रतं तेन हतासि पीडतासि । चन्द्रापीडस्तु न तथाविव पुरुषो येन दर्शनादेव व्रतभङ्गः स्यादिति भावः । प्रसीद प्रसन्ना भव । हे सखि । उत्तिष्ठोत्थानं कुरु । रतिविरहितं रतिरहितमगृहीतो मकरचिह्नितो ध्वजो येनैवभूतः साक्षादिव भगवन्तं मकरध्वजं पश्य विलोकय । अयमिति । अयं चन्द्रापीडस्य सितं यदातपत्रं छत्रं तस्यान्तरेणान्तरालिकुलं भ्रमरकुलं तद्वत्नीले हरिते शिरसि मस्तकेऽयं मालतीकुसुमशेखरन्तिमिरस्य या शङ्खाशङ्खेन तेन निपतितः शशिकरकलाप इव चन्द्ररश्मिममूह इव अभिलक्ष्यते जर्जरायते । तिमिरस्य शशिकरवाध्यन्वातच्छङ्खया तद्वानयितुं निपतितः इवेत्युत्प्रेक्षा । येनत्वगाम्भ्यान्मालतीकुसुमशेखरस्य चन्द्रकरकलापोपमानम् । एतदिति । अयं कुमारस्यैतत्कपोततलं गङ्गापरो भाग आभाति गोभवं । कीदृशं कपोलस्थलम् । कर्णाभरणस्य या मरकतप्रभा तथा श्यामायितं श्यामवदाचरितम् । किमिव । उपरिगतो निर्मितो विकचशिरीषकुसुमस्य कर्णपत्रे यस्मिन्नेवभूतमिव । मरकतप्रभायां श्यामवदान्ताल्लङ्घितस्य रणोरम-

णमणिकिरणकलापच्छलेन हृदयं विविक्षुरभिनवयौवनराग इव बहिः परिस्फुरति । एतर्दनेन चामरकलापान्तरैरित इव वीक्षितम् । एतत्किमपि वैशम्पायनेन सह समामन्त्र्य दशनमयूखलेखाधवलीकृतदिक्चक्रवालं हसितम् । एषोऽस्य शुकपक्षतिहरितरागेणोत्तरीयांशुकप्रान्तेन वलाहकस्तुरगखुरचलनजन्मानं लग्नमग्रकेशेषु रेणुमपहरति । अयमनेन लक्ष्मीकरकमलकोमलतल. समुत्क्षिप्य तिर्यक्स्तुरङ्गमस्कन्धे निक्षिप्तश्चरणपल्लवः सलीलम् । अयमनेन च ताम्बूलयाचनार्थमुत्तानिततले दीर्घाङ्गुलिराताम्रपुष्करकोशशोभी गजेनेव शैवालकवलप्रासलालस. प्रसारितं करः । धन्या सा या लक्ष्मीरिव निर्जितकमलं करतलमस्य वसुंधरासपत्नी ग्रहीष्यति धन्या च देवी विलासवती सकलमहीमण्डलभारधारणक्षमः ककुभा दिग्गज इव गर्भेण यया व्यूढः । इत्येवंविधानि चान्यानि च वदन्तीनां तासामापीयमान इव लोचनपुटैः, आहूयमान इव भूषणरवैः, अनुगम्यमान इव हृदयैः, अनुबध्यमान इवाभरणरत्नरश्मिरत्नभिः, उपह्रियमाण इव नवयौवनवलिभिः, शिथिलभुजलताविगलितधवलवलयनि-

गिरीपकुसुमकर्णपूरीभावेऽपि तद्वत् चोध्यमिति भावः । एतदस्येति विषये षष्ठी । फलस्येच्छेतिवत् । एतद्विषये योऽभिनवयौवनेनाभिनवतास्पन्देन योऽस्माक रागो(ग स)हारा मुक्ताकलापास्तेष्वन्तर्निविष्टा अन्तः प्रविष्टा येऽरगमनय पद्मरागास्तेषां किरणास्त्वपस्तेषां कलापच्छलेन बहिः परिस्फुरति । हृदयं चित्तं विविक्षुः प्रवेष्टुमिच्छति । बहिः परिस्फुरति बहिः प्रसर्पति । यद्वाभिनवयौवनरागो हृदयं विविक्षुरिव पूर्वोक्तच्छलेन बहिः परिस्फुरति । एतद्विदिति । एतद्वत्त्वभिनवमनेन चन्द्रापीडेन चामरकलापान्तरैर्मथ्यैरित एवेत. प्रदेश एव वीक्षितमवलोम्नितम् । अनेन किमप्येतदज्ञातस्वरूपं वैशम्पायनेन सह समामन्त्र्य सभापणं कृत्वा दशनमयूखलेखाधवलीकृतदिक्चक्रवालं यथा स्यात्तथा हसितम् । एषोऽस्येति । एष वलाहकोऽस्य राज्ञः शुकः कीरस्तस्य पक्षतिः पक्षस्तद्वद्वदितरागो नीलरागो यस्मिन्नेवभूतेनोत्तरीयाशुकप्रान्तेन सव्यानवल्लप्रान्तेन । तुरगखुरचलनजन्मानमिति । तुरगा अश्वास्तेषां खुरा शफास्तेषां चलनं गमनं तस्माज्जन्मोत्पत्तिर्यस्यैवविधेरेण धूलिमग्रकेशेषु लग्नमपहरति दूरीकरोति।अनेनेति । अनेन चन्द्रापीडेन लक्ष्म्या यत्करकमलं तद्वत्कोमलं मृदु तलं यस्य स तथा चरणपद्मस्तुरङ्गमस्कन्धे तिर्यक्स्तमुत्क्षिप्य तिर्यगुत्पाद्य सलीलं यथा स्यात्तथा निक्षिप्तं स्थापितं । अयमिति । अनेन चन्द्रापीडेन ताम्बूलं नागवलीदलं तथाचनार्थमयं करो हस्तं शुण्डा च गजेनेव प्रसारितो विस्तारितः । करविनिष्टि—उत्तानितेति । उत्तानितं तलं यस्य स तथा । दीर्घा अङ्गुलयो यस्य स तथा । आ ईषत्ताम्रो रत्नवर्णं पुष्करवोगं कमलवोगस्तद्वच्छोभत इत्येवशीलं स तथा । पक्षे पुष्करं शुण्डाग्रम् । ताम्बूलपत्राणां तन्मयेनाह—शैवेति । शैवालं शैवलं तस्य कवले गुडस्तस्य प्रासो भक्षणं तत्र लास(ल)सो लोलुपः । धन्येति । ना त्वां धन्या भाग्यवती याम्य निर्जितकमलं करतलं [लक्ष्मीरिव] गृह्णीष्यति । अतएव वसुंधराया

करे पदे पदे विवाहानल इव कुसुममिश्रैर्लज्जालिभिरवकीर्यमाणश्चन्द्रापीडो राजकुलसमी-
पमाससाद् । क्रमेण च यामावस्थिताभिरनवरतकरटस्थलग्नितमैदमपीकरीभिरञ्जनगिरि-
मालामलिनाभिः कुञ्जरघटाभिरन्धकारितदिङ्मुखतया जलधरदिवसायमानमुदण्डधवलतप-
त्रसहस्रसंकटमनेकद्वीपान्तरागतदूतशतसंकुलं राजद्वारमासाद्य तुरङ्गमादवततार । अवनीर्य
च करतलेन करे वैशम्पायनमवलम्ब्य पुरः सविनयं प्रस्थितेन बलाहकेनोपदिश्यमानमार्ग-
स्त्रिभुवनमिव पुञ्जीभूतम्, आगृहीतकनकवेत्रलतैः सितवारवाणैः सितकुसुमशेखरैः सितोष्णीपैः
सितवेपपरिग्रहतया श्वेतद्वीपसंभवैरिव कृतयुगपुरुषैरिव महाप्रमाणैर्दिवानिशमालिखितैरिवो-
त्कीर्णैरिव तोरणस्तम्भनिषण्णैर्द्वारपालैरनुज्जितद्वारदेशम्, अनेकसंयवनचन्द्रशालाविटङ्कवेदि-
कासंकटशिखरैरभ्रकपैरैर्पहसितसितकैलासशोभैरमलसुधावदातैः सप्रालेयैर्गैलेयमिव महाप्रा-
सादैरनेकवातायनविवरविनिर्गतयुवतिकिरणसहस्रतया कनकशृङ्खलाजालकेनेवोपरिविस्तीर्णैः

न्येव बलयस्तैरुपहियमाणः पूज्यमान इव । शिथिला श्लथा या भुजलता बाहुलतास्ताभ्यो विगलितानि
च्युतानि धवलवलयनिकरः श्वेतकटकसमूहो यस्मिन्नेवविधे पदे पदे प्रतिपद विवाहानल इवोद्वाहवहिरिष
कुसुममिश्रैः पुष्पसप्तैर्लज्जालिभिरवकीर्यमाणो वर्ध्याप्यमानश्चन्द्रापीडो राजकुलसमीपमाससाद् प्राप । क्र-
मेण परिपाठ्या राजद्वारमासाद्य प्राप्य तुरङ्गमादश्चादवततारोत्तीर्णः । अथ राजद्वार विशिनष्टि—यामेति ।
यामावस्थिताभिः सेवावसरस्थिताभिः । अनवरत निरन्तर करटस्थलाद्रण्डस्थलाद्बलितो यो मदो दान रा
एव मपीनामाम्युकर्दमस्त कुर्वन्तीति कार्यस्ताभिः । अञ्जनगिरीणा या माला पङ्क्तिस्तद्वन्मलिनाभिर्मेलीमसाभिः
कुञ्जरघटाभिर्हस्तिसंहतिभिरन्धकारितानि यानि दिङ्मुखानि तेषा भावस्तत्ता तथा जलधरदिवसायमान मेघ-
दिनमिवाचरमाणमुदण्ड प्रचण्ड यद्धवलतपत्राणा श्वेतच्छत्राणा सहस्र तेन सकट सकुलम् । अनेके द्वीपा-
न्तरादेशान्तरादागता ये दूताः सदशहारकास्तेषा शतानि तैः सकुल व्याप्तम् । अन्यस्तु प्रागेवोक्त । च पुनरर्थः ।
अवतीर्याश्वादुत्तीर्य करतलेन हस्ततलेन कृत्वा करे हस्ते वैशम्पायन मन्त्रिमुतमवलम्ब्यावलम्बिनीकृत्य पुरोऽप्ये
सविनय विनयसहित यथा स्यात्तथा प्रस्थितेन गन्तु प्रवृत्तेन बलाहकेनोपदिश्यमानो निवेद्यमानो मार्गं पन्थां यम्य-
वभूतो राजकुल विवेशेति दूरान्वयः । अत्र कुल गृहम् । 'कुल गृहेऽपि तालङ्के कुबेरे चैव कुण्डले' इत्यने-
कार्थः । पुञ्जीभूतमिव राशीभूतमिव त्रिभुवनम् । आगृहीतात्ता कनकवेत्रलता सुवर्णवेष्टिता वेत्रय-
ष्टियैः । सित शुद्धो वारवाण कञ्चुको येषा तैः । सितानि यानि कुसुमानि तेषा शेखरो येषा तैः । मित
श्वेत उष्णीपो मूर्धवेष्टन येषा तैः । सितो यो वेपो नेपथ्य तस्य परिग्रह स्वीकारस्तस्य भावस्तत्ता तथा ।
श्वेतद्वीपसंभवैरिव । श्वेताभिधानद्वीपे सर्व श्वेतवर्णोपयुक्त स्यादित्यभिप्रायः । कृतयुगपुरुषैरिव कृतयुग सत्ययु-
गस्तत्रोत्पन्नं पुरुषैर्नरैरिव । महाप्रमाणैर्गत्युच्चैर्दिवानिशमहर्निशमालिखितैरिव चित्रितैरिव । उत्कीर्णैरिवोत्कीर्ण-
कपितैरिव । तोरण प्रसिद्ध तस्य यः स्तम्भस्तत्र निषण्ण स्थितस्तदवष्टम्भेनावस्थितैरेवभूतैर्द्वारपालैर्द्वारि-
रनुज्जितोऽपरित्यक्तो द्वारदेशो यस्य तत् । पुनः कीदृशम् । विराजमान शोभमानम् । कैः कैः प्राणाद-
वभूताना गृहैः । कीदृशं । अनेकेति । अनेकानि सयवनानि चतुःशालानि, चन्द्रशाला शिरोगृहम् (ताप),
विटङ्क कपोतपालिका स चोन्नतप्रदेशः, वेदिका प्रसिद्धा, ताभिः सरुटानि सर्षीर्णानि शिरागणि गृह-
प्रान्ताग्राणि येषा तैरभ्रकपैर्व्यामव्यापिभिरपहयितापहामास्पदीकृता भित्तैकलागम्य शोभा दीप्तिर्ध्व । अगम्य
निर्मला या मुधा तथावदातैः शुभ्रैरेवभूतैर्महाप्रासादैर्देवभूताना गृहं सप्रालेयैर्गैलेयमिव हिमोपयुक्तमिगिर्जन-
सुधाधवलितत्वेनोच्चत्वेन च द्वारदेशस्य शैलमाम्यम् । अनेके ये वातायना गवाक्षान्तेषा विरगणि रगण-

१ निररं. २ मित्र. ३ विगञ्जि. ४ मपीपट्टकरीभिः, मणीपट्टगणि ५ ममाकुलम् ६ मापसामिनि
७ मिताङ्गरागं. ८ मयमन, मयवन. ९ शालिका. १० अपहर्निकलागमशैलशोभं, उपहर्निकलागमशिरागण
११ शैलमिव. १२ युवतिभूषणकिरण १३ विनानेन, विननेन, विननेन विनानेन

विराजमानम्, अन्तर्गतायुधनिवहाभिराशीविपकुलसंकुलाभिः पातालगुहाभिरिवातिगम्भी-
राभिरायुधशालाभिरुपेतम्, अवलाचरणालक्तकरसरक्तमणिशकलैः शिखरनिलीनशिखिकुल-
कृतकेकारवकलकलैः क्रीडापर्वतकैरुपशोभितम्, उज्ज्वलवर्णकम्बलावगुण्ठितकनकपर्याणा-
भिः प्रलम्बचामरकलापचुम्बितचलकर्णपल्लवाभिः कुलयुवतिभिरिवोपरुढशिक्षाविनयनिभृ-
ताभिर्यामकरेणुकाभिरशून्यकक्षान्तरम्, आलानस्तम्भनिषण्णेन च नवजलधरघोषगम्भीर-
मनुगतवीणावेणुरवरम्यमास्फालितघर्षेरिकाघर्षरर्मनवरतसंगीतकमृदङ्गध्वनिमामीलितलोचन-
त्रिभागेण वामदशनकोटिनिषण्णहस्तेन निश्चलकर्णतालेनाकर्णयता सलीलमुभयपार्श्ववलम्बि-
वर्णकम्बलतया विन्ध्यगिरिणेवाविष्कृतधातुविचित्रितैपक्षसंपुटेनाधोरणगीतानन्दकृतमन्द्रक-
ण्ठगर्जितेन मदजलशवलशङ्खशोभितश्रवणपुटेन रजनिकरबिम्बचुम्बिसंवर्तकामुर्वद्वृन्दविड-

तेषु विनिर्गत यद्युवतीना स्त्रीणा किरणसहस्र तस्य भावस्तत्ता तथा । कनकशृङ्खलाजालकेनेवोपरिविस्तीर्णेन
विस्तृतेन । विराजमानमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । अतिगम्भीराभिरलब्धमध्याभिरायुधशालाभिः शस्त्रशालाभि-
रुपेत सहितम् । कीदृशीभिः । अन्तर्गतो मध्यगत आयुधनिवहः शस्त्रसमूहो यासु ताभिः । काभिरिव ।
आशीविषा सर्पास्तेषां कुलानि तैः सकुलाभिर्यासाभिः पातालगुहाभिरिव बलिवेश्मकन्दराभिरिव । पुनः
प्रकारान्तरेण तदेव विशेषयन्नाह—अवलेति । अवलाचरणानां वनितापादानां योऽलक्तकरसो यावकरसस्तेन
रक्तानि मणिशकलानि रत्नखण्डानि येषु तैः शिखरनिलीनैः सानुमध्यवर्तिभिः शिखिकुलैर्मयूरसमूहैः कृतस्य
विहितस्य केकारवस्य कलकल कोलाहलो येषु तैरेवभूतैः क्रीडापर्वतकैः क्रीडाचलैरुपशोभितम् । उज्ज्व-
लेति । उज्ज्वलवर्णो यः कम्बलो रत्नकस्तेनावगुण्ठितमाच्छादितः कनकपर्याणः सुवर्णपल्लयनः यासु ताभिः ।
प्रलम्बानि यानि चामराणि तेषां कलापः समूहस्तेन चुम्बिता सहिताश्चला कर्णपल्लवा यासां ताभिः ।
उपरटौ प्राप्तौ यौ शिक्षाविनयौ ताभ्यां निभृताभिर्भृताभिः । तत्र शिक्षा सज्ञादिज्ञानम्, विनयो नम्रता । अतएव
कुलयुवतिभिरिव । ता अपि शिक्षाविनयाभ्यां निभृता स्युः । एवविधाभिर्यामकरेणुकाभिश्चतुष्किकाहस्ति-
नीभिरग्न्य कक्षान्तरं गृहान्तरं यस्य तत् । आलानेति । आलानस्तम्भो गजबन्धनस्तम्भस्तत्र निषण्णेन
गिरितेन गन्धमादननाम्ना गन्धहस्तिना सनाथीकृतः एकदेशो यस्येति दूरेणान्वयः । अथ गजः विशेषयन्नाह—
नवेति । नवजलधरो नवीनमेघस्तस्य यो घोषो ध्वनिस्तद्वद्गम्भीरम् । अनुगतः सहितो यो वीणावेणुरवस्तेन
रम्य मनोहरम् । आस्फालिता वादिता या घर्षेरिका वाद्यविशेषस्तया घर्षरम् । घर्षरशब्दमिश्रमित्यर्थः ।
अनवरतः निरन्तरम् । गीतनृत्यवाद्यत्रयं प्रेक्षणार्थं प्रयुक्तं संगीतकमुच्यते । तस्य यो मृदङ्गध्वनिर्मुञ्जरवस्त-
सलीलं यथा स्यात्तथाकर्णयता शृण्वताता एवामीलितो निमीलितो लोचनत्रिभागो नेत्रत्रिभागो येन स तथा तेन ।
गृहा गजानामवलोकनस्वभावोऽयमिति । वामेति । वामदशनकोटावपसव्यदन्ताग्रे निषण्णः स्था(स्थि)तो हस्तो
येन(यस्य) तथा । अयमपि गजस्य स्वभावः । निश्चलः स्थिरः कर्णतालो यस्य स तथा तेन । केवलमेतद्गीतश्रव-
णमात्रम् । उभयेति । उभयपार्श्वेऽवलम्ब्य इत्येवमीलो यो वर्णकम्बलः परितोमस्तस्य भावस्तत्ता तथा
विन्ध्यगिरिणेव जलबालनेनेव । आविष्कृतेति । आविष्कृतो यो धातुगैरिकः तेन विचित्रितः पक्षसंपुटः यस्य ।
गजस्यापि वृषेनाच्छादितत्वेन तस्योपमानम् । विचित्रितपक्षसंपुटत्वादिति भावः । आधोरणेति । आधो-
रणा हस्तिपदान्तेषां गीतं गानं तन्माद्य आनन्दः प्रमोदस्तेन कृतं विहितं मन्द्रं मधुरं कण्ठगर्जितं येन स तथा
न । मदेति । मदजलं दानजलं तेन शवलः कर्तुरो यः गृहो भालववोन्तरं तेन शोभितः विराजितः श्रव-

म्बकेन कर्णावलम्बिना काञ्चनमयेन कृतकर्णपूरमिवाङ्कुशेन मुखमुद्रहता मदजलमलिनेन द्वितीयेनेव कर्णचामरेण कपोलतलदोलायमानेन मधुकरकुलेनालंक्रियमाणेनात्युदग्रतया पूर्वकायस्य वामनतया च जघनभागस्य पातालादिवोत्तिष्ठता निशासमयेनेव परिस्फुरत्सार्धचन्द्रनक्षत्रमालेन शरदारम्भेणेव प्रकटितारुणचारुपुष्करेण वामनरूपेणेव कृतत्रिपदीविलासेन स्फटिकगिरितटेनेव लग्नसिंहमुखप्रतिमेन प्रसाधितेनेवालोलैर्कर्णपल्लवाहतमुखेन गन्धमादननाम्ना गन्धहस्तिना सनाथीकृतैकदेशम्, उज्ज्वलपट्टकम्बलपटप्रावारितपृष्ठैश्च रसितमधुरवण्टिकारवमुखरकण्ठैर्मञ्जिष्ठालोहितस्कन्धकेसरवर्णैर्वनगजरुधिरपाटलसटैरिव केसरिभिः पुरोनिहितयवसराशिशिखरोपविष्टमन्दुरापलैरासन्नमङ्गलगीतध्वनिदत्तकर्णैरन्तःकपोलधृतमधु-

चन्द्रविम्ब चुम्बन्तीत्येवंशीला ये संवर्तकाम्बुदा लोकविनाशकालीना मेघास्तेषां वृन्द समूहस्तद्विडम्बयत्युत्करोति य स तथा तेन । 'शेषाद्विभाषा' इति कप्रत्यय । अनेन स्वच्छत्वेन वर्तुलत्वेन च गङ्गास्य चन्द्रसादृश्यहस्तिनो जलधरसाम्य च स्पष्टीकृतम् । **कर्णेति** । कर्णावलम्बिना काञ्चनमयेन स्वर्णनिष्पन्नेनाङ्कुशेन सृणिना कृतकर्णपूरमिव विहितश्रोत्राभरणमिव मुखमाननमुद्रहता धारयता । पुन कीदृशेन । मधुकरकुलेन भ्रमरसमूहेन कृत्वालक्रियमाणे[न] विभूष्यमाणेन । भ्रमरकुल विशिनष्टि—**कपोलेति** । कपोलतल गङ्गात्परो भागस्तत्र दोलायमानेनेतस्ततो भ्रममाणेन । चञ्चलत्वसाम्यादुपमानान्तरमाह—**कर्णेति** । द्वितीयेनाम(प)रेण कर्णचारेणेव । शुक्लत्वशङ्का निराकर्तुमाह—**मदेति** । मदजल दानजल तेन मलिनेन कृष्णेन । एतेन वर्णेनाप्युपमानस्य साम्यमाविष्कृतम् । तदवयवानां सगुणत्व वर्णयितुमाह—**पूर्वेति** । अत्यु[द]ग्रतयात्युच्चतया पूर्वकायस्य पुरोभागस्य । जघनभागे वामनत्व गजस्य गुण इत्याशयेनाह—**वामनेति** । वामनतया हस्ततया जघनभागस्य पश्चाद्भागस्य । एतन्निमित्तादेवोत्प्रेक्षामाह—**पातालेति** । पातालाद्रमातलाद्वडवामुरादुत्तिष्ठता प्रादुर्भूयता निशासमयेनेव विभावरीकालेनेव । कीदृशेन । परिस्फुरन्ती दीप्यमानार्धचन्द्रोऽष्टमीचन्द्रस्तदाकृतिना मध्यमणिना सहवर्तमाना नक्षत्रमालाभरण यस्मिन्स तेन । पक्षे सार्धचन्द्रा नक्षत्रमाला तारापङ्क्तिर्यन्मिन्निति विग्रह । पुनस्तमेव विशिनष्टि—**प्रकटितेति** । प्रकटितमाविष्कृतमरुण रक्तमतएव चारु मनोहर पुष्कर शुण्डाग्र येन स तथा तेन । केनेव । शरदारम्भेणेव घनाल्ययप्रारम्भेणेव । तत्पक्षे पुष्कराणि कमलानि । 'गजीवपुष्करे' इति कोश । शेष पूर्ववत् । पुनर्विशेषतो विशेषयन्नाह—**वामनेति** । वामनरूपेणेव वामनावतारेणेव । उभयसाम्यमाह—**त्रिपदीति** । कृतो विहित एक पादमुत्क्षिप्य पादत्रयेणावस्थान त्रिपदी तस्या विलासो विभ्रमो येन स तथा तेन । पक्षे त्रिपदी स्वर्गमृत्युपाताललक्षणा तस्या विलासो विलसन येनेति भावः । **स्फटिकेति** । स्फटिकगिरि स्फटिकाचलस्तस्य तटेनेव वप्रेणेव । उभय विशिनष्टि—**लग्नेति** । लग्ना गिरि-मुखा प्रतिमा गजस्य दन्तवन्धो यस्य स तेन । 'प्रतिमा प्रतिरूपके । गजस्य दन्तवन्धे च' इत्यनेनार्थः । पक्षे लग्ना प्रतिविम्बिता सिंहमुखस्य प्रतिमा प्रतिरूपक यस्मिन्स तेन । अतएव प्रसाधितेनेव स्वीकृतभण-परिग्रहेणेव । लोलौ चपलौ यौ कर्णपल्लवौ ताभ्यामाहत मुख येन(यस्य) स तेन । पक्षे कर्णपटव । शेष पूर्ववत् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । पुन प्रकारान्तरण विशेषयन्नाह—**उज्ज्वलेति** । उज्ज्वला येता ये पट्टकम्बला गन्धमादनादिभिः । 'पट्ट' इति प्रसिद्धा वा । तेषां पट्टास्तैः प्रावारितान्याच्छादितानि प्रणानि येषां ते । रसि-

रसरसलुलितलज्जैकवलैर्भूपालवल्लभैर्मन्दुरागतैस्तुरङ्गमैरुद्धासितम्, अधिकरणमण्डपगतैश्चार्चवैपैरत्युच्चवेत्रासनोपविष्टैर्धर्ममयैरिव धर्माधिकारिभिर्महापुरुषैरधिष्ठितम्, अधिगतसकल-
त्रासननगरनामभिरेकभवनमिव जगदखिलमालोकयद्भिरालिखितसकलभुवनव्यापारतया धर्म-
राजनगरव्यतिकरमिव दर्शयद्भिरेधिकरणलेखकैरालिख्यमानशासनसहस्रम्; अभ्यन्तराव-
स्थितनरपत्तिर्निर्गमप्रतीक्षणर्परेण च स्थानस्थानेषु वद्धमण्डलेन कनकमयार्धचन्द्रं तारागणश-
वलचर्मफलकैर्निशासमयमिव दर्शयता स्फुरितनिशितकरवालकरप्ररोहकरालितातपेनैकश्रवण-
पुट्यदितधवलदन्तपत्रेणोर्ध्ववद्धमौलिकलापेन धवलचन्दनस्थासकखचितभुजोरुदण्डेन व-
द्धासिधेनुकेनान्त्रद्विडसिहलप्रायेण सेवकजनेनास्थानमण्डपगतेन च यथोचितासनोपवि-
ष्टेन प्रसारयता दुरोदरक्रीडामभ्यस्यताष्टापदव्यापारमास्फालयता परिवादिनीमालिखता

मङ्गलगीतध्वनिस्तत्र दत्ता न्यस्ता कर्णा यै । अन्तरिति । कोपलयोरन्तर्मध्ये धृता स्थापिता मधुरा मिष्टा
नरना रनोपेता लुलिता हस्तेन मर्दिता लाजा आर्द्रतण्डुला । 'लाजा. स्युरार्द्रतण्डुलाः' इति क्रोगः । तेषां
वक्त्रा गुटेरका येपा तै । भूयेति । भूपाला राजानस्तेषा वक्ष्ये प्रीत्युत्पादकैर्मन्दुरागतैर्वाजिशालाप्राप्तैरेव-
विबस्तुरनर्मैरश्वैरद्भ्यासित गोभिन्म् । अधीति । अधिक्रियेत जनोऽस्मिन्नित्यधिकरणमण्डपस्तत्र गतै । आर्य-
प्रणयो वेपो नेपथ्य श्रेपा तै । अत्युच्च यदेत्रासन तत्रोपविष्टै स्थितैर्वर्ममयैरिव धर्मनिष्पन्नैरिव धर्माधिकारि-
भिर्महापुरुषैरधिष्ठि(ष्टि)तमाश्रितम् । पुन कीदृग्म् । यस्य यस्य कार्यस्य यदधिकरण तस्मिन्ये लेखकास्तैरालि-
न्यमान लिपीक्रियमाण शास[न]सहस्रमाज्ञापत्राणा दशशत यस्मिन् । अथ लेखकान्विशिनष्टि—अधीति ।
अभिगत जात सकलग्रामनगराणा नामाभिधान यैस्ते तथा तै । एकभवनमिवैकगृहमिवाखिल समग्र जगद्विष्ट-
पमालोक्यद्विदिलोक्यद्वि । आलिखितेति । आलिखितो लिपीकृतः सकलभुवनस्य त्रिविष्टपस्य यो व्यापारो
व्यवहारान्तस्य भावस्तथा तथा । धर्मराजो यमस्तस्य नगर संयमनीति ख्यात तस्माद्व्यतिकरमतिशय दर्शय-
द्धि । एनेन चित्रगुमलिखितोक्तलिपीकरणेन यमनगरापेक्षयाप्यत्र सातिगयत्वं सूचितमिति भावः । पुन-
वीदृग्म् । वक्ष्यमाणेन मेवकजनेनोत्पादिनाधिष्ठितमिति सर्वत्रान्वयः । अथ सेवकजन विशिनष्टि—अभ्य-
न्तरेति । अभ्यन्तरे राजसमीपे येऽवस्थिता नरपतयो राजानस्तेषा निर्गमो बहिरागमन तस्य प्रतीक्षण
प्रतीक्षा तत्र परेणासत्तेन । स्थानस्थानेषु स्थानानि च स्थानानि च स्थानस्थानानीति कर्मधारयस्तेषु वद्ध
मण्डल येन न तेन । कनकोति । कनकमयः सुवर्णनिष्पन्नो योऽर्थचन्द्रोऽर्थचन्द्रचित्र तारागणश्च श्वेतविन्दु-
चित्र ताभ्या रादलानि वर्जुराणि चर्मफलकानि तै । चन्द्रतारकनिमित्तवत्त्वादाह—निशेति । निशासमय-
स्य तस्य ये करा विरणालेषा प्ररोहा बहुरालै करालितो दन्तुरित आतपो दिनकरालोको येन स तथा
। एवप्रवणपुट एववर्णपुष्टे षडित सयोजित एवल दन्तपत्र येन स तथा तेन । देशाचारोऽय यदेककर्णे
एवप्रवर्णपुष्टेन । ऊर्ध्व वद्धो नद्धो मौलिकलाप केवललोपो येन स तथा तेन । धवलेति । एवल यच्च-
करा । वक्ष्यमिति तेष । अनिवेशुग् धुरिरा येन । नानादेशपरिग्रहादाह—अन्ध्रेति । अन्ध्रान्तिल्ल, द्र-
विड प्राचिण्डा रिट्ट नीहल्लीपम, तन्प्रायेण तन्मद्यजेन । एतद्देशोद्भवा प्रायो बाहुल्येन सन्ति यस्मि-
न् । न तेन मेवमेवेत्यर्थः । इत पर नामन्तविशेषाणि—आस्थानमण्डपो मध्यम-
मण्डपो सुखादा प्रणम्यता दिन्मद्यजेन । अन्ध्रान्तिल्लान् एवता । अष्टापद शारिफल्म् । नयविष्टकमि-

[illegible]

चित्रफलके भूमिपालप्रतिविम्बमावध्रता काव्यगोष्ठीमातन्वता परिहासकथां विन्दता विन्दु-
मतीं चिन्तयता प्रहेलिकां भावयता नरपतिकृतकाव्यसुभाषितानि पठता द्विपदीं गृह्णता
कविगुणानुत्क्रियता पत्रभङ्गानालपता वारविलासिनीजनमाकर्णयता वैतालिकगीतमनेकसह-
स्रसंख्येन धवलोल्लीपपटाश्लिष्टविकटकिरीटसंकटशिरसा सनिर्झरशिखरलम्बवालातपमण्ड-
लेनेव कुलपर्वतचक्रवालेन मूर्धाभिपिक्तेन सामन्तलोकेनाधिष्ठितम्, आस्थानोत्थितभूमिपा-
लसंवर्तितानां च कुथानां रत्नासनानां च राशिभिरनेकवर्णैरिन्द्रायुधपुञ्जैरिव विराजितसभा-
पर्यन्तम्, अमलभूमिसंक्रान्तमुखनिवहप्रतिविम्बतया विकचकमलपुष्पप्रकरमिव संपादयता
गतिवशरणितनूपुरपारिहार्यरसनास्वनमुखरेण स्कन्धावसक्तकनकदण्डचामरेण निर्गच्छता
प्रविशता चानवरतं वारविलासिनीजनेनाकुलितम्, एकदेशनिपण्णचामीकरशृङ्खलासंयतश्र-
वणम्, इतस्ततः प्रचलितपरिचितामितकस्तूरिकाकुरङ्गपरिमलवासितदिङ्मुखम्, अनेककु-

ल्यन्ये । तस्य व्यापारम् । आस्फालयता वादयता परिवादिनी वीणाम् । चित्रफलक आलेख्यपटके भूमिपा-
राजा तस्य प्रतिविम्ब प्रतिरूपमालिखता लिपीकुर्वता । काव्येति । काव्यगोष्ठीमावध्रता । काव्यश्रवणार्थः ।
स्योपवेशनेन जनवन्द्य कुर्वतेत्यर्थः । परिहासकथामुपहास्यकारिवचनरचनामातन्वता विस्तारयता । विन्दुम
विचित्रा लिपि विन्दता प्राप्नुवता । प्रहेलिका पूर्वोक्ता चिन्तयता ध्यायता । नरपतिना राजा कृतांनि नि-
चितानि यानि काव्यसुभाषितानि काव्यसूक्तानि [तानि] भावयता चेतनि भावना कुर्वता । द्विपदी पदद्वयात्मि
पठता पाठ कुर्वता । कविगुणान्नवीनकाव्यकर्तृणा गुणास्तत्कालकाव्यकरणादिरूपान्गृह्यता ग्रहण कुर्व
पत्राणि केतकीसबन्धीनि तेषा भङ्गान् रचनाविशेषानुत्क्रियतोत्कीर्य कुर्वता । वारविलासिनीजन वारयो
ज्जनमालापयता सभापयता । वैतालिका बोधिजना सुभाषितपाठका वन्दिनो वा तेषा गीत गानमाक-
रयता शृण्वता । अनेकेति । अनेकानि सहस्राणि सख्या परिमाण यस्य स तेन । धवलेति । धवल श्वेतो
उष्णीपपटो मूर्धवेष्टनपटस्तेनाश्लिष्टान्यालिङ्गितानि विकटानि विपुलानि किरीटानि कोटीराणि तै स-
संकीर्ण शिरो यस्य स तेन । उष्णीपस्य श्वेतत्वात्किरीटस्य मणिप्रभया रक्तत्वाच्च श्वेतरक्तत्वमाम्यादु-
क्षामाह—सेति । [सनिर्झर] निर्झरैः सहवर्तमान यच्छिखर शृङ्ग तत्र लग्न वालातपस्य मण्डल यस्मिन्
भूतेन कुलपर्वतचक्रवालेनैवेदेशेन मूर्धाभिपिक्तेन कृतपट्टाभिपेकेण सामन्तलोकेन स्वदेशसमीपवर्तिराजमा-
हेनाधिष्ठितमिति प्रायुक्तमेव । आस्थानेति । आस्थानादुपवेशनस्थलादुत्थितो यो भूमिपालो नृपतिस्तस्य
त्संवर्तिताना समूहैरिन्द्रायुधपुञ्जैरिवेन्द्रधनुः समूहैरिव विराजितः शोभितः सभापर्यन्तः समत्प्रान्तो यस्य त-
पुनः कीदृशम् । अनवरत निरन्तर वारविलासिनीना जनेनागच्छता निर्गच्छता चाकुलित व्याकुलीभूतम् । अ-
च वारविलासिनीजन विशेषयन्नाह—अमलेति । अमला निर्मला भूमिस्तस्या सक्रान्तो यो मुरगनिवध्न
प्रतिविम्बस्त्वस्य भावस्तता तया । तस्य विकाशसौगन्ध्यादिगुणवत्त्वादुत्प्रेक्षते—विकचेति । विकचो विकस्य
कमललक्षणपुष्पाणा प्रकरः समूहो यस्मिन्नेवभूतमिव संपादयता कुर्वता । गतिवशेन गमनवशेन रणितानां
शब्दितानि नृपुराणि पादकटकानि पारिहार्याणि कङ्कणानि रसना च कटिमैखला तामा स्वनः शब्दः
मुखरेण वाचालेन स्कन्धेऽवमक्त स्थापित कनकदण्डयुक्त चामर येन स तथा तेन । एकस्मिन्देशे निपण-
आसीनचामीकरस्य सुवर्णस्य शृङ्खलानुकम्पया सयतो नदः शुभा गणो यस्मिन् । इतस्तत इति । इ-
स्ततः समन्तात्प्रचलिता परिचिता विश्वम्ना अमिता अनेके ये कम्तुगिरिकुरङ्गा कम्तुगिरिगणाने-
परिमल आमोदनेन वामित मुरभीकृत दिङ्मुख येन तत् । अनेकेति । प्रत्येकमभिनयनम् । कुन्त-

१ द्विपदी. २ उत्कीर्यता ३ गीतिन्. ४ आलम्ब. ५ अनलमणिभूमि. ६ परिहार्य. ७ रत्न. ८ मुरगनिवध्न
९ वारविलासिनीना जनेन. १० सयनाश्रयणम् ११ अगमिननिनिकम्पुगिरि

वज्रकिरार्तवर्षवरवधिरवामनमूकसंकुलम्, उपाहृतकिनरमिथुनम्, आनीतवनमानुषम्, आवद्धमेपकुङ्कुटकुररकपिञ्जललावकवर्तिकायुद्धम्, उत्कूजितचकोरकादम्बहारीतकोकिलम्, आलप्यमानशुकसारिकम्, इभपतिपरिमलामर्षजृम्भितैश्च नि कूजद्भिः शिखरिणां जीवितैरिव गिरिगुहानिवासिभिर्गृहीतैः पञ्जरकेसरिभिरुद्भास्यमानम्, उन्नास्यमानैः काञ्चनभवनप्रभाजनितादावानलशङ्कैर्लोलतारकैर्भ्रमद्भिर्भवनहरिणकदम्बकैर्लोचनप्रभया शबलीकृतदिगन्तरम्, उद्दामकेकारवानुमीयमानमरकतकुट्टिमस्थितशिखण्डिमण्डलम्, अतिशिशिरचन्दनविटपिच्छायानिपण्णनिद्रायमाणगृहसारसम्, अन्तपुरेण च वालिकाजनप्रस्तुतकन्दुकपञ्जालिकाक्रीडेनानवरतसर्वाह्यमानदोलाशिखरकणितघण्टाटङ्कारपूरिताशामुखेन भुजगनिर्मोकशङ्कितमयूरह्रियमाणहारेण सौधशिखरावतीर्णप्रचलितपारावतकुलतया स्थलोत्पलिनीर्वनेनेवान्तपुरिकाजनप्रस्तुतनरपतिचरितविडम्बनक्रीडेनाश्वमन्दुरापरिभ्रष्टागतैरवलुप्तभवनदाडिमीफलैराख-

पूर्वोक्तक्षणा, किराता पूर्वव्याख्याता, वर्षवरा पण्डा, वधिरा प्रसिद्धा, वामना पूर्वव्यावर्णितस्वरूपा मूषा प्रसिद्धा, तैः संकुल व्याप्तम् । आश्चर्यावहमाह—उपाहृतेति । उपाहृतमानीत किनरमिथुन यस्मिन् । आनीत वनमानुषमरण्यमनुष्यरूपवनचर यस्मिन् । आवद्धेति । आवद्धा सयता ये मेपा हुडा, कुङ्कुटाधरणायुधा, कुररा पक्षिविगेपा, कपिञ्जला गणेशा, लावका प्रसिद्धा, वर्तिका पक्षिविगेपा, तेषा युद्ध यस्मिन् । उदिति । उत्प्रावत्येन कूजित येषामेवविधाश्चकोरा विपसूचका, कादम्बा कलहसा, रार्गता पक्षिविगेपा, कोकिला पिका, यस्मिन् । आलप्येति । आलप्यमाना सभाष्यमाणा शुकसारिका गन्मिन् । पुन कीदृशम् । पञ्जरकेसरिभिः पञ्जरप्राप्तहर्षधैरुद्भास्यमानमुत्प्रावत्येन गोभमानम् । अथ केसरिण-
(णो)विगेपयन्नाह—इभपतीति । इभपतिर्गन्धगजस्तस्य परिमलस्तस्माद्योऽमर्ष क्रोधसंभवस्तेन जृम्भितैर्धू-
षितैरतएव नि कूजद्भिर्नितरा गुञ्जद्भिर्गुञ्जारव कुर्वद्भिः । शिखरिणा पर्वताना केसरिसारवत्त्वादाह—जीवितैरि-
ति । [जीवितैरिव] प्राणितैरिव गिरीणां या गुहा कन्दरास्तत्र निवासिभिरवस्थायिभिर्गृहीतैर्वलाद्वनादानीतै-
रित्यर्थः । पुन प्रकारान्तरेण विशेषयन्नाह—भवनेति । भवनहरिणकदम्बकैर्गृहमृगसमूहैर्लोचनप्रभया नेत्रदीप्त्या
शबलीकृत कर्बुरीकृत दिगन्तर यस्मिन् । कीदृशैः । काञ्चनभवन सुवर्णगृह तस्य प्रभा कान्तिस्तया जनितोत्पादि-
ता दावानलगङ्गा वनबहिर्द्वारो येषा तैः । अतएवोन्नास्यमानैस्तप्रावत्येन त्रास प्राप्यमाणैः । लोलास्तारका
वनीनिगा येषा तैर्भ्रमद्भिरितस्तत पर्यटद्भिः । उद्दामेति । उद्दाम उद्धतो य केकारवत्तेनानुमीयमानमनुमा-
नविपरीन्मिमाणा मरकतकुट्टिमस्थितमद्मगर्भवद्धभूमिस्थितमुपविष्ट शिखण्डिमण्डल मयूरममूहो यस्मिन् ।
अनीति । अतिशिशिरोऽतिशीतलो यश्चन्दनविटपिर्मलयजतरुस्तस्य छाया आतपाभावस्तत्र निपण्णा
उपविष्टा निद्रायमाणा प्रसीला कुर्वन्तो गृहनारसा यस्मिन् । अथ चान्तपुरेण शुकैत्यारभ्यावरोधजनेन
वनेत्यारभ्य गणेशाधिष्ठितेन समुपेत सहितमभ्यन्तर मध्य यस्येति दूरेणान्वयः । क्रमेण कीदृशोत्यादि ।
वालिवेति । वालिकाजनेन कन्याजनेन प्रस्तुता प्रारब्धा कन्दुकस्य गेन्दुकस्य । पञ्चभिर्नृदादिमयीभि स्त-
नैर्गुहानिर्गुत पञ्चालिकोच्यते । तस्माश्च(स्या) क्रीडा येन स तेन । अनवरतेति । अनवरत निरन्तर
रञ्जमानारण्यमाणा या दोला प्रेक्षा तस्या शिखरमत्र तस्मिन्वजिता या घण्टान्नामा टङ्गान्तेन पूरित
वन्नामरञ्ज येन । भुजगेति । भुजगस्य सर्पस्य यो निर्मोक वञ्चकत्वेन शङ्कित शङ्का प्राप्नो यो मयूरः ।

ण्डिताङ्गनसहकारपल्लवैरभिभूतकुञ्जवामनकिरातकरतलाच्छिन्नानि भूपणानि विकिरद्भिः क-
पिभिर्आकुलीभूतेन शुकसारिकाप्रकाशितसुरतविश्रम्भालापलज्जितावरोधजनेन प्रासादसोपा-
नसमारोहणचलितैरवलानां चरणावसक्तैर्मणिमयैः पदेपदे रणद्विस्तुलाकोटिवलयैर्द्विगुणीकृ-
तकूजितरुताभिर्भवनहंसमालिकाभिर्धवलिताङ्गणेन धृतधौतधवलदुकूलोत्तरीयैः कलधौतद-
ण्डावलम्बिभिः पलितपाण्डुरमौलिभिर्आधारमयैरिव मर्यादामयैरिव मङ्गलमयैरिव गम्भीरा-
कृतिभिः स्वभावधीरैरुष्णीपिभिर्वयःपरिणामेऽपि जरत्सिंहैरिवापरित्यक्तसत्त्वावष्टम्भैः कञ्चु-
किभिरधिष्ठितेन समुपेताभ्यन्तरम्, जलधरसनाथमिव कृष्णागुरुधूमपटलैः, सनीहारमिव
यामकुञ्जरघटाकरसीकरैः, सनिशमिव तमालवीथिकान्धकारैः, सवालातपमिव रक्ताशोकैः,
सतारागणमिव मुक्ताकलापैः, सवर्षासमयमिव धारागृहैः, सतडिहृतमिव हेममयीभिर्मयूरय-

अश्वानां दृष्टिदोषवाधनार्थमश्वशालायां कपय स्थाप्यन्त इति राज्ञामाचार । अत उक्तम् । अश्वमन्दु-
रातं परिभ्रष्टा बन्धनाद्विमुक्ता अतएवागतास्तैः । अवेति । अवलुप्तानि मर्दनानि भवनदण्डिमीकलानि
यै । आखण्डितेति । आखण्डिता शकलीकृता अङ्गण गृहाङ्गण तस्य सहकारपल्लवाश्रूतकिसलया यै । अ-
भीति । अभिभूता पराभूता ये कुञ्जवामनकिरातास्तेषां करतलाद्वस्ततलाच्छिन्नानि वलाद्वृहीतानि भूपणानि
विकिरद्भिर्विक्षिपद्भिरेवभूतैः कपिभिर्वानरैराकुलीभूतेन व्याकुलीभूतेन । शुकैति । शुक कीर, सारिका पीत-
पादा, ताभिः प्रकाशित प्रकटीकृतो य सुरत(ते) मैथुने विश्रम्भालापो विश्वासालापस्तेन लज्जितवर्णितोऽन-
रोधजो यस्मिन्स तेन । प्रासादेति । प्रासादस्य गृहस्य यानि सोपानान्यारोहणानि तत्र यत्समारोहणमुपग-
च्छाद्मन तेन चलितैः कम्पितैरवलानां स्त्रीणां चरणावसक्तैः पादावलम्बैर्मणिमयै रत्नविकारैः पदे पदे । प्रतिचरण-
विन्यासमित्यर्थः । रणद्वि शब्द कुर्वद्भिस्तुलाकोटिवलयैः पादाद्वललयैर्द्विगुणीकृत द्विगुणतामापादित कूजित
लक्षण एत शब्दित यासां ताभिरेवभूताभिर्हंसमालिकाभिः कलहसपद्भिर्भिर्धवलित शुभ्रीकृतमङ्गण चत्वर यस्य
स तेन । धृतेति । धृत धारित धौत क्षालित धवल श्वेत दुकूलस्य क्षौमस्योत्तरीय यै । कलेति । कल शो-
तस्य सुवर्णस्य यो दण्डो यद्विस्तस्यावलम्बो विद्यते येषां तै । अतिवृद्धत्वाद्दण्डमवलम्ब्य स्थायिभिरित्यर्थः ।
पलितेति । पलित पाण्डुर (रा) कच(चा)स्तैः पाण्डुरा श्वेता मौलयो येषां तै । आचारोऽवष्टम्भस्तन्मयै-
रिव तद्विकारैरिव, मर्यादा स्थितिस्तन्मयैरिव, मङ्गल श्रेयस्तन्मयैरिव, गम्भीरालम्ब्यमध्याकृतिराकारो येषां तै ।
अतएव स्वभावेनानुपाधिकेन धीरा धैर्यवन्तस्तैः । उष्णीपो मूर्धवेष्टन विद्यते येषां तैरुष्णीपिभिः । [वयः परि-
णामेऽपि] अतिवृद्धत्वेऽपि जरत्सिंहैरिव वृद्धहर्षक्षैरिवापरित्यक्तोऽनुज्झित सत्त्वावष्टम्भो यै गत्वा ग्राह्य-
तस्यावष्टम्भ आचारो यैरेवविवै कञ्चुकिभिः सौविद्धैरधिष्ठितेनाश्रितेन । अङ्गणविशेषणम् । एवविधेनान्त पु-
रेण समुपेत सहितमभ्यन्तर मध्यभागो यस्येति । गृहविशेषणमिति भावः । प्रज्ञानान्तरेण गृह वर्णयन्नाह—
जलेति । जलधरसनाथमिव मेघसदृशमिव । कै । कृष्णागुरुणा काकतुण्डानां ये ध्रुमान्तेषां प[ट]लैः समृद्धैः ।
सनीति । सनीहारेण हिमेन [सह] वर्तमानमिव यामकुञ्जराश्रुतुकिकागनहस्मिन्तेषां घटा समुद्रान्त
करा शुण्डास्तेषां सीकरा पृथतान् । [सनीति ।] निशा रात्रिन्त्या सहवर्तमानमिव तमालानां तापिण्डानां
वीथिका पद्भिस्तस्यां अन्धकारैर्मिर्मिरैः सेति । सह चालातपेन तरणालोकेन वर्तमानमिव रक्ता येऽशोका
केङ्कलयस्तैः । सेति । सह तारागणेन नक्षत्रममृहेन वर्तमानमिव । कै । मुक्ताकलापैर्मुक्ताप्रालम्ब्यैः । सवर्षेति ।
सह वर्षासमयेन प्रागृत्समयेन वर्तमानमिव । कै । वागगृहैर्यन्त्रगृहैः । सेति । सह तद्विस्तृत्या त्रिगुणतया
वर्तमानमिव । काभिः । हेममर्याभिः सुवर्णनिर्मितैर्मयूरयष्टिभिः कलापिममृहोपवेद्यनदण्डैः । सेति । सह पृ-

१ आकुलीकृतेन २ मणिमयैर्विभूषणैः पदेपदे ३ कलहसनालाभिः ४ वक्त्रीकृतानि गण धात. ५ पलितपाण्डुरा,
पलितपाण्डु ६ आचारमयैः ७ विनयमयैरिव मर्यादा. ८ जरितरा ९ मन्त्रनन्तर.

ष्टिभिः, सगृहदैवतमिव शालभञ्जिकाभिः, शिवभवनमिव द्वारावस्थितदण्डपाणिप्रतीहारग-
णम्, उत्कृष्टकविगद्यमिव विविधवर्णश्रेणिप्रतिपाद्यमानौभिनवार्थसंचयम्, अप्सरोगणमिव
प्रकटमनोरमोरम्भम्, दिवसकरोदयमिवोल्लसत्पद्माकरकमलामोदम्, उष्णकिरणमिव निज-
लक्ष्मीकृतकमलोपकारम्, नाटकमिव पताकाङ्कशोभितम्, शोणितपुरमिव वाणयोग्यावासो-
पेतम्, पुराणमिव विभागावस्थापितसकलभुवनकोशम्, संपूर्णचन्द्रोदयमिव मृदुकरसहस्रसंव-
र्धितरत्नालयम्, दिग्गजमिवाविच्छिन्नमहादानसंतानम्, ब्रह्माण्डमिव सकलजीवलोकव्यव-
हारकारणोत्पन्नहिरण्यगर्भम्, ईशानबाहुवनमिव महाभोगिमण्डलसहस्राधिष्ठितप्रकोष्ठम्,
महाभारतमिवानन्तगीताकर्णनानन्दितनरम्, यदुवंशमिव कुलक्रमागतशूरभीमपुरुषोत्तमव-

दैवतेन वर्तमानमिव । काभि । शालि(ल)भञ्जिकाभि पुत्रिकाभि । शिवेति । शिवस्येश्वरस्य भवन गृह
तद्वदिव द्वारावस्थिता दण्डपाणय प्रतीहारगणा यस्मिन् । ईश्वरपक्षे कूष्माण्डकादयो गणाः । उत्कृष्टमलकारा-
द्युपेत यत्कविगद्यमच्छन्द तद्वदिव । उभय विशेषयन्नाह—विविधेति । विविधा अनेके ये वर्णा ब्राह्मणा-
दय, एकमुख्यसजातीयसमूहश्रेणि, ताभि प्रतिपाद्यमान उत्पाद्यमानोऽभिनव प्रत्ययोऽर्थसचयो द्रव्यसमूहो
यस्मिन् । पक्षे विविधवर्णश्रेणिभिर्विविधाधरपङ्क्तिभि प्रतिपाद्यमान कथ्यमानोऽभिनवोऽश्रुतपूर्वोऽर्थसचयोऽभि-
वेयनमूहो यस्मिन् । अप्सरसा तिलोत्तमाना गण समुदायस्तमिव । प्रकट. स्पष्टो मनसो रमाणा सुन्दराणा-
नारम्भ प्रारम्भो यस्मिन् । पक्षे मनोरमा रम्भा देवाङ्गना यस्मिन् । दिवसेति । दिवसकरस्य सूर्यस्योदय
उद्गमन तमिव । उल्लसन्ति यानि पद्माकरेषु तटाकेषु कमलानि सरोजानि तेषामामोद. परिमलो यस्मिन्त्रिल्य-
भक्त्यपे । यद्वोत्सन्त पद्माकरा श्रीकारका, कमला हरिणविशेषा, तेषामामोद परिमलो यस्मिन् । उष्ण-
किरण सूर्यस्तमिव निजलक्ष्म्या स्वराज्यश्रिया कृतो विहित कमलवज्जल[ज]वत्कमलैर्वापकार उपकृति पूजा
या येन तत् । पक्षे निजलक्ष्म्या निजशोभया [कृतो विहित] कमलानामुपकारो विकाशरूपो येन तम् । ना-
ट्य ताण्डव तद्वदिव पताका वैजयन्ती तस्या अङ्गोमध्य तेन गोभितम् । पक्षे पताका हस्तविन्यास, अङ्गो
नाट्यैकदेश ताभ्या गोभित विराजितम् । शोणितपुर वाणनान्नो दैत्यस्य नगर तच्च 'देवीकोट' इति प्रसिद्ध
तद्वदिव वाणा शरास्तेषा योग्यो य आवासस्तेनोपेत सहितम् । पक्षे वाणो दैत्यस्तदावासोपेतमित्यर्थः । पुरा-
णेति । पुराण पञ्चलक्षण तद्वदिव विभागेन भिन्नतयावस्थापितो रक्षित सकलभुवनस्य समग्रविष्टपस्य कोशो
द्रव्यसमूहो यस्मिन् । पक्षे विभागेनावस्थापितो ज्ञापित सकलभुवनकोश समग्रभुवनमण्डल येन । संपूर्णेति ।
समग्रो यश्चन्द्रस्तस्योदयस्तद्वदिव मृदव स्वप्ना ये करा राजदेव(य)द्रव्याणि तेषा सहस्र तेन सर्वधितानि
प्राप्तानि यानि रत्नानि तान्येवालाये गृहे यस्मिन् । पक्षे मृदुकराणा सुकुमारकिरणाना यत्सहस्र तेन सव-
यनो देवा ग्राहितो रत्नालय समुद्रो येन स तम् । दिगिति । दिशि स्थितो गजो दिग्गजस्तमिवाविच्छिन्न-
गुण्डिन महादानस्य महद्वितरणस्य सतान परपरा यस्मिन् । पक्षे दानसतान मदसतति । शेष पूर्ववत् ।
ब्रह्माण्डेति । ब्रह्माण्ड विश्व तदिव सकलजीवलोकस्य समग्रविष्टपस्य व्यवहारो व्यवहरण तस्य कारण निदान
तद्वदिव यद्विरण्य सुवर्ण तदेव गर्भे मध्ये यस्य तत् । पक्षे हिरण्यगर्भो विश्वरेता । शेष पूर्ववत् । ईशा-
नेति । ईशान ईश्वरस्तस्य बाहुवन भुजवनम् । सरलबाहुद्वत्वाच्च नृत्यारम्भ ऊर्ध्वकृतत्वेन च वनोपमानम् ।
महेति । महामोगिना नृणा मण्डलसहस्रैरधिष्ठित आश्रित प्रकोष्ठो गृहैकदेशो यस्मिन्(स्य)।पक्षे
महामोगिना महामर्षिणा मण्डलसहस्रैरधिष्ठित प्रकोष्ठ कलाविद्या यस्मिन्(स्य) । महानाभोगो विद्यते येषा-
मभिधान मण्डलाना सहाना महस्य तेनाविष्टित(तां) प्रकोष्ठौ यस्येति वा । महेति । महानाभन शास्त्र
विधानान्यसंख्यानि गीतानि गानानि तेषामाकर्णन श्रवण तेनानन्दिता हर्षिता नरा मानवा यस्मिन् । पक्षे-

१ उत्कृष्टम् २ श्रेणी. ३ अनेकाभिनव. ४ रम्भानोगम् ५ प्रकटपताका ६ यथाविभाग. ७ अवस्थित.
८ १७५ निम्नप्रकोष्ठमिव.

लर्परिपालितम्, व्याकरणमिव प्रथममध्यमोत्तमपुरुषविभक्तिस्थितानेकादेशकारकाख्यात
संप्रदानक्रियाव्ययप्रपञ्चसुस्थितम्, उदधिमिव भयान्तःप्रविष्टसपक्षभूभृत्सहस्रसंकुलम्, उ
पानिरुद्धसमागममिव, चित्रलेखादर्शितविचित्रसकलत्रिभुवनाकारम्, बलियज्ञमिव पुराण
पुरुषवामनाधिष्ठिताभ्यन्तरम्, शुक्लपक्षप्रदोपमिव विततशशिकिरणकलापधवलाम्बरविता
नम्, नरवाहनदन्तकथेवान्तःसंवर्धितप्रियदर्शनराजदारिकागन्धर्वदत्तोत्कण्ठम्, महातीर्थमिव
सद्योऽनेकपुरुषप्राप्ताभिपेक्षफलम्, प्राग्वंशमिव नानासवपात्रसंकुलम्, निशासमयमिवानेकन-
क्षत्रमालालंकृतम्, प्रभातसमयमिव पूर्वदिग्भागरागानुमेयमित्रोदयम्, गन्धिकभवनमिव

ऽनन्तः परमेश्वरस्तस्य गीत स्तुतिस्तदाकर्णनेनानन्दितो नरोऽर्जुनो यस्मिन् । यदुवगमिव यदुर्वृपतिस्तस्य वग
सतानपरपरा तमिव कुलकमागता. परपरायाता, शूरा. गौर्यगुणयुक्ता, भीमा कूराकृतय, पुरुषोत्तमा पुरु-
पेषु मुख्या, तेपा बलेन सैन्येन परिपालित रक्षितम् । रजन्या चतुष्किकाप्रदानेन तद्रक्षा कुर्वन्तीति
भावः । पक्षे शूरो नाम विष्णोः पितामह, भीमो नाम कथित, पुरुषोत्तमो विष्णुः, बलो बलदेव,
एभिः [परि]पालित लालितम् । जरासिन्धोरिति शेष । व्याकरण शब्दशास्त्र तद्विधाय प्रथम आद्य, अय म-
ध्यमोऽनुकृष्टाधमः, अय चोत्तम सर्वोत्कृष्ट, एवविधा या पुरुषविभक्तिस्तस्या स्थिता येऽनेका[आदेशकारका]
आज्ञाकारकास्तैराख्याता प्रतिपादिता सम्यक्प्रकारेण या [सप्र]दानक्रिया तस्या यो व्ययस्तस्य प्रपञ्चो विस्तार-
स्तत्र सुस्थितम् । सुखेनावस्थितमित्यर्थः । पक्षे प्रथमपुरुषो मध्यमपुरुष उत्तमपुरुषश्चेति सत्रात्रय पाणि[नि]ना
प्रपञ्चितम् । विभक्तयश्च स्वाद्यस्तासु स्थिता आदेशास्तिसृचतस्रप्रभृतय, कारकाणि कर्त्रादीन्याख्यातानि नव
दश वा, सप्रदान चतुर्थीकारकम्, क्रिया भ्वादि, अव्ययान्युच्चैरित्यादीनि तेपा प्रपञ्चो विस्तार [मु]स्थितो य-
स्मिन् । उदधिः समुद्रस्तद्वदिव भयाद्रीतेरन्तः प्रविष्ट मध्ये समागत यत्सपक्षाणा परिच्छदोपेताना भूभृताना(ता)
राज्ञा सहस्र तेन सकुलम् । पक्षे सपक्षाः पक्षयुक्ता भूभुत पर्वता । शेष पूर्ववत् । उपेति । उपा वाणामुरपुत्री,
अनिरुद्ध प्रद्युम्नतनय, तयो समागम सवन्धस्तद्वदिव । तस्या सखीभूता चित्रलेखा तयानिरुद्धोत्कण्ठितामु-
पा प्रत्यनिरुद्धज्ञानाय चित्रे त्रिभुवनमालिख्य दर्शितमिति पौराणिकी कथा । तामधिकृत्याह—चित्रेति । चि-
त्रलेखाभिरालेख्यपद्धिभिर्दर्शित प्रकाशितो विचित्रो नानाविध. सकल. समग्रत्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्याकार
आकृतिर्येन तत् । पक्षे चित्रलेखा शशी(सखी) । शेष पूर्ववत् । बलिर्वृपस्तेन कृतो यज्ञो यागन्तमिव पुराणपुरुष-
वृद्धपुरुषैर्वाग्मनैश्चाधिष्ठितमाश्रितमभ्यन्तर मध्यभागो यस्य तत् । पक्षे पुगणपुरुषो यो वामनो गृहीतवामना-
तारः । शेष पूर्ववत् । शुक्लेति । शुक्लो यः पक्षस्तस्य प्रदोपो यामिनीमुख तद्वदिव विततो विन्तीर्णो यः शशिकिर-
णकलापस्तद्वद्वल यदम्बर वज्र तस्य वितानमुत्रोचो यस्मिन् । पक्षे शशिकिरणकलापेन धवलाम्बरमेव ध्रुव
यस्मिन्निति विग्रह । नरवाहनो राजा तस्य दन्तकथा लोकप्रवृत्तिस्तद्वदिवान्तः संवर्धिता अन्तःपुरे वृद्धिः
या प्रियदर्शना इष्टावलोकना राजदारा एव राजदारिका । स्वार्थे क । 'काम्यते(व)' इति पूर्वस्येकार ।
ताभिर्गन्धर्वाणा देवगायनाना दनोत्कण्ठा यस्मिन् । पक्षेऽन्तः संवर्धिता प्रियदर्शनानाम्नी राजदारिका गन्धा-
नपुत्री गन्धर्वदत्तश्च तस्या गान्धर्वशिक्षको(क्षो)पात्यायस्तयोश्चिरविरहितयो समागमोत्कण्ठा यस्मिन् । महातीर्थ
वाणार(राण)स्यादि तद्वदिव सद्यस्तत्कालमनेकैः पुरुषैः प्राप्त लब्धमभिपेक्षेन फल शरीरशुद्धिलक्षण यस्मिन् ।
पक्षेऽनेकपुरुषैः प्राप्तमभिपेक्षेकान्वानाम्बर्गादिपदवन्धफल यस्मात् । प्रागिति । प्राग्वशो हविर्गृह्णन्प्रागृहम् ।
यत्तदृहमित्यर्थः । तमिव नानाविधो य आमव मोमवद्रयामवन्तेषा पात्राणि भाजनानि ते सकुल व्याप्तम् ।
पक्ष आसवपात्राणि मद्यपात्राणि । 'मन्वामे मावक्वो मेरेये सीऽुगमव' इति कोश । निशा रात्रिर्न्य
समय. कालन्तमिव ममविशनिभिर्मुक्ताफलै रचिता नक्षत्रमालाम्नाभिर्गनेकाभिरलंकृत निभूयितम् । पक्ष

स्नानधूपविलेपनवर्णकोज्ज्वलम्, ताम्बूलिकभवनमिव कृतलवलीलंविज्ञैलाकङ्कोलपत्रसंचयम्,
ग्रैथमवेश्यासमागममिवाविदितहृदयाभिप्रायचेष्टाविकारम्, कामुकजनमिव बहुचाटुसंलाप-
सुभाषितरसास्वाददत्ततालशब्दम्, धूर्तमण्डलमिव दीयमानमणिशतसहस्रालंकरणकृतलेख्य-
पत्रसंचयम्, धर्मारम्भमिवाशेषजनमनःप्रह्लादनम्, महावनमिव श्वापदद्विजोपघुष्टम्, रामा-
यणमिव कैपिकथासमाकुलम्, माद्रीकुलमिव नकुलालंकृतम्, संगीतभवनमिवानेकस्थानाव-
स्थापितमृदङ्गम्, रघुकुलमिव भरतर्गुणानन्दितम्, ज्योतिषमिव ग्रहमोक्षकलाभागनिपुणम्,
नारदीयमिव वर्ण्यमानराजधर्मम्, यन्त्रमिव विविधशब्दरसलब्धास्वादम्, मृदुकाव्यमिवा-
न्यचिन्तितस्वभावाभिप्रायविदकम्, महानदीप्रवाहमिव सर्वदुरितापहरम्, धनमिव न कस्य-

ऽनेका नक्षत्रमाला ग्रहश्रेणिर्यस्मिन् । प्रभात प्रत्यूष तस्य समयोऽवसरस्तमिव पूर्वदिशा पूर्वरीत्या भागेनैक-
वेगेन यो राग लेहस्तेनाप्यनुमेयो मित्रस्य सुहृद उदयोऽभ्युन्नतिर्यस्मिन् । स्तोकसबन्धेन समागता[ना]मपि
नृहृदामतिगौरवम् । का कथा बहुसबन्धेनागतानामिति भाव । पक्षे पूर्वदिग्भागे प्राच्यै(च्ये)कदेशे यो रागस्ते-
नानुमेयोऽनुमातु योग्यो मित्रस्य सूर्यस्योदयो यस्मिन् । गन्धिक औषधादिविक्रयकृतस्य भवन गृह तद्वदिव
नानानन्तर केशाना धूपः, विलेपनमङ्गरागः, वर्णको वर्तिविशेषः, तैरुज्ज्वल निर्मलमित्यभङ्गश्लेषः । ताम्बूलि-
काना नागवल्लीदलविक्रयकारिणा भवनमिव कृतो विहितो लवली सुगन्धवल्लीविशेषः, लविङ्ग देवकुसुमम्,
एला चन्द्रवाला, कङ्कोल कोशफलम्, पत्र जातिफलपत्रम्, एतेषा सचयः सनिधिर्यस्मिन्नित्यभङ्गश्लेषः ।
प्रथम आयो यो वेद्यया वारयोषिता समागमस्तमिव । अतिगाम्भीर्यात् । अविदितोऽज्ञातो हृदयाभिप्रायश्चित्ता-
ग्नो यत्नैवविधस्य । अर्थाद्वाङ्मयः । चेष्टाविकारश्चेष्टा शरीरादिक्रिया तस्या विकारो विकृतिर्यस्मिन्नित्यभङ्गश्लेषः ।
कामुक कामयिता यो जनस्तमिव बहूनि चाहूनि प्रियप्रायाणि येष्वेवविधा सलापा परस्परालापा सुभाषिताना
मृत्ताना रसास्वादास्तेषु दत्तास्तालशब्दा अभीष्टावबोधनेन परस्परकरतालाहतयो यस्मिन् । पक्षे यैरिति तृती-
यावहुव्रीहिः । धूर्तो द्यूतकृतस्य मण्डलमिव समूहमिव दीयमान यन्मणिशतसहस्रालंकरणमलकृतिस्तत्र कृतो
लेख्यपत्रसचयो यस्मिन् । अवरोधजनस्य मध्ये यदलकारादिक प्रेष्यते प्रदीयते वा तत्सर्वं वहि स्थैरिलिपीक्रियत
इति राजन्यति । पक्षे कृतो लेख्यपत्रसचयो यैरिति । धूर्तैरपि सर्वं पत्र लेख्यपूर्वकं गृह्यत इति तदुपमानम् ।
धर्मस्य दृपन्यारम्भ प्रारम्भस्तमिवाशेषाः समग्रा जनास्तेषा मनस्तस्य प्रह्लादनमानन्दजनकमित्यभङ्गश्लेषः ।
महत् तद्वनं च महावनं तदिव श्वापदा वने व्याघ्रादयो गृहे मृगयार्थं सगृहिताश्च द्विजा पक्षिणो ब्राह्मणाश्च
नेरपघुष्टं सहितम् । रामायणं रामचरित्रं तदिव विनोदार्थं रक्षिताना कपीना वानराणां कथा वार्तास्ताभिः
गताकुलम् । पक्षे कैपिकथा हनूमत्कथा । माद्रीकुल(१) पाण्डुपत्नी तस्या कुलं तद्वदिव नकुलं सर्पहा तेनाल-
ङ्कृतम् । विनोदार्थं राजा गृहे तत्सद्भाव इति भावः । पक्षे नकुलं सहदेवाग्रजः । संगीतस्य प्रेक्षणार्थं प्रयुक्तस्य
गीतश्रवणव्यवस्य भवनमिवानेकस्थानेष्ववस्थापितं न्यस्तं मृदा मृत्तिकानामङ्गं यस्मिन् । पक्षे मृदङ्गानि
सुगजानि । रघुकुलं दशरथकुलं तद्वदिव भरतः शैलप्रस्तस्य गुणेन कलाकौशलेनानन्दितम् । पक्षे भरतस्य
दण्डार्थगुणो व्रतपालनलक्षणः । ज्योतिषमिव ज्योतिःशास्त्रमिव ग्रहा (ह) उद्वतनृपाणां ग्रहणं मोक्षन्तेषामेव
दण्डादिना मोचनम्, कलाभागा विज्ञानैकदेशाः, तेषु निपुणा यस्मिन् । पक्षे कोटो(२) ग्रहो मोक्षश्च, कला
पटो भागः तासां भागा विभागान्तेषु निपुणम् । एतज्ज्ञापकमित्यर्थः । नारदीयं पुराणं तद्वदिवाममन्ताद्व-
न्मनः नृत्यमानो राजधर्मो यस्मिन्नित्यभङ्गश्लेषः । यन्त्रं वीणा तद्वदिव विविधा शब्दा मनोज्ञाश्च, रमा-
शब्दाश्च, तेषां लब्ध आस्वादवर्णनं येन तत् । पक्षे विविधशब्दरसैर्नानाविधरागरसैर्लब्धान्वादा जना य-
न्त्रम् । मृदु मृदुना यन्वाक्यं कविकर्म तद्वदिवान्यचिन्तितानि स्वभावाः प्रकृतयः, अन्यवचनाया मनोगताभि-

१. हनूमन्. २. लवलीलाकङ्कोल, लवलीलाकङ्कोल. ३. प्रधान. ४. विविधश्लेष. ५. कविकथा. ६. कुल. ७. अनन्य.
८. हनूमन्. ९. दुरितनाशकरम्.
५०० २३

चित्राकाङ्क्षणीयम्, संध्यासमयमिव दृश्यमानचन्द्रापीडोदयम्, नारायणवक्षःस्थलमिव श्रीर-
त्नप्रभाभासितदिगन्तम्, वलभद्रमिव कादम्बरीरसविशेषवर्णनाकुलमतिम्, ब्राह्मणमिव प-
द्मासनोपदेशदर्शितभूमण्डलम्, स्कन्दमिव शिखिक्रीडारम्भचञ्चलम्, कुलाङ्गनाप्रचारमिव
सर्वदोषजातशङ्कम्, वैश्याजनमिवोपचारचतुरम्, दुर्जनमिवापगतपरलोकभयम्, अन्त्यजज-
नमिवागम्यविषयाभिलापम्, अगम्यविषयासक्तमपि प्रशंसनीयम्, अन्तकभटगणमिव कू-
ताकृतसुकृतविचारनिपुणम्, सुकृतमिवादिमध्यावसानकल्याणकरम्, वासरारम्भमिव पद्म-
रागारूणीक्रियमाणनिशान्तम्, दिव्यमुनिगणमिव कलापिसनाथश्चेतकेतुगोभितम्, भारतम-
सरमिव कृतवर्मवाणचक्रसंभारभीषणम्, पातालमिव महाकञ्चुक्यध्यासितम्, वर्षपर्वतसमू-
हमिवान्तःस्थितार्परिमितशृङ्गीहेमकूटम्, महाद्वारमपि दुष्प्रवेशम्, अवन्तिविषयगतमपि

ध्यायाः, तेषामावेदक कथकम् । पक्षेऽन्येन कविना चिन्तितो विचारितो यः स्वभावाभिप्रायः सहजोऽभिप्रायः ।
तात्पर्यविषयीभूतोऽर्थ इति यावत् । तस्यावेदक त्रापकम् । महानद्या वृहत्तदित्याः प्रवाह ओघस्तमिव सर्वं यदु-
रित दुश्चरित तस्यापहरम् । पक्षे सर्वं दुरित पापम् । धन इव तद्वदिव न कस्यचिदपि नाकाङ्क्षणीयं नाभिलेखा-
नी(लपणी)यम् । अपि तु सर्वस्यापि स्पृहणीयमित्यर्थः । इत्यमङ्गश्लेषः । सध्याया सायकालस्य समय क्षणस्त-
मिव दृश्यमानः प्रेक्ष्यमाणश्चन्द्रापीडस्य सुतस्योदयोऽभ्युत्थतिर्यस्मिन् । पक्षे चन्द्रापीड ईश्वरः । सर्वदा सध्याया
नृत्यविधानादिति भावः । नारायणो विष्णुस्तस्य वक्षःस्थल भुजान्तर तद्वदिव श्री शोभा तथा युक्तानि रत्नानि
तेषां प्रभा. कान्तयस्तामिर्भासित प्रकाशित दिगन्तो(न्त) यस्मिन् । पक्षे श्रीलक्ष्मी, रत्न कौस्तुभम् । शेष पूर्व-
वत् । वलभद्रो रामस्तमिव कादम्बरी वक्ष्यमाणा स्त्री तस्या रसविशेषवर्णन आकुला मतिर्यस्मिन् । पक्षे काद-
म्बरी कापिशायनम् । ब्राह्मणमिव द्विजमिव पद्मासनोपदेशाय दर्शित भूमण्डल यस्मिन् । पक्षे पद्मासनो ब्रह्मा
तस्योपदेशो वेदस्तेन दर्शितमन्येभ्यः प्रकाशित भूमण्डल येन स तम् । स्कन्द स्वामी तमिन गिरा मयूरस्तस्य
यः क्रीडारम्भस्तेन चञ्चल चटुलमित्यमङ्गश्लेषः । कुलाङ्गनाया कुलवध्या प्रचार सचरण तमिव गते
ददातीति सर्वद. परमेश्वरस्तस्मादुपजाता शङ्का भय यस्मिन् । पक्षे सर्वदा सर्वकालम् । वेद्याजनो वाराङ्गना
जनस्तमिवोपचारः सेवा तत्र चतुरमित्यमङ्गश्लेषः । दुर्जन सलस्तमिवापगता परे लोका शत्रवन्तेभ्यो भय
यस्मिन् । [पक्षे]परलोको भवान्तरम् । अन्त्यजजनो दिवाक्रीतिजनस्तमिवागम्य परैरग्राह्य एवविशो विषयो
देशस्तस्याभिलापो यस्मिन् । पक्षेऽगम्याना विषयाभिलापो यस्मिन्[त्रि]ति बहुव्रीहिः । अगम्यविषयागतमपि
प्रशंसनीयमिति विरोधः । तत्परिहारस्त्वगम्य परैरग्राह्यो विषयो देशस्तदासक्तमित्यर्थः । अन्तको यमस्तस्य
भटगण सुभटसमूहस्तमिव कृताकृत यत्सुकृत शोभन वृत्त्य तस्य यो विचारमन्त्र निपुण चतुरम् । पक्षे ..

.... सुकृत पुण्य तद्वदिवादिमध्यावसानेषु कल्याणकर शुभकारकमित्यमङ्गश्लेषः । वागम्य दिव्यगम्यागम-
स्तमिव पद्मरागै रक्तमणिभिररूणीक्रियमाण रक्तीक्रियमाण निशान्त गृह यत्र तत् । 'वामागार निशान्तम्'
इति कोशः । पक्षे पद्माना रागैररूणीक्रियमाणो निशान्तो रात्रिप्रान्तो यस्मिन् । दिव्यो मुनिगणो वणिशः
दिप्तमिव कलापिनो मयूरान्तं सनाथा सहिता ये श्वेतकेतव नित वज्रान्तं शोभितम् । पक्षे कलापा
सनाथ श्वेतकेतुश्च त्रयोऽप्येते देवर्षयस्मै शोभित विराजितम् । भारतगात्रोक्तम्[म]रमिव कृतो विद्वानो वने
फवचम्, वाणा. शरा, चक्राणि प्रसिद्धानि, एतेषां सभार समूहत्वेन भीषण भयजनकम् । पक्षे कृतवर्म
हर्दकपुत्र, वाणा शिखीसुरा, तेषां चक्रेषु परदलेषु सभारत्वेन भीषणम् । पाताल वटवामुग तदिव महाश-
क्तिः सौविदशस्तरागान्तिमाश्रितम् । पक्षे महाकञ्चुकिन सर्पा । वर्षपर्वता देवर्षीमाकारिणोऽचक्र
सप्तैव । तदुक्तम्—'हिमवान्[हिम]कूटश्च निषधो मेरुश्च च । श्वेत वृष्णश्च शङ्खो च महेते वर्षपर्वता ।'

१ काङ्क्षणीयम्; काङ्क्षणीय फल्म्. २ मति ३ ब्रह्माणम् ४ अन्यजन ५ परिशुभ्यम्. ६ विनक्तः
७ उपशोभितम् ८ शिखीसुरा. ९ कञ्चुकमहत्या-ध्यामिनम्. १० परिमाण ११ शृङ्गः शि-

मागधजनाधिष्ठितम्, स्फीतमपि भ्रमन्नभ्रलोकं राजकुलं विवेश । ससंभ्रमोपगतैश्च कृतप्रणामैः प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गः, सर्वतः प्रचलितेन च पूर्वकृतावस्थानेन दूरपर्यस्तमौलिगिथिलितचूडामणिमरीचिचुम्बितवसुधातलेन राजलोकेन प्रत्येकशः प्रतीहारनिवेद्यमानेन सादरं प्रणम्यमानः, पदे पदे चाभ्यन्तरविनिर्गताभिराचारकुशलाभिरन्तःपुरवृद्धाभिः क्रियमाणैर्वावतरणमङ्गलं, भुवनान्तराणीव विविधप्राणिसहस्रसंकुलानि सप्तकक्षान्तराण्यति-क्रम्याभ्यन्तरावस्थितम्, अनवरतश्चग्रहणश्यामिकालीढकरतलैः करचरणलोचनवर्जमसितलोहजालकावृतगरीरैरालानस्तम्भैरिव गजमदपरिमललोभैर्निरन्तरनिलीनमधुकरपटलजटिलैः कुलक्रमागतैरुदात्तान्वयैरनुरक्तैर्महाप्राणतयातिकर्कशतया च दानवैरिवाशयाकारसंभाव्यमानपराक्रमैः सर्वतः गरीररक्षाधिकारनियुक्तैः पुरुषैः परिवृतम्, उभयतो वारविलासिनी-

तेषां समूहमिवान्तःस्थितानि मध्यस्थितान्यपरिमितान्यसख्येयानि [शृङ्गीहेमानि] । ‘अलकाराय यत्खणीं(र्णं) तच्छृङ्गीकृतकं विदुः’ । तेषां कूटानि यस्मिन्स्त्वन्धस्तैरपरिमितत्वेन शृङ्गं प्राधान्यं येषामेवभूतानि हेनकूटानि सुवर्णनमूहा यस्मिन् । ‘शृङ्गं प्राधान्यसन्बोध’ इत्यनेकार्थः । पक्षेऽपरिमितशृङ्गी हे[म]कूटाचलो यस्मिन् । महाद्वारमपि तु प्रवेगमित्यतिशयोक्तिः । अवन्तिविषयो मालवदेशस्तत्र गतमपि प्राप्तमपि मागधजनैर्जंगमि(न)न्यदेशोद्भवजनैरधिष्ठितमिति विरोधः । तत्परिहारस्तु मागधा युद्धानिर्वर्तिनो गायनास्तैरधिष्ठितमित्यर्थः । स्फीतमपि ऋद्धिमदपि भ्रमन्तो नम्रा लोका यस्मिन्निति विरोधः । तत्परिहारस्तु भ्रमन्तो देशान्तरादागता नम्रलोका स्तुतिव्रता नम्राचार्याश्च यस्मिन्नित्यर्थात् । ससंभ्रमं सवेगमुपगतैः प्राप्तैः कृतप्रणामो येनेवभूतैः प्रतीहारमण्डलैर्द्वारपालममूहैरुपदिश्यमान उपदर्शमानो मार्गं पन्था यस्य स तथा । बहुभिर्वैपैर्विद्याभ्यासं विधाय ट्टागतत्वेन तादृगृहज्ञानाभावाद्धारपालैर्मार्गं प्रदर्शयति इति भावः । यद्वा पितुराह्वानजनितप्रमोदातिरेकेण विस्मृतान्यव्यापारत्वात्तत्प्रदर्शनं युक्तमेवेति भावः । राजगृहप्रवेगानन्तरं स चन्द्रापीडो भुवनान्तराणीव समकक्षान्तराण्यतिक्रम्य पितरं तारापीडमपश्यदित्यन्वयः । पुनः कीदृशः । राजलोकेन प्रणम्यमानो नमरिक्त्यमाणः । अथ राजलोकं विधिनष्टि—सर्वत इति । सर्वतः समन्तात्प्रचलितेनोत्थितेन कुमारगमनप्रतीक्षया पूर्वं कृतं विहितमवस्थानमवस्थितयेन । दूरादेव पर्यस्ता नम्रा ये मौल्यं शिरासि मुकुटानि वा तेभ्यः गिथिलिता शृङ्गीभूता ये चूडामणयस्तेषां मरीचिभिश्चुम्बितमाश्लिष्टं वसुधातलं येन । प्रत्येकशः प्रत्येकं प्रती-हारं द्वारपालेन निवेद्यमानेन निवेदना क्रियमाणेन सादरं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । पदे पदे प्रतिप-दमभ्यन्तरान्मध्यदेशाद्विनिर्गताभिर्वहिर्निःसृताभिराचारे राजस्थिता कुशलाभिर्निःपुणाभिरन्तःपुरवृद्धाभिर्महत्त-रैर्वाभिः निःपमाणमवतरणमङ्गलं यस्य स । अथ राजानं विशेषयन्नाह—अभ्यन्तरेति । अभ्यन्तरे मध्यगृ-हेऽन्तर्गते कृतावस्थानम् । पुनः कीदृशम् । पुरुषैः [परिवृतम्] आवृतम् । पुरुषान्विषेययन्नाह—अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं यन्त्रग्रहणं तेषां या इयामिका तदालीढाभिरिव नम्रान्तराणां स

भिश्चानवरतमुद्भूयमानधवलचामरम्, अमलपुलिनतलशोभिनि सुरकुञ्जरमिव मन्दाकिनी-
वारिणि हंसधवलशयनतले निपण्णं पितरमपश्यत् । आलोकयेति च प्रतीहारवचनानन्तर-
मतिदूरावनतेन चलितचूडामणिना शिरसा कृतप्रणाममेह्येहीत्यभिदधानो दूरादेव प्रसारित-
भुजयुगलः शयनतलादीपदुच्छसितमूर्तिरानन्दजलपूर्व्यमाणलोचनः समुद्रतपुलकतया सीव्य-
न्निवैकीकुर्वन्निव पिवन्निव तं पिता विनयावनतमालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च पितुश्चरण-
पीठसमीपे पिण्डीकृतमुत्तरीयमात्मताम्बूलकरङ्कवाहिन्या सत्वरमासनीकृतमपनयेति शनैर्व-
दन्नग्रचरणेन समुत्सार्य चन्द्रापीडः क्षितितल एव निपसाद । अनन्तरं निहिते चास्यासने
राजा सुतनिर्विशेषमुपगूढो वैशम्पायनो न्यपीदत् । मुहूर्तमिव विस्मृतचामरोत्क्षेपनिश्चलानां
वारविलासिनीनां साभिलाषैरनिलचलितकुर्वलयदामदीर्घराजिह्वतरलतारसारैरवलुप्यमान इव
दृष्टिपातैः स्थित्वा 'गच्छ वत्स, पुत्रवत्सलां मातरमभिवाद्य दर्शनलालसां यथाक्रमं सर्वा
जननीर्दर्शनेनानन्दय' इति विसर्जितः पित्रा सविनयमुत्थाय निवारितपरिजनो वैशम्पायन-

पिङ्गिरनवरतमुद्भूत(य)मान वीज्यमान धवलचामर यस्य स तम् । पुनः कीदृशम् । हसवद्धवल यच्छयनतल
शय्यातल तत्र निपण्ण स्थितम् । कमिव । मन्दाकिनी गङ्गा तस्या वारिणि जले सुरकुञ्जरमिवैगवणमिव ।
शयन विशिनष्टि—अमलेति । अमल निर्मल यत्पुलिन सैकत तस्य तल तद्वच्छोभिनि विगजिनि ।
अन्वयस्तु प्रागेवोक्त । आलोकय विलोकयेति प्रतिहारवचनानन्तर द्वारपालोक्ते पश्चादतिदूरादतिदविष्टदेशा-
दवनतेन नम्रेण चलितः कम्पितचूडामणि शिरोमणिर्यस्यैवभूतेन शिरसा मस्तके[न] कृत प्रणामो येन तम् ।
एह्येहि । वीप्साया द्वित्वम् । आगच्छागच्छेल्यभिदधान इति वृथाण [दूरादेव] प्रसारित विस्तारित भुजयुगल
वाहुयुग्म येन स । शयनतलादीपकिंचिदुच्छसितोर्ध्वभूता मूर्ति शरीर यस्य स । आनन्दजलेन प्रमोदवाप्येण
पूर्व्यमाणे त्रियमाणे लोचने नेत्रे यस्य स । आनन्दरूपमभिव्यज्यन्नाह—समुद्रतेति । समुद्रत प्रादुर्भूतो य
पुलको रोमाञ्चस्तस्य भावस्तत्ता तया सीव्यन्निव सेवन कुर्वन्निवैकीकुर्वन्निव तन्मयीकुर्वन्निव पिवन्निवात्यादेण
पान कुर्वन्निव । पितुर्निकटे विनयातिशय व्यज्यन्नाह—विनयेति । विनयाद्वैनयिकगुणेनावनत नम्रीभूत पिता
तारापीडस्त चन्द्रापीडमालिलिङ्ग परि[प]स्वजे । पूर्वमालिङ्गित पश्चादुन्मुक्तो विभिन्नीभूत पितुन्तारापीडस्य
चरणयोः पादयो पीठपादासन तस्य समीपेऽन्तिके ताम्बूलकरङ्कवाहिन्या पिण्डीकृतमात्मन स्वकीयमुत्तरीय सत्वर
शीघ्रमामनीकृत विष्टरी[कृतम्]अपनय दूरीकुर्विति शनैः शनैर्वदन्नुवन्नग्रचरणेन तन्ममुत्सार्य दूरीकृत्य चन्द्रापीड
क्षितितल एव भूमावेव निपसादोपविष्टवान् । तदनन्तर तदुपवेशनानन्तर राजा तारापीडेन सुतनिर्विशेष यथा
स्यान्त्योपगूढ आलिङ्गितो वैशम्पायनो निहिते स्थापने(पिते)ऽस्यासने चन्द्रापीडसने न्यपीददुपाविशत् ।
विस्मृतो यश्चामरोत्क्षेपस्तेन निश्चलाना वारविलासिनीना वाराद्वनाना दृष्टिपातैर्नेत्रप्रान्तरवलुप्यमान इवाञ्छा-
द्यमान इव । दृष्टिपात विशेष्यन्नाह—सेति । सहाभिलाषाभिर्वर्तमानं साभिलाषं सहस्य गादेश ।
अनिलेन वायुना चलित कम्पित यत्कुवलयदाम माला तद्वद्दीर्घरायनराजिह्वाकुटिला तन्मला चञ्चला तारा
कनीनिका सैव मार प्रधान येषु तैः । मुहूर्तमिव क्रियन्काल तत्र राजनसमीपे स्थित्वावस्थानं कृत्वा । हे वयम् हे
पुत्र । गच्छ व्रज । पुत्रवत्सला पुत्रहिता मातर जननी दर्शनलालसा त्वदर्शनोत्क्रान्तिमभिवाद्य पादपदं
कृत्वा यथाक्रम यथानुक्रम सर्वा जननीरपमानुर्दर्शनेनानन्दय प्रमोदय । इति हेत्वर्थः । पित्रा तारापीडेन निर्गता
विमृष्टः सविनय यथा स्यात्तथोन्वायान्वायान कृत्वा निवारितमन्त्रैव रक्षित परिजन परिज्जितो येनैवभूते

१ हसवद्धले. २ आदरेणाभिदधान. ३ उहमित ४ आपूर्व्यमाण. ५ पुलककण्टकतया ६ पीडुर्वैति तम्
७ आनीयन् ८ करण्ट. ९ समुत्सार्य क्षितितले. १० अनन्तरनिहिते, अनन्तरविनिश्चिते ११ उवत्सला
१२ निक्षित. १३ तदन्तरनार. १४ दर्शनलालसा.

द्वितीयोऽन्तःपुरप्रवेशयोगेन राजपरिजनेनोपदिश्यमानवर्त्मान्तःपुरमाययौ । तत्र धवलकञ्चु-
कावच्छन्नशरीरैरनेकशतसंख्यैः श्रियमिव क्षीरोदकलोलैः समन्तात्परिवृतां शुद्धान्तर्वशिकैः,
अतिप्रशान्ताकाराभिश्च कषायरक्ताम्बरधारिणीभिः संध्याभिरिव सकललोकवन्द्याभिः प्रल-
म्बश्रवणपाशाभिर्विदितानेककैथावृत्तान्ताभिर्भूतपूर्वाः पुण्याः कथाः कथयन्तीभिरितिहासा-
न्वाचयन्तीभिः पुस्तकान्दधतीभिर्धर्मोपदेशान्निवेदयन्तीभिः जरत्प्रव्रजिताभिर्विनोद्यमानाम्,
उपरचितस्त्रीवेषभाषेण गृहीतविकटप्रसाधनेन वर्षधरजनेनोपसेव्यमानाम्, अनवरतौभिधूय-
मानवालव्यजनकलापाम्, अङ्गनाजनेन च वसनाभरणकुसुमपटवासतौम्बूलतालवृन्ताङ्गरा-
गभृङ्गारधारिणा मण्डलोपविष्टेनोपास्यमानाम्, पयोधरौवलम्बिमुक्तागुणाम्, अचलमध्यस्त्रव-
द्गङ्गाप्रवाहामिव मेदिनीम्, आसन्नदर्पणपतितमुखप्रतिविम्बाम्, अर्कचिम्बप्रविष्टशशिमण्ड-

वैगम्पायनद्वितीयोऽन्तःपुरप्रवेशयोगेन राजपरिजनेनोपदिश्यमानवर्त्मान्तःपुरमाययौ समागमत् । तत्रेति ।
[तत्र]अन्तःपुरे मातर जननी [प्रण]नाम नमश्चक इति दूरेणान्वयः । अथ मातुर्विशेषणानि—धवलकञ्चुकै-
रवच्छन्नान्याच्छादितानि शरीराणि येषां तैः । अनेके ये शतसंख्यास्तैः शुद्धान्तर्वशिकैः शुद्धान्तमन्तर्वश-
धान्तःपुरं तत्र नियुक्ता आन्तर्वशिका कञ्चुक्या[द]यस्तैः समन्तात्सर्वतः परिवृता परिवेष्टिताम् । कैः कामिव ।
क्षीरोदकलोलैः क्षीरमसुदतरङ्गैः परिवृता श्रियमिव लक्ष्मीमिव । पुनः कीदृशीम् । जरत्प्रव्रजिताभिर्वृद्धतापसी-
भिर्विनोद्यमाना विनोदविपर्ययाक्रियमाणाम् । अथ च तापसीना विशेषणानि—अतिप्रशान्तोऽतिशान्त आकारो
यासां ताभिः । कषायेण रक्तं यदम्बरं वस्त्रं तद्वारयन्तीत्येवशीलास्ताभिः । सकला समग्रा ये लोकास्तै-
र्वन्द्याभिर्वन्दनीयाभिः । रक्ताम्बरसाम्यादाह—संध्याभिरिव । प्रलम्बा लम्बायमाना श्रवणपाशाः कर्णपाल्यो-
यानां ताभिः विदिता ज्ञाता अनेकाः कथाः प्रबन्धास्तासां वृत्तान्तो वार्ता याभिस्तास्ताभिः । पूर्वं भूता
भूतपूर्वा । एवविधा पुण्याः पवित्राः कथाः संबन्धान्कथयन्तीभिः प्रतिपादयन्तीभिः । अ[इ]तिहासान्पूर्व-
वृत्तान्तान्वाचयन्तीभिः पठन्तीभिः । पुस्तकाञ्छान्दधतीभिर्धारयन्तीभिः । धर्मोपदेशान्निवेदयन्तीभिर्ज्ञापय-
न्तीभिः । पुनस्तामेव विशेषयन्नाह—उपरचितेति । उपरचितो विहितः स्त्रीणां वेषो नेपथ्यभाषा च येन
न तथा तेन । गृहीतमात्रं विकटं विपुलं प्रसाधनं प्रतिकर्म येनैवविधेन वर्षधरजनेन पण्ड(ण्ट)जनेनोपसेव्यमा-
ना पर्युपास्यमानाम् । कामन्दक्या तेषां लक्षणं यथा—‘ये त्वल्पसत्त्वाः प्रथमाः स्त्रीवाश्च स्त्रीस्वभाविनः’ ।
जात्या न दुष्टा कार्येषु ते वै वर्षधरा स्मृताः । अनवरतं निरन्तरमभिधूयमानो व्य(वी)ज्यमानो वालव्यजन-
कलापधामरसमूहो यस्या सा ताम् । अङ्गनाजनेन स्त्रीजनेन चोपास्यमाना सेव्यमानाम् । अङ्गनाजनं विशेषय-
न्नाह—वसनेति । वसनानि वस्त्राणि, आभरणानि भूषणानि, कुसुमानि पुष्पाणि, पटवासः पिश्यातः, ताम्बूल-
नागदण्डीदलानि, तालवृन्तं व्यजनम्, अङ्गरागो विलेपनम्, भृङ्गारं कनकालुका, एतान्धरतीति धारी तेन
धारिणा । वीरगेन । मण्डल्योपविष्टेन स्थितेन । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । पुनरपि विशेषतस्तामेव विशेषयन्नाह—
पयोधरेति । पयोधरयोः कुचयोरवलम्बी मुक्तागुणो हारो यस्यानाम् । स्तनानामत्युच्चत्वेन मुक्तानां
वास्तुव्यवस्थेनोपमानान्तरं प्रदर्शनाह—अचलेति । अचलयोः पर्वतयोर्मध्येऽन्तरे खड्गो(न) वहमानो
गगनाप्रहारो यस्यामेवभूता मेदिनीमिव वसुधरामिव । नवैसहस्रात्तस्या पृथ्व्या उपमानम् । आसन्नेति ।
आसन्नं समीपवर्ति(नीं) यो दर्पण आदर्शस्तत्र पतितो मुखप्रतिविम्बो यस्यास्ताम् । आत्रार्थं उपमानान्तरं
दर्शनाह—अर्केति । अर्कदिम्बे सूर्यमण्डले प्रविष्टं शशिमण्डलं यस्यामेवभूताम् । दिवमिवानावान्यामिव ।

लामिव दिवं समुपसृत्य मातरं प्रणनाम । सा तु तं ससंभ्रममुत्थाप्य सत्यायाज्ञासंपादनदक्षे पार्श्वपरिवर्तिनि परिजने स्वयमेव कृतावतरणका प्रस्तुतपयोधरक्षरत्पयोविन्दुच्छलेन द्रवीभूय स्नेहाकुलेन निर्गच्छतेव हृदयेनान्तःशुभगंतानीव ध्यायन्ती मूर्धन्युपाधाय तं सुचिरमागिश्लेष । अनन्तरं च तथैव कृतयथोचितसमुपचारमाश्लिष्टवैगम्पायना स्वयमुपविश्य विनयादवनितले समुपविशन्तमाकृष्य बलादनिच्छन्तमपि चन्द्रापीडमुत्सङ्गमारोपितवती । ससंभ्रमपरिजनोपनीतायामासन्ध्यामुपविष्टे च वैगम्पायने चन्द्रापीडं पुनः पुनरालिङ्ग्य ललाटे देगे वक्षसि भुजशिखरयोश्च मुहुर्मुहुः करतलेन परामृशन्ती विलासवती तमवादीन्—‘वत्स, कठिनहृदयस्ते पिता येनेयमाकृतिरीदृशी त्रिभुवनलालनीया क्लेशमतिमहान्तमियन्तं काललम्बिता । कैथमसि सोढवानतिदीर्घामिमां गुरुजनयन्त्रणाम् । अहो, बालस्यापि सतः कठोरस्येव ते महद्वैर्यम् । अहो, विगलितशिशुजनक्रीडाकौतुकलाघवमर्भके ते हृदयम् । अहो, गुरुजनस्योपरि भक्तिरसाधारणा सर्वा । यथा पितुः प्रसादात्समस्ताभिरुपेतो विद्याभिर्बालो-कितोऽस्येवमचिरेणैव कालेनानुरूपाभिर्वधूभिरुपेतमालोकयिष्यामि’ इत्येवमभिधाय लज्जास्मि-

तस्यामेव गगनिम्वस्यार्कविम्बे प्रवेगात् । अत्रादर्शस्य सूर्यविम्बोपमानम् । मुखस्य गगनिमण्डलोपमानम् । राजा (ज्या) अमावास्योपमानमिति भावः । समुपसृत्य पार्श्वं समागम्य । अन्यस्तु प्रागेवोक्तं । तु पुनरर्थः । सा विलासवती तं सुतं ससंभ्रमं सवेगं पादपतितमुत्थाप्य पार्श्वपरिवर्तिनि निकटस्थायिनि परिजने परिच्छदं आज्ञासंपादनदक्षे नियोगकरणाभिज्ञे सत्यपि स्वयमेवात्मनैव कृतं विहितमवतरणमुत्साहकर्मविशेषो यथा सा । हृदयेन चेतसान्तर्मध्ये शुभगतानि कल्याणगतानि ध्यायन्ती चिन्तयन्ती । अथ हृदयविशेषणानि—स्नन्तु (प्रस्तु) तेति । प्रस्तुतौ पयः पूर्णौ यौ पयोवरौ ताभ्यां धरन्तो ये पयोविन्दवस्तेषां छलेन मिषेण द्रवीभूय रमीभूय निर्गच्छतेव वहिः प्रसर्पतेव स्नेह आभ्यन्तरप्रीतिस्तेनाप्तेनाकुलेन व्याप्तेन मूर्धन्युत्तमाङ्ग उपाधाय चुम्बनं कृत्वा [तं] सुचिरं चिरकालमागिश्लेषालिङ्ग्य । अनन्तरं चेति । [अनन्तरम्] आलिङ्गनानन्तरम् । तथैव पूर्ववत् । कृतमिति । कृतो यथोचितो यथायोग्यः समुपचारः प्रियवाग्वापारो यत्रेति यथा स्यात्तथाश्लिष्ट आलिङ्गितो वैगम्पायनो यथा सा स्वयमुपविश्य विनयादवनितले समुपविशन्तमासेदिवाममाकृष्य बला[दा]कर्षणं कृत्यानिच्छन्तमपि । मातुः श्रमसंभवात् । चन्द्रापीडमुत्सङ्गं कोडमारोपितवत्यारोपया[मास] । ममभ्रमं सवेगं परिजनेन परिच्छदेनोपनीतायामानीतायामासन्ध्यां वेष्टपीडे वैगम्पायन उपविष्टे स्थिते सति चन्द्रापीडं पुनः पुनर्वाग्वारमा-लिङ्ग्योपगृह्णन् विधाय ललाटे देशेऽलिकप्रदेशे वक्षसि भुजान्तरे भुजशिखरयोः स्कन्धयोर्मुहुर्मुहुर्वारवारं करतलेन स्पर्शपाणितलेन परामृशन्ती परामर्शनं कुर्वती विलासवती तमवादीत्तमवोचत् । किमुवाचेत्याह—वत्सेति । हे वत्स हे पुत्र । कठिन कठोर हृदय यस्यैवविधत्ते पिता जनको येनेदृश्येतादृशीयमाकृतिराकारत्रिभुवने लालनीया पालनीया [अति]महान्तं कालं भूयस्तरमियन्तमेतावन्प्रमाणं क्लेशं वेद लम्बिता प्रापिता । अतिदीर्घां चिरकालमिमां गुरुजनयन्त्रणां पृथ्वाजननियन्त्रणां कथं सोढवानमि । [अहो] इत्याश्चर्यं । ते नव बालस्यापि सतः कठोरस्येव महद्वैर्यम् । अहो इति पूर्ववत् । अर्भके बालके त्वयि विगलितं दुर्गमं शिशुजना बालजनान्तेषां क्रीडाकौतुकं तेन लाघवं लघुत्वमेवमेव हृदयम् । अहो इति पूर्ववत् । गुरुजनस्योपर्ययावाग्वारणां सर्वा भक्तिः । यथा पितुर्जनकस्य प्रसादान्माहात्म्यान्ममस्ताभिः समग्राभिर्विद्याभिस्पृष्टे सहितं आलोच्यतोऽपि वीक्षितोऽपि । एतत् पूर्वोक्तप्रकारेणाचिरेणैव कालेन लोककालेनानुरूपाभिर्विद्ययाभिः [विद्यभिस्पृष्टमालोकयिष्यामीत्येवमभिधाय] ।

१ दिवसमुपसृत्य, दिवसप्रियं समुपसृत्य २ ननाम ३ तु ममभ्रममुत्थाप्य ४ कृतावतरणकमङ्गला प्रस्तुतपयोधरः ५ प्रस्तुतः ६ निर्गतेव ७ शतान्यभिन्यायन्ती, शतानां अभिन्याय-पी-८ समुपविश तम, उपविशन्तम् ९ ममभ्रमम् १० ईदृश ११ कथमपि १२ गुरुजनानाम् १३ दिवस १४ अर्भके त्वयि, अर्भकस्यापि ते, अर्भकचेदपि ते, अर्भके ते १५ अमावास्यां मया १६ अचिरं ते

तावनतमात्ममुखप्रतिविम्बगर्भे विकचकमलकृतकर्णपल्लवावतंस इव कपोले पर्यचुम्बदेनम् ।
 एवं च तत्रापि नातिचिरमेव स्थित्वा क्रमेण सर्वान्तपुराणि दर्शनेनानन्दयामास । निर्गल्य
 च राजकुलद्वारा वहिः स्थितमिन्द्रायुधमारुह्य तथैव तेन राजपुत्रलोकेनानुगम्यमानः शुक्-
 नासं द्रष्टुमयासीत् । यामावस्थितविविधगजघटासंकटम्, अनेकतुरङ्गसहस्रसवाधम्, अप-
 रिमितजनसमूहसहस्रसमर्दसंकुलम्, एकदेशोपविष्टैः सहस्रशो निबद्धचक्रवालैरनेककार्याग-
 तैर्दर्शनोत्सुकैः समन्ततो विविधशास्त्राञ्जनोन्मीलितप्रतिभैरवरच्छन्नानां विनयानुरागिभिर्ध-
 र्मपटैरिवावगुण्ठितैः शाक्यमुनिशासनपथधौरेयै रक्तपटैः पाशुपतैर्द्विजैश्च दिवानिगमासेव्य-
 मानम्, अभ्यन्तरप्रविष्टानां च सामन्तानां जघनोपविष्टपुरुषोत्तंसङ्गावस्थितद्विगुणकुथाभिर-
 तिचिरावस्थाननिर्वेदप्रसुप्ताधोरङ्गाभिरपर्याणाभिः सपर्याणाभिश्च निश्चलावस्थानप्रचलायि-
 ताभिः शतसहस्रशः करिणीभिराकीर्णं शुक्नासगृहद्वारमासाद्य सत्वरप्रधावितैर्द्वारदेशाव-

एन कुमार पर्यचुम्बचुम्बन कृतवती । कीदृशम् । लज्जास्मितेनावतत नम्रीभूतम् । कस्मिन् । कपोले गङ्गात्पर-
 भागे । कीदृशे । आत्मनो मातुर्मुखप्रतिविम्बो गर्भे यस्मिन् । मुखस्य कमलसाम्यादाह—विकचेति । विकचै-
 विकस्वरं कमलं कृतो विहित कर्णपल्लवावतंसो यस्मिन्—एवं चेति । पूर्वोक्तप्रकारेण तत्रापि मातु
 नर्मापि नातिचिर नातिचिरकालमेव स्थित्वावस्थानं कृत्वा क्रमेण परिपाठ्या सर्वान्तपुराणि सामग्राण्य-
 वरोधानि दर्शनेनानन्दयामास प्रमोदयामास । राजकुलद्वारा प्रतोलीमार्गेण निर्गल्य बहिरागत्य वहि
 स्थितमिन्द्रायुधमध्वमारुह्य तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण तेन पूर्वोक्तेन राजपुत्रलोकेनानुगम्यमानः शुक्नासं मन्त्रिण
 द्रष्टुं विलोकयितुमयासीदित्यन्वयः । 'या प्रापणे' लुङि रूपम् । ततश्च शुक्नासगृहद्वारमासाद्य शुक्नासभवन
 विवेकेत्यन्वयः । अथ गृहद्वार विगेषयन्नाह—यामेति । यामावस्थिताश्चतुष्क्रिकाया स्थिता विविधाना
 गजाना घटा नमूहस्तया सकटं सव्या(सवा)धं प्रवेष्टुमशक्यम् । अनेके ये तुरङ्गास्तुरङ्गमास्तेषा सहस्र तेन
 नदाद्य बाधसहितम् । अपरीति । अपरिमिता असंख्या ये जना मनुष्यास्तेषा समूहा भिन्नभिन्नजाती-
 यनगणनेषा महत्त्वाणि तेषा समदोऽन्योन्याघातस्तेन संकुलम् । एकदेशे एकान्त उपविष्टैः स्थितै स-
 [हो]यशो नियद्धानि चक्रवालानि यैः । अनेकानि यानि कार्याणि तदर्थ[आ]गतं प्राप्तं । दर्शनार्थमवलोक-
 नानामुत्तुररन्वृण्णितैः । समेति । समन्तत सर्वतो विविधानि यानि शास्त्राणि तान्येवाङ्गन नेत्रौपध
 तेनोन्मीलितानि विद्वांसः प्रापितानि प्रतिभा[नि]चक्षुषि येषा तैः । अचरेति । अवगच्छन्नानां सेवक-
 र्माणं दिनयेनानुरागो विद्यते येषा तैः । तद्गुणानुरागेण विनयादेव सेवकाभूतैरित्यर्थः । धर्मपटैरिवावगुण्ठि-
 तैरन्वृण्णितैः शाक्यमुनिनामर्कवान्धवतपस्विना यच्छासनमाज्ञा तस्य पथ (न्या) मार्गस्तत्र धौरेयैर्धुरध्वरैस्तथा
 रक्तपटै रक्ताम्बरैः पाशुपतैः शैवैर्द्विजैर्ब्राह्मणैश्च दिवादि(नि)गमहनिगमासेव्यमानमुपास(स्य)मानम् । अभ्यन्तर-
 प्रविष्टानां मध्यगतानां सामन्तानां स्वदेशपार्श्ववर्तिराज्ञा च शतसहस्रशः करिणीभिर्धेनुकाभिराकीर्णं व्याप्तम् ।
 अथ करिणीदिशेषणानि—जघनेति । कस्या अग्रिनो भागो जघनं तत्रोपविष्टा स्थिता ये सामन्तीनां पत्न्य-

स्थितैः प्रतीहारपुरुषैरनिवार्यमाणोऽपि राजकुल इव राजपुत्रो वाह्याङ्गण एव तुरगादवततार । द्वारदेशावस्थापिततुरङ्गश्च वैशम्पायनमवलम्ब्य पुर प्रधावितैः समुत्सारितपरिजनैस्तत्प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमानमार्गस्तथैव चलितमुकुटकोटिभिर्नरेन्द्रवृन्दैः सेवासमुपस्थितैरुत्थायोत्थाय प्रणम्यमानस्तथैव च प्रचण्डप्रतीहारहुंकारभयमूकीभवत्परिजनानि प्रचलितवेत्रलतार्चकितसामन्तचक्रचरणशतचलितवसुंधराणि कक्षान्तराणि निरीक्ष्यमाणस्तथैव च नवनवमुधावदातप्रासादनिरन्तरं द्वितीयमिव राजकुलं शुकनासभवनं विवेग । प्रविश्य चानेकनरेन्द्रसहस्रमध्येऽप्युपस्थितमपरमिव पितरमुपदर्शितविनयो दूरावनतेन मौलिना शुकनासं ववन्दे । शुकनासस्तं संसंभ्रमं संमुत्थार्योऽनुपूर्व्येणोत्थितराजलोकैः सादरमभिमुखदत्ताविरलपदं प्रहर्षविस्फारितविलोचनगतानन्दजलकणः सैमं वैशम्पायनेन प्रेम्णा गाढमालिलिङ्ग । आलिङ्गितोन्मुक्तश्च सादरोपनीतमपहाय रत्नासनमवनावेव राजपुत्रः समुपाविशान् । तदनु च वैशम्पायनः । उपविष्टे च राजपुत्रे शुकनासवर्जमन्यदखिलमवनिपालचक्रमुज्जितनिजासनमवनितलमभजत । स्थित्वा च तूष्णीं क्षणमिव शुकनासः समुद्रतप्रीतिपुलकैरङ्गैरावेद्यमान-

कैरनिवार्यमाणोऽप्यनिपेध्यमानोऽपि राजकुल इव वाह्याङ्गण एव राजपुत्रस्तुरगादवततारोत्तीर्णवान् । द्वारेति । द्वारदेशे प्रतोल्यामवस्थापितस्तुरङ्गो येन स वैशम्पायनमवलम्ब्यालम्ब्य पुर प्रधावितैरप्रतगीप्रप्रचलितैः समुत्सारितो दूरीकृत परिजनो यै । तथैव पूर्ववत् । प्रतीहारमण्डलैरुपदिश्यमान उपदेशविपयीक्रियमाणो मार्ग पन्था यस्य स तथा । तथैव पूर्ववत् । चलित्वा कम्पिता मुकुटानां कोटयो येषां तैः] नरेन्द्रवृन्दैः राजसमूहैः सेवार्थं सपर्यार्य समुपस्थितैरागतैरुत्थायोत्थायेत्युत्थानमुत्थानं कृत्वेत्यर्थः । प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाणः । तथैव पूर्ववत् । प्रचण्डा ये प्रतीहारा द्वारपालकास्तेषां हुंकारा हुंकृतयस्तेभ्यो भयं भीतिस्तेन मूकीभवन्मौनता समाश्रयन्परिजनो येषु तानि । प्रचलितेति । प्रचलिता इतस्ततो विक्षिप्ता या वेत्रलता वेतसयष्टयस्तस्याश्चकितं शङ्कितं यत्सामन्तचक्रं तस्य चरणशतेन पादशतेन चलित्वा कम्पिता वसुंधरा पृथ्वी येषु तान्येवविधानि कक्षान्तराणि गृहप्रदेशानि । 'कक्षा प्रकोष्ठे केदारे काश्या मध्येभवन्धने' इति विश्वः । निरीक्ष्यमाणो विलोक्यमानः । नवेति । नवनवा नवीना मुधावदाता मुधयावदाता उज्ज्वला ये प्रासादास्तैर्निरन्तरं व्याप्तं द्वितीयमिव राजकुलं शुकनासभवनं विवेगं प्रविष्टवान् । प्रविश्य च प्रवेगं कृत्वा । अनेकेति । अनेकानां (केषां) नरेन्द्राणां यत्सहस्रं तन्मध्ये उपस्थितमपरमिवान्यमिव पितरं जनकम् । उपेति । उपदर्शितो विनयो येन स तथा दूराद्विष्टादवनतेन मौलिना शिख्या शुकनासं ववन्दे नमस्कृतं । शुकनासश्चन्द्रापीडं गाढं यथा स्यात्तथालिलिङ्गोपगूह्य चक्रे । मसंभ्रमं मवेगं समुत्थायोत्थानं कृत्वा वैशम्पायनेन स्वमुनेन समं सार्धम् । केन । प्रेम्णा केहेन । अथ शुकनासं विशेषयन्नाह—अन्विति । आनुपूर्व्यानुक्रमेणोन्वितो राजलोको यस्मात् । आदरेण सहवर्तमानं सादरं यथा स्यात्तथा । अभिमुखं समुग्नं दत्तान्यविरलान्यनवनिष्ठानि पदानि येन स तथा । प्रहर्षेति । प्रहर्षेण प्रमोदेन विस्फारिते विस्फारिते ये विलोचने तयोरागता आनन्दलकणा यस्य स तथा । पूर्वमालिङ्गितं पश्चादुन्मुक्तश्च सादरेण (र) उपनीतमानीतं रत्नासनं निजासनमपहाय त्यक्त्वावनावेव पृथिव्यामेव राजपुत्रश्चन्द्रापीडं समुपाविशदुपाविशान् । तदनु पश्चाद्वैशम्पायनं उपाविशान् । उपविष्टे च राजपुत्रे शुकनासवर्जमेकं शुकनासं विहायाग्निलं समग्रमन्यदवनिपालचक्रं गतममृदमुत्थितं तत्तत् निजासनमात्मीयामनं येन तत् । अवनितलं पृथ्वीतलमभजदग्निश्रितम् । क्षणमिति । [क्षणमिव] क्षणमात्रं तूष्णीं मौनं स्थित्वा च शुकनासः समुद्रतं प्रादुर्भूतं प्रीत्या केहेन पुलको रोमाञ्चो येषां तैः

१ वाह्याङ्गं. २ तुरङ्गात्. ३ अवस्थित. ४ तथैव प्रतीहार, तथैव च प्रतीहार. ५ तथैव प्रचण्ड. ६ नवनवार्थः. ७ तथैव नव. ८ प्रासादमहस्य. ९ उपविष्टम्. १० मसंभ्रमं. ११ उवाच. १२ आनुपूर्वेण. १३ लोके. १४ मृदम्. १५ लोचनं. १६ मह. १७ समुपविष्टे. १८ क्षणमिव.

हर्षप्रकर्षस्तमब्रवीत्—‘तात, अद्य खलु देवस्य तारापीडस्य समाप्तविद्यमुपारूढयौवनमालोक्य भवन्तं सुचिराद्भुवनराज्यफलप्राप्तिरुपजाता । अद्य समृद्धाः सर्वा गुरुजनशिपः । अद्य फलितमनेकजन्मान्तरोपात्तमवदातं कर्म । अद्य प्रसन्नाः कुलदेवताः । न ह्यपुण्यभाजां भवादृशास्त्रिभुवनविस्मयजनकाः पुत्रतां प्रतिपद्यन्ते । केदं वयः । केयममानुषी शक्तिः । कचेदमग्रेषुविद्याग्रहणसामर्थ्यम् । अहो, धन्याः प्रजा यासां भरतभगीरथप्रतिमो भवानुत्पन्नः पालयिता । किं खलु कृतमवदातं कर्म वसुंधरया ययासि भर्ता समासादितः । हरिवक्षःस्थलनिवासासद्गृहव्यसन्नितया हता खलु लक्ष्मीः, या विग्रहवती भवन्तं नोपसर्पति । सर्वथा कल्पकोटीर्महावराह इव दंष्ट्रावलयेन वह वाहुना वसुंधराभारं सह पित्रा’ इत्यभिधाय च स्वयमाभरणवसनकुसुमाङ्गरागादिभिरभ्यर्च्य विसर्जयाचकार । विसर्जितश्चोत्थायान्तःपुरं प्रविश्य दृष्ट्वा वैशम्पायनमातरं मनोरमाभिधानां निर्गत्य समारूढेन्द्रायुधं पित्रा पूर्वकल्पितम्, प्रतिच्छन्दकमिव राजकुलस्य द्वारावस्थितसितपूर्णकलशम्, आवद्धहैरितचन्दनमालम्, उल्लसितसितपताकासहस्रम्, अभ्याहृतमङ्गलतूर्यरवपरिपूरितदिगन्तरम्, उपरचितविकच-

रदरावेद्यमानो हर्षप्रकर्षोत्कर्षः प्रमोदो यस्य स तथा त वन्द्यापीडमब्रवीत् । हे तात हे पुत्र । ‘तातः पितरि पुत्रयो’ इति कोटि । खलु निश्चितम् । अद्यास्मिन्दिने देवस्य तारापीडस्य समाप्तविद्य परिपूर्णकृता विद्या येनैवविद्यमुपारूढयौवन संप्राप्तारुण्य भवन्त त्वामालोक्य सु[चि]राच्चिरकालेन भुवनराज्यफलप्राप्तिस्त्रिभुवनायलफलोपलब्धिरुपजाता प्रादुर्भूता । अद्य गुरुजनानां पूज्यजनानां सर्वा आशिष आशीर्वादा समृद्धाः सप्ततिभाजो बभूवुः । अद्यानेकजन्मान्तरोपात्तमनेकभवाजितमवदात शुद्ध कर्म फलित फलवज्ज्ञे । अद्य कुलदेवता गुलाधिष्ठान्य प्रसन्नाः प्रसादवत्य । [न हि] अपुण्यभाजामधर्मवता भवादृशा भवत्सदृशास्त्रिभुवनस्य त्रिविष्ट- [प]न्य विस्मयजनका आश्चर्योत्पादका पुत्रता सुतत्वं प्रतिपद्यन्ते भजन्ते । केति महदन्तरे । इय वयोवस्था क । इय परिदयमाना मानुषी मनुष्येष्वसभाव्यमानैतादृशी शक्तिः पराक्रम [क] । इदमग्रेषुविद्याग्रहणसामर्थ्यं [च] क । अहो इत्याश्चर्ये । धन्या भाग्यवत्य प्रजाः प्रकृतयो यासां प्रजानां भरत आपि(र्ष)भिं, भगीरथः सगरपौत्र, ताम्या प्रतिम सदृशो भवास्त्व पालयिता रक्षक उत्पन्न । किमिति प्रश्ने । खलु निश्चयेन । वसुंधरया पृथ्वावदात शुद्ध कर्म [किं] कृतमाचरित यया त्व भर्ता प्रभुः समासादितः प्राप्तः [अस्ति] । हरिवक्षः- स्थले विष्णुभुजान्तरे यो निवासोऽवस्थितिस्तद्वक्षणे योऽसद्गृहो दृढस्तद्व्यसन्नितया तदासक्ततया । खलु निश्चयेन । लक्ष्मी श्रीहता । देवेनेति शेषः । या श्रीर्भवन्त त्वा विग्रहवती शरीरधार(रि)णी नोपसर्पति नाभ्युपैति । ‘मूर्तमपेण यद्यप्यनुसरति त[था]पि न मूर्तिविग्रहरूपेणेत्यर्थः । सर्वथेति । [सर्वथा] सर्वप्रकारेण कल्पकोटी- र्गदवाहुना भुजेन वसुंधराभारं पित्रा सह जनकेन सम वह धारय । दंष्ट्रावलयेन दाढामण्डलेन महावराह रूपः । इति पूर्वोक्तप्रकारेणाभिधायोक्त्वा । चकार समुच्चयार्थः । स्वयमात्मनैव । आभरणेति । आभरणानि शृण्णानि, दननानि वस्त्राणि, कुसुमानि पुष्पाणि, अङ्गरागो विलेपनम्, एतत्प्रभृतिभिर्वस्तुभिरभ्यर्च्यार्चयित्वा विसर्जयाचकार विसर्जितवान् । विसर्जितो गृहायानुगत उत्थायोत्थान कृत्वान्तःपुरमवगेष प्रदिश्य मध्ये मन्मथ मनोरमाभिधानां मनोरमेति नात्री वैशम्पायनमातरं दृष्ट्वा विलोक्य तदनन्तरं वहिर्निर्गत्येन्द्रायुधं समारूढेण हस्ता एनागे भवनं जगामेत्यन्वयः । अथ भवनं विशेषयन्नाह—पित्रेति । पित्रा जनकेन पर्व पर्व-

कमलकुसुमप्रकरम्, अचिरकृताभिकार्यम्, उज्ज्वलविविक्तपरिजनम्, उपपादिताशेषगृहप्रवेशमङ्गलं कुमारो भवनं जगाम । गत्वा च श्रीमण्डपावस्थिते शयने मुहूर्तमुपविश्य सह तेन राजपुत्रलोकेनैवाभिपेकादिमशनावसानमकरोद्विवसविधिम् । अभ्यन्तरे च शयनीयगृह एवेन्द्रायुधस्यावस्थानमकल्पयत् ।

एवंप्रायेण चास्योदन्तेन तदहः परिणतिमुपययौ । गगनतलादवतरन्त्या दिवसश्रियः पद्मरागनूपुरमिव स्वप्रभा पिहितरन्ध्रं रविमण्डलमुन्मुक्तपादं पपात । जलप्रवाह इव रथचक्रमार्गानुसारेण दिवसकरस्य वासरालोकः प्रतीचीं ककुभमगात् । अभिनवपल्लवलोहिततलेन करेणैवाधोमुखप्रसृतेन रविविम्बेन वासरः कमलरागमशेषं ममार्ज । कमलिनीपरिमलपरिचयागतालिमालाकुलितकण्ठं कालपाशैरिव चक्रवाकमिथुनमाकृष्यमाणं विजयटे करपुटेरा दिवसान्तमापीतमरविन्दमधुरसमिव रक्तातपच्छलेन गगनगमनखेदादिव दिवसकरविम्बं ववाम । क्रमेण च प्रतीचीकर्णपूररक्तोत्पले लोकान्तरमुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, स-

लतूयाणि कल्याणहेतुकातोद्यानि तेषां रवेण शब्देन परिपूरित दिगन्तर येन तत् । उपरचितो निर्मितो विकचाना विकस्वराणां कमलानां नलिनानां कुसुमप्रकरो यस्मिन् । अचिर कृतमभिकार्यं होमादिक यस्मिन् । उच्चलो निर्मलो विविक्तो भिन्नभिन्नस्वरूप परिजनः परिवारो यस्मिन् । उपपादित विहितमशेष समग्र गृहप्रवेशमङ्गल धात्वालेख्यादि यस्मिन् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । गत्वा चेति । [गत्वा] तत्र गमन कृत्वा श्रीमण्डप आस्थानमण्डपस्तत्रावस्थिते स्थापिते शयने शिष्या(शय्या)या मुहूर्त नाडिकाद्वयमात्रमुपविश्यावस्थान कृत्वा तेन राजपुत्रलोकेन सह सार्धमभिपेकः स्नानमादिर्यस्य तत्(म्) । अशन भोजनमवसानेऽन्ते यस्यैवभू[त] दिवसविधिं दिवसकर्माकरोदकार्पात् । अभ्यन्तरे मध्ये यच्छयनीयगृह सुपुसिगृह तस्मिन्नेवेन्द्रायुधस्य स्वकीयाश्वस्यावस्थानमकल्पयदन्वतिष्ठत् ।

[एवमिति ।] अस्य राज एवंप्रायेणोदन्तेन वृत्तान्तेन तदहस्तदिनम् । परिणतिद्वयोदशमुहूर्तपर्यन्तदिवगावस्था परिणतिस्तामुपयावगमत् । रविमण्डल सूर्यविम्बमुदूर्ध्वं मुक्ता पादा क्रिणा येनैवभूत(त) पपात स्वस्तम् । अन्योऽप्युपरिप्रदेशायः पतति स ऊर्ध्वपाद एव स्यात् । स्वभाववर्णवर्तुलत्वसाम्यादुपमानान्तर दर्शयन्नाह—गगनेति । गगनतलादाकाशतलादवतरन्त्या आगच्छन्त्या दिवसश्रियो दिनलक्ष्म्या पद्मरागनूपुरमिव लोहितकपादकटकमिव । नूपुर प्रायेण सच्छिद्र छिद्रोपलब्धय आह—स्वस्येति । स्वस्य या प्रभा कान्तिस्तया पिहितान्याच्छादितानि रन्ध्राणि छिद्राणि यस्य तत् । दिवसकरस्य सूर्यस्य रथचक्रमार्गानुगारेण वासरालोको दिवसप्रकाशः प्रतीची पश्चिमा ककुभ दिशमगात्प्रययौ । क इव । जलप्रवाह इव पानीयपूर इ । सोऽपि रथमार्गानुगामी स्यादिति भावः । वासरो दिवसोऽधोमुख्य प्रभृतेन विस्तृतेन रविविम्बेन सूर्यविम्बेनाभिनवा प्रत्यग्रा ये पल्लवास्तद्वद्लोहित रक्त तल यस्यैवभूतेन [करेणैव] करतलेनेव कमलरागमशेषं समग्रं ममार्ज दूरीचकारेत्यन्वयः । अत्र वर्तुलत्वरक्तत्वसाम्याद्रविविम्बस्य हस्तलोपमानम् । कमलानां समोचत्वादेव रागनिवृत्तिरिति । कमलिनीति । कमलिनी नलिन्या य. परिमलमस्य परिचयात्मनःप्रादागता प्रामालिमाला भ्रमरश्रेणिस्तयाकुलितो व्याप्त कण्ठो यस्य । अतएव हेतुनाह—कालेति । कालपार्श्व दृष्टवन्धनैराकृष्यमाणमिव चक्रवाकमिथुन द्वन्द्वचरमिथुन विजयटे विषट्याचकार । रवी[करे]ति । दिवसकरविम्बं सूर्यविम्बं गगनगमनखेदादिव व्योमसचरणप्रयासादिव करपुटे क्रिणमपुटेरा दिवगान्तमा दिनपर्यन्तमापातो योऽरविन्दमधुरसममिव व(र)क्तानपच्छलेन लोहितप्रकाशमिषेण ववामोद्विरयाचकार । अन्वावस्थामाह—प्रतीचीति । प्रतीची पश्चिमा तस्या कर्णपूर तदेव रक्तोत्पल तद्रूपे लोकान्तरं क्षेत्रान्न[र]मुपगते प्रागे

मुहसितायामम्बरतटाकविकचकमलिन्यां संध्यायाम्, कृष्णागुरुपङ्कपत्रलताखिव तिमिरले-
खासु स्फुरन्तीषु दिग्गामुखेषु, अलिकुलमलिनेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे तिमिरेणोत्सा-
र्यमाणे संध्यारागे, कमलिनीनिपीतमातपमुन्मूलयितुमर्न्धकारपल्लवेष्विव प्रविशत्सु रक्तकम-
लोदराणि मधुकरकुलेषु गनैः शनैश्च, निशाविलासिनीमुखावतंसपल्लवे गलिते संध्यारागे,
दिक्षु विक्षिप्तेषु संध्यादेवतार्चनवल्लिपिण्डेषु शिखरदेशलम्पतिमिरास्वनारूढमयूरास्वपि मयूरा-
धिष्ठिताखिव मयूरयष्टिषु, गवाक्षविवरनिलीनेषु प्रासादलक्ष्मीकर्णोत्पलेषु पारावतेषु, विगत-
विलासिनीसंवाहननिश्चलकाञ्चनपीठेषु मूकीभूतर्धण्टास्वरास्वन्तःपुरदोलासु, भवनसहका-
रगार्खोलम्बिपञ्चरेषु विगतालापेषु शुक्सारिकानिवहेषु, 'संगीतविरामविश्रान्तरवासूत्सा-
र्यमाणसु वीणासु, युवतिनूपुरशब्दोपशमनिभृतेषु भवनकलहसंघेषु, अपनीयमानकर्णशङ्खचा-

भगवति] माहात्म्यवति गभस्तिमालिनि श्रीसूर्ये सति । अथ च संध्यायां समुल्लसितायामुल्लासं प्राप्तायाम् ।
अत्रोद्भास एव कमलिनीसाम्यं प्रदर्शयति—अम्बरेति । अम्बरमाकाशम् । खच्छत्वनीलत्वसाम्यात् ।
तदेव तटाक सरस्वत्स्निविक्रान्ता विकस्वरा कमलिनी नलिनी तस्याम् । अत्रारुण्यातिशयो व्यङ्ग्यः । पुनः
केषु सन्तु । दिग्गामुखेषु दिग्बन्धेषु तिमिरले[खा]सु भूच्छाशराजिषु स्फुरन्तीषु देदीप्यमानासु । कृष्णत्वसा-
म्यादाह—कृष्णेति । कृष्णागुरु काकतुण्डस्तस्य पङ्क कर्दमस्तस्य पत्रलताखिव पत्रभङ्गेष्विव । दिशा मुखं
तन्मुखमेव । अतएव तिमिरलेखासु पत्रलेखाच्चोपवर्णनं युक्तम् । तिमिरेणान्धकारेण संध्याराग उत्सार्यमाणे
दृग्भ्रमिप्रमाणे सति । केनेव अलिकुल भ्रमरसमूहस्तेन मलिनेन कृष्णेन कुवलयवनेनेव रक्तकमलाकरे रक्तपद्म-
नमूहे । तथा च रागतिमिरयो कुमुदकमलयोर्विरुद्धा । अतिशयवत्त्वेनैतदुपमानम् । कमलिनीति । कमलिन्याः
पद्मिन्या निपीतमास्वादितमातप सूर्यालोकासु मूलयितु मूलतोऽपि दूरीकर्तुं रक्तकमलोदराणि मधुकरकुलेषु गनैः
गनैः प्रविगन्तु प्रवेगं कुर्वन्तु । कृष्णत्वसाम्यादाह—[अन्धे]ति । अन्ध[कार]पल्लवेष्विव तमोभागेष्विव । एतेन
तमस्या(नोऽ)तिगम्यत्व सूचितम् । निशेति । निशैव रात्रिरेव विलासिनी स्त्री तस्या मुखमाननं तस्यावतंसपञ्च
गोवरञ्जिसलये संध्यारागे गलिते दूरीभूते सति । दिक्षु पूर्वादिषु संध्यादेवतार्चनार्थं वलिपिण्डेषु विक्षिप्तेषु विकीर्णेषु
सन्तु । अर्धजलाङ्गैरित्यपि बोध्यम् । तनसो नीलत्वात्तदेव मयूरसाम्यमित्याशयेनाह—मयूरेति । शिखरदेशे
प्रान्तप्रदेशे लम्प तिमिर तमो यास्वेवविधास्वनारूढमयूरास्वप्यनाश्रितनीलकण्ठाखपि मयूराधिष्ठिताखिव
नारुयष्टिषु नन्तु(तीषु) । पारावताना रात्रौ विदरे निवासं प्रसिद्ध इति तदाह—गवाक्षेति । गवाक्षा वाताय-
नानेषां विदरेषु छिद्रेषु निर्लाना गुप्तीभूय स्थितास्तेषु । कृष्णत्वसाम्यादाह—प्रासादेति । प्रासादस्य राजस-
दनस्य वा लक्ष्मीस्तस्या कर्णोत्पलेषु पारावतेषु कपोतेषु सन्तु । पुनः कासु । अन्तःपुरदोलास्वरोधप्रेक्षासु सन्तु
(तंषु) । ना विधेयपञ्चाह—विगतेति । विगत दूरीभूत [विलासिनीनां] संवाहनमुद्ब्रूतं तेन निश्चलानि स्थिराणि
कञ्चनपीठानि सुवर्णफलकानि यासु । मूकीति । मूकीभूता दोलासबन्धिषण्ण्डास्ताभिरस्वरासु शब्दरहिनासु ।
अन्धोल्गनाभावादिति नाव । तदभावस्तु कस्यचिदरोहणाभावान् । भवनेति । भवनस्य गृहस्य य सहकार-
कृतस्य शाखावल्ग्वदीनि पञ्चगपि योद्धा(येषां) तिषु विगतालापेषु सलापवर्जितेषु । शुक् कीरः, सारिका पीत-
पादा, तयोर्निवहेषु नमूहेषु सन्तु । संगीतेति । संगीतस्य यो विगमोऽवमान तेन विश्रान्त स्थितो रव गच्छो
रात्रौ ताम् नार्चयमाणसु दूरीभूतमाणासु वीणासु वक्त्रेषु नन्तु(तीषु) । युवतीनि । युवतीनां यानि नृपुगाणि
पदवन्दनानि तेषां य इत्यन्त्योपशमो निवृत्तिस्तेन निवृत्तेषु निश्चलेषु भुवनकलहसेषु गृहराजहनेषु सन्तु ।
नूपुरशब्दोपशमस्य सजातीयरवत्तादाकारित्वानावेन तेऽपि मुखेन सुमा इति भावः । अपनीति । अपनीयमा-

१ अम्बरमाकाशम् २ कृष्णा ३ दिग्गामुखेषु ४ अलिकुलेन मलिने ५ तिमिरनिक्षरेण ६ अन्धकारवत्पल्लवेषु
७ मयूरे ८ छिद्रेषु ९ अन्धे १० वक्त्रेषु ११ निश्चलानि १२ पीठानि १३ वातायनानि, पञ्चगपि
१४ नूपुरशब्दोपशमस्य सजातीयरवत्तादाकारित्वानावेन तेऽपि मुखेन सुमा इति भावः

मरनक्षत्रमालामण्डनेषु मधुकरकुलशून्यकपोलभित्तिषु मत्तवारणेषु, प्रदीप्यमानेषु राजवह्-
भतुरङ्गममन्दुराप्रदीपेषु प्रविशन्तीषु प्रथमयामकुञ्जरघटासु, कृतस्वस्त्ययनेषु निष्कामत्सु
पुरोहितेषु, विसर्जितराजलोकविरलपरिजनेषु विस्तारितेष्विव राजकुलकक्षान्तरेषु प्रज्वलित-
दीपिकासहस्रप्रतिविम्बचुम्बितेषु कृतविकचचम्पकदलोपहारेष्विव मणिभूमिकुट्टिमेषु, निपति-
तदीपालोकासु रविविरहार्तनलिनीविनोदनागतवालातपास्विव भवनदीर्घिकासु, निद्रालसेषु
पञ्जरकेसरिषु, समारोपितकार्मुके गृहीतसायके यामिक इवान्तःपुरप्रविष्टे मकरकेतौ, अव-
तंसपल्लवेष्विव सरागेषु कर्णे क्रियमाणेषु सुरतदूतीवचनेषु, सूर्यकान्तमणिभ्य इव संक्रान्तान-
लेषु प्रज्वलत्सु मानिनीनां शोकविधुरेषु हृदयेषु, प्रवृत्ते प्रदोषसमये चन्द्रापीडः प्रज्वलितदीपि-
काचक्रवालपरिवारश्चरणाभ्यामेव राजकुलं गत्वा पितुः समीपे मुहूर्तं स्थित्वा दृष्ट्वा च विलासव-
तीमागत्य स्वभवनमनेकरत्नप्रभाशवलमुरगराजफणामण्डलमिव हृषीकेशः शयनतलमधिशिष्ये।

नानि दूरीक्रियमाणानि दृष्टदोषोपशमार्थं कर्णे वद्धो यः शङ्खः, चामर वालव्यजनम्, नक्षत्रमाला नक्षत्रसंहय-
मौक्तिकारचिताभरणविशेषः, एवविधानि मण्डनानि भूषणानि येषु । मधुकरेति । मधुकरा भ्रमरास्तेषा
[कुल] समूहस्तेन शून्या रिक्ता कपोलभित्तिर्येषां तेषु । एवविधेषु मत्तवारणेषु मत्तगजेषु सत्सु । प्रदीति । प्रदीप्य-
मानेषु प्रज्वाल्यमानेषु राज्ञो नृपस्य वल्लभाः प्रिया ये तुरुङ्गमा अश्वास्तेषा मन्दुरा शाला तस्या प्रदीपेषु तेहप्रि-
येषु । प्रवीति । प्रविशन्तीषु प्रवेश कुर्वतीषु प्रथमयामसक्ता या कुञ्जरघटास्तासु । कृतेति । कृत विहित
स्वस्त्ययन विघ्नोपशमनविधिर्यैरेवभूतेषु पुरोहितेषु पुरोधस्सु निष्कामत्सु बहिर्गच्छत्सु । पुन केषु सत्सु ।
मणिभूमिकुट्टिमेषु स्फटिकमणिना वद्धानि यानि भूमौ कुट्टिमानि तेषु सत्सु । तानि विशेषयन्नाह—वि-
सर्जित इति । विसर्जितो विसृष्टो यो राजलोकस्तेन विरल स्तोक परिजनो येषु । अतएत विस्तारितेष्वा
विस्तार प्राप्तेष्विव । स्तोकजनापेक्षया स्थान महदृश्यते रजन्यामिति भावः । राजेति । राजकुलस्य यानि
कक्षान्तराणि प्रकोष्ठान्तराणि तेषु प्रज्वलित यद्दीपिकासहस्र तस्य प्रतिविम्बानि प्रतिच्छायास्तंशुम्बितेषु
सहितेषु । दीपकप्रतिविम्बाना पीठत्वादुपमान्तर दर्शयन्नाह—कृतेति । कृतो विहितो विकचचम्पकदल-
रूपहार पूजा येष्वेवविधेष्विव । चम्पकदलाना पीतत्वादेव तदुपमानमिति भावः । निप[ति]तेति । निपतित
पतितो दीपालोको गृहमणिप्रकाशो यासु । रवीति । रविविरहेण सूर्यविरहेणार्ता या नलिन्यन्तागा विनोदन
क्रीडन तदर्धमागतो वालातपो यास्वेवविधास्विव भवनदीर्घिकासु गृहवापीषु सत्सु (तीषु) । पञ्जरस्थकेसरिषु
सिंहेषु निद्रया प्रमीलयालसेषु मन्थरेषु सत्सु । समारोपितेति । समारोपितमविज्ञं कृत कार्मुकं गेन
तस्मिन् । गृहीता सायका वाणा येन स तस्मिन् । यामिक इव प्राहरिक इवान्तःपुरप्रविष्टे मकरकेते-
कदर्पे सति । सुरतेति । सुरते मैथुने यानि दूतीवचनानि तेषु कर्णे श्रोत्रे क्रियमाणेषु श्रूयमाणेषु गन्तु
सरागेषु । अत्र राग आकर्ष्य(?) इच्छा च । अत एवावतगसाम्य प्रदर्शयन्नाह—अवेति । अवतमपत्येति ।
मानिनीति । मानिनीनां शोकविधुरेषु शुक्लीडितेषु हृदयेषु मन सु मानादेव प्रज्वलत्सु दग्धमानेषु गन्तु ।
अतएवा[ह]—सूर्येति । सूर्यकान्ता ये मणयस्तेभ्य इव सकान्त प्रतिविम्बितोऽनलो बहिर्येषु । उपमहरन्नाह—
एवविधे प्रदोषसमये यामिनीमुखसमये प्रवृत्ते सति प्रसृते सति चन्द्रापीडः प्रज्वलितेति । प्रज्वलितमुदीपि-
यद्दीपिकाचक्रवाल तदेव परिवार परिच्छदो यस्यैवभूतः । चरणाभ्यामेव राजकुलं गत्वा पितुः समीपे मुहूर्तं
स्थित्वा दृष्ट्वा च विलासवतीमागत्य स्वभवन शयनतल शयनीयतलमधिशिष्ये शयनं चक्रे । शयनतलमिना
'अविशीङ्गसासाम्—' इत्यधिकरणे द्वितीया । शयनतल विशेषयन्नाह—अनेकेति । अनेकेषा रत्नाना मणाना
या प्रभा तथा शवलं कर्तुम् । कृष्णत्वसाम्यादुपमानान्तरमाह—उरगेति । उरगराजः शयनागमनस्य यन्फणा
मण्डलं तत्र हृषीकेश इव ।

[प्रभातायामिति ।] प्रभाताया विभातायां निशीथिन्यां रजन्यां च समुत्थायोत्थानं कृत्वा पित्रा जनकेन समभ्यनुज्ञातः प्रदत्तानुज्ञोऽभिनवा प्रत्यग्रा या मृगयाखेटक तस्य यत्कौतुकमाश्चर्यं तेनाकृष्यमाणं हृदयं यस्य स । भगवत्यनुदित उदयमप्राप्त एव सहस्ररश्मौ सूर्य इन्द्रायुधमश्वमारुह्य बहुगजतुरगपदातिपरिवृतो वनं ययावित्यन्वयः । कीदृशो राजकुमारः । द्विगुणेति । द्विगुणीक्रियमाणो मनोत्साहो यस्य सः । कैः । श्वपोषकं कौलेयकरधकै । तानेव विशिनष्टि—अग्रत इति । अग्रतः पुरतो बालेभ्यो रासभस्तत्प्रमाणा-धामीकरभृङ्गलाम्बिः । सुवर्णभृङ्गलाम्बिः कौलेयकाञ्चुन आकर्षयद्भिराकर्षणं कुर्वद्भिः । जरदिति । जरजरी-यान्यो व्याघ्रो द्वीपी तस्य चर्म त्वक्तद्वत्त(१)दिव या शवलं कर्षुर यद्वसन वल्ल तस्य यः कञ्चुकोऽङ्गिका तद्वा-ग्निमि । अनेकेति । अनेकवर्णा या पट्वीरिका तयोद्बद्धाः संयता मौलयः केशा ये । उपेति । उपचितानि वर्धितानि यानि श्वभ्रूण्यास्यलोमानि तैर्गहनानि सक्रीणानि मुखानि येषां तैः । एकेति । एकस्मिन्कर्णे-ऽवसक्तं क्षिप्तं हेमतालीपुटं यैः । आवद्धेति । आवद्धा नद्धा निविडं दृढं कक्षा मध्यप्रदेशो यैः । अनवरतेति । अनवरतं यः श्रमस्तेनोपचिते पुष्टे उरुपिण्डके जह्वापिचिण्डके येषां तैः । पिण्डिका च गुल्फोपरि जानोरधः प्रदेशः । कोटण्डो धनुः पाणौ येषां तैः । अनवरतेति । अनवरतं निरन्तरं कृतं कोलाहलो यैः । प्रधावद्भिर्गोत्रं गच्छद्भिः । तत्रेति । [तत्र] तस्मिन्वे सहस्रगोऽनेकशो वनवराहानरप्यक्रोडान्, केसरिणं सिहान्, नरभानष्टापदान्, चामराश्रमरी, अनेककुरङ्गकानसत्स्यमृगाश्च जघान हतवानित्यन्वयः । कैः । नाराचैर्लोहनि-र्मैर्वाणैः 'सर्वलोहो नाराच एषणश्च स' इति कोशः । अथ मारीचो(नाराचा)न्विशेषयन्नाह—कर्णान्तेति । अकर्णान्तमाश्रवणप्रान्तमाकुष्टा आकर्षिताः पथान्मुक्ताः क्षिप्तान्तैः । मदेति । मदेन कला मनोहराः । अनेन बलमस्य त्रिशद्वद्वत्त्वान्मन्दावस्था सूचिता । अतएव कलमशब्दप्रयोगः । एवविधा ये कलमा हस्ति-गाववान्तेषां कुम्भा शिरसि पिण्डास्त एव भित्तयः कुड्यानि तासां भिदुरैरभेदकैः । पुनः कैः । भट्टैर्गुणैः । तानेव विशिनष्टि—विकचेति । विकचानि विकस्तराणि यानि कुवलयान्युत्पलानि तेषां पलाशानि पत्राणि तद्वन्मान्तिर्दीप्तिर्येषां तैः । उत्तेजितानां भग्नानामपि तदुपमानम् । चापेति । चापस्य धनुषो यष्टङ्कार-ः शब्दोऽनुकरणशब्दस्तस्माच्चन्द्रय तेन चकिता प्रस्ता या ख (वन)देवता अधिष्टान्यस्ताभिरर्थाक्षेण वीजितः । अन्येभ्येति । अन्येनैतद्भिर्वाह्वि(व)न एव प्राणान्दधत एव स्फुरन्तो(तो)दीप्यमानान्महाप्राणतया महामा-एनन्त्या जग्राह उहीतवान् । समेति । अहो दिवनस्य मध्यं समाहटे प्राप्ते भवितारि सूर्ये सति वनादरण्या-स्तन्मा स्तम्भवनं स्तम्भनाज्जगानाययावित्यन्वयः । अथ कुमार विगिनष्टि—इन्द्रेति । इन्द्रायुधेनावेनोद्यमानं मृगान्म् (१) । अथ तुरगम विशेषयन्नाह—स्नानेति । अनवरतं श्रमसलिलानां स्वेदोत्थजलानां ये विन्द्वः ।

१ अमृतान् २ खड्गधन्वा ३ दालेयश्रीप्रमाणान् ४ भाकर्षष्टिः. ५ शङ्खलक्ष्मण ६ अववद्ध, ऊर्ध्ववद्ध.
७ निरुद्ध ८ दण्डगन्धिनि. ९ उत्तार ; गमनोत्तार. १० पादगन्धि ११ घन वनम्. १२ अवहृष्ट, १३ द-
ण्डवत् १४ दण्डगण्डकेरिण. १५ चामरसन्नेवविध. १६ रुग्णोन्धितेन.

लिलविन्दुवर्षमनवरतमुज्जता मुहुर्मुहुर्दशनविघट्टनैः खणखणायितखरखलीनेन श्रमगिथिलमु-
खविगलितफेनिलरुधिरलवेन पर्याणपट्टकानुसरणोत्थितफेनराजिना कर्णावतंसीकृतमुत्फुल्लकु-
सुमशवलमलिपटलङ्घङ्गारवमुखरं वनगमनचिह्नं पल्लवस्तवकमुद्रहतेन्द्रायुधेनोद्यमानः, समु-
द्रतस्वेदतयान्तरार्द्राकृतमण्डलेन मृगरुधिरलवशतशवलेन वारवाणेन द्विगुणतरमुपजातका-
न्तिः, अनेकरूपानुसरणसंभ्रमपरिभ्रष्टच्छत्रधरतया छत्रीकृतेन नवपल्लवेन निवार्यमाणातपः,
विविधवनलताकुसुमरेणुधूसरो वसन्त इव विग्रहवान्, अश्वखुररजोमलिनललाटाभिव्यक्ताव-
दातस्वेदलेखः, दूरविच्छिन्नेन पदातिपरिर्जनेन शून्यीकृतपुरोभागः, प्रजवितुरङ्गमाधिरूढैर-
ल्पावशिष्टैः सह राजपुत्रैः 'एवं मृगपतिः, एवं वराहः, एवं महिषः, एवं शरभः, एवं हरिणः'
इति तमेव मृगयावृत्तान्तमुच्चारयन्स्वभवनमाजगाम । उत्तीर्य च तुरङ्गमात्ससंभ्रमप्रधावितप-
रिजनोपनीत उपविश्यासने वारवाणमवतार्य, अपनीय चाशेषं तुरङ्गाधिरोहणोचितं वेपपरिग्र-
हमितस्ततः प्रचलिततालवृन्तपवनापनीयमानश्रमो मुहूर्तं विश्राम । विश्रम्य च मणिरजतक-

पृपतास्तेषां वर्षं वृष्टिमुज्जता त्यजता । अतएवाह—ज्ञानोत्थितेनेवाल्लवानन्तरमेव कृताभ्युत्थानेनेव । मुहु-
रिति । मुहुर्मुहुर्वारवार दशनविघट्ट(४)नैर्दन्तघर्षणैः [खणखणायित] खणखणेत्याचरित खर कठिन रालान
मुखयन्त्रण येन । श्रमेति । श्रमेन खेदेन शिथिल श्लथ यन्मुख तस्माद्विगलिता सस्ता फेनिलयुक्ता (ला)
कफसहिता रुधिरलवा यस्य स तेन । पर्याणेति । पर्याण तु पल्ययन तस्य पट्टकं काष्ठपीठं तद्यावदनुसरण
यस्या एवविधोत्थिता फेनराजिः कफश्रेणिर्यस्य स तेन । कर्णेति । कर्णेऽवतंसीकृत श्रवणाभरण कृतम् ।
उत्फुल्लानि स्मितानि(२)यानि कुसुमानि तैः शवल मिश्रितम् । अलिपटलानि भ्रमरसमूहास्तेषां झङ्काररवो
झङ्कृतिगच्छस्तेन मुखर वाचाल वनेऽरण्ये यद्गमन तस्य विह(चिह्न) लक्ष्मैवविध पल्लवस्तवक किसलयगुच्छकमु-
द्रहता वारयता । पुनः कीदृशः । समुद्रतः प्रादुर्भूतः स्वेदस्तस्य भावस्तत्ता तयान्तरार्द्राकृत मण्डल यस्य स
तेन । मृगेति । मृगाना हरिणाना रुधिरलवा रक्षाशास्तेषां शत तेन शवलेन कर्तुरेणैवभूतेन वार[वा]णेन
कक्षुकेन द्विगुणतरमुपजाता कान्तिर्यस्य स । सत्त्ववतो वारवाणेन महती दीप्तिर्भवत्येवेति विश्वप्रदितम् ।
अनेकेति । अनेके ये रूपाः पशवस्तेषामनुसरण गवेपण तत्र य सभ्रमश्चेतसो वैह्वय तेन परिभ्रष्टा दृग्-
भूता ये छत्रधरास्तेषां भावस्तत्ता तया । 'रूप तु लोकाशब्दयो पशौ' इत्यनेकार्थः । छत्रीकृतेनानप-
वारणीकृतेन नवपल्लवेन प्रत्यप्रकिमलयेन निवार्यमाणो दूरीक्रियमाण आतपो यस्य स । विविधेति ।
विविधा अनेकप्रकारा या वनलता अरण्यव्रतत्यस्तामा कुसुमरेणु पुष्पपरागस्तेन धूसर ईषन्पाण्डु । क इव ।
विग्रहवान्स[श]रीरो वसन्त इव इष्य इव । अश्वखुरस्य यद्रजस्तेन मलिन कश्मल यद्गलाट तत्राभिव्यक्ता प्रकटा-
वदाता निर्मला स्वेदलेखा यस्य स । दूरविच्छिन्नेन दूरान्तरितेन पदातिपरिजनेन पतिपरिच्छदेन शून्य
कृतो विहित पुरोभागोऽग्रभागो यस्य स । प्रजविनो जवयुक्ता ये तुरङ्गमा अश्वान्तेषु[अविन्द] आन्दङ्गान-
शिष्टं स्तोकं राजपुत्रैर्नृपसुतं सह । इति तमेव मृगयावृत्तान्तमाखेटकोदन्तमुच्चारयन्नन्योन्यं ब्रुवन । इतिशब्दा-
र्थमाह—एवमिति । [एव] पूर्वोक्तप्रकारेण मृगपतिं सिंह, एव वराहो वनकोट, एव महिषो रक्षाक्ष, एव
शरभोऽष्टापद, एव हरिणो मृग । व्यापादित इति शेषः । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । स्वभवनगमनानन्तरं च
तुरङ्गमादश्वाद्युत्तीर्यावरोहणं कृत्वा ससभ्रमं सवेगं प्रवाविनो य परिजनं परिच्छदन्मेनोपनीत आनीत आगमं
विष्टर उपविश्योपवेशनं कृत्वा वारवाणं कञ्चुकमवतार्य तस्यावतरणं कृत्वा तुरङ्गाधिरोहणोचितमथोप गमनं
वेपपरिग्रहणमपनीय दूरीकृत्य । इतस्ततः प्रचलित यतालवृन्तं व्यजन तस्य य पवनो वायुमेनापनीयमानो
दूरीक्रियमाणः श्रमं क्लमो यस्य स तथा मुहूर्तं घटिमात्रं विश्रामं विश्रामं गृहीतवान् । विश्रम्य चेति ।

१ खररवामीनेन. २ गलित. ३ अनुमारोन्वित. ४ झङ्कारमुखरम्. ५ अन्नगन्नरा. ६ उपपत्तिः. ७ अनुपातः.
८ छत्रधारतया. ९ वनपट्टवेन. १० जनेन. ११ वनमधिप. १२ अवनीर्ष. १३ मनुपतिर्य. १४ तुरङ्गम.

नककलशशतसनाथामन्तर्विन्यस्तकाञ्चनपीठां स्नानभूमिमगात् । निर्वर्तिताभिषेकव्यापारस्य च विविक्तवसनपरिमृष्टवपुः स्वच्छदुकूलपल्लवाकैलितमौलेर्गृहीतवाससः कृतदेवार्चनस्याङ्गरागभूमौ समुपविष्टस्य राज्ञा विसर्जिता महाप्रतीहाराधिष्ठिता राजकुलपरिचारिकाः कुलवर्धनासनाथाश्च विलासवतीदास्यः सर्वान्तःपुरप्रेषिताश्चान्तःपुरपरिचारिकाः पटलकविनिहितानि विविधान्याभरणानि माल्यान्यङ्गरागान्वासांसि चादाय पुरतस्तस्योपतस्थुरूपनिन्युश्च । यथाक्रममादाय च ताभ्यः प्रथमं स्वयमुपलिप्य वैशम्पायनमुपरचिताङ्गरागो दत्त्वा च समीपवर्तिभ्यो यथार्हमाभरणवसनाङ्गरागकुसुमानि विविधमणिभाजनसहस्रसारं शारदमम्बरतलमिव स्फुरिततारागणमाहारमण्डपमगच्छत् । तत्र च द्विगुणितकुथासनोपविष्टः समीपोपविष्टेन तद्रूपोर्पेवर्णनपरेण वैशम्पायनेन यथार्हं भूमिभागोपवेशितेन राजपुत्रलोकेन 'इदमस्मै दीर्यताम्, इदमस्मै दीर्यताम्' इति प्रसादविशेषदर्शनसंवर्धितसेवारसेन च सहाहारविधिमकरोत् । उपस्पृश्य च गृहीतताम्बूलस्तस्मिन्मुहूर्तमिव स्थित्वेन्द्रायुधसमीपमंगमत् ।

विश्रामं गृहीत्वा । मणीति । मणयश्चन्द्रकान्ताया, रजत रौप्यम्, कनक सुवर्णम्, एतेषा यत्कलशशतकुम्भगत तेन सनाथा सहिताम् । अन्तर्मध्ये विन्यस्त स्थापित काञ्चनपीठ स्वर्णपीठ यस्यामेवभूता स्नानभूमिमगाज्जगाम । निर्वर्तितेति । निर्वर्तितो निष्पादितोऽभिषेकव्यापारो यस्य स तस्य विविक्ते विजने वसन वस्त्र तेन परिमृष्ट शुष्कीकृत वस्तु(पु)र्येन स तस्य । स्वच्छेति । स्वच्छो निर्मलो यो दुकूलपल्लवस्तेनाकलितो वेष्टितो मौलि शिरो यस्य स तस्य । गृहीत स्वीकृत वासो वस्त्र येन स तथा तस्य । कृत देवार्चन देवपूजा येन स तस्य । अङ्गरागभूमौ विलेपनभूमौ समुपविष्टस्य राजा तारापीडेन विसर्जिता विसृष्टा महाप्रतीहारेण महाद्वारपालकेनाधिष्ठिता आश्रिता राजकुलपरिचारिका नृपकुलसेवाकारिण्य कुलवर्धना प्रगल्भा दासी तथा सनाथा सहिता विलासवती कुमारजननी तस्या दास्य कुटहारिका (१) । सर्वान्तःपुरप्रेषिता इति । सर्वं यदन्तःपुर तेन प्रेषिता अन्तःपुरपरिचारिकाश्चावरोक्तेषां विधायिन्य पटलक वङ्गेरिका तस्या विनिहितानि स्थापितानि विविधानि विचित्राण्याभरणानि भूषणानि, माल्यानि, पुष्पदामानि, अङ्गरागान्विलेपनानि, वासांसि यत्नायादाय गृहीत्वा तस्य चन्द्रापीडस्य पुरतोऽग्रत उपतस्थु स्थिता बभूवुः । उपनिन्युश्च । आनीत वस्तुपठोकयामातुरित्यर्थः । यथेति । यथाक्रममनुक्रमेण ताभ्योऽन्तःपुरपरिचारिकान्यस्तद्वत्त्वादाय गृहीत्वा प्रयमनादौ वैशम्पायनमुपलिप्य पश्चात्स्वयमुपरचित कृतोऽङ्गरागो येनैवभूत आहारमण्डप भोजनमण्डपमगच्छदित्यन्वयः । किं कृत्वा । यथार्हं यथायोग्यमाभरणवसनाङ्गरागकुसुमानि समीपवर्तिभ्यः पार्श्वस्थाभिभ्यो दत्त्वा वितीर्य । भोजनमण्डप विशेषयन्नाह—विचिधेति । विविधानि विचित्राणि यानि मणिभाजनानि तपत्राणि तेषां सहस्र तेन सारं प्रधानम् । भाजनानां वर्तुलत्वादिसाम्यादुपमानान्तरमाह—शारदेति । स्फुरिततारागण शारदमम्बरतलमिव । तत्र चेति । [तत्र] तस्मिन्मण्डप आहारविधिं भोजनविधिमकरोदित्यन्वयः । द्विगुणित परावर्तित यत्कुपासन तत्रोपविष्ट । समीपेति । समीप पार्श्वं तत्रोपविष्टेन स्थितेन । तदिति । तस्य तारापीडस्य ये गुणा शौर्यादयस्तेषामुपवर्णनं श्लाघनं तत्र परेणानक्तेन वैशम्पायनेन यथार्थं (हं) वृत्तान्गम् । भूमिभागोति । यस्य योचिता योग्या भूतान्यामुपवेशितेन स्थापितेन । राजपुत्रलोकस्य विशेषणम् । राजपुत्रलोकेन 'अन्मा इदं दीर्यताम्, अन्मा इदं दीर्यताम्' इति पूर्वोक्तप्रकारेण प्रसाद प्रमन्नता तस्य विशेषः स्थापित तस्य दर्शनं प्रवर्धकं तेन संवर्धितो वृद्धिः प्राप्त (पित) सेवारसं नपर्यात्वादो यस्य स तेन । उपस्पृश्य प्राप्तेति । भोजनानन्तरमुपस्पृष्ट्वाचमनं कृत्वा गृहीत्वा(त)ताम्बूलं नागदरीदलं येन न । तस्मिन्म-

तत्र चानुपविष्ट एव तद्गुणोपवर्णनप्रायालापाः कथाः कृत्वा सत्यप्याज्ञाप्रतीक्षणोन्मुखे पार्श्वपरिवर्तिनि परिजने तद्गुणहृतहृदयः स्वयमेवेन्द्रायुधस्य पुरो यवसमाकीर्य निर्गत्य राजकुलमयासीत् । तेनैव च क्रमेणावलोक्य राजानमागत्य निगामनैपीत् ।

अपरेद्युश्च प्रभातसमय एव सर्वान्तःपुरार्थिकृतम्, अवनिपतेः परमसंमतम्, अनुमार्गागतया च, प्रथमे वयसि वर्तमानया, राजकुलसंवासप्रगल्भयाप्यनुज्झितविनयया, किञ्चिदुपास्तुतयौवनया, शक्रगोपकालोहितरागेणांशुकेन रचितावगुण्ठनया सवालातपयेव पूर्वया ककुभा, प्रत्यग्रदलितमनःशिलावर्णेनाङ्गलावण्यप्रभाप्रवाहेणामृतरसनदीपूरेणेव भवनमापूरयन्त्या, ज्योत्स्नयेव राहुग्रह्यासभयादपहाय रजनिकरमण्डलं गौमवतीर्णया, राजकुलगृहदेवतयेव मूर्तिमत्या, कणितमणिनूपुराङ्कुलचरैर्युगलया कूजत्कलहंसाकुलितकमलयेव कमलिन्या, महार्हहेममेखलाकलापकैलितजघनस्थलया, नातिनिर्भरोद्भिन्नप्रयोधरया, मन्दं मन्दं भुजलताविभ्रमे-

ण्डपे मुहूर्तमिव नाडिकाद्वयमिव स्थित्वेन्द्रायुधसमीपमगमदाय(य)यौ । तत्र चेति । [तत्र]तस्मिन्स्थलेऽनुपविष्ट एवोर्ध्वस्थित एव तस्येन्द्रायुधस्य ये गुणा मुखमण्डले निर्मासत्वादयस्तेषामुपवर्णनं प्रायो बाहुल्यं येस्तु(येषु) एवविधा आलापाः संलापा यास्त्वेवभूता कथाः किंवदन्यः(न्ती) कृत्वा विधायाज्ञाया निर्देशस्य प्रतीक्षणं समयापेक्षया तत्रोन्मुखे सावन्ध(वधा)ने पार्श्वपरिवर्तिनि समीपस्थायिनि परिजने सत्यपि तस्य ये गुणा शालिहोत्रप्रसिद्धास्तैर्हृतमाकर्षितं हृदयं चेतो यस्यैवभूतं स्वयमेवात्मनैव । अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदकृत् । इन्द्रायुधस्याश्वस्य पुरोऽग्रे यवस तृणमाकीर्य प्रक्षिप्य तदनन्तरं निर्गत्य राजकुलमयासीदत्र(त्रा)जीत् । तेनैव क्रमेण पूर्वोक्तपरिपाद्या राजानं तारापीडमवलोक्य निरीक्ष्य पुनरागत्यैव । स्वगृहमिति शेषः । निशा रात्रिमनैपीत्परिकलितवान् (१) ।

अपरेद्युरिति । अपरस्मिन्दिने प्रभातसमय एव कन्ययानुगम्यमानं कैलासनामानं कनुकिनमायान्तमागच्छन्तमपदयदित्यन्वयः । कञ्चुकिन विगिनष्टि—सर्वेति । सर्वं समग्रं यदन्तःपुरं तत्राधिकृतं नियुक्तम् । स्वस्वामिनेति शेषः । अवनिपते राज्ञः परमसंमतं परं विश्वस्तम् । अयं च सहागतकन्या विगेषयन्नाह—अन्विति । अनुलक्षीकृत्य मार्गमागता प्राप्ता तथा । प्रथमं वयः कैलासरवयस्तस्मिन्वर्तमानया स्थितया । राजेति । राजकुले नृपकुले यः सवासो वसनं तत्र प्रगल्भया प्रतिभान्वितयाप्यनुज्झितोऽपरित्यक्तो विनयो मर्यादा यया सा तथा । प्रगल्भस्याभिमानातिरेकेण विनयाभावः स्यात् । अत्र तु तत्सद्भावेऽपि तदाधिक्यमित्याश्चर्यमिति भावः । किञ्चिदिति । किञ्चिदीपदुपास्तुमाश्रितं यौवनं तादृश्यं यया सा तथा । शकेति । शक्रगोप एव शक्रगोपकः । स्वार्थे कः । आरक्तः प्रावृट्कीटस्तद्वदालोहितो रक्तो रागो यस्मिन्नेतादृशेनांशुकेन वस्त्रेण रचितं विहितमवगुण्ठनं शिरोवेष्टनं यया सा तथा । अंशुकस्यातिरक्तत्वादुपमानं प्रद[र्श]यन्नाह—सवालेति । सह बालातपेन वर्तमानया पूर्वया प्राच्या ककुभा दिशा इव । प्रत्यग्रदलिता तत्कालमर्दिता या मनःशिला मनोमुग्धा तद्वद्गुणो यस्यैवभूतेनाद्रस्य देहस्य लावण्यं चातुर्यं(१) तस्य प्रभा कान्तिमन्मया प्रवाहो रयस्तेन भवनं गृहमापूरयन्त्या परिपूर्णं कुर्वत्या । केनेव । अमृतरमस्य या नदी तस्या पूरेणेव । राहु मन्त्रिकस्य सा चासौ ग्रहस्तेन प्रासो भक्षणं तस्माद्यद्वयं तस्माद्रजनिकरमण्डलं चन्द्रवि[म्ब]मपहाय त्यक्त्वा गा पृथ्वीमन्तीर्णयागतया ज्योत्स्नयेव कौमुद्येव । मूर्तिमत्या शरीरवारिण्या राजकुलदेवतयेव नृपकुलाविष्टा—श्वेव । कर्णवद्विद्धितं यन्मणिनूपुरं रत्नपादकटकं तेनाकुलं व्याप्तं चरणयुगलं पादद्विनयं यस्या गा तथा । नूपुरस्य गेनत्वाचरणयोश्चारक्तत्वादुत्प्रेक्षामाह—कूजदिति । कूजस्य कलहस्य कादम्ब्यस्तेनाकुलितं कमलं यस्या एवमित्या कमलिन्येव । महार्हो मह(हा)र्यो यो हेममेखलाकलापः सुर्व(वर्ण)रमणाकलापस्तेन कान्तिं जपनस्थलं प्रद[र्श]यन्नाह—अग्रप्रदेशो यस्याः सा तथा । नातीति । नातिनिर्भरं नातिबाहुल्येनोद्भिन्ना (र्वा) प्रकाशं प्राप्ता (र्वा) पत्रो रत्न

प्रेङ्खितनखमयूखच्छलेन धाराभिरिव लावण्यरसमनवरतं क्षरन्त्या, दिङ्मुखविसर्पिणि हारलतानां रश्मिजाले निमग्नशरीरतया क्षीरसागरोन्मग्नवदनयेव लक्ष्म्या, वहलताम्बूलकृष्णिकान्धकारि-
ताधरलेखया सैमसुवृत्ततुङ्गनासिकया, विकसितपुण्डरीकलोचनया मणिकुण्डलमकरपत्रभङ्ग-
कोटिकिरणातपाहतकंपोलतया सकर्णपल्लवमिव मुखमुद्वहन्त्या, पर्युषितधूसरचन्दनरसतिलका-
लंकृतललाटपट्टया मुक्ताफलप्रायालंकारया राधेयराज्यलक्ष्म्येवोपपादिताङ्गरागया, नैववनलेख-
येव कोमलतनुलतया, त्रय्येव सुप्रतिष्ठितचरणया, मखशालयेव वेदिमध्यया, मेरुवनलतयेव कन-
कपत्रालंकृतया महानुभावाकारयानुगम्यमानं कैन्ध्याया कैलासनामानं कञ्चुकिनमायान्तमपश्यत् ।
स कृतप्रणामः समुपसृत्य क्षितितलनिहितदक्षिणकरो विज्ञापयामास—‘कुमार’, महादेवी विलास-
वती समाज्ञापयति—‘इयं खलु कैन्ध्या महाराजेन पूर्वं कुल्लूतराजधानीमवजित्य कुल्लूतेश्वरदुहिता
पत्रलेखाभिधाना बालिका सती वन्दीजनेन सहानीयान्तःपुरपरिचारिकामध्यमुपनीता । सा

(रौ)स्तना(नौ) यस्या सा तथा । मन्दमिति । मन्द मन्द नातिप्रयत्नेन यो भुजलताया बाहुवल्लया विक्षेप इत-
न्तश्चालन तेन प्रेङ्खिता धूता ये नखमयूखा नखरदीप्तयस्तेषां छलेन मिषेणानवरत निरन्तर लावण्यरस तारु-
ण्यरस धाराभि क्षरन्त्येव । दिगिति । दिङ्मुखविसर्पिणो दिङ्मुखप्रसरशीला या हारलतास्तासां रश्मिजाले
वान्तिसमूहे निमग्न वृडित यच्छरीर तस्य भावस्तत्ता तथा क्षीरसागरो(रात्) दुग्धाम्मोदेषुन्मग्न वदन यस्या
एवविधया लक्ष्येव । वहलेति । वहलो निविडो यस्ताम्बूलस्तस्य कृष्णिका श्यामता तयान्वकारितान्धकार
इवाचरिताधरलेखा दन्तच्छदरेखा यस्या सा तथा । समेति । समाविषमा, सुवृत्ता वर्तुला, तुङ्गोच्चा
नासिका नासा यस्या सा तथा । विकेति । विकसित यत्पुण्डरीक तद्वल्लोचने यस्या सा तथा । मणीति ।
मणिकुण्डलयो रत्नभूषणयोर्मकरपत्रभङ्ग- कोटिरपत्रेषु मकराकृतिस्तस्य तस्या (१) किरणानामातप प्रकाशस्त-
स्याहन् प्रतिविम्बित यथोरेवविधकपोलौ तस्य भावस्तत्ता तथा । सह कर्णपल्लवेन श्रोत्रावतसेन वर्तमान मुख-
मिवोद्वहन्त्या धारयन्त्या । पर्युषीति । पर्युषितो गतदिनोद्भवोऽतएव धूसरो यश्चन्दनरसस्तस्य तिलकेनाल-
कृत भूषित ललाटपट्ट यस्या सा तथा । मुक्तेति । मुक्ताफलानि प्रायो बाहुल्येन सन्ति यस्मिन्नेवविधा
अलङ्कारा यस्या सा तथा । राधिते(धेये)ति । राधेय कर्णस्तस्य या राज्यलक्ष्मीराधिपत्यश्रीस्तयेव ।
उभय विशिनष्टि—उपेति । उपपादितो विहितोऽङ्गरागो यया । पक्षेऽङ्गनाम्नो देशस्य राग प्रीति । नवा प्रत्यग्रा
या वनलेखारण्यश्रेणिस्तयेव । उभय विज्ञेयत्वाद्—कोमलेति । कोमला सुकुमारा तनुलता शरीरलता
यस्या सा तथा । पक्षे कोमलास्तनवो लता व्रतलो यस्याम् । त्रयी वेदत्रयी तयेव । सुप्रतीति । सुप्रति-
ष्ठा शोभनतया स्थापिताश्चरणा पादा यया सा तथा । पक्षे सुप्रतिष्ठिता सर्वत्र प्रसिद्धाश्चरणा शाखा-
पशानि यस्या सा तथा । मखेति । मखो यज्ञस्तस्य शालयेव । उभयो साम्यमाह—वेदीति । वेदिवन्मय
यस्या सा तथा । तनुमध्येत्यर्थः । पक्षे वेदि परिष्कृता भूमिर्मध्ये यस्या । मेरुमन्दरस्तस्य या वनलता तयेव ।
वदनमग्रे कर्णाभरणैरलंकृतया भूषितया । पक्षे[कनक] नागकेसरश्चम्पको वा तस्य पत्राणि दलानि । ‘कन-
को नागकेसरे । धत्तूरे चम्पके काञ्चनारकिंशुकयोरपि’ इत्यनेकार्थः । महानुभावो माहात्म्य तदनुगम्य आकार
भूषितयस्या सा तथा । अन्वयन्तु प्रागेवोक्त । आगमनानन्तर स कञ्चुकी कृत प्रणामो येनैवभूतो विज्ञाप-
यन्नां विज्ञापितरोत् । किं कृत्वा । समुपसृत्य समीपमागत्य क्षितितले निहित स्थापितो दक्षिणकरो येन स ।
दक्षिणदेशीति । क्षिन्ना दक्षिणवर व्यवस्थाप्य विज्ञप्तिं कुर्वन्तीति भावः । हे कुमार । महादेवी विला-
सवती समाज्ञापयति भवन्तं ज्ञापना करोति । इयमिति । खलु निधयेन । इयं कन्ध्या महाराजेन त्वत्पित्रा
पूर्वं कुल्लूतेश्वरदुहितया राजधानीमवजित्य त्वत्पितृस्य दुहितेश्वरस्य हिमवद्वेद्या ईश्वरस्य दुहिता प्रती पत्रलेखे-

मया विगतनाथा राजदुहितेति^१ च समुपजातस्नेहया दुहितृनिर्विण्णमियन्तं कालमुपलालिता संवर्धिता च । तदियमिदानीमुचिता भवतस्ताम्बूलकरङ्कवाहिनीति कृत्वा मया प्रेषिता । नचास्यामायुष्मता परिजनसामान्यदृष्टिना भवितव्यम् । बालेव लालनीया । स्वचित्तवृत्तिरिव चापलेभ्यो निवारणीया । शिष्येव द्रष्टव्या । सुहृदिव सर्वविश्रम्भेष्वभ्यन्तरीकरणीया । दीर्घकालसंवर्धितस्नेहतया स्वसुतायामिव हृदयमस्यामस्ति मे । महानभिजनराजवंशप्रसूता चार्हतीयमेव विधानि कर्माणि । नियतं स्वयमेवेयमतिविनीततया कतिपयैरेव दिवसैः कुमारमाराधयिष्यति । केवलमतिचिरकालोपचिता बलवती मे प्रेमप्रवृत्तिरस्याम् । अविदितशीलश्चास्याः कुमार इति संदिश्यते । सर्वथा तथा कल्याणिना प्रयतितव्यं यथेयमतिचिरमुचिता परिचारिका ते भवति । इत्यभिधाय विरतवचसि कैलासे कृतीभिजातप्रणामां पत्रलेखामनिमिपलोचनं सुचिरमालोक्य चन्द्रापीडः 'यथाज्ञापयत्यम्बा' एवमुक्त्वा कञ्चुकिनं प्रेषयामास । पत्रलेखा तु ततः प्रभृति दर्शनेनैव समुपजातसेवारसा न दिवा न रात्रौ न सुप्तस्य नासीनस्य नोत्थितस्य न भ्रमतो न राजकुलगतस्य छायेव राजसूनोः पार्श्वं मुमोच । चन्द्रापीडस्यापि तस्यां दर्शनादारभ्य प्रति-

स्तासां मध्यमुपनीता प्रापिता सती सा मया विगतनाथा राजदुहितेति कृत्वा समुपजात समुपपन्न स्नेहो गम्या एवविधया मया सा पत्रलेखा दुहितृनिर्विण्ण दुहिता पुत्री तस्या सकाशात्निर्गतो विण्णोऽस्या यथा सात्तगेल्यन्त कालमेतावत्पर्यन्तमुपलालिता पालिता संवर्धिता च वृद्धि प्रापिता च । तदिति हेत्वर्थः । इदानीं माप्रमियमुचिता योग्या भवतस्तव ताम्बूलस्य करङ्क स्थगी तद्वाहिनीति कृत्वा मया प्रेषिता । तवे(न चे)ति । अस्या पत्रलेखायामायुष्मता भवता परिजने परिच्छेदे सामान्या सर्वमाधारणा दृष्टिर्यस्यैवविधेन त्वया न न भवितव्यम् । बालेव बालिकेव लालनीया पालनीया । स्वस्य चित्तवृत्तिर्मनोवृत्तिस्तद्वदिव चापलेभ्योऽनागतिभ्यो निवारणीयावर्जनीया । शिष्या शिष्यिणी सै (से)व द्रष्टव्या विलोकनीया । सुहृदिव मित्रमिव सर्वविश्रम्भेषु समग्रविश्वासस्थानेष्वभ्यन्तरा मय्यवर्तिनी करणीया कार्या । दीर्घकालेन संवर्धितो वृद्धि प्राप्तो य इह प्रीतिस्तस्य भावस्तत्ता तथा स्वसुतायामिव निजपुत्र्यामिवास्या मे मम हृदय चेतोऽस्ति । महानभिजन कुयस्मिन्नेवभृतो यो राजवशस्तत्र प्रसूतोत्पन्नैवविधानि कर्माणि ताम्बूलकरङ्कधारणप्रभृतीनीयमेवार्हती योग्या नियतमिति । नियत निश्चितमिय स्वयमेवातिविनीततयातिविनयवत्तया कतिपयैरेव क्रियद्वारेव दिवसैरेव कुमार त्वामाराधयिष्यति स्ववर्गाकरिष्यति । केवल परमम्यामतिचिरकालेन भूयमानेहसोपचिता पुष्टि प्राप्त मे मम बलवती प्रेमप्रवृत्ति स्नेहप्रवृत्तिः । अस्या अविदितमन्त्रात् शील येनैवविधय कुमार इति संदिश्य कथ्यते । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण तथा कल्याणिना प्रेष्योक्ता प्रयतितव्यं प्रयत्नं कर्तव्यं यथानिचिगम चिरकाल यावत् । ते तत्रोचिता योग्येय परि[चारिका] भवतीत्य[भि]प्रायेत्युक्त्वा विरतवचस्यपान्तरान्नं कैलासे सति कृतोऽभिजात कुलीनस्तद्वत्प्रणामो यथा ता पत्रलेखामनिमिपलोचनं यथा म्यानया सुविचिरकालमालोक्य निरीक्ष्य चन्द्रापीडो यथाज्ञापयत्यदेशं दत्तेऽम्बा मातैवमुक्त्वा कञ्चुकिनं प्रेषयामास निर्गता वान् । तु पुनरर्थः । पत्रलेखा ततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य दर्शनेनैव तदवलोकनेनैव समुपजात समुपपन्न मेवाया रमो यस्या सा । न दिवेति । [न] दिवा दिवसे, न रात्रौ त्रियामिन्याम, न सुप्तस्य शयनं कृतवत्, न भ्रमत इत्यन्त, न राजकुलगतस्य छायेव स्वप्रतिमिभ्यमिव राजसूनोश्चन्द्रापीडस्य पार्श्वं मुमोचेत्यस्य सर्वप्रकारेणान्वयः । चन्द्रापीडस्यापि तस्या पत्रलेखाया

१ इति समुपजात २ करण्टक ३ इति मया ४ उपदेश्या ५ प्रियामेषु ६ वन्त्रानस्या पत्रपानो म ७ एवविधानि नियतम् ८ नियत च ९ अभिविनीत १० भवनीनीत्यभिधाय ११ अनि पत्न १२ लो. तत् १३ इत्येवम्

हृदयादव्यतीरक्तामिव धनो सर्वावश्रमेऽध्वनः प्रतः ।
 एवं समतिक्रामत्सु दिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिकीर्षुः प्रतीहारानुपक-
 रणसंभारसंग्रहार्थमादिदेश । समुपस्थितयौवराज्याभिषेकं च तं कदाचिद्दर्शनार्थमागतमारु-
 ढविनयमपि विनीततरमिच्छच्छुकनासः सविस्तरमुवाच—‘तात चन्द्रापीड, विदितवेदितव्य-
 स्याधीतसर्वशास्त्रस्य ते नात्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति । केवलं च निसर्गत एवाभानुमेघमरत्नालोको-
 च्छेद्यमप्रदीपप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम् । अपरिणामोपशमो दारुणो लक्ष्मीमदः ।
 कष्टमनञ्जनवर्तिसाध्यमंपरैश्वर्यतिमिरान्धत्वम् । अशिशिरोपचारहार्योऽतितीव्रो दर्पदाहज्व-
 रोष्मा । सततममूलमन्त्रगम्यो विषमो विषयविषास्वादमोहः । नित्यमस्नानशौचवध्यो रागम-
 लावलेपः । अजस्रमक्षपावसानप्रबोधा घोरा च राज्यसुखसंनिपातनिद्रा भवतीति’ विस्तरेणै-

एव पूर्वोक्तप्रकारेण नमस्तिष्ठामस्तु गच्छतु दिवसेषु राजा तारापीडश्चन्द्रापीडस्य यौवराज्यस्य (ज्ये) योऽभि-
पेक्षन् चिकीर्षु कर्तुमिच्छु प्रतीहारान्द्वारपालानुपकरणस्य स्नानयोग्यसामग्र्या सभार समूहस्तस्य
नग्नहर्ष्यमानयनार्थमादिदेग [आज्ञा] दत्तवान् । **समिति** । समुपस्थित सजातो यौवराज्याभिपेक्षो यस्य स
तम । कदाचित्कस्मिंश्चित्समये दर्शनार्थमवलोकनार्थमागत प्राप्तमाहूतविनयमपि संप्राप्तविनयमपि । किञ्चि-
निगुणमिप्राय । विनीततर विनयस्थतरमिच्छन्वाञ्छञ्चुकनास सविस्तर सव्यासमुवाचाव्रवीत् । तदेवाह—
तातेति सवोचनम् । हे पुत्र चन्द्रापीड । ते तवात्पमपि स्तोत्रमप्युपदेष्टव्य वक्तव्य नास्ति । तत्र हेतुमाह—
अधीतेति । अधीतानि पठितानि सर्वशास्त्राणि येन स तथा तस्य । सर्वपदेन नीतिशास्त्रस्यापि परिग्रहः ।
अधीतशास्त्रत्वेऽपि तत्त्वविच्चाभावादुपदेष्टव्यमस्तीत्यत आह—**विदितेति** । विदित ज्ञात वेदितव्य शास्त्राभि-
प्रायो येन [न] स्य । आजयमुद्धाटयति—**केवलं चेति** । पर निसर्गत एव स्वभावत एवाभानुभेद्यमसूर्योच्छेद्यम् ।
अरतेति । [न] रत्नाना मणीनानालोकेनोच्छेद्य दूरीकर्तुं योग्यम् । **अप्रदीति** । न प्रदीपप्रभया गृहमणि-
वान्त्वापनेय दूरीकरणीयम् । **अतीति** । अतिशयेन निरवधिकतया गहनमलब्धमध्य यौवन तारुण्य ततः
प्रभव उपतिथ्यन्यवविध तमोऽज्ञानम् । द्वितीयो लक्ष्मीमदो द्रव्यमद । **अपरीति** । न विद्यते परिणामे-
नोपगमो यस्य न । अयं भावः—परिणामिनोपशम ओषध्यादिषु प्रसिद्ध । विपरीतमत्र वयं परिणामेऽपि
नोपगमः । दारणो भयावहः । कष्ट दुःखरूपमपर तृतीयमैश्वर्यमेव तिमिरमन्धकार तेनान्धत्व गताधत्वम् । **अन-**
जनेति । अजनवतिदिशालादिव साऽजनवतित्तया तिमिरान्धत्व विनश्यति^(१) । तदुक्तम्—‘अन्धकारे महाधोरे
गते पठति पुनश्च इति पद वाऽजनवर्तेऽपि न नाध्यम् । न निवर्तयितुं शक्यमिति भावः । **अशिशिरेति** ।
न निर्गते नातैरन्तर्गतान्द्वन्द्वानादिनिर्हाया (र्य) परिहर्तुं योग्या (ग्य) अत्यन्तमतिशयेन तीव्र कठिनो दर्पो-
ऽस्तिगता एव वाहज्जन्तान्तापन्नलोपना धर्मः । **सततेति** । सतत निरन्तर मूलमन्त्रैरगम्यो निवर्तयितुमश-
क्यः । मूलमन्त्रोपलक्षणम् । तेन मणिमयैरगदिविषोक्तान्गहेतूना सर्वेषामपि सग्रहः । विषम कठिनो विषया-
गन्तव्यगन्तव्य एव सितल तन्मात्राद्यो नक्षत्र तन्मात्रो मोहो मूर्च्छा । **नित्यमिति** । नित्य सर्वदा स्वा-
भावतः, ईश्वरप्रसिद्धा तन्मात्रा न क्षयो न विनाश्य एवविधो गतो विषयानिलाय न एव मूल पङ्कज-

भिधीयसे । गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वमप्रतिमरूपत्वममानुषशक्तित्वं चेति महतीयं खल्वनर्थ-
परंपरा सर्वा । अविनयानामेकैकमायैपामायतनम्, किमुत समवायः । यौवनारम्भे च प्रायः
शास्त्रजलप्रक्षालननिर्मलापि कालुष्यमुपयाति बुद्धिः । अनुज्झितधवलतापि सरागैव भवति
यूनां दृष्टिः । अपहरति च वात्येव शुष्कपत्रं समुद्धूतरजोभ्रान्तिरिति दूरमात्मेच्छया यौवनसमये
पुरुषं प्रकृतिः । इन्द्रियहरिणहारिणी च सततदुरन्तयेमुपभोगमृगतृष्णिका । नवयौवनकपा-
यितात्मनश्च सलिलानीव तान्येव विषयस्वरूपाण्यास्वाद्यमानानि मधुरतराण्यापतन्ति मनसः ।
नाशयति च दिङ्मोह इवोन्मार्गप्रवर्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु । भवादृशा एव भवन्ति भाज-
नान्युपदेशानाम् । अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखे-
नोपदेशगुणाः । गुरुवचनममलमपि सलिलमिव महदुपजनयति श्रवणस्थितं शूलमभव्यस्य ।

मेतादृशी घोरा च राज्यस्याविषयस्य व(य)स्तुख सात तस्य सनिपातः सवातः स एव निद्रा प्रमीला भवतीति
हेतोर्विस्तरेण वारवारमभिधीयसे । वक्तव्योऽमीत्यर्थः । अपरामर्शपरंपरा प्रदर्शयन्नाह—**गर्भेश्वेति** ।
गर्भेश्वरत्वं बाल्यावधिकमीश्वरत्वम्, अभिनवयौवनत्वं सर्वाधिकं तारुण्यम्, अप्रतिमं प्रतिनिविशत्य रूप
सौन्दर्यम्, अमानुषशक्तित्वं न विद्यते मानुषेषु मनुष्येषु यैवविधा शक्तिः सामर्थ्यं यस्मिन्तस्य भावस्तत्त्वम् ।
चकार समुच्चयार्थः । इति समाप्तौ । खलु निश्चयेन । इयं महती गरीयसी सर्वा समप्रानर्थपरंपरा कष्टपरंपरा ।
एषा पूर्वोक्तानामेकैकमायैविनयानां दुर्बुद्धीनामायतनमास्थानम्, किमुत समवायः । एतेषां समुदायस्य दुर्बुद्धिजन-
कत्वे किं पुनर्भण्यते । तदुक्तम्—‘यौवनं धनसंपत्तिं प्रभुत्वमविवेकता । एकैकमनवस्थानं किं पुनस्तच्चतुष्ट-
यम्’ । अथ यौवनस्यापि दुर्बुद्धिजनकत्वं प्रदर्शयन्नाह—**यौवनेति** । यौवनारम्भे तारुण्यप्रारम्भे प्रायो वाहु-
यैव शास्त्रमेव जलं पानीयं तेन प्रक्षालनं तेन निर्मला निर्गतो मलोऽवोद्यो यस्यामे(स्या ए)वभूतापि बुद्धिः कालुष्य
बुद्धिवैपरीत्यमुपयाति प्राप्नोति । **अन्विति** । अनुज्झिता परित्यक्ता धवलता येनता ययैवविश्रापि यूनां तरुणानां
दृष्टिः । **सरागैवेति** । सह रागेण वर्तमाने(नं)व भवति । **आत्मेति** । आत्मेच्छया स्वेच्छया यौवनसमये तारुण्य-
क्षणे प्रकृतिः पुरुषं दूरमपहरति । दूरं परित्यज(नय)तीत्यर्थः । अस्मिन्नर्थे उपमानमाह—**शुष्कमिति** । बाल्या
समूहो बाल्या वातकलिकोच्यते । शुष्कपत्रं यथापहरति । उभयोः साम्यमाह—**समुद्धूतेति** । समुद्धूतारजोगुणं
भ्रान्तिभ्रमो यस्याम् । पक्षे रजसारैर्ललाभ्रमो यस्याम् । **इन्द्रियेति** । इन्द्रियाण्येव करणान्येव हरिणा कुर्यान्मेषा
हारिणी हरणगीलैतादृशमुपभोगोऽङ्गनादिकः स एव मृगतृष्णिका मरुमरीचिकेयं सततं निगन्तव्यम् । सुग्राभिमा-
नोत्पादनादुरन्ता दुःखावमाना । **नचेति** । नवयौवनेन प्रत्यप्रतादृश्येन कपायितं विपरिवर्तितमात्मानं करणय-
स्यैवभूतं (तस्य) पुरुषस्यान्वाद्यमानानि तान्येव विषयस्वरूपाणि मनमश्चेतनमो मधुर[र]तारुण्यापनन्ति । मधुराण्येव
भवन्तीत्यर्थः । अत्रैव दृष्टान्तमाह—**सलिलेति** । यथा कपायद्रव्येण हरीतक्यादिना मधुराण्यपि जलानि म-
धुराणि स्युः । ‘आत्मानं’ इति प्रमादिकं पाठः । विषयेषु स्वकचन्दनवनितादिस्वभावोऽस्यापि । पुरुष-
मात्मानं नाशयति । क इव । दिङ्मोहो दिग्भ्रान्तिरिव । उभयोः सादृश्यमाह—**उन्मार्गं इति** । उन्मार्गो-
ऽप्यो विरहव्याधिरन्यत्र प्रवर्तकः प्रेरकः । ततः किमित्यत आह—**भवादृशा इति** । उपदेशानां शिखाणां भाज-
नानि पात्राणि भवादृशा भवन्मदृशा एव भवन्ति, नान्यं इति भावः । उपदेशफलमाह—**अपगतं इति** । अप-
गतो दुर्गभूतः कालुष्यलक्षणो मलो यस्मादेवभूते मनसि चित्तं उपदेशगुणा शिखागुणा सुमेनानायासेन शि-
शन्ति प्रवेद्य कुर्वन्ति । कस्मिन्क इव । **स्फटि** इति । स्फटिस्पर्शा रजनिकरगभस्तयो गभस्तयो दिग्भ्रान्ति-
दिव । दोषे सति किं स्यादित्याह—**गुरुवचनम(मि)ति** । गुरुवचनं हिनाहितप्राप्तिपरिहारोपदेशं गुरुत्वस्य व-
चनं वाक्यममलमपि निर्मलमायभव्यस्याभावो श्रवणस्थितं कर्णमोटरगतं सन्महन्मदमुपानयन्युत्पादयति ।

१ महती २ धवलापि ३ सरागैव ४ शुद्धम्, दृग्ग ५ इन्द्रियतृष्णि हरीति ६ मन्त्रमन्त्रिणस्यमुपभोग,
मन्त्रमन्त्रिणस्य इव दूरं नवमुपभोग ७ भावनम् ८ सुगम

इतरस्य तु करिण इव शङ्खाभरणमाननशोभासमुदयमधिकतरमुपजनयति । हेरत्यैतिमलिनम-
न्धकारमिव दोषजातं प्रदोषसमयनिशाकर इव । गुरुपदेशः प्रशमहेतुर्वर्थः परिणाम इव पलि-
तरूपेण शिरसिजजालममलीकुर्वन्गुणरूपेण तदेव परिणमयति । अयमेव चानास्वादितवि-
षयरसस्य ते काल उपदेशस्य । कुसुमशरशरप्रहारजर्जरिते हि हृदि जलमिव गलत्युपदि-
ष्टम् । अकारणं च भवति दुष्प्रकृतेरन्वयः श्रुतं चाविनयस्य । चन्दनप्रभवो न दहति किम-
नलः । किं वा प्रशमहेतुनापि न प्रचण्डतरीभवति वडवानलो वारिणा । गुरुपदेशश्च नाम
पुरुषाणामखिलमलप्रक्षालनर्क्षममजलं स्नानम्, अनुपजातपलितादिवैरूप्यमजरं वृद्धत्वम्,
अनारोपितमेदोदोषं गुरुकरणम्, असुवर्णविरचनमग्राम्यं कर्णाभरणम्, अतीतज्योतिरालोकः,

त्यर्थः । अत्रार्थेऽनुभवसिद्धदृष्टान्तमाह—**सलिलेति** । यथा सलिलं पानीयमतिस्वच्छमपि कर्णगतं महद्व्यव-
हाराजनकं स्यात् । दोषाभावे त्वाह—इतरस्य त्वधिकतरमाननशोभासमुदयमुपजनयति विदधाति । क इव ।
गङ्गा जलजस्तस्याभरणं भूषणं करिण इव हस्तिन इव । हस्तिना दृष्टिदोषवाधनार्थं शङ्खाभरणं कर्णे बध्यत इति लोक-
नी(री)ति । अतिमलिनमतिशयमदोषजातं दूषणसमूहमन्धकारमिव तिमिरमिव हरति दूरीकरोति । क इव । प्रदो-
षमनयनिशाकर इव यामिनीमुखचन्द्रोदय इव । प्रकारान्तरेणाह—**प्रशम इति** । प्रशमोऽन्तरिन्द्रियनिग्रहस्त-
देतुर्गुरुपदेन शिरसिजजालं शिरो[रूह]भारममलीकुर्वन्गुणरूपेण तदेव परिणमयति परिपाकं नयति । क इव । व-
यं परिणाम इवावस्थापरिणतिरिव । यथा सोऽपि शिरसिजजालं केशसमूहं पलितरूपेणामलीकुर्वन्तदेव शिरसिज-
जालं गुणरूपेण परिणमयति । तन्निदानमेव प्रथमे वयति किमुपदेशेनेत्यत आह—**अयमिति** । अयमेव नापरस्ते
तत्रोपदेन[म्य]वालं शिक्षाप्रदानसमयः । अत्रार्थं हेतुं प्रदर्शयन्नाह—**अनास्वादीति** । न विद्यत आस्वादोऽनु-
भवो यन्मदविषयो विषयरसो यस्य तथा तस्य । आस्वादितविषयस्य तूपदेशो निरर्थकः स्यादित्याह—**कुसुमेति** ।
हि निश्चितम् । कुसुमशरं कदर्पस्तस्य शरावाणां स्तेषां प्रहारा अभिघातास्तैर्जर्जरिते शिथिलीभूते हृद्युपदिष्टमुपदे-
नविषयीकृतं जलमिव गलति धरति विनश्यति । निरर्थकं भवतीत्यर्थः । दोषान्तरमाह—**अकारणं चेति** ।
उपगमाद्विषयजनकं न भवतीत्यर्थः । ननु मदनशरप्रहारजर्जरितहृदयस्योपदेशाभावेऽप्युपदेशकार्यं प्रशमादिकं
समन्वयो वा, एतच्च शालम्, ताभ्यामेव भविष्यतीत्याशयेनाह—**दुष्प्रकृतेरिति** । दुष्प्रकृतेर्दुरात्मनस्ता-
दृशहृदयस्यान्वयः एतच्च चाविनयस्य हेतोर्भवति । न तु विनयायेत्यर्थः । ननु सुवर्णस्य कथमविनये प्रवृत्तिरि-
त्यत आह—**चन्दनेति** । चन्दनं मल[य]जं तस्मात्प्रभवो यस्यैवभूतोऽनलो वहति किं न[द]हति न भस्मीक-
रोति । परस्परसम्पर्के सति चन्दनात्समुत्थितोऽमिर्दहत्येवेति । ननु प्रशमहेतुभूताच्छ्रुतात्कथमविनयोत्पत्ति-
रिति आह—**किं चेति** । प्रशमहेतुनापि वारिणा किं वडवानलो वाडवानिस्तोयधेः प्रादुर्भवति, सर्वलोकावि-
नाशाय गर्वदा नहानमुदे तिष्ठति, यस्य वडवामुख इति प्रसिद्धिः । न प्रचण्डतरीभवति प्रबलतरो न स्यात् ।
एवं प्रवागन्तरेण गुरुवर्ण[न]मारात्म्यं वर्णयन्नाह—**गुर्विति** । नामेति कोमलामन्त्रणे । गुरुणा हिताहित-
प्राप्तिरुपदेशेणानुपदेनं शिक्षा [पुरुषाणाम्] अजलं जलव्यतिरेकेणापि स्नानमाह । कीदृशम् । अखिल-
मनसो रो मत् कालस्य तस्य प्रक्षालनं शुचीकरणं तत्र धनं समर्थम् । अन्विति । अनुपजातमनुपन्नं प-
ति पाण्डुरं वचनदारिद्र्यं यन्निघ्नतादृशम् । अजरमिति । जराव्यतिरेकेण वृद्धत्वं याविरत्वम् ।
यनेति । नानेति त्वाहो मेदोदोषो येनैवभूतं गुण्यं स्थलीभवनम् । मेदोदोषेण स्थूलता भवतीति
न[द]हति प्रसिद्धम् । तथा न भवतीत्यर्थः । असुवेति । न विद्यते सुवर्णस्य वनस्य विरचनं यस्मिन्नेवभूतमग्राम्यं
प्रसिद्धं वर्णयन्नाह—**अतीनेति** । अतीतो गतो ज्योतिः प्रकाशो यस्मादेवभूत आलोकः

नोद्वेगकरः प्रजागरः । विशेषेण राज्ञाम् । विरला हि तेषामुपदेशारः । प्रतिशब्दक इव राज-
वचनमनुगच्छति जनो भयात् । उद्दामदर्पाश्च पृथुस्थगितश्रवणविवराश्चोपदिश्यमानमपि ते
न शृण्वन्ति । शृण्वन्तोऽपि च गजनिमीलितेनावधीरयन्तः खेदयन्ति हितोपदेशदायिनो
गुरून् । अहंकारदाहज्वरमूर्छान्धकारिता विह्वला हि राजप्रकृतिः, अलीकाभिमानोन्मादका-
रीणि धनानि, राज्यविपविकारतन्द्राप्रदा राजलक्ष्मीः । आलोकयतु तावत्कल्याणाभिनिवेशी
लक्ष्मीमेव प्रथमम् । इयं हि खड्गमण्डलोत्पलवनविश्रमभ्रमरी लक्ष्मीः श्रीरसागरात्पारिजा-
तपद्मवेभ्यो रागम्, इन्दुशकलादेकान्तवक्रताम्, उच्चैःश्रवसश्चञ्चलताम्, कालकूटान्मोहन-
शक्तिम्, मदिराया मदम्, कौस्तुभमणेरर्णवधुर्यम्, इत्येतानि सहवासपरिचयवशाद्विरहविनोद-

उद्योत' । [न] उद्वेगकरो न संतापजनकः प्रजागरो जागरणम् । केवल तवैव नायमुपदेश इत्यत आह—
विशेषेणेति । राज्ञा भुञ्जामयमुपदेशो विशेषेणाविक्रयेन प्रदानव्य इति भावः । राज्ञामनेन उपदेशारः । हि
तवोपदेशेनेत्यत आह—विरलेति । हि निश्चितम् । तेषां राज्ञामुपदेशार उपदेशदातारो विरलाः स्मृताः । यतो
राज्ञामुपदेशसमर्थोऽत्युत्कृष्टो विवक्षितोऽस्मदादि, न त्वन्यो जनः । तद्वे प्रदर्शयन्नाह—प्रतिशब्दक इवेति ।
जनो लोको भयाद्रीति राजवचनं नृपवचोऽनुगच्छति नृपवचनानुगो भवति । न तु प्रत्युत्तरं दातुं समर्थ इति भावः ।
क इव । प्रतिशब्दक इव प्रतिश्वनिरिव । यथा सोऽपि मूलशब्दसाम्येनानुगच्छति । केराचित्पुपदेशश्रवणमेव
नास्तीत्यत आह—उद्दामेति । उद्दाम उत्कृष्टो दर्पोऽहंकारो येषां ते च । पृथु यथा स्यात्तथा व्यागितान्ता-
च्छादितानि श्रवणविवराणि कर्णच्छिद्राणि येषां ते च । द्वौ चकारावेककालं सूचयन् । एवविधा राजान उ-
पदिश्यमानमपि कथ्यमानमपि हितोपदेशमिति न शृण्वन्ति नाकर्णयन्ति । कदाचिन्मृणन्तोऽप्याकर्णयन्तो-
ऽपि गजो हस्ती तस्य यन्निमीलितं नेत्रसंकोचस्तद्वन्निमीलितेनावधीरयन्तोऽनादरं कुर्वन्तः । हितोपदेशदा-
यिनः शिक्षाकथकान्गुरुन्खेदयन्ति । दुःखं प्रापयन्तीत्यर्थः । अयं नृपस्वभावः प्रदर्शयन्नाह—राजेति । हि
निश्चितम् । एतादृशी राजप्रकृती राज्ञा स्वभावो विह्वला व्याकुला । अहमिति । अहंकार एव दाहज्वरमात्र-
तापमन्देतुका या मूर्च्छा मोहस्तयान्धकारितान्धकार इवाचरिता । धनराज्यलक्ष्म्या सम्पन्नं प्रदर्शयन्नाह—अ-
लीकेति । अलीकोऽवास्तवो योऽभिमानोऽहंकार उन्मादश्च तावुमौ कुर्वन्तीति तान्येवविवानि धनानि द्र-
व्याणि । राज्यमिति । राज्यमेव विषयं गरलं तस्माद्यो विकारो विकृतिस्तेन कृत्वा तन्द्रालम्ब्य तन्द्राप्रदा राजलक्ष्मी
राज्यश्रीः । नेदं पूर्वोक्तमतस्य किं तु मूलमेवेत्याह—आलोकयन्विति । कल्याणे मन्त्रालेऽभिलिखेश आग्रहो य-
स्यैवभूतस्त्व तावदादौ लक्ष्मीम् [एव प्रथमम्] आलोकयतु विचारयतु । लक्ष्मीदोषानाह—इयमिति । हि निश्चितम् ।
इयं प्रत्यक्षोपलभ्यमाना खड्गानां कौक्षेयकाणां यन्मण्डलं सघातमन्वेष्टुं कृष्णवर्णाम्यादुत्पलवनं तत्र निश्रमोऽन-
स्थितिस्त्वस्मिन्मन्त्रालम्ब्यमात्रमभ्रमरी मुकुटी लक्ष्मीः । पुनर्दोषान्तरं प्रदर्शयन्नाह—क्षीरेति । यदा कश्चिद्वि-
शान्तरं गन्तुमीहते तदागौ च महवागिमृतिहेतोर्मदीय [किञ्चित्स्वादायैव गच्छति, तथेयमपि गन्तव्यं-
निनो यः परिचयः सवन्धविशेषस्तद्वशात्सहवानिपारिजातादीनामित्येतानि वस्तूनि गृहीतव्यादायैव दोग्धामग-

चिह्नानि गृहीत्वैवोदता । न ह्येवंविधमपरिचितमिह जगति किञ्चिदस्ति यथेयमनार्या ।
लब्धापि खलु दुःखेन परिपाल्यते । दृढगुणसदाननिस्पन्दीकृतापि नश्यति । उद्धामदर्पभट-
सहस्रोर्लसितासिलतापञ्जरविधृताप्यपक्रामति । मदजलदुर्दिनान्धकारगैजघटितघनर्धटाप-
रिपालितापि प्रपलायते । न परिचयं रक्षति । नाभिजनमीक्षते । न रूपमालोकयते । न
कुलक्रममनुवर्तते । न शीलं पश्यति । न वैदग्ध्यं गणयति । न श्रुतमाकर्णयति । न धर्ममनु-
रुध्यते । न त्यागमाद्रियते । न विशेषज्ञतां विचारयति । नाचारं पालयति । न सत्यमनुबु-
ध्यते । न लक्षणं प्रमाणीकरोति । गन्धर्वनगरलेखेव पश्यत एव नश्यति । अद्याप्यारूढम-
न्दरपरिवर्तावर्तभ्रान्तिजनितसंस्कारेव परिभ्रमति । कमलिनीसंचरैर्णव्यतिकरलग्ननलिनना-
लैर्कण्टकेव न किञ्चिदपि निर्भरमावध्नाति पदम् । अतिप्रयत्नविधृतापि परमेश्वरगृहेषु विविध-
गन्धगजगण्डमधुपानमत्तेव परिस्खलति । पारुष्यमिवोपशिक्षितुमसिधारासु निवसति । वि-

न्यहितन्यापि राज्ञो निन्दा कुर्वन्नाह—नहीति । इह जगत्येवविधमेतादृशमपरिचित निर्दाक्षिण किञ्चिन्नास्ति
येयमनार्याश्रेष्ठा वर्तते । एतदेव प्रपञ्चयन्नाह—लब्धेति । लब्धापि महता कष्टेन प्राप्यापि दुःखेन [खलु] परि-
पान्यते परिपालनविषयीक्रियते । दृढ गाढ गुणा गौर्यादयस्तल्लक्षण यत्सदान बन्धन तेन निस्पन्दीकृतापि निश्चली-
कृतापि नश्यति प्रपलायते । उद्धामेति । उद्धाम उत्कटो दर्पोऽहकारो येषामेवभूता ये भटा योद्धारस्तेषा स-
हस्र तेन [उत्सृजिता] ऊर्ध्वीकृता या असिलतास्ता एव पञ्जर तत्र विधृतापि स्थापिताप्यपक्रामत्यपसरति । म-
देति । मदजल दानवारि तदेव दयामत्वसारधम्यादुर्दिनान्धकारस्तयुक्ता ये गजा हस्तिनस्तैर्घटिता निष्पादिता
या घना निविडा घटा समूहस्तथा परिपालितापि रक्षितापि प्रपलायते पलायन करोति । नेति । परिचय संस्तव न
रक्षति न पालयति । नेति । अभिजन क(कु)ल नेक्षते नावलोकयति । नेति । रूप सौन्दर्यं न [आलोकयते] अवलोक-
यति । नेति । कुलक्रम कुलपरिपाटी नानुवर्तते नानुगच्छति । नेति । शीलमाचार न[प]श्यति नावलोकयति ।
नेति । वैदग्ध्य पाण्डित्यं न गणयति न विचारयति । नेति । श्रुत शास्त्र नाकर्णयति न शृणोति । नेति ।
धर्ममनु नानुरुध्यते धर्मानुरोधेनैव न प्रवर्तते । अधर्मवतामपि गृहे तद्दर्शनात् । नेति । त्याग दान प्रति नाद्रियते
नादर करोति । लक्षणमन्यपि दर्शनात् । नेति । विशेषज्ञता विशेषेण सर्वार्थवेदिता न विचारयति न
विचारणा करोति । नत एव विद्वान्मो दरिद्रोपद्रुता स्युरिति प्रसिद्धि । नेति । आचार शिष्टानुचरित मार्ग
न पालयति न रक्षति । लक्ष्मीवतोऽपि प्रायः शिष्टान्तरणदर्शनात् । नेति । सत्यमवितथ नानुबुध्यते न
प्राप्नोति । अगल्यवतोऽपि गृहे दातुल्येन दर्शनात् । नेति । लक्षण मपीतिलकादि सामुद्रिकगालप्रतिपादित
न प्रमाणीकरोति । लक्षणमत्तेऽपि तस्या अभावदर्शनात् । गन्धर्वेति । गन्धर्वनगरलेखा हरिश्चन्द्रपुरीति
गन्ता प्रसिद्धि । अगदरुन्मसो दा । तद्वदेव पश्यत एवावलोकयत एव पुरपस्य नश्यति विनश्यति ।
अद्याप्ये(पी)ति । [अद्यापि] दर्शनीनपारट प्राप्तो यो मन्दरेण मेरुणा परिवर्त परिभ्रमस्तज्जनितो य

श्वरूपत्वमिव ग्रहीतुमाश्रिता नारायणमूर्तिम् । अप्रत्ययबहुला च दिवसान्तकमलमिव समुप-
चितमूलदण्डकोशमण्डलमपि मुञ्चति भूभुजम् । लतेव विटपकानध्यारोहति । गङ्गेव वसुज-
नन्यपि तरंगबुद्बुदचञ्चला, दिवसकरगतिरिव प्रकटितविविधसंक्रान्तिः, पातालगुहेव तमोव-
हुला, हिडम्बेव भीमसाहसैकहार्यहृदया, प्रावृडिवाचिरद्युतिकारिणी, दुष्टपिशाचीव दर्शिताने-
कपुरुषोच्छ्राया स्वल्पसत्त्वमुन्मत्तीकरोति । सरस्वतीपरिगृहीतमीर्ष्येव नालिङ्गति । जनं
गुणवन्तमपवित्रमिव न स्पृशति । उदारसत्त्वममङ्गलमिव न बहु मन्यते । सुजनमनिमित्त-
मिव न पश्यति । अभिजातमहिमिव लङ्घयति । शूरं कण्टकमिव परिहरति । दातारं दुःस्व-
प्नमिव न स्मरति । विनीतं पातकिनमिव नोर्षसर्पति । मनस्विनमुन्मत्तमिवोर्षहसति ।

न्तीति कृत्वा तन्मधुपानमत्तायाः स्वलनं भवतु पर साधुगृहेष्वपरिस्तलिता कुतो न तिष्ठतीत्यत आह—
पारुष्यमिति । पारुष्यं कूरत्वमिवोपगिधितुमभ्यसितुमसिवारामु खड्गधारामु निवराति निवासं करोति ।
ययासिधारामु क्रौर्यशिक्षणं कृतं सा कूरा साधुगृहेषु कथं तिष्ठतीति भावः । विश्वं प्रविष्टं यस्मिन् रूपे तत् । अथवा
विश्वेन रूप्यते निरूप्यते यद्रूपं तद्विश्वरूपं तस्य भावस्तत्त्वं तदिव गृहीतुं नारायणमूर्तिं जनार्दनशरीरा-
(र)माश्रिताधिगता । **अप्रत्ययेति** । अप्रत्ययोऽविश्वासे बहुलो यस्यामेवभूता सती । दिवमान्ते यथा कमल
स्वाश्रयं मुञ्चति तथा स्वाश्रयीभूतं भूभुजमपि । तत्रोभयोः साम्यमाह—**समिति** । राम्यकप्रकारेणोपचिता-
विव(नि)वृद्धिं प्राप्नोति । अथ च समुपचितं वर्धमानं मूलं मित्रादिमूलरुन्दं, दण्डो नालम्, कोशं कमलाभ्य-
न्तरम्, मण्डलं पारिमाण्डत्यम्, एतानि यस्येति विग्रहः । दण्डः करः, कोशो भाण्डागारः, मण्डलं देशो गणः ।
'मण्डलं द्वादशराजकम्' इत्येकस्य । 'विजिगीषुरुदासीनो मध्यमश्चेति राजकम् । गुणानां निपयं वृद्धा जगुः प्रकृ-
तिमण्डलम् । पाणिंरानन्द आसारः' इत्यपि । 'तदेव शक्रमित्यादिभेदाद्वा (द्वा)दश इष्यते । मण्डलं द्वादश-
राजकम्' इत्यन्ये । लता वल्ली सेव विटो भाण्डादयस्तान्पान्तीति विटपा । विटपा एव विटपका । स्वार्थे कप्रत्य-
यः । पक्षे विटपा वृक्षा । विटपानध्यारोहत्याश्रयणं करोति । गङ्गा स्वर्धुनी सेव वसु द्वयं तजनन्यपि तरगा
भङ्गा बुद्बुदं स्थासकस्तद्वचञ्चला चपला । पक्षे वसो(१)तरंगबुद्बुदाभ्यां चाऋत्यवती च । दिवसकरं सूर्यमण-
या गतिर्गमनं सेव प्रकटिताविष्कृता विविधानेकप्रकारा सक्रान्तिर्वस्तुनेच्छासवन्वो यया गा । पक्षे रा-
शिषु सूर्यसवन्धः । पातालं वज्रामुखं तस्य गुहा कन्दरा सेव तमो गुणस्तेन बहुला दृढा । पक्षे तमोऽन्धकारः ।
हिडम्बेव घटोत्कचप्रसूरिव भीमसाहसेनातिकठिनकर्मणैकमद्वितीयं हार्य(२) हृदयं यस्याः । पक्षे भीमस्य रको-
दरस्य यः साहसगुणः । **प्रावृडी(डि)ति** । प्रावृड्पूर्वाकालं मेवाचिरा स्वल्पकालीना या द्युतिः प्रकाशमन्-
त्कारिणी । पक्षेऽचिरद्युतिर्विद्युत् । **दुष्टेति** । दुष्टा कूरा या पिशाची राक्षसी मेव दर्शितः प्रकटीकृतोऽनेकपु-
पाणामुच्छ्रायोऽभ्युन्नतिर्यया सा । पक्षे ऊर्ध्वाकृतभुजापाणिनरमानं पुरुषम् । अनेकपुरुषाणामुच्छ्राय उन्नता । एव
भूता लक्ष्मीः स्वल्पसत्त्वमप्यमाहसं नरमुन्मत्तीकरोत्युन्मत्ततां नयति । **सरस्वतीति** । गरन्वती भार्गवी
तथा परिगृहीतं स्वीकृतं नरमीर्ष्येव मत्सरेणैव नालिङ्गति नालिङ्गयति गुणवन्तं शौर्यादिगुणोपयुक्तं [जनं] नर-
मपवित्रमिवापावनमिव न स्पृशति न स्पर्शं करोति । **उदारेति** । उदारं स्फारं सत्त्वं यम्येवविषं पुष्पमगङ्गल-
मिव न बहु मन्यते नादरं करोति । सुजनं शुभजनमनिमित्तमिव निष्फलमिव न पश्यति नावलोकयति । अभि-
जातं कुलीनमहिमिव सर्पमिव लङ्घयत्युत्क्रमयति । **शूरमिति** । [शूरः] शौर्यगुणोपेन कण्टकमिव परिहरति ।
दातारं दूरतस्त्वजति । **दातारमिति** । दातारं बहुप्रदं दुःस्वप्नमिवाशुभमप्रमिव न स्मरति न स्पृशति निषिद्धीकरोति ।
विनीतमिति । विनीतं विनयगुणोपेतं पातकिनमिव पापकारिणमिव नोर्षसर्पति न पाथे प्रयाति । **मन इति** ।
मनस्विनं पण्डितमुन्मत्तमिव ग्रथिलमिवोपहसत्युपहा(ह)स्य करोति । **इन्द्रेति** । इन्द्रनालमिव कुटु(३)रुमिव

परस्परविरुद्धं चेन्द्रजालमिव दर्शयन्ती प्रकटयति जगति निजं चरितम् । तथाहि । संतैतमू-
ष्माणमुपजनयन्त्यपि जाड्यमुपजनयति । उन्नतिमादधानापि नीचस्वभावतामाविष्करोति ।
तोयरोगिसंभवापि तृष्णां संवर्धयति ईश्वरतां दधानाप्यशिवप्रकृतित्वमातनोति । बलोपचय-
माहरन्त्यपि लघिमानमापादयति । अमृतसहोदरापि कटुकविपाका, विग्रहवत्यप्यप्रत्यक्षदर्श-
ना, पुरुषोत्तमरतापि खलजनप्रिया, रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरोति । यथायथा चेयं
चपला दीप्यते तथातथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्रमति । तथाहि । इयं
संवर्धनवारिधारा तृष्णाविषवल्लीनाम्, व्याधगीतिरिन्द्रियमृगाणाम्, परामर्शधूमलेखा सच्च-
रितचित्राणाम्, विभ्रमशय्या मोहदीर्घनिद्राणाम्, निवासजीर्णवलभी धनमदपिशाचिकानाम्,
तिमिरोद्गतिः शास्त्रदृष्टीनाम्, पुरःपताका सर्वाविनयानाम्, उत्पत्तिनिम्नगा क्रोधावेगग्राहाणाम्,
आपानभूमिर्विषयमधूनाम्, संगीतशाला भ्रूविकारनाट्यानाम्, आवासदरी दोषाशीविषाणाम्,

परस्परविरुद्धमन्योऽन्यासबद्ध दर्शयन्ती प्रकाशयन्ती निजमात्मीयं चरितं वृत्तं जगति लोके प्रकटयत्याविष्क-
रोति । तदेव दर्शयति—**तथाहीति** । सततं निरन्तरमूष्माणं तापमुपजनयन्त्यपि कुर्वत्यपि [जाड्य] शैत्य-
मुपजनयतीति विरोधः शाब्दः । तत्परिहारस्तूष्माणं दर्पं शैत्यं जाड्यमित्यर्थात् । उन्नतिमादधानापि धारयन्त्यपि
नीचस्वभावतामाविष्करोतीति विरोधः । तत्परिहारस्तून्नतिमुत्कर्षं नीचस्वभावोऽकर्तव्यं कर्मेत्यर्थात् । [तो]यरागि-
समुद्रस्तत्सात्संभवापि समुत्पन्नापि तृष्णा संवर्धयतीति विरोधः । तत्परिहारस्तु तृष्णा गार्ह्यमित्यर्थात् । ईश्वरतां
दधानाप्यशिवप्रकृतिर(त्वम)नीश्वरप्रकृतित्वमातनोतीति विरोधः । तत्परिहारस्त्वीश्वरता प्रभुतामशिवमशुभमित्य-
र्थात् । बलोपचयमाहरन्त्यप्यनयन्त्यपि लघिमानमापादयतीति विरोधः । तत्परिहारस्तु बलोपचयं सैन्यसमूह-
लघिमानं कार्ष्ण्यमित्यर्थात् । अमृतसहोदराप्यमृतेन सहोत्पन्नापि कुटुकरोपेतो विपाको यस्या इति वि-
रोधः । तत्परिहारस्तु कटुको दुःखदायीत्यर्थात् । विग्रहवत्यपि मूर्तिमत्यप्यप्रत्यक्षमगम्यं दर्शनं यस्या इति वि-
रोधः । तत्परिहारस्तु विग्रहवती कलहवतीत्यर्थात् । पुरुषोत्तमरतापि खला ये दुर्जना जनास्ते प्रिया यस्या इति वि-
रोधः । तत्परिहारस्तु पुरुषोत्तमे कृष्णे रतं मैथुनं यस्या एवविधापि खलजनानां प्रिया बलभेत्यर्थात् । रेणुमयीव
रजोगुणमयीव स्वच्छमपि निर्मलमपि कलुषीकरोति मलिनीकरोति । यथेति । यथायथेयं लक्ष्मीश्चपला चञ्चला
दीप्यते दीप्ता भवति तथातथा केवलं दीपशिखेव कज्जलवन्मलिनं कदमलं कर्मोद्गमत्युद्गिरति । दीपशिखापि
पद्मलक्षणं यन्मलिनं कर्म तदेवोद्गमति । तदेव दर्शयति—**तथाहीति** । तृष्णा लोभस्तद्विषयानां विषव-
लीनां संवर्धने विस्तारणे वारिधारा जलध्रेणि । अत्र श्रीजलधारयोद्भिद्धहेतुत्वेन साम्यम् । छेदयोग्यतया
तृष्णावश्यं साम्यम् । व्याधेति । व्याधगीतिर्मृगवधाजीविगानमिन्द्रियमृगाणामक्षहरिणानाम् । अत्र नाश-
वन्धनाभ्याच्छीर्णीकृत्यो साम्यम् । नाशवन्धनाभ्याश्चाधनृगयो नाम्यम् । गानलुब्धाश्च मृगा हन्यन्ते इति सर्व-
प्रतिद्वन्द्वम् । संचरितानि सदाचरणानि तान्येव चित्राणि तेषां परामर्शं आचमनं तदर्थं या धूमलेखा धूमपट्टिः ।
तोयं वपनिदृश्यं द्रव्यान्तरस्य धूम्रपानं कृत्वा पश्चात् एवोद्गिर्यते । तत्स्पर्शादेवालेख्यं विनश्यतीति भावः ।
मोह इति । मोहो मौढ्यम् । दीर्घनिद्रा निर्मलितानि^(१), नाना विभ्रमशय्या विलासजननम् । धनेति । धनानि
प्रत्यापि नवो मुक्तोऽहस्तेन, त एव पिशाचिन्यन्तासा निवामार्थं जीर्णां प्राचीनां बलभीं गृहोपरिभागः ।
तिमिरोद्गतिः । शास्त्राश्वेव दृष्टयन्तानां तिमिरस्य नेत्रगोविशेषन्योद्गतिः प्रादुर्भावः । **पुर इति** । नवंपामवि-
न्यानां दृष्टयन्तानां पुरःपताकात्रे वैजयन्ती । **उत्पत्तिरिति** । क्रोधस्य क्रोपस्य य आवेगा सभ्रमान् एव
पताका उत्पत्तिरिति^(२) तिमिराणां तटिनी । **आपानेति** । विषयागोचरा एव नव्यनि नद्यानि तेषामापान-
न्यानां उत्पत्तिरिति^(३) । **संगीतेति** । शुभा विवाहा विद्वन्मन एव नाट्यानि तेषां संगीतशाला रङ्गशाला ।
आवासेति । दोषा एव दृष्टयन्ते^(४) आसीद्विषा आनी दृष्टा तस्या विषयेषां त आसीद्विषा नर्पानेपानां-

उत्सारणवेत्रलता सत्पुरुषव्यवहारानाम्, अकालप्रावृड्गुणकलहंसकानाम्, विसर्पणभूमिलो-
कापवादविस्फोटकानाम्, प्रस्तावना कपटनाटकस्य, कदलिका कामकरिणः, वध्यशाला साधु-
भावस्य, राहुजिह्वा धर्मेन्दुमण्डलस्य । न हि तं पश्यामि यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुप-
गूढः, यो वा न विप्रलब्धः । नियतमियमालेख्यगतापि चलति, पुस्तकमग्न्यपीन्द्रजालमाच-
रति, उत्कीर्णापि विप्रलभते, श्रुताप्यभिसंधत्ते, चिन्तितापि वञ्चयति । एवंविधयापि चानया
दुराचारया कथमपि दैववशेन परिगृहीता विह्वला भवन्ति राजानः, सर्वाविनयाधिष्ठानतां च
गच्छन्ति । तथाहि । अभिपेकसमय एव चैतेषां मङ्गलकलशजलैरिव प्रक्षाल्यते दाक्षिण्यम्,
अग्निकार्यधूमेनेव मलिनीक्रियते हृदयम्, पुरोहितकुशाग्रसमार्जनीभिरिवापह्रियते क्षान्तिः,
उष्णीषपट्टवन्धनेर्वाच्छाद्यते जरागमनस्मरणम्, आतपत्रमण्डलेनेर्वापसार्थते परलोकदर्शनम्,
चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता, वेत्रदण्डैरिवोत्सार्यन्ते गुणाः, जयशब्दकैलकलरघैरिव

वासार्यं दरी गुम्फा । उत्सारणेति । सत्पुरुषाः शिष्टास्तेषां व्यवहारा आचरणानि तेषामुत्सारण दूरीकरण
तद्धेतुका वेत्रलता वेत्रयष्टि । अकालेति । गुणा एव कलहसाः कादम्बास्तेषामकालप्रावृडसमयवर्षाकालः ।
प्रावृष्टि हसा नश्यन्ति । इयं तु सर्वगुणानां विनाशहेतुरित्यपकर्षस्तु प्रसिद्धिः । विसर्पणेति । लोकेषु येऽपवादा
विरोक्तयस्त एवविस्फोटकाः शिल(ली)न्द्राणि तेषां प्रसर (विसर्प)णभूमिविस्तरणस्थलम् । प्रस्तावनेति ।
कपटनाटकस्य कैतववृत्तस्य प्रस्तावना प्रारम्भः सूत्रधारादिप्रवेशः । कदलिकेति । कामकरिणो मदनगजस्य
कदलिका रम्भा । वध्येति । साधुभावस्य शोभनाध्यवसायस्य वध्यशाला सूनास्थानम् । राहुजिह्वेति । धर्म
सदाचारः । निर्मलसाम्यात्स एवेन्दुमण्डल चन्द्रविम्ब तस्य राहुजिह्वा सैहिकेशरसना । नहीति । हि निश्चि-
तम् । तं पुरुषं न पश्यामि नावलोकयामि । यत्तदोर्नित्याभिसन्धत्तात् । यः पुमानपरिचितयासनिहितया निर्भरम-
तिशयं नोपगूढो नास्तिष्ठ । यो वा न विप्रलब्धो न च विप्रतारितः । नियतं निश्चितम् । इयं लक्ष्मीरालेख्यगता
चित्रलिखितापि चलति न स्थिरा भवति । अन्येषां चित्तानि चालयतीति वा । पुस्तकेति । पुस्तकमग्न्यपि
ज्ञानमग्न्यपीन्द्रजालवज्जालम्[आचरति] । उत्कीर्णेपि(ति) । उत्कीर्णाप्युत्कीरितापि विप्रलभते विप्रतारणा
करोति । श्रुताप्याकर्णिताप्यभिसंधत्ते सशयं करोति । चिन्तितापि वञ्चयति वञ्चनां करोति । एवंविधयापि पूर्वा-
क्कलक्षणलक्षितयाप्यनया धिया दुराचारया दुष्टाचरणया कथमपि महता कष्टेन दैववशेन भाग्यवशेन परिगृहीता
स्वीकृता राजानो विह्वला विह्वला भवन्ति । सर्वेषामविनयानां दुर्बुद्धीनामधिष्ठानतामधिकरणतां च गच्छन्ति
प्राप्नुवन्ति । चकार समुच्चयार्थः । तदेव दर्शयति—तथाहीति । अभिपेकसमये राज्याभिपेकक्षण एवैतेषां राज्ञां
मङ्गलकलशजलैरिव कल्याणकुम्भाम्भोभिरिव दाक्षिण्यमनुकलता प्रक्षाल्यते धावनविषयीक्रियते । अग्नीति ।
अभिपेकान्तरं होमस्य सद्भावादानीत्युक्तम् । अग्निकार्यं होमादि तस्य धूमेन हृदयं स्वान्तं मलिनीक्रियते ।
राज्ञामिति शेषः । पुरोहितेति । पुरोहितं पुरोयानस्य कुशाग्राणि दर्माग्राण्येव समार्जन्तो बहुकार्यन्ताभिर्ग-
क्षान्तिः क्षमापह्रियते दर्शक्रियते । उष्णीपेति । उष्णीपो मूर्धवेष्टनं स एव पट्टवन्धनेनेव जरां विचगा तस्या
आगमनमागमस्तस्य स्मरणं स्मृतिमा(रा)च्छाद्यते आव्रियते । आतपत्रेति । आतपत्रं छत्रं तस्य मण्डलेन निम्नलेन
परलोकस्य भवान्तरस्य दर्शनमवलोकनमपगम्यते दर्शकार्यं(क्रियते) । चामरेति । चामरं बालव्यञ्जनं तस्य पा-
नैर्वाजनैरिव सत्यमवित्तं वदतीत्येवमालं गद्य(ल्य)वाप्य(दी)तस्य भावमन्ना तम(गा)अपह्रियतेऽपह्रणविषयी-
क्रियते । वेत्रेति । वेत्रदण्डैर्वेतसयष्टिभिरिव गुणाः शौर्यादयः उन्मार्ज्यन्ते दर्शक्रियन्ते । जयेति । जयशब्दस्य यं

तिरस्क्रियन्ते साधुवादाः, ध्वजपटपल्लवैरिव परामृश्यते यशः । तथाहि । केचिच्छ्रमवशशिशि-
लग्नुनिर्गलपुटचपलाभिः खद्योतोन्मेपमुहूर्तमनोहराभिर्मनस्विजनगार्हिताभिः संपद्भिः प्रलोभ्य-
माना धनलवलाभावलेपविस्मृतजन्मानोऽनेकदोषोपचितेन दोषास्तृजेव रागावेशेन बाध्यमानाः,
विविधविषयग्रासलालसैः पञ्चभिरप्यनेकसहस्रसंख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः, प्रकृतिचञ्च-
लतया लब्धप्रसरेणैकेनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसाकुलीक्रियमाणा विह्वलतामुपयान्ति ।
ग्रहैरिव गृह्यन्ते, भूतैरिवाभिभूयन्ते, मन्त्रैरिवावेश्यन्ते, सत्त्वैरिवावष्टभ्यन्ते, वायुनेव विडम्ब्य-
न्ते, पिशाचैरिव ग्रस्यन्ते, मदनशरैर्मर्माहता इव मुखभङ्गसहस्राणि कुर्वते, धनोष्मणा पच्य-
माना इव विचेष्टन्ते, गाढप्रहारारहता इवाङ्गानि न धारयन्ति, कुलीरा इव तिर्यक्परिभ्रमन्ति,
अधर्मभग्नगतयः पङ्गव इव परेण संचार्यन्ते, मृषावादविर्पाकसंजातमुखरोगा इवातिकृच्छ्रेण
जल्पन्ति, सप्तच्छदतरव इव कुसुमरजोविकारैः पार्श्ववर्तिनां शिरःशूलमुत्पादयन्ति, आसन्नमृत्यव

कलकलरवा कोलाहलशब्दास्तै [इव] साधुवादा ख्यातयस्तिरस्क्रियन्ते न्यक्रियन्ते । ध्वजेति । ध्वजा वैजयन्त्य-
स्तेषां पटा वस्त्राणि तेषां पल्लवैः प्रान्तैरिव यशः श्लोक परामृश्यते परामर्शो लोपः स क्रियते । तदेव दर्शयति-
तथाहीति । केचिन्मनुष्या । श्रमेति । श्रमवशेन प्रयासाधिक्येन शिथिलः श्रुत्योऽदृढः शकुनेर्मयूरस्य ।
अन्यस्य वा पक्षिविशेषस्य यो गल कण्ठस्तस्य यत्पुटं तद्वच्चपलाभिः । मयूरस्य कण्ठः श्रमवशे [न] चालन्त
चपलः स्यादिति तदुपमानम् । खद्योत इति । खद्योतो ज्योतिरिङ्गणस्तस्य य उन्मेपोऽवभासस्तद्वन्मुहूर्त
मनोहराभिश्चित्तहारिणीभिः । मनस्वीति । मनस्विजना पण्डितलोकास्तैर्गार्हिताभिर्निन्दिताभिरेवविधाभिः
संपद्भिः समृद्धिभिः प्रलोभ्यमाना लोभं प्राप्यमाणा । धनेति । धनस्य द्रव्यस्य यो लवो लेशस्तस्य लाभः
प्राप्तिस्तत्साद्योऽवलेपोऽहकारस्तेन विस्मृतो (त) विस्मरणं प्राप्तो (प्त) जन्मं येषां ते तथानेके दोषा दूषणानि तैरुप-
चितेन व्याप्तेन । रागावेशेनेति । राग इच्छारूप्यं च तेषामावेशस्तन्मयीभावस्तेन बाध्यमाना पीड्यमाना ।
केनेव । दोषेति । दोष दुष्टं यदसुप्रकृतं तेनेव । तत्रापि रागो भवत्येवेति साम्यम् । विविधेति । विविधा
येऽनेके विषया गोचरान्त एव ग्रासा गुटेरकास्तत्र लालसैलेम्पटैः । पञ्चभिरिति । पञ्चभिरपि प्राणप्रमितस-
ंख्यैरपि चक्षुरादिभिरपि शतसहस्रता लक्षतामुपगतेन प्राप्तेन [अनेक]सहस्रसंख्यैरिन्द्रियैः करणैरायास्यमाना
परिहिश्यमाना । प्रकृतीति । प्रकृत्या स्वभावेन चञ्चलध्वजपलस्तस्य भावस्तत्ता तथा लब्धः प्रसरोऽवकाशो येनै-
वभूतैर्नैवेन मनसा चित्तेनाकुलीक्रियमाणा विह्वलतामुत्पिञ्जलतामुपयान्ति गच्छन्ति । ग्रहैरिति । ग्रहैः [शनैः] श्व-
रादिभिरिव गृह्यन्ते ग्रहणविषयीक्रियन्ते । भूतैः पिशाचैरिवाभिभूयन्ते । मन्त्रेति । मन्त्रा देवाधिष्ठातृका-
रैरिवावेश्यन्ते मन्त्रेणान्यत्रावेश क्रियते । यथा भूतमन्यत्र प्रवेश्यते । सत्त्वैरिव दुष्टप्राणिभिरिवावष्टभ्यन्ते
एतेन गृह्यन्ते । वायुनेव पवनेनेव विडम्ब्यन्ते इतस्ततो विक्षिप्यन्ते । पिशाचैरिव राक्षसैरिव ग्रस्यन्ते भक्ष्यन्ते ।
मदनेति । मदनशरैः कामवार्णैर्मर्मस्थलं आहतास्ताडिता इव मुखभङ्गसहस्राण्यननविकृतिसहस्राणि
कुर्वते घटयन्ति । धनेति । धनस्य द्रव्यस्योष्मा तापस्तेन पच्यमाना पाकविषयीक्रियमाणा इव विचेष्टन्ते ।
विविधा चेष्टा कुर्वन्तीत्यर्थः । गाढेति । गाढमन्त्रो यः प्रहारो लगुडादिना कुल्लुप्यते तैराहता इवाङ्गानि
एतत्पादादीनि न धारयन्ति न धर्तुं गृह्यन्तीत्यर्थः । कुलीरेति । कुलीरा इव कर्कटा इव तिर्यक्परिभ्रमन्ति एव
परिभ्रमन्ति परिभ्रमणं कुर्वन्ति । अधर्मेति । अधर्मेणानदाचरणेन भग्ना भङ्गं प्राप्ता गतिर्गमनं मत्कर्मणि
प्रतिषेधोपादानेन भूता पञ्च इव सृष्टा इव परेणान्येन संचार्यन्ते संचरणशीला क्रियन्ते । मृषेति । मृषावादो-
ऽल्पमप्यन्यं विषयं परिणामस्तेन संजातं मनुष्यज्ञो मुखरोगो येषामेतादृशा इवानिकृच्छ्रेणातिकष्टेन
जल्पन्ति इत्यर्थः । सप्तेति । सप्तच्छदतरव इव विषमच्छदवृक्षा इव कुसुमानि नेत्राणि तेषां ये रजोभिर्गुणै-

इव बन्धुजनमपि नाभिजानन्ति, उत्कम्पितलोचना इव तेजस्विनो नेक्षन्ते, कालदृष्टा इव महामन्त्रैरपि न प्रतिबुध्यन्ते, जातुपाभरणानीव सोष्माणं न सहन्ते, दुष्टवारणा इव महामान-
स्तम्भनिश्चलीकृता न गृहन्त्युपदेशम्, तृष्णाविपमूर्च्छिताः कनकमयमिव सर्वं पश्यन्ति, इपव
इव पानवर्धिततैर्क्षण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति, दूरस्थितान्यपि फलानीव दण्डविक्षेपैर्महाकु-
लानि शातयन्ति, अकालकुसुमप्रसवा इव मनोहराकृतयोऽपि लोकविनाशहेतवः, श्मशानाग्नय
इवातिरौद्रभूतयः, तैमिरिका इवादूरदर्शिनः, उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठितभवनाः, श्रूयमाणा अपि
प्रेतपटहा इवोद्वेजयन्ति, चिन्त्यमाना अपि महापातकाध्यवसाया इवोपद्रवमुपजनयन्ति, अनु-
दिवसमापूर्यमाणाः पापेनेवाध्मातमूर्तयो भवन्ति, तदवस्थाश्च व्यसनशतसंख्यतामुपगता वल्मी-

र्विकारा विकृतयस्तैः । पक्षे कुसुमरजोविकारैः । पुष्पपरागविकृतिभिः । 'कुसुम स्त्रीरजो नेत्रे' इत्यनेकार्थः ।
पार्श्ववर्तिना समीपस्थायिना शिरःशूलमस्तकव्यथामुत्पादयन्ति जनयन्ति । सप्तपर्णकुसुमरजस शिरःशूलो-
त्पादकत्वं वैद्यके प्रसिद्धम् । आसन्नैति । आसन्नं समीपवर्ती मृत्युर्येषां त एवविधा इव बन्धुजनमपि
स्वजनमपि नाभिजानन्ति नोपलक्षयन्ति । उदिति । उत्प्रावत्येन कम्पित धूत लोचन नेत्रं येषामेवविधा इव
तेजस्विनः प्रतापवन्तः । (त) पुरुषान्निस्पृहात्रेक्षन्ते नावलोकयन्ति । पक्षे तेजस्विनः सूर्यादिकान् । कालदृष्टेति ।
निषिद्धकाले संध्यादिरूपे दृष्टा भक्षिता । सर्पेणेति शेषः । एवविधा इव महामन्त्रैर्जाडुलीप्रभृतिभिः पादुष्यादि-
[भिरपि] न प्रतिबुध्यन्ते न प्रबोधं प्राप्नुवन्ति । जातुपेति । जातुपाभरणानि लाक्षानिष्पन्नभूषणानीव सो-
ष्माणं तेजस्विनः पुरुषः न सहन्ते न मृष्यन्ति । दुष्टेति । दुष्टवारणा इव मदोन्मत्तगजा इव महान्त्युरकृष्टो
यो मानोऽहकारस्तद्वक्षणे यः स्तम्भः स्थूणा तेन निश्चलीकृता स्तब्धता प्रापिता सन्त उपदेश शिक्षा न
गृह्णन्ति नाददते । गजपक्षे महन्मान यस्यैवविधो यः स्तम्भः आलानस्तम्भस्तेन निश्चलीकृता नद्धा सन्त उप-
देशः हस्तिपक्षे वाक्यं न गृह्णन्ति । अवगणयन्तीत्यर्थः । तृष्णेति । तृष्णैव विपः गरलः तेन मूर्च्छिता भ्रान्ता
कनकमयः सुवर्णमयः [इव सर्वे] पश्यन्ति विलोकयन्ति । इपव इति । पानं मधुपानं निशानघर्षणं च ताभ्यां
वर्धितं तैर्क्षण्या मदक्रूर्यं प्रहारशक्तिश्च येषामेवविधा इपव इव वाणा इव परोऽन्यो मन्त्री च ताभ्यां प्रेरिता
नोदिता विनाशयन्ति विनाशं जनयन्ति । दण्डो यष्टिर्भागधेयश्च तयोर्विक्षेपा प्रहारादीनानि^(१) च तैर्दूर-
स्थितान्यपि दक्षिणदेशवर्तान्यपि फलानीव सस्यानीव महाकुलानि महाभिजनानि शातयन्ति पीडयन्ति
पातयन्त्यपि च । अकालेति । मनोहराश्रितहारिण्य आकृतयः आकारा येषामेवविधा अपि राजानो लोक-
विनाशहेतवो भवन्ति । सदाकृतिसाम्यादुपमानान्तरमाह—अकालेति । अकालेऽकृतौ कुसुमप्रसवा इव
तदुक्तम्—'द्रुमोपविधिशेषाणामकाले कुसुमोद्गमः । फलप्रसवयोर्वन्धो महोत्पातं विदुर्बुधा' । श्मशानाग्नय
इति । श्मशानं प्रेतवनं तस्याग्नयः इवातिरौद्रा अन्येषां भयोत्पादिका भूतिः सपथेषां ते तथा । पक्षेऽतिकृपा
भृतिर्भस्म येषु [ति] । तैमिरिकेति । तिमिरः नेत्ररोगः स सजातो येषां ते तैमिरिकान्त्वादूरदर्शिनः ।
भाविनः दोषः न पश्यन्तीत्यर्थः । दूरं परलोकं न पश्यन्तीत्यर्थो वा । पक्षेऽदूरदर्शिनः समीपस्थितवन्मुक्तिलो-
किनः । उपसृष्टेति । उपसृष्टा वहि कृता इव क्षुद्रैर्विदग्धविष्ठितमाश्रितं भवनं गृहं येषां ते तथा । श्रूयमाणा
इति । श्रूयमाणा आकर्ष्यमाना अगुद्वेजयन्त्युद्वेगं जनयन्ति । क इव । प्रेतपटहा इव । यथा मृतक-
वाद्यानि निर्वेदमन्येषां समुत्पादयन्तीत्यर्थः । कर्मिन्निर्देशे मृतकानां पुरस्माद्वाक्यानि वाक्यन्त इति देशान्तरः ।
चिन्त्येति । चिन्त्यमाना अपि चेतसि न्यर्ष्यमाणा अपि महापातकं स्मिहत्वादि तदवगमाया टा
तदभिप्राया इवोपद्रवः वक्ष्वादिदुःखमुपजनयन्ति निष्पादयन्ति । अन्विति । अनुदिवसं प्रतिदिनम्
पापेनैनमापूर्यमाणा त्रियमाणा इवाभातमूर्तयः स्थूलदेहा भवन्ति । तदिति । नैवावस्था येषां ते तदवस्था ।

१ पुरस्थितं द्रुमवनम् २ उन्वृणोति । ३ जातुपा इव ४ मण्डपान्, श्मशानान् ५ दृष्टयः च । न ६ भवति । "

विपक्षेण; तृष्णाविशः ७ असय, अशय, आसवः ८ पादुष्याः

तृणाग्रावस्थिता जलविन्दव इव पतितमप्यात्मानं नावगच्छन्ति । अपरे तु स्वार्थनिष्पादन-
रैर्धनपिशितग्रासगृध्रैरास्थाननलिलीधूर्तवकैर्धूतं विनोद इति, परदाराभिगमनं वैदग्ध्यमिति,
मृगयां श्रम इति, पानं विलास इति, प्रमत्ततां शौर्यमिति, स्वदारपरित्यागमव्यसनितेति, गुरु-
चनावधीरणमपरप्रणयत्वमिति, अजितभृत्यतां सुखोपसेव्यत्वमिति, नृत्तगीतवाद्यवेद्याभि-
शक्ति रसिकतेति, महापरार्थविकर्णनं महानुभावतेति, पराभवसहत्वं क्षमेति, स्वच्छन्दतां
प्रभुत्वमिति, देवावमाननं महासत्त्वतेति, वन्दिजनख्यातिं यश इति, तरलतामुत्साह इति,
अविशेषज्ञतामपक्षपातित्वमिति दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिरन्तः स्वयमपि विहसद्भिः

च नमुच्यार्थः । एवविधा व्यसनाना द्यूतादीना शत तस्य सख्यता मित्रतामुपगता प्राप्ताः । 'शरव्यताम्'
इति पाठे तु शरव्य लक्ष्य तस्य भावस्तत्त्वमुपगता इत्यर्थः । **चलमीकेति** । चलमीकमुपदेहिकागृह तस्य तृणानि
नडादीनि तेषामप्राणि प्रान्ताति तेष्वावस्थिता ये जलविन्दवस्त इव पतितमपि मनुष्यजन्मनः स्रस्तमप्यात्मानं
नावगच्छन्ति न जानन्ति । **अपरे त्विति** । अपरेऽन्ये । तु पुनरर्थः । राजा[न] । श्रीमता दोषान्तरमप्याह—
अपरे त्विति । इति दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिर्धूर्तैर्विप्रतारकैः स्तुतिभिः प्रतीयमाणा सर्वजनस्योपहास्य-
तामुपहासयोग्यतामुपयान्ति प्राप्नुवन्तीत्यन्वयः । कीदृशैर्धूर्तैः । **स्वेति** । स्वस्यात्मनो योऽर्थः प्रयोजन तस्य
निष्पादनं करणं तत्र परैस्तत्परैः । **धनमिति** । धनं द्रव्यं तदेव पिशितं मांसं तस्य ग्रासो ग्रहणं तस्मिन् ।
गृध्रैर्दृढमिभ्यथा तथा । द्रव्यार्जनपरैरित्यर्थः । **आस्थानेति** । आस्थानं नृपोपवेशन[स्थ]लं तदेव नलिली
कमलिली तस्या वकैर्धूर्तैः । यथा चका नलिलीमाश्रित्य तदाश्रयवलेन स्वात्मानमाच्छाद्य येन केन प्रकारेण
परान्वञ्चित्वाकस्मादेव परान्भक्षयन्ति तद्वन्ना(दा)स्थानवलेन परान्वञ्चित्वा स्वानि भक्षयन्ति । इतिशब्दार्थ-
माह—**धूतमिति** । धूतं दुरोदरं विनोदं क्रीडामात्रम् । न चैतद्विहितं किञ्चित्पातकमस्तीति भावः । **परेति** । पर-
दाराः परस्त्रियस्तेषामभिगमनं सम्भोगो वैदग्ध्यमिति । चातुर्यमित्यर्थः । **मृगयेति** । मृगया(या)मृगया(व्या)श्रम
इति । 'अभ्यासः खुरलीतिश्रमो योग्याभ्यासः' इति कोशः । न तु परप्राणव्यापादनजनितं किमपि पातकमस्तीति
भावः । **पानमिति** । पानं मयादीनां विलास इति । विलसितमित्यर्थः । **प्रमत्ततामिति** । प्रमत्तता क्षीयता शौर्यं
सुभट्कृत्यम् [इति] । **स्वेति** । स्वस्य दाराः स्त्रियस्तेषां (स्त्री तस्याः) परित्यागं लज्जनमव्यसनितानासक्तिता [इति] ।
ननु धर्माधिक्यम्(?) । **गुरुरिति** । गुरुर्हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेष्टा तस्य वचनं वचस्तस्यावधी[र]णमुद्बुद्धनम-
परप्रणयत्वमन्यवदयत्वम् । 'वश्यं प्रणयः' इति कोशः । गुरुवचनावधा(धी)रणेन क्रूरोऽयं प्रभुरिति भियापरे
गानन्तादयो वदयत्वं प्रतिपद्यन्त इति तेषामाशयः । **अजितेति** । शिक्षार्थं ताडिता भृत्या यस्य राज्ञः सम्यक्सेवा
यन्ति न जितभृत्योऽन्यस्त्वजितभृत्यस्तस्य भावस्तत्तां ताम् । इदं च नृपतेर्दूषणम् । वैगुणे भृत्यानामवश्यं
शिक्षा प्रदातव्येति राजचिह्नम् । तदुक्तम्—'शठदमनमशठपालनमाश्रितभरणं च राजचिह्नानि' इति । तस्मि-
न्गुणोपमेवत्वं सुखेनोपसेवितुं योग्यं सुखोपसेव्यत्वस्य भावस्तत्त्वम् । सुखोपसेव्योऽयं नृप इति लोके ख्याति-
मात्रं गुणं आरोप्यते । **नृत्तेति** । नृत्यं नाट्यम्, गीतं गानम्, वाद्यमातोयम्, वेद्यां वारवधूः, तास्त्रभिसक्ति-
मत्यामस्तचित्ता रनिक्ता रसाभिज्ञता[इति] । **महेति** । महापराधानां वारवधुद्धादीनामवधूषणं श्रवणं महानु-
गादता महाधमिष्ठता । अदातृत्ववगान् । नागधादिभिर्विहितस्य गालिप्रदानादिपराभवस्य तिरस्कृत्येन सहत्वं
धमेति धान्ति । स्वच्छन्दता निरवग्रहता प्रभुत्वमैश्वर्यम् । **देवेति** । देवा अर्हदादयस्तेषामवमाननमवगणनं
महासत्त्वता महार्थ्यता । **वन्दीति** । वन्दिजना मागधादयस्तेषां ख्यातिं प्रनिद्धिम् । यथा । भोक्त इति । एतेन
परिजनप्रदानं न शौर्यजननमिति भावः । तरलता चपलतामुत्साहः प्रगल्भता इति । **अवीति** । [अविशे-
षज्ञः] विशेषादिदोषानभिज्ञतामपक्षपातित्वं मा[ध्य]म्य(स्व)मिति । अत्र 'धूतम्' इत्यारभ्य पूर्वपूर्वव्योद्देश्य-

प्रतारणकुशलैर्धूर्तैरमानुपलोकोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्यमाणा वित्तमदमत्तचित्ता निश्चेतनतया तथैवेत्योत्मन्यारोपितालीकाभिमाना मर्त्यधर्माणोऽपि दिव्यांशावतीर्णमिव सदैवतमिवातिमानुपमात्मानमुत्प्रेक्षमाणा प्रारब्धदिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति । आत्मविडम्बनां चानुजीविना जनेन क्रियमाणामभिनन्दन्ति । मनसा देवताधारोपणविप्रतारणादसद्भूतसंभावनोपहताश्चान्तःप्रविष्टापरभुजद्वयमिवात्मबाहुयुगुलं संभावयन्ति । त्वगन्तरिततृतीयलोचनं खललाटमाशङ्कते । दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गणयन्ति । दृष्टिपातमप्युपकारपक्षे स्थापयन्ति । संभाषणमपि संविभागमध्ये कुर्वन्ति । आज्ञामपि वरप्रदानं मन्यन्ते । स्पर्शमपि पावनमाकलयन्ति । मिथ्यामाहात्म्यगर्वनिर्भराश्च न प्रणमन्ति देवताभ्यः, न पूजयन्ति द्विजातीन्, न मानयन्ति मान्यान्, नार्चयन्त्यर्चनीयान्, नाभिवादयन्त्यभिवादनाहान्, नाभ्यु-

तयोत्तरोत्तरस्य बाध्यमानतया पूर्वस्मिन्दोष उत्तरस्य गुणस्यारोप प्रशसनमेवाध्यारोपः । अत्राध्यारोपकलक्षणे रूपकव्यासङ्गजनकत्व सातिशयसुखजनकत्वादिक साम्यं स्वयमूहनीयम् । अथ धूर्तान्विशेषयन्नाह—अन्त इति । अन्तर्मध्ये स्वयमप्यात्मनापि विहसद्भिर्हास्यं कुर्वद्भिः । अस्मद्विप्रतारणानभिज्ञ इति हास्यनियामकम् । प्रतारणा वञ्चना तत्र कुशलैरभिज्ञैः । किं क्रियमाणा धनिनः । अमानुपलोको देवलोकस्तस्योचिताभिर्योग्याभिः सु(स्तु)तेर्विशेषणम् । वित्तेति । वित्तस्य द्रव्यस्य मदस्तेन मत्तं चित्तं येषां ते तथा । अतएव निश्चेतनतया निर्गता चेतना ज्ञानं यस्मात्तस्य भावस्तत्ता तथा । तथैवेति । यथा यथा प्रतार्यमाणास्तथैवेत्यर्थः । आत्मन्यारोपित स्थापितमलीक मिथ्याभिमानं यैस्ते तथा मर्त्यधर्माणोऽपि मर्त्यस्य मनुष्यस्य धर्मा गमनादयो येषामेवविधा अपि । दिव्येति । दिव्या देवसंवन्धिनो येषां भागास्तैरवतीर्णमुत्पन्नमिव सदैवतमिव देवताविष्टितमिवातिमानुप कर्मातिक्रम्य वर्तमानमात्मानमुत्प्रेक्ष्य(क्ष)माणा मन्यमानाः । प्रारब्धेति । प्रारब्धा या दिव्योचिता देवजनयोग्याशेषा क्रियास्ताभिरनुभावो माहात्म्यं येषां ते तथा । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः । अनुजीविना [जनेन] सेवकजनेन क्रियमाणा विधा(धी)यमानामात्मविडम्बनामसद्गुणारोपलक्षणामभिनन्दन्ति प्रशसन्ति । चकार पूर्वोक्तमनुग्रहार्थं । विभूतिमता राजा पुनर्दोषान्तरमाह—मनसेति । देवताया हरिहरादेरध्यारोप [पण] आरोपणं तेन विप्रतारण वञ्चना तस्मादिति । असदिति । असद्भूतासद्रूपा या संभावना देवरूपत्वेन निश्चयस्तेनोपहता धिनष्टबुद्धयः । देवत्वाध्यारोपत्वनिमित्तमूलानि प्रदर्शयन्नाह—अन्तरिति । अन्तर्मध्ये प्रविष्टमपरमन्यद्रुजद्वय यस्मिन्नेवविधमिवात्मनो बाहुयुगुलं स्वकीयं भुजयुगं संभावयन्ति संभावनाविपर्ययोर्कुर्वन्ति । एतेन स्व[गि]म्यतुः भुजत्वं दयापितम् । त्रिनेत्रत्वमप्याह—त्वगिति । त्वकृत्तिस्तयान्तरेतं पिहितं तृतीयं लोचनं यस्मिन्नेतादृशं खललाटं निजाली(लि)कमाशङ्कत आरेकाविपर्ययोर्कुर्वते । दर्शयति । लोकानां दर्शनप्रदानं स्वात्मप्रकटनमनुग्रहप्रसादं गणयन्ति मन्यन्ते । दृष्टीति । दृष्ट्वाश्चक्षुषः पातमनवलोकनं तदप्युपकारपक्षे उपकृतिपक्षे स्थापयन्ति निक्षिपन्ति । संभाषेति । संभाषणं जल्पनं तदपि संविभागं पारिणोपिकं दानं तन्मध्ये कुर्वन्ति । पारिणोपिकतुल्यं गणयन्तीत्यर्थः । आज्ञामिति । आज्ञामपि निर्देशमपि वरप्रदानं समीहितप्रदानं मन्यन्ते जानन्ति । स्पर्शः सश्लेषस्तदपि पावनं पूतं पवित्रमाकलयन्ति विचारयन्ति । मिथ्येति । मिथ्या वृथा यो माहात्म्यगर्वो माहात्म्याभिमानस्तेन निर्भरा भृता देवताभ्योऽर्ह[द्]न्यो न प्रणमन्ति नमस्कारं [न] कुर्वन्ति । द्विजेति । द्विजातीत्यर्थमुखात् पूजयन्ति वस्त्रपात्रादिप्रदानेन न मङ्कुर्वन्तीत्यर्थः । मान्यानिनि । मान्यान्माननीयान् मानयन्ति न समानं ददन्ते । नेति । अर्चनीयानर्चायोग्यान्नार्चयन्ति नार्चा कुर्वन्ति । नेति । अभिवादनाहानुपसग्रहयोग्यान्नाभिवादयन्ति न पादग्रहणं कुर्वन्ति । नेति । गुरुन्तिनाहितग्रामिपवित्रागोपदेव

१ अमानुषोचिताभिः । २ मत्तचित्थयेन । ३ नयेति, ययेति । ४ आत्मनोपेन । ५ अनिमानुपकरणं । ६ प्रतारणा-
दसद्भूत, प्रतारणामभूतः; प्रतारणामसद्भूतः । ७ प्रदाने । ८ मन्पशम् । ९ ज्ञानम् ।

तिष्ठन्ति गुरुन्, अनर्थकायासान्तरितोपभोगसुखमित्युपहसन्ति विद्वज्जनम्, जरावैकृत्यप्रल-
पितमिति पश्यन्ति वृद्धोपदेशम्, आत्मप्रज्ञापरिभव इत्यसूयन्ति सचिवोपदेशाय, कुप्यन्ति
हितवादिने । सर्वथा तमभिनन्दन्ति, तमालपन्ति, तं पार्श्वे कुर्वन्ति, तं संवर्धयन्ति, तेन सह
सुखमवतिष्ठन्ते' तस्मै ददति, 'तं मित्रतामुपजनयन्ति, तस्य वचनं शृण्वन्ति, तत्र वर्पन्ति, त
वहु मन्यन्ते, तमाप्ततामापादयन्ति, योऽहर्निशमनवरतमुपरचिताञ्जलिरधिदैवतमिव विगता-
न्यकर्तव्यः स्तौति, यो वा माहात्म्यमुद्गावयति । किं वा तेषां सांप्रतं येषामतिनृशंसप्रायोपदे-
शनिवृणं कौटिल्यशास्त्रं प्रमाणम्, अभिचारक्रियाक्रूरैकप्रकृतयः पुरोधसो गुरवः, पराभिसंधा-
नपरा मन्त्रिण उपदेष्टारः, नरपतिसहस्रभुक्तोज्झितायां लक्ष्यामासक्तिः, मारणात्मकेषु शस्त्रे-
ष्वभियोगः, सहजप्रेमार्द्रहृदयानुरक्ता भ्रातर उच्छेद्याः । तदेवंप्रायार्तिर्कुटिलकष्टचेष्टासहस्रदा-

[न] अभ्युत्तिष्ठन्ति नाभ्युत्थान कुर्वन्ति । अनर्थकेति । अनर्थको निष्फलो य आयासः प्रयासः श्रौतस्मा-
निरुक्तं कर्मणि क्लेशस्तोनान्तरित व्यवहितमुपभोगोऽङ्गनादिकस्तज्जनित सुख सात यस्येति कृत्वा विद्वज्जन
विद्वज्जनमुपहसन्त्युपहास कुर्वन्ति । जरेति । जरा विस्मया तस्या वैकृत्य विकलता तेन प्रलपित जल्पित-
मिति कृत्वा वृद्धानां स्थविराणामुपदेश शिक्षा पश्यन्ति । जानन्तीत्यर्थः । आत्मेति । आत्मन स्वस्य या
प्रज्ञा बुद्धिस्तस्या परिभवः पराभव इति कृत्वा सचिवोपदेशाय प्रधानशिक्षाया असूयन्त्यसूया कुर्वन्ति ।
हितेति । हितवादिने यथास्थितवादिने कुप्यन्ति कोप कुर्वन्ति । सचिवोपदेशाय हितवादिन इति चतुर्थी ।
द्वयमपि 'कुधद्बुह-' इत्यादिना सप्रदानसज्ञाया सत्या ज्ञेयम् । एतादृश पुरुष सर्वथा स्तुवन्तीत्याशयेनाह—
तमिति । त पुरुष सर्वथा सर्वप्रकारेणाभिनन्दन्ति प्रशसन्ति । तमालपन्त्यालाप कुर्वन्ति । त पुरुष पार्श्वे
समीपे कुर्वन्ति रक्षयन्ति । त संवर्धयन्ति वृद्धिं प्रापयन्ति । तेनेति । तेन पुरुषेण सह सुखं यथा स्यात्तथाव-
तिष्ठन्तेऽवस्थान कुर्वन्ति । तस्मायिति । तस्मै पुरुषाय ददति प्रयच्छन्ति । तमिति । त पुरुष प्रति मित्रतां
सहृदयतामुपजनयन्ति निष्पादयन्ति । तस्येति । तस्य पुरुषस्य वचनं वाक्यं शृण्वन्ति । तत्रेति । तस्मिन्पुंसि
वर्पन्ति पुनः पुनः प्रदानं कुर्वन्ति । त पुरुष बहु मन्यन्ते । अत्युत्कृष्टतया जानन्तीत्यर्थः । तमिति । त प्रत्याप्तता
भिष्टानामापादयन्ति प्रतिपादयन्ति । तच्छब्दस्य यच्छब्दसाधेपादाह—य इति । य पुमानहर्निशमहोरात्र
[अनवरत]निरन्तरं विगतमन्यकर्तव्यं यस्यैवभूत उपरचिताञ्जलिं सयोजितकरपुटोऽधिदैवतमिवेष्ट[देवता]-
मिव स्तौति नवाति । यो वेति । यो माहात्म्यं तद्गुणवर्णनालक्षणमुद्गावयत्युद्गावना करोति । विभूतिमता पु-
नर्गोपान्तरमाह—किं वेति । तेषां विभूतिमता वाधवा किं सांप्रतं युक्तं येषां विभूतिमतामतिनृशंसप्रायोऽति-
निविशदहल उपदेश शिक्षा निर्गता घृणा दया यस्मादेतादृश कौटिल्यशास्त्रं यामलादि प्रमाणे(णमि)ति ।
अभिचारक्रिया कृत्वाप्रतिकृत्वादिरूपक्रिया । क्रूरेति । क्रूरा निस्त्रिंशकाद्वितीया प्रकृतिः स्वभावो येषा-
न्नेवविधा पुरोधसः पुरोहिता गुरवो धर्मोपदेशका परेषामितरेषामभिसंधानं निरोधस्तत्र परास्तत्परा मन्त्रिण
मन्त्रिणा उपदेष्टार शिक्षादायका । नरेति । नरपतीनां यत्सहस्रं तेन भुक्ता चासावुज्झिता त्यक्ता चेति
वर्मधारयः । एवविधायां लक्ष्यानामक्तिः प्रेमाधिक्यम् । मारणेति । मारणं व्यापादनं तदेवात्मा स्वरूप
येषां तथाभिधेषु शस्त्रेष्वभियोग इत्यम । सहेति । सहजं स्वारसिकं यन्प्रेम तेनार्द्रं स्त्रिंश हृदयं येषामतएवा-
नुरागा एतादृशा भ्रातरः सहोदरा उच्छेद्या मूलन उन्मूलनीयाः । प्रकृतमुपसहरन्नाह—तदेवमिति । तदिनि-
रुपे । एवंप्राये पूर्वोक्तस्वरूपवहले । अतीति । अतिकुटिला अतिवक्रा वष्टदायिन्यश्चेष्टा वायव्यापागन्तासा

१ विद्वज्जनम् २ विद्वज्जनम् ३ न पश्यन्ति ४ वृद्धोपदेशम् ५ तस्य मन्त्रिणान् ६ उपनयन्ति.
७ तं माहात्म्यमुद्गावयति ८ असांप्रतम् ९ प्रायोपदेश १० आत्मेति ११ एवं प्राये १२ कुटिलकष्टचेष्टा;

रुणे राज्यतन्त्रेऽस्मिन्महामोहकारिणि च यौवने कुमार, तथा प्रयतेथा यथा नोपहस्यसे जनैः, न निन्द्यसे साधुभिः, न विक्रियसे गुरुभिः, नोपाालभ्यसे सुहृद्भिः । न शोच्यसे विद्वद्भिः । यथा च न प्रकाश्यसे विद्वैः, न प्रतार्यसे कुशलैः, नास्वाद्यसे भुजङ्गैः, नावलुप्यसे सेवकवृक्कैः, न वञ्च्यसे धूर्तैः, न प्रलोभ्यसे वनिताभिः, न विडम्ब्यसे लक्ष्म्या, न नर्त्यसे मदेन, नोन्मत्तीक्रियसे मदनेन, नाक्षिप्यसे विपयैः, नावलुप्यसे रागेण, नापह्रियसे सुखेन । कामं भवान्प्रकृत्यैव धीरः, पित्रा च समारोपितसंस्कारः, तरलहृदयमप्रतिबुद्धं च मदयन्ति धनानि, तथापि भवद्गुणमन्तोपो ममैव मुखरीकृतवान् । इदमेव च पुनः पुनरभिधीयसे । विद्वांसमपि सचेतनमपि महासत्त्वमायभिजातमपि धीरमपि प्रयत्नवन्तमपि पुरुषमियं दुर्विनीता खलीकरोति लक्ष्मीरिति । सर्वथा कल्याणैः पित्रा क्रियमाणमनुभवतु भवान्नैवयौवराज्याभिपेकमङ्गलम् । कुलक्रमागतामुद्वह पूर्वपुरुषैरुद्धा

सहस्र तेन दारुणे भीषणे । राज्यतन्त्र इति । राज्यस्य तन्त्र इतिकर्तव्यतायाम् । 'इतिकर्तव्यता तन्त्रे' इत्यनेनार्थः । अस्मिन्ननुभूयमाने यौवने तारुण्ये च महामोहकारिणि महामौढ्यजनके । कुमारेति सवोचनम् । तथेति । तेनैव प्रकारेण प्रयतेथाः प्रयत्नथाः^(१)। यथा येन प्रकारेण जनैर्लोकैर्भवास्त्व नोपहस्यस्य उपहामविषयीक्रियमे । साधुभिः सज्जनैर्न निन्द्यसे न निन्दाविषयीक्रियसे । गुरुभिर्वर्माचार्यैर्न विक्रियसे धिग्जीवितमित्यादिवाक्यगोचरीक्रियसे । सुहृद्भिर्मित्रैर्नोपालभ्यसे उपलम्भविषयीक्रियसे । विद्वद्भिः पण्डितैर्न शोच्यसे न शोचा(क)विषयीक्रियमे । यथा तथा यथा विद्वैरसदाचरणकारिभिर्न प्रकाश्यसे न प्रकटीक्रियसे । कुशलैरनाचाराभिर्जनैर्न प्रतार्यमे न प्रतारणाविषयीक्रियसे । भुजङ्गैर्गणिकापतिभिर्नास्वाद्यसे गणिकार्यं द्रव्यवितरणद्वारा नोपभोज्यमे । सेवका सपर्याकारिण एव वृक्का ईहामृगान्तैर्नावलुप्यसे नानिष्टे प्रसज्यसे । नाकुलीक्रियम् इत्यर्थः । धूर्तैर्न वञ्च्यसे न प्रतार्यसे । वनिताभिः स्त्रीभिर्न प्रलोभ्यसे न प्रलोभनाविषय क्रियसे । लक्ष्म्या प्रिया न विडम्ब्यसे न विडम्बनायुक्त क्रियसे । न परित्यज्यसे इत्यर्थः । मदेनापित्यजनिताहकारेण न नर्त्यसे न नृत्य कार्यमे । मदनेन मनोभवेन [न] उन्मत्तीक्रियसे न चित्तविल्लवतामापाद्यसे । विषयैरिन्द्रियायैर्नाक्षिप्यसे [न] प्रेर्यसे । रागेण स्नेहादिना न विकृष्यसे नाकृष्यसे । सुखेन सातेन नापह्रियसे न परित्यज्यसे । काममत्यर्थं सरलशान्त्ववेत्तुभिः शिञ्जिते त्वद्युपदेशो व्यर्थ इत्यर्थः । त^(२)आह—प्रकृत्येति । प्रकृत्या स्वभावेन धीरो वैर्यवान् । यद्यपीति पुरणोयम् । कीदृक् । पित्रा चेति । पित्रा चकारान्मयापि समारोपिता विहिता संस्कारा जातकर्मादयः । अथ च तत्तद्गुणविशेषाश्च यस्यैवभूतः । अथवान्यदप्याह—तरलेति । तरल चञ्चल हृदय चेतो यस्य स तमप्रतिबुद्ध बोधरहित च पुरुष वनानि द्रव्याणि मदयन्ति मद जनयन्ति । अहं तु न तथा सुनामीति^(३) । येनोपदेशं सार्वभौमस्यादिति तदभिप्रायमाशङ्क्योत्तरमाह—तथापीति । अनुपदेशत्वेऽपि भवद्गुणं शौर्यादिभिर्य मनोपो मनगस्तुष्टिर्मा शुक्रनासमेव पूर्वोक्तप्रकारेण सुरगरीकृतवास्ताह[ग] वाग्व्यापारे प्रवर्तितवान् । अहार्यविपरीतशान्तिमनयेऽयमुपदेश इत्यत आह—इदमेवेति । इदं पूर्वोक्तं पुनः पुनर्वारवारमभिधीयसे कथ्यसे । अहार्यशान्तिमन्त्रादयः विद्वांसमिति । विद्वांसमपि पण्डितमपि सचेतनमपि ज्ञानवन्तमपि महासत्त्वमाय महासाहस्यमायभिजातमपि कुलीनमपि धीरमपि वैर्यवन्तमपि प्रयत्नवन्तमप्युद्योगयुक्तमपि पुरुष लक्ष्मी श्री गलीकरोति गन्मार्गीकृतलना प्रापयति । अत्र सर्वत्रापिशब्दः कैमुतिकन्यायपरः । अयमायैव करोति । अन्यस्य का वातन्त्र्यकः । त इहेतुमाह—यत इय दुर्विनीतापगतविनयेत्यर्थः । भवान्स्व पित्रा जनकेन कन्याणैर्मन्त्रैः क्रियमाण विरारिरी । समस्त नवयौवनस्य यो राज्याभिपेक्षस्तच्छण यन्मन्त्रल श्रेयोऽनुभववन्तुभवविषयीकरोतु । पूर्वपुरुषैरुद्धा कुलक्रमागता

१ मोहान्धकारिणि. २ तथातथा. ३ तथायथा. ४ जनेन. ५ उपलभ्यसे. ६ प्रहस्यते. ७ साधुभिः. ८ विक्रियसे, रज्यसे; कृष्यसे; आकृष्यसे. ९ रागे. १० उपह्रियसे. ११ च मदनापयति. १२ अहं. १३ नवयौवन, यौव. १४ अनेकमहत्त्वम्.

धुरम् । अवनमय द्विपतां शिरांसि । उन्नमय स्ववन्धुवर्गम् । अभिषेकानन्तरं च प्रारब्धदिग्विजयं परिभ्रमन्विजितामपि त्वं पित्रा सप्तद्वीपभूषणां पुनर्विजयस्व वसुंधराम् । अयं च ते कालः प्रतापमारोपयितुम् । आरूढप्रतापो राजा त्रैलोक्यदर्शीव सिद्धादेशो भवति, इत्येतावदभिधायोपगमः । उपशान्तवचसि शुक्नासे चन्द्रापीडस्तामिरुपदेशवाग्भिः प्रक्षालित इव, उन्मीलित इव, स्वच्छीकृत इ निर्मृष्ट इव, अभिषिक्त इव, अभिलिप्त इव, अलंकृत इव, पवित्रीकृत इव, अस्सित इव, प्रीतिः यो मुहूर्तं स्थित्वा स्वभवनमाजृगाम ।

निर्णयः । अपगमे च राजा स्वयमुत्क्षिप्तमङ्गलकलशः सह शुक्नासेन पुण्येऽहनि पुराणं राज्याभिषेकमङ्गलमनेकनरपतिसहस्रपरिवृतः सर्वेभ्यस्तीर्थेभ्यः सर्वाभ्यो नदीभ्यः सारगरेभ्यः समाहूतेन सर्वौषधिभिः सर्वफलैः सर्वमृद्भिः सर्वरत्नैश्च परिगृहीतः मन्त्रपूतेन वारिणा सुतमभिषिषेच । अभिषेकसलिलार्द्रदेहं च तं लतेव

परपरायाता धुरासुद्वहोद्वहन कुरु । अवेति । द्विपतां शत्रूणां शिरास्युत्तमाङ्गान्यवनमय नम्राणि जनसमुदायमुन्नमयोर्ध्वंकुरु । अभीति । अभिषेकानन्तरं यौवराज्याभिषेकादनु । प्रस्तुतो दिग्विजयो येन स परिभ्रमन्प्रतिदिशं दिशः [दिशः] प्रति गच्छस्तत्र पित्रा च स्वायत्तीकृतामपि सप्तद्वीपभूषणां सप्तसख्याकां द्वीपा जम्बूप्रभृतयो भूषणं यस्या एववारं विजयस्व स्वायत्तीकुरु । अयमिति । प्रतापं कोशदण्डजं तेज आरोपयितुं लक्षणकालं समयः । समागत इति शेषः । तस्य फलं प्रदर्शयन्नाह—आरूढेति । आरूढोऽप्येवभूतो राजा त्रैलोक्यदर्शीव योगीव सिद्धो निष्पन्न आदेश आज्ञा यस्य स तथा त्रिगो भवति । यथैव वदति तथैव भवतीत्यर्थः । इतीति । इति परिसमाप्तावेतावन्मात्रमपगमः पिरत[वाग्]व्यापारो बभूव । उपेति । उपशान्तवचस्युपरतवाग्व्यापारे तस्मिञ्शुक्रमे पृथक्तामिरुपदेशवाग्भिः शिक्षावचनैः प्रक्षालित इव धौत इव, उन्मीलित इव, स्वच्छीकृत इव स्वच्छता प्रापित इव, निर्मृष्ट इव मसृणीकृत इव, अभिषिक्त इव क्षपित इव, अलंकृत इव, भूषित इव, पवित्रीकृत इव पावनीकृत इव, उद्भासित इवोद्दीपित इतीति । प्रीति(न)सतुष्ट [हृदय] चेतो यस्यैवभूतो मुहूर्तं घटिकाद्वयं स्थित्वावस्थानं कृत्वा स्वभवनमाजृगामाययौ ।

त इति । ततस्तदनन्तरं वतिपयदिवसापगमे कियद्वासरान्तरात्क्रमेण च राजा(जा) वृषः सुतं तनयं वारं वारं अभिषिषेच सप्तवारं । राजानं विगिनष्टि—स्व[य]मिति । स्वयमात्मनोत्क्षिप्त ऊर्ध्वं नीतो गगनं कलशो येन स तथा शुक्नासेन मन्त्रिणा सह पुण्येऽहनि पवित्रे वासरे । सुतं विशेषयन्नाह—सेति । पुरोधसा पुरोहितेन संपादितं विहितनमोप सनम्रं राज्याभिषेकलक्षणं मङ्गलं यम्य स तम् । निगमि—अनेवेति । अनेके भिक्षुभिर्नदीनां देवा ये नरपतयो राजानन्नेपा सहस्रं तेन परिवृतः ।

पादपान्तरं निजपादपममुञ्चत्यपि तारापीडं तत्क्षणमेव संचक्राम राज्यलक्ष्मीः । अनन्तरमखिला-
न्तःपुरपरिवृतया च प्रेमाद्रहृदयया विलासवत्या स्वयमापादतलादामोदिना चन्द्रातपधवलेन च-
न्दनेनानुलिप्तमूर्तिः, अभिनवविकसितसितकुसुमकृतगेखरः, गोरोचनान्छुरितदेहः, दूर्वाप्रवालर-
चितकर्णपूरः, दीर्घदशमनुपहतमिन्दुधवलं दुकूलयुगलं वसानः, पुरोहितप्रतिवद्वप्रतिसरप्रसा-
धितपाणिः, नैवराजलक्ष्मीकमलिनीमृणालेनाभिपेकदर्शनार्थमागतेन सप्तर्षिमण्डलेनेव हारेणा-
लिङ्गितवक्षःस्थलः, सितकुसुमग्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिरिन्दुकरकलाभिवैकक्षस्त्रिभिर्निरन्त-
रनिचितशरीरतया धवलवेषपरिग्रहतया च नरसिह इव विधूतकेसरनिकरः, कैलास इव स्व-
त्स्रोतस्विनीस्रोतोराशिः, ऐरावत इव मन्दाकिनीमृणालजालजटिलः, क्षीरोद इव स्फुरितफेनल-

यत्सलिल पानीय तेनार्द्रं स्विन्नो देहो यस्यैवभूत [त] चन्द्रापीड राज्यलक्ष्मीराविपत्यश्री [अन्य पादप पादपा-
न्तर] लतेव बलीव निजपादप स्वकीयवृक्षममुञ्चत्ययत्यजन्त्यपि तारापीड तत्क्षणमेव तत्कालमेव सचक्राम
प्रविष्टा बभूव । अनन्त[र]मिति । [अनन्तर] यु(यौ)वराज्याभिपेकानन्तरम् । अखिलेति । अखिलयदन्त पुर-
मवरोधस्तेन परिवृतया सहितया प्रेम्णा स्नेहेनार्द्र हृदय यस्या सा तथा विलासवत्या स्वकीयजनन्या स्वयमात्म-
नामोदिनामोद परिमल स विद्यते यस्मिन्नेतादृशे[न] चन्द्रातपश्चन्द्रगोलिका तद्वद्वलेन शुभ्रेण चन्दनेन मल[ग]-
जेनापादतलादा(त्)पादतल मर्यादीकृत्यानुलिप्ता कृताङ्गरागा मूर्तिर्यस्य स । अभीति । अभिनवानि प्रत्यग्राणि
विकसितानि विनिद्राणि सितानि श्वेतानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां कृतो विहितः शेरारोऽवतमो गन्ध
स । गोरेति । गोरोचनेनाशु(च्छु)रित(त) छुटितो देहो यस्य स । दूर्वेति । दूर्वा शतपर्पिका तस्या प्रवालै
किसलयै रचितो निर्मित कर्णपूरः कर्णावतसो येन स । दीर्घेति । दीर्घा आयता दशा वतयो यस्यैवभूतमनु-
पहतमखण्डमिन्दुश्चन्द्रस्तद्वद्वल श्वेत दुकूलयुगल दुगूलयुगम वसानो दवान । पुरो इति । पुरोहितेन पुरो-
धसा प्रतिवद्धो यः प्रतिसरो हस्तसूत्र तेन प्रसावितोऽलकृतः पाणिर्यस्य स । राजान विशिनष्टि—नरेति ।
नवा प्रत्यग्रा या राजलक्ष्मीराविपत्यश्री सैवोद्भूतत्वसाम्यात्कमलिनी नलिनी तस्या आयतत्वसाम्यं मृणालेन
विसेनेव । मुक्तासु सकान्तमुखत्वेनोपमानान्तरमाविर्कर्तुमाह—अभीति । अभिपेकदर्शनार्थं यु(यौ)वराज्या
भिपेकावलोकनार्थमागतेन प्राप्तेन सप्तर्षिमण्डलेनेव मरीचिप्रभृतिमुनिसमुदायेनैवैविवेन हारेण मुक्ताप्रालम्ब्ये
नालिङ्गितमाश्लिष्ट वक्षःस्थल भुजान्तर यस्य स तथा । सितेति । सितानि श्वेतानि यानि कुसुमानि पुष्पाणि
तैर्ग्रथिताभिर्गुम्फिताभिराजान्वानलक्रील यावद्वन्मन्त इत्येवशीला आजानुलम्बिन्यस्ताभि । इन्दुरिति । इन्दु
श्चन्द्रस्तस्य करा किरणास्तद्वत्कला मनोहरास्ताभि । वैकक्षेति । वैकक्षमुत्तरीयक तद्वन्म्यापिताभि स्त्रिभिर्म
लाभिर्निरन्तर निचित व्याप्त शरीर यस्य तस्य भावस्तत्ता तथा । धवलेति । धवल शुभ्रो यो वेषो नैप
तस्य परिग्रहः स्वीकारो यस्य तस्य भावस्तत्ता तथा । चेति । चकार उभयममुनयार्थं । उभयममुनयेन
योरुपेक्षामाह—नरेति । नरसिह इव नृमिहावतार इव । कीदृक् । विधूत कम्पित केसरनिकरः मटागमू
येन स । अत्र केसरस्रजो साम्यम् । वेषशरीरवर्मणो साम्यं चेति भावः । कैलासेति । कैलास इव राता
द्विरिव । एन विशिनष्टि—स्ववदिति । स्ववत्(न्या)श्वरत्(न्या) स्रोतस्विन्या गङ्गायाः स्रोतोगति प्रत्याग
मूहो यस्मिन् । अत्र कैलासवेषयो साम्यम् । स्वस्त्रोतस्विन्यो साम्यं च दर्शितम् । ऐरावतेति । ऐरावत
[इव] हस्तिमूढ इव । एन विशिनष्टि—मन्दाकिनीति । मन्दाकिन्या गङ्गाया यन्मृणालजाल त्रिगुणमूढेन
जटिलो व्याप्तः । पुनर्धवलवेषमाम्यनिमित्तकमुत्प्रेक्षान्तरमाह—क्षीरोदेति । क्षीरोद क्षीरमुद्रमूर्तिः । एन
विशेषयन्नाह—स्फुरितेति । स्फुरिता दीप्यमाना ये [के] नलवा टिण्डीराज्यामैरागकुलो व्याप्तः । तदिति ।
तत्काले तदावे प्रतिपन्न स्वीकृतो वेन्द्रण्टो वेतमग्रथितैर्नैवविवेन पित्रा जनकेन स्वयमात्मना पुरोऽग्र प्राग

वाकुलस्तत्कालप्रतिपन्नवेत्रदण्डेन पित्रा स्वयं पुरःप्रारब्धसमुत्सारणः सभामण्डपमुपगम्य का-
ञ्चनमयं गङ्गीव मेरुशृङ्गं चन्द्रापीडं सिंहासनमारुहोह । आरूढस्य चास्य कृतयथोचितसक-
लराजलोकसंभोगस्य मुहूर्तं स्थित्वा दिग्विजयप्रयाणशंसी प्रलयघनघटाघोषधर्धरध्वनिरुदधिरिव
मन्दरपातैः, वसुंधरापीठमिव युगान्तनिर्घातैः, उत्पातजलधर इव तडिदण्डपातैः, पातालकु-
क्षिरिव महावराहघोणाभिघातैः, कैनककोणैरभिहन्यमानः प्रस्थानदुन्दुभिरामन्थरं दध्वान् ।
येन ध्वनता समाध्मातानीवोन्मीलितानीव पृथक्कृतानीव विस्तारितानीव गर्भीकृतानीव प्रदक्षि-
णीकृतानीव अधिरीकृतानीव रवेण भुवनान्तराणि, विश्लेषिता इव दिशामन्योन्यबन्धसंधयः ।
यस्य च भयवज्रविषमचलितोत्तानफणासहस्रेणालिङ्ग्यमान इव रसातले शेषेण, मुहुर्मुहुरभि-
मुखदर्शतोर्ध्वघातैराहूयमान इव दिक्षु दिक्षुञ्जैः, संत्रासरचितरेचकमण्डलैः प्रदक्षिणीक्रिय-
माण इव नभसि दिवसकररथतुरङ्गमैः, अपूर्वशर्वादृहासशङ्काहर्षहुंकृतेनैश्वर्यपूर्व आभाष्यमाण

प्रस्तुतं स्मृत्त्यारण जननिवारण येन स । सभामण्डपमास्थानमण्डपमुपगम्य समीपे गत्वा [काञ्चनमय]मेरुशृङ्गं
स्वर्णादिनिखर गङ्गीव हिमद्युतिरिव चन्द्रापीडो युवराट् [काञ्चनमय] सिंहासनं नृपासनमारुहोहाट्टवान् । आ-
नन्त्य च तदुपविष्टस्य च । अत्र चकार पुनरर्थक । अस्य चन्द्रापीडस्य कृत(तो) विहित(तो) यथोचित
यथायोग्यं सकलराजलोकस्य समग्रनृपजनस्य समान(न) नन्कारो येन स [तस्य] । मुहूर्तं घटिकाद्वयं स्थित्वोप-
वे(वि)न्य तदनन्तरं दिग्विजयाय यत्प्रयाणं गमनं तस्यागती कथकं प्रस्थानदुन्दुभिर्यात्रापटह आमन्थरं नाल्युच्च
गथा स्यात्तथा दध्वान् शब्दं चकार । अथ दुन्दुभि विनोषयन्नाह—प्रलयेति । प्रलयकालानां(लीना)कल्पान्त-
नमयोद्भवा या घनघटा वादम्बिनी तस्या घोषो गर्जितं तद्वद्वर्धरं कटिनो ध्वनिः शब्दो यस्य स । किं क्रिय-
माणः । अभिहन्यमानः । कैः । कैनकस्य सुवर्णस्य कोणा पटहवादनदण्डास्तैः । ‘कोणो वीणादिवादनम्’ इति
शब्दः । व इव । उदधिः समुद्रस्तद्वदिव मन्दरो मेरुस्तस्य पातैः पुनः पुनः पतनैः । वसुंध्रेति । वसुंधरा पृथ्वी
तस्य(स्या) पीठो मूलभागस्तद्वदिव युगान्तैः(न्ते) कल्पान्तैः(न्ते) निर्घाता दिशा महान्तः शब्दा श्रूयन्ते तैः ।
उत्पातेति । उत्पातोऽजस्य तज्जनिनो यो जलधरो मेघस्तद्वदिव तडिदण्डा विद्युदण्डास्तेषां पातैः प्रपतनैः ।
पातालेति । पातालं कलिवेदमस्य कुक्षिर्मध्यप्रदेशस्तद्वदिव । महेति । महावराहः कृष्णावताररूपस्तस्य
पोषा विरुणिता तस्या अभिघातैः प्रहारैः । येनेति । [येन] दुन्दुभिना । कर्तरि वृत्तीया । ध्वनता शब्दः कु-
र्वता रवेण गच्छेन भुवनान्तराणि विश्वविवराणि समाध्मातानीवापरितानीवोन्मीलितानीव विक्रमितानीव पृथ-
क्कृतानीव विस्तारितानीव विपुलीकृतानीव गर्भीकृतानीवान्तर्हितानीव प्रदक्षिणीकृतानीवाव-
लम्बितानीव अधिरीकृतानीवाकर्षणीकृतानीव [इव] जातानीति नमभिः समाध्मातादिभिः संबध्यते । विश्लेषिता
इति । दिशा नान्योन्योन्य परस्पर बन्धस्य सन्धविशेषस्य संधयः सन्धेया विश्लेषिता विघटिता इव ।
परस्य चेति । [एतस्य] रस्यते । निनादापेक्षया पटी । यस्य दुन्दुभेर्निनादः शब्दश्चिभुवनं विष्टपत्रयं वज्रम-
यम् अतएव । अत्रोद्रेकान्ते—भयेति । भयवगेन भूनिवन्तेन विषम स्थपुटं चलितं पश्चादागतमुत्तानमूर्ध्वमुखं

इव कैलासशिखरिणि त्र्यम्बकवृषभेण, कृतगम्भीरकण्ठगर्जितेन प्रत्युद्गम्यमान इव मेरावैरावतेन,
अश्रुतपूर्वैरवरोपावेशतिर्यगवनमितविपाणमण्डलेन प्रणम्यमान इव विवृण्वसद्धानि कृतान्तमहि-
पेण, संत्रस्तलोकपालाकर्णितो वभ्राम त्रिभुवनं निनादः । ततो दुन्दुभिरवमाकर्ण्य जयजयेति
च सर्वतः समुद्बुध्यमाणजयशब्दः सिंहासनात्सह द्विपतां श्रिया संचचाल चन्द्रापीड ।
समन्तात्ससंभ्रमोत्थितैश्च परस्परसंवद्विर्घटितहारसूत्रविगलिताननचरतमाशाविजयप्रस्थान-
मङ्गललीलालाजानिव मुक्ताफलप्रकरान्धरद्विः, पारिजात इव सितकुसुममुकुलपातिभिः क-
ल्पपादपैः, ऐरावत इव विमुक्तकरगीकरैराशागजैः, गगनाभोग इव तारागणवर्षिभिर्दिगन्तरैः,
जलदकाल इव स्थूलजललवासारस्यन्दिभिर्जलधरैरनुगम्यमानो नरपतिसहस्रैरास्थानमण्डपा-
न्निरगात् । निर्गत्य च पूर्वारूढया पत्रलेख्याध्यासितान्तरासनामुपपादितप्रस्थानसमुचितमङ्ग-

हुकारेण कैलासशिखरिणि रजताद्रिसानुनि त्र्यम्बकवृषभेणेश्वरवलीवर्देनाभाध्यमाण इवोच्यमान इव ।
तेति । कृत विहित गम्भीरमतुच्छ कण्ठगर्जित येनैवविधेनैरावतेनाभ्रमुप्रियेण प्रत्युद्गम्यमान इवाभि-
यायमान इव । अश्रुतेति । अश्रुतपूर्वोऽनाकर्णितपूर्वो यो रव शब्दस्तेन जनितो यो रोपो रुत् तस्यावे-
पस्मारस्तेन तिर्यगवनमित नम्रीभूत विपाणमण्डल शृङ्गमण्डल यस्यैवविधेन विवृण्वसद्धानि देवलोके कृतान्त
हिपेण यमकासा(स)रेण प्रणम्यमान इव नमस्क्रियमाण इव । संत्रस्तेति । सत्रन्ताश्चकिता ये लोका
सोमाद्यास्तैराकर्णितः श्रवणविषयीकृतः । ततस्तदनन्तर दुन्दुभिरव पटहरव जयजयेति च शब्दम् । चम
पुनरर्थकः । आकर्ण्य निशम्य सर्वतः सर्वत्र समुद्बुध्यमाण उद्धोषणाविषयीक्रियमाणो जयशब्दो यस्य स त-
एवविधश्चन्द्रापीडो द्विपता शत्रूणा श्रिया लक्ष्म्या सह [सिंहासनात्] संचचाल चलितो बभूव । कमेणाभ्य
मण्डपान्निरगान्निरगतो बभूवेत्यन्वयः । किंविशिष्ट । नरपतिसहस्रैर्भूमिपतिदशगैरनुगम्यमानोऽनुव्रज(ज
मानः । अथ नरपतीना विघोषणानि—समन्तादिति । समन्तादेकवार ससंभ्रम त्वरितमुत्थितै कृतोत्थानं
किं कुर्वद्भिः । मुक्ताफलप्रकरान्मौक्तिकसमूहान्धरद्विर्विकिरद्भिः । किंविशिष्टान् । [परस्पर] अन्योन्य
सघट्ट समर्दस्तेन विघटित त्रुटित यद्धारसूत्र तेन विगलिताश्च्युतान् । कानिव । अनचरत निरन्तरमाशाविज
दिग्विजयस्तदर्थं प्रस्थान गमन तस्मिन्मङ्गलस्य विव्रवारकस्य या लीला विलागन्मम्या(म्य) लाजानिवाह-
नी(नि)व । मङ्गलनिमित्त लीलया लाजा प्रक्षिप्यन्त इति भावः । कै क इवानुगतः । पारीति । कपपा
पदैवैवृक्षैरनुगत पारिजात इव मन्दार इव । एतानि(नू) विशिनष्टि—सितेति । गितकुसुमाना श्वेतपुष्पा
यानि मुकुलानि गुच्छानि तत्(तानि) पातयन्त्येवशीलस्तैः । ऐरावतेति । आशागजैर्दिग्विजयैरनुगत ऐरावतः
श्वेतगज इव । किंविशिष्ट । विमुक्तेति । विमुक्तास्त्यक्ता कोभ्य शुण्डादण्डेभ्य ङीकरा पृषता यं
गगनेति । दिगन्तरैर्दिशा विचालैरनुगतो गगनाभोग इव व्योमविन्मार इव । कीदृशः । तारेति । तारा
नक्षत्राणा गण समूहस्त वर्पन्तीत्येवशीलस्तैः । जलदेति । जलधरैर्भवेरनुगतो जलदकाल इव प्राग्गम
इव । कीदृशः । स्थूलेति । स्थूला स्थविष्टा ये जललवा पानीयविन्दवन्तेपामागारो वेगवान्प्रुष्टिन् मन्द-
त्येवशीलस्तैः । अत्र श्वेतत्वानुगताभ्या त्रिभिर्गम्यनुमान बोध्यम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । ततो निर्गत्य च

त्यालंकारां ससंभ्रमाधोरणोपनीतां करेणुकामारुह्याचलरेचकचक्रीकृतक्षीरोदावर्तपाण्डुरेण
दृग्वदन्वाहुदण्डावस्थितकैलासकान्तिना मुक्ताफलजालिना शतशलाकेनातपत्रेण निवार्यमा-
णातपो निर्गन्तुमारेभे । निर्गच्छन्वाभ्यन्तरावस्थित एव प्रौकारान्तरितदर्शनानां प्रतिपालयतां
राज्ञामुन्मयूखानां चूडामणीनामलंकृतकद्रवद्युतिमुपा वहलेनालोकवालातपेन राज्याभिषेकानन्त-
रप्रसृतेन स्वप्रतापवह्निनेवात्यर्थं पिञ्जरीक्रियमाणा दृगदिशो यौवराज्याभिषेकजन्मना निजा-
नुरागेणेव रज्यमानमवनितलमासन्नरिपुविनाशपिशुनेन दिग्दाहेनेव पाटलीक्रियमाणमम्बरत-
लमभिमुखागतभुवनतललक्ष्मीचरणालक्तकरसेनेव लोहितायमानातपं दिवसं ददर्श । विनिर्ग-
तश्च ससंभ्रमप्रचलितगन्धगजघटासहस्रैरन्योन्यसंघट्टजर्जरितातपत्रमण्डलैर्दादरावनतमौलि-
गिथिलमणिमुकुटपङ्क्तिभिरावर्जितकर्णपूरैः कपोलस्थलस्खलितकुण्डलैर्राजाप्तसेनापतिनिर्दिश्य-
माननामभिरवन्निभुजां चक्रवालैः प्रणम्यमानः बहलसिन्दूररेणुपाटलेन क्षितितलदोलायमान-

योगो मङ्गल यातीति मङ्गल्योऽलंकारो भूषा यस्या सा ताम् । अचलेति । अचलरेचको मन्दरभ्रमण तेन
चक्रीकृतध्रुवता प्रापितो य धीरोद धीरसमुद्रस्तस्यावर्ता पयसा भ्रमास्तद्वत्पाण्डुरेण शुभ्रेण । दशेति ।
दृग्वदन्तो लङ्काधिपतिस्तस्य बाहुदण्डा भुजदण्डास्तत्रावस्थित कृतावस्थानो य कैलासो रजताद्रिस्तद्वत्कान्ति-
प्रभा यस्य स तेन । मुक्तेति । मुक्ताफलानां जालानि विद्यन्ते यस्मिन्स तेन । शतेति । गतसख्याः
गलाका स्वर्णनिमिता ईषिका यस्मिन्स तेनेवविधेनातपत्रेण छत्रेण निवार्यमाणो दूरीक्रियमाण आतपः
सूर्यालोको यस्य स तथा । अन्ययस्तु प्रागेवोक्त । निरिति । निर्गच्छन्वाभ्यन्तरावस्थित एव
चन्द्रापीठ प्रारारान्तरितदर्शनानां वप्रव्यवहितदर्शनानां प्रतिपालयतां प्रतीक्ष कुर्वाणानां राज्ञा नृपाणामुद्ध्वं
नयूना किरणा येषामेवविधाना चूडामणीनां शिरोमणीनां तेषामालोकलक्षणो यो वालातपस्तेन दृढेन बहुले-
नालक्तकद्रवद्युतिमुपालक्तकरसहारिणात्यर्थमतिशयेन पिञ्जरीक्रियमाणा पीतरक्तीक्रियमाणा दृगदिशं कर्म द-
र्शालोत्पन्नमानमेत्यन्वयः । अत्रोत्प्रेक्षते—राज्येति । राज्यसु(स्य)यु(यौ)वराज्यस्य योऽभिषेक त्वान तस्यानन्तर
प्रगतेन विमृतेन स्वप्रतापवह्निनेव स्वस्य स्वकीयस्य य प्रताप कोशदण्डज तेज स एव वह्निगमिस्तेनेव ।
प्रतापस्य रक्तान्वातदनुमानम् । अथ च यौवराज्याभिषेकजन्मना यौवराज्यत्वानममुद्रेवेन निजानुरागेण-
वात्सीकरोहेनेव रज्यमान रक्तीक्रियमाणमवनितल वसुधातलम् । अथ चान्न सनीपवर्ता यो रिपुविनाश-
घट्टधाम्नस्य पिशुनेन सूचकेन दिग्दाहेनेव पाटलीक्रियमाण श्वेतरक्तीक्रियमा[ण] अम्बरतल व्योमतलम् ।
अभीति । अभिमुखा समुखागता या भुवनतललक्ष्मीविविष्टपश्रीन्मस्याश्चरणालक्तक पादयावन्तस्य
एणेव लोहितायमानो रक्तवटाचरमाण आतप आलोको यस्यैवभूत दिवस वामर ददनेति पूर्वक्रियया
तपसा । विनीति । विनियेन निर्गतो दहिगगन । च पुनर्गर्भ । अवन्निभुजा राज्ञा चक्रवालैः समूहं
प्रणमयमानो नमस्कृत्यगण । अथ राजवर्गोपपत्तानि—ससंभ्रमेति । ससंभ्रम मवेग प्रचञ्चल प्रस्थित
राजाणां गतेनानां प्रजातल्लेपा नै । अन्योन्येति । अन्योन्य परस्पर य नघट्ट समदर्शनेन जर्जरितानि
चित्ता राजा नृपकण्ठानि छत्रनूदा येषा नै । आदरेति । आदरेण गौरवेणावनता नन्ना ये मौल्य
। राजा नैव विपिन । आ नृपिण्डानां नृविर्गिणानां पदस्य श्रेणो येषा नै । आवर्जितेति ।

मुक्ताकलापावचूलेन सितकुसुममालाजालशिरसा संलग्नसंध्यातपेन तिर्यगावर्जितश्वेतगङ्गाप्रवाहेण तारागणदन्तुरितगिलातलेन मेरुगिरिणेव गन्धमादनेनानुगम्यमानः, कनकालंकारप्रभाकलमापितावयवेन च दत्तकुङ्कुमस्थांसकेनेर्वाकृष्यमाणेनेन्द्रायुधेन सनाथीकृतपुरोभागः शनैःशनैः प्रथममेव शातक्रतवीमाशामभिप्रतस्थे ।

अथ चलितगजघटाकम्पितौतपत्रघनमनेककलोलपरंपरापतितचन्द्रमण्डलप्रतिविम्बसहस्रं महाप्रलयजलधिजलमिव प्लावितमहीतलमद्भुतोद्भूतकलकलैर्मखिलं संचचाल वलम् । उच्चलितस्य चास्य स्वभवनादुपपादितप्रस्थानमङ्गलो ध्रुवलदुकूलवासाः सितकुसुमाङ्गरागो महता वलसमूहेन तरेन्द्रवृन्दैश्चानुगम्यमानो धृतधवलतपत्रो द्वितीय इव युवराजस्त्वरितपदसंचारिण्या

नुगम्यमानोऽनुवज(ज्य)मानः । अथ गज विशेष्यन्नाह—वहलेति । वहलो निविजो यः सिन्दूरेण शृङ्गारभूषणधूलिस्तेन पाटलेन श्वेतरक्तेन । गजस्य सिन्दूरभूषणमिति सर्वप्रसिद्धिः । गजशोभान्तरमाह—क्षितीति । क्षितितल पृथ्वीतल यावद्वोलायमानः कम्पमानो यो मुक्ताकलापो मौक्तिकप्रकरस्तदेवावचूल कर्णाभरण यस्य स तथा । प्रस्थानसमये सर्वे गजस्येष्टत्वात् । अलकारान्तरमाह—सितेति । सितं यत्कुसुममालाजाल पुष्पस्रक्समूहस्तेन शवल कर्षुर शिरो यस्य स तेन । अत्रोत्प्रेक्ष्य(क्ष)ते—मेवेति । मेरुमन्दरं स चारौ गिरिभेति कर्मधारयः । तत्सदृशेनेव । उच्चत्वसाम्यादस्य मेरुसाम्यमित्यर्थः । विशेषणत्रयेण मेरोरपि गन्धमादनसाम्यप्रदर्शयन्नाह—संलग्नैति । संलग्नः सङ्गिष्ट सन्धातपो यस्मिन् । एतेन सिन्दूरमादृत्यम् । तिर्यगिति । तिर्यगावर्जितः प्रवर्तितः श्वेतगङ्गाप्रवाहो यस्मिन् । एतेन मुक्ताकलापसाम्यम् । तारेति । तारागणेन नक्षत्राण्डेन दन्तुरितं विपमितं गिलातलं यस्मिन् । एतेन स्रक्साम्यम् । पुना राजानं विशेष्यन्नाह—इन्द्रायुधेति । इन्द्रायुधेनाश्वरत्नेन सनाथीकृतं सहितः पुरोभागोऽग्रभागो यस्य स तथा । अथात्र विशेष्यन्नाह—कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य योऽलंकारस्तस्य प्रभा कान्तिस्तस्या कम्पापिता कर्षुरिता अवयवा अपघना यस्य स तेन । अत्रोत्प्रेक्षते—दत्तेति । दत्ताः कुङ्कुमस्य किञ्चत्कस्य स्थासका हस्तविम्बा यस्यैवविधेनेव । कीदृशेन । इन्द्रायुधेनाकृष्यमाणेन । अश्वपालकेनेति शेषः । एतेनास्याप्रयानत्व(१)सूचितमिति भावः । शनैः शनैर्मन्दमन्दं प्रथममेवादावेव शातक्र(त)वीं गतक्रतोरियं शातक्र[त]वीं [ता] प्राचीमभिप्रतस्थे । तस्या अभिमुखा नचालेत्यर्थः । तदनन्तरं वलं सैन्यं संचचाल । सम्यक्प्रकारेण चलितं बभूवेत्यर्थः ।

अथ वलं विशेष्यन्नाह—चलितेति । चलिता गन्तुं प्रवृत्ता या गजघटा हस्तिगमुदाग्रस्य कम्पितानि धूतान्यातपत्राणि छत्राणि यस्मिन् । कीदृशम् । प्लावितेति । प्लावितं प्रलयं नीतं महीतलं येन ताः राजानां कृष्णत्वसाम्यात्समन्ततः प्रसरणमास्याद्योपमानान्तरमाह—महेति । महाप्रलयो महाकृपान्तमभिग्नो जलवि समुद्रस्तस्य जलपानीयं तद्वदिव । अथ जलं विशिनष्टि—अनेकेति । अनेके सन्ध्यातीता ये कर्णेलाभराताः स्नेहा पद्मरागाः पटिविलारास्ताम पतितं प्रतिविम्बितं सकान्तं चन्द्रमण्डलस्य शशिमण्डलस्य प्रतिविम्बगदस्य प्राणि-

करिण्या वैशम्पायनः समीपमाजगाम । आगत्य च शशिकर इव रवेरासन्नवर्ती बभूव । अनन्तरमितश्चेतश्च 'निर्गतो युवराजः' इति समाकर्ण्य प्रधावतां वलानां भरेण चलितकुलशैलैः क्रीलितजलधिजलतरङ्गगतेव तत्क्षणमाचक्रम्ये मेदिनी संमुखार्गतैरन्यैश्चान्यैश्च प्रणमद्भिर्भूमिपालैः । अंशुलताजालजटिलचूलिकानां मणिमुकुटानामालोकेनोन्मिषितबहुलोचिषां च पत्रभङ्गिनीनां केयूरमण्डलीनां प्रभासतानेन कचिद्विकीर्यमाणचापपक्षक्षोदाइव, कचिदुत्पतितशिखिकुलचलचन्द्रकशतगाराइव, कचिदकालजलधरतडित्तरला इव, कचित्सकल्पतरुपल्लवा इव, कचिर्त्तप्तगतक्रतुचापा इव, कचित्सवालातपा इव क्रियन्ते दश दिशः । धवलान्यपि विविधमणिनिकरकल्माषैरुत्सर्पिभिश्चूडामणिसरीचिभिर्मायूराणीव राजन्ते राज्ञामातपत्राणि । क्षणेन च तुरगमयमिव महीतलम्, कुञ्जरमयमिव दिक्चक्रवालम्, आतपत्रमण्डलमयमिवान्तरिक्षम्, ध्वजवनमयमिवान्स्वरतलम्, इभमद्गन्धमय इव समीरणः, भूपालमयीव प्रजासृष्टिः, आभर-

गम्यमानोऽनुव्रज(ज्य)मान । धृतेति । धृत शिरसि धारित धवल श्वेतमा[त]पत्र छत्र येन सः । द्वितीय इ-
वापर इव युवराज । आगत्याभे(न्ये)त्य । चकार पुनरर्थक । आसन्नवर्ती समीपवर्ती बभूव सज्जे । कस्य
क इव । यथा रवे सूर्यस्य शशिकरश्चन्द्र समीपगो भवति । अत्र शशिकर इवेति कथनद्वैशम्पायनस्य कुमा-
रापेक्षया गोभायामपकर्ष सूचित । युक्तोऽयमर्थः । अमावास्याया सूर्यनिकटे चन्द्रस्य न्यूनतैव भवतीति
भावः । अधवेतथेतश्च निर्गतो युवराज इति लोकोक्त्या समाकर्ण्य श्रवणविषयीकृत्य प्रधावता धावन कुर्वता
वलानां मेन्यानां भरेण समुदायेन समुखागतैरभिमुखायातैः प्रणमद्भिः प्रणाम कुर्वद्भिः । अन्यैश्चान्यैश्च भिन्न-
भिर्देवगोद्वैवंश्च भूमिपालैर्वृत्तिभिः कृत्वा तत्क्षणं तत्कालं मेदिनी पृथ्वाचक्रम्ये चचाल । कीदृशीव । चलि-
तेति । चलिता कम्पिता ये कुलशैला धेनुमर्यादाकारिणो नगास्तैः क्रीलितो यन्त्रितो यो जलधि समुद्र-
स्तस्य जल पानीयं तस्य तृप्ता कटोलास्तत्र गतेव प्राप्तेव । अंशुलतेति । अशुलताना किरणश्रेणीनां जालं
समूहमेव जटिला व्याप्ता चूलिका प्रान्तभागो येषामेवविधाना मणिमुकुटानां रत्नकिरीटानामालोकेन प्रकाशेन ।
उन्मिषितेति । उन्मिषिता विकाशं प्राप्ता बहुला दटा रोचिषः कान्तयो यामु तासाम् । पत्रेति । पत्र-
भाता रचनाविशेषा विद्यन्ते यास्वेवविधाना केयूरमण्डलीनामङ्गदश्रेणीनां प्रभासतानेन च कान्तिममूहेन चैव-
विधा ददा दिगो दत्ता ककुभः क्रियन्ते विधीयन्त इत्यन्वयः । तदाह—कचिदिति । [कचिन्] कस्मिंश्चि-
त्प्रदेशे विवीर्यमाणा विधिप्यमाणाश्चापाणां किरीदिवीनां पक्षक्षोदा पिच्छचूर्णानि यास्वेवविधेषु । कचिदिति ।
[कचिन्] उत्पतितगुहीन यच्छिखिकुल नीलकण्ठसमुदायस्तस्य ये चलन्तो दीप्यमानाश्चन्द्रका मेचकान्तेषां गत-
त्वेन तासु वर्तन्ते इव । 'गारः सवलवातयो' इत्यनेनार्थः । कचिदिति । [कचिन्] अकालेऽनवसरे यो जल-
धरो मेघस्तस्य तद्विद्युत्तया तरला इव परिष्ठा इव । कचिदिति । [कचिन्] कपतरुणा देववृक्षाणां प-
त्राणि विरलानि नह वर्तमानेव । कचिदिति । [कचिन्] गतक्रतुरिन्द्रान्तस्य चापं धनुन्तेन सह वर्तमा-
नेव । कचिदिति । [कचिन्] दालातपः प्रभातमालीनसूर्यालोकेन नह वर्तमानेव तथा । राजा धवला-
न्यपि मेतालान्ता[त]पत्राणि । विविधेति । विविधानामनेकप्रकाशगा मणीनां निवृत्ता समूहान्तैः
मणिभिः शिगेमणिभिरनिर्मायूराणीव मयूरपिच्छनिर्मितानीव

प्रकाशयन् । तदेवाह—तुरगेति । तुरगा अश्वान्तरुमयमिव
दिवचक्रवालं वरुणा मण्डलम् । आतपत्राणि छत्राणि तेषां
चन्द्रान्त एव वनमग्न्य तन्मयमिवान्तरिक्षमादागतलम् ।
नह इव मनी (र) गो दातु । भूपालं राजानन्तरुमयीव प्र-

४ अन्ते ५ अन्ते ६ अन्ते ७ अन्ते ८ अन्ते ९ अन्ते १० अन्ते

णांशुमयीव दृष्टिः, किरीटमय इव दिवसः, जयशब्दमयमिव त्रिभुवनमभवत् । सर्वतश्च कुल-
पर्वताकारैः प्रचलद्भिर्मत्तवारणैः उत्पातचन्द्रमण्डलनिभैश्च प्रेङ्खद्भिरातपत्रैः, संवर्तकाम्भोदग-
म्भीरभीमनादेन च ध्वनता दुन्दुभिना, तारकावर्षसदृशेन विसर्पता गजसीकरनिकरेण, धूम-
केतुधूसैश्चोल्लसद्भिरवनिरजोदण्डकैः, निर्वातपातपरुषगम्भीरघोषैश्च करिकण्ठगर्जितैः, क्षतज-
कणवर्षवध्रुणा च भ्रमता मतङ्गजकुम्भसिन्दूरेणुना, संक्षुभितजलधिजलकल्लोलचञ्चलाभिश्च
प्रविसर्पन्तीभिस्तुरङ्गममालाभिः, अन्धकारितदिगन्तरेण चानिवरतं क्षरतामदजलधारादुर्दिनेन,
कलकलेन च भुवनान्तरव्यापिना महाप्रलयकाल इव संजज्ञे । बलकोलाहलभीता इव धवलध्व-
जनिवहनिरन्तरावृता ययुः कापि दश दिशः । मल्लिनावनिरजःसंस्पर्शगङ्कितमिव समदगजघटा-
वचूलसहस्रसंरुद्धमतिदूरमम्बरतलमपससार । प्रबलवेत्रिवेत्रलतासमुत्सार्यमाणा इव तुरगखुर-

जासृष्टिः प्रकृतिसृष्टिः^(१) । आभरणानि तेषामश्वः किरणास्तन्मयीव दृष्टिश्चक्षुः । किरीटानि कोटीराणि^(२)
तन्मय इव दिवसो वासर । जयशब्दो मागधाना शुभसूचक शब्दस्तन्मयमिव त्रिभुवन त्रिविष्टपम् । सर्वतश्च
वक्ष्यमाणेन प्रकारेण महाप्रलयकाल इव कल्पान्तसमय इव [संजज्ञे] समभूत् । तदेव दर्शयन्नाह—कुलपर्व-
तेति । सर्वत सर्वदिक्षु प्रचलद्भिर्गच्छद्भिर्मत्तवारणैर्मदकलैर्हस्तिभिः । कीदृशैः । कुलपर्वता सप्तकुलानला
स्तद्वदाकार आकृतियेषां तैः । अत्युच्चत्वसाम्यात्कल्पान्ते कुलाचलानामपि चलनसद्भावाच्च समप्रसाम्यमिति
भावः । तथा । उत्पातेति । उत्पातकाले वहूनि चन्द्रमण्डलानि भवन्ति क्षतजकणवर्षाश्चेत्यत आह—तत्स-
मयेति । तत्समयवर्ति(तीनि) यत् (यानि) चन्द्रमण्डलानि शशिमण्डलानि तन्निभैस्तत्सदृशैरेवविधैः प्रेङ्खद्भिः प्र-
चलद्भिरातपत्रैश्च^(३) । तथा संवर्तकाम्भोदो लोकक्षयकारी मेघस्तद्वद्गम्भीरो भीमश्च नादो यस्यैवविधेन ध्व-
नता शब्दः कुर्वता दुन्दुभिना पटहेन^(४) च । तथा तारकावर्षो नक्षत्रवृष्टिस्तत्सदृशेन तदनुकारिणा विसर्पता प्र-
सरणशीलेन गजाना हस्तिना सीकरनिकरेण शुण्डानि स्रुतजलपृष्ठमूहेन तथा धूमकेतुर्ग्रहविशेषस्तद्वद्घूसैर्धू-
मैरुल्लसद्भिरुल्लास गच्छद्भिरवनिरजोदण्डकैरवनेर्वमुवाया रजोदण्डैर्धूलिदण्डैः । आयतत्ववर्तुलत्वाभ्यां दण्डगा-
म्यम् । निर्घातो वज्र तस्य पातः पतन तद्वत्परुष कठोरो गम्भीरो बहुकालस्थायी घोषः शब्दो येषामेवविधेन
करिकण्ठगर्जितैर्गल(ज)गलशब्दैश्च । क्षतज रविर तस्य कणा बिन्दवस्तेषां वर्षो वृष्टिस्तद्वद्भ्रुणा कडांशेण
मतङ्गजा हस्तिनस्तेषां कुम्भा शिरसः पिण्डास्तेषां यः सिन्दूरेणुर्नागजधूलिस्तेन भ्रमता प्रगर्पता च । तथा
संक्षुभित क्षोभ प्राप्तो यो जलधि समुद्रस्तस्य जल पानीय तस्य कल्लोलान्तरात्तद्वच्चञ्चलाभिस्तारलाभिः
प्रविसर्पन्तीभिः प्रकर्षेण विस्तार प्राप्नुवतीभिस्तुरङ्गममालाभिश्च । तथान्धकारित सजानान्धकार दिगन्तर
नैवविधेनानवरत निरन्तर क्षरता स्रवता मदजलधारा दानवारिवारा तदेव दुर्दिन मेघज तमस्मेन । तथा
ध्वनान्तर ध्वनि विष्टपविवरप्रसरशीलेन । महीप्रलयेऽथेतद्वर्माणं सद्भावात् । [कलकलेन । गै]न्येऽपि तद-
र्शनादुपमानोपमेयभावः । वलेति । बल[स्य] सैन्यस्य यः कोलाहल कलकलस्मेन भीता इव व्रन्ता इव दश-
सहस्राका दिशः ककुभः काप्यनिर्दिष्टस्थले ययुर्गताः । क्विविगिष्टाः । ववला येना ये अत्रनिवहा येनपत्नी
गणान्नैर्निरन्तर सर्वदावृता आच्छादिता । दिग्गमनेऽयमेव हेतुर्गति भावः । मलिनेति । मलिन गद्वानि-
रजस्तस्य यः संस्पर्शः सन्नेपन्तम्माच्छदितमिवारेकितमिवानिदग्मतिदिप्रिष्टमम्बरतल व्योमतलमपगगागपग
वभूव । अत्रार्थं हेतुर्गति विशेषणमाह—समदेति । मदेन सह वर्तमाना या गजघटानेऽपगमहन्त्या गजघ-
(च)लसहस्र कर्णाभरणसहस्र तेन सह सच्छन्नम् । अत्र गजातिशयत्वं व्यङ्ग्यम् । प्रवलेति । प्रवला प्रवृ-
वलयुक्ता ये वेत्रिणो द्वारपालकान्तेषां वेत्रलता वेतनयष्टयन्ताभिः समुत्सार्यमाणा इव त्रीनियमाणा इव । तुर-

रजोधूसरताभीतार्ककिरणा मुमुचुः पुरोभागम् । इभकरसीर्करनिर्वापणत्रस्तइवातपत्रसंच्छादिता-
तपो दिवसो ननाग । वैलभरजर्जरीकृता मदकलकरिचरणगतखण्डिता द्वितीयेव प्रयाणभेरी
भैरवं भूमी ररास । गुल्फद्वयसे च तुरङ्गमुखविनिःसृतसितफेनपल्लविते मदपयसि मदस्रुतां
करिणां प्रचस्वलु' पदे पदे पदातयः । हरितालपरिमलनिभेन चातिपटुना गजमदामोदेनानु-
लिप्तस्य सामजस्येव संमुपययौ निखिलान्यगन्धग्रहणसामर्थ्यं घ्राणेन्द्रियस्य । क्रमेण च प्रसर्पतो
वलस्य पुर' प्रधावतां जनकदम्बकानां कोलाहलेन तारतरदीर्घेण च काहलानां निनादेन, खुररववि-
मिश्रेण च वाजिनां हर्षहेपारवेण, अनवरतकर्णतालंस्वरसंप्रुक्तेन च दन्तिनामाडम्बररवेण, प्रैवे-
यककिङ्किणीकणितानुसृतेन च गतिर्वंशाद्विषमविरागिणीनां घण्टानां टड्डूतेन, मङ्गलशङ्खशब्द-
संवाधितध्वनीनां च प्रयाणपटहानां निनादेन, मुहुर्मुहुरितस्ततस्ताड्यमानानां च ङिण्डिमानां निः-

नेति । तुरगाणामश्वानां चरुरज गफधूलिलेन या धूमरतेपत्पाण्डुता तथा भीता इवार्ककिरणाः सूर्यरश्मयः पुरो-
भागमत्रभागं सुसुचुत्तिलज्जु । अनेन तुरगाणां भूपस्त्ववेगातिगयं चुरनिधेपगक्तिविशेषश्च व्यज्यते । इमेति ।
इमा हस्तिनन्नेषां करनीकगः शुण्डाण्डोद्भूतजलपृषत्तैर्निर्वापणमपनयनं तेन व्रस्त इव चकित इव । आतप-
ध्रेति । आतपध्रेच्छत्रे सच्छादित आतपो रविप्रकाशो यस्मिन्नेवभूतो दिवसो ननाग नाग प्राप्तवान् । वलेति ।
वलभेण नैव्यभोगेण जर्जरकृता श्लथीकृता मदेन कला मनोहरा ये करिणो हस्तिनस्तेषां चरणगतमद्भिगतं
तेन खण्डिता भिन्ना द्वितीयापरा प्रयाणभेरीव प्रस्थानदुन्दुभिरिव भैरव कठोर भूमिर्वसुधा ररास गव्द चकार ।
गव्दविशेषजनकत्वनाम्प्रादुप्रेक्षा । 'रन गव्दे' इति धातोर्लिटि रूपम् । मदेति । मदसुता दानवारिभरता
[ररिणा] गजानां मदपयनि पदे पदे पदातय पत्तयः प्रचस्त्वलु प्रस्त्वलना प्रापुः । अथ मदपयो विगि-
नतिः—गुणद्वये चरणप्रस्थपरिमिते । अत्र प्रमाणे द्वयमच् । तुरङ्गेति । तुरङ्गमुखेभ्योऽश्ववदनेभ्यो वि-
निकृता दहिगता नितफेना श्वेतरुफान्तं फविते वित्त्वार प्राप्ते । हरीति । हरितालस्य पिञ्जरस्य यः
परिमले गन्धस्तस्य निभेन मदयेनानिपटुनातिसंगेष्टेन गजमदामोदेन करिवा(दा)नवारिपरिमलेन चानुलिप्तस्य
प्राप्तस्य प्राणेन्द्रियस्य नासिकाकरणस्य निखिलान्वग्रहणानामर्थ्यं सनप्रापरग्रहणगतिं समुपययौ । दूरीभूत-
मित्यर्थः । वस्येव । तामजस्येव मतज्जस्येव । यथा तदनुलिप्तत्वेन तस्यान्यग्रहणानामर्थ्यं न भवति तथेत्यर्थः ।
यथा नानारसतामुल्यादिभ्यले सकलसमुदायवर्गावैकस्यापि रसविशेषस्य ग्रहोत्पन्नेनैव तादृशमसमुदायद्वन्द्ववृत्त-
द्वन्द्वनिम्पलरसमवधानेन च रसनेन सरलात्यरसग्रहो भवत्ययमुत्कर्षः । अर्द्धकरमादेनैव प्राणेन्द्रियस्य
गानागपध्वस्तनिधानवोपदत्तावैकस्यापि गन्धविशेषस्य धूपग्रहणानामर्थ्यम् । एव तादृशोक्तगजमदामोदे-
नानुलिपता प्राणरानी(ता)नान्वगन्धग्रहणानामर्थ्यमभवदित्यर्थः । अथ चैतं कृत्वा जनस्य लोकस्य मूर्च्छैव
सौत नानावन्तिरन्दः । तानेवाह—क्रमेति । क्रमेण परिपाट्या प्रमर्शतो गच्छतो बलस्य नैव्यस्य पुरोऽप्रे-
क्षितव्यं प्रचक्षता जनवदन्वानां लोचनमुज्ज्वलां गेलाहलेन कलमलेन तथा । तात्पर्यदीपेणोत्तरम-
पिना पापेन सहजानां वायविशेषणा निन्देन गव्देन । तथा खण्वा शफन्वानानैविमिश्रेण संयुक्तेन
वृक्षेण ह्येव तर्पिदावेषेण हर्षं प्रमोदनेन वा हेता हेता तस्या एव गव्दनेन तथा । अनवगत निर-
वगतो गजस्य रसस्य गव्दनेन स्पृशेन दन्तिना हन्तिनामादन्वरेण । पृष्ठे सुवे दन्तयोश्च नाना-
वर्णवर्णैः । पृष्ठेणैव (र) विषमवह—प्रेवे इति । प्रैवञ्च वृक्षमण्यं तस्य त्रिभिन् । धु-
वन्तस्य हर्षेण रसिन्नेन हृष्टेन हृष्टेन तथा । गतीति । गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो
गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो
गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो गतिवगादमनवगाद्विपमोऽनदयो

१. १०० २. १०० ३. १०० ४. १०० ५. १०० ६. १०० ७. १०० ८. १०० ९. १०० १०. १०० ११. १०० १२. १०० १३. १०० १४. १०० १५. १०० १६. १०० १७. १०० १८. १०० १९. १०० २०. १०० २१. १०० २२. १०० २३. १०० २४. १०० २५. १०० २६. १०० २७. १०० २८. १०० २९. १०० ३०. १०० ३१. १०० ३२. १०० ३३. १०० ३४. १०० ३५. १०० ३६. १०० ३७. १०० ३८. १०० ३९. १०० ४०. १०० ४१. १०० ४२. १०० ४३. १०० ४४. १०० ४५. १०० ४६. १०० ४७. १०० ४८. १०० ४९. १०० ५०. १०० ५१. १०० ५२. १०० ५३. १०० ५४. १०० ५५. १०० ५६. १०० ५७. १०० ५८. १०० ५९. १०० ६०. १०० ६१. १०० ६२. १०० ६३. १०० ६४. १०० ६५. १०० ६६. १०० ६७. १०० ६८. १०० ६९. १०० ७०. १०० ७१. १०० ७२. १०० ७३. १०० ७४. १०० ७५. १०० ७६. १०० ७७. १०० ७८. १०० ७९. १०० ८०. १०० ८१. १०० ८२. १०० ८३. १०० ८४. १०० ८५. १०० ८६. १०० ८७. १०० ८८. १०० ८९. १०० ९०. १०० ९१. १०० ९२. १०० ९३. १०० ९४. १०० ९५. १०० ९६. १०० ९७. १०० ९८. १०० ९९. १०० १००. १००

स्वनेन जर्जरीकृतश्रवणपुटस्य मूर्च्छेवाभवजनस्य । शनैःशनैश्च वलसंक्षोभजन्मा क्षितेरनेक-
र्णतया कचिज्जीर्णशफरक्रोडधूम्रः, कचित्क्रमेलकसंटासंनिभः, कचित्परिणतरह्मकरोमपल्लव-
लिनः, कचिदुत्पन्नोर्णातन्तुपाण्डुरः, कचिज्जैरठमृणालदण्डधवलः, कचिज्जरत्नकपिकेशकपिल-
कचिर्द्वैरवृषभरोमन्थफेनपिण्डपाण्डुरः, त्रिपथगाप्रवाह इव हरिचरणप्रभवः, कुपित इव मु-
न्क्षमाम्, आरब्धपरिहास इव रुन्धन्नयनानि, तृपित इव पिवन्करिकरसीकरजलानि, पक्षव-
निवोत्पतन्गगनतलम्, अलिनिवह इव चुम्बन्मदलेखाम्, मृगपतिरिव रचयन्करिकुम्भस्थली-
पदम्, उपात्तविजय इव गृह्णन्पताकाम्, जरागम इव पाण्डुरीकुर्वञ्जिरांसि, मुद्रयन्निव पक्ष्म-
प्रसंस्थितो दृष्टिम्, आजिघ्रन्निव मकरन्दमधुविन्दुपङ्कलग्नः कर्णोत्पलानि, मदकलकरिकर्णत-
लताडनत्रस्तइव विशेन्कर्णशङ्खोदरविवराणि, पीयमान इवोन्मुखीभिरवनिपतिमुकुटमणिपत्र

मिनादेन निर्घोषेण तथा । मुहुर्मुहुर्वारवारमितस्ततस्ताड्यमानानां डिण्डिमाना पटहविगेपाणां नि सने-
शब्देन । कीदृशस्य जनस्य । पूर्वोक्तैर्जर्जरीकृत श्लथीकृत श्रवणयोः कर्णयोः पुट यस्य स तथा तस्य । अन्त-
यस्तु प्रागेवोक्तः । शनैःशनैर्मन्द मन्दम् । चलेति । बलेन सैन्येन यः सक्षोभ समर्दस्तस्मान्मनोत्पत्तिर्य-
स्यैवभूतो रेणू रज उत्पपातोर्ध्वं जगाम । क्षितेरिति । क्षिते. पृथिव्या अनेके ये वर्णा श्वेतादयमेवा भा-
वस्तत्ता तथा । रेणोरप्यनेकवर्णतां प्रदर्शयन्नाह—कचिदिति । [कचित्] कचित्प्रदेशे जीर्णो जरीयान्य-
शफरो मत्स्यस्तस्य क्रोड उपरिभागस्तद्वद्भूतो धूसरः । कचिदिति । [कचित्] कस्मिंश्चित्प्रदेशे कंमला-
उद्भूतस्य सटा जटास्ताभिः सनिभः सदृशः । कचिदिति । [कचित्] परिणत पक्षवया यो रत्नको हुण्ड-
स्तस्य रोमपल्लवस्तनूरुहकिसलयस्तद्वन्मलिनः कृष्णः । कचिदिति । [कचित्] उत्पन्न समुद्गतो य ऊर्णा-
तन्तुर्जालकारकस्तद्वत्पाण्डुरः श्वेतरक्तः । कचिदिति । [कचित्] जरटो दीर्घकालीनो यो मृणालदण्डो-
धिसदण्डस्तद्वद्धवल शुभ्रः । कचिदिति । जरजरीयान्यः कपिर्वनौकास्तस्य केशा अलकान्तद्वन्कपिल-
पिङ्गलः । कचि[दि]ति । कचित् । वर प्रवानो यो वृषभो बलीवर्दस्तस्य रोमन्थश्चर्वितचर्वण तस्मिन्-
फेनपिण्ड कफपुञ्जस्तद्वत्पाण्डुरः श्वेतरक्तः । कीदृशः । त्रिपथगा गङ्गा तस्या प्रवाह स्रोतस्तद्वदिव रचिचरणप्र-
भवः । हरयोऽश्वा विष्णुश्च । कुपित इव कोप प्राप्त इव । किं किं कुर्वन् । क्षमा पृथ्वी मुच्यस्यजन् । पक्षे क्षमा-
क्षान्तिम् । आरब्धेति । आरब्ध प्रस्तुत परिहासो हास्य येनैवविव इव । किं कुर्वन् । नयनानि लोचनानि
रुन्धन्नाच्छादयन् । उपहासकारिणो लोचनाच्छादन लोकेऽपि प्रसिद्धम् । तृपित इव पिपासित इव कृष्णि-
हस्तिना करसीकरजलानि शुण्डादण्डोद्भवतास्यवारीणि पिवन्पानं कुर्वन् । अदृश्यता प्रापयन्तिर्या ।
पक्षेति । पक्षवानिव गरुडानिव । तत्कृत्यमाह—उदिति । गगनतलमाकाशतलमुत्पतन्गच्छन् । उभयोरङ्ग-
त्वात्तदुपमानम् । अलीति । अलीना भ्रमराणां निवह समूहस्तद्वदिव । किं कुर्वन् । मदलेगा दानं गंगा नुम-
श्रुम्बना(न)कुर्वन् । चुम्बनस्य सस्पर्शविशेषपत्नान्तदुपमानम् । मृगेति । मृगपति गिहन्तद्वदिव । किं कुर्वन् ।
करिकुम्भस्थलीषु गजशिरसि पिण्डस्थलीषु पद स्थानचरण वा रचयन्निदयन्(त्) । उपात्तेति । उपात्त सीदती-
विजयो दस्युधयन्पो येन स तद्वदिवपताका वैजयन्ती गृह्णन्नादयन्(त्) । जरेति । जरा त्रिपथगा तस्या जगम-
स्तद्वदिव । तत्कृत्यमाह—शिराम्युत्तमाङ्गानि पाण्डुरीकुर्वञ्ज्वेतीकुर्वन् । शुद्धतापादनगावर्ष्मन्तगाया उपना-
नम् । मुद्रयन्निति । पक्ष्म नेत्ररोम तदग्रमस्थितमन्त्रपुरोवर्ता दृष्टि मुद्रयन्निव मनोचयन्निव । मकरन्देति ।
मकरन्दो मकरन्दस्तस्य मधुरसन्तस्य विन्दुपट्ट पृष्णकर्मन्त्र लग्न मयुक्त कणोत्पलानि श्रोत्रद्वय-
न्नाजिघ्रन्निव गन्ध गृह्णन्निव । मदेति । मदेन दानवाणिषा कला मनोज्ञा ये कृष्णो हस्तिनमेवा वर्णना-
सैन्ताडन प्रहारप्रदान तेन व्रन्त इव भीत इव वर्णा श्रोत्रा, शङ्खो मालवप्रोन्नम, देवामुन्नम

भङ्गमकरिकाभिः, अभ्यर्च्यमान इव तुरगमुखविक्षेपविधुतैः फेनपल्लवकुसुमस्तवकैः, अनुगम्यमान इव मत्तगजघटाकुम्भभित्तिसंभवेन धातुधूलिवलयेन, आलिङ्ग्यमान इव चलच्चामरकलापविधुतेन पटवासपासुना, प्रोत्साह्यमान इव नरपतिशेखरसहस्रपरिच्युतैः कुसुमकेशररजोभिः, उत्पातराहुरिव दिवसकरमण्डलमकाण्ड एव पिवन्, नृपप्रस्थानमङ्गलैर्प्रतिसरवलयमालिकासु गोरोचनाचूर्णायमानः, क्रकचकृतचन्दनक्षोदधूसरो रेणुरुत्पपात ।

अपरिमाणवलसंघट्टसमुपचीयमानश्च शनैःशनैः संहरन्निव विश्वमशेषमकालकालमेवपटलमे-
दुरो विस्तारमुपगन्तुमारेभे । तेन च क्रमेणोपचीयमानबहलमूर्तिना, दिग्विजयमङ्गलध्वजेन, रिपु-
कुलकमलप्रलयनीहारेण, राजलक्ष्मीविलासपटवासचूर्णेन, अहितातपत्रपुण्डरीकखण्डनतुपारेण,
सैन्यभरपीडितमहीतलमूर्छान्धकारेण, चलद्वलजलदकालकदम्बकुसुमोद्गमेन, दिवसकरकरक-

मध्यन्दिनाणि विगन्प्रविगन् । उन्मुखीभिरिति । [उन्मुखीभि] ऊर्ध्वमुखीभिरवनिपतयो राजानस्तेषां मुकुटा क्रिन्तानि तेषां मणयश्चन्द्रकान्ताद्यास्तत्र पत्रभङ्गमकरिकास्ताभिः पीयमान इव । तुरगेति । तुरगाणां वाजिनां मुखान्याननानि तेषां विधेया प्रसारणक्रियाविशेषास्तेभ्यो विधुतैर्गलितैः फेनो मुखकफस्तस्य पट्टवाः परपरान्न एव कुमुमस्तवका पुष्पगुच्छास्तैरभ्यर्च्यमान इव पूज्यमान इव । मत्तेति । मत्ता मदयुक्ता ये गजा हन्तिनन्तेषां घटा समूहान्तासा कुम्भा जिरम पिण्डास्त एव भित्तय कुड्यानि तेभ्यः सभव उत्पत्तिर्यग्यैवविधेन वातुंगरिकादि कुम्भस्थलगोभार्थमनुलिप्यते तस्य धूलिवले(लये)न रजोवलेनानुगम्यमान इव । चलदिति । चलन्वेहन्त्यधामरकलापो बालव्यजनसमूहस्तेन विधुतेन कम्पितेन पट्टवान् पिष्टातन्मय पासुर्धूलिस्तेनालिङ्ग्यमान इवाश्लिष्यमाण इव । नरेति । नरपतीनां राज्ञां शैखर-महयमवतन्महय तस्मात्परिच्युतैः खस्तैः कुसुमानां पुष्पाणां केसराणि किञ्चलकानि तेषां रजासि परागास्तैः प्रोत्साप्यमान इव प्रोत्साह प्राप्यमाण इव । उत्पातोऽजन्य तादृशो राहु सैहिकेयस्तद्वदिवाकाण्ड एवा-प्रन्ताव एव दिवसक्रमण्डल सूर्यविम्ब पिवन्प्रसन्न । नृपेति । नृपाणां राज्ञां प्रस्थानमङ्गलेषु या प्रतिसरा हन्तगृध्राणि तेषां बलयमालिका बलयध्रेष्यस्तासु गौरोचनाचूर्णायमानो गौरोचन प्रसिद्ध तत्क्षोदवटाचरमाणः । प्रायचेति । नरच करपत्रक तेन कृतो यश्चन्दनधोदो मलयजचूर्णं तद्वद्भूषणम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

अपेति । अपरिमाणमसाय यद्वल नैन्य तस्य सषट् समर्द्धत्वेन समुपचीयमानस्य (न) उपचय प्राप्यमाणस्य-
(ण) । चार पुनरर्थ । सैन सैनैर्मन्दमन्दमगोप समग्र विश्व सहरन्निव तिरोधान कुर्वन्निव । अकालेति ।
अवारऽप्रतापे यत्काल कृष्ण मेघपटलमभ्ररन्द तद्वन्नेदुर पुष्टो वित्तारमुपमरणमुपगन्तु प्राप्तुमार्गमे ।
प्रारम्भ समरैत्यर्थ । तेनेति । [तेन] पृवोक्तेन रेणुना । चकार पुनरर्थ । क्रमेति । क्रमेण
परिपारोपचीयमाना पुष्टि प्राप्यमाणा बहला दृढा मूर्तिदेहो दन्य न तेन । दिगिति । दिशा ककुभा यो
विज । राक्षसावरण तत्र दन्तार विमनिवारकदधिद्वीदि तस्य ध्वजेन केतुना । मुख्यमदलेनेत्यर्थ ।
रिपुसिति । रिपसो दन्यवत्तेषा सुतानि गोत्राणि तान्येव कमलानि नलिनानि तेषा प्रलय ध्वयन्तस्मिन्नीहारेण ।
रिपुसिर्नैत्यर्थ । राजेति । राजलज्जावृष्टिभूतस्या विलासो विलासन तदर्थे पटवानचूर्णेन पिष्टानक्षोदेन ।
अहितेति । अहिना विषधाणा दान्यातपत्राणि छत्राणि तान्येव पुण्टरीकाङ्किणि कमलानि तेषा मण्डन
तान् अहितवृष्टेन हारेण । कमलाना निधनन एतन्मैव नामध्यात् । सैन्येति । सैन्यभगेण बलभगेण
परिपारमाणा विलसित पुष्टीकृत तस्य मूर्च्छा निक्षेपता तत्रान्यवर्गेण निर्मिरेण । चलदिति ।
चलत्वात् । तस्यैव जलद (दण्ड) । मेघमण्डनत्र वदन्नुत्सुनोद्भमेन नीमपुष्पोद्भमेन । दिवसेति ।
दिवसात् । तस्यैव तस्य विपणन एव वमज्जन ननिखण्ड तस्योदलन मूलन उच्छेदेन तन्मिन्वि-

[illegible]

मलयनोदलनद्विपयूथेन, गगनमहीतलप्लावनप्रलयपयोधिपूरेण, त्रिभुवनलक्ष्मीशिरोवगुण्ठनप-
टेन, महावराहकेसरनिकरकर्तुरेण, प्रलयानलधूमराजिमांसलेन, पातालतलादित्रोत्तिष्ठता, च-
रणेभ्य इव निर्गच्छता, लोचनेभ्य इव निष्पतता, दिग्भ्य इवागच्छता, नभस्तलादिव पतता,
पवनादिवोल्लसता, रविकिरणेभ्य इव संभवता, अनपहतचेतनेन निद्रागमेन, अनवगणितमू-
र्यैणान्धकारेण, अधर्मकालोपस्थितेन भूमिगृहेण, अनुदिततारागणनिवहेन बहुलनिगाप्रदोषेण,
पतितसलिलेन जलधरसमयेन, अभ्रान्तभुजंगमेन रसातलेन, हरिचरणेनेव संबर्धमानेन त्रि-
भुवनमलङ्घयत रजसा । विकचकुचलयवनमिव नवोदकेन गगनतलमवष्टभ्यमानमलङ्घयत क्षीरो-
द्वैपाण्डुना क्षितिक्षोदेन । बहुलरजोधूसरितमशिशिरकिरणविश्वमवचूलचामरमिव निप्रभम-
भवत् । दुकूलपटधवला कदलिकेव कलुपतामाजगाम गगनापगा । नरपालवलभरमसहमाना

पयूथेन हस्तिमूहेन । गगनेति । गगनमेव महीतल पृथ्वीतल तस्य प्लावनमाक्रमण तस्मिन्प्रलय
कल्पान्तस्तस्य य पयोधिः समुद्रस्तस्य पूरेण लवेन । त्रिभुवनेति । त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य या लक्ष्मी-
श्रीस्तस्याः शिरोवगुण्ठनपटेनोत्तमात्ताच्छादनवस्त्रेण । महेति । महावराह आदिवराहस्तस्य केसरनिकर
सटासमूहस्तद्वत्कर्तुरेण मलिनेन । प्रलयेति । प्रलयस्य कल्पान्तरस्यानलो वह्निस्तस्य या धूमराजिर्दहनकेतन-
पङ्क्तिस्तद्वन्मांसलेन पुष्टेन । पातालेति । पातालतलाद्वड[वा]मुखतलादुत्तिष्ठतेवोत्थान कुर्वतेव । चरणेति ।
चरणेभ्यः पादेभ्यो निर्गच्छतेव निर्गमन कुर्वतेव । लोचनेति । लोचनेभ्यो नेत्रेभ्यो निष्पततेव पतन
कुर्वतेव । दिग्भ्य ऐन्द्रादिभ्य आगच्छतेवागमन कुर्वतेव । नभ इति । नभस्तलाद्वयोमतलपततेव पतन
कुर्वतेव । पवनेति । पवनात्मसीरणादुल्लसतेवोद्गास प्राप्नुवतेव । रवीति । रविकिरणेभ्य सूर्यगर्भेभ्य
संभवतेव प्रादुर्भवतेव । अनि(ने)ति । निद्राया प्रमीलाया आगम समागमलेन । अत्र तु स्वप्नादिविष्णो
वाह्य ज्ञान तस्मादित्यत आह—अनेति । अनपहतमगृहीत चेतन चैतन्य येनैवविवेनेत्यर्थः । अनप्वालं-
किक एवेति भावः । अनवेति । अनवगणितोऽनिराकृतः सूर्यो भानुर्येनैवभूतेनान्वकारेणैव तमिच्छेणैव ।
अधर्मेति । अधर्मकाल उपस्थितेन प्राप्तेन भूमिगृहेण वसुधामध्यसदनेन । धर्मकाले तु तद्वर्णित स्यादतण्डो-
क्तमधर्मकालेति । ‘अधर्मकालोपस्थितेन’ इति पाठे धर्मकालो(१) तपस्याचरणादौ तस्येष्टमान । अतण-
वोक्तमधर्मकालेति । अनुदितेति । अनुदित उदय न प्राप्तस्तारागणनिवहो नक्षत्रगमूहो यस्मिन्नेवभूतेन
बहुलनिगा कृष्णपक्षगत्रिन्तस्या प्रदोषेण यामिनीमुखेन । पतितेति । पतित सलिल पानीय य-
स्मिन्नेवभूतेन जलधरसमयेन वर्षाकालेन । अभ्रेति । अभ्रान्ता अप्रचलिता भुजंगमा सर्पा यस्मिन्नेवभूतेन
रसातलेन पृथ्वीतलेन । संबर्धमानेन वृद्धि प्राप्यमाणेन । केनेव । हरिचरणेनेव विष्णुपादेनेव । यथा हरि-
रणो वल्लि वमनार्थे क्रमेण वृद्धि प्राप्तमन्वायमपीत्यर्थः । एवविधेन [रजसा]रेणुना त्रिभुवन त्रिविष्टपमलङ्घयत ।
क्षीरोद क्षीरमुद्रन्तद्वन्पाण्डुना येनरक्तेन क्षितिक्षोदेन वसुधाक्षुण्णेन गगनतल व्योमनलमवष्टभ्यमान
व्याप्यमानमलङ्घयतादृश्यत । केनेव किमिव । नवोदकेन नवीनपानीयेन विक्रान्ति प्रिक्रम्यगणि गति
कुचलयान्युत्पलानि तेषा वनमित्र । अत्र गगनस्य कृष्णत्वगाम्प्रान्तुपमानम् । क्षितिक्षोदस्य शुष्णत्वगाम्प्रान-
वोदकोपमानमिति भावः । बहुलेति । बहुल निविड यद्रज्जलेन धूमगति कर्तुरेणोत्तमशिशिरकिरणविश्व
चन्द्र(सूर्य)विश्वमण्डलमवचूलचामरमिव हन्तिकर्णाभरणव्या(वा)लयजनामिव निप्रभ विगनगुणमनन्तः ।
दुक्कलेति । दुक्कल धौम तदेव पटो वस्त्र तद्वद्वय्य येना गगनापगा स्वर्तुना कलुपता मलिनतामागमासा-

पुनरिव भारवतारणार्थममरलोकमारुरोहरजोमिषेण मही । निःशेषपीतैतपमन्तर्दृष्टमानमिव
जलधिजलेषु धूसरितरविरथध्वजपटमपतदवनिरजः । मुहूर्तेन च गर्भवासमिव, संहारसागर-
जलमिव, कृतान्तजठरमिव, महाकालमुखमिव, नारायणोदरमिव, ब्रह्माण्डमिव विवेश पृथि-
वी । मृन्मय इव वभूव दिवसः । पुस्तमय्य इव चकाशिरे कंकुभः । रेणुरूपेणेव परिणतमम्ब-
रतलम् । एकमर्हाभूतमयमिव त्रैलोक्यमासीत् ।

अथ निजमदोष्मसंतप्तानां दन्तिनां दिशि दिशि करविवरविनिःसृतैः क्षरद्भिः क्षीरोर्दधवलैः
श्रीकरासारैः, कर्णपद्मप्रहृतिविस्फुतेन च विसर्पता दानजलविन्दुदुर्दिनेन, हेपारवविप्रकीर्णैश्च
वाजिनां लालाजललवजालकैरुपशमिते रजसि, पुनरपि जातालोकासु दिक्षु, सौगरादिवोन्म-
न्नमालोक्य तदपरिमाणं बलमुपजातविस्मयः सर्वतोदत्तदृष्टिवैशम्पायनश्चन्द्रापीडभावभाषे—

पथितुममरलोकं स्वर्लोकं रजोमिषेण रेणुच्छलेन मही पृथ्व्यारुरोहाव(वा)रोहणं चकार । एकवारं गोरूपेण
गताभूत् । इदानीं त्वेन्द्ररूपेणेत्यर्थः । अतएव पुन शब्दोपादानम् । निःशेषेति । तदवनिरजो जलधिजलेषु
गमुद्रपानीयेष्वपतत्पततेत्यर्थः । कीदृशम् । निःशेषं समग्रं पीतं आस्वादितं आतपं । सूर्यालोको येन
तदन्त एवान्तर्दृष्टमानमिवान्तर्मध्ये प्रज्वलमानमिव । अनेन जलपाने हेतुर्दक्षितः । पुन कीदृशम् । धूस-
रितेति । धूसरितो धूमवर्णीकृतो रविरथस्य सूर्यस्यन्दनस्य ध्वजपटो येन तत् । मुहूर्तेनेति । मुहूर्तमात्रेण ।
सर्वत्र नवाद्याभ्यन्तरन्यास्योपमानान्याह—**गर्भेत्यादि** । गर्भवासमिव भ्रूणवासमिव । संहारसागरजलमिव
वपान्तजलधिपानीयमिव । कृतान्तजठरमिव यमोदरमिव । महाकालमुखमिवाखण्डदण्डायमानो यः कालो
महाकालमस्य मुसमिव । नारायणोदरमिव जनार्दनोदरमिव । ब्रह्माण्डमिव पृथिवी वसुधरा विवेश सर्वत्र
प्रविष्टवतीति । सैन्यमिति शेषः । गर्भवासादिकमिव रजोरूपेण पृथिवी सैन्यं प्रविष्टेत्यर्थः । अत्र गर्भवासा-
दिभिरुपमानं सैन्यस्यात्युत्कृष्टताद्यनेकधर्मावच्छिन्नत्वं सूचितम् । तदन्तः प्रवेशाच्च रजसोऽपि ततोऽप्या-
विनयमिति भावः । मृदिमिति । मृन्मय इव मृदा विकार इव । अत्र विकारार्थं मयद् । तद्वदिव दिवसो दिन
वभूव । पुस्त इति । पुस्तं लेप्यादिकर्म तन्मय्य इव विलिप्ता इव ककुभो दिग्भ्यश्चकाशिरे शुशुभिरे । रेणुरि-
(षिव)ति । रेणुरूपेण रजोमयत्वेनैवाम्बरतल व्योमतलं परिणतं तन्मयतां गतम् । एकमिति । एकं महाभूतं
पृथिवीलक्षणं तन्मयमिव त्रैलोक्यं त्रिविष्टपमासीद्बभूव ।

अथेति । तदनन्तरं वैशम्पायनश्चन्द्रापीडभावभाषेऽभिदधावित्यन्वयः । कस्मिन्सति । रजस्युपशमिते
गतिं प्राप्ते सति । यः । निजेति । निजमदन्यात्मीयदानस्य य उ(ज)प्ता तापस्तेन सतप्तानां प्रज्वलितानां
दन्तिनां दन्तिनां दिशि दिशि प्रतिदिनं करां गुण्डानेषां विवरानि रन्ध्राणि तेभ्यो विनिःसृतैर्वहिरागतै-
रुपवैः क्षरद्भिः यजद्भिः । क्षीरोदं क्षीरसमुद्रमद्बुधवलैः शुभ्रैः । श्रीकरा वानास्ववारिविश्रुपस्तेषामामारा
तेजदशैः प्रकृतेभ्यः । वर्षा एव पावास्तेषां प्रहृतिं प्रशेषेण हननं तथा विस्फुतेनेतन्मतो विक्षिमेन ।
अतएव विस्फुतं प्रसृज्य दानजलविन्दुदुर्दिनेन मदवारिपृष्ठमन्वेषजनिमतममा । तथा वाजिनां तुरङ्गाणां
तेजसां तेषां प्रकृतेभ्यो विनिःसृतैः । 'हेपा हेपा तुगाणां गजानाम्' इति वीर्यं । एवमेव । ला-
तास्तु शृङ्गास्तु दन्तस्तु तेषां रण्डास्तेषां जालं समूहं । 'समवायो निरुम्ब जालं निरुम्बस्यैव'
इति श्रुतिः । पुनरपीति । रजोमयतन्मयं जातं प्रकटीभूतं जालेन प्रकाशो यान्वेवभूतासु दिग्भासु(धु)
पुनः । तेषां तन्मयसाह—**सागरेति** । सागरात्मसुद्रादन्तर्मिवोपमौर्गतमिदं परिमाणमन्यत्र बलं सैन्य-
सङ्घं विदुः । अत एव सागरेति शेषेण—**उपेति** । उपजातं समुत्पन्नं तन्मयमिव यस्य स ।
सर्वत इति । सर्वतोऽभिने हेनो(न)रेने(न)रे इति(ति) जैनम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । त्रिमुखावेत्याह—

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

‘युवराज, किं न जितं देवेन महाराजाधिराजेन तारापीडेन यज्जेप्यसि, का दिशो न वशीकृतया वशीकरिष्यसि, कानि दुर्गाणि न प्रसाधितानि यानिप्रसाधयिष्यसि, कानि द्वीपान्तराणि नात्मीकृतानि यान्यात्मीकरिष्यसि, कानि रत्नानि नोपार्जितानि यान्युपार्जयिष्यसि, के वा न प्रणता राजानः, कैर्न विरचितः शिरसि बालकमलकुड्मलकोमलः सेवाञ्जलिः, कैर्न मसृणीकृताः प्रतिवद्धहेमपट्टैर्ललाटैः सभाभुवः, कैर्न घृष्टाः पादपीठे चूडामणयः, कैर्न प्रतिपन्ना वेत्रैः ललाटाः कैर्नोद्धूतानि चामराणि, कैर्नोच्चारिता जयशब्दाः, केषां न पीताः किरीटपत्रमकरैः सलिलधारा इव निर्मलास्तचरणनखमयूखराजयः । एते हि चतुरुदधिजलावगाहदुर्ललितवलमदावलिप्ता दशरथभगीरथभरतदिलीपालर्कमान्धातृप्रतिमाः कुलाभिमानशालिनः सोमपायिनो मूर्धाभिपिक्ताः पृथिव्यां सर्वपार्थिवा रक्षाभूतिमिवाभिपेकयः पातपूतैश्चूडामणिपल्लवैरुद्धहन्ति मङ्गल्यां भवच्चरणरजःसंहतिम् । एभिरियमादिपर्वतैरिवापैरुद्धृता धरित्री । एतानि चाग्र्यमी-

युवराजेति । हे युवराज, देवेन पूज्येन तारापीडेन महाराजाधिराजेन । किमिति प्रश्ने । न जितं न वशीकृतम् । सर्वमेव जितमित्यर्थः । यद्वांस्त्व जेष्यसि वशीकरिष्यसि । तथा का दिशः ककुभो न वशीकृतानात्मासात्कृता यास्त्ववशीकरिष्यसि स्वायत्तीकरिष्यसि । कानि दुर्गाणि कोटानि न प्रसाधितानि न गृहीतानि यानि त्वं प्रसाधयिष्यसि गृ(प्र)हीष्यसि । तथा कानि द्वीपान्तराण्यन्तरीपान्तराणि नात्मीकृतानि यानि त्वमात्मीकरिष्यसि । तथा कान्यनिर्दिष्टाभिधेयानि रत्नानि स्वस्वजातावत्युत्कृष्टवस्तूनि नोपार्जितानि नोपार्जनाविषयीकृतानि यानि त्वमुपार्जयिष्यस्युपार्जना करिष्यसि । अथ च के राजानो नृपा न प्रणता न नमस्कृतवन्तः । तथा कैर्नैव राजभिर्नैव विरचितो न विहितः शिरस्युत्तमाग्रे बालकमलस्य नवीननलिनस्य कुञ्जलो मुकुल तद्वत्कोमल(लो)मृदुरेताद्वक्सेवाञ्जलि सपर्यानियामक पाणियोजनम् । तथा कैर्नैवपतिभिः । प्रतिपन्ना सनद्धा हेमपट्टा कनकपट्टा येष्वेवभूतैर्ललाटैर्भाजैः सभाभुवः समाजक्षोण्यो न मसृणीकृता न श्लक्ष्णीकृता । तथा कैः राजभिर्नैव पादपीठे पदासने चूडामणयः शिरोमणयो न घृष्टा न घर्षण प्रापिता । तथा कैर्नैववेत्रललाटा वेतसयष्ट्यो न प्रतिपन्ना न स्त्रीकृता । एतेन सर्वे प्रतीहारता प्राप्ता इति सूचितम् । तथा कैर्नैवपतिभिश्चामराणि बालव्यजनानि नोद्धूतानि न वीजितानि । एतेनास्य सर्वेऽपि राजानश्चामग्रहिणोऽभूवन्ति ध्वनितम् । तथा कैर्नैवपतिभिर्जयशब्दा मङ्गलशब्दा नोच्चारिता नोदीरिताः । तथा केषां राजा किरीटाना मुकुटाना पत्रमकरा पत्रेषु मकराकारा विवृतमुखास्तैः सलिलधारा इव पतत्पानीयपद्म इव निर्मला मन्डालस्तस्य तारापीठस्य यौ चरणौ पादौ तयोर्नखा पुनर्भवास्तेषां मयूखा किरणान्तेषां राजय श्रेणयो न पीता न पानविषयीकृता । एतेन सर्वेऽपि क्षितिभुजस्नारापीडस्य महाराज (जय) चरणगपर्या कृतवन्त इति सूचितम् । अथ राजा स्वल्पं वर्णयन्नाह—**एते हीति ।** हि निश्चितम् । पृथिव्या स्वगर्भायाभेने प्रत्यक्षोपलभ्यमाना ये सर्वपार्थिवा नमग्रराजानो रक्षाभूतिभिश्च रक्षाभस्ममिवाभिपेकय यु(यौ)रगत्याभिपेकय य पय पातः सलिलपातस्तेन पूतः पवित्रैश्चूडामणयः शिरोग्वानि त एव पट्टास्तैर्मन्त्रैश्च मन्त्रैः चरणयोस्त्वन्पादयो रज सहति रेणुममृदुमुद्धहन्ति धारयन्ति । कीदृशा राजानः । **चतुरिति ।** चतुरुदधिवधतु ममुद्राल्लेषा जलानामवगाहः सनध्यो महाप्रलयस्तदुर्ललित दुःश्रेष्ठ रिपुभयदृष्टाण्यन्विषेत्ताम्यवल सैन्य तस्य मद्रोऽहंकारस्तेनावलिप्ता व्याप्ता । दशरथो रामपिता, भगीरथ मगधपति, भरत आर्षादि, दिलीपो रघुपिता, अलर्कः प्रसिद्धः, मान्धाता युवनाश्व[तन]य, एतैः प्रणिमा मद्रुशा कुलस्य गोत्रस्य यद (योऽ)भिमानम(नोऽ)हंकारस्तेन शालिनः शोभिनः । गोमपायिनः गोमेष्टिकारिणो मूर्धन्याभिपिक्ता इत्यभिपेक्ताः । इयमिति । एभिः पूर्वोक्त्यावर्णितस्वरूपैः राजभिर्नियं यगित्री वसुधा कृता धारिता । तैरिव । अपरै-

पामाप्तावितदशदिगन्तरालानि सैन्यानि भवन्तमुपासते । तथाहि । पश्य पश्य यस्यां यस्यां दिशि विक्षिप्यते चक्षुस्तस्यां तस्यां रसातलमिवोद्गिरति, वसुधेव सूते, ककुभ इव वमन्ति, गगनमिव वर्षति, दिवस इव सृजति वलानि । अपरिमितवलभराक्रान्ता मन्ये स्मरति महाभारतसमरसंक्षोभस्याद्य क्षितिः । एष शिखरदेशेषु स्खलितमण्डलो ध्वजान्गणयन्निव कुतूहलाद्भ्रमति कदलिकावनान्तरेषु मयूखमाली । सर्वतश्च मदजलमुचां करिणामेलापरिमलसुरभिणि वेणिकावाहिनि मदवारिणि निरन्तरमग्रा निपतितमधुकरकुलकलकलकलिला कालिन्दीजलकडोलकलितेव भाति भूतधात्री । सैन्यभरसंक्षोभभयात्सरित इव गगनतलमुत्पतिता अच्छादयन्त्येता दिक्चक्रवालमिन्दुधवला ध्वजपङ्क्तयः । सर्वथा चित्रं यन्नाद्य विघटितसकलकुलशैलसंघियन्धा सहस्रगः शकलीभवति वलभरेण धरित्री, यद्वा वलभरपीडितवसुधाधारणविधुरा

भिन्नैरादिपर्वतैरिव कुलपर्वतैरिव । एतानीति । अमीषा राज्ञामेतानि सैन्यानि भवन्त त्वामुपासते सेवते(न्ते) । कीदृशानि । आह्वावितान्यवगाहितानि दशदिशामन्तरालानि मध्यभागा यैस्तानि । एतदेव दर्शयति— तथाहीति । पश्य पश्य विलोक्य विलोक्य । यस्या यस्या दिशि चक्षुर्नेत्र विक्षिप्यते प्रेर्यते तस्या तस्यां दिशि रसातलमिव पृथ्वीतलमिवोद्गिरति वमति । [वलानि] सैन्यानीति सर्वत्र संवध्यते । वसुधेव वसुधरेव सूते जनयति । ककुभ इव दिश इव वमन्त्युद्गिरन्ति । गगनमिवान्तरिक्षमिव वर्षति वृष्टिं करोति । दिवस इव दिनमिव सृजति प्रणयति । अहमिति मन्ये जानेऽद्य क्षितिर्वसुधापरिमित यद्वल सैन्य तस्य भरोऽतिशयस्तेनाक्रान्ता भारिता सती । महेति । महाभारते प्रतिपादितो व्याख्यातो य समरसंक्षोभः सङ्ग्रामसमर्दस्तस्य स्मरति स्मरण करोति । अत्र स्तूलर्थधातुभिर्योगे 'मातुः स्मरति' इतिवत्कर्मणि षष्ठी । एषेति । एष नर्मापतस्वर्तो कदली(लिका)वनान्तरेषु रम्भाकाननान्तरेषु मयूखमाली सूर्य शिखरदेशेषु ध्वजाग्रभागेषु स्खलन्ति स्खलना प्राप्त मण्डल विम्ब यस्यैवभूतः प्रतिरोधनिवृत्त्यर्थं ध्वजान्गणयन्निव सदृश्या कुर्वन्निव कुतूहलाद्भ्रमतीत्युपप्रेक्षा । ध्वजानामुच्चतोत्कर्षो व्यङ्ग्य । कदलिकावनमिति सूर्यप्रदर्शनोपलक्षणमात्रं न त्वन्यत् । करिणोर्वर्षमाह—सर्वतश्चेति । मदजलमुचा मदस्त्राविणा करिणा हस्तिनामेलायाश्चन्द्रवालाया य परिमल अमोदन्तद्वन्दुरभिणि सौरभ्ययुक्ते । वेणिकावाहिनीति । वेणिका प्रवेणी तथा वहति गच्छतीत्येवशील तन्मित्रेवभूते मदवारिणि दानजले निरन्तर मग्रा । समन्ततो जलङ्घित्वेत्यर्थः । एवभूता भूतधात्री । तामेव विनिर्गच्छति—निपतितेति । निपतित पर्यस्त यन्मधुकरकुल भ्रमरसमूहस्तस्य यः कलकल कोलाहलस्तेन गत्वा गहना । 'कलिल गहने' इति कोशः । अत्र च इयमताद्रवत्वाभ्यां मदवारिणः गव्यविशेषः इयमतापरिमाणविशेषश्च भ्रमरकुलस्य च साम्येनोपप्रेक्षते—कालिन्दीति । कालिन्दी यमुना तस्या जलकान्ते पानीयतरे बलितेव भाति शोभते । सैन्येति । सैन्यस्य वलस्य यो भरस्तत्रनितो य संक्षोभः धुर्यता तद्वक्ष्य यत्प्रयत्नान्तराग्नतल व्योमतलमुत्पतिता स्खलन्वर्धनैर्मत्यनाधर्म्यात्सरित इव नद्य इव एता प्रलक्ष्मणलक्षणा इन्दुवच्चन्द्रवद्वला शुभ्रा ध्वजपङ्क्तयो वैजयन्तीध्रेण्यो दिक्चक्रवाल ककुप्समूहमण्डलादयन्त्यानुप्रन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वप्रकारेणैतच्चित्रं महदाश्चर्यम् । एतत्किमित्याह—यदिति । एतत् विपदिता विन्ध्य प्राप्ता मन्त्रा ये कुलगलान्न एव सधियन्धा अस्थियन्धा यस्या एवभूता शिखरी ध्वजग वलभरेण सैन्यसमूहेन सहस्रग सहस्रधा न शक्योभवति । न महस्रधा जायत इत्यर्थः । एतत्सर्वमित्यर्थः । एतच्छब्दो दर्शयितुं पक्षान्तरमाह—यद्वेति । [यद्वा] वलभरेण सैन्यभरेण पीडिता या

१ पश्य पश्य २ यस्यां यस्यां ३ महाभारतसंक्षोभः, महाभारतवल्लभसमरसंक्षोभः ४ नृसेनभरदशिखरदेशेषु ५ ककुभ इव ६ दिवस इव ७ गगनमिव ८ अहमिति ९ मन्ये १० क्षितिर्वसुधापरिमित ११ यद्वल १२ सैन्य १३ तस्य १४ भरोऽतिशयः १५ स्तेनाक्रान्ता १६ भारिता १७ महेति १८ महाभारते १९ प्रतिपादितो २० व्याख्यातो २१ यः समरसंक्षोभः २२ सङ्ग्रामसमर्दस्तस्य २३ स्मरति २४ स्मरण २५ करोति २६ अत्र २७ स्तूलर्थधातुभिर्योगे २८ मातुः स्मरति २९ इतिवत्कर्मणि ३० षष्ठी ३१ एषेति ३२ एष ३३ नर्मापतस्वर्तो ३४ कदली ३५ वनान्तरेषु ३६ रम्भाकाननान्तरेषु ३७ मयूखमाली ३८ सूर्य ३९ शिखरदेशेषु ४० ध्वजाग्रभागेषु ४१ स्खलन्ति ४२ स्खलना ४३ प्राप्त ४४ मण्डल ४५ विम्ब ४६ यस्यैवभूतः ४७ प्रतिरोधनिवृत्त्यर्थं ४८ ध्वजान्गणयन्निव ४९ सदृश्या ५० कुर्वन्निव ५१ कुतूहलाद्भ्रमतीत्युपप्रेक्षा ५२ ध्वजानामुच्चतोत्कर्षो ५३ व्यङ्ग्य ५४ कदलिकावनमिति ५५ सूर्यप्रदर्शनोपलक्षणमात्रं ५६ न त्वन्यत् ५७ करिणोर्वर्षमाह ५८ सर्वतश्चेति ५९ मदजलमुचा ६० मदस्त्राविणा ६१ करिणा ६२ हस्तिनामेलायाश्चन्द्रवालाया ६३ य परिमल ६४ अमोदन्तद्वन्दुरभिणि ६५ सौरभ्ययुक्ते ६६ वेणिकावाहिनीति ६७ वेणिका ६८ प्रवेणी ६९ तथा ७० वहति ७१ गच्छतीत्येवशील ७२ तन्मित्रेवभूते ७३ मदवारिणि ७४ दानजले ७५ निरन्तर ७६ मग्रा ७७ समन्ततो ७८ जलङ्घित्वेत्यर्थः ७९ एवभूता ८० भूतधात्री ८१ तामेव ८२ विनिर्गच्छति ८३ निपतितेति ८४ निपतित ८५ पर्यस्त ८६ यन्मधुकरकुल ८७ भ्रमरसमूहस्तस्य ८८ यः ८९ कलकल ९० कोलाहलस्तेन ९१ गत्वा ९२ गहने ९३ इति कोशः ९४ अत्र च ९५ इयमताद्रवत्वाभ्यां ९६ मदवारिणः ९७ गव्यविशेषः ९८ इयमतापरिमाणविशेषश्च ९९ भ्रमरकुलस्य च १० साम्येनोपप्रेक्षते १०१ कालिन्दीति १०२ कालिन्दी १०३ यमुना १०४ तस्या १०५ जलकान्ते १०६ पानीयतरे १०७ बलितेव १०८ भाति १०९ शोभते ११० सैन्येति १११ सैन्यस्य ११२ वलस्य ११३ यो ११४ भरस्तत्रनितो ११५ य ११६ संक्षोभः ११७ धुर्यता ११८ तद्वक्ष्य ११९ यत्प्रयत्नान्तराग्नतल १२० व्योमतलमुत्पतिता १२१ स्खलन्वर्धनैर्मत्यनाधर्म्यात्सरित १२२ इव १२३ नद्य १२४ इव १२५ एता १२६ प्रलक्ष्मणलक्षणा १२७ इन्दुवच्चन्द्रवद्वला १२८ शुभ्रा १२९ ध्वजपङ्क्तयो १३० वैजयन्तीध्रेण्यो १३१ दिक्चक्रवाल १३२ ककुप्समूह १३३ मण्डलादयन्त्यानुप्रन्ति १३४ सर्वथेति १३५ सर्वथा १३६ सर्वप्रकारेणैतच्चित्रं १३७ महदाश्चर्यम् १३८ एतत्किमित्याह १३९ यदिति १४० एतत् १४१ विपदिता १४२ विन्ध्य १४३ प्राप्ता १४४ मन्त्रा १४५ ये १४६ कुलगलान्न १४७ एव १४८ सधियन्धा १४९ अस्थियन्धा १५० यस्या १५१ एवभूता १५२ शिखरी १५३ ध्वजग १५४ वलभरेण १५५ सैन्यसमूहेन १५६ सहस्रग १५७ सहस्रधा १५८ न शक्योभवति १५९ न १६० महस्रधा १६१ जायत १६२ इत्यर्थः १६३ एतत्सर्वमित्यर्थः १६४ एतच्छब्दो १६५ दर्शयितुं १६६ पक्षान्तरमाह १६७ यद्वेति १६८ [यद्वा] १६९ वलभरेण १७० सैन्यभरेण १७१ पीडिता १७२ या

न चलन्ति फणिनां पत्युः फणाभित्तयः' इत्येवं वदत एव तस्य युवराजः समुच्छ्रितानेक-
 तोरणां तृणमयप्राकारमन्दिरसहस्रसंवाधामुल्लासितधवलपटमण्डपशतशोभिनीमावामभूमि-
 मवाप । तस्यां चावतीर्य राजवत्सर्वाः क्रियाश्चकार । सर्वेऽपि तैः समेत्य नरपतिभिरमाहोत्र-
 विविधाभिः कथाभिर्विनोद्यमानस्तं दिवसमशेषमभिनवपितृवियोगजन्मना शोकावेगेनायास-
 मानहृदयो दुःखेनात्यवाहयन् । अतिवाहितदिवसश्च यामिनीमपि स्वशयनीयस्य नातिदूरे नि-
 हितेशयननिषण्णेन वैशम्पायनेन, अन्यतश्च समीपे क्षितिर्तले विन्यस्तकुशप्रसुप्रया पत्रलेराया
 सह, अन्तरा पितृसक्तम्, अन्तरा मातृसंबद्धम्, अन्तरा शुकनासमयं कुर्वन्नालापं नातिज्ञान-
 निद्रः प्राचेण जाग्रदेव नित्ये । प्रत्यूषे चोत्थाय तेनैव क्रमेणानवरतप्रयाणकैः प्रतिप्रयाणकमु-
 पचीयमानेन सेनासमुदायेन जर्जरयन्त्रसुंधराम्, आकम्पयन्गिरीन्, उर्तिरभ्यन्तरितः, रिक्ती
 कुर्वन्सरांसि, चूर्णयन्काननानि, समीकुर्वन्विषमाणि, दलयन्दुर्गाणि, पूरयन्निन्नानि, निम्नय-

वमुक्त्वा तस्या धाग्न तेन विधुगः पांडिता फणिना पत्युः शेषनागस्य फणाभित्तयः फणकुम्भानि [न] चतुष्टयं ।
 अतएवेयं तदाधारेण निष्ठनीत्यर्थः । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य वैशम्पायनस्य वदतो वृत्त एव युवराज-
 ध्वन्द्रापीड आवागभूमि निवानभूमिमवाप प्रापेलन्यय । अथ ता विशेषगन्नाह—समुच्छ्रितेति । समु-
 च्छ्रितान्युद्धान्यनेकानि तोरणानि वहिर्द्वाराणि यस्या ताम् । 'वह्निर्दार तु तोरणम्' इति श्लो-
 कः । तृणेति । तृणमयो ययमयो य प्राकारो वप्रमस्मिन्यन्मन्दिरसहस्र गृहदशशत तेन न विप्रते गता ।
 गार्क्यं यस्याम् । उल्लासितेति । उद्गमितमुद्राम प्राप्त यद्वलपटस्य गेनवगम्य मण्डपशत जनाशयशत
 तेन शोभिनी शोभायुल्लाम् । तस्यामावागभूमाववतीर्यावतरणं कृत्वा । चकार पुनरपि । राजानाणां
 उवल्लर्वा क्रिया' समप्रहृत्यानि चकार कल्पयामास । सर्वेऽप्येति । तैः पूर्वोक्ते गते समप्रनरपतिभिरमा-
 होत्र । अत्र चकार समुच्चयार्थः । समेत्य तृणान्तिप्रमाणस्य विविधाभिरनेकप्रकाराभिः कथाभिर्वातीभि-
 र्विनोद्यमानं पांडित्ययाम्निमाहोत्रेण समप्र त दिवसं दिनमत्यवाहयदत्यक्तमनः । केन । दुर्गेन क
 च्छ्रेण । अथ युवराज विगिनष्टि । अभीति । अभिनव प्रत्यग्रो यः पितृवियोगोऽननुभूतः तन्नातिज्ञान-
 न्माज्जन्मोत्पत्तिर्दस्य स तयैवविधेन शोकावेगेन शोचनावेगेनायासमानमायागं प्राप्यमाणं तस्य नि-
 दस्य स तथा । गात्रि कथमनिरसितवानित्याह—अतीति । अतिवाहितोऽतिरुमिती दिवसो येन । भूतो
 यामिनीमपि विद्यानामपि स्वशयनीयस्य नावश्याया (') । नानीति । [नानि २] नातिज्ञानाणि प्रेक्ष्ये

स्थलानि प्रतिष्ठता गनैः शनैश्च स्वेच्छया परिभ्रमन्, नमयन्नुन्नतान्, उन्नमयन्निवनतान्, आश्वासयन्भीतान्, रक्षञ्शरणागतान्, उन्मूलयन्विटपकान्, उत्सादयन्कण्टकान्, अभिषिञ्चन्स्थानस्थानेषु राजपुत्रान्, समर्जयन्रत्नानि, प्रतीच्छन्नुपायनानि, गृह्णन्करान्, आदिशन्दे-
र्गव्यवस्थाम्, स्थापयन्स्वचिह्नानि, कुर्वन्कीर्तनानि, लेखयञ्शौसनानि, पूजयन्प्रजन्मनः, प्र-
णमन्मुनीन्, पालयन्नाश्रमान्, जनानुरागं प्रकाशयन्विक्रमम्, आरोपयन्प्रतापम्, उपचिन्व-
न्यगः, विस्तारयन्गुणान्, प्रख्यापयन्सञ्चरितम्, आमुद्रंश्च वेलावनानि बलरेणुभिराधूसरी-
कृतसकलसागरसलिलः पृथिवीं विचचार । प्रथमं प्राचीम्, ततस्त्रिशङ्कुतिलकाम्, ततो वरुण-
लाञ्छनाम्, अनन्तरं च सप्तर्षिताराशबलां दिशं जिग्ये । वर्षत्रयेण चात्मीकृताशेषद्वीपान्तरं
सकलमेव चतुरर्द्धावस्थितवलयपरिखाप्रमाणं वभ्राम महीमण्डलम् । ततः क्रमेणैवावजितसक-
लमुवनतलः प्रदक्षिणीकृत्य वैसुधां परिभ्रमन्, कदाचित्कैलाससमीपचारिणां हेमैजकूटनाम्नां

दुर्गाणि कोट्यानि दलयन्वण्डयन् । निम्नानि गभीराणि पूरयन्पूर्णाकुर्वन् । स्थलानि स्थलप्रदेशानि निम्न-
यन्तगम्भीरतामापादयन् । शनैः शनैर्मन्द मन्द स्वेच्छया स्वातन्त्र्येण परिभ्रमन्पर्यटन्नुन्नतानुच्चान्नमय-
न्नुन्नततामापादयन् । अवनतान्प्रणतानुन्नमयन्नुच्चतां प्रापयन् । भीतास्त्रस्तान्नाश्वासयन्नाश्वासनां कुर्वन् । शरणा-
गतान्नाश्रयार्थं प्राप्तान्धनपालयन् । विटपि(प)कान्विटानुन्मूलयन्नुन्मूलनां कुर्वन् । कण्टकाञ्छन्नुत्सादयन्दूरी-
कुर्वन् । स्थानस्थानेष्विति । स्थानानि च स्थानानि च स्थानस्थानानि । तेषु राजपुत्रानृपसुतानभि-
षिञ्चन्नाभिषेकं कुर्वन् । रत्नानि स्वस्वजातावुत्कृष्टवस्तूनि समर्जयन् । उपायनानि प्राभृतानि प्रतीच्छन्स्वी-
कुर्वन् । करान्दण्डान्दण्डग्रहणं कुर्वन् । देशव्यवस्थां जनपदमर्यादामादिशन्नाज्ञापयन् । स्वचिह्नानि स्व-
स्यागमननिमित्तानि स्थापयन्स्थापनां कुर्वन् । कीर्तनानि हरिगुणगानानि कुर्वन् । शासनानि ग्रामपट्टकादीनि
लेखयन्लिपीकारयन् । अग्रजन्मनो ब्राह्मणान्पूजयन्वर्चयन् । मुनीन्तृषीन्प्रणमन्ममस्कुर्वन् । आश्रमान्ब्रह्मचारिप्रभृ-
तीन्पालयन्प्रति(?)पालनां कुर्वन् । जनानामनुरागो य[था] स्यादेवभूत विक्रम पराक्रम प्रकाशयन्प्रकटयन् ।
प्रतापं कोशदण्डज तेज आरोपयन्स्थापयन् । यज्ञं सर्वदिग्गामुकमुपचिन्वन्पृष्टीकुर्वन् । गुणाञ्शौर्यादीन्विस्ता-
रयन्प्रययन् । सञ्चरितं शोभनं वृत्तं लोकेषु प्रख्यापयन्प्रकटीकुर्वन् । वेलावनानि समुद्रीरोद्धवोपवनान्या-
मृद्गताभजयन् (?) । किविशिष्टं । बलरेणुभिः सैन्यधूलिभिरासमन्तादूसरीकृतमीपत्पाण्डुरीकृतं सकल-
समग्रो य सागरं समुद्रन्तस्य सलिलं पानीयं येन स । पृथिवीं वसुधां विचचार वभ्राम । प्रथमं क्व
जग्मिन्वानित्याशयेनाह—प्रथममिति । प्रथममार्गं प्राचीं प्राविदशम् । तत इति । [ततः] तद्वनानन्तरं
त्रिगुणैर्नृपतिरेव तिलकं यस्या सा तथा ताम् । दक्षिणामित्यर्थः । इदं च पुराणं प्रसिद्धम् । ततो वरुण-
प्रचेता लाञ्छनं यस्या सा ताम् । पश्चिमागामित्यर्थः । अनन्तरं चेति । ततः पश्चात्सप्तर्षीणां मरीचि-
प्रसृजणां तारा नक्षत्राणि ताभिः शबलां कर्तुं दिग्मुदीचीं जिग्ये । जितवानित्यर्थः । वर्षेति । वर्षत्रये-
णावद्वयेण । सकलेति । सकलमेव समग्रमेव महीमण्डलं वसुधावलयं वभ्राम भ्रमणं चकारेल्यन्वयः ।
अथ महीमण्डलं विधिनष्टि—आत्मीति । आत्मीकृतं स्वायत्तीकृतमशेषं समग्रं द्वीपान्तरमन्तरीपान्तरं
गमिन्मन्तथा । चतुरिति । चतुरर्द्धावस्थितं समुद्रा एव स्वातवलयं तदेव परिखा प्रमाणं यस्य तत् । तत-
राज्यान्तरं क्रमेण परिपाट्या । अवेति । अवजितं स्वायत्तीकृतं सकलमुवनतलं समग्रवसुधावलयं येन स
पारभूतः । वरुणा प्रदक्षिणीकृत्य दृष्ट्या प्रदक्षिणां दत्त्वा परिभ्रमन्नितन्तत् पर्यटन् । कदाचित्कस्मिंश्चि-

१ प्रसिद्धं, न्यायवस्तुनि प्रजा प्रतिष्ठापयन्, प्रातिष्ठत् २ नतान् ३ रक्षयन् ४ व्यवस्था ५ पूर्वा प्रशस्ती-
६ शरणागतं ७ उन्नमयन्नुन्नतान् ८ स्थापयन् ९ नक्षत्रिगुणैर्नृपतिरेव १० आमुद्रन्वेला, आमर्दयन् वेला
११ विट १२ नृपतिरेव १३ दण्डग्रहणं १४ जित्व, अवजितः १५ वसुधाम्, १६ हेमकूटपर्वतान्;
१७ उन्नतान्, हेमकूटपर्वतान्
४० २९

किरातानां सुवर्णपुरं नाम निवासस्थानं नातिविप्रकृष्टं पूर्वजलनिधेर्जित्वा जग्राह । तत्र न निखिलधरणीतलपर्यटनखिन्नस्य निजवलस्य विश्रामहेतोः कतिपयान्दिवसानतिष्ठत् ।

एकदा तु तत्रस्थ एवेन्द्रायुधमारुह्य मृगयानिर्गतो विचरन्कानने शैलशिखराद्वनतीर्णं यदृच्छया किनरमिथुनमद्राक्षीत् । अपूर्वतया तु समुपजातकुनूहलः कृतग्रहणाभिलाषस्तस्मात् समीपमादरादुपसर्पिततुरंगः समुपसर्पन्, अदृष्टपूर्वपुरुषदर्शनत्रासप्रधावितं च तत्पलायमानमनुसरन्ननवरतपाणिप्रहारद्विगुणीकृतजवेनेन्द्रायुधेनैकाकी निर्गत्य शैलसमूहात्सुदूरमेतुससार । 'अत्र गृह्यते, इदं गृहीतम्, इदं गृहीतम्' इत्यतिरभसाकृष्टचेता महाजततया तुरंगमस्य मुहूर्तमात्रेणैकपदमिवासहायस्तस्मात्प्रदेशात्पञ्चदशयोजनमात्रमध्वानं जगाम । तत्रानुवन्धमालोकयत् एवास्य संमुखापतितमचलतुङ्गशिखरमारुरोह । आरूढे च तस्मिन्जनैः जनैस्तदनुगारिणीं निवर्त्य दृष्टिम्, अचलशिखरप्रैस्तरप्रतिहतगतिप्रसरो विधृततुरङ्गश्चन्द्रापीडस्तस्मिन्काले

त्यमये । कैलासेति । कैलासो गजनादिस्निग्धमीपनारिणा तत्पार्श्वभागिना हेमजलुट उति नाम गेपांसा प्रियाना किराताना मिथाना स्वेच्छाना वा सुवर्णपुर नाम निवासस्थानं जित्वा जग्राह गृहीतवान् । कादम्बरम् । पूर्वजलनिधेः पूर्वममुद्रानानिप्रिकृष्टं नातिदूरम् । तत्र चेति । तस्मिन्स्थले गिरिल गमप्र गङ्गा-णीतल पृथ्वीतल तत्र पर्यटन परिभ्रमण तेन गिरिम रीणम् (१) निजवलस्याम्भीयगन्यस्य विश्रामहेतोः कतिपयान्दिवसान्तिष्ठत् (तो) गिरिगान्वागगनतिष्ठदवस्थानमकारयत् ।

एकदा न्विति । तस्मिन्निगमये तत्रस्थ एव तस्मिन्स्थाने स्थित एवेन्द्रायुधमगमारुह्य गेपांसा मृगयार्थमारोहसार्थं निर्गतं कानने वने विचरन्गच्छत् शैलशिखराद्विभिन्नशिखराद्वतीर्णमुत्तीर्णं यदृच्छया गच्छत् ॥ किनरमिथुनं तुरङ्गनदनयुग्मं (म) द्राक्षीदवलोकायाचकार । अपूर्वतया दृष्टतया । तु पुनर्यत्र । समुपजातं समुत्पन्नं एतत् [ह] लमाध्वं यस्य स । कृतेति । एतौ विहितौ ग्रहणं स्वीकारेऽभिलाष उच्छास्त्रिणो गेन स । तदिति । तस्य किनरमिथुनस्य समीपं पार्श्वमादरादुपसर्पितमद्रिगि(य) प्रति प्रेरितस्तुग्मो पादो यत् स तथा समुपसर्पन्ममीपं गच्छन् । अदृष्टेति । अदृष्टपूर्वमनवल्लोहितपूर्वं यत्पुरुषदर्शनं मानुषेक्षणं तस्मात्पलायनावन्मिन् नय तेन प्रधावितं प्रकर्षेण प्रतिष्ठितं (प्रस्थितं) तस्मिन्किनरमिथुनं पलायमानं (पलायनं) दुराणमनुसरन्नुपगच्छन् । अनेति । अनवरतं निरन्तरं य पाणिप्रहारो ह्माभिवातमेव द्विगुणीकृतो दिमागर्गः । कीभनो जवो वेगो यस्यैवैवेन्द्रायुधेनैकाक्यमद्रागो बलमद्रान्यन्यगदोटादिर्गत्य निर्गमनः ॥

समुपारूढश्रमस्वेदाद्रिशरीरमिन्द्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव विचार्य स्वयमेव विहस्या-
चिन्तयत्—‘किमिति निरर्थकमयमात्मा मया शिशुनेवायासितः । किमनेन गृहीतेनागृहीतेन
वा किनरयुगलेन प्रयोजनम् । यदि गृहीतमिदं ततः किम्, अथ न गृहीतं ततोऽपि किम् ।
अहो मे मूर्खताया प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामादरः । अहो निरर्थकव्यापारेष्वभि-
निवेश । अहो वालिशचरितेष्व्वासक्तिः । साधुफलं कर्म क्रियमाणं वृथा जातम् । अवश्य-
कर्तव्या क्रिया प्रस्तुता विफलीभूता । सुहृत्कार्यमुपपाद्यमानं नोपपन्नम् । राजधर्मः प्रवर्तितो
न निष्पन्नः । गुर्वर्थः प्रारब्धो न परिसमाप्तः । विजिगीषुव्यापारप्रयत्नो न सिद्धः । कस्मा-
द्दहमाविष्ट इवोत्सृष्टनिजपरिवार एतावती भूमिमायातः । कस्माच्च मया निष्प्रयोजन-
मिदमनुसृतमश्वमुखद्वयमिति विचार्यमाणे सत्ययमात्मैव मे पर इव हासमुपजनयति । न
जाने कियताध्वना विच्छिन्नमितो बलमनुयायि मे । महाजवो हीन्द्रायुधो निमेषमात्रेणाति-
दूरमेतिक्रामति । न चागच्छता मया तुरगवेगवशात्किनरमिथुने वैद्धट्टिनास्मिन्नविरलतरु-

व्याप्तो यः श्रमस्वेदस्तेनाद्रिं स्त्रिजं शरीरं देहो यस्यैवविधमिन्द्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव
क्षणमदृष्ट्वा विचार्य विमर्शनं कृत्वा स्वयमेवात्मनैव विहस्य हास्य विधायाचिन्तयच्चिन्तितवान् । किमिति हेतोः ।
अयमात्मा मया शिशुनेव बालकेनेव [निरर्थकः] आयासितः प्रयासः प्रापितः । किमनेनेति । अनेन [किनरयुग-
लेन] किनरमिथुनेन गृहीतेनागृहीतेन वा किं प्रयोजनं किं फलम् । यदीति चेदर्थः । चेदिदं किनरमिथुनं गृहीतं
ततः किम् । न किमपीत्यर्थः । अथ न गृहीतं ततोऽपि किम् । न किमपीत्यर्थः । अहो इत्याश्चर्यं । मे मम
मूर्खताया मूढताया प्रकारो भेदः । अहो इति । यत्किञ्चन करोतीत्येवगीलो यत्किञ्चनकारी तस्य भावस्तत्ता
तस्यामादरो बहुमानम् (न) । अहो इति पूर्ववत् । निरर्थका नि प्रयोजना ये व्यापारास्तेष्वभिनिवेशो हठः ।
अहो इति पूर्ववत् । वालिश निन्दित चरित चेष्टित येषामेवविधेषु कृत्येष्व्वासक्तिस्तन्मयत्वम् । कर्मधारयो वा ।
साधिवति । साधु शोभन फल यस्यैवविध कर्म क्रिया क्रियमाणं विधीयमानं वृथा जातं निष्फलं जज्ञे ।
अवेति । अवश्यकर्तव्यावश्यकरणयोग्या क्रिया प्रस्तुता प्रारब्धा विफलीभूता निष्फलीभूता । सुहृदिति ।
सुहृत्कार्यं मित्रकार्यमुपपाद्यमानं विधीयमानं नोपपन्नं न निष्पन्नम् । राजेति । राजधर्मो नीतिवर्म प्रवर्तितं
सर्वत्र विहितं न निष्पन्नो न सिद्धिं गतः । गुरोरर्थं पितुरर्थं प्रारब्धं प्रस्तुतो न परिसमाप्तो न परिपूर्णता
गतः । विजेतुमिच्छतो विजिगीषवस्तेषां व्यापारो व्याहृतिस्तस्मिन्प्रयत्न उद्योगो न सिद्धो न निष्पन्नः ।
एत एतन् जातमिति पराभिप्रायमाशङ्क्याह—कस्मादिति । कुतो हेतोरित्यर्थः । उत्तरं प्रदर्शयन्नाह—
अहमिति । अहमाविष्ट इव भूताभिभूत इवोत्सृष्ट उज्झितो निजपरिवारं स्वकीयपरिच्छदो येनैवभूतः ।
एतावतीमित्यप्रमाणा भूमिं वसुधामायात आगतः । कस्मादेतोः । मया निष्प्रयोजनं निरर्थकमिदमश्वमुखद्वय-
किनरमिथुनमनुसृतमाश्रितमिति विचार्यमाणे सति विचिन्त्यमाने सत्ययमात्मैव स्वचेतन एव मे मम
पर इवान्य एव हास हासमुपजनयति निष्पादयति । न जाने नाकलयामि कियताध्वना कियन्मार्गेण
विच्छिन्नं विच्छेदं प्राप्तमितो मन्मसाशाटुलं नैन्यमनुयाय्यनुगमनशीलमित्यर्थः । मे मम । महाजवो महावेगः ।
हि निश्चितम् । इन्द्रायुधो निमेषमात्रेण चक्षुषो निर्माल[न]मात्रेणातिदूरमतिविप्रकटमतिक्रामत्यतिक्रमण
दरोति । न चेति । अन्न[न्नि]न्महावने महाविपिन आगच्छतागमनं वर्धता मया पन्था मार्गो न च नि-
र्गमो न जातः । कस्मात् । तुरगवेगवशात्किनरमिथुने वैद्धट्टिनास्मिन्नविरलतरु-

१ शरीरः २ चावलोक्य ३ अवचिन्तयत् ४ गृहीतम् ५ कर्मव्यक्रिया ६ व्यापारः ७ उत्सृज्य निजपरिवा-
रम् ८ सुहृत्कार्यं एव नादनीम् ९ कल्पितम् १० अन्वयायि ११ निमेषः १२ अपचक्रामः १३ निवद्धः

अतशाखागुल्मलतासंतानगहने निरन्तरनिर्पतितशुष्कपर्णाविकीर्णतले महावने पन्था निम्न-
पितो येन प्रतिनिवृत्त्य यास्यामि । न चास्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनापि परिभ्रमता मया मर्त्यनर्मा
कश्चिदासाद्यते यः सुवर्णपुरगामिनं पन्थानमुपदेक्ष्यति । श्रुतं हि मया बहुश कथ्यमानमु-
त्तरेण सुवर्णपुरं सीमान्तलेखा पृथिव्या । सर्वजनपदानाम्, ततः परतो निर्मानुपमगण्यम्,
तच्चातिक्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं च कैलासः । तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्यैकाकिना स्वयमुत्प्रे-
क्ष्योत्प्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमङ्गीकृत्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां निगतमनुभ-
वितव्यं फलमात्मनैव' इत्यवधार्य वामकरतलचैलितरश्मिपाशस्तुरगमं व्यावर्तयामास ।
निर्वर्तिततुरंगमश्च पुनश्चिन्तितवान्—'अयमुद्भासितप्रभाभास्वरो भगवान्भानुरधुना दिवग-
श्रियो रश्मनामणिरिव मध्यमलंकरोति । परिश्रान्तध्यायमिन्द्रायुधः । तदेनं तावदागृहीतक-
तिपयदूर्वाप्रवालकवलं कस्मिंश्चित्सरसि शिलाप्रसवणे वा सरिदम्भसि वा गानपीतोऽहमप-
नीतश्रमं कृत्वा स्वयं च सलिलं पीत्वा कस्यचित्तरोरधच्छायायां मुहूर्तमात्रं निश्चम्य ततो गमि-
ष्यामि' इति चिन्तयित्वा सलिलमन्वेपमाणो मुहुर्मुहुरितस्ततो दत्तदृष्टिः पर्यटन्नलिनीजला-

द्धेति । तन्मिन्द्रिजनमिदुने यद्वा व्यापिता रश्मिरेण य ता तेन । अयं वन विज्ञेयतात्—अचिरलेति ।
अचिरग्लानि निविशति । अन्योन्यमनवगतीन् । यानि तरुजतानि वृक्षजतानि, शाखा स्तम्भशाखा, गुल्मा
प्रिष्ठा, लता शाखाश्च प्रादुर्भूता शाखा, पौष्पा मत्तान परम्परा तेन गहने कलिले । निरेति । निरन्तर
प्रत्यह निपतितानि मृन्नानि यानि शुष्कपर्णानि शुष्कपत्राणि तैरपकीर्णं व्याप्तं तलमभोगो यम्य त
न्मिन् । येन पथा प्रतिनिवृत्त्य व्यापुद्य यास्यामि गमिष्यामि । न चेति । अस्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनाप्युपाये-
नापि परिभ्रमता परिभ्रमणं कृत्वा मया कथित(१)नर्प्रेषमी मनुष्यो न चागात्यने न प्राप्यते य पुनानुपार्णं
पुरगामिनं पन्थानं नानुमुपदेक्ष्यदुपदेशं कश्चित् । मया बहुशोऽनेकवारं कथ्यमानं प्रतिपाद्यमानम् । तदे-
रिति शेषः । श्रुतमाकर्तितमुत्तरेण सुवर्णपुरम् । तद्विशेषयन्तात्—सर्वेति । सर्वजनपदानां समग्रं ज्ञानां
पृथिव्या वसुधायां सीमान्तलेखा सीमान्तं क्षेत्रवर्त्म(२) तस्य लेखेन लेखा । ततः परतोऽग्रतो निर्मानुप-
ममत्परहितसम्पन्नं ज्ञानम् । तदग्रमतिव्योदयः कैलासगिरिरिति । अयं चेति । अयं प्रयत्नः कथय ।

वगाहोत्थितस्याचिरादपक्रान्तस्य महतो गिरिचरस्य वनगजयूथस्य चरणोत्थापितैः पङ्कपटलै-
रार्द्रकृतम्, करावकृष्टैश्च समृणालमूलनालैः कमलकलापैः कल्मापितम्, आर्द्राद्रैश्च शैवलप्र-
वालैः ज्यामलितोद्देशम्, उद्दलितैश्च कुमुदकुवलयकहारकुड्मलैरन्तरान्तरा विच्छुरितम्,
उत्खातैश्च सकर्दमैः शालककन्दैराकीर्णम्, आखण्डितैश्च कुसुमस्तवकसारैर्वनपट्टवैराच्छा-
दितम्, आलूनाभिश्च कुसुमोपविष्टोलसत्पट्पदाभिर्वनलताभिराकुलितम्, अभिनवकुसुम-
परिमलवाहिना च तमालपट्टवर्सरसश्यामेन मन्दजलेन सर्वतः सिक्तं मार्गमद्राक्षीत् । उपजा
तजलाशयशङ्कश्च तं प्रतीपमनुसरन्नुद्गीवृक्षैरुपरिच्छत्रमण्डलाकारैः सरलसालसलकीप्रायैर-
विरलैरपि निःशाखतया विरलैरिवोपलक्ष्यमाणैः पादपैरुपेतैः, स्थूलकपिलवालुकेन, शिला-
बहुलतया विरलवृणोलपेन, वनद्विपदशनदलितमनःशिलाधूलिकपिलेन, आभङ्गिनीभिरुत्की-
र्णाभिरिव पत्रभङ्गकुटिलाभिः पापाणभेदकमञ्जरीभिर्जटिलीकृतशिलान्तरालेन, अनवरतगल-

गमन करिष्यामि । इति पूर्वोक्तं चिन्तयित्वा ध्यात्वा सलिलमम्भोऽन्वेपमाणो गवेपमाणो मुहुर्मुहुर्वारवारमि-
तन्तनो दत्ता दृष्टिर्नैवभूत पर्यटनपरिभ्रमन्मार्गमन्वानमद्राक्षीदपश्यदित्यन्वयः । अयं मार्गं विवेपयन्नाह—
नलिनीति । नलिनी कमलिनी तथा सयुक्तं जलं नलिनीजलं तस्यावगाहं आलोडनं तस्मादुत्थितस्य नि-
रुतन्याचिगन्तव्यकालापक्रान्तस्य पश्चाद्वलितस्य महतो महीगसो गिरिचरस्य पर्वतचारिणो वनगजयूथस्य
हृन्निममूहस्य चरणोत्थापितैः क्रमोद्भूतैः पङ्कपटलैः कर्दमसमूहैरार्द्रकृतमुनीकृतम्^(१) । तथा करावकृष्टैः करैः
कुण्डादण्डैरकृष्टैराकर्षितैर्मृणालं विसृज्य मूलानि च नालानि च तैः सहवर्तमानैः कमलकलापैः कल्मापितं
चित्रवदाचरितमार्गाणि चार्द्राणि चार्द्राणि तैः शैवलप्रवालैर्जलशकसिलयैः ज्यामलितं कृष्णीभूतं उद्देशः
प्रवेगो यस्य न तम् । उद्दलितैरकृष्टैः कुमुदं श्वेतोत्पलम्, कुवलयं कुवेलम्, कहारं सौगन्धिकम्, तस्य
कुड्मलानि मुकुलानि तैरन्तरान्तरा मध्ये मध्ये विच्छुरितं व्याप्तम् । उत्खातैस्तपाटितैः सकर्दमैः सहपङ्केन
वर्तमानैः शालककन्दैरुत्खलानां कन्दैः । 'उत्खलानां तु शालकम्' इति कोशः । आकीर्णं व्याप्तम् ।
८१ नमन्नात्खण्डितैश्चैव कुसुमानां पुष्पाणां स्तवकैर्गुच्छकैः सारैः प्रवानैर्वनपट्टवैररुणकिसलयैराच्छा-
दितमनुरतम् । आलूनाभिदिष्टाभिः कुसुमोपविष्टाः पुष्पमध्यवर्तिनः उल्लसन्तो दीप्यमानाः पट्पदा भ्रमरा
यास्त्रेवदिव्याभिर्वनलताभिरुपपन्नतृतीभिर्गङ्गुलितमाकीर्णम् । अभिनवेति । अभिनवः प्रत्यग्रो यः कुसुम-
परिमलः पुष्पगन्धन्तद्वाहिना । तमालस्तापिच्छस्तस्य पट्टवाः किमलयास्तद्वत्सरसश्यामेन मन्दजलेन दानवा-
रिणा नर्वतो विष्वक्पिक्तं निद्रितम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । उपजातेति । उपजाता समुत्पन्ना जलाश-
यस्य जलाधारस्य शृङ्गारेका यस्य न तथा तं मार्गं प्रतीपमभिमुखमनुसरन्नुगच्छन् । उद्गीवैरुत्कर्ष्यैः पुरु-
षैर्दृष्टुं योग्यैरपरिप्राप्ते छत्रमण्डलन्यातपवारणवलयन्याकारो वेद्यः तैः छत्राकारैरित्यर्थः । सरलेति ।
सरलं उदयं नालां नृजविवेपां नावस्थौ गजप्रियाणां एव प्रायो बाहुत्येन येष्वेवविर्वारविरलैर्निर्विन्दैरपि
निःशाखतया न्यन्धगात्रागहिलतया विरलैरिवानिर्विन्दैरिवोपलक्ष्यमाणैर्दृश्यमानैः पादपैरुत्तरपेतेन सहितेन ।
तस्य रूपं नदीयां कपिलां पिङ्गलां बालुकां निकतां यन्मिस्तत्तेन । शिलानां बहुलता तथा विरलानि
मोक्षानि तृणानुल्लेख्य वीर्यमिन्ननेन । वनेति । वनद्विपानानरुपदन्तिना दशनैर्दन्तैर्दलिता मद्विता
या समृद्धा मग्नोष्मा तस्या धूली रेणुन्या कपिलेन पीतरक्तेन । आ समन्ताद्रतिनीभिर्द्विधामभवनशी-
रानिर्धर्तानिर्गिहोन्मैर्व कविनामिदं पत्रम् । पत्रवर्गी तद्वत्कुटिलाभिर्वताभिः पापाणभेदकनाम्नो

१ उद्दलितैः २ उद्दलितैः ३ गिरिचरस्य ४ उक्तं नितं उक्तं ५ करिक्तमगावकृष्टैश्च मृणाल-
नैः ६ उद्दलितैः ७ उद्दलितैः ८ नैः ९ उद्दलितैः १० उद्दलितैः ११ उद्दलितैः १२ उद्दलितैः १३ उद्दलितैः १४ उद्दलितैः १५ उद्दलितैः
१६ उद्दलितैः १७ उद्दलितैः

शतशाखागुल्मलतासंतानगहने निरन्तरनिपतितशुष्कपर्णावकीर्णतले महावने पन्था निरूपितो येन प्रतिनिवृत्त्य यास्यामि । न चास्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनापि परिभ्रमता मया मर्त्यधर्मा कश्चिदासाद्यते यः सुवर्णपुरगामिनं पन्थानमुपदेक्ष्यति । श्रुतं हि मया बहुशः कथ्यमानमुत्तरेण सुवर्णपुरं सीमान्तलेखा पृथिव्याः सर्वजनपदानाम्, ततः परतो निर्माणुपमरण्यम्, तच्चातिक्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं च कैलासः । तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्यैकाकिना स्वयमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य दक्षिणामाशां केवलमङ्गीकृत्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां नियतमनुभवितव्यं फलमात्मनैव' इत्यवधार्य वामकरतलचलितरश्मिपाशस्तुरंगमं व्यावर्तयामास । निर्वर्तिततुरंगमश्च पुनश्चिन्तितवान् — 'अयमुद्भासितप्रभाभास्वरो भगवान्भानुरधुना दिवसश्रियो रश्नामणिरिव मध्यमलंकरोति । परिश्रान्तश्चायमिन्द्रायुधः । तदेवं तावदागृहीतकृतिपयदूर्वाप्रवालकवलं कस्मिंश्चित्सरसि शिलाप्रस्रवणे वा सरिदम्भसि वा स्नातपीतोदकमपनीतश्रमं कृत्वा स्वयं च सलिलं पीत्वा कस्यचित्तरोरधगच्छायायां मुहूर्तमात्रं विश्रम्य ततो गमिष्यामि' इति चिन्तयित्वा सलिलमन्वेपमाणो मुहुर्मुहुरितस्ततो दत्तदृष्टिः पर्यटन्नलिनीजला-

द्धेति । तस्मिन्किन्नरमिथुने वद्धा स्थापिता दृष्टिर्धनं स तथा तेन । अयं वनं विगेषयन्नाह—अविरलेति । अविरलानि निविडानि । अन्योन्यसवद्वानीत्यर्थः । यानि तरुगतानि वृक्षगतानि, शाखा स्कन्धशाखा, गुल्मा विटपा, लता शाखाभ्यः प्रादुर्भूता शाखा, एतेषां सतान परम्परा तेन गहने कलिले । निरेति । निरन्तरप्रत्यहं निपतितानि स्रस्तानि यानि शुष्कपर्णानि शुष्कपत्राणि तैरवकीर्णं व्याप्तं तलमवोभागो यस्य तस्मिन् । येन पन्था प्रतिनिवृत्त्य व्याधुष्य यास्यामि गमिष्यामि । न चेति । अस्मिन्प्रदेशे प्रयत्नेनाप्युद्योगेनापि परिभ्रमता परिभ्रमणं कुर्वता मया कथित(त)मर्त्यधर्मा मनुष्यो न चासाद्यते न प्राप्यते यः पुनान्सुवर्णपुरगामिनं पन्थानं मार्गमुपदेक्ष्यत्युपदेशं करिष्यति । मया बहुशोऽनेकवारं कथ्यमानं प्रतिपाद्यमानम् । जनैरिति शेषः । श्रुतमाकर्णितमुत्तरेण सुवर्णपुरम् । तद्विगेषयन्नाह—सर्वेति । सर्वजनपदानां समग्रदेशानां पृथिव्या वसुधायाः सीमान्तलेखा सीमान्तं केशवर्त्म(१) तस्य लेखेव लेखा । ततः परतोऽप्रतो निर्माणुपमनुप्यरहितमरण्यं काननम् । तदरण्यमतिक्रम्योद्भ्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं चेति । अयं प्रत्यक्षं कैलासम् । तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्य व्याधुष्यैकाकिना मया स्वयमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य विलोक्य विलोक्य दक्षिणामपाचीं [आगा] दिशं केवलमङ्गीकृत्य स्वीकृत्य गन्तव्यं गमनीयम् । आत्मना कृतानां स्वयमाचरितानां दोषाणां दुष्कर्मणां नियतं निश्चितं फलमात्मनैव स्वयमेवानुभवितव्यमनुभवविषयीकर्तव्यम् । इत्यवधार्येति निश्चितम् । वामेति । वामकर[त]लेन सव्यपाणितलेन चलितं कम्पितं रश्मिपाशं खलीनं येन स तुरंगममिन्द्रायुधं व्यावर्तयामास निवर्तयामास । निवर्तिततुरंगमश्चेति । निवर्तितं पश्चाद्वलितस्तुरंगम इन्द्रायुधो येनैवभूतः पुनस्तदनन्तरं चिन्तितवान्धातवान् । तदेव दर्शयति—अधुनेति । अधुना साप्रतमयमुद्भासितातिप्रमदीभृता या प्रभा कान्तिस्तया भास्वरं गोभमानो यो भगवानैश्वर्यवान्भानु सूर्यो दिव्यश्रियो वामरत्नस्य रश्नामणिरिव मेखलारत्नमिव मय्यमवलम्बम् । सूर्यपक्षे मय्यममध्यभागम् । अलंकरोति विभजयति । परिश्रान्तं खिन्नश्चायमिन्द्रायुधः । तत्तावदादावेनमश्रुम् । आगृहीतेति । आगृहीता आत्मा कतिपये क्रियन्तो दूर्वायां गतपर्वायां प्रवालकवला पटवग्रायां येन स तम् । कस्मिंश्चित्निर्दिष्टानां सरसि वा सारे शिलाप्रस्रवणे वा निर्झरे वा सरिदम्भसि वा नदीजले वा । स्नात इति । पूर्वं स्नातं पथान्पातमुदकं येन स तम् । अत एवापनीतश्रमं दूरीभूतकृमिं कृत्वा विवायं स्वयं च सलिलं पानीयं पीत्वा पानं कृत्वा कस्यचित्तरोरनिर्दिष्टानाम् वृक्षस्यावच्छायायां मुहूर्तमात्रं विश्रम(म्य) विश्रामं गृहीत्वा ततः पश्चाद्विगेषयामि

१ पतित २ परिभ्रमता मर्त्यधर्मा. ३ वदित. ४ व्यावर्तिततुरङ्गश्च. ५ नमग्नलमध्यम् ६ अन्विषमाण, अनिष्यन्, अन्वेपयन्

वगाहोत्थितस्याचिरादपक्रान्तस्य मेहतो गिरिचरस्य वनगजयूथस्य चरणोत्थापितैः पङ्कपटलै-
राद्रीकृतम्, करावकृष्टैश्च समृणालमूलनालैः कमलकलापैः कलमापितम्, आद्रीद्वैश्च शैवलप्र-
वालैः ज्यामलितोद्देशम्, उद्दलितैश्च कुमुदकुवलयकह्लारकुड्मलैरन्तरान्तरा विच्छुरितम्,
उत्खातैश्च सकर्दमैः शालककन्दैराकीर्णम्, आखण्डितैश्च कुसुमस्तवकसारैर्वनपद्मवैराच्छा-
दितम्, आलनाभिश्च कुसुमोपविष्टोल्लसत्पद्माभिर्वनलताभिराकुलितम्, अभिनवकुसुम-
परिमलवाहिना च तमालपद्मवर्सरसश्यामेन मन्दजलेन सर्वतः सिक्तं मार्गमद्राक्षीत् । उपजा
तजलागयगङ्गाश्च तं प्रतीपमनुसरन्तुद्वीवदृश्यैरुपरिच्छत्रमण्डलाकारैः सरलसालसल्लकीप्रायैर-
विरलैरपि निःशाखतया विरलैरिवोपलक्ष्यमाणैः पादपैरुपेतैः, स्थूलकपिलवालुकेन, शिला-
बहुलतया विरलतृणोलपेन, वनद्विपदशनदलितमनःशिलाधूलिकपिलेन, आभङ्गिनीभिरुत्की-
र्णाभिरिव पत्रभङ्गकुटिलाभिः पापाणभेदकमञ्जरीभिर्जटिलीकृतशिलान्तरालेन, अनवरतगल-

गमन करिष्यामि । इति पूर्वोक्तं चिन्तयित्वा ध्यात्वा सलिलमम्भोऽन्वेपमाणो गवेपमाणो मुहुर्मुहुर्वारवारमि-
तन्ततो दत्ता दृष्टियैर्नैवभूत पर्यटनपरिभ्रमन्मार्गमध्वानमद्राक्षीदपश्यदित्यन्वयः । अथ मार्गं विवेपयन्नाह—
नलिनीति । नलिनी कमलिनी तथा सयुक्तं जलं नलिनीजलं तस्यावगाहं आलोडनं तस्मादुत्थितस्य नि-
रुतस्याचिरात्स्वल्पापक्रान्तस्य पथाद्वलितस्य मेहतो महीगसो गिरिचरस्य पर्वतचारिणो वनगजयूथस्य
हस्तिनमूहस्य चरणोन्यापितं क्रमोद्भूतं पङ्कपटलैः कर्दमसमूहैराद्रीकृतमुनीकृतम्(?) । तथा करावकृष्टैः करैः
गुण्डादण्डैरवकृष्टैराकर्षितैर्मृणाल विचित्रं मूलानि च नालानि च तैः सहवर्तमानैः कमलकलापैः कलमापितं
चित्रवदाचरितमात्राणि चार्द्राणि चार्द्राणीति तैः शैवलप्रवालैर्जलशृङ्गकिसलयैः ज्यामलितं कृष्णीभूतं उद्देशः ।
प्रदेगो यस्य स तम् । उद्दलितैरवकृष्टैः कुमुदं श्वेतोत्पलम्, कुवलयं कुवेलम्, कह्लारं सौगन्धिकम्, तस्य
कुड्मलानि मुकुलानि तैरन्तरान्तरा मध्ये मध्ये विच्छुरितं व्याप्तम् । उत्खातैरुत्पादितैः सकर्दमैः सहपङ्केन
वर्तमानं शालककन्दैरुत्पलानां कन्दैः । 'उत्पलानां तु शालकम्' इति कोशः । आकीर्णं व्याप्तम् ।
आ गमन्तात्सपिठैर्मिष्टिर्न कुसुमानां पुष्पाणां स्तवकैर्गुच्छकैः सारैः प्रवानैर्वनपद्मवैररुणकिसलयैराच्छा-
दितमावृतम् । आलनाभिर्द्विजनाभिः कुसुमोपविष्टाः पुष्पमन्थवर्तिन उल्लसन्तो दीप्यमानाः पद्मपदा भ्रमरा
यस्त्रैवि ग्राभिर्वनलताभिररुण्यव्रततीभिराकुलितमाकीर्णम् । अभिनवेति । अभिनवः प्रत्यग्रो यः कुसुम-
परिमलं पुष्पगन्धन्तद्वाहिना । तमालान्तापिच्छन्तस्य पद्मवा किमलयास्तद्वत्सरसश्यामेन मन्दजलेन दानवा-
रिणा सर्वतो विषद्विषकं निक्षिप्तम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । उपजातेति । उपजाता समुत्पन्ना जलाश-
यस्य जलाशयस्य गङ्गारैवा यस्य स तथा तं मार्गं प्रतीपमभिसुखमनुसरन्नुगच्छन् । उद्दीवैरुर्ध्वकर्धरैः पुरु-
षैर्दृष्टं योगैरसरि प्रान्ते छत्रमण्डलन्यातपवारणवल्लयस्याकारो येषां तैः छत्राकारैरित्यर्थः । सरलेति ।
नगरा वदन्ता नाला रुद्रविशेषा सम्बन्धो गजप्रियाणा एव प्रायो बाहुभ्येन येष्वेवविधैरविरलैर्निर्विडरपि
नि ताजतया स्वन्धास्त्रागाहिल्यतया विरलैर्गवानिर्विडरिवोपलक्ष्यमाणैर्दृश्यमानैः पादपैरुर्ध्वरूपेतेन सहितेन ।
तस्य रश्मिः प्रविष्टा कलिलं पिबन्ता वालना भिक्ता यन्मिन्नन्तेन । शिलानां बहुलता तथा विरलानि
नोक्तानि तृणानुत्पलपत्राणि यन्मिन्नन्तेन । वनेति । वनद्विपानामरुण्यदन्तिना दशनैर्दन्तैर्दलितानि मर्दिता
या रश्मिः शिला न्नोत्पला तस्या धूलिः रेपुल्लसा कलिलेन पीतरत्नेन । आ समन्ताद्भङ्गिनीभिर्द्विधाभवनशी-
रान्तिरुर्ध्वानिर्विष्टैर्वर्धं कर्दिताभिर्गवः पत्रभङ्गं पत्रभङ्गी तद्वत्जटिलाभिर्वकाभिः पापाणभेदकमञ्जरी

१. २२९ २२९ ३. मिच्छिन्नाचरण ४. उत्तरादि, उन्मार्गिन ५. करि कलमगवदृष्टैश्च मृणाल-
६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

हुग्गुलुद्रुमद्रवार्द्राकृतदृपदा, शिखरस्रुतशिलाजतुरसपिच्छलोपलेन टङ्कनहयखुरखण्डितहरि-
तालक्षोदपांशुलेन, आसुनखरोत्खातविलौवकीर्णकाञ्चनचूर्णेन, सिकतानिमग्रचर्मरककस्तूरि-
कामृगीखुरपङ्क्तिना, संशीर्णरङ्कुरल्लकरोमप्रकरनिचितेन, विपमशिलाच्छेदोपविष्टजीवजीवकयु-
गलेन, वनमानुपमिथुनाध्यासिततटगुहामुखेन गन्धपापाणपरिमलामोदिना, वेत्रलताप्रतान-
प्ररूढवेणुना कैलासतलेन कंचिदध्वानं गत्वा तस्यैव कैलासशिखरिणः पूर्वोत्तरे दिग्भागे
जलभारालसं जलधरव्यूहमिव बहुलक्षपान्धकारमिव पुञ्जीकृतमत्यायतं तरुखण्डं ददर्श ।
तच्च संमुखागतेन कुसुमरजःकपायामोदिना जलसंसर्गशिथिरेण शीकरिणा चन्दनरससम-
स्पर्शनालिङ्ग्यमान इव जलतरङ्गमारुतेन कमलमधुपानमत्तानां च श्रोत्रहारिभिः कलहं-
सानां कोलाहलैराहूयमान इव विवेश । प्रविश्य च तस्य तरुखण्डस्य मध्यभागे मणिदर्पण-

या मञ्जर्यो वल्लर्यस्ताभिरजटिल जटिल क्रियत इति जटिलीकृत शिलयोरन्तराल मध्यभागो यस्य तत्तेन ।
तथानवरत निरन्तर गलन्तः स्रवन्तो ये गुग्गुलुद्रुमा पलङ्कपत्रक्षास्तेषां द्वौ रसस्तेनार्द्रकृतानि दृपन्ति
प्रस्तरा यस्मिंस्तत्तेन । तथा शिखरेभ्यः सानुभ्यः लुतश्च्युतो यः शिलाजतुरसो गिरिजद्रवस्तेन पिच्छला
विजिविला(?) उपला यस्मिंस्तत्तेन । टङ्कनेति । टङ्कन प्रस्तरदारक तद्वक्षणो यो हयखुरोऽवराफस्तेन खण्डित
शकलीकृत यद्धरिताल गोदन्त तस्य क्षोदधूर्णं तेन पाशुलेन पाशुयुक्तेन । तथासूना वृषानां नखरैर्नरोह-
त्स्यातान्यतिखनितानि यानि विलानि विवराणि तेभ्योऽवकीर्णमवध्वस्त काञ्चनचूर्णं सुवर्णक्षोदो यस्मिंस्त-
त्तेन । तथा सिकतासु बालुकासु निमग्ना वृ(वु)डिताश्चर्मरकाश्चर्मर्यः, कस्तूरिकामृग्यो नेपालदेशप्रसिद्धा, तेषां
खुरपद्मयो यस्मिंस्तत्तेन तथा सशीर्णो विगलितो रङ्कुरमृगविशेषः । रल्लक उरध्रः, एतयोर्धो रोमप्रकरस्तनूहर्म-
मूहस्तेन निचितेन व्याप्तेन । तथा विपमा असमा ये शिलाच्छेदास्तत्रोपविष्टान्यासीनानि जीवजीवक-
युगलानि विपदर्शनमृत्युकयुग्मानि यस्मिंस्तत्तेन । मयूराकृतयः पक्षिविशेषा जीवजीवकाः । ते च दक्षिणदेश
एतन्नामैव प्रसिद्धा । वनेति । वनमानुपमिथुनैर्मनुष्याकृतिसदृशाकारैर्वनचारिविशेषैरध्यासितान्याश्रितानि
तटगुहामुखानि यस्मिंस्तत्तेन । गन्धपापाणः सुगन्धद्रव्यविशेषस्तस्य परिमलो विमर्दजनितो गन्धो विद्यते
यस्मिंस्तत्तेन । तथा वेत्रलता वेत्रवल्लयस्तासां प्रताने शाखापत्रप्रचये प्रस्टा उद्भूता वेणवो वशा यस्मिंस्तत्तेन ।
एवविधेन कैलासतलेन रजताग्रधोभागेन कचित्क्रियन्मात्रमवधानं पन्थानं गत्वा तस्यैव कैलासशिखरिण
पूर्वोत्तरे दिग्भाग ईशान्यामत्यायतमतिविस्तीर्णं तरुखण्डं वृक्षसमूहं ददर्शावलोकयामास । जलभारेण पानीय-
वीवधेनालसं मन्यग्म् । कृष्णत्वसाम्यादाह—जलेति । जलवरो मेघस्तस्य (रा मेघास्तेषां) व्यूहमिव समूहः
मिव । बहुलेति । बहुलः कृष्णपक्षस्तस्य क्षपा रात्रिस्तस्या पुञ्जीकृत राशीकृतमन्वकारमिव ध्वान्तमिव ।
अत्र जलान्वकारयोर्नीलगुणसवन्धात्साम्यं प्रदर्शितम् । तच्चेति । तत्पूर्वोक्ततरुखण्डं विवेश प्रवेश चकारेत्य-
न्वयः । किं क्रियमाणं । समुखागतेनाभिमुखायातेन जलतरङ्गमारुतेन पानीयवीचीममीरणेनाद्विगमन-
द्वाश्रिध्याण इव । अथ वायु विशिनष्टि—कुसुमेति । कुसुमरजमा पुष्पपरागाणां कपायस्तुवर आमोदो
मुपवासनो विद्यते यस्मिन्स तेन । जलेति । जलस्य पानीयस्य संसर्गं सवन्धनेन शिशिरं शीतलं
शीकरो वातास्त वारि विद्यते यस्मिन्स तेन । अत्रास्त्यर्थे इन् । चन्देति । चन्दनं मलयजं तस्य रगो
द्रव्यस्य समं सदृशं स्पर्शो यस्य स तेन । कमलस्य नलिनस्य मधु रसस्तस्य पानमास्वादनेन मत्तानामु-
त्कटानां कलहमानां कादम्बानां श्रोत्रहारिभिः कर्णरविर् कोलाहलं कलहलैराहूयमानं द्वाद्धानविपयी-
क्रियमाणं इव । तस्य तरुखण्डस्य मध्यभागेऽन्तरालप्रदेशे प्रविश्य च प्रवेशं कृत्वाच्छोदं नाम रस्यैवभूतं

१ पिच्छल २ टङ्कनखुरसुर ३ विल्विप्रकीर्ण, विल्वप्रकीर्ण. ४ चर्मरकान्तूरिका ५ सशीर्णशीर्णरट्ट, सशीर्णरट्ट,
सशीर्णशीर्णरट्ट. ६ प्रतानवता प्ररूढ. ७ अलमजलधर ८ बहुलपक्षक्षपया ९ विविगमनखण्डम् १० न च ११ म-
मुसादागतेन. १२ कुसुद. १३ शिशिरशीकरिणा १४ रसस्पर्शनं. १५ प्रविवेश

मिव त्रैलोक्यलक्ष्म्याः स्फटिकभूमिगृहमिव वसुंधरादेव्याः, जलनिर्गमनमार्गमिव सागरा-
णाम्, निस्यन्दमिव दिशाम्, अंशावतारमिव गगनतलस्य, कैलासमिव द्रवतामापन्नम्,
तुपारगिरिमिव विलीनम्, चन्द्रातपमिव रसतामुपेतम्, हरादृहासमिव जलीभूतम्, त्रिभुव-
नपुण्यरागिमिव सरोरूपेणावस्थितम्, वैदूर्यगिरिजालमिव सलिलाकारेण परिणतम्, शरद-
भ्रवन्दमिव द्रवीभूयैकत्र निस्यन्दितम्, आदर्शमिव प्रचेतसः स्वच्छतया, मुनिमनोभिरिव
सज्जनगुणैरिव हरिणलोचनप्रभाभिरिव मुक्ताफलांशुभिरिव निर्मितम्, आपूर्णपर्यन्तमप्यन्तः
स्पष्टदृष्टसकलवृत्तान्ततया रिक्तमिवोपलक्ष्यमाणम्, अनिलोद्धूतजलतरङ्गशीकरधूलिजनमभिः
सर्वतः संस्थितैः संरक्ष्यमाणमिवेन्द्रचापसहस्रैः, प्रतिमानिभेनान्तःप्रविष्टैर्जलचरकाननशैल-

नर कानार दृष्टवानालोकितवान् । अथ सरो विशेषयन्नाह—मणीति । त्रैलोक्यलक्ष्म्यास्त्रिभुवनश्रियो
मणिदर्पणमिव रत्नादर्गमिव । वसुंधरादेव्या रत्नगर्भादेव्या स्फटिकभूमिगृहमिव स्फटिकहर्म्यमिव ।
नागराणां समुद्राणां जलनिर्गमनमार्गमिव वारिवहिर्गमनपन्थानमिव । दिशां ककुभा निस्यन्दमिव रस-
धरणमिव । गगनतलस्य व्योमतलस्यांशावतारमिव तदगेनावतीर्णमिव । निर्मलश्वेतरूपत्वादाह—कैला-
सेति । कैलासमिव रजताद्रिमिव । एतस्य पापाणमयत्वात्सरसश्च द्रवरूपतया साम्यं न सभवतीत्यत
आह—द्रवेति । द्रवतां रसतामापन्नं प्राप्तम् । हिमजलवत्त्वादाह—तुपारेति । तुपारगिरिमिव हिमाचल-
मिव । तस्य दृढत्वान्नोपमानत्वमित्यत आह—विलीति । विलीनम् । विद्रुतमित्यर्थः । अमृतमयत्वादाह—
चन्द्रेति । चन्द्रस्य शशिन आतपमिव । प्रकाशमिव । अस्य तेजोरूपत्वान्न साम्यमित्याह—रसेति । रसतां
जलतामुपेतं प्राप्तम् । विपवत्त्वसाम्यादाह—हरेति । हरस्येश्वरस्य योऽदृहासो महाहासस्तमिव । तस्य
किंवात्पत्वान्नाम्यं न स्यादित्यागयेनाह—जलीति । जलीभूतमिव डलयोरैक्याज्जडीभूतमिव । सुख-
जनकत्वान्नाम्यादाह—त्रिभुविति । त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य पुण्यरागिमिव श्रेय समूहमिव । अस्यामूर्तत्वान्न
नाम्यमित्याशयेनाह—सर इति । सरोरूपेण कासाररूपेणावस्थितम् । कृतावस्थानमित्यर्थः । नीलत्वसा-
म्यादाह—वैडुति । वैडूर्यं बोलवायजं तन्मयं गिरिजालमिव । अतिकठिनत्वात्तत्तुल्यतानुपपत्तेराह—
सलिलेति । सलिलाकारेण जलाकारेण परिणतं तद्रूपतामापन्नम् । उज्ज्वलत्वसाम्यादाह—शरद इति ।
शरदालीनं घनाल्यसमयसंभव यदभ्रवृन्दं मेघपट(टल) तदिव । एतस्याकाशस्थत्वात्तत्साम्यानुपपत्तेराह—
द्रवीति । द्रवीभूय रसीभूयैकत्र स्थले निस्यन्दितं निर्गलितम् । स्वच्छप्रतिबिम्बसकान्तिसाम्येनाह—आद-
रेति । प्रचेतसो वरुणस्यादर्शमिव मुकुरमिव स्वच्छतया । उपमानान्तराप्याह—मुनिरित्यादि । मुनीनां
गवयमाना मनोभिधितैरिव, सज्ज[ना]नामाप्तानां गुणैः शौर्यादिभिरिव, हरिणानां मृगाणां लोचनप्र-
भाभिर्नेत्रवान्नि[भि]रिव, मुक्ताफलानां रत्नोद्भवानामशुभिः किरणैरिव निर्मितं निपादितम् । चतुर्विष्ट-
पनिर्मल(एव)मिव नियामरमुपेक्षायाम् । पुनः कीदृशमिवोपलक्ष्यमाणमित्याह—रिक्तमिति । रिक्तमिव
तन्ममिव । तत्र ते(हे)नुमाह—अन्तरिति । अन्तर्मध्ये सष्ट प्रकट यथा स्यात्तथा दृष्टोऽवलोकितः सक-
लजानान् समग्रोऽन्तो यस्य तस्य भावस्तथा तथा । तर्हि रिक्तमेव भविष्यतीत्याशयेनाह—आपूर्णे[ति] ।
आ समन्तापूर्णे एतं पर्यन्तं प्रान्तो यस्य तत् । एतादृशमपि । अनिलवशादुन्नतत्वं वक्ष्यमाणप्रतिबिम्बवशाच्च
गिरिजनम् । एतद्वदनादायैवोपेक्षते—इन्द्रेति । इन्द्रचापनदसैराखण्डलधनु सहस्रैः संरक्ष्यमाणमिव त्रा-
णणमिव । एतदेव विशेषयन्नाह—अनिलेति । अनिलेन वायुनोद्धता उन्धिता ये जलतरङ्गा पानीयक-
रित्तत्वेनापीवरधूतत्वान्ना जन्मोत्पत्तिर्देया तैः । कीदृशैः । सर्वतः समन्तान्तस्थितैः कृतावस्थानैः ।
एतं परोक्षानां वस्तुनान्नीवरधूलीनानपि तदवस्थत्वाच्च शक्यापोपमानम् । पुनः सरो विशेषयन्नाह—

१ अरुणदेव्या निर्गमन २ अवतारमिव चलावा गगन अंशावतार उन्माद गगन. ३ आदर्शभवनमिव, आदर्श-
दर्पण. ४ अमृतमिव, अमृतमिव. ५ प्रविष्टम् ६ सज्जन, मङ्गलजनन.

नक्षत्रग्रहचक्रवालं त्रिभुवनमुद्भिन्नपङ्कजेनोदरेण नारायणमिव विभ्राणम्, आसन्नकैलासाव-
तीर्णस्य च शतशो भगवतः खण्डपरशोर्मज्जनोन्मज्जनक्षोभचलितचूडामणिचन्द्रखण्डच्युतेना-
मृतरसेन जलक्षालितवामार्धकपोलगलितलवण्यप्रवाहानुकारिणा मिश्रितजलम्, उपकूलत-
मालवनप्रतिविम्बान्धकारिताभ्यन्तरैर्दृश्यमानरसातलद्वारैरिव सलिलप्रदेशैर्गम्भीरतरम्, दिवा-
युपजातनिशागङ्गैश्चक्रवाकमिथुनैः परिह्रियमाणनीलोत्पलवनगहनम्, असकृत्पितामहपरि-
पूरितकमण्डलुपरिपूतजलम्, अनेकशो वालखिल्यकदम्बकृतसंध्योपासनम्, बहुशः सलि-
लावतीर्णसावित्रीभग्नदेवार्चनकर्मलसहस्रम्, सहस्रशः सप्तर्षिमण्डलस्नानपवित्रीकृतम्, स-
र्वदा सिद्धवधूधौतकल्पलतावल्कलपुण्योदकम्, उदकक्रीडादोहदागतानां च गुह्येश्वरान्त-
पुरकामिनीनां मकरकेतुचापचक्राकृतिभिरतिविकटैरावर्तिभिर्नाभिमण्डलैरापीतसलिलम्, क-

उद्भिन्नेति । उद्भिन्नानि विकसितानि पङ्कजानि कमलानि यस्मिन्नेवविबेनोदरेण मध्येन । द्वितीयपक्ष
उन्निद्र पङ्कज नाभिकमल यस्मिन्नेवभूतेनोदरेण जठरेण नारायणमिव कृष्णमिव त्रिभुवन त्रिविष्टप विभ्राण
दधानम् । अथ त्रिभुवन विशेषयन्नाह—प्रतिमेति । प्रतिमा प्रतिविम्ब तस्य निभेन व्याजेनान्त प्रविष्ट
मन्यप्रविष्ट सह जलचरेण नक्षत्रकादिना वर्तमान यत्कानन वनम्, शैलोऽद्रि, नक्षत्राणि कक्षाणि, ग्रहा
मङ्गलादय, तेषा चक्रवाल समूहो यस्मिस्तत्तथा । पुनस्तदेव विशेषयन्नाह—आसन्नेति । आसन्न समीपवर्ता
य कैलासो रजताद्रिस्तस्मादवतीर्णस्योत्तरितस्य शतश शतवार भगवतो माहात्म्यवत खण्डपरशोरीश्वरस्य
मज्जनोन्मज्जनाभ्या प्रतीताभ्या य क्षोभश्चित्तचाञ्चल्य तेन चलित कम्पितो यश्चूडामणिभूतश्चन्द्रखण्ड-
स्तस्माच्च्युतेन सस्तेनामृतरसेन पीयूषद्रवेण मिश्रितमेकीभूत जल पानीय यस्य तत्तथा । अय पीयूषरस
विशेषयन्नाह—जलेति । जलेन क्षालितौ वीतौ यौ वामार्धकपोलौ पार्वतीगङ्गात्परप्रदेशौ ताभ्या गलित
च्युत यद्वावण्य चातुर्यं तस्य य प्रवाहो रयस्तस्यानुकारिणा तत्सदृशेनेत्यर्थ । उपेति । उपकूल उपकण्डे
यत्तमालवन तापिच्छवन तस्य प्रतिविम्ब प्रतिच्छायस्तेनान्वकारवदाचरितान्यभ्यन्तराणि मध्यप्रदेशा येषा
तै । अत्रान्धकारिताभ्यन्तरत्वसाभ्येनोत्प्रेक्षते—दृश्यमानेति । दृश्यमानरसातलद्वारैरिव वीक्ष्यमाण-
वडवामुखप्रतीहारैरिव । एवभूतै सलिलप्रदेशै पानीयस्थलैर्गम्भीरतर गम्भीरतरम् । अतएव पूर्वोक्तसाम्या-
देवाह—दिवापीति । दिवापि दिवसेऽयुपजाता समुत्पन्ना निशायास्तियामिन्या गङ्गादेरेका येषा तैश्चक्र-
वाकमिथुनै कोकद्वन्द्वै परि सामस्येन ह्रियमाण त्यज्यमान यन्नीलोत्पलवनमिन्दीवरखण्ड तेन गहन
निविडम् । असकृदिति । असकृन्निरन्तर पितामहेन ब्रह्मणा परिपूरितो भूतो य कमण्डलु कुण्डिका
तेन परि सामस्येन पूत पावन जल जीवन यस्य तत्तथा । अनेकश इति । अनेकशो वारवार वालगिन्या
सूर्यपुर सरा मुनयस्तेषा कदम्बक समूहस्तेन कृत विहित सध्योपासन सध्यावन्दन यस्मिस्तत्तथा । बहुश
इति । अनेकश [सलिले] जलेऽवतीर्णोत्तीर्णा या सावित्री हुनाशनपत्नी तथा भग्नमुन्मूलित देवार्चनाय
कमलाना नलनीना सहस्र यस्मिस्तत् । सहस्रश इति । सहस्रवार सप्तर्षिणा मरीचिप्रभृतीना मण्डल
समूहस्तस्य स्नानमाहवस्तेन पवित्रीकृत पावनीकृतम् । सर्वदेति । सर्वदा सर्वकाल निद्रवर्षाभि निद्रा-
ङ्गनाभिर्वातानि क्षालितानि यानि कल्पलताया मन्दारव्रतल्या वल्कलानि चोचानि तै पुष्पानि पवि-
त्राण्युदकानि जलानि यस्मिस्तत्तथा । उदकेति । उदकस्य जलस्य या क्रीडा केलिस्तस्या दोहदोऽभि-
लापस्तेनागताना प्राप्ताना गुह्येश्वरस्य कुवेरस्यान्त पुरकामिनीनामवरोवर्त्तीणा मकरकेतु कदपन्नास्य
चापचक्रमारोपित वनुस्तद्वदाकृतिराकाशो येषा तैरतिविकटैरतिविपुलैरावर्ता विद्यन्ते येषु तैरावर्तिभि ।
एवभूतैर्नाभिमण्डलैस्तुन्दकूपिकासमूहैरापीत ग्रस्त सलिल जल यस्य तत्तथा । इदं च नाभिपर्यन्त-

चिद्वरुणहंसोपात्तकमलवनमकरन्दम्, कचिद्विगाजमज्जनजर्जरितजरन्मृणालदण्डम्, कचि-
त्र्यम्बकवृषभविषाणकोटिखण्डिततटशिलाखण्डम्, कचिद्यममहिषशृङ्गशिखरविक्षिप्तफेनपि-
ण्डम्, कचिदैरावतदग्नमुसलखण्डितकुमुदखण्डम्, यौवनमिवोत्कलिकाबहुलम्, उत्कण्ठ-
तमिव मृणालवलयालंकृतम्, महापुरुषमिव मीनमकरकूर्मचक्रप्रकटलक्षणम्, पद्ममुखचरित-
मिव श्रूयमाणकौञ्चवनिताप्रलापम्, भारतमिव पाण्डुधार्तराष्ट्रकुलपक्षकृतक्षोभम्, अमृतम-
धनसमयमिव तीर्थकासारावस्थितशितिकण्ठपीयमानविषम्, कृष्णबालचरितमिव तटकदम्ब-

जलजीडावर्णनम् । क्वचिदिति । कस्मिंश्चित्प्रदेशे वरुणस्य प्रचेतसो हसेन मरालेनोपातो गृहीत कमलव-
नस्य नलिनखण्डस्य मकरन्दो मरन्दो यस्मिंस्तत्तथा । क्वचीति । दिग्गजानां दिग्दन्तिना मज्जनान्त-
विगाहनेन जर्जरिता गिथिलीभूता जरन्मृणालदण्डा बहुकालीनच(वि)सदण्डा यस्मिंस्तत्तथा । क्वचीति ।
त्र्यम्बकेश्वरस्य यो वृषभो बलीवर्दस्तस्य विपाणकोटि शृङ्गाग्रभागस्तथा खण्डिता भेदितास्तदस्य तीरस्य
शिलाखण्डा यस्य तत् । क्वचिदिति । यमस्य कृतान्तस्य यो महिष कासा(स)रस्तस्य शृङ्ग विपाण तस्य शि-
खरमग्रभागस्तेन विधिस्त इतस्तत् पर्यस्त फेनपिण्डो डिण्डीरपुञ्जो यस्मिन् । क्वचीति । ऐरावतो हस्तिम-
हस्तस्य दगना दन्तास्त एव स्थूलत्वदृढत्वसाम्यान्मुसलान्ययोग्राणि तै खण्डित पाटित कुमुदखण्ड कै-
रवचन यस्मिन् । अथ प्रकारान्तरेण तदेव विशेषयन्नाह—यौचेति । यौवन तारुण्य तद्वदिव । उभयसाम्य
प्रदर्शयन्नाह—उदिति । उत्कलिका तरङ्गसततितस्तथा बहुल दृढम् । 'तरङ्गे भङ्गवीच्युर्मूत्कलिका'
इति वोग । पक्ष उत्कलिका हृत्प्लेख । 'हृत्प्लेखोत्कलिका च' इति वोग । विविधकामाभिलाषस्तथा
ग्रहलम् । व्याप्तमित्यर्थः । उदिति । उत्कण्ठितमुन्मनसम् । अर्थाद्विरहिजनम् । तदिव । तत्सदृशमित्यर्थः ।
उभयो नाम्यन्नाह—मृणालेति । मृणालानां तन्तुलानां बल्यै समूहैरलङ्कृतम् । उन्मना अपि
दाघज्वरोगेपगमनायै मृणालबलबालकृत स्यादित्यभङ्गश्लेषः । महेति । महाश्वासौ पुरुषश्चेति कर्मधारयः ।
तद्वदिव । उभयोर्विशेषणमाह—मीनेति । मीना मत्स्या, मकरा जलचरविशेषा, कूर्मा कच्छपाः,
चत्ता जलचारिण्येषा, प्रकटा वहिर्दृश्यमाना लक्षणा सारसा सारस्यश्च यस्मिन् । पक्षे मकरादीनि
चगान्तानि प्रकटानि स्त्रगानि लक्षणानि चिह्नानि यस्मिन् । महापुरुषस्य हस्तपादावयवेषु मकरादीणि
चिह्नानि भवन्तीति सर्वप्रसिद्धम् । ननु 'सारसी लक्षणा सालुसौमित्रौ श्रीमति त्रिपु' इति रद्रकोपा-
दिदर्शनात्कथमत्र लक्षणाशब्दप्रयोग इति चेन्न । 'लक्षणश्चैव सारस' इत्यमरमालाया निर्मकारस्यापि
दर्शनम् । पण्डुखेति । पण्डुख कान्तिकेयस्तस्य चरितमाचरण तद्वदिव । श्रूयेति । श्रूयमाण आकर्ष्य-
मानं क्रीड पक्षिविशेषस्तस्य या वनिता स्त्री तस्या प्रलाप प्रकर्षेण शब्दो यस्मिन् । पक्षे कान्तिकेयेन
श्रीमदैवो हत । अत एव तस्य वनिताया प्रलापो रदन यस्मिन् । तथा भारत व्यासप्रणीत शास्त्र तद्वदिव ।
पाण्डुति । पाण्डव श्वेतवर्णा ये वार्तरात्रा हस्तिविशेषान्त्येषा कुल समूहस्तस्य पक्षा वाजास्तै कृतो
विहित धोमो विग्रहो यस्मिन् । पक्षे पाण्डुरम्बान्मज, वार्तरात्रो दुर्योधन, तयो कुले अन्वयौ तयो पक्षौ
रजने नाम्ना हत धोमश्चिन्तवैद्यश्च यस्मिन् । अमृतेति । अमृतार्थं पीयूषार्थं यन्मयनम् । समुद्रस्येति
शेषः । तस्य च नमय कालान्मिव । तीरेति । तीर तटम् वानार प्रान्तदेशे तत्रावस्थिता ये शिति-
ल्लव्य दक्षिणैर्षयमानान्मायमान विष जल यस्मिन् । पक्षे तीरे । क्षीरोदस्येति शेषः । तस्मिन्नव-
गितो य शितिच्छेदो महेन्द्रगन्धेन पीयमान भक्ष्यमाण विष बालकृत यस्मिन् । 'बालकृत्याम्भसोविषम्'
इत्येन्द्रोक्तम् । तज्ज । दृष्टेति । दृष्टान्य जनार्दनस्य यद्वाल्चरिण वा प्राक्कथाया क्रीडित तद्वदिव ।
उन्मना नाम्यन्नाह—तटेति । 'तट तस्यैव मग्न' इति वोग तस्मिन्ये वदन्त्या नीपास्तयो

१ ए - विद्वत्पुत्रवन्दनम् २ अज्ञानकामन्दनमञ्जरीम् ३ मृगालालक्षणेम्
४ शिवशक्तिस्तोत्रम् ५ प्रहरीणभक्त्यर्थवचनप्रकाशम् ६ श्रीविष्णवे ७ वाल्मीकि.

शाखाधिरूढहरिकृतजलप्रपातकीडम्, मदनध्वजमिव मकराधिष्ठितम्, दिव्यमिवानिमिप-
लोचनरमणीयम्, अरण्यमिव विजृम्भमाणपुण्डरीकम्, उरगकुलमिवानन्तशतपत्रपद्मोद्भा-
सितम्, कंसवलमिव मधुकरकुलोपेगीयमानकुवलयपीडम्, कद्रूस्तनयुगलमिव नागसहस्र-
पीतपयोगण्डूपम्, मलयमिव चन्दनशिशिरवनम्, असत्साधनमिवाद्दृष्टान्तम्, अतिमनोहर-
माह्लादनं दृष्टेरच्छोदं नाम सरो दृष्टवान् । आलोकमात्रेणैवापगतश्रमो दृष्ट्वा मनस्येवमक-
रोत्—‘अहो निष्फलमपि मे तुरङ्गमुखमिथुनानुसरणमेतदालोकयतः सरः सफलतामुपग-
तम् । अद्य परिसमाप्तमीक्षणयुगलस्य द्रष्टव्यदर्शनफलम्, आलोकितः खलु रमणीयानामन्तः,
दृष्ट आह्लादनीयानामवधिः, वीक्षिता मनोहराणां सीमान्तलेखा, प्रत्यक्षीकृता प्रीतिजननानां

शाखा. शालास्तस्यामधिरूढो यो हरिर्गोलाङ्गुलस्तेन कृता विहिता जलप्रपातलक्षणा कीडा यस्मिन् । पक्षे
तट यमुनाया । हरि कृष्ण. शेष पूर्ववत् । **मदेति** । मदनस्य कन्दर्पस्य यो ध्वज केतुस्तद्वदिव ।
उभयोः सादृश्यमाह—**मकर इति** । मकरो जलजन्तुस्तेनाविष्ठितमाश्रितम् । पक्षे मकराकृतिरूप चिह्नम् ।
दिव्येति । दिवि भव दिव्य तद्वदिव । उभयो साम्यार्थमाह—**अनिमिपेति** । अनिमिपास्तिमयस्नेपा
लोचनानि नेत्राणि तै रमणीय मनोहरम् । पक्षेऽनिमिपलोचना देवा । शेष पूर्ववत् । **अरण्येति** । अरण्य
काननतद्वदिव उभयो साधर्म्यमाह—**विजृम्भेति** । विजृम्भमाणानि विनिद्राणि पुण्डरीकानि मिनाम्भो-
जानि यस्मिस्तत्तथा । पक्षे विजृम्भमाणा सद्योज्ज्वलनिद्रा पुण्डरीकाश्वित्रका । ‘चित्रकाय पुण्डरीक’
इति कोश । शेष पूर्ववत् । **उरगेति** । उरगा सर्पास्तेषा कुलमन्वयस्तद्वदिव । उभयो सादृश्यमावि कु-
र्वन्नाह—**अनन्तेति** । असंख्यानि यानि [शत]पत्राणि पुष्पविशेषाणि, पद्मानि कमलानि, तैर्हृद्भासित
शोभितम् । पक्षेऽनन्तो नागाधिप, शतपत्रो नागविशेष, पद्मश्च । शेष पूर्ववत् । **कंस इति** । कसो दैत्य-
स्तस्य बल सैन्य तद्वदिव । उभयसाम्यार्थमाह—**मध्विति** । मधुकराणा भ्रमराणा कुलानि समूहानि
तैर्हृत्पीयमानानि गानविपयीक्रियमाणानि कुवलयान्युत्पलानि तान्येवापीड शेखरो यस्मिस्तत्तथा । पक्षे
कुवलयापीडो गजः शेष पूर्ववत् । **कद्रू इति** । कद्रूनांगमाता तस्या स्तनयुगल कुचयुग्म तद्वदिव ।
उभयो साम्यतां प्रदर्शयन्नाह—**नागेति** । नागसहस्रैर्हृत्सिस्तहस्रै पीता आस्वादिता पयसो गण्डपाश्वरुका
यस्मिस्तत् । पक्षे नागा. सर्पा, पयो दुग्धम् । शेष पूर्ववत् । **मलयेति** । मलयो मलयाचलस्तद्वदिव ।
उभयोस्तुत्यतामाह—**चन्दनेति** । चन्दन मलयज तद्वच्छिशिर शीतल वन जल यस्मिन् । ‘कीलाल
भुवन वन घनरस’ इत्यभिवानचिन्तामणि । पक्षे चन्दनाना शिशिराणि वनानि काननानि यस्मिन् ।
असदिति । असत्साधनमसद्भेतुस्तद्वदिव । शब्दपेक्षया तयो. साधर्म्यमाह—**नेति** । न दृष्टो न वीक्षि-
तोऽन्तरवसान यस्य तत् । पक्षे न विद्यते दृष्टान्तो निश्चितसाध्यवान्यस्मिन् । तदभावादसद्भेतुत्वमिति
भावः । अतिमनोहरम् । अतिमुन्दरमित्यर्थः । दृष्टेर्नैत्रस्याह्लादनम् । प्रमोदजनकमित्यर्थः । **आलो इति** ।
आलोकमात्रेणैव निरीक्ष्य(क्षण)मात्रेणैवापगतो दूरीभूत श्रमः क्लान्तिर्यस्यैवविश्वन्द्रापीडस्तदृष्ट्वा विलोभ्य
मनमि चित्त एवमकरोदेवमघट्यत् । **अहो इति** । अहो इत्याश्चर्यं । निष्फलमपि निरर्थकमपि मे मम
तुरङ्गमुखमिथुनस्य किंनरमिथुनस्यानुसरणमनुगमन सफलता कृतार्थतामुपगतम् । प्राप्तमित्यर्थः । किं कुर्वनो
मम । एतत्सरः कासारमालोकयतो दृग्विपयीकुर्वत । **अद्येति** । अद्यास्मिन्दिने [परिममाम] परिपूर्णम् ।
संपूर्ण(र्ण)जातमित्यर्थः । किं तदित्याकाङ्क्षामाह—**ईक्षणेति** । ईक्षणयुगलस्य द्रष्टव्य दर्शनीय यद्वस्तु तस्य
दर्शनमवलोकन तस्य फल व्युष्टिः । **खल्विति** । खलु निश्चितम् । रमणीयाना मनोहराणामन्तः प्रान्त आलो-
कितो वीक्षितः । एतदपर रमणीय नाम्नीत्यर्थः । **दृष्ट इति** । आह्लादनीयाना प्रमोदकागिणामवधिर्मेयादा
दृष्टोऽवलोकितः । प्रमोदजनकमेतदन्यत्किमपि नाम्नीति भावः । **वीक्षितेति** । मनोहराणा चित्रहागिणा

परिसमाप्ति, विलोकिता दर्शनीयानामवसानभूमिः । इदमुत्पाद्य सरःसलिलममृतरसमुत्पा-
दयता वेधसा पुनरुक्ततामिव नीता खल्वृष्टिः । इदमपि खल्वमृतमिव सर्वेन्द्रियाहादनसम-
र्थमतिविमलतया चक्षुषः प्रीतिमुपजनयति, शिगिरतया स्पर्शसुखमुपहरति, कमलसुगन्धि-
तया घ्राणमाप्याययति, हंसमुखरतया श्रुतिमानन्दयति, खादुतया रसनामाहादयति । नि-
यतं चास्यैव दर्शनतृष्णया न परित्यजति भगवान्कैलासनिवासव्यसनमुपापतिः । न खलु
सांप्रतमाचरति जलग्नयनदोहदं देवो रथाङ्गपाणिर्यदिदममृतरससुरभिसलिलमपहाय लवण-
रसपरुषपयत्युदन्वति स्वपिति । नूनं चेदं न प्रथममासीत्सरो येन प्रलयवराहघोणाभिघा-
तभीता भूतधात्री कलग्नयोनिपानपरिकलितसकलसलिलं सागरमवतीर्णा, अन्यथा यद्यत्रा-
गाधानेकपातालगम्भीरात्मसि निमग्ना भवेन्महासरसि किमेकेन महावराहसहस्रैरपि नासा-

नीमाया अन्तलेखा प्रान्तलेखा वीक्षिता नयनविषयीकृता । अतः परं वित्तहृत्किमपि नास्तीति भावः ।
प्रत्यक्षेति । प्रीतिजननानां प्रीत्युत्पादकानां परि सामस्येनास्ति प्राप्तिः परिसमाप्तिः प्रत्यक्षीकृतेन्द्रियो-
चरीकृता । विलोकितेति । दर्शनीयानां द्रष्टुं योग्यानामवसानभूमिः प्रान्तभूमिश्चरमकथा वा विलोकिता
वीक्षिता । इतः परं दर्शनीयं नास्तीति भावः । इदमिति । इदममृतं पीयूषं तद्भद्रसो ययैवविधं सरसस्त-
टाकस्य सलिलं पानीयमुत्पाद्य निर्माय वेधसा ब्रह्मणोत्पादयता जगत्स्रग(ज)ता खल्वृष्टिः खकीयनिर्मितिः
पुनरुक्ततामिव नीता प्रापिता । एकमेव वस्तु नामान्तरेण विहितमिति भावः । अमृतयुगोपपादेन पुनरु-
क्तता स्पष्टमाह—इदमिति । इदमपि । खलु निश्चितम् । इदं प्रत्यक्षोपलभ्यमानमप्यमृतमिव पीयूषमिव
सर्वेषामिन्द्रियाणामाहादनं प्रीणनं तत्र समर्थं बलिष्ठमतिविमलतयातिस्वच्छतया चक्षुषो नेत्रस्य प्रीतिं स्नेह-
मुपजनयत्युत्पादयति । तथा शिगिरं शीतलस्तस्य भावस्तता तया करणभूतया स्पर्शसुखमुपहरति करोति ।
तथा वनस्तस्य नलिनस्य सुगन्धो यस्मिंस्तस्य भावस्तता तया घ्राणनासिकामाप्याययति प्रीणयति । तथा
हर्मनरालैर्मुखरो वाचालस्तस्य भावस्तता तया श्रुति श्रोत्रमानन्दयति प्रीणयति । तथा खादुतया मिष्टतया
रसना रसज्ञानाहादयति प्रीणयति । नियतमिति । नियतं निश्चितम् । अस्यैव सरस एव दर्शनतृष्णया-
दलोचनलोभेनोपापतिर्भगवानीश्वरः । कैलासेति । कैलासो रजताद्रिस्तत्र यो निवासोऽवस्थानं स एव
व्यग्ननागनिम्नं परित्यजति न जिहीते(जहाति) । न खल्विवति । खलु निश्चितम् । रथाङ्गपाणिश्चक्रपा-
णिदेव दृष्ट्वा सांप्रतनिदानीं जले पानीये गयनं स्नाप्यस्तस्य दोहदमभिलाषं नाचरति न करोति । पूर्वं ज-
लग्नयनोपाकाङ्क्षमाह—यदिति । यदिति हेत्वर्थः । इदममृतवर्षीयूपवद्रसो यस्मिन्नेवविधं यत्सुरभिसलिलं
सुगन्धिपानीयमपहाय लव्ण्वा लवणो यो रमलेन परस्परं पयो यस्मिन्नेवभूत उदन्वति समुद्रे [ख-
पिति] गगनं करोति । अतो नूनं निश्चितम् । इदं प्रथममादां नासीन्नाभूत् । एतदभावादेव कृष्णं समुद्रे-
[गगनं] करोतीति भावः । कारणान्तरमाह—येनेति । येन कारणेनेदं प्रथमतो नासीदतएव भूतधात्री भूतानां
प्राणिनां मार्गं धारणक्षमा । एतद्वेधसा न्यू(नू)न [नागर] नमुद्रमवतीर्णा मध्यप्रविष्टा । अथ ता विशेष-
पमाह—प्रलयेति । प्रलये कथान्ते योऽवतारम्यो वराहस्तस्य या घोणा नामा । उपलक्षणं चैतत् ।
तेन घोणा ग्रहणम् । तयाभिघातं प्रहाग्नत्साद्रिता क्रान्ता मती । उपर्यागतेति शेषः । सागरविशेष-
माह—कलश इति । कल्याणोन्निरगनिम्नेन पानार्थं परिकलितं चिन्ताविषयीकृतं सकलं समग्रं सलिलं
यस्य स कलः । अन्तेति न्यूनत्वेनेत्यर्थः ध्वनितम् । यदि नरसं समुद्रो नहत्तरं स्यात्तदैववराहघोणाभिघात-
मन्तेति भावः उपर्यागते न भवेदेव । अतएवात्र व्यतिरेकमुखेन नमर्थयन्माह—अन्यथेति । पूर्वाक्तविष-
येन स्पष्टं महागरमिन्मिन्ना हृदिता भवेन्म्यात् । अगाध इति । अगाधमवलल्लङ्घ्य एवविधानि यान्य-
नेषां विधानानि । यद्व्यसृजति [इति] यावत् । गर्भीरं गम्भीरमन्मो यस्मिन् । किमिति । एकेन वराहेण

दिता भवेत् । नूनं चास्मादेव सलिललेशमादायादाय महाप्रलयेषु प्रलयपयोदाः प्रलयदुर्दि-
नान्धकारितदंशदिशः ग्रावयन्ति भुवनान्तराणि । मन्ये च यत्सृष्टेरर्वासलिलमयं ब्रह्माण्ड-
रूपमादौ भुवनमभूत्तदिदं पिण्डीभूय सरोव्यपदेशेनावस्थितम्' इति विचारयन्नेव तस्य शि-
लाशकलककेशवालुकाप्रायम्, विद्याधरोद्धृतसनालकुमुदकलापार्चितानेकचारुसैकतलिङ्गम्,
अरुन्धतीर्दत्तार्धपयःपर्यस्तरक्तकमलशोभितम्, उपकूलशिलातलोपविष्टजलमानुपनिषेव्यमा-
णातपम्, अभ्यर्णतया च कैलासस्य स्नानागतमातृमण्डलपदपङ्क्तिमुद्राङ्कितम्, अवकीर्णभ-
स्मसूचितमग्नोत्थितगणकदम्बकोद्धूलनम्, अवगाहावतीर्णगणपतिर्गण्डस्थलगलितमदप्रस्रवण-
सिक्तम्, अतिप्रमाणपौदानुमीयमाननृपितकाल्यायनीसिंहावतरणमार्गं दक्षिणतीरमासाद्य तु-
रगादवततार । अवतीर्य च व्यपनीतपर्याणमिन्द्रायुधमकरोत् । क्षितितल्लुठितोत्थितं च गृही-

किम् । न किमपीत्यर्थः । महेति । महावराहसहस्रैरपि नासादिता न प्राप्ता भवेत् । एतेन कल्पान्तेऽप्ये-
तस्यावस्थानं सूचितमिति भावः । नूनमिति । नूनं निश्चितम् । महाप्रलयेषु कल्पान्तेषु प्रलयपयोदा
कल्पान्तमेवा अस्मादेव सरसं सलिललेशं जललेशमादायादाय गृहीत्वा गृहीत्वा भुवनान्तराणि त्रिभुवन-
विवराणि ग्रावयन्ति जलमयीकुर्वन्ति । अथ प्रलयमेघान्विशेषयन्नाह—प्रलयेति । प्रलयकालीनं यदुद्दिन
मेघजं तमस्तेनान्धकारिता अन्धकारवदाचरिता दश दिशो यैस्ते तथा । मन्ये चेति । अहमिति मन्ये
जानामि यच्चादौ सृष्टेर्विश्वनिर्मितेरर्वासलिलमयं जलमयं ब्रह्माण्डरूपं भुवनं त्रिविष्टपमभूत्तदिदं पिण्डी-
भूयैकीभूय सरोव्यपदेशेन तटाकमिषेणावस्थितमिति विचारयन्नेव चिन्तयन्नेव चन्द्रापीडं सरसो दक्षिणतीरं
दक्षिणदिग्वर्तिं प्रतीरमासाद्य प्राप्य तुरगादवावततारावतीर्णवान् । अथ दक्षिणतीरं विशेषयन्नाह—
शिलेति । शिलाशकलवच्छिलाखण्डवत्ककेशा कठिना या वालुका सिकतास्ता प्रायो बाहुल्येन यस्मि-
स्तत् । विद्येति । विद्याधरैर्व्योमचारिभिरुद्धृतानि गृहीतानि यानि सनालानि कुमुदानि कैरवाणि तेषां
कलापं समूहस्तेनार्चितानि पूजितान्यनेकान्यसह्यानि चारुणि मनोहराणि जलोद्भिन्नतः पुलिनं सेकृतं तत्र
स्थितानि लिङ्गानि श्वरसवन्धीनि यस्मिन्स्तत् । अरुन्धतीति । अरुन्धत्या वसिष्ठपत्न्या दत्तं यद्वर्धपय
पूजार्थं जलं तस्मात्पर्यस्तानि पतितानि यानि रक्तकमलानि तैः शोभितं विराजितम् । उपेति । उपकूले
तटसमीपे यानि शिलातलानि तत्रोपविष्टानि स्थितानि जलमानुषानि प्रसिद्धानि तैर्निषेव्यमाणं सेव्यमानं
आतपः सूर्यालोको यस्मिन् । कैलासस्य रजताद्रेरभ्यर्णतया समीपवर्तितया स्नानार्थमागतं यन्मातृमण्डलं
ब्राह्मीप्रभृतीनां सप्तदेवीनां समुदायस्तस्य पदपङ्क्तिश्चरणवीथी तस्या मुद्रा भूमौ तत्प्रतिकृतिरूपा तथाङ्कितं
चिह्नितम् । अवकीर्णंति । अवकीर्णमितस्तत् पर्यस्तं यद्भस्म भूतिस्तेन सूचितं प्रकाशितं सानुं मग्नं
पश्चादुत्थितं यद्गणानां प्रमथानां कदम्बकं समुदायस्तस्य त्रिपुण्ड्रसमं उद्धूलनं भस्मोद्धूलनं यस्मिन्स्तथा ।
अवगाहेति । अवगाहार्थं जलक्रीडार्थमवतीर्णं उत्तरितो यो गणपतिर्गणेशस्तस्य गण्डस्थलान्करटप्रदेगाह-
लितं च्युतं यन्मदप्रस्रवणं दानक्षरणं तेन सिक्तं सिञ्चितम् । अतीति । अतिप्रमाणमतिदीर्घम् । पादेति ।
पादैश्चरणन्यासैरनुमीयमानोऽनुमानविषयीक्रियमाणस्तृपितः पिपागितो यः काल्यायनीमिहो मनस्तालाभि-
धस्तस्यावतरणमार्गं सरसि समागमनपन्थां यस्मिन्स्तथा । अवतीर्येति । अश्वादवतरणं कृत्वेन्द्रायुवना-
मानमश्वरत्नं व्यपनीतं दरीकृतं [पर्याणं] पत्ययनं यस्मादेवभूतमकरोदमृजन् । अथाथ विशेषयन्नाह—
क्षितीति । पूर्वं क्षितितले पृथ्वीतले लुठितमपावृत्तं^(१) पश्चादुत्थितं कृतोत्थानम् । गृहीतेति । गृहीता

१ आदाय महा २ दिशः ३ यत्तन्मलिलमयम् ४ पिण्डीभूतम् ५ अचितम् ६ दत्तदिनकरार्थं, दत्त-
दिनकरार्थं, हस्तदत्तदिनकरार्थं ७ पर्यस्तरक्तं ८ उपशोभितम् ९ मण्डलमुद्राङ्कितम् १० अतीति ११ कृत्.
१२ अवगाहनं १३ गण्डस्थलमदं १४ पदं १५ अतारं १६ दक्षिणम्

तत्तिपययवसग्रासं सरोऽवतार्य पीतसलिलमिच्छया स्नातं चोत्थाप्यान्यतमस्य समीपव-
र्तिनस्तरोर्मूलशाखायामपगतखलीनं हस्तपागशृङ्खलया कनकमय्या चरणौ बद्ध्वा कृपाणि-
कावल्लानिक्षिप्त्वा चाग्रतः कतिचित्सरस्तीरदूर्वाप्रवालकवलान्पुनरपि सलिलमवततार ।
ततश्च प्रक्षालितकरयुगलश्चातक इव कृत्वा जलमयमाहारम्, चक्राह्व इवास्वाद्य मृणालशक-
लानि, गिगिरांशुरिव कराग्रैः स्पृष्ट्वा कुमुदानि, फणीवाभिनन्द्य जलतरङ्गवातान्, अनङ्गगर-
प्रहारतुर इवोरसि निधाय नलिनीदलोत्तरीयम्, अरण्यगज इव शीकरार्द्रपुष्करोपशोभित-
कर सरं सलिलादुदगान् । प्रत्यग्रभग्नशिरैश्च समृणालकैर्जलकणिकाचितैः कमलिनीपलाशै-
र्लतामर्ण्डपपरिक्षिप्ते गिलातले स्तम्भरमास्तीर्य निधाय शिरसि पिण्डीकृतमुत्तरीयं निपसाद ।
मुहूर्त विश्रान्तश्च तस्य सरस उत्तरे तीरप्रदेशे समुच्चरन्तमुन्मुक्तकवलेन निश्चलश्रवणपुटेन
तन्मुखीभूतेनोद्गीवेणेन्द्रायुधेन प्रथममाकर्णितं श्रुतिसुभगं वीणातन्त्रीझंकारमिश्रममानुषं

आत्ता कतिपया क्रिपन्तो यवस तृण तस्य ग्रासा गुडेरका येन स त तत पश्चात्तमश्च सरोऽवतार्य सरो-
मये नीत्वा पीत सलिलमिच्छया [येन] न तु बलात्कारेण स्नात कृताह्व चोत्थाप्योत्थान कारयित्वा
पश्चात्तदमान्नीयान्यतमस्य कस्यचित्समीपवर्तिनस्तरोर्मूलस्य मूलशाखाया च स्कन्धशाखाया गले निगरणे
बद्धा । कीदृगम् । अपगत दूरीभूत खलीन मुख्ययन्त्रण यस्यैवभूतम् । कनकमय्या सुवर्णनिर्मितया हस्त-
पागशृङ्खलया हस्तबन्धनार्थं य पागो ग्रन्थिस्तदर्थं या शृङ्खला तथा चरणौ पादौ बद्ध्वा निश(य)म्य कृपा-
णिका क्षुरिका तथावल्लान्कतितान्कतिचित्क्रियन्त (त) सरस्तीरस्य तटाकप्रतीरस्य दूर्वाया शतपर्विकाया
प्रवालकवलान्किलयगुडेरकानत्रत क्षिप्त्वा पुरो निधाय । अत्र चकार क्रियासमुच्चयार्थः । पुनरपि
द्विर्नाप्रवारमभि नलिल नीय(र)मवततारोत्तीर्णवान् । स्वयमिति शेषः । ततश्च तदनन्तर प्रक्षालित कर-
युगल हन्युग्म येनैवभूत सर नलिलादुदगादुदतिप्रदित्यन्वयः । चातक इव तोपक इव जलमय पानीय-
मदमाहार प्रत्यवन्तान् कृत्वा विधाय । चक्राह्व इव रथाङ्गनात्र इ(मे)व मृणालगकलानि विसखण्डान्यास्वाद्या-
न्माद कृत्वा । गिगिराशुरिव हिमाशुरिव कुमुदानि कैरवाणि कराग्रैर्हस्ताग्रैः स्पृष्ट्वा स्पर्शं कृत्वा । फणीव
भुञ्जा इव जलतरङ्गवातान्म क्योलसमीरानभीरानभिनन्द्य सत्सूयः । अनङ्गगरप्रहारतुर इव कामवाणानुविद्ध इव
नलिनीदलोत्तरीय कमलिनीपत्रवैकस्यमुरसि वक्षसि निधाय संस्थाप्य । अरण्यगज इव वनकरीव शीकरे-
पार्द्रमुन पुष्कर वल्ल शुण्डाश्च तेनोपशोभित करो हस्त शुण्डा[च]यस्यैवभूतश्चन्द्रापीड । लतेति । लता-
एतौ यो नष्टो जनाश्रयस्तेन परिक्षिप्ते वलयिते । 'परिक्षिप्त वलयितम्' इति कोशः । एवभूते
गिलातले पृष्ठप्रन्तरोपरि स्तम्भरमान्नीर्यान्तरण कृत्वा तत पिण्डीकृत पिण्डता प्रापित यदुत्तरीय निवसन
गिगि मन्तरग्याधोभागे निधाय संस्थाप्य निपसाद शयन चकारेत्यन्वयः । कैः स्तम्भर कृतवानित्याका-
रणागाह—कमलिनीति । कमलिनी नलिनी तस्या पलाशैः पत्रैः । कीदृशैः । प्रत्यग्र तत्काल भग्नानि
रक्षितानि गिगिनि प्रान्तानि येषां नै समृणालकैः नतन्तुलैः । स्वार्थे कप्रत्ययः । जलस्य पानीयस्य या
पानेया मूढविद्वन्ताभिगचितैर्व्यामि विद्वन्मात्रं सम इत्याकाङ्क्षायामाह—मुहूर्तेति । मुहूर्ते घटि-
यत्त विगन्त कृतविश्रान्तः । चरार ननुचयार्थः । अथ च तस्य सरस उत्तर उत्तरदिक्सवन्धिनि
प्रदेशे तटप्रदेशे चन्द्रोत्तीर्ण मन्त्रवक्राङ्गणोन्मादत्वेन चरन्त प्रचरन्त गीतगच्छ गेयश्रवनिमशृणोदा-
त्तान् । एतन्निपसाह—उन्मुक्तेति । उन्मादत्वेन मुक्तमुक्त कवले प्राप्नो येन न तेन निश्चल स्थिर
प्राप्तुं चानुदत्तं न तेन तन्मुहूर्तेन तदभिमुखीभूतेनोद्गीवेणोर्ध्वगणैर्विधेनेन्द्रायुधेन प्रथममादा-

१. तत्तिपययवसग्रासं २. सरोऽवतार्य ३. पीतसलिलमिच्छया ४. स्नातं चोत्थाप्यान्यतमस्य ५. समीपव-
र्तिनस्तरोर्मूलशाखायामपगतखलीनं ६. हस्तपागशृङ्खलया ७. कनकमय्या ८. चरणौ ९. बद्ध्वा १०. कृपाणि-
कावल्लानिक्षिप्त्वा ११. चाग्रतः १२. कतिचित्सरस्तीरदूर्वाप्रवालकवलान्पुनरपि १३. सलिलमवततार १४. ततश्च १५. प्रक्षालितकरयुगलश्चातक इव कृत्वा १६. जलमयमाहारम् १७. चक्राह्व इवास्वाद्य १८. मृणालशक-
लानि १९. गिगिरांशुरिव कराग्रैः २०. स्पृष्ट्वा २१. कुमुदानि २२. फणीवाभिनन्द्य २३. जलतरङ्गवातान् २४. अनङ्गगर-
प्रहारतुर इवोरसि २५. निधाय २६. नलिनीदलोत्तरीयम् २७. अरण्यगज इव शीकरार्द्रपुष्करोपशोभित-
कर सरं २८. सलिलादुदगान् २९. प्रत्यग्रभग्नशिरैश्च ३०. समृणालकैर्जलकणिकाचितैः ३१. कमलिनीपलाशै-
र्लतामर्ण्डपपरिक्षिप्ते ३२. गिलातले ३३. स्तम्भरमास्तीर्य ३४. निधाय ३५. शिरसि ३६. पिण्डीकृतमुत्तरीयं ३७. निपसाद ३८. मुहूर्त विश्रान्तश्च ३९. तस्य सरस उत्तरे ४०. तीरप्रदेशे ४१. समुच्चरन्तमुन्मुक्तकवलेन ४२. निश्चलश्रवणपुटेन ४३. तन्मुखीभूतेनोद्गीवेणेन्द्रायुधेन ४४. प्रथममाकर्णितं ४५. श्रुतिसुभगं ४६. वीणातन्त्रीझंकारमिश्रममानुषं

गीतेशब्दमशृणोत् । श्रुत्वा च कुतोऽत्र विगतमर्त्यसंपाते प्रदेशे गीतध्वनेः संभूतिरिति समुप-
जातकौतुकः कमलिनीर्दलसंस्तरादुत्थाय तामेव गीतसंपातसूचितां दिशं चक्षुः प्राहिणोत् ।
अतिदवीयस्तथा तु तस्य प्रदेशस्य प्रयत्नव्यापृतलोचनोऽपि विलोकयन्न किञ्चिद्दर्शं । तमेव
केवलमनवरतं शब्दं शृणुव । कुतूहलवशाच्च गीतध्वनिप्रभवजिज्ञासया कुतगमनबुद्धिर्दत्तप-
र्याणमिन्द्रायुधमारुह्य प्रियगीतैः प्रथमप्रस्थितैरप्रार्थितैरपि वनहरिणैरुपदिश्यमानवर्त्मा वकु-
लैलालवङ्गलवलीलतालोलकुसुमसुरभिपरिमलयालिकुलविरुतिमुखरितया तमालनीलया दि-
ङ्गागमदवीध्येव पश्चिमया वनलेखया निमितीकृत्य तं गीतध्वनिमभिप्रतस्थे । क्रमेण च
संमुखागतैः, अञ्छनिर्झरजलकणजालजनितजडिमभिः, जर्जरितभूर्जवल्कलैः, धूर्जटिर्वृषरो-
मन्थफेनविन्दुवाहिभिः पण्मुखाशिखण्डिशिखाचुम्बिभिः, अम्बिकाकर्णपूरपल्लवोल्लांसनदुर्ल-

वाकर्णितं श्रुतम् । कीदृशम् । श्रुतिसुभग कर्णमनोहर वीणा वङ्गकी तस्यास्तन्य प्रसिद्धास्तासां अका-
रोऽव्यक्तः शब्दस्तेन मिश्रं सपृक्तम् । अमानुषम् । दिव्यमित्यर्थः । श्रुत्वेति । श्रुत्वाकर्ण्य । चकार पूर्ववत् ।
इति समुपजात समुत्पन्न कौतुकमाश्चर्यं यस्य स तथा । इतिशब्दबोध्यमाह—कुत इति । अत्र विगतमर्त्य-
संपातेऽमानुषे प्रदेशे गीतध्वने संभूतिः प्रभवः कुतः स्यात् । कमलिनीति । कमलिनी नलिनी तस्या दलं
पत्रैर्यः संस्तरः प्रस्तरस्तस्मादुत्थायोत्थानं कृत्वा गीतसंपातेन गेयोत्पत्त्या सूचिता ज्ञापिता तामेव दिशि(ग)
ककुभ प्रति चक्षुर्नैत्र प्राहिणोत्प्रेरयामास । तस्येति । पूर्वोक्तप्रदेशस्य गीतस्थलस्यातिदवीयस्तयातिदूरतया
प्रयत्नेनात्युद्यमेन व्यापृते व्यापारिते लोचने नेत्रे येनैवभूतोऽपि विलोकयन्पश्यन्न किञ्चिद्दर्शालोक्या-
मास । केवलमनवरतं निरन्तरं तमेव शब्दं शृणुवाकर्णयामास । कुतूहलेति । कुतूहलवशात्कौतुकवशाच्च
गीतध्वने प्रभव उत्पत्तिस्तस्य जिज्ञासा ज्ञातुमिच्छा तथा कृता विहिता गमने बुद्धिर्येनैवभूतः । दत्तेति ।
दत्तमारोपित पर्याण पल्ययन यस्मिन्नेतादृशमिन्द्रायुधमवारुह्यारोहणं कृत्वा तथा पश्चिमया वनलेखया ।
तीरस्थेति शेषः । त पूर्वोक्त गीतध्वनि निमितीकृत्य निदानीकृत्याभिप्रतस्थे समुख जगाम । किञ्चिदिष्ट ।
उपेति । उपदिश्यमानं कथ्यमानो वर्त्मा मार्गो यस्य स कैः । अप्रार्थितैरप्ययाचितैरपि वनहरिणैररण्य-
मृगैः । अथ तानेव विशिनष्टि—प्रियेति । प्रियं वल्लभं गीतं गानं येषां तैरत एव प्रथमपादौ प्रस्थितं
प्रचलितं । अथ वनलेखा विशेषयन्नाह—वकुलेति । वकुलं केसरं, एला चन्द्रवाला । 'पृथ्वीका चन्द्र-
वालैलानिष्कुटिर्बहुला' इत्यमरः । लवङ्गो देवकुसुमवृक्षः, लवलीनास्त्री लता वङ्गविशेषः, तासां लोलानि
चञ्चलानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां सुरभिर्ग्राणतर्पणं परिमलो गन्धो यस्या सा तथा । अलीति । अलि-
कुलानां भ्रमरसमूहानां या विरुति शब्दविशेषस्तया मुखरितया वाचालितया । तमालेति । तमालान्ता-
पिच्छास्तर्नालयामितया । श्यामत्वसावर्ण्यादाह—दिङ्गागेति । दिशा नागा हस्तिनस्तेषां मदवीध्येव दान-
श्रेणी(प्ले)व क्रमेणेति । क्रमेण परिपाठ्या । चकार पूर्ववत् । अथ चन्द्रापीडं विशिनष्टि—पुण्यैरिति ।
पुण्यैः पवित्रैः कैलासमारुतै रजताद्रिवायुभिरभिनन्द्यमानः । आनन्द्यमानः । अथ मारुतानां विशेषणानि—
समुखागतैरभिमुखागतैः । अञ्छेति । अञ्छानि निर्मलानि यानि निर्झरजलानि प्रसवणपानीयानि तेषां
कणां विन्दवस्तेषां जालं समूहस्तेन जनित उत्पादिता(तो)जडिमा जात्यं यैस्तैः । जर्जरितेति । जर्जरितानि
शियिलीकृतानि भूर्जाणां मृदुत्वचा वल्कलानि चोचानि यैस्तैः । धूर्जटीति । धूर्जटिरीश्वरस्तस्य यो गृपो
वलीवर्दस्तस्य रोमन्वश्चर्वितचर्वणं तस्य फेनो टिण्डीरस्तस्य विद्वन्वहन्तीत्येवशीला वाहिनन्तः । पण्मु-
खेति । पण्मुखस्य कातिकेयस्य यः शिराण्डी मयूरस्तस्य शिरा चूटा तच्चुम्बिभिनन्तपर्णकारिभिः । अ-
म्बिकेति । अम्बिकायां पार्वत्या कर्णपूरस्य कर्णावतमस्य यः पल्लव किशल(लय) तस्योद्गमनमूर्वीकरण

लितैः, उत्तरकुरुकामिनीकर्णोत्पलप्रेङ्खोलनदोहदिभिः, आकम्पितकक्कोलैः, नमेरुकुसुमपांसु-
पातिभिः पशुपतिजटावन्धार्तवासुकिपरिपीतशेषैराह्लादिभिः पुण्यैः कैलासमारुतैरभिनन्द्य-
मानो गत्वा च तं प्रदेशं सर्वतो मरकतहरितैः, हारिहारीतरुतिरमणीयैः, भ्रमद्भृङ्गराजनैखर-
जर्जरितजैरठकुङ्कुलैः, उन्मदकोकिलकुलकवलीकृतसहकारकोमलाग्रपल्लवैः, उन्मदपट्चरण-
चक्रवालवाचालितविकचचूतकलिकैः, अचकितचकोरचुम्बितमरिचाङ्कुरैः, चम्पकपरागपुञ्ज-
पिशिरकपिशलजग्धपिप्पलीफलैः, फलभरनिकरपीडितदाडिमनीडप्रसूतकलविङ्कैः, प्रक्रीडि-
तकपिकुलकरतलताडनतरलितताडीपुटैः, अन्योन्यकुपितकपोतपक्षपालीपीतितकुसुमैः, कुसु-
मरजोरागिसारसौरिकाश्रितशिखरैः, शुकशतमुखनखशिखरशकलितफलस्फीतैः, जलधरजलै-

तत्र दुर्ललित दुधेष्टित येषां तै । उत्तरेति । उत्तरदिग्बर्तिना कुरुणा क्षेत्रविशेषाणां या कामिन्य स्त्रिय-
स्तासां कर्णोत्पलानां भ्रवणकुवलयानां प्रेङ्खोलन आन्दोलने दोहदोऽभिलाषो विद्यते येषां तै । आकम्पिति ।
आकम्पिता आधूनिता कक्कोला क्रोगफला यैस्ते तथा तै । नमेर्विति । नमेरवो वृक्षविशेषास्तेषां
कुसुमानि पुष्पाणि तेषां पासवो रजाति पातयन्तीत्येवशीलास्तै । पशुपतिरिति । पशुपतेरीश्वरस्य जटा
मृदा तन्मा दन्धो नियन्त्रण तेनार्त पीडितो यो वासुकिर्नगराजस्तेन परिपीता आस्वादितास्तेभ्य शेषा
अवशिष्टास्तैराह्लादिभिः प्रमोदकारिभिः । त । प्रदेशं स्थानं गत्वा स चन्द्रापीडं पादपैर्वृक्षैः परिवृतं चन्द्रप्रभना-
नभ्रप्रभामिधानस्य कैलासपादस्य रजताद्रिपर्यन्तपर्वतस्य तलभागनिविष्टमधोदेगस्थितं भगवतः [गूल-
पाणि] इमो इत्यं जनवर्जितं भूतलभागे सनिविष्टं स्थापितं सिद्धायतनं चैत्यमपश्यदित्यन्वयः । अथ पाद-
पाणि(न्)विशेषयन्नाह—सर्वत इति । सर्वतः समन्तान्मरकतमद्मगर्भं तद्वद्धरितैर्नालितैः । हारीति । हारिणो
मनोहरा ये हारीनां मृदङ्गरास्तेषां स्तयं गच्छास्तै रमणीयैर्मनोहरैः । भ्रमदिति । भ्रमन्तश्चलन्तो ये
मृदङ्गरा धूम्यादा पक्षिणस्तेषां नखरा नखास्तैर्जर्जरितानि श्रुतीकृतानि जरठानि कठिनानि कुङ्कुलानि
येषां तै । उन्मदेति । उन्मदान्यलुलुष्टमदयुक्तानि यानि कोकिलकुलानि पिकसमूहानि तै कवलीकृता
भक्षितानां महाराम्यान्त्रस्य कोमला मृदवोऽप्रपञ्चा प्रातःकिसलयानि येषु तै । उन्मदेति । उन्मदा ये
पट्चरणा भ्रनरास्तेषां चक्रवाल समूहस्तेन वाचालिता मुखरीकृता विकचा स्फुटाश्रूतकलिका सहकार-
णोरया येषु तै । अचकित इति । अचकिता अत्रस्ता ये चकोरा विपसूचकास्तैश्चुम्बिताश्चर्विता मरि-
चाना श्वेतगोभाजनानामङ्कुरा प्ररोहा येषु तै चम्पकेति । चम्पको हेमपुष्पकस्तस्य य पराग पौष्प
गन्तव्यं पुञ्जं समूहस्तद्विषया पीतगता ये कपिशलास्तितिरास्तैर्जग्धानि भक्षितानि पिप्पल्या वैदेह्या
पलानि येषु तै । फलेति । फलस्य भरो भारस्तस्य निवरं नमूहस्तेन पीडिता वाधिता दाडिमा. करकास्तेषु ये
नीला एतान्नेषु प्रमृता जनिता कलविङ्का कुलिङ्का येषु तै । प्रक्रीति । प्रक्रीडितं क्रीडया प्रवृत्तं यन्क-
पिशिरं गोलागूलमूहस्तस्य कर्तव्यानि पाणितलानि तेषां ताडनेन प्रघातेन तरलितानि कम्पितानि ताडी-
पुटानि येषु तै । अन्योन्येति । अन्योन्यं परस्परं कुपिता कोपप्राप्ता ये कपोता पारावतास्तेषां पक्षपाल्यो
गरीजानि पाणितलानि तन्नानि कुसुमानि [प्र] मृत्नानि येषां तै । कुस्विति । कुसुमानि पुष्पाणि
तेषां रजः परागस्तस्य राशिः नमूहस्तदनुनाशिण्यो(१) या सारिका पीतपादास्ताभिराश्रितानि व्याप्तानि शि-
खरानि शिखरानि येषु तै । शुकैति । शुकानां वीराणां वच्छन्तं तस्य मुखान्याननानि नखा नखराश्च
तेषां शिखरपत्राणि तै नखलिनानि नखितानि यानि फलानि तै स्फीतै स्फुरैः । जलेति । जलधरो

१. उन्मदकोकिलकुलकवलीकृतसहकारकोमलाग्रपल्लवैः, २. कम्पितकक्कोलैः, ३. नमेरुकुसुमपांसु-
पातिभिः, ४. पशुपतिजटावन्धार्तवासुकिपरिपीतशेषैराह्लादिभिः, ५. पुण्यैः, ६. कैलासमारुतैः, ७. अभिनन्द्य-
मानो गत्वा च तं प्रदेशं सर्वतो मरकतहरितैः, ८. हारिहारीतरुतिरमणीयैः, ९. भ्रमद्भृङ्गराजनैः, १०. खर-
जर्जरितजैरठकुङ्कुलैः, ११. उन्मदकोकिलकुलकवलीकृतसहकारकोमलाग्रपल्लवैः, १२. उन्मदपट्चरण-
चक्रवालवाचालितविकचचूतकलिकैः, १३. अचकितचकोरचुम्बितमरिचाङ्कुरैः, १४. चम्पकपरागपुञ्ज-
पिशिरकपिशलजग्धपिप्पलीफलैः, १५. फलभरनिकरपीडितदाडिमनीडप्रसूतकलविङ्कैः, १६. प्रक्रीडि-
तकपिकुलकरतलताडनतरलितताडीपुटैः, १७. अन्योन्यकुपितकपोतपक्षपालीपीतितकुसुमैः, १८. कुसु-
मरजोरागिसारसौरिकाश्रितशिखरैः, १९. शुकशतमुखनखशिखरशकलितफलस्फीतैः, २०. जलधरजलै-

लुब्धविप्रलब्धमुग्धचातकध्वानमुखरिततमालखण्डैः, इभकलभकोलूनपल्लववेह्लितलवलीवल्लयैः,
 आलीयमाननवयौवनमत्तपारावतपक्षक्षेपपर्यस्तकुसुमस्तवकैः, तनुपवनकम्पितकोमलकदली-
 दलवीजितैः, अविरलफलनिकरावनतनालिकेरवनैः, अकठोरपत्रपुटपूर्गविटपिपरिवृतैः, अनि-
 वारितविहंगतुण्डखण्डितपिण्डखर्जूरजालकैः, मदमुखरमयूरीमधुररवविराजितान्तरैः, आक-
 लितकलिकाकलापदन्तुरितैः अन्तरान्तरा कैलासतरङ्गिणीतरङ्गितसिकतिलतलभूमिभागैः,
 वनदेवताकरतलनिवहनिभमलक्तकजललवसिक्तमिव किसलयनिकरमतिसुकुमारमुद्रहृद्भिः,
 ग्रन्थिपर्णप्रासमुदितचमरीकुलनिपेवितमूलैः, कर्पूरागरुप्रायैः इन्द्रायुधैरिव र्वनावस्थानैः, कुमुदै-
 रिवादत्तदिर्नकरप्रवेशशिशिराभ्यन्तरैः, दाशरथिवलैरिवोञ्जननीलनलपरिगतप्रान्तैः, प्रासा-

मेधस्तस्य जल पानीय तत्र लुब्धा आसक्ता अथ च विप्रलब्धा वञ्चिता ये मुग्धचातका वपीहास्तेषा
 ध्वानेन शब्देन मुखरित वाचालित तमालखण्ड तापिच्छवन येषु तै । एतेन तमालखण्डाना कृष्णवर्ण-
 त्वेन जलधरभ्रमान्मुग्धचातकैः प्रार्थ्यत इति ध्वनितम् । इमेति । इभाना हस्तिना कलभास्त्रिग[द]-
 व्दका । स्वार्थे क । तैरुलूना खण्डिता पल्लवा किशलयानि येषामेवविधानि वेह्लितान्यानन्दोलितानि
 लवलीवल्लयानि येषु तै । आलीयेति । आ समन्ताल्लीयमाना अन्त प्रविश्यमाना ये नवयौवनेन प्रत्यप्रता-
 रुष्येन मत्ता उत्कटा पारावता कलरवास्तेषा पक्षक्षेपेन गरुद्विक्षेपेण पर्यस्ता पतिता कुसुमस्तवका
 पुष्पगुच्छा येषा तै । तन्विति । तनुपवनेन मन्दवायुना कम्पिता धृता या कोमला मृदवः कदम्यो
 रम्भास्तासा दलानि पत्राणि । 'पर्ण पत्र छद दलम्' इति कोश । तैर्वीजितैः कृतवालव्यजनैः । अ-
 विरलेति । अविरलान्यपेलवानि यानि फलानि तेषा निकर समूहस्तेनावनतानि नमितानि नालिकेरव-
 नानि लाङ्गलीखण्डानि येषु तै । अकठोरेति । अकठोराणि मृदूनि पत्रपुटानि येषामेवविधा ये पूर्णविट-
 पिनः क्रमुकवृक्षास्तैः परिवृतैः परिवेष्टितैः । अनिवेति । अनिवारिता अनिपिद्धा ये विहगा पक्षिणस्तेषा
 तुण्डानि मुखानि तै खण्डितानि शकलीकृतानि पिण्डखर्जूरजालकानि प्रसिद्धानि येषु तै । मदेति ।
 मदेन गर्वेण ऋतुविशेषजनितवलभरेण वा मुखरा वाचाला या मयूरी नालकण्ठयोपितस्तासा यो मयूरो मिश्रो
 रवः शब्दस्तेन विराजितान्यन्तराणि मय्यानि येषा तै । आकलीति । आकलिता प्रादुर्भूता या
 कलिका कोरका । 'कलिका कोरकोऽब्धियाम्' इति कोश । तस्या कलाप सघातस्तेन दन्तुर्गि-
 रन्नतैः । कैलासेति । कैलासस्य रजतदेरन्तरान्तरा । मध्ये मध्य इत्यर्थः । यास्तरङ्गिण्यो नद्यन्माना
 तरङ्गितेन भङ्गितेन सिकतिलो वालुकितस्तलभूमिभागोऽथ प्रदेशो येषा तै । किं कुर्वद्भिः पादपैर्गुह्यैः । अति-
 सुकुमारमतिमृदु किसलयनिकर पल्लवममूहमुद्रहृद्भिर्वारयद्भिः । रक्तत्वसादृश्यात्तदेव विशेषयन्नाह—घनेति ।
 वनदेवतानामरण्याधिष्ठात्रीणा करतलनिवहनिभमिव हस्ततलममूहसदृशमिव । अलेति । अलक्तको याव-
 कस्तस्य जललवैः मिक्तमिव मिश्रितमिव । ग्रन्थीति । ग्रन्थिपर्णं शुक्रम् । 'ग्रन्थिपर्णं शुक्रं बर्हम्' इत्य-
 मर । तस्य प्रागेन मुदितानि हर्षितानि यानि चमरीकुलानि वनोद्भवगोममूहानि तैर्निपेवितानि नेवितानि
 मूलानि बुद्धानि येषा तै । कर्पूरेति । कर्पूरा अन्तर्गर्भितघनमाग्वृक्षा, अगरवो राजार्हा, प्रायो वाहुन्येन
 विद्यन्ते येषु तै । इन्द्रेति । इन्द्रायुवान्द्रवन्पि तैरिव । उभयो साम्यममाह—घनेति । घन निविडमव-
 स्थान येषा तै । पक्षे घनो मेघ । कुमुदैरिति । कुमुदानि कर्गवाणि तैरिव । उभयो साम्यमाह—अद-
 तेति । न दत्तो यो दिनकराणा सूर्यकिरणाना प्रवेशस्तेन शिशिर जीतलमभ्यन्तर मय्यभागो येषा तैर्गि-
 ल्यमन्नलेपः । दाशेति । दाशरथी रामस्तस्य बलानि नैन्यानि तैरिव । अञ्जनेति । अञ्जनवस्त्रीलानि
 यानि नलानि तृणानि तै परिगतो व्याप्त प्रान्तो येषा तै पक्षेऽनननीलनला कपय । येष पर्वता ।

१ कृतालीकमान २ मदमत्त. ३ पर्यस्तम्बरकैः ४ पून. ५ विराजित, रचित. ६ अकलित. ७ दन्तुः.
 ८ पर्णका. ९ समुदित. १० घनावलीस्थानैः ११ दिनकरकर १२ नीलनलान्नन.

दैरिव सपारावतैः, भवनतापसैरिव सनिहितवेत्रासनैः, रुद्रैरिव नागलतावद्धपरिकरैः, उद्-
धिकूलपुलिनैरिव निरन्तरोद्भिन्नप्रवाललताङ्कुरजालकैः, अभिषेकसलिलैरिव सर्वौषधिकुसुम-
फलकिसलयसनाथैः, आलेख्यगृहैरिव बहुवर्णचित्रपत्रशकुनिशतसंशोभितैः, कुरुभिरिव भा-
रद्वाजद्विजोपसेवितैः, महासमरमुखैरिव पुंनागसमाकृष्टशिलीमुखैः, महाकरिभिरिव प्रलम्ब-
वालपल्लवस्पृष्टभूतलैः, अप्रमत्तपार्थिवैरिव पर्यन्तावस्थितबहुगुल्मकैः, दंशितैरिव भ्रमरसंवा-
तकवचावृतकायैः, प्रमाणाभिमुखैरिव वानरकराङ्गुलिस्पृष्टगुञ्जैः, अवनिपालशयनैरिव सिंह-

प्रासादेति । प्रासादा देवगृहास्तैरिव । 'प्रासादो देवभूपानाम्' इत्यभिधानचिन्तामणिः । भङ्गलेखमाह—
सेति । सह पारावतैर्मर्कटैर्वर्तमाना सपारावतास्तैः । 'पारावत कलरवे गिरौ मर्कटतिन्दुके' इत्यने-
कार्थः । पक्षे पारावत कपोतः । भवनेति । भवने गृहे स्थिता ये तापसाः परिव्राजकास्तैरिव । एतत्सा-
म्यमाह—संनीति । सनिहिता समीपवर्तिनो वेत्रा वृक्षविशेषा आसन्नाः । (ना) प्रियका येषां तैः । पक्षे स-
निहितानि वेत्रासनानि विष्टरविशेषाणि येषामिति बहुव्रीहिः । रुद्र इति । रुद्र ईश्वरा एकादश तैरिव । एत-
त्साम्यमाह—नागेति । नागलता ताम्बूली । 'ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागपर्यायवल्ग्वपि' इत्यभिधानचि-
न्तामणिः । तथा वद्धः परिकर परिधियेषां तैः । पक्षे नागा सर्पा एव लता तथा वद्धः । अर्थाज्जटायाः ।
परिकरो येषामिति बहुव्रीहिः । उद्धीति । उद्धे समुद्रस्य कूलं तटं तस्य पुलिनानि जलोद्भिन्नतप्रदेशा-
न्तैरिव । 'पुलिनं तज्जलोद्भिन्नतम्' इति कोशः । उभयोः सादृश्यमाविष्कुर्वन्नाह—निरन्तरमिति ।
निरन्तरं सततमुद्भिन्नानि प्रकटितानि प्रवाला नवपल्लवा लताङ्कुरा वल्लीप्ररोहाश्च तेषां जालकानि वृन्दानि
येषु तैः । पक्षे प्रवाललता विद्रुमलता । शेष पूर्ववत् । अभीति । अभिषेकार्थं यानि सलिलानि जलानि
तैरिव । एतत्साम्यमाह—सर्वेति । सर्वा समग्राश्च ता ओषध्यः फलपाकान्तास्तासां यानि कुसुमफलकिसल-
यानि तैः सनाथैः सहितैः । पक्षे मञ्जलकर्मणि सर्वौषधी प्रसिद्धा । आलेख्येति । आलेख्यं चित्रं तेन युक्ता
गृहास्तैरिव । उभयोः सादृश्यमाह—वह्निः । बहुवर्णैरनेकरागैश्चित्राणि पत्राणि पिच्छानि येषामेवभूतानां
शकुनीनां पक्षिणां शतं तेन संशोभितैर्विराजितैः । पक्षे बहुवर्णोपेतानि यानि चित्राण्यालेख्यानि तेषु यानि
पत्राणि वाद्यानि शकुनयः पक्षिणः । शेष पूर्ववत् । कुरुभिरिति । कुरुवं कुरुवंशोद्भवा राजानस्तैरिव ।
एतयोः सादृश्यमाह—भार इति । भारद्वाजा व्याघ्राटा ये द्विजा पक्षिणस्तैरुपसेवितैः पक्षे भारद्वाजो
श्रेण । महेति । महान्ति प्रकृत्यानि यानि समरमुखानि सङ्ग्रामप्रारम्भास्तैरिव । 'मुखमुपाये प्रारम्भे
श्रेणिनि मरणास्यो' इत्यनेकार्थः । एतयोः साम्यार्थमाह—पुना इति । पुनागैर्वृक्षविशेषैः समाकृष्टा
समाकर्षिता शिलीमुख्या भ्रमरा येषु तैः । पक्षे पुनागा प्रकृष्टपुरुषा । शिलीमुखा वाणाः । शेष पूर्ववत् ।
महान्तोऽतिरथ्यता ये करिणो हस्तिनस्तैरिव । उभयोस्तुल्यता प्रदर्शयन्नाह—प्रलम्बेति । प्रलम्बा लम्बाय-
मानाः (१) ये बालपल्लवा नवीनप्रसलयानि तैः करणभूतैः स्पृष्टं सघटितं भूतलमव प्रदेशो येषां तैः । पक्षे बाल-
पल्लवाधमग्रान्ताः । शेष पूर्ववत् । शोभातिशयार्थं हस्तिना चामराणि कर्णे वध्यन्त इति सर्वप्रसिद्धम् । अप्र-
मत्तेति । अप्रमत्ता सावधाना ये पार्थिवा राजानन्तैरिव । एतयोः सादृश्यमाह—पर्यन्त इति । पर्यन्ते
प्राग्तेऽवगता दहयोऽनेके गुम्फा गुच्छवा येषु तैः । पक्षे गुम्फा सेनाविशेषा । 'एकेभ्यस्करा व्यवा-
पतिः पश्यदतिष्ठा । सेना सेनामुखं गुम्फ' इति कोशः । दंशितेति । दंशितैर्वर्मितैरिव । 'दंशितो
वर्मितः नयः (ज) इति कोशः । एतयोस्तुल्यत्वमाह—भ्रमेति । भ्रमराणां शिलीमुखानां यः सघातः समूहः
त एव वदनं वर्म तेनाटुन आच्छादितं वायो देहो येषां तैः । पक्षे भ्रमरा आवर्तान्तेषां सघातः समूहो
दंशितेष्वपि वदनानि सनाहाः । शेष पूर्ववत् । प्रमाणेति । प्रमाणं तोलनं तत्राभिः (मु) जा समुखास्तैरिव ।
उभयोः प्रमाणत्वेन नानाह—वानरैरिति । वानरा गोलङ्गुलान् वराङ्गुलिभिः करमास्त्राभिः स्पृष्टा

पादाङ्किततरुतलैः, आरब्धपञ्चतपःक्रियैरिवोच्छिखशिखिमण्डलपरिवृतैः, दीक्षितैरिव कृतक-
 णसारविपाणकण्डूयनैः, जरद्गृहमुनिभिरिव जटालवालकमण्डलधरैः, इन्द्रजालिकैरिव
 दृष्टिहारिभिः पादपैः परिवृतं चन्द्रप्रभनाम्रस्तस्य सरसः पश्चिमे तीरे कैलासपादस्य
 ज्योत्स्नावदातया प्रभया धवलयतस्तं प्रदेशं भूतलभागसंनिविष्टं भगवतः शूलपाणेः शून्यं
 सिद्धायतनमपश्यत् । तच्च पवनोद्भूतैरितस्ततः समापतद्भिः केतकीगर्भधूलिभिर्वहलीक्रियमा-
 णकायः पशुपतिदर्शनहेतोर्वलादिव प्रतिपाद्यमानो भस्मव्रतमायतनप्रवेगपुण्यैरिव परिगृह्य-
 माणः प्रविश्याद्राक्षीच्चतुस्तम्भस्फटिकमण्डपिकातलप्रतिष्ठितम्, अचिरोद्भूतैराद्राद्रिदलशिखर-

आश्लिष्टा गुञ्जा येषु तै । पक्षे वेति विकल्पार्थ । नराङ्गुलयो मनुष्याङ्गुलय । शेष पूर्ववत् । सुवर्णपरिमाणे
 गुञ्जाया एव ग्रहणमिति लोकप्रसिद्धम् । अवनीति । अत्रनिपाला राजानस्तोपा गयनस्तत्परिव । एतयो
 सादृश्य प्रदर्शयन्नाह—सिंहेति । सिंहपादैर्हर्यक्षचरणैरङ्कितानि निक्षितानि तरुतलानि वृक्षाधोभागा येषा
 तै । पक्षे सिंहपादेष्वङ्किता एतादृशानि तलानि । शेष प्राग्वत् । आरब्धेति । आरब्धा प्रस्तुता पञ्चतप-
 क्रिया पञ्चाग्निसाधनकर्म यैस्तैरिव । एतयो. शब्दसादृश्यमाह—उच्छिखेति । उच्छिखसमूहचूड भन्जिरा-
 मण्डल मयूरसमूहस्तेन परिवृतै परिवेष्टितै । पक्ष ऊर्ध्व शिखा ज्वाला यस्यैवभूत शिखिमण्डल बहिमण्ड-
 लम् । शेष प्राग्वत् । दीक्षिता यज्ञे गृहीतव्रतास्तैरिव । एतयो साम्यमावि कर्तुमाह—कृतेति । कृत विहित
 कृष्णसारैर्मृगैर्विपाणाना शृङ्गाणा कण्डूयन कण्डूया येषु तै 'कण्डू कण्डूयन खर्ज कण्डूया' इत्यभिधान-
 चिन्तामणिः । पक्षे कृष्णसारविपाणेन कण्डूयनम् । शेष प्राग्वत् । दीक्षितानामयमाचारो यन्मृगविपाणं कण्डू-
 यन विधीयत इति । जरेति । जरन्त्यो(न्तो) ज्यायासो ये गृहमुनय आश्रमतापसास्तै पञ्च^(१)मुनीनामपत्यानि
 न भवन्तीति गृहपद तैरिव । एतयोः सादृश्यप्रदर्शनार्थमाह—जटेति । जटा शिफा, आलवाल[क] आ-
 वाप, तस्य मण्डल परिवेपस्ते(त) धरन्तीति वर । पक्षे जटायुक्ता ये वाला स्तनव्यास्त एव कमण्डलवरा
 पानीयसमूहधरा येष्विति बहुव्रीहि । इन्द्रेति । इन्द्रजालिका मायिकास्तैरिव । उभयो सादृश्यमाह—
 दृष्टीति । दृष्टयो नेत्राणि तेषां हारिभिर्हरणशीलै । नेत्राभिरामैरित्यर्थ । पक्षे दृष्टिवर्चकं । अन्वगन्तु
 प्रागेवोक्त । अय कैलासपाद विशेषयन्नाह—ज्योत्स्नेति । ज्योत्स्ना कौमुदी तद्वदवदातया शुभ्रया प्रभया
 कान्त्या त प्रदेश तत्पार्श्ववर्तिभूभाग धवलयतो धवलीकुर्वत । तच्चेति । तदायतन प्रविश्य तत्र प्रवेग
 कृत्वा भगवन्त माहात्म्यवत त्र्यम्बक गौरीनाथमद्राक्षीद्दर्शनवन्वय । अय चन्द्रापीड विशेषयन्नाह—
 पवेति । पवनेन वायुनोद्भूतैः कम्पितैरितस्तन समापतद्भिर्द्रव्यव्रतत्र निपतद्भिः केतक्या प्रमिद्धाया गर्भधलि-
 भिर्मय्यरेणुभिर्वहलीक्रियमाणा श्री(शु)श्रीक्रियमाणा काया देहो यस्य स । पाण्डुरत्वसाम्येनाह—पशुरि-
 ति । पशुपतेरीश्वरस्य यद्गर्भमवलोकन तस्य हेतो । तदर्थमित्यर्थ । बलादिव दृष्टादिव भस्मव्रत विभूतिव्रत
 प्रतिपाद्यमान इवाद्राक्षीक्रियमाण इव धूलीना शुचिन्वात्पुण्यानामपि तथाविधत्वात् । तन्माभ्येनाह—
 आयेति । आयतन चैत्य तत्र य प्रवेशस्तस्माद्यानि पुण्यानि श्रेयासि तै परिगृह्यमाण द्रवोपादीयमान
 इव । अय मिद्धायतन विशेषयन्नाह—चतुरिति । चत्वार स्तम्भा स्थूणा गम्यामेतादृशी या स्फटिकमण्ड-
 पिका चन्द्रकान्तलघुमण्डपस्तम्यास्तलेऽधोभागे प्रतिष्ठितमवस्थितम् । पुन कादृशम् । शुचिभिः पवित्रं
 मन्दाकिनी स्वर्धुनी तस्या पुण्डरीकं मिताम्भोजं कृत विहितमर्चन पजन यस्य तत् । अय पुण्डरीकाणि
 विशेषयन्नाह—अचिरेति । अचिरोद्भूतै स्वल्पकालेन्यातैर्गर्गाणि चार्द्राणि चार्द्राणी तै जलनिर्गम-
 ल्य । दलेति । दलाना पत्राणा शिखराण्यग्रभागान्मेभ्यो गलन्त स्रवन्तो जलसाम्भगो विन्दवो विप्रयो

१ पादाङ्किततले. २ दीर्घजटा. ३ कमण्डलु. ४ तलभागनिष्ठम्. ५ शूलपाणे निडावतनम्. ६ दृष्टी.
 ७ समावृद्धिः. ८ धूलिधवले. ९ अचिरोद्भूतः. १० आर्द्राद्रिदलशिखर, आर्द्राद्रिशिखर.

गलज्जलचिन्दुभिरूर्ध्वविपाटितचन्द्रबिम्बदलैरिव निजादृहासावयवैरिव शेषफणाशकलैरिव
पाञ्चजन्यसहोदरैरिव क्षीरोदहृदयाकारैरुपपादितमौक्तिकमुकुटविभ्रमैः शुचिभिर्मन्दाकिनी-
पुण्डरीकैः कृतार्चनम्, अमलमुक्ताशिलाघटितलिङ्गम्, अशेषत्रिभुवनवन्दितचरणम्, चरा-
चरगुरुम्. चतुर्मुखम्, भगवन्तं त्र्यम्बकम् । तस्य च दक्षिणां मूर्तिमाश्रित्याभिमुखीमासी-
नाम्. उपरचितब्रह्मासनाम्, अतिविस्तारिणा सर्वदिङ्मुखप्रावकेन प्रलयविभुतक्षीरपयोधि-
पूरपाण्डुरेणातिदीर्घकालसंचितेन तपोराशिनेव सर्वतो विसर्पता पादपान्तरैस्त्रिस्रोतोजलनिभेन
पिण्डीभूय बहतेव देहप्रभावितानेन सगिरिकाननं दन्तमयमिव तं प्रदेशं कुर्वतीम्, अन्यथैव
धवलयन्ती कैलासगिरिम्, अन्तर्द्रष्टुरपि लोचनपथप्रविष्टेन श्वेतिमानमिव मनो नयन्तीम्,
अतिधवलप्रभापरिगतदेहतया स्फटिकगृहगतामिव दुग्धसलिलमग्न्यामिव विमलचैलांशुकान्त-

येषु तैः । गलजलचिन्दुसाम्येनोत्प्रेक्ष्य(ध)ते—ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वं विपाटितं भिन्नं यच्चन्द्रबिम्बं शशिमण्डल-
तस्य दलं खण्डरिव । तत्राप्यनृतस्य गलद्विन्दवो भवन्तीति भावः । अत्र शुक्लत्वसाम्यादाह—निजेति ।
निजं स्वकीयो योऽदृष्टवानो महान्हासस्तस्यावयवैरिवापघनैरिव । शेषेति । शेषस्य नागाधिपतेः फणा
स्फुटन्तस्य गकलं खण्डैरिव । अर्धविकसितत्वसाम्याना(दा)ह—पाञ्चेति । पञ्चजने पाताले भवः पाञ्चजन्यो
जनार्दनगजस्तस्य सहोदरैरेकोदरसमुत्पन्नैरिव । हृदयस्य पुण्डरीकाकारत्वात्तत्साम्येनाह—क्षीरेति । क्षीरो-
दस्य क्षीरमुद्रस्य यद्दृश्यं स्वान्तं तद्वदाकार आकृतियेषां तैः । अग्रसंकुचितत्वसाम्येनाह—उपेति ।
उपपादितो विहितो मौक्तिकानां रसोद्भवानां मुकुटविभ्रममु(उ)ष्णीपप्रान्तिर्यैः । अथ स्थावररूपमधिकृत्य
त्र्यम्बकं विज्ञेयन्नाह—अमलेति । अमला निर्मला या [मुक्ताशिला] मौक्तिकशिला तस्या घटित
निमित्तं लिङ्गं यस्य स तम् । जङ्गमरूपमधिकृत्याह—अशेषेति । अशेषं यन्निभुवनं त्रिविष्टपं तेन वन्दितौ
नमस्कृतौ चरणौ यस्य स तम् । चरेति । चराचरस्य जीवलोकस्य गुरुं हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेष्टारम् ।
चतुरिति । चत्वारि मुखानि यस्य स चतुर्मुखस्तम् । ननु महादेवस्य पञ्चकत्वात्कथमत्र चतुर्मुखोपवर्णनमि-
ति वाच्यम् । सामान्यतस्तन्निवाग्निं प्रयोजनवशाच्चतुर्मुखत्वस्यापि सम्भवात्(१)तस्य त्र्यम्बकस्य दक्षिणामप-
गव्या मूर्तिं प्रतिमामाश्रित्याश्रयणं कृत्वाभिमुखीं समुखीमासीनां निपि(प)ण्णा प्रतिपन्नं स्वीकृतं पाशुपतमीश्वर-
नक्तं व्रतं नियमविशेषो यथा ता कन्यका महाश्वेताभिधाना ददर्शेति दूरेणान्वयः । इत्. कन्यका विशेषय-
न्नाह—उपेति । उपरचितं निर्मितं ब्रह्मासनं ध्यानासनं यथा सा ताम् । पुनः किं कुर्वतीम् । सगिरिका-
ननं तं प्रदेशं दन्तमयमिव गजदन्तनिर्मितमिव कुर्वतीं प्रणयन्तीम् । केन । देहप्रभावितानेन शरीरकान्ति-
रूपेण । अथ प्रभावितां विज्ञेयन्नाह—अतीति । अतिशयेन विस्तारिणा प्रसरणशीलेन । सर्वेति ।
सर्वदिग्भुजानां प्रावकेनाच्छादनेन । प्रलयेति । प्रलयः कृत्वास्तस्तेन विभुतो विस्तृतो यः क्षीरपयोधि-
भग्नं परो रम्यदृष्टमाण्डुरेण शुभ्रेण । उज्ज्वलत्वसाम्यादाह—अतीति । अतिदीर्घोऽत्यायतो यः कालो-
ऽप्येतां तेन संचितैर्नमस्त्राकृतेन विसर्पता प्रचलि(ल)ता तपोराशिना तपः समूहेनेव । अतिस्वच्छत्वादाह—
पादपेति । पादपान्तरैर्दृष्टान्तरैः प्रतिपन्धर्वाभूतं पिण्डीभूय समूहीभूय बहतेन त्रिस्रोतोजलनिभेन गङ्गा-
या नदीनेन । कैलासस्य श्वेतत्वादेतस्य च तदतिगम्यत्वादाह—अन(न्य)थेति । भिन्नप्रकारेण तेनैव देहप्र-
भावितानेन कैलासगिरिं रजताद्रिं धवलयन्ती श्वेत(ति)मानमापादयन्तीमिव । द्रष्टुरिति । तेनैव प्रभावितानेन
द्रष्टुरपि दितोऽपि दृष्टव्यमिति लोचनपथप्रविष्टेन नेत्रमध्यमार्गगतेन मनश्चितं श्वेतिमानं शुक्तिमानं (२) नयन्तीमिव
पद्ममयमिव । अतीति । अतिधवलमिति उक्त्वा या प्रभा कान्तिमया परिगतो व्याप्तो देहो यस्यास्तस्या
नामकता गता । तस्या च देहस्य प्रभापस्यच्छद्रव्यान्तरितत्वाच्च परिस्फुटं प्रकटं विभाव्यमाना प्रापमाना

१. अतिशयः २. पयोपिपस ३. तपोराशिनेव विसर्पता. ४. एतन्मयः चन्द्रमयः ५. लीन-

नयन्तीमिव ६. लीनः

रितामिव आदर्शतलसंक्रान्तामिव शरदभ्रपटलतिरस्कृतामिव अपरिस्फुटविभाव्यमानावय-
वाम्, पञ्चमहाभूतमयमपहाय द्रव्यात्मकमैङ्गनिष्पादनोपकरणकलापं धवलगुणेनेव केवले-
नोत्पादिताम्, अध्वरक्रियामिवोद्धतगणकचग्रहभयोपसेवितत्र्यम्बकाम्, रतिर्मिव मदनदेहिनि-
मित्तं हरप्रसादनार्थमागृहीतहराराधनाम्, क्षीरोदाधिदेवतामिव सहवासपरिचितहरचन्द्रले-
खोत्कण्ठाम्, इन्दुमूर्तिमिव स्वर्भानुभयकृतत्रिनयनशरणगमनाम्, ऐरावतदेहच्छविमिव
गजाजिनावगुण्ठनोत्कण्ठतशितिकण्ठचिन्तितोपनताम्, पशुपतिदक्षिणमुखहासच्छविमिव व-

अवयवा अपघना यस्या । खञ्जद्रव्यान्तरीतत्वसाम्येनोत्प्रेक्ष्ये(ध)ते—स्फटिकेति । स्फटिकश्चन्द्रकान्त-
स्य गृह धाम तत्र गतामिव प्राप्तामिव । दुग्धेति । दुग्धसलिले क्षीरोदे मन्नामिव वृद्धितामिव । विमलेति ।
विमल निर्मल यच्चेलाशुक वस्त्रविशेषस्तनान्तरितामिव व्यवहितामिव । आदर्शति । आदर्शतल मुकुरतल
तत्र सक्रान्तामिव प्रतिविम्बितामिव । शरदिति । शरद्वनालयस्तस्या अभ्रपटलानि भेदवृन्दानि तैस्ति-
रस्कृतान्य(म)न्तर्हितामिव । अपरिस्फुटावयवत्वादेवागङ्गते—पञ्चेति । पञ्चमहाभूतमय पृथिव्याद्या-
त्मक द्रव्यरूपमङ्गनिष्पादनोपकरणकलाप शरीरजनकसामग्रीमपहाय दूरीकृत्य केवलेन धवलगुणेनेवो-
त्पादिता निर्मिताम् । शौक्ल्यचातिशयवत्त्वादिति भाव । केचिदपहायेत्यस्तोभयत्र सवन्धमाहुः । तदथा—
धवलगुणेनेवोत्पादितायास्तस्या पृथिव्याद्यानात्मकत्वे द्रव्यत्वमेव न स्यादित्यत आह—द्रव्येति । द्रव्या-
त्मक स्वरूपमपहाय । ननु द्रव्यत्वाभावेऽङ्गानि शरीरावयवा तन्निष्पादने या उपकरणसामग्र्यपेक्षिता सा
न स्यात् । तस्याश्च द्रव्यात्मककार्ये जनने सामर्थ्यादत आह—अङ्गेति । तदप्यपहाय न चाभाप
एव दूषणमलौकिकप्रसिद्धे । दूषणस्यैव भूषणत्वात् । अध्वरक्रियायाः स्त्रीत्वमाश्रित्याह—अध्वर इति ।
अध्वरो दक्षस्य यज्ञस्तस्य क्रिया कर्म तामिव । उभयसादृश्यमाह—उद्धतेति । उद्धता अनार्या ये गणा
मनुष्यवृन्दा पार्षदाश्च तैर्य कचग्रह केशग्रहस्तसाद्यद्भय तेनोपसेवित सपर्याविपयीकृतत्र्यम्बक
ईश्वरो यया सा ताम् । दक्षप्रजापतिनाध्वर ईश्वरो नाहृत । तेन गणा प्रेषिता । तैरध्वरविनाशो विहित इति
पुराणप्रसिद्धम् । रतिरिति । रतिर्मनोभवस्य स्त्री तामिव । उभयो साम्यता(म्य) स्पष्टमाह—मदनेति ।
मदनेन कदर्पेण पीडितो यो देह शरीर तन्निमित्त तदर्थम् । मदनोपशान्त्यर्थमित्यर्थ । सा च हरप्रसन्नताया
स्यादित्याशयेनाह—हर इति । हरस्येश्वरस्य प्रसाध(द)नार्थं प्रसक्त्या आगृहीता स्त्रीकृता हरारावनेश्वरम-
पर्या यया सा ताम् । मदनस्य देह इव देहो यस्यैवविव पुण्डरीकमुनिस्तन्निमित्त तदर्थमित्यर्थो वा । पक्षे
मदनदेहनिमित्तम् । शेष पूर्ववत् । ईश्वरेण कदर्पदेहो भस्मसात्कृत, पश्चाद्रत्येश्वर सेवया प्रमत्नीकृत्य नवीनदेह
कारित इति पुराणप्रसिद्धम् । क्षीरोदेति । क्षीरममुद्रस्याविदेवताविष्ठात्री लक्ष्मीस्तामिव । उभय विशे-
षयन्नाह—म(स)हेति । महादेवस्य निकटे कन्याया महाश्वेतायाश्चन्द्रलेखासहवासात्परिचितिविशेषतो दृष्टया
हरचन्द्रलेखायामुत्कण्ठाद्भुतातिशयो यस्या सा ताम् । पक्षे क्षीरोदसमुद्रे य पूर्वचन्द्रेण सहवामनेन
परिचिता निर्णता हरस्य चन्द्रकला तस्यामुत्कण्ठा रणरणक यस्या इति बहुव्रीहि । इन्दुरिति । इन्द्र-
श्चन्द्रस्तस्य मूर्ति शरीर तामिव । उभयो सादृश्यार्थमाह—स्वर्भानुरिति । स्वर्गतो योऽन्युच्चो(?) भागु
सूर्यस्तस्यातपलक्षण भय तस्मात्कृत विहित त्रिनयनस्य शोभोदृष्ट्यावशाच्छरणे गृह आगमन यया सा
ताम् । पक्षे स्वर्भानु मैहिकेय । शरणार्थं त्रणार्थम् । शेष पूर्ववत् । ऐरावतेति । ऐरावतो हस्तिमय-
स्तस्य देहच्छवि शरीरत्वतामिव । उभयो साम्यमाह—गजेति । गजाजिनेन हस्तिचर्मणावगुण्ठनमा-
च्छादन तस्मिन्नुत्कण्ठितो य शितिकण्ठो महादेवस्तस्य चिन्तित समीहितमुपनत प्रगित यया सा ताम् ।
पक्षे गजाजिनावगुण्ठनोत्कण्ठितेश्वरस्य चिन्तितेनापेक्ष्योपनता प्राप्ताम् । पशुपेति । पशुपतिरीश्वरस्तस्य

हिरागत्य कृतावस्थानाम्, शरीरिणीमिव रुद्रोद्धूलनभूतिम्, आविर्भूतां ज्योत्स्नामिव हरक-
ष्ठान्धकारविघट्टनोद्यमप्राप्ताम्, गौरीमनः शुद्धिमिव कृतदेहपरिग्रहाम्, कार्तिकेयकौमारव्रत-
क्रियामिव मूर्तिमतीम्, गिरिशंवृषभदेहद्युतिमिव पृथगवस्थिताम्, आयतनतरुकुसुमसमृद्धि-
मिव शंकराभ्यर्चनाय स्वयमुद्यताम्, पितामहतपःसिद्धिमिव महीतलमवतीर्णाम्, आदियुग-
प्रजापतिकीर्तिमिव सप्तलोकभ्रमणखेदविश्रान्तान्, त्रयीमिव कलियुगध्वस्तधर्मशोकगृहीतव-
नवासाम्, आगामिकृतयुगवीजकलामिव प्रमदारूपेणावस्थिताम्, देहवतीमिव मुनिजनध्या-
नसंपदम्, अमरगजवीथिमिवाभ्रगङ्गाभ्यागमवेगपतिताम्, कैलासश्रियमिव दशमुखोन्मू-
लनक्षोभनिपतिताम्, श्वेतद्वीपलक्ष्मीमिवान्यद्वीपावलोकनकुतूहलागताम्, काशकुसुमविका-

दक्षिणमुखस्यापसव्याननस्य यो हासो हास्य तस्य छवि शोभा तामिव । अत्र दक्षिणग्रहण प्रायशस्तत्र
हान एवेति तदर्थम् । उभयो साम्यमाह—**वहिरिति** । स्वस्थानान्मुखाच्च वहिरागत्य कृतमवस्थान यथे-
त्यभङ्गश्लेष । श्वेतत्वपवित्रत्वसाम्यादाह—**शरीरिण(णी)** देहधारिण(णी) रुद्रस्येश्वरस्योद्धूलनमङ्गमर्दन तस्य
भूतिं भस्वेव । प्रकाशरूपत्वसाम्येनाह—**ज्योत्स्नेति** । आविर्भूता प्रकटीभूता ज्योत्स्ना कौमुदी तामिव ।
हरेति । हरकण्ठे य कृष्णत्वसाम्यादन्धकारस्तस्य विघट्टन दूरीकरण तत्र य उद्यम प्रयत्नस्तेन प्राप्ता
समागताम् । हरसन्निधानसाम्येनाह—**गौरीति** । गौरी पार्वती तस्या मन शुद्धिश्चित्तनैर्मल्य तामिव । अमू-
र्ताया मूर्तेन कथ साम्य स्यादित्याह—**कृतेति** । कृतो विहितो देहस्य परिग्रह स्वीकारो यथा सा ताम् ।
नातिशयत्वसाम्येनाह—**कार्तीति** । कार्तिकेयस्य षडाननस्य या कौमारव्रतक्रिया बाल्यावस्थाया यत्तपोनुष्ठान
तामिव । अत्रापि क्रियारूपत्वेन तदसम्भवादाह—**मूर्तीति** । मूर्तिमतीम् । सशरीरामित्यर्थ । **गिरिशेति** ।
गिरिशो महादेवस्तस्य यो वृषभो बलीवर्दस्तस्य देहद्युति शरीरच्छविस्तामिव । तस्या गुणरूपत्वेन तदुपमा-
नाभावादाह—**पृथगिति** । शरीराद्वहिर्निर्गल्य पृथगवस्थिताम् । सशरीरामित्यर्थ । **आयतनेति** । आयतन
चैत्य तस्य तरवो वृक्षास्तेषा कुसुमसमृद्धि पुष्पसपत्तामिव । तस्या आगमने निदानमाह—**शंकरेति** ।
शङ्करस्येश्वरस्यभ्यर्चन पूजन तदर्थ स्वयमुद्यतामुद्योगयुक्ताम् । **पितेति** । पितामहस्य ब्रह्मणो या तप सि-
द्धिस्तामिव । तप सिद्धिरात्मगतत्वेनोपमानाभावादाह—**महीतलेऽवतीर्णा** कृतावताराम् । **आदीति** ।
आदियुगे कृतयुगे य प्रजापतिर्ब्रह्मा मरीच्याद्यश्च तस्य तेषा वा कीर्तिर्यशस्तामिव । तस्या एकत्रावस्थाने
कारणमाह—**सप्तस्वि(प्ते)ति** । सप्तसु लोकेषु यद्भ्रमण पर्यटन तस्माद्य खेद भ्रमस्तेन विश्रान्तामुपवि-
ष्टाम् । **त्रयीति** । ऋग्यजु गामवेदास्त्रयी तामिव । एतस्यास्तत्रागमने हेतुमाह—**कलीति** । कलियुगेन
बलिबालेन प्रभो दूरीकृतो यो वर्मो वृषस्तस्माद्य शोक शुकतेन गृहीत स्वीकृतो वनवासोऽरण्यनिवासो
यथा सा ताम् । इममपि ध्वस्तधर्मशोकेन गृहीतवनवासेत्युभयो साम्यम् । वर्मातिशयवपन(?)साम्येनाह—
आगामीति । आगाम्यप्रेभावी य कृतयुगस्तस्य या बीजकला निदानमात्र तामिव प्रमदारूपेण स्त्रीरूपेणाव-
स्थितामावेष्टयाम् । **देहेति** । देहवती शरीरधारिणी मुनिजना वाचयमास्तेषा ध्यान प्राणायामस्तस्य
गणव(त्) नम्रुद्धि (द्धि) तामिव । **अमरेति** । अमरा देवास्तेषा गजा हस्तिनस्तेषा वीथी ततिस्तामिव
गजसमूहस्य तत्रागमने निदानमाह—**अभ्रेति** । अभ्रगङ्गाकाशगङ्गा तस्यामभ्यागम समुद्रागमन तत्र यो
वेगवपन तेन पतिता गन्ताम् । **कैलासेति** । कैलासो रजनाद्रिस्तस्य श्री शोभा तामि[व] । कीदृशीम् ।
दशेति । दशमुखो गदणन्तेन यदुन्मूलन तन्माद्य क्षोभस्त्रान्तस्त्रात्रिपतिता सन्ताम् । इयमपि क्षोभेन
निपतिता । ऐना(स्त्र)यात्रिपत्य दर्पदत्ताह—**श्वेतेति** । यत्र नर्वमेव वस्तु श्वेत तच्छ्वेतद्वीप तस्य या लक्ष्मी.
तामिव । ना श्वेतद्वीप एव, नान्निन्द्रदेव इत्याह—**अन्येति** । इतरद्वीपाना यदवलोकन वीक्षण तदेव
इतरद्वीपाना निगन्ता प्राप्ताम् । काश इति । काश इत्येका तस्य कुसुमानि पुष्पाणि तेषा विकाशो विक-

शकान्तिमिव शरत्समयमुदीक्षमाणम्, श्रेयशरीरच्छायामिव रसातलमपहाय निर्गताम्, मु-
शलायुधदेहप्रभामिव मधुमदविघूर्णनायासविगलिताम्, शुक्लपक्ष्मपरंपरामिव पुञ्जीकृताम्,
सर्वहंसैरिव धवलतया कृतसंविभागाम्, धर्महृदयादिव विनिर्गताम्, गङ्गादिवोत्कीर्णाम्,
मुक्ताफलादिवाकृष्टाम्, मृणालैरिव विरचितावयवाम्, दन्तदलैरिव वटिताम्, इन्दुकरकूर्च-
कैरिवैवाक्षालिताम्, वर्णसुधाच्छटाभिरिवैवाच्छुरिताम्, अमृतफेनपिण्डैरिव पाण्डुरीकृताम्,
पारदरसधाराभिरिव धौताम्, रजतद्रवेणैव निर्मृष्टाम्, चन्द्रमण्डलादिवोत्कीर्णाम्, कुटज-
कुन्दसिन्दुवारकुसुमच्छविभिरिवोद्भासिताम्, इयत्तामिव धवललम्, स्कन्धावलम्बिनीभिर्हृ-
दयतटगर्तादर्कविम्बादुद्भूतं बालरश्मिप्रभाभिरिव निर्मिताभिरुन्मिपत्तडित्तरलतेजस्ताम्राभि-
रचिरस्नानावस्थितविरलवारिकणतया प्रणामलग्नपशुपतिचरणभस्मचूर्णाभिरिव जटाभिरुद्भा-

मन तस्य कान्तिः प्रभा तामिव । कीदृशीम् । शरत्समय घनालयकालमुदीक्ष्य(क्ष) माणा प्रतीक्ष्य(क्ष)माणाम् ।
शोपेति । श्रेयो नागराजस्तस्य यच्छरीरं तस्य च्छाया कान्तिस्तामिव । अत्र कथं तस्या आगम इत्याका-
ङ्क्षायामाह—रसेति । रसातल भूतलमपहाय त्यक्त्वा निर्गता वहिरागताम् । मुशलेति । मुशलायुधो बल-
भद्रस्तस्य या देहप्रभा शरीरद्युतिस्तामिव । तस्या अत्रासुभवमागङ्गायाह—मध्विति । मधुमदेन काद-
म्बरीमेदेन यद्विघूर्णनं देहभ्रमस्तस्माद्य दा(आ)यास खेदस्तेन विगलिता च्युताम् । शुक्लेति । शुक्लपक्ष्मस्य
परपरा सततिस्तामिव । तस्या एकत्रावस्थितेरभावादाह—पुञ्जीति । पुञ्जीकृतमेकत्रीकृताम् । सर्वेति ।
धवलतया श्वेततया सर्वहंसैः समग्रसितच्छदैः कृतो विहितः सविभाग स्वैल्यार्पणं यस्या सा तामिव ।
धर्मेति । धर्मो वृषस्तस्य हृदयाद्वक्षसो विनिर्गतामिव । शङ्ख इति । गङ्गाजलजादुत्कीर्णामिवोत्कीर्णं
निर्मितामिव । मुक्तेति । मुक्ताफलाद्रसोद्भवादाकृष्टामिवाकर्षितामिव । मृणालेति । मृणालेन्नुल्लैर्विर-
चिता विहिता अवयवा अपघना यस्या सा तामिव । दन्त इति । दन्ता दृष्टिमुखरदनाम्नेषा दलैः
खण्डैर्वटितामिव निर्मितामिव । इन्दुरिति । इन्दुश्चन्द्रस्तस्य करा अगवस्त एव कूर्चका कुबिरान्तरा-
क्षालितामिव धौतामिव । वर्णेति । वर्णा शुक्ला । 'वर्णं स्वर्णं मये क्षुतो' रूपे द्विजादौ शुद्धादा
कुथायामधरे गुणे' इत्यनेकार्थः । एतादृशी या मुधा गृहधवलीकरणद्रव्यं तस्याच्छटाभिः पृथद्रिरान्धुरिता-
मिवाच्छोडितामिव । अमृत इति । अमृतस्य पीयूषस्य ये फेनाः पिण्डाः पिण्डीरममृहास्तैः पाण्डुरीकृतामिव
शुद्धीकृतामिव । पारदेति । पारदोरसेन्द्रस्तस्य रसो द्रव्यस्तस्य धारा पद्मयस्तामिवोन्मितामिव क्षालितामिव ।
रजेति । रजतं रौप्यं तद्रवेण तद्रतेन निर्मृष्टामिव निघर्षितामिव । चन्द्र इति । चन्द्रमण्डलं शशिवि-
म्बं तस्मादुत्कीर्णामिवोत्कीर्णं कर्षितामिव । कुटजेति । कुटजा गिरिमञ्जिका, कुन्द प्रसिद्धः, मिन्दुवागे
निर्गुण्डी, एतेषां कु[मु]मानि तेषां छवयः कान्तयस्ताभिरुद्भासितामिव प्रशुणीकृतशोभाभिव । धवल-
लमेति । धवललम् श्वेतलम् इयत्तामिवैतावत्त्वमिव । परमावधिमिवैत्यर्थः । अत्र सर्वत्र श्वेतलमाभ्यामुपमा-
नोपमेयभावः । न तु द्व्यर्थता । पुनः प्रकारान्तरेण विशेषयन्नाह—जटाभिरिति । जटा मटान्ताभिर्नद्रा-
मित उत्प्रावत्येन शोभितं शिरोभाग उत्तमाङ्गप्रदेशो यस्या सा ताम् । अथ जटा विशेषयन्नाह—स्क-
न्धेति । स्कन्धो भुजान्तरं तत्रावलम्बिनीभिरवलम्बितुं शीलं यामा ताभिः । तासामारक्तवर्णयन्नाह—
उदयेति । उदय उदयाचलस्तस्य तटप्रस्थं तत्र गतान्प्राप्तादर्कविम्बान्मूर्धमण्डलादुद्भूतं निम्नास्य बाल-
दिमर्वालातपस्तस्य प्रभाभिः कान्तिभिर्निर्मिताभिरिवोत्पादिताभिरिव । उन्मिपदिति । उन्मिपन्ती स्फुरन्ती
या तडिद्विद्युत्तस्या यत्तरलं चञ्चलं तेजस्तद्रत्ताम्राभिः श्वेतरक्ताभिः । अचिरेति । अचिरं यन्वानमागमनं
नावस्थिता अभ्यन्तरे लग्ना ये विरलाः श्लोका वारिकणा जलविप्रुपन्नेषा भावन्तना तया । वारिगणानां
श्वेतत्वादाह—प्रणामेति । प्रणामो नमस्कारस्तत्र लग्नं पशुपतेर्गश्वरस्य चरणभस्म पादविभक्तिशोभो यामेव-

सितगिरोभागाम्, जटापाशप्रथितमुत्तमाङ्गेन मणिमयं नामाङ्कमीश्वरचरणद्वयमुद्वहन्तीम्,
रविरथतुरङ्गखुरक्षुण्णनक्षत्रक्षोदविगदेन भस्मना कृतललाटपट्टिकाम्, शिखरशिलाश्लिष्टश-
गाङ्ककलामिव शैलराजमेखलाम्, अतुलभक्तिप्रसाधितया लक्ष्मीकृतलिङ्गयापर्येव पुण्डरी-
कमालया दृष्ट्या संभावयन्तीं भूतनाथम्, अनवरतगीर्तपरिस्फुरिताधरपुटवशादतिशुचिभिः
शुद्धहृदयमयूखैरिव गीतगुणैरिव स्वरैरिव स्तुतिवर्णैरिव मूर्तिमद्भिर्मुखान्निष्पतद्भिर्दशनांशुभिः
पुनरपि स्नपयन्तीं गौरीनाथम्, अतिविमलैश्च वेदाधैरिव साक्षात्पितामहमुखादाकृष्टैर्गायत्री-
वर्णैरिव ग्रन्थनस्फीततामुपगतैर्नारायणनाभिपुण्डरीकवीजैरिवोद्धृतैः सप्तर्षिभिरिव कैरस्पर्शपू-
तमात्मानमिच्छद्भिस्तारकारूपेणागतैरामलकीफलस्थूलैर्मुक्ताफलैरुपरचितेनाक्षवलयेनाधिष्ठित-
कण्ठभागाम्, परिवेषपरिगतचन्द्रमण्डलामिव पौर्णमासीनिशाम्, अधोमुखहरगिरःकपाल-

भूताभिरिव । जटापाशे जटाजूटे प्रथित गुम्फितम् । मणीति । भक्तिविशेषप्रकटनार्थं मणिनिर्मित रत्नघटित
नाम्नो मूलवीजस्याङ्गुलिह यस्मिन्नेवभूतमीश्वरचरणद्वयं शमुपादयुगलमुत्तमाङ्गेन गिरसोद्वहन्ती धारयन्ती-
म् । रविरिति । रविरथस्य सूर्यस्यन्दनस्य ये तुरङ्गा अश्वास्तेषां खुरा शफास्तैः क्षुण्णानि चूर्णितानि
यानि नक्षत्राणि भानि तेषां क्षोदधूर्णं तद्वद्विगदेन निर्मलेन भस्मना विभूत्या कृता विहिता ललाटपट्टिका
पुण्ड्रविशेषो यया ना ताम् । ललाटस्य दृढत्वेन गिलात्पत्वाललाटपट्टिकायाश्च त्रिपुण्ड्ररूपत्वेनार्धचन्द्राकार-
त्वादाह—शिखरेति । शिखरगिलाया सागुगिलाया श्लिष्टा लम्बा शगाङ्ककला यस्यामेवभूता शैलराज-
मेखलामिव हिमाचलमध्यभागमिव । किं कुर्वतीम् । संभावयन्ती संभावनाविषयीकुर्वतीम् । कम् । भूतनाथ
महादेवम् । कया । दृष्ट्या । श्वेतत्वसाम्यादाह—अपरया भिन्नया पुण्डरीकमालयेव सिताम्भोजपङ्कजेव । अथ
दृष्टि विशेषयन्नाह—अतुलेति । अतुला निरुपमा या भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञानं तथा प्रसाधितया प्रसन्नया ।
लक्ष्मी(क्ष्मी)ति । लक्ष्मी(क्ष्मी)कृत ध्यानावलम्बनीकृत लिङ्गं स्थावरं यया सा तथा । पुनस्तामेव विशेषय-
न्नाह—अनवेति । अनवरत निरन्तरं यद्वीत गानं तेन परिस्फुरितं प्रचलितो योऽधरपुटो ओष्ठपुटस्तद्वगान्मु-
खाद्यन्यानिष्पतद्भिः धर्गद्विर्दशनांशुभिर्दन्तश्रीभिः । पुनरपि पूजाप्रारम्भे क्षपितत्वाद्वितीयवारमपि गौरीनाथ
महादेव स्नपयन्ती स्नपनं कुर्वतीम् । अथ दशनाश्लिष्टातिष्ठति—अतीति । अतिगयेन सर्वाधिक्येन शु-
चिभिः पवित्रैः । अतिनैर्मत्यादाह—शुद्धेति । शुद्धं निर्मलं यद्द्वयं चेतस्तस्य मयूखा किरणास्तैरिव ।
गीतेति । गीतानां गुणा मधुरत्वादयन्तैरिव । स्वरेति । स्वरा पञ्चादयन्तैरिव । स्तुतीति । स्तुतिर्नु-
त्तिग्या वेषेतिवार्धैरिव । वर्णानां तावत्कालं स्थातुमशक्यत्वात्तदभावादाह—मूर्तिरिति । पुनस्तां विगे-
पयितुमक्षदलयगन्तुमुक्ताफलान्याद्यैः विशेषयन्नाह—अतीति । अतिविमलैरतिनिर्मलैर्वेदा ऋक्प्रभृतयस्तेषां
नैर्गिदभिरेवैरिव । तस्यां तदमभवनाशङ्काह—साक्षादिति । पितामहमुखात्प्रजापतिवदनात्माक्षादव्यव-
धानात्तद्वैवाक्येति । गायत्रीति । गायत्री मन्त्रविशेषस्तस्यां वर्णैरक्षरैरिव । वर्णानाममूर्तत्वात्तद-
गन्तव्यार—प्रधनेति । प्रधनेन रचनाविशेषेण स्फीतता पुष्टतामुपगतं प्राप्तं । अतिश्वेतत्वसाम्यादाह—
नारा इति । नारायणस्य जनार्दनस्य नाभिपुण्डरीकं नाभिर्मलं तस्य वीजैरिवोत्पत्तिनिर्गमैर्वि [उद्धृतैः] ।
सप्तर्षीति । सप्तर्षेण हस्तमन्त्रेण पूतं पवित्रनाम्नानमिच्छद्भिर्वाञ्छद्भिस्तारकारूपेण नन्दनैः

प्रथमं सप्तर्षिर्गिरिः । एतेन मुक्ताफलानां नक्षत्रानाम्यम् । परिमाणविशेषः प्रदर्शयति—अतीति ।

साक्षादिति तस्यां प्रकृतौ तद्वत्स्थूलं स्वविद्यैरेवविधमुक्ताफलैः स्मोद्वैरन्तर्दिनेन विद्वद्भिः

लक्ष्मीकृतलिङ्गं तस्मिन् पुण्ड्रानां निराणप्रदेशे यस्यां ना नन्दनैः सप्तर्षिः

नैः परितः सति सप्तमण्डलं गीतविषयं यस्यामेवादर्शा पौर्णमासीनिशा इति ।

मण्डलाकारेण मोक्षद्वारनियुक्तकलशकान्तिना स्तनयुगलेनैकहंसमिथुनसनाथामिव गङ्गाम्,
गौरीसिंहसटामयेनेव चामररुचिराकृतिना स्तनयुगलमध्यनिवद्धग्रन्थिना कल्पतरुलतावत्क-
लेन कृतोत्तरीयकृत्याम्, अयुग्मलोचनसकाशात्प्रसादलब्धेन चूडामणिचन्द्रमयूखजालेनेव
मण्डलीकृतेन ब्रह्मसूत्रेण पवित्रीकृतकायाम्, आप्रपदीनेन च स्वभावसितेनापि ब्रह्मासनव-
न्धोत्तानचरणतलप्रभापरिष्वङ्गाहोहितायमानेन दुकूलपटेन प्रावृतनितम्बाम्, यौवनेनापि
स्वकालोपसर्पिणा निर्विकारेण विनीतेन शिष्येणैवोपास्यमानाम्, लावण्येनापि कृतपुण्येनेव
स्वच्छात्मना परिगृहीताम्, रूपेणापि रुचिरलोचनेन विगतचापलेनायतनमृगेणैव सेविताम्,
उत्सङ्गगतां च स्वसुतामिव सूक्ष्मदन्तखण्डिकाङ्गुलीयकौपूरिताङ्गुलिना त्रिपुण्ड्रकौवङ्गिष्ठभस्म-

कारत्वेनात्र वलयस्य परिवेषसाम्यम्, तस्या मुखस्य च चन्द्रसाम्यम्, तस्याश्च पाँर्णमामीमाम्यम् । अथ
पुनस्तत्कुचयुगल तच्छयामत्वपीनत्ववर्णनद्वारा तामेव वर्णयन्नाह—अथ इति । ऊर्ध्वमुखे कपाले श्यामता
नास्तीत्यतोऽधोमुख यद्भरशिरःकपाल तद्वन्मण्डलाकारेण वर्तुलाकृतिना । हरपददानेन स्तने वलत्व शो-
ष्यते । ईश्वरस्य धवलत्वात् । मोक्ष इति । मोक्षो महानन्दस्तस्य द्वारे नियुक्तौ स्थापितौ यौ कलशौ निर्वा(१)
तद्वत्कान्तिः शोभा यस्य स तेन । एवविधेन स्तनयुगलेनोपलक्षिताम् । कामिव । एक यद्धसमिथुन च-
क्राङ्गयुग्म तेन सनाथा सहिता गङ्गामिव जाह्नवीमिव । पुनः किविशिष्टाम् । कपतरवो मन्दगन्तेषा
सरलत्वेन लतोपमाना तस्या वल्कलेन चोचेन कृतमुत्तरीयमुपसव्यान तस्य कृत्य कार्यं यस्या सा ताम् । अथ
वल्कल विशेषयन्नाह—चामरेति । चामरं वालव्यजनं तद्वद्भुचिरा मनोहराकृतिराकारो यस्य स तेन ।
प्रलम्ब[त्वे]न श्वेतत्वेन च तत्साम्यमिति भावः । स्तनेति । स्तनयुगलस्य मध्ये निवद्धो ग्रन्थिर्य स तेन ।
उज्ज्वलत्वसाम्यादुत्प्रेक्षते—गौरीति । गौरी पार्वती तस्या सिंहो मनस्तालस्तस्य या सटा जटा तन्मयेनेन
तद्विकारेणैव । पुनः किविशिष्टाम् । मण्डलीकृतेन वर्तुलीकृतेन ब्रह्मसूत्रेण यज्ञोपवीतेन पवित्रीकृता पाय-
नीकृता का[या] देहो यस्याः सा ताम् । अथ ब्रह्मसूत्रं विगिनष्टि—अयुग्मेति । अयुग्मलोचन ईश्वरस्तस्य
सकाशात्समीपात्प्रसादः प्रसन्नता तेन लब्धेन प्राप्तेन । चूडेति । चूडामणिभूतो यथन्द्रस्तस्य मयूखा
किरणास्तेषां जालेनेव समूहेनेव । प्रकारान्तरेण तामेव विशेषयन्नाह—दुकूलेति । दुकूलपटेन क्षौमवस्त्रेण
प्रावृतावाच्छादितौ नितम्बावारोहौ यस्याः सा ताम् । अथ दुकूलपट(८)विशेषयन्नाह—आप्रपदीनेति ।
आपदव्यापकेन । ‘तत्तु स्यादाप्रपदीनं व्याप्नोलाप्रपदं हि यत्’ इति कोशः । तेन स्वभावतः
प्रकृत्य सितेनापि शुभ्रेणापि ब्रह्मासनं ध्यानासनं तस्य वन्धो रचनाविशेषेनोत्तानमूर्ध्वमुरा यच्चर-
णयो पादयोस्तल तस्य प्रभा कान्तिस्तस्या परिष्वङ्गात्संश्लेषाहोहितायमानेनारुणायमानेन । एतेन चरण-
तलयोराहण्यातिशयो व्यञ्जितः । पुनः कीदृशीम् । यौवनेनापि तारुणेनाप्युपासमाना भव्यमानाम् । केनेव ।
स्वकालोपसर्पिण्या(णां) निजममयप्राप्तेन निर्विकारेण विकृतिवर्जितेन विनीतेन प्रमृतेनैवभूतेन शिष्येणैव
विन(ने)येनेव । यौवनस्यापि स्वकालोप[स]र्पित्वादिगुणविशिष्टत्वेन तत्साम्यमिति भावः । लावण्येति । लाव-
ण्यं चातुर्यं तेन परिगृहीता स्वीकृताम् । केनेव । स्वच्छात्मना निर्मलचित्तेन कृतपुण्येनेव मुकृतिनेव । अत्र
स्वच्छात्मत्वमेवोभयसाम्यम् । रूपेति । रूपं सौन्दर्यं तेनापि सेवितामाश्रिताम् । केनेव । रुचिरलोचनेन
मनोहरनेत्रेण विगतचापलचापत्य यस्मादेवभूतेनायतनमृगेणैव गृहमारुहेणैव । अत्र चारुलोचनत्वं विगनं
ला(चा)पलत्वचोभयो साम्यम् । पुनः किं कुर्वतीम् । दक्षिणकरेणापमव्यपाणिना दन्तमयी गजदन्तप्र-
चुरा वीणा वल्लकीमास्फालयन्ती वादयन्तीम् । अथ वीणा विशिनष्टि—उत्सङ्गेति । उज्जङ्गता कोउप्राप्ता

१ मोक्षद्वारकलश, मोक्षपुराद्वारकलश २ एकगणहंस ३ श्वेतगङ्गाम् ४ चौराकृतिना, ५ पवित्रनरीकृत ६ कौ-
नेनादिष्टेनोपमपिणा. ७ स्वकालोपमपिनिर्विकारविनीतेन, स्वकालोपमपिणा निर्विकारविनीतेन. ८ निर्वातम्.
९ शङ्खखण्डिका, शङ्खवटिन. १० पूरित; पूत. ११ अवशेष.

पाण्डुरेण प्रकोष्ठवद्विशङ्खखण्डकेन नखमयूखदन्तुरतया गृहीतदन्तर्कोणेनेव दन्तमयीं दक्षिण-
करेण वीणासास्फालयन्तीम्, प्रत्यक्षामिव गन्धर्वविद्यां मणिमण्डपिकास्तम्भलगाभिरात्मानु-
रूपाभिः सहचरीभिरिव सैवीणाभिर्विलासवतीभिः प्रतिमाभिरुपेताम्, रूपनार्द्रलिङ्गसंक्रा-
न्तप्रतिविम्बतयातिप्रबलभक्त्याराधितस्य हृदयमिव प्रविष्टां हरस्य, हारलतयेव प्राप्तकण्ठयो-
गया ग्रहपङ्क्तयेव ध्रुवप्रतिबद्धया क्रुद्धयेव रौंगरक्तमुखवर्णया मत्तयेव घूर्णितमन्दतारयोन्मत्त-
येवानेककृततालया मीमांसेयेवानेकभावनानुविद्धया गीत्या देवं विरूपाक्षमुपवर्णयन्तीम्,
अतिमधुरगीतावकृष्टैर्ध्यानमिवाभ्यस्यद्भिर्निश्चलकर्णपुटैर्मृगवराहवानरवारणशरभसिंहप्रभृति-
भिर्वनचरैरावद्धमण्डलैराकर्ण्यमानगीतानुविद्धविपञ्चीनिर्वोषाम्, अमरापगाभिव नभसोऽवती-

स्वमुतामिव निजात्मजामिव । अथ दक्षिणकर विशेषयन्नाह—सूक्ष्मेति । सूक्ष्मा त्रिगुणा या दन्तखण्डिका
नागदन्तगल तस्य यदद्भुलीयकान्यद्भुलीभूषणानि तैरापूरिता आकीर्णा व्याप्ता अद्भुलयो यस्य स तेन ।
त्रिपुण्ड्रमिति । त्रिपुण्ड्रकात्तिलकविशेषादवशिष्टमुर्वरित यद्भस्म तेन पाण्डुरेण श्वेतेन । प्रकोष्ठेति । प्रकोष्ठं क-
लाचिका तत्र वद्धो य शङ्ख[स्त]स्य खण्ड एव खण्डक । स्वार्थे क । जलजशकल यस्मिन्स तेन । श्वेतत्वसा-
म्यादाह—नखेति । नखा पुनर्भावास्तेषा मयूखा किरणास्ते दन्तुरा उन्नता यस्मिन्तस्य भावस्तत्ता तथा
गृहीत आत्तो दन्तस्य कोणो वीणादिवादन येन स तेनेव । ‘कोणो वीणादिवादनम्’ इति कोश । प्रत्य-
क्षेति । प्रत्यक्षामिन्द्रियगोचरा गन्धर्वविद्यामिव देवगायनविद्यामिव । मणिमण्डपिकाना स्वच्छतया तेषु प्रतिवि-
म्बवगादाह—मणीति । मणिमण्डपिका रत्ननिर्मिता चतुष्चिका तस्या स्तम्भलगाभिरात्मानुरुपाभिरात्म-
नदगीभि । ‘यादृश रूपे तादृश प्रतिविम्बे’ इत्युक्ते । सवीणाभिः सवल्लकीभिः प्रतिमाभिरात्मच्छायाभिः
सहचरीभिरिव सपर्याकारिणीभिरिवोपेता सहिताम् । रूपनेति । रूपनेन प्रक्षालनेन । एतेनागन्तुकमलनिवृत्तिः
सूचिता । तेनार्द्र यत्किञ्च तत्र सक्रान्त प्रविष्ट यत्प्रतिविम्ब तस्य भावस्तत्ता तथा । अतीति । अतिप्रबला-
त्पुच्छता या भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञान तयाराधितस्य सेवितस्य हरस्येश्वरस्य हृदयमिव चित्तमिव प्रविष्टा प्रवेशं
कृतवती[म्] । पुन किं कुर्वती[म्] । विरूपाक्ष देव गीत्या गानेनोपवर्णयन्ती स्तुवन्तीम् । अथ गीति
विशेषयन्नाह—हार इति । प्राप्त कण्ठयोगो निगरणसवन्धो रागाणामवस्थानविशेषो गीतशास्त्रप्रसिद्धश्च यया
ना तथा । कथेव । हारलतयेव मुक्ताखजि (जे) व । ग्रहेति । ग्रहाणा नक्षत्राणा पङ्क्ति श्रेणिस्तयेव । उभयो-
नाग्यमाह—ध्रुवेति । ध्रुवो गीतशास्त्रे प्रतिदन्तेन प्रतिबद्धया रचितया । पक्षे ध्रुव औत्तानपादि । क्रुद्धयेव
उपितयेव । उभयो सामर्थ्यमाह—रागरक्तेति । [रागा] श्रीरागादयस्तै रक्ता मिश्रिता मुखे प्रारम्भे
पर्णा अधग यस्या सा तथा । पक्षे रक्तो लोहितो मुख आस्ये वर्णो यस्या सा तथा । मत्तयेव क्षीवयेव । एत-
सौरुत्यता प्रदर्शयन्नाह—घूर्णीति । घूर्णिता घोलना प्राप्ता मन्द्रा उर प्रदेशोद्भवास्तारा शिरःसमुद्भवाः
न्दरा यस्या सा तथा । पक्षे घूर्णित[ता] प्रचलायिता मन्द्रा अलया तारा यस्यामिति विग्रह । उन्मत्तेति ।
उन्मत्तयेवोन्मादवायुप्रवन्धयेव । उभयो शब्दमाहृदयमाह—अनेकेति । अनेके बहव कृता विहितास्तालाः
वागमियानान्तरा यस्या सा तथा । पक्षे ताला हस्तसयोगा । मीमांसेति । मीमांसा विचारणा तयेव ।
मीमाना तु विचारणा इति बोध । उभयो सादृश्यमाह—अनेकेति । अनेका विविधप्रकारा या
गायना घोलनादिगोपान्तरानुविद्धया स्तूयता । पक्षे भावना शब्दनिष्ठा, अर्थनिष्ठा यागादिप्रवृत्त्यनुकूलाद्वयाता-
यस्या । पुन प्रकाशान्तेरेण तानेव विशेषयन्नाह—आकर्ण्येति । आकर्ण्यमान. ध्रूयमाणो गीतानुविद्धो

र्णाम्, दीक्षितवाचमिवाप्राकृताम्, त्रिपुरारिशरशलाकामिव तपोमयीम्, पीतामृतामिव विग-
तवृष्णाम्, ईशानशिरःशशिकलामिवानुपजातरागाम्, अमथितोर्द्विजलसंपदमिवान्तःप्रस-
न्नाम्, असमस्तपदवृत्तिमिवाद्भ्राम्, बौद्धबुद्धिमिव निरालम्बनाम्, वैदेहीमिव प्राप्तज्योतिः-
प्रवेशाम्, द्यूतकलाकुशलामिव वशीकृताक्षहृदयाम्, महीमिव जलभृतदेहाम्, हिमसमय-
दिनमुखलक्ष्मीमिव परिगृहीतभास्करातपाम्, आर्यामिवोपात्तयतिगणोचितमात्राम्, आलि-

गानसंयुक्तो विपद्भ्या वल्लभ्या निर्घोषो निनादो यस्याः सा ताम् । कैः वनचरैररण्याचारिभिः । अयं वनचरा-
न्विशेषयन्नाह—**आवद्धेति** । आवद्धं रचितं मण्डलं वलयाकारेणावस्थितिर्यं । अतीति । अतिमधुरं कर्ण-
सुखदं यद्वीतं गानं तेनावकृष्टैराकृष्टैः । **निश्चलेति** । निश्चलानि स्तिमितानि कर्णपुटानि येषां तैरतएव
ध्यानचित्तवृत्तिनिरोधमभ्यस्यद्भिरिवाभ्यासं कुर्वद्भिरिव । **मृगेति** । मृगा कुरङ्गा, वराहा कोटा, वानरा
गोलाङ्गूलाः, वारणा हस्तिनः, शरभा अष्टापदाः, सिंहा हर्यक्षाः, एते प्रभृतय आद्या येषां तैः । तदाश्रितगी-
तस्य प्रवाहरूपत्वेनाह—**अमरेति** । अमरापगा गङ्गा तामिव । अत्र कथं तस्याः सभवं इत्यागङ्गायाह—
नभस इति । नभस आकाशादवतीर्णमागता दीक्षितः सोमयाजी तस्य वाग्भारती तामिव । उभयो सा-
म्यमाह—**अप्राकृतेति** । अप्राकृताममानुपधर्मिणीम्, उत्तमकुलोत्पन्ना वा । पक्षेऽप्राकृती साधुगच्छमयी-
म् । दीक्षितस्य प्राकृतवाङ्मयेधादिति भावः । कान्त्याधिक्यमागङ्गायाह—**त्रिपुरारीति** । त्रिपुरारिमेहादेव-
स्तस्य शरः शिलीमुखस्तस्य शलाकेपिता तामिव । उभयोस्तुल्यतामाह—**तप इति** । तपोमयी तपम-
स्तेजोरूपत्वात् । पक्षे तेजोमयी प्रकाशरूपाम् । ईश्वरवाणस्य लोहमयत्वादिति भावः । आन्तरगुणवर्णनद्वारा
तामेव विशेषयन्नाह—**पीतेति** । पीतमास्त्रादितममृतं पीयूषं यया सैवभूतामिव । एतयोः साम्यमावि कुर्व-
न्नाह—**विगतेति** । विगता वृष्णा लोभो यस्याः सा ताम् । पक्षे वृष्णा वृषा । **ईशानेति** । ईशान ईश्व-
र । 'शम्भु शर्वः स्थाणुरीशान ईशः' इत्यभिधानचिन्तामणि । तस्य शिर उत्तमाङ्गं तत्र या शशिकला
चन्द्रकला तामिव । उभयोः सदृश्यमाह—**अन्विति** । अनुपजातोऽसमुत्पन्नो रागो यस्याः सा ताम् ।
विरक्तामित्यर्थः । पक्षे राग आरक्ता । आरक्तामित्यर्थः । **अमथीति** । अमथितोऽविलोडितो य उदविः
समुद्रस्तस्य जलं पानीयं तस्य संपत्संपत्तिस्तामिव । उभयोः सदृशत्वमाह—**अन्त इति** । अन्तर्मन्त्रे प्रसन्ना
हृष्टचित्ताम् । पक्षेऽन्तःप्रसन्नामकलुषिताम् । **असमस्त इति** । असमस्तासमासगा या पदवृत्तिः कैशिक्या-
दिस्तामिव । 'कैशिक्याद्याः पदवृत्तयः' इत्यल्लकारे प्रसिद्धम् । उभयोः साम्यमाह—**अद्भ्रमेति** । द्भ्रमे
युद्धं तद्रहिताम् । 'द्भ्रम समाघातः' इति कोशः । पक्षे द्भ्रमः समासः । **बौद्ध इति** । बौद्धं सुगतस्तस्य
बुद्धिर्विपणा तामिव । एतयोस्तुल्यतामाह—**निरेति** । आलम्बनमाश्रयस्तद्रहिताम् । स्वतन्त्रामित्यर्थः ।
पक्षे निरालम्बनामर्थशून्याम् । तन्मतेऽर्थानां घटपटादीनामभावात् । शून्यत्वादित्वादित्यर्थः । **वैदेहीति** ।
वैदेही जानकी । 'वैदेही मैथिली सीता' इत्यभिधानचिन्तामणि । तामिव । उभयोस्तुल्यत्वं निरूपयन्ना-
ह—**प्राप्तेति** । प्राप्त आसादितो ज्योतिषि परमात्मनि प्रवेशो यस्याः सा ताम् । पक्षे प्राप्तो ज्योतिषि वक्षो
प्रवेशो ययेति बहुव्रीहिः । **द्यूतेति** । द्यूतं दुरोदरं तस्य कला विज्ञानं तत्र कुशला प्रवीणा तामिव । उ-
भयोः समानता प्रदर्शयन्नाह—**वशीति** । वशीकृतान्यक्षानीन्द्रियाणि हृदयं चित्तं च यया सा ताम् । पक्षे
वशीकृतमदौः पाशैर्कहृदयं यस्या इति बहुव्रीहिः । **महीति** । मही वसुधरा तामिव । उभयोः सदृशत्वमाह—
जलेति । जलेन नीरेण भृतो भृतो देहो यया सा ताम् । निराहारामित्यर्थः । पक्षे जलेन शृणा
पोषिता देहा यस्याम् । तदुक्तम्—'वृष्टेरौषधयः । औषधीभ्योऽन्नम् । तद्रमरूपेण शुक्लमग्निगच्छति ।
शुक्राद्देहं जरायुजा देहाः' इति । **हिमेति** । हिमसमयं शीतकालस्तस्य दिनमुखं प्रन्यूपं तस्य लक्ष्मीं श्री-
स्तामिव । उभयोः साम्यं प्रदर्शयन्नाह—**परीति** । परि सामस्येन गृहीतो भास्करस्य सूर्यस्यातप आलोको

खितामिवाचलावस्थानाम्, अंशुमयीमिव तनुच्छायानुलिप्तभूतलाम्, निर्ममाम्, निरहंकाराम्, निर्मत्सराम्, अमानुषाकृतिम्, दिव्यत्वादपरिज्ञायमानवयःपरिमाणामप्यष्टादशवर्षदे-
शीयामिवोपलक्ष्यमाणाम्, प्रतिपन्नपाशुपतैव्रतां कन्यकां ददर्श । ततोऽवतीर्थं तरुशाखायां
वद्ध्वा तुरङ्गममुपसृत्य भगवते भक्त्या प्रणम्य त्रिलोचनाय तामेव दिव्ययोषितमनिमिपप-
क्ष्मणा निश्चलनिवद्धलक्ष्येण चक्षुषा पुनर्निरूपयामास । उदपादि चास्य तस्या रूपसंपदा
कान्त्या प्रशान्त्या चाविर्भूतविस्मयस्य मनसि—‘अहो जगति जन्तूनामसमर्थितोपनतान्या-
पतन्ति वृत्तान्तान्तराणि । तथाहि । मया मृगयायां यदृच्छया निरर्थकमनुवध्ना तुरङ्गमुख-
मिथुनमयमतिमनोहरो मानवानामगम्यो दिव्यजनसंचरणोचितः प्रदेशो वीक्षितः । अत्र च
सलिलमन्वेपमाणेन हृदयहारि सिद्धजनोपसृष्टजलं सरो दृष्टम् । तत्तीरलेखाविश्रान्तेन चा-

यया सा [ता]म् । ‘तपस्विना सूर्यातपग्रहण महाफलाय’ इति श्रुते । पक्षे परिगृहीतो मुषितो भास्कर-
स्यातप कान्तिप्रकाशो ययेति बहुव्रीहि । आर्येति । [आर्या] छन्दोविशेषस्तामिव । उभयो साधर्म्यमा-
ह—उपात्तेति । उपात्ता स्वीकृता यतिगणानां मुनिजनानां [उचिता] योग्या मात्रोपकरण ययेति सा
ताम् । पक्ष उपात्ता यतयो विश्रामा गणा मगणादयस्तेषामुचिता मात्रा नृदिष्येति बहुव्रीहि । आलिखि-
तेति । आलिखिता चित्रिता तामिव । अत एवाचल निश्चलमवस्थान यस्या सा ताम् । अंशुमयीति ।
अंशुमयी तेजोमयीमिव । तन्विति । तनुच्छाया देहकान्तिस्तयानुलिप्त व्याप्त भूतल यया सा ताम् । अन्याम-
प्यशुमयी भवति । सापि कान्त्याच्छादितभूतला स्यादित्येतयो साम्यम् । निर्ममामिति । निर्गतो ममत्व-
भावो यस्या सा ताम् । निरिति । निर्गतोऽहंकारोऽभिमानो यस्या सा ताम् । निरिति । निर्गतो मत्सरो
गुणेष्वसूया यस्या सा ताम् । निर्गतेर्घ्यामित्यर्थः । अमेति । न विद्यते मानुषस्य मनुष्यस्याकृतिराकारो
यस्या सा ताम् । दिव्याकारमित्यर्थः । दिव्यत्वादिति । दिव्यत्वाद्गान्धर्वपुत्रिलादपरिज्ञायमानमनिश्चाय-
मान वयोऽवस्थाविशेषस्तस्य परिमाण मान यस्यामित्यभूतामप्यष्टादशवर्षदेशीयामिव किञ्चिन्मूनाष्टादशवर्षी-
यामिवोपलक्ष्यमाणा हृदयमाणां । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत इति । कन्यकादर्शनानन्तरं तुरङ्गमाद-
श्वादवतीर्ष्यावरोहणं कृत्वा तरुशाखायां तुरक्षमभिन्द्रायुधं वद्धोपसृत्य समीपे गत्वा भक्त्या श्रद्धया भगवते त्रि-
लोचनाय शभवे प्रणम्य नमस्कृत्य तामेव पूर्वव्यावर्णितस्वरूपामेव दिव्ययोषितममानुषीं स्त्रियम् । अनीति ।
अनिमिप मेपोन्नेपरहितं पक्षं नेत्ररोमं यस्मिन्स्तेन । निश्चलेति । निश्चलं यथा स्यात्तथा निवद्धं लक्ष्यं
येषु येनैवभूतेन चक्षुषा नेत्रेण । पुनरिति । मण्डपिकाप्रवेशानन्तरं निरूपयामास । साकल्येन ददर्शेत्यर्थः ।
चत्वारं पुनरर्थः । अस्तेति । चन्द्रापीडस्य मनस्येवमुदपादीत्युत्पन्नं बभूव । किंविशिष्टस्य तस्य । आ-
दिर्भूतं प्रवर्तीभूतो विस्मय आश्चर्यं यस्य स तथा तस्य । कथा । तस्या रूपसंपदा सौन्दर्यसमृद्ध्या कान्त्या
देदीप्स्या प्रशान्त्या प्रशमेन वा । एतदेव विस्मयजनकं प्रदर्शयन्नाह—अहो इति । अहो इत्याश्चर्यं । जगति
दिग्गे जन्तूनां प्राणिनामसमर्थितोपनतान्यतर्कितप्राप्तानि वृत्तान्तान्तराण्युदन्तान्तराण्यापतन्त्यागच्छन्ति ।
तदेव दर्शयति—तथाहीति । मया मृगयायामाखेटकृतौ यदृच्छया स्वेच्छया तुरङ्गमुखमिथुनं किंनरयुग्म-
मनुष्यप्रतामुज्जता । वयं प्रत्यक्षगतोऽतिमनोहरोऽतिरश्चिरो मानवानां मनुष्याणामगम्योऽगोचरो दिव्यजना-
नां दिवापरप्रतीनां चरणां व्रमणं तत्रोचितो योग्यं प्रदेशो भूभागो वीक्षितोऽवलोकितः । अत्रेति ।
‘अहो देशो नृत्तिलं पानीयमन्वेपमाणेन गोघ्नानेन सरन्त्याकं दृष्टं वीक्षितम् । एतदेव विगिनष्टि—हृद-
येति । हृदयहारि मनोहर्निद्धजनैरुपसृष्टं सेवितमेतादृशं जलं पानीयं यस्मिन् । तत्पार्श्वोत्तस्य सरन्तीर

१ निर्ममं निर्ममम् २ प्रशान्तम् ३ जया च ४ तुरङ्गम्, तुरङ्गम् ५ महाभक्त्या. ६ पार्वतीपत्नये. ७ अ-
निमिप. ८ विगिनष्टि. ९ मन्त्रि विवर्ष. १० तुरङ्ग. ११ वीक्षित. क्षिते. १२ उपसृष्ट.

मानुषं गीतमाकर्णितम् । तच्चानुसरता मानुषदुर्लभदर्शना दिव्यकन्यकेयमालोकिता । न हि मे संशीतिरस्या दिव्यतां प्रति । आकृतिरेवानुमापयत्यमानुषताम् । कुतश्च मर्त्यलोके संभूतिरेवंविधानां गान्धर्वध्वनिविशेषाणाम् । तद्यदि मे सहसा दर्शनपथान्नापयति, नारोहति वा कैलासशिखरम्, नोत्पतति वा गगनतलम्, ततः 'का त्वम्, किमभिधाना वा किमर्थं वा प्रथमे वयसि प्रतिपन्ना व्रतम्' इति सर्वमेवैतदेनामुपसृत्य पृच्छामि । अतिमहानयमवकाश आश्चर्याणाम्' इत्यवधार्य तस्यामेव स्फटिकमण्डपिकायामन्यतमं स्तम्भमाश्रित्य समुपविष्टो गीतसमाप्त्यवसरं प्रतीक्षमाणस्तस्यौ ।

अथ गीतावसाने मूक्रीभूतवीणा प्रशान्तमधुकरमधुररुतेव कुमुदिनी सा कन्यका समुत्थाय प्रदक्षिणीकृत्य कृतहरप्रणामा परिवृत्य स्वभावधवलया तपःप्रभावप्रगल्भया दृष्ट्या समाश्वासयन्तीव, पुण्यैरिव स्पृशन्ती, तीर्थजलैरिव प्रक्षालयन्ती, तपोभिरिव पावयन्ती, शुद्धिमिव कुर्वाणा, वरप्रदानमिवोपपादयन्ती, पवित्रतामिव नयन्ती, चन्द्रापीडमावभापे—

प्रतीर तस्य लेखा प्रान्तवीथी तस्या विश्रान्तेन संस्थितेन । चकार* समुच्चयार्थं । अमानुष दिव्य गीत गानमाकर्णितं श्रुतम् । तच्चेति । तद्गीतमनुसरतानुगच्छता मानुषाणा भूस्पृशा दुर्लभं दुःप्राप दर्शनमवलोकनं यस्या एवविधेयं दिव्यकन्यकालोकिता दृग्विषयीकृता । नहीति । हि निश्चितम् । अस्या कन्यकाया दिव्यता प्रति मे मम संशीतिर्नास्ति संदेहो नास्ति । अस्मिन्नर्थे हेतुमाह—आकृतिरिति । आकृतिराकार एवामानुषता देवरूपतामनुमापयति । अमानुषताविषयकानुमितिं जनयतीत्यर्थः । अन्यदपि कारणान्तरमाह—कुत इति । एवविधानामेतादृशानां गान्धर्वा देवगायनास्तेषां भवनेनादस्य विशेषाणा मन्त्रादीनां मर्त्यलोके मनुष्यक्षेत्रे कृतं संभूतिरुत्पत्तिः स्यात् । तदिति हेत्वर्थः । यदि यावत् । मे मम सहस्राकस्मादर्थनपथाद्विलोकनमार्गान्नापयति नापसरति । वेति विकल्पार्थः । तथा कैलासशिखरं रजताद्विद्युद्गं नारोहति नारोहणं करोति । गगनतलं व्योमतलं नोत्पतति नोर्ध्वं गच्छति । तत इति । तावत्का त्वम्, किमभिधाना किनाम्री, किमर्थं किंप्रयोजनं प्रथमे वयसि वाल्यावस्थायां पाशुपतं व्रतं प्रतिपन्ना स्वीकृतवती । सर्वत्र वाशब्दो विकल्पार्थः । इत्येतत्सर्वमेना कन्यकामुपसृत्य समीपे गत्वा पृच्छामि प्रश्नं करोमि । अतीति । आश्चर्याणां कौतुकानामयमतिमहानवकाशोऽसकीर्णः स्थलम् । इति पूर्वोक्तमवधार्य निर्णयं कृत्वा तस्या पूर्वोक्त्यामेव स्फटिकमण्डपिकायामन्यतममन्यतरं स्तम्भस्थूणमाश्रित्याश्रयणीकृत्य समुपविष्टो निपण्णः । गीतेति । गीतं गानं तस्य समाप्तिः पर्याप्तिस्तस्या अवसरः समयस्तं प्रतीक्ष(क्ष)माणं प्रतीक्षां कुर्वाणस्तस्यां स्थितवान् ।

अथेत्यानन्तर्ये । गीतावसाने गीतपर्यन्ते मूक्रीभूता मौनमाश्रिता वीणा बल्लकी यस्या सा तथा । श्वेतप-सादृश्यादाह—प्रशान्तेति । प्रशान्तः शान्तिं प्राप्तो मधुकराणां भ्रमराणां [मधुर] मिष्टं हृतं शब्दो यस्या मेवभूता कुमुदिनीव । ततस्तस्मात्स्थलात्सा कन्यका समुत्थायोत्थानं कृत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्रदक्षिणां दत्वा । कृतेति । कृतो विहितो हराय प्रणामो नमस्कारो यया सा । परिवृत्येति । परावर्तनं कृत्वा स्वभावेन न चोपायिना धवलतया(लया) शुक्लत्वे(क्ले)न निर्विकारत्वान् । तप इति । तपःप्रभावस्तपोमाहात्म्यं तेन प्रगल्भया प्रौढया दृष्ट्या लोचनेन समाश्वासयन्तीवाश्वासनां कुर्वन्तीव । पुण्यैरिति । पुण्यैर्वर्मैः स्पृशन्तीव स्यैव कुर्वन्तीव । तीर्थानि मागधप्रभृतीनि तेषां जलैः पानीयैः प्रक्षालयन्तीव क्षालनां कुर्वन्तीव । तपोभिन्नपण्यानि पावयन्तीव पवित्रीकुर्वन्तीव । शुद्धिं नैर्मल्यं कुर्वाणिव । वरप्रदानं वाञ्छितदानमुपपादयन्तीव जनयन्तीव । पवित्रतां पावित्र्यं नयन्तीव प्रापयन्तीव । चन्द्रापीडमावभापे [आ] भाषितवती । किं तदित्यह—

१ विधाना गान्धर्वध्वनिविशेषाणां च. २ पाशुपतव्रतम्. ३ सर्वमेतत् ४ परिममाप्ति ५ दान. ६ प१ ७ पवित्रिताम्, ८ अवनयन्ती.

‘स्वागतमतिथये । कथमिमां भूमिमुप्राप्तो महाभाग । तदुत्तिष्ठ । आगम्यताम् । अनुभूय-
तामतिथिं सत्कारः’ इति । एवमुक्तस्तु तथा संभाषणमात्रेणैवानुगृहीतमात्मानं मन्यमान
उत्थाय भक्त्या कृतप्रणामः ‘भगवति, यथाज्ञापयसि’ इत्यभिधाय दर्शितविनयः शिष्य इव
तां व्रजन्तीमनुवव्राज । व्रजंश्च समर्थयामास—‘हन्त, तावन्नेयं मां दृष्ट्वा तिरोभूता ।
कृतं हि मे कुतूहलेन प्रश्नाशया हृदि पदम् । यथा चेयमस्यास्तपस्विजनदुर्लभदिव्यरूपाया
अपि दाक्षिण्यातिशया प्रतिपत्तिरभिजाता विभाव्यते, तथा संभावयामि नियतमियमखिल-
मात्मोदन्तमभ्यर्थ्यमाना मया कथयिष्यति’ इत्येवं च कृतमतिः पदशतमात्रमिव गत्वा
निरन्तरैर्दिवापि रजनीसमयमिव दर्शयद्भिस्तमालतरुभिरन्धकारितपुरोभागाम्, उत्फुल्लकुसु-
मेषु लतानिकुञ्जेषु गुञ्जतां मन्दं मन्दमत्तमधुलिहां विरुतिभिर्मुखरीकृतपर्यन्ताम्, अतिदूर-
पातिनीनां च धवलशिलातलप्रतिघातोत्पतनफेनिलानामपां प्रस्रवणैरुत्कोटिग्रावविटङ्कविपा-

स्वागतमिति । अतिथये प्राधूणकाय स्वागत सुखेनागतम् । महेति । हे महाभाग हे महानुभाव, इमा भूमिं
कथमुप्राप्त आगत । तदिति । तस्मात्त्वमुत्तिष्ठोत्थान कुरु । आगम्यताम् । मत्पार्श्व इति शेषः । अतिथि-
सत्कार आतिथ्यमनुभूयतामनुभवविषयीक्रियताम् । इति परिसमाप्तौ । एव पूर्वोक्तप्रकारेण तथा कन्यकयोक्तो
भाषित संभाषणमात्रेणैवानुगृहीत प्रसादप्राप्तीकृतमात्मानं मन्यमानो ज्ञायमानस्ततस्तस्मात्प्रदेशादुत्थाय भ-
क्त्यान्तरप्रीत्या कृतो विहितः प्रणामो नतिर्येन स हे भगवति हे स्वामिनि, यथा येन प्रकारेणाज्ञापयस्याज्ञां
करोषि तत्तथेल्लभिधायेत्युक्त्वा दर्शित प्रकाशितो विनयो निभृतो^(१) येन स शिष्य इव विनेय इव ता कन्यका
व्रजन्ती गच्छन्तीमनुवव्राज पश्चाज्जगाम । व्रजंश्चेति । व्रजन्गच्छन् । समर्थेति । प्रस्तुत समर्थयामास ।
उद्गतस्य निश्चय चकारेत्यर्थः । हन्तेति । हन्तेत्याश्चर्यं । तावदादौ । इय मा दृष्ट्वा निरीक्ष्य न तिरोभूता
नादृश्यता गता । हीति निश्चितम् । कुतूहलेन करणभूतेन प्रश्नाशया पृच्छाभिलाषया हृदि चित्ते पद-
स्थान कृत विहितम् । यथा चेति । यथा येन प्रकारेणास्या प्रत्यक्षगताया । तपस्वीति । तपस्विजनेषु
दुर्लभ दुष्प्राप दिव्य मनोहर रूप यस्या एवभूताया कन्याया अपि । दाक्षिण्येति । दाक्षिण्यमनुकूलता
तस्या अतिनय आविष्य तेन प्रतिपत्तिर्मद्विषयिण्युत्कृष्टा विशेषरूपेयमभिजातोत्पन्ना विभाव्यते लक्ष्यते ।
यत्तद्वैर्निलाभिसन्ध्यादाह—तथेति । तथा तेन प्रकारेण संभावयामि संभावना करोमि । नियत निश्चित-
म् । इय कन्यका मया चन्द्रापीडनाभ्यर्थ्यमाना प्रार्थ्यमानाखिल समग्रमात्मन स्वकीयस्योदन्त वृत्तान्त क-
थयिष्यति प्रतिपादयिष्यति । इत्येवप्रकारेण कृता मतिर्येनैवभूतश्चन्द्रापीडः पदशतमात्रमिव गत्वा किञ्चिद-
‘वानमतिव्रज्य गुहा दरीमग्राधीदपश्यन् । इतो गुहा विशेषयन्नाह—निरन्तरेति । निरन्तरैर्निविडैर्दिवापि
दिदनेऽपि रजनीसमयमिव रात्रिकालमिव दर्शयद्भिः प्रकाशयद्भिरेतादृशैस्तमालतरुभिस्तापिच्छवृक्षैरन्ध-
कारिणोऽन्धवारवदाचरित पुरोभागोऽप्रदेशो यस्यास्ताम् । उत्फुल्लेति । उत्फुल्लानि विकसितानि कुसु-
मानि पुष्पाणि देप्येवभूतेषु लतानिकुञ्जेषु वलीकुट्येषु मन्द गुञ्जता शब्द कुर्वता मदेन मत्ता धीवा ये म-
न्त्रिणो वनरान्तेषा विरतिभिः शब्दैर्मुखरीकृतो वाचालीकृत पर्यन्त प्रान्तो यस्या सा ताम् । अतीति ।
रजनी, दक्षिण पतन्नि [ए]वगीला अतिदूरपानिन्धन्नासा च । धवलेति । धवल शुभ्र यन्त्रिणालतल प्र-
न्तरन्त तेन च प्रतिघात प्रतिस्खलन तस्माद्यदुत्पतन तेन फेनिलाना सजातजिण्डीरागामीदृशीनामगम-
नाना प्रस्रवणैर्निरन्तराज्जगाम अदन्धविषयीक्रियमाणो नाहानो हिम यस्या सा ताम् । अथ प्रवक्त्र
विशेषाह—उदिति । उदन्त वेद्य कोणा देपामेवभूता ये ग्रावाण प्रन्तरान्तेषा विटङ्का उन्नतप्रदेशा-

१ महाभाग २ अनुभूयताम् ३ मत्पार्श्व एवमुक्तस्तु ४ मन्मथितः ५ मन्मथाय ६ अङ्गनाद्विलिखितोभूता.

७ रजनी ८ दक्षिण पतन्नि ९ रजनीमप्य १० कुञ्जता ११ मन्द मन्दम् १२ मधुमत्त १३ पातिनाम्.

द्व्यमानैरुच्चरद्भुनिभिरवशीर्यमाणतुषारशिशिरशीकरासारैरावध्यमाननीहाराम्, हिमहारहर-
हासधवलैश्चोभयतः क्षरद्भिर्निर्झरैर्द्वारावलम्बितचलच्चामरकलापामिवोपलक्ष्यमाणाम्, अन्तः-
स्थापितमणिकमण्डलुमण्डलाम्, एकान्तावलम्बितयोगपट्टिकाम्, विशाखिकानिवद्धनैलि-
केरीफलवल्कलमयधौतोपानयुगोपेताम्, अवशीर्णाङ्गभस्मधूसरवल्कलशयनीयसनाथैकदेशा-
म्, इन्दुमण्डलेनेव दङ्कोत्कीर्णेन शङ्खमयेन भिक्षाकपालेनाधिष्ठिताम्, संनिहितभस्मालावुकां
गुहामद्राक्षीत् । तस्याश्च द्वारि शिलातले समुपविष्टो वल्कलशयनशिरोभागविन्यस्तवीणां ततः
पर्णपुटेन निर्झरादागृहीतमर्धजलमादाय तां कन्यकां समुपस्थिताम् 'अलमतिथ्यन्नया ।
कृतमतिप्रसादेन । भगवति, प्रसीद । विमुच्यतामयमलादरः । त्वं दीयमालोकनमपि सर्व-
पापप्रशमनमघमर्षणमिव पवित्रीकरणायालम् । आस्यताम्' इत्यब्रवीत् । अनुवध्यमानश्च तया
तां सर्वाभतिथिसपर्यामतिदूरावनतेन शिरसा सप्रश्रयं प्रतिजग्राह । कृतातिथ्यया च तया
द्वितीयशिलातलोपविष्टया क्षणमिव तूष्णीं स्थित्वा क्रमेण परिपृष्टो दिग्विजयादारभ्य किनर-

स्तैर्विपाठ्यमानानि विदार्यमाणानि तैः । उच्चेति । उच्चरञ्शब्द कुर्वन्ध्वनिः शब्दो येपा तैः । अवेति । अव-
शीर्यमाणो विशारुतां प्राप्यमाणो यस्तुषारो नीहारस्तस्य शिशिरा शीतला शीकरा वातास्तजलविश्रुप्तोपा-
मासारो वेगवान्वर्षो येषु तैः । हिमेति । हिम तुहिनम्, हारो मुक्ताकलापः, हर ईश्वरस्तस्य हासो-
(सो) हास्य तद्वद्धवलैः श्वेतैः । उभय[त.] पार्श्वद्वये क्षरद्भिः स्रवद्भिर्निर्झरैः प्रस्रवणैः । द्वारेति । द्वारे प्रती-
हारोऽवलम्बितो यश्चलच्चामरकलापः प्रोच्छलद्वालव्यजनसमूहो यस्यामेवविधामिवोपलक्ष्यमाणा वीक्ष्यमा-
णाम् । अन्तरिति । अन्तर्मध्ये स्थापित न्यस्त मणिनिर्मित कमण्डलुमण्डल कुण्डिकावलय यस्या सा
ताम् । एकान्तेति । एकान्ते रहस्यवलम्बिता स्थापिता योगपट्टिका योगसाधनोपकरण यस्या सा ताम् ।
विशेति । विशाखिका भूमिशुद्धयर्थमाद्रियमाणा लोहयष्टिरूपा तस्या निबद्ध सदानित यन्त्रालिकेरी लालली
तस्या फल तस्य वल्कलैस्त्वग्भिर्निष्पन्न धौत क्षालितमुपानयुग पादुकायुगल तेनोपेता सहिताम् । अवेति ।
अवशीर्णं च्युत यदङ्गभस्म देहविभूतिस्तेन धूसर मलिन यद्वल्कलशयनीय चोचशय्या तेन सनाथ सहित ए-
कदेशो यस्याः सा ताम् । दङ्क इति । दङ्कः पापाणदारकस्तेनोत्कीर्णेनोत्कीरितेन शङ्खमयेन कम्बुदलनिर्मि-
तेन भिक्षाकपालेन भिक्षाकर्परेणाधिष्ठितामाश्रिताम् । श्वेतत्वसाम्यादाह—इन्दुरिति । इन्दुश्चन्द्रस्तस्य म-
ण्डलेनेव । संनिहितेति । संनिहित समीपवर्ति भस्मालावुक विभूतितुम्बक यस्या सा ताम् । अन्ययस्तु
प्रागेवोक्तः । तस्याश्चेति । तस्या गुम्फाया द्वारि प्रतीहारप्रदेशे यच्छिलातले तस्मिन्नुपविष्ट आसीनथ-
न्द्रापीडो वल्कलशयन तस्य शिरोभागस्तत्र विन्यस्ता स्थापिता वीणा वल्लकी यया सा ताम् । तत इति ।
वल्लकीस्थापनानन्तर पर्णपुटेन निर्झरात्प्रस्रवणादागृहीत यदर्धजल तदादाय समुपस्थिता समागता ता प्रति
चन्द्रापीड इत्यब्रवीदित्युवाच । इतिशब्दार्थमाह—अलमिति । अतियन्त्रणयात्यनुरोधेनाल कृतम् । कृ-
तमिति । अतिप्रसादेनातिप्रसन्नतया कृत सृतम् । हे भगवति हे स्वामिनि, प्रसीद प्रसन्ना भव । अयमलाद-
रोऽस्याग्रहो विमुच्यता त्यज्यताम् । त्वं दीयमालोकनमपि दर्शनमपि सर्वपापप्रशमन सर्वेनसा प्रशमनकृत ।
अधेति । सर्वेनोध्यसिजाप्येऽघमर्षण तद्वदिव पवित्रीकरणाय पावनीकरणायाल समर्थम् । अत आस्यतामुप-
विश्यताम् । भवत्या दर्शनैनेव मम कातात्यर्थं^(१)मभूत् । ततः किमातिथ्येनेति भावः । अन्विति । तया क-
न्यकयानुवध्यमानोऽनुरध्यमानः चकारः पुनरर्थकः । ता सर्वा समग्रामतिथिसपर्यामभ्यागतपूजामतिदूराद-
विष्टादवनतेन नमितेन शिरसोत्तमाङ्गेन सप्रश्रय सविनय प्रतिजग्राह गृहीतवान् । कृतेति । कृत विहितमा-
तिथ्य यया सा तया । द्वितीयेति । द्वितीय भिन्न यच्छिलातले तत्रोपविष्टयासीनया क्षणमिव तूष्णीं स्थि-

१ धारा. २ चारुचलत् ३ शिखरनिबद्ध. ४ नारिकेल. ५ आगृहीता. ६ अलमलम्. ७ तरीयम्.
८ अप्यत्र खलु. ९ अनुरध्यमान..

मिथुनानुसरणप्रसङ्गेनागमनमात्मनः सर्वमाचक्षे । विदितसकलवृत्तान्ता चोत्थाय सा कन्यका भिक्षाकपालमादाय तेषामायतनतरुणां तलेषु विचचार । अचिरेण च तस्याः स्वयंपतितैः फलैरपूर्यत भिक्षाभाजनम् । आगत्य च तेषां फलानामुपयोगाय नियुक्तवती चन्द्रापीडम् । आसीच्च तस्य चेतसि—‘नास्ति खल्वसाध्यं नाम तपसाम् । किमतःपरमाश्चर्यं यत्र व्यपगतचेतना अपि सचेतना इवास्यै भगवत्यै समतिसृजन्तः फलान्यात्मानुग्रहमुपपादयन्ति वनस्पतयः । चित्रमिदमालोकितमस्माभिरदृष्टपूर्वम्’ इत्यधिकतरोपजातविस्मयश्चोत्थाय तमेव प्रदेशमिन्द्रायुधमानीय व्यपनीतपर्याणं नातिदूरे संयम्य निर्झरजलनिर्वर्तितस्नानविधिस्तान्यमृतत्वादून्युपभुज्य फलानि पीत्वा च तुषारशिशिरं प्रस्रवणजलमुपस्पृश्य चैकान्ते तावदवतस्थे यावत्तथापि केन्यकया कृतो जलफलमूलमयेष्वाहारेषु प्रणयः । इति परिसमापिताहारां निर्वर्तितसंध्योचिताचारां शिलातले विश्रब्धमुपविष्टां निभृतमुपसृत्य नातिदूरे समुपविश्य मुहूर्तमिव स्थित्वा चन्द्रापीडः सविनयमवादीत्—‘भगवति, त्वत्प्रसादप्राप्तिप्रोत्साहितेन कुतूहलेनाकुलीक्रियमाणो मानुपतासुलभो लघिमा बलादनिच्छन्तमपि मां प्रश्र-

त्वा नान कृत्वा क्रेमेण परिपाट्या परिपृष्टोऽनुयुक्तो दिग्विजयादारभ्य किनरमिथुनस्य यदनुसरणं यदनुगमनं तन्मन्त्रेण तद्गुणेनात्मन स्वकीयस्य सर्वनागमनमाचक्षेऽकथयत् । विदितेति । विदितो ज्ञातः सकलः मन्त्रो वृत्तान्त उदन्तो यथा सा । चकार. पूर्ववत् । उत्थाय सा कन्यका भिक्षाकपाल भिक्षाभाजनमादाय गृहीत्वा तेषामायतनतरुणां गुहासमीपवर्तिवृक्षाणां तलेष्वधोभागे विचचार पर्यटनं चकार । अचिरेणेति । अचिरेण स्वल्पकालेन स्वयंपतितैः स्वभावतश्च्युतैः फलैस्तस्या भिक्षाभाजनमपूर्यत परिपूरितमभूत् । आगत्येति । आगत्यैव तेषां फलानामुपयोगायोपभोगाय चन्द्रापीडं नियुक्तवती प्रेरितवती । तस्येति । तस्य चन्द्रापीडस्य चेतसि मनसीत्यासीदित्यभूत् । इतिशब्दोऽयं प्रदर्शयन्नाह—खल्विति । खलु निश्चयेन । नानेति बोधलाभेन । तपसानसाध्यमशक्य नास्ति तथाप्यतःपरमेतदन्वत्किमाश्चर्यं चोद्य भवेत्तदेवाह—यत्रेति । यन्मन्त्रदेशेऽपगता दूरीभूता चेतना चैतन्यं येषामेवभूता अपि वनस्पतयो वृक्षाः सचेतना इव संचेतन्या इवास्यै भगवत्यै फलानि समतिगयेन सृजन्तो ददन्त आत्मानुग्रहं निजसाफल्यमुपपादयन्ति निष्पादयन्ति । चित्रमिति । अदृष्टपूर्वमनर्वाधि[त]पूर्वमिदं चित्रमाश्चर्यमालोकितं वीक्षीति(क्षितम्) । अधीति । अधिकतरोऽतिभूयानुपजातं समुत्पन्नो विस्मयो यस्य स उत्थाय तमेव प्रदेशमिन्द्रायुधमानीय व्यपनीतदर्शनां दृग्गृह्यतत्पत्यनं नातिदूरे समीपे संयम्य निबध्य । निर्झरेति । निर्झरजलेन प्रस्रवणपानीयेन निवर्तितो निष्पादितः स्नानविधिराहावविधिर्देन स तान्यमृतवत्त्वादूनि मिष्टानि फलान्युपभुज्यास्वाद्य च तुषारस्य नीहारस्य शिशिरं शीतलं प्रस्रवणजलं निर्झराम्भं पीत्वा चोपस्पृश्याचमनं कृत्वाचैकान्ते रहति तावदवतस्थे तावत्कालमाहोदिवान्धावत्तथापि केन्यकया जलफलमूलमयेष्वाहारेषु प्रणयः कृतः । इतीति । इति पृथोक्तप्रसङ्गे परितन्मापितं पर्याप्तं नीतं आहारो भोजनं यथा सा ताम् । निर्वर्ति । निर्वर्तितो विहितः श्रमोचिताचारः सायंकालयोग्यो विधिर्यथा सा ता त्रिग(शि)लातले विश्रब्धं सविश्वासं यथा स्यात्तपेऽविद्वान्मार्गान् । निभृतं निश्चलं यथा स्यात्तथोपसृत्य समीपे गत्वा नातिदूरे समुपविश्यास्थाय मुहूर्तमिव दृग्गन्तमिव स्थित्वा विलम्ब्य चन्द्रापीडं सविनयं विनयसंयुक्तं यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । हे भगवति हे मन्त्रिणि । त्वदिति । तव प्रसादस्य प्राप्तिलब्धित्वेन प्रोत्साहितेन प्रगुणाद्विनेन कौ(कु)तूहलेन कौतुकेनार्शु(विद्वान्)मो व्यासत्वा नैयन्त एवविधौ यो लघिमा तुच्छस्वभावः । कीदृशः । मानुपता मानवता

कर्मणि नियोजयति । उपजनयति हि प्रभुप्रसादलवोऽपि प्रागल्भ्यमधीरप्रकृतेः । स्वल्पा-
प्येकावस्थाने कालकला परिचयमुत्पादयति । अणुरायुपचारपरिग्रहः प्रणयमारोपयति ।
तद्यदि नातिखेदकरमिव ततः कथनेनात्मानमुग्राह्यमिच्छामि । अतिमहत्खलु भवदर्शनात्प्र-
भृति मे कौतुकमस्मिन्विषये । कतरन्मरुतामृषीणां गन्धर्वाणां गुह्यकानामाप्सरसां वा कुलम-
नुगृहीतं भगवत्या जन्मना । किमर्थं वास्मिन्कुसुमसुकुमारे नवे वयसि व्रतग्रहणम् । केदं
वयः, केयमाकृतिः, क चायं लावण्यातिशयः, केयमिन्द्रियाणामुपशान्तिः । तदद्भुतमिव मे
प्रतिभाति । किं वानेकसिद्धसाध्यसर्वबन्धानि सुरलोकसुलभान्यपहाय दिव्याश्रमपदान्येका-
किनी वनमिदममानुषमधिवससि । केश्चायं प्रकारो यत्तैरेव पञ्चभिर्महाभूतैरारब्धमीदृशं
धवलतां धत्ते शरीरम् । नेदमस्माभिरन्यत्र दृष्टश्रुतपूर्वं वा । अपनयतु नः कौतुकम् । आवे-
दयतु भवती सर्वमिदम् इत्येवमभिहिता सा किमप्यन्तर्ध्यायन्ती तूष्णीं मुहूर्तमिव स्थित्वा

तत्र सुलभ सुप्रापो मां बलाद्धटादनिच्छन्तमवाञ्छन्तमपि प्रश्नकर्मणि पृच्छाक्रियायां नियोजयति व्यापार-
यति । [उप]जनेति । हीति निश्चितम् । प्रभो स्वामिनः प्रसादलवोऽपि प्रसन्नतालेशोऽप्यधीरप्रकृतेश्चमल-
स्वभावस्य प्रागल्भ्यं धाष्टर्यमुपजनयत्युपपादयति । स्वल्पेति । एकावस्थान एकावस्थितौ स्वल्पापि स्तोत्रापि
कालकला पञ्चदशलवात्मिका परिचय संस्तवमुत्पादयति जनयति । अणुरपि परमाणुरायुपचारपरिग्रह पूजास्वी-
कार प्रणय स्नेहमारोपयत्यारोपविषयीकरोति । तदिति । तद्यदि नातिखेदकरमिव नातिप्रयासजनकसदृश-
मिव ततः कथनेन निवेदनेनात्मानमनुग्राह्यमभ्युपपत्तिविषयमिच्छामि समीहे । अतीति । सलु निश्चये । भ-
वदर्शनात्प्रभृति तवालोकनादारभ्य मे ममास्मिन्विषये प्रश्नविषयेऽतिमहत्कौतुकमत्याश्चर्यम् । कतरदिति ।
मरुतां देवानाम्, ऋषीणां मुनीनाम्, गन्धर्वाणां देवगायनानाम्, गुह्यकानां यक्षाणाम्, अप्सरसां तिलोत्तमा-
दीनां मध्ये । निर्धारणे पट्टी । जन्मना प्रादुर्भावेन कृत्वा भगवत्या स्वामिन्या कतरत्कृतमत्कुलमन्वयोऽनुगृ-
हीतमनुग्रहविषयीकृतम् । किमिति । किमर्थं किप्रयोजनमिति यावत् । वेति विकल्पार्थः । अस्मिन्नेव नूतने
वयस्यवस्थायां कुसुम पुष्प तद्वत्सुकुमारे कोमले व्रतग्रहण नियमस्वीकार । केति महदन्तरे । इदं प्रलब्धो-
पलभ्यमान वयं क । अथ केयमाकृतिराकारविशेष क । तथा लावण्यं चातुर्यं तस्यातिशय आधिपत्य
क । तथेन्द्रियाणां करणानामियमुपशान्तिर्विषयोपरम क । तदिति । मे मम तत्सर्वं पूर्वोक्तमद्भुतमिवाश्चर्य-
मिव प्रतिभाति प्रतिभासते । अन्यच्च । किमिति पूर्ववत् । अनेकेति । अनेके बहवो ये सिद्धा महायोगि-
नस्तैः साध्या निष्पाद्या क्रिया इत्यर्थः । ताभिः संबन्धानि सकीर्णानि सुरलोकां देवसमूहास्तेषां सुलभानि
सुप्रापान्येवविधानि दिव्याश्रमपदानि महामुनीनां निवासस्थानान्यपहाय विमुच्यैकाकिन्यमहायामानुषं मनु-
ष्यवर्जितमिदं वनमरण्यं कथं त्वं भवत्यधिवससि । 'उपान्वय्याङ्गुस' इति वनमित्यस्याधिकरणस्य कर्मम-
ज्ञायां द्वितीया । कश्चेति । कथानिर्दिष्टस्वरूपोऽयं प्रकारः प्रभेदो यत्तैरेव सर्वप्रसिद्धैरेव पञ्चभिर्महाभूतैः पृथि-
व्यप्तेजोवाय्वाकाशरूपैरारब्धं रचितमिन्द्रिय(मीदृश)शरीरं देहं । धत्तेति । [ववलि]मानं धत्ते दधाति । नेति ।
इदमेतादृशमस्माभिरुदयुगौनैरन्यस्मिन्देशान्तरे पूर्वं न दृष्टं न वीक्षितं नापि पूर्वं कस्यचिन्मुखाच्छ्रुतमाकर्ण-
ितम् । अपेति । नोऽस्माकं कौतुकं महदाश्चर्यमपनयतु दूरीकरोतु । आवेति । भवती स्वामिनी सर्वमिदं
पूर्वोक्तमवेद[य]तु निवेदयतु । इतीति । इत्येवप्रकारेणाभिहिता प्रतिपादिता सा किमप्यनिर्वचनीयमन्तर्ध्याये-
ध्यायन्ती चिन्तयन्ती तूष्णीं जोष मुहूर्तमिव मुहूर्तसदृशम् । अत्र सदृशार्थ इवप्रयोगः । नि श्रम्य नि श्राम्य
मुक्त्वा । पूर्वानुभूतस्य दुःखस्य स्मरणादिति भावः । अधुभिर्नेत्रजलैरामीलिते संकुचिते लोचने नेत्रे यस्या

१ जनयति २ हि नः ३ एकदेशावस्थाने, एकदेशावस्थान. ४ अनुगृह्यमाणम् ५ वयः केदं तपः,
६ अद्भुतम्. ७ किं निमित्तम् ८ सबाधानि, सबद्धानि. ९ गुह्यगानि. १० कथाय प्रनापते. प्रागो यत्तैरेव
महाभूतैः पञ्चभिः. ११ ईदृशीम् १२ पूर्वम् १३ आवेदयतु सर्वम्.

निःश्वस्य स्थूलस्थूलैरन्तर्गता हृदयशुद्धिनिवादाय निर्गच्छद्भिः, इन्द्रियप्रसादमिव वर्षद्भिः, तपोरसनि स्यन्दमिव स्रवद्भिः, लोचनविषय धवलमानमिव द्रवीकृत्य पातयद्भिः, अच्छाच्छैः, अमलकपोलस्थलस्खलितैः, अवशीर्णहारमुक्ताफलतरलपातैः अनुवद्धविन्दुभिः, वल्कलावृत-
कुचगिखरजर्जरितसीकरैरश्रुभिरामीलितलोचना निःशब्दं रोदितुमारेभे । तां च प्ररुदितां
दृष्ट्वा चन्द्रापीडस्तत्क्षणमचिन्तयत्—‘अहो दुर्निवारता व्यसनोपनिपातानाम्, यदीदृशीम-
प्याकृतिमनभिभवनीयामात्मीयां कुर्वन्ति । सर्वथा न न कंचन स्पृशन्ति शरीरधर्माणमुप-
तापा’ । बलवती हि द्वंद्वानां प्रवृत्तिः । इदमपरमधिकतरं जनितमतिमहन्मनसि मे कौतुक-
मस्या वाष्पसलिलपातेन । न ह्यल्पीयसा शोककारणेन क्षेत्रीक्रियन्त एवंविधा मूर्तयः । न
हि क्षुद्रनिर्घातपाताभिहता चलति वसुधा’ इति संवर्धितकुतूहलश्च शोकस्मरणहेतुतामुपगत-
मपराधिनमिवात्मानमवगच्छन्नुत्थाय प्रस्रवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनोदकमुपनिन्ये । सा तु

ना तादृशी निःशब्द ध्वनिवर्जिता यथा स्यात्तथा रोदितु रोदनं कर्तुमारम्भ आरम्भ चकार । अथाश्रु विज्ञेय-
माह—स्थूलेति । स्थूलानि च स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तैः । अतिश्वेतत्वसाम्यादाह—अन्तरिति ।
अन्तर्गता नयप्राप्ता हृदयशुद्धिं चित्तनैर्मन्यनिवादाय गृहीत्वा निर्गच्छद्भिर्वहिरागच्छद्भिः । इन्द्रियेति । इ-
न्द्रियान्महापा प्रसादं प्रनम्रतामिव वर्षद्भिर्वर्षणं कुर्वद्भिः । तप इति । तपसा चान्द्रायणादीनां रस-
नि स्यन्दमिव द्रवहस्यमिव स्रवद्भिः क्षरद्भिः । लोचनेति । लोचनविषय नेत्रसवन्धिन धवलमान श्वेति-
मानमिव द्रवीकृत्य रसीकृत्य पातयद्भिः । अच्छेति । अच्छानि चाच्छानि चाच्छाच्छानि तैः । अतिस्व-
च्छैरित्यर्थः । अमलेति । अमल निर्मल वल्कपोत(ल)स्थल तत्र स्खलितैः स्खलना प्राप्तैः । अवशीर्णैति ।
अवशीर्णवृद्धिना यो हारो मुक्ताप्रालम्बस्तस्य मुक्ताफलानि रसोद्भवानि तद्वतरल कम्पन पातो येषां तैः ।
एतेनोपवृत्तत्वं साम्यात्क्षरन्मुक्ताफलसाम्यमश्रूणां ध्वनितम् । अनुवद्धा परस्परानुविद्धा विन्दवो विप्रयो
येषां ते । वल्कलेति । वल्कलावृतौ चोवाच्छादितौ यौ कुचौ पयोधरौ तयो गिखरमत्र तेन जर्जरिता-
निधिलता प्राप्ता संकाश कणा येषां तैः । एतेन कुचयोरतिकाठिन्यं व्यञ्जितम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।
तामिति । ता वन्यवाम् । चकार, पुनरर्थकः । प्ररुदिता कृताभुपाता दृष्ट्वा विलोक्य चन्द्रापीडस्तत्क्षणं
तस्मिन्क्षणेऽचिन्तयन्नित्येवम् । चिन्ताविषयमाह—अहो इति । अहो इत्याश्चर्यं । व्यसनानि म-
नसि तत्रोपनिपाता अत्यान्तरिणस्तेषां दुर्निवारता दुर्ह्यता । अत्रायासेन निवारयितुं शक्यते, न तु
प्रसादोनेति भावः । यदिति हेतुर्थः । अनभिभवनीया न परंरभिभवितुं योग्यामेतादृशीमलौकिकीमप्या-
कृतिमात्मनस्तथा स्वात्मना कुर्वन्ति प्रपद्यन्ति । सर्वथेति । सर्वथा सर्वत्रकारणोपतापा कामाभिलाषाः
पुनर्न गर्गरधर्मा न न स्पृशन्ति न नाचिन्तन्ति । ‘द्वौ नजौ प्रवृत्तमर्थं सूचयत’ इति न्यायाद्विनकार-
प्रयोगः । दलेति । हि निश्चितम् । द्वंद्वानां सुखदुःखानां प्रवृत्तिः प्रवर्तनं बलवती बलिष्ठा । इदमिति ।
मे मनः सन्ति चित्तं, इदमपरमधिकतरं महकौतुकमाश्चर्यं जनितमुत्पादितमस्या कन्यकाया वाष्पमलि-
तत्वं तस्य पातेन पन्नेन । जितेन्द्रियताया अस्या अधुपनमेव महदाश्चर्यमिति भावः । ननु
तस्मिन्नेव क्षणेऽप्यमिलमाह—न हीति । हीति निश्चितम् । अर्प्यायना कर्त्तव्यता शोककारणेन रोद-
नमिवेति । अन्विचर्मास्तस्मिन् मूर्त्यं वर्गगणि न क्षेत्रीक्रियन्ते नाधर्मीक्रियन्ते । अत्रैव हेतुमाह—
ररीति । पुनरुच्येते निर्घातं प्रहास्यस्य पदं पदनं तेनाभिहता ताडिता वसुधा पृथ्वी । हीति
निश्चितम् । न च तदि न वन्यते । संवर्धितमिति । संवर्धितं वृद्धिं प्राप्तं कुतूहलं कौतुकं वन्यैवभूतोऽहं
तेन रोदन्त्या कन्या स्तुतिस्तस्य हेतुना निमित्ततामुपगतं प्राप्ततत्वापराधिनं नागमसात्मानमवगच्छ-
न्निदं नागमिदं प्रस्रवणादञ्जलिना मुखप्रक्षालनं यदन्तःशुद्धयर्थमुदकं पानीयमञ्जलिना पाणिपुटनोपनिन्ये

तदनुरोधार्दविच्छिन्नवाष्पजलधारासंतानापि किञ्चित्कपायितोदरे प्रक्षाल्य लोचने वल्कलो-
पान्तेन वदनमपमृज्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य शनैः शनैः प्रत्यवादीत् —

‘राजपुत्र, किमनेनातिनिर्घृणहृदयाया मम मन्दभाग्यायाः पापाया जन्मनः प्रभृति वैरा-
ग्यवृत्तान्तेनाश्रवणीयेन श्रुतेन । तथापि यदि महत्कुतूहलं तत्कथयामि । श्रूयताम् । एतत्प्रा-
येण कल्याणाभिनिवेशि नः श्रुतिविषयमापतितमेव यथा विबुधसङ्घान्तरसेना नाम क-
न्यकाः सन्तीति । तासां चतुर्दश कुलानि—एकं भगवतः कमलयोनेर्मनसं समुत्पन्नम्,
अन्यद्वेदेभ्यः संभूतम्, अन्यदंशेरुद्रूतम्, अन्यत्पवनात्प्रसूतम्, अन्यदमृतान्मथ्यमानादु-
त्थितम्, अन्यज्जलाज्जातम्, अन्यदर्ककिरणेभ्यो निर्गतम्, अन्यत्सोमरश्मिभ्यो निपति-
तम्, अन्यद्भूमेरुद्रूतम्, अन्यत्सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम्, अन्यन्मृत्युना निर्मितम्, अपरं म-
करकेतुना समुत्पादितम्, अन्यत्तु दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानां कन्यकानां मध्ये द्वे सुते
मुनिररिष्टा च वभूवतुस्ताभ्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । एवमेतान्येकत्र चतुर्दश कु-
लानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभवं तदेव कुलद्वयं जातम् । अत्र मुनेस्तनयः—

आनीतवान् । सा त्विति । सा कन्यका । तु पुनरर्थक । तस्य चन्द्रापीडस्यानुरोधादाग्रहान् । अत्रि-
च्छिन्नेति । अविच्छिन्नमव्युदित वाष्पजलधारासंतानमश्रुपानीयवारासमूहः यस्या एवविधापि किञ्चित्कपा-
यित कपायगुणयुक्तमुदर मध्य ययोरेवभूते लोचने नेत्रे प्रक्षाल्य धावना कृत्वा वल्कलोपान्तेन चोच्चात्रलेन
वदन मुखमपमृज्य मार्जनं कृत्वा दीर्घमायतमुष्णं तप्त च निःश्वस्य शनैः शनैर्मन्द मन्द प्रत्यवादीत्प्रत्यवादीत् ।

राजेति । हे राजपुत्र, अतिनिर्घृण निर्दय हृदय स्वान्त यस्या एवविधाया मन्दभाग्याया क्षीणभाग्ये-
याया पापायाः पापिष्ठया जन्मनः प्रभृत्युत्पत्तेरारभ्याश्रवणीयेनाकर्णनानर्हणं वैराग्यवृत्तान्तेन विरक्ततोद-
न्तेन किमनेन श्रुतेनाकर्णितेन । तथापीति । एव सत्यपि फलाभावे विद्यमानेऽपि यदि महत्कुतूहलं मह-
दाश्चर्यं तस्माद्देतोः कथयामि ब्रुवे । प्रायेण बाहुल्येन कल्याणे श्रेयस्यभिनिविशित इत्येवगील नोऽस्माकं
श्रुतिविषयं कर्णगोचरमापतितमागतम् । कुलपरम्परया श्रुतमित्यर्थः । एतेदेव श्रूयतामाकर्ण्यताम् । य-
थेति । विबुधसङ्घानि किंनरग्रहेऽप्सरसेनाः । नामेति कोमलामन्त्रणे । कन्यका पुत्र्य सन्ति । तागा
कन्यकानां चतुर्दश कुलानि । तत्रैकं कमलयोनेर्भगवतो विधातुर्ब्रह्मणो मनसः स्वान्तात्ममुत्पन्नं सजातम् ।
अन्यद्वितीयं वेदेभ्यः श्रुतिभ्यः संभूतमुत्पन्नम् । अन्यत्तृतीयमग्नेर्विभावसोरुद्रूतं प्रकटितम् । अन्यच्चतुर्थं
पवनाद्वायोः प्रसूतं जनितम् । अन्यत्पञ्चमममृतज्जलान्मथ्यमानाद्विलोप्यमानादुत्थितं प्रादुर्भूतम् । अ-
न्यत्पष्ठं जलाज्जातम् । अन्यत्सप्तमं कुलमर्ककिरणेभ्यः सूर्यती(दी)विती(ति)भ्यो निर्गतं बहिरागतम् ।
अन्यदष्टमं सोमः कुमुदवान्धवस्तस्य रश्मिभ्यः किरणेभ्यो निपतितं च्युतम् । अन्यन्नवमं कुलं पृथिव्या
वसुधाराया उद्धृतं प्रकटितम् । अन्यदशमं सौदामिनीभ्यो हादिनीभ्यः प्रवृत्तं प्रवर्तितम् । अन्यदेकादश-
म(श) कुलं मृत्युना यमेन निर्मितं रचितम् । अपरमन्यद्वादशं मकरकेतुना मनोभवेन समुत्पादितम् ।
अन्यत्त्रिंशति । दक्षस्य प्रजापतेरतिप्रभूतानामतिवर्हिना कन्यकानामात्मजानां मये द्वे सुते द्वे कन्यके
मुनिररिष्टा च [व]भूवतुर्जज्ञाते । ताभ्यां कन्यकाभ्यां गन्धर्वैर्वेदवगायनं सह कुलद्वयं जातम् । एवमिति
पूर्वोक्तप्रकारेण । एकत्रेति । एकस्मिन्प्रदेशे एतानि चतुर्दश कुलानि । गन्धर्वाणां तु दक्षात्मजाद्वितयसंभ-
वं तदेव पूर्वोक्तमेव कुलद्वयम् । नानाविधमित्यर्थः । अत्रेति । अस्मिन्नेव प्रदेशे मुनेर्दक्षजान्मजाया

सेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणामधिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः । स किल त्रिभुवनप्रख्यातपराक्रमो भगवता समस्तसुरमौलिमालालितचरणनलिनेनैखण्डलेन सुहृच्छब्देनोपवृंहितप्रभावः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यमसिलतामरीचिनिचयमेचकितेन बाहुना समुपार्जितं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च नातिदूरे तस्यास्माद्भारतवर्षादुत्तरेणान्तरे किंपुरुषनाम्नि वर्षे वर्षपर्वतो हेमकूटो नाम निवासः । तत्र च तद्भुजयुगपरिपालितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राणि प्रतिवसन्ति । तेनैव चेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरं काननं निर्मितम्, इदं चाच्छोदाभिधानमतिमहत्सरः खानितम्, अयं च भवानीपतिरुपरचितो भगवान् । अरिप्रायास्तु पुत्रस्तस्मिन् द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्ररथेनैवाभिषिक्तो बाल एव राज्यपदमासादितवान् । अपरिमितगन्धर्वबलपरिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः । यत्तु तत्सोमपीयूषसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्किरणैर्जलानुसारगलितेन सकलेनेव रजनिकरकलाकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवननयनाभिरामा भगवती द्वितीयेव गौरी गौरीति

सेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणां मध्ये गुणैः शौर्यादिभिरधिकः षोडशश्चित्ररथो नाम तनयः समुत्पन्नः । सेति । किलेति सत्ये । स चित्ररथस्त्रिभुवने त्रिविष्टपे प्रख्यातः प्रसिद्धः पराक्रमः शौर्यवृत्तिर्यस्य सः । भगवतेति । भगवता माहात्म्यवता । समस्तेति । समस्ताः समग्रा ये सुरा देवास्तेषां मौलिमालाकिरीटपद्मयस्ताभिलालितपालितचरणनलिनपादपद्मयस्य स तेन एवविधेनाखण्डलेनेन्द्रेण सुहृच्छब्देन मित्रशब्देनोपवृंहितः श्लाघाविषयीकृतप्रभावः कोशदण्डजतेजो यस्य स तथा । सर्वेषामिति । सर्वेषां समग्राणां गन्धर्वाणां देवगायनानां शैशवे बाल्ये एवाधिपत्यं प्रभुत्वमाप्तवान्प्राप्तवान् । कीदृशमाधिपत्यम् । समुपार्जितमर्जितम् । केन । बाहुना भुजेन । अथ बाहुविशेषयन्नाह—असीति । असिलता राजलता तस्या मरीचिनिचयकान्तिसमूहस्तेन मेचकितेन श्यामलितेन । इतश्चेति । अर्थान्तरेऽस्मात्स्थानानातिदूरे नातिदविष्टे तस्य राज्ञोऽस्माद्भारतवर्षाद्भरतक्षेत्रादुत्तरेणान्तरेऽस्यासन्ने किंपुरुषनाम्नि किंपुरुषाभिधाने वर्षे क्षेत्रे वर्षपर्वतः क्षेत्रसीमाकृन्नगो [हेमकूटो नाम] हेमकूटाभिधानो निवासो वसतिरालवर्तते । तत्र चेति । तस्मिन्पर्वते । तदिति । तस्य चित्ररथस्य भुजयुगबाहुयुगतेन परिपालितानि रक्षितान्यनेकानि गन्धर्वशतसहस्राण्यनेकलक्षाणि प्रतिवसन्ति । तस्योत्कर्षमाह—तेनैवेति । तेनैव राजा चित्ररथेनेदं चैत्ररथं नामातिमनोहरमतिरमणीयकाननं वनं निर्मितं निष्पादितम् । इदमच्छोदाभिधानमतिमहत्सरं खानितं निर्मापितम् । स्थावराभिप्रायेणाह—अयं चेति । अयं प्रत्यक्षो भगवान्भवानीपतिरिश्वर उपरचितो निर्मितः । अपचारिण्या पुत्र सुतः । तुः पुनरर्थकः । तस्मिन् द्वितीये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेनैव चित्ररथेनैवाभिषिक्तो राज्याभिषेकविषयीकृतः । अतएव बाल एव शिशुरेव राज्यपदमाधिपत्यं स्वरत्नमासादितवान्प्राप्तवान् । अपेति । अपरिमितमसख्यं यद्गन्धर्वकुलं तदेव परिवारपरिच्छदो यस्य स तथा तस्यापि स एव हेमकूटाभिधानो गिरिपर्वतोऽधिवासो निवासस्थलम् । यत्त्विति । तस्मिन्पर्वते सोमपीयूषसंभूतानामप्सरसां कुलं तस्मात्कुलात् । किरणेति । किरणजलममृतं तस्यानुसारोऽनुसरणं तेन नलितेन नलिनेन सललेन सनप्रेण । रजनीति । रजनिकरस्य चन्द्रस्य कलाकलापस्तस्य लावण्येनैव निर्मातारेणैव निर्मिता रचिता । त्रिभुवनेति । त्रिभुवनस्य त्रिविष्टपस्य नयनानि लोचनानि तेषामभिरामा

१ सिन्धुनादीनाम् २ सकलत्रिभुवनः ३ अरविन्दलेन ४ युगलः ५ इदम् ६ निखानितम् ७ पुत्रस्तुम्बरप्रभृतीनां ८ कुले द्वितीयेऽस्मिन् ९ परिचारकस्या-
१० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

नाम्ना हिमकिरणकिरणावदातवर्णा कन्यका प्रसूता । तां च द्वितीयकुलाधिपतिर्हसो मन्दा-
किनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनीमकरोत् । सा तु भगवता मकरकेतनेनैव रतिः, शरत्सम-
येनैव कमलिनी, हंसेन संयोजिता । सदृशसमागमोपजनितामतिमहती मुदमुपगतवती
निखिलान्तःपुरस्वामिनी च तस्याभवत् । तयोश्च तादृशयोर्महत्तमनोरहमीदृशी विगंतल-
क्षणा शोकाय केवलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना । तातस्त्वनपत्यतया
सुतजन्मातिरिक्तेन महोत्सवेन मम जन्माभिनन्दितवान् । अवाप्ते च दशमेऽहनि कृतयथो-
चितसमाचारो महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम कृतवान् । साहं पितृभवने वालतया कलमधुर-
प्रलापिनी वीणेन गन्धर्वाणामङ्गादङ्गं संचरन्त्यविदितस्नेहशोकायासं शैशवमतिनीतवती ।
क्रमेण च कृतं मे वपुषि वसन्त इव मधुमासेन, मधुमास इव नवपल्लवेन, नवपल्लव इव कु-
सुमेन, कुसुम इव मधुकरेण, मधुकर इव मदेन नवयौवनेन पदम् ।

अथ विजृम्भमाणनवनलिनवनेषु, अकठोरचूतकलिकाकलापकृतकौमुकोत्कलिकेषु, कोम-

मनोहरा भगवती माहात्म्यवती द्वितीयेव गौरी गौरीति नाम्ना । हिमेति । हिमकिरणस्य किरणा रश्मय-
स्तद्वदवातो निर्मलो वर्णो देहच्छविर्गस्याः सैवविधा कन्यका प्रसूता जनिता । तां चेति । ता गौरी
द्वितीयकुलाधिपतिर्हसो मन्दाकिनी स्वर्वुनी क्षीरसागर इव प्रणयिनी वल्लभामकरोत् । सा त्विति । सा
गौरी भगवता मकरकेतनेन कदर्पेण रतिरिव । शरत्समयेन घनात्ययकालेन कमलिनीव नलिनीव । एव हंसेन
गन्धर्वाधिपतिना संयोजिता सवन्व प्रापिता । सदृशेति । सदृश उचितो यः समागमः सवन्व उपजनिता
विहितामतिमहती गरीयसी मुद हर्षमुपगतवती प्राप्तवती तस्य राज्ञो निखिल समग्र यदन्तःपुरमवरो-
स्तत्र स्वामिनी मुख्या चाभवत् । तयोश्चेति । तयोर्हसगौर्योर्महत्तमनोरहमीदृश्येकात्मजैका पुत्री केवल शो-
काय समुत्पन्ना । कीदृशी । विगतानि दूरीभूतानि लक्षणानि श्रेयोजनकानि मयीतिलकादीनि यस्या सा
तथा । पुनस्तामेव विशेषयन्नाह—अनेकेति । अनेकानि विविधानि यानि दुःखानि कष्टानि तेषा सह-
स्राणि तेषा भाजन पात्रम् । आविष्टलिङ्गत्वात् 'वेदा प्रमाणम्' इतिवन्नपुसकत्वम् । तातस्त्विति । तात
पितानपत्यतयासंतानत्वेन सुतजन्मातिरिक्तेन पुत्रजन्माधिकेन महोत्सवेन महामहेन [मम जन्म] मज्जन्मा-
भिनन्दितवानतिस्तुतवान् । अवाप्तेति । अवाप्ते प्राप्ते दशमेऽहनि दिने । कृत इति । कृतो विहितो यथो-
चितो यथायोग्यः समाचारो वेदोक्तक्रियाकलापो येन स । महाश्वेतवर्णत्वान्महाश्वेतेति यथार्थमेव नाम
कृतवान् । सेति । साहं पितृभवने जनकमग्नानि वालतया शिशुत्वेन कलमधुरप्रलापिनी कल मनोज मधुर
मिष्ट प्रलपतीत्येवशीला सा तथा केवल वीणेन वल्लकीव गन्धर्वाणां देवगायनानामङ्गादङ्ग कोटात्कोटं सच-
रन्ती गच्छन्ती । अवीति । अविदितोऽज्ञात स्नेह प्रीतिः, शोक शुक, तयोरायाम् प्रयासो येनैवविध
शैशव वाल्यमतिनीतवत्यतिक्रान्तवती । तदनन्तरं मे मम वपुषि शरीरे नवयौवनेन प्रत्यग्रनारूपेण पद स्थान
कृत विहितम् । कस्मिन्क इव । वसन्ते पुष्पकाले मधुमामेनैव चैत्रेणैव । तथा मधुमामे नवपल्लवेनैव प्रत्यग्र-
विसलयेनैव । तथा नवपल्लवे कुसुमेनैव सुतेनैव । तथा कुसुमे मधुकरेणैव भ्रमेणैव । तथा मधुकरे मदेनैव ।

अथेत्यानन्तरं । एकदेति । एकस्मिन्ममयेऽहं मधुमामदिवमेषु वसन्तवामरेणवम्बया मात्रा राहेदम-
च्छोद सर सातुमभ्यपतमगच्छमिति दृग्गोचर्य । अथ मधुमासदिवसान्विशेषयन्नाह—विजृम्भेति ।
विजृम्भमाणानि विकाशमानानि नवनलिनवनानि प्रत्यग्रप्रगण्डानि येषु । अकठोरेति । अकठोरा
मुकुमारा या चूतकलिमा आम्रकोरकामागा कल्याण समृद्धस्तेन कृता विहिता कामु(का)ना कामि-

१ हिमकर, रत्नकर २ द्वितीयगन्धर्व ३ वेतुनेन ४ महात्मनोर्महता इत्येनाभिरापेण कालेन च केवलम्
५ विगट्टा ६ एकेन, जहमेनैव ७ मज्जन्म ८ शोकायाममनोरम् ९ जनीतवती १० जृम्भमाण
११ अनेकचूत १२ वायुनान्वितेषु.

लमलयमारुतावतारतरङ्गितानङ्गध्वजांशुकेषु, मदकलितकामिनीगण्डूपसीधुसेकपुलकितवकु-
लेषु, मधुकरकुलकलङ्ककालीकृतकालेयककुसुमकुञ्जालेषु, अशोकतरुताडनरणितरमणीयमणि-
नूपुरझंकारसहसमुखरेषु, विकसन्मुकुलपरिमलपुञ्जितालिजालमञ्जुसिञ्जितसुभगसहकारेषु,
अविरलकुसुमधूलिवालुकापुलिनधवलितधरातलेषु, मधुमदविडम्बितमधुकरकदम्बकसंवाह्य-
मानलतादोलेषु, उत्फुल्लपल्लवर्ललीलीयमानमत्तकोकिलोल्लासितमधुशीकरोद्दामदुर्दिनेषु, प्रो-
पितजनजायाजीवोपहारहृष्टमन्मथास्फालितचापरवभयस्फुटितपथिकहृदयरुधिरार्द्राकृतमार्गेषु,
अविरतपतत्कुसुमशरपतत्रिपत्रसूत्कारवधिरीकृतदिङ्मुखेषु, दिवापि प्रवृत्तमदनरागान्धाभि-
सारिकासार्थसंकुलेषु, उद्वेलरतिरससागरपूरप्लावितेषु, सकलजीवलोकहृदयानन्ददायकेषु म-

जनानामुत्कलिकोत्कण्ठा येषु । उद्दीपकत्वादिति भावः । कोमलेति । कोमलो मृदुर्यो मलयमारुतो
मलयानिलस्तस्यावतार इतस्तत् प्रसरण तेन तरङ्गितानि भङ्गितान्यनङ्गध्वजाशुकानि मदनवैजयन्ती-
वसनानि येषु । मलयमारुतस्योद्दीपकत्वात् । अनङ्गध्वजकम्पनेनानङ्गस्य प्रोत्साहन सूचन(चित)म् ।
मदेति । मदेनाहकारेण कलिता व्याप्ता या कामिन्यः स्त्रियस्तासां गण्डूपसीधुश्रुलुकमद्य तेन सेकः
निघ्न तेन पुलकिता रोमाञ्चिता वकुला केसरा येषु । इदं च वकुलतरुच्छायाया कामिनीना मधु-
पानवर्णनम् । मधुकरेति । मधुकरस्य भ्रमरस्य कुलानि सजातीयवृन्दानि तान्येव कलङ्कोऽभिज्ञान तेन
कालीकृतानि श्यामीकृतानि कालेयकानां जापकानां कुसुमानि पुष्पाणि कुञ्जालि[नि] मुकुलानि च येषु ।
अशोकेति । अशोक कङ्कालिर्यस्तर्लक्षस्तस्य ताडनेनाघातेन रणितानि शब्दितानि रमणीनां का-
मिनीना मणिनूपुराणि रत्नपादकटकानि तेषां झकारा अव्यक्तशब्दास्तेषा सहस्रेण मुखरा वाचाला
येषु । विकसदिति । विकसन्ति स्मेरता प्राप्नुवन्ति यानि मुकुलानि गुच्छाः । पुष्पाणामिति शेषः ।
तेषा य परिमल आमोदस्तेन पुञ्जिता समूहिता येऽल्यो भ्रमरास्तेषा जाल समूहस्तस्य मञ्जु मनो-
हर यत्सिञ्जित शब्दित तेन सुभगा सुन्दरा एतादृशा सहकारा आप्रा येषु । अविरलेति । अविर-
लानि निविटानि यानि कुसुमानि सूनानि तेषा धूलिः पराग । श्वेतत्वसाम्यात् । सैव बाहुकापुलिन
मिरुतातट तेन धवलित श्वेतीकृत धरातल पृथ्वीतल येषु । मध्विति । मधु रसस्तस्य मदेन विड-
म्बिता विह्वलीकृता ये मधुकरा भ्रमरास्तेषा कदम्बक समूहस्तेन संवाह्यमाना इतस्ततो विक्षिप्यमाणा
या लता वलयस्ता एव दोला प्रेक्षा येषु । उत्फुल्लेति । उत्फुल्ला विजृम्भिताः पल्लवाः । किसलयानि यासा-
मेवविधा लवत्यो लताविशेषास्तासु लीयमाना अन्तर्धानता प्राप्यमाणा या मत्तकोकिलाः पिकास्ता-
गिरासित बहिरानीत यन्मधु रसस्तस्य शीकरा कणास्तैरुद्दामदुर्दिनमत्युग्रवार्दल येषु । प्रोपितेति ।
प्रोपिता अन्वदेशे गता ये जना लोकास्तेषा जाया स्त्रियस्तासा जीवा असुमन्तस्तेषामुपहार उपहरण तेन
एव प्रमुदितो यो मन्मथ कदर्पस्तेनास्फालितमास्फोटित यच्चाप धनुस्तस्य यो रवः शब्दस्तस्माद्यद्भ्य
भीतिस्तेन स्फुटितानि विभिन्नानि यानि पथिकहृदयानि पान्थजनचित्तानि तेषा रुधिरा रक्तेनार्द्राकृतो
मार्गः पन्था येषु । अविरतेति । अविरत निरन्तर पतन्त उपविशन्त कुसुमशरेषु पुष्पाकण्डेषु । शरः
पाण्डतेज्जने' इत्यनेवार्थः । एतादृशा ये पतत्रयः पक्षिणस्तेषा पत्रसूत्कारेण पक्षाव्यक्तशब्देन वधिरी-
कृतमोक्षित दिङ्मुख येषु । दिवापीति । दिवसेऽपि प्रवृत्त प्रवृत्तो यो मदन कदर्पस्तस्य रागेण तदा-
रत्नगणना उत्पन्ना सा आभिमारिका नायिकाविशेषास्तासा सार्थः समूहस्तेन सकुलेष्वाकीर्णेषु । उद्वेलेति ।
उद्वेलः प्रवर्धितजलो यो रतिरसः । श्यारोऽग्राधवन्नाम्यात्स एव सागर समुद्रस्तस्य पूरः हवस्तेन प्लाविते-

१ पल्लवस्तस्येति २ तारुनारणितः ३ रमणीयमणिः ४ अमृदुमधुः ५ मधुकरः ६ वही ७ उद्गमः
८ स्फुटितः ९ रतिरसः १० रतिरसः ११ पक्षिणः १२ आनन्दवेषः

धुमासदिवसेष्वेकदाहमम्बया सह मधुमासविस्तारितशोभं प्रोत्फुल्लनवनलिनकुसुदकुवलयक-
हारमिदमच्छोदं सरः स्नातुर्मभ्यपतम् । अत्र च स्नानार्थमागतया भगवत्या पार्वत्या तटशि-
लातलेषु विलिखितानि सभृङ्गिरिटीनि पांशुनिमग्नकृगपदमण्डलानुमितमुनिजनप्रणामप्रद-
क्षिणानि त्र्यम्बकप्रतिविम्बकानि वन्दमाना भ्रमरभरभुगर्भकेसरजर्जरकुसुमोपहाररम्योऽयं
लतामण्डपः, परभृतनखकोटिपाटितकुङ्कुमलनालविवरविगलितमधुनिकरधारः सुपुष्पितोऽयं
सहकारतरुः, उन्मदमयूरकुलकलकलभीतभुजङ्गमुक्ततला शिशिरेयं चन्दनवीथिका, विकच-
कुसुमपुञ्जपातसूचितवनदेवताप्रेङ्खोलनशोभनेयं लतादोला, वहलकुसुमरजःपटलमग्नकलहंस-
पदलेखमतिरमणीयमिदं तीरतरुतलमिति स्निग्धमनोहरतरोद्देशदर्शनलोभाक्षितहृदया सह
सखीजनेन व्यचरम् । एकस्मिन् प्रदेशे अटिति वनानिलेनोपनीतं निर्भरविकसितेऽपि

ध्वाच्छादितेषु । सकलेति । सकलानां समग्राणां जीवलोकानां हृदयानि चित्तानि तेषामानन्ददा-
यकेषु प्रमोदजनकेषु । अन्यस्तु प्रागेवोक्तं । अथाच्छोदं सरो विधेयन्नाह—मध्विति । मधुमासेन
विस्तारिता विस्तारिता नीता शोभा कान्तिर्यस्मिस्तत् । प्रोत्फुल्लेति । प्रोत्फुल्लानि विकसितानि [नवानि -]
प्रत्यग्राणि यानि नलिनानि कमलानि, कुसुदानि कैरवाणि, कुवलयान्युत्पलानि, कटार सौगन्धिकम्,
एतानि विद्यन्ते यस्मिस्तत् । अत्रेति । अस्मिन्स्थले स्नानार्थमाह्वार्यमागतया प्राप्तया भगवत्या माहात्म्य-
वत्या पार्वत्या गौर्या । तटेति । तट तीर तस्मिन्यानि शिलातलानि तेषु विलिखितान्यालेखितानि यानि
त्र्यम्बकस्य महादेवस्य प्रतिविम्बकानि प्रतिच्छादयानि तानि वन्दमाना नमस्कुर्वाणा । कीदृशानि । भृङ्गि-
रिर्दिग्गणविशेषस्तेन सहितानि तत्सहवर्तमानानि । पांश्विति । पाशौ सिकतासमूहे निमग्नानि वृद्धितानि
कृगपद[मण्डलान्यस्थूलचरणप्रतिविम्बानि तैरनुमितेऽनुमानविषयीकृते मुनिजनानामृषिवर्गाणां प्रणामप्रद-
क्षिणे नमस्कृतिपरिश्रमप्रक्रिये येषु तानि । इतीति । किञ्च सवनोऽतएव सच्छायो मनोहरतरोऽतिशयेन
चित्तहारी य उद्देशो वनैकप्रदेशस्तस्य दर्शनमवलोकनं तस्य लोभस्तृष्णा तेनाक्षित हृदय स्वान्त यस्या
सैवविधाहं सह सखीजनेन वयस्याभि सम व्यचरमग्नम् । इतिशब्दार्थं व्याख्यानयन्नाह—भ्रमरेति । भ्रमर-
भरेण मधुकरसमुदायेन भुगो भङ्गो गर्भो मध्यभागो यस्यैवभूतं तथा केसरैः किञ्चकैर्जरैः कुसुमानां
पुष्पाणांमुपहारं समूहस्तेन रम्यो मनोहर । अयमित्यस्य प्रत्येकमभिसवन्ध । लतेति । लता व्रतति-
स्तस्या मण्डपो जनाश्रयः । परेति । परभृता कोकिलास्तेषां नखकोट्या नखराग्रेण पाटितानि विदारितानि
कुङ्कुमलानां मुकुलानां नालानि काण्डास्तेषां विवराणि छिद्राणि तेष्व्यो विगलिता विद्वता मधुनिकरधारा
रससमूहलेखा यस्मिन्नेवभूतं स(मु)पुष्पितोऽयं सहकारतरुप्रवृक्ष । उन्मदेति । उन्मदा मदोन्मत्ता ये
मयूराः केकिनस्तेषां कुलानि सजातीयममृहास्तेषां कलकल कोलाहलमेन भीतास्त्रस्ता ये भुजङ्गा भोगि-
नस्तैर्मुक्ता लुक्क तल यस्या एतादृशी शिशिरा शीतलेय चन्दनवीथिका मलयजगण्डप्रेणी । विकचेति ।
विकचो विकस्वरो य कुसुमानां पुष्पाणां पुञ्ज समूहस्तेन सूचितं ज्ञापितं यद्वनदेवनारण्याविष्टात्री त-
या (स्या) प्रेङ्खोलनमान्दोलनं तेन शोभना मनोज्ञेय लतादोला वर्यप्रेक्षा । वहलेति । वहलानि वहनि
यानि कुसुमरजाति तेषां पटलं वृन्दं तस्मिन्मग्नानि यानि कलहंसपदानि कादम्बचरणानि तेषां लेखा वीथी
यस्मिन्नेवभूतमतिरमणीयमतिमनोहरमिदं तीर(र)तरुतलं तटवृक्षावोभागः । एकस्मिन्नेति । एकस्मिन्प्र-
देशे कुसुमगन्धं पुष्पजनमनोहारिणमभ्यजिघ्रं प्राणाविषयनामनयम् । अथ च गन्धं विधेयन्नाह—अटिति
शीघ्रं वनानिलेनारण्यपर्वनेनोपनीतमानीतं निर्भरं नितान्तं विरामिने विकम्बरे कानने वनेऽपि गति । अ-

१ अभ्युपगमन्, अभ्यागमन् २ पतत्रमय ३ भग्न ४ जर्जरकुसुमोपहार, शान्तान्तरनन्दकान्तकुसुमोपहार.
५ कुङ्कुमविवर. ६ मधुधारः. ७ मयूरकलकल; मयूरमयूरकलकल. ८ चन्दनवनवीथिका. ९ यत्रैकस्मिन्

कान्तेऽभिभूतान्यकुसुमपरिमलम्, विसर्पन्तम्, अतिसुरभितयानुलिम्पन्तमिव तर्पयन्तमिव
पूरयन्तमिव घ्राणेन्द्रियम्, अहसहमिकया मधुकरकुलैरनुबध्यमानम्, अनाघ्रातपूर्वम्, अमा-
नुपलोकोचितं कुसुमगन्धमभ्यजिघ्रम् । कुतोऽयमित्युपाख्यकुतूहला चाहं मुकुलितलोचना तेन
कुसुमगन्धेन मधुकरीवावकृष्यमाणा कौतुकतरलाभ्यधिकतरोपजातमणिनूपुरञ्जंकाराकृष्टसरः-
कलहंसानि कतिचित्पदानि गत्वा हैरहुताशनेन्धनीकृतमदनशोकाविधुरं वसन्तमिव तपस्य-
न्तम्, अखिलमण्डलप्राप्त्यर्थमीशानशिरःशशाङ्कमिव धृतव्रतम्, अयुग्मलोचनं वशीकर्तुकामं
काममिव सनियमम्, अतितेजस्वितया प्रचलतडिलतापञ्जरमध्यगतमिव प्रीतिमदिवसदिवस-
करमण्डलोदरप्रविष्टमिव उ्वलनज्वालाकलापमध्यस्थितमिव विभाव्यमानम्, उन्मिपन्त्या
बहुलबहुला दीपिकालोकपिङ्गला देहप्रभया कपिलीकृतकाननं कनकमयमिव तं प्रदेशं
कुर्वाणम्, रोचनारसलुलितप्रतिसरसमानसुकुमारपिङ्गलजटम्, पुण्यपताकायमानया सरस्व-

भीति । अभिभूत आत्तगन्धोऽन्यकुसुमानां विजातीयसजातीयसूतानां परिमलो येन स तम् । अस्मिन्नर्थे हेतु प्रदर्शयन्नाह—अतीति । अतिसुरभेर्भावस्तत्ता तथा । एकस्मादुत्कृष्टं कोऽपि परिमलो नास्तीति भावः । पुन किं कुर्वन्तम् । विसर्पन्त प्रसरन्तम् । अथ गन्धाधिक्य प्रदर्शयन्नाह—घ्राणेति । घ्राणेन्द्रिय विकृण्ण-काकरणमनुलिम्पन्तमिव दृढसवन्य कुर्वन्तमिव । तर्पयन्तमिव तृप्तिं जनयन्तमिव । पूरयन्तमिव परिपूर्णा-कुर्वन्तमिव । अहमिति । मिथो यो गर्वः साहमहमिका तथा मधुकरकुलैर्धर्मरसमूहैरनुबध्यमानमनुरुध्यमानम् । अनाघ्रातपूर्वम[ना]जिघ्रितपूर्वम् । अमे इति । अमानुप इति । अमानुपलोको देवलोकस्तस्योचित यो-ग्यम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । कुत इति । कस्मात्प्रदेशादयं गन्ध इत्युपाख्ये प्रादुर्भूत कौ[कु]तूहल कौ-तुक यस्या सैवविधाह स्नानार्थमागत मुनिकुमारक तापसपुत्रमपश्यमद्राक्षमित्यन्वयः । अथैतस्या विशेष-णानि—मुकुलितेति । मुकुलिते कुञ्जलिते लोचने नेत्रे यस्या सा । तेनेति । तेन पूर्वोक्तेन कुसुमगन्धेन पुष्पामोदेन मधुकर[री]वदवकृष्यमाणा वलात्कारेण नीयमाना । कौतुकेति । कौतुकेन कुतूहलेन तरला-कम्प्रा । किं कृत्वा । कतिचिरिक्रियन्ति पदानि गत्वा । अथ पदानि विशेषयन्नाह—अभ्यधिकेति । त्वरितगमना-दभ्यधिकतर पूर्वस्मादतिशायी य उपजात उत्पन्नो मणिनूपुराणा रत्नखचिततुलाकोटीना झकार शब्दविशे-षत्वेनाकृष्टा आकर्षिता सरकलहसा कासारकादम्बा यैस्तानि । इतो मुनिकुमार विशेषयन्नाह—हरेति । हरेणेश्वरेण हुताग्नेनेत्रसमुत्थिते ब्रह्माविन्धनीकृतो यो मदन कामस्तस्य शोकः खेदस्तेन विधुर व्या-कुलमतएव तपस्यन्त तपस्या कुर्वन्त वसन्तमिव सुरभिमिव । इयं च सुरभिगन्धसाम्यादुपप्रेक्षा । अस्मि-लमिति । अस्मिल समप्र यन्मण्डल भूमण्डल पोटशकलात्मकं च तस्य प्राप्तिरुपलब्धिवस्तदर्थं धृतं व्रतं नियमो येनैवभृतमीशानशिरश्चादमिवेश्वरोत्तमाज्ञचन्द्रमिव । रूपातिशयसाम्येनाह—अयुग्मलोचनमीश्वर-प्राप्तिर्नुक्ताम सनियम काममिव । अतीति । अतितेजो विद्यते यस्यासावतितेजस्वी तस्य भावस्तत्ता तथा पक्षरा चक्षुरा तटिता विलुप्तता तस्या पञ्जर पक्षिरक्षणस्थल तस्य मध्यगतमिव । ग्रीष्मेति । ग्रीष्म-रिदमग्न निदापवासरस्य यो दिवमकरः सूर्यस्तस्य मण्डल विम्ब तस्योदर मव्यभागस्तत्र प्रविष्टमिव । ज्वलनेति । ज्वलनस्य बहेर्यो ज्वालाकलापोऽर्चिषा समूहस्तस्य मध्यस्थितस्मिन्तर्गतमिव विभाव्यमान-शयमानम् । देहेति । देहप्रभया शरीरवान्त्वा वपिलीकृत पिङ्गलीकृत कान[न] वन येन स तम् । अथ देहप्रभा विपयगाह—उन्मिपेति । उन्मिपन्त्या चिरमन्त्या । बहुला च बहुला च बहुल्यहुला तथा । दी-पिकेति । दीपिकाया प्रतिष्ठाया य आलोचनं प्रकाशन्तवृत्तिजलया पिञ्जया । पुनर्मुनिकुमार विशेषयन्नाह—पानधेति । वनवनममिव सुदर्शनयमिव तं प्रदेयं कुर्वाणं विदधानम् । रोचनेति । रोचना गोरोजना तस्य-

१ नृपरायणमाणा, नृपजीवात्मनाणा. २ नृपरमणि ३ हरनयनहवागुन ४ विष्णु

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

तीसमागमोत्कण्ठाकृतचन्दनरेखयेव भस्मललाटिकया बालपुलिनरेखयेव गङ्गाप्रवाहमुद्गास-
मानम्, अनेकशापभृकुटिभवनतोरणेन भ्रूलताद्वयेन विराजितम्, अत्यायततया लोचनमयी
मालामिव ग्रथितामुद्रहन्तम्, सर्वहरिणैरिव दत्तलोचनशोभासंविभागम्, आयतोत्तुङ्गघ्राणवं-
शम्, अप्राप्तहृदयप्रवेशेन नवयौवनरागेणैव सर्वात्मना पाटलीकृताधररुचकम्, अनुद्विज्जम्भु-
त्वादनासादितमधुकरावलीवलयपरिक्षेपविलासमिव बालकमलमाननं दधानम्, अनङ्गका-
र्मुकस्य गुणेनेव कुण्डलीकृतेन तपस्तटाककमलिनीमृणालेनेव यज्ञोपवीतेनालंकृतम्, एकेन
सनालवकुलफलाकारं कमण्डलुमपरेण मकरकेतुविनाशशोकरुदिताया रतेरिव वाष्पजलवि-
न्दुभिरारचितां स्फटिकाक्षमालिकां करेण कलयन्तम्, अनेकविद्यापगासंगमावर्तनिभया नाभि-
मुद्रयोपशोभमानम्, अन्तर्ज्ञाननिराकृतस्य मोहान्धकारस्यापयानपदवीमिवाञ्जनरजोलेखाश्या-

(स्या) रसो द्रवस्तेन ललित एकीभूतो यः प्रतिसरो हस्तसूत्रं तद्वत्समाना सदृशी मुकुमारा मुकोमला पि-
ङ्गला पिङ्गरा च जटा सदा यस्य स तम् । भस्मेति । भस्म विभूतिस्तस्य ललाटिका पुण्ड्रविशेषस्तयो-
द्गासमानमुत्प्रावत्येन दीप्यमानम् । अतिश्वेतत्वसाम्येनाह—पुण्येति । पुण्यस्य वर्मस्य पताकायमानया
वैजयन्तीवदाचरमाणया । रेखामधिकृत्याह—सर इति । सरस्वत्या भारत्या यः समागमः सगमस्तज्जनिता या
उत्कण्ठोत्कलिका तया कृत्वा विहिता चन्दनरेखा मलयजलेखा तयेव । अन्यस्यागमने गृहधवलीकरण स-
खत्यास्तु मुखमेव निवासो निलयमतस्तदुपरि चन्दनलेखाकरणमिति भावः । कथेव कमलिकाङ्गायामाह—
वालेति । बाल सूक्ष्म यत्पुलिन जलोद्भिन्नत तीर तस्य रेखा लेखा तयेवोद्गाव्यमान जायमान गङ्गाप्रवाह-
मिव स्वर्धुनीवेणीमिव । अनेकेति । अनेकानामसंख्यानां शापभृकुटीनां यद्भवनं गृहं तस्य तोरणेन बहिर्द्वा-
रेणवविधेन भ्रूलताद्वयेन विराजितं शोभितम् । एतेन सर्वपाशापप्रदाने क्षम इति ध्वनितम् । अतीति ।
अत्यायततयातिविस्तीर्णतया लोचनमयी नेत्रमयी ग्रथिता गुम्फिता मालामिव जपमालिकामिवोद्ग्रहन्तम् ।
सर्वेति । सर्वहरिणैः समग्रमृगैरिव दत्तो लोचनशोभायाः सविभागो यस्यैव स तम् । आयत इति । आयतो
विस्तीर्ण उत्तुङ्ग उच्चैस्तरो घ्राणवणो यस्य स तम् । अप्राप्त इति । अप्राप्तोऽनुपलब्धो हृदये चिने प्रवेशो
येनैवविधेन नव प्रत्यग्र ययौवनं तारुण्यं तस्य रागेणैव सर्वात्मना सर्वप्रकारेण पाटलीकृतं श्वेतरक्तीकृतोऽर
एव रुचकं बीजपूरो यस्य स तम् । 'रुचकं तु बीजपूरे निष्कैऽर्मावर्चलेऽपि च' इत्यनेकार्थः । यद्वा अ-
धर एव रुचकं स्वस्तिकद्रव्यं यस्य स तम् । 'रुचकं स्वस्तिकद्रव्यं' इति विश्वः । पुनः किं कुर्वाणम् ।
दधानम् । किम् । आननं मुखम् । अन्विति । अनुद्विज्जान्यप्रकटितानि इमंशृणि यम्य तस्य भावमन्तव्यं
तस्मात् । अनासादीति । अनासादितोऽप्राप्तो मधुकरावल्या शृङ्गपद्मया वलयाकरेण यः परिक्षेपं परिवेष्टनं
तद्वक्षणो विलासो येनैवभूतं बालकमलमिव नवीननलिनमिव । अनङ्गेति । अनङ्गस्य कर्पस्य यन्कार्मुक
धनुस्तस्य कुण्डलीकृतेन गुणेनेव ज्ययेव । तप इति । तप एव तटाकं कामारम्यस्य कमलिनी मृणालिनी
तस्या मृणालेनेव विमनैवभूतेन [यज्ञोपवीतेन] यज्ञमूत्रेणालंकृतं विभूषितम् । एकेनेति । एकेन करेण ह-
स्तेन । सनालेति । सनालं यद्बकुलफलं केसरफलं तद्वाक्पादो यस्यैवभूतं कमण्डलुम् । अपरेण तदितरेण
करेण । मकरेति । मकरकेतुः कर्पस्यस्य विनाशो नाशमन्त्याय शोकस्तेन रुदिताया कृताश्रुपाताया रतेम-
दनस्त्रियो वाष्पजलविन्दुभिर्नेत्रवारिष्पट्टिगरचितामिव निर्मितामिव । स्फटिकाक्षमालिका येन जपमालिका
कलयन्तं दधानम् । अनेकेति । अनेकाश्च ता विद्याश्चानेकविद्याः । प्रमग्णमाम्प्रान्ता एवापमा नयन्मागा सगम
संश्लेषन्त्रयं आवर्तं पयसा त्रमन्त्रिभया तन्मदृशया नाभिमुद्रया तुन्दुकपिकयोपशोभमानं त्रिगजमानम् ।
अन्तरिति । अन्तर्ज्ञानेन तत्त्वज्ञानेन निराकृतस्य दर्शकृतस्य मोहान्धकारस्याज्ञाननिमिगस्यापयानपदवीमिव
निःसरणमार्गमिव । अञ्जनमिति । अञ्जनं कनलं तस्य रजः कण्ठस्य रेखा रजिम्नद्वन्द्वपामला वृ-

मलां रोमराजिमुदरेण तनीयसीं विभ्राणम्, आत्मतेजसा विजित्य सवितारं परिगृहीतेन परि-
वेषमण्डलेनैव मौञ्जमेखलागुणेन परिक्षिप्तजघनभागम्, अभ्रगङ्गास्रोतोजलप्रक्षालितेन जर-
ञ्चकोरलोचनपुटपाटलकान्तिना मन्दारवल्ललेनोपपादिताम्बरप्रयोजनम्, अलंकारमिव ब्रह्म-
चर्यस्य, यौवनमिव धर्मस्य, विलासमिव सरस्वत्याः, स्वयंवरपतिमिव सर्वविद्यानाम्, संके-
तस्थानमिव सर्वश्रुतीनाम्, निदाघकालमिव सापाढम्, हिमसमयकाननमिव स्फुटितप्रियङ्गु-
मञ्जरीगौरम्, मधुमासमिव कुसुमधवलतिलकभूतिर्विभूषितमुखम्, आत्मानुरूपेण सवयसा
परेण देवतार्चनकुसुमान्युच्चिन्वता तापसकुमारेणानुगतम्, अतिमनोहरम्, स्नानार्थमागतं
मुनिकुमारकमपश्यम् । तेन च कर्णावतंसीकृतां वसन्तदर्शनानन्दितायाः स्मितप्रभामिव वन-
श्रियः, मलयमारुतागमनार्थलाजाञ्जलिमिव मधुमासस्य, यौवनलीलामिव कुसुमलक्ष्म्याः,
सुरतपरिश्रमस्वेदजलकणजालकावलीमिव रतेः, ध्वजचिह्नचामरपिच्छिकामिव मनोभवग-

णामेतादृशी तनीयसीमतिबुच्छामुदरेण जठरेण रोमराजि तनूरुहश्रेणिं विभ्राण दधानम् । आत्मेति ।
आत्मतेजसा स्वकीयकान्त्या सवितार सूर्य विजित्य पराभूय परिगृहीतेनात्तेन परिवेषमण्डलेनैव परिधिवलये-
नैव । मौञ्जेति । मुञ्जस्तेजनस्तत्सवन्धिनी मौञ्जी या मेखला रसना तस्य गुणेन दवरकेण परिक्षिप्तो वल-
गितो जघनभागोऽप्रदेशो यस्य स तम् । अभ्रेति । अभ्रगङ्गा व्योमनदी तस्या स्रोतः प्रवाहस्तस्य जल-
मम्भन्नेन प्रक्षालितेन धौतेन । जरदिति । जरज्ज्यायान्यश्चकोरो विषसूचकस्तस्य लोचने नेत्रे तयो-
पुट तद्वत्पाटला श्वेतरक्ता कान्तिर्युतिर्यस्य स तेनैवभूतेन मन्दारवल्ललेन देवतरुवल्केनोपपादित विहितम-
म्बरप्रयोजन वस्त्रकृत्य येन स तम् । अलमिति । ब्रह्मचर्यस्य सर्वथा स्त्रीपरित्यागलक्षणस्यालंकारमिव भूष-
णमिव । धर्मेति । धर्मस्य सुकृतस्य यौवनमिव तारुण्यमिव । सर इति । सरस्वत्या भारत्या विलास-
मिव विभ्रममिव । स्वयमिति । सर्वविद्याना समग्रकलाना स्वयंवरपतिर्भर्ता तमिव । एतेन सर्वाभिर्विद्या-
भिरयमागल्य नृत्त, न त्वमेव विद्यार्थं प्रयत्न कृत इत्यावेदितम् । संकेतेति । सर्वश्रुतीना समग्रशास्त्राणा
नकेतस्य स्थान पद तद्वदिव । अन्योऽपि जन. संकेतित स्थान गच्छति तद्वत्सर्व श्रुतमेतस्मिन्समागतमिति
भाव । निदाघेति । निदाघो ग्रीष्मकालस्तमिव । उभयो सादृश्यं प्रदर्शयन्नाह—सेति । संहृष्टपादेन
पलागदण्डेन वर्तमानम् । 'पलाशो दण्ड आषाढ' इति कोश । पक्ष आषाढ शुचिमासः । हिमेति ।
हिमसमयं गीतकालस्तस्मिन्कानन वन तद्वदिव । उभयो सादृश्यार्थमाह—स्फुटितेति । स्फुटिता प्रफु-
ल्लया या प्रियङ्गुमञ्जरी फलिनीवती तद्वद्गौर शुभ्रवर्णम् । पक्षे प्रियङ्गुमञ्जरी गौरम् । मध्विति । मधुमासो
वसन्तमासस्तमिव । उभयो साम्यमाह—कुसुमेति । कुसुम पुष्प तद्वद्वला शुभ्रा या तिलकार्थं भूतिर्भस्म
तथा विभूषितमलकृत मुखमानन यस्य स तम् । पक्षे कुसुमैर्धवला शुभ्रा ये तिलका वृक्षविशेषास्तेषा
भूत्या गमृक्षया विभूषित मुखमग्रभागो यस्येति बहुव्रीहि । वसन्तप्रारम्भ एव तिलकवृक्षाणा पुष्पोद्गमसंभ-
वादिनि भाव । अन्वयस्तु प्रागेवोक्त । अथ प्रकारान्तरेण तमेव मुनिकुमारक विशेषयन्नाह—आत्मेति ।
आत्मानुरूपेणात्ममदगेन सवयसा मित्रेण परेण मित्रेण देवतामर्चन पूजन तदर्थं कुसुमानि पुष्पाण्युच्चिन्व-
तावचनं र्दधता । एवविधेन तापसकुमारेण परित्राजकवालकेनानुगतम् सहितम् । अतीति । अतिमनोहरम-
रिचिम् । स्नानेनेति । स्नानार्थमागमनार्थमागत प्राप्तम् । तेनेति । चकार पुनरर्थक । तेन कुमारेण क-
र्णावतंसीकृता मधुममञ्जरीमद्राक्षमपश्यमित्यन्वय । कामिव । वसन्तदर्शनेनावलोक-
नेनाभिरुचिता प्रसुदिताया वनश्रियं पाननलक्ष्म्या स्मिन् रास्य तस्य प्रभामिव । मलयेति । मधुमा-
सस्य मलयानां मलयानारतो मलयानित्यन्त[स्य] आगमनार्थमागमनिमित्त लाजाञ्जलिमिवाधनाञ्जलि-
नि । रथावनेति । कुसुमलक्ष्म्या पुष्पश्रियो यौवनलीलामिव तारुण्यक्रीडामिव । सुरतेति । रते काम-

जस्य, मधुकरकामुकाभिसारिकाम्, कृत्तिकातारास्तवकानुकारिणीम्, अमृतविन्दुनिस्यन्दिनीम्, अदृष्टपूर्वा कुसुममञ्जरीमद्राक्षम् ।

‘अस्याः परिभूतान्यकुसुमामोदो नन्वयं परिमलः’ इति मनसा निश्चित्य तं तपोधनयुवानमीक्षमाणाहमचिन्तयम्—‘अहो रूपातिशयनिष्पादनोपकरणकोशस्याक्षीणता विधातुः, यन्त्रिभुवनाद्भुतरूपसंभारं भगवन्तं कुसुमायुधमुत्पाद्य तदाकारातिरिक्तरूपातिशयरगिरयमपरो मुनिर्मायामयो मकरकेतुरुत्पादितः । मन्ये च सकलजगन्नयनानन्दकरं शशिविम्बं विरचयता लक्ष्मीलीलावासभवनानि कमलानि सृजता ब्रह्मणैतदाननाकारकरणकौशलभ्यास एव कृतः, अन्यथा किमिव हि सदृशवस्तुर्विरचनायां कारणम् । अलीकं चेदं यथा किल सकलाः कलाः कलावतो बहुलपक्षे क्षीयमाणस्य सुपुत्रानाम्ना रश्मिना रविरापिवतीति, ताः खल्वस्य गभ-

स्त्रियः सुरतमैथुनतस्य परिश्रमखेदस्तस्माद्यत्वेदजलतस्य कणापृपतास्तेषां जालकसमूहस्तस्यावलीमिव पङ्क्तिमिव । ध्वजेति । मनोभवगजस्य मदनहस्तिनो ध्वजो वैजयन्ती तस्य विहभूता चामरापिच्छिकातामिव । मधुकरेति । मधुकराभ्रमरास्त एव कामुका कामाभिलाषिणस्तेषामभिमारिका कामिजनानयनकर्त्राम् सकेतितस्थलगामिनी वा । कृत्तिकेति । कृत्तिकाग्निदेवता तस्य ताराणां स्तवगो गुच्छकृत्स्यानुकारिणीम् । तत्सदृशीमित्यर्थः । अत्र केशानामतिकृष्णत्वेन मञ्जर्याश्च शुक्लत्वेनैतदुपमानद्वयमिति भावः । अमृतेति । अमृतपीयूषतस्य विन्दवः कणास्तेषां निस्यन्दिनी सावित्रीम् । अदृष्टेति । अदृष्टपूर्वमनवलोकितपूर्वाम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः ।

अस्या इति । ननु वितर्के । अस्या मञ्जर्या अयं परिमलः । परीति । परिभूतोऽभिभूतोऽन्यकुसुमानां क्षेत्रपुष्पाणामामोदः परिमलो येन सः । इति मनसा स्वान्तेन निश्चित्य निर्णयितं तपोधनयुवानमृपिकुमारकमीक्ष्य(क्ष)माणा वीक्ष्य(क्ष)माणाहमचिन्तयमध्यायम् । अहो इति । अहो इत्याश्चर्यं । विधातुर्ब्रह्मणो रूपातिशयस्य सौन्दर्यातिशयस्य निष्पादने निर्माणे य उपकरणकोश उपकरणरभाण्डागारस्तस्याक्षीणताक्षयत्वम् । ‘कौशलम्’ इति पाठे तु निष्पादने यदुपकरणव्यापारविशेषस्तत्र कौशलदर्शिता तस्याक्षीणता तादवस्थमिति भावः । अतिशयपदव्यञ्जकमाह—यन्त्रिभुवनेति । यदिति हेत्वर्थः । त्रिभुवनान्निविष्टपादद्भुतोऽतिशायी रूपसंभारसौन्दर्यसमूहो यस्मिन्नेवभूतभगवन्तं कुसुमायुधकदपमुत्पाद्य निर्माय तदाकारात्कुसुमायुधाकृतैरतिरिक्तोऽविको रूपातिशयसौन्दर्योत्कर्षस्तस्य राशिः समूहो मायामयो मोहरूपो मकरकेतुरयमपरो मुनिरुत्पादितः । उत्तरोत्तरमतिशयवत्त्वादयं मकरकेतुस्तदपेक्षया युत्कृष्ट इति भावः । उत्तरोत्तरमतिशयमेव भङ्गयन्तरेण निरूपयन्नाह—मन्ये[इ]ति । अहमिति मन्ये जाने । इतिशब्दार्थमाह—सकलेति । सकलसमग्रयज्जगत्तस्य नयनानन्दकरप्रमोदजनकमेतादृशशशिविम्बचन्द्रमण्डलविरचयता रचना कुर्वता लक्ष्म्या पद्माया लीलावासभवनानि क्रीडानिवासस्थानान्येवभूतानि रमलानि सरोजानि सृजता कुर्वता ब्रह्मणा हिरण्यगर्भेणैतस्य मुनिकुमारकस्याननमुखतस्याकाराकृतितन्मयकरणनिर्माणतत्र कौशलचातुर्यतदर्थमभ्यासपौनःपुन्येन प्रवृत्तिरेव कृतो विहितः । एतत्समर्थयन्नाह—अन्यथेति । अन्ययोक्तवैपरीत्ये सदृशवस्तुविरचनाया तुल्यपदार्थोत्पादने किमिव कारणनियामकम् । न किमपीत्यर्थः । अतो ज्ञायतेऽभ्यासार्थमेतन्निर्माणमिति भावः । अलीकं चेति । अप्रे इति वक्ष्यमाणमिदमलीकमित्या । इतिशब्दार्थमाह—यथेति । किलेत्याप्तवाक्ये । बहुलपक्षे कृष्णपक्षे क्षीयमाणस्य कृजताप्राप्यमाणस्य कलावतश्चन्द्रस्य सकला समग्रा कला षोडशशः रविः सूर्यः सुपुत्रानाम्ना रश्मिना नाडीनिशेषेणापिवती पानं करोति । तर्हि किं सत्यमित्याशयेनाह—इतीति । ता समग्रा गभस्तस्य कान्तयोऽन्य

स्तयः समस्ता वपुरिदमाविशन्तीति । कुतोऽन्यथा रूपापहारिणि क्लेशबहुले तपसि वर्तमान-
स्येदं लावण्यम्' इति चिन्तयन्तीमेव मामविचारितगुणदोषविशेषो रूपैकपक्षपाती नवयौवन-
सुलभः कुसुमायुधः कुसुमसमयमद इव मधुकरी परवशामकरोदुच्छसितैः सह । विस्मृत-
निमेषेण किञ्चिदामुकुलितपक्ष्मणा जिह्विततरलतरतारशारोदरेण दक्षिणेन चक्षुषा स्पृहमा-
पिबन्तीव, किमपि याचमानेव, 'त्वदायत्तास्मि' इति वदन्तीव, अभिमुखं हृदयमर्पयन्तीव,
सर्वात्मनानुप्रविशन्तीव, तन्मयतामिव गन्तुमीहमाना, 'मनोभवाभिभूतां त्रायस्व' इति शर-
णमिवोपयान्ती, 'देहि हृदयेऽवकाशम्' इत्यर्थातामिव दर्शयन्ती, 'हाहा, किमिदमसांप्रतमति-
हेपणमकुलकुमारीजनोचितमिदं मया प्रस्तुतम्' इति जानानाप्यप्रभवन्ती करणानाम्, स्त-
म्भितेव, लिखितेव, उत्कीर्णेव संयतेव, मूर्च्छितेव, केनापि विधृतेव, निस्पन्दसकलावयवा

मुनेरिदं वपुः शरीरमाविशन्ति प्रविशन्ति । तथा च 'यदेकस्मान्निर्गतं तत्स्वाश्रयसदृशमुपयाति' इति न्यायेन
बहुपक्षेणोपधीयमानाभ्रन्मसो निर्गता गभस्तयस्तप क्लेशातिशयक्षीणे मुनौ सक्रान्ता इत्यर्थः । उक्तवैपरी-
त्ये दूषणमाह—कुत इति । अन्यथोक्तान्यथात्वे रूप सौन्दर्यं तस्यापहारिणि निराकारिणि क्लेशः परिश्रम-
स्तनं बहुले दृढे । एवविधे तपसि तपस्याया वर्तमानस्य स्थितस्येदं लावण्यं सर्वोत्कृष्टं सौन्दर्यं कुतः स्यात् ।
कारणव्यतिरेकेण कार्यानुदयादिति भावः । इति चिन्तयन्तीमेवेति ध्यायन्तीमेव मा कुसुमायुधोऽनङ्गो मधु-
करी भ्रमरी कुसुमसमयमद इव वसन्तकालमद इवोच्छसितैर्निधसितैः सह परवशा पराधीनामकरोद्व्यधात् ।
अथ च कुसुमायुधं विशेषयन्नाह—अवीति । अविचारितोऽनालोचितो गुणदोषयो[विशेषो] बलावल येन स
तथा । रूपेति । रूपस्य सौन्दर्यस्यैकोऽद्वितीयः पक्षपाती तत्पुष्टिकारी । नवेति । नव प्रत्यग्र ययौवन तत्र
सुलभं सुप्रापः । तारण्य एव तदुत्पत्तिसम्भवात् । पुनः किं कुर्वन्ती । दक्षिणेनापसव्येन चक्षुषा नेत्रेण स-
स्पृहं सामिलाप यथा स्यात्तथापिबन्त्यलादरेण विलोकयन्तीव । अत्यादरेण विलोकनं पानमुच्यते । अथ
चक्षुर्विलोकयन्नाह—विस्मृतेति । विस्मृतो विस्मृतिं प्राप्तो निमेषो निमीलन यस्य तत्तथा तेन । किञ्चि-
दिति । किञ्चिदीपदामुकुलितमाकुञ्जलितं पक्ष्म नेत्ररोमं यस्मिन्नेवभूतं शारं कर्मपसुदरं मध्यभागो यस्येति चेति
द्वन्द्वः । अथ च प्रकारान्तरेण तामेव विशेषयन्नाह—किमपीति । किमप्यनिर्वचनीयस्वरूपं याचमानेव प्रा-
र्थमानेव । याचनाकर्तुरेतादृशाकारवत्त्वात्तदुपमानम् । त्वदिति । त्वदायत्ता त्वदधीनाहमस्मीति वदन्तीव
मुवन्तीव । एतेनावलोकने सातिशयत्वं सूचितम् । अभीति । अभिमुखं समुखं हृदयं स्वान्तमर्पयन्तीव वि-
तरणं कुर्वन्तीव । मुनीनां व्यामोहजननादिति भावः । सर्वेति । सर्वात्मना सर्वप्रकारेणानुप्रविशन्तीवानुप्र-
वेशं कुर्वन्तीव । तन्मयी(ये)ति । तन्मयता तद्रूपता गन्तुं प्राप्तुमीहमानेव स्पृहमानेव । मनोभवेनेति ।
मनोभवेन वदपेणाभिभूता पराभूता त्रायस्व पार्यति हेतोः शरणं त्राणमुपयान्तीव गच्छन्तीव । देहीति ।
हृदये चित्तेऽवकाशं प्रवेष्टुं देहीलपिता याचकता दर्शयन्तीवावलोकनं कारयन्तीव । विरोधिना विवेकेनाप्य-
भिदर्शयमानाह—हाहेति । हाहा इति खेदे । किमिदमसांप्रतमयुक्तमतिहेपणमतिलज्जाकरमकुलोद्भवो यो
कुमारीजननस्योचितं योग्यम् । कुलवत्सास्तु सर्वथा नोचितमिति भावः । इदमेतादृशं कर्म मया प्रस्तुतं
प्राप्तमिति जानानाप्येतादृशज्ञानवत्पि करणानामिन्द्रियाणामवरोधनेऽप्र[भ]वन्त्यसमर्था । व्यामोहं प्रति-
पादयन्नाह—स्तम्भितेव जटीकृतेव, लिखितेव चित्रितेव, उत्कीर्णोन्मोहोरितेव, संयतेव सदानितेव, मूर्च्छि-
तेव मूर्च्छां प्राप्तेव, केनाप्यनिर्वचनीयस्वरूपेण विधृतेव ट्टीतेव तत्कालाविर्भूतेन तदात्वप्रादुर्भूतेनावष्टम्भेन
व्यामोहातिशयेन निस्पन्दा निधेया समलावयवा यस्याः संवभृता गती कथयामिति महता कष्टेन [त]
एतेषुगारपनतिचिरं बहुकालं व्यलोकयन्मग्नमिति दूरेणान्वयः । प्रस्तुतस्य दोषमुपयना तन्निदानं दुर्ज्ञेयमिति

तत्कालाविर्भूतेनावष्टम्भेन, अकथितशिक्षितेनानाख्येयेन स्वसंवेद्येन केवलं न विभाव्यते किं तद्रूपसंपदा किं मनसा किं मनसिजेन किमभिनवयौवनेन किमनुरागेणेवोपदिश्यमानं किमन्येनैव वा केनापि प्रकारेण, अहं न जानामि कथंकथमिति तमतिचिरं व्यलोकयम् । उत्क्षिप्य नीयमानेव तत्समीपमिन्द्रियैः, पुरस्तादाकृष्यमाणेव हृदयेन, पृष्ठतः प्रेर्यमाणेव पुष्पधन्वना कथमपि मुक्तप्रयत्नमात्मानमधारयम् । अनन्तरं च मेऽन्तर्मदनेनावकाशमिव दातुमाहितसंतानां निरीयुः श्वासमरुतः । साभिलापं हृदयमाख्यातुकाममिव स्फुरितमुखमभूत्कुचयुगलम् । स्वेदलवलेखाक्षालितेवागलहृज्जा । मकरध्वजनिशितगरनिकरनिपातत्रस्तेवाकम्पत गात्रयष्टिः । तद्रूपातिशयं द्रष्टुमिव कुतूहलादालिङ्गनलालसेभ्योऽङ्गेभ्यो निरगाद्रोमाञ्चजालकम् । अशेषतः स्वेदाम्भसा धौतश्चरणयुगलादिव हृदयमविगद्रागः । आसीच्च मम मनसि—

निरूपयन्नाह—अकथितेति । यदनुचितं प्रस्तुत कर्म तत्केन निमित्तेनोपदिश्यमानमुपदेशविपरीक्रियमाणमिति न विभाव्यते न निश्चीयत इत्यन्वयः । अनिश्चय प्रदर्शयन्नाह—किं तद्रूपेति । किमिति वितर्कः । तस्य मुनिकुमारस्य रूपसंपदा सौन्दर्यसमृद्ध्या । किं मनसा चित्तेन । किं वा मनसिजेन कदर्पेण । किं वाभिनवयौवनेन प्रत्यप्रतारुण्येन । किं वानुरागेणान्तर्गतप्रीत्या । किमन्येनैव पूर्वोक्तमित्रेनैव केनापि प्रकारेण किमिति सर्वत्र वितर्कार्थः । तर्हि स्वसंवेद्येन स्वमात्रसाक्षिणा अनुभवेनैव विभाव्यतामित्यत आह—स्वसंवेद्येति । स्वानुभवेनेत्यर्थः । तस्मिन्ननुभवेऽप्रमाणत्वं निराकरोति—अकथितेति । न कथित शिक्षित वा यस्मिन्नेवभूतेन । कथिते शिक्षिते ह्यर्थेऽसमाविना विपरीतभावना चोत्पद्यते । तर्हि स्वसंवेद्येन स्वमात्रसाक्षिणा शब्दजन्य एवानुभवो भवतु । तथा सभवनात्मकेन तेन कथं निर्णय इत्यत आह—अनाख्यायेति । स्वमात्रसाक्षिणा तेनाप्यहं न जानामीति सवन्वः । अन्यस्तु प्रागेवोक्तः । मुनिकुमारदर्शनानन्तरमुत्कण्ठाश्रयादीनि वक्तुं प्रथममुत्कण्ठातिशयमाह—उत्क्षिप्येति । तदुक्तम्—‘दर्शनस्पर्शनालापर्यवृत्तास्ते राहकारिणः’ । इन्द्रियैः करणैरुत्क्षिप्योत्पाद्य तत्समीपं मुनिसंविद्यं नीयमाना प्राप्यमाणेव । हृदयेन स्वान्तेन पुरस्तादग्न आकृष्यमाणेव । पुष्पधन्वना मकरध्वजेन पृष्ठतः प्रेर्यमाणा नोद्यमानेव । श्रुतिमाह—कथमपीति । एतादृश्यं कथमपि महता ह्येनेन मुक्तप्रयत्नं यथा स्यात्तत्तत्मानमपि प्राणिनमप्यधारय धारितवती । निरोधश्च श्रुतिकार्यम् । चिन्तामाह—अनन्तरमिति । चिन्तावशात्कुत्रचिदेकान्ते सचिन्तस्तिष्ठति । एव सति मे ममान्तरमन्यन्तरे मदनेनावकाशं दातुमाहितसंतानां रचितपरपरा श्वासमरुतश्च सितिवायवो निरीयुर्निर्गायिता । तथा च श्वाभावष्टम्भेन सकोचात्तन्निर्गमे सावकाशमिति भावः । अभिलापमाह—सेति । साभिलापमभिलापायुक्तं हृदयं मन आख्यातुकाममिव वक्तुकाममिव कुचयुगलं स्तनयुग्मं स्फुरितमुखं स्यन्दिताननमभूद्रभूव । स्वेदेति । स्वेदं श्रमोन्मथवारि तस्य लवलेखाभिः क्षालितेन वातेन लज्जा त्रपागलदम्बवत् । अत्र मुगम्फुरणमभिलापकार्यं स्वेदं श्रमकार्यं लज्जया च्युतिश्रोन्मादकार्यमिति यथाक्रमेण ज्ञेयम् । त्रागमाह—मकरोति । मकरध्वजस्य कदर्पस्य ये निशितास्तीक्ष्णा शरा वाणास्तेषां निकरं समूहस्य निपातं पतनं तेन त्रमोदनीतिव गात्रयष्टिर्देहयष्टिरकम्पत चक्रम्पे । कम्पस्त्रासकार्यम् । एवमग्रेऽपि रोमान्ननिर्गमगात्त्विक्भावप्रतिपादयन्नाह—तद्रूपेति । तस्य मुने रूपातिशयं सौन्दर्योत्कर्षं द्रष्टुमिव वीक्षितुमिव कुतूहलात्कौतुकादादितनमुपगृह्णन् तत्र लालसेभ्यः समृद्धेभ्योऽङ्गेभ्यो हस्तपादादिभ्यो रोमान्नजालकं रोमहर्षणममृदो निर्गात्रिर्गतं वभूव । म्यायिभावप्रदर्शयन्नाह—अशेषत इति । स्वेदाम्भसा श्रमोन्मथवारिणा चरणयुगलादिभ्युगमादशेषतः नामस्येन वातं क्षालितो रागो रतिगारुण्यं च हृदयमिवातिशयप्रवेगमकरोत् । आसीच्चेति । मे मम

‘शान्तात्मनि दूरीकृतसुरतव्यतिकरेऽस्मिञ्जने मां निक्षिपता किमिदमनार्येणासदृशमारब्धं मनसिजेन । एवं च नामातिमूढं हृदयमङ्गनाजनस्य, यदनुरागविषययोग्यतामपि विचारयितुं नालम् । केदमतिभास्वरं धाम तेजसां तपसां च, क्व च प्राकृतजनाभिनन्दितानि मन्मथपरस्पन्दितानि । नियतमयं मामेवं मकरलाञ्छनेन विडम्ब्यमानामुपहसति मनसा । चित्रं चेदं यदहमेवमवगच्छन्त्यपि न शक्नोम्यात्मनो विकारमुपसंहरतुम् । अन्या अपि कन्यकास्त्रपां निहाय स्वयमुपयाताः पतीन्, अन्या अप्यनेन दुर्विनीतेन मन्मथेनोन्मत्ततां नीता नार्यः, न पुनरहमेका यथा । कथमनेन क्षणेनाकारमात्रालोकनाकुलीभूतमेवमस्वतन्त्रतामुपैत्यन्तःकरणम् । कालो हि गुणाश्च दुर्निवारतामारोपयन्ति मदनस्य सर्वथा । यावदेव सचेतनास्मि, यावदेव च न परिस्फुटमनेन विभाव्यते मे मदनदुश्चेष्टितलाघवमेतत्, तावदेवास्मात्प्रदेशादपसर्पणं श्रेयः । कदाचिदनभिमतस्परविकारदर्शनकुपितोऽयं शापाभिज्ञां करोति माम् । अदूरकोपा हि मुनिजनप्रकृतिः’ इत्यवधार्यापसर्पणाभिलाषिण्यहमभवम् । अशेषजनपूजनीया

मनसि मच्चित्त इदमासीद्वभूव । तदेव प्रकटयन्नाह—शान्तात्मनीति । अनार्येण दुष्टेन मनसिजेन कदपेण शान्तात्मनि दूरीकृतो दूरोज्झित सुरत[व्यति]करो मैथुनवृत्तान्तो येनैवभूते जनेऽस्मिन्मा निक्षिपता निक्षेप कुर्वतागदृशमसाधुजनोचितमारब्ध प्रारब्ध पूर्वोक्तप्रकारेण । नामेति कोमलामन्त्रेण । अङ्गनाजनस्य स्त्रीजनम्यातिमूढमतिमुग्ध हृदय चित्तम् । यदिति हेत्वर्थः । अनुरागविषययोग्यतामप्यस्मिन्स्थलेऽनुरागो युक्तः, अस्मिन्स्थले न युक्तः, इति विषयविभागमपि विचारयितुं नालं समर्थम् । वैराग्यतपसिद्धियुक्ते मुनिजने प्रमदजनानुस्मरणप्रयासो व्यथेत्यर्थः । अतो हेतोरस्मात्प्रदेशादपसर्पणं दूरीभवनं श्रेय इति प्रत्येकवाक्यपरिसमाप्तौ बोद्धव्यम् । केति महान्तरे । तेजसा तपसा चातिभास्वरमतिगोभनं केदं धाम गृहम् । प्राकृतेति । प्राकृतजनैर्नोच्यजनैरभिनन्दितान्यनुमोदितानि मन्मथपराणि मनोभवप्रतिपाद्यानि स्पन्दितानि चेष्टितानि क्व । नियतमिति । नियत निश्चित मकरलाञ्छनेन कदपेणैव पूर्वोक्तप्रकारेण विडम्ब्यमाना कदर्थ्यमाना मामयं मुनिर्मनसा चित्तेनोपहसत्युपहास्य(स) करोति । चित्रमिति । इदमग्रे वक्ष्यमाणं चित्रमाश्चर्यम् । तदेव प्रदर्शयन्नाह—यदिति । यद्यस्मात्कारणादहमेव पूर्वोक्तप्रकारेणावगच्छन्त्यपि जानन्त्यप्यात्मनः स्वस्य विकारविकृतिसुपन्हरतुं दूरीकर्तुं न शक्नोमि न समर्था भवामि । पुनर्विचारणान्तरमाह—अन्या इति । मत्सहचरीषु मथे या काश्चनातिवामुवास्त्रपा लज्जा विहाय त्यक्त्वा स्वयमात्मनान्यान्पतीनुपयाता स्वयमेवोपगता । यारानु नोपयातास्तासां मथेऽन्या मद्यतिरिक्ता नार्योऽन्ये(ने)न दुर्विनीतेन शकुलेन मन्मथेन कदपेणोन्मत्ततां सविकारतां तथा न नीता यथाहमेका । अनेनेति । अनेन क्षणेन मुनिकुमारदर्शनाविर्भूतमदनावेशलक्षणेनोन्मत्ततां प्रापिता । तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह—आकारेति । आकारमात्रस्याकृतिमात्रस्यालोकनं वीक्षणं तेनाकुलीभूतं व्याकुलीकृतमन्तःकरणमन्तरिन्द्रियमेव पूर्वोक्तप्रकारेणास्वतन्त्रतां पराधीनतामुपैति प्राप्नोति । फाल इति । फालो विवेककालो गुणा कुलीनत्वादयं [च] मदनस्य सर्वथा सर्वप्रकारेण दुष्टेन निवारयितुं शक्यो दुर्निवारमन्तस्य भावस्तथा तामारोपयन्ति व्यवस्थापयन्ति । अतो हेतोरपीति पूर्ववत् । पुनर्विचारणान्तरमाह—यावदिति । यावदेव यावत्कालमहं सचेतना चैतन्ययुक्तास्मि । यावदेवेति पूर्ववत् । मे मनसतन्मदनदुश्चेष्टितलाघवमनेन मुनिना विभाव्यते न निश्चीयते । तावदेवेति । तावत्कालमस्मात्प्रदेशादपसर्पणं दूरीभवनं श्रेयः कन्याणलुदिति भावः । अन्यथा बाधकमाह—कदाचिदिति । सभावनायामनभिमतोऽनर्नानो न न्नरविशारे मनोभवविकृतिस्तन्मय दर्शनेनावलोकनेन कुपितः कोपः प्राप्तो मां शापस्याभिज्ञायाः एतानविषयाम् । ‘अनिहा शानमायं म्यात्’ इति कोशः । करोति प्रणयति । मुनीनां कोपः कुत इत्याशङ्क्याह—अदूरेति । हि निश्चितम् । मुनिजनप्रकृतिस्तापमलोकस्वभावोऽदूरे समीपे कोपो यस्या एवविधा

चेयं जातिरितिकृत्वा तद्वदनाकृष्टदृष्टिप्रसरम्, अचलितपक्षमालम्, अदृष्टभूतलम्, उल्लसितकर्णपल्लवोन्मुक्तकपोलमण्डलम्, आलोलालकलतालसत्कुसुमावतंसम्, अंसदेगदोलायितमणिकुण्डलमस्मै प्रणाममकरवम् ।

अथ कृतप्रणामायामपि दुर्लङ्घ्यशासनतया मनोभुवः, मदजननतया च मधुमासस्य, अतिरमणीयतया च तस्य प्रदेशस्य, अविनयबहुलतया चाभिनवयौवनस्य, चञ्चलप्रकृतितया चेन्द्रियाणाम्, दुर्निवारतया च विषयाभिलाषाणाम्, चपलतया च मनोवृत्तेः, तथाभ-
वितव्यतया च तस्य तस्य वस्तुनः, किं बहुना मम मन्दभाग्यदौरात्स्यादस्य चेदृशस्य हेमस्य विहितत्वात्तमपि मद्विकारोपहतधैर्यं प्रदीपमिव पवनस्तरलतामनयदनङ्गः ।

तदा तस्याप्यभिनवागतमदनं प्रैत्युद्वेच्छन्निव रोमोद्गमः प्रादुरभवन् । मत्सकाशमभिप्र-
स्थितस्य मनसो मार्गमिवोपदिशद्भिः पुरः प्रवृत्तं श्वासैः । वेपथुगृहीता व्रतभङ्गभीतेवाक्मपत
करतलगताक्षमाला । द्वितीयेव कर्णावसक्तकुसुममञ्जरी कपोलतलासङ्गिनी समदृश्यत स्वेद-

स्यादित्यवधार्य निश्चित्याहमपसर्पणेऽभिलाषः स्पृहा यस्या एवभूताभव जज्ञे । अशेषेति । अशेषं समग्रं-
र्जनं पूजनीयार्चनीयेयं जाति । न तु कोपनीयेति भावः । इतिकृत्वास्मै प्रणाम नमस्कारमकरवमसृजम् ।
अथ नमस्कार विशेषयन्नाह—तद्वदि(दे)ति । तद्वदनान्मुनिमुखादाकृष्ट आकर्षितो दृष्टिप्रसरो यस्मिन् ।
क्रियाविशेषण वा । अनेन भावातिशयो द्योतितः । एवमग्रेऽपि ज्ञेयम् । अचलितेति । अचलिताकम्पिता प-
क्षमणा नेत्ररोम्णा माला पङ्क्तिर्यस्मिन् । अदृष्टेति । अदृष्टमनवीक्षित भूतल पृथ्वीतल यस्मिन् । उल्लसितेति ।
उल्लसिता उल्लास प्राप्ता कर्णपल्लवा ध्रुवणकमलयानि तैरुन्मुक्त ललित कपोलमण्डल यस्मिन् । आलोलि-
(ले)ति । आलोला चपलालकलता केशराजिस्तस्या लसत्कुसुमावतसो यस्मिन् । अंसेति । अगदेषे स्फ-
न्धप्रदेशे दोलायित मणिकुण्डल यस्मिन् । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः ।

अथेति । मद्विकारेणापहत दूरीकृत धैर्यं यस्यैवभूत मुनिकुमारक कृतप्रणामायामपि तस्या तमपि पवन
प्रदीपमिवानङ्ग कदर्पस्तरलता चञ्चलतामनयन् । तत्र हेतुमाह—दुर्लङ्घ्येति । मनोभुवो मदनस्य दुर्लङ्घ्य
दुर्लङ्घनीय शासनमाज्ञा यस्य तस्य भावस्तत्ता तया । मधुमासस्य वसन्तमासस्य मदजननतया मदोत्पाद-
कत्वेन च । तस्य पूर्वोक्तस्य प्रदेशस्यातिरमणीयतयातिमनोहरतया । अभीति । अभिनव नूतन यद्यौवन
तारुण्य तस्याविनय गठना तद्वहुलतया तद्बाहुल्यतया । इन्द्रियेति । इन्द्रियाणां करणानां चञ्चलप्रकृतितया
लोलस्वभावतया । विषयेति । विषया इन्द्रियार्थान्नेषामभिलाषा अयवगायान्नेषा दुर्निवारतया दृगेन
दूरीकर्तुं शक्यतया । मनोवृत्तेऽश्रितवृत्तेश्चपलतया चञ्चलतया । तस्य तस्य वस्तुनस्तत्पदार्थस्य तथा भवति मयि-
तव्यतया तथाभाव्यतया । चकार सर्वत्र समुच्चयार्थः । किमिति । किं वदतेन । मम मन्दभाग्य क्षीण-
भागवेयं तस्य दौर्गन्ध्यादृष्टवेनास्य मुनेरीदृशस्य हेमस्य विहितत्वान्वृत्तत्वात् । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः ।

तदेति । तस्मिन्काले तस्यापि मुनिकुमारस्याप्यभिनवो नूतन आगतो यो मदन कदर्पस्त प्रत्युद्वेच्छन्निव
समुख व्रजन्निव रोमोद्गमो रोमाञ्च प्रादुरभवत्प्रस्टीवभूव । मदिति । मत्सकाश मत्समीपमभिप्रस्थितस्य स-
मुख चलितस्य मनसो हृदयस्य मार्गं पन्थानमुपदिशद्भिर्विवोपदर्शयद्भिर्वि श्वासे श्वासे पुगेऽग्रे प्रवृत्तमग्रे
प्रस्थितम् । वेपथुरिति । व्रतस्य नियमस्य भङ्गं गण्डनं तेन भीतिव व्रतं वेपथु कम्पनेन गृहीता करतल-
गता हस्तगताक्षमाला जपमालाकम्पिताचलन् । द्वितीयेति । कपोलतलासङ्गिनी मञ्जरीप्रदेशान्नेषाणि
स्वेदमलिलस्य श्रमजलस्य मीकरा कणान्नेषा जालिका समदृश्यन्तं समालोक्यन्त । द्वितीयास्या कर्णा-

१ ईषदृष्टमित् २ मयि ३ भगवतो मनोभुवः ४ दृशनापहत ५ प्रागत ६ प्रत्युद्वेच्छन्निव ७ वेपथुः

८ अकरवत गात्रवष्टिः ९ माला च

सलिलसीकरजालिका । मद्दर्शनप्रीतिविस्तारितस्य चोत्तानतारकस्य पुण्डरीकमयमिव तमु-
द्देशमुपदर्शयतो लोचनयुगलस्य विसर्पिभिरंशुसंतानैर्यदृच्छयाच्छोदसलिलमपहाय विकचकु-
वलयवनैरिव गगनतलसमुत्पतितैरुध्यन्त दश दिशः । तथा तु तस्यातिप्रकटया विकृत्या
द्विगुणीकृतमदनवेशा तत्क्षणमहमवर्णनयोग्यां कामप्यवस्थामन्वभवम् । इदं च मनस्यकर-
वम्—‘अनेकसुरतसमागमलास्यलीलोपदेशोपाध्यायो मकरकेतुरेव विलासानुपदिशति, अ-
न्यथा विविधरसासङ्गललितेष्वीदृशेषु व्यतिकरेष्वप्रविष्टबुद्धेरस्य जनस्य कुत इयमनभ्यस्ता-
कृती रतिरसनिःस्यन्दमिव क्षरन्ती, अमृतमिव वर्पन्ती, मदमुकुलितेव, खेदालसेव, निद्रा-
जडेव, आनन्दभरमन्थरतारसंचारिणी, अनिभृतभूलंतोल्लासिनी दृष्टिः । कुतश्चेदमतिनै-
पुण्यम्, यच्चक्षुषैवानक्षरमेवमन्तर्गतो हृदयाभिलापः कथ्यते ।’ प्राप्तप्रसरा चोपसृत्य तं द्वि-
तीयमस्य सहचरं मुनिबालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छम्—‘भगवान्किमभिधानः । कस्य वायं
तपोधनस्य युवा । किनाम्नश्च तरोरियमवतंसीकृता कुसुममञ्जरी । जनयति हि मे मनसि

वक्तुकुसुममञ्जरीव श्रवणसल्लसपुष्पवल्लीव । एते सात्त्विका भावाः प्रदर्शिता । मद्दर्शनेति । मद्दर्शनमा-
लोचन तस्मात्प्रीति तेहस्तेन विस्तारितस्य प्रसारितस्य । उत्तानेति । उत्तानोर्ध्वमुखा तारका कनीनिका
यस्य न तथा तस्य तमुद्देश त प्रदेश पुण्डरीकमय सिताम्भोजनिर्मितमिवोपदर्शयतोऽन्येभ्यो ज्ञापयतो लोच-
नयुगलस्य नेत्रयुग्मस्य विसर्पिभिः प्रसरणशीलैरंशुसंतानैः किरणसमूहैर्दश दिशोऽरुध्यन्त रुद्धा । कमलसादृ-
श्यादाह—यदृच्छयेति । यदृच्छया स्वेच्छयाच्छोदनाम्न सरस सलिल पानीयमपहाय त्यक्त्वा गगनत-
लसमुत्पतितैराकाशातलोत्पातिभिर्विकचकुवलयवनैरिव विरुखरोत्पलखण्डैरिव । एतेन नयनो(नयो)श्चाश्चत्यमित-
स्ततोऽवलोकन च ध्वनितम् । तु पुनरर्थक । तस्य मुनिकुमारस्यातिप्रकटयातिस्पष्टया तथा विकृत्या द्विगु-
णीकृतो द्विगुणता नीतो मदनस्यावेशो यस्या एवभूताह तत्क्षण तत्कालमवर्णनयोग्यामकथनीया कामप्य-
वस्था दशामन्वभवमनुभूतवती । इदमिति । मनसि चित्त इदं चाकरवमप्रणयम् । अचिन्तयमित्यर्थः । अ-
नेकेति । अनेकेऽसदृश्या सुरत मैयुन तस्य समागमः सवन्ध स एव लास्यलीला नाच्च(नृत्य)क्रीडा तस्या-
मुपदेशा शिक्षारूपास्तत्रोपाध्याय पाठक एवविधो मकरकेतुरेव कदर्प एव विलासानेत्रविकारानुपदिशत्यु-
पदेशं करोति । उक्तवैपरीत्ये बाधकमाह—अन्यथेति । विविधा अनेके ये रसा शृङ्गारादयस्तेषामासङ्ग-
सन्नेपत्तेन ललितेषु मनोहरेष्वीदृशेषु व्यतिकरेषु सवन्धेष्वप्रविष्टा प्रवेशमप्राप्ता बुद्धिः प्रतिभा यस्य स तथा
तन्नेवभूतस्यास्य मुनिजनस्येय दृष्टिः कुत स्यात् । अयं च दृष्टिं विशिनष्टि—अनेति । अनभ्यस्तापरिचिता-
दतिरागारे यया सा तथा । रतिरस शृङ्गार[र]सस्तस्य निःस्यन्द सार क्षरन्तीव स्रवन्तीव । अमृत पीयूष
वर्पन्तीव दृष्टिः कुर्वन्तीव । मदो मुन्मोहसभेदस्तेन मुकुलितेव कुड्मलितेव । खेद श्रमस्तेनालसेव मन्थरेव ।
निद्रा प्रमोहा तथा जडेव लम्बितेव । आनन्देति । आनन्दस्य प्रमोदस्य यो भरस्तेन मन्थरालसा, एव-
विश तर्गती या तारा कनीनिका यन्मित्रेतादृश संचारे वियते यस्या सा तथा । अनीति । अ-
नित्यता चञ्चला सा भूलता तस्या उगामो वियते यस्या सा तथा । कुत इति । इदमतिनैपुण्यमतिशयेन द-
ष्टव्यं एतं स्यात् । तदेव व्यनक्ति—यदिति । यद्यन्मात्कारणादन्तर्गतो हृदयाभिलापश्चित्ताभिप्रायोऽनक्षर-
तया न्यायना चक्षुषेव नेत्रेणैव कथ्यत उच्यते । प्राप्त इति । तादृशविचारणया कुमारस्य सविकार हृद-
यमिति निमित्त्य प्राप्त प्रणरोऽवकाशो यया नैवविदेवोपसृत्य समीप समागत्यास्य मुनिकुमारस्य त द्वितीय-
दृष्टिः मुनिबालकं प्रणामपूर्वकमपृच्छ(म)वेचन्(म) । किं तदित्याह—भगवानिति । किमभिधानो भग-
वान् । कस्य तपोधनस्य युवा । [इयं] किनाम्न किमभिधानस्य तरोर्वृक्षस्य कुसुममञ्जरीवतसीकृतोत्त-

महत्कौतुकमस्याः समुत्सर्पन्नसाधरणसौरभोऽयमनाघ्रातपूर्वो गन्धः, इति । स तु मामीपद्विहस्याब्रवीत्—‘वाले, किमनेन पृष्टेन प्रयोजनम् । अथ कौतुकमावेदयामि । श्रूयताम्—

अस्ति त्रिभुवनप्रत्याख्यातकीर्तिरत्युदारतया सुरासुरसिद्धवृन्दवन्दितचरणयुगलो महा-मुनिर्दिव्यलोकनिवासी श्वेतकेतुर्नाम । तस्य च भगवतः सुरलोकसुन्दरीहृदयानन्दकरम्, अशेषत्रिभुवनसुन्दरम्, अतिशयितनलकूवरं रूपमासीत् । स कदाचिद्देवतार्चनकमलान्युद्धर्तुमैरावतमदजलविन्दुवद्धचन्द्रकशतखचितजलां हरहसितसितस्रोतसं मन्दाकिनीमवततार । अवतरन्तं च तं कदा कमलवनेषु संततसंनिहितैविकचसहस्रपत्रपुण्डरीकोपविष्टा देवी लक्ष्मीर्ददर्श । तस्यास्तु तमवलोकयन्त्याः प्रेममदमुकुलितेनानन्दवाष्पभरतरङ्गतरलतारेण लोचनयुगलेन रूपमास्वादयन्त्या जृम्भिकारम्भमन्थरमुखविन्यस्तहस्तपल्लवाया मन्मथविकृतं मन आसीत् । आलोकनमात्रेण च समासादितसुरतसमागमसुखायास्तस्मिन्नेवासनी-

सीकृता । अस्या मञ्जर्या समुत्सर्पन्नसरन्नसाधारण सौरभ यस्मिन्नेवविधोऽनाघ्रातपूर्वो नासिकयागृहीतपूर्वोऽय गन्धो मे मम मनसि चित्ते महत्कौतुक महदाश्चर्यं जनयति नि पादयति । स त्विति । स मा प्रतीपद्विहस्य किञ्चित्स्मित कृत्वाब्रवीदवोचत् । वाले [इ]ति । हे वाले हे कुमारिके, अनेन पृष्टेन किं प्रयोजनं किमर्थं । अथेति । चेद्यद्यर्थः । कौतुकमाश्चर्यं तदवेदयामि कथयामि । श्रूयतामाकर्ण्यताम् ।

अस्तीति । नामेति कोमलामन्त्रणे । दिव्यलोकनिवासी स्वर्गलोकवसनशील श्वेतकेतुर्महामुनिरस्ति । त्रिभुवनेति । त्रिभुवने त्रिविष्टपे प्रत्याख्याता विन्याता कीर्तिशो यस्य स तथा । अत्युदारेति । अत्युदारतयात्युत्कृष्टतया । सुरेति । सुरा देवा, अमुरा दैत्या, मिद्धा योगमन्त्रादिसामर्थ्ययुक्तास्तेषां वृन्दसमूहस्तेन वन्दित नमस्कृत चरणयुगल कमयुग्म यस्य स तथा । तस्येति । तस्य श्वेतकेतोर्भगवतः । सुरेति । सुरलोकस्य या सुन्दर्यं त्रियस्तामा हृदयानि चित्तानि तेषामानन्दकर प्रमोदोत्पादकम् । अशेषेति । अशेष त्रिभुवन त्रिविष्टप तस्मात्सुन्दर हृदयम् । अतीति । नलकूवरात्कुबेरपुत्रादनियमितमतिशयितनलकूवरम् । ‘सुतोऽस्य नलकूवर’ इति कोशः । ‘क्वचिदमाद्यन्तस्य परन्वम्’ इति नलकूवरस्य परप्रयोगः । अतिशयितोऽतिक्रान्तो नलकूवरो येनेति बहुव्रीहिर्वा । नलकूवररूपापेक्षयात्युत्कृष्टरूपमित्यर्थः । एवविध रूप सौन्दर्यमागीदभूत् । स इति । कदाचिन्कस्मिन्निमित्तमये स श्वेतकेतुर्देवतानामर्चनं प्रजनं तदर्थं कमलानि नलिनान्युद्धर्तुमुत्पाटि(टयि)तु मन्दाकिनीं स्वर्धुनीमवततारावतीर्णवान् । अथ मन्दाकिनी विशेषयन्नाह—
पेरावतेति । ऐरावतो हस्तिमण्डस्तस्य मदजल दानवारि तस्य विन्दवः पृथुतास्तैर्बद्ध यच्चन्द्रकशत मेचकशत तेन खचित व्याप्त जल यस्या मा तथा ताम् । हरेति । हर शम्भुस्य हमित स्मित तद्वन्निग्न शुभ्र स्रोतः प्रवाहो यस्या मा ताम् । अवेति । तदा तस्मिन्कालेऽवतरन्तमम्बरादागच्छन्तं श्वेतकेतुं मुनिं कमलवनेषु नलिनवृष्टेषु सन्तत निरन्तरं सनिहितां समीपवर्तिनीं विकचानि विक्रम्वरणि महत्पत्राणि यस्मिन्नेवभूत पुण्डरीक मिताम्भोज तत्रोपविष्टागीना लक्ष्मीर्देवी ददर्श दृष्टवती । तस्या इति । तस्या लक्ष्म्याम् मुनिमवलोकयन्ती(न्या)र्दक्षिणं कुर्वन्ती(न्या) । तु पुनरर्थकः । मन्मथेन कदर्पेण विकृतं गविकारं मनत्रितमागीदभूत् । अथ लक्ष्मीं विशेषयन्नाह—प्रेमेति । प्रेममदः प्रीतिमदस्तेन मुकुलिनेन कुञ्जलिनेन । आनन्देति । आनन्देन प्रमोदेन यो वाष्पभरो हर्षनेत्राम्बुसमूहः स एव तरङ्ग कत्रोलम्बेन तरला रूपेणा तारां कनीनिसा यस्मिन्नेवविधेन लोचनयुगलेन नेत्रयुग्मेन रूप सौन्दर्यमास्वादयन्त्या पिवन्त्या । जृम्भिकेति । जृम्भिका जृम्भण तस्या आरम्भ आरम्भण तेन यन्मन्थरं मुगं तन्मिन्विन्यन्तं स्थापितो हन्मन्त्रो यया मा तस्या । आलोकनेति । आलोकनमात्रेण केवलं निरीक्षणैव समासादिन प्राप्तं मुगतमगागममुगं भयुनमगमगात

कृते पुण्डरीके कृतार्थतासीत् । तस्माच्च कुमारः समुदपादि । ततस्तमुत्सङ्ग आदाय सा
‘भगवन्, गृहाण तवायमात्मजः’ इत्युक्त्वा तस्मै श्वेतकेतवे ददौ । असावपि वालजनो-
चिता सर्वा क्रिया कृत्वा तस्य पुण्डरीकसंभवतया तदेव पुण्डरीक इति नाम चक्रे । प्रति-
पादितव्रतं च तमागृहीतसकलविद्याकलापमकार्षीत् । सोऽयम् । इयं च सुरासुरैर्मध्यमाना-
त्क्षीरसागरादुद्भूतः पारिजातनामा पादपस्तस्य मञ्जरी । यथा चैषा व्रतविरुद्धमस्य श्रवण-
संसर्गमासादितवती तदपि कथयामि । अद्य चतुर्दशीति भगवन्तमम्बिकापति कैलासगतमु-
पासितुममरलोकान्मया सह नन्दनवनसमीपेनायमनुसरन्निर्गत्य साक्षान्मधुमासलक्ष्मीदत्तल-
लितहस्तावलम्बया वकुलमालिकामेखलया कुसुमपल्लवग्रथिताभिराजानुलम्बिनीभिः कण्ठमा-
लिकाभिर्निरन्तराच्छादितविग्रहया नवचूताङ्कुरकर्णपूरया पुष्पासवपानमत्तया वैनदेवतया
पारिजातकुसुममञ्जरीमिमामादाय प्रणम्याभिहितः—‘भगवन्, सकलत्रिभुवनदर्शनाभिरा-
मायास्तवाकृतेरस्या सैष्टशोऽयमलंकारः प्रसीद क्रियताम् । इयमवतंसविलासदुर्ललितारो-
प्यतां श्रवणशिखरम् । व्रजतु सफलतां जन्म पारिजातस्य’ इत्येवमभिधानां चायमात्मरूप-

यया सा तस्या । तस्मिन्नेवासनीकृते विष्टरता नीते पुण्डरीके कृतार्थता सफलतासीत् । तस्मात्पुण्डरीकात्कु-
मारः समु[द]पाद्युत्पन्न । तत इति । तत कुमारोत्पत्तेरनन्तर कुमारकमुत्सङ्गे कोड आदाय गृहीत्वा सा
लक्ष्मी हे भगवन् हे स्वामिन्, गृहाणाय तवात्मजस्त्वदङ्गज इत्युक्त्वा प्रतिपाद्य तस्मै श्वेतकेतवे त कुमारक
ददौ दत्तवती । असावपि श्वेतकेतुरपि वालजनोचिता शिशुजनयोग्या सर्वा क्रिया प्रसवनादिका
कृत्वा विधाय । तस्येति । तस्य कुमारस्य पुण्डरीक सिताम्भोज तस्मात्संभव उत्पत्तिस्तस्य भावस्तत्ता तथा
तस्माद्वेत्तोरेव निश्चयेन पुण्डरीक इति नाम चक्रेऽभिधानं विदधे । कियत्कालानन्तर स एव श्वेतकेतु प्रतिपा-
दितव्रतं दत्तदीक्षमागृहीतसकलविद्याकलापं च त कुमारमकार्षीत्कृतवान् । स कुमारोऽयं पुरोवर्ता दृश्यमानः ।
इयं चेति । सुरासुरैर्मध्यमानाद्विलोच्चमानात्क्षीरसागरादुद्गाम्बुवे पारिजातनामा पादपो वृक्ष उद्भूतो
निर्गतस्तस्यैव कर्णावतसीकृता मञ्जरी । यथेति । येन प्रकारेणैषा मञ्जरी व्रतविरुद्ध नियमविरोध्यस्य
श्रवणसंसर्ग कर्णसवन्धमासादितवती प्राप्तवती तदपि वृत्तान्तं कथयामि निवेदयामि । अद्येति । चतुर्दशी शिव-
तिथिरिति हेतोरमरलोकात्स्वर्गलोकात्कैलासगत रजताद्रिप्राप्त भगवन्तं माहात्म्यवन्तमम्बिकापति गौरी-
नाममुपासितुं मेवितुं मया सह मत्सार्धम् । प्राप्तौ द्योत्याया ‘क्रोशेन क्रोश वानुवाकोऽधीत’ इतिवत् । नन्दन-
वनस्य समीप समीपेन वानुसरन्गच्छन्निर्गत्य स्वस्थानाद्वहिरागत्य साक्षाद्नन्दनदेवतयारण्याविष्टायेमा मञ्जरीमादाय
गृहीत्वा प्रणम्य नमस्तुल्याभिहित उक्त । अप वनदेवता विशिनष्टि—मध्विति । मधुमासो वसन्तमासस्तस्य
तस्मा श्रान्तया दत्तो ललितो मनोहरो हस्तस्तस्यावलम्बो यस्या सा तथा । वकुलेति । वकुल केसरस्तस्य
शालिन्दा वनमेव मंगला रसना यस्या सा तथा । कुसुमेति । कुसुमैश्च पल्लवैश्च ग्रथिताभिर्गुम्फिताभिरा-
जानु सा नललील यावदम्बिनीभिः कण्ठमालिकाभिर्निगणसम्भिन्नान्तरमाच्छादित आवृतो विग्रहो यस्या
सा तथा । नवेति । नव प्रलम्बो यधूतादुर आम्रादुरस्तस्य कर्णपूरो यस्या सा तथा । पुष्पेति । पुष्पाणां
पुष्पानां य आनन्दो माधवस्तस्य पानं तेन मत्तया धीवया । किमभिहित इत्याद्ययेनाह—भगवन्निति ।
हे भगवन् हे स्वामिन् प्रसीद प्रणतो भव । सकलेति । सकल समग्र यन्निभुवनं तस्य दर्शनेऽवलोकने-
ऽनिरागाया वस्तुना यस्यान्तर्वाहनेऽप्यारण्यं सदृशोऽनुस्फोटलकारं क्रियतां विधीयताम् । इयमिति ।
इयमवतंसविलास दुर्ललित मण्डित यस्या भैवविधा मञ्जरी श्रवणशिखर कर्णप्रान्तमारोप्यता
मञ्जरी । पारिजातस्य जन्मोत्पत्तिः सफलतां नाभ्यसना व्रजतु गच्छतु । इत्येव पृथोक्तप्रकारेणाभिधाना

स्तुतिवादवपावनमितलोचनस्तामनादृत्यैव गन्तुं प्रवृत्तः । मया तु तामनुयान्तीमालोक्य 'के दोषः सखे, कियतामस्याः प्रणयपरिग्रहः' इत्यभिधाय वलादियमनिच्छतोऽप्यस्य कर्णपूरीकृता । तदेतत्कातर्येण योऽयम्, यस्य चायम्, या चेयम्, यथा चास्य श्रवणशिखरं समारूढा तत्सर्वमावेदितम् ।' इत्युक्तवति तस्मिन्स तपोधनयुवा किंचिदुपदर्शितस्मितो मामवादीत्—'अथि कुतूहलिनि, किसनेन प्रश्नायासेन । यदि रुचितसुरभिपरिमला गृह्यतामियम्' इत्युक्त्वा समुपसृत्यात्मीयाच्छ्रवणादपनीय कलैरलिकुलकणितैः प्रारब्धरतिसमागमप्रार्थनामिव मदीये श्रवणपुटे तामकरोत् । मम तु तत्करतलस्पर्शलोभेन तत्क्षणमपरमिव पारिजातकुसुममवतंसस्थाने पुलकमासीत् । स च मत्कपोलस्पर्शसुखेन तरलीकृताङ्गुलिजालकात्करतलादक्षमालां लज्जया सह गलितामपि नाज्जासीत् । अथाहं तामसंप्राप्तामेव भूतलमक्षमालां गृहीत्वा सलीलं तद्भुजपाशसंदानितकण्ठग्रहसुखमिवानुभवन्ती दर्शितापूर्वहारलतालीलां कण्ठाभरणतामनयम् ।

इत्थंभूते च व्यतिकरे छत्रग्राहिणी मामवोचत्—'भर्तृदारिके, स्नाता देवी । प्रत्यासीदति

कथयन्तीम् । अयमिति । पुण्डरीक । आत्मेति । आत्मनो यद्रूप सौन्दर्यं तस्य स्तुतिवाद प्रथमं तस्मादात्रपा लज्जा तयावनमिते नम्रीकृते लोचने नेत्रे येनैवभूतस्तामनादृत्यैवानादर कृत्यैव गन्तुं प्रान्नो गमनायोद्यतोऽभूत् । मयेति । ता वनदेवतामनुयान्तीमनुव्रजन्तीमालोक्य निरीक्ष्य हे ममे हे मित्र, अस्या मञ्जरी को दोष । प्रणयेन केहेन परिग्रह स्वीकार कियता विविधतामिति मयाभिधायोक्त्वानिच्छतोऽप्यवाञ्छतोऽपीय [अस्य] कर्णपूरीकृता श्रवणाभरणीकृता । तदिति । तस्माद्वेतोस्तदेतत्पृच्छानिपत्नीकृत कातर्येण साकत्येन मया सर्वमावेदित कथितम् । तदेतत्किमित्यभिप्रायेणाह—योऽयमित्यादि । योऽय कुमार, येय मञ्जरी, यया येन प्रकारेणाय्य श्रवणशिखरं कर्णप्रान्तं समान्ता प्राप्ता । इतीति । तस्मिन्मुनावित्युक्तवति कथितवति सति । स इति । स पुण्डरीकस्तपोधनयुवा किंचिदुपदर्शित स्मितमदृष्टद हास्य येनैवभूतो मामवादीत्प्रत्यवोचत् । अयीति सवोचने । अथि कुतूहलिनि, अनेन प्रश्नायासेन पृच्छापरिश्रमेण किम् । यदि(दी)ति । यदि रुचितो रुचिविषयीभूत सुरभिपरिमलो यस्या एवमिष्य तदा गृह्यता ग्रहणविषयक्रियताम् । इति पूर्वोक्तमुक्त्वा समुपसृत्य तर्मापमागत्यात्मीयात्स्वकीयाच्छ्रवणात्कर्णादपनीय दूरीकृत्य मदीये श्रवणपुटे ता मवरीमकरोदवष्टयत् । कलैरिति । कलैर्मनोत्रैरलिकुलकणितैर्भुजकलशब्दैर्न । प्रारब्धेति । प्रारब्धा प्रसूता रतिसमागमस्य सभोगसमागमस्य प्रार्थना याचना ग्रंथवभूतामिव । एतेन स्वानुरक्तिं प्रदर्शिता । मम न्विति । मम तु पुनरर्थः । तस्य मत्करतल तत्स्पर्शलोभेन तत्क्षणया तत्क्षणमवतंसस्थान उक्त (पुलक) अपर पारिजातकुसुममिवामीत् । एतेन द्वितीयरूपेण तच्छोभा मुचिता । स चेति । स पुण्डरीको मत्कपोलस्पर्शसुखेन मत्कण्ठग्रदेशाभ्यपयानेन तर्लील्य मत्पर्णीकृतमङ्गुलिजालकयस्यवभूतात्करतलाद्वन्ततलाज्जया त्रपया सह गलिता न्युतामप्यक्षमाला जपमाला नाज्जासीत् ज्ञातवान् । तदनुगच्छ ज्ञात्वा स्व(त)स्य पुण्डरीकस्य यो भुजपाशो बाहुपाशेनैव सदानितं सद्यतो य कण्ठग्रह कण्ठाद्रित्थं तन्ननिव यत्सुग तत्प्रदशमिव । अत्रेवशब्द मादृशार्थः । तदुक्तमलङ्कारशेखरे—'भवन्तीवादिशब्दाश्च मादृश्यप्रतिपत्तये' । अनुभवन्त्यनुभवविपर्ययाद्वर्तन्ती कण्ठाभरणा निगमणभूषणतामनयमानीतवती । कीदृशीम् । दर्शिता प्रकीर्तितपूर्वहारलताया लीला यस्या सा ताम् ।

इत्थमिति । इत्थंभूत एतादृशे व्यतिकरे परस्परानुगातिशये छत्रग्राहिण्यातपत्रार(गि)णी नामगोचदवर्तिना । किमुवाचेत्याह—भर्त्रिति । हे भर्तृदारिके हे गन्तपुत्रि, स्नाता इतस्नाता देवी न्यन्मना वर्तते ।

गृहगमनकाल' । तत्क्रियतां मज्जनविधिः' इति । अहं तु तेन तस्या वचनेन नवग्रहा करिणीव प्रथमाङ्कुशपातेनानिच्छया कथंकथमपि समाकृष्यमाणा तन्मुखात्लावण्यामृतपङ्कमभ्रामिव कपोलपुलककण्टकजालकलभ्रामिव मदनशरशलाकाकीलितामिव सौभाग्यगुणस्यूतामिव अतिकृच्छ्रेण दृष्टि समाकृष्य स्नातुमुदचलम् । उच्चलितायां च मयि द्वितीयो मुनिदारकस्तथाविधस्तस्य धैर्यस्खलितमालोक्य किञ्चित्प्रकटितप्रणयकोप इवावादीत—'सखे पुण्डरीक, नैतदनुरूपं भवतः । क्षुद्रजनक्षुण्णः क एष मार्गः । धैर्यधना हि साधवः । किं यः कश्चन प्राकृत इव विह्वलीभवन्तमात्मानं न रुणत्सि । कुतस्तवापूर्वोऽयमौघेन्द्रियोपप्लवः, येनास्येवं कृत' । क ते तद्वैर्यम्, कासाविन्द्रियजयः, क तद्विशिष्टम्, चैसतः क सा प्रशान्तिः, क तत्कुलक्रमागतं ब्रह्मचर्यम्, क सा सर्वविषयनिरुत्सुकता, क ते गुरूपदेशाः, क तानि श्रुतानि, क ता वैराग्यबुद्धयः, क तदुपभोगविद्वेषित्वम्, क सा सुखपराङ्मुखता, कासौ तपस्यभिनिवेश, क सा भोगानामुपर्यरुचिः, क तद्यौवनानुशासनम् । सर्वथा निष्फला प्रज्ञा, निर्गुणो धर्मशास्त्राभ्यासः, निरर्थकः संस्कारः, निरुपकारको गुरूपदेशविवेकः, निः-

अथ च गृहगमकाल सङ्गमजनसमयः प्रत्यासीदति विधितो भवति । अतो मज्जनविधिः स्नानविधिः क्रियतां विधीयताम् । अहं त्विति । अहं तस्याश्चन्द्रधारिण्यास्तेन वचनेन प्रथमाङ्कुशपातेनाद्यसृणिप्रहारेण नव प्रत्यग्रो ग्रहो यस्या एवविवा करिणी हस्तिनी तद्वदिव कथंकथमपि महता कष्टेनानिच्छयानीहया समाकृष्यमाणा दृष्टि चक्षुरतिकृच्छ्रेणातिकृष्टेन समाकृष्य स्नातुमुदचलमुदग्रजम् । कीदृशीमिव । लावण्यामृतमेव पङ्क कर्दमस्तत्र गतामिव । कपोलेति । कपोलयो पुलकलक्षणा ये कण्टकास्तेषां जालक तत्र लग्नामिव । मदनेति । मदनस्य कर्दपस्य गरा पाणास्तेषां शलाका ईषिकास्ताभिः कीलितामिव यन्त्रितामिव । सौभाग्येति । गृहगमस्य भावः सौभाग्यं तद्वक्ष्यो यो गुणस्तेन स्यूतामिवान्योन्यश्लिष्टामिव । उच्चलितायामिति । मध्युत्पत्तितायां प्रचलितायां सत्याम् । चकार समुच्चयार्थः । द्वितीयः कपिजलो मुनिदारकस्तथाविधस्तादृशस्तस्य पुण्डरीकस्य धैर्यस्खलित सत्त्वस्त्रालनामालोक्य वीक्ष्य किञ्चिदीपत्प्रकटित आविष्कृत प्रणयकोपः तेहकोपो ध्रुव तत्सदृश इवावादीदवोचत् । रोपोक्तावतीव वैरस्य स्यादिति भावः । किं तदित्याह—सखे इति । हे गते पुण्डरीक भवतस्तव नैतदनुरूपं योग्यम् । क्षुद्रजना नीचलोकास्तैः क्षुण्ण आर्चीर्णं क एष मार्गः पन्थाः । भवत इत्यत्रापि सव्यभ्यते । हि यस्मात्कारणात्साधवो मुनयो धैर्यमेव धनं द्रव्यं येषामेवविधा भवन्ति । यः कश्चनानिर्दिष्टमिधानं प्राकृतं पामरस्तद्वदिव विह्वलीभवन्तमात्मानं क्षेत्रज्ञं किं न रुणत्सि किं न निरोधं करोषि । अपूर्वोऽननुभूत आयः प्रथम इन्द्रियोपप्लवः करणोपप्लवोऽयं प्रत्यक्षोपलभ्यमानस्तव भवतः [कुतः] । विनिमित्तक इत्यर्थः । येनेति । येनेन्द्रियोपप्लवेनैव कृतः शिथिलता नीतोऽसि । त्वमिति शेषः । तदेव दर्शयता—येत्यादि । ते तव तद्वैर्यं क । तपेन्द्रियाणां करणानामसौ जयो निरोधः क । तथा तदनिर्धननीत्यस्वरूपं वसित्वं सत्तन्त्रत्वं क । तथा चेतसश्चित्तस्य सा प्रशान्तिः क । तथा तत्कुलक्रमागतं कुलपद्विषयागतं पञ्चचर्यं वामविरतिः क । तथा सा सर्वविषयेषु समग्रेन्द्रियावेषु निरुत्सुकता निरुत्साहता क । तथा शुष्णा हितान्तिोपदेशानामुपदेशा हितमिधा क । तथा तानि पूर्वोक्तानि श्रुतानि ज्ञानानि क । तथा तानि कार्याणि वेदाग्य विरक्तानां तस्या बुद्धयः प्रतिभा क । तथा तासामज्ञानानां स्त्रीणामुपभोगः पुनः पुनरासेवनं तन्निमित्तमित्येति चेन्न क । तथा मुक्त्यान्त्यात्पराङ्मुखता पराचीनता क । तथा तपसि प्रतविशेषेऽभावभित्तिः । तथा नोक्तानां विषयाणामुपरि नाऽऽचिन्मृष्टा क । तथा तदनिर्वचनीयस्वरूपं यौवनस्य तादृशस्य तादृशं निरूपणं क । सर्वधेति । सर्वथा सर्वप्रकारेण प्रज्ञा प्रतिभा निष्फला नि प्रयोजना । निर्गुण इति । सर्वगुणपराङ्मुखतासिद्धिनामभागे नृगोभूतान्त्रयजनन एव निर्गुणः । जात्यापहारलक्षणगुणरहित इत्य-

प्रयोजना प्रबुद्धता, निःकारणं ज्ञानम्, यदत्र भवादृशा अपि रागाभिपन्नैः कलुषीक्रियन्ते । प्रमादैश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहृतामक्षमालामपि न लक्षयसि । अहो विगत-
चेतनत्वंमपहतानामेवम् । इदमपि तावद्विद्यमाणमनयानार्यया निवार्यतां हृदयम्' इत्येवम-
भिधीयमानश्च तेन किञ्चिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीन्—'सखे कपिञ्जल, किं मामन्यथा
संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्विनीतकन्यकाया मर्पयाम्यक्षमालाग्रहणापराधमिमम्' इत्य-
भिधायालीककोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभृकुटिभूषणेन चुम्बनाभिलापस्फुरिताधरेण मु-
खेन्दुना मामवदत्—'चञ्चले, प्रदेशादस्मादिमामक्षमालामदत्त्वा पदात्पदमपि न गन्तव्यम्'
इति । तच्च श्रुत्वाहमात्मकण्ठादुन्मुच्य मकरध्वजलास्यारम्भलीलापुष्पाञ्जलिमेकावलीम् 'भ-
गवन्, गृह्यतामक्षमाला' इति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारिते पाणौ निधाय
स्वेदसलिलस्नातापि पुनः स्नातुमवातरम् । उत्थाय च कथमपि प्रयत्नेन निम्नगेव प्रतीपं नी-
यमाना सखीजनेन बलादम्बया सह तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिपम् । गत्वा च प्रवि-

र्य । निरर्थकेति । संस्कारो ब्राह्मणपापानविधि स एव निरर्थक यदुद्दिश्य क्रियते तदनासे । निरूपे-
ति । गुरुपदेशाद्यो विवेक पृथगात्मता स निरुपकारक । निरर्थक इत्यर्थः । निरिति । प्रबुद्धता प्रेक्षावता
नि.प्रयोजना निर्हेतुका । निरिति । ज्ञान श्रुतादि नि कारण निर्निमित्तकम् । यदत्रेति । यदिति हेत्वर्थः । अ-
त्रेति । अस्मिन्नवसरे रागाभिपन्नैरिच्छाभिध्वजैर्भवादृशा अपि त्वमदृशा अपि कलुषीक्रियन्ते मलिनीक्रियन्ते ।
प्रमादैश्चेति । प्रमादैर्विषयादिभिरभिभूयन्तं पराभूयन्ते । चकार समुच्चयार्थः । तदेव दर्शयति—कथमिति ।
करतलादस्ततलाद्गलिता च्युता तथा तयापहृता गृहीतामक्षमालामपि कथं न लक्षयसि कथं न जानासि । अहो
इत्याश्चर्यं । अपहताना कामपीडितानामेव पूर्वोक्तप्रदर्शितरीत्या वि[गत]चेतनत्वं नष्टचेतनत्वम् । इदमिति ।
तावदादाविदमपि हृदय चित्तमनयानार्यया हियमाणमाकृत्यमाण निवार्यतां दृगीक्रियतामित्येव तेन कपिञ्ज-
लेनाभिधीयमान कथ्यमान किञ्चिदीपदुपजाता प्रादुर्भूता लजा त्रया यस्य स इव प्रत्यवादीन्प्रत्यवोचत् ।
सखे इति । हे सखे कपिञ्जल, किमिति प्रश्ने । मामन्यथा तन्मनस्कत्वेन संभावयसि संभावनाविषयीकरोषि ।
परमेतस्या मन्मनोविकृतिर्नास्ति, तथाक्षमालाग्रहणनिमित्तकरोपोऽन्यथा मुनीना ममदर्शित्वं न स्यादिति भावः ।
अथ चेत्कपिञ्जल, तव शब्दित मनस्तदेतस्या दुर्विनीतकन्यकाया इममक्षमालाग्रहणापराधं जपमालास्वीकरणागम-
नाह मर्पयामि गहिष्ये । इति पूर्वोक्तमभिवायोक्त्वा मुनेन्दुना वक्त्रलक्षणचन्द्रेण मामिति प्रत्यवोचत्प्रत्यवोचत् ।
अथ मुनेन्दु विशेषयन्नाह—अलीकेति । अलीको मिथ्या, न तु वास्तवः । एवविद्यो य कोप कोवन्तेन
कान्तेन मनोहरेण । प्रयत्नेति । प्रयत्नेन बलात्कारेण । कोपाभावादिति भावः । विरचिता निर्मिता भीषणा
भैरवा भृकुटि सकोपभ्रविहृति सैव भूषण यस्मिन् । तेन । चुम्बनेति । चुम्बनं सवन्धविशेषमस्याभिलाप-
२८ विशेषत्वेन स्फुरितं कम्पितोऽधर ओष्ठो यस्मिन् । त्रिमुवाचेत्याह—चञ्चलेति । हे चञ्चले, अस्मात्प्र-
देशादिमामक्षमालामदत्त्वासमर्थं पदात्पदमपि न गन्तव्यम् । तच्चेति । तत्पूर्वोक्तं श्रुत्वाकृत्यात्मकस्यान्वकी-
यनिगणनादह मकरध्वजस्य वदर्पस्य लास्यारम्भलीला नाट्यप्रारम्भक्रीडा तस्या पु'पागली'रेवभूतामेकावलीं
मुक्ताप्रालम्बमक्षमालेति कृत्वा हे भगवन्, गृह्यतामुपादीयताम् । [इति] अस्य मुने प्रसारिते विमारिते पाणौ ता
निधाय स्थाप्य स्वेदमल्लेन श्रमवतिणा स्नातापि कृतस्नानापि पुनः स्नातुमवातरमवतीर्णवती । अथ मुनि
विशेषयन्नाह—शून्येति । शून्यं हृदयं चेन्नो यस्य स तथा तस्य । तत्र हेतुमाह—मन्मुखेति । मदानगे
आसक्ता तस्मा दृष्टिर्यस्य स तथा तस्य । उत्थायेति । उत्थानं कृत्वा कथमपि महता प्रयत्नेन गगनीजनेन
वयस्याजनेन बलादृष्टाप्रतीपं पश्चात्नीयमाना प्राप्यमाणा । तत्र दृष्टान्तमाह—निम्नगेति । यथा निम्नगा
नदी महाप्रयत्नेनैव पश्चात्नीयते, एवविधादम्बया जनन्या [मह] गार्ध तमेव मुनिकृमात्तं चिन्तयन्ती

इय कन्यान्तःपुरं ततः प्रभृति तद्विहरविधुरा किमागतास्मि, कि तत्रैव स्थितास्मि, किमेका-
किन्यस्मि, कि परिवृतास्मि, कि तूष्णीमस्मि, कि प्रस्तुतालापास्मि, कि जागर्मि, कि सु-
प्तास्मि, कि रोदिमि, कि न रोदिमि, कि दुःखमिदम्, कि सातमिदम्, किमुत्कण्ठेयम्, कि
व्याधिरयम्, कि व्यसनमिदम्, किमुत्सवोऽयम्, कि दिवस एषः, किं निशेयम्, कानि
रम्याणि, कान्यरम्याणीति सर्वं नावागच्छम् । अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क्व गच्छामि, कि
करोमि, कि शृणोमि, कि पश्यामि, किमालपामि, कस्य कथयामि, कोऽस्य प्रतीकार इति
सर्वं च नाज्ञासिषम् । केवलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीजनं द्वारि निवारिता-
शेषपरिजनप्रवेशा, सर्वव्यापारानुत्सृज्यैकाकिनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी, तामेव दिशं
तत्सनाथतया प्रसाधितामिव महारत्ननिधानाधिष्ठितामिव अमृतरससारसागरपूरप्लाविता-
मिव पूर्णचन्द्रोदयालंकृतामिव दर्शनसुभगामीक्षमाणा, तस्माद्दिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि
वनकुसुमपरिमलमपि शकुनिध्वनिमपि तद्वार्तां प्रष्टुमीहमाना तद्वल्लभतया तपः क्लेशायापि

ध्यायन्ती । अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदार्थः । तदुक्तम्—‘अयोग योगमपरैरत्यन्तायोगमेव च । व्यवच्छिन्-
न्ति धर्मस्य निपातो व्यतिरेकच’ इति । स्वभवन निजसद्भायासिषमाग[त]वती । गत्वेति । गत्वैत्य । स्वभव-
नमिति शेषः । कन्यान्तःपुरं कन्यावरोधं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । चकार पुनरर्थकः । ततः प्रभृति तद्दिनादार-
भ्यः तस्य पुण्डरीकस्य विरहेण वियोगेन विधुरा व्याकुला सत्यहमिति सर्वं नावागच्छ नावगममिति दूरेणान्वयः ।
इतिशब्दार्थमाह—किमागतेति । किमिति सर्वत्र वितर्कार्थः । अहमागतास्मि गृहं समायातास्मि । किमिति
पूर्ववत् । तत्रैवाच्छोदमरस्तीरे स्थितास्मि । किमेकाकिन्यसहायास्मि कि परिवृता परिवारान्वितास्मि । [कि तू-
ष्णीमस्मि] कि प्रस्तुतं प्रारब्धं आलापं सलापो यथैवविधास्मि । कि जागर्मि निद्राक्षययुक्तास्मि । कि सुप्तास्मि
कृतनिद्रास्मि । कि रोदिमि । कि न रोदिमि । कि दुःखमिदम् । कि सातमिदं सौख्यमिदम् । किमुत्कण्ठेयम् । कि
[अयं] व्याधिरामय । किमिदं व्यसनमस्यासक्तिः । किमयमुत्सवो महः । किमेष दिवसो दिनम् । किमियं निशा रात्रिः ।
कानि वस्तूनि रम्याणि शोभनानि । कानि च तद्विपरीतानि । अरम्याणीत्यर्थः । अवीति । अविज्ञातोऽनाकलि-
तो मदनस्य वदपस्य वृत्तान्तं उदन्तो यथा सैवभूताहमिति सर्वं नाज्ञासिषं न ज्ञातवती । इतिशब्दार्थमाह—केति ।
क्व गच्छामि व्रजामि । कि करोम्यनुतिष्ठामि । कि शृणोम्याकर्णयामि । किं पश्यामि विलोकयामि । किमालपामि कि
वदामि । कस्य कथयामि निवेदयामि । कोऽस्य प्रतीकारः प्रतिक्रिया । अयं विरहेण विप्रलम्भपुष्टिं प्रदर्शयन्नाह—
वेवलेति । केवलमन्यनिरपेक्षम् । कुमारीणां पुर इति । पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादन्तःपुरप्रासादमवरोधगृहमा-
रुण्यगोरेण कृत्वा सखीजनं सध्रीजनं विसर्ज्य दूरीकृत्य द्वारि प्रतोल्या निवारितो निषिद्धोऽशेषः समग्रः परिजनस्य
परिचर्यस्य प्रवेशं आगमनं यथा सा । तथा सर्वव्यापारान्तमप्रकृता(त्वा)नुत्सृज्य विमुच्यैकाकिन्यद्वितीया मणि-
निर्मितामि जात्यामि यस्मिन्नेवभूतो यो गवाक्षो वातायनन्तत्र निक्षिप्तः स्थापितः मुखमाननं यथा सैवभूता । तामेव
शुनिभारकाधिष्ठिता दिशं वकुभमीक्ष्य(क्ष)माणा विलोकमाना । अयं तद्वस्तुजन्यसतोपजनकत्वसाम्येन तामेव
विशुद्धेधने—तत्सनाथेति । तत्सहिततथैत्यर्थः । प्रसाधितामिव भूयितामिव । महान्ति रत्नानि यस्मिन्नेवभूत
रत्नानि शुनानिन्नेनाधिष्ठितामाश्रितामिव । अमृतरसेन पीयूषरसेन सारं प्रवानो यं सागरं समुद्रस्तस्य पूर-
णं तेन रत्नानिमापार्वर्णामिव । पूर्णं समग्रं यश्चन्द्रः शशाङ्कस्योदय उद्गमस्तेनालंकृतामिव भूयितामिव ।
रतिरेकरोपेन सुखया मनोहरम् । वानामिभूतस्य चेतानाचेतनमाधारण्यं प्रदर्शयन्नाह—तस्मादिति ।
तस्माद्विहरविधुरादिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि, तथा वनकुसुमपरिमलमप्यरण्यपुष्पगन्धम-
पि तथा शकुनिध्वनिमपि पतत्रिरत्नमपि तस्य पुण्डरीकस्य दातां प्रवृत्तिं प्रष्टुं प्रश्नविपर्ययवर्तुमीहमाना वाञ्छमाना

प्रयोजना प्रबुद्धता, निःकारणं ज्ञानम्, यदत्र भवादृशा अपि रागाभिपन्नैः कलुषीक्रियन्ते । प्रमादैश्चाभिभूयन्ते । कथं करतलाद्गलितामपहतामक्षमालामपि न लक्षयसि । अहो विगतचेतनत्वंमपहतानामेवम् । इदमपि तावद्विषयमाणमनयानार्यया निवार्यतां हृदयम्' इत्येवमभिधीयमानश्च तेन किंचिदुपजातलज्ज इव प्रत्यवादीत्—'सखे कपिञ्जल, किं मामन्यथा संभावयसि । नाहमेवमस्या दुर्विनीतकन्यकाया मर्पयाम्यक्षमालाग्रहणापराधमिमम्' इत्यादिधायालीकक्रोपकान्तेन प्रयत्नविरचितभीषणभृकुटिभूषणेन चुम्बनाभिलापस्फुरिताधरेण मुखेन्दुना मामवदत्—'चञ्चले, प्रदेशादस्मादिमामक्षमालामदत्त्वा पदात्पदमपि न गन्तव्यम्' इति । तच्च श्रुत्वाहमात्मकण्ठादुन्मुच्य मकरध्वजलास्यारम्भलीलापुष्पाञ्जलिमेकावलीम् 'भगवन्, गृह्यतामक्षमाला' इति मन्मुखासक्तदृष्टेः शून्यहृदयस्यास्य प्रसारिते पाणौ निधाय स्वेदसलिलस्नातापि पुनः स्नातुमवातरम् । उत्थाय च कथमपि प्रयत्नेन निम्नगेव प्रतीपं नीयमाना सखीजनेन बलादम्बया सह तमेव चिन्तयन्ती स्वभवनमयासिपम् । गत्वा च प्रवि-

र्थः । निरर्थकेति । संस्कारो ब्राह्मण्यापादनविधिः स एव निरर्थकः यदुद्दिश्य क्रियते तदनास्ते । निरूपेति । गुरुपदेशाद्यो विवेकः पृथगात्मता स निरूपकारकः । निरर्थक इत्यर्थः । निरिति । प्रबुद्धता प्रेक्षावता नि प्रयोजना निर्हेतुका । निरिति । ज्ञान श्रुतादि नि कारण निर्निमित्तकम् । यदत्रेति । यदिति हेत्वर्थः । अत्रेति । अस्मिन्नवसरे रागाभिपन्नैरिच्छाभिष्वङ्गैर्भवादृशा अपि त्वत्सदृशा अपि कलुषीक्रियन्ते मलिनीक्रियन्ते । प्रमादैश्चेति । प्रमादैर्विषयादिभिरभिभूयन्तं पराभूयन्ते । चकार समुच्चयार्थः । तदेव दर्शयति—कथमिति । करतलादस्ततलाद्गलिता च्युता तथा तथापहता गृह्यतामक्षमालामपि कथं न लक्षयसि कथं न जानासि । अहो इत्याश्चर्यं । अपहताना कामपीडितानामेव पूर्वोक्तप्रदर्शितरीत्या वि[गन]नेननल नष्टचेतनत्वम् । इदमिति । तावदादाविदमपि हृदय चित्तमनयानार्यया हियमाणमाकृष्यमाण निवार्यता दूरीक्रियतामित्येव तेन कपिञ्जलेनाभिधीयमान कथ्यमान किंचिदीपदुपजाता प्रादुर्भूता लज्जा त्रपा यस्य स इव प्रत्यवादीत्प्रत्यवोचत् । सखे इति । हे सखे कपिञ्जल, किमिति प्रश्ने । मामन्यथा तन्मनस्कत्वेन संभावयसि संभावनाविषयीकरोपि । परमेतस्या मन्मनोविह्वतिर्नास्ति, तथाक्षमालाग्रहणनिमित्तकरोपोऽप्यन्यथा मुनीना ममदर्शित्वं न स्यादिति भावः । अथ चेत्कपिञ्जल, तव शङ्कित मनस्तदेतस्या दुर्विनीतकन्यकाया इममक्षमालाग्रहणापराधं जपमालास्वीकरणमनाह मर्पयामि गृह्ये । इति पूर्वोक्तमभिधायोक्त्वा मुनेन्दुना वक्रलक्षणचन्द्रेण मामिति प्रत्यवोचत्प्रत्यवव्रीत् । अथ मुखेन्दु विशेषयन्नाह—अलीकेति । अलीको मिथ्या, न तु वास्तवः । एवविद्यो यः कोपः कोवन्तेन कान्तेन मनोहरेण । प्रयत्नेति । प्रयत्नेन बलात्कारेण । कोपाभावादिति भावः । विरचिता निर्मिता भीषणा भैरवा भृकुटिः सक्रोपभृविह्वतिः सैव भूषणं यस्मिन् । तेन । चुम्बनेति । चुम्बनं सवनविशेषमस्याभिलाषः । विदोः स्तेनः स्फुरितः कम्पितोऽवर ओष्ठो यस्मिन् । किमुवाचेत्याह—चञ्चलेति । हे चञ्चले, अस्मात्प्रदेशादिमामक्षमालामदत्त्वासमर्थं पदात्पदमपि न गन्तव्यम् । तच्चेति । तत्पूर्वोक्तं श्रुत्वाकर्ण्योत्सुकताम्वशी-यतिगणनादह मकरध्वजस्य कर्पस्य लास्यारम्भलीला नाख्यप्रारम्भलीला तस्या पुष्पाञ्जलीरेवभूतामेकावलीं मुक्ताप्रालम्बमक्षमालेति कृत्वा हे भगवन्, गृह्यतामुपादीयताम् । [उति] अस्य मुने प्रगर्गिते विस्मारिते पाणौ ता निधाय स्थाप्य स्वेदसलिलेन श्रमवारिणा स्नातापि कृतस्नानापि पुनः स्नातुमवातरमवतीर्णवती । अथ मुनि विशेषयन्नाह—शून्येति । शून्यं हृदयं चेन्नो यस्य स तथा तस्य । तत्र हेतुमाह—मन्मुनेति । मदानने आसक्ता लम्बा दृष्टिर्यस्य स तथा तस्य । उत्थायेति । उत्थानं कृत्वा कथमपि महता प्रयत्नेन गङ्गीजनेन वयस्याजनेन बलादुत्थाप्रतीपं पश्चात्नीयमाना प्राप्यमाणा । तत्र दृष्टान्तमाह—निम्नगेति । यथा निम्नगान्दी महाप्रयत्नेनैव पश्चात्नीयते, एवविशदम्बया जनन्या [मह] गार्वा तमेव मुनिद्वयार्कं चिन्तयन्ती

अथ कन्यान्तःपुरं ततः प्रभृति तद्विहरविधुरा किमागतास्मि, किं तत्रैव स्थितास्मि, किमेका-
किन्यस्मि, किं परिवृतास्मि, किं तूष्णीमस्मि, किं प्रैस्तुतालापास्मि, किं जागर्मि, किं सु-
प्तास्मि, किं रोदिमि, किं न रोदिमि, किं दुःखमिदम्, किं सातमिदम्, किमुत्कण्ठेयम्, किं
व्याधिरयम्, किं व्यसनमिदम्, किमुत्सवोऽयम्, किं दिवस एषः, किं निशेयम्, कानि
रम्याणि, कान्यरम्याणीति सर्वं नावागच्छम् । अविज्ञातमदनवृत्तान्ता च क्व गच्छामि, किं
करोमि, किं शृणोमि, किं पश्यामि, किमालपामि, कस्य कथयामि, कोऽस्य प्रतीकार इति
सर्वं च नाज्ञासिषम् । केवलमारुह्य कुमारीपुरप्रासादं विसर्ज्य च सखीजनं द्वारि निवारिता-
शेषपरिजनप्रवेशा, सर्वव्यापारानुत्सृज्यैकाकिनी मणिजालगवाक्षनिक्षिप्तमुखी, तामेव दिशं
तत्सनाथतया प्रसाधितामिव महारत्ननिधानाधिष्ठितामिव अमृतरससारसागरपूरप्लाविता-
मिव पूर्णचन्द्रोदयालंकृतामिव दर्शनसुभगामीक्षमाणा, तस्मादिगन्तरादागच्छन्तमनिलमपि
वनकुसुमपरिमलमपि शकुनिध्वनिमपि तद्वार्तां प्रष्टुमीहमाना तद्वल्लभतया तपः क्लेशायापि

ध्यायन्ती । अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छेदार्थः । तदुक्तम्—‘अयोग योगमपरैरत्यन्तायोगमेव च । व्यवच्छिन्न-
नि धर्मस्य निपातो व्यतिरेकक इति । स्वभवन निजसद्भायासिषमाग[त]वती । गत्वेति । गत्वैत्य । स्वभव-
नमिति ज्ञेय । कन्यान्त पुर कन्यावरोध प्रविश्य प्रवेश कृत्वा । चकार पुनरर्थक । ततः प्रभृति तद्दिनादार-
भ्यः तस्य पुण्डरीकस्य विरहेण वियोगेन विधुरा व्याकुला सत्यहमिति सर्वं नावागच्छ नावगममिति दूरेणान्वयः ।
रतिगव्दार्थमाह—किमागतेति । किमिति सर्वत्र वितर्कार्थः । अहमागतास्मि गृह समायातास्मि । किमिति
पूर्ववत् । तत्रैवाच्छेदमस्तीरे स्थितास्मि । किमेकाकिन्यसहायास्मि किं परिवृता परिवारान्वितास्मि । [किं तू-
ष्णीमस्मि] किं प्रस्तुत प्रारब्ध आलाप सलापो यथैवविधास्मि । किं जगार्मि निद्राक्षययुक्तास्मि । किं सुप्तास्मि
कृतनिद्रास्मि । किं रोदिमि । किं न रोदिमि । किं दुःखमिदम् । किं सातमिदं सौख्यमिदम् । किमुत्कण्ठेयम् । किं
[अयं] व्याधिरामय । किमिदं व्यसनमस्यासक्तिः । किमयमुत्सवो महः । किमेष दिवसो दिनम् । किमिथ निशा रात्रिः ।
वानि वस्तूनि रम्याणि शोभनानि । वानि च तद्विपरीतानि । अरम्याणीत्यर्थः । अवीति । अविज्ञातोऽनाकलि-
तो मदनस्य वदपत्यं वृत्तान्त उदन्तो यया सैवभूताहमिति सर्वं नाज्ञासिष न ज्ञातवती । इतिगव्दार्थमाह—क्रेति ।
ह्यगच्छामि प्रजामि । किं करोम्यनुतिष्ठामि । किं शृणोम्याकर्णयामि । किं पश्यामि विलोकयामि । किमालपामि किं
वदामि । कस्य कपयामि निवेदयामि । कोऽस्य प्रतीकारः प्रतिक्रिया । अथ विरहेण विप्रलम्भपुष्टिं प्रदर्शयन्नाह—
वेवलेति । वेवलमन्यनिरोपेक्षम् । कुमारीणां पुर इति । पदैरुद्देशे पदसमुदायोपचारादन्तः पुरप्रासादमवरोक्य गृहमा-
रण्यारोहेण कृत्वा सर्वाजन सभ्रीजन विसर्ज्य दूरीकृत्य द्वारि प्रतोल्या निवारितो निषिद्धोऽशेषः समग्रः परिजनस्य
परिच्छेदस्य प्रवेश आगमनं यया सा । तथा सर्वव्यापारान्तमत्रकृता(त्या)नुत्सृज्य विमुच्यैकाकिन्यद्वितीया मणि-
निर्मितानि जालानि यन्मित्रेवभूतो यो गवाक्षो वातायनमन्त्र निक्षिप्तः स्थापितः सुखमाननं यया सैवभूता । तामेव
मुनिश्चमारवापिप्तिता दिशः कुम्भमीक्ष्य(क्ष)माणा विलोकमाना । अथ तद्वस्तुजन्यसतोपजनकत्वसाम्येन तामेव
दिशमुद्देश्यते—तत्सनाधेति । तत्सहिततयेत्यर्थः । प्रनावितामिव भूषितामिव । महान्ति रत्नानि यन्मित्रेवभूत
रत्नानि रत्नानिन्नेनापिप्तितामभितानिव । अमृतरत्नेन पीयूषरत्नेन सारः प्रवानो यः सागरः समुद्रस्तस्य पूरः
तद्वत्तेन रत्नानिभिदावीर्णामिव । पूर्णं नमग्नो वक्षन्तः शशाङ्कस्त्योदय उद्गमन्तेनालकृतामिव भूषितामिव ।
रत्नेऽलकेने रत्नगा मनेहगम् । कामाभिभूतस्य चेतानाचेतनमाधारण्यं प्रदर्शयन्नाह—तस्मादिति ।
तस्माद्विमुक्तमारवापिप्तितादिगन्तगदागच्छन्तनामान्तमनिलमपि, तथा वनकुसुमपरिमलमप्यरण्यपुष्पगन्धम-
पि, तथा महान्तिरत्नानि पदत्रिरत्नमपि तस्य पुण्डरीकस्य वार्तां प्रवृत्तिं प्रष्टुं प्रश्रविषयीकृतुर्माहनां वाञ्छमाना

स्पृहयन्ती, तत्प्रीत्येव गृहीतमौनव्रता स्मरजनितपक्षपाता च तत्परिग्रहान्मुनिवेषस्याग्राम्यतां तदास्पदतया यौवनस्य चारुतां तच्छ्रवणसंपर्कात्पारिजातकुसुमस्य मनोहरतां तन्निवासात्सुर-
लोकस्य रम्यतां तद्रूपसंपदा कुसुमायुधस्य दुर्जयतामध्यारोपयन्ती दूरस्थस्यापि कमलिनीव
सवितुः सागरवेलेव चन्द्रमसः मयूरीव जलधरस्य तस्यैवाभिमुखी, तथैव तां तद्विरहातुर-
जीवितोद्गमरक्षावलीमिवाक्षावली कण्ठेनोद्वहन्ती, तथैव च तथा प्रस्तुततद्रहस्यालापयेव
कर्णलग्नया पारिजातमञ्जर्या तथैव च तेन तत्करतलस्पर्शसुखजन्मना कदम्बमुकुलकर्णपूरा-
यमाणेन रोमाञ्चजालेन कण्टकितैककपोलफलका निष्पन्दमतिष्ठम् ।

अथ ताम्बूलकरङ्कवाहिनी मदीया तरलिका नाम मयैव सहागता स्नातुमासीत् । सा च
पञ्चाक्षिरादिवागल्य तथावस्थितां जनैः शनैर्मामवादीत्—‘भर्तृदारिके, यौ तौ तापसकुमारकौ
दिव्याकारावस्माभिरच्छोदसरस्तीरे दृष्टौ, तयोरेको येन भर्तृदुहितुरियं कर्णाघतंसीकृता
सुरतरुमञ्जरी स तस्माद्वितीयादात्मनो रश्मिदर्शनमतिनिभृतपदः कुसुमितलतासंतानगहना-

तस्य मुनेर्वल्लभतया तप क्लेशायापि स्पृहयन्ती वाञ्छन्ती । अपिशब्द प्रातिकूल्य निराकरोति । तदायत्त-
तया प्रतिकूलमप्यनुकूलम्, अनुकूलमपि न स्वतः, किंतु तदायत्तत्वादित्याह—स्मरेणेति । मुनित्वेन ज्ञातेऽपि
स्मरेण कदर्पेण जनितो विहित पक्षपातोऽङ्गीकारो यस्या सा तथा तस्य मुने प्रीत्या तेहेन गृहीतमात्त मौनव्रत
यया सा । तेन मुनिना परिग्रह स्वीकारस्तस्मान्मुनिवेषस्य तापसनेपथ्यस्याग्राम्यता साधुताम् । स एवास्पद
यस्य तस्य भावस्तत्ता तथा यौवन[स्य] तारुण्यस्य चारुता मनोहरताम् । तस्य मुनेर्य श्रवणसंपर्क कर्णसम्बन्ध-
स्तस्मात्पारिजातकुसुमस्य कटपतरुप्पस्य मनोहरता मञ्जुलताम् । तस्य मुनेर्निवासस्तन्मात्सुरलोकस्य देवलोक-
स्य रम्यता चारुताम् । तस्य मुनेर्या रूपसपत्न्यौन्दर्यममृद्विस्तया कुसुमायुधस्य दुर्जयता दुर्जयतामध्यारो-
पयन्त्यध्यारोप कुर्वती । दूरस्थस्यापि दृष्टिष्यपि तस्यैव मुनिकुमारस्याभिमुखी समुखी । कस्य कैव । गन्तु
सूर्यस्य कमलिनीव नलिनीव । तथा चन्द्रमस कुमुदयान्धतया सागरवेलेव समुद्रस्याम्भगो वृद्धिर्गि । तथा
जलधरस्य मेघस्य मयूरीव नीलकण्ठपत्नीव । तथैवेति । तथा तेन कुमारेण कण्ठे न्यस्ता तथैव तस्य विर-
हेण वियोगेनातुर पीडित यजीवित प्राणित तस्योद्गमो निगमस्तस्य रक्षावलीमिवाक्षावली जपमाला कण्ठेन
निगरणेनोद्वहन्ती धारयन्ती । तथैवेति । तथैव पूर्वोक्तप्रकारेण तथा कर्णलग्नया श्रवणप्राप्तया प्रस्तुत प्रा-
ग्धन्तस्या रहस्यालापो यथैवविवर्धय पारिजातमञ्जर्या । तथैव च [तेन] पूर्वोक्तप्रकारेण तस्य यत्करतल-
स्पर्शस्तन्माद्यन्तुन सा तेन जन्मोत्पत्तिर्यम्यैवभूतेन कदम्बस्य नीपस्य मुकुल कुञ्जल तस्य कर्णपूरायमाणेन
कर्णपूरवदाचरमाणेन रोमाञ्चजालेन रोमहर्षणममृहेन कण्टकित कण्टकवदाचरितमेकमद्वितीय कपोलफलक
यस्या सा तथा निष्पन्द निश्चलमतिष्ठ स्थितवती ।

अथेत्यानन्तर्यं । मदीया तरलिका । नामेति कोमलामन्त्रेण । ताम्बूलकरङ्कवाहिनी मयैव गृह्णातुमाप्स
कर्तुमागता समायातासीत् । सा चेति । सा ताम्बूलकरङ्कवाहिनी पञ्चान्मद्वृद्वागमनानन्तरं चिरादिव चिर-
मद्वृद्वादिवागल्येन तथावस्थिताम् । विरहातुरागित्यर्थः । सा जनं जनमन्दमन्दमयादीदवोचत् । किमुवाचैवा
ह—भर्तृइति । हे भर्तृदारिके हे राजपुत्रि । ताविति । एष पुण्डरीकस्तन्महानुगतश्च कपिल उमा द्वौ
तापसकुमारकौ दिव्याकारौ मनोहराकृतौ अस्माभिरच्छोदसरस्तीरे यौ दृष्टावलोकिता, तयोर्मै य एक स्मिता
निगम्यन्नाह—येनेति । येन कुमारकेण भर्तृदुहितुर्नव्या उय सुरतरुमञ्जरी पारिजातवर्गी कर्णाघतगीकृता
श्रवणोत्तमगीकृता । सेति । न मुनि पुण्डरीकस्तन्मात्सुरलोकदात्मन स्वस्य दर्शनं बोधाय रश्मिपत्रवर्तिनि-
भृतान्यतिनिश्चल नि पदानि यम्यैवभूत कुसुमना पुष्पिता या लता वर्यन्ताया सतान परमया तेन गन्त

न्तरेणोपसृत्य मामागच्छन्तीं पृष्ठतो भर्तृदारिकासुद्दिश्याप्राक्षीत्—‘वालिके, केयं कन्यका, कस्य वापत्यम्, किमभिधाना, क वा गच्छति’ इति । मयोक्तम्—‘एषा खलु भगवतः श्वेतभानोरंगुसंभूतायामप्सरसि गौर्या समुत्पन्ना देवस्य सकलगन्धर्वमुकुटमणिशलाकाशिखरोह्यखमसृणितचरणनखचक्रस्य प्रणयप्रसुप्तगन्धर्वकामिनीकपोलपत्रलतालाञ्छितभुजतरुशिखरस्य पादपीठीकृतलक्ष्मीकरकमलस्य गन्धर्वाधिपतेर्हंसस्य दुहिता महाश्वेता नाम गन्धर्वाधिवासं हेमकूटाचलमभिप्रस्थिता’ इति कथिते च मया किमपि चिन्तयन्मुहूर्तमिव तूष्णीं स्थित्वा विगतनिमेषेण चक्षुषा चिरमभिबीक्षमाणो मां सानुनयमार्थितामिव दर्शयन्पुनराह—‘वालिके, कल्याणिनी तवाविसंवादिन्यचपला बालभावेऽप्याकृतिरियम् । तत्करोषि मे वचनमेकमभ्यर्च्यमाना’ इति । ततो मया सविनयमुपरचिताञ्जलिपुटया दर्शितादरमभिहितः—‘भगवन्, कस्मादेवमभिधत्से । काहम् । महात्मानः सकलत्रिभुवनपूजनीयास्त्वादृशाः पुण्यैर्विना निखिलकल्मषापहारिणीमस्मद्विधेषु दृष्टिमपि न पातयन्ति, किं पुनराज्ञाम् । तद्विश्रब्धमा-

निविडं यदन्तरं विचालं तेन मामागच्छन्तीं पृष्ठतः पश्चाद्भागं उपसृत्य समीपमागत्य भर्तृदारिकासुद्दिश्याश्व-
[श्रि]त्येत्यप्राक्षीत्प्रथमकार्षीत् । किं प्रश्नं कृतवानित्याह—**वालिकेति** । हे वालिके हे कन्यके, केयं कन्यका कस्य वापत्यं प्रजा । किमभिधाना किनाम्री । क वा गच्छति व्रजति । त्वया किमुक्तमित्याह—**मयेति** । मयेत्युक्तं कथितम् । इतिवक्तव्यतामाह—**एवेति** । एषा खलु निश्चयेन भगवतः श्वेतभानोरंगन्धर्वाधिपतेर-
गुणभूताया सोममयूरसंभूतायामप्सरसि गौर्या समुत्पन्ना सजाता गन्धर्वाधिपतेर्हंसस्य दुहितात्मजा । अथ हंस विधिनष्टि—**सकलेति** । सकला समग्रा ये गन्धर्वा देवगायनास्तेषां मुकुटेषु मणिहृदयन्धार्य शलाका खर्ण-
मध्यन्ताया शिखराण्यग्राणि तेभ्यो य उदेत्य सघर्षस्तेन मसृणित लक्ष्मीकृत चरणयोरनखचक्रं पुनर्भवसमूहो य-
स्य स तथा तस्य । **प्रणयेति** । प्रणयेन स्नेहेन प्रसुप्ता कृतनिद्रा या गन्धर्वकामिभ्यः(न्य)स्तासां कपोलपत्र-
लताभिर्लाञ्छितं चित्तितं भुजा एव तरवो वृक्षास्तेषां शिखरमग्रं यस्य स तथा तस्य । अनेन सुरतविशेषो द्यो-
तितः । **पादेति** । पादपीठीकृत पदासनीकृत लक्ष्म्या प्रियं करकमलं यस्य स तथा तस्य । एतेन दान-
शाण्डव मृत्तमम् । तस्या यथार्थमभिधानमाह—**नामेति** कोमलमन्त्रणे । **महाश्वेता इति** । साप्रतः क्व गतेति तदप्यमभिप्रेत्याह—**गन्धर्वेति** । गन्धर्वाणामविवासो यस्मिन्नेवभूतः हेमकूटाचलमभिप्रस्थिता ।
तदभिमुखां चलितेत्यर्थः । इति मया कथितं उक्ते मतिं किमप्यनाकलनीयं चिन्तयन्त्यायन्मुहूर्तमिव साधारि-
याद्वयमवगमिव । अत्रापीवशब्दः सद्वार्थः । तूष्णीं जोषं स्थित्वा विगतनिमेषेण मेपोन्मेपरहितेन चक्षुषा
नेत्रेण निरचिरवालयावदभिमसुरा बीक्ष्य(क्ष)माणो मां प्रति सानुनयं सन्नेहमार्थितामिव मार्गणमदृश-
मिव दर्शयन्पुनर्द्वितीयवारमित्याह । उवाचेत्यर्थः । इतिवाच्यमाह—**वालिकेति** । हे वालिके, कल्याणिनी
तयाणं मेयो विद्यते यस्या यस्या वा संवभूताविसंवादिन्यव्यभिचारिणी । ‘यत्राकृतिस्तत्र गुणा भवन्ति’
इत्युक्ते । बालभावेऽपि बालस्यभावेऽप्यचपला स्मिन्ना तवेयमाकृतिराकारः । तदिति हेत्वर्थः । अभ्यर्थ्य-
माना प्रार्थमानां [ने] मम वचनं करोषि प्रणयमि । तत इति । ततोऽनन्तरं सविनयं सप्रभ्र(प्रय)-
सृणितं वचनमञ्जलिपुटं यथेवभूतया मया दर्शितादरं यथा स्यात्तथेल्लभिहितं उक्तं । इतिशब्दवाच्यमाह—
भगवन्निति । हे भगवन् हे स्वामिन्, कस्मात्केन हेतुनैव पूर्वोक्तप्रसारेणाभिधत्से कथयमि । काहं बालव्य-
ज्जनशरिणी । नमस्तत्रिभुवनपूजनीया समप्रविश्वार्चनीया महात्मानस्त्वादृशा भवादृशा क्व । पुण्यैर्विना यमव्य-
विधेरेणान्निधेरेणान्नाहोषु निखिलकल्मषापहारिणी दृष्टिं न पातयन्ति चक्षुषा नापलोकयन्ति । किं पुनराज्ञा-
नां प्रमाणम् । दृग्गोपान्निति भावः । तन्मास्तेतोर्विश्रब्धं नविश्रामं कर्तव्यं कृत्स्नमादिद्यतामादेशं दीय-

दिश्यतां कर्तव्यम् । अनुगृह्यतामयं जनः' इति । एवमुक्तश्च मया सत्तेहया सखीमिवोपकारिणीमिव प्राणप्रदामिव दृष्ट्या मामभिनन्द्य निकटवर्तिनस्तमालपादपातपल्लवमादाय निष्पीड्य तटशिलातले तेन गन्धगजमदसुरभिपरिमलेन रसेनोत्तरीयवल्कलैकदेशाद्विपाट्य पट्टिकां स्वहस्तकमलकनिष्ठिकानखशिखरेणाभिलिख्येयं पत्रिका 'त्वया तस्यै कन्यकायै प्रच्छन्नमेकाकिन्यै देया' इत्यभिधायार्पितवान्' इत्युक्त्वा च सा ताम्बूलभाजनादाकृष्य तामदर्शयन् । अहं तु तेन तत्संवन्धिनालापेन शब्दमयेनापि स्पर्शसुखमिवान्तर्जनयता श्रोत्रविषयेणापि रोमोद्गमानुमितसर्वाङ्गानुप्रवेशेन मदनावेशमन्त्रेणैवावेग्यमाना तस्याः करतलादादाय तां वल्कलपत्रिकां तस्याभिमामभिलिखितामार्थमपश्यम्—

दूरं मुक्तालतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे ।

हंस इव दर्शिताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥'

अनया च मे दृष्ट्या दिङ्मोहभ्रान्त्येव प्रणष्टवर्त्मनः, बहुलनिशयेवान्धस्य, जिह्वोच्छित्त्येव मूकस्य, इन्द्रजालिकपिच्छिकयेवातत्त्वदर्शिनः, ज्वरप्रलापप्रवृत्त्येवासंबद्धभाषिणः, दुष्टनि-

ताम् । अथ चायं मल्लक्षणो जनोऽनुगृह्यतामनुग्रहविषयीक्रियताम् । एव पूर्वोक्तप्रकारेण सत्तेहया सप्रेम्णा मयोक्तश्च स मुनिः । सखीमिव वयस्यामिवोपकारिणीमिवोपकृतिकर्त्रामिव प्राणप्रदामिव जीवितदात्रीमिव मा दृष्ट्या चक्षुषाभिनन्द्य प्रमोद जनयित्वैव निकटवर्तिनः समीपस्थान्तमालपादपातापिच्छवृक्षान्पश्य च कमलयमादाय गृहीत्वा तटशिलातले तीरप्रस्तारे निष्पीड्य समर्थं तेन निष्पीडी(ड)नोद्धृतेन गन्धगजा गन्धेभास्तेषां मदोदानं तद्वत्सुरभिं सुगन्धः परिमलो यस्यैवविवेकेन रसेनोत्तरीयं यद्वल्कलं तस्यैकदेशादेकप्रदेशान्पट्टिकां प्रणिद्धा विपाट्य द्वैवीकृत्य स्वकीय आत्मीयो यो हन्तः पाणिः स एव कमलं नयिनं तस्य कनिष्ठिका कनीनिका तस्यां नखशिखरेण नखरप्रेणेय पत्रिकाभिलिख्य लिपीकृत्यैव अभिधायैत्युक्त्वा र्पितवान्मदन्तवान् । इतिशब्दाभिधेयमाह—
त्वयेति । त्वया भवत्या तस्यै [कन्यकायै] महाश्वेतायै एकाकिन्यै अद्वितीयायै प्रच्छन्नं गुप्तं देशार्पणीया । अथ सा च ताम्बूलकरङ्गवाहिनीं तरलिकां ताम्बूलभाजनान् [तां] पत्रिकामाकृष्य निष्काम्यादर्शयन् दर्शितवती ।
अहं त्विति । तु पुनरर्थकः । अहमित्यात्मनिर्देशः । तस्यान्तरलिकायां करतलाद्धन्ततलान्ता वल्कलपत्रिका-मादाय गृहीत्वा तस्याभिमामभिलिखितामार्थमपश्यमद्राभिमिल्यन्वयः । कीदृश्यहम् । आवेद्यमानावेगविषयीक्रियमाणा । केन । तस्य पुण्डरीकस्य संवन्धिना संवद्धेनालापेन सलापेन । किं कुर्वता । शब्दमयेन शब्दान्मेकेनापि स्पर्शसुखमिव सन्नेपयतामदशमिवान्तर्मेवैव जनयति(ता) उत्पादयति(ता) । अत्रागि-जब्दो विरोधयोनितार्थः । श्रोत्रविषयेणापि कर्णनोच्येणापि रोमोद्गमेन पुलकनानुमितोऽनुमितिर्विपर्ययकृतः सर्वाङ्गेष्वनुप्रवेशो यस्य स तेन । अत्रापिजब्दः पर्ववत् । वैदव्यमादृश्यादाह—मदनावेशमन्त्रेणैव मदनस्य कटर्पम्यावेशः प्रवेशन्तदुत्पादकमन्त्रेणैव । अथ तामार्थमाह—दूरेति । मानसं मनसि जन्म यस्यवभूतो मनोऽयोऽभिलाषो मुक्तालतयैवावदृष्ट्या [वि]प्रलोभ्यमानो लोभं प्राप्यमाणो दर्शितायां फलप्राप्तिर्यस्यवभूत-स्त्वया नीतः । तयै(वै)व नर्त्तयेति निष्ठति । त्वामि(मे)व विषयीकरोतीति भावः । मानसजन्मत्वमाभ्यासदुष्टे धत्ते—हंस इवेति । यथा मानसजन्मा हंसो मुक्तावन्निर्मला या लता तत्रान्ताभिः प्ररूपेण लोभ्यमानो दर्शितायां गमनायै दिव्यस्यैवभूतोऽन्यत्र नीयते । अथलता विज्ञेयत्वाह—विसेति । विमं मृण(णालं) तदुद्ध-त्रया वल्लयेत्युभयोर्विशेषणम् । अनयेति । अनया पत्रिकया मे मम दृष्ट्या प्रिलोभितया मया [मृगतुंगस्य] मदनातुंगस्य मे म[म] मनसो दोषविकारम्योपचयं पुष्टिं सुतगमन्पर्वमन्त्रियत वि(व्यं) शीयतेत्यन्वयः । अत्रार्थ उपमानान्तर्गातः प्रदर्शयत्वाह—दिगिति । दिग्नेत्रोद्गमन्त्या जग्गमन्त्या प्रणष्टवर्त्मनः उत्पन्नगामिनः इव । बहु-लेति । बहुलनिशया कृष्णपद्मगन्धान्वयेव गताश्वयेव । जिह्वेति । जिह्वोच्छित्त्या गमनावर्त्तनया मूकमेव । इन्द्रेति । इन्द्रजालिकस्य नागिरस्य या पिच्छिता तां लोभानां दग्धनां स्तिने, तया आन्तर्दग्धना

द्रयेव विपविहलस्य, लोकायतिकविद्ययेवाधर्मरुचेः, मदिरयेवोन्मत्तस्य, दुष्टावेशक्रिययेव पिशाचग्रहस्य, दोषविकारोपचयः सुतरामक्रियत स्मरातुरस्य मे मनसः, येनाकुलीक्रियमाणा सरिदिव पूरेण विहलतामभ्यगमम् । तां च द्वितीयदर्शनेन कृतमहापुण्यामिवानुभूतसुरलो-
कवासामिव देवताधिष्ठितामिव लब्धवराभिव पीतामृतामिव समासादिततैलोक्यराज्याभिपे-
कामिव मन्यमाना, सततसंनिहितामपि दुर्लभदर्शनामिवातिपरिचितामप्यपूर्वामिव सादरमा-
भापमाणा पार्श्ववस्थितामपि सर्वलोकस्योपर्यवस्थितामिव पश्यन्ती, कपोलयोरैलकलताभङ्गेषु
च सोपग्रहं स्पृशन्ती, विपरीतमिव परिजनस्वामिसंबन्धमुपदर्शयन्ती, 'तरलिके, कथय
कथं स त्वया दृष्टः, किमभिहितासि तेन कियन्तं कालमवस्थितासि तत्र, कियदनुसरन्न-
स्मानसावागतः' इति पुनः पुनः पर्यपृच्छम् । अनयैव च कथया तया सह तस्मिन्नेव प्रासादे
तथैव प्रतिपिद्धाशेषपरिजनप्रवेशा दिवसमत्यवाह्यम् ।

अथ मदीयेनेव हृदयेन कृतरागसंविभागे लोहितायति गगनतैलावलम्बिनि रविविम्बे,

उव यथाजातस्येव । उर्वरेण तापेन य प्रलापस्तद्भाषण तस्य प्रवृत्तिः प्रवर्तन तथासंबद्धभाषिण इव कद्वद-
स्येव । दुष्टेति । दुष्टनिद्रयानुचितप्रमीलया विपविहलस्येव विपार्तस्येव । निद्राया दुष्टत्व च दोषजनकत्वादिति
भावः । लोकेति । लोकायतिका नास्तिकास्तेषां विद्यया शास्त्रेणाधर्मरुचेरिव पापस्येव । मदिरेति । मदिरया
गन्धोत्तमयोन्मत्तस्येव क्षीयस्येव । दुष्टेति । दुष्टो य आवेगोऽभिनिवेशस्तस्य क्रिया कर्म तथा पिशाचग्रहस्येव
प्रयिलस्येव । येनेति । येन दोषोपचयेन [आकुलीक्रियमाणा] पूरेण जलवृद्ध्या सरिदिव तटिनीवाह विह-
लता व्याकुलतामभ्यगममप्रापम् । तां चेति । ता तरलिका पुन पुनर्भूयोभूयोऽहमिति पर्यपृच्छमित्यप्राक्षमिति
दूरेणान्वयः । इतिगच्छत्येवमाह—तरलिकेति । हे तरलिके, कथय निवेदय । स पुण्डरीकः कथं केन प्रका-
रेण त्वया दृष्टोऽवलोकितः । किमभिहितासि कथितासि तेन पुण्डरीकेण । कियन्तं कालमवस्थितासि विल-
म्बितासि तत्र तस्मिन्नेव । अस्माननुसरन्पृष्ठेऽनुवजन्क्रियत्पन्थानमसौ पुण्डरीक आगतः । कीदृश्यहम् । द्वितीय-
तारमुनेर्दर्शनेनावलोकनेन कृतमहत्पुण्यं ययैता[दृ]शीमिव । 'आन्महत समानाधिकरणजातीययोः' इति
महच्छब्दस्यात्वम् । अनुभूत इति । अनुभूतोऽनुभवविषयीकृतः सुरलोकवासः स्वर्गे निवासो यया ता-
दृशीमिव । देवतयाधिष्ठिताश्रिता तादृशीमिव । लब्धेति । लब्धो वरो देवप्रसादो ययैतादृशीमिव । पीतमि-
ति । पीतामसादितममृतं पीयूषं यथैवभूतामिव । समेति । समासादितः प्राप्ततैलोक्यस्य राज्यमाविपत्य
तस्याभिषेकोऽभिषिद्धः यथैवविधामिव तां मन्यमाना चेतसि ज्ञायमाना । पुनरहं किं कुर्वाणा । सततमिति ।
सततं निरन्तरं सनिहितामपि पार्श्ववर्तिनामपि दुर्लभं दुःप्रापं दर्शनमवलोकनं यस्या एवविधामिवातिपरिचिता-
मप्यतिनस्तवगोचरीकृतामप्यपूर्वामिवाभिनवामिव सादरमाभापमाणा जल्पमाना । पुनः किं कुर्वन्त्यहम् । पार्श्वे
गर्भापेऽवगतामप्यासीनामपि सर्वलोकस्य समग्रविश्वस्योपर्यवस्थितामिव पश्यन्त्यवलोकयन्ती । कपोलयोर्गङ्गा-
त्परप्रदेशयोरैलक[ल]ताभङ्गेषु नोपग्रहं गानुकूलं यथा स्यात्तथा स्पृशन्ती स्पर्शं कुर्वन्ती । विपरीतमिति ।
मत्तमीहितररणात्तु त्वस्मिनी, अहं तु तव परिजनः, इति विपरीतं संबन्धः । तमिवोपदर्शयन्ती वहिर्दृ-
ष्ट्या प्रकाशयन्ती । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अनयैवेति । अनयैव पूर्वोक्तयैव कथया वार्तया तया सह तर-
लिकायाम् तस्मिन्नेव प्रासादे नौधे प्रतिपिद्धो निवारितोऽशेषपरिजनस्य प्रवेश आगमनं यथैवभूता दिवस
दिनमत्यवाह्यमगमम् ।

येत्यानन्तरं । एतच्छ्रुत्वाहिष्यागत्यावधयदित्यग्रिमग्रन्थसंबन्धः । तत्र 'मदीय—' इत्यारभ्य 'युगलेषु'
शेषिभ्यस्तत्त्वन्तं सायममपवर्णनमाह—मदीयेति । मदीयेनेव हृदयेन कृतो रागस्य संविभागो यस्यैवभूते
लोहितायति लोहितवटाचरति गगनतलं व्योमनलं तत्रावलम्बिनि लम्बायमाने रविविम्बे सूर्यविम्बे गतिः । पुनः

सरांगदिवसकरदर्शनानुरक्तायां कृतकमलशयनायामनङ्गातुरायामिव पाण्डुतां व्रजन्त्यामात-
पलक्ष्म्याम् गौरिकगिरिसलिलप्रपातपाटलेषु कमलवनेभ्य उत्थाय वनगजयूथेष्विव पुञ्जीभ-
वत्सु भास्करकिरणेषु, गगनावतारविश्रामलालसानां रविरथवाजिनां हर्षहेपारवप्रतिगच्छ-
केन सह विशति मेरुगिरिगहरं वासरे, मुकुलितरक्तपङ्कजपुटप्रविष्टमधुकर्यावलीषु विरहमू-
च्छान्धकारितहृदयास्विव प्रारब्धनिमीलनासु पद्मिनीषु, आसीकृतसामान्यमृणाललताविवर-
संक्रामितानीव परस्परहृदयान्यादाय विघटमानेषु रथाङ्गनान्नां युगलेषु सा छत्रग्राहिण्यार्ग-
ल्याकथयत्—‘भर्तृदारिके, तयोर्मुनिकुमारयोरन्यतरो द्वारि तिष्ठति । कथयति चाक्षमाला-
मुपयाचितुमागतोऽस्मि’ इति । अहं तु मुनिकुमारनामग्रहणादेव स्थानस्थितापि गतेव द्वारदेशं
समुपजाततदागमनाशङ्का समाहूयान्यतमं कञ्चुकिनम् ‘गच्छ । प्रवेग्यताम्’ इत्यादिश्रुत्वा प्राहि-
णवम् । अथ मुहूर्तादिव तं तस्य रूपस्येव यौवनम्, यौवनस्येव मकरकेतनम्, मकरकेतनस्येव

कस्याम् । आतपलक्ष्म्याम् । किविशिष्टायाम् । सरागेति । राग आरुण्य रतिश्च तेन महवर्तमानो यो दिव-
सकरः सूर्यस्तस्य दर्शनेनावलोकनेन तस्मिन्वानुरक्ता तस्यामत एव कृत कमलानां शयन कमलेषु शयन [वा]
यथा सा तस्याम् । आरुण्यवशादाह—अनङ्गेति । अनङ्गेन कदपेणातुरामिव पीडितामिव पाण्डुता श्वेतता
व्रजन्त्यामिव । पुनः केपु । भास्करकिरणेषु रविभानुषु सत्सु । तानेव विशेषयन्नाह—गौरिको वातुमयो गिरि प-
र्वतस्तस्य सलिलमम्भस्तस्मिन्प्रपातः पतन तेन पाटलेषु श्वेतरक्तेषु । कमलवनेभ्यो नलिनरण्डेभ्य उन्वायोत्थान
कृत्वा वनगजयूथेष्विवारण्यहस्तिसमूहेष्विव पुञ्जीभवत्स्वेकीभवत्सु । पुनः कस्मिन्मिति । वानरे दिवसे मेरुगिरि-
गहर निकुञ्जं विगतिं प्रविशति सति । कथं सह केनेत्यभिप्रायेणाह—गगनेति । गगन आकाशेऽवतारं परिध्र-
मण तस्माद्यो विश्रामो विश्रान्तिरन्मिदालमाना मस्पृहाणा रविरथवाजिनां सूर्यम्यन्दनाशानां हर्षं प्रमोदस्मेन
हेपारवस्तस्य प्रतिगच्छ प्रतिच्छन्दस्तेन [सह] सार्धमित्यर्थः । तथा च रविकिरणानामत्र स्थल परित्यज्यो र्वगम-
नान्मध्यावस्थाचरणमाह—पद्मिनीष्विति । मुकुलितानि कुञ्जलितानि यानि रक्तपङ्कजानि कौकनदानि
तेषां पुटानि तत्र प्रविष्टाः कृतप्रवेशा मयुकराणां भ्रमरीणामावृत्य येषो याम्येवविधामु पद्मिनीषु नलिनी-
षु सत्सु । कृष्णत्वमाम्यादाह—विरहेति । विरहो वियोगः । खेरिति शेषः । तेन या मूर्च्छा तयान्धकारित
संजातान्धकार हृदय यासामेवविधास्विव । अत एव प्रारब्ध निमीलन याभिन्नाम् । पुनः केपु । रथाङ्गनान्ना
चक्रवाकानां युगलेषु विघटमानेषु भिन्नता प्राप्यमाणेषु । किं कृत्वा । परस्परहृदयान्यन्योन्यानुगगलश्र-
णान्यादाय गृहीत्वैत्यर्थः । रक्तत्वमाम्यादुप्रेक्षामाह—आसीति । आसीकृतार्थजगता या सामान्यमृणाललता
विमलतान्तासा विवराणि छिद्राणि तेषु संक्रामितानीव क्षिप्तानीव । किं कथितवनीत्याशयेनाह—भर्तृ इति ।
हे भर्तृदारिके हे राजसुते, तयोर्मुनिकुमारयोरिति निर्धारणे पट्टी । अन्यतर एक कश्चिद्वारि प्रतोत्था तिष्ठति
स्थितोऽस्तीति । कथयति वक्ति च । तदेवाह—अक्षमालेति । अक्षमाला जपमालामुपयाचितुं प्रार्थितुमागतं
प्राप्तोऽस्मि । अहंनिति । मुनिकुमारस्य नामग्रहणादेवाभिधानमात्रश्रवणादेव । उन्मृष्टातिशयमाह—स्था-
नेति । स्थानस्थितापि स्वस्थानमपि द्वादेशं गतेव प्रतोत्थीप्रदेशं प्राप्तेव समुपजाता समुत्पन्ना तस्य पुण्डरीक-
स्यागमने [आ]गद्वारेका यस्या एवभूता सन्न्यतम कञ्चुकिनं सौविदम् समाहूयान्न कृत्वा गच्छ व्रत, त प्रवे-
ग्यता मध्ये प्रवेशं कार्यतामिति शेषः । इति पूर्वोक्तमादिश्य कथयित्वा प्राहिणव प्रेषितवनी । अथेति । तन्प्रे-
षणानन्तरं मुहूर्तादिव । अत्रेवगच्छ मदगार्यं । मुहूर्तमदगादित्यर्थः । तदुक्तमलमारयोगे—‘द्वार्यं प्रतिमा-
नार्थं समानार्थनिभादिभिः । वन्धवोगादिवशाद्यै (१)मादृश्यप्रतिपत्त्यै’ इति । नमिति । तस्य पुण्डरीकस्यानुत्प-
त्त्याय मित्रम् । अनुत्पत्तिमित्रमवन्धप्रदर्शनार्थमुपमानान्तगण्यमाह—रूपस्येति । रूपस्य सौन्दर्यस्य यौवन-
मिव तान्त्रमिव । यौवनस्य तान्त्रस्य मकरकेतनमिव कदम्बमिव । मकरकेतनस्य वसन्तममयमिव सुगन्ता-

वसन्तसमयम्, वसन्तसमयस्यैव दक्षिणानिलमनुरूपं सखायं मुनिकुमारकं कपिञ्जलनामानं जराधैवलितस्य कञ्चुकिनोऽनुमार्गेण चन्द्रातपस्येव बालातपमैनुयायिनमपश्यम् । अन्तिकमुपागतस्य चास्य पर्याकुलमिव सविषादमिव शून्यमिवार्थिनमिवानुपरताभिप्रेतमाकारमलक्ष्यम् । उत्थाय च कृतप्रणामा सादरं स्वयमासनमुपाहरम् । उपविष्टस्य च बलादनिच्छतोऽपि प्रक्षाल्य चरणानुपमृज्य चोत्तरीयांशुकपल्लवेनाव्यवधानायां भूमावेव तस्यान्तिके समुपाविशम् । अथ मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव स तस्यां समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुरपानयन् । अहं तु विदिताभिप्राया दृष्ट्यैव 'भगवन्, अव्यतिरिक्तेयमस्मच्छरीरात् । अशङ्कितमभिधीयताम्' इत्यवोचम् । एवमुक्तश्च मया कपिञ्जलः प्रत्यवादीत्—'राजपुत्रि, किं ब्रवीमि । वागेव मे नाभिधेयविषयमवतरति त्रपया । कं कन्दमूलाशी शान्तो वननिरतो मुनिजनः, कं वायमनुपशान्तजनोचितो विषयोपभोगाभिलाषकलुषो मन्मथविविधविलाससंकटो रागप्रायः प्रपञ्चः । सर्वमेवानुपपन्नमालोक्य । किमारब्धं दैवेन । अयत्नेनैव खलूपहासस्पदतामीश्वरो नयति जनम् । न जाने किमिदं बल्कलानां सदृशम्, उताहो जटानां समुचि-

लमिव । वसन्तसमयस्य दक्षिणानिलनिवापावीपवनमिव मुनिकुमारकं तापसबालकं कपिञ्जलनामानं जरा विस्त्रया तया अवलितस्य शुभ्रीकृतस्य कञ्चुकिनं सौविदल्लस्यानुमार्गेण पश्चाद्वागेन चन्द्रातपस्य शीताशुप्रकाशस्यानुयायिनं पश्चाद्वागिनं बालातपमिव तमपश्यमवलोकयम् । एतेन कञ्चुकिकपिञ्जलयोस्तत्समीपावधि सहागमनेऽपि वैलक्षण्यं योजितम् । अन्तिकमिति । अन्तिकं समीपमुपागतस्य प्राप्तस्य चास्य कपिञ्जलस्य पर्याकुलमिवात्यन्तव्याकुलमिव सविषादमिव सखेदमिव शून्यमिव नष्टचैतन्यमिवार्थिनमिव मार्गेणमिवानुपरतमपरिपूर्णमभिप्रेतं वाञ्छितं यस्मिन्नेतादृशमाकारमाकृतिमलक्ष्यमाकलयम् । उत्थाय च कृतः प्रणामो नमस्कारो ययैवभूताह सादरं सख्यमानं स्वयमात्मनासनं विष्टरमुपाहरमनयम् । तत्रोपविष्टस्यासीनस्य च बलाद्धटादनिच्छतोऽप्यवाञ्छतोऽपि चरणौ पादौ प्रक्षाल्य धावनं कृत्वोत्तरीयाशुकमुपसव्यानाशुकं तस्य पल्लवेनाशुकेनोपमृज्य मार्जनं कृत्वा तस्यान्तिके तत्समीपेऽव्यवधानायां केवलायां भूमावेव समुपाविशमतिष्ठम् । अयत्नानन्तर्यं । मुहूर्तमिव स्थित्वा किमपि विवक्षुरिव वक्तुमिच्छुरिव स कपिञ्जलस्तस्यां समीपोपविष्टायां तरलिकायां चक्षुर्नेत्रमपा[तय]मातितत्पान्(वान्) । अहं त्विति । तु पुनरर्थकं । दृष्ट्यैव दृश्यैव विदितो ज्ञातोऽभिप्राय आशयो यथा गैवभूताहमित्यवोचमित्यवधायम् । इतिवाच्यमाह—भगवन्निति । हे भगवन् हे स्वामिन्, अस्मच्छरीरादिश तरलिषाव्यतिरिक्ता अभिन्ना, अतोऽशङ्कितं शङ्कारहितं यथा स्यात्तथाभिधीयता कथ्यताम् । एव पूर्वोक्तप्रकारेण मयोक्तश्च कपिञ्जलः प्रत्यवादीत्प्रत्यवोचन् । किमुवाचेत्याह—राजपुत्रीति । हे राजपुत्रि, किं ब्रवीमि किं वक्ष्यामि । वागेव वचनमेव त्रपया लज्जयाभिधेयं विषयं वाच्यगोचरं नावतरति नायाति । के-ति । कन्दमूलाशी शान्तो वननिरतोऽरण्यासक्तो मुनिजनः क । अथ च रागप्रायो रागबहुलः प्रपञ्चो नासापिस्तारः क । प्रपञ्चं विरोपयताह—अनुपशान्तेति । अनुपशान्तो रोषाद्युपयुक्तो यो जनो अनुपशान्तोऽपि यो यो विषयं स्वचन्दनादिस्तस्योपभोगः पुनः पुनस्तदासेवनं तस्याभिलाषं स्पृहा तेन बलवतो गलितो मन्मथस्य कर्षणं ये विविधा अनेकप्रकारा विलासा विभ्रमान्ते । सकृद. स. कीर्णः । सर्वमेव तमप्रमेव अनुप[प]न्नमनुपपन्नमालोक्य पश्य । दैवेनादृष्टेन किमकथ्यस्वरूपमारब्धं प्राप्तम् । उता निधयेन । अयत्नेनैव प्रयासं विनैवेश्वरो भगवाश्चानुपपत्ता[सा]स्पदता परिहागधामता नयति प्राप्नोति । न जाने इति । नाहं जानामि । इदं किं बल्कलानां सदृशं योग्यम् । उताहो अथवा जटाना

१ भगवन् २ बलरूप ३ आच्छन्नः ४ उपगम्य ५ अन्तर्गताकृतः ६ गतमपीप ७ कन्दमूलफलः ८ १. ८ शान्तेऽरण्यासक्तः, शान्तो वनजान्निरसः ।

तम्, किं तपसोऽनुरूपम्, आहोस्विद्धर्मोपदेशाद्गमिदम् । अपूर्वेयं विडम्बना केवलम् । अवश्यकथनीयमिदम् । अपर उपायो न दृश्यते । अन्या प्रतिक्रिया नोपलभ्यते । अन्यच्छरणं नालोक्यते । अन्या गतिर्नास्ति । अकथ्यमाने च महाननर्थोपनिपातो जायते । प्राणपरित्यागेनापि रक्षणीयाः सुहृदसव इति कथयामि । अस्ति भवत्याः समक्षमेव स मया तथा निष्ठुरमुपदर्शितकोपेनाभिहितः । तथा चाभिधाय परित्यज्य तं तस्मात्प्रदेशादुपजातमन्युरुत्सृष्टकुसुमावचयोऽन्यप्रदेशमगमम् । अपयातायां च भवत्यां मुहूर्तमिव स्थित्वैकाकी किमयमिदानीमाचरतीति संजातवितर्कः प्रतिनिवृत्त्य विटपान्तरितविग्रहस्तं प्रदेशं व्यलोकयम् । यावत्तत्र तं नाद्राक्षम्, आसीच्च मे मनस्येवम्—‘किं नु मदनपरायत्तचित्तवृत्तिस्तामेवानुसरन्गतो भवेत् । गतायां च तस्यां लब्धचेतनो लज्जमानो न शक्नोति मे दर्शनपथमुपगन्तुम् । आहोस्वित्कुपितः परित्यज्य मां गतः । उतान्वेषमाणो मामेव प्रदेशमन्यमितः समाश्रितः स्यात्’ इत्येवं विकल्पयन्कंचित्कालमतिष्ठम् । तेन तु जन्मनः प्रभृत्यनभ्यस्तेन तस्य क्षणम-

सदाना समुचित योग्यम् । किं तपसो नियमविशेषस्यानुरूप सहगम् । आहोस्विद्धर्मोपदेशस्याङ्ग कारणम् । केवलमपूर्वाभिनवा विडम्बना कदर्थना । अवश्य निश्चयेनेद कथनीय प्रतिपादनीयम् । एतस्मिन्नर्थे हेतुमाह—अपर इति । अपर एतद्व्यतिरिक्त उपायः कारणं न दृश्यते नैक्ष्यते । अन्या प्रतिक्रिया चिकित्सा नोपलभ्यते न प्राप्यते । अन्यदेतद्व्यतिरिक्त शरणमाश्रयणमथल नालोक्यते न विलोक्यते । अन्यैतद्विना गति प्रकारान्तर नास्तीत्यर्थः । उक्तवैपरीत्यदूषणमाह—अकथे(थ्ये)ति । तस्मिन्नप्रतिपाद्यमाने महाननर्थम्योपनिपातोऽकस्मात्पतन जायते निष्पाद्यते । भवतु, का न क्षतिरित्याशयेनाह—प्राणेति । प्राणपरित्यागेनापि जीवितव्यावरोपणेनापि सुहृदा मित्राणामसव प्राणा रक्षणीया रक्ष्या इति हेतो कथयामि ब्रवीमि । अस्तीति । भवत्यास्तव समक्षमेव प्रत्यक्षमेव । यदा कुमारैण पारिजातमञ्जरी तव कर्णावतमीकृता तदा त्वदायत्तत्वा(त्वा)त्पतितामक्षमालामपि नात्रामीत् । तस्मिन्व्यामोहावसरे स पुण्डरीक उपदर्शित कोपो येनैवभूतेन मया तथा निष्ठुर दक्षमभिहितः क्षयितमस्ति । तथा च तेन प्रकरेण चाभिधाय कथयित्वा त पुण्डरीक परित्यज्य तस्मात्प्रदेशात् । उपेति । उपजात उत्पन्नो मन्युः कोपो यस्य स । उत्सृष्टेति । उत्सृष्ट्युक्त कुसुमाना पुष्पाणामवचयो प्रहण येन स । समिन्कुशकुसुमावचयनिमित्तमागत तदपि प्रयोजन कोपेन परित्यक्तमिति भावः । एवविशेषोऽहमन्यप्रदेश तदितरवनविभागमगममव्रजम् । अथ च भवत्यामपयाताया गताया मुहूर्तमिव स्थित्वैकाकी द्वितीयोऽय पुण्डरीक उदानी साप्रत किमाचरति किमारचण करोतीति संजातो वितर्को विक्रान्तो यस्य सोऽह प्रतिनिवृत्त्य व्याधुय विटपैर्द्वैतन्तरितस्तिगोहितो विग्रहो यस्यैवभूतस्त प्रदेशं व्यलोकयमपश्यम् । यावत्कालं तत्र तस्मिन्प्रदेशे त कपिचल नाद्राक्ष न व्यलोकयम्, तदा मे मम मनसि चित्त एवमग्रे प्रतिपाद्यमानमासीदभूत् । किं तदित्याह—किं न्विति । अव्ययानामनेकार्थत्वात्किं नु कदाचिन्मदननानन्नेन पगयन्ता पगयन्तीना चिन्तननिर्णयैवभूतन्तामेव गन्धर्वकन्यका-मेवानुसरन्ननुव्रजन्गतो भवेत् । तस्या गताया च भवत्या लब्धचेतना चैनन्य येन स । विशेषेण लज्जमानव्याकुर्वाणो मे मम दर्शनपथमालोकनमार्गमुपगन्तुं प्राप्तुं न शक्नोति न समर्थो भवति । आहोस्विद्धिति । आहोस्विद्धर्मोपदेशाद्गमिदम् । कुपितः कोप प्राप्त गन्मा परित्यज्य विहाय गतः प्रस्थितः । उनेति । उतायवा मामेता-न्वेषमाणो वीक्ष्य(क्ष)माण इतोऽन्य प्रदेशं समाश्रितः स्यात् । इत्येव विकल्पयन्विकल्पना कुर्वन्कंचित्कालमतिष्ठ स्थितवान् । तेन त्विति । जन्मनः प्रभृति जन्म मर्यादीकृत्यानभ्यस्तेनापरिचितेन तस्य पुण्डरीकस्य क्षणमायदर्शनेनानवलोकनेन दृश्यमानो दुःखकुर्वाण । पुनर्गमचिन्तय चिन्तितवान् । क्षणमपीत्यनेन कदाचि-

प्यदर्शनेन दूयमानः पुनरचिन्तयम् — 'स कदाचिद्वैर्यस्वलनविलक्षः किञ्चिदनिष्टमपि समाचरेत् । न हि किञ्चिन्न क्रियते हिया । तन्न युक्तमेनमेकाकिनं कर्तुम्' इत्यवधार्यान्वेष्टुमादरमकरवम् । अन्वेष्टुमानश्च यथायथा नापश्यं तं तथातथा सुहृत्स्नेहकातरेण मनसा तत्तदञ्जोभनमाशङ्कमानस्तलतागहनानि चन्दनवीथिकालतामण्डपान्सरःकूलानि च वीक्षमाणो निपुणमितस्ततो दत्तदृष्टिः सुचिरं व्यचरम् ।

अथैकस्मिन्सरःसमीपवर्तिनि निरन्तरतया कुसुममय इव मधुकरमय इव परभृतमय इव मयूरमय इवातिमनोहरे वसन्तजन्मभूमिभूते लतागहने कृतावस्थानम्, उत्सृष्टसकलव्यापारतया लिखितमिवोत्कीर्णमिव स्तम्भितमिवोपरतमिव प्रसुप्तमिव योगसमाधिस्थमिव निश्चलमपि स्ववृत्ताञ्जलितम्, एकाकिनपि मन्मथाधिष्ठितम्, सानुरागमपि पाण्डुतामावहन्तम्, शून्यान्तःकरणमपि हृदयनिवासिदयितम्, तूष्णीकमपि कथितमदनवेदनातिशयम्,

पि तेन सह नाह वियुक्त, इदानीं भूयान्कालमादाय विलम्बित इति खेदातिशयप्रदर्शनमिति भावः । कदाचिदिति । कदाचित्सभावनामात्रमेतत् । धैर्यस्य स्वलन भ्रशस्तेन विलक्षो वीक्ष्या(क्षा)पन्नः किञ्चिदनिर्दिष्टनामकमनिष्टमप्यसमीहितमपि समाचरेत्समाचरणं कुर्यात् । हि निश्चितम् । हिया लज्जया किञ्चिन्न न क्रियते । अपि तु क्रियत एवेत्यर्थः । 'द्वौ नजौ प्रकृतमर्थं सूचयत' इति न्यायात् । तत्तस्माद्वै (द्वे)तोरेकाकिनमद्वितीयं कर्तुं विधातुं न युक्तं नोचितमिति पूर्वोक्तप्रकारेणावधार्य निश्चित्यान्वेष्टुमन्वेष्टुणा कर्तुमादरमुद्योगमकरवमपटयम् । अहमन्वेष्टुमानो यथायथा तं पुण्डरीकं नापश्यं न व्यलोकयं तथातथा सुहृन्मित्रं तस्य स्नेहं प्रीतिस्तेन कातरेण भीरुणा मनसा तत्तदञ्जोभनममङ्गलमाशङ्कमान आरेक्यविषयीक्रियमाणस्तरुषु वृक्षेषु चानि लतागहनानि गहराणि चन्दनवीथिकासु ये लतामण्डपा जनाश्रयास्तान्सरःकूलानि च कासारतीराणि च निपुणमेकतान वीक्षमाणो विलोचयमान इतस्ततो दत्ता दृष्टिर्येन सोऽहं सुचिरं चिरकालं व्यचरमभ्रमम् ।

अथेति । इतस्ततो विचरणानन्तरमेकस्मिन्वसन्तजन्मभूमिभूते लतागहने कृतावस्थानं तं कुमारं पुण्डरीकमद्राक्षमपश्यमित्यन्वयः । लतागहनं विशेषयन्नाह—सर इति । सरसः कासारस्य समीपवर्तिनि पार्श्वस्थायिनि निरन्तरतया निविडतया कुसुममय इव पुष्पमय इव, मधुकरमय इव भ्रमरमय इव । एतेन पुष्पाणामतिशुरभित्वं सूचितम् । तेन भ्रमराणां बाहुल्यमिति भावः । परेति । परभृता कोकिलास्तन्मय इव । एतेन सहचारोद्वेगं सूचितः । त्वतलादीनां योगे पूर्वस्य पुनर्भावः । यद्वा अत्र पुरुषस्यैव ग्रहणम् । मयूरा कलापिनस्तन्मय इव । एतेनातिरमणीयत्वं सूचितम् । अत एवातिमनोहरेऽत्यभिरामे । अथ पुण्डरीकं विशेषयन्नाह—उत्सृष्ट इति । तदायत्तत्वादुत्सृष्टस्यैव सकलव्यापारो येन तस्य भावस्तत्ता तथा लिखितमिव चित्रितमिव उत्कीर्णमिवोत्कीर्णमिव, स्तम्भितमिव वीलितमिव, उपरतमिव मृतमिव, प्रसुप्तमिव शयितमिव । योगेति । योगसमाधिस्थमिति निरोधस्य यः समाधिरर्थमात्रावभासरूपस्तत्रस्थमिव । अथ विरोधालंकारप्रदर्शनपूर्वकं तमेव विशेषयन्नाह—निश्चलमिति । निश्चलं नि प्रकम्पमपि स्ववृत्तात्स्वाचाराञ्जलितमिति विरोधः । तत्परिहारपक्षे चालितं भ्रममित्यर्थः । एवमप्रेऽपि स्वबुद्ध्या हेम् । एकाकिनमप्यद्वितीयमपि [मन्मथेन] मनोभवेनाधिष्ठितमिति निरोधः । द्वितीयाधिष्ठितत्वेनैवाकित्वाभावात् । सानुरागमिति । अत्रानुरागो रक्तिमाश्रयेति (१) तेन सहितमपि पाण्डुता श्वेततामावहन्तमादधानमिति विरोधः । रक्तश्वेतयोः स्वारसिर्विरोधात् । शून्येति । शून्यमन्यवर्तव्यतेऽतिरहितमन्तःकरणं यस्यैवविधमपि हृदये निवासिनी निवसनशीला दयिता शून्येति निरोधः । वस्तुविमोहोऽन्यत्वाभावात् । तत्परिहारस्तु शून्यं ध्यानान्तरवर्जितं केवलं तदासक्तचित्तत्वं इति भावः । तूष्णीमिति । तूष्णीकमपि नानाफलमिन्नमपि कथितो निवेदितो मदनवेदनाया अतिशय उ-

शिलातलोपविष्टमपि मरणे व्यवस्थितम्, शापप्रदानभयादिवादत्तदर्शनेन कुसुमायुधेन संताप्यमानम्, अतिनिःस्पन्दतया हृदयनिवासिनीं प्रियां द्रष्टुमन्तःप्रविष्टैरिवासह्यसंतापसंवासप्रलीनैरिव मनःक्षोभप्रकुपितैरिवोन्मुच्य गतैरिन्द्रियैः शून्यीकृतशरीरम्, निस्पन्दनिमीलितेनान्तर्ज्वलन्मदनदहनधूमाकुलिताभ्यन्तरेणेवाक्षिपक्ष्मान्तरविवरवान्तानेकधारमनवरतमीक्षणयुगलेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृजन्तम्, आलोहिनीमधरप्रभामनङ्गाग्नेः प्रदहतो हृदयमूर्ध्वसंसर्पिणीं शिखामिवादाय निष्पतद्भिरुच्छ्वासैस्तरलीकृतासन्नलताकुसुमकेशरम्, वामकपोलशयनीकृतकरतलतया समुत्सर्पद्भिरमलैर्नखांशुभिर्विमलीकृतमच्छाच्छचन्दनरसरचितललाटिकमिव ललाटदेशमुद्रहन्तम्, अचिरापनीतपारिजातकुसुमकर्णपूरतया सशेषपरिमलामोदलोभोपसर्पिणा कलविरुतच्छलेन मदनसंमोहनमन्त्रमिव जपता मधुकरकुलेन सनीलोत्पलमिव सतमालपल्लवमिव श्रवणदेशं दधानम्, उत्कण्ठाज्वररोमाञ्चव्याजेन प्रतिरोमकूपनिपतितानां मदन-

त्कर्षो येनेति विरोधः । मौनकथनत्वयोर्विरुद्धधर्मत्वात् । शिलेति । शिलातल उपविष्टमानीनमपि मरणे व्यवस्थित चलितमिति विरोधः । आसीनचलितत्वयोर्विरोधात् । शापेति । शापप्रदानस्य यद्वय भीतिस्त्वादिवादत्त स्वस्य दर्शनं येनैवभूतेन कुसुमायुधेन कदरेण संताप्यमान पीड्यमानम् । अतीति । अतिशयेन यो निःस्पन्दो निःक्रियत्व तस्य भावस्तत्ता तथा हृदयनिवासिनी प्रिया प्रष्टु विलोकयितुमन्तःप्रविष्टैरिवान्तर्गतैरिव । असह्येति । असह्यं सोढुमशक्यो यः संतापः सज्वरस्तस्य सत्रामाद्रयात्प्रलीनैरिव नष्टैरिव । मनस इति । मनसो हृदयस्य क्षोभोऽन्यथाप्रवर्तनं तेन प्रकुपितैरिव कोप प्राप्तैरिव । अत एवोन्मुच्य त्यक्त्वागतैरेवभूतैरिन्द्रियैः कर्णैः शून्यीकृत शरीर यस्य स तम् । इन्द्रियाणां तत्कार्यकारित्वादेवेन्द्रियवत्ता तदभावाच्छून्यीकृतमित्यर्थः । पुनः किं कुर्वन्तम् । अनवरत निरन्तरमीक्षणयुगलेन नेत्रयुग्मेन बाष्पजलदुर्दिनमुत्सृजन्तं त्यजन्तम् । नेत्रयुग्मं विशेषयन्नाह—अन्तरिति । अन्तर्मध्ये ज्वलन्प्रज्वलन्यो मदनदहनः कामाग्निमस्य धूमो दहनकेतनं तेनाकुलितं व्याप्तमभ्यन्तरं मध्यं यस्यैवभूतेनेव । अत एव निस्पन्दं यथा स्यात्तथा निमीलितेन मुद्रितेन । अथ बाष्पजलदुर्दिनं विशेषयन्नाह—अक्षीति । अक्षिपक्ष्मणा नेत्ररोम्णा यानि विवराणि छिच्छा(द्रा)णि तेभ्यो वान्ता उद्गीर्णा अनेकधारा यस्मिन् । आलोहिनीति । हृदयं प्रदहतोऽनन्ताग्नेर्धूममसर्पिणीमुपरिगामिनीं शिखामिव उज्जालामिवालोहिनीं रक्तामधरप्रभा दन्तच्छदस्त्वमादाय गृहीत्वा निष्पतद्भिर्निर्गच्छद्भिरुच्छ्वासैर्गह्वरस्तरलीकृतानि कम्पनीकृतान्यासन्नलताकुसुमकेशराणि ममीपवल्लीपुष्पकिञ्चलानि येन स तथा तम् । वामेति । वामकपोलस्य शयनीकृतं तत्पीकृतं यत्करतलं हस्ततलं तस्य भावस्तत्ता तथा समुत्सर्पद्भिर्धूमं प्रमरद्भिर्नखांशुभिर्नखरमयूखैर्विमलीकृतं श्वेतीकृतमन एव । अच्छाच्छेति । निर्मलो यश्चन्दनरमन्नेन रचिता निर्मिता ललाटिका तिलकविशेषो यस्मिन्नेवभूतमिव ललाटदेशमलीकप्रदेशमुद्रहन्तं धारयन्तम् । अचिरेति । अचिरापनीतं यद्योर्नातं यत्पारिजातकुसुमं मन्दारपुष्पं तस्य यत्कर्णपूरं तस्य भावस्तत्ता तथा मधुकरकुलेन प्रमरगमृदेन सनीलोत्पलमिव सेन्द्रीवरमिव, सतमालपल्लवमिव तापिच्छकिसलयमिव, श्रवणदेशं कर्णप्रदेशं दधानं धारयन्तम् । अथ मधुकरकुलं विशेषयन्नाह—सशेषेति । सशेषां समग्र्यां यावामोदपरिमलां तत्र विद्वग्गं । मुग्भिरामोदो विमर्दोऽयं पुनः सुरभिः परिमलः । 'स आमोदो विद्वग्गः । विमार्गश्च परिमलः' इति कोशः । तयोर्ध्यां लोभस्तृष्णा तेनोपसर्पिणा समीपागमनशीलेन । किं कुर्वता तेन । कलं मधुरं यद्विरुतं प्रसारणस्य छलेन मियं मदनस्य संमोहनमन्त्रं वशीकरणमन्त्रं जपेनैव जापं कुर्वतेव । पुनः किं कुर्वता (न्तम्) । उत्कण्ठेति । उत्कण्ठोत्कलिका तथा यो ज्वरस्तापस्तेन यो [रोमाञ्चो] रोमोद्गमन्तस्य व्याजेन व्यपदेशेन प्रतिरोमकूपं निपतितानां लभानां मदनशराणां कामवाणानां मध्ये कुसुमलक्षणा ये शरा वाणान्तेषां शून्यशरकलानि मुद्रितवाणगण्डानि मध्ये प्रणिशानि किञ्चिद्विहिंस्यमानानि तेषां निरुक्तं समुद्गमिनाल्लभं विभ्राणं दधानम् । पुनः किं कुर्वताम् ।

शराणां कुसुमशरशल्यशकलनिकरमिवाङ्गलं विभ्राणम्, दक्षिणकरेण च स्फुरितनखकि-
रणनिकरां करतलस्पर्शसुखकण्टकितामिव मुक्तावलीमविनयपताकासुरसि धारयन्तम्, मद-
नवशीकरणचूर्णेनैव कुसुमरेणुना तरुभिराहन्यमानम्, आत्मरागमिव संक्रामयद्भिरासतैरनि-
लचलितैरशोकपल्लवैः स्पृश्यमानम्, सुरताभिपेकसलिलैरिवाभिनवपुष्पस्तवकमधुशीकरैर्वनश्रि-
याभिषिच्यमानम्, अलिनिवहनिपीयमानपरिमलैरुपरिपतद्भिश्चम्पककुड्मलैस्तप्रशरैरशल्यकै-
रिव सधूमैः कुसुमशरेण ताड्यमानम्, अतिबहलवनामोदमत्तमधुकरनिकरङ्गकारनिःस्वनैर्हु-
कारैरिव दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानम्, मदकलकोकिलकुलकोलाहलैर्वसन्तजयशब्दकलक-
लैरिव मधुमासेनाकुलीक्रियमाणम्, प्रभातचन्द्रमिव पाण्डुतया परिगृहीतम्, निदाघगङ्गा-
प्रवाहमिव क्रैगिमानमागतम्, अन्तर्गतानलं चन्दनविटपमिव म्लायन्तम्, अन्यमिवाहृष्टपूर्व-
मिवापरिचितमिव जन्मान्तरमिवोपगतम्, रूपान्तरेणेव परिणतम्, आविष्टमिव महाभूताधि-

दक्षिणकरेणेतत्तत् पर्यस्ता मुक्तावलीमेकावलीसुरसि हृदये धारयन्त विभ्राणम् । कीदृशीम् । स्फुरितः प्रयुतितो
नखकिरणानां निकरः समूहो यस्याः सा ताम् । नखकिरणानां दीर्घतीक्ष्णत्वरूपकण्टकसाम्यादुत्प्रेक्ष्यते-करत-
लेति । करतलस्य यत्स्पर्शसुखं तेन कण्टकितामिव । श्वेतत्वसाम्यादाह-अविनयेति । अविनयः पूज्य-
पूजाव्यतिक्रमस्तस्य पताका ध्वजमिव । पुनः प्रकारान्तरेण तमेव विशिनष्टि-मदनेति । कुसुमरेणुना पुष्प-
धूल्या तरुभिरुद्धैराहन्यमानं ताड्यमानम् । शुक्लत्वसाम्यादाह-मदनस्य यद्वशीकरणचूर्णं तेनेव । आत्मेति ।
आत्मनो राग आरुण्यमनुरागरूपा रतिश्च तं सक्रामयद्भिरिव सक्रमणं कारयद्भिरिवासत्रैः समीपस्थैरनिलचलि-
तैर्वायुना कम्पितैरेवविधैरशोकपल्लवैः स्पृश्यमानं सघट्यमानम् । वनश्रिया काननलक्ष्म्या अभिनवो नूतनो यः
पुष्पाणां पुष्पमानां स्तवको गुच्छकस्तस्य मधु रसस्तस्य शीकरैः कणैरभिषिच्यमानमभिपेकविषयीक्रियमाणम् ।
तत्रोद्दीपकत्वसाम्येनाह-सुरतेति । सुरतलक्षणं यद्राज्यं तदर्थमभिपेकसलिलैरिव । अत्राभिपेकपदसामर्थ्या-
देव सुरते राज्यत्वं चोच्यते-अलीति । अलिनिवहैर्भ्रमरसमूहैर्निपीयमानं आस्वादमानं परिमलो येषां तैः ।
उपरिपतद्भिर्परिष्ठातृभिरेवभूतैश्चम्पका हेमपुष्पास्तेषां कुड्मलैर्मुकुलैः कृत्वा कुसुमशरेण कदपेण ताड्यमा-
नम् । चम्पकगुह्यलानां स्वत एव पीतत्वाद्भ्रमराणां च कृष्णत्वादुत्प्रेक्षामाह-सधूमैस्तस्यशरशल्यकैरिव । अत्र श-
ल्यकानि शरप्रान्तवर्तिलोहरूपाणीत्यर्थः । अतीति । अतिबहलोऽतिनिविडो यो [वनामोदो] वनपरिमलस्तेनोन्मत्ता
ये मधुकरा भ्रमरास्तेषां निरः समूहस्तेषां झकारलक्षणा नि स्वनां शब्दास्तैः कृत्वा दक्षिणानिलेन निर्भर्त्स्यमानं
निररिक्तयमाणम् । शब्दत्वसाम्यादाह-हुकारैरिव । मादृश उद्दीपके विद्यमानेऽपि तव किं सुरतप्रारम्भो न
भविष्यत्येवेति सामिमानैरित्यर्थः । मदेति । मदेन हर्षेण कला मनोहरा ये कोकिलाः पिकास्तेषां कुल-
तस्य बोताहलैः कलकलैः कृत्वा मधुमासेन चैत्रमासेनाकुलीक्रियमाणं व्याकुलीक्रियमाणम् । कोलाहलस्यो-
द्दीपकत्वसाम्येनाह-वसन्तेति । वसन्तस्य पुष्पकालस्य जयशब्दास्तेषां कलकलैरिव । प्रभा-
तेति । प्रभातस्य प्रत्यूषस्य यश्चन्द्रः कुसुमद्वान्धवस्तमिव । उभयोः साम्यमाह-पाण्डुतेति । पाण्डुतया पा-
ण्डुरत्वेन परिगृहीतं स्वीकृतम् । निदाघेति । निदाघो ग्रीष्मकालस्तस्मिन्यो गङ्गाप्रवाहः स्वर्धुनोरयस्तद्वदिव
प्रशिनानं दृग्गन्धमागतं प्राप्तम् । अन्तरिति । अन्तर्गतो मध्यगतोऽनलो वह्निर्यस्मिन्नेवभूतश्चन्दनविटपो मल-
रसतरुनृदिनं म्लान्तं म्लान्तां गच्छन्तम् । पूर्वदृष्टवस्थाशून्यत्वादाह-अन्येति । अन्यमिव पूर्वस्माद्विभ्र-
न्ति । अन्यमिव विचारवत्त्वादाह-अदृष्टेति । अदृष्टपूर्वमिवानवलोकितपूर्वमिव । अपेति । अपरिचितमिवा-
न्यममिव । जन्मेति । जन्मान्तरं भवान्तररूपगतमिव प्राप्तमिव । रूपेति । प्रगमलक्षणं परि[त्य]ज्य सानुरा-
गशब्देन रूपान्तरेण परिणतमिव तन्मपता गतमिव । आविष्टमिव भूतोन्मादवातगोभिभूतमिव । महेति ।

ष्ठितमिव ग्रहगृहीतमिवोन्मत्तमिव छलितमिवान्धमिव वधिरमिव मूकमिव विलासमयमिव मदनमयमिव परायत्तचित्तवृत्ति परां कोटिमधिरूढं मैदनावेशस्य, अनभिज्ञेयपूर्वाकारतमहम-
द्राक्षम् । अपगतनिमेषेण चक्षुषा तदवस्थं चिरमुद्वीक्ष्य समुपजातविपादो वेपमानेन हृदये-
नाचिन्तयम्—‘एवं नामायमतिदुर्विपह्वेगो मकरकेतुः, येनानेन क्षणेनायमीदृशमवस्थान्त-
रप्रकारमप्रतीकारमुपनीतः । कथमेवमेकपदे व्यर्थीभवेदेवंविधो ज्ञानराशिः । अहो वत
महच्चित्रम्, तथा नामायमा शैशवाद्धीरप्रकृतिरस्वलितवृत्तिर्मम चान्येषां च मुनिकुमारका-
णां स्पृहणीयचरित आसीत् । अत्र त्वितर इव परिभूय ज्ञानमवगणय्य तपःप्रभावमुन्मूल्य
गाम्भीर्यं मन्मथेन जडीकृतः । सर्वथा दुर्लभं यौवनमस्वलितम्’ इति । उपमृत्य च तस्मि-
न्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविद्यांसावसक्तपाणिस्तमनुन्मीलितलोचनमेव ‘सखे पुण्डरीक,
कथय किमिदम्’ इत्यपृच्छम् । अथ सुचिरसंमीलनालग्नमिव कथमपि प्रयत्नेनानवरतरौदन-
वशात्समुपजातारुणभावमश्रुजलपटलपूरप्लावितमुत्कम्पितमिव सवेदनमिव स्वच्छांशुकान्तरि-

महाभूतानि वेतालास्तैरविष्ठितमिवाश्रितमिव । ग्रहेति । ग्रहाः पिशाचादयस्तैर्गृहीतमिवाविष्ठितमिव, उन्मत्त-
मिव धीवमिव, छलितमिव छलना प्राप्तमिव, अन्धमिव गताक्षमिव, वधिरमिवाकर्णमिव, मूकमिवास्फुटवा-
चमिव, विलासमयमिवानन्दमयमिव, मदनमयमिव कदर्पमयमिव । पेति । परा महाश्वेतायामायता लम्बा नि-
त्तवृत्तिर्यस्य नैवभूतम् । मदनः कदर्पस्तस्यावेगोऽध्यासस्तस्य परामुत्कृष्टा कोटिमवस्थामिदमाह । अनेति ।
अनभिज्ञेयोऽनवसेय पूर्वाकार आद्याकृतिर्यस्य स तम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अपेति । अपगतो निमेषो नि-
मीलन यस्यैवभूतेन चक्षुषा नेत्रेण तदवस्थ पूर्वावस्थ चिर चिरकालमुद्वीक्ष्य विलोक्य समुपजातः समुत्पन्नो
विपादः खेदो यस्य सः । वेपेति । वेपमानेन कम्पमानेन हृदयेन चित्तेनाचिन्तयमन्यायम् । एवमिति ।
एवममुना प्रकारेण । नामेति कोमलामन्त्रणे । अयमतिगयेन दुर्विपहो दुःसहो वि(वे)गो यस्यैतादृशो मकरके-
तुः कदर्पो येन कारणेनानेनानन्देन क्षणेनायमीदृशमप्रतीकारमप्रतिक्रियमवस्थान्तरप्रकार दशान्तरप्रकारमुपनीत
प्रापितः । उक्तविपर्यये दूषणमाह—कथमिति । एवविधो ज्ञानराशिरेतादृशज्ञानममूह एकपदे युगपत्कथमेव
व्यर्थीभवेत् । अत्र वितर्के प्रार्थनाया लिट् । अहो इत्याश्चर्यं । वतेति खेदे । इदं महच्चित्रं महदाश्चर्यम् । तथा
नाम तेन प्रकारेणायमा शैशवादा वाल्यान्मम चान्येषां च मुनिकुमारकाणां स्पृहणीयमभिलषणीय चरित यस्यैववि-
ध आसीदभूत् । अथैन विशिनष्टि—धीरेति । धीरा स्थिरा प्रकृतिः स्वभावो यस्य स तम् । अस्वलितेति ।
अस्वलिता अखण्डिता वृत्तिर्यस्य स तम् । अत्र त्विति । अस्मिन्प्रदेश इतर इवान्य इव ज्ञान परिभूय तिरस्कृत्य
तपःप्रभाव तपोमाहान्मयमवगणय्यावगणना [कृत्वा] गाम्भीर्यं गम्भीरनामुन्मूल्योच्छेद्य मन्मथेन कदर्पेण
जडीकृतो जटता नीतः । सर्वथेति । सर्वप्रकारेणास्वलितमखण्डित यौवन तारुण्यं दुर्लभं तु प्रापम् । उपे-
ति । उपमृत्य समीपमागत्य तस्मिन्नेव शिलातलैकपार्श्वे समुपविद्यामे स्तब्धेऽवसक्त म्थापित पाणि को
येन स तमनुन्मीलितलोचनमि(मे)व मुद्रितनेत्रमि(मे)वेत्यपृच्छन्(म्) इत्यवोचन् म) । इति शैल्यमाह—सखे इ-
ति । हे सखे पुण्डरीक, कथय निवेद्य किमिदम् । अथेति प्रधानन्तरम् । मन्वरमन्वर्यालसालमया दृष्ट्या सुचिर
चिरकाल यावत् मा विलोक्य निगीक्ष्याद्यततर दीर्घतर नि श्रम्य चक्षुःशून्यं विमुद्रय कथमपि महता कष्टेन ।
लज्जेति । लज्जया त्रपया विशीर्यमाणानि विदीर्यमाणान्यक्षगणि यस्मिन्निवि क्रियाविशेषणम् । इति शनैः शनैः
न्दमन्दमवददवोचदित्यन्वयः । अथ चक्षुर्विशेषयन्नाह—सुचिरेति । सुचिर चिरकाल यन्ममीलन निमीलन
तेनालग्नमिवान्योन्यसंपृक्तमिव । प्रयत्नेन बलात्कारेणानवरत निरन्तर यद्रौदनमश्रुपातमदृशान्ममुपजातः समुत्प-
न्नोऽरुणभावो रक्तता यस्मिन् । अश्रुवति । अश्रुजलस्य नेत्राग्निमसो यत्पटल वृन्द तस्य परो वृद्धिमेन प्रापित
व्याममुत्कम्पितमिवोदृतमिव सवेदनमिव मय्यथमिव । अश्रुणा श्वेतत्वनाम्येनाह—स्वच्छेति । स्वच्छमिति-

मेल यदनुक्त वक्ष्यते तेनान्तरितं व्यवहितं यद्रक्तकमलवन तद्ब्रूयात् शोभा यस्मिन् । इतिवाच्यमाह—सखे इ-
ति । हे सखे कपिशल, विदितवृत्तान्तोऽपि ज्ञातोदन्तोऽपि । विकास[र]दर्शनादिति भावः । किं मा पृच्छसि किं
प्रश्न करोषि । अहं तु तदाकर्ण्य निगम्य तदवस्थयैव पूर्वोक्तीरत्यैवायं पुण्डरीकोऽप्रतीकारविकारोऽप्रतिक्रियवि-
स्तृतिर्न्यापि मुहुदा मित्रेणासन्नार्गप्रवृत्तोऽसाधुपथानुगमुह्यावच्छक्तितो यावद्भूलतः सर्वात्मना सर्वप्रकारेण
निवारणीयो वर्जनीय इति मनसा चित्तेनावधार्य निश्चितानुभवमवोचम् । हे सखे पुण्डरीक, एतन्मम सुविदितं
सङ्गतम् । तथापि रेवलमिदमेव पृच्छामि प्रश्नविपर्ययीकरोमि । तदेवाह—यदिति । भवता त्वया यदेतदारब्धं प्र-
सृतं तस्मिन्मिदं गुरभिर्हिताप्राप्तिपरिहारोपदेशकैरुपदिष्टं कथितम्, उत धर्मशास्त्रेषु स्मृत्यादिषु पठितं भणितम्,
उताद्याय धर्मार्जनोपायं सूक्रतोपार्जनप्रकारं, उत तपनामपरो भिन्न प्रकारो भेदः, उत स्वर्गगमनस्यायं
नार्गः पन्था उतेव प्रतप्त्य दीक्षाया रहस्यमुपनिषत्, उत मोक्षस्य महानन्दस्येयं प्राप्तिर्युक्तिरविगमसमर्थनम् ।
आहो इति । आरोहोस्त्वित्कर्त्तॆ । अन्यो विलक्षणो नियमप्रकारोऽभिग्रहविशेषः । भवतस्तव कथमेतद्युक्तमुचि-
तं मदगापि चित्तेनापि चिन्तयितुं विचारयितुम् । किं पुनरिति । आख्यातुं कथयितुमीक्षितुं विलोकयितुं
या हि पुनर्मर्यादः । नर्वया न युक्तमिति भावः । अप्रेति । अप्रबुद्ध इवानानीवानेन मन्मथहतकेन पापका-
रिणा वदयेणात्मानं त्वमुपहासात्पदता परिहासयामता नीयमानं प्राप्यमाणं नावबुध्यसे न जानासि । हीति
किञ्चित् । मृतो मृतो नन्दनेन वदयेणायास्यते पीड्यते । साध्विति । साधुजना सज्जनास्तैर्निन्दितेषु गर्हितेषु
प्राज्ञा पासंग ने जना रोनास्तैर्वहुमतोऽस्मत्तत्वेव विवेचेतादृशेषु विषयेष्विन्द्रियायेंषु भवतस्तव का मुखाशा
गच्छति । ख इति । न मृतो धर्मसुखा पुष्पमिति कृत्वा विपलता विपकी मिश्रति सेकं करोति । कुवलेति ।
एतत्तत्प्राप्तिरूपमिति कृत्वा निमित्तगल्पा रालतामालिनल्याप्यति । कृष्णेति । कृष्णागुरु काकुतु-
घ्नस्य पुनरेव ता दहनवेदनपट्टिमिति कृत्वा कृष्णमर्षमनूहति परिष्वजते । रत्नेति । रत्नमिति मणिरिति
कृत्वा रत्नान्तरं प्रतिष्ठमणिपुष्पानि स्पर्शं करोति । मृणालेति । मृणालमिति तन्तुलमिति कृत्वा दुष्टो
पीडागी गतमन्त्रं दग्धमन्त्रं दग्धानोपसृज्य त्यजति । तच्छब्दस्य गच्छद्गमोपेक्षत्वादह—य
इति । य उपसृज्यमानं दग्धानामुदयन परमग दिग्ने देवेविविधेषु विषयोपभोगेष्विन्द्रियायेंषुभोगेषु

यति । अधिगतविषयतत्त्वोऽपि कस्मात्स्वद्योत इव ज्योतिर्निवार्यमिदं ज्ञानमुद्वहसि, यतो न निवारयसि प्रवलरजःप्रसरकलुपितानि स्रोतांसीवोन्मार्गप्रस्थितानीन्द्रियाणि, न नियमयसि वा क्षुभितं मनः । कोऽयमनङ्गो नाम । धैर्यमवलम्ब्य निर्भर्त्स्यतामयं दुराचारः, इत्येवं वदत एव मे वचनमाक्षिप्य प्रतिपक्षमान्तरालप्रवृत्तवाष्पवेणिकं प्रमृज्य चक्षुः करतलेन मामवलम्ब्यावोचत्—सखे, किं बहूक्तेन । सर्वथा सर्वथा स्वस्थोऽसि । आशीविषविषवेगविषमाणा-मेतेषां कुसुमचापसायकानां पतितोऽसि न गोचरे, सुखमुपदिश्यते परस्य । परस्य यस्य चेन्द्रियाणि सन्ति, मनो वा वर्तते, यः पश्यति वा, शृणोति वा, श्रुतमवधारयति वा, यो वा शुभमिदं न शुभमिदमिति विवेक्तुमल स खलूपदेशमर्हति । मम तु सर्वमेवेदमतिदूरा-पेतम् । अवष्टम्भो ज्ञानं धैर्यं प्रतिसंख्यानमित्यस्तमितैषा कथा । कथमप्येव मेऽयन्निवृत्ता-स्तिष्ठन्त्यसवः । दूरातीतः खलूपदेशकालः । समतिक्रान्तो धैर्यावसरः । गता प्रतिसंख्यान-वेला । अतीतो ज्ञानावष्टम्भसमयः । केन वान्येनास्मिन्समये भवन्तमपहायोपदेष्टव्यम्,

मुखबुद्धिमिदं सुखजनकमिति वियमारोपयति स्थापयति । एतेन सर्वथा सुखजनकत्वं नास्तीति खनितम् । अ-धीति । अधिगतं ज्ञातं विषयाणां तत्त्वं स्वरूपं येनैवविद्योऽपि कस्मात्केन हेतुना सद्योत इव ज्योतिरिज्ञान इव ज्योतिस्तत्त्वज्ञानं प्रकाशश्च तेन निवार्यं दूरीकरणार्हं ज्ञानमुद्वहसि वारयसि । असा दिवाप्रनष्टचैतन्यत्वेन ता-दृशधर्मवत्त्वसाधर्म्यात्स्वद्योतस्योपमानमिति भावः । एतस्मिन्नर्थे हेतुमाह—यत इति । यस्माज्ज्ञेता प्रवलो यो रजःप्रसर पापकर्मविस्तारो धूलिश्च तेन कलुपितानि मलिनीकृतानि स्वतोऽम्भ प्रसरणानि स्रोतांसि तानीवो-न्मार्गप्रस्थितान्युत्पद्यप्रवृत्तानीन्द्रियाणि करणानि न निवारयसि न निवारणं करोषि । क्षुभितं क्षोभं प्राप्तं मन-श्चित्तं न नियमयसि न नियन्त्रयसि । नामेति कोमलामन्त्रणे । कोऽयमनङ्गं काम । धैर्यं धीरिमामवलम्ब्याप्रियाय दुराचारो दुष्टाचरणो निर्भर्त्स्यता तिरस्क्रियताम् । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण वदत एव कथयत एव मे मम वचनं वच आक्षिप्यावगणय । प्रतीति । प्रति प्रत्येकं यत्पक्षमणोऽन्तरालं विचालं तत्र प्रवृत्ता वाष्पवेणिका यस्मि-न्नेवभूतं चक्षुः । अत्र वेणी प्रवाहः । 'वेणी वारा रयश्च स' इति कोशः । स्वार्थे कप्रत्यये 'केण' इति ह्रस्वत्वम् । प्रमृज्येति । प्रमार्जनां कृत्वा करतलेन हस्ततलेन मामवलम्ब्यालम्बनीकृत्यावोचदब्रवीत् । किं तदित्याह—सख इति । हे सखे, बहूक्तेन बहुभाषितेन किम् । सर्वथा त्वं स्वस्थो निरुपद्रवोऽसि । तत्र हेतुमाह—आ-शीति । आशीविषा सर्पास्तेषां विषवेगो गरलप्रसरस्तद्विषमाणा कटिनानामेतेषां कुसुमचापसायकानां मन्मथवाणानां गोचरे विषयेन पतितोऽसि, तेन त्वया परस्य सुखमुपदिश्यते उपदेशः क्रियते । स्वस्योपदेशानर्हस्य प्रतिपादयन्नाह—परेति । परस्य मद्रथनिरिक्तस्य यस्य पुनः इन्द्रियाणि करणानि सन्ति । वेति सर्वत्र प्रिकार्यम् । यस्य मनो वर्तते । यः पुमान्पश्यतीक्ष्य(क्ष)ने वा शृणोत्याकर्णयति[वा] श्रुतमाकर्णितं चावधारयति जानाति । तदभिप्रायावधारणं करोतीत्यर्थः । यः पुमानिदं शुभमिदमशुभमिति विवेक्तुं विवेचनां कर्तुमलं गमय । यतदो-नित्याभिसद्वन्ध्यान् पुमानुपदेशं हितशिक्षामर्हति योग्यो भवति । मम तु सर्वमेवेदं पूर्वोक्तं दूरापेतं दूरापान-म् । इत्येषा कथा वार्तान्मितान् प्राप्तः । इतिगन्दयोन्यमाह—अचेति । अवष्टम्भश्चित्तश्रुतिनिरोधः, ज्ञान वि-वेकः, धैर्यं बाह्येन्द्रियनिरोधः, प्रतिमन्थ्यानमन्थान्मज्ञानम् । कथमिति । मे ममागव प्राणा अयन्नेनाप्रयागेन निवृत्ताः [कथमपि] एव तिष्ठन्ति । यतो दुःसहमदनवार्णराकान्तस्य मम प्राणेष्वप्युपेक्षेति भावः । अतः उपदेशो हितशिक्षाप्रदानसमयः सख्येन दृढतां दृष्टिक्रान्तः । तथा धैर्यस्य धीरिमाया अवगार समय गम-तिनान्तो व्यतीतः । प्रतिमन्थ्यानवेलाध्यान्मक्षणो गता दृढभृता । ज्ञानेन कृत्वा योऽवष्टम्भश्चित्तश्रुतिनिरोधस्यास्य समयोऽवगार [दृग्] अतीतो व्यतिक्रान्तः । केनेति । अस्मिन्समये भवन्तमपहायाने(न्ये)न केन बोधेष्टव्यमुप-

[illegible]

तस्मिन्नेव लतागृहशिलातले शयनमस्याकल्पयम् । तत्र च सुखनिपण्णस्य प्रत्यासन्नवर्तिनां चन्दनविटपादीनां मृदूनि किसलयानि निष्पीड्य तेन स्वभावसुरभिणा तुपारगिशिरेण रसेन ललाटिकामकल्पयम्, आ चरणतलादङ्गचर्चा चारचयम् । अभ्यर्णपादपस्फुटितवल्कलविवरशीर्णेन च करसंचूर्णितेन कर्पूररेणुना स्वेदप्रतिक्रियामकरवम् । उरोनिहितचन्दनद्रवार्द्रवल्कलस्य स्वच्छसलिलसीकरनिकरस्त्राविणा कदलीदलेन व्यजनक्रियामन्वतिष्ठम् । एवं च मुहुर्मुहुरन्यदन्यन्नैलिनीदलशयनमुपकल्पयतः, मुहुर्मुहुश्चन्दनचर्चामारचयतः, मुहुर्मुहुश्च स्वेदप्रतिक्रियां कुर्वतः, कदलीदलेन चानवरतं वीजयतः समुदभून्मे मनसि चिन्ता—‘नास्ति खल्वसाध्यं नाम भगवतो मनोभुवः । कायं हरिण इव वनवासनिरतः स्वभावमुग्धो जनः, क्व च विविधविलासरसराशिर्गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता । सर्वथा नहि किञ्चिदस्य दुर्वदं दुःकरमनायत्तमकर्तव्यं वा जगति । दुरूपपादेष्वर्थेष्वयमवज्रया विचरति । न चाय प्रतिकूलयितुं शक्यते । का वा गणना सचेतनेषु, अपगतचेतनान्यपि सवदृयितुमलं यद्यसौ

न्युत्पलानि कमलान्येभ्यो व्यतिरिक्तानि कुमुदकुवलयानां कमलानि पद्माणि वा गृहीत्वादायागस्य न तस्मिन्नेव लतागृहशिलातलेऽस्य पुण्डरीकस्य शयनं शय्यामकल्पयमकल्पयम् । तत्र चेति । तस्मिन्नेव स्थले मुखेन निपण्णस्योपविष्टस्य प्रत्यासन्नवर्तिना समीपस्थानां चन्दनविटपादीनां मलयजवृक्षप्रभृतीनां मृदूनि मुकुराणि किसलयानि किशलयानि निष्पीड्य समर्थं तेनानिर्गन्धनीयेन स्वभावसुरभिणा स्वारमिकमुगन्धेन तुपारो हिम तद्वच्छिशिरेण शीतलेनैवविवेन रसेन द्रवेण ललाटिका लोके ‘आदि’ इति प्रगिहामकल्पयमकरवम् । चरणतल मर्यादीकृत्या चरणतल तस्मात् । आजादियोगे पद्ममी । अङ्गचर्चा शरीरभूषा नारनग रचितवान् । अभ्यर्णंति । अभ्यर्णा आसन्ना ये पादपा दृक्षास्तेषां स्फुटितानि फोट प्राप्ताणि यानि वल्कलानि चोचानि तेषां विवराणि छिद्राणि तेभ्यः शीर्णेन गलितेन च तथा करेण कृत्वा सचूर्णितेन धोदीकृतेन कर्पूररेणुना हिमवालुकाधृत्या स्वेदस्य धर्मजलस्य प्रतिक्रिया चिकित्सामकरवमकल्पयम् । उर इति । उरगि वक्षस्थले निहित स्थापित चन्दनद्रवेण मलयजरसेनाद्रं द्विज वल्कल यस्य स तथा तस्य । स्वच्छेति । स्वच्छा निर्मला सलिलसीकरा वातास्तवारिकणास्तेषां निकरं समूहस्तस्य स्त्राविणा स्यन्दिनेतादृशेन कदलीदलेन रम्भापत्रेण व्यजनक्रिया तालवृन्तकृत्यम् । ‘व्यजन तालवृन्तं तत्’ इति कोश । अन्वतिष्ठमकरवम् । एवं चेति । एवमुना प्रकारेण मुहुर्मुहुर्वारवारमन्यदन्यदन्यतरदन्यतरन्नैलिनीदलशयनं कमलिनीपत्रगन्ध्यामुपकल्पयत कुर्वत, मुहुर्मुहुर्भूयोभूयश्चन्दनचर्चां मलयजमण्डनमारचयतो विदधत, मुहुर्मुहुश्च वारवार स्वेदप्रतिक्रिया श्रमजलप्रतीकारं कुर्वत प्रणयत, कदलीदलेन चानवरतं निरन्तरं वीजयत पद्मं प्रक्षिपतो मे मम मनसि चिन्ता समुदभन्नादुग्भूत् । यत — नास्तीति । नामेति कोमलामन्त्रेण । गत्यु निश्चये । भगवतो मनोभुवः कदर्पस्य किमप्यमायमनि पाय नान्ति न विद्यते । एतदर्थं स्पर्शकुर्वन्नाह—केति महदन्तरं । अथ पुण्डरीको हरिण इव मृग इव वनवासेऽग्न्यावस्थाने निरतस्तत्परं स्वभावेन प्रवृत्ता मुग्धोऽविदग्धो जनकः । तथा [वि]विधानां नानाप्रकाराणां विलासानां विभ्रमादीनां यो रमन्तान्पर्यं तस्य राशिः समृद्ध एतादृशी गन्धर्वराजपुत्री महाश्वेता क्व । विदग्धाविदग्धयोः संगमः कथं भविष्यतीत्याशयेनाह—सर्वश्वेति । सर्वप्रकारेणास्य कदर्पस्य जगति लोके दुर्वदं दुःसाध्यं तथा दुःकरं दुःसेनं कर्तुं शक्यमनायत्तमनवीनमकर्तव्यं कर्तव्यविरोधि वा नहि किञ्चिदस्ति । अस्य सर्वं मुना-प्रमित्यर्थः । दुष्पपादेऽययोगेऽर्थेषु काव्योपयस्य नामोऽवज्रया बलान्तरेण विचरति प्रवर्तते । न चाय केनापि पुना प्रतिकूलयितुं प्रतिरोद्धुं शक्यते पार्थिवे । का वेति । यद्यसौ कदर्पाय रोचते नचिर्भवति तदापगतचेतनानि मन्दान्तं प्रणान्ति पद्मगणितान्नि सवद-

१ विदधितुम् २ प्रतीकारम् ३ शीकराविणा ४ नितिनन्तरं ५ मुहुश्चन्दन ६ दन्तेनान्तरवत् ७ गन्धा-
विपसविभुवः ८ दुष्पपादेऽययोगे ९ नान्ति

रोचते । कुमुदिन्यपि दिनकरकरानुरागिणी भवति, कमलिन्यपि शशिकरद्वेषमुज्झति, निशापि वासरेण सह मिश्रतामेति, ज्योत्स्नाप्यन्धकारमनुवर्तते, छायापि प्रदीपाभिमुखमवतिष्ठते, तडिदपि जलदे स्थिरता व्रजति यौवनेन संचारिणी भवति । किं वा तस्य दुःसाध्यमपरम्, एवविधो येनायमगाधगाम्भीर्यसागरस्तृणवल्लघुतामपनीतः । क तत्तपः, केयमवस्था । सर्वथा निष्प्रतीकारेयमापदुपस्थिता । किमिदानीं कर्तव्यम्, किं वा चेष्टितव्यम्, कं देशं गन्तव्यम्, किं शरणम्, को बोधायः, कः सहायः, कः प्रकारः, का युक्तिः, कः समाश्रयो येनास्यासवो धार्यन्ते । केन वा कौशलेन, कतमया वा युक्त्या, कतरेण वा प्रकारेण, केन वावष्टम्भेन, कया वा प्रजया, कतमेन वा समाश्वासनेनायं जीवेत् इत्येते चान्ये च मे विपण्णहृदयस्य संकल्पाः प्रादुरासन् । पुनश्चाचिन्तयम्—‘किमनया ध्यातया निष्प्रयोजनया चि-

यितु सरोजप्रितुमल समर्थ, तस्य सचेतनेषु दशदशावर्तिषु सबन्ध कर्तुं का गणना । एतदेव स्पष्टयन्नाह—कुमुदिनीति । कुमुदिन्यपि कैरविष्यपि । दिनकरेति । दिनकरस्य सूर्यस्य करा किरणा । तत्कार्यकारित्वादिनास्त्व चन्द्रस्य । तस्मिन्ननुरागो विद्यते यस्या एवविधा भवति । तदुक्तम्—‘चन्द्रश्चण्डकरायते मलयजो लेप स्फुलिजायते माल्य सूचिकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वज्रायते’ इति । कमलिनीति । कमलिन्यपि पद्मिन्यपि । शशिकरकार्यकारित्वात्सूर्यकिरणानां शशिकरत्वम् । तेषु यो द्वेषस्तमुज्झति त्यजति । तदुक्तम्—‘आतपे श्रुतिमता सह वक्त्रा यामिनीविरहिणा विहगेन । सेहिरे न किरणा हिमरश्मेर्दु खिते मनसि सर्वमनस्यम्’ इति । निशेति । निशापि रात्रिरपि दिवसकार्यकारित्वाद्वासरेण मिश्रतामैक्यतामेति गच्छति । यथा—‘चित्रन्यस्तादपि विषवराद्धीतिभाजो निशाया किं तद्रूपमस्त्वदभिसरणे साहस नाथ तस्या’ इति । ज्योत्स्नेति । ज्योत्स्नापि कौमुद्यप्यन्धकारकार्यकारित्वात्तमनुवर्तते । तद्रूपता भजतीत्यर्थः । यथा—‘ज्योत्स्ना श्यामलतामुपेत्य यम्’ इति । छायेति । छायापि प्रदीपस्य गृहमणेरभिमुखम् [अवतिष्ठते] सतिष्ठति । अत्र प्रदीपाधोभागे छायायां सत्त्वाच्चित्रमित्यभिमुखग्रहणम् । तदुक्तम्—‘आलोकास्तिमिरायते विधिवशात्प्राणोऽपि भारायते हा हन्त प्रमदावियोगसमये किं किं न दुःखायते’ । तडिदिति । तडिदपि विद्युदपि जलदे स्थिरता नैर्धये व्रजति गच्छति । अत्र तडित उद्दीपकत्वाद्विरहदुःखितस्य तस्या निमेषावस्थानमपि कल्पकापमित्यभिसंधिः । जरेति । जरापि विलसति यौवनेन तारुण्येन सह संचारिणी सार्थसचरणशीला स्यात् । जराया अपि तत्कार्यकारित्वात्तदनुगामित्वमित्यर्थः । अत्रापिशब्दः सर्वत्र विरोधद्योतकः । किं वेति । वेति विवक्षार्थः । तन्म वदर्पस्य । किमिति प्रश्ने । अपरं किं दुःसाध्यं दुष्करम् । एवमिति । येन कदप्येण एववि [व] स्तपव्यस्य पुण्डरीकः । अगाधेति । अगाधमलव्यतल गाम्भीर्यं गम्भीरता तस्य सागर समुद्रस्तृणवल्लघुता लघी-रामपनीतं प्रापितः । केति । तदनिर्वचनीयस्वरूपं तपः कः । तथा चेयं परिदृश्यमानावस्था कः । सर्वथेति । सर्वपक्षोरपि निष्प्रतीकारताभावेयमापदुपस्थिता प्राप्ता । किमिति । इदानीं साप्रतः किं कर्तव्यम् । किं वा चेष्टितव्यम् । किं देशं गन्तव्यं । किं वा शरणं त्राणम् । को बोधायः कः सहायः । कः प्रकारः कः साध्यः । कः प्रकारस्तदुपगमकविधिः । का युक्तिस्तत्प्रतिक्रियायुद्धिः । कः समाश्रयः को निदायः केन कृत्यानां सुनेरसदं प्राणा वार्यन्ते गच्छन्तो रक्ष्यन्ते । केन वा कौशलेन चातुर्येण, कतमया वा युक्त्या, कतरेण वा प्रकारेण, केन वावष्टम्भेनालम्बनेन, कया वा प्रजया प्रतिभया, कतमेन वा समाश्वासनेन वा जीवेदिति । एते चेति । विपण्णहृदयस्य स्तिवचित्तस्य मे मर्मेतै चान्ये च संकल्पाः । पुनश्चेति । पुनस्तदनन्तरमहमचिन्तय चिन्तितवान् । किं तदित्याह—दिनकरेति । अगदा निष्प्रयोजनया निर्गमनया निन्तया ध्यातया किम् । तावदादां [अस्य] पुण्डरीकस्य

न्तया । प्राणास्तावदस्य येनकेनचिदुपायेन शुभेनाशुभेन वा रक्षणीयाः । तेषां च तैत्समा-
गममेकमपहाय नास्त्यपरः संरक्षणोपायः । बालभावादप्रगल्भतया च तपोविरुद्धमनुचितमु-
पहासमिवात्मनो मदनव्यतिकरं मन्यमानो नियतमेकोच्छ्वासवशेषजीवितोऽपि नायं तस्याः
स्वयमभिगमनेन पूरयति मनोरथम् । अकालान्तरक्षमश्चायमस्य मदनविकारः । सततमतिगहि-
तेन कृत्येनापि रक्षणीयान्मन्यन्ते सुहृदसून्साधवः । तदतिहेपणमकर्तव्यमायेतदस्माकमवश्यक-
र्तव्यतामापतितम् । किं चान्यत्क्रियते । का चान्या गतिः । सर्वथा प्रयामि तस्याः सकाशम् ।
आवेद्याम्येतामवस्थाम्' इति चिन्तयित्वा कदाचिदनुचितव्यापारप्रवृत्तं मां विज्ञाय संजात-
लज्जो निवारयेदित्यनिवेद्यैव तस्मै तत्प्रदेशात्सव्याजमुत्थायागतोऽहम् । तदेवमवस्थिते यद-
त्रावसरप्राप्तम्, ईदृशस्य चानुरागस्य सद्गमम्, अस्मदागमनस्य चानुरूपम्, आत्मनो वा
समुचितं तत्र प्रभवति भवती' इत्यभिधाय किमियं वक्ष्यतीति मन्मुखासक्तदृष्टिभूष्णी-
मासीत् । अहं तु तदाकर्ण्य सुखामृतमये हृद इव निमग्ना, रतिरसमयमुदधिमिवावतीर्णा,
सर्वानन्दानामुपरि वर्तमाना सर्वमनोरथानामग्रमिवाधिरूढा, सर्वोत्सवानामतिभूमिमिवाधि-
शयाना, तत्कालोपजातया लज्जया किञ्चिदवनम्यमानवदनत्वादस्पृष्टकपोलोदरैः, प्रथितैरि-

शुभेनाशुभेन वा [येन] केनचिदुपायेन प्राणा असवो रक्षणीया । तेषां चेति । तेषां प्राणानामेक तस्याः समा-
गममपहाय विहायापरो भिन्न संरक्षणोपायो नास्ति । बालभावाच्छिशुस्वभावादप्रगल्भतयाप्रतिभान्वितया च
तपोविरुद्ध व्रतविरोध्यनुचितमयोग्यमात्मनः स्वस्योपहासमिव मदनव्यतिकरं कर्तव्यत्तान्तं मन्यमानो ज्ञायमानो
नियतं निश्चितमेक एवोच्छ्वास आहरोऽवशेषोऽवि(व)शिष्टो यस्मिन्नेतादृश जीवितं प्राणितं यस्यैवभूतोऽयं पृ-
र्वोक्तानौचित्यवशात्तस्या महाव्रतायाः स्वयमभिगमनेनात्मनागमनेन मनोरथं चित्ताभिलाषं न पूरयति न पू-
रयिष्यति । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यत्यर्थं वर्तमाना । यथाश्रुतमेव वा किं न्वन्यस्य गमने-
न तस्याः सगमो भविष्यति तयाप्यन्यस्याप्यभिगमने का त्वरेत्यत आह—अकालेति । अस्य पुण्डरीकस्या-
य मदनविकारो न कालान्तरं क्षमते । चिरकालं न तिष्ठतीत्यर्थः । अन्यस्य तदभिगमनप्रयागेन किं प्रयोजनमि-
त्यत आह—सततमिति । सततं निरन्तरमतिगहिंतेन निन्दितेन कृत्येनापि कार्येणापि साधवः सन्तः सुत-
दसूनित्रप्राणान्तरक्षणीयान्मन्यन्ते जानन्ति । तदतीति । तदेतदतिहेपणमयतिलजावहमप्यकर्तव्यमायना-
चरणीयमप्यस्माकं पुण्डरीकमार्गानुवर्तिनामवश्यकर्तव्यता नियतविधेयतामापतितमुपस्थितम् । चिन्तितमुपमह-
रणाह—किं चेति । एतद्व्यतिरिक्तमन्यत्किं क्रियत इत्यर्थः । अन्या एतद्व्यतिरिक्ता का गतिः । न कार्पात्यर्थः ।
अतः—सर्वथेति । सर्वप्रकारेण तस्या महाव्रतायाः सकाशं समीपं प्रयामि गच्छामि । एता प्रत्यक्षामवस्थां
दशानावेदयामि वक्ष्यामि । इति चिन्तयित्वेति विचिन्त्य । इतिगच्छत्येतामाह—कदाचि(ची)ति । अनुचि-
तोऽयोग्यो यो व्यापारो व्यापृतिस्तत्र प्रवृत्तं विज्ञाय संजातलज्जं समुत्पन्नप्रपन्नं कदाचिच्चानुचिन्मा निवारये-
त्प्रतिपश्येत्तन्मं पुण्डरीकायेति पूर्वोक्तमनिवेद्यैवाकथयित्वैव तत्प्रदेशात्तन्मथानात्मव्याजं समिपमुत्थायाहमागतं ।
तत्तन्मात्कारणादेवमुना प्रसङ्गेनावस्थिते मति यदत्रावसरप्राप्तं प्रस्तावागतम्, ईदृश्य(शस्य) अनुगम्य मेतस्य च
सदृशं तुभ्यम्, अस्मदागमनस्य च मर्दायागमनस्य चानुरूपमनुगुणम्, आत्मनो भवत्याः समुचितं योग्यं तत्रभव-
ती प्रभवता(ति)मर्था भवतीत्यभिवायोऽन्वेयं किं वक्ष्यति किं कथयिष्यतीति कृत्वा मन्सुग आगच्छा दृष्टव्यं
न तूष्णीमासीत् । अहं तु तत्पूर्वोक्तमाकर्ण्य श्रुत्वा सुखमेवामृतं पीयूषं तन्मये हृदे ह(दी)ते निमग्ना वृद्धितेजः,
रतिरसं मृदारसमन्तमयमुदधिं समुद्रमवतीर्णैव मच्चप्रविष्टेव, सर्वानन्दानां समग्रप्रमोदानामुपरि वर्तमाना सर्व-
मनोरथानां सकलचिन्तितानामग्रं प्रान्तमविन्देवोपर्याश्रितेव, सर्वोत्सवानां समग्रप्रणानामतिभूमिमात्मान-
विशयानेव प्रमुमेव, तत्कालोपजातया तत्समयोपपन्ना लज्जया त्रपया किञ्चिदीपदवनम्यमानं प्रदीभुवमानं यदृ-

वोपर्युपरिपतनानुबन्धदर्शितमालाक्रमैः, अप्राप्तपक्षमसंश्लेषतयोपजातप्रथिमभरैरमलैरानन्द-
वाष्पजलविन्दुभिः स्वद्विरावेद्यमानप्रहर्षप्रसरा तत्क्षणमचिन्तयम् । दिष्ट्या तावदयमनङ्गो
मामिव तमप्यनुवध्नाति, यत्सत्यमेतेन मे संतापयताप्यंशेन दर्शितानुकूलता । यदि च सत्य-
मेव तस्येदृशी दृशा वर्तते, ततः किमिव नोपकृतमनेन, किं वा नोपपादितम्, को वानेनापरः
समानो बन्धुः, कथं वा कपिञ्जलस्य स्वप्नेऽपि वितथा भारती प्रशान्ताकृतेरस्माद्वदनात्रि-
ष्कामति । इत्थंभूते किं मयापि प्रतिपत्तव्यम्, तस्य वा पुरः किमभिधातव्यम्' इत्येवं
विचारयन्त्यैव प्रविश्य ससंभ्रमा प्रतीहारी मामकथयत्—'भर्तृदारिके, त्वमस्वस्थशरीरेति
परिजनादुपलभ्य महादेवी प्राप्ता' इति । तच्च श्रुत्वा कपिञ्जलो महाजनसमर्दभीरुः सत्वर-
मुत्थाय 'राजपुत्रि, महानयमुपस्थितः कालातिपातः । भगवांश्च भुवनत्रयचूडामणिरस्तमु-
पगच्छति दिवसकर । तद्रच्छामि । सर्वथाभिमतसुहृत्प्राणरक्षादक्षिणार्थमयमुपरचि-
तोऽञ्जलि । एष मे परमो विभवः' इत्यभिधाय प्रतिवचनकालमप्रतीक्ष्यैव पुरोयायिनाम्बायाः

नमानन तस्य भावस्तत्त्व तस्मात् । अत एवास्पृष्ट कपोलयोर्गल्लात्परप्रदेशयोरुदर यैरेवविधौ [आनन्दवाष्पजल-
विन्दुभिः] अश्रुभिः स्वद्वि धरद्विरावेद्यमानो निवेद्यमान प्रहर्षस्य प्रमोदस्य [प्रसर] प्रसङ्गो यस्या सैवविधाह
तत्क्षण तत्कालमचिन्तयमध्यायमित्यन्वय । अथाश्रु विशेषयन्नाह—अमलैरिति । अमलैर्निर्मलैरजननाभावात् ।
प्रयितैरिदं गुम्फितैरिव । अविच्छिन्नपतनादिति भावः । उपर्युपरि यत्पतन तस्य योऽनुबन्ध परम्परा तेन दर्शितः ।
प्रशान्तितो मालाक्रम स्वपरिपाटी यै । अप्राप्तेति । अप्राप्तोऽमिलितो य पक्षमसंश्लेषो नेत्ररोमसबन्धस्तस्य
भावस्तत्ता तयोपजात समुत्पन्न प्रथिमभर पृथुत्वभरो येषु तै दिष्ट्या भाग्येन तावदादावयमनङ्गो मामिव त-
मपि पुण्डरीकमप्यनुवध्नाति पीडयति । यत्सत्यमिति । तदैतेन मदनेन मा संतापयता म(अ)प्यंशेन तत्सता-
पेन मे मम सत्यमनुकूलता दर्शिता । एव सति मदनेन ममार्थं कुमारस्य संताप क्रियत इत्यर्थः । कुमारस्यानु-
कूलत्वं विनादयन्नाह—यदि चेति । यदि सत्यमेव तस्येदृशी दृशा वर्तते, ततोऽनेन मदनेन किमिव [न] उ-
पकृतं किमुपपादितं [न] कृतं । किं वा नोपपादितं किं वा न निष्पादितम् । को चेति । अनेन समानोऽपरः को
वा बन्धुः । कपिञ्जलवचसि सत्यता दृढीकुर्वन्नाह—कथं चे(वे)ति । प्रशान्ताकृते कपिञ्जलस्यास्माद्वदना-
त्वं वितयान्ता भारती [स्वप्नेऽपि] निष्कामति । इत्थंभूते सति किं मयापि प्रतिपत्तव्यं किमङ्गीकर्तव्यम् ।
तस्य कपिञ्जलस्य वा पुरोऽत्रे किमभिधातव्यं किमु कथनीयम् । एव विचारयन्त्यैव ससंभ्रमा प्रतीहारी
पदिष्य प्रवेशं कृत्वा । एहमिति वेषः । ममेत्यकथयदवोचत् । किं तदित्याह—भर्त्रिति । हे भर्तृदा-
रिके त्वमस्वस्थशरीरेति सेति परिजनात्परिच्छदलोकादुपलभ्य प्राप्य महादेवी गौर्यभिधाना
तदस्या प्राप्तगता । तच्चेति । तत्पूर्वोक्ता श्रुत्वाकर्ष्य कपिञ्जलो महानत्युत्कृष्टो यो जनानां समर्दोऽन्यो-
नतपुत्राणां गरीरं नन्दर दीप्रमुत्थाय । हे राजपुत्रि, अयं कालातिपातः कालविलम्बो महान्भूयानुप-
स्थितः प्राप्तः । भगवांश्चेति । भुवनत्रयस्य विष्टपत्रयस्य चूडामणिरिव चूडामणिः शोभाकारित्वाद्भगवान्दि-
वसकरः । मृगोऽन्त्युपगन्तुस्तमनं प्रयाति । तदिति । तत्तन्मात्कारणाच्छ्रद्धामि व्रजामि । सर्वथेति ।
सर्वथापरेणाभिमतो दाक्षिण्यो य सुहृन्मित्रं तस्य प्राणा अनवस्तेषा रक्षा त्राणं सैव दक्षिणा मदागमनपूजा
रक्षणमिति पाणिस्त्वो जनस्य उपरानितो निबद्धः । एष इति । एष सुहृत्प्राणरक्षात्मको मे मम परम
रक्षणो विभवः एष इति ।

प्रविशता कनकवेत्रलताकरेण प्रतीहारीजनेन कञ्चुकिलोकेनौगृहीतताम्बूलकुसुमपटवासाङ्गरागेण चामरव्यग्रपाणिना कुञ्जकिरातवधिरवामनवर्षधरकलमूकानुवीतेन परिजनेन सर्वतः संरुद्धे द्वारदेशे कथमप्यवाप्तनिर्गमः प्रययौ । अम्बा तु मत्समीपमागत्य सुचिरं स्थित्वा स्वभवनमयासीत् । तथा तु तत्रागत्य किं कृतं किमभिहितं किमाचेष्टितमिति जून्यहृदया सर्वं नालक्ष्यम् । गतायां च सत्यामस्तमुपगते भगवति हारीतहरितवाजिनि सरोजिनीजीवितेश्वरे चक्रवाकसुहृदि सवितरि, लोहितायमाने पश्चिमाशामुखे, हरितायमानेषु कमलवनेषु, नीलायमाने पूर्वदिग्भागे, पातालपङ्ककलुपेण महाप्रलयजलधिपयःपरेणेव तिमिरेणावष्टभ्यमाने जीवलोके किकर्तव्यतामूढा तामेव तरलिकामपृच्छत्—‘अथि तरलिके, कथं न पश्यसि दृढमाकुलं मे हृदयम् । अप्रतिपत्तिर्विह्वलानि चेन्द्रियाणि । न स्वयमप्यपि कर्तव्यमलमस्मिञ्जातुम् । उपदिशतु मे भवती यदत्र सांप्रतमयमेवं त्वत्समक्षमेवाभिधाय गतः कपिञ्जलः । यदि तावदितरकन्यकेव विहाय लज्जाम्, उत्सृज्य धैर्यम्, अवमुच्य विनयम्,

ति । प्रतीहारीणा द्वारनियुक्तीणा जनो लोको यस्मिन्स तेन । कनकेति । कनकस्य सुवर्णस्य वेत्रलता यष्टि-विशेषः सा करे पाणौ यस्य स तेन । पञ्चपाणिरित्यादिप्रयोगदर्शनात् । ‘न बहुव्रीहौ’ इत्यनेन सप्तम्यन्तस्य पर्य-निपातः । कञ्चुकीति । कञ्चुकिना सौविद्वान्ना लोको जनो यस्मिन्स तेन । ‘लोको विश्वजन’ इत्यनेनार्थः । आगृहीतेति । आ समन्ताद्गृहीता आतास्ताम्बूलकुसुमपटवासाङ्गरागा येन स तेन । तत्र ताम्बूल नागवती, कुसुमानि पुष्पाणि, पटवासः पिश्यात, अङ्गरागो विलेपनम् । चामर इति । चामरैर्वालव्यजनैर्व्यग्र आकुल पाणिर्हस्तो यस्य स तेन । कुञ्ज इति । कुञ्ज सर्वं, किरात स्वतपतनु, वधिरऽरुण, वामन प्रगिद्ध, वर्षधर पण्डः । ‘कलमूकोऽवाक्यश्रुति’ इति हलायुधः । एतैरनुवीतेनागृतेन । ‘सवीते रुद्रमात्रे’ इति कोशः । क्वचित् ‘अनुमत’ इति पाठः । तत्रानुमतेनेत्यभिमतनेत्यर्थः । अम्बा त्विति । अम्बा तु जननी तु मत्समीपं मदन्तिक्रमागत्यैव सुचिरं चिरकालं स्थित्वा स्वभवनं निजगृहमयामीदगात् । तथा तु मनननगा तु तत्र मद्गृहं आगत्य किं कृतं किं विहितम्, किमभिहितं किं कथितम्, किमाचेष्टितं किमाचरितम्, इति गर्वमत् शून्यहृदयोद्वेगचित्ता नालक्ष्य न ज्ञातवती । तस्यामम्बाया गताया च सत्या भगवति माहात्म्यवति गवितरि सूर्येऽस्तमुपगते प्राप्ते सति किकर्तव्यतामूढाह ता[एव] तरलिकामपृच्छत् (च्छ) पृष्ठवती[त्य]न्वयः । अयमर्थः विशेष-पयन्नाह—हारीतेति । हारीतो मृदङ्करः । ‘हारिल’ इति लोकप्रसिद्धः । तद्गदरिता नीला वाजिनोऽपि यस्य न तन्मिन् । सर इति । सरोजिनी कमलिनी तस्या जीवितेश्वरं प्राणनाथमन्मिन् । चक्रेति । चक्रवाकस्य द्वन्द्वचरस्य सुहृदि । पुनः कन्मिन्सति । पश्चिमाशामुखे लोहितायमाने रक्तायमाने सति । पुनः केषु गन्तुं । कमलवनेषु नलिनकाननेषु हरितायमानेषु नीलायमानेषु सन्तु । पुनः कन्मिन् । पूर्वदिग्भागे नीलायमाने सति पुनः कन्मिन् । तिमिरेणान्यकारेण जीवलोकेऽवष्टभ्यमान आश्रयमाने । केनेव । महाप्रलयस्य यो जलधिः समुद्र-द्रन्तस्य [प]यःपरेणैव । पयःपूरस्य श्वेतत्वादुप्रेक्षा न सम्भवतीत्याह—पातालेति । पातालं वदन्नामुगं तस्य प, कर्दमस्तेन [कलुपेन] मलिनीकृतेन । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अयीति कोमलासन्नपे । हे तरलिके, मे मम हृदयं कथं न पश्यसि नावलोकयसि । कीदृशम् । दृढमत्यर्थमाकुलं व्याकुलम् । तथाप्रतीति (तिपत्तिः) गर्वमि-न्विषयेऽस्मिन्विषये वा तेन विह्वलानि व्याकुलानि चेन्द्रियाणि करणानि । अतोऽस्मिन्विषये पुण्डरीकवि-षयेऽप्यपि कर्तव्यं कृत्यं स्वयं ज्ञातुमहं नालं न समर्था, यतोऽयं कपिञ्जलमन्वयमक्षमेव त्वत्प्रत्यक्षमेवममुना प्रकृतेणाभिधाय कथयित्वा गतः । अतोऽस्मिन्निर्णये यन्मात्रं योग्यं तद्वक्तुमुपदिशतु कथयतु । अयोपदेशस्तेन (१) नाह—यदीति । यदि तावन्वयमेव । कुमागनुगमनमनुगमनं चेति द्वाविद्वयम्, तृतीयं पुनरपरमिति त्रिविधा-

अचिन्तयित्वा जनापवादम्, अतिक्रम्य सदाचारम्, उलङ्घय शीलम्, अवगणय्य कुलम्, अङ्गीकृत्यायशो रागान्धृतिः, अननुज्ञाता पित्रा, अननुमोदिता मात्रा, स्वयमुपगम्य ग्राह-
यामि पाणिम् । एवं गुरुजनातिक्रमादधर्मो महान् । अथ धर्मानुरोधादितरपक्षावलम्बन-
द्वारेण मृत्युमङ्गीकरोम्येवमपि प्रथमं तावत्स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिनस्तत्रभवतः कपिञ्जलस्य
प्रणयप्रसरमङ्गः । पुनरपरं यदि कदाचित्तस्य जनस्य मत्कृतादाशाभङ्गात्प्राणविपत्तिरुप-
जायते, तदपि मुनिजनवधजनितं महदेनो भवेत्' इत्येवमुच्चारयन्त्यामेव मैथि चन्द्रोदय-
जन्मना विरलविरलेनालोकेन वसन्तवनराजिरिव कुसुमरजसा धूसरतां वासवी दिगयासीत् ।

ततः शगिकेसैरिविदार्यमाणतमः करिकुम्भसंभवेन मुक्ताफलक्षोदेनेव धवलतामुपनीयमा-
नम्, उदयगिरिसिद्धसुन्दरीकुचच्युतेन चन्दनचूर्णराशिनेव पाण्डुरीक्रियमाणम्, चलितजल-
धिजलकहोलानिलोद्भासितेन वेलापुलिनसिकतोद्गमेनेव पाण्डुतामापाद्यमानं पश्चिमेतरमिन्दु-
धान्ना दिगन्तरमदृश्यत । शनैः शनैश्चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्दस्मिताया दशनप्रभेव ज्योत्स्ना निः-

रमाप्रिल गूढाभिसधि । आये त्वाह—इतरेति । इतरकन्येकेव नीचकुलोत्पन्नकन्येव लज्जां त्रपा विहाय, धैर्यं
साहससुहृज्य दूरीकृत्य, विनय यथोचितव्यापारमवमुच्य त्यक्त्वा, जनापवाद कौलीनमचिन्तयित्वाध्यात्वा, स-
दाचार शोभनानुष्ठानमतिक्रम्योल्हय, शील परपुरुषेष्वनभिरतिस्वभावम् । 'शील साधुवृत्तस्वभावयो' इ-
त्यनेकार्थः । तदुल्लङ्घयतिक्रम्य, कुलमभिजनस्तदवगणय्यावगणना कृत्वा, अयशोऽकीर्तिमङ्गीकृत्य स्वीकृत्य रागे-
ण कामरागेणांधा वृत्तिर्वर्तन यस्याः सैवविधाह पित्रा जनकेनाननुज्ञातादत्तानुशासना, मात्रा चाननुमोदिताश्वा-
पिता स्वयमात्मनोपगम्य समीपे गत्वा पाणिं ग्राहयामि हस्तग्रहण करोमि । एवममुना प्रकारेण गुरुजना. पूज्य-
जना नाटुपित्रादयस्तेषामतिक्रमादुल्लङ्घनान्महानधर्मः स्यात् । सत्त्वनुचित इति शेषः । अननुसरणमभिप्रेत्याह—
अथेति । अथ धर्मानुरोधादितर पक्षेऽननुसरणात्मकस्तस्यावलम्बनमाश्रयण तद्वारेण चित्(१)प्रथम मृत्यु
व्यवरोपणमङ्गीकरोमि स्वीकरोमि । एवमपि प्राणविमोचनेऽपि तावदादौ स्वयमागतस्य प्रथमप्रणयिन आयत्तेह-
पतस्तत्रभवत पूज्य[स्य] कपिञ्जलस्य प्रणयप्रसरस्य स्नेहवृद्धेर्भङ्गो नाशः स्यात् । पुनरपरमपि दूषण वक्तुमाह—
यदि(दी)ति । यदि कदाचित्तस्य जनस्य पुण्डरीकस्य मत्कृतादाशाभङ्गात्प्राणविपत्तिर्जावितनाश उपजायते
भवेत्, मुनिजनवधजनित तदपि महदेन पातक भवेदित्येवमुच्चारयन्त्या वदन्त्यामेव मयि चन्द्रस्य शशाङ्कस्यो-
दय उद्गमनात्साज्जन्मोत्पत्तिर्यस्य स तेन । विरल च विरल च विरलविरल तेन । तुच्छतुच्छेनेत्यर्थः । एवविधे-
नालोकेन प्रवासनेन । केन केव । कुसुमेति । कुसुमरजसा पुष्पपरागेण वसन्तवनराजिरिव काननलेखेव वा-
सवी दिवप्रायश्चधूसरतामीपत्पाण्डुरताम् । 'ईपत्पाण्डुस्तु धूसर' इति कोशः । अयासीदप्रापत् ।

तत इति । ततो दिव्यकुसुमधूसरणानन्तरमिन्दुधामा शशाङ्कतेजसा पाण्डुता श्वेततामापाद्यमान विधीयमान
पश्चिमेतर दिगन्तर पार्श्व दिविभागमदृश्यतालोच्यत । जनैरिति शेषः । पाण्डुत्वमाभ्येनाह—श-
शीति । नानैव विदारणवर्तुन्वात्वेसरी तेन विदार्यमाणो भिद्यमानो यः कृष्णत्वसाम्यात्तम एव करी तस्य
उपशो रिरत पिण्डः तयो समेव उत्पत्तिर्यन्वेनभूतेन मुक्ताफलाना मौक्तिकाना क्षोदेनेव चूर्णेनेव धवलता
उपजायमाना प्राप्ताणाम् । उदयगिरिसन्धिनेन ये निद्धा गन्धर्वविशेषा विद्यासिद्धा वा तेषा या.
उत्पत्तिरिति उक्ता परोपगमनेन्यधुतेन गलितेन चन्दनचूर्णराशिनेव मलयजक्षोदसमूहेनेव पाण्डुरीक्रि-
यमाणं मुक्ताफलमप्युक्तम् । चलितेति । चलिन्त वन्मिन् चलन्तविजल नमुद्रान्मल्लस्य वज्रोत्तलनैलन्तरङ्ग-
वत्पल्लवमिवैवमेव प्राप्तेन वेलान्मनो वृद्धिस्तस्या पुलिन जलोत्थित तट तस्य निवृत्ता बालुका तस्या
उत्पत्तिरिति उक्ता नानैव चन्द्रदर्शनान्मन्दमन्द ज्योत्स्ना निवृत्ती निनाया मुक्तगोभामगरोत् । विनदत्वामन्येनाह—

पतन्ती निशाया मुखशोभासकरोत् । तदनु रसातलादवनीमैवदीर्योद्गच्छता शेषफणामण्डले-
नेव रजनीकरविम्बेनाराजत रजनी । क्रमेण च सकलजीवलोकानन्दकेन कामिनीजनवह-
मेन किञ्चिदुन्मुक्तबालभावेन मकरध्वजवन्धुभूतेन समुपारूढरागेण सुरतोत्सवोपभोगैकयो-
ग्येनामृतमयेन यौवनेनेवारोहता शशिना रमणीयतामनीयत यामिनी । अथ तं प्रत्यासन्नस-
मुद्रविद्रुमप्रभापाटलितमिव, उदयगिरिसिंहरतलाहृतह्रिणशोणितशोणीकृतमिव, रतिकलह-
कुपितरोहिणीचरणालक्तसरसलाञ्छितमिवाभिनवोदयरंगलोहितं रजनिकरमुदितं विलोक्या-
न्तर्ज्वलितमदनानलाप्यन्धकारितहृदया तरलिकोत्सङ्गविधृतशरीरापि मन्मथहस्तवार्तिनी
चन्द्रगतनयनापि मृत्युमालोकयन्ती तत्क्षणमचिन्तयम्—‘एकत्र खलु मैधुमासमलयमा-
रुतप्रभृतयः समस्ताः, एकत्र चायं पापकारी चन्द्रहतको न शक्यते सोढुम् । इदमतिर्दुर्विपहं

दशनेति । चन्द्रदर्शनात्स्वकीयनाथनिरीक्षणान्मन्द मन्द स्मिताया दशनप्रभेव दन्तकान्तिरिव । तदन्विति ।
तदनु पश्चाद्भासातलान्नागलोकादवनी पृथ्वीमवदीर्य विदारण कृत्वोद्गच्छता प्रादुर्भवता । श्वेतत्ववर्तुलत्वसाम्ये-
नाह—शेषेति । शेषस्य नागाधिपते फणामण्डलेनेव फणसमूहेनेव रजनीकरविम्बेन रजनी त्रियामाराज-
ताशोभत । अत्र रजनिकरविम्बमात्रग्रहेण चन्द्रस्य बालभावप्रकटीकरणस्तमुपास्तुतिराणिनेति पूर्णी-
यम् । ततश्च चन्द्रोदयकालेऽतीवारुण्य बालत्वात् । तदनन्तरं च तरुणावस्थायामारुण्यमात्रम् । अत एव
समुपास्तुतिराणेत्येवाग्रे विशेषणम् । तथा शेषफणेत्यत्रानवरतकमलाकरकमलतललालितहरिपदाम्बुजप्रभारुणे-
ति पूर्णायम् । तेन सर्वं साम्यमुपपद्यते । ततः क्रमेण परिपाठ्या शशिना चन्द्रेण यामिनी रात्री रमणीयता शो-
भनीयतामनीयत प्रापिताभूत् । ‘नी प्रापणे’ वातु । अथ च शशिन विशेपयन्नाह—सकलेति । सकल ममघो-
यो जीवलोको मनुष्यलोकस्तस्यानन्दकेन प्रमोदोत्पादकेन कामिनीजन ह्रीलोकस्तस्य बहमेन प्रियेण । किञ्चि-
दिति । किञ्चिदीपदुन्मुक्त परित्यक्तो बालभाव शिथुल्येन स तेन । मकरेति । मकरध्वजस्य कर्पस्य वन्धुभूतेन
स्वजनभूतेन । समेति । समुपास्तुतोऽव्यासितो रागो रक्तता येन स तेन । सुरतेति । सुरतोत्सवे निवृत्तवर्ण-
य उपभोगस्तत्रैकयोग्येन । सर्वयोजितेनेत्यर्थः । अमृतमयेन पीयूषात्मकेन । किं कुर्वता । आरोहतारोहणं कुर्वता ।
गगनमिति शेषः । सकलानन्दकारित्वादिसाधर्म्यादुत्प्रेक्षते—यौवनेनेव तारुणेनेव । अथ चन्द्रस्य तरुणभावः वर्ण-
यन्नाह—अथेति । आरोहणानन्तरं रजनिकर चन्द्रमुदित विलोक्य निरीक्ष्याह तत्क्षणं तत्कालमचिन्तय चि-
न्तितवतीत्यन्वयः । अथ रजनिकर विशिनष्टि—अभीति । अभिनव प्रत्यग्रो य उदयरागस्तेन लोहित रक्तम् ।
अत एव कीदृशमिव । प्रत्यासन्नं समीपवर्ता यं समुद्र पयोधिमिन्मिन्विद्रुमा रक्तकुन्दास्तेषां प्रभा कान्त-
यस्ताभिः पाटलितमिव श्वेतरक्तीकृतमिव । उदयेति । उदयगिरेः पूर्वादेः गिहो हर्षदम्भस्य करतलेन न-
पेटयाहतस्ताडितो य [हरिण] तस्य शोणित रविर तेन शोणीकृतमिव रक्तीकृतमिव । रतिकलहेन काम-
कलहेन कुपिता कोप प्राप्ता या रोहिणी चन्द्रस्य तस्याध्वर्णा पादा तयोरालक्तारगो श्रावकद्वन्द्वेन लाञ्छित-
मिव चिह्नितमिव । अथ महाश्वेता विशेषयन्नाह—अन्तरिति । अन्तर्मये ज्वलितो मदनानल कामवर्ति-
र्यस्यामेवविवाप्यन्धकारित हृदयं यस्या इति । अन्वकारप्रज्वलनयोजनयो विरोधान् । तरलिकेति । तरल-
काया उन्मद कोउन्मत्त विवृत स्थापित शरीरं देहो यथा । एवविवापि मन्मथहस्तवार्तिनी नर्दपदमगतेति
विरोधः । चन्द्रेति । चन्द्रे यथा गते प्राप्ते नयने लोचने यस्या । एवविवापि मृत्यु मरणमालोकयन्तीति
विरोधः । अत्र नर्तनाभिवाच्यो विरोधालङ्कारद्योतकः । एतत्परिहारार्थमेतेन न्वयमृपः । न्वयः नास्त्यप्रति-
तामावेदयन्नाह—एकत्रेति । खलु निश्चयेन । एकत्रैकस्मिन्स्थले समुपाममलयमानप्रभृतय गगनम् ।
एतेषामुद्दीपकत्वादेवोपादानम् । एकत्रेति । एकस्मिन्स्थले पापकारि पापिचन्द्र एव हतको रसात-

मे हृदयम् । अस्य चोद्गमनमिदं सदाहज्वरग्रस्तस्याङ्गारवर्षः, शीतार्तस्य तुषारपातः, विषविस्फोटमूर्च्छितस्य कृष्णसर्पदंशः' इत्येवं चिन्तयन्तीमेव चन्द्रोदयोपनीता कमलवन-
म्लानिनिन्देव मूर्च्छा मां निमीलितलोचनामकार्षीत् । अचिरेण च सन्भ्रान्ततरलिकोपनीता-
मिश्रचन्दनचर्चाभिस्तालवृन्तानिलैश्चोपलब्धसंज्ञा तामेवाकुलाकुलां मूर्तेनेवाधिष्ठितां विपादेन
मल्लटाविधृतस्रवचन्द्रकान्तमणिशलाकामविच्छिन्नवाष्पजलधारान्धकारितमुखी रुदन्तीं तर-
लिकामपश्यम् । उन्मीलितलोचनां च मां सा कृतपादप्रणामा चन्दनपङ्कजैर्द्रुणैः करयुगलेन
वद्धाञ्जलिवादीत्—'भर्तृदारिके, किं लज्जया गुरुजनपेक्षया वा । प्रसीद । प्रेपय माम् ।
आनयामि ते हृदयदयितं जनम् । उत्तिष्ठ । स्वयं वा तव गम्यताम् । अतः परमसमर्थसि
सोढुमिमं प्रवलचन्द्रोदयविजृम्भमाणोत्कलिकाशतमुदधिमिव मकरचिह्नम्' इत्येवंवादिनीं
तामवोचम्—'उन्मत्ते, किं मन्मथेन । तन्वयं सर्वविकल्पान्पाहरन्, सर्वोपायदर्शनान्युत्सा-

त्सोढु न शक्यते न पार्यते । विरहिणीहृदयस्य दुःखासहिष्णुक्ष[मत्व]मावि कुर्वन्नाह—इदमिति । अतिदुःखेन
विपहत इति दुर्विपह हृदय तथा । अस्य चन्द्रस्येदमुद्गमन सदाहेन वर्तमानो यो ज्वरस्तापस्तेन ग्रस्तस्य । अङ्गा-
रेति । अङ्गारवर्ष उत्सुकवृष्टि । अङ्गार सामिनिर्गमिश्च द्विविधो वर्ण्यते । सामौ यथा—'अङ्गारचुम्बितमिव
व्ययमानमास्ते' निरतौ यथा—'कलङ्कस्तत्रत्यो व्रजति मलिनाङ्गारतुलनाम्' इत्यादि प्रयोगः । शीतेति ।
शीतार्तस्य शीतपीडितस्य तुषारो हिम तस्य पात पतनम् । विषेति । विष गरल तस्य विस्फोटकेन मूर्च्छित-
स्य मूर्च्छां प्राप्तस्य कृष्णसर्पस्य दंशो दशनम् । एतादृशमुद्गमनम् । इत्येव चिन्तयन्ती ध्यायन्तीमेव मूर्च्छा मा
निमीलिते लोचने नेत्रे यस्या एवविधामकार्षीत् । केव । चन्द्रोदयेन शशाङ्कोद्गमनेनोपनीता प्रापिता कम-
लवनस्य म्लानि सकोचस्तस्मिन्या निद्रा सेव । अचिरेणेति । अल्पकालेन सन्भ्रान्ता व्यामोह प्राप्ता या
तरङ्गिता तथोपनीताभिरानीतामिश्रचन्दनचर्चाभिर्मलयजसमालम्बनैस्तालवृन्तानिलैश्च व्यजनवातैश्चोपलब्धा सज्ञा
नेतन्य यथा सा तामेव तरलिकामाकुलाकुलामुत्पिञ्जला मूर्तेनेव विपादेनाधिष्ठितामाश्रिताम् । मदिति । मम
उल्लटे मदरीके विधृता स्थापिता स्रवन्ती जल धरन्ती चन्द्रकान्तमणिशलाका यथा सा ताम् । अस्या जलस्या-
तिगीत[त]लवात्तन्मापनमुचितमेवेति भावः । अवीति । अविच्छिन्नावृद्धिता वाष्पजलधारा नेत्रवारिसंततित-
शान्तारारित विच्छादित मुख यस्या सा ता रुदन्ती रोदनं कुर्वन्तीं तामेव तरलिकामपश्यमवलोकयम् ।
उन्मीलितेति । उन्मीलिते विकसिते [लोचने] नेत्रे यस्या सा ताम् । एवविधा मा सा तरलिका । कृतेति ।
कृतो दिहित पादयोधरणयोः प्रणामो नतिर्यया सा । चन्दनेति । चन्दनस्य मलयजस्य पङ्कजं कर्दमस्तेना-
ङ्ग्रेण जितेन करयुगलेन हस्तयुग्मेन वद्धोऽञ्जलिर्यथा सैवविधावादीदवोचत् । किं तदित्याह—भर्त्रिति । हे भर्तृ-
दारिके, किं लज्जा त्रपया । गुरुजनानां मातृपित्रादीनामपेक्ष[य]या वा किम् । प्रसीद प्रसन्ना भव । मा तत्र
प्रेष्य प्रेषणं कुरु । ते तव हृदयदयितं प्राणप्रियमेतादृशं जनमानयाम्यानयनं करोमि । वेति पक्षान्तरे । उत्ति-
ष्ठोक्तं कुरु । तत्र तस्मिन्मले गम्यतां गमनं क्रियताम् । इतः परं मकरचिह्नं मन्मथं सोढुमसमर्थमक्षमाति ।
यस्य । उदधिमिव समुद्रमिव । तत्र मकरा मत्स्याधिष्ठानं यस्य । एतादृशसाम्येऽपि साम्यान्तरमाह—प्रवले-
ति । प्रवले प्रवले च चन्द्रोदयलेन विजृम्भमाणा वृद्धिः प्राप्ता उत्कलिका उत्कण्ठास्तासां गत यस्मात् । अथ
तस्याः तस्याः अरोहादरोहरपालानां गत यस्मिन्निशेववादिनीं ता तरलिकामवोचमवदम् । किं तदि-
त्याह—उन्मत्ते इति । हे उन्मत्तिने परवेदनायां स्वानुभवदनमित्रे तरलिदे, मन्मथेन कदर्पणेन
किं न । नन्वापेक्षया ततोऽपि तस्यैव उपायस्य समागमनीयं नेता प्रापकं उमुदयान्वयवध्वन् आगतं
इति । एतेन चन्द्रोदयेन विजृम्भमाणा वृद्धिः प्राप्ता उत्कलिका उत्कण्ठास्तासां गत यस्मात् । अथ

रयन्, अन्तरायानन्तरयन्, सर्वसंदेहानपनयन्, सर्वगङ्गास्तिरस्कुर्वन्, लज्जामुन्मूलयन्, स्वयमभिगमनलाघवदोषमावृण्वन्, कालातिपातं परिहरन्, आगत एव मृत्योस्तस्यैव वा सकाशं नेता कुमुदवान्धवः । तदुत्तिष्ठ । यथाकथंचिदनुगमनेन जीविता संभावयामि हृदय-
दयितमायासकारिणं जनम्' इत्यभिदधाना मदनमूर्च्छास्वेदविहलैरङ्गैः कथंचिदवलम्ब्य
तामेवोदतिष्ठम् । उच्चलितायाश्च मे दुर्निमित्तनिवेदकमस्पन्दत दक्षिणं लोचनम् । उपजात-
शङ्का चाचिन्तयम्—इदमपरं किमप्युपक्षिप्तं दैवेन' इति ।

अथ नातिदूरोद्गतेन त्रिभुवनप्रासादमहाप्रणालानुकारिणा सुधासलिलप्लवानिव वहता
चन्द्रनरसनिर्झरनिकरानिव क्षरतामृतसागरपूरानिवोद्गिरता श्वेतगङ्गाप्रवाहसहस्राणीव वमता
चन्द्रमण्डलेन प्लाव्यमाने ज्योत्स्नया भुवनान्तराले, श्वेतद्वीपनिवासमिव सोमलोकदर्शनसुख-
मिवानुभवति जने, महावराहदंष्ट्रामण्डलनिभेन शशिना क्षीरसागरोदरादिवोद्विजमाणे मही-

समग्रा ये उपायाश्चन्दनवादप्रक्षेपादयस्तेषां दर्शनानि विलोकनान्युत्सारयन्दूरीकुर्वन् । अन्तरायेति । अन्त-
राया अयं मुनिकुमारोऽहं च राजकुलोत्पन्नेत्युभयोर्विलक्षणकुलशीलस्वभावलोकगर्हारूपास्तानन्तरयन्व्यवहारं
कुर्वन् । सर्वेति । एतदनुसरणे किञ्चिदनिष्टं स्यादित्येवरूपाः सर्वे ये संदेहा द्वापरास्तानपनयन्दूरीकुर्वन्
सर्वेति । सर्वाश्च ताः शङ्का मातृपितृवर्गात्समुद्भूता आरेकास्तास्तिरस्कुर्वन्त्यकुर्वन् । लज्जेति । लज्जा त्रपा-
मुन्मूलयन्नुच्छिन्दन् । स्वयमिति । स्वयमात्मनाभिगमने तदनुसरणे लाघवदोषं लघुतादूषणमावृण्वन्नाच्छा-
दयन् । कालेति । कालस्य समयस्यातिपातमविलम्ब्य परिहरन्परित्यजन् । तत्तस्मात्कारणादुत्तिष्ठोत्थानं
कुरु । अतित्वरयेति शेषः । एतेनानुसरणे आदरातिशयः सूचितः । अनुगमनेन यथाकथंचिदपि जीविता अ-
सिता तदा यन्निमित्तमायासोऽनुभूयते तमायासकारिणं हृदयदयितं जनं संभावयामि । अनुगमणफलीभूतेन गृह-
संगमरूपेण समाधानं करिष्यामीत्याशयः । इत्यभिदधानेति श्रुवाणा । मदनेति । मदनमूर्च्छया जनितो यः स्वेद-
स्तेन विहलैर्व्याकुलैरङ्गैर्हस्तपादादिभिः कथंचिन्महता कष्टेन तामेव तरलिता(का)मवलम्ब्यालम्बनीकृत्योदतिष्ठमु-
त्थितवती । उच्चेति । उच्चलिताया उत्प्रावत्येन प्रस्थिताया मे मम दुर्निमित्तं कुमारस्य विगतजीवितत्वादिकं
तस्य निवेदकं ज्ञापकं दक्षिणं सव्येतरं लोचनं नयनमस्पन्दतास्फुरत् । उपेति । उपजाता समुत्पन्ना शङ्का-
निष्ठोत्प्रेक्षणं यस्या एवविधा चाहमित्यचिन्तयमित्यध्यायम् । इतिप्रतिपाद्यमाह—इदमिति । दैवेन विविता-
परमिदं किमुपक्षिप्तं निक्षिप्तम् ।

अथेति । दुर्निमित्तोपागमानन्तरं प्रदोषसमय एव यामिनीमुख एव तस्मान्प्रासादशिखरात्पूर्वोक्तसौव-
प्रान्तादवातरमुत्तीर्णा । उत्तीर्य च प्रमदवनपक्षद्वारेण पक्षकेन निर्गत्य निर्गमनं कृत्वाहं महागेता एव तत्समीपं
पुण्डरीकाभ्यर्णमुदचलमुदगच्छमिति द्रोणान्वयः । कस्मिन्सति । चन्द्रमण्डलेन शशिविम्बेन ज्योत्स्नया कामुया
भुवनान्तराले विष्टपविशाले प्लाव्यमाने पर्यमाणे सर्तात्यर्थः । कौटुशेन चन्द्रमण्डलेन । नानिदगोद्गतेनानि-
विष्टप्रदोद्गतेन । अत्र च ज्योत्स्नाया श्वेतलसतोपजनकवस्वभावतया सुभागाम्येन ता वर्णयितुं चन्द्रमण्डल-
विशेषणमाह—सुधेति । सुधा पी[वृ]षम् तृपोपशामकृत्वात् । तदेव सलिलं तस्य एवा पूराम्भानिव
वहता दधता । सलिलं गृहप्रणालेन गच्छतीन्प्राशयेनाह—त्रिभुवनेति । त्रिभुवनमेव प्रासादो देवगृहं तस्य
महाप्रणालानुकारिणा जलमार्गसादृश्यवारिणा । पुनस्तेनैव गाम्येन द्विवा वर्णयन्नाह—चन्द्रनेति । चन्दन-
रमस्य मलयजद्रवस्य यो निर्जले दारुतस्य निकरानिव समूहानिव क्षरता क्षरणं कुर्वता । अमृतेति । अमृत-
नयस्य यं नागरं समुद्रस्य पूरानिव एवानिवोद्गिरता वमता । श्वेतेति । श्वेतगङ्गाया श्वेतजादव्या
प्रवाहाणामोपानां महत्कार्णाणिव वमतोद्गिरता । श्वेतेति । श्वेतद्वीपे यो निवासस्तमिव सोमलोकस्य यद्दर्शनमग-
तमिव जनेऽनुभवति नाशान्नुर्वति मतिः । महेति । महावराहस्यादिवराहस्य यद्दंष्ट्रामण्डलं तस्य निभेन

मण्डले, प्रतिभवनमङ्गनाजनेन विकचकुमुदगन्धैश्चन्दनोदकैरुपह्रियमाणेषु चन्द्रोदयार्धेषु कामिनीप्रहितसुरतदूतीसहस्रसंकुलेषु राजमार्गेषु, नीलांशुकरचितावगुण्ठनासु चन्द्रालोकमयचकितासु, कमलवनलक्ष्मीष्विव नीलोत्पलप्रभापिहितास्वितस्ततः पलायमानास्वभिसारिकासु, प्रतिकुमुदमावद्धमधुकरमण्डलासु प्रबुध्यमानासु भवनदीर्घिकाकुमुदिनीषु स्फुटितकुमुदवनवहलधूलिधवलितोदरे निशानदीपुलिनायमानेऽन्तरिक्षे, चन्द्रोदयानन्दनिर्भरे महोदधाविव रतिरसमय इव उत्सवमय इव विलासमय इव प्रीतिमय इव जीवलोके, शशिमणिप्रणालनिर्झरे प्रमोदमुखरमयूररवरमये प्रदोपसमये, गृहीतविविधकुसुमताम्बूलाङ्गारागपटवासचूर्णया तरलिकयानुगम्यमाना तेनैव मूर्च्छानिहितेन किञ्चिदाश्यानचन्दनललाटिकालम्बूसराकुलालकेन चन्दनरसचर्चाङ्गरागवेषेणार्द्रेण तथैव च तया कण्ठस्थितयाक्षमालया

नदशेन शशिना चन्द्रेण । इदं च शशिनः किञ्चित्कालहीनत्वमादायेत्युक्तम् । अन्यथा दृष्ट्या वक्तृत्वेन चन्द्रमण्डलस्य वर्तुलत्वेन साम्यं न स्यात् । क्षीरेति । क्षीरसागरोदराद्गन्धोदधिमध्यान्महीमण्डल उद्भ्रियमाण इव वह्निनिष्काश्यमान इव । परमेश्वरेण महावराहरूप धृत्वा मही समुद्रे मज्जन्ती दृष्ट्या धृतेति पुराणप्रसिद्धिः । प्रतीतिः । प्रतिभवन प्रतिगृहमङ्गनाजनेन स्त्रियजनेन विकचकुमुदाना विकस्वरकैरवाणा गन्धो येष्वेवविधैश्चन्दनोदकैश्चन्द्रोदयार्धेषु शशाङ्कोद्गमनपूजासूपह्रियमाणेषु क्रियमाणेषु सत्सु । कामिनीति । कामिनीभिः स्त्रीभिः प्रहिता प्रेषिता या सुरतार्थं दूय सचारिकास्तासा सहस्र तेन सकुलेषु व्यासेषु राजमार्गेषु श्रीपथेषु सत्सु । पुनः कामः । अभिसारिकासु सत्सु । सकेतित स्थानं या अभिगच्छन्ति ता अभिसारिका स्त्रियः कथ्यन्ते । अथ चाभिसारिका विशेष्यन्नाह—नीलेति । नीलांशुकेन श्यामवस्त्रेण रचितं निर्मितमवगुण्ठनं शिराशुकं यासां तासु । नीलवस्त्रावृतत्वेन कैश्चिज्ज्ञातुं न शक्यन्त इति भावः । चन्द्रेति । चन्द्रस्य शशिनो य आलोकं प्रमानस्तस्माद्यद्भ्यः तेन चकितासु त्रस्तासु । नीलावगुण्ठनविशिष्टाभिसारिकोपमानमाह—कमलेति । कमलवनानां नलिनखण्डानां लक्ष्म्यं स्त्रियस्तास्विव । कीदृशीषु । नीलेति । नीलोत्पलानामिन्दीवराणां प्रभा कान्तयस्ताभिः पिहितासु स्थगितासु । भयचकितत्वादाह—इतेति । इतस्ततः समन्तात्पलायमानासु धावमानासु । प्रबोधे(बुध्ये)ति । प्रबुध्यमानासु प्रबोधं प्राप्यमाणासु । पुनः कस्मिन्सति । अन्तरिक्षं आवागे सति । अपाकाशं विगिनष्टि—स्फुटितेति । स्फुटितं विकसितं यत्कुमुदवनं कैरवखण्डं तस्य वहरा निषिडा या धूलिः परागस्तया धवलितं शुभ्रितमुदरं मय्य यस्य स तथा तस्मिन् । अन्तरिक्षस्य धवलितत्वमाप्नोनाह—निशा रात्रिरेव नदी तटिनी तस्यां पुलिनायमाने जलोज्झितप्रतीरायमाणे । पुनः पश्मिन्सति । जीवलोके सति विधेः सति । कीदृशे । चन्द्रोदयलक्षणो य आनन्दं प्रमोदस्तस्य निर्भरोऽतिशयोक्तिमिन् । तस्य निरवधित्वादुत्प्रेक्षते—महोदधाविव महाम्भोधाविव । रसादीनां चतुर्णां जनकत्वाच्चतुर्भिरुत्प्रेक्षते—रतीति । रतिरसं शृङ्गारस्तन्मय इव, उत्सवो मदस्तन्मय इव, विलासो लीला तन्मय इव, प्रीतिः रोहस्तन्मय इव । सर्वत्र यकारलोपः । समयाद्यनुसरणमाह—प्रदोपेति । प्रदोपो यामिनीमुखं स एव समयः क्षणस्तस्मिन् । प्रदोपलक्षणं विोपयनाह—शशीति । शशीमणयश्चन्द्रकान्तास्तैर्निबद्धा प्रणाला जलमार्गास्तेषां निर्गता पद्मगर्जा(ज्वाला)गुदारिणस्तेभ्यो य प्रमोदस्तेन सुरारा वाचाला ये मयूरा वह्निस्तेषां रवः शब्दस्तेन रणे मगोदरे । गृहीतेति । गृहीतान्यात्तानि विविधकुसुमताम्बूलाङ्गरागपटवानचूर्णानि ययैवविधया तरलिकया एतेषां अनुगम्यमानाऽनुगम्यानाः । पुनः कीदृशी । तेनैवेति । तेनैव मूर्च्छानिहितेन स्थापितेन चन्दनरसेन रसां गन्धरसमन्तानि जितेन यन्मिनेवविधो यो वेपो नेपथ्यं तेन । कीदृशेन । किञ्चिदाश्यानाशुष्का रसस्वरलक्षणा निरवधितोपमास्तया रसा धूनरा किञ्चित्पाण्डुरा आकुला विकीर्णा अलनाः केशा यस्मिन् । पुनः कीदृशेन । अङ्ग्रेण । अङ्ग्रेनेत्यर्थः । तथेति । तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव कण्ठस्थितया निगर[ण]-

श्रवणशिखरचुम्बिन्या च पारिजातमञ्जर्या पद्मरागरत्नरश्मिविनिर्मितेनेव रक्तांशुकेन कृत-
शिरोवगुण्ठना केनचिदात्मीयेनापि परिजनेनानुपलक्ष्यमाणा तस्मात्प्रासादशिखरादवातरम् ।
अवतीर्थ च पारिजातकुसुममञ्जरीपरिमलाकृष्टेन रिक्तीकृतोपवनेन कुमुदवनान्यपहाय धावता
मधुकरजालेन नीलपटावगुण्ठनविभ्रममिव संपादयतानुबध्यमाना प्रमदवनपक्षद्वारेण निर्गल्पा
तत्समीपमुदचलम् । प्रयान्ती च तरलिकाद्वितीयपरिजनमात्मानमेवलोक्याचिन्तयम्—
‘प्रियतमाभिसरणप्रवृत्तस्य जनस्य किमिव कृत्यं बाह्येन परिजनेन । नन्वेत एव परिजनली-
लासुपदर्शयन्ति । तथा हि । समारोपितगरासनासक्तसायकोऽनुसरति कुसुमायुधः । दूर-
प्रसारितकैरः करमिव कर्पति शशी । प्रस्खलनभयात्पदे पदेऽवलम्बते रागः । लज्जां पृष्ट-
कृत्वा पुरः सहेन्द्रियैर्धावति हृदयम् । निश्चयमारोप्य नयत्युत्कण्ठा’ इति । प्रकाशं चाव-
दम्—‘अयि तरलिके, अपि नाम मामिवायमिन्दुहृतकस्तमपि किरणकचग्रहाकृष्टमभिमुख-

स्थापितयाक्षमालया जपमालया तथा पारिजातमञ्जर्या च । कीदृशया । श्रवणयो कर्णयो शिखरमग्र चुम्बती-
त्येवशीला सा तथा । एतेन विरहव्याकुलतया नवीन किञ्चिन्न कृतमिति सूचितम् । पुन कीदृशी । रक्तेति ।
रक्तांशुकेन लोहितवस्त्रेण कृत शिरोवगुण्ठनं यथा सा । रक्तत्वसाम्यादाह—पद्मेति । पद्मरागो लोहितको-
रत्न तस्य रश्मिभि कान्तिभिर्विनिर्मितेनेव रचितेनेव । केनेति । केनचिदात्मीयेनापि स्वकीयेनापि परिजनेन
परिच्छेदेनानुपलक्ष्यमाणान्नायमाना । प्रकारान्तरेण तामेव विशेषयन्नाह—मध्विति । मधुकरा भ्रमरान्नेपा-
जालेन समूहेनानुबध्यमाना निरुध्यमाना । अथ मधुकरसमूहं वर्णयन्नाह—पारीति । पारिजातस्य मन्दारस्य
या कुसुममञ्जरी तस्या परिमलस्तेनाकृष्टेनाकर्षितेन । अतएव रिक्तीकृतोपवनेन । सर्वस्य मधुकरस्य तत्रैव ग-
मनादुपवनं रिक्तीभूतमिति भावः । किं कुर्वता मधुकरकुलेन । कुमुदवनानि कैरवगुण्ठनान्यपहाय त्यक्त्वा वा-
वता त्वरया गच्छता । पुन किं कुर्वता । नीलेति । नीलपटं कृष्णाशुकं तस्यावगुण्ठनविभ्रममिव शिरोधेष्टन-
विलासमिव संपादयता निष्पादयता । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । प्रयान्तीति । प्रयान्ती गच्छन्ती । तर इति ।
तरलिकैव द्वितीयः परिजनो यस्यैवभूतमात्मानमवलोक्य निरीक्ष्याह महाश्वेताचिन्तयमभ्यायम् । किं तदित्याह—
प्रियेति । अतिशयेन प्रिय प्रियतमस्तस्याभिसरणमनुगमनं तत्र प्रवृत्तस्यायुक्तस्य जनस्य बाह्येन बहिर्भूतेन
परिजनेन किमिव कृत्यम् । न किमपीत्यर्थः । प्रस्तुतस्य कुमारेण सह सगमरूपस्य कार्यस्य स्मनिकृतवतिप-
रिचारिकास्वप्यान्तरङ्गत्वात्तरलिकायाम्ततोऽपि सगोप्यमानत्वादिति भावः । परिजनराहित्येऽपि तत्पुक्तता
प्रदर्शयन्नाह—नन्विति । ननु निश्चयेन । एते एवाग्रे वक्ष्यमाणा परिजनलीलासुपदर्शयन्ति । तत्कृत्यता प्रकटी-
कुर्वन्तीत्यर्थः । तदेव प्रकटयन्नाह—तथा हीति । समारोपितमविज्यीकृतं यच्छगमनं वनुस्तत्रागस्त आयुक्त
सायको वाणो येनैवभूतं कुसुमायुधो मदनोऽनुसरत्यनुगच्छति । उद्दीपकत्वात् । दूरं प्रसारिता विस्मार्गिता
करा हस्ता येनैवविधं शशी चन्द्र करमिव हस्तमिव मा कर्पत्यार्षणं करोति । प्रस्खलनेति । प्रस्खलनभ-
यात्पतनभङ्गे पदे पदे रागोऽवलम्ब्येनऽवलम्बनं करोति । अथ चान्योऽपि सेवकः प्रस्खलनभयान्माभि-
नोऽवलम्बनं करोति । लज्जामिति । लज्जां त्रपा पृष्टं पश्चाद्वागे हृत्वेन्द्रियैः कर्णं मह हृदयं चेन पु-
रोऽग्रे धावति त्वरया व्रजति । निश्चयमिति । कुमाग्रिपयिष्युत्कण्ठोत्कलिका निश्चयमारोप्य निश्चयेन प्रि-
यसगमो भविष्यतीति कृत्वा मा नयति प्रापयति । अन्योऽपि सेवको निश्चयमयवगायमारोप्याय मदीयस्वासी-
ति निश्चयं नयति । अभिलषितम्यलमिति शेषः । प्रकाशं प्रकटयन्त्या म्यान्वाहमिपदमवोचम् । किं तत्पि-
त्याह—अयीति । अयि कोमलामन्त्रणे । हे तरलिके, अपिनाम प्रप्ते । अयमिन्दुहृतको मामिव नमपि
पुष्टीरकमायमिमुगं अनुगमनान्वेषापयेत् । कीदृशम् । किंणं पार्दयं कचग्रहं प्रेयग्रहमेनाहृष्टमासि-

मानयेत्' इत्येवादिनी च मामसौ विहस्यात्रवीत्—'भर्तृदारिके, मुग्धासि । किमस्य तेन जनेन । अयमात्मनैव तावन्मदनातुर इव भर्तृदारिकायास्तास्ताश्चेष्टाः करोति । तथा हि । प्रतिविम्बच्छलेन स्वेदसलिलकणिकाञ्चितं चुम्बति कपोलयुगलम् । लावण्यवति पयोधरभारे निपतति प्रस्फुरितकरः । स्पृशति रशनामणीन् । निर्मलनखलग्नमूर्तिः पादयोः पतति । किं चास्य मदनातुरस्येव वपुस्तापाच्छुष्कचन्दनानुलेपपाण्डुतां वहति । मृणालवलयधवलान्तरान्धत्ते । प्रतिमाव्याजेन स्फटिकमणिकुट्टिमेषु निपतति । केतकीगर्भकेसरधूलिधूसरपादः कुमुदसरांस्यवगाहते । सलिलसीकरार्द्राञ्जलिमणीन्करैरामृशति । द्वेष्टि विघटितचक्रवाकमिथुनानि कमलवनानि । एतैश्चान्यैश्च तत्कालोचितैरालापैस्तया सह तमुद्देशमभ्युपागमम् । तत्र च मार्गलताकुसुमरजोधूसरं चरणयुगलं कैलासतटाच्चन्द्रोदयप्रसृतचन्द्रकान्तमणिप्रस्रवणे क्षालयन्ती यस्मिन्प्रदेशे स आस्ते तस्मिन्नेव चास्य सरसः पश्चिमे तटे पुरुषस्येव रुदितध्वनि विप्रकर्षान्नातिव्यक्तमुपालक्ष्यम् । दक्षिणेक्षणस्फुरणेन च प्रथममेव मनस्याहितशङ्का

तम् । एवमादिनीमेवमुवाणा च मामसौ तरलिका विहस्य हास्य कृत्वानवीदवोचत् । हे भर्तृदारिके, त्वं मुग्धासि । अस्य चन्द्रहतकस्य तेन जनेन पुण्डरीकाख्येन किम् । कृत्यमिति शेषः । अयं चन्द्रहतक आत्मनैव स्वयमेव मदनातुर इव कदर्पपीडित इव भर्तृदारिकाया भवत्यास्तास्ताश्चेष्टा कायव्यापारान्करोति विदधाति । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । प्रतीति । प्रतिविम्बच्छलेन प्रतिच्छायाभिषेणे कपोलयुगलं चुम्बति चुम्बनं करोति । तदेव विशिनष्टि—स्वेदेति । स्वेदसलिलस्य घर्मजलस्य कणिका विप्रुपस्ताभिरश्चित व्याप्तम् । एतेन कपोलयोः स्वच्छता विरहसिन्धु व्यज्यते । लावण्येति । लावण्यं लवणिमा विद्यते यस्मिन्नेवभूते पयोधरभारे प्रस्फुरितं प्रकम्पितं करोत्येनैवविधो निपतति । एतेन पयोधरयोर्जडत्वपरिणाहविशेषश्च द्योत्यते । स्पृशतीति । रशना कटिमेखला तस्या मणीन्तरानि स्पृशत्याश्लिषति । निर्मलेति । निर्मलाः स्वच्छा येन-पास्तत्र लया मूर्तिर्यस्यैवभूत सन्पादयो पतति । चन्द्रस्य कामुकत्वाभिव्यञ्जक[त्वं]माह—किं चेति । अस्य चन्द्रस्य मदनातुरस्येव वपुः शरीरं तापाच्छुष्को यश्चन्दनानुलेपस्तद्वत्पाण्डुता शुभ्रता वहति । मृणालेति । मृणालानि विसानि तेषां वलयानि तद्वद्वलान्करान्दहस्तान्धत्ते धारयति । प्रतिमेति । प्रतिमाव्याजेन प्रतिविम्बच्छलेन स्फटिकमणीनां कुट्टिमानी तेषु निपतति । केतकीति । केतक्याः प्रसिद्धाया या गर्भकेसरधूलिधूसरपादौ पादौ यस्यैवभूत कुमुदसरांसि कैरवोपलक्षिततडागान्यवगाहते । सलिलेति । सलिलस्य जलस्य सीवगा दाताएतकणास्तैरार्द्राञ्जलिमणीन्धन्वकान्तान्करैर्हस्तैरामृशति परामृशति । विघटितेति । विघटितानि मिनीभूतानि चक्रवाकमिथुनानि येभ्य एतादृशानि कमलवनानि द्वेष्टि द्वेषं करोति । तथेति । तस्या तरलिकया सह तेन पूर्वोक्तैरन्यैश्चतुर्भिस्तत्कालोचितैस्तत्समययोग्यैरालापैः सभापणं करणभूतैस्तमुद्देशं

तेन सुतरां विदीर्णहृदयेव किमप्यनिष्टमन्तःकथयतेव विपण्णेनान्तरात्मना 'तरलिके, किमिदम्' इति सभयमभिदधाना वेपमानगात्रयष्टिरभिमुखमतित्वरितमगच्छम् ।

अथ निशीथप्रभावादूरादेव विभाव्यमानस्वरमुन्मुक्तार्तनादम् 'हा हतोऽस्मि । हा दग्धोऽस्मि । हा वञ्चितोऽस्मि । हा किमिदमापतितम् । कि वृत्तम् । उत्सन्नोऽस्मि । दुरात्मन् मदनपिशाच पाप निर्धृण, किमिदमकृत्यमनुष्ठितम् । आः पापे दुष्कृतकारिणि दुर्विनीते महाश्वेते, किमनेन तेऽपकृतम् । आः पाप दुश्चरित चन्द्र चाण्डाल, कृतार्थोऽसि । इदानीमपगतदाक्षिण्यं दक्षिणानिलहतक, पूर्णास्ते मनोरथाः । कृतं यत्कर्तव्यम् । वहेदानी यथेष्टम् । हा भगवन् श्वेतकेतो पुत्रवत्सल, न वेत्सि मुपितमात्मानम् । हा धर्म निष्परिग्रहोऽसि । हा तपः, निराश्रयमसि । हा सरस्वति, विधवासि । हा सैल्यम्, अनाथमसि । हा सुरलोक, शून्योऽसि । सखे, प्रतिपालय माम् । अहमपि भवन्तमनुयास्यामि । न शक्नोमि भवन्तं विना क्षणमप्यवस्थातुमेकाकी । कथमपरिचित इवाहृष्टपूर्वं इवाद्य मामेकपदे उत्सृज्य

ता स्थापिता शङ्करेका यया सैवविधाह तदुपलक्षणानन्तर तेन रुदितेन सुतरामतिशयेन विदीर्ण हृदयेव विशीर्ण स्वान्तेव किमप्यनिष्टमशुभमन्तर्मये कथयतेव ब्रुवतेव विपण्णेन विपादवतान्तरात्मना सता हे तरलिके, सभय यथा स्यात्तथा किमिदमित्यभिदधाना ब्रुवाणा वेपमाना गात्रयष्टिः सैवविधापि(ति)त्वरितमतिशीघ्रमभिमुख समुखमगच्छमव्रजम् ।

अथेति । आगमनानन्तरमित्येतान्यन्यानि च वाक्यानि च विलपन्त विलाप कुर्वन्त कपिजलमश्रौषमाकर्णय तादृशविलापवाक्येनाय कपिजल एवेति निश्चितवती । इतिशब्दार्थमाह—निशीथेति । निशीथोऽर्धरात्र तस्य प्रभावान्माहात्म्यादूरादेव विप्रकृष्टदेव विभाव्यमानो जायमान स्वरौ यस्य स तम् । दिवा कोलाहलेन शब्दः श्रोतु न शक्यत इति भावः । पुनः कीदृशम् । उन्मुक्तेति । उन्मुक्त आर्तनादो येन स तम् । अथार्तस्वरान्विविच्य प्रदर्शयन्नाह—हा हत इति । हा इति सेदे । अह हतस्ताडितोऽस्मि । हेति पूर्ववत् । दग्धो ज्वलितोऽस्मि । हा वञ्चितो विप्रतारितोऽस्मि । हेति । किमिदमतर्कितमापतितम् । मच्छिरसीति शेषः । किमिद वृत्त निष्पन्नम् । उत्सन्नो मूलात्कपितोऽस्मि । अहमिति शेषः । हे दुरात्मन् हे मदनपिशाच, हे पाप हे पापिन्, हे निर्धृण हे निर्दय, किमिदमकृत्यमनुष्ठितमाचरितम् । आ पापे दुष्कृतकारिणि, दुर्विनीते शूरे हे महाश्वेते, ते तवानेन पुण्डरीकेण किमपकृतम् । कोऽयमनुपकार कृतः । आः आक्रोशः । हे पाप पाप्मन्, हे दुश्चरित दुराधा(चा)र, हे चन्द्र चाण्डाल त्वं कृतार्थः कृतकृत्योऽसि । इदानीं साप्रत हे अपगतदाक्षिण्यं त्वीभूतानुकृत्य, हे दक्षिणानिलहतक, ते तव मनोरथा पूर्णा परिपूर्णाभूता । हतक इति हीनोक्तिः । यदिति । यत्कर्तव्यं तत्कृतम् । इदानीं साप्रत यथेष्टं यथेच्छया बह मचर । हा भगवन् हा स्वामिन्, श्वेतकेतो, पुत्रवत्सल सुतहितकारक, आत्मानं स्व मुपितमपहतमर्षस्व न वेत्सि न जानामि । हेति पूर्ववत् । हे धर्म हे त्रप, त्वं निर्गत परिग्रहः स्वीकारो यन्मैवभनोऽमि । अन्य कामविदलत्वे तव स्वीकारो नाम्नीत्यर्थः । यद्वायमेव तव स्थानः परिग्रहस्तस्य कामव्यामलत्वे तव स्थानं नाम्ना(स्वीत्यर्थः) । हा तप, त्वं निराश्रय निर्गतस्थानमसि । हा सरस्वति हा भारति, त्वं विधवा गृहभर्तृनामि । हा मत्प हा तव्यम, त्वमनाथ स्वामिरहितमसि । हा मुग्लोक हा मुरालय, त्वं शून्य उद्योऽस्मि(मि) । तेन विनेत्यर्थः । हे मने पुण्डरीक, मा कपिजल प्रतिपालय प्रतिपालनां रु । अहमिति । अहमपि भवन्तं त्वमनुयाग्याम्यनुगमिष्यामि । न शक्नोमि न गमयामि भवामि भवन्तं त्वा विनेत्यर्थः । क्षणमपि क्षणमात्रमव्यवस्थितम् । अपरिचित इवानजानमव द्य, अहृष्टपूर्वं इवानव्य

प्रयासि । कुतस्तवेयमतिनिष्ठुरता । कथय त्वद्वृत्ते क गच्छामि । कं याचे । कं शरणमुपैमि । अन्धोऽस्मि
संवृत्तः । शून्या मे दिशो जाताः । निरर्थकं जीवितम्, अप्रयोजनं तपः, निःसुखाश्च लोकाः ।
केन सह परिभ्रमामि । कर्मालपाभि । केन वार्ता करोमि । उत्तिष्ठ त्वम् । देहि मे^१ प्रतिवचनम् ।
क तन्ममोपरि सुहृत्, प्रेम । क सा स्मितपूर्वाभिभाषिता च^२ इत्येतानि चान्यानि च विलपन्तं
कपिञ्जलमश्रौपम् । तच्च श्रुत्वा पतितैरिव प्राणैर्दूरादेव मुक्तैकताराकन्दा, सरस्तीरलतास-
क्तिवृक्ष्यमानांशुकोत्तरीया, यथाशक्तित्वरितैरज्ञातसमविषमभूमिभागाविन्यस्तैः पादप्रक्षेपैः प्र-
स्वलन्ती पदे पदे, केनाप्युत्क्षिप्य नीयमानेव तं प्रदेशं गत्वा सरस्तीरसमीपवर्तिनि शिशि-
रशीकरासारस्वाविणि शशिमणिशिलातले विरचितं कुमुदकुवलयकमलविविधवनकुसुमसु-
कुमारमालामयमिव मृणालमयम्, कुसुमशरसायकमयमिव शयनमधिशयानम्, अतिनिष्प-
न्दतया मत्पदशब्दमिवाकर्णयन्तम्, अन्तःक्रोधशमितमदनसंतापतया तत्क्षणलब्धसुखप्रसुप्त-

कृतपूर्व इव, अद्य मा कपिञ्जलमेकपदे सहस्रोत्सृज्य स्वत्वा कथं प्रयासि गच्छसि । तवेयमतिनिष्ठुरतातिकठिनता
कुत । त्वं कथय प्रतिपादय । त्वद्वृत्ते त्वद्व्यतिरेकेण क गच्छामि क व्रजामि । क याचे क प्रार्थये । क शरणं
प्राणमुपैमि गच्छामि । अहमन्धः सद्योऽस्मि चक्षुर्विकलो जातोऽस्मि । मे मम दिशः ककुभः शून्या उद्वसिता
जाता । त्वा विने[ति]शेषः । निरिति । निरर्थकं निःफलं जीवितं प्राणधारणम् । तपोऽप्रयोजनं कृत्तरहितम् ।
लोका इति । लोका भवनानि निःसुखा सातवर्जिता । केनेति । केन सह परिभ्रमामि परिभ्रमणं करो-
मि । कमिति । क पुमासमनिर्दिष्टनामकमालपाम्यालापं करोमि । केनेति । केन सह वार्तां प्रवृत्तिं करो-
मि । त्वमिति । त्वं भवानुत्तिष्ठोत्थानं कुरु । मे मम प्रतिवचनं प्रत्युत्तरं देहि । हे सुहृत् हे मित्र, ममोपरि
तत्पुंसस्यैव प्रेम स्नेहः कः स्मितपूर्वा हास्यपूर्विकाभिभाषिताभिवादिता सा कः । अन्ययस्तु प्रागेवोक्तः ।
तद्येति । तत्पूर्वोक्ता विलपितं श्रुत्वाकर्ण्य तं प्रदेशं गत्वा पापकारिणी मन्दभाग्या तं पुण्डरीकं महाभागम-
प्राक्षमपश्यमिति दूरेणान्वयः । अद्य तां विशेषयन्नाह—दूरेति । दूरादेव दविष्टादेव मुक्तं एकताराऽत्युच्च
आकन्दं पृक्कारो यया सा । सर इति । सरसोऽच्छोदनाग्नौ यास्तीरलता प्रतीरवलयस्तासु सक्तिः सवन्धस्त-
या नृपमानमशुकोत्तरीया निवसनं यस्या सा तथा । पुनः किं कुर्वन्ती । पदे पदे पादप्रक्षेपैरद्विन्यासैः करण-
भूतं प्रस्वलन्ती स्तलनां प्राप्नुवन्ती । कैरिव । पतितैः प्राणैरिव । कीदृशैः । शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति ।
तेन त्वरितस्वरायुक्तं । अज्ञेति । अज्ञातोऽविदितो यः समविषमभूमिभागो भूप्रदेशस्तत्र विन्यस्तैः स्थापितैः ।
तानेव विशेषयन्नाह—केनेति । केनाप्यनिर्दिष्टनामोत्क्षिप्योत्पाद्य नीयमानेव प्राप्यमाणेव सरसोऽच्छोदनाग्नौ
नृप प्रतीरं तस्य समीपवर्तिनि निकटस्थायिनि । शिशिरेति । शिशिरा शीतला ये शीकरास्तेषामासारो
तेषां शिरास्यस्याविणि प्रधारिणि । एवविधे शशिमणिशिलातले चन्द्रकान्तप्रस्तरोपरि विरचितं निर्मितम् ।
कुमुदेति । कुमुदानि श्वेतकमलानि, कुवलयान्युत्पलानि, कमलानि नलिनानि, विविधान्यनेकप्रकाराणि
नन्दमानारामपुष्पाणि तेषां या सुकुमारा माला स्वतन्मयमिव मृणालमयं विसनिष्पन्नम् । उद्दीपकत्वा-
त्—हृष्टमेति । कुसुमशर वदर्पस्तस्य नायका वाणास्तन्मयमिव । एवविधं शयनं शयनीयमधिशयानं श-
यनं शर्जणम् । मम पदे मत्पदे तपो गच्छमाकर्णयन्तमिव शृण्वन्तमिव । यतः मम द्विपय उत्कण्ठितस्तत्र हे-
तुना—शमीति । अतिनिष्पन्दतयातिनिश्चलतया । इयं नागतेति ममोपर्यन्तं क्रोधन्तेन शमितो मदनसंतापो
ममोपरि क्रोधकरणात् । मदनं सतापो

१ मे विलम्बः । २ पूर्वानिभाषिता । ४ तच्च । ५ सरस्तीरलतानुपज्यमानः ।
६ शिशिराः शीतलाः । ७ शशिमणिः । ८ कुसुमशरः । ९ सुकुमारः, मालामयः । १० अन्तःकृतान्त्रोपशमितः,
११ मदनः । १२ मदनः । १३ मदनः । १४ मदनः । १५ मदनः । १६ मदनः । १७ मदनः । १८ मदनः । १९ मदनः । २० मदनः ।

मिव मुनिक्षोभप्रायश्चित्तप्राणायामावस्थितमिवातिप्रस्फुरितप्रभेण त्वत्कृते ममेयमवस्थेति कथ-
यन्तमिवाधरेण, इन्दुद्वेपिपरिवर्तितदेहतया पृष्ठभागनिपतितैर्मदनदहनविह्वलहृदयन्यस्तहस्तन-
खमयूखच्छलेन छिद्रितमिव शशिकिरणैः, उच्छुष्कपाण्डुरया स्वविनाशोत्पातोत्पन्नया
मदनचन्द्रकलयेव चन्दनलेखिकया रचितललाटिकम्, ईपदालक्ष्यपरिवृत्ततारकेणानवरतरो-
दनाताम्रेण प्राणोत्सर्गोपजाताश्रुक्षयतया रुधिरमिव क्षरता मदनशरशल्यवेदनाकृणितत्रिभा-
गेन नातिनिमीलितेन लोचनयुगलेन 'मत्तोऽतिप्रियतरस्तवापरो जनो जातः' इति कुपितेनैव
जीवितेन परित्यक्तम्, मन्मथव्यथया सहैतानसून्स्वयमिवोत्सृज्य निश्चेतनामुखमनुभवन्तम्,
अनङ्गयोगविद्यामिव ध्यायन्तम्, अपूर्वप्राणायाममिवाभ्यस्यन्तम्, उपपादितास्मदागमनेन
प्रणयादिवापहतप्राणपूर्णपात्रमनङ्गेन रचितचन्दनललाटिकात्रिपुण्ड्रकम्, धृतसरसत्रिससूत्र-

दूरीकृत इति भाव । मुनेर्मम क्षोभस्त्वनुचित इत्यतस्तत्राप्रयश्चित्तस्यो य प्राणायाम प्राणयमन्तत्रावस्थितमिव
कृतावस्थानमिव । स चातिनि स्पन्दतया कियत इति भाव । अतीति । अतिप्रस्फुरिता दीप्रा प्रभा कान्तिर्य-
स्यैवविधेनाधरेण रदनच्छदेन त्वत्कृते त्वन्निमित्त ममेय प्रत्यक्षोपलभ्यमानावस्था दशा जाता इति कथयन्तमे-
(मि)व प्रतिपादयन्तमिव । इन्द्रिति । इन्दुद्वेपेण चन्द्रद्विपा परिवर्तितं प्रत्यङ्मुखीकृतो यो देहस्तस्य प्रभावमन्ता
तया पृष्ठभागे पश्चाद्भागे निपतितं शशिकिरणैश्चन्द्रालोकं पृष्ठ भित्त्वा हृदयभागे गमनाभावेऽपि मदनलक्षणो
यो दहनो वहित्स्तेन विह्वल यद्वृद्धय स्वान्त तत्र न्यस्त स्थापितो यो हस्त पाणिस्तस्य नरामयूरा पुनर्भवकि-
रणास्तेषां छलेन मिषेण छिद्रितमिव सजातविवरमिव । अनेन देहस्य स्वच्छत्व नरपकिरणानामुदितारुणचन्द्र-
किरणसादृश्य व्यज्यते । मुनिकुमार विशेषयन्नाह—उच्छुष्केति । चन्दनलेखिकया मलयजलेराया रचिता
निर्मिता ललाटिका यस्य न तम् । कीदृशया । उच्छुष्का चार्मा पाण्डुरा चोच्छुष्कपाण्डुरा तथा । अतएव
शुक्लवक्त्रत्वमागमादाह—मदनेति । मदनो मन्मथ न एव चन्द्रमस्य कलयेव । कीदृशया । स्वस्य यो
विनाशस्तद्वक्ष्येन उत्पातन्तेनोत्पन्नया प्रकटीभूतया । पुन कीदृशम् । एवविधेन लोचनयुगलेन नेत्रयुग्मेन ।
उपलक्षितमिति शेष । अथ च लोचनयुगल विशेषयन्नाह—ईपदिति । ईपद्विकिचालक्ष्यदृश्या परिवृता श्रम-
न्यन्तारका कानीनिका यस्मिन् । अनवरत निगन्तर रोदनमधुपातस्तेनाताम्रेणपन्नाप्रवर्णनं । प्राणेति । प्रा-
णस्य य उत्सर्ग परित्यागन्तरोपजात नमुत्पन्नो योऽश्रुक्षयस्तस्य भावमन्ता तथा रुधिरमिव रक्तमिव क्षरता
प्रववता । मदनेति । मदनशराणा वदर्पवाणानां शल्यमन्तस्थितशराप्रभागस्तस्य वा वेदना पीडा तथा कृ-
णित ईपद्विकीकृतत्रिभागो यस्मिन् । नेत्रम्येति शेष । नेति । नातिनिमीलितेन नातिमुद्रितेन । मत्त इति ।
मदिति मत्त । मार्वविभक्तिकन्तम् । जीवितादपितव कुमारस्यापरो जनो महाश्वेतान्तपोऽतिप्रियतरोऽतिप्रहो
जात इति हेतो कुपितेन क्रोध प्राप्तेन जीवितेन प्राणितेन परित्यक्तमुज्जितम् । मन्मथेति । मन्मथस्य कद-
[पे]स्य या व्यथा पीडा तथा नह व(त्)यमिवाकस्माभि(दि)वनानमन्प्राणानुत्सृज्य त्यक्त्वा निश्चेतनामुग गात
तदनुभवन्तमनुभवविपर्ययाकुर्वन्तम् । अनङ्गेति । अनङ्गस्य मनोभुवो जयार्थं या योगविद्या ता व्यायन्तमिव
ध्यानविपर्ययाकुर्वन्तमिव । अपूर्वेति । परकाभावादिति भाव । एवविध प्राणायाम प्राणयममभ्यस्यन्तमि-
वान्याम कुर्वन्तमिव । पूर्वे नि शब्दतया प्राणाग्रामावस्थितत्वम्, दशानी तु परकाभावादिति भेद । उपेति ।
उपपादित निपादितमन्मदागमन येनैवभूतेनानेन प्रणयादिव चेष्टादिवापन्नमाकषितं प्राणलक्षण पूर्णपात्र
यस्मान्न तम् । 'उन्मेषु मृद्विर्द्विद्वलादाहृष्य गृपेन । तत्पूर्णपात्रम्' इति श्रुत्या । रचितेति ।
रचित निमित्त चन्दनेन ललाटिकामु त्रिपुण्ड्रक येन तम् । पूर्वमन्मथप्राणस्यादिकावर्णनम्, दशानीमर्धच-
न्द्रोपरि त्रिपुण्ड्रकमिति भेद । धनेति । इत कास्ति मन्मथमन्मथस्य विशेषतः यदुक्तं येन न तम् ।

यजोपवीतम्, अंसावसक्तकदलीगर्भपत्रचारुचीरम्, एकावलीविशालाक्षमालम्, अविर-
लामलकर्पूरक्षोदभस्मधवलम्, आवद्धमृणालरक्षाप्रतिसरमनोहरम्, मनोभवव्रतवेषमास्थाय
मत्समागममन्त्रमिव साधयन्तम्, 'भोः कठिनहृदये, दर्शनमात्रकेणापि न पुनरनुगृहीतोऽय-
मनुगतो जनः' इति सप्रणयं मासुपलभमानमिव चक्षुषा, किचिद्विवृतधाधरतया जीवितमपह-
र्तुमन्तःप्रविष्टैरिवेन्दुकिरणैर्निर्गच्छद्भिर्दशनांशुभिर्धवलितपुरोभागम्, मन्मथव्यथाविघटमान-
हृदयनिहितेन वामेन पाणिना 'प्रसीद । प्राणैः समं प्राणसमे, न गन्तव्यम्' इति हृदयस्थितां
मासिव धारयन्तम्, इतरेण च नखमयूखदन्तुरतया चन्दनमिव स्रवतोत्तानीकृतेन चन्द्रात-
पमिव निवारयन्तम्, अन्तिकस्थितेन चाचिरोद्गतजीवितमार्गमिवोद्गीवेण विलोकयता तपःसु-
हृदा कमण्डलुना समुपेतम्, कण्ठाभरणीकृतेन च मृणालवलयेन रजनीकरकिरणपाशेनेव
संयम्य लोकान्तरं नीयमानम्, कपिञ्जलेन मद्दर्शनात् 'अब्रह्मण्यम्' इत्यूर्ध्वहस्तेन द्विगुणी-
भूतवाष्पोद्गमेनाक्रोशता कण्ठे परिष्वक्तं तत्क्षणविगतजीवितं तमहं पापकारिणी मन्दभाग्या
महाभागमद्राक्षम् । उद्भूतमूर्च्छान्धकारा च पातालतलमिवावतीर्णा तदा काहमगमम्, किम-

अंसेति । असे स्कन्धेऽवसक्त स्थापित कदलीगर्भपत्रचारु मनोहर चीर येन स तम् । विशालेति ।
एनापत्येव दिशाला विस्तीर्णाक्षमाला जपमाला यस्य स तम् । अविरलेति । अविरलो धनोऽमलो निर्मल
एवविधो य कर्पूरक्षोदो धनसारचूर्णं तदेव भस्म विभूतिस्तेन धवल शुभ्रम् । आवद्धेति । आवद्धा मृणालस्य
तन्तुलस्य रक्षाधं प्रतिसरो हस्तसूत्रं तेन मनोहर शोभनम् । मनो इति । मनोभवव्रतवेषमास्थाय परिधाय
नदीयो य समागमस्तत्साधनो मन्त्रस्त साधयन्तमिवाराधयन्तमिव । इति मा सप्रणय सत्तेहम् । चक्षुषा
इति । उपलभमानमिवोपलभ्य ददानमिव । इतिशब्दद्योलमाह—भो इति । भो कठिनहृदये, दर्शनमात्र-
केणाप्यनुगतोऽनुरक्तो जनो न पुनरनुगृहीतो न स्वीकृत । किचिदिति । किचिद्विवृतो योऽवर ओष्ठ-
रास्य भादस्तत्ता तया जीवितमपहर्तुं दूरीकर्तुमन्तः प्रविष्टैरिवेन्दुकिरणैश्चन्द्रकरैरिव निर्गच्छद्भिर्दशनांशुभिर्ध-
वलितपुरोभागं शुभ्रीकृताग्रप्रदेशम् । मन्मथेति । मन्मथस्य कदर्पस्य व्यथा पीडा
ता विघटमान मियमान यद्दय तत्र निहितेन स्थापितेन वामेन सव्येन पाणिना हस्तेन कृत्वा इति हृदय-
स्थिता मासिव धारयन्त रक्षन्तम् । इतिवाच्यमाह—प्रसीदेति । हे प्राणसमे, त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव ।
तप च प्राणैः समं न गन्तव्यम् । प्राणा गच्छन्तु, पर त्वया न गन्तव्यमिति भावः । एतेन प्राणि(णे)भ्योऽय-
तिवत्भा तन्मतीति धनितम् । इतरेणेति । इतरेण दक्षिणपाणिनोत्तानीकृतेनोर्ध्वीकृतेन चन्द्रातप कौमुदी
निवारयन्तमिव निषेधयन्तमिव । किं कुर्वन्ती । चन्दन मलयज स्रवतेव धरतेव । कया । नखानां मयूखा
किरणैर्दन्तुरतया विपनोत्ततया । अन्तिकेति । अन्तिकस्थितेन समीपवर्तिनोद्गीवेणाचिरोद्गतमचिर-
तया गतं गच्छति तस्य मार्गं पन्थानं विलोक्यतेव पश्यतेव । एवविधेन तप सुहृदा तपस्यामित्रेण
कमण्डलुना समुपेता समुपेतं सहितम् । [दण्डे] आभरणीकृतेन च विभूषणीभूतेन च मृणालवलयेन विस-
रजनीति । रजनीति । रजनीन्धन्मन्त्रस्य विरपास्तद्वक्षणं पाशो बन्धनग्रन्थिस्तेनेव
रजनीन्धन्मन्त्रेण जीवमानं प्राप्नोति । अत्रान्यं प्रादुर्गतो जनो यमेन पाशेन बद्धा लोका-
न्तरं गच्छति । इति तदर्थमन्यत्रेति तदर्थमन्यत्रेति भावः । मदिति । तदानीं मद्दर्शनादब्रह्मण्यम-
ब्रह्मण्यं कविः तदानीन्तना एतद्वत्ता वष्टे एषिस्तमारणितम् । तद्वद्वेन कपिञ्जलेन । द्विगुणी-
भूतं वाष्पोद्गमेनाक्रोशता कण्ठे परिष्वक्तं तत्क्षणविगतं तमहं पापकारिणी मन्दभाग्या
महाभागमद्राक्षम् । उद्भूतमूर्च्छान्धकारा च पातालतलमिवावतीर्णा तदा काहमगमम्, किम-

करवम्, किं व्यलपम्, इति सर्वमेव नाज्ञासिपम् । असवश्च मे तस्मिन्क्षणे किमतिकठिनतयास्य मूढहृदयस्य, किमनेकदुःखसहस्रसहिष्णुतया हतशरीरकस्य, किं विहिततया दीर्घशोकस्य, किं भाजनतया जन्मान्तरोपात्तस्य दुष्कृतस्य, किं दुःखदाननिपुणतया दग्धदैवस्य, किमेकान्तवामतया दुरात्मनो मन्मथहतकस्य केन हेतुना नोद्गच्छन्ति स्म तदपि न ज्ञातवती । केवलमतिचिरालम्बचेतना दुःखभागिनी बह्वाविष पतितमसह्यशोकदह्यमानमात्मानमवनौ विचेष्टमानपश्यम् । अश्रद्धधानं चासंभावनीयं तत्तस्य मरणमात्मनश्च जीवितमुत्थाय, 'हौ, किमिदमुपनतम्' इति मुक्तार्तनादा, 'हौ अम्ब, हा तात, हा सख्य.' इति व्याहरन्ती, 'हा नाथ जीवितनिवन्धन, आचक्ष्व । क सामेकाकिनीमगरणार्मकरुणं विमुच्य यासि । पृच्छ तरलिकां त्वत्कृते मया यानुभूतावस्था । युगसहस्रायमाणः कृच्छ्रेण नीतो दिवस' । प्रसीद । सकृदप्यालप । दर्शय भक्तवत्सलताम् । ईपदपि विलोक्य । पूरय मे मनोरथम् । आर्तास्मि । भक्तास्मि । अनुरक्तास्मि । अनाथास्मि । वालास्मि । अगतिकास्मि । दुःखितास्मि । अनन्यशरणास्मि । मदनपरिभूतास्मि । किमिति न करोषि दयाम् । कैथय किमपराद्धम्, किं वा नानुष्ठितं मया, कस्यां वा नाज्ञायामाहतम्, कस्मिन्वा त्वदनुकूले नाभिरतम्, येन

ज्ञानासिप नावोधिपम् । इतिद्योलमाह । उद्भूतेति । काहमगममव्रजम्, किमकरवमघटयम्, । [किं]लप किमवोचम् । कीदृशम(शा)हम् । उद्भूत प्रकटीभूत मूर्च्छा एवान्धकार यस्या सा । तथा पातालतल रगातलमवतीर्णम् । असवस्वे(श्चे)ति । तस्मिन्क्षणे मे ममासव प्राणा अस्य मूढहृदयस्य किमतिकठिनतयातिगठिन्यतया । किं हतशरीरकस्य नि प्रयोज[न]देहस्यानेकानां दुःखसहस्राणां सहिष्णुतया सहनतया । किं दीर्घशोकस्य चिरकालीनशुचौ विहिततयावश्यभोक्तव्यतया । किं जन्मान्तरोपात्तस्य भवार्जितस्य दुष्कृतस्य पापस्य भाजनतया पात्रतया । किं दग्धदैवस्य ज्वलितभाग्यस्य दुःखदाने कृच्छ्रप्रदाने निपुणतया दक्षतया किं दुरात्मन पापिष्ठस्य मन्मथहतकस्यैकान्तवामतयात्यन्तप्रतिकूलतया । एतेषां मध्ये केन हेतुना नोद्गच्छन्ति स्म न वदन्ति प्रयान्ति स्म तदपि न ज्ञातवती । केवलमतिचिराच्चिरकालेन लब्धा प्राप्ता चेतना चेतन्य यथा गतिरिति दुःखभागिनी बह्वाविषाविव पतितमसह्यो यः शोकः शुक्तेन दह्यमानः ज्वलन्तमवनौ पृथिव्या विनेष्टमान लुप्तमानमात्मानमपश्यमवलोक्यम् । तस्य मुनिकुमारस्य तन्मरणमात्मनश्च स्वकीयस्य न जीवितमसंभावनीयमश्रद्धधानमश्रद्धाविपर्ययानुवर्णमुत्थाय । हेति रोदे । किमिदमुपनतमागतमिति मुक्त आर्तनादा आरुन्ध आरुन्धशब्दो यथा सा तथा । हा अम्ब मान, हा तात हा पित, हा सख्य हा आलस्य, इति परोक्ष व्याहरन्ती कथयन्ती । हा नाथ हा स्वामिन्, जीवितनिवन्धन जीवितकारणमात्रञ्च कथय । सामेकाकिनीमनहावामशरणामत्राणामनरण निर्दय यथा म्यान्तया विमुच्य तस्मिन्वा क याति क व्रजति । तरलिका पच्छ प्रश्न कर । त्वत्कृते त्वदर्थं मया महाश्रेताभिधानया यानिर्वचनीयावस्था न्यायमनानर्थापदी-

कुपितोऽसि । दासजनमकारणात्परित्यज्य ब्रजं विभेषि कौलीनात् । अलीकानुरागविप्रतार-
णकुञ्जला किं वा मया वामया पापया । ओं, अहमद्यापि प्राणिमि । हा, हतास्मि मन्दभा-
गिनी । कथं न त्वं जातः, न विनयः, न वन्धुवर्गः, न परलोकः । धिक् मां दुष्कृतकारि-
णीम्, यस्याः कृते तवेयमीदृशी दशा वर्तते । नास्ति मत्सदृशी नृशंसहृदया, याहमेवविधं
भवन्तमुत्सृज्य गृहं गतवती । किं मे गृहेण, किमम्बया, किं वा तातेन, किं वन्धुभिः, किं
परिजनेन । हा, कमुपयासि शरणम् । मयि दैव, दर्शय दयाम् । विज्ञापयामि त्वाम् ।
देहि दयितदक्षिणां भगवति भवितव्यते । कुरु कृपाम् । पाहि वनितामनाथाम् । भग-
वत्यो वनदेवता, प्रसीदत । प्रयच्छतास्य प्राणान् । अथ वसुंधरे, सकललोकानुग्रहजननि ।
रजनि, नानुकम्पसे । तात कैलास, शरणागर्तास्मि ते । दर्शय दयालुताम् । इत्येतानि चा-
न्यानि च व्याक्रोशन्ती, कियद्वा स्मरामि, ग्रहगृहीतेवाविष्टेवोन्मत्तेव भूतोपहतेव व्यलपम् ।
उपर्युपरिपतितनयनजलधारानिकरच्छलेन विलीयमानेव, द्रवतामिव नीयमाना, जलाकारे-
णवात्मीक्रियमाणा प्रलापाक्षरैरपि दर्शनमयूखशिखानुगततया साश्रुधारैरिव निष्पतद्भिः शि-
रोरुहैरप्यविरलविगलैस्तकुसुमतया मुक्तवाष्पजलविन्दुभिरिवाभरणैरपि प्रसूतविमलमणिकिर-

तथ ब्रजन्नाच्छन्नकैलीनाञ्जनापवादान विभेदि(षि) भय प्राप्नोषि । अलीकेति । अलीको मिथ्या योऽसुराग-
स्तेन यद्विप्रतारण वचन तत्र कुशलया दक्षया वामया प्रतिकूलया पापया दुष्टकर्मकारिण्या मया किं[वा] स्यात् ।
आ इति ज्ञातम् । अहमद्यायेतावत्कालमपि प्राणिमि जीवामि । हा हतास्मि । दैवेन ताडितास्मीति भाव ।
अत एव मन्दभागिनी । तदेव दर्शयति—कथमिति । न त्व भवान् । जात पतिरिति शेष । अतश्च न
विनयो न मर्यादा, न वा वन्दुवर्गों न स्वजनलोक , न परलोको न प्रेक्षभाव । मा धिगस्तु विकारोऽस्तु । मा
कीदृशीम् । दुष्कृतकारिणी दुष्कर्मकरणनीलाम् । यस्या पापकारिण्या कृते तव भवत इय परित्यक्तजीवितरूपा
पशादग्था वर्तते । मत्सदृशी मत्समा नृशसहृदया क्रूरचित्ता नास्ति न विद्यते, याहमेवविध भवन्तमुत्सृज्य त्य-
क्त्वा गृह आगतवती । मे मम किं गृहेण सदनेन, किमम्बया मात्रा, किं वा तातेन पित्रा, किं वा वन्धुभिः
स्वजन , किं परिजनेन परिच्छदेन । हेति रेखे । क ग्ररणमुपयामि गच्छामि । हे दैव हे भाग्य, मयि विषये
पसा कृपा दर्शय । त्वा प्रति विज्ञापयामि विज्ञप्ति करोमि । हे भवितव्यते भगवति, दयितदक्षिणा देहि ।
पपा दया उर । अनामा वनिता स्त्रिय पाहि रक्ष । हे भगवल्लो वनदेवता , यूय प्रसीदत प्रसन्ना भवत ।
राग्य मुनिगुमारग्य प्राणान्प्रच्छन्त ददत । हे सकललोकानुग्रहजननि वसुधारे, अव रक्ष । हे रजनि हे रात्रि,
गातुग्गर्भेन गातुग्गन्धा करेपि । हे तात कैलास, ते तव गरणागतस्मि । दयालुता कृपालुता दर्शय प्र-
कटप । त्वेतानि च ग्रन्थकर्त्रा प्रदर्शितान्यन्यानि चाप्रदर्शितानि च वचनानि व्याक्रोधन्ती पृत्कुर्वन्ती ।
विद्येतेति । किमस्मात्परिदेवन स्मरामि स्मरणविषयीकुर्वे । ग्रहगृहीतेव प्रयिलंबे, आविष्टेबावेशविषयी-
ते उन्मोढोन्मत्तबाहुव्यथितेव, भूतेन व्यन्तरेणोपहतने(व) व्यल्प विलापमकरवम् । अथ नयनाश्रुवाराणा
ना विना दर्शयितुं त्रिभिरूपेक्षते—उपरीति । उपर्युपरि पतिता या नयनजलवारा अश्रुश्रेण्यस्तासा नि-
पत्यनयनेन ननुत्तराणेन दिलापमानेव द्रुततामापयमानेव । द्रवता द्रवगुणोपयुक्तता नीयमानेव प्राप्यमाणेव ।
इत्यादिगोचरे—जलावारणेति । जलागरेण जलत्वभावेनात्मिक्रियमाणेव । अथ च रोदनाश्रुमुखेन जो-
तिरिति चन्द्रिणोत्पर्जन त्रिभिरप्रेक्षानिगह—प्रेति । दग्ना दन्तान्तेषा नयूया दिग्गन्तान्तेषा निग्ना
प्राप्तान्तेषा अप्राप्तान्तेषा प्राप्यमानेव । प्रलापार्जसपि पण्डितद्वन्द्वेपि नाश्रुधारेनिष्पतद्रिग्नित्तवद्रिग्नित्तव । अत्र

१०. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

णाश्रुतया प्ररुदितैरिवोपेता, तज्जीवितायेवात्ममरणाय स्पृहयन्ती, मृतस्यापि सर्वात्मना हृदयं प्रवेष्टुमिवेच्छन्ती, करतलेन कपोलयोराग्यानचन्दनश्वेतजटामूले च ललाटे निहितसरसविसयोश्चांसयोर्मलयजरसलवलुलितकमलिनीपलाशावगुण्ठिते च हृदये स्पृशन्ती, 'पुण्डरीक, निष्ठुरोऽसि । एवमप्यार्ता न गणयसि माम्' इत्युपालभमाना मुहुरेनमन्वनयम्, मुहुः पर्यचुम्बम्, मुहुर्मुहुः कण्ठे गृहीत्वा व्याक्रोशम् । 'आः पापे, त्वयापि मत्प्रत्यागमनकालं यावदस्यासवो न रक्षिताः' इति तामेकावलीमगर्हयम्, 'अयि भगवन्, प्रसीद । प्रत्युज्जीवयैनम्' इति मुहुः कपिञ्जलस्य पादयोरपतम्, मुहुश्च तरलिकां कण्ठे गृहीत्वा प्रारुदम् । अद्यापि चिन्तयन्ती न जानामि तस्मिन्काले कुतस्तान्यचिन्तितान्यशिक्षितान्यनुपदिष्टान्यदृष्टपूर्वाणि मे हृतपुण्यायाः कृपणानि चादुसहस्राणि प्रादुरभवन्, कुतस्ते संलापाः, कुतस्तान्यतिकरुणानि वैकुण्ठ्यरुदितानि । अन्य एव स प्रकारः । प्रलयोर्मय इवोदतिष्ठन्नन्तर्वाष्पवेगानाम्, जलयन्त्राणीवामुच्यन्ताश्रुप्रवाहणाम्, प्ररोहा इव निरगच्छन्प्रलापानाम्, शिखरगतानीवावर्धन्त दुःखानाम्, प्रसूतय इवोदपाद्यन्त मूर्च्छानाम्' इत्येवमात्मवृत्तान्तं निवेदयन्त्या

न्ति कुसुमानि पुष्पाणि येषु तेषां भावस्तत्ता तया शिरोरुहैरपि केशैरपि । मुक्तेति । मुक्ता वाष्पजलविन्दो यैरेवविधैरपि(रिव) । अत्रापि पुष्पनेत्रजलयो श्वेतत्वसाम्यादुपमानोपमेयभावः । प्रस्त्रिति । प्रसृतानि जनितानि विमलानि निर्मलानि मणिकिरणान्येवाश्रूणि येषु तेषां भावस्तत्ता[तया] आभरणैरपि विभूषणैरपि प्ररुदितैरिव कृताश्रुपातैरिव । उपेतेति । तन्निभिरन्विता । तज्जीवितेति । तस्य मुनिकुमारस्य जीवितं तद्वदिवान्ममरणाय सान्विनाय स्पृहयन्ती वाञ्छा कुर्वन्ती । मृतस्यापि गतप्राणस्यापि सर्वात्मना सर्वप्रकारेण हृदय[प्रवेष्टु]प्रवेशं कर्तुमिच्छन्तीव । करतलेन पाणिनलेन चैनं मुनिकपोलयोर्गतात्परप्रदेशयोर्ललाटे च । कीदृशे । आग्यानं शुक्तं चन्दनं मलयजं तेन श्वेतं शुभ्रजटामूलं सटार्पाठं यस्मिन् । अगयोश्च स्कन्धयोश्च । कीदृशयो । निहितेति । निहितानि स्थापितानि सरसानि रम्यो जलं तद्युक्तानि विमानि तन्तुलानि ययो । अथ हृदयं विशेषयन्नाह—मलयेति । मलयजस्य चन्दनस्य रम्यो इवस्तस्य लवोलेगन्तेन लुलितानि मिलितानि यानि कमलिनीपलाशानि पत्राणि तैरगुण्ठिते व्याप्ते स्पृशन्ती स्पर्शं कुर्वन्ती । पुण्डरीति । हे पुण्डरीक, त्वं निष्ठुरः कुरोऽसि । एवमपि पूर्वोक्तप्रकारेणापि मामार्तां न गणयसि न गणनां करोषि । इत्युपालभमानोपालम्भं ददानां मुहुरारवारोऽनमन्वनयमनुनीतवती । मुहुराग्वारं पर्यचुम्बं चुम्बितवती । मुहुर्मुहुर्वाग्वारं कण्ठे गृहीत्वा व्याक्रोशमाक्रोजितवती । आ पापे, त्वयापि भवत्यापि मम प्रत्यागमनकालं मदीयागमनसमयं यावत् । अग्यं पुण्डरीकमागव प्राणा न रक्षिता न ज्ञाता । अति तामेकावलीमगर्हय गर्हितवती । अयीति । अयि क्रोमलान्द्राणे । हे भगवन्, प्रसीद प्रगतो न-

एवं तस्याः समतिक्रान्तं कथमप्यतिकष्टमवस्थान्तरमनुभवन्त्या इव चेतनां जहार मूर्च्छा ।
मूर्च्छावेगाग्निष्पतन्ती च शिलातले तां संसंभ्रमं प्रसारितकरः परिजन इव जातपीडश्चन्द्रा-
पीडो विधृतवान् । अश्रुजलाद्रेण च तदीयेनैवोत्तरीयवल्कलप्रान्तेन शनैःशनैर्वीजयनसंज्ञां
ग्राहितवान् । उपजातकारुण्यश्च बाष्पसलिलोत्पीडनेन प्रक्षाल्यमानकपोलो लब्धचेतनामवा-
दीत्—‘भगवति, मया पापेन तवायं पुनरभिनवतां नीतः शोकः, येनेदृशीं दशामुपनीतासि ।
तदलमनया कथया । सह्यतामियम् । अहमप्यसमर्थः श्रोतुम् । अतिक्रान्तान्यपि हि संकीर्त्यमा-
नानि प्रियजनविश्वासवचनान्यनुभवसमां वेदनामुपजनयन्ति सुहृज्जनस्य दुःखानि । तन्ना-
हंसि कथंकथमपि विधृतानिमानसुलभानसूनुर्नः शोकानल इन्धनतामुपनेतुम्’ इत्येवमुक्त्वा
दीर्घमुष्णं च निश्चस्य बाष्पायमानलोचना सनिर्वेदमवादीत्—‘राजपुत्र, यां तदा तस्यामति-
दारुणायां हतनिशायामेभिरतिनृशंसैरसुभिर्न^१ परित्यक्ता ते मामिदानीं परित्यजन्तीति दूरापे-
तम् । नूनमपुण्योपहतायाः पापाया मम भगवानन्तकोऽपि परिहरति दर्शनम् । कुतश्च मे

ना मोहाना प्रसूतय इवानवरतसतानानीवोदपायन्ताक्रियन्त । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेणात्मवृत्तान्तं स्वकीयोदन्तं
निवेदयन्त्या एव कथयन्त्या एव तस्या महाश्वेताया । अतिक्रान्तारिष्टहेतोस्तथा वेदना नास्तीत्यत आह—स-
मतीति । कथमपि महता कष्टेन समतिक्रान्तं व्यतीतमतिकष्टं यस्मिन्नेवभूतमवस्थान्तरं मुनिकुमारमृत्युलक्षण-
मनुभवन्त्या इवानुभवविषयीकुर्वन्त्या इव तस्या महाश्वेताया मूर्च्छा मोहश्चेतना चैतन्यं जहाराहरत् । [मूर्च्छा]वेगा-
न्मोहरहस शिलातले निष्पतन्तीमधः सयोगफलिका क्रिया कुर्वन्ती ता महाश्वेता ससंभ्रमं प्रसारितो विस्तारितः
करो येनैवभूतो जातपीडश्चन्द्रापीड परिजन इव परिच्छद इव विधृतवान् वारितवान् । अश्रुजलाद्रेण नेत्रवा-
रिद्धिनेन च तदीयेनैव । महाश्वेतास्वीकृतेनैवेत्यर्थः । उत्तरीयं यद्वल्कलं तस्य प्रान्तेन शनैः शनैर्मन्दमन्दं बीज-
यन्वात् पुन्यन्तजा चेतना ग्राहितवान् । आनीतवानित्यर्थः । उपेति । उपजातं समुत्पन्नं कारुण्यं यस्य स । बाष्पस-
लिलस्योत्पीडनं प्रवाहस्तेन प्रधातयमानो कपोलौ यस्य स लब्धचेतना प्राप्तचैतन्यामवादीदवोचत् । हे भगवति
महाश्वेते, मया पापेन पापात्मना तवायं गोक पुनर्द्वितीयवारमभिनवतां प्रत्यग्रतां नीतं प्रापितं, येन कारणेने-
दृशीं दशामवस्थामुपनीतासि प्रापितासि । तदिति । तस्माद्धेतोरनया कथयाल कृतम् । इयं कथा सह्यता स-
क्षिप्यताम् । हि यस्मादतिक्रान्तान्यपि व्यतीतान्यपि संकीर्त्यमानानि वाच्यमानानि प्रियजनस्येष्टलोकस्य वि-
श्वासावचनानि विश्रम्भभाषितान्यहमपि श्रोतुमसमर्थाऽक्षमः । तत्र हेतुमाह—अनुभवेति । सुहृज्जनस्य
नित्रलोकस्य दुःखान्यनुभवममा विपाकतुल्या वेदना व्यासुपजनयन्ति निष्पादयन्ति । तदिति हेत्वर्थः । कथ-
मपि महता कष्टेन विधृतानिमानसुलभान्दुःखान् प्रापानसूत्राणान्पुनः शोकानले शुग्वाविन्धनतामिध्मतामुपने-
तुं पापयितुं त्वं नार्हसि न योग्यो भवसि । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेणोक्त्वा दीर्घमायतमुष्णं च निश्चस्य निश्वासं
शुग्वा बाष्पायमानं लोचने नेत्रे यस्याः सैवविवो निर्वेदं स्वावमानं तत्सहितं यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । कि-
ं तावत्तदा—हे राजेति । हे राजपुत्र हे नृपसूनु, याह तदा तस्मिन्काले तस्यामतिदारुणायामतिभीषणाया
रुग्वा तस्यामतिभयान्तामेभिरतिनृशंसैरसुभिर्न^२ परित्यक्ता ते मामिदानीं साप्रतं मा परि-
त्यजन्तीति दूरापेतं दर्शनम् । नूनं निश्चितमपुण्योपहताया अधमेपि (योप)हताया पापाया पापि-
पापान्तरं दर्शनं निर्विघ्नं भगवानन्तकोऽपि यमोऽपि परिहरति परित्यजति । कुतश्चेति । मे मम कठिनहृदया-
या गोक इति एव न्यायः । अन्यं गठहृदयस्य सन् पूर्वोक्तनिदमर्लाकं निव्या । सर्वथेति । सर्वप्रकारेणा-

१ पुनरपि नवतान् । २ यद्वल्कलं, कपोलपुगयान् । ३ पुनरपि नवतान् । ४ पुनः पुनः स्मरणमोजानलेन्धनतान् । ५ या तस्याम् । ६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९ या तस्याम् । १० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ११ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । २९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ३९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ४९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ५९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ६९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ७९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ८९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९१ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९२ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९३ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९४ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९५ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९६ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९७ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९८ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । ९९ यथा स्यात्तथावादीदवोचत् । १०० यथा स्यात्तथावादीदवोचत् ।

कठिनहृदयायाः शोकः । सर्वमिदमलीकमस्य शैठहृदयस्य । सर्वथाहमनेन त्यक्तत्रपेण निरप-
त्रपाणामग्रेसरी कृता । यया चाविष्कृतमदनया वज्रमय्येवेदमनुभूतम्, वाँ काँ गणना कथनं
प्रति । किं वा परमतः कष्टतरमाख्येयमन्यद्भविष्यति यन्न शक्यते श्रोतुमाख्यातुं वा केवल-
मस्य वज्रपातस्यानन्तरमाश्चर्यं यदभूत्तदावेदयामि । आत्मनश्च प्राणधारणकारणत्वं इवा-
व्यक्तो यः समुत्पन्नः, तं च कथयामि । यया दुरागामृगवृष्णिकया गृहीताहमिदमुपरतकल्पं
परकीयमिव भारभूतमप्रयोजनमकृतञ्च च हतशरीरं वहामि तदलं श्रूयताम् । ततश्च तथा-
भूते तस्मिन्नवस्थान्ते मरणैकनिश्चयात्तत्तद्बहु विलप्य तरलिकामनुव्रमम्—‘अयि उत्तिष्ठ निपु-
रहृदये, कियद्रोदिपि । काष्ठान्याहृत्य विरचय चिताम् । अनुसरामि जीवितेश्वरम्’ इति ।

अत्रान्तरे इदिति चन्द्रमण्डलनिर्गतो गगनाद्वर्तीत्येयूरकोटिलग्रममृतफेनपिण्डपाण्डुरं
पवनतरलमंशुकोत्तरीयमाकर्षन्, उभयकर्णान्दोलितकुण्डलमणिप्रभानुरक्तगण्डस्थलं, स्थूल-
मुक्ताफलतया तारागणमिव ग्रथितमतितारं हारमुरसा दधानः, धवलदुकूलपल्लवकैरुपिण्णीप-

हमनेन हृदयेन त्यक्तत्रपेणोक्षितलज्जागुणेन निरपत्रपाणा निर्लज्जानामग्रेसरी पुरोगामिनी कृता विहिता ।
यया चेति । यया मयाविष्कृतमदनया प्रकटितकर्पण्या वज्रमय्येव शतकोटिमय्येवेद पूर्वोक्तमनुभूतमनुभव-
विषयीकृत । का गणना कथनं प्रति चेदनुभूतं वर्तते । तर्हि कथने किं काठिन्यमिति भावः । वेति पद्या-
न्तरे । अतः परमस्मादन्यत्कष्टतरमतिकृच्छ्रमाख्येयं कथनीयम् । अन्यत्किं भविष्यति यच्छ्रोतुमाकर्षयितुमा-
ख्यातुं कथयितुं वा न शक्यते न पार्यते । केचलेति । केवलममहायमेकमस्य वज्रपातसदृशदुःखस्यानन्तर
पश्चात् [यत्] आश्चर्यं चित्रमभूत्तदावेदयामि कथयामि । आत्मनश्चेति । आत्मनः स्वस्य च प्राणधारण
तत्र कारणत्वं इव हेतुलेशमदृशमव्यक्तोऽस्फुटो यः समुत्पन्नः प्रादुर्भूतस्तं च कथयामि ब्रवीमि । ययेति ।
यया दुरागैव मृगवृष्णिका मम्मरीचिज्ञा तथा गृहीता स्वीकृताह महाश्वेता इदमुपरतकल्पमवस्तुप्रायम् ।
अवस्तुत्वादेव न स्वमत्ताकमित्याह—परेति । परकीयमिवान्यदीयमिवात एव भारभूतमप्रयोजनं निरर्थकं
न कृतं जानातीत्यकृतञ्च हतशरीरं दुःशरीरं वहामि वारयामि । तत्पूर्वोक्तमलकृतमेतद्व्यतिरिक्तं श्रूयतामाक-
र्ष्यताम् । ततश्चेति । तदनन्तरं तथाभूते तादृशे तन्मिन्पूर्वप्रतिपादितेऽवस्थान्ते दाशान्ते मरणस्य निमील-
नस्यैकनिश्चयाद्वितीयनिर्णयात्तत्तत्पूर्वोक्तं बहु प्रचुरं विलप्य बहुविलापान्कृत्वा तरलिकामित्यनुव्रमकथयाम् ।
इतिशब्दबोध्यमाह—अय्यीति । अयि कोमलामन्त्रणे । हे निपुणहृदये कठिनचिन्ते, उत्तिष्ठोत्थानं कुरु ।
कियद्रोदिपि कियदपरिमितं रोदनं लोकप्रसिद्धं करोषि प्रणयति । काष्ठान्येवाम्याहृत्यानीयं चितां चित्वा
विरचय निष्पादय । जीवितेश्वरं प्राणनाथमनुसराम्यनुगच्छामि ।

अत्रान्तरेऽन्मिन्तमये इदिति श्रीं चन्द्रमण्डलान्छगिविम्बाद्विनिर्गतो निरुक्तो गगनादाकाशादवर्तीत्यो-
त्तीर्येयूरकोटिलग्रं विरीटाधिविलग्रममृतमस्य पीयूषस्य फेनपिण्डो डिण्डीरचयमद्वन्पाण्डुरं नेतम् । पवनेन
वायुना तरलं दम्पनमुत्तरीयं च तदशुकं चाशुकोत्तरीयम् । राजादिषु पाठान्पूर्वप्रयोगः । आकर्षयन्नाकर्षणं
कृत्वा । इतो द्विजमण्डलविनिर्गतमविनेपणानि—उभयेति । उभो च तौ त्रयो चेति कर्मधारयः । त्रि-
विशेष उभयवद्भ्योभयादेशः । तयोरान्दोलिते वेष्टिते कुण्डले कर्णभूषणे तयोर्मणिप्रभा रत्नहान्तिगगानुत्तरं (रक्तं)
गण्डस्थलं यस्य न । स्थूलेति । स्थूलानि मुक्ताफलानि यत्र तन्मा भावन्तता तथा । श्वेतवर्णमुत्पलपद्माणां
दाह—तारेति । ग्रथितं शुम्भितं तारागणमिव नक्षत्रमण्डलमिवानितारमतिमनोहरं [हारं] मुक्ताप्रालम्बमुग्गा
वक्षःशालेन दधानो विभ्राणः । श्वचलेति । श्वक्व श्वेतं बहुमूलं दुर्गमं तनू (गङ्गा) पश्येन प्रान्तेदेहेन इतिपद्ये

१ दुरागैव २ शतकोटि ३ मयाविष्कृतमदनया ४ आत्मनश्च ५ प्राणधारण ६ मृगवृष्णिका ७ मम्मरीचिज्ञा ८ गृहीता ९ स्वीकृताह १० महाश्वेता ११ इदमुपरतकल्पमवस्तुप्रायम् १२ अवस्तुत्वादेव १३ परकीयमिव १४ अन्यदीयमिवात १५ एव १६ भारभूतमप्रयोजनं १७ निरर्थकं १८ न कृतं १९ जानातीत्यकृतञ्च २० हतशरीरं २१ दुःशरीरं २२ वहामि २३ वारयामि २४ तत्पूर्वोक्तमलकृतमेतद्व्यतिरिक्तं २५ श्रूयतामाकर्ष्यताम् २६ ततश्चेति २७ तदनन्तरं २८ तथाभूते २९ तादृशे ३० तन्मिन्पूर्वप्रतिपादिते ३१ अवस्थान्ते ३२ दाशान्ते ३३ मरणस्य ३४ निमीलनस्य ३५ एकनिश्चयाद्वितीयनिर्णय ३६ अय्यीति ३७ अयि ३८ कोमलामन्त्रणे ३९ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ४० कियद्रोदिपि ४१ कियदपरिमितं ४२ रोदनं ४३ लोकप्रसिद्धं ४४ करोषि ४५ प्रणयति ४६ काष्ठान्येवाम्याहृत्यानीयं ४७ चितां ४८ चित्वा ४९ विरचय ५० निष्पादय ५१ जीवितेश्वरं ५२ प्राणनाथमनुसराम्यनुगच्छामि ५३ अत्रान्तरेऽन्मिन्तमये ५४ इदिति ५५ श्रीं ५६ चन्द्रमण्डलान्छगिविम्बाद्विनिर्गतो ५७ निरुक्तो ५८ गगनादाकाशादवर्तीत्योत्तीर्येयूरकोटिलग्रं ५९ विरीटाधिविलग्रममृतमस्य ६० पीयूषस्य ६१ फेनपिण्डो ६२ डिण्डीरचयमद्वन्पाण्डुरं ६३ नेतम् ६४ पवनेन ६५ वायुना ६६ तरलं ६७ दम्पनमुत्तरीयं ६८ च ६९ तदशुकं ७० चाशुकोत्तरीयम् ७१ राजादिषु ७२ पाठान्पूर्वप्रयोगः ७३ आकर्षयन्नाकर्षणं ७४ कृत्वा ७५ इतो ७६ द्विजमण्डलविनिर्गतमविनेपणानि ७७ उभयेति ७८ उभो च ७९ तौ ८० त्रयो ८१ चेति ८२ कर्मधारयः ८३ त्रिविशेष ८४ उभयवद्भ्योभयादेशः ८५ तयोरान्दोलिते ८६ वेष्टिते ८७ कुण्डले ८८ कर्णभूषणे ८९ तयोर्मणिप्रभा ९० रत्नहान्तिगगानुत्तरं ९१ (रक्तं) ९२ गण्डस्थलं ९३ यस्य न ९४ स्थूलेति ९५ स्थूलानि ९६ मुक्ताफलानि ९७ यत्र ९८ तन्मा ९९ भावन्तता १०० तथा १०१ श्वेतवर्णमुत्पलपद्माणां १०२ दाह—तारेति १०३ ग्रथितं १०४ शुम्भितं १०५ तारागणमिव १०६ नक्षत्रमण्डलमिव १०७ अनितारमतिमनोहरं १०८ [हारं] १०९ मुक्ताप्रालम्बमुग्गा ११० वक्षःशालेन १११ दधानो ११२ विभ्राणः ११३ श्वचलेति ११४ श्वक्व ११५ श्वेतं ११६ बहुमूलं ११७ दुर्गमं ११८ तनू ११९ (गङ्गा) १२० पश्येन १२१ प्रान्तेदेहेन १२२ इतिपद्ये

ग्रन्थिः, अलिकुलनीलकुटिलकुन्तलनिकरविकटमौलिः, उत्फुल्लकुमुदकर्णपूरः, कामिनीकुच-
कुङ्कुमपत्रलतालाञ्छितांसदेशः, कुमुदधवलदेहः, महाप्रमाणः पुरुषः, महापुरुषलक्षणोपेतः,
दिव्याकृतिः, स्वच्छवारिधवलेन देहप्रभावितानेन क्षालयन्निव दिगन्तराणि, आमोदिना च
शरीरतः क्षरता शिशिरेण शीतज्वरमिव जनयतामृतशीकरवर्षेण तुपारपटलेनेवानुलिम्पन्,
गोशीर्षचन्दनरसच्छटाभिरिवासिञ्चन्, ऐरावतकरपीवराभ्यां बाहुभ्यां मृणालधवलाङ्गु-
लिभ्यां शीतलस्पर्शाभ्यां तमुपरतमुत्क्षिपन्, दुन्दुभिगम्भीरेण स्वरेण 'वत्से महाश्वेते, न
त्याज्यास्त्वया प्राणाः । पुनरपि तवानेन सह भविष्यति समागमः' इत्येवं पितेवाभिधाय स-
हैवानेन गगनतलमुदपतत् । अहं तु तेन व्यतिकरेण सभया सविस्मया सकौतुका चोन्मुखी
किमिदमिति कपिञ्जलमपृच्छम् । असौ तु ससंभ्रममदत्त्वैवोत्तरमुदतिष्ठत् । 'दुरात्मन्, क मे
वयस्यमपहृत्य गच्छसि' इत्यभिधायोन्मुखः संजातकोपो बध्नन्सांवेगमुत्तरीयवल्कलेन परि-
करम्, उत्पत्योत्पतन्तं तमेवानुसरन्नन्तरिक्षमुदगात् । पश्यन्त्या एव च मे सर्वे एव ते तारागण-

विहित उष्णीषग्रन्थिर्मूर्धवेष्टनग्रन्थिर्येन स । अलीति । अलिकुलवद्भ्रमरसमूहवन्नीला श्यामा कुटिला
वक्त्रा कुन्तला केशास्तेषां निकर समूहस्तेन विकटो विपुलो मौलिर्यस्य स । उत्फुल्लेति । उत्फुल्ल विक-
सित यत्कुमुद कैरव तस्य कर्णपूर कर्णाभरण यस्य स । कामिनीति । कामिन्या योषितः कुचयो स्तनयो
कुङ्कुमपत्रलता केसरपत्रभञ्जितस्या लाञ्छितश्चिह्नितोऽस्य देश स्कन्धप्रदेशो यस्य स । कुमुदेति । कुमुदध-
वच्छेदकमलवद्धवल शुभ्रो देह शरीर यस्य स । महाप्रमाणोऽतिदीर्घ एवविधः पुरुषो नर । महेति । म-
हापुरुषा उत्तमपुमासस्तेषां लक्षणे सामुद्रिकशास्त्रोक्तैर्ध्वजादिभिश्चिह्नैरुपेत सहितः । दिव्येति । दिव्या मनो-
हराकृतिरावरो यस्य स । स्वच्छेति । स्वच्छ निर्मल यद्वारि जल तद्वद्धवलेन शुभ्रेण । देहेति । देहप्रभाया
शरीरद्युतेर्वितानेन समूहेन दिगन्तराणि दिग्विवराणि क्षालयन्निव निर्मलानि कुर्वन्निव । आमोदीति ।
आमोदिना परिमलवता । तस्य देहस्यामृतमयत्वात् । शरीरतो देहत क्षरता प्रस्रवता । शिशिरेति । शिशि-
रेण शीतलेन शीतज्वरमिव जनयतोत्पादयता एवविधेना[मृत]शीकरवर्षेण पीयूषशीकरवृष्ट्या तुपारपटलेनेव
हिमसमूहेनेवानुलिम्पन्विलेपयन् । दिगन्तराणीति शेषः । गो इति । गोशीर्षाभिधानं यच्चन्दनं तस्य रसो
द्रवस्तस्य छटाभिरिवासिघ्ननासेक कुर्वन् । ऐरावतेति । ऐरावतो हस्तिमल्लस्तस्य करं गुण्डादण्डस्तद्वत्पीव-
राभ्यां पुष्पाभ्यां बाहुभ्यां भुजाभ्याम् । मृणालेति । मृणाल विस तद्वद्धवला श्वेता अङ्गुल्य करशाखा
गयो । शीतलेति । शीतल शिशिर स्पर्शो ययोस्ताभ्यां बाहुभ्यां तमुपरतं मृतमुत्क्षिपन्नुत्पाटयन् । इत्येव-
प्रकारेण पितेव जनक इवाभिधायेत्युक्तवानेन मृतकेन सहैव गगनतलमाकाशतलमुदपतदुत्पपात । इतिद्योत्य-
माह—दुन्दुभीति । दुन्दुभि पटहस्तद्वद्गम्भीरेण स्वरेण शब्देन । हे वत्से महाश्वेते, त्वया प्राणा असवो
न त्याज्या न रेष्या । अनेन पुण्डरीकेण सह पुनरपि [तव] समागमो भविष्यति । अहं त्विति । अहं तु
तेन व्यतिकरेण तेन उत्तान्तेन सभया सातद्वा, सविस्मया साश्चर्या, सकौतुका सकुतूहला चोन्मुख्यर्धवदना
विभिन्नमिति कपिशलमपृच्छमप्राधम् । अगौ कपिञ्जलोऽदत्त्वैवानुक्तवैवोत्तरं प्रतिवच ससंभ्रम सत्वरम् ।
'संभ्रमपरिते भये' इति बोधः । उदतिष्ठत्युत्थितो बभूव । हे दुरात्मन्, मे म[म] वयस्य मित्रमपहृत्याप-
हणं कृत्वा ह्य गगनतलनिधायोक्तवान्मुन्य ऊर्ध्ववदनं संजातकोपं समुत्पन्नरोपं सावेगमुत्तरीयवल्क-
लेन परिवारं कटिभागं बध्नन्वन्धनं कृदन् । उत्पत्योत्पतनं कृत्वा तमेवोत्पतन्तं शशिमण्डलविनिर्गतपुरुषमेवा-
नुसरन्नुदगन्तरिक्षमाकाशमुदगादूर्ध्वमगात् । मे मम पश्यन्त्या विलोकयन्त्या एव च सर्वे एव तारागण-

१ शिशिरः २ शीतलः ३ गोशीर्षः ४ कपिञ्जलः ५ उज्ज्वलः ६ दुन्दुभिनामः ७ परित्याज्या ।

८ इत्येवप्रकारेण ९ उदतिष्ठत्युत्थितः १० उर्ध्ववदनः ११ उत्पन्नः

मध्यमविशन् । मम तु तेन द्वितीयेनेव प्रियतममरणेन कपिञ्जलगमनेन द्विगुणीकृतशोकायाः सुतरामदीर्यत हृदयम् । किंकर्तव्यतामूढा च तरलिकामन्त्रवम्—‘अयि, न जानसि । कथय किमेतत्’ इति । सा तु तदवलोक्य स्त्रीस्वभावकातरा तस्मिन्क्षणे शोकाभिभाविना भयेनाभिभूता वेपमानाङ्गयष्टिर्मम मरणशङ्कया च वराकी विपण्णहृदया सकरुणमवादीत्—‘भर्तृदारिके, न जानामि पापकारिणी । किंतु महदिदमाश्चर्यम् । अमानुपाकृतिरेष पुरुषः । समाश्वासिता चानेन गच्छता सानुकम्पं पित्रेव भर्तृदारिका । प्रायेण चैवंविधा दिव्याः स्वप्नेऽप्यविसंवादिन्यो भवन्त्याकृतयः, किमुत साक्षात् । न चाल्पमपि विचारयन्ती कारणमस्य मिथ्याभिधाने पश्यामि । अतो युक्तं विचार्यात्मानमस्मात्प्राणपरित्यागव्यवसायान्निवर्तयितुम् । अतिमहत्त्वत्विदमाश्वासस्थानमस्यामवस्थायाम् । अपि च तमनुसरन्गत एव कपिञ्जलः । तस्मान्न ‘कुतोऽयम्, को वायम्, किमर्थं वानेनायमपगतासुरुत्क्षिप्य नीतः, क वा नीतः, कस्माद्यासंभावनीयेनामुना पुनः समागमागप्रदानेन भर्तृदारिका समाश्वासिता’ इति सर्वमुपलभ्य जीवितं वा मरणं वा समाचरिष्यसि । अदुर्लभं हि मरणमध्यासितम् । पश्चादप्येतद्विष्यति । न च जीवन्कपिञ्जलो भर्तृदारिकामदृष्ट्वा स्थास्यति, तेन तत्प्रत्यागमनकालावधयोऽपि

मध्य नक्षत्रवृन्दमध्यमविगन्त्रवेगं चक्रे । मम त्विति । तेन कपिञ्जलगमनेन द्वितीयेन द्वितीयप्रियतममरणेनेव द्विगुणीकृतः शोको यस्या एवविवाया मम सुतरामदीर्यत हृदयमदीर्यत विदीर्णं बभूव । किंकर्तव्यतामूढाह महाभेता तरलिकामन्त्रवम् । किं तदित्याह—अयीति । अयि कोमलामन्त्रणे । न जानामि नावतु ध्यमे । एतत्पूर्वोक्तं किमिति कथय निवेदय । ममेति शेषः । सा त्विति । सा तरलिका [ततः] पूर्वोक्तगवलोक्य निरीक्ष्य स्त्रीस्वभावेन कातरा भीरुमस्मिन्क्षणे शोकाभिभाविना शुग्वाशिना । शोकाभिभातीत्येवगीलेनेति भयविशेषणं वा । भयेन भीलाभिभूता पराभूता वेपमाना कम्पमानाङ्गयष्टिर्मया रोषविना मम मरणशङ्कया च विपण्णहृदया रोदयिन्नचित्ता वराकी दीना सकरुण सदयमित्यवादीदवोचत् । इति शब्दाभिधेयमाह—भर्तृ इति । हे भर्तृदारिके, अहं पापकारिणी न जानामि । अपि तु जानामि । किं त्विदं महदाश्चर्यं महत्कौतुकम् । एष पुरुषोऽमानुपाकृतिर्दिव्याकृतिः । अनेन पुरुषेण गच्छता व्रजता पित्रेव जनकेनेव सानुकम्पं मदय भर्तृदारिका राजदुहिता समाश्वासिता स्वस्थीकृता । प्रायेण बाह्वृतेनैव विधा दिव्या आकृतयः स्वप्नेऽप्यविसंवादिन्योऽप्यभिचारिण्यो भवन्ति । साक्षात्प्रत्यक्षेण किमुत भण्यते । अस्य पुरुषस्य मिथ्याभिधानेऽनल्पभाषणे विचारयन्ती विमर्शं कुर्वन्त्यल्पमपि श्लोकमपि कारणं निदानमहं न च पश्यामि नावलोकयामि । अतो हेतोर्विचार्य विमृश्यात्मानमस्मात्प्राणपरित्यागलक्षणां यो व्यवसायो व्यापारस्तन्मान्निवर्तयितुं युक्तं न्याय्यम् । अतीति । गच्छ निश्चयेन । अतिमहदिदं पूर्वोक्तमाश्रमस्थानमाश्रमनस्थलमस्यामवस्थायाम् । अपि च तं पुण्डरीकमनुसरन्ननुगच्छन्गत एव कपिञ्जलः । तस्माच्चेति । तस्माद्धेतो कृतं स्थानादयं समागतः, को वायम्, किमर्थमेनेन पुरायमपगतानुर्गतप्राण उत्क्षिप्योत्पाप्य नीतः क वा कस्मिन्स्थाने वा नीतः प्रापितः, कस्माद्यासंभावनीयेनाचिन्तनीयेन समागमस्याशा तस्या प्रदानेन पुनरमुना पुरुषेण भर्तृदारिका समाश्वासिता । इति सर्वमुपलभ्य प्राप्य जीवितं मरणं वा समाचरिष्यसि विद्यामामि । हीति निश्चि(श्च)ये । अध्यापितं चिन्तितं मरणमदुर्लभं मुलनम् । न्यायतत्तादिति भावः । पश्चादपि वृत्तान्तोपलब्धयन्तर्मरणमप्येतन्मरणं भविष्यति । न चेति । जीवच्छुगन्कपिञ्जलो भर्तृदारिकामन्त्रा नवीक्ष्य न च स्थास्यति, तेन कारणेन तस्य कपिञ्जलस्य यावत्प्रत्यागमनकालस्यावश्यं मर्यादान्तावदमी प्राणाः वि-

तावद्विद्यन्ताममी प्राणाः' इत्यभिधाना पादयोर्मे न्यपतत् । अहं तु सकललोकदुर्लभ्यतया जीविततृष्णायाः, क्षुद्रतया च स्त्रीस्वभावस्य, तथा च तद्वचनोपनीतया दुराशामृगतृष्णिकया, कपिञ्जलस्य प्रत्यागमनकाङ्क्षया च, तस्मिन्काले तदेव युक्तं मन्यमाना नोत्सृष्टवती जीवितम् । आशया हि किमिव न क्रियते । तां च पापकारिणी कालरात्रिप्रतिमां वर्षसहस्रायमाणां यातनामयीमिव दुःखमयीमिव नरकमयीमिवाग्निमयीमिवोत्सन्ननिद्रा तथैव क्षितितले विचेष्टमाना रेणुकणधूसरैरश्रुजलार्द्रकपोलसंदानितैर्विमुक्तव्याकुलैः शिरोरुहैरुपरुद्धमुखी निर्दयाक्रन्दजर्जरस्वरक्षयक्षामेन कण्ठेन तस्मिन्नेव सरस्तीरे तरलिकाद्वितीयाक्षपां क्षपितवती ।

प्रत्यूषसि तूत्थाय तस्मिन्नेव सरसि स्नात्वा कृतनिश्चया, तत्प्रीत्या तमेव कमण्डलुमादाय, तान्येव च बल्कलानि तामेवाक्षमालां गृहीत्वा बुद्ध्वा निःसारतां संसारस्य, ज्ञात्वा च मन्दपुण्यतामात्मनः, निरूप्य चाप्रतीकारदारुणतां व्यसन्नोपनिपातानाम्, आकलय्य दुर्निवारतां शोकस्य, दृष्ट्वा च निष्ठुरतां दैवस्य, चिन्तयित्वा चातिबहुलदुःखतां स्नेहस्य, भावयित्वा चा-

यन्ता वार्यन्ताम् । तत्प्रत्यागमनकाल एवावधिर्धैर्यामिति प्राणविशेषणवा । इत्यभिधानेतिब्रुवाणा मे मम पादयोधरणयोर्न्यपतत्पपात । अहं त्विति । तस्मिन्काले तदेव तरलिकोक्तमेव युक्तं न्याय्यं मन्यमाना ज्ञायमाना जीवित प्राणित नोत्सृष्टवती न त्यक्तवती । तत्र हेतुचतुष्टय प्रदर्शयन्नाह—सकलेति । जीविततृष्णायाः प्राणधारणगर्भाया सकललोकै समग्रजनैर्दुर्लभ्यतया दुरतिक्रम्यतया स्त्रीस्वभावस्य प्रमदानिसर्गस्य क्षुद्रतया तुच्छतया च । तथा चेति । तथा पूर्वोक्तया तस्य महापुरुषस्य वचनेनोपनीतया प्राप्तया दुराशा दुष्टा स्पृहा येव मृगतृष्णिका मरीचिका तथा तथा कपिञ्जलस्य प्रत्यागमन पश्चादागमन तस्य काङ्क्षा वाञ्छा तथा । आशया बलीयस्त्वं प्रदर्शयन्नाह—आशयाहीति । हि निश्चितम् । आशया स्पृहया किमिव न क्रियते किं न विधीयते । ततश्च तस्मिन्नेव सरस्तीरे तरलिका द्वितीया यस्या एवविधा पापकारिण्यह ता क्षपा रजनी क्षपितवती धय नीतवती । इतो रात्रेर्विशेषणानि—प्रतिकूलकारित्वात्कालरात्रिस्तत्प्रतिमा तत्सदृशीम् । दुःखस्य तु सहत्वाद्दुर्वाणा सहस्र तद्वाच्यमाणामित्यर्थः । यातनेति । यातना जीववेदना तन्मयीमिव । अत्यन्तदुःखजनकत्वात् । दुःखेति । दुःखं कृच्छ्रं तन्मयीमिव । खजनविरहेण शरीरदुःखस्यैवानुभूयमानत्वात् । नरकेति । नरकं दुर्गतिस्तन्मयीमिव । निन्दितात्यन्तदुःखोत्पादकत्वात् । अग्नीति । अग्निर्विह्वलस्तन्मयीमिव । तीव्रदीर्घज्वरान्तरत्वात् । पुनः कीदृशी । उत्सन्नेति । उत्सन्ना मूलत उच्छिन्ना निद्रा प्रमीला यस्या सा । तपेवेति । तपेव पूर्वोक्तप्रकारेणैव क्षितितले पृथ्वीतले विचेष्टमाना विलुठमाना । रेण्विति । रेणूनां रज्ज्वा कणार्धधूसरैरश्रुजलैर्नैववारिभिराद्रैः स्निग्धैः कपोलैः तत्र सदानितं सयति । विरहवशात् । विमुक्तत्वेनानियन्त्रितत्वेन व्याकुलैर्विस्मृलैः शिरोरुहैः कैशैरुपरुद्धमाच्छादित मुखमास्य यस्या सा । निर्दयमिति । निर्दयं निःकरणं य आक्रन्द पृथ्वास्तेन जर्जर शिथिलो य खरो ध्वनिस्तस्य ध्वनो विनाशस्तेन धोमेन कुमेनैवविधेन कण्ठेन करणभूतेन निर्दयाक्रन्देनैव क्षपा क्षपितवतीति भावः ।

प्रत्यूषसीति । प्रत्यूषसि प्रभात उत्थाय तस्मिन्नेव सरसि कामारे स्नात्वाऽथ विवाय कृतो विहितो निश्चयः स्यात् । तत्प्रीत्या तस्मिन्नेव तमेव कमण्डलु तत्वरकुण्डिकामादाय गृहीत्वा तान्येव तद्देहलान्दान्येव बल्कलानि चोत्तानि, तानेव तद्वीर्यानेवाक्षमाला जपमाला गृहीत्वा । संसारस्य सद्यतेर्निःसारतामसारता बुद्ध्वावगम्य । मन्दपुण्यता ज्ञात्वा च । व्यसन्नोपनिपातानां कष्टोपनिपातानामप्रतीकारं च तद्दारुणं चाप्रतीकारं च तस्य भावयित्वा ता निरूप्य च कथयित्वा । शोकस्य शुचो दुर्निवारतामाकलय्याकलना कृत्वा । दैवस्य निष्ठुरतां वर्कगता दृष्ट्वा विलोभय । स्नेहस्य प्रेम्णोऽतिबहुलमतिदृष्टं दुःखं यस्मिन्तस्य भावयित्वा ता

१ आशयः स्पृहा २ स्त्रीस्वभावताया ३ दुराशया ४ पापकारिणीम् ५ उत्सन्ननिद्रायां ६ विमुक्तव्याकुलैः ।

नित्यतां सर्वभाषानाम्, अवधार्य चाकाण्डभङ्गुरतां सर्वसुखानाम्, अविगण्य तातमस्त्रां च परित्यज्य सह परिजनेन सकलबन्धुवर्गम्, निर्वर्त्य विषयसुखेभ्यो मनः, संयम्येन्द्रियाणि, गृहीतब्रह्मचर्या देवं त्रैलोक्यनाथमनाथशरणमिमं शरणार्थिनी स्थाणुमाश्रिता । अपरेद्युश्च कुतोऽपि समुपलब्धवृत्तान्तस्तातः सहाम्बया सह बन्धुवर्गेणागत्य सुचिरं कृताक्रन्दस्तैस्तैरुपायैः, अभ्यर्थनाभिश्च वैहीभिः, उपदेशैश्चानेकप्रकारैः, सान्त्वनैश्च नानाविधैः, गृहागमनाय मे महान्तं यत्नमकरोत् । यदा च नेयमस्माद्वचसायात्कथंचिदपि शक्यते व्यावर्तयितुमिति निश्चयमधिगतवान्, तदा निराशोऽपि दुस्त्यजतया दुहितृस्नेहस्य पुनःपुनर्मया विसृज्यमानोऽपि बहून् दिवसान्स्थित्वा सशोक एवान्तर्दह्यमानहृदयो गृहानयासीत् । गते च ताते ततः प्रभृति तस्य जनस्याश्रुमोक्षमात्रेण कृतज्ञतां दर्शयन्ती, तदनुरागकृशमिदमपुण्यबहुलमस्तमितलज्जममङ्गलभूतमनेककेशायाससहस्रनिवासं दग्धशरीरकं बहुविधैर्नियमशतैः शोषयन्ती, वन्यैश्च फलमूलवारिभिर्वर्तमाना जपव्याजेन तद्गुणगणानिव गणयन्ती, त्रिसंध्यमत्रसरसि

चिन्तिष्यित्वा विचार्य । सर्वभावानां समग्रपदार्थानामनित्यतां विनाशिता भावयित्वा भावनाविषयीकृत्य च । सर्वसुखानां समग्रसौख्यानामकाण्डेऽनवसरे भङ्गुरतां भङ्गशीलतामवधार्य निश्चित्य । तात पितरमविगणयन्त्यानादृत्य परिजनेन परिवारेण सह सकल समग्र बन्धुवर्गं स्वजनलोकं परित्यज्य दूरीकृत्य । विषयसुरोभ्य उन्द्रियरातेभ्यो मनश्चित्तं निर्वर्त्य पराङ्मुखीकृत्य । इन्द्रियाणि करणानि संयम्य नियम्य । गृहीत स्त्रीकृत ब्रह्मचर्यं यया सा देव त्रैलोक्यनाथमिममनाथानां शरणं स्थाणुमीश्वर शरणार्थिनी त्राणाभिलाषिण्यहमाश्रिताश्रयणं कृतवती । अपरेद्युरिति । अपरेद्युरन्येषुः कुतोऽपि कस्मादपि समुपलब्धः प्राप्तो वृत्तान्त उदन्तो येनैवभूतस्तान् पितामह्या मात्रा च सह तथा बन्धुवर्गेण स्वजनवर्गेण महागलैल्य सुचिरं चिरकालं यावत्कृतो विहित आक्रन्दो येन म तस्तेरुपायैः प्रपञ्चैः, ताभिर्वहीभिरेभ्यर्थनाभिः प्रार्थनाभिः, अनेकैरुपदेशैर्हितवाक्यैः, नानाविधैः सान्त्वनैः रामभिः, एभिः कृत्वा मे मम गृहागमनाय महान्तं यत्नमुद्योगमकरोदसृजत् । यदा चेति । यदा यस्मिन्काले इयं महाश्वेतास्माद्वयसायाद्वापृते कथंचिदपि कष्टेनापि व्यावर्तयितुं निवर्तयितुं न शक्यते न पार्यत इति निश्चयं निर्णयमधिगतवाञ्छातवान् । तदेति । तस्मिन्काले निराशोऽपि निर्गतसमीहितोऽपि । गृहं न गत इत्यत्र हेतुमाह—दुहित्रीति । दुहिता पुत्री तस्या स्नेहस्य प्रेम्णो दुस्त्यजतया दुर्निवारतया । स्नेहादिस्य प्रदर्शयन्नाह—पुनरिति । पुनः पुनर्वारवारं मया विसृज्यमानोऽपि गृहे गम्यतामिति काम्यमानोऽपि बहून्नेकान्विवगान्दिनान्स्थित्वा सशोकः शुचा महवर्तमानोऽन्तर्मये दह्यमानः प्रज्वलमानः हृदयं चेतो यस्यैवविषय एव गृहानयागीदगमत् । 'गृहा पुसि' इति पुस्तकम् । गते चेति । ताते पितरि गते च गतिं ततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य तस्य जनस्य पुण्डरीकस्याश्रुमोक्षमात्रेण नेत्रवारिमोचनेनैव कृतं जानानीति कृतजन्तस्य भावस्तत्ता ता दर्शयन्ती प्रसादयन्ती । पुनः किं कुर्वन्ती । दग्धशरीरमेव दग्धशरीरकं । स्यादर्थः क । तन्शोषयन्ती कुशला प्रापयन्ती । जप शरीरकं विशेषयन्नाह—तदिति । तस्मिन्कुमारं पुण्डरीके योऽनुरागं स्नेहमेतन् प्रजः मःममपुण्यबहुलं पापदृढम् । अस्तेति । अन्तर्निहितान् प्राप्तान् लज्जा त्रया यस्मिन्मदमङ्गलभूतमशिरूपम् । अनेकेति । अनेकेऽन्यथा ये हेना दुःखानि तेषामायानां परिश्रमान्तेषां महस्य तस्य निवागो ग्रह[न्]म । के । [गृहाविधे] नानाप्रकारैर्नियमशतैर्वर्तयतां । वन्यैश्चेति । वनसवन्यैभिः । फलेति । फलानि गम्यानि, मूलाणि बुद्ध्या, वारीणि जलानि, तैः कृत्वा वर्तमाना प्रवर्तमाना । कृतप्राणशरणेष्वर्थः । जप इति । जपो जापस्तस्य व्याजेन निषेधः तस्य पुण्डरीकस्य गुणा दीर्घादप्यन्तेषां गुणा समूहान्तामिव गणयन्ती गणनां कुर्वन्ती ।

१ परिजनेन मनसा सकल २ निवृत्त्य गृहीत ३ त्रैलोक्यनाथशरणम् ४ प्राप्तिरन्यन्ति ५ बहूनि ६ परिश्रमवन्तः ७ गृहागमनाय ८ यदा तु न कथंचिद्वचसादयवनावाजावर्तयितुं शक्यते अर्थः ९ दुस्त्यजः यथा १० पुनः ११ पुनःपुनर्वारवारं १२ पुनःपुनर्वारं १३ जपः

चन्द्रापीडस्तु प्रथममेव तस्या रूपेण विनयेन दाक्षिण्येन मधुरालापतया निःसङ्गतया तं पश्चित्तया च प्रशान्तत्वेन च निरभिमानतया च महानुभावत्वेन च शुचितया चोपाखण्ड-
गौरवोऽभूत् । तदानीं तु तेनोपरेण दर्शितसद्भावेन स्ववृत्तान्तकथनेन तया च कृतज्ञतया हृत्-
हृदयः सुतरामारोपितप्रीतिरभवत् । आर्द्रकृतहृदयश्च शनैःशनैरेनामभाषत — ‘भगवति,
केशभीरुरकृतज्ञः सुखासङ्गलुब्धो लोकः स्नेहसदृशं कर्मानुष्ठातुमशक्तो निष्फलेनाश्रुपातमा-

चन्द्रापीडस्त्विति । प्रथममेवादिवेव तस्या महाश्वेताया रूपेण सौन्दर्येण, विनयेन प्रणिपत्यादिना, दाक्षि
प्रेतानुबूल्येन, मधुरोमिष्ठे य आलापः सलापस्तस्य भावस्तत्ता तथा, तथा निर्गतो य सङ्गोऽभिपञ्जस्तस्य भाव
स्तत्ता तथा । तथा(पे)ति । तपस्विन्या भावस्तत्ता तथा । तथा प्रशान्तत्वेन सौम्यप्रकृतित्वेन च तथा निर[भि]
मानतया निर[कार]तया च । तथा महानुभावत्वेन महाप्रभावत्वेन । तथा शुचितया पवित्रतया चोपादृता
प्रित गौरव यस्यैवविधधन्द्रापीडोऽभूत् । तदानीं त्विति । तदानीं तस्मिन्कालेऽपरेण दर्शितः प्रकटित
रुद्राव रुद्रादो येनैवविधेन खट्वान्तर्गधनेन निजोदन्तनिवेदनेन तथा च कृतत्रतया कृतवेतृतया च हृत्
रूपं विन यस्या त एतगमस्वर्यमाशोषिता स्थापिता प्रीतिर्यस्यामेवविधधन्द्रापीडोऽभवदासीत् । आर्द्राति
आर्द्रात्त एवम यस्या त शनैः शनैर्मन्दमन्दमेना महाश्वेतामभापतावोचत । तदेवाह—भगवतीति । हे
भगवति हे ग्यामिनि शब्दो लोच द्वेगर्भाररुहव सुखार्थं य आसङ्ग ह्यादीनामभिपञ्जनत्र लुब्धो लिप्सु

१ मया नमो नरसिंहाय २ दीपश्रीक ३ विरगवन् ४ मया च ५ नि लेहा च ६ मृगस
७ मया नमो नरसिंहाय ८ निर्या निरवन् ९ मया नमो नरसिंहाय १० अनिराष्टम् ११ नानिपम्वितया
१२ निर्या जे. १३ सुतानिपम्वितया

त्यागोऽयमसह्यशोकवेदनाप्रतीकारत्वादात्मनः । उपरतस्य तु न कमपि गुणमावहति । न तावत्तस्यायं प्रत्युज्जीवनोपायः, न धर्मोपचयकारणम्, न शुभलोकोपार्जनहेतुः, न निरयपा-
तप्रतीकारः, न दर्शनोपायः, न परस्परसमागमनिमित्तम् । अन्यामेव स्वकर्मफलपाकोपचि-
तामसाववशो नीयते भूमिम् । असावप्यात्मघातिनः केवलमेनसा संयुज्यते । जीवंस्तु जला-
ञ्जलिदानादिना बहूपकरोत्युपरतस्यात्मनश्च, मृतस्तु नोभयस्यापि । स्मर तावत्प्रियामेकपत्नीं
रति भगवति भर्तरि मकरकेतौ सकलावलाजनहृदयहारिणि हर्षहुतभुग्दग्धेऽप्यविरहिताम-
मुभिः । पृथ्वां च वाष्णीं सूरसेनसुतामभिरूपे सौवज्ञविजितसकलराजकमौलिकुसुमवोशि-
ताशेषपादपीठे पत्यावखिलभुवनवल्लिभागभुजि पाण्डौ किदममुनिशापानलेन्धनतामुपगते-
ऽर्धपरित्यक्तजीविताम् । उत्तरां च विराटदुहितरं वालां बालशशिनीव नयनानन्दहेतौ विन-
यवति विक्रान्ते च पञ्चत्वमभिमन्यावोङ्गतेऽपि धृतदेहाम् । दुःशल्यां च धृतराष्ट्रदुहितरं

अत्र हीति । हीति निश्चये । अस्मिन्ननुमरणे विचार्यमाणे विचारणाविषयीक्रियमाणेऽयं प्राणपरित्यागः स्वायं
एवात्मीयकृत्यमेव । तत्र हेतुमाह—असह्येति । आत्मनो जीवस्य न सोढुमशक्यासह्या या शोकवेदना शुग्व्य-
था तस्या प्रतीकारो निवृत्त्युपायस्तस्य भावस्तत्त्व तस्मात् । उपेति । उपरतस्य मृतस्य तु न कमपि गुण हित-
मावहत्यादधाति । एतदर्थं स्पष्टयन्नाह—न तावदिति । तावदादौ तस्योपरतस्य प्रत्युज्जीवनोपायः पुनः
प्राणधारणप्रतिक्रिया न भवति । नेति । धर्मस्य पुण्यस्योपचय पुष्टिस्तस्य कारण निमित्त न भवति । नेति ।
शुभलोकस्य स्वर्गलोकस्योपार्जनमर्जन तस्य हेतुर्निदानम् । निरयेति । निरये दुर्गतौ पात पतनं तस्य प्रतीकार-
प्रतिक्रिया न । नेति । दर्शनस्यावलोकनस्याप्युपायो न । नेति । परस्परमन्योन्य य समागमः सवन्धस्तस्य नि-
मित्त कारण न भवति । तत्र हेतुमाह—अन्यामिति । असौ मृतोऽवशः पराधीन स्वस्य कर्मणो स्वकृत-
पापपुण्ययोर्थं फलपाकस्तेनोपचिता पुष्टामन्यामेव कर्मभूमिं नीयते प्राप्यते । अन्यदप्यनुमरणेनानिष्टमाह—अ-
स्मादिति । अग्रे पूर्वं मृत आत्मघातिनोऽनुमृतस्यैनसा पापेन केवल संयुज्यते संयुक्तो भवति । अनुमरणा-
भावे गुणानाह—जीवतिवति । जीवन्वसन्नुपरतस्य मृतस्यात्मनो जीवस्य जलाञ्जलिदानादिना बहूपकरो-
त्प्रेणागुपकृतिं कुरुते । मृतस्तुभयस्यापि स्वस्य परस्य च न किमप्युपकरोति । दृष्टान्तद्वारा एनमर्थं दृढीकुर्व-
न्नाह—स्मरेति । तावदादौ सकल समग्रो योऽवलाजन स्त्रीलोकस्तस्य हृदयहारिणि चित्तापहारिणि भ-
गवति माहात्म्यवति भर्तरि प्राणवत्भे मकरकेतौ श्रीमदने हरस्य महादेवस्य यो हुतभुग्नेत्राभिस्तेन दग्धे भ-
न्सीभूते नत्यपि, एक एव पतिर्यस्यास्तामेकपत्नी प्रिया वत्भा रतिममुभिः प्राणैरविरहिता संयुक्ता स्मर स्मृति-
शोचरीपुरः । यया तथा प्राणा नोज्झिता, स्वमर्तुं कृत्यं च कृतम्, तथा त्वयापि विधेयमिति भावः । अ-
न्यानामपि निदर्शनद्वारा पूर्वोक्तमर्थं दृढीकुर्वन्नाह—पृथामिति । पाण्डौ भर्तरि किदम इत्यभिधया प्रसिद्धो
यो मुनिस्तस्य शाप एवान्तो बलिस्तिन्निविन्धनतामिध्मतामुपगतेऽपि प्राप्तेऽप्यपरित्यक्तजीवितामनुज्झितप्राणा
ताष्णीं भवदुष्णिगुलोत्पन्ना सूरसेनस्य राव सुता पुत्री पृथा कुन्तीम् । स्मरेत्यस्य सर्वत्रापि सवन्धः । अयं भ-
र्ता पि पदनाह—सावज्ञयेति । सावज्ञयैवानिच्छयैव विजित स्वायत्तीकृत यत्सकल समग्र रात्रा समूहो रा-
ज्यं तस्य भ्रातरः पिरासि तेषां सुमुनानि पुष्पाणि तेषां शित भावितमग्रे पादपीठं यमप्रपदासन यस्य स त-
न्नि । अस्मिलेति । अस्मिलं यमप्र यत्पुन विध्वं तस्य यो बलिभागो भागयेयन्तं भुनक्तोति न तस्मिन् ।
अनिरूपे पण्डिते । तथा बालाशशिनीव नवोदितचन्द्र इव नयनानन्दहेतौ नेत्राहादनिमित्ते विनयवति मर्या-
दाति चित्तानि शरीरानि सवन्धवन्ते पञ्चत्वमागतेऽपि प्राप्तेऽपि धृतो देहो ययैवभूता वालामप्राप्तयौवना

११ अना २. १११ ३. १११ ४. १११ ५. १११ ६. १११ ७. १११ ८. १११ ९. १११ १०. १११ ११. १११ १२. १११ १३. १११ १४. १११ १५. १११ १६. १११ १७. १११ १८. १११ १९. १११ २०. १११ २१. १११ २२. १११ २३. १११ २४. १११ २५. १११ २६. १११ २७. १११ २८. १११ २९. १११ ३०. १११ ३१. १११ ३२. १११ ३३. १११ ३४. १११ ३५. १११ ३६. १११ ३७. १११ ३८. १११ ३९. १११ ४०. १११ ४१. १११ ४२. १११ ४३. १११ ४४. १११ ४५. १११ ४६. १११ ४७. १११ ४८. १११ ४९. १११ ५०. १११ ५१. १११ ५२. १११ ५३. १११ ५४. १११ ५५. १११ ५६. १११ ५७. १११ ५८. १११ ५९. १११ ६०. १११ ६१. १११ ६२. १११ ६३. १११ ६४. १११ ६५. १११ ६६. १११ ६७. १११ ६८. १११ ६९. १११ ७०. १११ ७१. १११ ७२. १११ ७३. १११ ७४. १११ ७५. १११ ७६. १११ ७७. १११ ७८. १११ ७९. १११ ८०. १११ ८१. १११ ८२. १११ ८३. १११ ८४. १११ ८५. १११ ८६. १११ ८७. १११ ८८. १११ ८९. १११ ९०. १११ ९१. १११ ९२. १११ ९३. १११ ९४. १११ ९५. १११ ९६. १११ ९७. १११ ९८. १११ ९९. १११ १००. १११

भ्रातृशतोत्सङ्गलालितामतिमनोहरे हरवरप्रदानवर्धितमहिम्नि सिन्धुराजे जयद्रथेऽर्जुनेन
लोकान्तरमुपनीतेऽप्यकृतप्राणपरित्यागाम् । अन्याश्च रक्षःसुरासुरमुनिमनुजसिद्धगन्धर्वक-
न्यका भर्तुरहिताः श्रूयन्ते सहस्रशो विधृतजीविताः । प्रोन्मुच्येतापि जीवितं सदिग्धोऽप्यस्य
समागमो यदि स्यात् । भगवत्या तु तैतः पुनः स्वयमेव समागमसरस्वती समाकर्णिता ।
अनुभवे च को विकल्पः, कथं च तादृशानामप्राकृताकृतीनां महात्मनामवितथगिरां गरीय-
सापि कारणेन गिरि वैतथ्यमास्पदं कुर्यात् । उपरतेन च सह जीवन्त्याः कीदृशी समा-
गतिः । अतो निःसंशयमसावुपजातकारुण्यो महात्मा पुनः प्रत्युज्जीवनार्थमेवैनमुत्क्षिप्य सुर-
लोकं नीतवान् । अचिन्त्यो हि महात्मनां प्रभावः । बहुप्रकाराश्च संसारवृत्तयः । चित्तं च
दैवम् । आश्चर्यातिशययुक्ताश्च तपःसिद्धयः । अनेकविधाश्च कर्मणां शक्तयः । अपि च मुनि-
पुणमपि विमृशद्भिः किमिवान्यत्तदपहरणे कारणमाशङ्क्येत जीवितप्रदानादृते । न चासंभा-

विराटराज्ञो दुहितर पुत्रीमुत्तरामुत्तरानाप्त्रीं स्मरेति सबन्धः । तथातिमनोहरेऽत्यभिरामे हरेणेश्वरेण वरप्रदानेन
वर्धितो वृद्धि नीतो महिमा माहात्म्य यस्य स तस्मिन् । सिन्धुराजे सिन्धुदेशनाथे जयद्रथाभिधानेऽर्जुनेन पार्थेन
लोकान्तर भवान्तरमुपनीते प्रापितेऽपि धृतराष्ट्रस्य राज्ञो दुहितरं सुता भ्रातृणां यच्छत तस्योत्सङ्ग कोटस्तेन
लालिता पालितामकृतप्राणपरित्यागमेवविधां दुःशल्या स्मरेति सबन्ध । अमुमेवार्थं पुनर्दृढयन्नाह—अन्याश्चे-
ति । रक्षसो राक्षसाः, सुरा देवा, अमुरा दैत्या, मुनयस्तापसा, मनुजा मनुष्या, सिद्धा विद्यामिद्धा, ग-
न्धर्वा देवगायना, एतेषा कन्यका पुत्र्यो भर्तुरहिताः सत्यो विधृतजीविता अकृतप्राणपरित्यागा अन्या पूर्वा-
न्नाव्यतिरिक्ता सहस्रश श्रूयन्त आकर्ष्यन्ते । यदनुमरणेनापि न प्राप्यते तदपीष्ट त्वया प्राप्तव्यमेवेत्याह—
प्रोन्मुच्येतापीति । तदा जीवितं प्रोन्मुच्येत त्यजेत यद्यस्य मृतस्य सदिग्धोऽपि समागम स्यात् ।
तच्च नास्त्येवेति भावः । प्राप्तव्यमिष्टं कथं स्यादित्याह—भगवत्येति । भगवत्या त्वया ततस्तस्मान्महापुरुषा-
त्पुनः स्वयमेवात्मनैव समागमः कुमारेण सह सगतिस्तत्प्रतिपादिका मरस्वती वाणी समाकर्णिता श्रुता । त-
थापि तदर्थं न निश्चिनोमीत्यत आह—अन्विति । अनुभवेऽनुभूते वस्तुनि को विकल्पः कः संदेहः । अ-
त्रोपपादकमाह—कथं चेति । तादृशानां न विद्यते प्राकृता इतरजनसाधारणाकृतिराकारो येषामेववि-
धानामवितथगिरा यथार्थवचसा महात्मना महापुरुषाणा गरीयमापि कारणेनोत्कृष्टेनापि हेतुना गिरि वाण्या
कथं वैतथ्यमनृतत्वमास्पदं स्थानं कुर्यात् । नन्विय सरस्वती वितथैव, मृतकुमारेण सह समागमस्य बाधितत्वा-
दित्यत आह—उपरतेति । उपरतेन मृतेन सह जीवन्त्या कीदृशी समागतिः सगतिः । नहि मरस्वती
वितथैवेत्यत आह—अत इति । अतः कारणात् । निःसंशय निश्चितमुपजातं रामुत्पन्नं कारुण्यं घृणा यन्मित्रेव-
विधो महान्मासौ पुरुष पुनः प्रत्युज्जीवनार्थं पुनः मञ्जीकरणार्थमेवैनं पुण्डरीकमुत्क्षिप्योत्पाद्य सुरलोकं देव-
लोकं नीतवान्प्रापितवान् । अत्रानुकूलमाह—अचिन्त्य इति । हीति निश्चितम् । महात्मना महानुभावानां
प्रभावो महिमाचिन्त्योऽनाकलनीयः । नन्वश्रुतपूर्वमिदं कथं स्यादित्यत आह—वदिति । मगारवृत्तयः गन्तव्य-
प्रवृत्तयो बहुप्रकारा अनेकभेदभिन्नाश्चेत्यर्थः । एतादृशं मम भाग्यं कथं स्यादित्याह—चित्रं चेति । दैवभाग्यं
चित्रं विविधप्रकारम् । ननु सर्वेषामेवविधम् । ननु तस्य कुमारप्रत्युज्जीवने कुतः सामर्थ्यमित्यत आह—आश्च-
र्येति । आश्चर्यमद्भुतं तस्यातिशय आविर्भावः तेन युक्ता महिमात्मनः सिद्धयो भवन्ति । न तु पुण्डरीकस्यैतादृश-
कर्म कथं स्यात्, येन प्रत्युज्जीवनं स्यादित्याह—अनेकेति । कर्मणा पूर्वापानितशुभाशुभानां शक्तयः साम-
र्थ्यान्वितेऽविधा असंख्यप्रकारा । युक्त्यन्तरं प्रदर्शयन्नाह—अपिचेति । अपिच युक्त्यन्तरं । मुनिपुणं मृतं ।
यथा स्यात्तथा विमृशद्भिर्विचारयद्भिस्तदपहरणे मृतपुनारापहरणे जीवितप्रदानादनेऽन्यत्किमिव कारणं निर्मा-

१ वचन २ विधुर ३ सदिग्धो यदि नमानसः स्यात् ४ स्वयमेव ननुन. समागमः स्वयमेव ५ तपः

६ प्रवृत्तयः, प्रवृत्तयः ७ नर्तवित

व्यमिदमवगन्तव्यं भगवत्या । चिरप्रवृत्त एष पन्थाः । तथा हि । विश्वावसुना गन्धर्वराजेन मेनकायामुत्पन्नां प्रमद्वरां नाम कन्यकामाशीविपविलुप्तजीवितां स्थूलकेशाश्रमे भार्गवस्य च्यवनस्य नप्ता प्रमत्तितनयो मुनिकुमारको रुरुर्नाम स्वायुषोऽर्धेन योजितवान् । अर्जुनं चाश्वमेधतुरगानुंगामिनम्, आत्मजेन बभ्रुवाहननाम्ना समरशिरसि शरापहतप्राणम्, उल्लूपा नागकन्यका सोच्छ्रासमकरोत् । अभिमन्युतनयं च परीक्षितमश्वत्थामास्त्रपावकपरिप्लुष्टम्, उदरादुपरतमेव विनिर्गतम्, उत्तराप्रलापोपजनितकृपो भगवान्वासुदेवो दुर्लभानसूत्रप्रापितवान् । उज्जयिन्यां च संदीर्घनिद्विजतनयमन्तकपुंरादपहत्य त्रिभुवनवन्दितचरणः स एवा नीतवान् । अत्रापि कथंचिदेवमेव भविष्यति । तथापि किं क्रियते, किं वा लभ्यते । प्रभवति हि भगवान्विधिः । यलवती च नियतिः । आत्मेच्छया न शक्यमुच्छ्वसितुमपि । अतिपिशुनानि चास्यैकान्तनिष्ठुरस्य दैवहतकस्य विलसितानि । न क्षमते दीर्घकालमव्याजरमणीयं प्रेम । प्रायेण च निसर्गत एवानायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि, आयतस्वभावानि च

तमाराध्यत आशङ्काविषयीक्रियते । न च सर्वथा मृतस्य पुनर्जीवनं कापि दृष्टमित्यत आह—न चेति । भगवत्या त्वयेदं प्रत्युज्जीवनमसंभाव्यमघटमानमिति न चावगन्तव्यं न ज्ञातव्यम् । अस्य प्राचीनत्वं प्रदर्शयन्नाह—चिरमिति । एष प्रत्युज्जीवनलक्षणः पन्था भार्गवश्चिरप्रवृत्तो बहुकालीनः । तदेव दर्शयति—तथा हीति । विश्वावसुनाम्ना गन्धर्वराजेन करणभूतेन मेनकायामुत्पन्ना प्रादुर्भूता प्रमद्वरेति नाम्नीं कन्यकामाशीविपेण सर्वेण विलुप्तं स्वस्तं जीवितं श्वसितं यस्या एवविधा स्थूलकेशमुनेराश्रमे मठे भार्गवस्य भृगुवशोत्पन्नस्य च्यवननाम्नो मुनेर्मेता प्रपौत्रं प्रमतेस्तनयः पुत्रो मुनिकुमारको रुरुः स्वायुषः स्वजीवितस्यार्धेन योजितवान्सर्वनिधतवान् । अर्जुनं चेति । अश्वमेधस्य यस्तुरगोऽश्वस्तदनुगामिनं तत्पृष्ठयायिनं बभ्रुवाहननाम्नात्मजेन सुतेन [समरशिरसि] मद्भ्रामशिरसि शरेण वाणेनापहृता आकर्षिता प्राणा यस्यैवविधमर्जुनं पार्थम् । नामेति क्रौमलामन्त्रेण । उल्लूपा नाम्नीं नागकन्यका सोच्छ्रासं सजीवितमकरोदस्रजत् । अभीति । अश्वत्थाम्नो द्रोणाचार्यसुतस्य योऽस्त्रपावकः शस्त्रान्निस्तेन परिप्लुष्टं दग्धम् । उदरेति । उदराद्भ्रामशिरसादुपरतमेव मृतमेव विनिर्गतं निःसृतम् । ईदृशमभिमन्युतनयमर्जुनपौत्रं परीक्षिताभिवानमुत्तराया प्रलापेन विलापेनोपजनितोत्पादिता कृपा कृष्णा यस्यैवविधो भगवान्वासुदेवो नारायणो दुर्लभान्दुष्प्रापानसूत्रप्राणान्प्रापितवान्प्रदत्तवान् । उज्जयिन्यां चेति । उज्जयिन्यां विराट्पाया तदीपनिनाम्नो द्विजस्य तनयं सुतमन्तकपुरातस्यमन्या अपहृत्यापहरणं कृत्वा त्रिभुवनेन वन्दितौ नगरात्तौ नरणौ यस्यैवभूतः स एव भगवान्वासुदेव आनीतवानानयनं कृतवान् । अत्रापीति । कथंचित्प्रकारेणैवमेव पुनर्जीवनवजीवनं भविष्यति । अनेनोत्कटकोटिः प्रदर्शिता । सभावनास्त्वत्वात् । अनुत्कटकोटावप्रतिरार्षितं स्वरूपा—तथापीति । अपि अनास्थायाम् । तथापि तव शोकमात्रेण किं जीवितं क्रियते, किमपि लभ्यते प्राप्यते । तत्र हेतुमाह—प्रभवतीति । भगवान्विधिः प्रभवति समर्थो भवति । नियतिर्भावात् परमपिपो प्रायस्परितपद्वतिर्वा, यलवती वीर्यवती । उपसहरति—आत्मेच्छेति । आत्मेच्छया तन्मरणेन नृपितुमपि न शक्यम् । उच्छ्वान् सायत्तं गोऽपि स्वेच्छया कर्तुं न शक्यते । किमुतान्यदित्यर्थः । एव गतिं नर्पदेवार्थानं प्रेममैत्र्यादिकम् । तद्विहीनस्य तत्रान्येवेत्याह—अतीति । अस्यैकान्तनिष्ठुरस्याल्य-
नतिर्गन्तव्यं दैवहतकस्य विलसितानि चेष्टितान्यतिपिशुनान्यतिदुःखकारीणि भवन्ति । अव्याजेति । अव्या-

दुःखानि । तथा हि । कथमप्येकस्मिञ्जन्मनि समागमः, जन्मान्तरसहस्राणि च विरहः प्राणिनाम् । अतो नार्हस्यनिन्द्यमात्मानं निन्दितुम् । आपतन्ति हि संसारपथमतिगहनमवतीर्णानामेते वृत्तान्ताः । धीरा हि तरन्यापदम्' इत्येवंविधैरन्यैश्च मृदुभिरुपसान्वनैः सस्याय तां पुनरपि निर्झरजलेनाञ्जलिपुटोपनीतेनानिच्छन्तीमपि बलात्प्रक्षालितमुखीमकारयत् ।

अत्रान्तरे च श्रुतमहाश्वेतावृत्तान्तोपजातशोक इव समुत्सृष्टदिवसव्यापारो रविरपि भगवानधोमुखतामयासीत् । अथ क्षीणे दिवसे, परिणतप्रियङ्गुमञ्जरीरजोनिभे पिञ्जरिष्णा रज्यमाने विलम्बिनि व्रत्रमण्डले, अविरलकुसुम्भकुसुमसररक्तदुकूलकोमलेन चास्तातपेन मुच्यमानेषु दिङ्मुखेषु, चँकोरनयनतारकाकान्तिना च पिङ्गलिम्बा विलिप्यमाने तिरोहितनीलिम्नि व्योम्नि,

वत एवानायतस्वभावभङ्गुराणि सुखानि, आयतस्वभावानि च दुःखानि । अत्राय भाव — कार्येण कारणानुमानम्, कार्यं च दैवाद्वैवयो मुखदुःखे । तत्र सुखस्यानायतस्वभावोऽविश्रुतिस्वभाव क्षणभङ्गुरत्व च, दुःखस्य त्वायतस्वभावो विस्तरणप्रकृति । तद्विपर्ययादभङ्गुरत्वमपि । तत्कारणयोरप्येवमेवेति । यावत्पर्यन्तं दैव तावत्पर्यन्तमेव येनकेनचिद्वस्तुना प्रीतिरुपभोगो मैत्री तस्माद्विषयलाभस्तदनुबन्वादयः । एतद्विपर्यये प्रीत्याद्यभावाः । एतदेव विवृणोति—तथा हीति । प्राणिना संसारवर्तिना कथमपि महता कष्टेनैकस्मिञ्जन्मनि समागमः सवन्धः । जन्मान्तरसहस्राणि च यावद्विरहो वियोगः । प्रकृतमुपसहरति—अत इति । अतो हेतोगनिन्द्य ब्रह्मरूपमात्मानं क्षेत्रज्ञं निन्दितुं गर्हितुं नार्हमि न योग्या भवसि । यतो धीरा सर्वमेवेदं दैवकृतं मन्यन्ते, न स्वात्मकृतम्, एव च धीरत्वेऽवलम्बिते नात्मानं निन्दन्तीत्यर्थः । अधीरत्वेऽनित्यतामाह—आपतन्तीति । अतिगहनमतिघोरं संसारपथं समुत्तिमार्गमवतीर्णानां गृहीतावताराणामेते वृत्तान्ता उदन्ता आपद्रपा आपतन्त्याप(दिव)न्ते । मग्ना भवन्तीत्यर्थः । धीरत्वे इष्टमाह—धीरा इति । धीरा गात्त्विका पुरुषा । हीनि निवृत्तम् । आपदं कष्टं तरन्ति तत्पारं प्राप्नुवन्ति । इत्येवमिति । इति पूर्वोक्तप्रकारेणैव विधैरपूर्वप्रतिपादितैरन्यैश्च मृदुभिः सुकुमारैरुपसान्वनैर्दृष्टान्तोपदर्शनैस्तु सस्याय स्वस्थीकृत्य पुनरपि द्वितीयवारमप्यञ्जलिपुटोपनीतेन निर्झरजलेनानिच्छन्तीमस्पृहयन्तीमपि बलाद्व्याप्राक्षालितमुखीं धातवकामकारयद्वापयत् ।

अत्रान्तरे चेति । अन्मित्रवसरे । श्रुतेति । श्रुत आकर्णितो यो महाश्वेताया वृत्तान्तं उदन्तस्मेनोपजातं समुत्पन्नं शोको यस्यैतादृशं (इ)व समुत्सृष्टं उज्झितो दिवसव्यापारो येनैवविवो भगवान् रविरपि गह्वराशुग्गयधोमुखतामवाङ्मुखतामयानीदृगत् । अथेति । त्रियामामुगे सा महाश्वेता मन्दमन्दं शनं शनं रुन्धाय पथिमा भगवतीं सध्यामुपाभ्योपासनां कृत्वा कमण्डलुजलेन कृत्वा कुण्डिकानीरेण प्रक्षालितचरणा धाताद्विर्वत्कलयनीये वत्कलशय्याया मयेदमुष्णं च निश्चम्य निःश्वाम मुक्त्वा निपमाद तस्याविति दृष्टेयान्वयः । कस्मिन्मिति । दिवसे वासरे धीणे मति । पुनः कस्मिन् । दिङ्मग्नान्ते विलम्बिनि विलम्बायमाने व्रत्रमण्डले मूर्ध्वनिम्बे मति । कीदृशे । परिणतेति । पणिना पक्वा या प्रियङ्गुमञ्जरी फलिनीवद्वरी तस्या रजः पगगन्धेन निभे गच्छे । पिञ्जरिष्णेति । पीतरक्तं पिञ्जरन्त्य भावः पित्रिमा तेन रज्यमाने पितरता नीयमाने । पुनः केषु गन्तुः । अन्तानपेन दिङ्मुखेषु मुच्यमानेषु मनुः । अन्तानपः विशेषपञ्चाह—अविरलेति । अविरलानि निविशानि कुसुम्भानां व्रमलोत्तराणां कुसुमानि तेषां गन्धेन रक्तं यद्वत्कलं तद्वत्कोमलेन मृदुना । पुनः कस्मिन्मिति । व्योम्नायाने मति । अथ व्योमं विशेषपञ्चाह—विलिप्येति । पिङ्गलिम्बा पित्रिष्णा विलिप्यमाने विलेपनविपर्ययिष्यमाणे । कीदृशेन पिङ्गलिम्बा । चकोरे विषमवृत्तन्त्य नयनयोन्मार्गसा तद्वत्कान्त्यन्त्यन्ति तेन । तिरोहितेति । तिरोहितान्छादिना नीलिमा यन्मिश्रिनि व्योमविशेषणम् । पुनः कस्मिन्मिति । सा ये मापकालमवन्विष्यन्चिपि दीविनीं भुवनं विष्टममनायति रस्तता नयति मति । अर्चिषं विशेषपञ्चाह—

१. १२ वृत्तं समागमो दर्शनं जन्मान्तरसहस्राणि च विरहः २. प्रजापतय मया ३. निभेन ४. पित्रिपतमर्चिषः ५. विरहः ६. विसृज्यमानेषु ७. चकोरवत्यागमयानिना

कोकिलविलोचनच्छविवभ्रूणि चारुणयति सांध्ये भुवनमर्चिपि, यथाप्रधानमुन्मिषत्सु ग्रह-
ग्रामेषु, वनमहिषमलीमसवपुषि च मुपिततारकापथप्रथिन्नि कालिमानमातन्वति शर्वरे-
तमसि, अतनुतिमिरतिरौहितहरिततासु गहनतां यान्तीषु वैनराजिषु, रजनिजलजालविन्दु-
जनितजडिन्नि बहलवनकुसुमपरिमलानुमितगमने चलितलताविटपगह्वरे प्रवृत्ते च पवने,
निद्रानिभृतपतविणि वियामामुखे महाश्वेता मन्दमन्दमुत्थाय भगवतीमुपास्य पश्चिमां संध्यां
कमण्डलुजलेन प्रक्षालितचरणा वल्कलशयनीये सखेदमुष्णं च निःश्वस्य निपसाद् ।
चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय सकुसुमं प्रस्रवणजलाञ्जलिमवकीर्य कृतसंध्याप्रणामस्तस्मिन् द्वितीये शि-
लातले मृदुभिर्लतापल्लवैः शय्यामकल्पयत् । उपविष्टश्च तस्यां पुनस्तमेव मनसा महाश्वेतावृ-
त्तान्तमन्वभावयत् । आसीच्चास्य मनस्येवम्—‘अयमप्रतीकारदारुणो दुर्विपहवेगः कष्टः
कुसुमायुधः, यदनेनाभिभूता महान्तोऽप्येवमनपेक्षितकालक्रमाः संमुत्सारितधैर्याः सद्यो
जीवितं जहाति । सर्वथा नमो भगवते त्विमुवनाभ्यर्चितशासनाय मकरकेतनाय’ इति । पुनः
पप्रच्छ चैनाम्—‘भगवति, सा त्वं परिचारिका वनवासव्यसनमिवं दुःखसब्रह्मचारिणी

कोकिलेति । कोकिला वनप्रियास्तेषा विलोचनानि नेत्राणि तेषा छविः कान्तिस्तद्वद्भ्रूणि कद्रूणि । पुनः
केषु । ग्रहग्रामेषु, वनमहिषमूहेषु यथाप्रधान यथामुख्यमुन्मिषत्सु विकसत्सु । पुनः कस्मिन् । शर्वरे शर्वरीसव-
न्धिनि तमस्यन्धकारे कालिमान श्यामलिमानमातन्वति विस्तारयति सति । अथ तमो विशिनष्टि—वनेति ।
वनस्यारण्यस्य यो महिषो रक्ताक्षस्तद्वन्मलीमसवपुर्यस्य तत्तस्मिन् । अत एव मुपितस्तारकापथस्याकाशमार्गस्य प्र-
थिमा विस्तारो येन तत्तस्मिन् । पुनः कासु । वनराजिष्वरण्यश्रेणीषु गहनतामकलीनीयता यान्तीषु गच्छन्तीषु सत्सु ।
अतनु यत्तिमिर तमस्तेन तिरोहिताच्छादिता हरि[त]ता नीलिमा यासु । पुनः कस्मिन् । पवने वायौ प्रवृत्ते बह-
माने च सति । अथ पवनस्य शीतत्वमन्दत्वसुगन्धित्वानि वर्णयितुमाह—रजनीति । रजन्येवानवरतप्रचलनरूप-
प्रवाहवत्वाजलजाल समूहस्तस्य विन्दुभिः पृषतैरित्यर्थो वा [जनितो जडिमा यस्य स तस्मिन्] । बहलेति । बह-
लान्यविरलानि यानि वनकुसुमानि तेषा परिमलेनानुमितमनुमानविषयीकृत गमन यस्य स तस्मिन् । चलितेति ।
चलित कम्पित लतोपयुक्ता विटपा वृक्षास्तेषा गहन येन स तस्मिन् । अथ त्रियामामुख विशेषयन्नाह—नि-
द्रेति । निद्रा प्रमीला तथा निभृता निश्चला पतत्रिण पक्षिणो यस्मिन् । तदनन्तरं चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय स-
कुसुमं कुसुमं सहवर्तमानं प्रस्रवणस्य निर्झरस्य जलाञ्जलिमवकीर्य विक्षिप्य । कृतेति । कृतो विहित
संध्याप्रणामो येन स तस्मिन्मण्डपिकासले द्वितीये तदङ्गीकृतादन्यस्मिन् शिलातले मृदुभिः सुकुमारैर्ल-
तापल्लवैर्वर्तीप्रवालैः शय्या शयनीयमकल्प[य]दकरोत् । उपविष्टश्चेति । तस्या गिलायामुपविष्ट आ-
सेदिवा पुनस्तमेव पूर्वोक्तमेव महाश्वेतावृत्तान्तं मनसा चित्तेनान्वभावयत्पुनरचिन्तयत् । आसीच्चेति ।
अस्य चन्द्रापीडस्य मनसि चित्त एवमासीत् । एवपदार्थमाह—अयमिति । अथ कुसुमा[यु]व कदपं
योऽनर्गलः । अथ कुसुमायुध विशिनष्टि—अप्रतीति । अप्रतीकारेणाप्रतिक्रियया दारुणो भीषण । दु-
रिति । एतेन दिष्टं नोह रावणो वेगो यस्य स । यदिति हेत्वर्थः । अनेन कदपेणाभिभूता अन्या(न)पेक्षित-
कालक्रमाः संमुत्सारितधैर्याः सद्यो जीवितं जहाति । अतः सर्वथा [नर्व]प्रकारेण भगवते त्रिभुवनेनाभ्यर्चितं पूजितं शासनमाज्ञा-
यन् स त्वं मकरकेतनायानयाय न्नोऽस्तु । एनामिति । एना महाश्वेतामिति पुनः पप्रच्छ प्रश्नमकार्षीत् ।
परिचारिका—हे भगवति, सा त्वं परिचारिका सपर्याकारिणी । कीदृशी । वनवासव्यसनमिवं [व्यसन] कष्टं तत्र

१ एवमिति २ च लोचनद्वयं ३ तिरोहिताच्छादिता हरितता ४ वनराजिषु, तारकाषु राजिषु ५ वने
६ कुसुमायुधः ७ कदपं ८ नमो भगवते ९ सनवधीमिन् १० जहाति

तरलिका क गता' इति । अथ साकथयत्—'महाभाग, यत्तन्मया कथितममृतसंभवमास-
रसां कुलं तस्मान्मदिरेति नाम्ना मदिरायत्तेक्षणा कन्यकाभूत् । तस्याश्चासौ सकलगन्धर्व-
कुलमुकुटकुङ्कुलपीठप्रतिष्ठितचरणो देवश्चित्ररथः पाणिमग्रहीत् । अपरिमितगुणोऽकृष्टहृदयश्च
वैनितादुर्लभेनाधःकृताशेषान्तःपुरेण हेमपट्टलाञ्छनेन छत्रवेत्तामरचिह्नेन महादेवीशब्देन परं
प्रीतः प्रसादमकरोत् । अन्योन्यप्रेमसंवर्धनपरयोश्च तयोर्यौवनसुखानि सेवमानयोः काले-
नाश्चर्यभूतमेकजीवितमिव पित्रोः, अथवा सर्वस्यैव गन्धर्वकुलस्य वा जीवलोकस्य, दुहितृ-
रत्नमुदपादि कादम्बरीति नाम्ना । सा च मे जन्मनः प्रभृत्येकाशनशयनपानासना परं प्रेमस्था-
नमखिलविस्मयधाम द्वितीयमिव हृदय वालमितम् । एकत्र तथा मया च गीतनृत्यकलासु
कृताः परिचयाः । शिशुजनोचिताभिश्च क्रीडाभिरनियन्त्रणनिर्भरमपनीतो वालभावः । सा
चामुनैव मदीयेन हतवृत्तान्तेन संमुपजातशोका निश्चयमकार्षात्—'नाहं कथंचिदपि सज्जो-
कायां महाश्वेतायामात्मनः पाणि ग्राहयिष्यामि' इति । सखीजनस्य पुरतः सज्जपथमभि-

मित्र सुहृत् । आविष्टलिङ्गत्वान्नपुसकत्वम् । दुःखेति । दु रो कृच्छ्रे सत्रह्यचारिणी । 'एकत्रह्यत्रताचारा मिथः
सत्रह्यचारिण' इति कोप । एवविधा सा तरलिका क गता । अथेति । तत्प्रश्नानन्तर सा महाश्वेताकथयदत्रो-
चत् । किं तदित्याह—महाभागेति । हे सत्पुरुष, अमृतसंभवमप्सरसा कुल यच्च मया पूर्वमुक्तम्,
तस्मात्कुलात् । मदिरिति । मदिरा इति नाम्ना कन्यकाभूत् । ता विशिनष्टि—मदिरेति । मदिरायते
घूर्णिते लोचने यस्याः सा तथा । मदिरया नयनयोः कश्चन विस्तारो जायत इति । विस्तीर्णनयनेति या-
वत् । तस्याश्चेति । तस्या मदिराया देवोऽसौ चित्ररथ पाणि हस्तमग्रहीत् । पाणिपीडनमकरोदित्यर्थः ।
चित्ररथ विशेषयन्नाह—सकलेति । सकलं समग्र यद्गन्धर्वकुल देवगायनवशस्तस्य मुकुटानि किरीटानि ता-
न्येव कुङ्कुलाकार पीठ पदासन तत्र प्रतिष्ठितां स्थापितां चरणां येन स । अ[प]रीति । अपरिमिता ज-
सह्या ये गुणादयो लज्जादयस्तेराकृष्टमाकर्षितं हृदयं चेतो यस्य स प्रीतः सतुष्टो महादेवीशब्देन परमुत्कृष्ट प्र-
सादमनुग्रहमकरोदन्वतिष्ठत् । अथ च महादेवीशब्द विशेषयन्नाह—वनितेति । वनिताया मियो दुर्लभेन
दुष्प्रापेन । अध इति । अध कृतमवरीकृतमशेष समग्रमन्तः पुरं येन स तेन । हेमेति । हेमपट्टस्य सुवर्णप-
ट्टस्य लाञ्छनं चिह्नं यस्मिन् तेन । छत्रेति । छत्रमातपत्रम्, वेत्रं यष्टिः, चामरं बालव्यजनम्, एतानि चि-
ह्नानि यस्मिन् । अन्योन्येति । अन्योन्यं मिथो यत्प्रेमसंवर्धनं स्नेहोत्पादकं तत्र परयो मग्नयत्नयोश्च तयोर्गा-
यनसुखानि तारण्यसातानि सेवमानयोर्भुवनयोः कालेनानुकम्पेणाश्चर्यभूतं चित्रभूतं पित्रोर्मानृत्यजनकयोरेकजीवि-
तमद्वितीयप्राणितमिव । अथवा सर्वस्यैव गन्धर्वकुलस्य जीवलोकस्य वेकजीवितं कादम्बरीनाम्ना दुहितृरत्नमुदपा-
द्यत्पन्नमभूत् । सा चेति । सा कादम्बरी मे मम जन्मनः प्रभृत्युत्पत्तिदिनादारभ्य कान्यभिन्नान्यशनशयनपाना-
सनानि यस्याः सा । तत्राश्नान भोजनम्, शयनं शय्या, पानं मद्यादि, आसनं चतुष्पिकादि । एतेन प्रीत्युत्कर्षं ग-
चित् । परमुत्कृष्टं प्रेमस्थानं नेहस्थानमन्विलानां समप्राणा विद्यम्भानां विश्वासानां वाम द्वितीयमपरं हृदयमिव
न्यान्तमिव वालमित्रम् । [एकत्रेति ।] एकस्मिन्स्थले तथा मया च गीतनृत्यकलासु कृता परिचया अन्यागा ।
शिष्येति । शिशुजनोचिताभिर्वालजनयोग्याभिः क्रीडाभिरनियन्त्रणं स्वेच्छाविचरणं तेन निर्भरं यथा स्यात्ता-
वालभावः शिशुभावोऽपनीतो दर्शितः । सा चेति । सा कादम्बरीमुनैव मदीयेन हतवृत्तान्तेन संमुपजातः शो-
को यस्याः सा तथा । इति निश्चयं निर्णयमकार्षात् । नर्तनन्यालाजनस्य गुणोऽग्रतः सज्जपथमपन(य)प्राप्त-
नित्यनिहितवती कथितवर्त्ता[च] । इतिशेषमाह—नाहमिति । कथंचिदपि केनचिन्मग्नोऽपि सज्जो[न]

हितवती च—‘यदि कथमपि मामनिच्छन्तीमपि बलात्तातः कदाचित्कस्मैचिद्वातुमिच्छति तदाहमनगनेन वा हुताशनेन वा रज्ज्वा वा विषेण वा नियतमात्मानमुत्सक्ष्यामि’ इति । सर्वं च तदात्मदुहितुः कृतनिश्चयं निश्चलभाषितं कर्णपरम्परया परिजनसकाशाद्बन्धवराजश्रितरथः स्वयमशृणोत् । गच्छति काले समुपारूढनिर्भरयौवनामालोक्य स तां बलवदुपतापपरवशः क्षणमपि न धृतिमलभत, एकापत्यतया चातिप्रियतया च न शक्तः कचिदपि तामभिधातुमित्यपश्यन्श्चान्यदुपायान्तरम् । इदमत्र प्राप्तकालमिति मत्वा तया महादेव्या मंदिरया सहावधार्य क्षीरोदनामानं कञ्चुकिनम् ‘वत्से महाश्वेते, त्वद्व्यतिरेकेणैव दग्धहृदयानामिदमपरमस्माकमुपस्थितम् । इदानीं तु कादम्बरीमनुनेतुं त्वं शरणम्’ इति संदिश्य मत्समीपं प्रैत्यूपसि प्रेषितवान् । ततो मया गुरुवचनगौरवेण सखीप्रेम्णा च क्षीरोदेन सार्धं सा तरलिका ‘सखि कादम्बरि, कं दुःखितमपि जनमतितरां दुःखयसि । जीवन्तीमिच्छसि चेन्मां तत्कुरु गुरुवचनमवितथम्’ इति संदिश्य विसर्जिता । नातिचिरंगतायां च तस्यामनन्तरमेवेमां भूमिमनुग्राप्तो महाभाग’ इत्यभिधाय तूष्णीमभवत् ।

अतान्तरे लाञ्छनच्छलेन विडम्बयन्निव शोकानलदग्धमध्यं महाश्वेताहृदयम्, उद्वहन्निव

महाश्वेतायामात्मन स्वस्य पाणि नाह प्राहयिष्यामि । उद्वाहन न करिष्यामीत्यर्थः । यदीति । यदि कथमपि महता कष्टेन माननिच्छन्तीमप्यवाञ्छन्तीमपि बलाद्धत्तात् पिता कदाचित्कस्यैचित्पुरुषाय दातुमिच्छति वाञ्छति तदाहमनरानेन प्रायस्ता[वा], हुतागनेन वहिना वा, रज्ज्वा रश्मिना[वा], विषेण गरलेन वा । सर्वत्र वाशब्दे वि-
कल्पार्थः । नियत निश्चितमात्मानमुत्त्वक्ष्यामि त्यजिष्यामि । इति तदात्मदुहितुर्निजसुतायाः सर्व समग्रं कृतो निश्चयो यस्मिन्नेतादृश निश्चलभाषित स्थिरजल्पित परिजनसकाशात्परिच्छदसमीपात्कर्णपरम्परया श्रोत्रप्रणालिकया ग-
न्धर्वराजञ्चित्रपथ स्वयमशृणोदाकर्णयत् । गच्छति व्रजति काले समये सति स चित्ररथः समुपावृष्ट प्राप्त निर्भरम-
तिगायि यौवन तारुण्य यस्यामेतादृशी [ता] कादम्बरीमालोक्य निरीक्ष्य बलवानुपताप सैतापस्तेन परवशः पराय-
त्तः क्षणमपि धृतिं सतोप नालभत नाप्तवान् । एकेति । एकापत्यतयैकसततितयातिप्रियतया च किञ्चिदपि ता
कादम्बरीमभिधातु कथयितु न शक्नो न समर्थ इति हेतोरन्यदुपायान्तर कार्यसाधकप्रकारान्तरमपश्यन्नव-
लोक्यथ । [द] कुमारीलक्षणमत्र प्राप्तकाल प्राप्तसमयमिति मत्वा ज्ञात्वा तया मदिरया महादेव्या सहावधार्य
निश्चल धीरोदनामान ककुकिन सौविदारमिति सदृश्येत्युक्त्वा मत्समीप मदुपान्त प्रत्यूषसि प्रभाते प्रेषितवा-
न्प्राणिणोत् । इतियोत्यमाह—वत्से इति । हे वत्से महाश्वेते, लङ्घ्यतिरेकेणैव लङ्घ्यतान्तेनैव दग्ध ज्वलित
हृदय धेपापेपविधानामस्माकमिदं कादम्बरीसक्तनपर दुःखमुपस्थित प्रादुर्भूतम् । इदानीं तु साप्रत कादम्बरी-
समुत्तेजसमनस कर्तुं त्वं शरणं त्वमेवाश्रयः । ततो मया गुरवचनं पूज्यवचनस्य गौरवेणानुलङ्घ्यतया सखी आली
तस्या प्रेम्णा स्नेहेन च धीरोदेन ककुकिना सार्धं सा तरलिका इति सदृश्य कथयित्वा विसर्जिता प्रहिता ।
इतियोत्यमाह—हे सखि कादम्बरी, [क]दुःखितमपि पीडितमपि जनमत्तितरामतिशयेन दुःखस्यत्तितरा
पीडयति । केन जीवन्ती श्वसन्तीमिच्छति वाञ्छति । तदिति हेत्वर्थं वचनम् । [गुरवचन]अवितय सत्य
उक्तं । तस्या नानिच्छिन्नाया लोकात्प्रस्थिताया च सत्यामनन्तरमेवेमा भूमिं महाभाग सत्पुरुष त्व-
त्पुत्रेण प्राप्तवान् । त्वमभिधायेषुमया लूणी जेषमभवत् ।

१. तत्रोऽस्मिन्मये गौतमलेखे सुवर्णिना दस्य मध्यं यन्मैतादनं महाश्वेताहृदयं लाञ्छनच्छलेनाहमि-
 २. तं लिखन्मणिं सारथ्यं पूर्णिपि । धर्मं उज्ज्वलं, पातजं श्याममिति तेनैव साम्येनाह—उद्धतनिव धारयन्नि-

[illegible]

मुनिकुमारवधमहापातकम्, दर्शयन्निव चिरकाललग्नं दक्षशापानलदाहचिह्नम्, अविरलभस्मा-
ङ्गरागधवलो मृगाजिनप्रावृताधो वामस्तन इवाम्बिकाया धूर्जटिजटामण्डलचूडामणिर्भगवानुद-
गात्तारकाराजः । क्रमेण चोद्वेते गगनमहापयोधिपुलिने सप्तलोकनिद्रामङ्गलकलगे कुमुद-
वान्धवे विघटितकुमुदवने धवलितदशदिशि गङ्गाश्वेते श्वेतिमानमातन्वति मानिनीमानदर्शयौ
शंशाङ्कमण्डले, शंशिकरकंलापकलितास्वातन्वतीषु कशिमानमौडवीषु प्रभासु, प्रस्रवत्सु च
कैलासशशिमणिशिलानां सर्वतः स्रोतःस्त्राविषु प्रस्रवणेषु, मृणालकन्दलिनि चावस्कन्दपति-
तचन्द्रकर इव विलुप्तकमलवनशोभे भात्यच्छोदसरःपयसि, समुपोढमोहनिद्रे च द्राघीयो-
वीचिविचलितवपुषि विरुवति विरहिणि चक्रवाकचक्रवाले, निर्धृते च चन्द्रोदये विद्रुते

ध मुनिकुमारवधलक्षण महापातक महापापम् । दक्षेति । दक्षप्र[जाप]तेर्यं शापानल शापवहिस्तेन दाहस्तस्य
चिह्नं चिरकाललग्नं चिरकालीनं दर्शयन्निव प्रकटयन्निव । पाण्डुरत्वकृष्णत्वसाम्येनोपमानान्तरमाह—अविर-
लेति । अविरलो निविडो भस्माङ्गरागस्तेन धवल शुभ्र । तथा मृगस्याजिनं चर्म तेन प्रावृतमाच्छादितमर्ध-
यस्यैवविधोऽम्बिकायाः पार्वत्या वामो दक्षिणेतरस्तन कुच इव । धूर्जटिरिति । धूर्जटिरीश्वरस्तस्य ज-
टामण्डल तस्य चूडामणिर्भगवान्माहात्म्यवास्तारकाराजश्चन्द्र उदगादुदितवान् । क्रमेण परिपाठ्या शशाङ्कमण्ड-
ल उद्गत उदिते सति चन्द्रापीडो महाश्वेता मुक्तां शयितामालोक्य निरीक्ष्य शनैः शनैर्मन्द मन्द पश्यत्यने-
किसलयशय्याया समुपाविशदधितस्थौ । अथ च शशाङ्कमण्डल विशेषयन्नाह—गगनेति । गगनमपारत्वा-
न्महापयोधिर्जलधिस्तस्य पाण्डुरत्वसाम्यात्पुलिने इव पुलिने जलोद्भिन्नतसैकतरूपे सप्तलोकेषु निद्राया प्रमी-
लाया मङ्गलकलगे इव कुमुदस्य कैरवस्य वान्धवे बन्धुमदशे । विघटितेति । विघटितानि प्रमुद्रितानि
कुमुदवनानि येन स तस्मिन् । धवलितेति । धवलितः शुभ्रीकृता दशदिशो येन ग तस्मिन् । शतवज-
लजवच्छेदे शुभ्रे । किं कुर्वति । श्वेतिमान श्वेतानिशयमातन्वति विन्तारयति सति । अथवा शतस्य श्वेतो गु-
णस्तस्मिन्श्वेतिमान चाकचिक्वयत्वं विस्तारयति मति । इदं च शब्दे चन्द्रकिरणसंपर्कवशाद्विलक्षणा
पाण्डुरता दृश्यत इत्यभिप्रायेण चयादशं सूर्यकरसंपर्कवशाद्विलक्षणा स्वच्छता दृश्यते तद्वदिवेति केचित् ।
मानिनीति । मानिन्या मानवत्या त्रियो यो मानं मयस्तस्य दम्यो विपक्षे । मानिनीमानापहा-
रकत्वाद्द्व्युसादयमिति । पुनः कामु । शशिकराणां चन्द्रकिरणानां कलापेन समूहेन कलितासु
सहितास्त्रैर्विषु ग्रहसवन्धिनीषु प्रभासु कान्तिषु कशिमान् कृजत्वमातन्वतीषु विन्तारयन्तीषु । पुनः कै-
षु । कैलामस्य शशिमणयश्चन्द्रकान्तालोपा शिलास्तासां सर्वतोऽभितः स्वतोऽभ्यगण स्रोतस्तन्ववन्तीत्ये-
र्शल्लेषु प्रस्रवणेष्वेतेषु प्रस्रवन्सु धरत्सु । पुनः कन्मिन्सति । अच्छोदाभिधानस्य सगग पयसि पानीये भाति
गजति मति । कीदृशे । मृणालानां कन्दला विद्यन्ते यस्मिन् । चिद्रुपेति । विलुप्ता विलोप प्राप्ता
दमलवनस्य पद्मपण्डस्य शोभा श्रीयन्मिन् । अतएव श्वेतत्वसाम्येनोत्प्रेक्षणे—अवेति । अयम्वन्द्ये दन-
नार्थं पतिता प्रविष्टाश्चन्द्रकरा यस्मिन्नेवविव इव । पुनः कन्मिन्मति । विरहिणि विप्रलम्भिनि चक्रवाक इन्द्र-
चक्रानेषां चक्रवाले समूहे विवन्ति यच्च कुर्वति मति । अथ चक्रवाकममृष्टं विशेषयन्नाह—समुपोदति ।
समुपोटा समागता विरहवजान्मोहनिद्रा यस्मिन् । द्राघीय इति । द्राघीयोभिर्गतिदीर्घाभिर्वाचिमं प्रो-
लंबिचलितं कम्पितं वपुर्धस्य स तस्मिन् । पुनः कन्मिन् । चन्द्रोदये च निर्धृते मति । मियागणा व्योमा-
ग्निमानभिन्तान्क्रान्ते संक्रान्तव्याजने विद्रुते विद्यदलिते जाते मति । अभिमार्गिजाजनं विशेषयन्नाह—

हर्षनयनजलकणनीहारिणि वियद्विहारिणि मनोहारिणि विद्याधराभिसारिकाजने, चन्द्रापीडः सुप्तामालोक्य महाश्वेतां पल्लवशयने शनैः शनैः समुपाविशत् । 'अस्यां वेलायां किं नु खलु मामन्तरेण चिन्तयति वैशम्पायनः, किं वा वराकी पत्रलेखा, किं वा राजपुत्रलोकः' इति चिन्तयन्नेव निद्रां ययौ ।

अथ क्षीणायां क्षपायामुपसि संध्यामुपास्य शिलातलोपविष्टायां पवित्राण्यधमर्पणानि जपन्त्यां महाश्वेतायां निर्वर्तितप्राभातिकविधौ चन्द्रापीडे तरलिका षोडशवर्षवयसा, सावष्टम्भाकृतिना, मदस्वेदालसगजगमनगुरूणि पदानि निक्षिपता, पर्युषितचन्दनाङ्गरागधूसरोरुदण्डद्वयेन कुङ्कुमरागपिञ्जरारुणेन चामीकरशृङ्खलाकलापनिविडनियमितं कक्षाबन्धातिरिक्तप्रेङ्खत्पल्लवमधरवास एव केवलं वसानेन, निरुदरतया विभक्तमध्येन, विपुलवक्षसा, दीर्घानुवृत्तपीनवाहुना, वामप्रकोष्ठदोलायमानमाणिक्यवलयेन, कर्णाभरणमणोर्विप्रकीर्यमाणमधोमुखकिरणेन्द्रायुधजालवर्णाशुकोत्तरीयमिवैकस्कन्धक्षिप्तमुद्वहता, चूतपल्लवकोमलमनवरतताम्बूलबद्धरागान्धकारमधरं दधता, कर्णान्तायतस्य स्वभावधवलस्य धवलिम्ना लोचनयुगलस्य धवलयतेव

हर्ष इति । हर्षजनिता ये नयनजलकणा एव प्रमोदवाष्पपृषता एव [नीहार] तुहिनं हिम यस्मिन् । वियद्विहारिणि व्योमचारिणि मनोहारिण्यभिरामे । अस्यामिति । अस्या पूर्वोक्ताया वेलाया समयविशेषे । खलु निश्चयेन । मामन्तरेण मद्यतिरेकेण वैशम्पायन । अथ च वराकी पत्रलेखा । अथ च राजपुत्रलोको नृपसुतसमूहः किं चिन्तयति किं चिन्तयिष्यति । 'वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा' इति भविष्यति वर्तमाना । इति चिन्तयन्नेवेति ध्यायन्नेव निद्रां ययौ प्रमीला प्राप्तवान् ।

अथेति । क्षीणाया क्षपायामुपसि प्रभाते संध्यामुपास्य शिलातलोपविष्टायां पवित्राणि पूतान्यधमर्पणान्यापोदेवतास्तुतिरूपाणि महाश्वेताया जपन्त्या स्मरत्या सत्या निर्वर्तितो विहित प्राभातिक प्रत्यूपसंवन्धी विधियेनैव विधे चन्द्रापीडे सा तरलिका प्रत्यूपस्येव प्रादुरासीत्प्रकटीयभूवेत्यन्वयः । कीदृशी । केयूर[क]नाम्ना गन्धर्वदारवेणानुगम्यमाना । अथ केयूर[क] विशेषयन्नाह—षोडशेति । षोडश वर्षाणि हायनानि तैः परिमितं वयो यस्य स तथा तेन । तावन्मात्रप्रमाणेनेत्यर्थः । सहावष्टम्भेनाभिमानेन वर्तमाना सावष्टम्भाकृतिराकारो यस्य स तेन । किं कुर्वता । मदस्वेदनालसो मन्थरो यो गजो हस्ती तस्य गमनवद्गुरूणि पदानि चरणन्यासानि निक्षिपता स्थापयता । पर्युषितो गतदिनसक्तो यो चन्दनाङ्गरागस्तेन धूसरमीपत्पाण्डुरमुरुदण्डद्वयं सक्थिदण्डद्वितय यस्य स तेन । कुङ्कुमेति । कुङ्कुम केसर तस्य रागेण पिञ्जर पीतरक्तोऽरुणो देहस्थरागो यस्य स तेन । किं कुर्वता । केवलमधरवासोऽवोशुकमेव वसानेन परिधानीकुर्वता । अथाधरवासो विशेषयन्नाह—चामीति । चामीकरस्य सुवर्णस्य शृङ्खलाकलापस्तेन निविडं यथा स्यात्तथा नियमितं वद्धम् । वक्षेति । कक्षाबन्धात्प्रतिपन्धादतिरिक्तस्य वस्त्रस्य प्रेङ्खन्त उद्वसन्तं पट्टं वा अञ्चला यस्य तत् । निर्गतं यदुदरतया भावस्तथा तथा विभक्तो विभागीकृतो मध्यो मध्यभागो यस्य स तेन । अनेन सामुद्रिकमुलक्षणत्वमुक्तम् । विपुलेति । विपुलं बृहद्वक्षो भुजान्तरं यस्य स तेन । दीर्घेति । दीर्घावायतावनुवृत्तपीनौ परम्परया पुष्टौ नाहं शुद्धौ न स तेन । वामेति । वामप्रकोष्ठे दक्षिणेतरेकलाचिकाया दोलायमानं कम्पमानं माणिक्यवलयं रत्नवद्गुणं यस्य स तेन । कर्णेति । कर्णाभरणमणोर्विप्रकीर्यमाणं विक्षिप्यमाणमधोमुखकिरणेन्द्रायुधजालवर्णं शान्तापनमूररागं यदुत्तरीयमुत्तमगणं चित्रवस्त्रमेकस्कन्धमितिमिवैकासन्यस्तमितोऽस्य धारणा । एनं नि कुर्वता । अधरं दन्तच्छदमोष्ठं दधता । अधरं विशेषयन्नाह—चूतेति । चूतपल्लवकोमलमनवरतताम्बूलस्य नागवद्ध्या दलस्य तस्य रत्नवद्गुणं यस्य स तेन । कर्णेति । कर्णान्तालनस्य धोत्रप्रान्तप्राप्त[स्य] स्वभावेन धवलस्य शुत्रस्य लोचन-

दिगन्तराणि कुमुदवनानीव वर्पता, पुण्डरीकमयमिव दिवसं कुर्वता, कनकपट्टपृथुललाटेन, अलिकुलनीलसरलशिरसिजेन, अग्राम्याकृतिना, राजकुलसंपर्कचतुरेण, गन्धर्वदारकेण । यूरकनाम्नानुगम्यमाना प्रत्यूषस्येव प्रादुरासीत् । आगत्य च कोऽयमित्युपजातकुतूहला चन्द्रपीडं सुचिरमवलोक्य महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्य कृतप्रणामा सविनयमुपाविशत् । अनन्तरातिदूरानतेनोत्तमाङ्गेन प्रणम्य केयूरकोऽपि महाश्वेतादृष्टिनिस्सृष्टं नातिसमीपवर्तिं शिततलं भेजे । उपविष्टश्च तमदृष्टपूर्वमधःकृतकुसुमायुधमुपहसितसुरासुरगन्धर्वविद्याधररूपं । पातिशयं चन्द्रापीडस्य दृष्ट्वा विस्मयमापेदे । परिसमाप्तजपा तु महाश्वेता पप्रच्छ तरलिका—‘किं त्वया दृष्टा प्रियसखी कादम्बरी कुशलिनी । करिष्यति वा तदस्मद्वचनम्’ इति अथ सा तरलिका विनयावनतमौलिलीपद्वलम्बितकर्णपाशमतिमधुरया गिरा व्यजिज्ञपत्—‘भर्तृदारिके, दृष्टा खलु मया भर्तृदारिका कादम्बरी सर्वतः कुशलिनी । विज्ञापिता च निखिलं भर्तृदुहितुः संदेशम् । आकर्ष्य च यत्तया संततमुक्तस्थूलाश्रुविन्दुवर्षं रुदित्वा प्रतिसंदिष्टम्, तदेव तथैव विसर्जितस्तस्या एव वीणावादकः केयूरकः कथयिष्यति’ इत्युक्त्व विरराम । विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽब्रवीत्—‘भर्तृदारिके महाश्वेते, देवी कादम्बरी दृष्ट

युगलस्य नेत्रयुग्मस्य धवलित्वा शुभ्रत्वेन दिगन्तराणि धवलयेतेव शुभ्रीकुर्वते[व] कुमुदवनानीव कैरवराण्डानीव वर्पता दृष्टिं कुर्वता । पुण्डरीकमयमिव सिताम्भोजमयमिव दिवसं वासरं कुर्वता सृजता । कनकेति कनकपट्टवत्सुवर्णपट्टवत्पृथु विस्तीर्णं ललाटमलिकं यस्य स तेन । अलीति । अलिकुलवनीला सरला अवलला शिरसिजा । केशा यस्य स तेन । अग्राम्येति । अग्राम्या नागरीयाकृतिराकारो यस्य स तेन । राजेति राजकुलेन यः संपर्कः सचन्द्रस्तत्र चतुरेण चातुर्ययुक्तेन । आगत्य चेति । आगत्य चैत्यं च । कोऽयमित्युपजातं समुत्पन्नं कुतूहलं यस्याः सा तया । सुचिरं चिरकालं यावत् । चन्द्रापीडमवलोक्य निरीक्ष्य महाश्वेतायाः समीपमुपसृत्यागत्य कृतो विहितः प्रणामो यया सा सविनयमुपाविशदुपविष्टा । अनन्तरमिति । तरलिका वस्थानानन्तरमतिदूरादानतेन नम्रेणोत्तमाङ्गेन गिरसा प्रणम्य नमस्कृत्य केयूरकोऽपि महाश्वेतया दृष्ट्वा निगृष्टदार्ढ्यं नातिसमीपवर्तिं नातिनिकटवर्तिं शिलातलं भेजेऽवितस्थां । उपविष्टश्चेति । तत्रोपविष्टा आगीनश्च स तमदृष्टपूर्वमनवलोकितपूर्वमधः कृतं कुसुमायुधो येन स तमुपहसितं न्यसृतं सुरासुरगन्धर्वविद्याधराणां रूपसौन्दर्यं येन स तमेवविधं चन्द्रापीडस्य रूपातिशयं सौन्दर्याविक्रमं दृष्ट्वा चावलोक्य च विस्मयमाश्रयेमापेदे प्राप्तवान् । परीति । परिसमाप्तः प्रणीभूतो जपो जापो यस्याः सैवविद्या महाश्वेता तरलिकामिति पप्रच्छेत्प्रार्क्षीत् । इतिशेषमाह—कादम्बरीति । कादम्बरी प्रियसखी वटभवयस्या कुशलिनी कथायावती हि तस्या हि दृष्टावलोकित्वा । वा अथवा तन्पूर्वोक्तमस्मद्वचनं करिष्यति । अथेति । तत्रप्रश्नानन्तरं सा तरलिका विनयेनावनतो मौलिर्द्वया सा ईपङ्क्तिचिद्वलम्बितकर्णपाशं यथा भवति तथा व्यजिज्ञपद्विज्ञापनां चकार । कथा । अतिमधुरयानिनिष्ठया गिरा वाण्या । हे भर्तृदारिके । खलु निश्चयेन । कादम्बरी भर्तृदारिका सर्वतः सर्वप्रकारेण कुशलिनी कलाशवती दृष्टावलोकित्वा । विज्ञापिता च निखिलं समग्रं भर्तृदुहितुर्भवता संदेशमुदन्तम् । आकर्ष्य चेति । तच्छ्रुत्वा च यत्तया कादम्बरी मदनं निगन्तरं मुक्त्वा स्थूलाश्रुविन्दुवर्षेण वर्षां यन्मिदं तादृशं यथा न्यातया रुदित्वा रुदनं कृत्वा प्रनिगदितं प्रवृत्तं कृतं, तदेव तथैव कादम्बरीया गिरा निगदति । वटे प्रेषितस्तस्या एव कादम्बरी एव वीणावादकः केयूरकः कथयिष्यति निवेदयिष्यति । इत्युक्त्वा दिगन्तं विगता बभूव । अथ विरतवचसि तस्यां केयूरकोऽब्रवीदबोचत् । हे भर्तृदारिके महाश्वेते, देवी कादम्बरी

दत्तकण्ठग्रहा त्वां विज्ञापयति—‘यदियमागत्य मामवदत्तरलिका तत्कथय किमयं गुरुजनानुरोधः’, किमिदं मच्चित्तपरीक्षणम्, किं गृहनिवासापराधनिपुणोपालम्भः, किं प्रेमविच्छेदाभिलाषः, किं भक्तजनपरित्यागोपायः, किं वा प्रकोपः । जानास्येव मे सहजप्रेमनिस्त्यन्दनिर्भरं हृदयम् । एवमतिनिष्ठुरं संदिशन्ती कथमसि न लज्जिता । तथा मधुरभाषिणी केनासि शिक्षिता वक्तुमप्रियं परुषमभिधातुं वा । स्वस्थोऽपि तावत्क इव सहृदयः कनीयस्यवसानविरसे कर्मणीदृशे मतिमुपसर्पयेत्, किमुतातिदुःखाभिहतहृदयोऽस्मद्विधो जनः । सुहृदु खखेदिते हि मनसि कैव सुखाशा, कैव निर्वृतिः, कीदृशाः संभोगाः, कानि वा हसितानि । येनेदृशीं दशामुपनीता प्रियसखी कथमतिदारुणं तमहं विषमिवाप्रियकारिणं कामं सकामं कुर्याम् । दिवसकरास्तमयविधुरासु नलिनीषु सहवासपरिचयाच्चक्रवाकयुवतिरपि पतिसमागमसुखानि त्यजति, किमुत नार्यः । यत्र भर्तृविरहविधुरा परिहृतपरपुरुषदर्शना दिवानिशं निवसति प्रियसखी कथमिव तन्मम हृदयमपरः प्रविशेज्जनः । यत्र च भर्तृविरहविधुरा त्रैतकशिताङ्गी प्रियसखी महत्कृच्छ्रमनुभवति, तत्राहमवगणय्यैतत्कथमात्मसुखार्थिनी पाणिं

दत्त कण्ठग्रहो यया सा । कृतालिङ्गनेत्यर्थः । त्वा विज्ञापयति विज्ञप्तिं करोति । किं विज्ञप्तिं कृतवतीत्याह—यदियमिति । इयं तरलिका मामागत्यैव यदवदद्वोचत्तत्कथय ब्रूहि । किमयं गुरुजनानुरोधः किं गुरुजनपारवश्यम् । किमिदं मच्चित्तस्य मन्मनसः परीक्षणं परीक्षाकरणम् । किं गृहनिवासलक्षणो योऽपराध आगतस्तस्य निपुणो योग्योऽयमुपालम्भः । किं प्रेमविच्छेदार्थं स्नेहनिवृत्त्यै अयमभिलाषः सलापः । किं भक्तजनस्य सेवकजनस्य परित्याग उपायः प्रपञ्चः । किं वा प्रकोपः प्रतिथः (१) । सहजः स्वाभाविकः यत्प्रेम तस्य निस्त्यन्दो रसस्तेन निर्भर हृदयः मे मम जानास्येव जानन्त्येव । [एव] अतिनिष्ठुरमतिपरुषः संदिशन्ती कथयन्ती कथं न लज्जितासि । तथा त्वं मधुरभाषिणी सत्यप्रियमनिष्ठ वक्तुं जल्पितुं परुषं कठिनमभिधातुं कथयितुं केन पुसा त्वं शिक्षितासि हितोपदेशविपरीकृतासि । स्वास्थ्यवशादेतादृशी मतिरुत्पद्यत इत्यभिप्रायेणाह—स्वस्थोऽपीति । स्वास्थ्यवानपि तावदादौ सहृदयः पण्डितः कनीयसि लघीयसीदृशेऽवसानविरसे प्रान्तदुःखे कर्मणि क्रियायां क इव यो जनो मतिं बुद्धिमुपसर्पयेत् । अस्वस्थानां तु दूरत आस्ते इत्याह—किमुतेति । अतिदुःखेनाभिहत हृदयः यस्येवभृतोऽस्मद्विधो जनः किमुत कथ्यते । सर्वथा तत्कर्मणि न प्रवर्तत इत्यर्थः । हीति निश्चितम् । सुहृदु खखेदिते मित्रदुःखाभिभूते मनसि कैव सुखाशा क सौख्याभिलाषः । कैव निर्वृतिर्मनः सन्तुष्टिः । संभोगा इन्द्रियाणां कीदृशाः किस्मिन्वा । हसितानि स्मितानि कानि च कीदृशानि । येन कामेन प्रियसखीदृशी दशमवस्थामुपनीता प्रापिता तं विषमिवाप्रियकारिणमनिष्टविधायिनमतिदारुणमतिभीषणं कथं कामं सकामं साभिलाषं कुर्याम् । प्रणयसखीदृशेन स्वस्मिन्दुःखवत्त्वं निदर्शयन्नाह—दिवसेति । दिवसकरस्य सूर्यस्यास्तमयेन परद्वीपांतरगमनेन विधुरासु दृष्टितासु नलिनीषु कमलिनीषु सत्सु सहवासपरिचयाच्चक्रवाकयुवतिरपि द्वन्द्वचरवनितापि पतिसमागमसुखानि भर्तृसयोगसौख्यानि त्यजति जहाति, तर्हि नार्योऽपि योषितोऽपि किमुत वाच्या । न किमपि कथनात् त्वयः । यत्रेति । यत्र हृदये भर्तृविरहेण विधुरा दृष्टिता परिहृतः परिहृतः परपुरुषाणामपरपुरुषाणां दानं बाधणं दयाः सैवविधा प्रियसखी महाश्वेता दिवानिशमहोरात्रं निवसत्यधितिष्ठति तन्मम हृदयमपरः पतराहो जनः कथमिव प्रविशेत्कथं प्रवेष्टुं कुर्यात् । यत्र चेति । यत्र यन्मिन्समये भर्तृपदविहारेण त्रिगुणं विधुरा दृष्टिता त्रेतेन नियमेन वर्तितं कृताता नीतमनः शरीरं यया सैवविधा प्रियसखी न । यत्र कामरूपस्य भवविपरीकृतिः, तत्र तन्मिन्समयेऽहं प्रियसख्येन हृदयमवगणय्यादगणनां कृत्यान्मसुखार्थिनी न मे हृदयनिष्ठासि कथं पाणिं करं ग्राहयिष्यामि ग्रहणं कारयिष्यामि । एव नत्यनुष्ठिते पाणिग्रहे-

ग्राहयिष्यामि, कथं वा मम सुखं भविष्यति, त्वत्प्रेम्णा चास्मिन्वस्तुनि कुमारिकाजनवि-
रुद्धं स्वातन्त्र्यमालम्ब्याङ्गीकृतमप्ययशः, समवधीरितो विनयः, गुरुवचनमतिक्रामितम्, न
गणितो लोकापवादः, वनिताजनस्य सहजमाभरणमुत्सृष्टा लज्जा, सा कथय कथमिव पुनरत्र
प्रवर्तते । तदयमञ्जलिरुपरचितः, प्रणामोऽयम्, इदं च पादग्रहणम्, अनुगृहाण माम्,
वनमितो गतासि मे जीवितेन सहेति मा कृथाः स्वप्रेऽपि पुनरिममर्थं मनसि' इत्यभिधाय
तूष्णीमभूत् । महाश्वेता तु तच्छ्रुत्वा सुचिरं विचार्य 'गच्छ । स्वयमेवाहमागत्य यथा-
हमाचरिष्यामि' इत्युक्त्वा केयूरकं प्राहिणोत् । गते च केयूरके चन्द्रापीडमुवाच—'राज-
पुत्र, रमणीयो हेमकूटः, चित्रा च चित्ररथराजधानी, बहुकुतूहलः किपुरुषविषयः, पेशलो
गन्धर्वलोकः, सरलहृदया महानुभावा च कादम्बरी । यदि नातिखेदकरमिव गमनं कल-
यसि, नावसीदति वा गुरुप्रयोजनम्, अदृष्टचरविषयकुतूहलि वा चेतः, मैद्वचनमनुरुध्यते
वा भवान्, अतिसुखदायि वार्ध्व्यदर्शनम्, अर्हसि वा प्रणयम्, इममप्रत्याख्यानयोग्यं वा
जनं मन्यसे, समारूढो वा परिचयलेशः, अनुग्राह्यो वायं जनः, ततो नार्हसि निष्फलां

न स्वेष्टसिद्धिरित्यत आह—कथमिति । वेति पश्चान्तरे । कथं मम सुखं भविष्यति । इष्टविरहव्याकुलचित्त-
त्वेन सुखमिति भावः । अथ त्वया साकं यत्प्रेम तदपि न भविष्यति । 'ईपिते ईपित चेत्स्यात्तदा प्रेम प्रवर्तते'
इति न्यायात् । अतस्त्वत्प्रेम्णा त्वत्प्रेमेनास्मिन्वस्तुनि पाणिग्रहणविषये मया कुमारिकाजनविरुद्धं स्वातन्त्र्य सौ-
च्छाचारित्वमालम्ब्यापयशोऽपकीर्तिरङ्गीकृतं स्वीकृतम् । पित्रादिभिः पाणिग्रहणं कार्यमाणापि पितृगताभिला-
षयः । समवधीरितस्तिरस्कृतो विनयः । गुरुवचनं पित्रादीनां वचोऽतिक्रामितमुल्लङ्घितम् । तथा लोकापवादो
जनापवादो न गणितो न विचारितः । वनिताजनस्य स्त्रीजनस्य सहजं स्वाभाविकमाभरणं भूषणं लज्जां त्रपा
सा चोत्सृष्टा त्यक्ता । कथय प्रतिपादय । एतादृशो जनः कथमिव पुनरत्रास्मिन्कर्मणि प्रवर्तते प्रवृत्तिं करोति ।
उपसहरति—तदिति हेत्वर्थः । अयमञ्जलिरुपरचितो निबद्धः । अयं च प्रणामो नमस्कारः । इदं च पादग्रहण-
मभिवादनम् । इति हेतोर्मानुगृह्याणानुग्रहं कुरु । इतो मत्समीपान्मे मम जीवितेन प्राणिनेन सह वनं गतांगि
प्राप्तासि [इति] स्वप्रेऽपि स्वप्रावस्थायामपि पुनर्द्वितीयवारिममं पूर्वोक्तमर्थं मनसि चित्ते मा कृथा मा व्यावि-
ष्टा । इत्यभिधायेत्युक्त्वा तूष्णीमभूत्मानं कृतवती । महाश्वेता तु तत्पूर्वोक्तं श्रुत्वाकर्ण्य सुचिरं चिन्तय
यत् विचार्य विमृश्य त्वं गच्छ ब्रज स्वयमेवात्मनैव । अहमागत्य यथाहं यथायोग्यमाचरिष्यामीत्युक्त्वा केयूरकं
प्राहिणोत्प्रेषितवती । गते च केयूरके चन्द्रापीडमुवाचाब्रवीत् । किं तदित्याह—राजपुत्रेति । हे राजपुत्र
नृपसूनो, अयं हेमकूटो रमणीयो मनोहरः । चित्ररथो गन्धर्वनाथस्तस्य राजधानी नृपनिवागनगरी चित्रा नि-
[वि]वाधार्थयुक्ता । बहुन्यनेकानि कुतूहलान्याश्चर्याणि यस्मिन्नेव विविधं किपुरुपाणां कितराणां विषयो देशः । ग-
न्धर्वलोको देवगायनजनः पेशलः सुन्दरः । 'पेशल इत्यमुन्दरे' इति कोपः । सरलहृदयाकुटिलचिन्ता महानुभावा
च कादम्बरी भर्तृदारिका । यदि(दी)ति प्रत्येकमभिसंयज्यते । नानिन्वेदकरमिव नानिप्रयागजनकमिव गमनं
यानं कलयसि जानासि । वेति विकल्पार्थः । गुरुप्रयोजनं महानर्थो नावगीदति न विद्विष्यतीति भवति । वेति पू-
र्ववत् । अदृष्टचरोऽनवलोकितपूर्वो यो विषयो देयस्तत्र कुतूहलं नियतं यस्मैप्रभूतं यदि चेत् । वायसा भगवन्म-
द्वचनं मद्वाक्यमनुरुध्यते समीहते । अनुपूर्वको स्य दिवादिदिच्छार्थः । वेति पश्चान्तरे । यद्यतिगुणदानार्थानिर्वाचनं
सौख्यप्रदमाध्व्यदर्शनं कुतूहलावलोकनम् । वेति पूर्ववत् । अर्हसि वाञ्छन्ति यदि प्रणयं वेत्सु । इमं मन्त्रं [यः]
जनमप्रत्याख्यानयोग्यमनिर्वाक्ययोग्यं वा मन्यते जानाति । ममान्दं प्राप्तो वा परिचयलेशः मन्यते ।
अनुग्राह्यो वानुग्रहयोग्यो वायं जनः । नतन्मन्माद्वेतोर्निष्फला रिक्तमिमामन्यतेना कर्तुं विनातु नार्हति न यो-

१ वस्तुनि मया. २ अयशः. ३ अस्मद्वचनम्. ४ भगवन्निर्वादि नृपसि, भगवन्निर्वादि नृपसि. ५ वायं
चित्दर्शनम्. ६ अर्हसि. ७ योग्यं वा मन्यते मन्.

कर्तुमभ्यर्थनामिमाम् । इतो मयैव सह गत्वा हेमकूटमतिरमणीयतानिधानं तत्र दृष्ट्वा च मन्निर्विशेषां कादम्बरीमपनीय तस्या कुमतिमनोमोहविलसितमेकमहो विश्रम्य श्वोभूते प्रत्यागमिष्यसि । मम हि निष्कारणवान्धवं भवन्तमालोक्यैव दुःखान्धकारभाराक्रान्तेन महतः कालादुच्छसितमिव चेतसा श्रावयित्वा स्ववृत्तान्तमिमं सह्यतामिव गतः शोकः । दुःखितमपि जनं रमयन्ति सज्जनसमागमाः । परसुखोपपादनपराधीनश्च भवादृशां गुणोदयः' इत्युक्तवतीं चैनां चन्द्रापीडोऽब्रवीत्—'भगवति, दर्शनात्प्रभृति परवानयं जनः कर्तव्येषु यथेष्टमशङ्कितया नियुज्यताम्' इत्यभिधाय तया सहैवोदचलत् ।

क्रमेण च गत्वा हेमकूटमासाद्य गन्धर्वराजकुलं समतीत्य काञ्चनतोरणानि सप्तकक्षान्तराणि कन्यान्तःपुरद्वारमवाप । महाश्वेतादर्शनप्रधावितेन दूरादेव कृतप्रणामेन कनकवेत्रलताहस्तेन प्रेतीहारजनेनोपदिश्यमानमार्गः, प्रविश्यासंख्येयनारीशतसहस्रसंवाधः स्त्रीमयमपरमिव जीवलोकम्, इयत्तां ग्रहीतुमेकत्र त्रैलोक्यस्त्रौणमिव संहृतम्, अपुरुषमिव सर्गान्तरम्, अङ्गनाढीपमिवापूर्वमुत्पन्नम्, पञ्चममिव नारीयुगावतारम्, अपरमिव पुरुषद्वेषि-

ग्यो भवमि । श्लोऽस्मात्प्रानान्मयैव सह [अति]रमणीयतानिधानं चारुताशेवार्धं हेमकूटं गत्वा । तत्रेति । तस्मिन्स्थले मत्तो निर्गतो विशेषो यस्याम् । मत्सदृशीमित्यर्थः । एतादृशी कादम्बरीं दृष्ट्वा विलोक्य च तस्याः कादम्बर्या कुम्भिता मतिर्यस्यादेवविधो यो मनोमोहश्चेतसोऽज्ञानं तस्य विलसितं चेष्टितमपनीय दूरीकृत्यैकोऽहंदिनं विश्रम्य विश्रामं गृहीत्वा । श्वोभूत इति । श्व आगामिदिने तस्मिन्भूते जाते सति प्रत्यागमिष्यसि पश्चादायास्यसि । ममेति । हीति निश्चितम् । मम निष्कारणवान्धव निमित्तव्यतिरेकेण स्वजनं भ्रातरं वा भवन्तं त्वामालोक्यैव निरीक्ष्यैव दुःखमेवान्धकारं तिमिरं तस्य भारो वीवधस्तेनाक्रान्तेन व्याप्तेन चेतसा चित्तेन महत् कालाचिरसमयादुच्छ्वसितमिव गृहीतश्वासमिव । इमं स्ववृत्तान्तं स्वकीयोदन्तं श्रावयित्वा कथयित्वा । नोदुःखं श्रवयं न ह्यस्तस्य भावस्तत्ता तामिव गतं प्राप्तं शोकं । श्रावणेन स शोको जीर्णतां प्राप्तं इत्यर्थः । तत्रोपपादकमाह—दुःखितमपीति । सज्जनसमागमाद् दुःखितमपि जनं रमयन्ति विनोदयन्ति । अत्रार्थं हेतुमाह—परेति । परस्यान्यस्य यत्सुखं तस्य यदुपपादनं तत्र पराधीनं परायत्तः । तन्निमित्तक इति यापत् । भवादृशा त्वत्सदृशानां गुणोदयो गुणां शौर्यादयस्तेषामभ्युदय इति पूर्वोक्तप्रकारेणोक्तवती कथितवती चन्द्रापीलेऽब्रवीदयोचत् । हे भगवति, दर्शनात्प्रभृत्यवलोकनदिनादारभ्य परवान्पराधीनः । त्वदायत्त इति यावत् । अयं जनः । कर्तव्येषु कार्येषु यथेष्टमशङ्कितया शङ्काराहित्यतया भवत्या नियुज्यता प्रेर्यतामित्यभिधायेत्युक्त्वा तया महाभूतया सहोदचलत्प्रस्थानमकरोत् ।

नमेष परिपाद्या गत्वा च हेमकृत् गन्धर्व[राज]कुलमासाद्य प्राप्य काञ्चनस्य सुवर्णस्य तोरणानि वहिर्द्वाराणि
शेषोदविधानि नक्षत्रधान्तराणि गृहान्तराणि समतीत्य व्यतिक्रम्य कन्यानां यदन्तःपुरं तस्य द्वारमवाप प्राप्त-
वान् । तदनन्तरं कुमारः कुमारीपुराभ्यन्तरं ददर्शैकाचक्रे । किं विशिष्टं कुमारः । महाश्वेताया दर्शनार्थम-
नलोकनाय प्रधावितेनोत्कलितेन दरादेव कृतप्रणामेन कनकवेन्नलता हस्ते यस्यैवभूतेन प्रतीहारजनेन द्वारपाल-
वरोविनोपदिष्टमानो वचनव्यवसायं प्रोच्यमानो मार्गं पत्न्या यस्य स । किं कृत्वा । प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । इत्त-
रुमारीपुराभ्यन्तरं निक्षेपयन्नाह—अस्मंस्थेति । अस्मयेयानि गणनावर्जितानि नारीणां स्त्रीणां शतसहस्राणि
रक्षन्ति । रक्षां नवीणं क्षीयमानं मित्रं जीवलोचनमिव । इत्युच्यते । इयत्तामेतावत्यो नार्यः सन्तीति
तस्मात् इति । रक्षोभयं निवृत्तं नृणां हृदयेव निवस्यते सहतमिव सट्हीतमिव । केवलान्नानामेव सद्राव-
प्रदं रक्षणं—अपुरं पेतति । अपुरं पुरद्वजितं नृगान्तर्गमिव सृष्ट्यन्तरमिव । तानामेव विपुलाश्रयत्वादा-
ह—अग्नेनेति । अर्धवर्गानि वृत्तानि नदीपमिव स्त्रीणामन्तरीपमिव । पञ्चममिति । नारीप्रधानं यद्युगं

प्रजापतिनिर्माणम्, अनेककल्पकल्पनार्थमुत्पाद्य स्थापितमिवाङ्गनाकोशम्, अतिविस्तारिणा युवतिजनलावण्यप्रभापूरेण प्लावितदिगन्तरेण सिञ्चतेवामृतरसविसरेण दिवसमार्द्राकुर्वतेव भुवनान्तरालं बहुलप्रभावापिणा मरकतमणिमयेन सर्वतः परिगततया तेजोमयमिव चन्द्रमण्डलसहस्रैरिव निर्मितसंस्थानम्, ज्योत्स्नयेव घटितमनिवेशम्, आभरणप्रभाभिरिव निष्पादितदिगन्तरम्, विभ्रमैरिव कृतसर्वोपकरणम्, यौवनविलासैरिवोत्पादितावयवम्, रतिविलसितैरिव रचितसंचयम्, मन्मथाचरितैरिव कल्पितावकाशम्, अनुरागेणवानुलिप्तसकलजनप्रवेशम्, शृङ्गारमयमिव, सौन्दर्यमयमिव, सुरताधिदैवतमयमिव, कुसुमगरमयमिव, कुतूहलमयमिव, आश्चर्यमिव, सौकुमार्यमयमिव, कुमारः कुमारीपुराभ्यन्तरं ददर्श । अतिवहलतया च तस्य कन्यकाजनस्य समन्तादाननश्रुतिभिरिन्दुविम्बवृष्टिमिव पतन्तीम्, अपाङ्गविक्षेपैश्चलितकुवलयवनमयीमिव क्रियमाणामवनीम्, अतिनिभृतभूलताविभ्रमैः काम-

तस्य पञ्चमवतारमिव । अपरमिति । पुरुषे द्वेपो विद्यते यस्यैवभूतो यः प्रजापतिः ब्रजा(ब्रह्मा)तस्यापरमन्य-
न्निर्माणमिव । पुरुषद्वेपिविशेषणेन केवलं स्त्रीनिर्माणकर्तृत्वमेव सूचितम् । अनेकेति । अनेके ये कल्पायुगान्तान्-
त्र कल्पना रचना । स्त्रीणामिति शेषः । तदर्थमङ्गनाकोशं स्त्रीभाण्डागारमुत्पाद्य विवायं स्थापितमिव रक्षितमिव ।
एतेन युगान्तरे स्त्रीनिर्माणप्रयागाभाव इति सूचितम् । पुनः कीदृशम् । [अतिविस्तारिणा] युवतिजनानां लावण्य-
सौन्दर्यातिशयान्नस्य या प्रभा कान्तिस्तस्याः पूर उत्कर्षस्तेन । अथ च बहुला या प्रभा कान्तिस्तद्वर्षिणी मरकत-
मणिमयेनाम्भगर्भमणिप्रचुरेण । अर्थान्निर्माणेन । सर्वतः समन्तात्परिगततया व्याप्ततया तेजोमयमिव कान्ति-
मन्मथमयमिव । अथ युवतिलावण्यं विशेषयन्नाह—अमृतेति । अमृतरसस्य पीयूषद्रवस्य यो विभ्रगः समूह-
स्तेन दिवसं दिनं निश्चेत् सैककिया कुर्वतेव प्लावितं क्षालितं दिगन्तरं येन तेन । किं कुर्वता लावण्यप्रभापूरेण
भुवनान्तरालं विष्टपान्तगलमार्द्राकुर्वतेवाशुक्ता विदधते[व] । अत्र च मरकतमणे श्यामत्वे लावण्यप्रभापू-
रस्य च पाण्डुरत्वे क्रमविहाय यथोचितमुपेक्षते—चन्द्रेति । चन्द्रमण्डलमहर्षिनिर्मितं रचितं मत्स्थानमा-
कृतिविशेषो यस्यैतादृशमिव । श्यामतासाम्यादिति भावः । पाण्डुरत्वेनाह—ज्योत्स्नयेति । ज्योत्स्नया चन्द्रि-
कया घटितो निर्मितः सनिवेशः सस्थानः यस्य स एतादृशमिव । अमृतरसविश्रुतिर्वा साम्यम् । आभरणेति ।
आभरणप्रभाभिर्भूषणकान्तिभिर्निष्पादितं दिगन्तरं दिगवकाशं यन्मित्रेतादृशमिव । एतेनाभरणानामतिशयो-
द्योतितम् । विभ्रमैरिति । विभ्रमैर्भूषणमुद्रैः कृतं सर्वोपकरणं सर्वां सामग्रीं यन्मित्रेतादृशमिव । यौवनेति ।
यौवनविलासैर्नान्तरूपविलसितैरुत्पादिता अवयवा यन्मित्रेतादृशमिव । रतीति । रतिं कामयोरपिप्तद्विलसितं
रचितं संचयं समूहो यन्मित्रेतादृशमिव । मन्मथेति । मन्मथाचरितैः कदर्पाचरणैः कल्पितोऽवकाशोऽन-
गाहो यन्मित्रेतादृशमिव । अन्विति । अनुरागेण प्रीत्यानुलिप्तं सकलजनप्रवेशो यन्मित्रेवभूतमिव । शृङ्गारमय-
मिव सौमगमयमिव । सौन्दर्यमयमिव मुष्पतामयमिव । सुरताधिदैवतमयमिव मधुनाविष्टाश्रीमयमिव । कुसुमगर-
मयमिव वृद्धपद्मासयमिव । कुतूहलमयमिव कौतुकमयमिव । सौकुमार्यमयमिव मादवमयमिव । चन्द्रापीडन्यन्मि-
न्दुसार्गपुगभ्यन्तरं एतादृशमिव । तान्त्रेवाह—अतीति । तस्य कन्यकाजनस्यातिवहलतया निश्चाद्यनया
समन्तादाननश्रुतिभिर्भूषणकान्तिभिः कृत्वा पतन्तीं क्षरन्तींमिन्दुविम्बवृष्टिमिव चन्द्रमण्डलवर्षणमिव । अत्र सुरा-
तन्त्रनिर्माणोऽवयवः । अपाङ्गेति । अपाङ्गविक्षेपैः कदाचिद्विलसितं कल्पितं यन्कुवलयवनमुत्पलराण्डं तन्मयीमवनीं
पृथ्वा म्निमानामिव । प्रत्येनं दुर्बलान्धोच्चालनं समवर्तन्ति कुमुदानिशयोऽपाङ्गेषु योयते । अतीति ।
अन्तिभूता निश्चया दे श्रुतविभ्रमालं प्रचलितानि गन्तुं प्रवृत्तानि ज्ञानकारुण्यं चन्द्रपद्मस्य उदानी-

कार्मुकवलानीव प्रचलितानि शिरसिजकलापान्धकारैर्बहुलपक्षप्रदोषसार्थानिव संवधतः, स्मितप्रभाभिरुत्फुल्लकुसुमधवलानिव वसन्तदिवसान्संचरतः, श्वसितानिलपरिमलैर्मलयमा-
रुतानिव परिभ्रमतः, कपोलमण्डलालोकैर्माणिक्यदर्पणसहस्राणीव स्फुरितानि, करतलरागेण
रक्तकमलवनवर्षिणमिव जीवलोकम्, कैररुहस्फुरणेन कुसुमायुधशरसहस्रैरिव संछादितदि-
गन्तराणि, आभरणकिरणेन्द्रायुधजालकैरुड्डीयमानानीव भुवनमयूरवृन्दानि, यौवनविकारै-
रुत्पाद्यमानानीव मन्मथसहस्राण्यद्राक्षीत् । उचितव्यापारव्यपदेशेन कुमारिकाणां सखी-
हस्तावलम्बेषु पाणिग्रहणानि, वेणुवाद्येषु चुम्बनव्यतिकरान्, वीणासु कररुहव्यापारान्,
कन्दुकक्रीडासु करतलप्रहारान्, भुवनलतासेककलशकण्ठेषु भुजलतापरिष्वङ्गान् लीला-
दोलसु नितम्बस्तनप्रेक्षितानि, ताम्बूलवीटिकावखण्डनेषु दशनोपचारान्, वङ्कुलवि-
टपेषु मधुगण्डूषप्रचारान्, अशोकतरुताडनेषु चरणाभिघातान्, उपहारकुसुमस्खलनेषु
सीत्कारानतिरिक्तं सुरतसिवाभ्यस्यन्तीनामपश्यत् । यत्र च कन्यकाजनस्य कपोलतलालोक

दोतरूपपाणीव । अत्र वक्तव्यसाम्यादुपमानोपमेयभावः । शिरसीति । शिरसिजा. केशास्तेषां कलापाः समु-
दायात्तद्रूपाण्यन्धकाराणि तैर्बहुलपक्षाणां कृष्णपक्षाणां प्रदोषसार्थान्यामिनीमुखसमूहान्संवधत इव सप्रधत
इव । एतेन केजकलापेषु इयामतातिशयो द्योत्यते । स्मितेति । स्मित हास्य तस्य प्रभाभिः कान्तिभिरुत्फु-
ल्लकुसुमधवलान्वसन्तदिवसान्संचरत इव व्रजत इव । श्वसितेति । श्वसितानिलस्य श्वासवायो परिमलैरा-
मोर्द्धर्मलयमारुतान्परिभ्रमत इव संचरत इव । कपोलेति । गल्लात्परप्रदेशा कपोलास्तेषां मण्डलसमूहस्त-
न्यालोकं प्रकाशं स्फुरितानि माणिक्यदर्पणसहस्राणीव रत्नादर्शदशशतानीव । एतेन कपोलयोः स्वच्छता-
तिशयो दर्शितः । कर इति । करतलरागेण रक्तकमलवनवर्षिण जीवलोकमिव । कररुहा नखास्तेषां स्फुरणेन
वियोजनेन कुसुमायुधशरसहस्रैः संछादितदिगन्तराण्याच्छादितककुवन्तराणि । आभरणेति । आभरण-
विरणान्येन्द्रायुधजालानि तद्दृश्यमानानीव व्योम्नि व्रजमानानीव भुवनमयूरवृन्दानि गृहकलापिमण्डलानि ।
यौवननेति । यौवनविकारैस्तारुण्यविकृतिभिरुत्पाद्यमानानीव विधीयमानानीव मन्मथसहस्राणि मनोभवसह-
स्राणि । उचितेति । उचितो योग्यो यो व्यापारस्तद्व्यपदेशेन तन्मिषेण कुमारिकाणामतिरिक्तमद्भुतं सुरत
भुवनमभ्यस्यन्तीनामिवाभ्यासं कुर्वन्तीनामिव तत्तदपश्यत् । तत्र सुरतसाधर्म्यमाह—सखीति । सखीनामा-
दीनां ररावावलम्बेषु करावलम्बेषु पाणिग्रहणानि हस्तगूहणानि । वेणुवाद्येषु वशातोद्येषु चुम्बनव्यतिकरान्मुख-
संस्पर्शनान्तान् । वीणासु वागीषु कररुहव्यापारान्नखरव्यवहारान् । कन्दुकक्रीडास्वन्दुकलीलासु करतलप्र-
हारान्स्वतत्प्रघातान् । भुवनेति । भुवनलतानां गृहवतीनां सेकार्थं कलशकण्ठेषु कुम्भनिगरणेषु भुजल-
तापरिष्वङ्गान्वाकुलपलितान् । लीलादोलसु क्रीडाप्रेक्ष्यासु नितम्ब आरोहस्तन कुचस्तयोः प्रेक्षितानि
प्रभाभिः । ताम्बूलेति । ताम्बूलस्य नागवत्या वीटिका प्रसिद्धास्तस्या अवखण्डनेषु शकलीकरणेषु दश-
नोपचारान्प्रवृत्तान् । वङ्कुलेति । वङ्कुलविटपेषु कैररुहेषु मधु मद्य तस्य गण्डूषप्रचाराश्चलुकप्रवृत्तयः ।
अशोकेति । अशोकवृक्षाणां कण्टिकवृक्षाणां ताडनेषु चरणाभिघातान्पादप्रहारान् । उपेति । मुक्तादीनां
एव पुष्पादीनामुपहारं तस्यामुसुमादीनां स्खलनानि पतनानि तेषु सीत्कारान्मृक्षमध्वनिविशेषाञ्छब्दान् ।
अथवोपहारमुसुमानां स्खलनानि कुमारीगरीरावयवेषु सीत्कारो
इति । अनेन कुमारीणां कुसुमपातनावेषु सीत्कार इति सौकु-
शल्येति । यत्र चेति । यत्र कन्यान्तं पुं [कन्यकाजनस्य] कपोलतलस्यालोक एव प्रकाश

१. स्मितप्रभाभिः कान्तिभिरुत्फुल्लकुसुमधवलानिव वसन्तदिवसान्संचरतः २. करतलरागेण रक्तकमलवनवर्षिणमिव जीवलोकम् ३. कररुहा नखास्तेषां स्फुरणेन वियोजनेन कुसुमायुधशरसहस्रैः संछादितदिगन्तराण्याच्छादितककुवन्तराणि ४. आभरणविरणान्येन्द्रायुधजालानि तद्दृश्यमानानीव व्योम्नि व्रजमानानीव भुवनमयूरवृन्दानि गृहकलापिमण्डलानि ५. यौवनविकारैस्तारुण्यविकृतिभिरुत्पाद्यमानानीव विधीयमानानीव मन्मथसहस्राणि मनोभवसहस्राणि ६. उचितेति । उचितो योग्यो यो व्यापारस्तद्व्यपदेशेन तन्मिषेण कुमारिकाणामतिरिक्तमद्भुतं सुरत भुवनमभ्यस्यन्तीनामिवाभ्यासं कुर्वन्तीनामिव तत्तदपश्यत् ७. तत्र सुरतसाधर्म्यमाह—सखीति । सखीनामादीनां ररावावलम्बेषु करावलम्बेषु पाणिग्रहणानि हस्तगूहणानि ८. वेणुवाद्येषु वशातोद्येषु चुम्बनव्यतिकरान्मुखसंस्पर्शनान्तान् ९. वीणासु वागीषु कररुहव्यापारान्नखरव्यवहारान् १०. कन्दुकक्रीडास्वन्दुकलीलासु करतलप्रहारान्स्वतत्प्रघातान् ११. भुवनेति । भुवनलतानां गृहवतीनां सेकार्थं कलशकण्ठेषु कुम्भनिगरणेषु भुजलतापरिष्वङ्गान्वाकुलपलितान् १२. लीलादोलसु क्रीडाप्रेक्ष्यासु नितम्ब आरोहस्तन कुचस्तयोः प्रेक्षितानि प्रभाभिः १३. ताम्बूलेति । ताम्बूलस्य नागवत्या वीटिका प्रसिद्धास्तस्या अवखण्डनेषु शकलीकरणेषु दशनोपचारान्प्रवृत्तान् १४. वङ्कुलेति । वङ्कुलविटपेषु कैररुहेषु मधु मद्य तस्य गण्डूषप्रचाराश्चलुकप्रवृत्तयः १५. अशोकेति । अशोकवृक्षाणां कण्टिकवृक्षाणां ताडनेषु चरणाभिघातान्पादप्रहारान् १६. उपेति । मुक्तादीनां एव पुष्पादीनामुपहारं तस्यामुसुमादीनां स्खलनानि पतनानि तेषु सीत्कारान्मृक्षमध्वनिविशेषाञ्छब्दान् १७. अथवोपहारमुसुमानां स्खलनानि कुमारीगरीरावयवेषु सीत्कारो इति १८. अनेन कुमारीणां कुसुमपातनावेषु सीत्कार इति सौकुशल्येति १९. यत्र चेति । यत्र कन्यान्तं पुं [कन्यकाजनस्य] कपोलतलस्यालोक एव प्रकाश

१. स्मितप्रभाभिः कान्तिभिरुत्फुल्लकुसुमधवलानिव वसन्तदिवसान्संचरतः २. करतलरागेण रक्तकमलवनवर्षिणमिव जीवलोकम् ३. कररुहा नखास्तेषां स्फुरणेन वियोजनेन कुसुमायुधशरसहस्रैः संछादितदिगन्तराण्याच्छादितककुवन्तराणि ४. आभरणविरणान्येन्द्रायुधजालानि तद्दृश्यमानानीव व्योम्नि व्रजमानानीव भुवनमयूरवृन्दानि गृहकलापिमण्डलानि ५. यौवनविकारैस्तारुण्यविकृतिभिरुत्पाद्यमानानीव विधीयमानानीव मन्मथसहस्राणि मनोभवसहस्राणि ६. उचितेति । उचितो योग्यो यो व्यापारस्तद्व्यपदेशेन तन्मिषेण कुमारिकाणामतिरिक्तमद्भुतं सुरत भुवनमभ्यस्यन्तीनामिवाभ्यासं कुर्वन्तीनामिव तत्तदपश्यत् ७. तत्र सुरतसाधर्म्यमाह—सखीति । सखीनामादीनां ररावावलम्बेषु करावलम्बेषु पाणिग्रहणानि हस्तगूहणानि ८. वेणुवाद्येषु वशातोद्येषु चुम्बनव्यतिकरान्मुखसंस्पर्शनान्तान् ९. वीणासु वागीषु कररुहव्यापारान्नखरव्यवहारान् १०. कन्दुकक्रीडास्वन्दुकलीलासु करतलप्रहारान्स्वतत्प्रघातान् ११. भुवनेति । भुवनलतानां गृहवतीनां सेकार्थं कलशकण्ठेषु कुम्भनिगरणेषु भुजलतापरिष्वङ्गान्वाकुलपलितान् १२. लीलादोलसु क्रीडाप्रेक्ष्यासु नितम्ब आरोहस्तन कुचस्तयोः प्रेक्षितानि प्रभाभिः १३. ताम्बूलेति । ताम्बूलस्य नागवत्या वीटिका प्रसिद्धास्तस्या अवखण्डनेषु शकलीकरणेषु दशनोपचारान्प्रवृत्तान् १४. वङ्कुलेति । वङ्कुलविटपेषु कैररुहेषु मधु मद्य तस्य गण्डूषप्रचाराश्चलुकप्रवृत्तयः १५. अशोकेति । अशोकवृक्षाणां कण्टिकवृक्षाणां ताडनेषु चरणाभिघातान्पादप्रहारान् १६. उपेति । मुक्तादीनां एव पुष्पादीनामुपहारं तस्यामुसुमादीनां स्खलनानि पतनानि तेषु सीत्कारान्मृक्षमध्वनिविशेषाञ्छब्दान् १७. अथवोपहारमुसुमानां स्खलनानि कुमारीगरीरावयवेषु सीत्कारो इति १८. अनेन कुमारीणां कुसुमपातनावेषु सीत्कार इति सौकुशल्येति १९. यत्र चेति । यत्र कन्यान्तं पुं [कन्यकाजनस्य] कपोलतलस्यालोक एव प्रकाश

एव मुखप्रक्षालनम्, लोचनान्येव कर्णोत्पलानि, हसितच्छवय एवाङ्गरागाः, निश्वासा एवा-
धिवासगन्धयुक्त्यः, अधरद्युतिरेव कुङ्कुममुखानुलेपनम्, आलापा एव तन्त्रीनिनादाः, भुज-
लता एव चम्पकवैकक्ष्यमालाः, करतलान्येव लीलाकमलानि, स्तना एव दर्पणाः, निजदे-
हप्रभैवांशुकावगुण्ठनम्, जघनस्थलान्येव विलासमणिशिलातलानि, कोमलाङ्गुलिराग एव
चरणालत्तरसः, नखमणिमरीचय एव कुट्टिमोपहारकुसुमप्रकराः । यत्र चालत्तरसोऽपि
चरणातिभारः, वकुलमालिकासेखलाकलनमपि गमनवित्रकरम्, अङ्गरागगौरवमप्यधिकश्चा-
सनिमित्तम्, अंशुकभारोऽपि ग्लानिकारणम्, मङ्गलप्रतिसरवलयविधृतिरपि करतलविधु-
तिहेतुः, अवतंसकुसुमधारणमपि श्रमः, कर्णपूरकमलतरलमधुकरपक्षपवनोऽप्यायासकरः । तथा
च यत्र सखीदर्शनेष्वकृतहस्तावलम्बनमुत्थानमतिसाहसम्, प्रसाधनेषु हारभारसहिष्णुता
स्तनकार्कश्यप्रभावः, कुसुमावचयेषु द्वितीयपुष्पग्रहणमप्ययुवतिजनोचितम्, कन्यकावि-

एव मुख वक्र तस्य प्रक्षालन धावनम् । अत्र स्वच्छत्वकरणसाम्येन जलालोकयोरुपमानोपमेयभावः । कर्णा-
न्तत्वरूपव्यङ्ग्यसाम्येनाह—लोचनेति । लोचनान्येव नेत्राण्येव कर्णोत्पलानि कर्णावतमानि । पाण्डुरत्वसा-
म्येनाह—हसितेति । हसित स्मिततस्य छवय कान्तय एवाङ्गरागा विलेपनानि । निश्वासेति । निश्वासा
पवनास्त एवाधिवामे वक्त्रादीना सस्कारकणे गन्धयुक्त्यः सुगन्धोत्पलानि । रक्तत्वसाम्येनाह—
अधरेति । अधरो दन्तच्छदन्तस्य द्युतिरेव कुङ्कुम तेन सुरास्य वक्रस्यानुलेपनम् । मृदुत्वसाम्येनाह—भुजेति ।
भुजलता एव चम्पको हेमपुष्पकन्तस्य वैकक्ष्यमाला उत्तमगमनमज । करेति । करतलान्येव लीलाकमलानि
क्रीडापट्टजानि । निर्मलत्वसाम्येनाह—स्तनेति । स्तना एव दर्पणा मुकुटा । निचितत्वसाम्येनाह—निजेति ।
निजदेहप्रभैव स्वर्गरीर्गदीप्तिर्वाशुकेन वस्त्रेणावगुण्ठनमाच्छादनम् । विन्मगतिशयादाह—जघनेति । जघन-
स्थलान्येव कट्या पुगेभागप्रदेश एव विलासा लीलाप्रियाम्नेषा मणिशिलातलानि । कोमलेति । कोम-
ला या अदृष्ट्यन्ताया गग एव चरणयो पादयोरलत्तरकर्मो यावकर्म । नखेति । नखा एव मणयः, नख-
नेष्टाभरणमणयो वा, तेषा मरीचय एव दीपितय एव कुट्टिमेषु वदभूमिपूषहारकुसुमाना प्रकरा समूहा । यत्र
चेति । यत्र कन्यकामुदायेऽलत्तरमोऽपि यावकर्मोऽपि चरणयो पादयोरतिभागे व्यर्थः । स्वन एव चरण
योगरूपमिति भावः । वकुलेति । वकुलमालिका केसरत्वजो मेरुत्वा गमना तस्या आकलनमपि वाग्ममपि
गमनवित्रकर गतिप्रतिबन्धकम् । मौकुमार्यातिशयादिति भावः । अद्वेति । अङ्गरागो विलेपन तस्य गौरवम-
प्यधिकश्चाननिमित्तमिति प्रवामकारणम् । अङ्गरागेभ्यः शरीरगगम्य गानिदयन्वात् । अंशुकेति । अशुकभारो-
ऽपि वक्त्रभागेऽपि ग्लानिकारणम् । गानिदयदेहप्रभावगणनपत्वात् मङ्गलेति । मङ्गलार्थे प्रतिगमयदय
हन्तमन्त्रवलय तस्य विधृतिरपि वाग्ममपि करतलस्य हन्ततलस्य विधृति कम्पन तन्मात्रहेतुः । स्वन मुन्दरग्या-
च्छेदन्करत्वाच्च मणिवन्धस्य । अवेति । अवतमकुसुमाना वाग्ममपि श्रम इमः । कर्णेति । कर्ण-
पूरकमलेषु तरलावधला ये मधुकर्ग भ्रमगन्तेषा पक्षेभ्यः समुद्रव पवनोऽपि वायुरप्यायासकर प्रयासकरः ।
तथा चेति । यत्रानिन्ववन्मगीप्रवागमदर्शनेषु कदाचिदपि परिचारिका अहृत हन्तावलम्बन यस्मिन्नेत्याद्य
वदुत्थान तदप्यतिमाहमितिर्थः । नौभाग्यप्रतिशयो लीलाप्रियमतिव[य]व योपने । प्रसाधनेष्विति ।
प्रसाधनेषु भूषापरिग्रहेषु या हारभारसहिष्णुता मुत्ताप्रादलम्बविव रमहन्शीलता सापि शरीरवयवेषु मये
नन्वयो कुचयो वस्त्रेभ्यः कटिन्यः तस्य प्रभावो माहात्म्यम् । गाम यमिति यावत् । नेतेरपामपप्रवानाम् ।
यत्र नन्दोः कटिन्यातिशयः । अन्यत्र मृदुवाक्त्विर्कषपददनाद्वृत्त्यर्थः । तथा कुसुमावचयेषु पुष्प
सुष्ठनेषु द्वितीयपुष्पग्रहणमप्ययुवतिजनोचितम् । पुष्पयोगमितिर्थः । एतेनैवत्वप्रयाग्योराद पुष्प एते

ज्ञानेषु माल्यग्रन्थनर्मकुसुमारजनव्यापारः, देवताप्रमाणेषु मध्यभागभङ्गो नातिविस्मयकरः । तस्य चैवंविधस्य किञ्चिदभ्यन्तरमतिक्रम्येतश्चेतश्च परिभ्रमतः कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य परिजनस्य शुश्राव तांस्तान्तिमनोहरानालापान् । तथा हि—‘लवलिके, कल्पय केतकीधूलिभिर्लवलीलतालवालमण्डलानि । सागरिके, गन्धोदकदीर्घिकासु विकिर रत्नवालुकाम् । मृणालिके, कृत्रिमकमलिनीषु कुङ्कुमरेणुमुष्टिभिश्छुरय यन्त्रचक्रवाकर्मिथुनानि । मैकरिके, कर्पूरपल्लवरसेनाधिवासय गन्धपात्राणि । रजनिके, तमालवीथिकान्धकारेषु निधेहि मणिप्रदीपान् । कुमुदिके, स्थगय शकुनिकुलरक्षणाय मुक्ताजालैर्दाडिमीफलानि । निपुणिके, लिखं मणिशालभञ्जिकास्तनेषु कुङ्कुमरसपत्रभङ्गान् । उत्पलिके, परामृश कनकसंमार्जिनीभिः कदलीगृहमरकतवेदिकाम् । केसरिके, सिञ्च मदिरारसेन वकुलकुसुममालागृहाणि । मालतिके, पाटलय सिन्दूरेणुना कामदेवगृहदन्तवलभिकाम् । नलिनिके, पायय कमलमधुरसं भवनकलहंसान् । कदलिके, नय धारागृहं गृहमयूरान् । कमलिनिके, प्रयच्छ चक्रवाकशावकेभ्यो मृणालक्षीररसम् । चूतलतिके, देहि पञ्जरपुंस्कोकिलेभ्यश्चूतकलिकाङ्गुराहारम् । पल्लविके, भोजय मरिचाग्रपल्लवदलानि भवनहारीतान् । लवङ्गिके, निचिक्षिप चकोरपञ्जरेषु पिप्प-

ध्वनितम् । पुनः सौकुमार्यातिशयमाह—कन्यकेति । कन्यकाविज्ञानेषु कुमारिकाणां कलासु माल्यग्रथनमसुकुमारजनव्यापारः । अतिकर्कशजनविधेयमित्यर्थः । एतेन माल्यापेक्षयापि सौकुमार्यं व्यज्यते । देवतेति । देवतानां प्रणामेषु नमस्क्रियासु । मध्यभागस्यातिसूक्ष्मत्वात् । भङ्गो द्वैवीभावो न भवति सोऽतिविस्मयकर आश्चर्यकरः । एतेन मध्यभागस्य स्वारसिक कृशत्व व्यज्यते ।

तदनन्तरं स चन्द्रापीडः किञ्चिदभ्यन्तरं मध्यभागमतिक्रम्येतश्चेतश्च परिभ्रमतः पर्यटत एवविधस्य तस्य कादम्बरीप्रत्यासन्नस्य कुमारिकासमीपवर्तिनं परिजनस्य परिवारस्यातिमनोहरास्तास्तानालापान्सलापाञ्छुश्रावाकर्णयामास । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । हे लवलिके, केतकीधूलिभिः केतकीपरगैर्लवलीलताया आलवालमण्डलान्यावालमण्डलानि कल्पय प्रणय । हे सागरिके, गन्धोदकं सुगन्धजलं तस्य दीर्घिकासु वापीषु रत्नवालुका विकिरं विक्षिप । हे मृणालिके, कृत्रिमकमलिनीषु यन्त्रचक्रवाकर्मिथुनानि कुङ्कुमरेणुमुष्टिभिश्छुरयाच्छेदय । हे मैकरिके, कर्पूरपल्लवरसेन गन्धपात्राण्यधिवासय सुगन्धीकुरु । हे रजनिके, तमालवीथिकानामन्धकारेषु मणिप्रदीपातिधेहि स्थापय । हे कुमुदिके, शकुनिकुलरक्षणाय पक्षिसमूहनिवारणाय मुक्ताजालैर्दाडिमीफलानि स्थगयाच्छादय । हे निपुणिके, मणिशालभञ्जिकास्तनेषु रत्नपुत्रिकाकुचेषु कुङ्कुमरसपत्रभञ्जितस्य लिपीकुरु । हे उत्पलिके, कनकसंमार्जिनीभिः सुवर्णचहुरीभिः कदलीगृहमरकतवेदिकां परामृश संमार्जय । हे केसरिके, मदिरारसेन कादम्बरीद्वयेण वकुलकुसुममालागृहाणि सिञ्च सेक कुरु । हे मालतिके, सिन्दूरेणुना नागनृपणधूत्या कामदेवगृहदन्तवलभिकां पाटलय श्वेतरत्नीकुरु । हे नलिनिके, कमलमधुरसं भवनकलहंसानां पानं कारय । हे कदलिके, गृहमयूरान्भुवनकलापिनो वारागृहं यन्त्रगृहं नय प्रापय । हे कमलिनिके, मृणालक्षीर[र]तं चक्रवाकशावकेभ्यो रथाङ्गाहपाकेभ्यः प्रयच्छ प्रदेहि । चूतलतिके, पञ्जरपुंस्कोकिलेभ्यश्चूतकलिकाङ्गुराहारमाप्रयोरकप्ररोहादानं देहि प्रयच्छ । हे पल्लविके, भवनहारीतान्गृहमृदुदुरान्मरिचानां भोजनोपायानामग्रपल्लवदलानि भोजय भोजनं कारय । हे लवङ्गिके, चकोरपञ्जरेषु पिप्पलीदलशकलानि नागधीपत्ररत्नानि निचिक्षिप निक्षेप कुरु । अनेन चकोराणां

१ लवलिके २ सागरिके ३ रजनिके ४ कनकदीर्घिकासु, नदिनासु ५ क्षोद ६ युगलानि ७ मृणालिके ८ कृत्रिमकमलिनीषु ९ यन्त्रचक्रवाकर्मिथुनानि १० केतकी ११ मणिप्रदीप १२ संमार्जनीभिः १३ वेदिकाः १४ कुमुदिके १५ उत्पलिके १६ केसरिके १७ मालतिके १८ चूतलतिके १९ पल्लविके २० लवङ्गिके २१ निचिक्षिप २२ निक्षेप कुरु । अनेन चकोराणां

लीदलशकलानि । मधुकरिके, चिरचय कुसुमाभरणकानि । मयूरिके, संगीतशालायां विस-
र्जय किनरमिथुनानि । कन्दलिके, समारोह्य क्रीडापर्वतगिखरं जीवजीवमिथुनानि । हरि-
णिके, देहि पञ्जरशुकसारिकाणामुपदेशम्' इत्येतान्यन्यानि च परिहासजल्पितान्यश्रौषीन् ।
तथाहि—‘चामरिके, मिथ्यामुग्धतां प्रकटयन्ती कमभिसंधातुमिच्छसि । अथि यौवनविला-
सैरुन्मत्तीकृते, विज्ञातासि या त्वं स्तनकलशभारावनम्यमानमूर्तिर्मणिस्तम्भमयूरानालम्बसे ।
परिहासकाङ्क्षिणि, रत्नभित्तिपतितमात्मप्रतिबिम्बमालपसि । पवनहृतोत्तरीयांशुके, हारप्रभा-
मायासितकरतलकलयसि । मणिकुट्टिमेपूपहारकमलस्खलनभीते, निजमुखप्रतिबिम्बकानि
परिहरसि । जालवातायनपतितपद्मरागालोकं प्रति वालातपशङ्कया करतलमातपत्रीकरोपि ।
खेदस्तैस्तैहस्तगैलितचर्मरा नखमणिर्मयूखकलापमाधुनोपि' इत्येतान्यन्यानि च शृण्वन्नेव
कादम्बरीर्भवन्मुपययौ ।

पिप्पलीदलानि प्रियाणीति ध्वनितम् । हे मधुकरिके, कुसुमानामाभरणकानि विभूषणानि विरचय रचना कुत ।
हे मयूरिके, संगीतशालाया नृत्यशालाया किनरमिथुनानि तुरगवदनद्वन्द्वानि विमर्जय प्रेपय । हे कन्दलिके,
क्रीडापर्वतगिखर लीलाशिरसिसानु जीवजीवमिथुनानि विपदर्शनमृत्युकयुगलानि समारोह्यारोहण कारय । हे
हरिणिके, पञ्जरशुकसारिकाणामुपदेश हितशिक्षा देहि प्रयच्छ । इत्येतानि पूर्वोक्तान्यन्यानि चाग्रे वक्ष्यमाणानि
परिहासजल्पितानि वचनान्यश्रौषीदाकर्णितवान् । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । हे चामरिके, मिथ्या
मुग्धता मुग्धभाव प्रकटयन्ती प्रकाशयन्ती कमभिसंधातु मिलितुमिच्छसि वाञ्छसि । वायुमुपपन्नप्र-
दनेन स्वकीय कार्यं कर्तुमालस्य । अथिति कोमलामन्त्रणे । हे यौवनविलारांस्तरुणविभ्रमैरुन्मत्तीकृते प्री-
तीकृते, सा त्वं विज्ञाता विदितासि या स्तनकलशभारेणावनम्यमाना मूर्तिं शरीर यस्या एवविद्या मणिभिर्नि-
मिता रचिता ये स्तम्भा स्थूणास्तेषां मयूरान्कलापिन आलम्बस आलम्बनविपयीकरोपि । परीति । हे परि-
हासकाङ्क्षिणि, रत्नभित्तिपतित मणिकुट्टिसकान्तमात्मप्रतिबिम्ब स्वकीय प्रतिरूपमालपसि परिभाषसे । एतेन
स्वयमेव स्वस्य भाषणमुपहासके(हे)तुरिति ध्वनितम् । पवनेति । पवनेन वायुनाहत गृहीतमुत्तरीयाशुकमुपगि-
वत्त यस्यास्तस्या सर्वोवन हे पवनहृतोत्तरीयाशुके, लजावशादतिशुभ्रत्वमाम्याद्वाग्रप्रभाभेवाकलयस्युत्तरीया-
शुकत्वेन जानासि । अतएवायातितकरतला पुन पुनस्तद्ग्रहणप्रयासेन परिश्रान्तहन्ततलेत्यर्थः । मणिकुट्टीति ।
मणिकुट्टिमेपूपहारार्थमुपचारार्थं कमलानि नलिनानि तैभ्यः स्खलन चरणाभिघातस्तन्माद्रीता तन्मा तस्या सर्वो-
धन हे उपहारकमलम्बलनभीत, निजमुख[प्रति]बिम्बकानि स्थाननप्रतिच्छाद्यानि परिहरति तज्जगि । एतेन
निजात्मप्रतिबिम्बान्ये[व] कमलप्रान्त्या त्यजगीति ध्वनितम् । जालेति । जालन्त्यो यो वातायनो मन्त्रात्मनः
पतित लम्प पद्मरागो लोहितकमगिन्मस्यालोकं प्रकाशयति वालो नवीनो य आतप सूर्यालोकात्मनः अतः
प्रान्त्या करतल हन्ततलमातपत्रीकरोपि छत्राकुम्पे । एतेन पद्मरागालोके वालातपप्रान्तिगि[ति] तज्ज-
गि तम् । खेदेति । खेदेन घन कम्पितो यो हन्त करन्तस्माद्वलित च्युत चामर वालञ्चनन यस्या एतन्नि-
नर्ता नर्ता एव मण्डपान्तरेण मयूखकलाप कान्तिसमृद्धमाधुनोपि कम्पयति । एतेन नर्तकान्वितकलापे चामर ।
व्यज्यते । इत्येतानि पूर्वोक्तान्यन्यानि च वाक्यानि शृण्वन्नाकर्णयन्कादम्बरी राजपुत्री तस्या भवन् गृहमुप-
ययौ जगाम ।

पुलिनायमानमुपवनलतागलितकुसुमरेणुपटलैः, दुर्दिनायमानमनिभृतपरभृतनखक्षताङ्ग-
णसहकारफलरसवर्षैः, नीहारायमाणमनिलविप्रकीर्णैर्वकुलसेकसीधुधाराधूलिभिः, काञ्चनद्वी-
पायमानं चम्पकदलोपहारैः, लीलाशोकवनायमानं कुसुमप्रकरपतितमधुकरवृन्दान्धकारैः,
तथा च संचरतः स्त्रीजनस्य रागसागरायमाणं चरणालक्तकरसविसरैः, अमृतोत्पत्तिदिवसा-
यमानमङ्गरागामोदैः, चन्द्रलोकायमानं दन्तपत्रप्रभामण्डलैः, प्रियङ्गुलतायमानं कृष्णागुरु-
पत्रभङ्गैः, लोहितायमानं कर्णाशोकपल्लवैः, धवलायमानं चन्दनरसविलेपनैः, हरितायमानं
शिरीषकुसुमाभरणैः, अथ सेवार्थमागतोभयत ऊर्ध्वस्थितेन स्त्रीजनेन प्राकारेणैव लावण्य-
मयेन कृतदीर्घरथ्यामुखाकारं मार्गमद्राक्षीत् । तेन चान्तर्निपतन्तमाभरणकिरणालोक संपि-
ण्डितं नदीवेणिकाजलप्रवाहमिव वहन्तमपश्यत् । तन्मध्ये च प्रतिस्रोत इव गत्वा प्रतिहा-
रीमण्डलाधिष्ठितपुरोभागं श्रीमण्डपं ददर्श ।

अथेति । नेवार्थमागतेन सपर्यार्यं समायातेनोभयत ऊर्ध्वस्थित(तेन)स्त्रीजनेन । ऊर्ध्वत्वसाम्येनाह—लाव-
ण्यमयेन प्राकारेणैव वप्रेणैव । उभयत सवृत्तत्वसाम्येनाह—कृत इति । कृतो विहितो दीर्घाया रथ्या[या] ।
लोके 'गती' इति प्रसिद्धाया मुखकारो यस्मिन्नेतादृश मार्गमध्वानमद्राक्षीदालोकितवान् । इतो मार्गविशेष-
णानि प्रदर्शयताह—पुलिनेति । उपवन गृहसमीपवर्ति कानन तस्य लता वल्लयस्ताभ्यो गलितानि कुसुमानि
पुष्पाणि तेषा रेणुपटलैः परागपुञ्जैः पुलिनायमान जलोज्झिततटायमानम् । श्वेतत्वातिशयात्परागोपेतमार्गस्य
पुलिनोपमानता । अनिभृतेति । अनिभृताश्चलला ये परभृता पिकास्तेषा नखा पुनर्भवास्तै क्षतानि ख-
ण्डितान्यङ्गणमजिर तत्र ये सहकारा आम्रास्तेषा फलानि सस्यानि तेषा रसवर्षैर्भुवर्षणैर्दुर्दिनायमान मेघजनि-
ततमोवदाचरमाणम् । एतेन सर्वत्र तत्तदतिशयो व्यज्यते । अनिलेति । अनिलेन वायुना विप्रकीर्णैर्विक्षि-
प्तैर्वकुला केनरास्तेषा सेकार्यं या सीधुधारा मद्यधारास्तासा धूलिभिः कणैः । श्वेतत्वसाम्यात् । नीहारायमाण
हिसवदाचरमाणम् । काञ्चनेति । चम्पकदलानि गन्धफलीशकलानि तेषामुपहारैरुपचारैः काञ्चनद्वीपायमान
स्पर्णान्तरीपवदाचरमाणम् । एतेन पीतत्वातिशयो व्यज्यते । कुसुमेति । कुसुमप्रकरेषु पुष्पसमूहेषु पतितमु-
पनिष्पन्नं यन्मधुकरवृन्दं भ्रमरसमूहस्तस्यान्धकारैर्दृष्टारूपैर्लीलाशोकवनायमानम् । अन्धकारस्य नीलत्वादशोकवना-
साम्यमित्यर्थः । तथा चेति । तेनैव प्रकारेण सचरतो गच्छत स्त्रीजनस्य वनितालोकस्य चरणालक्तकरस-
पादरत्नान्याववरसस्तस्य विसरैः समूहैः रागसागरायमाणं रागसमुद्रवदाचरमाणम् । एतेन रक्तत्वातिशयो व्यो-
लते । अङ्गेति । अङ्गरागस्य विलेपनस्यामोदैः परिमलैरमृतस्य पीयूषस्य य उत्पत्तिदिवसस्तद्वदाचरमाणम् । त-
दिमंऽमृतमोदस्य प्रचुरत्वादिति भावः । श्वेतत्वसाम्येनाह—दन्तेति । दन्तपत्रं कर्णाभरणैश्चन्द्रलोकाय-
मानं चन्द्रलोचनवदाचरमाणम् । एतेन दन्तपत्राणां भूयस्त्व व्यज्यते । प्रियङ्गुलतेति । कृष्णागुरु काकतु-
ण्डस्य पत्रभा पत्रलताभिः । प्रियङ्गु फलिनीलक्षणा या लता वती तद्वदाचरमाणम् । नीलत्वातिशया-
दिति भावः । रक्तत्वसाम्येनाह—लोहितेति । कर्णाशोकपल्लवैः श्रवणनिमित्तकद्वेष्टिकिसलयैर्लोहितायमान
रक्तवदाचरमाणम् । धवलेति । चन्दनं मलयज तस्य रसो द्रवस्तस्य विलेपनैरङ्गरागैर्धवलायमानं श्वेतवदाच-
रमाणम् । हरितेति । शिरीषं क्षीतनस्तस्य कुसुमाभरणं पुष्पविभूषणैर्हरितायमानं पीतनीलवदाचरमाणम् ।
अङ्गरागं शोकोत् । तेनेति । तेन मार्गेणान्तर्मध्ये निपतन्तं प्रविशन्तं संपिण्डितं नानाभूषणप्रभामिश्रित-
माभरणकिरणालोकं निरूपणप्रभाप्रकाशम् । भ्रमरणसाम्येनाह—नदीति । नद्या सरितो वेणिका रयन्तत्र यो
उत्पत्तिदिवसस्तद्वदाचरमाणम् । तन्मध्ये इति । आभरणकिरणालोकमध्ये महाश्वेतया मह प्रतियोत-
तं प्रतिस्रोत इव गत्वा प्रतिहारिणीमण्डलेनादिपितं अश्रितं पुरोभागोऽप्रभागो यस्यैवविधं श्रीमण्डपं ददर्श इष्ट-

तत्र च मध्यभागे पर्यन्तरचितमण्डलेनाथ उपविष्टेन चानेकसहस्रसंख्येन परिस्फुरदाभरणसमूहेन कल्पलतानिवहेनेव कन्यकाजनेन परिवृताम्, नीलांशुकप्रच्छदपटप्रावृतस्य नातिमहतः पर्यङ्कस्याश्रये धवलोलपधानन्यस्तद्विगुणभुजलतावष्टम्भेनावस्थिताम्, महावराहदंष्ट्रवलम्बिनीमिव महीं विस्तारिणि देहप्रभाजालजले भुजलताविक्षेपपरिभ्रमैः प्रतरन्तीभिरिचामरग्राहिणीभिरुपवीज्यमानाम्, निपतितप्रतिविम्बतयाधस्तान्मणिकुट्टिमेषु नागैरिवापहियमाणाम्, उपान्ते च रत्नभित्तिषु दिक्पालैरिव नीयमानाम्, उपरिमणिमण्डपेष्वमरैरिवेत्क्षिप्यमाणाम्, हृदयमिव प्रवेगितां महामणिस्तम्भैः, आपीतामिव भवनदर्पणैः, अधोमुखेन श्रीमण्डपमध्येत्कीर्णेन विद्यावरलोकेन गगनतलमिवारोप्यमाणाम्, चित्रकर्मच्छलेनावलोकनकुतूहलसंपुञ्जितेन त्रिभुवनेनेव परिवृताम्, भूषणरवप्रनृत्तशिखिर्गतविततचित्रचन्द्रकेण भवनेनापि कौतुकोत्पादितलोचनसहस्रेणेव दृश्यमानाम्, आत्मपरिजनेनापि दर्शनलोभादुपाजितदिव्यचक्षुषेवानिमिपनयनेन निर्वर्ण्यमानाम्, लक्षणैरपि रागाविष्टैरिवाधिष्ठितसर्वाङ्गाम्

वान् । अत्रालोकस्याभ्यन्तरावधि निपतनात्, एतस्य प्रत्यभिमुखगमनान्, गमनमात्र एव दृष्टान्तस्तस्मिन्नेदृष्टान्तस्योचितत्वात्, न तु दर्शनक्रियायामिति ।

तत्र श्रीमण्डपे मध्यभागे कादम्बरी ददर्शेत्यन्वयः । इतो दूर कादम्बरी विशेषयन्नाह—पर्यन्तेति । मण्डपपर्यन्तं रचितं निर्मितं मण्डलं येन स तेन । अध इति । कुमारिकासनापेक्षयाथ उपविष्टेन स्थितेनानेकेषु सहस्राणां सदृशा गणना यस्मिन्स तेन । परीति । परिस्फुरद्देदीप्यमान आभरणानां भूषणानां समूहो यस्मिन्स तेन । मनोहरत्वसाध्येनाह—कल्पेति । कल्पलता मन्दारवल्लयस्तासां निवहेनेव समूहेनेव [कन्यकाजनेन परिवृताम्] । नीलेति । नीलं यदंशुकं तस्य यं प्रच्छदपट उत्तरच्छदस्तेन प्रावृतस्याच्छादितस्य नातिमहतो नातिमहीयसः । परिमाणोपेतम्येल्यर्थः । पर्यङ्कस्य पत्यङ्कस्याश्रयेऽधिकरणे धवलं शुभ्रं यत्पुष्पानमुच्छीर्षं तत्र न्यस्ता स्थापिता या द्विगुणा भुजलता तदवष्टम्भेन तदाश्रयेणावस्थिताम् । अत्र भुजाया वक्रीकरणेन द्विगुणत्व बोध्यम् । धवलालम्बनावस्थितत्वमात्रेणोपमानमाह—महावराहेति । महावराह आदिकोऽस्मस्य दृष्टा दाटा तत्रावलम्बिनीमाश्रिता महीमिव वसुधामिव विस्तारिणि प्रमरणशीले देहप्रभाजालमेव जलं पानीयं तस्मिन्भुजलतानां बाहुवद्वीनां विक्षेपस्या ये परिभ्रमास्तं प्रतरन्तीभिरिव जलावगाहनं कुर्वन्तीभिरिव चामरग्राहिणीभिरुपवीज्यमानाम् । निप[ति]तेति । मणिकुट्टिमेष्ववस्थान्निपतितं यत्प्रतिविम्बं प्रतिच्छायमानस्य भावस्तत्ता तया । नागैः संपेरपहियमाणामिवान्यत्र नीयमानामिव । तथोपान्ते रत्नपि च रत्नभित्तिषु तत एव दिक्पालैः सोमादिभिर्नीयमानामिव प्राप्यमाणामिव । तथोपरि मणिमण्डपेषु रत्नजनाश्रयेषु तत एवामरैर्दक्षिप्यमाणामिवोत्पाद्यमानामिव । तत एव महामणिस्तम्भैर्हृदयमिव प्रवेगिता चिन्तान्तनिहिताम् । तत एव भवनदर्पणैर्गृहाद्वैरार्पितामिव पानविपर्ययाकृतामिव । श्रीमण्डपमध्येत्कीर्णेनाधोमुखेन विद्यावरलोकेन गगनतलव्योमतलमारोप्यमाणामिव तत्र स्थाप्यमानामिव । एतेनोत्तिग्गितविद्यावररूपाणामनिवृत्तता दर्शिता । चित्रेति । चित्रकर्मलेश्वरकर्म तस्य छलेन विशेषावलोकनलक्षणं यत्कुतूहलं कौतुकं तेन गपुर्नामिने पिप्पलीभूतेन त्रिभुवनेन परिगृतामिव नहितामिव । भूषणरवेण प्रनृतं ताण्डवितं यच्छिगिशतं मयूरजनं तस्य प्रिततां विन्तीर्णाश्चित्रा विविधवर्णाश्चन्द्रा मेचका यन्निन् । कौतुकेन कुतूहलेनोत्पादितं विहितं लोचनमदृश्यं यन्नेवपि तेन भवनेनापि दृश्यमानामिव प्रेक्ष्यमाणामिव । अन्यथा भवनस्य लोचनतामात्रादप्यमरैर्प्रेक्षणं न स्यादिति भावः । आत्मेति । दर्शनलोभादवलोकननृत्तानांऽनिमिपनयनेन निर्वर्ण्यमानां लोकादृश्यमानाम् । तेन । उपान्तिरमजितं दिव्यं चक्षुषेनैवदिव्येनेव । यौवनानिश्चयमाह—लक्षणैरिति । लक्षणैरपि कपोलश्रुतिश्रुतकान्तिभिर्विधिष्ठिताश्रितं सर्वाङ्गं यस्यां सा नाम । वैरिव । रागाविष्टैरिव दर्शयति निर्भयः । किं कुर्वन्ताम् । वा-

अकृतपुण्यमिव मुञ्चन्ती बालभावम्, अदत्तामपि मन्मथावेशपरवशेनेव गृह्यमाणां यौवनेन, अविचलितचरणरागदीधितिभिरिव निर्गताभिरलक्तकरसपाटलितलावण्यजलवेणिकाभिरिव गलिताभिर्निर्वसितांशुकंदशाशिखाभिरिवावलम्बिताभिः पादाभरणरत्नांशुलेखासंदेहदायिनीभिरतिकोमलतया नखविवरेण वर्षन्तीभिरिव रुधिरधारावर्षमण्डुलीभिरुपेताभ्यां क्षितितलतारागणमिव नखमणिमण्डलमुद्बद्धद्रव्यां विद्रुमरसनदीमिव चरणाभ्यां प्रवर्तयन्तीम्, नूपुरमणिकिरणचक्रवालेन गुरुनितम्बभरखिन्नोरुयुगलसंहायतामिव कर्तुमुद्रच्छता स्पृश्यमानजघनभागाम्, प्रजापतिदृढनिष्पीडितमध्यभागगलितं जघनशिलातलप्रतिघाताल्लौवण्यस्रोत इव द्विधागतमूखद्वयं दधानाम्, सर्वतः प्रसारितदीर्घमयूखमण्डलेनेर्ष्यया परपुरुषदर्शनमिव रुन्धता कुतूहलेन विस्तारमिव तन्वता स्पर्शसुखेन रोमाञ्चमिव मुञ्चता काञ्चीदाम्ना नितम्बविम्बस्य विरचितपरिवेपाम्, निपतितसकललोकहृदयभरेणेवातिगुरुनितम्बाम्, उन्नतकुचान्तरितमुख-

भाव मुञ्चन्ती लज्जन्तीम् । कमिव । अकृतपुण्यमिव निर्भाग्यमिव । अदत्तामिति । अदत्तामप्यनर्पितामपि नन्नपस्य कदर्पस्यावेश आवेगस्तस्य परवशेन पराधीनेन यौवनेन गृह्यमाणाभिव स्वीक्रियमाणाभिव । पुन कीदृशीम् । चरणाभ्या पादाभ्या विद्रुमरसनदीमिव हेमकन्दलरसतटिनीमिव प्रवर्तयन्ती विस्तारयन्तीम् । कीदृशान्या चरणाभ्याम् । अणुलीभिः करशाखाभिरुपेताभ्या सहिताभ्याम् । कीदृशीभिरणुलीभिः । अविचलितेति । अविचलितो निश्चितो यश्चरणयो रागस्तस्य दीधितिभिरिव प्रभाभिरिव निर्गताभिः प्रत्युद्गताभिः । अलक्तेति । अलक्तकरमो यावकरसस्तेन पाटलित श्वेतरेत्तीकृत याज्ञवल्क्यजल तस्य [गलिताभिः] क्षरिताभिवेणिकाभिरिव धाराभिरिव । वल्लप्रान्तावलम्बनसाम्येनाह—निर्वसितेति । निर्वसित परिधानीकृत यदशुक रताशुक तस्य दशाशिखाभिरिव वल्लप्रान्ताग्रैरिवावलम्बिताभिर्दृढभृताभिः । पादेति । अतिकोमलतयातिमृदुतया पादाभरणानां या रताशुलेखा मणिकान्तिरेखास्तासां संदेहदायिनीभिः सशयवितरणकर्त्रीभिः । नखविप्रेण नखान्तरेण रवि[र]वारावर्षं वर्षन्तीभिरिव । किं कुर्वद्रया पादाभ्याम् । क्षितितलतारागणमिव नखमणिमण्डलमुद्बद्धद्रव्यामुद्बद्धं कुर्वद्रयाम् । अत्र वर्तुलप्रकाशकत्वसाधर्म्यान्नखतारागणयो साम्यं प्रदर्शितम् । विद्रुम रसकन्दलस्तस्य यो रसस्तस्य नदी तटिनी चरणाभ्या पादाभ्या प्रवर्तयन्तीमिव विस्तारयन्तीमिव । नूपुरेति । स्पृश्यमान रसविषयीक्रियमाणो जघनभागो यस्या सा ताम् । केन । नूपुरमणीनां पादकटकरत्नानां विन्या योपितयस्तेषां चावृत्तेन समूहेन गुरयो नितम्ब आरोहस्तस्य भरेण भरेण रित्तं यद्गुरुयुगल स-पाटल तस्य नखायां साहाय्यं कर्तुमिवोदच्छतोर्ध्वं व्रजता । प्रजेति । प्रजापतिना ब्रह्मणा निर्माणव्याजेन एतं निर्णीतं नर्तितं मध्यभागो मध्यप्रदेशस्तस्मादलितं च्युत लावण्यस्रोत इव जघनशिलातलप्रति-घाताभिः भागवत्पूरय दधाना धारयन्तीम् । एतेन मध्यभागे काश्ये शिलातलपदेन च जघने दृढत्वमगूढं लज्जते । पुन कीदृशीम् । काञ्चीदामा रत्नादाम्ना नितम्बविम्बस्यारोहमण्डलस्य विरचितो निर्मितः पतिपदं पतिविर्दसा सा ताम् । इत काञ्चीदाम विशेषपन्नाह—सर्वत इति । सर्वत समन्तात्प्रसारितं निर्गतं । दीर्घमायन मयूखमण्डल किरणममूहो येन न तेन । ईर्ष्यया स्पर्धया परपुरुषदर्शनमन्यनरा-गदोषन रसवेगारोहं कुर्वतेन । अदृष्टपुत्रत्वात् । कुतूहलेन वैतुकेन विस्तारं विस्तीर्णता तन्वतेव विस्तार-तेति । स्पर्श इति । स्पर्शसुखेन नखपणान्न रोमाञ्चमिव रोमोद्गममिव मुखता लज्जता । निपति-तेति । हृदयविषयिणि लज्जलोकानां लज्जप्रजनना हृदयानि नान्तानि तेषां भरेणेवान्तिगुरोरीयात्रि-मये न न जान । उन्नतेति । उन्नतकुचौ दो एचौ लनौ तान्म्यामन्तरितं व्यवहिनं यन्मुखदर्शनमा-

दर्शनदुःखेनेव क्षीयमाणमध्यभागाम्, प्रजापतेः स्पृष्टतोऽतिसौकुमार्यादङ्गुलिमुद्रामिव नि-
म्नगां नाभिर्मण्डलमावर्तिनीमुद्वहन्तीम्, विभुवनविजयप्रशस्तिवर्णावलीमिव लिखितां मन्म-
थेन रोमराजिमञ्जरीं विभ्राणाम्, अन्तःप्रविष्टकर्णपल्लवप्रतिविम्बेनातिभरखिद्यमानहृदयकर-
तलप्रेर्यमाणेनेव निष्पतता मकरकेतुपादपीठेन स्तनभरेण भूपिताम्, अधोमुखकर्णाभरणम-
यूखाभ्यामिव प्रसृताभ्याममललावण्यचलमृणालकाभ्यां बाहुभ्यां नखकिरणविसरवर्षिणा च
माणिक्यवलयगौरवश्रमवशात्स्वेदजलधाराजालकमिव मुञ्चता करयुगलेन समुद्रासिताम्;
स्तनभारावनम्यमानमाननमिवोन्नमयता हारेणोच्चैः करैर्गृहीतचिबुकदेशाम्, अभिनवयौवन-
पवनक्षोभितस्य रागसागरस्य तरंगाभ्यामिवोद्वताभ्यां विद्रुमलतालोलहिताभ्यामधराभ्यां रक्ता
वदातस्वच्छकान्तिना च मदिरारसपूर्णमाणिक्यशुक्तिसंपुटच्छविना कपोलयुगलेन रतिपरी
वादिनीरत्नकोणचारुणा नासावंशेन च विराजमानाम्, गतिप्रसरनिरोधिश्चरणकोपादिव कि
चिदारक्तापाङ्गेन निजमुखलक्ष्मीनिवासदुग्धोदधिना लोचनयुगलेन लोचनमयमिव जीवलो-

ननवीक्षण तस्य दु खेनेव कृच्छ्रेणेव क्षीयमाण क्षीणता प्राप्यमाणो मध्यभागो यस्या सा ताम् । म ग-
भागस्याधस्तान्मुखस्योपरिष्ठात्तन्मध्ये कुचान्तरालस्य विद्यमानत्वात्तथा दर्शन न भवति । अङ्कुरितगौ-
नत्वात् । पूर्णं तु यौवने सर्वथा दर्शन न भविष्यतीत्यतो दु खेनेवेत्युक्तमिति भाव । प्रजापतेरिति ।
अतिसौकुमार्यात्स्पृगत स्पर्शं कुर्वत प्रजापतेर्ब्रह्मणोऽङ्गुलिमुद्रामिवावर्तिनी निम्नगा नाभिमण्डलमुद्रा-
पिकामुद्रहन्ती धारयन्तीम् । त्रिभुवनेति । मन्मथेन कदर्पेण लिखिता लिपीकृता त्रिभुवनस्य यो
विजयो जयस्तस्य प्रशस्तिवर्णा श्लाघाधराणि तेषामानलीमिव रोमराजिमञ्जरीं तनुरहगमूहवतीं विभ्राणा
दधानाम् । अन्तरिति । अन्तः प्रविष्ट एवमतः कर्णपटवस्य य प्रतिविम्बत्वेन तन्मिषेणातिभरेण अर्थात्का-
मभारेण विद्यमान पीत्यमान यदृढय तस्य मृदुत्वरक्तत्वमाम्यात् । अत्र च प्रतिविम्बत्वेन । कर्णलेनेव
प्रेर्यमाण नोदनाविपर्याक्रियमाणमेवभूतम् । अतएव निपतता वह्निर्नि मरता दृष्टव्यान्मकरकैतोर्मदनस्य पाद-
पीठेनेव पद्मलेनेव स्तनभारेण भूषिता मण्डिताम् । अधोमुखेति । बाहुभ्यां भुजाभ्यां कर्गुगलेनेव गमु-
द्भासिता विभ्राजिताम् । बाहुमुखेक्षयन्नाह—अधो इति । अधोमुखेऽवाञ्मुखे ये कर्णाभरणे श्रवणभूषणे
तयोर्मयूखाभ्यां किरणाभ्यां प्रमृताभ्यामत्यन्तप्रवृद्धाभ्यामिव । अतिकोमलमावर्त्यान् । उपमानान्तर प्रदर्श-
यन्नाह—अमलेति । अमल निर्मल यथावणजल पानीय तस्य मृणालकाभ्यामिव तन्तुल्याभ्यामिव । कर्गुगल
विशेषवन्नाह—नखेति । नखा पुनर्भवान्तेषां किरणान्तेषां विसर समृद्धस्त्वर्पिणा तद्वृष्टिकारिणा । किरणविग-
मस्य श्वेतत्वनाभ्यादाह—माणिक्येति । माणिक्यवलयानां रत्नरटकानामप्युद्बुद्बुतगौरवेण श्रम इति गार्ह-
मार्यं वक्ष्यते । तद्वशात्त्वेद प्रखेदस्तस्य जलवागजालकमिव मुञ्चता त्वजता । पुनः सीडशीम । स्तनेति ।
हारेण सुक्तामलापेनोच्चैर् कर्त्रे स्पर्शगर्भेणैव वा कर्गुद्दीप्तविवुस्फेदोऽग्निकाय प्रदेशो यस्या सा ताम् । हि
कुर्वता हारेण । स्तनभारेणावनम्यमान सन्नता नीयमानमानन मुगमुन्नमयनेवोच्चैर् कुर्वतेन । असीति । अग-
नव नूतन यथौवन तास्य तदेव चञ्चलत्वात्पवनत्वेन क्षोभितस्य क्षोभ प्रापितस्य गगगागस्य गगगमुद्रस्योद्-
नाभ्यां प्रादुर्भूताभ्यां तरंगाभ्यामिव । विद्रुमेति । विद्रुमलतावयोद्विनाभ्यां रक्ताभ्यामवगभ्यां दन्तद्वय-
भ्यां तथा रक्तावशनेन चञ्चला निर्मला कान्तिर्प्रत्यवप्रियेन । मदिरिति । मदिराग्नः सपिपासप्रवृत्तेन
पूरे सप्त माणिक्यमुत्तिष्ठपुष्ट तद्वृच्छपि कान्तिर्गर्भैवविरेन कपोलबुगलेन । तथा स्ते पर(रि)पादनीं सप्त-
र्द्धानिर्युक्ता वीणा तस्या रत्नमयो य कोणो वीणाद्विवादन तद्वज्राणां मनोहरण नागावशेन च ना-
भिवादेणुता च विराजमाना जोममानाम् । गर्नीति । गनिर्गमन तस्य प्रगरो विस्मयस्तस्य निर्गो-
प्रतिवृद्धिः प्रवृत्त्या तस्य य कोमलम्यादिव विविदारस्फेदोऽपि तिर्यगेण यस्य स तेन । निजेति । निज

कं कर्तुमुद्यताम्, उन्मदयौवनकुञ्जरमदराजिभ्यां भ्रूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन च रागा-
विष्टेन मन्मथहृदयेनेव वदनलम्बेन तिलकविन्दुना विद्योतितललाटपट्टाम्, उक्तकृष्टहेमतालीप-
ट्टाभरणमयमामुक्तकर्णोत्पलच्युतमधुधारासंदेहकारिणं कर्णपाशं दोलायमानपत्रभरकतमाणि-
क्यकुण्डलं दधतीम्, पाटलीकृतललाटेन सीमन्तचुम्बिनश्चूडामणेः क्षरतांशुर्जालेन मदिरार-
सेनेव प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापाम्, देहार्धप्रविष्टहरगर्वितगौरीविजिगीषयेव सर्वाङ्गानुप्रविष्ट-
मन्मथदर्शितसौभाग्यविशेषाम्, उरःसमारोपितलक्ष्मीमुदितनारायणावलेपहरणाय प्रतिविम्ब-
कैर्निजरूपतो लक्ष्मीशतानीव सृजन्तीम्, उत्तमाङ्गनिहितैकचन्द्रविस्मितहराभिमाननाशाय
विलासस्मितैश्चन्द्रसहस्राणीव दिक्षु क्षिपन्तीम्, निर्दयदग्धैकमन्मथप्रमथनाथरोपेणेव प्रतिहृदयं
मन्मथायुतान्युत्पादयन्तीम्, रजनीजागरस्विन्नस्य परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्वर्णं क्रीडानदिका-

मान्मीय यन्मुखं तस्य या लक्ष्मीः श्रीस्तस्या निवासार्थं दुग्धोदधिना क्षीरसमुद्रेणैवविधेन लोचनयुगलेन नेत्र-
युग्मेन लोचनमयमिव जीवलोके कर्तुमुद्यताम् । कपोलावधिदयामलेखाद्वयसाम्येनाह—उन्मदेति । उद्गतो मदो
यस्यादेवभूत यथावन स एवानिवार्यत्वात्कुञ्जरस्तस्य मदो दान तस्य राजी इव राजी ताभ्या भ्रूलताभ्याम् । तथा
रागोऽनुरागस्तेनाविष्टेन व्याप्तेन । अथ च राग आरुण्यम् । तिलकारुण्यमिति यावत् । एवविधेन मन्मथहृदये-
नेव कदर्पस्थान्तेनेव वदनलम्बेन [मनःशिलापङ्कलिखितेन] तिलकविन्दुना विद्योतित प्रकाशित ललाटपट्ट यस्याः
सा ताम् । केचित्तु—मन्मथो हृदये यस्यात् । तिलकारुण्यं दृष्ट्वा यूना हृदये मन्मथावेशः । एवविधेनेवेति व्या-
ख्यातव्यम् । पुनः किं कुर्वन्तीम् । दधती धारयन्तीम् । कर्णपाशं कर्णाभरणविशेषः । दोलायमान पत्र स्वर्ण-
पत्र यस्मिन्नेतादृशं मरकतमाणिवयनिर्मितं कुण्डलं च । आद्य विशेषयन्नाह—उक्तकृष्टेति । उक्तकृष्टा अत्यद्भुता
या हेमताली स्वर्णताली तस्या पट्टाभरणेन निर्मितम् । तस्य च पिङ्गवर्णत्वात् । कमलमकरन्दस्याप्येवभूतत्वात्त-
त्साम्येनाह—आमुक्तेति । आमुक्ता परिधानीकृत यत्कर्णोत्पल श्रवणकुवलय तस्माच्च्युता सस्ता या मधु-
धारा तस्या संदेहकारिणमारेकाजनकम् । पाटलीति । पाटलीकृतं चेतस्कीकृतं ललाटमलिकं येनैवविधेन
सीमन्तचुम्बिनः केशवर्त्मचुम्बिनश्चूडामणेः शिरोनणेरशुजालेन क्षिरणसमूहेन क्षरता स्रवता । अनेकवर्णत्वसा-
म्बन्धात्—मदिरारसेनेव प्रक्षाल्यमानो दीर्घ आयत केशकलापोऽलकसमूहो यस्या सा ताम् । देहेति । देहार्धं
धारायितुं प्रविष्टो यो हर ईश्वरस्तेन गर्विता गर्वं प्राप्ता या गौरी तद्विजिगीषयेव विजेतुमिच्छयेव । सर्वाङ्गेष्वनुप्र-
विष्टो हरपरोवी मन्मथरतेन दर्शितः सौभाग्यविशेषो यस्याः सा ताम् । एतेन सर्वाङ्गानुप्रवेशेन गौर्या सका-
शादस्या सौभाग्यातिशयो व्यज्यते । उर इति । उर स्थिते(लि) समारोपिता अवस्थापिता या लक्ष्मीस्तस्या मु-
दितो हर्षं प्राप्नो यो नारायणस्तस्य योऽवलेपोऽहकारो मत्सदृशः कोऽपि नास्ति, अन्येषा लक्ष्मीर्वर्तते सा वहि-
र्भागादिभोगमात्रेण, परं न शरीरान्तर्गतस्त्वेव रूपस्तस्य [हरणाय] निवृत्तेर्निजरूपत आत्मीयदेहस्य । सार्वविभक्ति-
वशना । तन्म प्रतिविम्बं प्रतिनिरूपयितुं लक्ष्मीशतानीव सृजन्ती कुर्वन्तीम् । उत्तमाङ्गे गिरमि निहितः स्थापितो
गणेशोऽतिप्रसन्नः शरी तेन विस्मितो हर ईश्वरस्तस्याभिमानोऽहकार एका चन्द्रस्य कला, सापि स्रोतमाङ्गे
एव गान्धरा कन्यया सतन्त्र[व]येव वरिचा, इत्येव रूपं तद्वैपरीत्येन तदभिनाशाय विशदाह्लादकत्वात्साम्येन
विलासस्मितैश्चन्द्रसहस्राणीव क्षिपन्तीम् । तादृशस्मितान्येव चन्द्रसहस्ररूपता प्राप्तानीत्यर्थः । निर्दयद-
ग्धेति । निर्दयः निररुण दग्धो ज्वालित एवोऽद्वितीयो मन्मथ कदर्पो येनैवभूतो यः प्रमथनाथ ईश्वरस्त-
स्यासौ रोष मोधनेनेन प्रतिहृदयं मन्मथस्यायुतानि सस्याविशेषान्युत्पादयन्ती निर्माणं कुर्वन्ती[म] ।
रजनीति । रजनी रो जागरो जागरणेन तन्निगम्य स्विन्नस्यैवविधस्य परिचितं स्ववशमानीतं यच्चक्रवाक-
मिथुनस्य स्वर्णं क्रीडानदिकासु क्रीडानटिनीषु कमला[ना] नलिनाना धूलयः परागा-

दर्शनदुःखेनेव क्षीयमाणमध्यभागाम्, प्रजापतेः स्पृशतोऽतिसौकुमार्यादङ्गुलिमुद्रामिव नि-
 म्नाणां नाभिर्मण्डलमावर्तिनीमुद्वहन्तीम्, त्रिभुवनविजयप्रशस्तिवर्णावलीमिव लिखितां मन्म-
 थेन रोमंराजिमञ्जरीं विभ्राणाम्, अन्तःप्रविष्टकर्णपट्टवप्रतिविम्बेनातिभरखिद्यमानहृदयकर-
 तलप्रेर्यमाणेनेव निष्पतता मकरकेतुपादपीठेन स्तनभरेण भूपिताम्, अधोमुखकर्णाभरणस-
 यूखाभ्यामिव प्रसृताभ्याममललावण्यचलमृणालकाभ्यां बाहुभ्यां नखकिरणविसरवर्षिणा च
 माणिक्यवलयगौरवश्रमवशात्स्वेदजलधाराजालकमिव मुञ्चता करयुगलेन समुद्रासिताम्;
 स्तनभारावनम्यमानमाननमिवोन्नमयता हारेणोच्चैः करैर्गृहीतचिबुकदेशाम्, अभिनवयौवन-
 पवनक्षोभितस्य रागसागरस्य तरंगाभ्यामिवोद्गताभ्यां विद्रुमलतालोहिताभ्यामधराभ्यां रक्ता-
 वदातस्वच्छकान्तिना च मदिरारसपूर्णमाणिक्यशुक्तिसंपुटच्छविना कपोलयुगलेन रतिपरि-
 वादिनीरत्नकोणचारुणा नासावंशेन च विराजमानाम्, गतिप्रसरनिरोधिश्रवणकोपादिव कि-
 चिदारक्तापाङ्गेन निजमुखलक्ष्मीनिवासदुग्धोदधिना लोचनयुगलेन लोचनमयमिव जीवलो-

ननवीक्षण तस्य दुःखेनेव कृच्छ्रेणैव क्षीयमाणः क्षीणता प्राप्यमाणो मध्यभागो यस्या सा ताम् । मध्य-
 भागस्याधस्तान्मुखस्योपरिष्ठात्तन्मध्ये कुचान्तरालस्य विद्यमानत्वात्तथा दर्शनं न भवति । अङ्कुरितयौव-
 नत्वात् । पूर्णे तु यौवने सर्वथा दर्शनं न भविष्यतीत्यतो दुःखेनेवेत्युक्तमिति भावः । प्रजापतेरिति ।
 अतिसौकुमार्यात्स्पृशतः स्पर्शं कुर्वत प्रजापतेर्वह्मणोऽङ्गुलिमुद्रामिवावर्तिनीं निम्नाणां नाभिर्मण्डलमुदङ्गु-
 लिकामुद्वहन्तीं धारयन्तीम् । त्रिभुवनेति । मन्मथेन कर्पणेन लिखिता लिपीकृता त्रिभुवनस्य यो
 विजयो जयस्तस्य प्रशस्तिवर्णा श्लाघाधराणि तेषामावलीमिव रोमराजिमञ्जरीं तन्मूहसमूहवल्लीं विभ्राणां
 दधानाम् । अन्तरिति । अन्तःप्रविष्टं पञ्चभूतं कर्णपट्टवस्य यः प्रतिविम्बस्तेन तन्मिमेणातिभरेण अर्थात्का-
 मभारेण खिद्यमानं पीच्यमानं यद्दृश्यं तस्य मृदुत्वरक्तत्वसाम्यात् । अत्र च प्रतिविम्बरूपेण । करतलेनेव
 प्रेर्यमाणं नोदनाविपयीक्रियमाणमेवभूतम् । अतएव निष्पतता वह्निर्निःसरता दृढत्वान्मकरकेतोर्मदनस्य पाद-
 पीठेनेव पदासनेनेव स्तनभरेण भूपिता मण्डिताम् । अधोमुखेति । बाहुभ्यां भुजाभ्यां करयुगलेनेव समु-
 द्रासिता विभ्राजिताम् । बाहुमुखप्रेक्ष्यन्नाह—अधो इति । अधोमुखेऽवाङ्मुखे ये कर्णाभरणे श्रवणभूषणे
 तयोर्मयूखाभ्यां किरणाभ्यां प्रसृताभ्यामत्यन्तप्रवृद्धाभ्यामिव । अतिक्रोमलसावमर्यात् । उपमानान्तरं प्रदर्श-
 यन्नाह—अमलेति । अमलं निर्मलं यथावण्यजलं पानीयं तस्य मृणालकाभ्यामिव तन्मृणालाभ्यामिव । करयुगलं
 विशेषयन्नाह—नखेति । नखा पुनर्भवास्तेषां किरणास्तेषां विसरं समूहस्तद्वर्षिणा तद्वृष्टिकारिणा । किरणविम-
 रस्य श्वेतत्वसाम्यादाह—माणिक्येति । माणिक्यवलयानां रत्नरुटकानामङ्गुदहनगौरवेण श्रम इति सौकु-
 मार्यं ध्वन्यते । तद्वशात्स्वेदं प्रस्वेदस्तस्य जलधाराजालकमिव मुञ्चता लज्जता । पुनः कीदृशीम् । स्तनेति ।
 हारेण मुक्ताकलापेनोच्चैः करैः स्वकिरणैस्तेरेव वा करैर्गृहीतचिबुकदेशोऽसिकावप्रदेशो यस्या सा ताम् । किं
 कुर्वता हारेण । स्तनभारेणावनम्यमानं नम्रतां नीयमानमाननं मुखमुन्नमयतेवोच्चैः कुर्वतेव । अभीति । अभि-
 नव नवन ययौवनं तादृश्यं तदेव चञ्चलत्वान्पवनत्वेन क्षोभितस्य क्षोभं प्रापितस्य रागसागरस्य रागमुद्रस्योद्ग-
 ताभ्यां प्रादुर्भूताभ्यां तरंगाभ्यामिव । विद्रुमेति । विद्रुमलतावलोहिताभ्यां रक्ताभ्यामधराभ्यां दन्तच्छदा-
 भ्यां तथा रक्तावदातेन स्वच्छा निर्मला कान्तिर्यस्यैवविधेन । मदिरिति । मदिरारसः कापिशायनद्रव्यत्वेन
 पूर्णं नृत्तं माणिक्यशुक्तिसंपुटं तद्वच्छविः कान्तिर्यस्यैवविधेन कपोलयुगलेन । तथा गते पर(रि)वादिनी गत-
 न्नीभिर्युक्ता वीणा तस्या रत्नमयो यः कोणो वीणादिवादनं तद्वचारुणा मनोहरेण नागावशेन च ना-
 सिनवेणुना च विराजमाना शोभमानाम् । गतीति । गतिर्गमनं तस्य प्रमरो विस्मयस्तस्य निगोपि
 प्रतिद्वन्द्वि यच्छ्रवणं तस्य यः कोपस्तस्मादिव किचिदारक्तेऽपाङ्गे निर्योणे यस्य स तेन । निजेति । निज-

कं कर्तुमुद्यताम्, उन्मद्यौवनकुञ्जरमदराजिभ्यां भ्रूलताभ्यां मनःशिलापङ्कलिखितेन च रोगा-
विष्टेन मन्मथहृदयेनेव वदनलभेन तिलकविन्दुना विद्योतितललाटपट्टाम्, उत्कृष्टहेमतालीप-
ट्टाभरणमयमामुक्तकर्णोत्पलच्युतमधुधारासंदेहकारिणं कर्णपाशं दोलायमानपत्रमरकतमाणि-
क्यकुण्डलं दधतीम्, पाटलीकृतललाटेन सीमन्तचुम्बिनश्चूडामणेः क्षरतांशुर्जलेन मदिरार-
सेनेव प्रक्षाल्यमानदीर्घकेशकलापाम्, देहार्धप्रविष्टहरगर्वितगौरीविजिगीषयेव सर्वाङ्गानुप्रविष्ट-
मन्मथदर्शितसौभाग्यविशेषाम्, उरःसमारोपितलक्ष्मीमुदितनारायणावलेपहरणाय प्रतिबिम्ब-
कैर्निजरूपतो लक्ष्मीशतानीव सृजन्तीम्, उन्मत्ताङ्गनिहितैकचन्द्रविस्मितहराभिमाननाशाय
विलासस्मितैश्चन्द्रसहस्राणीव दिक्षु क्षिपन्तीम्, निर्दयदग्धैकमन्मथप्रमथनाथरोषेणेव प्रतिहृदयं
मन्मथायुतान्युत्पादयन्तीम्, रजनीजागरस्त्रिन्नस्य परिचितचक्रवाकमिथुनस्य स्वर्णं क्रीडानदिका-

मान्मीय यन्मुख तस्य या लक्ष्मीः श्रीस्तस्या निवासार्थं दुग्धोदधिना क्षीरसमुद्रेणैवविधेन लोचनयुगलेन नेत्र-
युग्मेन लोचनमयमिव जीवलोकं कर्तुमुद्यताम् । कपोलावधिद्वयामलेखाद्वयसाम्येनाह—उन्मदेति । उद्गतो मदो
यस्मोदेवभूत यद्यौवनं स एवानिवार्यत्वात्कुञ्जरस्तस्य मदो दानं तस्य राज्ञी इव राज्ञी ताम्भ्यां श्रूलताभ्याम् । तथा
रागोऽसुरागन्तेनाविष्टेन व्याप्तेन । अथ च राग आरुण्यम् । तिलकारुण्यमिति यावत् । एवविधेन मन्मथहृदये-
नेव कदपस्वान्तेनेव वदनलग्नेन [मन शिलापद्मलिखितेन] तिलकविन्दुना विद्योतितं प्रकाशितं ललाटपट्टं यस्या-
सा ताम् । फेचितु—मन्मथो हृदये यस्मात् । तिलकारुण्यं दृष्ट्वा यूना हृदये मन्मथावेशः । एवविधेनेवेति व्या-
ख्यातमिति । पुनः किं कुर्वन्तीम् । दधती धारयन्तीम् । कर्णपाशं कर्णाभरणविशेषः । दोलायमानं पत्रं स्वर्ण-
पत्रं यस्मिन्नेतादशं सरकतमाणिक्यनिर्मितं कुण्डलं च । आद्यं विशेषयन्नाह—उत्कृष्टेति । उत्कृष्टा अत्यद्भुता
या हेमताली स्वर्णताली तस्या पद्मभरणेन निर्मितम् । तस्य च पिङ्गवर्णत्वात् । कमलमकरन्दस्याप्येवभूतत्वात्-
तान्मयेनाह—आमुक्तेति । आमुक्तं परिधानीकृतं यत्कर्णोत्पलश्रवणकुवलयतस्माद्युतां सस्तां या मधु-
वारां तस्यां सदेहकारिणमारेकाजनकम् । पाटलीति । पाटलीकृतं श्वेतरत्नीकृतं ललाटमलिकं येनैवविधेन
मीमन्तचुम्बिनं केशवर्त्मचुम्बिनधूडामणे शिरीशनेरशुजालेन किरणसमूहेन क्षरतां स्रवतां । अनेकवर्णत्वसा-
ग्नादाह—सदिराग्नेनेव प्रक्षाल्यमानो दीर्घ आयत केशकलापोऽलकसमूहो यस्यां सा ताम् । देहेति । देहाधे-
रानीपापं प्रविष्टो यो हर ईश्वरस्तेन गर्विता गर्वं प्राप्ता या गौरी तद्विजिगीषयेव विजेतुमिच्छयेव । सर्वाङ्गेष्वनुप्र-
त्यक्षो हरविरोधी मन्मथस्तेन दर्शितः सौभाग्यविशेषो यस्यां सा ताम् । एतेन सर्वाङ्गान्नप्रवेशेन गौर्यां सका-
शादस्यां सौभाग्यातिशयो व्यज्यते । उर इति । उर स्थिते(ले) समारोपिता अवस्थापिता या लक्ष्मीस्तया मु-
पितो हर्षं प्राप्तो यो नारायणस्तस्य योऽवल्लोपोऽहकारो मत्सदृशः कोऽपि नास्ति, अन्येषां लक्ष्मीर्वर्तते सा बहि-
र्गर्भापितीवमात्रेण, परं न शरीरान्तर्गतत्वेवरूपस्तस्य [हरणाय] निवृत्तेर्निजरूपत आत्मीयदेहस्य । सार्वविभक्ति-
यत्नः । तथा प्रतिदिन्यैकं प्रतिच्छायां लक्ष्मीं गतानीव सृजन्ती कुर्वन्तीम् । उत्तमाङ्गे शिरसि निहितं स्थापितो
य एषोऽपि नाभ्यन्तरीयां तेन विस्मितो हर ईश्वरस्तस्याभिमानोऽहकार एका चन्द्रस्य कला, सापि खोत्तमाङ्गे
एव रागादयः कस्मिन्निवृत्ततन्त्र[वि]यवे वहिर्वा, इत्येवरूपतद्वैपरीत्येन तदभिनाशाय विशदाहादकन्यात्साम्येन
किञ्चिन्नान्तिर्लोच्य चन्द्रमहत्वाणीव क्षिपन्तीम् । तादृशान्तिताम्येव चन्द्रमहत्वरूपतां प्राप्तानीत्यर्थः । निर्दयद-
ग्नेति । निर्दयं निष्कारणं दग्धो ज्वालित एवोऽद्वितीयो मन्मथः कदप्यो येनैवभूतो यः प्रमथनाथ ईश्वरस्त-
स्यां गेहे गेहे रमेनेन प्रतिहृत्य मन्मथस्यायुतानि सद्योविशेषान्युत्पादयन्तीं निर्माणं कुर्वन्ती[म्] ।
रजनीति । रजनी रो जगणे जगरणं तेन सिद्धस्य सिद्धस्यैवविधस्य परिचितं स्ववशमानीतं यच्चक्राक-
रि । रजनीरूपं तस्य तस्य रजनी कर्तुं श्रीरान्तिकासु श्रीरान्तिकासु कमला[ना] नलिताना धूलयः परागा-

सु कमलधूलिवालुकाभिर्वालपुलिनानि कारयन्तीम्, 'परिजननूपुररवप्रस्थितं दुर्लभं च हंसमि-
थुनं मृणालनिगडकेन वद्धानय' इति हंसपालीमादिगन्तीम्, आभरणमरकतमयूखालिहते हरि-
णशावकाय सखीश्रवणादपनीय यवाङ्गुरप्रसवं प्रयच्छन्तीम्, आत्मवर्धितलताकुसुमनिर्गम-
निवेदनागतामुद्यानपालीमशेषाभरणदानेन संमानयन्तीम्, उपनीतविविधवनकुसुमफलपूर्ण-
पत्रपुटामविजायमानालापतया हासहेतुं पुनः पुनः क्रीडापर्वतपत्रशवरीमालपन्तीम्, करतल-
विनिहितैर्मुहुर्मुहुरुत्पतद्भिश्च मुखपरिमलान्धैर्नीलकञ्चुकैरिव मधुकैरैः क्रीडन्तीम्, पञ्जरहारी-
तकरुतश्रवणकृतदुष्टस्मितां चामरग्राहिणीं विहस्य लीलाकमलेन शिरसि विघट्टयन्तीम्, मु-
क्ताफलखचितचन्द्रलेखिकासंकान्तप्रतिमां स्वेदजलविन्दुजालचितनखपदाभिप्रायेण ताम्बूल-
करङ्कवाहिनीं पयोधरे पटवासमुष्टिना ताडयन्तीम्, रत्नकुण्डलप्रतिविम्बसान्द्रदत्तनवनख-
पदमण्डलाशङ्कया चामरग्राहिणीं विहस्य कपोले प्रसादव्याजेन दत्तेनात्मकर्णपूरपल्लवेनाच्छा-

स्ता एव वालुका' सिकतास्ताभिर्वालपुलिनानि स्वसैकतानि कारयन्तीम् । अत्र पूर्वोक्तेषु वक्ष्यमाणेषु वा यत्र
यत्र द्रव्यगुणक्रियाभिः प्रस्तुतप्रशसा तत्र सर्वत्र यथोचित तत्तदतिशया एव व्यङ्ग्या स्वयं बोद्धव्या । यथा
निजरूपतः प्रतिविम्बैरित्यत्र रूपातिशयः । यथा वा रजनीत्यत्र कमलातिशयः पुलिनक्रियातिशयश्च । **परिज-
नेति ।** परिजनः परिच्छदलोकेस्तस्य नूपुराणि पादकटकानि तेषां रवः शब्दस्तेन प्रस्थितः चलितः दुर्लभः
दुष्प्रापः च हंसमिथुनं चक्राङ्गयुग्मं मृणालं तन्तुलं तदेव निगडकमन्दुकस्तेन वद्धा नियम्यानय मत्समीपं प्रापय ।
इति हंसपालीं हंसरक्षानियुक्तामादिशन्तीं कथयन्तीम् । पुनः किं कुर्वन्तीम् । आभरणानां भूषणानां मरकता-
न्यश्मगर्भाणि तेषां मयूखान्किरणाह्रित आस्वादयते हरिणशावकाय मृगशिशवे सखीश्रवणाद्वयस्याकर्णायवाङ्गुर-
प्रसवं हयप्रियोद्गमपुष्पमपनीय दूरीकृत्य प्रयच्छन्तीं ददतीम् । **आत्मेति ।** आत्मवर्धिता स्वयं वृद्धिं प्रापिता या
लता वती तस्यां कुसुमनिर्गमः पुष्पप्रादुर्भावस्तस्य निवेदनाय कथनायागता प्राप्तामुद्यानपालीं वनरक्षानियुक्ताम-
शेषाभरणदानेन समग्रभूषणप्रदानेन[न] समानयन्तीं समानं कुर्वन्तीम् । **उपेति ।** उपनीतान्यानीतानि विविधा-
न्यनेकप्रकाराणि वनकुसुमफलानि तैः पूर्णं भूतं पत्रपुटं यथा सा ताम् । अविजायमानो य आलापः सलाप-
स्तस्य भावस्तथा तया हासहेतुः परिहासनिमित्तं पुनः पुनर्भूयोभूयः क्रीडापर्वतस्य पत्रशवरीं पुलिन्दपतीम् ।
'पुलिन्दः पत्रशवरः' इति रत्नकोशः । आलपन्ती जल्पन्तीम् । **करेति ।** करतले हस्तले विनिहितैः
स्थापितैर्मुहुर्मुहुर्वारवारमुत्पतद्भिर्रूपतनं कुर्वद्भिर्मुखस्य यः परिमलस्तेनान्वैः । नीललमाम्यादाह—**नीलेति ।**
नीलकन्तुकैरिव मधुकर्पूरैर्मरैः क्रीडन्तीं क्रीडां कुर्वन्तीम् । **पञ्जरेति ।** पञ्जरं वज्रदलनिमित्ते पात्रे यो हारी-
तको मृदङ्गुरस्तस्य रुतश्रवणेन कृतः दुष्टः गूढः स्मितः यथा सा ताम् । एवमिवा चामरग्राहिणीं विहस्य शिरसि
मस्तके लीलाकमलेन विघट्टयन्तीं ताडयन्तीम् । **मुक्तेति ।** मुक्ताफलानि रसोद्भवानि ते सचिता या चन्द्र-
लेखिका चन्द्रलेखाकृतिराभरणप्रतिपत्तस्यां सकान्ता प्रतिविम्बिता प्रतिमा यस्यां भवविवा ताम्बूलकरङ्गा-
हिनीं स्वेदजलविन्दुजालेन चितं व्याप्तं यत्रापदं तस्याभिप्रायेण पयोधरे कुचे पटवामः पिष्टातस्तस्य मुष्टिना ता-
डयन्तीम् । अत्रायमभिप्रायः—मुक्ताफलानां जलविन्दुनुकारित्वाचन्द्रलेखिकायाश्च वक्रव्येन नगधतानुकारि-
त्वान्ताम्बूलकरङ्गवाहिनीवक्षनि गौररूपातिशयवति मुक्ताचन्द्रिकायां प्रतिविम्बमकान्त्या चार्यरतपिशुनं स्वेदजि-
न्दुजालचिते नखपदं कस्येदमित्यभिप्रायेण यत्र तद्दर्शनं तत्रैव चूर्णशेषः । एतेन रत्नगोपनं व्यज्यते । **रतेति ।**
रत्नकुण्डलस्य यः प्रतिविम्बः प्रतिच्छाद्यन्नेन मान्द्र दत्तं यत्रवननखपदमण्डलं तस्यायद्वयार्गेकया वा चामरग्राहि-

१ प्रस्थितं वक्ष्यमाणं च हंसमिथुनम्, प्रस्थितं च वक्ष्यमाणमिथुनम् २ लिहते हरितवृणमृचोशेनेन ३ भजनइति
४ मयूखितलताप्रथमकुसुमम् ५ पवनकशवरीम्, पर्वतकपातृशवरीम्, ६ आलापयन्तीम् ७ विनिहितैः, अभिर्मुहुः
रूपमपद्रिग्मपदं ८ कन्दुकं ९ हारीतकलम्बनम् १० लेखिकाप्रतिमा ११ तालाति १२ मन्नादे १३ प्रति-
विम्बमाददन्तत्रामण्डल १४ व्यानः

दयन्तीम्' पृथिवीमिव समुत्सारितमहाकुलभूभृद्व्यतिकरां शेषभोगनिषण्णाम्, मधुमासलै-
क्ष्मीमिव पद्मपटलपल्लवमाणकुसुमरजोधूसरपादपरागाम्, शरदमिवोत्पादितमानसजन्म-
पक्षिरवापनीतनीलकण्ठमदाम् । गौरीमिव श्रेतांशुकर्चितोत्तमाङ्गाभरणाम्, उदधिवेलाघन-
लेखामिव मधुकरकुलनीलतमालकाननाम्, इन्दुमूर्तिमिवोदाममन्मथविलासगृहीतगुरुकल-
त्राम्, वनराजिमिव पाण्डुरश्यामलवलीलतालंकृतमध्याम्, दिनमुखमिव भास्वन्युक्तांशुभि-
न्नपद्मरागप्रसाधनाम्, आकाशकमलिनीमिव स्वच्छाम्बरदृश्यमानमृणालकोमलोरुमूलाम्,

णीं बालव्यजनधारिणीं विहस्य कपोले प्रसाद प्रसन्नता तद्व्याजेन तन्मिषेण दत्तेनार्पितेनात्मनः स्वकीयस्य य.
कर्णपूरपावस्तेनाच्छादयन्तीमाच्छादनं कुर्वन्तीम् । एतेन रत्नकुण्डलस्य वक्रलोहितातिशयवन्नखक्षतिसाम्य
प्रदर्शयन्नाह—समुत्सारितेति । समुत्सारितो दूरीकृतो महाकुलानां भूभृता राज्ञां व्यतिकरो वृत्तान्तो यया
सा ताम् । कादम्बर्यो पितुरपेक्षयान्येषा राज्ञा न्यूनत्वादिति भावः । पक्षे महाकुलभूभृता कुलाचलानां
व्यतिकर सामर्थ्यं यया सा ताम् । जेषा उद्धर्तृरिति अन्यजनैरस्पृष्टा ये भोगास्तत्र निषण्णामुपस्थिताम् ।
पक्षे शेषस्य नागाधिपस्य यो भोगोऽहिकायस्तत्र निषण्णा स्थिताम् । मधुमासेति । मधुमासश्चै-
त्रमासस्तस्य लक्ष्मी श्रीस्तामिव । उभयो साम्यं प्रदर्शयन्नाह—पद्मपदेति । पद्मपदानां भ्रमराणां पटलै-
रपल्लवमाण यत्कुसुमरजस्तेन धूमर ईपत्पाण्डु पादयोश्चरणयो पराग उपरागो यस्या । 'पराग. दद्याद्यु-
परागयो' इति विश्व । पक्षे पादपानां वृक्षाणां राग आरुण्यं यस्याम् । शरदिति । शरद्वनात्ययस्तामिव ।
उभयो साम्यमाह—उत्पादितेति । उत्पादितो जनितो मानस मनस्तस्माज्जन्म यस्य स मानसजन्मा
कदर्पस्तस्य पक्षो विद्यते येषा मानसजन्मपक्षिणा रव उपभोगानुकूल शब्दो यया सा । कामिनामुपभोगवि-
षयशालाप उदीपकत्वात्कादम्बर्यवोत्पादित इत्यर्थः । अतोऽपनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठो मदनदाहको महादे-
वमनस्य मद । मदनसहस्रोत्पादकत्वस्य पूर्वमुक्तत्वात्पश्चात्कर्मधारयः । ताम् । पक्षे मानसजन्मानो ये पक्षिण-
न्तेषा रवेण शवे(न्द्रे)नापनीतो दूरीकृतो नीलकण्ठस्य मयूरस्य मदो यया सा ताम् । गौरीति । गौरी पार्वती
तामिव श्रेतमधुव. वख यस्या सा । विरचितान्युत्तमाङ्गाभ्याभरणानि भूषणानि यया सा । पश्चात्कर्मधार[र]-
यः । ताम् । पक्षे श्वेता अश्व किरणा यस्यैवभूत. श्वेतांशुकश्चन्द्र स एव रचित उत्तमाङ्गाभरणं यया ।
हरयेति शेषः । उदधीति । उदधि समुद्रस्तस्य वेलाघन समीपवर्ति कानन तस्या लेखा राजिस्तामिव । म-
ध्विति । मधुकराणां भ्रमराणां कुल समुदायस्तद्वनीलतमा अतिशयेन हरिता अलका केशा आनने मुखे
गम्या सा ताम् । पक्षे मधुकरकुलयुक्त नीलतमालकाननं यस्याम् । इन्दुमूर्तीति । इन्दुश्चन्द्रस्तस्य मूर्तिस्ता-
मिवोदामा उत्पद्यते ये मन्मथविलासा कदर्पविभ्रमास्तैर्गृहीत स्वीकृत गुरु महत् । 'कलत्र श्रोणिभार्ययो' इति
१०५१ । पक्षे उदाममन्मथविलानैर्गृहीतमात्रं गुरोर्वृहस्पते कलत्र भार्या यया सा ताम् । कामव्याकुलचेतसा
वाग्देष्टुं शरपतंस्तारापहृतेति पुराणप्रनिद्धम् । वनेति । वनस्य राजिलेखा तामिव । उभयो शब्दसाम्यमा-
ह—पाण्डुति । अतुलितपौवनत्वाच्छ्यामला कृष्णा वत्पञ्चिवत्पञ्चाना एव सरलत्वसाम्यात्ता वदयस्तामि-
१०५२ ते नप. वदिप्रदेशो यस्या सा ताम् । पक्षे लवली लता तामिरलकृतो भूषितो मध्योमन्मथप्रदेशो यस्या
सा ताम् । दिनमिति । दिनस्य दामनस्य सुरमानन तद्वदिव । भास्वदिति । भास्वन्यो दीप्यन्त्यो या मुक्ता
रुपपत्तयः तेषामनुभि विरचिन्तितानि मिथितानि पद्मरागाणां प्रसाधनानि भूषणानि यस्या सा ताम् ।
पक्षे नारायणस्य हस्ता नैऽव विरचिन्तितानि विरचितानि यानि पद्मानि यमलानि तेषा रागमनस्य (१)
स एव प्रसाधनं यस्या सा ताम् । आकाशेति । आकाशज्योतिर्यस्य कमलिनी न्यर्त्तितलिनी तामिव ।
रपच्छेति । रपच्छेदितं रदन्तं तन्मिष्टात्मानं दिलोदयमानं मृणालज्योमलमुरमूलं गन्धिमूलं यस्या.

मयूरावलीमिव नितम्बचुम्बिशिखण्डभारविस्फुरच्चन्द्रकान्ताम्, कल्पतरुलतामिव कामफल-
प्रदाम्, पुरःसमीपे संमुखोपविष्टम् 'कोऽसौ, कस्य वापत्यम्, किमभिधानो वा, कीदृशमस्य
रूपम्, कियद्वा वयः, किमभिधत्ते, भवता किमभिहितः, कियच्चिरं दृष्टस्त्वया, कथं चास्य
महाश्वेतया सह परिचय उपजातः, किमयमत्रागमिष्यति' इति सुहुर्मुहुश्चन्द्रापीडसंबद्धमे-
वालापं तद्रूपवर्णनामुखरं केयूरकं पृच्छन्ती कादम्बरीं ददर्श । तस्य तु दृष्टकादम्बरीवद-
चन्द्रलेखालक्ष्मीकस्य सागरस्येवामृतमुल्लास हृदयम् । आसीच्चास्य मनसि—'शेपेन्द्रि-
ण्यपि मे वेधसा किमिति लोचनमयान्येव न कृतानि । किं वानेन कृतमवदातं कर्म चक्षु-
यदनिवारितमेनां पश्यति । अहो चित्रमेतदुत्पादितं वेधसा सर्वरमणीयानामेक धाम । इ-
एते रूपातिशयपरमाणवः समासादिताः । तन्नूनमेनामुत्पादयतो विधेः करतलपरामर्शकेशेन
विगलिता लोचनयुगलादश्रुजलविन्दवस्तेभ्य एतानि जगति कुमुदकमलकुवलयसौगन्धिक
नान्युत्पन्नानि' इत्येवं चिन्तयत एवास्य तस्या नयनयुगले निपपात चक्षुः । तदा तस्या आ-

सा ताम् । पक्षे स्वच्छेऽम्बर आकरे मृणालस्य तन्तुलस्य कोमल सुकुमारमुखविस्तीर्णं मूलं बुध्नं यस्याम् । मर-
रेति । मयूराणां कलापिनामावली श्रेणी तामिव । नितम्बेति । नितम्ब कटकस्तुम्बिनि, अर्थाद्वस्त्रे, शिख-
ण्डभारवत्कलापिपिच्छसमूहवच्चन्द्रकाश्चन्द्राकृतयो विन्दवोऽन्ते प्रान्ते यस्या सा ताम् । पक्षे नितम्बचुम्बिशि-
खण्डभारस्तस्मिन्विस्फुरिता देदीप्यमानाश्चन्द्रका मेघका अन्ते यस्या सा ताम् । कल्पेति । कल्पतरुर्मन्दा-
सरलत्वात्स एव लता तामिव । उभयो सादृश्यमाह—कामेति । काम वाञ्छित यत्फल तस्य प्रदामित्यमश-
श्लेषः । पुर इति । पुरोऽग्रे समीपे सविव उपविष्टमासीन कोऽसौ चन्द्रापीड, कस्य च राज्ञोऽप[त्य] प्रजा
किमभिधा]नो वा किनामा, कीदृशमस्य रूप सौन्दर्यम्, कियद्वा कियत्प्रमाण वयोऽवस्थाविशेषः, किमभिकं
कि कथयति, भवता किमभिहितः किं कथितं, त्वया कियच्चिरं कियत्कालं दृष्टं । कथं चेति । केन प्रकारे-
णास्य पुरोवर्तिपुरुषस्य महाश्वेतया सह परिचयः सत्त्व उपजातः । [किं] अयमत्रागमिष्यतीति सुहुर्मुहुश्चन्द्रापीड-
संबद्ध चन्द्रापीडविषयकमेवालापं वार्ता तस्य चन्द्रापीडस्य या वर्णना प्रशंसा तत्र मुखरं वाचालं केयूरकं पृच्छ-
न्ती प्रश्नविषयीकुर्वन्ती कादम्बरी ददर्शेति प्रागुक्त एवान्वयः । तस्य त्विति । तस्य चन्द्रापीडस्य हृदयं चे-
उल्लासोच्छ्वसितं बभूव । कीदृशस्य । दृष्टा वीक्षिता कादम्बरीवदनचन्द्रलेखाया लक्ष्मीर्धनं स तस्य । कस्येव
सागरस्येवामृतं पानीयं यथा चन्द्रलेखादर्शनादुल्लसति । आसीदिति । अस्य चन्द्रापीडस्य मनसि चित्त एवमा-
सीद्बभूव । वेधसा ब्रह्मणा मे मम शेपेन्द्रियाण्यपि चक्षुर्व्यतिरिक्तान्यपि करणानि किमिति हेतोलोचनमया
न्येव न कृतानि न विहितानि । किं वेति । अनेन चक्षुषा लोचनेन । किमिति प्रश्ने । अवदातं शुद्धं कर्म
कृतं विहितम् । अत्रार्थं हेतु प्रदर्शयन्नाह—यदिति । यद्यस्माद्धेतोरनिवारितं यथा स्यात्तथैता कादम्बरीं
पश्यति विलोकयति । अहो चित्रमाश्चर्यमेतत् । यद्येवमा सर्वरमणीयानां समग्रमनोहराणामेकमद्वितीयं धाम गृहमु-
त्पादितं निर्मितम् । एते इति । एते रूपातिशयपरमाणवो वेधसा कुत समामादिता कुत प्राप्ता । तन्नूनं तति-
थितमेना कादम्बरीमुत्पादयतो विधेर्ध्वज्यं करतलस्य हस्ततलस्य परामर्शं सवन्वस्तन्माद्यं केशलेन ये विग-
लिता सस्ता लोचनयुगलान्नेत्रयुग्मादश्रुजलविन्दवस्तेभ्य कर्मकठिनाभ्यां करतलाभ्यां परामर्शं गर्वावयवं मण-
णो देहं निदध इत्याशयेन सर्वाङ्गेषु स्पर्शेन तन्निमित्तकः क्लेशः श्रमः । अतिगौरवमार्यान् । तेन ये नयनजलविन्दवस्ते-
भ्यो विन्दुभ्यो जगति लोके कुमुदानि कैरवाणि कमलानि नलिनानि कुवलयान्युत्पलानि सौगन्धिकानि कटागण-
तेषां वनान्युत्पन्नानि समुद्भूतानि । 'कार्यगुणा हि कार्यगुणमागमन्ते' इत्यतिश्वेतमुकुमागवयवजनितानि कुमु-
दानील्लयः । इत्येवं चिन्तयतो ध्यायत एवास्य चन्द्रापीडस्य तु तस्या कादम्बर्या नयनयुगले चक्षुर्निपपात ए-

नूनमयं स केयूरकेणावेदित इति चिन्तयन्त्या रूपातिशयविलोकनविस्मयस्मेरं निश्चलनि-
वृद्धलक्षं चक्षुस्तस्मिन्सुचिरं पपात । लोचनप्रभाधवलितस्तु कादम्बरीदर्शनविह्वलोऽचल इव
तत्क्षणमराजत चन्द्रापीड । दृष्ट्वा च प्रथमं रोमोद्गमः, ततो भूपणरवः, तदनु कादम्बरी
समुत्तथौ । अथ तस्या कुसुमायुध एव खेदमजनयत्, ससंभ्रमोत्थानश्रमो व्यपदेशोऽभ-
वन् । उरुकम्प एव गति रुरोध, नूपुररवाकृष्टहंसमण्डलमपयशो लेभे । 'निःश्वासप्रवृत्ति-
रेवांशुक चल चकार, चामरानिलो निमित्तां ययौ । अन्तःप्रविष्टचन्द्रापीडस्पर्शलोभेनैव
निपपात हृदये हस्तः, स एव करः स्तनावरणव्याजो बभूव । आनन्द एवाश्रुजलमपातयत्,
चलितकर्णावतंसकुसुमरजो व्याजमासीत् । लज्जैव वक्तुं न ददौ, मुखकमलपरिमलागतालि-
वृन्दं द्वारतामगात् । मदनशरप्रथमप्रहारवेदनैव सीत्कारमकरोत्, कुसुमप्रकरकेतकीकण्ट-
कक्षति साधारणतामवाप । वेपथुरेव करतलमकम्पयत्, निवेदनोद्यतप्रतीहारीनिवारणं कप-

सलय बभूव । तदेति । तस्मिन्काले तस्या अपि कादम्बर्या अपि नून निश्चित पूर्व केयूरकेण मदनुचरेणावेदितो
निवेदित सोऽयमिति चिन्तयन्त्या ध्यायन्त्या रूपातिशयविलोकेन यो विस्मयश्चित्र तेन स्मेरं विनिद्र नि-
श्चल निपद्य लक्ष येनैवविध चक्षुस्तस्मिन्चन्द्रापीडे सुचिरं पपात । लोचनेति । लोचनप्रभा नेत्रकान्ति ।
कादम्बर्या इति शेषः । तथा धवलितं शुभ्रीकृत कादम्बर्या दर्शनं सम्प्रकृतया विलोकनं तत्र विह्वलो व्याकु-
लोऽचल इव पर्वत इव तत्क्षणं तस्मिन्समये चन्द्रापीडोऽराजताशु(शो)भत । तत्र निश्चलत्वसाम्यात्पर्वतानुमान-
मित्यर्थः । एवमुभयोल्लोचनविषयता प्राप्तयोर्विशेषोक्त्या विभावनया वा व्यभिचारिभावानुभावाश्च वक्तुमुपक्रम-
ते—दृष्टेति । दृष्ट्वा विलोक्य प्रथममादौ रोमोद्गमो रोमान्न समभूत् । तदुक्तमन्यत्र—'अपूर्वप्रियदर्शने । वध्र-
पक्षेण रोमान्' इति । ततो भूपणरव आभरणसिञ्जितम् । तदनु तदनन्तरं कादम्बरी समुत्तस्थानुत्थितवती ।
अनेति समुत्थानानन्तरं तस्या कादम्बर्या कुसुमायुध [एव] खेदमजनयत् । सर्वोऽप्ययं प्रपञ्चश्चन्द्रापीडविषयक
कादम्बर्या मनरयुत्कण्ठानिवृत्त्यतिशयप्रतिपादनपरश्च । एतदेव स्पष्टयन्नाह—ससंभ्रमेति । सभ्रमेण सह वर्त-
मान गतश्रम यदुत्थानं तस्मात् प्रमं रोद स एव व्यपदेशो मिय तेनाभवत् । ससंभ्रमोत्थानश्रमादेव मम
स्वरोऽभूदिति व्याज कृतवतीत्यर्थः । उरुकम्प ए[व] गतिगमन रुरोव रुन्धितवान् । नूपुरे पादकटके तयो रव-
गच्छनेनाकृष्टमाश्रितं यदसमण्डलं तदपयशोऽपरीति लेभे प्राप । मद्रतिनिरोधकृतं हंसमण्डलमिति सखीजने-
पपभाजना कृतवतीत्यर्थः । निःश्वासेति । निःश्वासानामेतनानां प्रवृत्तिरेव प्रवर्तनमेवांशुकं वक्ष्यं चल क्रम्प
चकार । चामरेति । चामरानिलो पालव्यजनपवनो निमित्तता कारणता ययौ । चामरानिलेन मदशुक चा-
लितनिर्गन्धवतीत्यर्थः । अन्तरिति । अन्तःप्रविष्टो यश्चन्द्रापीडस्तस्य स्पर्शलोभेनैव हृदये हस्तं करो निप-
पात निपतितो बभूव । स एवेति । स एव करो हन् स्तनावरणस्य कुचान्छादनस्य व्याजो मिय बभूव ।
स्तनावरणस्य मया हस्तो दत्तः स्तन्यपा चेट्याश्रितवतीत्यर्थः । आनन्द एवेति । आनन्द एव प्रमोद एवाश्रु-
जलं नेत्रजलमपातयन्नितवान् । चलितीति । चलितं दम्पित यत्कर्णावतंसकुसुमं तस्य रजः परागस्तदेव
व्याजो निपपातीत् । दर्शयितुमरजः पातान्मम नेत्रयोर्जलच्युतिरभूदिति श्रुतिवतीत्यर्थः । लज्जैवेति । लज्जैव
प्रीतिं ददाति न भवति न ददौ । मुखेति । मुखमेव कमलतन्मयं परिमललम्बादागतं प्राप्तं यदलिवृन्दं भ्रमरपट-
तं तत् तदनुचरं सखीपङ्क्तम् । भ्रमरनिरोधकृतं हंसमण्डलं तदनुचरं सखीपङ्क्तम् । मदनशरस्य
प्रथमप्रहारवेदनैव सीत्कारमकरोत् । कुसुमेति । कुसुमप्रकरेण य
साधारणतामवाप । वेपथुरेव करतलमकम्पयत् । निवेदनेति । निवेदने

टमभूत् । तदा च कादम्बरीं विजतो मन्मथस्यापि मन्मथ इवाभूद्वितीयः, तथा सह यो विवेक-
चन्द्रापीडहृदयम् । तथा हि असावपि तस्यारत्नाभरणद्युतिमपि तिरोधानममंस्त, हृदयप्रवेशमपि
परिग्रहमगणयत्, भूषणरवमपि संभाषणममन्यत, सर्वेन्द्रियाहरणमपि प्रसादमचिन्तयन्, दे-
हप्रभासंपर्कमपि सुरतसमागमसुखमकल्पयत् । कादम्बरी तु कृच्छ्रादिव दत्तकतिपयपदा महा-
श्वेतां स्नेहनिर्भरं चिरदर्शनजातोत्कण्ठं सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह । महाश्वेतापि दृढतरदत्तकण्ठग्रहा-
तामवादीत्—‘सखि कादम्बरि, भारते वर्ये राजानेकवरतुरगखुरमुखो ह्येव दत्तचतुःसमुद्रमुद्रो रक्षि-
तप्रजापीडस्तारापीडो नाम । तस्यायं निजभुजशिलास्तम्भविश्रान्तविश्वविश्वंभरापीडश्चन्द्रापीडो
नाम सृनुर्दिग्विजयप्रसङ्गेनानुगतो भूमिमिमाम् । एष च दर्शनात्प्रभृति प्रकृत्या मे निष्कार-
णबन्धुतां गतः । परित्यक्तसकलासङ्गनिष्ठुरामपि मे संविशेषस्वभावसरलैर्गुणैराकृष्य चित्त-
वृत्तिं वर्तते । दुर्लभो हि दाक्षिण्यपरवशो निर्निमित्तमित्रमकृत्रिमहृदयो विदग्धजन । यतो
दृष्ट्वा चेममहमिव त्वमपि निर्माणकौशलं प्रजापतेः, निःसपत्नतां च रूपस्य, स्थानाभिनिवे-

जापन उद्यता या प्रतीहारी तस्या निवारणकपटकैतवमभूत् । प्रतीहारीनिवेदितवस्तुप्रतिषेधद्वारा करकम्पनमा-
चरेतमिति सखीभिरजायीति भावः । नायिकाक्रमेण तानुक्त्वा नायकक्रमेणाप्याह—तदा चेति । यदा काद-
म्बरी चन्द्रापीडविषयको मन्मथ प्रविष्टस्तदा तस्य चन्द्रापीडविषयकस्य कादम्बरीहृदयप्रविष्टस्य मन्मथस्यापि
प्रत्यर्थाभूतो द्वितीय इव मन्मथोऽभूत् । यथा कादम्बर्या चन्द्रापीडविषयको मन्मथ प्रविष्टस्तथैव कादम्बरीवि-
षयकोऽपि मन्मथश्चन्द्रापीडहृदय प्रविवेशेऽत्यर्थः । तदेवाह—तथा सहेति । यस्तथा कादम्बर्या गृह चन्द्रापी-
डहृदय विवेक प्रविष्टवान् । तदेव दर्शयति—तथा हीति । असावपि चन्द्रापीडोऽपि तस्या कादम्बर्या रत्ना
भरणानां मणिलिखितभूषणानां द्युतिमपि कान्तिमपि तिरोधानमन्तर्धानं माकयेनावलोकनप्रतिबन्धकमममा
ज्ञातवान् । यमप्युत्कण्ठानिर्गुह्यतिशयप्रतिपादनपरं प्रपन्नः । हृदयप्रवेशमपि परिग्रहमावाप्त्यानमगणयत् ।
तस्या भूषणरवमपि संभाषणं जटपनममन्यत । सर्वेन्द्रियाहरणमपि समग्रकृष्णार्कपणमपि प्रसादमचिन्तयत् ।
देहप्रभायां शरीरकान्ते संपर्कमपि सवन्धमपि सुरतसमागममुरमकल्पयन्मधुनमुखमदशमगणयत् । काद-
म्बरी त्विति । कादम्बरी तु कृच्छ्रादिव कष्टादिव दत्तानि कतिपयानि क्रियन्ति पदानि यथा गा महारैता
चिरकालेन यदर्शनं तेन जातोत्कण्ठा यस्याः सा ता स्नेहनिर्भरं यथा स्यात्तथा सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह कण्ठग्रह-
गृहीतवती । महाश्वेतापि दृढतर दत्त कण्ठग्रहो यथा मैवविवा ता कादम्बरीमवादीदवोचत् । किमुवाचे पाह—
सखीति । हे सखि कादम्बरि, भारते वर्ये भरतक्षेत्रेऽनेके ये वरा श्रेष्ठान्तरगा अश्वान्तेषां गुरुमुगानामुत्तेगा
उत्कर्षान्मैदत्ताश्चतुःसमुद्रावधिसुद्रा अद्भौ येन म । रक्षिता प्रजाया पीडा बाधा येनैवभक्तान्गर्भापीडो नाम ग-
जान्ति । तस्य राज्ञः । निजेति । निजावात्मायां यां भुजां तावेव दृष्टवान्छिलान्तम्भा तत्र विश्रान्ता सुरेन
स्थिता या विश्वविश्वमग समप्रवमुवा मैव पीडोत्तमो भयण यस्य म । ‘पीडा निर्मदनोत्तममृषाम्’ इत्यनेनार्थः ।
एतादृशश्चन्द्रापीडो नाम सृनुर्दिग्विजयप्रसङ्गेनेमा भूमिमनुगतं प्राप्त । एष चेति । एष चन्द्रापीडो दर्शनात्प्र-
मुखवलोकनादागम्य प्रकृत्या मे मम निष्कारणबन्धुतां गतं प्राप्त । तन्निमित्तमाह—परीति । परित्यक्त-
उज्जितो य मरुत समग्र आयत्त मुक्त्स्वबन्धनेन निष्ठुरामपि कठिनामपि संविशेषसंविशेषमहिर्न स्वभा-
सरलैः स्वात्मिकरुजुभिर्गुणैर्मम चित्तप्रतिमादृष्याय वर्तते । तत किमित्यत आह—दुर्लभ इति ।
यतोऽयं जनो विदग्धजन । हीति निश्चयेन । सर्वथा दुर्लभो दृष्ट्वाप । एन विषेयताह—दाक्षिण्येति ।
दाक्षिण्यमनुकूलता तेन परवशः परार्थनो निर्निमित्त निष्कारण मित्र मुह्यदृत्रिम स्वाभाविक हृदय योगे
यस्य म । मया निर्मुक्त इत्यर्थः । नापया च चेतोर्विपरीतं जायत इति भावः । एतं जनं दृष्ट्वा चास्मिन् मन-

येतत्तर्कं ज्ञान्यनीत्यन्वयः । एतेदेव प्रदर्शयन्नाह—निर्माणेति । प्रजापतेर्ब्रह्मणो निर्माणकौशलं रचना-
चातुर्यम् । रूपस्य चेति । रूपस्य सौन्दर्यस्य नि सपत्नता निर्विपक्षताम् । लक्ष्म्या श्रियः स्थाने योग्य-
मल्लोऽभिनविदेशित्वं स्थायित्वम् । पृथिव्या वसुधायाः सच्छोभनो भर्ता पतिस्तस्य भावस्तत्ता तस्या सुखं सातम् ।
[मर्त्यलोकाय] मनुष्यलोकाय सुरलोकादतिरिक्ततामाधिक्यताम् । मानुषीलोचनानां स्त्रीनेत्राणां सफलता
साफलयता च । सर्वकलानां समग्रविज्ञानानामेकस्मिन् [स्थाने] समागमः सवन्धः च । सौभाग्यस्य सुभगताया
प्रेमयः प्रभुवत् । तथा मनुष्याणां मानुषाणामग्राम्यता नागरिकता [ज्ञास्यसि] इति हेतोर्मया बलादानीत्
[आम] । कथितेति । अस्य चन्द्रापीडस्य मया बहुवारमनेकविधं प्रियसखी कथिता निवेदिता । तदिति
हेतुः । अपूर्वसमिन्व दर्जनं यस्यैवविधोऽयमिति कृत्वा लज्जा त्रपा विमुच्य विहाय । अन्विति । अनु-
पजातः परिचयो वसैवविध इति कृत्वाविश्रम्भतामविश्वासतामुत्सृज्य त्यक्त्वा । अविज्ञातमविदितं शीलं
स्वभावो यस्येति कृत्वा शङ्कामपहाय दूरीकृत्य यथा मयि तथात्राप्यस्मिन्नपि प्रवर्तितव्यम् । एष चन्द्रापीडस्ते
तव मित्रं च दान्धवः परिजनश्च । तथा महाश्वेतयेलावेदिते निवेदिते सति चन्द्रापीडः प्रणामं नमस्कारम-
करोत् । तदा कृतप्रणामं विहितनमस्कारं च तं विलोकयन्त्या पश्यन्त्या कादम्बर्याः सत्तेह यथा स्यात्तथा-
निदीर्घलोतोऽनयोरुपात्तभागं निर्याणदेशं गच्छतो व्रजतस्तारा मनोहरा तारका कर्नीनिका यस्मिन्नेतादृशस्य
लोचनस्य 'समगत्तिस्य रोदप्रभदपानीयस्य ललाटेऽपि विसर इव समूह इव । आनन्दः प्रमोदस्तस्माद्यद्वा-
प्यजत तस्य दिग्गन्धर्वो निपपातापतत् । त्वरितमिति । त्वरितं शीघ्रमभिप्रस्थितस्य चलितस्य हृदयस्य
'परिवरि रेणुवि स गगनं तद्गददला गुप्ता । न्मितमीपद्धसितं तस्य ज्योत्स्ना चन्द्रिका विससारं प्रसृता बभूव ।
अथ एष वसन्तमास्तितास्य धृतिराम्यमित्यर्थः । अयं हृदयरविरो जनः समान्यतां सत्क्रियताम् । प्रतिप्र-
णामेति । अनुपकारार्थेन । इति पिर उत्तमात् वलुमिव कथयितुमि[व] एका झूलता समुन्ननामोदीवभूव ।
अष्टुतीति । अष्टौ दशमास्तासां विवरेणो विनि श्रुता मरुतानुलीयकलेखा यन्मात्म । नैलमाम्या-
वृत्ति—विजृम्भ इति । विजृम्भेण शिलानेन गृहीता ताम्बूलवृष्टिका यैवैवविधं करो हन् । जृम्भेति । जृम्भा
जृम्भेण अथान्नेन गृहीतम् । सुखमुत्कर्षं विन्तीर्णं दभूव । अस्या इति । अस्या कादम्बर्या
अस्याकादम्बर्या अस्याकादम्बर्या इति नारी यस्यैवभूतश्चन्द्रापीडः । क इव । मरुकेतुरिवादृश्यताव-

वेप्वहृद्य चन्द्रापीडः । तथा हि । सिञ्जन्मणिनूपुरपुटेन भुवमालिखाङ्गुष्ठेनाहत इव चरण
नखेषु निपपात । दर्शनातिरभसप्रधावितेन गत्वा हृदयेनानीत इव स्ननाभ्यन्तरे समदृश्यत
विकचकुवलयदामदीर्घया च दृष्ट्या निपीत इव कपोलतले समलक्ष्यत । सर्वासामेव च तद्
तासां कन्यकानां तिर्यक्पश्यन्तीनां तं कुतूहलादपाङ्गचुम्बिन्या दृष्ट्या निर्गन्तुकामा इव कर्ण
पूरमधुकरैः समं वध्रमुस्तरलासारकाः । कादम्बरी तु सविभ्रमकृतप्रणामा महाश्वेतया स
पर्यङ्के निपसाद । सस्रभ्रमं परिजनोपनीतायां च शयनशिरोभागेनिवेशितायां धवलांशुक
च्छदपटायां हेमपादाङ्कितायां पीठिकायां चन्द्रापीडः समुपाविशन् । महाश्वेतानुरोधेन च वि
दितकादम्बरीचित्ताभिप्रायाः संवृतमुखन्यस्तहस्तदत्तशब्दनिवारणसंज्ञाः प्रतीहार्यो वेणुरवा
न्वीणाधोपान्गीतध्वनीन्मागधीजयशब्दांश्च सर्वतो निवारयाचक्रुः । त्वरितपरिजनोपनीते
च सलिलेन कादम्बरी स्वयमुत्थाय महाश्वेतायाश्चरणौ प्रक्षाल्योत्तरीयांशुकनापमृज्य पुन
पर्यङ्कमारुरोह । चन्द्रापीडस्यापि कादम्बर्याः सखी रूपानुरूपा जीवितनिर्विशेषा सर्वविश्र
म्भभूमिर्मदलेखेति नाम्ना बलादनिच्छतोऽपि प्रक्षालितवती चरणौ । महाश्वेता तु कर्णाभर

(६)लोक्यत । जनैरिति शेष । कीदृशेष्ववयवेषु । सवत्सरवत्स्वेदजल तेन धौत क्षालित लावण्य लवणिमा
तेन निर्मलेषु विसलेषु । कथा । स्तम्भेति । स्तम्भेषु स्थणामु सक्रान्तानि प्रतिविम्बितानि यानि प्रतिवि
म्बानि तस्य भावस्तत्ता तथा । एतदेव दर्शयन्नाह—तथा हीति । मिञ्जञ्जब्द कुर्वन्त्यन्मणिनूपुरपुटे तेन
भुव पृथ्वीमालिखतालेख कुर्वताङ्गुष्ठेनाहत इव निमज्जित इव चरणनखेषु निपपात । दर्शनेति । दर्शनार्थ-
मतिरभसप्रधावितेनातिवेगोच्चलितेन हृदयेन गत्वा स्ननाभ्यन्तरे कुचयोर्मध्य आनीत इव समदृश्यत सम-
लोक्यत । जनैरिति शेष । विकचेति । विकचानि विकस्रगणि यानि कुवलयान्युत्पलानि तेषां दाम न-
क्तद्वर्दीर्घयायतया च दृष्ट्या निपीत इव कपोलतले समलक्ष्यतादृश्यत । तत्तदवयवेषु तत्प्रतिविम्बमाश्रित्य-
तदुक्तम् । तासामिति । अपाङ्गचुम्बिन्या दृष्ट्या कतूहलात् तिर्यक्पश्यन्तीनां सर्वासामेव तद्गतामा क-
न्यकानां निर्गन्तुकामा इव बहिर्गमनोत्सुका इव तरलाः । कम्प्रान्सारका कर्णानिकाः कर्णपूरमधुकरैः समं वध्र-
मुध्रमण चक्रुः । कादम्बरीति । कादम्बरी तु सविभ्रम सविलास कृत प्रणामो यया मैवविद्या महाश्वेतया
सह पर्यङ्के पश्यङ्गे निपनादोषविवेश । सममिति । सस्रभ्रम यथा स्यात्तथा परिजनेन परिच्छेदोपनीताया
प्रापिताया शयनस्य पन्यद्वयस्य शिरोभागे निवेशिताया स्थापिताया धवलांशुकस्य प्रच्छदपट उतरपटो यस्या-
मेवविद्याया हेमपादाङ्किताया सुवर्णपादचिह्निताया पीठिकाया चन्द्रापीडः समुपाविशदानेतिवान् । महेति ।
महाश्वेताया अनुरोधेन प्रतिबन्धेन । विदितेति । विदितो ज्ञात कादम्बर्याश्चित्ताभिप्रायो याभिन्ना । सं-
वृतेति । मन्त्रं पिहित यन्मुग्धं तत्र न्यस्तो यो हन्मन्नेन दत्ता प्रापिता शब्दनिवारणमज्ञा याभिरेवविश
प्रतीहार्यो द्वाग्धामिवायिन्यो वेणुग्वान्वशशब्दान्वीणाधोपान्वशक्रीजशब्दान्वीत प्रतीन्येयवादान्मागधीना मागध-
पर्वीना जयशब्दाश्च जयजयेति ग्वाश्च सर्वतो निवारयाचक्रुर्निवारितवन् । त्वरितेति । त्वरितं शीघ्रं परिजनोप-
नीतेन मदितेन पानीयेन कादम्बरी स्वयमात्मनोत्थायानुरोहत्वा महाश्वेतायाश्चरणौ पादौ प्रक्षाल्योत्तरीयांशुकै-
र्नोपरिवेष्टेनापमृज्य मार्जनं कृत्वा पुन पर्यङ्के पश्यङ्गनाग्रेहोपविष्टवती । चन्द्रापीडेति । कादम्बरी
नखी मदलेखेति नाम्ना निच्छतोऽपि बलादचन्द्रापीडस्यापि चरणौ प्रक्षालितवती । मन्त्रं विरोध-
यन्नाह—रूपेति । रूपं सौन्दर्येण चानुरूपा मन्त्रा । जीविताजिर्गते विरोधो यस्या ना जीवितनिर्विशेषा ।
मन्त्रेण विश्रम्भाना विश्रम्भाना भूमि स्थानम् । महेति । महाश्वेता तु कादम्बर्यनानामय दुग्धल पप्रच्छ प्रक्ष-
लितवती । किं कुर्वन्ती । कर्णेति । कर्णाभरणस्य धनमभरणस्य प्रसां सान्निभस्य वर्तिग । एवमूतेऽन्ता-

णप्रभावर्यपिण्यापाङ्गदेगे सप्रेम पाणिना स्पृशन्ती, मधुकरभरपर्यस्तं च कर्णावतंसं सैमुत्क्षेप-
यन्ती, चामरपचनविधूतिपर्यस्तालकवल्लरीमनुष्वज्जमाना कादम्बरीमनामयं पप्रच्छ । सा तु
सखीप्रेम्णा गृहनिवासेन कृतापराधेवानामयेनैव लज्जमाना कृच्छ्रादिव कुशलमाचक्षे । तदा
समुपजातशोकापि च महाश्वेतामुखनिरीक्षणतत्परापि मुहुर्मुहुरपाङ्गविक्षेपप्रचलिततरलतरता-
रसारोदरं चक्षुर्मण्डलितचापेन भगवता कुसुमधन्वना बलान्नीयमानं चन्द्रापीडपीडनयेव न
शशाक निवारयितुम् । तेनैव क्षणेन तेनासन्नसखीकपोलसंकान्तेनेर्ष्यया रोमाञ्चभिद्यमान-
कुंचतदनज्यत्प्रतिविम्बेन विरहर्व्यथास्वेदार्द्रवक्षःस्थलघटितशालभञ्जिकाप्रतिमेन सपत्नीरोपा-
न्निमिपता दौर्भाग्यशोकमानन्दजलतिरोहितेनान्धतादुःखमभजत सा । मुहूर्तापगमे च ताम्बू-
लदानोद्यता मेहाश्वेता तामभाषत—‘सखि कादम्बरी, संप्रतिपन्नमेव सर्वाभिरस्माभिरयम-
भिनवागतश्चन्द्रापीड आराधनीयः । तदस्मै तावदीर्यताम्’ इत्युक्ता च किंचिद्विवर्तितावनमि-

देगे नेत्रप्रान्तदेशे सप्रेम प्रेमसहितं यथा स्यात्तथा पाणिना हस्तेन स्पृशन्ती स्पर्शं कुर्वन्ती । मधुकरेति । मधुकरभरेण भ्रमरभरेण पर्यस्तं पतितं च कर्णावतंसं समुत्क्षेपयन्त्युच्चभागेन नयन्ती । चामरेति । चामर-
वालव्यजनं तस्य पवनेन वातेन या विधूतिः कम्पनं तेन पर्यस्ता पतिता यालकवल्लरी ता केशवल्लरीमनुष्वज्ज-
माना स्थाने ता स्थापयन्ती । सा त्विति । सा तु कादम्बरी सखीप्रेम्णा महता (?) स्नेहेन गृहनिवासं
कृतापराधेवानामयेनैव कुशलप्रश्नेनैव लज्जमाना त्रपा कुर्वाणा कृच्छ्रादिव कुशलमाचक्षे आचक्षौ । तदेति ।
तस्मिन्काले महाश्वेतादुःखेन समुपजातः शोको यस्या एवविधापि कादम्बरी महाश्वेताया मुखं तस्य निरी-
क्षणं तस्मिन्स्तत्परापि सोद्यमापि मुहुर्मुहुः । अपाङ्गेति । अपाङ्गस्य नेत्रप्रान्तस्य यो विक्षेपस्तेन प्रचलिता
या तरलतरतारा तथा नार कादम्बरीमुदरं मय्य यस्यैवविधं चक्षुर्मण्डलितचापेनारोपितकोदण्डेन भगवता कु-
सुमधन्वना कर्पणे चन्द्रापीडस्य पीडनयेव बलान्नीयमानं निवारयितुं न शशाकं न समर्था बभूव । [ते]नै-
षेति । तस्मिन्क्षणे चक्षुर्निवारयितुं न समर्था तेनैव क्षणेन सा कादम्बरी तेन चन्द्रापीडेन कृत्वा यं सपत्नी-
रोपरत्न्यात्तथा निमिपता पक्ष्मपातस्तदेव दौर्भाग्यं तेन यं शोकः, अथ चानन्दजलहर्षाश्रुजलं तेन तिरोहितेना-
न्धतादिनेनान्धतादुःखमभजत्प्रापत् । कीदृजेन तेन । आसन्नेति । आसन्ना समीपवर्तिनी या सखी तस्याः कपो-
तो गतात्परं प्रदेजस्तत्र सकान्तेन प्रतिविम्बितेन । इदं च सपत्नीरोपनिमित्तम् । यद्यस्याः सकान्तस्तर्हीयमेव
सपत्नी गविष्यतीति तद्वत् सपत्नीरोपः सपत्नीविषयको रोपस्तस्मात् । पुनः कीदृजेन । मय्यासक्तं क्वान्यत्र सकान्तं
स्तीर्णप्राप्ते रोमाञ्चसंभियमानं यत्कुंचतदं तस्मिन्रोमाञ्चप्रतिबन्धवशादेव नश्यत्प्रतिविम्बो यस्य स तेन । इदं
न गोभेषतिवारणम् । विरहेति । विरहस्य वियोगस्य या व्यथा तथा यं स्वेदं श्रमजलं तेनार्द्रं यद्वक्ष-
स्यलं भुजान्तरं तत्र घटिता गालभञ्जिका[या] प्रतिमा प्रतिविम्बं यस्मिन्स तेन । इदं चानन्दाश्रुनिपाते कार-
णम् । सेति । सा महाश्वेता मुहूर्तापगमे घटिकाद्वयानन्तरं ताम्बूलदानोद्यता नागवल्लीदलवितरणे विहितोद्यमा
ता कादम्बरीमनापताकोचत । विमुवाचेत्याह—सखीति । हे सखि कादम्बरी, सर्वाभिरस्माभिरयम-
संप्रति-
प्राप्तमेव । इह तु तव नत्नी नापूर्वा, नयमदत्तमपि ताम्बूलं दत्तमेव, अयं त्वत्पूर्वं इत्याशयेनाह—
शरमिति । अन्तर्निबद्धो नूतन आगतः प्राप्तश्चन्द्रापीड आराधनीयः पूजनीयः । तस्मादेतोस्तावदावयस्मै
प्राप्तप्राप्तं दत्तं गतिर्नितम् । अनुक्तं नापिता नत्नी तदनन्तरं सा कादम्बरी ता महाश्वेता शनैर्मन्दम-
न्दमन्त्रिण्युत्तिष्ठेत्कामोन्नीय । इतिशेषनाह—किंचिदिति । किंचिदीपद्विवर्तितं परावर्तितम्, अथ

तमुखी शनैरव्यक्तमिव 'प्रियसखि, लज्जेऽहम् । अनुपजातपरिचयाप्रागल्भ्येनानेन गृहाण । त्वमेवासौ प्रयच्छ' इत्युवाच सा ताम् । पुनःपुनरभिधीयमाना च तथा कथमपि ग्राम्येव चिरादानाभिमुखं मनश्चक्रे । महाश्वेतामुखादनाकर्षितदृष्टिरेव वेपमानाङ्गयष्टिः, आकुललोचना, स्थूलस्थूलं निःश्वसन्ती, निजशरप्रहारमूर्छिता मन्मथेन स्तपितेव स्वेदजलविसरैः, स्वेदजलविसरनिमज्जनभयेन च हस्तावलम्बनमिव याचमाना, साध्वसपरवशा, पतामीति लङ्गितुमिव कृतप्रयत्ना प्रसारयामास ताम्बूलगर्भं हस्तपल्लवम् । चन्द्र गीडस्तु जयकुञ्जरकुम्भस्थलास्फालनसंक्रान्तसिन्दूरमिव स्वभावपाटलम्, धनुर्गुणाकर्षणकृतकिरणश्यामलम्, कचग्रहाकृष्टिरुदितारिलक्ष्मीलोचनपरामर्शनलग्नाञ्जनविन्दुमिव विसर्पन्नखकिणतयातिरभसेन प्रधाविताभिरिव विवर्धिताभिरिव प्रहसिताभिरिवाङ्गुलीभिरुपेतम्, स्पर्शलोभाच्च तत्कालकृतसंनिवेशाः सरागाः पञ्चापीन्द्रियवृत्तीरपराङ्गुलीरुद्वहन्तं प्रसारितवान्पाणिम् । तव च सा तत्कालसुलभविलासदर्शनकुतूहलभिरिव कुतोऽप्यागत्य सर्वरसैरधिष्ठिता, तेनानिवद्वलक्ष्य-

चावनमित मुखं यया सैवविधाह हे प्रियसखि, लज्जे त्रये । तत्र हेतुमाह—अनुपजातेति । अनेन सममनुपजातोऽनुत्पन्न परिचयो यस्याः सा । प्रगल्भाना तत्क्षणादेव परिचय इत्यत आह—अप्रागेति । अप्रागल्भ्येनाधार्येन गृहाण । त्वमसौ प्रयच्छ देहि । पुन पुनर्वारवारमभिधीयमाना कथ्यमाना तथा महाश्वेतया । त्रासवितर्कमूर्छादिव्यभिचारिभाववस्थान्तरमाह—कथमपीति । कथमपि महता कष्टेन ग्राम्येव ग्रामीणेव चिराच्चिरकालेन दानाभिमुखं मनश्चित्तं चक्रे विदधे । महाश्वेतामुखादनाकर्षितदृष्टिर्यया सैवविवेकं वेपमाना कम्पमानाङ्गयष्टिः यस्याः । आकुले व्याकुले लोचने नेत्रे यस्याः सा । किं कुर्वन्ती । स्थूलस्थूलं यया स्यात् [तथा] निःश्वसन्ती एतन् गृह्णन्ती । मन्मथेन कदपेण निजशरप्रहारेणात्मीयवाणाभिधातेन मूर्छिता मूर्छा प्रापिता । स्वेदजलविसरैर्धर्मपानीयसमूहैः स्तपितेव स्नानं कारितेव । स्वेदजलविसरैर्निमज्जनभयं तेन च हस्तावलम्बनमिव याचमाना । साध्वसं भयं तेन परवशा पराधीना । पतामीति कृत्वा लङ्गितुमिव कृतं प्रयत्नो यया सा ताम्बूलगर्भं हस्तपल्लवं प्रसारयामास विस्तारितवती । अथ नायकानुरक्तिविशेषं प्रदर्शयन्नाह—चन्द्रेति । चन्द्रापीठ । तु पुनरर्थः । पाणिं करं प्रसारितवान्विस्तारितवान् । अथ पाणिनिष्ठमारुण्यातिशयं विशेषयन्नाह—जयेति । जयार्थं यः कुञ्जरो गजस्तस्य कुम्भस्थलं तस्यास्फालनेन तादृक्संयोगविशेषेण सक्रान्तं लग्नं सिन्दूरं नागजं यस्मिन्नेतादृशमिव स्वभावेन स्वारसिकेन पाटलेन तस्मिन् रक्तम् । धनुरिति । धनुषश्चापस्य यो गुणः प्रत्यक्षा तस्याकर्षणमाकृष्टिस्तेन कृतो विहितः किणो रटव्रणपदं तेन श्यामलं कृष्णम् । कचेति । कचग्रहेणाकृष्टिमाया रुदिता या अरिलक्ष्मी शत्रुरमा तस्या लोचनपरामर्शनेन लग्ना अञ्जनविन्दवो यस्मिन्नेतादृशमिव । किणम् कृष्णत्वात्तदुपमानमित्यर्थः । विसर्पन्तं प्रसरन्तो ये नखकिरणास्तेषां भावस्तत्ता तयातिरभसेनानिवेगेन प्रधाविताभिरिवोच्चलिताभिरिव, विवर्धिताभिरिव वृद्धिं प्राप्ताभिरिव, [प्रहसिताभिरिव] हाम्यं कुर्वाणाभिरिवाङ्गुलीभिः । करशाराभिरुपेतं सहितम् । स्पर्शलोभाच्चेति । स्पर्शस्य लोभो गर्भमन्मात्तत्कालं तस्मिन्क्षणे कृतं मनिवेशं प्रवेशो याभिन्ता । सरागा रागेण सहवर्तमानाः । पञ्चापीन्द्रियवृत्तिरपराङ्गुली पूर्वोक्तमिच्छा करशारा उद्वहन्तं धारयन्तम् । यद्वा पपोपयद्गन्धर्वविवाहन्यायेन पाणिग्रहणमप्याह—तत्र चेति । तस्मिन्काले गा कादम्बरी तस्मै चन्द्रापीडाय हस्तेन ताम्बूलमदान् । कीदृशी । सर्वरसं यद्वा रादिभिः कुतोऽप्यतिदिष्टश्यानादप्यागत्याधिष्ठिताप्रिता । कीदृशं रसं । तत्कालेति । तस्मिन्काले सुलभा सुप्रापा पिलामान्तेषां दर्शनं तत्र कृतं लङ्गितुमिव कौतुकिभिरिव । हन्तं विशेषयन्नाह—तेनेति । हन्तेनानिवद्धं न दृष्टव्यं यथाकृतं यदस्य वेद्यं तेन गन्तं

१ कादम्बरी २ चिरेण. ३ अनादृष्ट ४ जातुम्, आनुकूलित. ५ निःश्वसन्ती. ६ विगच्छितुम्, नाशितुम् ७ प्रधाविताभिः ; प्रसारिताभिः. ८ अपरा श्वाङ्गुली, श्वाङ्गुली ९ तत्कालं विज्ञान १० अभिष्टितेनाद-
निदलक्ष्यम्

तथा शून्यप्रसारितेन चन्द्रापीडहस्तान्वेषणायेव पुरःप्रवर्तितनखांशुनिवहेन वेपथुचलितवल-
यावलीवाचालेन संभाषणमिव कुर्वता हस्तेन खेदसलिलपातपूर्वकम् 'गृह्यतामयं मन्मथेन
दत्तो दासजनः' इत्यात्मानमिव प्रतिग्राहयन्ती, 'अद्यप्रभृति भवतो हस्ते वर्तते' इति जी-
वितमिव स्थापयन्ती ताम्बूलमदात् । आकर्षन्ती च करकिसलयं भुजलतानुसारेण स्पर्शतृ-
ष्णागतमनङ्गशरभिन्नमध्यं हृदयमिव पतितमपि रत्नवलयं नाज्ञासीत् । गृहीत्वा चापरं ता-
म्बूलं महाश्वेतायै प्रायच्छत् ।

अथ सहसैव त्वरितगतिः, त्रिवर्णरागमिन्द्रायुधमिव कुण्डलीकृतं कण्ठेन वहता विद्रुमा-
ङ्कुरानुकारिणा चञ्चुपुटेन मरकतद्युतिपक्षतिना मन्थरगतेन शुकेनानुवध्यमाना, कुमुदकेसर-
पिञ्जरतया चरणयुगलस्य चम्पककलिकाकारतया च मुखस्य कुवलयदलनीलतया च पक्षद्यु-
तीनां कुसुममयीवागय सारिका सक्रोधमवादीत्—'भर्तृदारिके कादम्बरि, कस्मान्न निवार-
यस्येनमलीकसुभगाभिमानिनं दुर्विनीतं मामनुवध्नन्तं विहंगापसदम् । यदि मामनेन परिभू-

प्रसारितेन विस्तारितेन चन्द्रापीडस्य यो हस्तस्तस्यान्वेषण गवेषण तदर्थमिव पुरोऽग्रे प्रवर्तितः प्रचलितो नखानां
पुनर्भवानामशुनिवहो यस्य स तेन । वेपथुरिति । वेपथु कम्पस्तेन चलिता कम्पिता या वलयानां पारिहृ-
याणामावली श्रेणी तथा वाचालेन मुखेण । शब्दसाम्य[मा]ह—संभाषणमिव जल्पनमिव कुर्वता विदधता ।
स्वेदेति । खेदसलिल घर्मजल तस्य पात पतन तत्पूर्वकं यथा स्यात्तथेति क्रियाविशेषणम् । किं कुर्वन्ती ।
इत्यात्मानमिव प्रतिग्राहयन्ती ग्रहण कारयन्ती । इतिशब्दद्योत्यमाह—गृह्यतामिति । अयं महद्वधो दा-
सजने मन्मथं कदपेण दत्तोऽर्पितो गृह्यता स्वीक्रियताम् । पुन किं कुर्वन्ती । इति जीवितमिव प्राणितमिव
स्थापयन्ती । इतिशब्दद्योत्यमाह—अधेति । अद्यप्रभृत्यदिनादारभ्य भवतस्तव हस्ते वर्तते । त्वदधीनत्वार्थः ।
अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । पुन किं कुर्वन्ती । ताम्बूलप्रदानानन्तरं करकिसलयं हस्तपद्ममाकर्षन्त्याकर्षणं कुर्व-
न्ती च पतितमपि हस्तमपि रत्नवलयं मणिकटकं नाज्ञासीन्न ज्ञातवती । एतेन तन्मयत्वं सूचितम् । वल[य]स्य
सोहितमणिनिमित्तत्वसाम्यादाह—भुजेति । भुजलता बाहुलता तदनुसारेण तन्मात्रेण स्पर्शतृष्णा तयागत
प्राप्तमनङ्गारेण कदर्पवाणेन भिन्न मध्यं यस्यैवविधं हृदयमिव । गृहीत्वैति । अपरं तद्व्यतिरिक्तं ताम्बूलं
नागवलीदलं महाश्वेतार्थं प्रायच्छददात् ।

अधेति । ताम्बूलप्रदानानन्तरं सहसैवागलैव सारिका पीतपादा सक्रोधं यथा स्यात्तथावादीदबोचत् । की-
र्ति । त्वरितासाप्रागत्यैव सा । पुन कीर्तया । शुकेन कीरेणानुवध्यमाना निरुध्यमाना । अथ शुक्र विशेष-
णमाह—वहतेति । कण्ठेन निगरणेन वहता धारयता । कम । त्रिवर्णरागम् । किमिव । इन्द्रायुधमिवास्-
पष्टपशुसिंघं कुण्डलीकृतं वर्तुलीकृतम् । जातिवर्णनमेतत् । एतदेव विवृणोति—विद्रुमेति । चञ्चुपुटेन
विद्रुमपुटेन हस्तो विद्रुमाङ्कुरं प्रवालप्ररोहमनुकरोतीत्येवमीलं न तेन । मरकतेति । मरकतस्य द्युतिरिव
मरकतस्य द्युतिरिव पक्षता पक्षमूले यस्य स तेन । मन्थरं नालसं गतं यस्य स तेन । अथ सा सारिका विशिनष्टि—
कुमुदेति । कुमुदगता वेपथु तेन पिञ्जर पीतरक्तस्य भावन्तता तथा चरणयुगलस्याङ्गियुग्मस्य । चम्प-
कमिति । चम्पकस्य रङ्गपुष्पस्य वलिता वीरवन्तस्या आचार आकृत्यैव तस्य भावन्तता तथा, मुखस्या-
पिञ्जरस्य पक्षपुष्पस्य वलिता वीरवन्तस्या भावन्तता तथा, पक्षद्युतीनां छदकिरणानाम् । अत एवाह—कु-
मुदकेसरपिञ्जरतया चरणयुगलस्य चम्पककलिकाकारतया च मुखस्य कुवलयदलनीलतया च पक्षद्यु-
तीनां कुसुममयीवागय सारिका सक्रोधमवादीत्—'भर्तृदारिके कादम्बरि, कस्मान्न निवार-
यस्येनमलीकसुभगाभिमानिनं दुर्विनीतं मामनुवध्नन्तं विहंगापसदम् । यदि मामनेन परिभू-

यमानामुपेक्षसे, ततोऽहं नियतमात्मानमुत्सृजामि । सत्यं शपामि ते पादपङ्कजस्पर्शेन' इत्ये-
वमभिहिता च तया कादम्बरी स्मितमकरोत् । अविदितवृत्तान्ता तु महाश्वेता 'किमियं
वदति' इति मदलेखां प्रपच्छ । सा चाकथयत्—'एषा भर्तृदुहितुः सखी कादम्बर्याः कालि-
न्दीति नाम्ना सारिका, एतस्य परिहासनाम्नः शुक्रस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्वकं जा-
यापदं ग्राहिता । अद्य चायमनया प्रत्यूषसि कादम्बर्यास्ताम्बूलकरङ्कवाहिनीमिमां तमालि-
कामेकाकिनी किमपि पाठयन्द्ष्टो यतः, ततः प्रभृति संजातेभ्यः कोपपराङ्मुखी नैनमुपसर्पति,
नालपति, न स्पृशति, न विलोकयति, सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि न प्रसीदति' इत्ये-
तदाकर्ण्य स्फुटस्फुरितकपोलोदरश्चन्द्रापीडो मन्दं मन्दं विहस्याव्रवीत्—'अस्त्येषा कथा श्रूयत
एवैतद्वाजकुले, कर्णपरम्परया परिजनोऽप्येवमामन्त्रयते, वहिरपि जनाः कथयन्त्येवम्, दि-
गन्तरेष्वप्ययमालापो वर्तत एव, अस्माभिरप्येतदाकर्णितमेव, यथा किल देव्या कादम्बर्या-
स्ताम्बूलदायिनी तमालिकां कामयमानः परिहासनामा शुक्रो मदनपरवशो गतान्यपि दिनानि
न वेत्तीति । तदयमास्तां तावद्वाचाचारः परित्यक्तनिजकलत्रो निस्त्रयोऽनया सह, देव्यास्तु
कादम्बर्याः कथमेतद्युक्तं यत्र निवारयतीमां चपलां दुष्टदासीम्, अथवा देव्यापि कथितैव
ब्रिहतेहता प्रथममेव वराकीमिमां कालिन्दीमीदृशाय दुर्विनीताय विहंगाय प्रयच्छन्त्या ।
किमिदानीमियं करोतु, यदेतत्सापत्न्यकरणं नारीणां प्रधानं कोपकारणम्, अग्रणीर्विरागहेतुः,

सम् । यदि(दी)ति । यदि मामनेन शुकेन परिभूता(यमा)नापराजितामुपेक्षम उपेक्षा करोमि, ततोऽहं निय-
तमात्मानमुत्सृजामि । भविष्यति वर्तमाना । त्वथा(इया)मीत्यर्थः । मया स्यात्तथा शपामि शपय करोमि । केन ।
ते तव पादपङ्कजस्पर्शेन । तवाग्निस्पर्शपूर्वकमित्यर्थः । तथेत्येवमभिहितोक्ता कादम्बरी स्मितमकरोत् । अवि-
दितेति । अविदितोऽज्ञातो वृत्तान्त उदन्तो यस्या भवविद्या तु महाश्वेता किमियं सारिका वदतीति मदलेखा
प्रपच्छ । सा चेति । सा मदलेखा इत्यकथयदित्यवोचत् । किमुवाचेत्याह—एषेति । एषा भर्तृदुहितुः का-
दम्बर्या कालिन्दीति नाम्ना सखी सारिका [एतस्य] परिहासनाम्नः शुक्रस्य भर्तृदारिकयैव पाणिग्रहणपूर्वकं जायापदं
ग्राहिता स्वीत्व प्रापिता । अद्य चेति । अद्य दिने चानया सारिकया प्रत्यूषसि प्रभाते कादम्बर्यास्ताम्बूलकरङ्कवा-
हिनीमेकाकिनीमिमा तमालिका किमपि पाठयन्द्ष्ट । ततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य संजातेभ्यः यस्या सा कोपपरा-
ङ्मुखी नोवावाङ्मुखी नैनं शुक्रमुपसर्पति समीपे गच्छति, नालपति ब्रवीति, न स्पृशति स्पर्शं करोति, न विलो-
कयति नेक्षते, सर्वाभिरस्माभिः प्रसाद्यमानापि प्रसन्नक्रियमाणापि न प्रसीदति न प्रसन्नीभवति । इत्येतदाक-
र्ण्य श्रुत्वा । स्फुटमिति । स्फुट स्पष्ट स्फुरित म्पन्दिन कपोलयोस्फुरद यम्येवविद्यश्चन्द्रापीडो मन्द मन्द वि-
हस्य । स्मित कृपेत्यर्थः । इत्यव्रवीदित्यवोचत् । अस्तीति । एषा कथाम्नि । एतद्वाजकुले श्रूयते एवमाकर्ण्यते ।
कर्णपरम्परया परिजनोऽपि मेवकजनोऽप्येवमामन्त्रयते । एव कथयतीत्यर्थः । वहिरपि जना एव कथयन्ति ।
दिगन्तरेष्वपि परदेशेष्वप्ययमालापो वर्ततएव । अस्माभिरप्येतद्वृत्तान्तमाकर्णितमेव श्रुतमेव । तदेव दर्शयन्त्या—
यथेति । किलेति मन्ये । देव्या कादम्बर्यास्ताम्बूलदायिनी तमालिका कामयमानं प्रार्थयमाना परिहासनामा
शुक्रो मदनपरवशो गतान्यतीतान्यपि दिनान्यहानि न वेत्ति न जानाति । तदयमिति । तदिति हेतुः ।
अयं वाचाचारो विस्वाचरण परित्यक्तनिजकलत्रो निस्त्रयो निर्दलनया सह तावदान्ता निष्ठु, देव्यास्तु का-
दम्बर्याः कथमेतद्युक्तं न्यायम् । इमा चपला चपला दुष्टदासी यत्र निवारयति न निषेधयति । अनेनेति पदान्ता-
रे । देव्यापि प्रथममेव नि ब्रह्मता निषेधमता कथितवोक्तैव । किं कुर्वन्त्या देव्या । इमा [नरा] स्त्री कालिन्दीनीत्या-
य दुर्विनीताय विहंगाय प्रयच्छन्त्या प्रददन्त्या । किमिदानीमियं करोतु । न किमपि कर्तुं समर्थ (या) । यमग्ना

परं परिभवस्थानम् । इयमेव केवलमतिधीरा, यदनयानेन दौर्भाग्यगरिष्णा जातवैराग्यया विपं वा नास्वादितम्, अनलो वा नासादितः, अनशनं वा नाङ्गीकृतम् । नह्येकमपरमस्ति योपितां लघिन्नं कारणम्, यदि चेयमीदृशेऽप्यपराधेऽनुनीयमानानेन प्रत्यासत्तिमेप्यति तदा धिगिमाम्, अलमनया, दूरतो वर्जनीयेयमभिभवनिर्स्था, क एतां पुनरालापयिष्यति, को वावलोकयिष्यति, को वास्या नाम ग्रहीष्यति' इत्येवमभिहितवति तस्मिन्सर्वास्ताः सह कादम्बर्या क्रीडालापभोषिता जहसुरङ्गनाः । परिहासस्तु तस्य नर्मभाषितमाकर्ष्य जगाद—'धूर्त राजपुत्र, निपुण्यम्, न त्वयान्येन वा लोलापि प्रतारयितुं शक्यते । एपापि बुध्यत एवैतावतीर्वक्रोक्ती' । इयमपि जानात्येव परिहासजल्पितानि । अस्या अपि राजकुलसंपर्कचतुरा मतिः । विरम्यताम् । अभूमिरेषा भुजंगभङ्गिभाषितानाम् । इयमेव हि वेत्ति मञ्जुभाषिणी कालं च कारणं च प्रमाणं च विषयं च प्रस्तावं च कोपप्रसादयोः' इति ।

अत्रान्तरे चागत्य कञ्चुकी महाश्वेतामवोचत्—'आयुष्मति, देवश्चित्ररथो देवी च मदिरा त्वां द्रष्टुमाह्वयते' इति । एवमभिहिता च गन्तुकामा 'सखि, चन्द्रापीडः कास्ताम्' इति कादम्बरीमपृच्छत् । असौ तु नैतु पर्याप्तमेवानेकस्त्रीहृदयसहस्रावस्थानमनेनेति मनसा

चेतोरेतत्सापत्न्यकरण नारीणा स्त्रीणा प्रधान मुख्य कोपकारणम् । अग्रणीमुख्यो विरागस्य विरक्तताया हेतुः पर परिभवस्थान मुख्य पराभवगृहम् । इयमेव कालिन्येव केवलमतिधीरा । अस्मिन्नर्थे हेतुमाह—यदिति । यस्मात्कारणादनया कालिन्या अनेन दौर्भाग्यगरिष्णा शुकेन कृत्वा जातमुत्पन्न वैराग्य यस्या सैवविधया विप नास्वादित न भक्षितम् । अनलो वहिर्वा नासादितो न गृहीतः । अनशनं प्रायो वा नाङ्गीकृतम् । योपिता लघिन्न कारण नह्येकमपरमस्ति । यदि चेति । इय कालिन्दीदृशेऽपराधेऽप्यनुनीयमाना प्रसन्नोत्क्रियमाणा । अनेन शुकेन प्रत्यासत्तिं सचन्धमेप्यति गमिष्यति, तदेमा धिक् । अनयाल सृ(कृतम्) । दूरतो वर्जनीया त्याज्येयम् । अभिभवेन निरस्था दूरीकरणीया । क एता पुन क आलापयिष्यति । को वावलोकयिष्यति । को वास्या कालिन्या नामाभिधानं प्रदीप्यतीत्येव पूर्वोक्तप्रकारेणाभिहितवति कथितवति तस्मिन्नाङ्गि सर्वा[ता] अङ्गनाः कादम्बर्या सह जहसुर्हसितवत्य । क्रीदय । क्रीडालापेन नर्मालापेन भाषिता वासिता । परीति । परिहास शुरुस्तु तस्य चन्द्रापीडस्य नर्मभाषितमाकर्ष्य श्रुत्वा जगादोवाच । हे धूर्त राजपुत्र, निपुणाभिज्ञेयम् । त्वयान्येन वा त्वयतिरिक्तपुना लोलापि चपलापि प्रतारयितुं न शक्यते न पार्यते । एपेति । एतावतीर्वक्रोक्तीरेपापि बुध्यते जानाति । इयमपि परिहासजल्पितानि जानात्येव । अस्या अपि राजकुलेन संपर्क सचन्धनेन चतुरा चार्थयुक्ता मतिर्वुद्धिः । अतो विरम्यता मौनं क्रियताम् । नर्मालापभाषणादिति शेषः । भुजंगा मणिनक्षेपा भङ्गिभाषिताना वक्रोक्तीनामेपाभूमिरस्थानम् । इयमेव हि मञ्जुभाषिणी मनोजालापिनी बोधप्रसादो पाठ समय कारण निमित्त प्रमाण तद्व्यवस्थापक पञ्चावयव वाक्य विषय गोचर प्रस्तवमवसर च जानातीति ।

अत्रान्तरे चेति । अस्मिन्मये कञ्चुकागत्य महाश्वेतामित्यवोचदित्यवनीत् । इतिगच्छवाच्यमाह—आयुष्मतीति । हे आयुष्मति देव पूज्यश्चित्ररथाभिधो नृपो देवी च राज्ञी मदिरामिधा ता भवन्तीं द्रष्टुं तिष्ठति । इतिगच्छत आगत्य करोति । एवप्रकारेणाभिहितोक्ता गता गन्तुकामा इति कादम्बरीमपृच्छत् । इतीति । हे मति कादम्बरी चन्द्रापीड कान्ता इति । असौ त्विति । असौ कादम्बरी मनसा विदस्येति । इतिशेषमाह—पर्याप्तेति । अनेन कृत्वा पर्याप्तमेव परिपूर्णमेव । स्वर्षा प्रकटयति—अनेवेति । अनेना एव मित्युक्ताम् । तदसति चेतानि तेषा महत् तद्व्यवस्थापक पञ्चावयव वाक्य विषय गोचर प्रस्तवमवसर च जानातीति ।

विहस्य प्रकाशमवदत्—‘सखि महाश्वेते, किं त्वमेवमभिदधासि । दर्शनादारभ्य शरीरस्याप्यहं न विभु किमुत भवनस्य परिजनस्य वा । यत्रासौ रोचते प्रियसखीहृदयाय वा तत्रायमास्ताम्’ इति । तच्छ्रुत्वा महाश्वेतावदत्—अत्रैव त्वत्प्रासादसमीपवर्तिनि प्रमदवने क्रीडापर्वतकमणिवेदमन्यास्ताम्’ इत्यभिधाय गन्धर्वराजं द्रष्टुं ययौ । चन्द्रापीडोऽपि तयैव सह निर्गत्य विनोदनार्थं वीणावादिनीभिश्च वेणुवाद्यनिपुणाभिश्च गीतकलाकुशलाभिश्च दुरोदर-क्रीडारागिणीभिश्चाष्टापदपरिचयचतुराभिश्च चित्रकर्मकृतश्रमाभिश्च सुभाषितपाठिकाभिश्च कादम्बरीसमादिष्टप्रतीहारीप्रेषिताभिः कन्याभिरनुगम्यमानः पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोपदिश्यमानमार्गः क्रीडापर्वतमणिर्मन्दिरमगात् । गते च तस्मिन्गन्धर्वराजपुत्री विसर्ज्य सकलसखीजनं च परिमितपरिचारिकाभिरनुगम्यमाना प्रासादमारुरोह । तत्र च शयनीये निपत्य दूरस्थिताभिर्विनयनिर्भृताभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना कुतोऽपि प्रत्यागतचेतना चैकाकिनी तस्मिन्काले ‘चपले, किमिदमारब्धम्’ इति निगृहीतेव लज्जया, ‘गन्धर्वराजपुत्रि, कथमेतच्छुक्तम्’ इत्युपालब्धेव विनयेन, ‘अयमसावव्युत्पन्नो बालभावः क्व गतः’ इत्युपहसितेव मुग्धतया, ‘स्वैरिणि, मा कुरु यथेष्टमेकाकिन्यविनयम्’ इत्यामन्त्रितेन

नावस्थितिभावस्य समानत्वादेतन्मनोऽन्यासु लग्नमिति भावः । नवकपोलप्रतिविम्बसकान्तिवशात्प्रागेव दर्शितमित्यनुनयमाह—किं त्विति । त्वं किमभिदधासि किं कथयसि । दर्शनादारभ्यावलोकनात्प्रभृति शरीरस्यापि देहस्याप्यहं न विभुः । देहं धारयितुं न समर्थैत्यर्थः । स भवनस्य परिजनस्य वा किमुत भण्यते । यत्रेति । यस्मिन्स्थलेऽसौ चन्द्रापीडः । पुनरार्यामाह—प्रियेति । प्रियसखीहृदयाय रोचते रुचिविषयीभवति । तत्रायमास्ता तिष्ठतु । तत्पूर्वोक्तं श्रुत्वाकर्ण्य महाश्वेतावदवोचत् । अत्रैव त्वत्प्रासादसमीपवर्तिनि प्रमदवनेऽन्तःपुरोपवने क्रीडापर्वतकस्य मणिवेदमनि रत्ननिर्मितगृह आस्ता तिष्ठत्वित्यभिधायेत्युक्त्वा गन्धर्वराजं द्रष्टुं ययौ गतवती । चन्द्रापीडोऽपि तयैव महाश्वेतयैव सह निर्गत्य बहिरागत्य कादम्बर्या समादिष्टा या प्रतीहारी द्वाररक्षानियुक्ता तया प्रेषिताभिः प्रहिताभिर्वीणावादिनीभिर्वेणुवाद्य वशावाद्य तत्र निपुणाभिर्देक्षाभिर्गीत गान तल्लक्षणा या कला विज्ञानं तत्र कुशलाभिर्दक्षाभिः । दुरोदरेति । दुरोदरक्रीडा ब्रूतक्रीडा तस्या [राग] अनुरागो विद्यते यासां ताभिः । अष्टापदं शारिफलं तत्र यः परिचयस्तस्मिश्चतुराभिः । चित्रेति । चित्रकर्मालेख्यकर्म तत्र कृतो विहित धर्मो याभिः । सुभाषितानि सूक्तानि तेषां पाठिकाभिः । एवविवाभिः कन्यकाभिरनुगम्यमानः । अत्र कलानां भिन्नभिन्नाश्रयत्वसूचनार्थं चकार । कीदृशो नृपश्चन्द्रापीडः । पूर्वदृष्टेन केयूरकेणोपदिश्यमानं प्रदर्शयमानो मार्गं पन्थां यस्य सः । क्रीडापर्वतमणिमन्दिरमगाद्गतवान् । भावशबलानि व्यज्रयन्माह—गते चेति । तस्मिन्चन्द्रापीडे गते सति गन्धर्वराजपुत्री कादम्बरी सकलसखीजनं समग्रवयस्याजनं परिजनं परिच्छदलोकं च विसर्ज्य गृहे गम्यतामित्यादिष्य परिमितं परिचारिकाभिः स्तोकपरिच्छदस्त्रीभिरनुगम्यमाना प्रामादो देवभूपानां गृहं तमारुरोहादुदवती । तत्र मणिमन्दिरे शयनीये शय्यायां निपत्य पतनं कृत्वा निरह्व्याकुलचित्तन्येन शयनाभावाद्दूरस्थिताभिर्द्विष्टदेशावस्थायिनीभिर्विनयनिर्भृताभिर्मर्यादावतीभिः । एवविवाभिः परिचारिकाभिर्विनोद्यमाना विनोदविपर्याक्रियमाणा कुतोऽपि प्रत्यागता पश्चादागता चेतना यस्याः । चन्द्रापीडदर्शनान्मन्मथेन चैतन्यमपहनं तन्प्रत्यागतमिति भावः । सैवविद्वेकाकिनी तस्मिन्काले स्वान्मानं सनु याह—चपलेति । हे चपले चक्षुः, किमिदमारब्धं प्रस्तुतमिति लज्जया व्रपया निगृहीतेव निरुत्तरीकृतेव । हे गन्धर्वराजपुत्रि, कथमेतत्पूर्वोक्तं युक्तं न्याय्यमित्युपालब्धेव विनयेन । उपालम्भस्तिरस्कारविशेषः । अयमर्गो [अव्युत्पन्न] बालभावः शिशुभावः क्व गत इत्युपहसितेव हास्यगोचरीकृतेव मुग्धतया । हे स्वैरिणि स्वेच्छा-

१ अयमेव प्रभु २ भवनस्य विभवस्य ३ अग्ने ४ महाश्वेता तद्वत् ५ च ६ तया सह ७ विनोदनी

८ गृहम् ९ सकलं १० तत् ११ उद्गम्यताभिः १२ विद्वताभिः १३ परिचयचतुराभिर्प्राग्व्यमानाभिः

कुमारभावेन, 'भीरु, नायं कुलकन्यकानां क्रमः' इति गर्हितेव महत्त्वेन, 'दुर्विनीते रक्षा-
विनयम्' इति तर्जितेवाचारेण, 'मूढे, मदनेन लघुतां नीतासि' इत्यनुशासितेवाभिजात्येन,
'कुतस्तवेयं तरलहृदयता' इति धिक्कृतेव धैर्येण, 'स्वच्छन्दचारिणि, अप्रमाणीकृताहं त्वया'
इति निन्दितेव कुलस्थित्यातिगुर्वी लज्जामुवाह । समचिन्तयच्चैवम्—'अगणितसर्वशङ्कया
तरलहृदयतां दर्शयन्त्याद्य मया किं कृतमिदं मोहान्धया । तथा हि । अदृष्टपूर्वोऽयमिति
साहसिकतया मया न शङ्कितम् । लघुहृदयां ममयं कलयिष्यतीति निहीकया नाकलितम् ।
कास्य चित्तवृत्तिरिति मया न परीक्षितम् । दर्शनानुकूलाहमस्य नेति वा तरलया न कृतो
विचारक्रमः । प्रत्याख्यानवैलक्ष्यान भीतम् । गुरुजनान्न त्रस्तम् । लोकापवादान्नोद्विग्नम् ।
तथा च महाश्वेतातिदुःखितेति दाक्षिण्यया नापेक्षितम् । आसन्नवर्तिसखीजनोऽप्युपलक्ष्य-
तीति मन्दया न लक्षितम् । पार्श्वस्थितः परिजनः पश्यतीति नष्टचेतनया न दृष्टम् । स्थूलबु-
द्धयोऽपि तादृशीं विनयच्युतिं विभावयेयुः, किमुतानुभूतमदनवृत्तान्ता महाश्वेता सकलक-
लाकुशलाः सख्यो वा राजकुलसंचारचतुरो वा नित्यमिङ्गितज्ञः परिजनः । ईदृशेष्वतिनिर्पु-
णतरदृष्टयोऽन्तःपुरदास्यः । सर्वथा हतास्मि मन्दपुण्या । मरणं मेऽद्य श्रेयः, न लज्जाकरं
जीवितम् । श्रुत्वैतद्वृत्तान्तं किं वक्ष्यत्यम्बा, तातो वा, गन्धर्वलोको वा । किं करोमि । कोऽत्र

चारिणि, एकाकिनी यथेष्टमविनय मा कुर्विल्यामन्त्रितेव निमन्त्रितेव कुमारभावेन बालभावेन । हे भीरु, कुलक-
न्यकानामय [न] क्रम इति गर्हितेव निन्दितेव महत्त्वेन गरिम्णा । दुर्विनीते, अविनय रक्षेति तर्जितेवाचारेण ।
हे मूढे, मदनेन कदप्येण लघुतां तुच्छता नीतासि प्रापितासीत्यनुशासितेवानुशिक्षितेवाभिजात्येन भूमिका-
नुसारितया । कुतस्तवेयं तरलहृदयतेति धिक्कृतेव धैर्येण । हे स्वच्छन्दचारिणि, अहं त्वयाप्रमाणीकृतेति नि-
न्दितेव कुलस्थित्यातिगुर्वीमतिमहती लज्जा त्रपामुवाह धारयामास । समिति । एवमग्रे वक्ष्यमाण समचि-
न्तयदध्यायत् । एवशब्दवाच्यमाह—अगणितेति । अगणिता सर्वाः समग्रा शङ्का यया सा तथा । किं कु-
र्वन्त्या । तरलहृदयता चञ्चलचित्ता दर्शयन्त्या प्रकाशयन्त्या [अद्य] मोहान्धया मयेदं किं कृतं किं विहितम् । त-
देव दर्शयति—तथा हीति । अदृष्टपूर्वोऽनवलोकितपूर्वोऽयं चन्द्रापीड इति साहसिकतया साहसयुक्तया मया
न शङ्कितम् । तथा मा लघुहृदया तुच्छचित्तामय कलयिष्यतीति निहीकया निर्लज्जया नाकलितम् । तथा कास्य
चित्तवृत्तिरिति मया न परीक्षित परीक्षा न कृता । तथा दर्शनानुकूला दर्शनयोग्याय(ह्)मस्य नेति वा मया तर-
लया चपलया विचारक्रमो न कृतो न विहित । तथा प्रत्याख्यान प्रतिपेक्षस्तज्जनित यद्वैलक्ष्य तस्मान्न भीत न
त्रस्तम् । तथा गुरुजनात्पूज्यजनान्न त्रस्तं चकितम् । तथा लोकापवादाज्जनप्रवादान्नोद्विग्न नोद्वेग प्राप्तम् । तथा
च महाश्वेतातिदुःखितेति दाक्षिण्यया गतानुकूलतया नापेक्षितमपेक्षा न कृता । तथासन्नवर्ती समीपवर्ती
रा रीजनोऽप्यातीजनोऽप्युपलक्षयति श्लाघति । भविष्यति वर्तमान । इति मन्दया मूर्खया न लक्षितं न ज्ञा-
तम् । तथा पार्श्वस्थितः समीपस्थ परिजनः परिच्छदं पश्यत्यवलोकयतीति नष्टचेतनया मया न दृष्टम् ।
तथा स्थूलबुद्धयोऽपि तादृशीं विनयच्युतिं विभावयेयुः संभावना कुर्युः । अनुभूतोऽनुभव नीतो मदनवृत्तान्तो
यथा ईदृशे महाश्वेता सकलकलाकुशलास्तस्याः सख्यो वयस्या वा राजकुले संचार संचरणं तत्र चतुरो-
ऽभिनीति लभितीति तदभिज्ञ परिजनो वा । ईदृशेषु कार्येष्वतिनिपुणतरा दृष्टो याया ता
एतान् पुरदास्यः । एतानां विमुक्त भण्यते । एता पराभिप्राय विदन्त्येवेति भावः । अतः सर्वथा मन्दपुण्याह
एतानि । मे मन मरणस्य श्रेयः । लज्जाकरं त्रपाजनकं जीवितं न श्रेयः । एतद्वृत्तान्तमुदन्तं श्रुत्वाकर्णाम्या

१ कृष्ण २ मदनमति ३ शङ्कितेव ४ तरलया ५ अगणितसर्वशङ्काम् ६ मोहान्धया हताशया, ७ मा लोकाः.

८ मूढे ९ तरलहृदया, १० ईदृशेति, ११ निर्दक्षिण्यया, १२ निपुणदृष्टयः, १३ एतम्.

प्रतीकारः । केनोपायेन स्खलितमिदं प्रच्छादयामि । कस्य वा चापलमिदमेतेषां दुर्विनीताना-
मिन्द्रियाणां कथयामि । क वानेन दग्धहृदया पञ्चवाणेन गच्छामि । तथा महाश्वेताव्यति-
करेण प्रतिज्ञा कृता, तथा प्रियसखीनां पुरो मन्त्रितम्, तथा च केयूरकस्य हस्ते सदिष्टम्;
न खलु जानामि मन्दभागिनी शठविधिना वा, उत्सन्नमन्मथेन वा, पूर्वकृतापुण्यसंचयेन
वा, मृत्युहृतकेन वा, अन्येन वा केनाप्ययमानीतो मम विप्रलम्भकश्चन्द्रापीडः । कोऽपि वा न
कदाचिद्दृष्टः, नानुभूतः, न च श्रुतः, न चिन्तितः, नोत्प्रेक्षितः, मां विडम्बयितुमुपागतः ।
यस्य दर्शनमात्रेणैव संयम्य दत्तेव, इन्द्रियैः शरपञ्जरे निक्षिप्य समर्पितेव, मन्मथेन दासी-
कृत्योपनीतेव, अनुरागेण निर्यातितेव, गृहीतमूल्येन गुणगणेन विक्रीतेव, हृदयेनोपकरणी-
भूतास्मि । न मे कार्य तेन चपलेन, इति क्षणमिव संकल्पमकरोत् । कृतसंकल्पा चान्तर्गतेन
'मिथ्याविनीते, यदि मया न कृत्यम्, एष गच्छामि' इति हृदयोत्कम्पचलितेन परिहसि-
तेव, चन्द्रापीडपरित्यागसंकल्पसमकालप्रस्थितेन कण्ठलग्नेन पृष्टेव, जीवितेन 'अविशेषज्ञे,

माता, तात पिता वा गन्धर्वलोकः स्वजनवर्गो वा, किं वक्ष्यति किं कथयिष्यति । अहं किं करोमि किमनु-
तिष्ठामि । कोऽत्रास्मिन्विषये प्रतीकारः प्रतिक्रिया । केनोपायेन प्रपञ्चेनेदं स्खलितं दुश्चेष्टितं प्रच्छादयाम्या-
वृणोमि । एतेषां दुर्विनीतानामिन्द्रियाणां करणानां चापलं चाञ्चल्यं कस्य वा कथयामि निवेदयामि । क वानेन [पञ्चवाणेन] कदर्पेण दग्धहृदया गच्छामि व्रजामि । तथा महाश्वेताया व्यतिकरेण वृत्तान्तेन मया प्रतिज्ञा स-
गरः कृता पत्युर्न सेवनीय इति । तथापि प्रियसखीनामतिवल्लभवयस्याना[पुर] पुरतो मन्त्रितमालोचितम् । तथा
केयूरकस्य हस्ते महाश्वेतायै सदिष्टं सदेशं प्रेषितम् । तत्रोत्तरभाष्येनार्थपरिज्ञाननिमित्तमित्याह—न खल्विति ।
न खलु निश्चयेनाह [मन्दभागिनी] एतन्न जानामि नाकम्प(ल)यामि । किं तदित्याह—शठेति । शठो मूर्खो यो
विविधैर्वा तेन वा, उत्सन्नो दत्तो मन्मथ कदर्पस्तेन वा, पूर्वं कृतो योऽपुण्यसंचयः पापभरस्तेन [वा] मृत्युलक्षणो
यो हतको हत्याकृतेन वा, अन्येनानिर्दिष्टनाम्ना केनापि वा मम विप्रलम्भको वियोगरूपोऽयं चन्द्रापीड आनीतः
प्रापितः । पूर्वपरिचिन्तितं निरस्यन्नाह—कोऽपीति । कोऽप्ययं न कदाचिद्दृष्टः, नानुभूतः, न च श्रुत आकर्णितः,
न चिन्तितो ध्यातः, नोत्प्रेक्षितः । पुन पुनार्वलोकितो यन्मा विडम्बयितुं कदर्थेना कर्तुमुपागतः प्राप्तः । य-
स्येति । यस्य चन्द्रापीडस्य दर्शनमात्रेण कारणभूतेन हृदयेन कर्तृभूतेन संयम्य वद्वा दत्तेव समर्पितेवेन्द्रियैः क-
रणैः करणभूतैः शरपञ्जरे काशघटितगृहे निक्षिप्य हृदयेन समर्पितेव । तथा मन्मथेन कदर्पेण करणभूतेन दा-
सीकृत्य हृदयेनोपनीते[व] प्रापितेव । तथानुरागेण चन्द्रापीडविषयकेण कृत्वा हृदयेन निर्यातितेव नि सारितेव ।
तथा गृहीतमूल्येनात्तवेतनेन गुणगणेन करणभूतेन हृदयेन विक्रीतेव विक्रीयकृतेव । अतोऽहमुपकरणीभूतो-
पस्करभूतास्मि । यथा गृहोपकरणं यत्र तत्रोपयोगिं न तथाहमित्यर्थः । भावशब्दल्ल पोषयन्नाह—नेति ।
तेन चपलेन न मे कार्यं प्रयोजनमिति क्षणमिव क्षणमदृशं संकल्पमकरोदप्रणयन् । इयं निवेदावस्थितिः । तामुपमर्थं
पुनरपि रतिभावावस्थामाह—कृतेति । कृतमरुपा च विहितविक्रपा च । अन्तर्गतेनेति चन्द्रापीडेत्यादि
त्रिविधं सचक्षते । त्रयाणामेव हृदये स्थितत्वात्परादिहानप्रश्रामिहितत्वात्त्रियुक्तानि । तान्येवाह—हृदयेति ।
हृदये य उन्मत्तो ग्लानिविशेषस्तेन चलितेन कम्पितेन चन्द्रापीडेन हे मिथ्याविनीते, यदि मया न कृत्यं त-
दैवोऽहं गच्छामि व्रजामीति कृत्वा परिहसितेव कृतहाम्येव । तथा तस्य चन्द्रापीडस्य य परित्यागस्य म-
कम्पनदग्धवमायन्त्यसमकालं प्रस्थितेन चलितेन कण्ठलग्नेन जीवितेन पृष्टेव प्रश्रविषयीकृतेव । अन्योऽपि य
ग्रन्थान् करोति सोऽपि कण्ठेन लगित्वा गच्छामीति प्रश्रपर्वकं व्रजति । तत्कालागतेन तन्ममयापन्नेदेन प्रा-

१ दग्धहृदयेन गृहीता गच्छामि, दग्धहृदयेन पञ्चवाणेन न गतुं जानामि गृहीता गच्छामि. २ केयूरकस्य

३ उन्मत्तः, उन्मत्तः. ४ दर्शनमात्रेण. ५ अनुरागेण गृहीतगुणगणेन विक्रीतेव. ६ उपकरणीभूतास्मि. ७ चन्द्रापी-
डेन परित्यागः.

पुनरति प्रक्षालितलोचनया दृश्यतामसौ जनः, प्रत्याख्यानयोग्यो न वा' इति तत्कालागते-
नाभिहितेव वाप्येण, अपनयामि ते सहासुभिर्धैर्यावलेपमिति निर्भर्त्सितेव मनोभुवा, पुनरपि
तथैव चन्द्रापीडाभिमुखहृदया बभूव । तदेवमस्तमितप्रतिसमाधानवलात्प्रेमावेशेनास्वतन्त्री-
कृता परवशेवोत्थाय जालवातायनेन तमेव क्रीडापर्वतकमवलोकयन्त्यतिष्ठत् । तत्रस्था च सा
तमानन्दजलव्यवधानोद्विग्नेव स्मृत्या ददर्श, न चक्षुषा । अङ्गुलीगलितस्वेदपरामर्शभीतेव
चिन्तया लिलेख, न चित्रतूलिकया । रोमाञ्चतिरोधानशङ्कितेव हृदयेनालिलिङ्ग, न वक्षसा ।
तत्सगमकालातिपातासहेव मनो गैमाय नियुक्तवती, न परिजनम् । चन्द्रापीडोऽपि प्रविश्य
स्वच्छन्दं कादम्बरीहृदयमिव द्वितीयं मणिगृहं शिलातलास्तीर्णायामुभयत उपर्युपरिनिवेशि-
तवहूपधानायां कुथायां निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गेन गृहीतचरणयुगलस्ताभिर्यथादिष्टेषु भूमिभा-
गेषूपविष्टाभिः कन्यकाभिः परिवृतो दोलायमानेन चेतसा चिन्तां विवेश । किं तावदस्या
गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुव एते विलासा एवेदृशाः सकललोकहृदयहारिणः,
आहोस्विदनाराधितप्रसन्नेन भगवता मकरकेतुना मयि नियुक्ता, येन मां सास्त्रेण सरागेर्णाकू-

दुर्भूतेन वाप्येण नेत्राम्बुनेत्यभिहितेवेति कथितेव । इतिवाच्यमाह—अविशेषेति । हे अविशेषजे, पुनरपि
प्रक्षालितलोचनया त्वयासौ जनो दृश्यतामालोक्यताम् । न च(चा)प्रत्याख्यानयोग्यो निराकरणयोग्य । इतीति ।
इति मनोभुवा कदपेण निर्भर्त्सितेवाधिक्षेपेव । इतिद्योत्यमाह—अपेति । ते तवासुभि प्राणैः सह धैर्या-
वलेप धीरिमाहकारमपनयामि दूरीकरोमि । पुनरपीति । तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव चन्द्रापीडस्याभिमुख हृदय
यस्या एवभूता पुनरपि बभूव जये । उत्कण्ठातिशयेन रतिभावः पुनः पोषयन्नाह—तदेवमिति । तदेव
पूर्वोक्तप्रकारेणास्तमितमस्तता प्राप्त यत्समाधान किमनेन चपलेन कार्यमित्यादि निवेदरूप तदेव बल तस्मात्प्रेमा
चन्द्रापीडविषयक स्मृतिरुपस्तस्यावेशेन प्रवेशेनास्वतन्त्रीकृता परायत्तीकृता परवशेव पराधीनेवोत्थायोत्थान
कृत्या जालवातायनेन जालगवाक्षेण तमेव क्रीडापर्वतकमवलोकयन्ती पश्यन्त्यतिष्ठदासत् । पुनर्भावानेवाह—
नत्रस्येति । तत्रस्था वातायनोपविष्टा सा त चन्द्रापीडमानन्दजले हर्षाश्रुणा यद्व्यवधान तेनोद्विग्नेवोद्वेगे प्राप्तेव
स्मृत्यानुभवव्यतिरिक्तज्ञानेन ददर्शालोकयाचकार [न चक्षुषा] । अङ्गुलिभ्यो गलितो यः स्वेदस्तस्य परामर्शं सञ्छे-
पस्तेन भीतेव त्रस्तेव चिन्तया लिलेख । न चित्रतूलिकया तदाकृतिं भावनया भावितवती । न कूर्चिकया लिखित-
वतीत्यर्थः । रोमाञ्च इति । रोमाञ्चो रोमोद्गमस्तेन तिरोधानमाच्छादन तेन शङ्कितेव हृदयेन चित्तेनालिलि-
ङ्गापेक्ष कृतवती । न वक्षसा भुजान्तरेण । तस्येति । तस्य चन्द्रापीडस्य यः सगम संश्लेषस्तत्र कालातिपातः
वागविलम्बस्त सोढुम[मतेवा]शक्तेव गमाय तदालिङ्गनाय मनो नियुक्तवती प्रेषितवती । न परिजनम् । अ-
प्रागममिप्राय —आनन्दजल व्यवधायकमिति न चक्षुषा तथादर्शनमित्युद्वेगः । अङ्गुलीगलितस्वेदेन चित्रतू-
लिकाभिरितानस्य विलोपो भयहेतुवैक्षमालि[नि]नेव रोमाञ्च एव व्यवधायक इति सर्वथा नानन्तरितालिङ्गनमिति
वादाहेतुः । मनसः सत्त्वगति मत्वा त[स्य] परिजनस्य तथावाभावात्कालातिपातः । अत्र आनन्दजलादीना
स्पर्शादीनां चातिगता व्यप्या । नापिनामालम्ब्य भावशवलत्वमुक्त्वा नायकमात्र[धि]त्य भावशवलत्वमाह—
चन्द्रापीडोऽपीति । स्वच्छन्दं कादम्बरीहृदयं तद्वदिव द्वितीयं मणिगृहं प्रविश्य शिलातल आस्तीर्णाय
परतिपातागुभयगत पार्श्वद्वय उपर्युपरि निवेनितानि स्थापितानि बहुन्युपधानान्युच्छीर्षकाणि यस्यामेवविधाय
निपत्य केयूरकेणोत्सङ्गेन गृहीतमानं चरणयुगलमद्रियुग्मं यस्य स । ताभिर्यथादिष्टेषु यथायोग्य
भूमिभागेषु अङ्गुलिभ्यो कन्यकाभिः परिवृतो दोलायमानेन चेतसा कृत्वा चिन्तां विवे-
श । तावदस्या गन्धर्वराजदुहितुः कादम्बर्याः सहभुव स्वाभाविसा सकललोकहृदय-
हारिणः । आहोस्विदिति । अनाराधितधर्मा प्रसन्नधैर्यविधेन भगवता मकरकेतुनेति

णितत्रिभागेण हृदयान्तःपतत्स्मरशरकुसुमरजोरूपितेनेव चक्षुषा तिर्यग्विलोकयति । मद्द्वि-
लोकित्वा च धवलेन स्मितालोकेन दुकूलेनेव लज्जयात्मानमावृणोति । मल्लज्जाविवर्तमानवदना
च प्रतिविम्बप्रवेशलोभेनेव कपोलदर्पणमर्पयति । मदवकाशदायिनो हृदयस्य प्रथमाविनयले-
खाभिव कररुहेण शयनाङ्के लिखति । मत्ताम्बूलवीटिकोपनयनखेदविधूतेन रक्तोत्पलभ्रम-
मद्भ्रमरवृन्देन करतलेन स्विन्नं मुखमिव गृहीततमालपल्लवेनेव वीजयति । पुनश्चाचिन्तयत्—
'प्रायेण मानुष्यकसुलभा लघुता मिथ्यासंकल्पसहस्रैरेवं मां विप्रलभते, लुप्तविवेको यौवन-
मदो मदयति, मदनो वा । यतस्तिमिरोपहृतेव यूनां दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्प्रशयति ।
स्नेहलवोऽपि वारिणेव यौवनमदेन दूरं विस्तीर्यते स्वयमुत्पादितानेकचिन्तागताकुला कवि-
मतिरिव तरलता न किञ्चिन्नोत्प्रेक्षते । निपुणमदनगृहीता चित्रवर्तिकेव तरुणचित्तवृत्तिर्न
किञ्चिन्नालिखति । संजातरूपाभिमाना कुलटेवात्मसंभावना न कचिन्नात्मानमर्पयति । स्वप्न
ईवानुभूतमपि मनोरथो दर्शयति । इन्द्रजालपिच्छिकेवासंभाव्यमपि प्रत्याशा पुरः स्थाप-
यति' । भूयश्च चिन्तितवान्—'किमनेन वृथैव मनसा खेदितेन, यदि सत्यमेवेयं धवले-

सावधारणं तेन मकरकेतुनैव मयि कादम्बरी नियुक्ता नियोजिता, येन मन्मथनियोगेन साक्षेणास्य रुधिर तेन सरा-
गेण स्नेहयुक्तेनाकूणितो वक्रीकृतत्रिभागो यस्मिन् । हृदयेति । हृदयान्तःपतन्तो ये स्मरशराः कदर्पवणास्त एव
कुसुमानि तेषां रजः परागस्तेन रूपितेनेव चक्षुषा नेत्रेण तिर्यग्विलोकयति । इदं चिन्ताविरूढामधिकूलोक्तम्,
अन्यथा प्रासादादिरूढायास्तस्या विलोकनासंभवात् । एवमन्यानपि तद्व्यापारान्खानुकूलानेव चिन्तयन्नाह—
मदिति । मद्द्विलोकित्वा सती लज्जया धवलेन स्मितालोकेन । शुभ्रत्वसाम्यादाह—**दुकूलेति** । दुकूलेनेवात्मा-
नमावृणोत्याच्छादयति । प्रतिविम्बमधिकृत्याह—**मदिति** । मल्लज्जया विवर्तमानवदनं यस्या एवविधापि प्रति-
विम्बस्य यः प्रवेशस्तस्य लोभेनेव कपोलदर्पणमर्पयति । मुराविवर्तनेऽपि कपोलस्य तदभिमुखात्वादिति भावः ।
नखकर्पणचेष्टामधिकृत्याह—**मदिति** । मामवकाशदायिनो हृदयस्य प्रथमायाः विनयलेखामिव कररुहेण
पुनर्भवेन शयनस्य पत्यङ्गस्याङ्क उत्सङ्गे लिखति । ताम्बूलप्रदानसमये तस्या करकम्पक्रियामधिकृत्याह—**म-**
मेति । मम ताम्बूलवीटिकाया यदुपनयनप्रापणतस्माद्य खेदप्रयासस्तेन विधूतेन कम्पितेन रक्तोत्पल-
कोकनदतस्य यो भ्रमस्तेन भ्रमद्भ्रमरवृन्दमधुकरपटलं यस्मिन्नेतादृशेन करतलेन [गृहीत]तमालपल्लवेन । भ्रम-
राणां तत्सादृश्यादिति भावः । **मदिति** । मद्द्विलोकनात्प्रेम्णा स्विन्नं मुखमिव वीजयति । **पुनरिति** । पुनर-
चिन्तयच्चिन्तितवान् । किं तदित्याह—**प्रायेणेति** । प्रायेण बाहुल्येन मानुष्यके भवे सुलभा सुप्रापा लघुता
मिथ्या मुधा सकल्पसहस्रैर्मनोरथसहस्रैरेव पूर्वोक्तप्रकारेण । मामित्यात्मनिर्देशः । विप्रलभते । वञ्चयतीत्यर्थः ।
तथा लुप्तो विवेको येनैतादृशो यौवनमदस्तादृश्यगर्वो मदयति मदजनयति । एव मदनोऽपि । यतस्तिमिरोपहृतेन
यूना दृष्टिरल्पमपि कालुष्यं महत्प्रशयति । अत्पापि योपिता चित्तविकृतिर्वहुलेन जानन्तीत्यर्थः । स्नेहलवोऽपि प्री-
तिलेशोऽपि वारिणेव यौवनमदेन दूरं विस्तीर्यते दूरं नीयते । **स्वयमिति** । स्वयमात्मनोत्पादिता अनेकेषामभि-
लषणीयवस्तुना चिन्तास्तत्तद्विषयकमनोवृत्तयस्तासां गततेनाकुला व्याकुला तरलता तृष्णाविशेषः किञ्चिन्नो-
त्प्रेक्षतेऽभि[ल]पते । अपि तु सर्वमेवोत्प्रेक्षते इति भावः । केव । कविमतिरिव । सापि स्वयमुत्पादितानेकेषां व-
र्णनीयानां या चिन्ता स्पृतिमन्स्यां गततेनाकुला व्याप्ता सती किञ्चिन्नोत्प्रेक्षते । अपि तु सर्वमेवोत्प्रेक्षा-
लकारविषयीकरोतीत्यर्थः । **निपुणेति** । निपुणोऽभिज्ञो यो मदनः कदर्पस्तेन गृहीता स्वीकृता तरुणचित्तवृ-
त्तिश्चित्रवर्तिकेव किञ्चिन्नं नालिखति । अपि तु सर्वमेवाल्लिखतीत्यर्थः । **संजातेति** । संजातं रूपं सौन्दर्यस्याभि-
मानोऽहंकारो यस्या एवविधात्मसंभावना कुलटेव कचिन्नं नात्मानमर्पयति । अपि तु सर्वत्रात्मानं दत्त इत्यर्थः ।
स्वप्न ईवानुभूतमपि मनोरथो दर्शयति । प्रत्याशा दुराशेन्द्रजालपिच्छिकेवासंभाव्यमपि पुरोऽप्ये स्थापयति प्रति-
ष्ठितं करोति । **भूयश्चेति** । पुनरप्यन्यच्चिन्तितवान् । श्रुतिमाह—**किमनेनेति** । अनेन पूर्वोदन्ते[न] र्थं मु-

क्षणा मय्येवंजातचित्तवृत्तिस्तदा न चिरात्स एवैनामप्रार्थितानुकूलो मन्मथः प्रकटीकरि-
ष्यति । स एवास्य संशयस्य छेत्ता भविष्यति' इत्यवधार्योत्थायोपविश्य च ताभिः कन्य-
काभिः सहाक्षैर्गैयैश्च विपञ्चीवाद्यैश्च पाणविकैश्च स्वरसंदेहविवादैश्च तैस्तैरालापैः सुकुमारैः
कलाविलासैः क्रीडन्नासांचक्रे । मुहूर्तं च स्थित्वा निर्गम्योपवनालोकनकुतूहलक्षिप्तचित्तः क्री-
डार्पवतशिखरमारुरोह । कादम्बरी तु तं दृष्ट्वा चिरयतीति महाश्वेतायाः किल वर्त्मवैलो-
कयितुं विमुच्यतां गवाक्षमित्युक्त्वानङ्गक्षिप्तचित्ता सौधस्योपरितनं शिखरमारुरोह । तत्र च
विरलपरिजना, सैकलशगिमण्डलपाण्डुरेणातपत्रेण हेमदण्डेन निवार्यमाणातपा, चतुर्भिर्वा-
लव्यजनैश्च फेनशुचिभिरुद्धयमानैरुपवीज्यमाना, शिरसि कुसुमगन्धलुब्धेन भ्रमता भ्रमर-
कुलेन दिवापि नीलावगुण्ठनेनैव चन्द्रापीडाभिसरणवेपाभ्यस्यन्ती, मुहुश्चामरशिखां समा-
सज्य मुहुःश्लत्रदण्डमवलम्ब्य मुहुस्तमालिकास्कन्धे करौ विन्यस्य मुहुर्मंदलेखां परिष्वज्य
मुहुः परिजनान्तरितसकलदेहा नेत्रत्रिभंगेणावलोक्य मुहुरावलितत्रिवलीवलया परिवृत्य
मुहुः प्रतीहारीवेत्रलताशिखरे कपोलं निधाय मुहुर्निश्चलकरविधृतामधरपल्लवे वीटिकां नि-

ध्वं मनसा खेदितेन किम्, यदि सत्य[एवेय]धवलेक्षणा कादम्बरी मय्येवं जातचित्तवृत्तिस्तदा न चिरात्स्तोक-
पालेनाप्रार्थित एवानुकूलो दाक्षिण्यवान्मन्मथः स एवैना चित्तवृत्तिं प्रकटीकरिष्यति । स एवेति । स एव क-
र्ष एव । अस्येति । अस्याश्रितवृत्तिर्मयि वर्तते न वेत्येवंरूपस्यास्य संशयस्य छेत्ता दूरीकर्ता भविष्यति । इत्य-
वधार्य निश्चय कृत्वोत्थायोपविश्य च ताभिः पूर्वोक्ताभिः कन्यकाभिः सहाक्षैः पाशकैर्गैयैर्गानैश्च । विपञ्ची वाद्य
येषा तैश्च । पणवो वादित्रविशेषो विद्यते येषा ते पाणविकासैश्च । खराणा षड्जादीना ये सदेहास्तेषां विवादै-
श्च सुभाषितानि सूक्तानि तेषां गोष्ठीभिश्च । अन्यैश्च पूर्वोक्तव्यतिरिक्तैस्तैस्तैरालापैश्च सुकुमारैः कलाविलासैः
क्रीडन्तीषां कुर्वन्नासांचक्रेऽधितस्यौ । मुहूर्तं च स्थित्वा तत्रावस्थानं विधाय तदनन्तरं निर्गम्य बहिरागल्यो-
पवनस्यालोकनं तस्य कुतूहलं कौतुकं तेनाक्षिप्तं चित्तं यस्य स क्रीडापर्वतशिखरमारुरोहास्तुवान् । कादम्बरी
तु तं चन्द्रापीडं दृष्ट्वा विलोक्य चिरयति विलम्बते [इति] महाश्वेतायाः किल वर्त्म मार्गमवलोकयितुं वीक्षितुं
गवाक्षं दातायनं विमुच्यतामुद्गाढ्यतामित्युक्त्वानङ्गक्षिप्तचित्ता सौधस्योपरितनं शिखरमारुरोहास्तुवती । तत्र
चेति । तन्मिन्साले । इतः कादम्बरी विशेषयन्नाह—विरलेति । विरलं स्वल्पं परिजनो यस्याः सा ।
सकलेति । सकलं समग्रं यच्छशिमण्डलं चन्द्रविम्बं तद्वत्पाण्डुरेण श्वेतेन हेमदण्डेन सुवर्णदण्डेनातपत्रेण
एत्रेण निवार्यमाणो दूरीक्रियमाण आतपो यस्याः सा । उद्धयमानैः कम्पमानैः फेनैः कफस्तद्वच्चुचिभिर्निर्मलैश्चतु-
र्भिर्वालव्यजनैश्चामरैरुपवीज्यमाना । शिरसीति । शिरसि मस्तके कुसुमानां पुष्पाणां गन्धस्तेन लुब्धेन गर्वेन
भ्रमरकुलेन मधुकरदण्डेन भ्रमता पर्यटता दिवापि । भ्रमरकुलस्य नीलत्वात्तस्माद्येनाह—नीलेति । नीलं य-
दवगुण्ठनं शिगेवेष्टनं तेनैव । अभिमारिकावेपमधिकृत्वाह—चन्द्रेति । चन्द्रापीडस्याभिसरणं तत्र यो वेप-
रामस्य स्वभ्यासं कुर्वन्ती । उत्कण्ठितचेष्टितान्याह—मुहुरिति । मुहुः क्षणमात्रं चामरशिखां वालव्यजन-
प्रणतः समामग्न्यालम्ब्य । मुहुरुद्वदण्डमवलम्ब्यालम्बनीकृत्य । मुहुस्तमालिकास्कन्धे करौ हस्तां विन्यस्य स-
स्यात् । मुहुर्मंदलेखां परिष्वज्यक्षिप्य । मुहुः परिजनेनान्तरितो व्यवहितः सकलदेहो यस्या एवविधा सती ने-
त्रत्रिभंगेणावलोक्य गिरिदत्ता । मुहुरावलितां त्रिवलीं वलयं मण्डलं यस्याः सा परिवृत्य परावर्तनं कृत्वा । मुहुः
परीहारी चामरशिखाम् स्वी तस्या वेत्रलतां यद्विषेपस्तस्याः शिखरे प्रान्ते कपोलं गलात्परप्रदेशं निधाय ।
मुहुः प्रतीहारीवेत्रलतां कपोलं निधाय मुहुर्निश्चलकरविधृतामधरपल्लवे वीटिकां निधाय ।

१ ५-२५ २ २२ ३ ३० नोदितमुपना ४ विमुच्य न गवाक्षमनङ्ग ५ तत् कैलासशिखरमिव गोपांरुरोह.
६ २० ७ ३० ८ ३० ९ ३० १० ३० ११ ३० १२ ३० १३ ३० १४ ३० १५ ३० १६ ३० १७ ३० १८ ३० १९ ३० २० ३० २१ ३० २२ ३० २३ ३० २४ ३० २५ ३० २६ ३० २७ ३० २८ ३० २९ ३० ३० ३० ३१ ३० ३२ ३० ३३ ३० ३४ ३० ३५ ३० ३६ ३० ३७ ३० ३८ ३० ३९ ३० ४० ३० ४१ ३० ४२ ३० ४३ ३० ४४ ३० ४५ ३० ४६ ३० ४७ ३० ४८ ३० ४९ ३० ५० ३० ५१ ३० ५२ ३० ५३ ३० ५४ ३० ५५ ३० ५६ ३० ५७ ३० ५८ ३० ५९ ३० ६० ३० ६१ ३० ६२ ३० ६३ ३० ६४ ३० ६५ ३० ६६ ३० ६७ ३० ६८ ३० ६९ ३० ७० ३० ७१ ३० ७२ ३० ७३ ३० ७४ ३० ७५ ३० ७६ ३० ७७ ३० ७८ ३० ७९ ३० ८० ३० ८१ ३० ८२ ३० ८३ ३० ८४ ३० ८५ ३० ८६ ३० ८७ ३० ८८ ३० ८९ ३० ९० ३० ९१ ३० ९२ ३० ९३ ३० ९४ ३० ९५ ३० ९६ ३० ९७ ३० ९८ ३० ९९ ३० १०० ३० १०१ ३० १०२ ३० १०३ ३० १०४ ३० १०५ ३० १०६ ३० १०७ ३० १०८ ३० १०९ ३० ११० ३० १११ ३० ११२ ३० ११३ ३० ११४ ३० ११५ ३० ११६ ३० ११७ ३० ११८ ३० ११९ ३० १२० ३० १२१ ३० १२२ ३० १२३ ३० १२४ ३० १२५ ३० १२६ ३० १२७ ३० १२८ ३० १२९ ३० १३० ३० १३१ ३० १३२ ३० १३३ ३० १३४ ३० १३५ ३० १३६ ३० १३७ ३० १३८ ३० १३९ ३० १४० ३० १४१ ३० १४२ ३० १४३ ३० १४४ ३० १४५ ३० १४६ ३० १४७ ३० १४८ ३० १४९ ३० १५० ३० १५१ ३० १५२ ३० १५३ ३० १५४ ३० १५५ ३० १५६ ३० १५७ ३० १५८ ३० १५९ ३० १६० ३० १६१ ३० १६२ ३० १६३ ३० १६४ ३० १६५ ३० १६६ ३० १६७ ३० १६८ ३० १६९ ३० १७० ३० १७१ ३० १७२ ३० १७३ ३० १७४ ३० १७५ ३० १७६ ३० १७७ ३० १७८ ३० १७९ ३० १८० ३० १८१ ३० १८२ ३० १८३ ३० १८४ ३० १८५ ३० १८६ ३० १८७ ३० १८८ ३० १८९ ३० १९० ३० १९१ ३० १९२ ३० १९३ ३० १९४ ३० १९५ ३० १९६ ३० १९७ ३० १९८ ३० १९९ ३० २०० ३० २०१ ३० २०२ ३० २०३ ३० २०४ ३० २०५ ३० २०६ ३० २०७ ३० २०८ ३० २०९ ३० २१० ३० २११ ३० २१२ ३० २१३ ३० २१४ ३० २१५ ३० २१६ ३० २१७ ३० २१८ ३० २१९ ३० २२० ३० २२१ ३० २२२ ३० २२३ ३० २२४ ३० २२५ ३० २२६ ३० २२७ ३० २२८ ३० २२९ ३० २३० ३० २३१ ३० २३२ ३० २३३ ३० २३४ ३० २३५ ३० २३६ ३० २३७ ३० २३८ ३० २३९ ३० २४० ३० २४१ ३० २४२ ३० २४३ ३० २४४ ३० २४५ ३० २४६ ३० २४७ ३० २४८ ३० २४९ ३० २५० ३० २५१ ३० २५२ ३० २५३ ३० २५४ ३० २५५ ३० २५६ ३० २५७ ३० २५८ ३० २५९ ३० २६० ३० २६१ ३० २६२ ३० २६३ ३० २६४ ३० २६५ ३० २६६ ३० २६७ ३० २६८ ३० २६९ ३० २७० ३० २७१ ३० २७२ ३० २७३ ३० २७४ ३० २७५ ३० २७६ ३० २७७ ३० २७८ ३० २७९ ३० २८० ३० २८१ ३० २८२ ३० २८३ ३० २८४ ३० २८५ ३० २८६ ३० २८७ ३० २८८ ३० २८९ ३० २९० ३० २९१ ३० २९२ ३० २९३ ३० २९४ ३० २९५ ३० २९६ ३० २९७ ३० २९८ ३० २९९ ३० ३०० ३० ३०१ ३० ३०२ ३० ३०३ ३० ३०४ ३० ३०५ ३० ३०६ ३० ३०७ ३० ३०८ ३० ३०९ ३० ३१० ३० ३११ ३० ३१२ ३० ३१३ ३० ३१४ ३० ३१५ ३० ३१६ ३० ३१७ ३० ३१८ ३० ३१९ ३० ३२० ३० ३२१ ३० ३२२ ३० ३२३ ३० ३२४ ३० ३२५ ३० ३२६ ३० ३२७ ३० ३२८ ३० ३२९ ३० ३३० ३० ३३१ ३० ३३२ ३० ३३३ ३० ३३४ ३० ३३५ ३० ३३६ ३० ३३७ ३० ३३८ ३० ३३९ ३० ३४० ३० ३४१ ३० ३४२ ३० ३४३ ३० ३४४ ३० ३४५ ३० ३४६ ३० ३४७ ३० ३४८ ३० ३४९ ३० ३५० ३० ३५१ ३० ३५२ ३० ३५३ ३० ३५४ ३० ३५५ ३० ३५६ ३० ३५७ ३० ३५८ ३० ३५९ ३० ३६० ३० ३६१ ३० ३६२ ३० ३६३ ३० ३६४ ३० ३६५ ३० ३६६ ३० ३६७ ३० ३६८ ३० ३६९ ३० ३७० ३० ३७१ ३० ३७२ ३० ३७३ ३० ३७४ ३० ३७५ ३० ३७६ ३० ३७७ ३० ३७८ ३० ३७९ ३० ३८० ३० ३८१ ३० ३८२ ३० ३८३ ३० ३८४ ३० ३८५ ३० ३८६ ३० ३८७ ३० ३८८ ३० ३८९ ३० ३९० ३० ३९१ ३० ३९२ ३० ३९३ ३० ३९४ ३० ३९५ ३० ३९६ ३० ३९७ ३० ३९८ ३० ३९९ ३० ४०० ३० ४०१ ३० ४०२ ३० ४०३ ३० ४०४ ३० ४०५ ३० ४०६ ३० ४०७ ३० ४०८ ३० ४०९ ३० ४१० ३० ४११ ३० ४१२ ३० ४१३ ३० ४१४ ३० ४१५ ३० ४१६ ३० ४१७ ३० ४१८ ३० ४१९ ३० ४२० ३० ४२१ ३० ४२२ ३० ४२३ ३० ४२४ ३० ४२५ ३० ४२६ ३० ४२७ ३० ४२८ ३० ४२९ ३० ४३० ३० ४३१ ३० ४३२ ३० ४३३ ३० ४३४ ३० ४३५ ३० ४३६ ३० ४३७ ३० ४३८ ३० ४३९ ३० ४४० ३० ४४१ ३० ४४२ ३० ४४३ ३० ४४४ ३० ४४५ ३० ४४६ ३० ४४७ ३० ४४८ ३० ४४९ ३० ४५० ३० ४५१ ३० ४५२ ३० ४५३ ३० ४५४ ३० ४५५ ३० ४५६ ३० ४५७ ३० ४५८ ३० ४५९ ३० ४६० ३० ४६१ ३० ४६२ ३० ४६३ ३० ४६४ ३० ४६५ ३० ४६६ ३० ४६७ ३० ४६८ ३० ४६९ ३० ४७० ३० ४७१ ३० ४७२ ३० ४७३ ३० ४७४ ३० ४७५ ३० ४७६ ३० ४७७ ३० ४७८ ३० ४७९ ३० ४८० ३० ४८१ ३० ४८२ ३० ४८३ ३० ४८४ ३० ४८५ ३० ४८६ ३० ४८७ ३० ४८८ ३० ४८९ ३० ४९० ३० ४९१ ३० ४९२ ३० ४९३ ३० ४९४ ३० ४९५ ३० ४९६ ३० ४९७ ३० ४९८ ३० ४९९ ३० ५०० ३० ५०१ ३० ५०२ ३० ५०३ ३० ५०४ ३० ५०५ ३० ५०६ ३० ५०७ ३० ५०८ ३० ५०९ ३० ५१० ३० ५११ ३० ५१२ ३० ५१३ ३० ५१४ ३० ५१५ ३० ५१६ ३० ५१७ ३० ५१८ ३० ५१९ ३० ५२० ३० ५२१ ३० ५२२ ३० ५२३ ३० ५२४ ३० ५२५ ३० ५२६ ३० ५२७ ३० ५२८ ३० ५२९ ३० ५३० ३० ५३१ ३० ५३२ ३० ५३३ ३० ५३४ ३० ५३५ ३० ५३६ ३० ५३७ ३० ५३८ ३० ५३९ ३० ५४० ३० ५४१ ३० ५४२ ३० ५४३ ३० ५४४ ३० ५४५ ३० ५४६ ३० ५४७ ३० ५४८ ३० ५४९ ३० ५५० ३० ५५१ ३० ५५२ ३० ५५३ ३० ५५४ ३० ५५५ ३० ५५६ ३० ५५७ ३० ५५८ ३० ५५९ ३० ५६० ३० ५६१ ३० ५६२ ३० ५६३ ३० ५६४ ३० ५६५ ३० ५६६ ३० ५६७ ३० ५६८ ३० ५६९ ३० ५७० ३० ५७१ ३० ५७२ ३० ५७३ ३० ५७४ ३० ५७५ ३० ५७६ ३० ५७७ ३० ५७८ ३० ५७९ ३० ५८० ३० ५८१ ३० ५८२ ३० ५८३ ३० ५८४ ३० ५८५ ३० ५८६ ३० ५८७ ३० ५८८ ३० ५८९ ३० ५९० ३० ५९१ ३० ५९२ ३० ५९३ ३० ५९४ ३० ५९५ ३० ५९६ ३० ५९७ ३० ५९८ ३० ५९९ ३० ६०० ३० ६०१ ३० ६०२ ३० ६०३ ३० ६०४ ३० ६०५ ३० ६०६ ३० ६०७ ३० ६०८ ३० ६०९ ३० ६१० ३० ६११ ३० ६१२ ३० ६१३ ३० ६१४ ३० ६१५ ३० ६१६ ३० ६१७ ३० ६१८ ३० ६१९ ३० ६२० ३० ६२१ ३० ६२२ ३० ६२३ ३० ६२४ ३० ६२५ ३० ६२६ ३० ६२७ ३० ६२८ ३० ६२९ ३० ६३० ३० ६३१ ३० ६३२ ३० ६३३ ३० ६३४ ३० ६३५ ३० ६३६ ३० ६३७ ३० ६३८ ३० ६३९ ३० ६४० ३० ६४१ ३० ६४२ ३० ६४३ ३० ६४४ ३० ६४५ ३० ६४६ ३० ६४७ ३० ६४८ ३० ६४९ ३० ६५० ३० ६५१ ३० ६५२ ३० ६५३ ३० ६५४ ३० ६५५ ३० ६५६ ३० ६५७ ३० ६५८ ३० ६५९ ३० ६६० ३० ६६१ ३० ६६२ ३० ६६३ ३० ६६४ ३० ६६५ ३० ६६६ ३० ६६७ ३० ६६८ ३० ६६९ ३० ६७० ३० ६७१ ३० ६७२ ३० ६७३ ३० ६७४ ३० ६७५ ३० ६७६ ३० ६७७ ३० ६७८ ३० ६७९ ३० ६८० ३० ६८१ ३० ६८२ ३० ६८३ ३० ६८४ ३० ६८५ ३० ६८६ ३० ६८७ ३० ६८८ ३० ६८९ ३० ६९० ३० ६९१ ३० ६९२ ३० ६९३ ३० ६९४ ३० ६९५ ३० ६९६ ३० ६९७ ३० ६९८ ३० ६९९ ३० ७०० ३० ७०१ ३० ७०२ ३० ७०३ ३० ७०४ ३० ७०५ ३० ७०६ ३० ७०७ ३० ७०८ ३० ७०९ ३० ७१० ३० ७११ ३० ७१२ ३० ७१३ ३० ७१४ ३० ७१५ ३० ७१६ ३० ७१७ ३० ७१८ ३० ७१९ ३० ७२० ३० ७२१ ३० ७२२ ३० ७२३ ३० ७२४ ३० ७२५ ३० ७२६ ३० ७२७ ३० ७२८ ३० ७२९ ३० ७३० ३० ७३१ ३० ७३२ ३० ७३३ ३० ७३४ ३० ७३५ ३० ७३६ ३० ७३७ ३० ७३८ ३० ७३९ ३० ७४० ३० ७४१ ३० ७४२ ३० ७४३ ३० ७४४ ३० ७४५ ३० ७४६ ३० ७४७ ३० ७४८ ३० ७४९ ३० ७५० ३० ७५१ ३० ७५२ ३० ७५३ ३० ७५४ ३० ७५५ ३० ७५६ ३० ७५७ ३० ७५८ ३० ७५९ ३० ७६० ३० ७६१ ३० ७६२ ३० ७६३ ३० ७६४ ३० ७६५ ३० ७६६ ३० ७६७ ३० ७६८ ३० ७६९ ३० ७७० ३० ७७१ ३० ७७२ ३० ७७३ ३० ७७४ ३० ७७५ ३० ७७६ ३० ७७७ ३० ७७८ ३० ७७९ ३० ७८० ३० ७८१ ३० ७८२ ३० ७८३ ३० ७८४ ३० ७८५ ३० ७८६ ३० ७८७ ३० ७८८ ३० ७८९ ३० ७९० ३० ७९१ ३० ७९२ ३० ७९३ ३० ७९४ ३० ७९५ ३० ७९६ ३० ७९७ ३० ७९८ ३० ७९९ ३० ८०० ३० ८०१ ३० ८०२ ३० ८०३ ३० ८०४ ३० ८०५ ३० ८०६ ३० ८०७ ३० ८०८ ३० ८०९ ३० ८१० ३० ८११ ३० ८१२ ३० ८१३ ३० ८१४ ३० ८१५ ३० ८१६ ३० ८१७ ३० ८१८ ३० ८१९ ३० ८२० ३० ८२१ ३० ८२२ ३० ८२३ ३० ८२४ ३० ८२५ ३० ८२६ ३० ८२७ ३० ८२८ ३० ८२९ ३० ८३० ३० ८३१ ३० ८३२ ३० ८३३ ३० ८३४ ३० ८३५ ३० ८३६ ३० ८३७ ३० ८३८ ३० ८३९ ३० ८४० ३० ८४१ ३० ८४२ ३० ८४३ ३० ८४४ ३० ८४५ ३० ८४६ ३० ८४७ ३० ८४८ ३० ८४९ ३० ८५० ३० ८५१ ३० ८५२ ३० ८५३ ३० ८५४ ३० ८५५ ३० ८५६ ३० ८५७ ३० ८५८ ३० ८५९ ३० ८६० ३० ८६१ ३० ८६२ ३० ८६३ ३० ८६४ ३० ८६५ ३० ८६६ ३० ८६७ ३० ८६८ ३० ८६९ ३० ८७० ३० ८

वेद्यं मुहुरुद्गीर्णोत्पलप्रहारपलायमानपरिजनानुसरणदत्तकतिपयपदा विहस्य तं विलोक्य-
न्ती, तेन च विलोक्यमाना, महान्तमपि कालमतिक्रान्तं नाज्ञासीत् । आरुह्य च प्रतीहार्या
निवेदितमहाश्वेताप्रत्यागमना तस्मादवततार । स्नानादिषु मन्दादरापि महाश्वेतानुरोधेन दिव-
सव्यापारमकरोत् । चन्द्रापीडोऽपि तस्मादवतीर्य प्रथमविसर्जितेनेव कादम्बरीपरिजनेन
निर्वर्तितस्नानविधिर्निरुपहतशिलार्चिताभिमतदैवतः क्रीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकमहः-
कर्म चक्रे । क्रमेण च कृताहारः क्रीडापर्वतकप्राग्भागभाजि, मनोहारिणि, हारीतहरिते,
हरिणरोमन्थफेनशीकरासारे, सीरायुधहलभयनिश्चलकालिन्दीजलत्विपि, तरुणीचरणालक्त-
करसशोणशोचिपि, कुसुमरजःसिकतिलतले, लतामण्डपोपगूढे, शिखण्डिताण्डवसंगीतगृहे,
मरकतशिलातल उपविष्टो दृष्टवान्सहसैवातिवहलधाम्ना धवलेनालोकेन जलेनेव निर्वाप्यमाणं
दिवसम्, मृणालवलयेनेव पीयमानमातपम्, क्षीरोदेनेव प्लाव्यमानां महीम्, चन्दनरसवर्षे-
णेव सिच्यमानानिर्दिगन्तान्, सुधयेव विलिप्यमानमम्बरतलम् । आसीच्चास्य मनसि—
‘किमु खलु भगवानोपधिपतिरकाण्ड एव शीतांशुरुदितो भवेत्, उत यन्नविक्षेपविशीर्यमाण-

मुहुरुद्गीर्णं क्षिप्तं यदुत्पलं तस्य प्रहारस्तेन पलायमानो यः परिजनस्तस्मिन्ननुसरणं तत्र दत्तानि कतिपयपदानि
यया सा विहस्य हास्य कृत्वा [त] विलोकयन्ती, तेन च चन्द्रापीडेन विलोक्यमानातिक्रान्तं व्यतीतं महान्तमपि
कालं समयं नाज्ञासीन्न ज्ञातवती । इतश्चारुह्य चारोहणं कृत्वैव प्रतीहार्या द्वारपालिकया निवेदितं ज्ञापितं महा-
श्वेताप्रत्यागमनं यया सैवविधा तस्मात्सौधादवततारोत्तीर्णा । स्नानादिषु मन्दादरापि शिथिलोद्यमापि महाश्वेता-
नुरोधेन दिवसव्यापारं दिनकृत्यमकरोद्व्यदधत् । चन्द्रापीडोऽपि तस्मात्क्रीडापर्वतशिखरादवतीर्योत्तीर्य प्रथम-
विसर्जितेनेवाद्यप्रहितेनेव कादम्बरीजनेन निर्वर्तितो विहितः स्नानविधिर्यस्य स । निरुपहताराण्डा या शिला
तस्या अर्चिता पृजिताभिमतदैवता येन सः क्रीडापर्वतक एव सर्वमाहारादिकमहः कर्म चक्रे । क्रमेणेति ।
क्रमेणानुक्रमेण कृत आहारो भोजनं येन स मरकतशिलातल उपविष्ट आसीनोऽतिवहलं वामं तेजो यन्मित्रेव-
विधेन धवलेन शुभ्रेणालोकेन जलेनेव निर्वाप्यमाणं विलुप्यमानं दिवसं दृष्टवानित्यन्वयः । मरकतशिलातल
विशेष्यघाह—क्रीडेति । क्रीडापर्वतकस्य प्राग्भागभाजि पूर्वप्रदेशवर्तिनि मनोहारिणि चित्तबोधजनके ।
मरकताना नीलत्वादाह—हारीतेति । हारीतः पद्विविशेषो मृदङ्गुरस्तद्वद्धरिते नीले । हरिणेति । हरिणानां
मृगाणां यो रोमन्थश्चर्वितस्य चर्वणं तस्य फेनः कफस्तस्य शीकराणां वातास्तविषुषामासारे वेगवान्वर्षो यस्मिन् ।
सीरेति । सीरायुधो रामो हलः सीरः तस्माद्व्यधत् तेन निश्चला कालिन्दी यमुना तस्या जलं पानीयं तद्व-
त्त्वदृशं कान्तिर्यस्मिन् । तरुणीति । तरुणीनां मानिनीनां यश्चरणालक्तः पादरत्नार्थं यावत्करसन्नेन शोणा-
रक्ता शोचिः कान्तिर्यस्मिन् । कुसुमानां पुष्पाणां रजो धूलिन्नेन मिक्तिलं मिक्ततायुक्तं तलं यस्मिन् । लता-
मण्डपैरुपगूढे व्याप्ते । शिखण्डितेति । शिखण्डिना मयूराणां यन्ताण्डवः नृत्यं तस्य संगीतगृहं तस्मिन् ।
अथ चातपः सूर्यलोकः दृष्टवान् । कीदृशम् । मृणालवलयेनेव पीयमानमास्त्रायमानम् । नाथः सूर्यस्यातपः किन्तु
मृणालवलयस्यैव । पुनर्महीं वसुधा दृष्टवान् । कीदृशीम् । क्षीरोदेनेव क्षीरगमुद्रेणेव प्लाव्यमाना वायमानाम् ।
पुनर्दिगन्तरागन्तव्यवान् । कीदृशान् । चन्दनरसवर्षेणेव सिच्यमानानां भिषेकविषयीक्रियमाणान् । तदनन्तरमम्बरतलं
व्योमतलं दृष्टवान् । कीदृशम् । सुधया गृहवल्लीकरणद्रव्येण विलिप्यमानं विलेपनविषयीक्रियमाणम् । आ-
सीच्चेति । अस्य चन्द्रापीडस्य मनस्येवमासीत् । खलु निश्चयेन । किमु भगवानोपधिपतिः शीतांशुश्चन्द्रोऽकाण्ड
एवाप्रन्तः एवोदितो भवेदुद्धतः स्यात् । उत यन्नस्य विक्षेपः प्रपातस्तेन विशीर्यमाणानि विरागदत्ता प्राप्य-

लाभरणमिव मदनद्विपस्य शरच्छकलैरिव कल्पितं कादम्बरीरूपवशीकृतमुनिजनहृदयैरिव निर्मितं गुरुमिव सर्वरत्नानां यशोराशिभिवैकत्र घटितं सर्वसागराणां प्रतिपक्षमिव चन्द्रमसो जीवितमिव ज्योत्स्निकाया लक्ष्मीहृदयमिव नलिनीदलगलज्जलविन्दुविलासतरलमुत्कण्ठितमिव मृणालवलयधवलकरं शरच्छशिनमिव धनमुक्तांशुनिवहधवलितदिङ्मुखं मन्दकिनीमिव सुरयुवतिकुचपरिमलवाहिनं प्रभावरिपणमतितारं हारम् । दृष्ट्वा चायमस्य चन्द्रापीडश्चन्द्रातपयु-
तिर्मखो धवलिन्नः कारणमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितोपचार-
क्रमेण मदलेखाम्पतन्ती जग्राह । सा तु तस्मिन्नेव मरकतप्रावणि मुहूर्तमुपविश्य स्वयमु-
त्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेणानुलिप्य तेच द्वे दुक्ले परिवाप्य तैश्च मालतीकुसुमदामभिरारचि-
तशेखरं कृत्वा तं हारमादाय चन्द्रापीडमुवाच—‘कुमार, तवेयमपहस्तिताहंकारकान्ता पेज-
लता प्रीतिपरवशं जनं कमिव न कारयति । प्रश्रय एव ते ददात्यवकाशमेवंविधानाम् । अनया
चाकृत्या कस्यासि न जीवितस्वामी । अनेन चाकारणाविष्कृतवात्सल्येन चरितेन कस्य न
बन्धुत्वमध्यारोपयसि । एषा च ते प्रकृतिमधुरा व्यवहृतिः कस्य न वयस्यतामुत्पादयति ।
कस्य वा न समाश्वासयन्त्यमी स्वभावसुकुमारवृत्तयो भवद्गुणा । त्वन्मूर्तिरेवात्रोपलम्भम-

पुञ्जीभूतम् । दिगिति । दिग्गजा दिग्दन्तिनस्तेषां करा गुण्डादण्डास्तेषां सीकराणां सारमिव रहस्यमित् ।
मदनेति । मदनद्विपस्य कदर्पहस्तिनो नक्षत्रमालासञ्चितमाभरणमिव विभूषणमिव । शरदिति । शरदनाल-
यस्तस्य शकलैरिव खण्डैरिव कल्पितं निर्मितं हृदयानिर्मलत्वात् । तदभिप्रायेणाह—कादमिति । कादम्बरी
राजमुता तस्या रूपसौन्दर्यं तेन वशीकृतानि यानि मुनिजनहृदयानि तैर्निर्मितमिव । गर्वरत्नानां समग्रम-
णीनां गुरुमिव श्रेष्ठमिव । सर्वसागराणां समग्रमुद्राणामेकत्र घटितं यशोराशिमिव । चन्द्रमसो जगित् प्र-
तिपक्षमिव । ज्योत्स्निकायाश्चन्द्रिकाया जीवितमिव । नलिनीति । नलिनी पद्मिनी तन्मा दलानि पत्राणि
तेभ्यो गलन्तं धरन्तो ये जलविन्दवस्तेषां विलासस्तद्वतरलचञ्चलम् । उत्कण्ठितं लक्ष्मीहृदयमिव । मृणाले-
ति । मृणालानि विसानि तेषां वलयतद्वद्वलका कस्य यस्य गतम् । धनमुक्तो योऽशुनिवहः किरणममृद्भ्येन
धवलितदिङ्मुखयेनैवभूतशरच्छशिनमिव सुरयुवतिकुचानां यपरिमल आमोदमन्वाहिनं मन्दकिनीमिवेता
दृष्ट्वा प्रभावरिपणमतितारमतिमनोहरहारम् । दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा विलोक्य चन्द्रापीड । चन्द्रेति । चन्द्रातप-
युतिवदयुतिर्यस्यैवविव मुखस्य स । धवलिन्नो विशेषणं वा । प्रवोपवणितमयं हार उवाच धवलिन्नः का-
रणमिति मनसा निश्चित्य दूरादेव प्रत्युत्थानादिना समुचितेन योग्येनापचारक्रमेणापतन्तीमागच्छन्ती मदलेखा
जग्राह । प्रत्युद्गमेन तामादातवान् । सा त्विति । सा तु मदलेखा तस्मिन्नेव मरकतप्रावणममृद्भ्येन
लाया मुहूर्तं धनमात्रमुपविद्यावस्थानं कृत्वा स्वयमात्मनोत्थाय तेन चन्दनाङ्गरागेण मलयजविलेपनेनानु-
लिप्य तेच प्रवोक्तं द्वे दुक्ले परिवाप्य [तैश्च] मालतीकुसुमदामभिर्जातीपुष्पभिरारचितशेखरं विरचितावनम
कृत्वा तं हारमादाय गृह्णन्वा चन्द्रापीडमुवाचोक्तवती । किमुवाचेत्याह—कुमारेति । हे कुमार हे चन्द्रापीड,
तवेयमपहस्तिताहंकारकान्ता मनोहरपेजलता मुन्दरता कमिव प्रीतिपरवशं जनं न
कारयति । ते तव प्रश्रय एव त्विनय एवावकाशमवगाहददात्येवविधानां पुरुषाणाम् । अनया चाकृत्याकारादि-
पेण त्वं कस्य जीवितस्वामी नानि । अपि तु मवेपामित्यर्थः । अनेन चाकारणेनानिमित्तेनाविकृतप्रसङ्गो
यद्वान्मन्यं हितं यस्मिन्नेवविधेन चरितेन समाचरणेन कस्य बन्धुत्वनाम्नारोपयसि । एषा च ते तव प्रकृति
स्वभावेन मधुरा मिश्रा व्यवहृतिर्वापार कस्य न वयस्यता मित्रतामुत्पादयति । स्वभावेन सुकुमारा इति ।
मेवविधा अमी भवद्गुणा कस्य न समाश्वासयन्ति समाश्वायन्ता कुर्वन्ति । त्वदिति । अत्रार्थः त्वन्मूर्तिरेवात्रोप-

हेति, या प्रथमदर्शन एव विश्रम्भमुपजनयति । इतरथा हि त्वद्विधे सकलभुवनप्रथितमहिम्नि प्रयुज्यमानं सर्वमेवानुचितमिवाभाति । तथा हि । संभाषणमप्यधःकरणमिवापतति । आदरोऽपि प्रभुताभिमानमिवानुमापयति । स्तुतिरप्यात्मोत्सेकमिव सूचयति । उपचारोऽपि चपलतामिव प्रकाशयति । प्रीतिरप्यनात्मज्ञतामिव ज्ञापयति । विज्ञापनापि प्रागल्भ्यमिव ज्ञायते । सेवापि चापलमिव दृश्यते । दानमपि परिभव इव भवति । अपि च स्वयं गृहीतद्वयय किं दीयते । जीवितेश्वराय किं प्रतिपाद्यते । प्रथमकृतागमनमहोपकारस्य का ते प्रत्युपक्रिया । दर्शनदत्तजीवितफलस्य सफलमागमनं केन ते क्रियते । प्रणयितां चानेन व्यपदेनेन दर्शयति कादम्बरी, न विभवम् । अप्रतिपाद्या हि परस्वता सज्जनविभवानाम् । आस्तां तावद्विभवः, भवादृशस्य दास्यमप्यङ्गीकुर्वाणा नाकार्यकारिणीति नियुज्यते । दत्त्वात्मानमपि वञ्चिता न भवति । जीवितमप्यर्पयित्वा न पश्चात्तप्यते । प्रणयिजनप्रत्याख्यानपराङ्मुखी च दाक्षिण्यपरिवती महत्ता सताम् । न च तादृशी भवति याचमानानां यादृशी ददतां लज्जा ।

पलम्भमनुभवमर्हति । साक्षात्कारयोग्या भवति । या प्रथमदर्शन एव प्रथमावलोकन एव विश्रम्भविश्वासमुप-
जनयति । अतस्त्व[द्वि]ये त्वत्सदृशे पुरुषे सकलभुवने प्रथितं प्रख्यातो महिमा माहात्म्यं यस्मिन्नेव प्रयुज्यमान
कल्पमान सर्वमनुचितमिव योग्यमिवाभाति । तदेव दर्शयति—**तथा हीति** । सभाषणमपि जल्परूपमिव क-
रणमिवाप्तते । अनुचि तेन सर्वोचितस्य सभाषणमनुचितमेव करोतीति न्यायादिति भावः । आदर इति ।
आद्यरोऽपि बहुमानोऽपि प्रभुताया ऐश्वर्यस्याभिमानमिवानुमापयति जापयति । सुतिरपि तुतिरप्यात्मन उत्सेक
उत्कर्षगमिमिव मूढयति । उपचारोऽप्यन्युत्थानादिहपोऽपि चपलतामिव प्रकाशयति प्रकटीकरोति । प्रीतिरपि
रेरोऽप्यनात्मज्ञता स्वस्वरूपानभिज्ञता जापयति । विज्ञापनापि विज्ञप्तिरपि प्राग्गत्यमिव पाण्डित्यमिव जायते ।
गेवापि स्पर्शापि चापलमिव हृश्यते । दानमपि परिभव इव पराम्ब इव भवति । प्रथितमहिमवत्त्वादिति भावः ।
अपि चेति युक्त्यन्तरं । स्वय गृहीत हृद्दय येनैवविधाय कि दीयते । अयं च जीहितेश्वराय कि प्रतिपाद्यते
कि कथ्यते । अयं भाव — हृद्याधीन जीवित हृद्दय चेद्रहीत तदा जीवितेश्वर एव जात । एवं सति तस्मै
जीविताभिधान कि वस्तु देयम् । सर्वेषा वस्तूना जीवितार्थवान् । एतदपर कि प्रतिपाद्यम् । प्रतिपाद्याना जीवि-
तावशिवात् । प्राम कुत यदागमन तदेव महानुपकारो यस्यैवविधय [ते] भवतः का प्रत्युपक्रिया । न काफीत्यर्थ ।
दनिन दत्त जीवितफल येनैवविधय ते तव सफलमागमन केन क्रियते । अयं भाव.—सर्वपक्षयोक्कष्ट जीवित
फल त्यथैव दानम् । इत पर त्वत्सदृशमस्माक किमपि नास्ति, येन त्वदागमनसाफ्त्य क्रियते । कादम्बर्यनेन
त्यवेनेन हारासनमित्तेषा प्रणयिता मेहवत्ता त्वयि दर्शयति । न विभवमैश्वर्यम् । तदैतादृश वस्तु नास्ति
तत्र सम वर्तते शौचेवम् । नन्वन्युत्तममुक्ताखलापस्य स्वविभवप्रदर्शने कोऽयमस्वरस इत्येत आह—**अ-**
पदीति । सीति निमित्तम् । सजनविभवाना परम्वता स्वायपरकीयभावोऽप्रतिपाद्या वर्तते । सता
प्राणे पोताग्निरन्नित्सवेन तद्धिनवत्याधि तथात्वादिति भावः । अयं यद्यपरितोपस्तदा विभवो हारा-
दिषा सो र्धातुत्वादिकार्य निर्घृतु । कि तु नवाहनस्य दास्यमङ्गीकुर्वाणा नाकार्यमारिणीति नियोज्यते
चापि कर्मणि लब्धव्यइत्येते । दत्त्वेति । आप्तमानमपि दत्त्वा त्वदवीन कृत्वा वञ्छिता न भवति
। इत्येतादृशं न स्पष्टम् । अपितन[प्य]मित्रिया न प्रधानप्यते न पश्चनाप करोगेति । य सता संमुखपाणा
सता मुखपा षण्णो मित्रे रुक्तिमोदन्तो रो जनन्तस्य प्रखाप्यान निराकरण तत्र पराध्युयी प्रणयोजना-
। प्रखालनपरापल्या न भवतात्यर्थ । तत्र हेतुनाह—**दाक्षिण्याति** । दाक्षिण्यमनुकूलता तस्या
एव । इत्येते । इति धिया तन्मार्दान त्याजित्व आह—**न चेति** । ददता पितरण कुर्वता यादृशी

यत्तु सत्यममुना व्यतिकरेण कृतापराधमिव त्वय्यात्मानमवगच्छति कादम्बरी । तदयममृत-
मथनसमुद्भूतानां सर्वरत्नानामेकशेष इति शेषनामा हारोऽमुनैव हेतुना बहुमतो भगवताम्भ-
सापत्या गृहमुपागताय प्रचेतसे दत्तः । पाशभृतापि गन्धर्वराजाय । गन्धर्वराजेनापि काद-
म्बर्यै । तथापि त्वद्वपुरस्यानुरूपमाभरणस्येति विभावयन्त्या नभस्थलमेवोचितं सुधानुतो
धाम्नो न धरेत्यवधार्यानुप्रेषितः । यद्यपि गुणगणाभरणभूषिताङ्गयष्टयो भवादृशाः क्लेशहेतु-
मितरजनबहुमतमाभरणभारमङ्गेषु नारोपयन्ति, तथापि कादम्बरीप्रीतिरत्र कारणम् । किं न
कृतमुरसि शिलाशकलं कौस्तुभाभिधानं लक्ष्म्याः सहजमिति बहुमानमाविष्कुर्वता भगवता
शार्ङ्गपाणिना । न च नारायणोऽत्रभवन्तमतिरिच्यते । नापि कौस्तुभमणिरणुनापि गुणल-
वेन शेषमतिशेते । न चापि कादम्बरीमाकारानुकृतिकलयाप्यल्पीयस्या लक्ष्मीरनुगन्तुमलम् ।
अतोऽर्हतीयमिमं बहुमानं त्वत्तः । न चाभूमिरेषा प्रीतिप्रसरस्य । नियतं च भवता लग्नप्रणया
महाश्वेतोपालम्भसहस्रैः खेदयित्वा स्वात्मानमुत्सक्ष्यति । अतएव महाश्वेता तरलिकामपीमं
हारमादाय त्वत्सकाशं प्रेषितवती । तथापि कुमारस्य संदिष्टमेव । न खलु महाभागेन मन-

लज्जा त्रपा स्यात्तादृशी याचमानानां नीचानां न च स्यात् । यस्त्विति । तु पुनरर्थः । यत्पूर्वोक्तं तत्सत्यम् ।
तत किमित्यत आह—अमुनेति । अमुना व्यतिकरेण त्वदागमनसबन्धेन त्वयि कृतापराध विहितागसमि-
वात्मान कादम्बर्यवगच्छति जानाति । तदयममृतमथनात्समुद्भूतानां प्रकटितानां सर्वरत्नानामेकशेषोऽवशि-
ष्टोऽतः शेषनामाय हारोऽमुनैव हेतुनैकशेषत्वेनाम्भसापत्या भगवता समुद्रेण बहुमतो गृहमुपागताय प्राप्ताय
प्रचेतसे वरुणाय दत्तोऽर्पितः । पाशभृतापि वरुणेनापि गन्धर्वराजा[य] दत्तः । गन्धर्वराजेनापि कादम्बर्यै दत्तः ।
तथाप्यस्याभरणस्य त्वद्वपुस्तद्वदीय शरीरमनुरूप योग्यमिति विभावयन्त्या मनमि विभावना कुर्वन्त्या । एतस्मि-
न्नर्थे दृष्टान्तं प्रदर्शयन्नाह—नभ इति । सुधानुतथन्द्रस्य धाम्नस्तेजसो नभस्थलमेवोचितं योग्यं न वरा पृथ्वी-
त्यवधार्य निश्चित्यानुप्रेषितोऽनुप्रहितः । यद्यपीति । यद्यपि भवादृशा भवत्यादृशा पुरुषा गुणा शार्ङ्गाद्यस्तेषां
गणा समुदायास्त एवाभरणानि तैर्भूषिताशोभिताङ्गयष्टिरेषा ते तथा क्लेशहेतु परिश्रमकारणमितरजना प्राकृ-
तजनास्तैर्बहुमतमादरपूर्वक स्वीकृतमाभरणभार विभूषणवीथमङ्गेषु हस्तपादादिषु नारोपित(पयन्ति) न स्थाप-
यन्ति । तथापीति । यद्यप्येवमस्ति तथापि कादम्बरीप्रीतिरत्र हारधारणे कारणं नियामकम् । प्रीत्या-
न्यैरपि तथा कृतमित्याह—किं न कृतमिति । लक्ष्म्या श्रिय सहजं सार्वं समुत्पन्नमिति कृत्वा बहुमान
सत्कारमाविष्कुर्वता प्रकटीकुर्वता भगवता शार्ङ्गपाणिना कौस्तुभाभिधानं शिलाशकलमुरसि किं न कृतं किं न
विहितम् । न च नारायणस्तथा करोतु नाम । अहं तु तादृशो न भवामीत्यत आह—न चेति । नारायण
कृष्णोऽत्रभवन्त त्वा न चातिरिच्यते नाविको भवति । तथा च स्वानुरक्तप्रीतिसरक्षणस्वभावगाम्येन त्वमपि
स एवेत्यर्थः । न च हारोऽपि कौस्तुभापेक्षया न्यून इत्याह—नापीति । कौस्तुभमणिरणुनापि गुणलवेन शेष
शेषनामानं हारं नाप्यतिशेतेऽतिशयितो न भवति । एव लक्ष्मीसादृश्यं कादम्बर्यामानयति । न चेति ।
लक्ष्मी पद्माकारस्यानुकृतिरनुकरणं तस्य कलाशस्त्रयाप्यल्पीयस्यापि कादम्बरीमनुगन्तुं सादृश्यं कर्तुं नालं न
समर्थः । अतो हेतोरियं त्वत्तो भवत इमं बहुमानमर्हति योग्या भवति । न चेयं प्रीतिर्न भवतीत्याह—न च
प्रीतिप्रसरस्य प्रीत्युत्कर्षस्यैषाभूमिरस्थानम्, अपि तु स्थानमेव । वैपरीत्यवाक्यमाह—नियतेति । नियतं नि-
श्चितं भवता त्वया लग्नं प्रणयं वेदो यस्या एवविवा महाश्वेता उपालम्भमगद्व्यै खेदयित्वा खेदमुत्पाद्य स्वा-
त्मानं निज्जात्मानमुत्सक्ष्यति त्यक्ष्यति । अतएवातो हेतोर्महाश्वेतेन हारमादाय गृहीत्वा त्वत्सकाशं भगवतापीमं
तरलिकां प्रेषितवती प्रहितवती । तथापि महाश्वेतयापि कुमारस्य संदिष्टं कथितमेव । महाभागेन गन्पुद्रेण

१ उद्भूतानाम् २ एकः शेषः ३ लब्धनामा ४ सुधानुतेर्नाम ५ नित्यगुण ६ शार्ङ्गपाणा ७ नभः
८ महाश्वेतानाम् ९ आत्मानम् १० महाश्वेतया, ११ तरलिका १२ अनुप्रेषिता

सापि कार्यः कादम्बर्याः प्रथमप्रणयप्रसरभङ्गः’ इत्युक्त्वा च ताराचक्रमिव चामीकराचलस्य तटे तं तस्य वक्षःस्थले ववन्ध । चन्द्रापीडस्तु विस्मयमानः प्रत्यवादीत्—‘मदलेखे, किमु-
च्यते । निपुणाभि । जानासि ग्राहयितुम् । उत्तरावकाशमपहरन्त्या कृतं वचसि कौशलम् ।
अयि मुग्धे, के वयमात्मन , के वा वयं ग्रहणाग्रहणस्य वागता खल्वियमस्तं कथा । सौज-
न्यशालिनीभिर्भवतीभिरुपकरणीकृतोऽयं जनो यथेष्टमिष्टेर्ष्वनिष्टेषु वा व्यापारेषु विनियुज्य-
ताम् । अतिदक्षिणायाः खलु देव्याः कादम्बर्या निर्दाक्षिण्या गुणा न कंचिन्न दासीकुर्वन्ति’
इत्युक्त्वा च कादम्बर्यसंवद्धाभिरेव कथाभिः सुचिरं स्थित्वा विसर्जयांवभूव मदलेखाम् ।
अनतिदूरं गताया च तस्यां क्रीडार्पवतगतमुदयगिरिगतमिव चन्द्रमसं चन्दनदुकूलहारधवलं
चन्द्रापीडं द्रष्टुं संमुत्सारितवेत्रच्छत्रचामरचिह्ना निपिद्वाशेषर्परिजना तमालिकाद्वितीया
चित्ररथसुता पुनरपि तदेव सौधगिखरमारुरोह । तत्रस्था च पुनस्तथैव विविधविलासतर्तङ्गि-
तैर्विकारिविलोकिताैर्जहाराभ्य मनः । तथाहि । मुहुर्मुहुर्नितम्बविम्बन्यस्तवामहस्तपल्लवा प्रीवृतां-
शुकानुसारप्रसारितदक्षिणकरा निश्चलतारका लिखितेव, मुहुर्जृम्भिकारम्भदत्तोत्तानकरतल-
तया तद्गोत्रस्वलनभिया निरुद्धवदनेव, मुहुरंशुकपल्लवताडितनिश्वासाभोदलुब्धमधुकरमुख-

तत्रा वादम्बर्था प्रथमप्रणयप्रसरमज्ञो मनसापि न कार्यो न विधेयः । कायवाग्भ्या तु सर्वथा निषेध एव सूचितः । श्लुष्वेयभिधाय चामीकराचलस्य मेरोस्तटे ताराचकमिव नक्षत्रसमूहमिव त हार तस्य वक्ष स्थले ववन्ध । चन्द्रापीडस्तु विस्मयमानो विस्मय कुर्वाण प्रत्यवादीप्रत्यवोचत् । हे मदलेखे, त्वया किमुच्यते । त्व निपुणास्ति पण्डितास्ति । अत एव ग्राहयितु स्वीकारयितु जानानि । उत्तरस्य प्रतिवचसोऽवकाश प्रवेशयोग्यतामपहरन्त्या दरीकुर्वन्त्या वचनि वाग्वापारे कौशल पाण्डित्य कृतम् । अयीति कोमलामन्त्रणे । हे मुग्धे, आत्मनो भवदपेक्षया के वगम् । युष्माक देवयोनित्वादिति भावः । अथ च के वा वय ग्रहणाग्रहणस्य वागता । खलु निश्चितम् । इयमन् यथा । यौजन्यशालिनीभिः सुजनतागोभिनीभिर्भवतीभिरुपकरणीकृतोऽय जने यथेष्टमिष्टेप्वनिषेधे वा व्यापारेषु विनियुज्यता प्रेयताम् । खलु निश्चितम् । अतिदक्षिणाया अत्युदाराया । 'दक्षिणे सरलोदारे' इति कोशः । कादम्बर्था निर्दाक्षिण्या सर्वत्र भ्रमणशीला गुणा कचित्पुरुष न न दासीकुर्वन्ति । अपि तु सर्वानेव । श्लुषुत्वा चेत्यभिधाय च वादम्बरीसयद्धाभिरेव कथाभिः सुचिरं स्थित्वा ता मदलेखा वि-सर्जनादभूय एते गमनायानुत्पत्तिवान् । तदनन्तरं तस्या मदलेखायामनतिदूरं गताया नातिदूरं प्राप्ताया चित्ररथयुता वादम्बरी पुनरपि द्वितीयवारमपि तदेव सौधशिखरमारुरोहाहटा । अथ सौधशिखरं विशेषयन्नाह—प्रीडेति । शीतार्थं च पर्वतं शैलस्तत्र गतम् । समिव । उदयगिरिरदयाचलस्तत्र गतमिव [चन्द्रमसम्] । चन्द्रमसप्रजम् हुक्कल धौमम् हार शेषाभिधानं, एतैर्धवलं शुभ्रं चन्द्रापीडं द्रष्टुं वीक्षितुं समुत्सारितानि दरीकृतानि वैद्यनटानामरचिणानि यया सा । निषिद्धो वज्रितोऽग्रेयः समग्रं परिजनं परिच्छदो यया सा । तमा-रिषा एव द्वितीया यया सा च । तत्रस्था च सौधशिखरगता च पुनस्तथैव पूर्वोक्तरीत्यैव विविधा अनेकप्रकारा-ने विविधा एव द्वितीया यया सा । तत्रस्था च सौधशिखरगता च पुनस्तथैव पूर्वोक्तरीत्यैव विविधा अनेकप्रकारा-तथा इति । एतैर्दृष्ट्वा वा नितम्बविम्ब आगेहविम्बे व्यन्तं स्थापितो वामहन्तरद्वयो यया सा । प्रावृत्त परिगृहीतः सत्पुनः तद्वृत्तरेण प्रगारितो दक्षिणरसो यया सा । निश्चलेति । निश्चला स्थिरा तारका-रणावधारणा सा । अत एव निषिद्धेन चित्रितेन । मुहुरिति । जृम्भिसारम्भे जृम्भाया प्रारम्भे दत्त-रूपेण दत्तवत् तस्य सारवत्ता तया । तया चन्द्रापीडस्य गोत्रमभिधानं तस्य स्थालनं तन्माया [भी] भी-

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

रतया प्रस्तुताह्वानेव, मुहुरनिलगलितांशुकसंभ्रमद्विगुणीकृतभुजयुगलप्रावृतपयोधरतया दत्ता-
लिङ्गनसंज्ञेव, मुहु. केगपाशाकृष्टकुसुमपरिताञ्जलिसमाघ्राणलीलया कृतनमस्कारेव, मुहुरुभ-
यतर्जनीभ्रमितमुक्ताप्रालम्बतया निवेदितहृदयोत्कलिकोद्गमेव, मुहुरूपहारकुसुमस्खलनविधुत-
करतलतया कथितकुसुमायुधशरप्रहारवेदनेव, मुहुर्गलितरसनानिगडपतितचरणतया संयम्या-
पितेव मन्मथेन, मुहुश्चलितोरुविधृतशिथिलदुकूला, क्षितितलदोलायमानांशुकैकदेशाच्छादि-
तकुचा, चकितपरिवर्तनत्रुट्यत्रिवलीलता, समस्तचिकुरकलापसंकलनाकुलकरतला, कटाक्षश्रे-
पधवलीकृतकर्णोत्पलं विलक्ष्यमाणस्मितमुधाधूलिधूपरितकपोलं सांचीकृत्य वदनमनेकरसंभ्र-
म्भिभङ्गुरं विलोकयन्ती, तावदवतस्थे यावदुपसंहतालोको लोहितो दिवसो बभूव ।

अथ हृदयस्थितकमलिनीरागेणेव रज्यमाने राजीवजीवितेश्वरे सैकललोकचक्रवालचक्रव-

तिस्तया निरुद्धवदनेव । **मुहुरिति** । अशुकपल्लवेन ताडितो यो निश्वासा मोदस्तत्र लुब्धा ये मधुकगा भ्रमरा-
स्तैर्मुखरो वाचालस्तस्य भावस्तत्ता तया प्रस्तुत प्रारब्धमाह्वानं यया सैवविवेकः । **मुहुरिति** । अनिलेन गलि-
तानि यान्यशुकान्युत्तरीयाणि तेषां सभ्रमो विलासस्तेन द्विगुणीकृत यद्भुजयुगलं तदेव प्रावृतमुत्तरीयं ययो
पयोधरयोस्तयोर्भावस्तत्ता तया दत्तालिङ्गनसंज्ञां सकेतो यया सैवविवेकः । **मुहुरिति** । केगपाशादाहृष्टाणि
यानि कुसुमानि तेन पूरितो योऽञ्जलिस्तस्य समाघ्राणलीलया कृत्वा कृतनमस्कारेव विहितप्रणामेव । पुन-
रयोरलीकप्रदेशाभिमुखीकरणेन तदुत्प्रेक्षा—**मुहुरिति** । उभयतर्जनीभ्रमितो यो मुक्ताप्रालम्बो मुक्तालता
तस्य भावस्तत्ता तया निवेदितो ज्ञापितो हृदयस्योत्कलिका हृत्प्रेष [तस्य] उद्गमः प्रादुर्भावो यया सैवविवेकः ।
यया हारो मया भ्राम्यते तथोत्कलिकया मचितमिति भावः । **मुहुरिति** । उपहारमोपनारम्य
यानि कुसुमानि तेभ्यः स्खलनेन विधुतं कम्पितं यत्करतलं तस्य भावस्तत्ता तया कथिता कुसुमा-
युधो मदनस्तस्य शरप्रहारवेदना पीडा यया सैवभूतेव । **मुहुरिति** । गलिता सस्ता या रमना कटिमेखला गं-
व निगडोऽन्दुकस्तत्र पतितौ यां चरणौ तयोर्भावस्तत्ता तया संयम्य वद्धा मन्मथेनापितेव । **मुहुरिति** ।
चलिताभ्यामूरुभ्यां ययाकथंचिद्विधृतमपि शिथिलं दुकूलं यस्यां सा । क्षितितले दोलायमानोऽशुकमोत्तरीयम्य-
कदेशस्तेनाच्छादितौ कुचां यया सा । चकितं समभ्रमं यत्परिवर्तनं तेन त्रुट्यन्ती त्रिवलीलता यस्यां सा ।
समस्ता ममगा ये चिकुरा कुन्तलास्तेषां कलापः समूहस्तस्य सखलनं स्वकीयस्थले म्यापनं तेनाकुलं व्यादिप्तं
करतलं यस्यां सा । किं कुर्वती । वदनं मुखं सांचीकृत्य वकीकृत्यानेके रमान्तेषां भङ्गी रचनाविशेषस्तेन भ-
ङ्गुरं वक्रं यया स्यात्तया विलोकयन्ती । अथ वदनं विशेषयन्नाह—**कटाक्षेति** । कटाक्षाणां क्षेपस्तेन ववली-
कृतं कर्णोत्पलं यस्मिन् । विलक्ष्यमाणं यस्मितं तदेव मुधा तस्या धूलिस्तया धूपरितौ कपोलौ यस्मिन् ।
तावदवतस्थे यावदुपसंहतं एकीभूतं आलोको यस्मिन्नेवविधो लोहितो रक्तो दिवसो बभूव । एतेन सव्यागमयो
जात इति ज्ञापितम् ।

अथ प्रदोषममयं वर्णयन्नाह—**अथेति** । जानायां मदर्शनश्रमायां वेलायां कादम्बरी मौर्विशगरान्कीटापर्व-
तकनितम्बाच्च चन्द्रापीडोऽवनतारेल्यन्वयः । कस्मिन्नयति । रागेणानुरज्यमाने मतिरक्ततां प्राप्यमाणे मतिः ।
रक्तत्वसाम्यादाह—हृदयस्थितो यः कमलिनीरागस्तेनेव राजीवानां कमलानां जीवितं तस्येश्वरः स्वामी तस्मि-
न्मकलः समग्रो यो लोके तस्य चक्रवालः पटलः तस्य चक्रवर्तिनिः सार्वभौमे भगवति माह्वन्त्यवति । जगत् पणि-
णत एवविधो यो हार्गतो मृददुरम्भद्वारी (द्वरि)ता नीला वाजिनो यस्य स तस्मिन् । पुनः कीदृशो । सन्तथो-

१ सन्नपट्टिगुणितनुत्तत्तावृतपयोधरतया, मवरणमभ्रमद्विगुणीकृतभुजयुगलप्रावृतपयोधरतया २ प्रत्यय ३ कर्तव्यः
४ निविष्टः ५ नियमितः ६ मुहुर्मुहुर्विचलितः ७ अपमनः ८ कर्कशः ९ कर्णापः १० विन्द्यमानः ११ वि-
लम्बितः १२ विस्मितः १३ विस्मितः १४ विस्मितः १५ विस्मितः १६ विस्मितः १७ विस्मितः १८ विस्मितः १९ विस्मितः
२० विस्मितः २१ विस्मितः २२ विस्मितः २३ विस्मितः २४ विस्मितः २५ विस्मितः २६ विस्मितः २७ विस्मितः २८ विस्मितः २९ विस्मितः ३० विस्मितः
३१ विस्मितः ३२ विस्मितः ३३ विस्मितः ३४ विस्मितः ३५ विस्मितः ३६ विस्मितः ३७ विस्मितः ३८ विस्मितः ३९ विस्मितः ४० विस्मितः
४१ विस्मितः ४२ विस्मितः ४३ विस्मितः ४४ विस्मितः ४५ विस्मितः ४६ विस्मितः ४७ विस्मितः ४८ विस्मितः ४९ विस्मितः ५० विस्मितः
५१ विस्मितः ५२ विस्मितः ५३ विस्मितः ५४ विस्मितः ५५ विस्मितः ५६ विस्मितः ५७ विस्मितः ५८ विस्मितः ५९ विस्मितः ६० विस्मितः
६१ विस्मितः ६२ विस्मितः ६३ विस्मितः ६४ विस्मितः ६५ विस्मितः ६६ विस्मितः ६७ विस्मितः ६८ विस्मितः ६९ विस्मितः ७० विस्मितः
७१ विस्मितः ७२ विस्मितः ७३ विस्मितः ७४ विस्मितः ७५ विस्मितः ७६ विस्मितः ७७ विस्मितः ७८ विस्मितः ७९ विस्मितः ८० विस्मितः
८१ विस्मितः ८२ विस्मितः ८३ विस्मितः ८४ विस्मितः ८५ विस्मितः ८६ विस्मितः ८७ विस्मितः ८८ विस्मितः ८९ विस्मितः ९० विस्मितः
९१ विस्मितः ९२ विस्मितः ९३ विस्मितः ९४ विस्मितः ९५ विस्मितः ९६ विस्मितः ९७ विस्मितः ९८ विस्मितः ९९ विस्मितः १०० विस्मितः

तिनि भगवति पूष्णिं क्रमेण च दिनपरिलम्बनरोपरक्ताभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामित-
शोणिमि व्योमि सद्गतशोचिपि जाते जरठहारीतहरितवाजिनि, रविविरहमीलितसरोजसं-
हतिपु, हरितायमानेषु कैमलवनेषु, श्वेतायमानेषु कुमुदखण्डेषु, लोहितायमानेषु दिङ्मुखेषु,
नीलायमानेषु शर्वरीमुखे, जनैः जनैश्च पुनर्दिनश्रीसमागमाशाभिरिवानुरागिणीभिः सहैव दीधि-
तिभिरदर्जनतामुपगते भगवति गभस्तिमालिनि, तत्कालविजृम्भितेन च कादम्बरीहृदयरागसा-
गरेणैवापूरिते संध्यारागेण जीवलोके, कुसुमायुधानलदह्यमानहृदयसहस्रधूम इव जनितमानि-
नीनयनवारिणि विस्तीर्यमाणे तरुणतमालत्विषि तिमिरे, दिक्करिकरार्वाकीर्णसीकरासार इव
श्वेतायमानतारागणे गंगे, जातायां चादर्शनक्षमायां वेलायां सौधशिखरादवततार कादम्बरी
क्रीडापर्वतकनितम्बाच्च चन्द्रापीडः । ततोऽचिरादिव गृहीतपादः प्रसाद्यमान इव कुमुदिनीभिः
कल्पमुखी. कुपिता इव प्रसाद्यन्नाशा. प्रवोधाशङ्कयेव परिहरन्सुप्ताः कमलिनी., लाञ्छनच्छ-
लेन निशामिव हृदयेन समुद्रहन्, रोहिणीचरणताडनलग्नमलक्तकरसमिवोदयरागं दधानः,
तिभिरनीलाम्बरां दिवमभिसारिकामिवोपसर्पन्, अतिवल्लभतया विकिरन्निव सौभाग्यमुद-

चिप्यात्तदीधितिः एवविधे पूष्णिं सूर्ये जाते सति । तथा क्रमेण च परिपाठ्या दिनस्य सूर्यस्य परिलम्बनमस्तसम-
यन्तेन रोपो नायको दत्तसक्रेतोऽद्यापि नागत एवरूपस्तेन रक्ताभिः कामिनीदृष्टिभिरिव संक्रामिता शोणिमा
रक्तिमा यस्मिन्नेवविधे व्योम्याकाशे सति । पुनः केषु । रविरिति । रविः सूर्यस्तस्य विरहो वियोगस्तेन
मीलिता सञ्चिता या सरोजस[ह]तयः कमलराजयस्तासु । पुनः केषु । कमलवनेषु नलिनखण्डेषु हरितायमा-
नेषु नीलायमानेषु सत्सु । तथा कुमुदखण्डेषु कैवल्यवनेषु श्वेतायमानेषु गौरववदाचरमाणेषु । प्रफुल्लितत्वादिति
भावः । तथा लोहितायमानेषु रक्तायमानेषु दिङ्मुखेषु सत्सु । तथा नीलायमानेषु हरितायमानेषु शर्वरीमुखे प्रदोषे ।
पुनः पुनः पुनर्दिनश्रिया यः समागमस्तस्याशाभिरिवानुरागिणीभिर्दीधितिभिः सह भगवति गभस्तिमालिनि
सूर्येऽदर्शनतामहृदयतामुपगते प्राप्ते सति । पुनः संध्यारागेण जीवलोके आपूरिते सति । केनेव । तत्कालविजृ-
म्भितेन तदात्वप्रसूतेन कादम्बर्या हृदयरागस्तल्लक्षणे यः सागरः समुद्रस्तेनेव । पुनः कस्मिन् । विस्तीर्यमाणे
विस्तारः प्राप्यमाणे । तरुणे नवीनो यस्तमालस्तापिच्छः तस्य त्विडिव त्विट् यस्मिन्नेवविधे तिमिरेऽन्धकारे
सति । तस्य नीलत्वेन साम्यादाह—**कुसुमेति** । कुसुमायुध एवानलो वहिस्तेन दह्यमान ज्वलमान यद्बृ-
हत्सहस्र तस्य धूम इव । कीदृशे । जनितमुत्पादित मानिनीना नयनेषु वारि येन तस्मिन् । अद्यापि पतिर्गृहे
नागत इति दुःखेन मानिनीनयनेष्वश्रुस्रद्धाव इत्यर्थः । एतेन धूममादृश्य ध्वनितम् । द्विगिति । दिक्करिणा
जिगजाना ये वराः शुष्णशृङ्गान्तेष्वकीर्णोऽवध्वस्तो यः सीकरागारस्तस्मिन्निव । श्वेतायमाने दीप्यमाने ता-
रागणे नक्षत्रगणे गगने व्योमि जाते सति । अन्वयस्तु प्रायुक्तः । ततस्तदनन्तरमचिरादिव स्तोक्रालेनेव
समागम्यन्तः उदगादुदय प्राप्तवान् । गृहीतेति । गृहीता पादा यस्य सः । प्रसाद्यमान इव । कामि ।
शुश्रुषामि परीक्षामि । कल्पमुखी कुपिता इव आद्या दिशः प्रसाद्यन्प्रसन्नोऽकुर्वन् । मुप्तानां कमलिनी-
ना प्रदोषो माः नृदित्यागद्वया परिहरन्स्रजन् । लाञ्छनच्छलेनाहमिषेण निशामिव हृदयेन समुद्रहन्धारयन् ।
एतेन सूर्येण । उदगागः दधानः । कमिव । रोहिण्याश्चरणेन रतिकलहेन यत्ताडनं तेन [लग्न] अलक्तकरम-
विना पादवत्स्मिन्निव । तिमिरेव नीलमन्मर वस्त्रमेतादृशी दिवः नीलावगुण्ठनमाभ्यादभिसारिकामिवोपसर्पन्ना-
म । तिमिरान्मयः नावोऽतिदलनता तया सौभाग्य विकिरन्निव निमिषन्निव । कीदृशः । भगवान्माहात्म्य-

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

गाङ्गगवानीक्ष्णोत्सवः सुधासूतिः । उच्छिद्यते च कुसुमायुधाधिराज्यैकातपत्रे कुमुदिनीवधूवरे विभावरीविलासदन्तपत्रे श्वेतभानौ, धवलितदिशि दन्तादिवोत्कीर्णे भुवने चन्द्रापीडश्चन्द्रा-
तपनिरन्तरतयैव कुमुद इव गृहकुमुदिन्याः कल्लोलधौतसुधाधवलसोपाने तनुतरङ्गतालवृन्तवात-
वाहिनि सुप्रहंसमिथुने विरहवाचालचक्रवाकयुगले तीरे कुमुददलावलीभिः पर्यन्तलिखितप-
त्रलतमवदातसिन्दुवारदामोपहारं हरिचन्दनरसैः प्रक्षालितं कादम्बरीपरिजनोपदिष्टं मुक्ता-
शिलापट्टं चन्द्रशीतलमधिशिष्ये । तत्रस्थस्य चास्यागत्याकथयत्केयूरकः 'देवी कादम्बरी देवं
द्रष्टुमागता' इति ।

अथ चन्द्रापीडः ससंभ्रममुत्थायागच्छन्तीम्, अल्पसखीजनपरिवृताम्, अपनीताशेपरा-
जचिह्नम्, इतरामिवैकावलीमात्राभरणम्, अच्छाच्छेन चन्दनरसेन धवलीकृततनुलताम्,
एककर्णावसक्तदन्तपत्राम्, इन्दुकलाकलिकाकोमलं कर्णपूरीकृतं कुमुददलं दधानाम्, ज्यो-
त्स्नाशुचिनी कल्पद्रुमदुकूले विभ्रतीम्, तत्कालरमणीयेन वेपेण साक्षादिव चन्द्रोदयदेवताम्,
मदलेखया दत्तहस्तावलम्बां कादम्बरीमपश्यत् । आगत्य च सा प्रीतिपेशलतां दर्शयन्ती

वान् । पुनः किविशिष्टः । ईक्षणानां नेत्राणामुत्सव इव । उच्छिद्यते च वृद्धिं प्राप्ते च कुसुमायुध कदम्बस्याधि-
राज्य साम्राज्य तस(स्य) एकमद्वितीयमातपत्र छत्र तस्मिन् । कुमुदिनी कैरविणी सैव वधून्तस्या वर प्राणनाथ-
स्तस्मिन् । पाण्डुरत्वसाम्येनाह—विभावरीति । विभावरीस्त्रियामाया विलासायै दन्तपत्र कर्णाभरण
तस्मिञ्चेता शुभ्रा भानव किरणा यस्मिन् । धवलिता शुभ्रीकृता दिशो येन स तस्मिन् । चन्द्रालोकेन
भुवनस्य व्याप्तत्वादाह—दन्तेति । दन्तादिवोत्कीर्णे भुवने विष्टे जाते राति चन्द्रापीडश्चन्द्रातपस्य चन्द्रा-
लोकस्य निरन्तरता सर्वस्मिन्नभिव्याप्तिस्तया हेतुभूतया । एव विरलकुमुदवत्या अपि । गृहकुमुदिन्या कुमुद-
मय्या । कुमुदप्रकर्षवत्या इव ये कल्लोला श्वेतिमोत्कर्षास्तैर्वीत निर्मलीकृत मुधया धवल सोपान यस्मिन् । तनव
सूक्ष्मा ये तरङ्गा कल्लोलास्त एव वातहेतुत्वात्तालवृन्तानि व्यजनानि तेषा वात वहतीत्येवशील तस्मिन् ।
सुमानि हमाना मिथुनानि यस्मिन् । विरहेण वियोगेन वाचालानि मुग्गराणि चक्रवाकयुगलानि यस्मिन्नेववि-
ये तीरे । गृहदीर्घिकाया इति शेष । कुमुदाना कैरवाणा दलावलीभि पत्रश्रेणिभि पर्यन्ते प्राप्ते लिखिता
पत्रलता पत्रभङ्ग्यस्ताभिर्दन्तुग तदवदानानि सिन्दुवारदामानि निर्गुण्डीष्वजस्तेषामुपहागे यस्मिन्नाहृदिचन्दन
गोशीर्षचन्दन तस्य रसं प्रक्षालित वीत कादम्बर्या परिजन परिच्छदन्तेनोपदिष्ट कथित मुक्तावद्धवल शुभ्र
शिलापट्ट चन्द्रेण शीतलमधिशिष्ये । शयन चकोरत्वर्थ । तत्रस्थस्यास्य चन्द्रापीडस्य केयूरक आगत्यत्यक्त
अयत् । इतिशब्दद्योत्यमाह—कादम्बरीति । कादम्बरी देवी देव भवन्त द्रष्टुमागता ।

अथेति । तत्कथनानन्तर मसंभ्रममुत्थाय स चन्द्रापीड कादम्बरीमपश्यत् । अथ कादम्बरी विशेषत
माह—आगच्छन्तीमिति । आगच्छन्तीमायान्तीम् । अहपेति । अप न्नोको य सर्गाजनस्तेन परिग
ताम् । अपनीत दृरीकृतमशेष समग्र राजचिह्न यथा सा ताम् । अतर्पणवतगमिव पर्वव्यावर्णितस्वप्नपाशा भिन्ना
मिवैकावलीमात्रमाभरण विभूषण यस्या सा ताम् । अच्छ चान्छ चाच्छान्छ तेन । अतिनिर्मलेनत्पत्र । एता-
दृशेन चन्दनरसेन धवलीकृता तनुलता यथा सा [ता]म् । एककर्णेऽवसक्त क्षिप्त दन्तपत्र यथा सा ताम् ।
तथाविधदेशाचारत्वादिति भाव । पुन कि कुर्वाणाम् । कर्णपूरीकृत कुमुददल कैरवपत्र दधानाम् । तीर
शम । इन्दुकला चन्द्रकला सैव कलिका तद्वत्कोमल मुकुमारम् । पुन कि कुर्वन्तीम् । ज्योत्स्नाशुचिनी
पत्रिणे कल्पद्रुमस्य दुकूले विभ्रती दधानाम् । तत्कालरमणीयेन तन्ममयमनोदरेण वेपेण नेपथ्येन साक्षात्पन्त्री
दयदेवतामिव । मदलेखया दत्तो हस्तावलम्ब्य वरावलम्बो यस्या सा ताम् । अन्ययन्तु प्रायुक्त । आगत्य च

प्राकृते परिजनोचिते भूतले समुपाविशत् । चन्द्रापीडोऽपि 'कुमार, अध्यास्यतां शिलातलमेव' इत्यसकृदनुबध्यमानोऽपि मदलेखया भूमिमेवाभजत । सर्वासु चासीनासु तासु सुहूर्तमिव स्थित्वा वक्तुमुपचक्रमे चन्द्रापीडः—'देवि, दृष्टिमात्रप्रीते दासजने संभाषणादिकस्यापि प्रसादस्य नास्त्यवकाशः, किमुतैतावतोऽनुग्रहस्य । न खलु चिन्तयन्नपि निपुणं तमात्मनो गुणलवमवलोकयामि, यस्यायमनुरूपोऽनुग्रहातिरेकः । अतिसरला तवेयमपगताभिमानमधुरा च सुजनता यदभिनवसेवकजनेऽप्येवमनुरुध्यते । प्रायेण मामुपचारहार्यमदक्षिणं देवी मन्यते । धन्यः खलु परिजनः, ते यस्योपरि नियन्त्रणा स्यात् । आज्ञासंविभागरणोचिते भृत्यजने क इवादरः । परोपकारोपकरणं शरीरम्, तृणलवलघु च जीवितम् । अपत्रपे त्वत्प्रतिपत्तिभिरुपायनीकर्तुर्मांगतायास्ते । वयमेते शरीरमिदमेतज्जीवितमेतानीन्द्रियाणि एतेषामन्यतरदारोपय परिग्रहेण गरीयस्त्वम्' इति । अथैवमादिनोऽस्य वचनमाक्षिप्य मदलेखा सस्मितमवादीत्—'कुमार, भवतु । अतियन्त्रणया खिद्यते खलु सखी कादम्बरी । किमर्थं चैवमुच्यते । सर्वमिदमन्तरेणापि वचनमनया परिगृहीतम्, किं पुनरमुनोपचारफल्युना वचसा संदेहदोलामारोप्यते' इति स्थित्वा च कंचित्कालं कृतप्रस्तावा 'कथं राजा तारापीडः,

प्रीतिपेनालता स्नेहसुन्दरता दर्शयन्ती प्रकटयन्ती प्राकृते नीचे परिजनस्य सेवकजनस्योचिते योग्ये भूतले पृथिव्या समुपाविशत्समुपविष्ट । चन्द्रापीडोऽपि हेकुमार, शिलातलमेवाध्यास्यतामिति मदलेखयासकृद्वारवारमनुबध्यमानोऽपि कथ्यमानोऽपि भूमिमेव वसुधाभेवाभजताश्रितवान् । सर्वासु तास्वासीनासुपविष्टासु सत्सु सुहूर्तमिव स्थित्वा चन्द्रापीडो वक्तुं कथयितुमुपचक्रम उद्यमं कृतवान् । किं तदित्याह—देवीति । हे देवि, दृष्टिमात्रेण प्रीते दासजने संभाषणादि जल्पनप्रभृतिकस्य प्रसादस्यानुग्रहस्यावकाशोऽवगाहो नास्ति । दृष्टिमात्रसमुद्भूतप्रीत्या तानन्मस हृदय नृत्त यावदस्य प्रवेशो नास्तीत्यर्थः । एतावतोऽनुग्रहस्य किमुत भण्यते । सर्वथा प्रवेशो नास्तीत्यर्थः । न खल्विति । निपुण यथा स्यात्तथा चिन्तयन्नपि विचारयन्नप्यात्मनो गुणलवमवलोकयामि पश्यामि । यस्य गुणलवस्यायमनुरूपो योग्योऽनुग्रहातिरेक प्रसादोत्कर्षः । अतिसरलातिरुज्जी तवेयमपगतो दूरीभूतो योऽभिमानोऽहमारत्नेन मधुरा मिष्टा सुजनता सौजन्यम् । अत्रार्थं हेतु प्रदर्शयन्नाह—यदिनि । यदभिनवि] सेवकजनेऽपि नूतनभृत्येवमनुरुध्यतेऽनुग्रहविषयीक्रियते । प्रायेणेति । प्रायेण बाहुल्येनोपचारेण बाह्यविगमेन तां वशीकर्तुं योग्यमत एवादक्षिणमनुदार ना देवी मन्यते जानाति । खलु निश्चयेन । स एव परिजनो धन्य इत्युच्यते यस्योपरि ते तव नियन्त्रणात्ता स्यात् । आज्ञालक्षणे यः सविभागो विभज्य किंचिदर्पणं तस्य कारणं (५) रणं तथोचिते योग्ये भृत्यजने क इवादरो बहुमानाधिवयम् । परेति । परस्य य उपकार उपकृतिस्तस्योपकरणं गार्ह्य शरीरं तृणलवलघु योऽप्यो लेखस्तद्वलघु च जीवितम् । अत आगतायास्ते तव त्वत्प्रतिपत्तिभिस्त्वत्प्रतिभिरुपायनीकर्तुमुपदोर्नाकर्तुमहनपत्रपे लज्जे । एते वयम्, इदं शरीरम्, एतज्जीवितम्, एतानीन्द्रियाणि, एते दासजनास्तत्परिग्रहेण सौदारोप्य हृत्वा गरीयस्त्वमारोपय स्थापयेति । अन्यस्योपायनस्याभावात् । इदमेव तेषां वचनम् । अथैवमादिन एवमस्य चन्द्रापीडस्य वचनमाक्षिप्य निराश्रय मदलेखा सस्मितमवादीद्वोचत् । तेषां भवतु उपचारोक्तं तत्तत्पेनात् । परमतियन्त्रणयातिवचनेन खलु निश्चयेन कादम्बरी खिद्यते चेदं प्रतीतिः । किमर्थं चैवमुच्यते वच्यते । वचनमन्तरेणापि वचनं विनैव सर्वमिदं पूर्वोक्तमनया कादम्बर्या परिगृहीतम् । किं पुनरमुनोपचारफल्युना निश्चयेन वचना किं वचनव्यापारेण संदेहदोलामारोप्यते । अतः इति । इत्युत्तरकरणं वचनफलं भित्वा विलम्ब्य च हृतो विहित, अर्थान्प्रश्रम्य, प्रस्तावोऽवगतो रणोऽपि तत्तत्तत्परिग्रहेण वचनं वचनं वचनं । इति शब्दद्वयमाह—कथमिति । कथं केन प्रकारेण

कथं देवी विलासवती, कथमार्यः शुक्रनासः, कीदृशी चोज्जयिनी, कियत्यध्वनि सा च कीदृग्भारतं वर्षम्, रमणीयो वा मर्त्यलोकः' इत्येतेषां पप्रच्छ । एवंविधाभिश्च कथाभिः सुचिरं स्थित्वोत्थाय कादम्बरी केयूरकं चन्द्रापीडसमीपगायिनं समादिश्य परिजनं च शयनसौधशिखरमारुरोह । तत्र च सितदुकूलवितानतलास्तीर्णं शयनीयमलङ्कारं । चन्द्रापीडोऽपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतामभिरूपतामतिगम्भीरतां च कादम्बर्याः, निष्कारणवत्सलतां च महाश्वेतायाः, सुजनतां च मदलेखायाः, महानुभावतां च परिजनस्य, अतिसमृद्धिं च गन्धर्वराजलोकस्य, रम्यतां च किपुरुपदेशस्य मनसा भावयन्केयूरकेण संवाह्यमानचरणक्षणादिव क्षणदां क्षपितवान् ।

अथ क्रमेण कादम्बरीदर्शनजागरखिन्नः स्वप्नुमिव तालतमालतालीकदलीकन्दलिनीं प्रविरलकल्लोलानिलशीतलां वेल्लवनराजिमवततार तारापतिः । अभ्यर्णविरहविधुरस्य च कामिनीजनस्य निःश्वसितैरिवोष्णैर्मूर्त्तिनिमनीयत चन्द्रिका । चन्द्रापीडविलोकनारूढमदनेव कुमुदल्लोदरनीतनिशा पङ्कजेषु निपपात लक्ष्मीः । क्षणदापगमे च स्मृत्वा कामिनीकर्णोत्पलप्रहारानुत्कण्ठितेष्विव क्षामतां व्रजत्सु, पाण्डुतनुषु गृहप्रदीपेषु, अनवरतगरक्षेपखिन्नानङ्गनिःश्वा

राजा तारापीड । देवी विलासवती कथम् । [कथं] आर्य शुक्रनास । कीदृशी चोज्जयिनी विशाला । सा चोज्जयिनीत कियत्यध्वनि मार्गे । कीदृग्भारत वर्षं क्षेत्रम् । रमणीयो वा मनोहरो वा मर्त्यलोको मनुष्यलोकः । एवमिति । एवविधाभिरेवप्रकाराभिः कथाभिर्वार्ताभिः सुचिरं बहुकालं स्थित्वावस्थानं कृत्योत्थाय कादम्बरी केयूरकं चन्द्रापीडसमीपगायिनं परिजनं च समादिश्यादेशं दत्त्वा शयनयोग्यं यत्सौधशिखरं तदारुरोहोत्सवती । तत्रेति । तत्र तस्मिन्तलातले सितं शुभ्रं यदुकूलं दुग्ूलं तस्य वितानं चन्द्रोदयस्तस्य तलमयोभागस्तत्रास्तीर्णं स्थापितं शयनीयं गन्धामलङ्कारालङ्कृतवती । चन्द्रापीडोऽपि तस्मिन्नेव शिलातले निरभिमानतां निगर्वतामभिरूपतां विचक्षणतामतिगम्भीरतां च कादम्बर्याः, निष्कारणवत्सलतां च निर्दुक्कहितकारितां च महाश्वेतायाः, सुजनतां च मदलेखायाः, महानुभावतां च परिजनस्य, अतिसमृद्धिं च गन्धर्वराजलोकस्य, रम्यतां मनोहरतां च किपुरुपदेशस्य, मनसा भावयन्ति तन्केयूरकेण संवाह्यमानां लाप्यमानां चरणां पादां यस्यैवभूतं क्षणादिव क्षणमात्रेण क्षणदां त्रियामा क्षपितवान् अथ नीतवान् ।

इदानीं रात्रिशेषं चन्द्रास्त सूर्योदयं च वर्णयन् चन्द्रापीडकर्तव्यतामाह—अथेति । क्षणदाक्षयानन्तरं कादम्बर्या यत् [दर्शनं] अवलोकनं तेन जागरो जागरणं तेन विप्रो रीणं स्वप्न(मु)मिव शयनं कर्तुमिव तारापतिश्चन्द्रः । वेलेति । वेल्लमममा वृद्धिस्तस्या वनराजिं कान्ताग्नेमिवततारावनीर्णवान् । अथ वनराजिं वर्णयन्नाह—तालेति । ताललल, तमालस्तापिच्छ, ताली वृक्षविशेष, कदली रम्भा, आगा कन्दलो विद्यन्ते यस्यां गताम् । प्रविरलेति । प्रविल्ला लोका ये वृक्षेलास्तरगान्तेषामनिलो वायुस्तेन शीतला सृजीताम् । अभ्यर्णन्ति । अभ्यर्णस्तत्कालीनो यो विग्रहो वियोगस्तेन विधुरस्य दुःखितस्य कामिनीजनस्योष्णानि श्वसितानि श्वासिनि मलिनता चन्द्रिका चन्द्रगोलिकानीयत प्राप्यत । चन्द्रेति । चन्द्रापीडविलोकेनेन आन्टं प्राप्तो मदतो यस्या एवभूतेव । आन्टमदनतायाम्नु शीतलप्यानावस्थितिं प्रजागरश्च स्यादित्याशयेनाय(हं)—कुमुदेति । कुमुदल्लोलानां कैरवपत्राणां [उदरे] मध्ये नीता परिकलिता निशा रात्रिर्यस्यां सा । तेषां विस्मयितवान् । तदनन्तरमेव पङ्कजेषु कमलेषु लक्ष्मीं निपपात । क्षणदेति । क्षणदाया निशाया अपगमे कामिनीनां रते ये(यान्) कर्णोत्पलप्रहागन् अथ वान्यानापि क्रीडाविलासान्स्मृत्वा स्मरणं [दृत्वा] पुनर्द्रष्टुमुच्छ्रितेष्विवान् एवोच्छ्रान्तपङ्कजां क्षामतां कृत्यतां व्रजन्सु गच्छन्सु, तत एव पाण्डुतनुषु गृहदीपकेषु सन्सु । अनवरतेति । अनवर[त] निरन्तरं य

सविभ्रमेषु वहत्सु लताकुसुमपैरिमलेषु प्रभातमातरिश्चसु सुमन्दरलतागृहगहनानि च भियेव भजन्तीष्वरुणोदयोपप्लविनीषु तारकासु, क्रमेण च समुद्रते चक्रवाकहृदयनिवासलघानुरागमिव लोहितं मण्डलमुद्बहति सवितरि शिलातलादुत्थाय चन्द्रापीडः प्रक्षालितमुखकमलः कृतसं-
ध्यानमस्कृतिर्गृहीतताम्बूल 'केयूरक, विलोक्य देवी कादम्बरी प्रबुद्धा न वा । क वा तिष्ठति'
इत्यवोचत् । गतप्रतिनिवृत्तेन च तेन 'देव, मन्दरप्रासादस्याधस्तादङ्गणसौधवेदिकायां महा-
श्वेतया सहावन्तिष्ठते' इत्यावेदिते गन्धर्वराजतनयामालोकयितुमाजगाम । ददर्श च धवल-
भस्मललाटिकाभिरक्षमालापरिवर्तनप्रचलकरतलाभिः पाशुपतव्रतधारिणीभिर्धातुरागारुणाम्ब-
राभिश्च परिव्राजिकाभिः परिणततालफलवल्कलोहितवस्त्राभिश्च रक्तपटव्रतवाहिनीभिः
सितवसननिविडनिवद्धस्तनपरिकराभिश्च श्वेतपटव्यजनभिर्जटाजिनवल्कलापाढधारिणीभि-
र्वर्णिचिह्नाभिस्तापसीभिः साक्षादिव मन्त्रदेवताभिः पठन्तीभिर्भगवैतरुयम्बकस्याम्बिकाया
कार्तिकेयस्य विश्रवस्य कृष्णस्यार्यविलोकितेश्वरस्यार्हतो विरिञ्चस्य पुण्याः स्तुतीरुपास्यमाना-
मन्त पुराभ्यर्हिताश्च सादरं नमस्कारैराभापणैरभ्युत्थानैरासन्नवेत्तासनदानैश्च गन्धर्वराजवा-

नारक्षेपो घाणप्रक्षेपस्तेन खिन्नो रीणो योऽनङ्ग कदर्पस्तस्य नि श्वासास्तेषां विभ्रमेषु लता वल्लयस्तासां कुसुमानां पुष्पाणां परिमलो येष्वेवविधेषु प्रभातमातरिश्चसु प्रत्यूषसमीरेषु वहत्सु । अरुणोदयेन [उपप्लव] उपद्रवो विद्यते यानामेवविधासु तारकासु तारासु भियेव भीत्येव सुमन्दरो मेरुस्तस्य लता वीरुधस्ता इव गृहास्तेषां गहनान्य-
रण्यानि च भजन्तीष्वध्रयन्तीषु । क्रमेण परिपाट्या चक्रवाको रथाङ्गाहस्तस्य हृदय तेन सह निवासस्तत्र लग्नो-
ऽनुरागो यस्यैवविधमिव लोहित मण्डल विम्बमुद्बहति धारयति सवितरि सूर्ये च समुद्रत उदिते सति शिला-
तलादुत्थाय प्रक्षालित मुखकमल येन स, कृता सध्याया नमस्कृतिर्येन स, गृहीत भक्षित ताम्बूल येन स,
हे केयूरक, विलोक्य देवी कादम्बरी प्रबुद्धा न वा । क वा तिष्ठतीत्यवोचत् । गतप्रतिनिवृत्तेन च तेन केयूर-
पेण हे देव, मन्दरप्रासादस्याधस्तादङ्गण तत्र यत्सौध तस्य वेदिकायां महाश्वेता सहावन्तिष्ठते । इत्यावेदिते
परिते सति गन्धर्वराजतनयामालोकयितुं वीक्षितुमाजगाम । तदनन्तरं महाश्वेता कादम्बरी च ददर्शविलोक-
यामास । अथ महाश्वेता विशिनष्टि—साक्षादिति । साक्षान्मन्त्रदेवताभिरिव परिव्राजिकाभिस्तापसीभिरुपा-
स्यमानाम् । ता विशिनष्टि—धवल इति । धवल शुभ्र यद्रस भूतिस्तस्य ललाटिका यानां ताभिः । अक्षेति ।
अधनात् जपमालास्तासां परिवर्तनं तेन प्रचलानि कम्प्राणि करतलानि यासां ताभिः । पशुपतेरीश्वरस्येदं
पाशुपत यज्ञं नियमविशेषस्तद्वारयन्तीत्येवशीलास्ताभिर्धातुरागेण गैरिकेणारुणान्यम्बराणि यासां ताभिः ।
परिणता ये तालफलान्तेषां वल्कलानि तान्येव लोहितानि रक्तानि वस्त्राणि यासां ताभिः । रक्तेति । रक्तो
य पटवस्य सन्त तद्वाहिनीभिस्तन्निर्वाह्यारिणीभिः । अथ तापसी विशिनष्टि—सितेति । सितवसनेन श्वे-
तपटवस्य निविड यथा स्यान्तथा निवद्ध स्तनपरिकर गुचाभोगो याभिः । श्वेतपटस्य व्यजनानि तालवृन्तानि
यासां ताभिः । जटेति । जटा सटा, अजिन मृगचर्म, वल्कल चोचम, आपाट पालाश, एतान्यारयन्ती-
ति ताभिः । दण्डो ब्राह्मचार्यस्य निशान्ता यासां ताभिः । किं कुर्वन्तीभिरेताभिः । पठन्तीभिश्चारयन्तीभिः ।
यः पठन्तीभिश्चारयन्तीभिः अम्बिकायां गौर्वा कार्तिकेयस्य मन्दस्य, विश्रवस्य [वि]श्रवस, कृष्णस्य
विश्रवस, उदितेति तेषां सौम्य दार्ढ्य अर्हतन्तीष्वेकस्य विरिञ्चस्य व्रजस्य, पुण्या पवित्रा स्तुतीर्जुती ।
इति । अर्हतन्तीभिः । अर्हतुः अर्हति । अर्हता गन्धर्वराजस्य दान्धवा स्वजनान्तेषां वृद्धा मयविरा सादर

१ लता २ वल्लयस्तासां ३ कुसुमानां ४ पुष्पाणां ५ परिमलो ६ उपप्लव ७ उपद्रवो ८ विद्यते ९ यानामेवविधासु १० तारकासु ११ तारासु १२ भियेव १३ भीत्येव १४ सुमन्दरो १५ मेरुस्तस्य १६ लता १७ वीरुधस्ता १८ इव १९ गृहास्तेषां २० गहनान्य-
२१ रण्यानि २२ च २३ भजन्तीष्वध्रयन्तीषु २४ क्रमेण २५ परिपाट्या २६ चक्रवाको २७ रथाङ्गाहस्तस्य २८ हृदय २९ तेन ३० सह ३१ निवासस्तत्र ३२ लग्नो-
३३ ऽनुरागो ३४ यस्यैवविधमिव ३५ लोहित ३६ मण्डल ३७ विम्बमुद्बहति ३८ धारयति ३९ सवितरि ४० सूर्ये ४१ च ४२ समुद्रत ४३ उदिते ४४ सति ४५ शिला-
४६ तलादुत्थाय ४७ प्रक्षालित ४८ मुखकमल ४९ येन स ५० कृता ५१ सध्याया ५२ नमस्कृतिर्येन स ५३ गृहीत ५४ भक्षित ५५ ताम्बूल ५६ येन स ५७ हे ५८ केयूरक ५९ विलोक्य ६० देवी ६१ कादम्बरी ६२ प्रबुद्धा ६३ न वा ६४ क ६५ वा ६६ तिष्ठतीत्यवोचत् ६७ गतप्रतिनिवृत्तेन ६८ च ६९ तेन ७० केयूर-
७१ पेण ७२ हे देव ७३ मन्दरप्रासादस्याधस्तादङ्गण ७४ तत्र ७५ यत्सौध ७६ तस्य ७७ वेदिकायां ७८ महाश्वेता ७९ सहावन्तिष्ठते ८० इत्यावेदिते ८१ परिते ८२ सति ८३ गन्धर्वराजतनयामालोकयितुं ८४ वीक्षितुमाजगाम ८५ तदनन्तरं ८६ महाश्वेता ८७ कादम्बरी ८८ च ८९ ददर्शविलोक-
९० यामास ९१ अथ ९२ महाश्वेता ९३ विशिनष्टि ९४ साक्षादिति ९५ साक्षान्मन्त्रदेवताभिरिव ९६ परिव्राजिकाभिस्तापसीभिरुपा-
९७ स्यमानाम् ९८ ता विशिनष्टि ९९ धवल इति १०० धवल १०१ शुभ्र १०२ यद्रस १०३ भूतिस्तस्य १०४ ललाटिका १०५ यानां १०६ ताभिः १०७ अक्षेति १०८ अधनात् १०९ जपमालास्तासां ११० परिवर्तनं १११ तेन ११२ प्रचलानि ११३ कम्प्राणि ११४ करतलानि ११५ यासां ११६ ताभिः ११७ पशुपतेरीश्वरस्येदं ११८ पाशुपत ११९ यज्ञं १२० नियमविशेषस्तद्वारयन्तीत्येवशीलास्ताभिर्धातुरागेण १२१ गैरिकेणारुणान्यम्बराणि १२२ यासां १२३ ताभिः १२४ परिणता १२५ ये १२६ तालफलान्तेषां १२७ वल्कलानि १२८ तान्येव १२९ लोहितानि १३० रक्तानि १३१ वस्त्राणि १३२ यासां १३३ ताभिः १३४ रक्तेति १३५ रक्तो १३६ य पटवस्य १३७ सन्त १३८ तद्वाहिनीभिस्तन्निर्वाह्यारिणीभिः १३९ अथ १४० तापसी १४१ विशिनष्टि १४२ सितेति १४३ सितवसनेन १४४ श्वे-
१४५ तपटवस्य १४६ निविड १४७ यथा १४८ स्यान्तथा १४९ निवद्ध १५० स्तनपरिकर १५१ गुचाभोगो १५२ याभिः १५३ श्वेतपटस्य १५४ व्यजनानि १५५ तालवृन्तानि १५६ यासां १५७ ताभिः १५८ जटेति १५९ जटा १६० सटा १६१ अजिन १६२ मृगचर्म १६३ वल्कल १६४ चोचम १६५ आपाट १६६ पालाश १६७ एतान्यारयन्ती-
१६८ ति ताभिः १६९ दण्डो १७० ब्राह्मचार्यस्य १७१ निशान्ता १७२ यासां १७३ ताभिः १७४ किं कुर्वन्तीभिरेताभिः १७५ पठन्तीभिश्चारयन्तीभिः १७६ यः पठन्तीभिश्चारयन्तीभिः १७७ अम्बिकायां १७८ गौर्वा १७९ कार्तिकेयस्य १८० मन्दस्य १८१ विश्रवस्य १८२ [वि]श्रवस १८३ कृष्णस्य १८४ विश्रवस १८५ उदितेति तेषां १८६ सौम्य १८७ दार्ढ्य १८८ अर्हतन्तीष्वेकस्य १८९ विरिञ्चस्य १९० व्रजस्य १९१ पुण्या १९२ पवित्रा १९३ स्तुतीर्जुती १९४ इति १९५ अर्हतन्तीभिः १९६ अर्हतुः १९७ अर्हति १९८ अर्हता १९९ गन्धर्वराजस्य २०० दान्धवा २०१ स्वजनान्तेषां २०२ वृद्धा २०३ मयविरा २०४ सादर

न्धववृद्धाः संमानयन्तीं महाश्वेताम्, पृष्ठतश्च समुपविष्टेन किंनरमिथुनेन मधुकरमधुराभ्यां वंशाभ्यां दत्ते तौने कलगिरा गायन्त्या नारददुहित्र्या पठ्यमाने च सर्वमङ्गलमहीयसि महाभारते दत्तावधानां पुरो धृते च दर्पणे ताम्बूलरागवद्धकृष्णिकान्धकारिताभ्यन्तरं दगनज्योत्स्नासिक्तमुत्सृष्टमधूच्छिष्टपट्टपाण्डुरमधरं विलोकयन्तीं शैवलतृणया कर्णपूरशिरीषप्रेषितोत्तानविलोचनेन वद्धमण्डलं भ्रमता भवनकलहंसेन प्रभातशशिनेव क्रियमाणगमनप्रणामप्रदक्षिणां कादम्बरीं च समुपसृत्य कृतनमस्कारस्तस्यामेव वेदिकायां विन्यस्तमासनं भेजे । स्थित्वा च कंचित्कालं महाश्वेताया वदनं विलोक्य स्फुरितकपोलोदरं मन्दस्मितमकरोत् । असौ तु तावतैव विदिताभिप्रायां कादम्बरीमब्रवीत्—‘सखि, भवत्या गुणैश्चन्द्रापीडश्चन्द्रकान्त इव चन्द्रमयूखैरार्द्राकृतो न शक्नोति वक्तुम् । जिगमिपति खलु कुमारः । पृष्ठतो दुःखमविदितवृत्तान्तं राजचक्रमास्ते । अपि च युवयोर्दूरस्थितयोरपि स्थितेयमिदानीं कमलिनीकमलवान्धवयोरिव कुमुदिनीकुमुदनाथयोरिव प्रीतिराप्रलयात् । अतोऽभ्यनुजानातु भवती’ इति ।

सत्कारपूर्वकं नमस्कारैः प्रणामैराभाषणैर्जल्पनैरभ्युत्थानैरुत्तिष्ठनैरासन्ने समीपे वेत्तासनस्यासन्त्या दानैश्च कृत्वा संमानयन्ती सत्कारं कुर्वन्ती महाश्वेताम् । पुनः कीदृशी कादम्बरीम् । पृष्ठतः समुपविष्टेन पश्चाद्भागस्थितेन किंनरमिथुनेन किंपुरुषयुग्मेन मधुकरवन्मधुराभ्यां वंशाभ्यामुपाङ्गाभ्यां ताने स्तरे दत्ते सति । नारदो देवब्रह्मा तस्य दुहित्र्या पुत्र्या मद्राभिधानया कलगिरा मनोजवाण्या गायन्त्या गानं कुर्वन्त्या । पठ्यमाने गानद्वारा कथ्यमाने च सर्वमङ्गलैः समग्रश्रेयोभिर्महीयसि महाभारते दत्तावधानां न्यस्तचित्ताम् । पुनः किं कुर्वन्तीम् । पुरो धृतेऽग्रे स्थापिते दर्पणेऽवरं दन्तच्छदं विलोकयन्ती पश्यन्तीम् । अथावरं विशेषयन्नाह—‘ताम्बूलेति । ताम्बूलं नागवल्लीदलं तस्य रागस्तेन वद्धा या कृष्णिका श्यामता तयान्धकारितमन्धकारवदाचरितमभ्यन्तरमध्यभागो यस्य तत् । दशनेति । दशनानां दन्तानां या ज्योत्स्ना चन्द्रिका तया सिक्तं मिश्रितम् । उत्सृष्टेति । उत्सृष्टमुज्झितं मधुं क्षौद्रं येनैवविधो य उच्छिष्टपट्टो मदनपिण्डस्तद्वत्पाण्डुरश्चेतरक्तम् । वद्धेति । वद्धमण्डलं यथा स्यात्तया भ्रमता भ्रमणं कुर्वता [भवनकलहंसेन] गृहकलहंसेन प्रभातकालीनो यः शशी चन्द्रस्तेनेव क्रियमाणा विधीयमाना गमनसमये प्रणामयुक्ता प्रदक्षिणा यस्यां सा ताम् । कलहसान्विशेषयन्नाह—‘शैवलेति । शैवलं शैवालं तस्य तृणया गर्द्धेन कर्णपूरीकृतं यच्छिरीषपुष्पं तस्मिन्प्रेषितं उत्तानं ऊर्ध्वमुगे विलोचने नेत्रे यस्य स तेनैवविधा कादम्बरी च समुपसृत्य निकटे गत्वा कृतो नमस्कारो येनैवभूतो यस्यां सा समुपविष्टास्ति तस्यामेव वेदिकायां विन्यस्तं स्थापितमासनं विष्टरं भेजेऽभजत् । तत्र कंचित्कालं स्थित्वा स्थितिं विधाय महाश्वेताया वदनं विलोक्य निरीक्ष्य स्फुरितं चलितं कपोलयोरुदरं मध्यप्रदेशो यस्मिन्नेतादृशं मन्दस्मितमीपद्मास्यमकरोत् । असौ महाश्वेता तु तावतैव स्मितमात्रेणैव विलितो जातोऽभिप्रायो यया गैवविधा गती कादम्बरीमित्यब्रवीत् । इतिशब्दबोध्यमाह—‘सखीति । हे सखि आलि, भवत्या गुणैः कर्णभूतैश्चन्द्रापीडश्चन्द्रमयूखैः शशिकिरणैश्चन्द्रकान्त इव चन्द्रोपल इवार्द्राकृतो वक्तुं शक्यमितु न शक्नोति न [ग]मयौ भवति । खलु निश्चयेन कुमारो जिगमिष्यति विचलिष्यति । पृष्ठतो मद्रमनानन्तरमविदितवृत्तान्तमज्ज्ञातोऽन्तमतएव दुःखं दुःखितं राजचक्रं नृपसमूहं [आम्ने] वर्तते । अपि चेति युक्त्यन्तरं । युवयोः कादम्बरीचन्द्रापीडयोर्दूरस्थितयोरपीदानीं नाप्रनं कमलिनीकमलवान्धवयोर्मि पद्मिनीमययोरिव कुमुदिनीकुमुदनाथयोर्(नाथ)योरिव कैरवणीचन्द्रममोरिव प्रीतिं वेत् आह (प्र)लयात्प्रलयं मयीदीकृत्य आकृपान्नादियं भिता । अतो हेतोर्भवत्यभ्यनुजानातु । गमनाद्वा दद्यान्विष्य ।

अथ कादम्बरी 'सखि, महाश्वेते, स्वाधीनोऽयं सपरिजनो जनः कुमारस्य स्व इवान्तरा-
त्मा । क इवात्मानुरोधः' इत्यभिधाय गन्धर्वकुमारानाहूय 'प्रापयत कुमारं स्वां भूमिम्' इत्या-
दिदेश । चन्द्रापीडोऽप्युत्थाय प्रणम्य प्रथमं महाश्वेतां ततः कादम्बरीं तस्याश्च प्रेमस्निग्धेन
चक्षुषा मनसा च गृह्यमाणः 'देवी, किं ब्रवीमि । बहुभाषिणे न श्रद्धधाति लोकः । स्मर्तव्यो-
ऽस्मि परिजनकथासु' इत्यभिधाय कन्यकान्तःपुरान्निर्जगाम । कादम्बरीवर्जोऽशेषः कन्यका-
जनो गुणगौरवाकृष्टः परवश इव तं व्रजन्तमा वहिस्तोरणादनुवव्राज । निवृत्ते च कन्यका-
जने केयूरकेणोपनीतं वाजिनमैरुह्य गन्धर्वकुमारकैस्तैरनुगम्यमानो हेमकूटात्प्रवृत्तो गन्तुम् ।
गच्छतश्चास्य चित्ररथतनया न केवलमन्तर्वहिरपि सैव सर्वाशानिबन्धनमासीत् । तथा हि ।
तन्मयेन मानसेनासहविरहदुःखानुशयलम्नामिव पृष्ठतः, कृतमार्गगमननिरोधामिव पुरस्तात्,
वियोगाकुलहृदयोत्कलिकैर्विशोक्तिक्षमाभिव नभसि सम्यगालोकयितुं वदनम्, विरहातुरमान-
सामिवावस्थितामुरःस्थले, तामेव ददर्श । क्रमेण च प्राप्य महाश्वेताश्रममच्छोदसरस्तीरे
संनिविष्टमिन्द्रायुधखुरपुटानुसारेणैवागतमात्मस्कन्धावारमपश्यत् । निवर्तिताशेषगन्धर्वकुमा-
रश्च सानन्देन सकुतूहलेन सविस्मयेन च स्कन्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानः स्वभवनं

अथेति । एतच्छ्रवणानन्तर कादम्बरी गन्धर्वकुमारानाहूयाह्वानं कृत्वेत्यादिदेशेत्यादिष्टवती । इतिशब्द-
वाच्यमाह—कुमारेति । कुमार चन्द्रापीडः स्वा भूमिं प्रापयत आपयत यूयम् । किं कृत्वा । इत्यभिधायेत्यु-
क्त्वा । इतिशब्दार्थमाह—हे सखि महाश्वेते, अयं मर्त्यक्षुणः सपरिवारो जनः कुमारस्य स्वान्तरात्मेव स्वाधी-
नः स्ववशः । अतः कोऽत्रानुरोधः सकोचः । चन्द्रापीडोऽप्युत्थायौत्थानं कृत्वा प्रथममादौ महाश्वेता प्रणम्य
नमस्कृत्य ततस्तदनन्तर कादम्बरी प्रणम्य नमस्कृत्य तस्या कादम्बर्याः प्रेमस्निग्धेन स्नेहचिक्रणेन चक्षुषा
नेत्रेण मनसा च गृह्यमाण इत्यभिधायोक्त्वा कन्यकान्तःपुरान्निर्जगाम निर्गतो बभूव । इतिशब्दार्थमाह—
देवीति । हे देवि कादम्बरी, किं ब्रवीमि किं कथयामि । 'ब्रुवते हि फलेन साधवो न तु शब्देन' इति न्या-
यान् । अत्र हेतुमाह—यतो बहुभाषिणे वाचालाय लोको जनो न श्रद्धधाति न श्रद्धते । अतः उपसहरति—
परीति । परिजनकथासु निजसेवकवार्तासु स्मर्तव्यं स्मरणीयोऽस्मि । अहमिति शेषः । तदनन्तर कादम्ब-
रीवर्जोऽशेषः समग्र कन्यकाजनो गुणगौरवेणाकृष्ट आकर्षितः परवश इव परायत्त इव तं चन्द्रापीडं व्रजन्तं
गच्छन्तमा वहिस्तोरणाद्विहिरं मर्यादीकृत्यानुवव्राज पृष्ठतो जगाम । तदनन्तर निवृत्ते च पश्चाद्वलिते च क-
न्यकाजने केयूरकेणोपनीतमानीतं वाजिनमारुह्यारोहणं कृत्वा तैः पूर्वोक्तैर्गन्धर्वकुमारकैरनुगम्यमानो हेम-
कूटागन्तुं श्रुतः । गच्छतो व्रजतोऽस्य चन्द्रापीडस्य चित्ररथतनया कादम्बरी न केवलमन्तर्वहिरपि सैव का-
दम्बरी सर्वाशानिबन्धनं समग्राभिलाषाणा कारणमासीद्बभूव । एतदेव दर्शयति—तथा हीति । तन्मयेन
वाक्यमन्तरीनेन मानसेन चित्तेन कृत्वासह्यं न सोढुं शक्यं यद्विरहदुःखं तस्यानुशयं सतापस्तेन पृष्ठतो लम्नामिव,
पुरस्तादोऽप्यतो नार्गगमनस्य निरोधो यथा सैवविधामिव, वियोगेन विरहेणाकुल हृदयं चित्तं तस्मिन्नुत्क-
लिषा होमयन्त्या आवेगात्प्रवेगात्सम्यग्गदनालोकयितुं वाञ्छितुं नभसि व्योम्नि क्षिप्तामिव पर्यस्तामिव ।
क्रमेण च तन्मयातुरमानसामिवावस्थिताम् । तामेव कादम्बरीमेव ददर्श-
यतीति । क्रमेण परिप्राप्य च महाश्वेताश्रमं प्राप्यानायाच्छोदसरस्तीरे संनिविष्टं स्थापितमिन्द्रायुधखुरपुटानु-
सारेणैवागतमात्मस्कन्धावारमपश्यदन्तः । निवर्तिता पश्चाद्वलि-
ता । एतदेव दर्शयति । तन्मयेन मानसेन चित्तेन कृत्वासह्यं न सोढुं शक्यं यद्विरहदुःखं तस्यानुशयं सतापस्तेन पृष्ठतो लम्नामिव,
पुरस्तादोऽप्यतो नार्गगमनस्य निरोधो यथा सैवविधामिव, वियोगेन विरहेणाकुल हृदयं चित्तं तस्मिन्नुत्क-
लिषा होमयन्त्या आवेगात्प्रवेगात्सम्यग्गदनालोकयितुं वाञ्छितुं नभसि व्योम्नि क्षिप्तामिव पर्यस्तामिव ।

तन्मयेन मानसेन चित्तेन कृत्वासह्यं न सोढुं शक्यं यद्विरहदुःखं तस्यानुशयं सतापस्तेन पृष्ठतो लम्नामिव,
पुरस्तादोऽप्यतो नार्गगमनस्य निरोधो यथा सैवविधामिव, वियोगेन विरहेणाकुल हृदयं चित्तं तस्मिन्नुत्क-
लिषा होमयन्त्या आवेगात्प्रवेगात्सम्यग्गदनालोकयितुं वाञ्छितुं नभसि व्योम्नि क्षिप्तामिव पर्यस्तामिव ।

विवेश । समानिताशेपराजलोकश्च वैशम्पायनेन पत्रलेखया च सहैवं महाश्वेता, एवं कादम्बरी, एवं मदलेखा, एवं तमालिका, एवं केयूरकः, इत्यनयैव कथया प्रायो दिवसमनैपीत् । कादम्बरीरूपदर्शनविद्विष्टेव नास्य पुरे प्रीतिमकरोद्राजलक्ष्मी । तामेव च धवलेक्षणाभाव-
द्धरणरणकेन चेतसा चिन्तयतो जाग्रत एवास्य जगाम रात्रिः । अपरेद्युश्च समुत्थिते भगवति
रवावास्थानमण्डपगतस्तद्रतेनैव मनसा सहसैव प्रतीहारेण सह संप्रविशन्तं केयूरकं ददर्श ।
दूरादेव च क्षितितलस्पर्शिना मौलिना कृतपादपतनम् 'एह्येहि' इत्युक्त्वा प्रथममपाङ्गविस-
र्पिणा चक्षुषा, ततो हृदयेन, ततो रोमोद्गमेन, पश्चाद्भुजाभ्यां प्रधावित प्रथितमालिलिङ्ग
गाढम् । उपावेशयच्चैनमात्मनः समीप एव । पप्रच्छ च स्मितसुधाधवलीकृताक्षरं क्षरत्प्रीति-
द्रवमयमिव वचनमाहृतः—'केयूरक, कथय कुशलिनी देवी ससखीजना सपरिजना काद-
म्बरी भगवती महाश्वेता च इति । असौ तु तेन राजसूनोः प्रीतिप्रकर्षजन्मना स्मितेनैव
स्नपित इवानुलिप्त इव सद्य एवापगताध्वखेदः प्रणम्यादृततरमवोचत्—'अद्य कुशलिनी,
यामेवं देवः पृच्छति ।' इत्यभिधायापनीर्यार्द्रवस्त्रावगुण्ठितं विससूत्रसंयतमुखमार्द्रचन्दनपङ्कन्य-
स्तबालमृणालवलयमुद्रं नलिनीपत्रपुटमदर्शयत् । उद्धाट्य च तत्र कादम्बरीप्रहितान्यभिज्ञानान्य-

च स्कन्धावारवर्तिना जनेन प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाण स्वभवन स्वगृह विवेश प्रवेश कृतवान् । समानित-
सस्तुतोऽशेषः समग्रो राजलोको येनैवभूतश्च वैशम्पायनेन पत्रलेखया च सहैव महाश्वेता, एव कादम्बरी, एव
मदलेखा, एव तमालिका, एव केयूरकः, इत्यनयैव कथया वार्तया प्रायो बाहुल्येन दिवस वामरमनैपीत् ।
परिपूर्णचकारेत्यर्थः । कादम्बर्या रूपदर्शनं तेन विद्विष्टेव विद्वेषे प्राप्तैव राजलक्ष्मीर्नास्य पुरेऽस्य गरीरे ।
'घनो बन्धः पुर पिण्डः' इति कोशः । प्रीतिमकरोत् । तामेव धवलेक्षणा कादम्बरीभावद्धरणरणकेन निवर्द्धा-
त्कण्ठ्येन चेतसा चिन्तयतो ध्यायतो जाग्रत एव त(अ)स्य चन्द्रापीडस्य रात्रिर्जगाम । अपरेद्युश्चेति । अप-
रस्मिन्दिने भगवति रवौ समुत्थिते सति तद्रतेनैव कादम्बरीगतेनैव मनसास्थानमण्डपगतः सहसैवातङ्गित एव
प्रतीहारेण सह संप्रविशन्तं केयूरकं ददर्शाद्राक्षीत् । दूरादेवेति । दूरादेव दर्शनमात्रादेव क्षितितल-
स्पर्शशैलेन मौलिना मन्मथेन कृत पादपतनं येन तम्, एह्येहीत्युक्त्वैवभिधाय । इदं प्रीत्यतिशयनिवेदकम् ।
प्रथममादावपाङ्गविसर्पिणा नेत्रप्रान्तचारिणा चक्षुषा नेत्रेण, ततस्तदनन्तरं हृदयेन स्वान्तेन ततस्तदनन्तरं रोमो-
द्गमेनोद्गूष्णेन, ततः पश्चाद्भुजाभ्यां बाहुभ्यां प्रधावित उच्चलितः प्रथित विख्यात गाढमल्यमालिलिङ्गोपगुण्ठित-
वान् । एन केयूरक [आत्मनः समीप एव] आन्मीयामनाभ्यर्णं ग्नोपावेशयदस्यापयच । पुनः स्मित-
सुधाधवलीकृतान्यक्षराणि यस्मिस्तत्क्षरत्त्ववद्यः प्रीतिद्रवस्तन्मयमिव तन्निर्मितमिवैतादृशं वचनमाहृत जा-
दरवान्पप्रच्छ । प्रश्न चकारेत्यर्थः । किं तदित्याह—केयूरकेति । हे केयूरक, कथय ब्रूहि । कुशलिनी
धेमवती देवी ससखी[जना] सपरिजना कादम्बरी वर्तते । तथा महाश्वेता भगवती च । अस्मां न्विति ।
अस्मां केयूरकस्तु तेनानिर्वचनीयेन राजसूनोश्चन्द्रापीडस्य प्रीत्या प्रकर्षस्तस्मान्नमोऽपत्तिर्यस्यैवभूतेव स्मितेनैव
स्नपित इव स्नान कारित इव, अनुलिप्त इव विलिप्त इव, सद्य एव तत्कालमेवापगतोऽव्ययैव पयःप्रसो यस्य
स प्रणम्य नमस्कृत्यादृततरमत्यादगर्पर्वकमवोचदब्रवीत् । अद्य कुशलिनी सा वर्तते, यामेव देवः पृच्छतीतिभि-
धा[य]इत्युक्त्वापनीय दृग्वृत्ताद्रवत्वे[न] निमिताशुकेनावगुण्ठितमान्छादित विससूत्रेण मृणालतन्तुना मयत्
वद्धं मुखं यस्य तत् । आर्द्रचन्दनपद्मे न्यस्तो यस्मिन्नेतादृश बालमृणालवलयं नवीनतन्तुलपट्टकं तस्य भुजा
यस्मिन्नेतादृश नलिनीपत्रपुटमदर्शयद्दर्शयविषयमकारयत् । उद्धाट्योन्मुद्रय तत्र तस्मिन्कादम्बरीप्रहितानि ।

राजपुत्रीप्रेषितान्यभिज्ञानानि चिह्नान्यदर्शयदवलोकनमकारयत् । तदेव दर्शयति—तद्यथेति । मरकतमश-
गर्भं तद्वद्वरिन्ति नीलानि व्यपनीतलब्धिं दूरीकृतत्वग्भागानि चार्वा या मञ्जरी तद्भाजि क्षीरीणि क्षीरयुक्तान्ये-
तादृशानि पूगीफलानि क्रमुकफलानि । तथा शुक्रकामिनी कीरपत्नी तस्याः कपोलौ तद्वत्पाण्डूनि श्वेतानि ताम्बू-
लीदलानि नागवापीपत्राणि । तथा हरस्येश्वरस्य यथन्द्रखण्डस्तद्वत्स्थूल शकल खण्ड यस्यैतादृश कर्पूर हिमवालुका ।
तथातिपटलोऽतिनिविडो यो भृगमदामोदः । कस्तूरीपरिमलस्तेन मनोहर रुचिर च मलयजविलेपन चन्दनाङ्ग-
राग । एतदर्थनानन्तरमब्रवीदवोचत् । चकार समुच्चयार्थं । कादम्बरी देव्यञ्जलिना वद्धपाणिपुटेन देव
भगवन्तमर्चयति पूजयति । अभाञ्जलि विशिनष्टि—चूडेति । चूडामणि शिरोमणिस्तच्चुम्बिना तत्स्पर्शिना
योमत्पाहलिभ्यो मृदुकरसाराभ्यो विनिर्गमो यस्यैवभूत लोहित रक्तमशुजाल किरणसमूहो यस्मिन्स तेन ।
सताश्रिता च [न] गृष्टप्ररेण निगरणसहितेन कुशलवचसा मञ्जलवाक्येन देवमर्चयतीत्यस्य सर्वत्र सवन्धः । तथा
भद्रेरा नमरसारेण प्रणामेन । कीदृशेन । पर्यस्तेति । पर्यस्त पतित यच्छिखण्डमाणिक्य शिखारत्न तस्य
उपोगा वान्तिस्तया सपित क्षालित ललाटमलिक यस्मिन्स तेन । सकलकन्यालोकश्च क्षितितले घटितो लग्न
सीमन्त केषु वर्तते तस्य मकरिकाभरणविशेषस्तस्या कोटेरप्रभागस्य कोणोऽधिर्यस्मिन्नेवविधेन चरणरज-
स्य । न सहर्दतमानेन पादप्रणामेन तमालिका । तथा तव महाश्वेतया सदृष्ट कथित वर्तते । तदेव दर्शयति—
धन्या इति । सद्यु निधयेन । ते धन्या जना । यतदोर्नित्याभिसवन्धादाह—येपामिति । येपा नृप
चक्षुर्दोर्नित्योरविषयमगोचर न गतोऽसि । तथा नाम भवत समक्ष त्वत्प्रत्यक्ष ते तव गुणा औदार्यादयस्तुहि-
नि तत्तन्निर्गता सुतीमाश्चन्द्रमया इव विरहे त्वद्वियोगे विवस्वन्मया इव दाहजनकत्वात्सूर्यमया इव
प्रभा रश्मया । एतेन विरहायिक्य सूचितम् । सद्यु निधयेन जनास्तन्नगरनिवासिनो लोका कथमपि महत्
कष्टेन तेन गन्तव्येनोपपादिताय विहितायानृतोत्पत्तिवासरयेव । यदिनेऽनृत समुत्पन्न समुद्राद्वहिर्निर्गत तस्मि-
न्निर्गते विरहस्य सन्निधौ नमः । अतोऽनृतोत्पत्तिवामरोपमानम् । अतीतदिवनाय पूर्वं यदिने त्वया सह स
समयः सत्समयस्य सद्युत्पत्ति वाञ्छन्ति । त्वया वियुक्त विरहित निरुत्तो दर्शभूतो यो महोत्सव क्षणस्तेना
तत्तत्तत्समयेनैव गन्तव्यसङ्गणनं वर्तते नमन्ति । कृत इति । कृतो विहित सकलवस्तुन परित्यागो
सद्युत्पत्तिः सा महाश्रुतिः । न त ज्ञाति तथाऽवधारणेनानिमित्तेन पक्षपातिन साहाय्यकारिण भवन्त त
सद्युत्पत्तिः सा महाश्रुतिः । न त ज्ञाति तथाऽवधारणेनानिमित्तेन पक्षपातिन साहाय्यकारिण भवन्त त
सद्युत्पत्तिः सा महाश्रुतिः । न त ज्ञाति तथाऽवधारणेनानिमित्तेन पक्षपातिन साहाय्यकारिण भवन्त त

गमनगौरवेणार्हसीमां गुणवदभिमानिनीं कर्तुम् । उदारजनादरोहि बहुमानमारोपयत्यवश्यम् । सोढव्या चैयमस्मद्विधजनपरिचयकदर्थना कुमारेण । भवत्सुजनतैव जनयत्यनुचितसंदेहप्रागल्भ्यम् । एष देवस्य शयनीये विस्मृतः जेपो हारः' इत्युत्तरीयपटान्तसंयतं सूक्ष्मसूत्रविवरतिःसूतैरंशुसंतानैः संसूच्यमानं विमुच्य चामरग्राहिण्याः करे समर्पितवान् ।

अथ चन्द्रापीडः 'महाश्वेताचरणाराधनतपःफलमिदं यदेवं परिजनेऽप्यनुस्मरणादिकं प्रसादभारमतिमहान्तमारोपयति देवी कादम्बरी' इत्युक्त्वा तत्सर्वं शिरसि कृत्वा स्वयमेव जग्राह । तेन च कादम्बर्याः कपोललावण्येनेव गलितेन, स्मितलोकेनेव रसतामुपनीतेन, हृदयेनेव द्रुतेन, गुणगणेनेव विस्पन्दितेन, स्पर्शवता हादिना सुरभिणा चविलेपनेन विलिप्य तमेव कण्ठे हारमकरोत् । आगृहीतताम्बूलश्च सुहृतादिवोत्थाय वामबाहुना स्कन्धदेशेऽर्च्य-
म्य केयूरकमूर्ध्वस्थित एव कृतयथाक्रियमाणसंमानमुदितं प्रधानराजलोकं विसृज्य जनैः शनैर्गन्धमादनं करिणं द्रष्टुमयासीत् । तत्र च स्थित्वा क्षणमिव तस्मै स्वयमेव निजनखांशु-
जालजटिलं समृणालमिव शष्पकवलमवकीर्य बल्लभतुरगमन्दुराभिमुखः प्रतस्थे । गच्छन्त्यो-

स्मरकल्प कदर्पतुल्य त्वा स्मरति गोचरीकरोति । अतो हेतोः पुनर्द्वितीयवारं यदागमनगौरवं तेन कृत्वेमां कादम्बरी गुणवत्त्वभिमानो विद्यते यस्या एवविधां कर्तुमर्हसि योग्यो भवसि । हि निश्चितम् । उदारजने-
ष्वादरोऽवश्यं बहुमान सत्कारमारोपयति । इयमस्मद्विधजनपरिचयजनिता या कदर्थना सकोचलक्षणा सा च कुमारेण च सोढव्या सहनीया । सदेशानौचित्यदोष परिहरन्नाह—भवदिति । भवतस्तव सुजनतैव मज्ज-
नतैवानुचितोऽयोग्यो यः सदेशस्तत्र प्रागल्भ्य पाण्डित्य जनयति निष्पादयति । [एष] देवस्य शयनीये श-
य्याया विस्मृतो विस्मरण प्राप्त जेपाभिवानो हार इत्युत्तरीयपटं सव्यानपटस्तस्यान्तेन प्रान्ताजलेन मयत
वद्ध सूक्ष्म यत्सूत्र तेषां विवराणि शोकाणि तेभ्यो नि सूतैर्विनिर्गतैरंशुसंतानैः किरणसमूहं संसूच्यमानमभि-
व्यज्यमानं चामरग्राहिण्याः करे विमुच्य समर्पितवान्प्रदत्तवान् ।

अथेति । हारप्रदानानन्तरं चन्द्रापीडस्तत्पूर्वप्रतिपादितं सर्वं शिरसि कृत्वा मस्तकं आरोप्य स्वयमेवाम-
नैव जग्राह गृहीतवान् । इतिशब्दार्थमाह—महाश्वेतेति । इदं महाश्वेतायाश्चरणयोराराधनं सेवनं तल्लक्षणं
यत्तपस्तस्य फलं यस्मादेतोरिवमुना प्रकारेण परिजनेऽपि मत्प्यनुस्मरणादिकमतिमहान्तं प्रसादभारमारोप-
यति देवी कादम्बरी । इत्युक्त्वेत्याभिधाय तत्पूर्वाक्तं शिरसि कृत्वा मस्तकं आरोप्य जग्राह गृहीतवान् । तेनेति ।
तेनानिर्वचनीयस्वरूपेण स्पर्शवता हादिना प्रमोदकारिणा सुरभिणा सुगन्धेन विलेपनेन विलिप्य कण्ठे [तमेव]
हारमकरोदघटयत् । अथ श्वेतत्वसाम्याद्विलेपनमुपेक्षयन्नाह—कादम्बर्या इति । कादम्बर्या गलितेन च्यु-
तेन कपोललावण्येन च, तथा रसनामुपनीतेन इवना प्रापितेन स्मितलोकेनेवादृष्टरदहाम्यप्रकाशेनेव, द्रुतेन
विलीनेन हृदयेनेव चित्तेनेव, विस्पन्दितेन प्रव्यवितेन गुणगणेनेव । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । आगृहीतेति ।
आगृहीतं ताम्बूलं येन स तथा सुहृतादिवोत्थाय वामबाहुना केयूरकं स्कन्धदेशेऽर्च्यलम्ब्य ताम्बूल-
मूर्ध्वस्थित एव कृतं विहितं यथाक्रियमाणं पूर्वपरम्परया विधीयमानं समानं तेन मुदितं हर्षितमेवविधं प्राप्य
प्रहृष्टं राजलोकं सामन्तादिसेवकवर्गं विसृज्य गृहे गम्यतामिव्युक्त्वा जनैः जनैर्मन्दमन्दं गन्धमादननामानं
करिणं हस्तिनं द्रष्टुमीक्षितुमयासीदगमत् । तत्र चेति । गन्धमादनमपीषे क्षणमिव ममयमदृशं पृथ्वा तस्मै
हस्तिने स्वयमेवात्मनैव निजमासीय यन्नखानामंशुजालं किण्वपटलं तेन जटिलं व्याप्तम् । पाटलव्यामना-
दाह—समृणालमिव विमं । सहवर्तमानमिव शष्पकवलं नवनृणगुटेरकमवकीर्य पुगेऽर्चयित्वा वस्त्रं प्रियो य-
त्तुरगोऽश्वस्तस्य मन्दुरा वाजिगाला तस्या अभिमुखं समुग्नं प्रतस्थे चचाल । गच्छन्त्यो व्रजश्चोभयतो द्वयोः

भयतः किञ्चित्किञ्चिदिव तिर्यग्वलितवदन. परिजनं विलोकयांबभूव । अथ चित्तज्ञैः प्रतीहारैः
प्रतिपिद्धानुगमने निखिले समुत्सारिते परिजने केयूरकद्वितीय एव मन्दुरां प्रविवेश । उत्सा-
रणभयसभ्रान्तलोचनेषु प्रणम्यापसृतेषु मन्दुरापालेषु, इन्द्रायुधपृष्ठावगुण्ठनपटं किञ्चिदेक-
पार्श्वे गलितं समीकुर्वन्नुत्सारयश्च कूणितनेत्रविभागस्य दृष्टिनिरोधिनी कुङ्कुमकपिलां केसर-
सटां खुरधारणीविन्यस्तचरणो लीलामन्दं मन्दुरादारुदत्तदेहभरः सकुतूहलमुवाच—‘केयू-
रक, कथय । मन्निर्गमादारभ्य को वा वृत्तान्तो गन्धर्वराजकुले, केन वा व्यापारेणावसरमति-
नीतवती गन्धर्वराजपुत्री, किं वाकरोन्महाश्वेता, किमभापत वा मदलेखा, के वाभवन्नालापाः,
परिजनस्य भवतो वा को व्यापार आसीत्, आसीद्वा काचिदस्मदाश्रयिणी कथा’ । केयूरकस्तु
सर्वमाचक्षे—‘देव, श्रूयताम् । निर्गते त्वयि हृदयसहस्रप्रयाणपटहकलकलमिव नूपुरनव-
कणितेन कन्यकान्तःपुरे कुर्वन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सौधशिखरमारुह्य तुरगधूलिरे-
ग्याधूसरं देवस्यैव गमनमार्गमालोक्तवती । तिरोहितदर्शने च देवे मदलेखास्कन्धनिक्षिप्त-
मुखी प्रीत्या तं दिगन्तं दुग्धोदधिधवलैः प्लावयन्तीव दृष्टिपातैः सितातपत्रापदेशेन शशिने-
वैर्यया निवार्यमाणरविकिरणस्पर्शा सुचिरं तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमव-

पार्श्वयो किञ्चित्तिर्यक्माचि विलसि(वलि)त वहन यस्य स । परिजन परिच्छदलोक विलोकयांबभूवेक्षाचक्रे ।
अथेति । तत्रिकटगमनानन्तर चित्तज्ञे प्रभोरभिप्रायविद्धि प्रतीहारैर्द्वारपाले प्रतिपिद्ध निवारितमनुगमन-
मनुयान यस्यैवविवे निखिले समग्रे परिजने सेवकजने समुत्सारिते दूरीकृते सति केयूरक एव द्वितीयो
यस्यैवभृतधन्वापीडो मन्दुरा वाजिगाला प्रविवेश प्रवेश चकार । उत्सारण दूरीकरण तस्माद्यद्भ्य तेन
सभ्रान्तानि भ्रस्तानि लोचनानि येषा तेषु मन्दुरापालेषु प्रणम्यापसृतेषु दूरीभूतेषु सत्सु, इन्द्रायुधपृष्ठस्या-
वगुण्ठनपटमान्छादनवस्त्र किञ्चिदेकपार्श्वे गलितं स्रस्त समीकुर्वन्स्वस्थाने नयनकूणितनेत्रविभागस्येन्द्रायु-
गस्य दृष्टिनिरोधिनी दृष्टिवावाकारिणी कुङ्कुमवत्कपिला पिङ्गला केसरसटा स्कन्वकेशश्रेणीमुत्सारयश्चैव कु-
र्वन्तुरारिण्या तुरगन्धनशर्दा विन्यस्ता स्थापितौ चरणौ येन स । लीलामन्दं यथा स्यात्तथा मन्दुरादारौ
पटो देहभरो येन स । सकुतूहल सकौतुक यथा स्यात्तयोवाचाव्रवीत् । हे केयूरक, कथय ब्रूहि । मन्निर्गमा-
न्मदीयचलनादारभ्य गन्धर्वराजकुले को वा वृत्तान्त उदन्त । केन व्यापारेणावसर समय गन्धर्वराजपुत्री
वाद्यमर्थतिनीतवत्यतिमान्तवती । किं वा महाश्वेताकरोदन्वतिष्ठन् । वेति विकल्पार्थं सर्वत्र । मदलेखा कि-
मभापत किमवोचत । के वालापा वचनव्यापारा अभवन् । परिजनस्य परिच्छदस्य भवतो वा को व्यापारो
व्याप्तिरासीदभवत् । काचिदस्मदाश्रयिणी कथा वार्तासीत् । केयूरकस्तु सर्वं प्राणविपयीकृतमाचक्षे कथ-
यामास । देवेति । देव, श्रूयतामावर्ण्यताम् । त्वयि निर्गते चण्डिते सति नूपुराणां पादकटकानां नवकणि-
तेनाभिनव विस्तेन हृदयानां सहस्राणि तेषां प्रयाण प्रस्थान तत्र य पटहस्य कलकल कोलाहलस्तमिव कन्य-
काः पुरे कुर्वन्ती नजन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सपरिच्छदा सौधशिखर गृहाधिलकामारुहारोहण कृ-
त्या तुरगन्धानां धूलिरेगा रज पत्निस्या धूसर मलिन देवस्यैव भवत एव गमनमार्गमालोक्तवती । तिरोहि-
तदर्शने च देवे मदलेखाया स्कन्वोऽमन्त्रत्र निक्षिप्त स्थापित मुन(स)मानन यथा सै-
वातिता प्रीत्या तं दिगन्तं दुग्धोदधि धारोदधित्त्वद्वले सुवैदृष्टिपातैर्न दिग[न्त] प्लावयन्ती[व] क्षालयन्ती[व] सति
इत्येव । तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमव-
पार्श्वयो किञ्चित्तिर्यक्माचि विलसि(वलि)त वहन यस्य स । परिजन परिच्छदलोक विलोकयांबभूवेक्षाचक्रे ।
अथेति । तत्रिकटगमनानन्तर चित्तज्ञे प्रभोरभिप्रायविद्धि प्रतीहारैर्द्वारपाले प्रतिपिद्ध निवारितमनुगमन-
मनुयान यस्यैवविवे निखिले समग्रे परिजने सेवकजने समुत्सारिते दूरीकृते सति केयूरक एव द्वितीयो
यस्यैवभृतधन्वापीडो मन्दुरा वाजिगाला प्रविवेश प्रवेश चकार । उत्सारण दूरीकरण तस्माद्यद्भ्य तेन
सभ्रान्तानि भ्रस्तानि लोचनानि येषा तेषु मन्दुरापालेषु प्रणम्यापसृतेषु दूरीभूतेषु सत्सु, इन्द्रायुधपृष्ठस्या-
वगुण्ठनपटमान्छादनवस्त्र किञ्चिदेकपार्श्वे गलितं स्रस्त समीकुर्वन्स्वस्थाने नयनकूणितनेत्रविभागस्येन्द्रायु-
गस्य दृष्टिनिरोधिनी दृष्टिवावाकारिणी कुङ्कुमवत्कपिला पिङ्गला केसरसटा स्कन्वकेशश्रेणीमुत्सारयश्चैव कु-
र्वन्तुरारिण्या तुरगन्धनशर्दा विन्यस्ता स्थापितौ चरणौ येन स । लीलामन्दं यथा स्यात्तथा मन्दुरादारौ
पटो देहभरो येन स । सकुतूहल सकौतुक यथा स्यात्तयोवाचाव्रवीत् । हे केयूरक, कथय ब्रूहि । मन्निर्गमा-
न्मदीयचलनादारभ्य गन्धर्वराजकुले को वा वृत्तान्त उदन्त । केन व्यापारेणावसर समय गन्धर्वराजपुत्री
वाद्यमर्थतिनीतवत्यतिमान्तवती । किं वा महाश्वेताकरोदन्वतिष्ठन् । वेति विकल्पार्थं सर्वत्र । मदलेखा कि-
मभापत किमवोचत । के वालापा वचनव्यापारा अभवन् । परिजनस्य परिच्छदस्य भवतो वा को व्यापारो
व्याप्तिरासीदभवत् । काचिदस्मदाश्रयिणी कथा वार्तासीत् । केयूरकस्तु सर्वं प्राणविपयीकृतमाचक्षे कथ-
यामास । देवेति । देव, श्रूयतामावर्ण्यताम् । त्वयि निर्गते चण्डिते सति नूपुराणां पादकटकानां नवकणि-
तेनाभिनव विस्तेन हृदयानां सहस्राणि तेषां प्रयाण प्रस्थान तत्र य पटहस्य कलकल कोलाहलस्तमिव कन्य-
काः पुरे कुर्वन्ती नजन्ती देवी कादम्बरी सपरिजना सपरिच्छदा सौधशिखर गृहाधिलकामारुहारोहण कृ-
त्या तुरगन्धानां धूलिरेगा रज पत्निस्या धूसर मलिन देवस्यैव भवत एव गमनमार्गमालोक्तवती । तिरोहि-
तदर्शने च देवे मदलेखाया स्कन्वोऽमन्त्रत्र निक्षिप्त स्थापित मुन(स)मानन यथा सै-
वातिता प्रीत्या तं दिगन्तं दुग्धोदधि धारोदधित्त्वद्वले सुवैदृष्टिपातैर्न दिग[न्त] प्लावयन्ती[व] क्षालयन्ती[व] सति
इत्येव । तत्रैव स्थितवती । तस्माच्च कथमपि सखेदमव-

तीर्थ क्षणमिवावस्थानमण्डपे स्थित्वोत्थाय स्वलनभियेव निवेद्यमानोपहारकुसुमागन्धायमानै-
र्मधुरैः, जलधाराधवलनखमयूखोन्मुखानामनुगलं गलद्भिर्वलयैः कण्ठवन्धानिवोपपाद-
यन्ती केकारवोद्विग्ना भवनशिखण्डिनाम्, पदे पदे च कुसुमधवलान्करेण लतापल्लवान्मनसा
च देवस्य गुणगणानवलम्बमाना तमेव क्रीडापर्वतकमागतवती यव स्थितवान्देवः । तमुपेत्य
च 'देवेनात्र मरकतशिलामकरिकाप्रणालप्रस्रवणसिच्यमानैलतामण्डपे सीकरिणि शिलातले
स्थितम्, अत्र गन्धोदकपरिमललीनालिजालजटिलशिलाप्रदेशे स्नातम्, अत्र कुसुमधूलि-
सिंकतिले गिरिनैदिकातटे भगवानर्चितः शूलपाणिः, अत्र ह्येपितशशधररोचिपि स्फटिकशि-
लातले भुक्तम्, अत्र संक्रान्तचन्दनरसलाञ्छने मुक्तागैलगिलापट्टे सुप्तम्' इति परिजनेन
पुनरुक्तं निवेद्यमानानि देवस्यैव स्थानचिह्नानि पश्यन्ती क्षपितवती दिवसम् । दिवसाव-
साने च कथमपि महाश्वेताप्रयत्नादनभिमतमपि तस्मिन्नेव स्फटिकमणिशिलावेदमन्याहारम-
करोत् । अस्तमुपगते च भगवति रवावुदिते चन्द्रमसि तत्रैव कंचित्कालं स्थित्वा चन्द्रका-
न्तमयीव चन्द्रोदये प्रत्यार्द्रकृततनुश्चन्द्रविम्बप्रवेशभयेनेव करौ कपोलयोः कृत्वा किमपि
चिन्तयन्ती मुकुलितेक्षणा क्षणमात्रं स्थित्वोत्थाय विमलनखविपतितशशिप्रतिमाभरगुरूणीव
कृच्छ्रादुत्क्षिपन्ती लीलामन्थरगमनपट्टनि पदानि शय्यागृहमगात् । शयननिर्क्षिप्तगात्रय-

कृत्वा क्षणमिवावस्थानमण्डपे स्थित्वोत्थाय स्वलनभियेव पतनभयेनेवोपहारस्य कुसुमानि तेष्वाम्बु-
द्वयमानैः शब्द कुर्वन्मधुरैर्भ्रमरैर्निवेद्यमानेव विज्ञप्तिविपर्ययक्रियमाणेव । जलधारावद्धवलानां शुभ्राणां न-
खमयूखानां पुनर्भवकान्तीनामुन्मुखानां समुखानामनुगलं निगरणमनुलक्षीकृत्य गलद्भिः पतद्भिर्वलयैः कटुकै-
करणभूतैर्भवनशिखण्डिनां गृहमयूराणां केकारवेणोद्विग्नोद्वेगं प्राप्ता सती कण्ठवन्धानुपपादयन्तीव रचयन्तीव ।
करेण हस्तेन पदे पदे च कुसुमधवलानुपपवच्छुभ्रादृतापल्लवान्वल्लीकिसलयानि मनसा च देवस्य भवतो गुण-
गणान्गुणसमूहानवलम्बमानालम्बनं कुर्वाणा तमेव पूर्वोक्तमेव क्रीडापर्वतकमागतवती । यत्रेति । यस्मिन्स्थ-
ले देवो भवान्पूर्वं स्थितवान् । तं क्रीडाचलमुपेत्यागत्य च । अत्र सीकरे विद्यन्ते यस्मिन्नेवविवे शिलातले दे-
वेन स्थितमासितम् । क्रीडशे । मरकतस्य शिला तस्या मकरिका प्रणालो मकरमुखो जलमार्गस्तस्य प्रस्रवणेन
मिच्यमानो लतामण्डपो यस्य तत्तस्मिन् । अत्रेति । अस्मिन्गन्धोदकस्य सुगन्धजलस्य यः परिमलनेन
लीला लम्बा येऽल्यो भ्रमरानैर्जटिलो व्याप्तः शिलाप्रदेशान्मिन्मन्वात कृताल्लवम् । अत्रेति । अस्मिन्कुसुमा-
ना धूल्या परागेण सिंकतिले सिंकतायुक्ते गिरिनैदिकातटे भगवाञ्जलपाणिरर्चितः पृजितः । अत्रेति । अ-
स्मिन्हेपिता लज्जिता शशधरस्य रोचिर्येन तस्मिन्स्फटिकशिलातले भुक्तम् । अत्रेति । अस्मिन्संक्रान्त प्र-
तिविम्बितो यश्चन्दनरसः स एव लाञ्छनं चिह्नं यस्मिन्नेवविवे मुक्तागैलगिलापट्टे सुप्तमिति परिजनेन पार्श्व-
वार्तिमेवश्लोकेन देवस्य भवन एव स्थानचिह्नानि । पुनरुक्तं पृथक्पृथक्निवेदनादिनि भावः । निवेद्यमानानि
निवेद्यमानानि पश्यन्ती विलोकयन्ती दिवसं वासरं क्षपितवती क्षयं नीतवती । दिवसावसाने च दिनप्रान्ते च
कथमपि महता कष्टेन महाश्वेता प्रयत्नादनभिमतमप्यमर्माहितमपि तस्मिन्नेव स्फटिकमणिशिलावेदमन्याहारं भो-
जनमरुदकं ययत् । अस्तमिति । अस्तमुपगते प्राप्ते च भगवति माहान्म्यवति रवां सूर्ये, चन्द्रमसि कुमुदान्ध-
व उदित उदय प्राप्ते गति, तत्रैव तस्मिन्प्रदेशे कंचित्कालं स्थित्वावस्थानं कृत्वा चन्द्रकान्तचन्द्रमणिमन्मयीव
अत एव चन्द्रोदये प्रत्यार्द्रकृता तनुर्यस्या सा तथा चन्द्रविम्बस्य यः प्रवेशस्तस्य भयं तेनेव कपोलयोः कृत्वा
कृत्वा किमपि चिन्तयन्ती शययन्ती मुकुलितेक्षणा कुञ्जदितलोचना क्षणमात्रं स्थित्वा तत उन्वाय । विमलेति ।
विमला निर्मला ये नग्नान्तेषु निपतिता या शशिप्रतिमाश्चन्द्रप्रतिविम्बानि तामा भरस्तेन गुण्णीय लीलामन्थर

ष्टिश्च ततःप्रभृति प्रवलयया शिरोवेदनया विचेष्टमाना दारुणेन च दाहरूपिणा ज्वरेणाभिभूय-
माना केनाप्याधिना मङ्गलप्रदीपैः कुमुदाकरैश्चक्रवाकैश्च सार्धमनिमीलितलोचना दुःखदुः-
खेन क्षणदामनैपीत् । उपसि च मामाहूय देवस्य वार्ताव्यतिकरोपालम्भाय सोपालम्भमा-
दिष्टवती ।

चैन्द्रापीडस्तदाकर्ण्य जिगमिषुः 'अश्वोऽश्वः' इति वैदन्भवनान्निर्णयौ । आरोपितपर्याणं च त्वरिततुरगपरिचारकोपनीतमिन्द्रायुधमारुह्य, पश्चादारोप्य पत्रलेखाम्, स्कन्धावारे संस्थापयित्वा वैगम्पायनम्, अशेषपरिजनं निवर्त्य च, अन्यतुरगारूढेनैव केयूरकेणानुगम्यमानो हेमकूटं ययौ । आसाद्य च कादम्बरीभवनद्वारमवततार । अवतीर्य द्वारपालार्पित-तुरङ्गं कादम्बरीप्रथमदर्शनकुतूहलिन्या च पत्रलेखया चानुगम्यमानः प्रविश्य 'क देवी कादम्बरी तिष्ठति' इति संमुखागतमन्यतमं वर्षधरमप्राक्षीत् । कृतप्रणामेन च तेन 'देव, मत्तमंयूरस्य क्रीडापर्वतकस्याधस्तात्कमलवनदीर्घिकातीरे विरचितं हिमगृहमध्यास्ते' इत्यावेदिते केयूरकेणोपदिश्यमानवर्त्मा प्रसद्वनमध्येन गत्वा किञ्चिदध्वानं मरकतहरितानां कदलीर्वनानां प्रभया शष्पीकृतरविकिरणं हरितायमानं दिवसं ददर्श । तेषां च मध्ये निरन्तर-नलिनीदलच्छत्रं हिमगृहमपश्यत् । तस्माच्च निष्पतन्तमार्द्राशुकच्छलेनाच्छोदजलेनेव संवी-

यद्गमनं तत्र [पट्टनि] पदानि चरणन्यासानि कृच्छ्रात्कष्टादुत्क्षिपन्त्युत्क्षेपं कुर्वन्ती शय्यागृहं शयनसद्भागादगमन् । गयने तत्पे निक्षिप्ता स्थापिता गात्रयष्टिरया सैवविधा च । ततः प्रभृति तद्दिनादारभ्य प्रवल्या तीव्रया शिरोवेदनया विचेष्टमाना व्याकुलीक्रियमाणा दाहरूपिणा दारुणेन तीव्रेण च [ज्वरेण] तापेनाभिभूयमाना पराभूयमाना केनाप्याविना मानसीव्यथया मङ्गलप्रदीपैः कुमुदाकरैश्चक्रवाकैश्च सार्धमनिमीलितेऽमुद्रिते लोचने यस्याः सा तथा । अथ कुमुदानां रात्रौ विकासाच्चक्रवाकानां च वियोगवशादनिमीलनमिति भावः । दुःखदुःखेन । अतिदुःखेनेति भावः । क्षणदा रात्रिमनैषीदप्रापद्गमयामास । उपसि च प्रभाते मामाह्वयाहानं कृत्वा देवस्य वार्ताव्यतिकरेण भवद्वृत्तान्तसमूहेन हेतुभूतेन [उपालम्भाय] सोपालम्भं यथा स्यात्तथादिष्टवती कथितवती ।

चन्द्रापीडस्तदाकर्णं श्रुत्वा जिगमिषुर्गन्तुमिच्छुरश्वोऽथ इति वदन्ब्रुवन्भवनाद्द्रुहात्रिभ्ययौ निर्जगाम । आरो-
पित रगापित पर्याण पत्ययन यस्मिन्नेतादृश त्वरित शीघ्र तुरगपरिचारकेणोपनीतमानीतमिन्द्रायुधमारुह्यारोहण
कृत्वा पत्रलेगा पश्चात्पृष्ठिष्ठभाग आरोप्य स्थापयित्वा स्कन्धावारे सैन्यवेशे वैशम्पायन सस्थापयित्वाशेषपरिज-
न समग्रपरिच्छेद निवर्त्य पश्चाद्भाषुष्यान्यतुरगास्तेने(णै)व केयूरकेणानुगम्यमानो हेमकूट ययौ । कादम्बरी,
भवनद्वारमासाय प्राप्यावततारोतीर्णवान् [च] । अश्वादिति शेष । अवतीर्य च द्वारपालस्यापितस्तुरङ्गो येन स तथा
यादगम्यथा गतप्रथमदर्शनतत्र कुतल विद्यते यस्या एवविधया पत्रलेखयानुगम्यमान [प्रविश्य] क [देवी] कादम्बरी
ति शीति समुगागतमन्यतन दर्पधर कसुकिनमप्राधीत्यग्रच्छ । तेन कृतप्रणामेन चेल्यावेदिते कथिते सति । इति-
[गन्त] शोषमाह—देवेति । हे देव, नतमयूरवाभिधानस्य कीडापर्वतकस्याधस्तादवोभागवर्तिनि कमलवनदी-
पिपार्तरे विरचित हिमएगम्यन्नेऽपिनिष्ठति । 'उपान्वध्याङ्क्स' इत्यधिकरणे द्वितीया । केयूरकेणोपदिश्यमानः
प्रदर्शमानो दर्शना भागो यस्य स तथा प्रमदवनमध्येन विचिदध्वान मार्गे गत्वा मरकतवद्धरिताना नीलाना
व रतीनाना रम्भानानाना प्रभया कान्त्सा शर्पाकृतानि बालवृणाकृतानि रविकिरणानि सूर्यरश्मयो यस्मिन्नत
एव एतान्मान गतायमान क्षिप्त दिन ददनेक्षाचके । तेषा च बदलीवनाना मध्ये निरन्तर नलिनीदलै-
व रतीनीपराङ्मगच्छति हिमएगम्यपश्येदध्वन । तस्माच्च गृहान्निष्पतन्त बहिर्गच्छन्त कादम्बर्या शरी-
रपरिचारक परिजन्मप्राधीह्वयान् । अथ तस्या परिचारक विशेषतयाह—आद्रेति । आद्रे निमित्त यदशुक
एव । अथ अद्रेते । अत्राहादव जगम्माहाह—अच्छोदेति । अच्छोदजलेनेव नवीत रश्म । 'सवीत रश्म-

तम्, बाहुलताविधृतैर्मृणालवलयैराभरणकैरिव धवलतावयवम्, आपाण्डुभिश्चैकश्रवणाश्रयै-
स्ताडङ्गीकृतैः केतकीगर्भदलैरुपहसितदन्तपत्रम्, आलिखितचन्दनललाटिकानि मुखारवि-
न्दानि वद्धसौभाग्यपट्टानीव दधानम्, कृतचन्दनविन्दुविशेषकांश्च दिवापि स्पर्शलोभस्थिते-
न्दुप्रतिविम्बानिव कैपोलानुद्ग्रहन्तम्, अपहृताशेषगिरीपसौभाग्याभिः शैवलमञ्जरीभिः कृत-
कर्णपूरम्, कर्पूरधूलिधूसरेषु मलयजरसलवर्लुलितेषु वङ्कुलावलीवलयेषु स्तनेषु न्यस्तनलिनी-
पत्रप्रावरणम्, अनवरतचन्दनचर्चाप्रणयनपाण्डुरैः संतापरोपमृदितारक्तचन्द्रकैरिव कैरैः
कल्पितमृणालदण्डानि विसतन्तुमयानि चामराणि विभ्राणम्, उन्नालैश्च कमलैः कुमुदैः कुव-
लयैः किसलयैः कदलीदलैः कमलिनीपलाशैः कुसुमस्तवकैश्चातपत्रीकृतैर्निवारितातपम्, जल-
देवतानामिव समूहम्, वरुणाश्रियामिव समागमम्, शरदामिव समाजम्, सरसीनामिव
गोष्ठीवन्धम्, शिशिरोपचारनिपुणं कादम्बर्याः शरीरपरिचारकं शरीरप्रायं परिजनमद्रा-
क्षीत् । तेन च प्रणम्यमानः पादनिखपतनभयादिव त्वरितापसृतेन दीयमानमार्गश्चन्दनपङ्क-

मावृतम्' इति कोशः । बाहुलताविधृतैर्भुजलतास्थापितैर्मृणालवलयैस्तन्तुलकटकैराभरणकैरिव विभूषणरित
धवलीकृताः शुश्रीकृता अवयवा अपघना यस्य स तम् । आपाण्डुभिरीपच्छैतैरेकश्रवण एवैककर्ण एवाश्रयोऽवि-
करण येषां तैस्ताडङ्गीकृतैस्ताडपत्रीकृतैरेवविधैः । केतकीगर्भदलैरुपहसितानि दन्तपत्राणि येन स तम् ।
पुनः किं कुर्वाणम् । दधानं विभ्राणम् । कानि । मुखान्येवारविन्दानि कमलानि । कीदृशानि । आलिखिता
चन्दनस्य मलयजस्य ललाटिका पुण्ड्रविशेषो येषु तानि । विविधवर्णमाम्याद्वद्धसौभाग्यपट्टानीव । कृतेति ।
कृता विहिता चन्दनविन्दुभिर्विशेषका येषु तान् । 'चित्र पुण्ड्रविशेषका' इति कोशः । दिवापि दिवगेऽपि
स्पर्शलोभेन स्थित इन्दुप्रतिविम्बो येष्वेवविधानिव कपोलानुद्ग्रहन्तम् । अपेति । अपहृत दरीकृतमशेष समग्र
शिरीपस्य वृक्षविशेषस्य सौभाग्य याभिरिवभूताभिः शैवलमञ्जरीभिर्जलशरवद्वरीभिः कृत कर्णपूरो येन स तम् ।
स्तनेषु कुक्षेषु न्यस्त स्थापित नलिनीपत्राणां प्रावरणमुत्तरीयकं येन स तम् । अथ च स्तन विशेषयन्नाह—क-
र्पूरेति । कर्पूरस्य घनसारस्य धूली रजस्तया धूसरेष्वीपत्पाण्डुषु मलयजरसलवैश्चन्दनद्रवलेदलैर्लुलितेष्वेकीभूतेषु
वङ्कुलावलीनां केसररानीनां वलयानि येषु ते तथा तेषु । पुनः कीदृशम् । कैरैः कर्णभूतैश्चामराणि विभ्राणम् ।
कीदृशैः कैरैः । प्रियविरहेण संतापरोपाभ्यां मृदिता मर्दिता आरक्ता नवोदिता चन्द्रकर्मैरिवानवरत निरन्तर
चन्दनचर्चा तस्या प्रणयन प्रापण तेन पाण्डुरैः । कीदृशानि चामराणि । कल्पित इति । कल्पितो वि-
हितो मृणालानां दण्डो येषु तानि । पुनः किंविशिष्टानि । विमाना तन्तवस्तन्मयानि तन्निमित्तानि । उन्नालैः क-
मलैः, कुमुदैः कैरवैः, कुवलयरूपलैः, किसलयैः पत्रैः, कदलीदलैः रम्भापत्रैः, कमलिनीपलाशैः पद्मिनीपत्रैः ।
'पत्र पलाश छदनम्' इति कोशः । कुसुमस्तवकैः पुष्पगुच्छैः । 'गुच्छस्तवकगुच्छका' इति कोशः ।
एतैश्चातपत्रीकृतैश्चर्चाकृतैर्निवारितो दरीकृत आतप सूर्यालोको यस्य स तम् । जलदेवतानां जलाश्रितार्वाणां
समूहमिव । सर्वदा जलहिमदेहत्वादिति भावः । वरुणः प्रचेतान्तस्य श्रिया समागममेकीभवनमिव । वरुण-
स्यापि जलाधीशत्वेन तस्य श्रियामश्रयितशीतलत्वानुदुपमानम् । शरदा घनात्पत्राणां समागमिव परिपदमिव ।
तामामपि शीतलत्वानुदुपमानम् । सर्गानीं सर्गा गोष्ठीवन्धमिव । एकत्रीभूयोपवेशन गोष्ठीवन्धः । शीतशमः ।
शिशिरोपचाराः शीतलोपचारास्तत्र निपुणः दक्ष शरीरप्रायमित्यन्तरं गत्वा चोक्त कादम्बरीपरिजनमद्राक्षी-
त्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । इदानीं समयोयानाद्युद्दीपनविभावान्वर्णयन्नाह—तेन चेति । तेन परिजनेन प्रणम्य
मानो नमस्कृत्यमाणः । कदलीतोरणानां तलेन प्रविश्य सर्वतो निमृष्टदृष्टिदि वक्ष्यमाणं सर्वं दृष्टवानित्यन्वयः ।
कीदृशः । प्रणामेन पादनिखपत्यैव कोमलत्वान्पतनं भविष्यतीति शङ्कया त्वरितमपसृतं परिजनस्तेन दीयमानो

मानो नरा सः । इत कदलीतोरण विशेषयन्नाह—चन्दनेति । चन्दनपङ्केन मलयजकर्दमेन कृता वेदिका
येषाम् । कलिकानाद्य^(१)घण्टिकानुकारादाह—पुण्डरीकेति । पुण्डरीकाणि सिताम्भोजानि तेषां कलिकाभिर्ध-
ट्टिता निर्मिता घण्टिका किङ्किण्यो येषाम् । विरसितानि विमुद्राणि सितानि सिन्दुवारस्य निर्गुण्ड्या कुसुमानि
तेषां मञ्जरीणां चामराण्यात्पत्राणि येषाम् । लम्बिता स्थूलमल्लिका मुकुलानां हारिणो हारा येषाम् । आवद्धा
एविज्ञ देवकुसुम तस्य पद्मा येष्वेवविधा चन्दनमालिका तोरणार्थे मङ्गल्य दाम येषाम् । ‘तोरणार्थे तु मङ्गल्य
दाम चन्दनमालिका’ इति कोशः । दोलेति । दोलायमानां कम्पमानां कुसुमदामध्वजा येषाम् । मृणा-
लेति । मृणालानां तन्तुलानां क्षेत्र हस्ते यासां ताभिर्गृहीतानि स्त्रीकृतानि रुचिराणि मनोहराणि कुसुमा-
भरणानि पुष्पविभूषणानि याभिः । मध्विति । मधुलक्ष्म्या वसन्तप्रियं प्रतिकृतिभिः प्रतिरूपाभिरे-
वविद्याभिर्द्वारपालिकाभिरधिष्ठितानामाश्रितानाम् । सर्वं दृष्टवानिति पूर्वोक्तं स्पष्टीकुर्वन्नाह—कच्चिदिति ।
वार्त्मधिप्रदेन उभयतटे निखाता आरोपिता ये तमालपद्मवास्तापिच्छकिसलयास्तैः कृता वनलेखा
वाननवीरी गम्या साः । कुसुदानां धूलिः परागं सैव वालुका सिकतास्तस्याः पुलिनं जलोद्भिन्नं सैकतं तमलत-
ल्पेर्वाताश्चन्दनगन्धेन मलयजद्रवेण प्रवल्यमाना विस्तार्यमाणा गृहनदिका भवनसरितः । कच्चिदिति । नि-
नुलमणरी रिज्जत्कारी तथा रचितानि रक्तचामराणि येषामेतद्विशाला जलार्द्रवितानकानामम्भं क्षिप्नो-
न्तानां तलेषु सिङ्गरागाज तेन सहवर्तमानेषु कुट्टिमेष्वान्त्यार्यमाणानि विस्तार्यमाणानि रक्तपद्मजगयनानि लोहि-
तमण्डपानानि । कच्चिदिति । एषा चन्द्रवाला तस्यां रमेन सिच्यमानानि सेचनक्रियाविषयीक्रियमाणानि
रसेन वरकरभोजनाहमेसा अनुभातु योग्या गम्या मनोहरा भित्तयः कुड्यानि येषामेवविधानि स्फटिकभवनानि ।
कच्चिदिति । कलिप्रदेन गिगीषु वपीतनस्तस्य पद्मभिः कोमलकेशराभिः कृतशाद्वलानां विहित-
शोभारितानां मृणालधारारहाणां दिनवन्धनग्रना शिखरप्रान्तमारोप्यमाणानामुपरिष्ठानीयमानानां धारा-
वत्प्रत्यागच्छिती रज्जेनिर्ध्वंसितानि यन्त्रहवतिमपूरणा कदम्बकानि मण्डलानि । कच्चिदिति । सह-
पद्मवालाहमेसा रमेन सिच्यमानानि सेचनक्रियाविषयीक्रियमाणानि रक्तपद्मजगयनानि लोहि-
तमण्डपानानि । कच्चिदिति । कलिप्रदेन गिगीषु वपीतनस्तस्य पद्मभिः कोमलकेशराभिः कृतशाद्वलानां विहित-
शोभारितानां मृणालधारारहाणां दिनवन्धनग्रना शिखरप्रान्तमारोप्यमाणानामुपरिष्ठानीयमानानां धारा-
वत्प्रत्यागच्छिती रज्जेनिर्ध्वंसितानि यन्त्रहवतिमपूरणा कदम्बकानि मण्डलानि । कच्चिदिति । सह-

रकाणि कृतकेतकदलद्रोणिकानि कुचलयावलीरञ्जुभिर्ग्रथ्यमानानि पत्रपुटघटीयत्रकाणि, क-
चित्स्फटिकवैलाकावलीवान्तवारिधारा लिखितेन्द्रायुधाः संचार्यमाणा मायामेघमाला, कचिदु-
पान्तरूढयवैङ्गरासु तैरत्तरुणमालतीकुड्मलदन्तुरिततरङ्गासु हरिचन्दनद्रववापिकासु गिगिरी-
क्रियमाणा हारयष्टीः, कचिन्मुक्ताफलक्षोदरचितालवालकानानवरतस्थूलजलविन्दुदुर्दिनमुत्सृ-
जतो यंत्रवृक्षकान्, कचिद्विधुतपक्षनिक्षिप्तसीकरानीतनीहारा भ्रमन्तीर्यत्रमयीः पत्रशकुनि-
श्रेणीः, कचिन्मधुकरकिङ्किणीपङ्क्तिर्पटुतरावध्यमानाः कुसुमदामदोलाः, कचिदुदरारूढनिर्ग-
तोत्तोलनलिनीच्छदाच्छादितमुखान्प्रवेश्यमानाऽर्शातकुम्भान्, कचिद्वदितकदलीगर्भस्तम्भ-
दण्डानि वध्यमानानि चारुवंगाकृतीनि कुसुमस्तवकातपत्राणि, कचित्करमृदितकर्पूरपद्मवरसे-
नाधिवास्यमानानि विसतन्तुमयान्यंशुकानि, कचिद्वलीफलद्रवेणार्द्राक्रियमाणांस्तृणशूकम-
ञ्जरीकर्णपूरान्, कचिदम्भोजिनीदलव्यजनैर्वीज्यमानानुपलभाजनभाजः शीतौषधिरसान-
न्यांश्चैवंप्रकाराञ्जिशिरोपचारोपकरणकल्पनाव्यापारान्परिजनेन कृतान्क्रियमाणांश्च वीक्ष-
माणो हिमगृहकस्य मध्यभागं हृदयमिव हिमवतः, जलक्रीडागृहमिव प्रचेतसः, जन्मभूमि-

येषु, कृतानि केतकदलानां द्रोणिकानि भाजनविशेषाणि येषु, कुचलयानामुत्पलानामावय पद्मयन्त्रा एव
रजवस्त्रैर्ग्रथ्यमानानि वध्यमानान्येवविधानि पत्रपुटलक्षणानि घटीयत्रकाण्युद्गाटकानि । कचिदिति ।
स्फटिकस्य वलाका विसकण्टिकास्तासामावलीभिर्वान्ता मुक्ता वारिवारा जलधारा यासु, लिङ्गितानीन्द्रायु-
धानि शकचापानि यासु, एवविधा संचार्यमाणा प्रेर्यमाणा मायामेघमाला कृत्रिमजलदपद्मय । कचि-
दिति । उपान्ते समीपे रुढा यवादुरा यासु, तरन्ति तरुणमालतीकुड्मलानि तैरेन्दुरिताम्रगङ्गा कद्रोहा
यासु, हरिचन्दनस्य तैलपर्णिकस्य द्रवस्तस्य वापिकासु धुद्रकूपिकासु गिगिरीक्रियमाणा शीतलीक्रियमाण
हारयष्टीर्मुक्ताकलापान् । एतेन विरहाधिक्य वर्णितम् । कचिदिति । मुक्ताफल रमोद्रव तस्य क्षोद-
चूर्णेन रचित निमित्तमालवालकमावापस्थानकं येषां ताननवरत निगन्तर स्थूला जलविन्दवन्मेषा दुर्दिनमुत्सृ-
जत उत्प्रावत्येन मुञ्चत कुर्वत । एवविधान्यवृक्षकान्कृत्रिममहीरुहान् । कचिदिति । विपुता
कम्पिता ये पक्षास्तैर्निक्षिप्ता ये साकगन्तैर्गर्गानां नीहारो हिम याभिन्ता भ्रमन्तीर्भ्रमण कुर्वन्ती । एवविधा
यन्त्रमयी पत्रशकुनिश्रेणी । कचिदिति । मधुकरा भ्रमरा एव किङ्किणी धुद्रकण्टिकास्तासां पर्वाः श्रेणी
तया पटुतर स्पष्ट यथा स्यात्तथा वाध्यमाना निरव्यमाना कुसुमदामदोला पुष्पकप्रेता । कचिदिति । उदे-
मय आरुढा [निर्गता] उड्गता सुवर्णकलशादुत्तालोर्वमुर्ग्या या नलिनी तस्याऽऽदानि दलानि तैरगच्छादिन पि-
हित मुखे येषां तान्प्रवेश्यमानान्द्रुहान्तर्नायमानाऽग्गानकुम्भान् । कचिदिति । घटिता कदलीगर्भस्तम्भा एव
दण्डा येष्वेवविधानि वध्यमानानि चारुर्मनोहरो यो वयो वेणुन्मृदाकृतिराकारो येषां तानि कुसुमस्तवकान्येवा-
तपत्राणि छत्राणि । कचिदिति । करेण मृदितो य कर्पूरपद्मस्तस्य रमेनाधिवस्यमानानि मुगन्तीक्रियमा-
णानि विमनन्तुमयानि तन्तुलनन्तुनिर्मितान्यंशुकानि वस्त्राणि । कचिदिति । लवली वद्रीविशेषस्तस्या-
फलद्रवेणार्द्राक्रियमाणान् । तृणानां शक क्रियान्तस्य मयि एव कर्णपूरान्कर्णाभरणान् । कचिदिति ।
अम्भोजिनी कमलिनी तस्या दलान्येव व्यजनानि तालवृन्तानि तैर्वाच्यमानानुपलभाजनभाजो दपत्या-
त्रस्थिताऽर्गानौषधिरसान्, अन्याधैवप्रकाराञ्जिशिरोपचारोपकरणकल्पनाव्यापारान्परिजनेन कृतान्क्रियमा-
णान्विहितान्क्रियमाणाश्च विधीयमानाश्च वीक्षमाणो हिमवतो गौरीगुणैर्हृदयमिव स्थाननिव, प्रचेतसो वरुणस्य

१ कृतज, कनक. २ चन्द्रोणिकानि. ३ कमलपत्रपुट. ४ वलाकावली. ५ प्रन्त. ६ पत्रपुटपुट
७ मिनरल. ८ अनवरतचन्दनस्तम्भ. ९ पत्रशकुन. १० पटुवयो यनानां, पटुवयवा यनानां. ११ उड्ग-
१२ शीतकुम्भकुम्भा.

मिव सर्वचन्द्रकलानाम्, कुलगृहमिव सर्वचन्दनवनदेवतानाम्, प्रभवमिव सर्वचन्द्रमणी-
नाम्, निवासमिव सर्वमाघमासयामिनीनाम्, संकेतसदनमिव सर्वप्रावृषाम्, ग्रीष्मोष्मापनो-
दोद्देशमिव सर्वनिम्नगानाम्, वडवानलसंतापपनोदननिवासमिव सर्वसागराणाम्, वैशुत-
दहनदाहप्रतीकारस्थानमिव सर्वजलधराणाम्, इन्दुविरहदुःसहदिवसातिवाहनस्थानमिव
कुमुदिनीनाम्, हरहुताशननिर्वापणक्षेत्रमिव मकरध्वजस्य, दिनकरकरैरपि सर्वतो जलयन्त्र-
धारासहस्रसमुत्सारितैरतिशीतस्पर्शभयनिवृत्तैरिव परिहृतम्, अनिलैरपि कदम्बकेसरोत्कर-
वाहिभिः कण्टकितैरिवानुगतम्, कदलीवनैरपि पवनचलितदलैर्जाड्यजनितवेषथुभिरिव
परिवारितम्, अलिभिरपि कुसुमामोदमदमुखरैराचद्वदन्तवीणैरिव वाचालितम्, लताभिरपि
मधुकरपटलजटिलाभिर्गृहीतनीलप्रावरणकाभिरिव विराजितमाससाद । क्रमेण च तत्रान्त-
र्बहिश्चातिवहलेन पिण्डहार्येणोपलिप्यमानोऽतिशीतलेन स्पर्शेनामन्यतात्मनो मनश्चन्द्रमयं
कुमुदमयानीन्द्रियाणि ज्योत्स्नामयान्यद्भानि मृणालिकामयीं धियम् । अगणयच्च हारमयान-
कैकिरणांश्चन्दनमयमातपं कर्पूरमयं पवनमुदकमयं कालं तुपारमयं त्रिभुवनम् । एवंविधस्य

जलक्रीडागृहमिव, सर्वा समग्रा आश्चन्द्रकलास्तासा जन्मभूमिमिव, सर्वं यच्चन्दनवनं गन्धसारकाननं तस्य
देवतानामधिष्ठात्रीणां कुलगृहमिव पितृसद्व इव, [सर्वचन्द्र]मणयश्चन्द्रकान्ताद्यास्तेषां प्रभवमिवोत्पत्तिमिव,
सर्वे ये माघमास्यास्तपोमासास्तेषां यामिनीनां रात्रीणां निवासमिव वसतिस्थलमिव, सर्वप्रावृषा समप्रतपाल-
यानां संकेतसदनमिव, सर्वनिम्नगानां समस्ततटिनीनां ग्रीष्मस्योष्णागमस्य ऊष्मा तापस्तस्यापनोदो दूरीकरण
तन्मोद्देशमिव प्रदेशमिव, सर्वसागराणां समस्तसमुद्राणां वडवानलः सतापस्तस्यापनो-
दना दूरीकरणं तस्यां निवासमिव वसतिमिव, सर्वजलधराणां समग्रमेघानां वैशुतो यो दहन इरमदस्तेन
दाहन्तस्य प्रतीकारस्थानमिव प्रतिक्रियागृहमिव, कुमुदिनीनां कैरविणीनामिन्दुविरहेण अ(दु)सहमसह्य
दिवसस्यातिवाहनमुत्तुन तस्य स्थानमिव, मकरध्वजस्य कदपस्य हरस्येश्वरस्य यो हुताशनस्तृतीयनेत्रजो बहि-
स्तस्य निर्वापणं निर्यातनं तस्य क्षेत्रमिव स्थानमिव, दिनकर[स्य] सूर्यस्य करैरपि सर्वतो समन्ताजलयन्त्रधारा-
गहस्याणि ते समुत्सारितेर्दृष्टितैरतिगयेन यं शीतं स्पर्शं तस्माद्यद्भ्यं तेन निवृत्तैरिव परिहृतं परित्यक्तम् ।
अनिलैरपि पवनैरपि कदम्बस्य कादम्बस्य यं केसरोत्करस्तद्वाहिभिरत एव कण्टकितैरिव रोमाञ्चितैरिवानुगत-
तितम् । कदलीवनैरपि रम्भाकाननैरपि पवनेन चलितानि कम्पितानि [दलानि] येषां तैरत एव जाड्येन जनितो
वेषः कदलो येषामेतादृशैरिव परिवारितम् । अलिभिरपि श्रमरैरपि कुसुमानामामोदं परिमलस्तज्जनितो मदस्ते-
न मुखैर्वाचालरत एवापद्धा दन्तवीणा यैरेवविधैरिव वाचालितं मुखरितम् । लताभिरपि बह्वीभिरपि मधुक-
रणा पटलैर्न जटिलाभिर्व्यासाभिर्गृहीतं स्वीकृतं नीलं प्रावरणं प्रच्छादनं याभिरेवविधाभिरिव विराजितं शो-
नितेनोत्तमं तिमिरहवस्य मध्यभागमाननादं प्राप्तवान् । क्रमे[णे]ति । क्रमेण परिपाद्यान्तर्बहिश्चातिशीतलेन
स्पर्शेनोपलिप्यमानं । ननु मृत्तव्यतिरेकेणोपदिग्धक्रिया न सम्भवतीत्याशयेनाह—अतीति । अतिवहलेनाति-
गयेन पिण्डहार्येण पिण्डरूपेणाहृतं शक्यं पिण्डहार्यं तेनेव । एतेनातिशीतलस्पर्शस्य बाहृत्यतया हन्तग्राह्यत्व
सूचितम् । तस्मात्तिशीतलेन स्पर्शेनात्मनः स्वस्य मनश्चितं चन्द्रमयमन्यताजानीन् । तथा कुसुम(मुद)मयानि कै-
रवमयानिन्द्रियाणि दण्डानि ज्योत्स्नामयानि चन्द्रामयान्यानि हन्तपादादीनि मृणालिकामयीं धियमयमीं धियं
हन्तग्राह्यं तस्य स्पर्शेनोपलिप्यमानं । तस्मात्तिशीतलेन स्पर्शेनोपलिप्यमानं । अतएव सूर्यालोः चन्दनमयं मलयजमयम् । अतिशीतलत्वादिति
सूचितम् । तस्मात्तिशीतलेन स्पर्शेनोपलिप्यमानं । तस्मात्तिशीतलेन स्पर्शेनोपलिप्यमानं । तस्मात्तिशीतलेन स्पर्शेनोपलिप्यमानं ।

च तस्यैकदेशे सखीकदम्बकपरिवृताम्, अशेषसरित्परिवारामिव भगवती गङ्गां हिमवतो गृहाचलगताम्, कुल्याभ्रमिभ्रमितेन कर्पूररसस्रोतसा कृतपरिवेपाया मृणालदण्डमण्डपिका-
यास्तले कुसुमशयनमधिशयानाम्, हाराङ्गदवलयरसनानूपुरैर्मृणालमयैर्निगडैरिव संयतामी-
र्ष्या मन्मथेन, चन्दनधवले स्पृष्टामिव ललाटे शशलाञ्छनेन, वाष्पवारिवाहिनि चुम्बिता-
मिव चक्षुषि, वरुणेन वर्धितनिःश्वासमरुति दृष्टामिव मुखे, मातरिश्वना संतापप्रतप्रेषव-
सितामिवाङ्गेष्वनङ्गेन, कदर्पदाहदीपिते गृहीतामिव हृदये हुतभुजा, स्वेदिनि परिष्वक्तामि-
वपुषि जलेन, दैवतैरपि विलुप्यमानसौभाग्यामिव सर्वशः, हृदयेन सह प्रियतमसमीपमिव
पगतैरङ्गैरुपजनितदौर्बल्याम्, आश्यानचन्दनपाण्डुरं च रोमाञ्चमनवरतहारस्पर्शलभं मुक्त-
फलकिरणपुञ्जमिवोद्वहन्तीं स्वेदसीकरिणीं च कपोलपालीम्, पक्षपवनेन वीजयद्भिरनु-
बध्यमानामिवावतंसमधुकरैः, अवतंसमधुकररवदहनदग्धमिव श्रोत्रमपाङ्गनिर्गतेनाश्रुस्रोत-
सिञ्चन्तीम्, अतिप्रवृत्तस्य चाश्रुणो निर्वाहप्रणालिकामिव कर्पूरकेतकीकलिकां कर्णे कल-

त्रिभुवन त्रिविष्टप तुपारमय हिममयम् । अतिशीतलस्य शेषाधिवशात्किरणरूपतया मत्त्वेऽपि हारस्पतयाग-
यदित्यर्थः । एवविषयस्य तस्य हिमगृहस्य एकदेशे एकस्मिन्प्रदेशे सखीकदम्बकेन वयम्यासमूहेन परिवृताम् । अ-
शेषसरित्परिवारा समग्रतटिनीपरिच्छदा हिमवत पर्वतात् [गृहाचलगता] गृहशिलागता भगवती गङ्गामिव जा-
हवीमिव । विरहजनितपाण्डुरत्वसाम्यात्तदुपमानम् । अन्यासा च न्युपमानम् । कुल्या सारणी तस्या भ्रमिर्भ्रम-
तया भ्रमितेन कर्पूररसस्रोतसा घनसारद्रवप्रवाहेण कृतो विहित परिवेप परिधिर्यस्या एवविषया मृणालदण्ड-
मण्डपिकाया विसदण्डमण्डपस्य तलेऽवभागे कुसुमशयन पुष्पशय्यामधिशयाना कृतस्वापाम् । हारेति । हारं
मुक्ताप्रालम्ब, अङ्गद बाहुकटकम्, [वलय] कङ्कणम्, रसना काञ्ची, नूपुराणि पादकटकानि, एतैर्मृणालमयीर्निग-
मयैर्निगडैरिवान्दुकैरिवैर्ष्या स्पर्धया मन्मथेन कदर्पेण संयता वद्धाम् । चन्दनेन धवले शुश्रीकृते ललाटेऽल्लि-
शशलाञ्छनेन चन्द्रेण स्पृष्टामिवाल्लिङ्गितामिव । शुभ्रत्ववक्रत्वसाम्याच्चन्द्रोपमानम् । वाष्पवारि नेत्राभ्यु-
चक्षुषि नेत्रे वरुणेन प्रचेतसा चुम्बितामिव । जलच्युतिसाम्याद्वरुणेनेत्युक्तम् । वर्धितो वृद्धिं प्राप्तो नि श्रामक-
देतनवायुर्यस्मिन्नेवविधे मुखे । वायुबाहुल्यादाह—मातरिश्वना वायुना दष्टामिव भक्षितामिव । सताप सगर-
स्तेन प्रतप्तेष्वेवङ्गेष्वनङ्गेन कदर्पेणाश्र्यासितामाश्रितामिव । कुत्रचित् 'पतङ्गेन' इति पाठः । तत्र पतङ्ग सूर्यस्नाप-
जनकत्वात् । तदाश्रितामित्यर्थः । कदर्पदाहदीपिते मदनदाघज्वलिते हृदये । दाहजनकत्वसाम्यादाह—हुत-
भुजेति । हुतभुजा वह्निना गृहीतामिव स्वीकृतामिव । स्वेदिनि प्रस्वेदवति वपुषि जलेन नीरेण परिष्वक्ता-
मिवाग्न्यामिव । एतेन स्वेदवाहुन्य सूचितम् । दैवतैरप्यदृष्टैरपि सर्वश सर्वप्रकारेण विलुप्यमान लोपमा-
यमान सौभाग्य यस्या सा तामिव । हृदयेन चित्तेन सह सार्व प्रियतमसमीप प्राणप्रियनिःकटमिवोपगमनं क-
त्वोपजनित विहित दौर्बल्य कृशत्व यस्या एतादृशीम् । आश्यानमिति । आश्यान शुभक यमन्दन मलय-
तेन पाण्डुर शुभ्र रोमाञ्च चानवगत निरन्तर हारस्पर्शेन लग्न मिलित मुक्ताफलानां किण्वा दीनितयरेषा पु-
नर्मूहन्मिवोद्वहन्तीं वारयन्तीम् । अत्र चन्दनधवलीकृतस्य रोमोद्भ्रमस्य मुक्ताकिरणगमनोपमानम् । तत्र
स्वेदस्य धर्मजलस्य सीकरा विद्यन्ते यस्यामेतादृशी कपोलपालीमुद्वहन्तीम् । चक्राङ्ग समुच्चयाय । अत्रेति ।
अवतम उत्तमस्तस्य मधुकरैर्भ्रमैः पक्षपवनेन वीजयद्भिरनुबध्यमानामिवानुबध्यविषयीक्रियमाणामिव ।
वतममधुराणां रवः शब्दः स एव दाहकत्वाद्दहो वह्निन्नेन दग्धमिव ज्वलितमिव । श्रोत्र श्रवणमपाङ्गनिर्ग-
ताश्रितान्नाश्रानेनाश्रुस्रोतसा नेत्रजलप्रवाहेण कणभूतेन निवृन्ती मेक कुर्वन्तीम् । अतिप्रवृत्त(त)स्यातिप्रवृत्त-
स्याश्रुणो नेत्रजलस्य निर्वाहार्थं नुमेन गमनार्थं प्रणाटिकां च ललाटेमिव कर्पूरकेतकीकलिकां कर्णे कल-

न्तीम्, आयतश्वासविधुतितरलितेन च संतापभयपलायमानेन देहप्रभावितानेनेवांशुकेन विमुच्यमानकुचकलशाम्, आपतत्प्रचलचामरप्रतिविम्बं च कुचकलशयुगलं प्रियान्तिकगमनौत्सुक्यकृतपक्षमिव करतलेन निरुन्धन्तीम्, मुहुर्मुहुर्भुजलतया तुपारशिलाशालभञ्जिकामालिङ्गन्तीम्, मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिकामाश्लिष्यन्तीम्, मुहुश्चरणारविन्देन चन्दनपद्मप्रतियातनामामृशन्तीम्, स्तनसंक्रान्तेनात्ममुखेनापि कुतूहलिनेव परिवृत्य विलोक्यमानाम्, कर्णपूरपद्मेनापि स्वप्रतिविम्बशायिना सोत्कण्ठेनेव चुम्ब्यमानकपोलफलकाम्, हारैरपि मुक्तात्मभिर्मदनपरवशैरिव प्रसारितकरैरालिङ्ग्यमानाम्, मणिदर्पणमुरसि निहितं विनोदितव्यमेतदिति जीवितस्पर्शमयं शपथं शशिनमिव कारयन्तीम्, करिणीमिव संमुखागतप्रमदवनगन्धवारणप्रसारितकराम्, प्रस्थितामिवानभीष्टदक्षिणवातमृगागमनाम्, मदनाभिपेकवे-

केतकी तस्या कलिका कोरकः [तां] कर्णे कलयन्तीं कलनां कुर्वन्ती धारयन्तीम् । आयतो विस्तीर्णो यः श्वास श्वासित तस्मादा विधुति कम्पस्तेन तरलितेन कम्पितेन संतापभयात्पलायमानेन धावता । अतिशुभ्रत्वसचिक्वणत्वसाम्यादाह—देहेति । देहप्रभावितानेनेव शरीरदीप्तिसमूहेनेवाशुकेन वस्त्रेण विमुच्यमानौ कुचावेव कलशौ यस्या सा ताम् । आपतत्प्रचलचामरयोः प्रतिविम्ब यस्मिन्नेतादृश कुचकलशयुगलं प्रियस्य वामभ्यान्तिक समीपे तत्र गमने याने यदौत्सुक्यं रणरणकता तेन कृता पक्षा येनैतादृशमिव करतलेन निरुन्धन्ती निरोधं कुर्वन्तीम् । मुहुर्मुहुर्भुजलतया बाहुबलया तुपारशिला तस्याः शालभञ्जिका पाञ्चालिकामालिङ्गन्तीमाश्लेषं कुर्वन्तीम् । मुहुः कपोलफलकेन कर्पूरपुत्रिका घनसारपाञ्चालिकामाश्लिष्यन्तीमालिङ्गन्तीम् । मुहुश्चरणारविन्देनाद्रिक्मलेन चन्दनपद्मस्य मलयजकर्मस्य प्रतियातना प्रतिमाम् । 'प्रतिमा यातनाविधिः । छाया छन्दः कायो रूपं विम्बं मानकृती अपि' इति कोशः । आमृशन्ती परामर्शं कुर्वन्तीम् । स्तनेति । स्तनयो कुचयो सक्कान्तेन प्रतिविम्बितेनात्ममुखेनापि स्वकीयवदनेनापि कुतूहलिनेव कौतुकिनेव परिवृत्य । उत्तानीकृत्येत्वं । विलोक्यमाना वीक्ष्यमाणाम् । एतेन सौन्दर्यातिशयः सूचितः । एव कर्णपूरपद्मेनापि स्वप्रतिविम्बरूपेण शायिना शयनकारिणा । एतेनायतलं सूचितम् । सोत्कण्ठेनेव सोत्कलिकेनेव चुम्ब्यमानं (न) चुम्बनविषयीक्रियमाणं (ण) कपोलफलकं यस्या सा ताम् । हारैरपि मुक्ताकलापैरपि मुक्तात्मभिर्मुक्तास्वरूपैर्मदनपरवशैरिवानुशयैरिव प्रसारितकरैर्विस्तारितपाणिभिरालिङ्ग्यमानामाश्लिष्यमानाम् । अत्र मुक्तात्मभिरालिङ्ग्यमानामित्यनेन तस्या अभिनव सौभाग्यं वर्णितम् । उरसि निहितं वक्षसि स्थापितं मणिदर्पणं रत्नादर्शम् । वर्तुलत्वतादृशयुति-सरपसाधर्म्यात् । जीवितस्य स्पर्शो दानं तन्मयं शशिनमिव चन्द्रमिव । 'स्पर्शो वर्गाक्षरे दाने स्पर्शने स्पर्शके रजि' इति श्लोकः । इति शपथं कारयन्तीम् । इतिशब्दबोध्यमाह—विनोदेति । अद्य त्वया विनोदितव्यम् । अन्यस्तु शरीरं शोकप्रदं, त्वया तु विनोदितव्यमेतदिति भावः । अत एव जीवितस्पर्शमयमिति विशेषणम् । करिणीति । हस्तिनीमिव । उभयोः शब्देन साम्यं प्रदर्शयन्नाह—संमुखेति । समा(समुखा)गतो यः प्रमदवनगन्धवारणं दारुणं दूरीकरणं तत्र प्रसारितो करौ यस्या सा । विरहाकुलितत्वेन प्रमदवनस्य गन्धस्य दुःखदायित्वात्तन्निवारणं युक्तमेवेति भावः । पक्षे संमुखागतः प्रमदो मदोन्कटो वनगन्धवारणो वनप्रभवो गन्धहस्ती तस्मिन् पीत्वा प्रसारितं करं गुण्टा यस्या सा ताम् । प्रस्थितामिव चलितामिव । उभयमाम्यं प्रदर्शयन्नाह—अनभीष्टेति । अनभीष्टमन्योः पित्तं दक्षिणो दो वानं न एव शीघ्रगामित्वान्मृगो हरिणस्तस्यागमनं यस्या सा ताम् । विरहिता दक्षिणो दारुणत्वं हृत्पदो नवतीति सर्वत्र प्रसिद्धम् । पक्षेऽनभीष्टो दक्षिणो वामतोऽपमव्यगो वा-
तातोऽपमव्यगो ना ताम् । ह्येषा प्रसङ्गे दक्षिणो मृगोऽपमव्यगुनमिति वामन्तराजादौ प्रसिद्धम् । मदने-

१. १२३ ५ २ स्तनप्रतिविम्बप्रवर्णनादिना ३ नोदेत्यपदेति ४ त्वयाच. ५ जीवनस्य नमयं शशिनम्,

दिकामिव कमलावृतचन्दनधवलपयोधरकलगावष्टब्धपार्श्वाम्, आकाशकमलिनीमिव रुच्छाम्बरतलदृश्यमानमृणालकोमलोरुमूलाम्, कुसुमचापलेखामिव मदनारोपितगुणकोटिका न्ततराम्, मधुमासदेवतामिव शिशिरहारिणीम्, मधुकरीमिव कुसुममार्गणाकुलाम्, चन्दनविलेपनामनङ्गराणि च वालां मन्मथजननीं च मृणालिनीमभ्यर्थिततुषारस्पर्शा च कादम्बरीं व्यलोकयत् ।

अथ सा यथादर्शनमागत्यागत्य चन्द्रापीडागमनमावेदयन्तं परिजनमुत्तरलतारकेण चक्षुषं विलोक्य 'कथय । किं सत्यमागतो दृष्टस्त्वया । कियत्यध्वनि कासौ' इति प्रतिमुखं निक्षिप्तं नामाक्षरं प्रपच्छ । प्रवर्धमानधवललिम्बा चक्षुषा दृष्ट्वा च संमुखमापतन्तं तं दूरादेव वरारोहानवग्रहा करिणीवोरुस्तम्भविधृता, विचेष्टमानाङ्गी, कुसुमशयनपरिमलोपगतैः परवगामुखैः

ति । मदनस्य कदर्पस्याभिपेक्षार्थं वेदिका संस्कृता भूमिस्तामिव । उभयोः साम्यमाह—कमलेति । कमलस्य शोभयावृतौ चन्दनेन धवलौ पयोधरावेव कुचावेव पीनलवर्तुलत्वसाम्यात्कलगौ ताभ्यामवष्टब्धावाधितौ पाशयस्याः । आकाशेति । आकाश व्योम तस्य कमलिनी पद्मिनी तामिव । उभयोः साम्यमाह—स्वच्छेति । स्वच्छं निर्मलं यदम्बरं वल्लं तस्य तलमधोभागस्तत्र दृश्यमानं विलोक्यमानं मृणालवत्कोमलमूलसंविध्यमूलं यस्याः सा ताम् । पक्षे स्वच्छं रजोरहितं यदम्बरतलं व्योमतलं तत्र दृश्यमानं मृणाललक्षणं कोमलं सुकुमारमुरुं विस्तीर्णं मूलं बुभ्रो यस्याः । कुसुमेति । कुसुमचापं पुष्पधनुस्तस्य लेखामिव । उभयसाम्यमाह—यौव(मद)नेति । मदनेन यौवनावधारोपिता स्थापिता या गुणकोटिस्तया कान्ततरा मनोजतराम् । पक्षे मदनेन कदर्पेणारोपितोऽधिज्योत्कृतो गुणकोटिमौर्वीप्रान्तस्तया कान्ततराम् । मध्विति । मधुमामो वेमन्तमानस्तस्य देवतामिवाधिष्ठात्रीमिव । उभयमादृश्यमाह—शिशिरेति । शिशिरेण शीतलोपचारणं हारिणीं रुचिराम् । पक्षे शिशिरस्य ऋतुविशेषस्यापहारिणीम् । शिशिरापगमे हि मधुमाम् प्रवर्तते । मधुकरीमिव भ्रमरीमिव । उभयसादृश्यमाह—कुसुमेति । कुसुमान्येव विरहवगान्मार्गणा वाणास्तैराकुलाम् । पक्षे कुसुमानां मार्गणमन्वेपणं तेनाकुला व्यग्राम् । अथ च चन्दनस्य विलेपनमद्गरागो यस्या एवविश्रामपि न विद्यतेऽङ्गरागो यस्यामिति विरोधः । तत्परिहारस्तु—अनङ्गं कदर्पस्तस्मिन्नागिणीमनुरागवतीमित्यर्थात् । वालामनाविच्छ्रितमन्मथाम्, अथ च मन्मथजननीमिति विरोधः । तत्परिहारस्तु—वालामनुद्वाहितामित्यर्थात् । मृणालिनीम्, अथ चाभ्यर्थितो वाञ्छितस्तुषारस्पर्शो ययेति विरोधः । कमलिन्यास्तुषारस्पर्शं सार्थयानिष्ट इति लोके प्रसिद्धम् । तत्परिहारस्तु—विरहतापोपशान्त्यर्थं मृणालं विद्यते यस्या इत्यर्थात् । एवविश्रामं कादम्बरीं व्यलोकयदपश्यत् ।

अथ सा कादम्बरी यथादर्शनं यथावसरमागत्यागत्य चन्द्रापीडस्यागमनमावेदयन्तं कथयन्तं परिजनमुत्तरलतारकेण चक्षुषं विलोक्य वीक्ष्य प्रतिमुखं निक्षिप्तानि स्थापितानि नामाक्षराणि यथा स्यान्तथा । प्रत्येकं प्रत्येकं नाम गृहीन्वेत्यर्थः । इति प्रपच्छेत्प्रप्राप्तीन् । इति योऽन्वमाह—कथयेति । यथा वृत्तिः । किं सत्यमागतस्त्वया दृष्टः । कियत्यध्वनि कासौ चन्द्रापीडः । तदनन्तरं प्रवर्धमानं प्रतिदिनमुपवर्धमानो धवलस्य नावो धवलिमा यन्मित्रेतादृशेन चक्षुषा नेत्रेण समुगमापतन्तमागच्छन्तं तं दृष्ट्वा विशेषतः च कुसुमशयनादुत्तम्यावुत्थिता वभूवुःपुन्यम् । अथ सादम्बर्यां विशेषणानि—वरेति । वरं श्रेष्ठं आगोपितमित्यो यस्या सा । 'नितम्बागोष्ठौ स्त्रीकृत्या पश्चात्पन्नपार्श्वतः' इति वोजः । उर्वारेव स्मर्या तान्ता विवृता हुता । केव । नव प्रपन्नो ग्रहो ग्रहणं यस्या एवविश्रामं करिणीव हन्मिनीव । मापि उर्वरिर्वाणां व नन्मन्त्रं विवृता वद्धा स्यात् । विचेष्टमानानि चेष्टाविशेषाणि प्राप्यनाणान्यज्ञानानि यस्याः । कमलशयनस्य

१ कुसुमचापचापरेण्याम् २ कान्ता ३ तारकेण कथय ४ कथं मन्यम् ५ निक्षिप्तानि नाम, निक्षिप्तं चतुषान्तरम् ६ वर्तमानम् ।

यांवभूव । कृतप्रणामां च तां सादरम् 'एहेति' इत्यभिधायात्मनः समीपे सैकुतूहलपरिजनदृश्य-
मानां पृष्ठतः समुपावेशयत् । दर्शनादेवोपारूढप्रीत्यतिशया च मुहुर्मुहुरेनां सोपग्रहं करकिसलयेन
पस्पर्श । चन्द्रापीडस्तु सपदि कृतसकलागमनोचितोपचारस्तदवस्थां चित्ररथतनयामालोक्या-
चिन्तयत्—'अतिदुर्विदग्धं हि मे हृदयमद्यापि न श्रद्धाति । भवतु । पृच्छामि तावदेनाम्'
इति निपुणालापेनैतिप्रकाशमब्रवीत्—'देवि, जानामि कामरति निमितीकृत्य प्रवृत्तोऽयं-
विचलसंतापतन्नो व्याधिः सुतनु, सत्यं न तथा त्वामेव व्यथयति यथास्मान् । इच्छामि
देहदानेनापि स्वस्थामत्रभवतीं कर्तुम् । उत्कम्पिनीमनुकम्पमानस्य कुसुमेपुपीडया पतिताम-
वेक्षमाणस्य पततीव मे हृदयम् । अनङ्गदेतनुभूते ते भुजलते गाढसंतापतया च दृष्ट्वा वहसि
स्थलकमलिनीमिव रक्ततामरसाम् । दुःखितायां च त्वयि परिजनोऽपि चानवरतकृताश्रुवि-
न्दुपातेन वर्तते । मुक्ताभरणतां गृहाण । स्वयं वरार्हाणि प्रसाधनानि । कुसुमशिलीमुखान्त-
र्हिता शोभते यथा लता' इति । अथ कादम्बरी वालतया स्वभावमुग्धापि कंदर्पेणोपदिष्टयेव

चिन्तयांवभूवेति चिन्तितवती । इतिशब्दद्योत्यमाह—अहो इति । प्रजापतेर्विंचातुरहो मानुषीषु पक्षपातो-
ऽङ्गीकारः । कृतः प्रणामो नमस्कारो ययैवभूता च सादरं सवहुमान एहि एहि इत्यभिधायात्मनः समीपे स्वकी-
यनिकटे सह कुतूहलेन वर्तमानो यः परिजनः । परिवारजनस्तेन दृश्यमाना विलोक्यमाना पृष्ठतः समुपावेशय-
न्निवेगितवती । अथ दर्शनादेव विलोकनादेवोपासुः प्रादुर्भूतः प्रीतेरतिशय आधिक्य यस्या मा मुहुर्मुहुरारवा-
रमेनां पत्रलेखा सोपग्रहं सानुकूलन करकिसलयेन पाणिपद्मेन पस्पर्श स्पर्शं चकार । चन्द्रापीडस्तु सपदि
शीघ्रं कृतो विहित सकलः समग्र आगमनस्यागमने वोचितो योग्य उपचारो विनयो येन स तदवस्था धिर-
हृदिकृत्वा चित्ररथतनया कादम्बरीमालोक्य वीक्ष्याचिन्तयदध्यायत् । हीति निश्चितम् । मे मम हृदयं चेनो-
ऽतिदुर्विदग्धमतिजडं यद्यद्यापि न श्रद्धाति न निश्चयं करोति । इयमीदृश्यवस्था किं कामान्, अन्यप्रियनिमित्ता-
द्वेति प्रकारान्तरस्यासंभवान् । कामनिमित्तकत्वे च गतेऽपि विपरीतसंभावनेति दुर्विदग्धपदव्यङ्ग्यम्, अत एव
निश्चयानुरोधेनाह—भवत्विति । कामनिमित्तक एवास्तु, पर तावदादावेना पृच्छामीति कृत्वा निपुणालापेन
नातिप्रकाशं नातिस्पष्टमब्रवीद्वोचत् । हे देवि कादम्बरी, अहं जानामि कामनिर्वचनीयम्वरूपामरति निमिती-
कृत्यायमविचलो यः संतापस्तस्य तन्न आधीन एवविदोऽपि व्याधिः प्रवृत्तः । हे सुतनु हे कादम्बरी । गत्य-
मिदं नौपचारिकं वचनं । त्वामेव व्याधिर्न तथा व्यथयति पीडयति, यथास्मान् । देहदानेनाप्यत्रभवतीं पूज्या
स्वस्था सज्जा कर्तुमिच्छाम्यभिलषामि । उत्कम्पिनी त्वा प्रत्यनुकम्पमानस्यानुकम्पा कुर्वाणस्य कुसुमेपु कंदर्पस्या-
स्य पीडया पतिता सन्तामवेक्षमाणस्य पश्यतो मे मम हृदयं चेत् पततीव । कादम्बर्यां निगृह्णार्थं प्रकटयता-
ह—अनङ्गदे इति । गाढसंतापतया तनुभूते [ति] भुजलते अ[न]ङ्गदे बाहुभूषणजिते दृष्ट्वा कृत्वा रक्तता-
मरमा स्थलकमलिनीमिव न्व वहसि । अत्र कृशभुजलतयोर्मृणालगाम्यम्, नेत्रयो रक्ततामरगाम्यमिति
भावः । त्वयि दुःखिताया गत्या परिजनोऽप्यनवगत निगन्तर—कृतो योऽश्रुविन्दुपातस्तेन वर्तते प्रवृत्तो भवती-
त्यर्थः । एतेनाश्रुपातस्य नैरन्तर्यं सूचितम् । मुक्तानामाभरणानि तेषां भावो मुक्ताभरणता ता गृहाण स्वीकृत ।
स्वयमान्मना वराणि प्रदानान्यर्हाणि योग्यानि प्रसाधनानि प्रतिकर्माणि । कुर्विति क्रिया-व्याहारः । कुसुमानि
पुष्पाणि, शिलीमुखा भ्रमरा, ताभ्यामन्तर्हिताच्छादिना यथा लता वद्री शोभते राजते तथा त्वमपि
भावः । शुश्रूषणान्म्यानुक्तानां कुसुमगाम्यम्, नेत्राभ्रनम्य कृष्णवर्णाम्याङ्गमरगाम्यमिति भावः । अथेति ।
तदनन्तरं कादम्बरी वालतया गिशुतया स्वभावेन मुग्धापि मरुतायापि कंदर्पेण मदनेनोपदिष्टयेन(व) दर्शित

प्रजया तमशेषमस्याव्यक्तव्याहारसूचितमर्थं मनसा जग्राह । मनोरथानां तु तावतीं भूमिम-
संभावयन्ती शालीनतां चावलम्बमाना तूष्णीमेवासीत् । केवलमुत्पादितान्यव्यपदेशा तत्क्षणं
तमाननामोदमधुकरपटलान्धकारितं मुखं द्रष्टुमिव स्मितालोकमकरोत् । ततो मदलेखा प्रत्य-
वादीत्—‘कुमार, किं कथयामि । दारुणोऽयमकथनीयः खलु संतापः । अपि च कुमारभा-
वोपेतायाः किमिवास्या यन्न संतापाय । तथा हि । मृणालिन्याः शिशिरकिसलयमपि हुता-
शनायते । ज्योत्स्नाप्यातपायते । नैनु किसलयतालवृन्तवातैर्मनसि जायमानं किं न पश्यति
खेदम् । धीरत्वमेव प्राणसंधारणहेतुरस्याः’ इति कादम्बरी तु हृदयेन तमेव मदलेखालाप-
मस्य प्रत्युत्तरीचकार । चन्द्रापीडोऽप्युभयथाघटमानार्थतया संदेहदोलारूढेनैव चेतसा महा-
श्वेतया सह प्रीत्युपचयचतुराभिः कथाभिर्महान्तं कालं स्थित्वा तथैव महता यत्नेन मोचयि-
त्वात्मानं स्कन्धावारगमनाय कादम्बरीभवनाभिर्ययौ । निर्गतं च तुरङ्गममारुरुक्षन्तं पश्चा-
दागत्य केयूरकोऽभिहितवान्—‘देव मदलेखा विज्ञापयति—‘देवी कादम्बरी खलु प्रथम-
दर्शनजनितप्रीतिः पत्रलेखां निर्वर्त्यमानामिच्छति, पश्चाद्यास्यति’ इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।’
इत्याकर्ण्य चन्द्रापीडः ‘केयूरक, धन्या स्पृहणीया च पत्रलेखा यामेवमनुवध्नाति दुर्लभो देवी-

येव प्रज्ञया तमशेष समग्रमव्यक्तव्याहारोऽस्फुटभाषित तेन सूचितं ज्ञापितमुपभोगविषयक रहःसंगमरूप वार्थं
मनसा जग्राह गृहीतवती । मनोरथानां त्वमिलापणा तु तावतीं भूमिं संगमरूपलक्षणामसंभावयन्त्यवितर्क-
यन्ती शालीनता दृष्टता चावलम्बमाना । ‘दृष्टेः शालीनशारदौ’ इति कोशः । तूष्णीमि(मे)वासीत् । केव-
लमुत्पादितोऽन्यव्यपदेशो मपि यथैवभूता तत्क्षणमाननस्यामोदस्तस्याधन्मधुकरपटल तेनान्धकारितमन्वका-
रवदाचरितं मुखमाननं द्रष्टुमिव स्मितालोक स्मितलक्षणमालोकं प्रकाशमकरोत् । स्मितेन दन्तज्योत्स्नाया
वह्निनिर्गमेन प्रकाशसंभवात् । ततो मदलेखा प्रत्यवादीत् । हे कुमार, किं कथयामि किं ब्रवीमि । अयं दारु-
णस्त्रीवोऽग्रपनीयो वस्तुमशवयं खलु निश्चयेन संतापः । अपि चेति युक्त्यन्तरे । कुमारभावोपेताया
अस्या किमपि यन्न संतापाय भवति । तदेव दर्शयति—तथा हीति । मृणालिन्या कमलिन्या शिशिरकिस-
लयमपि हुताशनायते वह्निवदाचरति । ज्योत्स्नापि चन्द्रिकाप्यातपायते सूर्यालोकायते । नन्विति वितर्कः ।
मृगलयानि पर्वतास्त एव तालवृन्दा(न्ता)नि तेषां वातैः पवनैर्मनसि ज्ञा(जा)यमानं खेदं भवान्किं न पश्यति ।
अतोऽस्या कादम्बर्या धीरत्वमेव प्राण[स]धारणे जीवितधारणे हेतुनिमित्तमिति । कादम्बरी तु हृदयेन तमेव
पूर्वोक्तमेव मदलेखालापं मदलेखाजतिपतमस्य चन्द्रापीडस्य प्रत्युत्तरीचकार । प्रतिवच. प्रादादित्यर्थः ।
एतच्छ्रुत्वा मम विरहो मत्कृतध्यास्या इत्युभयथाघटमानार्थया विरहतापं सोढुं शक्यो न वेति संदेहदो-
लारूढेनैव च(चे)तया(सा) मराश्वेतया सह प्र(प्री)युपचयो रमपुष्टिस्तत्र चतुराभिर्दक्षाभिः कथाभिर्वाता-
भिर्महान्तं कालं च स्थित्वावग्रामं कृत्वा तथैव पूर्वप्रकारेणैव महता यत्नेनात्मानं मोचयित्वा स्वस्य
शुभां दिवाय रत्नधावारगमनाय स्वमन्यनिवेशगमनाय । ‘स्कन्धावारोऽस्य तु स्थितिः’ इति कोशः ।
[चन्द्रापीडोऽपि] कादम्बरीभवनाभिर्ययौ निर्जगाम । निर्गतं च तुरङ्गममश्वमारुरुक्षन्तमारोढुमिच्छन्तं पश्चादाग-
त्वा तमेव प्रत्यवादीत् । किं तदित्याह—देवेति । हे देव, मदलेखा विज्ञापयति विज्ञप्तिं करोति ।
तदेव दर्शयति—देवेति । खलु निश्चयेन देवी कादम्बरी प्रथमदर्शनेन जनिता प्रीतिर्यस्या एवभूता पत्रले-
खा निर्वर्त्यमानामिच्छति गमिष्यते । पश्चाद्यास्यति गमिष्यति । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । इत्याकर्ण्य चन्द्रा-
पीडः प्रमाणम् । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् । इति श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।
केयूरक इति । हे केयूरक, धन्या स्पृहणीया च पत्रलेखा या पत्रलेखा दुर्लभो दुः प्रापो देवीप्रसाद कादम्बरीप्र-

प्रसादः । प्रवेश्यताम् ।' इत्यभिधाय पुनः स्कन्धावारमेवाजगाम । प्रविशन्नेव पितुः समीपा-
दागतमभिज्ञाततरमालेखहारकमद्राक्षीत् । धृततुरङ्गमश्च ग्रीतिविस्फारितेन चक्षुषा दूरादेवा-
पृच्छत्—'अङ्ग, कच्चित्कुशली तातः सह सर्वेण परिजनेनाम्वा च सर्वान्तःपुरैः' इति ।
अथासावुपसृत्य प्रणामानन्तरम् 'देव, यथाज्ञापयसि' इत्यभिधाय लेखद्वितयमर्पयावभूव ।
युवराजस्तु शिरसि कृत्वा स्वयमेव च तदुन्मुच्य क्रमशः पपाठ—'स्वस्त्युज्जयिनीतः सकल
राजन्यशिखण्डशेखरीकृतचरणारविन्दः परमामहेश्वरो महाराजाधिराजो देवस्तारापीड' सर्व-
संपदामायतनं चन्द्रापीडमुदञ्चचारुचूडामणिमरीचिचक्रचुम्बिन्युत्तमाङ्गे चुम्बन्नन्दयति ।
कुशलिन्यः प्रजाः । किं नु कियानपि कालो भवतो दृष्टस्य गतः । बलवदुत्कण्ठितं नो हृद-
यम् । देवी च सहान्तःपुरैर्मूर्त्तिनिमुपनीता । अतो लेखवाचनविरतिरेव प्रयाणकारणतां
नेर्तव्या' इति । शुकनासप्रेषिते द्वितीयेऽप्यमुमेवार्थं लिखितमवाचयत् । अस्मिन्नेवावसरे समु-
पसृत्य वैशम्पायनोऽपि लेखद्वितयमपरमात्मीयमस्मादभिन्नार्थमेवादर्शयत् । अथ 'यथाज्ञाप-
यति तातः' इत्युक्त्वोत्तथैव च तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहमदापयत् । समीपे स्थितं च मह-
ताश्वीयेन परिवृतं महाबलाधिकृतं बल्यहकपुत्रं मेघनादतामानसादिदेश—'भवता पत्रलेखया
सहागन्तव्यम् । नियतं च केयूरकस्तामादायैतावती भूमिमागमिष्यतीति तन्मुखेन विज्ञाप्या

सन्नता [एव] अनुवध्नात्यनुबन्ध करोति । स्कन्धावार प्रविशन्नेव पितुः समीपाज्जनकपार्श्वदभिज्ञाततरमतिशयेन
ज्ञातपूर्वमासमन्ताद्वेखहारकमुदन्तहारकमद्राक्षीत् । धृततुरङ्गश्च स्थापिताश्च ग्रीत्या स्नेहेन विस्फारितेन
विस्तीर्णीकृतेन चक्षुषा दूरादेवापृच्छत् । अङ्ग हे । कच्चिदिति प्रश्ने । तातः पिता कुशली वर्तते । सर्वेण परि-
जनेन सह तथा सर्वान्तःपुरैः सहाम्वा माता च कुशलिनीति । अथेति प्रश्नानन्तरमगावुपसृत्योपमरण
कृत्वा प्रणामानन्तरं नमस्कृतेरनु हे देव, यथाज्ञापयसि यथा कथयामि तथास्तीति भावः । इत्यभिधाय लेख-
द्वितयमर्पयावभूवापितवान् । युवराजस्तु चन्द्रापीडस्तु शिरसि कृत्वा मस्तके निवाय स्वयमेवात्मनैव तद्वेग-
द्वयमुन्मुच्योन्मुच्य क्रमशः पपाठ पठितवान् । किं तदित्याह—स्वस्तीति । खल्वि यथा स्यात्तथोज्जयिनीतो
विशालात सकलराजन्यानां समग्रभूपानां शिखण्डैश्चूडामि, शेखरीकृत चरणारविन्द यस्य रा परमामहेश्वरो-
ऽप्युत्कृष्टैर्बो महाराजाधिराजो महता रात्रामश्वीशस्तारापीड सर्वसंपदा समग्रमृद्धीनामायतनं गृहमेवभूतं
चन्द्रापीडमुदञ्चदुद्धसचारु मनोहारि यच्चूडामणिमरीचिचक्र शिरोमणिदीप्तिपटल तच्चुम्बिन्युत्तमाङ्गे शिरसि
चुम्बन्नुम्बन् कुर्वन्नन्दयति प्रमोदयति । प्रजा प्रकृतयः कुशलिन्यो मङ्गलवत्यः गन्ति । किं न्विति । किं न
भवतो दृष्टस्य कियानपि कालः समयो गतो व्यतीतः । तेन नोऽस्माकं बलवदुत्कण्ठोत्कण्ठिता जाता यन्मिने-
तादृश हृदयमस्ति । देवी च तवाम्वा सहान्तःपुरैर्मूर्त्तिनिमुपनीता प्रापिता । अत्र सहान्तःपुरैरित्यनेनोपमानगे-
ऽपि त्वा समीहन्त इति सौजन्यातिशयः सूचितः । अतो हेतोर्लेखवाचनस्य विरतिरेवावगमनमेव प्रयाणकार-
णता प्रस्थाननिमित्तता नेतव्या प्रापणीया । शुकनासेन प्रेषिते द्वितीयेऽपि लेखेऽमुमेवार्थं लिखितं लिपीकृतम
वाचयत्पठत् । अस्मिन्नेवावसरे समये समुपसृत्य वैशम्पायनोऽप्यपरमात्मीय लेखद्वितयम
स्माद्वैशम्पायनोऽपि लेखद्वितयमभिन्नार्थमेवादर्शयत् । अथेति । तद्वचनानन्तरं यथाज्ञापयति यथा-
वृत्ते तातः पिता । इत्युक्त्वा तथैव पूर्ववदेव तुरगाधिरूढः प्रयाणपटहं प्रयाणभेरीमदापयद्वापितवान् । गभीरे
स्थितं महताश्वीयेन बलेन परिवृतं महाबलं चैन्य तत्रावहितं निमुक्तं बलाहकस्य पुत्रं मेघनादतामानसादिदेश
दिष्टवान् । भवता त्वया पत्रलेखया सहागन्तव्यं समेतव्यम् । नियतं निश्चितं केयूरकस्ता पत्रलेखानादाय गुरुः

प्रणम्य देवी कादम्बरी । नन्वियं सा त्रिभुवननिन्दनीया निरनुरोधा निष्परिचया दुर्ग्रहा
प्रकृतिर्मर्त्यानां तेषामकाण्डविसंवादिन्यः प्रीतयो न गणयन्ति निष्कारणवत्सलताम् । एवं
गच्छता मयात्मनो नीतः स्नेहः कपटकूटजालिकताम्, प्रापिता भक्तिरलीककाकुकरणकुशल-
ताम्, पातितमुपचारमात्रमधुरं धूर्ततायामात्मार्पणम्, प्रकटितं वाङ्मनसयोर्भिन्नार्थत्वम् ।
आस्तां तावदात्मा । अस्थानाहितप्रसादा दिव्ययोग्या देव्यपि वक्तव्यतां नीता । जनयन्ति
हि पञ्चाद्वैलक्ष्यमभूमिपातिता व्यर्थाः प्रसादामृतदृष्टयो महताम् । न खलु तथा देवीं प्रति
प्रबललज्जातिभारमन्थरं मे हृदयं यथा महाश्वेतां प्रति । नियतमेनामलीकाध्यारोपणवर्णिता-
स्मद्गुणसंभारामस्थानपक्षपातिनीमसकृदुपालप्यते देवी । तत्किं करोमि । गरीयसी गुरोराज्ञा
प्रभवति देहमात्रकस्य । हृदयेन हेमकूटनिवासव्यसनिना लिखितं जन्मान्तरसहस्रस्य दास्य-
पत्रं देव्या हस्ते न दत्तमस्याः । द्रविकगौल्मिकेनेव देवीप्रसादेन गन्तुं सर्वथा गतोऽस्मि
पितुरादेशादुज्जयिनीम् । प्रसङ्गतो जैनकथाकीर्तनेषु स्मर्तव्यः खलु चन्द्रापीडः । चण्डालो

लतावती भूमिमागमिष्य[ती]ति तन्मुखेन केयूरकमुखेन प्रणम्य देवी कादम्बरी विज्ञाप्या विज्ञप्तिविषयीकारा-
प(कर)णीया । नन्विति वितर्के । तेषा मर्त्यानां या निरनुरोधा निर्गतः कस्याप्यनुरोधः स्वकार्यप्रतिबन्धो यस्यां
निर्गतः परिचयः सख्यानुरक्तिर्यस्याम् । दुर्ग्रहेति । दुर्दृष्टो ग्रह आग्रहो हठो यस्यामेवविधा प्रकृतिः स्वभावः
सा प्रकृतिस्त्रिभुवननिन्दनीया स्यात् । यत्तदोर्नित्याभिसवन्धाद्येषा मर्त्यानामकाण्डेऽप्रस्तावे विसवादित्यो व्य-
भिचारिण्य प्रीतयो निष्कारणवत्सलता निर्निमित्तहितकारिता न गणयन्ति न मनस्यानयन्ति । एवममुना प्र-
कारेण गच्छता व्रजता मयात्मनः स्नेहः स्वकीया प्रीतिः कपट कैतव तस्य कूटजालिका मिथ्याप्रपञ्चस्तद्रूपतां
नीतः प्रापितः । भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञानं वा साप्यलीका मिथ्या या काकुर्वकोक्तिस्तस्यां करणे कुशलता दक्षता
प्रापिता । उपचारो बाह्यविनयस्तन्मात्रेण मधुर मिष्टमात्मार्पणं भवदीयोऽहमिति स्वस्यार्पणं धूर्तताया पातित
क्षिप्तम् । वाङ्मनसयोरिति । 'अचतुर-' इत्यादिनानिपातः । भिन्नार्थत्वं विसवादित्वं प्रकटितमाविष्कृतम् ।
तावदादावात्मास्तां तिष्ठतु । ममेति शेषः । अस्थानेऽयोग्य आहितः स्थापितः प्रसादो ययात एवाह—दिव्यानां
शोभ्योचितैवविद्या देव्यपि कादम्बर्यपि दूरदेशागतेन चन्द्रापीडेन कारणं विना कथं सख्यं प्राप्तेति वक्तव्यता
पचनीयता नीता प्रापिता । मयेति शेषः । हि यस्मात्कारणादभूमिपातिता अस्थाननिपातिता व्यर्था निष्फलाः
प्रसादामृतदृष्टयः प्रसातापीयूषददा पधान्महता वैलक्ष्यं जनयन्त्युत्पादयन्ति । स्थानविशेषे प्रीतिविशेषः प्रदर्श-
यन्नाह—न खल्विति । सख्ये निश्चये । न तथा देवी प्रति कादम्बरीं प्रति प्रबला प्रकृष्टा या लज्जा त्रया तस्या
पानिभारोऽतिवीर्यधरनेन मन्थरमलसं मे मम हृदयं चेतो यथा महाश्वेता प्रति वर्तते । नियतं निश्चितमलीका-
ध्यारोपणं वर्णितं स्तुतोऽस्मद्गुणसंभारो यया तामस्थानेऽनुचितस्थले पक्षपातो विद्यते यस्या एवविधामेना
भारिता देवी कादम्बर्यसकृद्भारवारमुपालप्यते । उपालम्भं दाम्यतीत्यर्थः । तत्किं करोमि । कोऽप्युपायो
गरीयस्य । जन्मिन्ने हेतुः प्रदर्शयन्नाह—गरीयसीति । देहमात्रकस्य गरीरमात्रधारिणो गुरोराज्ञा निर्देशो
गरीयस्य गरीरं प्रभवति जायते । हेमेति । हेमकूटो(टं) निवासस्तद्व्यसनिना हृदयेन चित्तेन जन्मान्तरसह-
स्रस्य पारंगतः पितृवशेन देव्या हस्तेन दत्ता । पितृवशेन पितृवशेन दत्ता ।

मा चैवं संस्थाः, यथा जीवन्पुनर्देवीचरणारविन्दवन्दनानन्दमननुभूय स्थास्यति चन्द्रापीड इति । महाश्वेतायाश्च सप्रदक्षिणं शिरसा पादौ वन्दनीयौ । मदलेखायाश्च कथनीयः प्रणाम- पूर्वमशिथिलः कण्ठग्रहः । गाढमालिङ्गनीया च तमालिका । अस्मद्वचनादशेषः प्रष्टव्यः कुशलं कादम्बरीपरिजनः । रचिताञ्जलिना च भगवानामन्वणीयो हेमकूटः' इति । एवमादिश्य तम् 'सुहृदादिसाधनमङ्गेशयता शनैः शनैर्गन्तव्यम्' इत्युक्त्वा वैशम्पायनं स्कन्धा- वारभरे न्ययुङ्क्त । स्वयमपि च तथारूढ एव गमनहेलाहर्षहेपारवकम्पितकैलासेन खुरताण्ड- वखण्डितैर्भुवा कान्तकुन्तलतावनवाहिना तरुणतुरगप्रायेणाश्वसैन्येनानुगम्यमानस्तमेव लेख- हारकं पर्याणलग्नमभिनवकादम्बरीवियोगशून्येनापि हृदयेनोज्जयिनीमार्गं पृच्छन्प्रतस्थे । क्रमेण चातिप्रवृद्धप्रकाण्डपादपप्रायया, मालिनीलतामण्डपैर्मण्डलिततरुखण्डया, वनगजपति- पातितपादपपरिहारवक्रीकृतमार्गया, जनजनिततृणपर्णकाष्ठकोटिकूटप्रकटितवीर्यपुरुषघात- स्थानया, महापादपमूलोत्कीर्णकान्तारदुर्गया, तृपितपथिकखण्डितदलोच्चितामलीफलनि-

मा जानीयाः । यथा जीवन्पुनश्चन्द्रापीडो देव्याः कादम्बर्याश्चरणारविन्दस्याङ्घ्रिपद्मस्य वन्दनं नमस्करणं तस्मा- द् यदा(आ)नन्दः प्रमोदस्तमननुभूयाननुभवविषयीकृत्य स्थास्यति । अत्र काकु । न स्थास्यतीत्यर्थः । इति म- हाश्वेतायाश्च सप्रदक्षिणं प्रदक्षिणासहितं यथा स्यात्तथा शिरसा मस्तकेन पादौ वन्दनीयौ नमस्करणीयौ । तथा मदलेखायाश्च प्रणामो नमस्कारस्तत्पूर्वकमशिथिलः कण्ठग्रहः कथनीयो वाच्यः । तथा गाढमल्यर्थमालिङ्गनीया परिस्पर्शणीया च तमालिका । अशेषः समग्र कादम्बरीपरिजनोऽस्मद्वचनात्कुशलं श्रेयः प्रष्टव्यः । रचिताञ्जलि- ना च त्वया भगवान्हेमकूट आमन्त्रणीयो निमन्त्रणीय इति पूर्वोक्तया दिशादिश्यादेशं दत्त्वा तं मेघनादमु- हृदादिसाधनं मित्रादिसैन्यमङ्गेशयतारोदयता त्वया शनैः शनैर्गन्तव्यमित्युक्त्वा वैशम्पायनं स्कन्धावारभरे न्ययुङ्क्त नियोजितवान् । स्वयमपि च तथा पूर्वोक्तप्रकारेणाढ्य एव गमनलक्षणा या हेला तथा हर्षः [तस्य] हेपारवस्तेन कम्पितः कैलासो येन । खुरेति । खुरताण्डवेन खण्डिता भूयैः स तेन । कान्तेति । कान्ता म- नोहरा ये कुन्ता भङ्गाः । सरलत्वसाम्यात् एव लतास्तासां वनतद्वाहिना । तरुण इति । तरुणा नव्यान्तु- रगा प्रायेण बाहुल्येन यस्मिन्नेवविधेनाश्वसैन्येनानुगम्यमानस्तमेव पूर्वोक्तमेव लेखहारकं पर्याण पत्ययनं तत्र लग्नम् । अभीति । अभिनव प्रत्यग्रो यः कादम्बरीवियोगस्तेन शून्येनापि हृदयेनोज्जयिनीमार्गं पृच्छन्प्रतस्थे चंचालः । क्रमेण चेति । स चन्द्रापीडः क्रमेण परिपाट्या शून्ययाटव्या दिवसं गत्वा वामरमतिक्रम्य । परीति । परिणत रक्त रविचिम्ब यस्मिन्नेवभूते वामरे सायसमयेऽटवीदेवैर्त्रिविरलीकृतो यो वनप्रदेशस्तस्मि- न् । चिरेति । चिरप्रवृत्तस्य । बहुकालीनस्येत्यर्थः । रक्तचन्दनतरो पत्राङ्गवृक्षस्योपरि महान्तं रक्तवृक्षं दत्त एव ददर्शेत्यन्वयः । इतोऽटव्या विवेकपणानि—अतीति । अतिप्रवृद्धोऽतिवृद्धिं प्राप्तं प्रकाण्डः स्कन्धो येषामेतादृशाः पादपा वृक्षा प्रायो बाहुल्येन यस्या सा तथा । माले(ली)ति । मालिनीमञ्जिता या लता वत्प- स्तामा मण्डपैर्मण्डलितार्थकवालिताम्लरुमण्डा वृक्षममृदा यस्या सा तथा । वनेति । वनस्य यो गजपतिर्युव नाथस्तेन पातिता भग्ना ये पादपा वृक्षान्तेषां परिहारो वर्जनं तन्निमित्तकप्रतिबन्धवशाद्वृक्षीकृतो मार्गः पन्था यस्या सा तथा । जनेनेति । जनेन लोकेन [जनितः] निष्पादितं यत्तृणं पर्णकाष्ठानां कोटी तस्या वृद्ध शिगम तादृशचिह्नेन प्रकटितं वीरपुरुषाणां घातस्थानं यस्या सा तथा । गाप्रतमपि तथा कुर्वन्तीति सर्वलोके प्रसि- द्धम् । महेति । महापादपानामुच्चैर्नरवृक्षाणां मूलानि प्रमिद्वान्युत्कीर्णानि यस्मिन्नेवभूतं कान्तारं वनं तदेव विषमत्वाद्गुह्यं यस्या सा तथा । कान्तारं विशेषरूपम्, अटवी तु सामान्यरूपेण न पुनरुक्तदोषः । तृपितेति । तृपिता पिपामिता ये पथिकजनानां खण्डितानि द्वैवीकृतानि दलानि पत्राणि येषामेवविधान्युज्जितानि रगा

करया, विकसितकरंजमञ्जरीरजोविन्दुरिततटैस्तटस्त्वद्धर्पटञ्चरकर्पटध्वजचिह्नैरिष्टिकास्थि-
तशुष्कपट्टवविप्रानुमितपथिकविश्रामैर्विश्रान्तकार्पटिकस्फोटितधूलिधूसरकिसलयलाञ्छितो-
पकण्ठैः पत्रसकरासुरभीकृताशिगिरपङ्क्तिविवर्णास्वादुजलैर्ब्रततिग्रन्थिग्रथितपर्णपुटतृणपूली-
चिह्नानुमेयैर्जरत्कान्तारकूपैरसुलभसलिलतयानभिलपितोद्देशया, मधुविन्दुस्यन्दिसिन्धुवारव-
नराजिरजोधूसरिततीराभिश्च कुञ्जकलताजालकैर्जटिलीकृतसैकताभिरध्वगोत्खातवालुकाकूप-
कोपलभ्यमानकलुपस्वल्पसलिलाभिः शुष्कगिरिनदिकाभिर्विषमीकृतान्तरालया, कुकुटकुल-
कौलेयकरटितानुमीयमानगुल्मगहनग्रासकटिकया, शून्यया दिवसमटव्या गत्वा परिणतरवि-
धिन्वे विन्म्वारुणातपविसरे वासरे निःशाखीकृतकदम्बशाल्मलीपलाशबहुलैः शिखरशेपैक-
पट्टवविडम्बितातपवैः पादपैरुर्ध्वस्थितप्ररोहस्थूलस्थाणुमूलग्रन्थिजटिलैश्च हरितालकपिलपक्व-

सादानन्तर त्वक्तान्यामलश्रीफलानि तेषां निकर समूहो यस्या सा तथा । जरमिति । जरन्तो जीर्णा ये
वान्तरकूपान् कृत्वा न मुलभ [सलिल] जल यस्या तस्या भावस्तत्ता तयानभिलषितो नेप्सित । पान्थेनेति
रोष । उद्देग प्रदेगो यस्या सा तथा । अथ कान्तारकूपान्विशिनष्टि—विकसितेति । विकसिता विनिद्रा ये
करणा नक्तमालास्तेषां मर्धयस्तासा रजोभि परागैर्विच्छुरितानि धूसरितानि तटानि कूपोपकण्ठा येषां तै ।
तटेति । तटतरपु कूपोपकण्ठसमुद्भववृक्षेषु वद्ध पटचरैश्चरै कर्पटध्वजः स एव कूपाभिव्यञ्जक चिह्न येषां
तै । इष्टिकेति । इष्टिका मुस्थिता येषु, शुष्कपत्रविविधरा सत्तारकास्तैरनुमिता, पथिकानां विश्रामा येषु तै ।
विश्रान्तेति । विश्रान्ता स्थिता ये कर्पटिकास्तैर्विस्फोटिता दूरीकृता या धूली रजस्तया धूसराणि मलि-
नानि विपलयानि पत्रास्त्रैर्लङ्घितश्चिह्नित उपकण्ठो येषां तै । पत्रेति । पत्रसकरै, पर्णसमूहैरसुरभीकृतान्यत
एवाग्निगण्यशीतलानि पङ्क्तिलानि कर्दमयुक्तानि विवर्णान्यशुभवर्णान्यस्वादूनि स्वादुरहितानि जलानि येषां तैः ।
प्रततीति । प्रततीनां वलीनां गन्धिभिर्प्रयिता पर्णपुटयुक्तास्तृणपूत्यस्ता एव चिह्नानि तैरनुमानु योग्यै ।
शुष्केति । शुष्का गिरीणां नद्य एव नदिका । स्वार्थे क । केचेति ह्रस्व । ताभिर्विपमीकृत स्थपुटीकृत-
मन्तराण्यस्य यस्या सा तथा । अथ नदिका विशेषयन्नाह—मध्विति । मध्विन्दुस्यन्दीनि यानि सिन्दुवा-
जानि निर्गुण्डीयानानि तेषां राज्ञि पङ्क्तिस्तस्या रज परागस्तेन धूसरितानि [तीराणि] तटानि यासां ताभिः ।
गुञ्जवेति । गुञ्ज[र]जटा प्रमिद्रास्तासां जालकैर्जटिलीकृतानि सैकनानि जलोद्भिन्नतपुलिनानि यासां ताभिः ।
अर्धवैरिति । अर्धं पथिवैरगता रानिता बालुकानां कूपका विदारकास्तेष्वपलभ्यमान प्राप्यमाण कलुष
मिनि [माप] लोच सलिल जल यानु ताभिः । कुक्कुटेति । कुङ्कुल ताम्रचूडवशः, कौलेयका श्वान, तेषां
रजित शवित्र तेषां तुर्मलानां सभाव्यमाना गुम्फगहने ग्रामकटिना धुद्रग्रामो यस्या सा तथा । अथ वासर
विनिगति - विम्बेति । विम्बसद्विधे रोऽरण्यो रक्त आतप सूर्यालोकस्तस्य विमरः समूहो यस्मिन् । 'समु-
दासरासि विमरानां वरणपो गज' इति दोग । तथैवविधे पादपैर्युवीक्षेत्रं ध्विरलीकृतोऽनिविटीकृतो यो
निगोरो यो वै नोऽन्यन्ति । अथ पादपान्विगिति—निःशाखीति । नि शाखीकृता नि शालीकृता ।
ते नरेति । तेषां । एतस्या वदन्ता नीसा, शास्त्रलो इक्षविशेषा, पलाशा ब्रह्मपादपा बहुला बाहुल्येन
ते । अनेन सत्तापदपञ्चवचनचित्तम् । शिखरेति । शिखर इक्ष्मात्र तत्र येषोऽवि(व)शिष्ट एक पत्रवः
विनिगति विमरानां वरणपो गज इति दोग । अथ क्षेत्रानि विशेषयन्नाह—अर्धव्यिता प्ररोहा नवीना-
ः । अर्धव्यिता सत्तापदपञ्चवचनचित्तम् । अनेन सत्तापदपञ्चवचनचित्तम् । अनेन सत्तापदपञ्चवचनचित्तम् ।

४ प्रभोदिसवण, प्रसुति ५ वृषपुली,
६ लक्ष्मी ७ मंगल, ८ रजिदा ९ परिते गनिजे १० नव्याभा.
११ कर्कट, १२ शरणाग्रिदिने, १३ दूतप्रोहमूलशूरधागुम्विजलि.

वेणुविटपरचितवृत्तिभिर्मृगभयकृततृणपुरुषकैर्विपाकपाण्डुभिः फलिनैः प्रियङ्गुप्रायैरटवीक्षेत्रै-
र्विरलीकृतवनप्रदेशे चिरप्ररूढस्य रक्तचन्दनतरोरुपरि वद्धम्, सरसपिशितपिण्डनिभैरलक्तकै-
रभिनवशोणितारुणेन चार्द्रम्, जिह्वालतालोहिनीभी रक्तपताकाभिः केशकलापकान्तिना च
कृष्णचामरावचूलेन प्रत्यग्रविशसितानां जीवानामिवावयवैरुपचितदण्डमण्डनम्, परिणतवरा-
टकघटितबुद्बुदार्धचन्द्रखण्डखचितम्, सुतमहिपरक्षणावतीर्णदिनकरावतारितशशिनेव विरा-
जितशिखरम्, दोलायितशृङ्गसङ्गिलोहशृङ्गलावलम्बमानधर्वररवघोरघण्टया च घटितकेस-
रिसटारुचिरचामरया काञ्चनत्रिशूलिकया लिखितनभस्तलम्, इतस्ततः पथिकपुरुषोपहार-
मार्गमिवा लोकयन्तम्, महान्तं रक्तध्वजं दूरत एव ददर्श । तदभिमुखश्च किञ्चिदध्वानं गत्वा
केतकीसूचिखण्डपाण्डुरेण वनद्विरददन्तकंवाटेन परिवृताम्, लोहतोरणेन नवारक्तचामराव-
लिपरिकरां कालायसदर्पणमण्डलमालां शवरमुखमालामिव कपिलकेशभीषणां विभ्राणेन स-

पिङ्गला ये पक्ववेणुविटपा. परिणतवशवृक्षास्तेषां रचिता वृत्तिः सुगहना येषां तैः । मृगेति । मृगा हरिणास्तेभ्यो
भयभीतिस्तस्मात्कृतास्तृणपुरुषाश्चैव पुरुषा येषु तैः । विपाकेति । विपाकेन परिणत्या पाण्डुभिः पाण्डुरैः
फलिनैः फलवद्भिः । 'फलवान्फलिनः फली' इति कोशः । प्रियङ्गु इत्यामा प्रायो बाहुत्येन येषु तैः । सरसे-
ति । सरसोऽशुष्को यः पिशितपिण्डो मासपिण्डस्तस्य निभैः सदृशैरलक्तकैर्यावकैः । तथाभिनव प्रत्यग्र यन्शोणित
रक्त तद्रूपरूपेण लोहितेन रक्तचन्दनपत्राङ्गं तस्य रसेन चार्द्रं समुन्नम् । जिह्वेति । जिह्वा एव लता तद्रूपे
हिनीभी रक्ताभी रक्तपताकाभिलोहितवैजयन्तीभिः । केशेति । केशकलापकान्तिर्यस्यैवभूतेन कृष्णचामरस्य
श्यामबालव्यजनस्यावचूलेनावमुखकूर्चकेन प्रत्यग्र तत्कालं निशगितानां हतानां जीवानामवयवैरुपपन्नैरिवोपनि-
तो व्याप्तो यो दण्डः स एव मण्डनं यस्य स तम् । परीति । परिणता पक्वा ये वराटकाः कपर्दकान्तेषां घ-
टिता निर्मिता ये बुद्बुदाः स्थामका अर्धचन्द्राकृतिसण्डाश्च तैः रचितं व्याप्तम् । वर्तुलत्ववक्रवृत्तगाम्यादुपप्रेक्ष्य
ते—सुतेति । सुतो यमस्तस्य महिषो रक्ताक्षस्तस्य रक्षणं त्राणं तदर्थमवतीर्णो यो दिनकरः सूर्यस्तेनावतारि-
तो यः शशी तेनेव विराजितशोभितशिखरमग्रभागो यस्य स तम् । दोलेति । दोलायिता या शृङ्गगति-
नी लोहशृङ्गला तत्रावलम्बमाना धर्वररवा काहलम्बरा घोरा भीषणा घण्टा यस्यां सा तथा । घटितेति । घ-
टिता या केसरिमटा तद्रूपविगणिमनोहराणि चामराणि यस्यामेवविविधा काञ्चनत्रिशूलिकया लिखितं नभस्तलं
येन स तम् । इतस्तत इति । इतस्ततः पथिकपुरुषाणाम् वनीनपुगामुपहारमार्गमिव बलिपन्नानमिश्राण्यो-
कयन्तं पश्यन्तम् । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तस्याभिमुखस्तत्समुप किञ्चिदध्वानं मार्गं गत्वाकारणकोशद्वयो-
द्रविडवर्मान्द्रताजरीयसा पुरुषेणाविष्टितामाश्रिता चण्डिकामपश्यदित्यन्वयः । अथ चण्डिका विगिनष्टि—
केतकीति । केतक्या या सूचित्रिपत्रकम् । 'त्रिपत्रकं सूचित्रिख्यमिषीयते' इत्यमरः । तस्य राण्डागद-
त्पाण्डुरेण शुभ्रेण वनद्विरदाः परम्पहन्तिनन्तेषां दन्ता रदनान्तेषां कपाटेन लोकभाषया कटहरेण दन्तनिर्भि-
कपाटेन वा चतुर्दिशु परिवृताम् । आश्रितामित्यर्थः । लोहेति । लोहमय यत्तोरणं तेन सनायीकृतो द्वारः
यस्यान्ताम् । किं दुर्वता तोरणेन । विभ्रता (त्राणेन) दयता । कामः । कालायम लोहविद्योपमस्य यानि दर्पणम-
लानि तन्मयी या [माला] चन्दनमाला ताम् । मीदगीम् । नवेति । नवानि यान्यां रक्तचामराणि तेषामाश्रित-
पद्भिर्नैव परिकरो यस्याम् । अत्र कालायमदर्पणस्यातिश्यामव्याचामरस्यातिरक्तत्वाच्च तस्याभ्येनोपप्रेक्ष्यो—
द्वारेति । कपिलकेशभीषणा शवरमुखमालामिव । तेषां तु मुग्धानि श्यामानि, केशाश्च पिता । अत उपमानोऽ-

१ विटविटपरचित, विटपरचित, विटपरपरचित २ फलिनैः ३ दन्त एतानिग्रन्थस्य ४ रक्तपताका
तरो . ५ आश्रिताः . ६ परिणतः, दाटकघटितबुद्बुदपत्रार्धचन्द्र ७ लोहशृङ्गला . ८ केतकी रचितमण्डपः . ९
९ कपिलेन .

भेदनाम्यम् । अभीति । अभिमुख समुखम् । चण्डिकाया इति शेष । प्रतिष्ठितेन स्थापितेन लोहमहिषेणा-
ध्यानिताश्रिताग्निलोवेदिका यस्या ना ताम् । विनीति । विनिहिता दत्ता ये [रक्त]चन्दनहस्तकास्तेषा
भावन्तस्ता तथा रुधिरेणारुण यद्यमकरतल युग्मपाणितल तेनास्फालितेनेव । लोचनयोरि(र)तिलौहित्यवशाद्-
धिरभ्रमेणाह—शोणितेति । शोणितस्य रुधिरस्य नव प्रत्यग्रो लोभस्तेन लोला या शिवा जम्बुकप्रिया तथा
विलिप्तमाने आख्यायमाने लोहिते लोचने नेत्रे यस्य स तेन । क्वचिदिति । कस्मिंश्चित्प्रदेशे शबरनिपाति-
ताना भित्त्यापादिताना वनमहिषाणा लोचनैरिव नेत्रैरिव रक्तोत्पलै कोकनदै । क्वचिक्लेशरिणा कण्ठीरवाणा
करजर्जरैरिव वागस्त्रिकुट्टरैर्मृनिद्रक्षमुकुलै । क्वचिदिति । क्वचिच्छार्दूलानां द्वीपिना सरुधिरैर्नखैरिव
विष्णुको ब्रह्मापादपस्तस्य कुसुमकुञ्जलै कृतो विहित पुण्य पवित्रः पुष्पप्रकरो यस्या सा ताम् । अन्यत्रेति ।
अन्तस्तिन्नपले कुटिलानि दन्ताणि हरिणविशेष(विषा)णानि मृगशृङ्गाणि तेषा कोटयस्तासां कूटै समूहैरङ्कु-
रितामिव प्ररोहितामिव । सरसेति । सरसा या जिह्वा रसनास्तासा छेदशतै पङ्क्तितामिव किसलयितामिव
। रक्तेति । रक्ताणि नयनसरस्त्राणि तै कुसुमितामिव पुष्पितामिव । मुण्डमण्डलै फलितामिव सजातफ-
लामिव । उपेति । उपहारिणा दलिप्रमथन दर्शयन्तीं प्रकटयन्तीम् । चण्डिकाया समुखवेदिका वर्णयित्वा-
ऽऽण वर्णयताह—शाखेति । धूमयार्कालेयकर्भाति शासान्तगले शाखाविचाले निलीनानि मध्यप्रविष्टानि
यावि रक्तद्रुमुद्रकुलानि रोहितानाम् ऊपट्टणानि येष्वेव विधेरकाले दक्षितकुसुमस्तवकैरिव रक्ताशोकविटपै-
रोहितपरैरिर्ध्विभिर्विन मोमितमण्डपमजिर दत्ता सा ताम् । बलेरुपहारस्य रुधिरपान रक्तास्वाद-
नरुष्टाणा गलेन [समाप्त] तालै । उक्तत्वाम्येनाह—वेतालैरिति । तालफलाना भक्तकसाम्येना-
ह—दीयमानेति । दीपनानानि प्लावके सुष्ठानि निराणि तान्येवोपहारो बलिर्यस्य सा ताम् । बदलिकावने
वनमादिप मिन्तरारे वण्टाणिमय सर्ज्वदन ऊर्ध्वपत्रातिमय व्यजयितुमुप्रेक्षते—शङ्केति । शङ्का पशु-
दपदं न पशिता तस्या ये उपरस्तापलेन कम्मिनैरिव बन्दित्वावनै रम्भावाननै , भयेन भीलोत्पण्डितैरिव
रक्तो तेनैवित शिरःस्तारै नामेन भयेनोर्ब वेता येषामेव विधैरिव सर्ज्ववनै नमन्ताद्गहीकृताम् ।
रक्तोत्पलैरिव । एत प्रत्यागन्नेप तांनय दिगेपयताह—चनेति । वनररिणां वाननहन्तिना कुम्भेभ्यो
। रक्तोत्पलैरिव । एत प्रत्यागन्नेप तांनय दिगेपयताह—चनेति । वनररिणां वाननहन्तिना कुम्भेभ्यो
। रक्तोत्पलैरिव । एत प्रत्यागन्नेप तांनय दिगेपयताह—चनेति । वनररिणां वाननहन्तिना कुम्भेभ्यो

केसरिकिशोरकैरशून्योद्देशाम्, प्रभूतरुधिरदर्शनोद्भूतमूर्च्छापतितेनेव प्रतिविम्बितेनास्तताम्रेण सवित्रान्तरीकृतैः क्षतजलप्रवाहैः पिच्छिलीकृताजिराम्, अवलम्ब्यमानदीपधूमरक्तांशुकेन ग्रथितशिखिगलर्वलयवालिना पिष्टपाण्डुरितघनघण्टार्मालाभारिणा त्रापुपसिंहमुखमध्यस्थितस्थूललोहकण्टकं दत्तदन्तदण्डार्गलं गलत्पीतनीललोहितदर्पणस्फुरितबुद्बुदमालं कपाटर्षट्द्वयं दधानेन गर्भगृहद्वारदेशेन दीयमानाम्, अन्तःपिण्डिकापीठपातिभिश्च सर्वपशुजीवितैरिव शरणमुपागतैरलक्तकपटैरविरहितचरणमूलाम्, पतितकृष्णचामरप्रतिविम्बानां च शिरश्छेदलभ्रकेशजालैकानामिव परैशुपद्विशप्रभृतीनां जीवविशसनशस्त्राणां प्रभाभिर्वद्वहलान्धकारतया पीतालगृहवासिनीमिवोपलक्ष्यमाणाम्, रक्तचन्दनखचितस्फुरत्फलपल्लवकलितैश्च विस्वपत्र-

नि तानि विकिरद्भिरितस्ततो विधिपद्भिः । अम्बिकाया, भैरव्या, प्रति(परि)ग्रहेण स्त्रीकारेण दुर्दृष्टं ललित चेष्टितं येषां तैः क्रीडद्भिः क्रीडा कुर्वद्भिः केसरिकिशोरकैर्नखरायुधवालकैरशून्य उद्देशं प्रदेशो यस्या मा ताम् । एतेन सिंहबाहुल्यं वर्णितम् । तद्वर्णनाच्च महाविपिनवासित्वं व्यङ्ग्यम् । क्षतजलानि रुधिराणि तेषां प्रवाहैर्गोपं पिच्छिलीकृतं विजिलीकृतमजिरमङ्गलं यस्याः सा ताम् । क्रीड्यै क्षत[जल]प्रवाहैः । प्रतीतिः । प्रतिविम्बितेन सक्रान्तेनास्तताम्रेणास्तसमयरक्तेन सवित्रा सूर्येणान्तरीकृतैर्व्यवधानीकृतैः । पतनसाम्येनाह—प्रभूतेति । प्रभूतं भूयिष्ठं यद्विरुद्धं रक्तं तस्य दर्शनमवलोकनं तेनोद्भूता सजाता या मूर्च्छा तथा पतितेनेव सन्तेनेव । गर्भेति । गर्भगृहमपवरकस्तस्य द्वारदेशेन प्रतीहारप्रदेशेन दीयमाना शोभमानाम् । अथ द्वारदेशं विशेषयन्नाह—अवलम्बेति । अवलम्ब्यमाना ये दीपा गृहमणयस्तेषां धूमं रक्तानि रञ्जितान्यशुकानि यस्मिन् । एतेन दीपकवाहुल्यं वर्णितम् । अवलम्ब्यमाना दीपा धूमा उत्क्षिप्यमाणकृष्णागुरुसबन्धिनो रक्ताशुकानि च गम्भीरानि वा । द्वारदेशातिशयवर्णनमेतत् । ग्रथितेति । ग्रथिता गुम्फिता शिखिरो(नो) मयूरास्तेषां गलपल्लवानां निगणकण्टकानामावलयः श्रेणयो यस्मिन् तेन । पिष्टेति । पिष्टवन्पाण्डुरिता धूमरवर्णा घना निविडा या घण्टास्तासां माला श्रेणिस्ता विभर्ताखिवर्जालेन भारिणा । किं कुर्वता द्वारदेशेन । दधानेन विभ्रता । किम् । कपाटस्यारैः पटद्वयम् । तदेव विगिनष्टि—त्रापुपेति । त्रापुप श्वेतरूप्यनिर्मितो यं गिहो ह्यक्षमस्य सुगमव्यस्थितस्थूललोहकण्टकं यस्मिन् । दत्ता दन्तदण्डस्यार्गला यस्मिन् । गलदिति । गलन्तं स्रवन्तं पीतनीललोहिता इति त्रयोपादानं विविधवर्णोपलक्षणं तेषां दर्पणेभ्यः स्फुरिता विद्योतिता बुद्बुदाकृतयो वृत्तिपुञ्जान्तेषां माला यस्मिन् । पुनः क्रीड्यीम । अन्तरिति । अलक्तकपटैर्याविकरगरक्तवर्धिरहितं चरणयोर्मूलं यस्यां सा ताम् । चरणमूलेऽपि रक्तवस्त्राणि शोभातिशयायै त्रियन्ते । तत्र द्द्विगितपशुजीवितानां रुधिरसबन्धवशाद्रक्तपटारुष्यनाम्येनोप्रेक्षतं—अन्तर्मन्त्रवर्तिनी या पिण्डिका या (तस्यां) पीठं तत्र पातिभिः पतनशालैः । आरुष्यव्यञ्जकमुक्त्वा चरणमूलसबन्धनियामकमाह—शरणेति । शरणमुपागतैः [गर्व]पशुजीवितैरिव । रुधिरस्यापि जीवितेन सङ्गमनाट्टप्रमानोपमयभावः । पतितेति । पतितानि कृष्णचामराणां प्रतिविम्बानि येष्वेव विधानां परशु परश्वधं पट्टिशं शस्त्रविशेषं, एतन्प्रभृतीनां जीवविशसनशस्त्राणाम् । नीलातिशया वनादाह—शिरश्छेदेति । शिरश्छेदानन्तरं लग्नं केशानां जालकं समृद्धं येष्वेव तद्विशानामिव प्रगल्भिः कान्तिभिर्वद्वो बह्व्यो निविडो योऽन्धकारस्तस्य नावन्तना तथा पातालगृहवागिनीमिवोपलक्ष्यमाणाम् । रक्तेति । रक्तचन्दनेन पत्रादेन गन्धिना व्याप्ता स्फुरन्तो दीप्यमाना य

दामभिर्वालकमुण्डप्रालम्बैरिव कृतमण्डनाम्, शोणितताम्रकदम्बस्तवककृताचनैश्च पैशूपहार-
पटहपटुरटितरसोल्लसितरोमाञ्चैरिवाङ्गैः क्रूरतामुद्वहन्तीम्, चारुचामीकरपट्टप्रावृतेन च
ललाटेन शबरसुन्दरीरचितसिन्दूरतिलकविन्दुना दाडिमकुसुमकर्णपूरप्रभासेकलोहितायमा-
नकपोलभित्तिना रुधिरताम्बूलारुणिताधरपुटेन भृकुटिकुटिलवभ्रुणा रक्तनयनेन मुखेन
कुसुम्भपार्तलितदुकूलकलितया च देहलतया महाकालाभिसारिकावेपविभ्रमं विभ्रतीम्, सं-
पिण्डितनीलगुगुलधूपधूमारुणीकृताभिश्च प्रचलन्तीभिर्गर्भगृहदीपिकालताभिर्ऋजुलीभिरिव
महिषासुरशोणितलवालोहिनीभिः स्कन्धपीठकण्डूयनचलितलिशूलदण्डकृतापराधं वनमहि-
पमिव तर्जयन्तीम्, प्रवलकूर्चधरैश्छागैरपि धृतव्रतैरिव स्फुरदधरपुटैराखुभिरपि जपपैररिव
कृष्णाजिनप्रावृताङ्गैः कुरङ्गैरपि प्रतिशयनैरिव ज्वलितलोहितमूर्धरत्नरश्मिभिः कृष्णसर्पैरपि
शिरोधृतमणिदीपकैरिवाराध्यमानाम्, सर्वतः कठोरवायसगणेन च रटता स्तुतिपरेणेव

फलपाशवास्तं कलितं सहितैर्वित्वा श्रीफलास्तेषां पत्रदामभिः । वर्तुलत्वसाम्यादाह—वालकेति । वा-
लका शिशवस्तेषां मुण्डानां गिरसैः प्रालम्बैरिव ऋजुलम्बिपुष्पदामभिरिव कृतमण्डनं यथा सा ताम् ।
स्वाभावेन तु कदम्बकेसरकपिशमत आह—शोणितेति । शोणितेन ताम्रा रक्ता ये कदम्बस्तवका नीप-
गुच्छास्ते कृतमर्चनपूजनयेषां तैरङ्गैस्तपादादिभिः । शोणितरक्तनीपगुच्छस्य रोमोद्गमसादृश्यं वर्णयन्नाह—
पशूपहारेति । पशूनामुपहारे वलिविधाने पटहाना दुन्दुभीना यत्पटुरटित स्पष्टशब्दितेन यो रसः । श्रो-
तुरिति शेषः । तेनोल्लसिता उल्लासप्राप्ता रोमाश्च रोमहर्षणानि येषां तैरिव क्रूरता रौद्रतामुद्वहती धारयन्तीम् ।
एत[द]परपट्टीकरणाय हेतूनाह—चार्विति । चारु मनोहरो यश्चामीकरपट्टः सुवर्णपट्टस्तेन प्रावृतेनाच्छादितेन
ललाटेनालीकेन । कीदृगेन । शबरैति । शबरसुन्दरीभिर्भिल्वनिताभी रचिता विहिताः सिन्दूरस्य नागजस्य
तिलकविन्दवो यस्मिन्स्तेन । तथा मुखेन वदनेन । अथ मुखं विशिनष्टि—दाडिमेति । दाडिमं करकस्तस्य
कुसुमपुष्पं तस्य कर्णपूरं तस्य प्रभा कान्तिस्तस्यां सेकं सपर्कस्तेन लोहितायमाना कपोलभित्तिर्यस्मिन्स्तेन ।
रुधिरैति । रुधिरपानलक्षणं यत्ताम्बूलं तेनारुणितोऽधरपुटो यस्मिन्स्तेन । भृकुटीति । भृकुटिर्भृकुटि-
स्तया कुटिले वके वभ्रुणी यस्मिन्स्तेन । रक्तेति । रक्ते लोहिते नयने नेत्रे यस्मिन्स्तेन । पुनः कथा ।
देहलतया । सरलत्वात्तासाम्यम् । यद्वा एतेन सौकुमार्यातिशयो वर्णितः । कीदृश्या । कुसुम्भेन कमलोत्तरेण पा-
टलितं भेतरत्नीभूतं यद्दुकूलधौमं तेन कलितया सहितया देहलतया । महाकालो रद्रस्तस्याभिसारिकाया वेपवि-
भ्रमं नेपथ्यविलासं विभ्रती धारयन्तीम् । सपिण्डितेति । सपिण्डितः पुञ्जीकृतो यो नीलगुगुलपलकपस्तस्य
भूपभगसेनारुणीकृताभी रक्तीकृताभिः प्रचलन्तीभिर्गर्भगृहस्यापवरकस्य दीपिकालताभिर्दशेनवनवल्लीभिः । अत-
एव । तन्निवारकाल्पनतया तत्साम्यप्रदर्शनार्थमाह—ऋजुलीति । कीदृशीभिः । महि[पा]द्युरो दैत्यस्तस्य शो-
णितस्य लङ्घरोनालोहिनीभिर्वदनमहिषमरणपरत्वाच्च तर्जयन्तीव(म)न्यधुर्वन्तीव(म) । कीदृशम् । स्कन्धपीठस्य
तत्पट्टमनं तेन चरितं कम्पितं यन्निगुलदण्डं न एव कृतोऽपराधो येनैवभूतम् । सजातीयकृतमहिषापरावाद्वा-
नार्तिपदगणसमगमः । प्रवलेति । प्रवलानि प्रवृत्तानि कूर्चानि चिबु(बु)साधस्थलवतिरोमाणि धरन्तीति धर-
शोणितं वदन्ति । वदन्ति च स्फुरन्ति चैतिदागुभिर्गुण्डिरैरपि स्फुरन्त्यधरपुटानि येषां तैः । जातिस्वभा-
वोऽयं । जपपैरिव जपतपैरिव । कृष्णेति । कृष्णाजिनेन श्यामचर्मणा प्रावृतमङ्गं येषां तैः कु-
रङ्गैः । कुरङ्गैरपि प्रतिशयनैरिव । ज्वलितेति । ज्वलन्ति दीप्यमाना लोहिता रक्ता मूर्धनि
कृष्णरश्मिभिः । शिरोधृतमणिदीपकैरिव म-
नः । सर्वत इति । सर्वतः समन्ताद्वदता शब्दं कर्त्तता

स्तूयमानाम्, स्थूलस्थूलैः शिराजालकैर्गोधांगोलिकाकृकलासकुलैरिव दग्धस्थाष्वाशङ्क्य
समारूढैर्गवाक्षितेन, अलक्ष्मीसमुत्खातलक्षणस्थानैरिव विस्फोटकव्रणविन्दुभिः कल्मापित
सकलशरीरेण, कर्णावतंससंस्थापितया च चूडया रुद्राक्षमालिकामिव दधानेन, अम्बिकापाद
पतनश्यामललाटवर्धमानद्वन्द्वदेन, कुवादीदत्तसिद्धाञ्जनदानस्फोटितैकलोचनतया विकाल
मितरलोचनाञ्जनदानादिरश्लक्षणीकृतदारुशलाकेन, प्रत्यहं कटुकालाबुस्वेदप्रारब्धदन्तुरताप्र
तीकारेण, कथंचिदस्थानदत्तेष्टकाप्रहारतया शुष्कैकमुजोपशान्तमर्दनव्यसनेन, उपर्युपर्यवि
श्रान्तकटुकवर्तिप्रयोगवर्धिततिमिरेण, अश्मभेदसंगृहीतवराहदंष्ट्रेण, इड्डुदीकोपकृतौषधाञ्ज
नसंग्रहेण, सूचीस्यूतशिरासंकोचितवामकराङ्गुलिना, कौशेयककोर्शावरणक्षतिव्रणितचरणा
ङ्गुष्ठकेन, असम्यक्कृतरसायनानीताकालज्वरेण, जरां गतेनापि दक्षिणापथाविराज्यवरप्रार्ण

कटोरवायसगणेन सकृत्प्रजसमूहेन च स्तुतिपरेण स्तूयमाना नूयमानाम् । अथ द्वाविडवामिंरु विशेषयन्नाट—
स्थूल इति । स्थूलानि स्थूलानि च स्थूलस्थूलानि तै शिराजालकैर्नाडीसमूहैर्गवाक्षितेन सर्वत्र जालकमयी
भूतेन । तत्र शिराजालकस्य पीनस्थूलरूपतया तत्साम्येनाह—**गोधेति** । नीलत्वसाम्यात् । दग्धो ज्वलितो य
स्थाणुः । कीलकस्तस्याशङ्करेका तथा । गोधा प्रसिद्धा, गोलिका पल्ली, कृकलास सरट, एतेषा कुलैरिव समू-
हैरिव समारूढैराधितैः । **अलक्ष्मीति** । अलक्ष्म्या अश्रिया समुत्खातानि मूलत उन्मूलितानि यानि लक्षणा-
नि सामुद्रकशास्त्रोक्तानि तेषा स्थानैरिव विस्फोटका प्रसिद्धास्तेषा व्रणविन्दुभि कल्मापित चित्रित सकल म-
मग्र शरीर यस्य स तेन । **कर्णेति** । कर्णावतसे संस्थापितया न्यस्तया चूडया शिरस्यया रुद्राक्षमालिकामिव द-
धानेन वारयता । **अम्बिकेति** । अम्बिकाया पार्वत्या पादपतनेन श्याम कृष्ण यदललाटमालि तत्र वर्ध-
मानो बुद्धिदः स्थासको यस्य स तेन । शरीर कदर्यरूपमुक्त्वा तत्प्रमत्तेनेन्द्रियाणा दन्तादीना कदर्यन्व कपटकिपा-
साधनाना चातिशयत्व व्यञ्जयन्पुनश्चमेव विशेषयन्नाह—**कुवादीति** । कुवादी मिथ्यावादी तेन दत्त मित्रा-
ञ्जन नेत्रौपध तस्य दान नेत्रयो प्रक्षेपस्तेन स्फोटित नाधितमेक लोचन यस्य तस्य भावस्तत्ता तथा । **त्रिका-**
लमिति । त्रिकाल कालत्रये [इतरस्मिन्] एकस्मिन्लोचने यदञ्जनदान तदर्थमादर आग्रहस्तेन अक्षणीकृता दारु-
शलाका येन । पुनः पुनर्नेत्राञ्जनसवन्धेन दारुशलाकाभि अक्षणीकृतात्यन्तमृदुतामापादितेत्यर्थः । एतेन निग-
धिकदेवानाप्रियता दर्शिता । **प्रत्यहमिति** । प्रत्यह निरन्तर कटुक यदलाबु तुम्यीफल तस्य य स्वेदस्त-
न्नि सूत जल तेन प्रारब्धा दन्तुरतोन्नतदन्तता तस्या प्रतीकारश्चिकित्सा येन । आमवातजङ्गीकृतदेहस्य तैलवि-
शेषमर्दनानन्तर कारजाम्निसेष्टिकाना प्रहार क्रियते । तमविकृत्याह—**अस्थानेति** । यत्राम्निसेष्टिकाप्रहार
उक्तो नास्ति तन्मित्रे, अत एवास्थाने दन्तो य दष्टिकाप्रहारस्तस्य भावमन्ता तथा । **शुष्केति** । अतिरि-
क्षित एकस्मिन्भुज उपशान्त निष्ठाप्राप्त मर्दनव्यसन यस्य स तेन । कुम्भिततैलप्रयोगवज्राङ्गीत्रालोकं गन्ध-
न्धकार एवेत्यविकृत्याह—**उपर्युपरीति** । उपर्युपर्यविश्रान्त निरन्तर कटुक[रु]वर्तिप्रयोगेन वर्धन निमित्त येन ।
अश्मेति । अश्मभेदार्थ प्रन्तरगण्डार्थ मृगहीना आना वराहाणा वनक्रोडाना दष्टा येन । **इड्डुदीनि** । मृदुदी
तापमद्गुमन्तस्या कोर फल तन्मये दूत औषधवायनयो मग्रहो येन । तत्र व्यापितम्यापना नादप्रियगुणहारि-
त्वादित्युक्त महानाहतिस्त्वमप्याह—**मूर्च्छानि** । मूर्च्छा मेवम्या सूयता प्राप्ता या निरा । प्रसोष्टमर्दनार्थ
नि शेष । तथा सञ्ज्ञेच प्रापिता वामद्वगन्तव्यो येनैतादृशत्रिज्ज्वात्प्रदर्शनेन । लोमानामर्दनमिदमिति बुद्धि-

पशमसुपं.

[illegible]

रोपणतया कदाचिद्वन्यस्ताष्टपुष्पिकापातोत्पादितक्रोधेन, चण्डिकामपि मुखभङ्गविकारैर्भू-
 शमुपहसता, कदाचिन्निवार्यमाणावासरुपिताध्वगारन्ध्रबहुबाहुयुद्धपातभग्नपृष्ठकेन, कदाचि-
 त्कृतापराधवालकपलायनामर्षपश्चात्प्रधावितस्खलिताधोमुखनिपातोपलस्फुटितशिरःकपालमु-
 भ्रम्रीवेण, कदाचिज्जनैपदकृतनवागतपरमधार्मिकादरमत्सरोद्गच्छात्मना, निःसंस्कारतया य-
 त्किञ्चनकारिणा, खञ्जतया मन्दं मन्दं संचारिणा, वधिरतया संज्ञाव्यवहारिणा, राज्यन्ध-
 तया दिवाविहारिणा, लम्बोदरतया प्रभूताहारिणा, अनेकश. फलपातनकुपितवानरनखोल्लेख-
 च्छिद्रितनासापुटेन, बहुशः कुसुमावचयचलितभ्रमरसहस्रदंशशीर्ष्कृतशरीरेण, सहस्रश-
 शयनीकृतासंस्कृतशून्यदेवकुलकालसर्पदंष्ट्रेण, शतश. श्रीफलतरुशिखरच्युतिचूर्णितोत्तमाङ्गेन
 असकृदुत्सन्नेदेवमातृगृह्वास्थुक्ष्णखजर्जरितकपोलेन, सर्वदा वसन्तक्रीडिना जनेनोत्क्षिप्तखण्ड-
 खट्वारोपितवृद्धदासीविवाहप्राप्तविडम्बनेन, अनेकायतनप्रतिशयितनिष्फलोत्थानेन दौस्थ्यमपि

क्त स्त्रीवशीकरणस्य चूर्णं येन । एतेन महाकामुकत्व सूचितम् । अतीति । अतिरोषणस्य भावस्तत्ता व्य-
 [कदाचिद्व]न्यस्ता विषमस्थापिता याष्टपुष्पिका सोलिका तस्या पातेनोत्पादित क्रोधो यस्य स तेन । निः
 कृत्वाचण्डिकामपि मुखभङ्गविकारैर्भृशमलार्थमुपहसता हास्य कुर्वता । कदाचि-दि-ति । कदाचित्कस्मि-
 श्रित्समये निवार्यमाणो य आवासो निवासस्तेन रुपिताः क्रोध प्राप्ता येऽध्व-उ पान्थास्तैरारब्ध बहुबा-
 हुयुद्ध तेन पात. पतन तस्माद्भग्न स्फुटित पृष्ठक यस्य स तेन । कदाचित्क-ति । कृतापात्ता विहिता-
 गसो ये वालका स्तनधयास्तेषा पलायन तस्मादमर्ष. क्रोधसम्भवस्तेन पश्चात्शिरस्यधावित केचिदालितस्तेना-
 धोमुखनिपातस्तेनोपलेऽभिमनि स्फुटित स्फोट प्राप्त शिरः कपाल भुग्ना वका यत्ने य जलिरस्तम्मिन्मलग-
 च्छिद्रित नासापुटेन । निःसंस्कारेति । निर्गतो दूरीभूतो वर्णसंस्कारो यस्मिन्मैथ्य मत्ता तातया । यत्किञ्च-
 नकारिणा । अविहितकृत्यकारिणेत्यर्थः । खञ्जेति । खञ्जतया खोजतया मन्द मन्दे-नया स्यात्तया संचारिणा
 संचरणशीलेन । वधिरेति । वधिरतया कर्णतया सजया हस्तचालनादिकया व्यवहारी व्यङ्ग्यपूरणशीलेन ।
 राज्येति । राज्यन्धतया रजन्यामनवीक्षकत्वेन दिवाविहारिणा दिवससंचारिणा । लम्बोदरतया
 प्रलम्बोदरतया प्रभूताहारिणा प्रचुरावभक्षकेन । अनेकश इति । अनेकोपायैर्द्वान्दोलनाद्युपायै फलपा-
 तन तेन कुपिता क्रोध प्राप्ता ये वानरा आत्माभृगान्तेषा नखोल्लेखेन छिद्रित नासापुट येन । बहुश इति ।
 बहुशो बहुप्रकारेण कुसुमाना स्वभोगार्थमवचयच्छण्डन तेन चलिता भ्रमरा भृतास्तेषा सहस्र तस्य दशा भक्ष-
 णानि तैर् जीर्णोद्भूत जीर्णोद्भूत शरीर यस्य स तेन । सहस्रश इति । सहस्रश सहस्रवार शयनीकृतान्यममृता-
 न्यशोषितानि शन्याति जनरहितानि देवकुलानि तेषु ये कालमर्षा कृष्णनागान्मन्ददंष्ट्रेण भक्षितेन । शतश इति ।
 श्रीफलतरुमन्वितरन्तस्य शिखरमग्न तस्माच्च्युतिः पातः । फलमेति शेषः । तेन चूर्णितमुत्तमाङ्ग शिरो यस्य स
 तेन । असकृदिति । असकृद्वारवारमुपमृद्वस्य देवमातृगृह तद्भागिनो ये वृक्षा भट्टकान्तेषा नखैर्नय-
 रितौ कपोलौ यस्य स तेन । सर्वदेति । सर्वदा सर्वकाल वसन्तक्रीडिना सुभिक्षीडाकारिणा जनेनोत्क्षिप्ता
 या खण्डा भग्ना खट्वा पयश्चाम्बुमारोपिता म्यापिता या वृद्धा जीर्णा दागी कूटदारिका तया मत्त यो वि-
 वाह उद्वाहनेन प्राप्त विडम्बन कथ्यते यस्य स तेन । अनेकेति । अनेकेषां यतनेषु चैषेषु प्रतिशोषि-
 त्किञ्चिदप्राप्तियुद्धा स्वाप कृत्येन तस्माद्वा निष्फलमुत्थान जागरण यस्य स तेन । एतेन दारैर्कृतय-
 न्तमुद्योग मृचितः । दुःस्थितेति । दुःस्थितस्य भावो दौस्थ्यमप्यमदृष्टमपि विविधा अनेकप्रकारा य-
 व्याधय पाटान्ते पवित्रम् । अनेनामदृष्टपद्मस्य सर्वदा वर्तमानेवेति मृचितम् । यथा आशिरापी व्याप

१ आमुपिषता. २ कदाचिन्निवार्यमाणावासरुपिताध्वगारन्ध्रबहुबाहुयुद्धपातभग्नपृष्ठकेन कदाचिद्वन्यस्ताष्टपुष्पिकापातोत्पादितक्रोधेन
 शिर उन्मत्तविक्रीवेण. ३ तानपद. ४ अमानीकृत. ५ क्षतत.

विविधव्याधिपरिवृतं स्वकुटुम्बमिवोद्वहता, मूर्खतामपि बहुव्यसनानुगतां प्रसूतानेकापत्या-
मिव दर्शयता, क्रोधमप्यनेकदण्डाभिघातनिर्मितबहुगात्रगण्डकं फलितमिव प्रकाशयता,
क्लेशमपि सर्वावयवज्वलितदीपिकादाहव्रणविभावितं बहुमुखमिव प्रकटयता, परिभवमपि
निष्कारणाकृष्टजनपददत्तपदाकृष्टिशतं प्रवाहमिव दधानेन, शुष्कवनलताविनिर्मितवृहत्कुसुम-
करण्डकेन, वेणुलतारचितपुष्पपातनाङ्कुशिकेन, क्षणमप्यमुक्तकालकम्बलखण्डखोलेन जरद्-
विडधार्मिकेणाधिष्ठितां चण्डिकामपश्यत् । तस्यामेव च वासमरचर्यत् ।

अथावतीर्य तुरगात्प्रविश्य भक्तिप्रवणेन चेतसा तां प्रणनाम । कृतप्रदक्षिणश्च पुनः
प्रणम्य प्रज्ञान्तोद्देशदर्शनकुतूहलेन परिभ्रमन्नुच्चैरारटन्तमाक्रोशन्तं च कुपितं द्रविडधार्मि-
कमेकदेशे ददर्श । दृष्ट्वा च कादम्बरीविरहोत्कण्ठोद्देशदूयमानोऽपि सुचिरं जहास । न्यवार-
यञ्च तेन सार्धं प्रारब्धकलहानुपहसतः स्वसैनिकान् । उपसान्त्वनैश्च कथमपि प्रियालापश-
तानुनयैः प्रशममुपनीय क्रमेण जन्मभूमि जाति विद्यां च कलत्रमपत्यानि विभवं वयःप्रमाणं
प्रव्रज्यायाश्च कारणं स्वयमेव पप्रच्छ । पृष्टश्चासाववर्णयदात्मानम् । अतीतस्वशौर्यरूपविभ-

न्तरेण परितृप्तो वृद्धिमेव जनयति तद्वद्वैस्थित्यवृद्धिरेव सूचिता । अत एव तस्य विच्छेद एव नास्तीत्याह—
स्वकुटुम्बेति । स्वकीय कुटुम्बमिवात्मीयस्वजनमिवोद्वहतोद्वहन कुर्वता । मूर्खतेति । मूर्खस्य भावो मू-
र्खता [ता]मपि बहुभिर्व्यसनेरासक्तिभिरनुगता सहिताम् । अत एव मूर्खताया व्यसनजनकत्वादाह—प्रसूते-
ति । प्रसूतानि जनितान्यनेकान्यपत्यानि यथैवविधामिव दर्शयतान्येभ्यः प्रकाशयता । क्रोधम(मि)ति ।
क्रोधो कोपमप्यनेके दण्डास्तेषां कलहावसरे योऽभिघातस्तैर्निर्मितो बहुगात्राणां गण्डकं पिटको येन स तम् ।
अत एवाह—फलितमिव प्रकाशयताविष्कुर्वता । क्लेशमिति । क्लेश परिभ्रमस्तमपि सर्वेष्ववयवेषु ज्वलि-
ता या दीपिकास्तासां दाह इव यो दाहस्तस्माद्यानि व्रणानि देहविकृतिरूपाणि तैर्विभावितं लक्षितम् । अत
एव बहुनिष्ठद्रवत्वाद्वहुमुखमिव प्रकटयता प्रकाशयता । परीति । परिभवमपि तिरस्कारमपि निष्कारण निष्प्र-
योजनमाकृष्ट आकर्षितो यो जनस्य पदोऽग्निस्तेन दत्त पदाकृष्टिशतं चरणप्रहारशतं यस्मिन् । अविच्छिन्नग-
तिसत्त्वात्प्रवाहमिव दधानेन विभ्रता । शुष्केति । शुष्का या वनलता तथा विनिर्मितो निष्पादितो वृहत्कु-
सुमकरण्ड पुष्पसंस्थापकस्थल येन । वेण्विति । वेणुलतया रचिता पुष्पपातनार्धमङ्कुशिका येन । क्षणेति ।
क्षणमप्यमुक्तोऽत्यक्ता कालकम्बलखण्डस्य क्षणरत्नप्रदेशस्य खण्डखोले येन । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । त-
स्यामिति । तस्या [एव] भूमौ वासं निवासमरचयद्रचितवान् ।

न अधेति । तदनन्तरं तुरगादध्वादवतीर्य प्रविश्य च । चण्डिकायतनमिति शेषः । भक्तिप्रवणेन चेतसा
[ता] प्रणनाम नमश्चक्रे । कृतेति । कृता विहिता प्रदक्षिणा येनैवविधश्च पुनरपि प्रणम्य नमस्कारं कृत्वा प्र-
ज्ञान्तो य उद्देशस्तस्य दर्शनस्य यत्कुतूहलं तेन परिभ्रमन्निहतस्ततः सचरन् । उच्चैरुच्चस्वरेणारटन्तं पृत्कुर्वन्त-
गतोऽपि च कुपितं द्रविडधार्मिकमेकदेशे एवस्मिन्प्रदेशे ददर्शोद्देशचक्रे । दृष्ट्वा विलोक्य । कादम्बरीति ।
कादम्बरी विरहे रोदिवृणो तज्जनितो य उद्देशस्तेन दूयमानोऽपि पीडयमानोऽपि सुचिरं चिरकालं यावज्जहास
रागं यो । न्यायस्य निवारणादुत्पाद्यः । तेनेति । द्रविडधार्मिकेण सार्धं प्रारब्धकलहान्स्वसैनिकानुपहसतः ।
उपेति । उपसान्त्वनैः सामानि प्रियाला[पा]नामिष्टवचनानां शतेनानुनयनैः(यै)रनुकूलनैश्च कथमपि महता
प्रेमया प्रणम्य शान्तिं प्राप्य जन्मभूमिमुत्तस्थित्यर्थम्, जातिं ब्राह्मणत्वादिकाम्, विद्यां वेदाध्य-
यनं विद्यां कलत्रं च अपत्यानि पुत्रपुत्रीरूपाणि, विभवं धर्म्यम्, वयं प्रमाणं वर्षपरिमाणम्, प्रव्रज्या-

ववर्णनवाचालेन तेन सुतरामरज्यत राजपुत्रः । विरहातुरहृदयस्य विनोदन्तामिवागान् । उपजातपरिचयश्चास्मै ताम्बूलमदापयत् । अस्तमुपगते च भगवति सप्तसप्तौ, आवासितेषु यथासंपन्नपादपतलेषु राजसूनुषु, शाखावसक्ततपनीयपर्याणेषु क्षितितललुठनपांसुलसटावधू-
ननानुमितोत्साहेषु गृहीतकतिपयशष्पकवलेषु पीतोदकेषु स्नानार्द्रपृष्ठतया विगतश्रमेषु पुरो-
निखातकुन्तयष्टिषु संयतेषु वाजिषु, वाजिसमीपविरचितपर्णप्रैस्तरे च दिवसगमनखिन्नपरि-
कल्पितयामिके सुपुष्पसिते सैनिकजने, कृतबहुपावकप्रभापीततमसि दिवस इव विराजमाने
सेनानिवेशे चन्द्रापीडः परिजनेनैकदेशे संयतस्येन्द्रायुधस्य पुरः परिकल्पितं प्रतिहारनिवे-
दितं शयनीयमगात् । निषण्णस्य चास्य तत्क्षणमेव पस्पर्शं दुःखासिका हृदयम् । अरतिगृ-
हीतश्च विसर्जयांवभूव राजलोकम् । अतिबल्लभानपि नाललाप पार्श्वस्थान् । निमीलितलोचनो
मुहुर्मुहुर्मनसा जगाम किंपुरुषविषयम् । अनन्यचेताः सस्मार हेर्मकूटस्य । निष्कारणवा-
न्धवतामचिन्तयन्महाश्वेताप्रीदानाम् । जीवितफलमभिललाप पुनःपुनः कादम्बरीदर्शनम् ।

आत्मान स्ववर्णयद्वर्णितवान् । अतीति । अतीत व्यतिक्रान्त यत्स्वकीय शौर्य पराक्रम, म-
सौन्दर्यम्, विभव ऐश्वर्यं, तेषां वर्णनं तत्र वाचालेन वाचाटेन तेन द्रविणधार्मिकेण राजपुत्रचन्द्रापीड
सुतरामतिशयेनारज्यतानुरक्तो बभूव । विरहेति । विरहेणातुर हृदय यस्यैवभूतस्य राज्ञो विनो-
दनस्य भावो विनोदन्ता तामिव सोऽगात् । राज्ञो चित्तविश्रान्तिस्थानता जगामेत्यर्थः । उपेति ।
उपजातः प्राप्तः परिचयो यस्यैवविषयोऽस्मै द्रविडधार्मिकाय ताम्बूल नागवशीढलमदापयद्वापितवान् । अथ च
भगवति सप्तसप्तौ मूर्त्येऽस्तमुपगते सति [चन्द्रापीड] परिजनेव सेवकजनेनैकदेश एकत्रस्थले सयनस्य वद-
स्येन्द्रायुधस्य पुर परिकल्पित प्रतीहारेण निवेदितं ज्ञापितं शयनीय तत्पमगादित्यन्वयः । केषु सत्सु । राजसूनुषु
नृपपुत्रेषु यथासंपन्नाः पुष्पफलममृद्धा ये पादपा वृक्षान्तेषां तलेषां आवासितेषु वर्गानि प्रापितेषु सत्सु । पुन
केषु सत्सु । वाजिषु तुरङ्गमेषु संयतेषु वद्धेषु सत्सु । अथ वाजिविशेषणानि—शास्त्रेति । शास्त्रायामवगता-
न्यवलम्बितानि तपनीयस्य सुवर्णस्य पर्याणानि पल्ययनानि येषां तेषु । क्षितीति । क्षितितल पृथ्वीतल तत्र
लुठनेन पासुला याः सटा केशसदृशयन्तासामवधूनेन कम्पनेनानुमित उन्माहो येषां तेषु । गृहीतेति ।
गृहीता कतिपया कियन्त शष्पकवला बालनृणाम्नामैतेषु । पीतान्युदकानि यैस्तेषु । स्नानेति । स्नानार्द्र
पृष्ठं येषां तेषां भावन्तता तया विगतो दर्शभूत श्रमो येषां तेषु । पुर इति । पुरोनिगाता अग्रे स्थापिता
कुन्तयष्टयो येषां तेषु । पुनः कस्मिन्मति । वाजिसमीपेऽश्वमवि[र्वा] विरचितं कल्पितं पर्णानां पत्राणां प्रमा-
सन्तरो येन तस्मिन् । दिवसं यावद्रमनेन गित्वा पदातिजना [परि]कल्पिता प्रथमप्रहरकमेण मस्थापिता
यामिका यस्मिन्नेवविषये सैनिकजने सुपुष्पसिते स्वपितुमिच्छति गति । कृतो विहितो यो बहुपावक प्रभूताग्निमय
प्रभया पीतं तनो यस्मिन्नेवविषये दिनावसाने दिवस इव विराजमाने सेनानिवेशे गति । निषण्णस्य चेति ।
अस्य चन्द्रापीडस्य निषण्णस्योपविष्टस्य तत्क्षणमेव तु स्वमामतेऽभ्यामिति तु गार्गिकानुरक्तिरहृदय पस्पर्शं स्पृष्ट-
वती । अरतीति । अरत्योद्वेगेन गृहीत आक्रान्तश्च राजलोकं विसर्जयांवभूव शयनायानुत्ता प्रदत्तवान् । अती-
ति । अतिबल्लभानप्यतिप्रियाणपि पार्श्वस्थान्यमीपवर्तिनो नाललाप न वभाषे । निमीलिते लोचने यस्यैवभूतो
मुहुर्मुहुः किंपुरुषविषय मनसा चेतसा कृत्वा जगाम गतवान् । अनन्येति । न पश्यतेऽन(न्य)ग्निन [चेता]
चिन्तयन् यस्यैवभूतो हेर्मकूटस्य सस्मार स्मरणं चकार । 'मातुः स्मरति' इतिवत् हेर्मकूटस्यैव तत्र पश्या । निष्कार-
णेति । महाश्वेतापादानां निष्कारणवान्धवता निर्हेतुकवज्रनतामचिन्तयत् । पुनः पुनः सागराददन्तः

दरानमभिललाप वाञ्छयासास । कीदृशम् । जीवितस्य फलमिव फलम् । अपगतेति । अपगतो दूरीभूतो योऽभिमानो गर्वस्तेन पेशलाय ह्याय । 'पेशल ह्य सुन्दरम्' इति कोश । मदेति । मदलेखया सह य' परिचय सम्पन्नस्तस्मै [नितरा] अस्पृह्यत्स्पृहा चकार । तमालिका द्रष्टु विलोकयितुमाचकाङ्क्षाभिललाप । केयूरकन्यागमनमुन्प्रेक्षतोद्विग्नयत् । हिमगृह[क]ोमपश्यत् । उष्णमुष्णमायत विस्तीर्णपुनरुक्त वारवार निशश्वास निश्वासान्मुमोच । वान्धवेभ्य स्वजनेभ्योऽधिका प्रीतिं शेषाभिधाने हारे चचन्ध वन्धितवान् । तदपितत्वेन तदुपरि रागाधिवयमिति भाव । पश्चादिति । पश्चात्स्थिता पुष्पभागिनी पत्रलेखाममन्यत ज्ञातवान् । एवं चेति । एवममुना प्रकारे[ण] अनुपजातानागता निद्रा प्रमीला यस्यैवभूत एव निशा रात्रिमनयत्प्रापितवान् । उपसि च प्रभात उत्थाय तस्य पूर्वव्यावर्णितस्वरूपस्य [जरद्]द्रविडधार्मिकस्येच्छया निस्सृष्टैर्देतैर्धनविसरद्रव्यसमूहैर्मनोरमभिलाप पूरयित्वाभिरमणीयेषु प्रदेशेषु निवसन्निवास कुर्वन्त्परेरेवाहोभिरेव स्तोकेरेव दिनेरुज्जयिनी विशालासाजगामाययौ । आकस्मिकेति । आकस्मिकमसभावित यदागमन तेन प्रहृष्टा प्रमुदिता सभ्रान्ताश्च ये पौरारतेषामर्पक्रमलानीव नमरकाराश्लिसहस्राणि प्रतीच्छन्मृहन्नतकिंत एवासभावित एव नगरीमुज्जयिनी विवेश प्रवेश चकार । अह पूर्वमह पूर्वमित्यहमहमिका तथा प्रधावितानुचलितानतिरभसेन जनितो यो हर्ष प्रमोदस्तेन विह्वलान्व्याकुलान्परिजनान्परिच्छदान्द्वारे द्वारदेशे हे देव, चन्द्रापीडो वर्तते इत्युपलभ्य प्राप्यास्य चन्द्रापीडस्य पिता तारापीडो निर्भरानन्देन निविडप्रमोदेन मन्द गमन यस्यैवभूतोऽमल निर्मलमागलितमी-
पत्यगगानाङ्गापुत्तरीयाशुकमुपलब्धानवक्त्रमाकर्षन्स्वस्थान नयन् । रात्रौ गौरलसाम्यादुत्तरीयाशुकस्य शुभ्रल-
गाभापादह—मन्दरेति । मन्दर इव मेरुरिव धीरोदजलम् । प्रहर्षेति । प्रहर्षात्प्रमोदात्त्रेजजलविन्द्वन्वर्प-
पीडोपाहृत स तथा । जरद्विन्दुना शुचित्वेन मुक्ताफलसाम्यमाह—मुक्तेति । मुक्तो मुक्ताफलानामासारो
पतिर इव वपसादपो मन्दरतर प्रत्यासनवनिभिर्जरा विषसा तथा पाण्डव श्वेता मौलयो येषा तैश्चन्द-
नानि ते पतन्त्या रागा येषा ते । अन्विति । अनुपहतमच्छिन्न यक्ष्णाम दुगूल तडारिमि । केयूरमज्जद्
विन्दुमेषा ते । उष्णस्य पुष्पदाम मिथते येषा ते । त्रिरीट कोटीर मिथते येषा ते । शेखर आपीडो
मेषा ते । अह एव बहुलानामिव । शेरगणा गुह्रन्वादिनि भाव । बहुधीरोदामिव । धौमादीनामति-
शयिनोऽह गोमहमगा । श्रेष्ठहृषी जिनि वरुणा वर्णयद्दि प्रवगयद्दि । प्रतीति । प्रतिपन्नानि स्वीकृ-
तानि तेनोपलब्धेस्तामसि तेवदिने गजमहत्त्वैरुत्तमान्तरा चर[ण]ान्या पादभ्रामेव प्रत्युजगामाभि-

३ गन्धर्वान्निर्गतेऽपि न भिषु, गन्तोश्चमभिमतोऽतिरमणीयेषु.

पितरं दूरादेवावतीर्य वाजिनश्चूडामणिमरीचिमालिना मौलिना महीमगच्छत् । अथ प्रसारितभुजेन 'एहोहि' इत्याहूय पित्रा गाढमुपगूढः सुचिरं परिष्वज्य तत्कालसंनिहितानां च माननीयानां कृतनमस्कारः करे गृहीत्वा विलासवतीभवनमनीयत राज्ञा । तथापि तथैव सर्वान्तःपुरपरिवारया प्रेत्युद्गम्याभिनन्दितापगमनः कृतागमनमङ्गलाचारो दिग्विजयसंबद्धाभिरेव कथाभिः कंचित्कालं स्थित्वा शुकनासं द्रष्टुमाययौ । तत्राप्यमुनैव क्रमेण सुचिरं स्थित्वा निवेद्य वैशम्पायनं स्कन्धावारवर्तिनं कुशलिनमालोक्य च मनोरमामागत्य विलासवतीभवन एव सर्वाः स्नानादिकाः परवश इव क्रिया निरवर्तयत् । अपराहे निजमेव भवनमयासीत् । तत्र च रणरणकखिद्यमानमानसः कादम्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभवनमवन्तीनगरं वा सकलमेव महीमण्डलं शून्यममन्यत । ततो गन्धर्वराजपुत्रीवार्ताश्रवणोत्सुकश्च महोत्सवमिवेप्सितवरप्राप्तिकालमिवामृतोत्पत्तिसमयमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यपालयत् ।

ततः कतिपयदिवसापगमे मेघनादः पत्रलेखामादायागच्छत् । उपानयचैनाम् । कृतनमस्कारां च दूरादेव स्मितेन प्रकाशितप्रीतिश्चन्द्रापीडः प्रकृतिवल्लभमपि कादम्बरीसकाशात्प्रसादलब्धापरसौभाग्यामिव वल्लभतरतामुपागतामुत्थायातिशयदर्शितादरमालिलिङ्ग पत्रले-

मुखं प्रतस्थे । दृष्ट्वा च पितर जनक दूरादे[व] वाजिनोऽश्वादवतीर्य चूडामणि शिरोमणिस्तस्य मरीचयः कान्तयस्ता मलति धारयतीत्येवशीलेन मौलिना मस्तकेन मही वसुवामगच्छत् । पञ्चाङ्ग प्रणाममकरोदित्यर्थः । अथेति । प्रणामानन्तर प्रसारितभुजेन विस्तारितबाहुना पित्रा एहि एहि इत्याहूय गाढमत्यर्थमुपगूढ आलिङ्गित सुचिर बहुकाल परिष्वज्यालिङ्ग्य तस्मिन्काले सनिहिताना समीपगताना च माननीयाना पूजाना कृतं विहितो नमस्कारो येनैवभूतश्चन्द्रापीड करे गृहीत्वा विलासवतीभवन राज्ञानीयत प्राप्यत । तथापि विलासवत्यापि तथैव पूर्वोक्तनी(री)त्यैव सर्वान्त पुरस्य परिवारो यस्या ता तथा प्रेत्युद्गम्याभिमुगमागत्याभिनन्दिश्लाघितमागमन यस्य सः । कृतो विहित आगमनस्य मङ्गलाचारः क्रियाविशेषो यस्य स । दिशा विजय स्वायत्तीकरण तत्संबद्धाभिस्तद्विषयकाभि कथाभिर्वार्ताभिः कंचित्काल मातुर्गृहे स्थित्वा शुकनासं द्रष्टुं गच्छेत् किमुमाययावाजगाम । तत्राप्यमुनैव क्रमेण पूर्वोक्तन्यायेन सुचिर बहुकाल स्थित्वा स्कन्धावारवर्तिनं कुशलिनं वैशम्पायनं निवेद्य विज्ञाप्यालोक्य निरीक्ष्य च मनोरमा वैशम्पायनजननीमागत्य विलासवतीभवन एव सर्वा समग्रा स्नानादिका क्रिया परवश इव परायत्त इव निरवर्तयन्निर्वर्तितवान् । अपराहे मया हातरतो निजमासीत्यर्थः [एव] भवनं कुमारोऽयामीदृशान् । तत्र च रणरणकैरनोत्कण्ठया गित्यमान पीडितमानसः यम्यैवविध कादम्बर्या विना न केवलमात्मानं स्वभवनं स्वगृहमवन्तीनगरं सकलमेव महीमण्डलं शून्यममन्यतागच्छत । ततस्तदनन्तर गन्धर्वराजपुत्र्या या वार्ता किंवदन्ती तस्या श्रवणमाकर्ण्य तत्रोत्सुकः उन्वष्टितश्च महोत्सवमिवोत्सवमिवेप्सितोऽभिलषितो यो वरन्तस्य प्राप्तिकालो लक्ष्मिप्रसन्नमिवामृतमपि पीयूषम्योत्पत्तिसमयमिव पत्रलेखागमनं प्रत्यपालयन्प्रत्यपेक्षाचक्रे ।

ततस्तदनन्तर कतिपयदिवसापगमे कियत्कालान्तर्गमे मेघनादः पत्रलेखामादाय गृहीत्वागच्छामासीत् । एना पत्रलेखामुपानयच्च राज्ञः समीपे प्रापयच्च । कृतनमस्कारां च ता दूरादेव स्मितेनपद्मनिनेन च प्रकाशितप्रीतिश्चन्द्रापीडः प्रहृष्टा स्वभावेन वल्लभमपि कादम्बरीसकाशात्प्रसादेन लज्जामपि सौभाग्यं यदैवविशमिवात् एव वल्लभतरमा(ता)मतिवल्लभतामुपागतामप्राप्तवतीमुत्थायातिशयदर्शितादरं यस्या स्नानापत्रलेखानादिदिशोपगृहं चकार । मेघनादः च प्रणतं पृष्ठे कर्गमिदमेतन्मपत्रेण पश्यति पश्यति चकार । तदनन्तरं

साम् । मेघनादं च प्रणतं पृष्ठे करकिसलयेन पस्पर्श । समुपविष्टश्चाब्रवीत्—‘पत्रलेखे, कथय तत्रभवत्या महाश्वेतायाः समदलेखाया देव्याः कादम्बर्याश्च कुशलम् । कुशली वा सकलस्तमालिकाकेयूरकादिपरिजनः’ इति । साब्रवीत्—‘देव, यथाज्ञापयसि भद्रम् । त्वामर्चयति श्रेखरीकृताञ्जलिना ससखीजना सपरिजना देवी कादम्बरी’ इति । एवमुक्तवती पत्रलेखामादाय मन्दिराभ्यन्तरं विसर्जितराजलोको विवेश । तत्र चोत्ताम्यता मनसा धारयितुमपारयन्कुतूहलमतिप्रीत्या दूरमुत्सारितपरिजनः प्रविश्यागारमचिरप्ररूढायाः स्थलकमलिन्याः पृथुभिरुन्नालैः पलाशैर्विरचितातपत्रकृन्त्याया अध्यास्य मध्यभागमन्यतरस्य मरकतपताकायमानस्य पत्रमण्डपस्य तले चरणारविन्देन समुत्सार्य सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनमुपविश्याप्राक्षीत्—‘पत्रलेखे, कथय कथमसि स्थिता । कियन्ति वा दिनानि । कीदृशो वा देवीप्रसादः । का वा गोष्ठयः समभवन् । कीदृश्यो वा कथाः समजायन्त ।’ की वातिशयेनास्मान्स्मरति । कस्य वा गरीयसि प्रीतिः’ इति । एवं पृष्टा च व्यजिज्ञापत्—‘देव, दत्तावधानेन श्रूयताम्, यथास्थितास्मि, यावन्ति वा दिनानि, यादृशो वा देवीप्रसादः, यथा वा गोष्ठयः समभवन्, यादृश्यश्च कथाः समजायन्त ।’ ततः खल्वागते देवे केयूरकेण सह प्रतिनिवृत्त्याहं तथैव कु-

समुपविष्टश्चेत्यब्रवीदित्यवोचत् । इतिशब्दोत्पत्त्याह—पत्रलेखेइति । हे पत्रलेखे, कथय निवेदय तत्रभवत्या पूज्याया महाश्वेताया मदलेखाया सहवर्तमानाया [देव्या] कादम्बर्याश्च कुशलं वर्तते । कुशली वा सकलः समस्त-रमालिकाकेयूरकादिपरिजनः । साब्रवीदवोचत् । हे देव, यथाज्ञापयस्याज्ञां करोषि तथा भद्रं कुशलं वर्तते । श्रेखरीकृतो योऽञ्जलिस्तेन कृत्वा [स]सखीजना सवयस्या सपरिजना सपरिच्छदा च देवी कादम्बरी त्वा भवन्तमर्चयति पूजयति । इत्येवमुक्तवती कथितवती पत्रलेखामादाय गृहीत्वा । विसर्जितेति । विसर्जितो राजलोको येनैवभूतो मन्दिराभ्यन्तरं विवेश प्रविष्टवान् । तत्रचेति । तस्मिन्नेव स्थले उत्ताम्यता विरहेणोत्तपता मनसा चेतसा कुतूहलमाध्वर्यं मनसा धारयितुं सम्यक्तया ज्ञातुमपारयन्नशक्नवन्, अतिप्रीत्यातिस्नेहेन दूरमुत्सारितो विसर्जित परिजनो येनैवभूतोऽगारं गृहं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा पृथुभिर्विस्तीर्णरुन्नालैः पलाशैः पत्रैर्विरचिर(त) विहितमातपत्रकृत्य छत्रकार्यं यथैवविधाया स्थलकमलिन्या मध्यभागमध्यास्याधित्यान्यतरस्य पूर्वोक्तस्य भिन्नस्य मरकतस्यामरगर्भस्य या पातका वैजयन्ती तद्वदाचरमाणस्य पत्रमण्डपस्य तले सुखप्रसुप्तं हंसमिथुनं चरणारविन्देन समुत्सार्य दृरीकृत्य तत्रोपविश्याप्राक्षीत्प्रश्नमार्पात् । हे पत्रलेखे, कथय प्रतिपादय । कथं केन प्रकारेण स्थितासि । कियन्ति वा दिनानि वासरानि । स्थितेति स्थेय (शेष) । कीदृशः, पूर्वसादविको न्यूनो वा देव्या कादम्बर्या प्रसादः प्रसजता । का वा गोष्ठयोऽन्योन्यसलापा समभवन्सजाता । कीदृश्यो वा कथाः समजाता सार्वा समजायन्त समभवन् । को वातिशयेन बाहुरयेनास्मान्स्मरति स्मरणविपर्ययो करोति । कस्य वा गरीयसि प्रीतिः नपि विषये प्रीतिः स्नेहः । इत्येवममुना प्रकारेण पृष्टा प्रश्नविपर्ययोक्ता च व्यजिज्ञापयन्प्रवेष्टा । तद्वदहं—देवेति । हे देव, दत्तावधानेन चित्तकाम्येण श्रूयतामानर्ण्यताम् । तदेव दर्शयति—यथेति । यावन्ति दिनानि वा दिनानि, यादृशो वा देवीप्रसादः, यथा गोष्ठयः समभवन्, यादृश्यश्च कथाः समजायन्त, यादृश्यश्च कथाः समजायन्त । तत इति । तन्मान्थानाखलु निश्चयेन देवे त्वय्यागते सति केयूरकेण

सुमशयनीयसमीपे समुपाविशम् । अतिष्ठं च मुखं नवनवाननुभवन्ती देवीप्रसादान् किं बहुना । प्रायेण मम चक्षुषि चक्षुः, वपुषि वपुः, करे करपट्टवम्, नामाक्षरेषु वाणी, प्रीतौ हृदयं देव्याः सकलमेव तं दिवसमभवत् । अपराहे च मामेवावलम्ब्य निष्क्रम्य हिमगृहकात्संचरन्ती यदृच्छया निषिद्धपरिजना बल्लभवालोद्यानं जगाम । तत्र च सुधाधवलां कालिन्दीजलतरङ्गमग्नयेव मरकतसोपानमालया प्रमदवनवेदिकामध्यारोहत् । तस्यां च मणिस्तम्भावष्टम्भस्थिता स्थित्वा च मुहूर्तमिव हृदयेन सह दीर्घकालमवधार्य किमपि व्याहर्तुमिच्छन्ती निश्चलधृततारकेण निष्पन्दपक्षमणा चक्षुषा मुखं मे सुचिरं व्यलोकयत् । विलोकयन्त्येव च कृतसंकल्पा मदनाग्निप्रवेष्टुमिच्छन्ती सस्त्राविव स्वेदाम्भःस्रोतसि । स्रोतसेव तरलीकृता समकम्पत । कम्पिताङ्गी च पतनभियेवागृह्यत विपादेन ।

अथ मया विदिताभिप्रायया तन्मुखविनिवेशितनिष्कम्पनयनदत्तावधानया 'आज्ञापय' इति विज्ञापिते निजावयवैरपि वेपथुमद्भिर्निवार्यमाणेव रहस्यश्रवणलज्जयात्मप्रतिमामपि लिखितमणिकुट्टिमेन चरणाङ्गुष्ठेनापक्रमायेवामृगन्ती, भवनकलहंसान्कुट्टिमोह्लेखमुखरितनू-

सह प्रतिनिवृत्त्य पश्चाद्गताह तथैव पूर्वोक्तरीत्यैव कुसुमशयनीयसमीपे समुपाविश समुपाविष्टा । नवनवान्देवी-प्रसादाननुभवन्त्यहं सुखमतिष्ठम् । किं बहुना जप्तिनेन । प्रायेण बाहुल्येन मम चक्षुषि देवीनश्चुरिति । देवी पद प्रत्येकमभिसवध्यते । चक्षुरित्यनेन संमुखमद्विपयकप्रेक्षणातिशयः । वपुषि वपुरित्यवियोगातिशयः । करे करपट्टवमिति मद्विपयक कश्चिच्चमत्कारातिशयः । नामाक्षरेषु वाणीत्यनेन प्रश्लातिशयः । प्रीतौ हृदयमिति रहस्यप्रीत्यतिशयश्च व्यज्यते । देव्या पूर्वोक्त सकलमेव तं दिवसमभवत् । अपराहे च मामेवावलम्ब्यालम्बनी-कृत्य हिमगृहकाभिष्क्रम्य निर्गल्य यदृच्छया स्वेच्छया संचरन्ती व्रजन्ती निषिद्धपरिजना वल्लभ वालोद्यानं जगाम गतवती । तत्र चेति । तस्मिन्वालोद्याने मुखया पूर्वोक्तया अवला शुभ्रा प्रमदवनवेदिकामध्यारोहदधिरोहणं कृतवती । मरकतस्य या सोपानमाला तथा कालिन्दी यमुना तस्या जलतरङ्गा प्रचुरा यस्या एवविधैव । तस्यां चेति । प्रमदवनवेदिकाया मणिस्तम्भलक्षणो योऽवष्टम्भस्तस्मिन्स्थिता तदाक्षरेणाग्रेटुपी । विरहातिशय व्यञ्जयन्नाह—स्थित्वा चेति । मुहूर्तमिव स्थित्वावस्थितिं कृत्वा हृदयेन मनसा सह दीर्घकालमवधार्य निश्चित्य किमपि व्याहर्तुं कथयितुमिच्छन्त्यभिलषन्ती निश्चय कृता तारका कनीनिका यस्मिन्, निष्पन्द निश्चल पक्ष्म नेत्रगेम यस्मिन्नेवभूतेन चक्षुषा नेत्रेण मे मम मुख [मु]चिरं बहुकालं व्यलोकयदपश्यत् । व्या(वि)लोकयन्त्येव पश्यन्त्येव कृतं सकृद्यो यथा सा । सकृत्पकार्यमाह—मदनेति । मदन एवाग्निस्रोतसं प्रवेष्टुं प्रवेष्टुं कर्तुमिच्छन्ती वाञ्छन्ती । एतेन मदनना(दा)हस्यामद्यतानि शयो योग्यते । अग्निप्रवेष्टव्यं स्नानपूर्वकत्वादाह—सस्त्राविव(ति) । स्वेदाम्भसो धर्मजलस्य स्रोतसि प्रवाहे सस्त्राविव स्नान कृतवती[व] । एतेन स्वेदानि शयश्च व्यज्यते । स्रोतसा तरलीकृतेव समकम्पताचलत । कम्पितमज्ञा यस्या एवविधा च पतनभिरिति विपादेनावृत्तनोपादीयत ।

अवेत्तानन्तर्यं । विदिताभिप्रायो यस्या मवविशया मया तस्या कादम्बरी मुने [वि]निवेशिते स्थितिं निष्क्रम्य न्यते तान्त्रा कृत्वा दनमवधानं यथा सा तथा देवि, मामाज्ञापयज्ञा देवीति विज्ञापिते नानि सा कादम्बरी वल्लभामापि किञ्चिदपि न शक्नोति न्य न नमयां वभूव गतितुं वस्तु प्रयत्नतोऽपि च ना नि शेषं नमग्रम् । अथैव कादम्बरी विशेषयन्नाह—निजेति । वेपथुमद्वि कम्पवद्विनिवार्यमाणं चापधनैर्निवार्यमाणं । अन्योऽपि हन्तृचालनादिना निवारिते । रहस्येति । रहस्यस्य गुह्यस्य श्रवणमात्रेण तन्माया लज्जा त्रया तदात्मप्रतिमामपि स्वरीवप्रतिमानामपि लिखित कपित मणिकुट्टिमं येन नभूतेन चरणाङ्गुष्ठेनापक्रमायेव तन्निवृत्तय दवान्मृगन्त्यामर्शं कुर्वन्ती । [भवन] कलेति । कुट्टिमं बहुभस्मिन् तस्येति उच्यते ।

पण तेन मुखर(रित) वाचाल नूपुर यथैवभूतेन चरणारविन्देन भवनकलहसानपि गृहकदम्बानपि विसर्जयन्ती
नानसगमनायात्रा प्रयच्छन्ती । विरहवशात्सचिन्ताया स्त्रियोऽङ्गुष्ठेन भूमिकर्पण स्त्रीजातिस्वभाव । विसर्जय-
न्तीत्यनेन हमापेक्षयापि गत्या शब्देन च चरणारविन्दस्याधिक्यमिति व्यज्यते । कर्णेति । स्विद्यत्स्वेद प्राप्नुव-
यद्वदन मुख तत्र व्यजनीकृतो योऽङ्गुकपलवस्तेन कर्णोत्पलमधुकरानप्युत्सारयन्ती दूरीकुर्वन्ती । अनेन कर्णो-
त्पले सौमन्य्यातिशयो योज्यते । ताम्बूलेति । ताम्बूलस्य नागवल्लीदलस्य वीटिका प्रसिद्धा तस्याः शकलं
राण्ट दन्तसण्डित रदनचर्वितमुत्कोचमिव लज्जामिव शिखण्डिने कलापिने ददती प्रदान कुर्वती । वनेति ।
वनस्यारण्यस्य देवताधिष्ठात्री तथा श्रवणमाकर्णन तेन शङ्कितेवेतस्ततश्चतुर्दिक्षु मुहुर्मुहुर्वारवार विलोकयन्ती
पश्यन्ती । ज्वलतेति । दीप्तिमता मदनरूपोऽनलो वहिस्तेन दग्धेव ज्वलितेव । अजस्र निरन्तर प्रवहता
चलता नयनोदकेन नेत्राग्रमसोदेव वाहितेव । प्रविशद्भिरिति । प्रविशद्भिः प्रवेश कुर्वद्भिः । हृदय इति शेषः ।
एवविर्वहं रंरमुंरंरामान्तेव व्याप्तेव । पतद्भिरिवोपरिपतन कुर्वद्भिः कुसुमचाप कन्दर्पस्तस्य शरैर्वाणैः शकली-
कृतेव राणीकृतेव । निष्पतद्भिरिति । निष्पतद्भिर्वहिनर्गच्छद्भिः श्वसितैः श्वसैर्निर्वासितेव हृदयादूरीकृ-
तेव । दृश्येति । हृदयवर्तिभिश्चिन्तादातैर्विधृतेव रक्षितेव । निःश्वासेति । निश्वास वदनानिल पिव-
नीतेवपीत्या निश्वासपायिनस्त्वेवभूतैर्मधुकरकुलैर्भ्रमरसमूहैर्निपीतेव पानविपयीकृतेव । अतोऽस्या वाणी वाङ्-
मया प्रवर्तत न प्रवृत्ता बभूव । केवल साधोमुख्यवाङ्मयी दुःखाना सहस्र तद्गणनाय पृथक्सहसा कुर्तुम् । शुचि-
तवर्तुलसाम्याशङ्क—मुच्येति । मुच्यता अक्षमालिका जपमालामिव कथयन्ती रचयन्ती । गलद्भिः स्रग्द्धिर-
रग्नमपसित [कपोतहाल] अधोमुखत्वाद्गलात्परप्रदेशो यैरेवविधं शुचिभिर्नयनजलविन्दुभिः कृत्वा दुर्दिन
मेषज तमोऽपि दृष्टितवती । मया पृष्टा केवल रदनमेव चक्रे इति भावः । तदा चेति । तस्मिन्काले तस्या
वाङ्मया सदापालनीपाञ्जलिः त्रयारि लज्जाया लीला स्वभाव ससोचरुपन्तामशिक्षत शिक्षितवती ।
परिदृष्टेराय सर्वत्र रदनम् । तथा च स्वाश्रयः सङ्कुचित करोतीति लज्जास्वभावः । लज्जाया अपि चे-
त्तन्नाश्रयोऽस्मात्सन्ति तज्जाल सङ्कोच एवेति न्यूनत्वमेव सूचितं भवति । तथा विनयोऽपि शरीरावन-
ति । तेऽपि विनय निपाननधिवतामि । एतेन विनयस्यापि न्यूनत्व सूचितम् । तथा सुगन्धतापि विशेषावग-
तानामपि सुगन्धरूपवत्त्वम् । एव मति सुगन्धताया अभाव एव प्रौढत्व निद्रम् । अभावाभावे भावरूपा
विशेषता विवेकता । देहस्यपि भावनिर्व्ययकतिदादृष्टिरूपमपि वैदग्ध्यमेव वर्तत इति सूचितम् । तथा
न रति निर्विद्वेदरिक्तरूपमपि [नीरत्नम्] । एतेन भवनपि निवृत्त मोन्नाहरूप मनो जातमिति सूचितम् ।

४ लङ्गुलिमृद्वदनया ५ चाग्वा ६ दग्वा प्रव-
 : ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

सोऽपि विभ्रमिताम्, विपादोऽपि विपादिताम्, विलासोऽपि विलासम् । तथाभूता च 'देवि, किमिदम्' इति विज्ञापिता मया प्रमृज्य लोहितायमानोदरे लोचने दुःखप्रकर्षेणात्मनः समुद्रन्धनायेव मृणालकोमलया बाहुलतया वेदिकाकुसुमपालिकाप्रथितकुसुममालामवलम्ब्य समुन्नतैकभ्रूलता मृत्युमार्गमिवालोकयन्ती दीर्घमुष्णं च निश्वासितवती । तद्दुःखकारणमुत्प्रेक्षमाणया च कथनाय पुनःपुनरनुबध्यमाना मया व्रीडया नखमुखविलिखितकेतकीदलानि लिखित्वेव वक्तव्यमर्पयन्ती विवक्षास्फुरिताधरा निश्वासमधुकरानिवोपांशु संदिग्धन्ती क्षिति-तलनिहितनिश्चलनयना सुचिरमतिष्ठत् ।

क्रमेण च भूयो मन्मुखे निधाय दृष्टिं पुनःपुनरर्थापूर्यमाणलोचनच्युतैर्मदनानलधूमधूसरां वाचमिव क्षालयन्ती वाष्पजलविन्दुभिः, वाष्पजलविन्दुव्याजेन च विलक्षस्मितस्फुरितैर्दर्शनांशुभिः साध्वसविस्मृतानपूर्वानभिधेयवर्णानिव प्रभ्रती कथमपि व्याहाराभिमुखमात्मानमकरोत् । अत्रवीच माम्—'पत्रलेखे, वह्नभतया तस्मिन्स्थाने न तातो नाम्ना न महाश्चेता न मदलेखा न जीवितम्, यत्र मे भवती दर्शनात्प्रभृति प्रियासि । न जाने, केनापि कारणेनापहस्तितसकलसखीजनं त्वयि विश्वसिति मे हृदयम् । कमपरमुपालभे । कस्य वान्यस्य

तथा विभ्रमोऽपि चित्तपरिहृत्तिलक्षणोऽपि [वि]भ्रमिताम् । एतेनात्यन्तचिन्तास्थैर्यं सूचितम् । तथा विपाद इष्टविषयेषु प्रातिकूल्यरूपोऽपि विपादिताम् । एतेनेष्टेष्वनुकूलतालक्षणोत्साह एव प्रमिद्व इति ध्वनितम् । विलासोऽपि परव्यामोहनानुकूलव्यापाररूपोऽपि विलासम् । एतेन विचित्रैव चेष्टा स्वीकृतेति व्यज्यते । तथा-भूता चेति । एवमुक्ता सा कादम्बरी हे देवि, किमिदमिति मया विज्ञापिता पृष्टा सती लोहितायमानमार्कमुदरं मध्य ययोरेवविधे लोचने प्रमृज्य प्रमार्जनं कृत्वा दुःखप्रकर्षेणात्मनः स्वस्य समुद्रन्धनायेव मृणालकोमलया बाहुलतया करणभूतया वेदिकाया या कुसुमपालिका तथा प्रथिता या कुसुममाला मृन्तामवलम्ब्याथित्य समुन्नतैका भ्रूलता यया तैवविधा मृत्युमार्गमिवालोकयन्ती पश्यन्ती दीर्घं लम्बायमानमुष्णं तप्तं च निश्वासितवती निश्वास मुक्तवती । तस्य निश्वासमोचनस्य दुःखस्य कारणं नियामकमुत्प्रेक्षमाणया जातुरिच्छया मया कथनाय पुनःपुनरनुबध्यमाना व्रीडया लज्जया नखमुखेन नखग्रासेन विलिखितानि केतकीदलानि । अधरमाम्येनाह—लिखित्वेव वक्तव्यमभिधेयमर्पयन्ती । वक्तुमिच्छा विवक्षा तथा स्फुरितावधर्गं यस्या सा । अधरकम्पमिपादुन्प्रेक्षते—निश्वासेति । निश्वासमधुकरानुपाशु रहसि संदिग्धन्तीव कथयन्तीव क्षिति-तले निहिते स्थापिते निश्चले नयने यया सा सुचिरं चिरकालं यावदतिष्ठति ।

क्रमेण परिपाट्या भूयो मन्मुखे दृष्टिं निधाय स्थापयित्वा पुनः पुनर्वारं वाग्म्यं । अथेत्यान्तर्धनं । आर्प्यमाणे लोचने ताभ्यां च्युतैर्गलितैर्वाष्पजलविन्दुभिर्मदनानलस्य यो धूमन्तद्वद्रसरा मलिता [वाच] वाचालता दालयन्ती । वाष्पेति । वाष्पजलविन्दुव्याजेन विलक्षस्मितमिव यन्मिन्न तेन स्फुरितैर्दर्शितैर्दर्शनांशुभिर्दन्तमयूरा । सा वगेन भवेन विस्मृतानपूर्वानभिधेयवर्णान्वाच्याक्षगन्धप्रभतीव । अत्र वाष्पविन्दुना वर्तुलतयाक्षगाम्य दशनाशना विन तत्तया गुणाम्येन ग्रन्थनमिष्ये । कथमपि महता कष्टेन व्याहाराभिमुखं भाषिनाभिमुखानामनमकरोदन्नाष्टम् । सा प्रपन्नवीचावदीत् । हे पत्रलेखे, वह्नभ्य भावो वह्नभता तथा तस्मिन्स्थाने न तातो न पिता, नाम्ना माता, न महाश्चेता, न मदलेखा, न जीवितम् । यत्र म्याने मे मम भवती दर्शनात्प्रभृति दर्शनादागम्य प्रिया व भानि । अहं न जाने नाकलपानि । केनापि कारणेन हेतुनापहन्तिनो दर्शितं गच्छत् गमय गमीजनो येनैव [मम] हृदयं चेतस्त्वयि विषयि विश्वसिति विश्वासं करोति । अपरं कमन्यं कमपालभे । उपाकम्पं ददातीत्ये ।

कथयामि परिभवम् । केन वान्येन सह साधारणीकरोमि दुःखम् । दुःखभारमिममसहं निवेद्य भवत्यास्त्यक्ष्यामि जीवितम् । जीवितेनैव शपामि ते । स्वहृदयेनापि विदितवृत्तान्ते-
नामुना जिह्मेमि, किमुतापरहृदयेन । कथमिव मादृशी रजनिकरकिरणावदातं कौलीनेन
कुलं कलङ्कयिष्यति । कुलक्रमागतां च लज्जां परित्यक्ष्यति । अकन्यकोचिते वा चापले चेतः
प्रवर्तयिष्यति । साहं न संकल्पिता पित्रा, न दत्ता मात्रा, नानुमोदिता गुरुभिः, न किञ्चि-
त्संदिशामि, न किञ्चित्प्रेषयामि, नाकारं दर्शयामि । कातरा चानाथेव वल्लादवलितेन गुरुग-
र्हणीयतां नीता कुमारेण चन्द्रापीडेन । कथय महतां किमयमाचारः, किं परिचयस्येदं फलम्,
यदेवमभिनवविसकिसलयतन्तुसुकुमारं मे मनः परिभूयते । अपरिभवनीयो हि कुमारिका-
जनो यूनाम् । प्रायेण प्रथमं मदनानलो लज्जां दहति, ततो हृदयम् । आदौ विनयादिकं कुसु-
मेपुशरा खण्डयन्ति, पश्चान्मर्माणि । तदामन्त्रये भवतीं पुनर्जन्मान्तरसमागमाय । नहि मे
त्वत्तोऽन्या प्रियतरा । प्राणपरित्यागप्रायश्चित्ताचरणेन प्रक्षालयाम्यात्मनः कलङ्कम् ।' इत्यभि-
धाय तूष्णीमभूत् ।

अहं तु यत्सत्यमविदितवृत्तान्ततया ह्रीतेव भीतेव विलक्षेव विसंज्ञेव सविपादं विज्ञापि-
तवती — 'देवि, श्रोतुमिच्छामि । आज्ञापय किं कृतं देवेन चन्द्रापीडेन । को वापराधः सम-

न्यस्य कस्य वा परिभव कथयामि निवेदयामि । केन [वान्येन] सह दुःखं साधारणीकरोमि । असह्य सोढुमशक्यमिमं
दुःखभारं भवत्या निवेद्य कथयित्वा जीवितं त्यक्ष्यामि दूरीकरिष्यामि । ते तव पुरस्ताज्जीवितेनैव शपामि शपय क-
रोमि । एतन्मादृशः कोऽपि शपथो नास्तीति भावः । विदितवृत्तान्तेन ज्ञातस्वरूपेणामुना स्वहृदयेनापि जिह्मेमि ल-
ज्जां प्राप्नोमि । किमुतापरहृदयेन भण्यते । मादृशी स्त्री कथमिव रजनिकरश्चन्द्रस्तस्य किरणा गभस्तयस्तद्वदवदातं नि-
र्गलं कुलं वनं कौलीनेन जनापवादेन कलङ्कयिष्यति मलिनयिष्यति । कुलक्रमागता परम्परायाता च लज्जा त्रया
परित्यक्ष्यति परिहरिष्यति । अथवाकन्यकोचितं कन्यकाजनस्यानुचितेऽयोग्ये वा चापले चपलताया चेतः प्रव-
र्तयिष्यति प्रवृत्तिं कारयिष्यति । साहं कादम्बरी न संकल्पिता पित्रा जनकेनोद्गाह्यं न कस्यचिसंकल्पविषयी-
कृता । तथा न मात्रागमना दत्तार्पिता । इदं मुष्टं कृतमित्येवप्रकारेण गुरुभिर्वृद्धैः [न] अनुमोदिता । न किञ्चित्स-
ंदिशामि कथयामि । न किञ्चित्प्रेषयामि प्रेषणं करोमि । नाकारं देहविकृतिं दर्शयामि प्रकटयामि । कातरा चा-
नाथेवाहं वल्लादटेनावलिप्तेन दपितेन कुमारेण चन्द्रापीडेन गुरुगुर्वा या गर्हणीयता निन्द्यता ता नीता प्रापिता । त्व
यं निवेदय महतां गत्पुरपाणाम् । किमिति प्रश्ने । अयमाचारः कुलक्रमागतव्यवहारः, किं वा परिचयस्य ।
परावश्येदं फलम्, यदेवप्रकारेणाभिनवो यो विसकिसलयस्य तन्तुस्तद्वत्सुकुमारं कोमलं [मे] मम मनोऽनेन परिभू-
यते परागतविपरीतिपते । हि यन्मात्कारणात्कुमारिकाजनोऽपरिभवनीयो यूना पराभवितुं न योग्यम् । प्रा-
येणेति । प्रायेण वाहृदयेन प्रथमं मदनानलो लज्जा त्रया दहति भस्मीकरोति । ततो हृदयं चेतो दहति । तथा
प्रथमं (नोए) वदपन्त्यं शरा आदौ प्रथमं विनयादिकं खण्डयन्ति शकलीकुर्वन्ति । पश्चान्मर्माणि मर्मस्थानानि
खण्डयन्ति । तदा पुनर्जन्मान्तरे च [मा]म सवन्वन्दयं भवतीमामन्त्रये आमन्त्रय कुर्वं । मर्मविन्दे-
त्तत्परिणामवदिति भावः । अत्रापि हेतुं प्रदर्शयन्नाह—नहीति । नहि मे मम त्वत्तोऽन्या प्रियतरा
नो भवति । प्राणपरित्यागप्रयश्चित्ताचरणेन तदाचरणेन तदाचरणेनान्मनः स्वस्य कलङ्कं प्रक्षालयामि पवित्री-
करोमि । इति श्रोतुं त्वं तूष्णीमभूत् । सौम्यं चकारेत्यर्थः ।

जनि । केन वा खल्वविनयेन खेदितमखेदनीयं देव्याः कुमुदकोमलं मनः । श्रुत्वा प्रथममु-
त्सृष्टजीवितायां मयि पश्चात्समुत्सृक्ष्यति जीवितम्' इति । एवमभिहिता च पुनरवदन्—
'आवेदयामि ते । अवहिता शृणु । स्वप्रेषु प्रतिदिवसमागत्यागत्य मे रहस्यसंदेशेषु निपुणधृत्
पञ्जरशुकसारिका दूतीः करोति । सुप्तायाः श्रवणदन्तपत्रोदरेषु व्यर्थमनोरथमोहितमानसः
संकेतस्थानानि लिखति । स्वेदप्रक्षालिताक्षरानपि निपतितसाञ्जनोऽश्रुविन्दुपङ्क्तिर्यथात्माव-
स्थानान्मनोहरान्संमोहागानुवर्तिनो मदनलेखान्प्रेषयति । निर्जानुरागेण वलाद्विरज्यदलक-
करसेनेव चरणौ । अविनयनिश्चेतनो नखप्रतिविम्बितमात्मानं बहु मन्यते । उपवनेष्वेका-
किन्या ग्रहणभयपलायमानायाः पल्लवप्रांशुकदशाप्रतिहतगमनाया गृहीत्वेव सखीभिरपि-
ताया मिथ्याप्रगल्भः पराङ्मुखः परिष्वङ्गमाचरति । स्तनस्थले मे लिखन्पत्रलेखं कुटि-
लतामिवानृत्यप्रकृतिः प्रकृतिमुग्धं मनः शिक्षयति । हृदयोत्कलिकातरंगवातैरिव शीतलैर्मुख-

पयीर्कुमिच्छाम्यभिलषामि । आज्ञापय प्रतिपादय । देवेन चन्द्रापीडेन किं कृतं किं विहितम् । को वापराध
आगमजनि समभूत् । खलु निश्चितम् । केन वा विनयेन देव्या कादम्बर्या अरोदनीय कुमुदकोमल
सुकुमार मनः खेदित खेद प्रापितम् । एतच्छ्रुत्वाकर्ण्यहं प्रथममुत्सृष्टजीविताया त्यक्तप्राणिताया मयि सत्त्वा
पश्चात्तदनन्तर जीवितं त्वं समुत्सृक्ष्यति (सि) लक्ष्यमि । इत्येव मयाभिहिता कथिता पुनर्भूयोऽवदद्वेनन् ।
आवेदयामि कथयामि ते तव । अवहिता दत्तावधाना त्वं शृण्वारुण्य । स्वयमेव विरहावस्थविलामान्कुमारा या-
सवशात्तदनुबन्धित्वेन स्वप्रेषु पश्यन्नाह—स्वप्रेष्विति । स्वप्रेषु प्रतिदिवसं प्रत्यहमागत्यागत्य निपुणो धृत्तां मे
मम रहस्यसंदेशेषुपाशुसंदिष्टेषु । तत्र च कुमाराध्यासवशाच्छ्रुसारिकाणां शब्दमधिकृत्याह—पञ्जरेति ।
पञ्जरस्था शुकः कीराः सारिका पीतपादा दूतीं करोति । तन्मुगेनैव सदित्संदेशान्कथापयतीत्यर्थः ।
श्रवणदन्तपत्रयोर्मुद्रारेणामविकृत्त्याह—सुप्ताया इति । सुप्ताया श्रवणदन्तपत्राणामुदरेषु व्यर्थं गगम-
विषयो यो मनोरथोऽभिलाषस्तेन मोहितमानसं यम्य ग । संकेतस्थानानि लिखति लिपीकरोति । रूपो
लयो पत्रवरीलेखामविकृत्त्याह—स्वेदेति । स्वेदेन धर्मवारिणा प्रक्षालिता यथा अक्षरा येषु तात् । नि-
पतितेति । निपतिता ये साञ्जना अश्रुविन्दवस्तेषां पङ्क्त्या कथितमात्मावस्थानं येषु तान्मनोहरान्संमोहागानु-
वर्तिनः संमोहकारिणो मदनलेखान्प्रेषयति प्रेषणं करोति । स्वाभाविकचरणयोगरूपमविकृत्त्याह—निजेति ।
निजानुरागेण वलाद्विराज्यदलककरमेनेवाशुक्यावद्वेगेव चरणविरजयन् । नगानां स्वेष्टना व्यथनेषु
प्रतिविम्बमविकृत्त्याह—अविनयेति । मामुक्त्वा गतः स्वप्रिययुगेन निश्चेतनो नगेषु प्रतिविम्बितमात्मानं
बहुमन्यते । अधिकं जानातीत्यर्थः । यद्यपि नगेषु यः कश्चन प्रतिविम्बितश्चापि तदव्यागप्रधानमप्येवेत्यर्थः । उप-
वनेषु सर्वतः कोमलपत्रवानामालेपमविकृत्त्याह—उपवनेष्विति । उपवनेष्वेकाकिन्या अगहा[या]या र्जिता-
त्पुष्पेण ग्रहणतन्माद्यत्रयतेन पलायमानाया नश्यन्त्या पत्रेषु लता या अशुकदशा तया प्रतिहतगमनयम्या अन-
प्यपराङ्मनाया सखीभिर्गृहीत्वातिताया मिथ्याप्रगल्भो मिथ्यैव विदग्धचरितश्चन्द्रापीडः परिष्वङ्गमाचरन्त्यादि-
ज्ञानं करोति । वहिर्नखपत्राणामनुभूतम्, तदव्यागप्रधानमविकृत्त्याह—स्तनेति । मे मन-
स्तनस्थले पत्रलेखा लिखन्मृत्युप्रकृतिः कुटिलमभावः कुटिलतामिव प्रकृतिमुग्धं मनः शिक्षयति । गग-
जलक्रीडयोः कपोलयोर्व्यजनवातवित्तियानन्दव्यागप्रधानमविकृत्त्याह—हृदयेति । गग-
जचादुकारो मिथ्यैव चतुर्दन्तमजर्जराकारं श्वेतत्वनाम्नेन तार्कित्वाविरज्योः शीतलैर्मुखनक्षत्राणां

१ प्रविशितः २ निपुणो वृत्तः ३ पश्यन्नुक्तं साङ्गिका च दर्शयतेति । ४ सुप्ताया ५ पञ्जरस्था ६ निजानुरागेण ७ रज्यन् ८ रमेन ९ तत्रेषु प्रविशितः १० लक्ष्यमि ११ पत्रवरीलेख १२ स्तनस्थले

यति पवन करोति । शीतशरिव । हृदये योत्कलिङ्गा रणरणाः सैवास्थिरत्वात्तरगाः क्लोलास्तेषां वातैरिव ।
स्वेदगलितेन शिथिलीकृत यदुत्पल तत्सरक्षणार्थं न्यस्त यत्करतल तन्नसप्रभाया तत्कृतयवाङ्कुरकर्णपूरबुद्धि-
यिकुलाह—स्वेदेति । स दुर्विदग्धः करेण शुद्धाश्रयकिरणान्वाण्डुरत्वसाम्याद्यवाङ्कुरानिव कर्णपूरीकरोति ।
वीहणेन करेण । स्वेदगलितेन शिथिलित तस्य ग्रहणे गलित यदुत्पल तेन शून्येनापि । अत्रापिशब्देन कर्णपूरी-
कृतोत्पलाभावेऽपि कर्णपूरकार्यं करोतीत्यर्थः । वल्लभतेति । वल्लभतरा ये बालवकुला लघुकेसरस्तेषां सेक-
पालस्यत्र कपलीकृतान्पुराणहृष्यान्मयबुलकानसकृन्निरन्तरम् । अलीना नीलत्वादाह—सकचेति । सक-
चपह गणे मा पाययति पान कारयति । भवनाशोकेति । [अ]शोकस्य गृहकङ्केलिवृक्षस्य ताडन तत्रोद्यता-
न्यादप्रहारा रणामभिघातान्दुर्बुद्ध्या विडम्बित गिरसोत्तमाङ्गेन प्रतीच्छति वाञ्छति । अत्र तदध्यासवशाद-
शोकस्यापि तद्वप्वेन चिन्तनमित्यर्थः । विरेहेण मृदता प्रदर्शयन्नाह—मन्मथेति । मन्मथेन मूढ मानसं
गणयद्विध । सन्नामोह तत्रैवारोपयन्नाह—निश्चेतन इति । त्व कथय केन प्रकारेण निपिध्यते प्रतिपिद्धो-
ऽयथा दशागत गङ्गयेव तिष्ठति । प्रत्याख्यानेति । प्रत्याख्यान निराकरणमीर्ष्यामसूया [सभावयति]सभाव-
ना करोति । आशोक्तमपि निष्शोक्तिर(म)पि परिहास हान्यमात्रमाकलयति चिन्तयति । अमभाषणमयजत्-
नमपि नान गन्धं जानाति । दोषमकीर्तनमपि स्मरणोपायत्वेनावगच्छति जानाति । अवज्ञानमप्यवगणनमपि
तेन नाहनि निष्प्रमाणानि तद्विरतननियन्त्रण प्रणय तेहमुन्प्रेक्षते । लोकापवादमपि यशो गणयत्याकल-
यति । २२ च ना तन्निषेधकोत्पद्यत्वात्सवाग्येयम् । इत्येववादिनी तामाकर्ष्य प्रकृत्यो यो हर्षस्तद्वक्ष्णो यो
स्वराज्यं विना सपत्नी मनस्वेदमनननमपयम् । अहो इति । अहो इत्याश्चर्यम् । राहु निश्चितम् । चन्द्रा-
पीडयति । रादम्परी सद्वैतुना रुद्रमनितृमाद्यप्रतिना । यदि च सत्यमेवावितथमेतदेव तदा देवस्य
नापादस्योपरि सन्नेमन्वित्तुहनि वादम्परीन्मात्रेण गाक्षान्प्रमत्ता । तत इति । अस्य चन्द्रापीडस्य सहजै-
रसाधनैः नापर तान्निर्दिष्ट प्राप्तिर्गुणैः प्रत्युपपन्न प्रत्युपकार कृत । ययना कीर्त्या वकुभो दिशो ध-
रति । इति । सौन्दर्येति । सौन्दर्येण तारपेन रदिग्ग शृङ्गारम् स एव सागर समुद्रस्तस्य तरंगं क-
रति । तदा तदा विनि । तदा सौन्दर्यमिदं तारपविभ्रमं गगानि चन्द्रे चन्द्रार्पदेति नाम लिखितम् ।
सौन्दर्येति । सौन्दर्येण सौन्दर्यं निज श्रिगन्धोभा प्रकाशिता प्रकटीकृता । लावण्येति । लावण्येन

कालो मलयानिलेन, समासादितोऽवसरश्चन्द्रोदयेन, प्राप्रमनुरूपं फलं मधुमासकुसुमस-
मृद्ध्या, गतो मंदिरारसदोषो गुणताम्, दर्शितं मुखं मन्मथयुगावतारेण' इति । अथाह प्रकाशं
विहस्याब्रुवम्—'देवि, यथेवमुत्सृज कोपम् । प्रसीद । नार्हसि कामापराधैर्देवं दूषयितुम् ।
एतानि खलु कुसुमचापस्य चापलानि, शठस्य न देवस्य' इत्येवमुक्तवती मां पुनः सकुनूहल-
सा प्रत्यभाषत—'योऽयं कामः कोऽपि वा, कथय कानि कान्यस्य रूपाणि' इति । तामहं
व्यजिज्ञपम्—'देवि, कुतोऽस्य रूपम् । अतनुरेव हुताशनः । तथा हि । अप्रकाशयञ्ज्वाला-
वलीः संतापं जनयति, अप्रकटयन्धूमपटलमश्रु पातयति, अदर्शयन्भस्मरजोनिकरं पाण्डुता-
माविर्भावयति । न च तद्भूतमेतावति त्रिभुवनेऽस्य शरशरव्यतां यत्र यातं याति यास्यति
वा । को वास्मान्न व्रसति । गृहीतकुसुमकार्मुको वाणैर्वलवन्तमपि विध्यति । अपि चानेना-
धिष्ठितानां कामिनीनां पश्यन्तीनां चिन्ताप्रियमुखसहस्रसंकटमन्धरतलम्, लिखन्तीनां दयि-
ताकारानविस्तीर्ण महीमण्डलम्, गणयन्तीनां वैलभ्यगुणानसंख्यान, शृण्वन्तीनां प्रियतम-
कथामबहुभाषिणीं सरस्वतीम्, ध्यायन्तीनां प्राणसमसमागमसुखानि हसीयान्कालो हृदय-
स्थापतति' इति । एतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादीन्—'पत्रलेखे, यथा कथयसि तथा

चातुर्येणैन्दर्वाभिश्चन्द्रसवन्निवर्त्तनाभिः कलाभिरिवामृत पीयूषं वृष्टम् । पीयूषं वृष्टिं कृतेत्यर्थः । तथा मलयानिलेन
मलयवायुना चिराद्बहुकालात्काल प्रस्तावो लब्धः । तथा चन्द्रोदयेनावसर समासि(मादि)त । तथा मधुमास
सुरभिमासस्तस्य कुसुमसमृद्ध्यानुरूप योग्य फल प्राप्तम् । मदिरेति । मदिरा कापिशायन तस्य रसदोषो गु-
णता गतः । मन्मथयुगावतारेण मुखं दर्शितम् । कादम्बर्यनुकूलताया गत्यामेतत्पर्वमनुकूल जातमित्यर्थः ।
अथेति । तच्चिन्तनानन्तरं प्रकाशं प्रकटं विहस्याहमब्रुवमवोचम् । हे देवि, यथेव तर्हि कोपमुत्सृज त्यज ।
प्रसीद प्रसन्ना भव । कामापराधैर्देवं दूषयितुं नार्हसि न योग्या भवसि । एतानीति । एतानि पूर्वोक्तानि
खलु निश्चितं कुसुमचापस्य कर्षणस्य चापलानि चेष्टितानि, न शठस्य देवस्य चन्द्रापीडस्य । इत्येवमुक्तवती मां
पुनर्भूय सकुनूहला मर्कतुक्ता [मा] इति प्रत्यभाषत प्रत्यवोचत् । इतिशब्दबोध्यमाह—योऽयमिति । यो
ऽपि वा योऽयं कामः, कथय प्रतिपादय, कानि कान्यस्य रूपाणि । ततोऽहं [ता] कादम्बरी व्यजिज्ञप विजिज्ञप-
कवम । कुतोऽस्य रूपम् । एषोऽतनुर्महान्दृश्यमानवह्नेर्विलक्षणो हुताशनः । तदेव दर्शयति—तथा हीति ।
ज्वालावती गिन्नाश्रेणीप्रकाशयन्नप्रकटीकुर्वन्मताप जनयति । अप्रकटयन्नप्रकाशयन्धूमपटलमश्रु पातयन्
रुपात करोति । अदर्शयन्नप्रदृश्यन्भस्मलक्षण रजोनिकरं पाण्डुता पाण्डुरतामाविर्भावयति प्रकटयति । एता-
वति त्रिभुवने तत्र भूतम् । यन्तदोर्निष्ठाभिसवन्धादाह—यदिति । यदस्य मदनस्य शरणा वाणानां शरव्यता
वे यता न यात न प्राप्तम् । [न] कोऽपि नाप्रत शरच्चता याति । [न] कोऽपि नाप्यति । [कोऽपि नास्मात्प्रापति ।]
गृहीतेति । गृहीतमानं कुसुमानां कार्मुकं वनुर्धेनैव विधौ मदनो वाणैः शरैर्वलवन्तमपि विध्यति । अपि चेति गु-
त्तयन्तरे । अनेनेति । अनेन कर्षणं चाधिष्ठा(ष्ठित)नामाधिष्ठितानां कामिनीनां हृदयस्य हसीयान्मागकृन्नाल आपत-
ति । अन्मादागच्छतीत्यर्थः । अथ कामिनीनां विनोयणानि—किं कुर्वन्तीनाम् । चिन्ताजनितं यन्प्रियसुग-
महस्य तेन मुच्यते सकीर्णं यदम्बरतलं तत्पश्यन्तीनां विलोकयन्तीनाम् । दयितव्यं भर्तुर्थं आकारं आकृतिर्मे-
नाविर्त्तनीं ननुचितं द्यन्महीमण्डलं तद्विषयन्तीनाम् । तथा मन्मथाननेनान्वन्धुगुणान्गणयन्तीनां गणनां विद-
तीनाम् । तथा प्रियतमस्या अबहुभाषत दूषयतीत्या मन्मथीनां शृण्वन्तीनां नाकर्णयन्तीनाम् । तथा प्राण-
समं भर्तुर्धेनमागमनस्य सुखानि ध्यायन्तीनां चिन्तयन्तीनाम् । एतेतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादी-

१ प्राप्तमनुकूलम्, प्राप्तम् फलम् २ मदिगमद ३ कलापराधे ४ मधुमास ५ गतो ६, तर्हि
७ प्रकाशयन् ८ शरव्यता ९ प्रत्यवोचति १० चिन्ताजनितं ११ यदम्बरतलं १२ विलोकयन्तीनाम् १३ विलोकयन्तीनाम् १४ गणयन्तीनाम् १५ विदतीनाम् १६ प्राणसमं १७ भर्तुर्धेनमागमनस्य सुखानि १८ ध्यायन्तीनाम् १९ चिन्तयन्तीनाम् २० एतेतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादी-

जनोऽयं कारितः कुमारे पक्षपातं पञ्चेपुणा । यान्यस्यैतानि रूपाणि समधिकानि वा तानि मयि वर्तन्ते । हृदयादव्यतिरिक्तासीदानीं भवतीमेव पृच्छामि । उपदिश त्वं यदत्र मे सांप्रतम् । एवंविधानां वृत्तान्तानामनभिज्ञास्मि । अपि च मे गुरुजनवक्तव्यतां नीताया नितरां लज्जिताया जीवितान्मरणमेव श्रेयः पश्यति हृदयम्' इति । एवंवादिनीं भूयस्तामहमेवमवोचम्—'अलमलमिदानीं देवि, किमनेनाकारणमरणानुबन्धेन । वरोरु, अनाराधितप्रसन्नेन कुसुमगरेण भगवता ते वरो दत्तः । का वात्र गुरुजनवक्तव्यता यदा खलु कन्यकां गुरुरिव पञ्चशरः सकल्पयति मातेवानुमोदते, पितेर्व ददाति, सखीवोत्कण्ठां जनयति, धात्रीव तरुणतायां रत्युपचारं शिक्षयति । किमिदं कथयामि ते याः स्वयं वृतवत्यः पतीन् । यदि च नैवमनर्थक एव तर्हि धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयंवरविधिः । तत्प्रसीद देवि, अलममुत्ता मरणानुबन्धेन । अपि ते पादपङ्कजस्पर्शेन । संदिश । प्रेपय माम् । यामि । आनयामि देवि, ते हृदयदयितम्' इत्येवमुक्ते मया प्रीतिद्रवार्द्रया दृष्ट्या पिवन्तीव मां निरुध्यमानैरपि मकरकेतुशर-

प्रत्यवोचन् । किं तदित्याह—पत्रलेखेति । हे पत्रलेखे, यथा त्वं कथयसि तथाय जनः पञ्चेपुणा कदर्पेण कुमारे पक्षपातं कारितः । तदेव स्पष्टीकरोति—यानीति । यानि त्वया कथितान्यस्य कदर्पस्य रूपाणि तदपेक्षया समधिकानि मयि कादम्बर्या वर्तन्त इत्यर्थः । अतिनिगूढत्वं यन्मम हृदि वर्तते तदपि भवतीमेव पृच्छामीत्यागयेनाह—भवतीमिति । भवती त्वामेव वा पृच्छामि प्रश्नं करोमि । अत्रार्यं हेतुमाह—हृदयेति । इदानीं सांप्रतं मम हृदयात्त्वमव्यतिरिक्ताभिज्ञासि । अत एव त्वा पृच्छामीत्यर्थः । ततोयदत्र मे मम सांप्रतं युक्तं तदुपदिश कथय । अत्र हेतुमाह—एवमिति । एवविधाना पूर्वोद्दिष्टानां वृत्तान्तानामहमनभिज्ञास्म्यकुशला । तस्मात्त्वदीयोपदेशस्यैव प्रतीक्षा क्रियते । मम त्वेतेदेव प्रतिभातमित्याह—गुरुजनेति । गुरुजनेन मातृपित्रादिजनेन वक्तव्यता वचनीयता नीताया प्रापिताया नितरामत्यर्थं लज्जिताया मे मम मरणमेव श्रेय इति हृदयं चेत् पश्यति । जानातीत्यर्थः । इत्येववादिनी भूयस्तामहमेवमवोचमश्रुवम् । हे देवि, अलमल-^{२४}(कृत)तमम् । किमने[न] व्यर्धेनाकारणमरणानुबन्धेन निष्प्रयोजनमृत्युप्रयासेन । वर इति । हे वरोरु, भगवता कुसुमगरेण ते तव वरो भर्ता दत्तः । भगवान्देव आराधित एव प्रसन्नः स्यात् । अयं तु न तथेत्याह—अनन्ति । अनाराधितप्रसन्नेन । का वेति । अत्र गुरुजने का वक्तव्यता का वचनीयता । यदेति । खलु निधितम् । यदा गुरुरिव पञ्चशरः कदर्पं कन्यकां सकल्पयति दानेच्छाविषयीकरोति । मातेव जनन्येवानुमोदते एतन्मम विरहितमिति शङ्कते । पितेव जननेन(कड)व ददाति प्रयच्छति । सखीव वयस्येवोत्कण्ठामुत्कलिकां जनयत्युत्पादयति । धात्रीवोपमानेव तरुणताया तारुण्यविषये रतिविषयकोऽयं उपचारो विभ्रमादिस्त शिक्षयत्यभ्यासकारणम् । न च माधन्येच्छया पतिवरणं कुर्वन्तीत्यागयेनाह—या इति । या पतीन्स्वयं वृतवत्यस्ता अपि वयस्यया सति । अतस्ते तव विमिश्रं कथयामि किं ब्रवीमि । इदं त्वयापि समाचरणीयमिति ध्वनितम् । न तदेवमाचरणीयमित्यागयेनाह—यदि चेति । यदीदं पत्युः स्वयंवरणं न कर्तव्यं तर्हि धर्मशास्त्रे स्मृत्यादावुपदिष्टं विहितं स्वयंवरविधिगर्भक एव निष्प्रयोजन एव । अतस्त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव । हे देवि । अलमिति । अलमलमरणानुबन्धेनाह^{२५}(ह)तम् । ते तव पादपङ्कजस्पर्शेन श्रेयः शपयं कुर्वे । सदित्याज्ञापय । मां प्रेपय । अहं यामि । नि हृदयदयितुं देव चन्द्रार्पाटमानयामि । त्वदन्तिक इति शेषः । अन्येन^{२६}पादपङ्कजेन स्पर्शेन कथितं नृपि सा कादम्बरी शनैर्गददत् । अयं कादम्बरी विशेष्यताह—प्रीतीति ।

कालो मलयानिलेन, समासादितोऽवसरश्चन्द्रोदयेन, प्राप्तमनुरूपं फलं मधुमासकुसुमस-
मृद्ध्या, गतो मदिरासदोषो गुणताम्, दर्शितं मुखं मन्मथयुगावतारेण' इति । अथाहं प्रकाशं
विहस्याब्रुवम्—'देवि, यद्येवमुत्सृज कोपम् । प्रसीद । नार्हसि कामापराधैर्देवं दूषयितुम् ।
एतानि खलु कुसुमचापस्य चापलानि, शठस्य न देवस्य' इत्येवमुक्तवती मां पुनः सकुतूहला
सा प्रत्यभाषत—'योऽयं कामः कोऽपि वा, कथय कानि कान्यस्य रूपाणि' इति । तामहं
व्यजिज्ञपम्—'देवि, कुतोऽस्य रूपम् । अतनुरेप हुताशनः । तथा हि । अप्रकाशयञ्ज्वाला-
वलीः संतापं जनयति, अप्रकटयन्धूमपटलमश्रु पातयति, अदर्शयन्भस्मरज्जोनिकरं पाण्डुता-
माविर्भावयति । न च तद्भूतमेतावति त्रिभुवनेऽस्य शरशरव्यतां यत्र यातं याति यास्यति
वा । को वास्मान्न त्रसति । गृहीतकुसुमकार्मुको वाणैर्वलवन्तमपि विध्यति । अपि चानेना-
धिष्ठितानां कामिनीनां पश्यन्तीनां चिन्ताप्रियमुखसहस्रसंकटमम्बरतलम्, लिखन्तीनां दयि-
ताकारानविस्तीर्णं महीमण्डलम्, गणयन्तीनां वैह्वभगुणानसंख्यानं, शृण्वन्तीनां प्रियतम-
कथामबहुभाषिणीं सरस्वतीम्, ध्यायन्तीनां प्राणसमसमागममुखानि हसीयान्कालो हृदय-
स्थापतति' इति । एतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादीन्—'पत्रलेखे, यथा कथयसि तथा

चातुर्येणैन्दवीभिश्चन्द्रसवन्धिनीभि कलाभिरिवामृत पीयूष वृष्टम् । पीयूषवृष्टि कृतेत्यर्थः । तथा मलयानिलेन
मलयवायुना चिराद्बहुकालात्काल प्रस्तावो लब्धः । तथा चन्द्रोदयेनावसर समासि(सादि)तः । तथा मधुमास
सुरभिमासस्तस्य कुसुमसमृद्धानुरूप योग्य फल प्राप्तम् । मदिरासदोषो गु-
णता गतः । मन्मथयुगावतारेण मुखं दर्शितम् । कादम्बर्यनुकूलतायाः सत्यामेतत्सर्वमनुकूल जातमित्यर्थः ।
अथेति । तच्चिन्तनानन्तरं प्रकाशं प्रकटं विहस्याहमब्रुवमवोचम् । हे देवि, यद्येव तर्हि कोपमुत्सृज त्यज ।
प्रसीद प्रसन्ना भव । कामापराधैर्देवं दूषयितुं नार्हसि न योग्या भवसि । एतानीति । एतानि पूर्वोक्तानि
खलु निश्चितं कुसुमचापस्य कर्पस्य चापलानि चेष्टितानि, न शठस्य देवस्य चन्द्रापीडस्य । इत्येवमुक्तवती मा
पुनर्भूय सकुतूहला सकौतुका [सा] इति प्रत्यभाषत प्रत्यवोचत् । इतिशब्दबोध्यमाह—योऽयमिति । को-
ऽपि वा योऽयं कामः, कथय प्रतिपादय, कानि कान्यस्य रूपाणि । ततोऽहं [ता] कादम्बरी व्यजिज्ञप विजिसि-
करवम् । कुतोऽस्य रूपम् । एषोऽतनुर्महान्दृश्यमानवहेर्विलक्षणो हुताशनः । तदेव दर्शयति—तथा हीति ।
ज्वालावली शिखाश्रेणीरप्रकाशयन्नप्रकटीकुर्वन्संतापं जनयति । अप्रकटयन्नप्रकाशयन्धूमपटलमश्रु पातयत्य-
श्रुपातं करोति । अदर्शयन्नप्रकटयन्भस्मलक्षणं रज्जोनिकरं पाण्डुतां पाण्डुरतामाविर्भावयति प्रकटयति । एता-
वति त्रिभुवने तत्र भूतम् । यत्तदोर्निह्याभिसवन्धादाह—यदिति । यदस्य मदनस्य शराणां वाणानां शरव्यतां-
वेभ्यता न यात न प्राप्तम् । [न] कोऽपि साप्रतः शरव्यता याति । [न] कोऽपि यास्यति । [कोऽपि नास्मान्त्रसति ।]
गृहीतेति । गृहीतमात्रं कुसुमानां कार्मुकं वनुर्येनैवविबो मदनो वाणैः शरैर्वलवन्तमपि विध्यति । अपि चेति यु-
क्त्यन्तरे । अनेनेति । अनेन कर्पणेषां विष्टा(ष्टिता)नामाधितानां कामिनीनां हृदयस्य हसीयान्हासकृत्काल आपत-
ति । अकस्मादागच्छतीत्यर्थः । अयं कामिनीनां विशेषणानि—किं कुर्वन्तीनाम् । चिन्ताजनितं यत्प्रियमुग-
सहस्रं तेन सकटं समीर्णं यदम्बरतलं तत्पश्यन्तीनां विलोकयन्तीनाम् । दयितस्य भर्तुर्य आकारं आकृतिमे-
नाविस्तीर्णं सकुचितं यन्महीमण्डलं तद्विखन्तीनाम् । तथासंख्याननेकान्वहभगुणान्गणयन्तीनां गणनां निद-
तीनाम् । तथा प्रियतमकथां अबहुभाषत इत्येवशीला सरस्वती शृण्वन्तीनामाकर्णयन्तीनाम् । तथा प्राणम-
स्य भर्तुर्य समागमस्तस्य मुखानि ध्यायन्तीनां चिन्तयन्तीनाम् । इत्येतदाकर्ण्य च क्षणं विचिन्त्य प्रत्यवादी-

१ प्राप्तमनुरूपफलम्, प्राप्तं रूपं फलम् २ मदिरामद ३ कामापराधे, ४ खलु मलयम्, ५ कामो वा, कामोऽपि
६ प्रकाशयन् ७ शरव्यताम् ८ वास्यं श्रवयति, ९ चिन्तया प्रिया १० चन्द्रमहमाणि, ११ वडभगुणानपीयभी
मरया.

जनोऽयं कारितः कुंभारे पक्षपातं पञ्चेपुणा । यान्यस्यैतानि रूपाणि समधिकानि वा तानि
मयि वर्तन्ते । हृदयादव्यतिरिक्तासीदानी भवतीमेव पृच्छामि । उपदिश त्वं यदत्र मे सांप्र-
तम् । एवंविधानां वृत्तान्तानामनभिज्ञास्मि । अपि च मे गुरुजनवक्तव्यतां नीताया नितरां
लज्जिताया जीवितान्मरणमेव श्रेयः पश्यति हृदयम्' इति । एवंवादिनी भूयस्तामहमेवमवो-
चम्—'अलमलमिदानी देवि, किमनेनाकारणमरणानुबन्धेन । वरोरु, अनाराधितप्रसन्नेन
कुसुमशरेण भगवता ते वरो दत्तः । का वात्र गुरुजनवक्तव्यता यदा खलु कन्यकां गुरुरिव
पञ्चशरः संकल्पयति मातेवानुमोदते, पितेर्व ददाति, सखीवोत्कण्ठां जनयति, धात्रीव तैरु-
णतायां रत्युपचारं शिक्षयति । किमिदं कथयामि ते याः स्वयं वृतवत्यः पतीन् । यदि च
नैवमनर्थक एव तर्हि धर्मशास्त्रोपदिष्टः स्वयंवरविधिः । तत्प्रसीद देवि, अलममुना मरणानु-
बन्धेन । शंषे ते पादपङ्कजस्पर्शेन । संदिश । प्रेपय माम् । यामि । आनयामि देवि, ते हृद-
यदयितम्' इत्येवमुक्ते मया प्रीतिद्रवाद्रया दृष्ट्या पिबन्तीव मां निरुध्यमानैरपि मकरकेतुशर-

प्रत्यवोचत् । किं तदित्याह—**पत्रलेखेति** । हे पत्रलेखे, यथा त्वं कथयसि तथाय जनं पञ्चेपुणा कदर्पेण कुमारे पक्षपातं कारितं । तदेव स्पष्टीकरोति—**यानीति** । यानि त्वया कथितान्यस्य कदर्पस्य रूपाणि तदपेक्षया नमश्चिन्तानि मयि कादम्बर्या वर्तन्त इत्यर्थः । अतिनिगूढत्वं यन्मम हृदि वर्तते तदपि भवतीमेव पृच्छामीत्याशयेनाह—**भवतीमिति** । भवती त्वामेव वा पृच्छामि प्रश्नं करोमि । अत्रार्थं हेतुमाह—**हृदयेति** । इदानीं साप्रतं मम हृदयात्त्वमव्यतिरिक्ताभिन्नासि । अत एव त्वां पृच्छामीत्यर्थः । ततो यदत्र मे मम साप्रतं युक्तं तदुपदिश कथय । अत्र हेतुमाह—**एवमिति** । एवविधाना पूर्वोद्दिष्टानां वृत्तान्तानामहमनभिज्ञास्म्यकुशला । तस्मात्त्वदीयोपदेशस्यैव प्रतीक्षा क्रियते । मम त्वेतदेव प्रतिभातमित्याह—**गुरुजनेति** । गुरुजनेन मातृपित्रादिजनेन वक्तव्यता वचनीयता नीताया प्रापिताया नितरामित्यर्थः लज्जिताया मे मम मरणमेव श्रेय इति हृदयं चेत् पश्यति । जानातीत्यर्थः । इत्येववादिनी भूयस्तामहमेवमवोचमश्रुवम् । हे देवि, अलमल-**य(कु)त** **य(कु)तम्** । किमेने[न] व्यर्थेनाकारणमरणानुबन्धेन निष्प्रयोजनमृत्युप्रयासेन । **वर इति** । हे वरोरु, भगवता गुणमन्त्रेण ते तव वरो भर्ता दत्तः । भगवान्देव आराधित एव प्रसन्नः स्यात् । अयं तु न तथेत्याह—**अनेति** । अनाराधितप्रसन्नेन । **का चेति** । अत्र गुरुजने का वक्तव्यता का वचनीयता । **यदेति** । खलु निश्चितम् । यदा गुरुरिव प्रसन्नः कदर्पं कान्त्यका सकृत्पश्यति दानेच्छाविषयीकरोति । मातेव जनन्येवानुमोदते एतन्मन्त्रं विहितमिति 'पापते । पितेव जनकेने(कड)वददाति प्रयच्छति । मन्त्रीव वयस्येवोत्कण्ठासुत्कलिका जन-**पापपादपति** । धात्रीवोपमानेव तरणताया तारुण्यविषये रतिविषयको य उपचारो विभ्रमादिस्तः शिक्षयत्यभ्यासवारणम् । न च काश्चन स्वेच्छया पतिवरणं कुर्वन्तीत्याशयेनाह—**या इति** । या पतीन्स्वयं वृत्तवत्यस्ता अपि यथावता गतिः । अतस्ते तव किमिव कथयामि किं ब्रवीमि । इदं त्वयापि समाचरणीयमिति ध्वनितम् । न चेदमाचरणप्रतिष्ठापयेनाह—**यदि चेति** । यदीदं पशु स्वयंवरणं न कर्तव्यं तर्हि वर्मशास्त्रे स्मृत्यादावुपदिष्टं विहितं स्वयंवरणविधिर्नर्यैव एव निष्प्रयोजन एव । अतस्त्वं प्रसीद प्रमत्ता भव । हे देवि । **अलमिति** । अलमलमरणानुबन्धेनाह **य(कु)तम्** । ते तव पादपद्मजस्पर्शेन शोभे शपथं कुर्वे । सदित्याज्ञापय । मा मेधां प्रेष्यः पुरः । **यह रमिनि** । [ते हृदयदयि]न देव चन्द्रार्पाऽस्मानयामि । त्वदन्तिक इति शेषः । अन्येव एव 'यह रमिनि' इति वदति ननु वादम्बरी शनैरवदत् । अयं वादम्बरी विरोधयन्नाह—**प्रीतीति** ।

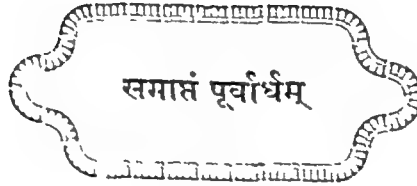
जर्जरितां भित्तेव लज्जां लब्धान्तरेर्निष्पतद्भिरनुरागविभ्रमैराकुलीक्रियमाणा प्रियवचनश्रवः
प्रीत्या च खेदाश्लिष्टमुत्क्षिप्य रोमाञ्चजालकेन दधतीवोत्तरीयांशुकं प्रेङ्खत्कुण्डलमाणिक्यपः
मकरकोटिलग्नं च शशिकिरणमयं मरणपाशमिव मकरकेतुना निहितं कण्ठे हारमुन्मोचयन्
प्रहर्षविह्वलान्तःकरणापि कन्यकाजनसहजां लज्जामिवाल्म्व्य शनैः गनैरवदत्—‘जानां
ते गरीयसीं प्रीतिम् । केवलमकठोरगिरीपुष्पमृदुप्रकृतेः कुतः प्रागल्भ्यमेतावन्नारीजनस्य
विशेषतो बालभावभाजः कुमारीलोकस्य । साहसकारिण्यस्ता याः स्वयं संदिशन्ति, समु-
सर्पन्ति वा स्वयम्, साहसं संदिशन्ति । वाला जिह्वेहि । किं वा संदिशामि । अतिप्रिये
ऽसीति पौनरुक्त्यम्, तवाहं प्रियात्मेति जडप्रश्नः, त्वयि गरीयाननुराग इति वेश्यालाप-
त्वया विना न जीवामीत्यनुभवविरोधः, परिभवति मामनङ्ग इत्यात्मदोषोपालम्भः, मनोभवे-
नाहं भवते दत्तेत्युपसर्पणोपायः, बलाद्धृतोऽसि मयेति बन्धकीधार्ष्ट्यम्, अवश्यमागन्तव्य

निरुध्यमानैरपि संप्रियमाणैरपि लब्धान्तरेः प्राप्तावकाशैर्निष्पतद्भिर्वहिर्नि सरद्भिरनुरागविभ्रमैरान्तर्गतीति वि-
लासैराकुलीक्रियमाणा व्याकुलता नीयमाना । कीदृशी । मकरकेतुगर्भं कदर्पवार्णजर्जरिता । प्रियेति । प्रि-
यवचनं तस्य श्रवणमाकर्णनं तस्माद्या प्रीतिस्तथा य खेदस्तेनाश्लिष्टम् । आर्द्रमित्यर्थः । एवमिवमुत्तरा-
(रीया)शुकमुपसंव्यानवत् रोमाञ्चजालकेन रोमोद्गमसमूहेनोत्क्षिप्योन्नतं कृत्वा दधती धारयन्ती । क्विवि-
ष्टमुत्तरीयाशुकम् । प्रेङ्खदिति । प्रेङ्खच्चच्चत्कुण्डलं कर्णभूषणं तस्य माणिक्यपत्रं तत्र या मकरकोटिस्तस्य
लग्नं विलग्नम् । पुनः किं कुर्वन्ती । कण्ठे गले हारं मुक्ताकलापमुन्मोचयन्ती । कीदृशं हारम् । शशिकिरण-
मयम् । अत्युज्ज्वलत्वाच्छशिप्रभाभिर्निष्पन्नमित्यर्थः । अत एव विरहमूर्च्छाजनकत्वान्मकरकेतुना निहित-
स्थापितं मरणपाशमिव । प्रहर्षेति । प्रहर्षेण प्रमोदेन विह्वलमन्तं करणं यस्यां सा । तथा कन्यकाजनस्य
सहजा सहोत्पन्ना लज्जा त्रपामालम्ब्येवालम्बनीकृत्येव शनैः शनैर्मन्दं मन्दमवददवोचत् । ते तव मयि
विषये गरीयसीं प्रीतिं लेहं जानामि । परं केवलमकठोरं सुकुमारं यच्छिरीपपुष्पं तद्वन्मृद्वीं प्रकृतिर्यस्यैव वि-
धस्य नारीजनस्यैतावत्प्रागल्भ्यं कुतः स्यात् । तत्रापि बाल[भाव]भाजं कुमारीलोकस्य विशेषतस्तत्र स्यात् ।
कथं तर्हि रुक्मिण्यादेः श्रीकृष्णविषये रहं संदेशदूतप्रेषणादि वेत्यत आह—साहसेति । साहसकारिणो
या स्वयं संदिशन्ति संदेशं प्रेषयन्ति । स्वयं समुपसर्पन्ति समीपे गच्छन्ति । साहसं सत्त्ववृत्तिः संदिशन्ति क-
थयन्ति । मायाशक्तिवशाद्ब्रूहीतशरीरा । तास्त्विति । दिव्या एवेत्यर्थः । अहं तु तथाविधा न भवामीत्यत आह—
वाला इति । अहं वालाप्राप्त्यावना, अतो जिह्वेहि त्रपापन्ना भवामि । बालत्वात्किमपि न स्फुरतीत्याह—किं
वेति पक्षान्तरे । किं संदिशामि किं कथयामि । प्रियसंदेशविषयार्थस्य स्फुरणमेव प्रकटयति—अतीति ।
सर्वजनस्य प्रियत्वेऽनुभवसिद्धे त्वमतिप्रियोऽसीत्यग्निरुष्ण इतिवत्पुनःकृता । तवेति । तवाहं प्रियात्मा । प्रियो
बल्लभ आत्मा यस्येति बहुव्रीहिः । इत्यपि जडस्य प्रश्नः । स्वविषयकप्रियत्वख्यापनाजडत्वमित्यर्थः । तदुक्त-
म्—‘स्वहृदं वा प्रियो वापि वृत्तपौरुषमेव वा । प्रकाशयन्स्वयं यस्तु स वै जडतरं स्मृतः’ इति । त्वयि
भवति गरीयाननुराग इत्यपि न स्वक्रीयानां नायकानां जडरूपतयैवानुगगप्रकाशनम् । सामान्यवर्णितानां तु
वाच्यवृत्त्येवाह—वेद्येति । वेद्या गणिकास्तस्या आलापः, न तु कुलवत्या । त्वयेति । त्वया विना भा-
व्यतिरेकेणाहं न जीवामि न प्राणान्वारयामि । इत्यपि न । अनुभवविरोधात् । जीवन्नपि न जीवामीति स्पष्टं
एव विरोधः । परीतिः । मामनङ्गं कदर्पं परिभवति पीडयति । इत्यपि न । आत्मनः कामुक्त्वप्रकाशनेन
कुलवधूनामनुचितदोषोपालम्भात् । मनोभवेति । मनोभवेन कदर्पेणाहं भवते दत्ता ममर्पिता । इत्यपि न ।
कामुक्त्वप्रकाशनरूपतया कुलवधूनामनुचितोपसर्पणोपायत्वान् । बलादिति । बलाद्धृतान्मया त्वं हृतोऽसि ।
इत्यपि न । अस्य बन्धकी कुलया तस्यां धार्ष्ट्यरूपत्वात् । अवश्येति । अवश्यं निश्चितमागन्तव्यम् । इत्यादि

भिति सौभाग्यगर्व', स्वयमागच्छामीति स्त्रीचापलम्, अनन्यरक्तोऽयं परिजन इति स्वभक्ति-
निवेदनलाघवम्, प्रत्याख्यानशङ्कया न सदिशामीत्यप्रबुद्धबोधनम्, अनपेक्षितानुजीवितदुः-
खदारुणा स्यामित्यतिप्रणयिता, ज्ञास्यसि मरणेन प्रीतिर्मित्यसंभाव्यम्' इति ।

न । अस्य स्वसौभाग्यगर्वरूपत्वात् । स्वयमागच्छामि । इत्यपि न । स्त्रीचापलत्वात् । अनन्येति । अयं प्रत्य-
क्षोपलभ्यमान परिजन सेवकजनोऽनन्यरक्तस्त्वय्येवानुरक्त । इत्यपि न । स्वयं स्वभक्तिनिवेदनस्य लाघव-
त्वात् । प्रत्याख्यानेति । प्रत्याख्यान निराकरण तस्य शङ्कारेकया न सदिशामि न सदेशप्रेषणं करोमि ।
इत्यपि न । इदं हि प्रसुप्तसिंहोत्थापनवदप्रबुद्धबोधनम् । अज्ञातज्ञापनमित्यर्थः । अनेति । अनपेक्षितमसमी-
हित त्वद्गमनानन्तरमनुजीवितं यस्मिन्नेतादृशं यद्दुःखं तेन दारुणा भीषणाहं स्याम् । इत्यपि न । इयं ह्यतिप्र-
णयितात्युत्कटतेहवत्ता । ज्ञास्यसीति । मरणेन मृत्युना त्वं प्रीतिं ज्ञास्यसि । अग्रेऽवबोधो भविष्यति । इत्यपि
न । इदं हि असंभाव्यम् । तत्रतिरेकेणापि प्रीतेर्जायमानत्वादिति ॥

इति श्रीमत्तपोगणगगनाङ्गणगगनमणिमन्दारसार्वभौममन्दारश्रीविजयसेनसूरीश्वराणां
विजयराज्ये पातिशाहश्रीअकव्वरप्रदापितोपाध्यायपदधारकश्रीशत्रुंजयकरमोचनाद्यने-
कानुसृतकारकमहोपाध्यायश्रीभानुचन्द्रगणिविरचितायां कादम्बरीनिरन्तरव्याख्यायां
प्रथमः परिच्छेदः ।

उत्तरभागः ।

देहद्वयार्धघटनारचितं शरीरमेकं ययोरनुपलक्षितसंधिभेदम् ।

वन्दे सुदुर्घटकथापरिशेषसिद्धयै सृष्टेर्गुरु गिरिसुतापरमेश्वरौ तौ ॥ १ ॥

मेरु स्तान्नमवै सकुटुम्भपय पूरै परीतोऽभव-

त्पीतस्तेन सुवर्णपर्वत इति ख्यातिं जगाम क्षितौ ।

देवीनृत्यविशीर्णहारमणिभिस्तारो गतस्तारका-

धारोऽसाविति यज्जनिव्यतिकर सोऽव्यादृकाङ्क प्रभु. ॥

श्रीमाञ्जान्ति प्रभुरवतु वो गाढसर्वाङ्गवाधा

य राजश्री सुभगम[भ]जर्त्तिक नु यस्य प्रभोर्न ।

तद्वागोऽन्त करणमविशद्युष्टचेष्टाविशिष्ट

वार्धिस्यन्दस्तटमिव विष भोगिचूडामणीवत् ॥

जाग्रज्ज्योतिरकच्चरक्षि[तिप]तेर+यर्णमातस्थिवा-

नसिद्धार्द्रं करमोचनादिनुकृत योऽकारयच्छाहिना ।

जीवानामभयप्रदानमपि यः सर्वत्र देशे स्फुट

श्रीमत्पाठरूपगव स जयताच्छ्रीभानुचन्द्राभिधः ॥

तच्छिष्य सुकृतैकभूर्मतिमतामग्रेसर केसरी

साहिस्मान्तविनोदनैकरसिक श्रीसिद्धिचन्द्राभिध ।

पूर्व श्रीविमलाद्रिचैत्यरचना दरीकृता साहिना

विज्ञाप्यैव मुहुर्मुहुस्तमधिप योऽकारयत्ता पुन. ॥

यावन्त्या किल भाषया प्रगुणितान्ग्रन्थानशेषाश्च ता-

निविज्ञाय प्रतिभागुणैस्तमधिक योऽध्यापयच्छाहिराट् ।

दृष्टानेयव(वि)धानवैभवकला चेतश्चमत्कारिणीं

चक्षुषु स्पृष्टमेति सर्वविदितं गोत्रं यदीयं पुनः ॥

प्रो. पससहस्रतुरगाञ्ज्रीनिन्धुगन्दुर्धरा-

इत्था प्राग्भवसम्भवप्रणयतो धृत्वा करे य जगौ ।

साहिभीनदवच्चगभितिपतिस्सवत्वा व्रत दुष्कर

मिच्छन्मयानिर्नीगन्नुधाधीनोऽधुना त्व भव ॥

राजात्तर्पणं भित्तिलविदितो वाचयत्रातशक

रत्नं वाचं गुरुं गुरुननरतो भक्तिपर्दानगर्वात् ।

सत्यं ज्ञानं परमात्मनो भवति विद्या ॥

तदा दशरूपं गिर्युषदिता जिचिदनमिता न ॥

—इहेत्यादिना । तौ गिरिस्तापग्नेश्चरौ वन्दे इति सवन्धः । तौ निरु-

व्याधूतकेसरसटाविकरालवक्त्रं हस्ताग्रविस्फुरितशङ्खगदासिचक्रम् ।

आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं नारायणं तमपि विश्वसृजं नमामि ॥ २ ॥

आर्यं यमर्चति गृहे गृह एव लोकः पुण्यैः कृतस्य यत एव ममात्मलाभः ।

सृष्टैव येन च कथेयमनन्यशक्या वागीश्वरं पितरमेव तमानतोऽस्मि ॥ ३ ॥

पाधिकसकललोकाभीष्टार्थदायकत्वेन प्रसिद्धावम्बाशकरो नमस्कुर्ये इत्यर्थः । अन्यतरनमस्कारेणैवाभीष्टसिद्धावु-
भयोपादानं शक्तेर्वागात्मकत्वाद्भगवतोऽर्थात्मकत्वादविकलशब्दार्थपरिस्फूर्त्यर्थमे(मि)ति बोध्यम् । अहमित्य-
प्रयुज्जानेन व्यङ्ग्यार्थ एव प्राधान्येन निरूप्यत इति ध्वनितम् । निर्गुणस्य वस्तुनो नमस्काराद्ययोग्यतया परमे-
श्वरपदोपादानेनैव तत्सिद्धे निगरणार्थकगिरिपुत्रीसाहित्येन कारणगुणा हीति न्यायेन तस्या अपि तथात्वात्तदा-
राधकस्यानायासेनैव वाणीनिगरणं भवतीति सूचितम् । तच्छब्दसंबन्धीभूतं यच्छब्दार्थमाह—ययोर्देहद्वयार्थ-
घटनारचितमेकं शरीरम् । अस्तीति शेषः । ययोः पार्वतीपरमेश्वरयोर्देहद्वयस्य स्त्रीपुरुषरूपदेहद्वयस्यार्थं स्त्रीदेहार्थं
पुरुषदेहार्थं च तयोर्घटनां सघट्टाभ्यां वा घटना निर्माणं तेन रचितं स्वयं निफा(ष्पा)दितमित्यर्थः । ननु
विजातीयोत्पन्नत्वेन कथमेकत्वमित्यत आह—अन्विति । अनुपलक्षितोऽप्रतीयमानः सविः परस्परसंबन्धम् ।
संयोजनमिति यावत् । तत्कृतो भेदः स्त्रीत्वपुस्त्वरूपो यस्येति समासार्थः । द्व्यणुकादिप्रक्रमेणारम्भे स्यादयं
दोषः । अस्य चार्धनारीश्वरलीलाविग्रहस्यैकस्यैवोपलम्भाद्भेदप्रत्ययाभावादिति भावः । एतेनोत्तरमात्मकृत्यासंवि-
ताया पितृपूर्वकृतेरर्धनारीश्वरविग्रहवदभेदः संदर्भशुद्ध्या सूचितः । तेनालौकिकचमत्कारकारिता च नतिफलं
दर्शयति—सुदुर्ध्वेति । सुदुर्ध्वं कादम्बरीप्रत्यागतपत्रलेखाकथिततत्संदेशानां किञ्चिद्व्ययनकाल एव दैवा-
त्परं लोकं गते वागेऽन्येन केनापि कविना तथा विरचयितुमशक्यं कथापरिशेषः । ‘कृदभिहिते’ इति न्यायेन
परिशिष्यमाणा कथेत्यर्थः । तत्सिद्धयै स्वरूपनिष्पत्त्यै । अयं भावः—पितुरूपमे तत्कृतानुत्तररूपाविच्छेददर्शना-
दसमाप्तिरूपकलङ्कदूरीकरणाय पितृप्रसादप्राप्तवागैवभवस्तत्पुत्रस्तत्समाप्त्यै स्वयं यत्नं कृतवान् । स च तादृश-
पुरुषधौरेयाराधनं विना न सिध्यतीति । एवविधाम्बेश्वरसद्भावे प्रमाणमाह—सृष्टेति । सृष्टेर्यगतो गुरु-
पितरौ । उत्पत्तिमन्निमित्तकारणभूतावित्यर्थः । नन्वीश्वरस्यैव निमित्तत्वं श्रुतं नाम्बाया इति चेत्, न तनीया-
समित्याद्युत्पत्त्यवष्टम्भेन शक्तिरहितस्य तत्रासामर्थ्यावधारणादिति दिक् ॥ १ ॥

विघ्नसमसंख्यमङ्गलस्य कारणत्वावधारणाद्बहुविघ्नशङ्कया कृतं नतिरूपं मङ्गलान्तरमुपनिबध्नाति—व्याधू-
तेत्यं(ति) । तं नारायणमपि नमामीत्यन्वयः । तमङ्गीकृतमत्स्याद्यवतारनिरस्तसमस्तदुःखं नारायणमपि क्षीरशा-
यिनमपि । एतेन स्वस्य तत्रागम्यत्वं सूचयति । नमामि । प्रह्वीभवामीत्यर्थः । नन्वगम्यत्वे कथं नमस्करणी-
यस्ये(ते)त्यत आह—येनेत्यादि । येन क्षीरशायिना स्वसेवार्थं नृसिंहरूपं परस्परविरुद्धजात्याश्रयं सगुणस्व-
पमाविष्कृतम् । प्रकटीकृतमित्यर्थः । एतेन कर्मारब्धत्वं निवारयति । ध्यानार्थं तत्स्वरूपं विशेषणद्वाराह—
व्याधूतेत्यादिना । व्याधूतानां कम्पितानां केसराणां स्कन्धवालानां सदा श्रेणयोऽप्रभागा वा ताभिरभ-
क्तानां विशेषणं करालं भीषणं वक्त्रं मुखं यस्येति समासार्थः । तथा हस्ताग्रेषु विस्फुरितानि देदीप्यमानानि
शङ्खगदासिचक्राणि पाञ्चजन्यकौमोदकीनन्दकमुदर्शनानि यस्य स इत्यर्थः । चतुर्भुजत्वमनेनोक्तम् । अज्ञान-
हिरण्यकशिपुध्वंसः । आद्यविशेषणेन द्वितीयेन चासेः प्रत्यासन्नबधोपायत्वादितरेषामप्रत्यासन्नबधोपायत्वात्तादृश-
विघ्नध्वंसः सूचितः । प्रमाणमाह—विश्वेति । सर्वोत्पत्तिमन्निमित्तमित्यर्थः ॥ २ ॥

आर्यमिति । तं पितरमेवानतोऽस्मीत्यन्वयः । तं प्रसिद्धं पातीति व्युत्पत्त्या सर्वापद्रवकं जनकं वाणमा-
नतोऽस्मि । नमस्कारेणामिमुखीकरोमीत्यर्थः । एवकारेण भेदं पितृत्वमन्यत्रेति सूचयति । तच्छब्दमवन्विनं
माह—लोकं आर्यं यं गृहे गृह एवार्च्यतीति । लोकेने गुणा[नि]ति व्युत्पत्त्या गुणग्राहको जनो गृहे गृह एव । एवकार-
प्रातिस्विकतामाह—स्वगृहे आर्यं कर्णपयप्राप्तमर्चति । स्नोतीत्यर्थः । श्लेषोपवृत्तिमेतद्वीमान्मर्षं श्राण-
हृदयाहाददायितया मौलिमण्डलान्दोलनविरचनेन ‘हृदि लग्नेन वाणेन’ इत्यादिना । अयं यावन्महदयत्नः सो

भा

वीजानि गर्भितफलानि विकाशभाञ्जि धैवैव यान्युचितकर्मवलात्कृतानि ।

उत्कृष्टभूमिविततानि च यान्ति पुष्टि तान्येव तस्य तनयेन तु संहृतानि ॥ ८ ॥

अपि चेदानीमानीतस्यापि कुमारस्य न ददाति तरलतालजिता लज्जैव दर्शनम् । मनो-
भवविकारवेदनाविलक्षं वैलक्ष्यमेव न पुरस्तिष्ठति । अप्रतिपत्तिसाध्वसजडा जडतैव नोपस-

मम पुनरेतन्निर्माणे न कोऽपि प्रयासलेग इत्याह—**वीजानीति** । तस्य बाणस्य तनयेन पुत्रेण तान्येन वी-
जानि संहृतानि कथाविषयीकृतानि पुष्टि फलोद्रेकता यान्ति । प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । यानि वीजानि गर्भितफलान्य-
ङ्कुरोत्पादनानुकूलशक्तिमन्ति वात्रे (पत्रै)व वापकेने (नै)व बाणेनोत्कृष्टभूमौ सर्वतोऽप्यविककादम्बरीलक्षणाया भुवि
विततानि गद्यादिरूपेण सर्वतः स्थापितानि उचित कर्म रससेकादि तस्य वलात्सामर्थ्यात्कृतानि निष्पादितानि ।
विकाशः श्लेषाभिव्यक्तिस्तद्भाञ्जि तत्सपादकानि कृतानि । केनचिद्वापकेन गुत्मादिरहितभूम्युत्तानि शाल्यादि-
वीजानि जलसेकादिक्रियावलादङ्कुरावस्था प्रापितानि फलादिसपन्नान्युपसंहीयन्त इति श्लेषार्थः ॥ ८ ॥

अत्र च पूर्वकादम्बर्या विभावानुभावव्यभिचारिसयोगात्पुष्टो विप्रलम्भस्तत्र स्मृतिव्यभिचारिभावोदयान् 'आ-
नयामि त देवम्' इति पत्रलेखोक्तिस्मृतावुत्तरार्धे उत्तरितकादम्बर्या निवेदयति पत्रलेखा चन्द्रापीडाय—**अपि
चेत्यादिना** । अपि च अन्यदपि शृण्वित्यर्थः । इदानीमपि तद्दर्शनं विना जीवितावमानकालेऽयानीतस्य
मल्लोचनगोचर प्रापितस्य कुमारस्य पृथिव्या कदर्पमूर्तेर्दर्शनं साक्षात्कारं प्रतिकूलादृष्टवशात्कुमारीस्वभावो ल-
ज्जैवेन्द्रियादिवृत्तीनां स्वच्छन्दचारसकोचिका त्रपैव न ददाति । वर्तमानसामीप्ये लट् । न दास्यतीत्यर्थः । यद्वा
वर्तमान एव वा लट् । प्रथमदर्शनवद्वज्रया तथाकृतमनुभूतमिदानीमपि सैवानुवर्तत इति पूर्वोत्तरावधिगम्य-
ता निषेधस्य द्योत्यते । ननूत्कण्ठा लज्जा दूरीकरिष्यतीत्यत आह—**तरलतेति** । तरलता दर्शनोत्कण्ठारूप
चाञ्चल्यं चक्षुषोस्तेन लज्जिता लज्जा प्राप्ता । मयि विद्यमानाया दर्शनोत्कण्ठा जातेति लज्जाया लज्जोदया-
त्तत्र लज्जाव्याप्तिर्भूयसीति भावः । तस्या च सत्या प्रत्ययवनिर्निमेषावलोकनं च कथं स्यादिति पुनरपि दि-
दृक्षादैन्यं च व्यभिचारि व्यज्यते । लज्जितेयं दृष्टिः । तद्वक्षणं तु—'मनागन्धितपद्मा च किञ्चित्स्वधर्कनी-
निका । सखस्तोऽर्धपुष्टा दृष्टिर्लज्जिता लज्जिते स्त्रिय ॥' इति । यद्वा चिन्तासतत्युपनीतं भवन्तं विभाव्य 'काका-
र्यम्' इत्यादिवदुन्मादव्यभिचारिभावाकान्ता हे इत्याह—**अपि चेति** । इदानीं भावनासमये । आ ईषदर्थः । ईष-
त्कालमत्पकाल नीतस्य भावनया पुर प्रापितस्य तरलतोन्मादो लज्जा वेत्यैवकार एवार्थः (१) सकृत्पसमाम(ग)-
मेष्वाभिमुख्य प्राप्तस्य तरलतैत्युक्त्य दर्शनं न ददाति । अपि तु ददातीत्यर्थः इति वा । ननु तर्हि किमर्थं ताम्ना-
सीत्यत आह—**लज्जितेति** । क्षणमात्रस्थायितया लज्जा प्राप्ता । निरोभूत्ये (ते)त्यर्थः । आत्मुक्त्यस्य क्षणिकत्वेन
संपूर्णदर्शनफलालाभादिति भावः । यद्वा पत्रलेखा प्रत्युपालम्भोक्तिः कादम्बर्या । अस्मिन्काले सामस्येन नीत-
स्य देशान्तरं प्रापितस्य । लयेति शेषः । कुमारस्य कुस्मिन्मारस्य । दुर्बलमारस्येति यावत् । अन्यथा मा विहाय
देशान्तरं कथं गच्छेदिति भावः । तत्सवन्विनी तरलतालजिता दृष्टिर्लज्जैव । एवकारश्चार्थः । लज्जा च समु-
च्चयो दर्शनं न ददाति । तरलतागमनानन्तरं पुनरागमस्या चञ्चलता तस्या एवाभावादिति भावः । लज्जिता
दृष्टिर्दृष्टेर्लज्जालम्बस्थिरत्वेन फलालाभादिति भावः । कथं निरपत्रपन्नस्य सुखं प्रदर्शयामीति त्रपापि दर्शनं प्रति
वन्धकीभृता जातेति भावः । तथा च तस्य पुनरागमनमसमापितमिति भावः । आत्मुक्त्यचिन्ताहर्षादीनां
शवलता । तत्र स्थितस्यापि तस्य स्वप्रादिमाक्षाङ्गेण चक्षु फलालाभेन पुनरपि दिदृक्षा दैन्यं च व्यभिचा-
री व्यज्यते । नन्वसन्तमपि भावमनिचतुरा स्त्रियः स्वार्थानगहजनिद्वेषाविशेषेण विभावयन्तीति कथं ता-
लनादीनां तादृशाशयवत्त्वं निर्णयमिति मन्त्राभिप्रेतं मैत्रमाहेत्याह—**मनोभवेति** । मनोभवोऽतिनिर्दिष्ट-
भावः कामन्मस्य तत्कर्तृको विकारः काउर्गपाण्डिमादिमन्त्रनिना वेदना मतापादिमन्त्राभिनिर्दिष्टा रिगद-

पति । स्वयमुपसर्पणलघुलाघवमेव तत्प्रतिपत्तिस्थैर्यं नावलम्बते । बलात्तदानयनापराधभीता

लक्षम् । अप्रतिसंधीयमानमिति यावत् । वैलक्षण्यम् । ‘लक्ष्ये वेध्ये च भावे च’ इत्यभिधानाद्विविधभावभोवो(?) न पुरस्तिष्ठति । न पुनः स्थास्यतीत्यर्थः । तथा च कामविकारकीलिताया मे सहजचेष्टाविर्भावाभावात्तरल-
तादीनामतिप्राचल्यादिति भावः । विकारपदं च सहजसिद्धसेहावलोकनन्यूनता व्यनक्ति । मनोभवपदं च
कामवेदनावान्द्येन्द्रियाविषयत्व व्यनक्ति । ज्ञानार्थप्रकृतिकवेदनापदेनाज्ञायमानदुःसाध्वसाभाव व्यनक्ति ।
अत्रापि भविष्यदर्शने लट् । यद्वा दर्शनफलमाह—मनोभवेति । वैलक्षण्यमदर्शनजनितकार्यपाण्डितादि
वैलक्षण्यं तदेव पुरः प्रथममिति यावत् । न स्थास्यतीत्यर्थः । एतेन तस्य दुःसहतोक्ता । दुःसहत्वे हेतुगर्भं
विशेषणमाह—मनोभवेति । उक्त एवार्थः । यद्वा सतापादिविकारवेदनास्थिरत्वेन निर्विण्णाह । वैलक्षण्यं
सतापादिकृतं कार्यमोहादिकं न बहुकालं स्थास्यतीत्यर्थः । मध्ये स्वप्नसकल्पसमागमेष्वाश्वासात् । अन्यथा
तत्स्थैर्येऽन्तेनैव कालेन मरणसम्भवात् । दुःखविमोकादिति भावः । एतदप्यकृतपुण्याया मे कुत इति निर्वेदध्वनिः ।
तदेव विशेषणद्वाराह—मनोभवेति । कदर्पकृता विकाराः स्वप्नसकल्पसमागमादयस्तत्कृता वेदना तथा समा-
गमस्याग्निरत्वेन पुनर्विरहदुःखानुसंधानं तेन विलक्ष्य मरणलक्षविगमं प्राप्तमित्यर्थः । ननु गाढान्धकाराभिसर-
णशीलानां कामिनीचक्षुर्विषयाभावेऽपि त्वगिन्द्रियस्य स्पर्शं केन वा वारणीय इति मयोक्ते सैवमुत्तरितवती-
त्याह—अप्रतिपत्तीति । जडता स्पर्शजन्यः स्तम्भादयः सात्त्विकभावः स एव नोपसर्पति । न यास्यतीत्यर्थः ।
अत्रापि भविष्यदर्शने लट् । यथाकथञ्चित्त्वयानीतस्यापि गाढान्धकारे दर्शनायोग्यस्य त्वगिन्द्रियस्पर्शसुखानुभवे
प्रथमस्पर्शजन्यजडताप्रतिबन्धे चुम्बनाद्यननुष्ठाने स्पर्शस्य निष्फलत्वेन तत्रापि दैववैमुख्येन विरहज्वरोपशान्ति-
मूलभमानाया स्पर्शो वृष्टैव भविष्यतीति भावः । ननु शरीराभावात् क्षणस्थायिनो भवन्ति, उत्पन्नापि जडता
न स्थास्यतीत्यत आह—अप्रतिपत्तीति । अ[प्र]तिपत्तिं स्पर्शो ज्ञानं साध्वसं भयं मां कदाचित्कश्चिन्मा
दर्शाति(?)ताभ्यां जडाभाधान्तरानुत्पादेन पदात्पदं दातुमसमर्था गाढान्धकारसजातस्पर्शजायमानस्तम्भेन चुम्ब-
नाद्यनुष्ठानेऽग्राम-व्याप्तथा क्रियमाणे दुःखानुपगमादिति भावः । यद्वा जडता व्यवहारिभावोऽपि दैवप्रातिकूल्या-
पापयास्यति । तत्र कारणमाह—अप्रतिपत्तिर्मौहः, साध्वसं भयम्, ताभ्यां जडा । स्थिरेत्यर्थः । तथा च जड-
तामोहभयव्यवहारिणा अवलगतयान्यापगम एव मया गन्तव्यमिति स्थिरेति भावः । यद्वा नास्ति प्रतिपत्तिर्ज्ञानं
यस्या सांप्रतिपत्तिमूर्च्छा व्यवहारिभावः । यावदेव त्वं तमनेप्यसि तावदेव मे मूर्च्छाभिमविष्यति । तदानय-
नसन्नमोत्पिताया मे मूर्च्छापगमानन्तरं यद्रूपं बहुकालं स्थित्वा लोको ज्ञास्यतीति ताभ्यां जडा स्तब्धा । आवि-
र्भन्ति तु मावयेति यावत् । जडता डलयोरैक्याज्जलता । खेदसात्त्विकभावो नाविर्भविष्यतीत्यर्थः । मूर्च्छाभ-
याभ्यां प्रातुमसमर्पया त्वया मयैव सह कुतो नागम्यत इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—स्वयमिति । स्वयमु-
पसर्पणं तदननुमत्या स्वयं गमनं तेन लघुलाघवमेव तुच्छलाघवमेव तत्प्रतिपत्तिस्तत्त्वैवागन्तव्यमित्युपदेशज्ञानं
तत्पर्यं तस्मिन् रता नावलम्ब्यते । नावलम्बनं करोतीत्यर्थः । अन्यत्र ज्ञानस्य त्रिक्षणावस्थायित्वेऽपि सुत्तयनु-
पसर्गभोगहितमिदं ज्ञानं क्षणमात्रमपि न तिष्ठतीति भावः । स्त्रीणां स्वयमुपसर्पणं लघुतापादकं नितरामननुमत्या
एवं नियतमा(?) राजकन्यानाम् । किंचैवमांतुवयातिरेकेण कृतेऽपि तेनापि मदीया नि सारतामाकृत्य(लग्न्य)
विषाधनगान्दर्यादिगर्वेणानादरे कृते तव का प्रतिष्ठा, समापि किं गौरवम्, तदुत्तरकालं च प्रयत्नाभावेन मम
गर्णेमेव शरणं स्यादिति तुपपठनमेव फलितमिति शब्दशक्त्युद्भवो ध्वनिः । इह तु वर्तमान एव लट् । तेन
पूर्वोक्तगदधिपत्यता प्रत्यक्षप्रमाणगोचरता च व्यनक्ति । यद्वा स्वयमुपसर्पणं स्वयंगमनं तेन लघुत्वादपि नि-
गाह्यं तस्या मे लाघवमेव लघुभावमेव । ह्येति शेषः । तत्प्रतिपत्तिस्तस्य चन्द्रापीडस्य प्रतिपत्तिर्मयि सर्वोत्कृ-
ष्टास्ति ईश्वरः तस्य नास्ति नास्ति । न स्थिरता वान्यतीत्यर्थः । अस्मिन्पक्षे भविष्यदर्शने एव लट् । तेन फलि-
तमिति स्पष्टमिति व्यनक्ति । ननु तर्हि नयैव यथावच्चिदयमानेय इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—[वलेति]
यथावच्चिदयमानेय इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—[वलेति]
यथावच्चिदयमानेय इति मयोदिते सैवमाहेत्याह—[वलेति]

भीतिरेव न संमुखीभवति । अथ कथंचिद्गुरुजनवपया वा, राजकार्यानुरोधेन वा, चिराव-
लोकितसहसंवर्धितवन्धुजनोत्कण्ठया वा, सुहृन्मुखकमलदर्शनेन वा, पुनरागमनखेदपरिजिही-
र्षया वा, निजगृहावस्थानरुच्या वा, जन्मभूमिस्नेहेन वा, अनिच्छया वास्य जन्मस्योपरि पाद-
पतनेनापि नानेतुमेव पारितो यदा मयि स्नेहात्कृतयत्नयापि प्रियसख्या पत्रलेखया तदा सुतरा-
मेव न किञ्चित् । किं चाधुनान्यधिकमुपजातम् । सैवाहं कादम्बरी यानेन कुमारेण मत्तमदमुखर-

लोक्य पादपतनादिना बलादानीतस्य तथैव स्थितस्य मदपराव गृह्यतोऽयन्मुखस्यानयनफलालाभेन लोकोपहाय-
तापरीतापाधिक्य च मे भवेदिति भावः । तस्मादेते सर्व एव पश्चा प्रकृतानुपशुक्लादनादरणीया । केवल
मनोवाक्कायकर्मभिस्तत्स्वीकार एव मय्यनुग्रहो गतागतेन च तदभावनिश्रयात्त्वया तथा यतनीय यथा मदनुग्रहे
विलम्बालस्योपेक्षास्तस्य न भवन्ति । भवत्याश्च मत्प्राणत्राणमुकृतादिहलोक परलोकश्च भवेत् । सद्यःपादानीमुप-
हासपात्रता न यायाम्, जन्मसाफल्य च याया मित्रादिपारवश्यता च न लभेयम् । गौरवसंरक्षण भवेत् । नान्य
शरणमुपयायामित्याद्यत्यन्ततिरस्कृतवाच्याभिधाभिन्नमूलव्यनि । तेन च प्रबन्धस्योत्तमता सूचिता । तेन चालौ
किंकरसाखादनसामग्रीदार्य च सूचितम् । अत्र सर्वत्र काव्यलिङ्ग विभावना चालकार । यद्वा भीतिरेव
लात्समुखीभवतीति सवन्ध । एतत्प्राप्तौ मित्रादिभ्यो भय त्यक्तमित्यर्थः । भीतिप्राप्तौ हेतुमाह—बलादिति
बलादरुच्या तदानयन चन्द्रापीडानयन स एवापरावो महासाहसिकत्वादिरुपस्तत्र भीता । भयहेतुनुत्प्रेक्षमाणे-
त्यर्थः । तथा चोत्प्रेक्षाया आरोपविषयत्वेनाहार्यभीतेरङ्गीकारादिति भावः । पूर्वोक्त सर्वमप्यन्यथयन्त्याह—अ-
थेति । अथगवद् पूर्वापरितोपे स इति प्रकरणाद्भ्यते । मयि मद्विषये स्नेहात्प्रेम्णो हेतोः । हेतौ पत्रमी ।
कृता विहिता यत्ना आनयनोपाया यथा सा तथा । प्रिया प्रियकर्त्री चासौ सखी चेति तथा पत्रलेखयापि यदा
यद्यानेतुमानयनाय न पारितो न शक्त, तदा तर्हि सुतरामेवातिशयेनैव न किञ्चित्सुतरामेव लघुतोत्कर्ष ।
तदा मम जीवितेन न किञ्चित्प्रयोजनमिति भावः । आनयनप्रकारमाह—पादपतनेनापीति । कर्णे तृ-
तीया । पादयोश्चरणयो पतनेन । दण्डवत्प्रणामेनापीत्यर्थः । आनयनाशक्तौ पूर्वपूर्वापरितोपेण तृतीयान्तान्हेतु-
नाह—कथंचिदिति । एतत्पद सर्वतृतीयान्तेन सवन्धते । गुरुजना पितृमातृप्रभृतयस्तेषा त्रया लज्जा तथा
वा । वागवद् पूर्वापरितोपे । राजकार्यं सविविग्रहादि तस्यानुरोधोऽनुसरण तेन वा । चिरेण बहुकालेनावलो-
कितो दृष्टो यः सहसंवर्धितः पाशुकीडनादिभिः सह वृद्धिं प्रापितो बन्धुजनो बान्धवलोकास्तस्योत्कण्ठया
विरहासहेन वा । सुहृदो मित्राणि । 'सुहृद्दुर्हदौ मित्रामित्रयो' इति निपातः । तेषा मुखानि कमलानी-
त्युपमितममास । तेषा दर्शनेन सादरावलोकनेन वा । पुनरागमन पुनरत्रायान्त तेन य खेद आश्रमन्मम
परिहर्तुमिच्छा त्यागस्पृहा तथेति वा । पुनरपि यातायातश्रमो मा भूदितिविवक्षेत्यर्थः । निज स्वकीय यद्गृहं
तत्रावस्थान सुखवामस्तत्र रुचिः प्रीतिस्तथेति वा । जन्मभूमिर्जन्मस्थान तत्र स्नेह प्रेमा तेन वा । सर्वमेतन्मम
भावनामात्रेणोक्तम् । वस्तुतस्त्वस्य मत्क्षणस्य जनस्य जन्तुमात्रस्योपर्यनिच्छाश्चि । अप्रीतिरिति यावत् ।
तथा वा । किं चेति पञ्चान्तरे । सैवाहं कादम्बरी यानेन कुमारेण चन्द्रापीडेन । कुमुदानि विद्यन्ते यस्या गा
कुमुदिनी तस्या कुमुदिन्याश्चतुरस्रजलक्रीडामरस्या । पुष्करिण्या इति यावत् । तदे तीरे । गामीत्ये गममी ।
हिमप्रचुर गृह हिमगृह तस्मिन्मुक्तावनिर्मलो मुक्तागचितो वाय शिलाया पट्ट स एव शयन शय्या तस्मिन्नु-
समाना सस्तरस्तमवलम्बत इत्येवशीला तन्मात्रावलम्बिनी वीक्षिता दृष्टा । अनुना किमधिकमुपजातम् । अ-
न्यस्यन्तानि हिमगृहविशेषणानि—मत्तेति । मत्ता क्षीवा अत एव मदेन सुखग वाचाला ये म मुरगा अ

१ चिरावलोकितवन्धुजनदर्शनोत्कण्ठया वा पुनरागमन, चिरावलोकितसहसंवर्धितवन्धुजनदर्शनमुत्तेन वा सुहृन्मुख-
कमलदर्शनोत्कण्ठया वा, २ स्वजनस्य ३ मर्यादेष्टान्मदलेखया पादपतनेनापि गच्छन् ४ अनुनेतुम् ५ पारिज-
हृतयत्रापि प्रियमरया तदा, ६ अन्यधिकम् ७ उपजातम्, ८ ममुप

मरास्तेषा कुलानि सजातीयवृन्दानि तेषा कलो मनोज्ञो य कोलाहल कलकलस्तेनाकुलिते व्याप्ते । कोक इति । कोकाश्चक्रवाकास्तेषा कामिन्यो योषितस्तासा करुणानि दीनानि कूजितानि विरुतानि यस्मिन् । कीदृशे कूजिते । विरहीति । विरहिण्यश्च विरहिणश्चैकशेषे विरहिणस्तेषा जन समुदाय । विरहिणश्च ते जनाधेति वा । तेषा मनसि स्वान्त उत्पादित दुःख येन तस्मिन् । विकचेति । विकचानि विकस्वराणि दलानि पत्राणि येषामेवविधानि यान्यरविन्दानि कमलानि तेषा निस्यन्दो रसो यस्मिन्नेवभूतः सुगन्धः सुपरिमलो मन्दो मृदुर्यो गन्धवाहो वायुस्तेनानन्दिता वासिता दश दिशो यस्मिन् । सर्वाणीति । सर्वाणि समप्राणि यानि रमणीयानि मनोहराणि तेषा सरोहो दोहन तस्माद्भूते निष्पन्ने तस्मिन् । पुनः कस्मिन्सति । कुसुमायुधे कदर्पे सति । कीदृशे । विकसितानां विनिद्राणां कुसुमानां पुष्पाणामामोदः परिमलस्तेन करणभूतेन मुकुलित एकीभूतो यो मानिनीनां मनस्विनीनां मानप्रहोऽहकारग्रन्थिस्तस्योन्मोचन दूरीकरणं तस्मिन्हस्त इव हस्तस्तस्मिन् । पुनः कस्मिन्सति । चन्द्रमसि शशिनि सति । कीदृशे । कर्पूरो हिमवाल्मीकिस्तद्वद्विशदो निर्मलो यः करनिकरः विरणसमूहस्तेन निर्भर यथा स्यात्तथावर्जिता मुक्ता या ज्योत्स्ना चन्द्रिका सैव जलासारोऽम्भसा कण्ठं वर्षतीत्येवशीलस्तस्मिन् । 'आसारोऽम्भसा कणः' इत्यभिधानाजलपदं पुनरुक्तम् । तच्चादौपायः शाब्दपुनरुक्तिव्यात् । तदुक्ता वृद्धरुचिभिः — 'द्विरदवृद्धितकरिकलभाश्चहेषाकरकङ्कणकरिहस्तेत्यादौ पुनरुक्तेरदोषत्वम्' । कपभृताया कुमुदिन्या । दूरं विक्षिप्तो दलनिबहः पत्रसमूहो यैरेवविधानि यानि कुमुदकाननानि कैरववनानि तेषामामोदः परिमलस्तेन वासिता सुगन्धः प्रापिता दिगन्ता यथा सा तस्या । पुनः कस्मिन्सति । क्रीडार्थं पर्वतः शैलस्तस्य नितम्बके कटके सति । 'मेखला मध्यभागेऽद्रेर्नितम्बः कटकश्च स' इति हैमः । कीदृशे नितम्बे । चन्द्रकराणां रपर्णस्तेन प्रवृत्तः प्रवृद्धो यः शशिमणिशिखरनिर्जरश्चन्द्रकान्तसानुझरस्तस्य झकारो विधत्ते यस्मिन् तथा तस्मिन् । कीदृशे मुक्ताशिलापट्टशयने । हृद्यः मनोहरः यद्वरिचन्दनं तस्य रसस्य कणिकाः सुस्मा कणास्तासां जालकानि तेषां छलमिषतेन । तस्य चन्द्रापीडस्य करस्तस्य तलस्तस्य स्पर्शस्तस्मात्सुखं सात तस्मात्प्रभवः समुत्पत्तिर्यस्यैवभूतो यः स्वेदजलनिबहस्तमिव बहतीति वहनं तत्तस्मिन् । एतेन सात्त्विकभावः सूचितः । पुनः कीदृशे शिलापट्टके । तत्कालं मयो हरत्वाकर्पितं जनानां चेत इत्येवशीलः स तथा तस्मिन् । पुनः विविदिष्टे । कुसुमानां पुष्पाणामामोदः परिमलस्तेन सुरभिता सुगन्धीकृता दशदिशो येन लभता तस्मिन् । कीदृशे हिमशृङ्गे । तुषारकणा हिमविश्रुपन्तेषां निक्षरेण समूहेन हारिण्यपि मनोहरत्वेऽपि हिमं दृष्ट्वा देहदाहमात्रेण वेदलं शरीरदाहजरोन्पादकत्वेन कायदेहं हरतीत्येवशीलः तत्तथा तस्मिन् ।

[illegible]

ममापि चापुनरुक्ततद्दर्शनस्पृहे ते एवैते लोचने, ययोरालोकनपथमसौ यातः । तदेव चेदम-
प्रतिपत्तिशून्यं हतहृदयम्, येनान्तः प्रविष्टोऽपि न पारितो धारयितुम् । तदेव चैतच्छरीरम्,
येन तत्समीपे चिरमुदासीनेन स्थितम् । स एव चाय पाणिः, योऽलीकगुरुजनापेक्षी नात्मानं
परिग्राहितवान् । अनपेक्षितपरपीडश्चन्द्रापीडोऽपि स एव, योऽत्र वारद्वयमागत्य प्रतिगतः ।
मथ्येवोपक्षीणमार्गणतया वार्किचित्करोऽन्यत्र पञ्चशरोऽपि स एव, यस्त्वयावेदितो मे ।

प्रतिज्ञातं च मया महाश्वेतायाः—‘त्वयि दुःखितायां नाहमात्मनः पाणिं ग्राहयिष्यामि’
इति तामहं पुनरप्यवदम् । सा तु ‘देवि, मैवं’ स्म मनसि करोः । कुमतिरियम् । अतिदा-
रुणोऽयं पापकारी मकरकेतुः कदाचिद्दृश्यमाने प्रियजने जनितहृदयानुरागाज्जीवितमयं प-
हरति’ इत्यत्रवीत् । तदपि नास्त्येव मे । मदेन वा, दैवेन वा, विरहेण वा, यौवनेन वा,
अनुरागेण वा, मदेन वा, हृदयेन वा, अनेन वा केनापि दत्तः संकल्पमयः कुमारो जनसंनि-

यच्छीतल तत्कथं दाहकमिति विरोधः । विरहित्वेन तत्परिहारः । अतएव विरोधाभासोऽलङ्कारः । ममापि च
कादम्बर्या अप्यपुनरुक्ता प्रथमा तस्य चन्द्रापीडस्य दर्शनस्पृहावलोकनेच्छा ययोस्त एवैते लोचने नेत्रे ।
यत्तदोर्नित्याभिसवन्धात्ते के । ययोरालोकनपथं विलोकनमार्गमसौ चन्द्रापीडो यातः प्राप्तः । च
पुनरर्थः । इदं प्रत्यक्षं तदेव हतहृदयं दैवेन हतं ताडितं हृदयं चेतः । कीदृशम् । अप्रतिपत्तिग्नानं तेन शून्यम् ।
तत्किम् । येन हृदयेनान्तःप्रविष्टोऽपि मध्यगतोऽपि धारयितुं शर्हीतुं न पारितः । च पुनरर्थः । एतच्छरीरं
तदेव । तत्किम् । येन शरीरेण तत्समीपे चन्द्रापीडसन्निधौ चिरं बहुकालमुदासीनेन तदस्थेन स्थितम् । स
एवायं पाणिर्हस्तः । स कः । योऽलीकोऽसल्यो गुरुजनो मानुषिप्रादिस्तमपेक्षते इत्येवंगीलः स तयात्मानं स्व न
परिग्राहितवान् । अनपेक्षिता परस्य अर्थान्मम पीडा येनैव विवश्चन्द्रापीडोऽपि स एव नान्यः । स कः । योऽत्र
मत्पार्श्वे वारद्वयं द्विवारमागत्यागमनं कृत्वा प्रतिगतो निवृत्तः । मथ्येव मयि विषय एव । नान्यत्रेत्यर्थः ।
उपक्षीणा नष्टा मार्गणा वाणाः शरा यस्य स उपक्षीणमार्गणस्तस्य भावस्तत्ता तया । वाशब्द इवार्थः । तथा
चोपक्षीणमार्गणतया इव । अन्यत्र चन्द्रापीडादां न किञ्चिद्दुःखादिकं करोतीत्यकिञ्चित्करं पञ्चशरोऽपि का
मोऽपि स एव । स कः । यस्त्वया सख्या [मे] ममावेदितस्तत्स्वरूपज्ञापनपूर्वकं निवेदितः ।

महाश्वेताया मयेदं प्रतिज्ञातं च पुनरहं तामहाश्वेतामित्यवदमवादिषम् । इतीति किम् । तदेवाह—प्रतिज्ञात-
मिति । अङ्गीकृतं च तदेव दर्शयन्नाह—त्वयीति । त्वयि महाश्वेताया दुःखितायां नाहं कादम्बर्यात्मनः स्वस्य
पाणिं करं ग्राहयिष्यामि । उद्धृष्टं न करिष्यामीत्यर्थः । सा तु महाश्वेतेत्यत्रवीत् । इतीति किम् । हे देवि, एव मनसि
चित्ते त्वं मां करोमि कार्पा । ‘मेऽटि’ इत्यटो लोपः । तदकरणे हेतुं प्रदर्शयन्नाह—कुमतिरिति । कुम्भिता
मिति कुमतिरियं न सम्यग्बुद्धिः । कथमित्याह—अतीति । अयं पापकार्यवर्मजनको मकरकेतुः कदप्योऽपि-
दारुणोऽतितरा भीषणः कदाचिन्न सर्वदा दृश्यमानेऽवलोक्यमाने प्रियजने वदभजने जनितहृदयानुरागादुत्पा-
दितमानसिकश्रेहान्जीवितमपि जीवनमप्यपहरत्पपाकरोति । प्रियजनस्यादृश्यमानत्वं नाम्नीत्याद्यत्राह—तद-
पीति । तदपि प्रियजनादृश्यमानत्वं मे मम नास्त्येव न वियत एव । एतदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह—दैवेनेत्यादि ।
मदेन वा, कदर्पेण वा, दैवेनादृष्टेन वा विरहेण वियोगेन [वा], यौवनेन तारुण्येन वा, अनुरागेण श्रेहेन वा,
मदेन मत्ततया वा, हृदयेनान्तःकरणेन [वा] । अत्र वायब्दः सर्वत्र विकल्पार्थः । किं विकल्पान्तरेण । अनेन
नानुद्दिष्टान्ना वा केनापि दत्तोऽपि । संकल्पमयः कल्पनात्मकः कुमारश्चन्द्रापीडो जनानां लोकानां मतिं
दाति विनरति । अपि चेति प्रकारान्तरे । अमाविव चान्द्रापीड इवायं मन्त्राङ्गकुमारोऽसाष्टेऽप्रमाये य

१ पुनरुक्तः २ जायेचन ३ चिरं तत्समीपेऽपि ४ उदासीनं स्थितम् ५ अलीकगुरुजनापेक्षणा ६ इति मया ७
७ मत्ततया ८ जनितहृदयानुरागः, हृदयानुरागात् ९ हरति १० एतदपि ११ अनेन ।

धावपि केनचिद्विभाव्यमानः सिद्ध इव सर्वदा मे ददाति दर्शनम् । अपि चासाविव नाय-
मकाण्डपरित्यागनिष्ठुरहृदयः । अयमेवास्माद्विरहकातरः । नायं नक्तं दिवं लक्ष्म्या समाकु-
लः । न पृथिव्याः पतिः । न सरस्वतीमपेक्षते । न कीर्तिशब्दं वर्धयति । पश्यामि चाहर्नि-
जमासीनोत्थिता भ्राम्यन्ती शयाना जाग्रती निमीलितलोचना चलन्ती स्वप्रायमाना शयने
श्रीमण्डपे गृहकमलिनीपूद्यानेषु लीलादीर्घिकासु क्रीडापर्वतके बालगिरिनदिकासु च यथा त-
मजजनविडम्बनैकहेतुं विप्रलम्भकं कुमारं ते तथा कथितमेव मया । तदलमनया तदानयन-
कथया' इत्यभिधानातर्कितागतमूर्च्छैव निमीलिताक्षी पक्षमाग्रसंपिण्डितनयनजलवर्षिणी वि-
लीयमानेवोत्पीड्यमानेवान्तर्जातमन्युवेगेन तथैव वेदिकाविताननाभिदामांशुकावलम्बिन्यां
बाहुलतिकायामच्छर्लिलप्रसूतायां मृणालिकायामिव जलाहतिश्यामांरुणतामरसमिवाननमु-
पावेद्य तूष्णीमुत्कीर्णैव तस्यौ ।

परित्यागो मोचन तस्मिन्निष्ठुर निर्देय हृदय यस्यैवभूतो न । अयमेव संकल्पकुमार एवास्माक विरहे वियोगे
वातरो भीर । एतदर्थमन्यासक्तिप्रतिषेधद्वारा स्पष्टीकुर्वन्नाह—**नायमिति** । अयं पूर्वोक्तो नक्तदिवमहर्निश
लक्ष्म्या रमया समाकुलो व्याकुलीभूतो न । तथा पृथिव्या वसुधराया पति स्वामी न । तथा सरस्वती वाणीं
नापेक्षते नेहते । तथा कीर्तिशब्द यशोवाद् न वर्धयति न वृद्धि नयति । सर्वदा तत्स्वरूपमह पदयामीत्याश-
येनाह—**पदयामीति** । यथा येन प्रकारेण त चन्द्रापीडाभिधमज्ञजनो मूर्खजनस्तस्य विडम्बनाया विरहा-
दिरुपायामेकमद्वितीय हेतु कारण विप्रलम्भक वक्ष्य कुमारमह कादम्बर्यासीनोपविष्टा, उत्थितोर्ध्वाभूता,
भ्राम्यन्तीतस्ततः पर्यटन्ती । विरहादिति शेष । शयाना स्वाप कुर्वाणा, जाग्रत्यशयाना, निमीलितलोचना मु-
द्रितनयना, चलन्ती स्वेच्छया गच्छन्ती, स्वप्रायमाना स्वप्न पश्यन्ती, शयने शय्यायाम्, श्रीमण्डपे श्रियोपल-
क्षितजनाश्रये, गृहकमलिनीषु सदनपद्मिनीषु, उद्यानेषूपवनेषु, लीलादीर्घिकासु क्रीडावापीषु, क्रीडापर्वतके
पीठागरे, बालगिरि क्रीडार्थं निर्मित शैलस्तस्य नदिकासु स्वल्पतटिनीषु चाहर्निशमहोरात्र पश्याम्यवलो-
कयामि । तथा तेन प्रकारेण मया कादम्बर्या कथितमेव पूर्वं निवेदितमेव । तदिति पूर्वोक्तहेतोरनया मानसि-
कप्रत्यक्षया । 'इदम प्रत्यक्षगतम्' इत्युक्ते । तस्य कुमारस्यानयनम् । उज्जयिन्या मत्समीपानयनमित्यर्थः ।
तस्य वया वार्ता तथा अलभ्यतम् । इत्यभि[द]वानेति जल्पन्त्यतर्कितासभाविता मूर्च्छा मोहो यस्या सेव ।
सहसा प्राप्तमूर्च्छैवेत्यर्थः । निमीलिते मुद्रिते नेत्रे(अक्षिणी) लोचने यया सात एव पक्ष्मणा नेत्ररोम्णामग्रेषूप-
रिभागेषु संपिण्डित पिण्डीभूत ययनयोर्जल तद्वर्षतोत्येवशीला । तथान्तर्मध्ये जातो मिथ्या किं जीवितेने-
त्यादिप्रभवो यो मन्युवेग मोधरयस्तेन विलीयमानेव द्रुतता गच्छन्तीवोत्पीड्यमानेवोत्प्रावत्येन पीडा
प्राप्तमाणेव तथैव तथावर्तैव वेदिका वद्धभूमिस्तस्या वितानमुल्लोचस्तस्य नाभिर्मध्यप्रदेशस्तत्र यदाम तन्निष्ठ
यदृष्ट्य एतद्धतनिवारणार्थं वर निवर्धन्तीति सार्वत्रिकी प्रसिद्धिस्तदवलम्ब्यत इत्येवशीलाया बाहुलतिकाया
मुत्प्राप्तमानानं मुगमुपावेद्य सस्याप्य तूष्णीं मौनेन तस्यौ स्थितवती । अत एवोत्कीर्णैव लोहशि(श)ला-
बाधोदितेन । बाहुलवितानने उपेक्षयन्नाह—**अच्छमिति** । अच्छ निर्मल यत्सलिल पानीय तस्मिन्प्रसूतो-
त्पन्नः । मृणालिनी वसन्तिना तस्यामिव जलस्य पानीयस्याहतिराघातनया श्याम कृष्ण यदरुण रक्त तामरस
वस्तद्विद । रक्तमुत्पन्नारुणमाधमर्न्नाहलतिकाया मृणालिन्युपमानम् । वर्तुलत्वरक्तत्वसादृश्यत्वेन मुखस्य
तामरगोपमानत्वमिति नाह ।

१ लक्ष्मी । २ सरसादस्माद्विरहमरणभयहृत् ३ लक्ष्मीममाकुल ४ उच्छिन्ना । ५ च गृहशयने । ६ गृहे
मृणालिनी वसन्तिना । ७ अनिदधाना एवमन्युभावेना । ८ तस्मिन्स्रोतसि ९ जलमहति । १० तम्रण ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा समचिन्तयम्—‘सत्यमेव गरीयः खलु जीवितालम्बनमिदं वियोगिनी-
नाम्, यदुक्तं संकल्पमयः प्रियो नितरां कुलाङ्गनानां विशेषतः कुमारीणाम् । तथा हि । अनेन
सार्धमकृतदूतिकापादपतनदैर्न्यार्न्यन्यानि च प्रतिक्षणं समागमशतान्यकालरमणीयानि स्वे-
च्छाभिसरणसौख्यान्यत्यन्तदूषितकन्यकाभावानि सुरतानि, सुरतेषु चाकृतस्तनव्यवधानदु-
खान्यालिङ्गनानि, अजनितव्रणदर्शनव्रीडानि नखर्दन्तपदानि, अनाकुलितकेशपाशाः कचग्रह-
महोत्सवाः, शब्दविहीनानि निर्धुवनानि, अनुत्पादितगुरुजनविभावितक्षतवैलक्ष्याण्यधरख-
ण्डनविलसितानि । नैनमन्धकारराशिरन्तरयति, न जलधरधारापातः स्थगयति, न नीहार-
निकरस्तिरोदधाति’ इत्येवं चिन्तयन्त्या एव मेऽनुरागकथारसप्लवेनेव रक्ततामगादिवसः । त-
त्क्षणं प्रकटितरागं हृदयमिव कादम्बर्यास्त्रपया पलायमानमदृश्यत रविमण्डलम् । पल्लवगय-
नमिव संध्यारागमरचयद्यामिनी । परिचारक इव चन्द्रमणिशिलार्तलतल्पमकल्पयत्प्रदोषः ।

अहं त्विति । तु पुनरर्थे । अहं पत्रलेखा तत्पूजोक्तसंकल्पमयः कुमारो जनसन्निधावपि ददाति
दर्शनमिति श्रुत्वाकर्ण्य समचिन्तयममृशम् । इदं सत्यमेवावितथमेव । इदं किम् । यदुक्तसंकल्पमयः संकल्प-
स्वरूप प्रिय, खलु निश्चयेन, वियोगिनीनां विप्रलम्भवतीनां नितरामतिशयेन कुलाङ्गनानां कुलवद्भूताम्,
विशेषतो विशेषतः कुमारीणाम् । कुमारीति पदमनूढाया रुढम् । अतिशयेन गुरुगरीयः । अतिगयाये इय-
स्प्रत्ययः । जीवितस्य जीवनस्यालम्बनमाधारभूतम् । तदेव दर्शयति—तथा हीति । अनेन कुमारेण सार्धं सम
न कृतानि विहितानि दूतिकाया सचारिकाया पादपतनादिदैर्न्यानि येन्यस्तान्येव विधान्यन्यानि च प्रतिक्षणं
प्रतिसमयं समागमस्य संयोगस्य गतानि । केचित्तु समागमस्य संयोगस्येति व्याख्या कुर्वन्ति । तदसत् । एरुक्षणे
संयोगगतस्यासंभवात् । तथाकालो विरहदिवसस्तेन रमणीयानि मनोहराण्येव विधानि स्वस्यात्मन इच्छेहा तथा-
भिसरणं समीहितस्थले गमनम्, अभिरमणं वा, तज्जनितानि सौख्यानि सुखान्यत्यन्तं परजानाभावेनादूषितो
ऽदुष्टो कन्यकाभावो येष्वेवभूतानि सुरतानि मैथुनानि । सुरतेषु च संयोगेषु च न कृतं न विहितं स्तनानां व्य-
धानं तस्मादुःखं यैस्तान्येवभूतान्यालिङ्गनान्युपगृह्णन्ति । अजनितानुत्पादिता व्रणदर्शनादक्षतवैलक्ष्याणां
लज्जा यैस्तान्येतोदृशानि नखदन्तयो पदानि लक्ष्माणि । अनाकुलितं सवद्धं । विप्रकीर्णं इति यावत् । केश-
पाशः केशकलापो येष्वेव विधा [कचाना] केशानां ग्रहा एव महान्तः उत्तमवा । शब्दैः सीत्कारैर्विहीनानि रति-
तानि निर्धुवनानि सुरतानि । अनुत्पादितं न निर्मितं गुरुजनैर्मातृपित्रादिभिर्विभावितं ज्ञातं धनं व्रणं यं गेताद-
ृशान्यत एव विलक्षणानि (वैलक्ष्याणि) भिन्नान्यधरखोष्ठस्य खण्डनान्येव विलसितानि क्रीडितानि । एतेन
चन्द्रापीडसंयोगादयस्य संयोगस्य सर्वथा निलक्षणत्वमिति खनितम् । नैनमिति । एवमग्रे वक्ष्यमाणं
चिन्तयन्त्या निचारयन्त्या एव मे ममानुगमस्य स्नेहस्य कथा वार्ता सैव रसस्तेन ह्रावः क्षपणं तेनेन दिवसो
वायसो रक्ततामरणतामगात्तमाम् । तिमिराकाङ्क्षायां माह—नैनमिति । अन्धकारस्य भ्रान्तस्य राशिः समूहः
एनं सूर्यं नान्तरयति । नान्तराग्रीभवतीत्यर्थः । तथा जलधरस्य मेघस्य वारापातो जलमार एनं न स्पृगतिः ।
न स्तम्भयतीत्यर्थः । नीहारस्य हिमस्य निकरः समूहः एनं सूर्यं न नि(नि)रोदधाति न च्छादयति । तत्क्षणमि-
ति । मद्रागो न्यून इति त्रपया लयना पलायमानं नद्यमानं रविमण्डलं सूर्यचिह्नमदृशनावीक्ष्यत । जनसि-
शेषः । कीदृशम् । तत्क्षणं तत्कालं प्रकटितं आविष्कृतं रागो येन तत्तया । रक्तत्वगाम्यादाह—कादम्बर्या
हृदयमिव स्यान्तमिव । यामिनीति । यामिनी रात्रिः संध्यारागमरचयदकरोत् । रक्तत्वगाम्यादाह—प-
ल्लवेति । पत्राणां किमलयाणां शयनं शय्या तदिव । परिचारक इवेति । परिचारक इव मेव नृपः ।

१ विनोदश्च वियोगिनीनाम् । २ यदुक्तं, अन्तः । ३ प्रियजनः, प्रियतरः । ४ सुरागम् । ५ कुमारिकाणाम् । ६ रमणीय-
७ अन्यत्राकूलनीवानि रमणीयानि ८ दूषितः । ९ भावचिह्नानि । १० दन्तक्षतमुपानि । ११ चुम्बनानि । १२ प्लव-
पूरेणः । १३ तलम्

अत्रान्तरे चागत्य स्वं स्वं नियोगमशून्यं कुर्वाणा दूरतो दीपिकाधारिण्यो गन्धतैलवसिक्तसु-
रभिगन्धोद्धारिणीभिर्दीपिकाभिर्विरचितचक्रवालिका वालिकाः पर्यवारयन् । अथ निर्मल-
लावण्यलक्षितानि दीपिकाप्रतिविम्बानि ज्वलितानि मदनसौयकस्य शल्यकानीवाङ्गलग्रानि
समुद्ब्रह्न्ती नवनिरन्तरकलिकाचितां चम्पकलतामिव तथास्थितां तां पुनर्व्यजिज्ञपम्—‘देवि,
प्रमीद । नार्हस्यखेदार्हा हृदयखेदकारिणं संतापमङ्गीकर्तुम् । संहर मन्युवेगम् । एपाहमादाय
चन्द्रापीडमागतैव’ इति । अथानेन देवनामग्रहणगर्भेण मद्वचसा विपापहरणमन्त्रेण विपमू-
च्छितेव झटित्युन्मील्य नयने सस्पृहं सामवलोक्य ‘कः प्रदेशेऽस्मिन्’ इति परिजनमपृच्छत् ।

अथ धवलवसनोद्भासितगात्रयष्टयः, द्वारप्रदेशसंपिण्डिताङ्ग्यः, परशुरामशरविवरविनिर्ग-
ता इव राजहंसपङ्क्तयः, कलहंसकलालापमधुररवैः प्रतिवाचमिव प्रयच्छद्भिर्नूपुरैः पतत्कर्णपू-

प्रवेशो यामिनीमुख चन्द्र रजिन मणे शिलातल मणिशिलातल तल्प शय्यामकल्पयदरचयत् । अत्रान्तर एव-
वियग्नये दूरतो दीपिकाधारिण्यो वालिका आगत्य पर्यवार[य]न्दूरीचकु । अन्धकारमिति शेषः । एकीवभूवु-
ति वा । किं कुर्वन्त्य । निरन्तर दीपिका कर्तव्या इति स्व स्व स्वक्रीय स्वक्रीय नियोगमादेशमशून्यमवन्ध्य
कुर्वाणा विदयाना । किंविजिटा । विरचितेति । विरचिता निष्पादिताश्चक्रवालिका मण्डल यामिस्ता ।
यामि । दीपिकाभि ‘दीवी’ इति जनप्रसिद्धाभि । दीपिकाभि कीदृशीभिः । गन्धतैल सुगन्धलेहस्तेनावसिक्ताः
मिथिता सुरभिगन्धमुद्गिरन्तीत्येवशीलाभि । अथेति । दीपिकागमनान्तरमह ताम् । पत्रलेखामिति शेषः ।
पुनर्व्यजितपय विजतिमकार्षम् । कीदृशी ताम् । समुद्ब्रह्न्ती धारयन्तीम् । कानि । दीपिकाना प्रतिविम्बानि प्रतिच्छा-
यम्पाणि प्रतिविम्बानि । कीदृशानि । निर्मल स्वच्छ यद्वावण्य लवणिमा तेन लक्षितानि ज्ञातानि । अतिसुन्दरला-
वण्ये प्रतिविम्बितानीत्यर्थः । ‘मुक्ताफलस्य छायायास्तारत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तद्वावण्यमिवोच्यते ॥’
उन्पेक्षते—मदनगायकस्य कामवाणस्य ज्वलितानि धुपितान्यङ्गलग्रानि शल्यकानीवानि सूताप्राणि वाणानीव ।
पुन वीदगी ताम् । चम्पकस्य हेमपुष्पकस्य लतामिव शाखामिव तथास्थिताम् । चम्पकलता कीदृशीम् । नवा-
प्रत्यया निरन्तरा व्यवधानरहिता या कलिका कोरकास्तामिधिता व्याप्ताम् । अत्र सरलत्वसादृश्याच्छरीरस्य
चम्पकलतोपमानम् । दीपिकाप्रतिविम्बाना कोरकाकृतित्वेन कलिकोपमानम् । का विज्ञप्तिं कृतवतीत्याशयेना-
ह—देवीति । हे देवि कादम्बरि, त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव । तथा खेदाभावोऽखेदस्तस्मै अर्हा योग्या त्वं हृदये स्वा-
न्ते रोद करोतीत्येवगील संतापमङ्गीकर्तुं स्वीकर्तुं नार्हसि न योग्या भवसि । तथा मन्यु क्रोधस्तस्य वेग स्य स-
र एव । बोधयिषि मा कुर्वित्यर्थः । एपाह पत्रलेखाद्या सती चन्द्रापीडमादाय गृहीत्वागतैव । अथेति ।
पत्रलेखानन्तर विपमूच्छिता विपापहरणमन्त्रेणैव । अनेन देवनाम भवनामग्रहण गर्भे यस्मिन्नेवविधेन मम
पत्रलेखाया वचना वाक्येन झटिति गीघ्र नयने नेत्रे उन्मील्योद्घाट्य सस्पृह स्पृहायुक्त यथा स्वात्तया मा पत्र-
लेखानवलोक्य निरीक्ष्येति परिजन त्वेवकलोक्यमपृच्छत्प्रच्छ । इतीति किम् । अन्मित्रासन्नप्रदेशे समीपस्थले
ष । निर्वर्तीति शेषः ।

अथेति । तदनन्तर वन्यया कुसार्ण समवावस्त्वरित चेलु । वन्यका विशेषयन्नाह—धवलतेति ।
धवलं शुभ्रवर्णं शोभिता नात्रयष्टयो देहलता यामा ता । द्वारेति । द्वारप्रदेशे प्रतो-
लिते न विरलानि न चोचितानि शरीरानि यामिन्ता । उत्प्रेक्षते—परशुरामस्य जामदग्न्यस्य शरवि-
रते वापि-नेत्रे निर्विना राजहंसाना पश्यस्व । शुभ्रवर्णावृत्तत्वेन ताना हृषपद्मिनाम्भम् । तदुक्त काव्यप्रका-
शे—‘शुभ्रवर्णवर्णोऽयम् । विविदिता वन्यका । नूपुरैश्चरम्भुषणैरपल्लिता ज्ञाता । उपलक्षणे तृतीया ।

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

रपल्लवोल्लासितैश्चाज्ञाश्रवणाय धावद्भिरिव श्रवणैर्मौक्तिककुण्डलांशुजालकानि स्कन्धदेशनिक्षिप्तानि चामराणीव वहन्त्यः, समाहतकपोलस्थलैः कुण्डलैर्वलादिव बाह्यमानाः, वाचालैः कर्णोत्पलमधुकरैः 'समाज्ञापय' इति व्याहरन्त्यः कन्यकाः समधावन् । आज्ञाप्रतीक्षासु च मुखकमलावलोकनीषु च तासु क्रमेण दृष्टि पातयन्ती मरकतशिलातले न्यपीदन्, अत्रवीच—'पत्रलेखे, न खलु प्रियमिति ब्रवीमि । त्वामेव पश्यन्ती संधारयाम्येव जीवितमहम् । तथापि यद्ययं ते ग्रहस्तत्साधय समीहितम्' इत्यभिधायाङ्गस्पृष्टनिवसनाभरणताम्बूलप्रदानप्रदर्शितप्रसादातिशयां मां व्यसर्जयत् ।

इत्यावेद्य च किञ्चिदिव नमितमुखी जनैः पुनर्व्यजिज्ञपत्—'देव, प्रत्यग्रदेवीप्रसादातिशयाहितप्रागल्भ्या दुःखिता च विज्ञपयामि । देवेनाप्येतदवस्थां देवी दूरीकुर्वता किमिदमापन्नवत्सलायाः स्वप्रकृतेरनुरूपं कृतम्' इति । चन्द्रापीडस्तु तथोपालम्भगर्भं विज्ञप्तः पत्रलेखया

नूपुराणि विशेषयन्नाह—कलेति । कलहसाना कादम्बानाम् । 'कादम्बास्तु कलहमा' इति हैम । तेषां कला मनोहरा य आलापा शब्दास्त इव मधुरा मिष्टा ये रवाः शब्दास्तै प्रतिवाच प्रत्युत्तर प्रयच्छद्भिर्दृढदृष्टि च पुनरर्थे । पुन किविशिष्टा । श्रवणै कर्णैरुपलक्षिता । किविशिष्टै श्रवणै । पतन्तो भ्रश्यन्तो ये कर्णपूरस्य कर्णाभरणस्य पल्लवा किमलयास्तैरुद्रासितैरुद्रासितै । अतएवोत्प्रेक्षते—श्रवणै कीदृशैरिव । आज्ञाया निदेशस्य श्रवण श्रुतिस्तदर्थं धावद्भिरिव त्वरित गच्छद्भिरिव । पुन कि कुर्वन्त्य । वहन्त्यो वारयन्त्य । कानि । मौक्तिकैर्मुक्ताफलैः खचितानि कुण्डलानि कर्णभूषणानि तेषामश्व किरणास्तेषां जालकानि समूहा । स्वार्थे क' । 'जाल समूह आनायगवाधधारकावपि' इत्यमरः । उत्प्रेक्षते—स्कन्धदेशे भुजशिर प्रदेशे निक्षिप्तानि स्थापितानि चामराणीव बालव्यजनानीव । पुन किविशिष्टाः । समाहतानि ताडितानि कपोलस्थलानि गङ्गात्प-रप्रदेशा यैरेवविवे कुण्डलैर्वलाद्वलाद्वह्यमाना इवोत्पाद्यमाना इव । पुन कि कुर्वन्त्य । कर्णोत्पलानां श्रवणकुवलयानां वाचालैर्मधुकरैर्भ्रमरेरिति व्याहरन्त्य इवेति वदन्त्य इव । इतीति किम् । समाज्ञापय । आज्ञा देहीत्यर्थः । आज्ञेति । कादम्बरी मरकतशिलातलेऽमगर्भदृष्टपदुपरि न्यपीदन् । अतिष्ठदिति क्रियासंज्ञा । कि कुर्वन्ती । पातयन्ती क्षिपन्ती । काम् । दृष्टि दृशम् । कासु । तासु कन्यकासु । कथम् । क्रमेणानुपूर्व्या । कथभूतासु तासु । आज्ञाया निदेशस्य प्रतीक्षा प्रति(ती)क्षणम् । प्रतिपालनमिति यावन् । यासां तास्तया तासु । पुन कीदृशीषु । मुखमेव कमल पद्मम् । स्वामिन्या इति शेष । तदेवावलोकितुं शील यासां तास्तया तासु । अत्रवीचेत्युपवेशनानन्तरमित्यवोचत् । च पुनरर्थे । किमुवाचेत्याह—पत्रेति । हे पत्रलेखे । खलु निश्चयेन त्वद्गमनं प्रियमिष्टमिति हेतोरहं त्वां न ब्रवीमि न कथयामि । यतोऽहं त्वामेव । न त्वदन्यमित्यर्थः । पश्यन्ती विलोकयन्ती जीवितं जीवनं संधारयाम्येव दयाम्येव । अत सर्वथा त्वद्गमनं मम नेष्टम् । तथापि यद्ययं कुमारानयनलक्षणं ते तव ग्रहो हृष्टः, तत्तर्हि समीहितं वाञ्छितं साधय विवेहि । इत्यभिधाय प्रतिपाद्य मां पत्रलेखेन व्यसर्जयदप्रेषयत् किलक्षणां माम् । अङ्गस्पृष्टानि शरीरलम्भानि यानि निवसनाभरणताम्बूलानि सुवस्त्रालङ्कारनागव्रीदलानि तेषां प्रदानेन वितरणेन प्रदर्शितोऽन्येभ्यो ज्ञापितः प्रसादातिशयः प्रसन्नताधिक्यं यस्या सा ताम् ।

इति पूर्वोक्तमावेद्य निवेद्य च किञ्चिदिवेपन्नमितं नम्रीकृतं मुग्धमास्य यया सैवविद्या पत्रलेखया जनैर्मन्दमन्दं पुनर्व्यजिज्ञपद्विज्ञप्तिमभाषन् । देवेति । हे देव, हे स्वामिन्, अहं विज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि । तिलक्षणाहम् । प्रत्यग्रो नवीनो यो देव्या प्रसादं प्रमत्ततां तस्यातिशय आधिक्यं तेनाहितमारोपितं प्रागल्भ्यं महत्त्वं यस्या सा । परं दुःखिता च सजातदुःखा च सती । अयं विज्ञापना विशदयति—देवेनापीति । देवेनापि स्वामिनापीदं स्वप्रकृते स्वभावस्यानुरूपं गृह्य कृतं विहितम् । कथभूताया स्वप्रकृते । आपन्नं प्राप्तं

तं च कादम्बर्याः स्नेहोक्तिपुरःसरम्, गम्भीरं च, सैतापं च, सपरिहासं च, साभ्यर्थनं च, साभिमानं च, सावलेहं च, सप्रसादं च, सनिर्वेदं च, सानुरागं च, सकोपं च, सनिर्विघ्नं च, सावष्टम्भं च, सात्मार्षणं च, सोत्प्रासं च, सोपालम्भं च, सानुक्रोशं च, सस्पृहं च, सावधारणं च, मधुरमपि दुःश्रवम्, सरसमपि शोषहेतुम्, कोमलमपि कठोरम्, नम्रमप्युन्नतम्, पेशलमप्यहंकृतम्, ललितमपि प्रौढमालापमौकण्योत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य च स्तिमितपक्ष्म-
तया दुर्विपद्दुःखवाप्नोपप्लुतायताक्षं तन्मुखं स्वभावधीरप्रकृतिरपि नितरां पर्याकुलोऽभवत् ।

अथ कादम्बरीशरीरादिवालापपदैरेव सहागल्य युगपद्गृहीतो हृदये मन्युना कण्ठे जीविते-
न, अधरपल्लवे वेपथुना, मुखे श्वसितेन, नासाग्रे स्फुरितेन, चक्षुषि बाष्पेण तुल्यवृत्तिर्भूत्वा

वत्सलम्ब हितकारित्वं यथा सा तस्या । किं कुर्वता देवेन । दूरीकुर्वता त्यजता । काम् । देवी कादम्बरीम् । की-
दृशीम् । एषानन्तरोदितावस्था यस्या सा ताम् । **चन्द्रापीड इति** । चन्द्रापीडस्तु पत्रलेखयोपालम्भगर्व-
(र्भ)मुपालम्भो गर्भे मध्ये यत्र क्रियाया स्यात्तथा विज्ञप्तो नितरामत्यन्त पर्याकुलो व्याकुलोऽभवदिति कि-
यासदृशः । किलक्षणः । स्वभावेन निसर्गेण धीरा स्थिरा प्रकृतिः स्वभावो यस्यैवविधोऽपि । किं कृत्वा । का-
दम्बर्या देव्यास्तमालापमाकर्ष्य ध्रुत्वा । किलक्षणमालापम् । स्नेहोक्तिः स्नेहस्य प्रीतेरुक्तिः पुरःसरा मुख्या
यत्र तम् । चेत्यपरम् । किं कृत्वा । स्तिमिते निश्चले पक्ष्मणि नेत्ररोमराजी ययोस्तयोर्भावस्तथा तथा दुर्वि-
पदमसौ दुःखेन यो वाप्नोऽस्य तेनोपप्लुते व्याप्ते आयते विशाले अक्षिणी यस्य तत्तन्मुखं तस्याः पत्रले-
खाया मुनमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य दृष्ट्वा दृष्ट्वा । आदरायै वीप्सा । अयो आलाप विशेषयन्नाह—**गम्भीरमित्यादि** ।
अत्र सर्वत्र चकारो वाक्यालकारार्थः । गम्भीरं महार्थम् । सतापं तापेन सहवर्तमानम् । सपरिहासं परिहासेन
सह वर्तमानम् । साभ्यर्थनमभ्यर्थना प्रार्थना तथा सहवर्तमानम् । साभिमानं साहकारम् । सावलेहमवलिह्यत
आभ्यास्यत इत्यवलेहो रसस्तेन सहवर्तमानम् । अवज्ञया सहवर्तमानं वा । प्रसादोऽनुग्रहः, गुणो वा, तेन सहव-
र्तमानम् । निर्वेदं स्वावमानेन तेन सहवर्तमानम् । अनुरागो भक्तिस्तेन सहवर्तमानम् । कोपः क्रोधस्तेन सहव-
र्तमानम् । सनिर्विघ्नं नितरां विशेषेण उत्कृष्टविशेषविशेषस्तेन सहवर्तमानम् । सावष्टम्भमवष्टम्भः स्तब्धता तेन
सहवर्तमानम्, सात्मार्षणं सहात्मार्षणेन वर्तते यः स तम् । सोत्प्रासं सहोत्प्रासेनोत्कृष्टया वर्तमानम् । सोपा-
लम्भं सहोपालम्भेन वर्तमानम् । सानुक्रोशं सहानुक्रोशेनाकर्षणं वर्तमानम् । सस्पृशं सह स्पृहया वाञ्छया वर्त-
मानम् । सावधारणं विमर्शपूर्वकं च । विरोधाभासेन तमेव विशेषयन्नाह—**मधुरमित्यादि** । अत्र सर्वत्रापि-
गर्भो विरोधाभासालकारयोर्नार्थः । मधुरमपि मिष्टमपि । दुःखेन ध्रूयत इति दुःश्रवमिति विरोधः । आभा-
सस्तु शृङ्गाराशुपयुक्ता रसदत्तलक्षणमाधुर्यस्य विवक्षणात् । सह रसेन वर्तमानमपि शोपस्य हेतुनिदानमिति विरोधः ।
आभासस्तु गरममिति । शृङ्गारादिरशोपयुक्तमित्यर्थात् । कोमलं मृदुमपि कठोरमिति विरोधः । आभासस्तु को-
मलमपि शृङ्गारमप्युन्नतमुच्चैस्तरमिति [वि]रोधः । आभासस्तु नम्रं पतत्प्रकर्षमित्य-
र्थः । पेशलं सुकुमारमप्यहंकृतमिति विरोधः । आभासस्तु ह्यमप्युन्नतं ललितं लघ्वपि प्रौढं महदिति
विरोधः । आभासस्तु ललितं सुकोमलमप्युन्नतमित्यर्थात् ।

अथेति । पर्याकुलानन्तरं चन्द्रापीडं धरन्त्यो वाप्नो नेत्राभ्यु तस्य विधेयं इतस्ततः पातनं पर्याकुलानि
सापान्नाक्षानि यथेति मिश्रविशेषणम् । उज्ज्वलतन्वरेण । पत्रलेखामिति शेषः । प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीदिति
विशेषणम् । किं कृत्वा । कादम्बर्या नमः तुल्या सहस्री वृत्तिर्यस्य सैवविधो भूत्वा । किलक्षणः । उत्प्रेक्षते—
कादम्बर्या शरीरादिवालापपर्युक्तं स्ववचनपदैरेव सहागल्य । एभिरेतेष्वित्यध्याहारः । युगपदेकसमये गृहीतः । एभि-
रेतेषु पेशलं इत्येवमादिनाह—**हृदये इत्यादि** । हृदये चित्ते मन्युना क्रोधेन । गृहीत इति पूर्वोक्तं स-
हागल्येन । पदैरेतेषु श्वसितेन प्राणितेन । वेपथुना कम्पेनावर एव पल्लव इति रूपकं तस्मिन् ।

कादम्बर्याः क्षरद्वाण्यविक्षेपपर्याकुलाक्षरमुच्चैः प्रत्युवाच—‘पत्रलेखे, किं करोमि । अनेन दुः
शिक्षितेन ज्ञानाभिमानिना पण्डितमन्येन दुर्विदग्धेन दुर्बुद्धिनालीकधीरेण स्वयंकृतं मिथ्या
विकल्पगतसहस्रभरितेनाश्रद्धानेन मूढहृदयेन यद्यदेवानेकप्रकारं शृङ्गारनृत्ताचार्येण भगवत
मनोभवेनान्तर्गतविकारावेदनाय मामुद्दिश्य बाला बलात्कार्यते, तत्तदेवाहृष्टपूर्वत्वाद्वि दिव्य
कन्यकानां रूपानुरूपलीलासंभावनया च तावतो मनोरथानग्यात्मन उपर्यसंभावना च सर्वं
सहजमेवैतदस्या इति विकल्पसंशयदोलाधिरूढं मां ग्राह्यतैवमीदृशस्य देव्या दुःखस्य तः
चोपालम्भस्य हेतुतां नीतोऽस्मि । मन्ये च ममापि मनोव्यामोहकारी कोऽपि शाप एवायम्
अन्यथाप्रबुद्धबुद्धेरपि येषु न संदेह उपपद्यते, तेष्वपि स्फुटेषु मदनचिहेषु कथं मे धीर्व्यामु
ह्येत । तिष्ठन्त्वेव तावदतिसूक्ष्मतया दुर्विभाववृत्तीनि तानि स्मितावलोकितकथितविहृतलीला
लज्जायितानि, यान्यथापि संभवन्ति । चिरानुभूतात्मकण्ठसंसर्गसुभगं हारमिममकृतपुण्यस्य

श्वसितेन निश्वासेन मुख आनने । स्फुरितेन स्फुरणेन नासाग्रे नासिकान्ते । बाष्पेण रोदनेन चक्षुषि ।
वेकवचनम् । किमुवाचेत्याह—पत्रलेखे इति । हे पत्रलेखे, अहं किं करोमि । किञ्चित्कर्तुं न मे शक्तिरिति ।
शृङ्गार-वृत्तं च तयोर्हृत्कलहकालनाद्य आचार्य उपदेशेन । शृङ्गारस्य नृत्याचार्येण वा । भगो माहात्म्यमस्यास्तीति भगवास्तेन । ‘भगोऽर्कज्ञानमाहात्म्यवैराग्यादिषु’ इति वैजयन्ती । मनोभवेन
कामेन यद्यदनेकप्रकारं मन्युजीवितवेपथुश्वसितपरितापादिकं बाला योपितो मामुद्दिश्य मदुद्देशेन बलाद्-
टात्कार्यते निपाद्यते । किमर्थमित्याह—अन्तरिति । अन्तर्गतो यो विकारस्तस्यावेदनं ज्ञापनं तस्मै । तादर्थ्ये
चतुर्थी । तत्तदनेन प्रत्यक्षेण मूढमज्ञानावृतं यद्वृद्धं चित्तं तेन स्वयं कृतमात्मना विहितम् । न तु मयेत्यर्थः ।
इतो मूढहृदयं विशेषयन्नाह—दुःशिक्षितेनेत्यादि । दुर्बुद्धिं शिक्षितमभ्यसितं यस्य तत्तथा तेन । ज्ञानेन
ज्ञानविषयेऽभिमानोऽहंकारो विद्यते यस्य तत्तथा तेन । पण्डितमात्मानं मन्यते यत्तत्तथा तेन । दुर्बुद्धिं विदग्धं
छेकत्वं यस्य तत्तथा तेन । दुर्बुद्ध्या बुद्धिं प्रतिभायस्य तत्तथा तेन । अलीकेन मिथ्याभिमानेन धीरसाहसगुणोपेत
[तेन] मिथ्याविकल्पानामलीकमनोरथानां गतसहस्राणि लक्षास्तैर्भरितमाकीर्णं तेन । न श्रद्धान्तीति शास्त्रोक्तं
नावदारयतीत्यश्रद्धानं तेन । कया । अहृष्टपूर्वत्वादनवलोकितपूर्वत्वादिव्या मनोहरा या कन्यकास्तासां रूपमौ-
न्दर्यं तस्यानुरूपा योग्या या लीला विलासस्तस्याः सभावनोत्कटकोटिकं सदेहस्तया । पुन कया । आत्मन स्वस्यो-
पर्यया मामिच्छत्येतादृशस्य मनोरथानप्यसंभावनया च । किं कुर्वता मूढहृदयेन । मामेव ग्राहयतीति [यत्ता] । ग्राह-
यतिर्द्विकर्मकः । एव किम् । अस्या कादम्बर्या एतत्परितापादिकं सर्वं सहजमेव स्वाभाविकमेव । किलक्षणं माम् ।
विकल्पसमययोर्दोर्लता(ला)मविष्टमाश्रितं तथा । तैर्नैवेति शेषः । मूढहृदयेनैवेदंशस्य पूर्ववर्णितस्य देव्या काद-
म्बर्या दुःखस्य तवोपालम्भस्य च हेतुतां नीतं प्रापितोऽस्मि । सर्वं यदमम्यक्तममूढहृदयेनैव कृतम् । न मयेत्यर्थः
भावः । विचारणान्तरं प्रदर्शयन्नाह—मन्ये इति । अहमिति मन्ये संभावयामि । इतीति किम् । ममायं मो-
ऽप्यनिर्वचनीयो मनमश्रितस्य व्यामोहं वैचित्त्यं करोमीत्येवमीदृशं शाप एव विरुद्धाशीर्वचनमेव । उक्तवैपरीत्ये
आह—अन्यथेति । शापाभावेऽप्रबुद्धाजगद्द्रष्टृणां बुद्धिं प्रतिभा यस्यैवविधम्य । मृगस्यापीत्यर्थः । येषु
स्फुटेषु विषयेषु मदनचिहेषु कामलक्षणेषु सदेहो द्वापरगे नोपपद्यते न जायते । एतानि दुःखजनकान्येनेति नि-
श्चय एवोक्तव्यत इति भावः । तेष्वपि । मदनचिहेष्वपीत्यर्थः । कथं मे मम वीर्यद्विव्यामुद्येत व्यामोहं प्रजे ।
तिष्ठन्त्विति । तावदिदानीं तानि स्मितमीपद्वास्यम्, अवलोकितं वीक्षितम्, कथितं जल्पितम्, वित्तनित-
स्ततो [ग]तम्, लीलया विलामेन लज्जायितानि त्रपयाचरितानि । एतान्यतिसूक्ष्मतया निरूपयन्त्या । अतएव
दुर्विभावा दुर्ज्ञेया वृत्तिर्येषामेव भूतानि तिष्ठन्तु । एतादृशानि कृष्टचिन्तया लभितव्यं । तानि कर्तव्याह—या-
नीति । यानि पूर्वोक्तानि । अन्यथापि स्नेहव्यतिरेकेणापि संभवन्ति । उपपद्यन्त इत्यर्थः । स्वस्मिन्मया स्नेह

मे तत्क्षणमेव कण्ठे कारयन्त्या किमिव नावेदितम् । अपि च हिमगृहकवृत्तान्तस्तु तत्रापि प्रत्यक्ष एव । तत्किमत्र प्रणयकोपाक्षिप्तयाप्यन्यथा व्याहृतं देव्या । सर्व एवायं विपर्ययान्मम दोषः । तदधुना प्राणैरप्युपयुज्यमानस्तथा करोमि यथा नेदृशमेकान्तनिष्ठुरहृदयं जानाति मां देवी' इत्येवं वदत्येव चन्द्रापीडेऽश्रावितैव प्रविश्य वेवहस्ता प्रतीहारी कृतप्रणामा व्यज्ञापयन्—'युवराज, एवं समादिशति देवी विलासवती, कृतजल्पात्परीजनतः श्रुतं मया, यथा किल पृष्ठतः स्थिताद्य पत्रलेखात् पुनः परागता' इति । 'न च मे त्वग्यस्यां च कश्चिदपि स्नेहस्य विशेषो विलसतीति मयैवेयं संवर्धिता । अपि च तत्रापि कापि महती वेला वर्तते दृष्टस्य । तदनया सहित एवागच्छ । मनोरथशतलब्धमतिदुर्लभं ते मुखकमलवलोकनम्' इति ।

चन्द्रापीडस्तु तदाकर्ण्य चेतस्यकरोत्—'अहो संदेहदोलाधिरूढं मे जीवितम् । एवमम्बा निमेषमपि मामपश्यन्ती दुःखमास्ते । पत्रलेखामुखेन चैवमाज्ञापितमागमनाय मे निष्कारण-

प्रदर्शयन्नाह—चिरेति । चिर चिरकालमनुभूतः प्राप्तो य आत्मनः स्वस्य । अर्थात्कादम्बर्या । कण्ठसंसर्गो निगरणसंपर्कस्तेन मुभग मनोहरमिम प्रत्यक्षगत हार मुक्ताप्रालम्ब तत्क्षणमेव तस्मिन्समय एवाकृतमविहितं पुण्य मुकृत येनैवविधस्य मे मम कण्ठे गले कार[य]न्त्या प्रक्षेपयन्त्या । सखिद्वारेति शेषः । किमिव नावेदित किं न ज्ञापितम् । अहं त्वदर्शनीति तदेव ज्ञापितमिति भावः । अपि चेति । अपि च प्रकारान्तरे । हिमगृहकस्य नीहारवच्छीतलसन्नो वृत्तान्त उदन्तस्तत्रापि भवत्या अपि प्रत्यक्ष एव विदित एव । न केवलं ममैवेति भावः । तदिति हेत्वर्थः । अत्रेति । अस्मिन्ने प्रणय स्नेहस्तेन तस्माद्वा य कोप कोपस्तेनाक्षिप्तया प्रेरितया देव्या कादम्बर्या किमन्यथा व्याहृतम् । तदलमनया तदानयनकथयेत्यात्मकमित्यर्थः । सर्व इति । अयं सर्व एव समग्र एव विपर्ययादज्ञानान्मम दोषो वैगुण्यम्, न तु तत्त्वतः । तदिति । तत्तस्मादेतोरधुनाह तथा करोमि रचयामि यथा देवी कादम्बरीदृशमेकान्तेनातिशयेन निष्ठुर कठिन हृदय चेतो यस्यैवविव मा न जानाति । किं कुर्वाणः । प्राणैरप्युपयुज्यमानस्तदीप्सित कुर्वाणः । इत्येव चन्द्रापीडे वदत्येव कथयत्येव प्रतीहारी द्वारपालिका कृत प्रणामो यथैवभूता मातृपरिजनत्वेन कुमारप्रतीहार्याश्रावितैवानिवेदितैव प्रविश्य प्रवेश कृत्वा व्यज्ञापयद्विज्ञप्तिमकापति । कीदृशी । वेत्र हस्ते यस्या सा । हे युवराज, देवी विलासवत्येव समादिशत्याज्ञापयति । एव किमित्याह—पृतेति । कुतो विहितो जत्पोऽन्योन्यालापो येनैवविधात्परिजनतः सेवकवर्गान्मयेति श्रुतमित्याकर्णितम् । इतीति किम् । तदेव दर्शयति—यथेति । किलेति सत्ये । पृष्ठ इति पृष्ठतः । तत्प्रत्ययस्य सार्वविभक्ति[क]त्वात् । इति विलम्बिता पत्रलेखायाम्निवहन्यत्रास्मिन्प्रदेशे पुनः परागता प्रत्यावृत्त्य समागता । पुनः किं समादिश-
यत्ताह—न चेति । मे मम त्वयि भवत्यस्या पत्रलेखाया चेति हेतोः स्नेहस्य प्रेम्ण कश्चिदपि विशेषो न विल-
सति । न वर्तत स्वर्पः । इतीति किम् । यत इयं पत्रलेखा मयैव संवर्धिता वृद्धिं प्रापिता । एतेनोभयोरपि म-
म प्रवर्धनादयि तस्या च मम तेह समान एवास्तीति धन्यते । पुनः किं समादिशतीत्याह—अपि चेति ।
अपि न प्रकारान्तरे । तत्रापि भवतोऽपि दृष्ट्यावलोकितस्य कापि महतीं गुर्वीं वेला कालविशेषो वर्तते । त-
स्मात्तत्तोरपि पत्रलेखा सहित एव समन्वित एवागच्छेहि । त्वमिति शेषः । यतस्ते तव मुखमेव कमल-
तस्मात्तुल्येन दीक्षणमतिदुर्लभमिति प्राप्तम् । कीदृशम् । मनोरथानां समीहितानां शतैर्लब्धं प्राप्तम् ।

तु एतन्मन्त्रापीडस्तत्त्वोक्तमाकर्ण्य श्रुत्वा चेतस्यकरोदचित्तयन् । एव किमित्यत आह—अहो इति । अहो इति । मे मम जीवितं प्राणित कादम्बरीरूपे ब्रजामि उत मातुः सनिवाविति सशयो द्वापर स एव दोला-
पोऽयं तस्मिन्समयमिति । यथमित्याह—अभ्येति । [एव] अम्बा विलासवती निमेषमपि निमीलितमा-
नसि ना चन्द्रापीडनपश्यन्त्यनवलोकयन्ती दुःख यथा स्यात्तथास्ते तिष्ठति । तथा निष्कारण निनिमित्त व-
र्तते इति निष्कारण देव्या कादम्बर्या प्रसादेनानुग्रहेण पत्रलेखामुखेन च पत्रलेखावाक्येन च मे ममागमना-

वत्सलेन देवीप्रसादेन । आजन्मक्रमाहितो बलवाञ्जननीस्नेहः, वाञ्छाव्याकुलं हृदयम्, अमो-
च्यं तातचरणशुश्रूपासुखम् । प्रमाथी मन्मथहतकः, हारिणी गुरुजनलालना, दुःसहान्युत्क-
ण्ठितानि, अनुबन्धिनी बान्धवप्रीतिः, कुतूहलिन्यभिनवप्रार्थना, मुखावलोकनः कुलक्रमाग-
ता राजानः, जीवितफलं प्रियतमामुखावलोकनम्, अनुरक्ताः प्रजाः, गरीयान्गन्धर्वराजमुता-
नुरागः, दुस्त्यजा जन्मभूमी, परिग्राह्या देवी कादम्बरी, कालातिपातासहं मनः, विप्रकृष्टम-
न्तरं हेमकूटविन्ध्याचलयोः' इत्येवं चिन्तयन्नेव प्रतीहार्योपदिश्यमानमार्गः पत्रलेखाकरावल-
म्बी जननीसमीपमगात् । तत्रैव च तमनेकप्रकारजननीलालनसुखाचिन्तितदुर्विषहृदयोत्क-
ण्ठं दिवसमनयत् ।

उपनतायां चात्मचिन्तायामिवान्धकारितदशदिशि शर्वर्याम् अनिवार्यविरहवेदनेन्मध्य-
मानमानसाकुलेषु कलकरुणमुच्चैर्व्याहरत्सु चक्रवाकयुगलेषु, उत्तेजितस्मरंशरं समुत्सर्पमाणेषु

यैवमाज्ञापितम् । आजन्मक्रमेति । जनन्या मातु स्नेहो बलवान्वलिष्ठः । कीदृक् । आजन्मतो जन्म मर्या-
दीकृत्य क्रमेण मर्यादयाहित आरोपितः । जन्ममर्यादयारोपितत्वमेवास्य विशेषः । विशेषादत्रैव स्थातुमुचितमि-
त्याशयः । हृदयं चेतो वाञ्छाभिरिच्छाभिर्व्याकुलम् । तातस्य पितृशरणौ पादौ तयो शुश्रूपा सपर्यां तस्या-
सुखममोच्य न मोक्तुं योग्यम् । [मन्मथहतक] कदर्पहतकः प्रमथ्रातीत्येवशीलः प्रमाथी । चित्तोद्वेगकृदित्यर्थः ।
गुरुजनस्य मात्रादेर्लालना प्रतिपालना हारिणी मनोहरा । दुःसहानि सोढुमशक्यान्युत्कण्ठितान्युत्कण्ठाविपयी-
भूतानि । बान्धवानां स्वजनानां प्रीतिः स्नेहोऽनुवध्रातीत्येवशीलानुबन्धिनी । गमनविघ्नकारिणीत्यर्थः । अभि-
नवस्यादृष्टपूर्वस्य वस्तुन प्रार्थना वाञ्छा कुतूहलिन्याध्वर्यकारिणी । कुलक्रमेण पट्टपरम्परया आगता प्रामा-
राजानो भूभुजो मुखमाननमवलोकयन्तीत्येवशीला मुखावलोकितो वक्त्रवीक्षका । प्रियतमा त्रियन्तारा सु-
खावलोकन वक्त्रवीक्षण जीवितस्य प्राणितस्य फल साध्यम् । प्रजा जनवासिनो जना अनुरक्ता अनुरागिण ।
गन्धर्वराजमुता कादम्बरी तस्या तस्या वानुरागः स्नेहो गरीयानतिशयेन गुरुः । दुस्त्यजा दुःखेन मोक्तुं शक्या
जन्मभूमी जन्मनःस्त्रोत्पत्तेर्भूमिः स्थलम् । तदुक्तमन्यत्र—'जणणी जम्मु'पत्ती पच्छिमनिदा सुभासिय वयणम् ।
मणङ्ग माणुस्सं पच्च वि दुक्खेहिं मुचन्ति ॥' [जननी जन्मोत्पत्तिः पश्चिमनिद्रा सुभाषित वचनम् । मनउद्यो म
नुप्यः पच्चापि दुःखान्मुच्यन्ते] इति । कादम्बरी देवी परिग्राह्या परिणेतु योग्या । कालस्यानेहमोऽतिपातो
विलम्बस्त न सहतीत्येवशील मनः स्थान्तम् । तदीयमिति शेषः । हेमकूटविन्ध्याचलयोरन्तरं विचाल विप्रकृष्ट
दूरम् । इत्येव चिन्तयन्नेव विमृशन्नेव प्रतीहार्या द्वारनियुक्तयोपदिश्यमान कथ्यमानो मार्गः पन्था यन्मेवभू-
पत्रलेखाया कर हस्तमवलम्ब्यत इत्येवशील स तथा जनन्या मातु समीपमभ्यर्णमगादगमत् । तत्रैव मार्ग-
समीपे त दिवसं वासरमनयन्निनाय । किदृश दिवसम् । अनेकप्रकार बहुविध जनन्या मातुर्लालनमुग तेनानि
न्तितावित्राता दुर्विषहृदयोत्कण्ठा यस्मिन्म तथा ।

रात्रौ विशेष प्रदर्शयन्नाह—उपेति । उपनताया च प्राप्ताया च शर्वर्यां रजन्याम् । कृष्णत्वगाम्यादाह—
आत्मचिन्तायामिव चन्द्रापीडो मनसा मनोव्यापारेण स्मरस्य कदर्पस्यायतनभूत गङ्गाता गत प्राप्त यन्नादम्बर्या
तस्य गन्तारः । 'स्मृतां च' इति सूत्रेण कर्मणि पठ्यते । शर्वरी विशेषयन्नाह—अन्धकारितेति । अन्धकार-
रिता अन्धकार प्रापिता दशदिशो यस्या सा तस्याम् । केषु सत्सु । चक्रवाकयुगलेषु द्वन्द्वचरमित्यनेषु सत्सु ।
किं कुर्वन्सु । कल मधुर करुण दीन यथा स्यात्तयोर्चरस्वरूपेण व्याहरन्सु व्रुवन्सु । कीदृशेषु । अनिवार्या निरा-
यितुमशक्या या विरहदेवना वियोगपीडा तयोन्मथ्यमानानि पीड्यमानानि मानमानि चेतासि येषां तानि त
त्तथा तेषु । पुनः केषु सत्सु । उत्तेजिता निशिता स्मरशि(श)रा कदर्पवाणा यैरिति क्रियाविशेषणम् । चन्द्रम

चन्द्रमसोऽङ्गोलधूलिधूसरालोकैष्वग्रमयूखेषु, विजृम्भमाणकुमुदिनीश्वासपरिमलग्राहिणि मन्द-
मावातुमारब्धे प्रदोषानिले च, शयनवर्ती निमीलितलोचनोऽप्यप्राप्तनिद्राविनोदो हेमकूटागम-
नखेदान्निपत्य विश्रान्तनेव पादपल्लवच्छायायाम्, जङ्घानुरोधरोहिणा लग्नेनेव संहतयोरुर्वोः,
उल्लिखितेनेव विस्तारिणि नितम्बफलके, मग्नेनेव नाभिमुद्रायाम्, उल्लसितेनेव रोमराज्याम्,
आरूढेनेव त्रिवलिसोपानहारिणि मध्यभागे, कृतपदेनेवोन्नतिविस्तारशालिनि स्तनतटे, मुक्ता-
त्मनेव बाह्वोः कृतावलम्बनेनेव हस्तयोः, आश्लिष्टेनेव कण्ठे, प्रविष्टेनेव कपोलयोः, उत्कीर्णेने-
वाधरपुटे, ग्रथितेनेव नासिकासूत्रे, समुन्मीलितेनेव लोचनयोः, स्थितेनेव ललाटशालायाम्,
अन्वितेनेव चिकुरभारान्धकारे, प्लवमानेनेव सर्वदिक्पथप्लाविनि लावण्यपूरप्लवे मनसा स-
स्मार स्मरायतनभूतस्य कादम्बरीरूपस्य ।

उत्पन्नात्मीयवुद्धिश्च निर्भरस्नेहार्द्रचेतास्तत एव वासरादारभ्य तां प्रति गृहीतरक्षापरिकर
इव यतो यत एव मण्डलितकुसुमकार्मुकं मकरध्वजमस्यां प्रहरन्तमालोकितवान्, ततस्तत
एवात्मानमन्तरेऽर्पितवान् । 'एवमम्लानमालतीकुसुमकोमलर्तनौ निर्घृणं प्रहरन् लज्जसे' इत्यु-

जज्ञिनोऽङ्गोलस्य वृक्षविशेषस्य धूलिः परागस्तद्वदूसर ईषत्पाण्डुर आलोक प्रकाशो येषां ते तथा तेषु । एव-
विधेषु समुत्सर्माणेषु विस्तरस्त्रग्रमयूखेषु प्रधानकिरणेषु । पुनः कस्मिन्सति । प्रदोषो यामिनीमुख तस्या-
निले वायो मन्दमन्द शनैः शनैरावातु प्रचलितुमारब्धे सति । किलक्षणे प्रदोषानिले । विजृम्भमाणा विक-
नन्त्यो या कुमुदिन्यस्तासां श्वासस्येव य परिमलस्त गृह्णातीत्येवशीलः स तथा तस्मिन् । किलक्षणश्चन्द्रा-
पीड । शयने शय्याया वर्तत इत्येवशील स तथा । पुन किटक् । निमीलिते मुद्रिते लोचने नेत्रे येन स
तथा । एवविधोऽप्यप्राप्तोऽलब्धो निद्राया प्रमीलाया विनोदः सुख येन स तथा । इतो मनो विशेषयन्नाह—
हेमकूट इति । हेमकूटादागमन तस्मात् खेद परिश्रमस्तस्मान्निपत्य पादावेव पल्लवौ तयोश्छायातपाभावस्त-
स्या विश्रान्तेनेव गृहीतविश्रामेनेव । जङ्घा नलकिनी तामनुरुणद्धीत्येवशीलो जङ्घानुरोधी जङ्घा नलकीलस्त
रोहतीत्येवशील तत्तथा तेन सहतयोर्मिलितयोरुर्वोः सक्धोर्लग्नेनेव मिलितेनेव । विस्तारिण्यायते नितम्बावेव
फलकः तस्मिन्लिखितेनेव चित्रितेनेव । नाभिस्तुन्दकूपिका तस्य मुद्राकृतिविशेषस्तस्या मग्नेनेव ब्रुडितेनेव ।
रोमराज्या तनूरुहृष्टेष्वामुल्लसितेनेवोच्छ्वासितेनेव । तथा त्रिवलिरेव सोपानानि तैर्हारिणि मनोहरे मध्यभागे
वलग्नप्रदेश आरूढेनेवोपविष्टेनेव । उन्नतिरुचता, विस्तारो विस्तीर्णता, ताभ्यां शालत इत्येवशील यस्तनतट
पुच एव तट तस्मिन्कृतपदेनेव विहितस्थानेनेव । बाहोर्भुजयोर्मुक्तात्मनेव सस्थापितजीवेनेव । हस्तयोः करयोः
पादपल्लवनेनेव विहितालम्बनेनेव । कण्ठे निगरण आश्लिष्टेनेवालिङ्गितेनेव । कपोलयोर्गङ्गात्परप्रदेशयोः प्र-
विष्टेनेव कृतप्रवेशेनेव । अधरपुट ओष्ठपुट उत्कीर्णेनेवोल्लिखितेनेव । नासिका नासैव सूत्र तस्मिन्ग्रथितेनेव
गुम्फितेनेव । लोचनयोर्नेत्रयोः समुन्मीलितेनेव विकसितेनेव । ललाटशालायामलिकगृहैकदेशे स्थितेनेवोप-
विष्टेनेव । कृतावधानेनेवेत्यर्थः । चिकुरभार केशकलाप स एवान्धकार तिमिर तस्मिन्नन्वितेनेव सहिते-
नेव । सर्वदिक्पथानि लावयतीत्येवशीले लावण्यपूरप्लवे चातुर्यपूरप्रवाहे प्लवमानेनेव स्नान कुर्वाणेनेव ।

उत्पन्न इति । च पुनस्तत एव वासराद्विनादारभ्य मर्यादीकृत्योत्पन्ना संजातात्मीया मदीयत्वलक्षणा
हृदिर्गन्तानां तथा । निर्भरः प्रयतो यः सैह प्रेमा तेनार्द्र चेतो यस्मैवभूत कुमारस्ता प्रति कादम्बरीं प्रति गृहीत
शान्तो रक्षापरिकर परिच्छिद्यो येनैवभूत इव । यतो हेतोर्यत एव यस्मादेव मण्डलित वकीकृत कुसुमका-
रं पुष्पनाभ येनैवभूत मकरध्वज वदर्पमस्या कादम्बर्यां प्रहरन्त ताडयन्तमालोकितवान् इति । ततो हे-
तोः ततो रक्षापरिकरमन्तरे मग्नेऽर्पितवान् इति । एवमिति । अम्लान मयस्क यन्मालया कुसुम

१ रक्षापरिकरमन्तरे मग्नेऽर्पितवान् इति, २ वासरादिरोहिणा ३ सुमहन्तयोः ४ लिखितेनेव. ५ सर्वतः. ६ लावण्यपयःपूर.

पालभमान इव दिवसमुत्तरलतारयान्तर्वाप्यया दृष्ट्या कुसुमचापम्, पुनः स्मरशरप्रहारमूर्च्छितां संज्ञामिव लम्भयितुं तामवयवैरुवाह स्वेदजललवानुत्ससर्ज च दीर्घदीर्घान्निश्वासमारुतान् । तच्चेतनालम्भमुदित इव च सर्वाङ्गीणं क्षणमपि न मुमोच रोमाञ्चम् । सहाते हृदयेन वेदना न वेति तद्वार्ता प्रभुमिव नियुक्तेन मनसा शून्यतामधार्पात् । तत्प्रतिवार्ताकर्णनायैव च गृहीतमौनः सर्वदैवातिष्ठत् । तदाननालोकनान्तरितमिव सर्वमेव नाद्राक्षीत् । चन्द्रविम्बेऽपि नास्य दृष्टिररमत । तदालोपपूरितश्रोत्रेन्द्रिय इव न किञ्चिदपरमन्तःकर्णं कृतवान् । वीणाध्वनयोऽप्यस्य बहिरेवासन् । सुभापितान्यपि न प्रवेशमलभन्त । सुहृद्वाचोऽपि परुषा इवाभवन् । बान्धवजनजल्पितान्यपि नासुखायन्त । भावावगमभीत्यैव यथापूर्वं न कस्यचिद्वर्जनमदात् । अनवरतमुक्तज्वालेन मदनहुतभुजान्तर्दह्यमानोऽपि गुरुजनत्रयया न सद्यःसमुद्धृता-

पुष्प तद्वत्कोमला सुकुमारा या तनु. शरीर तस्यां निर्धृण निष्कृपमेवमुना प्रकारेण । दिवसमित्युपलक्षणमहोरात्रस्य । तेनाहोरात्र प्रहरस्ताडयन्न लज्जसे न त्रया प्राप्नोषि । उत्प्रावत्येन तरला चञ्चला तारा कनीनिका यस्या सा तथा । अन्तर्मध्ये बाष्पोऽधु यस्यामेवविधया दृष्ट्या नेत्रेण कुसुमचाप कदर्पमित्युपलभमान इवोपालम्भ ददान इव । एतेनात्यन्तदैन्यमाविकृतम् । स्वेदो धर्मस्तदेव जल तस्य लवा विप्रुपस्तानवयवैरुपगैरुवाहावहत् । च पुनरर्थे । अतिशयेन दीर्घा दीर्घदीर्घास्तानेवभूतात्रिश्वासमारुतानुत्ससर्जोन्मो(न्मुमो)च । किं कर्तुम् । उत्प्रेक्ष्य(क्ष)ते—पुनर्वारवार स्मरस्य शरा बाणास्तै प्रहारस्ताडन तेन मूर्च्छिता मोहप्राप्ता ता कादम्बरी सज्ञा चेतना लम्भयितुमिव प्रापयितुमिव । यथान्य. कश्चिन्मूर्छितस्य स्वेदजलवत्स्वप्नजल निश्वासमानमारुताश्च मुञ्चतीति वस्तुगति । स चन्द्रापीड सर्वाङ्गे भव सर्वाङ्गीणस्त रोमाञ्च रोगोद्गम क्षणमपि न मुमोच । क्षणमात्र तद्विरहितो नाभूदित्यर्थ । उत्प्रेक्षते—तस्या. कादम्बर्याश्चेतना चेतन्य तस्या उपा(आ)लम्भ. प्राप्तिस्तेन मुदित इव हर्षित इव । सहात इति । स मनसा शून्यतामधार्पाद्भ्रमः । किलक्षणेन मनसा । तस्यै कादम्बर्यं इति वार्ता प्रभु नियुक्तेनैव प्रेषितेनैव । इतीति किम् । हृदयेन वेदना पीडा सहाते न वेति । तदिति । गृहीत मौनमभाषण येनैवविव. सर्वदा निरन्तरमतिष्ठदस्यात् । उत्प्रेक्ष्य(क्ष)ते—तस्या. कादम्बर्या प्रतिवार्ता प्रत्युत्तर तस्या आकर्णनायैव । ध्वणायैवेत्यर्थः । तदाननेति । स सर्वमेव नाद्राक्षोन्नापद्यत् । किलक्षण सर्वम् । उत्प्रेक्षते—तस्या आनन मुख तस्यालोकन वीक्षण तेनान्तरितमिव व्यवहितमिव । चन्द्रविम्ब इति । चन्द्रविम्बेऽपि शशिमण्डलेऽप्यस्य चन्द्रापीडस्य दृष्टिश्चक्षुर्नारमत न चिरमस्थाम् । विरहोत्कर्षं तापकारित्वात् । तदालापेति । स चन्द्रापीड किञ्चिदप्यपर शब्दजात कर्णस्यान्तरन्तःकर्णं न कृतवान् । द्विर्गमोऽयं धातुः । उत्प्रेक्षते—तस्या. कादम्बर्या आलापस्तेन पूरित भूत श्रोत्रेन्द्रिय यमैवविव इव । कर्णानां करणत्व दर्शयन्नाह—वीणेति । वीणानां बह्वक्तीनां ध्वनय शब्दा अस्य चन्द्रापीडस्य बहिरेव बाह्यभूता एवासन्नभूवन् । सुभापितानीति । सुभापितानि समीचीनोक्तयन्तान्यपि प्रवेश मन्व्यगमनावकाश नालभन्त न प्राप्नुवन् । सुहृदिनि । सुहृदा मित्राणां वाचो बाणोऽपि परुषा इव कठिना इवाभवन् । बान्धवेति । बान्धवजनस्य बन्धुलोकस्य जल्पितान्यपि कथितान्यपि [ना]सुखायन्त । सुखमिवाचरन्ते सुखायन्ते । अद्यतन्यामात्मनेपदेऽमुगायन्त इति रूपम् । भाव इति । यथा येन प्रकारेण पूर्वं विरहदशाया अर्वाग्दर्शनं नाद्राक्ष ददा । तथेदानीमपि । तत्रोत्प्रेक्षते—भावस्य चित्ताभिप्रायस्यावगमो ज्ञान तस्माद्रीतिर्भय तथैव यदि कश्चिद्विलोकयिष्यति तदा ज्ञाययेया विरहादेवभूत इति भीत्येवेत्यर्थः । स चन्द्रापीड. मद्यस्मन्क्षण समुद्धृतान्युन्मत्तान्याद्रीणि जलद्वितानि यान्यरविन्दानि कमलानि तेषां शयनं शय्या नाभजन नाशयति । कथा । गुम्फना मानुषित्रादयन्तेषां त्रया लज्जं तथेति सर्वत्र वक्ष्यमाणेषु सन्वन्वीयम् । नृश तापो न भविष्यतीत्याह—अनेति । किं कुर्वाणोऽपि । दण्डमानोऽपि । कथम् । अन्तर्मध्ये । केन । मदनहुतभुजा कदर्पवदिना । वीदयेन । [अनवरत] मुक्ता जाला येन

द्वीरविन्दशयनमभजत । न सरसविसलताजालकानि गात्रेष्वकरोत् । न जललवमौक्तिकक्षो-
दतारकितान्यैजरठपद्मिनीपत्राणि पार्श्वेऽप्यकारयत् । न कुसुमपल्लवस्रस्तररचनामादिदेश ।
नानवरतधारापातोहसितशिशिरशीकरावद्धदुर्दिनं ददर्शापि धारागृहम् । न मकरन्दसंततसं-
पातशीतलाभ्यन्तराणि हर्म्योद्यानलताभवनान्यप्यसेवत , न मलयजजललुलितपृष्ठेषु मणिकु-
ट्टिमेष्वप्यलुठदिच्छया । न तुहिनकरकरनिकरसंक्रान्तिहृदयेषु ललनाकरकलितचन्द्रकान्तम-
णिदर्पणेष्वप्यसंक्रामयदात्मसंर्पातम् । किं बहुना नाश्यानहरिचन्दनरसचर्चामप्या चरणाद-
दापयत् ।

एवमेव केवलं रात्रौ दिवा चाकृतैर्निवृत्तिरा ज्वलताप्यदहनात्मकेन दहताप्यक्षतस्नेहेन्धने-
न दुःखानुभवनायैव भस्मसादकुर्वता मदनदहनेनान्तर्बहिश्च काश्यमानदेहः शोपमगात्, आ-
र्द्रतां पुनः प्रतिक्षणाधीयमानवृद्धिं नात्याक्षीत् । एवं च निष्प्रतिक्रियतयादुस्त्यजतया वातिवि-

वभूतेनेत्यर्थः । नेति । सरसानि जलार्द्राणि विसानि मृणालानि तेषां लता वल्लयस्तेषां जालकानि समूहा गात्रे-
ष्वेतेषु नाक्रोशान्वतिष्ठत् । पूर्वोक्तहेतौरेवेति भावः । नेति । जललवा अम्भोविन्दवस्त एव मौक्तिकक्षोदास्तै-
स्तारकितानि तारावदाचरितानि यान्यजरठानि कोमलानि पद्मिनीपत्राणि नलिनीदलान्यपि । व्यस्तक्रमोऽत्रापि-
जगद् । पार्श्वे पृष्ठे नाकारयत् । सेवकैरिति शेषः । नेति । कुसुमानां पल्लवाः प्रत्यग्रदलानि, कुसुमानि च पल्ल-
वाश्चेति द्वन्द्वसमासो वा, तेषां स्रस्तरस्तस्य रचना नादिदेश नादिष्टवान् । नेति । स चन्द्रापीडो धारागृहमपि न
ददर्श नाद्राक्षीत् । किलक्षण धारागृहम् । अनवरत निरन्तर धारापातेनोन्नतिता ये शिशिराः शीतला शीकरा
वानास्तजलविप्रपन्तैरावद्ध दुर्दिनं मेघज तमो यस्मिन्स्तथा । नेति । स चन्द्रापीडो हर्म्येषु गृहेषु यदुद्यान
तस्य लता वाप्यस्ता एव भवनानि गृहाण्यपि नासेवत नाभजत । किलक्षणानि । मकरन्दस्य मरन्दस्य सतत
निरन्तर सपात सपतन तेन शीतलानि शिशिराण्यभ्यन्तराणि मध्यभागा येषां तानि । न मलयजेति ।
न मणीनां कुट्टिमानी वद्धभूमिकानि । 'कुट्टिमं तस्य वद्धभू' इति हैमः । तेष्वपीच्छयेहया नालुठनाशेरत ।
किलक्षणेपु । मल[य]जस्य चन्दनस्य जल पानीय तेन लुलितान्यार्द्रकृतानि पृष्ठानि येषां तानि(तेषु) । नेति ।
स ललनानां योपिता करास्तैः कलिता धृता ये चन्द्रकान्तमणिभिः खचिता दर्पणा आदर्शस्तेष्वप्यात्मनः स्वस्य
सपात प्रतिविम्बं न सक्रामयन्न सक्रमणमकारयत् । किलक्षणेपु । तुहिनकरश्चन्द्रस्तस्य करनिकरः किरणसमूह-
स्तस्य सक्रान्तिः सक्रमस्तया हया मनोहरास्तेषु । किं बहुनेति । किं बहुना किं बहु जल्पितेन । चरणौ
मर्मादीकुल्याचरणं तस्मादाश्यानमीषच्छुष्कं यद्वरिचन्दनं तस्य रसस्तेन चर्चा पूजा तामपि नादाप[य]द्वातु न
परयति स्म ।

एवमिति । स चन्द्रापीडो मदन एव दहने बहिस्तेनान्तर्हृदये बहिरवयवादी काश्यमान उत्काल्यमानो देहः
शरीरं यत्सेवविधं शोष क्षाणत्वमनाप्राप । किलक्षणः । एवमेव पूर्ववत् । रात्रौ निदयपर दिवा दिवसेऽकृताऽविहिता
निर्वर्तिमन्त्याहं येन सः । किलक्षणेन मदनदहनेन । आ समन्ताज्ज्वलता प्रज्वलता । पुनः कीद-
र्शनेन । अदहनात्मकेनाविस्तरपेणापि दहता भस्मीकुर्वता । पुनः कीदृशेन । न क्षतमक्षीणं स्नेहलक्षणमिन्धन-
मेषं येन स तया तेन । पुनः किं कुर्वता । दुःखस्यामातस्यानुभवनं साधात्करणं तस्मै तदर्थमेव । तादर्थ्यं
नष्टम् । ननु भस्म भस्मसादकुर्वतापटयता । शरीरव्यतिरेकेण दुःखानुभवनाभावादिति भावः । शरीरशोष
आर्द्रता न भवनान्नापेनाह—न पुनरिति । न पुनर्गर्भता नृदुता स्नेहवत्ता वात्याधीतत्याजः । आर्द्रतां
निर्माणता—प्रतीतिः । प्रतिक्षणं प्रतिममयमार्थायमानारोप्यमाणा वृद्धिर्यस्या सा ताम् । एवं चेति ।

संस्थुलेनोपास्यमानोऽपि मनसिजेनाकारमेव लोकलोचनेभ्योऽरक्षत्, न कुसुमशरसायके
जीवितम् । तनोरेव तानवमङ्गीचकार, न लज्जायाः । शरीरस्थितावेवानादरं कृतवान्, न कु
स्थितौ । प्रजा एवैवैरुध्यत, न मन्मथोत्कलिकाः । सुखमेवावधीरयामास, न धैर्यम् ।^१
चास्य पुरः कादम्बरीरूपगुणावष्टम्भाहितप्राणेन बलवतानुरागेणाकृष्यमाणस्य, पश्चाद्गुरुज
तिबन्धदृढतरेण महीयसा स्नेहेन च वार्यमाणस्य, गम्भीरप्रकृतेः सरित्पतेरिव चन्द्रमसा
दूरमुल्लास्यमानस्यापि मर्यादावशादात्मानं स्तम्भयतः कथंकथमपि कतिपयेष्वपि सहस्रसंख
यमानेष्वतिक्रान्तेषु वासरेषु, एकदा रणरणकसकाशादिर्वान्तरलब्धावस्थानो निर्गत्य बहिर्न
र्यास्तैरङ्गसङ्गशीतशीकरासारमरुन्ति कलकणितकलहंसचक्रवाकचक्रवालाक्रान्तसरससुकु
रसैकतानि सिप्रातटान्यनुसरन्, युज्यमानांश्च विरलीभवतश्च संवदमानांश्च विश्लिष्यतश्च

स लोकानां जनानां लोचनानि नेत्राणि तेभ्य आकारमिद्वितमरक्षदक्षयामास । पर कुसुमशरः कामस्त
सायका वाणास्तेभ्यो जीवित प्राणित नारक्षत् । किविशिष्टः स^२ । उपास्यमानोऽपि सेव्यमानोऽपि । के
मनसिजेन कामेन । किंलक्षणेन । अतिविसंस्थुलेनातिव्याकुलेन । वीक्षापत्रेनेति यावत् । तन्निदानमाह—[चि
प्रतीति । निर्गता प्रतिक्रिया प्रतीकारो यस्या क्रियाया तस्या भावस्तत्ता तथा । दु खेन त्यजत इति दुस्त
जस्तस्य भावस्तत्ता तथा वा । तनोरेवेति । तनो शरीरस्य तानव कृशत्वमङ्गीचकार स्वीचक्रे । न लज्जा
स्त्रपाया । लज्जाधिक्यमेवाङ्गीकृतवानिति भावः । शरीरेति । शरीरस्य देहस्य स्थितिर्वारण तस्यामेवानाद
णमनाग्रह कृतवान् । न कुलस्याभिजनस्य स्थितौ मर्यादायाम् । प्रजा इति । प्रजा एव प्रकृतिरेवान्वरुध्य
न्यवार्यत । न मन्मथस्य कदर्पस्योत्कलिका उत्कण्ठा^३ । सुखमिति । स चन्द्रापीड^४ सुखमेव सौख्यमेवाव
रयामासावगणयामास । न धैर्यं न साहसम् । एवं चेति । एव पूर्वोक्तप्रकारेणास्य चन्द्रापीडस्य कादम्बर्या र
सौन्दर्यं गुणो गाम्भीर्यादिस्तयोरवष्टम्भेनावलम्बेनाहिता स्थापिताः प्राणा येनैवभूतेन बलवता बलिष्ठेनानुरागेण
भ्यन्तरस्नेहेन पुरोऽप्र आकृष्यमाणस्य, दृष्टानीयमानस्य, गुरुजनो मानृपित्रादिस्तस्य प्रतिबन्ध प्रतिरोधस्ते
दृढतरेणातिनिविडेन महीयसातिमहता स्नेहेन प्रीत्या च पश्चात्पृष्ठे वार्यमाणस्य पृष्ठे निषिध्यमानस्य । केन कस्येव
चन्द्रमसा शशिना सुदूरमतिविप्रकृष्टमुल्लास्यमानस्यापि गम्भीरप्रकृतेरलब्धमध्यस्य । राजपक्षे गम्भीरस्वभा
स्य । एवभूतस्य सरित्पते समुद्रस्येव मर्यादावशात् । राजपक्षे कुलक्रमागतस्थिति । समुद्रपक्षे जलागमनलक्षण
च मर्यादा । तद्वशादात्मान स्व स्तम्भयतो रक्षतः कथंकथमपि महता कष्टेन कतिपयेषु क्रियत्सु गह्वसान्या
यमानेषु सहस्रसंख्यामिवाचरणेषु वासरेषु दिवसेष्वतिक्रान्तेषु गतेषु सत्सु [एकदा] एकस्मिन्मये^५
रणकसकाशादिवैतुष्यपाश्चादिवान्तर्भ्येऽलब्धमप्राप्तमवस्थानमवस्थितिर्येनैवभूतो नगर्या अवन्त्या बहिर्
गत्य बहिरागत्य दूरादेव दूरत एवातिबहुनिव तुरगमानश्चानद्राक्षीदपश्यत् । किं कुर्वन् । तरङ्गाणां वीचीनं
सङ्ग सस्पर्शस्तेन शीता शीतला ये शीकरा वातास्तवारीणि तेषामामारा वर्षण येष्वेवविधा मरुतो वायव्यं
येषु तानि । क्वचित् 'सीकरासाराणि' इति पाठः । कलानि मनोहराणि कणितानि शब्दितानि येषामेवविधा यं
कलहसा. कादम्बाश्चक्रवाक द्वन्द्वचरास्तेषा चक्रवाल समूहस्तेनाक्रान्तानि व्याप्तानि सरगानि गनलानि
सुकुमाराणि कोमलानि सैकतानि निकतामयानि मिप्राणद्यान्तानि तीराण्यनुमरन्नाश्रयन् । तुरगमान्विगे
पथमाह—युज्येति । युज्यमानान्परस्पर योग प्राप्नुवत् । अविरला विरला सपद्यन्त इति विरलीभव
त्तान् । एकीभवत इत्यर्थः । सघटन्ते सयुज्यन्त इति सघट्टमानान्तान् । आस्फालयमानानिर्गन्ध ।
विश्लिष्यत इति । विश्लिष्यतः । भिन्नीभवत इत्यर्थः । तान् । उत्सहन्त इत्युन्महमानान्तान् । उत्साहयुक्तानि

१ आवागम्यमानोऽपि. २ कुलक्रमस्थितौ. ३ अन्वरुध्यन्त ४ कृष्यमाणस्य ५ गभीर ६ अन्तर्यामि
७ तरङ्गशीतः ८ आकारमरुन्ति, आसाराणि. ९ नातिदूरनिव चरणाभ्यामेव वध्नाम् । त्राभ्यश्च रुद्रनयना(मुत्त, ११११
रयेणागच्छन्. मावष्टम्भया गया त्वरितपुरमचारागुन्युन्यमानाश्च.

त्सहमानांश्च लम्बमानांश्च परापततश्च विच्छिन्नपङ्क्त्यवस्थानान्स्वलतोऽपि पततोऽप्यवसीद-
तोऽपि च यथाशक्ति सादिभिरुत्पीडितान्निःसहतया दूरागमनखेदमत्तिस्वरया चागमनकार्य-
गौरवमावेदयतो दूरादेवातिवहूनिव तुरंगमानद्राक्षीत् ।

दृष्ट्वा चोत्पन्नकुतूहलस्तेषां परिज्ञानायान्यतमं पुरुषं प्राहिणोत् । आत्मनाप्युरुदघ्नेन पयसो-
त्तीर्य सिप्रां तस्मिन्नेव भगवतः कार्तिकेयस्यायतने तत्प्रतिवार्ता प्रतिपालयन्नतिष्ठत् । तत्रस्थश्च
कुतूहलात्तस्मिन्नेव वाजिवृन्दे निक्षिप्तदृष्टिः पार्श्वस्थितां हस्तेनाकृष्य पत्रलेखामवादीत्—‘पत्र-
लेखे, पश्य । य एष पुर एवार्ककिरणनिवारणोद्भासितया प्रेङ्खदालोललम्बशिखया मयूरपिच्छ-
मय्या वङ्गिकया दुर्विभाव्यवदनोऽश्ववारो ज्ञायते, केयूरकोऽयम्’ इति । यावत्तया सहैवं नि-
रूपयत्येव, तावत्तस्मात्प्रहितपुरुषादुपलब्धोत्तमावस्थानं दृष्टिपथ एवावतीर्य तुरंगमादापतन्तं
दूराद्भुतागमनधूलीधूसरश्यामीकृतशरीरं परिवर्तितमिवेतराकारेणोज्झिताङ्गरागसंस्कारमलिने-
न वपुषा विपादशून्येन च मुखेनान्तर्दुःखसंभारपिशुनया च दृष्ट्वा दूरत एवापृष्टामपि कष्टां

त्यर्थः । लम्बन्त इति लम्बमानास्तान् । स्वशरीर दीर्घीकुर्वतः । परा सामस्येनापतन्त आगच्छन्तस्तान् ।
विच्छिन्न विच्छेद प्राप्त पङ्क्त्या लेख्यावस्थान येषां ते तथा तान् । धावता पङ्क्तिविच्छेदः प्रत्यक्षसिद्ध एव ।
म्लान्त इति स्खलन्तस्तान्स्खलना प्राप्नुवतः । अत एव पततोऽपि गिरतोऽपि । अत एवावसीदतोऽप्यवसा-
दनं प्राप्नुवतोऽपि । शक्तिमनतिक्रम्य यथाशक्ति सादिभिरश्ववारैरुत्पीडितानुत्प्रावत्येन पीडितास्ताडितान् ।
सरन मटः । निर्गतः सहो येभ्यस्ते नि सहास्तेषां भावस्तत्ता तथा । असमर्थतयेत्यर्थः । दूरादागमनं तज्जनितो
य रोदः प्रयासस्तमत्तिस्वरयातिशीघ्रेणागमनं तेन यत्कार्यस्य कृत्यस्य गौरवं गुरुत्वं चावेदयतः परेभ्यो ज्ञापयतः ।

दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा विलोक्योत्पन्न प्रकटीभूत कुतूहलमाश्चर्यं यस्यैवभूतस्तेषां तुरंगमानां परिज्ञानाय कस्ये-
न इति ज्ञानार्थमन्यतमं पुरुषं प्राहिणोत्प्रहितवान् । ऊरु परिमाणं यस्यैवभूतेन पयसा जलेनात्मनापि सिप्रा-
नदीमुत्तीर्य तस्मिन्नेव स्थले भगवतो माहात्म्यवतः कार्तिकेयस्य पञ्मुखस्यायतने चैत्ये तस्य प्रहितपुरुषस्य
प्रतिवार्ता प्रत्युत्तरं प्रतिपालयन्विलोकयन्नतिष्ठत्स्थौ । तत्रस्थ इति । तत्र चैत्ये स्थितस्य(श्च) कुतूहलात्कौ-
तुहात्तस्मिन्नेव पूर्वप्रतिपादित एव वाजिवृन्देऽश्वसमूहे निक्षिप्ता स्थापिता दृष्टिर्दृश्येनैवभूतः पार्श्वस्थिता समी-
पगा पत्रलेखा हस्तेन करेणाकृष्याकर्षणं कृत्वावादीदवोचत् । किमवादीदित्याह—पत्रलेखे इति । हे
पत्रलेखे, पश्यत्वलोक्य । [य] एष पुरोऽग्रे एवार्ककिरणा सूर्यरश्मयस्तेषां निवारणे दूरीकरणं उद्भासितयोद्भास
प्राप्तया प्रेक्षती दीप्यन्ती आलोला चञ्चला लम्बायता शिखाग्र यस्या सा तथा तथा । मयूरपिच्छे कलापिवह-
नि पगा मयूरपिच्छमयी । ‘प्राचुर्यविकारार्थे’ इति मयट् । तयैवविधया वङ्गिकया शीकरिण्या दुर्विभाव्य

कादम्बरीसमामवस्थामनक्षरमावेदयन्तं केयूरकमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च दर्शितप्रीतिरेहोहीत्याहूय स-
संभ्रमप्रणतोपसृतमतिदूरप्रसारिताभ्यां दोर्भ्यां पर्यष्वजत तम् । अपस्तृत्य पुनः कृतनमस्कारे
तस्मिन्ननामयप्रश्रवचसा सर्वैर्ग्यं सर्वानेव तत्सहायान्पुरःस्थितं पुनःपुनः सस्पृहमालोक्य केयू-
रकमवादीत्—‘केयूरक, त्वद्दर्शनेनैव भद्रं देव्याः सपरिवारायाः कादम्बर्या इत्येतद्वेदितम् ।
आगमनकारणमपि विश्रान्तः सुखितः कथयिष्यसि’ इत्युक्त्वा संभ्रान्तागतारोहकदौकितं
करिणीमारुह्य ‘कुतोऽस्य जनस्य सुखिता’ इत्यभिदधानमेव केयूरकं पृष्ठतः कृत्वा पत्रलेपां
चारोप्य स्वभवनमयासीत् । तत्र च निपिद्धाशेषराजलोकप्रवेशः प्रविश्य वल्लभोद्यानं सपरि-
वारेण केयूरकेण सहोत्ताम्यता चेतसाचेतितमेव दिवसकरणीयं विवर्तयामास । निर्वर्त्य च
पत्रलेखाद्वितीयः सुदूरोत्सारितपरिजनः केयूरकमाहूयाव्रवीत्—‘केयूरक, कथय देव्याः काद-
म्बर्याः समदलेखाया महाश्वेतायाश्च संदेशम्’ इत्यभिहितवति चन्द्रापीडे पुरः सप्रश्रयमुपवि-
श्य केयूरकोऽप्यवादीत्—‘देव, किं विज्ञापयामि । नास्ति मयि संदेशलवोऽपि देव्याः काद-

विद्यते यस्या सा कथा ताम् । अस्त्यर्थेऽचप्रत्यय । एवविधा कादम्बर्या [समा] अगत्या दशमनक्षरं वर्ण्य-
पाररहितं यथा स्यात्तथावेदयन्तं ज्ञापयन्तमद्राक्षीदिति । अन्वयस्तु पूर्वमेवोक्तः । दृष्ट्वा चेति । दृष्ट्वा च विलोम्य
च तं केयूरकं दर्शिता प्रकटिता प्रीतिः स्नेहो येनैवभूतो दोर्भ्यां भुजाभ्यां पर्यष्वजतालिष्यत । किं कृत्वा ।
एहोह्यागच्छागच्छेत्याहूयाह्वानं कृत्वा । कीदृशं केयूरकम् । ससंभ्रमेणादरेण प्रणतश्चासावुपसृतश्च तम् । न ल-
पयन्तमित्यर्थः । कथंभूताभ्यां दोर्भ्याम् । अतिदूरं प्रसारिते विस्तारिते ताभ्याम् । अपस्तृत्येति । अपसरणं
कृत्वा पुनः कृतो विहितो नमस्कारो नतिर्येनैवभूते तस्मिन्केयूरके सत्यनामयस्य प्रश्नं पृच्छा तस्य वनस्तेन
सर्वानेव समग्रानेव तस्य केयूरकस्य सहायान्सहागतान्सर्वग्यं सतोष्य पुरं स्थितमग्रस्थितं पुनःपुनः सस्पृहं
साभिलाषमालोक्य समीक्ष्य चन्द्रापीडः केयूरकमवादीदवोचत् । किमवादीदित्याशयेनाह—केयूरक इति ।
हे केयूरक, तव दर्शनमालोकनं तेनैव सपरिवारायाः सपरिच्छदाया देव्या कादम्बर्या भद्रं कल्याणमित्येतद-
वेदितं कथितम् । आगमनेति । स चन्द्रापीडः स्वस्य भवनं गृहमयासीदगच्छदित्यन्वयः । किं कृत्वा । आ-
गमनकारणं निदानं तदपि विश्रान्तं कृतविश्रामः सुखितः सजातमुखः स त्वं कथयिष्यसि निवेदयिष्यमीत्यु-
क्त्वा प्रोच्य । क्वचित् ‘सुखी न, कथयिष्यसि’ इति पाठो दृश्यते । तेन न अस्माकमिति तस्यार्थः । पुनः किं
कृत्वा । संभ्रान्तः ससंभ्रमः आगतो य आरोहको हस्तिपकस्तेन दौकितामानीता करिणी हस्तिनीमात्रागोद्वृत्ता
कृत्वा । अस्य केयूरकलक्षणस्य जनस्य कुतः कस्मात्सुखिता इत्यभिदधानमिति ब्रुवन्तमेव केयूरकं पृष्ठतः पृष्ठ-
प्रदेशे पत्रलेखा चारोप्यारोपणं कृत्वेत्यर्थः । स्वभवनमयासीदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत्र चेति । स चन्द्रा-
पीडो दिवसकरणीयं वासरकृत्य निवर्तयामास कृतवान् । किं कृत्वा । सह परिवारेण परिच्छदेन वर्तते यः स
सपरिवारः । एवभूतेन केयूरकेण सह समं वल्लभमुद्यानमारामं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । किलक्षणः सः । निपिद्धो
निवारितोऽशेषाणां समग्रानां राजलोकानां प्रवेशो येन स । कीदृशं दिवसकरणीयम् । उताम्यनानिव्याकुलं
चेतसाचेतितमेवाज्जातमेव । निवर्त्य चेति । स चन्द्रापीडः केयूरकमाहूयाह्वानं कृत्वाव्रवीदवोचत् । किं कृत्वा ।
निवर्त्य विवायः । दिवसकरणीयमिति शेषः । चन्द्रापीडं विशेषयन्नाह—पत्रलेखेति । पत्रलेखेन द्वितीया
यस्य स । सुदूरं दूरं उत्सारितो दूरीकृतं परिजनस्ये(न से)वक्त्रवर्णं येन स । किमव्रवीदित्याशयेनाह—केयू-
रक इति । हे केयूरक, देव्या कादम्बर्या समदलेखाया मदलेखया सह वर्तमानाया । कादम्बर्या विशेषणम् ।
महाश्वेतायाश्च संदेशं वाचिकं कथय निवेदयेति चन्द्रापीडेऽभिहितवति कथितवति मतिं पुरोऽग्रे सप्रश्रयं गति-
नयमुपविश्य निपद्य केयूरकोऽप्यवादीदुवाच । किमुवाचेत्याह—देव इति । हे देव, किं विज्ञापयामि ।

स्वर्याः समदलेखाया महाश्वेताया वा । यदैव पत्रलेखां मेघनादाय समर्प्य प्रतिनिवृत्य मयायं
देवस्योज्जयिनीगमनवृत्तान्तो निवेदितः, तदैवोर्ध्व विलोक्य दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य सनिर्वेदम्
'एवमेतत्' इत्युक्तवोत्थाय महाश्वेता पुनस्तपसे स्वमेवाश्रमपदमाजगाम । देव्यपि कादम्बरी
झटिति हृदये द्रुघणेनेवाभिहता, ह्यतर्कितपतितताशनिनेव मूर्ध्नि ताडिता, अन्तःपीडाकूणननि-
मीलितेन चक्षुषा मूर्च्छितेव, मुषितेव परिभूतेव, वञ्चितेव, चोर्न्मुक्तेव चान्तःकरणेन, अ-
विदितमहाश्वेतागमनवृत्तान्ता, चिरमिव स्थित्वोन्मील्य नयने, विलक्षेव, लज्जितेव, विस्मृतेव,
विस्मयस्तब्धदृष्टिः 'महाश्वेतायाः कथय' इति सासूयमिव, मामादिश्य मदलेखायां पुनर्वलि-
तमुखी सविलक्षासितम् 'मदलेखे, अस्ति केनचिदपरेणैतत्कृतं करिष्यते वा यत्कुमारेण च-
न्द्रापीडेन' इत्येवमभिदधत्युत्थाय निवारिताशेषपरिजनप्रवेशा शयनीये निपत्योत्तरवाससोत्त-
माङ्गमवगुण्ठ्य निर्विशेषहृदयवेदनां मदलेखामप्यनालपन्ती सकलमेव तं दिवसमस्थात् । परेद्युश्च
प्रातरेवोपसृतं माम् 'एवं दृढतरशरीरेषु म्रियमाणेष्विव भवत्स्वहमीदृशीमवस्थामनुभवामि'
इत्युपालभमानेव, 'न मे भवद्भिः पार्श्ववर्तिभिः कार्यम्' इति निर्भर्त्सयन्तीव, 'किं मे पुरस्तिष्ठसि'

विज्ञप्तिं करोमि । यदादिष्ट तदैव वदेत्याह—**नास्तीति** । मयि विषये देव्या. कादम्बर्या समदलेखाया महा-
श्वेताया वा सदृशलवोऽपि वाचिकादेशोऽपि नास्ति न विद्यते । तन्निदानमाह—**यदैवेति** । यदैव यस्मिन्नेव
क्षणे पत्रलेखा मेघनादाय समर्प्य समर्पणं कृत्वा प्रतिनिवृत्य परावृत्य मया केयूरकेण देवस्य भवत उज्जयिन्या-
मवन्त्या यद्गमन तस्य वृत्तान्त उदन्तो निवेदित कथित । तदैव तस्मिन्नेव क्षणे ऊर्ध्व विलोक्य निरीक्ष्य
दीर्घमायतमुष्णं च निःश्वस्य निश्वास मुक्त्वा सनिर्वेदं स्वावमाननसहितं यथा स्यात्तथा । एतदेवमेव निश्चयेन
चन्द्रापीडो गत इत्युक्तवोत्थायोत्थानं कृत्वा महाश्वेता पुनस्तपसे तपोऽर्थं स्वमेवाश्रमपदं स्थानमा-
जगामायया । कादम्बर्यपि सकलमेव तं दिवसमस्थादतिष्ठदिति दूरेणान्वयः । इतो कादम्बरी विशेषयन्नाह—
पटिति तत्कालं हृदये न्वान्ते द्रुघणेन घनेनाभिहतेव ताडितेव । अतर्कितमचिन्तितमापतितो योऽशनिर्वैज्र-
तेन मूर्ध्नि मस्त्रे ताडितेवाभिहतेव । अन्तःपीडा मानसी व्यथा तथा कूणन कन्दन तेन निमीलितेन मुद्रितेन
चक्षुषा नेत्रेण मूर्च्छितेव मोहं प्राप्तेव । मुषितेव गृहीतसर्वस्वेव । परिभूतेव पराभव प्रापितेव । वञ्चितेव व-
प्रणाविषशीकृतेव । अन्तःकरणेन चित्तेनोन्मुक्तेव त्यक्तेव । अविदितोऽज्ञातो महाश्वेताया गमनवृत्तान्तो यया
संवभूता कादम्बरी चिरमिव बहुकालमिव स्थित्वा नयने नेत्रे उन्मील्योन्मुद्रय, विलक्षेव वीक्षापन्नेव, लज्जितेव
प्रापितेव, विस्मृतेव विस्मरण प्राप्तेव, विस्मय आश्चर्यं तेन स्तब्धा दृष्टिर्यस्या एवभूता महाश्वेताया कथय
निवेदय । चन्द्रापीडो गत इति शेषः । इति सासूयं सैर्प्यं मामादिश्य प्रतिपाद्य मदलेखाया विषये पुनर्वलित
सुरा यस्या एवविधा सती विलक्ष यत्स्मित तेन सहवर्तमानं यथा स्यात्तथा हे मदलेखे, केनचिदनिर्दिष्टनाम्ना परे-
णेनरेणेतद्गमनलक्षणं कृतमस्ति । करिष्यमे(ते) वा यत्कुमारेण चन्द्रापीडेन कृतमिति । एवमभिदधती कथय-
त्युत्थायोत्थानं कृत्वा निवारितो दृगीकृतोऽरोपपरिजनस्य समप्रसेवकलोकस्य प्रवेशो यया सा शयनीये श-
यनीया निपत्य पतनं वृत्तोत्तरवाससोत्तरीयवस्त्रेणोत्तमाङ्गं शिरोऽवगुण्ठ्याच्छाद्य निर्गतो विशेषो यस्या एव-
विधा हृदयवेदना चित्तपीडा यस्यान्ताम् । समानदुःखमित्यर्थः । एवभूता मदलेखामप्यनालपन्त्याभापयन्ती
मदलेखे तं दिवसमस्थादित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । **परेद्युश्चेति** । अपरदिने प्रातरेव प्रभात इवोपसृतमागत
नाभिः पृष्ठात्तन्मनोवोपात्मन दधानेव । इतीति विप्रः । एव पूर्वोक्तप्रकारेण दृढतरमतिशयेन कठिनं शरीरं ये-
षामेव नृणां नृणां देवैश्च प्रकृतं । उपेक्षते—**प्रि(मि)यमाणेष्विव मरण प्राप्यमाणेष्विवाह कादम्बरीदृशी-**
मत्तः । एतादृशमवस्थामनुभवमिष्यतीति । पार्श्ववर्तिभिः समीपस्थायिभिर्भवद्भिर्मम न कार्यं न कृत्य-

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

इत्यन्तर्मन्युवेगेन तर्जयन्तीव च बाष्पपूरोद्रेकोत्कम्पपर्याकुलया दृष्ट्या चिरमालोकितवती । तथा दृष्टश्च तथा दुःखितया देव्यादिष्टमेव गमनायात्मानं मन्यमानोऽहमनिवेद्यैव देव्यै देवपादमूलमुपागतोऽस्मि । तच्च देवैकशरणजनजीवितपरित्राणाकुलमतेः केयूरकस्य विज्ञापनाकर्णनावधानदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि । देव, श्रूयताम् । यदैव ते प्रथमागमनेनामोदिना मलयानिलेनेव चलितं समस्तमेव तत्कन्यकालतावनम्, तदैव सकलभुवनमनोभिरामं भवन्तमालोक्य वसन्तमिव रक्ताशोकतरुलतामिवारूढवान्मकरकेतनस्ताम् । इदानीं तु महान्तमायासमनुभवति त्वदर्थे कादम्बरी । तस्या हि दिनकरोदयादारभ्य दिवसकरकान्तोपलानलस्येव निःशब्दस्यापवनेरितस्याधूमस्याभस्मनः प्रज्वलतो मकरध्वजहुतभुजो न परिजनकरकमलकलितकोमलपल्लवलास्यलीलया प्रसरभङ्गः । नानुत्तालतालवृन्तवान्तजलजडकणिकासारसेकेन निवृत्तिः । न सरससहरिचन्दनपङ्कच्छटाच्छुरणेन छेदः । न विदलितमुक्ताफलवाल-

मिति निर्भर्त्सयन्तीव निर्भर्त्सना कुर्वन्तीव । मे मम पुरोऽग्रे किं तिष्ठसीत्यन्तर्मन्युवेगेनान्त कोवरयेण तर्जयन्तीव तर्जना कुर्वन्तीव । तथा बाष्पो नेत्राम्बु तस्य पूरः प्रवाहस्तोद्रेक आधिक्य तेन य उत्प्रावश्येन कम्पो वेपथुस्तेन पर्याकुला व्याप्ता तथा दृष्ट्या दृशा चिर बहुकालमालोकितवती निरीक्षितवती । तथा दुःखितया तेन प्रकारेण दुःख प्राप्तया देव्या कादम्बर्या दृष्टोऽवलोकित आत्मानं गमनायादिष्टमेवाज्ञापितमेव मन्यमानोऽहं देव्यै कादम्बर्ये अनिवेद्यैवानुज्ञायैव देवस्य भवत पादमूल चरणसमीपमुपागतोऽस्म्यायातोऽस्मि । तच्चेति । तत्तस्मात्कारणाद्देव एव भवानेवैकः शरण यस्यैवविवो यो जनः कादम्बरीलक्षणस्तस्य जीवित प्राणित तस्य परित्राण रक्षण तस्मै आकुला मतिर्यस्यैवभूतस्य केयूरकस्य विज्ञपना विज्ञप्तिस्तस्या आकर्षण श्रवण तस्मिन्नवधानदानेन चित्तप्रदानेन प्रसादं कर्तुं त्वं देवोऽर्हसि योग्यो भवसि । हे देव, श्रूयतामाकर्ण्यताम् । विज्ञप्त्यन्तरमिति शेषः । यदैव यस्मिन्नेव क्षणे ते तव प्रथमागमनेनाद्यागमनेन । उप्रे क्षते—आमोदिना सुगन्धिना मलयानिलेनेव मलयमारुतेनेव समस्तमेव समग्रमेव तत्कन्यकालतावनं कन्यका एव लतास्तासा वनं चलितं धुञ्धम्, तदैव तस्मिन्नेव क्षणे सकलं यद्भुवनं जगत्तस्य मनोभिरामं चेतोऽहं चिरं वसन्तमिव भवन्तं त्वामालोक्य निरीक्ष्य रक्ता याशोकतरुलता तामिव ता कादम्बरी मकरकेतनं कदर्प आरूढवान्प्रविष्टवान् । इदानीं त्विति । साप्रत तु तवार्थः प्रयोजनं तस्मिन् । निमित्ते सप्तमी । तथाच त्वन्निमित्तं कादम्बरी महान्तमायासं श्रममनुभवति । करोतीत्यर्थः । तस्यामिति । हीति निश्चये । तस्याः कादम्बर्या दिनकरस्य सूर्यस्योदय उद्गमनं तस्मादारभ्य । तन्मर्यादीकृत्येत्यर्थः । दिवमकरकान्तोपलो दृप्तस्यानलो वह्निस्तस्येव मकरध्वज एव हुतभुगवह्निस्तस्य प्रज्वलितो दीप्तिमतः परिजनः सेवकवर्गस्तस्य करण एव कमलानि तैः कलिता वृता ये कोमलपल्लवा मृदुकिंसलयानि तेषां लास्यलीला नृत्यकीडा तथा न प्रमरगङ्गो न प्रचारहानि । उभयानलयो साम्यं प्रदर्शयन्नाह—निःशब्दस्येति । निर्गतः शब्दो ध्वनिविशेषो यस्मात्स तस्यापवनेरितस्य न पवनेन वायुनेरितं प्रेरितस्तस्य । अधूमस्य न विद्यते धूमो दहनकेतनो यस्मिन्स तस्य । अभस्मनो न विद्यते भस्म भूतिर्यस्मिन्स तस्य । एतेन सूर्यकान्तानलेन निःशब्दत्वादिधमं साम् । शीतलद्रव्यादिना तदितरवहेरेतस्य भिन्नत्वमाविष्कृतमिति भावः । नानुत्तालानि यानि तालवृन्तानि व्यज्जगानि तेभ्यो या वान्ता पतिता जलस्य जटा शीतला कणिकान्तामामामारो वर्षणं तेन सेकः मिश्रणं तेन निर्गतिर्नाशः । अस्य मकरध्वजहुतभुज इति पूर्वेणान्वयः । न सरसेति । सरसो यो हरिचन्दनपद्मो घाति तच्चन्दनद्रवस्तस्य छट्या धारया क्षुरणं मिश्रणं तेन न छेदो विनाशः । विदलित इति । न च विदलितानि स्फोटितानि यानि मुक्ताफलानि मौक्तिकानि तेषां चालुका निम्नान्तागा पटलानि समूहान्तरद्वयनमुद्गारं

तेन व्युत्पन्नो निवृत्ति । नोत्कीलित इति । न चोत्कीलिता उत्कोरिता ये(या)यन्त्रमया यन्त्रनिष्पन्ना-
-कलहस्यपद्मय कादम्बध्रेणयस्ताभिर्मुक्ता अम्बुधारा यस्मिन्नेवभूतेन धारागृहेण यन्त्रधारासदनेन प्रशम प्रश-
मनम् । यथा यथेति । इय कादम्बरी यथा यथा अम्बुनोऽम्भसो धाराभिराहन्यत आच्छद्यते, तथा तथा
मदनपावकः कदर्पवहिः स्फुरति दीप्तिमान्भवति । किलक्षणो [म]दनवहि । उत्प्रेक्षते—विद्युतोऽय वैद्युतः
स चाभावानलश्च तस्य सहोदर इव बन्धुरिव । किंलक्षणाभिरम्बुधाराभि । चलितः कम्पितो यो जलयन्त्रस्त-
तो विगलिताभि पतिताभि । पुनः किलक्षणाभि । अत्यन्त शशिर शीतलो य शीकरनिकरो वातक्षिप्त-
जलक्षणममृतस्तेन तारकिताभिर्नक्षत्रिताभि । सुतरां चेति । उपचारः प्रतिक्रिया स्वदेस्य घर्मस्य जललवा
अम्भ कणास्तेषां जालकानि युगपदानेकेषां पातलक्षणानि तेषां सतति समूहस्तां विकासयति प्रगुणीकरोति ।
तर्गुणो भविष्यतीत्याशयेनाह—सुतरां चेति । सुतरामतिसयेन क्षिति रशीतलः । अधिकविरहिणो बि-
धुरपि सवितरनीत्यादिदेतस्या शिशिरोऽप्युपचारोऽधिकतर उष्णो वभूवेत्यर्थः । कीदृशी संततिम् । कुन्दस्य
कुमुद गुन्द पुष्पवृद्धौ वा तस्य कलिका कोरकास्तासां कलापः समूहस्तस्य मञ्जरीमिव । वर्णनीयायां जललवस-
तते गुन्दकल्पाकलापमञ्जरीसदृशसभावनयोत्प्रेक्षालकारः । तदुक्तम्—‘सभावनमयोत्प्रेक्षा प्रकृतस्य समेन
यत्’ इति काव्यप्रकाशे । चित्रमिति । इदं चित्रमाश्चर्यम् । इदं किम् । मकरकेतुरेव हुतभुग्बहिस्तेन दध्यते
उत्प्लव्य इति दृश्यमानं ज्वान्यमानमपि लाघव्य सौन्दर्यं नितरामतिशयेन निर्मलीभवति विशदीभवति । कीदृश
लाघव्यम् । उत्प्रेक्षते—अग्निना शोच शुद्धमशुक वत्तमिव । मन्य इति । अहमिति मन्ये जाने । इतीति
इति । अवलोकनस्य स्त्रीजनस्य गृहुस्त्वभावमपि कोमलमप्युत्क्रष्टित हृदय मुक्ताफलतामुपगत मौक्तिकत्व प्राप्त
एवमपि पानीयमिव वटिनीभवति हटीभवति । यदिति हेत्वर्थः । यतो हेतौ स्वादृशेनातिसत्तापेनापि न विली-
यते न विलस्य गच्छति । यलवतीति । खलु निश्चयेन वत्तम् प्रियो यो जनस्तस्य सगमो मेलापस्तस्याद्या
जातेन वत्तवती वटीयसी । यवन्नावारणात्तथाविधो योऽनुभवः साक्षात्कारस्तेन वेदना पीडा तथा विह्वलि-
ता प्राणा इति त्रिधाविषयम् । अतिवृष्ट मया प्राण्यते जीव्यते । किं करोमीति । प्रतिदिवस प्रति-
पद्यते इति । किं करोमि किं कुर्वे । कथं कथ्यते केन प्रकारेण कथ्यते भण्यते । कथा वृत्त्या आरभ्यता-
ति । कथा वर्णनमिदमेतत् । कीदृगेनोपायेन नामादिना प्रदर्श्यते दृग्विषयीक्रियते । केन प्रकारेणा-
ति । कथा एतदा उत्कृष्टपद्मनिन्दया केन हेतुना वा प्रसार्यते प्रवर्तयति । कतमया कतरया वे-
दना । वेदना इति । निश्चितमिति । यदा तु ‘उपमीयते’ इति पाठ्यन्ता वत्तमया वेदन-
या । यदा तु ‘उपमीयते’ इति पाठ्यन्ता वत्तमया वेदन-

प्रचण्डकिरणसहस्रातपसहानि कमलानि शयनीकृतानि म्लानिमुपनयन्त्या दिवसकरमूर्तिरपि निर्जिता तथा निजोष्मणा । निष्करुणेन चाकारणवामेन कामेन मथ्यमानास्तास्ताश्चेष्टाः करोति । तथा हि । सासोढमदनवेदने, त्वमतिकठिने मनसि निवससि' इति मृदुनि कुसुमशयने कथमपि सखीजनेन पात्यते । कुसुमशयनगता च संतापगलितचरणतालालक्तकलवपाटलितैश्च शय्याकुसुमैः कुसुमशरेण शरतामुपनीतैः सरस्विरैरिव हृदयात्पतितैर्भयमुपजनयति । सर्वाङ्गीणमनङ्गशरनिवारणाय कवचमिव भवदनुस्मरणरोमाश्चमुद्रहति । रोमाश्चिनि कुचयुगले श्वासगलितमंशुकं निदधाना त्वत्पाणिग्रहणतृणया कण्टकशयनव्रतलीलामिव दक्षिणकरकमलमनुभावयति । वामं तु वामकपोलभरजडाङ्गुलिमुल्लसत्पद्मारागवलयप्रभांशुरज्यमानं ज्वलितमदनहुताशनविपुष्यमाणमिव हस्तकमलं विधुनाति । नलिनीदलव्यजनपवनविक्षिप्यमाणकर्णकुण्डलं वदनमजस्रस्वदश्रुभयपलायमानलोललोचनमिव विभर्ति । प्रतिक्षणं क्षामतां व्रजन्ती न केवलं मङ्गलवलयं पतनभयेन दोलायमानं हृदयमपि सुदुर्मुहुः पाणिपल्लवेनोरुणद्धि । शिशिर-

ति । तदुत्कण्ठालक्षणेपु स्वप्नेषु निद्रादु(ह)यान्त करणजन्येषु ज्ञानेषु विगलितवेदना विगतदुःखा^{धिर} स्फुट प्रसूत प्राणिनोऽमुमन्तः स्युः । तेन त्वमधुत्कण्ठानिद्रा प्राप्तो विगतवेदनो जानन्नपि न जानामीति फलतीत्यर्थः । प्रचण्डेति । प्रचण्डानि तीव्राणि यानि किरणसहस्राणि तेषामातपो वर्चस्त सहन्त इत्येवभूतानि शयनीकृतानि शयनीकृतानि कमलानि पद्मानि म्लानि ग्लानिमुपनयन्त्या प्रापयन्त्या तथा कादम्बर्या निजोष्मणा स्वकीयतापेन दिवसकरमूर्तिरपि दिवसकरविम्बमपि निर्जिता तिरस्कृता । तथा निष्करुणेन निर्देयेनाकारणवामेन निर्हेतुकप्रतिकूलेन । अर्थात्कामेन मथ्यमाना विलोड्यमानास्तास्ताश्चेष्टा कायव्यापाररूपा करोति निर्भमीति । तदेव दर्शयति—तथा हीति । सासोढा मदनस्य कर्षणस्य वेदना पीडा यया तस्या सञ्चयनं हे सामोढमदनवेदने । अतिकठिनेऽतिकर्षणे मनसि चित्ते । चन्द्रापीडस्येति शेषः । त्वं निवसस्यवतिष्ठसीति कृत्वा मृदुनि सुकुमारे कुसुमशयने पुष्पशय्याया सखीजनेन कथमपि महता कष्टेन पात्यते शयनं कार्यते । च पुनरर्थः । कुसुमशयनगता पुष्पशय्या प्राप्ता कादम्बरी सतापेन तस्या गलितो यश्चरणतालालक्तक पादतलयावकरगन्तस्य लवो लेखस्तेन पाटलितं श्वेतरक्तीभूतं शय्याकुसुमैः शयनीयपुष्पैः कुसुमशरेण कामेन शरता वाणतामुपनीतं प्रापितं सरस्विरैः सञ्चोणितहृदयात्पतितैरिव प्रतैरिव भयभीतिमुपजनयत्युत्पादयति । सर्वाङ्गीणमिति । सर्वाङ्गीण समग्रदेहव्यापिन भवतस्तवानुस्मरणमनुचिन्तनं तस्माद्यो रोमाद्यो रोमोद्गमस्तमनस्तस्य कर्षणस्य शरा वाणान्तपा निवारण दूरीकरण तदर्थं कवचमिव सनाहमिवोद्बुद्धिं धारयति । या रोमाग्निनि रोमोद्गमवति कुचयुगले पयोवरयुगे श्वामेन नि श्वामेन गलितं स्रस्तं यदशुकं वस्त्रं निदधाना म्थापयन्ती तव पाणिग्रहणस्य तृणया वाड्डया कण्टकशयनमेव व्रतं तस्य लीलामिव दक्षिणकरकमलमपरागव्यापाणिपद्ममनुभावयत्यनुभवमिदं पर्याकरोति । वामं त्विति । वामभागवर्ता यः कपोलो गच्छात्पद्मप्रदेशस्तस्य भगो भारस्तेन जटा मन्त्रा जाता अङ्गुलयो यस्यैवभूतमुद्रपट्टिकयत्पद्मारागवलयं लोहितकण्टकं तस्य प्रभाया अश्रवः किरणान्ते रजमान रक्तीक्रियमाणं ज्वलितो यो मदन एव हुताशनो वतिस्तेन विपुष्यमाणमिव प्रज्वाल्यमानमिव वाम [हस्तकमलं] करकमलं विधुनानि कम्पयति । 'वृज् कम्पने' स्वादि श्रयादिश्च । एतेन सात्त्विकभाव उक्तः । सन्मात्रोक्तिं वर्णयन्ना[ह]—नलिनीति । नलिन्या कमलिन्या दलानि पत्राणि तेषां व्यजनं तालवृन्तं तस्य पवनो वायुस्तेन विक्षिप्यमाणमितन्तं क्रियमाणं कर्णयो श्रवणयो कुण्डलं कुण्डलपत्रं यन्मित्रैवभूतं तद्वत् सुरासजस्रं निगन्तरं स्वकलस्यदश्रु नेत्राभ्यु तस्माद्यद्वयं भीतिमन्तं पलायमानं नश्यमानं हृदयमपि स्वान्तमपि सुदुर्मुहवर्गवार पाणिपल्लवेन कर्कशगलेनाम्णज्यावरणं करोति । अग्न्याये मुग्नस्य त्वे

१ दिनकरकिरण २ वामनेन ३ कथ्यमाना ४ मर्त्यानां सर्वाङ्गीण ५ तृणया ६ दक्षिण ७ मृदुना ८ भगवन्त्यादुष्टिम् ९ विधुनेति १० तुल्यदृष्टः ११ मन्त्रादि

वारिश्चोदक्षरिण्या लीलाकमलमालिकयेव वपुषि निहितया सखीजनहस्तपरम्परया परिक्लान्म्यति । तथा च चरणयुगलेन रसनाकलापम्, नितम्बविस्तारेण मध्यम्, संगमाशया हृदयम्, हृदयेन भवन्तम्, उरसा विसिनीपलाशप्रावरणम्, कण्ठेन जीवितम्, करकमलेन कपोलपालीम्, त्वदालापेनाश्रुपातम्, ललाटफलकेन चन्दनलेखिकाम्, अंसेन वेणीमधुना धारयति । त्वद्विदक्षया विघटमानं हृदयमभिवाञ्छति । गोतस्खलनेनेव जीवितेन लज्जते । प्रियसख्येव मूर्च्छया मनसि मुहुर्मुहुः स्पृश्यते । परिजनेनेव च रणरणकेन सदनपरवशा कुसुमशयनादुत्थाप्यते । परिचारिकयेवार्त्ता सस्ताङ्गी संचार्यते । मुहुः पवनप्रेङ्खोलितमुत्कण्ठाव्यजनपल्लवभङ्गभयकम्पितमिव लतामण्डपमधिवससि । मुहुः सत्कोशकलिकं विसवलयसंरक्षणरचिताञ्जलिपुटमिव स्थलकमलिनीवनमधिशेते । मुहुरुद्धन्धनभयादिव निरन्तरकिसलया-

च करस्य व्यवस्थापनम् । विरहिजनस्वभावोऽयमिति भावः । शिशिरेति । शिशिर शीतल यद्धारि जल तस्य धोद पुपुत्त धरन्तीत्येवशीलया वपुषि शरीरे निहितया स्थापितया सखीजनस्य हस्तपरम्परया पाणिश्रेण्या । धरद्धारिगाम्यादुप्रेक्षते—लीलायै क्रीडार्थं कमलानां पद्मानां मालिकयेव परिक्राम्यते । ग्लानिं प्राप्नोतीत्यर्थः । एतेन विरहाधिक्यमाविष्कृतम् । तदेव प्रपञ्चयन्नाह—तथा चेति । अधुना साप्रत चरणयुगलेन पादयोर्युग्मेन रसनागलाप कटिमेखला धारयति धत्ते । एतेन कटिप्रदेशस्य कृशत्वमाविष्कृतम् । नितम्बेति । नितम्ब आरोहणस्य विस्तारेण विष्कम्भेन मध्य विलग्नम् । धारयतीत्यस्य सर्वत्रानुपङ्ग । संगमेति । संगमस्य मेलापकस्याया वाङ्मा तयैव हृदय स्तनान्तरम् । धारयतीत्यर्थः । तदुक्तम्—‘आशावन्व कुसुमसदृश प्रायशो एज्जनानां सद्यःपाति प्रणयिहृदय विप्रयोगे रुणद्धि’ इति । हृदयेनेति । हृदयेन सर्वं वाक्यं सावधारणमित्युचोर्भवन्तमेव त्वामेव धत्ते । नान्यमित्यर्थः । उरसेति । उरसा वक्षस्थलेन विसिन्या नलिन्या पलाशानि पत्राणि तेषां प्रावरणमुत्तरीयकं धारयति । विरहजनितदाघोपशामकत्वेन तद्धारणमिति भावः । कण्ठेन निगरणेन जीवितं प्राणितम् । एतेन कण्ठगतप्राणा साप्रत सा समस्तीति ध्वनितम् । करेति । करकमलेन पाणिपद्मेन कपोलपाली गलात्परप्रदेशलेखा धत्ते । विरहिजनस्वभावोक्तिरियम् । त्वदिति । तव सवन्धी य आलापस्त्वन्निवदन्ती तेनाश्रुपात रोदनम् । ललाटेति । ललाटफलकेन भालपटेन चन्दनलेखिका मलयज-रचनाम् । एतेन तदितरालकृतिशून्यत्व सूचितम् । असेनेति । असेन स्कन्धेन वेणीं प्रवेणीम् । एतेन केधानामग्नियन्त्रितलमाविष्कृतम् । त्वदिति । तव दिदक्षा द्रयुमिच्छा तया हृदय स्तनान्तरं विघटमानं भेदमापशमानमण्णमिवाडति समीहते । हृदयविघटनेन तदन्तस्थायिनस्तव चक्षुषा दर्शनं स्यादिति भावः । गोत्रेति । सा वादम्परी जीवितेन प्राणितेन लज्जते त्रपते । केनेव । गोत्रस्य नाम्नः स्त्रलन विपर्ययेण ग्रहणतेनेव । प्रियसद्व्येवेति । मुहुर्मुहुर्वारवार मूर्च्छया मोहेन मनसि चित्ते स्पृश्यत आश्लिष्यते । कथेव । प्रियसद्व्येव कथंभवत्ययेव । परीति । रणरणक्रान्तिवृण्ठया मदनपरवदा परावीना कुमुमशयनतपुष्पशयनीयादुत्थायत उत्थापनं कार्यते । केनेव । परिजनेनेव । परिच्छदजनेनेव । परीति । अर्था मानसीव्यथया स्रस्त पतितमङ्ग यस्या नैविषा नवी नचार्यते स्वरणकार्यते । कथेव । परिचारिकथेव दत्तेव । मुहुरिति । मुहुर्वारवार पवनेव वायुना प्रेरितेन त्रिपवम् । उप्रेक्ष(ध)ने—उप्रेक्षणीयत्वकलिकया व्यजनार्थं पत्रवभङ्गं किमल[य]ध्वसस्तस्माद्यद्भ्य तेन तन्त्राभित एतन्निव । एवविध लतामण्डप वर्णीजनाश्रयमधिवसत्यधितिष्ठति । मुहुरिति । मुहुर्वारवार सच्छो-नामो(दो)पवतिना दीजोपनिगलसोर्वो यन्मिन् । अत एवोप्रेक्षने—विमाना तन्तूना यद्वलय कटक तस्य ललाटे ललाटे रत्नमण्डपे पुटं येनैवभूत्तमिव मलयजसल्लिनीवनमविशेने शयनं करोति । ‘अविशीडस्यामा—’ इत्य-नेन ललाटे रत्नमण्डपं दर्शयति । मुहुरिति । उद्वन्धनमसादिव गलपानविधानभातिरेव निरन्तरमव्यवहितं किमल-

च्छादितलतापाशमुद्यानमासेवते । मुहुर्निर्णपतदविरतरोदनाताम्रनयनप्रतिविम्बं स्रस्तरास्तरण-
त्वासनिमज्जत्कमलमिवोपवनसरोजलमवगाहते । तस्मादुत्थाय तमालवीथीमुपैति । तस्यां शा-
खावलम्बोर्ध्वभुजलतानिहितनिमीलितलोचनवदना चम्पकदलमालिकोद्बद्धदेहाशङ्कामुत्पाद-
यन्ती मुहूर्तं विश्रम्य संगीतकगृहमाविशति । ततो मधुरमुरजरवलयललितलास्यलीलयोद्वे-
ज्यमाना मयूरीव मुक्तधारं धारागृहमभिपतति । ततोऽपि वनजलधारासीकरपुलकितकाया
कादम्बकलिकेव कम्पमाना शुद्धान्तकमलिनीतीरमपसर्पति । तस्माच्च भवनकलहंसरवमसह-
माना प्रस्थिता तत्कालावतारितनूपुर्युगला निपुणप्रेक्षामिव क्षामतामभिनन्दति । वलयरच-
नौम्लायितमृणालकुपितैरिव भवनवापीचक्रवाकमिथुनैः कूजितेन खेद्यते । शय्याविलासमृ-
दितकुसुमसंचयामर्पितैरिव प्रमदवनमधुरैर्विरुतेनोद्वेज्यते । निर्भरोत्कण्ठागीतनिर्जितरवरो-
पितैरिवाङ्गणसहकारपिकवृन्दैः कलकलेनाकुलीक्रियते । मदनपाण्डुगण्डपरिभूतगर्भपत्रका-

यैर्नवीनपल्लवैराच्छादितस्तिरोहितो लता एव पाशो यस्मिन्नेवभूतमुद्यानमाराम मुहुर्वारवारमासेवते । आश्रयती-
त्यर्थः । मुहुरिति । निष्पतदन्तःप्रविशदविरत निरन्तर यत्रोदन परिदेवन तेनाताम्रे ईषद्वक्त्रे ये नयने नेत्रे
तयोःप्रतिविम्ब प्रतिच्छाया यस्मिन् । अत एवोत्प्रेक्षते—स्रस्ते स्रस्तरके यदास्तरणमुपरिस्थापन तस्माद्वक्त्रे
भय तेन निमज्जद्भुत्कमल पद्म यस्मिन्नेवभूतमिवोपवन समीपवर्ति कानन तस्य सरोजल पानीय मुहुर्वारव-
मवगाहते । अवगाहनां करोतीत्यर्थः । तस्मादिति । तस्मात्सरोजलादुत्थायोत्थान कृत्वा । बहिर्निर्गल्येत्यर्थः ।
तमालवीथी तापिच्छलेखामुपेत्यागच्छति । तस्यामिति । वीथ्या शाखावि(व)लम्बिनी योर्ध्वभुजलता बाहुपद्मी
तस्या निहित स्थापित निमीलिते मुद्रिते लोचने नेत्रे यस्मिन्नेतादृश वदनमानन यया सा चम्पको हेमपु-
ष्पकस्तस्य पुष्पाणि चम्पकानि तेषां दलानि पृथक्कृता अवयवास्तेषां मालिका स्वक्तया उद्बद्धो नियन्त्रितो यो
देहो लक्षणया गलप्रदेशस्तस्याशङ्कामारेकामुत्पादयन्ती जनयन्ती मुहूर्तं क्षणमात्रं विश्रम्य विश्राम गृहीत्वा संगी-
तकगृहं नाट्यमदनमाविशति प्रविशति । ततस्तस्माद्गृहान्मधुरो मिथो यो मुरजरवो मृदङ्गशब्दस्तस्य लव(य)स्तान-
विशेषस्तेन ललिता मनोहरा या लास्यलीला नृत्यविनोदस्तया मयूरीव शिरःशङ्खिनीवोद्वेज्यमानोद्वेग प्राप्यमाणा
मुक्तधार पतज्जल धारागृहमभिपतत्यभिगच्छति । ततोऽपीति । तस्मादपि गृहाद्वना निविडा या जल-
धारा तस्या सीकरो वातास्तवारि तेन पुलकित सजातरोमाश्च कायो यस्या सा कादम्बस्य वृक्षविशेषस्य क-
लिका कोरक सेव कम्पमाना वेषधु प्राप्यमाणा शुद्धान्तस्यान्त पुरस्य या कमलिन्यस्तामा तीर प्रतीरमुपमर्पति
गच्छति । तस्माच्चेति । तस्माच्छुद्धान्तकमलिनीतीराद्भवन गृहं तत्रस्था ये कलहसा कादम्बास्तेषां रव श-
ब्दमसहमाना मोढुमममर्थां प्रस्थिता चलिता तत्काल तदात्मवतारित दरीकृतम् । चरणादिति शेषः । नपुरयु-
गल पादकटकद्वन्द्वं यया सैवभूता निपुणप्रेक्षामिव विवुषवुद्धिमिव । क्षामता कृशतामभिनन्दति स्मिति । पण्ड-
प्रेक्ष्य सुतरा सूक्ष्मा भवतीति भावः । चेन्क्षामता जायते तदा नपुरयुगल पादयोःन्तरेणम(णा)न्तरं पततीति
व्यङ्ग्यम् । वलयेति । वलयस्य कटकस्य रचना निर्माणं तेन म्लायित म्लानता प्रापित यन्मृणाल तन्नु-
तेन कुपितं कोप प्राप्तमिव । भवनस्य वाग्यो दीर्घिकास्तामा चक्रवाकमिथुनानि द्वन्द्वचरद्वन्द्वानि तैः कवि-
तेन शब्दितेन सा खेद्यते खेद प्राप्यते । शय्येति । शय्याविलासेन शयनीयप्रभ्रमेण मृदितो मर्दितो य-
कुसुमसंचय पुष्पप्रकल्मेनामर्पितैरिवामर्ष प्राप्तमिव । अन्तःपुरोचित प्रमदवन वन तस्य मधुरैर्ध्रमैर्गन्धितै-
कूजितेनोद्वेज्यते उद्वेग प्राप्यते । निर्भरेति । निर्भर यथा म्यान्तयोन्कण्ठया यत्रोत तेन निर्जितो यो र-
शब्दमेव रोपितैरिव गोप प्राप्तैरिवाङ्गणमजिर तत्र य महकारध्वनस्तस्य पिका, कोकिलान्तेषां उन्म-
मृदं कलकलेन कोलाहलेनाकुलीक्रियते व्याकुलीक्रियते । मदनेति । मदनेन कर्षणं पाण्डु शुभो ॥

१ निपतत, २ शाखावलम्बोर्ध्व, ३ मुक्तधारिधार, ४ ततो नपुंसकवारा, ५ कदम्ब, ६ युगल ७ शय्याविलास
८ मधुरयुग्म, ९ उक्तम्.

न्तिभिर्विद्वेवोद्यानकेतकीसूचिभिरुद्धूतवेदना भवति । एवंप्रायैश्च मदनदुश्चेष्टितायासैः परिणाममुपैति दिवसः । चन्द्रोदये चास्यास्तिमिरमयीवापैति धृतिः, कमलमयमिव दूयते हृदयम्, कुमुदमय इव विजृम्भते मकरकेतनः, चन्द्रकान्तमयमिव प्रक्षरति नयनयुगलम्, उदधिजलमयानीव प्रवर्धन्ते श्रसितानि, चक्रवाकमया इव विघटन्ते मनोरथाः, शीतज्वरातुरेव मणिकुट्टिमोदरसंकान्तस्य तुषारकिरणमण्डलस्योपरि वेपथुलुलिततरलाङ्गुलिनिकरं करयुगलं प्रसारयन्ती शशिसंतापमनक्षर कथयति । सीत्कारेषु दशनांशुव्याजेन मन्मथशरजैर्जरितहृदयप्रविष्टानिन्दुकिरणानिवोद्गिरति । वेपथुषु व्यजनीकृतकदलीदलकम्पोपदेशमिव गृह्णाति । विजृम्भिकासु कण्ठागतजीवितनिर्गममार्गमिवोपदिशति । गोत्रस्खलितविलक्ष्मिन्तेषु हृदयनिर्पतितमदनशरपुष्परज इव वमति । बाष्पमोक्षेषु स्थूलाश्रुसंतानवेणिकावाहिनी विलीयत

गण्य कपोलात्परप्रदेशस्तेन परिभूता न्यकृता गर्भपत्रकान्तिर्मयदलस्यैरेवविधैरुद्यानस्य केतव्यस्तासा सूचयन्निपत्रकत्वा । 'त्रिपत्रक सूचिरभिधीयते' इति वैजयन्तीकारः । अप्राणि वा । तैर्विद्वेव भिन्नेवोद्धूतवेदना प्रादुर्भूतपीडा [भवति] जायत एव । एवमिति । एवप्रायैरेवप्रकारैर्मदनस्य कदर्पस्य, दुश्चेष्टितानि दुर्विलसितानि तेषामायासैः प्रयासैः परिणाम परिपक्वताम् । अवसानमिति यावत् । दिवसो घायर उपैति गच्छति । चन्द्रोदये चेति । च पुनरर्थः । चन्द्रोदये शशाङ्कोदयेऽस्याः कादम्बरी धृति सतोष । 'धृति स्थैर्यम्' इति भूपालः । अपैति गच्छति । अतएवोत्प्रेक्षते—तिमिरमयीव तिमिरात्मकेन । तिमिरस्य चन्द्रोदये नाशात्तत्साम्यं धृतेः । कमलेति । हृदय मानस दूयते संकुचित भवति । अतएवोत्प्रेक्षते—कमलमयमिव पद्मघटितमिव । कमलानामेव चन्द्रोदये संकोचसमवाद्दृश्यस्य तत्तुल्यता । कुमुदेति । मकरकेतनः कदर्पो विजृम्भते प्रफुल्लो भवति । अत[एव] उत्प्रेक्षते—कुमुदमय इव केरवात्मक इव । चन्द्रोदये केरवानामेव विजृम्भणात्तत्तुल्यता । चन्द्रकान्तेति । नयनयुगल नेत्रयुग्म प्रक्षरति । अश्रुपात करोतीत्यर्थः । अतएवोत्प्रेक्षते—चन्द्रकान्तश्चन्द्रमणिस्तन्मयमिव तद्वद्विभवमिव । चन्द्रोदये चन्द्रोपलस्यैव प्रक्षरणादिति भावः । उदधीति । श्रसितानि श्वासाः प्रवर्धन्ते । वृद्धि गच्छन्तीत्यर्थः । अत एवोत्प्रेक्षते—उदधिजल समुद्रपानीय तन्मयानीव तत्स्वरूपाणीव । चन्द्रोदय उदधिजलस्यैव प्रवर्धनादिति भावः । चक्रवाकेति । मनोरथा अभिलाषा विघटन्ते वियुज्यन्ते । अत एवोत्प्रेक्षते—चक्रवाका राजाज्ञास्तन्मया इव तडटिता इव । शीतेति । शीतज्वरेणातुरा पीडितेव । मणिकुट्टिमस्य स्तवद्धभूनेरदर मध्य तत्र सकान्तस्य प्रतिविम्बितस्य तुषारकिरणश्चन्द्रस्तस्य मण्डल विम्ब तस्योपरिपरिगण्डेषु कम्पस्तेन तुलित कम्पितस्तरलो मनोहरोऽङ्गुलिनिकर करशाखानमूहो यस्मिन्नेवभूत परयुगल पाणिपुग्म प्रसारयन्ती विस्तारयन्ती । अनक्षर यथा स्यात्तथा शशिसंताप चन्द्रसंताप कथयति । परम्परेण तविषेनादिति भावः । सीत्कारेष्विति । सीत्कारेषु सीकृतेषु दशना दन्तास्तेषामश्रवः शिखारोषा व्याजेन मेषेण मन्मथशरेण कदर्पवाणेन जर्जरित शिथिलीकृत यद्बुद्ध स्वान्त तत्र प्रविष्टान्सक्रामि-
मिन्दुकिरणानिव चन्द्रकिरणानिवोद्गिरति वमति । वेपथुष्विति । वेपथुषु कम्पेषु व्यजनीकृतानि तालवृन्ती-
मिति । वेपथुषु किरणानि रम्भापद्मानि तेषु कम्प[स्त]प्योपदेशमिव भिक्षामिव गृह्णाति । विजृम्भिका-
मिति । विजृम्भणेषु कण्ठागत निगमणग्राम यन्जीवित तस्य निर्गममार्गमिव नि सरणपन्थानमि-
ति । गोत्रेति । गोत्रस्खलितानि पूर्वजावर्णितानि तेषु यानि विलक्ष्मिन्तानि तेषु हृदय-
निर्पतित मदनशरपुष्परज इव कुमुदमपराग इव वमत्युद्गिरति ।
बाष्पमोक्षेष्विति । बाष्पमोक्षेण तस्य मोक्षेषु मोक्षेण स्थूलानि वान्यश्रूणि तेषा संतान परम्परा तस्य

इव । शशिमणिदर्पणेषु विस्फुरितानेकप्रतिविम्बानिभेन शतधेव विदलति । कुसुमशयनेषु परिमललालसागतालिमालाकुलिता धूमायत इव । अमलकमलस्रस्तरेषु किञ्चलकरज पुञ्जपिञ्जरिता ज्वलतीव । स्वेदप्रतीकारेषु विगदकर्पूरक्षोदधूलीधवलिता भस्मीभवतीव । न विज्ञायते किं मुग्धतया, किं विलासेन, किमुन्मादेन, संगीतमृदङ्गध्वनितेषु केकाशङ्कया धारागृहमरकतमणिमयूरमुखानि स्थगयति । दिवसावसानेषु विश्लेषभीता मृणालमूत्रैश्चित्रभित्तिविलिखितानि चक्रवाकमिथुनानि संघटयति । चिन्तारतारम्भेषु मणिप्रदीपानवतंसोत्पलैस्ताडयति । उत्कण्ठालेखेषु संकल्पसमागमाभिज्ञानानि लिखति । दूतिसंप्रेषणेषु स्वप्रापराधोपालम्भान्संदिशति । अपि च तस्याश्चन्दनपरिमल इव दक्षिणानिलेन सह समागच्छति मोहः । चक्राह्वशाप इव निशया सहापतति प्रजागरत्रासः । प्रतिरुतानीव बलभीकपोतकूजितैः सहाविर्भवन्ति दुःखानि । मधुकर इवोपवनकुसुमामोदेन सहोपसर्पति मरणाभिलाषः । तथा च जलकणिकेव पद्मिनीपलाशस्थिता कम्पते । प्रतिच्छायेव स्फटिकोपलसलिलमणिदर्पणम-

वेणिका प्रवाहस्ता बहुतीक्ष्णशीला सती विलीयत इव द्रवीभवतीव । शशीति । शशिमणिदर्पणेषु चन्द्रकान्तादर्गेषु विस्फुरितानि चमकितान्यनेकप्रतिविम्बानि तेषां निभेन मिषेण शतधा शतप्रकारेण विदल्यते । खण्डीभवतीव । कुसुमशयनेष्विति । कुसुमशयनेषु पुष्पशयनीयेषु परिमले लालमा लम्पटा यागतेकिमाला भ्रमरपङ्क्तिस्तयाकुलिताकुलीकृता सती धूमायत इव धूमवदाचरतीव । अमलेति । अमलानि निर्मलानि यानि कमलानि नलिनानि तेषां स्रस्तरेषु संतारकेषु किञ्चल(त्क) केसर तस्य रज पुञ्ज कणिकानिकरस्तेन पिञ्जरिता पीतरक्तीकृता सती ज्वलतीवोदुपतीव । स्वेदेति । स्वेदो घर्मन्मस्य प्रतीकारा प्रतिक्रियास्तेषु विगद शुचिर्यं कर्पूरक्षोदो हिमवालुकाचूर्णं तस्य धूली रजन्मया धवलिता शुश्रीकृता मती भस्मीभवतीव भूतिभाव भजतीव । नेति । न विज्ञायते नावबुध्यते । मयेति शेषः । किं तदित्याह—किमिति । किं मुग्धतयाप्रगल्भतया, किंवा विलासेन विभ्रमेण, किंवा उन्मादेन चित्तविभ्रमेन, संगीतार्थं यानि मृदङ्गध्वनितानि सुरजगद्धितानि तेषु केका मयूरवाणस्तासां शङ्क्यारेकया धारागृहे यन्त्रगृहे मरकतमणिनीलमणिस्तेन निर्मितानि मयूरमुखानि शिरःपिण्डवदनानि स्थगयत्याच्छादयति । दिवसेति । दिवसावसानेषु वासरप्रान्तेषु । बहुदिवसापेक्षं चैतत् । अन्यैकदिवसस्यैकमेवावमानं स्यात् । विश्लेषभीता वियोगभीता मृणालमूत्रैस्तनुलतन्तुभिश्चित्रभिन्नावालेद्योपलक्षितकुक्ष्ये विलिखितानि चित्रितानि यानि चक्रवाकमिथुनानि द्वन्द्वचरद्वन्द्वानि गपटयति सयोजयति । चिन्तेति । चिन्तया सकल्पमात्रेण ये रतारम्भा मयुनागरम्भान्तेषु मणिप्रदीपान्तरगृहमणीनवतम श्रेष्ठरत्नम्योत्पलानि कुवलयानि तैस्ताडयति ताडना करोति । उत्कण्ठेति । उत्कण्ठ योत्कलिक्रिया ये लेखा पत्राणि तेषु सकल्पेन कल्पनामात्रेण ये समागमा मेलापान्तेषामभिज्ञानानि मन प्रत्यायकचिह्नानि लिखति लिपीकरोति । दूतीति । दूतं सचारिकान्ताया संप्रेषणेषु स्वप्रापराधोपालम्भा आग उपालम्भा उपलम्भा इति लोकरूपनिष्ठास्मान्मदिशति कथयति । अपि चेति युक्त्यन्तरे । तस्या कादम्बर्याश्चन्दनपरिमल इव मलयज आमोद इव दक्षिणानिलेनापाचीमाप्तेन सह मोहो मृच्छा समागच्छति । चक्राहेति । निशया त्रियामिन्या सह चक्राहो रथाद्वाहन्मस्य शाप पृथग्भवनलक्षणमृदङ्गदिव प्रजागरत्रासो जागरणभयमापनत्यागच्छति । प्रतीति । बलभी गृहोपरिभागस्य कपोतापारापतान्तेषां कूजितै रटितैः सह प्रतिरुतानीव प्रतिश्रुतानीव दुःखान्यमुग्नान्याविर्भवन्ति प्रकटीभवन्ति । मधुकर इति । उपवनस्य कुसुमानि पुष्पाणि तेषामामोदो दृग्गामी गन्तव्येन सह मधुकर इति । जात्येवचनम् । मरणाभिलाषो मृत्युवाञ्छोपसर्पति गर्भापमायाति । प्रकागन्तरेण ता वर्णयताह—तथा चेति । पद्मिनी कमलिनी तस्या पलायानि पत्राणि तेषु स्थिता जलकणिकामोविन्दुगिरि कम्प

चलते । एतेनोभयो साधर्म्यमाविष्कृतमिति भावः । प्रतीति । स्फटिकोपलश्च सलिलं च मणिर्दर्पणश्च मणि-
कुट्टिमतलानि च तेषु प्रतिच्छायेव प्रतिविम्बमिव दृश्यते । जनैरिति शेषः । नलिनीति । शशिकराश्वन्ध-
करान्तेषां स्पर्शः सयोगविशेषस्तेन नलिनीव म्लायति म्लानिं प्राप्नोति । नलिन्या सूर्यविकासित्वेन, अस्याश्च
विरहव्याकुलितचित्तत्वेन च शशिकरस्पर्शादेव म्लानिरिति भावः । हंसीवेति । सरसा रसोपयुक्ता
या मृणालिन्या कमलिन्यस्तासां हारा मुक्ताप्रालम्बास्तेषां व्यतिकरेण सवन्धेन हसीव वरटेव जीवति प्राणि-
नि । हनोपधं मृणालिकाया आहारो भोजनं तेन प्राणवृत्तिं करोतीत्यर्थः । शरदिवेति । कुमुदश्चेतकमल
सूर्यविका(सी)ति, कुवलय चन्द्रविकासि, एतेषां सपर्कः सवन्धस्तस्माद्यो मनोहरगन्धस्तं बहतीति बहा ।
सकुसुमचाणा चेति । सह कुसुमेन पुष्पेण वर्तमाना चाणा वृक्षविशेषा यस्या यस्या वा । एवविधा सती
शरदिव घनालय इव सा विजृम्भते । इतस्तत् प्रसरतीत्यर्थः । चन्द्रमूर्तिरिति । कमलानां नलिनानां
प्रकारं समृद्धस्तम्भिन्यललितां स्खलनां प्राप्ता पादा अद्भ्यः किरणा वा त एव पङ्कजा यस्यां सैवविधा
चन्द्रमूर्तिरिव सचरन्तीं व्रजन्ती निशा नयति । रात्रिगमयतीत्यर्थः । कुमुदिनीति । रजनिकरस्तस्य किर-
णैरशुभिः कृतो विहितो जागरो जागरणं यस्यां सैवविधा कुमुदिनीव कैरव(वि)णीवालीकनिद्रया दिवसमति-
पाहयति । गमयतीत्यर्थः । अत्रालीकनिद्रात्वेन नेत्रकुमुदिन्योर्निद्राभावेन संकोचमात्रापेक्षया मन्तव्यम् ।
मुररिपुरिति । मुररिषु कृष्णस्तस्य जलशयनलीलेव मन्दं मन्दमुच्छ्वसितमेव शेषो यस्यां सा कादम्बरी
किमप्यनर्ध्वचनीयस्वरूपं चिन्तयति ध्यायति । जलशयनलीलापक्षे मन्दं मन्दमुच्छ्वसितं उच्छ्वासं प्राप्नोति ।
सजातोच्छ्वास इति यावत् । शेषः शेषनागो यस्यां सा तथेत्यर्थः । मलयेति । मलयनिम्नगेव दक्षिणाचल-
शरदिव सरसो निविडरसो यो हरिचन्दनश्चन्दनद्रुमस्तस्य किसलयानि पङ्कजास्तैर्लाज्जितेषु चिह्नितेषु शिला-
तलेषु भिष्यन्ति । तेन इत्यर्थः । कुन्देति । कुन्दः पुष्पविशेषस्तस्य कलिकेव कोरु इव तुषारेण हिमेन
निष्फोः पङ्कजं निमलग्मन्स्मिन्वर्तत इत्येवशीलः । विरहव्याकुलितत्वेन हिमसिक्तपङ्कजोपरि कृतशयनेत्यर्थः ।
घनानिलेन वनदायुनायान्यत आयासं प्राप्यते । कुन्दकलिकापक्षे तुषारसिक्तपङ्कजवर्तिनीति कण्ठ्यम् ।
भुजगीति । पङ्कजविस्तृतं घनं वानस्पृशोऽटुमशवयो यः सतापस्तप्तिस्तेनालिङ्गितं चन्दनं चन्दनद्रुमो
वा तस्य सवविधा गता भुजगावः सर्पिणीव शिखी समृद्धस्तस्य कुलं समृद्धस्तस्य कोलाहलं कलकलस्तेन
पङ्कजं हि प्रप्राप्नोति । हरिणीति । वनगे वसुलो वियतं यन्मित्रेवविष्य वनहरिणोपलक्षितः वा यत्कानन
तं हनोपधेयं पारितेति त्वज्जतिः । कुसुमेति । कुसुमेषु पुष्पेषु घटिता लम्बा ये शिलीमुखं भ्रमरा,
पङ्कजं हनोपधेयं पारितेति त्वज्जतिः । जानकीति । पीताम्बरं रक्ताम्बरं पीतरक्तान्तेभ्यश्चम्पकाशोकैभ्य
पङ्कजं हनोपधेयं पारितेति त्वज्जतिः । इति निगद्यन्त्य इव जानकीव गीतेव त्रिमेनि भयं प्राप्नोति । उपे-

कृतार्थतामेति । श्रीष्मलक्ष्मीरिवानुदिनमतिक्षामा श्यामा भवति । सर्वथा तस्याः कंदर्पवेदन-
याङ्गानि, दिवसैर्जीवितसंधारणवस्तूनि, वलयरचनया गृहकमलिनीमृणालानि, उपदेशैः
सखीजनवचनानि, शय्यापरिकल्पनेनोपवनकुसुमानि, अनवरतमोक्षेण मदनायुधानि नि शेषं
क्षीणानि । किं बहुना संप्रति तस्यास्त्वन्नामा सर्वसखीजनः, त्वत्संवद्धानि सर्वरहस्यानि,
त्वत्समागमोपायान्वेषिणः सर्वसमवायाः, त्वद्घातोर्पिलम्भनपराः सर्वप्रश्नाः, त्वद्वृत्तान्तमुखर-
परिजनः, त्वदालापनिर्मिताः सर्वविनोदाः, त्वदाकारमयश्चित्रकलाभ्यासः, त्वदुपालम्भगर्भा
मागधीमङ्गलगीतयः, त्वद्दर्शनपुनरुक्ताः स्वप्नाः, त्वत्परिहासप्राया मदनज्वरदाहविप्रलापाः,
त्वन्नामग्रहणैकोपायगम्यप्रबोधा मोहमहावेगाः, इत्यावेदयन्तं च केयूरकम् 'भवतु । संप्रति
न शक्नोम्यतः परं श्रोतुम्' इत्यामीलनदत्तसंज्ञेव कादम्बरीव्यथाश्रवणवेदनासंभवानुकम्पयेव
चन्द्रापीडमाक्रमन्ती मूर्च्छा न्यवारयत्, न तु पुनरवस्थानिवेदनपरिसमाप्तिः ।

वेति । स्वप्ने निद्रावस्थाया समागमो मेलापस्त्येनापि कृतार्थता कृतकृत्यतामेति गच्छति । केव । उपिते(पे)व ।
यथोपा बाणसुता स्वप्रदगाया प्रयुन्नसमागमे कृतार्थता(र्था) जाता तथेयमपीत्यर्थः । श्रीष्मेति । श्रीष्मलक्ष्मीरिति
निद्राश्रीरिवानुदिन प्रतिदिनमतिक्षामातिशया श्यामा कृष्णा भवति जायते । पक्षेऽतिक्षामा श्यामा रात्रिर्वि-
स्यामिति समासः । 'रजनीव मति श्यामा' इत्यभिधानचिन्तामणिः । सर्वथेति । सर्वप्रकारेण तस्या
कादम्बर्या कंदर्पवेदनया कामव्यथयाङ्गानि हस्तपादादीनि । दिवसैरिति बहुवचन बहुत्वोपलक्षणम् । बहु-
भिर्वासैर्जीवितस्य प्राणितस्य सधारणवस्तूनि प्राणाधारभूता पदार्था नि शेषमत्यन्तं क्षीणानि स्तोकानि जा-
तानीत्यर्थः । तदेव दर्शयन्नाह—वलयेति । दाघज्वरोपशमार्थं वलयानां कटकानां रचना निर्माणं तथा
गृहकमलिन्याः सद[न]नलिन्या मृणालानि विसानि । उपदेशैरिति । उपदेशैरुपदेश शिक्षा तस्य प्रदानं
सखीजनस्यालीजनस्य वचनानि । शय्येति । शय्याया शयनीयस्य परिकल्पनेन विरचनेनोपवनकुसुमानि ।
अनवरत निरन्तरं मोक्षेण मोचनेन मदनायुधानि कंदर्पशस्त्राणि । किं बहुनेति । किं बहु वक्तव्येनेत्यर्थः ।
संप्रतीति । संप्रतीदानीं तस्या कादम्बर्या । तवैव नाम विद्यते यस्य स त्वन्नामा । एवविध सर्वमरीजनो
वयस्याजनः । त्वदिति । त्वय्येव संवद्धानि लग्नानि सर्वरहस्यानि सर्वगुह्यानि । त्वदितरममागमो मेलो-
पस्त्योपाय कारण तमन्वेषयन्तीत्येवगीला अन्वेषिणः सर्वसमवाया समग्रजनममृहा । तव वार्तं कुशलं
तस्योपलम्भनमुपलब्धस्तस्मिन्परास्तपरा सर्वप्रश्ना सर्वाण्यनुयोजनानि । त्वदिति । तव वृत्तान्तं प्रगति-
स्तत्र मुखरो वाचाल एवविध परिजन परिच्छदः । त्वदिति । तव आलापं सभापत्येन निमित्ता
रचिता सर्वविनोदा समग्रक्रीडाविलास (सा) । त्वदिति । तवाकार आकृतिस्मेन निपन्नस्त्वदाकारमयश्चि-
त्रकलाया आलेख्यविज्ञानस्याभ्यासः । पुन पुनर्वारवारम् (१) । त्वदिति । तवोपालम्भो गर्भं मन्थे यागा त-
मागधीना मङ्गलपाठिकाना मङ्गलगीतयः कल्याणार्थगानानि । त्वदिति । त्वद्दर्शनेन त्वदवलोकनेन पुनरुक्ता
पुनर्भाषिता स्वप्नाः । तव परिहासप्राया उपहासमदगा मदनज्वरदाहान्विप्रलापा विरुद्धोक्तयः । 'विप्रलापो
विरुद्धोक्तिः' इत्यमरः । त्वन्नामेति । तव नाम्नो ग्रहणमेवैकोऽद्वितीयो य उपाय प्रपन्नस्तेन गन्ता
प्रबोधा बोधनानि येषामेवभूता मोहमहावेगा मौढ्यमदराय (या) । इति पूर्वोक्तप्रकारेणावेदयन्तं कथयन्तम् ।
केयूरकमिति । नेत्रयोगमीलनान्मुद्रणादुत्तमज्ञेव दत्ता मत्ता मतेनो यया सा विहितचेष्टेव । तथेव । त-
दम्बर्या व्याश्रवणमाकर्णनं तन्मात्रेदनाया संभवन्तस्मिन्ननुकम्पा दया तथेव चन्द्रापीडमाक्रमन्ती मूर्च्छा न
वारयन्त्यपेक्षयत् । इतीति किम् । यत्तदया प्रोक्तं तद्वदवस्तु । संप्रतीदानीमेतं परं श्रोतुमाकर्णयितुं न श-
क्नोमि न समर्थो भवामि । न तु पुनरवस्थाया निवेदनं तस्य वेदनाया परिसमाप्तिं पर्यन्तम् ।

तथा मूर्च्छानिमीलितश्च तामेवानुध्यायन्निव ससंभ्रमप्रतिपन्नशरीरेण केयूरकेण संभावितता-
लवृन्तया च पत्रलेखयानुभाव्यार्थसज्जया च नियत्या संज्ञां लम्बितश्चन्द्रापीडः स्वकृतपीडापरा-
धेन भीतमिव लज्जितमिव विलक्षमिव निभृतस्थितं केयूरकमन्तर्वाष्पोपरुध्यमानकण्ठः कैथमपि
स्खलिताक्षरं प्रत्युवाच—‘केयूरक, येन प्रकारेणैवमेकान्तनिष्ठुरहृदयमात्मन्यनुत्पन्नरौगमेव
मां संभाव्य देव्या कादम्बर्या दूरीकृतपुनर्मदागमनसंभावनया न त्वमागमनायादिष्टः, न संदिष्टं
वा किञ्चिन्महाश्वेतया सैमुपहृतानुबन्धया मदलेखया वा त्वन्मुखेन नोपालब्धोऽस्मि । तथा
मयि पत्रलेखया सर्वमाख्यातम्, तदभिजाततया महानुभावत्वादुदारतया समानशीलतया
दक्षिणतया चैकान्तपेशलतया च स्वभावस्यात्मानर्मात्मना न कलयति देवी कादम्बरी ।
चन्द्रमूर्तेरालोकेनैव निश्चेतनस्य चन्द्रकान्ताख्यस्य पाषाणखण्डस्यार्द्रभावोपगमनमेवायत्तम्,
न पुनस्तत्कराकर्षणम् । नितरां पक्षपातिनोऽपि च मधुकरस्याभिगमनमेवाधीनम् । मकरन्द-
लाभे तु कलिकाश्रयिणी जृम्भैव प्रभवति । दिवससंतापह्णान्तेन चोन्मुखता कुसुदाकरेण
करणीया विर्काशयति पुनस्तम् । ज्योत्स्नाभिरामा रजन्येव निर्भरमन्तःसरसतायां सत्या-

तथेति । तेन प्रकारेण मूर्च्छानिमीलितो मौढ्येन मुद्रितश्च तामेव कादम्बरीमेवानुध्यायन्सरन्निव स[ह]
सभ्रमेण त्वया प्रतिपन्न विधृत स्वीकृत शरीर यस्यैवभूतेन केयूरकेण संभावित संगृहीत तालवृन्त व्यजन
यस्यैवभूतया पत्रलेखयानुभाव्यो योऽर्थस्तत्र सज्जया समर्थया च नियत्यादृष्टविशेषेण संज्ञा चेतना लम्बित-
प्रापितश्चन्द्रापीड स्वय कृता या पीडा तस्या अपराध आगस्तेन भीतमिव त्रस्तमिव, लज्जितमिव त्रपितमिव,
विलक्षमिव वीक्ष्यापत्रमिव, निभृतस्थित निश्चलस्थित केयूरकमन्तर्वाष्पोपरुध्यमान कण्ठो यस्यैवविधश्चन्द्रा-
पीड कथमपि महता कष्टेन स्खलिताक्षर यथा स्यात्तथा प्रत्युवाच प्रोचिवान् । किमुवाचेत्याह—केयूरक
इति । हे केयूरक, येन प्रकारेणैवमेकान्तेन निष्ठुर कठिन हृदय चेतो यस्यैवविवमात्मनि कादम्बरीविषयेऽनु-
त्पन्नरागमजनितस्नेह मामेव संभाव्य ज्ञात्वा देव्या कादम्बर्या दूरीकृत पुनर्द्वितीयवार यन्मदागमन तस्य सभा-
वना तथा लमागमनाय नादिष्टो न कथित । तथा महाश्वेतया किञ्चिन्न संदिष्ट न कथितम् । कीदृशया । स-
मुपहतो दूरीकृतोऽनुबन्धोऽस्यापहो यथा सैवविधया मदलेखया वा त्वन्मुखेन त्वदाननेन नोपालब्धोऽस्मि
नोपालम्भ प्रापितोऽस्मि । तथा मयीति । मद्रिपयक सर्व पत्रलेखयाख्यात कथितम् । तदिति । तत्पूर्वोक्तम-
भिजा(जा)ततया गुर्लानतया महानुभावो माहात्म्य यस्यास्तस्या भावस्तत्त्व तस्मादुदारतया रूपानुगुणत्वेन
समान शील संभावो यस्यास्तस्या भावस्तत्ता तथा दक्षिणतया सरलतया । ‘दक्षिणे सरलोदारौ’ इत्यमर ।
समापस्य प्रप्लवेकान्तेन निश्चयेन पेशलतया ह्यतया । अत्रात्मशब्द स्वरूपवाची । तेनात्मान स्वरूप देवी
वाग्मन्यार्थमात्रा स्येनेव न कलयति न जानाति । यादृश भगव्या भणित वेद्ययावबुध्यते, न तादृश कुलस्त्रियेति
भाष । तदेव दर्शयन्पुन प्रकारान्तरेणात्मदोष दूरीकुर्वन्नाह—चन्द्रेति । चन्द्रमूर्ते शशाङ्कविम्बस्यालोकेने-
(न)र प्रसारणे(न)य निधेते(न)न चेतनारहितस्य चन्द्रान्ताख्यस्य शशिमण्यभिधानस्य पाषाणखण्डस्य दृपच्छ-
पत्तयार्द्रभावात् प्रदागमनोपगमन प्रापण [एव] आयत्त स्वीयानम् । न पुनस्तत्कराकर्षण तत्किरणाक्षेप ।
नितरामिति । नितरामन्त्र पक्षपातिनोऽपि, वाजगामिनोऽपि, पक्षे पक्षपातिनोऽपि, पक्षकारिणोऽपि, मधु-
करस्य गमन अभिगमनमेव ससंभावनमेवार्थान्मायत्तम् । तु पुनरर्थ । मकरन्दलाभे तु मकरन्दप्राप्तौ तु
कलिका श्रयिणी जृम्भैव प्रभवति समर्थभवति । दिवसेति । दिवसस्य
संतापह्णान्तेन चोन्मुखता कुसुदाकरेण केरवमसुदायेनोन्मुखता नमुखता करणीया कार्या त
ज्योत्स्ना वामुदी तयाभिरामा मनोहरा रजन्येव निधेव । निर्भरमिति ।

मपि मधुमासलक्ष्मीपरिग्रहाद्विना पल्लवानुरागदर्शनस्य कृते किं करोतु पादपः । तत्र देव्याः कादम्बर्या एवाज्ञापराधिनी, ययाधरस्पन्दितमात्रप्रतीक्षे पुरःस्थायिनि दासजने निष्कृणतयात्मानमव्यापारयन्त्या सुखप्रतिपन्थिनी दुःखदानैकनिपुणा परहृदयपीडानपेक्षिणी लज्जापेक्षिता न जीवितसंदेहदायिनी देव्याः समाचष्ट । अथवा देव्याः परिजनस्यापि कोऽयमेवंविधो व्यामोहः, यदनिच्छन्त्यपि वलादसौ न व्यापारिता । कीदृशी । चरणतलप्रतिबद्धस्य दासजनस्योपरि लज्जा, कीदृशं वा गौरवम्, को वानुरोधः, अविश्रस्तचित्तता वा केयमीदृशी, यदेवमात्मनः शिरीषपुष्पकोमलस्येयमतिदारुणा पीडाङ्गीकृता, न कृतार्थतो मे मनोरथः । अथवा क्रमागतमन्तर्धानं वामलोचनानां विशेषतोऽपरित्यक्तनिःशेषबालभावानामनतिप्रबद्ध-मुग्धमनसिशयानां कन्यकानां लज्जा न पारिता नामास्मिञ्जने स्वयं परित्यक्तं देव्या । मदलेखा तु द्वितीयं हृदयमस्याः । तथा किमेवमहार्यसंयमधनैर्मुनिभिर्गण्यरक्षितहृदयापहार-णानिग्राह्यचौरेण शुचिभिरप्यपरिहार्यस्पर्शेनावहिष्कार्यचाण्डालेन भस्मीकृतापर्यवसानप्राणि-

निर्भर यथा स्यात्तथान्तर्मध्ये सरसस्य भावः सरसता तस्या सत्यामपि मधुमासो वसन्तस्तस्य लक्ष्मी श्रीस्तस्या परिग्रहः स्वीकारस्तस्माद्विना पल्लवस्य किसलयस्यानुरागदर्शनं तस्य कृते तदर्थं पादपो वृक्ष किं करोतु किं कुर्यादित्यर्थः । तत्रेति । तस्मिन्प्रदेशे देव्याः कादम्बर्या आज्ञा एव निर्दे(दे)श एवापराधिन्यपराववती, ययाज्ञा केवलमधरस्पन्दितमधरस्पन्दितमात्रं तस्मिन्प्रतीक्षा विलम्बो यस्य स तस्मिन् । ओष्ठस्फुरणानन्तरमेव कार्यकारिणीत्यर्थः । पुरःस्थायिन्यग्रे दासजने सेवकजने निष्कृणतया निर्दयतयात्मानं स्वमव्यापारयन्त्यानियोजयन्त्या सुखस्य साहस्यस्य प्रतिपन्थिनी वैरिणी दुःखस्यासुखस्य दानं वितरणं तत्रैकाद्वितीया निपुणाभिज्ञा परहृदयस्यान्यचित्तस्य पीडा वेदना तामनपेक्षतेऽसमीहत इत्येवशीला लज्जा त्रपापेक्षितेहितय जीवितमदेहदायिनी प्राणितसदेहकारिणीति देव्या कादम्बर्या न समाचष्ट नाह्यातवती । अथवेति प्रकारान्तरे । देव्या कादम्बर्या अस्य परिजनस्यापि परिच्छदस्यापि कोऽयमनिर्वचनीयस्वरूप एवविव एतादृशो व्यामोहो मूढता यदसौ कादम्बर्यनिच्छन्त्ययनभिलषन्त्यपि वलाद्धठानं व्यापारिता न प्रेरिता । कीदृशीति । चरणतले प्रतिबद्धस्य लग्नस्य दासजनस्य सेवकलोकस्योपर्युपरिष्ठात्कीदृशी लज्जा त्रपा । वायवा गौरव गुरुता कीदृशम् । को वानुरोध प्रतिबन्ध । केयमीदृशविश्वस्तचित्तताविश्रम्भमनस्कता । यस्माद्वेतोरेवममुना प्रकारेणात्मनः स्वस्य शिरीषपुष्पवत्कोमलस्य सुकुमारस्येयमतिदारुणात्युग्रा पीडाङ्गीकृता स्वीकृता । मे मम मनोरथोऽभिलषापो न कृतार्थतो न सफलीकृत । अथवेति युक्त्यन्तरे । वामलोचनानां मनस्विनीनामन्तर्धानं तिरो गतं क्रमागतं परिपाट्या समागतमेव । विशेषतो विशेषादेवापरित्यक्तो निःशेषो बालभावो याभिन्नागाम् । अन्तीति । नानिप्रबुद्ध यन्मुग्ध मनस्मिन्मिञ्जयानां स्थितानां कन्यकानां कुमारीणाम् । नामेति कोमलामन्त्रणे । यद्यस्मिञ्जने चन्द्रापीडलक्षणे स्वयमात्मना देव्या कादम्बर्या लज्जा त्रपा परित्यक्तु विमोक्तु न पारिता न शक्ता, तर्ह्यस्या देव्या मदलेखा तु द्वितीयं हृदयम् । तथा मदलेखया किमेव पूर्वोक्तप्रकारेण दुर्गामना कामेनायाम्यमान पीड्यमान देवीशरीरमुपेक्षितमुपेक्षाविपर्ययकम् । इतः काम विशेषयन्नाह—आहार्येति । न हा । हर्तुं योग्यं सत्यमधनं व्रतं वनं येषामेवविधैर्मुनिभिर्गण्यरक्षितो हृदयापहार प्राणापहरणं यन्मानं तेन । अनीति । न ग्रहीतुं योग्योऽनिर्ग्रा(या)त्य एवविश्वस्वाम्नस्कम्पेन । शुचिभिरिति । शुचिभिरपि परिग्रह्यपरिहार्यं पण्डितुमशक्यं स्पर्शो यस्य स तेन । अवहिरिति । अवहि मर्याप्याभ्यन्तरमृत्वाति तेषु नाप्यं न

सहस्रेणानिर्वाप्यश्मशानाग्निना सर्वदोषाश्रयेणाशरीरव्याधिना रूपापहारिणा कण्डव्याधेन मर्मभेदिनालीकधनुर्धरेण सद्यःप्राणापहारक्षमेणाकालमृत्युनानिरूपितस्थानास्थानप्रवर्तिना परापकारकृतार्थेन हृदयवासिनापरप्रत्ययेन स्वयोनिना कामेन दुरात्मनायास्यमानं देवीशरीरमुपेक्षितम् । किमिति तत्रस्थस्यैव मे कर्णे नावेदितम् । अधुना श्रुत्वापि दिवसक्रमगम्येऽध्वनि किं करोमि । मलयानिलाहृतलताकुसुमपातस्याप्यसहं देवीशरीरम् । वज्रसारकठिनहृदयैरस्मद्विधैरपि दुर्विपहा. स्मरेपवः । न ज्ञायते निमेषमात्रेणैव किं वा भवतीति प्रायेण च देव्याप्यनुभवनीय एवायमर्थः । यथा चास्य दुःखैकदानव्यसनिनो दुर्घटघटनापण्डितस्य यत्किञ्चनकारिणो निष्कारणकुपितस्य हतविधेः सर्वतो विसंस्थुलं समारम्भं पश्यामि, तथा जानामि नैर्तावता स्थास्यतीति । अन्यथा क्व निष्प्रयोजनाश्वमुखानुसरणेनामानुपभूमिगमनम्, क्व च तत्र तृपितस्याच्छोददर्शनम्, क्व तत्र तीरे विश्रान्तस्यामानुपगीतध्वनेराकर्णनम्, क्व तज्जिज्ञासा-

मातङ्गेन । भस्मीति । भस्मीकृतमपर्यवसानमनन्त प्राणिसहस्र येन स तेन । अनीति । अनिर्व्या(र्वा)प्यमग्निष्मात यच्छ्रुशान पितृवेदम तस्याग्निरिवाग्निस्तेन । सर्वेति । सर्वदोषाणा समग्रदूषणानामाश्रयेणाधारभूतेन । अशरीरेति । च(न) विद्यते शरीर यस्मिन्नेवभूतो व्याधिरामयस्तेन । रूपेति । रूप सौन्दर्यमपहरतीत्येवशीलेन रूपापहारिणा । काण्डेति । काण्डेन वाणेन व्यधतीति काण्डव्याधस्तेन । मर्मेति । मर्मभेदिनावध्य-रालपातकेन । अलीकेति । अलीको मिथ्या धनुर्धरो धनुष्मास्तेन । सद्य इति । सद्यस्तत्काल यः प्राणापहारोऽनुग्रहण तत्र धमेण समर्थेन । अकालेति । अकालेनाप्रस्तावेन मृत्युना मरणेन । अनिरूपितेति । अनिरूपितेऽदर्शिते ये स्थानास्थाने योग्यायोग्यस्थले तत्र प्रवर्तिना प्रवर्तनशीलेन । परेति । परस्य योऽप-कारोऽपकृतिस्तेन कृतार्थेन कृतकृत्येन । हृदयेति । हृदये वित्ते वसतीत्येवशीलेन । अपरेति । अपरस्मि-ञ्जानावपि प्रत्ययो विश्वासो यस्य स तेन । स्वयोनिनात्मयोनिना । किमितीति । तत्रस्थस्यैव हेमकूटस्थ-स्यैव मे मम कर्णे श्रोत्रे । जालैकवचनम् । किमिति केन हेतुना नावेदित न कथितम् । अधुनेति । साप्रत श्रुत्वा-प्याकर्ण्यपि दिवसाना वासराणा क्रमः परिपाटी तेन गम्ये गन्तु योग्येऽध्वनि मार्गेऽहं किं करोमि । न किमपि कर्तुं समर्थ इत्यर्थः । मलयेति । मलयानिलेन मलयवायुनाहत ताडित यद्धताकुसुम तस्य य. पातः पतन तस्याप्यसह सोढुमममर्षं देव्या कादम्बर्या शरीर देहम् । लता पुष्पपातेनापि ग्लानिं प्राप्नोतीत्यर्थः । वज्रेति । वज्र हीरकस्तस्य सारो मध्य तद्वत्कठिन हृदय चेतो येषामेवविधैरपि स्मरेपवः कदर्पवाणा दुर्विपहा हुनेन सोढु शक्या इति न ज्ञायते नावबुध्यते । इतीति किम् । निमेषमात्रेणैव निमीलनमात्रेणैव किं भवति । न ज्ञायते । प्रायेणेति । प्रायेण वाहुल्येन देव्यापि कादम्बर्याप्ययमर्थो दुःखलक्षणोऽनुभवनीय एवानुभ-वनिपरीवरणीय एव । यथा चेति । दुःखस्यैवमद्वितीय दान तत्र व्यसनमासक्तिर्विद्यते यस्य स तस्य । दुर्घटेति । दुर्घटेन पठितु योग्या दुर्घटा । एवविधा या घटना पदार्थानामन्योन्य सन्धस्तत्र पण्डितस्य विबु-धता । अगिचन तदेव तदेव करोतीत्येवशीलस्य यत्किञ्चनकारिण । निष्कारण निर्निमित्त कुपितस्य कोप प्राप्तराग एवविधैर्द्विविधातुर्यया सर्वतः सर्वत्र विसंस्थुल विमहश्च समारम्भ निर्माण पदयाम्यवलोक-यामि । तथेति । तेन प्रकारेणेति जानाम्यावलयासि । इतीति किम् । नेति । एतावतावत्काल न स्थास्यति नाव-स्यतीति । अन्यथेत्युक्तविपर्यये । निष्प्रयोजनेन निष्कारणेनाश्वमुखा किनरास्तेषामनुसरणेनानुगम-नं कर्तुं न शक्यमन मनुष्यगतिक्षितो दानम् । क्व चेति सदन्तरे । अ(त)त्रामानुपभूमौ तृपितस्य पिपासि-तस्य तृपितस्य । तत्रेति । तत्राच्छोदनाश्वतीरे विश्रान्तस्य तृहीतविश्रामस्यामानुपा किनरास्तेषा गीत-

गतस्य महाश्वेतावलोकनम्, क तत्र तरलिकया सह तवाभिगमनेन मद्रमनप्रस्तावः, क महा-
श्वेतया सह हेमकूटगमनम्, क तत्र देवीवदनदर्शनम्, क रागोत्पत्तिरस्मिञ्जने देव्या, क-
वापरिपूर्णमनोरथस्य मे पितुरलङ्घनीयागमनाज्ञा । तत्सुदूरमारोग्य पातिता वयं खल्वनेनाका-
र्यकारिणास्मत्कर्मवलनियोगदक्षेण दग्धवेधसा । तथापि देवीं संभावयितुं प्रयतामहे ।' इत्य-
भिदधत्येव चन्द्रापीडे 'नितरामयमनेनैव कादम्बरीवृत्तान्तेन संतापितः तत्किमपरमहमेत-
मात्मतेजसा संतापयामि' इत्युत्पन्नदय इव भगवांस्तिग्मदीवितिरुत्तप्तकनकद्रवस्फुलिङ्गपिङ्ग-
लयुति दिग्विकीर्णधूर्जटिजटार्मण्डलानुकारि संजहार करसहस्रम् । अस्तानुसारेण च रवे-
र्वासरोऽपि यथोच्छ्रिततरुशिखरावलम्बिनो रक्तातपच्छेदानाकर्षन्नपससार । क्रमेणैव संजात-
करुणानुबन्धयेव संध्यायाद्युपरिजलार्द्रपट इव प्रसार्यमाणे स्वरागपटले, निशागमेनायेवमस्य
शून्यताविक्रवस्य सा भूद्दर्शनमित्याप्तेनैव सर्वतो नीलीपरिलम्बमानायामिव भ्राम्यमाणायां
तिमिरलेखायाम्, कमलेष्वपि दु सहत्वाच्छोपकारिणः संतापस्य तल्पकल्पनाभीतेष्विव
संकुचत्सु, कुमुदेष्वपि शुचिस्वभावतयाद्राद्रिषु गयनसंपादनायेवाहमहमिकयोदलत्सु, चक्रवा-

ध्वनेर्गयगच्छस्याकर्णन श्रवण क । तस्य जातुमिच्छा तज्जिज्ञासा तयागतस्य प्राप्तस्य महाश्वेताया अवलोकन
निरीक्षण क । तत्र महाश्वेतावलोकनस्थले तरलिकया सह तव केयूरकस्याभिगमनेनागमनेन मद्रमनप्रस्तावो
मदीययानावसर क । महाश्वेतया सह सार्व हेमकूटगमन क । तत्र हेमकूटे देवीवदनदर्शन कादम्बरीमुगान-
लोकन क । अस्मिन् [जने] देव्या कादम्बर्या रागोत्पत्ति क । अपरिपूर्णमनोरथस्यापरिपूर्णाभिलाषस्य मे मम पि-
तुर्जनकस्यालङ्घनीयानतिक्रमणीयागमनाज्ञागमननियोग क । तदिति । तत्तस्माद्धेतो सुदूरमत्युनैरारोग्यागे
हण कारयित्वा अनेनाकार्यकारिणाकृत्यकारिणास्माक यत्कर्म बल तस्य नियोगो व्यापारण तत्र दक्षेण त्रि-
धेन दग्धवेधसा ज्वलितवात्रा । खलु निश्चयेन । वय पातिता अध स्थल प्रापिता । तथापीति । तथायेव
सत्यपि देवीं संभावयितुमाश्वानयितु प्रयतामहे प्रयत्न कुर्महे । इत्यभिदधत्येवेति कथयत्येव चन्द्रापीडे नित
रामतिशयेनाय चन्द्रापीडोऽनेनैव पूर्वोक्तैर्नैव कादम्बरीवृत्तान्तेन कुमारिकोदन्तेन संतापित संताप प्रापित ।
तत्किमेन चन्द्रापीडमात्मतेजसा स्वकीयवर्चसापर संतापयामि । इत्युत्पन्नदय इवेति सजातकृप इव भगवा
स्तिग्मदीविति सूर्य करसहस्र संजहारापससार । करसहस्र विशेषयन्नाह—उत्तमेति । उत्तममुष्णीकृत
यत्कनके सुवर्णं तस्य द्रवो रमस्तस्य स्फुलिङ्ग कणस्तद्वत्पिङ्गला कपिला युति कान्तिर्यस्मिन्मनसा । दिग्विकीर्णा
विलिप्ता या धूर्जटिजटेश्वरसटा तस्य मण्डल तदनुकारि तत्मादयकरुणशीलम् । अस्तेति । रवे सूर्यस्यान्ता-
नुसारेणास्तमयानुमरणेन च वामरोऽपि दिवसे सोऽपि यथोच यथोच्छ्रित यथा म्यानया तरुणा वृक्षाणां
शिखराण्यप्रापि तेष्ववलम्बिनो गृहीतावलम्बिनो रक्तो य आतपस्तस्य छेदा मण्डान्मानाकर्षन्नाकृष्टि कुर्वन्पग
गारापमृतवान् । क्रमेणैवेति । क्रमेण च परिपाट्या च सजात गमुत्पन्न करुणाया कृपाया अनुपन्न
मवन्धो यस्यामेवविधयेव सन्ध्यायाद्युपर्युपरिशतलेनार्द्र म्विनो य पटन्मन्मित्रिव मगगपटोऽद्योम-
रागगमृहे प्रसार्यमाणे निस्तार्यमाणे । निशेति । एव निशागमेनापि शून्यता विमनस्कता तथा विदुः स्य वि-
लस्यास्य गतो सा भूद्दर्शनमवलोकनमित्याप्तेनैव शिष्टेनैव सर्वत सर्वत्र नीली दैवल तद्वन्मासस्त्वेन परिलम्ब-
मानाया प्रमृतायामिव तिमिरलेखाया ति(त)मिष्वर्वाया भ्राम्यमाणायामित्यन्तो विदित्यमाणाया गयाम ।
कमलेष्वपीति । शोपकारिण शोपकर्तु संतापस्य हेतस्य तु सहत्वाद्भूमेन गोदु अक्षय्याद्वेनोर्वा तपस
त्पना शयनीयस्त्वना तस्या भीतेष्विव भय प्राप्तेष्विव कमलेष्वपि संकुचन्सु मसोच प्राप्यमाणेषु मसु ।
कुमुदेष्वपीति । कुमुदेष्वपि कैरेवेष्वपि शुचिस्वभावतया निर्मलप्रकृतिनया । आर्द्राश्चार्द्राश्च आर्द्राश्च

केष्वपि सहचरीविरहविधुरेषु, कादम्बरीसमीपगमनोपदेशदानायेव कलकरुणमुच्चैर्मुहुर्मुहु-
व्याहरत्सु, चन्द्रमस्यपि भगवति सकलभुवनैकातपत्रे सुधारजतकलशे पूर्वदिग्बधूवदनचन्द-
नतिलके गगनतललक्ष्मीलावण्यमहाहृदे सकललोकाह्लादकारिणि, सुधालिप्तैः करैरिव स्पष्टम्,
उच्छ्वासहेतुना तं ज्योत्स्नाजलेन च सेक्तुम्, उदयगिरिशिखरमारूढे प्रौढे प्रदोषसमये चन्द्रा-
पीडस्तस्मिन्नेव वल्लभोद्याने, चन्द्रातपस्पर्शदर्शितविशदजललवोद्भेदहारिणि चन्द्रमणिशिला-
तले विमुच्याङ्गानि चरणसंवाहनोपसृतं केयूरकमवादीत्—‘केयूरक, किंमाकलयसि ।
यावद्वयं परापतामस्तावत्प्राणान्धारयिष्यति देवी कादम्बरी । पारयिष्यति वा तां विनोदयितुं
मदलेखा । आगमिष्यति वा पुनस्तत्समाश्रासनाय महाश्वेता । मत्परिचयोद्वेजिता प्रतिपत्स्यते
वा शरीरस्थितये तयोर्ऋष्यर्थनाम् । द्रक्ष्यामि वा पुनस्तस्याः स्मेरसूकोपान्तमालोलतारकमुत्र-
स्तहरिणजावर्कायतेक्षणं मुखम्’ इति । स तु व्यञ्जयत्—‘देव, धैर्यमवलम्ब्य गमनाय यत्नः
क्रियताम् । तिष्ठतु तावदासन्नर्वर्ती सखीजनः परिजनो वा । तस्या हि त्वदालोकेनेच्छैव

१. एतन् जलसमुद्रेषु । अह पूर्वमह पूर्वमित्यहमहमिका तथा शयनसंपादनायेव तल्पकल्पनायेवोदलसून्मिषत्सु
नन्तु । चक्रवाकेष्वपि सहचरेष्वपीति(पि) सहचारिणश्चक्रवाक्यस्तासां विरहो वियोगस्तेन विधुरेषु पीडितेषु
नन्तु । कादम्बर्या समीपगमनार्थं गमनं यान् तस्योपदेशस्तस्य दानायेव कल करुणं यथा स्यात्तथोच्चैस्वस्वरेण
मुहुर्मुहुर्वारवार व्याहरत्सु ब्रुवत्सु सत्सु । **चन्द्रमस्यपीति ।** भगवति माहात्म्यवति सकलभुवनस्य समस्त-
लोकस्यैकमद्वितीयमातपत्रे च तस्मिन्मुधाया रजतकलशे रौप्यकुम्भे पूर्वदिशेव बधू स्त्री तस्या च(व)दनं मुखं
तस्मिन्चन्दनतिलके मलयजपुण्ड्रे गगनतलमाकागतल तस्य लक्ष्मी शोभा तस्या लावण्यं चातुर्यं तस्य महाहृदे
सकललोकस्य समस्तभुवनस्याह्लाद प्रमोदं करोतीत्येवशीलं स तथा तस्मिन् । सुधालिप्तैर्मृतस्निग्धैः करैर्हस्तैः
स्पष्टं स्पर्शं कर्तुमिव । तयोच्छ्वासहेतुनादरकारणेन तं चन्द्रापीडं ज्योत्स्ना कौमुदीं सैव जलपानीयं तेन च
नेक्तुं मिश्रणं कर्तुमिव । उदयगिरिदयाचलस्तस्य शिखरं सानुमारूढं आरोहितं सति प्रौढं महति प्रदोष-
समये गामिनीमुखक्षणे चन्द्रापीडस्तस्मिन्नेव पूर्वोक्त एव वल्लभोद्याने वल्लभाभिधाने वने । **चन्द्रातपेति ।**
चन्द्रातपस्य चन्द्रालोकस्य यः स्पर्शः सवन्धस्तेन दर्शितः प्रकटीकृतो विशदः निर्मलः यज्जलं तस्य लवोऽशस्तस्यो-
द्भेदः प्राक्प्राग् तेन हारिणि मनोहर एवविधे चन्द्रमणेश्चन्द्रकान्तरालस्य शिलातलेऽङ्गानि हस्तपादादीनि विमुच्य
संगम्य । एतेन गात्रस्यातिशैथिल्यं सूचितम् । चरणस(स्य) संवाहनं मर्दनं तस्मिन्नुपसृतं समीपागतं केयूरक-
मवादीदब्रवीत् । हे केयूरक, किं त्वमाकलयस्याकलनां करोषि । [यावत्] यावता कालेन वयं परापतामस्तत्र ग-
मनामस्तावत्कालं देवी कादम्बरी प्राणान्सून्धारयिष्यति प्राणधारणां करिष्यति । अथवा ता कादम्बरी विनोदयितुं
मदलेखा पारयिष्यति समर्था भविष्यति । वेति विकल्पाय । महाश्वेता पुनर्द्वितीयवारं तस्या कादम्बर्याः स-
माश्रासनायाश्रासनां कर्तुमागमिष्यति यास्यति न वा । **मदिति ।** मया सार्वं यं परिचयं परिचितिस्तेनोद्वे-
जिता एतिता तयोर्महाश्वेतामदलेखयोरभ्यर्थना प्रार्थना शरीरस्थितये देहधारणाय प्रतिपत्स्यते न वाङ्गीकरी-
ष्यति न वा । आगमिष्यतीत्यर्थः । **द्रक्ष्यामीति ।** वेति पूर्ववत् । पुनर्द्वितीयवारं तस्या कादम्बर्यां मुखमाननं
करोतीति द्रष्टुमपीति यासि वा । नुरा विरोपनाह—**स्मेरेति ।** स्मेरं विनिद्रं सूक्ष्णरोष्ट्रप्रान्तयोरुपान्तं स-
मं गच्छति । **आलोलेति ।** आलोला चञ्चला तारका कनीनिवा यस्मिन्स्थिता । **उन्नस्तेति ।** उन्नस्तश्चकितो यो
[एति] सानुमो रगसिहस्तदवासेन मित्वाणि अक्षिणी यस्मिन्स्थिता । **स त्विति ।** स केयूरको व्यञ्जयद्विज्ञप्तिमक-
रोत् । **देव इति ।** हे देव हे स्मामिन्, धैर्यं सत्त्वमवलम्ब्यावलम्ब्यनीकृत्य गमनाय यानाय यत्नं
करोतु । **तिष्ठन्विति ।** तावदावासानवर्त्तनीं समीपस्थां सखीजन आलिवर्गं परिजनो

स्वेच्छया निमेषितुमपि न ददाति । समागमाशयैवावष्टब्धं हृदयम् । श्रसितमेव मुखे वैहितम् । रोमाञ्च एव क्षणमपि गरीरं न मुञ्चति । दिवानिजं वाष्प एव लोचनपथस्थायी । प्रजागर एव रात्रावपि दत्तदृष्टिः । अरतिरेव नैकाकिन्याः क्षाम्यत्यवस्थानम् । जीवितमेव कण्ठस्थानान्नापसरति^१ एवं वदन्तं तैमादिदेश विश्रान्तये केयूरकम् । आत्मनापि गमनचिन्तां प्राविशत् । यदि तावदकथयित्वानभिपत्य चरणयोरनाघातः शिरस्यगृहीताङ्गीः सहस्रानुत्संकलित ईव तातेनाम्बैर्योक्तमपक्रम्य गच्छामि । ततो गतस्यापि मम कुतः सुखम्, कुतः श्रेयः, कुतो वोचकलावाप्तिः, कीदृशी वा हृदयनिर्वृतिः । अथवा तिष्ठतु तावदियमुत्तरकालागामिनी चिन्ता । अपक्रम्य गतं एव कथमहं र्यत्तातेन दुस्तराहवार्णवोत्तरणमहासेतुवन्धादवैन्ध्यवाञ्छितफलप्रदानकल्पद्रुमादहितविक्रान्तियशो निष्क्रान्तिद्वारार्गलदण्डादेशेपभुवनभवनोत्तम्भनस्तम्भात्स्वभुजादवारोप्य मय्येव राज्यभार आरोपितः, तदनाख्याय पदमपि निर्याते मय्य-

वा परिच्छदो वा तिष्ठतु । अत्रावस्थान करोत्वित्यर्थः । तस्या हीति । हि निश्चितम् । तस्या कादम्बर्याम्बुदालोकेनेच्छैव त्वन्निरीक्षणवाञ्छैव स्वेच्छया स्वातन्त्र्येण निमेषितुमपि निमेष कर्तुमपि (व) न ददाति न दन्ते^२ । सर्वदा निमेषरहितैव तिष्ठतीति भावः । समागमो मेलापकस्तस्याशा वाञ्छा तयैवावष्टब्ध स्तब्धता प्राप्त हृदय चेतः । अन्यथा स्फुटित स्यादिति भावः । श्रसितमिति । मुख आनने श्रमिनमुच्छ्वसितमेव वि- (व)हित प्रवाहस्तपतया चलितम् । रोमाञ्चेति । रोमाञ्च एव रोमोद्गम एव क्षणमपि क्षणमात्रमपि गरीरं देहं न मुञ्चति न त्यजति । सर्वदा तस्या रोमाञ्चलक्षण सात्त्विकभाव एव तिष्ठतीति भावः । दिवेति । दिवानिजमहर्निश वाष्प एव लोचनपथस्थायी नेत्रमार्गस्थायी । अहोरात्र सदनमेव करोतीति भावः । प्रजागर इति । प्रजागर एव जागरणमेव रात्रावपि निशायामपि दत्तदृष्टिस्तद्वर्तते । रात्रावपि निद्रा न गच्छतीति भावः । अरतिरिति । एकाकिन्या अद्वितीयाया अवस्थानमरतिरेवाश्रुतिरेव न क्षाम्यति न सहने । अरतिरेवैकाकिनी न मुञ्चतीति भावः । जीवितमेवेति । कण्ठस्थानान्निगरणस्थलाज्जीवितमेव प्राणितमेव नापम[र]ति न दूरीभवति । प्राणा. कण्ठगता एव वर्तन्त इति भावः । एव वदन्त जपन्त त केयूरक विश्रान्तये विश्रामाया[दि]देशादेश दत्तवान् । आत्मनापि स्वेनापि गमनचिन्ता प्राविशत्प्रवेशं कृतवान् । तच्चिन्ता प्रदुर्गयन्नाह—यदीति वेदर्थे (२) । तावदादावकथयित्वानापृच्छथ चरणयोरनभिपत्यापित्वा प्रणाममकृत्वा शिरस्युत्तमाङ्गेऽनाघातोऽभुम्वितोऽगृहीताङ्गीरनात्ताङ्गीर्वाद् सहस्रैकपदेऽनुत्संकलित इव स्वेच्छाप्रावृत्तपुत्प इव तातेन पित्रा, अम्बया जनन्या, उक्त प्रतिपादितमपक्रम्योद्गृह्य गच्छामि व्रजामि । ततो हेत्वर्थः । तस्माद्गतस्यापि मम कुतः सुखं माण्डयम्, कुतः श्रेयः कल्याणम्, कुतो वोच महद्यत्फलं साध्यं तस्यावाप्तिः प्राप्तिः । कीदृशी हृदयस्य चित्तस्य निर्वृतिः सतुष्टिः । अथवेति पक्षान्तरे । उत्तरकाल आयतिन्त्रागामिन्यागमनशील^३ येय मानसिकप्रत्यक्षा चिन्तार्तिन्त्रावन्माप्रत तिष्ठलास्ताम् । अपक्रम्येति । अपक्रम्य व्यावृत्त(त्वं) गत एव कथमहं तातेन पित्रा दुःखेन तीर्थेन इति दुस्तर एतादृशो य आहवार्णव सग(प्रा)मसमुद्रन्तम्योनगण उद्गहने महान्सेतुवन्धः पाल्विवन्मन्मादवन्ध्य योग्य यद्वाञ्छितफलं समीहितं तस्य तस्य प्रदाने विदग्धो कल्पद्रुम कल्पवृक्षस्तन्मात् । अहिनेति । अहितस्य अत्रोर्यद्विक्रान्तियवा (य) पराकमाभिपत्या तस्य निष्क्रान्तिद्वार निर्गमप्रतौली तन्मित्रगलादण्ड प्रतिषेधककाष्ठ तन्मादशेषाणि ममप्राणि यानि भुवनानि विष्ट-
पानि तान्येव भवनं गृहं तम्योनम्भन वाग्ण तत्र न्तम्भ स्थूणा तन्मादेववि शम्भुभुजान्मकीयराशेरगणो प्योनार्य मय्येव मद्रिपय एव राज्यभार आधिपत्यवीर्यव आरोपितो न्यस्त, तन्तन्मादेतोर्गनात्यायानापृच्छथ

१ विहितम्, अवहितम् २ एव च. ३ एतन् ४ अनिपत्य ५ उन्नतचित्त, उन्नतचित्त ६ एव ७ तातेन
वापमन्त्र, अम्बया वन्त्यमपक्रम्य ८ किं श्रेय ९ वा कल्याणम् १० गन्तव्य एव कल्याणम् ११ तातेन
१२ दुस्तरं दुःसाधवः १३ अथवा १४ अहितम् १५ अशेषभवनः १६ मनागेति.

वश्यमपरिमितकरितुरगरथगमनसंक्षोभितधरातलैरालोलकदलिकाकाननाकुलीकृतभास्वद्रभ-
स्तिभिरुर्ध्वध्रियमाणधवलातपत्रमण्डलच्छायान्तरितवासरव्यतिकरैः, अतिवहलरेणूद्रमावि-
च्छेदापूरितभुवनकुहरैः, पुर. प्रसृतजवनवाजिभिः अनुसंतानलग्नवेतण्डप्रायसाधनैः, श्रान्तै-
रपि वुभुक्षितैरप्यकृतगतिविलम्बैरा पयोधेरंष्टाभ्यो दिग्भ्यो राजभिर्नुधावितव्यम् । तिष्ठन्तु
तावत्सेवापरा राजानः । सुखपरिभुक्ताः प्रजा अपि तातस्नेहात्परित्यक्तपुत्रदाराः पृष्ठतो लग-
न्तीति मे चेतसि । अपि च तातस्यापि कोऽपरोऽस्ति, यस्मिन्मदीयं स्नेहं संक्रमय्य मय्यप-
क्रान्ते यातु । किमनेन गतेनागतेन वेत्यविनयकोपितोऽवष्टम्भं कृत्वा स्थास्यति । कस्य चाप-
रस्य मुखमालोकयन्ती सुखायमानहृदया मत्प्रत्यानयाय कृतार्तप्रलापा न तातमेवाकुलीकरो-
त्यम्वा । ताते च पृष्ठतो लग्नेऽष्टादशद्वीपमालिनी मेदिन्येव लग्ना भवतीति । तदा मया क गतम्,
क स्थितम्, क विश्रान्तम्, क यातम्, क भुक्तम्, कापसृतम्, कात्मा मया गोपायितव्यः,

पठमपि क्रममात्रमपि मयि निर्योते निर्गते सत्यवश्य निश्चितमपरिमिता असह्या ये करितुरगरथा गजाश्व-
न्यन्दनान्तेषां गमन यान तेन संक्षोभित क्षोभ प्रापित धरातल वसुधातल यैस्ते तथा तैरालोलानि चञ्चलानि
यानि कदलिका पताका एव काननानि वनानि तैराकुलीकृता भास्वद्रभस्तयो रविकिरणा यैस्ते तथा तैरुर्ध्व
ध्रियमाण यद्वलातपत्र श्वेतच्छत्र तस्य मण्डल वृह^(१) तस्य छायातपाभावस्तेनान्तरितस्तिरोहितो वासरव्य-
तिर्रो दिवमृत्युतान्तो यैस्ते तथा तै । अतिवहला अतिनिविडा ये रेणवो धूलयस्तेषामुद्रम. प्रादुर्भावस्तस्या-
विच्छेदेन सतनेनापूरितानि भरितानि भुवनकुहराणि त्रिविष्टपच्छिद्राणि यैस्ते तथा तै । पुरोऽग्रे प्रसृता
प्रचरण प्राप्ता जवनदेशोत्पन्ना वाजिनो ह्या येषां ते तथा तै । अनुसंतानमनुसैन्यसमूह लग्नाः संबद्धा ये वेत-
ण्डा गजान्तेषां प्रायो बाहुल्येन साधन सैन्य येषां तै । कृष्णत्वसाधर्म्यात् । अत एवोप्रेक्षते—आ समन्तात्पयोधै-
(दे)रिव मेघैरिव^(२) श्रान्तरपि खितैरपि वुभुक्षितैरपि क्षुधितैरप्यकृतोऽविहितो गतौ गमनविषये विलम्बो मन्दता
यैरेवविद्यं पयोधि समुद्र मर्यादीकृत्याष्टाभ्यो पूर्वादिभ्यो[दिग्भ्यो] राजभिर्नुधावितव्य मत्पृष्ठे त्वरितगत्या
समेतव्यम् । एतेन राज्ञा स्वामिकार्योद्यतत्वं सूचितम् । तिष्ठन्तिवति । सेवापरा सपर्याया तत्परा राजानो
भूभुजस्तावत्ताप्रत तिष्ठन्त्वास्ताम् । सुखेति । सुखेन प्रतिबन्धकाभावेन परिभुक्तमुपभोगादिक यासा ता
एवविद्या प्रजा अपि प्रकृतयोऽपि तातस्नेहात्पितु प्रीति परित्यक्तपुत्रदारा उज्ज्वतसुतयोपित सत्य पृष्ठत
पृष्ठ लगन्तीति लगिष्यन्ति । भविष्यदर्पे वर्तमाना । इति मे मम चेत[सि] मनसि । वर्तत इति शेष । अपि
चेति विचागन्तरे । तातस्यापीति । तातस्यापि मत्पितुरपि कोऽपरोऽन्योऽस्ति । यस्मिन्मद्भिन्ने जने मदीय
गद्विप[७]र सेह प्रीति सक्रमय्य सक्रमण कृत्वा मय्यपक्रान्ते गते सति यातु व्रजतु । अनेन गतेन, आगी(ग)-
तेन वा, विनित्यविनयेन पितृनियोगीकरणलक्षणेन कोपित क्रोध प्रापितोऽवष्टम्भ स्थैर्यं कृत्वा स्थास्यत्यव-
गतन वरिष्यति । कस्य चेति । न पुनरर्थे । अपरस्य मद्भिन्नस्य कस्यचिदनिर्दिष्टनाम्नो मुख वदनमालोक-
यन्ता पराती मुग्ध करोतीति सुखायते, सुखायत इति सुखायमान हृदय चेतो यस्या सा तथा मम प्रत्या-
ग न न पतादानात् तदर्थं कृतो विहित आर्त प्रलाप पीडितरोदन यया सैवविधाम्वा माता न तातमेव न
भित्तमेवाशुलीकरोति । भविष्यदये वर्तमाना । व्याकुलीकरिष्यतीत्यर्थः । ताते चेति । ताते पितरि ।
७ । इति गर्वदिनक्षिदन्तम् । पृष्ठे लग्ने प्राप्ते मत्पृष्ठदशनसम्याकानि द्वीपान्यन्तरीपानि मलति
संभवतीतिदन्ता गतिनी मेदिन्येव वसुधेव लग्ना भवतीति । पृष्ठसचारिणी भविष्यतीत्यर्थः । तदै-
तरे तरे तथा क गत उ गमनम्, क स्थित क स्तानव्यम्, क विश्रान्त क विश्रमितव्यम्, क यात
कापसृतम्, कात्मा मया गोपायितव्यो रक्षि-

१. वृह २. मेघैरिव ३. वृह ४. वृह ५. गतेन वा ६. वापरव्य. ७. मेदिनीव
८. क गत उ गमनम्, क स्थित क स्तानव्यम्, क विश्रान्त क विश्रमितव्यम्, क यात
कापसृतम्, कात्मा मया गोपायितव्यो रक्षि-

समासादितेन चात्र कथं मया वदनं दर्शयितव्यम्, पृष्टेन वा किमुत्तरं दातव्यम् । अथापि कथंचिद्देवनियोगान्निःसृतोऽस्मि, तथाप्यनायासनीयं तातमेवं महीयस्यायासे तातप्रसादाद् दृष्टदुःखाम्भ्यां वा निजापक्रमणशोकार्णवे पातयता किं कृतं भवत्यपुण्यवता । अपि च सुवहुदिवसप्रवासोपतप्तः स्कन्धावारोऽपि मेऽद्यापि न परापतति, तेनापरसंविधानादर्थपथादेः निवृत्य पुनः प्रधावितव्यम् । अथावेद्य तातस्याम्वायाश्च ताभ्यां च विसर्जितः संविधाने गच्छामि, तत्रापि किं कथयामि । मम स्नेहदुःखिता गन्धर्वराजपुत्री कादम्बरी मामुद्दिग्मकरकेतुनायास्यमाना दुःखं तिष्ठतीति । किं वा बलवान्मे तस्यामनुरागः । न तथा विनाहं प्राणान्संधारयामीति । किं तस्या मम च द्वयोरपि जीवितनिर्वन्धनहेतुभूतया महाश्वेतया तत्परिणयनाय मे संदिष्टमिति । किं वा तदुःखमपारयन्सोऽदुमयं केयूरकस्तद्भूतय मामानेतुमागत इति । अपरोऽपि वा कश्चिद्व्यपदेशो न शक्यत एव पुनर्गमनाय कर्तुम् संप्रत्येव समधिकाद्वर्षत्रयात्प्रसाध्य वसुधां प्रत्यागतोऽस्मि । अद्यापि साधनमेव न परापतति अकथयित्वा च गमनकारणं कथमात्मानं मोचयामि । कथं वा मुञ्चतु तातोऽम्बा वा तत्सुहृत्साध्येऽस्मिन्नर्थेऽनर्थपतितः किं करोम्येकाकी । वैशम्पायनोऽयसंनिहितः पार्थिवे मे

तव्य । समासादितेन च पुनः प्राप्तेन च मया कथं वदनं दर्शयितव्यमन्येभ्यः प्रकाशयितव्यम् । पृष्टेन वा प्रश्नविषयीकृतेन मया किमुत्तरं प्रतिवचो दातव्यं प्रदेयम् । अथापीति । अथेति विचारणान्तरे । कथंचिदपि महता कष्टेनापि देवनियोगाद्विविनिर्देजान्निःसृतोऽस्मि निर्गतोऽस्मि । तथापि निःसृतेनाव्यवमनाया सनीयमखेदनीयं तात पितर महीयस्यत्यन्तदीर्घं आयासे प्रयासे तातप्रसादान्पितुरनुग्रहाददृष्टदुःख(रा)मनन-लोकितकृच्छ्र(च्छ्रा)म्बा मातरं वा निजस्य स्वस्यापक्रमणं निर्गमनं तस्माद्य शोकं शुक्लं एवार्णवं गमुद्-स्तस्मिन्पातयताक्षेपयतापुण्यवता पापिना मया किं कृतं भवति किमाचरितं स्यात् । अपि चेति । अपि न युक्त्यन्तरे । सुबह्वश्वं ते दिवसा- न सुबहुदिवसास्तान्यावत्प्रवासो देशान्तरे स्थितिस्तेनोपतप्तो व्याकुलीकृत ए-तादृशे(शो) मे मम स्कन्धावारोऽपि सैन्यनिवेशोऽप्यद्यापीदानीमपि न परापतति नागच्छति । तेन हेतुनार्थपथा-दर्थमार्गान्निवृत्य व्याधुव्यापरसंविधानादपरसैन्यग्रहणाद्धेतोः पुनः कालान्तरे मया प्रधावितव्यम् । लरितगता गन्तव्यमिति भावः । अथेति विचारान्तरे । तातस्य पितुः, आम्बायाश्च मातुः, आवेद्य निवेद्य ताभ्यां च मातृ-पितृभ्यां विसर्जितो गमनाय दत्तात्रेयं संविधानेनोत्तमप्रकारेण गच्छामि व्रजामि । तत्रापीति । तत्राप्यावेदने । किं किञ्चित् कथयामीति व्रजामि । इतिवाच्यमाह—ममेति । मम स्नेहेन मत्प्रीत्या दुःखिता दुःखं प्राप्ता गन्धर्व-राजपुत्री देवगायननृपाज्ञा [कादम्बरी] मा चन्द्रापीडमुद्दिश्याश्रित्य मकरकेतुना कदर्पेनायास्यमाना रोद प्राप्य माणा दुःखं यथा स्यात्तया तिष्ठति निषीदति । 'किं वा बलवान्, इत्यारभ्य 'महाश्वेता(त)या [त]परिणयनाय [मि] संदिष्टम्, इत्यन्तं स्पष्टम् । किंचेति । किं वा इति कथयामीति पूर्वेषु सवन्धः । इति किम् । तदु गतं कादम्बर्या दुःखं मोदुं तितिञ्जितुमपारयन्नगच्छन् । अयं प्रत्यक्षः केयूरकस्तस्या गन्धर्वपुत्र्या भक्त्यान्तरस्नेहेन मा चन्द्रापी-डमानेतुं तत्र प्रापयितुमागतं ममायान् । अपरोऽपीति । अपरोऽप्येतद्विज्ञोऽपि कश्चिदन्यो व्यपदेशो नास्ति पु-नर्गमनाय कर्तुं न शक्यत एव न पार्थिव एव । संप्रत्येति । साधनमेव समविशान्किञ्चिद्विषयवर्षत्रयान्तर-गच्छितयान् । हेत्वर्थे पञ्चमी । नमुवा पृथ्वा प्रमा यान्मगान्मुत्वा प्रत्यागतं पथाद्व्याप्तोऽस्मि । अथापि मा-प्रतमपि साधनमेव सैन्यमेव न परापतति न विश्रामं गृह्णाति । अकथयित्वेति । गमनकारणं यात्रानिदानं सक[च]यित्वा चाविनिवेश्यात्मानं कथं केन प्रकारेण मोचयामि मोचनविषयीकरोमि । कथमिति । तातो-ऽम्बा माता वा कथं वा मम तत्त्वजन्तः मामिति शेषः । तदिति । तन्मात्माकारणान्मुत्वा ये मित्रनि-

कं पृच्छामि । केन सह निरूपयामि । को मे समुपदिशतु । को वापरो मे निश्चयाधानं करोतु । कस्यापरस्य वा विवेकिनी प्रज्ञा । कस्य वान्यस्य श्रुतं श्रोतव्यम् । को वापरो वेत्ति वक्तुम् । कस्य वापरस्य मय्यसाधारणस्नेहः । केन वापरेण सह समानदुःखो भवामि । को वापरो मयि दुःखिते दुःखी, सुखिते सुखी । को वापरो रहस्यावेदनस्थानम् । कस्यापरस्योपरि कर्तव्यभारमवक्षिष्य निर्वृतात्मा तिष्ठामि । कस्य वापरस्य मत्कार्ये पर्याकुलता । को वापरो मया कोपितं तातमम्बां च परिवोध्य मामानेतुं समर्थः' इत्येवं चिन्तयत एवास्य सा क्षपा दुःखदीर्घापि क्षयमगमत् ।

प्रातरेव च किंवदन्ती शुश्राव, यथा किल देशपुरं यावत्परागतः स्कन्धावार इति । तां च श्रुत्वा समुच्छ्वसितचेताश्चकार चेतसि—'अहो धन्योऽस्मि । अहो, विधेर्भगवतोऽनुग्राहोऽस्मि यस्य मेऽनुध्यानानन्तरमेव परागतो द्वितीयं हृदयं वैशम्पायनः' इति । प्रहर्षपरवशश्च प्रविशन्तमालोक्य दूरत एव कृतप्रमाणं केयूरकमवादीत्—'केयूरक, करतलवर्तिनीं सिद्धिमधुनावधारय । प्राप्सो वैशम्पायनः' इति । स तु तदाकर्ण्यर्गमैनपरिलम्बकृतया चिन्तयान्तःशून्य एव 'भद्रकमापतितम्, महती हृदयनिर्वृतिर्देवस्य जाता' इत्यभिदधेवोपसृत्योपविश्य पार्श्वे

त्रोऽपि [मे] मम पार्श्वेऽसनिहितोऽनिकटवर्ती । अतः क जन पृच्छामि प्रश्नविषयीकरोमि । केन पुसा सह निरूपयाम्यात्मस्वरूपं कथयामि । क पुमान्मे मम समुपदिशतु कथयतु । को वापरोऽन्यो मे मम निश्चयाधानं निर्णयोत्पात्तिं करोतु खजतु । कस्य [अ]परस्य जनस्य वा विवेकिनी विवेकवती प्रज्ञा प्रतिभा । अन्यस्य कस्य वा जनस्य श्रुतं शास्त्रं श्रोतव्यमार्कणीयम् । 'श्रुतं शास्त्रावधृतयोः' इत्यमरः । अपर को वा पुमान्वक्तुं जल्पितुं वेत्ति जानाति । कस्य वापरस्य मय्यसाधारणस्नेहो निरुपमप्रीतिः । अपरेण केन सहाहं समानदुःखो भवामि । सदृशवेदनः स्यामित्यर्थः । अपरः को वा मयि दुःखिते दुःखी दुःखवान्, मयि सुखिते सुखी सुखवान्स्यात् । अपर को वा रहस्यावेदनस्थानं गुह्यनिवेदनस्थलम् । कस्यापरस्य जनस्योपरि कर्तव्यभारं कृत्यविधि(वी)धरवक्षिष्यारोप्य निर्वृतात्मा सुखितात्मा तिष्ठामि निपीदामि । अपरस्य कस्य वा पुसो मत्कार्ये मत्कृत्ये पर्याकुलता व्याकुलता । अपर को वा मया कोपितं क्रोधं प्रापितं तातमम्बां च परिवोध्य प्रतिबोध्य प्रतिबोधं दत्त्वा मामानेतुं समर्थः । क्षपेति । एवममुना प्रकारेणास्य चन्द्रापीडस्य चिन्तयत एव ध्यायत एव सा क्षपा रात्रिर्दुःखेन कृत्वा दीर्घाप्यायत्तापि क्षय नाशमगमज्जगाम ।

प्रातरिति । प्रातरेव प्रभात एव च । इतीति किंवदन्ती जनश्रुतिः शुश्राव श्रुतवान् । इतिद्योत्यमाह—यथेति । किलेति सत्ये । दशपुरं यावत्स्कन्धावारं सैन्यं परागतं समायात । तां चेति । तां किंवदन्तीं श्रुत्वा-कर्णं समुच्छ्वसितमुत्सितं चेतः स्वान्तं यस्यैवविधश्चेतसि चित्ते चकार कृतवान् । इतीति शेषः । तदेव दर्शयताह—अहो इति । अहो इत्याद्यर्थः । अहं धन्यः कृतपुण्योऽस्मि । अहो इति पूर्ववत् । भगवतो माहात्म्यवतो विधेर्विधानुत्तुग्राहोऽनुग्रहविषयीकरणयोग्योऽस्मि । तन्निदानमाह—यस्येति । यस्य मे मम चन्द्रापीडग्राहोपानानन्तरमेवानुन्मरणानन्तरमेव द्वितीयं हृदयं वैशम्पायनो मन्त्रिपुत्रः परागतः समायात । अमुना प्रकारेण प्रहर्षपरवशं प्रमोदपरतन्त्रं च पुनरर्थः । प्रविशन्तं प्रवेशं कुर्वन्तं दूरत एव दविष्टप्रदेशादेव कृतप्रणामं किरितनमस्कारं केयूरकमालोक्य निरीक्ष्येत्यवादीदमवीन् । इतिवाच्यमाह—केयूरक इति । हे केयूरक भद्रकमापतं करतलवर्तिनीं हस्ततलगतं सिद्धिं कार्यनिष्पत्तिमवधारय जानीहि । यतो वैशम्पायनः प्रहर्षमगमत् । स त्विति । स केयूरकन्तपूषोक्तमार्क्यं निगम्य गमनस्य यात्रायां परिलम्ब्यो विलम्बः स्यादिति चेति चेत्तदात्यन्तं शून्य एव भद्रकं कल्याणमापतितं सजातम् । देवस्य भवतो महत्य-

१. ५. १. इति दत्तः २. १. १. १. ३. वेत्ति ४. सुखी वा. ५. अनुकोपितः ६. नेतुम्. ७. निशा ८. किंवदन्तीम्.

वैशम्पायनागमनालापमेवानुबध्य मुहूर्तमिव संज्ञोत्सारितसमस्तपरिजनं चन्द्रापीडं व्यञ्जयन्
—‘देव, सर्वतो विस्फुरन्ती तडिदिव वलाहकोन्नाहम्, उपारूढग्यामिका मेघलेखेव सलिलाग-
मनम्, उपदर्शितपाण्डुच्छविः प्राचीव चन्द्रोदयम्, परिमलप्राहिणी मलयानिलागतिरिव
वसन्तमासावतारम्, समुच्छ्वसितमकरध्वजा मधुमासलक्ष्मीरिव पल्लवोद्भेदम्, उल्लसित-
रागा पल्लवोद्भूतिरिव कुसुमनिर्गमम्, विकसितकाशकुसुममञ्जरीव शरदारम्भम्, अवस्थैवेयमा-
वेदयति निःसंशयं देवस्य गमनम् । अवश्यं च देवस्य देवीप्राप्त्या भवितव्यम् । केन कदा
वावलोकितो ज्योत्स्नारहितश्चन्द्रमाः, कमलाकरो वा मृणालिकया विना, उद्यानभागो वा
लताशून्यः । अपि च न राजत एव सहकारकुसुममञ्जरीपरिग्रहमन्तरेण सर्वजनसुभगोऽपि
कुसुममासः, असंभावितदानलेखालक्ष्मीकं वा वदनं यूथाधिपतेः । किंतु यावद्वैशम्पायनः
परापतति, यावच्चैतेन सह गमनसंविधानं निरूपयति देवः, तावदवश्यं कालक्षेपेण भाव्यम् ।
यादृशी चाकालक्ष्मा देव्याः शरीरावस्था, तादृशी निवेदितैव मया । सर्वोऽपि प्रत्याशया
धार्यते । देव्यास्तु पुनर्देवदर्शनेनाद्ययावन्निष्प्रत्यागमेव हृदयं केनाश्रयासनेन वर्तताम् । मद्वा-

त्यायता हृदयनिर्घृतिश्चित्तसंतुष्टिर्जाता । इत्यभिदधदेवेति कथयन्नेवोपसृत्योपसरणं कृत्वा पार्श्वेऽन्तिके उपवि-
श्यास्थाय मुहूर्तमिव मुहूर्तमात्रं वैशम्पायनस्यागमनमर्यादभिसुखयानमालाप सलापमनुव्याप्य सज्जोत्सा-
रितो दूरीकृत समस्तपरिजनं समग्रसेवकजनो येनैवभूत चन्द्रापीडं व्यञ्जयद्विज्ञप्तिविषयीचक्रे । देव इति ।
हे देव हे स्वामिन्, इयमवस्थैव निःसंशयं निरारेक देवस्य भवतो गमनं यानमावेदयति कथयतीति दूरेणान्वयः ।
केवलेवपेक्षायामाह—सर्वत इति । वलाहकस्य मेघस्योन्नाहमागमनं सर्वतोऽभितो विस्फुरन्ती देदीप्यमाना
तडिदिव विद्युदिव । आवेदयतीत्यस्य सर्वत्र सवन्धः । तथा सलिलस्याम्भस आगमनमुपास्ता प्राप्ता इयामिका
यथैवविधा मेघस्य लेखा पङ्क्तिरिव । तथा चन्द्रस्य शशिन उदयमुद्गमनमुपदर्शिता पाण्डू छविः कान्तिर्यथैवप्रा-
प्राचीव पूर्वदिगिव । तथा वसन्तमासस्य मधुमासस्यावतारं प्रादुर्भाव परिमलमामोदं गृह्णातीत्येवशीला मलयानि-
लस्य मलयाचलवायोरागतिरिवागमनमिव । तथा पल्लवस्य किमलयस्योद्भेदमुद्गमनं समुच्छ्वसितो वृद्धिं प्राप्तो मकर-
ध्वजो मदनो यस्यामेतादृशी मधुमासलक्ष्मीरिव वसन्तमासश्रीरिव । तथा कुसुम[स्य] पुष्पस्य निर्गमन(म) नि-
सरणमुल्लसित उल्लास प्राप्तो रागो रक्तता यस्यामेतादृशी पल्लवोद्भूतिरिव किसलयोद्भेद इव । तथा शरदारम्भ
घनालयप्रारम्भ विकसिता विनिद्रिता काशकुसुममञ्जरीव । इयमवस्थैव देवस्य [गमन] यानमावेदयतीत्य-
न्वयस्तु प्रागेवोक्तः । अवश्यं चेति । देवस्य स्वामिनोऽवश्यं निश्चयेन देवीप्राप्त्या भवितव्यम् । अत्र
उपपत्तिमाह—केनेति । केन पुरुषेण कदा वा कस्मिन्काले ज्योत्स्नारहितश्चन्द्रिकावर्जितश्चन्द्रमाः कुसुदवान्-
वोऽवलोकितो निरीक्षितः । वायवा मृणालिकया कमलिन्या विना कमलाग(क)रस्तडागः । वायवोद्यानभागे
वनप्रदेशो लताशून्यो वनरहितः । अपि चेति युक्त्यन्तरे । सहकारस्यात्रस्य कुसुममञ्जरी तस्या परिग्रहमन्त-
रेण स्वीकारव्यतिरेकेण सर्वजनसुभगोऽपि समग्रलोकप्रियोऽपि कुसुममागो वसन्तमामो न राजत एव न शो-
भत एव । असंभाविता संभावनाविषयीकृता दानलेखाया मन्वीत्या लक्ष्मी श्रीर्यन्मिन्नेवविधं यूथाधिपतेर्यु-
थनायस्य वदनम् । न राजत इत्यस्य सर्वत्र सवन्धः । किंत्विति । किंतु यावद्यावता कालेन वैशम्पायनो
मन्त्रिमुनः परापतत्यागच्छति, यावच्चैतेन सह वैशम्पायनेन साकं गमनसंविधानं यात्राप्रकारं देवो भवति
पयति प्रकाशयति, तावदवश्यं निश्चितं कालक्षेपेण दिनगमनिकया भाव्यं भवितव्यम् । यादृशीति । या-
दृशी च देव्या कादम्बर्या शरीरावस्था देहदशाकालक्ष्मा ममयामहा वर्तते तादृशी मया निवेदितैव विज्ञप्ति-
विषयीकृतै(तै)व । सर्व इति । सर्वोऽपि पदार्थः प्रत्याशया प्रतिवाञ्छया धार्यते त्रियने । देव्यास्मिन्विति ।

तोर्पिलम्भादेतदुपपत्स्यते चेतसि, यथास्ति कार्यं मे जीवितेन, दुःखान्यपि सहन्ती धारयाम्ये-
तदिति । अतो विज्ञापयामि, चेतसा त्वग्रतो गत एव देवः, शरीरेणाप्यनुपदमुच्चलित एव ।
किमपरं मयात्र स्थितेन साधनीयम् । तद्देवागमनोत्सवावेदनाय गमनानुज्ञया प्रसादं क्रियमा-
णमिच्छति मे प्रणयप्रसाददुर्ललितं हृदयमिदानीमेव' इति विज्ञापिते केयूरकेणान्तःपरितोपवि-
कसितया विकचनीलोत्पलपुञ्जमालिकयेव दृष्ट्या दर्शितप्रसादश्चन्द्रापीडः प्रत्युवाच—'किमु-
च्यते । कस्यापरस्येदृशोऽस्मद्दुःखासहिष्णुरनपेक्षितस्वशरीरशक्तिरुत्साहः । कस्यापरस्येदृशी
देवकालज्ञता । को वापरोऽस्मास्वेवं निर्व्याजभक्तिः । तत्साधु चिन्तितम् । गम्यतां देव्याः
प्राणसंधारणाय ममागमनप्रत्ययार्थं च पत्रलेखाप्यग्रतस्त्वयैव सह यातु देवीपादमूलम् । इय-
मपि प्रसादभूमिरेव देव्याः । इमामप्यालोक्य कियत्यपि धृतिरवश्यमुत्पद्यत इति मे चेतसि ।
अपि चास्या अपि देव्यामस्त्येव स्नेहो भक्तिश्च' इत्यभिधाय पृष्ठत उपविष्टामेव तां पत्रले-

तु पुनरयं । देव्या कादम्बर्याः पुनर्द्वितीयवारं देवदर्शनेन भवदवलोकने[न] अथवावदेतद्विषयमारभ्य हृदय
चित्तं निप्रत्यागमेव निराशमेव वर्तते, तर्हि केनाश्वासनेन वर्तताम् । **मदिति** । मद्भार्याया मत्प्रवृत्तेरुपा(प)-
लम्भात्प्राप्तेरेतच्चेतसि चित्तं उपपत्स्यते प्रादुर्भविष्यति । तदेव दर्शयन्नाह—**यथेति** । मे मम जीवितेन प्रा-
णितेन कार्यं कृतमस्तीति हेतोर्दुःखान्यपि कृच्छ्राण्यपि सहन्ती सहमानैतच्छरीरं धारयामि । **अत इति** ।
अतः कारणादहं विज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि । किं तदित्याह—**चेतसा त्विति** । देवो भवाश्चेतसा स्वान्तेना-
ग्रतः पुरतो गत एव, तथा शरीरेणापि देहेनाप्यनुपद पश्चात्त्वरितमेव । 'अनुपदं स्त्रीवमव्ययम्' इत्यमरः ।
उच्चलित एव प्रचलित एव । **किमिति** । मया केयूरकेणात्रस्थितेन भवत्समीपावस्थितेनापि किमपरं पूर्वोक्ता-
दन्यत्साधनीयं करणीयम् । **तदिति** । तत्तस्माद्धेतोर्देवस्य स्वामिनो गमनं यानं तदेवोत्सवो महत्संख्यावेदनं
ज्ञापनं तस्मै गमनस्य प्रयाणस्यानुज्ञादेशस्तया क्रियमाणं विधीयमानं प्रसादमिदानीमेव साग्रतमेव मे मम
प्रणयेन तेहेन यः प्रसादः प्रसन्नता तेन दुर्ललितमुच्छृङ्खलं हृदयमिच्छत्यभिलपति । केयूरकेणेति विज्ञापिते विज्ञ-
प्तिविविपयीकृते सति, अन्तर्मध्ये यः परितोपः सतुष्टिस्तेन विकसितया विनिद्रया दृष्ट्या दृशा । अत एवोत्प्रे-
क्षते—विकसा विकसरा या नीलोत्पलपुञ्जमालिका नीलकुवलयचयसक्तयेव दर्शितः प्रकाशितः प्रसादः प्रसन्नता
येनैवभूतधन्वापीडः प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । किं तदित्याह—**किमिति** । किमुच्यते किं कथ्यते । **कस्येति** ।
कस्यापरस्यान्यस्येदृश एतादृशस्माकं यद्दुःखं तस्यासहिष्णुरसहनशीलोऽनपेक्षितावाञ्छिता स्वशरीरस्य निजदे-
हस्य शक्तिः सामर्थ्यं यन्मित्रैवविधं उत्साहः प्रगल्भता । **कस्येति** । कस्यानिर्दिष्टनाम्न ईदृश्यनिर्वचनीया
एतः प्रदेशः, कालः समयस्तयोर्ज्ञता ज्ञाता । **को वेति** । को वापरो जनोऽस्मास्वस्मद्विषयेष्वेव पूर्वोक्तप्रका-
रेण निर्व्याजं निर्दग्धं यथा स्यात्तथा भक्तिर्यस्य स तथोक्तः । तदिति हेत्वर्थः । तस्माद्धेतोः साधु यथा स्यात्तथा
चिन्तितमालोचितम् । चिन्तितस्य विरोधेण वा । साधु शुभं चिन्तितम् । चिन्ताविषयीकृतमित्यर्थः । **गम्य-**
तामिति । देव्या कादम्बर्याः प्राणसंधारणायानुपदतये ममागमनं तत्र यानं तस्य प्रत्ययो विश्वासस्तदर्थं च
तथा गम्यतां गम्यताम् । देव्या कादम्बर्याः पादमूलं चरणसमीपं पत्रलेखापि त्वयैव सहाग्रतः पुरतो यातु
ग्रन्तु । **इदमिति** । इयमपि पत्रलेखापि देव्या कादम्बर्याः प्रसादभूमिरेवानुग्रहस्थानमेव । **इमामिति** ।
इमा पत्रलेखान्पालोक्य निराश्य कियत्यपि विप्रन्मात्रा ननु ममया धृतिः सतुष्टिरवश्यं निश्चयेन । काद-
म्बर्याः भवितुमीति शेषः । इति मे मम चेतसि चित्तं उपा(त्प)द्यत उद्भाष्यते । बुध्येति शेषः । **अपि चेति** ।
अपि चेति प्रवृत्तान्तरे । अस्या पत्रलेखाया अपि देव्या कादम्बर्याः स्नेह आभ्यान्तरप्रतीतिर्भक्तिश्चाराव्यत्वेन
प्रवृत्तः । एतेनारोऽनपेक्ष्यते । इति पूर्वोक्तमभिधाय कथयित्वा पृष्ठतः पृष्ठे । सार्वविभक्तिरस्तस्मै ।

खामद्राक्षीत् । सा तु किञ्चिदवनतमुखी 'निजाब्राक्षराणि प्रयच्छतु देव।' इति व्यजपयन् । कृतप्रस्थितिनिश्चयायां च तस्यां मेघनादाह्वानाय प्रतीहारीमादिदेश । आदेशानन्तरमेव चागतं दूरतः प्रणतमाज्ञाप्रतीक्षं स्वयमेवाहूय सोपग्रहमादिदेश—'मेघनाद, यस्यां भूमौ पत्रलेखानयनाय मया त्वं प्रस्थापितस्तां भूमिमेव पत्रलेखामादाय केयूरकेण सहाग्रतो गच्छ । अहमपि वैशम्पायनमालोक्यानुपदमेव ते तुरङ्गमैः परागतः' इत्यादिभ्यः, 'यदाज्ञापयति देव।' इति कृतनमस्कृतौ त्वरितगमनसंविधानाय निष्क्रान्ते मेघनादे 'देव, किमतः परं विलम्बेन' इत्यभिधाय, मेघनादनिर्गमानन्तरं गमनप्रणामोत्थितं केयूरकं सत्तेहमाहूय, सत्राप्यया दृष्ट्वा पुनः पुनरालोक्य, परिष्वज्य च सपुलकाभ्यां दोर्भ्याम्, आत्मकर्णादपनीयानेकवर्णरुचिरं संदेशमिव कर्णाभरणमस्य कर्णे कृत्वा कण्ठागतवाष्पगर्गदिकागृह्यमाणाक्षरमवादीन्—'केयूरक, त्वया तु मे देवीसंदेशो नानीत एव । तर्हि तव हस्ते तदनुरूपं संदिशाम्यपूर्वम् । विज्ञापयितव्या देवी । तत्रापि किमलीकलज्जाजालभारोद्धनेन त्वामायासयामि । यात्येव पत्रलेखा देवीपादमूलम् । इयं विज्ञापयिष्यति' इत्यभिदधदेवातर्कितोपनतात्मविरहपीडाम्,

उपविष्टां स्थितामेव पत्रलेखामद्राक्षीद्व्यलोकयत् । सा त्विति । सा पत्रलेखा । तु पुनरर्थः । विलोकनानन्तरमित्यर्थः । किञ्चित्स्वल्पमवनत नम्र मुखमानन यस्या एवविधा सती निजस्यात्मीयस्याज्ञाया निर्देशस्याक्षराणि वचनानि देवो भवान्प्रयच्छतु ददातु । त्वं व्रजेति स्वमुखेन कथयेत्यर्थः । इति व्यजपयद्वित्रस्तिमकार्पात् । कृतेति । कृतो विहितः प्रस्थितेर्गमनस्य निश्चयो यस्या एवविधाया च तस्या पत्रलेखायां सत्यां मेघनादस्यात्मसेवकस्याह्वानमाहूतिसम्मैः प्रतीहारी द्वारपालिकामादिदेशादिष्टवान् । आदेशानन्तरमेव नियोगाव्यवहितमेवागतं च दूरतः प्रणतं प्रविष्टप्रदेशान्तमाज्ञा यावत्प्रतीक्षा विलम्बो यस्यैवभूत स्वयमेवात्मनैवाहूयाह्वानं कृत्वा सोपग्रहं सादरमादिदेशादिष्टवान् । हे मेघनाद, यस्यां भूमौ पत्रलेखायां आनयनायानयनकृते मया त्वं पूर्वं स्थापितो न्यस्तस्तां भूमिं यावत्पत्रलेखामादाय गृहीत्वा केयूरकेण सह सार्धं मग्नतो गच्छ व्रज । अहमपि वैशम्पायनमालोक्य निरीक्ष्य ते तवानुपदमि(मे)वानुचरणन्याममेव तुरङ्गमैर्वाजिभिः । करणे तृतीया । परागतं समागतं इति यदाज्ञापयत्यज्ञा ददाति देव इत्यादिभ्यः कथयित्वा कृता नमस्कृतिः प्रणामो येनैवभूते त्वरितं शीघ्रं यद्गमनं यानं तस्य सविधानं करणं तस्मै निष्क्रान्ते बहिर्निर्गते मेघनादे, हे देव, अतः परं विलम्बेन किमित्यभिधायोक्त्वा मेघनादनिर्गमादनन्तरमव्यवहितं गमनाय यातव्यं यं प्रणामः प्रणतितस्मा उत्थितं केयूरकं सत्तेहं संप्रीतिं यथा स्यात्तथाहूयाह्वानं कृत्वा सत्राप्यया मग्नोदलं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनर्वारवारमालोक्य निरीक्ष्य सपुलकाभ्यां सरोमाज्ञाभ्यां दोर्भ्यां भुजाभ्यां परिष्वज्य च आत्मकर्णात्स्वकीयध्रुवणादपनीयं दृग्दृष्ट्यानेकवर्णं रक्तपीतादिभिः रुचिरं मनोहरम् । अत एवोक्तं—विविधवर्णैरुचिरं रुचिरं संदेशमिव वाचिकमिव । एवविधं कर्णाभरणं ध्रुवणभूषणमस्य केयूरकस्य च श्रोत्रे कृत्वा कण्ठागतो यो वाष्पो रोदनं तस्माद्या गर्गदिका गर्गदेल्यव्यक्तव्यनिम्नया गृह्यमाणान्युच्चार्यमाणान्यक्षराणि यथा स्यात्तथावादीद्वोचत् । किं तदित्याह—केयूरक इति । हे केयूरक, त्वया भवता । तु पुनरर्थः । मे मम देव्या कादम्बर्याः संदेश उदन्तो नानीत एव न प्रापित एव । तत्तस्माद्वेनोन्नतं हस्ते तस्या कादम्बर्या अनुत्पन्नं योग्यमपूर्वं नवीनं किं संदिशामि प्रतिवाचिकं यच्छामि । देवी कादम्बरी तस्यां विज्ञापयितव्या विज्ञप्तिविषयीकार्या । तत्राप्यपूर्वविज्ञापनेऽलीका या लज्जा त्रपा तस्या जालं गमूहमस्य नानादीवधन्तम्योद्धनेन त्वामायासयामि परिश्रममुत्पादयामि । पत्रलेखा देवीपादमूलं कादम्बरीचरणमग्नं दायेव व्रजत्येव । अत इयमेव विज्ञापयिष्यति विज्ञप्तिं कथिष्यति । इत्यभिदधदेवेति कथयन्ते प्रणयेन के

अमङ्गलशङ्कया कृतयत्नामपि वाष्पवेगमपारयन्तीं संधारयितुम्, उत्प्लुतावद्वलक्ष्ण्यदृष्टि-
चारणां चरणपाताभिमुखीं पत्रलेखां प्रणयेनाभिमुखो भूत्वा वद्धाञ्जलिरभापत — 'पत्रलेखे,
साञ्जलिबन्धेन शिरसा प्रणम्य मदीयेन विज्ञाप्या देवी कादम्बरी, येन सर्वखलानां धुरि
लेखनीयेन तथा प्रथमदर्शनेऽपि वत्सलत्वात्स्वभावस्य दर्शितप्रसादातिशयां देवीं प्रणामेना-
प्यसंभाव्य गच्छता प्रज्ञा जडतया, ज्ञानं मौढ्येन, धीरता तरलत्वेन, स्नेहलता रौक्ष्येण,
गौरवं लघुतया, प्रियवदता पारुष्येण, मृदुहृदयता नैष्ठुर्येण, स्थैर्यं चञ्चलतया, दयालुता
निस्त्रिंशत्वेन, आर्जवं मायाजालेन, सत्यवादितालीककाकुसंपादनेन, दृढभक्तितावज्ञानेन,
पेशलता कौटिल्येन, लज्जा धार्ष्ट्येन, औदार्यं क्षुद्रतया, दाक्षिण्यममहानुभावतया, प्रश्रयोऽभि-
मानेन, कृतज्ञता कृतघ्नतया, शीलं पौरोभाग्यतया, सर्वगुणा एव दोषैः परिवृत्ताः । स कस्मि-
न्वापरं गुणमवलम्ब्य पुनः परिग्रहाय विज्ञापयतु । केन चाङ्गीकरोतु देवी । किमुपदर्शिता-
लीकात्सर्पणेन न प्रतारितं देव्या हृदयमिति किं प्रकृतिपेशलं हृदयमपहृत्य नापक्रान्तो-

नाभिमुखो भूत्वा संमुखीभूय वद्धाञ्जलि पत्रलेखामभापताब्रवीदित्यन्वयः । पत्रलेखां विशेषयन्नाह—अतर्कि-
तेति । अतर्किताचिन्तितोपनता प्राप्तात्मन स्वस्य विरहपीडा वियोगव्यथा यस्याः सा ताम् । पुन किं कुर्व-
न्तीम् । अमङ्गलशङ्कयाशुभारेकया कृतयत्नामपि विहितोद्यममपि वाष्पवेग नेत्राम्बुप्रवाह संधारयितु संस्था-
पादेनमपारयन्तीमराकुर्वन्तीम् । उत्प्लुतावद्वलक्ष्या(क्षा)विषयीकृतविषयात् एव शून्या या दृष्टिद्वक्तस्याः संचारण
यस्या सा ताम् । चरणपातोऽभिवादनं त प्रत्यभिमुखीं समुखीम् । किमुवाचेत्याह—पत्रलेखे इति । हे पत्र-
लेखे, मदीयेन मामकीनेन साञ्जलिबन्धेनाञ्जलिबन्धेन सहवर्तमानेन शिरसोत्तमाङ्गेन प्रणम्य नमस्कृत्य देवी काद-
म्बरी विज्ञाप्या विज्ञप्तिविषयीकार्या । किं तदित्याह—येनेति । स्वभावस्य प्रकृतेर्वत्सलत्वाद्वितकारित्वात्प्रथ-
मदर्शनेऽप्यस्यावलोकनेऽपि तथा [तेन] प्रकारेण दर्शितं प्रकाशितं प्रसादातिशयः प्रसन्नताधिक्यं यथैवविधां
देवी कादम्बरी प्रणामेनापि नमस्कृत्याप्यसभाव्यासभावनाविषयीकृत्य गच्छता व्रजता येन सर्वखलानां सम-
पदुर्जनानां धुर्यादौ लेखनीयेन गणनीयेन मया सर्वगुणा ऐश्वर्यादयो दोषैर्वैगुण्यैः परिवृत्ताः । स्वस्वरूपमापा-
दिता इत्यर्थः । तदेव दर्शयन्नाह—प्रक्षेति । प्रज्ञा प्रतिभा जडतया मूर्खतया, ज्ञानं मौढ्येन मूढतया, धी-
रता धैर्यं तरलत्वेन तरलतया, स्नेहलता रौक्ष्येण रूक्षतया, गौरवं गुरुता लघुतया लघुत्वेन, प्रियवदता मि-
त्रभाषित्वं पारुष्येण काठिन्येन, मृदुहृदयता सुकुमारचित्तता नैष्ठुर्येण निष्ठुरत्वेन, स्थैर्यं स्थिरता चञ्चलतया चा-
मर्येण, दयालुता कृपालुता निस्त्रिंशत्वेन निष्कृपत्वेन, आर्जवमृजुत्व मायाजालेन निष्कृतेर्जालतया, सत्यवादि-
तानलीकभाषित्वमलीकासत्या या काकुर्वकोक्तिस्तस्या संपादनेन, निष्पादनेन, दृढभक्तिता स्थिराराध्यतावज्ञाने-
नादगणनेन, पेशलता हृतता कौटिल्येन कुटिलतया, लज्जा त्रपा धार्ष्ट्येन धृष्टतया, औदार्यमुदारता क्षुद्रतया
तुल्यतया, दाक्षिण्यं सरलत्वममहानुभावतयामाहात्म्यतया, प्रश्रयो विनयोऽभिमानेनाह(ल)कृत्य कृतज्ञता
गणविद्वत्त्वता कृतघ्नतया कृतघ्नतया, शीलमाचार पौरोभाग्यतया दोषैकद्वक्तया । 'दोषैकद्वक्पुरोभागी निष्कृ-
तारवद्वक् शट्' इत्यमरः । सर्वगुणा एव दोषैः परा[रि]रृता इत्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । स इति । स चन्द्रा-
पाठः कस्मिन् कस्मिन् कस्मिन्परं पूर्वोक्तगुणभ्यो भिन्नं गुणमवलम्ब्यावलम्बनीकृत्य पुनर्द्वितीयवारं परिग्रहाय
रीकारां विज्ञापयितुं(यतुं) विदमि वारयतु । केन च गुणेन देवी कादम्बरीङ्गीकरोतु स्वीकरोतु । मामिति
दोषः । किमिति । उपदिष्टं यन्मिथ्यात्सर्पणम्, अलीकं मिथ्यात्मनोऽर्पणं प्रदानं तेन देव्या कादम्बरीया
हृदयं तेन न प्रतारितं न दक्षिन्मिति । प्रकृत्या स्वभावेन पेशलं हृदयमपहृत्याहृत्य किं नापक्रान्तो-

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

ऽस्मीति, किमियं प्राणसंदेहकारिणी निष्करुणेन शरीरावस्था नोपेक्षितेति, किमहर्मस्याः न कारणमित्येतत्सर्वदोषाश्रयेणाप्यनुवृत्त्या चरणावाराधिताविति वा । तदेवमात्मना सर्वगुणहीनस्यापि मे देवीगुणा एवावलम्बनम् । इयमेव ते स्वभावसरसा दूरस्थमपि मदनहुतभुजा दह्यमानं रक्षत्येव सरलता । मुहुर्मुहुराह्वत्येव स्नेहलता, आनयत्येव स्थिरप्रतिज्ञता, टौक्यत्येव दक्षिणता, अभिपद्यत एव वत्सलता, चरणपतितं न निर्भर्त्सयत्येव मृदुहृदयता, उत्थाप्य संभावयत्येव महानुभावता, आलपत्येव प्रियवादिता, ददात्येव हृदयेऽवकाशमत्युदारता । यत्र तथापि गत्वा निर्लज्जहृदयः पुनर्वदनदर्शनदानसाहसमङ्गीकरोमि । अत्रापि सत्प्रकृतयो देवी-प्रसादा एव कारणम् । एते हि विगदत्वादुदारभावात्संगतत्वाच्च क्षणपरिचिता अपि समारोपितजीवितप्रत्याशा न किञ्चिन्न कारयन्ति । स्मारयन्ति सेव्यताम्, देव्याश्चरणपरिचर्यायै समुत्साहयन्ति, शिक्षयन्ति सेवाचातुर्यम्, उपदिशन्त्याराधनोपायान्, चाटुकारो भवेत्प्रस-कृदाज्ञापयन्ति, एवं स्वीयतामिति स्वयमेवोपदर्शयन्ति, मुखावलोकनामकालोपसर्पणंको-पेऽनुनयन्ति, परितोपावसरेऽनुगृह्णन्ति गुणानुवादेन, लज्जापसृतं हठादाकृष्योपसर्पयन्ति,

ऽस्मि न गतोऽस्मीति । इयं प्राणसंदेहकारिणी शरीरावस्था देहदशा निष्करुणेन निष्कृपेण किं नोपेक्षितोपेक्षावि-पयीकृता । अहं किमस्या अवस्थाया न कारणं न निदानमित्येतत्सर्वदोषाश्रयेणापि सर्ववैगुणा(ण्या)धारभूतेनाप्य-नुवृत्त्यानुकूलेन चरणौ पादावाराधितौ सेविताविति वा । तदेवात्मना सर्वप्रकारेण सर्वगुणहीनस्यापि समप्र-गुणरहितस्यापि मे मम देवीगुणा एव कादम्बरीगुणा एवावलम्बनमाश्रयः । इयमिति । इयमेव ते तव स्व-भावेन प्रकृत्या सरसा स्निग्धा दूरस्थमपि दविष्टमपि मदनहुतभुजा कदर्पाग्निना दह्यमानं ज्वलमानं सरलता ऋजुता रक्षत्येव पालयत्येव । मुहुर्मुहुर्वारवार स्नेहलता स्नेहलस्य भावः स्नेहलताह्वत्येव निमग्नयत्येव । स्थिरप्रति-ज्ञता दृढसंगतानयत्येव प्रापयत्येव । दक्षिणता चातुर्यता टौक्यत्येव प्राश्रुतीकरोत्येव । वत्सलता हितकारिता-भिपद्यत एवाङ्गीकरोत्येव । मृदुहृदयतार्जवचित्तता चरणपतितं पादप्रणतं जन [न] निर्भर्त्सयत्येव न तिरस्करोत्येव । महानुभावता साधुस्वभावतोत्थाप्योत्थानं कारयित्वा संभावयत्येव प्रीणयत्येव । प्रियवादिता मिष्टवचनतालपत्येव संभाषयत्येव । अत्युदारतातिवितरणता हृदये चित्तेऽवकाशमन्तरं ददात्येव प्रयच्छत्येव । यच्चेति । यत्तथा गत्वापि निर्लज्जहृदयो निम्नपचेता पुनर्द्वितीयवारं वदनदर्शनस्य दानं तस्मिन्साहसं व्यर्थमङ्गीकरोमि स्वीकरोमि । अ-त्रापि वदनदर्शनेऽपि सत्प्रकृतयः शोभनस्वभावा देव्या गन्धर्वपुत्र्या प्रसन्नता लक्ष्म्ये(क्ष्ये)णानुग्रहा एव कारण-निमित्तम् । एते हीति । हीति निश्चितम् । एते प्रसादा विगदत्वान्निर्मलत्वादुदारभावात्सरलत्वेन सगन्धान् मिलितत्वाच्च क्षणं समयमात्रं परिचिता अपि परिचिनविपयीभूता अपि समारोपिताः स्थापिता जीवितस्य प्राणितस्य प्रत्याशा वाञ्छा यैरेवविधा किञ्चिन्न कारयन्ति न, अपि तु कारयन्त्येव । तदेवाह—
स्मारयन्तीति । सेव्यता सपर्यायोग्यताभावः स्मारयन्ति स्मरणविपयीकारयन्ति । देव्याः कादम्बर्याश्चरण-परिचर्यायै क्रममेवार्यं समुत्साहयन्त्युत्साहं कारयन्ति । मेवाचातुर्यं सपर्यादक्षता शिक्षयन्ति पाठयन्ति । आ-राधनोपायान्समारोपयन्त्युपदिशन्ति वक्ष्यन्ति । चाटुकारश्चटुकृत्त्वं भवेत्प्रसङ्गद्वारवारमाज्ञापयन्त्याज्ञां ददन्ति । एवममुना प्रकारेण स्वीयतामास्यताम् [इति] स्वयमेवान्मनैवोपदर्शयन्ति प्रकाशयन्ति । मुखावलोकनामकालो-पसर्पणं निरीक्षणांमकालेऽप्यन्तरे अ(उ)पसर्पणमागमनं तज्जनितो यः कोपस्मिन्ननुनयन्ति प्रगादयन्ति । परितोपा-वसरे सनुष्ठिक्षणे गुणानुवादेन गुणकथनेनानुगृह्णन्त्यनुग्रहं कुर्वन्ति । लज्जया त्रपन्नापसृतं पथान्

१ अस्याः सदृशानि न कारणम्. २ अन्तरं ३ एव. ४ विहीनः ५ अपि मान्, ६ स्थिरप्रतिज्ञता, स्थिरप्रत्याशा.
७ अभ्युपपद्यते. ८ प्रियवादिता, प्रियवेतिता ९ स्मरयन्ति, स्मारयन्ति १० चाटुकारो भवन्ति ११ मुखावलोकनं
१२ कोपनं. १३ अनुनयन्ति.

नान्यत्र क्षणमपि ददत्यवस्थातुम् । अपि चैतेऽनुग्राहकत्वादेवापरित्याज्याः, गुरुत्वादेव कृता-
वष्टम्भाः, विस्तीर्णत्वादेवालङ्घनीयाः, प्रभूतत्वादेवापरिहार्याः । तदेभिरहं विनाप्यागमनाज्ञया
सुदूरमपक्रान्तोऽपि बलादेवाकृष्य देवीपादमूलमानीये' इति । यथा वानपेक्षितगमनाज्ञया
नियन्त्रणत्वाद्गतोऽहमिति विज्ञप्तम्, सैव वाणी विज्ञापयति । यथा च मे न निष्फलमागमनं
भवति, जगद्वा शून्यम्, तथा देव्यात्मसंधारणायात्मनैव यत्नः कार्य इति संदिश्य पुनराह—
'पत्रलेखे, त्वयापि यान्त्याध्वनि न मद्विरहपीडा भावनीया, न शरीरसंस्कारेऽनादरः कर-
णीयः, नाहारवेलातिक्रमणीया, न येनकेनचिदज्ञातेन पथा यातव्यम्, न यत्रतत्रैवानिरू-
प्यावस्थातव्यम्, उपितव्यं वा । न यस्यकस्यचिदपरिज्ञायमानस्यान्तरं दातव्यम् । सर्वदा
शरीरेऽप्रमादिन्या भाव्यम् । किं करोमि । त्वत्तोऽपि मे बलभतरा देवीप्राणाः, येनैवमेका-
किनी तेषां संधारणाय विसर्जितासि । अपि च मम जीवितमपि तवैव हस्ते वर्तते । तन्नि-
यतं त्वयात्मा यत्नेन परिरक्षणीयः' इत्युक्त्वा सस्नेहं परिष्वज्य केयूरकं पुनस्तदवधानदानाय
संविधाय 'महाश्वेताश्रमं यावत्पुनर्स्त्वयैव सहानया मन्त्रयनायागन्तव्यम्' इत्यादिश्य व्यस-
र्जयत् । निर्गतायां च केयूरकेण सह पत्रलेखायाम् 'किं शीघ्रमेते यास्यन्ति न वेति, अन्तरा

एवाह्लादुपसर्पयन्ति समीप आनयन्ति । अन्यत्रान्यस्मिन्स्थले क्षणमप्यवस्थातुमवस्थानं कर्तुं न ददति न
प्रयच्छन्ति । अपि चेति । अपि च प्रकारान्तरे ण(ए)ते देवीप्रसादा अनुग्र(ग्रा) हकत्वादेवानुग्रहकारि-
त्वादेवापरित्याज्या अपरिमोच्या । गुरुत्वादेव गरीयस्त्वादेव कृतो विहितोऽवष्टम्भ आधारो यैस्ते
तथोक्ता । विस्तीर्णत्वादेव विशालत्वादेवालङ्घनीया अनतिक्रमणीया । प्रभूतत्वादेव बाहुल्यादेवापरि-
हार्या अत्याज्या । एतेषां द्वितीयोऽर्थः स्वयमूह्य । तदिति हेत्वर्थः । एभिः प्रसादैरहमागमनस्याज्ञा निदेश-
स्ता विनापि सुदूर दविष्टमपक्रान्तोऽपि गतोऽपि बलाद्धठादि(दे)वाकृष्याकर्षणं कृत्वा देव्या कादम्बर्याः पादमूल
चरणसमीपमानीय इति । यथेति । अपेक्षितानीहिता गमनस्य यात्राया आज्ञा नियोगो यथैवविधया वाण्या नियन्त्र-
णत्वादहं गते (त) इति विज्ञप्तं कथितम्, सैव वाणी विज्ञापयति विज्ञप्तिं करोति । किं तदित्याह—यथेति । तथा
मे समागमनं निष्फलं नि प्रयोजनं न भवति । जगद्वा शून्यमुद्रसितं न स्यात् । तथा देव्या कादम्बर्यात्मसंधारणाया-
त्मरक्षणयात्मनैव स्नेहैव यत्नः परिश्रमः कार्य इति संदिश्य कथयित्वा पुनर्द्वितीयवारमाह—हे पत्रलेखे, त्वया-
पि भवत्यापि यान्त्या व्रजन्त्याध्वनि मार्गे मम विरहो वियोगस्तस्य पीडा व्याधिर्न भावनीया न भावनाविपरी-
यागी । न विचारणीयेत्यर्थः । शरीरस्य संस्कारे परिकर्मणि नानादरोऽनुद्यम करणीयो विधातव्यः । आहार-
घेला भोजनसमयो नातिक्रमणीया नोत्तङ्घनीया । अज्ञातेनानाकलितेन येनकेनचित्पथा मार्गेण न यातव्यं न
दातव्यम् । यत्रतत्रैव यस्मिन्स्थानेन स्थलेऽतिगम्य नानिहप्यानवलोक्यावस्थातव्यमासितव्यमुपितव्यं वा
पतितव्यं वा । न यस्यकस्यचिदपरिज्ञायमानस्यानुपलभितस्यान्तरमवकाशो हार्दं वा दातव्यं प्रदेयम् । सर्वदा
सर्वप्रकारेण शरीरे तनावप्रमादिन्यानालसिन्या भाव्यं भवितव्यम् । अहं किं करोमि किं कुर्वे । त्वत्तोऽपि भवत्या
अपि मे मम देवीप्राणा कादम्बर्यमवो बलभतरा अतिशयेन प्रिया । येनैवमिति । येन करणेनैवममुना
प्रकारेण तेषां प्राणानां संधारणाय रक्षणाय त्वमेकाकिन्यसहाया विसर्जिता प्रहितासि । अपि च युक्त्यन्तरे ।
मम कथितं प्राणमपि तवैव भवत्या एव हस्ते वर्तते । नान्यस्येत्यर्थः । अत्रैवकारोऽन्ययोगव्यवच्छे-
दार्थः । त्वन्मनसितं त्वयान्ता प्राणी यत्नेनोद्यमेन परिरक्षणीयो रक्षितव्यः । इत्युक्त्वा कथयित्वा सस्नेहं सहार्दं
पतिप्रसादिन्या देव्या एतस्या पत्रलेखाया अवधानं समाधानं तस्य दानं वितरणं तदर्थं संविधाय
एव गतेषां अगमनं रुन्मिस्तं यावत्, अनया पत्रलेखया त्वयैव भवतैव सह मन्त्रयनाया
सहानया मन्त्रयनायागन्तव्यमुक्त्वा व्यसर्जयदध्रेपीत् । केयूरकेण सह पत्रलेखाया निर्गताया

वा गच्छतां परिलम्ब उत्पत्स्यते न वेति, कियद्विर्वा दिवसैः परापतिष्यन्ति' इत्यनयैव चिन्तया शून्यहृदयः क्षणमिव स्थित्वा स्कन्धावारवार्तास्फुटीकरणाय वार्ताहरं विसर्ज्य बहु-
दिवसान्तरितदर्शनस्य वैशम्पायनस्य प्रत्युद्गमनायात्मानं मोचयितुं पितुः पादमूलमयान् ।
तत्र चोभयतः ससंभ्रमापसृतप्रतीहारमण्डलवितीर्णविस्तीर्णालोकनमार्गो दूरादेवापसन्त्यजा-
नुकरतलावलम्बितविमलमणिकुट्टिमोदरसंक्रान्तप्रतिमो द्विगुणायमानायतकुन्तलकलापः पितुः
प्रणाममकरोत् ।

अथ तारापीडस्तथा दूरत एव कृतप्रणामं चन्द्रापीडमालोक्य निर्भरस्नेहगर्भेण सलिलभ-
रमन्थरेणेव जलधरध्वाननिभेन स्वरेण संधीरम् 'एहेहि' इत्याहूय ससंभ्रमप्रधावितमपि
संभावितशुकनासप्रणाममुपसृत्य पार्श्वे भूमावुपविशन्तमाकृष्य हठात्पादपीठे समुपवेश्याप-
रिसमाप्तावलोकनस्पृहेण चक्षुषा सुचिरमालोक्यास्योपारूढयौवनभराभिरामतराण्यङ्गप्रत्य-
ङ्गानि पाणिना स्पृष्ट्वा दर्शयञ्शुकनासमवादीत्—'शुकनास, पश्येयमायुष्मतश्चन्द्रापीडस्यो-
त्सर्पिणी महानीलमणिप्रभेव कनकशिखरिणः, गण्डमण्डलोद्भासिनी मदलेखेव गन्धद्विपस्य,

सत्यां किमेते केयूरकप्रभृतयः शीघ्रमाशु यास्यन्ति गमिष्यन्ति न वा । अथवा गच्छता व्रजतामन्तरा
मध्ये परिलम्बो विलम्ब उत्पत्स्यते भविष्यति न वा । कियद्भि कियन्मात्रैर्दिवसैर्वासैः परापतिष्यन्त्यागमि-
ष्यन्ति । अनयैव चिन्तयात्यां शून्य मूढ हृदय यस्यैवभूतः क्षणमिव क्षणमात्र स्थित्वा स्कन्धावारस्य सैन्यम्
वार्ता प्रवृत्तिस्तस्याः स्फुटीकरण प्रकटीकरण तस्मै वार्ताहर संदेशहारक विसर्ज्य गमनायादेश दत्त्वा बहुदिव-
सैरन्तरित व्यवधानीकृत दर्शनमवलोकन यस्यैवविवस्य वैशम्पायनस्य प्रत्युद्गमनायाभिमुखयानायात्मानं स
मोचयितुमुत्कलीकर्तुं पितुस्तारापीडस्य पादमूल चरणसमीपमयाद्गतवान् । तत्रेति । उभयत उभयपार्श्वे
ससंभ्रमेणापसृत किञ्चित्पश्चाद्गत यत्प्रतीहारमण्डल द्वारपालसमूह तेन वितीर्णो दत्तो विस्तीर्णो विशाल आलो-
कनमार्गो निरीक्षणपन्था यस्य स । दूरादेवेति । दूरादेव दविष्टादेवापसन्त्यो दक्षिणो जातुर्नलकीलक
करतल हस्ततल ताभ्यामवलम्बितमालम्बनीकृत विमल निर्मल यन्मणिकुट्टिमस्य मणिवद्धभूमेरुदर मध्य तत्र
संक्रान्ता प्रतिविम्बिता प्रतिमा मूर्तिर्यस्य सः, अत एवोभयत्र दृश्यमानत्वाद्विगुणायमानो द्विगुणवदाचरमाण
आयतो विस्तीर्णः कुन्तलकलाप केशसमूहो यस्यैवभूतश्चन्द्रापीड पितुस्तारापीडस्य प्रणाम नमस्कारमकरो-
दसृजत् । 'कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धा भू' इत्यमर ।

अथेति । प्रणामानन्तर तारापीडस्तथा तेन प्रकारेण दूरत एव दविष्टादेव कृतप्रणाम विहितनमस्कार चन्द्रापी-
डमालोक्य निरीक्ष्य निर्भर यथा स्यात्तथा खेहो हार्द गर्भे मध्ये यस्मिन्नेतादृशेन सलिलभरः पानीयभरन्नेन मन्थू-
रेणेव शिखरेणैव जलधरस्य मेघस्य ध्वानो वनिस्तस्य निभेन सदृशेन स्वरेण शब्देन संधीर यथा स्यात्तथा एव
ह्यागच्छागच्छेत्याह्वयादान कृत्वा ससंभ्रम मादर सचकित वा प्रधावितमपि त्वरितगत्या चलितमपि संभावित ग
भावनाविपर्याकृत शुकनासस्य प्रणामो नमस्कारो येन स समुपमृत्वापमरण कृत्वा पार्श्वे भूमौ पृथिव्यामुपविशन्
निर्षादन्त हठादाकृष्याकर्षण कृत्वा पादपीठे पदाम्बुजे समुपवेश्योपवेशन कारयित्वापरिगमामापरिपर्णाखिल
[न]स्य निरीक्षणस्य स्पृष्ट्वा वाञ्छा यस्यैवविवेन चक्षुषा नेत्रेण सुचिर चिरकाल यावत्, आलोच्य निरीक्ष्य
चन्द्रापीडस्योपाष्ट प्राप्त यथौवन ताम्रपत्र तस्य भर सभारस्तेनाभिरामतराण्यङ्गप्रतिमोद्गण्यङ्गप्रत्यङ्गानि हन्ता
हुतिप्रवृत्तानि पाणिना हस्तेन स्पृष्ट्वा स्पर्श कृत्वा शुकनास मन्त्रिमुन्य दर्शयन्नवलोकन कारयन्नवादीदब्रवीत् ।
शुकनास, पद्यावलोक्य । आयुष्मतो जीवितवना(त) चन्द्रापीडस्येय प्रत्यक्षोपलभ्या स्मरुगति कर्त्तव्येति
स्तस्या लेग्ना रेग्ना समन्तात्सर्वत समुद्रिन्ना प्रकटिता । श्यामन्वम(मा)वर्मादुपेक्षने—रुनरशिराणि
वर्णाचलस्योमर्षिण्यूर्ध्वगामिनी महानीलमणीना स्थलेन्द्रनीलगन्ताना प्रभेव कान्तिगिव । गन्धद्विपस्य मर्

उपहितकान्तिपतिपरभागा लक्ष्मच्छायेव चन्द्रमसः, विकाशशोभापेक्षिणी मधुकरावलीव कमलाकरस्य, रूपालेख्योन्मीलनकालाञ्जनवर्तिका, तारुण्यभरजलधरोत्तानश्यामिका, उज्ज्वलत्कन्दर्पप्रदीपकज्जलगिखा, स्फुरत्प्रतापानलधूमराजी, मकरध्वजोपवनतमालवल्ली, मनोभवदोषारम्भवालतिमिरोद्गतिः, उद्वाहमङ्गलभूसंज्ञा श्मश्रुराजिलेखा समन्तात्समुद्भिन्ना । विवाहमङ्गलयोग्यां दशामारुढोऽयम् । तदेव्या विलासवत्या सह सैमेत्याभिजनरूपा निरुप्यतां काचिज्जगति राजकन्यका । दृष्टं हि दुर्लभदर्शनं वत्सस्य वदनम् । संप्रति वधूमुखकमलदर्शनेनानन्दयाम आत्मानम्' इत्युक्तवति तारापीडे शुकनासः प्रत्युवाच—'साधु चिन्तितं देवेन । अनेन तु सहृदयेन हृदये समारोपिता एव सर्वविद्याः, संभाविता एव सर्वाः कलाः, स्वीकृता एव सर्वप्रजाः, गृहीता एव सर्वदिग्वधूनां कराः, स्थापितैव निश्चला कुटुम्बिनीपदे राजलक्ष्मीः, ऊढैव चतुरुदधिमेखलाकलापभूषणा भूः । किमतः परमवशिष्यते, येनानेन न परिणीयते' इत्यभिहितवति शुकनासे लज्जावनम्रवदनश्चन्द्रापीडश्चकार चेतसि—'अहो संवादः, येन मे कादम्बरीसभागमोपायचिन्तासमकालमेवेदृशी तातस्य बुद्धिरुत्पन्ना । तद्विदुच्यते—

भग्न गण्डमण्डल उद्भासितु शील यस्या एवविधा मदलेखेव दानलेखेव । उपहित आच्छादितः कान्तिपतिना सूर्येण परभागो गुणोत्कर्षो यस्या सैवविधा चन्द्रमस कुमुदवान्धवस्य [लक्ष्म]च्छायेव कलङ्कप्रभेव । 'परभागो गुणोत्कर्ष' इत्यमर । विकाशशोभा विकस्वरलक्ष्मीमपेक्षत इत्येवशीला कमलाकरस्य मधुकरावलीवामरपङ्क्तिरिव । रूपालेख(द्य)स्य रूपचित्रस्योन्मीलन प्रकाशन तत्र कालाञ्जनस्य कृष्णकज्जलस्य वर्तिकाव वर्तिका लेखिनी । तारुण्यभरो यौवनातिशय स एव जलधरो मेघस्तस्योत्तान(ना) अतिशायिनी श्यामिकेव श्यामिका । उज्ज्वलन्दीप्यन्त्य कन्दर्प काम स एव प्रदीप स्नेहप्रियस्तस्य कज्जलमञ्जन तस्य शिखेव शिखा । स्फुरन्मुल्लसन्त्य प्रताप कौशदण्डज तेज स एवानलो वहिस्तस्य धूमराजीव धूमराजी । मकरध्वजस्य मनोभवस्योपवनमरण्य तस्य तमालवलीव तमालवल्ली । त(म)नोभव कर्ष स एव दोषारम्भो यामिनीप्रारम्भस्तस्य वालान्यपरिपक्वानि यानि तिमिराण्यन्धकाराणि तेषामुद्गतिरिवोद्गतिः । उद्वाहस्य पाणिपीडनस्य मङ्गल शुभक्रिया, तस्य भूस्तेव भूसंज्ञा । हे शुकनास, त्व पश्येत्स्वयस्तु प्रागेवोक्त । तत्तस्माद्वेतोर्विवाहमङ्गलयोग्यामुद्वाहक्रियायोग्या दशामारुढोऽयम् । चन्द्रापीड इत्यर्थः । तत्तस्मात्कारणादभिजनरूपा प्रशस्ताकृतिः काचिदनिदिष्टनामी जगति पृथिव्या राजकन्यका राजकुमारिका विलासवत्या देव्या सह समेत्य मिलित्वा निरुप्यतां वध्यताम् । दृष्टमिति । हीति निश्चयेन । दुर्लभं तु प्राप दर्शनमवलोकन यस्यैवविध वत्सस्य सूनोर्वदनमान्न दृष्टमवलोकितम् । संप्रतीदानी वध्वा मुखकमल तस्य दर्शनेन निरीक्षणेनात्मानं स्वमानन्दयाम' ग्रीणयान् । इति तारापीड उक्तवति कथितवति सति शुकनास प्रत्युवाच प्रत्यवधीत् । किमुवाचेत्याह—साध्विति । साधु शोभन चिन्तित विचारित देवेन स्वामिना । सहृदयेन सज्जनेनानेन तु चन्द्रापीडेन हृदये सर्वविद्या वर(दा)दिका समारोपिता एव प्राप्ता एव । सर्वा कला विज्ञानानि संभाविता एव ज्ञाता एव सर्वप्रजा समप्रकृतयः स्वीकृता एवाङ्गीकृता एव । सर्वदिग्वधूना समग्रकुम्भनारीणा करा पाणयो गृहीता एव गृहणीयाकृता एव । कुटुम्बिनीपदे जायास्थाने राज्यलक्ष्मीनिश्चला स्थिरा स्थापितैव न्यस्तैव । चतुरुदधयः १. २. ३. ४. एव मेखलाकलापो भूषण यस्यामेवविधा भू पृथ्वी ऊढैव परिणीतैव अतोऽपरमन्यत्किमपि नोपपन्न इति उक्तवति, येनानेन न परिणीयते न पाणिग्रहण क्रियते । इत्यभिहितवतीत्युक्तवति शुकनासे । तस्या अपरा वदनम् नत वदन यस्यैवविधश्चन्द्रापीडश्चेतसि चित्ते चकाराकरोन् । अहो संवादो विवाहसंवादः । हेन कारणेन मे मन कादम्बर्या गभागमोपायचिन्तासमकालमेव तातस्य पितुरीदृशी बुद्धिरु-

१. २. ३. ४. एव भू पृथ्वी ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

अन्धकारे प्रविष्टस्यालोकः, वनगहनप्रविष्टस्य देशिकदर्शनम्, महार्णवपतितस्य यानपात्राभ्या-
गमनम्, म्रियमाणस्योपर्यमृतवृष्टिरिति, तदेतदापतितं मयि । सर्वथा वैशम्पायनदर्शनमात्र-
कान्तरिता वर्तते मे कादम्बरीप्राप्तिः' इत्येव चिन्तयत्येव चन्द्रापीडे क्षितिपतिरुत्तस्यौ । उ-
त्थाय च तमेव विनयार्वनतपूर्वकायं समवलम्ब्यांसदेशे सकलमेदिनीभारोद्धहनगुरुणा दोर्द-
ण्डेन शनैः शनैः संचरञ्जुकनासेनानुगम्यमानो विलासवतीभवनमगमत् । गत्वा च ससंभ्र-
मकृताभ्युत्थानामिन्दूदयावलोकनविलोलामिव समुद्रवेलां विलासवतीमूर्ध्वस्थित एवावादीन्
—'देवि', पश्यैषा त्वमपि वधूमुखावलोकनसुखस्य कृते न ताम्यसीत्युपालभमानेवं देवी व-
त्सस्य यौवनारम्भसूत्रपातरेखा, आवयोस्तारुण्यदुर्विलसितनिवर्तनाज्ञा, विजृम्भमाणा श्मश्रु-
रौगशोभा विवाहमङ्गलसंपादनायादिशति । त्वमपरं किमादिशसीति प्रष्टव्या । तदादिशतु
देवी कथ्यमानेऽपि किमपरम् । अद्याप्यपहरसि वदनमन्यतो व्रीडया । पृष्टा वा कर्तव्यं
नाज्ञापयसि । वरमातासि संवृत्ता । जानामि चन्द्रापीडस्योपर्यप्रीतिरेषा, यदेवमे-
तत्कार्येष्वनादरोऽवधीरणा च' इत्येवंविधैर्नर्मप्रायैरालापैः सुखायमानचेताश्चिरमिव स्थित्वा

त्पन्ना । तद्यदुच्यते प्रतिपाद्यते जनैस्तदेतन्मध्यापतितमागतम् । तत्किमित्याह—अन्धकार इति । अन्धकारे
तिमिरे प्रविष्टस्य निविष्टस्यालोकः प्रकाश । वनस्यारण्यस्य गहनं गह्वरं तत्र प्रविष्टस्य देशिकदर्शनं स्वदेशोत्पन्नज-
नावलोकनम् । महार्णवं समुद्रस्तस्मिन्पतितस्य यानपात्रस्य पोतस्याभ्यागमनं प्राप्तिः । म्रियमाणस्य मरणं व्रजत
उपर्यमृतवृष्टिं सुधासेक इति । सर्वथा सर्वप्रकारेण वैशम्पायनस्य दर्शनमात्रकमवलोकनमात्रकं तेनान्तरिता व्यव-
हिता मे मम कादम्बरीप्राप्तिः [वर्तते] । इत्येव चिन्तयत्येव विचारयत्येव चन्द्रापीडे क्षितिपतिस्तारापीड उत-
स्थावुत्थितवान् । उत्थाय चोत्थानं कृत्वा । तमेवेति । सकला समप्राया मेदिनी वसुधा तस्या भारो बीववस्त-
स्योद्धहनेन धारणेन गुरुणा गरिष्ठेन दोर्दण्डेन भुजादण्डेन विनयेनावगतो नम्रीभूतः । पूर्वकायो देहादिभागो यस्यैव-
भूतः तमेव चन्द्रापीडमेवासदेशे स्कन्धप्रदेशे समवलम्ब्यालम्बनीकृत्य शनैः शनैर्मन्दं मन्दं संचरन्त्रजञ्जुकनासेना-
नुगम्यमानोऽनुयायमानो विलासवतीभवनं पट्टराज्ञीसदनमगमज्जगाम । गत्वा चेति । गत्वा च गमनं कृत्वा च
ससंभ्रमेण सहसा कृतं विहितमभ्युत्थानमुत्थानं ययैवविधाम् । अत एवोत्प्रेक्षते—इन्दूदयस्य चन्द्रोदयस्यावलो-
कनं निरीक्षणं तेन विलोला चञ्चला समुद्रस्य जलधेर्वेलामिवाम्भसो वृद्धिमिव विलासवतीमूर्ध्वस्थित एव शुक-
नासोऽवादीदब्रवीत् । किमवादीदित्याह—देव(चि) इति । हे देवि हे स्वामिनि, पश्य विलोक्य । एषा वि-
लासवती त्वमपि भवत्यपि वधूमुखस्यावलोकनसुखं निरीक्षणसौख्यं तस्य कृते न ताम्यसि न रोद करोषि १
इति देवी विलासवतीमुपालभमानेवोपालम्भं ददानेव वत्सस्य चन्द्रापीडस्य यौवनारम्भस्य सूत्रपातरेखेय रेखा ।
नवीनप्रारम्भे शिल्पिभिः सूत्रपातरेखा कियत इति सर्वसमतम् । आवयो शुकनासराज्ञोस्तारुण्यस्य यौवनस्य
दुर्विलसितानि दुश्चेष्टितानि तेभ्यो निवर्तनस्य दूरीभवनम्याज्ञेय आज्ञा । अत्र सर्वत्र एकम् । एवमिदं
विजृम्भमाणा विस्तारं प्राप्यमाणा श्मश्रुरागशोभा कूर्चरागच्छर्विर्वाहलक्षणं यन्मङ्गलं शुभक्रिया तस्य संपाद-
नाय करणयादिशति कथयति । त्वं विलासवत्यपरमन्यत्किमादिशसि कथयतीति प्रष्टव्या पृच्छाविषयीकार्या ।
तत्तन्माद्धेतोः कथ्यमानेऽप्युच्यमानेऽपि मय्यपरमन्यदेवी किमादिशतु किं कथयतु । अद्यापि व्रीडया लज्जया
न्यतो वदनं मुखमपहरसि तिर्यग्मुखं म्यापयसि । पृष्टा वा पृच्छाविषयीकृता वा कर्तव्यं कृत्यं नाज्ञापयसि नाज्ञा
ददामि । त्वं वरमाता सृष्ट्वा जानामि । अहं जानाम्याकलयाम्येषा चन्द्रापीडस्योपर्यप्रीतिरुत्तस्य, यदेवमे-
तत्कार्येषु पूर्वोक्तल्लेष्वनादरोऽनुन्माहोऽवधीरणा च । एवविर्वरेतादृशैर्नर्मप्रायैर्नर्ममदृशैः । 'वर्त-

१ अन्धकार २ अभ्यागम ३ म्रियमाणस्यैवानग्रे चोपरि ४ एव ५ अवनम्र ६ देव ७ त्वमपि ८ उत्तम्यसि ९ एव १० विन्निर्निच्छाविनिवर्त ११ गति ।

शरीरस्थितिसंपादनाय निरगमत् । चन्द्रापीडोऽपि शुक्नासमुखेनैव वैशम्पायनप्रत्युद्गमनाया-
त्मानं मोचयित्वा जननीभवन एव निर्वर्तितशरीरस्थितिर्वैशम्पायनप्रत्युद्गमनसंविधानविनोदे-
नैव तं दिवसमनयत् । अवतीर्णायां च तस्यां यामिन्यां सुहृद्दर्शनौत्सुक्येन शयनगतोऽपि
जाग्रदेव समधिकमिव यामद्वयं स्थित्वा परिवर्तयद्भिरिव स्वकान्त्या नीलिमानमम्बरतलस्य,
अपहरद्भिरिव हरिततां तरुगहनानाम्, अधस्तादपि छिद्रयित्वेव प्रविशभिर्निर्वासयद्भिरिव त-
रुतलछायाम्, दूरीकुहरकुञ्जोदरेष्वपि निलीनं तिमिरमक्षान्त्येव प्रविश्योत्पाटयद्भिः, विवर-
प्रवेशन्याजेन च रसातलमिव प्रवेष्टुमारब्धैः, अन्यथा पुनर्धवलयद्भिरिव धवलतां सौधानाम्,
उद्भूलयद्भिरिव कर्पूरेणुना दिङ्मुखानि, लिम्पद्भिरिव सान्द्रचन्दनद्रवेण यामिनीम्, उन्नामय-
द्भिरिव मेदिनीम्, उपनयद्भिरिव द्याम्, संक्षिपद्भिरिव तारकाग्रहनक्षत्रमण्डलानि, विस्तारय-
द्भिरिव सरित्पुलिनानि, पृथक्पृथक्कमलवनान्युत्पीड्येव धारयद्भिः, उद्दलितदलविकासानेकी-
कुर्वद्भिरिव कुमुदाकरान्, अपि च पर्यस्तैरिव शिखरिशोखरेषु, अवर्जितैरिव प्रासादमूर्धसु,

पशुनमणो' इति हैमानेकार्थं । आलापैः संभाषैः सुखायमान सुखकृचेतो यस्यैवविधश्चिरमिव चिरसदृश
स्थित्वा शरीरस्थितेर्देहस्थिते संपादनं करणं तस्यै निरगमनिर्ययौ । चन्द्रापीडोऽपि शुक्नासमुखेनैव, न तु
स्वमुखेन, वैशम्पायनस्य प्रत्युद्गमनमभिमुखयानं तस्मात् आत्मानं स्व मोचयित्वा मोक्षाय कारयित्वा जननी-
भवन एव मातृगृह एव निर्वर्तिता निःपादिता शरीरस्थितिर्देहधारणात्मिका येन स वैशम्पायनप्रत्युद्गमनस्य
संविधानं करणं तदेव विनोदं क्रीडां तेनैव तं दिवसमनयत्प्रापयत् । अवतीर्णायामागताया तस्यां यामिन्यां
रात्रौ सुहृदो मित्रस्य । 'सुहृद्सुहृदौ मित्रमित्रयो' इति निपातः । तस्य दर्शनमवलोकनं तत्रौत्सुक्यमुत्सुकत्वं
तेन शयनगतोऽपि शय्याप्राप्तोऽपि जाग्रदेव जागरूक एव समधिकमिव समधिकसदृशं यामद्वयं प्रहरयुग्मं
रित्वावरपानं कृत्वा चन्द्रपादैः शशिकिरणैर्द्विगुणीकृतो द्विगुणता नीतो मन्मथस्य कन्दर्पस्योत्साहं प्रगल्भतां
यस्यैवविधश्चन्द्रापीडो गमनस्य सज्ञा ज्ञापनं तदर्थं यः शङ्खनादौ जलजध्वनिस्तस्मात् आदिदेशानुज्ञां दत्तवान् ।
रतश्चन्द्रपादान्विशेषयन्तः—परिवर्तयद्भिरित्यादि । स्वकान्त्या स्वकीयदीधित्याम्बरतलस्याकाशतलस्य
नीलिमानं नीलतां परिवर्तयद्भिरिव परावर्तं कुर्वद्भिरिव, नीलिमानं गृहीत्वा श्वेतिमानं ददद्भिरिव [इत्यर्थः] ।
[तरुगहनानां] तरुगहराणां हरिततां पीतनीलतामपहरद्भिरिव गृहद्भिरिव । दूरीकुर्वद्भिरिवेत्यर्थः । अधस्ता-
दप्यधोभागमपि प्रविशद्भिः प्रवेशं कुर्वद्भिः । अत एवोत्प्रेक्षते—छिद्रयित्वेव छिद्राणि कृत्वेव तरुतलानां छा-
यातपाभावस्तां निर्वासयद्भिरिव वहि कुर्वद्भिरिव । निर्विषयीकुर्वद्भिरिवेत्यर्थः । दूरी गुफा(हा) कुहराणि सुपि-
राणि कुञ्जोदराणि वृक्षैर्द्वैतान्तरस्थानमध्यभागास्तेष्वपि प्रविश्य निलीनं गुप्ततया स्थितं तिमिरं तमोऽक्षान्त्येव
गुप्तेष्वोत्पाटयद्भिरिवोत्पाटनं कुर्वद्भिरिव । विवराणि सुपिराणि तेषु प्रवेशोऽन्तर्गमनं तस्य वा(व्या)जो मपि
तेन च रसातलं पृथ्वीतलं प्रवेष्टुं प्रवेशं कर्तुमारब्धं कृतप्रारम्भं । अन्यथान्यप्रकारेण सौधानां गृहणां धव-
लतां शुभ्रतां पुनर्द्वितीयवारं धवलयद्भिरिव धवलीकुर्वद्भिरिव । कर्पूरेणुना हिमवाल्मीकाक्षोदेन दिङ्मुखानि
दिशां पदानान्युद्दल्यद्भिरिवोद्दल्यद्भिरिव । सान्द्रं विगुणं यश्चन्दनद्रवो मलयजरसस्तेन यामिनीं त्रियामां
लिम्पद्भिरिव लिम्पनं कुर्वद्भिरिव । मेदिनीं वसुधासुनामयद्भिरिवोद्भेद्यं कुर्वद्भिरिव । द्यां दिवमुपनयद्भिरिव ।
तारकाग्रहानां, ग्रहाणामक्षत्राण्यभिन्यादीनि, एतेषां मण्डलानि विम्यानि संक्षिपद्भिरिव संक्षेपं कुर्व-
द्भिरिव । सरित्पुलिनानि नदीजलोच्चैस्तत्प्रदेशास्तानि विस्तारयद्भिरिव विस्तारं प्रापयद्भिरिव । पृथक्पृथगन्यद-
न्यदन्तर्गतानि पद्विजराण्यन्तर्गतानि समर्थं धारयद्भिरिव । कुमुदाकरैर्करवमृहानुद्दलितो दूरीकृतो द-
रुणो पानां विक्रान्तो रेणो तन्नेत्रीकुर्वद्भिरिवापृथग्भावं कुर्वद्भिरिव । अपि च शिखरिणां पर्वतानां शिख-
रैः पर्वतैरिव पर्वित् । प्र(श)नादां देवभूषाणां गृहास्तेषां मूर्धानां उपरितनप्रदेशास्तेष्ववर्जितैरिव विस्ता-

तरङ्गिरिव जलतरङ्गेषु, पिण्डीभूय वहङ्गिरिव, रथ्यामुखेषु प्रसारितैरिव सैकतस्थलेषु, हंस
सार्यैः सहैकीभूतैरिव, सविभक्तैरिव चन्द्राश्रयप्रसुप्तकामिनीकपोललावण्येन, क्षालितैरिव च
न्द्रकान्तच्युतजलधारासहस्रैः । तथा च गर्भगृहेष्वप्यविहतप्रवेगैः, दन्तवलभीभ्योऽपि लब्ध
परभागैः, पद्मिनीपत्रखण्डेष्वप्यखण्डितधवलमभिः, आरामेष्वपि दिवसवुद्धिमुत्पादयद्भि
परस्परौद्भिन्नक्रमेणोद्भिरङ्गिरिव, आवर्जयद्भिरिव, विक्षिपद्भिरिव, विस्तारयद्भिरिव, वर्पद्भिरि
सर्वतोऽज्योत्स्नाप्रवाहम्, कादम्बरीसमागमत्वरदानाय स्मरसर्वास्त्रमोक्षमिव कुर्वद्भिश्चन्द्रपां
द्विगुणीकृतमन्मथोत्साहो गमनसंज्ञाशङ्कनादायादिदेश ।

अथ गगनतललब्धविस्तारः, विजृम्भमाण इव दिक्षुञ्जेषु, आवर्तमान इवाभ्रंलिह्नगरं
प्राकारमण्डलौभ्यन्तरे, समारोहन्निवोत्तुङ्गगोपुराट्टालकशिखराणि, चलन्निव हर्म्यान्तराले
विकसन्निव चतुष्कचत्वरेषु, प्रसरन्निव राजमार्गेषु, परिभ्रमन्निव भवनसंकटेषु, प्रविशन्निव
द्यानेनगवनगह्वरेषु, समूर्च्छन्निव प्रासादकुक्षिषु, तत्क्षणप्रतिबोधितानां गृहसरोजिनीसारस
नामनुवर्त्यमान इव तारतरदीर्घेण रणितेन, विच्छिद्यमान इव मुहुर्मुहुः स्वभावगद्वदे

रितैरिव । 'हर्म्यादिधनिना वासः प्रासादो देवभूभुजाम्' इत्यमरः । जलतरङ्गेष्वम्भकलोलेषु तरङ्गिर्विव
पिण्डीभूय पिण्डता प्राप्य वहङ्गिरिव प्रवहङ्गिरिव । रथ्यामुखेषु सैकतस्थलेषु पुलिनस्थलेषु प्रसारितैरिव प्रम
रण प्रोत्तैरिव । हसाना सितच्छदानां सार्यैः संघातैः सहैकीभूतैरिवैकभावता गतैरिव । चन्द्राश्रये शिरोगुं
प्रसुप्ता या कामिनी कदर्पवती स्त्री तस्याः कपोलो गङ्गात्परप्रदेशस्तस्य लावण्य मुक्ताफलस्य छायेव तरल
तेन सविभक्तैरिव सविभागी(नी)कृतैरिव । 'कुट्टिमोऽस्त्री निवद्धा भूश्चन्द्रशाला शिरोगृहम्' इत्यमरः । चन्द्र
कान्तेभ्यश्च्युताः पतिता या जलधारास्तासां सहस्रैः क्षालितैरिव वीतैरिव । तथा च गर्भगृहेष्वप्यविगतोद्भि
हृतोऽप्रतिपिद्धः प्रवेगो येषां तैः दन्तवलभीभ्योऽपि रदनच्छदिरावारैभ्योऽपि लब्ध प्राप्त परभागो गु
णोत्कर्षो यैः । पद्मिन्या नलिन्याः पत्रखण्डेष्वपि दलसमूहेष्वप्यखण्डितानुटिता ववलिमा श्वेतता येषां ते
किं कुर्वद्भिः । आरामेष्वपि कृत्रिमवनेष्वपि दिवसवुद्धिं वामरवियमुत्पादयद्भिर्निष्पादयद्भिः । परस्परमनो
न्यमुत्प्राचल्येन भिन्नो विद्धोऽयमनेन भिन्नोऽनेनायमित्यादिक्रमेणोद्भिरङ्गिरिव धरङ्गिरिव आवर्जयद्भिरिव गु
ह्यद्भिरिव, विक्षिपद्भिरिवेतत्ततो विक्षेप कुर्वद्भिरिव, विस्तारयद्भिरिव प्रसारयद्भिरिव, वर्पद्भिरिव वृष्टि कुर्व
द्भिरिव सर्वतः समन्ततो ज्योत्स्नाभरप्रवाहम्, कादम्बर्या समागमो मेलापस्तस्य त्वरादानाय स्मरस्य कदर्पस्य
सर्वास्त्राणि समप्रशस्त्राणि तेषां मोक्ष कुर्वद्भिरिव सृजद्भिरिव ।

अथेति । गङ्गनादादेशानन्तरं गङ्गावनिर्जलजनिनाद उदतिष्ठदुत्थितो बभूव । इतः शतनिनाद विंशत्यं
ग्राह—गगनतलेति । गगनतले व्योमनले लब्ध प्राप्तो विस्तारो येन स । दिक्षुञ्जेषु वक्रुन्निवोत्तुङ्गगोपुरा
जृम्भमाण इव कोशः प्राप्यमाण इव । अभ्रंलिहो व्योमत्रयापी यो नगर्यां प्राकारमण्डलं वप्रपरिविन्मया
भ्यन्तरे मध्य आवर्तमान इव भ्रममाण इव उत्तुङ्गान्यत्युच्चानि यानि गोपुराणां प्रतोलीनामट्टालकानि तट्ट
परिवर्तिसदनानि तेषां शिखराणि शृङ्गाणि तानि समारोहन्निव समारोहणं कुर्वन्निव । हर्म्याणि भवनानि तेषां
मन्तरालेषु विचालेषु चलन्निव गच्छन्निव । चतुष्काणि सज्जनानि चक्रगङ्गानि चतुर्भागीणि वा तेषु वि
कसन्निव विकाराः प्राप्नुवन्निव राजमार्गेषु श्रृंगयेषु प्रमगन्निव विमगन्निव । भवनसंकटेषु गृहगङ्गाणि स्थानेषु
परिभ्रमन्निव भ्रमणं कुर्वन्निव । उद्यानस्य वनस्य नगाः पर्वतास्तेषां वनान्यगण्यन्निव तेषां गङ्गाणि गङ्गानानुग
नानि च नगाश्च गङ्गाणि च । इतरेतद्गङ्गा वा । तेषु प्रविशन्निव प्रवेशं कुर्वन्निव । प्रासादानां देवभूभुजानां
कुक्षिबन्धन्तरप्रदेशेषु समूर्च्छन्निव समर्थोभवन्निव । तत्क्षणं तत्कालं प्रतिबोधितानां जागरितानां गृहमार्गे
जिह्वं मदननन्दिन्याया सारमा लक्ष्मणान्तेषामतिशयेन तारोऽन्युच्चवनिस्मारतस्मेन दीर्घेणायतेन रणितेन

भवनहंसानां कलरवेण, निर्वार्यमाण इव च श्रोत्रप्रवेशिना गमनवेलाप्रणामसंभ्रान्तस्य वाराङ्गना-
जनस्य चलवलयनूपुररसनाकलकलेन तारदीर्घतरः शङ्खध्वनिरुदतिष्ठत् । अनन्तरं चोत्था-
प्यमानैश्चोत्थितैश्चाकृष्यमाणैश्चाकृष्टैश्चारोप्यमाणपर्याणैश्च पर्याणितैश्च नीयमानैश्चानीयमानैश्च
विलम्ब्यमानैश्चाच्छिद्यमानैश्चागच्छद्भिश्चागतैश्च पूज्यमानैश्च पूजितैश्च पङ्क्तिस्थितैश्च बाह्यमानैश्च
तिष्ठद्भिश्च प्रतिपालयद्भिश्च पर्याप्तराजद्वाराङ्गणैरप्रभूतचत्वरैर्निस्तुपितसकलरथ्यान्तरतयान्त-
र्वहिश्र संकटायमाननगरीविस्तारैस्तुरङ्गमसहस्रैस्तत्क्षणं कुन्तवनमयमिवान्तरिक्षम्, खुररव-
मयीव मेदिनी, हेपारवमयानीव श्रोत्रविवराणि, केनपिण्डस्तवकमयमिव युवराजभवनद्वारा-
ङ्गणम्, खलीनरवमय्य इव दशदिशः, अश्वालंकाररत्नप्रभामया इवाभवच्छशाङ्करश्मयः ।
अचिराच्च गृहीतमायोगोऽङ्गणात्तमिन्द्रायुधमारुह्य पुरस्ताच्चलितेनालोकहेतोर्द्वितीयचन्द्रमण्डले-
नेव हंसधाम्ना मङ्गलातपत्रेणावेद्यामाननिर्गमो यथादर्शनमितस्ततः तुरङ्गमगतैरेव प्रणम्यमानो
राजपुत्रसहस्रैः प्रसुप्तपुरजनतयासंवाधेनापि राजवर्त्मना बहुत्वात्तुरङ्गमवलस्य कृच्छ्रलब्धसं-

गदितेनानुवर्त्यमान इवानुगम्यमान इव । स्वभावेन प्रकृत्या गददेन गद्गदरूपेण भवनहंसानां गृहसितच्छदानां
कलरवेण मनोज्ञाब्देन मुहुर्मुहुर्वारवार विच्छिद्यमान इव विच्छेद प्राप्यमाण इव । श्रोत्रप्रवेशिना कर्णचा-
रिणा गमनवेला यात्रावमरस्तस्या प्रणामो नमस्कारस्तत्र सभ्रान्तस्य सादरस्य वाराङ्गनाजनस्य वेद्याजनस्य
नलानि चञ्चलानि वलयानि कटकानि, नूपुराणि पादकटकानि, रसना काञ्च्य, तासा कलकलेन कोलाह-
लेन निर्वार्यमाण इव निर्वीर्यमान इव । तारोऽत्युच्चध्वनिस्तेन दीर्घतरोऽस्यायत । अनन्तरं चेति ।
प्यनेत्याजानन्तरसुजाप्यमानैश्चोत्थान क्रियमाणैः, उत्थितैस्तर्ध्वभूतैः, आकृष्यमाणैराकर्षण क्रियमाणैः, आ-
कृष्टैरुत्थितैः, आरोप्यमाण ध्रियमाण पर्याण पत्ययन येषु तैः पर्याणितैर्धृतपत्ययनैश्च, नीयमानैः प्राप्य-
माण, आनीयमानैरानयन क्रियमाणैश्च, विलम्ब्यमानैर्विलम्बन क्रियमाणैः, आच्छिद्यमानैश्च, आगच्छद्भिरागम-
न कुर्वद्भिः, आगतैः समायातैश्च, पूज्यमानैरर्च्यमानैः, पूजितैरर्चितैश्च, पङ्क्तिस्थितैश्च पङ्क्त्या श्रेण्या स्थितैः,
पाप्यमानैर्भारोद्भूत कार्यमाणैर्वहद्भिश्च, तिष्ठद्भिर्वस्थान कुर्वद्भिः प्रतिपालयद्भिः प्रतिपालना कुर्वद्भिश्च, पर्याप्त
परिपूर्ण राजद्वाराङ्गण नृपप्रतोल्या अजिर यैः । 'गृहावप्रहणी देहल्यङ्गण चत्तराजिरे' इत्यमर । अप्रभूत-
मनमर्थ चत्वर बहुमार्ग येषां तैः । निस्तुपितानि नि शेष भूतानि सकलरथ्यान्तराणि समप्रवीथीविवराणि
नैरेतेषां भावस्तत्ता तयान्तर्मये बहिध संकटायमान सकीर्णायमानो नगर्या अवन्त्या विस्तारो यैरेवविवै-
रुरगमसहस्रैस्तत्क्षण तत्काल कुन्तवनमयमिव भटकानननिर्मितमिवान्तरिक्षमाकाशम् । खुरा शफास्तेषां
रव गदगन्मनमयीव मेदिनी पृथ्वी, हेपा हेपा तासा रवस्तन्मयानीव श्रोत्रविवराणि कर्णच्छि-
द्राणि । 'हेपा हेपा तुरङ्गाणाम्' इति हैम । केनपिण्ड कफपुञ्जस्तस्य स्तवकैर्गुच्छैर्निर्मितमिव युव-
राजभवनद्वाराङ्गणम् । खलीनानां कविकानां रवा गद्गदास्तन्मय्य इव दशदिशो दशककुम्भ । अश्वाल-
वमय्य तुल्यमागृष्टे रत्नानि मणयस्तेषां प्रभास्तिवपन्तासा प्राचुर्यात्तन्मया इव शशाङ्करश्मयश्चन्द्रकि-
रणा जगदम् । अचिरात्लोककाल यावत् । गृहीत आत्त नमायोग सवन्धो येनैतादृश यदङ्गणम-
जिर तन्मयान्तेन्द्रायुध पूर्वव्यावर्णितस्वरूपनक्षमास्वारोहण कृत्वा पुरस्तादप्रतश्चलितेन प्रस्थितेनालीकहेतोः
प्रसुप्तैर्निमित्तम् । अत एवोपेक्षते—द्वितीयचन्द्रमण्डलेनेव द्वितीयशशाङ्कविम्बेनेव हसवद्धाम कान्ति-
रिति तत्र न गदगन्मनमयीव मेदिनी तन्मयसूचकचित्रेणविद्यमानो दायमानो निर्गमो यस्यैवविधश्चन्द्रापीडो यथा दर्शन
स्मात्तुरङ्गमगतैरेव राजपुत्रसहस्रैर्नृपमुत्तमहस्रैः प्रणम्यमानो नमस्कृत्यमाणः प्रसुप्तो यः

१. गदगन्मनमयीव मेदिनी २. इव श्रोत्र ३. चलवलय. ४. वलयकलकलेन, गुणकलकलेन. ५. विलम्ब्यमानैः.
६. तुरङ्गाणाम्. ७. कफपुञ्जस्तस्य. निस्तुपितम्. ८. अर्पयाम. ९. निस्तुच्छित. १०. अङ्गणगमनम्. ११. समायातैः.

चारः कथंकथमपि निर्जगाम नगर्याः । निर्गत्य चादूरत एव निर्भरत्वाज्ज्योत्स्नापूरस्याच्छ-
तया च दुर्विभाव्यपानीयामुपरि कलकूजितानुमीयमानोत्रस्तहंससार्थोत्पतनव्यतिकराङ्गुलिना
नीयमानामिव सर्वतो जडतरतरङ्गानिलस्पर्शमात्रोपलक्ष्यसलिलसन्निधिमुत्तीर्य शिप्रासंतिप्रह-
तत्वादसंकटत्वाच्च वर्धयतेव गमनोत्साहमतिविस्तीर्णेनापि पुरोविस्तारितेनेव चन्द्रपादैर्दशपुर-
गामिना मार्गेण प्रावर्तत गन्तुम् ।

अथोह्यमानैरिव रयवाहिना सकलदिङ्मुखप्रसृतेन ज्योत्स्नाजलस्रोतसा वैशम्पायनालोक-
नत्वरितस्य चन्द्रापीडमनस इव तुल्यं वहतो जङ्घानिलेनेन्द्रायुधस्याकृष्यमाणैरिव वाजिभि-
स्तावलेवापररात्रवेलया योजनत्रितयमेवालङ्घ्यत् । अथाध्वश्रमापहरणायेव प्रवृत्ते वातुमाहाद-
कारिणि निर्भरज्योत्स्नाजलावगाहादार्द्रस्पर्शेऽवश्यायशीकरावर्षिणि रंजोलुलितविविधवनप-
ल्लवानिलवीजिते विनिद्रकुमुदिनीपरिमलनर्लम्परिमले परिमलाहितजडिन्नि रंजनीविरामपि-

पुरजनस्तस्य भावस्तत्ता तयासवाधेनाप्यसंकटेनापि राजवर्त्मना राजमार्गेण तुरङ्गमवलस्याश्वसाधनस्य बहुत्वा-
त्कथंकथमपि कृच्छ्रेण कथेन लब्धः प्राप्त सचार संचरण येनैवभूतो नगर्या अवन्त्या निर्जगाम निर्ययौ । निर्-
गीत्य च निर्गमन कृत्वा चादूरत एवादविष्ट एव ज्योत्स्नायाश्चन्द्रिकाया पूरस्य प्रवाहस्य निर्भरत्वाद्वहुत्वाद-
च्छतया स्वच्छतया च दुर्विभाव्य दुःखेन ज्ञातु शक्य पानीय जल यस्या सा तामुपर्युपरिष्ठात्कलकूजितेन मनो-
हरध्वनितेनानुमीयमानोऽनुमानविषयीक्रियमाण उत्रस्तश्चकितो यो हंससार्थ सितच्छदसमुदायस्तस्योत्पतनमु-
द्भयन तस्य व्यतो(तिकरो) वृत्तान्तस्तेन । पङ्क्तिसाम्यादुत्प्रेक्षते—अङ्गुलिना करशासया ना(नी)यमानामिव
प्राप्यमाणामिव सर्वत सर्वत्र जडतरोऽतिशीतलो यस्तरङ्गस्य कलोलस्यानिल पवनस्तस्य स्पर्शमात्रेण सयो-
गमात्रेणोपलक्ष्यो ज्ञातु शक्य. सलिलसन्निधि. पानीयसमीप यस्या सा ताम् । एवविवा शिप्रा नदीमुत्तीर्या-
त्तरण कृत्वातिप्रहतत्वादतिक्षुण्णत्वादसंकटत्वादसवाधलाच्च गमनस्य यात्राया उत्साहमुद्योग वर्धयता श्रद्धि
प्रापयतेव [अति] विस्तीर्णेनाप्यतिविस्तृतेनापि पुरोऽप्रे चन्द्रपादैः शशिकिरणैर्विस्तारितेनेव विस्तीर्णीकृतेना-
विधेन दशपुरगामिना दशपुरानुयायिना मार्गेणाध्वना गन्तु प्रावर्तत प्रवृत्तोऽभूत् ।

[अथ] रयवाहिना रयसा वेगेन वहति स तथा तेन सकलदिङ्मुखप्रसृतेन सकलदिङ्मुखानि समप्रकृ-
भाननानि तेषु प्रसृतेन विस्तृतेन ज्योत्स्नैव जल पानीय तस्य स्रोत. प्रवाहस्तेनोह्यमानैरिव वहन प्राप्यमाण-
रिव वैशम्पायनस्यालोकन निरीक्षण तत्र खरितस्योत्सुकस्य चन्द्रापीडमनस इवेन्द्रायुधस्य तुल्य राहश वद-
ध्वलतोऽस्य जङ्घानिलेनाकृष्यमाणैरिवाकृष्टैरिव वाजिभिरश्वैः । योऽत्युत्कृष्टगामी भवति स मन्दचारिण्य-
कर्षत्येव । तावत्या एवापररात्रवेलयापररात्र उचन्द्रस्तस्या वेलावसरस्तया योजनत्रितयमेव द्वादशकोशानेव
लङ्घयन्नलङ्घितवान् । अथेति । योजनत्रितयोर्लङ्घनानन्तरमध्वश्रमो मार्गक्रमस्तस्यापहरणायेव दूरीकरणाय
मातरिश्वनि वार्या वातुमितस्ततश्चलितु प्रवृत्ते सति । इतो वायु विशेषयन्नाह—आहादेति । आपाद
प्रमोदस्त करोतीत्येवशील स तथा तस्मिन् । निर्भर यो ज्योत्स्नाजलस्यावगाहोऽवगाहन तेनार्द्राद्रोऽतिशयेन
नार्द्रः द्विन्न स्पर्शो यस्य स तथा तस्मिन् । 'आर्द्रं द्वित्रेऽभिवेद्यवत्' इति विश्व । अत्रश्यायसुहित
तस्य शीकरा वातास्तकणास्तान्वर्षतीत्येवशील स तथा तस्मिन् । रंजोलुलिता धूलीमिश्रिता विविवा अने-
कप्रकारा ये वनपल्लवा अरण्याक्रमलयानि तेषामनिलो वायुस्तेन वीजिते प्रेरिते । विनिद्रा मिमुद्रा या कुमुदिनी
कैरमिणी तस्या परिमलन विमर्दन तेन लग्न परिमलो यस्य स तथा तस्मिन् । परिमलेनाहिता म्यापिता

१ अच्छनया. २ आयुपरि. ३ उत्पतनव्यतिकारपुलिनायमानामिव, उत्पन्नव्यतिकरा पुलिनायमानामिव ४ चन्द्रा-
५ अतिप्रभूतत्वात्. ६ गमनोत्साहविस्तीर्णेन. ७ पुन. ८ मानमर्थव, मानमोऽप्य. ९ इव १० ग्यट्टिणि
११ परिमिन्न. १२ लग्नपरिमलाहित. १३ रजनि.

शुने मातरिश्वनि, क्रमेण चापरदिग्वधूवदनचुम्बिनि तदाकल्पकाले च दुर्विपहशर्वरीविरहचि-
न्तयेवासन्नदिनकरोदयविषादेनेवाप्रदोषादुत्तानितमुखैः कुमुदराशिभिः पीयमानस्य धाम्नः प-
रिक्षयेणेव सर्वाम्बरसरः पयःपायिपयोदविभ्रमाश्वरजःसंधातोपघातेनेव पाण्डुतां गतवति च-
न्द्रविम्बे, प्रत्यग्रगगनलक्ष्मीवियोगसंतापोज्झिते धवलोत्तरीयांशुक इव शशाङ्कलम्बे गलति च-
न्द्रिकालोके, अपरजलधिपातिना ज्योत्स्नाजलप्रवाहेणेव सहसा फेनबुद्बुदावलीष्विव नश्य-
न्तीषु तारकापङ्क्तिषु, गलदवश्यायक्षालनादिव शनैः शनैर्दलितमुक्तागौरज्योत्स्नानुभावमुत्सृ-
जन्तीष्वाशासु, पुनर्विभाव्यमानसहजश्यामकान्तिषु सलिलादिवोन्मज्जत्सु तरुलताविटपेषु,
समुद्रसति पूर्वदिग्वधूकर्णपूररक्ताशोकपल्लवेऽम्बरसरस्तामरसे दिवसमुखकरिकुम्भसिन्दूररेणौ
तरणिरथरक्तध्वजांशुके संध्यारागे, संध्यातर्पणैरितान्तेष्वालम्बदानलेष्विव वयःसंधातैर्जनि-
तैर्गणिवमुत्सृज्यमानेषु निवासपादपेषु, सशेषनिद्रालसैश्चिरप्रसारणाविशदजङ्घाङ्घ्रिभिर्हठैकृष्ट-

जटिमा यस्मिन्स तस्मिन् । रजन्या विरामोऽवसान तस्य पिशुने सूचके । क्रमेण चेति । क्रमेण परि-
पाट्या तदा तस्मिन्कल्पकाले प्रभाते सति च पाण्डुता शुक्लता चन्द्रविम्बे शशिमण्डले गतवति प्राप्तवति
सति । कथंभूते । अपरदिगेव वधू पश्चिमदिगेव वनिता तस्या वदन मुख चुम्बतीत्येवशीलं स तस्मिन् ।
पाण्डुतानिदान प्रदर्शयन्नाह—दुर्विपहेति । दुर्विपहा दु खेन सोढुं शक्या या शर्वरी रात्रिस्तस्या विरहो
वियोगस्तस्य चिन्तयेवाल्लेखासन्न समीपवर्ती यो दिनकरोदयः सूर्योद्गमस्तस्माद्यो विषादः खेदस्तेनेवाप्रदो-
षात्प्रदोषाभावादुत्तानितमुखैरुर्ध्वाकृताननैरेतादृशैः कुमुदराशिभिः कैरवश्रेणिभिः पीयमानस्यास्वाद्यमानस्य
धाम आलोकस्य परिक्षयेणेव विनाशेनेव सर्वं यदम्बरमेव सरस्तटाक तस्य पयःपायिनो ये पयोदा मेघास्तेपा
विभ्रमो यस्मिन्नेतादृशो योऽश्वरज सघातस्तेन य उपघातस्तेनेव । पुनश्चन्द्र विशेषयन्नाह—प्रत्यग्रेति ।
प्रत्यग्रा नवीना या गगनलक्ष्मीर्व्यामश्रीस्तस्या वियोगसंतापो विरहज्वरस्तेनोज्झिते विमुक्ते । धवलोत्तरीयाशु-
कस्येदं विशेषणम् । शशाङ्कलम्बे चन्द्रसवद्धे चन्द्रिकालोके चन्द्रगोलिकाप्रकाशे गि(ग)लति क्षरति सति ।
अञ्जलमशुक्लत्वस्यादुत्प्रेक्षते—धवल शुक्लं यदुत्तरीयाशुकमुपरिवत्त तदिवेत्युत्प्रेक्षा । अपरेति । अपरजल-
धिपातिना पश्चिमसमुद्रावगाहिना ज्योत्स्नाजलप्रवाहेणेव सहसा तारकापङ्क्तिषु नक्षत्रश्रेणिषु नश्यन्तीषु विलय
गच्छतीषु सत्सु । वर्तुलत्वश्वेतत्वसादृश्यादुत्प्रेक्षते—फेनबुद्बुदावलीष्विव कफयुक्तस्थासकश्रेणीष्विव । गल-
दिति । गलन्क्षरच्योऽवश्यायो हिम तेन क्षालनादिव धावनादिव शनैः शनैर्मन्द मन्द दलितमुक्तवद्गौरा या
ज्योत्स्ना चन्द्रगोलिका तस्या अनुभावो माहात्म्यं [त] उत्सृजन्तीषु त्यजन्तीष्वाशासु दिक्षु । ‘ज्योत्स्नावितानम्’
इति पाठो दृश्यते । तत्र ज्योत्स्नालक्षणं वितानमुल्लेख इत्यर्थो ज्ञेयः । पुनरिति । पुनर्विभाव्यमाना पुनर्ज्ञा-
नाना सहजा स्वभावजा श्यामा कान्तियैषामेवभूतेषु तरुलताविटपेषूपमज्जत्सूपर्यागच्छत्सु । अत उत्प्रे-
क्षते—सलिलादिव जलादिव । पुन कस्मिन्सति । संध्यारागे समुद्रसत्युत्पास प्राप्ते सति । संध्याराग विशेष-
णसंगार—पूर्वेति । पूर्वदिवराकदिवसैव वधू स्त्रीस्तस्या कर्णपूराय रक्ताशोकपल्लवेऽरुणकङ्क्रेल्लिकिसलये अ-
म्बर एव नरस्तटावस्तास्मिन्तामरसे मरोत्पले दिवसमुखमेव करिकुम्भस्तत्र सिन्दूररेणौ नागजक्षोदे । तरणेः
सर्गा २२ सन्दनस्तस्य रक्तध्वजांशुकेऽरुणवैजयन्तीवन्त्रे । वय सघातैः पतिसमूर्हैर्जनिताशिवमुत्पन्नाशुभ
रथा स्थापना निदानपादपेष्ववस्थानरुष्टेष्वन्यमानेषु त्यज्यमानेषु सत्सु । कीदृशेषु । संध्यातपेन चरिता
तापसा संध्या तेषां तेषु । अत एव रक्तपानत्वमन्यादुत्प्रेक्षते—आलम्बदानलेष्विवासयद्ववनवहिविव ।
सह शेषेण तस्मिन् स तान्तेषां सादरोपा एवविधा निद्रा प्रसीला तथा अलसैर्मन्दैश्चिरप्रसारणेनाविशदा अ-

१ रजन्या २ वदने ३ आश्रयमानस्य ४ संध्यातपेन ५ उपगतवति ६ न रप्यन्तीषु
७ संध्या ८ सन्ति ९ गौरा १० ज्योत्स्नानुभवम् ११ परिगतेषु १२ आरावम्
१३ रक्तध्वजा, इत्यादि

दीर्घपदसंचारिभिर्मृगकदम्बकैरुन्मुच्यमानासूपरशय्यासु, इच्छावखण्डितोत्खातपल्वलोपान्त-
रूढमुस्ताग्रप्रन्थिष्वरण्यगह्वराभिमुखेषु वराहयूथेषु, निशावसानप्रचारनिर्गतैर्गोधनैरितस्ततो
धवलायमानासु ग्रामसीमान्तारण्यस्थलीषु, आलोक्यमानजनपदविनिर्गमेषु प्रसूयमानेष्विव
ग्रामेषु, यथार्ककिरणावलोकोद्गमं चोन्नाम्यमान इव पूर्वदिग्भागे समुत्सार्यमाणास्त्रिवागासु,
अपसर्पत्स्विवारण्येषु विस्तार्यमाणास्त्रिवाग्रामसीमासु, उत्तानीभवत्स्विव सलिलाशयेषु, अव-
च्छिद्यमानेष्विव शिखरिषु, उद्भ्रियमाणायामिव मेदिन्यामदृश्यतामिव यान्तीषु, कुमुदिनीषु,
तिरोधानकारिणीं नीलतिरस्करिणीमिव करैरुत्सार्य तिभिरमालाम्, विरहविधुरां कमलिनी-
मिवालोकयितुमुदयगिरिशिखरमारूढे भगवति सप्तलोकैकचक्षुषि सप्तवाहे, विहायस्तलमुद्गास्य
दिगन्तराण्युद्गासयन्तीषु सकलजगदीपिकासु दिवसकरदीधितिषु, दृष्टिप्रसरक्षमाया वेलयाया
सहसैवाग्रतोऽर्धगव्यूतिमात्र इव रात्रिप्रयाणकायातम्, अन्तःक्षोभभीतेन रसातलेनेवोद्गीर्यमा-
णम्, असोढसंघातभरया मेदिन्येव विक्षिप्यमाणम्, अपर्याप्तप्रमाणाभिर्दिग्भिरिव संहिर्यमा

स्फुटा जद्वाद्वायो येषां तैः । हठेनाकृष्टो यो दीर्घपदस्तेन संचारिभि सचरणशीलैरेवविधैर्मृगकदम्बकैर्हरिण-
मूहैरुत्ख(ष)रशय्यासु कठिनशयनीषून्मुच्यमानासु लज्जमानासु सत्सु । इच्छेति । इच्छया स्वातन्त्र्येणानरा-
ण्डिता द्वैवीकृता उत्खाता मूलत उत्पाटिताः पल्वलोऽखात सरस्तस्योपान्ते समीपे रुढाना मुस्तानामग्रप्रन्थयो
थैरेवविधेषु वराहयूथेषु क्रोडसंघातेष्वरण्यगह्वराभिमुखेष्वदवीगह्वरसमुखेषु सत्सु । निशाया अवसान प्रान्तम्
स्मिन्प्रचारार्थं गोचरार्थं निर्गतैरितस्ततो गोधनैर्गोयूथैर्धवलायमानासु श्वेतायमानासु ग्रामसीमोपगत्य तस्यान्ते
या अरण्यस्थल्यस्तासु सत्सु । 'ग्रामान्त उपशल्य स्यात्सीमसीमे स्त्रियासुभे' इत्यमर । आलोक्येति ।
आलोक्यमानो निरीक्ष्यमाणो जनाना पदविनिर्गमो येष्वेवविधेषु ग्रामेषु सत्सु । पदविनिर्गमसाम्यादुत्प्रेक्षते—
प्रसूयमानेष्विव प्रसूतिं कुर्वणेष्विव । प्रसूतावपि प्रथम पदविनिर्गम एव भवतीति भाव । अर्ककिरणाना सूर्य-
रश्मीनामवलोकं प्रकाशस्तस्योद्गममनतिक्रम्य करोतीति यथार्ककिरणावलोकोद्गममित्यव्ययीभाव । तेन चो-
न्न(न्ना)म्यमान उच्चै क्रियमाणे पूर्वदिग्भागे शकदिकप्रदेशे सति । आशासु दिशासु समा(मु)त्सार्यमाणसु दूरी-
क्रियमाणास्त्रिव । तज्जापकनक्षत्राणा तिरोधानादिति भाव । ग्रामसीमास्पृशत्येषु विस्तार्यमाणास्वरण्येषु वने-
ष्वपसर्पत्स्विवापसरणीक्रियमाणेष्विव । सलिलाशयेषु जलाश्रयेपूतानीभवत्स्विवोर्ध्वभवत्स्विव । शिखरिष्वद्विव-
वच्छिद्यमानेष्विव खण्डश क्रियमाणेष्विव । मेदिन्या वसुधायामुद्भ्रियमाणायामिवोत्पाद्यमानायामिव कुमुदिनीषु
कैरविणीष्वदृश्यतामचाक्षुपता यान्तीष्विव गच्छन्तीष्विव । करै किरणैस्तिमिरमालामन्धकारश्रेणीमुन्मार्त्यं दु-
रीकृत्य । कृष्णवसाधर्म्यादुत्प्रेक्षते—तिरोधानकारिणीमन्तर्धानजनिका नीलतिरस्करिणीमिव नीलजवनिर्ग-
मिव । 'प्रतिमारो जवनिका स्यात्तिरस्करिणी च सा' इत्यमर । विर[ह]विधुरा वियोगविह्वला कमलिनी
पद्मिनीमालोकयितुं विलोकयितुमिवोदयगिरे पूर्वादे शिखर मानुमाष्टे प्राप्ते भगवति माहात्म्यवति सप्तलो-
कस्यैकचक्षुरिव चक्षुस्तस्मिन्सप्तवाहासुरगा यस्य स तस्मिन् । सहस्रकिरण इत्यर्थ । विहा[य]स्तलव्योन्नतलमुद्गा-
स्य प्रकाश्य दिगन्तराणि दिशा विचालान्युद्गमयन्तीषु प्रकाशयन्तीषु सकलजगता सकलविधाना दीपिकासु प-
काशिकासु दिवसकरस्य सूर्यस्य दीधितिषु कान्तिषु सन्सु । दृष्टिप्रसरे क्षमाया समर्थाया वेलयामग्रगं गह्वरं
कपद एव । अग्रेति । अग्रत पुरोऽर्धगव्यूतिमात्रेऽर्धकोशमात्र इव स्कन्धावार गम्यमद्राक्षीदालोक्यता । 'ध-
र्यिनी चमृश्च स्कन्धावारोऽस्य तु स्थिति' इति हेम । इत स्कन्धावार पिशेपयन्नाह—रात्रीति । रात्रि-
याणकेन निशागमनेन(न) आयातमागतम् । अन्तर्मध्ये य क्षोभन्नामनेन भीत चकितमेवपिनेन रसातलेन वद-
वासुनेनोद्गीर्यमाणमिवोद्गम्यमानमिव । अमोटोऽक्षमित सप्तातस्य समुदायस्य भगे गयववित्रया मेदिन्या वग

णम्, अपरिमाणरजोनिरोधाशङ्कितेन गीर्वाणवर्त्मनेवावकीर्यमाणम्, अर्कावलोकनेन सह वि-
स्तैर्यमाणम्, आयासितायततरदृष्टिभिरप्यदृष्टपर्यन्तम्, अनुजीविभूभृच्छतसहस्रैकल्पितावष्ट-
म्भम्, संचारिणं द्वितीयमिव मेदिनीसंनिवेशम्, अजलवाहिनीप्रवेशगम्भीरं प्राणिमयर्मपर-
पारमष्टममिव महासमुद्रम्, उद्विक्तरज.संतैतिदूरतया चापरिस्फुटविभाव्यसर्ववृत्तान्तमपीत-
स्ततोत्रलितधवलकदलिकोद्भासितानेककरिघटासहस्रसंकुलम्, अविरलवलाकावलीविभ्राजि-
ताम्भोदसंघातं मूर्तिमन्तमिव मेघसमयारम्भम्, आवासभूमिग्रहणसंभ्रमाभिग्रधावितासंख्य-
करितुरगनरपरस्पर्शसंवाधतया मन्दमन्दरास्फालनलुलितकल्लोलजालाकुलस्य महाजलधे-
र्लीलया निविशमानं स्कन्धावारमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा चाकरोच्चेतसि—‘अहो भद्रकं भवति, यद्य-
चिन्तितगतमन एव प्रविश्य वैशम्पायनं पश्यामि’ इति । एवं चिन्तयित्वा छत्रचामरादिभिः
स्वचिह्नैः सह निवारिताशेपराजपुत्रलोको जवविशेषग्राहिभिस्त्रिचतुरैस्तुरङ्गमैरनुगम्यमानो
मूर्धानमावृत्योत्तरीयेण रयविशेषग्राहिणेन्द्रायुधेन नानाव्यापारव्यग्रसकललोकमचिन्तित एव

ध्या विक्षिप्यमाणमिवेतस्तत् क्रियमाणमिव । यदि वा सोढुं सघातभरया मेदिन्येव सक्षिप्यमाण समासीक्रियमा-
ण (णम्) । अपर्याप्तप्रमाणाभिरप्राप्तेयत्ताभिर्दिग्भि ककुब्भि सहियमाणमिव सगृह्यमाणमिव । अपरिमाणम-
सह्य यद्रजस्तेन निरोधोऽवकाशरोधस्तेनाशङ्कितेनारेकितेन गीर्वाणवर्मनेवाकाशेनेवावकीर्यमाण विक्षिप्यमाणम् ।
अर्द्धवलोकनेन सूर्यावलोकनेन सह विस्तीर्यमाण विस्तारप्राप्यमाणम् । आयासिता आयास प्रापिता आयततरा
दीर्घतरा या दृश्यस्ताभिरप्यदृष्टोऽनवलोकित पर्यन्तः प्रान्तो यस्य तत्तथा । अनुजीविना सपर्याकारिणा भू-
गता राता पर्वताना च यच्छतसहस्र लक्ष तेन कटिपतोऽवष्टम्भ आश्रयो यस्य तत्तथा । सचारिण सचरण-
घ्नोऽद्वितीयमपर मेदिन्या वसुधायाः सनिवेशमिव रचनाविशेषमिव । न विद्यते जल यस्यामेवविद्या वाहिनी
यना तस्या प्रवेशनागमनेन गम्भीर गभीर प्राणिमय प्राणिभिर्निष्पन्न न विद्यते परः पारो यस्य तत्तथा । अत
एतोऽप्रेक्षते—अष्टम महासमुद्रमिव महाजलधिमिव । उद्रेकाद्रज सततेर्दूरस्य भावो दूरता तथा चापरिस्फुटोऽप्र-
कटो विगाढो ज्ञेय सर्ववृत्तान्तोऽखिलोदन्तो यस्मिस्तत्तथा । एवविद्यमपीतस्ततो वलिता वायुना पश्चाद्वलि-
ता या भवत्कदलिना श्वेतवैजयन्त्या । 'कदली वैजयन्त्या च रम्भाया हरिणान्तरे' इति विश्वः । ताभि-
रन्तर्निता शोभिता एतादृशा अनेके ये करिणो हस्तिनस्तेषा घटा समुदायास्तासा सहस्र तेन सकुल स-
वर्णम् । श्वेतकदलिकासाम्यादुत्प्रेक्षते—अविरला निविडा या चलाकावली विसकण्टिकाश्रेणिस्तया विश्राजितः
शोभितोऽम्भोदगपातो जलदनमूर्धो यस्मिन्नेवभूत मूर्तिमन्त मेघसमयारम्भमिव जलदकालप्रारम्भमिव । आ-
शाना । यदुन्मित्रेण तत्र सश्रेमेणाभिप्रवावितास्त्वरितगत्या चलिता असह्या सहयानुमयोग्या ये करितुरगनरा
रस्त समुपासता परस्पर मिव ऊर्ध्वत्वहोलवत्सपाध आघातो यस्मिन्तस्य भावस्तत्ता तथा मन्द शनैर्यन्म-
रस्य भोगारपातनमानमन्ताऽम्भे तेन छलितमेकीभूत वगेलजाल तरणपटल तेनाकुलस्य व्याकुलीभूतस्य
सताजलतेऽतादृश्यं तालग्रा रीट्ठण निविमान स्थापनान सैन्यमद्राक्षीदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । दृष्ट्वा च
तत्तथा न केतमि चिन्तेऽनरोत् । अहो इत्याधर्थः । भद्रक क्षेम भवति जायते, यद्यचिन्तितमतर्कितमागमन
नोऽनरोऽह भविष्य प्रवेष्टुं ह्यता दाम्प्यायन पश्याम्यवतोऽरुवामि । एवममुना प्रकारेण चिन्तयित्वा मनसि-
तत्तथा तत्तत्तद्विमानपदारणवालव्यजनप्रसूतं स्वर्चितं राजलक्ष्मि सह सार्धं निवारित प्रतिपिद्धोऽपे-
तः पुनरोत्तरोऽनेनोत्तरो ज्वलिन्पद्मादिभिर्गतिविशेषगामिभिस्तथ चत्वारश्च त्रिचतुरान्नैस्तुरङ्गमैरश्वैरनुगम्यमा-
नोऽह । अतः तद्विमानोदितेन सूर्यानुत्तमानादृत्ताच्छाय रविविशेषप्राहिणा जवविशेषगामिनेन्द्रायुधे-

१. ५. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

स्कन्धावारमाससाद् । प्रविशश्च प्रत्यावासकं वहन्नेव 'कस्मिन्प्रदेशे वैशम्पायनावासः' इति पप्रच्छ । ततस्तत्संनिहिताभिः स्त्रीभिरितरत्वादप्रत्यभिज्ञाय यथारब्धकर्मव्यग्राभिरेवोद्गाप्पशून्यवदनाभिः 'भद्र, किं पृच्छसि । कुतोऽत्र वैशम्पायनः' इत्यावेद्यमाने 'आ. पापा', किमेव मसंबद्धं प्रलपथ' इति शून्यहृदय एव ताः प्रतारयन्नन्तर्भिन्नहृदयत्वान्नापराः पृच्छन्नेवोर्वस्व इव हरिणशावकः, यूथपरिभ्रंशविलोल इव करिकेलभः, धेनुविरहादुत्कर्ण इव तर्णकः, न किंचिद्वदन् न किंचिदाकर्णयन्, न किंचिन्निरूपयन्, न क्वचित्तिष्ठन्, न कंचिदाह्वयन्, कागतोऽस्मि, किमर्थमागतोऽस्मि, क चलितोऽस्मि, क गच्छामि, कि पश्यामि, किमारब्धं मया किं वा करोमि, इति सर्वमेवाचेतयमानोऽन्ध इव, वधिर इव, मूक इव, जड इव, आविष्ट इव, कटकमध्यदेशं यावत्तादृगेनैव वेगेनावहत् ।

अथेन्द्रायुधप्रत्यभिज्ञानाद्वार्तयैवानुप्रधावितराजं पुत्रदर्शनाच्च देवश्चन्द्रापीड इति समन्तात्ससंभ्रमप्रधावितानामचेतितोत्तरीयस्खलनानामुद्गाप्पशून्यदृष्टीनां दूरादेव लज्जया प्रणामक्रियया च सममेवावनमतां राजन्यसहस्राणां मुखान्यवलोक्य 'क वैशम्पायन' इत्यपृच्छत् ततश्च ते सर्वे सममेव विचार्य 'अस्मिस्तरुतलेऽवतरन्तु तावदेवः । ततो यथावस्थितं विक्ष-

नाश्चेन नानाव्यापारेण व्यवहारेण व्यग्रो व्याकुल सकललोको यस्मिन्नेवभूत स्कन्धावार सैन्यनिवेशमचिन्तित एवाससाद् प्राप्तवान् । प्रविशश्च प्रवेश कुर्वश्च प्रत्यावासक प्रत्यावासं वहन्नेव ब्रजन्नेव कस्मिन्प्रदेशे वैशम्पायनावास इति पप्रच्छेति पृष्ठवान् । ततस्तदनन्तर यथारब्ध यत्कर्म क्रिया तेन व्यग्राभिरेवोद्गाप्पेण शून्य वदन यासा ताभिस्तस्य वैशम्पायनवासस्य संनिहिताभिः समीपवर्तिनीभिः स्त्रीभिरितरत्वाद्भिरत्वादप्रत्यभिज्ञाया नुपलक्ष्य हे भद्र हे शुभवन्, किं पृच्छसि किं प्रश्न करोति(पि) । अत्र वैशम्पायन कुत । इत्यावेद्यमान इति ज्ञायमाने आ पापा पापिष्ठा, किमसंबद्धमसमञ्जस प्रलपथेति शून्यहृदय एव विमनस्कचित्त एव तां स्त्रियं प्रतारयन्वन्नयन्नन्तर्मन्ये भिन्न हृदय यस्य तस्य भावस्तत्त्व तस्मादपरा अन्या न पृच्छन्न पृच्छा कुर्वन्नेवोन्नतश्चकितो हरिणशावक इव मृगवाल इव । यूथात्स्वजातिसमुदायाय परिभ्रंशो भिनीभावस्तेन विलोलश्चक्षुः करिकेलभ इव हस्तिनस्त्रिशदब्दकरिपोत इव । 'कलभस्त्रिशदब्दक' इति हैम । धेनुविरहानुगमि वियोगादुत्कर्ण उच्चश्रवणस्तर्णक इव वत्सक इव । न किंचिद्वदन्नुवन्, न किंचिदाकर्णयन्-उत्पन्नन्, न किंचिन्निरूपयन्कथयन्, न क्वचित्तिष्ठन्गतिनिवृत्ति कुर्वन्, न कि(क)चिदाह्वयन्नाह्वान कुर्वन्, कागतोऽस्म्यागतोऽस्मि, किमर्थं किंप्रयोजनमागतोऽस्मि, क कुत्र चलितोऽस्मि, क गच्छामि ब्रजामि, कि पश्यामि किमत्रा-लोक्यामि, कि मयारब्धं प्रारब्धम्, कि वा करोमि[मि] मृजामीति पूर्वोक्त सर्वमेवाचेतयमानोऽज्ञायमान, अन्ध इव गताक्ष इव, वधिर इवाकर्ण इव, मूक इवावागिव, जड इव चेतनारहित इव, आविष्ट इव भूतग्रस्त इव, कटकमध्यदेशं यावन्, तादृगेनैव वेगेन जवेनावहद्ब्रजाम् ।

अथेति । सैन्यान्तः प्रवेगानन्तरमिन्द्रायुधस्य प्रत्यभिज्ञानाच्चिदाद्वार्तयैव किवदन्त्यैवानुप्रधाविता पृष्ठं तत् स्तिगत्या चरिता एवविवा राजपुत्रा नृपसुनवत्सेना दर्शनाच्चावलोकनाच्च देवश्चन्द्रापीड इति कृत्वा गमन्ना युगपत्ससंभ्रमेणादेरेण प्रधाविताना त्वरितगत्या चलितानाम्, अचेतितमजानमुत्तरीयस्खलनमुपस्थितपातयेन्नेषाम्, उद्गाप्पेण रोदनेन शून्या मृक्ता दृष्ट्यो येषाम्, तैर्देगेव दविष्टादेव लज्जया नृपया प्रणामादिना नमस्त्रिम्यया च गममेव युगपदेवावनमता प्रणाम कृयता राजन्यसहस्राणा धत्रियसहस्राणा मुक्तानानानार-वलोक्य निरीक्ष्य क वैशम्पायन इत्यपृच्छदिति प्रथमस्त्रापात् । ततः पृच्छानन्तर ते च सर्वे जना गमनेन युगपदेव विचार्य विमर्श्यान्मिस्तरुतले वृक्षाधोऽवतरन्तु तावदेवो भवान् । ततः उत्तरणानन्तर यथा

१ तत्संनिहित २ प्रत्यप्यन्ति, प्रत्यप ३ एवमेव ४ कलभक ५ न किंचिद्वदन् ६ न किंचिदाह्वयन् ७ जगिगमन्त्या मया गिम् ८ अचित्तय ९ राजपुत्रगेहदशना १० तत मय, तत्रमे मय.

पयामः' इति न्यवेदयन् । चन्द्रापीडस्य तेन तेषां स्फुटाख्यानादपि कष्टतरेण वचसान्तःशल्य-
गर्भं स्फुटितमिव हृदयमासीत् । केवलं तत्कालप्रणयिनी मूर्च्छा सा धारणमकरोत् । तुरगा-
दवतारितं च कुथोपविष्टं च पितुः समवयोभिरनतिक्रमणीयैर्मूर्धाभिषिक्तपार्थिवैर्धृतमात्मानं
न वेदितवान् । उपलब्धसंज्ञोऽपि च वैशम्पायनस्यादर्शनात् 'किमेतत् । काहं वर्ते । किं वा
मयैतच्चरितम्' इति भ्रमारुढ इव मुह्यद्भिरिवेन्द्रियैः सर्वमेवानुत्प्रेक्षमाणः केवलं स्कन्धावारा-
गमनेनैव तस्याभावादन्यदसंभावयन्, दुर्विपहीडाभिहतेनेव चेतसा 'किमारटामि, कि
हृदयमवष्टभ्य तूष्णीमासे, किमात्मानमाहस्य हृदयात्प्राणैर्वियोजयामि, किमेकाकी कांचि-
न्निव सहस्रधा दु खेन चकार चेतसि—'अहो मे रस्योऽप्यरमणीयः संवृत्तो जीवलोकोः ।
वसन्त्यपि गन्धीभूता पृथिवी । सचक्षुषोऽप्यन्धाः ककुभो जाताः । सुनिष्पन्नमपि हतं
जन्म । सुरक्षितमपि मुपितं जीवितफलम् । क' परं पश्यामि । कमालपामि । कस्मै
विश्रम्भं कथयामि । केन सह सुखमासे । किमद्यापि मे जीवितेन कादम्बर्यापि च । वैश-

नित यथाभूत विज्ञापयामो न्यवेदयाम इति न्यवेदयन्कथयामासु । चन्द्रापीडस्य तेना जनाना स्फुट प्रकट-
मायान रूपेण तस्मादपि तेन कष्टतरेणातिकृच्छ्रेण वचसा वाक्येनान्त शल्य गर्भं यस्यैतादृश हृदय स्फुटित-
मिव विधटितमिवासीदभवत् । तत्काले तदाखे प्रणय स्नेहो विद्यते यस्या एवविधा सा मूर्च्छा केवल धारण-
मकरोत् । तुरगादश्वादवतारितमुत्तारित च कुथोपविष्ट परिस्तोमोपविष्टम् । 'प्रवेण्यास्तरण वर्ण' परिस्तोम.
कुथो द्वयो' इत्यमर । पितु सम सदृश वयोऽवस्था येषा तैरनतिक्रमणीयैरनुलङ्घनीयैर्मूर्धाभिषिक्तपार्थिवैः
तुरगाज्याभिषेकनृपैर्धृतमात्मान स्व न वेदितवान्न ज्ञातवान् । उपलब्धा प्राप्ता सज्ञा सज्ञान चेतना
येनवभूतोऽपि वैशम्पायनस्यादर्शनादनवलोकनादात्मतत्त्व स्वस्वरूप तस्य दर्शनानिरीक्षणात्किमेतत्, काह
वर्ते कुत्र स्थलेऽहमस्मि, कि वा मयैतच्चरितमेतच्चेष्टितमिति भ्रमारुढ इव सशयापन्न इव मुह्यद्भिरिव मोह
प्राप्तुवद्भिरिवेन्द्रियैः करणैः सर्वमेव समग्रमेवानुत्प्रेक्षमाणोऽनालोकमानः केवल स्कन्धावारागमनेनैव केवल-
सैन्यस्येवागमनेन तस्य वैशम्पायनस्याभावादन्यत्तद्विन्नमसंभावयन्नसंभावनाविपयीकुर्वन्दुर्विपहा दु सहा या
पीडा तयाभिहतेनेव ताडितेनेव चेतसा मनसा किमारटामि पूकरोमि, कि हृदय चेतोऽवष्टभ्यावष्टम्भन
कृत्वा तूष्णीमासे मौनेन तिष्ठामि, किमात्मानं समाहत्याहनन कृत्वा हृदयात्प्राणैरसुभिर्वियोजयामि विभिन्नो
भवामि । किमहमेकावयसहाय काचिद्दिशं ककुभं गृहीत्वा समादाय प्रव्रजामि गच्छामीति कर्तव्यमेव कृत्य-
नेन नाशमन्ता प्राप्तवान् । अन्तर्मध्ये द्रवन्निव द्रवीभवन्निव, दह्यमान इव प्रज्वाल्यमान इव, सहस्रधा
गहस्रप्रकारेण ह तेन स्फुटन्निव द्विधाभवन्निव चेतसि चित्ते चकार कृतवान् । अहो इत्याश्चर्यं । मे मम
रस्योऽपि रचितोऽपि जीवलोको जीवाधारक्षेत्रमरमणीयोऽमनोहर सवृत्तो निष्पन्न । वसन्त्यपि लोकसमा-
हृतमपि पृथिवी वस्तुधा शन्यीभूतोदनीभूता । सचक्षुषोऽपि सनेत्रस्यापि ककुभो दिशोऽन्धा गतचक्षुषो
जाताः । सु निष्पन्नमपि सज्जानमपि जन्म हत व्यापादितम् । निरर्थक जातमित्यर्थः । मुष्ट यथा स्या-
त्तथा जित्कपि गोपितमपि जीवितस्य फल साध्य मुपितं दृष्टितम् । क पर पश्यामि कमन्यमवलोकयामि ।
कमालपामि । कस्मै विसम्भमाय कथयामि निवेदयामि । केन सह सुखं यथा स्यात्तथा
न सह सुखं । इति इति शब्द विमर्शायप्रवृत्तिने मम जीवितेन प्राणितेन कादम्बर्यापि च । वैश-

१. चन्द्रापीडस्य तेना जनाना स्फुट प्रकट- २. उपलब्धसंज्ञोऽपि च ३. केवल ४. स्कन्धावारागमननिवासादभावान्वत्
५. इति न्यवेदयाम इति न्यवेदयन्कथयामासु ६. परिस्तोमोपविष्टम् ७. सचक्षुषोऽपि ८. ककुभो ९. नापिगच्छन्, अध्यगच्छन्. १०. वसन्ती.

म्पायनस्य कृते कै कं पृच्छामि । कमभ्यर्थये । को मे ददातु पुनस्तादृशं मित्ररत्नम् । कथं मया तातस्य शुक्रनासस्य चात्मा वैशम्पायनेन विना दर्शयितव्यः । किमभिधाय च तनय-
शोकविह्वलां मनोरमा वा संस्थापयितव्या । किं भूमिः काचिदसिद्धा तां साधयितुं पश्चा-
त्स्थितः । उत नरपतिः कश्चिदसंघटितस्तत्संघटनाय पश्चात्परिलम्बितः । आहोस्वित्काचि-
द्विद्यागृहीता तां गृहीतुं मयोत्संकलितः' इत्येतानि चान्यानि चान्तरात्मना चिरमधोमुख एव
विकल्प्य हृदयास्फुटनाद्विलक्ष्यमिवापराधिनमिव महापातकिनमिवात्मानं मन्यमानो वदनम-
दर्शयञ्शनैः शनैः कृच्छ्रादिव तानप्राक्षीन्—'मय्यागते किं कश्चिदेवंविधोऽन्तरे सद्गम
उत्पन्नः, व्याधिर्वा कश्चिदाशुकार्यसाध्यरूपः समुपजातः, येनैतदतर्कितमेव महावज्रपतनमुपन-
तम्' इति । ते त्वेवं पृष्टाः सर्वे सममेव करद्वयापिहितश्रुतयो व्यजपयन्—'देव शान्तं पा-
पम् । देवशरीरमिव स्यात् वर्षशतं ध्रियते वैशम्पायनः' इत्येतदाकर्ण्य 'चोजीवित इवानन्द-
वाष्पनिर्भरः संभाव्य तान्सर्वानेव कण्ठग्रहेणावादीन्—'जीवतो वैशम्पायनस्यान्यत्र क्षणम-
प्यवस्थानमसंभावयता मयैवं पृष्टा भवन्तस्तज्जीवतीत्येतानि तु तावत्कर्णे कृतान्यक्षराणि ।
अधुना किं वृत्तमस्य, येनासौ नागतः, क वा स्थितः, केन वा प्रसङ्गेन, कथं वा तमेकान्ति-

म्पायनस्य कृतेऽहं कं पृच्छामि कं प्रश्नं करोमि । कं पुरुषं पुनस्तादृशं मित्र-
रत्नं सुहृन्मणिं [मे] ददातु प्रयच्छतु । मया चन्द्रापीडेन तातस्य पितुः शुक्रनासस्य मन्त्रिमुत्स्य च वैशम्पा-
यनेन विना कथमात्मा दर्शयितव्यो दर्शनीयः । तनयशोकविह्वला सुतगोचनविबुधा माता मनोरमा या
मन्त्रिपत्नी वा किमभिधाय किं कथयित्वा संस्थापयितव्या संस्थाप्या । किं भूमिः काचिदनिर्दिष्टनाम्यणि
द्वयासाधिता ता साधयितुमात्ममाकर्तुं पश्चात्पृष्ठे स्थितः । उतेति पश्चान्तरे । कश्चिन्नरपतिर्भूवनेऽमरपति-
तोऽमिलितस्तस्य संघटनाय मेलनपककृते पश्चात्पृष्ठे परिलम्बितो विलम्बितः । आहोस्वित्किति वितर्कः । का-
चिद्विद्या मन्त्रतन्त्रादिस्था गृहीता स्वीकृता ता गृहीतुं स्वीकर्तुं मया सहोत्संकलितो दूरीभूतः । इत्येतानि
पूर्वोक्तान्यन्यानि चान्तरात्मना आत्मना मनसा चिर बहुकालमधोमुख एव नीचैर्मुख इ(ए)व प्रिकल्प्य
विकल्पना कृत्वा हृदयस्य वक्षसोऽस्फुटनादद्वैवीभावाद्विलक्ष्यमिव वीक्ष्यापन्नमिवापराधिनमिव मागममिव
महापातकिनमिव महापापकारिणमिवात्मानं स्व मन्यमानो ज्ञायमानो वदनं मुखमदर्शयन्नप्रकाशयञ्शनैः
शनैर्मन्द [मन्द] कृच्छ्रादिव कटादिव ताञ्जनानप्राक्षीदपृच्छत् । मय्यागतेऽत्रागते कश्चिदेवंविधोऽन्तरे
विचाले सद्गमः समितिः किमुत्पन्नः सजातः । अथवा कश्चिदनिर्दिष्टनामको व्याधिगमय आशु शीघ्रम-
र्यादन्तं करोतीत्येवशीलं स तथा भेषजादिभिः साधयितुं निवारयितुमशक्यममात्रं रूपं स्वल्पं यम्य स तं
समुपजातः समुत्पन्नः । येन कारणेनैतदतर्कितमेवाविचारितमेव महावज्रपतनं पविपतनमुपनतं प्राप्तमिति ।
ते तु जना एवममुना प्रकारेण पृष्टा कृतप्रश्ना सममेव युगपत्सर्वे करद्वयेन हस्तद्वयेनापिहिता आन्ताग्नि-
धृतयः श्रोत्राणि यैरेवभृता व्यजपयन्विजगमि चक्रुः । देवेति । हे देव, पापममत्तलं शान्तं विलयं गतम् । वैश-
म्पायनः माघ वर्षशतं पञ्चविंशत्यविकहायनगतं प्रियते । आयुः कर्मणेति शेषः । किमिव देवशरीरमिव
इत्येतत्पूर्वोक्तमाकर्ण्य श्रुत्वा चोत्तीव्रित इवोत्प्राणित इवानन्दस्य हर्षस्य वाग्धो नेत्राभ्युत्थस्य निर्भरो यस्मिन्
वभृन्तान्निर्वाणिव कण्ठग्रहेण गलान्निर्दिष्टेन संभाव्य सनुशान्दत्वावादीदब्रवीत् । तस्मिन्वादीदिनाशयेना-
जीवत इति । जीवतः प्राणान्धगतो वैशम्पायनम्यान्यत्रान्यन्मिन्द्रदेवे क्षणमप्यवस्थानमसंभावयता
भावना कुर्वता मया चन्द्रापीडेनैव पूर्वोक्तप्रकारेण भवन्तो जना पृष्टा प्रश्नितान्तीव्रतायेतानि त्वया
वर्णान्नावददौ कर्णे श्रोत्रे कृतानि । अधुना साप्रतमस्य वैशम्पायनस्य किं वृत्तं जातम्, येन तेन

नमुत्सृज्यायाता भवन्त' कथं वा भवद्भिर्वलादपि नानीतोऽसावित्येतदवगन्तुमुत्ताम्यति मे हृदयम्' इति । ते चैवं पृष्टा व्यज्ञपयन्—'देव, श्रूयतां यथावृत्तम् । पृष्ठतः स्कन्धावारमनुपालयद्भिः जनैः जनैर्वैशम्पायनेन सह भवद्भिरागन्तव्यमित्यादिश्य गतवति देवे तस्मिन्दिवसे सुगृहीतत्वाद्धासेन्धनादिकस्योपकरणजातस्य न दत्तमेव प्रयाणं स्कन्धावारेण । अन्यस्मिन्नह्न्याहतायां प्रयाणभेर्या सज्जीक्रियमाणे साधने प्रातरेवास्मान्वैशम्पायनोऽभ्यधात् । अतिपुण्य ह्यच्छोदाख्यं सर. पुराणे श्रूयते । तदस्मिन्स्नात्वा प्रणम्य चास्यैव तीरभाजि सिद्धायतने भगवन्तं भवानीप्रभुं महेश्वरं शशाङ्कशकलशेखरं ब्रजामः । दिव्यजनसेविता केन कदा पुन. स्वप्नेऽपि भूमिरियमालोकिता' इत्यभिधाय चरणाभ्यामेवाच्छोदसरस्तीरमयासीत् । तत्र चातिरम्यतयैव सर्वतो दत्तदृष्टिः संचरन्नमरकामिनीश्रोत्रशिखरारोहणप्रणयोचितैस्तरंगा-निलाहतिविलोलवृत्तिभिः' किसलयैरविरलकुसुममकरन्दलोभपुञ्जितानां च मत्तमधुलिहां मञ्जुना सिञ्चितरवेण दूरादाह्वयन्तमिव, मरकतमणिश्यामया प्रभयानुलिम्पन्तमिव समं दश-

वैशम्पायनो नागतो नायात । क्व वेति । कुत्र वा स्थितोऽवस्थान कृतवान्, केन वा प्रसङ्गेन सवन्धेन स्थित, कथं वा केन प्रकारेण त वैशम्पायनमेकाकिनमुत्सृज्य त्यक्त्वा भवन्त आयाता आगताः । कथं वा भवद्भिर्युष्माभिर्वलादपि दृष्टात्कारेणासौ मन्त्रिसुतो नानीत । इत्येतदवगन्तुं ज्ञातुं मे मम हृदयमुत्ताम्यति । उत्पीडयतीत्यर्थः । ते चैवममुना प्रकारेण पृष्टा प्रश्नविषयीकृता. सन्त इति व्यज्ञपयन्निति विनम्रं च । एतद्दर्शयन्नाह—हे देव हे स्वामिन्, यथावृत्तं यथाभूतं श्रूयतामाकर्ण्यताम् । पृष्ठतः पश्चाद्भागे स्कन्धावारं सैन्यं शनैः शनैर्मन्दं मन्दमनुपालयद्भिरनुरक्षद्भिर्वैशम्पायनेन सह भवद्भिर्युष्माभिरागन्तव्यमित्यादिश्य कथयित्वा देवे चन्द्रापीडे गतवति चलिते सति तस्मिन्दिवसे देवप्रयाणकदिने घासो जवगमिन्धनमिधम् । आदिशब्दाद्वस्त्रादीनां भक्ष्यम् । एतत्प्रभृतेरुपकरणजातस्य सामग्रीसमूहस्य सुगृहीतत्वात्सुलभत्वात्स्कन्धावारेण न दत्तमेव न कृतमेव प्रयाणं चलनम् । अन्यस्मिन्नहनि तद्यतिरिक्तदिने प्रयाणभेर्या गगनदुन्दुभावाहताया ताडितायामश्वादिके साधने सज्जीक्रियमाणे सत्यारोहणार्थमारोप्यमाणपर्याणादिके सति प्रातरेव प्रत्युप एवास्मान्वैशम्पायन इत्यभ्यधादित्यूचिवान् । इतिद्योल्लेखमाह—अतीति । अतिपुण्यमतिपवित्रं ह्यच्छोदाख्यमच्छोदाभिधानं सरस्तटाक पुराणे श्रूयत आकर्ण्यते । तस्माद्धेतोरस्मिन्सरसि स्नात्वा एतान् कृत्वास्यैव सप्तसस्तीरभाजि तटभाजि सिद्धायतने चैत्ये शशाङ्कस्य चन्द्रस्य शकलं खण्डं तदेव शिखरो मुगुटो सम्यैवभूतं भगवन्तं माहात्म्यवन्तं भवान्या पार्वत्या प्रभुं स्वामिनम् । क्वचित् 'भवामभवप्रभुम्' इति पाठोऽपि दृश्यते । तेन तत्र नित्यानित्यस्वामिनमित्यर्थः । महेश्वरं ह्यप्रणम्य नमस्कृत्य च ब्रजामो गच्छाम । दिव्यजनसेविता केनात्मतपधपातिना स्वप्नेऽपि स्वापदशायामपि कदा कस्मिन्काले पुन. पूर्वं पुनर्विशेषयोरियं भूमिरियं वसुमालोकितावलोचितेत्यभिधायेत्युक्त्वा चरणाभ्यामेव । पादचारिणेत्यर्थः । अच्छोदसरस्तीरमयासीदाय-यो । तत्र च तस्मिन्च्छोदसरस्यतिरम्यतयातिमनोहरतयैव सर्वतो दत्ता न्यस्ता दृष्टिर्हृदयेनैवभूतो वैशम्पायनः स्वप्नेऽपि तत्र लतामण्डपमन्नाक्षीद्व्यलोकीदिति दूरेणान्वयः । इतो लतामण्डपं विशेषय-माह—अमरेति । अमरगणा देवानां कामिन्यः स्त्रियन्तामा श्रोत्रशिखराणि कर्णाग्राणि तेष्वारोहणे यः प्रणय-रं तस्मिन्नेति तेष्वमरगणा वयोलानामनिलो वायुस्तस्याहत्या हननेन विलोला चञ्चला वृत्तिर्येषां तैरेवभूतै-रिति । एतन्मनो निमित्तो यः पुष्पमाणा पुष्पाणां मकरन्दो मरन्दस्तस्य लोभस्तृष्णा तेन पुञ्जितानामे-तेषां नाभिरम्यतेति । ध्वनिप्रसङ्गात् ननु रचिरेण मिञ्जितं ध्वनितं तस्य रवेण शब्देन करणभूतेन दृश्यते इति । मरकतेति । मरकतमणिरमरगर्भरत्नं तद्वच्छयामया श्यामलया प्रभया

दिग्भागान् अदत्तदिवसकरकिरणप्रवेगतया दिवाप्यन्तर्निशीथिनीमिव विश्राणम्, चिरपरि-
चितैरपि मेघोद्गमाशङ्कया मुहुर्मुहुरुन्मुक्तमधुरकेकारवैर्वनशिखण्डिभिरुत्कंधैरैरवलोक्यमानं
पदमिव जलदकालस्य, प्रतिपक्षमिव सर्वसंतापानाम्, निजावासमिव जडिन्नः, निर्गममार्ग-
मिव सुरभिमासस्य, आश्रयमिव मकरध्वजस्य, उत्कण्ठाविनोदस्थानमिव रते, आस्पदमिव
सर्वरमणीयानाम्, अनवरतवलितसुरभिशीतलाच्छोदसरस्तरंगमारुताभिवीजिताभ्यन्तरशि-
लातलमन्यतमंतटलतामण्डपमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च तमतिचिरान्तरितदर्शनं भ्रातरमिव तनयमिव
सुहृदमिव चानन्यदृष्टिर्विस्मृतनिमेषेण चक्षुषा विलोकयन्स्तम्भित इव, मूर्च्छयोन्मुच्यमान
इवेन्द्रियैः, झगित्युन्मुक्ताङ्गः समुपविश्य भूमौ किमायन्तरात्मना स्मरन्निवानुध्यायन्निव निर्वि-
कारवदनो गलितलोचनपयोधारासंतानस्तूष्णीमधोमुखस्तथौ । तथावस्थितं तमवलोक्यास्मा-
कमुदपादि चेतसि चिन्ता, येन केनचिदपह्रियन्त एव रसिकहृदयाः । परिणामधीरमतयोऽपि,
किं पुनः कुतूहलास्पदे प्रथमे वयसि वर्तमानाः तस्मान्नियतमियमस्येमामतिमनोहरां भूमि-
मालोक्य भावयतो हृदयविकृतिरीदृशी जातेति । न चिराच्च तमेवमवदाम वयम् । दृष्ट्वा

कान्त्या सममेकपदे दशदिग्भागान्दशककुभा प्रदेशाननुलिम्पयन्तमिवानुलिम्पनं कुर्वन्तमिव । न दनो दिवसकालस्य
सूर्यस्य किरणप्रवेगः । करप्रवेगो येन तस्य भावस्तत्ता तथा दिवापि दिवसेऽयन्तर्मध्ये निशीथिनीमिव रात्रि-
मिव विश्राणं धारयन्तम् । 'निशा निशीथिनी रात्रि' इति हैम । चिरपरिचितैरिति । चिरपरिचितैरपि
चिरपरिणीलितैरपि मेघस्योद्गम उदयस्तस्याशङ्कारेका तथा मुहुर्मुहुर्वारवारमुन्मुक्तो मधुरो मिष्ट केलागो
यैरेवभूतैर्वनशिखण्डिभिररप्यमयूरैरुत्कंधैरुद्धैर्वैरवलोक्यमान निरीक्ष्यमाण जलदकालस्य प्रावृट्ममयस्य पदमिव
स्थानमिव, सर्वसंतापानां समग्रतापानां प्रतिपक्षमिव शत्रुमिव, जडिन्न शैलस्य निजावाममिव स्वाश्रयमिव, सु-
भिमासस्य वसन्तमासस्य निर्गममार्गमिव निर्गमनपन्थानमिव, मकरध्वजस्य कर्पस्याश्रयमिव निवासमिव, रते
कर्पस्त्रिय उत्कण्ठाविनोदस्थानमिवोत्कलिकाविलामपदमिव, सर्वरमणीयानां समग्रमनोहराणामास्पदमिव गृह-
मिव, अनवरत निरन्तर वलिता पद्मादायाता ये सुग्भयः सुगन्धा शीतला शिशिरा अच्छोदमग्ममग्गा
कत्रोलास्तेषां माहेते वायुनाभिवीजितमभ्यन्तरशिलातल यस्य स तमन्यतम तटलतामण्डपमद्राक्षीदित्यन्ययु
प्रागेवोक्तः । दृष्ट्वा चेति । अतिचिरकालेनान्तरितं व्यवहितं दर्शनमवलोकनं यस्यैवभूतं तलतामण्डपं दृष्ट्वा
विलोक्य च भ्रातरमिव सहोदरमिव, तनयमिव सुतमिव, सुहृदमिव मित्रमिव, न विद्यतेऽन्यन्मिन्द्रियस्य
भूतो विस्मृतो विस्मरण प्राप्तो निमेषो निमीलनं यस्यैवभूतेन चक्षुषा विलोकयन्पश्यन्स्तम्भित इव स्त-
नीत इव, मूर्च्छया मोहेनेन्द्रियैः कर्णैरुन्मुच्यमान इवोन्प्रावत्येन लज्जमान इव, झगिति शीघ्रमुन्मुक्तान्-
द्धानि येन स । अतिशयित्यादिति भावः । भूमौ पृथिव्या समुपविश्योपवेशनं कृत्वान्तरात्मना मनसा किम-
प्यनिर्वचनीयं स्मरन्निव स्मृतिगोचरीकुर्वन्निव, अनुध्यायन्निवानुचिन्तयन्निव, निर्विकार निर्विद्वितिक वदनना-
नन यस्य स । गलिता हस्ता लोचनाभ्यां या पयोधाराश्रुधारा तस्या मत्तानं शस्त्रिरेवभूतमूर्च्छां मोह-
नावोमुक्तो नैवेर्मुन्मथ्यो न्यितवान् । तथावस्थितं तदवस्थाप्राप्तं च तं वैशम्पायनमत्रोक्तं निर्गन्ता-
न्माकं चेतसि चित्ते चिन्तानिस्सुदपायुत्पन्ना । परिणामेऽवमाने वीरा स्थिरा मतिर्बुद्धिर्धैर्या ते तथा ।
एवमपि रसिकहृदया कामिजना येन केनचित्प्रकारेणापह्रियन्त एव वर्गीक्रियन्त एव । किं पुनः
कुतूहलास्पदे कौतुकस्थाने प्रथमं आये वयस्यवस्थायां वर्तमाना स्थिता । जना इति शेषः । तस्मादपि
हेत्वर्थः । निपत निश्चितमिमामतिमनोहरामतिरमणीयां भूमिं वसुधामालोक्य निर्गन्तास्य वैशम्पा-
नस्येति भावयन्तश्चिन्तयन् ईदृशी हृदयविकृतिश्चिन्तविभुतिर्जातोत्पन्ना । न चिराच्च चिरमादेन तं वैशम्पायन-

१ निर्गन्तः २ चरन्ति ३ इव लिखित इव लुचिम् ४ एव लिखापारमित्रादिति वाच्यं ५ तदयो ६ अवस्थित च ७ प्रविश्य

दर्शनीयानामवधिरेषा । तदुत्तिष्ठ । संप्रति निवर्तयामः स्नानविधिम् । अतिमहती वेलौ । सज्जीभूतं साधनम् । प्रयाणाभिमुखः सकलः स्कन्धावारस्त्वां प्रतिपालयन्नास्ते । किम-
द्यापि विलम्बितेन' इति । स त्वेवमुक्तोऽप्यस्माभिरश्रुतांस्मदीयालाप इव, जड इव, मूक
इव, अशिक्षित इव, वक्तुं न किञ्चिदपि प्रत्युत्तरमदात् । तमेव केवलमन्तिमेषपक्षमणा निश्चल-
स्त्वधतारकेण संतताश्रुस्रोतसा लिखितेनेव चक्षुषा लतामण्डपमालोकितवान् । पुनः पुनश्चा-
स्माभिरागमनार्थानुरुध्यमानस्तद्ग्रथितदृष्टिरेवास्मान्परिच्छेदनिष्ठुरमाह स्म—'मया तु न यात-
व्यमस्मात्प्रदेशात् । गच्छन्तु भवन्तः स्कन्धावारमादाय । न युक्तं भवतां चन्द्रापीडमु-
ज्वलपरिरक्षितं गते तस्मिन्महासाधनं गृहीत्वास्या भूमौ क्षणमप्यवस्थानं कर्तुम् ।' इत्युक्त-
वन्तं च तमकस्मान्नाम किञ्चिदस्य दैवादेव वैराग्यकारणमुत्पन्नमित्याशङ्क्य सानुनयमागम-
नाय पुनःपुनः प्रतिबोध्य तादृशासंबद्धानुष्ठानेन जातपीडा निष्ठुरमप्यभिहितवन्तो वयम् ।
एवं न युक्तमस्माकं स्थातुम् । भवतः पुनर्देवस्य तारापीडस्यानन्तरादार्यशुकनासाल्लब्धजन्मनो
देव्या विलासवत्याङ्गलालितस्य देवेन चन्द्रापीडेन सहैकत्र संवृद्धस्य तथा विद्यागृहे महता
यत्नेनैव शिक्षितस्य युक्तमिदम्, यज्ज्येष्ठे भ्रातरि सुहृदि वत्सले भर्तारि जगन्नाथे च गुण-
वति च भवति सर्वमर्पयित्वा गते तत्परित्यागेनात्मावस्थानं कस्यापरस्येदृशो युक्तायुक्तपरि-

मेव वय [अ]वदाम जत्पाम । दर्शनीयानां विलोकनीयानामेपा भूरववि सीमा दृष्टावलोकिता । तदिति हेत्यर्थः । उत्तिष्ठोत्थान कुरु । सप्रतीदानी तानविधिमाह्वनविधि निर्वर्तयामो निष्पादयाम । अतिमह्यतिगरीयसी वेला चारा । जातेति शेषः । साधन सैन्य सज्जीभूत सज्ज जातम् । सकलः समग्र स्कन्धावार सैन्यलोका प्रयाणाभिमुखो गमनाभिमुखास्त्वा वैशम्पायन प्रतिपालयन्निरीक्षन्नास्ते तिष्ठति । अद्यापि साप्रतमपि किं विलम्बितेन । किं कालक्षेपणे[ने]त्यर्थः । स तु वैशम्पायन एव पूर्वोक्तप्रकारेणास्माभिरुक्तोऽपि कथितोऽप्यश्रुतोऽनाकर्णितोऽन्सदीय आलापो येन स इव, जड इवाचेतन इव, मूक इव एड इव, अशिक्षित इवापाठित इव वक्तुं चात्पतु न किमपि प्रत्युत्तर प्रतिवचोऽदाहृदौ । तमेव लतामण्डपमेव केवलमेकमनिमेप निमीलनरहित पक्ष्म शम्भस्तत्तेन, निधला शिरात एव स्तब्धा तारका कनीनिका यस्मिंस्तत्तेन, सतत निरन्तरमश्रुत्वोतो नेत्राम्बु-प्रवाहो शम्भस्तत्तेन, लिखित[ि]नेव चित्रितेनेव चक्षुषा नेत्रेण लतामण्डपमालोकितवान्निरीक्षितवान् । पुन पुनश्चास्मान्निरागमनायात्रानयनकृतेऽनुरूप्यमानोऽनुरोध क्रियमाणः । तस्मिँल्लतामण्डपे ग्रथिता लम्बा दृष्टिर्यस्यैवभूत एवास्यापरिच्छेदनिष्ठुर निश्चयपट्टमहाह स्म कथयामास । मया त्वस्मात्प्रदेशान्न यातव्य न गन्तव्यम् । नरातो यूय रक्ताधार सैन्यमादाय गृहीत्वा गच्छन्तु ब्रजन्तु । तस्मिँश्चन्द्राप्रीडे गते सति चन्द्राप्रीडस्य राज्ञो गुप्तवेलेन बाहुवीयेण परिरक्षित महासाधन महासैन्यगृहीत्वादायास्या भूमौ क्षणमप्यवस्थान कर्तुं भवता युष्माकं न युक्तं न पापम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणोक्तवन्त कथितवन्त च तं वैशम्पायनम् । नामेति कोमलामञ्चरे । नास्तीति कारणतोऽस्य वैशम्पायनस्य देवादिव विधेरेव वैराग्यकारण विरक्ततानिदान किंचिदुत्पन्न सजातम् । तां वा गात्रुनय सविनय पुन पुनरागमनायात्रानयनकृते प्रतिबोध्य प्रतिबोध्य दत्त्वा तादृश तथाविध तादृशानगरवितावरण तेन जातपीडा उत्पन्नवाधा वय निर्गमपि परंपमप्यभिहितवन्तः कथितवन्तः । राह न युक्तं न युक्तिमतः । नागप्रीडस्य राज्ञोऽनन्तरादव्यवहितात् । तत्सदृशादित्यर्थः । आर्यशुक- तां वा गात्रुनय सविनय पुन पुनरागमनायात्रानयनकृते प्रतिबोध्य प्रतिबोध्य दत्त्वा तादृश तथाविध तादृशानगरवितावरण तेन जातपीडा उत्पन्नवाधा वय निर्गमपि परंपमप्यभिहितवन्तः कथितवन्तः । राह न युक्तं न युक्तिमतः । नागप्रीडस्य राज्ञोऽनन्तरादव्यवहितात् । तत्सदृशादित्यर्थः । आर्यशुक-

च्छेदः । तिष्ठतु तावदस्माकं तवोपरि स्नेहो भक्तिर्वा । अस्मिंस्तु शून्यारण्ये भवन्तमेकाकिनमुत्सृज्य गताः सन्तो देवेन चन्द्रशीतलप्रकृतिना चन्द्रापीडेनैव किं वक्तव्या वयम् । किमन्यो देवश्चन्द्रापीडोऽन्यो वा भवान् । तदुन्मुच्यतामयं संमोहः । गमनाय धीराधीयताम् इत्यभिहितोऽस्माभिरिपदिव विलक्षहासेन वचनेनास्मानवादीत्—‘किमहमेतावदपि न वेद्मि, यद्गमनाय मां भवन्तः प्रबोधयन्ति । अपि च चन्द्रापीडेन विना क्षणमप्यहमन्यत्र न पारयामि स्थातुम् । एषैव मे गरीयसी परिवोधना । तथापि किं करोमि । अनेनैव क्षणेन सर्वं विगलितं मे प्रभुत्वम् । तथाहि स्मरन्निव किमपि मनो नान्यत्र प्रवर्तते, पश्यन्तीव किमपि न दृष्टिरन्यतो चलति, आसक्तमिव कापि हृदयं किमपि न जानाति, निगडिताविव पदमपि दातुं न चरणानुत्सहेते । कीलितेव चास्मिन्नेव स्थाने तनुः । तदात्मना त्वहमसमर्थो यातुम् । अथ बलाद्भवन्तो मां निनीपवः, तत्रापि चलितस्यास्मात्प्रदेशादात्मनो जीवितधारणं न संभावयामि । अत्र तु पुनस्तिष्ठतो यदेतदन्तर्हृदये किमर्थनवसीयमानं विपरिवर्तते मे । येनैव विधृतोऽस्मि तेनैवावश्यं धार्यन्ते प्राणा इति चेत्तसि मे । तदलं निर्वन्धेन । गच्छन्तु भवन्तः । भवतु यावज्जीवमा वृषेश्चन्द्रापीडदर्शनसुखम् । अल्पपुण्यस्य तु तन्मे प्राप्तमपि-

प्रमर्षयित्वा वित्तिर्य गते सति तत्परित्यागेन तद्राहिल्येनात्राच्छेदसरस्यवस्थान कस्यापरस्य त्वदभिन्नम्येऽगो युक्तायुक्तयोर्न्याय्यान्याय्ययोः परिच्छेदो निर्णायते । अस्माकं तवोपरि स्नेहः प्रीतिर्भक्तिर्वा आराध्यत्वेन ज्ञानं तावत्तिष्ठतास्ताम् । अस्मिंस्तु शून्यारण्ये जनरहितादव्यमेकाकिनमसहाय भवन्तमुत्सृज्य त्यक्त्वा गता सन्तो वयं चन्द्रवच्छीतलप्रकृतिना शिशिरस्वभावेन देवेन चन्द्रापीडेनैव किं वक्तव्या किं कथनीया । किमन्यादितरः [देवः] चन्द्रापीडोऽन्यो वा चन्द्रापीडाद्भिन्नो भवास्त्वम् । तदिति हेत्वर्थः । अयं समोहोऽज्ञानमुन्मुच्यता त्यज्यताम् । गमनाय धीर्बुद्धिराधीयता स्वीक्रियताम् । इति पूर्वोक्तप्रकारेणास्माभिरभिहितं कथितं ईपदि मनागिव विलक्ष वीक्षापन्न हासो हास्य यस्मिन्नेव विवेकेन वचनेनास्मानवादीदवधीन् । अहमेतावदप्येतावन्मात्रमपि किं न वेद्मि न जानामि, यद्यस्मात्कारणाद्भवन्तो मां गमनाय प्रबोधयन्ति प्रबोधं कुर्वन्ति । अपि चेति प्रकारान्तरे । चन्द्रापीडेन विनान्यत्रा[न्य]स्मिन्प्रदेशेऽहं क्षणमपि स्थातुं न पारयामि न समर्थो भवामि । एषा पूर्वोक्तैव मे मम गरीयसी गरिष्ठा परिवोधना प्रतिबोधः । तथापीति । अहं किं करोमि किं कुर्वे । अनेनैव क्षणेन समयेन मे मम प्रभुत्वं सामर्थ्यं सर्वत्र सर्वस्मिन्स्थले विगलितं विनष्टम् । तदेव दर्शयन्नाह—तथाहीति । मनोऽन्यत्र किमपि न प्रवर्तते । अत उत्प्रेक्षते—स्मरन्निव स्मृतिं कुर्वन्निव । दृष्टिर्दृष्टिमप्यन्यतो न वर्त्तते । न पश्चान्निवर्तते । अत उत्प्रेक्षते—पश्यन्तीव विलोकयन्तीव । हृदयं चेत् कापि कुत्रापि किमपि न जानाति नावकलयति । अत उत्प्रेक्षते—आसक्तमिवात्ममिव । चरणौ पादौ पदमपि दातुं नोत्सहेते नोत्साहं कुर्वते । अत उत्प्रेक्षते—निगडिताविव नियन्त्रिताविव । अस्मिन्नवस्थाने मे तनुः शरीरं कीलितेव कीया नियन्त्रितम् । तत्तस्मात्कारणादात्मना तु स्नेहं त्वहं यातुमितो गन्तुमगमयोर्योऽक्षमः । अथेति प्रकारान्तरे । भवन्तो तु बलाद्दृष्टान्मां वैशम्पायनं निनीपवो नेतुमिच्छन् । तत्रापि तस्मिन्नपि प्रदेशेऽस्मात्प्रदेशाच्चलितस्य गन्तुं तत्स्यात्मानं स्वस्य जीवितधारणं न संभावयामि नावकलयामि । अत्र त्विति । अस्मिन्स्थले पुनस्तिष्ठतो न यदेतदन्तर्हृदये चेतनि किमप्यनिर्दिष्टनामकमनवसीयमानमत्रायमानं विपरिवर्तते परिभ्रमति । येनैवाहं तोऽस्मि । इति मे मम चेतस्यन्ति । इतिद्योत्यमाह—तेनैवेति । तेनैव हृदयान्तर्वर्तिना प्राणा अमोऽन्या निश्चयेन धार्यन्ते त्रियन्ते । तत्तन्माडेतोर्निर्वन्धेनात्माग्रहेणालं भूतम् । भवन्तो यूयं गच्छन्तु व्रजन्तु । चन्द्रापीडस्य दर्शनमवलोकनं तदेव तस्माद्वा सुखं यावज्जीवं यावत्प्राणधारणं तावदावृत्तेर्भवतु सपत्नताम् । अत्रापुण्यस्य तु

१ वदनेन २ इवान्यत्र ३ अस्मिन्नेव ४ अगम्यमानम्, अगम्यमानम् ५ चेतनि ६ अनुभवन्तु, ७ कश्चि-
पीडसुखदर्शनम्.

करतलादेवैवमाच्छिद्य दैवेन नीतम्' इत्यभिदधानश्च कौतुकात् 'किमेतत्, येनैवं भापसे । नायासि देवस्य चन्द्रापीडस्य समीपम्' इत्यस्माभिः पुनः पुनः पृष्ठोऽप्यभ्यधात् — 'लज्जेऽहमेवं वक्तुम् । तथापि शपामि वयस्यचन्द्रापीडस्यैव जीवितेन, यदि किञ्चिदपि जानामि यत्केन कारणेन न शक्नोम्यतो गन्तुमिति । अपि च भवतामपि प्रत्यक्ष एवायं वृत्तान्तः । तद् ब्रजन्तु भवन्तः' इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् । मुहूर्तादिव चोत्थाय तेषु तेषु रम्यतरेषु तरुतलेषु लतागहनेषु सरस्तीरेषु तस्मिन् देवायतने किमपि नष्टमिवान्विष्यन्ननन्यदृष्टिर्वभ्राम । भ्रान्त्वा च चिरमिव खिन्नान्तरात्मा सनिर्वेदमूर्ध्व निःश्वस्य तस्मिन्लतागहने पुनरुपविश्य तस्थौ । वयमपि कृतवीरुत्संनिधानास्तत्प्रतिबोधनप्रत्याशया स्थिता एव । गतवति समधिक इव यामद्वये शरीरस्थितिकरणायास्माभिरभ्यर्थितः प्रत्युवाच — 'वयस्यचन्द्रापीडस्य खल्वमी स्वजीवितादपि बल्लभतरा प्राणाः । तद्यदि बलादपि परित्यज्य मां गच्छन्ति, तथाप्येषां संधारणे मया यत्नः कार्यः । किं पुनरगच्छतामेव । चन्द्रापीडदर्शनेनैव चाहमर्थी । न मृत्युना । तदभ्यर्थनैवात्र निष्फला' इत्यभिधायोत्थाय स्नात्वा कन्दमूलफलैर्वनवासोचितां शरीरस्थितिमकरोत् । निर्वर्तिताशरीरस्थितौ तस्मिन्वयमपि कृतवन्तः । अनेनैव च क्रमेण

मे मम तद्दर्शनमुख प्राप्तमपि लब्धमपि करतलादेव हस्ततलादेव । एव पूर्वोक्तन्यायेनाच्छिद्याक्षिप्य दैवेन वि-
यिना नीत गृहीतमित्यभिदधान इति ध्रुवाणश्च कौतुकात्कुतूहलेनैतत्किं वर्तते, येन हेतुना त्वमेव भापस एव
यदसि देवस्य चन्द्रापीडस्य समीपमभ्यर्ण नायासि नागच्छसि । इत्यस्माभिः पुनः पुनर्वारवार पृष्ठोऽप्यनुयु-
क्तोऽभ्यभ्यधादवोचत् । अहमेव वक्तुं कथयितुं लज्जे त्रपामि । तथा[पि] लज्जावत्त्वेऽपि वयस्यचन्द्रापीडस्यैव
जीवितेन प्राणितेन शपामि शपयं करोमि, यद्यहं किमपि जानाम्यवकलयाभि । केन कारणेनातो गन्तुं यन्न
शक्नोमि न समर्थो भवामीति । अपि च युक्त्यन्तरे । भवतामपि युष्माकमप्ययं वृत्तान्त उदन्तः प्रत्यक्ष एवा-
नुभवमिदं एव । तत्तस्माद्धेतोर्भवन्तो ब्रजन्तु गच्छन्तु । इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् । मौनेन स्थितवानित्यर्थः । मुहू-
र्तादिवोत्थाय चोत्थानं कृत्वा च तेषु तेषु रम्यतरेष्वतिमनोहरेषु तरुतलेषु वृक्षतलेषु लतागहनेषु बह्वीगहनेषु स-
रस्तीरेषु तटाकतटेषु तस्मिन् देवायतने चैले किमपि किञ्चिदपि नष्टमिव गतमिवान्विष्यन्नशोधयन् [न] अन्य-
स्मिन्दृष्टिर्यस्यैवभूतो बभ्राम भ्रमणं चकार । चिरमिव चिरकालसदृशं भ्रान्त्वा च भ्रमणं कृत्वा खिन्नः सेदं
प्राप्तोऽन्तरात्मा मनो यस्य स सनिर्वेदः सत्त्वावमाननमूर्ध्वमुपरिष्ठान्निःश्वस्य निःश्वसं मुक्त्वा तस्मिन्पूर्वोक्ते ल-
तागहने पुनर्न्याययामुपविश्योपवि(वे)शनं कृत्वा तस्थौ स्थितवान् । कृतं विहितं वीरुधा बह्वीना सन्निधानं स-
मीपं धैर्यविश्रां वयमपि तस्य वैशम्पायनस्य प्रतिबोधानं तस्य प्रत्याशा वाञ्छा तथा स्थिता एव । समधिके किञ्चि-
दधिर्वै गामहो गृहगन्तये गतवति व्यतीते सति शरीरस्थितिकरणाया देहधारणाकृतेऽस्माभिरभ्यर्थितः प्रार्थितः
प्रार्थनां प्रत्यप्रदीत् । वयस्य[न्य] मित्रस्य चन्द्रापीडस्य रालु निश्चयेनामी प्राणा स्वजीवितादपि स्वकीयजीवित-
त्वापि दातव्या । अन्तिमयेन प्रिया इत्यर्थः । तत्तस्माद्धेतोर्बलादपि दृष्टादपि यदि मां परित्यज्य मुक्त्वा गच्छ-
न्ति, तथाप्येषां प्राणानां संधारणे रक्षणे मया यत्नः प्रयासः कार्यः । अगच्छतामब्रजतामेवैषां किं पुनर्भ-
ष्ये । चन्द्रापीडस्यैव चन्द्रापीडावलोकनेनैवाहमर्थी प्रयोजनवान् । न मृत्युना न कालधर्मेण । तस्माद्धेतोरेव
निष्पत्तेः तस्माद्धेतोर्न्यायः । इत्यभिधायेत्युक्त्युक्त्युत्थानं कृत्वा स्नात्वा च कन्दमूलफलैः कृत्वा वनवासस्योचि-
तां शरीरस्थितिं देहनाशनमकरोदवत्पयन् । निर्वर्तिता निष्पादिता शरीरस्थितिर्येनैवविवेकं तस्मिन्वैश-
म्यतरे नमपि कृतवन्तो निष्पादि[न]न्तः । शरीरस्थितिमिति शेषः । अनेनैव क्रमेण परिपाठ्या

१ इति । २ इति । ३ लतागहने ४ लब्धं च ५ अन्यतमस्मिन्, अन्यतमस्मिन्, ६ प्रतिबोधना,
७ इति । ८ इति । ९ इति । १० इति ।

विस्मितान्तरात्मानो रात्रौ च दिवा च किमेतदिति तद्वृत्तान्तमेवानुभावयन्तो दिनवयं स्थित्वा निष्प्रत्याशास्तदागमनानयनयनोः सुकृतशम्बलसंविधानं तत्परिकरं तत्र स्थापयित्वा चागता वयम् । यच्चाग्रतो न प्रेषितः सैवादकस्तदेकं तावदन्तरा गच्छतो देवस्यासौ न परापतत्येव । अपरमपि चिरार्त्तविष्टमात्रस्यैव देवस्य मा पुनरागमनकेशोऽभूत् इति । चन्द्रापीडस्य तु तं स्वप्नेऽप्यनुप्रेक्षणीयं वैशम्पायनवृत्तान्तमाकर्ण्य युगपदुद्वेगविस्मयाभ्यामाक्रान्तहृदयस्योदपादि चेतसि—‘किं पुनरीदृशस्य सर्वपरित्यागकारिणो वनवासैकशरणस्य वैराग्यस्य कारणं भवेत् । स्वीयं च न पश्यामि किञ्चित्स्वलितम् । तातप्रसादात्तु मामिव तमपि चरणतललुलि-
तचूडामणयोऽर्चयन्त्येव राजानः । ममेव तस्यापि चेच्छाधिकेषु सर्वोपभोगेषु न किञ्चिदपि हीयते । ममेव तस्याप्याज्ञा न विहन्यत एव । अहमिव सोऽपि प्रसादान्करोत्येव । मत्त इव तस्मादपि विभेद्येवापराधिजनः । मयीव तस्मिन्नपि सर्वाः संपदः तमप्यालोक्य मामिवोत्पद्यते स्पृहा लोकस्य । अथागच्छंस्तातेनाम्बया वार्यशुकनासेन मनोरमया च तनयस्नेहोचितेन सौहार्देन न संभावितः । विनयाधिक्येच्छुना तातेन शुकनासेन वा किञ्चित्पीडाकरमभि-

विस्मितो विस्मय प्राप्तोऽन्तरात्मा येषामेवभूता वयं रात्रौ निशायां च दिवा च वासरे किमेतदिति तद्वृत्तान्तं तदुदन्तमनुभावयन्तोऽनुचिन्तयन्तो दिनत्रयं स्थित्वावस्थानं कृत्वा तस्य वैशम्पायनस्यागमनमानयनं च तयो-
निष्प्रत्याशा निराशाः सन्त सुकृतमेव शम्बल पाथेय तस्य संविधानं करणं तस्य तदेव चा(च)परिकरं परिच्छ-
दं तत्र तस्मिन्प्रदेगे स्थापयित्वा च वयमागता आयाताः । यच्चेति । यदग्रतः सवादकं संदेशहारको न प्रे-
षितो न प्रहितः । तत्र नियामकद्वयम् । तदेव दर्शयन्नाह—तदेकमिति । एकं तावदेवस्य गच्छतोऽन्तरा म-
येऽसौ न परापतत्येव मिलितुं न शक्नोत्येव । अपरमप्यन्यदपि नियामकम् । चिराद्बहुकालेन प्रविष्टमात्रस्यागत-
मात्रस्य देवस्य पुनर्द्वितीयवारमागमनकेशो मा भूत् । माडयोगे लुङ् । चन्द्रापीडस्य तु स्वप्नेऽपि स्वप्नप्रदशायामय-
नुप्रेक्षणीयमवितर्कणीयं वैशम्पायनवृत्तान्तं मन्त्रिसुतोदन्तमाकर्ण्य ध्रुत्वा युगपत्समकालमुद्वेगोऽरतिविस्मय-
आश्चर्यं च ताभ्यामाक्रान्तं व्याप्तं हृदयं चेतो यस्यैवभूतस्य चन्द्रापीडस्येति चेतस्युदपाद्युत्पन्नम् । ईदृशस्या-
निर्वचनीयस्य सर्ववस्तुनः परित्यागं करोतीत्येवशीलस्य वनवास एवैकमद्वितीयं शरणं यस्यैवभूतस्य वै-
राग्यस्य कारणं निदानं किं पुनर्भवेत् । स्वीयमात्मीयं च स्वलितं वैगुण्यं किञ्चिन्मनाद् न पश्यामि
नावलोकयामि । तातप्रसादात्पितुरनुग्रहात् तु मामिव चन्द्रापीडमिव तमपि वैशम्पायनमपि चरणत-
लेऽद्वितले लुलिता लुठिताचूडामणयः शिरोमणयो येषामेतादृशो राजानो भूभुजोऽर्चयन्त्येव पूजयन्त्येव ।
ममेव चन्द्रापीडस्येव तस्यापि वैशम्पायनस्यापीच्छाधिकेषु समीहाभ्यधिकेषु सर्वोपभोगेष्वनानादिषु न
किञ्चिदपि मनागपि हीयते । न्यूनं न भवतीत्यर्थः । हीयत इति कर्तरिप्रयोगः । ममेव तस्यापि वैश-
म्पायनस्याप्याज्ञा निर्देशोऽन्त्यैर्न विहन्यत एव न खण्ड्यत एव । अहमिव चन्द्रापीड एव सोऽपि
वैशम्पायनोऽपि प्रसादान्वलादिप्रदानरूपाङ्करोत्येव सृजत्येव । मत्त इव मदिव तस्मादपि वैशम्पायनादप्य-
पराधिजनो विभेद्येव भीतिं प्राप्नोत्येव । मे(मयी)व मय्येव तस्मिन्नपि वैशम्पायनेऽपि सर्वाः संपदाः संपदो
विभूतयः । तमपि वैशम्पायनमप्यालोक्य निरीक्ष्य मामिव चन्द्रापीडमिव लोकस्यापि जनस्यापि स्पृहा
वाञ्छोत्पद्यते जायते । आगच्छन्नसौ तातेनाम्बया वार्यशुकनासेन मनोरमया वा तनयः पुत्रमन्मिन्नेह
प्रीतिमन्मिन्नेहोचितेन योग्येन सौहार्देन प्रीत्या न संभाविनो नालोचितः । विनयः प्रथममन्मिन्नेहोचितः
तदिच्छतीत्येवशीलेन तातेन शुकनासेन वा किञ्चिन्मनाङ्गीडाकरं पीडाजनकमभिहितं कथितम् ।

हितम् । ताडितो वा । तत्रापि नैवासावेवं स्नेहतः पिशुनस्वभावो वा, गुरुजनाभक्तौ वा, गुणोपादानविमुखो वा, तरलचित्तो वा । यत्किञ्चनकारी यः कश्चिदिव क्षुद्रप्रकृतिराढ्यपुत्रता-
गर्वितो दुःशिक्षितो दुर्विनीतो वा, पुत्रैकतादुर्ललितो वा । यो जन्मनः प्रभृति सर्वप्रकारो-
पकारिणो गुरुजनस्योपरि खेदमेवं कुर्यादनुबन्धाद्विरमेद्वा । प्रशमस्यापीदृशस्य नैव कालः ।
अद्याप्यसौ विद्वज्जनोचिते गार्हस्थ्ये एव न निवेशितः, देवपितृमनुष्याणामानृण्यमेव नोप-
गतः, अगत्वा चानृण्यमृणत्वेण बद्धः क्व गतः । न तेन पुत्रपौत्रसंतत्या वंशः प्रतिष्ठां नीतः ।
नानन्तदक्षिणैर्महाक्रतुभिरिष्टम् । न सत्रकूपप्रपाप्रासादतटाकारामादिभिः कैर्तिनैरलंकृता
मेदिनी । नाकल्पस्थायि दिशोऽप्यायि यशो विप्रकीर्णम् । न गुरवोऽनुवृत्त्या सुखं स्थापिताः ।
न स्निग्धबन्धूनामुपकृतम् । न प्रणयिनो निर्विशेषविभवतां नीताः । न साधवः परिवर्धिताः ।
नानुजीविन संविभक्ताः । न दृष्टाः श्रुता वाङ्मनाः । न जातेन जीवलोकासुखान्यनुभूतानि ।
न तेन पुरुषार्थसाधनानां धर्मार्थकामानामेकोऽपि हि प्राप्तः । किमेतत्तेन कृतम्' इत्याक्षि-
प्रचेताश्चिन्तयंश्चिरमिव तस्मिन्नेव तरुतले स्थित्वा शून्यहृदयोऽपि यथाक्रियमाणप्रसादसंमान-

ताटितो वा प्रहृतो वा । तत्रापि ताडनादिष्वप्यसौ वैशम्पायनो मद्विपये स्नेहतः स्नेहानैव पिशुनस्वभावः खल-
प्रकृतिः । गुरुजनानां पित्रादीनां वाभक्तोऽनाराधकः । गुणानामुपादानं ग्रहणं तत्र विमुखं पराङ्मुखो वा । तरल-
चित्तं यस्य स तथा चञ्चलहृदयो वा । यत्किञ्चन यत्तत्करोतीत्येवशीलं स तथा यः कश्चिदिव धुद्रप्रकृतिस्तुच्छस्वभावः
आद्यपुत्रतया वा, गर्वितः स्वयं प्राप्तो दुःशिक्षितो दुरध्यापितो दुर्विनीतो वा प्रश्रयरहितः, पुत्रस्यैकतैव्यं तथा
दुर्ललितो दुधेष्टितो वा । स जन्मनः प्रभृत्युत्पत्तिमारभ्य सर्वप्रकारेणोपकारिणः उपकृतिविधायिनो गुरुजनस्य
मातृप्रभृतिलोकस्योपधेयं रोदः कुर्याद्विदध्यात् । अनुबन्धात्सवन्धाद्वा विरमेन्नैवर्तयेत् । ईदृशस्यैतादृशस्य प्रशम-
स्यापि [न] एष कालो नायं समयः । अत्र सर्वत्र वाशब्दो विकल्पार्थः । अद्याप्यद्य यावत्, स वैशम्पायनो विद्व-
ज्जनोचिते पण्डितलोकायोग्ये गार्हस्थ्ये गृहस्थाश्रमे एव न निवेशितो न स्थापितः । देवाश्च पितरश्च मनु-
ष्याश्च तेषामानृष्यमनृष्यभावमेव नोपगतो न प्राप्तः । सुतोत्पादकत्वाभावादिति भावः । आनृष्यमगत्वाप्राप्य
च गणत्रयेण पूर्वोक्तेन बद्धो नियन्त्रितः कः गतः कः प्राप्तः । तेन वैशम्पायनेन पुत्रपौत्रसतत्या । वशोऽन्वयो न
प्रतिष्ठा नीतो न प्रोढिमारोपितः । अनन्ता अपरिमिता दक्षिणा यज्ञसमाप्तेरनन्तरं दानं येष्वेव विधेर्महाक-
नुभिर्महायज्ञेनैव यज्ञः कृताः । सत्रेति । सत्रा दानशाला, कूपा अवटा, प्रपा पानीयशाला, प्रासादा
वेदभूषणानि सश्रानि, तटाकानि सरासि, आरामा कृत्रिमवनानि, एतत्प्रभृतिभिः कीर्तनैर्नामभिर्मैदिनी वसुधा
गतकृता न विभृषिता । आकल्पस्थाय्यायुगान्तस्थायि दिशोऽपि दिग्गमनशीलं च यद्यः लोको न विप्रकीर्णः
न विस्तारितम् । गुरवो हिताहितोपदेष्टारोऽनुवृत्त्यानुकूल्येन मुखं यथा स्यात्तथा न स्थापिता नैकत्र स्थितिं
प्राप्तिः । शिष्या स्नेहवन्तो ये चन्धवो श्रातरस्तेषां नोपकृतमुपकृतिर्न कृता । प्रणयिनः सुहृदो निर्विशेष-
भिर्गदतामोपैश्वर्यता न नीता न प्रापिता । साधवः सज्जना न परिवर्धिता न वृद्धिः प्रापिता । अनुजीविनः
नैव न सुविभक्ता न सुविभागीकृता । न वानुक्रियया दृष्टा वीक्षिता श्रुता आकर्षिता वाङ्मना श्रियः ।
नैव नैव नैव नैव जीवत्कामुराणि सासारिकानैव नैव नानुभूतानि । न भुक्तानीत्यर्थः । तेन वैशम्पाय-
नेन पुरुषार्थानुष्ठानेन पुरुषार्थसाधनानां धर्मपरायणानां मध्य एकोऽप्यन्यतरोऽपि न प्राप्तः । तेन वैशम्पा-
यनेन नैव नैव नैव नैव । इति पूर्वोक्तप्रसङ्गेणाक्षिप्तचेता व्याकुलहृदयश्चिरमिव बहुकालसदृशः चिन्तय-
न्त्या ललितः एकोऽपि एव नैव नैव इत्यन्तेन स्थित्वा शून्यं हृदयं चेत्तो यथैवभूतोऽपि यथायोग्यं क्रिय-

संभावनासंभावितं विससर्ज सकलमेव राजकम् । उत्थाय तत्क्षणकृतमुत्तम्भिततुङ्गतरते
 रणावद्धचन्दनमालमुभयपार्श्वस्थापितोत्पल्लवमुखपूर्णहेमकलशम्, द्वारात्प्रभृति सिक्तंमृष्टभूमि
 भागम्, अन्तर्वहिश्व प्रकीर्णसुरभिकुसुमप्रकरम्, इतस्ततः संचरता कर्मान्तिकलोकेन गृहीतवि
 विधभृङ्गारम्, मणिचामरतालवृन्तरत्नपादुकाद्युपकरणपाणिभिर्वारवनिताभिश्चाकीर्णम्, वि
 तानतलवर्तिना मदामोदाधिवासितदिगाननेन राजहस्तिना गन्धमादनेन सनाथीकृतैकपार्श्वम्
 अपरपार्श्वेऽपि कल्पितेन्द्रायुधावस्थानमुपवाह्यकरेणुकाकान्तवाह्याङ्गणम्, अशेषद्वारावहितव
 वेत्तूलोकम्, महत्त्वाद्गम्भीरतयानेकसत्त्वशरणतया च महाजलनिधिमनुकुर्वाणम् । तथा ।
 सवेलावनमिव यामावस्थितानेककरिघटापरिकरेण, अन्तःप्रविष्टमहाशैलमिव गन्धमादनेन
 सकलोलमिव संचरत्संभ्रान्तकर्मान्तिकलोकोर्मिपरम्पराभिः, सावर्तमिव प्राहरिकजनमण
 लावस्थानैः, सलक्ष्मीकमिव वराङ्गनाभिः, सरत्नमिव महापुरुषैः, सहस्रमालमिव सितपत
 काभिः, सफेनपटलमिव कुसुमप्रकरैः, हरिमिवानन्तभोगपरिकरं कायमानमविशत् । प्रविश

माणा विधीयमाना प्रसादो वस्त्रादिप्रदानम्, समानमत्यादर, तयोः संभावना चिन्तना तथा संभावित ससृष्ट
 सकलमेव समग्रमेव राजक राजसमूह विससर्ज गृहगमनाय निदेश दत्तवान् । उत्थायोत्थान कृत्वा तत्क्षणत
 त्काल कृत विहितमुत्तम्भित नियन्त्रित तुङ्गतरमुच्चैस्तर यत्तोरण तत्रावद्धा चन्दनमाला यस्मिन् । उभये
 ति । उभयपार्श्वयोर्वामदक्षिणयो स्थापितो विन्यस्त उद्धूर्ध्व पल्लवो मुखे यस्यैवभूत पूर्णहेमकलशो यस्मिन्
 द्वारात्प्रभृति प्रतोत्या आरभ्य सिक्त. सिञ्चितो मृष्ट गोवितो भूमिभागो यस्मिन् । अन्तर्वहिश्व प्रकीर्णोऽन
 ध्वस्त. सुरभिकुसुमाना सुगन्धपुष्पाणा प्रकर. समूहो यस्मिन् । इतस्ततः संचरता भ्रमता कर्मान्तिकलोकेन
 सेवकजनेन गृहीतो विविधोऽनेकविधो भृङ्गार कनकालुका यस्मिन् । मणीति । मणिसचितानि चामराणि
 बालव्यजनानि, तालवृन्तानि व्यजनानि रत्नाना मणीना पादुका 'पावडी' इति प्रसिद्धा । एता आदौ यस्मिन्ने
 तादृशमुपकरणमुपस्कर पाणौ हस्ते यासामेवविधाभिर्वारवनिताभिर्वैश्याभिराकीर्ण भूतम् । वितानेति । वितान
 नमुद्योचस्तस्य तलमयोभागस्तत्र वर्तिना मदस्य दानस्य य आमोद परिमलस्तेन [अवि]वानित सुरभीहृत
 दिश आनन येनैवभूतेन राजहस्तिना नृपकरिणा गन्धमादनेन सनाथीकृत सहितमेकपार्श्व यस्मिन् । अपरपार्श्व
 ऽपि तदितरपार्श्वेऽपि कल्पित विरचितमिन्द्रायुधस्याश्वस्यावस्थानमुपवेशनस्थल यस्मिन् । उपवाह्यितु
 योग्या उपवाह्या याः करेणुका हस्तिन्यस्ताभिराकान्त व्याप्त वाह्याङ्गण यस्मिन् । अशेषेति । अशेषाणि स
 मग्राणि यानि द्वाराणि तेष्ववहित स्थापितो बहुवेत्तूलोको यस्मिन् । महत्त्वादायतत्वाद्गम्भीरतयालक्ष्यमभ्य
 तयानेके ये सत्त्वा प्राणिनस्तेषा शरणतयाश्रयतया च महाजलनिधि महाममुद्रमनुकुर्वाण विदम्बमानम् ।
 तन्गादृश्यादिति भाव । तदेव दर्शयन्नाह—तथा हीति । सह वेलावनेन वर्तमानमिव । केन । यामावस्थित
 श्रुतिकस्थिता या अनेककरिघटास्तासा परिकरेणोपस्करेण । उच्चैस्त्वगाम्यान्करिघटाना वनगाम्यम्,
 परिकरम्य श्वेतत्वगाम्याद्वेलाया सादृश्यम् । अन्तःप्रविष्टो मन्यगतो महाशैलो महान्पर्वतो यस्मिन्
 वभूतमिव । केन गन्धमादनेन । गन्धमादननाम्ना गजेनेत्यर्थः । उच्चत्वकृष्णत्वसाम्याद्गन्धमादनस्य पर्वतो
 पमानम् । सह कटोलेन तरङ्गेण वर्तमानमिव । कामि । संचरन्त इतस्ततो भ्रमन्त संभ्रान्ता
 दिता ये कर्मान्तिकलोका सेवकजनान्त एवोर्मिपरम्परा ताभि महावर्तेन पयगा भ्रमेण वर्तमानानि ।
 केन । प्राहरिका ये जनान्तेषा मण्डलेनावस्थानैरुपवेशनैः । सह लक्ष्म्या वर्तमानमिव । कामि । वराङ्गा
 भिवैश्वरोपिष्टि । एतेन तामा लक्ष्मीतुल्य[ता] मृचिता । सह रत्नेन मणिना वर्तमानानि । ५ ।
 महापुरुषैः सत्पुरुषैः । एतेन महापुरुषाणा रत्नसादृश्यमाविकृतम् । सह ह्रस्वमालया गितच्छदपद्मं वर्तमान
 मिव । कामि । सितपताकामि श्वेतवज्रयन्त्रीभिः । तामा ह्रस्वपद्मसादृश्यादिति भाव । सह सफेनपटलेन वर्तमान

चागृहीतप्रतिकर्मतया मलिनवेषाभिरुद्विग्नदीनमुखीभिरितस्ततो वराङ्गनाभिर्यामिकलोकेन कर्मान्तिकैश्च प्रणम्यमानस्तूष्णीमिवालोकारकेणेव मदामोदेनावेदिते निसृष्टशून्यदृष्टिर्गन्ध-
मादने जनैःजनैर्वासभवनमयासीत् । तत्र चापनीतसमायोगो विमुच्याङ्गानि शयनीये तरु-
तालवृन्तानिलेन संवीज्यमानोऽङ्गसंवाहकारिभिश्च जनैःशनैरपनीयमानागमनखेदः सकल-
रजनीप्रजागरखिन्नोऽपि चाप्राप्तनिद्रासुखो दुःखासिकया पुनरपि दुःखान्तरहेतुं चिन्तामेवा-
विशत्—‘यदि तावदप्रतिमुक्तस्तातेनाम्बया वा महति शोकार्णवे निक्षिप्य तौ तनयविरह-
शोकविक्रमं तातं शुकनासमम्बां च मनोरमामनाश्वास्यास्मादेव प्रदेशाद्रच्छामि, तदा मयापि
वैशम्पायनस्यानुकृतं भवति । निवृत्य पुनर्गमने चामुक्तिपक्षमाशङ्कते मे हृदयम् । तत्किं
करोमि । अथर्वास्थान एवाप्रतिमुक्तिशङ्का मे प्रियसुहृदात्मानं मां च परित्यजताप्यपरेण
प्रकारेण गमनमुत्पादयता कादम्बरीसमीपगमनोपायचिन्तापर्याकुलमतेरुपकृतमेव । तदधुना
वैशम्पायनप्रत्यानयनाय यान्तं न तातो नाम्बापि नार्यशुकनासोऽपि निवारयितुं शक्नोति

मानमिव । कै कुसुमाना पुष्पाणा प्रकरैः समूहै । हरिमिव कृष्णमिव । अनन्तः सख्यातुमयोग्यो यो भोगस्तस्य
परिरु रपरिवारो यस्मिन् । हरिपक्षेऽनन्तस्य शेषनागस्य भोगः शरीरं तदेव परिकरो यस्येत्यर्थः । एवविध का-
यमानमविशत् । प्रवेश चकारेत्यर्थः । प्रविश्य च प्रवेश कृत्वै(त्वा) चागृहीतमनात् प्रतिकर्माङ्गसंस्कृत याभि-
स्ताया भावस्तत्ता तथा मलिन श्यामो वेषो नेपथ्य यासा ताभि । उद्विग्नमुद्वेग प्राप्तमत एव दीन खल्वतया
दृश्यमान सुख यामामेवविधाभि । इतस्तत् सचरद्भिरिति शेषः । वराङ्गनाभिर्वा(र्वै)रयोषिर्द्विर्यामिकलोकेन
चतुष्किरास्थितजनेन कर्मान्तिकैश्च दासादिभिश्च प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाणस्तूष्णीमिव जोषमिवालोकार-
वेण जनोत्सारकवेत्रिणा मदो दान तस्यामोदेन परिमलेन चावेदिते ज्ञापिते गन्धमादने गजविशेषे निसृष्टा दत्ता
शून्योपयोगरहिता दृष्टिर्दृश्येनैवभूत जनैःशनैर्मन्द मन्द वासभवन वासगृहमयासीदगमत् । तत्रेति । तस्मि-
न्वासभवनेऽपनीतो दूरीकृत समायोग सवन्ध । अन्येषामिति शेषः । येनैवभूतोऽङ्गानि हस्तपादादीनि विमु-
च्य । तत्प्रयोजकप्रयत्नाभावादिति भावः । शयनीये शय्याया तरुणा वृक्षाणा तालवृन्तानि व्यजनानि तेषामनि-
लेन वायुना संवीज्यमान उद्व्यमानोऽङ्गस्य शरीरस्य संवाह समर्दस्तत्कारिभिस्तत्करणशीलैश्च । जनैःशनैर्मन्द-
मन्दमपनीयमानो दूरीक्रियमाण आगमनखेदो यस्यैवभूत सकला समग्रा या रजनी तस्या प्रजागरो जागरण
तेन शिरोऽपि खेद प्राप्तोऽपि दुःखेन कृच्छ्रेणासिकावस्थान तथा प्राप्त निद्रासुख येनैवविव पुनरपि द्वितीयवा-
रमप्येकस्माद् स्यादन्यानि दुःखानि दुःखान्तराणि तेषा हेतु निदानभूता चिन्ता मानसीव्यथामविशत्प्रविष्टो-
ऽभूत् । यदीति । तावदादौ तातेन तारापीडेनाम्बया विलासवत्या वाप्रतिमुक्तोऽविसृष्टस्तौ मातृपितरौ महति
गर्हि शोकार्णवे शुकसमुद्रे निक्षिप्य पातयित्वा । तनयेति । तनयस्य वैशम्पायनस्य विरहो वियोगस्तस्माच्च
शोकमेव विग्न विधुर तातं शुकनासमम्बां च मनोरमामनाश्वास्याश्वासनामकृत्वास्मादेव प्रदेशात्स्थानाद्यदि ग-
च्छामि गजानि, तदा मयापि चन्द्रापीडेनापि वैशम्पायनस्यानुकृतं भवति । सादृश्यं कृतं स्यात् । निवृत्य
प्राप्य पुनर्गमने च मे मम हृदयं चेतोऽमुक्तिपक्षमाशङ्कते आरकते । तदिति हेत्यर्थः । अहं किं
करोमि किं कुर्वे । अपदेति पक्षान्तरे । मे ममाप्रतिमुक्तिशङ्का ततो मोचनं स्यान्न वेति सदेहः । अस्थान
एतन्नाम एव । अशुक्तवैत्यर्थः । यत् प्रियसुहृदा वत्समित्रेण वैशम्पायनेनात्मानं स्व मां च चन्द्रापीड
परित्यजता तानां कुर्वताप्यपरेणान्येन प्रकारेण विधानेन गमनं यात्रामुत्पादयतोत्पत्तिं कुर्वता कादम्बर्या गन्ध-
र्वीनाम्बरीसमीपेऽन्ये गमनं दान तस्योपायचिन्तया पर्याकुला व्याकुला मतिर्यस्यैवभूतस्य समोपकृतमेवोप-
पादयता । एतन्मित्रेण तत्र गमनं सुरात भविष्यतीत्यर्थः । तत्तस्माद्धेतोवैशम्पायनस्य प्रत्यानयन
प्रकारेण गमनं प्रयत्नं न तातन्नागशीरो नाम्बापि विलासवत्यपि नार्यशुकनासोऽपि मां चन्द्रापीड

माम् । गतश्च वैशम्पायनसहितस्तेनैव पार्श्वेन पुरस्ताद्गमिष्यामि ।' इति निश्चित्य तत्कालकृतं वैशम्पायनवियोगदुःखं परिणामसुखमौपधमिव बहु मन्यमानो मुहूर्तमिव स्थित्वा विश्रान्तः सुखितैरङ्गैरापूरिते तृतीयार्धयामशङ्के शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठत् । उत्थाय च यत्रैव कादम्बरी तत्रैव वैशम्पायन इति स्वधैर्यावष्टम्भेनैव संस्तभ्य हृदयं शून्यान्तरात्मा पुनरेव संवर्गिताशेपराजलोकः शरीरस्थितिमकरोत् । कृताहारश्चान्तर्ज्वलतो मदनानलस्य वैशम्पायनविरहशोकाग्नेश्च बहिरपि संतापदानाय साहायकमिव कर्तुमुपरिस्थितश्चातिकष्टमप्राप्त्यपि दिक्षु युगपत्प्रसारितकरः करोम्ययत्नेनैव संतापमित्याकलय्येव गगनतलमध्यमारूढे सवितरि आतपव्याजेन रजतद्रवमिवोत्तप्तमुद्गरिति रश्मिजाले, निर्भिद्य विगन्तीष्विव शरीरमातपकणिकासु, पुञ्ज्यमानप्राणिसंघातासु तलप्रवेशात्संकटायमानासु पादपच्छायासु, बहिरालोकयितुं चाप्यपारयन्तीषु दृष्टिषु, ज्वलत्स्विव दिङ्मुखेषु, दुःस्पर्शासु भूमिषु, निःसंचारेषु पथिषु, संकटप्रपाकुटीरोदरोदपीतिपुञ्जितेष्वध्वन्येषु, नाडिधमश्वासातुरेषु स्वनीडावस्थायिषु पत्ररथेषु, पल्वलान्तर्जलप्रवेशितेषु महिपवृन्देषु, अरविन्ददलशकलकिजल्कविच्छुरितमिच्छाविलोडि-

निवारयितुं प्रतिषेधयितुं शक्नोति समर्थो भवति । गतश्चेति । तत्र प्राप्तश्च वैशम्पायनसहितस्तेनैव पूर्वपरिशीलितेन पार्श्वेन वामदक्षिणयोरन्यतरेण पुरस्तादग्रे गमिष्यामि ब्रजिष्यामि । इति निश्चित्य निश्चय कृत्वा तत्कालकृतं तदाहविहितं वैशम्पायनस्य वियोगदुःखं विरहकृच्छ्रमौपधमिव, अर्थात्कटुक्रमैपज्यमिव, परिणामे प्रान्ते सुखं सौख्यकृद्बहु यथा स्यात्तथा मन्यमानो जानानो मुहूर्तमिव घटिकाद्वयसदृशमिव स्थित्वा विश्रान्तो विश्राम गतः सुखितैः सुखं प्राप्तैरङ्गैस्तृतीयोऽर्थो यस्मिन्नेवविद्यो यो याम प्रहरस्तस्य शङ्के जलज आपूर्णित्वादिते सति शरीरस्थितिकरणायोदतिष्ठदुत्थितो बभूव । उत्थाय चोत्थानं कृत्वा यत्रैव यस्मिन्नेव स्थले कादम्बरी तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे वैशम्पायन इति स्वधैर्यावष्टम्भेनैव स्वकीयसत्त्वावलम्बनेनैव हृदयं चेतः संस्तभ्य संस्तम्भनं कृत्वा शून्योऽन्तरात्मा चेतो यस्य स तथा पुनरेव द्वितीयवारमेव संवर्गित एकीभूतोऽशेष समग्रो राजलोको यस्यैवभूतः शरीरस्थितिं देहपालनामकरोदकपयत् । कृतो विहित आहारो भोजनं येनेव विधश्च सन्मदनानलस्य कामवहेरन्तर्मध्ये ज्वलतः प्रज्वलतः सतो वैशम्पायनस्य विरहो वियोगस्तस्माद्य शोकः शुक्लस एवामिर्वहस्तस्य च बहिरपि ज्वलतः सतः संतापदानाय तप्तवितरणाय साहायकमिव साहाय्यमिव कर्तुं विधातुमुपरिस्थितश्चातिकष्टमतिकृच्छ्रमप्राप्त्यपि दिक्षु युगपदेकवारं प्रसारितकरो विस्तारितकिरणोऽग्नौ नैवाप्रयासेनैवाहं संतापं करोमीत्याकलय्येवाकलना कृत्वेव गगनतलमध्यं सवितरि सूर्य आरूढे प्राप्ते सति, आतपव्याजेनालोकमिपेणोत्तप्तमुष्णीकृतं रजतद्रवमिव रुग्णरसमिव रश्मिजाले किरणसमूहं उद्दिग्युद्गमयितुं शक्नोति, शरीरं देहं निर्भिद्य द्विषा कृत्वा विगन्तीष्विव प्रवेशं कुर्वन्तीष्विवातपकणिकासु सन्तु, पुञ्ज्यमानं संघातीक्रियमाणं प्राणिसंघातो जीवममूढो याम्बेवविवासु पादपच्छायासु तलप्रवेशाद्वियोगमनात् । किरणानामिति शेषः । संकटायमानासु संकीर्णायमानासु सन्तु बहिरप्यालोकयितुं वीक्षितुं दृष्टिषु नेत्रेष्वपारयन्तीषु भ्रूवतीषु सन्तु, ज्वलत्स्विव दग्धमानेष्विव दिङ्मुखेष्वप्राशाननेषु सन्तु, दुर्दुःखेन स्पर्शो यागामेवपि प्राप्नु भूमिषु सन्तु, निःसंचारेषु संचरणरहितेषु पथिषु मार्गेषु सन्तु, संकटाविविन्तीषां या प्रपा पानीयशालानां कुटीराणि तेषामुदरेषु मध्येप्रदक्ष्य पानमुदपीतिस्पर्धं पुञ्जितेषु संघीभूतेष्वध्वन्येष्वध्वनीनेषु सन्तु, नाडिधममतीति नाडिधम एवविद्यो यः श्वासो निश्वासस्तेनातुरेषु पीडितेषु स्वनीडानि स्वकीयकुलायानेष्वप्यस्थायिष्ववस्थानकारिषु पत्ररथेषु पथिषु सन्तु, पल्वलान्यमातमरानि तेषामन्तर्जले प्रवेशितेषु प्रवेश कारिषु महिपवृन्देषु रक्षाधममूढेषु सन्तु । अरविन्देति । अरविन्दस्य कुशेयस्य दलशकलानि पत्ररथानि

१ अग्रतो २ निद्राविश्रान्तमुनिनै, नित्या विश्रान्तमुनिनै ३ सर्ववितरणलोको ४ पुत्रमान ५ दृष्टि आलोकेषु, दृगलोकेषु ६ दिङ्मुखेषु ज्वलन्निव ७ निमकट ८ नाडीधम

तोत्रुटितविसकाण्डच्छेददन्तुरं निपानसरःपङ्कमारोहत्सु करिगूथेषु, रक्ततामरसकान्तिपु
ललनाकपोलोपान्तेषु, दलितमुक्ताक्षोदानुकारिणीषु विराजमानासु घर्मजलकणिकावलीषु,
स्मर्यमाणायां ज्योत्स्नायां गृह्यमाणेषु तुषारगुणेषु, वौञ्छ्यमाने पयोदकालाभ्यागमे, अभ्य-
र्ध्यमाने दिवसपरिणामे प्रदोषदर्शनाकाङ्क्षिषु हृदयेषु, उत्थाय सरस्तीरकल्पितमनवरतापतज-
लासारसेकनिवारितोष्णकरकिरणसंतापम्, एकसंतानावलीधारवर्षवेगवाहिन्या निर्झरिण्येव
कुल्यया परिक्षिप्तम्, अन्तरालम्बितजलजम्बूप्रवालाहितान्धकारम्, आसुक्तकुसुपल्लवलतावृता-
खिलस्तम्भसंचयम्, आमोदमानसरसस्फुटितारविन्दराशिदत्तप्रकरम्, आकीर्णसरसविसर्का-
ण्डम्, अकाण्डकल्पितप्रावृट्कालमितस्ततो वर्षन्तीभिः शैवलप्रवालमञ्जरीभिः, जलदेवताभि-
रिव, सद्यः स्नानार्द्रचिकुरहस्ताभिरुपगृहीतसुरभिकोमलजलार्द्रकाभिरनाश्यानचन्दनाङ्ग रागहा-
रिणीभिर्हारवलयमालाभरणभिरवतंसितचालशैवलप्रवालाभिर्मृणालतालवृन्तकर्पूरपटवासहरि-

विजल्क च केसर ताभ्या विच्छुरित कर्षुरितमिच्छया विलोडितेन मथनेनोद्भुतानि यानि विसकाण्डानि
 पा छेदास्तर्दन्तुर मनोहरमेतादृश निपानसरो 'निवाण' इति लोके प्रसिद्ध यत्सरस्तटाक तस्य पङ्क्त कर्दम
 करियूथेषु हस्तिदृन्देप्वारोहत्सु प्रविशत्सु सत्सु, रक्त यत्तामरस कमल तद्वत्कान्तिर्येषामेवविधेषु ललनाना
 कपोलानामुपान्तेषु समीपेषु य(स)त्सु । दलितेति । दलिता भ्रदिता या मुक्ता मौक्तिकानि तासा क्षोदश्वूर्ण
 तदनुकारिणीषु तत्सादृश्यकरणशीलासु धर्मजलस्य प्रसेदस्य कणिकानामावलीषु श्रेणिषु विराजमानासु शोभ-
 मानासु सत्सु ज्योत्स्नाया चन्द्रिकाया स्मर्यमाणाया स्मृतिगोचरीक्रियमाणाया सत्यां तुपारगुणेषु हिमगुणेषु
 गृह्यमाणेषु सत्सु, पयोदकालस्य प्रावृट्समयस्याभ्यागम आगमने वाञ्छयमान ईप्स्यमाने सति, दिवसस्य वासरस्य
 परिणामेऽवसानेऽभ्यर्थ्यमाने प्रार्थ्यमाने सति, प्रदोदो(पो) यामिनीमुख तस्याकाद्विषु वाञ्छकेषु हृदयेषु मन सु
 सत्सु, उन्वायोत्थान कृत्वा जलमण्डपमयासीदिति दूरेणान्वयः । जलमण्डप विशेषयन्नाह—सर इति ।
 सरसस्तटाकस्य तीर तट तस्मिन्कतिपत विहितमनवरत निरन्तरमापतन्धरन्यो जलासारो वेगवद्दृष्टिस्तेन सेकः
 निघ्नत तेन निवारितो दूरीकृत उष्णकरस्य सूर्यस्य किरणसंतापो येन स तम् । एकसंतानानामेकपरम्पराणा-
 नापलीभिर्नो धारावर्पस्तस्य वेग वहन्तीत्येवशीला(ल)या निर्झरिष्येव नयेव कुल्यया सारिण्या परिक्षिप्त बलधि-
 तम् । अन्तरेति । अन्तरा मध्य आलम्बितानि जलजम्बूप्रवालानि वेतसकिसलयानि तैराहितः स्थापितो-
 ऽन्ववागो यस्मिन् । आमुक्तेति । आमुक्ता मुकुलकुसुमपङ्क्वा याभिरेवविधा या लता वल्लयस्ताभिरावृत आ-
 ष्टादितोऽरिलस्तम्भस्तचय समप्रस्थूणासमूहो यस्मिन् । आमोदेति । आमोदमानानि विदूरगगन्धवन्ति
 गगनानि रशोपयुक्तानि रफुटितानि विकसितानि यान्धरविन्दानि कमलानि तेषा राशिः समूहस्तस्य दत्त. प्र-
 कपो निवरो यस्मिन् । आकीर्णंति । आकीर्णानि व्याक्षिप्तानि सरसविमकाण्डानि मृणालसमूहानि यस्मिन्
 पाषाणेऽप्ररावे कतिपत कृत प्रावृट्कालो वर्षासमयस्तस्मिन् । काभिः । शैवलानि तेषा प्रवालमर्धः कि-
 मत्यवार्धताभिः । कि. कुर्वन्तीभिः । इतस्ततो वर्षन्तीभिर्मित्र तत्र निपतन्तीभिः । पुन कीदृश जलमण्ड-
 पम् । पराभिर्वासानानिवांरशोपिद्धिरेत महितम् । कथभूताभिः । सद्यस्तत्काल यत्त्वान तेनार्द्रः समुन्नतधि-
 शुरत्य ये जलापो साता नाभिः । आर्द्रत्वाम्यादुप्रेक्षते—जलदेवताभिरिव जलाविष्टात्रीभिरिव । उ-
 षंति । उपश्रुता न्यक्तता सुभय कोमला मृदवो जलार्द्राः द्वित्रवाग्यानि याभिस्तान्ताभिः । 'जला-
 भिः । ताभिरिव' इत्यभिधानिन्तानाभिः । अनंति । अनादयानोऽशुष्को यश्चन्दनाद्भारागश्चन्दनविलेपन
 तेन रतिपानो रतिर्गान । हारेति । हारश्च दलये चेति द्वन्द्व । नैवले हारवलये हारवलयमात्रमाभर-
 णम् । इत्येति । अवतनिता शररीकृता बाला नद्याः शैवलप्रवाला शैवलकिमलयानि

१. ... ४ धारावेग. ५ मन्मथमतनुहरिचन्द्रनवाक्षे मरकतदयामपशि.

चन्दनचन्द्रकान्तमणिदर्पणाशुपकरणपाणिभिर्वह्नीभिर्वाराङ्गनाभिरुपेतम्, परिभवस्थानमिव निदाघसमयस्य, निदानमिव शीतकालस्य, निवेशमिव वारिवाहानाम्, तिरस्कारमिव रविकिरणानाम्, हृदयमिव सरसः सहायमिव हिमगिरेः, स्वरूपमिव जडिम्बः, आवाममिव विभावरीणाम्, प्रत्याघातमिव दिवसस्य जलमण्डपमयासीत् । तत्र चातिरम्यतया क्षुभितमकरध्वजोत्कलिकासहस्रविपमं जलासारगिशिरतया संधुक्षितसुहृद्वियोगानलं महासमुद्रमिव गम्भीरं तं दिवसमेकाकी कैथंकथमपि स्वधैर्ययानपात्रेणालङ्घयत् । लोहितायमानातपे च सायाहे निर्गत्य बहुलगोमयोपलेपहरिते मन्दमन्दमारुताहतोत्तरलायमानधवलकुसुमप्रकरशोभिनि वासभवनाङ्गणे क्षणमिवास्थाने समासन्नपार्थिवैः सह वैशम्पायनालापेनैव 'स्थित्वा द्वितीय एव यामे चलितव्यम् । सज्जीकुरुत साधनम्' इत्यादिश्य बलाध्यक्षमृश्रोदय एव विसर्जिताशेपराजलोको वासभवनमध्यवसत् । अथातिचिरान्तरितोज्जयनीदर्शनोत्सुको विनापि प्रयाणनान्द्या सकल एव कटकलोकः स्रवृत्य प्रावर्तत गन्तुम् । आत्मनाप्यलब्धनिद्राविनोदो

यामिः । मृणालेति । मृणालानि विसानि, तालवृन्तानि व्यजनानि, कर्पूरो हिमवालुका, पटवासः पिङ्गः, हरिचन्दन चन्दनम्, चन्द्रकान्तमणयश्चन्द्रमणयः, आदर्शो(दर्पणो) मुकुरः, एत आदौ येषामेतादृशमुपकरणमुपस्करं पाणौ हस्ते यासा तामिः । परीति । निदाघसमयस्योष्णकालस्य परिभवस्थानमिव पराभवस्थलमिव । शीतकालस्य गिशिरसमयस्य निदानमिव कारणमिव । वारिवाहाना मेघाना निवेशमिवाश्रममिव । रविकराणां सूर्यकिरणानां तिरस्कारमिव न्यकारमिव । हृदयमिति । सरसस्तटाकस्य हृदयमिव मध्यमिव । सहायमिव सखायमिव हिमगिरेस्तुहिनाचलस्य । क्वचित् 'सहोदरमिव' इति पाठः । तत्र भ्रातरमिवैत्यर्थः । जडिम्बो जडतायाः स्वरूपमिव स्खलक्षणमिव । विभावरीणां रजनीनामावासमिव गृहमिव । दिवसस्य वानस्प्यप्रत्याघातमिव प्रहारमिव जलमण्डपमयासीदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । तत्र चेति । तस्मिन्स्थलेऽतिरम्यतयातिमनोहरतर्यकाव्यसहायस्त दिवसकथकथमपि महता कष्टेन ख स्वकीय यद्वैर्यं तदेव यानपात्रं वाहनं तेनालङ्घयदुल्लङ्घितवान् । दिवसं विशेषयन्नाह—क्षुभितेति । क्षुभितः क्षुब्धः यन्मकरध्वजस्य कदर्पम्योत्कलिकासहस्रमुत्कण्ठासहस्रं तेन विपमं विकटं जलसाम्भस आसारो वेगवद्दृष्टिस्तेन शिशिरतया शीतलतया सङ्क्षितप्रकटीकर्तुमारब्धः । सुहृद्वियोगानलो मित्रविरहानलो येन स तम् । महासमुद्रमिव महाजलविमिव गम्भीरगम्भीरम् । विरहाकुलितचेतस्त्वद्वाद्प्राप्तप्रान्तमित्यर्थः । लोहितायमानो रक्तायमान आतप आलोको यन्निवेतादृशो च सायाहे सध्याया निर्गत्य गृहाद्बहिरागत्य बहुलं दृढं यद्रोमयं लक्षणं तेनोपलेप उपलिम्पनं तद्वद्विरिते नीले नीलवर्णे, मन्द मन्द यथा स्यात्तथा मारुतेन वायुनाहतम्नाडितोऽत एवोत्तरलायमान उन्मयमानो यो धवलकुसुमप्रकरं श्वेतपुष्पनिकरस्तेन शोभिनि शोभायमाने वासभवनाङ्गणे निवासगृहाजिह्वास्थान आस्थानसभायां समासन्ना पार्श्ववर्तिनो ये पार्थिवा राजानन्मै सह वैशम्पायनम्यालापेन स्निग्धक्षणमिव क्षणसदृशं स्थित्वास्थाय द्वितीय एव यामे प्रहरे चलितव्यं प्रस्थानव्यम्, गाननं गन्धं गनीकृतं सज्जयत् । बलाध्यक्ष मेनापतिमिलादिश्वेत्तादेशं दत्त्वा कृश्रोदय एव नक्षत्रोदय एव विमर्जितो गृहपतनो दत्ताहः । अशेषं समग्रो राजलोको येनैवभूतो वासभवनमध्यमवमदयतिष्ठत् । अवेति प्रमाणान्तरे । अतिचिरकालेनान्तरितं निरोहितं यदुज्जयन्या पुष्पकण्ठिकाया दर्शनमवलोक्य तेनोत्सुक उन्मण्डित मन्द एव समग्र एव कटकलोकः सैन्यजनः स्रवृत्य । सज्जीभयेत्यर्थः । विनापि प्रयाणनान्द्या यात्रापदद्वारादेन निर्गतं गन्तुं प्रावर्तत प्रवृत्तोऽभूत् । आत्मनापि स्वेनाप्यलब्धोऽप्राप्तो निद्राया प्रमीलाया विनोदो विनागो येनैवभूत्,

१ निवेशनम् २ रविकराणाम् ३ हिमगिरेः स्वरूपमिव ४ हृदयः ५ वियोगीवानरम् ६ कथमपि ७ मन्दम्

ऽवतरत्येव तृतीये यामे तुरगकरिणीप्रायवाहनेनानतिबहुना राजलोकेन सह विरलकटक-
समर्धेन वर्त्मनावहत् । अथाध्वनैव सह क्षीणायां यामवत्यां रसातलादिवोन्मज्जत्सु सर्वभावेपु
उन्मीलन्तीष्विव दृष्टिपु, पुनरिवान्यथा सृज्यमाने जीवलोके विभज्यमानेषु निम्नोन्नतेषु,
विरलायमानेष्विव वनगहनेषु, संकुचस्त्रिव तरुलतागुल्मेषु, गगनतलमारोहन्त्याः पदे इव
वहुललाक्षारसालोहिते दिवसश्रियोः, अवश्यायसेकान्नवपल्लव इवोद्भिद्यमाने पूर्वाशालतायाः,
कमलिनीरागदायिनि दिवसकरविम्बे विस्पष्टे, प्रभातसमये कटकलोकेनैव सह परापतितवा-
नुज्यनीम् ।

अथ दूरत एव प्रसृतिद्वन्द्वसंस्थितैश्च पुञ्ज्यमानैश्च पुञ्जितैश्चाबद्धमण्डलैश्चोपविष्टैः बलि-
तैश्च दत्तकतिपयशून्यपदैश्च निर्वर्त्यमानैश्चागच्छद्भिश्चोन्मुखैश्चाधोमुखैश्चोद्वाष्पदृष्टिभिश्च विव-
र्णदीनवदनैश्च महाकष्टशब्दमुखैश्च दुःखाधिक्याहितमौनैश्च मुनिभिरपि मुमुक्षुभिरपि वीर-
रागैरपि निःस्पृहैरप्युदासीनैरपि दुर्जनैरपि स्नेहपरवशैः पितृभिरिव सुहृद्भिरिव स्निग्धबन्धु-
भिरिव च नगरीनिर्गतैरार्यापृच्छ्यमानं कथ्यमानं च विचार्यमाणं चानुभाव्यमानं च वैश-

तृतीये तार्तीयके यामे ग्रहरेऽवतरत्येवावतार प्राप्नुवत्येव, तुरगा अश्वा, करिण्यो हस्तिन्यः, ता एव प्रायो
पाहुत्येन चाह्न युग्य यस्यैवभूतेनानतिबहुना स्वल्पेन राजलोकेनोपजनेन सह विरलस्तुच्छः कटकस्य सैन्यस्य
समर्धं सवाधो यस्मिन्नेतादृशेन वर्त्मना मार्गेणावहदगमत् । अथेति प्रकारान्तरे । अध्वनैव मार्गेणैव सह
गामवत्या त्रियामाया क्षीणाया सत्या सर्वभावेपु सगग्रपदार्थेषु रसातलादिव पातालादिवोन्मज्जत्सूपर्यागच्छत्सु,
दृष्टिपु दृष्टन्मीलन्तीष्विव विकसन्तीष्विव, पुनरिव द्वितीयवारमिव जीवलोकेऽन्यथाने(न्ये)न प्रकारेण सृज्यमाने
निष्पाद्यमाने निम्नानि चोत्तानि च निम्नोन्नतानि तेषु भावेपु विभज्यमानेषु पृथक्क्रियमाणेषु सत्सु, वनगहने-
परण्यगतेषु विरलायमानेष्विवानिविद्यमानेष्विव सत्सु, तरवो वृक्षा, लता वल्लव, गुल्मा गुच्छा, तेषु
संकुचस्त्रिव सकोच प्राप्नुवस्त्रिव, दिवसश्रियो वासरलक्ष्म्या गगनतल व्योमतलमारोहन्त्या आरोहण कुर्वन्त्या
बहुतो निविष्टो यो लाक्षारयो जतुद्रवस्तेनालोहित ईषदक्ते पदे इव चरणन्यासे इव, पूर्वाशालतायाः प्राचीवल्लया
धवरायाो हिम तस्य सेकात्सिधनावपल्लवे इव नवीनकिसलये इवोद्भिद्यमान उद्भेद प्राप्यमाणे, कमलिन्या
गुणालिन्या रागदायिनि प्रीतिप्रदे दिवसकरविम्बे सूर्यमण्डले सति विस्पष्टे, प्रभातसमये प्रत्यूपक्षणे
वदन्त्येनैव सैन्यजनेनैव सहोच्चनी विशाला परापतितवान्प्राप्तवान् ।

अथेति । उज्जयनीगमनानन्तर दूरत एव दविष्टादेव प्रसृत पाणि. प्रसृतिस्तस्या द्वन्द्वेन संस्थितैरुर्व-
रेणिशोजिताञ्जलिभिरित्यर्थः । पुञ्ज्यमानं सघीक्रियमाणंश्च पुञ्जितं सघीकृतैश्चाबद्ध कृत मण्डलं यैरेवविधै-
र्धोषाभिर्निषण्णैश्च बलितैर्गर्जनैश्च दत्तानि कतिपयानि क्रियन्ति शून्यपदानि यैरेवभूतैश्च निर्वर्त्यमानं पश्चादा-
गच्छद्भिश्चागच्छद्भिः समागच्छद्भिश्चोन्मुखैरध्वानैश्च, अधोमुखैर्नोचैर्मुखैश्च, उदूर्ध्व चाप्यो यास्वेवविद्या दृष्टयो
यैरेवभूतैश्च, विवर्णानि विच्छायाणि दीनानि वरुणानि वदनानि मुक्तानि येषामेतादृशैश्च, महान्तो ये कटक-
स्य रसातलादिवोन्मज्जत्सु रसातलादिवोन्मज्जत्सु, उदात्तादिभिरपि मुमुक्षुभिरपि वाच-
नैरपि वाचनैः रागद्वैरपि निःस्पृहैरपि, उदासीनैर्मध्यर्थैरपि, दुर्जनैः सलैरपि, स्नेहपरवशैः प्रीति-
पात्रैः, पितृभिरिव सुहृद्भिरिव स्निग्धैरिव, स्निग्धबन्धुभिरिव हितकृद्भिरपि च नगर्या उज्जय-
नीनिर्गतैरार्यापृच्छ्यमानं पृच्छाविषयीक्रियमाणं कथ्यमानमुच्यमानं च विचा-
र्यमाणं च विचारनिषयीक्रियमाणं च चानुभाव्यमानं भावनाविषयीक्रियमाणं च वैशम्पायनवृत्तान्तमुदन्तमेव

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

म्पायनवृत्तान्तमेव समन्ताच्छुश्राव । शृण्वंश्च चकार चेतसि—‘वाह्यस्य तावज्जनस्येयमीदृशः
समवस्था किं पुनर्येनैसावङ्गेन लालितः संवर्धितो वा वालचाटवोऽस्यानुभूताः । तदतिक्र-
मे वैशम्पायनेन विना तातस्य शुकनासस्याम्बाया मनोरमाया वा दर्शनम्’ इत्येवं चिन्तयन्ना-
सानिहितोद्गाष्पदृष्टिरदृष्टसर्ववृत्तान्त एव विवेशोज्जयनीम् । अवतीर्य च स राजकुलद्वारि प्र-
विशन्नेवार्यशुकनासभवनं सह देव्या विलासवत्या गतो राजेति शुश्राव । श्रुत्वा च निर्वर्त्य
तत्रैव जगाम । गच्छंश्च समीपवर्ती ‘हा वत्स वैशम्पायन, अद्यापि मदङ्गलालनोचितो वाल
एवासि । कथं त्वमेकाकी व्यालगतसहस्रभीषणे निर्मानुपे तस्मिञ्छून्यारण्ये स्थितः । केन
तत्रापि सर्वसत्त्वव्याघातकारिणी शरीररक्षा कृता । केन वैपम्यप्रतिपन्थिनी शरीरस्थितिः
संपादिता । केन निद्रासुखदायि शयनीयमुपकल्पितम् । कस्त्वयि बुभुक्षिते तृपिते सुपुंसति
वा दुःखितो ममोत्सङ्गमुत्सृज्य । समानसुखदुःखा वधूरपि न पुत्रक, त्वयोपात्ता । आगत-
मात्रस्यैव ते पितरर्मनुजाप्यात्यर्थं वधूमुखमालोकयिष्यामीति यन्मया चिन्तितं केवलं तन्
मन्दपुण्याया न संपन्नम् । अपरं तत्रापि दर्शनं दुर्लभं भूतम् । वत्स, यत्र तेऽवस्थालुमभि-
चितं नयस्व तत्रैव मामपि पितरं विज्ञप्य । त्वामपश्यन्ती न जीवामि । तात, त्वयाहं शनै-

समन्तात्सर्वत्र शुश्रावाकर्णयामास । शृण्वश्चेति चेतसि चित्ते चकार । वाह्यस्य वहिस्थस्य तावज्जनस्य लोहमे-
दृशी समवस्था दशा, येनासौ वैशम्पायनोऽङ्गेन क्रोडेन लालितः पालितः संवर्धितो वृद्धिः प्रापितः । अयं वैश-
म्पायनस्य वालचाटवः शिशुचाटवः । ‘चटु चाटु प्रियप्रायम्’ इति हैमः । अनुभूता अनुभवविषयीकृतानेका
किं पुनर्भण्यते । तत्तत्साद्धेतोर्मे मम वैशम्पायनेन विना तातस्य शुकनासस्य आम्बाया मनोरमाया वा दर्शनम्
वलोकनमतिकष्टमतिकृच्छ्रम् । इत्येव पूर्वोक्तप्रकारेण चिन्तयन्व्यायनासाया गन्वजाया निहिता स्थापितोद्गाष्पा
दृष्टिर्येन [अ]दृष्टोऽनिरीक्षितः सर्ववृत्तान्तो येनैवभूत एवोज्जयनी विशाला विवेश प्रविष्टवान् । अवतीर्यारोहण-
कृत्वा च स चन्द्रापीडो राजकुलद्वारि नृपकुलप्रतोल्या प्रविशन्नेव प्रवेशं कुर्वन्नेवार्यशुकनासभवनं विलास-
वत्या सह राजा तारापीडो गत इति शुश्रावाकर्णयामास । श्रुत्वाकर्ण्य च निर्वर्त्य व्यावृत्त्य तत्रैवार्यशुकनास-
भवन एव जगाम गतवान् । गच्छन्त्रजश्च समीपवर्ती निकटस्थो विलासवत्या देव्या स्वयं सत्पाण्यमाना
निवार्यमाणामपि मनोरमामेतान्यन्यानि च वचनानि विप्रलपन्ती श्रुवन्तीमश्रौषीदिति देरणान्वयः । इति
द्योत्यमाह—‘हा वत्सेति । हा इति खेदे । हे वत्स वैशम्पायन, अद्यापि साप्रतमपि मदङ्गं क्रोडे लालय-
तत्रोचितो योग्यो वाल एवामि । कथं त्वमेकाक्यसहायो व्यालानां सर्पाणां शतसहस्रं लक्षं तेन भीषणे मे
निर्मानुपे मनुष्यवर्जिते तस्मिन्पर्वोक्ते शून्यारण्ये ग्रामादिरहितकान्तारे स्थितः । केन तत्रापि शून्यारण्ये
सर्वसत्त्वानां समग्रप्राणिना व्याघातं प्रतिबन्धं करोतीत्येवशीला शरीररक्षा कृता विहिता । केन विपम्य भा-
वैपम्यं तस्य प्रतिपन्थिनी शत्रुभृता शरीरस्थितिः संपादिता निष्पादिता । केन निद्रायां सुरा रात्रौ दशता-
वशीलं वन्द्यनीयं शयनस्थलमुपकल्पितम् । त्वयि वैशम्पायने बुभुक्षिते श्रुतिने, तृपिते पिपासिते, सुपुंसति
वा स्नाप कर्तुमिच्छति वा । मम मनोरमाया उत्पन्नमद्रमुत्सृज्य त्यक्त्वा कोटु रितो टु गतवान् । ममाने ग-
मुगदु मे यस्या एवविभावधूरपि, हे पुत्रक हे सुतो, त्वया नोपात्ता नाङ्गीकृता । आगतमात्रस्यैव ममागतमात्र-
स्यैव ते तव पितरः शुकनासमनुजाप्यानुजा गृहीत्वात्यर्थं भृशं वधूमयं पत्नीवदनमालोकयिष्यामीति यन्मया चि-
न्तितं विचारितं केवलं तन्मे मम मन्दपुण्याया स्वपमुत्पन्त्याया न संपन्नं न जातम् । अपरं तत्रापि च मनो-
दर्शनमवलोकनं दुर्लभं तु प्रापं भूतं जातम् । यदि वत्स, यत्र तेऽवस्थालुमवस्थानं कर्तुमभिनिश्चितं स्तिष्ठति
भूतम्, तर्हि पितरं जनकं विज्ञप्य विज्ञप्तिं कृत्वा तत्रैव मगन्ती एव मामपि मनोरमा नयन्तं प्रापय । यन्तः

१ च = वाच. २ नामात्र ३ निर्वर्त्य, निवृत्त्य, निवृत्त्य ४ तत्रैव च ५ केन ते तत्रापि ७ न १
८ न २ ९ वदन्दर्शनम् १० दुर्लभं भूतम् ११ मामपि तत्रैव.

वेऽपि नावमानिता, कुतस्तवेयमेकपद एवेदृशी निष्ठुरता जाता । आ जन्मनः प्रभृति न दृष्ट-
मेव यस्य कुपितमाननम्, तस्य ते कुतोऽयमेवंविधो मय्यकस्मादेव कोपो यदेवं परित्यज्य
स्थितोऽसि । गतोऽप्यागच्छ । शिरसा प्रसादयामि त्वाम् । कोऽपरोऽस्ति मे । देशान्तरपरि-
चयान्मुक्तो नामास्मासु स्नेहः । क्षणमप्यनन्तरितदर्शनस्य चन्द्रापीडस्योपरि कथं तवेदृशी
नि.स्नेहता जाता । तात, न भद्रकं त आपतितम् । सर्व एव सुखं स्थापनीयो गुरुजनो दुःखं
स्थापित' । न जानाम्येवं कृत्वा किं त्वया प्राप्तव्यम् ।' एतानि चान्यानि चान्तर्भवनगतां
प्रत्यप्रतनयविरहविह्वलां स्वयं देव्या विलासवत्या संस्थाप्यमानामपि मनोरमां विप्रलपन्तीम-
श्रौषीत् । तेन चातिकरुणेन तत्प्रलापविषेण विह्वल इव निद्रागमेनेव घूर्णमानो निश्चेतनताम-
नीयत । कथंकथमपि सहजसत्त्वावष्टम्भेनैव संस्तम्भितात्मा प्रविश्य पितुरपि लज्जमानो व-
दनमुपदर्शयितुमधोमुख एव निस्पन्दसर्वाङ्गेण मन्दराद्रिणेव शुक्नासेन सह मथनावसानस्ति-
मितमिव महार्णवं प्रणम्य पितरं दूरत एवोपाविशत् । उपविष्टं च तं क्षणमिव दृष्ट्वा राजान्त-
र्वाष्पभरगर्द्रेदेन ध्वनिनाभ्यर्णवर्ष इव जलधरोऽभ्यधात्—'वत्स चन्द्रापीड, जानामि ते स्व-
जीवितादपि समभ्यधिकां भ्रातुरुपरि प्रीतिम् । पीडा च सुखैकहेतोर्वल्लभजनोद्वासंभाव्या-

त्वामपश्यन्त्यनवलोकयन्ती न जीवामि न प्राणिमि । 'तात पितरि पुत्रयो.' इत्युक्तत्वात् हे तात हे पुत्र,
त्वया भवताह मनोरमा शशवेऽपि शिशुत्वेऽपि नावमानिता नावगणिता । तव भवत इयमेकपद एव सहसैव
कुतो निष्टुरता कठिनता जाता प्रादुर्भूता । यस्य भवतः कुपित कोप प्राप्तमानन मुखमा जन्मन प्रभृति जन्म-
दिनादारभ्य न दृष्टमेव न निरीक्षितमेव, तस्य ते तवाकस्मादेव निर्निमित्तादेव मयि विषय एवविध एतादृशोऽयं
कोप कुत । यद्यस्माद्धेतोरेव पूर्वोक्तप्रकारेण परित्यज्य विहाय स्थितोऽसि । त्व गतोऽपि सन्नागच्छेहि । त्वा
भवन्त गिरमा मस्तकेन । पादपतनेनैत्यर्थ । प्रसादयामि प्रसन्नीकरोमि । अपरोऽन्य को मे ममास्ति । नामे-
ति घोमलामन्त्रणे । एकस्माद्देशादन्यो देशो देशान्तर तस्य परिचय. सस्तवस्तस्मादस्मात् मनोरमाप्रभृतिषु
हेह प्रेम गुप्तस्त्यक्त । धनमपि समयमप्यनन्तरितमव्यवहित दर्शन यस्यैव वस्य चन्द्रपीडस्योपरीदृशी
य एव तव नि स्नेहता नि प्रेमता जाता प्रादुर्भूता । तात पुत्र, ते तव भद्रक कल्याण नापतित न जातम् । सर्व
एव दुःख शापितो गुरुजन सुख स्थापनीय । एव कृत्वैव विधाय कि त्वया प्राप्तव्य प्रापणीयम्,
एवमह न जानामि नाकलयामि । अन्तर्मवन मध्यगृह तत्र गता प्राप्ता प्रत्यग्रो नवीनो यस्तनयविरह सुतवि-
रोगतेन विहला विधुराम् । मनोरमाया विशेषणे । मनोरमा विप्रलपन्तीमश्रूपीडित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्त । ते-
नेति । तेन पूर्वोक्तेनातिवरणेनातिदीनेन तस्य मनोरमाया प्रलापविषेण विलापरलेन विहल इव विधुर इव
विप्राग्मेनेव पनीलाग्मेनेव घूर्णमानो निश्चेत[न]तामनीयताप्राप्यत । कथंकथमपि महता कष्टेन सहज निरा-
शा यत्तत्त्व येन तरावष्टमेनेवाश्रयेणैव सत्त्वम्भित आत्मा येनैवभूत प्रविश्य प्रवेश कृत्वा पितुरपि जन-
काश्चि यदनमानमुपदर्शयितुमवलोचन कारयितु लज्जमानत्वपमानोऽयोमुरा एव नीचैर्मुख एव निस्पन्द नि-
रालोचनो ननु तस्य पितरि यदैवविभेन मन्दराद्रिणेव स्वर्गागिणिगेव शुम्भासेन सह मयनस्यावसान प्रान्तस्तेन
रि तिरो निष्ठो रो महार्घव मन्दस्त स्पवमेवभूत पितर जनक प्रणम्य नमस्कृत्य दूरत एवोपाविशन्निपण्णो
भवत् । एतच्च निदेष्य क त धनमिव समयसह्य दृष्टा विलोक्यान्तर्वापो मध्येनेत्राम्बु तस्य भरस्तेन ग-
ते । राजा मन्दराग्रे ननु ननुपि दपो दस्येवभूतो जल्धरो मेघ इव राजा तारापीडोऽभ्यधादवादीन् । हे
हे त्वं पुत्र, हेह राजा, रावणानि ते तव स्वर्जादिनादपि न्यप्राणितादपि त्रातुवशम्प्रायनस्योपरि स-
न् । त्वं हि हृदयमिह । एता न हृदयेकोऽङ्गीरीरो हेतुनिदानमेवविवाद्व्यभजनादेवासम्भाव्यायाममतर्कि-

यासमुत्पद्यते । तथैव हि न किञ्चिन्न क्रियते । तज्जन्मनः स्नेहस्य वयसः शीलस्य श्रुतस्य गु-
रुजनानुशासनस्य विनयाधानस्य च सर्वस्यैवानुचितमिमं भ्रातुः सुहृदश्च ते वृत्तान्तमाकर्ण्य-
त्वदोपमाशङ्कते मे हृदयम् ।' इत्येवंवादिनो नरपतेर्वचनमाक्षिप्य युगपच्छोकामर्षाभ्यामन्ध-
कारिताननः प्रावृडारम्भ इव तडिल्लतादुष्प्रेक्ष्यो विस्फूर्जितेनैव स्फुरिताधरेण शुकनासोऽब्रवी-
त्—'देव, यदि चन्द्रमस्यूपमा, दहने चातिशीतलत्वम्, अंशुमालिनि वा तमः, तमस्विन्यां वा
दिवसः, महोदधौ वा शोपः, क्षितेरधारणं वा शेषे, परार्थानुद्यमो वा साधोः, अप्रियवचननि-
र्गमो वा स्वजनमुखात्संभाव्यते, ततो युवराजेऽपि दोषः । तत्किमेवमेवानिरूप्य तस्यानात्म-
जस्य मूढप्रकृतेर्दुर्जातस्य राजापथ्यकारिणो मातृपितृघातिनो मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य कर्मचण्डा-
लस्य महापातकिनः कृते कृतयुगावतारयोग्यमात्मनोऽपि गुणवन्तमत्युदारचरितं चन्द्रापीड-
मेवं संभावयति देवः । न ह्यतः परमपरं कष्टतमं किञ्चिदपि पीडाकारणम्, यद्गुणेषु वर्तमानो
दोषेषु संभाव्यत इतरजनेनापि । किं पुनर्गुरुजनेन । यो गुणी गुणैरेवोराधनीयः । कस्यापर-
स्यात्मा गुणवाननेन ज्ञापनीयः । अपि च जन्मनः प्रभृति देवस्य देव्या विलासवत्याश्चाद्भु-

तप्रयास यथा स्यात्तथोत्पद्यते सजायते । तथैव तेन प्रकारेणैव । हीति निश्चितम् । किञ्चिन्नमस्कि(कि)यते । यपि
तु सर्वं क्रियत एव । यथैव प्रीतिस्तथैव दुःखमपि वल्लभजनदेवात्किञ्चित् जायत इति भावः । तत्तस्माद्वैतोने ता
भ्रातुर्वान्धवस्य सुहृदो मित्रस्य च वृत्तान्तमुदन्तमाकर्ण्य श्रुत्वा त्वदोप त्वद्वैगुण्य मे मम हृदय चेत् आगूह्य
आरेकते । कीदृश त्वदोपम् । जन्मत उत्पत्तेः, स्नेहस्य प्रेम्णः, वयसोऽवस्थाया, शीलस्य स्वभावस्य, श्रुतस्य
ज्ञानस्य, गुरुजनानुशासनस्य गुरुशिक्षायाः, विनयाधानस्य प्रश्रयस्थापनस्य सर्वस्यैव समप्रस्येवमनुदितमयो-
ग्यम् । इत्येववादिनो ब्रुवतो नरपते राज्ञो वचन वाक्यमाक्षिप्य निराकृत्य युगपत्समकालं शोकं शुरु, अमर्षं
ईर्ष्यां, ताभ्यामन्धकारितमन्धकारवदाचरितमाननं मुस्रयस्यैवभूतो विस्फूर्जितेन दीप्तिमता स्फुरित कम्पितो
योऽधर ओष्ठस्तेन शुकनासोऽब्रवीदवोचत् । स्फुरितसाधर्म्यादाह—तडिल्लता विद्युद्धता तथा तु प्रेक्ष्यो दुर्गलो-
कनीयः प्रावृडारम्भ इव वर्षाप्रारम्भ इव । किमुवाचेत्याह—देवेति । हे देव, यदि चन्द्रमसि चन्द्र ऊमा
तापः, दहनेऽभावतिशीतलत्वमतिशिशिरत्वम्, अंशुमालिनि सूर्यं वा तमोऽन्धकारम्, तमस्विन्या त्रियामाया
वा दिवसः, महोदधौ समुद्रे वा शोपो जलनाशः, शेषेऽनन्ते क्षितेः पृथिव्या अवधारणमवहनम्, साधो राज्ञा-
नाद्या परस्यान्यस्यार्थं कृत्य तत्रानुद्यमोऽनुद्योगः, स्वजनमुखादान्मीयलोक्त्वदनादप्रियवचनम्यानिष्टवाक्यस्य नि-
र्गमो नि सरणम् । एतेभ्यो यद्येतानि संभाव्यन्ते संभावनाविषयीक्रियन्ते, ततो युवराजेऽपि चन्द्रापीडेऽपि दोषः
संभाव्यते । तत्किमेवमेवानिरूप्याज्ज्ञात्वा नात्मानं जानातीत्यनारम्भस्तस्य मूढा प्रकृतिः स्वभावो यस्य न तस्य
दुर्जातस्य दुर्भवस्य राज्ञो नृपस्यापथ्यकारिणो हितविधायिनो मातृपितृघातिनो जननीजनकविश्वगिनो मित्र-
द्रुहः सुहृद्घातिनः कृतं हन्तीति कृतघ्नस्य कर्मणैव चण्डालः श्वपचम्नस्य महापातकिनो महापापकारिणः
वभूतस्य वैशम्पायनस्य कृते [कृते] युगे योवत्तारोऽवतरणं तस्य योग्यमुचितमात्मनोऽपि भवन्तोऽपि गुण-
वन्तमार्थादियदिगुणयुक्तमत्युदारचरितमत्युत्कृष्टचरित्रं चन्द्रापीडं देव एव संभावयति संभावना करोति । न
हीति । अतोऽदोषेषु दोषोद्भावनात् परमन्यदपरं किञ्चिदपि वस्तु कष्टतमं पीडाकारणं न । तदेव दर्शयाम-
ह—यदिति । यद्गुणेषु वर्तमान इतरजनेनापि पामरलोकेनापि दोषेषु संभाव्यते । गुणजनेनापि मित्रलो-
कापि तु तन्संभावने किं पुनर्भण्यते किं पुनं कथ्यते । वर्तव्योपदेशमाह—य इति । यो गुणी गुणस्य
गुणैरेवोराधनीयः मेवनीयः । अनेन गुणजनेन कस्याप्यस्यात्मा स्वयं गुणवाक्ज्ञापनीयः प्रकाशनीयः । अति
चेति । अपि च युक्त्यन्तरे । जन्मनः प्रभृत्युत्पत्तेरगम्य देवस्य तारापीडस्य देव्या त्रिदासवत्याश्चाद्भु-

लालनया यो न गृहीतस्तस्य मरुत इव दुर्ग्रहप्रकृतेश्चन्द्रापीडोऽपि किं करोतु । स्वयमेवो-
त्पद्यन्त एवंविधाः शरीरसंभवा महाकृमयः, सर्वदोषाश्रया महाव्याधयः, अन्तर्विषा महा-
व्यालाः, विनाशहेतवो महोत्पाताः, भुजङ्गवृत्तयो महावातिकाः, वक्रचारिणो महाग्रहाः, त-
मोमयाः प्रदोषाः, मलिनात्मकाः कुलपांसवः, निःस्नेहाः खलाः, निर्लज्जाः कृपणकाः, निः-
संज्ञाः पञ्चोऽपि च, अकाष्ठा दहनाः, निर्गुणा जालिनः, अतीर्था जलाशयाः, निर्गौरवाः
खरप्रकृतयः, अशिवमूर्तयो महाविनायकाधिष्ठिताः । ये सकलङ्काः कृपाणा इव स्नेहेनैव पारुष्यं
भजन्ते । मलिनस्वभावाः करिकपोला इव दानेनैव मलिनतरतामापद्यन्ते । निर्वर्तयो मणि-
प्रदीपा इव प्रसादेनैव ज्वलन्ति । अङ्गलम्भा भुजङ्गा इव दाक्षिण्यपरिग्रहेणैवेतरे वामाः संजा-
यन्ते । गुणमुक्ता सायका इव सपक्षश्रयेण फलेनैव दूरं विक्षिप्यन्ते । सरागाः पल्लवा इव दि-
वसारुह्यैवापरज्यन्ते । भूतिपरामृष्टा दर्पणा इवाभिमुख्येन सर्वं प्रतीपं गृह्णन्ति । अन्तरस्व-

नया श्रोत्रपरिपालनया यो न गृहीतो न स्वायत्तीकृतस्तस्य वैशम्पायनस्य मरुत इव वायोरिव दुर्ग्रहा प्रकृतिः
‘स्वल्पं यत्स्वैवभूतस्य चन्द्रापीडोऽपि किं करोतु । किं कुर्यादित्यर्थः । अथ वैशम्पायनोत्पत्तिवैगुण्यमावि कुर्व-
न्नाह—स्वयमेवेति । एवंविधा एतादृशाः शरीरसंभवा देहोत्पन्ना महाकृमयः क्षुद्रजन्तवः, सर्वदोषाणा-
नाधारभूता महाव्याधयो महारोगाः, अन्तर्मध्ये विषं येषामेवविधा व्याला सर्पाः, विनाशस्य विध्वंसस्य हेतवः
कारणानि महोत्पाता क्षितिकम्पनादिरूपाः, भुजङ्गवत्सर्ववद्वृत्तिर्वर्तनं येषामेवविधा महावाता एव महावातिकाः ।
स्नापे क । वक्रगामित्वेन भुजङ्गसादृश्यम् । वक्रचारिणः कुटिलगामिनो महाग्रहा राहुप्रभृतयः, तमोमया अ-
न्धकारप्रचुराः प्रदोषा यामिनीमुखानि, मलिना कदमला आत्मानो येषां ते कुलस्यान्वयस्य पांसवो रेणवो
दोषजनकाः, निःस्नेहा प्रीतिवर्जिता खलाः, निर्लज्जा निखपाः कृपणका निःकृपाः, निःसंज्ञा हेयोपादेयादि-
मानविकला पञ्चोऽपि च तिर्यक्षोऽपि च [अ]काष्ठा दहना वहयः, निर्गुणा औदार्यादिगुणरहिता जालिनो वायु-
रिका, अतीर्था उत्तरणमार्गविकला जलाशयाः पानीयस्थानानि, निर्गौरवा महत्त्ववर्जिताः खरप्रकृतयः कठि-
नस्वभावाः, अशिवमूर्तयोऽकल्याणमूर्तयो महाविनायकैर्महाविघ्नैरधिष्ठिताः । इयं विरोचोक्तिः । येऽशिवमूर्तयो
भवन्ति, ते महाविनायकाधिष्ठिता न भवन्तीति महाविरोधः । एते सर्वेऽपि स्वयमेवात्मनैवोत्पद्यन्ते जायन्ते ।
तत्र वैशम्पायनोऽपि ननु मददृष्टस्य कारणतेत्यर्थः । ये जनाः कृपाणा इव राज्ञा इव सकलङ्काः । जनपक्षे जनाप-
दाश्रयाः । राज्ञपक्षे सचिताः । स्नेहेनैव प्रेम्णा तैलादिना च पारुष्यं कठिनता भजन्त आश्रयन्ति । ‘स्नेह-
रत्नादिकरसद्रव्ये स्यात्सौहृदेऽपि च’ इति विश्वः । करिकपोला इव हस्तिगालात्परप्रदेशा इव मलिनस्वभावाः
परमलप्रकृतयः । दानेनैव मदनेनैव । पक्षे वितरणेनैव । मलिनतरतामतिकृष्णतामापद्यन्ते प्राप्नुवन्ति । ‘दानं
रादमे ताने’ इति विश्वः । निर्वर्तयो वर्तिरहिता मणिप्रदीपा इव रत्नदशेन्धना इव प्रसादेनैव प्रसन्नतयैव
ज्वलन्ति दीपयन्ते । ‘प्रसादोऽनुग्रहे काव्यप्राणस्वास्थ्यप्रसत्तिषु’ इति विश्वः । अङ्गलम्भाः शरीरसंघटा भुजङ्गा
इव सर्पा इव । इतरे पानरजना वामाः प्रतिकूला संजायन्ते । केन । दाक्षिण्यं लज्जा तेन परिग्रहः स्वीका-
रः । गुणं प्रत्यक्षा औदार्यादिषु । ‘गुणं प्रधानरूपादौ मौर्व्यां सूदे वृकोदरे’ इति विश्वः । ताभ्यां
रूपेण ताभ्यां इव वाणा इव महः पक्षेण पिच्छेन खजनवर्गेण च वर्तमानः सहितः सपक्षः । स
‘पक्षो’ मासार्धके
‘पक्षे’ मासार्धोपयोगे । वेणुपक्षे परतो वृन्दे दले मखिमहायके’ इति विश्वः । रागो रक्तिमा प्रीतिश्च
‘रागो रक्तिमा प्रीतिश्च’ इति विश्वः । पल्लवा इव दिव्यारुह्यैव दिनवृद्ध्यैवापरज्यन्ते विरक्तीभवन्ति ।
‘पल्लवो रक्तिमा प्रीतिश्च’ इति विश्वः । भूतिर्भस्म सपञ्च ताभ्यां परामृष्टा आलिङ्गिता
‘भूतिर्भस्म सपञ्च ताभ्यां परामृष्टा आलिङ्गिता’ इति विश्वः । भूतिपरामृष्टा दर्पणा इवाभिमुख्येन सर्वं प्रतीपं पश्यन्ति गृह्णन्ति ग्रहणं कुर्वन्ति । ‘भूतिर्मा-

च्छवृत्तयः सलिलाशया इव गाढावगाहनेनैव कालुष्यमुपयान्ति । ये च स्निग्धेष्वपि रुक्षाः, क्र-
जुष्वपि वक्राः, साधुष्वप्यसाधवः, गुणवत्स्वपि दुष्टप्रकृतयः, भर्तर्यप्यभृत्यात्मानः, रागिष्वपि
क्रुद्धाः, निरीहादप्यादित्सवः, मित्रेष्वपि द्रोहिणः, विश्वस्तानामपि घातकाः, भीतेष्वपि प्रहा-
रिणः प्रीतिपरेष्वपि द्वेषिणः, विनीतेष्वप्युद्धताः, दयापरेष्वपि निर्दयाः, स्त्रीष्वपि शूराः, भृत्ये-
ष्वपि क्रूराः, दीनेष्वपि दारुणाः । येषां च विपरीतानां गुरव एव लघवः, नीचा एवोच्चैः,
अगम्या एव गम्याः, कुदृष्टिरेव सदृशनम्, अकार्यमेव कार्यम्, अन्याय एव न्यायः, अस्थितिरेव
स्थितिः, अनाचार एवाचारः, अयुक्तमेव युक्तम्, अविद्यैव विद्या, अविनय एव विनयः, दौ-
शील्यमेव सुशीलता, अधर्म एव धर्मः, अनृतमेव सत्यम् । येषां च क्षुद्राणां प्रज्ञापराभिसं-
धानाय न ज्ञानाय श्रुतम्, पराक्रमः प्राणिनामुपघाताय नोपकाराय, उत्साहो धनार्जनाय न
यशसे, स्थैर्यं व्यसनासङ्गाय न चिरसंगताय, धनपरित्यागः कामाय न धर्माय । किं बहुना
सर्वमेव येषां दोषाय न गुणाय । तदसावपीदृश एव कोऽप्यपुण्यवानुत्पन्नो यस्यैवं कुर्वतो
मित्रमहं चन्द्रापीडस्य कथं तस्य द्रोहमाचरामीति नोत्पन्नं चेतसि । एवं कृते चलितवृत्तानां
शासितावश्यं तारापीडो देवः पीडितान्तरात्मा मयि कोपं करिष्यतीत्येवमपि नाशङ्कितं म-
नसा । मातुरहमेवैको जीवितनिबन्धनम्, कथं मया विना वर्तिष्यत इत्येतस्य नृशंसस्य हृदये

तद्भ्रष्टज्ञारे जातौ भस्मनि संपदि' इति विश्वः । 'वाम प्रसव्य प्रतीप प्रतिलोममपष्टु च' इति हैम । अन्तरे
विचाले स्वच्छा निर्मला वृत्तिर्येषामेवविधा ज(सलि)लाशया इव पानीयाश्रया इव गाढमत्यर्थमवगाहनेनैवा-
लोडनेनैवातिपरिचयेनैव च कालुष्य कलुपतामुपयान्ति गच्छन्ति । ये च स्निग्धेष्वपि स्नेहलेष्वपि रुक्षा अगम्या,
क्रजुष्वपि सरलेष्वपि वक्रा वामाः, साधुष्वपि सज्जनेष्वप्यसाधवो दुष्टा, गुणवत्स्वपि गुणोपयुक्तेष्वपि दुष्ट
प्रकृतयोऽशुभस्वभावाः, भर्तर्यपि स्वामिन्यप्यभृत्यात्मानोऽसेवका, रागिष्वपि रक्तेष्वपि क्रुद्धा कोपवन्तः,
निरीहादपि निस्पृहादप्यादित्सवो ग्रहणेच्छवः, मित्रेष्वपि सुहृत्स्वपि द्रोहिणो द्रोहकर्तारः, विश्वस्ता-
नामपि विश्वासप्रतिपन्नानामपि घातका हिसका, भीतेष्वपि त्रस्तेष्वपि प्रहारिणः, प्रहारकारिणः, प्रीतिपरेष्वपि
स्नेहपरेष्वपि द्वेषिणो द्वेषवन्तः, विनीतस्वपि विनयवत्स्वत्युद्धता दुर्विनीता, दयापरेष्वपि कृपातत्परेष्वपि निर्दया
नि कृपाः, स्त्रीष्वपि प्रमदास्वपि शूराः सुभद्रा, भृत्येष्वपि सेवकेष्वपि क्रूराश्चण्डाः, दीनेष्वपि दुःशितेष्वपि दारुणा
भीषणाः । येषां चेति । येषां विपरीतानां वामवृत्तीनां गुरव एव शास्त्रार एव लघवो लघिष्ठा, नीचा एवा शोभितव
एवोच्चैश्च, अगम्या एवासेव्या एव गम्या सेव्या, कुदृष्टिरेव कुदर्शनमेव सदृशनं शोभनतमम्, अकार्यमेवाक-
त्यमेव कार्यं कृत्यम्, अन्याय एवानातिरेकं न्यायो नीतिः, अस्थितिरेवामर्यादा एव स्थितिर्मर्यादा, अनाचार ए-
वानाचरणमेवाचार आचरणम्, अयुक्तमेवान्यायमेव युक्तं न्यायम्, अविद्यैवाज्ञानमेव विद्या ज्ञानम्, अविनय
एवाप्रश्रय एव विनयः, दौ शील्यमेव दुःस्वभाव एव सुशीलता सुस्वभावता, अधर्म एवापुण्यमेव धर्मो वृत्तः, अनृत
मेवासत्यमेव सत्यं सत्यम् । येषां च क्षुद्राणां तुच्छबुद्धीनां श्रुतं ज्ञानं प्रज्ञां प्रतिभां तस्यां परं उन्मृष्टं दृष्टमिति ज्ञा-
नाय ज्ञापनाय न ज्ञानाय तत्त्वज्ञानाय, पराक्रमो बलं प्राणिनामुपघाताय विनाशाय नोपकाराय, उत्साहो धनार्जनाय
प्रगतभूता धनार्जनाय धनार्जनाय न यशसे न शोकाय, स्थैर्यं स्थिरता व्यसनानि मद्यादीनि तेषामागं तापानयनं
न चिरसंगताय न चिरमैर्त्राहेतवे, धनपरित्यागो धनपिमर्जनं कामाय मैथुनाय न धर्माय मुहुनाय । किं बहुना
किं बहुक्तेन येषां दुर्गन्धना सर्वमेव दोषाय वैगुण्याय न गुणाय न ज्ञानाय । तन्मादेनोर्गापि वेदमात्रेण
ईदृश एव पूर्वोक्तमदृश एव कोऽप्यपुण्यवानुत्पन्नो मज्जातः, यस्य वेदमात्रेणैव उपेतवन्द्रापीडः
मित्रं तस्य चन्द्रापीडस्य कथं द्रोहमाचरामि कुर्वे इति चेत्तमि नोत्पन्नं नागतम् । एव कृते सति चलितावस्थाय
अशासितावश्यं तारापीडो देवः पीडितान्तरात्मा मया मया विना वर्तिष्यत इत्येतस्य नृशंसस्य हृदये

नापतितम् । पिण्डप्रदो वंशसंतानार्थमहमुत्पादितः पित्रा कथमननुज्ञातस्तेन सर्वपरित्यागं करोमीत्येतदपि यथाजातस्य न बुद्धौ संजातम् । तदेवमसत्पथप्रवृत्तेन नष्टात्मना सुदूरमुद्धान्तेन दुर्दर्शमदृष्टं तावन्न नाम कुदृष्टिना दृष्टम् । दृष्टमपि येन न दृष्टं तस्याज्ञानतिमिरान्धस्य किं क्रियताम् । अपरमसौ तिर्यङ्महता यत्नेन शुक् इव पाठितः पुष्टश्च देवेन । अथवा विनोददानातिरश्चामपि सफल एव शिक्षणायासो भवति । तेऽपि पोषिताः पोषितरि स्नेहमावध्नन्ति । तेऽपि कृतं जानन्ति । तेऽपि परिचयमनुवर्तन्ते । तेषामपि सहजस्नेहो मातापित्रोरुपरि दृश्यत एव । न पुनरस्य नष्टोभयलोकस्य पापकारिणो दुर्जातस्य यस्य सर्वमेवाधस्ताद्गतम् । अपि चेद्व्याचरितेन तेनाप्यवश्यमेव कस्यांचित्तिर्यग्योनौ पतितव्यं येन तावद्दुरात्मना जातेन केवलं सुखं न स्थापिताः सर्व एव वयम् । अपरमेवं दुःखार्णवे निपातिताः । सर्व एव ह्यनाक्षिप्तचेताः प्रवर्तते स्वहिताय परहिताय च । तस्य तु पुनरस्मानेवं दुःखं स्थापयतो न स्वहितं नापि च परहितम् । किमनेनैवमात्मद्रुहा कृतमिति मतिरेतावन्न बोधपदवीमवतरति । सर्वथा दुःखायैवास्माकं

करिष्यति विधास्यतीत्येवमपि मनसा हृदयेन नाशङ्कित नारेकितम् । मातुर्मनोरमाया जीवितनिबन्धन प्राणितदानमहमेक एव । कथं तर्हि मया विना मद्भ्यतिरेकेण वर्तिष्यते वर्तनं करिष्यतीत्येतस्य वैशम्पायन[स्य] वृत्त[स]स्य निर्दयस्य हृदये चेतसि नापतित नागतम् । वंशसंतानार्थमन्यपरम्परायै अहं वैशम्पायनः । पिण्डप्रद पित्रा जनकेनोत्पादितो निष्पादितस्तेन पित्राननुज्ञातोऽदत्ताज्ञं सर्वपरित्यागं करोमि प्रणयामीत्येतदपि यथाजातस्य मूर्खस्य बुद्धौ ज्ञप्तौ न संजातं नोत्पन्नम् । 'आज्ञे मूढयथाजातमूर्खवैधेयवालिशा' इत्यमरः । तत्तस्मादेतरेवममुना प्रकारेणासत्पथं कुमारस्तत्र प्रवृत्तेन नष्ट आत्मा यस्यैवभूतेन सुदूरमतिदूरमुद्धान्तेन प्राप्तभ्रमेण दुर्द्वे तावदादौ । नामेति कोमलामन्त्रणे । कुदृष्टिना कुत्सितज्ञानेन दुर्दृष्टा दशावस्था यस्मिन्नेतादृशमदृष्टं न दृष्टं नावलोकितम् । येन दृष्टमप्यवलोकितमपि न दृष्टं न निरीक्षितम् । 'दशावर्ताववस्थाया वल्लान्ते स्युर्दशा अपि' इति विश्वः । यदिवा 'अदृष्टं वहितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम्' इत्यभिधानात्तदुभयमपि भयं न दृष्टमित्यर्थः । अथवादृष्टं तु न दृश्यत एव । तदपि विपश्चिद्भिर्दृश्यते । अयं तु सुतरां मूर्खो येन तपस्विन्यगम्या भवतीति दृष्टमपि न दृष्टमित्यर्थः । तस्य वैशम्पायनस्याज्ञानमेव तिमिरं तमिस्रं तेनान्धस्य गताक्षस्य किं क्रियता किं विधीयताम् । अपरमन्यदसौ तिर्यग्विवेकविरुल्लात्पशुरूपो महता यत्नेन महोद्यमेन शुक् इव कीर इव पाठितोऽध्यापितो देवेन तारापीडेन पुष्टं पुष्टीकृतश्च । अपवेति पक्षान्तरे । विनोददानात्कीडावितरणातिरश्चामपि सफल एव सार्थक एव शिक्षणायासो भवति । तेऽपि तिर्यग्योऽपि पोषिताः सन्तः पोषितरि पोषके स्नेहपीतिमावध्नन्ति । कुर्वन्तीत्यर्थः । तेऽपि तिर्यग्योऽपि कृतं जानन्ति । कृतज्ञा भवन्तीत्यर्थः । तेऽपि तिर्यग्योऽपि परिचयं सख्यवगनुवर्तन्तेऽनुगच्छन्ति । तेषामपि तिरश्चामपि मातापित्रोरुपरि सहजस्नेहः स्वाभाविकप्रेमादृश्यत एव दृश्यत एव । नष्टो गत उभयलोक इहलोकपरलोको यस्यैवभूतस्य पापकारिणोऽपकर्तुर्दुर्जातस्य दुष्टोत्पत्त्या । कुतः पुत्रस्येत्यर्थः । अस्य वैशम्पायनस्य न पुनः प्रीतिः मातापित्रोरुपरित्यर्थः । अस्य वैशम्पायनस्य गर्दनेन निहानादिवनधस्तादधो गतम् । अपि चेति युक्त्यन्तरे । तेनापि वैशम्पायनेनापीष्टाचरितेनेद्वयसमाचरणेनाप्यवश्यमेव कस्यांचित्तिर्यग्योनौ पतितव्यं येन वैशम्पायनेन दुरात्मना दुष्टात्मना तावज्जातेनोत्पन्नेन सर्व एव वयं तु न स्थापिताः । अपरमन्यदेवममुना प्रकारेण ..

१. १५ १७ २. पुनरनेन, पुनरहम् ३. महत्तन्त्रेण ४. दुरात्मजातेन. ५. इ. सम्. ६. अपि त्वेवविधे. ७. १५ १७ ८. प्रवर्तते ९. इ. प्रवर्तते. १०. न परहितमपि. ११. एवमेतावत्, एव तावत्.

तस्य पापकर्मणो ग्रहोपसृष्टस्य जन्म ।' इत्युक्त्वा हेमन्तकालोत्पलिनीमिवोद्वाष्पां दृष्टिमुद्वहन्,
उद्वेपिताधरश्च वहिरलब्धनिर्गमेण स्फुटन्निवान्तर्मन्युपूरेण निःश्वसन्नेवावतस्थौ । तदवस्थं च
तं तारापीडः प्रत्युवाच—'एतत्खलु प्रदीपेनाग्नेः प्रकाशनम्, वासरालोकेन भास्वतः समुद्भा-
सनम्, अवश्यायलेशैराहानममृतांशोः, मेघाम्बुचिन्दुभिरापूरणं पयोधे, व्यजनानिलैरैति-
वर्धनं प्रभञ्जनस्य, यदस्मद्विधैः परिवोधनमार्यस्य । तथापि प्राज्ञस्यापि बहुश्रुतस्यापि विवेकि-
नोऽपि धीरस्यापि सत्त्ववतोऽप्यवश्यं दुःखातिपातेन विशुद्धमपि वर्षसलिलेन सर इव मानसं
कलुषीक्रियते सर्वस्य । कलुषीकृते च मानसे किमिदमिति सर्वमेव दर्शनं नश्यति । न चित्तमा-
लोचयति । न बुद्धिर्विधुष्यते । न विवेकोऽपि विविनक्ति । येन ब्रवीत्यदः । मत्तो लोकवृत्तमार्य एव
सुतरां वेत्ति । किमस्ति कश्चिदसावियति लोके, यस्य निर्विकारं यौनमतिक्रान्तम् । यौवना-
वतारे हि शैशवेनैव सह गलति गुरुजनस्नेहः । वयसैव सहारोह्यभिनवा प्रीतिः ।
वक्षसैव सह विस्तीर्यते वाञ्छा । बलेनैव सहोपचीयते मदः । दोर्द्वयेनैव सह स्थूलतामापद्यते
धीः । मध्येनैव सह कार्यमुपयाति श्रुतम् । ऊरुयुगलेनैव सहोपचीयतेऽविनयः । श्मश्रुभिरेव
सहोज्जृम्भते मलिनताहेतुर्मोहः । आकारेणैव सहाविर्भवन्ति हृदयाद्विकाराः । तद्यथा धवन्-

यैव दुःखहेतोरेव तस्य पापकर्मणो दुष्कृतकारिणो ग्रहोपसृष्टस्य ग्रहग्रहिलस्य जन्मोत्पत्तिः । इत्युक्त्वा हेमन्त-
कालस्य प्रसूनसमयस्योत्पलिनीं कमलिनीमिवोद्वाष्पा दृष्टिं दृशमुद्वहन् । हेमन्तकमलिन्यप्युद्वाष्पा स्यादतो ह-
क्साम्यम् । उद्वेपित उत्कम्पितोऽधर ओष्ठो यस्यैवभूतश्च वहिरलब्धो निर्गमो निर्गमन यस्यैवभूतेनान्तर्मन्युप-
ूर्तिमन्युपूरेण क्रोवसमूहेन स्फुटन्निव द्वैवीभवन्नित्व निःश्वसन्नेव निःश्वास मुक्तेवावतस्थौ स्थितवान् । सैवावस्था
दशा यस्यैतादृशं च तं शुक्रनास तारापीडः प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । खल्विति निश्चयेन । एतत्प्रदीपेन गृहमणि
नामेवैहे प्रकाशनं प्रज्वालनम्, वासरालोकेन दिवसप्रकाशेन भास्वतः सूर्यस्य समुद्भासनमुत्तेजनम्, अमृता-
ंशोश्चन्द्रस्यावश्यायलेशैस्तुहिनकणैराह्लादनं प्रमोदोत्पादनम्, पयोधेः समुद्रस्य मेघाम्बु जीमूतजल तस्य पि-
न्दुभिः पृषट्प्रापूरणं भरणम्, प्रभञ्जनस्य वायोर्व्यजनानिलैस्तालवृन्तपवनैरतिवर्धनमतिवृद्धिप्रापणम्, यद्यस्माद्वेतो
रस्मद्विधैरस्मत्सदृशैरार्यस्य भवतः शुक्रनासस्य परिवोधनं प्रतिबोधदानम् । तथापीति । एव रात्र्यापि प्राज्ञ्या-
पि बहुश्रुतस्याप्यनेकशास्त्रज्ञस्यापि विवेकिनोऽपि पृथगात्मवतोऽपि धीरस्यापि स्थिरप्रकृतेरपि सत्त्ववतोऽपि ग्राह-
सवतोऽप्यवश्यं निश्चितं दुःखातिपातेन कृच्छ्रातिपातेन विशुद्धमपि निर्मलमपि सर्वस्य मानसं वर्षसलिलेन पुष्पि-
पानीयेन सर इव तडाक इव कलुषीक्रियते मलिनीक्रियते । कलुषीकृते च मानसे चित्ते किमिदमिति रात्रौ न
मग्नमेव दर्शनं सामान्यज्ञानं नश्यति । न चित्तं मन आलोचयति विचारयति । न बुद्धिर्विषया बुध्यते । बोध-
प्रयातीत्यर्थः । न विवेकोऽपि पृथगात्मभावोऽपि विविनक्ति पृथक्करोति । येन कारणेन । अदोऽयं नपुण-
कम् । ब्रवीति वक्ति । मन्तस्तारापीडाद्भोक्त्वा जनचरितमार्य एव पूज्य एव भवान्मुतरामतिगयेन वेत्ति ज्ञा-
नाति । किमिति प्रश्ने । कश्चिन्कोऽपीयति लोक एतावति भुवनेऽस्ति विद्यते, यस्य निर्विकारं निर्विकारं
यौवनं तारुण्यमतिक्रान्तं व्यतीतम् । यौवनावतारे हि तारुण्यप्रादुर्भावे हि शैशवेन बाल्येन सह युष्मज्जनेषु ना-
वृषितेषु स्नेहं प्रीतिर्गलति धरति । वयसा सहावस्थया सहाभिनवा प्रत्यग्रा प्रीतिगरोहत्वाष्टा भवति । वयसो-
सा सह वाञ्छा स्पृहा विस्तीर्यते विस्तीर्णा स्यात् । बलेनैव पराक्रमेणैव सह मदो दर्प उपचीयते उपचयः प्राप्नोति,
दोर्द्वयेनैव बाहुयुगलेनैव सह धीर्बुद्धिः स्थूलता स्थविष्टतामापद्यते प्राप्नोति । मध्येनैव मित्तेनैव कादो दृग्-
तामुपयाति प्राप्नोति श्रुतं ज्ञानम् । ऊरुयुगलेनैव श्मश्रुयुग्मेनैव सहाविनयो हृदयमुपचीयते पुष्टीभवति । श्म-
श्रुभिरेव कूर्चैरेव सह मलिनताहेतुर्मोहो मौढ्यमुज्जृम्भते विकाशः प्राप्नोति । आकारेण सहाहृत्वा सह हृदया

१ उद्वेगः २ अवतरणे. ३ अभिवर्धनम्. ४ ब्रवीति. ५ अन्यथा तु मत्तः, अन्तर्गतम्. ६ अपचितं
विनयः, अपचीयते हृदयम्, उपचीयते हृदयमविनयः.

मपि सरागं सर्वथा दीर्घाभवदपि न दीर्घं पश्यति चक्षुः । अनुपहतेऽपि न प्रविशति गुरुपदेश-
श्रोत्रे । स्त्रीरागिण्यपि न विद्यान्तरं विन्दति हृदये । न स्थैर्यमस्थिरप्रकृतौ तरलतायाम् । परि-
त्याज्येषु व्यसनेवासङ्गेषु विकाराणां च कारणं प्रायः सरसता । सा च सर्वमेव जलप्रायं
कुर्वाणा वर्षातिवृद्धैवोपजायते । अपि च दिवसो दोषागमाय, दोषागमोऽनालोकाय, अना-
लोकोऽसद्वर्जनार्थम्, असद्वर्जनमविवेकाय, अविवेकोऽसन्मार्गप्रवृत्तये, असन्मार्गप्रवृत्तं च
मोहान्ध चेतो भ्राम्यदवश्यमेव स्खलति । स्खलिते चेतसि तल्लग्न पतत्येव लज्जा । त्रपावर-
णशून्ये च हृदि प्रविश्य पदं कुर्वन्केन वा विनिवारितो दुर्निवारः सर्वाविनयहेतुः कुंसुमध-
न्वा । विलसति च कुंसुममार्गणे केन कार्येण छिद्रसहस्राणि न भवन्ति, यैः सत्त्वमेवाधस्ता-
द्ब्रजति । सत्त्वे चाधो गते किमाश्रित्य न गलति शीलम् । किमवलम्बनं विनयस्य । किं करो-
त्वनाधारं धैर्यम् । क्व पदमाधत्तां धीः । क्व समाधानमावध्नात्ववष्टम्भः । केन वावष्टम्भ्य व-
लान्निश्चलीकृत मनः । विप्रतिपद्यमानानि केन नियन्त्रितानीन्द्रियाणि । जगन्निन्द्यानि केन
निवारितानि दुश्चरितानि । केन वालोकभूतेन तमोभिवृद्धिहेतुरुत्सारितो दोषाभिपङ्गो दृष्टे-

द्विमाग विकृतय आविर्भवन्ति प्रगटीभवन्ति । तदेव दर्शयन्नाह—तद्यथेति । धवलमपि शुभ्रमपि चक्षु-
नेत्र सरागमेव सर्वथा दीर्घाभवदपि न पश्यति दीर्घम् । दीर्घदर्शितं न भवतीत्यर्थः । अनुप[ह]तेऽप्यप्रतिहते-
ऽपि श्रोत्रं श्रवणे गुण्यपदेशो गुरुणा हिताहितोपदेष्टृणामुपदेश सुकृताचरणनिर्देशो न प्रविशति न प्रवेश करो-
ति । स्त्रीषु रागो विद्यते यस्यैवभूतेऽपि हृदय एकस्या विद्या[या] सकाशादन्या विद्या विद्यान्तरं न विन्दति न
उभये । अस्थिरप्रकृतौ चलस्वभावाया तरलताया चञ्चलताया सत्या न स्थैर्यं न स्थिरता । परित्याज्येषु वर्जनी-
येषु व्यसनेषु व्यसतु विकाराणां चानृतभाषकत्वादिरूपाणां चासङ्गेष्वसक्तिषु कारण निदान प्रायो बाहुल्येन सर-
सता रनिरुत्व स्यात् । सा च सरसता सर्वमेव समग्रमेव जलप्रायं कुर्वाणा विदधाना वर्षातिवृद्धैव । वर्षा
वर्षणम् । पक्षे वर्षाणां यत्पराणामतिवृद्धैवोपजायत उत्पद्यते । अपि चेति । अपि च प्रकारान्तरेण । दिवसा
दोषागमाय, दोषागमश्चानालोकायानिरीक्षणायाप्रकाशाय च स्यात् । अनालोकश्चासद्वर्जनार्थमसम्यग्ज्ञानार्थं च
स्यात् । असद्वर्जनं चाविवेकायापृजगात्माने भवति । अविवेकश्चासन्मार्गप्रवृत्तयेऽसत्पथप्रवृत्तये स्यात् । अस-
न्मार्गप्रवृत्तं च भ्राम्यदितस्तत् परिभ्रमन्मोहेनान्ध चेतोऽवश्यमेव स्खलति निपतति । स्खलिते च स्खलना
प्राप्ते चेतसि चित्ते सति तल्लग्न चेत सवद्धा लज्जा त्रपा पतत्येव यात्येव । त्रपैव लज्जावावरणमाच्छादन
नेन अन्ये रिक्ते च हृदि हृदये प्रविश्य [प्रवेश] कृत्वा पद स्थानं कुर्वन्विदवन्केन वा पुरुषेण सर्वस्य समग्र-
स्याविनयस्याप्रश्रयहेतु कारणं कुंसुमधन्वा कदर्पो दुर्निवारो दुःखेन निवारयितुं शक्यो विनिवारितो निषिद्धः ।
शुभ्रमार्गणे वदपे विलसति विलासं कुर्वति सति केन कार्येण हेतुभूतेन छिद्रसहस्राणि विवरसहस्राणि न भ-
वन्ति न सजायन्ते, पैरिछिद्रनह्यै सत्त्वमेव साहसमेवावस्तादयो ब्रजति । सत्त्वे चाधो गते किमाश्रित्य किमा-
धत्ता कृत्वा शीलं वृत्तं न गलति न क्षि[क्ष]रति । विनयस्य प्रश्रयस्य किमवलम्बनं किमाधारः । अनाधारम-
नाशो भवे सत्ता च किं करोतु । किं कुर्यादित्यर्थः । वीर्यवृद्धिं क्व कुत्र पद स्थानमावत्ता विदधताम् । अवष्टम्भ
रथोः । अवष्टम्भं सुषणे च तत्तम्भप्रारम्भयोरपि । आरम्भस्तु त्वराया न्यायुद्यमे व[व]र्धयते इति विश्वः ।
अवष्टम्भे वा क्व समाधानं समावध्नातु निवध्नातु । केन वावष्टम्भ्य वशीकृत्य बलाद्वटान्मनश्चेतो निश्चलीकृतम् ।
केन विप्रतिपद्यमानान्मार्गप्रवृत्तानीन्द्रियाणि वर्णानि नियन्त्रितानि वशीकृतानि । केन जगन्निन्द्यानि विश्व-
निन्द्यानि दुश्चरितानि निवारितानि दूरीकृतानि । आलोकभूतेन प्रकाशरूपेण केन वानिर्दिष्टानान्ना

रुपहन्ता । किं वा दृश्यतामसति बहुदर्शित्वे । बहुदर्शित्वं च तावतः कालस्यैवासंभवात्कुतो भवतु, प्रथमे वयसि येनान्वयव्यतिरेकाभ्यां निश्चित्य वर्जयति मलिनताम् । अपि च परिणामेऽपि^१ पुण्यवतां केषांचिदेव हि केशैः सह धवलिमानमापद्यन्ते चरितानि । तन्मोहविषयमहाहौ मदविकारगन्धमौतङ्गे दुर्विलसितैकराज्ये रतिनिद्रावेष्मनि नवरागपल्लवोद्गमलीलान्तविशेषदुश्चरितचक्रवर्तिनि तारुण्यावतारे सर्वस्यैव विषमतरविषयमार्गपतितस्य मल्लितमापतति । किमेवमार्थेण लालनीयस्य पालनीयस्य शिशुजनस्योपर्यावेशो गरीयान्गृहीतः, यदनुचितमपत्यस्नेहस्याक्रोशगर्भमेवमुक्तम् । स्वप्रायमानानामपि यदुरुणां मुखेभ्यो निष्क्रामति शुभशुभं वा शिशुषु तदवश्यं फलति । गुरवो हि दैवतं बालानाम् । यथैवाशिषो गुरुजनवितीर्णा वरतामापद्यन्ते, तथैवाक्रोशाः आपताम् । तद्वैशम्पायनमुद्दिश्य कोपावेशादेव सति प-

[दोषाणां] व्यसनादीना रात्रेश्चाभिपन्न सवन्ध उत्सारितो दूरीकृतः । कीदृशो दोषाभिपन्न । तमोऽज्ञान तमिष्य च तयोर्भिवृद्धिस्तस्य हेतु कारणम् । पुनः कीदृक् । दृष्टेर्दृशो ज्ञानस्य चोपहन्ता उपघातकः । अमति बहुदर्शित्वे किं वा दृश्यता किमवलोक्यताम् । तावतः कालस्यैवेयत समयस्यैवासंभवाद्बहुदर्शित्वमनेकपदार्थावलोकित्वम् । तच्च प्रथम आद्ये वयस्यवस्थाया कुतो भवतु कुतो जायताम् । येन सति मद्भावोऽन्वयः, असत्यसद्भावो जतिरेकः, ताभ्यां निश्चित्य निर्णयं कृत्वा मलिनता वाच्यता वर्जयति दूरीकरोति । अपि चेति । अपि च युक्त्यन्तरे । प्रदर्शने परिणामेऽपि । वार्षकेऽपि । हीति निश्चये । पुण्यवता सुकृतवता केषांचिदेव, न तु रात्रिपामः केशैः कचैः सह चरितानि चरित्राणि धवलिमानश्चेतिमानमापद्यन्ते प्राप्नुवन्ति । 'सुकृती पुण्यवान्प्रत्य' इति हेम । सर्वस्य स्वलित स्यादिति प्रदर्शयन्नाह—तन्मोहेति । तदिति हेत्यर्थः । मोहो मूर्च्छा, विषया रूपरसगन्धशब्दस्पर्शाद्या, त एव महाहयो महासर्पा यस्मिन् । मदो मुद् मोहसंभेदस्तस्य निद्रा विकृतयस्त एव गन्धमातङ्गा गन्धेभा यस्मिन् । दुर्विलसित दुश्चेष्टित तदेवंकमद्वितीय राज्यमाभिपन्न यस्मिन् । रति कामाभिलाष, निद्रा प्रमीला, तयोर्वेष्मनि गृहे नवरागो नवीनानुराग रा एव पश्य किमलय तस्योद्गमलीलान्ते पर्यायाने येषामेतादृशानि विशेषदुश्चरितानि विशेषदुश्चेष्टितानि तेषां चक्रवर्तिनि सार्वभौम एवविवे तारुण्यस्य यौवनस्यावतारे प्रादुर्भावे विषमतर कठिनतरौ यो विषयमार्गः कामपत्यास्त्र पतितस्य सत्यस्य सर्वस्यैव समग्रस्यैव, अर्थान्नस्य, स्वलितमापतति । स्वलना स्यादित्यर्थः । तयाप्यपूज्येन भवता शुकनासेन लालनीयस्य लालना कर्तुं योग्यस्य पालनीयस्य रक्षा कर्तुं योग्यमपि तस्य शिशुजनस्य बालजनस्योपरि किमेव किनिमित्तं गरीयान्गृष्ट आवेशो गृहीत आत्तः, यद्यस्माद्वेनोत्पन्नोद्गमस्य प्रसूतिप्रेम्णोऽनुचितमयोग्यमाक्रोशोऽभिपन्नः स एव गर्भे मन्वे यस्यैतादृशमेवमुक्तं कथितम् । एतादृशं वाक् सर्वथा न वाक्यमित्याशयेनाह—स्वप्नायेति । स्वप्रायमानानामपि निद्रायमाणानामपि गुण्णा द्वितीयप्राप्तिपरिहारोपदेष्टृणां मुखेभ्यो वदनेभ्यः शिशुषु बालेषु यच्छुभमशुभं वा निष्क्रामति नि गति तदवश्यं निश्चयेन फलति । तच्छब्दवाच्योऽर्थः शिशुना सजायत इत्यर्थः । तत्रियामकमाह—गुरुच इति । शक्ति निश्चये । बालानां शिशुना गुरवो मानृपितरो दैवतं परममिष्टम् । अत्रार्थे दृष्टान्तं प्रतिपादयमाह—यथैवेति । यथैव येन प्रकारेणैव गुरुजनवितीर्णा दत्ता आशिषो मद्गलमेतान्याशीर्वचनानि वरता बाञ्छितं पूर्णाकारं प्रमत्तताप्रेरित तपस्विना वचो वरस्तस्य भावस्तत्ता तामापद्यन्ते भजन्ते । 'तपोभिर्गम्यते यत् देवतादेवमतः' इति वात्स्य । तथैव तेन प्रकारेणैवाक्रोशान्निर्स्कारा आपता तवानिष्ट भूयादिनि क्रोशविष्टनपत्तिवच आपस्तस्य भावस्तत्ता ता प्रतिपद्यन्ते । तत्तन्मात्कार्णाद्वैशम्पायनमुद्दिश्यादित्यत्र कोपस्य नृपः तामेशाद-

१ अनिपुण्य २ मोहविषयविषयविषयमहाहौ, मोहविषयविषयमहाहौ. ३ मानद्व. ४ लीयन्तः ५ लीयन्तः
लालनीयपालनीयस्य. ६ वा तदवश्यम्.

रूपमभिदधत्यार्ये महती मे चेतसः पीडा समुत्पन्ना । स्वयमारोपितेषु तरुषु यावदुत्पद्यते स्नेहः, किं पुनरङ्गसंभवेष्वापलेषु । तदुत्सृज्यतामयममर्षवेगो वैशम्पायनस्योपरि । विरूपकं तु तेन न किञ्चिदप्याचरितम् । सर्वपरित्यागं कृत्वा स्थित इत्येतदपि कारणमविज्ञाय किमेवं दोषपक्षे निक्षिपामः । कदाचिद्गुणी भवत्येवमयमविनयनिष्पन्नो दोष एव । आनीयतां तावदसौ । बुद्ध्यामहे किमर्थमयमेवंविधस्तस्य वयसोऽनुचितोऽपि संवेग उत्पन्नः । ततो यथायुक्तं विधास्यामः ।' इत्युक्तवति तारापीडे पुनः शुकनासोऽभ्यधात्—'अत्युदारतया वत्सलत्वाच्चैवमादिशति देवः । अन्यदतः परं किमिवास्य विरूपकं भवेत्, यद्युवराजमुत्सृज्य क्षणमप्यन्यत्रावस्थानमात्मेच्छयाचेष्टितम् ।' इत्युक्तवति शुकनासे कश्येवान्तस्ताडितो दोषसंभावनयानया पितुरुद्गापपट्टिरूपविष्ट एवोपसृत्य चन्द्रापीडः जनैः जनैः शुकनासमवादीत्—'आर्य, यद्यपि निरुक्तितो वेद्मि न मदीयेन दोषेण नागतो वैशम्पायन इति, तथापि तातेन संभावितमेव कस्य वापरस्य संभावना नोत्पन्ना । मिथ्यापि तत्तथा यथा गृहीतं लोकेन, विशेषतो गुरुणा ।

निनिवेगादेवार्ये परुष कठिनमभिदधति कथयति सति मे मम चेतसो हृदयस्य महती गुर्वी पीडा समुत्पन्ना प्रादुर्भूता । तत्निदानमात्रि कुर्वन्नाह—**स्वयमिति** । स्वयमात्मनारोपितेषूपेतमेपु तरुषु वृक्षेषु यावत्स्नेह उत्पद्यते प्रादुर्भवति । अङ्गसंभवेपु शरीरसमुत्पन्नेष्वपलेषु प्रजासु किं पुनर्भण्यते किं कथ्यते । तत्तस्माद्धेतोर्वैशम्पायनस्योपर्यय प्रत्यक्षोपलभ्यमानोऽमर्षवेग क्रोधसंभव उत्सृज्यता त्यज्यताम् । वैशम्पायनस्य निर्दोषता प्रकटयन्नाह—**विरूपकमिति** । तु पुनरर्थे । तेन वैशम्पायनेन न किञ्चिदपि विरूपक विरुद्धमाचरितं सेवितम् । सर्वपरित्यागस्तु दूषणं न भवतीत्याशयेनाह—**सर्वपरित्याग इति** । सर्वपरित्यागं कृत्वा स्थित इत्येतदपि कारणं निदानमविज्ञायज्ञात्वा किमेवमेव दोषपक्षे वैगुण्यकक्षाया वयं निक्षिपामो निक्षेपं कुर्म । तस्या अपि गुणे निक्षेपमाशङ्क्यन्नाह—**कदाचिदिति** । एव तादृकारणमपेक्षायामविनयनिष्पन्नोऽप्रश्रयजनितो दोष एव कदाचिद्गुणीभवति । गुणं स्यादित्यर्थः । अथ कर्तव्यमाह—**आनीयतामिति** । तावदादावसौ वैशम्पायन आनीयतामानयनविषयीक्रियतामिति बुद्ध्यामहे जानीमहे । वयमिति शेषः । अयमेवविध ईदृशस्य वैशम्पायनस्य वयसोऽवस्थाया अनुचितोऽप्ययोग्योऽपि किमर्थं किप्रयोजनाय संवेगं सर्वपरित्यागलक्षणं उत्पन्नं प्रादुर्भूतं । तत्तत्प्रयोजनं ज्ञात्वा यथायुक्तं यथोचितं तद्विधास्यामः करिष्यामः । इति पूर्वप्रतिपादितप्रकारेण तारापीड उक्तवति सति पुनर्द्वितीयवारं शुकनासोऽभ्यधादब्रवीत् । किमभ्यधादित्याशयेनाह—**अतीति** । अत्युदारस्य भावोऽत्युदारता तयातिस्फारतया वत्सलत्वाच्च हितकारित्वाच्च देवो तारापीड एव पूर्वप्रतिपादितमादिशति कथयति । अनेन विरुद्धं न कृतमिति नृपोक्तं प्रतिक्षिपन्नाह—**अतःपरमिति** । अतः परमोत्तरमपि किमिव [विरूपकं] विरुद्धं भवेत् । एतदेव विशदीकुर्वन्नाह—**यदिति** । यद्यस्माद्धेतोर्युवराजं चन्द्रापीडमुत्सृज्य त्वत्त्वात्मेच्छया स्नातच्छ्रेण क्षणमन्यत्रान्यस्मिन्स्थलेऽवस्थानमुपविगनमाचेष्टितमाचरितम् । अतः परं विरुद्धं किमेवेदित्यर्थः । इति शुकनास उक्तवति कथितवति सत्यनया पितुर्दोषसंभावनया कश्येव चर्मणः । रज्जोवाग्नौ नैव ताडितो व्यथित उर्ध्वं वाष्पो नेत्राम्बु यस्यामेवविधा दृष्टिर्यस्यैवभूत उपविष्ट एवासीन एव तत्तत्कारणं दृष्ट्यं चन्द्रापीड [जनैः] जनैर्भन्द[मन्द] शुकनासमवादीदब्रवीत् । किमवादीदित्याशयेनाह—**आर्य इति** । आर्य हे पूज्य यद्यपि निरुक्तितम्बुद्धित एवाह वैमि जानामि । न मदीयेन मामक्रीनेन मे दोषेण न मदीयेन नागत इति, न[आ]प्येव सत्यपि तातेन पित्रा संभावितमेव संभावनाविषयीकृतमेव । अतः मिथ्यापि । अपरस्य वयं वा संभावना नोत्पन्ना । मिथ्यासंभावेन न दोष इत्याशयेनाह—**मिथ्यापीति** । अतः मिथ्यापि तत्तथा यथा गृहीतं लोकेन जनेन, विशेषतो

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००.

प्रसिद्धिरत्रायशसे यशसे वा दोषगुणाश्रया वाफलवती । परत्र फलदायी कुत्रोपयुज्यते परमार्थः । तदस्या दोषसंभावनायाः प्रायश्चित्तमार्यो दापयतु मे वैशम्पायनानयनाय गमनाभ्यनुज्ञां ता-
तेन । नान्यथा मे दोषशुद्धिर्भवति । किं कारणम् । अनागते तु वैशम्पायने तातस्यानया सं-
भावनाया नापगन्तव्यम् । अपगते च मयि वैशम्पायनेनागन्तव्यम् । यद्यसावन्येनानेतुमेव
पार्येत, तदा तातस्याप्यनुलङ्घनीयवचनैर्वनिपतिसहस्रैरानीत एव स्यात् । तदार्थः कार्यतु मे
गमनानुज्ञया प्रसादम् । न च तुरंगमैर्गच्छतो मे दृष्टायां भूमौ स्वल्पोऽपि गमनपरिक्लेशः ।
वैशम्पायनमादायागतमेव मामवधारयत्वार्थः । अपि च बाह्यखेदादसह्योऽन्त खेद एवैतद्वि-
योगजन्मा । अनुपदमेव स्कन्धावारमादायागच्छतीत्यमुना हेतुना विना तेनागतोऽहम् । अ-
न्यथा जन्मनः प्रभृति कदा मया गतं स्थितं क्रीडितं हसितं पीतमशितं सुप्तं प्रबुद्धमुच्छ्रसितं
वा विना वैशम्पायनेन । यच्च श्रुत्वा तस्मादेव प्रदेशान्न गतोऽस्मि, तन्मा तेनैव तुल्योऽभूव-

गुरुणा पित्रादिना निर्णीतेरर्वाकृतत्तयैव स्यात् । परमार्थतस्तदस्य जनप्रसिद्ध्या किं स्यादित्याशयेनाह—प्रसि-
द्धिरिति । दोषो वैशुष्यम्, गुणा औदार्यादयः, त एवाश्रय आवारो यस्या एवविधा प्रसिद्धिः प्रवादोऽफलवती
नि प्रयोजनात्रास्मिन्लोकेऽयशसेऽकीर्तये स्यात् । न तु दोषाश्रयप्रसिद्धेरयशोजनकत्वं प्रसिद्धिः परं गुणाश्रयप्रसिद्धिः
कथं तज्जनकत्वमिति चेन्न । अयं गुणवान्प्रसिद्धः, परमनेनेत्य विहितम् तर्हि महान्पापिष्ठः, इत्याद्यतीतिगद्गा-
वात् । परत्र परलोके फलदायी फलप्रदः परमार्थस्तत्त्वं कुत्रोपयुज्यते कुत्रोपयोगी स्यात् । न कुत्रापीत्यर्थः ।
दोषसंभावनाया नैर्मल्योपायः प्रदर्शयन्नाह—तदस्या इति । तदिति तत्तस्माद्वेतोरस्या पूर्वोक्ताया दोष-
भावनाया वैशम्पायनस्यानयनं तस्मै गमनं यानं तस्याभ्यनुज्ञाज्ञां ता प्रायश्चित्तं प्रायः पापं तस्य चित्तं विशोधनम् ।
'प्रायः पापं विनिर्दिष्टं चित्तं तस्य विशोधनम्' इति कृष्णभट्टया प्रक्रियाटीकायाम् । तातेनार्यो दापयतु । प्रे-
रणे द्वे कर्तृकृता प्रसिद्धौ वेत्यदोषः । एतद्व्यतिरेकेण न शुद्धिरित्याशयेनाह—नान्यथेति । मे मम दोषशु-
द्धिर्न । अन्यथा नान्यप्रकारेण भवति । तत्र किं निदानमित्याह—किमिति । तत्र किं कारणं किं निमित्तम् ।
तदेव स्पष्टयन्नाह—अनागत इति । तु पुनरर्थः । अनागतेऽनायाते वैशम्पायने तातस्य पितुरनया सभाजनया
नापगन्तव्यं न दूरीभवितव्यम् । अपगते च याते च मयि सति वैशम्पायनेनागन्तव्यम् । आयातव्यमिति ।
अन्यः कश्चित्तदानयनं करिष्यतीत्यारेका दूरीकुर्वन्नाह—यदीति । यद्यसौ वैशम्पायनोऽन्येन मद्विरेणानेतु
मेव पार्येत शक्येत, तदा तातस्यापि तागपीडस्याप्यनुलङ्घनीयमनाक्रमणीयं वचनं वचो यैरेवभूतैर्वनिपतिग-
स्रैरानीत एव स्यात् । तत्तन्मादार्थो गमनस्यानुज्ञायाप्रसादः प्रसन्नताः कार्यतु । तातेनेति शेषः । ता-
गच्छतो भयान्क्लेशो भावीत्याशयेनाह—न चेति । दृष्टाया निरीक्षितायां भूमौ तुरंगमैर्गच्छतो व्रजो
मे मम स्वल्पोऽपि तुच्छोऽपि गमनपरिक्लेशः प्रयाणयेदो न च स्यात् । आर्यो भवान्वैशम्पायनमा-
दाय गृहीत्वागतमेवायातमेव मामवधारयत्वाकलयतु । बाह्यखेदापेक्षयाभ्यन्तरखेदाविषयः प्रदर्शयन्नाह—
अपि चेति । बाह्यखेदादेतद्वियोगजन्मा वैशम्पायनविरहोपपन्नोऽन्तर्गतेऽप्यवधारयतोऽहं गतोऽहं
मुक्त्वा त्वमेकाकी कथमत्रागत इत्याशङ्का निरस्यन्नाह—अनुपदमिति । अनुपदमनुचरणस्यास्य सन्ना-
वारं नैन्यमादाय गृहीत्वागच्छत्यायाति । इत्यमुना हेतुना निमित्तेन तेन वैशम्पायनेन विनाहमागतः जायते ।
अन्यथेति । उक्तवैपरीत्यं आजन्मनः प्रभृत्याजन्मदिनादारभ्य कदा वैशम्पायनेन विना मया गतं यातं
स्थितमवस्थितम्, क्रीडितं रमितम्, हसितं हास्यं कृतम्, पीतं पानं कृतम्, अशितं भक्षितम्, सुप्तं शयितम्,
प्रबुद्धं जागरितम्, उच्छ्रसितं श्रमितं वा । यच्चेति । यद्वैशम्पायनव्रतान्तं व्रतारम्भं तस्मादेव प्रदेशान्न
त्तान्तश्रवणमप्यत्यादेवाह न गतोऽस्मि । तदहं मा तेनैव वैशम्पायनेन नृत्यं मत्स्योऽभवे भवेयमिति । गुह्यं नि-

भ्यन्तरं मनोरमासहिताया मातुरावेदयात्मगमनवृत्तान्तम् ।' इत्यादिश्य चन्द्रापीडमात्मना
शुकनासमादाय स्वभवनमयासीत् । चन्द्रापीडस्तु तामक्लिष्टवर्णा कादम्बरीसंवरणस्रजमिव
गमनाभ्यनुज्ञां हृदयेनोद्वहन्प्रहृष्टान्तरात्माप्यपहर्षदृष्टिः प्रविश्य कृतनमस्कारो मातुः समीपे स-
मुपविश्यात्मदर्शनद्विगुणीभूतवैशम्पायनविरहशोकविह्वलां मनोरमामाश्वास्यावादीत्—'अम्ब,
समाश्वसिहि । वैशम्पायनानयनाय तातेन मे गमनमादिष्टम् । तत्कतिपयदिवसान्तरितं वैश-
म्पायनाननदर्शनोत्सवमविकल्पं त्वं मामेव विसर्जय । सा त्वेवमभिहिता प्रत्युवाच—'तात,
किमात्मगमनवचसा मां समाश्वासयसि । कः खलु मे त्वयि तस्मिन् विज्ञेयः । तदेकधा त-
मेकं न पश्यामि कठिनहृदया । त्वयि पुनर्गते च दयितस्यादर्शने जीवितप्रतिबन्धहेतुभूतं त्व-
दर्शनं तदपि दूरीभवति । तन्न गन्तव्यम् । वत्स, एकेनापि हि युवयोरावा पुत्रवत्यौ द्वे अपि ।
नागतौ नामासौ निष्ठुरात्मा' इत्युक्तवत्यां मनोरमायां विलासवती धीरमुवाच—'प्रियसखि,
तव मम चैवमेतद्यथा त्वया प्रोक्तम् । अयं पुनर्वैशम्पायनेन विना कं पश्यतु । तदास्ताम् ।
किमेतन्निवारयसि । वारितेनाप्यनेन नैव स्थातव्यम् । मन्ये च पित्राप्ययमेतदेवाकलय्य गम-

होर्भुजयोश्च पाणिना हस्तेन स्पृगन्स्पर्शं कुर्वन् [आदिशत्] । हे वत्स, गच्छ व्रज त्वमेव, मनोरमासहिताया
मातुर्विलासवत्या अभ्यन्तरम् । गृहस्येति शेषः । प्रविश्य प्रवेशं कृत्वात्मगमनवृत्तान्तमावेदय ज्ञापय । इति
चन्द्रापीडमादिश्येत्याज्जा दत्त्वात्मना स्वयं शुकनासमादाय गृहीत्वा स्वभवनं स्वगृहमयासीदगं [च्छत्] । चन्द्रा-
पीडस्त्वक्लिष्टो भवनो वर्णो रक्तपीतादिरधर वा यस्यामेवविधा कादम्बर्यां संवरणमङ्गीकरणं तस्य स्रजमिव
मालामिव ता गमनाभ्यनुज्ञा यात्रानिर्देशं हृदयेन चेतसोद्वहन्वारयन्प्रहृष्टः प्रमुदितोऽन्तरात्मा यथैवभनो-
ऽप्यपगतो हर्षो यस्या एतादृशी दृष्टिर्यस्यैवविव प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा कृतनमस्कारो विहितप्रणामो मातुर्ज-
नन्या समीपे यथोचितप्रदेशे समुपविश्योपवेशनं कृत्वात्मनः स्वस्य दर्शनेनावलोकनेन द्विगुणीभूतो द्विगुणता
प्राप्तो वैशम्पायनस्य विरहं शोकस्तेन विह्वला व्याकुलामेवभूता मनोरमामाश्वास्यावासना कृत्वावादीदो-
चत् । किमुवाचेत्याह—हे अम्ब हे मात., समाश्वसिह्याश्वायना कुरु । यतो वैशम्पायनस्यानयनं तदर्थं ता-
तेन पित्रा मे मम गमनं यानमादिष्टं कथितम् । तत्तस्माद्धेतोः कतिपये च ये दिवसा वामरास्तेऽन्तरितं
व्यवहितं वैशम्पायनस्याननदर्शनं वक्रनिरीक्षणं तत्रोत्सवमुत्सवभूतमविकल्पं कल्पनारहितं मामेव ता विग-
र्जय गमनाज्जा देहि । सा न्विति । सा मनोरमैवमुना प्रकरणाभिहिता प्रोक्ता राती प्रत्युवाच प्राम-
दीत् । किमुवाचेत्याह—तातेति । हे तात हे पुत्र, आत्मगमनवचसा स्वप्रयाणवाक्येन किं मा गमायाग
यमि समाश्वसना करोषि । मे मम । खन्विति निश्चये । त्वयि भवति तस्मिन् वैशम्पायने को विशेषस्तदि-
तरत्वलक्षणः । तदेव स्पष्टीकुर्वन्नाह—तदिति । तत्तस्माद्धेतोरेकैकवारं तमेकं वैशम्पायनं कठिनहृदया
न पश्यामि नावलोकयामि । त्वयि भवति पुनर्गते प्रस्थिते च दयितस्य वैशम्पायनस्यादर्शनेऽनिरीक्षणे ता-
वितस्य जीवनस्य प्रतिबन्धहेतुभूतं गमनविघ्नभूतं त्वदर्शनं त्वदवलोकनं तदपि तन्न गन्तव्यं दूरीभवति । तन्न
गन्तव्यम् । हे वत्स हे पुत्र, एकेनापि हि युवयोश्चन्द्रापीडवैशम्पायनयोरावा विलासवतीमनोरमा पुत्र-
वत्यौ द्वे अपि । नामेति कोमलामन्त्रणे । अगौ वैशम्पायनो निष्ठुरात्मा निर्दयप्रहृष्टनिर्गमनो नायात । इत्यु-
क्तव्यामिति भाषितवत्या मनोरमायां वैशम्पायनजनन्या सत्या विलासवती चन्द्रापीडमपित्रीं धीरं या-
स्यान्तयोवाचाव्रवीत्—हे प्रियसखि, तव भवत्या मम विलासवत्या एवमेतन्वैवेद यथा येन प्रा-
प्तव्या प्रोक्तम् । पुनरयं चन्द्रापीडो वैशम्पायनेन विना कं पश्यन्वलोकयतु । तन्माद्धेतोः गतां निष्ठु-
रिति नमनं निवारयन्नि निवारणं करोषि । वारितेनाप्यनेन चन्द्रापीडेन नैव स्थातव्यम् । नैव गमना-

१ चन्द्रापीडमादिश्येत्याज्जा २ कठिनहृदया ३ यदपि तस्मादनन ४ वक्रनिरीक्षणं ५ पुनर्गते ६ तदर्थं ता-
तेन वत्स ७ त्वयोन्म ८ एव निवारयन्नि, एन वारयन्नि

नायानुमोदितः । तद्यातु । वरमावाभ्यां कतिपयदिवसाननयोरप्यदर्शनकृतौ नृक्षेणाननुभूतान्
पुनरस्य वैशम्पायनावलोकनदुःखदीनं दिने दिने वदनमीक्षितुम् । तदुत्तिष्ठ । गच्छावो गम-
नसंविधानाय वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ।' इत्यभिदधत्येव मनोरमां हस्ते गृहीत्वोत्थाय चन्द्रापीडे-
नानुगम्यमाना निजावासमयासीत् । चन्द्रापीडोऽपि मातुः समीपे गमनालापेनैव क्षणमिव
स्थित्वा गृहमगात् । तत्र चापनीतसमायोगो गमनायोत्ताम्यता हृदयेन गणकानाहूय रहस्या-
ज्ञापितवान् -- 'यथा विना परिलम्बेन मे गमनं भवति, तथा भवद्भिरार्यशुकनासाय पृच्छते
ताताय वा दिनमावेदनीयम्' इति । एवमादिष्टास्ते व्यज्ञापयन् -- 'देव, यथा सर्व एव ग्रहाः
स्थिताः, तथास्यन्मतेन देवस्य गमनमेव वर्तमानेन शस्यते । अपरमपि कर्मानुरोधाद्राजेच्छैव
कालः । तत्रापि न कार्यमेवाहर्निरूपणया । राजा कालस्य कारणम् । यस्यामेव वेलायां चि-
त्तवृत्तिः सैव वेला सर्वकार्येषु' इति विज्ञापिते मौहूर्तिकैः पुनस्तानब्रवीत् -- 'तातेनैवमादिष्टमिति
ब्रवीमि । अन्यर्थात्यन्तिकेषु कार्येषु कार्यपराणां प्रतिक्षणोत्पादिषु च दिवसनिरूपणैव कीदृशी ।
तत्तर्थाकथयिष्यत यथा श्व एव मे गमनं भवेत्' इति । 'देवः प्रमाणम्' इत्यभिधाय गतेषु च

मित्यर्थः । मन्ये चेति । अहं मन्ये जानामि । एतदेव पूर्वोक्तमेवाकल्प्याकलना कृत्वा चन्द्रापीडो गमनाय
यात्राय अनुमोदितोऽभ्यनुज्ञात । तत्तस्मात्कारणाद्यातु ब्रजतु । आवाभ्या मनोरमाविलासवतीभ्यां कतिपय-
दिवसानयावत् । अनयोरपि चन्द्रापीडवैशम्पायनयोरप्यदर्शनकृतौ नानुभूताननुभवविषयीकृता-
नुरोसान्विपादान्वर शुभम्, पर वैशम्पायनस्यानवलोकनमतिरीक्षण तस्माद्यद्दुःखं कृच्छ्रं तेन दीनं सकृदणमस्य
चन्द्रापीडस्य दिने दिने वदनमाननमीक्षितुं न पुनर्वरं शुभम् । तदिति हेत्वर्थः । उत्तिष्ठोत्थानं कुरु । वत्सस्य
चन्द्रापीडस्य गमनसंविधानाय प्रस्थानसामर्थ्ये आवा गच्छावो ब्रजाव इत्यभिदधती कथयन्त्येव मनोरमा
हस्ते पाष्णा गृहीत्वादायोत्थायोत्थानं कृत्वा चन्द्रापीडेनानुगम्यमानानुयायमाना निजावासं स्वभवनमयासीद-
गात् । चन्द्रापीडोऽपि मातुर्जनन्या समीपे गमनालापेनैव यात्रावार्तयैव क्षणमिव स्थित्वा गृहमगादगमत् ।
तत्र तस्मिन्हेऽपनीतो दूरीकृत समायोग सवन्धो येनैवभूतो गमनाय प्रस्थानाय हृदयेन स्वान्तेनोत्ताम्यतो-
त्ताता गणकाज्योतिर्धिद आहूयाकार्यं रहस्येकान्तं आज्ञापितवानाज्ञा दत्तवान् । किमाज्ञापितवानित्याशये-
नाह -- यथेति । यथा मे मम परिलम्बेन विना गमनं प्रस्थानं भवति, तथा भवद्भिर्युष्माभि पृच्छत इत्या-
दिप्रस्तावनाया ताताय वा दिनं दिवसमावेदनीयं कथनीयम् । एवमादिष्टा प्रोक्तास्ते ज्योतिर्धिदो व्यज्ञापयन्वि-
ष्मि चक्षुः । वा विज्ञप्ति कृतवन्त इत्याशयेनाह -- देव इति । हे देव हे स्वामिन्, यथा येन प्रकारेण
एव ग्रहा सूर्यादयो रश्मे रितान्स्था तेन प्रकारेणात्मन्मतेन देवस्य भवतो गमनमेव प्रस्थानमेव वर्त-
मानेन वातेन वासते लप्यते । सुहृर्ताभावेऽपि गमनप्रकारं प्रदर्शयन्नाह -- अपरमपीति । कर्मानुरोधा-
त्तस्मात्प्रोक्तास्ते नृपरोच्छैव बालो सुहृर्तम् । तत्रापीच्छासुहृर्तेऽहर्निरूपणया शुभाशुभदिनगवेपणया न कार्यं न
लोकनम् । तत्र हेतुनाह -- राजेति । राजा नृप कालस्य सुहृर्तस्य कारणम् । यस्यामेव वेलायां समये
चित्तवृत्तिर्न प्रपत्ति सर्वकार्येषु समग्रकृत्यकरणेषु सैव वेलावसरः । मौहूर्तिकैर्गणकैरिति विज्ञापिते विज्ञप्ते
सि । पुनर्निरूपणं तान्णवानब्रवीदकथयन् । तातेन पित्रैव दिवसगवेपणादिकमादिष्टं कथितमिति हेतो-
रिति दशमामि । अन्यथान्यन्निन्नाल आत्यन्तिकेष्ववश्यवर्णनीयेषु तथा प्रतिक्षणं प्रति समयमुत्पादिषु-
निरूपणेषु कार्येषु च कार्यपराणां कृत्यतत्पराणां दिवसनिरूपणां दिनगवेपणैव कीदृशी । तन्माद्वेतो-
रिति प्रकरणेन सूचितव्यवधानाय न्यवेदयिष्यत । यथा श्व एवागामिदिनं एव मे मम गमनं चलनं

१. चन्द्रापीडः २. हृदयेन ३. वत्सस्य ४. चन्द्रापीडः ५. वत्सस्य ६. चन्द्रापीडः ७. वत्सस्य ८. चन्द्रापीडः ९. वत्सस्य १०. चित्तवृत्तिः ११. आत्यन्तिकेषु १२. प्रतीक्षणं.

तेषु शरीरस्थितिकरणाद्योदतिष्ठत् । निर्वर्तितशरीरस्थिति च मौहूर्तिकाले पुनः प्रविश्य जनै-
र्यवेदयन् — 'कृतोऽस्माभिर्देवादेशः । सिद्धश्च तनयविरहविक्रवतयार्यशुकनासस्य । तदतिक्रान्ते
श्वस्तनेऽहनि रात्रावितः प्रस्थातव्यं देवेन' इत्यावेदिते तैः 'साधु कृतम्' इति मुदितचेतास्तान-
भिष्टुत्य दृष्टिविषयवर्तिनीमेव कादम्बरीं च वैशम्पायनं च मन्यमानोऽप्रविष्टायामेव पत्रले-
खायां परापतामीत्यप्रप्रधावितेनावधारयंश्चेतसा चतुःसमुद्रसारभूतानिन्द्रायुधरयानुगामिन-
स्तुरंगमानगणेशानवगणिततुरंगमगमनखेदानुत्साहिनो राजपुत्रांश्च निरुपयन्ननन्यकर्मा तं
दिवसमेकां च यामिनीं कथंकथमप्यस्थात् ।

अथानुरक्तकमलिनीसमागमाप्राप्तिसंतापादिव समं दिवसेनास्तमुपगतवति तेजसांपतौ,
तेजःपतिपतनाच्चितानलमिव संध्यारागमपराशया सहविशति पश्चिमे गगनभागे, संध्यत-
लस्फुलिङ्गनिकर इव स्फुरति तारागणे, दिवसविरामान्मूर्च्छागमेनेव तमसा निमील्यमानेषु
दिङ्मुखेषु, विवासाभिमुखमुखरेषु वियद्वियोगदुःखादिव कृतान्तप्रलापेषु वयःसमूहेषु जनित-
प्रकाशं जन्मैर्वालोक्त्य दोषागमं निरालोकं गर्भमिव तमःप्रविष्टे पुनर्जावलोके, निजालोकाद्वि-
काशितपूर्वदिग्बधूवदने जन्मान्तरागत इवोदयगिरिवर्तिनि नक्षत्रसमागमसुखमनुभवति ॥

भव(वेदि)ति । देव प्रमाण यथा भवदनुशासनमित्यभिधायेत्युक्त्वा तेषु गणकेषु गतेषु प्रयानेषु सत्सु च शरीर-
स्थितिकरणाय देहव्यापारकृत उदतिष्ठदुत्थितो बभूव । निर्वर्तिता संपादिता शरीरस्थितिर्येनैवभूत त पुनर्नो
मौहूर्तिका । प्रविश्य प्रवेश कृत्वा शनैर्मन्द न्यवेदन्यन्विजपयन् । अस्माभिर्ज्योतिर्विद्विर्देवस्य भवन आदेशो
निर्देश कृतो विहित । तनयस्य वैशम्पायनस्य विरहो वियोगस्तेन विक्रवतया विह्वलतयार्यशुकनासस्य न मित्रो
निष्पन्न । ततस्तस्मादेतोरतिक्रान्ते व्यतीते श्वो भव श्वस्तनस्तस्मिन्नह्न्यागामिदिवमे रात्रौ निशायामितो
ऽस्मान्प्रदेशाद्देवेन भवता प्रस्थातव्यं चलितव्यम् । तैर्गणैरित्यावेदित इति ज्ञापिते साधु कृत शुभ विधि-
मिति मुदितचेता । प्रमुदितमनास्ताड्योतिर्विदोऽभिष्टुत्य स्तुतिं कृत्वा दृष्टिविषयवर्तिनीमेव प्रत्यक्षगतामेव कार-
म्बरीं वैशम्पायनं च मन्यमानो ज्ञायमानोऽप्रविष्टायामेवाप्राप्तायामेव पत्रलेखायामहं परापतामि गन्तामी-
त्यप्रप्रधावितेन पुरस्तात्त्वरितगत्या चलितेन चेतसा स्वान्तेनावधारयन्निश्चिन्वश्चतुःसमुद्रेषु चतुरम्भेनिगि-
सारभूतान्हयभूतानिन्द्रायुधस्य रयो वेगस्तस्यानुगामिनोऽनुयायिनोऽगणेशानसख्येयास्तुरंगमानानवगणितोऽन-
मानितस्तुरगमेनाश्वेन गमन चलन तस्मात्खेदो यस्मानुत्साहिन उत्साहवतो राजपुत्राश्च नृपसुतान्निरुपयन्पतित ।
न विद्यतेऽन्यत्कर्म यस्य सोऽनन्यकर्मा तं दिवसमेकां च यामिनीं कथंकथमपि महता कष्टेनाप्यन्तस्था ।

अथेति प्रकारान्तरे । अनुरक्ता या कमलिनी नलिनी तस्या समागम संयोगन्मयाप्राप्तिरित्य-
न्त्या यः संतापस्तस्मिन्तस्मादिव दिवसेन सम सार्व तेजसापतौ श्रीमूर्त्येऽस्तमुपगतवति प्राप्तानि गति ।
तेजःपतिपतनात्पूर्यपतनान् । रक्तवामाभ्यादाह—अपराशया पश्चिमया सह पश्चिमे गगनभागे नितान्तमि-
चितावद्विमिव संध्यारागं विशति प्रविशति मति । स यानलस्य स्फुलिङ्गा अग्निकृणाम्नेषा निर्देग्गमह ॥

वति भूयोभूयः स्वकान्तिनिर्भरान्निष्कलङ्क इव नक्षत्रनाथे, विस्पष्टायां निशीथिन्यां प्रस्थान-
मङ्गले प्रणामायोपगतं चन्द्रापीडं पीडयान्तर्विलीयमानेव बाष्पोत्पीडमपारयन्ती निवारयि-
तुमत्यायताभ्यामपि नेत्राभ्यां कृतप्रयत्नाप्यमङ्गलशङ्कया विलासवती तं मैन्युरागावेगगद्गदि-
कोपरुध्यमानाक्षरमवादीत्—‘तात, युज्यते ह्यङ्कलालितस्य गर्भरूपस्य प्रथमगमने गरीयसी
हृदयपीडा, यस्मिन्प्रथममेवाङ्कादपैति । मम पुनर्नेदशी प्रथमगमनेऽपि ते पीडा समुत्पन्ना,
कीदृशी तव गमनेनाधुना । दीर्यते इव मे हृदयम् । समुत्पाद्यन्त इव मर्माणि । उत्कथ्यत
इव शरीरम् । उत्प्लवत इव चेतः । विघटन्त इव संधिवन्धनानि । निर्यान्तीव प्राणाः । न
किञ्चित्समादधाति धीः । सर्वमेव शून्यं पश्यामि । न पारयाम्यात्मानमिव हृदयं धारयितुम् ।
धृतोऽपि बलादागच्छति मे बाष्पोत्पीडो मुहुर्मुहुः । समाहितापि मङ्गलसंपादनाय ते चलति
मतिः । न जानाम्येव किमुत्पश्यामीति । किनिमित्तं चेयमीदृशी मे^१ हृदयपीडेत्येतदपि
न वेद्मि । किं^२ बहुभ्यो दिवसेभ्यः, कथमप्यागतो मे वत्सो झटित्येव पुनर्गच्छतीति । कि
वैशम्पायनवियोगादुद्विग्नस्य गमनमेकाकिनस्ते समुत्प्रेक्षेति । न पुनर्वैशम्पायनवृत्तान्तादात्मन

भूयोभूयो वारवार स्वकान्तिनिर्भरत्वदीप्तिसभारान्नि कलङ्के इव नक्षत्रनाथे चन्द्रे भगवति नक्षत्रसमाग-
मसुर्य तारकामेलापकसौख्यमनुभवत्यनुभवविपयीकुर्वति सति । निशीथिन्यां त्रियामाया विस्पष्टाया
प्रगटाया सत्या प्रस्थानमङ्गले सति गमनश्रेयसि सति प्रणामाय नमस्कारायोपगतमागत चन्द्रापीड पीडया
वाधयान्तर्विलीयमानेव विलय प्राप्यमाणेवात्यायताभ्यामतिविस्तीर्णाभ्यामपि नेत्राभ्याममङ्गलशङ्कयाश्रेयसा-
रेकया कृतप्रयत्नापि विहितोद्यमपि बाष्पोत्पीडमधुप्रवाह निवारयितु दूरीकर्तुमपारयन्त्यशक्नुवन्ती । एवविधा
विलासवती तत्रस्थितत्वाद्वाशम्पायने मन्यु क्रोधो रागश्चन्द्रापीडे सौवाङ्गजत्वात् तयोरवेग आवेशस्तेन या
गद्गदिका गद्गदध्वनिस्तयोपरुध्यमानान्युपरोध प्राप्यमाणान्यक्षराणि यथा स्यात्तेति क्रियाविशेषणम् । अवा-
दीदब्रवीत् । किमवादीदित्याशयेनाह—तातेति । हे तात हे पुत्र । हीति निश्चितम् । अङ्कलालितस्य क्रोड-
पालितस्य गर्भरूपस्य श्रृणुस्वभावस्य प्रथमगमन आद्यप्रयाणे हृदयपीडा गरीयसी युज्यते विलोक्यते, यस्मिन्प्र-
थममेवाङ्कात्कोटादपैति गच्छति । मम विलासवत्या पुनस्ते तव प्रथमगमनेऽपि नेदश्येतादृशी पीडा समुत्पन्ना
सजाता, यादृशी तव गमनेनाधुना साप्रत जायते । तदेव प्रदर्शयन्नाह—दीर्यत इति । मे मम हृदय दीर्यत
एव विदीर्ण जायत इव । मर्माणि संधिस्थानानि समुत्पाद्यन्त इवोत्कथ्यन्त इव । शरीर देहमुत्कथ्यत इवो-
त्कथ्यत इव । चेतो मन उत्प्लवत इवोत्प्लुत्योत्प्लव गच्छतीव । संधिवन्धनानि विघटन्त इव भिद्यन्त इव ।
प्राणा निर्यान्तीव नि सरन्तीव । धीर्बुद्धिर्न किञ्चित्समादधाति समाधान करोति । सर्वमेव जगच्छून्य रिक्त
पश्यामिव लोकायामि । आत्मानमिव हृदय स्वान्त धारयितु न पारयामि न शक्नोमि । धृतोऽपि रक्षितोऽपि
व्यालङ्घ्यमाने मम बाष्पोत्पीडोऽधुप्रवाहो मुहुर्मुहुर्वारवारमागच्छत्यायाति । ते तव मङ्गलसंपादनाय श्रेय कर-
पाय समाहितापि सस्थापितापि मतिध्वलति भ्रमति । इत्यह न जानाम्येव नावकलयाभ्येव । किमुत्पश्यामि
दिगवलोकयामि । कि निमित्तं च कि कारणं चेयमीदृश्येतादृशी मे मम हृदयपीडा चित्तातिरिखेतदप्यह न
वेद्मि न जानामि । कि बहुभ्यो प्रचरेभ्यो दिवसेभ्यः, कथमपि महता वष्टेन मे मम वत्स आगत आयातो
रित्येव मीप्रमेव पुनर्गच्छति प्रज्जतीति हेतोर्गहती पीडा जायत इति सर्वत्रानुपपन्न । कि वैशम्पायनस्य वि-
यो गतिराहन्तिमोक्षम प्राप्त्यैकाकिनोऽनहयस्य ते तव गमन प्रस्थान समुत्प्रेक्ष्य विलोक्येति । वैशम्पायनस्य

१ प्रथमं २ त्वत्प्रस्थान ३ बाष्पितम्, पाठम् ४ मैन्युरागावेग, आवेगः ५ जातमात्रस्यापि तेऽङ्कलालितस्य
६ उत्प्लवत ७ उत्प्लवत ८ उत्प्लवत ९ उत्प्लवत १० उत्प्लवत ११ उत्प्लवत १२ उत्प्लवत १३ उत्प्लवत, उत्प्लवत, पुन पुनः
१४ उत्प्लवत

एव दुःखिततयेति । न चैवंविधया पीडया वैशम्पायनानयनाय गच्छतस्ते गमनं विनिवारयितुं पारयति वाणी । हृदयं पुनर्नेच्छत्येव त्वदीयं गमनम् । तदीदृशी मे पीडां विभाव्य यथा पुरा स्थितं न तथा क्वचिदासंगमावध्यतिदीर्घकालमायुष्मता स्थातव्यम् । अस्य चार्थस्य कृते साञ्जलिवन्धेन शिरसाभ्यर्थये वत्सम्' इत्यादिगन्ती स्वमातरं सुदूरं प्रसारितावनम्रमूर्तिश्चन्द्रापीडो व्यजिज्ञपत्—'अम्ब, तदा दिग्विजयप्रसङ्गातिस्थितम् । अधुना पुनरयमेव कालक्षेपो यावत्तमुद्देशं परापतामि । तत्पुनश्चिरागमकृता न भावनीया मनागपि हृदये पीडा त्वया' इत्येवं विज्ञप्ता चन्द्रापीडेन संनिरुध्योर्द्धाङ्गवेगात्कथंकथमपि संस्तभ्यात्मानं निर्वर्तितगमनमङ्गला गलता प्रस्रवेण सिञ्चन्ती शिरसि चोपात्राय गौडं मुचिरमालिङ्ग्य गच्छद्विरिव प्राणैः कृच्छ्रान्मुमोच 'तं माता । सुक्तश्च मात्रा पितुः प्रणतये वासभवनमगमत् । तत्र च 'देव, गमनाय नमस्करोति युवराजः' इत्यावेदिते द्वाररक्षिणा प्रविश्य क्षोणीतलनिवेशितशिरसा शयनवर्तिनो ननाम दूरस्थित एव पितुः पादौ । अथ तथा प्रणतमालोक्य किञ्चि-

वृत्तान्ताद्वैशम्पायनोदन्तादात्मन स्वस्यैव दुःखिततया पीडिततया पुनर्न मम हृदयपीडेल्यर्थः । एतन्निर्धयैतादृश्या पीडया वैशम्पायनानयनाय गच्छतो व्रजलम्बे तव गमनं विनिवारयितुं निषेधयितुं न वाणी प्रपारयति समर्था भवति । हृदयं चेत् पुनस्त्वदीयं तावकीनं गमनं नेच्छत्येव नाभिलषत्येव । तत्तस्माद्देवो ममेदृशी पीडा विभाव्य ज्ञात्वा यथा येन प्रकारेण पुरा पूर्वं स्थितं विलम्बितं क्वचिन्कस्मिंश्चित्स्थले सगमो मे लापस्तस्यावविर्मर्यादा आसंगमावधेरा सगमावधि इत्यव्ययीभावः । अनिदीर्घकालमतिचिरकालमायुष्मता भवता न तथा स्थातव्यं स्थेयम् । अस्य च पूर्वोक्तस्यार्थस्य कृत्यस्य कृते सहाञ्जलिवन्धेन वर्तमानं साञ्जलिरन्धः । 'तेन सहेति तुल्ययोगे' इति बहुव्रीहिः । तेनैवभूतेन शिरमोतमात्रेण वत्सं सुतमभ्यर्थयेऽभियाने इति पूर्वोक्तमादिगन्ती कथयन्ती स्वमातरं स्वजननीं सुदूरं सुतरा दूरं प्रसारिताव[नम्राव]नामिता मूर्तिर्येनैवभूता चन्द्रापीडो व्यजिज्ञपद्विज्ञप्तिमकार्षात् । तदेवाह—हे अम्ब इति । हे मातः, तदा तस्मिन्काले दिशा विजय आत्मगान्करणं तस्य प्रसङ्गं सवन्धन्तस्मान्स्थितं विलम्बितम् । अधुना माप्रत पुनरयमेव कालक्षेपमस्यत्रिलम्बो या वद्यावता कालेन तमुद्देशं वैशम्पायनालकृतप्रदेशं परापतामि गच्छामि । तत्तस्माद्देवो पुनश्चिरं बहुकालेनागमनं तेन कृता विहिता या पीडा मा मनागपि हृदये चेतमि न भावनीयान विचारणीया । चन्द्रापीडेनेति विज्ञप्ता कथिप विलासवत्युद्गाङ्गवेगानुद्धप्रवाहान्सनिरुध्यावष्टभ्य कथंकथमपि महता कष्टेनात्मानं स्व मन्त्रं पतन्तं निर्वर्तितं विहितं गमनमङ्गलं प्रयाणश्रेयो यथैवभूता । किं कुर्वन्ती । गलता लग्ना प्रस्रवेण स्नोद्वन्द्वयेन गिर्यन्ती नेचन कुर्वन्ती । अनेन स्नेहाविक्रमावि कृतम् । शिरसि चोपात्राय मुचिरं बहुकालं गाढं दृढमादिष्टाय शिरसि मात्रा विलासवती गच्छद्विरिव मरुद्वि प्राणैरमुमिग्वि दृच्छान्कृष्टान् चन्द्रापीडं मुमोच तत्प्राप्तं । सुक्तश्च मात्रा जनन्या पितुन्मागर्षाडस्य प्रणतये नमस्कृतये वागभवनं निवासगृहमगमदगच्छत् । तत्र नेति । तत्र वागभवने । हे देव ऐश्वर्यादिगुणैर्विगजमान, गमनाय यात्रार्थं युवा चागौ राजा चेति युवराजश्चाह लो नमस्सुगोति प्रमणति । इति द्वाररक्षिणा द्वारपालेनावेदिने ज्ञातिने गतिं प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा । अन्तर्वागवता नमिचर्य । क्षोण्यां पृथिव्यान्तल उपनिनो भागन्तत्र निवेशितं स्थापितं यन्त्रिणं उतमा तेन वरुणस्य शयनवर्तिनं चन्द्रागतस्य पितुर्जनकस्य पादौ चरुणौ दृग्स्थित एव विप्रदृष्टगत एव ननानं प्रगताम् । इति । अतस्तन्तरं तथा प्रणतं प्रवोक्तृगया नतं युवराजमालोक्य निर्गदं निनिदावद्विज्ञप्तिः ।

दुःप्रसन्नपूर्वकायः शयनगत एवाहूय नं पिता चक्षुषा पिबन्निव प्रेम्णा परिष्वज्य गाढमिव सहस्रोद्गताविरलैवाप्परयपर्याकुलाक्षोऽन्तःक्षोभावेगक्षिप्ताक्षरमवादीत्—‘वत्स, पित्राहं दोषेषु संभावित इत्येषा मनागपि मनसि वत्से दुःखासिका न कार्या । विनयाधानात्प्रभृति सम्यक्परीक्षितोऽस्यस्माभिः । परीक्ष्य च गुणगणैरेवाधिगम्यो राज्यभारस्त्वय्यारोपितो न तनयस्नेहादेव । राज्यं हि नामैतत्पृथ्वीभारेणैवातिदुरुद्धमम्, महीभृत्संभावतयैवातिसंकटम्, कुटिलनीतिप्रचारेणैवातिदुःसंचरम्, चतुःसमुद्रव्याप्त्यैवातिमहत्, महासाधनप्रसाध्यतयैवातिदुःसाध्यम्, अपर्यवसायकार्यतन्त्रजालेनैवातिगहनम्, उत्तुङ्गवंशप्रतिष्ठिततयैवातिदुरारोहम्, अहितसहस्रोद्धरणेनैवातिदुरुद्धरम्, अपि च समवृत्तितयैवातिविषमम्, अनेकतीर्थकल्पनयैव दुरवतारम्, कण्टकशोधनेनैव दुर्ग्रहम्, अखिलप्रजापालनव्यवहारेणैव दुःपालम्, नाविक्रान्ते नामहोत्साहे नाप्रियवादिनि नासत्यसंधे नोप्राप्ते नाविवेकिनि नोक्त-

पूर्वकाय प्रथमगरीरभागो येन न शयनगत एव शय्यास्थित एवाहूयाह्वानं कृत्वा तं युवराजं पिता जनकश्चक्षुषा नेत्रेण पिबन्निव । आदरेणावलोकनं पानमुच्यते इति भावः । प्रेम्णा प्रीत्या गाढमिव गाढसदृशं परिष्वज्यालिङ्ग्य सहसा सटित्युद्गत उत्पन्नो योऽविरलो निविडो वाष्पोऽश्रु तस्य रसो वेगस्तेन पर्याकुलं व्याप्ते अक्षिणीयम् स तथा । अन्तश्चेतसि यः क्षोभस्तस्यावेगस्त्वस्ति तेन क्षिप्ताक्षरमविस्पष्टाक्षरं यथा स्यात्तथावादीदब्रवीत् । तदाह—वत्सेति । हे वत्स हे पुत्र, पित्रा जनकेनाहं दोषेष्वपराधेषु संभावितो गणित इत्येषा मनागपि किञ्चिदपि मनसि चित्ते वत्सेन दुःखमास्तेऽस्यामिति दुःखासिका चिन्ता न कार्या । विनयेति । विनयो गुणगणामभ्युत्थानादिस्तस्याधानं शिक्षणं तत्प्रभृति तद्दिनादारभ्य सम्यक्प्रकारेणास्माभिः परीक्षितोऽसि परीक्षाविषयीकृतोऽसि । परीक्ष्य चेति । परीक्षा कृत्वैव च गुणा गाम्भीर्यादयस्तेषां गणा समूहास्तैरेवाधिगम्य प्रापणीयो राजभारस्त्वय्यारोपितः, न तनयस्नेहादेव नाङ्गजप्रीतेर्गुणवत्त्वादेव त्वयि राज्यभारं आरोपितोऽस्ति, न पुत्रोद्गतादेवेति भावः । अथ राज्यस्वरूपं निरूपयन्नाह—राज्यमिति । नामेति कोमलामन्त्रणे । इति निशेधः । एतद्वाज्यमाधिपत्यं पृथ्वीभारेणैव वसुधावीर्येणैव [अति] दुरुद्धं दुःखेनोद्गोह्यं शक्यम् । तथा महीभृता राजा संभावतया संप्रवृत्तयैवातिसंकटमतिस्वाधमम् । तथा कुटिला वक्रा या नीती राजस्थितिस्तस्यां प्रचारेणैव प्रसरणेनैव [अति] दुःसंचरं दुःरोनं संचरितुं शक्यम् । तथा चत्वारो वेदप्रमिता ये समुद्रा जलवयस्तेषु व्याप्त्यैव व्यापकतयैवातिमहद्व्याधतम् । तथा महासाधनं महामैत्र्यं तेन प्रसाध्यतयैवातिदुःसाध्यमिति दुःखेन साधयितुं शक्यम् । तत्पर्यवसानान्यनन्तानि कार्याणि कृत्यानि यत्रैवभूतं तन्त्रजालं स्वराष्ट्रचिन्तासमूहं तेनैवातिगहनमिति । ‘निविडं तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्तां स्यात्’ इति हेमः । उत्तुङ्गं उच्चो यो वंशोऽन्वयस्तत्र प्रतिष्ठिततयैव प्रतिष्ठा प्राप्तयेव दुःरोनारण्य इति दुरारोहम् । अहितानां शत्रूणां सहस्रं तस्योद्धरणेनैवोत्खननेनैव दुरुद्धं दुःखेनोद्गोह्यं शक्यम् । पुनः प्रमाणान्तरेण प्रतिपादयन्नाह—अपि चेति । समाविषमा या वृत्तिर्वर्तनं [त]यैवातिविषमं कठिनम् । तस्यां वर्तुमशक्यत्वादिति भावः । इयं विशेषोक्तिः । अनेकानि यानि तीर्थान्युपायास्तेषां पालनं परीक्षितं न दुःरोनावर्तनीयं इति दुर्ग्रहम् । दुस्तरमित्यर्थः । ‘तीर्थं यान्ताध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमित्’ इति हलानुबन्धः । ‘तीर्थं यानां जलावतारे च’ इत्यमरः । अनेकजलावतरणेनैव नद्यादि सूत्रं भवति । इदं तु एतन्निमित्तं विशेषोक्तिः । दण्ड्याः सलान्तेषां शोधनेन दुर्गकरणेन दुर्ग्रहं दुःखेन प्रहीतुं शक्यम् । अखिलाः प्रजाः राजा प्रजाजनपदवात्सिने लोकांश्चास्मां पालनं रक्षणम् । एतदेव व्यवहारो व्यवसायस्तेनैव दुःपालं दुःखेन पालितुं शक्यम् । राज्यमेतादृशेषु पुष्पेषु पदं न्यानमादधाति न करोतीत्यन्वयः । आदृष्यस्य दयाते दण्ड्याः सलान्तेषां । ‘पदं व्यवसितं नानाप्रकारेणानुबन्धुम्’ इत्यमरः । तानेवाह—नाविक्रान्त इत्यादि ।

१. उत्तुङ्गं उच्चो यो वंशोऽन्वयस्तत्र प्रतिष्ठिततयैव प्रतिष्ठा प्राप्तयेव दुःरोनारण्य इति दुरारोहम् । २. अहितानां शत्रूणां सहस्रं तस्योद्धरणेनैवोत्खननेनैव दुरुद्धं दुःखेनोद्गोह्यं शक्यम् । ३. पुनः प्रमाणान्तरेण प्रतिपादयन्नाह—अपि चेति । ४. समाविषमा या वृत्तिर्वर्तनं [त]यैवातिविषमं कठिनम् । ५. तस्यां वर्तुमशक्यत्वादिति भावः । ६. इयं विशेषोक्तिः । ७. अनेकानि यानि तीर्थान्युपायास्तेषां पालनं परीक्षितं न दुःरोनावर्तनीयं इति दुर्ग्रहम् । ८. दुस्तरमित्यर्थः । ९. ‘तीर्थं यान्ताध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमित्’ इति हलानुबन्धः । १०. ‘तीर्थं यानां जलावतारे च’ इत्यमरः । ११. अनेकजलावतरणेनैव नद्यादि सूत्रं भवति । १२. इदं तु एतन्निमित्तं विशेषोक्तिः । १३. दण्ड्याः सलान्तेषां शोधनेन दुर्गकरणेन दुर्ग्रहं दुःखेन प्रहीतुं शक्यम् । १४. अखिलाः प्रजाः राजा प्रजाजनपदवात्सिने लोकांश्चास्मां पालनं रक्षणम् । १५. एतदेव व्यवहारो व्यवसायस्तेनैव दुःपालं दुःखेन पालितुं शक्यम् । १६. राज्यमेतादृशेषु पुष्पेषु पदं न्यानमादधाति न करोतीत्यन्वयः । १७. आदृष्यस्य दयाते दण्ड्याः सलान्तेषां । १८. ‘पदं व्यवसितं नानाप्रकारेणानुबन्धुम्’ इत्यमरः । १९. तानेवाह—नाविक्रान्त इत्यादि ।

तन्ने नानुदारव्यवहतौ नासंविभागशीले नान्यायवर्तिनि नाधर्मरुचौ नाशास्त्रव्यवहारिणि
नाशरण्ये नाब्रह्मण्ये नाकृपालौ नामिलवत्सले नावज्यात्मनि नानिर्जितेन्द्रिये नासेवके पद-
मेवादधाति । यः खलु समग्रैर्गुणैराकृष्य वलात्प्रतिबन्धमस्य चञ्चलप्रकृतेः कर्तुं समर्थः, तवासे ।
गुरवोऽप्यपगतस्खलितभीतयस्तत्रैव समारोपयन्त्येतदालोचितपरावराः । तदनेनैव बोद्धव्य-
मिदं वत्सेन नास्ति मयि दोष इति । अपि च संप्रति कस्मिन्भारमवक्षिष्याणुमपि दोषमाच-
रसि । त्वयैव सकललोकानुरञ्जने यतितव्यम् । गतः खलु कालोऽस्माकम् । अस्माभिरस्य
लितैश्चिरं पदे स्थितम् । न पीडिताः प्रजा लोभेन । नोद्वेजिता गुरवो मानेन । न विमुञ्चिताः ।

विक्रमण विक्रान्ति सा विद्यते यस्मिन्निति विक्रान्तः । पराक्रमरहित इत्यर्थः । तस्मिन् । महानुत्साहो विद्यते य-
स्मिन्स महोत्साहस्तद्विन्नोऽमहोत्साहस्तस्मिन् । निरुद्यम इत्यर्थः । प्रिय चन्दनीत्येवशील प्रियवादी तद्वि-
न्नोऽप्रियवादी तस्मिन् । कटुकभाषिणीत्यर्थः । सत्या सधा प्रतिज्ञा यस्येति सत्यस्य । 'सवित्सवाम्भाभ्युपायः'
इति हैमः । तद्विन्नोऽसत्यसधस्तस्मिन् । प्रतिज्ञाभङ्गकारिणीत्यर्थः । प्राञ्चथतुरस्तद्विन्नोऽप्राञ्चस्तस्मिन् । मूर्ख
इत्यर्थः । विवेचन विवेक स विद्यते यस्मिन्स विवेकी तद्विन्नोऽवि[वे]की तस्मिन् । सदस्यगुणकारिणी
त्यर्थः । कृत जानातीति कृतज्ञस्तद्विन्नोऽकृतज्ञस्तस्मिन् । निर्गुण इत्यर्थः । उदरा स्फारा व्यवहृतिर्व्य-
सायो यस्येत्युदारव्यवहृतिस्तद्विन्नोऽनुदारव्यवहृतिस्तस्मिन् । कुत्सितव्यवहारकारिणीत्यर्थः । सम्यग्प्रभजन
सविभागस्तस्य शील स्वभावो यस्मिन्स सविभागशीलस्तद्विन्नोऽसविभागशीलस्तस्मिन् । यथोचितानर्पक
इत्यर्थः । अन्यायोऽनीतिस्तत्र वर्तत इत्येवशीलोऽन्यायवर्ती तस्मिन् । न्यायवर्जित इत्यर्थः । न विद्यते धर्म
रुचिर्यस्य सोऽधर्मरुचिस्तस्मिन् । सर्वथा पापकारिणीत्यर्थः । न शास्त्रेण कामन्दक्यादिना व्यवहरतीत्येवशी-
लोऽशास्त्रव्यवहारी तस्मिन् । स्वेच्छाविहारिणीत्यर्थः । न शरणाय योग्योऽशरण्यस्तस्मिन् । अत्रायक
इत्यर्थः । न ब्रह्मनिष्ठोऽब्रह्मण्यस्तस्मिन् । ब्राह्मणाहितकारिणीत्यर्थः । न विद्यते कृपा दया यस्मिन्स [अ]कृपा-
स्तस्मिन् । दयावर्जित इत्यर्थः । न विद्यते मित्रेषु वत्सल[त्वं] हित यस्येत्यमित्रवत्सलस्तस्मिन् । वचस्पति-
वर्जित इत्यर्थः । न वश्य आत्मा यस्येति सोऽवश्यात्मा तस्मिन् । अनियन्त्रितात्मनीत्यर्थः । अनिजितान्या
शीकृतानीन्द्रियाणि येन सोऽनिर्जितेन्द्रियस्तस्मिन् । अनिरुद्धेन्द्रिय इत्यर्थः । न सेवत इत्येवकस्तस्मिन् ।
सपर्यावर्जित इत्यर्थः । कस्मिन्राज्य पद दधानीत्याशयेनाह—यः खल्विति । खलु निश्चये । यः पुमान्ग-
मग्रं मरुत्तैर्गुणैः धान्त्वादिभिर्वलाद्धृष्टादाकृष्याकर्षणं कृत्वा चञ्चलप्रकृतेरस्थिरस्वभावम्याम्य राज्यम् प्रतिपद्यते
प्रतिरोध कर्तुं विवातु समर्थं धमं म्यान् । तत्र तस्मिन्पुमि राज्यमास्ते निष्ठति । तथा पर नापर न परा-

सन्तो मदेन । नोत्रासिताः प्राणिनः क्रोधेन । न हासित आत्मा हर्षेण । न हतः परलोकः कामेन । न राजधर्मोऽनिरुद्धः । स्वरुच्या वृद्धाः समासेविता न व्यसनानि । सतां चरितान्यनुवर्तितानि नेन्द्रियाणि । धनुरवनामितं न मन । वृत्तं रक्षितं न शरीरम् । वाच्याद्धीतं न मरणान् । उपभुक्तानि सुरलोकेदुर्लभानि सर्वविषयोपभोगसुखानि । यौवनेच्छया पर्याप्तमकार्यपरिहारात् । कार्यानुष्ठानाच्चोपार्जितः परोऽपि लोकः । चेतसि मे त्वज्जन्मना च कृतार्थ एवास्मि । तदयमेव मे मनोरथः । दारपरिग्रहात्प्रतिष्ठिते त्वयि सकलमेव मे राज्यभारमारोप्य जन्मनिर्वाहलघुना हृदयेन पूर्वराजर्षिगतं पन्थानमनुयास्यामीति । अस्य च मेऽर्तकितमेवायमग्रतः प्रतिरोधको वैशम्पायनवृत्तान्तः स्थितः । मन्ये च न संपत्तव्यमेवानेन । अन्यथा क वैशम्पायनः । क चैवंविधमस्य स्वप्नेऽप्यसंभवनीयं समाचेष्टितम् । तद्रतेनापि तथा कर्तव्यं वत्सेन, यथा न चिरकालमेष मे मनोरथोऽन्तर्हृदय एव विपरिवर्तते' इत्यभिधाय किञ्चिदत्तानितेन सुखेनैव 'संपीडितं हृदयमिव ताम्बूलमर्पयित्वा व्यसर्जयत् ।

द्वेग प्रापिताः । मदेन मुन्मोहसभेदेन सन्तः साधवो न विशेषेण मुखिता दण्डिताः । क्रोधेन रोषेण प्राणिनो मुमन्त [न] उवासितास्त्रासं प्रापिताः । हर्षेण प्रमोदेनात्मा न हासितो न हास्य नीतः । कामेन मनोभवेन परलोक आगामिभवो न हतो विनाशितः । न राजधर्मो वधादिरूपोऽनिरुद्धोऽनिषेव(वि)तः । स्वरुच्या निजामिलाण वृद्धा ज्यायास समासेविता पर्युपासिता, न व्यसनानि मद्यपानप्रभृतीनि । सता साधूनां चरितान्याचरणानुवर्तितान्यनुगमनविषयीकृतानि, नेन्द्रियाणि करणानि, तदनुगामित्वं न कृतम् । सर्वदा तदाज्ञावैमुख्येन स्थितमिति भावः । धनुः क्रोदण्डमवनामितवक्त्रीकृतम्, न मनो हृदयम् । वृत्तं सदाचरणरक्षितम्, न शरीरदेहः । शरीरानपेक्षत्वेन तदाचरितमित्यर्थः । वाच्याज्जन(ना)पवादाद्धीतं त्रस्तम्, न मरणान्मृत्योः । जीवनादपि यशोवाग्भवमित्यनेन सूचितम् । सुरलोके त्रिविष्टपे दुर्लभानि दुःप्रापानि यानि सर्वविषयाणां रूपरसगन्धस्पर्शस्वादरूपाणामुपभोग प्रतिवारमामेव न तस्य सुखानि सौख्यान्युक्तान्यास्वादिदानि । 'यः सकृद्भुज्यते भोग उपभोगोऽज्ज्ञादिक' इति प्राश्नः । अकार्यपरिहारादकृत्यत्यागाद्यौवनेच्छया तारुण्यस्पृहया पर्याप्तं भुतम् । कार्यदानादिष्वपि तस्यानुष्ठानादाचरणात्परोऽपि लोक आगामिभवोऽप्युपार्जितः स्वायत्तीकृतः । सदाचरणेनावश्यं देवायुर्बुद्धमित्यर्थः । त्वज्जन्मना च त्वदुत्पत्त्या च कृतार्थः कृतकृत्य एवाहमस्मीति मे मम चेतसि वर्तते । तत्तन्माद्देतोरयमेव मे मम मनोरथोऽभिलाषो वर्तते । अयमेवेति क इत्यपेक्षायामाह—दारेति । दारपरिग्रहात्तरीक्षीकारात्प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठा प्राप्ते त्वयि भवति सकलमेव समग्रमेव मे राज्यभारमाविपत्यधुरमारोप्य न्यस्य जन्मनो नृभवस्य निर्वाह आयुः क्षय यावत्परिपालनं तेन लघुना तुच्छेन हृदयेन । केवलजन्मपालनप्रवृत्तयेन तदितरसमप्राशाविमुक्तत्वेन च चेतसो लघुत्वमिति भावः । पूर्वं राजर्षयो गताश्चलिता यस्मिन्नेव विषयपन्थानमार्गमनुयास्याम्यनुगच्छामि । इत्यस्य मे मम मनोरथस्यातर्कितमेवाचिन्तितमेवाग्रतः पुरः प्रतिरोधकः प्रतिबन्धकृद्द्वैशम्पायनस्य शुक[ना]समुत्तस्य वृत्तान्त उदन्तः स्थितः । अहमिति मन्ये । अनेन मनोरथेन न संपत्तव्यं न भवितव्यम् । अन्येभ्यस्तुक्तवैपरीत्ये, केति महदन्तरे निपातः । वैशम्पायनो मनोरमात्तज्ज । अस्य च वैशम्पायनस्य स्वप्नेऽपि निद्रादशायामप्यसंभावनीयमचिन्तनीयमेव विधः समाचेष्टितं समाचरितं ह । तदिति हेत्वर्थः । गतेनापि चलितेनापि वत्सेन पुत्रेण भवता तथा कर्तव्यं तथा विधेयं यथेष परोलो मे मन मनोरथोऽन्तर्हृदये हृदयमध्ये न विपरिवर्तते न विलीनो भवति । इत्यभिधायोक्त्वा किञ्चिदत्तानितेनोपार्जितेन सुखेनानेन च संपीडितं चर्चितं हृदयमिव ताम्बूलमिव नागवल्लीदलमर्पयित्वा व्यसर्जयत्प्राहिणोत् ।

१ उपभुज्यते च. २ सुरलोकेऽपि दुर्लभानि ३ यौवनेनेच्छया ४ पारम्पर्येण लोकः परलोकः. ५ च ६ मरणम्. ७ नेन्द्रियम्. ८ अनपित. ९ जन्मनि मे मुने सुखेनैव. १० संपिण्डितम्.

चन्द्रापीडस्तु तथा पितुः संभावनया सुदूरमुन्नमितोऽप्यवनम्रतरमूर्तिरुपसृत्य पुनः प्रणामेनोन्नमितात्मा निर्ययौ । निर्गत्य च शुक्रनासभवनमयासीत् । तव च तनयचिन्तापरीतमुन्मुक्तमिवेन्द्रियैः शून्यशरीरं शुक्रनासमवारिताश्रुपातोपहतमुखी च मनोरमां प्रैणम्य तादृशाभ्यामेव ताभ्यां संभाव्याशिषा समारोपयद्भ्यामिव स्वदुःखभारमनुगतो निवर्तनाय तयोर्निवर्तिताननो मुहुर्मुहुराद्वारनिर्गतेर्गत्वाग्रतो दौकितमपि कृतापसर्पणमकृतहर्षहेपारवमनुत्कर्णकोपमसुखस्वनममनस्कमनाविष्कृतगमनोत्माहं दीनमिन्द्रायुधमालोक्यापि पुनर्निवारणाशङ्क्या वैशम्पायनावलोकनत्वरया कादम्बरीसमागमौत्सुक्येन चाकृतपरिलम्बो मनागप्यारुह्य रेयेणैव निरगान्नगर्याः । निर्गत्य च मिप्रातटे तत्प्रस्थानमङ्गलावस्थानायोपकल्पितं कायमानमप्रविश्य बहिरेव गतो युवराज इति जनितकलकलेनातार्किततत्कालगमनसंभ्रान्तेन परिजनेन राजपुत्रलोकेन चेतस्ततो धावतानुगम्यमानो गव्यूतिवितयमिव गत्वा सुलभपयोयवसे प्रदेशे निवासमकल्पयत् । उत्ताम्यता हृदयेनाप्रभातायामेव यामिन्यामुत्थाय पुनरवतन् ।

तदनन्तरं चन्द्रापीडस्तु तथा पूर्वोक्तया पितुस्तारापीडस्य संभावनया पिचारणया सुदूर यया स्थानधोन्नमितोऽप्युन्नमितोऽप्यवनम्रतरमूर्तिरुपसृत्य पुनः प्रणामेन नमस्कृतेनोन्नमितात्मा निर्ययौ निर्गतात् । निर्गत्य च शुक्रनासभवनमयासीत् । तत्र चेति । तस्मिन्नुद्दे तनयस्य सुतस्य चिन्तातिम्नया परीत व्याप्तमिन्द्रिये करुणमुक्तमिव लक्ष्मिव । अतएव शून्यशरीरं शून्यदेहं शुक्रनासमवारितोऽनिपिद्रो योऽश्रुपातमनोपहतं मुगस्थानं यस्या एतादृशी च मनोरमा वैशम्पायनजननी च प्रैणम्य नमस्कृत्य तादृशाभ्यां शोभायुक्ताभ्यामेव ताभ्यां शुक्रनासमनोरमाभ्यामाशिषा आशीं प्रदानेन संभाव्य गत्कृत्य स्वस्य दुःखमुत्तरित्तस्य भारो बीजवन्त आ(समा)रोपयद्भ्यामिव स्थापयद्भ्यामिव ताभ्यां निवर्तनाय गमनायानुगतोऽनुज्ञास्ततस्तयोर्विषये मुहुर्मुहुर्वारवारं निवर्तितमभिमुखीकृतमाद्वारगतमाग्रतोलीगमनपर्यन्तमाननं मुगं येन । भृतोऽग्रतो गत्वा दौकितमपि कृतं विहितमपसर्पणमपगणं येनवभूतम् । न हृतो न प्रहितो हर्षहेपारव प्रगोदध्वनिर्धेन स तम् । अत्र ननो भावादन्भाव । न विद्यत उर्कर्णकोशो यस्य स तम् । अनु र्गतात्पुनः

बह्वंश्च तस्मादेव वासरादारभ्यैवमचेतित एव परापत्य कृतापक्रान्तेस्त्रयया पृष्ठतोऽनुगम्य बलाद्-
त्तकण्ठग्रहः क परं पलाय्यत इति वैशंपायनस्य वैलक्ष्यमपनयामि, एवं तत्समागमसुख-
मनुभूय निष्कारणप्रसन्नामनधामतर्कितोपनतमदवलोकनोपजातहर्षविशेषां पुरस्ताद्गमनसिद्धये
पुनर्महाश्वेतां पश्यामि, एवं महाश्वेताश्रमसमीपे पुनःस्थापिताशेषतुरगसैन्यस्तथा सहैव हेमकूटं
गच्छामि, एवं तत्र मत्प्रत्यभिज्ञानसंभ्रमप्रधावितेनेतस्ततः कादम्बरीपरिजनेन प्रणम्यमानः प्र-
विश्य मदागमननिवेदनोत्फुल्लनयनेन सखीजनेनापहियमाणपूर्णपात्रात् 'कासौ, केन कथितम्,
क्रियदूरे वर्तते' इति तत्प्रश्नोन्मुखीम् तत्क्षणोत्पन्नया तापोपशान्त्या त्रयया च युगपदुरमि
निहितं पद्मिनीपत्रमपनीयोत्तरीयांशुकाञ्चलं कुचावरणतामुपनयन्तीम् आभरणतां नीतानि
कमलिनीमृणालान्यपास्य भूपणेभ्योऽधिकां स्वशरीरशोभामेव सर्वाभरणस्थानेषु धारयन्तीम्
तापोपशमार्पितहारमात्राभरणाम् अत्युत्पन्नहरिचन्दनचर्चान्तरितलावण्यशोभान्यङ्गानि कर-

तस्मादेवाप्तगमनोपलक्षितादेव वासरादिनादारभ्यारम्भ कृतवैतान्यग्रे वक्ष्यमाणान्यन्यानि तदितराणि[च]
चेन्त्यन्विमर्शयन्नचेतिता अज्ञाता धुत्धुधा, पिपासा तृट्, आतपो धर्म, ध्रम आयास', उज्जागरो जा-
गर, एतेषा व्यथा पीडा येनैवभूतो दिवारात्रावहर्निशेवावहदगच्छदिति दूरेणान्वयः । एतानि कानीत्यपेक्षा-
यामाह—अचेतित इति । [अचेति]त एवाज्ञात एव परापत्य गत्वा त्रयया लज्जया कृता विहितापक्रान्ति-
रपक्रमण येनैवभूतस्य वैशम्पायनस्य पृष्ठतोऽनुगम्यानुगमन कृत्वा बलाद्गतो विहित कण्ठग्रहः कण्ठालिङ्गन ये-
नैवभूतोऽह पर केवल क पलाय्यते कुत्र पलायन क्रियत इति वैलक्ष्य वैगुण्यमपनयामि दूरीकरोमि । एव
तस्य वैशम्पायनस्य समागम सगमस्तस्मात्सुख सौख्यमनुभूयास्वाद्य निष्कारणमनिदान प्रसन्न विकसित म-
नधेतो यस्या सा तामनधा निष्पापामतर्कितमविचारितमुपनत प्राप्त यन्मदवलोकन मद्दीक्षण तेनोपजात उ-
त्पन्नो हर्षविशेषोऽतिशयिप्रमोदो यस्या सा ता पुरस्तादग्रे यद्गमन तस्य सिद्धये । निर्विघ्नगमनायेत्यर्थः ।
पुन पूर्वविनोपयोरित्युक्ते पूर्वं प्रथम महाश्वेता पश्याम्यवलोकयामि । एवप्रकारेण महाश्वेताया आश्रम-
समीपे मुनिस्थानाभ्यर्णे पुन स्थापित न्यस्तमशेष समग्र तुरगसैन्यमश्वानीक येनैवभूतोऽह तथा महाश्वेता-
(तया) सहैव सार्धमेव हेमकूट हिमकूटाभिधान नग गच्छामि व्रजामि । एवप्रकारेण तत्र नगे सोऽय चन्द्रा-
पीड इति मम प्रत्यभिज्ञान तस्माद्य सभ्रम आदर । 'सभ्रमस्त्वादरे भये' इति कोश । तेन प्रधावितेनोच्चै-
र्यत्तितेनेतस्तत वादम्बर्या परिजनेन परिच्छदेन प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाण प्रविश्य प्रवेश कृत्वा । इत
वादम्बरी विनोपयामाह—मदेति । ममागमन तस्य निवेदन कथन तेनोत्फुल्ले विकसिते नयने यस्यैवभूतेन
सखीजनेनालिनमुदायेनापहियमाण गृह्यमाण पूर्णपात्र पूर्णानक यस्या सा ताम् । 'उत्सवेषु सुहृद्भिर्यद्वलादा-
दृष्टं पश्यते । वत्समात्यादि तत्पूर्णपात्र पूर्णानक च तत्' इति हेम । कासौ चन्द्रापीड', केन जनेनेद
चन्द्रापीडसमागमन कथितम्, क्रियदूरे वर्तते इति यत्तस्य जनस्य प्रश्नानि योजनानि तत्रोन्मुखीमूर्वाननाम् ।
तत्क्षण तत्काल युगपत्समकालमुत्पन्नया सजातया तापोपशान्त्या तत्पशुपशमेन त्रयया लज्जया चोरसि
रूपो निहित स्थापित पद्मिनीपत्र कमलिनीदलमपनीय दूरीकृत्योत्तरीयांशुक सव्यानवत् तस्याञ्चल प्रान्तप्र-
येन कुचलो ननयोगवरणतामाच्छादयतामुपनयन्ती प्रापयन्तीम् । आभरणता भूषणता नीतानि प्रापितानि
पद्मिनीया सरोजिन्या मृणालानि विसान्यपास्य दूरीकृत्य भूपणेभ्य आभरणेभ्योऽधिकामतिशायिनी स्व स्व-
या गच्छतीर देवस्य शोभा तामेव सर्वाभरणस्थानेषु समग्रभूषणस्थलेषु धारयन्ती विभ्रतीम् । तापोपश-
मोप तत्तिद्वीवरणाय [अपिनो दत्त] केवल हारो हारमात्रमाभरण भूषण यस्या सा ताम् । अत्युत्पन्नमत्यु-
त्पन्न चरितचन्दन गोनीर्धचन्दन तेन चर्चा पूजा तयान्तरिताव्यवहिता लावण्यशोभा येषामेवविधान्यङ्गानि

परामर्शप्रयत्नेन दर्शनीयतरतां नयन्तीम् अङ्गलग्नानि शयनीयकृतकमलकुमुदकुवलयदल-
 अल्कशकलानि पुलकोद्गमेनैवापास्यन्तीम् कपोलसङ्गिनीं च मणिदर्पणे विलोक्यार्थस्थासिता
 करेण कवरीमंसदेशे निवेशयन्तीम् आनन्दजन्मना नेत्रपुटावर्जितेन वाष्पसलिलेनैव मकर-
 ध्वजानलसंतापाय जलाञ्जलिमिव प्रयच्छन्तीम् उत्सृष्टशेषेणाश्यानमलयजरसेनैवाङ्गलमेन
 भस्मनेव मदनहुतभुजोनिवृत्तिमावेदयन्तीम् अभ्युत्थानप्रसङ्गेनैव कुसुमशय्यां दूरीकुर्वन्ती का-
 दम्बरीमालोकयन्दर्शनीयावलोकनफलेन चक्षुषी कृतार्थतां नयामि, एवं मदलेखा साञ्जलिप्र-
 णामेन कण्ठग्रहेण संभाव्य चरणपतितां पवलेखामुत्थाप्य केयूरकं पुनःपुनः परिष्वज्य निर्भ-
 रमेवं महाश्वेतोपपादितोद्वाहमङ्गलस्त्वरितसखीवृन्दनिर्वर्तितवैवाहिकस्नानमङ्गलं विधिर्भुव उ-
 वर्षाभिपिक्तायाः कंठग्रहणं देव्या निर्वर्तयामि, एवमतिवहलकुङ्कुमकुसुमधूपानुलेपनामोदोदीपि-
 तहृदयजन्मनि वासभवने शयनवार्तिनो मम समीपमुपविश्य क्षणमपि कृतनमीलापायां निर्ग-
 तायां मदलेखायां त्रपावनम्रमुखीमनिच्छन्ती किल वलाहोभ्यामादाय शयनीयं शयनीयाद-

प्रतीका. करेण परामर्शो मार्जनं तत्र प्रयत्नः प्रयामस्तेन दर्शनीयतरतामतिशयेन विलोकनीयता नयन्ती ।
 पयन्तीम् । 'मुक्ताफलस्य छायायान्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदज्ञेषु तल्लवण्यमिहोच्यते ॥' इति शर्मा ।
 तथाङ्गलग्नानि शरीरसवद्धानि यानि शयनीयकृतानि तलिनीकृतानि कमल पद्मम्, कुमुद श्वेतकमलम्, कुण्ड-
 लमुत्पलम्, एतेषां दलानि पत्राणि किञ्चित् केसर तस्य शकलानि राण्डानि चैतानि पुलकोद्गमेनैव रोमाञ्चोद्-
 गमेनैवापास्यन्ती निराकुर्वन्तीम् । शरीरस्याद्भुतत्वेन । तत्पातादिति भावः । 'श्वेते तु तत्र कुमुदं केयूरं गङ्गा-
 भाह्वयम्' इति हैमः । कपोलसङ्गिनीं च गङ्गात्परप्रदेशलम्बा च कवरी वेणीमययास्थितामम्यागिनीं मणिद-
 र्पणे रत्नादर्शं विलोक्य निरीक्ष्यामदेशे स्फुटप्रदेशे निवेशयन्ती स्थापयन्तीम् । आनन्दाजन्मोत्पत्तिर्यस्यैवमानं
 नेत्रपुटाभ्यामावर्जितेनाहतेन वाष्पमल्लिलेनैव नेत्राम्बुनैव मकरध्वज एवानलस्तस्य संताप संस्पर्शस्तस्यैव जला-
 ञ्जलिमिव प्रयच्छन्तीं ददतीम् । जलाञ्जलिप्रदानेनैव सर्वथा तदभावः सूचितः । उत्सृष्टशेषेण दृष्टकृताशेषेणा-
 श्यान शुष्को यो मलयजरमश्वन्दनद्रवस्तेन शुक्लत्वाम्ब्याद्रस्मनेव भृत्येव मदनहुतभुजः कदम्बोर्निवृत्तिमुत्पा-
 दयमावेदयन्तीं कथयन्तीम् । निर्वाणवद्देहनन्तरं भस्मैवावशिष्यत इति भावः । अभ्युत्थानमुत्थानं तत्र प्र-
 सङ्गेनैव सवन्धेनैव कुसुमशय्यां पुनःशयनीयं दूरीकुर्वन्ती निराकुर्वन्तीमहमेतादृशी कादम्बरीमालोक्षयन्ती ।
 न्दर्शनीयस्यावलोकनीयस्यावलोकनं निर्गन्धं तदेव फलमाय तेन चक्षुषी नेत्रे कृतार्थता साक्षात्ता नानाभि-
 प्रापयामि । एवं पूर्वोक्तप्रकारेण साञ्जलिप्रणामेन पाणिसंयोजनादिकृतनमस्कारेण कण्ठग्रहेण कण्ठाश्लेषेण म-

मङ्गाच्च हृदयं देवी कादम्बरीमारोपयामि, एवमुद्भटनीवीप्रन्थिदृढतरापितपाणिद्वयायास्त्र-
पानिमीलितलोचने चुम्बन्वन्नवश्चित्तात्मा चिराद्भवामि, एवं सुरैरपि दुर्लभं तदधरामृतमा तृप्ते-
निपीय सुजीवितमात्मानं करोमि, एवमतिकोमलतयान्तर्विलीय विशन्त्या ईवाङ्गं गाढालिङ्गन-
सुखरसभरेण मकरध्वजानलदग्धशेषं निर्वापयामि शरीरम्, एवं परवत्यापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव
निष्प्रयत्नयाप्यभियुजानयेवापसर्पन्त्यापि कृतात्मार्षणयेव संगोपितसर्वाङ्गार्प्युपदर्शितभावयेव
देव्या कादम्बर्या सह न किमपि सर्वजनसुलभमपि योगैकगम्यम्, स्पर्शविषयमपि हृदयग्राहि,
मोहनमपि प्रसादनमिन्द्रियाणाम्, उद्दीपनमपि मदनहुतभुजो निर्वृत्तिकरम्, उपाहितसर्वा-
ङ्गस्वेदमप्याह्लादकरम्, उपजनितविषमोच्छ्वासश्रममस्वेदमपि ससीत्कारपुलकजननम्, अनु-
भूयमानमप्युत्पादितानुभूयमानस्पृहम्, सहस्रवारानुभूतमप्यपुनरुक्तम्, अतिस्पष्टमप्यतिनिर्दे-
श्यस्वरूपम्, अचिन्त्यमसमासङ्गमतुलस्पर्शमनुपमरसमनाख्येयप्रीतिकरं परमध्यानसहस्राधि-
गत निर्वाणमिवापरंप्रकारं सुरताख्यं सुखान्तरमनुभूय निमेषमप्यकृतविरहस्तथा सह तेषु तेषु

जङ्गाच्च हृदयं स्तनान्तरं देवी कादम्बरीमारोपयाम्युपरि स्थापयामि । एवमिति । उद्भटाया नीव्युच्चयस्तस्या
प्रन्थिस्तस्या दृढतरमतिनिविडमपितं स्थापितपाणिद्वयं करयुगलं यथा सा तथा तस्यास्त्रपया लज्जया निमीलिते सु-
द्विते लोचने नेत्रे चुम्बन्वन्नवश्चित्तात्मा कृतार्थकृतात्मा भवामि । एवमिति । तदन-
न्तरं सुरैरपि देवैरपि दुर्लभं दुःप्राप तस्या अधरामृतं दन्तवल्ग्वपीयूषमातृप्ते पानेच्छानिर्वृत्तिपर्यन्तं निपीय पानं
कृत्वा सुष्ठु जीवितं प्राणितं यस्यैवभूतमात्मानं करोमि स्रजामि । एवमतिकोमलतयातिमृदुतयान्तर्मध्ये विलीय
द्रवीभूयाञ्छरीरं विशन्त्येव प्रवेशं कुर्वन्त्येव गाढं निविडं यदालिङ्गनमुपगृह्णन् तस्य सुखं सौख्यं तस्य
रसस्तस्य भर आधिवयं तेन मकरध्वज एवानलो वहिस्तेन दग्धशेषं प्रज्वलनादुद्ध्रितं शरीरं देहं निर्वा-
पयामि शीतलीकरोमि । एवमिति पूर्वोक्तमिव परवत्यापि पराधीनयापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव यदृच्छासंचारिण्येव
निष्प्रयत्नयापि कृतिरहितयाभियुजानयेवाभिनोदयन्त्येवापसर्पन्त्याप्यपसरणं कुर्वन्त्यापि कृतो विहित आत्म-
नोऽर्पणं यथैवभूतयेव संगोपितानि गुप्तानि सर्वाङ्गाणि यथैवभूतयाप्युत्प्रावत्येनोपदर्शितो भावोऽभिप्रायो यथै-
वभूतयेव देव्या कादम्बर्या सह तत्किमप्यनिर्वचनीयं सर्वजनानां समग्रनृणां सुलभमपि सुप्रापमपि योगेन
चिर्त्तिकाप्रलक्षणेनैकं केवलं गम्यं ज्ञेयम् । 'एके मुख्यान्यकेवला' इति कोशः । स्पर्शस्य विषयमपि हृदयग्राहि-
रनान्तरप्रहरणशीलम्, मोहनमपि वैचित्त्यजनकमपि प्रसादनं प्रसन्नकृदिन्द्रियाणां करणानाम्, उद्दीपनमप्य-
तिप्रकाशकमपि मदनहुतभुजं कामवहेर्निर्वृत्तिकरमुपशमकरम्, उपाहितं स्थापितं सर्वाङ्गेषु स्वेदो घर्मजल-
नैवभूतमप्याह्लादकरं प्रमोदजनकम्, उपजनितं उत्पादितो विषमो दुःसह उच्छ्वासश्रमस्वेदो येन तत्त-
त्रोच्छ्वास आहर्, श्रमस्वेदः, स्वेदो घर्मजलम्, एतादृशमपि ससीत्कारं ससीत्कृतं यथा स्यात्तथा पुलकजननं
रोमाघोत्पादकम्, अनुभूयमानमपि साक्षात्क्रियमाणमप्युत्पादिता जनितानुभूयमानस्य साक्षात्क्रियमाणस्य स्पृहा
पाण्डु येन तत्, सहस्रवारमनेकवारमनुभूतमपि सेवितमप्यपुनरुक्तमनाग्नेडितम्, अतिस्पष्टमप्यतिप्रकटमप्य-
निर्देश्य दर्शयितुमशक्यं स्वरूपस्वभावो यस्य तत् । अचिन्त्यमिदमेतदिति चिन्तयितुमशक्यं । न विद्यते समासङ्ग-
रदन्यो यस्य तत् । अनुलो निरपमस्पर्शो यस्य तत् । अनुपमं सर्वभ्योऽतिशयायी रयो(सो) यस्य तत् ।
अनाद्येसां पणितुमशक्या प्रीतिं स्नेहं करोतीति करः । अनाद्येयप्रीते करोऽनाद्येयप्रीतिकरः । अन्यथा क-
र्णेण दृष्टा कारः स्यात् । परममुत्कृष्टं यद्भ्यानमेकप्रलयसततिस्तस्य सहस्रं तेनाविगतं सहितमपरप्रकारमितर-
स्वरूपं निर्वाणमिव द्रष्टव्यं । सुरतेत्याद्यानं यस्यैवभूतं सुखान्तरमेकस्मात्सुखान्तरमनुभूयानु-
भूयविपरीतं निमेषमपि क्षणनिमीलनमात्रमपि तथा सहाकृतो विरहो वियोगो येनैवभूतोऽहं तेषु तेषु

१ उद्भट २ पाणिद्वयम्. ३ अचुन्दितात्मा. ४ अङ्गमङ्गम्. ५ कृतोपमर्पणया. ६ उपदर्शित, ७ विषयम्. ८ नि-
र्दिष्ट. ९ निर्दिष्ट. १० अचिन्त्यमप्यपमम् ११ निर्वाणसुखम्. १२ प्रकाशम्. १३ तथैव.

परामर्शप्रयत्नेन दर्शनीयतरतां नयन्तीम् अङ्गलग्नानि शयनीयकृतकमलकुमुदकुवलयदलकि-
ञ्जल्कशकलानि पुलकोद्गमेनैवापास्यन्तीम् कपोलसङ्गिनीं च मणिदर्पणे विलोक्यार्यथास्थितां
करेण कवरीमंसदेशे निवेशयन्तीम् आनन्दजन्मना नेत्रपुटावर्जितेन वाष्पसलिलेनैव मकर-
ध्वजानलसंतापाय जलाञ्जलिमिव प्रयच्छन्तीम् उत्सृष्टशेषेणाश्यानमलयजरसेनैवाङ्गलग्नेन
भस्मनेव मदनहुतभुजोनिवृत्तिमावेदयन्तीम् अभ्युत्थानप्रसङ्गेनैव कुसुमशय्यां दूरीकुर्वन्ती का-
दम्बरीमालोकयन्दर्शनीयावलोकनफलेन चक्षुषी कृतार्थतां नयामि, एवं मदलेखां साञ्जलिप्र-
णामेन कण्ठग्रहेण संभाव्य चरणपतितां पवलेखामुत्थाप्य केयूरकं पुनः पुनः परिष्वज्य निर्भ-
रमेवं महाश्वेतोपपादितोद्वाहमङ्गलस्त्वरितसखीवृन्दनिर्वर्तितवैवाहिकस्नानमङ्गलविविधैर्भुव इव
वर्षाभिषिक्तायाः करग्रहणं देव्या निर्वर्तयामि, एवमतिवहलकुङ्कुमकुसुमधूपानुलेपनामोदोद्दीपि-
तहृदयजन्मनि वासभवने शयनवर्तिनो मम समीपमुपविश्य क्षणमपि कृतनर्मालापायां निर्ग-
तायां मदलेखायां त्रपावनम्रमुखीमनिच्छन्ती किल बलाहोर्भ्यामादाय शयनीयं शयनीयादङ्ग-

प्रतीकाः करेण परामर्शो मार्जनं तत्र प्रयत्नं प्रयासस्तेन दर्शनीयतरतामतिशयेन विलोकनीयतां नयन्ती ।
पयन्तीम् । 'मुक्ताफलस्य च्छायायास्तरलत्वमिवान्तरा । प्रतिभाति यदङ्गेषु तल्लवण्यमिहोच्यते ॥' इति प्रार्थना ।
तथाङ्गलग्नानि शरीरसद्वहानि यानि शयनीयकृतानि तलिनीकृतानि कमल पद्मम्, कुमुद श्वेतकमलम्, कुव-
लयमुत्पलम्, एतेषां दलानि पत्राणि किञ्चिद् केसर तस्य शकलानि खण्डानि चैतानि पुलकोद्गमेनैव रोमानोद्-
गमेनैवापास्यन्ती निराकुर्वन्तीम् । शरीरस्याद्भुतत्वेन । तत्पातादिति भावः । 'श्वेते तु तत्र कुमुदं कैरवगन्ध-
भाह्वयम्' इति हैमः । कपोलसङ्गिनीं च गङ्गात्परप्रदेशलग्नां च कवरीं वेणीमयवास्थितामस्थायिनीं मणिद-
र्पणे रत्नादर्शं विलोक्य निरीक्ष्यामदेशे स्कन्धप्रदेशे निवेशयन्ती स्थापयन्तीम् । आनन्दाजन्मोत्पत्तिर्यत्र भूतेन
नेत्रपुटाभ्यामावर्जितेनाहतेन वाष्पसलिलेनैव नेत्राम्बुनैव मकरध्वज एवानलस्तस्य संताप सञ्जरस्मिन् जला-
ञ्जलिमिव प्रयच्छन्तीं ददतीम् । जलाञ्जलिप्रदानेनैव सर्वथा तदभावः सूचितः । उत्सृष्टशेषेण दूरीकृताशयेना-
श्यानः शुष्को यो मलयजरमश्वन्दनश्वस्नेन शुद्धत्वसाम्याद्भस्मनेव भृत्येव मदनहुतभुजः कदर्पवतेर्निवृत्तिमुप-
शममावेदयन्तीं कथयन्तीम् । निर्वाणवहेरनन्तरं भस्मैवावशिष्यत इति भावः । अभ्युत्थानमुत्थानं तस्य प्र-
सङ्गेनैव सवन्धेनैव कुसुमशय्यां पुष्पशयनीयं दूरीकुर्वन्ती निराकुर्वन्तीमहमेतादृशी कादम्बरीमालोकयन्त्या-
न्दर्शनीयस्यावलोकनीयस्यावलोकनं निरीक्षणं तदेव फलं सा नयतेन चक्षुषी नेत्रे कृतार्थतां साक्यतां नयामि
प्रापयामि । एव पूर्वोक्तप्रकारेण साञ्जलिप्रणामेन पाणिसंयोजनादिकृतनमस्कारेण कण्ठग्रहेण कण्ठाग्र-
लेखा संभाव्य सन्मान्य, पत्रलेखा चरणपतितामुत्थाप्य, केयूरकं च निर्भरं यथा स्यात्तथा पुनः पुनः परिष्व-
ज्य परिष्वज्यादिभ्य एव महाश्वेतोपपादितं विहितमुद्वाहमङ्गलं पाणिग्रहणकृत्याणं यम्य स त्वरितं शीघ्रं गतिं
वृन्देनालिसमूहेन निर्वर्तिनो विहितो वैवाहिक उद्वाहसवन्धी स्नानमङ्गलविविधैर्यम्यैवभूतो वर्षाभिषिक्ताया
जलदमित्रिताया भुव इव पृथिव्या इव देव्या कादम्बर्या करग्रहणं निर्वर्तयामि कर्णेभिः । एव पूर्वोक्तप्रकारेण
पाणि[विहलानि] निविडानि कुङ्कुमानि केसरणि, कुसुमानि पुष्पाणि, वृषास्तुम्भका, अनुलेपनानि पित्रेपनानि,
एतेषामामोदः परिमलनेनोद्दीपितं प्रगुणीकृतो हृदयजन्मा कामो यन्मित्रेनादृश्यं वागभवने निरागच्छेत् ॥

मङ्गाच्च हृदयं देवी कादम्बरीमारोपयामि, एवमुद्भटनीवीप्रन्थिदृढतरापितपाणिद्वयायास्त्र-
पानिमीलितलोचने चुम्बन्वध्वजितात्मा चिराद्भवामि, एवं सुरैरपि दुर्लभं तदधरामृतमा तृप्ते-
र्निपीय सुजीवितमात्मानं करोमि, एवमतिकोमलतयान्तर्विलीय विशन्त्या ईवाङ्गं गाढालिङ्गन-
सुखरसभरेण मकरध्वजानलदग्धशेषं निर्वापयामि शरीरम्, एवं परवत्यापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव
निष्प्रयत्नयाप्यभियुञ्जानयेवापसर्पन्त्यापि कृतात्मापणयेव संगोपितसर्वाङ्गार्प्युपदर्शितभावयेव
देव्या कादम्बर्या सह न किमपि सर्वजनसुलभमपि योगैकगम्यम्, स्पर्शविषयमपि हृदयग्राहि,
मोहनमपि प्रसादनमिन्द्रियाणाम्, उद्दीपनमपि मदनुहुतभुजो निर्वृत्तिकरम्, उपाहितसर्वा-
ङ्गस्वेदमप्याह्लादकरम्, उपजनितविषमोच्छ्वासश्रममस्वेदमपि ससीत्कारपुलकजननम्, अनु-
भूयमानमप्युत्पादितानुभूयमानस्पृहम्, सहस्रवारानुभूतमप्यपुनरुक्तम्, अतिस्पष्टमप्यतिर्दे-
श्यस्वरूपम्, अचिन्त्यमसमासङ्गमसुलस्पर्शमनुपमरसमनाख्येयप्रीतिकरं परमध्यानसहसाधि-
गतं निर्वाणमिवापरप्रकारं सुरताख्यं सुखान्तरमनुभूय निमेषमप्यकृतविरहस्तथा सह तेषु तेषु

अङ्गाच्च हृदय स्तनान्तर देवी कादम्बरीमारोपयाम्युपरि स्थापयामि । एवमिति । उद्भटाया नीव्युच्चयस्तस्या
प्रन्थिस्तस्या दृढतरमतिनिविडमपि स्थापितपाणिद्वय करयुगल यथा सा तथा तस्यास्त्रपया लज्जया निमीलिते सु-
दृष्टे लोचने नेत्रे चुम्बन्वध्वज कुर्वन् । चिराद्बहुकालमवधितात्मा कृतार्थीकृतात्मा भवामि । एवमिति । तदन-
न्तर सुरैरपि देवैरपि दुर्लभं दु प्राप तस्या अधरामृत दन्तवल्ग्वीयूषमातृप्तेः पानेच्छानिवृत्तिपर्यन्त निपीय पानं
कृत्वा सुष्ठु जीवित प्राणित यस्यैवभूतमात्मानं करोमि सृजामि । एवमतिकोमलतयातिमृदुतयान्तर्मध्ये विलीय
द्रवीभूयान् शरीर विशन्त्येव प्रवेश कुर्वन्त्येव गाढ निविड यदालिङ्गनमुपगूहन तस्य सुख सौख्य तस्य
रसस्तस्य भर आधिक्य तेन मकरध्वज एवानलो वहिस्तेन दग्धशेष प्रज्वलनादुद्भवित शरीर देहं निर्वा-
पयामि शीतलीकरोमि । एवमिति पूर्वोक्तमिव परवत्यापि पराधीनयापि स्वेच्छाप्रवृत्तयेव यदच्छासंचारिष्येव
निष्प्रयत्नयापि कृतिरहितयाभियुञ्जानयेवाभिनोदयन्त्येवापसर्पन्त्याप्यपसरण कुर्वन्त्यापि कृतो विहित आत्म-
नोऽर्पण यस्यैवभूतयेव संगोपितानि गुप्तानि सर्वाङ्गाणि यस्यैवभूतयाप्युत्प्रावल्येनोपदर्शितो भावोऽभिप्रायो यस्यै-
वभूतयेव देव्या कादम्बर्या सह तत्किमप्यनिर्वचनीय सर्वजनानां समग्रनुणा सुलभमपि सुप्रापमपि योगेन
चित्काप्रलक्षणेनैक केवल गम्य ज्ञेयम् । 'एके मुख्यान्यकेवलः' इति कोश । स्पर्शस्य विषयमपि हृदयग्राहि-
स्तनान्तरप्रदण्डीलम्, मोहनमपि वैचित्त्यजनकमपि प्रसादन प्रसन्नकृदिन्द्रियाणां करणानाम्, उद्दीपनमप्य-
तिप्रकाशकमपि मदनुहुतभुजः कामवर्तेर्निर्वृत्तिकरमुपशमकरम्, उपाहितः स्थापितः सर्वाङ्गेषु स्वेदो घर्मजल
नैवभूतमप्याह्लादकर प्रमोदजनकम्, उपजनित उत्पादितो विषमो दु सह उच्छ्वासश्रमः स्वेदो येन तत्त-
न्प्रोत्थान आहर, ध्रमः सेद, स्वेदो घर्मजलम्, एतादृशमपि ससीत्कार ससीकृत यथा स्यात्तथा पुलकजनन
रोमाञ्चोपादकम्, अनुभूयमानमपि साक्षात्क्रियमाणमप्युत्पादिता जनितानुभूयमानस्य साक्षात्क्रियमाणस्य स्पृहा
पाञ्चा येन तत्, सहस्रवारमनेकवारमनुभूतमपि सेवितमप्यपुनरुक्तमनाग्नेडितम्, अतिस्पष्टमप्यतिप्रकटमप्य-
निर्देश्य दर्शयितुमशक्य स्वरूप स्वभावो यस्य तत् । अचिन्त्यमिदमेतदिति चिन्तयितुमशक्य । न विद्यते समासङ्ग
सदन्तो यस्य तत् । अनुलो निरपम स्पर्शो यस्य तत् । अनुपम सर्वभ्योऽतिशायी रयो(सो) यस्य तत् ।
अनादयेसा पशितुमशक्या प्रीतिं रेह करोतीति कर । अनादयेयप्रीतेः करोऽनादयेयप्रीतिकरः । अन्यथा क-
र्मणि हृदौ वार स्यात् । परमसुकृष्ट यज्याननेकप्रलयसततित्तस्य सहस्र तेनाधिगत सहितमपरप्रकारमितर-
रूप निर्माणमिव द्रव्य इव । सुरतेत्याख्यान यस्यैवभूत सुखान्तरमेकस्मात्सुखादन्यत्सुख सुखान्तरमनुभूयानु-
भवमपि तत्तल निमेषमपि चक्षुर्निमीलनमात्रमपि तया सहकृतो विरहो वियोगो येनैवभूतोऽह तेषु तेषु

१ उद्भटः २ पणिद्वयम् ३ चुम्बिततात्मा ४ अदम्यम् ५ कृतोपसर्पणया ६ उदर्शितः ७ विषयः ८ नि-
र्वाणः ९ अचिन्त्यम् १० अचिन्त्यमप्यगम्यम् ११ निर्वाणसुखम् १२ प्रकाशम् १३ तथैव.

रम्येपूर्वदेशेषु रममाणः स्वभावरम्यमपि रमणीयतरतां यौवनमुपनयामि, एवमुत्पन्नविश्रम्भं देवीमेवाभ्यर्थ्य वैशम्पायनस्यापि मदलेखया सह घटनां कारयामि' इत्येतानि चान्यानि च चिन्तयन्नचेतितक्षुत्पिपासातपश्रमोज्जागरव्यथो दिवारात्रौ चावहत् ।

एवं च वहतोऽप्यस्य दवीयस्तयाध्वनोऽर्धपथ एव कालसर्पे वर्त्मन , प्रवलपङ्को ग्रीष्मस्य, निशागमो गभस्तिमतः, स्वर्भानुरमृतदीधितेः, धूमोद्गमो वज्रानलस्फुरितानाम्, मदागमो मकरध्वजकुञ्जरस्य, मरणान्धतमसप्रवेशो विरहातुराणाम्, अमोघकालर्षाशवागुरोत्कण्ठितकामिहरिणानाम्, अभेद्यलोहार्गलदण्डो दिग्वारणानाम्, अच्छेद्यहिजीरशृङ्खला वाहानाम्, अनुन्मोच्यनिगलवन्धोऽध्वगानाम्, अलङ्घ्यकान्तारलेखा प्रोपितानाम्, कालायसपञ्जरोपरोधो जीवलोकस्य, उद्गर्जन्नलिकुलगवलमलिनघनघटाभोगभीषणो विषमविस्फूर्जितध्वनिर्ध्रुवमतरतडिद्गुणाकर्षी मण्डलितविकटशक्रकार्मुकोऽनवरतधाराशरासारवर्षप्रहारी पुरोमार्गमुपरुन्धन्वि-

रम्येषु मनोहरेषु देशेषु प्रदेशेषु रममाणः क्रीडा कुर्वाणः स्वभावेन निसर्गेण रम्य रमणीयमपि यौवनं तारुण्यं तिश्येन रमणीय रमणीयतरं तस्य भावस्तत्ता ता [उप]नयामि प्रापयामि । एवमिति । पूर्वोक्तप्रकारेण सजातो विश्रम्भो विश्वासो यस्याः सैव विद्या देवी कादम्बरीमभ्यर्थ्य प्रार्थनां कृत्वैव वैशम्पायनस्यापि मदलेखया सह घटनां सवन्धं कारयामि विरचयामि । अवहदित्यन्वयस्तु पूर्वमुक्तः ।

एवमिति । पूर्वोक्तप्रकारेण वहतोऽपि गच्छतोऽप्यध्वनो मार्गस्य दवीयस्तयातिदूरतया । 'दवीयश्च दीपश्च च सुदूरे दीर्घमायतम्' इत्यमरः । अर्धपथ एवार्धमार्ग एव जलदकालो वर्षासमयो वभूवाजनिष्ट । तमेव गिरेः पयःनाह—कालेत्यादि । वर्त्मनो मार्गस्य कालसर्प कृष्णाहि । गमनविघ्नकारित्वादुपमानम् । ग्रीष्मस्य निदाघस्य प्रवलपङ्को बहुलकर्दमः । पङ्कः कर्दमः । गभस्तिमतः श्रीसूर्यस्य निशागमो रजन्या उद्भवः । रविकरप्रसरप्रतिरोधकारित्वात् । अमृतदीधितेश्चन्द्रस्य स्वर्भानू राहुः । सर्वतस्तत्प्रकाशप्रतिरोधकत्वात् । वज्रं पविन्मस्यानलो वहिस्तस्य स्फुरितानां विस्फूर्जितानां धूमोद्गमो धूमप्रादुर्भावः । यदि वा धूमोद्गमो धूमकेतोरुदयः । यथा धूमकेतोरुदयेन सर्वसस्यानां विनाशस्तथैवानेन वज्रानलस्येति भावः । मकरध्वजकुञ्जरस्य कदर्पगजस्य मदागमो दर्पागमः । कामोद्दीपकत्वात्तस्येति भावः । विरहातुराणां वियोगपीडितानां मरणमेवान्वतमसं निविडं तमन्तस्य प्रवेशः । विरहिजनस्य प्राणापहारित्वात् । उत्कण्ठोत्कलिका जाता येषां त उत्कण्ठिताः । इतो जातायै । एतास्यां कामिन एव हरिणा कुरङ्गास्तेषाममोघं सफलं कालं श्यामवर्णं पाशवागुरा वन्धनरज्जुः । दिग्वारणानां दिग्गजानामभेद्यो भेत्तुमशक्यो लोहस्यायमोऽर्गलदण्डः परिघयष्टिः । तत्कराघातैर्दुर्भेद्यत्वात् । वाहानामश्वानामन्धेय-इहेत्तुमशक्यो योहिजीरः पादपाशस्तस्य शृङ्खला । अध्वगानां पथिकानामनुन्मोच्यस्त्वक्तुमशक्यो निगलवन्धो निगडवन्धः । विघ्नकारित्वात् । प्रोपितानां गतभर्तृकानामलङ्घ्या लङ्घितुमशक्या कान्तारलेखा वनरात्रिः । जीवलोकस्य जीवाजीवा वारधेयस्य कालायसस्य लोहविशेषस्य पञ्जरं लोकप्रसिद्धं तेनोपरोधो गमनप्रतिबन्धः । जीवलोकमभिगो वर्तमानत्वेन गते प्रतिरोधकत्वेन च पञ्जरोपमानं मेघसमस्येति भावः । किं कुर्वन् । उत्प्रावत्येन गर्जनापि न शक्नुर्वन् । अलिकुलानि भ्रमरकुलानि, गवला अरण्यमहिषा, तद्वन्मल्लिना कृष्णा घनघटा मेघपद्मस्यमागमा भोगो विम्लारन्तेन भीषणो भयानकः । विषमा वक्रा विस्फूर्जितस्य विजृम्भितस्य ध्वनिर्ध्रुवस्य स तथा । विषमतरतोऽनिकठिनो यन्मण्डिद्गुणो विशुद्ध्यन्ममार्कर्षतीत्येवगीलः स तथा । मण्डलितं मण्डलाकारं सत्तान्तिरः विपुलं शक्रकार्मुकमिन्द्रधनुर्धनुर्धुम्निन्य तथा । 'विकटं विपुलं बृहत्' इति कोशः । अनवरतं निरन्तरं धाराः शराः वाणान्तेषामानारवर्षो वेगवद्दृष्टिन्तेन प्रहरतीत्येवशीलः स तथा । पुरोमार्गमप्रपन्नानमुपरुन्धन्वि-

रुद्ध इवान्धकारितमुखो निखिशशतसहस्रसंपातदुष्प्रेक्ष्योऽक्षिणी प्रतिघ्नन्निवाशुगमनविघ्न-
कारी बभूव जलदकालः । तत्र च प्रथममस्य चेतनोहारिभिर्मूर्च्छावेगैरेन्धकारतामनीयन्त दश
दिशः, ततो जलधैरैः । अग्रतः समुत्प्लुतेन चेतसा काप्यगम्यत, पृष्ठतो हंसैः । पुरस्तात्परिम-
लिनोऽस्य निःश्वासमरुतः प्रावर्तन्त, पश्चात्कदम्बवाताः । पूर्वं तुलितानीलोत्पलवनकान्तिनयन-
युगलमस्य सलिलं समुत्ससर्ज, चरममम्भोमुचां वृन्दम् । आदावापूर्यमाणमुद्वेगेनोत्कलिका-
सहस्रपर्याकुलं मनोऽस्याभवत्, अवसाने स्रोतस्विनीनां पात्रम् । अपि च दुस्तरैर्नदीपूरैरेव
सहार्धन्त मन्मथोन्माथाः । वर्षाजलविलुलितैः कमलाकरैरेव सह भ्रमज्ज । कादम्बरी
समागमप्रत्याशा । धारारयासहैः कन्दलैरेव सहाभियत हृदयम् । अम्भोदवाताहतैर्धाराकद-
म्बकुल्लैरेव सहाकम्पतोत्कण्ठकिता तनुः । अनवरतजलपतनजर्जरितपक्षमभिः शिलीन्ध्रैरेव
सह ताम्रतामधत्त नयनयुगलम् । उत्कूलसलिलोत्वन्यमानमूलैः सरित्तटैरेव सहापतन्प्राणाः ।

कुर्वन्विरुद्ध इव शत्रुरिवान्धकारित सजातान्धकार मुखमानन यस्य स तथा । निखिशानां खड्गानां यच्छतसहस्र
लेख तस्य सपात पतन तद्वहुष्प्रेक्ष्यो दु खेन प्रेक्षितु शक्यः । अक्षिणी चक्षुषी प्रतिघ्नन्निव । प्रतिहन्तीति प्रति-
घ्नन् । शत्रन्तः । प्रतिघात कुर्वन्निव । आशुगमनस्य शीघ्रगतेर्विघ्नकारी प्रतिबन्धजनको वर्षासमयो बभूवेत्य-
न्यस्तु प्रागेवोक्तः । तत्र च जलदकाले प्रथममादावस्य चन्द्रापीडस्य चेतोहारिभिश्चित्प्राहिभिर्मूर्च्छावेगैर्मौ-
हसवेर्गदश दिशो दश ककुभोऽन्धकार तिमिर तस्य भावस्तत्ता तामनीयन्त प्रापितवन्तः । दश दिशोऽन्ध-
कारता प्रापिता इत्यर्थः । ततस्तदनन्तरं जलधैरैर्मैघैः । अग्रतः प्रथमतः समुत्प्लुतेन सम्यगुत्पत्तिन चेतसा हृदयेन
काप्यनिर्दिष्टस्थलेऽगम्यत गमनमकार्यत । पृष्ठतः पृष्ठभागे हसैश्चकाङ्गैर्गतम् । पुरस्तात्पूर्वमस्य चन्द्रापीडस्य
परिमलिन परिमलयुक्ता नि श्वासमरुत प्राणवायवः प्रावर्तन्त । पश्चात्कदम्बवाताः प्रवर्तितवन्तः । पूर्वं तुलिता
सदृशीकृता नीलोत्पलाना नीलकमलाना वन कानन तस्य कान्तिर्युतिर्येनैवभूत नयनयुगल नेत्रयुग्ममस्य च-
न्द्रापीडस्य सलिल जल समुत्ससर्जोन्मुचोच । चरम पश्चादम्भोमुचा मेघाना वृन्द समूहम् । आदौ च प्रथम
वास्य चन्द्रापीडस्योद्वेगेनारत्यापूर्यमाण त्रियमाणमुत्कलिका हृद्रेखास्तासा सहस्र तेन पर्याकुल व्यासमेतादृश
मनश्चित्तमभवत् । अवसाने प्रान्ते । पश्चादित्यर्थः । स्रोतस्विनीना नदीना पात्र तीरद्वयान्तरम् । 'पात्र च
भाजने योग्ये पात्र तीरद्वयान्तरे' इति विश्वः । उद्वेगेनोद्वाहुलकेनापूर्यमाणम् । जलैरिति शेषः । 'उद्वेग-
ममुशीफले । उद्वेगोऽप्युद्वाहुलकोद्वेजोद्गमनेषु च' इति विश्वः । उत्कलिका वीचयस्तासा सहस्र तेन पर्या-
कुल चाभवत् । अपि चेति प्रकारान्तरे । दु खेन तर्तुं शक्यन्त इति दुस्तरास्तैरेतादृशैर्नदीपूरैस्तटिनीह्वैरेव
सह मन्मथस्य कदर्पस्योन्माथा उन्मथनान्यवर्धन्तैधिपन्तः । वर्षाजलानि वृष्टिपानीयानि तैर्विलुलितैरितस्ततः
पर्यस्त कमलाकरैरेव पद्ममूर्धैरेव सह कादम्बर्या गन्धर्वपुत्र्याः समागमो मेलापस्तस्य प्रत्याशा वाञ्छा
गमजातुः । धारा वेगेन जलपातास्तासा रयो वेगस्तमसहन्त इति धारारयासहस्रैः कन्दलैरेव सह
हृदय चेतोऽभियत भेदमापादितवान् । अम्भोदवातेन जलदवायुनाहतास्ताडिता ये धाराकदम्बा धारया
ये विकान्ति ते धाराकदम्बास्तेषा कुल्लैर्मुकुलैरेव सहोत्कण्ठकिता सरोमाद्या तनु शरीरमकम्पत
कम्पयुक्ता बभूव । अनवरत निरन्तर यज्जलपतनमम्भोनिपतन तेन जर्जरित शिथिलीकृत पक्ष्मोपरि-
पति रोम येषामेवभूतै शिलीन्ध्रैर्भूमिस्फोटै सह नयनयुगल नेत्रयुग्म ताम्रतामीपद्रक्ततामधत्त वभार ।
उत्प्राप्यतेन यानि कूलसलिलानि तैरुत्वन्यमानानि पाल्यमानानि मूलान्यधोभागा येषामेवभूतै सरित्तटैस्त-
टिनीतीरै सह प्राणा असवोऽपतन्भ्रमणापु । परिमलप्रधानानि परिमलमयानि मालतीना वल्लिविशेषाणा

१ एव २ चेत ३ अपवारम् ४ समुत्प्लुतेन ५ नि यसितः ६ आदावपूर्वम् ७ उद्वेगः ८ अवर्धतः ९ वर्षः

१० एति ११ प्रापित हृदय कादम्बरीनमागमप्रत्याशाधारया सह रयात्कन्दलैरुद्धिघत नवाम्भोदवाताहतैर्धाराकद-

म्बकुल्लैरेव १२ धारारयान्गन्धर्वैर्वागिरितहृदयन् नवाम्भोदवाताहतै कादम्बकुल्लैरेव सहोदकम्पोत्कण्ठिता

१३ उ-रित १४ नि १५ युगल च, युग्म १५ अपतन्त कामवाणाः, अपतत्

परिमलमयैर्मालतीमुकुलैरेव सहाजुम्भत रणरणकाः । तथातिगुरुनिर्घातैरेवाम्भज्यन्त मनोरथाः ।
तीक्ष्णतरकोटिभिः केतकीसूचिभिर्वावुध्यन्त मर्माणि । उच्छिखैः जिंखिभिरेवादहन्
गात्राणि । अन्धकारितदिशा मेघतमसैवावर्धत मोहान्धकारम् । तिरस्कृतध्वान्तेन तडिदात
पेनैवातन्यत संतापः । भरेणैव गम्भीरगर्जितैकसंतानोत्कम्पितधरापीठवन्धनभसि नवघनैः
धनजलधारातिपातवाचालितचञ्चुभिरन्तराले चातकैः, उद्दाममहारावराविभिरवनिमूले द
दुरैः, अनवरतझांकाररवजर्जरितधाराम्बुभिराशासु जलदानिलैः, उन्मुक्तमदकलकेकाकोलाहलै
काननेषु कलापिभिः, असमशिखरोपलस्वलनकलकलमुखरैर्गिरिषु निर्झरैः, उल्लोलकल्लोला
स्फालविस्फारितविपमनिर्घोषझांकारिभिः 'सरित्सु पूरैः', सर्वतश्च विततेन स्थलीषु, संहते
कन्दरेषु, उच्चण्डेन शिखरिषु, कलकलेनाम्बुषु, पटुना पर्वततटेषु, मृदुना शाद्वलेषु, चारुण
कपोलेषु, सान्द्रेण शाखिषु, तनुना वृणोपलेषु, उल्बणेन तालीवनेषु, यथाधाराश्मपतनमा
कर्ण्यमानेन सर्वप्रकारमधुरेण हृदयप्रवेशिना धारावणेनोत्कलिकाकलितो न रात्रौ न दिव

मुकुलैः कुड्मलैरेव सह रणरणका उत्कण्ठा विजृम्भन्त विकासमभजन्त । तथातिगुरुनिर्घातैरेव मनोरथा
अभिलाषा अभज्यन्त भङ्गमापुः । तीक्ष्णतरातिशयेन तीक्ष्णा कोटिरग्रभागो येषामेवभूतै केतकीसूचिभिर्-
ह्नीविशेषकण्टकैरेव सह मर्माणि मर्मस्थानान्यवुध्यन्ताच्छिद्यन्त । उद्ध्वं शिखा येषामेवभूतैः शिखिभिर्म
यूरैरेव गात्राण्यङ्गान्यदहन्त प्राज्वलन् । अन्धकारितदिशा मेघतमसैव मोहान्धकारमवर्धतैविष्ट । तिरस्कृत
न्यकृत ध्वान्त तिमिर येनैवभूतेन तडिदातपेनैव विद्युदालोकेनैव संताप संज्वरोऽतन्यत वि(व्य)स्तार्यत । भरेण
चेति । भरो भारस्तेनैव गम्भीर गभीर यद्गर्जित स्तनित तस्यैक प्रधान सतान परम्परा तेनोत्प्रावत्येन कम्पि-
तश्चलितो धरायाः पृथ्व्याः पीठवन्धो यैस्ते यथा तैर्नवघनैर्नवीनजलधरैर्नभसि व्योम्नि । अन्तराले विचाले चात-
कैर्नभोम्बुषु । कीदृशैः । घना निविडा या जलधारास्तासामतिपातोऽतिपतन तेन वाचालिता मुगरा-
श्चञ्चवश्चुपुटिका येषा ते तथा तैः । अवनिमूले पृथिव्या ददुरैर्भेकैः । कीदृशैः । उद्दाम कठिनो यो महा-
रावो महाध्वनिस्तस्य राविभिर्जटिपिभिः । आशासु दिशामु जलदानिलैर्मैघमाहृतैः । कीदृशैः । अनवरत निरन्तर
झाकाररवो झझावातध्वनिस्तेन जर्जरितानि शिथिलितानि धाराम्बुनि यैस्ते तथा तैः । काननेष्वरणेषु कला
[पि]भिर्मयूरैः । कथभूतैः । उन्मुक्तो यो मदस्तेन कलो मनोहरः । केकाया मयूरवाण्या कोलाहल कलकलौ
येषा ते तथा तैः । गिरिषु पर्वतेषु निर्झरैर्झरैः । 'उत्स प्रखवण वारिप्रवाहो निर्झरो झर' इत्यमरः । किरि
शिष्टं । असमा विपमा ये शिखरोपला सानुप्रस्तरास्तेषु स्पलनेन भ्रशेन यः कलकल कोलाहलस्तेन मुग्रा
चालैः सरित्सु तटिनीषु पूरैः । ह्रस्वैरम्बुशुद्धिभिः । किभूतैः । उल्लोला उत्प्रावत्येन चञ्चला ये कपोलान्तरगाने-
पामास्फालोऽन्योन्याघातस्तेन विस्फारितो विस्तारितो यो विपमनिर्घोषोऽयमभवनिस्तेन शात्कारनिर्घा-
तिभिः । एव सर्वतश्च स्थलीष्वकृत्रिमस्थलभूमिषु विततेन विस्तृतेन, रुदरेषु दरीषु सहतेन प्रतिहतेन, शिख-
रिषु पर्वतेष्वुच्चण्डेनात्युग्रेण, अम्बुषु पानीयेषु कलकलेन मनोहरेण, पर्वततटेष्वद्विषु पटुना स्पष्टेन, शाद्वलेषु
शाद्वरितेषु मृदुना कोमलेन, कपोलेषु गङ्गात्परप्रदेशेषु चार(रु)णा मनोहरेण, शाखिषु वृक्षेषु सान्द्रेण निर्यन्त,
वृणानामुपला समूहान्तेषु तनुना तुच्छेन, तालीवनेष्वुल्बणेनोग्रेण, धारयाश्मपतन यथा भवति तथा कर्ण्यमानेन

१ कुसुमैः । २ उज्जृम्भन्त । ३ रणरणकः । ४ तथातिगुरुनिर्घातैरेव, तथापि गुरुनिर्घातैरेव, तथा गुरुनिर्घातैः ।
५ तीक्ष्णतरः । ६ अवुध्यन्त । ७ शिखरैः । ८ निशामय । ९ मोहान्धकारम् । १० भरेण च । ११ वागाधीनः । १२ घनः ।
१३ मदागवदारिभिः ; मदागवदारिभिः । १४ शरारः । १५ विस्तृतिः । १६ उद्गारिभिः । १७ मन्त्रिपूर्वः । १८ मन्त्रेण । १९ मन्त्रेण । २० पर्वतेषु । २१ वृक्षेषु ।
२२ सभाभरणपतन, यथाभरणपतन । २३ यस्य प्रविशता धारा

न ग्रामे नारण्ये नान्तर्न वहिर्न वने नोपवने न वर्त्मनि नावासे न वहन्न तिष्ठन्न वैशम्पायन-
स्मरणेन कादम्बरीसमागमानुध्यानेन कथंचिदपि न कचिदपि निर्वृतिमेवाध्यगच्छत् ।
अनधिगतनिर्वृतिश्चातिकष्टतया वज्रानलस्येव जलदसमयेन्धनस्य मदनहुतभुजो भस्मसात्क-
र्तुमेवोद्यतस्य धीरस्वभावोऽपि प्रकृतिमेवोत्ससर्ज । प्लावितसंकलधरातलैर्धाराजलैरप्यशोष्यत ।
द्योतितदशदिशा गतहृदालोकेनापि मूर्च्छान्धकारेऽक्षिप्यत । आह्लादितजीवलोकेर्जलदानिलै-
रप्यदह्यत । पयोभारमेदुरैर्धनैरपि तनुतामानीयत । पाटलितशाद्वलैः शक्रगोपकैरपि पाण्डुतां
प्रत्यपद्यत । कुसुमधवलैः कुटजैरपि रागपरवशोऽक्रियत । तथोपि सकलजगज्जीवनहेतुनापि
जीवितसंदेहदोलामारोपितो जलदकालेनोत्कूलगामिषु विधिविलसितेषु सरित्पूरेषु चोत्प्लवमा-
नोऽनवरतवर्षाजलजनितेषु मूर्च्छागमेषु पङ्कपटलेषु च निमज्जन्, जलभरस्थगितवर्त्मनि विलो-
चने च स्खलन्, विकासिनीषु कादम्बरीप्राप्तिचिन्तासु धाराकदम्बरजोवृष्टिषु चांमीलयन्,
अनुबन्धिषु गमनविघ्नेषु जलधरध्वनितेषु च मुह्यन्, सुदुर्लभ्यवेगान्युत्कण्ठितानि सहस्रशः

धूममाणेन सर्वप्रकारैर्मधुरेण मिष्टेन हृदयप्रवेशिना चित्तप्रविष्टेन धारावेण जलसंपातध्वनिनोत्कलिका हलेख-
स्तैन कलितो व्याप्त एवभूतश्चन्द्रापीडो न रात्रौ निशायाम्, न दिवा दिवसे, न ग्रामेऽवसथे, नारण्ये वने, नान्तरे
मध्ये गृहस्य, न वहिर्गृहादन्यत्र, न वने कानने, नोपवने नगराभ्यर्णवर्तिवाटिकायाम्, न वर्त्मनि मार्गे,
नावासे संधे, न वहन्नाच्छन्, न तिष्ठन्स्थितिं कुर्वन्, न वैशम्पायनस्य स्मरणेन स्मृत्या, न कादम्बर्या. स-
मागमस्य मेलापकस्यानुध्यानेनानुविन्तनेन कथंचिदपि महता कष्टेन न कचिदपि न कुत्रापि निर्वृतिमेव चित्त-
स्वास्थ्यमेवाध्यगच्छदप्राप्नुवत् । अनधिगताप्राप्ता निर्वृतिश्चित्तस्वास्थ्य यस्यैवभूतश्चातिकष्टतयाति[कृ]च्छतया
वज्रानलस्येव भिदुराग्नेरिव जलदकालः प्रावृट् तस्य समयोऽवसरः स एवेन्धनमिध्म यस्यैवभूतस्य
मदनहुतभुज ग्रामाग्नेर्भस्मसात्कर्तुमेवोद्यतस्य कृतोद्यमस्य धीरस्वभावोऽपि स्थैर्यप्रकृतिरपि प्रकृतिमेव स्वभाव-
मेव चन्द्रापीड उत्ससर्ज तत्ताज । तदेव दर्शयन्नाह—प्लावितेति । प्लावित जलसात्कृत सकल [धरातल]
धैरेवभूतैर्धाराजलैरप्यशोष्यत शोष प्राप्तवान् । अपिशब्दः सर्वत्र विरोधालकृतिद्योतनार्थः । द्योतिता. प्रका-
शिता दसा दिशो येनैवभूतेन शतहृदालोकेन विद्युत्प्रकाशेनापि मूर्च्छा मोहः सैवान्धकार तमिस्र तस्मिन्न-
क्षिप्य[त] चिक्षिपे । आह्लादित प्रमोदितो जीवलोको यैरेवभूतैर्जलदानिलैर्ज्ञावायुभिरप्यदह्यत प्राज्वल्यत ।
पयोभारेण जलवीवधेन मेदुरैः पुष्टैरपि धनैर्मधैस्तनुता क्षीणतामानीयताप्राप्यत । पाटलितानि श्वेतरक्तीकृतानि
शाद्वलानि शादहरितानि यैरीदृशैः शक्रगोपकैरप्यग्निरजोभिरपि पाण्डुता धवलता प्रत्यपद्यत स्वीचक्रे । 'श्वेत-
रक्तसु पाटल' इत्यमरः । कुसुमैः पुष्पैः कृत्वा धवलैः शुभ्रैरेतादृशैः कुटजैर्मिरिमल्लिकाभिरपि रागपरवशो-
ऽनुरक्त्यधीनोऽक्रियतावर्त्यत । तत्राप्येव सत्यपि सकलजगतः समग्रविश्वस्य जीवनहेतुनापि प्राणितकारणेनापि
जीवितस्य संदेहो द्वापर स एव दोला प्रेक्षा ता जलदकालेन मेघसमयेनारोपितः स्थापित, कूलस्योर्ध्वमुत्कूल
गच्छन्तीत्येवरीलान्युत्कूलगामीनि तेषूत्कूलगामिषु विधेर्विधातुरेव विलसित चेष्टित येष्चेतादृशेषु सरित्पूरेषु च
नदीपटेषु चोत्प्लवमानस्तरगनवरत निरन्तर वर्षाजलैर्गृष्टिपानीयैर्जनितेषु विहितेषु मूर्च्छागमेषु मोहागमेषु पङ्कप-
टलेषु च वर्दससमूहेषु च निमज्जन्मुह्यन्, जलभरेण स्थगित आच्छादिते वर्त्मनि मार्गे विलोचने च नेत्रे च स्खल-
नरसत्ता प्राप्नुवन् । विकासिनीषु विनिद्रासु कादम्बरीप्राप्तिचिन्तासु धाराकदम्बा, येषां धारया पुष्पोद्गमो भवति
ते धाराकदम्बा, तेषां रजोवृष्टिष्वेतत्परागवर्षासु चांमीलयन्नसंकुचन् । अनुबन्धोऽन्योन्य सापेक्षभावः स
दिग्ने येषेवविधेषु गमनविघ्नेषु यात्राप्रतिबन्धिषु जलधरस्य मेघस्य ध्वनितेषु गर्जितेषु च मुह्यन्मोहः प्राप्नुवन् ।

स्रोतांसि चोलङ्घयन्, घनोपाहितवृद्धिना कादम्बरीसमागमौत्सुक्येन पयःप्लवरयेण चोद्यमानो जीवितप्रत्याशामवहन्, तुरङ्गमांश्च परित्यजन्, तर्ज्यमान इव तडिद्भिः, अवष्टभ्यमान इव जलधरैः, निर्भर्त्स्यमान इव विस्फूर्जितैः, शकलीक्रियमाण इव शतशो निस्त्रिंशवृत्तिभिर्भाग-सारैः, निरुद्धास्वपि जलदकालेनैवाशुगमनविघ्नभूतास्वाशासु कादम्बरीसमागमाशा सुतरां नानुरुध्यतास्य, यथा तादृशेऽपि यथास्थाननिगडितसमस्तप्राणिनि प्रावृट्काले कलामयकृत-परिलम्बोऽनीयत तं पन्थानम् । धाराहतिविकृणिताक्षेण च मुहुर्मुहुर्वलितानमिताननेन श्योत-दासर्क्तिसंपिण्डितकेसराग्रेणैकसंतानकर्दमानुमग्नखुरेणादृग्यनिमोन्नतस्खलद्रतिना विगीर्यमा-णपर्याणसमायोगेनोपर्युपरिवाहिनीतीरोत्तारसंतानावानपृष्टेनापचीयमानवलजवोत्साहेन वा-जिसैन्येनानुगम्यमानो जीवितसंधारणाय यथा तथा निर्वर्तिताशनमात्रकोऽभ्यर्हितराजलोकव-चसाप्यप्रतिपन्नशरीरसंस्कारो दिवसमेव केवलमवहन् । वहंश्च त्रिभागमात्रावशिष्टेऽवनि निर्वर्तमानं मेघनादमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च दूरत एव कृतनमस्कारं तमप्राक्षीत्—‘तिष्ठतु तावत्पुर-

सुतरा दुर्लभ्यो वेगो रयो येषामेवभूतान्युत्कण्ठितानि सहस्रश स्रोतांसि तटिन्यादीनि चोलङ्घयन्नतिक्रामन् । घनो मेघो जलदस्तेनोपहिता स्थापिता वृद्धिर्येनैवभूतेन कादम्बर्या समागमगसौत्सुक्येन रणरणकेन पयस ह्य पूरस्तस्य रयो वेगस्तेन चोद्यमानो वहमानो जीवितप्रत्याशा प्राणितसमीहामवहन्नवारयन् । तुरगमानश्चाथ प-रित्यजन्परिहरन्, तडिद्भिर्विद्युद्भिस्तर्ज्यमान इव तिरस्कियमाण इव, जलधरैर्मधैरवष्टभ्यमान इव प्रतिरुध्यमान इव विस्फूर्जितैर्जलदचेष्टितैर्निर्भर्त्स्यमान इव निर्भर्त्सना क्रियमाण इव । शतशो निस्त्रिंशा सन्नाम्नेषा वृत्ति-रिव वृत्तिर्वर्तन येषामेवभूतैर्वासासारैर्वासाया आसारैर्वेगवद्वपुः शकलीक्रियमाण इव स्रग्णीक्रियमाण इव, अस्य चन्द्रापीडस्य जलदकालेन मेघसमयेनैवाशुगमनस्य शीघ्रयात्राया विघ्नभूतासु प्रतिबन्धकारिणीप्याशासु दि-शासु निरुद्धास्वपि कादम्बरीसमागमाशा सुतरामत्यर्थं नानुरुध्यत न प्रति बध्यत, यथाशया तादृशेऽपि पूर्वोक्तलक्षणेऽपि यथास्थान यथास्थल निगदिता सनादिता समस्ता प्राणिनो येनैवभूते प्रादृक्काले वर्षा-समये कलामपि घटिकामात्रमपि न कृतो विहितः परिलम्बो विलम्बो येनैवभूतस्त पन्थानमनीयत प्राप्यत । कथंभूत । अनुगम्यमानोऽनुयायमान । केन । वाजिसैन्येनाश्वबलेन । एतदेव विशेषपयःप्लव-धारेति । धाराणामाहल्याभिघातेन विकृणितेऽर्धमीलिते अधिष्ठाणी येन तत्तथा । मुहुर्मुहुर्वारवार वलितानि परावर्तितान्यान-मितानि चाननानि मुखानि येन तत्तथा । श्योततीति श्योतत्प्रस्वेदस्तस्यासक्ति सपर्कस्तेन संपिण्डितानि मि-लितानि केसराणां स्क्न्धरोम्णामप्राणि प्रान्तानि यस्मिस्तत्तथा । एक संतान परम्परा यस्मिन्नेवभूत कर्दम पद्मस्तत्रानुमग्ना वृद्धिता खुरा शफा यस्य तत्तथा । अदृश्य यन्निमोन्नतस्थल तत्र स्थलन्ती गतिर्गमन यस्य तत्तथा । विगीर्यमाणो विदीर्यमाण पर्याणसमायोग पत्ययनसवन्वो यस्य तत्तथा । उपर्युपरि वाहिनीना नदीना तीराणा तटानामुत्तारस्तेषा संतानानि तैरवाना अशुष्का पृष्ठयो यस्य तत्तथा । बल सामर्थ्यम्, तापो वेग, उत्साहः प्रगल्भता, एतेषा द्वन्द्व । पश्चादपचीयमानानि प्रतिक्षण हीनता प्राप्यमाणानि बद्धव्यो-त्साहो यस्य तत्तथा । जीवितसंधारणाय प्राणितवारणाकृते यथा तथा येन केन प्रकारेण निवर्तितं विहितं मग्नमात्र केवल भोजन येन स । अभ्यर्हित पृत्रितो यो राजलोकमस्य वचसापि वाक्प्रेनायप्रतिपदोऽन-शीकृत शरीरसंस्कारो देहशुद्धिपा येनैवभूत । केवल दिवसमेवावहदचलत् । वहंश्च त्रिभागमात्रमवशिष्टमु-द्धरित यस्मिन्नेवविधेऽवनि मार्गे निर्वर्तमान पश्चाद्वलमान मेघनाद स्वगपर्याकारिणमद्राक्षीत्कालोक्त्यतः । तत्र न विलोक्य च दूरत एव कृतो विहितो नमस्कार प्रणामो येनैवभूत तमप्राक्षीदपृच्छत् । तावदादौ [पुष्पम्] ।

१ उपाहन २ अनिवृद्धस्तुरगमाश्च, अनिवृद्धतन्तुरगमाश्च ३ आशया तथा, यथा ४ अर्धो ५ विदितं, च ६ विहितं, सर्वदित ७ अनुगम्य, मग्नोन्मस्य ८ पुर ९ विगीर्यता वाहि १० निवर्तितः ११ अनुगम्य १२ वि-समवदेव केवलम् १३ त्रिभागावशिष्टे १४ वर्तमानम् १५ परम्परा

रस्तात्पत्रलेखागमनवृत्तान्तप्रश्नः । वैशम्पायनवृत्तान्तमेव तावत्पृच्छामि । अयि, दृष्टस्त्वया-
च्छोदसरसि वैशम्पायनः । पृष्ठो वैवस्थानकारणम् । पृष्ठेन वा किञ्चित्कथितं न वा । पश्चा-
त्तापी वासुत्परित्यागेन । स्मरति वास्माकम् । पृष्ठोऽसि वानेन किञ्चिन्मदीयम् । उपलब्धो
वाभिप्रायः । उत्पन्नो वालापो युवयोः । मातापित्रोर्वा संदिष्टं किञ्चित् । प्रतिबोधितो वा
त्वयागमनाय । आवेदितं वास्य मदीयमार्गमनम् । नापयास्यति वा तस्मात्प्रदेशात् । दास्यति
वा दर्शनम् । ग्रहीष्यति वास्मदनुनयम् । आगमिष्यति वा पुनर्मया सह । किं कुर्वन्दिद-
समास्ते । को वा विनोदोऽस्य तिष्ठतः' इति । र्त्वेवं पृष्ठो वयज्ञपयत्—'देव, देवेन तु वैश-
म्पायनमालोक्यानुपदमेव तुरंगमैरागत एवाहम्' इत्यादिश्य विसर्जितोऽहम् । अच्छोदसरसः
प्रतीपं वैशम्पायनो गत इत्येवान्तरा वातैव नोपयाता । चिरयति च देवे जलदसमयारम्भ-
मालोक्य कदाचिदेतेषु दिवसेषु देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुकनासेन च कृत-
प्रयत्नोऽपि न मुच्यत एवागन्तुं देवश्चन्द्रापीडः । त्वया चैकाकिना न स्थातव्यमेवास्यां भूमौ ।
परागतप्रायाश्च वयम् । तन्निर्वर्तयास्मादेव प्रदेशादित्यभिधाय पत्रलेखया केयूरकेण च त्रिच-
तुरैः प्रयाणकैरप्राप्त एवाच्छोदं यावद्बलान्निर्वर्तितोऽस्मि' इति । एवमावेद्य विरराम । विरत-

पत्रलेखागमनवृत्तान्तप्रश्नस्तिष्ठतु । वैशम्पायनस्य वृत्तान्तमुदन्तमेव तावत्पृच्छामि प्रश्नविषयीकरोमि । अयीति ।
अयीति विषादे । 'अयि क्रोधे विषादे च सभ्रान्तस्मरणेऽपि च' इति विश्वः । अच्छोदसरसच्छ निर्मल-
मुदकं जलं यस्मिन् । उदकस्योदादेशः । एवविधे तटाके वैशम्पायनस्त्वया दृष्टो विलोकितः । अवस्थानका-
रणं तत्रावस्थाननिदानं पृष्ठो वा पृच्छाविषयीकृतो वा । पृष्ठेन वा तेन किञ्चित्कथितं प्रोक्तं न वा । अस्मत्प्र-
रित्यागेन तस्य पश्चात्तापोऽनुतापोऽस्ति वा । अस्माकं स्मरति स्मृतिगोचरीकरोति वा । कर्मणि षष्ठी । अनेन
वैशम्पायनेन किञ्चित्त्व मदीयं मत्सवन्धि पृष्ठोऽसि [वा] । उपलब्धो ज्ञातो वा तस्याभिप्रायः आशयः ।
युवयोर्भवतोऽरूपं सजातो वालापः सलापः । मातापित्रोर्जननीजनकयोः किञ्चित्संदिष्टं कथितं वा । त्वया
भवतागमनाय प्रतिबोधितो वा प्रतिबोधः प्रापितो वा । अस्य वैशम्पायनस्य मदीयमार्गमनमावेदितं निवेदितं
वा । तस्मात्प्रदेशात्स्थानान्नापयास्यति न गमिष्यति वा । दर्शनं दास्यति वा । अस्माकमिति शेषः । अस्मा-
कमनुनयं प्रणतिं प्रहीष्यति वा । पुनर्मया सहागमिष्यति वागमनं करिष्यति वा । किं कुर्वन्किं विदधद्विष-
दिनमास्ते तिष्ठति । अस्य वैशम्पायनस्यात्र तिष्ठतः स्थितिं कुर्वतः । को वा विनोदः का केलिरिति । स तु
मेषनाद एव पृष्ठं सन्व्यज्ञपयद्विज्ञप्तिं चकार । किं कथितवानित्याशयेनाह—देव इति । हे देव हे स्वामिन्,
'देवेनैव भवतैव वैशम्पायनमालोक्य निरीक्ष्यानुपदमनुचरणन्यास तुरंगमैरश्वैरहमागत एवेत्यादिश्येत्युक्त्वाह मेघ-
नादाभिदो(धो) विसर्जितो गमनायानुज्ञातः । अच्छोदसरसः प्रतीपं वामं प्रदेशं वैशम्पायनो गत इत्येषा वातैव
विदधन्त्येवान्तरा विचाले । मार्गस्येति शेषः । नोपयाता न प्राप्ता । 'प्रतिकूलं तु विलोममपसव्यमपष्टुरम् ।
पामप्रसव्यप्रतीपं प्रतिलोममपष्टु च' इति हेमः । मया पूर्वं त्वं विसर्जितं कथमत्रागतं इत्याकाङ्क्षायामाह—
चिरयति चेति । जलदसमयारम्भं वर्षप्रारम्भमालोक्य निरीक्ष्य देवे चिरयति विलम्बं कुर्वति सति, एतेषु
दिवसेषु वर्षावासरेष्वगन्तुमार्गमनाय कृतप्रयत्नोऽपि विहितोद्यमोऽपि देवश्चन्द्रापीडो देवेन तारापीडेन जन-
देन, देव्या विलासवत्या मात्रा, आर्यशुकनासेन वृद्धमन्त्रिणा च कदाचिन्न मुच्यत एव । स्वसमीपादूरी न
विद्यत एव । त्वया चास्या भूमावेकाकिनामहायेन न स्थातव्यमेव न स्थेयमेव । परागतप्रायाश्च प्राप्तप्रायाश्च
वयं पत्रलेखकेयूरकारया । ततोऽन्मादेव प्रदेशात्त्वं निवर्तय पश्चाद्वलेख्यभिवायेत्युक्त्वा पत्रलेखया केयूरकेण च
त्रिचतुरैः प्रयाणकैः प्रस्थानकैश्छोदं यावत्, अप्राप्त एव बलाद्धलान्निवर्तितः पश्चाद्वलितोऽस्मीत्येव

१ ० पि २ च ३ उपलब्धो वाभिप्रायो वाक्यम्. उपलक्षितो वाभिप्रायस्त्वया. ४ प्रतिबोधितः. ५ आगमनम्.
६ पश्चात्, पश्चादिति. ७ विदधयन्. ८ अथाच्छोदः. ९ नोपयाता; चोपजाता. १० मुच्यत. ११ निवर्तय.

वचनं च तं पुनरपृच्छत् । किमाकलयस्यद्यत्तेनेनाह्वा यावत्परापतिता पत्रलेखा नेति । स तु व्यज्ञपयत्—‘देव, यद्यन्तरा कश्चिदन्तरायो न भवति विलम्बकारी, तदा विना संदेहेन परापतितैवावगच्छति मे हृदयम् ।’ इत्युक्तवति मेघनादे घनसमयवर्धिनाभोगमकरध्वजार्णवमध्यपातिनीं स्वानुमानात्कादम्बरीमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य विह्वलीभवतः पर्यावर्तन्त इवास्य जलधराः कालपुरुषैः, तडितो मदनानलशिखाभिः, अवस्फूर्जितं प्रेतपतिपटहस्वनैः, आसारधाराः स्मरेषुभिः, आमन्द्रगर्जितं मकरध्वजधनुर्ज्यागुञ्जिताभोगेन, कलापिकेकाः कालदूतालापैः, केतकामोदो विपपरिमलेन, खद्योताः प्रलयानलस्फुर्लिङ्गराशिभिः, अलिवलयानि कालपाशैः, वलाकाश्रेणयः प्रेतपतिपताकाभिः, आपगाः सर्वक्षयमहापूरप्लवैः, दुर्दिनानि कालरात्र्या, कुटजतरवकृतान्तहासैः । अपि च शरीरेऽपि सत्त्वं कातरतया, बलं क्षामतया, कान्तिवैवर्ण्येन, मतिर्भोहेन, धैर्यं विपादेन, हसितं शुचा, नयनमश्रुणा, आलपनं मौनेन, अज्ञान्यसहृदया,

निवेद्य विरराम विरतो बभूव । विरतवचनं मौनावलम्बितं च तं मेघनाद पुनरपृच्छत् । किं तदित्याह—
किमिति । किमाकलयसि किं जानासि । अद्यत्तेनेनाह्वा दिवमेन यावत्, पत्रलेखा परापतिता प्राप्ता नेति न प्राप्ता वा । स तु मेघनादो व्यज्ञपयत्—हे देव, यद्यन्तरा मध्ये कश्चिदन्तराय प्रत्यूहो विलम्बकारी परिलम्बकृन्न भवति न स्यात्, तदा संदेहेन विना नि संदेह परापतितैव तत्र गतैव मे मम हृदयं चेत् इत्यवगच्छति जानातीति मेघनाद उक्तवति कथितवति सति घनसमयो वर्षाकालस्तेन वर्धितो ग्रहः प्रापित अभोगो विस्तारो यस्यैवभूतो यो मकरध्वज एवार्णव समुद्रस्तस्य मध्यपातिनी तदन्तर्गता स्यादनुमानादपि । यथा तस्या दुःखेन विरहेणाह दुःखवान्, तथा मद्विरहेण सापि भविष्यतीत्यनुमानं तस्मादित्यर्थः । कादम्बरीमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य हृदयवर्तिनी विलोक्य विलोक्य विह्वलीभवतो विह्वलीभवतोऽस्य चन्द्रापीडस्य जलधरा मेघाः कालपुरुषपर्यमकरैः पर्यावर्तन्त इवात्मसात्क्रियन्त इव । स्वस्वरूपमागम्यन्त इवेति यावत् । अतो जलधरा कालपुरुषा एव बभूवुरित्यर्थः । एवमप्रेऽपि पर्यावर्तन्त इवेति यथायोग्यं योज्यम् । तडितो विद्युतो मदन एवानलो वह्निस्तस्य शिखाभिर्ज्वालाभिः पर्यावर्त्यन्त इव । अवस्फूर्जितं मग्नगर्जितं प्रेतपतिर्यमस्तस्य पटहो टक्का तस्य स्वनैः शब्दैः पर्यावर्त्यन्त इव । क्वचित् ‘प्रेतपुरीपटहस्वनेन’ इत्यादि पाठः । आसारो धारा वेगवद्वृष्टिधारा स्मरस्य कदर्पस्येपत्रो वाणास्तं पर्यावर्त्यन्त इव । आमन्द्रगर्जितं गम्भीरगन्धितं मकरध्वजधनुषो ज्या प्रलयश्च तस्या गुञ्जितं शब्दितं तस्याभोगेन विस्तारेण पर्यावर्त्यन्त इव । कलापिकेका मयूरवाप्यः कालदूता यमप्रहितजनास्तेषामालापं सभापणं केतकस्य कक्रक(च)च्छदस्यामोदं परिमलयो विपगरलं तस्य परिमलेन । खद्योता ज्योतिरिङ्गणा प्रलयस्य कलान्तस्यानलो वह्निस्तस्य स्फुर्लिङ्गा अभिरणामेपा राशिभिः समूहैः पर्यावर्त्यन्त इव । ‘खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः’ इति हैम । अलिवलयानि श्रमरकटकानि कालपाशं यमवन्धनं । वलाकाश्रेणयो विसकण्ठिकासमूहा प्रेतपतिर्यमस्तस्य पताकाभिर्वज्रयन्तीभिः । आपगा नद्यः सर्वपाशतो विनाशो येभ्य एवविधैर्महापूरस्य प्लवैः प्रवाहैः । दुर्दिनानि मेघजनिततमानि कालरात्र्या मनुप्रदतिधरा । ‘कादम्बिनी मेघमाला दुर्दिनं मेघज तम’ इति हैम । कुटजतरवो गिरिमिडिमा कुटजवृक्षपुष्पाणि कृतान्तस्य यमस्य हासैः स्मितं । पर्यावर्त्यन्त इवेत्यर्थः । अपि चेति । अन्यदपि शरीरेऽपि देहेऽपि सत्त्वं कातरतया भीस्कृतया, बलं स्थानं क्षामतया क्षीणतया कान्तिर्गुति । शरीरस्येति शेषः । ‘मौनेन मतिर्यया’ चिन्तयत्येत्यर्थः । मतिर्बुद्धिर्भोहेनाज्ञानेन, धैर्यं वीरिणा विपादेनावसादेन, हसितं हान्यं शुचा शोभनं, नयनमश्रुणा वाष्पेण, आलपनं जपनं मौनेन जोषेण, अज्ञानं प्रतीका अमहत्तयात्मतया, कृतान्तं चिन्ता

करणान्यपाटवेन, सर्वमेव वारया । दिवसैश्चोह्लिख्यमानमिवानवरतवाहिनाश्रुपूर्वप्रवाहेणावभ-
ज्यमानमिव सततैर्निश्वासप्रभञ्जनैस्त्वन्यमानमिव । संततैः सान्तर्मदनदुःखोत्कलिकासहसै-
रजस्रपातिभिरितस्ततो जर्जरीक्रियमाणमिव । अपि च सहस्रैर्मकरध्वजशरासारैर्वपुषैव च
सह क्षीयमाणमिव स्वल्पावशेषं संकल्पलिखितेन निर्विशेषवृत्तिना कादम्बरीशरीरेणैव सह
कण्ठलग्नं कथंकथमपि जीवितं धारयन्, धाराधरक्लिन्नतीरतरुतलमाप्लावितोर्पान्तहरितशा-
द्वलम् अंशेषतटलतावनम्, अनवरतरोधोजलप्रवेशकलुषितप्रान्तम्, अवशीर्यमाणोदण्डकुमुद-
दलगहनम्, आमग्नकमलखण्डम्, उत्प्लवमानाश्यानकिजल्कदलकमलम्, अजर्जरितकहार-
कुवलयम्, उद्भ्रान्तभ्रमदलिवलयम्, उड्डीनैर्हंससारथ्यत्कम्, अनवस्थानसारसारसितकरुणम्,
अवशिष्टदलतलनिलीयमानोच्चकितचक्रवाकयुगलम्, उत्कम्पितकादम्बकदम्बकाश्रियमाणोपकू-
लनडलम्, उत्कलविरुर्त्तकलापिवकवलाककलापाध्यासितोपान्तपादपम्, आहतं प्रावृषान्यदिव

पाटवेनापटुतया, सर्वमेव समप्रमेवारलोद्वेगेन कृत्वा । दिवसैर्दिनैश्चोह्लिख्यमानमिवोत्कीर्यमाणमिव, अनवरत-
वाहिना निरन्तरप्रवर्तिनाश्रुपूर्वप्रवाहेण नेत्रजलप्लवरयेणावभज्यमानमिव मर्द्यमानमिव, सततैर्निरन्तरैः सविस्तृ-
तैर्वा निश्वासप्रभञ्जनैः पानवायुभिस्त्वन्यमानमिवोत्पाद्यमानमिव, सततैरत एवाजस्रपातिभिर्निरन्तरपतनशीलैः
सान्तर्मदनस्य कदर्पस्य यदु खमसात तस्योत्कलिकासहस्रैर्ह्लिखसहस्रैरितस्तत् प्रेरणेन जर्जरीक्रियमाणमिव
शियिलीक्रियमाणमिव । अपि च सहस्रैः सहस्रसंख्याकैर्मकरध्वजस्य मदनस्य शरासारैर्वाणवेगवृष्टिभिर्वपुषा
शरीरेणैव च सह क्षीयमाणमिव क्षीणता प्राप्यमाणमिव । स्वल्प स्तोक यदवशेषमुद्धरित संकल्पलिखित क-
ल्पनाकल्पित तेन निर्विशेषवृत्तिना स्वरूपमात्रवर्तिना कादम्बरीशरीरेणैव सह कण्ठलग्न निगणनासक्त कथ
कथमपि महता कष्टेन जीवित प्राणित धारयन्विभ्रन् । तदेवाच्छेद सर आससाद प्राप्तवान् । इतोऽच्छेद
विशेष्यताह—धारेति । वाराधरेण क्लिन्नमार्द्र तीरस्य तटस्य तरुणा वृक्षाणा तलमवभागे यस्मिंस्तत्तथा ।
आप्लावितो जलेन धात उपान्तसमीपवर्ती हरितो नील शाद्वलप्रदेशो यस्य तत्तथा । 'शाद्वल' शादहरिते'
इति हेम । अशेषे समग्रे तटे तीरे लतावन वल्लीकानन यस्मिंस्तत्तथा । अनवरत निरन्तर रोधस्तट तस्य
जलप्रवेगेन पानीयागमेन कलुषितो मलिनीकृत प्रान्तः प्रदेशो यस्य तत्तथा । अवशीर्यमाणानि भ्रशमानानि
यान्युदण्डान्युतालानि कुमुदानि कैरवाणि तेषा दलानि पत्राणि तैर्गहन निविडम् । दुरवगाहमित्यर्थः । आ-
गम्य वृष्टित कमलखण्ड पद्मवन यस्मिंस्तत्तथा । उत्प्लवमानान्युत्प्रावत्येनोदुर्ध्व व्यतीर्यमाणान्यनाश्यानान्य-
शुष्कणि किजल्कदलानि कमलानि च यस्मिंस्तत्तथा । 'किजल्क केसरोऽस्त्रियाम्' इत्यमरः । आ समन्ता-
जर्जरितानि शिथिलितानि कटारकुवलयानि यस्मिंस्तत्तथा । तत्र कहार सौगन्धिकम् । 'सौगन्धिक तु क-
टारम्' इत्यमरः । कुवलयानि प्रतीतानि । उद्भ्रान्त चकित च तद्भ्रमत्कमलाभावादलिवलय भ्रमरसमूहो यस्मि-
स्तत्तथा । उड्डीनैः सडीनैर्हंससारथ्यकाङ्गसमूहैस्त्यक्तमुज्झितम् । 'प्रडीनोड्डीनसडीनान्येताः खगगतिक्रियाः'
इत्यमरः । वचित् 'उड्डीनहंससारथ्यम्' इत्येव पाठः । तत्रोड्डीना हसाना सार्था समूहा यस्मिन्नित्यर्थः । न वि-
शेषेऽवस्थान भेषधद्वावायेषा तेऽनवस्थाना एवविधा सारसा लक्ष्मणास्तेषामारसित रटित तेन करुण दी-
नम् । अवशिष्टानि यानि दलानि पत्राणि तेषा तले निलीयमानमाश्रियमाणमुच्चकितमुन्नत चक्रवाकयुगल र-
जाः । अथ यस्मिंस्तत्तथा । उत्कम्पितास्त्रन्ता ये कादम्बाना हसाना कदम्बका समूहास्तैराश्रियमाण उपकू-
लनडलम् । 'नउप्रायो नउकीयोऽनद्वय नडलथ स' इति हेम । प्रदेशो यस्मिंस्तत्तथा । उत्प्रावत्येन
पर गतोऽर विरत येषामेवविधा कलापिनो मयूरा, वका वकोटा, वलाका विसकण्ठिका, तेषा कलापाः

१ नय च २ रजया ३ प्रवाहिना, वाहित, रयवाहिना ४ धारा. ५ अपभज्यमानम्, विभज्यमानम्.
६ नय. ७ तेषाकल्प. ८ इव. ९ धाराधरजल १० उपान्त ११ आसेव्य, अशेष. १२ प्रवेश. १३ कुसुमकुमुद.
१४ उड्डीन. १५ रमालम्. १६ आश्रितमाप. १७ मुक्तकलविरत, उत्कालविकृ. १८ कलाप.
गो ६६

दृष्टपूर्वमप्यदृष्टपूर्वमिव, अदत्तदृष्टिसुखम्, अनुत्पादितहृदयाहादम्, अनुपजनितमानसप्रीति, तदेवाच्छोदमुपाहितद्विगुणदुःखमाससाद् । आसाद्य चोपसर्पन्नेव सर्वोत्थवारानादिदेश कदाचिदसौ वैलक्ष्यादस्मानालोक्यापसर्पत्येव । तच्चतुर्ष्वपि पार्श्वेष्ववहिता भवन्तु भवन् इत्यात्मनापि तुरगगत एव खिन्नोऽप्यखिन्न इव विचिन्वंहतागहनानि वृक्षमूलानि शिलातलानि लसन्मण्डपांश्च समन्ताद्ब्राम । भ्राम्यंश्च यदा न क्वचिदपि किञ्चिदवस्थानचिह्नमप्यद्राक्षीत्तदा चकार चेतसि—नियतमसौ पत्रलेखासकाशान्मदागमनमुपलभ्य प्रथममेव पक्रान्तो येनावस्थानचिह्नमात्रकमपि कथमपि नोपलक्ष्यते । निरुद्धोद्देशं गतश्च क्वाप्यसमिरसावेवान्विष्टोऽपि न दृष्टः । तत्कष्टतरमापतितम् । वैशम्पायनमदृष्ट्वास्मात्प्रदेशात्पदमपि गन्तुं पादावेव नोत्सहेते । मे मन्थनशरविक्षिप्ताश्च कादम्बरीदर्शनमावात्मनश्चक्षणमपि विलम्बमन्तरीकर्तुमक्षमाः क्षामतया मा यासिषुः प्राणाः । सर्वथा विनष्टोऽस्मि न दृष्टा देवी कादम्बरी, नापि वैशम्पायन इति । एवमुत्पन्ननिश्चयोऽप्यपरिच्छेद्यस्वभावत्वात्प्रत्याशायाः कदाचिदस्य वृत्तान्तस्याभिज्ञा महाश्वेतापि भवत्येव । तत्तां तावत्पश्यामि

समूहास्तैरध्यासित आश्रित उपान्तपादपः समीपवृक्षो यस्य तत्तथा । प्रावृषा प्रावृट्कालेनाहत पीडित तेनान्यदिवेतरदिव । दृष्टपूर्वमपि विलोकितपूर्वमप्यदृष्टपूर्वमिवानिरीक्षितपूर्वमिव । अदत्त दृष्टेर्नेत्रस्य सुरा सातयेन तत्तथा । अनुत्पादितोऽविहितो हृदयस्य चेतस आहादः प्रमोदो येन तत्तथा । अनुपजनिता कृता मानसस्य स्वान्तस्य प्रीतिः स्नेहो येन तत्तथा । उपाहित स्थापित द्विगुण दुःख येन तत्तथा । आससादेखन्यस्तु प्रागेवोक्तः । आसाद्य च प्राप्य चोपसर्पन्नेवापसरन्नेव सर्वान्समग्रान्श्ववारान्सादिन इत्यादिदेशाज्ञा दत्तान् । इतिद्योल्यमाह—कदेति । कदाचिदसौ वैशम्पायनो वैलक्ष्याद्वैलक्ष्यापन्नत्वतोऽस्मानालोक्य निरीक्ष्यापगर्षलोवापयात्येव । तच्चतुर्ष्वपि पार्श्वेषु भवन्तो यूयमवहिता सावधाना भवन्तु । इत्यात्मनापि स्वेनापि तुरगगत एवाश्वाविरुद्ध एव खिन्नोऽपि रोद प्राप्तोऽप्यखिन्न इवाप्राप्तरोद इव विचिन्वन्विलोकयल्लतागहनानि वतीगदराणि वृक्षमूलानि पादपबुद्धानि शिलातलानि प्रसिद्धानि लसन्मण्डपाश्च प्रतिदिवसवर्धमानवीरजनाभयाश्च समन्ताद्विष्वग्वभ्राम । भ्राम्यंश्च पर्यटय यदा क्वचिदपि कुत्रापि स्थले किञ्चिदपि स्वल्पमप्यवस्थाननिवासाभिज्ञान नाद्राक्षीन्न व्यलोकयत् । तदेति चेतसि चित्ते चकार निर्ममे । नियत निश्चितमसौ वैशम्पायन पत्रलेखायाः सकाशात्समीपान्मदागमन चन्द्रापीडागमनमुपलभ्य प्राप्य प्रथममेवादावेवापक्रान्तो गतो येन कारणेनावस्थानचिह्नमात्रकमपि निवासमपि ज्ञापकाभिज्ञानमात्रमपि कथमपि महता कष्टेनोपलक्ष्यते न ज्ञायते । निरुद्धोद्देशे (दे)श निरुद्धप्रदेश गतश्च प्राप्तसावेव वैशम्पायन एवास्माभिरन्विष्टोऽपि विलोकितोऽपि क्वापि न दृष्टो न दृक्पथमायात । तत्तस्मादेतो कष्टतरमतिकृच्छ्रमापतितमायातम् । तदेव प्रदर्शयन्नाह—वैशम्पायनेति । वैशम्पायनमदृष्ट्वानवेक्ष्यास्मात्प्रदेशात्पदमपि गन्तुं पादावेव नोत्सहेते नोद्यम ईर्यते । मे मम मन्मथः कदर्पस्तस्य शरैर्वर्णैर्विक्षिप्ता नोदिताश्च प्राणा अमव । गता क्व नेयास्तद्गता माह—कादम्बरीति । केवल कादम्बरीदर्शनमेवात्मनश्च येना ते तथा । तद्दर्शनावलम्बनेन स्थिता दृष्टा । अन्तरा मध्ये क्षणमपि निमेषमात्रमपि विलम्ब कर्तुं विवातुमक्षमा अममर्या क्षामतया क्षीणतया मा यासिषुः प्राणा । न विलोकिता देवी कादम्बरी न वैशम्पायन इति हेतोः सर्वथा सर्वात्मनाह विनष्टो गतप्रायः प्राणाः । एवमुत्पन्ननिश्चयोऽपि सजातनिर्णयोऽप्यपरिच्छेद्यस्वभावत्वादनवेद्यप्रकृतिन्यात्प्रत्याशायाः प्रतिनिध्याया अथ पूर्वोक्तवृत्तान्तस्य कदाचिदभिज्ञा वेत्त्री महाश्वेतापि भवत्येव । तत्तस्मादेतोन्मावदादां ता महाश्वेता पश्य

ततो यथायुक्तं प्रतिपत्स्य इत्यारोप्य हृदये तदाश्रमस्यैव नातिदूरे निवेशिततुरगसैन्यः सैन्य-
समायोगमपनीय सर्पनिर्मोकपरिलघुनी धनोज्झितज्योत्स्नाभिरामे परिधाय वाससी तथास्थित-
पर्याणमेवेन्द्रायुधमारुह्य महाश्वेताश्रममुपाजगाम । तत्र च प्रविशन्नेवावतीर्य महाश्वेताव-
लोकनकुतूहलात्पश्चादाकृष्टेनेन्द्रायुधपरिजनेनानुगम्यमानो विवेश । प्रविश्य च गुहाद्वार-
एव धवलशिलातले समुपविष्टामधोमुखीमसह्यमन्युवेगोत्कम्पितसर्वावयवामनवरतनयनजल-
वर्षिणीमुच्चण्डवाताहतां लतामिवोद्वाष्पदीनदृष्ट्या कथंकथमपि तरलिकया विधृतशरीरां
महाश्वेतामपश्यत् । दृष्ट्वा च तां तादृशीमस्योदपादि हृदये—‘मा नाम देव्याः कादम्बर्या
एव किमप्यनिष्टमुत्पन्नं भवेत् । येनेयमीदृश्यवस्था हर्षहेतावपि मदागमनेऽनुभूयते महा-
श्वेतया ।’ इत्याशङ्कामिन्नहृदयोऽयमुद्धीनैरिव प्राणैः पदे पदे स्खलन्निव पतन्निव मुह्यन्निवोप-
सृत्योपविश्य च तस्यैव शिलातलस्यैकदेशे प्रोद्वाष्पविषण्णवदनः किमेतदिति तरलिकामपृच्छत् ।
सा तु तथावस्थाया अपि महाश्वेताया एव मुखमवलोकितवती ।

विलोकयामि । ततस्तदनन्तरं यथायुक्तं यथोचितं प्रतिपत्स्येऽङ्गीकरिष्ये । हृदये चेतसीत्यारोप्येलाधाय तस्या
महाश्वेताया आश्रमस्य गुम्फाया नातिदूरे नातिविप्रकृष्टे निवेशितं स्थापितं तुरगसैन्यमश्वबलं येनैवभूतः सैन्य-
समायोगवाहिन्याः सवन्धमपनीय दूरीकृत्य सर्पस्याहेर्निर्मोकं कञ्चुकः । ‘फणोऽहिकोशे तु नित्वयनी नि-
र्मोककनुक’ इति हैमः । तद्वत्परिलघुन्यगुरुणि धनेन मेघेनोज्झिता त्यक्ता या ज्योत्स्ना चन्द्रिका तद्वदभिरामे
मनोहरे वाससी वस्त्रे परिधाय परिधानं कृत्वा । अत्र वस्त्रद्वयग्रहणं देशाचारविशेषादेव मन्तव्यम् । यथा पूर्वं
स्थापितं तथैव स्थितं पर्याणं पत्ययनं यस्यैवभूतमेवेन्द्रायुधमश्वमारुह्यारोहणं कृत्वा महाश्वेताश्रममुपाजगा-
मोपाययौ । तत्र च तदाश्रमे प्रविशन्नेव प्रवेशं कुर्वन्नेवावतीर्यावतरणं कृत्वा । अश्वादिति शेषः । महाश्वेताया अ-
वलोकनं निरीक्षणं तस्मिन्त्यक्तुकूहलमाश्रयं तस्मात्पश्चादाकृष्टेनाकर्षितेनेन्द्रायुधस्य परिजनः परिच्छदस्तेना-
नुगम्यमानोऽनुयायमानो विवेश प्रवेशं कृतवान् । प्रविश्य च प्रवेशं कृत्वा च गुहाद्वारे या धवलशिला तस्या-
रजले समुपविष्टा निपण्णामधोमुखी नीचैर्मुखी महाश्वेतामपश्यद्वलोकयत् । कीदृशीम् । असह्यो विसोढुमश-
षयो यो मन्युः क्रोधः शोको वा । ‘मन्युशोकौ तु शुक्लियाम्’ इत्यमरः । तस्य वेगो रयस्तेनोत्कम्पिता उ-
द्वलिताः सर्वावयवा समग्रापघना यस्याः सा ताम् । अनवरतं निरन्तरं नयनजलं नेत्राम्बु वर्षतीत्येवशीला
सा ताम् । अत एवोत्प्रेक्ष्यते—उच्चण्डोऽत्युग्रो यो वातो वायुस्तेनाहता ताडितां लतामिव । ‘उच्चण्डस्त्वति-
वोपन’ इति हैमः । उद्वाष्पोद्भूताश्रुरेवविधा दीना दुःखिता दृष्टिर्दृश्यस्या एतादृशया तरलिकया कथंकथमपि
भरता वष्टेन विधृतं धारितं शरीरं यस्याः सा ताम् । दृष्ट्वा च निरीक्ष्य च तादृशीं तथावस्थां महाश्वे-
ताम्, अस्य चन्द्रापीडस्य हृदयं उदपाद्युत्पन्नम् । तदेव प्रकटयन्नाह—मा नामेति कोमलामन्त्रणे । देव्याः
कादम्बर्या एव किमप्यनिर्दिष्टनामकमनिष्टमशिवमुत्पन्नं प्रादुर्भूतं भवेत् । येन हेतुनेयं प्रत्यक्षोपलभ्येदृश्ये-
त्प्रवारावस्थां दत्ता महाश्वेतया हर्षहेतावपि प्रमोदनिदानभूतेऽपि मदागमनेनानुभूयतेऽनुभवविपरीतक्रियते
इत्याशङ्करेता तन्नामिन्नविदीर्णं हृदयं चेतो यस्यैवभूतोऽयं चन्द्रापीड उद्धीनैरिवोद्गीयगतैरिव प्राणैरसुभिरत
एव पदे पदे स्खलन्निव स्खलनां प्राग्भुवन्निव, पतन्निव अश्रुवन्निव, मुह्यन्निव मोहं गच्छन्निव, उपसृत्य समीप-
त्वागत्य तस्यैव शिलातलस्यैकदेशे एकप्रदेशं उपविश्य च प्रोद्वाष्पेण प्रकृष्टाश्रुणा विषण्णं विलक्ष्य वदनमानन-
रस्यैवभूतं किमेतदिति तरलिकामपृच्छदप्रश्नयत् । सा तरलिका । तु पुनरर्थः । तथावस्थाया अपि तथाविध-
ः उदगधाया अपि महाश्वेताया एव मुखमवलोकितवती निरीक्षितवती ।

अथानुपसंहृतमन्युवेगापि गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठा महाश्वेतैव प्रत्यवादीन्—‘महाभाग, किमियमावेदयति वराकी । यथा दुःखाभिघातैककठिनहृदयया पुनरप्यदुःखश्रवणार्हेऽपि दुःखमात्मीयं श्रावितम्, सैवाहं मन्दभाग्या महाभाग, जीवितव्यसनिनी निर्लज्जा निर्घृणो च दुःश्रवणमपि श्रावयामि दुःखमिदम् । श्रूयताम् ।’ केयूरकाद्भवद्रमनमाकर्ण्य विदीर्यमाणमनसा न मया चित्ररथस्य मनोरथः पूरितः, न मदिरायाः प्रार्थना कृता, नात्मनः समीहितं संपादितम्, न गृहाभ्यागतस्य चन्द्रापीडस्य प्रियमनुष्ठितम्, न चापि हृदयवल्गुभसमागमनिर्वृत्ता प्रियसखी कादम्बरी वीक्षितेत्युत्पन्नानेकगुणवैराग्या गाढबन्धान्कादम्बरीस्नेहपाशानपि छित्त्वा पुनः कष्टतरतपञ्चरणायात्नैवायाता यावदत्र महाभागस्यैव तुल्यारुतिमुन्मुक्तमिवान्तःकरणेन शून्यशरीरमुत्तरलमुखमुत्प्लुतावद्धलक्ष्यशून्यया दृष्ट्या प्रनष्टमिव किमपीतस्ततो विलोकयन्तं ब्राह्मणयुवानमपश्यम् । स तु मामुपसृत्यानन्यदष्टिरदृष्टपूर्वोऽपि प्रत्यभिजानन्निव, असंस्तुतोऽपि चिरपरिचित इव, असंभावितोऽप्युपास्तुदप्रौढप्रणय इव, अस्मिन्धोऽपि परवानिव, प्रेम्णा शून्योऽपि किमप्यनुस्मरन्निव, दुःखिताकारोऽपि सुखायमान इव, तूष्णीमपि

अथेति तदनन्तरम् । अनुपसंहृतोऽद्वीकृतो मन्युवेगो यथा सैवविधापि गद्गदिकया गद्गद्वनिनावगृह्यमाणो रुध्यमानः कण्ठो यस्या सैव महाश्वेतैव प्रत्यवादीत्प्रत्यववीत् । हे महाभाग, किमियं वराकी शोचनार्हा । ‘वराकः सगरे शोच्ये’ इति विश्वः । आवेदयति कथयति । दुःखस्याभिघातः प्रहारस्तेनैकमद्वितीयं कठिनकठोरहृदयभुजान्तरयस्या एवविधया यथा मया पुनरप्यदुःखश्रवणार्हेऽपि । दुःखश्रोतुमयोग्येऽप्यात्मीयस्वकीयदुःखमसात श्रावितं श्रवणगोचरीकारितम् । हे महाभाग, सैवाहं मन्दभाग्या हीनादृष्टा जीवितव्ये व्यग्नमासक्तिर्यस्याः सा तथा । निर्लज्जा निहृषा निर्घृणा नि करुणा चेदं दुःखदुष्टश्रवणमाकर्ण्य यस्मैति दुःश्रवणमेतादृशमपि श्रावयामि श्रुतिगोचरीकारयामि । श्रूयतामाकर्ण्यतामिति केयूरकाद्भवद्रमनं तव प्रस्थानमाकर्ण्य विदीर्यमाणमनोमानसं यस्याः सा तथा । स्फुटमानहृदयेत्यर्थः । मया महाश्वेतया चित्ररथस्य पितुर्मनोरथोऽभिलाषो न पूरितो न पूर्णकृतः । नापि मदिराया मातुः प्रार्थना यात्रा कृता । नात्मनः स्वकीयस्य समीहितं वाञ्छितं संपादितं निःपादितम् । न गृहाभ्यागतस्य स्वकीयसदनागतस्य चन्द्रापीडस्य प्रियमिष्टमनुष्ठितमादरितम् । न चापि हृदयस्य चेतसो वल्गुभो जनस्तस्य समागमेन निर्वृत्ता सजातसतोपा, एतादृशी प्रियमखी वल्गुभवयम्या कादम्बरी वीक्षिता विलोकितेति हेतोरुत्पन्नं प्रादुर्भूतं यदनेकगुणमुत्कृष्टवैराग्यविगणना तस्यागमन्नाज्ञादन्धोऽनुग्रहं निःस्तस्मात्कादम्बरीस्नेहपाशानपि छित्त्वा छेदविधाय पुनर्द्वितीयवारं कष्टतरमत्युग्रतरं यत्तपश्चान्द्रायणादि तपश्चरणायासेवनायात्रैव गुम्फायामेव यावन्, आयातागता तावन्, अत्र महाभागस्य भवनस्तुत्यादृतिगमना कारमन्तकरणेन चित्तेनोन्मुक्तमिव त्यक्तमिव, अत एव शून्यशरीरमिन्द्रियव्यापारहितदेहमुत्तरलमुखमुन्मुक्तमिव स तमुत्प्लुतमुत्पतितमावद्धलक्ष्य वेद्यतेन शून्यया निग्वधानया दृष्ट्या दृशा प्रनष्टमिव गतमिव स्मिन्नि किंचिदितस्ततोऽपि विलोकयन्तं पश्यन्तं ब्राह्मणयुवानमपश्यं व्यलोक्यम् । स तु मामुपसृत्य सगमोपमाणा नान्यन्मिन्द्रियस्य स तथादृष्टपूर्वोऽप्यनिर्गन्धितपूर्वोऽपि प्रत्यभिजानन्निव सोऽयं देवदत्त इति प्रत्यभिजानन्प्रत्येनावगच्छन्निव, असंस्तुतोऽपि चिरपरिचितोऽपि चिरपरिचित इव बहुकालमिहितपरिचिन्निव, अगमनिर्गन्धितोऽपि असंभावनाविषयीकृतोऽप्युपास्तोऽद्वीकृतः प्रौढो महान्प्रणयः त्वेहो यस्मिन्नेतादृश इव, अस्मिन्धोऽप्यन्धोऽपि ग्वानिव परार्थान इव । ‘परतन्त्रं परार्थानं परवादायवानपि’ इत्यमरः । प्रेम्णा त्वेहेन शून्योऽपि निमग्नमुन्मुक्तः

स्थितः प्रार्थयमान इव, अपृष्टोऽप्यावेदयन्निवात्मीयामेवावस्थाम्, अभिनन्दन्निव, अनुशोच-
न्निव, हृष्यन्निव, कृष्यन्निव, विपीदन्निव, विभ्यदिव, अभिभवन्निव, हृत इव, आकाङ्क्ष-
न्निव, अनुस्मरन्निव विस्मृतम् । अनिमेषेण निश्चलस्तब्धपक्ष्मणान्तर्वाष्पपूराद्रेण कर्णान्त-
चुम्बिना विकसितेनेवामुकुलिततारकेण चक्षुषा मत्त इवाविष्ट इव वियुक्त इव पिबन्निवाक-
र्षन्निवान्तर्विशन्निव च सुचिरमालोक्यान्नवीत—वैरतनु, सर्व एव हि जगति जन्मनो वयस
आकृतेर्वा सदृशमाचरन् वचनीयतामेति । तव पुनरेकान्तवामप्रकृतेर्विधेरिव विसदृशानुष्ठाने
कोऽयं प्रयत्नः । यदियमक्लिष्टमालतीसुकुमारा मालेव कण्ठप्रणयैकयोग्या तनुरनुचितेना-
मुना कष्टतरतपश्चरणपरिक्लेशेन ग्लानिमुपनीयते । रूपवयसोरनुरूपेण सुमनोहारिणी लतेव
रसाश्रयिणा फलेन कथं न संयोज्यते । जातस्य हि रूपगुणविहीनस्यापि जन्मोपनतानि
जीवलोकसुखान्यनुभूय शोभते परत्नसंबन्धी तपश्चरणपरिक्लेशः । किं पुनराकृतिमतो
जनस्य । तदुःखयति मामयमस्यास्ते स्वभावसरसायास्तनोर्मृणालिन्या इव तुहिनपातस्तपः-

निव किञ्चित्स्मृतिगोचरीकुर्वन्निव, दुःखितो दुःख प्राप्त आकारो यस्यैवविधोऽपि सुखमिवाचरतीति सुखायते
वेति सुखायमान इव । तूष्णीमपि स्थितो मौनमाधाय स्थितोऽपि प्रार्थयमान इव याच्ना कुर्वन्निव । 'तूष्णीकं तु
स्मृतं मौने मौनं शीलं लनव्ययम्' इति विश्व । अपृष्टोऽप्यप्रश्रीकृतोऽप्यात्मीया स्वकीयामेवावस्थां दशामावेदय-
न्निव ज्ञापयन्निव, अभिनन्दन्निव श्लाघा कुर्वन्निव, अनुशोचन्निव शुच विदधन्निव, हृष्यन्निव हर्षन्निव, कृष्यन्निव
विलिप्तन्निव, विपीदन्निव विषाद प्राप्नुवन्निव, विभ्यदिव त्रस्यदिव, अभिभवन्निव तिरस्कुर्वन्निव, हृत इव सु-
पित इव, आकाङ्क्षन्निव वाङ्मन्निव, विस्मृतमनुस्मरन्निव, अनिमेषेण निमेषरहितेन निश्चल निष्कम्प स्तब्ध
पक्ष्म नेत्रोम यस्य तत्तथा तेनान्तर्वाष्पो मध्यागत्याश्रुः । किञ्चित् 'क्षरद्वाष्प' इति पाठः । तस्य पूरः समूहस्तेनार्द्र-
णोन्नेन कर्णान्त श्रोत्रान्त चुम्बतीत्येवशीलेन कर्णान्तचुम्बिना । अत एव विकसितेनेव विनिर्द्रेणेवामुकुलिताकुड्म-
लिता तारका वनीनिका यस्मिस्तत्तथा तेन । एवविधेन चक्षुषा नेत्रेण मत्त इव क्षीव इव, आविष्ट इव भूतग्रस्त
इव, वियुक्त इव विभिन्न इव, पिबन्निव पानं कुर्वन्निव । अत्यादरेणावलोकनं पानमिति प्राञ्चः । आकर्षन्निवा-
कर्षणं कुर्वन्निव, अन्तर्विशन्निव मध्ये प्रवेशं विदधदिव च, सुचिरं बहुकालमालोक्य निरीक्ष्यान्नवीदवोचत् ।
एव वरतनु प्रशस्तदेहे, सर्व एव हि जनो जगति लोके जन्मन उत्पत्तेर्वयसोऽवस्थाया आकृते रूपस्य वा सद-
गमनुरपमाचरन्कुर्वणो न वचनीयता निन्द्यतामेति गच्छति । तव भवत्या पुनरेकान्तेन निश्चयेन वामा
प्रतिबुल प्रकृति स्वभावो यस्यैवभूतस्य विधेरिव विधातुरिव विसदृशानुष्ठानेऽसदृशाचरणे कोऽयं प्रयत्नः
प्रयत्नः । ययम्मादियं तनु शरीरमहिष्टाव्ययिता या मालती जातिस्तद्वत्सुकुमारा सुकोमला मालेव स्रग्वि
वर्णः प्रणयो रक्षणसेहस्तत्रैकाद्वितीया केवलं वा योग्योचितामुनानुचितेनायोग्येन कष्टतरं यत्तपश्चरण
तन्परिक्लेशं परिश्रमस्तेन ग्लानिं ग्लानिमुपनीयते प्राप्यते । रूपसौन्दर्यं वयोऽवस्थाविशेषस्तयोरनुरूपेण
यो यन रस माधुर्यादिलक्षणमाश्रयतीत्येवशीलेन फलेन साध्येन कथं न संयोज्यते सयुक्तीक्रियते । केव । लतेव
पीप । यथा लता फलेन संयोज्यते । उभयो साम्यमाह—सुमनोहारिणी सुमनसः पुष्पाणि ताभिर्हारिणी
पिरा तनु । पक्षे सुमनसः सज्जनास्तेषां हारिणी मनोज्ञा । हि यस्मात्कारणाद्रूपगुणविहीनस्यापि सौन्दर्य-
गुणरहितस्यापि जातस्योत्पत्तयस्य जन्तोर्जन्मनुपनतानि प्राप्तानि जीवलोकसुखानि सासारिकसौख्यान्यनुभू-
तस्य जन्मस्य परत्नसंबन्धी परभवसक्ततपश्चरणपरिक्लेशः शोभते शोभा प्राप्नोति । आकृतिमतः सौन्दर्योपे-
क्ष्य जन्मस्य किं पुनः । नश्यत इति शेषः । तत्तस्मात्कारणात् तव स्वभावेन प्रकृत्या सरसाया रसोपयुक्ताय
स्वभावेनैवेत्यं मृणालिन्या कमलिन्यास्तुहिनपात इव हिमनिपतनमिवाय तपःपरिक्लेशो मा दुःखयति

परिक्लेशः । यदि च त्वाद्दशी जीवलोकसुखेभ्यः पराङ्मुखी तपसा क्लेशयन्त्यात्मानं तदा
वृथा वहति धनुरधिज्यं कुसुमकार्मुकः । निष्कारणमुंदयति चन्द्रमाः । वृथा वसन्त-
मासाभ्यागमः । निष्फलानि कुसुदकुवलयकह्लारकमलाकरविकसितानि । निष्फला जलद-
समारम्भाडम्बराः । निरर्थकान्युपवनानि । किं ज्योत्स्नया । किं वा लीलासरित्पुलिनै-
र्मलयानिलेन वा' इति ।

अहं तु देवस्य पुण्डरीकस्यैव वृत्तान्तादपेतकौतुका सर्वथा तं वदन्तम् 'अपि कस्त्वम्,
कुतो वा समायातः, किमर्थं वा मामेवमभिदधासि,' इत्यपृष्टैवान्यतोऽगच्छम् । गत्वा च
देवार्चनकुसुमान्याचिन्वती तरलिकामाहूयानुवम्—'तरलिके, योऽयं युवा कोऽपि ब्राह्मणा-
कृतिरैस्यावलोकयतो वदतश्चान्याद्दृश एवाभिप्रायो मयोपलक्षितः । तन्निवार्यतामयं यथा
पुनरत्र नागच्छति । अथ निवारितोऽपि यथागमिष्यति तदावश्यमेवास्याभद्रकं भवि-
ष्यति' इति । स तु निवार्यमाणोऽपि दुर्निवारवृत्तेर्मदनहतकस्य दोषैर्भविष्यत्यतया वानर्थ-
स्य नात्याक्षीदेवानुबन्धम् । अतीतेषु केषुचिद्विषयेष्वेकंदा गाढायां यौमिन्यामुद्विगतास्त्वव-
भरणोदीपितस्मरानलं ज्योत्स्नापूरमिन्दुमयूखेषु लब्धनिद्रायां तरलिकायामप्राप्तसुखा संत-
-

दुःख करोति । यदि च त्वाद्दश्यनन्यरूपा जीवलोकसुखेभ्यः पराङ्मुखी निवर्तिताननात्मानं तपसा क्लेशयन्ती
शोपयन्ती, तदा कुसुमकार्मुकः कदर्पोऽविज्य ज्यामविरूढ धनु कार्मुक वृथा मुधा वहति धारयति । निष्का-
रण निःप्रयोजन चन्द्रमाः शशाङ्क उदयत्युद्वच्छति । वृथा मुधा वसन्तमासस्य मुरभिमासस्याभ्यागम आगमनम् ।
कुसुदानि कैरवाणि, कुवलयानि श्वेतकमलानि, कह्लार सागन्धिकम्, कमलानि पद्मानि, एतेषामाकरा समूहा-
स्तेषा विकसितानि हसितानि निष्फलानि निरर्थकानि । जलदस्य समारम्भः प्रारम्भस्तस्याडम्बराः समारोपा
निष्फला निरर्थकाः । उपवना[नि] आरामाणि निरर्थकानि निःप्रयोजनानि । ज्योत्स्नया चन्द्रिकया किम् । न
कमपीत्यर्थः । लीलासरित्पुलिनैः क्रीडानदीसैकतः । किं वा मलयानिलेन मलयाचलमहता वा किमिति ।

अहं तु देवस्य पुण्डरीकस्यैव वृत्तान्तादुदन्तादपेतं गतं कौतुकं कुतः १ यस्याः सैव विधा सर्वथा सर्वान्मा त
वदन्तं भुवन्तम् । अपि कस्त्व को भवान्, कुतो वा कस्मात्प्रदेशात्समायातः समागतः, किमर्थं वा किप्रयो-
जन मा महाश्वेताभिधानामेवमभिदधासि कथयसि, इत्यपृष्टं प्रश्नमकृत्वैवान्यतोऽपरस्मिन्स्थलेऽगच्छमन-
जम् । गत्वा च देवस्य महेशितुर्वर्चन पूजनं तस्मै कुसुमानि पुष्पाण्याचिन्वत्यवचय कुर्वन्ती तरलिका-
हूयाहूयायानुवमकथयम् । हे तरलिके, योऽयं (य) प्रलक्षोपलभ्यो युवा तरुण कोऽप्यनिर्दिष्टनामा ब्राह्मणस्य निप्र-
स्याकृतिराकारो यस्य स तथा । अस्य यूनोऽवलोकयन् पश्यतो वदतश्च भुवन्तश्चान्याद्दृश एव कामिजनगत्या
श्वामिप्राय आशयो मयोपलक्षितो ज्ञातः । तत्तन्माद्देशेति निवार्यता प्रतिषेधतया, यथा पुनर्द्वितीयसमस्य
मत्समीपे नागच्छति नाभ्येति । अथ निवारितोऽपि प्रतिषिद्धोऽपि यथागमिष्यति तदावश्यमेव निश्चितमेव
तस्य यूनोऽभद्रकमकण्याणं भविष्यतीति । स तु युवा तरलिकया निवार्यमाणोऽपि प्रतिषिद्धमानोऽपि दुर्निगा-
वारयितुमशक्या श्रुतिवर्तनं यस्मैवभूतस्य मदनहतकस्य हत्याकारिण कदर्पस्य दोषैर्दृष्टेः परस्मैपदान्मयं भविष्य-
ष्यति तथा वाप्रे भावितया वानुबन्धं क्लृप्ता नात्याक्षीदेव तयाज । दिवसेषु केषुचिद्वर्तनेषु गतेषु मनु, एतदेवमिदं
मये गाढाया तीव्राया यामिन्यामुदीपित उत्तेजित स्मर एवानलो वदियेनैवभूत ज्योत्स्नापूरं चन्द्रिकायामुदीपि-
न्दुमयूखेषु चन्द्रकिरणेषुद्विरस्तु विमुच्यस्तु मनु लब्धनिद्राया ग्रामप्रसीलाया तरनिवासानप्राप्तसुखा संत-
-

१ उदति २ व्यर्थः ३ च ४ सर्वथा तथा; सर्वं तथा ५ देवतावतः ६ अपि कस्त्वम्, किम् ७ कोऽन्यः ८ विवेकजनः, न विवेकजनः ९ यदि १० अन्यैव ११ दुर्निगातः १२ चरदा १३ विमुच्यते
१४ रज्ज्वान् १५ उदीपितः १६ अप्राप्तनिद्राहता; अनवाननिद्राहता १७ स्त्रियाप्रिया

पनिर्गत्यास्मिन्नेव शिलातले विमुक्ताङ्गी कहारसुरभिणा मन्दमन्देनाच्छोदानिलेनावीज्यमाना
वर्णसुधाकूर्चकैरिव करैर्धवलितदशाशामुखे चन्द्रमसि निहितदृष्टिरपि नामायमेभिरमृतव-
र्षिभिरखिलजगदाह्लादकैरिभिः करैश्चन्द्रमास्तमपि हृदयवल्लभं मे वर्षेदित्याशंसाप्रसङ्गेन
देवस्य सुगृहीतनामः पुण्डरीकस्य स्मरन्ती कथमभाग्यैर्मे मन्दपुण्यायास्तौदृशस्यापि दिव्या-
कृतेर्महापुरुषस्य तस्य नभसोऽवतीर्णस्य भाषितमलीकमुपजातं जातानुकम्पेन वा यथाकथं-
चिज्जीवितुमित्येव समाश्वासिता जीवितप्रिया तपस्विन्यपि येन पुनर्दर्शनमेव तेन मम
न दत्तम् । किं करोतु देवः सुगृहीतनामा पुण्डरीको यः परासुरेवोत्क्षिप्य नीतः । कपि-
ञ्जलस्तु जीवन्गतः कथमियता कालेन गतेनापि निष्करुणेन वार्तापि मे न संपादिता'
इत्येतानि चान्यानि चालजालानि दुर्जीवितगृहीता चिन्तयन्ती जाग्रत्येवातिष्ठम् ।

अथ निभृतपदसंचरणमं चरणादुत्कण्टकमनवरतनिपतितमदनशरशल्यनिकरनिचित-
मिव शरीरमुद्वहन्तम्, उद्विकासिकेतकरजःपटलधवलं प्रथमतरमेव भस्मसात्कृतमिव मन्द-

सौख्यं यथा सैवविधाह संताप सज्जर तस्य निर्गत्या निर्गमनहेतुनास्मिन्नेव शिलातले विमुक्ताङ्गी न्यस्तदेहा
कहार सौगन्धिक तेन सुरभिणा सुगन्धिना मन्दमन्देनाच्छोदानिलेनाच्छोदवायुना वीज्यमानोद्भूयमाना वर्ण-
सुधा श्वेतसुधा तस्याः कूर्चकैः कुम्भिकाभिरिव करैः किरणैर्धवलित शुभ्रीकृत दशसख्याका या आशा दिश-
स्तासा मुख येनैवविधे चन्द्रमसि कुमुदवान्धवे निहिता स्थापिता दृष्टिर्दृश्यया सा निहितदृष्टिरपि । नामेति
कोमलामन्त्रणे । अयं चन्द्र एभिरमृतवर्षिभिः पीयूषप्लाविभिरत एवाखिलजगतः समग्रविश्वस्याह्लादकारिभिः
प्रमोदजनकैः करैः किरणैः कृत्वा चन्द्रमाः शशाङ्को मे मम तमपि हृदयवल्लभ चित्तप्रिय वर्षेद्वृष्टिं कुर्यात् ।
इत्येवरूपाशसा स्पृष्टा तस्या प्रसङ्गेन सवन्धेन देवस्य पूज्यस्य सुष्ठु गृहीत नाम यस्यैवभूतस्य पुण्डरीकस्य स्म-
रन्ती स्मृतिपथमानयन्ती । 'अधीगर्थदयेशा कर्मणि' इति पृष्ठी । मे मम मन्दपुण्याया हीनसुकृताया अभा-
ग्यैर्दुर्दैवैस्तस्य कपिञ्जलस्य नभसो व्योमादवतीर्णस्योत्तरितस्य तादृशस्य दिव्याकृते. सुन्दराकारस्य महापुरुष-
स्यापि कथं भाषित जल्पितमलीक मिथ्योपजातम् । वाथवा जातानुकम्पेन समुत्पन्नकरुणेन यथाकथंचित्प्रका-
रेण केवल जीवितु प्राणितुमित्येव हेतोः समाश्वासिताश्वासना कारिता येन हेतुना जीवितप्रिया प्राणित-
यात्मा तपस्विनी वरावयसि तेन हेतुना मम पुनर्दर्शनमेव न दत्तं पुन समीपे नागतम् । देवः सुगृहीतनामा
पुण्डरीकः किं करोतु कुर्यात् । य परासुरेव मृत एवोत्क्षिप्योत्पाद्य नीतः प्रापितः । स्वर्गमिति शेषः । कपि-
ञ्जलस्तु जीवन्गतः । कथं तेनापीयता कालेन नि करुणेन मे मम वार्तापि किंवदन्यपि न संपादिता न
विरिता । इत्येतानि च पूर्वोक्तान्यन्यानि च पुरो वक्ष्यमाणान्यालजालानि स्वप्नान्तर्गतप्रायाणि दुर्दुष्ट यज्जी-
वित तेन गृहीतात्मसात्कृता चिन्तयन्ती ध्यायन्ती जाग्रती जागरैवातिष्ठ स्थिता ।

अथेति तदनन्तरम् । तमेव युवानमद्राक्ष व्यलोकयमिति दूरेणान्वयः । तमेव विशेषयन्नाह—निभृतेति ।
निभृतमशब्दः यथा स्यात्तथा पदानामङ्गीणा संचरण यस्य स तम् । आ चरणाचरण मर्यादीकृत्य । उत्कण्टकम् ।
रजतरोमोद्गममित्यर्थः । एतादृश शरीरं देहमुद्वहन्तं धारयन्तम् । अत एवोत्प्रेक्षते—अनवरत निरन्तर निप-
तिता तस्या मे मदनशरा कदर्पणास्तेषां शत्यनिकरस्तेन निचितमिव व्याप्तमिव । उद्विकास्युन्निद्रो यः केतक
मदनमुद्वहन्तस्य रजःपटल परागसमृद्धस्तद्वद्वलं शुभ्रम् । अत एवोत्प्रेक्षते—प्रथमतरमेवादावेव मदनहुतभुजा

१ सुरभिणा २ दीप्पमाना. ३ कारिकैः ४ तादृशोऽपि ५ जीवितु जीवितप्रिया तपस्विनीत्येवमेव समाश्वासितास्मि.
६ स्मरन्ती ७ मे. ८ अलजालानि, आलपजालानि. ९ यदुर्जीवित. १० आचरणादुत्कण्टकितम्, आपतन्तं
समुत्पन्नकरुणम् ११ उद्विकासिकेतकः, उद्विकासिकेतकी. १२ मदनहतभुजाप्रेण.

नहुतभुजा भुजाप्रेण कुण्डलीकृतमृणालमुपर्युपितशासनवलयमिवावश्यमरणाय सकलजगदप्र-
तिहतशासनेन कुसुमधन्वना विसर्जितं दधानम्, उद्भूतसाध्वसोत्कम्पतरलितया केतकी
गर्भसूच्या क परं गम्यते हतोऽसि मयेति मन्मथप्रथमसहायस्य चन्द्रमसः कैलयेव कर्णा-
न्तलग्नया तर्ज्यमानमुद्वेगावर्जितेन नयनजलस्रोतसात्मने जलमिव प्रयच्छन्तम्, आत्मेच्छ-
यैव मत्करग्रहणाय निर्वर्तितस्नानमिव स्वेदाम्भसा न युक्तमेव ते परहृदयमविज्ञायोपगन्तु-
मिति पदे पदे निवार्यमाणमिव गुरुणोरुस्तम्भेन दूरत एव मदालिङ्गनालीकाशया प्रसारित-
भुजयुगलम्, उत्कलिकासहस्रविपमं रागसागरमिव प्रतरन्तम्, अनवरतप्रवृत्तैराकृष्यमाण-
मिव पुरस्ताद्दीर्घैर्निःश्वासमरुद्धिरुह्यमानमिव दिङ्मुखप्लाविना ज्योत्स्नापूरेण रणरणकशून्य-
मुच्छुष्काननं प्रोन्मुक्तं सत्त्वेन, प्रतिपन्नं कृपणतया, अवधीरितं धैर्येण, संगृहीतं तरलतया-
विसर्जितं लज्जया, अधिगतं धार्ष्ट्येन, दूरीकृतं परलोकभीत्या, विमुक्तं युक्तायुक्तविचारेण,
संकल्पजन्मन एव केवलं वशे स्थितम्, आविष्टमिव मत्तमिवोन्मादादापतन्तम्, दूरतोऽपि

कामाग्निना भस्मसात्कृतमिव । शुक्लत्वसाम्याद्भस्मोपमानमित्यर्थः । भुजाप्रेण बाहुप्रान्तेन कुण्डलीकृत कुण्डल-
वदाचरित मृणाल विसकण्ठक दधान विभ्राणम् । 'कटको वलयोऽस्त्रियाम्' इत्यमरः । शुक्लत्वसाम्यादुप-
क्षते—सकलजगत्प्रतिहतमनिराकृत शासनमाज्ञा यस्यैवविधकुसुमधन्वना कदर्पणावश्यमरणाय निश्चितप्राण-
विमुक्तये विसर्जित दत्तमुपर्युपित स्थापित शासनवलयमिवाज्ञावलयमिव । यथा कश्चित्सायुगीनो राजा दत्तम-
वश्य सङ्ग्राममरणाय वीरवलय भुजाप्रेण वभ्राति तथैवानेन भुजाप्रेणावश्य मरणाय कदर्पदत्त शासनवलय-
वद्धमिवेति भावः । मन्मथस्य कदर्पस्य प्रथमसहायस्यादावेव साहाय्यकारिणश्चन्द्रमसः कुमुदवान्धवस्य कलया
पोडशाशेन कर्णान्तलग्नया श्रोत्रान्तप्राप्तयेति तर्ज्यमानमिव तिरस्क्रियमाणमिव । इतिद्योत्यमाह—उद्भूतेति ।
उद्भूतमुत्पन्न यत्साध्वसं भय तस्मादुत्कम्पस्तेन तरलितया चञ्चलया केतकीगर्भसूच्या कवचच्छदमभ्यर्णित-
त्रिपत्रकेण । 'त्रिपत्रकं सूचिरभिधीयते' इत्यमरः । तथा मया त्व हतो व्यापादितोऽमि । अतः क
परमप्रे गम्यते । उद्वेगः सतापस्तेनावर्जितेन दत्तेन नयनजलस्रोतसा नेत्राम्बुप्रवाहेणात्मने स्वम् जल-
मिव प्रयच्छन्त ददतम्, आत्मेच्छयैव स्वकीयवाञ्छयैव मत्करग्रहणाय मत्पाणिपीडनाय स्वेदाम्भसा पर्म-
जलेन निर्वर्तितस्नानमिव विहिताश्रुमिव परहृदयमन्यचित्तमविज्ञात्वा(या)ज्ञात्वोपगन्तु तत्तामीपे बाहु त-
तव न युक्तमेव न्याय्यमेवेति गुह्येणा वृहत्तरेणोरुस्तम्भेन जङ्घास्थूण्या पदे पदे निवार्यमाणमिव प्रतिपि-
ध्यमानमिव दूरत एव दविष्टत एव मदालिङ्गनस्य मदीयोपगृह्णन्सालीकाशया मिथ्यावाञ्छया प्रग-
रित विस्तारित भुजयुगल बाहुयुग्म येन स तम् । उत्कलिका हृदयास्तासा सहस्र तेन विपम व्याप-
रागसागरमिवानुरतिसमुद्रमिव प्रतरन्तमुत्तरन्तम् । अनवरतप्रवृत्तैर्निरन्तरप्रवर्तितैर्दीर्घायतैर्निःश्राममर्ग-
पानवायुभिः पुरस्तादप्र आकृष्यमाणमिवाकृष्टि विधीयमानमिव दिङ्मुखप्लाविना दिग्बदनक्षालनेन ज्योत्स्ना-
पूरेण चन्द्रिकाप्रवाहेणोद्यमानमिव वहमानमिव रणरणकेनोत्सुक्येनोत्प्रावत्येन शुक्र रुदमानन मुग दन्त-
स तम् । सत्त्वेन साहमेन प्रोन्मुक्त त्यक्तम्, कृपणतया प्रतिपन्न दैन्यत्वेनातीवृत्तम्, धैर्येण भीतिना भि-
मवहीलितम्, तरलतया परिश्रवतया संगृहीतं स्वीकृतम्, लज्जया त्रपया विगर्जितं दगीकृतम्, नाशितं
निरलज्जागुणेनाविगत प्राप्तम्, परलोकभीत्यागामिभवभयेन दगीकृतम्, युक्तायुक्तविचारेण न्यायान्ता-
नितर्केण विमुक्त त्यक्त केवल सकल्पजन्मन एव मनोभवस्यैव वशे तन्त्रे स्थितम्, आविष्टमिव मन्मथ-
मत्तमिव क्षीयमिव, उन्मादाद्यित्तविश्वत आपतन्तमागच्छन्तम् । दूरतोऽपि दविष्टादपि दविष्टादपि ।

१ मृणालिकावन्धनम्, २ अपर्युपित, अपर्युपितम्, ३ अवधनम्, ४ कश्चित्सायुगया ५ मर्षि ६ मर्षि
७ मकर ८ उद्भूतम्, ९ प्रवृत्ते, १० रणक, ११ विभ्रतम्, १२ मीपया, १३ अतीवृत्तम्, १४ धैर्यम्.

दिवसनिर्विशेषेण चन्द्रातपेन विभाव्यमानं तमेव युवानमद्राक्षम् । दृष्ट्वा च तं तादृशं निःस्पृ-
हाप्यात्मनि परं भयमुपगतवती चेतस्यचिन्तयम्—अहो, कैष्टमापतितम् । यद्ययमुन्मा-
दादागत्य पाणिनापि स्पृशति मां तदा मयेदमपुण्यहतकं शरीरमुत्सृष्टव्यम् । तच्चिरादेवस्य
पुण्डरीकस्य पुनर्दर्शनप्रत्याशया दुःखोत्तरमप्यङ्गीकृतं व्यर्थतां मे^६ यातं प्राणसंधारणम्^७
इति । स त्वेवं विचिन्तयन्तीमेव मामुपसृत्याब्रवीत्—‘चन्द्रमुखि, हन्तुमुद्यतो मामयं
कुसुमशरसहायश्चन्द्रमाः । तच्छरणमागतोऽस्मि । रक्ष मामशरणमनाथमार्तमप्रतीकारक्ष-
ममात्मना त्वदायत्तजीवितम् । शरणागतपरित्वाणं हितपस्विनामपि धर्म एव । तद्यदि मामा-
त्मप्रदानेन नात्र संभावयसि तदा हतोऽहमाभ्यां कुसुमशरशिशिरंकराभ्याम्’ इति ।
अहं तु तदाकर्ण्य धिगित्युत्तमाङ्गनिर्गतज्वालेव रोपानलेन निर्दहन्तीव तम्, उन्मिषद्वाष्प-
स्फुलिङ्गया दृष्ट्वा तदार्तजयतीव, आपादतलादुत्कम्पितगात्रयष्टिराविष्टेव, आत्मानमप्यचेतय-
माना क्रोधावेगरूक्षाक्षरमवदम्—‘ओंः पाप, कैथमेवं वदतो मामुत्तमाङ्गे ते न निपतितं
वज्रम्, अवशीर्णा वा न सहस्रधा जिह्वा, विह्वलतां न गता वा वाणी, नष्टानि वा नाक्ष-
राणि । मन्ये च न सन्त्येव तेऽस्मिञ्शरीरे सकललोकशुभाशुभसाक्षीभूतानि पञ्च-

रोपो यस्यैवभूतेन । दिवससदृशेनेत्यर्थः । चन्द्रातपेन शशाङ्कालोकेन विभाव्यमानं प्रकाश्यमानम् । अहं त यु-
वानमद्राक्षमित्यन्वयस्तु पूर्वमुक्तः । त वैशम्पायन तादृशं तथावस्थं दृष्ट्वा च निरीक्ष्य च निस्पृहापि गततृष्णा-
प्यात्मनि परं भयमुपगतवती प्राप्तवती इति चेतसि चित्तेऽचिन्तय चिन्तितवती । अहो इति खेदे । कष्ट
कष्टमापतितम्, यद्ययं युवोन्मादादागत्य मा पाणिना स्पृशति स्पर्शं करोति, तदा मया महाश्वेतयेदमपुण्य-
हतकं शरीरमुत्सृष्टव्यमुज्जितव्यम् । तत्तस्मात्कारणाच्चिराच्चिरकालेन देवस्य पुण्डरीकस्य पुनर्दर्शनप्रत्याशया पु-
नरवटोकनवाञ्छया दुःखादसातादुत्तरमुत्तरकालमङ्गीकृतमपि स्वी[कृ]तमपि प्राणसंधारणं मे मम व्यर्थता नि-
ष्फलता यात प्राप्तम् । इत्येव विचिन्तयन्तीमेव ध्यायन्तीमेव स तु युवा मामुपसृत्य मत्समीपमागत्याब्रवीदवो-
चत् । किं तदित्याह—हे चन्द्रमुखि हे शशाङ्कमुखि, मामयं कुसुमशर* कामस्तस्य सहाय साहाय्यकारी चन्द्रमा
कुमुदयान्धवो हन्तुं व्यापादयितुमुद्यत उद्युक्तः । तदिति हेत्वर्थः । शरणं त्राणमागतोऽस्मि । अशरणमत्राणमनाथम-
नोधरमार्तं प्रपीडितमप्रतीकारक्षममप्रतिक्रियासह मा रक्ष त्राहि । त्वदायत्त जीवितं प्राणितं यस्य स तम् । हि
शरमात्कारणात्तपस्विना तपोवतामप्ययं धर्म एव यच्छरणागतस्य रक्षणं त्राणम् । यद्यदि मामात्मप्रदानेन स्वार्प-
णेनात्र न संभावयसि न संभावनाविषयीकरोषि तदाभ्यां कुसुमशरशशि(शिशिरं)कराभ्यां कामवाणचन्द्राभ्यामहं
वैशम्पायनो हतो व्यापादितोऽस्मि । इति पूर्वोक्तमहं महाश्वेता तदाकर्ण्य ध्रुत्वा धिगिति धिगस्तु[इति] उत्तमा-
ङ्गनिरतो निर्गता प्रादुर्भूता ज्वालान्धिर्यस्या एवविधेव रोपानलेन क्रोधवहिना त वैशम्पायन निर्दहन्तीव ज्वा-
लन्तीव । उन्मिषन्तं प्रवटीभवन्तो वाष्पस्फुलिङ्गा अध्रुवहिकणा यस्यामेवभूतया दृष्ट्वा दृशा । तदव्यक्ते नपु-
मम् । आतर्ज[य]तीति तिरस्कुर्वन्तीव । आपादतलात्सादतल मर्यादीकृत्योत्कम्पिता प्रचलिता गात्रयष्टिरङ्ग-
रविप्लवा सा तथा आविष्टेव भूतर्हतेव । आत्मानमपि स्वमप्यचेतयमानाज्ञायमाना क्रोधस्य क्रोध आवेगस्त्व-
रिणं रक्षाक्षरमतिशयदर्पयथा स्यात्तथावदमव्रवम् । आ. पाप हे पापिष्ठ, एव मा वदतो ब्रुवत कथं ते तवो-
पगतं निरति न निपतितं वज्रं पवि, सहस्रधा सहस्रप्रकारेण जिह्वा रसना नावती(शी)र्णा न शठिता, वाणी
नष्टा गिरता जिह्वता वा न गता, न नष्टानि वने प्रपलायितानि वाक्षराणि वर्णा वा । मन्येऽहं जाने

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

महाभूतानि । येनैवं वदन्नाग्निना भस्मीकृतोऽसि, न वायुनाधूतोऽसि, नान्भसा प्लावितोऽसि, न धरित्र्या रसातलं प्रवेशितोऽसि, नापि तत्क्षणमेवाकाशेनात्मनिर्विशेषतां नीतोऽसि, अव्यवस्थितो व्यवस्थितेऽस्मिंल्लोके कुतस्त्वमुत्पन्न एवंविधः । यस्तिर्यग्जातिरिव कामचारी न किञ्चिदपि वेत्ति । येनैवं खलु हतविधात्रा केनाप्युपदर्शितमुखरागः स्वपक्षपातमात्रप्रवृत्तिरनिरूपितस्थानास्थानवादी शुक्र इव वक्तुमेवं शिक्षितस्तेनैव किमुत तस्यामेव जातौ न निक्षिप्तोऽसि । तेनैकान्तहार्सहेतुरेवं वदन्नपि न क्रोधमुत्पादितवानसि । त्वेदुक्तेर्दुःखिताहं ते संविभागमिमं करोमि, येनात्मवचनानुरूपां जातिमापन्नो नैवास्मद्विधाः कामयसे' इत्युक्त्वा चन्द्राभिमुखीभूत्वा कृताञ्जलिः पुनरवदत्—'भगवन्, परमेश्वर, सकलभुवनचूडामणे, लोकपाल, यदि मया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति मनसाप्यपरः पुमान् चिन्तितसदानेन मे सत्यवचनेनायमलीककामी मदुदीरितायामेव जातौ पततु' इति । मैद्वचसोऽस्यानन्तरमेव च न वेद्मि किमसह्यवृत्तेर्मदनज्वरस्य वेगात्, उत सद्योविपाकस्यात्मनो दुष्कृतस्य

च ते तवास्मिञ्शरीरे देहे सकललोकानां समग्रजनानां शुभाशुभयोर्व्यावर्त्ययोः पुण्यपापयोः साक्षीभूतानि पञ्च-
महाभूतानि पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकागलक्षणानि न सन्त्येव । एतदर्थं हेतुमाह—येनेति । येन द्वारेणैव वदन्नुवन्नग्निना वह्निना न भस्मीकृतो न भस्मसाद्विहितोऽसि । न वायुना समीरेणाधूतः कम्पितोऽसि । नान्भसा जलेन प्लावितः प्रवाहितोऽसि । न धरित्र्या पृथिव्या रसातलमधोलोकं प्रवेशितोऽसि न क्षिप्तोऽसि । नापि तत्क्षणमेव तस्मिन्नेव च क्षण आकाशेन नभसात्मनिर्विशेषतां खतुल्यता नीतोऽसि प्रापितोऽसि । अव्यवस्थितो व्यवस्थामप्राप्तः पञ्चभूतात्मकतया व्यवस्थितेऽस्मिंल्लोके कुतस्त्वमुत्पन्नः प्रादुर्भूत एवविध एतादृशो यस्तिर्यग्जातिरिव पशुजातिरिव कामचारी खैरविहारी न किञ्चिदपि वेत्ति जानासि । येनैवम् । रात्रिविति निरूपे । हतविधात्रा पापिष्ठव्रह्मणा केनापि कारणेनोपदर्शितं प्रकटितो मुख आसे रागोऽनुरतिर्येन स तथा । स्वपक्षपातमात्रे स्वपक्षरक्षणमात्रे प्रवृत्तिः प्रवर्तन यस्य स तथा । अनिरूपितमज्ञात यत्स्थानास्थानं वक्तुं व्यावक्तव्यस्थलं तत्र वदतीत्येवशीलं शुक्र इव कीर इव । सोऽपि दर्शितमुखरागः स्वपक्षपातनमात्रे प्रवृत्तः स्थानास्थानवादी च भवति । तद्वदेवैव वक्तुं जतिपतु शिक्षितः शिक्षा प्राहितस्तेनैव हतविधात्रा किमुत कथं तस्यामेव तिर्यग्जातौ न निक्षिप्तोऽसि । एकान्तेन निश्चयेन हासस्य हेतुनिदानमेव वदन्नपि तत्पन्नपि क्रोधं क्रोप नोत्पादितवानसीति काकूक्तिः । अतस्त्वदुक्तेस्त्वत्कथितस्यान्यथा कर्तुमहं त इमं गतिं भागं विभज्य प्रदानं करोमि । येन संविभागेनात्मवचनस्य स्वकीयोक्तेरनुष्ठापयोग्या जानि तिर्यग्जन्म आपन्नं प्राप्तो नैवास्मद्विधा अस्मत्सदृशाः कामयसेऽभिलषसे इत्युक्तव्येति विधाय चन्द्रस्य शशाङ्कस्याभिमुखी भूत्वा समुखीभूय कृताञ्जलिः सयुतकरद्वया पुनरवदमब्रुवम् । 'पाणि. प्रमृत्त प्रमृतिस्मां युतां पुनरादि' इति हैम । हे भगवन् हे माहात्म्यवन्, हे परमेश्वर परमेश्वर्यवन्, हे सकललोक(भुवन)चूडामणे रामप्रभिरपशिरोमणे, हे लोकपाल जगद्रक्षक, यदि मया महाश्वेतया देवस्य पुण्डरीकस्य दर्शनात्प्रभृति तदालोचनं वसादारभ्य मनसापि चिन्तेनाप्यपरमदम्यं पुमान् चिन्तितो न भ्यात, तत्तस्माद्वेनोर्गेन सत्यवचनेन । पुर स्थोऽलीककामी मिथ्याकामवान्मदुदीरितायामेव मदुक्ता[या]मेव जातौ जन्मनि पततु गच्छांति । 'जानि सामान्यजन्मनो' इत्यमरः । अस्य मद्वचोऽनन्तरमेव न वेद्मि न जाने । अगत्यागदनीयां प्रणिर्जनं यस्यैवविधस्य मदनज्वरस्य कामसनापस्य वेगात् । उन इति वितर्कः । सद्यन्तकाल विपाकोऽनुभूतः यस्याः ।

गौरवात्, आहोस्विन्मद्वचसः सामर्थ्यादेव छिन्नमूलस्तरुवाचेतनः क्षितावपतत् । अति-
क्रान्तजीवितेऽस्मिन्कृताक्रन्दान्तर्जनाच्छ्रुतवती यथासौ महाभागस्यैव मित्रं भवति' इत्युक्त्वा
च त्रपावनम्रमुखी महीं महीयसाश्रुवेगेन तूष्णीमेवाप्लावितवती । चन्द्रापीडस्य तु तदाकर्ण्य
कर्णान्तायतलोचनद्वयामीलनभग्नदृष्टेर्भ्रष्टवचनसौष्ठवस्य 'भगवति, कृतप्रयत्नायामपि भग-
वत्यामपुण्यभाजास्मिञ्जन्मनि मया न प्राप्तं देव्याः कादम्बर्याश्चरणपरिचर्यासुखम्, तज्ज-
न्मान्तरेऽपि मे भगवती संपादयित्री भूयात्' इति गदत एव कादम्बरीसमागमाप्राप्तिदुःखे-
नेव भेदोन्मुखं मुकुलमिव शिलीमुखाघातात्स्वभावसरसं हृदयमस्फुटत ।

अथ महाश्वेतायाः शरीरमुत्सृज्य संभ्रमप्रतिपन्नचन्द्रापीडशरीरायाम् 'भर्तृदारिके, किं
लज्जया । पश्य तावदन्यथैव कथमप्यास्ते देवश्चन्द्रापीडोऽयम् । भग्नेवास्य ग्रीवा न मूर्धानं
धारयति । विचालितोऽपि न किञ्चित्चेतयते । नान्तःप्रविष्टतारके समुन्मीलयति विलोचने ।
नायं यथावस्थितानां गात्राणामौवरणं करोति । नोच्छ्वसिति हृदयेन । हा देव चन्द्रापीड,
चन्द्राकृते, कादम्बरीप्रिय, केदानीं त्वया विना गम्यते' इत्युक्त्वामुक्तार्तवचसि तरलिकायां

धस्यात्मन स्वकीयस्य दुष्कृतस्य पापस्य गौरवादुस्त्वात् । आहोस्विद्वितर्के । वचस एव सामर्थ्याच्छक्तेरेव छिन्न
छेदित मूल दुष्ट यस्यैवभूतस्तरुव वृक्ष इवाचेतनश्चेतनारहितः क्षितौ पृथिव्यामपतत् । अस्मिन्वैशम्पायने-
तिक्रान्तजीविते च गतप्राणिते च सति कृताक्रन्दा विहितार्तस्वरान्तर्जनान्मध्यजनाच्छ्रुतवत्याकर्णितवती ।
यथासौ महाभागस्य महापुरुषस्य मित्रं वयस्यो भवति इत्युक्त्वेल्लभिधाय च त्रपया लज्जयावनम्र मुख
यस्याः सैवविधा महीयसा गरीयसाश्रुवेगेन नेत्राम्बुप्रवाहेण तूष्णीमेव मध्याप्लावितवती । चन्द्रापीडस्य तु तदा-
कर्ण्य श्रुत्वा हृदयमस्फुटदित्यन्वयः । कीदृशस्य । कर्णं यावदायतं विस्तीर्णं यलोचनद्वयं तस्यामीलनं मुद्रणं तेन
भग्नं दृष्टिर्दृश्यस्य स तथा तस्य । भ्रष्टं नष्टं वचनस्य वाचं सौष्ठवं शोभनत्वं यस्य स तथा तस्य । किं कुर्वत ।
इति गदत इति श्रुतं । इतियोल्लमाह—भगवतीति । हे भगवति हे देवि, कृतप्रयत्नायामपि विहितोद्यमा-
गामपि भगवत्यामपुण्यभाजा पापभाजालिञ्जन्मनीह भवे देव्या कादम्बर्याश्चरणपरिचर्यासुखं क्रमसेवासातं
न प्राप्तं तज्जन्मान्तरेऽप्यन्यभवेऽपि मे मम भगवती भवती संपादयित्री जनयित्री भूयादिति बोधेक्षते—
कादम्बरीसमागमस्याप्राप्तिदुःखेनेव भेदोन्मुखं प्रस्फुटनोन्मुखं मुकुलमिव कुञ्जलमिव शिलीमुखस्याघातान्म-
रामिधातात् । यया भ्रमराभिधाताकुञ्जल भेदोन्मुखं स्फुटति, तथैव चन्द्रापीडस्य तच्छ्रुत्वा । स्वभावेन
भूत्वा सरस(स)रोमल हृदयमस्फुटदिति भावः ।

अथेति । हृदयस्फोटानन्तरं महाश्वेतायाः शरीरमुत्सृज्य विमुच्य संभ्रमेणादरेण प्रतिपन्नमङ्गीकृतं चन्द्रा-
पीडस्य शरीरं यया सा तथा तस्याम् । इत्युक्त्वेल्लभिधायामुक्तं परित्यक्तमार्तं पीडितं वचो यया सा तथा तस्या
तरलिकायां सत्याम् । इतियोल्लमाह—हे भर्तृदारिके इति । हे महाश्वेते, किं लज्जया त्रपया । तावदादौ
पश्य विलोकय । अयं देवश्चन्द्रापीडोऽन्यथैवेतरप्रकारेणैव कथमप्यास्ते तिष्ठति । अस्य चन्द्रापीडस्य ग्रीवा
धधरा भग्नेव दृष्टितेव मूर्धानं गिरो न धारयति न धत्ते । विचालितोऽपि परावर्तितोऽपि न [किञ्चित्] चेतयते न
ररा रभते । अन्तर्भये प्रविष्टे तारके कर्णी[नि]के ययोरेवविधे विलोचने नेत्रे न समुन्मीलयति न विकाशयति ।
यथावस्थितानां गात्राणामानां नावरणमाच्छादनं करोति । हृदयेन भुजान्तरेण नोच्छ्वसिति नोच्छ्वासं गृ-
ह्णाति । हा इति रोदे । हे देव हे पूज्य, हे चन्द्रापीड, चन्द्रवच्छादवदाकृतिराकारो यस्य तस्य सर्वोधनं हे
सामर्थ्यं, हे कादम्बरीप्रिय हे गन्धर्वस्तुताप्राणप्रिय, त्वया विना भवद्व्यतिरेकेण मया केदानीं साप्रतं गम्यते

१. अति- २. चन्द्रापीड ३. च तन्मिदं ४. कृताक्रन्दात्तत्परिजनाच्छ्रुतवती, कृताक्रन्दात्तत्परिजनत श्रुतम्.
५. तन्मिदं ६. तस्य ७. तस्य ८. चन्द्रापीड ९. भग्नेव. १०. विचलित. ११. किञ्चिदपि १२. लोचने. १३. यथा-
१४. १५. न नानागुच्छमिलेव. १६. उक्त्वा उक्त्वामुक्तार्तवचसि, इत्युक्त्वामुक्तार्तवचसि.

तिर्यगाभुम्रचन्द्रापीडमुखनिहितनिखिलस्तब्धदृष्टिनिश्चेष्टायां महाश्वेतायाम् 'आ पापे दुष्ट-
तापसि, किमिदं त्वया कृतम् । अपकृताखिलजगत्पीडस्य तारापीडस्य कुलमुत्सारितम् ।
अनाथीकृताः प्रजाः सहास्माभिः । भग्नाः पन्थानो गुणानाम् । अर्गलिताः ककुभोऽर्थिलो-
कस्य । कस्य वदनमीक्षतां लक्ष्मीः । कोऽवलम्बनं भवतु भूमेः । कं सेवन्तां सेवकाः । त्वया
विना संप्रति व्यसनमेव सेवा संवृत्ता । वृत्तं समानशीलत्वम् । अस्तमिता र्च परिजनश्लाघा ।
लघूकृतो भृत्यादरः । दूरं गतानि प्रियालपितानि । समाप्ताः परित्यागकथाः । त्वं कथं कथा-
वशेषीभूतोऽसि । भूतपूर्वाः कमुपयान्तु संप्रति प्रज्ञाः । कं संप्रति साधूनां समाधानम् ।
अधुना धूर्धरे त्वयि विपन्ने कः समुद्रहतु देवेन तारापीडेनोढां धुरम् । धीरस्यापि ते कथं
कातरस्येव शुचा भिन्नं हृदयम् । दयालोरपि ते केयमद्येदृशी जाता निर्दयतास्मांसु । देव,
प्रसीद । सकृदप्याज्ञापय । देहि भक्तजनस्याभ्यर्थनाम् । प्रतिपद्यस्व प्राणान् । न त्वया विना
क्षणमपि प्राणिति पुत्रवत्सलो देवस्तारापीडः, न देवी विलासवती, नाप्यार्यः शुक्रनासः, न
मनोरमा, न राजानः, नापि प्रजाः । परित्यज्य च सर्वानेकाकी कः प्रस्थितोऽसि । कुतस्त-

इति तिर्यगाभुम्र वक्रा चन्द्रापीडमुखे निहिता स्थापिता निखिला समग्रा स्तब्धा निश्चला दृग्यया सा तन्मात्रा-
विधायी निश्चेष्टाया निर्गतशरीरव्यापाराया महाश्वेतायां सत्यामिति परिजने सेवकजन आरटति पूजयति
सति । इतिद्योत्यमाह—आः पापे इति । आः इति खेदे । पापे पापकारिणि दुष्टतापसि, त्वया भवत्येदं किं कृतं
किं विहितम् । अपकृता दूरीकृताखिलजगतः समग्रविश्वस्य पीडा येनैवभूतस्य तारापीडस्य कुल वश उग्यारित
उच्छेदितम् । दूरीकृतमिति यावत् । अस्माभिः सह प्रजा प्रकृतयोऽनाथीकृता विनायकीकृता । वयमप्यनाथी-
भूता इत्यर्थः । गुणानां शौर्यादीनां पन्थानो मार्गा भग्ना भ्रश प्राप्ता । अर्थिलोकस्य याचकजनस्य ककुभो
दिशोऽर्गलिताः प्राप्तपरिघाः सजाता । लक्ष्मीः पद्मा कस्य वदनमीक्षता विलोकताम् । भूमे पृथिव्याः को वा
लम्बनमालम्बन भवतु । सेवका सपर्याकारिणः कमुपास सेवन्तामुपासन्ताम् । त्वया विना भवद्विना सेवा मर्णा
[संप्रति] व्यसनमेव कष्टमेव संवृत्ता जाता । समानशीलत्व सदृशस्वभावत्वम् । 'शील स्वभावे सदृते' इत्यमरः ।
वृत्तमतीतम् । 'वृत्त पथे चरित्रे त्रिष्वतीति दृढनिश्चले' इत्यमरः । परिजनस्य परिच्छेदस्य श्लाघा प्रशंसामिति
तास्त प्राप्ता । भृत्यानां किंकराणामादरः सन्मानप्रदानं लघुभूत स्वत्पीभू[घूकृत] । प्रियालपितानि मिष्टभाषा-
तानि दूर गतानि दविष्टदेश प्राप्तानि । परित्यागकथा दानकिवदन्ती समाप्ता । विलयगता इत्यर्थः । त्वमि-
ति । चन्द्रापीडः कथं केन प्रकारेण कथावशेषीभूतः कथा एवावशेषोऽवशिष्टा यस्मिन्नेवभूतो जातोऽसि ।
भूता भूतपूर्वाः संप्रति प्रजा कमुपयान्तु कमाश्रयन्तु । कः साधूनां सज्जनानां [संप्रति] समाधानं निजप्रमोद-
कम् । अधुना धूर्धरे राज्यभारधरणक्षमे त्वयि भवति विपन्ने मृते देवेन तारापीडेनोढा धुरं कः समुद्रहतु नोद-
धातु । धीरस्यापि धीरस्यापि ते कथं कातरस्येव भीरोरिव शुचा शोकेन भिन्नं स्फुटितं हृदयं मुजान्तरम् । दयालोरपि
कृपालोरपि ते तव केयमद्येदृशी निर्दयता नि करुणता जातोऽप्यन्ताम्भु सेवकजनेषु । हे देव, प्रसीद प्र-
भव । सकृदप्येकवारमप्याज्ञापयान्ना देहि । भक्तजनस्याभ्यर्थनां प्रार्थना देहि विनयः । प्रतिपद्यस्व प्राणान्
प्राणानमन् । त्वया विना भवद्व्यनिरिक्तेण क्षणमपि समयमात्रमपि पुत्रवत्सलमागपीडो न प्राणितः । न ।
तीत्यर्थः । तया देवी विलासवती न प्राणिनीत्यस्य सर्वत्र सन्त्य । नाप्यार्यः प्रत्य शुक्रनासः । न मनोरमा
शुक्रनासस्य स्त्री । नान्ये राजानः कियदाभाविपतयः । न प्रजा प्रवृत्तयः । परित्यज्य च विना न

वेयमेकपद एवेदशी निष्ठुरता जाता । क सा गुरुजनस्योपरि भक्तिर्यदेवमनपेक्ष्य प्रयासि'
इत्युक्तवत्यवनितलविमुक्तात्मन्यारटति परिजने तैदाकर्णनोत्कर्णे 'हा हा, किमेतत्' इत्युद्वा-
न्तमनसि ससमापतति राजपुत्रलोके सैमुत्प्लुतोत्पक्षमनयनदर्शिनि चन्द्रापीडवदननिवेगितदृशि
दीनतरहेपारवकृताक्रन्दे शुचेव पर्यायोत्क्षिप्तखुरचतुष्काहतक्षमातले मुहुर्मुहुरात्मोन्मोचनाये-
वाच्छोदितखरखलीनकनकशृङ्खलयोगे तुरंगमतां मुमुक्षतीवेन्द्रायुधे पत्रलेखानिवेदितचन्द्रा-
पीडागमना चन्द्रोदयोह्लासिनी वेल्लेव महोदधेः समकरध्वजा व्याजीकृत्य महाश्वेतादर्शनं
मातापित्रोः पुरः प्रतिपन्नशृङ्गारवेपाभरणा रणनृपूरयुगेन मुखरमेखलादाँआ रम्योज्ज्वला-
कल्पेन कल्पितानङ्गवलविभ्रान्तिना गृहीतसुरभिमात्यानुलेपनपटवासाद्युपकरणेन नातिबहुना
परिजनेनानुगम्यमाना पुरः केयूरकेणोपदिश्यमानमार्गा पत्रलेखाहस्तावलम्बिनी मदलेखया
सह कृतालापा 'मदलेखे, पत्रलेखा कथयति प्रत्यहमहं पुनस्तस्यैकान्तनिष्ठुरहृदयस्य शठमते-
निर्घृणमनसो निस्पृहागमनमेव न श्रद्धे । किं न स्मरसि तत्तस्य मदवस्थामश्रद्धाधानस्य

व्यसहायः क प्रस्थितः क चलितोऽसि । कुतः कस्मात्तवेयमेकपद एव सहसैवेदशी निष्ठुरता कठिनता जाता ।
क सानिर्वचनीयस्वरूपा गुरुजनस्योपरि पूज्यलोकस्योपरि भक्तिराराध्यत्वेन ज्ञान श्रद्धा वा । 'श्रद्धारचनयो-
र्भक्ति' इत्यमरः । यद्यस्मादेव ताननपेक्ष्यानादृत्य प्रयासीत्युक्तवत्यवनितले विमुक्तो न्यस्त आत्मा येन स
तस्मिन्नेवभूते परिजन आरटत्याक्रन्द कुर्वति सति तस्याकर्णन श्रवण तेनोत्कर्ण ऊर्ध्वीकृतश्रवणे । हा हा इति
रेदे । किं किमेतत्किमित्युद्वान्त व्याकुल मनो यस्य स तस्मिन्नेवभूते राजपुत्रलोके समापतति समागच्छति
मति । समुत्प्लुते नम्रीभूते उत्पक्ष्मणी ययोरिवभूते नयने न पश्यतीत्येवशीलः स तथा तस्मिन् । चन्द्रापीडस्य
वदने मुखे निवेशिता स्थापिता दृश्येन स तथा तस्मिन् । दीनतरं यथा स्यात्तथा हेपारवेण हेपाध्वनिना कृत आक्रन्दः
प्लुतिर्येन स तथा तस्मिन् । शुचेव शोकेनेव पर्यायेणानुक्रमेणोत्क्षिप्तमुत्पाटित यत्खुरचतुष्क तेन हत क्षमातले येन
तस्मिन् । मुहुर्मुहुरारवारमात्मन स्वस्योन्मोचनाय मुक्त्य इवाच्छोदित खर कठिन खलीन मुखयन्त्रण कनकशृङ्ख-
लयोगो येन स तस्मिन् । 'कविका तु खलीनोऽस्त्री' इत्यमरः । तुरंगमतामश्वता मुमुक्षतीव मोक्षमिच्छतीवेन्द्रायुधे
पत्रलेखया निवेदित ज्ञापितमेकमद्वितीय चन्द्रापीडागमन यस्या सा । चन्द्रोदयेनोलसतीत्येवशीला सा तथा
महोदधेः समुद्रस्य वेल्लेवाम्भसो वृद्धिरिव । सह मकरध्वजेन कामेन वर्तत इति समकरध्वजा मातापित्रोः
पुरो मताश्वेतादर्शन व्याजीकृत्य मिषीकृत्य प्रतिपन्नेऽङ्गीकृते शृङ्गारवेपाभरणे उज्ज्वलनेपथ्यभूषणे यया सा
तया । रणञ्जवद कुर्वन्त्यनृपूरयुग पादकटकयुगमे तेन मुखर वाचाल यन्मेखलादाम काञ्चीदाम तेन रम्य
मनोहरमुज्ज्वल निर्मल यदाकल्प वेपस्तेन । 'आकल्पवेपी नेपथ्य प्रतिकर्म प्रसाधनम्' इत्यमरः । कल्पिता घ-
टितानङ्गवलस्य कामसैन्यस्य विभ्रान्तिभ्रमो येन स तथा तेन । गृहीतान्यात्तानि सुरभिमात्यानि सुगन्धस्त्रजोऽनुले-
पन विलेपनम्, पटवास पिष्टात्, एते आदाँ येषामेवविधान्युपकरणानि येन स तथा तेन । नातिबहुना नातिभूयसा
परिजनेन परिच्छेदेनानुगम्यमानानुयायमाना पुरोऽग्रे केयूरकेणोपदिश्यमानः प्रदर्श्यमानः मार्गः पन्था यस्या
या । पत्रलेखानाग्री ताम्बूलनर[ण्ड]कवाहिनी तस्या हस्त करमवलम्बतीत्येवशीला मदलेखया सह कृतो विहित
आलापो यया सा । तदेवाह—हे मदलेखे इति । हे मदलेखे, पत्रलेखा प्रत्यह कथयति ब्रवीति । अहं पुनस्तस्य च-
न्द्रापीडवेपान्तेन निष्ठुर हृदयस्य गठा निकृता[मति] बुद्धिर्यस्य स तस्य निर्घृण निर्दय मनो यस्य स तथा तस्य
निष्ठुरागमनमेव केवलमदर्पागमनमेव न श्रद्धे न मन्ये । त्व तर्हि न स्मरसि न स्मृतिगोचरीकरोषि । तस्य च-

१ नोऽसि, २ तदावप्यो कर्ष, ३ उद्वान्ते राजपुत्रलोके, ४ नमुल्लुत, ५ कावम्भरीदर्शनम्, ६ नृपूरेण;
७ पान्ता, ८ वाचला, ९ विनयेन, १० अपदिश्यमान, ११ अन्यत्र, १२ निर्घृणस्यागमनम्;
१३ निष्ठुरागमनम्, १४ अदर्पागमनम्

हिमगृहके मद्धितविमर्शाय दुर्विदग्धबुद्धेर्वक्रभाषितं यत्र सस्मितमालोकितया त्वयैवास्मै सुतरामेवासंशयकारि प्रत्युत्तरं दत्तम् । तदसौ मरणेऽपि मे न श्रद्धात्येवैममवस्थाम् । अन्यथा यदि मदर्थे दुःखमेवमियमनुभवतीत्येतदस्याभविष्यत्तदा तथागमनमेव नाकरिष्यत् । तथागतोऽप्यसौ यत्किमपि वक्तव्यस्त्वयैव । मया पुनर्दृष्टोऽपि नालपितव्यो नोपालब्धव्यो न चरणपतितस्याप्यनुनयो ग्राह्यो नाहं प्रियसख्या प्रसादनीया' इत्यभिदधानैवाचेतितागमनखेदा कादम्बरी चन्द्रापीडदर्शनायोत्ताम्यन्ती तत्रैवाजगाम ।

आगम्य चोद्धृतामृतमिव रत्नाकरम्, इन्दुविरहितमिव निशाग्रबन्धम्, अस्तमिततारागणमिव गगनम्, अपचितकुसुमशोभमिवोपवनम्, उत्खातकर्णिकमिव कमलम्, उत्खण्डिताङ्कुरमिव मृणालम्, अवलुप्ततरलमिव हारम्, उन्मुक्तजीवितं चन्द्रापीडमद्राक्षीत् । दृष्ट्वा च तं सहसा 'हा, किमिदम्' इत्यधोमुखी धरातलमुपयान्ती कथंकथमपि मुक्ताकन्दया मदलेखया धार्यत । पत्रलेखा पुनरुन्मुच्य कादम्बरीकरतलमचेतना क्षितिमुपैगमत । चिरञ्च लब्धसंज्ञापि कादम्बरी तथैव मूढेव निश्चलस्तब्धदृष्टिराविष्टेव स्तम्भितेव निष्प्रयत्ना निश्चसितुमपि

चन्द्रापीडस्य मदवस्थां मदीयदशामश्रद्धानस्यास्थामकुर्वाणस्य हिमगृहके मद्धि[द्धि]तविमर्शाय दुर्विदग्धबुद्धेरनु-रमतेर्वक्रभाषित वक्रोक्तिजल्पित विमर्शाय विचारय । यत्र सस्मित सहास्य यथा स्यात्तमालोकितया निरीक्षितया त्वयैवास्मै चन्द्रापीडाय सुतरामेवात्यन्तमेवासंशयकारि अनरेकाकृतप्रत्युत्तर प्रतिवचो दत्तम् । तदसौ मरणेऽपि मे ममेमामवस्था न श्रद्धात्येव न चेतस्यवबुध्यते । अन्ययोक्तविपर्यये । यदि मदर्थे चन्द्रापीडनिमित्तमेवेय कादम्बरी दुःखमनुभवत्यनुभवविपर्ययीकरोतीत्येतदस्य चन्द्रापीडस्याभविष्यत्तदा तथागमनमेव तागमनमेव नाकरिष्यत् । तथागतोऽपि तेन प्रकारेणागतोऽप्यसौ चन्द्रापीडो यत्किमपि त्वयैव भवत्यैव वक्तव्यो मया पुनर्दृष्टोऽपि निरीक्षितोऽपि नालपितव्यो न संभाषितव्यः । नोपालब्धव्यो नोपालम्भो दातव्यः । चरणपतितस्यापि पादप्रणतस्याप्यनुनयः प्रणामो न ग्राह्यो न ग्रहीतव्यः । नाहं प्रियसख्या वदभवयस्या प्रसादनीया प्रसन्नकार्या । इत्यभिदधानैवेतिब्रुवार्णवाचेतितागमनखेदाज्ञातागमनसादा कादम्बरी चन्द्रापीडस्य दर्शनाय बीक्षणायोत्ताम्यन्त्युत्प्रावत्येन खेदं कुर्वन्ती तत्रैव महाक्षेताश्रम आजगाम ।

आगम्य चागमन कृत्वैव चोन्मुक्तजीवित त्वक्तप्राणित चन्द्रापीडमद्राक्षीदालोकयन् । क कमिवेल्यपेतायाना ह-उद्धृतेति । उद्धृत गृहीतममृत पीयूष यस्मादेवभूत रत्नाकरमिव समुद्रमिव । इन्दुना चन्द्रेण विरहित तितु- निशाग्रबन्धमिव रात्रिसंवन्धमिव । अस्तमितोऽस्तप्राप्तस्ताराणा नक्षत्राणा गणो यस्मिन्नेतादृश गगनमिव व्योम । अपचिता दूरीकृता कुसुमशोभा पुष्पलक्ष्मीर्यन्मादेवभूतनुपवननिवाराममिव । उत्खाता त्रोटिता कर्णिकाधीता- यस्मादेतादृश कमलमिव पद्ममिव । उत्खण्डिता उच्छेदिता अदुरा अकूरा यस्मैवधिव मृणाल कमलमिव । अवलुप्त दूरीकृततरलो मध्यमगिर्यन्मादेतादृश हारमिव मुक्ताकलापमिव । 'तरलश्चले गते हारम यमणार्ण' इति । चन्द्रापीडमद्राक्षीदिलन्वयस्तु पूर्वांक्त एव । [दृष्ट्वा च] त चन्द्रापीड महामैरुपदे । हा इति रोद । किमिदं त्वय धोमुखी नीचमुखी धरातल पृथ्व्यातलमुपयान्ती गच्छन्ती कथंकथमपि महता कष्टेन मुक्ताकन्दयापि निरीक्षितापि मदलेखया धार्यत धारयामास । पत्रलेखा पुन कादम्बरीकरतलमुन्मुच्य त्वस्मा क्षितिं प्राप्तामुपागमन्त्यनुवर्ता । चिरञ्च बहुकालेन लब्धा प्राप्ता मज्ञा चेतना यथा सैवभूतापि कादम्बरी तथैव तस्यापि । देवगन्तव्य । कादम्बरी विनोपयन्नाह—मूढेति । मूढेव मूर्च्छितेव निश्चला निमग्नहितान एव सन्नाशं प्रार्थयन्ती न त्वया ।

आविष्टेव भूतप्रस्तेव स्तम्भितेवावृद्धेव । अतएव निष्प्रयत्नापि निरुद्यमा निश्चसितुमपि निश्वासं ग्रहीतुमपि वि-
स्मृता विसरण गता अन्तर्मन्युभारः शोकसभारस्तेन निष्पन्देव निश्चेष्टेव चन्द्रापीडबदने समर्पिते दत्ते अक्षि-
णी चधुरी यया सा तथा शुचा श्याम क्रोधेनारुण रक्तमाननं मुख यस्याः सा तथा । केव । प्रहेण राहुणा राहु-
प्रायेनोपरक्तामिन्दुविम्ब चन्द्रमण्डल यस्यामेवविधा पौर्णमासी निशवे । निशितस्तीक्ष्णो यः परशुः कुठारस्त-
स्य पात. पतन तेनोत्कम्पितु शील यस्या सा तथैतादृशी । लतेव वल्लीव वेपित. कम्पितोऽधरकिसलय ओष्ठपल्लवो
गस्याः सा तथा । लिखितेव चित्रितेव ह्रीस्वभावश्चञ्चलप्रकृतिस्तस्या विरुद्धेन स्थैर्येण चेत्सा चित्तैन तस्याविल्यन्व-
गस्तु पूर्वमेवोक्तः । तथावस्थिता च तेन प्रकारेणासेदुषी च ता कादम्बरीमुन्मुक्त आर्तनादः करुणध्वनिर्थया सै-
पभृता मदलेखा सपादपतन यथा स्यात्ताव्रवीदवोचत् । किं तदित्याह—प्रियेति । हे प्रियसखि, प्रसीद प्रसन्ना
भव । इम मनुयुसभारमुत्तज त्यज । किं कुर्वन्ती । अरटन्ती रुदनमविदधती । वाष्पमोक्षेण कृत्वास्मिन्मन्युभारे-
ऽमुच्यमानेऽतिभारेणातिवीर्यधेनोत्पीडित दुःखित सरस च तन्मृदु च सरसमृदु । रसोपयुक्त सुकुमार चेत्यर्थः ।
तटाकमिव वासार इव नियत निधित ते तव हृदय भुजान्तर सहस्रधा स्फुटति । भविष्यद्घर्तमाना । स्फुटि-
त्यतीत्यर्थः । तटाकमपि रसः पानीय तेन सूत मृदु च स्यादिति तदुपमानम् । ‘रसो जल रसो हर्षः’ इति
पुराण्यमपि नातृपक्ष. पितृपक्षश्च नास्ति न वियते । इत्युक्त्वतीमिति निवेदितवर्तो मदलेखा कादम्बरी विहस्य
न्यत खुवाव्रवीत् । अयि उन्नतको, मे ममास्य वज्रस्य पवे सार मय्य तद्वत्कठिनस्य कठोरस्य हृतहृदयस्य कुतः
रुण्टन द्वेषीभावो ययैवमालोक्य निरीक्ष्य सहस्रधा स्फुटितम् । अपि चेति युक्त्यन्तरे । या जीवति प्राणिनि
तस्या. स्त्रियो नाता जननी, पिता जनक, बन्धु स्वजन, आत्मा जीवः, सद्वयो वयस्या, परिजन. परि-
ण्टइ इति सर्वमिद स्यात् । मया पुन कादम्बर्या प्रियमाणया प्राणान्परित्यजन्त्या कथं कथमपि इद प्रियतम-
दीपात्मकप्रकारेणापि सर्वदेव एताननेव समग्रकृच्छ्राणामेवोपशान्तये निवृत्तये । मदर्थं मल्लुते देवेन चन्द्रापीडे-
नागततागमन कुर्वता प्राणाधासूक्ष्मेवजाता परित्यजता मुद्रमत्युच्चैरारोपितमारोहण कारितम् । गुरुता च
गीत गल्ल च प्रापितम् । मण्यात्मानमभ्रपातमात्रेण नेत्राभ्युनिर्गमनेन तत्किमिति किमर्थं लघुकृत्य पातयामि ।
स्पर्शागत उत्सृज्यमानिरुक्तस्य देवस्य चन्द्रापीडस्य रदितेनाश्रुपातेन कथममशूलमशिव करोमि । पादधूलिरिव

१ तिलास २ अशक्तिः ३ तथादिक्ता तु. ४ मन्यु. ५ अरटन्ती; अनारटन्ती. ६ अतिजलभार.

दुःखमेवंविधम् । अधुना तु मे सर्वदुःखान्येव दूरीभूतानि । किमद्यापि स्यते । यदर्थं कुलक्रमो न गणितः, गुरवो नापेक्षिताः, धर्मो नानुरुद्धः, जनवादान्न भीतम्, लज्जा परित्यक्ता, मदनोपचारैः सखीजनः खेदितः, दुःखिता मे प्रियसखी महाश्वेता । तस्याः कृते प्रतिज्ञातमन्यथा जातं मयेत्येतदपि चेतसि न कृतम् । तस्मिन्मदर्थमेवोज्जितप्राणे प्राणेश्वरे प्राणान्प्रतिपालयन्ती त्वयैव किमुक्ताहम् । अस्मिन्समये मरणमेव जीवितम् । जीवितं पुनर्मरणम् । तद्यदि ममोपरि स्नेहः करोपि मत्प्रियं हितं वा, तन्ममोपरि स्नेहावद्व्यापि प्रियसख्या तथा कर्तव्यं यथा न तातोऽम्बा च मच्छोकादात्मानं परित्यजतः । यथा च मयि वाञ्छितं मनोरथं त्वयि पूरयतः । परलोकगताया अपि मे जलाञ्जलिदानाय पुत्रकस्त्वयि भवः । यथा च मे सखीजनः परिजनो वा न स्मरति, शून्यं वा मद्भवनमालोक्य न दिशो गृह्णन्ति, तथा करिष्यसि । पुत्रकस्य मे भवनाङ्गणे सहकारपोतस्य त्वया मञ्जिन्तयैव माधवीलतया सहोद्वाहमङ्गलं स्वयमेव निर्वर्तनीयम् । मञ्चरणतललालितस्यागोकविटपस्य कर्ण-पूरार्थमपि न पल्लवः खण्डनीयः । मत्संवर्धिताया मालत्या कुसुमानि देवतार्चनायैवोच्चेयानि । वासभवने मे शिरोभागनिहितः कामदेवपटः पाटनीयः । मया स्वयं रोपिताश्चूतवृक्ष-

चरणरज इव पादावनुगन्तुमुद्यता कथं वा हर्षस्थाने रोदिमि रुदनं करोमि । एवमिव किं मे दुःखम् । अधुना तु मे मम सर्वदुःखान्येव दूरीभूतानि । किमद्यापि मया स्यते । यदर्थं यत्कृते कुलक्रमोऽन्यथस्थितिर्न गणितो नापेक्षितः । गुरवो हिताहितप्राप्तिपरिहारोपदेष्टारो नापेक्षिता न समीहिता । धर्मो नानुरुद्धो न नियन्त्रितः । जनवादात्कौलीनान्न भीतं न त्रस्तम् । 'स्यात्कौलीनं लोकवादे' इत्यमरः । लज्जा त्रया परित्यक्ता मुक्ता । मदनोपचारैः कामोपगमनक्रियाभिः सखीजनः खेदितः खेदः प्रापितः । दुःखिता पीडिता मे मम प्रियरागी महाश्वेता । तस्या महाश्वेतायाः कृते प्रतिज्ञातमद्वीकृतं तदन्यथा वैपरीत्येन जातं मयेत्येतदपि चेतसि न कृतम् । मदर्थं कादम्बर्या एवोज्जितप्राणे त्यक्तजीविते तस्मिन्मन्त्रापीडाख्ये प्राणेश्वरे प्राणान्सूत्रप्रतिपालयन्ती रक्षन्ती त्वया भवत्या किमुक्ताह किं भणिता । अस्मिन्समये साप्रतकाले मरणमेव जीवितं प्राणत्यागमेव प्राणितम् । जीवितं पुनर्मरणं प्राणत्यागः । त्रपाजनकत्वात् । तद्यदि ममोपरि स्नेहः प्रीतिर्मत्प्रियं मद्बुद्धं हितमायतिमुन्दरं वा ल करोपि विदधाति तन्मम कादम्बर्या उपरि यः स्नेहः प्रेम तेनावद्वया सदानितयापि प्रियमहया वद्वभययया तथा कर्तव्यं तथा विवेकं यथा तातश्चित्ररथोऽम्बा मदिरा [च] मच्छोकान्मद्विरहजनितदुःखादात्मानं न परित्यजत प्राणमोक्षणं न कुरुतः । यथा मयि वाञ्छितं मनोरथमभिलषितं कामं त्वयि पूरयतः परिपूर्णं कुरुतः । परलोकाताया अन्यभवः प्राप्ताया अपि मे मम जलाञ्जलिदानाय मृतस्य पानीयप्रदानायाय पुत्रकस्त्वयि भवः । यथा च मम सखीजनः परिजनो वा परिच्छदलोको वा दुःखाभिभूतो मृतजनो न स्मरति न स्मृतिगोचरी न गतिः । शून्यं रिक्तं वा मद्भवनं मद्भूतमालोक्य निरीक्ष्य दिशो न गृह्णन्ति । अन्यत्र न यान्तीत्यर्थः । त्वं मदलेया तथा करिष्यसीत्यर्थः । मे मम पुत्रकस्य भवनाङ्गणे सहकारपोतस्य त्वया भवत्या मञ्जिन्तयैव मम चिन्तयैव माधवीलतयातिमुक्तकलतया सहोद्वाहमङ्गलं विवाहकल्याणं स्वयमेवात्मनैव निर्वर्तनीयं कर्णीयम् । 'आश्रयानो ग्मागेऽनौ सहकारोऽतिमार्गः' इत्यमरः । मञ्चरणयोर्मद्वृथान्तलमवोभागेन लालितस्य पालितस्यागोकविटपस्य कर्णपूरार्थमपि श्रवणभूषणार्थमपि न पट्टं किमलं गण्डनीयश्छन्दनीयः । मन्त्रार्थः ताया मयेव वृद्धिर्नीताया मालत्या जाल्या कुसुमानि पुष्पाणि देवतार्चनायैव देवपूजार्थमेवोच्चेयानि प्राणी । वासभवने निवासमग्नानि मे मम शिरोभागे मन्त्रप्रदेशे निहितं स्थापितं कामदेवपटं पाटनीयं

यथा फलं गृह्णन्ति तथा संवर्धनीयाः पञ्जरबन्धदुःखाद्वराकी कालिन्दी सारिका शुक्रश्च परि-
हासो द्वावपि मोक्तव्यौ । मदङ्कुशायिनी नकुलिका स्वाङ्क एव शाययितव्या । पुत्रको मे
वालहरिणस्तरलकः कस्मिंश्चित्तपोवने समर्पणीयः । पाणितलसंवर्धितं मे जीवञ्जीवमिथुनं
क्रीडापर्वते यथा न विपद्यते तथा कर्तव्यम् । पादसहसंचारी हंसको यथा न हन्यते केन-
चित्तथा विधेयः । अपरिचितगृहवसतिः सा च बलाद्विधृता तपस्विनी वनमानुषी वन-
एवोत्सृष्टव्या । क्रीडापर्वतकः कस्मैचिदुपशान्ताय तपस्विने प्रतिपादयितव्यः । शरीरोपक-
रणानि मे ब्राह्मणेभ्यः प्रतिपादनीयानि । वीणा पुनरात्मन एवाङ्कप्रणयिनी कार्या । अपरमपि
यत्ते रोचते तदपि स्वीकर्तव्यम् । अहं पुनरिमममृतकिरणरश्मिभिरनाशयानचन्दनचर्चाभिर-
नवरतधारागृहासारसेकैरनेकसंतानतुहिनकिरणकिरणनिकरतारकिततारहारार्पणैर्मणिदर्पणप्र-
णयनेन मलयजजलार्द्रपद्मिनीपद्मास्तरणेन सरसविसर्कितलयप्रस्तरैरकठोरमृणालतल्पकल्प-
नयोगाविकसितकमलकुमुदकुवलयशयनीयैश्च दग्धशेषमुज्ज्वलचित्ताज्वालामालिनि विभावसौ

कार्यं । मया स्वयमात्मना रोपिता उत्साश्रूतवृक्षा आम्रवृक्षा यथा फलं गृह्णन्ति तथा संवर्धनीया वृद्धि-
प्रापनीया । पञ्जरबन्धदुःखाद्वराक्यनाथा कालिन्दीनाम्री सारिका पीतपादा शुक्रश्च परिहासाख्यो द्वावपि
मोक्तव्यौ मोक्षनीयौ । मदङ्कुशायिनी मदीयक्रोडशयनकारिणी नकुलिका पिङ्गलिका स्वाङ्क एव स्वकीयक्रोड-
एव शा[य]यितव्या शयनं कारयितव्या । मे मम पुत्रकस्तरलकश्चञ्चलो वालहरिण शिशुकुण्ड-
कस्मिंश्चित्तपोवने मुनिस्थाने समर्पणीयं प्रदातव्यः । मे मम पाणितलेन करतलेन संवर्धितं वृद्धि प्रा-
पितं जीवजीवमिथुनं विपदर्शनमृत्युकुयुग्मं चकोरयुगलं क्रीडापर्वते यथा न विपद्यते विलयं न
याति तथा कर्तव्यं तथा विधेयम् । पादाभ्यां सहसंचारी हंसको यथा केनचित् न हन्यते न व्यापाद्यते
तथा विधेयः कर्तव्यः । अपरिचिता गृहवसतिः सौधावस्थानं ययैवविधा तपस्विनी वराकी वनमानुषी बला-
द्विधृता गृहीता सा च वन एवोत्सृष्टव्या मोक्ष्या । क्रीडापर्वतकः । 'पवय' इति प्राकृतलोके । कस्मैचिद-
निदिष्टनाम उपशान्ताय गीतलप्रकृतये तपस्विने मुनीश्वराय प्रतिपादयितव्यं प्रदातव्यं । शरीरस्य देहस्य मे
ममोपकरणानि ब्राह्मणेभ्यो विप्रेभ्यः प्रतिपादनीयानि दातव्यानि । वीणा वल्लकी पुनरात्मन स्वस्यैवाङ्के प्रणय-
रोहो यस्या संवविधा कार्या । अपरमप्यन्यदपि यद्वस्तु ते तव रोचते रुचिविपयीभवति तदपि वस्तु स्वी-
कर्तव्यमतीकार्यम् । अहं कादम्बरी पुनरिममात्मानमेतैः शीतलवस्तुभिः कृत्वा दग्धशेषं ज्वलितोर्वरि-
तमुज्ज्वला दीप्ताधितायाश्चित्तेर्ज्वाला अर्धपस्ताभिर्मालत इत्येवशीलः स तथा तस्मिन्नेवभूते विभाव-
सावगौ देवस्य राज्ञः । 'देव सुरे वने राज्ञि देवमाख्यातमिन्द्रियम्' इति यादवप्रकाशः । कण्ठे निगरणे
एवामासा निर्वापयामि शीतलीकरोमि । एतेन बहिस्रोर्विरहजनिततापस्याविकथमसूचि । एतैः कैरित्यपेक्षा-
यानाह—अमृतैत्यादि । अमृतकिरणध्वन्द्वस्तस्य रश्मिभिः किरणैरनाशयानमशुष्कं यच्चन्दनं मलयजं तस्य
चर्चाभिः समालम्बनैरनवरतं निरन्तरं धारागृहाणामासारो वेगवद्वृष्टिस्तेन सेकैः सेचनैरनेकसंतानां अनेकपर-
परा ते तुहिनकिरणस्य चन्द्रमसः किरणास्तेषां निकरः समूहस्तेन तारकिता सजाततारका ये तारा उज्ज्वला
एतां मुक्तावलापाम्नेपामर्षणैर्न्यसनेर्मणिदर्पणानां रत्नादर्शानां प्रणये(यने)न प्रहणेन । अत्यन्तशीतलत्वात्तेषामिति
भावः । मलयजजलेन चन्दनपानीयेनार्द्राणि स्त्रियानि यानि पद्मिनी कमलिनी तस्यां पत्राणि दलानि तेषां
नाम्नरणेन प्रभरणेन सरसानि रम्भोपेतानि विसर्कितमलयानि तन्तुलपट्टवास्तेषां प्रस्तरैरस्तरैरकठोराणि मृदूनि
गानि शृण्णानि ते नहं तत्पवत्पनयोगो विद्यते येषां तानि विकसितानि यानि कमलकुमुदकुवलयानि

१ मणिम् २ जीवजीवक ३ क्रीडापर्वतके ४ कार्यम् ५ चारी. ६ विधेयम् ७ वसतिपरिवनी बलाद्वृता,
विना बलाद्वृता तपस्विनी ८ सर्वान्पेव ब्राह्मणाकर्तव्यानि. ९ कर्तव्या १० इयम्. ११ अनेकसंतानतु-
हिनः १२, १३ तानुहिनानां १४ कितलदे चन्दनं, कितलयवस्तरैः. १५ मृणालिनी. १६ उद्विकास-
काले १७, १८ तानुहिनानां १९ कितलदे चन्दनं, कितलयवस्तरैः. १५ उज्ज्वलचित्तानले ज्वालामालिनि.

देवस्य कण्ठलम्बा निर्वापयाम्यात्मानम्' इत्यभिधानैव कृतावधारणानुबन्धां मदलेखामव-
क्षिप्योपसृत्य महाश्वेतां कण्ठे गृहीत्वा निर्विकारवदनैव पुनस्तामवादीत्—'प्रियसखि,
तवास्ति कीदृश्यपि प्रत्याशा ययानुरागपरवशा पुनः समागमाकाङ्क्षिणी क्षणे क्षणे मरणभ्य-
धिकानि दुःखान्यनुभवन्ती जीवितमलज्जाकरमननुशोच्यमनुपहसनीयमवाच्यं धारयसि ।
मम पुनः सर्वतो हताशायाः सापि नास्ति । तदामन्त्रये प्रियसखी पुनर्जन्मान्तरसमागमाय,
इत्यभिधायोत्पद्यमानपुलककेसरोद्भासिन्यसमसाध्वसानिलाहृतोत्कम्पोत्तरंग्यमाणानन्दवाष्प-
वेगोर्मितरला संगलत्स्वेदमकरन्दविन्दुनिस्यन्दिनी मुकुलायमाननयनकुमुदा कुमुदिनीव च-
न्द्रापीडचन्द्रास्तमयविधुरा तदवस्थेऽपि हृदयवह्ने समीपसुखमिवानुभवन्ती सरभसमु-
परिपर्यस्तचिकुरहस्तोद्धान्तकुसुमनिवहेन मूर्ध्ना चर्चयित्वा चन्द्रापीडचरणौ स्रवत्स्वेदामृताद्राभ्या
कराभ्यामुत्क्षिप्याङ्गेन धृतवती । अथ तत्करस्पर्शेनोच्छ्वसत इव चन्द्रापीडदेहाञ्जलिति
तुहिनमयमिव सैकलमेव तं प्रदेशं कुर्वाणमव्यक्तरूपं किमपि चन्द्रधवलं ज्योतिरिवोर्ज-
गाम । अनन्तरं चान्तरिक्षे क्षरन्तीवामृतमशरीरिणी वागश्रूयत—'वत्से महाश्वेते, पुनरपि

तेषां शयनीयैश्च । अन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । इति पूर्वप्रतिपादितमभिधानां ब्रुवाणा एव कृतो विहितोऽवधारणै-
देहपरित्यागेऽनुबन्धो निश्चयो यया सैवविधा मदलेखामवक्षिप्य दूरीकृत्य महाश्वेतामुपसृत्य समीपे गता
कण्ठे निगरणे गृहीत्वा । कण्ठाश्लेष विधायेत्यर्थः । निर्विकारवदना एव शुभजनितविकृतिवर्जितानना एव
पुनस्तां महाश्वेतामवादीदवोचत् । हे प्रियसखि महाश्वेते, तव भवत्या कीदृश्यप्यनिर्दिष्टनाम्यपि प्रत्याशा
लिप्ता वर्तते यया प्रत्याशयानुरागपरवशानुरत्यावीना पुनर्द्वितीयवार पुण्डरीकस्य समागमस्तस्याकाङ्क्षिणी तद्वा-
ञ्छाविधायिनी क्षणं क्षणे मरणभ्योऽधिकानि दुःखानि कृच्छ्राण्येवमनुभवन्त्यनुभवविषयीकुर्वन्ती । अलना
करमन्त्रपोत्पादकमननुशोच्यमविमर्श्यमनुपहसनीय परेषामनुपहसनाहंमवाच्यमवचनीयमेवविध जीवित धार-
यसि दधासि । मम पुनः सर्वतोऽभितो हता ध्वस्ताशा वाञ्छा यस्या सैवविधायाः सापि प्रत्याशापि नास्ति ।
तत्तस्माद्वेतोरह पुनर्जन्मान्तरे भवन्तरे समागमाय मेलापकाय प्रियसखीमामन्वये निमग्नये । इत्यभिधा-
त्युक्तोत्पद्यमानः संजायमानो य पुलको रोमाञ्चः स एव केसर कुटुम्ब तेनोद्भासिनी शोभमानागम निगम-
यत्साध्वस भय तस्मादनिल श्वासप्रवृद्धिस्तेनाहता ताडिता उत्कम्पेनोत्तरङ्ग्यमाणोर्ध्वनीयमानानन्दवाष्पवेगो-
र्मिभिर्हर्षाश्रुरहस्तरङ्गैस्तरला चञ्चला सम्यक्प्रकारेण गलन्त्येदो धर्मजल स एव मकरन्दविन्दुस्तस्य निम्नान्दिनी
क्षरणशीला मुकुलायमाने सक्रोच प्राप्यमाणे नयने कुमुदे यस्याः सा तथा । कुमुदिनीव कैवलिनीव चन्द्रापीड इव
चन्द्रः यदाहस्तस्यान्तमयोऽन्तमन तेन विधुरा दुःखिता । 'विधुर प्रेक्षभावे स्यान्कण्टविक्षेपयोगि' इति श्रुतिः ।
तदवस्थेऽपि तादृशत्वेऽपि हृदयवह्ने प्राणप्रिये समीपसुखमिव मेलापकगतमिवानुभवन्ती गतामृतामृत-
सरभसमुपरि पर्यस्तो निपतितो यच्चिकुरहस्त केसकलापस्तस्मादुद्धान्त कुसुमाना पुष्पाणां निग्रहो येनैवविधौ
मूर्ध्ना शिरसा चन्द्रापीडचरणौ पादावर्चयित्वा पूजा कृत्वा स्रवन्धरस्य स्वेद एवामृतवह्नेनाद्राभ्यानुनासा-
कराभ्यामुत्क्षिप्योत्पाद्याङ्गेन कोटेन धृतवती धारितवती । अथेति चरणन्यगनानन्तर तस्या कादम्बरी
स्पर्शेन पाणिस्त्रेपेणोच्छ्वसत इव उज्जीवत इव चन्द्रापीडदेहाञ्जलिति शीघ्र गलमेव समग्रमेव 'य'
तुहिनमयमिव हिमनिर्मितमिव कुर्वाण विदधानमव्यक्तरूपमप्रकटव्यव्यव चन्द्रधवलं शुभ्र ज्योतिर्देहा-
जगाम प्रादुर्बभूव । अनन्तर तदनन्तर चान्तरिक्षे आकाशेऽमृत पीयूष क्षरन्तीव त्वरन्तीव
वागवाप्यश्रुतताकम्पित । एतदेव स्पष्टीकृतं—'वत्से इति । हे वत्से हे पुत्रि ममनेत्रे, पुनरपि

त्वं मयैव समाश्वासितव्या वर्तसे । तत्ते पुण्डरीकशरीरं मल्लोके मत्तेजसाप्यायमानमविनाशि
भूयस्त्वत्समागमनाय तिष्ठत्येव । इदमपरं मत्तेजोमयं स्वत एवाविनाशि विशेषतोऽमुना
कादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायमानं चन्द्रापीडशरीरं शापदोषाद्विमुक्तमप्यन्तरात्मना कृतशरीरसं-
क्रान्तेर्योगिन इव शरीरमलैव भवत्योः प्रत्ययार्थमा शापक्षयादास्ताम् । नैतदग्निना संस्कर्त-
व्यम् । नोदके प्रक्षेप्तव्यम् । नापि वा समुत्सृष्टव्यम् । यत्नतः परिपालनीयमा समागम-
प्राप्तेः' इति । तां तु श्रुत्वा किमेतदिति विस्मिताक्षिप्तहृदयः सर्व एव परिजनो गगनतलनि-
वेशितनिर्निमेषलोचनो लिखित इव पत्रलेखावर्जमतिष्ठत् । पत्रलेखा तु तेन तस्य ज्योति-
पस्तुपारशीतलेनाह्लादहेतुना स्पर्शेन लब्धसंज्ञोत्थायाविष्टेव वेगाद्धावित्वा परिवद्धकहस्तादा-
च्छिद्येन्द्रायुधम् 'अस्मद्विधानां यथा तथा भवतु, त्वं पुनरेवमेकाकिनि विना वाहनं दूरं
प्रस्थिते देवे क्षणमप्यवस्थातुं न शोभसे' इत्यभिधाना तेनैवेन्द्रायुधेन सहात्मानमच्छो-
दसरस्यक्षिपत् ।

अथ तयोर्निमज्जनसमयानन्तरमेव तस्मात्सरसः सलिलाच्छैवलोत्करमिव शिरसि लभं

त्वमयैव समाश्वासितव्याश्वासनां कारि[त]व्या वर्तसे । तत्ते तव पुण्ड[री]कशरीरं मल्लोके मत्तेजसा मद्भान्ना-
प्यायमानं शीतलीक्रियमाणमत एवाविनाश्यविनश्वरं भूयः पुनरपि त्वया सह समागमो मेलापस्तस्यै तिष्ठत्येव ।
इदमपरमन्यन्मत्तेजसा निष्पन्न मत्तेजोमयमतः स्वत एव स्वभावत एवाविनाश्यविनश्वरं विशेषतः कादम्बरी-
करस्पर्शेनाप्यायमानं शीतलीक्रियमाणं चन्द्रापीडशरीरं शापदोषाद्विमुक्तमपि रहितमप्यन्तरात्मना मध्यवर्तिना
जीवेन कृता विहिता शरीरे देहान्तरे सकान्तिं सक्रमणं तस्य योगिन इव आपरमाणुवेदिनो योगिनस्तस्येव भव-
त्योर्महाश्वेताकादम्बरयोः प्रत्ययार्थं विश्वासार्थमाशापक्षयाच्छापक्षयं मर्यादीकृत्यात्रैवास्मिन्नेव स्थल आस्तां ति-
ष्ठतु । एतच्छरीरमग्निना वह्निना न संस्कर्तव्यं न संस्कारः कार्यः, नोदके जलेषु प्रक्षेप्तव्यं प्रक्षेपः कार्यः,
नापि वा समुत्सृष्टव्यं त्यजनीयम् । आसमागप्राप्तेर्यावद्यत्नतः प्रति(परि)पालनीयम् । महोद्यमेन रक्षणीयमित्यर्थः ।
ता तु पूर्वांक्षा वाणी ध्रुत्वाकर्ण्य किमेतदिति विस्मितेन विस्मयेनाक्षिप्तहृदयश्चमत्कृतचेताः सर्व एव परिजनो
गगनतले निवेशिते स्थापिते निर्निमेषे मेघेन्मेषरहिते लोचने नेत्रे येन सः । अत एव लिखित इव चित्रित
इव पत्रलेखा वर्जयित्वातिष्ठत् । पत्रलेखा तु तेन तस्य ज्योतिपस्तुपारवद्विमवच्छीतलेनाह्लादहेतुना प्रमोदका-
रणेन स्पर्शेन सल्लेपेण लब्धसंज्ञा प्राप्तचैतन्योत्थायोत्थानं कृत्वाविष्टेव भूतग्रस्तेव वेगाज्जवाद्धावित्वा धावनं
कृत्वा परिवद्धकहस्तादध्वपालककरादिन्द्रायुधमाच्छिद्य वलाद्रहीत्वास्मद्विधानामसत्सदृशानां यथा तथा भवतु ।
त्वं पुनरेकाकिनि विना वाहनं यानं विना दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमपि समयमात्रमप्यवस्थातुमवस्थितिं
वर्तुं न शोभसे न शोभा प्राप्नोषीत्यभिधानेति श्रुत्वा तेनैवेन्द्रायुधेन सहात्मानं स्वमच्छोदसरस्येवाक्षिपन्निक्षेपः ।

अथेति । अच्छोदसरसि पातानन्तरं तयोः पत्रलेखातुरङ्गमयोर्निमज्जनसमयो मृडनकालस्तस्मादनन्तरं प-
श्चादेव तस्मात्सरसस्तटाकस्य सलिलादम्भसस्तापसकुमारको मुनिवालकः सहस्रैकपद एवोदतिष्ठदुत्थितो व-
भूव । ॥ १३ ॥ जटाकलापः सटासमूहमुद्रहन्धारयन् । कृष्णत्वसाम्यादुत्प्रेक्ष्य(क्ष)ते—शिरसि मस्तके लभं

१ समाश्रयिता. २ पुण्डरीक. ३ समागमाय. ४ चन्द्रापीडस्य शरीरम्. ५ आत्मना. ६ सप्रत्ययार्थम्. ७ स-
मागम. ८ उदके वा क्षेप्यस्तस्य प्रयत्नतः. ९ विस्मय. १० एव गगन. ११ दृष्टम्. १२ परिवर्धक.
१३ - निमिषपता यथा ते तथा त्वं पुनरेवमेकाकिनि देवे विना वाहनं दूरं प्रस्थिते क्षणमप्यवस्थातुं न शोभसे
१४ - निमिषानां तेनैव, इत्यभिधाना तु यथा त्वं पुनरेवमेकाकिनि विना वाहनं दूरं प्रस्थिते देवे क्षणमपि न तिष्ठशोभसे
१५ - निमिषे ते तेन. १६ नर सलिलाद्.

गलज्जलविन्दुसंदोहमयथावलम्बिदीर्घशिखं मुखोपरिपरस्परसक्तेरसंस्कारमलिनतया चोप-
सूचितचिरोर्ध्वबन्धं जटाकलापमुद्रहज्जलार्द्रदेहासक्तेन विसतन्तुमयेनेव ब्रह्मसूत्रेणोद्भासमानो
म्लानोर्विन्दनीलपलाशपृष्ठपण्डुरेण जीर्णमन्दारवल्कलेनावद्धपरिकरः करेणाननावरोवि-
नीर्जटाः समुत्सारयन्नश्रुजलच्छलेनाच्छोदसरःसलिलमिवान्तःप्रविष्टमैताम्राभ्यामुद्रहंलोच-
नाभ्यामुद्विभ्राकृतिस्तापसकुमारकः सहसैवोदतिष्ठत् । उत्थाय च दूरत एवोद्दामवाष्पजल-
निरोधपर्याकुलयाप्यलब्धलक्ष्यया दृष्ट्या विलोकयन्ती महाश्वेतामुपसृत्य शोकगद्गदमवादीन्—
'गन्धर्वराजपुत्रि, जन्मान्तरादिवागतोऽपि प्रत्यभिज्ञायतेऽयं जनो न वा' इति । सा त्वेवं
पृष्टा शोकानन्दमध्यवर्तिनी ससंभ्रममुत्थाय कृतपार्श्ववन्दना प्रत्यवादीत्—'भगवन्कपिञ्जल,
अहमेवंविधापुण्यवती या भवन्तमपि न प्रत्यभिजानामि । अथ युक्तैवेदृशी मय्यनात्मजायां
संभावना याहमेकान्तत एव व्यामोहहता स्वर्गं गतेऽपि देवे पुण्डरीके जीवामि । तत्कथय
केनासावुत्क्षिप्य नीतः, किमर्थं वा नीतः, किवास्य वृत्तम्, क्व वर्तते, किं वा तवोपजातम्,
येनैतावतापि कालेन वार्तापि न दत्ता, कुतो वा त्वमेकाकी देवेन विना समागतः । स त्वेवं

विलग्न शैवलोत्करमिव शैवालसमूहमिव गलक्षरज्जलविन्दूना सदोहो यस्मिन्स तथा । न यथास्थानमलम्भात्
इत्येवशीलं तत्तथा दीर्घायता शिखा चूडा यस्य तत्तथा । मुख्य वदनस्योपर्युपरिष्ठात्परस्परमन्योन्यमामक्ते म-
श्लेषादसंस्कारेण केशमार्जनाभावेन मलिनतया चोपसूचितो जापितश्चिरकालीन ऊर्ध्वबन्धो यस्य तत्तथा । पुन
कीदृशः । ब्रह्मसूत्रेण यजोपवीतेनोद्भासमान उत्प्रावत्येन शोभमानः । कीदृशेन ब्रह्मसूत्रेण । जलेनाम्भगाद्रं उत्रो
देहः शरीरं तत्रासक्तेन संवद्धेन । अत एवोत्प्रेक्ष्य(क्ष)ते—विसतन्तुमयेनेव तन्तुलतन्तुनिष्पद्येनेव । पुन
कीदृक् । जीर्णं चिरकालीनं यन्मन्दारस्य वल्कलं चोचं तेनावद्धं परिकरो येन स । कीदृशेन । म्लानान्यरवि-
न्दानि कमलानि तेषां नीलपलाशानि पत्राणि तेषां पृष्ठं पृष्ठभागस्तद्वत्पाण्डुरेण श्वेतेन । किं कुर्वन् । कोऽपि
हस्तेन समुत्सारयन्दूरीकुर्वन् । काः । जटाः सटाः । कीदृश्यः । आननमवरुन्धन्तीत्येवशीला आननावरोवि-
न्यस्ता अश्रुजलच्छलेन नेत्राम्बुमिषेणाच्छोदसरसः सलिलं पानीयमन्तःप्रविष्टमिवाताम्राभ्यामीपद्रक्ताभ्यां लो-
चनाभ्यां नेत्राभ्यामुद्रहन्धारयन् । उद्विभोद्वेगं प्राप्ता आकृतिराकारो यस्य स तथा । अम्भरास्तापसकुमारक
उदतिष्ठदित्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । उत्थाय चोत्थानं कृत्वा च दूरत एवोद्दाममत्युग्रं यद्वाष्पजलमश्रुपानीयं
तस्य निरोधः प्रतिबन्धस्तेन पर्याकुलयापि व्याकुलयाप्यलब्धमप्राप्तं लक्ष्यं वेद्यं ययैवविक्रया दृष्टा दृष्ट्या
विलोकयन्ती पश्यन्ती महाश्वेतामुपसृत्य समीपे गत्वा शोकेन गद्गदमव्यक्ताक्षरं यथा स्यात्तथावादीदृशरीरं ।
हे गन्धर्वराजपुत्रि, जन्मान्तरादागतोऽप्ययं जनस्त्वया प्रत्यभिज्ञायत उपलक्ष्यते न वेति । सा तु महाश्वेता
त्वेव पृष्टा प्रश्नविपर्ययीकृता शोकश्चानन्दश्च शोकानन्दौ तयोर्मध्यवर्तिनी ससंभ्रमं सादरं यथा स्यात्तथावादीदृशरीरं
पादवन्दनं चरणनमस्कृतिर्यया सैवविधा प्रत्यवादीत्यलत्रवर्त्तन् । हे भगवान्कपिञ्जल, अहमेवंविधापुण्यवती या
भवन्तमपि त्वामपि न प्रत्यभिजानामि नोपलक्षयामि । अथ मय्यनात्मजायाम्भगवन्तानवर्तिनायामीदृशी महा-
वना युक्तैव न्याय्येव । [या] महाश्वेताहमेकान्तत एव व्यामोहोऽज्ञानं तेन हता पीडिता स्वर्गं गतेऽपि देवयो-
प्राप्तेऽपि देवे पृज्ये पुण्डरीके जीवामि प्राप्तिमि । तदिति हेत्वर्थः । कथं प्रतिपादयं येन पुनर्गो पुण्डरीकं
उत्क्षिप्योत्पाद्यं नीतं । किमर्थं वा किप्रयोजनं वा नीतं । किं वास्य पुण्डरीकस्य वृत्तं चरित्रम् । इति
वर्तते । तत्र भवतः किं वोपजातं किं जज्ञे, येनैतावतापीयतापि कालेनानेदृशा वार्तापि निवदन्मपि न दत्ता ।
कुतो वा कन्मात्यदेशाद्वा त्वमेकाक्यगहायो देवेन पुण्डरीकेण विना समागतोऽत्रायत । स तु कश्चित्

पृष्ठो महाश्वेतया विसायोन्मुखेन कादम्बरीपरिजनेन चन्द्रापीडानुगामिना च राजपुत्रलोके-
नोपर्युपरि पातिना वीक्ष्यमाणः प्रत्यवादीत्—‘गन्धर्वराजपुत्रि, श्रूयताम्, । अहं हि
तथा कृतार्तप्रलापामपि त्वामेकाकिनी समुत्सृज्य वयस्यस्नेहादाबद्धपरिकरः क मे प्रियसुह-
दमपहृत्य गच्छसि’ इत्यभिधाय तं पुरुषमनुवध्रज्वेनोदपतम् । स तु मे प्रतिवचनमदत्त्वैव
गीर्वाणवर्त्मनि विस्मयोत्फुल्लनयनैरवलोक्यमानो वैमानिकैरवगुण्ठितमुखीभिरवमुच्यमानग-
मनमार्गो दिव्याङ्गनाभिरभिसारिकाभिरालोलतारकेक्षणाभिरितस्ततः प्रणम्यमानस्तारका-
भिरम्बरसरकुमुदाकरमतिक्रम्य तारागणं चन्द्रिकाभिरामसकललोकं चन्द्रलोकमगच्छत् ।
तत्र च महोदयाख्यायां सभायामिन्दुकान्तमये महति पर्यङ्के तत्पुण्डरीकशरीरं स्थापयित्वा
सामवादीत्—‘कपिञ्जल, जानीहि मां चन्द्रमसम् । अहं खलूदयं गतो जगदनुग्रहाय
स्वव्यापारमनुतिष्ठन् । अनेन ते प्रियवयस्येन कामापराधाज्जीवितमुत्सृजता निरपराधः संशप्तः
‘दुरात्मन्निन्दुहृत्क, यथाहं त्वया करैः संतापित उत्पन्नानुरागः सन्नसंप्राप्तहृदयवल्लभासमा-
गमसुखः प्राणैर्वियोजितस्तथा त्वमपि कर्मभूमीभूतेऽस्मिन्भारते वर्षे जन्मनि जन्मन्येवोत्प-

हाश्वेतयैव पृष्ठो नियोजित उपरि चोपरि चोपर्युपरि पतितु शील यस्य स तेनेत्युभयोर्विशेषणम् । विस्मयेना-
ध्वर्ष्येणोद्वर्ध्ममुखमानन यस्यैवभूतेन कादम्बरीपरिजनेन गान्धर्वपुत्रीपरिच्छदेन चन्द्रापीडमनुगच्छतीत्येवशी-
लेन राज[पुत्र]लोकेन च वीक्ष्यमाणो विलोक्यमानः प्रत्यवादीत्प्रत्यवादीत् । हे गन्धर्वराजपुत्रि, श्रू-
यतामाकर्ण्यताम् । अहं हि तथा तेन प्रकारेण कृतो विहित आर्तो दीनः प्रलापः प्रियाश्रित-
कात्पनिग्न्याहारो यथा सा तामपि त्वामेकाकिनीमसहाया समुत्सृज्य त्यक्त्वा वयस्यस्नेहान्मित्रप्री-
तेरावद्ध परिकरः कटिप्रदेशो येन सः । केति । कुत्र मे मम प्रियसुहृद वल्लभवयस्यमिममपह-
त्यापरण कृत्वा गच्छसि प्रयासीत्यभिधायेत्युक्त्वा तं पुरुषमनुवध्रज्वेन वेगेनोदपतमूर्ध्वमग-
च्छत् । स तु पुमान्मे मम प्रतिवचनं प्रत्युत्तरमदत्त्वैवाकथयित्वैव गीर्वाणवर्त्मन्याकाशे विस्मयेनाध्वर्ष्येणोत्फु-
ल्लानि विकसितानि नयनानि नेत्राणि येषां तैर्वैमानिकैर्विमानवासिभिः सुरैरवलोक्यमानो वीक्ष्यमाणोऽवगु-
ण्ठितान्यान्यच्छादितानि मुखानि यासां तामिदिव्याङ्गनाभिरभिसारिकाभिर्याः स्वयमेव प्रियमभियान्ति ता अभि-
सारिकास्ताभिरवमुच्यमानस्त्यज्यमानो गमनमार्गो यस्य सः । आलोलाश्वजलास्तारकाः कनीनिका येष्चेतादृशे
ईधने यासां तामिस्तारकाभिस्ताराभिरितस्ततः प्रणम्यमानो नमस्क्रियमाणः । अम्बरमेव सरस्तस्मिन्कुमुदा-
करमिव । कुमुदसमूहमिवेत्यर्थः । एवविधं तारागणं तारकासमूहमतिक्रम्योद्वह्य चन्द्रिका ज्योत्स्ना तयाभि-
रासो रमणीयः सकललोकः समग्रजनो यस्मिन्नेतादृशं चन्द्रलोकमगच्छद्गमत् । तत्र चेति । चन्द्रलोके
महोदय इत्याद्या यस्यां सा तथा तस्यां सभायां ससदीन्दुकान्तस्तेन निष्पन्न इन्दुकान्तमये महत्यायते
पर्यङ्के पत्यङ्के तत्पुण्डरीकशरीरं स्थापयित्वा न्यस्य सामवादीदवोचत् । हे कपिञ्जल, चन्द्रमसः ग्रह-
सा जानीह्यवबुध्यस्व । स्वव्यापार परिभ्रमणलक्षणमनुतिष्ठन्कुर्वजगतोऽनुग्रहायाभ्युपपत्तयेऽहमुदय गतः ।
अनेन ते तव प्रियवयस्येन कामापराधात्कन्दर्पागसो जीवितमुत्सृजता त्यजताह निरपराधोऽपि निरागः संश-
प्तः सापदिपयीकृतः । तदेव दर्शयताह—‘दुरात्मन्निति । हे दुरात्मन् हे दुष्टात्मन्, हे इन्दुहृत्क, यथाह
त्वया वरं निरणं संतापित पीडित, उत्पन्नः सजातोऽनुरागोऽनुरतिर्यस्यैवभूतः सन् असंप्राप्तमलब्ध हृदय-
प्रणम्य तन्नागमसुखं येन सः, प्राणैरभिवियोजितः पृथक्कृतः, तथा त्वमपि भवानपि कर्मभूमीता भूते प्राप्ते ।
‘अनेन जितेन वर्मं कर्मभूमिरतो नता । यत्रैव भुज्यते तद्धि भोगभूमिस्तु सापरा ॥’ इत्युक्ते । अकर्मभूमिः
परमभूमिः रम्यत इति कर्मभूमीभूत इति वा । अस्मिन्भारते वर्षे भरतक्षेत्रे जन्मनि जन्मन्येवोत्पन्नानुरागः

त्रानुरागोऽप्राप्तसमागमसुखस्तीव्रतरां हृदयवेदनामनुभूय जीवितमुत्सृक्ष्यसि' इति । अहं तु तेनास्य शापहुतभुजा झटिति ज्वलित इव निरंगाम् । किमनेनात्मदोषानुबन्धेन निर्विवेकबुद्धिना शप्तोऽस्मीत्युत्पन्नकोपस्त्वमपि मत्तुल्यदुःखसुख एव भविष्यसीति प्रतिशापममै प्रायच्छम् । अपगतमर्षश्च विवेकमागतया बुद्ध्या विमृशन्महाश्वेताव्यतिकरमस्याधिगतवानस्मि । वत्सा तु महाश्वेता मन्मयूखसंभवादप्सरसः कुलालब्धजन्मनि गौर्यामुत्पन्ना । तया चायं भर्ता स्वयं वृतः । अनेन च स्वयंकृतादेवात्मदोषान्मया सह मर्त्यलोके वारद्वयमवशमुत्पत्तव्यम् । अन्यथा जन्मनि जन्मन्येषा वीप्सैव न चरितार्था भवति । तयावदयं शापदोषादपैति तावदस्यात्मना विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशोऽभूदिति मयेदमुत्क्षिप्य समाणीतम् । वत्सा च महाश्वेता समाश्वासिता । तदिदमत्र मत्तेजसाप्यायमानमा शापक्षया तस्थितम् । अधुना त्वं गत्वैनं वृत्तान्तं श्वेतकेतवे निवेदय । महाप्रभावोऽसौ कदाचिदत्र प्रतिक्रियां कांचिदपि करोति' इत्युक्त्वा मां व्यसर्जयत् । अहं तु विना वयस्येन शोर्कवेगान्धो 'गीर्वाणवर्त्मनि धावन्नन्यतममतिक्रोधनं वैमानिकमलङ्घयम् । स तु मां दहन्निव रोपहुतभुजा भृकुटीविकरालेन चक्षुषा निरीक्ष्याव्रवीत्—'दुरात्मन्, मिथ्यातपोवलगर्वित,

संजातानुरतिरप्राप्तहृदयवह्मभासमागमसुखोऽलब्धप्राणप्रियामलाएकसौख्य^(१)स्तीव्रतरा वेदनामतिकठिनामसा-
तामनुभूय जीवित प्राणितमुत्सृक्ष्यसि त्यक्ष्यसीति । अहं त्वस्य पुण्डरीकस्य तेन शापहुतभुजा शापवतिना झटिति शीघ्रं ज्वलित इव दग्ध इव निरंगा निरगच्छम् । किमनेन पुण्डरीकेण । आत्मदोषस्यानुबन्ध सक्नो यस्मिन्स तेन निर्विवेकबुद्धिना तत्त्वातत्त्वविचारवियुक्तमतिना शप्तोऽहमस्मीति हेतोरुत्पन्न प्रादुर्भूतः कोपो यस्य सोऽहं त्वमपि भवानपि मत्तुल्यदुःखसुख एव मत्सदृशकृच्छसौख्य एव भविष्यसीति प्रतिशापममै पुण्डरीकाय प्रायच्छमदासिपम् । अपगतो दूरीभूतोऽमर्षः क्रोधो यस्मात्स तथा । एवविदधाह विवेकं पृथगात्मता तमागतया प्राप्तया बुद्ध्या प्रतिभया विमृशन्विचारयन्नस्य पुण्डरीकस्य महाश्वेताव्यतिकर गान्धर्वपुत्रि-
त्तान्तमधिगतवाञ्छातवानस्मि । वत्सा तु महाश्वेता मन्मयूखसंभवान्मदीयकान्तिसमुत्पन्नादप्सरसः स्वगिवधा कुलादभिजनालब्धजन्मनि प्राप्तोद्भवाया गौर्यामुत्पन्ना सजाता । 'सजातीयगणे गोत्रे देहेऽपि कथितं कुलम्' इति विश्वः । तया च महाश्वेतया चायं भर्ता पुण्डरीक स्वयं वृतः । अनेन च पुण्डरीकेण च स्वयं कृतादेवात्मदोषादेव मया सह चन्द्रमसा सार्धं वारद्वय मर्त्यलोके मनुष्यक्षेत्रेऽवश्यमुत्पत्तव्यम् । अन्यथा भवति तावत्कालमस्य पुण्डरीकस्यात्मना जीवेन विरहितस्य शरीरस्य मा विनाशोऽभूदिति हेतोर्मया चन्द्रमसेदमुत्क्षिप्योत्पाद्य [समा]नीतम् । वत्सा च महाश्वेता समाश्वासिता । अत्र तत्पे तदिदं शरीरं मत्तेजसा मन्नाप्यायमानं शीतलीक्रियमाणमा शापक्षयाच्छापक्षयपर्यन्तं स्थितम् । अधुना त्वं गत्वाैनं वृत्तान्तं श्वेतकेतवे निवेदय । अमौ महाप्रभावः कदाचिदत्र काचित्प्रतिक्रियामपि प्रतीकारमपि करोति । अन्यथा ना कपिञ्जल व्यसर्जयद्गमनाज्ञां दत्तवान् । अहं तु वयस्येन मित्रेण विना शोकस्य शुचि आवेगान्नेनान्धो गन्धो गीर्वाणवर्त्मनि देवपथि धावस्त्वरया गच्छन्नन्यतमं वैमानिकानां मन्वेऽन्यमतिक्रोधनमत्यन्तरोपनं वैमानिकं देवमलङ्घय व्यतिक्रमम् । स तु वैमानिको मा रोपहुतभुजा क्रोवद्विना दहन्निव भस्मीकुर्याति भृकुटीविकरालेन चक्षुषा निरीक्ष्याव्रवीत्—'दुरात्मन्, मिथ्या वृथा तपोवलेन तपस्तेजसा गर्वितं गर्वं प्राप, यदेवमतिविनीतं इति विनते गगननार्थं व्याप-

यदेवमतिविस्तीर्णे गगनमार्गे त्वयाहमुद्दामप्रचारिणा तुरंगमेणेवोर्पलङ्घितस्तस्मात्तुरंगम एव भूत्वा मर्त्यलोकेऽवतर' इति । अहं तु तमुद्गाष्पपक्ष्मा कृताञ्जलिखदम्—'भगवन्, वयस्य-
शोकान्धेन त्वं मयोलङ्घितो नावज्ञया । तत्प्रसीद । उषसंहर शापमाशु त्वमिमम्' इति ।
स तु मां पुनरवादीत्—'यन्मयोक्तं तन्नान्यथा भवितुमर्हति । तदेतत्ते करोमि । कियन्तमपि
कालं यस्यैव वाहनतामुपयास्यसि तस्यैवावसाने स्नात्वा विगतशापो भविष्यसि' इति ।
एवमुक्तस्तु पुनस्तैमहमवदम्—'भगवन्, यद्येवं ततो विज्ञापयामि । तेनापि मत्प्रियवयस्येन
पुण्डरीकेण चन्द्रमसा सह शापदोषान्मर्त्यलोक एवोत्पत्तव्यम् । तदेतावन्तमपि भगवान्प्रसादं
करोतु मे दिव्येन चक्षुषावलोक्य यथा तुरङ्गमत्वेऽपि मे तेनैव प्रियवयस्येन सहावियोगेन
कालो यायात्' इति । स त्वेवमुक्तो मुहूर्तमिव ध्यात्वा पुनर्मामवादीत्—'अनया स्नेहलतया ते
ममांर्द्राकृतं हृदयम् । तदालोकितं मया । उज्जयन्यामपत्यहेतोस्तपस्यतस्तारापीडनाग्नो राज्ञः
सनिदर्शनं चन्द्रमसा तनयत्वमुपगन्तव्यम् । वयस्येनापि ते पुण्डरीकेण तन्मन्त्रिण एव
शुकनासनाग्नः । त्वमपि तस्य महोपकारिणश्चन्द्रात्मनो राजपुत्रस्य वाहनतामुपयास्यसि'
इति । अहं तु तद्वचनानन्तरमेवार्धस्थिते महौदधौ न्यपतम् । तस्माच्च तुरङ्गीभूयैवोदतिष्ठम् ।
संज्ञा तु मे 'तुरंगमत्वेऽपि' नै व्यपगता । येनायं मयास्यैवार्थस्य कृते किंनरमिथुनानुसारी भूमि-

पि त्वया भवताहमुद्दामप्रचारिणोद्धतगमनशीलेन तुरंगमेणेवाश्वेनैवोपलङ्घितः उल्लङ्घितस्तस्मात्त्व मर्त्यलोके तु-
रंगम एव ययुरेव भूत्वा मर्त्यलोके मनुष्यभूमावतारावतार गृहाणेति । अहं तु तं वैमानिकमुद्ध्वं वाष्पो य-
स्मिन्नेतादृश पक्ष्म यस्य स तथा कृताञ्जलिः सयोजितपाणिखदमव्रुवम् । हे भगवन्, वयस्यस्य मित्रस्य शोक
श्रवतेनान्धस्तेन मया त्वमुलङ्घितो नावज्ञयाशातनया । तदिति हेत्वर्थः । प्रसीद प्रसन्नो भव । त्वमिमं शाप-
माशुपसहर निवर्तय । स तु वैमानिकः पुनर्द्वितीयवारमवादीदब्रवीत् । यन्मयोक्तं कथितं तदन्यथा कथिता-
न्यद्भवितु नार्हति । तत्तस्माद्धेतोरेतत्ते तव करोम्यनुतिष्ठामि । कियन्तमपि कालमनेहस्य यस्यैव पुंसो वाहनतां
युग्यतामुपयास्यस्युपगमिष्यति तस्यैव पुंसोऽवसानेऽन्ते स्नात्वा स्नपनं कृत्वा विगतशापः शापनिर्मुक्तो
भविष्यतीत्येवमुक्तस्तु पुनस्तं वैमानिकमहमवदम्—हे भगवन्, यद्येवं ततो हेतोर्विज्ञापयामि विज्ञप्तिं करोमि ।
किं तदित्याह—तेनेति । तेनापि मत्प्रियवयस्येन पुण्डरीकेण चन्द्रमसा चन्द्रेण सह शापदोषान्मर्त्यलोक एवोत्प-
त्तव्य जन्म ग्रहीतव्यम् । तत्तस्मात्कारणादेतावन्तमपीयन्मात्रमपि भगवान्मे मम प्रसादं करोतु दिव्येन चक्षुषा ज्ञा-
नलोचनेनावलोक्य निरीक्ष्य यथा तुरंगमत्वेऽप्यश्वत्वेऽपि तेनैव प्रियवयसा(स्येन) सहावियोगेन संयुक्तेन कालोऽनेहा
पाददृच्छेदिति स त्वेव पूर्वोक्तप्रकारेणोक्तं कथितो मुहूर्तमिव ध्यात्वा ध्यानं कृत्वा पुनर्मामवादीदभ्यधात् ।
ते तदानया रोहस्य भावः स्नेहलता तयानार्द्रमार्द्रं सपन्नमित्यार्द्राकृतं मम हृदयं चेत । तत्तस्मादालोकितं नि-
रीक्षितं मया । उज्जयन्या विरालायामपत्यहेतोः सतानार्थं तपस्यतस्तपः कुर्वतस्तारापीडनाग्नो राज्ञः सनिदर्शनं सह-
गन्तं चन्द्रमसा चन्द्रेण तनयत्वमुपगन्तव्यमुपयातव्यम् । ते तव वयस्येनापि पुण्डरीकेण तन्मन्त्रिण एव शु-
कनासनाग्नस्तनयत्वमुपगन्तव्यं प्राप्तव्यम् । त्वमपि भवानपि तस्य महोपकारिणो महोपकृतिकर्तुश्चन्द्र एवात्मा यस्यै-
व नन्दस्य राजपुत्रस्य राजसूनोर्वाहनतामुपयास्यस्युपगमिष्यसीति । अहं तद्वचनानन्तरमेव तद्भाषितादन्वधः स्थिते
महौदधौ गमुर्ध्वं न्यपतं पतितवान् । तस्माच्च महौदधेस्तुरङ्गीभूयैवाश्वीभूयैवोदतिष्ठमुत्थितोऽभूवम् । तुरंगमत्वेऽपि
मे नम ररा नन्द व्यपगता नैवापगता । येनाव मयास्यैवार्थस्य कृते किंनरमिथुनानुसारी एतामेतावतीं भूमिमानीतो

१ उत्तरभागः, २ इति वीज्य त्वया ३ अवज्ञया; अवज्ञानात् ४ इमं शापमपसहरेति, ५ दत्त एव शापः
६ इति शापः, ७ वाहनता, ८ तं मे प्रिय ९ आर्द्रितम्, १० नस्यैव परमोपकारिणः, ११ अध-
ति, १२ तुरंगमत्वेन, १३ तेनोदयानात्,

मेतामानीतो देवचन्द्रमसोऽवतारश्चन्द्रापीडः । योऽप्यसौ प्राक्तनानुरागसंस्कारादभिलष-
न्नजानन्त्या त्वया शापाग्निना निर्दग्धः सोऽपि मे वयस्यपुण्डरीकस्यावतारः' इति । ऐ-
तच्छ्रुत्वा 'हा देव पुण्डरीक, जन्मान्तरेष्वविस्मृतमदनुराग, सत्प्रतिबद्धजीवित, सच्छरण,
मन्मुखावलोकित्, मन्मयसकलजीवलोक, लोकांतरगतस्यापि तेऽहमेव राक्षसी विनाश-
योपजाता दग्धप्रजापतेरियदेव सन्निर्माणे दीर्घजीवितप्रदाने च प्रयोजनं निष्पन्नं यत्पुन-
पुनस्ते व्यापादनं स्वयं हत्वा च पापकारिणी कमुपालभे, किं ब्रवीमि, किमाक्रन्दामि,
कमुपयामि शरणम्, को वा करोतु मयि दयाम्, याचेऽर्हमात्मनैवाधुना । देव, प्रसीद ।
कुरु दयाम् । देहि मे प्रतिवचनम् ।' इत्येतान्यक्षराण्युच्चारयन्त्यपि लज्जे । मन्ये च तवा-
प्येवमुत्पन्नं मन्दभाग्यायां मयि वैराग्यं येनैवमपि विप्रलपन्त्या न प्रतिवचनं ददेासि ।
हा, हतास्यनेनैवात्मनो जीवितस्योपर्यनिर्वेदेन' इत्युन्मुक्तार्तनादा सोरस्ताडमवनावात्मान-
मपातयत् ।

कपिश्वलस्तु तैर्धार्तकृतप्रलापां तां सानुकम्पमवादीत्—'गन्धर्वराजपुत्रि, कस्तवात्र दोषो
येनैवमनिन्दनीयमात्मानं निन्दापदैर्योजयसि । 'को नाम बाधुना सुखपाकेऽनुभवनीये

देवचन्द्रमसोऽवतारश्चन्द्रापीडः । योऽप्यसौ वैशम्पायन प्राक्तनः पूर्वभवसवन्वी योऽनुरागोऽनुगतिस्तस्य सत्कार-
राद्भावनारुपादभिलषन्नाञ्छन्नजानन्त्याज्ञायमानया त्वया शापाग्निना निर्दग्धो ज्वालित सोऽपि मे मम वयस्य-
पुण्डरीकस्यावतारः । इत्येतच्छ्रुत्वा निश्चम्य । हा खेदे । हे देव पुण्डरीक, जन्मान्तरेषु भवान्तरेष्वविस्मृतो ऽ-
स्मृतिमप्राप्तो ममानुरागो यस्य तस्य सवोचनम् । मय्येव प्रतिबद्ध जीवित प्राणित यस्य तस्य सवोचनम् । मम
शरण यस्य तस्य सवोचनम् । मन्मुखमवलोकित इत्येवशीलस्तस्य सवोचनम् । मन्मयो मयाप्तः । मन्मत्ता
इति यावत् । सकलजीवलोको यस्य तस्य सवोचनम् । ते तव लोकान्तरगतस्यापि भवान्तरप्राप्तस्यापि
विनाशाय मरणायाहमेव राक्षस्युपजाता प्रादुर्भूता । दग्धप्रजापतेर्भस्मीभूतविवातुर्मन्निर्माणे माननं
दीर्घजीवितप्रदाने च चिरजीवित्ववितरणे येयदेवतावदेव प्रयोजनं कृत्य निष्पन्नं सज्जनं यत्पुन पुनस्ते व्या-
पादनं मारणं स्वयमात्मना हत्वा चाह पापकारिणी कमुपालभे । कस्योपालम्भं ददामीत्यर्थः । किं ब्रवीमि किं
वच्मि । किमाक्रन्दाम्याक्रन्दं करोमि । क शरणं त्राणमुपयामि गच्छामि । मयि विषये दया कृपा को वा क-
रोतु निदधातु । अधुना साप्रतमहमात्मनैव याचे प्रार्थये । हे देव, प्रसीद प्रग्नो भव । दया कृपा कुरु ।
मे मम प्रतिवचनं प्रत्युत्तरं देहि वितर । इत्येतान्यक्षराणि वर्णानुच्चारयन्त्यपि कथयन्त्यपि लज्जे त्रये । मन्ये च
जाने च मन्दभाग्याया भाग्यरहिताया मयि वैराग्यं विरक्तत्वं तवाप्येवमुत्पन्नं सज्जनं येनैव विप्रलपन्त्या
विलापं कुर्वन्त्यामपि प्रतिवचनं प्रत्युत्तरं न दद्यामि न प्रयच्छामि । हा इति गेदे । अहं हता व्यापादिता ।
अनेनैवात्मन स्वस्य जीवितस्य प्राणितस्योपर्यनिर्वेदेनान्वावमानेनेत्युन्मुक्त आर्तनादः सन्मन्मगो यथा गा ।
'निर्वेदं न्वावमाननम्' इति । मोग्स्ताड वक्ष्माटनं यथा म्यात्तयावर्त्तनं पृथिव्यामानानमपातयन्त्याणि ।

कपिश्वलस्तु तथा तेन प्रकोरणं कृष्णं कृतो विहितं प्रलापो यथा सा तां मानुश्यं गच्छ यथा सा
यावादीदवोचत्—हे गन्धर्वराजपुत्रि, वन्तव भवता अत्र दोषो व्यपणम्, येनमनिन्दनीयमर्थात्मानं नि-
न्दन् निन्दापदैर्गर्हावाक्यैर्योजयसि सयुक्तं करोषि । नामेति प्रोक्तमन्वये । को वा पुनस्तन्मो-
घपाकेऽनुभवनीये

दुःखस्यावसरः, येनैवात्मानं शुचा व्यापादयसि । यदसह्यतरं तत्त्वया निर्व्यूढं हतहृदयस्यैव समागमप्रत्याशया । यथा च शापदोषादिदमुपगतं भवत्योर्द्वयोरपि दुःखं तथा मया कथितमेव । चन्द्रमसोऽपि भारती भवतीभ्यां श्रुतैव । तदुन्मुच्यतामयमात्मनो वयस्यस्य चाश्रेयस्करः शोकाऽनुबन्धः । द्वयोरेव श्रेयसे यदेव भवत्याङ्गीकृतं तदेवानुबध्यतां व्रतपरिग्रहोचितं तपः । तपसो हि सम्यक्कृतस्य नास्त्यसाध्यं नाम किञ्चित् । देव्या हि गौर्यास्तपसः प्रभावादतिदुरासदं स्मरारेरपि यावदासादित देहार्धपदम् । एवं त्वमपि नचिरात्तथैव मे वयस्यस्याङ्गे निजतपःप्रभावात्पदमवाप्स्यसि' इति महाश्वेतां पर्यवोधयत् । उपशान्तमन्युवेगायां च महाश्वेताया विपण्णदीनमुखी कादम्बरी कपिञ्जलमप्राक्षीत्—'भगवन्कपिञ्जल, पत्रलेखया त्वया चास्मिन्सरसि जलप्रवेशः कृतः । तत्किं तस्याः पत्रलेखायाः संवृत्तमित्यावेदनेन प्रसादं करोतु भगवान्' इति । स तु प्रत्यवादीत्—'राजपुत्रि, सलिलपार्तानन्तरं न कश्चिदपि तद्वृत्तान्तो मया ज्ञातः । तदधुना क चन्द्रात्मकस्य चन्द्रापीडस्य कं पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य जन्म किं वास्याः पत्रलेखाया वृत्तमिति सर्वथैवास्य वृत्तान्तस्यावगमनाय गतोऽहं प्रत्यक्षलोकत्रयस्य तातस्य श्वेतकेतोः पादमूलम्' इत्यभिधान एव गगनमुदपतत् ।

गति गुरुफलस्य साक्षात्कारे कर्तव्ये सति दुःखस्य कृच्छ्रस्यावसरः प्रस्तावः । येनैव येन हेतुना शुचा कृत्वात्मानं व्यापादयन् शरीरात्पृथक्करोषि यदसह्यतरं सोढुमशक्यं तत्त्वया निर्व्यूढमतिक्रान्तं हत हृदयं यस्यैवभूतस्यास्य पुण्डरीकस्य समागमो मेलापस्तस्य प्रत्याशया वाञ्छया च । यथा च भवत्योर्द्वयो शापदोषादिदं दुःखमसातमुपगतं प्राप्तं तथा मया कथितमेव निवेदितमेव । चन्द्रमसोऽपि चन्द्रस्य भारती वाणी भवतीभ्यां श्रुतैवाकर्णितम् । तदयमात्मनो वयस्यस्य चाश्रेयस्करोऽकल्याणकृच्छ्रोऽकानुबन्धः शोचनप्रबन्ध उन्मुच्यता लज्यताम् । द्वयोरेव श्रेयसे शुभार्थं यदेव भवत्याङ्गीकृतं स्वीकृतं तदेव व्रतपरिग्रह उचितं योग्यं तपोऽनुबध्यता कियताम् । हि यस्माद्धेतो सम्यक्प्रकारेण कृतस्य तपसश्चान्द्रायणादेः । नामेति कोमलामन्त्रणे । किञ्चिदसाध्यमवर्तव्यं नास्ति । अत्रार्थं निदर्शनं प्रदर्शयन्नाह—गौर्याः पार्वत्यास्तपसश्चान्द्रायणादेः प्रभावान्माहात्म्यात्स्मरारेरपि महादेवस्यापि अतिदुरासाद्यत इति दुरासदम् । अर्थं देहस्यार्धदेह (स्य देहार्धः) । 'अर्थं नपुसक' इति समासः । तदेव पदं स्थानमासादितं प्राप्तम् । एव त्वमपि नचिरात्स्तोककालेन तथैव वयस्यस्य पुण्डरीकस्याङ्गे क्रोडे निजतपःप्रभावात्पदमवाप्स्यसीति महाश्वेतामन्व(ता पर्य)वोधयत्प्रतिबोधयामास । उपशान्तः प्रशान्तो मन्युवेगः शोकरयो यस्या सा तस्या महाश्वेताया च सविपण्णा विलक्षा चासौ दीनमुखी च विपण्णदीनमुखी कादम्बरी कपिञ्जलमप्राक्षीदपृच्छत्—हे भगवन्कपिञ्जल, पत्रलेखया त्वया चास्मिन् [सरसि] अच्छोदतटाके जलप्रवेशः पानीयादगाहः कृतः । तदिति हेत्वर्थः । तत्तस्मात्तस्या पत्रलेखाया किं संवृत्तं किं सजातमित्यावेद[ने]तेति प्रकथनेन भगवान्कपिञ्जलं प्रसादमनुग्रहं करोतु विदधातु । स तु मुनिः प्रत्यवादीत्प्रत्यवबोत् । किं तदित्याह—राजपुत्रीति । हे राजपुत्रि नृपसुते, सलिलपातानन्तरं जलपतनाव्यवहितं तद्वृत्तान्तः पत्रलेखोदन्तो न कश्चिदपि मया ज्ञातोऽवगतः । तस्मादधुना साप्रतः क चन्द्रात्मकस्य शशिखरपस्य चन्द्रापीडस्य जन्मोत्पत्तिः कस्यापि प्रत्यक्षलोकत्रयस्य साक्षात्कृतविष्टपस्य श्वेतकेतुनाश्रो मत्तातस्य पादमूलं चरणसमीपमहं गतं प्राप्त इत्यभिधान इति ह्वाणो गगनं त्योमोदपतदुत्पतितो बभूव ।

१. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

अथ गते तस्मिन्विस्मयान्तरितशोकवृत्तान्ता चन्द्रापीडमालोक्य गलितनयनपयसि यथा-
स्थानमपसृत्य स्थितवति सपरिजने राजपुत्रलोके कादम्बरी महाश्वेतामवादीत्—‘प्रियसखि,
तुल्यदुःखितां त्वया सह नयता न खल्वसुखं स्थापितास्मि भगवता विधावा । अद्य मे शिरः
समुद्धाटितम् । अद्य ते वदनं दर्शयन्ती प्रियसखीति चाभापमाणा न लज्जे । तवाप्यहमद्यैव
प्रियसखी संजाता । संप्रति मरणं जीवितं वा न दुःखाय मे । तत्कोऽपरः प्रष्टव्यो मया ।
केन वापरेणोपदेष्टव्यम् । तदेवं गते यत्करणीयं तदुपादिशतु मे प्रियसखी । नाहमात्मना
किञ्चिदपि वेद्मि किं कृत्वा श्रेयः’ इत्युक्तवती कादम्बरी महाश्वेता प्रत्यवादीत्—‘प्रियसखि,
किमत्र प्रश्नेनोपदेशेन वा । यदेवेयमनतिक्रमणीया प्रियतमसमागमप्रत्याशा कारयति तदेव
करणीयम् । पुण्डरीकवृत्तान्तोऽयं कपिञ्जलाख्यानात्स्फुटीभूतः । तत्कालं तु वाङ्मात्रकेणैव
समाश्रयितया मया न पारितमन्यत्किञ्चिदपि वक्तुम् । तत्त्वमन्यत्किं करोषि यस्याः प्रत्यय-
स्थानमिदं चन्द्रापीडशरीरमङ्ग एवास्ते । तदन्यथात्वेऽस्य करणीयचिन्ता । यावत्पुनरिदम-
विनाशि तिष्ठति तावदेव तस्यानुवृत्तिं मुक्त्वा किमन्यत्करणीयम् । अप्रत्यक्षाणां हि देवतानां

अथेति । उत्पन्नानन्तरं तस्मिन्कपिञ्जले गते याते सति विस्मयेनाश्चर्येणान्तरितो व्यवहित शोकवृत्तान्तो
यस्याः सैवविधा कादम्बरी महाश्वेतामवादीदवोचत् । कस्मिन्सति । यथास्थानमपसृत्य सस्थितवति सपरि-
च्छदे राजपुत्रलोके सति । कीदृशे । चन्द्रापीडमालोक्य निरीक्ष्य गलित च्युत नयनपयो नेत्रजल यस्य स तस्मिन् ।
किमवादीत्तदाह—प्रियेति । हे प्रियसखि हे बल्लभयस्ये, त्वया सह भवत्या सार्वं तुल्य मदश दुःखं
विद्यते यस्याः सा तुल्यदुःखिनी तस्या भावस्तुल्यदुःखिता ता नयता प्रापयता भगवता विधात्रा । रालु निश्चयेन ।
असुर न स्थापितास्म्यसुखेन न रक्षितास्मि । अद्य मे शिरः समुद्धाटितम् । अद्य मया शिरः कर्पितमित्यर्थः । अद्य ते
तव वदनं दर्शयन्त्यवलोकनं कारयन्ती प्रियसखि इति भापमाणेति जल्पमाना न लज्जेन त्रये । समदुःखतामिति
भावः । तवापि भवत्या अप्यद्यैवाह प्रियसखी बल्लभयस्य मजाता । पूर्वं भवत्या एव दुःखितत्वेन वचनमा-
त्रेण प्रियसखित्वमभूत्, साप्रत तु ममदुःखसुखित्वेनेति भावः । संप्रतीदानीं मरणं जीवितं वा मे मम पूर्वोक्त-
हेतोरेव न दुःखाय दुःखहेतवे । तत्तन्माद्वेतोरपरोऽन्यः को मया प्रष्टव्यः पृच्छाविषयीकार्यः । केन वापरेणा-
न्येनोपदेष्टव्यमुपदेशो दातव्यः । तदेव गते प्राप्ते मति यत्करणीयं यदेव विवेकं तत्प्रियसखी मे ममोपादिशतु
कथयतु । नाहमात्मना किञ्चिदपि वेद्मि किं कृत्वा श्रेयः कस्याण म्यात् । इत्युक्तवती कादम्बरी महाश्वेता प्र-
त्यवादीत्प्रत्यववादीत्—हे प्रियसखि, अत्रास्मिन्नर्थे प्रश्नेन पृच्छयोपदेशेन वा किम् । यदेवेयमनतिक्रमणीयानु-
प्रियजन(तम)समागमप्रत्याशा वत्प्रभजनमेलोपकसमीहा कारयति निष्पादयति तदेव करणीयं कार्यम् । नाहमा-
स्मिन्नर्थे त्रये । पुण्डरीकस्य वृत्तान्त उदन्तोऽयं कपिञ्जलस्याख्यानात्स्फुटीभूतः प्रस्फुटीभूतः । तत्कालं
तदाह वाङ्मात्रकेणैव वचनमात्रेणैव समाश्रयितयाश्रयनं कारितया मयान्यत्किञ्चिदपि वक्तुं कर्तव्यम् ।
न पारितं न शक्तम् । तत्तन्माद्वेतोस्त्वमन्यदितरत्किं करोषि त्रिदवानि । यस्याः भवत्या प्रत्ययस्थान-
विश्वासस्थलमिदं चन्द्रापीडशरीरमङ्ग एवास्ते तिष्ठति । तन्मात्राकारणान्यः शरीरस्यान्यथात्वेऽनेन
यित्वे करणीयचिन्ता वर्तव्यचिन्ता । यावत्पुनरिदमविनाशि तिष्ठति तावदेव तस्य शरीरस्यानुवृत्तिं मुक्त्वा
किमन्यत्करणीयं विवेकम् । हि यन्मात्राकारणप्रत्यक्षाणां परोक्षाणां देवतानां देवानां मृन्मृनिनां, अथमप्य-

मृदश्मकाष्टमयः प्रतिमाः श्रेयसे पूजासत्कारेणोपचर्यन्ते । किं पुनः प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रा-
पीडनामान्तरितस्य चन्द्रमसो मूर्तिरनाराधितप्रसन्ना इत्युक्तवत्यां महाश्वेतायां कादम्बरी
तूष्णीमेवोत्थाय तरलिकया मदलेखया चोर्थाप्य तामखेदार्हा चन्द्रापीडतनुमन्यतरस्मिञ्छी-
तवातातपवर्षादिसर्वद्वन्द्वोपरहिते शिलातले शनैःशनैरखेदयन्ती स्थापयित्वापनीतशृङ्गारवे-
पाभरणा मङ्गलमात्रकावस्थापितैककररत्नवलयया स्नानशुचिर्भूत्वा परिधाय धौतशुचिनी दुकूले
प्रक्षाल्य पुनःपुनर्गाढलग्नमधरकिसलये ताम्बूलरागमुपर्युपरिनिमीलितागतवाष्पवेगोत्तरललो-
चनान्यदेव किमप्यचिन्तितमनुप्रेक्षितमशिक्षितमनभ्यस्तमनुचितमपूर्वं बाला बलाद्विलोमप्र-
कृतिनाकार्यपण्डितेन दग्धवेधसा कार्यमाणा यान्येव सुरभिकुसुमधूपानुलेपनानि सुरतोपभो-
गायानीतानि तैरेव देवतोचितामपचिति संपाद्य चन्द्रापीडमूर्तौ मूर्तिमतीव शोकवृत्तिरार्तरूपा
रूपान्तरमिव क्षणेनैवागता विगतजीवितेव शून्यमुखी मुखावलोकिनी चन्द्रापीडस्य पीडितो-
त्पीडितहृदयापि रक्षन्ती वाष्पमोक्षमुद्दामवृत्तेः शोकादपि मरणादपि कष्टतमामवस्थामनुभ-
वन्ती तथैवाङ्गे समारोपितचन्द्रापीडचरणद्वया दूरागमनखित्रेणापि बुभुक्षितेनाप्यप्रतिपन्न-

काष्ठ दारु, एतैर्निष्पन्ना मृदश्मकाष्टमयः प्रतिमा मूर्तयः श्रेयोहेतुत्वाच्छ्रेयसानि दधिदूर्वादीनि, पूजार्चा पुष्पादि-
भिः, सत्कारोऽभ्युत्थानादि, एतेषा समाहारस्तेनोपचर्यन्ते पूज्यन्ते । किं पुनः प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रापीडनाम्नोऽन्तरि-
तस्य व्यवहितस्य चन्द्रमसो मूर्ति प्रतिमानाराधितप्रसन्नानासेवितप्रमुदिता । इत्युक्तवत्या महाश्वेताया कादम्बरी
तूष्णीं मानमेवोत्थायोत्थानं कृत्वा तरलिकया मदलेखया च तामखेदार्हा सुकुमारा चन्द्रापीडतनुमुत्थाप्य
तत उत्थानं कारयित्वान्यतरस्मिञ्छीतं च वातश्चातपथ वर्षा च शीतवातातपवर्षास्ता एवादौ येषामेवविधाः
सर्वद्वन्द्वोपास्तं रहिते वर्जिते । एतत्प्रतिपक्षग्रहणाद्वन्द्वता बोध्या । शिलातले शनैः शनैरखेदयन्ती सादमनु-
त्पादयन्ती स्थापयित्वा स्थापनां कृत्वापनीतो दूरीकृत शृङ्गारवेष आभरणं च यया सा । केवलं मङ्गलार्थं
मङ्गलमात्रमवस्थापितमवस्थानं कारितमेककरे रत्नवलयं मणिकटकं यया सा । स्नानेनाह्वेन शुचिर्भूत्वा धौते
क्षालिते शुचिनीं पवित्रे दुकूले चोचे परिधाय परिधानं कृत्वा गाढलग्नमत्यन्तसयुक्तमधरकिसलय ओ-
ष्ठपथे ताम्बूलरागं पुनःपुनर्वारवारं प्रक्षाल्य प्रक्षालनं कृत्वाप्युपरि निमीलिते मुद्रित आगतवाष्पवेगे
रमगतनेत्राश्रुर्ये उत्तरललोचने चक्षलनयने यस्या सैवविधा कादम्बरी बाला बलाद्विलोमप्रकृतिना
प्रतिकूलस्वभावेनार्थपण्डितेनाकृत्यविचक्षणेन दग्धवेधसा ज्वलितविधात्रान्यदेव किमप्यचिन्तितमविमृष्टम-
नुप्रेक्षितमतिकृतमशिक्षितमपठितमनभ्यस्तं पुनः पुनः कृतापरिवर्तनमनुचितमन्याय्यमपूर्वमभिनव कार्यमाणा-
विधाय्यमाना यान्येव सुरभिकुसुमधूपानुलेपनानि सुरभिकुसुमानि सुगन्धपुष्पाणि, धूपं प्रसिद्धं, अनुलेपनं विलेपनं
पत्तानि सुरतस्य मनुजस्योपभोगायानीतानि तैरेव चन्द्रापीडमूर्तौ चन्द्रापीडस्य शरीरे देवतोचिता देवयोग्याम-
पचितिमर्चा संपाद्य विधाय मूर्तिमती देहधारिणी शोकवृत्तिरिवार्तरूपा पीडास्वरूपा क्षणेनैव समयेनैव रूपान्तरमा-
कारान्तरसागतेव विगतजीवितेव गतप्राणेवात एव शून्यमुखी चन्द्रापीडस्य मुसमाननमवलोकते पश्यतीत्येव-
शीला पीडितेन पीडयोत्पीडितं व्याप्तं हृदयं वक्षो यस्या एवविधापि वाष्पमोक्षमश्रुपातं रक्षन्ती रुधन्त्युद्दा-
ना वटिना वृत्तिवर्तनं यस्यैवभूतान्छोकादपि सेदादपि मरणादपि मृत्योरपि कष्टतमामतिशयेन कृच्छ्रमवस्थां
दशमनुभवन्ती साक्षात्कुर्वन्ती तथैव पूर्वोक्तरीत्या अहं उत्सङ्गे समारोपितं स्थापितं चन्द्रापीडचरणद्वयं यया
सा दृगपदगमनं तेन सिन्धेनापि सजातत्वेदेनापि बुभुक्षितेनापि क्षुब्धेनाप्यप्रतिपन्नान्यनङ्गीकृतो(तानि) स्नानपान-

१ काष्ठमयः २ पूजानसत्कारेण. ३ प्रत्यक्षदेवस्य चन्द्रस्य. ४ प्रसन्ना. ५ महाश्वेताया तूष्णीम् ६ स-
तोत्थाय ७ दर्पादि ८ शनैः ९ स्थापितवातेपरत्नवल्या, स्थापयित्वापनीतशृङ्गारवेषग्रहणा, मङ्गलमात्रकावस्थापिते-
न मरणादपि १० स्नानं शुचिः. ११ किञ्चिदपि. १२ अनुप्रेक्षितम् १३ अभ्यस्तम्. १४ अपूर्वं विलोम. १५ विलो-
मप्रकृतिना १६ अनुलेपनादीनि. १७ आभिरूपा. १८ नक्षणेनैवागता, नक्षणेनैवोपगता १९ पीडितोत्पीडित.

स्नानपानभोजनेनापि मुक्तात्मना राजपुत्रलोकेन स्वपरिजनेन च सह निराहारा तमशेषं दिवसमक्षिपत् ।

यथैव च दिवसमशेषं तथैव तां गम्भीरमेवोपरोधभीमामनवरतगर्जितध्यानकम्पित-
हृदयबन्धामावद्धकलकलापिकुलकेकाकोलाहलकुलितचेतोवृत्तिमुदामर्दुरारटितवधिरितश्रो-
त्रेन्द्रियां दुर्दर्शतडित्संपातपीडितदिग्भ्रमतिनिर्वादापादितभुवनज्वरां ज्वलत्स्वद्योतनिकरज-
र्जरिततरुर्गहनतलतमःप्रसरभीषणतमां तमस्विनीमपि दूरीकृत्यावलासहभुवं भीतिमपरित्य-
क्तचन्द्रापीडचरणकमलाचेतितस्वशरीरखेदा जाग्रती समुपविष्टैव क्षणमिव क्षपां क्षपितवती ।
प्रातश्च तदुन्मीलितं चित्रमिव चन्द्रापीडशरीरमवलोक्य जनैः जनैः पाणिना स्पृशन्ती
पार्श्वस्थितां मदलेखामवादीत्—‘प्रियसखि मदलेखे, न वेद्मि किं रुचेर्वशादुत निर्विकार-
तयैवेति । अहं तु तादृशीमेवेमां तनुमवलोकयामि । तत्त्वमपि तावदादरतो निरुपय’ इति ।
एवमुक्ता मदलेखा तां प्रत्यवादीत्—‘प्रियसखि, किमत्र निरुपणीयम् । अन्तरात्मनो विर-
होद्व्यापारमात्रकमस्यामुपरतम् । अन्यत्तादृशमेवेदं व्याकोशगतपत्राकारं मनागप्यनुमुक्तं

भोजनान्याह्वयपानभक्षणानि येन स तथा तेन मुक्त आत्मा येन स तथा तेनैव विवेन राजपुत्रलोकेन स्वपरि-
जनेन च कादम्बरीपरिच्छदेन च सह निराहारा निर्गतभोजना तमशेषं समग्रं दिवसं दिनमक्षिपन्निर्गमयामाग ।

यथैव च येन प्रकारेण दिवसमशेषं क्षपितवती तथैव तेन प्रकारेण समुपविष्टासेदुष्येव क्षणमिव क्षपा
त्रियामा क्षपितवतीति दूरेणान्वयः । ‘शर्वरी क्षणदा क्षपा’ इति हैम । अथ ता विज्ञेयवन्नाह—गम्भीरो यो
मेघस्तेनोपरोधः प्रतिबन्धस्तेन भीमा भीषणाम् । अनवरत निरन्तरं यो गर्जितवान् स्तनितशब्दस्तेन कम्पितो
हृदयबन्धो भुजान्तरबन्धो यया सा ताम् । आवद्धं मिलितं यत्कल मनोज्ञं कलापिकुलं मयूगन्धवायस्तस्य कला
वाप्यस्तासां कोलाहलेन कलकलेनाकुलिता व्याकुलीकृता चेतोवृत्तिर्यया सा ताम् । उदामं भीषणं यद्दुर्गुणा
भेकानामारटितं पूकृतं तेन वधिरितं वधिरिकृतं श्रोत्रेन्द्रियं यया सा ताम् । दुर्दर्शं दुर्निरीक्ष्यं यन्मण्डितसंपातो विगु-
त्पातस्तेन पीडिता दिग्भ्रमो यया सा ताम् । अतिनिर्वादेनातिगर्जितेनापादितो विहितो भुवनस्य उदरनाभो
यया सा ताम् । ज्वलद्दीप्यमानो यः स्वद्योताना ज्योतिरिद्विगणानां निकरं समूहस्तेन जर्जग्निं शिथिलीभूतं
यत्तरुगहनानां तलेऽवोभागे तमोऽन्धकारं तस्य प्रमरो विस्तारस्तेन भीषणतमामतिभेगवामेतादृशीं तमस्विनीं
तमोयुक्तामप्यवलया सहभुवं सहोत्पन्ना भीतिं भयं दूरीकृत्य निराकृत्य । कीदृशी कादम्बरी । अपरित्यक्तमनु-
ज्झितं चन्द्रापीडचरणकमलं यया सा । आचेतितोऽविचारितं स्वशरीरगोदो यया सा । जाग्रती जागरा क्षणमिव
क्षपा क्षपितवतीत्यन्वयस्तु प्रागेवोक्तः । प्रातश्चेति । प्रत्युपे तदुन्मीलितं विकम्पितं चित्रमिव चित्रतागलं
खितमिव चन्द्रापीडशरीरमवलोक्य निरीक्ष्य जनैः जनैर्मन्दं मन्दं पाणिना हस्तं स्पृशन्ती स्पर्शं कृत्वा
पार्श्वस्थितां मदलेखामवादीदम्यवान् । किमुवाचेत्याह—हे प्रियसखि मदलेखे, अहं न वेद्मि न जानामि
किं रुचेर्वशादभिलाषवशात्, एतं निर्विकारतया निर्विकृतितया वेति । अहं तु तादृशीमेव पूर्वाभिलोषिणीमामां
तनुमवलोकयामि पदयामि । तत्त्वमपि तावदादरतः मध्रमतो निरुपय विलोकयेति । एवमुक्ता प्रतिपार्तिना मद-
लेखा तां प्रत्यवादीत्प्रत्यवादीत्—हे प्रियसखि, कादम्बरी, किमत्र निरुपणीयं विलोकनीयम् । अन्तरात्मनो
ऽन्तर्वर्तिजीवस्य विरहाद्विद्योगाद्व्यापारमात्रकं परिस्फुरणादिवमस्या चन्द्रापीडस्य तनानुपगतं ज्वलनम् । अन्यस्या
दशमेन पूर्वावलोकनसदृशमेव । एतदेव स्पष्टवन्नाह—इदमिति । व्याकोशं निरुपय विलोकयन् पत्राकारं
कारं आहूतिर्यस्यैवप्रियं मनागपीपदपि त्रियामु(नुन्नु)क्तमप्युक्तमिदं प्रत्यक्षगतं वदनं मुनम् । ‘प्रत्युपे तनुम्’

श्रिया वदनम् । तथा च संवेलिताग्रभागः स्निग्धः कुन्तलकलापः । तथैवेयमिन्दुशकलानु-
कारिणः कान्तिर्ललाटस्य । तादृशमेवेदमामुकुलितनीलोत्पलद्युतिहारि कर्णान्तायतं लोचनद्व-
यम् । तथैव चेर्भावहसतोऽपि विक्सिताविवोद्भासितकपोलमूलौ सृकोपान्तौ । तादृश
एवाभिनवकिसलयच्छविरधरः । तथैव चेदं विद्रुमालोहितनखाङ्गुलीतलं पाणिपादम् । तदेवे-
दमविगलितसहजलावण्यसौकुमार्याणां सौष्टवर्मज्ञानाम् । तत्सत्या सा भारती कपिञ्जलावे-
दितश्च शापवृत्तान्त इति संभावयामि' इत्युक्तवत्यां मदलेखायामानन्दनिर्भरा महाश्वेतायै
दर्शयित्वा चन्द्रापीडचरणतलनिवद्धजीविताय राजपुत्रलोकायापि दर्शितवती ।

स तु विस्मयोत्फुल्ललोचनः सर्व एवावनितलनिवेशितशिराः प्रणम्य चन्द्रापीडचरणौ
रचिताञ्जलिर्जानुद्वयनावनौ स्थित्वा कादम्बरी व्यज्ञापयत्—'देवि, त्वत्प्रभावोऽयं यदेवास्मा-
नपुण्यवतः परित्यज्य दूरं गतस्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रसन्नेन्दुमण्डलद्युतिहारि वीक्ष्यते
वदनम् । तथैव चेदं चरणयुगलमवभाति पुरेव प्रोत्फुल्लतामरसच्छायम् । तथैव च पुनः

प्रतपत्र कुशेयम' इत्यमर । तथा च संवेलितश्चन्द्रलोऽग्रभागो यस्यैवभूतः स्निग्धः सचिक्रण कुन्तलकलाप
केजसमूहः । चिकुर कुन्तलो वाल कच केश शिरोरुहः' इत्यमरः । तथैव येयमिन्दुशकल चन्द्रखण्डमनु-
वरोतीत्येवशीलस्य ललाटस्थालीकस्य कान्तिर्युति । तादृशमेवेदमामुकुलितमाकुञ्जलित यन्नीलोत्पल नीलपद्म तस्य
द्युति हरतीत्येवशील कर्णान्त यावदायत विस्तीर्ण लोचनद्वय नेत्रयुग्मम् । तथैव चाहसतोऽपि हास्यमकु-
र्वतोऽपीमे विक्सिताविव विनिद्राविवोद्भासिते कपोलमूले याम्भ्या तावुद्भासितकपोलमूलौ । एवभूतौ सृक्-
शोरोष्टप्रान्तयोरुपान्तौ समीपौ । सृक्शब्दोऽदन्तः क्लीबश्च । 'प्रान्तावोष्ठस्य सृक्किणी' इत्यमरः । तादृश एवा-
भिनवो नूतनो य किसलय पल्लवस्तद्वच्छवि कान्तिर्यस्यैवभूतोऽधर ओष्ठ । तथैव पूर्ववदेवेद विद्रुम हेमकन्दल-
स्तद्वदालोहित रक्त नखा नखरा अङ्गुलय करशाखास्तलमधोभागः । नखाश्चाङ्गुलयश्च तल चेतीतरेतरद्वन्द्व ।
एतादृशो पाणिपादौ यस्य तत् । 'प्राण्यङ्गुर्य'—इत्येकवद्भावः । तदेवेदमविगलितमच्युत यत्सहजलावण्य
स्याभाविकालवणिमा तेन सौकुमार्याणां मृदूनामज्ञाना हस्तपादानां सौष्टव शोभनत्वम् । तत्तत्सात्कारणात्सा भा-
रती वाणी सत्या यथार्था कपिञ्जलेनावेदितो निवेदितश्च शापवृत्तान्त सत्य इति संभावयामि संभावना क-
रोमि । इत्युक्तवत्यामिति प्रतिपादितवत्या मदलेखायामानन्देन प्रमोदेन निर्भरा कादम्बरी महाश्वेतायै दर्श-
यित्वा दर्शन कारयित्वा चन्द्रापीडस्य चरणतले निवद्ध जीवित प्राणित यस्य स तथा तस्मै राजपुत्रलोका-
यापि दर्शितवती दर्शन कारितवती ।

न तु राजपुत्रलोको विस्मयेनाश्वयेणोत्फुल्ले विक्सिते लोचने यस्य स । सर्व एव समग्र एवावनितले नि-
वीत स्थापित शिर उत्तमाङ्ग येन स तथा । चन्द्रापीडचरणां प्रणम्य नमस्कृत्य रचिताञ्जलिर्नयोजितकरो
जानुद्वयं नलवीलयुग्मेनावनौ पृथिव्या स्थित्वा कादम्बरी व्यज्ञापयद्विज्ञाप्तिमकार्षात् । का विज्ञप्ति चकारेत्या-
शङ्गाह—देवीति । हे देवि कादम्बरी, अयं त्वत्प्रभावो भवत्या एव माहात्म्यं यदेवास्मानपुण्यवतः सुकृ-
तरिहान्परित्यज्य दूरीकृत्य दूरं गतस्यापि प्राप्तस्यापि देवस्य तादृशमेवेदं प्रसन्न निर्मल यदिन्दुमण्डल
चन्द्रदिम्ब तस्य युति कान्ति हरतीत्येवशील वदनं मुख वीक्ष्यतेऽवलोक्यते । तथैवेदं चरणयुगलं पादयु-
ग्ममवभाति शोभते । वीहाम् । पुरेव पूर्ववदेव प्रोत्फुल्ल विक्सित यत्तामरस कमलं तद्वच्छाया कान्तिर्यस्य
तत् । तथैव च पुनः प्रसादस्यानुनदप्रत्यालालस लम्पट हृदयं चेत् । अन्यच्चैतन्मनुष्यलोकेष्वेदयुगी-

१ तद्वत्, तदेवम् २ लोचनद्वयम् ३ एतां ४ विहमितौ ५ तथैव चेदम् ६ अज्ञाना लावण्यम्.
७ 'तत्तत्' ८ 'प्राण्यङ्गुर्य' इति ९ तथैव १० प्रमन्नमिन्दु, प्रमन्नप्रममिन्दु. ११ अविकारि. १२ प्रणम्यते.
१३ पुनः पुनः

प्रसादानुभवप्रत्याशालालसं हृदयम् । अन्यच्चैतन्मनुष्यलोकेषु केन कदा वा दृष्टं श्रुतमनुभूतं वा यदस्माभिः पुण्यवद्भिः' इत्यभिहितवति राजलोके ससखीजना संपरिजना चोत्थाय स्वयमेवावचित्य देवतार्चनकुसुमानि स्नात्वा निर्वर्तितचन्द्रापीडशरीरपूजासंस्कारा शरीरस्थितिकरणायादिदेश सकलमेव राजलोकम् । निर्वर्तितस्नानाशने च तस्मिन्नात्मनापि महाश्वेतयोपनीतानि तथैव सह सपरिवारा फलान्युपभुक्तवती । कृताहारा च पुनस्तथैव चन्द्रापीडचरणवद्भेनोद्वहन्ती तमपि दिवसमनयत् । अन्येद्युश्च संजातदृढतरप्रत्यया चन्द्रापीडशरीराविनाशं प्रति मदलेखामवादीत्—'प्रियसखि, देवस्य शरीरमिदमुपचरन्तीभिर्विषयागया शापक्षयादस्माभिरधुना त्वं स्थातव्यम् । तदिदमत्यद्भुतं वृत्तान्तं तातस्याम्बायाश्च गत्वा निवेदय । येन नान्यथा मां संभावयतो दुःखेन वा मदीयेन न तिष्ठतः । यथा मामेवंविधां दुःसभागिनीमागत्य न पश्यतस्तथा करिष्यसि । न शक्नोम्यहं तातमम्बां च दृष्ट्वा शोकवेगं धारयितुम् । मया चोपरतमेव देवमालोक्य न रुदितम् । सा किमपरमधुना निःसंगयितजीविते देवे प्रतिपन्ननियमा रोदिमि' इत्यभिधाय तां व्यसर्जयत् ।

गत्वागतया च तया 'प्रियसखि, सिद्धं तेऽभिवाञ्छितम् । एवं संदिष्टं तातेन चित्ररथेना-

नमर्त्यलोकेषु केन वा कदा वा कस्मिन्काले वा दृष्टमवलोकितं श्रुतमाकर्णितं यदस्माभिः पुण्यवद्भिः नुभूतं साक्षात्कृतम् । इत्यभिहितवति कथितवति राजलोके सह सखीजनेन वर्तते या सा समग्रीजना, सहपारिजनेन परिच्छदेन वर्तते या सा संपरिजना चोत्थायोत्थानं कृत्वा स्वयमेव देवतानामर्चनं पूजनं तदर्थं कुसुमानि पुष्पाण्यवचित्यावचय कृत्वा स्नात्वा स्नानविधाय निर्वर्तितो विहितश्चन्द्रापीडशरीरस्य पूजासंस्कारो यया सा । तत्र पूजार्चा, संस्कारोऽविवासनम् । सकलमेव समग्रमेव राजलोकं शरीरस्य स्थितिर्यस्मात्तच्छरीरस्थितिर्भोजनं तस्य करणं विधानं तदर्थमादिदेशादेशं दत्तवती । निर्वर्तिते विहिते स्नानाशने येन स तथा तस्मिन् । तस्मिन् राजलोके सत्यात्मनापि स्वेनापि महाश्वेतयोपनीतान्यानीतानि तया महाश्वेतया सह तथैव सपरिवारा फलान्युपभुक्तवती । कृतो विहित आहारो यथैव विना च पुनस्तथैव पूर्ववदेव चन्द्रापीडचरणवद्भेनोत्सङ्गेनोद्वहन्ती धारयन्ती तमपि दिवसमनयद्यापितवती । अन्येद्युग्नस्मिन्काले चन्द्रापीडशरीरस्याविनाशोऽविनाशश्च तत्प्रति संजातं समुत्पन्नोऽतिशयेन दृष्टो दृढतरप्रत्ययो विश्वासो यस्याः सा तथा मदलेखामवादीदभ्यवात्—हे प्रियसखि, देवस्य चन्द्रापीडस्यैव शरीरमुपचरन्तीभिरुपचारं कुर्वन्तीभिरा शापक्षयाच्छापक्षयं यावदस्माभिरधुना साप्रतमवश्यं निश्चितमागया वाञ्छयात्राच्छोदमरसोऽभ्यर्णो न्यातव्यम् । तदिदं (म)त्यद्भुतमत्वाश्चर्यं वृत्तान्तमुदन्तं तातस्याम्बायाश्च गत्वा निवेदय कथय । येनान्यथान्यप्रकारेण मां कादम्बरी संभावयतो विचारयतो मदीयेन दुःखेन वा तिष्ठतं ज्ञातव्यं । यया मामेवविधां दुःसभागिनीमागत्य समेत्य न पश्यतो नालोक्यतां मातापितराविति शेषः । तां न पश्यसि रक्षयिष्यसि । अहं तान् पितरमम्बा मातरं च दृष्ट्वावलोक्य शोकवेगं धारयितुं न शक्नोमि न समर्था भवामि । मया चोपरतमेव निवृत्तमेव देव चन्द्रापीडमालोक्य न रोदिमि (रुदितम्) न रुदनं करोमि (कृतम्) । निःसंगयितं निश्चितं जीवितं यस्यैवविधेयं देवे चन्द्रापीडे न रोदिमि इति प्रतिपन्नं स्वीकृतो नियमाऽभिग्रहो यया मैवविधा माहमधुना किमपरं रोदिमीत्यभिधायैत्युक्त्वा च तां मदलेखा व्यनक्तिप्रार्थिता ।

गत्वागतया च तत्र गमनं कृत्वा प्रतिनिवृत्तया च तया मदलेखा दे प्रियसखि, ते तत्रानिर्वाण्डाः । निःपन्नम् । तातेन चित्ररथेनाम्बया च मदिरयैव मदिरु कथितम् । एवमिति स्मिन्संवादात्—गाढ

स्वया च मदिरया गाढंगाढं पुनरालिङ्ग्य शिरस्युपाग्राय च वक्तव्यावयोर्वचनात् 'वत्से, कालमेतावन्तं मनस्येव नैतदावयोरासीद्यथा जामातृसहिता वत्सा द्रष्टव्येति । तदयमेवावयोः परमानन्दो यद्वत्सया स्वयं जामाता वृतः । तत्राप्यपरं भगवतो लोकपालस्य चन्द्रमसोऽवतारः । तत्कल्याणैः शापावसाने जामात्रा सहैवानन्दवाप्ते निर्भराननारविन्दं ते द्रक्ष्यावः' इत्यावेदिते निर्वृत्तेनान्तरात्मना दैवतवदुपचरन्ती तच्चन्द्रापीडशरीरमतिष्ठत् ।

अथापगतवति जलदसमये घननिरोधोर्ध्वन्धादिवोन्मुक्ते जीवलोके प्रसरन्तीष्विवाशासु, फलभारावनम्रकलमवनपिर्जरासु ग्रामसीमासु, काशकुसुमधवलाखरण्यस्थलीषु, सेव्यतामुपगतेषु प्रासादतलेषु क्हारहारिषु पत्वलेषु, कुमुदामोदशीतलासु यामवतीषु, सेफालिकापरिमलप्रादिषु, निशावसानमातरिष्वसु, चन्द्रप्रभाभिरामेषु प्रदोषेषु, उद्दामफुल्लेन्दीवररजोवाससुरभिषु वासरेषु, सैलिलापसरणक्रमतरङ्ग्यमाणासु सुकुमारतीरसैकतरेखासु सुखोत्तारतामापन्नास्वापगासु, पङ्कपरिहरणशुष्केष्वप्रहतरुद्धतृणोलपच्छन्नेषु मन्दास्यानकर्दमोद्भिद्यमा-

गाढमिति । गाढगाढं पुन पुनरालिङ्ग्योपगृह्ण कृत्वा शिरस्युत्तमाङ्ग उपाग्राय चुम्ब्य चावयोर्वचनादस्मद्भाषिताद्वक्तव्या भाषितव्या । हे वत्से, एतावन्तं कालं मनस्येव नैतदावयोरासीद्यथा जामातृसहिता दुहितुः पतियुक्ता वत्सा पुत्री द्रष्टव्या विलोक्येति । तत्तस्मात्कारणादयमेवावयो परम उत्कृष्ट आनन्दो यद्वत्सया पुत्र्या स्वयमेव जामाता वृतोऽङ्गीकृतः । तत्रापि वरणेऽप्यपरमन्यद्भगवतो लोकपालस्य चन्द्रमसोऽवतारः । तत्कल्याणैर्मङ्गलैः शापस्यावसाने प्रान्ते जामात्रा सहैवानन्दवाप्ते निर्भरं यदाननारविन्दं मुखपद्मे ते तवावा द्रक्ष्याव आलोकयिष्याव । इत्यावेदिते कथिते निर्वृत्तेन स्वस्थेनान्तरात्मना दैवतवदेववत्तच्चन्द्रापीडशरीरमुपचरन्त्युपचर्या कुर्वन्त्यतिष्ठित्यवती ।

अथेति । कियद्दिनानन्तरं जलदसमये मेघकालेऽपगतवति व्यतिक्रान्ते सति घनस्य मेघस्य निरोधोऽवप्रष्टं न एव वन्धस्तन्मादिवोन्मुक्ते पृथग्भूते जीवलोके सत्याशासु दिशासु प्रसरन्तीष्विव प्रसरन्तीष्विव, फलभारेण सस्यवीवधेनाजनम्राण्यवनतानि यानि कलमां शालयस्तेषां वनान्यरण्यानि तैः पिञ्जरासु पीतरक्तासु प्रासनीमासूपशल्येषु । 'पीतरक्तासु पिञ्जर' इति हैमः । काशकुसुमैर्धवलासु श्वेताखरण्यस्थलीषु, सेव्यतामुपगतेषु प्राप्तेषु प्र(प्रा)सादतलेषु संधानामधोभागेषु, क्हारेण सौगन्धिकेन हारिषु मनोहरेषु पत्वलेष्वाखातसर-
गु, कुमुदानां वैरवाणामामोदेन शीतलासु शिशिरासु यामवतीषु रात्रिषु, सेफालिका वल्लीविशेषस्तस्याः परिमलमामोद गृह्णन्तीत्येवशालेषु निशाया रत्रिरवसानं प्रान्तस्तस्य मातरिष्वसु वायुषु गत्सु, चन्द्रप्रभाः शशिज्योत्स्नाभिरभिरामेषु मनोहरेषु प्रदोषेषु यामिनीमुखेषु । 'प्रदोषो यामिनीमुखम्' इति हैमः । उद्दामफुल्लानि विकसितानि यानीन्दीवराणि नीलक्रमलानि तेषां रजः परागस्तस्य वासो गन्धस्तेन सुरभिषु सुगन्धिषु वासरेषु दिनेषु गत्सु, सलिलस्य पानीयस्यापसरणं दूरीभवनं तस्य क्रमस्तेन तरङ्ग्यमाणासूत्कलिकायमानासु सुकुमारगुह्यं प्रतीतिर तटं तस्य सैकतरेखासु जलोज्ज्वलस्थलपद्भिषु सुखेनोत्तार उत्तरणं तस्य भावः सुखोत्तारता तामापन्नासु प्राप्तास्वापगासु नदीषु गत्सु, पङ्कस्य कर्दमस्य परिहरणं दूरीकरणं तेन शुष्केषु वङ्गरेषु । 'वङ्गरे स्याद्वङ्गरे वाटनोपरयोर्गपि । वटूरमाह सशुष्कमानशकरमासयोः' इति विश्वः । अप्रहतान्यविनष्टानि यानि रत्नानि प्रादुर्भूतानि तृणानि यवसानि तेषामुलपां समूहास्तैश्छन्नेष्वाच्छादितेषु । मन्दस्तुच्छो य आस्यानो-

१ गाढगाढमिति । २ वत्सवत् । ३ तत्कलनिषर्जनं कालेन । ४ निर्भरमाननः । ५ निर्वृत्तेन । ६ वन्धावः । ७ फल-
भारेण । ८ सस्यवीवधेनाजनम्राण्यवनतानि । ९ आपिण्डरासु । १० पादपत्रलेषु । ११ कुमुदम् । १२ मेफाली, काली । १३ सलिल-
१४ १५ १६ सलिलापसरणम्राण्यवनतानि । १७ सुकुमारतीरसैकतरेखासु । १८ रुडोलपः ।

नाभिनवपदवीकेषु पुनरपि पार्थिवलोकेन प्रवर्तितेषु प्राञ्जलवर्त्मसु जम्बालविगमात्सर्वतस्तु-
 रगखुरसहासु भूमिष्वेकदा चन्द्रापीडचरणमूलोपविष्टां कादम्बरीमुपसृत्य भेषनादो व्यजिज्ञ-
 पत्—‘देवो युवराजश्चिरयतीत्युत्ताम्यता हृदयेन देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्य-
 शुक्रनासेन च वार्ताहराः प्रहिताः । ते च देव्या एव शोकशल्यघटनां परिहरद्विर्यथावृत्तं
 सर्वमाख्यायास्माभिरभिहिताः भवतां हस्ते देवेन चन्द्रापीडेन न किञ्चित्प्रतिसंदेष्टव्यम् ।
 नापि देव्या कादम्बर्या । तदकृतविलम्बा एव गत्वैवमखिलवृत्तान्तं लोकार्तिहरायावनितल-
 पतये देवदेवाय तारापीडयावेदयत्’ इत्येवमभिहितास्तु तेऽस्मान्मन्युनिर्भराः प्रत्यवदन्—
 ‘यथा भवद्भिः कथितं तत्तथा । तिष्ठतु तावत्कमागतस्नेहो भक्तिरनुवृत्तिर्वा । कार्यगौरवकृतं
 कुतूहलमेव देवावलोकनं प्रति वलात्प्रेरयत्यस्मान् । यदि भवतामपि वार्तामीत्रकोपलभ्य
 एवायमर्थः, ततो युज्यतेऽस्माकं भवद्भ्यः समुपालभ्य प्रतिगमनम् । अथ नयनविषयगामी ।
 तदा वयमपि नेष्ट्या एवापुण्यकर्माणो ये न पश्यन्ति देवम् । अस्माभिरपि चिरतर चरण-
 परिचर्यया देवस्य पवित्रित एवात्मा । अस्माकमपि सर्वदा दर्शनगोचरावस्थानेन प्रसादं

ऽशुष्कः पङ्ककर्मस्तेनोद्दिद्यमाना प्रादुर्भूयमानाभिनवा प्रत्यग्रा पदवी मार्गो येषु तानि तेषु । पुनरपि पार्थिव-
 लोकेन राजलोकेन प्रवर्तितेषु क्षुण्णेषु प्राञ्जलवर्त्मसु मुकुमारमार्गेषु सत्सु । जम्बालविगमात्कर्दमापगमान्पूर्वतो
 ऽभितस्तुरगानामश्वानां खुराः शफास्तान्सहन्ते धमन्ते इति तुरगगुरसहास्तास्त्रैवविधाम् भूमिषु वमुवास्त्रैकदेक
 स्मिन्समये चन्द्रापीडस्य चरणयोर्मूल समीप तत्रोपविष्टा स्थिता कादम्बरीमुपसृत्य समीपमागत्य भेषनादो व्यति
 जपज्ज्ञापयामास । किं तदित्याह—देवेति । देवो युवराजश्चन्द्रापीडश्चिरयति विलम्बयतीत्युत्ताम्यतोत्प्रावत्येन गेद
 कुर्वता हृदयेन चेतसा देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुक्रनामेन च वार्ताहरा लेगहारका प्रहिता
 प्रेषिताः । ते च वार्ताहरा देव्याः शोक एव शल्य शरीरान्तर्गतलोहखण्डस्तस्य घटना रचना परिहरद्विर्यथावृत्तं
 स्माभिर्यथावृत्तं यथाभूतं सर्वं समग्रमाख्याय कथयित्वाभिह(हि)ताः कथिताः । भवता युष्माकं हस्ते देवेन चन्द्रा
 पीडेन न किञ्चित्प्रतिसंदेष्टव्यं न प्रतिक्रियनीयम् । नापि देव्या कादम्बर्या । तत्तस्मात्कारणादकृतो विलम्बः काल
 क्षेपो यैरेवविधा एव गत्वा गमनं कृत्वैवाखिलं समग्रं वृत्तान्तमुदन्तं लोकानां जनानामार्तिं पीडां तस्या हाराया-
 वनितलपतये भूतलस्वामिने देवदेवाय राजाधिराजाय तारापीडयावेदयन् निवेदयत् । इत्येवमभिहिता कथितास्तु
 तेऽस्मान्मन्यो क्रोवस्य निर्भरो येष्वेतादृशाः प्रत्यवदन्प्रन्यूचुः । किं तदित्याशयेनाह—यथेति । यथा येन प्रका-
 रेण भवद्भिः कथितमुक्तं तत्तथा तेन प्रकारेणागन्तु । क्रमागतं परम्परायात् स्नेहः प्रेम, भक्तिगता यत्नेन ज्ञानम्,
 अनुवृत्तिरनुवर्तनं वा तिष्ठत्वास्ताम् । परं कार्यस्य कृतस्य गौरवं गुरुत्वं तेन कृतं विहितं कुतूहलमेव सानुस्मरणं देवस्य
 चन्द्रापीडस्यावलोकनं वीक्षणं प्रत्यस्मान्वलादृष्टात्प्रेरयति नोदयति । यदि भवतामपि केवलं वार्तां श्रुत्वा
 तेन [उप]लभ्य प्राप्य एवायमर्थः प्रयोजनम् । ‘अर्गोऽभिधेयैर्वस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु’ इत्यमरः । ततो युज्य-
 घटतेऽस्माकं भवद्भ्यः समुपालभ्य कथयित्वा प्रतिगमनं प्रतियानम् । अथ नयनविषयं चतुर्गोचरं गच्छतीति
 शीलोऽर्थः । तदा वयमपि नेष्ट्या एवापुण्यकर्माणोऽशुभमृत्त्युकारिणो ये न देवं पश्यन्ति पश्यन्ति । जम्बाल-
 भिरपि देवस्य चिरतरं चिरकालं चरणपरिचर्यया पादमेवयात्मा पवित्रित एव । अस्माकमपि सर्वदा दर्शन-
 दर्शनगोचरमवलोकनविषयं यदवस्थानमवस्थितित्वेन प्रसादमनुग्रहं देवं कृतवानेव प्रहितवानेव ।

कृतवानेव देवः । किमद्य जातं येन देवस्य पादारविन्दवन्दनाप्रसादेनासंविभज्य विसृज्यामहे । त एव वयं पादलम्बाश्वरणरेणवः । यद्विज्ञाप्य देवी देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकं सफल्यतु भवानागमनपरिश्रमम् । अन्यथा भूमिमेतावतीमागत्य संभवे सत्यप्रत्यक्षीकृतयुवराजशरीरा गताः सन्तः किं देवदेवेन तारापीडेन वक्तव्या वयम् । किं वास्माभिर्देवो विज्ञापयितव्यः' इत्यावेदिते 'देवी प्रमाणम्' इति विज्ञाप्य पुनस्तूष्णीं स्थितवति मेघनादे तत्कालं समुत्प्रेक्षितानाञ्चास्य श्वशुरकुलवैकुल्याद्विलीयमानेव शुचान्तःसंचितं बाष्पमाकुलिततरलतारकाभ्यामापिबन्ती लोचनाभ्यामुद्गदिकयावगृह्यमाणकण्ठी कथंकथमपि चिरात्कादम्बरी प्रत्युवाच—'स्थान एव हि तैरगमनमङ्गीकृतम् । अनवलोक्य देवैर्मेवमेव याताः सन्तः किमुच्यन्ताम् । अपि च वृत्तान्त एवायमेवंविधो लोकातीतो यत्नावलोकनेनापि न संप्रत्ययः समुत्पद्यते । किं पुनरनालोकनेनापि । कैतवमात्रकोपदर्शितप्रेमपल्लवा बल्लभतमजीविता वयमपि यावत्पश्यामस्तं तावदनपेक्षितप्राणवृत्तयः स्नेहसद्भावनया सद्गुत्या न पश्यन्तीत्येषदमा-नकमिदम् । तदपरिलम्बितं प्रवेक्ष्यताम् । पश्यन्तु देवम् । सफल्यित्वागमनपरिश्रमेण सार्धं

किं जातं किं जज्ञे येन देवस्य चन्द्रापीडस्य पादारविन्दस्य चरणकमलस्य वन्दना नमस्कृतिः सैव प्रसाद-
स्तेनासंविभज्यासंविभागीकृत्य विसृज्यामहे । ते तव वयं पादलम्बाश्वरणरेणवः पादधूलयः । त(य)द्विज्ञाप्य विज्ञप्तिं
कृत्वा देव(वी) कादम्बरी देवस्य युवराजस्य पादप्रणामेनास्माकमागमनपरिश्रमं भवान्मेघनादः सफल्यतु
नफलीकरोतु । अन्यथोक्तवैपरीत्य एतावती भूमिमागत्य संभवे सति दर्शनयोग्यतायां सत्यामप्रत्यक्षीकृतं
युवराजशरीरं यैस्तेऽप्रत्यक्षीकृतयुवराजशरीरास्ते च ते गताश्चेति कर्मधारयः । एवविधा गताः सन्तो
वयं देवदेवेन तारापीडेन किं वक्तव्या किं कथनीया । अस्माभिर्देवस्तारापीडः किं विज्ञापयितव्यं किं वा
निवेदयितव्यं इत्यावेदिते ज्ञापिते देवी प्रमाणं यदादिशति देवी तत्कर्तव्यमिति विज्ञाप्य निवेद्य तूष्णीं स्थि-
तवति मौनं कृतवति मेघनादे तत्कालं समुत्प्रेक्षितं वितर्कितमनाश्वास(स्य)माश्वासनावर्जितं श्वशुरकुलस्य स्व-
पतिवशस्य वैकुल्या विह्वल[ता] यया सा तथा । शुचा शोकेन विलीयमानेव विलयं प्राप्यमाणेवान्तःसंचितं मध्ये
सघातीकृतं बाष्पमश्वाकुलिते व्याकुलीभूते तरले चञ्चले तारके कनीनिके ययोरैवभूताभ्यां लोचनाभ्यां
नेत्राभ्यामापिबन्ती पानं कुर्वन्ती उत्प्रावत्येन गदिकया गद्गदस्वरेणावगृह्यमाणो निरुद्धधमानः कण्ठो यस्याः
सा तथा । वायकथमपि महता कष्टेन चिराद्बहुकालेन कादम्बरी प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । हि निश्चितम् । तैल्ले-
खितारवैरगमनमयानमङ्गीकृतं स्वीकृतं तत्स्थानं एव युक्तमेव । देव चन्द्रापीडमनवलोक्यानिरीक्ष्यैवमेव यथा-
गमनं तथैव याता पथाद्बलिता सन्तस्तत्र तं किमुच्यता किं कथ्यताम् । अपि चेति युक्त्यन्तरे । अयमेवविधो
वृत्तान्त उदन्तो लोकातीतोऽनिर्वचनस्वरूपो यत्र यस्मिन्वृत्तान्तेऽवलोकनेनापि निरीक्षणेनापि न संप्रत्ययो
न विश्वासः समुत्पद्यते सजायते । अनालोकनेनाप्यनिरीक्षणेनापि किं पुनर्भण्यते । सुतरामविश्वासो भवत्येवेति
भाष्यं । कैतवमात्रेण केवलदम्भेनोपदर्शिता प्रकटिता प्रेमपल्लवा स्नेहकिसलया यैस्ते तथा । बल्लभतममतिशयेन
प्रियजीवितं प्राणितं येषानेवविवा वयमपि तं चन्द्रापीडं यावत्पश्यामोऽवलोकयामस्तर्ह्येति लेखहारका अन-
पेक्षिता असमीहिता प्राणवृत्तयो चैरेवभूता स्नेहस्य सद्भावो वियते यस्यामेवविवाया स्नेहसद्भावनया सद्गुत्याः
सद्गुत्तरा न पश्यन्ति न विलोकयन्तीत्येषदमानकमयुक्तमिदम् । तदपरिलम्बितमविलम्बितं प्रवेक्ष्यता प्रवेशं
प्राप्नुवाम । देव चन्द्रापीडं पश्यन्तवलोकयन्तु । आगमनपरिश्रमेण प्रयासेन सार्धं लोचने नेत्रे सफल्यित्वा

१ चन्द्रापीड २ युवराज ३ देवेन ४ च ५ तत्काल ६ गद्गदिकावगृह्यमाणकण्ठा, उद्गद्गदिकावगृ-
ह्यमाणकण्ठा ७ विलोकयन्ती ८ देवेन ९ किमुच्यताम्, किमुच्यन्ता त एव १० अयमेवविधो
वृत्तान्त उदन्तो ११ पानं १२ सद्भावनया, १३ सद्गुत्या १४ नफलयन्तु.

लोचने ततो यास्यन्ति' इत्याजानन्तरं च मेघनादेन प्रवेशितान्दूरत एव समं वाष्पपातेन पञ्चाङ्गालिङ्गितमहीतलांश्चन्द्रापीडचरणवन्दनसद्भावनिहितोत्पक्ष्मनिभृतदृष्टीस्ताननन्यदृष्टि-
श्चिरमिवालोक्य कादम्बरी स्वयमेवाभापत—'भद्रमुखाः, परित्यज्यतामयं क्रमागतत्वेहमज्ञा-
वसुलभः शोकावेगः । यत्खल्वनालोचितावधि दुःखावसानमेव दुःखं तन्मरणभीरोर्भवतु नाम
शोकावेगाय । यत्पुनः सुखोदकं तत्पुरःस्थितया सुखप्रत्याशयैवान्तरितं नापतति हृदये । तदेव
वृत्तान्त एवंविधो येन न केवलमत्र निरवकाशता शोकस्य प्रत्युत सुदूरभिन्नवृत्तेर्विस्मयस्याव-
सरः । किमत्र परिवोधनेन । अन्यत्रादृष्टपूर्वं मनुष्येषु प्रत्यक्षीकृत एवाय वृत्तान्तः । भवद्विरपि
दृष्टं च पुरेवाक्षततनोर्देवस्य वदनम् । संभाषणापि या देवेन विना न संभवति सापि संभा-
वितैव । तद्गम्यतामधुना वार्तोत्सुकमतेर्देवस्य पादमूलम् । न चायं प्रत्यक्षदृष्टोऽयुपरतगरीरावि-
नाशवृत्तान्तः प्रकाशनीयः । दृष्टोऽस्माभिरच्छोदसरसि तिष्ठत्येतदेवावेदनीयम् । यतः कार-
णादुपरतिः खल्ववग्यंभाविनी प्राणिनां कथंचित्प्रत्ययमुत्पादयति । शरीरविनाशः पुनः प्राणै-
र्विनाकृतानां दृश्यमानोऽप्यश्रद्धेय एव । तदस्यावेदनेन सुदूरस्थितमपि गुरुजनं मरणसजगे

कृतार्थाकृत्य ततस्तदनन्तरं यास्यन्ति गमिष्यन्तीत्याज्ञा निर्देशस्तदनन्तरं च मेघनादेन प्रवेशितान्दूरत एव
दविष्टादेव वाष्पपातेनाधुपातेन सम द्वे जानुनी, द्वौ करौ, उत्तमाङ्ग चेति पञ्चाङ्गैरालिङ्गितमाश्रित महीतल
भूमीतल यस्ते तथा तान् । चन्द्रापीडस्य चरणयो पादयोर्वन्दनं नमस्करणं तस्य सद्भावेऽस्तिरे निहिता
स्थापिता उदूर्ध्वं पक्ष्म नेत्रोम यास्यमेवविधा निभृता निश्चला दृष्टयो दृष्टो यस्ते तथा तान् । न भिद्यतेऽन्य
स्मिन्दृष्टिर्स्यात् । सैवभूता कादम्बरी चिरमिव चिरसदृशमालोक्य निरीक्ष्य स्वयमेवात्मनैवाभापतावोचत ।
किं तदित्याह—भद्रेति । भो भद्रमुखा शुभानना, क्रमागतं प्रम्परायातो यत्त्वेहसद्भाव प्रेमगता तेन
मुलभः सुप्रापोऽयं शोकावेगः शुभ्रयः परित्यज्यतां परिमुच्यताम् । अनालोचितोऽविमृष्टोऽविमर्यादा गग्य
तत्तथा दुःखमेवावसाने प्रान्ते यस्मैव तद्दुःखमेव मरणभीरो कातरस्य । गन्विति निश्चयेन । शोकावेगात्
भवतु । यत्पुनः सुखं सुखदुःखदुर्कं आयतिजन्यं फलं यस्मैवभूतं दुःखं पुरःस्थितयाग्रे वर्तमानया गुणप्रत्याश
यैव सौख्यलिङ्गसयैवान्तरितं व्यवहितं हृदये चित्ते नापतति नागच्छति । 'आयतिस्तूनरं काल उदरस्यद्रा
फलम्' इति हैम । तत्तन्माद्वेतोरेव वृत्तान्त उदन्त एवविधो येन कारणेन केवलमत्र शोकस्य शुचो निरा-
काशता नि प्रवेशता प्रत्युत सुदूरं भिन्ना वृत्तिवर्तनं यस्मैवभूतस्य विस्मयस्याश्रयस्यावगमं प्रप्ताम् । अत्र
स्मिन्विषये परिवोधनेन त्रापनेन किम् । न किमपीत्यर्थः । एतदेव विजिनष्टि—अन्यत्र मनुष्येषु दृष्टम्
ऽनवलोकितपूर्वोऽयं वृत्तान्तो भवद्विरपि युष्माभिरपि प्रत्यक्षीकृत एव । साक्षाद्वृतं एवति भा ।
अक्षततनोरगण्डितशरीरस्य देवस्य चन्द्रापीडस्य वदनं पुरेव दृष्टमवलोकितम् । संभाषणायन्योन्यान्वापादा
या देवेन विना न संभवति नोपपद्यते सापि संभाषणापि संभावितैव संभावनाविपर्ययादेव । तर्हि ॥ १ ॥
तत्तन्मात्कारणाद्वार्ताया प्रवृत्तौ उन्मुक्तोन्वण्डिता मतिर्विद्विष्येवविविच्य देवस्य तागपीडस्य पादमूलं यायताम्
मीप युष्माभिरधुना गम्यतां यायताम् । अयं प्रत्यक्षदृष्टोऽपि साक्षात्निर्गदितोऽयुपरतं निता । यत्पुनः
तस्याविनाशस्यैवावस्थानं तस्य वृत्तान्त उदन्तो न च प्रकाशनीयो न प्रदर्शनीयः । तर्हि हि वाच्यम् ॥ १ ॥
नाह—दृष्ट इति । अच्छोदसरसि तिष्ठति विद्यते दृष्टो विलोम्बितोऽन्मानिर्गतदेवावेदनीयः । तर्हि ॥ १ ॥
कारणादुपरतिर्गमम् । नल निश्चयेन । प्राणिनामवग्यंभाविनी कथंचित्प्रत्ययमुत्पादयति । अत्र
वृत्तानां गदितानां शरीरविनाशः पुनर्दृश्यमानोऽपि विद्वेदयमानोऽप्यश्रद्धेय एवास्माभिरपि ॥ १ ॥
वेदनेन नापनेन मदगलितमप्यतिदविष्टावितमपि गम्यते अशरजनं मरणसजगे । यत्पुनः ॥ १ ॥

निक्षिप्य वर्तमाने प्रयोजनमेव नास्ति । प्रत्यागतजीविते जीवितेश्वरे स्वयमेवायमत्यद्भुतभूतोऽर्थो गुरुजनेष्वाप्रकटीभविष्यति' इत्येवमादिष्टाश्च ते व्यज्ञापयन्—'देवि, किं विज्ञापयामः । द्वाभ्यामेवापरिज्ञानमस्य वस्तुनः संभवेदगमनेनास्मदीयेनाकथनेन वा । तदस्माकं तु हस्ते द्वयमप्येतन्नास्ति । युवराजवैशम्पायनयोर्वार्ता विना दुःखं तिष्ठता देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुकनासेन सभाव्य प्रेषितानामप्रोषितजीवितानामगमनं तु दूरापेतमेव । गत्वापि दयिततमतनयवार्ता श्रवणलालसस्य राज्ञो देव्या आर्यशुकनासस्य दुःखमुताक्षीप्युद्वीक्ष्य मुखानि निर्विकारवदनानामस्माकमवस्थानमशक्यमेव' इति विज्ञापिता तैरेवमेतदित्युक्त्वा कादम्बरी मेघनादमवादीत्—'मेघनाद, वेद्मि संस्तुतजनस्यैतदनुचितमिति । तथापि गुरुणां चेतपीडामवेक्ष्यमाणया मयैवमभिहितम् । इतरदपि दुःखमीयाति । कीदृशं भवति किं पुनरिदं महावज्रपतनसदृशम् । तदेतदपि भवतु । एभिः सहापरः कश्चिच्छूद्वेयवचाः प्रत्यक्षदृष्टसकलवृत्तान्तः संप्रत्ययाय व्रजतु' इति । एवमादिष्टस्तु मेघनादो व्यज्ञापयत्—'देवि, राजलोके तु का कथा । भृत्यवर्गोऽपि सकल एवायं कन्दमूलफलाशी निश्चयं कृत्वास्थितो यथा-

माने प्रयोजनमेवार्थ एव नास्ति । प्रत्यागत पश्चादागत जीवित यस्यैवविधे जीवित ईश्वरे चन्द्रापीडे स्वयमेवायमद्भुतभूतोऽर्थो गुरुजनेषु श्वशुरकुलेष्वासमन्तात्प्रकटीभविष्यति सर्वं विदित भविष्यति । इत्येवमादिष्टा कपिताश्च ते व्यज्ञापयन्निवृत्तिं चक्रुः । हे देवि, किं विज्ञापयामः का विज्ञप्तिं कुर्मः । अनिवेदनरूपस्यास्य वस्तुनो द्वाभ्यामेवापरिज्ञानं संभवेत् । एतदेव स्पष्टयन्नाह—**अगमनेनेति** । अस्मदीयेनागमनेनायानेनाकथनेन वा निवेदनेन वा । तद्वयमप्यस्माकं तु हस्ते पाणौ नास्ति । अस्मदधीनं न विद्यत इत्यर्थः । तत्प्रदर्शयन्नाह—**युवराजेति** । युवराजश्चन्द्रापीडो वैशम्पायनो मन्त्रिमुत एतयोर्वार्ता प्रवृत्तिं विना दुःखं तिष्ठता कृच्छ्रेण स्थितिं कुर्वता देवेन तारापीडेन देव्या विलासवत्यार्यशुकनासेन च सभाव्य विचार्य प्रेषितानां प्रहितानामप्रोषितजीवितानामनुगतानामगमनं तु दूरापेतमेव दूरापास्तमेव । द्वितीयं पक्षं प्रतिक्षिपन्नाह—**गत्वेति** । तत्र गत्वापि दयिततनोऽतिवाभो यस्तनय सुतस्तस्य वार्ता प्रवृत्तिस्तस्या श्रवणमाकर्णनं तत्र लालसस्य सस्पृहस्य राज्ञो देव्या आर्यशुकनासस्य दुःखेन वृत्तानि वृत्तितान्यक्षीणि येष्वेवविधानि मुखानि वक्राण्युत्प्रावत्येन वीक्ष्य निरीक्ष्य निर्विकारवदनानां नोकादिविकृतिवर्जितानामस्माकमवस्थानमशक्यमेव दुष्करमेव । तैल्लेखहारकैरिति विज्ञापितेति निवेदिता एवमेतत्सत्यमेवेदमित्युक्त्वा कादम्बरी मेघनादमवादीदब्रवीत् । किं तदित्याह—**मेघनादेति** । हे मेघनाद, अहं वेदि प्रजानामि संस्तुतजनस्य परिचितजनस्यैतदनिवेदनरूपमनुचितमयोग्यमिति । तथापि गुरुणा श्वशुरार्दानां चेतपीडामवेक्ष्यमाणया विलोक्यमाणया मयैवतत्पूर्वोक्तमभिहितं कथितम् । इतरदप्येतद्विपरमपि दुःखमायाति । तदा कीदृशं महावज्रपतनसदृशं महापविपाततुल्यं भवति । किं पुनरिदं दुःखम् । तदेतदपि 'तुष्यतु दुर्जन' इति न्यायेन वज्रपतनोपमं दुःखमपि [भवतु] पततु । परमेभिर्लेखहारकैः सह श्रद्धेयं मान्यं वचो वक्तुं न तथा प्रत्यक्ष दृष्टोऽवलोकितः सकलवृत्तान्तः समप्रोदन्तो येनैवविधोऽपर एतद्विचित्रं कश्चित्संप्रत्यक्षं विचारय व्रजतु गच्छतु । एवमादिष्टत्वेव प्रोक्तस्तु मेघनादो व्यज्ञापयत् । हे देवि, राजलोके नृपवर्गेऽपि वा वरुण वार्ता वा लभ्यते । नरल एवायं भृत्यवर्गोऽपि सेवकसमूहोऽपि कन्दमूलफलान्यश्नातीत्येवशील इति चित्तं निर्णय कृत्वा शिक्तोऽस्मि निपिडोऽस्मि । कोय निश्चय इत्यपेक्षायामाह—**यथेति** । यथास्माकं मध्या-

१. एतत्तु वा प्रत्यक्षमिति. २. स्पष्टयन् ३. किञ्चित्ज्ञापयाम ४. हस्तात् ५. विना वार्ताम्, वार्तया ६. १००० ७. गमनं दृष्टम् ८. तदवस्थानमनुचितमशक्यमेव ९. अवेषमाणया, अपेक्षमाणया. १०. आप- ११. १००० १२. व्रजतु गच्छतु १३. भृत्यवर्गोऽपि

स्माकं मध्यादेकेनापि देवपादान्विना न प्रतीपं गन्तव्यमिति । भृत्या अपि त एव ये संपत्तेर्विपत्तं सविशेषं सेवन्ते । समुन्नम्यमानाः सुतरामवनमन्ति । आलाप्यमाना न समालापाः संजायन्ते । स्तूयमाना नोत्सिच्यन्ते । क्षिप्यमाणा नोपरागं गृह्णन्ति । उच्यमाना न प्रतीपं भाषन्ते । पृष्टा हितप्रियं विज्ञपयन्ति । अनादिष्टाः कुर्वन्ति । कृत्वा न जल्पन्ति । पराक्रम्य न विकथन्ते । विकथ्यमाना अपि लज्जामुद्वहन्ति । महाहवेष्वग्रतो ध्वजभूता इव लक्ष्यन्ते । दानकाले पलाय्य पृष्टतो निलीयन्ते । धनात्लेहं बहु मन्यन्ते । जीवितात्पुरो मरणमभिवाञ्छन्ति । गृहादपि स्वामिपादमूले सुखं तिष्ठन्ति । येषां च तृष्णा चरणपरिचर्यायाम्, असंतोषं हृदयाराधने, व्यसनमाननावलोकने, वाचालता गुणग्रहणे, कार्पण्यमपरित्यागे भर्तुः । ये न विद्यमानेऽपि स्वात्मन्यस्वाधीनसकलेन्द्रियवृत्तयः पश्यन्तोऽप्यन्धा इव, शृण्वन्तोऽपि बधिर इव, वाग्मिनोऽपि मूका इव, जानन्तोऽपि जडा इव, अनुपहतकरचरणा अपि पङ्गव इव क्लीव इवाकिचित्कराः, स्वात्मनः स्वामिर्चिन्तादर्शं प्रतिविम्बवद्वर्तन्ते । तत्सर्वमेवं स्थितो भूतलोकः

देकेनापि देवपादाश्चन्द्रापीडचरणान्विना न प्रतीपं विलोमं गन्तव्यं न व्याघुष्य यानमिति । भृत्या अपि अनुत्तर अपि त एव ये संपत्तेः सपत्तिः सपत्तौ (विपत्तौ) विपदि सविशेषं पूर्वतोऽधिकं सेवन्ति (न्ते) सपर्या कुर्वन्ति समुन्नम्यमानाः समुन्नतिं प्राप्यमाणाः सुतरामत्यर्थमवनमन्ति नम्रीभवन्ति । आलाप्यमाना सभाष्यमाणा सम आलापो येषां ते समालापाः सहशभाषिणो न संजायन्ते न भवन्ति । स्तूयमाना नूयमाना नोत्सिच्यन्ते नोत्सेकं गच्छन्ति । क्षिप्यमाणास्तिरस्क्रियमाणा नोपरागं विरक्तता गृह्णन्त्याददते । उच्यमाना विरूपमिति शेषः । भाष्यमाणा न प्रतीपं प्रतिकूलं भाषन्ते ब्रुवन्ते । पृष्टा अनुयोजिता हितं च तत्प्रियं च हितप्रियं विज्ञपयन्ति निवेदयन्ति । अनादिष्टा अकथिता कुर्वन्ति । कार्याणीति शेषः । कृत्वा न जल्पन्ति न कथयन्ति । पराक्रम्य पराक्रम कृत्वा न विकथन्ते न लाघन्ते । विकथ्यमाना अपि लाघ्यमाना अपि लज्जा त्रपासुद्वहन्ति धारयन्ति । महाहवेषु महारणेष्वग्रतो ध्वजभूता इव केतुभूता इव लक्ष्यन्ते मिलोच्यन्ते । 'अभ्यामर्दः समाघातः सङ्ग्रामाभ्यागमाहवा' इत्यमरः । दानकाले पलाय्य पलायनं कृत्वा पृष्टतो निलीयन्ते निलीना भवन्ति । धनाद्व्यात्लेहं प्रेमं बहु मन्यन्तेऽपि गणयन्ति । जीवितात्प्राणितात्पुरो मरणं । स्वामिन इति शेषः । मरणं मृत्युमभिवाञ्छन्त्यभिलषन्ति । गृहादपि गोवादपि स्वामिपादमूले स्वकीया गीतचरणोपान्ते सुखं यथा न्यात्तया तिष्ठन्ति । येषां च सेवकानां चरणपरिचर्यायां पादमेवायां तृष्णा स्पृहा । तस्यां राधने चित्तप्रसादनेऽसंतोषः । आननावलोकने सुखनिरीक्षणे व्यग्नमामक्ति । वाचालता सुगरता गुणग्रहणं परगुणानां शौर्यादीनामादाने । भर्तुः स्वामिनोऽपरित्यागेऽमोचने कार्पण्यं कृपणत्वम् । ये च सेवका विद्यमानेऽपि स्वान्मनि जीवन्ति मन्यन्त्यस्वार्थानसकलेन्द्रियवृत्तयोऽस्वार्थानां अनायत्ता सकलेन्द्रियाणां वृत्तयो येषां ते न पश्यन्तोऽपि विलोकयन्तोऽप्यन्धा इव गताश्वा इव । परच्छिद्वान्वेषणेऽन्वयमिति भावः । शृण्वन्तोऽपि वर्णयन्तोऽपि बधिरा इव । परापवादश्रवणेऽन्यर्थः । वाग्मिनोऽपि वचनविनोऽपि मूका इत्यादि । परदूषणवत्तत्त्वतायामिति भावः । 'वाग्मी वाचस्पती पटो' इति विश्वः । जानन्तोऽपि जडा इव मूखा इव । प्रभुप्रतिपादनकयादिश्रवणेऽन्यर्थः । करश्च चरणाश्च करचरणम् । 'द्वन्द्वं प्राणिनाम्' इत्येकवचनम् । अनुपहतमखण्डितं करचरणं येषां ते तथैव विद्या अपि पद्मव इव श्लोका इव, पद्मव इव अकिञ्चिन्ना निरर्थका स्वान्मनः स्वस्वामिनोऽपि पतेन्विन्ता नैवादशा मुमुक्षुस्त्वान्मनाः ।

देवस्य च स्थाने देवी वर्तते । तदाज्ञापितं कृतमवधारयतु देवी' इत्युक्त्वा मेघनादस्त्वरित-
कनमानं कुमारवालसेवकमाहूय तैः सह व्यसर्जयत् ।

अथ सुवहुदिवसापगमे वार्ता विनोताम्यन्ती चन्द्रापीडस्यैवागमनायोपयाचितं कर्तुमव-
न्तीनामनगरीदेवतानामवन्तीमातृणामायतनं निर्गता विलासवती 'देवि, दिष्ट्या वर्धसे ।
प्रसन्नास्तेऽवन्तिमातरः । परागता युवराजवार्ताहराः' इति सहसैव संप्रमप्रधावितात्परिज-
नादुपश्रुत्यानन्दवाष्पजललुलितया जलाद्रेंन्दीवरस्रजेव विक्षेपदीर्घया दृष्ट्यार्चयन्तीव चिरं
दृष्ट्वा ककुभो मृगाङ्गनेव परिभ्रष्टवालपोता पूरुक्त्य प्राकृतेवार्ता 'केनेदममृतं मे वाक्छलाद्वृष्टम्,
कस्यानुकम्पास्मिञ्जने जाता, केन दृष्टाः कियदूरे वर्तन्ते, किं वा तैः कथितं कुशलं मे वत्स-
स्य' इति पृच्छन्त्येवाद्राक्षीदितस्ततो यथादर्शनसंबन्धशः प्रधावितेन नरपतिप्रतिबद्धेनाप्रति-
बद्धेन चोज्जयिनीनिवासिना जनेर्नागतः 'युवराजः कियदूरे भवद्भिः परित्यक्तः, दिवसेष्वेतेषु
क वर्तते, क वा भवद्भिर्यात्वा दृष्टः, क वातिकष्टस्तेनातिवाहितो वाहनमात्रसाधनेन धारा-

चन्द्रापीडस्य च स्थाने देवी वर्तते । तत्तस्मादाज्ञापितमादिष्ट कृत निष्पादित देवीकादम्बर्यवधारयतु जानातु ।
इत्युक्त्वैत्यभिधाय मेघनादस्त्वरित[क]नामान कुमारवालसेवक चन्द्रापीडभृत्यमाहूयाह्वानं कृत्वा तैर्लेखहारकैः
सह व्यसर्जयत्प्राहिणोत् ।

अथेति । तत्प्रेषणानन्तरं सुवहनामनेकेषां दिवसानामपगमे सति वार्तां प्रवृत्तिं विनोताम्यन्ती खेदं कुर्वन्ती
चन्द्रापीडस्यैवागमनायोपयाचितं वाञ्छितं कर्तुं विधातुमवन्तीनामनगरीदेवतानां विशालापुरीदेवानामवन्ती-
मातृणां ब्राह्मणाद्या मातरं सप्त तासां चायतनं गृहं निर्गता निर्याता । इतश्च हे देवि, त्वं दिष्ट्या भाग्येन
वर्धसे दृष्टिं प्राप्नोषि । प्रसन्नास्ते तवावन्तिमातरः । युवराजवार्ताहराश्चन्द्रापीडकिंवदन्तीकथकाः । सदेश-
हरा इत्यर्थः । परागता समायाता इति सहसैवैकपद एव संप्रमेणादरेण प्रधावितात्परिजनात्सेवकजनादुप-
श्रुत्याकृष्णानन्दवाष्पजलं हर्षाश्रुपानीयं तस्मिँल्लुलितया लुठितया जलक्लिन्नया । नीलसाधर्म्यादुत्प्रेक्षते—
जलाद्रेंन्दीवरस्रजेव जलनुन्ननीलपद्ममालयेवार्चयन्ती पूजयन्तीव विक्षेपेण दीर्घया दृष्ट्या दृशा चिरं चिर-
कालं ककुभो दिशो दृष्ट्वावलोक्य पर(रे)भ्रष्टो गतो वालो मूर्खं पोतं शिशुर्यस्याः सा तथा । 'वालोऽर्भके
च मूर्खे स्यात्' इत्यमरः । एवविधा मृगाङ्गनेव हरिणीव पूरुक्त्योच्चै रटित्वा प्राकृतेव पामरेवार्ता पीडिता
केन वार्ताकेन वाक्छलाद्वचनोपवेरिदममृतं पीयूषं वृष्टम् । तेन वचनच्छलादमृतमेव वृष्टमिति भावः । अ-
न्मिजने कस्य पुंसोऽनुकम्पा दया जाता समुत्पन्ना । केन पुसा दृष्टा अवलोकिता । क वा दृष्टा कुत्र दृष्टा ।
कियदूरे दविष्टे वर्तन्ते । किं वा तैः कथितं प्रोक्तं मे मम वत्सस्य पुत्रस्य कुशलं कल्याणमितीतस्तत् । पृच्छ-
न्त्येव प्रश्नं कुर्वन्त्येव तादृशहारकान्द्रुत एवाद्राक्षीद्विलोकितवती । त्वरितकसमेतास्तालेखहारकानालोक्य
निरीक्ष्य तस्मिन्नेव मातृगृहाङ्गणे स्थिता विलासवती तेषामाह्वानायादृतायादिदेशाज्ञा[पि]तवती । कथंभूता-
तेखहारकान् । इत्येतानि चान्यानि च प्रतिपदं चरणन्यासं पृच्छ्यमानानपि प्रश्नविषयीक्रियमाणानप्यदत्तव-
चनोऽव्ययितप्रतिवचसः । एतानि कानिचपेक्षायामाह—यथादर्शनेति । यथादर्शनं यथावलोकनं तस्य
सर्वत्र सवन्धेभ्यः प्रधावितेनातिव्रितेन नरपतिप्रतिबद्धेन नृपसत्तेनाप्रतिबद्धेन राजसपर्यावर्जितेन चो-
ज्जयिनीनिवातिना विशालावास्तव्येन जनेनागतं समायातो युवराजश्चन्द्रापीडो भवद्भिर्युष्माभिः कियदूरे
परित्यक्तो मुक्तः । एतेषु दिवसेषु क वर्तते । भवद्भिर्युष्माभिलेखहारकैः क वा कुत्र यात्वा गत्वा दृष्टोऽवलो-
कितः । तेन युवराजेन वाहनमात्रसाधनेन केवलध्वन्येनातिगृतेतिदुःखदो वाराधरागमो जलदसमयं क

१ स्वरितः । २ उमानेवदः । ३ अथ ना दृष्टः । ४ वार्तायाः । ५ उत्तान्यती । ६ उपयाचितकम् । ७ अवन्तीनगरदेव-
तानामवन्तीमातृणां ; अवन्तिनगरदेवतानामवन्तिमातृणाम् । ८ वार्ता । ९ नममप्रमप्रधावितात् । १० परिचारिकानात् ।
११ पूरुक्त्यः । १२ दृष्टः । १३ वर्तते । १४ तेन, जननः । १५ यथादर्शनं सवधः । १६ अनुगतः ; आयातः । १७ गत्वा ।

धरागमः । तुरगपृष्ठगतस्य मन्ये वहत एवास्यापक्रान्तस्त्वरितक एतद्वेत्ति, किमनेन वेदिते-
नापि । एतत्कथयतु यदर्थमयं क्लेशः कृतो युवराजेन । स दृष्टो वैशम्पायनः प्रत्यानीतो वा ।
मिलितोऽस्य पत्रलेखासहितो मेघनादः । दैतः कथं कश्चिदपि संदेशो देववर्धनेन । मे मित्र-
मेवासावधारभ्य राभसिकतथैव विनाशं बलाद्गतस्य बालधर्मणो वत्सस्य विभेम्येव वार्ता
पृच्छन्नपि । जीवत्यसावस्य वाजी या युवराजेन प्रसादीकृतः । प्रसीदत । सादिनां प्रथमस्य
पृथुवर्मणो मातुलस्य मे कथयत वार्ताम् । उत्प्रेक्षामहे महानश्ववारैरनुभूतः क्लेश इति । कुशल
महाश्वपतेरश्वसेनस्य । श्वशुरोऽसावस्माकम् । विस्मयः कृतोऽस्मत्पिबापि, यच्चिह्नकमपि
भवतां हस्ते न किञ्चित्प्रहितम् । आहितभर एवासौ युवराजभवने दृष्टो भवद्विभ्राता मे भर-
तसेनः । सपरिजनस्य मेनापतेर्भद्रं भद्रसेनस्य । सेवाव्यसनी सूनुर्मे कुमारवर्मा । तत्र च-
लगतिर्वैलाधिकृतस्य का वार्तावन्तिसेनस्य । रोपितस्तेनासीनासीरार्थं युवराज राजकुले क-
प्रसादवित्तो वैर्धमानो मान्यते वा केन वा किं लब्धमेतावद्भिर्दिवसैः । राजनिका बहव
खल्वभिनवसेवका जाताः । यातु तावत्सर्वमेवान्यत् । येन दृष्टः स कथयतु सर्वसेनमूतोर्वी-
रसेनस्य वार्ताम् । पितर्युपरते प्रथममेव स प्रविष्टो यात्राम् । मात्रास्य दुःखान्तरितप्रलाप्र-

वातिवाहितः कुत्रातिक्रान्तः । अहं च मन्येऽस्य युवराजस्य तुरगपृष्ठगतस्याश्वात्कृतस्य वहत एव व्रजत एवा-
पक्रान्तो गतो वर्षासमयः^(१) त्वरितक एतत्पूर्वोक्तं वेत्ति जानाति । अनेन वेदितेनापि ज्ञातेनापि किम् । एत-
न्मदुक्तं कथयतु ब्रूहि यदर्थं यद्वेतोयुवराजेन चन्द्रापीडेनायं क्लेशः कृतो विहितः । स वैशम्पायनो दृष्टोऽ-
लोकितः प्रत्यानीतो वा पश्चादानीतो वा । अस्य युवराजस्य पत्रलेखामहितो मेघनादो मिलितः संप्रदितः ।
देववर्धनेन नात्रा पुनः कश्चिदपि संदेशो वाचिकः कथं दत्तो वितीर्णः । अश्वारभ्याद्यप्रबलणो मे मम मित्र-
वर्तते । राभसिकतथैवानालोचितवृत्तैव बलाद्धटाद्विनाशं बलात्पायेयाद्गतस्य प्राप्तस्य बालधर्मणो वत्सस्य पु-
त्रस्य वार्ता किंवदन्ती पृच्छन्नपि प्रश्रयन्नप्यहं विभेम्येव भयं प्राप्नोम्येव । अग्रां जीवति प्राणित्वस्य युवरा-
जेन चन्द्रापीडेन [यो] वाजी तुरगमः प्रसादीकृतः प्रदत्तः । यूयं प्रसीदत प्रमत्ता भवत । सादिना यं वृत्ता

पतिमरणशोकादशनक्रियैव परित्यक्ता । न विद्म एवं कथं सा जीवति' इत्येतानि चान्यानि च प्रतिपदं पृच्छयमानानप्येदत्तवचसो नासाग्रस्थितमन्युगर्भदृष्टीनाविष्टानिवाध्वश्रमनिःसहा-
ज्ञानपि पदाकृष्टिसंभावितोद्यमायासितया गत्या गच्छतश्चातिमलिनपटच्चराच्छादितानसंस्का-
रमलिनकायाननैकोद्ग्राध्वधूलिपरुपमूर्धजान्ध्वजानिवाध्वक्लेशस्योश्रयानिव श्रमस्य पदन्या-
सानिव दौर्मनस्यस्यावासानिव प्रवासस्य संदर्भानिव सर्वदुःखानां दूरत एव त्वरितकसमेतां-
स्ताह्वेखहारकान् । आलोक्य तस्मिन्नेव मातृगृहाङ्गणे स्थिता तेपामाह्वानायादिदेश । अनन्तरं
चातर्कितापतितदर्शनद्विगुणितदुःखावेगान्मुषितानिवोन्मुक्तानिवेन्द्रियैर्दारुमयानिव शून्यशरी-
रान्निर्जीवानिवोपसर्पतः पुरस्तात्पतन्तीव वाष्पान्वा साध्वसस्खलितचरणकमला कतिचिद्रत्ना
पदानि गद्गदतरमुच्चैरकृतप्रणामानेवावादीत्—'भद्राः, कथयताशु वत्सस्य मे वार्तामात्रम् ।
इदं त्वन्यथैव किमपि कथयति मे हृदयभ्रंशप्रत्ययमेवाश्रयते । वत्सो दृष्टो वा न भवद्भिः'
इत्येव पृष्टास्तु ते सहसागतवाष्पवेगमवनिनिवेशितोत्तमाङ्गाः प्रणामापदेशेनोत्सृज्य कृच्छ्रादिवा-
भिमुखमुन्नमितवदना वैयज्ञापयन्—'देवि, दृष्टोऽस्माभिरच्छोदसरस्तीरे युवराजः । शेषमेव

नूतन पतिमरणशोको भर्तृमृत्युशुक्तस्मादशनक्रियैव भोजनविधिरेव परित्यक्तोज्झिता । न विद्म न जानीम ए-
वममुना प्रकोरेण सा कथं जीवति कथं प्राणिनि । आदिदेशेन्यन्वयस्तु पूर्वमेवोक्तः । इतो लेखहारकान्विशेषय-
नाह—'नासेति । नामाग्रे नासिकाप्रान्ते सस्थितो मन्यु दैन्य गर्भे यस्या एवविधा दृष्टीर्दृशो येषां ते तथा
तान् । आविष्टानि भूतग्रस्तानि वाध्वश्रमेण नि सहायसक्तान्यज्ञानि येषामेवविधानपि पदानामाकृष्टिराकर्षस्तेन
संभावितोऽनुमितो य उद्यम उद्योगस्तेनायासितयायास प्राप्तया गत्या गच्छतो व्रजतोऽतिमलिन यत्पटच्चर जीर्ण-
वस्त्रम् । ['पटच्चर जीर्णवस्त्र'] समौ नक्तककर्पटौ' इत्यमरः । असंस्कारेणानधिवासनेन मलिनो मलाक्रान्तः कायो
येषां ते तान् । अनेका विविधा उत्प्रावत्येन वद्धा लग्ना अध्वधूलयो मार्गरेणवस्ताभिः परुषा कठिना मूर्धजाः
क्लेशा येषां ते तथा तान् । लग्नधूलिसाम्यादुत्प्रेक्ष्यते—अध्वक्लेशस्य मार्गखेदस्य ध्वजानिव चिह्नानिव । 'ध्वज-
त्रिते पताकाया ध्वज शौण्डिकशेफयो' इति विश्वः । श्रमस्याश्रयानिवाधारानिव, दौर्मनस्यस्याप्रसन्नचित्तस्य
पदन्यासानिव, प्रवासस्य परदेशगमनस्यावासानिवालयानिव, सर्वदुःखानां सदर्भानिव गुम्फानिव । अनन्तरं
चेति । तदाह्वानानन्तरमतर्कितमचिन्तितमापतित सजात यद्दर्शनमवलोकन तेन द्विगुणितो दुःखावेगो येषां
ते तथा तान् । मुषितानिव चौरैर्लुण्ठितानिव, इन्द्रियैः करणेरुन्मुक्तानिव ल्यक्तानिव, दारुमयानिव काष्ठनि-
र्भितानिव, शून्यशरीरान्निर्जीवानिव विगतात्मन इव, उपसर्पत समीप आगच्छत पुरस्तात्पतन्तीव स्रसन्तीव
वाष्पेणाश्रुणान्वा गताक्षा साध्वस भय किं कथयिष्यन्त्येत इति वितर्कजनित तस्मात्स्खलित स्खलना
प्राप्त चरणकमल यस्यां ना तथा कतिचित्पदानि गत्वा गद्गदतर यथा स्यात्तथा उच्चैर्वाढस्वरेणा-
कृतप्रणामानेवाविहितनमस्कारानेव तानवादीत् । भद्रा, यूयमाशु शीघ्र मे मम वत्सस्य वार्ता-
मात्रं वक्ष्यते । इदं तु मे मम हृदयं चेतोऽन्यथैव किमपि कथयत्यप्रत्ययमेवाविधावासमेवाश्रयते ।
मे मम वत्सो दृष्टोऽवलोकितो भवद्भिर्युष्माभिर्न वेति । इत्येव पृष्टास्तु ते लेखहारका सहसैव सद्य एवाग-
तो वाष्पवेगो यः सा स्यात्तथावनौ निवेशितं स्थापितमुत्तमाङ्गं शिरो यैस्ते तथा प्रणामापदेशेन नमस्कृतिमिषेणो-
त्सृज्य कृच्छ्रादिवा-भिमुखमुन्नमितमुच्चैः वदन् यैस्ते तथा व्यज्ञापयन्विजतिं चकुः । किं क-
थयताशु वत्सस्य मे वार्तामात्रम्—'देवीति । दे देवि, अच्छोदसरस्तीरेऽस्माभिर्युवराजो दृष्टः । शेषमवशिष्टमेव

१. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

त्वरितको निवेदयिष्यति ।' इत्यभिवदत् एव तानुद्वाष्पमुखी प्रत्युवाच—'किमपरमयं तपः
निवेदयिष्यति । दूरतः प्रभृत्यपसृतप्रहर्षेणैवोपसर्पणेन प्रतिलेखमालिकाशून्यैः शिरोभिरा
षण्णदीनैराननैः प्रयत्नसंरक्षिताश्रुमोक्षदुःखिताभ्यां लोचनाभ्यां मन्मुखसमक्षमधारणेन
दृष्टेर्यदावेदितव्यं तद्वद्विरावेदितम् । हा वत्स, जगदेकचन्द्र, चन्द्रापीड, चन्द्रान
चन्द्रशीतलप्रकृते, चन्द्राभिरामगुण, लोचनानन्दभूत, किं भूतं ते येन नागतोऽसि त
चन्द्रापीड । पीडिता ब्रवीमि न कोपादुपालभमाना । न युक्तमेतत्तवाम्ब, न परिलम्बं म
गपि करोमीति तथा मे पुरः प्रतिज्ञायान्यत्र काप्यवस्थातुम् । वत्स, गच्छत एव ते मया
हतहृदयस्य शङ्कयैव ज्ञातं दुष्करं मे वत्सस्य पुनर्मुखावलोकनमिति । बलाद्रतोऽसि ।
करोमि । को वात्र दोषो वत्सस्य । मन्दभाग्याया समैवैतान्यपुण्यानां विलसितानि । भ
न्त्यपुण्यवत्योऽपि लोके न पुनर्मया सदृशी पापकारिणी । यस्यास्त्वमेक एवमकाण्ड ए
च्छिद्य कापि नीतोऽस्ति । विप्रलब्धास्मि दग्धवेधसा । वत्स, सुदूरस्यापि पादयोः पता
ते । निवर्तस्वैकवारम् । अम्बेत्यालपतस्ते वदनमवलोकयितुमुत्कण्ठितं मे हृदयम् । जा

त्वरितको युवराजभृत्यो निवेदयिष्यति कथयिष्यति । इत्यभिवदत् एवेति श्रुत्वा एव तानुद्भवं बाष्पो नेत्रा
यस्मिन्नेवभूत मुखमानन यस्याः सा विलासवती प्रत्युवाच प्रत्यब्रवीत् । किमपरमन्यदयं तपस्वी वराक
शोच्य इति यावत् । निवेदयिष्यति । दूरतः प्रभृति दूरादारभ्यापसृतो दूरीभूत प्रहर्षो यस्मादेवभूतेनोप
र्पणेन समीपागमनेन प्रतिलेखाना ततः प्रहितपत्राणा मालिकाशून्यैः सप्रहितैः शिरोभिरुत्तमाङ्गैरासमन्त
द्विपण्णानि विलक्षाणि च दीनानि दुःखितानि चाविपण्णादीनान्येवभूतैराननैर्मुखैः प्रयत्नेनोद्यमेन संरक्षितम
मोक्षण तेन दुःखिताभ्या लोचनाभ्या नयनाभ्या नेत्राभ्या दृष्टेर्दृशो मन्मुरासमक्ष यदधारणमप्यपन तेन
यदावेदितव्यं निवेदनाहं तत्सर्वं भवद्विरावेदितं कथितम् । हा इति खेदे । हे वत्स हे पुत्र, हे जगति लो
एकोऽद्वितीयश्चन्द्र, हे चन्द्रापीड । चन्द्रवदानेन मुख यस्य तस्य सवोधनम् । चन्द्रवच्छीतला शिशिरा
कृतिः स्वभावो यस्य तस्य सवोधनम् । चन्द्रवदभिरामा उज्ज्वला गुणा यस्य तस्य सवोधनम् । लोचनान
नेत्राणामानन्दभूतः प्रमोदभूतस्तस्य सवोधनम् । ते तव किं भूतं किं जातं येन हे तात पुत्र चन्द्रापीड, त
नागतो नायातोऽसि । 'तात पितरि पुत्रे च' इत्यनेकार्थः । पीडिताहं ब्रवीमि । न कोपात्कोपादुपालभमा
नोपालम्भं ददाना । किं कथितवर्तीत्याह—न युक्तमिति । हे अम्ब हे मात, न परिलम्बं विलम्बं म
नागपि करोमीति तथा तेन प्रकारेण पुरोऽग्रे प्रतिज्ञाय प्रतिज्ञा कृतवान्यत्रान्यन्मिन्स्थले काप्येवमप्यु
युक्तमेतत् । हे वत्स हे पुत्र, ते तव गच्छत एव व्रजत एव मयाम्य हतहृदयस्य हतचेतस्य शङ्कयैवै
यैवेति ज्ञातमवगतम् । इतिज्ञान्यमाह—दुष्करमिति । दुष्करं कठिनं मे वन्मस्य पुनर्मुखावलोकनमिति
वक्रतिरीक्षणमिति । बलाद्रतात्त्वं गतोऽस्ति । किं करोम्यहम् । अत्र वन्मस्य पत्रस्य को वा दोषोऽपरा ।

दुर्लभक, न जानाम्येव किमा जन्मनः प्रभृति शैशवं ते स्मृत्वात्मानमनुशोचामि । उत यौवनाभोगैकारिणी वर्तमानां रूपशोभाम् । आहोस्विदवष्टम्भधीरामुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्यागामिनीं प्रभुताम्' इति । एवं विलपन्ती मामवलोक्य 'हृदयस्थितो मैवं कृथाश्चेतसि पुत्र, यथा विनापि मया जीवत्येव विलासवती । जात, त्वया विना जीवन्त्यापि पितुरेव ते कथं मया वदनं दर्शितम् । न वेद्मि किमपि । प्रियतया ते किमाकृतेः प्रत्ययादुत स्त्रीजनसहभुवो मूढभावादेवेत्यद्यापि न श्रद्धाति मे हृदयमनिष्टं ते । येन न सहस्रधा स्फुटति । स्फुटीकर्तुं च वार्ता भीता ते त्वरितकोपनीतामेव नेच्छामि । वरमनाकर्ण्यैवाश्रवणीयमुपरतास्मीति । तात, किं ब्रवीषि यथा किममुना सुतस्नेहानुचिते लोकलज्जाकरेण वैकुण्ठेनेति । एषा स्थितास्मि ते वत्स, वचनात्तूष्णीम् । न रोदिमि ।' इत्यभिदधानैवासन्नसखीजनावलम्बितशरीरा मोहमगमत् ।

अथानेकसहस्रसंख्येन प्रधावता विलासवतीपरिजनेनावेदिते तस्मिन्वृत्तान्ते मन्दरास्फालनोद्वेलं इव महाम्भोधिरुद्भ्रान्तचेताः ससंभ्रममुत्थायार्यशुकनासद्वितीयो यामावस्थितां

दुर्लभो दुः प्रापस्तस्य सवोधनहेदुर्लभक, अहं न जानाम्येव न वेदयेव । किमाजन्मनः प्रभृत्युत्पत्तेरारभ्य प्रारभ्य ते तव शैशवं बाल्यं स्मृत्वा स्मरणं कृत्वात्मानं खमनुशोचामि शोकविषयीकरोमि पश्चात्तापं करोमि । उतेति पक्षान्तरे । यौवनस्य तारुण्यस्याभोगो विस्तारस्त करोतीत्येवशीला सा तथा ता वर्तमाना सप्रति समयवर्तिनी रूपशोभा सौन्दर्यश्रियं स्मृत्वानुशोचामि । तथा । आहोस्विदिति वितर्के । अवष्टम्भं प्रारम्भस्तेन धीरा स्थिरामागामिनीमेत्यत्कालभाविनी प्रभुताभैश्वर्यमुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य विमृश्य विमृश्यानुशोचामि । इत्येव विलपन्ती विलापं कुर्वन्ती हृदयस्थितश्चित्तान्तर्गतो मा विलासवतीमवलोक्य निरीक्ष्य मामे(मै)व चेतसि कृथा व्यवस्था । किं तदित्याह—यथेति । हे पुत्र, यथा मया विनापि चन्द्रापीडं विनापि विलासवती जीवत्येव । तर्हि मृता कथं नेत्याह—जातेति । जातं हे पुत्र हे [व]त्स, त्वया विना भवद्व्यतिरेकेण जीवन्त्यापि जीवनं धारयन्त्यापि पितुरेव ते तव कथं मया वदनं मुखं दर्शितं दृग्विषयीकारितम् । अत्रार्थं हेतुमाह—न वेद्मीति । अहमत्र कारणं किमपि न वेद्मि न जाने । सशयारुढत्वेन सम्यक्तया नावबुध्ये इत्यर्थः । एतदेव स्पष्टयन्माह—प्रियतयेति । ते तव प्रियतया वदन्तया किमाकृतेराकारस्य प्रत्ययाद्विश्वासादुत स्त्रीजनस्य सहभुवः सहोत्पन्नस्य मूढभावादेवाज्ञानभावादेवेत्यद्यापि साप्रतमपि ते तवानिष्टमशुभं मे मम हृदयं न श्रद्धाति न श्रद्धते । येन कृथा सहस्रधा सहस्रप्रकारेण न स्फुटति न स्फोटं प्राप्नोति । अहं भीता सती ते तव त्वरितकोपनीता प्रापितामेव वार्तां प्रश्रुति स्फुटीकर्तुं प्रकटीकर्तुं नेच्छामि नाभिलषामि । अश्रवणीयं श्रवणायोग्यमनाकर्ण्यैव परमिति । उपरतास्मि । हे तात, किं त्वमिति ब्रवीषि वदसि । यथा किं सुतस्नेहस्यानुचितेनायोग्येनामुना वेदयेन वेदयेन विदुलव तेनेति । एषा विलासवती हे वत्स, ते तव वचनात्तूष्णीं मौनं स्थितास्मि । न रोदिमि । इत्यभिदधानैवेति श्रुवाणैवासन्नं समीपवर्ती यः सखीजन आलम्बितशरीरावलम्बितशरीरा गत्या संवदिधा मोहं मूर्च्छामगमदन्वगात् ।

अथेति । मूर्च्छामगमनान्तरमनेकसहस्राणि सख्या रस्यैवभूतेन प्रधावतेतन्तस्त्वरितगत्या गच्छता विलासवतीपरिजनेन तस्मिन्वृत्तान्तं उदन्तं आवेदिते जापिते सति मन्दरस्य मेरोरास्फालनेनोद्वेलं वेला यस्य स उद्वेलो सोऽपि समुद्रस्तद्वदिव । क्वचित् 'आस्फालनेनोच्छलितं इव' इति पाठः । उद्भ्रान्तं चेतो यस्य स तथा मन्दरस्य समुद्रस्याप्युत्थानं कृत्वा [आर्य]शुकनासो द्वितीयो यस्य स तथा । राज्ञो विशेषणम् । यामा-

१ एतिरिक्तं, २ वर्तमानस्य, ३ वर्तमानस्य, ४ पुनरेवम्, ५ किमिति, ६ वार्तां ते त्वरितकाङ्क्षितेव, ७ ब्रवीमि, ८ मया, ९ तेन स्नेहानुचितेन, १० उद्वेलितम्.

प्रजविनीं करेणुकामारुह्य रयादापिवन्निव पुरोराजमार्गं किं किमेतदित्युन्मुक्तार्तनादकलकलेन सर्वतः प्रधावता जनपदौघेनाकर्षन्निवोदैवासयन्निव पृष्ठतः सगोपुरादालकप्राकारभवनतोरणामुज्जयिनीं निर्जगाम नरपतिः । उपेत्य चावन्तीमानृगृहमवतीर्य तिर्यग्विपण्णोद्वाष्पवदनेन मलयजजलैश्च सिञ्चता, कदलीदलैश्च वीजयता, जलाद्रैश्च पाणिपल्लवैः संवाहनं कुर्वता, कथंकथमपि चेतनामापद्यमानां परिजनेनार्धोन्मीलितलोचनयुगामुष्णकालकमलिनीमिव विलासवतीमपश्यत् । दृष्ट्वा च सहसा प्रवृत्तेन नेत्राम्भसा मूर्च्छावशेपापनयनाथैर्व सिञ्चन्मसुपविश्य पार्श्वे स्पर्शामृतवर्षिणा करेण ललाटे चक्षुषि कपोलयोरुरसि बाहोश्च मृगच्छने शनैर्वाष्पगद्गदमवादीत्—‘देवि, यदि सत्यमेवान्यादृशं किमपि वत्सस्य चन्द्रापीडस्य ततो न जीव्यन्त एव । किमर्थमयमात्मा वत्सस्य कृते सकललोकसाधारणेनामुना वैकुण्ठोपगमेन तुच्छतां नीयते । इयन्ति शुभान्युपात्तानि कर्माणि । किमपरं क्रियते । नाधिकस्य भाजनं सुखस्य वयम् । अनुपातं हि हृदयताडनमपि कुर्वद्भिर्न लभ्यत एवात्रात्मेच्छया । विवि-

वस्थितां चतुष्क्रिकास्थिता प्रजविनीं प्रकृष्टवेगवतीं करेणुका हस्तिनीमारुह्यारोहणं कृत्वा ग्याद्वेगात्पुगेऽग्रे गजगामं श्रीपथमापिवन्निवापानं कुर्वन्निव । किं किमेतदित्युत्क्रान्त उल्लितो य आर्तनादकलकल शब्दं कोलाहलस्तेन सर्वतोऽभितः प्रधावता जनपदौघेन नरममूहेनाकुर्वन्निवाकृष्टिं विदवन्निव । ‘भवेजनपदो देशे जने जनपदोऽपि च’ इति विश्वः । पृष्ठतः सगोपुरादालकप्राकारभवनतोरणाम् । तत्र गोपुरं प्रतोली, अदालकं प्राकाराग्रस्थितरणगृहम्, प्राकारो वरणः, भवनानि गृहाः, तोरणानि प्रतीतानि, एतैः सह वर्तते या गा तामुज्जयिनीं विशालामुदवासयन्निवोद्वशीकुर्वन्निवैवन्निवो नरपतिस्तापपीडो निर्जगाम निर्यया । मनर्था इति शेषः । अवन्तीमानृगृहमुपेत्य समीपमागत्य तिर्यगवतीर्योत्तीर्य विलासवतीं राजापश्यद्दर्शं । अर्धोन्मीलितलोचनयुगं नेत्रयुग्मं नयनद्वन्द्वं यया सा ताम् । अर्धोन्मीलनमाम्यादुत्प्रेक्षते—उष्णकालकमलिनीमिव श्रीममसयपद्मिनीमिव । पुनः किं क्रियमाणम् । [कथं] कथमपि महता कष्टेन चेतना चैतन्यं मजीकृत्यमापयता नासुत्पाद्यमानाम् । केन । परिजनेन परिच्छेदेन परिवारेण । परिजनं विगिनष्टि—विप्रणयेति । विप्रणयानि विलक्षाण्यद्वाष्पाण्यदश्चणि सुखान्याम्यानि यम्य म तेन । किं कुर्वता । मलयजं मलयभव चन्दनं तस्य ताल-

नर्मापरः कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै रोचते तत्करोति । नासौ कस्यचिदप्यायत्तः । एवं च परा-
धीनवृत्तौ सर्वस्मिन्न किं वास्माभिर्लब्धम् । वत्सस्यातिदुर्लभो जन्मोत्सवः संभावितः । अ-
ङ्कगतस्य मुखमवलोकितम् । उत्तानशयस्योच्चुम्न्य चरणवुत्तमाङ्गे कृतौ । जानुसंचारिणो
रेणुधूसरगरीरस्याङ्गे लुलतः स्पर्शसुखमनुभूतम् । अव्यक्तमनोहारीणि प्रथमजल्पितानि
श्रोत्रे कृतानि । विचेष्टमानस्य बालचाटवो दृष्टाः । गृहीतविद्यस्य गुणवत्तयानन्दितं हृद-
यम् । उपारूढयौवनस्यामानुषी रूपशोभा शक्तिश्च प्रत्यक्षीकृता । अभिपिक्तस्य यौवराज्ये
शिरः समाघ्रातम् । दिग्विजयागतस्य प्रणमतः परिष्वक्तान्यङ्गानि । एतावदेव मनोरथशतवा-
ञ्छितस्य वस्तुतो न संपन्नं यद्वधूसमेतस्य निजपदे प्रतिष्ठां कृत्वा तपोवने न गतम् । सर्वा-
भिवान्छितप्राप्तिस्तु महत् । पुण्यराशेः फलम् । अपरमपि किं वृत्तं वत्सस्यैतदद्यापि न परि-
स्फुटं केनचिदेवं न कथितम् । एतावत्तु मयाव्यक्तमेव तदैव परिजनात्कथयतः कर्णे कृतम् ।
यथास्मत्प्रहितैर्लेखहारिभिः सहापरो वत्सस्य मे बालसेवकस्त्वरितकनामायातः । स वेत्ति

तमनाट्टीतमनुपार्जितं न लब्धत एव न प्राप्यत एव । नामेति कोमलामन्त्रणे । नाम निश्चयेन । विधिर्विधाता
ब्रह्मा अपरो द्वितीय कोऽप्यत्रास्ते । यत्तस्मै विधये प्रजापतये रोचते रुचिविषयीभवति तत्करोति विदधाति
न निष्पादयति । नास्तौ विविर्ब्रह्मा कस्यचिदप्यायत्त पराधीनः स्वायत्त एव । एव च सर्वस्मिञ्जने सर्वस्मिन्लोके
पराधीनवृत्तौ सत्यामस्माभिः किं न प्राप्तं किं न लब्धम् । अपि तु सर्वमेव सर्वस्वमेव प्राप्तं लब्धम् । एतदेव
प्रदर्शयन्नाह—वत्सस्येति । वत्सस्य पुत्रस्य सुतस्य चन्द्रापीडस्यातिदुर्लभोऽतिदुःप्रापो जन्मोत्सव उत्पत्ति-
महः सभाविता विहितो निष्पादितः । अङ्कगतस्य मुखमवलोकित वीक्षित निरीक्षितम् । उत्तानशयस्योर्ध्वान्न
उच्चास्यशयितस्योर्ध्वोर्ध्वान्न कृत्वा चुम्बन विधाय पादौ चरणानुत्तमाङ्गे शिरसि कृतौ विहितौ निष्पादितौ ।
जानुना नलशीलेन सचारिणो गमनशीलस्य गमनस्वभावस्य, अत एव रेणुधूसरस्य धूलिमलिनस्य धूलिकर्द-
मितस्याङ्गे कोट उत्तमो लुलतो लुठत स्पर्शसुख सन्धेयसातमालिङ्गनसुगममनुभूतम् । अव्यक्तोनाप्रकटत्वेनास्फुट-
त्वेन मनोहारीणि चारुणि प्रयमजल्पितान्यायभाषितानि पूर्ववाक्यानि श्रोत्रे कर्णे कृतानि धारितानि । विचे-
दमानस्य व्रीडा कुर्वाणस्य वालचाटव शिशुचाटूनि दृष्टा दृष्टिविषयीकृताः । ‘चटु चाटु प्रियप्रायम्’ इति हैमः ।
एहीतविषयस्य स्वीकृतकलाभ्यासस्य गुणवत्तया गुणस्वभावतया हृदयमानन्दित प्रसुदित हर्षितम् । उपारूढयौ-
वनस्य प्राप्ततारण्यस्य प्राप्तयौवनस्यामानुषी मनुष्येष्वसभाविनी रूपशोभा सौन्दर्यश्रीर्मनोहरश्रीः शक्तिश्च तद-
नुपायि सामर्थ्यं च प्रत्यक्षीकृता साक्षात्प्रत्यक्षादवलोकिता निरीक्षिता । यौवराज्ये कौमार्येऽभिपिक्तस्याभिपे-
क कारितस्य शिरो मस्तकं समाप्रातं चुम्बितम् । दिशामाशा ककुभा विजय आत्मसात्करणमात्माधीनमात्म-
नात्मादागतस्य प्रणमत प्रणाम कुर्वतो नमस्कार क्रियमाणस्याऽङ्गानि परिष्वक्तान्यालिङ्गितानि सन्धेयितानि ।
परमेताददेवतदेव मनोरमशतेनाभिलाषशतेन वाञ्छितस्य वस्तुनो न सपन्नं न जातम् । किं तदित्याह—य-
दिति । यधूनमेतस्यास्य निजपदे सपदे प्रतिष्ठा स्थापना कृत्वा तपोवने मुनिजनाश्रमे न गतं न प्राप्तम् । सर्वं
सकल समग्र यदभिदाञ्छितमभिपितं तस्य प्राप्तिश्च महतो गरीयस पुण्याशौ मुकृतसमूहस्य फल साध्यम् ।
अतः समग्रपदेषुप्याभावात्तत् प्राप्तमिति भावः । अपरमप्यन्यदप्यन्यतरदपि वत्सस्य पुत्रस्य चन्द्रापीडस्य किं
एतत् किमन्यत्र किं जातम् । एतदप्याप्यपरिष्फुटनप्रकटम् । यतः केनचिदेव पुनः मे मम न कथितं न नि-
वेदितम् । तस्मादगतं यन्मिलागयेनाह—[ए]तावदिति । एतावत्तु मयाव्यक्तमेवाप्रकटमेवास्फुटमेव
तदं परित्जनापरिचितोक्तममस्तपरिच्छदलोकावबध्यतो निवेदयतोऽन्योन्यम् । परस्परमिति शेषः । कर्णे
न श्रोत्रे एतत् श्रोत्रे कृतम् । तदेव प्रदर्शयन्नाह—यथेति । अन्तर्ग्रहितैल्लेखहारिभिः सदेशहारैः सहा-
पुनोऽनो मे मनः वत्सस्य मे मनः सुतस्य वालसेवक आवाच्याद्भृत्यता गतस्त्वरितकनामायातः । सर्ववृत्तान्तं

१ हरे = २ शरारव ४ रत्न लग्न . ५ मनोहराणि ६ गन्तव्यम्. ७ श्येतव्. ८ अत्र कथित मे. ९ तावत्.

सर्ववृत्तान्तम् । सोऽपि त्वया न पृष्ठ एवेति । तत्तु तु तावत्पृच्छामः । ततो जीवितमरणयो-
रन्यतरदङ्गीकरिष्यामः' इत्यभिवदत्येव राजनि परिजनान्तरितं त्वरितकमाहूय प्रतीहारस्त्व-
रितमारान्महीतलनिवेशितोत्तमाङ्गमालोकयतु देव इति दर्शितवान् ।

राजा तु तथा तमालोक्य चन्द्रापीडस्नेहान् 'एहोहि' इत्याहूय हस्तेनोत्तमाङ्गे स्पृष्ट्वादि-
ष्टवान्—'भद्र, कथय किं वृत्तं वत्सस्य येनागमनाय मया तन्मात्रामान्येन च लिखितेऽपि
नायातः । अनागमनकारणं वा किञ्चिन्न प्रतिलेखितवान्' इति । स त्वेवमादिष्टो राजागमनतः
प्रभृति यथावृत्तं कथयितुमारेभे । राजा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनवृत्तान्तं यावदाकर्ण्यतिशुभित-
शोकार्णवाक्रान्तिविह्वलः प्रसार्य करमार्तस्वरस्त्वरितकमवादीन्—'भद्र, विरम संप्रति । कथितं
त्वया कथनीयम् । मयापि श्रुतं यच्छ्रोतव्यम् । पूर्णो मे प्रश्नदोहदः । निवृत्तं श्रवणकौतुकम् ।
कृतार्थीभूता श्रुतिः । आनन्दितं हृदयम् । उत्पन्ना प्रीतिः । सुखं स्थितोऽस्मि । हा वत्स, त्वयैका-
किना स्फुटतो हृदयस्यानुभूता वेदना । निर्व्यूढा त्वया वैशम्पायनस्योपरि प्रीतिः । वयं दुःख-
भागिनो निस्त्रिणाः कर्मचाण्डालाः । येषां तवापि हृदयस्फुटने 'निर्विकारमेव' । देवि, वज्र-

ममप्रोदन्त न वेत्ति न जानाति । सोऽपि त्वया भवत्या न पृष्टो न प्रश्नित एवेति । तत् । [त] तु तावदाद्यो
पृच्छामः प्रश्नयामः । ततस्तदनन्तरं जीवितमरणयोरन्यतरदङ्गीकरिष्यामः स्वीकरिष्यामः । तज्जीविते जीवित
तन्मरणे मरणमिति भावः । इत्यभिदव(वट)लेवेति कथयत्येव राजनि तारापीडे परिजनेन परिच्छेदनान्तरित
व्यवहित त्वरितक नामान् कुमारवृत्त्य कुमारमेवकमाहूयाह्वानं कृत्वा निमन्त्रणं कारयित्वा प्रतीहारो द्वारपालक-
स्त्वरितं जीवितमारान्महीपात् । 'आराद्गमनीपयो' इति हैमः । महीतले वसुधावोभागे निवेशितं स्थापितमुत्तमा-
ङ्गिरो येनैवभूतमालोक्यतु पश्यतु देवो भवानिति दर्शितवानवलोकनं कारितवान् । 'आराद्गमनीपयो' इति विद्य ।

राजा तु वृषस्त्ववनीपन्तु तथा तेन प्रकारेण तं त्वरितकं नामान् मेवकमालोक्य विलोम्य निरीक्ष्य चन्द्रापी-
डस्य स्नेहान्प्रेमात्प्रीतिः । एह्येद्यागच्छागच्छेत्याहूयेति निमन्त्र्य हस्तेन करेणोत्तमाङ्गे मन्त्रके शिरसि स्पृष्ट्वा स्पर्शं कृ-
त्वादिष्टवान्कथितवानित्याह—हे भद्र, कथय ब्रूहि । वत्सस्य पुत्रस्य सूनोः किं वृत्तं किं जातं किमाचरणं निष्पन्नं
येन कारणेनागमनाय मया तन्मात्रामान्येन सचिवेन शुक्रनामेन मन्त्रिणा च लिखितेऽपि लिपीकृतेऽपि नायातो
नागतः । अनागमनकारणं वा न किञ्चित्प्रतिलेखितवानिति प्रतिलेखे लिपीकृतवानिति । स त्वेवमादिष्ट एव
कथितो राज्ञ आगमनं तन्मात्रप्रभृति यथावृत्तं यथाचरणं यथाभूतं यज्ज्ञातं कथयितुं वक्तुमारेभे प्राग्भूतं कृत-
वान् । राजा तु चन्द्रापीडहृदयस्फुटनवृत्तान्तं यावदाकर्ण्य सम्यङ्निश्चयं श्रुत्वातिशुभितं क्षोभं प्राप्ता य
शोकार्णवः शोकममन्त्रश्चिन्ताजलनिविन्मयाक्रान्तिगरुमणं कम्पनं तेन विह्वलो विह्वलः करं दग्गं प्रयाति ।

पद्वयम् । हे देवि हे पटराजि, वज्रसारतो पविमध्यतोऽप्यावयोरिदं हृदयं वक्षः कठिनतरमेव परुपतरमेव यत्र स्वयमात्मना सहस्रधा सहस्रप्रकारेण स्फुटति द्वैधीभवति । मरणदुःखाद्भीरवो भीरुका भयसहिता अमी प्राणा असौ वत्स पुत्र चन्द्रापीड न स्वयं नात्मनानुगच्छन्त्यनुव्रजन्ति । तदिति हेत्वर्थः । उत्तिष्ठोत्थानं कुरु । यावदेवातिदूरमतिदविष्टमनिकटं न प्रयात्येव न व्रजत्येव एकाकी वत्सस्तावदेवानुगमनाय पृष्ठे यानाय प्रयतामहे प्रयत्नं कुर्महे । सशोकं शोकेन सहवर्तमानं सशोकं यथा स्यात्तथा शुकनासः, किमद्यापि तिष्ठस्ववस्थानं करोषि । अयं स कालः स्नेहस्य प्रीतेः । स्वयमात्मना महाकालायतनसमीपे महाकालनाशत्रेश्वरचैत्यं शिवालयं तस्य समीपेऽभ्यर्च्य निक्टे सपदि शीघ्रं परिचारकान्भृत्यान्सेवकाश्चितायां रचनं करणं तदर्थमादिशाज्ञां कुरु । ऋटिति शीघ्रं भो कष्टिका दासुरक्षका काष्ठरक्षणकारका काष्ठान्येवास्ति रचयत रचनां कुरुत गृहाकारेण गृहवद्वचनां कुरुत । भो ककुकिन । 'सौविदाद्वा ककुकिनं स्थापय्याः सौविदाश्च ते' इति हैमकोशः । एवं सकुचिताः सकोचं प्राप्ता यूयं किं तिष्ठतः स्थितिं कुरुत । गत्वा गमनं कृत्वा हुताशने वहावग्नौ यः प्रवेशं पतनं तत्रोपहरणानि यन्नाणि निष्कामयत वहिः कर्षणं कारयत । गृहाद्वहे पूजासामर्थ्यानयत समानयतेत्यर्थः । निष्कारणं निप्रयोजनं रुदितेन विलपितेन किम् । न किमपीत्यर्थः । हे देवि, अधुनोपरोधेन यः परिलम्बो विलम्बस्तेन विनाशेषः समग्रः कोशः भाण्डागारं द्विजा ब्राह्मणास्तेभ्यो दापय वितरणं कारय । अद्यापि कस्य कृते पाल्यते रक्ष्यते । अधुना साप्रतः क्षीणपुण्यस्य क्षामश्रेयसो मे मम पालनादिकं रक्षणादिकं क्षीणं रीणम् । भोगमिपतयो वसुधाधीशा राजानः, यथाभूमिमात्मीयस्थलं यात ब्र[ज]त यूयमुत्सृष्टा स्थ । लटि परस्मैपदे मध्यमपुरुषवहुवचनम् । यथा चासिंवास्य चन्द्रापीडस्य प्रजा दुःखं न जानन्ति नावबुध्यन्ते तथा यूयं परिध्यं विधास्यथ । कथं वान्तिवावशेष उर्वरितायो यस्य स तथा एव पू[भू]तो मे मम वत्सश्चन्द्रापीडः । ततः ममपरमन्यमपीशं सविधायं कृत्वा यामि व्रजामि । एव प्रकारेणातं च प्रलापिनं चार्तप्रलापिनं तारापीडमन्तेति ताराणात्मपीडं स्वपीडं यथैवविधया विलासवत्सैव वृतं धारितं शरीरं विग्रहो यस्य स तं नृपमार्ततरोऽतिपीडितरूपरितवः सैवको व्यज्ञापय । किं तदित्याह—देवेति । हे देव, हृदये वक्षसि स्फुटितिऽपि पातितेऽपि सुवराजं शरीरेण ध्रियते धार्यते । वैशम्पायनस्य च शापदोषादक्रोधवचनदोषाद्यथा जन्म येन प्रवर्णनान्यत्राप्यतिस्तथा निरवशेषं सर्वं देवो भवास्तावदादां पूर्वमार्दां शृणोत्वाकर्णयत्विति ।

तारापीडस्तु तदद्भुतमार्ण्यं कौतुकान्तरितशोकावेगो विगतनिमेषेण चक्षुषाविष्ट इव द-
त्तावधानस्तेन कथ्यमानं यथादृष्टं यथाश्रुतं यथानुभूतं च निरवशेषं तत्सर्वमश्रौषीत् । श्रुत्वा
च तमनेकचिह्नोत्पादितप्रत्ययमश्रद्धेयं च निरतिशयशोककारणं च विस्मयास्पदभूतं च दुः-
श्रवं च कौतुककरं च युवराजवैशम्पायनयोर्वृत्तान्तमीपदिव विवर्तिताननो विमर्शमिति-
तारकां दृष्टिं निर्विशेषावस्थे शुक्नासमुखेऽभ्युपातयत् । सुहृदस्तु स्वयं दुःखिता अपि नि-
धानीकृत्यात्मदुःखं सुहृदुःखापनोदायैव यतन्ते । यतः शुक्नासस्तदवस्थोऽपि स्वस्थवद्वनिप-
तिमुवाच—‘देव, विचित्रेऽस्मिन्संसारे संचरत्सु सुखदुःखमयेषु देवासुरतिर्यग्योनिमानुषेषु
त्रिगुणात्मनः प्रधानस्यापि परिणामात्परमाण्वादेर्ब्रह्माण्डपर्यन्तस्योत्पत्तिस्थितिप्रलयकारणस्य-
श्चरस्येच्छया धर्माधर्मसाधनानामिष्टानिष्टफलसंबन्धकारिणां कर्मणां वा शुभाशुभानां विपरीत-
भावाद्वा स्वयमेवानेकप्रकारमुत्पद्यमानस्य तिष्ठतो विनश्यतो वानियतवृत्तेः स्थावरजङ्गमस्य
न कदाचिदवस्था सा या न संभवति । तत्कुतोऽयं देवस्यात्र वस्तुनि विमर्शः । यदि युक्ते-

तारापीडस्त्वद्भुत चित्रमाकर्ण्य श्रुत्वा कौतुकेनाश्चर्येणान्तरितो व्यवहित शोकावेगो यस्य स तथा विगतनिमे-
षेण गतनिमेषेण चक्षुषा नेत्रेणात एवाविष्ट इव भूतग्रस्त इव दत्तमवधान चित्त येन स । राज्ञो विशेषणम् ।
तेन त्वरितकेन कथ्यमान निवेद्यमान यथादृष्टं यथावीक्षित निरीक्षित यथाश्रुत यथार्कणित यथानुभूत
साक्षात्कृत च निरवशेषं तत्सर्वमश्रौषीदकर्णयामास । अनेकचिह्नरत्नेकाभिज्ञानरूपादितो जनितो निपा-
दितः प्रत्ययो विश्वासो यस्य स तम् । अश्रद्धेय श्रद्धातुमयोग्य च निरतिशयो भूयान्य शोक गुणस्य
कारण निदानं च विस्मयस्य कौतुकस्याश्चर्यस्यास्पदभूत पात्रभूत स्थानभूत च दुःश्रवं च दुःखेनार्कणीय
च कौतुककरं च विस्मयकरं चाश्चर्यकरं चैवविद्यमेतादृशं युवराजवैशम्पायनयोर्वृत्तान्तमुदन्तं श्रुत्वा चाकर्ण्य नेप-
दिव विवर्तितं पराङ्मुखीकृतं पथान्मुखीकृतमानसं मुखं येन स । राज्ञो विशेषणम् । विमर्शो विचारो धितं हस्तेन
स्तिमिता निश्चला तारका कनीनिका यस्यामेवविद्यामेतादृशी दृष्टि दृशम् । निर्गतो विशेषो यस्याः सा निर्गतवि-
शेषा । एवविधावस्था दशा यस्य स तथा तस्मिन् । स्वमदशावस्थ आत्मसदशावस्थे शुक्नासमुखे आननंऽभ्य-
ुपातयदस्थापयत् । यतः कारणान्सुहृदस्तु स्वयं दुःखिता अप्यात्मदुःखं निधानीकृत्य सुहृदा मित्राणां दुःखस्य सु-
हृदा वृष्टस्यापनोदायैव दूरीकरणायैव यतन्ते यत्र कुर्वन्ति । अतः शुक्नासस्तदवस्थोऽपि स्वस्थवद्वनि गोपनी-
निपतिं राजानमुवाच । किं तदित्याह—देवेति । हे देव, विचित्रे बहुविधेऽस्मिन्संसारे गच्छन्ति परिग्रानि

विचारात्कियन्त्यत्र युक्तिरहितान्यागमप्रामाण्यादेवाभ्युपगतान्यपि संवादीनि दृश्यन्ते । मुद्रावन्धाख्यानाद्वा विषप्रसुप्तस्योत्थापने कीदृशी युक्तिः । अयस्कान्तस्य चौयसः समाकर्षणे भ्रमणे वा, मन्त्राणां वैदिकानामवैदिकानां वानेकप्रकारेषु कर्मसु सिद्धौ, नानाविधद्रव्यसंयोगानां वामरणमरणमान्द्याद्युत्पादनापहरणवशीकरणविद्वेषणादिषु, शक्तेः समुत्पादनादन्येषां बहुतराणामेवंविधानां च तैल तत्र सर्वस्मिन्नेवार्गमः प्रमाणम् । आगमेषु सर्वेष्वेव पुराणरामायणभारतादिषु सम्यगनेकप्रकाराः शापवार्ताः । तद्यथा । महेन्द्रपदवर्तिनो नहुपस्य राजर्षेरगस्त्यशापादजगरता । सौदासस्य च वसिष्ठसुतशापान्मानुषादत्वम् । असुरगुरुशापाच्च ययातेस्तारुण्य एव जरसा भङ्गः । त्रिशङ्कोश्च पितृशापाच्चाण्डालभावः । श्रूयते च स्वर्गवासी महाभिषो नाम राजास्मिहोके शान्तनुरुत्पन्नः । तत्पत्नीत्वमुर्पगताया गङ्गायाः शापदोषादृष्टान्तामपि वसूनां मनुष्येष्टपत्तिः । तिष्ठतु तावदन्य एव । अयमादिदेवो भगवानजः स एव जमदग्नेरात्मजतामुपगतः । श्रूयते च पुनश्चतुर्धात्मानं विभज्य राजर्षेर्दशरथस्य तथैव मथु-

व्य निर्जरस्यास्मिन्वस्तुनि विमर्शो विचारो वितर्कः । यदि युक्तेर्विचारात्कियन्त्यत्र युक्तिरहितानि तर्कवार्जितान्यागमप्रामाण्यादेवाभ्युपगतान्यप्यङ्गीकृतान्यपि संवादीन्यव्यभिचारीणि दृश्यन्ते विलोक्यन्ते निरीक्ष्यन्ते । मुद्रा शरीर तस्या बन्धान्मन्त्रेण बन्धप्रदानाख्यानाद्वा तादृशानागमन्त्रसर्पमन्त्रचिन्तनाद्वा विषप्रसुप्तस्य गरलमूर्धितस्य विषधारितस्योत्थापने सज्जीकरणे निर्विषीकरणे कीदृशी युक्तिः । अयस्कान्तस्य लोहस्य द्रव्यक्षुम्बकप्रस्तरस्यायसो लोहस्य समाकर्षण आकृष्टौ भ्रमणे वा शक्तेः समुत्पादनादिष्पादनात् तथा वैदिकानां वेदोक्तानामवैदिकानां शापराणां मन्त्राणामनेकप्रकारेषु बहुविधेषु बहुभेदेषु कर्मसु कृत्येषु सिद्धौ निष्पत्तौ शक्तेः समुत्पादनात् । तथा नानाविधा बहुप्रकारा बहुविधा ये द्रव्यसंयोगा द्रव्यसमुदायास्तेषां वामरणममृत्यु मरण मृत्यु, मदो दर्प, अहंकारो गर्व, मान्द्यमपाटवमकुशलमादौ यस्य स मान्द्यादिस्तस्योत्पादन निष्पादनम्, अपहरणमपहति, वशीकरण सवननम्, विद्वेषण विद्वेषोत्पादनम्, एतेषां द्वन्द्व । एतान्यादौ येषां कर्मणा तेषु शक्तेः समुत्पादनानि पादनादेवविधानाभेतादृशानामेवप्रकाराणामन्येषां बहुतराणां तत्र तत्र स्थले सर्वस्मिन्नेवार्गमः प्रमाणं पुराणरामायणमहाभारतादिषु सर्वेष्वेवार्गमेषु शास्त्रेषु सम्यक्प्रकारेणानेकप्रकारा बहुभेदभिन्ना शापवार्ता शापप्रदाननिवदन्य । श्रूयन्त इति शेषः । तदेव प्रदर्शयति—तद्यथेति । महेन्द्रपदवर्तिन इन्द्रस्थानराश्विन राक्षसराश्विनी नष्टु(हु)पनानो राजर्षे राज्यावस्थाया मुनिकृतपस्य साधुसदृशस्यागस्त्यमुने, कुम्भजन्मन शापादागोशवचनादजगरता पारीन्द्रता । जातेति शेषः । 'आक्रोशाभीपक्षाक्षेपा शापः सक्षारणा मता' इति रेम । सौदासस्य च वसिष्ठस्यास्मन्धृतीजाने सुतस्य पुत्रस्य शापान्मानुषादत्व मनुष्यभक्षकत्व नरादनत्वम् । असुरगुरु शापस्य शापादागोशावयति राक्षसास्त्र एव यौवन एव यौवनावस्थायामेव जरसा विस्त्रसा कृत्वा भङ्गो रानि । त्रिशङ्कोश्च पितृशापाच्चाण्डालभावः । श्रूयते चाकर्ण्यते च स्वर्गवासी देवलोकावासी महाभिषो नाम राजास्मिहोके शान्तनुरुत्पन्नः राजोत्पन्नोऽवतारितोऽवतार प्राप्तः । शापदोषाच्छापप्रभावात्तत्पत्नीत्व तत्पत्नीत्वस्य गताया गङ्गायाः शापदोषादृष्टान्तामपि वसूनां मनुष्येष्टपत्तिर्जन्मप्रादुर्भावः प्रकटीभावः । तिष्ठतु तावदन्य । अयमादिदेवो भगवानजः स एव जमदग्नेरात्मजता पुत्रता पुत्रभावत्वमुपगतः प्राप्नो जातः । श्रूयते चाकर्ण्यते च पुनरात्मानं चतुर्धा चतु प्रवारेणात्मानं विभज्य विभागीकृत्य राजर्षेर्दशरथस्य तथैव मथु-

१. १. २. ३. ४. ५. ६. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

रायां वसुदेवस्य । तन्मनुष्येषु देवतानामुत्पत्तिर्नैवासंभाविनी । न च पूर्वमनुष्येभ्यो गुणैः परिहीयते देवः । न चापि भगवतः कमलनाभादतिरिच्यते चन्द्रमाः । किमत्रासंभावनीयम् । अपि च गर्भारम्भसंभवे देवेन देव्या वदने विशञ्चन्द्रमा एव दृष्टः । तथा ममापि स्वप्ने पुण्डरीकरस्य दर्शनं समुपजातम् । तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्नास्त्येव संदेहः । विनष्टयोः शरीरस्याविनाशः कथं कथं वा पुनर्जीवितप्रतिलम्भ इत्यत्राखिललोकप्रत्याख्यातप्रभावममृतमेवैकं कारणमावेदितम् । तच्चन्द्रमसि विद्यत इत्येवास्त्येव वार्ता । तैत्सर्वमेतदित्यमेवावगच्छतु देव । अन्यच्च तादृशाकारकान्तेरखिललोकाद्वाहकारिणोऽन्यत्र संभव एव नास्ति । कल्कस्याणैर्न चिराच्छापावसाने "निर्वर्तितगन्धर्वसुतोद्वाहमङ्गलस्य गलत्रयनपयसो बध्वा सह पादयो पततः पुत्रत्वमुपगतस्य चन्द्रापीडनाग्नान्तरितस्य लोकपालस्यैव" चन्द्रमसो दर्शनेर्नाजन्मकृतमेव संतापं परित्यक्ष्यति देवः । तैर्यौरेवं आपोऽस्माकं पुनर्वर एव । तदस्मिन्वस्तुनि मनागपि न देवेन देव्या वा शोकः कार्यः । मङ्गलान्यभिधार्यन्ताम् । अभिमतदेवताराधनेन धनातिसर्जनेन चान्यजन्मोपार्जितं कुशलमभिवर्धयताम् । अकुशलमपि यैर्मनियमकष्टत्रतोपवासादिना तपःक्लेने क्षयमुपनीयताम् । अपरमपि यैर्देवं गते श्रेयस्करं श्रूयते जायते वा तत्तद्वैवा-

मनुष्येषु नरेषु देवताना देवानामुत्पत्तिर्नापत्तिर्नैवासंभाविनी नासंभाव्यैव । न च पूर्वमनुष्येभ्यो देवो गुणं परिहीयते परिहीनो भवति सामस्येन न्यूनो भवति । न चापि भगवतः सकाशात्कमलनाभाच्चन्द्रमाः अशाद्चन्द्रोऽतिरिच्यतेऽपिकीभवति । अतः किमत्रासंभावनीयमसंभाव्यम् । अपि चेति प्रकारान्तरे । गर्भारम्भसंभवे च प्रारम्भसमये देवेन भवता देव्या विलानत्या वदने मुखे विशञ्चन्द्रमा एव दृष्टोऽवलोकितः । तथा ममापि स्वप्ने पुण्डरीकस्य दर्शनं समुपजातम् । ततस्तदुत्पत्तिं प्रति तयोर्द्वयोः पूर्वोक्तयोर्नास्त्येव संदेहो द्वापरः । विनष्टयोस्तयोः कथं शरीरस्याविनाशः । कथं वा पुनर्जीवितस्य प्रतिलम्भः प्राप्तिरिति । अत्रापीडाप्यखिललोकसमग्रलोकेषु प्रत्याख्यातं प्रसिद्धं प्रभावो यस्यैवभूतममृतमेव पीयूषमेव यू(ए)क कारणं निदानमावेदितं कथितम् । तदमृतं चन्द्रमसि चन्द्रे विद्यत इत्येवा वार्ता प्रवृत्तिः किंवदन्त्यस्येव । तन्मातृकारणदत्तत्समिन्त्यमेवेति योऽवगच्छतु जानातु । अन्यच्च तादृशाकारकान्तेर्युतेरखिललोकस्य समग्रजनम्याद्वाहकारिणः प्रमोदजननम्यानन्दः कारकस्यान्यत्रैव संभव ए[व] नास्ति । तदिति हेत्वर्थः । कल्याणमङ्गलैर्न चिराद्दुःकालेन आपस्याशेषजननम्या वमाने प्रान्ते सति वि(नि)र्वर्तितं विहितं गन्धर्वसुताया कादम्बर्या उद्वाहमङ्गलं विवाहमात्रस्य येन ग तस्य ॥

रभ्य क्रियतां कार्यतां च कर्म । न खलु वैदिकानामवैदिकानां वा कर्मणामसाध्यं नाम किञ्चिदपि । उत्पत्तिरपि च तयोः कृच्छ्रलब्धयोरीदृशेनैव प्रकारेणोपजाता ।' इत्युक्तवति शुक्नामे सशोक एव राजा प्रत्यवादीत्—'सर्वमेतद्यदार्येणाभिहितं कोन्योऽवबुध्यते । केन वापरेण वयं परिवोधनीयाः । कस्य वापरस्यास्माभिर्वचनं करणीयम् । किंतु तद्वत्सस्य मे वैशम्पायनदुःखात्स्फुटन हृदयस्याग्रतो दृष्टिलग्नं सर्वमेवान्यदेन्तरयति । तदेव पश्यामि । तदेव शृणोमि । तदेवोत्प्रेक्षे । तदेवमप्रत्यक्षिते वत्सस्य वदने संस्तम्भमेवात्मनो न शक्नोमि कर्तुम् । यत्नं च ममायमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्याः परिवोधनं दूरापेतमेव । तद्गमनादृतेऽन्य उपाय एव नास्ति जीवितसंवारणायेत्येवमवधारयत्वार्यः ।' इत्युक्तवति तारापीडे चिरात्तनयपीडया तत्पुरं परित्यज्य लज्जां विलासवती कृताञ्जलिरुच्चैर्जगाद—'आर्यपुत्र, यद्येवं तथापि किमपरं विलम्बितेन । निर्गता एव वयम् । दीयतां प्रयाणम् । उत्ताम्यति मे हृदयं वत्सस्य दर्शनाय । दुःखापनोदार्थं स्फुटनमङ्गीकृतमासीत् । तदपि संप्रति दर्शनकाङ्क्षया न रोचत एव । जानामि वरं दीर्घकालमपि दुःखान्यनुभवन्ती सकृदपि वत्सस्य दर्शनाय जीवितास्मि । न पुनरसह्यदुःखोपशान्तये संप्रत्येव मृतास्मीति । तदस्य पुनराशानिर्वन्धनस्य सर्वालयनिवारणोपा-

जनक शुभकारक श्रूयत आकर्ष्यते जायतेऽवबुध्यते वा, तत्तदद्यैवारभ्याद्यदिनात्प्रभृति क्रियता विधीयताम् । कार्यता काराग्यता^(१) च कर्म यज्ञादि शुभकर्मादि । खल्विति निश्चयेन निर्धारणेन । नामेति कोमलामन्त्रेण । वैदिकानामवैदिकानां वा कर्मणा किञ्चिदपि नासाध्यं वर्तते कष्टतरं वर्तते । अपि चेति युक्त्यन्तरे । तयोः कृच्छ्रलब्धयोः ऋतुप्राप्तयोरुत्पत्तिरपीदृशेनैव प्रकारेण पूर्वोक्तहेतुना [उप]जातोत्पन्ना । इत्यु[क्त]वति शुक्नासे सशोक एव राजा तारापीठं प्रत्यवादीत्प्रत्यववीत् । सर्वमेतद्यदार्येण भवताभिहितं प्रतिपादितं तत्कोऽन्योऽवबुध्यते जानाति । केन वापरेण त्वदन्येन वयं परिवोधनीया परिवोधयितुं योग्या समर्थाः । कस्य वापरस्य द्वितीयस्यास्माभिर्वचनं वाक्यं करणीयं निष्पादनीयम् । कित्वित्यव्ययमङ्गीकारे स्वीकारे । तन्मे मम वत्सस्य वैशम्पायनदुःखाद्दृढदयस्य स्फुटनमग्रतो दृष्टिलयमन्यत्सर्वमेवान्तरयत्याच्छादयति व्यवहितं करोति । तदेव हृदयस्फुटनमेव पश्याम्यवलोकयामि । तदेव शृणोम्याकर्णयामि । तदेवोत्प्रेक्षे वितर्कयामि । तदप्रत्यक्षिते परोक्षे च वत्सस्य वदने सत्यात्मनः संस्तम्भमेव कर्तुं न शक्नोमि न समर्थो भवामि । यत्र च ममायमीदृशः प्रकारस्तत्र देव्या विलासवत्या परिवोधनं दूरापेतमेव । मध्यप्रबुद्धे तस्या प्रबोधं कुत स्यादित्यर्थः । जीवितसधारणाय तत्र गमनादृतेऽन्योऽपर उपायो नास्ति । इत्येवमार्थोऽवधारयतु निधिनोतु । इत्युक्तवति तारापीडे चिराद्बहुकालात्तनयपीडया सुतार्त्या तत्पुरस्तस्य राम परोऽप्रे परित्याजिता दूरीकृता लज्जा त्रया यथा स्यात्तथा विलासवती कृताञ्जलिर्नियोजितकरमलोच्चैर्जगादोवाच । हे आर्यपुत्र, यद्येवं वर्तते तथापि किमपरं विलम्बितेन विलम्बकरणेन । वयं निर्गता एवेतो निर्गता एव । यत्नं प्रयाणं प्रश्नान् दीयताम् । वत्सस्य दर्शनायावलोकनाय मे मम हृदयं बध्ने उत्ताम्यत्युत्पत्तिदुःखापनोदार्थं दूरीकरणार्थं स्फुटनमपि । हृदयस्येति शेषः । अङ्गीकृतं स्वीकृतमासीत् । तदपि संप्रति दर्शनकाङ्क्षया विलोकनलिप्सया न रोचत एव न रचि[वि]पर्याभवति । इच्छा न भवति । अहमेतद्वरं जानाम्येवावबुद्धये दीर्घकालमपि दुःखान्यनुभवन्त्यनुभवविपर्ययीर्भवन्ती सकृदप्येकवारमपि वत्सस्य दर्शनाय जीवितास्मि । न पुनरसह्यदुःखोपशान्तये निरुक्तये संप्रत्येवावुनैव मृतास्मीति । तदिति हेत्वर्थः । अस्माकं निवन्धनं दारुणं तस्य तत्तथा तस्य सर्वालयं सर्वविनाशयस्तस्य निवारण उपायस्य कारणस्य

यस्य वत्साननावलोकनोत्सुकस्य गमनमपि हृदयस्य तावद्विनोदतां व्रजतु ।' इति वेदन्तीमेव विलासवतीमामासाद्यान्यतमः शुक्रनासस्यात्मसमः परिणतवयाः पट्कर्मा समुपसृत्य स्वस्ति-पूर्वकं व्यज्ञापयत्—'देवि, सर्वत एवापरिस्फुटेन वार्ताकलकलेनैकुलीकृतहृदया मनोरमा स्वयमेव धावन्त्यागता । राज्ञो लज्जमाना नोपगता स्थानमिदम् । तदेषा मातृगृहस्य पृष्ठतन्निष्ठति । पृच्छति च देवीम् । किमेभिः कथितम् । जीवति मे वत्सो वैशम्पायनः । स्वस्थशरीरो वा । दौकिते वा पुनर्युवराजस्य । के वर्तते । तावागमिष्यतो वा कियद्भिर्दिवसैः' इति । राजा तु तदुपरतिवार्ताया अपि कष्टतममाकर्ण्य दीर्घ इव शुचा शतगुणीभूतशोकोत्प्लुताङ्गी विलासवतीमवादीत्—'देवि, न श्रुतं किञ्चिदपि वत्सयोः प्रियसख्या ते । अन्यतश्च श्रुता कदाचिज्जीवितेनैव विद्युज्यते । तदुत्तिष्ठ स्वयमेव धैर्यमालम्ब्य सर्ववृत्तान्तानुकथनेन संस्थापय प्रियसखी तैथा यथार्यशुक्रनासेन सह यातव्यम्' इत्येवमुत्थाप्य सपरिजनां विलासवतीं व्यसर्जयत् । आत्मनापि शुक्रनासेन सह गमनसंविधानमकारयत् ।

अथ तथा प्रस्थिते राजनि राजानुरागाच्चन्द्रापीडस्नेहेन चाश्चर्यदर्शनकुतूहलाय प्रथमगतपि-

वत्साननस्यावलोकन उत्सुकस्य निरीक्षण उत्कण्ठितस्य हृदयस्य गमनमपि तावद्विनोदता कैतुकतामाश्चर्यतां व्रजतु गच्छत्विति [वेदन्तीमेव] जल्पन्तीमेव विलासवतीमासाद्य प्राप्यान्यतमोऽपरतमोऽनिर्दिष्टनामा शुक्रनासस्यात्मसम आत्मतुल्यः परिणतवयाः परिपक्ववयाः पट्कर्मा विप्र समुपगत्य समागत्य स्वस्तिपूर्वकं यथा स्यात्तथा व्यज्ञापयत् । किं तदित्याह—देवीति । हे देवि, मात एव परित एवापरिस्फुटेनाप्रकटेनाव्यक्तेन वार्ताकलकलेन प्रवृत्तिकोलाहलेन किंवदन्तीकोलाहलेनाकुलीकृत व्याकुलीभूत हृदय यस्याः सा तथा मनोरमा वैशम्पायनप्रसूः स्वयमेव धावन्ती त्वरितगत्या शीघ्रगत्या गच्छन्त्यागता । राज्ञस्तारापीडाङ्गमाना त्रपा कुर्वाणोद स्थान नोपगता नागता न प्राप्ता । तदेषा मनोरमा मातृगृहस्य पृष्ठतः सदनस्य पृष्ठविभागतन्निष्ठति स्थितान्ते । देवी विलासवी च पृच्छति प्रश्नं करोति । एभिर्लेखहारिभिः किं कथितं किं प्रतिपादितं सदेशहारकैः किमुक्तम् । मे मम वत्सो वैशम्पायनो जीवति प्राप्तिः । स्वस्थ नीरुज शरीर यस्यैवभूतो वा । दौकितो वा मिलितो वा पुन पुनर्युवराजस्य चन्द्रापीडस्य । वर्तते । कियद्भिर्दिवसैस्तैः द्वौ चन्द्रापीडवैशम्पायनावागमिष्यत आगमनं करिष्यत इति । राजा तु तदुपरतिवार्ताया नृतवार्तायाः किंवदन्त्या अपि कष्टतममतिकष्टं समाकर्ण्य शुचा दीर्घ इव शीर्ष इव शतगुणीभूतो यः शोक्तेनोत्पन्न व्याप्तमज्जं यस्याः सैवविवा विलासवतीमवादीदब्रवीत् । हे देवि, ते तव प्रियगत्या मनोगत्या

वृषुवभ्रातृमित्रस्वजनदर्शनाय च गृहरक्षकवर्जमुज्जयिन्याः सकल एव लोको गन्तुमुदचलत् । राजा तु शीघ्रगमनविघातहेतून्समस्तानेव निर्वर्त्य प्रलघुपरिकरः पिवन्निव पन्थानमेकदिवसे-
नैव परापतितुमीहमानः स्तोक्त एवाध्वनः प्रभृत्युत्तम्यता हृदयेन कियत्यध्वन्यद्यापि वर्तामहे
कतिपर्यैदिवसैः परापताम इति मुहुर्मुहुस्तुरंगमारोपितं त्वरितकर्माहूय पृच्छन्नैविच्छिन्नकैः
प्रयाणकैर्वहन्न बहुभिरेव दिवसैराससादाच्छोदम् । आसाद्य च विकल्पशतदोलाधिरोहणदुःस्थित-
नान्तरात्मना दूरस्थित एव प्रथममाप्तमानश्चरान्वार्तान्वेषणाय त्वरितकेन सार्धं प्रहितवान् ।

अथ तैः सार्धमागच्छन्तमुज्जितात्मसंस्कारमलिनकृशशरीरमवनितलनिवेशितोत्तमाङ्गमु-
द्गाप्पदीनतरदृष्टि जीवितलज्जया रसातलमिव प्रवेष्टुमीहमानमहमहमिकया परस्परावरणेन-
वात्मदर्शनमभिरक्षन्तमक्षतमपि हतमिव सपरिच्छदमपि मुपितमिव जीवन्तमपि मृतमिव
ससंभ्रमकृतागमनमपि प्रतीपमाकृष्यमाणचरणमिवाङ्गैरेव सह गलितोत्साहं चापेनैव सह
मुक्त्वात्मानं वैकुण्ठेनैव सहोपसर्पन्तं मेघनादपुरःसरं सकलमेव चन्द्रापीडचरणतलनिबद्धजी-
वितं राजपुत्रलोकमालोक्योल्लसितनयनः शोकोर्मिवेगाक्रान्तोऽप्युच्छसित इव दृढीभूत-

मुता, भ्रातरो बान्धवा, मित्राणि मुहूदः, स्वजना ज्ञातयः, तेषां दर्शनायावलोकनाय च गृहरक्षकवर्जं सन्नरक्षका-
न्विद्योयोजयिन्या विनालायाः सकल एव लोको गन्तुं गमनायोदचलदुत्पतत् । राजा तु वृषोऽपि शीघ्रं यत्नमन
तस्य विघातेहेतून्गमनप्रतिबन्धकारिणः समस्तानेव सर्वानेव निर्वर्त्य विसर्ज्य प्रलघुपरिकरः स्वल्पपरिवारः
पन्थानं मार्गं पिवन्निव पानं कुर्वन्निव । एकदिवसेनैव परापतितुं प्राप्नुमीहमानोऽभिलषमाणोऽभिवाञ्छमानः
स्तोक्त एवाध्वनो मार्गात्प्रभृति च हृदयेनोत्तम्यतोत्तपता वक्षसोत्तपताद्यापि कियत्यध्वनि वर्तामहे कियति
मार्गे वयं स्म कतिपर्यैदिवसैः परापतामो गच्छाम इति च मुहुर्मुहुस्तुरंगमारोपितं न्यस्तमारुढं
त्वरितकनामानं सेवकमाहूयाहानं कृत्वा मन्त्रेण विधाय पृच्छन्प्रश्नं कुर्वन्नैविच्छिन्नकैर्निरन्तरैरन्तररहितैः प्रयाणै-
(णैकैर्गमनैर्वहन् चलन्नपि) बहुभिरेव । अथच स्तोकेरेव दिवसैर्वासैरैरच्छोदं सर आससाद प्राप्तवान् । आसाद्य
च प्राप्य च विकल्पानां सकल्पानां शतं तदेव दोलां प्रेष्ट्वा तदधिरोहणमवस्थानं तेन दुःस्थितेन दुःखितेनैववि-
धेनान्तरात्मनान्तं करणेन दूरस्थितो दविष्टस्थितः प्रथममादावाप्तमानतिशयेन यथार्थोपदेष्टृनश्वारान्सादिनो
वार्तान्वेषणाय उत्तान्तर्गम्य त्वरितकेन सार्धं प्रहितवान्प्रेषितवान् ।

अथेति । तं पूर्वप्रेषितं सार्धं मामागच्छन्तमायातमुज्जितस्त्वक्त आत्मसंस्कारः धालनादिरूपो येन स
तम् । मलिनं कटुपं कदमलं कृशं धाम शरीरं यस्य स तम् । अवनितले निवेशितानि स्थापितान्युत्तमाङ्गानि शि-
गानि तेन स तम् । उद्गाप्तेनोद्गतनेत्राश्रुणा दीनतरातिदुःखिता दृष्टिर्यस्य स तम् । जीवितलज्जया प्राणितत्रपया
रसातलमिव पातालनिव प्रवेष्टुं प्रवेष्टुं कर्तुमीहमानं स्पृहमानम् । अहमहमिकयाह पूर्वमहं पूर्वमिति स्वरूपया ।

चन्द्रापीडदेहाविनाशप्रत्ययान्तरात्मना निवृत्य सावरणपर्याणवर्तिनीं विलासवतीमवादीन—
 'देवि, दिष्ट्या वर्धसे । ध्रियते सत्यमेव शरीरेण वत्स । येन सकल एवायं तच्चरणकमला-
 जीवी राजपुत्रलोकस्तत्पादमूलादागतः' इति । सा तु तदाकर्ण्य किञ्चिदात्मपाणिनैवोत्तमारि-
 तावरणसिचयाञ्चला निश्चलया दृष्ट्याचिरमिवालोक्त्य तनयनिर्विशेषं राजपुत्रलोकमभिनि-
 न्नाशुधारापि धैर्यमुन्मुच्योच्चैरारटितवती—'हा वत्स, कथं सहपांशुक्रीडितस्यैतावतो राज-
 पुत्रलोकस्य मध्ये त्वमेवैको न दृश्यसे' इति । तथा रटन्तीं तु तां समाश्रान्य द्रुत एव
 राजा समं सर्वलोकेनावनितलनिवेगितोत्तमाङ्गं मेघनादम् 'इतो ढौकस्व' इत्यादिशोद्विग्या-
 प्राक्षीत्—'मेघनाद, कथय को वृत्तान्तो वत्सस्य' इति । तु व्यज्ञापयन्—'देव, चेतनानि-
 रहाच्चेष्टामात्रकमेवापगतं शरीरे पुनर्जीयते दिवसे दिवसेऽप्यधिका कान्तिः समुपजायते' इति ।
 राजा तु तच्छ्रुत्वा जीवितप्रतिलम्भे समुपजातप्रत्याशः श्रुतं देव्या मेघनादस्य वचनम् । तदेति ।
 चिरात्पुनः कृतार्थयामो दर्शनेनात्मानम् । पश्यामो वत्सस्य वदनम्' इत्यभिदधान एवाभि-
 वर्धितगतिविशेषया करेणवा महाश्वेताश्रममगमन् ।

अथ सहसैव तच्चन्द्रापीडगुरुजनागमनमाकर्ण्य पुरः प्रकीर्णतारमुक्तानुकारिनयनविन्दुसं

न्तरात्मना निवृत्य सावरण यत्पर्याण पत्ययन तत्र वर्तिनीं विलासवतीमवादीन् । किं तदित्याह—हे देवि,
 त्वं दिष्ट्या भाग्येनादृष्टेन वर्धसे एवमेव । येन कारणेन वत्सः सत्यमेव शरीरेण ध्रियते धार्यते । येन हेतुना स
 कल एवायं समग्र एवायं तस्य वत्सस्य चरणकमल पादसरोजमनुजीवतीत्येवशीलो राजपुत्रलोको नृपमुताज-
 स्तस्य चन्द्रापीडस्य चरणमूलादागत इति । सा त्विति । सा विलासवती किञ्चिदात्मपाणिनेन सतीया
 करेणैवोत्सारितमूर्ध्वाकृतमावरणसिचयस्याच्छादनस्य वस्त्रस्याञ्चल प्रान्तं यया सा । 'सिचयो वगन नीगन्तामि
 सिम्बेलेवाससी । पटप्रान्ताञ्चलोऽस्यान्ते' इति हैमः । निश्चलया निनिमेषया मेघोन्मेपरहितया दृष्ट्या राजा
 चिरमिवावहुकालमदृश तनयनिर्विशेषं यया स्यात्तथालोक्य निरीक्ष्याविच्छिन्नावृद्धिताश्रुवागा यस्यामंतीं तां
 धैर्यं माहसमुन्मो(न्मु)च्य सत्यज्योच्चैरारटितवतीरोदनं कृतवती । तदेव दर्शयन्नाह—हा इति ।
 हा इति खेदे । हे वत्स हे पत्र हे मतः कथं सहपाणक्रीडितस्य सार्धं रजः कालितस्यनावनं द्रव्यतो राजपुत्रलोकात्

‘देहा’ हा, हतास्मि मन्दपुण्या दुःखैकभागीनी । न जानाम्येव विस्मृतमरणा कियद्यावद-
हमनेनानेकप्रकारं खलीकारदानैकपण्डितेन दग्धवेधसा परं दग्धव्या’ इत्यभिदधानैव धा-
वित्वा हिया महाश्वेता गुहाभ्यन्तरमविशत् । चित्ररथतनयापि सत्वारोपसृतसखीकदम्बकाव-
लम्बिगरीरा तूष्णीमेव मोहान्धकारम् । तदवस्थयोश्च तयोः शुक्रनासावलम्बितशरीरो राजा
विवेशाश्रमपदम् । तदनु मनोरमाविलम्बिता पुरःप्रधावितोत्पुतायततरदृष्टिः ‘क मे वत्सः’
इति पृच्छन्ती विलासवती । प्रविश्य च सह तयैव कान्त्याविरहितमुपरतसर्वप्रयत्नं सुप्तमिव
तं पुत्रवत्सला तनयमालोक्य यावन्न परापतत्येव तारापीडस्तावद्विलासवती विधारयन्ती मनो-
रमामप्याक्षिप्य दूरत एव प्रसारितबाहुलताद्वया रयोन्मुक्तजर्जराभिर्नयनजलधाराभिः प्रस-
वेण च सिञ्चन्ती महीतलम् ‘एहोहि जात दुर्लभक, चिराद्दृष्टोऽसि । देहि मे प्रतिवचनम् ।
आलोकय सकृदपि मामनुचितम् । तात, तवैतदवस्थानम् । उत्थायाङ्गोपगमनेन मे संपादय
तनयोचितं स्नेहम् । न चानाकर्णितपूर्वं वाल्येऽपि त्वया मद्रचनमद्य किमेवं विलपन्त्या अपि
न शृणोमि । जात, केन रोषितोऽसि । एषा तोपयामि वत्सं पादयोर्निपत्य । पुत्र चन्द्रापीड,

विधो नयनविन्दुलौचनविन्दुसदोहो यस्या सा तथा । हा अह हतास्मि पीडितास्मि । कीदृशी । मन्द स्वर्पं पुण्य
यस्या सा । पुनः कीदृशी । दुःखमेक केवल भजतीत्येवशीला सा तथा । अह न जानाम्येव नावबुध्ये । एव विस्मृत
विस्मरणता गत मरण मृत्युर्यस्या सा । कियद्यावदहमनेन दग्धवेधसा ज्वलितव्रह्मणानेकप्रकार यथा स्यात्तथा
खलीकारस्य स्थलनविवे प्रदान एकपण्डितेनात्यन्तचतुरेण दग्धव्या दहनीया ज्वालनीया । इत्यभिदधानैवेति
कथयन्त्येव हिया त्रपया धावित्वा धावन कृत्वा महाश्वेता गुहाभ्यन्तरमविशद्गरीमध्यमाविवेश । चित्ररथतनयापि
कादम्बर्यपि सत्वर शीघ्रमुपसृत पार्श्वे समीप आगत सखीकदम्बक तेनावलम्बित स्तम्भित शरीर यस्याः सा तूष्णी-
मेव मौनमेव मोहान्धकारमाविरान्मूर्च्छामगमत् । तदवस्थयोस्तादृशयोश्च तयोर्महाश्वेताकादम्बर्योर्द्वयोः सत्योः
शुक्रनासेनावलम्बित द्रुत गरीर यस्यैवभूतो राजाश्रमपद विवेश प्राविशत्प्रवेश चकार । तदनु पश्चान्नमनोरमयावल-
म्बिता पुरोऽग्रे प्रधाविता चपलायततरातिदीर्घा दृष्टिर्यस्या सा क मे मम वत्स इति पृच्छन्ती प्रश्नयन्ती विलास-
वती तथैव मनोरमयैव सह प्रविश्य च प्रवेश कृत्वैव सहजया स्वाभाविकया कान्त्याविरहित दीप्त्या सहित कान्त्या
सरितमुपरतो निरुत सर्व प्रयत्न उद्यमो यस्मात्स तम् । अत एवोत्प्रेक्षते । सुप्तमिव कृतनिद्रमिव शयननिद्रावश-
मिव पुत्रे सुप्ते सूनौ वत्सला हितकारिणी तनय पुत्र सुतमालोक्य यावन्न परापतत्येव पश्चादागच्छत्येव तारापी-
डस्तावद्विलासवती विधारयन्ती देहावष्टम्भ कारयन्ती मनोरमामप्याक्षिप्याक्षेपण कृत्वा दूरत एव दविष्ट एव प्रसा-
ग्नित विस्मारित बाहुलताद्वय भुजवर्गीयुग्म यथा सा रयेण वेगेनोन्मुक्तात एव प्रान्ते जर्जरा शिथिलास्ताभिर्नयन-
गोचरं शराभिर प्रसतानं प्रसवेण स्तनोदतदग्नेन च महीतल सिञ्चन्ती मेव सर्व्वी मेव सर्व्वी मेव सर्व्वी . . .

प्रणम तावत्प्रत्युद्गम्य त्वत्स्नेहादेवातिदूरमागतस्यापि पितुः पादौ । क सा गता ते गुरुभक्तिः । क ते गुणाः । क स स्नेहः । क सा धर्मव्रता । क तत्पितृपक्षपातित्वम् । क सा वन्धुप्रीतिः । क सा परिजनवत्सलता । कथमभाग्यैर्मै सर्वमेकपद एवोत्सृज्यैवमौदासीन्यमवलम्ब्यावस्थितोऽसि । अथवा यथा ते सुखं तथा तिष्ठ । वयमुदासीनहृदयास्त्वयि' इति कृतार्तप्रलापा समुपसृत्य पुनः पुनर्गाढमालिङ्ग्याङ्गानि शिरः समाग्राय कपोलौ चुम्बित्वा चन्द्रापीडस्य चरणानुत्तमाङ्गे कृत्वोन्मुक्तकण्ठमरोदीत् । तथा रुदन्ती तु तामन्तरितनिजपीडस्तारापीडश्चन्द्रापीडमपरिष्वज्यैव सर्वप्रजापीडापहरणक्षमाभ्यां भुजाभ्यामवलम्ब्याव्रवीत्—'देवि, येयथावयो सुकृतैरपत्यतामुपगतस्तथापि देवतामूर्तिरेवायमशोचनीयः । तन्मुच्यतामयमिदानीं मनुज्यलोकोचितः शोचितः शोचितव्यवृत्तान्तः । अस्मिञ्छ्लोके कृते न किञ्चिदपि भवति । केवलं गल एव स्फुटति रटनो न हृदयम् । निरर्थकं प्रलपितमेव निर्याति वेदनान्न जीवितम् । निरासङ्गं नयनजलमेव पतति न शरीरम् । अर्था च वत्सस्यादर्शनमात्रमेवावयोः पीडाकरम् । तच्चैवमालोक्यमाने मुखेऽस्य दूरापेतम् । अस्मस्यामवस्थायामावाभ्यामपि तावत्परमवष्टम्भं

एषा विलासवती पादयोश्चरणयोर्निपत्य निपतन कृत्वा प्रमाण कृत्वा वत्सं पुत्र तोषयामि संतोषयामि तुष्टिमुत्पादयामि । हे पुत्र हे वत्स हे सूनो चन्द्रापीड, प्रत्युद्गम्य समुपमागम्याभिमुखमागत्य तावदादौ तत्स्नेहात्तव प्रेमान्वत्प्रीतेरेवातिदूरमागतस्यातिदविष्टमागतस्य पितुस्तारापीडस्य पादौ चरणौ प्रणम नमस्कुर्वतु । सा ते तव गुरुभक्तिः पितर्याराध्यत्वेन ज्ञान श्रद्धा वा वासना वा क गता कुत्र याता । ते तव गुणा भवद्गुणा शौर्यादय क । स प्राप्तन. स्नेह. प्रेम क । सानिर्वचनीया वक्तुमशक्या धर्मव्रता वृषवेत्तुता धर्मज्ञानृता क । तत्सर्वप्रसिद्ध पितृपक्षपातित्व जनकमताश्रयित्व क पितृपक्षपातित्व क । सा वन्धुप्रीतिः क स्वजनेषु स्नेह. क सज्ज(सज्ज)नेषु प्रेम क । सा परिजने परिच्छदे वन्मला(लता) हितकारिता क । ममाभाग्यैर्दुर्दैवैर्मै ममैकपद एव सर्वमुत्सृज्यैव लान्तेव न धर्मोदासीन्य माध्यस्थ(स्थ)मवलम्ब्यालम्बनीकृत्वावस्थितोऽसि । अथवेति पक्षान्तरे । यथा ते तव मुग्धा तथा तेन प्रकारेण तिष्ठावस्थान कुरु । वयं तूदासीनमुदागता गत हृदय चेतो येषां ते तयोक्तास्त्वयि तिष्ठेय । इति कृतार्तप्रलापो यथा मैवविधा विलासवती समुपसृत्य समीपे गत्वा पुनः पुनर्वारं वारमङ्गानि हस्तादीनि गत दृष्ट्वा लिङ्ग्याङ्ग्य शिर उत्तमाङ्गं समाग्रायाग्राण कृत्वा कपोलौ प्रसिद्धौ चुम्बित्वा चुम्बन कृत्वा चन्द्रापीडस्य चरणौ पादावनमाने निरति कृत्वोन्मुक्तकण्ठ यथा स्यात्तथारोदीदृढन चकार । तथाप्रकारेण रुदन्ती तु तामन्त-

कृत्वा मनोरमा शुक्नासश्च संधारणीयौ ययोर्लोकान्तरितो वैशम्पायनः । तिष्ठतां तावदे-
तावपि । यस्याः प्रभावात्पुनरनुभवनीयो वत्सस्य जीवितप्रतिलम्भाभ्युदयमहोत्सवः सैवेयं
गन्धर्वराजतनया वधूस्तेऽसदागमनशोकोर्मिसंक्रान्तिमूढा सनामग्रहणमुन्मुक्ताक्रन्दाभिः प्रि-
यसखीभिर्ग्राह्यमाणाद्यापि संज्ञां न प्रतिलभते । तदेनां तावदुत्थाप्याङ्के कृत्वा चेतनां लम्भय ।
ततो यथेच्छं रोदिष्यसि' इत्यभिहिता राज्ञा विलासवती 'क सा मे वत्सस्य जीवितनिबन्ध-
नवधूः' इत्यभिदधत्येव ससंभ्रममुपसृत्याप्रतिपन्नसंज्ञामेवाङ्केनादाय कादम्बरीं करेण मूर्च्छानि-
मीलनाहितद्विगुणतरनयनशोभं वदनमालोक्यानवरतनयनसलिलस्नानार्द्रमिन्दुशकलशीतलं
स्वकपोलं कपोलयोर्ललाटे ललाटे लोचनयोश्च लोचने निवेशयन्ती चन्द्रापीडस्पर्शशिशिरेण
च पाणिना हृदये स्पृशन्ती 'समाश्वसिहि मातः, त्वया विनाद्यैव प्रभृति केन संधारितं वत्सस्य
मे चन्द्रापीडस्य शरीरम् । मातः, त्वममृतमयीव जातासि येन वत्सस्य पुनर्वदनमालोकि-
तम्' इत्यवादीत् । कादम्बरी तु तेन चन्द्रापीडनामग्रहणेन तेन तन्निर्विशेषवृत्तिना विलास-
वती शरीरस्पर्शेन लब्धसंज्ञापि लज्जावनम्रमुखी प्रतिपत्तिमूढा मदलेखयाङ्गादवतार्य परवत्येव

वाभ्यामपि दम्पतीभ्यामपि परमसुकृष्टमवष्टम्भ प्रतिबन्ध कृत्वा मनोरमा शुक्नासश्च संधारणीयौ । मृत्यो रक्षणी-
याविलयं । ययोर्द्वयोर्मध्ये लोकान्तरितो वर्तते वैशम्पायनः । तिष्ठता वा तावदेतावपि मनोरमाशुक्नासावपि तिष्ठ-
तामित्यर्थः । यस्याः कादम्बरीयाः प्रभावात्पुनर्वत्सस्य जीवितस्य प्रतिलम्भः प्रकर्षेण लाभस्तस्याभ्युदयस्तस्य महो-
त्सवोऽनुभवनीयोऽनुभवविषयीकरणीयः । सैवेयं गन्धर्वराजतनया ते तव वधूरसाकमागमनेन यः शोकः शुक्त-
स्योर्मयस्तरङ्गा कपोलस्तेषा सक्रान्तिः सक्रमण तेन मूढा अज्ञा सनामग्रहण नामग्रहणपूर्वं यथा स्यात्तथोन्मुक्त
आक्रन्दो याभिरेवविधाभिः प्रियसखीभिर्ग्राह्यमाणा प्रियमाणा अद्यापि साप्रतमपि संज्ञा चेतना न प्रतिलभते ।
तत्तस्मादेतोस्तावदावेनानुत्थाप्याङ्क उत्सङ्गे कृत्वा चेतना संज्ञा लम्भय प्रापय । ततो यथेच्छं यथा स्यात्तथा
रोदिष्यसि रदनं करिष्यसि । इति राज्ञाभिहिता कथिता विलासवती मे मम वत्सस्य जीवितनिबन्धन कारणं वधूः
वैद्यमिदधत्येवेति कथयन्त्येव ससंभ्रम सभ्रमेण सहित ससंभ्रम सादर सभय वीपस्रत्य समीपे निकटे गत्वा-
प्रतिपन्नसंज्ञामेवाप्राप्तचेतनामेवाङ्केनादाय कादम्बरी मूर्च्छानिमीलनेनाहिता स्थापिता द्विगुणतरनयन-
शोभा सम्मिताहता वदनं मुखमालोक्य निभात्यानवरत निरन्तर नयनसलिलेन लोचनजलेन तानमाहवस्ते-
नार्द्रमुनमत एवेन्दुशकलवशान्द्राण्डवच्छीतलं शिशिरं स्वकपोलं कपोलयोर्ललाटे ललाटे लोचनयोश्च लोचने नि-
वेशयन्ती स्पृशन्ती । 'असिधस्तु' (१) चिवुकस्याद्वाः सुकण पर । गलात्परं कपोलश्च परो गण्डः कपोलत' इति
रामायणे । चन्द्रापीडस्पर्शशिशिरेण शीतलेन च पाणिना करेण हृदये वक्षसि स्पृशन्ती स्पर्शं कुर्वन्ती । हे मातः,
यथा पुत्रे तात इति प्रयोगस्तथा पुत्रीसमाया सुतानुत्याया लुपायामपि मातृशब्दप्रयोगः । त्वं समाश्वसिष्याथा-
रानां गुर । यतस्त्वया भवत्या विनायप्रवृत्तेर्दिनादारभ्य मे मम वत्सस्य मे मम सुतस्य चन्द्रापीडस्य
शरीरं येन संधारितं भूतम् । हे मातः, त्वममृतमयीव पीयपनिर्मितेव सजाता । येन कारणेन त्वममम नन्य

यथाक्रममकार्यत वन्दनां गुरुणाम् । 'आयुष्मति, दीर्घकालमविधवा भव' इति कृताशीर्वादा च शनैरुत्थाप्यातिनिकटे विलासवत्याः पृष्ठतः समुपवेश्याधार्यत । अथ प्रत्यापन्नचेतनायां चित्ररथतनयायां चन्द्रापीडमेवोजीवितं मन्यमानो राजा चिरमिवास्य गाढमङ्गमालिङ्ग्य चुम्ब्यश्च पञ्च्यश्च स्पृशंश्च स्थित्वा मदलेखामौहूयाहूयादिदेश—'दर्शनसुखमावकमस्माकं विधायमानम्, तच्चास्माभिरासादितम् । तथादृशेनैवोपचारेणैतावतो दिवसानुपचरितवती वधूर्वत्ससा शरीरं स एवोपचारो नास्मदनुरोधाहृज्या वा मनागपि परिहरणीयः । वैयं निष्प्रयोजना द्रष्टार एव केवलम् । किमस्माभिरिह स्थितैर्यतैर्वा । यस्याः करस्पर्शेनाप्यायितमेतदविनाशि सैव वधूः पार्श्वेऽस्य तिष्ठतु' इत्यादिश्य निर्जगाम । निर्गत्य चोपकल्पितं निजावासमगत्सैव तपस्विवासोचितेऽन्यतमस्मिन्नासन्न एवाश्रमस्य शुचिशिलातलसनाथे तरुलतामण्डपे समुपविश्य निर्विशेषदुःखं सकलमेव राजचक्रमाहूयाहूय सवहुमानमवादीत्—'न भवद्विरवगन्तव्यं यथाग्रशोकावेगादेवैतदहमङ्गीकरोमि' इति । पूर्वचिन्तित एवायमर्थो यथा वधूसमेतस्य चान्द्रापीडस्य वदन्मालोक्य संक्रामितनिजभरेण मया कचिदाश्रमपदे गत्वा पश्चिमं वयः क्षपितव्यमिति ।

तेव गुरुणा चन्द्रापीडमातृपितृणा यथाक्रममनुक्रमेण वन्दनामकार्यत व्यधाप्यत । 'उत्पन्नितगोरदः' इत्यमरः । हे आयुष्मति हे चिरजीविते, दीर्घकालमविधवा वैधव्यरहिता भवेति कृत आशीर्वाद आशी-प्रदान यस्याः सा तथा कृताशीर्वादा च शनैरुत्थाप्यातिनिकटेऽतिसमीपे विलासवत्याः पृष्ठतः पश्चाद्गते समुपवेश्य सखीजनैरधार्यत । अथेति । तदनन्तरं प्रत्यापन्नचेतनाया प्राप्तचेतनयाया तु चित्ररथतनयाया कादम्बर्या चन्द्रापीडमुर्जा[वि]तमेव मन्यमानो जानानः । तस्या उज्जीवनादिति भावः । राजा तारापीडभिरमिव चिरकालमिवास्य चन्द्रापीडसा गाढ दृढमङ्गमालिङ्ग्य परिष्वज्य चम्बध्रुम्बन कुर्वन्पदयन्विलोकयन्स्पृशन्स्पर्शं कुर्वन् स्थित्वा च कियत्कालं कतिपयकालं मदलेखामौहूयाहूयाह्वानं कृत्वादिदेशादिष्टवान् । दर्शनमुगमात्रा-केवलमवलोकनमुखमस्माकं विधायमानं क्रियमाणं तच्चास्माभिरासादितं प्राप्तम् । तदिति हेत्वर्थः । गाढ्येनैवोपचारेण प्रतिक्रिययैतावतो दिवसान्वधूः स्नुषा वत्सस्य शरीरमुपचरितवत्युपचारं कृतवती स एवोपचारोऽस्मदनुरोधादस्मत्प्रतिवन्धाहृज्या त्रपया वा मनागपीपदपि न परिहरणीयो न परिहार्यः । वयं निष्प्रयोजना निरर्थकाः केवलं द्रष्टार एव विलोकयितार एव । अस्माभिरिह स्थले स्थितैरवस्थितैर्यतैर्वा किम् । यस्याः भवत्याः करस्पर्शेनैतदविनाश्यविनश्वरमाप्यायितं शीतलीभूतं सैव वधूः स्नुषास्य चन्द्रापीडस्य पार्श्वे निष्प्रयस्थानं करोतु । इत्यादिश्यान्ना दत्त्वा निर्जगाम निरर्थका । निर्गत्य च निर्गमनं कृत्वा चोपकल्पितं विहितं निजा वासं स्वकीयमोधमगत्सैव तत्र गमनमविधायैव तपस्विवासोचिते मुनिजननिवागश्रेष्ठे आश्रमस्य महानिवासा आगत्य एव समीपवर्तिनिति शचिभिः पवित्रं शिलातलं सनाथं गच्छनेऽन्यतमस्मिन्फलतामण्डपे तन्ना । ८५

स चायं मे भगवता कृतान्तेन पुराकृतैः कर्मभिर्वा विरूपैरेवं समुपनमितः । किमपरं क्रियते । अनतिक्रमणीया नियतिः । अप्रापणीयं नानुभूतमात्मचेष्टाकृतं वत्सस्य सुखम् । प्रजापरिपालनफलं तु पुनर्भवद्भुजेष्वेवमक्षतेष्वविरहितमस्त्येव । अन्यथापि हि चेष्टमानेष्वस्मासु सर्वमेतेष्वेवावस्थितम् । तदिच्छामि चिरकाङ्क्षितं मनोरथं पूरयितुम् । धन्याश्च जरापीतसारतनवस्तनयेष्वात्मभरमासज्य लघुशरीराः परलोकगमनं साधयन्ति । यच्च बलाद्गले पादमाधाय यदा तदानिच्छतोऽप्याच्छिद्यत एव कृतान्तेन । तद्यदि पात्रे कचिदपि स्थापयित्वा निजपदं जरापरिभुक्तायुःशेषेण निष्प्रयोजनस्थितिना सर्वसुखवाद्येन मांसपिण्डेन परलोकसुखान्युपार्ज्यन्ते लाभ एवायम् । तदस्य वस्तुनः कृते भवन्तो मया प्रार्थिताः' इत्युक्त्वा सन्निहितान्यपि परित्यज्योचितानि सर्वसुखान्यनुचितान्यङ्गीकृत्य वन्यानि । तथा हि । हर्म्यवृद्धि वृक्षमूलेषु, अन्तःपुरस्त्रीप्रीति लतासु, संस्तुतजनस्नेहं हरिणेषु, निवसनरुचि चीरवल्कलेषु, कुन्तरचनाभियोगं जटासु, आहारहार्दं कन्दमूलफलेषु, शस्त्रधारणव्यसनैर्मक्षसूत्रेषु, प्रजापरिपालनशक्ति समित्कुशकुसुमेषु, नर्मालापं धर्मसंकथासु, समररसमुपशमे, जयेच्छां

लोकपालत्वाद्भगवता ज्ञानवता पूज्येन पुराकृतैः पूर्वभवाचीर्णैर्विरूपैरशुभैः कर्मभिर्वैवं पूर्वोक्तप्रकारेण समुपनमितोऽधरीकृतः । अपरं द्वितीयं किं क्रियते, यतोऽनतिक्रमणीयानुलङ्घनीया नियतिर्ब्रह्मनिर्मितिरदृष्ट वा । आत्मचेष्टान्मप्रयत्नेन कृतं वत्सस्य चन्द्रापीडस्य सुखमप्रापणीयं प्राप्तमयोग्यं नानुभूतं नानुभवविषयीकृतम् । प्रजापरिपालनमुत्तमफलं तु पुनरक्षतेष्वखण्डितेषु भवद्भुजेष्वेव सत्स्वविरहितं न वियोगमापन्नमस्त्येव । अन्यथापि ह्यस्मासु चेष्टमानेषु क्रियमाणेषु सर्वमेतेष्वेव भवद्भुजेष्वेवावस्थितं स्थितिमापन्नम् । तदिति हेत्वर्थः । इच्छामि चिरकाङ्क्षितं चिरवाञ्छितं मनोरथं पूरयितुं परिपूर्णं कर्तुम् । वन्याश्च कृतकृत्याश्च जरया विव्रसयापीतमगृहीतसारं बलं यासामेवभूतास्तनवो येषां ते तथा तनयेषु पुत्रेष्व्वात्मभरमासज्यं न्यस्य अतएव लघुशरीराः परलोकगमनं भवान्तरगतिं साधयन्ति निष्पादयन्ति । यच्च बलाद्गलाद्गले निगरणे पादं चरणमाधाय स्थापयित्वा दत्त्वा यदा तदा यन्मिस्तस्मिन्कालेऽनिच्छतोऽप्यनभिलषितोऽपि कृतान्तेन यमेनाच्छिद्यत एवाकृष्यत एव । ततो यदि पात्रे आमे कचिदपि निजपदं स्वस्थानमात्मभारं स्थापयित्वा स्थापना कृत्वा जरायां पतिभक्त

पैरत्र, कोशस्पृहां तपसि, आज्ञां मौने, सर्वोपभोगरागं च वैराग्ये, तनयत्नेहं तरुषु, संक्रम्य यास्तपस्विजनोचिताः क्रियाः कुर्वन्गन्धर्वलोकोचितानहरहरूपचारान्कादम्बर्या कथमपि समुत्सृष्टलज्जया महाश्वेतया च क्रियमाणाननिच्छन्नविच्छेदात्सायं प्रातश्चानुभूतचन्द्रापीडदर्शनसुखो दुःखान्यगणयन्नरपतिः सपरिवारः समं देव्या शुकनासेन च तत्रैवातिष्ठत् ।

इत्येवं च कथयित्वा भगवाञ्चावालिर्जराभिभवविच्छायां स्मितं कृत्वा हारीतप्रमुखान्सर्वा-
नेव तापसाञ्छ्रावकानवादीत्—‘दृष्टमायुष्मद्विरिदमन्तःकरणापहारिणः कथारसस्याक्षेपसा-
मर्थ्यम् । यत्कथयितुं प्रवृत्तोऽस्मि तत्परित्यज्यैव कथारसात्कथयन्नतिदूरमतिक्रान्तोऽस्मि ।
तद्यः स कामोपहतचेताः स्वयंकृतादेवाविनयादिव्यलोकतः परिभ्रश्यन्मर्त्यलोके वैशम्पायन-
नामा शुकनाससूनुर्भवत् । स एवैष पुनः स्वयंकृतेनाविनयेन कोपितस्य पितुराक्रोशान्महा-
श्वेताकृताच्च संत्याधिष्ठानादस्यां शुकजातौ पतितः’ इत्येवं वदत्येव भगवति जात्रालौ बाल्येऽपि
मे सुप्तप्रबुद्धस्येव पूर्वजन्मान्तरोपात्ताः समस्ता एव विद्या जिहासेऽभवन् । सकलासु च
कलासु कौशलेमुपजातम् । उपदेशाय मनुजस्येव चयं विस्पष्टवर्णाभिधाना भारती च सं-
वृत्ता । विज्ञानं च सर्ववस्तुविषयं स्मरणं च संवृत्तम् । किं बहुना । मनुष्यगरीरादृते सर्व-

वाञ्छां तपसि व्रते, आज्ञामनुशासन मौनेऽभाषणे, सर्वं समग्रं सकलं न उपभोगोऽज्ञानादिकस्वप्न रागं च
वैराग्ये विरक्ततायाम्, तनयत्नेहं पुत्रप्रेम सूनुत्वेह तरुषु वृक्षेषु, संक्रम्य सक्रमणं कृत्वा यास्तपस्विजनोचि-
तास्तपस्विजनयोग्याः क्रिया अनुष्ठानविशेषाः कुर्वन्निवदधन्गन्धर्वलोकोचितान्योग्यानहरहः प्रतिदिनं कथयन्
मपि महता कष्टेन समुत्सृष्टलज्जया त्यक्तत्रपया विगतलज्जया कादम्बर्या महाश्वेतया च क्रियमाणानिर्नीयमा-
नानुपचारान्भक्तिप्रकाराननिच्छन्नवाञ्छन्नभिलषन्नविच्छेदादव्यवधानात्गाय प्रातश्चानुभूतचन्द्रापीडदर्शनमुप-
येनैवभूतो नरपतित्तारापीडो दुःखान्यगणयन्नजानन्मपरिवारः सपरिजनः सपरिस्कन्दः समं देव्या पिलगवता
शुकनासेन मन्त्रिणा च तत्र तस्मिन्स्थले स्थानेऽतिष्ठत् ।

इत्येव च कथयित्वाभ्याय भगवाञ्चावालिर्जराया अभिभवेन विस्तरापगमेन विच्छायां बलरगं निभनं दत्वा
कृत्वा सर्वानेव तापसाञ्छ्रावकान्हारीनकप्रमुखानवादीदब्रवीत् । आयुष्मद्विरिदमन्तं कृणु मनोऽपारपीडं
वनीतं न तथा तस्य कथाया प्रबन्धस्य रमन्नेना(मम्या)क्षेप आकर्षणस्य गामर्थ्यं बल इवम् । यथा
हेन्दवं । कथयित्वा वक्तुं प्रवृत्तो वक्तव्यवृत्तोऽस्मि । तत्परित्यज्यैव विहायेव कथारसात्कथयन्मन्त्रवर्णाभिधाना भारती च

मन्यत्तत्क्षणमेव मे^१ वैशम्पायनस्य स एव चन्द्रापीडस्योपरि स्नेहः सैव कामपरवशता, स एव महाश्वेतायामनुरागः, सैव तदवाप्ति प्रत्युत्सुकतेत्युपगतं सकलमेव । केवलमसंजातपक्ष-
तया मे तस्मिन्समये पूर्वजन्मोपात्ता शरीरचेष्टा नासीत् । तथा चाविर्भूतसकलान्यजन्मवृ-
त्तान्तः समुत्सुकान्तरात्मा किं मातापित्रोः, किं तातस्य तारापीडस्य, किमम्बाया विलास-
वत्याः, किं वयस्यस्य चन्द्रापीडस्य, उत प्रथमसुहृदः कपिञ्जलस्य, आहोस्विन्महाश्वेताया इति
नाज्ञासिपमेवं कैस्य कस्य कथं वा स्मृतवानस्मीति । तथा चोत्सुकान्तरात्मा महीतलनिवेशित-
शिराश्रिरमिव स्थित्वा भगवन्तं जावालि निजाविनयश्रवणलज्जया विलीयमान इव विशन्निव
पातालतलं कथमपि शनैः शनैर्व्यज्ञपयम्—‘भगवन्, त्वत्प्रसादादाविर्भूतज्ञानोऽस्मि संवृत्तः ।
स्मृताः खलु मया सर्व एव पूर्ववान्धवाः । मूढतायां च यथैव तेषां स्मरणं नासीत्तथैव विरह-
पीडापि । अधुना पुनस्तान्स्मृत्वा स्फुटतीव मे हृदयम् । न च तान्स्मृत्वापि तथा यथा च-
न्द्रापीडं यस्य मदुपरतिश्रवणमात्रकात्स्फुटितं हृदयम् । तत्तस्यापि जन्माख्यानेन प्रसादं
करोतु भगवान् । येनायं तिर्यग्योनिवासोऽपि मे तेन सहैकत्र वसतो न पीडाकरः सं-
जायते’ इति ।

एवं च विज्ञापितो मया सासूयमिव मामवलोक्य भगवाञ्जावालिः सस्नेहकोपगर्भं प्रत्य-

पत्त्वान्यदपर सर्वमेव तत्क्षणमेव तत्समयमेव वैशम्पायनस्योपनत स एव चन्द्रापीडस्योपरि स्नेहश्चन्द्रापीडस्यो-
परि प्रेम, सैव पूर्वानुभूतैव कामपरवशता मदनायत्तता कदर्पपरवशता, स एव पूर्वप्रतिपादित एव प्रथम-
प्रतिपादित एव महाश्वेतायामनुरागोऽनुरतिरनु पश्चात्प्रेम, सैव तस्या महाश्वेताया अवाप्ति प्राप्ति प्रत्युत्सु-
कर्तात्सुगम्यमिति सकलमेव समग्रमेवोपगत प्राप्तम् । असंजातपक्षतयाप्रादुर्भूतवाजतया मे मम तस्मिन्समये
पूर्वजन्मोपात्ता शरीरचेष्टा चलनादिका नासीन्नाभवत् । तथा चाविर्भूत* प्रकटीभूत. प्रादुर्भूत. सकलः स-
मन्तोऽन्यजन्मवृत्तान्तो भवान्तरोदन्तो यस्यैवभूत समुत्सुकान्तरात्मोत्कण्ठितान्तरात्मा [किं] शुकनास-
सनोरमयोर्मातापित्रो, किं [ता]तस्य तारापीडस्य, किमम्बाया विलासवत्या, किं वयस्य[स्य] मित्रस्य च-
न्द्रापीडस्य, उत प्रथमसुहृद आयमित्रस्य कपिञ्जलस्य, आहोस्विन्महाश्वेताया इत्येव कस्य कस्यैतन्मध्यव-
र्तिन कथं वा केन प्रकारेण वा स्मृतवानस्मि स्मरणं कृतवानस्मीति नाज्ञासिप नावबोधिपम् । तथा चो-
त्सुकान्तरात्मा महीतले पृथ्वीतले निवेशित[शिर]ो येन स चिरमिव बहुकालमिव स्थित्वास्थाय भगवन्तं
जावालि निजन्य स्वस्याविनयस्य श्रवणमाकर्णन तस्मादा लज्जा त्रपा तया विलीयमान इव तामापाद्यमा-
ननिय पातालमू(त)ल रसातल विशन्निव प्रवेश कुर्वन्निव कथं कथमपि महता कष्टेन शनैः शनैर्व्यज्ञपय वि-
ज्ञप्तिमवाप्सम् । हे भगवन्, त्वत्प्रनादात्त्वदनुप्रदादाविर्भूत प्रकटीभूत ज्ञान यस्यैवभूतोऽहं सद्यतो निष्पन्नो-
ऽस्मि । सद्य निश्चयेन मया सर्व एव पूर्ववान्धवा स्मृता प्रथमस्वजना स्मृता स्मरणविषयीकृताः । मू-
ढताया मूर्खतायामदानताया च यथैव तेषां स्मरणं नासीत्तथैव विरहपीडापि वियोगवाधापि नासीत् । अधुना
पुनस्तान्मोक्षोत्तान्तरात्मा मे नम हृदय वक्षः स्फुटतीव स्फोट प्राप्नोतीव । •

वादीत्—‘दुरात्मन्, यथैतावतीं दशमुपनीतोऽसि कथं तामेव तरलहृदयतामनुवद्भासि । अद्यापि पैक्षावपि नोद्भिद्येते । तत्संचरणक्षमस्तु तावद्भव । ततो मां प्रक्ष्यसि’ इत्येवमुक्ते भगवता समुपजातकुतूहलो हारीतः पप्रच्छ—‘तात, महानयं विस्मयो मे । कथय कथमस्य मुनिजातौ वर्तमानस्य तादृशी कामपरता जाता । यया जीवितमपि न संधारयितुं पारितम् । कथं च दिव्यलोकसंभूतस्य तथा स्वल्पमायुः संवृत्तम्’ । इत्येवं च पृष्ठः सूनुना भगवाञ्ज्वालिरमलाभिः पापमलमिव प्रैक्षालयन्दशनदीधितिसलिलधाराभिः प्रत्यवादीत्—‘स्पष्टमेवात्र कारणम् । वत्स, अयं हि कामरागमोहमयादल्पसारात्स्वीवीर्यादेव केवलादुत्पन्नः । श्रुतौ च पठ्यत एतद्यादृशाद्वै जायते तादृगेव भवतीति । लोकेऽपि च प्रायः कारणगुणभाज्येव कार्याणि दृश्यन्ते । तथा चैतदायुर्वेदेऽपि श्रूयते । यः किलाल्पसारात्स्वीवीर्यादेव केवलाज्जन्तुर्भवति स खल्वभावात्सारभूतस्य स्थैर्यहेतोः पुरुषवीर्यस्य यथासारं गर्भे वा विलयमापद्यते मृतो वा जायते जातो वा न दीर्घकालं जीवतीति । तदयमुत्पन्न एवेदृशो येनास्य तादृशी कामपरता जाता । मरणं च मदनवेगसंज्वरासहिष्णोस्तथोपनतम् । अधुनापि तादृशगवाल्पायुरयम् । शापावसानानन्तरकालं यदस्याक्षयेणायुपा योगो भविष्यति’ इति ।

यथैतावतीं दशमवस्था त्वमुपनीतः प्रापितोऽसि कथं तामेव तरलहृदयता चञ्चलचित्ततामनुवद्भासि करोषि । अद्यापि पैक्षावपि वाजावपि नोद्भिद्येते नोद्गच्छत । तत्तस्मात्कारणात्संचरणक्षमस्तु गमनमर्थस्तु तावद्भव । तत्तन्मदनन्तरं मा प्रक्ष्यसि प्रश्रयिष्यामि । इत्येव भगवतोक्ते कथिते समुपजातकुतूहलमाध्वर्यं यमैवभूतो हारीतः पप्रच्छ प्रश्नमकार्षात् । हे तात हे पित, महानयं मे मम विस्मयो वर्तते । अस्य पुण्डरीकस्य मुनिजातौ वर्तमानस्य तादृशी कामपरता जाता कदर्पपरवशता जाता । तत्कथय कथम् । यया कामपरतया जीवितमपि संधारयितुं धर्तुं न पारितं न शक्तम् । कथं च दिव्यलोके संभूतस्य तथा स्वल्पमायुः स्तोकमायुः संवृत्तम् । इत्येव पृष्ठश्च सूनुना भगवाञ्ज्वालिरमलाभिर्निर्मलाभिर्दशनदीधितिसलिलधाराभि रदनक्रान्तिधाराभि पापमलमिव प्रैक्षालयन्नुज्ज्वलीकुर्वन्प्रत्यवादीत्प्रत्यवर्षात् । हि तदित्याह—स्पष्टमिति । अत्र कारणं निदानं स्पष्टमेव प्रकटमेव । हे कम्प हे पुत्र, अयं हि पुण्डरीकः कामरागो रताभिलाषो मोहो मौढ्यं ताभ्यां निष्पन्नस्तन्मयस्त्वस्मादल्पसारादल्पवलात्स्वीवीर्यादेव केवलादुत्पत्त्यां सभिन्नादुत्पन्नं प्रादुर्भूतं प्रकटीभूतं तत्पूर्वखण्डं व्याख्यातमेव नेहोच्यते । इत्येतच्छ्रुत्वा न वेदे न गाने भष्यते । तदेवाह—यादृशादिति । यादृशाद्विनिश्चयो जायते उत्पद्यते तादृगेव तादृश एव भवत्युत्पत्तेः ।

एतच्छ्रुत्वा पुनरवनितलनिवेशितशिराः प्रणम्य भगवन्तं व्यज्ञापयम्—‘भगवन्, अहम्-
पुण्यवानस्यां तिर्यग्योनौ वर्तमानः स्वयं सर्वस्यैवाक्षमः । वागपि मे भगवतः प्रसादात्संप्रत्ये-
वानने संभूता । भूतपूर्वं च ज्ञानमन्तरात्मनि । शरीरं पुनरायुःसंवर्धककर्मयोग्यं भगवतः
प्रसादादन्यस्मिञ्जन्मनि यदि भवेत्, तत्केनै प्रकारेणाक्षयं तन्मे महाकर्मसाध्यमायुर्भविष्य-
तीत्येतदाज्ञापयतु भगवान्’ इत्येवं विज्ञापितस्तु मया दिक्षु विक्षिप्य चक्षुर्भगवानाज्ञापितवान्
‘एतदपि यथा तथा ज्ञास्यस्येव । तावदियं कथास्ताम् । रसाक्षेपादचेतितैवास्माभिः प्रभात-
प्राया रजनी । प्रभाविरेहादनुन्मृष्टरजतकुम्भाभमिदंमपरान्तावलम्बि वर्तते रजनिकरविम्बम् ।
यथायथोद्गमविस्तारिणी जरत्तामरसपत्नारुणा पाण्डुच्छविरुल्लसति सीमन्तयन्ती तमःकेशसं-
घातमिव पूर्वस्याः ककुभोऽरुणाग्रकर्णलोकततिः । इमाः सशेषतिमिरतयाम्बराकण्डकलुषं
भास्वत्प्रभालोकमारुद्धाः क्रमेण यथासूक्ष्मं तारकाः प्रवेष्टुम् । एष पम्पासरःशायिनां प्रवो-
धाशंसी समुच्चरति कोलाहलः श्रोलहारी विहंगमानाम् । एते च निशीथिनीपरिमलशीतलाश्च-

एतच्छ्रुत्वा पुनरवनितलनिवेशितशिरा भगवन्तं प्रणम्य व्यज्ञापय विज्ञप्तिं कृतवान्विज्ञप्तिं चकार अह । किं
तदित्याह—भगवन्निति । हे भगवन्, अहं त्वपुण्यवान् । अस्यां तिर्यग्योनौ वर्तमानः स्वयमात्मना सर्वस्यैव
कार्यस्याधनोऽममर्थः । वागपि वाचापि मे मम भगवत्प्रसादात्संप्रत्येव साप्रतमेवानने[स]ंभूता जाता । पूर्वं भूत
भूतपूर्वं ह्यविदमन्य तस्य परत्वमिति पूर्वशब्दस्य परप्रयोगः । एतादृशं ज्ञानमन्तरात्मनि संभूतम् । शरीरं पुनरा-
युषं संवर्धकानि यानि कर्माणि कृत्यानि तेषु योग्यं समर्थं भगवतः प्रसादान्माहात्म्यादन्यस्मिञ्जन्मनि यदि भवेत्स्या-
त्तत्तन्मात्कारणान्मे मम महाकर्मणि साध्य महाकर्माणि साध्यानि यस्मिन्निति वा आयुर्जीवितं केन प्रकारेणाक्षयं
भविष्यतीत्येतदाज्ञापयतु कथयतु भगवान् । इत्येवं मया विज्ञापितो विज्ञप्तिविषयीकृतः । तु पुनरर्थः । दिक्षु
चक्षुर्विक्षिप्य प्रेर्य भगवानाज्ञापितवान्कथितवान् । किं तदित्याह—एतदिति । एतदपि त्वदुक्तमपि यथा
वर्तते तथा त्वं ज्ञास्यस्येवाग्रे ज्ञानं भविष्यत्येव । इयं कथा तावदास्तां तिष्ठतु । रसाक्षेपाद्रसाकर्षादस्माभिः प्रभा-
तप्राया रजनी निशा चेतितैवाज्ञातैव । प्रभाविरेहाद्युतेर्विरेहात्कान्तेरभावादनुन्मृष्टोऽसमार्जितो न स्फोटितो यो रज-
[त]शृङ्गो रौप्यपटस्तद्वदाभा धीर्यस्य तत्तथा । ‘आभा राढा विभूषा श्रीः’ इति हैमः । इदमपरान्तावलम्बि
पश्चिमान्तावलम्बि पश्चिमाशावलम्बि रजनिकरविम्बं निशाकरप्रतिविम्बं शशाङ्कमण्डलं वर्तते । यथायथमिति ।
यथा च यथा च यथायथम् । ‘नित्यवीप्सयो । इति द्वित्वम् । यथाप्रकारमुद्रमेनोदयेन विस्तारिणी विस्तरण-
शीला जरत्पत्र परिपक्वा यत्तामरस पद्मम् । रक्तकमलमित्यर्थः । तस्य पत्राणि दलानि दर्भाणि तद्वदरुणा रक्ता आ-
रूपपाण्डु नटपि । ‘रक्तोत्पल तामरसम्’ इति हैमः । पूर्वस्याः ककुभ एन्द्रा दिशस्तमोलक्षणं केशसंघातम-
रुक्मगृह सीमन्तयन्तीमिव सीमन्तं पुर्वन्तीमिवोत्सत्युत्तासं प्राप्नोति । अरुणस्य रविसारयिनोऽग्रकराणामा-
रोव प्रवाहान्तस्य तति पति । अर्थनित्यर्थः । ‘राजिल्लेखा ततिर्वीथि’ इति हैमे । इमाः प्रत्यक्षदृश्याः सह

लितवनकुसुमपरिमलग्राहिणो वातुं प्रवृत्ताः प्रभातपिशुना वायवः । प्रत्यासन्नाग्निर्विहारवेला
इत्यभिधान एव गोष्ठीं भङ्क्त्वोदतिष्ठत् ।

अथोत्थिते भगवति जावालौ वीतरागापि निष्कौतुकापि मोक्षमार्गवस्थानापि समन्तैः
सा तपस्विपरिपत्कथारसाद्विस्मृतगुरुचितप्रतिपत्तिः शृण्वतीवोत्कण्ठिततया विस्मयोत्फुल्ल-
मुखी युगपदागलितशोकानन्दजन्मनयनसलिला हाकप्रशब्दानुबन्धिनी स्तम्भितेव चिरमिव
स्थित्वा यथास्थानं जगाम । हारीतस्तु मां संनिहितेऽपि मुनिकुमारकजने निजकरेणैवोत्क्षि-
प्यात्मपर्णशालां नीत्वा जनैः स्वशयनीयैकदेशे स्थापयित्वा प्राभातिकक्रियाकरणाय निर्ययौ ।
निर्गते च तस्मिंस्तन सर्वकार्याक्षमेण तिर्यग्जातिपतनेन देहेन पीडितान्तरात्मा चिन्तां प्रा-
विशम् । अत्र तावदनेकभवसुकृतसहस्राधिगम्यं मानुष्यमेव दुर्लभम् । तत्प्राप्यपरं सकलजा-
तिविशिष्टं ब्राह्मण्यम् । ततोऽपि विशिष्टतरमासन्नामृतपदं मुनित्वम् । तस्यापि विशेषान्तरं

क्वप्रसरति विस्तरयति । एते च प्रत्यक्षगम्या निशीथिन्या त्रियामिन्यां परिगतो मलो यस्मात्स परिमलोऽन्तरागस्तेन
शीतलाः शिशिराः । माघकाव्य उक्तमस्ति—‘नवपरिमलगन्धः केन शक्यो वरीतुम्’ इत्यत्र परिमलशब्देनान्तराग
एव विवक्षितः । अन्यथा गन्धशब्दस्य वैयर्थ्यं स्यात् । चलितानि कम्पितानि यानि वनानि तेषां कुसुमानां प-
रिमलो गन्धस्त गृह्णन्तीत्येवशीलास्ते तथा प्रभातस्य प्रत्यूषस्य पिशुनाः सूचका एवविधा वायवः पवना समीरणा
वातुं यातुं प्रवृत्ताः प्रवर्तितवन्तः । ‘व्युष्ट विभात प्रत्यूषम्’ इति हैमः । प्रत्यासन्ना समीपवर्तिनी निकटस्थाग्निनी ।
पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् अभिशब्देनाग्निहोत्रं तत्र विहारो विहरणम् । गमनमिति यावत् । तस्य वेलाव-
सरः समयः प्रस्तावः । ‘वेला वारावसरे’ इति कोशः । इत्यभिधान एवेतिश्रुवाण एव गोष्ठीं श्रवणार्थमिति-
जनसमूहात्मिका भङ्क्त्वा दूरीकृतोदतिष्ठदुत्थितो बभूव । ‘समज्या परिपद्गोष्ठीं सभाममितिसमद’ इत्यमरः ।

अथोत्थिते भगवति जावालौ वीतरागापि नीतरागापि निष्कौतुकापि विगतकुटुहलापि गताथर्यापि मोक्षमार्गे
निर्वाणमार्गेऽवस्थानमवस्थितिर्यस्या एवंविधाप्येतादृशापि समन्तैव सर्वापि तपस्विपरिपन्मुनिजनगभा कात्या
वार्ताया रसाद्विस्मृता विस्मरण प्राप्ता । गुरावुचिता योग्या प्रतिपत्ति सेवा यस्या सा तथा । शृण्वतीवोत्कण्ठ-
यन्तीवोत्कण्ठिततया रणरणकतया विस्मयेनाश्चर्येणोत्फुल्ल विक्रमित मुरा यस्या सा तथा । युगपदेकान्तमा-
गलित पतित शोकानन्दाभ्या जन्म यस्यैवभूत नयनसलिल यस्या सा तथा । हा कथमिति य श-
स्तमनुबन्धितुं शील यस्या सा तथा । स्तम्भितेव कीलितेव चिरमिव स्थित्वा बहुकालमिव स्थित्वा यथागमा-
न यथास्थल जगामागमत् । हारीतस्तु मा मुनिकुमारकजने तापगशिजने संनिहितेऽपि समीपवर्तिनी ।
सति निजकरेणैवात्मपाणिनैवोत्क्षिप्यात्मात्मपर्णशालां स्वकीयवृणकुटीं नीत्वा प्राप्य जनैः जनैर्मन्द मन्द या-
नीयस्य शय्याया एकदेशेऽन्यतरप्रदेशे स्थापयित्वा सम्याप्य प्राभातिकक्रियाकरणाय प्रत्यूषविशेषिणाय निर्य-

किमपि दिव्यलोकनिवासित्वम् । तद्येनैतावतः स्थानात्स्वदोषैरात्मा पातितस्तेन कथमधुना सर्वक्रियाविहीनेनास्यास्तिर्यग्जातेः समुद्भूतः स्यात् । कथं वा पूर्वजन्माहितस्तेहैः सह समागमसुखमनुभूतम् । अननुभवतश्च तन्निष्प्रयोजनेनामुना जीवितेन किं मे परिरक्षितेन । पततु येन तत्र कापि यातनाशरीरम् । सुखं तु नानुभवितव्यममुना दुःखैकभाजनेन । तत्परित्यजाम्येनम् । पूर्यतामस्मद्व्यसनदानैकचिन्तादुःस्थितस्य विधेर्मनोरथः' इत्येवं च जीवितपरित्यागचिन्तानिमीलितं मां समुच्छ्वासयन्निव विकासहासिना मुखेन सहसा प्रविश्य हारीतोऽभ्यधात्—'भ्रातर्वैशम्पायन, दिष्ट्या वर्धसे । पितुस्ते भगवतः श्वेतकेतोः पादमूलात्कपिञ्जलस्त्वामेवान्विष्यन्नायातः' इति ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा तैत्क्ष्णेनोत्पन्नपक्ष इवोत्पत्य तैत्समीपमेव प्राप्तुमभिवाञ्छन्नुद्गीवावलोकी 'कासौ' इति तमप्राक्षम् । स त्वकथयत्—'एष तातपादमूले वर्तते' इति । एवंवादिनं तु 'महं पुनरवदम्—'यद्येवं ततः प्रापयतु मां तत्रैव भगवान् । उताम्यति मे हृदयं तद्दर्शनाय' इत्येवं वदन्नेवाग्रतो गमनागमनवेगोदयथास्थितजटाकलापम्, अनिलपथसंचरणचलितैकाञ्च-

विशेषान्तरं किञ्चिदाधिक्यं दिव्यलोकनिवासित्वं स्वर्गलोकस्याधिलम् । तत्तस्मात्कारणाद्येनैतावतः पूर्वोक्तस्थानात्स्वदोषनिर्जद्वृषणैरात्मा पातितस्तेन मया सर्वा समग्रा क्रिया, स्नानादिकास्ताभिर्विहीनेन रहितेनाधुना साप्रतमिदानीमस्यास्तिर्यग्जाते कथमात्मा समुद्भूत उद्धारप्रापितः स्यादिति शेषः । पूर्वजन्मनि पूर्वभवे गतजन्मन्याहितः स्थापित रोहः प्रीतिर्येषु तैः सह समागमसुखमेलापकसौख्यं कथमनुभूतं साक्षात्कृतम् । भवतीति शेषः । तत्समागमसुखमनुभूतवत् साक्षात्कृतवत्तश्च मे मम निष्प्रयोजनेन निरर्थकेनामुना जीवितेन परिरक्षितेन किम् । न किञ्चिदित्यर्थः । यत्र तत्र द्वापीदं यातनाशरीरम् । 'यातना नरकवेदना' इति हैमः । नरकदेहम् । तीव्रवेदनाक्षममित्यर्थः । पततु पतनं करोतु । सुखं तु नानुभवितव्यममुना दुःखस्यानेन कष्टस्यैकभाजनेनैकपात्रेण शरीरम् । अत एव शरीरं परित्यजामि मुञ्चामि । अस्माकं व्यसनदानं कष्टप्रदानं तस्यैकाद्वितीया या चिन्ता तथा दुःस्थितस्य दुःस्थितस्य विधेर्विधातुर्मनोरथोऽभिलाषः पूर्यतां परिपूर्णं भूयताम् । इत्येव चेतीत्येव प्रकारेण या जीवितपरित्यागचिन्ता तथा निमीलितमुद्रितमां विकासेन हसतीत्येवशीलेन विकासहासिना मुखेनानने[न] समुच्छ्वासयन्निवाश्वासयन्निव । सहसातर्कितः प्रविश्य प्रवेशं कृत्वा हारीतकोऽभ्यधादवोचत् । किं तदित्याह—'भ्रातरिति । ते भ्रातरौ बन्धो वैशम्पायन, त्वं दिष्ट्या भाग्येन वर्धसे । ते तव भगवतो महाश्वेतकेतोः पितुः पादमूलाज्जनकचरणसमीपात्त्वामेवान्विष्यन्गवेषयन्कपिञ्जलं आयात इति ।

लोत्तरीयम्, तरुत्वचा दृढावद्धपरिकरम्, अर्धत्रुटितयज्ञोपवीतसनाथास्थिशेषोरस्कम्, निःशेषसुरपथावतरणश्रमोर्च्छसितगरीरम्, समीरणपहेतमपि मरुत्पथोत्पतनखेदसंभृतम्, उष्णप्रवेशान्निस्यन्दमानस्वेदमाननेन, मैदवलोकनदुःखोद्भूतं च वाष्पजललवणिसरमीक्षणाभ्यां युगपदुत्सृजन्तम्, मुमुक्षुमपि मत्स्नेहेनामुक्तम्, वीतरागमपि मत्प्रियहितरतम्, निःसङ्गमपि मत्समागमोत्सुकम्, निःस्पृहमपि मदर्थसंपादनपर्याकुलम्, निर्मममायुषारूढस्नेहम्, निरतं-कारमप्यहमेवायमिति मां मन्यमानम्, समुज्जितक्लेशमपि मदर्थं ह्रींयन्तम्, समलोष्टकाञ्चनतासुंखितमपि भदुःखदुःखितम्, कृतज्ञमकृतज्ञः, स्नेहलप्रकृति रूक्षचेताः, सुकृतिनमुष्णवान्, अनुगतं वामस्वभावः, भावार्द्रहृदयमेकान्तनिष्ठुरः, मित्रं वैरी, वचनकरमनाश्रवः, महात्मानं दुरात्मा, कपिञ्जलमहमद्राक्षम् । दृष्ट्वा च निर्भरगलितनयनपयास्तादृशोऽपि कृताभ्युद्गमनप्रयत्नः पूर्तकृत्य तमवदम्—‘सखे कपिञ्जल, एवं जन्मद्वयान्तरितदर्शनमपि त्वा

प्रान्तो यस्यैवभूतमुत्तरीयं सञ्चान यस्य स तम् । ‘प्रच्छादनं प्रावरणं सञ्चानं चोत्तरीयकम्’ इति हैम । तरुणा वृक्षणा त्वचा कृत्वा दृढावद्धः परिकरो येन स तम् । ‘भवेत्परिकरो ब्राते पर्यङ्कपरिवारगो । प्रगाढगात्रिकावन्धे विवेकारम्भयोरपि’ इति विश्वः । अर्धत्रुटितं यज्ञोपवीतं यज्ञसूत्रेण तेन गनाथं महिषमस्थिशेषं कीकृत्वावशेषसुरो यस्य स तम् । निःशेषं समग्रं यत्सुरपथं तस्मादवतरणं तस्माच्च श्रमं रोदन्तेनोच्छ्वसितं गरीरं यस्य तम् । ‘नभोऽन्तरिक्षं गगनमनन्तं सुरवर्त्मं याम्’ इत्यमरः । समीरणेन नायुनापहतमपि पीडितमपि मरुत्पथे यदुत्पतनं तस्माच्च रोदन्तेन सधृ [त] निचितम् । जलप्रवेशाद्गोमगजजलान्तर्गमनादाननेन मुखेन निस्यन्दमानं धरत्स्वेदो घर्मो यस्य स तम् । किं कुर्वन्तम् । वाष्पजललवणिसरमिच्छजलक्षणमृहमीक्षणाभ्यां लोचनाभ्यामुत्सृजन्तं त्यजन्तम् । कीदृशं जललवणिसरम् । समावलोकनं तस्मात्पुनरास्मादुद्भूतं प्रादुर्भूतं प्रकटीभूतम् । मोक्षमिच्छुर्मुमुक्षुरेवभूतमपि मत्स्नेहेन मत्प्रीत्यामुक्तमत्यक्तमगणितम् । वीणागतो रागोऽनुरागो यस्मादेतादृशमपि मत्प्रियं दृष्टे रतमामुक्तम् । निर्गतं मत्तोऽन्यजनपरजनमर्थं तयोपयोग्यं स तमेतादृशमपि मम समागमो मेलापस्तत्र तन्मिच्छुर्मुमुक्षुमुत्कण्ठितम् । निर्गता स्पृहा वाञ्छा यस्मादयंभूतमपि मनार्थो मदर्थस्तस्य संपादनाय निष्पादनाय करणाय परि गामस्त्वेनाकुलं व्याकुलम् । निर्गममपि निर्गतमपि नमपि । मनस्वभावो नान्ति । मयि विषय उपान्तः स्थापितः श्रेष्ठः प्रेमा येन स तम् । निर्गतोऽहंकारो गतो यन्मार्गानां-शमप्यहमेवायं कपिञ्जल इति मन्यमानं ज्ञायमानम् । समुज्जितमत्यक्तं हेतो येनवभूतमपि मदर्थं मत्प्रीतिः (न)ति

दृष्ट्वा किं सरभसमुत्थाय दूरत एव प्रसारितभुजद्वयोर्गाढालिङ्गनेन सुखमनुभविष्यामि । किं करं करेणावलम्ब्यासनपरिग्रहं कारयिष्यामि । किं सुखासीनस्य गात्रसंवाहनं कुर्वञ्छ्रममपनेष्यामि' इत्येवमात्मानमनुशोचन्तमेव मां कपिञ्जलः करेणोत्क्षिप्य मद्विरहदुर्बले वक्षसि निवेश्य चिरमिवान्तःप्रवेशयन्निवालिङ्गनसुखं किल तथा मेऽनुभूय भूयसा मन्युवेगेनोत्तमाङ्गे कृत्वा मच्चरणावितरवदरोदीत् ।

तथा रुदन्तं च तं बाह्यात्रप्रतीकारः पुनरवदम्—'सखे कपिञ्जल, सकलक्लेशपरिभूतस्य पापात्मनो ममेदं युज्यते यत्त्वया प्रारब्धम् । त्वं पुनर्वालोऽप्यस्पृष्ट एवामीभिः संसारबन्धात्मकैर्निर्वाणमार्गपरिपन्थिभिर्दोषैः । तत्किमधुना मूढजनगतेन वर्त्मना । समुपविश्य तावत्कथय यथावृत्तं तस्य वार्ताम् । अपि कुशलं तातस्य । स्मरति वा माम् । दुःखितो वा मदीयेन दुःखेन । मद्दृष्टान्तमाकर्ण्य किमुक्तवान् । कुपितो न वा' इति । स त्वेवमुक्तो मया हारीतशिष्योर्पनीति पल्लवासने समुपविश्याङ्के मां कृत्वा हारीतोपनीतेनाम्भसा प्रक्षाल्य मुखमाख्यातवान्—'सखे, कुशलं तातस्य । अयं चास्मद्दृष्टान्तः प्रथमतः एव तातेन दिव्येन

भवान्तरव्यवहितावलोकनमपि त्वा दृष्ट्वा विलोक्य निरीक्ष्य सरभसं सवेगमुत्थायोत्थानं कृत्वा दूरत एव दं विष्ट एव प्रसारित विस्तारित भुजद्वयं येन स बाहुद्वयं येन स । गाढालिङ्गनेन तीव्रसंश्लेषेण किं सुखमनुभविष्यामि साक्षात्प्रत्यक्षं करिष्यामि । करं हस्तं करेण पाणिना हस्तेनावलम्ब्यासनपरिग्रहं विष्टरस्त्रीकारं किं कारयिष्यामि किं विधापयिष्यामि किं निष्पादयिष्यामि । सुखासीनस्य सुखोपविष्टस्य गात्रसंवाहनमङ्गमर्दनं कुर्वञ्छ्रमं चेदं परिश्रममपनेष्यामि दूरीकरिष्यामि । 'संवाहनं मर्दनं स्यात्' इत्यमरः । इत्येवमात्मानं स्वमनुशोचन्तमेव मां कपिञ्जलः करेण पाणिनोत्क्षिप्योत्पाद्य मम विरहो वियोगस्तेन दुर्बले कृशे वक्षसि चिरमिव निवेश्य सम्याप्यान्तर्मध्ये प्रवेशयन्निव प्रवेशं कारयन्निव मे ममालिङ्गनसुखम् । किलेति सत्ये । तथातुभूय साक्षात्कृत्य मन्यु शोकः । 'मन्युशोकौ तु शुक्लियाम्' इत्यमरः । तस्य भूयसा बहुलेन वेगेन रयेण मच्चरणौ मत्पादौ मदङ्गी उत्तमाङ्गे मस्तके कृत्वा इतरवत्प्राकृतजनवत् । 'इतरः प्राकृतो नीचः' इति हैमः । अरोदीदृष्टनमकार्षात् । 'विवर्णं पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः' इत्यमरः ।

तथा रुदन्तं च तथा विलपन्तं च बाह्यात्र एव प्रतीकारः प्रतिक्रिया यस्य सः । पुनरवदमब्रुवम् । सखे कपिञ्जल, सकलक्लेशेन समग्रदुःखेन कष्टेन परिभूतस्याभिभूतस्य पराभवितस्य पापात्मनो मे ममेदं युज्यते रटं घटते यत्त्वया भवता प्रारब्धम् । रुदनमित्यर्थः । त्वं पुनर्वालोऽप्यमीभिः संसारबन्धात्मकैः समुत्तिवन्धस्वर्णैर्निर्वाणमार्गस्य मोक्षमार्गस्य परिपन्थिभिः शत्रुभिर्दोषैर्दूषणैरस्पृष्ट एव । तत्तस्माद्धेतोर्मूढजनगतेन मूर्खजनाचीर्णेन वर्त्मना मार्गेण रुदनलक्षणेन । अतुना किम् । न किमपीत्यर्थः । उपविश्याम्भाय तावदादौ तावत्पूर्वनादौ यथावृत्तं तथा तस्य वार्तां किंवदन्तां कथय ब्रूहि । अपि तातस्य पितुः

चक्षुषा दृष्टः । दृष्ट्वा च प्रतिक्रियायै कर्म प्रारब्धम् । समारब्ध एव कर्मणि तुरगभावाद्वि-
मुक्तो गतोऽस्मि तातस्य पादमूलम् । गतं च मां दूरत एवोद्गाष्पदृष्टिर्विपण्णदीनवदनं भया-
दनुपसर्पन्तमालोक्याहूयाज्ञापितवान्—‘वत्स कपिञ्जल, परित्यज्यतां स्वदोषज्ज्ञा । समैवायं
खलु शठमतेः सर्व एव दोषः । येन जानताप्युत्पत्तिसमय एव वत्सस्य कृते नेदमायुष्करं
कर्म निर्वर्तितम् । अधुना सिद्धप्रायमेवेदम् । न दुःखासिका भावनीया । मत्पादमूले ताव-
त्स्थीयताम्’ इत्येवमाज्ञापितस्तु तातेन विगतभीर्न्यज्ञापयम्—‘तात, यदि प्रसादोऽस्ति ततो
यवैवासावुत्पन्नस्तत्रैव गमनायाज्ञापयतु मां तातः’ इत्येवं विज्ञापितस्तु मया पुनराज्ञापित-
वान्—‘वत्स, शुकजातावसौ पतितः । तद्वत्त्वापि तमद्य नैव वेत्सि नाप्यसौ त्वां वेत्तीति तत्ति-
ष्ठतु तावत्’ इति । अद्य च प्रातरेवाहूय मामाज्ञापितवान्—‘वत्स कपिञ्जल, महामुनेर्जावाले-
राश्रमपदं सुहृत्ते प्राप्तः । जन्मान्तरस्मरणं चास्योपजातम् । तद्वच्छ संप्रति तं द्रष्टुम् ।
मदीयया चागिपानुगृह्य वक्तव्योऽसौ । वत्स, यावदिदं कर्म परिसमाप्यते तावत्त्वयास्मिन्नेन
जावालेः पादमूले स्थातव्यमिति । अपि च त्वदुःखदुःखिताम्बा ते श्रीरपि तस्मिन्नेव कर्मणि प-
रिचारिका वर्तते । तथा तु गिरस्युपाघ्रायैतदेव पुनः पुनः संदिष्टम् । एवमुक्त्वाकठोरशिरीष-
कुसुमगिखासूक्ष्माग्रोद्भेदपक्ष्मलानि गावाणि पुनः पुनः पाणिना परामृश्यान्तर्हृदयेनादृत्यत

वैव तातेन जनकेन पित्रा दिव्यचक्षुषा ज्ञाननेत्रेण दृष्टोऽवलोकितो निरीक्षित । दृष्ट्वा च तत् [प्रति]क्रियायै कर्म
प्रारब्ध कर्तुमारब्धम् । [समारब्धे] एव कर्मणि तुरगभावादशशापाद्विमुक्तोऽहं तातस्य पादमूलं जनकस्य च
णमूलं गतोऽस्मि । गतं च मां दूरत एवोद्गाष्पदृष्टिर्दृष्ट्वा शून्यनो भयाद्रीतेर्विपण्ण विलक्ष्य दीनं दुःखितं वद-
मुखं यत्सर्वभूतं मामुपसर्पन्तमागच्छन्तमालोक्य निरीक्ष्याहूयाह्वानं कृत्वाज्ञापितवान्कथितवान् । हे वत्स
कपिञ्जल, स्वदोषस्य निजदूषणस्य शङ्करेका परित्यज्यतां मुच्यताम् । सन्तिवति निश्चयेन । शठमतेर्मूर्खतुल्ये
समैवायं दोषः, येन कारणेन जानताप्यवबुध्यतापि मया श्वेतकेतुनोत्पत्तिसमय एव वत्सस्य पुण्डरीकस्य कृत
आयुष्करं दीर्घजीवितकारि कर्म न निर्वर्तितं न कृतम् । अधुना माप्रतमिदानीमिदं कार्यं गिद्धप्रायमेव सात्त-
मेव । अतो दुःखमिका न भज(भाव)नीया । मनसि दुःखं नानेयमित्यर्थः । मत्पादमूले मन्त्ररतले तावत्त्वया
यतामवस्थानं क्रियतामित्येव तातेनाज्ञापितस्तु कथितस्तु विगतभीरद्व्यज्ञापय विज्ञप्तिमकरवम् । हे तात हे
पितॄन्, यदि प्रसादं प्रमन्नतानि ततो यत्रैव यस्मिन्स्थलेऽग्रां पुण्डरीकं उत्पन्नस्तत्रैव तस्मिन्स्थले गमनाय
ममाज्ञापयन्वाज्ञां ददातु तात । इत्येव विज्ञापितस्तु मया पुनर्मांमिव्याज्ञापितवानाज्ञां दत्तवान् । इतिथोत्यमाह—
वत्स इति । हे वत्स हे पुत्र हे मनो, शुकजातावसौ पतितस्तन्मादेतोर्गन्वापि तत्र तमद्य नैव नैव वेत्सि ।
नाप्यसौ शुकस्त्वा भवन्त वेति । तावन्माप्रत तद्रमनं तिष्ठन्वात्मा । अद्य च प्रातरेव प्रवृत्त्य एवाप्य माग-
पितवानाज्ञां दत्तवान् । हे वत्स कपिञ्जल, महामुनेर्जावालेराश्रमपदं सुहृत्ते प्राप्तः । अद्य सुखस्य जन्मा-
न्तरस्य स्मरणं च भवान्तरज्ञानं चोपजातम् । संप्रतीदानीं तद्वच्छ त्रज तं शुकदृष्टं विलोकिष्ये । मदीययागिषा-
नीर्वादेनानुगृह्यानुग्रहविषयीकृतार्त्तां शून्यं इति वक्तव्यं भणितव्यं । इतिथोत्यमाह—हे वत्समेति । हे वत्स,
यावदिदं पूर्वोक्तं कर्म परिसमाप्यते परिकर्माक्रियते तावत्त्वयास्मिन्नेव जावाले पादमूले स्थातव्यं
त्वया स्थेयम् । अपि च त्वं दुःखेन दुःखितां पीडितां ते त्वाम्बा माता श्रीरप्येतस्मिन्नेव कर्मणि परिसमाप्यते
नवर्षाकारिणी वर्तते । तथायस्म्यपि गिरस्युत्पत्तिसमयं मन्त्रक उपाग्रं च कृत्वा तदेव पुनः पुनः
संदिष्टं कथितमुक्तम् । इत्येवमुक्त्वा प्रतिपश्यान्तोग्रमद्विगतानि चोन्नतानि मृद्वि शान्तिं गिरिविहङ्गमपि
तेन विना तस्या मुक्तोऽपुमस्य य इद्रेदन्तद्वन्तद्वन्ति ज्ञेयमिति गात्राणि शरीराणि पुनः पुनः पालि-

तथा दूयमानहृदयं च तमवदम्—‘सखे कपिञ्जल, किं, दूयंसे । त्वयापि मन्दपुण्यस्य मम कृते तुरंगमतामापन्नेन पराधीनवृत्तिना बहुतराण्येव दुःखान्यनुभूतानि । कथं सोमपानोचि-
तेनामुनास्येन समुत्पादितसफेणरक्तस्रवाः खरखलीनक्षतयो विसोढाः । कथमयमकठोरकि-
सलयशयनैकसेवासुकुमारः सदा पर्याणितस्य न शीर्णः पृष्ठवंशः । कथमेपु कुंसुमोच्चया-
पतितवालवनलतास्पर्शमात्राक्षमेपु गात्रेषु कशाभिघाता निपतिताः । कथं च ब्रह्मसूत्रोद्वा-
हिनि देहेऽस्मिन्वध्रोत्पीडनकृताः पीडाः समुपजाताः’ इत्येभिरन्यैश्च पूर्ववृत्तान्तालापैस्तत्काल-
विस्मृततिर्यग्जातिदुःखः सुखमतिष्ठम् ।

उपारोहति च मध्याह्नं सवितरि हारीतः सह कपिञ्जलेन मां यथोचितमाहारमकारयत् ।
कृताहारश्च कपिञ्जलः क्षणमिव स्थित्वा मामब्रवीत्—‘अहं हि तातेन त्वां समाश्वासयितुं
जावालिपादमूलादा कर्मपरिसमाप्तेन त्वया चलितव्यम्’ इत्येतच्चादेष्टुं विसर्जितः । अन्यद्-
हमपि तत्रैव कर्मणि व्यग्रतर एव । तद्व्रजामि संप्रति । अहं तु तच्छ्रुत्वा विषण्णवदनस्तं
प्रत्यवदम्—‘सखे कपिञ्जल, एवंगते किं ब्रवीमि । किं च तातस्यान्त्राया वा संदिशामि ।
सर्वं त्वमेव वेत्सि’ इति । स त्वेवमुक्तो मया पुनः पुनस्तत्रावस्थानाय मां संविधाय हारीतं

ना हस्तेन परामृश्य परामर्शनं कृत्वा हृदयेन चेतसादयताखिद्यत । तथा दूयमानहृदयं खिद्यमानवक्षसं च त
कपिञ्जलमहमवदमकथयम् । किं तदित्याह—‘सखे इति । हे सखे कपिञ्जल, किं दूयंसे किं खिद्यसे । त्वयापि
भवतापि मन्दपुण्यस्य स्वल्पसुकृतस्य मम कृते तुरंगमतामश्वतामापन्नेन प्राप्तेन पराधीनवृत्तिना परायत्तवृत्तिना
परवशवृत्तिना बहुतराण्येवानेकान्येव दुःखानि कृच्छ्राण्यनुभूतानि साक्षात्कृतानि । कथं केन प्रकारेण
सोमवाती तस्याः पानं तत्रोचितेन योग्येनामुनास्येन मुखेन समुत्पादितो विहितः सफेनः सडिण्डीरो रक्तस्रावो
रधिरच्युतिर्याभिरेवविधा, रार कठिन यत्खलीन कवियलीन कविका कविय मुखयन्त्रण तस्य क्षतयो
ग्रणा विसोढा, धान्ताः । कथमकठोर सुकुमार यत्किसलयशयनीय तरयैकसेवयैकसपर्यया सुकुमार, सुको-
मल, सदा पर्याणितस्य सजातपत्ययनस्याय पृष्ठवंशो रीटक, । ‘रीटक पृष्ठवंशः स्यात्पृष्ठं तु चरमं तनोः’
इति हैम । न शीर्णः शटितः । कथं कुसुमानामुच्चयोऽवचयस्तस्मादापतिताः सस्ता वालवनलतास्तासां स्पर्शमा-
त्रेणाधमेज्वसवर्षेष्वेपु गात्रेषु कशाभिघाता वर्मदण्डप्रहारा निपतिताः । कथं च ब्रह्मसूत्रोद्वाहिनि यत्रोपवीत-
धारवंऽस्मिन् देहे शरीरे वध्रं वर्म तेन यदुत्पीडनं बन्धनं तेन कृता विहिता पीडा वाया, समुपजाताः
समुत्पन्ना । इत्येभिरन्यैश्च पूर्ववृत्तान्तालापैः प्राचीनोदन्तसमापणैस्तत्कालं तदात्वं विस्मृतं विस्मरणतामापन्नं
तिर्यग्जातिदुःखं यस्यैवभूतोऽहं सुखमन्वतिष्ठमस्याम् ।

सवितरि सूर्ये मध्याह्नमहो मध्यमुपारोहत्यधिरोहणं कुर्वति सति हारीतः कपिञ्जलेन सह मा वैशम्पायनं
यथोचितं योग्यमाहारं भोजनमकारयदकल्पयत् । कृताहारश्च विहितभोजनश्च कपिञ्जलः क्षणमिव स्थित्वा
मामब्रवीददोचम् । अहं हि कपिञ्जलस्तातेन पित्रा त्वां भवन्तं समाश्वासयितुमाश्वासनां कर्तुं जावालिपादमू-
लादा कर्मपरिसमाप्तेन त्वया चलितव्यं नान्यत्र गन्तव्यम् । अन्यत्र गमनं न कर-

चानुभूतास्मदालिङ्गनसुखो विस्मयोन्मुखेन मुनिकुमारकजनेनेक्ष्यमाणोऽन्तरिक्षमतिक्रम्य
काण्डदर्शनमगात् । गते च तस्मिन्हारीतः समाश्रास्य मां शरीरस्थितिकरणाद्योदतिप्रदम् ।
उत्थाय चान्यं मुनिकुमारकं मत्पार्श्वे स्थापयित्वा निरगमत् । निर्वर्तितस्नानादिक्रियाकलाप-
श्चात्मनैव सहापराहसमये पुनर्माहाहारमकारयत् ।

एवं चावहितचेतसा हारीतेन संवर्ध्यमानः कतिपयैरेव दिवसैः संजातपक्षोऽभवत् ।
उत्पन्नोत्पतनसामर्थ्यश्च चेतस्यकरवम् — ‘गमनक्षमस्तु संवृत्तोऽस्मि तत्र नाम चन्द्रापीडोत्प-
त्तिपरिज्ञानम् । महाश्वेता पुनः सैवास्ते । तत्किमुत्पन्नज्ञानोऽपि तदर्थनेन विनात्मानं निमे-
पमपि दुःखं स्थापयामि । भवतु । तत्रैव गत्वा तिष्ठामि’ इति निश्चित्यैकदा प्रातर्विहारनि-
र्गत एवोत्तरां ककुभं गृहीत्वावहम् । अवहुदिवसाभ्यस्तगमनतया स्तोकमेव गत्वावशीर्यन्त
इव मेऽङ्गानि श्रमेण । अशुष्यञ्चुपुटं पिपासया । नाडिधमेनांकम्पितकण्ठः श्रासेन । तद-
वस्थश्च शिथिलायमानपक्षतिरत्र पताम्यत्र पतामीति परैवानेपान्यतमस्य तमस्विनीतिमि-
रसंधातस्यैवार्ककरतिरस्कारिणो घनहरितपल्लवभरावनम्रस्यासन्नतरस्य सरस्तीरतरुनिकुञ्जस्यो-

स्थानाय हारीत संविधाय नियुज्य चानुभूत मदालिङ्गनसुरा येनैवभूतो विस्मयोन्मुखेन कौतुकोन्मीकृताननेन
मुनिकुमारकजनेन तापमशिशुजनेनेक्ष्यमाणो विलोक्यमानोऽन्तरिक्षमाकाशमतिक्रम्योद्धृत्य काण्डदर्शनमन-
वलोकनमगाद्यथा । गते च तस्मिन्कपिञ्जलेन हारीतो मा समाश्रास्याश्रामना दत्त्वा शरीरस्थितिकरणाद्यो-
नादिकृत उदतिप्रदुत्थितो बभूव । उत्थाय चान्य [मुनिकुमारक] तापसकुमारक मत्पार्श्वे मदभ्यर्णे मत्पमीपे
स्थापयित्वा सन्यस्य निरगमन्निर्यया निर्जगाम । निर्वर्तितो विहित स्नानादिक्रियाया कलाप समुदायो
येन सोऽपराहसमये तृतीयप्रदरे पुनरात्मनैव सह स्वेनैव सम मामाहारमशनमकारयद्व्यापयत् ।

एव चावहितचेतसा नावधानचित्तेन हारीतेन संवर्ध्यमानो वृद्धिं प्राप्यमाण कतिपयं क्रियद्विगुणं दिवसं
संजातो मुनिपुत्रो पक्षो वाजो यस्यैवभूतोऽभवमजनिपम् । ‘पक्षो गुरुच्छदश्चापि पिच्छ वाजस्यनृकृष्टम्’ इति
हंसः । उत्पन्न संजातमुत्पतनस्योन्नयनस्य सामर्थ्यं बलं यस्मै एवविद्यथ चेतगीत्यकरवमरन्ध्रम् । गमने नलने
क्षमः समर्थस्त्वहं संवृत्तो निष्पन्नोऽस्मि । नामेति कोमलामन्त्रणे । चन्द्रापीडस्योत्पत्तिर्जन्म तस्य [परि]ज्ञानमा गो-
चरम् । चन्द्रापीडोत्पत्तिपरिज्ञानं तु जातमेवान्तीत्यर्थः । महाश्वेता च पुनः सैवास्ते विपते । ततश्चाप्युत्पन्न-
ज्ञानोऽपि संजातजातिस्मरणोऽपि तस्या दर्शनेनावलोकनेन विनात्मानं किं किमर्थं निमेषमथदिस्मन्मात्रमपि
दुःखं स्थापयामि । भवतु जायताम् । तत्रैवाच्छोडोपान्ते गत्वा तिष्ठाम्यत्रस्थानं करोमीति निश्चित्य निर्गतः ।

पर्यात्मानममुञ्चम् । चिरादिवोन्मुक्ताध्वश्रमकृमोऽवतीर्य शीतलतरुतलच्छायास्थितो दल-
गहनसंरोधशिशिरमरविन्दकिजल्करजोवाससुरभि विसरसकपायमापीयमानमेवोत्पादितपुन
रुत्कपानस्पृहमा तृप्तेः पयो निपीयं यथाप्राप्तैरकठोरकमलकर्णिकावीजैर्वीरैतरुपर्णाङ्कुरफलैश्च
कृत्वा क्षुधः प्रतीकारम्, अपराहसमये पुनः कियन्तमप्यध्वानं यास्यामीति मनसि कृत्वाध्वश्र-
मनिःसहान्यद्भानि विश्रामयितुमन्यतमामविच्छिन्नच्छायां शाखामारुह्य तरोर्मूलभाग एवाव-
तिष्ठम् । तथास्थितश्चाध्वश्रमसुलभां निद्रामगच्छम् । चिरादिर्व च लब्धप्रबोधो बद्धमा-
त्मानमनुन्मोचनीयैस्तनुपाशैरपश्यम् । अग्रतश्च पाशविरहितमिव कालपुरुषमतिकठिनतया
कालिम्ना च वपुषः कालायसपरमाणुभिरिव केवलैर्निर्मितं प्रेतपतिमिवापरं प्रतिपक्षमिव पुण्य-
राशेरशयमिव पाप्मनो विनापि क्रोधकारणादावद्धभीषणभृङ्कुटिरौद्रतरेणाननेनौरक्तकेकरत-
रकनीनिकेतं चक्षुषा सकलजनभयंकरस्य भगवतः कृतान्तस्यापि भयमिवोपजनयन्तमा-
शये केशेषु चास्त्रिगन्धमानने ज्ञाने चान्धकारितं वर्णे चरिते च कृष्णं निवसने कर्मणि

लयसभारन्तेनावनम्रस्यावनतस्यासन्नतरस्यातिसमीपवर्तिनोऽतिनिकटवर्तिन । चिरादिव चिरकालेन बहुवर्षेण
दिवसेनोन्मुक्तोगत [अध्व]श्रमकृम प्रवासरेदो यस्य सोऽवतीर्यविरोहण कृत्वा शीतला शिशिरा या तरोच्छाया
आतपाभावस्तस्या स्थितः कृतावस्थान । 'छाया सूर्यप्रिया कान्ति. प्रतिबिम्बमनातप.' इत्यमरः । दलैः पत्रैर्ग-
हन निविडम् । अर्धाद्विनान्तरस्य । संरोधेनावरणेन शिशिर शीतलमरविन्द कमल तस्य किंजल्क केसर तस्य
रज परागस्तस्य वासो गन्धस्तेन सुरभि सुगन्ध विसरसेन तन्तुलमधुना कपाय तुवररसम् । 'तुवरस्तु कपायो
ऽस्त्री' इत्यमर । आपीयमानमेवास्वाद्यमानमेवोत्पादिता पुनरुत्कयोक्कण्टया पानस्पृहा वाञ्छा येन तत् । यद्वा-
नुत्पादिता पुन पानस्पृहा वाञ्छा येन तदित्यर्थ । आ तृप्ते सौहित्यपर्यन्तं पयो जल निपीय पान कृत्वा जल
पीत्वा यथाप्राप्तैर्यथालब्धैरकठोरा सुकुमाराकठिना या कमलकर्णिका वराटकस्तस्या बीजै फलैर्वीरतरुररुष्कर. 'वीर-
रुक्षोऽरुष्करोऽस्मिमुखा भद्रातकी त्रिपु' इत्यमर । तस्य पर्णानि पत्राण्यङ्कुरा प्ररोहा नवाङ्कुरा फलानि सस्यानि च तैः
क्षुधो बुभुक्षाया प्रतीकारं तत्प्रशमनोपायं कृत्वा विवायापराहसमये तृतीयग्रहरे पुन कियन्तमप्यध्वानं मार्गं
यास्यामि गमिष्यामीति मनसि कृत्वेति चित्ते विचिन्त्य विचारयित्वाध्वश्रमेण मार्गरेखेदेन नि सहान्यशक्तान्य-
गमर्पान्यद्भानि विश्रामयितुं विश्रामं कारयितुमन्यतमामन्यतरामविच्छिन्नानुटिता छाया यस्या निरन्तरा
छाया यस्यामेतादृशी शाखामारुह्यारोहण कृत्वा तरोर्मूलभाग एवा[व]तिष्ठमुपविशम् । तथास्थितश्च तथावस्थ-
धाध्वश्रमेण मार्गरेखेदेन सुलभा सुप्रापा निद्रा प्रमीलामगच्छमप्रापम् । चिरादिव च चिरकालसदृशमिव बहु-
कालसदृशमिव । अत्रेवमवच्छेद सदृशार्थः । लब्ध प्राप्त प्रबोधो जाग्रो येन सोऽनुन्मोचनीयैरनुन्मोचयितु-
मदावर्धयैस्तनुपाशैरात्मानं स्व बद्ध सयमितमपश्य व्यलोकयम् । अग्रतश्च पुरश्च पाशविरहित कालपुरुषमिव
यममिदानीकठिनतयातिकठोरतया वपुषो देहस्य कालिम्ना कृष्णत्वेन च केवलं कालायसपरमाणुभिरिलोहाणुभिरिव
निर्मितं रचितमपरं प्रेतपतिं यममिव पुण्यराजे मुकुतमघातस्य प्रतिपक्षमिवाहमनमिव पाप्मनं पापिष्ठस्याशय-
मिदाग्निस्रावमिव क्रोधकारणाद्विनापि मन्युहेतुं विनाप्याचक्षा या भीषणा भैरवा शृङ्खलस्तार्भा रौद्रतरेण

च मलिनं वचसि वपुषि च परुषमदृष्टाश्रुतानुरूपमप्याकारप्रत्ययादेवानुमीयमानकौर्यदोषं
 पुरुषमद्राक्षम् । आलोक्य च तं तादृशमात्मन उपरि निष्प्रत्याश एवापृच्छम्—‘भद्र, कस्त्वम् ।
 किमर्थं वा त्वया वद्वोऽस्मि । यद्यामिपतृणया तत्किमिति सुप्त एव न व्यापादितोऽस्मि ।
 किं मया निरागसा बन्धदुःखमनुभावितेन । अथ केवलमेव कौतुकात् । ततः कृतं कौतु-
 कम् । सुखं मामिदानीं भद्रमुखः । मया खलु वैद्यभजनोत्कण्ठितेन दूरं गन्तव्यम् ।
 अकालक्षेपक्षमं वर्तते मे हृदयम् । भवानपि प्राणिधर्मं वर्तते । एवमुक्तः स मामुक्त्वा-
 न्—‘महात्मन्, अहं खलु क्रूरकर्मा जात्या चाण्डालः । न च मया त्वमामिपलुब्धेन
 कुतूहलेन वा वद्वः । मम खलु स्वामी पक्षणाधिपतिरितो नातिदूरे मातङ्गकप्रतिवद्धायां
 भूमौ कृतावस्थानः तस्य दुहिता कौतुकसये प्रथमे वयसि वर्तते । तस्यास्त्वं केनापि दुरा-
 त्मना कथितो र्यथा जाचालेराश्रम एवंगुणविशिष्टो महाश्चर्यकारी शुकसिंष्टेति । तया च
 श्रुत्वोत्पन्नकौतुकान्त्वद्गृह्णाय बह्वेव एवापरे मादृशाः समादिष्टाः । तदद्य पुण्यैर्मयासा-
 दितोऽसि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रोपयामि । बन्धमोक्षे चाधुना सा ते प्रभवति’ इति ।

आचरणे च कृष्ण श्याम निवसने वस्त्रे कर्मणि क्रियाया च मलिनं कश्मलं वचसि वान्ति वपुषि शरीरे च
 परुषं कठिनमदृष्टमश्रुतमनुरूप स्वरूप यस्यैवभूतमप्याकारप्रत्ययादाकृतेर्ज्ञानादेवानुमीयमानमनुमया ज्ञायमान
 कौर्यदोषं कृतादृष्टप्रणयस्य स तमेवविधं पुरुषं नरमद्राक्षं व्यलोक्यम् । आलोक्य च निरीक्ष्य च तं तादृशमात्मनः
 स्वस्योपरि निष्प्रत्याशो निराश एवाहमपृच्छमप्रश्नयम् । हे भद्र, कस्त्वम् । किमर्थं किं प्रयोजनं वाहं वद्वोऽस्मि ।
 यद्यामिपतृणया मासलिप्तया तत्तस्माद्धेतोः सुप्त एव निद्रा गत एव किमिति न व्यापादितो न हतोऽस्मि । किं
 बन्धदुःखमनुभावितेन प्रापितेन मया निरागसा निरपराधिना । अथ केवलमेव कौतुकादाश्चर्यादिति चैरकृत
 कौतुकं विहितं कुतूहलम् । ‘कौतूहलं कौतुकं च कुतुकं तु कुतूहलम्’ इत्यमरः । भद्रमुक्त्वा कल्याणकृद्गुण-
 मिदानीं साप्रत मा मुद्यत्यज । वल्लभजने प्रणयिनि जन उत्कण्ठितेन मयोक्तेन मया वैशम्पायनेन दूरं गतिं
 गन्तव्यं गमनीयं चलनीयम् । मम हृदयं चेतो मानसमकालक्षेपक्षमं कालविलम्बे समर्थं न वर्तते । भवानपि
 प्राणिधर्मं एव वर्तते मनुष्योऽमीति तद्वर्मान्वेति । एवमुक्तः कथितो मामित्युक्तवान्मणिनवान् । किं तस्मि-
 न्—‘महात्मन्निति । हे महात्मन् हे महानुभाव, अहं खलु निश्चये क्रूरकर्मा निम्बिशकर्मा कठिनकर्मा
 जात्या जन्मना । ‘जातिः सामान्यजन्मनो’ इत्यमरः । चाण्डाल इत्येव न न मया चाण्डालेनामिपलुब्धेन
 मासगृप्तेन (हृता) कुतूहलेन कौतुकेन वा त्वं वद्वः सदान्वित । खलु निश्चये । मम स्वामी पक्षणाधिपतिः पक्ष-
 णधरावारात्स्व्याधिपतिरीश इति । स्थानान्नातिदूरे नातिदक्षिणे मानङ्गकैरन्त्येन प्रतिवद्धाया कुनयुदादिगन्तव्या

अहं तु तच्छ्रुत्वा मुक्ताशनिनेव ताडितः शिरसि संविभ्रान्तरात्मा चेतस्यकरवम्—‘अहो मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां विपाकः । येन मया सुरासुरशिरःशेखराभ्यर्चितचरण-सरसिजायाः श्रियो जातेन जगन्नयनमस्यस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहस्तसंवर्धितेन दिव्य-लोकाश्रमनिवासिना भूत्वा म्लेच्छजातिभिरपि दूरतः परिहृतप्रवेशमधुना पक्वणं प्रवेष्ट-व्यम् । चण्डालैः सहैकत्र स्थातव्यम् । जरन्मातङ्गाङ्गनाकरोपनीतैः कवलैरात्मा पोपणीयः । चण्डालवालकजनस्य क्रीडनीयेन भवितव्यम् । दुरात्मन् पुण्डरीकहृत्क, धिग्जन्मलाभं ते । यस्य कर्मणामयमीदृशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भ एव न सहस्रधा शीर्णोऽसि । मातः, श्रीरशरणजनशरणचरणपङ्कजेऽतिगहनभीषणाद्रक्ष मामस्मान्महानरकपातात् । तात भुवन-त्रयत्राणक्षम, त्रायस्व कुलतन्तुमेकम् । त्वयैव संवर्धितोऽस्मि । वयस्य कपिञ्जल, यदि परापत्य त्वयास्मात्पापात्र मोचितोऽस्मि तदा जन्मान्तरेऽपि पुनर्मा कृथा मत्समागमप्र-त्याशाम्’ इति । एतानि चान्यानि च चेतसा विलप्य पुनस्तमभ्यर्थनादीनमवदम्—‘भद्र-मुख, जातिस्मरो मुनिरस्मि जाता । तत्तवापि मामस्मान्महतः पापसंकटादुद्धृत्य धर्मो

अहं वैशम्पायनस्तच्छ्रुत्वाकर्त्तव्यं मुक्तो योऽशनिर्वज्र तेन शिरस्युत्तमाङ्गे ताडित इव सविभ्र उद्विभ्रोऽन्तरात्मा य-स्यैवभूत इति चेतसि चित्तेऽकरव व्यधामन्यतिष्ठम् । अहो इति खेदे । मे मम मन्दपुण्यस्य स्वल्पसुकृतस्य कर्मणा कृतशुभाशुभाना दारुणतरोऽतिभयावहो विपाकोऽनुभवनकालः येन कारणेन मया सुरासुराणा देवदैत्याना शिर-शेखरैर्मौलिमुकुटैरभ्यर्चित पूजित चरणसरसिजमग्निपद्म यस्या एवविधायाः श्रियो लक्ष्म्या जातेनोत्पन्नेन जगन्नय-नमस्यस्य त्रिभुवननमस्करणीयस्य महामुनेः श्वेतकेतोः स्वहस्तैर्निजपाणिभिः संवर्धितेन वृद्धिं प्रापितेन दिव्यो देव-सत्त्वो य आश्रमो मुनिस्थानम् । ‘आश्रमस्तु मुनिस्थानम्’ इति हैम* । तत्र निवासिनावस्थानशीलेन भूत्वा । ‘पुलिन्दा नाह्ला निष्ठा. शवरा वरुडा भटा. । माला भित्ता. किराताश्च सर्वेऽपि म्लेच्छजातयः॥’ एतैर्म्लेच्छजा-तिभिरपि दूरतः परिहृत. परित्यक्त. प्रवेशो यस्मिन्नेतादृशमधुना साप्रत पक्वण प्रवेष्टव्य तत्र प्रवेशः कर्तव्यः । चण्डा-लैरन्तेवासिभिः सहैकत्रैकस्मिन्स्थाने स्थातव्यमवस्थान कर्तव्यम् । जरत्यथ ता मातृजानामङ्गनाः स्त्रियो युवत्यश्च तासां करोपनीर्तर्हस्तानीतैः कवलैर्गण्डोलकैरात्मा पोपणीय* । चण्डालवालकजनस्य क्रीड[नी]येन क्रीडां कर्तुं योग्येन भवि-तव्यम् । हे दुरात्मन् हे पापात्मन्, हे पुण्डरीकहृत्[क] हे पुण्डरीकमारक, ते तव जन्मलाभ धिगस्तु । यस्य कर्म-णामयमीदृश परिणामो विपाकः । प्रथमगर्भे एव सहस्रधा सहस्रप्रकारेण किमर्थं न शीर्णः शटितोऽसि । हे मातः, श्री अशरणजनाना शरणमाश्रय चरणपङ्कज चरणकमल यस्यास्तस्याः सवोधनम् । अतिगहन दुरवगाह च तद्भीषण चेति कर्मधारय । अतिगहन भीषण तस्मादस्मान्महानरकपातान्महादुर्गनिपतनाच्च मा वैशम्पायन रक्ष पाहि प्राहि । तन्मात्कारणाद्धे तात हे पित हे जनक, भुवनत्रयस्य विष्टपस्य त्राण रक्षण तत्र धम समर्थ, एक कुलपाशुल कुलतन्तु वा मा त्रायस्व रक्ष । ‘पाशुल’ पुश्चले श्रमोः खट्वाङ्गे पाशुला भुवि’ इति विश्वः । ल-क्ष्येन भवतैव संवर्धितोऽस्मि वृद्धिं प्रापितोऽस्मि । हे वयस्य कपिञ्जल, यदि परापत्यागल त्वयास्मात्पापात्र मोचि-तोऽस्मि न त्याजितोऽस्मि । तदा जन्मान्तरेऽपि भवान्तरेऽपि गतजन्मन्यपि पुनर्मत्समागमप्रत्याशा मन्मैला-पपरष्टा मा कृथा मा व्यधया इत्येतानि चान्यानि च चेतसा मनसा विलप्य विलाप कृत्वा पुनस्तमभ्यर्थना प्रार्थना तदा रीन यथा स्थातव्यमवबोधम् । हे भद्रमुख हे कन्याणमुख, जातिस्मरो जातिस्मरणवानहं जाता मुनिरस्मि जन्मना मुनिरस्मि । तन्मात्कारणान्ताला कृत्वा मामन्मात्पापसंकटात्पापकटादह. कटादुद्धृ-

* १. धर्माश्रमिना । २. दुरासुरशिरःशेखरे चरणनरनिजया श्रिया जनित्वा. ३. आश्रय. ४. द्रष्टव्यम्.
५. जगन्नयनं करोपनीतैः, जन्मनामनोपनीतैः. ६. कर्मण. ७. पाशुलम्.

भवेत्येवाद्दृष्टसुखहेतुः । दृष्टेऽपि च केनचिदपरेणाद्दृष्टस्य मन्मुक्तिकृतः प्रत्यवायो नास्त्येव । तन्मुञ्चतु मां भद्रमुखः' इत्यभिधानश्च पादयोरपत्तम् । स तु विहस्य मामब्रवीत्—'रे मोहान्ध, यस्य शुभाशुभकर्म साक्षीभूताः पञ्च लोकपालास्तवैवात्मगरीरस्थिता न पश्यन्ति सोऽन्यस्य भयादकार्यं नाचरति तन्नीतोऽसि मया स्वाम्याज्ञया' इत्येवमभिधान एव मामा-
दाय पक्वणाभिमुखमगच्छत् ।

अहं तु तेन तद्वचसाभिहत इव मूर्ध्नि मूकतामापन्नः केषां पुनः कर्मणामिदं मे फलमित्यन्तरात्मनाभिध्यायन्प्राणपरित्यागं प्रति कृतनिश्चयोऽभवम् । नीयमानश्च तथा तेन तन्मो-
चनप्रत्याशयैवाग्रतो दत्तदृष्टिराविष्टैरिव वीभत्सविन्यासैर्व्यावृत्तैश्चावर्तकानाग्रपरिभ्रमणानिभृ-
तैश्च मृगावपादितजीर्णवागुरासंग्रन्थनव्यग्रैश्चोद्भूतकूटपाशसंग्रन्थनायस्तैश्च हस्तस्थितमका-
ण्डकोदण्डैश्च प्रांसप्रचण्डपाणिभिश्च सेलंग्राहिभिश्च नानाविधग्राहकविहंग्वाचालनजुगलैः

त्योद्धार कृत्वा तवाप्यदृष्ट्यासौ सुखहेतुश्चेति कर्मवारय । एवविधो धर्मो भवत्येव । दृष्टेऽपि दूषण नाम्नी-
त्याग्येनाह—दृष्टेऽपीति । अदृष्टस्यानवलोकितस्य मन्मुक्तिकृतो मन्मोचनकर्तुरपरेण केनचिद्दृष्टेऽपि वीक्षि-
तेऽपि प्रत्यवायः प्रायश्चित्त नास्त्येव । 'धर्मं धरति कीर्तनात्' इति स्मृते । तेन दृष्टाद्दृष्टमुक्तममात्रणेऽपि
न दोष इति ध्वनितम् । तदिति हेत्वर्थे । एष भद्रमुखो मा मुञ्चतु त्यजत्वित्यभिदवान इतिब्रुवाणश्चाह पादयो-
श्चरणयोरपत्त पतितवान् । स तु भद्रमुखो विहस्य स्मित कृत्वा मामब्रवीदभ्यधात् । किं तदित्याह—रे इति ।
रेहे मोहान्ध हे मोहेन गताक्ष, शुभाशुभ[कर्म]योर्धर्माधर्मयोः साक्षीभूता स्वैयीभूता इन्द्रियमवरुणसोमजुवेराग्या
पञ्च लोकपालास्तवैवात्मगरीरस्थिता यस्य न पश्यन्ति नावलोकयन्ति स पुमानन्यस्य भयादकार्यममृत्वा नाच-
रति न करोति । अहं तु पञ्चभिर्विलोक्यमानोऽप्यकृत करोमीति भावः । अतो मम दोषो नाम्नीत्याशय-
नाह—तदिति । तत्तस्मात्कारणान्मया स्वामिनोऽवीक्षस्याज्ञया निदेशेन न स्वान्वयेण नीतोऽस्यन प्राप्ति-
तोऽसि । अतो न दूषण ममेति भावः । इत्येवमभिदवान एवेत्येवब्रुवाण एव [मा]मादाय गृहीत्वा पक्वणम्
शयरावासस्याभिमुखमगच्छत् ।

अहं तु तेन भद्रमुखेन तद्वचसा तद्वाक्येन मूर्ध्नि शिरस्यभिहत इव ताडित इव मूकतामापन्नो मूकनाभ
[प्रा]प्तः । इदं केषां कर्मणा फलमित्यन्तरात्मनाभिध्यायन्विचारयन्प्राण[परि]त्यागममुद्योगं प्रति कृतनिश्चयो
विहितनिर्णयोऽभवम् । तथा तेन प्रकारेण तेन चाण्डालेन नीयमानश्च तस्मात्तन्मोचन मोक्षाय तस्य प्रत्याशा
वाञ्छा तयैवाग्रतः पुरो दत्ता दृष्टिर्न सोऽहं दृष्ट एव पक्वण शयननिवेशमपश्य त्रि(व्य)लोक्यमिति त-
णान्वयः । इतः पक्वण विगिनष्टि—आवेष्टमानमिति । आवेष्टमान परिवेष्टनविषयीक्रियमाणम् ।
स्तदेवाह—आविष्टैरिव भूतग्रस्तैरिव । वीभत्सो रौद्रो विन्यासो रचना येषां तैर्व्यावृत्तैश्च । आगोदराग्रिभिर-
न्यातनं गवावर्तकः । 'आवर्तं पश्यता भ्रमः' । तत्रानाग्रस्य मन्मयग्रन्थनस्य परिभ्रमणमित्यन्तः परिशेषणं न

कौलेयकमुक्तिसंचारणचतुरैश्चण्डालशिशुभिर्वृन्दशो दिशि दिशि मृगयां क्रीडद्भिर्दूरत एवा-
वेष्ट्यमानम्, इतस्ततो विस्त्रगन्धिधूमोद्गमानुमीयमानसान्द्रवंशवनान्तरितवेश्मसंनिवेशम् ।
सर्वतः करङ्कप्रायवृत्तिवाटम्, अस्थिप्रायरथ्यावकरकूटम्, उत्कृत्तमांसमेदोर्वसासृक्कर्मप्राय-
कुटीराजिरम्, आखेटप्रायाजीवम्, पिशितप्रायाशनम्, वसाप्रायस्नेहम्, कौशेयप्रायपरिधा-
नम्, चर्मप्रायास्तरणम्, सारमेयप्रायपरिवारम्, धवलीप्रायवाहनम्, स्त्रीमद्यप्रायपुरुषार्थम्,
असृक्प्रायदेवतावलिपूजम्, पशूपहारप्रायधर्मक्रियम्, आकारमिव सर्वनरकाणाम्, कारणमिव
सर्वाकुशलानाम्, संनिवेशमिव सर्वश्मशानानाम्, पत्तनमिव सर्वपापानाम्, आयतनमिव
सर्वयातनानाम्, स्मर्यमाणमपि भयंकरम्, श्रूयमाणमप्युद्वेगकरम्, दृश्यमानमपि पापजन-
नम्, जन्मकर्मतो मलिनतरजनम्, जनतो निस्त्रिशतैरलोकहृदयम्, लोकहृदयेभ्योऽपि
निर्घृणतरसर्वसंव्यवहारसमस्तपुरुषम्, अविशेषाचारवालयुवस्थविरम्, अव्यवस्थितगम्या-
गम्याङ्गनोपभोगम्, अपुण्यकर्मैकापणं पक्वमपश्यम् ।

नमभिवादन तत्र कुशलैश्चतुरैः । कौलेयकानां शुनानां मुक्तौ जीवोपरिमोचने संचारण इतस्ततः परिभ्रमणे
चतुरैरभिधैः । 'कौलेयक सारमेय कुकुरो मृगदशक' इत्यमरः । एतादृशैश्चण्डालशिशुभिः श्वपचदारकैः ।
वृन्दैश्च वृन्दैश्च वृन्दशः । दिशि दिशि मृगयामाखेटक क्रीडद्भिः क्रीडा कुर्वद्भिः । आवेष्ट्यमानमित्यनेन
संबन्धः । पुनः प्रकारान्तरेण विशेषयन्नाह—इतस्तत इति । इतस्ततो यत्रतत्र विस्त्रगन्धिरामगन्धो यो
धूमोद्गमो दहनकेतनस्तस्योद्गमेनोर्ध्वगमनेनानुमीयमान सान्द्र निविड वशवनं वेणुकानन तेनान्तरितो व्यव-
हितो वेश्मसंनिवेशो यस्य स तम् । करङ्कप्राया शरीरास्थिवहुला या वृत्तिरावेष्टकस्तस्या वाटो निःसरण-
मार्गो यस्मिन्स तथा । 'वाटो वृत्तौ च मार्गे च वाटी च गृहनिष्कुटे' इति विश्वः । अस्थीनि प्रायो बाहुल्येन
यस्यामेवविधा रथ्या मार्गन्तस्यामवकरकूट सकरसमूहो यस्मिन् । 'सकरावकरौ तुल्यौ' इति हैमः । उत्कृत्त-
मुत्कृत्तपित यन्मांसं पलल मेदोऽस्थिकृद्वासा शुद्धमासस्य स्नेहोऽसृग्रुधिरमेतेषां कर्मणः पक्वः प्रायो बाहु-
ल्येन यस्मिन्नेवभूत कुटीराणामजिरमज्जन यस्मिन्स तम् । 'अजि[र] चत्तराङ्गणम्' इति हैमः । आखेटकप्राय
आजीवो जीवन यस्मिन्स तम् । 'आजीवो जीवन वार्ता जीविकावृत्तिचेतनम्' इति कोशः । पिशित मास
प्रायो बाहुल्येनाशन भोजन यस्मिन्स तथा तम् । वसा मासस्नेहः सैव प्रायः स्नेहो यस्मिन्स तथा तम् । कौशेय
कृमिकोशोऽथ तदेव प्रायः परिधानमधोऽशुक यस्मिन्स तथा तम् । 'कौशेय कृमिकोशोऽथ परिवान त्वर्धोऽशु-
पाम्' इति हैमः । चर्मोजिन प्रयो बाहुल्येनास्तरण यस्मिन्स तम् । सारमेया, कुकुरास्त एव प्रायः परिवारो
यस्मिन्स तम् । धवली गौः सैव प्रायो वाहन युग्य यस्मिन्स तम् । स्त्रीमद्ये एव प्रायः पुरुषार्थः पुरुषप्रयत्न-
साध्य पदार्थो यस्मिन्स तम् । असृग्रुधिर तदेव प्रायो देवताना वलिपूजा यस्मिन्स तम् । पशूनामुपहारो वलिः
स अपि धर्मक्रिया सुकृताचरण यस्मिन्स तम् । सर्वनरकाणां सर्वदुर्गतानामाकारमिव स्वरूपमिव । सर्वेषामकु-
शलानामधेयसा कारणमिवाकान्याणानां कारणमिव निदानमिव । सर्वेषां श्मशानानां पितृतर्पणानां संनिवेशमिव
स्थानकमिव । सर्वेषां पापानां धर्माणामहसा पत्तनमिव पुटभेदनमिव । सर्वेषां यातनानां तीव्रवेदनानामत्यन्त-
पण्यनामासतनमिव रहमिव । स्मर्यमाणमपि स्मृतिगोचरीक्रियमाणमपि भयंकरं प्रतिभयावहम् । श्रूयमाणमप्याक-
र्षमाणमप्युद्वेगकरमतिजनकमसुखनिष्पादकम् । दृश्यमानमप्यालोक्यमानमपि पापजननमहसामुत्पादकम् । ज-
न्मत कर्मतधातिमयेन मलिना मलिनतरा जना यस्मिन्स तम् । जनतो नीचजनेभ्यः । 'जनो लोके महर्लोक-
त्परलोके च पाप्मने' इति विश्वः । अनिशयेन निस्त्रिंश निस्त्रिंशतरमनिवृत्त लोकाणां हृदय यस्मिन्स तथा तम् ।
'त्रैः शतानिस्त्रिंश' इति हैमः । लोकहृदयेभ्यः इतरजनचित्तेभ्योऽपि निर्घृणतरो निर्दयतरः सर्व संव्यवहा-
रो नृणां निःपासमेदविधा समन्ता नमन्ना पुरपा यस्मिन्स तम् । अविशेषो विशेषवर्जित आचारो येषामेव-

दृष्ट्वा च तं तादृशं नरकवासिनोऽप्युद्वेगकरं समुत्पन्नघृणोऽन्तरात्मन्यकरवम्—‘अपि नाम सा चाण्डालदारिका दूरत एव मामालोक्योत्पन्नकरुणा मोचयेन्न जातिसदृशमाचरिष्यति । भविष्यन्त्येवंविधानि मे पुण्यानि । न निमेषमप्यत्र पदं कुर्याम्’ इत्येवं कृताशंसमेव मां नीत्वा स चण्डालस्तदा दुर्दर्शनाकारवेषायै दूरतः स्थितः प्रणम्यैष स मया प्राप्त इति तस्यै चण्डालदारिकायै दर्शितवान् । सा तु ग्रहष्टतरवदना ‘शोभनं कृतम्’ इति तमभिधाय तत्करात्स्करयुगेनादाय माम् ‘आः पुत्रक, प्राप्तोऽसि । सांप्रतं कापरं गम्यते । व्यपनयामि ते सर्वमिदं कामचारित्वम्’ इत्यभिधानैव धावमानचण्डालबालकोपनीतेऽर्धाश्यानलोमशदुर्गन्धिगोचर्मवध्रिकावनद्धे दृढबद्धदारुमयपानभोजनपात्रे मनागुद्धादितद्वारे दारुपञ्जरे समं महाश्रेतावलोकनमनोरथैराक्षिप्यार्गलितद्वारा सा मामवदत् । यथात्र निर्वृतः संप्रति तिष्ठ’ इत्यभिधाय तूष्णीमस्थात् । अहं तु तथा संरुद्धश्चेतस्यकरवम्—‘महासंकटे पतितोऽस्मि । यदि तावदवेदितात्मावस्थः शिरसा प्रणिपत्य मुक्तये विज्ञापयाम्येनां तदा य एव मे गुणो दोषतामापद्य बन्धायोपजातः स एव संवर्धितो भवति । साधुर्जल्पतीत्येवाहमनया ग्राहितः ।

भूता बालयुवस्थविराः पाकतरुणज्यायासो यस्मिन्स तम् । अव्यवस्थितोऽनिश्चितो गम्यागम्याङ्गनायाः सेव्यासेव्यत्रिय उपभोगो यस्मिन्स तम् । अपुण्यकर्मणामश्रेयसकृत्यानामेकमद्वितीयमापण हृष्टमह पाणमपश्यमित्यन्वयस्तु पूर्वमुक्तः ।

नरकवासिनोऽपि दुर्गतिस्थायिनोऽप्युद्वेगकरमरतिकरं तं तादृशमुक्तस्वरूपं दृष्ट्वा निरीक्ष्य न गमुष्यघृणः संजातजुगुप्सोऽन्तरात्मनि चित्तेऽकरवमकरपयम् । किं तदित्याह—अपीति । अपि नाम कोमलामन्त्रणे । सा चाण्डालदारिका म्लेच्छबालिका दूरत एव दविष्ट एव मामालोक्योत्पन्नकरुणा संजातकारुण्या मोचयेन्मुक्तिं कुर्यान्नातिमदृशं कुलतुल्यं नाचरिष्यति । एवविधानि मे म[म] पुण्यानि श्रेयासि भविष्यन्ति । निमेषमप्यक्षिप्यन्दनमात्रमप्यत्र पदं स्थानं न कुर्यां न विदुष्याम् । इत्येवप्रकारेण कृता विहिताशमा स्पृहा बाञ्छा येनैवभूतमेव मा नीत्वा स चण्डालो दुर्दर्शन आकारो वेषश्च यस्याः सा तस्यै दूरतः स्थितः प्रणम्य नमस्कृत्य स एष मया प्राप्त इति तस्यै चण्डालदारिकायै दर्शितवान् । सा तु चण्डालदारिका ग्रहष्टतरप्रमुदिततरवदनमुगं यस्यां सा शोभनं शुभं कृतमिति तं भद्रमुखमभिधाय तत्करात्तत्पाणेन द्वस्तात्स्करयुगेनात्महस्तयुगेन गौवपाणिद्वयेनादाय गृहीता माम् । आः पुत्रकं मुत त्वं प्राप्तोऽसि । अतोऽस्मात्स्थानादिनि गम्यम् । सांप्रतं कापरं गम्यते गमनं किं यते । [ते] तव सर्वं कामचारित्वं स्वेच्छाविहारित्वं व्यपनयामि दृगीकरोमि । इत्यभिधानैवेति वृत्तार्णव धावमानस्त्वरितगत्या गच्छमानो यश्चण्डालबालकस्तेनोपनीतः आनीतेऽर्धमाश्यानं शुक्रलोमशं रोमयुक्तं दुर्गन्धिविस्त्रगन्धि यद्गोचर्मं तस्य वध्रिका नन्त्री तयावनद्धे वद्धे । ‘प्रतिगन्धस्तु दुर्गन्धो मित्यस्यादामगन्धिः यः’

।स्या मदीयया बन्धपीडया पीडा । नाहमस्यास्तनयो न भ्राता न बन्धुः । अथ मौनमा-
भ्यस्य तिष्ठामि, तत्रापि शाठ्यप्रकुपिता कदाचिदतोऽप्यधिकामवस्थां प्रापयति माम् । नृशं-
तमा हि जातिरियम् । अथवा वरमितोऽप्यधिकमुपजातं न पुनश्चाण्डालैः सह वागपि
विमिश्रिता । अपि च गृहीतमौनं निर्वेदात्कदाचिन्मुञ्चत्येव । वदन्तु पुनर्न मोक्तव्य एवाह-
तया । अपि च यदि व्यलोकभ्रंशो यन्मर्त्यलोके जन्म यत्तिर्यग्जातौ पतनं यच्चाण्डालहस्ता-
त्मनं यच्चेदमेवंविधं पञ्जरबन्धदुःखं सर्वं एवायमनियतेन्द्रियत्वस्यैव दोषः । तत्किमेकया
वाचा । सर्वेन्द्रियाण्येव नियमयामि' इति निश्चित्य मौनग्रहणमकरवम् । आलप्यमानोऽप्या-
र्ज्यमानोऽप्याहन्यमानोऽपि नृत्त्यमानोऽपि च बलान्न किञ्चिदप्यवदम् । केवलमुच्चैश्चीत्का-
मेवासुखम् । उपनीतेऽपि च पानाशने तं दिवसमनशनैर्नैवात्यवाहयम् । अन्येद्युश्चातिका-
मत्यशनकाले मे दूयमाने हृदये च सा स्वपाणिनोपनीय नानाविधानि पक्वान्यपक्वानि च
फलानि सुरभि शीतलं च पानीयमप्रतिपन्नतर्दुपभोगं मामारोपितलोचना स्निह्यन्तीवावोचत्—
धुत्पिपासादिदितानां हि पशुपक्षिणां निर्विचरचित्तवृत्तीनामुपनतेष्वाहारेष्वनुपयोगो न संभ-

र्धयति—साधिवति । साधु जल्पति शुभ वदतीत्येव हेतोरनयाहं ग्राहितो ग्रहणं कारितम् । अस्याश्चाण्डालदारि-
काया मदीयया बन्धनपीडया का पीडा । एतदेव विशेषतो दर्शयन्नाह—नेति । अहमस्यास्तनय सुतो न, न
भ्राता सहोदरः, न च बन्धु स्वजन । अथेति प्रकारान्तरे । यदि मौनमालभ्य तूष्णीं कृत्वा तिष्ठामि तत्रा-
पि तत्कृतेऽपि शाठ्येन प्रकुपिता रोषिता सती अतोऽप्यधिका विषेषाधिकामवस्था दशा कदाचिन्मा प्राप-
यति नयति । हि यस्मात्कारणादियं नृशंसतमा क्रूरतरा जातिः । अथवेति पक्षान्तरे । इतोऽप्यस्मादप्यधि-
कमुपजातं वरं शुभम् । तत्रार्थं हेतुमाह—न पुनरिति । चाण्डालैः सह वागपि विमिश्रिता प्रत्युत्तरप्रदानेन
संनयनीकृता । मौनावस्थायां गुणं प्रदर्शयन्नाह—अपि चेति । कदाचिदिति सभावनायाम् । निर्वेदात्स्वावमा-
ना गृहीतमौनं स्वीकृतावचनव्यापार मा मुखत्येव मोचनं विदधात्येव । वदन्तु जल्पस्त्वहमनया चाण्डालदारिकया
न मोक्तव्य एव न त्यजनीय एव । अपि चेति युक्त्यन्तरे । यदि व्यलोकभ्रंशः पातः, यन्मर्त्यलोके मनुष्य-
लोके जन्मोत्पत्तिः, यत्तिर्यग्जातौ पक्षिजातौ पतनं पातः, यच्चाण्डालस्य श्वपचस्य हस्ते गमनं यानम्, यदेववि-
धमेतादृशं पञ्जरबन्धदुःखम् । यत्तदोर्नित्याभिसवन्धादाह—सर्वेति । स सर्वोऽयमनियतेन्द्रियत्वस्यैवा-
नियन्त्रितेन्द्रियस्यैव दोषो दूषणम् । तत्किमेकया वाचा स्यात् । सर्वेन्द्रियेन्द्रियाणि करणानि नियमयामि नि-
मग्नयामीति निधिलेति निर्णयं कृत्वा मौनग्रहणमकरवम् । आलप्यमानोऽपि सभाष्यमाणोऽप्यातर्ज्यमानोऽपि
तर्जनाविशमाणोऽप्याहन्यमानोऽपि ताड्यमानोऽपि बलाद्धठाशुच्यमानोऽपि छिद्यमानोऽपि च [न] किञ्चिदप्य-
वदन्मनुष्यम् । केवलमुच्चैश्चात्कारं प्रवृत्तिविशेषमनुभवम् । उपनीतेऽपि चानीतेऽपि च पानाशने ज-
नभोजने तं दिवसमनशेनैवाभोजनेनैवात्यवाहयं व्यतिक्रमम् । अन्येद्युश्चेति । अन्यस्मिन्नहन्य-
शनकाले भोजनकालेऽतिशयमिति सति, मे मम हृदये चित्ते दूयमाने पीडयमाने सति च, सा चाण्डालदारिका
स्वपाणिना निजहस्तेनोपनीयानीय नानाविधान्यनेकप्रकाराणि पक्वानि परिणतान्यपक्वान्यपरिणतानि च फलानि
सुरभि सुगन्धं शीतलं शिगिरं च पानीयं जलं चाप्रतिपन्नोऽस्वीकृतान्तेषां फलजलानामुपभोगो ग्रहणं
येन स तर्पयन् नानारोपितलोचना नृभ्रातृपतनयना स्निह्यन्तीव स्नेहं कुर्वन्तीवावोचदन्नवीत् । किं तदित्याह—
धुत्पिपासादिदितानां पीडितानाम् । हीति निश्चितम् । पशुपक्षिणां निर्गतो विचारो वितर्को

लितलोचनोऽद्राक्षमस्मिन्कनकपञ्जरे स्थितमात्मानम् । चाण्डालदारिकामीदृशीं यादृशीं देवेनापि दृष्टैव । सकलमेव तत्पक्षणममरपुरसदृशमालोक्य चापगतचाण्डालवसतिसंवेगो विस्मितान्तरात्मा किमेतदिति कुतूहलात्प्रष्टुकामो यावन्न परित्यजाम्येव मौनं तावदेषा मामादाय देवपादमूलमायाता । तत्केयम् । किमर्थमनया चाण्डालतात्मनः ख्यापिता किमर्थं वाहं वद्ध' । वद्धा वा किमर्थमिहानीत इत्यत्र वस्तुन्यहमपि देव इवानपगतकुतूहल एव' इति ।

राजा तु तच्छ्रुत्वा समुपजाताभ्यधिककुतूहलस्तदाह्वानाय पुरःस्थितां प्रतीहारीमादिदेश । नचिरादेव तयोपदिश्यमानमार्गा प्रविश्य सा पुरस्तादूर्ध्वस्थितैव राजानमभिभवन्ती धाम्ना प्रागल्भ्येन वभाषे—'भुवनभूषण, रोहिणीपते, तारारमण, कादम्बरीलोचनानन्द चन्द्र, सर्वस्त्वयास्य दुर्मतेरात्मनश्च पूर्वजन्मवृत्तान्तः श्रुत एव । अत्रापि जन्मनि यथायं निषिद्धोऽपि पित्रा कामरागान्धः पितुराज्ञामुलङ्घ्य वधूसमीपं प्रस्थितस्तथाप्यनेन स्वयमेव कथितम् । तदहमस्य दुरात्मनो जननी श्रीस्तथा प्रस्थितमेनं दिव्येन चक्षुषा दृष्ट्वास्य पित्राहं समादिष्टास्मि । सर्व एव ह्येविनयप्रवृत्तोऽनुतापाद्विना न निवर्तते । तदयं ते तनयः कदाचिदस्या अपि तिर्यग्जातेरधस्तान्नपतति । तद्यावदिदं कर्म न परिसमाप्यते तावदेनं मर्त्यलोक

भाताया यामिन्या रजन्यामुन्मीलितलोचनो विकसितनयनोऽहमस्मिन्कनकपञ्जरे स्थितमात्मानमद्राक्ष व्यलोकयम् । चाण्डालदारिकामीदृशी यादृशी देवेनापि भवतैव दृष्टैवावलोकितैव निरीक्षितैव । सकलमेव समग्रमेव तत्पक्षणममरपुरसदृशं देवनगरतुल्यमालोक्य निरीक्ष्य चापगतो दूरीभूतश्चाण्डालेषु वसतिर्निवासस्तस्याः संवेगः सध्रमो यस्य स विस्मितो विस्मिय प्राप्तोऽन्तरात्मा मनो यस्य सः । किमेतदृश्यमान [इति] कुतूहलात्प्रष्टुकामः प्रश्नकर्तुमना यावन्न परित्यजाम्येव न दूरीकरोम्येव मौनं तावदेषा मामादाय गृहीत्वा देवस्य पादमूलमायाता । तत्तस्मात्कारणात्केयम् । किमर्थं किप्रयोजनमनयात्मन स्वस्य चाण्डालता ख्यापिता कथितोक्ता । किमर्थं वाहं वद्ध' संदानित । वद्धा वा वन्दनं कृत्वा वा किमर्थमिहानीत इत्यत्र वस्तुन्यहमपि देव इवानपगत कुतूहल यस्मात्स एवेति ।

राजा तु तृप्तोऽपि तच्छ्रुत्वा समुपजातमभ्यधिक कुतूहलमाश्चर्यं यस्य स तस्याश्चाण्डालदारिकाया आह्वानायामन्तर्गण कृत्वाहृतिकृते पुर स्थितामग्रस्थिता प्रतीहारी द्वारपालिकामादिदेशाज्ञा दत्तवान् । नचिरादेव स्तोत्रकालेनेव तयोपदिश्यमानमार्गा कथ्यमानपथा सा प्रविश्य प्रवेगं कृत्वा पुरस्तादूर्ध्वस्थितैव धाम्ना तेजसा राजानमभिभवन्ती तिरस्कुर्वन्ती प्रागल्भ्येन धाष्ट्येन वभाषेऽवोचत् । किं तदित्याह—भुवनेति । हे भुवनभूषण हे जगद्विभूषण हे विष्टपञ्जार, हे रोहिणीपते हे रोहिणीनाथ हे चन्द्र, हे तारारमण हे तारकाविनोदक, हे कादम्बरीलोचनानन्द हे गन्धर्वकन्यकानयनप्रमोदक, हे रजनिकर हे चन्द्र कुमुदवान्धव, सर्वः समग्रस्त्वयास्य दुर्मते पुण्डरीकस्यात्मन स्वस्य च पूर्वजन्मवृत्तान्तं पूर्वभवोदन्तं श्रुत एवाकर्णित एव । अत्रापि जन्मनि यथायं पित्रा जनकेन निषिद्धोऽपि प्रतिषिद्धोऽपि कामरागान्धः कन्दर्परागान्धः पितुराज्ञा जनकादेशमुलङ्घ्यातिक्रम्य वधूसमीपं पत्नीपार्श्वं युवतीनिकटं प्रस्थितश्चलितः, तथा [प्य]नेन स्वयमेव कथितमात्मनैव निवेदितम् । तत्तस्मात्कारणादस्य दुरात्मन पुण्डरीकस्य जननी माता दिव्येन चक्षुषा ज्ञानदृष्ट्या प्रतिगतं तथा चलितमेनं वैशम्पायन दृष्ट्वा विलोक्यास्य पुण्डरीकस्य पित्रा श्वेतकेतुना समादिष्टा दत्ताज्ञाहं गीरसि । सर्व एव हि जनोऽविनयेन प्रवृत्तोऽनुतापात्पश्चात्तापाद्विना न निवर्तते न निवृत्तो भवति । तत्तस्माद्वेदोऽस्य ते तव तनयोऽनौ भवदायसुत कदाचिदस्या अपि तिर्यग्जातेर्विदग्गमजातेरधस्तान्नपतत्येव प्रयाति । तस्यापदिदं कर्म [न] परिणामप्यते [न] परिपूर्णं भवति [न] संपूर्णं भवति, तावदेनं वैशम्पायन मर्त्यलोक एव वद्धा व-

एव वद्धा धारय । यथा चानुतापोऽस्य भवति तथा प्रतिविधेयमस्य' इति । तदस्य विनया-
येदं विनिर्मितं मया । सर्वमधुना तत्कर्म परिसमाप्तम् । शापावसानसमयो वर्तते । शापा-
वसानेन च युवयोः सममेव सुखेन भवितव्यमिति त्वत्समीपमानीतो मयायम् । अत्रापि
यद्याण्डालजातिः ख्यापिता तल्लोकसंपर्कपरिहाराय । तदनुभवतां संप्रति द्वावपि सममेव
जन्मजराव्याधिसरणादिदुःखबहुले तनू परित्यज्य यथेष्टजनसमागमसुखम्' इत्यभिधानेन
सा झटिति रणझूपणारववधिरितान्तरिक्षमुत्फुल्ललोकलोचनोद्दीक्षिता क्षितेर्गगनमुदपतन् ।

अथ राजस्तद्वचनमार्कण्यं संस्मृतजन्मान्तरस्य 'सखे वैगम्पायनाख्यपुण्डरीक, दिष्टा
तुल्यकालक्षयमेवावयोः शापावसानं संजातम्' इत्यभिदधत एवाकर्णाकृष्टकार्मुको मकरकेतुर-
ग्रतः परमास्त्रं कादम्बरीं कृत्वा जीवितापहरणाय प्रतिरोधक इव निरुद्धसर्वाङ्गोऽन्तरा पदं
चकार । तत्पदाक्रान्तिनिर्वासितमिव कादम्बरीगरणमुपजगामान्तःकरणम् । तन्मार्गणाभि-
हितभीता इव देहमुत्सृज्य निर्जग्मुरजडाः आसमरुतः । तद्वाणपक्ष्वाताहतमिवाकम्पन तरलं
शरीरम् । तच्छिराल्यभ्रालसोत्कण्ठकिनी तनुरजायत । तद्विशिखरजोरूपितमिव नयन-

न्धन कृत्वा धारयावस्थापय । यथा चानुतापः पश्चात्तापोऽस्य भवति, तथा प्रतिविधेयं तथा करणीयमिति । तदस्य
वैगम्पायनस्य विनयाय मर्यादायै उद मया सर्वे विनिर्मितं विहितम् । अधुना सर्वे तत्कर्म तत्कालं परिसमाप्त
परिपूर्णकृतम् । शापस्यावसानसमयः प्रान्तकालो वर्तते । शापावसानेन च युवयोर्भवतोः गममेव गुणेन मातेन
भवितव्यमित्यतस्त्वत्समीपं त्वदभ्यर्णं मयायमानीतं प्रापितं । अत्रापि यद्याण्डालजातिः ख्यापिता कान्तोक्ता
तल्लोकानां जनानां संपर्के सवन्धस्तस्य परिहाराय दूरीकरणाय । तन्मप्रतीक्षतीं द्वावपि अद्रक्वैगम्पायनायां
सममेव समकालमेव जन्मोत्पत्तिर्जग विनया व्याधिरामयो मरण मृत्युरेवभूत दुःखेन बहुले देहेऽभिगते
तन् शरीरे परित्यज्यानुभवता यथेष्टजनानां समागमो मेलोपक्रमस्मान्मस्य वा गुणं शातम् । इत्यभिधानेन
ब्रुवाणैव सा चाण्डालशरिका झटिति जीवन् गच्छति यानि भूषणान्याभरणानि तेषां स्व शरीरेन वसिरीकृतम-
न्तरिक्षमाकाशं यथा म्यान्धोन्फुल्लानि विकृन्तितानि यानि लोक्लोचनानि जगनयनानि तेषां प्राप्येन यानि
तावलोकिता निर्गक्षिता क्षितेः पृथिव्याः सकाशाद्गगनमाकाशमुदपतदुत्पतिता वभूव ।

अथेति । तदनन्तरं तद्वचनमार्कण्यं श्रुत्वा संस्मृतं स्मृतिगोचरीभूतं जन्मान्तरं भवान्तरं यस्य स न ॥
तस्य । हे मये हे वयस्य, हे भ्राता, वैगम्पायन इत्याख्येतिनाम्ना पुण्डरिक, दिष्टा भार्गवेन पुण्येनावयोः पुण्ड-
रीकचन्द्रमो [तुल्यकालक्षयमेव] समकालमेव युगपदेवैककालमेव शापावसानं सत्तात शापमुक्तिं समाप्तं वि-
दधत एवेति वक्ष्यत एव राज अद्रक्म मकरकेतु मम कन्दपोऽन्तरा मये । अयोदयस्येति बोधः । पः

युगलमधुजलमुत्ससर्ज । पाण्डुतां च वेदनलावण्यमयासीत् । तद्वनुर्गुणध्वानाकर्णनोद्वेजित-
मिव हृदयवेदनाकूणितविभागं नयनयुगलमभवत् । अन्तर्ज्वलिष्यतो मदनदहनस्य धूमोपह-
तमिव वेपमानमधरकिसलयं शोषमगात् । तैत्तापविरसमाननान्निष्पीडितं सरागं हृदयमिव
ताम्बूलमपतत् । आर्द्रस्य दारुण इव दह्यमानस्याङ्गेभ्यो निरगमत्स्वेदः । मदनशरकीलितानीव
तावतैव क्षणेनाङ्गानि परवशान्यजायन्त । तथा च कादम्बरीं पुरस्कृत्य कुसुमधन्वनायास्यमा-
नस्य तदवयवरूपशोभाविनिर्जितानि तापापहरणक्षमाण्यपि तस्याकिंचित्कराण्यभवन् । तथा
हि । कमलकिसलयानि पाणिपादेन, कुवलयदलसज्जो दृष्ट्या, मणिदर्पणाः कपोलेन, मृणा-
लानि बाहुलतिकया, शशाङ्करश्मयो नखमयूखैः, घनसारधूलिः स्मितप्रभया, मुक्तादामानि
दशनकिरणैः, अमृतकरविम्बं मुखेन, ज्योत्स्ना लावण्येन, मणिवेदिकाकुट्टिमानि नितम्बेन ।
एवं च विहृतसर्ववाह्यप्रक्रियस्य हृदयेऽप्यसुखायमानसकलान्यविनोदस्य तामेवाभिधायत-
स्तामेवोत्प्रेक्षमाणस्य तामेवाभिलषतस्तामेव पश्यतस्तामेवालपतस्तामेवालिङ्गतस्तया सह ति-

रोमाविनी तनूरजायताभूत् । तस्य कामस्य विशिखा वाणास्तेषा रजो धूलिस्तेन रुषितमिव रुक्षमिव नयन-
युगल नेत्रयुगममधुजल नेत्रपानीयमुत्ससर्जोत्प्रावत्येन तस्याज । वदनलावण्यं च पाण्डुतामीषच्छुक्रता चा-
यासीदगात् । तस्य कामस्य धनुश्चाप तस्य गुणः शिञ्जिनी तस्य ध्वानः शब्दस्तस्याकर्णेन श्रवणं तेनोद्वेजित-
मिवोद्वेगं प्रापितमिव हृदयवेदनाकूणित ईषद्विक्रीकृतविभागस्तृतीयाशो यस्य तदेवभूतं नयनयुगलं नेत्रयु-
गममभवद्भूव । अन्तर्मध्ये ज्वलिष्यत् । प्रज्वलिष्यतो मदनदहनस्य कामवहेर्धूमोपहतमिव दहनकेतनोपहत-
मिव वेपमानं कम्पमानमधरकिसलयं दन्तच्छदपादव शोषमगाज्जगाम । तस्य कामस्य तापस्तेन विरसमान वि-
रसता भजमानमतिनिष्पीडितं सरागं हृदयमिव ताम्बूलमपतदस्तसत् । आर्द्रस्रोतस्य दारुण इव काष्ठस्येव द-
ह्यमानस्य ज्वलमानस्याङ्गेभ्यो हस्तपादादिभ्यः स्वेदो घर्मजलं निरगमन्निरगात् । मदनशरेण कामवाणेन कीलिता-
नीव यन्त्रितानीव तावतैव क्षणेन सत्पकालेनाङ्गानि परवशानि परायतान्यजायन्त समपद्यन्त । तथा चेति ।
पादम्बरी पुरस्कृत्याङ्गे कृत्वा कुसुमधन्वना कामेनायास्यमानस्य पीड्यमानस्य तस्यावयवा हस्तपादादयस्तेषां रूपं
सौन्दर्यं तस्य शोभा श्रीस्तया विनिर्जितान्यभिभूतान्यतएव तापस्य तत्परेपहरणे दूरीकरणे क्षमाण्यपि समर्थान्यपि
निर्जितत्वास्तस्याकिंचित्कराणि निःप्रयोजनान्यभवत्वासन् । तदेव दर्शयति—तथेति । कमलकिसलयानि पद्मन-
यपत्राणि । पाणी च पादौ च पाणिपादम् । 'द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम्' इत्येकवद्भावः । तेन निर्जितानीति सर्वत्र स-
दन्धः । कुवलयानामुत्पलानां दलानि पत्राणि तेषां त्रया माला दृष्ट्या दृशा । मणिदर्पणा रत्नादर्शाः कपोलेन गङ्गात्पर-
प्रदेशेन । मृणालानि तन्तुलानि बाहुलतिकया भुजवाया । शशाङ्करश्मयश्चन्द्रकिरणा नखमयूखैः पुनर्मवरश्मिभिः ।
घनसारधूलिः वर्णरजः स्मितप्रभया हास्यकान्त्या । मुक्तादामानि मुक्ताकलापा दशनकिरणदर्शन्तरश्मिभिः । अमृ-
तकरविम्बं चन्द्रमण्डलमुगेनाख्येन । ज्योत्स्ना चन्द्रिका लावण्येन कान्तिविशेषेण । 'मुक्ताफलस्य छायायास्तरल-
त्पसिवान्तरा । प्रतिभाति यद्येतेषु तत्रावप्यमिहोच्यते ॥' इत्येके । 'सद्गमनसन्निरीक्षणसज्जनपनमिति वदति लाव-
ण्यम्' इत्येके । मणिवेदिवायाः कुट्टिमानि वद्धभूमयो नितम्बेनारोहेण । एवं चेति । एवममुना प्रकारेण निहता
निराकृता सर्वदायादरिर्हता प्रतिक्रिया प्रतीकारो यस्य न तस्य । पुनः कीदृशस्य । राज्ञो हृदयेऽपि चित्तेऽप्यसुखाय-
मानो हृदयपञ्चरत्नानां नयनं नमनोऽन्यविनोदोऽन्यकीटा यस्य न तस्य । ता कादम्बरीमेवाभिधायतश्चिन्तयत् ।
तामेवोत्प्रेक्षमाणो प्रेक्षादिपद्मोऽप्यभाष्यो पादपादेन विलोदयमानस्य । तामेवाभिलषितोऽभिवाञ्छतः स्पृह-

पतस्तां प्रकोपयतस्तामनुनयतस्तस्याः पादयोः पततस्तया सह केलिं कुर्वतस्तां रममाणस्य मुक्तसर्वान्यक्रियस्य दिवाप्यनुन्मीलितलोचनस्य रात्रावाप्यनुपजातनिद्रस्य सुहृज्जनमयसंभाषयतः कार्योपगतानप्यजानतो गुरुजनमप्यनमस्यतो धर्मक्रियामायकुर्वाणस्य सुखादप्यनर्थिनो दुःखादप्यनुद्विजमानस्य मरणादप्यविभ्यतो गुरुभ्योऽप्यपेतलज्जस्यात्मन्यपि विगलितस्नेहस्य किं बहुना कादम्बरीसमागमेऽप्यनुद्यमस्य केवलमस्यं सुहुर्मुहुर्मूर्च्छोर्पिगमच्छलेन जीवितोत्सर्गयोर्ग्यामिव कुर्वतो विहस्तेनापि प्रतिपन्नविविधोपकरणेन गलितनयनर्पयसागुच्छुष्काननेन मूषितवचनावकाशेनापि वैशम्पायनक्रोशनपरेणानवरतमा चरणाद्विकीर्णचन्दनचर्चेण चरणतलनिवेशितार्दारविन्दिनीदलेन करार्पितकर्पूरक्षोददन्तुरतुपारखण्डेन हृदयैर्निहितहिमार्द्रहारदण्डेन कपोलतलस्थापितैस्फटिकमणिदर्पणेन ललाटतटघटितचन्द्रमणिनांसदेशावस्थापितमृणालनालेन कदलीदलव्यजनवाहिनानर्तिततालवृन्तेन जलार्द्रानिलसंचारिणा

यतः । तामेव पश्यतो विलोकयतः । तामेवालपतः सभाषणं कुर्वतस्तामेवालापं कुर्वतः । तामेवालज्जनं परिष्वजत आलिङ्गनं कुर्वतः । तथा गन्धर्वराजपुत्र्या सह तिष्ठतः स्थितिं कुर्वतः । तां प्रकोपयतो रोषयत । तामनुनयतः प्रसन्नीकुर्वतः । तस्या गन्धर्वपुत्र्याः पादयोः क्रमयोधरणयोः पततः पतनं विदधतः । तथा गह्वरे रतिक्रीडा कामकेलि प्रेमक्रीडा कुर्वतो विदधतः । तां रममाणस्य क्रीडां कुर्वतः । मुक्तामृतकास्त्राजिना सर्वाः समग्रा अन्यक्रिया इतरव्यापारा येन स तस्य मुक्तसर्वान्यक्रियस्य । दिवापि वागरेऽपि दिग्गोऽप्यनुन्मीलितो मुद्रिते लोचने यस्य स तथा तस्य । रात्रावपि निशाग्रामपि ग्रामिण्यामप्यनुपजाताप्राप्ता नागता निद्रा प्रमोदा यन्य स तथा तस्य । सुहृज्जनमपि मित्रजनमपि बन्धुजनमप्यसंभाष[य]तोऽनालापयतः । कार्योपगतं प्राप्तमप्यजानतोऽज्ञातवतः । गुरुजनमपि पूज्यजनमपि ऋद्धजनमप्यनमस्यतो नमस्कारमकुर्वतः । धर्मक्रियामपि मुकृतकृत्यान्यपि पुण्यकृत्यान्यप्यकुर्वाणस्याविद्वानस्य । सुखादपि गौण्यादप्यनर्थिनोऽनभिलाषुष्य । दुःखादपि कृच्छ्रादपि कष्टादप्यनुद्विजमानस्यानुद्वेगं प्राप्यमाणस्य । मरणादपि मृत्योरप्यविभ्यतो भयमकुर्वतः । गुरुभ्योऽपि धर्मोपदेशकेभ्योऽप्यपेतलज्जस्य विगतव्रणस्य त्यक्तलज्जस्य । आत्मन्यपि स्वस्मिन्नपि विगलितो गतस्नेहो हार्द यस्य स तथा तस्य । किं बहुना कथनेन । कादम्बरीसमागमेऽप्यनुद्यमस्यानुद्यतस्य गतोद्यमस्य केवलमस्य रात्रौ सुहुर्मुहुर्वाखार मूर्च्छाया मोहस्योपगमच्छलेनागमनमपेक्षेण जीवितस्योत्सर्गस्यागमस्य योग्यताग्यामिव कुर्वतो विहस्तेनापि व्याकुलेनापि प्रतिपन्नमतीकृतं विविधमुपकरणं तच्च येन गतेन । अत्रापि तच्छो विरोधात्कृतिद्योतनार्थः । यो विहस्यो भवति स प्रतिपन्नोपकरणो न स्यादिति विरोधः । तस्यापि रात्रौ

कुसुमतल्पकल्पनाकुलेन धारागृहजलयन्त्रप्रवर्तनाहृतार्तिना मणिकुट्टिमक्षालनाग्रहस्तेन च सँ-
जलकिञ्जल्कजलजोपचारप्रकरसंभ्रान्तेन च शिशिरभूगृहाभ्यन्तरप्रत्यवेक्षणदक्षेण चोद्यान-
दीर्घिकातटलतागहनमण्डपसेर्कतापहारिणा च मलयजरसचन्द्रार्द्रजलचन्द्राश्रयावधानदानो-
द्यतेन चाप्तपरिजनेनोपचर्यमाणस्यापि काष्ठीभूतदेहस्य दाहक्षमो झटिलेवारुरोह परां कोटि
कामानलः । राज्ञ एव तुल्यावस्थस्य महाश्वेतोत्कण्ठया पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य च ।

तस्मिन्नेव चान्तरे तैत्संधुक्षणायेव प्रवर्तयन्सरसकिसलयलतालास्योपदेशदक्षं दक्षिणानि-
लम्, आलोलरक्तपल्लवप्रालम्बान्कम्पयन्नशोकशाखिनः, वाञ्छितमुकुलमञ्जरीभरेण नैम्रय-
न्वालसहकारान्, उत्कोरकयन्कुरुवकैः सह वकुलतिलकचम्पकनीपान्, अपीतयन्किरितैः
कंकुभान्, विकिरन्तिमुक्तकामोदम्, उद्दामयन्किशुकवनानि, निरङ्कुशयन्कामिजनमनांसि,

म्भसाद्रीं यो निलो वायुस्त संचारयति प्रवर्तयतीत्येवशीलः स तथा तेन । कुसुमे. पुष्पैर्या तत्पकल्पना
शय्याविरचना तेनाकुलेन व्याकुलेन । धारागृहस्य जलयन्त्राणां प्रवर्तनात्प्रक्षरणादा ईषद्भूता दूरीभूतार्तिर्यस्य स
तेन । मणिकुट्टिमस्य क्षालना धावन तत्राग्रहस्तो यस्य स तेन । 'आयस्तेन' इति पाठ आयस्तेन खिन्नेनेत्यर्थः ।
सजलानि जलसहितानि किञ्जल्कजलजानि केसरपयुक्तकमलानि तेषामुपचारः प्रकार उपचरण तेन सत्रा-
न्तेन मूटेन । शिशिर शीतल यद्गृह भूमिस्थ सदन तस्य अ[भ्य]न्तर मध्य तस्य प्रत्यवेक्षण गवेपण तत्र दक्षेण
चतुरेण । उद्यानस्य दीर्घिका वापी तस्यास्तट तीर तस्य लतागहनमण्डपो जनाश्रयस्तत्र यः सेकः सिञ्चन तेन ताप-
मपहरतीत्येवशीलः स्वभावः स तथा तेन मलयजरसश्चन्दनद्रवश्चन्द्रः कर्पूर आर्द्र जल चन्द्रस्य शशाङ्कस्या-
श्रय आश्रयणमेतैरवधानदान समाधिदान तत्रोद्यतेनोद्युक्तेन । 'अवधानसमाधानप्रणिधानानि तु समाधौ स्युः'
इति हँमः । आप्तो विश्वस्तो य परिजनः परिच्छदस्तेनोपचर्यमाणस्योपचारविषयीक्रियमाणस्यापि काष्ठीभूत-
देहस्य दाहसादृश्यमापन्नशरीरस्य दाहे क्षमः समर्थः कामानलो मदनवहि क्षणेन परा कोटि झटिलेव
तत्कालमेवारुरोहारुढवान् । राज्ञ एव तुल्यावस्थस्य सदृशावस्थस्य महाश्वेताया उत्कण्ठयोत्कलिकया
पुण्डरीकात्मनो वैशम्पायनस्य च । मदनानलः परा कोटिमारुरोहेत्यत्रापि संयोज्यम् । तृतीयान्तानि
सर्वाण्याप्तपरिजनस्य विशेषणानि ।

तस्मिन्नेव चान्तरे विचाले तस्य सधुक्षणायेव तदुद्दीपनायेव मुरभिमासो वसन्त प्रावर्तत प्रवृत्तो बभूव ।
'मुरभिधम्पके स्वर्णे जातीफलवसन्तयो । गन्धोत्पले सौरभेय्या शङ्क्रीमातृभेदयोः ॥ सुगन्धे च मनोज्ञे
च वाच्यवत्सुरभिः स्मृतम्' इति विश्वः । किं कुर्वन् । पवर्तयन्प्रवृत्तिं कारयन् । किम् । दक्षिणा-
निल मलयमारुतम् । वीहशम् । सरसानि रसोपयुक्तानि किसलयानि गासामेवविधा लता वल्लयस्तासा
लास्योपदेशो नृत्योपदेशस्तत्र दक्ष चतुरम् । आलोलश्वपलाश्वन्मला रक्तपल्लवा लोहितकिसलयास्तेषां प्रालम्बाः
समृता येषु तानशोकशाखिनः केसरवृक्षान्कम्पयन् । वाञ्छिते मुकुलमञ्जरी कुञ्जलवल्लयौ तयोर्भरेण बाल-
सहकाराद्वीनचूनात्प्रयस्यमता नयन् । कुरुवकैर्दृक्षविशेषं सह वकुल केसर, तिलको वृक्षविशेषः,
चम्पको ऐगपुष्पक, नीप वदम्ब, एतानुत्प्रावत्येन कोरकयन्कलिकामुत्पादयन् । 'कलिका कोरकः
पुमान्' इत्यमरः । किरितैः कुरण्टकैः सह ककुभानर्जुनवृक्षानापीतयन्पीतान्कुर्वन् । 'ककुभो वी-
णाप्रसवे रामभेदेऽर्जुनद्रुमे' इत्यनेनार्थः । अतिमुक्तकस्य माववीलताया आमोद पराग विकिरन्विजिपन् ।
विजिपन् एतापादपास्तेषां वनान्युद्दामयन्नुत्पद्यन् । वामिनो जनास्तेषां मनांसि चेतांसि निरङ्कुशयन्नुच्छृङ्खलयन् ।

निर्मूलयन्मानम्, अपमार्जयद्भ्रजाम्, अपाकुर्वन्कोपम्, अपनयन्ननुनयव्यवस्थाम्, व्यवस्था-
पयन्हैष्ठुस्वनालिङ्गनरतस्थितिम्, समुद्रासयन्मकरध्वजरक्तध्वजानिव किशुकानि, मकर-
मेव महारजतमयमिव रागमयमिव मदनमयमिवोन्मादमयमिव प्रेममयमिवोत्सवमा-
मिवौत्सुक्यमयमिव जनयञ्जीवलोकम्, किसलयितसकलकान्तारकाननोपवनतरुत्फुट-
चूतद्रुमामोदवासितदशाशान्तरो मधुमदर्भधुरकोकिलापद्म^३खिताध्वगजनश्रुतिरनवरतम-
करन्दसीकरासारदुर्दिनोन्मादितसकलजीवलोकहृदयो मदाकुलभ्रमद्भ्रमरझङ्कारकातरितविर-
हातुरमनोवृत्तिरात्मसंभवैकोद्भासकारी भरात्परावर्तत सुरभिमासः । येन च कुसुमधन्वनः
परमाश्लेण मधुना पर्याकुलितहृदया कादम्बरी संप्राप्ते भगवतः कामदेवस्य ^३महे महता प्रयत्नेन
कथंकथमप्यतिवाहितदिवसा श्यामायमानदशदिशि सायाहे स्नात्वा निर्वर्तितकामदेवपूजा
तस्य पुरश्चन्द्रापीडमतिसुरभिशीतलैः स्नापयित्वाभ्योभिरा चरणाद्विलिख्य मृगमदामोदिता
हरिचन्दनेन सुरभिकुसुमस्रग्भिरुद्भूयितं कुन्तलकलापं ^३कृत्यैककर्णार्पितैस्तिसलयाशोकसाव-

मान गवै निर्मूलयन्नुभ्रत उत्पादयन् । लज्जा त्रपामपमार्जयन्स्फोटयन् । कोप कोवम् । अर्थान् कामिजन-
कृतम् । अपाकुर्वन्दूरीकुर्वन्निराकुर्वन् । अनुनयव्यवस्था प्रणिपातमर्यादामपनयन्निराकुर्वन् । हृदेन वलेन पुष्पा-
नमास्यलेहनम्, आलिङ्गनमुपगूहनम्, रति सभोगः, एतारा स्थिति मर्यादा व्यनस्यापयन्व्यवस्था कर्तुम् । मकर-
ध्वजस्य कामस्य रक्तध्वजानिव किशुकानि किशुकपुष्पाण्यरुणवैजयन्त्य इव समुद्रासयन्प्रकाशयन् । महारजतमय-
मिव सुवर्णमयमिव, रागमयमिवानुरागमयमिव, मदनमयमिव कदर्पमयमिव, उन्मादमयमिव चित्तविह्वलमयमिव,
प्रेममयमिव, स्नेहमयमिव, उन्मथमयमिव महोमयमिव, औत्सुक्यमयमिव ग्णरणकमयमिव, एवम् । सकल-
मेव समग्रमेव जीवलोक विष्टप जयनन्विदयन् । किसलयिता सजातकिसलयया सकला रामप्रा कान्तार-
काननोपवनतरवो येन स । तत्र कान्तारशून्या देवी कानन निर्मानुष वनमुपवन नगरगमीपवतिनम् । उत्फुट
प्रफुट ये चूतद्रुमा (द्रुमा) आम्रवृक्षास्तेपामामोद परिमलस्नेन वागित गुग्भीकृत दशदिशामन्तर विनाल येन ग ।
मधुनो यो मदस्नेन मधुरो मिथो यः कोकिलालापस्नेन दु खिता अवगजना पान्वजनास्तंषा श्रुति श्रान्ति
यस्मिन्म । अनवरत निरन्तर यो मकरन्दसीकरामारो मकरन्दवाताम्लविन्दुवेगवद्भ्रमिन्देव दुर्दिन मेता
तमस्तेनोन्मादितान्युन्माद प्रापितानि सकलजीवलोकहृदयानि येन स मदाकुला ये भ्रमन्तो भ्रमरा शिथीमु-
स्मान्तेषा झकारा झकि(क्र)नयस्तं कातरिता कातरीकृता विरहातुरज्जनाना मनोवृत्तिर्येन ग । आत्मगन्धान्

कर्णपूरं कर्णकुसुमप्रचुरैः प्रसाध्याभरणविशेषैर्विस्मृतनिमेषापिवन्तीव भावार्द्रया दृशा सुचिरमालोक्योत्कण्ठानिर्भरा पुनःपुनर्निश्चस्योत्कम्पमाना साध्वसेन स्विन्नसर्वाङ्गी समुत्कण्ठकिततैर्नृच्छुष्यदधरवदना महाश्वेतावलोकनभयान्मुहुर्मुहुर्दिक्षु विक्षिप्तोच्चकितदृष्टिरितिचिरमिवोपसृत्य पुनःपुनः स्थित्वाविष्टेव परवती परित्याजिता बलाहजया सहावलोजनसहजा भीति भगवता भुवनत्रयोन्मादकारिणा मन्मथेनात्मानमपारयन्ती संधारयितुमेकान्ते निःसहा सहसा तमभिपत्य मुकुलितनयनपङ्कजा जीवन्तमिव निर्भरं कण्ठे जग्राह ।

चन्द्रापीडस्य तु तेनामृतसेकाहादिना कादम्बरीकण्ठग्रहेण सद्यः सुदूरगतमपि कण्ठस्थानं पुनर्जीवितं प्रत्यपद्यत । दिवंसकृदमीलितं कुमुदमिव शरज्योत्स्नानिपातादुच्छसितमौ बन्धनाद्धृदयम् । उपःपरामृष्टेन्द्रीवरमुकुललीलयोदमीलत्कर्णान्तायतं चक्षुः । अम्भोरुहविभ्रमेण वाजृम्भत वदनम् । एवं च सुमप्रतिबुद्ध इव प्रत्यापन्नसर्वाङ्गचेष्टश्चन्द्रापीडस्तथा कण्ठलग्नां कादम्बरीं चिरविरहदुर्वलाभ्यां दोर्भ्यां गाढतरं कण्ठे गृहीत्वा वाताहतां बालकदलीमिव भयोत्कम्पमानाङ्गयष्टिमुद्राढतरामीलिताक्षी वक्षस्येव प्रवेष्टुमीहमानां न मोक्तुं न ग्रहीतुमा-

यस्मिन्नेवभूतोऽशोकस्तवक कङ्क्रेल्लिगुच्छक स एव कर्णपूरो यस्य स तम् । कर्णकुसुमप्रचुरैराभरणविशेषैः प्रसाध्य प्रसाधनं कृत्वा विस्मृतनिमेषा लयनिमेषोन्मेषापिवन्तीव । अत्यादरेणावलोकनं पानमुच्यते । भावेन चित्तसमुद्भवेनार्द्रया सजलया दृशा सुचिरं बहुकालं चिरकालमालोक्य निरीक्ष्योत्कण्ठाया निर्भरोऽतिशयो यस्या सा । पुनः पुनर्निश्चस्य निश्चासं मुक्त्वोत्प्रावत्येन कम्पमानातिवेषमाना साध्वसेन भयेन स्विन्नं प्रस्विन्नं नर्वाङ्गं यस्या सा । समुत्कण्ठि(कण्ठकिं)ता तनू शरीरं यस्या सा । शु(उच्छु)ष्यन्ती शोषं प्राप्यमाणेऽधरवदने दन्तच्छदसुरो यस्या सा । महाश्वेताया अवलोकनं तस्माद्भयं भीतिस्तस्मान्मुहुर्मुहुर्वारवारं दिक्षु विक्षिप्ता प्रेरितोच्चकितोन्मत्ता दृष्टिर्यस्या सा । अतिचिरमिव बहुकालमिवोपसृत्य समीपमागत्य पुनःपुनः स्थित्वावस्थानं कृत्वाविष्टा भूतप्रस्तेव । परवती परायत्ता बलाहजया त्रपया परित्याजिता परित्यक्ता अवलोजनः स्त्रीजनस्तस्य सहजा सहोत्पन्ना भीतिं भगवता माहात्म्यवता भुवनत्रयस्योन्मादकारिणा चित्तविह्वलजनकेन मन्मथेन कदर्पेणात्मानं संधारयितुं धारणां कर्तुमपारयन्त्यसमर्था एकान्ते विजने निःसहा परिश्रान्ता सहसा एकपदे तमभिपत्य गत्वा मुकुलिते सकुचिते नयनपङ्कजे यस्या सा । जीवन्तमिव श्वसन्तमिव निर्भरं यथा रयात्तया कण्ठे निगरणे जग्राह गृहीतवती ।

चन्द्रापीडस्य तु तेनामृतस्य सेकं सिञ्चनं तद्वदाहादिना प्रमोदजनकेनैव विवेन कादम्बरीकण्ठग्रहेण सद्यः स्तत्प्राप्तं सुदूरगतमपि दविष्टदेजप्राप्तमपि जीवितं प्राणितं पुनः कण्ठस्थानं निगरणदेशं प्रत्यपद्यत स्त्री-चोते । दिव्यतमं वासरसबन्धि(१) आमीलितं सकुचितं शरत्वालीना या ज्योत्स्ना चन्द्रिका तस्या निपाता-त्पननादादन्धनादाहृतात्कुमुदमिव कैरवमिवोच्छसितमुत्सितं हृदयं भुजान्तरम् । उपसा प्रत्यूषेण परामृष्टं हृन्तरपरी यस्मिन्द्वीवरमुकुलं नीलसरोजकुण्डलं तस्य लीलयेवेति लुप्तोपमा । कर्णं यावदायतं विस्तीर्णं चक्षुः । जालेवदचनम् । उदनीलद्विवस्वरं बभूव । 'व्युष्टं विभातं प्रत्यूषं काल्यप्रत्यूषसी उप' इति हैमः । अम्भोरुहं वनं तन्म विभ्रमेण विलासनेन । अत्र वासच्छदं इवार्धं । वदनमजृम्भत विकसितमभूत् । एव चादौ एव पञ्चाग्र[नि]वृद्धो जगारित इव प्रत्यापन्ना सर्वाङ्गचेष्टा येनैवभूतश्चन्द्रापीडस्तथा तेन प्रत्यूषेण कण्ठगता कादम्बरी चिरवालीना यो विरहन्तेन दुर्वलाभ्यां हृदाभ्यां दोर्भ्यां भुजाभ्यां गाढतरं कण्ठे गृहीता वाताहता रमीरान्दोलिता बालकदलीमिव भयेनोत्कम्पमाना वेषमानाङ्गयष्टिर्यस्या सा । उत्प्रावत्येन गाढतरं परमात्मनिति सङ्केदिते अक्षिणी यस्या सा । वक्षसि भुजान्तरे प्रवेष्टुं प्रवेष्टुं कर्तुमीहमाना स्पृ-

त्मनापारयन्तीं श्रोत्रहृदयग्राहिणानुभूतपूर्वेण स्वरेणानन्दयन्नवादीत्—‘भीरु, परित्यज्यतां भयम् । प्रत्युज्जीवितोऽस्मि तवैवामुना कण्ठग्रहेण । त्वं खल्वमृतमभवादासरमां कुलादुत्पन्ना । किं न स्मरसि तन्मे वचनमिदम् । तत्तेजोमयं वपुः स्वत एवाविनाशि विशेषतोऽमुना कादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायितमिति । तदेतावन्त्येव दिनानि पाणिना ते स्पृश्यमानोऽपि न यत्प्रत्युज्जीवितोऽस्मि तच्छापदोषात् । अद्य तु स मे द्वितीयवारं त्वदर्थमेवानुभूतदुःसहमदनज्वरदाहवेदनापरमदुःखस्य व्यपगतः शापः । परित्यक्ता सा मया त्वद्विरहदुःखदायिनी मानुषी शूद्रकाख्या तनुः । एषापि च तवास्यां रुचिरुत्पन्नेति त्वत्प्रीत्या प्रतिपन्ना प्रतिपालिता च । तदयं लोकश्चन्द्रलोकश्च ते द्वावप्यधुना चरणतलप्रतिवद्भौ । अपि च प्रियसख्या अपि ते महाश्वेतायाः प्रियतमो मयैव सह विगतशापः संजातः ।’ इत्यभिदधत्येव चन्द्रापीडगरीरान्तरितवपुषि चन्द्रमसि चन्द्रलोकावस्थानलग्नममृतपरिमलमेव केवलमधिकमुद्धहन्, अत्रैरन्यतमस्तादृशेनैव वेपेण यादृशेन महाश्वेतौत्कण्ठ्योपरतस्तथैव कण्ठेनैकावली धारयन्, तथैवाकल्पनिःसहैरङ्गैस्तथैवापाण्डुक्षामकपोलवाहिना मुखेनाम्बरतलादवतरन्नदृश्यत कपिशलकरावलम्बी पुण्डरीक ।

दृष्ट्वा च तं दूरत एवोन्मुक्तचन्द्रापीडवक्षःस्थला कादम्बरी स्वयमेव धावित्वा दत्तकण्ठप्रहां

हमाना न मोक्षं त्यक्तुं न ग्रहीतुमादातुमात्मना स्वेनापारयन्तीमप्रभवती श्रोत्रे कर्णे हृदये भुजान्तरे ताभ्या गृह्यत इत्येवर्गालेनानुभूतपूर्वेणार्णितपूर्वेण स्वरेण शब्देनानन्दयन्नमोदयन्नवादीदवोचत् । किं तदित्याह—भीर्विति । हे भीरु हे कातरे, भयं त्रासं परित्यज्यतां दूरीकियताम् । तवैवामुना कण्ठग्रहेणाह प्रत्युज्जीवितं पुनर्जीवनं प्रापितोऽस्मि । गन्विति निश्चये । त्वममृतमभवात्पीड्योत्पन्नादासरमासुर्वर्गीप्रभतीना कुलादभिजनादुत्पन्ना सज्जाना । इदं तन्मे मम वचनं किं न स्मरसि स्मृतिगोचरी न क्रूरोपि । इदं किमित्याशयेनाह—तदिति । तच्चन्द्रापीडवपुस्तेजोमयं ज्योतिर्मयं स्वत एव स्वभावन एवाविनाशयितुमशक्यम् । विशेषतोऽमुना कादम्बरीकरस्पर्शेनाप्यायितं गीतलीकृतमिति । तत्तस्मात्कारणादेतावन्त्येव दिनानि ते तया पाणिना करेण स्पृश्यमानोऽप्याग्निमानोऽपि स्पर्श्यमानोऽपि यत्नं प्रत्युज्जीवितोऽस्मि तच्छापदोषमिति मन्तव्यम् । अद्य त्वन्मित्रहनि द्वितीयवारं त्वदर्थमेवानुभूतं दुःसहं उन्कटो यो पदनपरदाहनाय तेनापीडा तस्या परमदुःखं येनैवभूतस्य मे मम न शापो व्यपगतो नष्टं गतो दूरं गतः । त्वद्विरहदुःखदायिनी मानुषी शूद्रकाख्या तनुः सा मया परित्यक्तास्त्रिणा । तव भवत्या अस्या चन्द्रापीडनर्ता रुचिरुत्पन्ना । ॥

महाश्वेतां पुण्डरीकागमनमहोत्सवेन यावन्न वर्धयत्येव तावदवतीर्थं पुण्डरीकः परमोपकारिणे चन्द्रापीडवपुषे शशाङ्कायाढौकत । चन्द्रापीडस्तु तं कण्ठे गृहीत्वाब्रवीत्—‘सखे पुण्डरीक, यद्यपि प्राग्जन्मसंबन्धाज्जामातासि तथाप्यनन्तरजन्माहृतसुहृत्स्नेहसद्भावेनैव मया सह वर्तितव्यं भवता’ इत्येवं च वदत्येव चन्द्रापीडे चित्ररथहंसौ दिष्ट्या वर्धयितुं केयूरको हेमकूट-मगमत् । मदलेखापि धावमाना निर्गत्य मृत्युञ्जयजपव्यग्रस्य तारापीडस्य विलासवत्याश्च पादयोः पतित्वा ‘देव, देव्या सह दिष्ट्या वर्धसे । प्रत्युज्जीवितो युवराजः समं वैशम्पायनेन’ इत्यानन्दनिर्भरमुच्चैर्जगाद । राजा तु तच्छ्रुत्वा शरीरसंस्कारविरहोद्भूताविरलदीर्घपरुषपलितलोमशप्रकोष्ठाभ्यां दोर्भ्यां परिष्वज्य तां तदनु हर्षपरवशो विलासवती कण्ठेऽवलम्ब्य जराभङ्गवलिपरिशिथिलितमूलेन बाहुनोत्क्षिप्तोत्तरीयांशुकाञ्चलः स्वयमेवाशिक्षितलयविसं-प्लुलैः पदैर्नृत्यन्निवोत्फुल्लवदननरपतिसहस्रपरिवृतोऽम्भोजाकर इव मलयमारुतप्रेङ्खोलनावि-वर्तितो मदलेखां ‘कासौ कासौ’ इति पुनः पुनः पृच्छन्पुनः पुनर्निर्विशेषहर्षवृत्तिं शुकनासं कण्ठे संभावयंस्तत्रैवागच्छत् । दृष्ट्वा च तथा पुण्डरीककण्ठे लग्नं चन्द्रापीडमानन्दनिर्भरः शुकनासमवादीत्—‘दिष्ट्या मया नैकाकिना तनयप्रत्युज्जीवनोत्सवसुखमनुभूतम्’ इति । चन्द्रापीडस्तु तथा हर्षपरवशं पितरमालोक्य ससंभ्रमोन्मुक्तपुण्डरीकः पुर एव पृथ्वीतलनिवे-क्षितशिराश्चरणयोरपतत् । अथ सत्त्वरोपसृतस्तं तथा प्रणतमुन्नमय्य तारापीडोऽभ्यधात्—‘पुत्र, यद्यपि पिताहं तव शापदोषात्स्वपुण्यैर्वा संजातः, तथापि जगद्वन्दनीयो लोकपालस्त्वम् । अपि च मय्यपि नमस्यो योऽशः, सोऽपि मया त्वय्येव संक्रामितः । तदुभयथापि त्वमेव नमस्कार्यः’ इत्यभिदधेदेव समं राजपुत्रलोकसहस्रैः प्रतीपमस्य पादयोरपतत् । विलासवती

भूता कादम्बरी स्वयमेवात्मनैव धाविला धावन कृत्वा दत्त कण्ठग्रहो यस्या एतादृशी महाश्वेता पुण्डरीक-स्यागमनमहोत्सवस्तेन यावन्न वर्धयत्येव वर्धापन न करोत्येव तावत्तस्मिन्समये पुण्डरीकोऽवतीर्थोत्तरण कृत्वा परमोपकारिणे परमोपकृतिविधायिने चन्द्रापीडस्य वपुः शरीरं यस्य स तथा तस्मै शशाङ्काय चन्द्रमसे चन्द्रायाढौकत । चन्द्रापीडस्तु तं पुण्डरीकं कण्ठे गृहीत्वा कण्ठग्रहं कृत्वा कण्ठाश्लेषं गृहीत्वाब्रवीदवोचत् । एतदेव दर्शयताह—सखे इति । हे सखे हे वयस्य पुण्डरीक, यद्यपि प्राग्जन्मसंबन्धाद्भवान्तरसंबन्धात्त्व जामातासि, महाश्वेतायाध्वन्द्रवशोत्पन्नेन चन्द्रमसं पुत्रीत्वादस्या पतित्वेन चास्य जामातृत्वमिति भावः । तथाप्यनन्तरजन्मनि शूद्रकभव आहृतोऽर्जितो यः सुहृत्स्नेहो मित्रप्रेम तस्य सद्भावेनैव मया सह वर्तितव्यं चलितव्यं भवता । एव च वदति कथयति चन्द्रापीडे चित्ररथहंसौ कादम्बरीमहाश्वेतापितरौ दिष्ट्या भार्येण वर्धयितुं वर्धापनं कर्तुं केयूरको हेमकूटमगमयौ । मदलेखापि निर्गत्य धावमाना धावन कुर्वाणा मृत्युञ्जयो महादेवस्तस्य जपो जापस्तेन व्यग्रस्य व्याकुलस्य तारापीडस्य विलासवत्याश्च पादयोश्चरणयोः पतित्वाभिवा-दनं कृत्वा हे देव, देव्या सह दिष्ट्या वर्धसे । समं वैशम्पायनेन युवराज प्रत्युज्जीवित इत्यानन्दनिर्भर मया स्यान्मनोविदीप्तस्येण जगादाल्पमवोचत् । तच्छ्रुत्वाकर्ण्य शरीरस्य संस्कारविरहोऽधिवासनराहित्य तेनोद्भूतानि प्रादुर्भूतानि प्रकटीभूतान्यविरलानि निविडानि दीर्घाण्णायतानि परुषाणि कठिनानि यानि पल्लि-तानि तैर्लोमशैः प्रवोढौ मयोरेवभूताभ्यां दोर्भ्यां बाहुभ्यां तां परिष्वज्याश्लिष्य तदनु पश्चाद्धर्षपरवशं प्रमो-दपरतश्च कण्ठे विलासवतीमवलम्ब्यवलम्बनं कृत्वा

तु तथा पित्रा प्रणते तस्मिन्परितोपेण स्वाङ्गेऽपि वासमान्ती तं पुनः गिरसि पुनर्ललाटे पुनश्च कपोलयोश्चुम्बित्वा गाढतरं सुचिरमालिलिङ्ग । उन्मुक्तश्च मात्रोपसृत्य पुन पुनः कृतनमस्कारः शुक्रनासं प्रणनाम । आशीःसहस्राभिर्वाधितश्च तेनात्मनोपसृत्य यथानुक्रमं पित्रोः शुक्रनासस्य मनोरमायाश्चैव वो वैशम्पायन इति पुण्डरीकं विनयविलक्षावनम्रवदनमदर्शयत् ।

तस्मिन्नेव च प्रस्तावे समुपसृत्य कपिञ्जलः शुक्रनासमवादीत्—‘एवं संदिष्टमार्यस्य भगवता श्वेतकेतुना । अयं खलु पुण्डरीकः संवर्धित एव केवलं मया । आत्मजः पुनस्तव । अस्यापि भवत्स्वेव लग्नः स्नेहः । तद्वैशम्पायन एवायमित्येवमवगत्या विनयेभ्यो निवारणीयः । परोऽयमिति कृत्वा नोपेक्षणीयः । यच्चापगतशपोऽयात्मसमीपं नानीतस्तत्तवैवायम्’ इति । अन्यच्चात्मानमस्मिन्नाचन्द्रकालीनायुपि स्थापयित्वा कृतार्थः । संप्रत्यस्माद्विव्यलोकादायुपरिष्ठाद्गन्तुमुद्यतं मे सत्त्वाख्यं ज्योतिः’ इति । शुक्रनासस्तु विनयावनतं पुण्डरीकं पाणिनांसेऽवलम्ब्य कपिञ्जलं प्रत्यवादीत्—‘कपिञ्जल, सकलजगदाश्रयजेन सता भगवता किमित्यादिष्टम् । सर्वथा स्नेहस्यायमसंतोषः’ इति । एवंविधैश्च पूर्वजन्मवृत्तान्तानुस्मरणालापैः परस्परालोकनसुखोत्फुल्ललोचनानां सर्वेषामेव तेषामचेतितैव सा क्षणदा प्रयाता । प्रातेरेव च सकलगन्धर्वलोकानुगतौ सममचिरागौरीभ्यां चित्ररथहंसौ गन्धर्वराजावपि तत्रैवाजगमतुः ।

प्रकारेण पित्रा तागर्पादेन प्रणते नते तस्मिन्पन्त्रापीडे परितोपेण हर्षेण स्वाङ्गेऽपि वासमान्ती प्रोशमलभमाना । एतेन प्रमोदातिरेकं सञ्चित । तं पुन पुन गिरस्युत्तमाङ्गे, पुनर्ललाटेऽलिके भालग्न्यले, पुन कपोलयोर्गतान्तरप्रदेशयोश्चुम्बित्वा चुम्बनं कृत्वा गाढतरमतिदृढं सुचिरं बहुकालमालिलिङ्ग । आलिङ्ग्य उन्मुक्तश्च मात्रा विलम्बवत्योपसृत्य समीपे गत्वा पुन पुन कृतनमस्कारो विहितनमस्कृतिं शुक्रनाम प्रणनाम नमस्कृतिं चक्रे । तेन शुक्रनासेनाशी सहस्रमाङ्गल्याभिवादनमहर्षिभिरुत्तमोऽभिनन्दितश्चात्मना स्वयमपसृलापगण कृत्वा यथानुक्रमं यथाक्रमं पित्रोः शुक्रनासस्य मनोरमायाश्चैव वो युष्माकं वैशम्पायन इति पुण्डरीकं विनयेन विलक्ष्य विस्मयान्वितम् । ‘विलक्ष्यो विस्मयान्विते’ इत्यमरः । अवनम्रमवनतं वदनं यस्य स तमदर्शयदर्शयामाग ।

तस्मिन्नेव प्रस्तावे समये समुपसृत्य पार्श्वे समागत्य कपिञ्जलः शुक्रनासमवादीदवोचत् । आर्यस्य भवतः श्वेतकेतुना भगवन्तैव संदिष्टं कथितं वर्तते । गत्विति निश्चये । अयं पुण्डरीकः केवलं मया संवर्धित एव वृद्धिं प्राप्ति एव । आत्मजः पुत्रः पुनस्तव भवतः । अस्यापि पुण्डरीकस्यापि भवत्स्वेव स्नेहो लग्नं मन्त्रः । तदिति हेत्वर्थः । वैशम्पायन एवायं पुण्डरीकः इत्येवमवगत्य ज्ञात्वा विनयेभ्यो निवारणीयो ढगीकार्यः । अयं परोऽन्य इति ज्ञात्वा नोपेक्षणीयो नोपेक्षाविषयीकर्तव्यः । यच्चापग-

आगतयोश्च तयोर्लेजितात्मजोपगममुदितहृदययोर्जामातृदर्शनसमुत्फुल्लनयनयोस्तारापीडशुक-
नासाभ्यां सहानुभूतसंवन्धकोचितसंवादकथयोः सहस्रगुण इव महोत्सवः प्रावर्तत ।

अथ प्रवर्तमान एव तस्मिन्चित्ररथस्तारापीडमवादीत् — ‘विद्यमाने स्वभवने किमर्थमय-
मरण्ये महोत्सवः क्रियते । अपि च यद्यप्यस्माकमयमेव परस्परभिरुचिनिष्पन्नो धर्म्यो
विवाहस्तथापि लोकसंव्यवहारोऽनुवर्तनीय एव । तद्गम्यतां तावदस्मदीयमवस्थानम् । ततः
स्वभूमिं चन्द्रलोकं वा गमिष्यथ ।’ तारापीडस्तु तं प्रत्यवादीत् — ‘गन्धर्वराज, यत्रैव निरति-
शयं संपत्सुखं तदेव वनमपि भवनम् । तदीदृशं कापरत्र संपत्सुखं प्राप्तम् । अन्यच्च संप्रति
सर्वगृहाण्येव मया जामातरि ते संक्रामितानि । तद्वयस्य, वधूसमेतं तमेवादाय गम्यतां गृह-
मुखानुभवनाय’ इति । चित्ररथस्तु तथाभिहितः ‘राजर्षे, यथा ते रोचते’ इत्युक्त्वा चन्द्रा-
पीडमादाय हेमकूटमगात् । गत्वा च चित्ररथः कादम्बर्या सह समग्रमेव स्वं राज्यं चन्द्रा-
पीडाय न्यवेदयत् । पुण्डरीकायापि समं महाश्वेतया निजपदं हंसः । तौ तु हृदयरुचितवधू-
लम्भमात्रकेणैव कृतार्थौ न किञ्चिदप्यपरं प्रत्यपद्येताम् ।

अन्यदा जन्माभिवाञ्छितहृदयवल्लभलभमुदितसर्वस्वजनमध्योपगमननिर्घृतापि काद-
म्बरी वाष्पोत्तरललोचना विपण्णमुखी वासभवनागतं चन्द्रापीडमूर्तिं चन्द्रमसमप्राक्षीत् —

नीभ्या सम चित्ररथहस्तां कादम्बरीमहाश्वेतापितरौ गन्धर्वराजौ गन्धर्वनायकावपि तत्रैवाजग्मतुराययतुः ।
आगतयोश्च तयोर्लेजिते त्रपिते ये आत्मजे पुत्रौ तयोर्पगमं प्राप्तिस्तेन मुदित हर्षित हृदय ययोस्तौ
तयोर्जामातृदर्शनेन दुहितु पत्यवलोकनेन समुत्फुल्ले विकसिते नयने ययोस्तौ तयोः । क्वचित् ‘वदनयो’
इति पाठः । तारापीडशुकनासाभ्यां सहानुभूतं सजातो यः संवन्धकस्तस्योचिता योग्या, संवादकथा य-
योस्तौ तयोः सहस्रगुण इव महोत्सवः प्रावर्तत प्रवृत्तोऽभूत् ।

अथेति । तदनन्तरं प्रवर्तमाने सजायमान एव तस्मिन्महोत्सवे चित्ररथस्तारापीडमवादीदब्रवीत् ।
तदेवाह — विद्यमान इति । स्वभवने स्वकीयसङ्घनि विद्यमाने वर्तमानेऽयं महोत्सवः किमर्थं किप्रयो-
जनमरण्ये क्रियतेऽटव्या विधीयते । अपि च प्रकारान्तरे । यद्यप्यस्माकमयमेव परस्परमन्योन्य या-
भिरुचिरभिलाषस्तथा निष्पन्नो धर्म्यो विवाहस्तथापि लोकसंव्यवहारोऽनुवर्तनीय एव रक्षणीय एव । तद-
स्मदीयमास्माकीनमवस्थानमास्पदं तावद्गम्यताम् । ततस्तदनन्तरं स्वभूमिं चन्द्रलोकं वा गमिष्यथ यास्यथ ।
तारापीडस्तु तं चित्ररथं प्रत्यवादीत्प्रत्यवोचत् । हे गन्धर्वराज, यत्रैव निरतिशयमविकं संपत्सुखं तदेव
वनमपि भवनं गृहम् । तदीदृशमपरत्रान्यत्र क्व कुत्र मया संपत्सुखं प्राप्तं लब्धम् । अन्यच्च संप्रतीदानीं सर्वगृहाण्येव
मया ते तव जामातरि दुहितु पत्नीं संक्रामितानि संकल्पितानि । तत्तस्माद्वेतोर्हं वयस्य हे मित्र, वधूसमेतं तमेव
समेवादाय गृहीत्वा गृहसुखस्यानुभवनं साधात्करणं तस्मै गम्यतां प्रज्यताम् । चित्ररथस्तु तथाभिहितस्तेन
प्रकारेणोक्तः ‘राजर्षे, यथा ते तुभ्यं रोचते’ इत्युक्त्वा चन्द्रापीडमादाय हेमकूटमगाद्यर्थः । गत्वा च चित्ररथः
कादम्बर्या सह समग्रमेव सबलमेव समात्मीयं राज्यं चन्द्रापीडाय न्यवेदयन्निवेदितवान् । पुण्डरीकायापि महा-
श्वेतया समं निजपदं हंसो नि(न्य)वेदयत् । तौ तु चन्द्रापीडपुण्डरीकां तु हृदये चित्ते रुचिते ईप्सिते ये वध्वौ
तयोर्लेज्जमात्रकेणैव प्राप्तिमात्रकेणैव कृतार्थौ कृतार्थौ न किञ्चिदप्यपरमन्यत्प्रत्यपद्येता स्त्रीकुर्वानाम् ।

अन्यदागन्धिमाने जन्मन्यभिवाञ्छितो यो हृदयवल्लभलभन्नेन मुदिता हर्षिता सर्वे ये स्वजना, कुटु-
म्बिनस्तेषां नाप्योपगमनं नाप्येव समागमनं तेन निर्घृतापि सुखं प्राप्तापि च कादम्बरी वाष्पेनाश्रुणोत्प्रावत्येन
हस्ते हस्ते लोचने रस्ता सा । विपणां खेदाकुलं मुखं यस्या सा । वामभवनागतं वसतिमग्रागतं चन्द्रापीड-

‘आर्यपुत्र, सर्वे खलु वयं मृताः सन्तः प्रत्युज्जीविताः परस्परं संवदिताश्च । सा पुनर्वराकी पत्रलेखास्माकं मध्ये न दृश्यते । न विद्मः किं तस्या, केवलाया वृत्तम्’ इति । चन्द्रापीडमूर्तिः प्रीतान्तरात्मा तां प्रत्यवादीत्—‘प्रिये, कुतोऽत्र । सा हि खलु महुःखदुःखिनी रोहिणी गतं मामुपश्रुत्य कथं त्वमेकाकी मर्त्यलोकनिवासदुःखमनुभवसि’ इत्यभिधाय निवार्यमाणापि मया प्रथमतरमेव मञ्चरणपरिचर्यायै मर्त्यलोके जन्माग्रहीत् । इतश्च जन्मान्तरं गच्छता मया मदुपरमसमुन्मुक्तशरीरा पुनरपि मर्त्यलोकमवतरन्ती बलाद्दावर्ज्यात्मलोकं विसर्जिता । तव पुनस्तां द्रक्ष्यसि’ इति । कादम्बरी तु तच्छ्रुत्वा रोहिण्यास्तदोदारतया स्नेहलतया महानुभावतया संपतिव्रततया पेशलतया च विस्मितहृदया परं लज्जिता न किञ्चिदपि वक्तुं शशाक ।

अत्रान्तरे जन्मद्वयाकाङ्क्षितं कौलं प्रभोश्चन्द्रमसः कादम्बरीसंभोगसुखमिवोपपादयितुमपससार वासरः । अनुरागपताकेवोर्हसदपरसंध्यावधूवपावरणायेव वितस्तार वासतेयी । चन्द्रोदयाभिरामं च समग्रमेव जगदभवत् । एवं च भरेणावतीर्णायां रजन्यां चन्द्रापीडशिराभिलपितमुन्मीलितनयनकुवलयमुत्सस्तनीवीप्रसृतकरनिवारणानुबन्धमनुभूतप्रत्यालिङ्गनसुखमभिप्रार्थितसुरतपरिसमाप्तिवपासुभगं कादम्बरीप्रथमसुरतसुखमनुभूयैकदिवसमिव दश-

मूर्ति चन्द्रापीडशरीरं चन्द्रमसं शशाङ्कमप्राधीत्यश्रु कृतवती । इतिद्योलमाह—आर्येति । हे आर्यपुत्र, सर्वे खलु वयं मृता गन्त प्रत्युज्जीविता परस्परमन्योन्य संवदिता मिलिताश्च । सा पुनर्वराकी तपस्विनी पत्रलेखा-कान्माक मध्ये न दृश्यते न दृगोचरीक्रियते । न विद्मो न जानीमस्तस्या केवलाया एकाकिन्या हि नूनं हि जातम् । चन्द्रापीडमूर्तिं प्रीतान्तगन्मा सतुष्टान्मा ता कादम्बरी प्रत्यवादीत्प्रत्यवोचत्—हे प्रिये हे वरभ, अत्र सा पत्रलेखा कुत स्यात् । हि यस्मान्कारणान् । सतिविति निश्चये । मम दुःखेन दुःखिनी एवमिवा रोहिणी ब्राह्मी गतं आपन्नस्तं मामुपश्रुत्वाकर्ण्य कथं त्वमेकाक्यगहायो मर्त्यलोकनिवासदुःखं मनुगन्निवगनकष्टमनुभवास्यनुभवविपर्ययोपि इत्यभिधायैत्युक्त्वा निवार्यमाणापि प्रतिपिन्यमानापि मया चन्द्रमसा प्रथमतरमेवादाता मम चन्द्रमसश्चरणपरिचर्यायै पादनेत्रायै मर्त्यलोके मनुगन्क्षेत्रे जन्माग्रहीत् । दि(ड)तश्च जन्मान्तरं गन्तान्तरं गच्छता व्रजता मया चन्द्रमसा मदुपरमेण सममुन्मुक्त शरीरं यया सा पुनरपि द्वितीयवारमपि मर्त्यलोका-मवतगन्त्यवतारं गृह्णन्ती बलाद्ददावर्ज्यावर्जना कृन्वात्मलोकं चन्द्रलोकं विसर्जिता । प्रेषितवत्यर्थः । तत्र संप्रति पुनस्तां द्रक्ष्यमि विलोकयिष्यसीति । कादम्बरी तु तच्छ्रुत्वा तदाकर्ण्य रोहिण्यास्तदोदारतया स्नेहलतया वग्गलतया महानुभावतया महाप्रभावतया संपतिव्रततया एकपतिव्रततया पेशलतया हृद्यतया च विस्मितहृदया चमन्तुचिन्ता परमुन्मृष्ट लज्जिता लज्जा प्राप्ता न किञ्चिदपि वक्तुं कथयितुं शशाक समर्था बभूव ।

रावं स्थित्वा परितुष्टहृदयाभ्यां श्वशुराभ्यां विसर्जितः पितुः पादमूलमाजगाम । आगत्य च समकालमेवानुभूतक्लेशं राजलोकमात्मसमं कृत्वा समारोपितराज्यभारः पुण्डरीके परित्यक्त- सर्वस्वकार्ययोः पित्रोः पादावनुचरत्, कदाचिदत्यद्भुतोत्फुल्लनयननैगमजनावलोकितो जन्म- भूमिस्नेहादुज्जयिन्याम्, कदाचिद्गन्धर्वराजगौरवेणानुपमरमणीयतममहिम्नि हेमकूटे, कदाचि- दमृतपरिमलाधिवाससुरभिशिगिरसर्वप्रदेशहारिणि रोहिणीबहुमानेन चन्द्रलोके, कदाचि- दहर्निशोत्फुल्लसहस्रपत्ननिर्वहोदकवाहिनि पुण्डरीकप्रीत्या लक्ष्मीनिवाससरसि, कादम्बरी- रुच्या च सर्ववैवापरेष्वपि रम्यतरेषु तेषु तेषु स्थानेषु तथा सह जन्मद्वयाकाङ्क्षयैवापरिसमा- प्तान्यपुनरुक्तानि च तानि तानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्बर्या सह कादम्बरी महाश्वेतया सह महाश्वेता तु पुण्डरीकेण सह पुण्डरीकोऽपि चन्द्रमसा सह परस्परावियोगेन सर्व एव सर्वकालं सुखान्यनुभवन्तः परां कोटिमानन्दस्याध्यगच्छन् ॥

रिममाप्तिर्यस्यामेवविधा या त्रपा लजा तथा सुभग मनोहरमेतादृश कादम्बर्या प्रथम गुरतरा गुग सातम- नुभूय साक्षात्कृत्यैकदिवसमिव दशरात्र दशदिवस स्थित्वास्थाय परितुष्टहृदयाभ्या सतुष्टचित्ताभ्या श्वशुराभ्या नित्र- रधरणाभ्या विगजितो दत्तात्र पितुस्तारापीड्य पादमूल चरणसमीपमाजगामाययौ । आगत्य चागमन कृत्वा च समकालमेवैकत्रारमेवानुभूत क्लेशो दु रा येरेवभूत राजलोक नृपजनमात्मसम निजसदृश स्वतुल्य कृत्वा नि- धाय पुण्डरीके समारोपितो न्यस्तो राज्यभार आधिपत्यधूयेन स । परित्यक्तमुज्जितं रावं स्वकार्यं सारारिककृत्य याभ्या तौ तयोः । माता च पिता च पितरौ । एकशेषः । तयोः पित्रोः पादा चरणानुचरन्तरोपगमः । कदाचि- त्काम्बिधिद्वयरेऽत्यद्भुतोत्फुल्लनयना त्रिकसितनेत्रा ये नैगमजना वणिजनास्तरनलोकितो वीक्षितो जन्मभूमि- हादुत्पत्तिरमुधाप्रीतिरुज्जयिन्या विशालायाम् । कदाचित्क[म्बि]धितप्रस्तावे गन्धर्वराजस्य गौरवेणात्यादरेणानुपमो मनोहरो रमणीयतमोऽतिशयेन रन्तु योग्यो महिमा मातात्म्य गम्भिरेतादृश हेमकूटः । कदाचिद्रोहिणीबहुमानेन त्राप्ती कारेणामृतस्य पीयूषस्य परिमल आमोदस्तस्याधिवासनेन गरकोपेण गुरभि गुग्गुलो यः क्षिगिरः क्षी- तल सर्वप्रदेश समप्रणाल तेन हारिणि मनोहरे चन्द्रलोके । कदाचिदहर्निशमहोरात्रमुत्फुल्लनि विगमेराणि सहस्रपत्राणि तेषां निवहः समूहो गम्भिरेतादृशमुदक जल नहतीत्येवशीले । उदकस्योदादेशः । पुण्डरीकप्री- त्या पुण्डरीकेमेहेन लक्ष्म्या रमाया निवासगरम्यवस्थानगरमि कारागरे । कथित 'सहस्रपत्रागोदवाहिनि' इति पाठः । कादम्बरीरुच्या च कादम्बर्या रपृथया चापरेष्वपीतरापि रम्यतरेष्वपि निगमनोत्तरेषु तेषु तेषु रमान्य प्रव- रेषु । सर्वत्रैव तथा कादम्बर्या सह जन्मद्वयाकाङ्क्षयैव भवान्तरद्वयनाज्जयैवापरिसमाप्तान्यपरिपूर्णान्यपुनरुक्तानि च कदाचिदसेवितानि । प्रतिदिननवीनानीत्यर्थः । तानि तानि न वक्तुमशक्यानि न केवलं चन्द्रमाः कादम्बर्या सह, किं तु कादम्बरी महाश्वेतया सह, महाश्वेता पुण्डरीकेण, पुण्डरीकोऽपि चन्द्रमसा सह, परस्परावियोगेन सर्व एव सर्वकालं समप्रसन्नमय मुक्तानि सातान्यनुभवन्तोऽनुभवानिपरी कृतेन मानन्दस्य प्रमोदस्य परां कोटिं परमावस्थामभ्यगच्छन्प्राप्तवन्तः ॥

इति श्रीपादशास्त्रीश्रोकचरजलालदीनसर्वस्वसहस्रनामाध्यापकश्रीशत्रुजयर्षीशंकरगो- नालयनवसुधुतविधापकमहोपाध्यायश्रीमानुचन्द्रगणितचिन्तायाष्टोत्तरशतव्याख्यानभाष्यक- प्रमुदितपादशास्त्रीश्रोकचरप्रदत्तपुस्तकदमापगमिधानमहोपाध्यायश्रीसिद्धचन्द्रगणि- विरचितायां कादम्बरीटीकायामुत्तरखण्डटीका समाप्ता ॥

